

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**MUHAMMED FETHÜ'L-MAÂRİF'İN MENSUR
VAHDETNÂMESİ İNCELEME–TENKİTLİ METİN**

DOKTORA TEZİ
Hamdi BİRGÖREN

Enstitü Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı : Eski Türk Edebiyatı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İsmail GÜLEÇ

MAYIS – 2017

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MUHAMMED FETHÜ'L-MAÂRİF'İN MENSUR
VAHDETNÂMESİ İNCELEME-TENKİTLİ METİN

DOKTORA TEZİ

Hamdi BİRGÖREN

Enstitü Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı : Eski Türk Edebiyatı

“Bu tez 22/05/2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Prof. Dr. Bayram Ali KAYA	BAŞARILI	
Prof. Dr. Nihat Özgür	Başarılı	
Prof. Dr. Kemal Göleç	Başarılı	
Prof. Dr. Ömer Zülfe	Başarılı	
Doç. Dr. Hasim Sahin	Başarılı	

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU BEYAN BELGESİ

Tez Başlığı: MUHAMMED FETHÜ'L-MAÂRİF'İN MENSUR VAHDETNAME'Sİ
İNCELEME-TENKİTLİ METİN

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın toplam 994 sayfalık kısmına ilişkin *Sakarya Üniversitesi Lisansüstü Yönetmeliği Madde 28* uyarınca aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve 11/07/2017 tarihinde Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından şahsıma iletilen *Turnitin* intihal tespit programı raporuna göre tezimin benzerlik oranı % 9'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1) Kaynakça hariç
- 2) Alıntılar dahil
- 3) 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bu bilgiler doğrultusunda tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

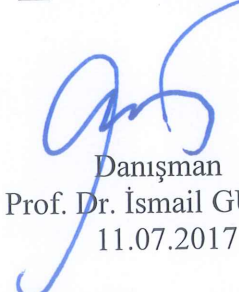
Gereğini saygılarımla arz ederim.

Hamdi BİRGÖREN
11.07.2017

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı – Soyadı
Öğrenci Numarası
Ana Bilim Dalı
Programı
Statüsü

: Hamdi BİRGÖREN
: 1260D11007
: Türk Dili ve Edebiyatı
: Eski Türk Edebiyatı
: ☐ Y. Lisans ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Doktora

Danışman
Prof. Dr. İsmail GÜLEÇ
11.07.2017

ÖNSÖZ

Klasik Türk Edebiyatını besleyen kaynaklar arasında tasavvufî eserlerin önemi herkes tarafından bilinmektedir. İnsanların gönül dünyalarını zenginleştiren tasavvufî eserler, onların ahlakî yönden gelişmelerine de olumlu katkılarda bulunmaktadır. Ancak bu eserlerden bazıları kütüphanelerimizin raflarından indirilerek üzerinde çalışma yapılmasını beklemektedir.

Türk edebiyatında vahdetnâme türünde manzum ve mensur bazı eserlerin kaleme alınmış olduğunu görmekteyiz. Divanlarda, mesnevîlerde tevhid türünde manzumeler yer alırken dinî ve tasavvufî muhtevalı manzum ve mensur eserlerden bir kısmına vahdetnâme isminin verilmesi dikkat çekicidir. Manzum vahdetnâmeler üzerinde yüksek lisans ve doktora seviyesinde bazı çalışmaların yapılmış olması, bizi mensur vahdetnâmelere yöneltti. Danışmanımın onaylamasıyla Muhammed Fethü'l-Maârif'in mensur *Vahdetnâme*'sini tez konusu olarak aldım. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı ve Millî Kütüphane arşivindeki kayıtlara göre kütüphanelerimizde Seyyid Muhammed Fethü'l-Maârif'in *Vahdetnâme*'sine ait dört yazma nüsha bulunmaktadır. Önce bu yazmaların tespit ve teminiyle çalışmalara başlanmıştır.

Bu çalışma Giriş, Türk Edebiyatında Vahdetnâmeler, İnceleme, Karşılaştırmalı Metin, Kaynakça, Sonuç ve Ekler bölümlerinden oluşmaktadır. Giriş bölümünde genel bilgilerin ardından Türk Edebiyatında vahdetnâmeler konusu ele alınarak vahdetname'nin edebî bir tür olup olmadığının tespitine çalışılmış, İnceleme bölümünde müellifin üzerinde durduğu kavramlar açıklanarak Türk şiirinden örneklerle desteklenmiştir. Bu kavramlar gruplandırılırken genel İslâmî hassasiyetler ve tasnif biçimleri göz önünde tutularak önce itikada ait kavramlar, sonra ibadete ait kavramlar verilmiş, dinî ve tasavvufî diğer kavramlar ise hem araştırma yapacaklara kolaylık sağlamak hem de çalışmayı belli bir düzene oturtmak amacıyla kendi içerisinde alfabetik olarak sıralanmıştır. Çalışmanın hacimli olması, kavramların alfabetik olarak verilmesi dolayısıyla tekrar bir dizin oluşturulmasına gerek görülmemiştir.

Bu tezin seçimi, araştırılması ve yazımı aşamalarında desteklerini esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. İsmail Güleç, doktora hocalarım Prof. Dr. Bayram Ali Kaya, Doç. Dr. Ozan Yılmaz, Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin Ertan, Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Yorulmaz'a, savunma sınavı jürisinde yer alan değerli bilim adamları Prof. Dr. Nihat Öztoprak, Prof. Dr. Ömer Zülfe, Doç. Dr. Haşim Şahin beyefendilere, bu süre içerisinde desteğini esirgemeyen eşim Meral Birgören'e şükran borçluyum.

Hamdi BİRGÖREN

22.05.2017

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	vi
TABLO LİSTESİ	vii
ÖZET	x
SUMMARY	xi
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: TÜRK EDEBİYATINDA VAHDETNÂMELER.....	9
1.1. MANZUM VAHDETNÂMELER	11
1.1.1. Abdurrahim Karahisârî Vahdetnâmesi.....	12
1.1.2. Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi Vahdetnâmesi	14
1.1.3. İshak Hocası Ahmed Efendi Vahdetnâmesi.....	18
1.1.4. Aşkî Mustafa Efendi Vahdetnâmesi.....	21
1.1.5. Hulusi Efendi Vahdetnâmesi	23
1.1.6. Edip Harabî Vahdetnâmesi	26
1.2. MENSUR VAHDETNÂMELER.....	27
1.2.1. Lâmekânî Hüseyin Efendi Vahdetnâmesi	28
1.2.2. Mukîmî Vahdetnâmesi	31
1.2.3. Niyâzî-i Mısrî Vahdetnâmesi	35
1.2.4. Seyyid Muhammed Fethullah Vahdetnâmesi	39
1.2.5. Edebî Tür Olarak Vahdetnâmeler	43
BÖLÜM 2: MUHAMMED FETHÜ'L-MAARİF'İN HAYATI	45
2.1. HAYATI	45
2.2. ESERİ.....	49
2.2.1. Vahdetnâme	49
2.3. TASAVVUFÎ ANLAYIŞI.....	59

BÖLÜM 3: VAHDETNÂME’NİN İNCELENMESİ.....	67
3.1. ESER HAKINDA GENEL BİLGİLER	67
3.1.1. Eserin Adı	67
3.1.2. Yazıldığı Yer ve tarih.....	67
3.1.3. Yazılış sebebi	67
3.1.4. Eserin Kaynakları.....	68
3.1.4.2. Hadîs-i Şerifler	78
3.2. ESERİN MUHTEVASI	87
3.2.1. İTİKADA AİT KAVRAMLAR	87
3.2.1.1. ALLAH	89
3.2.2. MELEKLER.....	122
3.2.3. KİTAPLAR.....	125
3.2.4. PEYGAMBERLER	139
3.2.4.1. Vahdetnâme’de Üzerinde Durulan Peygamberler	147
3.2.4.2. Peygamberliği İhtilaflı Olan İsimler	216
3.2.4.3. Hazret-i Muhammed	221
3.2.5. ÂHİRET	254
3.2.5.1. Âhiret	254
3.2.5.2. Kıyâmet	256
3.2.5.3. Ölüm.....	261
3.2.5.4. Cennet	263
3.2.5.5. Cehennem.....	268
3.2.5.6. Sırât-ı Müstakîm	272
3.3. İBADETE AİT KAVRAMLAR.....	274
3.3.1. Kelime-i Şehâdet.....	278
3.3.2. Namaz	280
3.3.3. Oruç.....	297
3.3.4. Zekat.....	300
3.3.5. Hacc.....	303
3.4. DÎNÎ VE TASAVVUFÎ KAVRAMLAR	316
3.4.1. Âbid-Zâhid	316

3.4.2. Âdem-i Ma'nâ.....	317
3.4.3. Âlem.....	320
3.4.4. Amel, Amel Defteri.....	335
3.4.5. Ârif	337
3.4.6. Aşk	338
3.4.7. A'yân-ı Sâbite	340
3.4.8. Ayna	342
3.4.9. Berzah	344
3.4.10. Beytü'l-ma'mûr	346
3.4.11. Câhil, Cehâlet.....	348
3.4.12. Dergâh	349
3.4.13. Dört Harf	349
3.4.14. Dört Kapı.....	350
3.4.15. Dört Unsur.....	351
3.4.16. Dünya	356
3.4.17. Emanet.....	360
3.4.18. Fırka-i Nâciye.....	362
3.4.19. Hakikat Ehli	364
3.4.20. Hakikat-i Muhammediyye	365
3.4.21. Hakk-Bâtıl.....	376
3.4.22. Hamd	377
3.4.23. İlmi Hurûf	379
3.4.24. Hatt-ı İstivâ.....	384
3.4.25. Hayme-i Miâd	390
3.4.26. Hazerât-ı Hamse.....	392
3.4.27. Hazret-i Ahadiyyet.....	394
3.4.28. Hidâyet	395
3.4.29. Hurû-ı Mukattaa	396
3.4.29. İkrar Vermek	407
3.4.30. İmamet.....	408
3.4.31. İman	410
3.4.32. İnkâr	414
3.4.33. İnsan	415

3.4.34. İnsan-ı Kâmil.....	420
3.4.35. İrade.....	434
3.4.36. Kelâm	435
3.4.37. Kelime-i Tayyibe	444
3.4.38. Kitâbet-i Ümmiye.....	445
3.4.39. Kurban.....	445
3.4.40. Küllî aAkıl, Küllî Nefs	448
3.4.41. Kün.....	449
3.4.42. Lâm-elif.....	455
3.4.43. Levh-i Mahfûz.....	457
3.4.44. Maârif.....	461
3.4.45. Marifet ehli.....	466
3.4.46. Mehdî	466
3.4.47. Mervanîler	477
3.4.48. Mevâlid-i Selâse.....	478
3.4.49. Muammed Ali	480
3.4.50. Muhkem-Müteşâbih	483
3.4.51. Mübayaa.....	486
3.4.52. Mülk	487
3.4.53. Mürebbî.....	488
3.4.54. Mürîd.....	489
3.4.55. Mürşid	493
3.4.57. Nefes-i Rahmanî.....	498
3.4.58. Nefsin Mertebeleri	498
3.4.59. Nizâm-ı Âlem.....	501
3.4.60. Nokta	501
3.4.61. Nûr	505
3.4.62. Nutfe.....	510
3.4.63. On İki İmam	514
3.4.64. Ölüm.....	516
3.4.65. Rakk-ı Menşûr.....	518
3.4.66. Rûh-Nefs	519
3.4.67. Sâlih	529

3.4.68. Sayılar	529
3.4.69. Seyr ü Sülûk	576
3.4.70. Sırr	578
3.4.71. Şâbb-ı Emred.....	582
3.4.72. Şerîat	582
3.4.73. Şeytan.....	585
4.5.74. Şirk	588
3.4.75. Tarîkat	590
3.4.76. Tarîkat Âdâbı	591
3.4.77. Tarîkat Ehli	592
3.4.78. Tarîkat Erkânı	593
3.4.79. Tarîkat Sırrı	594
3.4.80. Tecellî	594
3.4.81. Tevhîd	595
3.4.82. Ulemâ-yı Râsihûn	598
3.4.83. Vâcibü'l-vücûd	599
3.4.84. Vahdet	600
3.4.85. Varlık Mertebeleri	606
3.4.86. Velî, Velâyet	615
3.4.87. Yed-i Beyzâ	626

BÖLÜM 4: KARŞILAŞTIRMALI VAHDETNÂME METNİ.....629

4.1. VAHDETNÂME

SONUÇ.....807

KAYNAKÇA

EKLER.....839

EK 1 : Günümüz Türkçesiyle Vahdetnâme

EK 2 : Yazma Nüshalardan Örnek Sayfalar

ÖZGEÇMİŞ

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
(as)	: Aleyhi's-selam
A.Ü. DTCF	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
C.	: cilt
çev.	: çeviren
Ed.	: Editör
H	: Hicrî
(hızl.)	: hazırlayan
H. No.	: Hadis numarası
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
M	: Miladî
Md.	: madde
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÖ	: Milattan önce
MS	: Milattan sonra
müt.	: mütercim
nşr.	: neşreden
ODTÜ	: Ortadoğu Teknik Üniversitesi
OE	: Osman Ergin Kitapları
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: sayfa
S.	: sayı
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
sad.	: sadeleştiren
(sav)	: Sallallahü aleyhi ve sellem
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
v.	: vefat tarihi
vr.	: varak
Yz.	: Yazma
yzl. t.	: Yazılış tarihi

TABLO LİSTESİ

Tablo 1 : Manzum Vahdetnâmeler	27
Tablo 2 : Mensur Vahdetnâmeler	43
Tablo 3 : Vahdetnâme’de Kullanılan Âyetler ve Kullanım Sıklığı	70
Tablo 4 : Kaynağı Tespit Edilebilen Hadîs-i Şerifler	80
Tablo 5 : Kaynağı Tespit Edilemeyen Hadîs-i Şerifler	82
Tablo 6 : Yedi Esmâ	116
Tablo 7 : Furûât Esmâsı	117
Tablo 8 : Dörtlü Sistem	354
Tablo 9 : Varlıkların Nitelikleri	354
Tablo 10 : Mukattaa Harfleri ve Geçtiği Sureler	396
Tablo 11 : Nefsin Dört Mertebesi	499
Tablo 12 : Dörtlü Tasnif Sistemi	537
Tablo 13 : Dörtlü Sistemde Temayüller	538
Tablo 14 : Tarîkat Usûl ve Âdâbı	591
Tablo 15 : Nüshaların Bulunduğu Kütüphaneler	633
Tablo 16 : Nüshaların Şeceresi	633

Tezin Başlığı : Muhammed Fethü'l-Maârif'in Mensur Vahdetnâmesi Metin-İnceleme	
Tezin Yazarı : Hamdi BİRGÖREN	Danışman : Prof. Dr. İsmail GÜLEÇ
Kabul Tarihi : 22 Mayıs 2017	Sayfa Sayısı : ix (ön kısım) + 829 (tez) + 155(ek)
Anabilimdalı : Türk Dili ve Edebiyatı	Bilimdalı : Eski Türk Edebiyatı
Klasik Türk Edebiyatı oldukça zengin bir çeşitlilik ve muhtevaya sahiptir. Özellikle İslâm kültür ve medeniyeti içerisinde kurulup gelişmesi sebebiyle dini ve tasavvufî muhtevalı eserlerin sayısı da oldukça fazladır. Bunlar arasında vahdetnâme adıyla kaleme alınanlar farklı bir özellik taşımaktadır. Türk edebiyatında 1461 yılından itibaren takip edebildiğimiz bu eserlerin ilk örnekleri manzumdur. Bunlarda genellikle Allah'ın varlığı, birliği, isim ve sıfatları, Peygamber sevgisi ele alınmaktadır. İsminden de anlaşılacağı üzere inananları vahdete götürecek yolun incelikleri anlatılmaktadır. Manzum vahdetnâmeler üzerinde akademik seviyede bazı çalışmaların yapıldığını görmekteyiz. XVII. yüzyıldan itibaren karşımıza çıkan mensur vahdetnâmelerde de tevhid inancı işlenmekte, müellifler özellikle vahdet-i vücûd düşüncesi üzerinde durmaktadırlar. Onlara göre Allah'tan başka varlık yoktur. Görünen âlem ise Mutlak Varlığın değişik tezahürlerinden ibarettir. İnsanın amacı, bu sırları anlamaya çalışmaktır. Felsefi ve tasavvufî konuların izahına daha elverişli olması dolayısıyla ontolojik konuların işlendiği vahdetnâmeler mensur olarak kaleme alınmıştır. Ancak bu eserler üzerinde ciddi çalışmaların bulunduğu da söylenemez. Biz bu çalışmamızda, Muhammed Fethü'l-Maârif tarafından kaleme alınan mensur Vahdetnâme üzerinde durmaktayız. Muhammed Fethü'l-Maârif, Rıfâilik içerisinde Ma'rifilik adıyla yeni bir tasavvufî anlayış geliştiren, dine ve tasavvufa ait görüşlerini sohbetleri ve kaleme aldığı eserler vasıtasıyla halka ulaştırmaya çalışan mutasavvıf bir şair ve müelliftir. Öncelikle çalışmamızda vahdetnâmelerin edebî bir tür sayılıp sayılamayacağı üzerinde duruyor, ardından Muhammed Fethü'l-Maârif'in Vahdetnâme'sinde ortaya koyduğu dinî ve tasavvufî görüşlerini ele alıyoruz. Çalışmanın sonunda, kütüphanelerimizde dört yazma nüshası olan Vahdetnâme'nin karşılaştırmalı metnini veriyor ve eserle ilgilenecek kimselere kolaylık sağlamak üzere metni günümüz Türkçesine aktarıyoruz.	
Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, Vahdetnâme, Tasavvuf, Rıfâilik, Muhammed Fethü'l-Maârif, Ma'rifilik.	

Title of the Thesis : Mohammed Fath al - Maârif's Prose Work Texts -Review	
Author : Hamdi BİRGÖREN	Supervisor : Professor İsmail GÜLEÇ
Date : 22 May 2017	Nu. Of pages: ix (pre text) + 829 (main body) + 155 (App.)
Department: Turkish Language and Literature	Subfield : Old Turkish Literature
It is known that the Classical Turkish Literature is very rich for its scope and diversity. Due to being started and developed in the Islamic culture and civilization, the Turkish classical Literature has a lot of theological and mystical works. Vahdetnâmes among such works have had a very important and distinguished place. First instances of those works which can be followed since 1461 are in form of verses. Themes generally found in these verses are like existence, oneness, names, attributes of God, and love for the prophet. As its name implies, the details of the path to the unity of God are shown to the believers in the verses. It is seen that some academic studies have already been done on Vahdetnâme verses. In the proses seen after the XVIIth century, tawheed belief is also found to be studied, and that the authors especially focus on the idea of wahdat al-wujudd. According to them, there is nothing but God, and the visible world is nothing but the manifestations of the Absolute Being. The purpose of man is to try to understand these secrets. Since it is more suitable for the explanations of philosophical and mystical subjects, the vahdetnâmes in which the ontological issues are studied have been written in proses. However, it can not be said that there have been serious works on these works. The purpose of this study is to examine the Wahdatname in prose written by Muhammad Fethul al-Maârif. Muhammad Fethu'l-Maârif, who developed a new mystical understanding in the name of Ma'rifism in Rifailik, is a mystics poet and writer who tried to pass his religious and mystical ideas to people through his conversations and works. First focus of this study is if Wahdatnames can be regarded as a literary genre, and secondly, the religious and mystical views that Muhammad Fethul al-Maârif has revealed in his Wahdatname are studied. Also a comparative text of the four copies existing in the libraries of the same Vahdetnâme, and a translation in today's Turkish is presented at the end of the study for convenience to the academicians who would study the work.	
Key words: Classical Turkish literature, Vahdetnâme, Mystics, Rîfâîlik, Muhammed Fethü'l-Maârif, Ma'rîfilik.	

GİRİŞ

Anadolu’da şekillenmeye başlayan Türk edebiyatı üzerinde İslâm’ın etkisi büyüktür. Bu etki, yalnızca din ve tasavvuf alanıyla da sınırlı değildir. Divan edebiyatı ve halk edebiyatı üzerinde de değişik seviyelerde varlığını hissettirmektedir.

Osmanlı toplumunda dinî hayatı; medreselerden yetişen ulemâ, vâizler ve imamlar ile tekkeler etrafında örgütlenen tasavvuf erbabı yönlendirmekteydi. Medreselerden ve tekkelerden yetişenlerin faaliyetleri sadece eğitimle de sınırlı kalmamıştır. Devlet kurumlarında medreselilerin nüfuz ve hakimiyeti kendisini hissettirirken kırsal kesimlerdeki ekonominin ve üretimin şekillenmesinde tasavvufî hareketlere mensup dervişlerin payı büyük olmuştur. Osmanlının kuruluşunda devlet ricali, ordu, ulemâ ve tasavvuf çevrelerinin kendi ölçülerinde olumlu katkıları olmuştur. Bu kesimler, bir yandan kendi eğitim merkezleri olan medreseler ve tekkeler vasıtasıyla düşüncelerini yayarken bir yandan da eserler kaleme almaktan geri durmuyorlardı. Toplumun genelinin ya da bir kesimin ihtiyaçlarını, dinî ve estetik duygularını ifade eden bu tür eserler, Türk kültür ve edebiyatını oluşturan, besleyen kaynaklar arasındadır.

Osmanlı siyasî ve sosyal hayatı içerisindeki gelişmelerle ilişkili olarak tarikatların yaygınlaşması, yeni kollarının ortaya çıkması, halk ve devlet ricali üzerindeki etkisi de farklılık göstermektedir. Tasavvuf erbabının, devletin resmi anlayışını temsil eden ilmiye sınıfının görüşlerine paralellikleri ve devlet ricaliyle iyi münasebetleri nispetinde siyasî himaye gördükleri, devletin uygulamalarına ya da ilmiye sınıfının görüşlerine ters düştükleri oranda baskıya maruz kaldıkları da bilinmektedir. Her halükarda tasavvufî oluşumlar, Osmanlı toplumunun önemli unsurları arasındaki yerini korumuştur.

Orta Asya’dan hicret edip Anadolu’ya gelmiş iki mutasavvıfın isimleri etrafında şekillenen yerli tarikatlardan Bektaşîlik ve Mevlevîlik üzerinde özellikle durmak gerekmektedir. Bunlardan Bektaşîlik daha çok küçük yerleşim yerleriyle Yeniçeriler arasında yaygınlık kazanırken Mevlevîlik şehirlerde ve devlet bürokrasisi üzerinde etkili olmuştur.¹ Osmanlı toplumu üzerinde etkin olan tarikatlar arasında Kâdiriyye, Yeseviyye,

¹ Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1994, C. 8, s. 151.

Rıfâiyye, Sühreverdîyye, Bayramiyye, Nakşibendiyye, Halvetiyye gibi isimleri ve onların kollarını da saymak gerekir.²

Osmanlı Devleti, tarikatlarla medrese arasındaki dengeyi sürekli muhafazaya gayret etmiştir. Tarikatlar, devlet işlerine karıştırılmazken icraat hususunda medresenin görüşlerine itibar edilmiştir.³ Padişahların zaman zaman bazı tarikatlara yakın durdukları, hatta belirli tarikatlardan feyz aldıkları kayıtlarda belirtilmektedir. Devlet adamlarının tasavvufî hareketlere yakınlığı, onların faaliyetlerinin denetim altında tutulması düşüncesiyle de izah edilebilir.

Tarikat şeyhleriyle medrese ulemâsının ya da tarikatlarla devlet adamlarının ilişkileri her zaman olumlu seyretmemiştir. Birbirlerinin alanlarına müdahale ettikleri ya da birbirlerine tepeden baktıkları dönemlerde bu ilişkinin seyri de bozulmuştur. İşte böyle zamanlarda baskıya maruz kalan bazı tarikatlardan söz edilebilir. Kalenderîlik, Haydarîlik, Bektaşîlik, Hurûfîlik gibi heterodoks tarikatlar, resmî din anlayışıyla çok da paralel gözükmeyen ve başka dinlere de oldukça sıcak bakan bir tutum içerisinde olmuşlardır.⁴

Alevîlerle Bektaşîler arasında inanç bakımından herhangi bir fark olmadığını, her iki grubun da Hacı Bektaş-ı Velî'yi pîr kabul ettiklerini belirten İrene Melikoff, Alevîlerin kırsal kesimde yaşamalarına rağmen Bektaşîlerin kasaba ve şehirlerde faaliyet gösterdiklerini, Osmanlının fethettiği bölgelerde Türkleştirme ve İslâmlaştırma

² Kâdiriyye, Abdülkadir Geylanî (ö. 1166) tarafından; Yeseviyye, Ahmet Yesevî (ö. 1166) tarafından; Rıfâiyye, Ahmed Rıfâî (ö. 1182) tarafından; Sühreverdîyye, Ömer Sühreverdî (ö. 1234) tarafından; Bektaşîyye, Hacı Bektaş-ı Velî (ö. 1271) tarafından; Mevlevîyye, Mevlanâ Celaddin-i Rûmî (ö. 1273) tarafından; Bayramiyye, Hacı Bayram-ı Velî (ö. 1429) tarafından; Nakşibendiyye, Muhammed Bahaüddin Nakşibend (ö. 1389) tarafından; Halvetiyye, Ebu Abdullah Siracüddin Ömer b. Halvetî (ö. 1397) tarafından kurulmuştur. Bkz. H. Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2014, s. 240-266.

³ Padişahların zaman zaman bazı tarikatlara yakın durdukları, hatta belirli tarikatlardan feyz aldıkları kayıtlarda belirtilmektedir. Cerrahîlerden feyz aldığı belirtilen III. Ahmed, Mevlevîliğe de yakınlık göstermiştir. I. Mahmud'un Halvetîliği yanında Nakşî ve Kadîrî şeyhi olan Erzurumlu İbrahim Hakkı (1703-1780) ile de samimî münasebetleri bilinmektedir. Diğer padişahlardan III. Osman'ın Halvetîlik ve Raufîlikten feyz aldığı, III. Mustafa'nın Cerrahî olduğu, I. Abdülhamid'in Nakşîliği, III. Selim'in Mevlevîliği kaynaklarda belirtildiği gibi devlet ricalinden bazıları da değişik tarikatlarla samimî ilişkiler içerisinde olmuşlardır. Bkz. Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003, s. 567-586.

⁴ Michei Balivet, "Simavnalı Bedreddin ve Trabzonlu Georgias", Aydın Uğur (çev.), *Nefes Dergisi*, Eylül-Ekim-Kasım 1994. Aktaran: Gülağ Öz, *Temel Kaynaklardan Alevîlik Bektaşîlik*, Ankara: Kültür Ajans Yayınları, 2013, s. 218-238.

faaliyetlerini Bektaşîlerin yürüttüğünü, dolayısıyla Yeniçerilerle Bektaşîler arasında sıkı ilişkiler bulunduğunu kaydetmektedir.⁵

Osmanlı toplumunda geç dönemlerde yaygınlaşmaya başlayan tarikatlardan birisi de Rıfâiyye'dir.⁶ Çalışmamızla ilgisi dolayısıyla burada kısaca Rıfâilik'ten söz etmenin yararlı olacağını düşünüyoruz. Rıfâiyye ya da Türkçedeki söyleyiş biçimiyle Rıfâilik, XII. yüzyılda Irak bölgesinde Ahmed er-Rıfâî (ö. 578/1182) tarafından kurulan daha sonra Suriye, Mısır, Anadolu ve Balkanlarda yaygınlık kazanan bir tarîkattır.⁷ Yesevîlik ve Kadirîlikle birlikte Anadolu'ya ilk giren tarikatlar arasında sayılmaktadır. Ortadoğu merkezli bir tarikat olan Rıfâîlerin, Osmanlının kuruluşundan itibaren Anadolu ve Balkanlarda dergâhlar açıp faaliyet yürütmelerine⁸ rağmen İstanbul'da yaygınlık kazanmaları XVIII. yüzyıl sonralarıyla XIX. yüzyıl başlarında olmuştur. Sayyâdîlik, Ma'rifîlik ve Ulvânîlik gibi kolları vasıtasıyla faaliyetlerini yürüten bu tarikatın İstanbul'daki tekkelerinin sayısı otuzu aşmıştır.⁹ Üzerinde çalıştığımız *Vahdetnâme*'nin müellifi Muhammed Fethü'l-Maârif, Rıfâî tarikatı müntesibi olup Ahmed er-Rıfâî soyundan* geldiğini kaydetmektedir. XIX. yüzyıl başında İstanbul'a gelerek Rıfâiyye'nin bir kolu olan Ma'rifîliği¹⁰ kurmuştur.¹¹

⁵ İrene Melikoff, "Anadolu'da Heterodoks İslâm", İlhan Cem Erseven (çev.). Aktaran: Gülağ Öz, *a.g.e.*, s. 172-182.

⁶ Rıfâilikle ilgili bkz. Bandırmalizâde Ahmed Münib, *Mir'âtü't-Turuk*, Dersâdet: Cemâl Efendi Matbaası, 1306, s. 6-10; Hâfız Nuri, *Mirât-ı Seyyid Ahmed er-Rifâî*, İstanbul: 1319; Abdülhalim Kenan, *Ahmed er-Rifâî*, Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliyye (İstanbul): Matbaa-i Âmire, 1340; Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliyâ*, Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz (hızl.), İstanbul 2006, C. 1, s. 243-246; Muslu, *a.g.e.*, s. 547-556; Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2014, s. 244-245; Mahir İz, *Tasavvuf*, Ertuğrul Düzdağ (hızl.), 4. Basım, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1990, s. 189-190; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Yeni Dünya Yayınları, 1994, s. 439-449; Mustafa Tahralı, "Ahmed er-Rifâî", *DİA*, 1989, C. 2, s. 127-130; Tahralı, "Rifâiyye", *DİA*, 2008, C. 35, s. 99-103; Selami Şimşek, "Son Dönem Rifâî Şeyhlerinden Edirneli Kabûlî Mustafa Efendi'nin Risâle-i Tasavvuf Adlı Eseri", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 7 [2006], sayı: 17, ss. 237-266.

⁷ Mahmut Hür Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* (19. Yüzyıl), İstanbul: İnsan Yayınları, 2003, s. 391.

⁸ Hasan Kamil Yılmaz, *a.g.e.*, s. 244-245.

⁹ Bandırmalizâde Ahmed Münib, *Mecmua-yı Tekâyâ*, İstanbul: Âlim Matbaası, 1307, s. 3-16.

* Necmi Tarkan, Fethü'l-Maârif'in soyunu, Ahmed Rıfâî'den aşağıya doğru şu silsileyle getirmektedir: Seyyid Ahmed Rıfâî, Fethüddin, Recebül-Kebîr, Yusuf, Hüseyin, Hasan, Abdullah, Abdurrahman, Salih, Şaban, Muhammed Receb, Ahmed Sayyâd, Ali el-Varrak, Muhammed Fethü'l-Maârif. Bkz. Necmi Tarkan, *Kartal'da Kurulmuş Bir Tarikat: Ma'rifiyye*, Pendik, 1964, s. 8. *Vahdetnâme*'de Fethü'l-Maârif babasından Ali el-Arif diye bahsettiğine göre bu silsilenin ciddî olarak başka kaynaklarla karşılaştırılmasında yarar vardır.

¹⁰ Ahmed Münib Efendi Rıfâiyye kollarını sayarken tarikatın adından "Ma'rûfiyye" olarak bahsetmektedir. Diğer kollar şunlardır: Haririyye, Kiyâliyye, Sayyâdiyye, Aziziyye, Cündeliyye, Aclâniyye, Katnâniyye, Fazliyye, Vâsitiyye, Cebertiyye, Zeyniyye, Nûriyye. Bkz. Bandırmalizâde Ahmed Münib, *Mir'âtü't-Turuk*, Dersâdet: Cemâl Efendi Matbaası, 1306, s. 8.

¹¹ Ma'rifîlik ve kurucusu Muhammed Fethü'l-Maârif'le ilgili kaynakların verdiği bilgilerin kısa ve eksik olması bir yana, bazılarında çelişkiler görülmektedir. Bkz. Bandırmalizâde Ahmed Münib, *Mir'âtü't-Turuk*,

Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda Ma'rifilik isimli tarîkatın Rıfâiyye'nin bir kolu olduğu belirtilmekte, Anadolu'da fütüvvet teşkilatı ve ahîlikle, Rumeli'de ise daha çok Bektaşîlikle ilişkisi üzerinde durulmaktadır.¹² Atabey Kılıç, XIX. yüzyılda Ege Bölgesinde aktif olan Ma'rifiliği aslında Rıfâî tarîkatına bağlı, Alevî-Bektaşî kültüründen fazlaca etkilenmiş, aynı zamanda ahî-fütüvvet teşkilatından da izler taşıyan bir kuruluş olarak nitelemektedir.¹³

Türk edebiyatı, XVIII. yüzyılda klasik edebî anlayışını sürdürürken yüzyılın başında Nedim, sonunda Şeyh Gâlib gibi iki önemli isim dışında büyük başarı ve yenilik göstermemiştir. Nesir alanında değişik türlerde eserler kaleme alınmıştır. Şiir ve nesir alanındaki bu klasik anlayış XIX. yüzyıl ortalarına kadar devam ederken bir yandan da yeni açılan Batı tarzı okulların ihtiyacını karşılamak üzere eğitim amaçlı eserler tercüme ve telif edilmiştir. Geleneksel anlayışın dışına pek çıkamayan Tasavvufî akımlar ise bir yandan tekkelerdeki irşat faaliyetlerini sürdürmüşler, diğer yandan kendi görüşlerini müntesiplerine aktarmak üzere eserler kaleme almışlardır.

Batılıların metafizik düşünce ya da mistisizm olarak adlandırdığı beşerî anlayışın bizdeki karşılığı tasavvuftur. Metafizik, akıl ve mantıkla çözülemeyen gerçekleri sezgisel yolla açıklamayı amaçlayan bir anlayış olarak izah edilirse de tasavvuf, insanların ahlakını güzelleştirmeyi, onları maddî ve dünyevî ihtiraslardan arındırmayı hedefler. Tasavvuf yolunu benimseyenlere göre bu dünya geçicidir. Asıl kalıcı olan öbür dünyadır. Bu dünyanın, öbür dünya için bir tarla olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Aşk ve tecrübe yoluyla ulaşılabilen bu hakikatlerin halka aktarılması için tasavvufî eserler de kaleme alınmıştır. Türk edebiyatını besleyen kaynaklar arasında bu tarz dinî, tasavvufî ve ahlâkî eserler de bulunmaktadır.¹⁴ Bir kesimin yaşayış, duyuş ve düşünüş biçimini yansıtan bu tür eserler edebiyatın inceleme alanına girmektedir.

s. 8; M. Bahâ Tanman, "Marifî Tekkesi", *DİA*, 2003, C. 28, s. 62-63; Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006, C. I, s. 246; C. V, s. 305; Tarkan, *a.g.m.*, s. 8; Atabey Kılıç, *Ege Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Yazmaları Alfabetik Katoloğu I* (Türkçe-Arapça-Farsça) Kayseri: Laçın Yayınevi, 2001, s. 49-50; Atabey Kılıç, "Ma'rifî Tarikatı Şeyhi Ferdi Baba ve Aruzla Yazılmış Şiirleri", *İlmî Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 12, İstanbul 2001, s. 121-134; Atabey Kılıç, "Ege Bölgesine Ait Alevî-Bektaşî-Rifâî Esaslı Bilinmeyen Bir Mahallî Tarikat: Ma'rifilik", *Bilimname*, Sayı: 1, 2003/1, s. 197-205; Yücer, *a.g.e.*, s. 413-416; Muhammed Fethü'l-Maârif - *Dem-i Vahdet*, Kahraman Özkök (hızl.), İstanbul: Revak Kitabevi, 2014, s. I-IV.

¹² Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İstanbul: Seha Yayınları, 1995, s. 186-187.

¹³ Atabey Kılıç, "Ege Bölgesine Ait Alevî-Bektaşî-Rifâî Esaslı Bilinmeyen Bir Mahallî Tarikat: Ma'rifilik", s. 197.

¹⁴ A. S. Levend, edebî eserler arasında dinî, tasavvufî ve ahlâkî eserleri de saymaktadır. Bkz. A. S. Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 1, Ankara: TTK Yayınları, 1973, s. 101, 121.

Çalışma konumuz olan *Vahdetnâme*, kendi müntesiplerine dinî, tasavvufî ve ahlakî düşüncelerini, Ma'rifiliğin âdâb ve erkânını aktarmak üzere Muhammed Fethü'l-Maârif tarafından kaleme alınmış bir eserdir. Bu eserin arka planını ortaya koyabilmek ve muhtevasının boyutlarını kavrayabilmek için müellifin içinde yetiştiği siyasî, dinî ve kültürel zemini tanımamızın, düşünce dünyasını şekillendiren tasavvufî anlayışı bilmemizin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bu sebeple Rıfâilik ve bizzat müellifin kurucusu olduğu Ma'rifiliğin gelişim çizgisi üzerinde ısrarla durmamız, çalışmamızın seyrini tasavvuf ve tarîkatlara yönelttiyse de maksadımız ne tasavvuf tarihi ne de tarikatların seyrini ortaya koymaktır. Bizim maksadımız, *Vahdetnâme*'ye götüren yolda müellifin fikrî yapısını oluşturan tasavvufî ve felsefî düşüncelerin arka planına uzanmak ve eserinde temas ettiği düşünceleri berraklaştırmaktır.

Fethü'l-Maârif'in İstanbul'a gelip faaliyetlerine başladığı dönem, siyasî ve sosyal çalkantıların ortaya çıktığı, toplumun içten içe kaynadığı, değişik isimlerle tekkelerde faaliyet gösteren tasavvufî cemaatlerin dikkatle takip edildiği bir dönemdir. Fethü'l-Maârif, heterodoks fikirlerin Osmanlı devlet ricali ve toplumu tarafından kuşkuyla izlendiğini bildiği için Rıfâiliğini ön planda tutarak bu badireleri atlatabilmiştir. Oysa müellifin fikir dünyasını, ortaya çıktığı devirden itibaren İran coğrafyasında ve Fatih devrinden itibaren de Osmanlı sahasında sıkı takibat altına alınmış heterodoks bir anlayış olan Hurûflik şekillendirmektedir. Bu bağlantının tespit edilebilmesi için Hurûfliğin ortaya çıkışı, Anadolu'ya gelişi ve diğer tasavvufî oluşumlara nüfuzu üzerinde durmamamızı gerektirdi. *Vahdetnâme*'nin mutevasına genel olarak baktığımızda Şeyh Fazlullah'ın eseri *Câvidannâme* ile paralellikler gösterdiği fark edilmektedir. Bu yüzden zaman zaman *Cavidannâme* ile *Vahdetnâme*'de ele alınan konuların benzerliği üzerinde durulmuştur. Bu benzerliği doğrulamak için Şeyh Fazlullah'ın bütün eserlerine başvurulmayıp Feriştioğlu (ö.1460) tarafından yapılan *Cavidannâme*¹⁵ çevirisiyle yetinilmiştir.

Fethü'l-Maârif, varlığı ve olayları vahdet-i vücûd penceresinden değerlendiren bir mutasavvıf şair ve yazardır. Kitapta aydınlığa kavuşturulmaya çalışılan konular, yüzyıllardır Türk kültür ve edebiyatını etkisi altında tutan tasavvuf felsefesinin en karmaşık konularıdır. *Vahdetnâme*'de izahına çalışılan düşünceler, yalnızca

¹⁵ Feriştioğlu, *Cavidannâme Tercümesi*, İBB Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_01055.

edebiyatçıların değil din, tasavvuf ve düşünce tarihiyle uğraşanları da yakından ilgilendirmektedir.

Bu çalışmada, müellifin hayatına ait bilgiler verilmiş, edebiyat ve düşünce tarihi açısından önemli saydığımız eserin karşılaştırmalı metni oluşturulmuş, *Vahdetnâme* muhteva yönünden incelenerek bilim âleminin istifadesine sunulmuştur.

ÇALIŞMANIN AMACI

Çalışma konumuz, Fethü'l-Maârif'in hayatı ve dinî ve tasavvufî muhtevalı eseri olan mensur *Vahdetnâme*'dir. Müellifin hayatına dair tasavvuf ve edebiyat kaynaklarında ayrıntılı bilgi yer almamakta, mevcut bilgiler de bazı karanlık noktalar barındırmaktadır. *Vahdetnâme* üzerinde ise ciddî bir çalışmanın yapılmadığı görülmektedir.

Son zamanlarda müellif ve kurucusu olduğu tarikatla ilgili yapılan bazı yayınlarda Ma'rifiliğin, Rifâiyye'nin bir kolu olduğu, Anadolu'da fütüvvet teşkilatı ve Ahîlikle, Rumeli'de ise daha çok Bektaşilikle ilgisi üzerinde durulmakta, Alevî-Bektaşî kültürünün etkisinde kalmış bir tarikat olarak nitelendirilmekte ancak müellifin Hurûfilikle ilişkisi üzerinde durulmamaktadır. Oysa Fethü'l-Maârif'in çağdaşı olan diğer mutasavvıf şair ve yazarlardan ayrıldığı nokta, *Vahdetnâme*'yi heterodoks bir anlayış olan Hurûfilik etkisiyle kaleme almış olmasıdır.

XIX. yüzyılda Türk edebiyatını ve Türk düşünce dünyasını besleyen anlayış ve kaynakların tanınmasına ve bilinmesine ihtiyaç vardır. Fethü'l-Maârif'in *Vahdetnâme*'si de bu eksikliğin giderilmesine katkı sağlamak amacıyla ele alınmıştır.

ÇALIŞMANIN ÖNEMİ

XVIII. yüzyıl sonu ile XIX. yüzyıl başlarında yaşamış önemli bir mutasavvıf şair ve yazar olan Seyyid Muhammed Fethü'l-Maârif, İstanbul'da yürüttüğü dinî ve tasavvufî faaliyetler dolayısıyla döneminde iz bırakmış önemli bir şahsiyettir. Rifâiyye tarikatının bir müntesibi olarak irşat faaliyetlerine başlamışken sonradan Rifâiyye tarikatının bir kolu olan Ma'rifiliği kurmuştur. Kaleme aldığı *Vahdetnâme*, hayata ve olaylara Hurûfilik görüşü doğrultusunda izahlar getirmektedir.

XIV. yüzyıl sonlarından itibaren faaliyet gösterdiği coğrafyalarda, kurulu sistemlerle sürekli başı derde giren Hurûfîliğin temsilcisi olan müellif, Vaka-i Hayriyye'ye zemin hazırlayan dinî ve sosyal olayların yaşandığı bir dönemde irşat faaliyetlerini sürdürmesine ve heteredoks bir anlayışa da sahip olmasına rağmen Osmanlı Sarayı ve devlet ricaliyle ilişkilerini olumlu seviyede muhafaza edebilmiş, sohbetleriyle ve eseriyle düşüncelerini ortaya koyabilmiş mutasavvıf bir şahsiyettir.

Seyyid Muhammed Fethü'l-Maârif, varlığı ve olayları vahdet-i vücûd anlayışına göre izah eden Hurûfî bir müelliftir. Muhammed Fethü'l-Maârif'in kurucu olduğu Ma'rifilik isimli tarikat, bugün Türkiye'deki az sayıda izleyicisi yanında Amerika ve İngiltere'de de faaliyetlerini sürdürmektedir. Müellif, *Vahdetnâme*'yi heterodoks görüşleri doğrultusunda kaleme almıştır. Bugüne kadar eser üzerinde ciddî bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmada; Türk edebiyatı, tasavvuf felsefesi ve düşünce tarihi açısından önemi göz ardı edilemeyecek bir eser olan *Vahdetnâme*'nin transkripsiyonlu metni oluşturularak tahlili yapılmaktadır.

ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Çalışma konumuz, Seyyid Muhammed Fethü'l-Maârif'in Mensur *Vahdetnâmesi*'dir. Bu sebeple bir yandan müellifin hayatıyla ilgili edebî ve tasavvufî kaynaklar araştırılmış, diğer yandan Türkiye Yazmaları dijital kayıtlarına göre kütüphanelerimizdeki *Vahdetnâme* nüshalarının tespitine çalışılmıştır. Elde edebildiğimiz dört yazma nüsha karşılaştırılmak suretiyle, muhteva çalışması yapabileceğimiz ve bizden sonrakilere kaynak olabilecek transkripsiyonlu bir metin oluşturulmuştur. Konuya ilgi duyacak kimselere yardımcı olacağı düşüncesiyle metin günümüz Türkçesine de aktarılmıştır.

Fethü'l-Maârif'in hayatına dair kaynakların verdiği bilgilerde farklılık ve eksiklik olmasına rağmen bunlar belli bir düzene oturtularak müellifin hayatı, eğitimi, yaşadığı yerler ve faaliyetleri aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bunun için eksik de olsa kaynaklardaki mevcut bilgiler değerlendirilmiş ve *Vahdetnâme*'den hareketle düşünce dünyası aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Vahdetnâme'de ele alınan bir maddenin önce açıklaması yapılmış, dinî ve felsefî boyutuna değinilmiş, daha sonra Fethü'l-Maârif'in bu konudaki düşünceleri ortaya konmuştur. Bir iki şiirle Türk şairlerinin konuya yaklaşımı da belirtilmeye çalışılmıştır.

Muhteva incelemesinde ele alınan maddeler kendi içerisinde bir düzene oturtulduğu ve alfabetik olarak sıralandığı için ayrıca bir Dizin bölümü oluşturularak çalışmanın hacminin şişirilmesinden kaçınılmıştır.

BÖLÜM 1: TÜRK EDEBİYATINDA VAHDETNÂMELER

Vahdet, “kendi başına olan, bir ve tek olan” anlamındaki “v-h-d” kelimesinden mastar olarak türetilmiştir.¹⁶ Sözlükte “birlik, bir ve tek olma; yalnızlık, uzlet, inzivâ, halvet” anlamlarıyla verilen vahdet, tasavvufta “Allah’a yakınlık, vuslat ve kesretin mukabili,¹⁷ Allah’ın varlığının bir ve tek olması, Allah’a ulaşp Allah’la bir olma durumu”¹⁸ olarak kullanılmaktadır. “Yazı, yazılmış kağıt, kitap”¹⁹ anlamına gelen “nâme” kelimesiyle birleştirilmek suretiyle “vahdet konusunu ele alan eser” anlamına Türk edebiyatında terimleşmiştir.

Milli Kütüphane kayıtlarına göre yazma eserlerin bulunduğu yerli ve yabancı kütüphanelerde vahdetnâme ismiyle kaydedilmiş manzum ve mensur birçok eser yer almaktadır. Genellikle bunların manzum olanları üzerinde lisans, yüksek lisans ve doktora seviyesinde çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda dilcilerin dil açısından, ilahiyatçıların kelâm ve fıkıh açısından, edebiyatçıların da edebî kurallar açısından ele aldıkları görülmektedir. Mensur olanlardan Niyazî-i Mısırî’nin *Vahdetnâme*’si²⁰ ile Fethü’l-Maârif’in *Vahdetnâme*’sinin²¹ Latin harflerine aktarıldığı halde mensur vahdetnâmeler üzerinde ciddi bir çalışmanın yapılmadığı da görülmektedir.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi’nde Vahdetnâme maddesini kaleme alan Azmi Bilgin, vahdetnâme ile ilgili değerlendirmesini Abdurrahim Karahisârî’nin eseri üzerinden yapmaktadır. Bu yazıya göre Karahisârî’nin *Vahdetnâme*’sinde “Tevhid, Allah’ın zâtı, isimleri ve sıfatları, âlemin ve Âdem’in yaratılışı ile bütün tasavvufî eserlerde görülebilecek şeriat, tarîkat, marifet, seyr ü süluk”²² gibi konular ele alınmıştır.

Toplum hayatında inançların önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Bu sebeple Türk Edebiyatında Allah’ın varlığından, birliğinden, zât ve sıfatlarından bahseden ve “tevhid” ismi verilen manzum ve mensur eserler de bulunmaktadır. Yine “v-h-d” kökünden mastar

¹⁶ Luvis Maluf, *Müncid*, 3. Basım, Tahran: İntişârât-ı İsmailiyyân, 1364, s. 790.

¹⁷ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Dersâadet: İkdâm Matbaası, 1317, s. 1488.

¹⁸ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı, 2005, s. 3286.

¹⁹ Hüseyin Amid, *Ferheng-i Amîd*, 6. Basım, Tahran: Müessese-i İntişârât-ı Emir Kebir, 1364, C. 2, s. 1891

²⁰ Arzu Meral, *Niyâzî-i Mısırî-Vahdetnâme*, İstanbul: Revak Kitabevi, 2013.

²¹ Muhammed Fethü’l-Maârif, *Dem-i Vahdet*, Kahraman Özkök (hızl.), İstanbul: Revak Kitabevi, 2014.

²² Azmi Bilgin, “Vahdetnâme”, *DİA*, 2012, C. 42, s. 435-436.

olarak türetilen tevhid kelimesi sözlüklerde “bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek, birkaç şeyi bir etmek, birleştirmek, birliğe inanmak”²³ anlamlarıyla verilmekte, İslâmî bir terim olarak Allah Teâlâ’nın bir olduğuna ve O’nun eşi ve benzerinin olmadığına iman etmek anlamında kullanılmaktadır. Kelâm ilminde “Allah Teâlâ’yı zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde bir ve tek kabul etmek, bu noktalarda O’na ortak koşmamak”²⁴ biçiminde açıklanmaktadır. Tasavvufî anlamıyla tevhidin, “Allah’ın zâtını, aklen tasavvur edilen ve zihnen tahayyül edilen her şeyden tecrit etmek” anlamına geldiğini belirten S. Uludağ, halkın tevhidinin Bir işitmek, aydınların tevhidinin Bir bilmek, seçkinlerin tevhidinin Bir görmek olduğunu söylemektedir.²⁵ İslâm kültür ve medeniyeti geleneğine dayanan Klasik Türk Edebiyatında tevhidler önemli bir yer tutmakta ve şairler tarafından kaleme alınan divanların ve mesnevîlerin başına yerleştirilmektedir.

Vahdetnâmeleri de Allah’ın varlığı, birliği, zât ve sıfatları, âlemin ve Âdem’in yaratılışı, insanın bu dünyadaki vazifesi, cennet ve cehennem, tasavvufun incelikleri, ibadetin manası, tarikat âdâb ve erkânı, şeyh ile mürit arasındaki irtibat konusunda yazılan müstakil eserler arasında sayabiliriz. Bu anlamda, divanların ve mesnevîlerin başında yer alan tevhidlerle benzerliğinden söz edilebilir. Ancak tevhidler, İslâmî kültür geleneğine uyarak şairlerin Allah’ın varlığı ve birliği, zât, sıfat ve fiilleriyle Yaraticının yüceliğine dair duygu ve düşüncelerini ifade eden şiirlerdir. Şair, Yaraticının kudret ve yüceliği karşısında bir kul olarak kendi âcizliğini de dile getirmektedir. Şair, mutasavvıf olsun veya olmasın geleneğe bağlı olarak eserinin başına dinî muhtevalı şiirlerini yerleştirmektedir. Tevhidler, divanları ve mesnevîleri edebî gelenek açısından tamamlayan dinî muhtevalı şiirlerdir. Bu şiirler genellikle kasîde biçiminde olmakla birlikte, mesnevî, kıta, gazel biçiminde olanları da vardır. Şairin konuya ilgi ve yeteneğine göre uzun veya kısa olabilmektedir. Yine şairin tasavvufla bağlantısına göre tasavvufî karakter de taşıyabilmektedir.

Manzum olan vahdetnâmeler, Allah’ın varlık ve birliğinden zât, sıfat ve fiillerinden bahsetmekle birlikte hacim itibarıyla hem tevhidlerden uzun hem de muhteva olarak farklılık göstermektedir. Vahdetnâme ismiyle eser kaleme alan şair veya müelliflerin tasavvufî bir yönü de bulunmaktadır. Dolayısıyla bu eserler, şairin kendi tasavvufî

²³ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 449.

²⁴ Bekir Topaloğlu, Yusuf Şevki Yılmaz ve İlyas Çelebi, *İslâm’da İnanç Esasları*, 18. Basım, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2013, s. 73.

²⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012, s. 359.

anlayışına uygun olarak Yaratıcı karşısında âlemi ve insanı bir yere oturtma çabasının ürünüdür. Bir nevî onların tasavvufî ve felsefî düşüncelerini ortaya koymaktadır. Teolojik açıdan, İslâm'ın itikatla ilgili hususlarına değinildiği için Kur'ân-ı Kerîm ve Hadîs-i Şeriflerle ilgili yeteri kadar bilgiye sahip olmayı da gerektirmektedir.

Allah'ın varlığı ve birliği, esmâ ve sıfatları konusu, İslâm kelâmcılarının ve müslüman filozofların da ele aldığı önemli konular arasındadır. Kelâmcılar, “Bir işe hükmetti mi ona sadece “ol” der, o da hemen oluverir”²⁶ âyetine istinaden âlemin yaratılışını “yaratma” fiiliyle izah etmeye çalışmakta ve bu âlemin, Allah'ın “ol” emriyle bir anda yaratıldığını söylemektedirler. Filozoflar ve vahdet-i vücûd görüşünü benimseyen mutasavvıflar ise âlemi, “tecellî ve sudûr” nazariyesiyle izaha çalışmaktadırlar. Bu teoriye göre âlem, mutlak varlığın zuhûr ve tecellîsinden ibarettir. Bâtın olan varlığın kendisini değişik âlemler biçiminde izhar etmesiyle mevcudat meydana gelmektedir. Vahdet-i vücûd anlayışına sahip olan mutasavvıflara göre Allah'tan başka varlık yoktur. Kenz-i mahfî (gizli hazine) olan Mutlak Varlık'ın, bilinmeyi istemesi üzerine, kendisini izhar etmesi, aşama aşama kendisini görünür hale getirmesi ya da bâtın olan varlığın kendisini zâhire çıkarması neticesinde bütün âlem ve içindekiler meydana gelmiştir. Bu zâhire çıkma, isimlerin tecellî ve tezahürü biçiminde olmaktadır. Her varlık bir ismin görüntüsü iken insan, bütün isimlerin görüntüsüdür. Dolayısıyla Âdem, yani insan yeryüzünde Allah'ın halîfesi olmaya diğer varlıklardan daha liyakatlidir. Halîfe olarak yaratılan insanın bu dünyadaki görevi, Allah'ın isimlerini okuyabilmek, yaratılıştaki bu sırrın hakîkatini anlayabilmektir. Bunun yolu da kâmil bir mürşit bulup iradesini ona teslim etmekten, onun tavsiyelerine göre hareket etmekten geçmektedir.

1.1. MANZUM VAHDETNÂMELER

Kütüphanelerimizde bulunan manzum vahdetnâme nüshalarının sayısı oldukça fazladır. Hatta bunlardan bir kısmının ismi farklı kaydedilmişken, bir kısmının şairleri yanlış yazılmış, bazılarının ise kaleme alanı hiç bilinmemektedir. Bu türün ilk örneği olan Karahisârî'ye ait *Vahdetnâme*'nin manzum olması dolayısıyla öncelikle manzum olanlar

²⁶ Bakara suresi, 117.

hakkında genel bilgiler vermek istiyoruz. Daha sonra mensur vahdetnâmelere değinecek ve özellikle çalışma konumuz olan Fethü'l-Maârif'in *Vahdetnâme*'si üzerinde duracağız.

Milli Kütüphane kayıtlarına dayalı olarak bizim tespit edebildiğimiz manzum vahdetnâmeler Abdurrahim Karahisârî, Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi, İshak Hocası Ahmed Efendi, Hüseyin Hulûsî Efendi ve Aşkî Mustafa Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Manzum vahdetnâmeler arasında Bektaşî şairi olan Edip Harabî'nin 28 kıtadan oluşan ve hece ölçüsüyle kaleme alınmış manzumesine de değinmek gerektiği kanaatindeyiz. Millî Kütüphane kayıtlarında Menteşî Ahmed ve Hoca Ahmedî adına Mısır Hidiv Kütüphanesi'nde kayıtlı iki eserden daha söz edilmesine rağmen Mısır'dan getirttiğimiz bu eserlerin Abdurrahim Karahisârî'ye ait olduğunu gördük. Ahmed Hâdî adına kayıtlı olup tek nüshası Vatikan'da gösterilen 5 varaklık *Vahdetnâme*'yi ise Milli Kütüphane aracılığıyla yazışmamıza rağmen temin edemedik. Temin edemediğimiz bu nüshanın Lâmekânî'nin mensur *Vahdetnâmesi* olma ihtimali vardır. Çünkü Lâmekânî'nin müridleri arasında Hâdî isimli birisinden kaynaklar söz etmektedir.²⁷ Zaten Lâmekânî'nin *Vahdetnâmesi* de küçük hacimli bir eserdir. Bir *Vahdetnâme* de Abdullah İlahî adına kayıtlı olmakla birlikte İlahî'nin bu eserine ulaşamadık.²⁸ Kütüphane kayıtlarında Müminzade Hasib adına kayıtlı bir *Vahdetnâme* daha görünmesine rağmen, Müminzade'nin böyle bir eseri bulunmamaktadır. Elbette Yazarı bilinmeyenler üzerinde daha ciddî araştırmaların yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

1.1.1. Abdurrahim Karahisârî Vahdetnâmesi

Abdurrahim b. Abdullah Karahisârî (ö. 1483). Afyon'un köklü ailelerinden âlim ve fazıl bir zât olan Mevlânâ Alaaddin Mısırî'nin oğludur. Kaynakların bildirdiğine göre babası, 13. yüzyıl başlarında Mısır'dan Anadolu'ya gelip yerleşmiştir. İlk tahsilini babasından almış, daha sonra Akşemseddin'e intisap etmiştir. 1436 yılında şeyhiyle Beypazarı'na

²⁷ Slobodan Ilić, "Lâmekânî Hüseyin Efendi", *DİA*, C. 27, s. 94-95.

²⁸ Hayati Yavuzer, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 1262, vr. 9-52 numarada kayıtlı bir eserden söz ederek Abdurrahman Güzel'in özel arşivinde fotokopilerini gördüğünü bildirmektedir. Bkz. Hayati Yavuzer, *Şeyh İlahî'nin Esrar-nâmesi* (Hayatı- Eserleri – İnceleme – Metin), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1988, s. 24. Hayati Yavuzer'in "Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 1262, vr. 9-52" numarada kayıtlı olduğunu bildirdiği bu eser Milli Kütüphane kayıtlarında bulunmamaktadır. Eğer bir yanlışlık yapıldı ise İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu 34 Ae Şeriiye 1362/1 numarada kayıtlı bir *Vahdetnâme* vardır, ancak bu eser de Mukîmî'nin mensur *Vahdetnâme*'sidir.

gitmiştir. Şeyhiyle birlikte İstanbul'un fethine iştirak ettiği sanılmaktadır. Şeyhinden icazet alarak Bayramiyye tarîkatı halîfesi olmuştur. Şeyhinin vefatından sonra Bayramiyye tarîkatının Şemsiyye kolunda postnişin olmuştur. Bir süre Afyon Ahmet Gedik Paşa Medresesi'nde müderrislik de yapmıştır. 4250 beyitlik *Vahdetnâme*'yi Mahmud Paşa'ya ithaf etmiştir. Şair Ahmed Dede Balı, şairin halîfesi ve kendisinden sonra şeyh olmuştur. Karahisarî son zamanlarında Gedik Ahmed Paşa tarafından yaptırılan Taş Medrese'de müdderrislik yapmıştır. Mısırî Camii'nde ve kendi mescidinde Kur'ân okunması için vakıfta bulunmuş, insanların yararlanması için kitaplarını da vakfetmiştir. 1483 yılında vefat etmiştir.²⁹

Karahisarî'nin *Vahdetnâme*'si, türünün elimizdeki ilk örneği ve en hacimlisidir. Tespitlerimize göre beşi yurt dışında, yirmi biri kütüphanelerimizde olmak üzere yirmi altı yazma nüshası bulunmaktadır. Mesnevî biçiminde kaleme alınan *Vahdetnâme*, tevhid bölümüyle başlamaktadır. Allah'ı hiçbir gözün göremeyeceği ve hiçbir aklın idrak edemeyeceği, Âdem'i yoktan yaratan Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğu vurgulanmaktadır. Allah'ı anlamak isteyenlerin O'nun eserlerine bakmaları, Hakk'ı görmek isteyenlerin de önce kendi varlıklarından kurtulmaları, kesreti bırakıp vahdet deryasına dalmaları gerektiği bildirilmektedir. İki münâcâtın ardından Hazret-i Peygamber için yazılan iki na't gelmektedir. Na'tte "Ahmed'in farkı Ahad'den mim'dir/Bu aceb remz ve aceb talimdir" beytiyle "Ahmed" in mim'i kaldırıldığında Ahad kalacağına işaret edilmektedir. Çünkü Hz. Peygamber kutb-ı âlem ve rahmeten li'l-âlemindir. Sonra Hülefa-i Raşidîn hakkında yirmi altı beyitlik bir bölüm gelmektedir. Sebeb-i Telif bölümünde bir gece uykusu kaçtığı halde âlemi, âlemin karanlık ve aydınlık bölgelerini, yıldızları düşünürken bu eseri yazma fikrine düştüğünü bildirmektedir. Rûhun tecellîsi, insanların ve cinlerin ibadet için yaratılmaları, Âdem'in yaratılışı, yeryüzünün ve göklerin yaratılması, Âdem'in cennet hayatı, Şeytan'ın kandırmasıyla cennetten çıkarılması, meleklerin secde etmesi, Şeytan'ın büyükenerek secde etmemesi gibi konular ele alınmaktadır. İlk yaratılanın nûr olduğu veya akıl olduğu yolundaki beyitler, bu konuda filozofların yaptığı tartışmalardan haberdar olduğunu da

²⁹ Karahisarî ve *Vahdetnâmesi* ile ilgili bazı çalışmalar için bkz. Hacı Ömer Karpuz, *Abdurrahim Karahisârî'nin Vahdetnâmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 1991; Saim Kıstırak, *Abdurrahim Karahisârî'nin Vahdetnâme'si (Tenkitli Metin-Sözlük)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 1999; Ayşe Gülay Keskin, *Abdurrahim Karahisârî'nin Hayatı, Eserleri ve Vahdetnâme Mesnevisinin Tenkitli Metni*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2001; Mehmet Şamil Baş, "İslâmi Türk Edebiyatında Manzum Vahdetnâmeler ve Aşkî Mustafa Efendi'nin Vahdetnâmesi", 2. *İslâmi Türk Edebiyatı Sempozyumu*, 2015.

göstermektedir. Şaire göre Allah, Âdem'i sırrına mahrem etmek için halîfe olarak yaratmıştır. Âdem yeryüzünde olmasına rağmen makamı Arş-ı A'lâ'dadır. İnsan, bütün kâinatın bir hûlasasıdır. İnsan ahsen-i takvim üzere yaratılmış, kendisine rûh verilmiştir. Rûh ve beden, dünya hayatındayken insanın makamını yükseltebilecektir. İnsan dünyaya geliş sebebini bilir, ona göre davranırsa makamını yükseltir. İnsan, âlemin sırrıdır, bütün âlemleri câmi'dir. Âlem'in bir adının, insan-ı kâmil olduğunu, Allah'ın en büyük sanatının insanda görüldüğünü bildirmektedir.

Son bölümde sâliklere tavsiyelerde bulunan Karahisârî, eseri 15 Şaban 865 (26 Mayıs 1461) tarihinde, bahar mevsiminde bitirdiğini bildirmektedir. Eserin genelinde dinî ve tasavvufî bilgiler ile Allah yoluna gidecek olanlara nasihatlar yer almaktadır. Bu haliyle vahdet yolunun yolcularına tavsiyelerde bulunulmaktadır.

1.1.2. Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi Vahdetnâmesi

Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi (1592-1655) mutasavvıf şairlerimizdendir. *Sefîne-i Evliyâ*'da Hicrî 1000 (M. 1592) yılında doğduğu kaydedilmektedir.³⁰ Hüseyin Lâmekânî'nin tavassutuyla Hamzavî tarîkatına intisap etmiş, yine Lâmekânî'nin tesiriyle 20 yaş civarında *Vahdetnâme*'yi kaleme almıştır. Seyr ü sülûkünü Halvetî Şeyhi Hakîkîzâde Osman Efendi (ö. 1628)'den tamamlayarak Aksaray Gavsî Tekkesine şeyh olmuştur. IV. Murad zamanında bazı şeyhlerin idamına karar verilmişken Aziz Mahmud Hüdayî (1541-1628)'ye sığınarak kurtulabilmiştir. Çeşitli tarîkatlardan hilâfet aldığı belirtilen İbrahim Efendi'nin sadece Lâmekânî'nin müridi olup Hamzavî,³¹ diğer adıyla Bayramî-Melâmîliği³² üzerinde durulmaktadır. Halvetîliği ise devletin resmî din anlayışına dayalı baskıdan kurtulmak için bir araç olarak kullandığı zannedilmektedir. İbrahim Efendi'nin, Oğlanlar Şeyhi lakabını almasıyla ilgili bazı görüşler bulunmaktadır.

³⁰ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. II, s. 483.

³¹ Hamzavîlik konusunda H. Vassâf şunları aktarmaktadır: Hamzavîlik nâm-ı bülendi, bu zât-ı pür-irfânın (Hamza adıyla meşhur olan Şeyh Bâlî-i Bosnevî) tâbînine verilmiş bir ism-i şeriftir. Şakâyık zeyli Atâyî: Bosnaviyyü'l-asl olup, dört beş sene mikdârı hilâfet-i ma'neviyye emrinde kâim-i makâm olmuştur. Şer'-i şerîfe nâ-mülâyim ahvâlî zuhûr eyledikte, İstanbul Tahtakale'de boynu vuruldu, deniliyor. Bkz. Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. II, s. 503.

³² Melâmîyye, Hacı Bayram Velî'nin halifelerinden Dede Ömer Sikkînî tarafından Bayramiyye'ye bağlı olarak tesis edilmiştir. Bu tarikatta "kutub" kavramına diğerlerinden daha başka anlamlar yüklenmiştir. XIV. yüzyıl boyunca temsilcilerinin bir takım taşkınlıkları devleti onlara karşı harekete geçirmiş, ileri gelenlerinden bazılarının idam edilmesi sonucunu doğurmuştur. Bkz. Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* (Sufiler, Devlet ve Ulemâ), İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2007, s. 320.

Melamî düşüncelerinden dolayı idam edilen İbrahim Maşukî (ö. 1529)'nin görüşlerini takip etmesi dolayısıyla bu lakabı aldığı,³³ küçük yaştaki çocukları tarîkate teşvik ettiği için bu lakabı aldığı³⁴ veya babasının küçük yaştan itibaren kendisine tasavvufî şiirler ezberleterek “bu oğlancık şeyhtir” biçiminde söylediği³⁵ için bu ismi aldığına dair kayıtlar bulunmaktadır. Bazı kaynaklar “Olanlar Şeyhi” biçiminde kaydetmektedir.³⁶

Uşşakîzâde Hasib Efendi (1664-1724), bazı kimselerin İbrahim Efendi'yi sapkınlıkla suçladıklarını, bazılarının büyük bir zât olarak gördüklerini söylemektedir. XIX. yüzyılda kaleme alınan *İzâhü'l-Esrar* isimli eserde ise Hurûfî ve mülhid olmakla suçlanmıştır.³⁷

Aslında İbrahim Efendi kendisinin zâhirî olarak Halvetî olmakla birlikte manevî olarak Bayramî-Melâmî olduğunu ifade etmektedir. Zahirî yönden şeyhi Hakîkîzâde Osman Efendi iken manevî yönden Hacı Bayram-ı Velî'nin müridi Bıçakçı Ömer Dede (ö. 1475) vasıtasıyla Bayramî-Melâmî olarak bilinen tarîkate bağlıdır. Ömer Dede'den sonra Ayâşî (ö. 1519), Ali Aksarâyî (ö. 1528), İsmail Maşukî (Oğlan Şeyh) (ö. 1538), Sarban Ahmed (ö. 1545), Tıbtıb Şah Ali (ö. 1605?) ve sonra Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi tarîkatın şeyhi olmuşlardır. Bayramî-Melâmîler de devletin resmî ulemâsıyla sürtüşme halinde olduklarından sürekli takibat altında tutulmuşlardır.³⁸

Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi'nin *Divan*, *Vahdetnâme*, *Müfîd ü Muhtasar*, *Kasîde-i Mîmiyye*, *Dil-i Dâna* isimli manzum eserleri bulunmaktadır.

B. Kemikli'nin bildirdiğine göre sâliklere vahdet yolunu göstermek amacıyla kaleme alınan *Vahdetnâme*'nin yazılmasını şeyhi Lâmekânî tavsiye etmiştir. Hatta hangi konuları ihtiva etmesi gerektiğini de Lâmekânî bildirmiştir:

Buna göre eser on iki vecihten (fâsıl) müteşekkil olacaktır. Bu vecihlerin her birinde sırasıyla bidâyet, hakikat, ârif-i Hak, cism-i insan, kalbin hâleti, sohbed âdâbı, vahdet,

³³ Bilal Kemikli, *Oğlanlar Şeyhi İbrahim-Müfîd ü Muhtasar*, İstanbul: Kitabevi, 2003, s. 23.

³⁴ Müstakîmzâde Süleyman Sa'deddin Efendi, *Mecelletü'n-Nisâb fi'n-Niseb ve'l-Kunâ ve'l-Elkâb*, (tıpkıbasım), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, vr. 123a.

³⁵ Kemikli, *a.g.e.*, s. 22.

³⁶ Lâmekânî, *Vahdetnâme ve Dîvân-ı Lâmekânî*, İBB Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0059; Nihat Azamat, “İbrahim Efendi, Olanlar Şeyhi”, *DİA*, C. 21, s. 298-300.

³⁷ Nihat Azamat, *DİA*, C. 21, s. 298-300.

³⁸ Abdülbakî Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul, 1931, (Pan Yayınları, tıpkıbasım, 1992), s. 178.

kudret, seyr-i sülûk, şuhûd-ı vech-i mutlak, hikmet ve kurba ıstılahları çerçevesinde tasavvuf düşüncesinin temel konuları ele alınmıştır.³⁹

İbrahim Efendi bu eseri yirmi yaş civarında iken 1020 (1611/12) yılında tamamlamıştır. 1262 beyitlik bu eserin ismi bazı yazma nüshalarda *Usûl-i Muhakkikîn* olarak geçmektedir.⁴⁰

Vahdetnâme'de Allah'ın varlığı ve birliği yanında ontolojik olarak âlemin meydana çıkışı işlenmektedir. Evvel, Âhir, Bâtın ve Zâhir olan Hakk Teâlâ'nın benzeri ve ortağı yoktur. Bütün mevcudatta O'nun nûru zâhir olmakta ve Hakk'ın zuhûru bu şekilde devam etmektedir. Görünen her şey O'nun nûruna aynadır. Mesnevî biçiminde kaleme alınan bu eserde Hazret-i Peygamber, Dört Halîfe ve Sahâbe birer beyt ile övülmektedir. Ardından Sultan I. Ahmed için 26 beyitlik bir medhiye yazılmıştır. Sebeb-i Telif bölümünde Merd-i Dânâ olarak bahsettiği Lâmekânî'nin kendisine on iki vecihle bir kitap hazırlamasını söylediğini bildirmektedir. İbrahim Efendi, Dil ü Dânâ kasidesinde Şiblî, Hallâc-ı Mansûr, Attâr gibi mutasavvıflardan bahsederken Fazl-ı Yezdân ve Nesîmî isimlerini de zikrettiğine göre Hurûfilikten haberdardır.⁴¹ Eserde "Kenz-i Mahfî" olan Hakk'ın zuhûrundan bahsettiği beyitlerden "sudûr" görüşüne sahip olduğunu çıkarmak mümkündür:

Îlâhâ 'ilmüne yok hadd ü gâyet
Hudâyâ vaşfuña yok hiç nihâyet

Çamu esmâya zâtuñdur müsem mâ
İdersiñ bir nefesde biñ tecellâ

Şerîküñ yok nazîrüñ yok Ahadsîñ
Münezzeh zâtuñ Allâhü's-şamedsiñ

Kemâl-i hikmetüñ ânen fe-ânen
Zuhûr itmede dâ'im âşikârâ⁴²

³⁹ Kemikli, a.g.e., s. 69-70.

⁴⁰ Yazma nüshalar için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, No: 59; İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, No: 6512.

⁴¹ Kemikli, a.g.e., s. 49.

⁴² Süleyman Gökbulut, Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi'nin Vahdetnâme/Usûl-i Muhakkikîn'i Işığında Tasavvufî Görüşleri (İnceleme-Metin), Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2003, s. 117.

İbrahim Efendi, iki âlemde var olan her şeyin ilahî nûrdan zuhûra geldiğini ve bütün var edilenlerin, yaratıcının âyetleri olup Hakk’a ayna vazifesi gördüklerini ifade etmektedir:

Cemî° şeyde nûruñ oldu zâhir
Kamu şey nûr ile oldu mezâhir

Mezâhir nûruña mir°ât olupdur
Görinen vech ile âyât olupdur⁴³

Vahdet-i vücûd düşüncesine sahip olan İbrahim Efendi, Allah’tan başka bir varlığın söz konusu edilemeyeceğini, bu sırrı anlayanların ise “gören, görünen, söyleyen ve işiten”in Hakk olduğuna şahit olduklarını belirtmektedir:

Ne varsa yerde gökde cümle oldur
Hakîkat cümle °âlem aña kuldur

Cihânda Hakkdan ayru görmediler
Hudâdan özge nesne bilmediler

Ne görürsüz diseler didiler Hakk
Ne işidürsüz diseler didiler Hakk⁴⁴

İbrahim Efendi, bu âlemden ve Âdem’den bahsetme amacının, Âdem’in hakîkatinin anlaşılması olduğundan söz ediyor. Çünkü on sekiz bin âlemin yaratılış amacı Âdem’dir.

Senüñçün on sekiz biñ °âlem oldu
Anuñçün cân-ı °âlem Âdem oldu

Senüñ nefsüñde bunlar cümle mevcûd
Olupdur ey kamu eşyâya maşşûd

Seni ta°rîf ider seb°u’l-meşânî
Seni tavşîf ider cümle ma°ânî⁴⁵

⁴³ Gökbulut, *a.g.e.*, s. 117

⁴⁴ Gökbulut, *a.g.e.*, s. 134.

⁴⁵ Gökbulut, *a.g.e.*, s. 141.

Kutsî hadîse göre kendisini “Gizli bir hazine” olarak vasıflandıran Hakk, yine bu âlem içerisinde gizlenmiştir. Yarattıklarının herhangi birisine benzemekten münezzeh olmasına rağmen, insan olarak yarattığı varlık, O’nun bütün isimlerini câmidir. Onun sıfatlarını öğrenmek isteyen kimsenin, yarattıklarına bakması yeterli olacaktır. Görünen bütün mevcudat, O’nun varlığının ve sanatının göstergesidir. Zât olarak neyse O olduğu halde, rûh olsun, cisim olsun bütün varlıklar O’nun eseridir.

‘Aceb âyînedür Hakk’a bu insân
Ki sırrın eylemiş insânda pinhân⁴⁶

Yaratılışın sırrını çözebilecek ve insanın bu âlemdeki varlığının sebebini anlayabilecek olan varlık yine insandır. Bunun için inanın önce kendisini anlaması gerekmektedir.

1.1.3. İshak Hocası Ahmed Efendi Vahdetnâmesi

Ahmed Efendi’nin asıl adı Şemseddin Ahmed’dir. Aydın’ın Güzelhisâr kasabasında dünyaya geldiği için Güzelhisârî lakabıyla da anılmaktadır. Edebî eğitimine babası Hayreddin Efendi yanında başlamış ve eğitimini ikmal etmek üzere bugün İran’da bulunan Şirvan şehrine gitmiştir. Orada Nimetullahzâde Efendi’den beş yıl ders alarak Bursa’ya dönmüştür. İshak Paşa Medresesi’ne (1686/7) ve ardından Gazi Hüdavendigâr Medresesi’ne (1689) müderris olmuştur. Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa (ö. 1676)’nın daveti üzerine İstanbul’a giderek Anadolu Muhasebeciliği görevine başlamıştır. Fazıl Ahmed Paşa’nın tezkirecisi ve o sıralarda Sultan III. Ahmed’in musahiplerinden olan İshak Efendi’ye hocalık yapmış ve bu sebeple kendisine İshak Hocası denmeye başlanmıştır. Fazıl Ahmed Paşa yanında Belgrad Savaşı’na katılmış ve Paşa’nın şehit olmasının ardından Bursa’ya dönerek Muradiye Medresesi’ne müderris olmuştur (1703). 25 Ekim 1708 tarihinde vefat ederek Bursa’da Sarban (Deveciler) Mezarlığı’nda Karaçelebizade Abdülaziz Efendi’nin kabri yanına defnedilmiştir.⁴⁷

Ahmed Efendi, Bursa’da müderrislik yaptığı sıralarda Niyazî-i Mısırî ile tanışmıştır. Mısırî sahip olduğu bâtinî düşünceleri dolayısıyla bazılarının tepkisini çeken bir zât olduğundan, Ahmed Efendi, önceden bazı tereddütleri olmakla birlikte, sonradan ona intisap etmiştir. Çok sayıda eser kaleme almış, nesih hatla birkaç tane Kur’ân-ı Kerîm yazıp Bursa

⁴⁶ Gökbulut, *a.g.e.*, s. 142.

⁴⁷ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, Nuri Akbayan (hızl.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, C. 1, s. 179.

camilerine vakfetmiştir. Farsça ve Türkçe şiirleri vardır. Farsça şiirlerinde Hoca, Türkçe şiirlerinde Ahmedî mahlasını kullanmıştır.⁴⁸

Eserleri:

1. *Vandetname-i Âlemengîz*
2. *Manzûme-i Akâid*
3. *Risâle ma'mûle fî beyâni'z-zilli ve tahdîdi'l-cihât ve ta'yîni semti'l-kible bi'd-dâireti'l-Hindiyye*
4. *Sandûkatü'l-ma'ârif*. Muamma ve lugazdan bahseden Farsça bir eserdir.
5. *Şerhu dâ'ireti'l-Hindiyye*
6. *Tercüme-i Hadîs-i Erbaîn*
7. *Kavâd-i Fârisiyye*
8. *Münşeât*
9. *Risâle Ma'mûle fî Beyâni'z-Zilli ve Tahdîdi'l-Cihât ve Ta'yîni Semti'l-Kible bi'd-Dâ'ireti'l-Hindiyye*⁴⁹

Vahdetnâme, şiirlerinde Ahmedî mahlasını kullanan İshak Hocası Ahmed Efendi'nin manzum olarak ve mesnevî biçiminde kaleme aldığı 2918 beyitlik bir eserdir. Ahmed Efendi'nin intisap ettiği Niyazî-i Mısırî'nin de mensur kısa bir *Vahdetnâme*'si bulunmaktadır. *Vahdetnâme* yazma fikrini Mısırî'den aldığı ya da en azından ondan etkilendiği söylenebilir. Ancak muhteva itibarıyla Mısırî'nin mensur (arasında manzum kısımlar da bulunmaktadır) olan *Vahdetnâme*'si oldukça farklıdır.

Tevhid konusunun ele alındığı birinci bölümde vâcibü'l-vücûd olan, eşi ve benzeri bulunmayan Allah'ın, mevcudatı “kün” emriyle yarattığı belirtilmekte, ulvî olan göklerle süflî olan yeryüzünün izdivacından maden, nebat ve hayvanların meydana geldiğine ve bunların da bir sebebe mebnî olduğuna işaret edilmektedir. Allah'ın yaratmadaki sanatını idrak etmeye insan aklının kâfi gelemeyeceği belirtilerek bunları anlamak için felsefî

⁴⁸ İsmail Belîğ Efendi (ö. 1730)'nin *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*. Aktaran: İshak Hocası Ahmed Efendi, *Vahdetnâme*, Hâfız Refî' (nâşir), Dersââdet: Mahmud Bey Matbaası, 1302, s. 3-8.

⁴⁹ Hayatı ve eserleri hakkında bkz. Reşat Öngören, “İshak Hocası”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, md. 25168; Halit Karatay, *Hattat Divan Şairleri*, Ankara 2008, s. 90; Ahmet Topal, Ahmedî (İshak Hocası) *Vahdetnâme-i Âlem-engîz* (İnceleme-Metin), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2011, s. 23-35; Nesrin Sofuoğlu, *İshak Hocası Ahmed-Vahdetnâme-i Âlem-Engiz* (İnceleme-Metin), Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, İzmir, 2012.

görüşlere yönelip Hak yoldan ayrılınmaması tavsiye edilmektedir. Gökyüzünün sekizinci katındaki sâbit yıldızlarla yedi seyyâre ve on iki burç gök cisimleri olup bunların tamamı kendilerine biçilen rolü oynamaktadırlar. Kuyruklu yıldız, saçlı yıldız, meteorlar (şihâb), bulutlar, yağmur, şimşek, yıldırım, gök gürlemesi; kar, yağmur ve dolu yağması, gökkuşağı, çiy taneleri, gece ve gündüz, şafak vakti, güneşin doğup batması, dört mevsimin birbiri ardınca gelmesi Allah'ın kudretini gösteren âyetlerdir. Bunları okumasını bilenler, Rablerinden gafil olmazlar. Bütün bu cisimler Hakk'ın kudretini izhar etmektedir. Her şeyin yaratıcısı, hâkimi Allah'tır.

Allah, kâinatı yarattıktan sonra oluş ve bozuluşu (kevn ü fesad) da takdir etmiştir. Yeryüzünü de dört unsurdan yaratmıştır. Bu dört unsur yaratıcının emrine uygun olarak hareket etmektedir. Unsurların değişik şekillerde bir araya gelmesiyle madenler, bitkiler ve hayvanlar oluşmaktadır. Bütün bunlar Allah'ın sanatını ve yaratıcılığını göstermektedir:

Emr-i îcâd emr-i vâfidür
Kâf u nûn kâ'inâta kâfidür⁵⁰

Şun'unuñ hürdesine °aql irmez
Harem-i hikmetine kes girmez⁵¹

Hikmetiyle o şâni°-i qahhâr
Nârı âb eyler âbı eyler nâr⁵²

Servi gör Hakk'ı eyleyüp tevîd
Barmağın kaldurur ider tehdîd⁵³

Buraya kadar olan kısım, bütün dinî kitaplarda görülen, eserden müessire dikkat etme mantığıyla ele alınmaktadır.

⁵⁰ Topal, a.g.e., s. 194.

⁵¹ Topal, a.g.e., s. 196.

⁵² Topal, a.g.e., s. 222.

⁵³ Topal, a.g.e., s. 243.

583. beyitten itibaren Âdem'in yaratılışı ele alınmaktadır. Vâhid ve ferd olan Allah, bütün eşyanın yaratıcısıdır. “Gizli bir hazine” iken mümkinatı yaratmış, Âdem'in hamurunu da kendi elleriyle yoğurmuştur. Rûh üflenmek suretiyle üstünlük verilen Âdem, hilâfete diğer varlıklardan daha layıktır. Sonra meleklerle, secde etmesi emredilmiş, melekler secde ettiği halde gururundan dolayı Şeytan secde etmemiştir. Âdem daha sonra yeryüzüne inmiş ve orayı mesken tutmuştur. Her ne kadar elbisesinden soyulmuşsa da kendisine hilâfet elbisesi giydirilmiştir. Allah dünyayı tanıması için insana beş duyu vermiştir. Yine bâtinî beş hassa da vermiştir: Hiss-i müşterek, hayal, vehim, hâfıza, mütefekkiye. Âdem'e akıl ve konuşma gücü de verilmiştir.

Kendisi doğmayan ve çocuk sahibi de olmayan Allah, Âdem'i yarattığı gibi âdem oğlunun çoğalması için onlara tenâsül gücü vermiştir. Bu gücün galebe çalması dolayısıyla Kabil, Habil'i öldürmüştür.

Yeryüzünde Âdem'le başlayan tevhid mücadelesi Âdem'in ardından Nûh Peygamberle devam etmiştir. Nûh'u kabul etmeyenler Tûfân'la cezalandırılmış, ardından yeryüzüne dağılan Nûh'un çocukları kabîleler halinde yayılmışlar ve her kabîlenin farklı dilleri ortaya çıkmıştır. Sıra Hazret-i İbrahim'e gelmiş, başta babası Âzer olmak üzere putlarla ve puta tapanlarla mücadele etmiştir. Hz. İbrahim, Nemrud'a hakkı tebliğ etmiş, bu yüzden ateşle cezalandırılmak istenmiştir. İbrahim ve oğlu İsmail'den sonra tevhid mücadelesinin bayrağını Hz. Muhammed almıştır. Sonunda Peygamber'in şefaatinde isteme, münâcât, kalem ve kağıda hitap bölümleriyle mesnevî bitirilmektedir.

Bu muhteva ile tevhid, münâcât ve na'tten sonra Âdem, Nûh, İbrahim, İsmail ve Hz. Peygamber'in hayatlarının ele alındığı klasik peygamberler tarihi biçiminde kaleme alınmıştır.

1.1.4. Aşkî Mustafa Efendi Vahdetnâmesi

Aşkî Mustafa Efendi (ö. 1871 veya 1877) XIX. yüzyıl şairidir. Kilis'te dünyaya gelmesine rağmen ömrünün büyük kısmını Mekke ve Medine'de geçirmiştir. Baba ismi Ömer olduğundan Külliyyât'ında Aşkî Mustafa b. Ömer biçiminde geçmektedir. Soyu Hazret-i Hüseyin'e dayandığı için Seyyid'dir. Mevlevî şeyhi ve müderristir. Sultan Aldülmecid'in isteği üzere üç ciltlik bir *Medine Tarihi* kaleme almıştır. Bu eserin ilk iki

cildi tercüme olup üçüncü cildini kendisi yazmıştır: *Ta'tirü Ercâi'd-Devleti'l-Mecîdiyye bi-Tîbi Ahbâri Beledi Hayri'l-Beriyye*. Aşkî Mustafa Efendi'nin *Vahdetnâme'si Külliyyât*'ının içerisinde 10b-47b varakları arasında yer almaktadır.⁵⁴

Mevlevî olması dolayısıyla Aşkî, Mevlânâ'nın *Mesnevî'si* biçiminde kaleme aldığı *Vahdetnâme'sinde* Allah'ın varlık ve birliği ile mürşid ve müridin olması gereken özelliklerinden bahsetmektedir. On sekiz bölüm olarak düzenlemeyi düşündüğü eserini giriş ve dokuz bölüm biçiminde tamamlamıştır. Bölümlerden her birisine lokma ismi verilmektedir.

Vahdetnâme'de tevhid ve münâcâtın ardından Hz. Âdem'in yaratılışı üzerinde durulmaktadır. Bütün nebîlerin, Âdem'in neslinden geldiğini belirttikten sonra Aşkî, Mevlevîlik konusunu ele almakta ve bazı sahte şeyhlerin ortaya çıkmasından yakınmaktadır.

Aşkî, *Vahdetnâme'yi* Giritli şair Mehmet Şefîk Efendi'nin isteği üzerine yazmış ve ona takdim etmiştir.

Tevhid inancının ele alındığı eserde Deccal benzeri sahte şeyhlerin ortaya çıkmasının, Hz. İsa ve Mehdi'nin zuhûrunun yaklaştığına işaret ettiği belirtilmekte, gerçek bir şeyh olan kendisinin sohbetlerine kulak verilmesi gerektiğini söylemektedir. Onun bu eserini okuyanlar, Mevlânâ'nın *Mesnevî'sini* daha iyi kavrayabileceklerdir. Dua ve aşk ile niyazda bulunduğu son beyitlerde eserin yazılışına da tarih düşürülmüştür:

Cevher-i târîh-i miskiyyü'l-hıtâm

Oldı Vahdetnâme °Aşkî bes tamâm [H. 1272 (M.1855/56)]

Mesnevî biçiminde kaleme alınan Aşkî'nin *Vahdetnâme'si* mevcut bilgilerimize göre bu türün son örneğidir. Şairin Mevlevî şeyhi olması dolayısıyla *Vahdetnâme'de* Mevlânâ *Mesnevî'sinin* ve Mevlevîliğin izlerini bulmaktayız.

Tevhid inancını vurgulamak üzere 1097 beyit olarak kaleme alınan *Vahdetnâme'ye* göre her şeyin sahibi, mâliki, yaratıcısı olan Hakk'ın doksan dokuz ismi bulunmaktadır. Hakk, bütün mevcudatta isimleriyle tezahür etmektedir. Yani bütün mevcudat onun varlığına

⁵⁴ Aşkî Mustafa Efendi ve *Vahdetnâmesi* için bkz. Mehmet Şamil Baş, "İslâmi Türk Edebiyatında Manzum Vahdetnâmeler ve Aşkî Mustafa Efendi'nin Vahdetnâmesi", 2. *İslâmi Türk Edebiyatı Sempozyumu*, 2015, s. 46. M. Şamil Baş'ın yüksek lisans tezi de Aşkî'nin *Vahdetnâme'si* üzerinedir. Bkz. Mehmet Şamil Baş, *Aşkî Mustafa Efendi'nin Vahdet-name Mesnevisi* (Metin-Muhtevâ-Tahlîl), Dokuz Eylül Üniversitesi SBE İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2007.

delildir. Hz. Âdem'i yeryüzünde kendisine halîfe olmak üzere yaratmıştır. Ahsen-i takvim üzere yaratılan insanların en mükemmeli Hz. Muhammed'dir. Yâsîn suresinde "Yâ Sin" diye hitap edilen "Sîn", Hz. Muhammed'in ismidir. Hz. Muhammed bütün sırlarını Hz. Ali'ye aktarmıştır. Mevlevî olan bir kimsenin Allah'ın emirlerine, Hz. Peygamber'in sünnetine ve Hz. Ali'nin yoluna bağlı olacağını bildirmektedir.

Üçüncü Lokma'da 336. beyitten 350. beyte kadar olan 14 beyitlik kısım dört halife için kaleme alınmış methiye bölümüdür. Dinin erkânı ve Peygamber'in dört dostu olan bu yüce insanlar müminlere de emir olmuşlardır. Bunlara buğz edenlerin dinlerinin eksik kalması bir yana, katledilmeleri de vacip olur. Çünkü onlardan her birisinin gönlü vahdet deryasıdır. Gökteki yıldızlar gibi yollarından yürüyenlere kılavuzluk ederler.

Bütün insanlar toprak ve sudan yaratılmıştır ama bir insana âdem demek için onun zâhirine değil manasına bakmak gerekir. Bazı kimseler insan suretinde bile görünseler taştan daha katı ve daha aşağı sevedirler.

1.1.5. Hulûsî Efendi Vahdetnâmesi

On dokuzuncu yüzyıl mutasavvıf şairlerimizden Hulûsî Efendi (ö. 1888)⁵⁵ hakkında kaynaklarımızda pek fazla bilgi yer almamaktadır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'ndaki yazmalar arasında BEL_Yz_K0387 numara ile kayıtlı eser Hulûsî'ye ait *Vahdetnâme* ve *Divan*'dan oluşmaktadır. Yazmada eserin baş kısmında yer alan *Vahdetnâme*, 2 beyitle 30 beyit arasında değişen 44 manzumeden oluşmaktadır. *Vahdetnâme*'nin devamında Hulûsî Efendi'nin *Divan*'ı gelmektedir. *Divan*'da da tasavvufî şiirler yer almaktadır. Yazmanın başında "Vahdetnâme-i Hulûsî" kaydı bulunmakta olup ilk manzume olan tevhid şu beyitle başlamaktadır:

Allah adıyla bu Vahdetnâmem oldu ibtidâ

Kim bu nâmdan kâ'inât bulmuş kamu nûr u ziyâ⁵⁶

İkinci manzume olan münâcâtın ilk iki beytinde de *Vahdetnâme* ismi zikredilmektedir:

⁵⁵ M. Şamil Baş, ölüm tarihini 1888 olarak kaydetmektedir (Baş, a.g.m., s. 7). *Türk Edebiyatında İsimler Sözlüğü*, vefat tarihi 1888 olan, Karabağ'da yaşayan Hüseyin Hulûsî Efendi'den bahsetmektedir. Ancak bu Sözlük, Hulûsî Efendi'nin kitapları arasında *Vahdetnâme* ismini zikretmemektedir. Bkz. Mehmet Arslan, "Hüseyin Hulûsî Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Md. No: 9272.

⁵⁶ Mehmet Şamil Baş, İslâmî Türk Edebiyatında Manzum Vahdetnâmeler ve Aşkî Mustafa Efendi'nin Vahdetnâmesi, 2. *İslâmî Türk Edebiyatı Sempozyumu*, 2015, s. 44.

Zât-ı pâk-i Kibriyâya eylerim hamd ü şenâ

Kim bu Vahdetnâmem ismiyle olupdur ibtidâ

Rûh-ı pâk-i Muşafâya ola her demde şalât

Kim bu Vahdetnâmem imdâdile bulmuşdur nemâ⁵⁷

Başka şiirlerinde de eserinin ismine yer vermektedir. Hulûsî'nin *Vahdetnâme*'sini diğer manzum vahdetnâmelerden ayıran taraf, manzum ve müstakil olan vahdetnâler mesnevî biçiminde yazılırken Hulûsî Efendi'nin eseri gazel biçimindeki manzumelerden oluşmaktadır. Bu manzumeler toplam 275 beyittir. Eser gazel biçiminde 13 beyit olarak kaleme alınan bir tevhidle başlamaktadır. Her şeyin yaratıcısı olan Allah'ın, isim ve sıfatlarının bilinmesi için âlemi yarattığı bildirilmektedir. Mûnâcât bölümünde günahlarından dolayı Allah'tan af dilemekte, na'tte her şeyin yaratılış sebebi olan Hz. Resullullah medhedilmektedir. Sonra Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali için medhiyeler vardır. Peygamber'in damadı olarak bahsedilen Hz. Ali, ilmin kapısıdır. Hakkında âyetler nazil olduğu gibi, nice hadîsler de söylenmiştir. Mûsâ'ya göre Hârun neyse, Peygamber için Hz. Ali de odur. Hazret-i Hasan'dan da Ehl-i Beyt'ten ve Peygamber'in torunu olarak bahsedilmektedir. Hz. Hüseyin ise Şehid-i Kerbelâ olup Ehl-i Beyt'in üçüncüsüdür. Her zaman soyundan bir Kutup gelecektir. Peygamber'in iki gözünün nûrudur, onun sevgisi Kur'ân'da bildirilen âyetle farz olmuştur.

Tâ Hâ, Yâsîn ve Duhâ sureleri Hz. Peygamber için nazil olmuş ve bütün âlem onun için yaratılmıştır. Âdem yaratılmadan önce peygamber olduğu için, bütün nebîler ve velîler onun nâibi sayılır. Ehl-i Beyt hakkında âyetler nazil olmuş, Allah onları tathir eylemiş, Peygamber de "Kur'ân'la Ehl-i Beytimi size bırakıyorum, onlara uyun"⁵⁸ demiştir. Ehl-i Beyti sevmek farzdır. Yezid'in zulmü dolayısıyla Ehl-i Beyt için ağlamak gerekir. Zalimlere de lanet etmek lazımdır.

Râfîzî bile deseler, Ehl-i Beyt'i sevmekten vaz geçmem diyen Hulûsî, Ehl-i Beyt hakkında çok şiir yazmıştır:

Dönmezem ben hüblarından Râfîzî dirlerse de

Ehl-i Beytiñ hübbıla buldum kamu derde emân⁵⁹

⁵⁷ Hüseyin Hulûsî, *Vahdetnâme ve Divan-ı Hulûsî*, İBB Atatürk Kitaplığı, BEL_Yz_K0387, vr. 2a.

⁵⁸ Sakaleyn hadisi kısmen iktibas edilmektedir.

⁵⁹ Hüseyin Hulûsî, *a.g.e.*, vr. 8b.

Eserde Abdükâdir Geylanî'ye methiye yer almaktadır. Seyyidî biçiminde hitap ettiğine bakılırsa Kâdirî tarikatından olduğu söylenebilir. Muhyiddin İbn Arabî'ye de methiyesi vardır. Şeyh-i Ekber olarak bahsedip “küntü kenz” sırrını onun açıkladığını söylemektedir.

Şeyhimiz diye bahsettiği Şeyh Muhammed el-Me'mûn'a methiyede, zamanın kutbu olduğu bildirilmektedir. Hulûsî ona intisap etmiştir.

Hulûsî'nin *Vahdetnâme*'sinde Ehl-i Beyt sevgisi ön plana çıkıyorsa da Hurûfilik etkisinden söz etmek mümkün görünmemektedir. Ancak vahdet-i vücûdu benimseyen mutasavvıflar gibi âlemin yaratılışını “sudûr” nazariyesine göre açıklamaktadır: “Küntü kenziñ sırriçün ibdâ olunmuşdur cihân” mısraı bu düşüncüyü açıklamaktadır. *Vahdetnâme*'nin ve *Divan*'ın değişik beyitlerinde bu düşünceleri bulmak mümkündür.

Dîvân'ın başındaki gazelin birinci beyti:

الا يا ايها الساقى شراب جمع وير بكا
ليأت المحو للفرق و غير الجمع لا يبقا⁶⁰

Hâfız *Dîvânı*'ndaki ilk beyti hatırlatmaktadır:

الا يا ايها الساقى ادر كاسا و ناولها
كه عشق آسان نمود اول ولي افتاد مشکل ها⁶¹

(Ey sakî, şarap kadehini dolaştır, bana da sun

Ki aşk kolay görünür fakat beraberinde güçlükler vardır)

Dîvân'ındaki şiirlerinde Hâfız'ın etkisinden söz edilebilir. Çünkü Hâfız, Fars edebiyatında lisânü'l-gayb (sırların dili) olarak bilinmekte ve Türk Edebiyatı üzerindeki etkisi de sahanın uzmanlarınca kabul edilmektedir. Hulûsî, *Dîvân*'ındaki şiirlerinde sırlar üzerinde durmaktadır:

Rumûz-ı ‘alleme’l-esmâ hilâfet sırrını gel sen

Serâser kendüden geçmekle mahv efkâr olandan şor⁶²

⁶⁰ Hüseyin Hulûsî, *a.g.e.*, vr. 12a.

⁶¹ Ey sakî, şarap kadehini dolaştır, bana da sun

Ki aşk kolay görünür fakat beraberinde güçlükler vardır
Divan-ı Hâfız. <http://diglib.sharif.edu> [22.10.2016, 01:02]

⁶² Hüseyin Hulûsî, *a.g.e.*, vr. 30a.

Beyitte, Allah'ın Hz. Âdem'e isimleri öğretmesi sırrından bahsedilmekte ve bu sırrın, hilâfet sırrı olduğuna işaret edilmektedir. Bu sırrın ne olduğunu anlamak isteyen kimsenin, sırlar üzerindeki düşünceler dolayısıyla kendi benliğini yok etmiş kimseyi bulup ondan sorması gerekmektedir.

1.1.6. Edip Harabî Vahdetnâmesi

Edip Harabî'nin 28 kıta ve 11'li hece ölçüsüyle yazdığı *Vahdetnâme*'sini de manzum vahdetnâmeler arasında saymak mümkündür. Diğer manzum vahdetnâmelerden farkı, ölçüsü ve kitap hacminde olmayışıdır. Ancak ele aldığı konular açısından diğerlerine benzerliği dikkat çekicidir.

Edip Harabî (1853-1916), aruzla da heceyle de şiirler yazmış Alevî-Bektaşî şairlerimizdendir. Aruzla yazdığı şiirleri bir divan oluşturmakla birlikte heceyle yazdığı şiirlerinin daha başarılı olduğu belirtilmektedir. 17 yaşındayken Hilmi Dede Baba'ya intisap etmiş, Hacı Bektaş postnişini Türbedâr Mehmet Baba'dan icazet alarak Bektaşî dedeliği yapmıştır. Şiirlerinde vahdet-i vücûd düşüncesinin izleri görülmektedir. Dînin zâhirinden çok bâtınına önem vermiş bir kişidir.⁶³ Şiirlerinde mizahî ve alaycı bir üslup da kendisini göstermektedir.

Harabî, *Vahdetnâme*'sinde Allah'ın varlığı, âlemin ve Âdem'in zuhûru konularını ele almaktadır. Ona göre kâinatın meydana gelmesi, “Küntü kenz” mertebesindeki Hakk'ın isim ve sıfatlarının zuhûru biçiminde gerçekleşmiştir. Bu meydana geliş de “kün” emriyle olmuştur. Âdem ve Havvâ'nın ardından insanlar çoğalmış, içlerinden peygamberler gelmiştir. Sonunda Hakk'ı anlatmak üzere Hazret-i Muhammed dünyaya gelmiş ve Hazret-i Ali de ona yardımcı olmuştur. Müminlerin inanması, Elest Bezmi'nde verdikleri söze dayanmaktadır. Bütün bu sözlerin, irfan sahibi kimseler tarafından anlaşılabilir kuş dili olduğunu söyleyen Harabî, bu sırrı kavrayamayanların hayvan mertebesinde kalacaklarını ifade etmektedir. Âlemde doğan ölen, yapılan bozulan her ne varsa Hakk'ın marifetidir. Bütün mevcudat isim ve sıfatların tecellisi olduğu için her nereye bakılsa Hakk görülecektir. Harabî, vahdet anlayışını bu şekilde beyan ettiğini söylemektedir.

⁶³ Hakan Yekbaş, “Ahmed Edib Harâbî”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Madde No: 7622.

Hepsinin yazılış tarihi bilinmediği için manzum vahdetnâmeleri, şairlerinin ölüm tarihlerine göre sıralayarak şöyle bir tablo halinde gösterebiliriz:

Tablo 1

Manzum Vahdetnâmeler

Yazılış Tarihi	Şairi	Eserin Adı	Tarîkatı	Türü ve Beyit sayısı
1461	Abdurrahim Karahisârî (ö. 1483)	Vahdetnâme	Bayramî	Mesnevi 4250
1611/12	İbrahim Efendi (Oğlanlar Şeyhi) (1592-1655)	Vahdetnâme (Usûl-i Muhakkıkîn)	Hamzavî (Bayramî-Melâmî)	Mesnevi 1262
	İshak Hocası (Güzelhisârî Ahmed Efendi) (ö. 1708)	Vahdetnâme-i Âlem-engiz	Kadirî	Mesnevi 2198
1855/56	Aşkî Mustafa Efendi (ö. 1871 veya 1877)	Vahdetnâme	Mevlevî	Mesnevi 1097
	Hüseyin Hulûsî Efendi (ö. 1888)	Vahdetnâme	Kâdirî	Manzumeler 275
	Edip Harabî (1853-1916)	Vahdetnâme	Bektaşî	28 Dörtlük

1.2. MENSUR VAHDETNÂMELELER

Bizim tespitlerimize göre mensur vahdetnâlemeler dört tanedir. Bunlar Lâmekânî, Mısırî, Mukîmî ve Fethü'l-Maârif'e aittir. Her dört müellif de vahdet-i vücûd düşüncesine bağlı mutasavvıf şahsiyettir. Lâmekânî, Bayramî-Melâmî tarîkatına bağlıdır, ancak bir şiirinde Kadirî olduğundan da söz etmektedir. Mısırî, başlangıçta Halvetî şeyhine intisap etmişken Mısır'a gittikten sonra bir Kadirî şeyhine bağlanmıştır. Mukîmî, hakkında fazla bilgi olmamasına rağmen *Vahdetnâme*'sinden Hurûfî olduğu anlaşılmaktadır. Fethü'l-Maârif ise Rıfâî şeyhi olan babasından tasavvuf eğitimi almış, ancak bu tarîkatın kendi ismiyle anılan Ma'rîfî kolunu kurmuştur. Her dört müellif de âlemi, sudûr nazariyesine göre izaha çalışmaktadırlar. Bu âlem ve içindeki bütün varlıklar, Hakk'ın kendisini bâtından zâhire çıkarması, görünmezken görünür kılması neticesinde meydana gelmiştir. Buna göre ilk yaratılan Hakikat-i Muhammediyye'dir. Diğer bütün varlıkların başlangıcı ve kaynağı Muhammedî nûrdur. Kur'ân âyetlerinin zâhirî anlamları yanında batinî anlamlarının da olduğunu kabul ettiklerinden görüşlerini izah ederlerken âyetleri ve hadîsleri batinî şekilde yorumlamaktadırlar. Lâmekânî ile Mısırî'nin düşüncelerine batinî anlayış hakimdir. Mukîmî ile Fethü'l-Maârif de âyet ve hadîslerin batinî anlamlarından istifade ederken Hurûfî yanları ortaya çıkmaktadır. Bunlardan Mukîmî, Hurîfî olduğunu ve Şeyh Fazlullah'ın görüşlerine bağlı olduğunu açık açık ortaya koymaktadır. Hurûfî olmasına rağmen Fethü'l-Maârif, Şeyh Fazlullah'tan da eserinden de söz etmemektedir.

Bunlar içerisinde Fethü'l-Maârif'in *Vahdetnâme*'si, belki hacminin genişliği yüzünden tasavvufî ve felsefî düşünceleri etrafı olarak izaha çalışmaktadır.

Varlık konusuna vahdet-i vücûd penceresinden bakan, âyet ve hadîsleri bilinen zâhirî anlamları yanında bâtinî anlamlarına göre de teville çalışan mensur vahdetnâmelerin ayrı bir tür olarak değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Şimdi mensur vahdetnâmeleri tek tek incelemeye çalışacağız.

1.2.1. Lâmekânî Hüseyin Efendi Vahdetnâmesi

Lâmekânî Hüseyin Efendi (ö. 1625), Bayramî-Melamî tarikatına mensup mutasavvıf bir şairdir. Rumeli'de dünyaya gelmiş, eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul'a gelerek Davut Paşa Semti'nde Şah Sultan Camii'ne yerleşmiş ve orada ömrünü tamamlamıştır. Bayramî-Melamî olan Hasan Kabâdûz (ö. 1601)'a intisap etmiş,⁶⁴ Kabâdûz'un ardından İdris Muhtefî'ye bağlanmıştır. Melametîler, Hakk'ın emirlerine ve Peygamber'in sünnetine kesin olarak tabi olmakla birlikte halka dış yüzlerini gösteren, nefislerinin terbiyesi için kınanma yolunu benimseyen kimselerdir.⁶⁵ Melametîlerin Safevîlere yakınlığı bilindiğinden, zaman zaman takibata uğramışlardır. Tarikat ileri gelenlerinden İsmail Maşukî, Hamza Bâlî ve İdris Muhtefî yanlış yollara sapmakla suçlanırken temkinli davranan Lâmekânî, hem kendisini hem de tarikatın itibarını kurtarabilmiştir. Hatta devlet ileri gelenleriyle iyi ilişkiler içerisinde olmuştur. Müridleri arasında Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi (ö. 1655), Sadrazam Ferhat Paşa (ö. 1595), Hüsamî (ö. 1648), Hâdi isimli şahıslar önemli görevler üstlenmişlerdir. Bir nüshası Vatikan'da bulunan Lâmekânî *Vahdetnâme*'sinin, müridi olan Hâdî adına kayıt edilmiş olma ihtimali vardır. Lâmekânî vefat ettiğinde yerine Bostan Efendi postnişin olmuştur.⁶⁶

Eserleri arasında *Dîvân*, *Vahdetnâme*, *Küllü Şey'in Yerciu ilâ Aslihi*, *Esrarnâme Tercümesi*, *Risâle-i Etvâr-ı Seb'a* ve *Risâle-i Tevhid* yer almaktadır. Ayrıca *Mektupları* bulunmaktadır. Bunlardan *Esrarnâme Tercümesi*, Feridüddin Attar'ın *Esrarnâme*'sinden

⁶⁴ Vahdetnâme ve Dîvân'ın bulunduğu Risâle'nin başında "Muhtasar Tercüme-i Hâl-i Cenâb-ı Lâmekânî" başlığıyla hayatı, tarikatı ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir. Bkz. Lâmekânî, *Vahdetnâme ve Dîvân-ı Lâmekânî*, İBB Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0059.

⁶⁵ Abdülbaki Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, 5. Basım, İstanbul: İnkılap Yayınları, 1997, s. 242-248.

⁶⁶ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî I-VI*, Nuri Akbayan (hızl.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 712.

seçilerek çevrilmiş beyitlerden oluşmaktadır. *Vahdetnâme*’si ise mensurdur.⁶⁷ Mensur küçük bir risâle olan *Vahdetnâme*’nin Yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerinde 12 yazma nüshası bulunmaktadır. S. Iliç, Hüseyin Lâmekânî’nin insân-ı kâmil bağlamındaki tasavvufî görüşlerini ortaya koyduğu küçük bir risâle olan *Vahdetnâme*’de ele alınan görüşlerin, Sünnî kelâmcıların itirazlarına sebep olduğunu belirtmektedir.⁶⁸

Varlık konusuna ontolojik olarak yaklaşan Lâmekânî’nin, âlemin meydana gelişini “sudûr” nazariyesine göre açıkladığını görmekteyiz. Ona göre henüz hiçbir şey yok iken Hakk’ın Zât’ı mevcuttu. İnsan idrakinin fevkinde kabul ettiği bu mertebeye Mutlak Zât, Mutlak Gayb gibi isimler verilmekte ve Ahadiyyet mertebesi olarak bahsedilmektedir. Ahadiyyet mertebesi, Mutlak Gayb mertebesidir. Bu mertebede isim ve sıfatlar söz konusu değildir. Mevcudatın oluşumu, bâtın olan Mutlak Varlık’ın kendisini izhar etmesi biçiminde gerçekleşmektedir. Kelâmcıların yaratılış dediği şeyi vahdet-i vücûd görüşünü benimseyenler, dolayısıyla Lâmekânî, varlığın tecellî ve zuhûru biçiminde düşünmektedir. Âlem, varlığın tecellî ve zuhûrundan meydana gelmektedir. Âlem, Hakk’ın isim ve sıfatlarının zuhûrundan başka bir şey değildir. Aslında taayyün, Zât-ı İlâhî’nin kendisini izhâr etmesidir. Çünkü gerçek varlık O’dur. Hakk’ın kendisini izhâr etmediği Ahadiyyet mertebesinde isim, sıfat ve fiiller söz konusu olmaz. Vücûd-ı Mutlak ya da Ahadiyyet mertebesi, insan idrakinin erişemeyeceği bir mertebe olduğundan Gaybü’l-guyûb ya da Sırrü’s-sır ismi de verilmektedir. Ahadiyyet mertebesinde Hakk her şeyi kuşatmıştır. Bu mertebede yokluktan bile söz edilemez.

Mutlak Zât’ın ilk taayyünü, ulûhiyyet mertebesinedir. Bu mertebede Vücud, bütün isimleri ve sıfatları câmidir. Bütün isimleri toplayıcı olduğu için varlık bu mertebede Allah ismini almaktadır. Varlığın bu mertebesine Hakikat-i Muhammediyye ismi de verilir. Mutlak Vücud bu mertebede kendi zâtını, ismini ve sıfatlarını toplu olarak bilmektedir. Bu yüzden mutlak ilim mertebesidir. İsimler ve sıfatlar mertebesi olan bu mertebede isim ile müsemmâ birdir ve hiçbir şey zuhûr etmemiştir. Bu yüzden Vahdet mertebesi ismi de verilmektedir.

İlk yaratılanın insân-ı kâmil olduğunu bildiren Lâmekânî, bu konuya açıklık getirmek istemektedir. Ona göre Hakk; kendi zâtını, isimlerini, sıfatlarını ve kemâlini görmek

⁶⁷ Lâmekânî Hüseyin Efendi ve Divanı için bkz. İbrahim Halil Tuğluk, *Lâmekânî Şeyh Hüseyin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı’nın Tenkitli Metni*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2001, s. 196; Slobodan Iliç, “Lâmekânî Hüseyin Efendi”, *DİA*, 2003, C. 27, s. 94-95.

⁶⁸ Slobodan Iliç, “Lâmekânî Hüseyin Efendi”, *DİA*, s. 94-95.

istemiş ve bunun üzerine Rahmân suretinde âlemi yaratmıştır. Ancak âlemin, Zât-ı Ahadiyyete mazhar olacak kudret ve kabiliyeti olmadığı için insân-ı kâmilî yaratmıştır. İnsan-ı kâmilin bir yüzü Zât-ı İlahîye, diğer yüzü ise âleme bakmaktadır. Bu mertebe, Hakk ile halk arasında bir berzaktır. İnsan-ı kâmilin bâtınında esmâ vardır. İnsan-ı kâmilin zâhir yüzü ise âlemdir. Buna göre insân-ı kâmilin bâtını Hakk, zâhiri halktır ya da bâtını vahdet, zâhiri kesrettir. İnsan-ı kâmilde Hakk'ın zâhiri, esmâsı ve sıfatları müşâhede olunmaktadır. Lâmekânî görüşlerini şöyle ifade etmektedir:

Zuhûr ve izhâr, zâtın cemâl ve tecellîsi, insanın yüz aynasında hâsıl oldu. Bir şeyin, kendisini kendisinde görmesi, başka bir yerde görmesi gibi olmaz. Ahadiyyette müşâhede olunan yine zât-ı ilahîdir. Çünkü isimler onda mahv olmuştur. Âlemde müşâhede olunan esmâ-i ilahînin suretleridir. İnsan-ı kâmilde olan müşâhede ise ilahî zât, esmâ ve sıfatların tamamının müşâhedesidir. O halde insân-ı kâmil, Hakk'ın zâtının mazharı, mutlak vücudun aynasıdır.⁶⁹

İnsan-ı kâmilî, âlemin yaratılış sebebi olarak ele alan Lâmekânî, insân-ı kâmilî bir nevi Hakk'ın gözü kabul eder. Ona göre Hakk, âleme insân-ı kâmilin gözüyle bakmaktadır.

Bütün varlığın zuhûr ve kıyâmı onunladır. İlahî isimlerin mevcudatta zuhûru insan-ı kâmilîdir. Bu yüzden insan-ı kâmil, Hakk'ın ve halkın kıblesidir. Bütün eşyanın teveccühü onadır. Hakk'ın kendi isimlerini müşâhedesinin insân-ı kâmilî olması gibi kabiliyeti olup da Hakk'a ulaşmak isteyenlerin bu isteği de insân-ı kâmilî gerçekleşir. Mal ve evladın fayda vermediği günde kalb-i selîm ile ona yönelmek gerekir. Çünkü Allah, madde olmadığından idrak de olunmaz, müşâhede de olunamaz. Bu yüzden mazharlarda zuhûr ettiği kadarı ile müşâhede olunabilir. İnsan ise esmâya tam mazhar olduğu için, bu müşâhede küllî bir müşâhededir. Ondaki müşâhede, müşâhede-i zâtîyedir. İnsan-ı kâmil olmayınca Hakk bilinmez ve müşâhede olunmaz⁷⁰

“Onu gören Hakk'ı görmüştür”⁷¹ diyen Lâmekânî'ye göre insan-ı kâmilî kast edilen Hazret-i Muhammed'dir. Çünkü onun hakîkati, bütün hakîkatleri kuşatmıştır. Onun vücudu, bütün mevcudatın en mükemmelidir.

Hüseyin Lâmekânî, *Vahdetnâme*'sinde varlık bilim açısından ele aldığı varlık konusunu, Zât-ı Mutlak olan Ahadiyyet ve insan-ı kâmil adını verdiği vahdet mertebeleri açısından

⁶⁹ Lâmekânî, *a.g.e.*, vr. 76b-77a.

⁷⁰ Lâmekânî, *a.g.e.*, vr. 77a.

⁷¹ Bu sözle Hazret-i Resulullah'ın “Beni gören Hakk'ı görmüştür” hadisine işaret edilmektedir. (Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, H. No. 2482). Bu hadîs, bazı kaynaklarda “Rüyada beni gören, hakkı (gerçeği) görmüştür” biçiminde verilmektedir. Bkz. Buhari, tabir 2, 10; Müslim, rüya 10 /2266; Ebu Dâvud, Edeb 88 (5023).

izaha çalışmaktadır. İnsan-ı kâmil dışındaki mertebelere açıklık getirmemesi, eserinde sadece insan-ı kâmil konusuna açıklık getirmek istemesiyle ya da devamını kaleme alma fırsatı bulamayışıyla izah edilebilir.

Tasavvufî konuların işlendiği *Dîvân*'ında Kadirî olduğunu söylemektedir:

Îkâdirîyim kâdre irdim ıyd-i ekber olmuşum

Ğavs-ı a'zam sırrıym Geylân'a oldum âşinâ⁷²

Hazret-i Muhammed'le ilgili düşüncesini şöyle ortaya koymaktadır:

Hakkı tecellî eyledi zâtı yüzünden Ahmed'e

Perdeden çıkdı Ahad, Ahmed'de gösterdi likâ⁷³

Hülefa-i Râşidîn'le ilgili olarak şunları söylemektedir:

Muhammedî kanâ'at ver, 'Ali gibi şehâvet ver

'Ömer gibi şecâ'at ver, Ebu Bekr eyle şıdkım tâ

Hayâmı eyle gel 'Osmân, Muhammed eyle meşrebde

Muhammed Muştafâ halkıyla yâ Rabb kalbim et ihyâ⁷⁴

1.2.2. Mukîmî Vahdetnâmesi

Tasavvuf ve edebiyat kaynaklarının hakkında bilgi vermediği mutasavvıf yazarlarımızdandır. 17. yüzyılda yaşadığı sanılmaktadır. Mensur olarak kaleme aldığı *Vahdetnâme*'sinin yerli ve yabancı kütüphanelerde bizim tespitlerimize göre 13 yazması bulunmaktadır. Vahdetnâme türü eserler içerisinde açıkça Hurûfilik etkisi görülen ilk eserdir.⁷⁵

⁷² Lâmekânî, *a.g.e.*, vr. 5a.

⁷³ Lâmekânî, *a.g.e.*, vr. 14b.

⁷⁴ Lâmekânî, *a.g.e.*, vr. 13a.

⁷⁵ F. Usluer, Fazlullah'ın ölümünden itibaren Hurûfliğin bir durgunluk dönemine girdiğini, Osmanlı coğrafyasına gelen Hurûfilerin, bu düşüncüyü Türkçeye aktarma ve tanıma çabası içerisinde olduklarını kaydettikten sonra XVII. yüzyıldan itibaren Hurûfliğin özgün eserlerinin üretilmeye başlandığını ve öncüler arasında *Vahdetnâme*'siyle Mukîmî'nin bulunduğunu belirtmektedir. Bkz. Fatih Usluer, *Hurufilik (İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren)*, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2009, s. 29.

Kütüphanelerimizdeki yazmalardan bazısı eksik olup birkaç varaktan ibaretken İBB Atatürk Kitaplığı OE_Yz_0806 numarayla kayıtlı olanı 106 varaktır. Müstensihle ilgili olarak “Tarîk-i Nakşibendiyyeden Derviş Mehmet Emin” kaydı mevcuttur. İstinsah tarihi 1832/33’tür. Derviş Mehmet isimli bir müstensih tarafından istinsah edilen 56 varaklık kopyanın ketebe kaydında ise eskisi 1800 olmak üzere 1852/3 ve 1853/4 tarihleri bulunmaktadır.⁷⁶ İhtimal ki 1800 tarihi Mukîmî’nin *Vahdetnâme*’yi yazdığı, diğerleri ise Derviş Mehmet isimli şahsın istinsah tarihleri olsun. Varak sayılarındaki farklılığın yazı ile ilgili olduğu muhakkaktır.

Eserden bahseden Gölpınarlı, Hurûflilik etkisinde kaleme alınan bu eserin Fazlullah’ın *Cavidannâme*’si ile Feriştioğlu’nun *Işknamesi*’nin etkisinde olduğu değerlendirmesini yapmaktadır.⁷⁷ Mukîmî ise kendi eserini şu şekilde tanıtmaktadır:

Ey tâlib-i âşıkân-ı vahdet ve ey tâlibân-ı bâb-ı rahmet! Bu za’îf ve nahîf Mukîmî ki bende-i Fazlullâh’dur, hidâyet-i Hakk’la bu ilm-i İlâhînin sırrı ve hakîkati üzerine bu Risâleyi yazdı. Bu risâlenin adını Vahdetnâme-i İlâhî koydu.⁷⁸

Vahdetnâme’ye göre Kur’ân ve Hz. Peygamber, insanlar için hidâyettir. Yine Peygamber ümmî bir nebîdir. Ümmî diye anaya dendiğine göre Peygamber her şeyin yaratılış sebebidir. Kur’ân’ın tamamı peygambere hitap etmekte olup, onun bazı âyetleri muhkem, bazı âyetleri müteşâbihtir. Müteşâbih olanları da Allah ve râsih ulemâ bilmektedir. Hz. Ali, “Bütün semavî kitapların sırrının Kur’ân’da, Kur’ân’ın sırrının Fâtiha’da, Fâtiha’nın sırrının Besmelede, Besmele’nin sırrının bâ harfinde ve onun sırrının da altındaki nokta’da olduğunu” söyleyerek bâ’nın altındaki nokta’nın kendisi olduğunu haber vermiştir. Her şeyin aslı ve esası bu noktadır. Gökten inen kitaplar harflerle yazılmaktadır. Sayısı 28 olan harfler, lâm-elif’le birlikte 29’dur. Allah kelâmı bu harflerle yazılmaktadır. Bütün kitapların yazıldığı harfler, kelâmullah’ın da aslıdır. Çünkü harfler ortadan kaldırılınca, kelâmullah’ın da ortadan kalktığı görülecektir. Allah her şeyi ilmiyle kuşatmıştır, yani 28 harf Allah’ın ilmidir. Fâtiha, 7 âyet ve 21 harftir, noktalarla 29 olur. 29 suredeki Hurûf-ı mukattaa Kitâb’ın aslıdır. Mukattaa harfleri Fâtiha’da mevcuttur. Bu sebeple Fâtiha’ya ümmü’l-kitap denmektedir. Bir de her şeyin başında gelen Bismillah da bu harflerle yazılmaktadır. Bismillah, ism-i zâttır. Bütün ilimler Bismillah’ta

⁷⁶ Mukîmî, *Vahdetnâme-i İlâhî*, İBB Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_1296.

⁷⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, *Hurûflilik Metinleri Katoloğu*, Ankara: TTK Yayınları, 1989, s. 114.

⁷⁸ Buradaki “bende-i Fazlullah” ifadesi kütüphane kayıtlarında müellifin ismi zannedilmiştir. Oysa Mukîmî, kendisinden “Fazlullah’ın bendesi” olarak bahsetmiştir.

mevcuttur. Zaten bütün ilimlerin aslı da nokta'dır. Nokta'yı bilen Ali'yi, Ali'yi bilen Peygamberi, Peygamberi bilen de Allah'ı bilir. Ali, Hakk'ın zâtını vücudunda müşâhede ettiği için "Ben noktayım" dedi. Çünkü Ali, konuşan kitaptı. Ali, kelâmullah'ın mazharı, nutuk mahalli olduğundan bütün peygamberlerle gelmiştir. Bu sebeple Hz. Peygamber, "Ben ve Ali bir nurdanız"⁷⁹ demiştir.

Biri tenzil sahibi, diğeri ise tevil sahibidir. Bütün mevcudatın yaratılış gayesi, Peygamber ve Ali'dir. Muhammed'in şeriatını ve Ali'nin tarikatını bir gören kimse onların evladı olur. Hazret-i Ali nesli olan On İki İmam da onlar gibi olup bu sırrı kavramış yüce insanlardır. Peygamber'in emrettikleri şeriattır. Bunları yerine getiren şeriat ehli olur. Bunları alışkanlık haline getiren tarikat ehli olur. Bunların hakikatini anlayan hakikat ehli olur. Bunları elde etmek isteyen kimsenin dünya sevgisini bir tarafa bırakması gerekir.

Nefsini bilen Rabbini bilir, denmektedir. Nefsini bilmek, kendi vücudundaki ilimleri okuyabilmektir. Kendi vücudunu vahdet deryasına ulaştırmak isteyen kimse, vücudundaki 28 ve 29 harfin sırrını anlamalıdır. Bunlar 29 suredeki 28 mukattaat harfleridir. Kur'ân'ın esasıdır. Mukattaat, Kelâmullah'ın esasıdır, kelime-i ilahîdir ve Âdem'in vücuduna ebedî olarak yazılmıştır. Buna göre Âdem'in vücudu, levh-i mahfuzdur, Hakk Teâlâ kudret kalemiyle yazmıştır. Tûr suresinde Allah "Tûr'a, satır satır yazılan kitaba"⁸⁰ yemin etmektedir. Kitap, ince deri üzerine yazılandır, yani Âdem'in vücududur.

Fâtiha 7 âyet, 21 harf ve 29 kelimedir. Âdem'in bütün azalarına yazılmıştır. Bu sebeple Âdem, Kelâmullah'tır. Kelâm da söyleyenin aynısı olduğuna göre Âdem'in yüzü Allah'ın yüzüdür, sureti de Allah'ın suretidir. Çünkü "Allah, Âdem'i kendi suretinde, Rahman suretinde halk eylemiştir."⁸¹ Kendi sureti zât'tır, Rahman sureti sıfattır. Âdem, zâtla sıfat üzerine yaratılmıştır. 28 ve 29 ilahî kelime Âdem'in yüzünde yazılıdır. Âdem, yazılan şeydir, yani nutkun aynısıdır. Kelâmullah diye nutk-ı Âdem'e denir, yani nefha-i Hakk'tır. Bu ilahî kelime olmasa Âdem bilinmez, Âdem'in yüzünde Hakk görünmez. Hadîs-i şerifte "Kur'ân'ın yedi harf üzere nazil olduğu"⁸² bildirilmektedir. Bu yedi harf

⁷⁹ İbn Bâbaveyh, et-*Tevhid*, Haşim Hüseyin Tahranî (hızl.), Kum/İran, 1357, s. 157 s. 157; Ali b. İbrahim el-Kummî, *Tefsir*, C.2, s. 103; Muhammed Salih Mazenderânî, *Şerhu Usûli'l-Kâfi*, C. 5, s. 18.

⁸⁰ Tûr suresi, 1-2.

⁸¹ Meclisî, *a.g.e.*, C. XI, s. 111; Kuleynî, *a.g.e.*, C. IV, s. 342.

⁸² Sahîh-i Buharî, Fedailu'l-Kur'ân 5, 27, Husûmat 4, Tevhid 53; Sahîh-i Müslim, Mûsâfirin 270/818; Ebû Davud, Salât 357/1475; Tirmizî, Kırâ'ât 2/2944; Sünen-i Nesâî, Salât 37/2, 150-152; İmam Mâlik, Muvatta, Kur'ân 5/1, 102.

Âdem'in yüzündeki 4 kirpik, 2 kaş ve 1 baş saçıdır. İnsan anasından bu hatlarla doğar. Bunlara “ümmî hatlar” denir. Bunlar dört unsurla çarpıldığında 28 olur. Havvâ'da bu hatlar olmadığı için Havvâ'nın hatları 21 olur. Fâtiha da 21 harfle yazılmıştır. O yüzden Fâtiha, Kur'ân'ın anası (ümmü'l-kitap)dır.

Mukîmî'nin *Vahdetnâme*'si Kur'ân'ın zâhiri ve bâtını olduğunu bildiren hadîse istaneden bâtînî açıklamalara yer vermektedir. Kur'ân'ın sırları da, ibadetlerin sırları ve rekât sayıları da bu şekilde harflerin 7, 14, 28, 29 ve 32 kombinasyonlarıyla açıklanmaktadır. Mukîmî vahdet-i vücûd görüşünü benimsediği için âlemin ve mevcudatın yaratılışını, Allah'ın isimlerinin zuhûru biçiminde “sudûr” nazariyesine göre izaha çalışmaktadır. “Kün” kelimesi ebcedle kef (20) ve nun (50) olmak üzere 70 yapmaktadır. Tekrarlanmamış 14 harften oluşan mukattaa harflerinin açılımıyla noktalarının sayısı da 70 yapmaktadır.

Gizli bir hazine olan Allah, bilinmeyi istediği için âlemi yaratmış, Âlem'de Âdem'i yaratmıştır. Aslında Âdem, âlem'in hülâsasıdır. Allah'ın yaratması “kün” ilahî kelâmıdır. Allah, âlemi ilmiyle, “kün” emriyle kuşatmış ve bunu da Âdem'in yüzüne nakşetmiştir. Bu 28 ve 32 harfin sırrını bilmeyen kimse cahil olur.

Rivâyetlerde Hz. Îsâ'nın geleceği bildirilmektedir. Bazı rivâyetler semadan ineceğini, bazı rivâyetler ise anadan doğarak geleceğini haber vermektedir ki her ikisi de mümkündür. Mehdî gelmiştir, Mehdî'den murat Fazlullah'tır. Tevhid ve hakikat ehli olanlar Mehdî askeridirler.

Vahdetnâme'sinde Mukîmî, Fazlullah'ın *Cavidannâme*'de ele aldığı görüşleri dile getirmekte, Allah, âlem ve Âdem (insan) konusundaki görüşlerini Hurûfîlik penceresinden açıklamaktadır. Bu sebeple bazı yazmaların başında “*Hazâ Risâle-i Fazlullah*” ifadesi yer almaktadır.⁸³

1.2.3. Niyâzî-i Mısırî Vahdetnâmesi

Niyâzî-i Mısırî (1618-1694), XVII. yüzyıl Osmanlısının yetiştirdiği güçlü mutasavvıflardan biri olup âlim ve şair bir zât olup asıl adı Mehmed'dir. Önceden

⁸³ Mukîmî, “*Hazâ Risâle-i Fazlullah (Vahdetnâme)*”, *Risâleler*, İBB Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0656, vr. 164b.

şiiirlerinde Niyazî mahlasını kullanırken Mısır'a gidip geldikten sonra Mısırî mahlasını benimsemiştir. Malatya'ya sonradan gelip yerleşen bir aileye mensuptur. Babası, Nakşibendî tarîkatına mensup bir derviş olan Ali Çelebi'dir. O zamanlar Malatya'ya bağlı bir kasaba olan Aspozi'de 1618 yılı dünyaya gelmiştir.⁸⁴ Doğduğu yere nispeten bazı kaynaklar Malatyalı olduğunu kaydetmektedirler.⁸⁵

Memleketinde ilk tahsilini tamamladıktan sonra Halvetî Şeyhi Hüseyin Efendi'ye intisap etmiş, şeyhinin oradan ayrılması üzerine Mısır'a yolculuğa çıkmıştır. Mısır'da bir Kadirî şeyhine intisap etmiştir. Şeyhinin, zâhirî ilimleri terk etmedikçe kemâle eremeyeceğini söylemesi üzerine zâhirî ilimlere olan ilgisini kaybeder. Gördüğü bir rüya üzerine İstanbul'a dönüp Ümmî Sinan'a intisap etmiştir. Uşak, Kütahya ve Bursa gibi şehirlerde vaazlar ve zikir meclisleri düzenler. Mısırî, zâhirî ve bâtinî ilimlerde yetkin, karşısındakileri etkileyen ateşli bir vâiz olmuştur. Manevî alanda da cezbeli bir şeyhtir. Sultan Avcı Mehmed, Lehistan Seferi'ne çıkmadan önce askerleri etkilemesi için Edirne'ye davet edilir (1672). Ancak camide yaptığı vaazların şeriata aykırı olduğu bahane edilerek Rodos'a sürülmüştür. Bir yıllık sürgünün ardından Bursa'ya döner. 1677 Osmanlı-Rus Savaşı'na katılmak üzere 300 kadar müridiyle Edirne'ye gelerek Selimiye Camii'nde bir konuşma yapar. Bu konuşmanın da şeriata aykırı olduğu ileri sürülerek Limni adasına sürgün edilir. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*'de bu sürgünlerin, cifirden bahsetmesi dolayısıyla gerçekleştiğini kaydetmektedir. Sürgündeyken Limni adasında vefat etmiştir (1693). Mezarı Limni adasındadır.

XVII. yüzyılın sonlarına doğru Kadızâdeliler ve Vanî Mehmed Paşa gibi dünyaya dar pencereden bakan mutaassıp devlet adamlarının işbaşında olması ve saray üzerinde nüfuzlu bulunmaları yüzünden tarîkatların faaliyetleri ve yüksek sesli zikir yasaklanmış, dolayısıyla tarîkat mensupları çok zor ve sıkıntılı zamanlar geçirmişlerdir.

Âlim, mutasavvıf bir şair olan Niyazî-i Mısırî, Türkçe, Arapça ve Farsça gibi çağının geçerli dillerine vâkıf, her üç dilde de eser yazabilecek güç ve kudrette bir insandır. Bazı eserlerini Arapça kaleme almıştır. Yine eserleri içerisinde Arapça, Türkçe ve Farsça şiiirler de bulunmaktadır.

⁸⁴ Divan'ında bulunan 192 numaralı gazel Aspozi'nin güzelliklerinden bahsetmektedir. Bkz. Kenan Erdoğan, *Niyazi-i Mısırî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1998, s. 238.

⁸⁵ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vakayü'l-fuzalâ*, A. Özcan (hızl.), İstanbul, 1989; Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. III, s. 505-506; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, s. 1258.

Dinî ve tasavvufî konularda çok sayıda eser kaleme alan Mısırî'nin *Dîvân*'ı, *Risâle-i Nokta*, *Risâle-i Arşîyye*, *Risâle fî-Devrân-ı Sûfîyye* gibi eserleri yanında bizi ilgilendiren *Vahdetnâme*'si de bulunmaktadır. Mensur olan *Vahdetnâme*'de tasavvufî konular, âyetler ve hadîsler ışığında izaha çalışılırken yer yer Türkçe, Farsça ve Arapça şiirlerle desteklenmektedir.

Mısırî, *Vahdetnâme*'sinde vahdet-i vücûd konusunu işlemektedir. Ona göre Allah, “Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım”⁸⁶ buyurmaktadır. Âyetin ikinci manasını “Ben cinleri ve insanları ancak beni bilmeleri için yarattım” biçiminde almak gerekmektedir. Yani bir insan ne kadar ibadet ederse etsin, hakîkati anlamadıkça bir faydası olmayacaktır. Burada bilmek, birliğe ulaşmak, bütün varlığın Hakk'ın varlığından ibaret olduğunu anlayarak kendini fanî görmektir. Böyle anlayan kimse, her nereye bakarsa baksın, Hakk'tan başkasını görmeyecektir. Kur'ân-ı Kerîm'de “O; evvel, âhir, zâhir ve bâtın”⁸⁷ buyurulduğuna göre O'ndan başka bir şey yoktur. Hiçbir şey mevcut olmadan önce O vardı; her şey yok olduktan sonra da var olmaya devam edecektir. Âlemin aynısı olan insan, O'nun zâhir olduğuna, bütün canlıları diri tutan can olması da bâtın olduğuna delildir.

Hadîs-i kutsîde “Sen olmasaydın, sen olmasaydın felekleri yaratmazdım”⁸⁸ denildiğine ve âyette “Göklerin, yerin ve bunların arasında bulunan her şeyin hükümlanlığı Allah'ındır”⁸⁹ buyurulduğuna göre hadiste “yer ve göklerin peygamber için yaratıldığı”, âyette ise “yer ve göklerin Allah için olduğu”⁹⁰ bildirilmektedir. Buradan şu anlaşılmalıdır ki Hakikat-i Muhammediyye senin özündür ve Hakk'tan gayrı değildir. Demek ki ibadetten maksat, Hakikat-i Muhammediyyeyi bilmektir. Her şey Allah'ı tesbih etmektedir. Tesbih eden her şey bir isim giyinmiştir. İsim ile müsemma aynı olduğuna göre gerçek mümin, Hakk'tan başka bir şey görmez.

⁸⁶ Zâriyât suresi, 56.

⁸⁷ Hadîd suresi, 3.

⁸⁸ Sen olmasaydın, sen olmasaydın, âlemleri yaratmazdım. Aclûnî (ö.1748)'nin *Keşfü'l-Hafâ*, H. No. 2123'te “hadis olmasa bile anlamı sahihtir” dediği bu sözü, bazı kaynaklar ufak tefek değişikliklerle vermektedir. Bunlardan hadisin merfu olduğunu belirten Aliyyü'l-Kârî (ö.1606) “Sen olmasaydın dünya yaratılmazdı” biçiminde rivayet ederken, Sağânî (ö.1252) ise hadisin mevzu olduğunu kaydeder. Bkz. Muhammed Yılmaz, “Bazı Hadîslerin Sıhhat Durumuna Dair Ünlü Sûfî Necmüddin el-Kübrâ'ya Yöneltilen Sorular ve Cevapları”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (1), s. 7.

⁸⁹ Mâide suresi, 17.

⁹⁰ A'râf suresi, 158.

Allah dostları kahrı da lutfu da Hakk'tan bilmektedirler. İyiliği de kötülüğü de Allah'tan bilirler.⁹¹ Hayır ve şer Allah'tandır. Çünkü zâhirden ve bâtında Hakk'tan başka bir şey yoktur. Kur'ân'ın zâhiri ve bâtını olduğunu söyleyen Mısri, sözünün yanlış anlaşılması için meyve ve kabuğunu misal vermektedir. Kabuk kırılmadıkça içindeki özü yemek mümkün olmayacaktır.

Niyazî-i Mısri'nin ısrarla vurgulamak istediği şey, şirkin ortadan kaldırılmasıdır. Allah'tan başka bir varlık görmeme, cem makamı; kendisi bile olsa, Allah'tan başka bir varlığın olduğunu söylemek ise fark makamıdır. Hadîs-i kutsî'de bildirildiği gibi "Gizli bir hazine" durumunda olan Allah, bilinmek ve birlenmek için Âdem'i yaratmıştır. Gerçek iman bunun anlaşılmasıdır. Ömründe bir nefeslik bile olsa Hakk'ı müşâhede edebilmek gibi büyük bir nimet yoktur.

Mısri'ye göre bazı kimseler, Hakk'ın âhirette görülebileceğine inanırlar. Oysa ne bu dünyada ne de öbür dünyada Hakk'tan başka bir şey yoktur. Bu manayı kast ederek Hz. Ali, görmediğim Rabbe kulluk etmem, demiştir. Zaten Allah dostları, dünya ve âhiret ayırımı yapmamaktadırlar. Hz. Ali'den gelen bir rivâyete göre Hz. Peygamber, "Dehre sövmeyiniz, çünkü o Allah'tır"⁹² buyurmuştur. Kur'ân'da "O'nun zâtından (vechinden) başka her şey yok olacaktır"⁹³ buyurulduğuna göre Allah'ın vechi, bu âlemdir. "Her şey"den kasıt ise insan, bitki, ağaç gibi diğer varlıklardır. Bunlar fenâ bulacaklar, ancak yeniden meydana geleceklerdir. Çünkü Allah, "(Ey insanlar!) Sizi topraktan yarattık, (ölümünüzle) sizi oraya döndüreceğiz ve sizi bir kere daha oradan çıkaracağız"⁹⁴ buyurmuştur. Mısri, Hakk'ın sıfatı saydığı dört unsurun fenâ bulmayacağını söylemektedir.

Mısri'ye göre âhiret, Âlemlerin Rabbi'dir ve fânî değildir. Kur'ân'da geçen göğün yarılması, yıldızların dökülmesi gibi tasvirler, müteşâbih âyetlerden olup insan hakkında söylenmektedir. İnsanın belden yukarısı gökyüzüne benzetilir. İnsan öldüğü zaman insanın yıldızları dökülecek demektir. Hakk'tan başka bir şey olmadığına göre cennet ve cehennem bu dünyadadır. Ölen insanın kıyâmeti kopmuş demektir. Bu âlem fanî olmayacaktır. Çünkü Hayy ve Kayyûm olan bu âlemdir. Dört unsur da âlemin sıfatıdır.

⁹¹ Nisâ suresi, 78.

⁹² Buhârî, Tefsiru Sure-i Câsiye 1, Edeb 101; Ebu Dâvud, Edeb 160-161, 5247; Ahmed b. Hanbel, II/238, 272, 275.

⁹³ Kasas suresi, 88.

⁹⁴ Tâ Hâ suresi, 55.

Allah, “Her canlı şeyi sudan yarattık”⁹⁵ buyurmaktadır. Yani Hayy (diri) olan, Kayyûm (kalıcı, değişmez) olan dört unsurdur. Her şey “Ene’l-Hakk” diye tesbih etmektedir. Zâhir ehli bu zikri anlayamaz. Onlar kıyâmeti beklemektedirler. Oysa uyku, ölümün kardeşidir. Buna göre insanlar her gece ölüp, sabah kıyam ederek haşre durmaktadırlar. Sorgu ve hesap bu dünyadadır. Mizan denilen akıldır, cennet denilen güzel yaratılıştır, cehennem ise kötü yaratılıştır. Azap, gaflet ve cehaletir. Sırat, kişinin gittiği doğru yoldur. Bu yol, kişiyi Hakk’a ulaştırmaktadır. Bir insanın bu dünyada ârif olması, Hakk dostu olması, cennet ehli olması demektir. Böyle kimseler cennete giderler. Çünkü cenette Allah’tan başka bir şey yoktur. Hakk dostları da zaten bu dünyada Hakk’tan başka bir şey görmezler.

Mısırî, *Vahdetnâme*’sinde baştan sona vahdet konusunu ele almakta, insanların ikilikten kurtulması için tutmaları gereken yolu tarif etmektedir. Ona göre Allah zâtıyla, sıfatlarıyla ve fiilleriyle bilinmek ve kendisini göstermek istemektedir. Bu maksatla sıfatı zâta, cismi rûha, yokluğu varlığa ayna yaparak kendisini temaşa eylemektedir. Çünkü bakan da bakılan da, gören de görünen de O’dur.

Bu görüşü insan üzerinden de anlatmaktadır. Hadîs-i şerife göre “Mümin müminin aynasıdır.”⁹⁶ İnsanın bir ismi mümin olduğu gibi Hakk’ın bir ismi de Mümin’dir. Yani insan, Hakk’ın aynasıdır. Aynaya bakan kişinin kendisini görmesi gibi Rahman isminin mazharı olan insan da Hakk’a Hakk’ı gösteren aynadır.

Mısırî’ye göre Hakk, muhtelif isimlerle zuhûr etmektedir. Böyle olmasaydı, bütün mevcudat birbirinin aynı olurdu. Oysa Allah, bütün isimleriyle bilinmek istemektedir. Hiçbir şey yokken Hakk olduğuna göre bütün âlem ve insanın aslı Hakk’tır. Bütün insanlar Hakk’ın isimleriyle tecellî etmişlerdir. Öyleyse Hakk’ın isimlerinin tecellîsi olan insanları hor germemek ve onları incitmemek gerekir.

Niyazî-i Mısırî, *Vahdetnâme*’nin sonunda bütün gerçeklerin ortaya döküldüğünü, her şeyin gizli manasını ortaya çıkaran bu sözlerin herkes tarafından anlaşılamayacağını ve dolayısıyla bazı gürültülerin kopacağını söylemektedir. Yazdığı bu *Risâle* ile Kamer Devri’nin sırlarının ortaya çıktığını bildirmektedir.

⁹⁵ Enbiyâ suresi, 30.

⁹⁶ Buharî, Edeb 34; Ebû Dâvûd, Edeb, 57.

Vahdetnâme'de özellikle vahdet konusunu işleyen Mısırî'ye göre bütün mevcudat, Allah'ın isim ve sıfatlarının mazharıdır. İnsansa bütün âlemin bir örneğidir. Hakk, âlem ve insanları, kendi varlığının bilinmesi için yaratmıştır. Hiçbir şey yokken var olan Hakk, her şey yok olduktan sonra da mevcut olmaya devam edecektir. Ona göre Hakk'tan başka bir varlık yoktur. İnsanın amacı, bu sırları kavrayıp tevhid inancına ulaşmaktır.

1.2.4. Seyyid Muhammed Fethü'l-Maârif Vahdetnâmesi

Bizim tez konumuz olan Muhammed Fethü'l-Maârif, XVIII. yüzyılın ortalarında Mısır'da dünyaya gelmiş, dinî ve tasavvufî eğitimini tamamlayıp belirli bir yetkinliğe ulaşmasının ardından yüzyılın sonunda İstanbul'a gelip yerleşmiş ve irşat faaliyetlerini burada sürdürmeye başlamıştır. Vahdet-i vücûdla ilgili tasavvufî görüşlerini ortaya koyduğu *Vahdetnâme*'sini büyük ihtimal Mısır'da iken tamamlamıştır. Eserinde sık sık Rifâî tarîkatına mensubiyetinden bahsettiğine göre tasavvufî bilgileri Rifâî şeyhi olan babasından almış ve babasının ardından şeyhlik makamına oturmuştur. Tarîkat kendisinden sonra Ma'rifilik olarak tanınmaya başlamıştır. Kartal bölgesinde yaptırdığı tekke, Ma'rifi Âsitânesi olup yapımına II. Mahmud'un maddî katkıları olmuştur. Muhammed Fethü'l-Maârif'in H. 1240 (M. 1824/25) yılında irtihali üzerine tarîkatın postuna oğlu Ali Sâbit Efendi oturmuştur.

Vahdet-i vücûd konusunu ele aldığı *Vahdetnâme*'si, Hurûfilik etkisiyle kaleme alınmıştır. Sebeb-i telif hakkında şunları söylemektedir:

Ey tâlib-i maârif ve ey âşık-ı Zât-ı Mutlak ve ey müştâk-ı rahmet-i hidâyet! Bu zaîf ve nahîf Fethü'l-Maârif ki hidâyet-i Hakk ile bu âlem-i ilâhînin marifeti ve sırr-ı hakîkatî üzerine bu Risâleyi telif eyleyüp usûl-i şerîat ve usûl-i tarîkat ve usûl-i marifet ve usûl-i hakîkatî beyân iderek tercememizi takrîr idüp ismini Maârifet-i Vahdetnâme-i Fethü'l-Maârif tesmiye eyledim.⁹⁷

Müellif, ilahî sırların ele alındığı bu esere *Vahdetnâme* ismini verdiğini kendisi bildirmektedir. Bu sırların elde edilmesi için tutulması gereken tasavvuf yolunun inceliklerini de bu eserde açıklamaktadır. Ele aldığı konular itibarıyla Mukîmî'nin *Vahdetnâme*'siyle örtüşmektedir. Mukîmî'nin hayatı ile ilgili kaynaklarda bilgi

⁹⁷ *Vahdetnâme*, 3b-4a.

olmadığından kesin bir şey söyleyememekle birlikte bu iki *Vahdetnâme*'nin aynı kaynak veya kaynaklardan beslendiğini söylemek mümkündür. Fethü'l-Maârif'in yukarıda alıntıladığımız kısımda “bu risâleyi telif edip” ifadesinden eserin telif olduğuna hükmetmekle birlikte, “terceme” kelimesinin, yaygın anlamıyla bir eserin bir dilden başka bir dile aktarılması mı, yoksa şeriat, tarîkat, marifet ve hakikat konularını açıklamaya vasıta mı olduğunu kestirmek zor görünmektedir. Mukîmî de “Hidâyet-i Hakk ile bu ilm-i ilahînin sırrı ve hakîkatî üzere bu risâleyi telif eyledim” ifadesini kullanmaktadır. Örnek aldıkları bir kaynak olmasa bu kadar benzerlik olamazdı. Mukîmî'nin, kendisinden “bende-i Fazlullah” biçiminde bahsetmesi, Şeyh Fazlullah'tan yararlandığını, hatta onun görüşlerini aktardığını açık açık söylemesine rağmen Fethü'l-Maârif ne Fazlullah'tan ne de onun eserinden söz etmiştir. Yine de birbirine çok yakın ifadelerle aynı konuların işlendiğini söyleyebiliriz.⁹⁸

Vahdetnâme'de ele aldığı konulara vahdet-i vücûd penceresinden bakan Fethü'l-Maârif, Allah'tan başka bir varlık olmadığını, O'nun evvel ve âhir, bâtın ve zâhir olduğunu söylemektedir. Hadîs-i şerife göre “Gizli bir hazine” durumunda olan Hakk'ın “bilinmek istemesi” ve “bilinmeyi sevmesi” dolayısıyla zuhûrundan Hakikat-i Muhammediyye meydana gelmiştir. Hakikat-i Muhammediyye bir yönüyle Hakk'a, diğer yönüyle halka bakan bir zuhûrdur. Her şey Hakikat-i Muhammediyye'den zuhûra gelmiştir. Bütün âlem, Hakk'ın isimlerinin zuhûrudur. Her varlık, Hakk'ın bir isminin mazharı iken Âdem, bütün isimlerine mazhar olmuştur. Bu sebeple Allah'ın yeryüzündeki halîfesi olmaya her şeyden daha layıktır. Allah da “Sen olmasaydın, sen olmasaydın, hiçbir şeyi yaratmazdım”⁹⁹ buyurmaktadır. Kur'ân'ın ifadesiyle her şey “kûn” emriyle ortaya çıkmıştır. Her şeyin aslı “kelâm”a dayanmaktadır. Kelâm, Allah'ın kûn (ol) emridir. Kelâm'ın mükemmel biçimi Kur'ân-ı Kerîm'dir. Kur'ân-ı Kerîm, kelâmulullah'tır. Allah'ın ezeli ve ebedî kelâmı “kûn” emridir. Hiçbir şey mevcut değilken mevcut olan

⁹⁸ Benzerliğe örnek olması açısından her ikisinden kısa alıntı yapmak istiyoruz.

Fethü'l-Maârif: “Ammâ Hazret-i Resûl'ün, bu mukattaât-ı âyât-ı beyyînâtdan ve bu sûrelerden nice murâdî ve nice rumûzu ve nice esrârı vardır. Ulemâ-i zâhir efendilerimizin müfessirleri bu sûrelerin, bu hurûfların tefsîrinde âciz ve furû-mânde kalmışlardır. Hemân “Hakk Teâlâ'dan gayrı kimesne bu sûrelerin evvelinde olan mukattaât hurûfın tevîlini ve tefsîrini bilmez” demek ile kendilerin kurtarırlar ve “tevîl-i Kur'ân kendüye mahsûsdur” diyüp kaparlar. (Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 57b)

Mukîmî: Egerçi cemî-i Kelâmulâhın hitâbı ki Hazret-i Rasûlullâh'adır, fe-ammâ Hakk Teâlâ'nın bu sözlerinde nice murâdî vardır ve nice esrârı vardır. Anunçün ulemâ-i zâhirin tefsîr ve müfessirleri bu sözlerin tefsîrinde âciz ve furû-mânde kalırlar. Ve dahi Hakk Teâlâ'dan gayrı kimse bu sözlerin sırrını bilmez. (Mukîmî, *Vahdetnâme*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 4897, vr. 2b-3a).

⁹⁹ Aclûnî, a.g.e., H. No. 2123

Hakk olduğuna göre evveldir, sonsuza kadar var olacağına göre âhirdir. Hakk bâtın, âlem zâhirdir. Biz Hakk'ın varlığını âlem sayesinde bilmekteyiz. Âlem olmasa insan Hakk'ın varlığını bilemez. O halde âlem yok olmak için yaratılmamıştır.

Her şeyin aslı “ses” olduğuna göre bu ses harflerle zuhûr etmektedir. Bütün harfler de “nokta”dan meydana gelmektedir. Harflerin aslı, esası nokta’dır. Sözün mükemmel biçimi olan Kur’ân-ı Kerîm, aslı nokta olan harflerle zâhir olmaktadır. Harfler olmasa, Kur’ân-ı Kerîm’den hiçbir şey kalmaz. Kelâm, Âdem’in konuştuğu dilde 32 harfle, Mûsâ’nın konuştuğu dilde 22 harfle, İsâ’ın konuştuğu dilde 24 harfle, Hz. Muhammed’in dilinde 28 harfle yazılmaktadır. Yani Âdem’de 32 ve Hâtem’de 28 harftir. Aslında Hâtem (Hz. Muhammed)’in dilinde 29. harf olarak lâm-elif bulunmaktadır. Bu da p-ç-j-g karşılığı olup yine 32 olmaktadır. Bütün bu sırlar Kur’ân-ı Kerîm’deki 29 sure evvelinde bulunan mukattaa harflerinde gizlidir. Mukattaa harflerinin aslı da الم (1), الر (2), كهيعص (3), طه (4), يس (5), ص (6), حم (7), ق (8), ن (9) ’dan oluşan dokuz şekle dayanmaktadır. Bunların okunuşları harf harf yazıldığında 52 yapmakta ve üzerlerindeki noktalar da ilave edilince 72 olmaktadır. Bu rakam, mevcudatın aslı olan kün (كن) kelimesinin ebced değeridir. Kef (ك) harfi 20, nûn (ن) harfi 50, 2 de harflerin kendileri 72 yapmaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm’in doğrudan muhatabı Hz. Resulullah’tır. Kün (ol) emri ile olan Hz. Muhammed’in hakîkati (Nur-ı Muhammedî)dir. Kur’ân-ı Kerîm’deki Yâsin (يس), “ey insan” demektir. Burada “ي” harfi nidâ olduğundan hesaplanmaz, “س” harfinin değeri ise 60’tır. Altmış insan demektir. Çünkü Âdem (ادم) kelimesinin ebced değeri 45, Havvâ (حوا) kelimesinin ebced değeri 15, ikisinin toplamı 60 yapmaktadır.

Yâ Sîn, Yâ Muhammed demektir. Üç mim (م م م) 120, dâl (د) 4 ve hâ (ح) 8 toplam 132’dir. İnsanın kalbi de hesaplandığında (ق) 100, (ل) 30, (ب) 2 toplam 132’dir. “Müminin kalbi Beytullah’tır”¹⁰⁰ sözünün sırrı Muhammed’dir ve Allah’ın evidir.

Bütün mevcudatı ve insanı bu şekilde sayılarla açıklamak mümkündür. Hesaplamalarda Hâtem’in sayısı olan 28 ve Âdem’in sayısı olan 32 kullanılmaktadır. Bütün ibadetler de bu sayılara dayanmaktadır.

Bütün semavî kitapların sırları Kur’ân’da toplanmıştır. Kur’ân’ın sırları Fâtiha suresindedir. Fâtiha suresi 7 âyettir. Bu yüzden sebu’l-mesânî de denmektedir. 28 harften 7’si Fâtiha’da kullanılmamıştır. Havvâ’nın yüzünde de 7 hat bulunmamaktadır. Bundan

¹⁰⁰ Aclûnî, C.II, s. 100.

dolayı Havvâ'nın ümm (ana) olması gibi Fâtiha da Kitab'ın anası (ümmü'l-kitap)dır. Hazret-i Peygamber'e de zaten Nebiyyü'l-ümmî denmektedir. Bu sebeple Fâtiha'da gizlenen sırlardan hareketle insan'ın sırları çözülebilir.

İnsan, anasından doğduğunda 7 hat (4 kirpik, 2 kaş ve 1 saç) ile dünyaya gelir. Bunlara ana hatları (hutût-ı ümmiyye) denmektedir. Bu yedi hat, yerleriyle birlikte (hal-mahal) hesaplandığında 14 olur. Erkekler ergenlik yaşına ulaştıklarında yüzlerinde 7 hat (2 bıyık, 2 sakal, 2 burun hattı ve 1 alt dudak altı hattı) meydana gelir. Bunlara baba hatları (hutût-ı ebiyye) denir. Bunlar da hal-mahal hesaplandığında 14 olur. Ana hatlarıyla baba hatları toplandığında 28 hat oluşmaktadır. Kur'ân'ın yazıldığı alfabedeki 28 hat bunlara işarettir. Fâtiha suresine Kur'ân'ın anası anlamına Ümmü'l-Kitap denmesi bu yüzdendir. Bu sure, Kur'ân'ın esası, özü ve özeti sayılmaktadır.

Fethü'l-Maârif'e göre bütün eşyanın ve isimlerin sırrı olan kadîm “kün” kelimesi, Âdem'in (insanın) yüzüne satır satır yazılmıştır. Bu açıdan bakıldığında insanın yüzü Allah'ın kitabı, Allah'ın kelâmıdır. Bütün zuhûr edenlerin kaynağıdır, mevcudatın rûhudur, Bârî'nin emridir, kâf ve nûn'dur.

Bütün mevcudat, bütün ibadetler 7 hat, 28 ve 32 harf yardımıyla açıklanabilmektedir. İnsanın bu dünyaya gelme amacı, kendi vücudunda olan sırları kavramaktır. Kurtuluşa ermenin yolu budur.

Bu sırlardan bazıları daha önce bilinse bile Fethü'l-Maârif'in ortaya çıkmasına kadar kimse açıklamamıştır. Hazret-i Peygamber, “Benim evlâdımdan bir Mehdî gelecek ve benim ümmetimi zulüm ve sıkıntıdan kurtaracaktır”¹⁰¹ diyerek âhir zamanda gelecek olan Mehdî'yi ve onun kendi ailesinden olacağını haber vermiştir. Ehl-i tevhid ve ehl-i hakikat olan taifenin ifadesine göre Mehdî gelmiştir ve kendileri de Mehdî'nin askeridirler. Muhammed Fethü'l-Maârif, Mehdî ile kast edilen kimsenin kendisi olduğunu iddia ederek bazı deliller ileri sürmektedir. Çünkü o, isminin de Fethü'l-Maârif olması dolayısıyla İslâm'ın gizli kalan sırlarını fethedip ortaya çıkarmış ve bütün insanlara açıklamıştır.

¹⁰¹ Mehdî'nin ahir zamanda gelip dini ihya edeceğini bildiren ve Mehdî'nin Hz. Fatıma soyundan zuhur edeceğini bildiren hadisi-i şerifler farklı rivayetlerle kaynaklarda yer almaktadır. Ümmü Seleme'den rivayet edilen bir hadis şöyledir: “Mehdî benim zürriyetimden, kızım Fatıma'nın evlatlarındandır.” Bkz. Ebû Dâvûd, Mehdî, 1 (4284).

Vahdetnâmeler, Allah, âlem ve Âdem konusuna ışık tutmaya çalışmaktadır. Böyle bir türün doğup gelişmesinde şair ve müelliflerinin tasavvufî anlayışının etkisi olduğunu düşünüyoruz. Onların bu anlayışları da bağlı oldukları tarikat içerisinde şekillenmektedir. Bu sebeple mensur vahdetnâmeleri, müelliflerini ve bağlı bulundukları tasavvufî ekolleri şöyle bir tablo ile göstermek mümkündür:

Tablo 2

Mensur Vahdetnâmeler

Yazılış Tarihi	Müellifi	Eserin Adı	Tarîkatı
	Lâmekânî Hüseyin Efendi (ö. 1625)	Vahdetnâme	Bayramî-Melâmî
	Mukîmî (17. Yüzyıl?)	Vahdetnâme-i İlahî	Hurûfî
	Niyâzî-i Mısırî (1618-1694)	Vahdetnâme (Risâle-i Vahdet-i Vücûd)	Halvetî- Kadirî
1778/79	Muhammed Fethü'l-Maârif (ö. 1824/25)	Vahdetnâme	Rıfâî, Ma'rîfî (Hurûfî)

1.2.5. Edebî Tür Olarak Vahdetnâmeler

Klasik Türk Edebiyatının, İslâm kültür ve medeniyeti içerisinde şekillenmesi, dinî ve tasavvufî muhtevalı eserlere özel önem verilmesine sebep olmuştur. Doğrudan doğruya âyet ve hadislerin tercüme ve tefsirlerine dayalı eserler yazıldığı gibi âyet ve hadislerle desteklenen dinî muhtevalı eserler de kaleme alınmıştır. Bunlar arasında bazı âyet ve surelerin tefsirleri, tevhidler, münâcâtlar, kırk hadis veya binbir hadis çeviri ve şerhleri, mevlidler, esmâ-i hüsnâ şerhleri, siyer kitapları, kısâs-ı enbiyâlar, menâkıbnâmeler, maktel-i Hüseyinler, dinî ve ahlakî nasihat kitapları sayılabilir. Manzum eserlerde tevhid, münâcât, nat gibi dinî muhtevalı şiirlerin başa getirilmesi bir gelenektir. Doğrudan din, tasavvuf ve ahlakla ilgisi olmasa bile mensur eserlerin Besmele, Hamdele, Salvele gibi Besmele'nin ardından Allah'a hamd ü senâ ve Resulullah'a salavat ile başlatılması alışkanlık haline gelmiştir.

Klasik Türk Edebiyatı döneminde yazılan eserleri, değişik biçimlerde sınıflandırma çalışmaları yapılmaktadır. Buna göre aynı konudan bahseden eserleri bir tür sayarak tasnif etmek mümkün görünse de “şekil ve tür sorunu Türk Edebiyatının tartışmalı

alanlarından biridir.”¹⁰² Dinî muhtevalı eserlerin manzumları yanında mensurlarının da yazılmış olması tür tespitini zorlaştırmaktadır.

Türk Edebiyatında dinî-tasavvufî muhtevalı eserlerin sayısı oldukça fazladır. Manzum ve mensurlarıyla birlikte vahdetnâme adıyla kaleme alınan eserler de Allah’ın varlık ve birliğini, âlemin ve Âdem’in yaratılışını, insanın bu dünyadaki görevini vahdet-i vücûd penceresinden ele almaktadırlar. Manzum vahdetnâmeler konusunu ele alan M. Ş. Baş, dinî konulu eserler arasında vahdetnâmelerin ayrı tür sayılması gerektiğini ifade etmektedir.¹⁰³ Mensur vahdetnâmeler üzerinde bu yönde bir çalışmanın yapılmadığını görmekteyiz. Manzum vahdetnâmelerde olduğu gibi Allah’ın varlığı ve birliği, âlemin ve Âdem’in yaratılışı, Allah’ın isimleri, sıfatları ve fiilleri konusuna tasavvufî açıdan yaklaşan mensur vahdetnâmelerin de tür sayılması gerektiği kanaatindeyiz. Düşünceleri doğrudan anlatmak için nesirle yazmanın verdiği kolaylık ve imkanlardan da yararlanan mensur vahdetnâme müellifleri, bahsedilen konuları rahatlıkla ortaya koyabilmişlerdir. Özellikle bizim üzerinde çalıştığımız Muhammed Fethü’l-Maârif’in *Vahdetnâme*’si, vahdetnâme türünün en hacimli ve en güzel örneğidir.

Çalışmamızın bundan sonraki kısmında Fethü’l-Maârif’in hayatı ve mensur eseri olan *Vahdetnâme* üzerinde durulacaktır. Muhteva incelemesinin yapıldığı sonraki bölümde ise ele aldığı konuların tahlili yapılacak ve bazı maddelere Türk şairlerinden seçilen şiirlerle örnekler verilecektir.

¹⁰² Mustafa İsen, “Türler”, *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, 5. Basım, Ankara: Grafiker Yayınları, 2009, s. 251.

¹⁰³ Baş, İslâmî Türk Edebiyatında Manzum Vahdetnâmeler ve Aşkî Mustafa Efendi’nin Vahdetnâmesi, s. 57.

BÖLÜM 2: MUHAMMED FETHÜ'L-MAÂRİF'İN HAYATI

2.1. HAYATI

2.1.1. Doğum Yeri ve Tarihi

Tasavvufî kaynaklarda Muhammed Fethü'l-Maârif'in hayatıyla ilgili bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak Mısır'da dünyaya geldiği biliniyor. Dem-i Vahdet adıyla yayımlanan eserde 1132 (M. 1719/20)* yılında dünyaya geldiği belirtiliyorsa da ihtiyatlı yaklaşmak gerekmektedir. Çünkü Zeytinoğlu nüshası sonundaki kayıtlara göre son çocuğu Kâfiyye 1229 (1813/14) yılında dünyaya gelmiştir. Yukarıdaki doğum tarihini esas alırsak son çocuğu doğduğunda Fethü'l-Maârif'in 97 yaşında olması gerekir. Bu sebeple doğum tarihini XVIII. yüzyılın ortaları olarak almak daha sağlıklı görünmektedir.

Babası, Rıfâî şeyhlerinden Ali Arîf Efendi'dir. Muhammed Fethü'l-Maârif, nesebini Hazret-i Hüseyin vasıtasıyla Hazret-i Peygamber'e dayandırdığı için seyyiddir.* *Vahdetnâme*'sinde “ceddim Fahr-i Kâinat” ifadesiyle bu duruma işaret etmektedir. Ketebe kaydına göre hem tarikat silsilesi, hem nesebi Ahmed Rıfâî'ye uzanmaktadır. Ahmed Rıfâî'nin soyunu da kaynaklar yedinci imam Mûsâ Kâzım vasıtasıyla Hazret-i Peygamber'e ulaştırmaktadırlar. Oğlu Ali Sâbit'in şeyhlik yaptığı sıralarda Kuşadası Dergahı'nda Ma'rifî şeyhliği yapan Ferdi Baba da yazdığı şiirlerde bu hususu belirtmektedir:

Sürüp yüz hânkâh-ı aşkına sıldk-ı şadâkatle

Oğu Ferdî hayât-ı câvidân Seyyid Ma'rifiden (Ferdî Baba)

* Fethü'l-Maârif, kendisinin Mehdîliğine Rûm suresinde geçen şu ayeti delil göstermiştir: بضع سنين (872 + 170 = 1042). Hicri 1042/Miladi 1632/33). Ayetin başında yer alan “في” harf-i ceriyle birlikte hesaplandığında 872 + 170 + 90 = 1132 (M. 1719/20) yapmaktadır. *Vahdetnâme*'nin sayfa kenarında aynı tarihi bulmak üzere şöyle bir hesaplamanın daha yapıldığını görmekteyiz: جاننا سيد محمد فتح المعارف (Seyyid Muhammed Fethü'l-Maârif bize geldi) 56 + 74 + 92 + 488 + 422 = 1132 (M.1719/20). Kahraman Özkök, bu tarihi şeyhin doğum tarihi gösterme eğilimindedir. Bkz. Kahraman Özkök, *Dem-i Vahdet*, İstanbul: Revak Yayınları, 2014, s. I.

* Seyyid, Hazret-i Muhammed'in torunu Hazret-i Hüseyin neslinden gelenler hakkında kullanılan bir tabirdir. Hazret-i Hasan'ın neslinden gelenlere “şerif” denmektedir. Seyyid, “ulu, büyük, efendi” anlamındadır. Cemü'l-cemi sâdât'tır. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: MEB Yayınları, 1983, C. III, s. 200.

2.1.2. Tahsili

Muhammed Fethü'l-Maârif'in tahsili hakkında da ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. Ancak babasının Rıfâî şeyhi olması hasebiyle tasavvufî eğitimini babasından ve Rıfâî çevresinden aldığı söylenebilir. Buna göre iyi bir tasavvufî eğitime sahip olması yanında, Kur'ân-ı Kerîm ve Hadîs-i Şeriflerin mana ve tefsirlerini bilecek kadar zâhirî ilimlere, onları tevil edecek kadar da bâtinî ilimlere vukûfiyyetinden söz edilebilir. Rifâî tarîkatı içerisinde içtihad yapabilecek kadar maddî ve manevî ilimlerden haberdardır. Tarîkat içerisinde yaptığı farklı uygulamalardan dolayı Pîr-i Sâni* adını almış ve bundan sonra tarîkatın bu kolu, kendi adına nispetle Ma'rîfiyye (Ma'rifilik) olarak anılmaya başlanmıştır.¹⁰⁴ Osmanlı döneminde olmasına rağmen Mısır'da doğup büyümesi Arapçayı iyi bildiğine işarettir. Mısır'da kaleme alındığını zannettiğimiz *Vahdetnâme*'nin Türkçe yazılmasından Türkçe konuşulan bir ailede ve çevrede yetiştiğini de düşündürmektedir.

2.1.3. İstanbul'a Gelişi

XIX. yüzyıl başında İstanbul'da irşat faaliyetlerine başlayan Muhammed Fethü'l-Maârif'in Mısır'dan ne zaman ayrıldığı ve İstanbul'a hangi tarihte geldiği de kesin olarak belli değildir. Ancak Zeytinoğlu nüshasının sonuna yazdığı çocuklarının doğum tarihleriyle ilgili kayıtlara baktığımızda oğlu Ali Sâbit Efendi'nin** 19 Recep 1210 (29 Ocak 1796) tarihinde Mısır'ın İzze Mahallesi'nde doğduğunu görüyoruz. Buna göre aynı tarihlerde Fethü'l-Maârif'in de Mısır'da bulunduğu, XIX. yüzyılın hemen başlarında Anadolu'ya hicret ettiği söylenebilir.¹⁰⁵ Mısır'dan ayrıldıktan sonra bir süreliğine Tekirdağ'da kalıp oradan İstanbul'a geldiği zannediliyor. İstanbul'a geldiğinde Kartal civarına yerleşen Şeyh Muhammed Fethü'l-Maârif, irşat faaliyetlerine evinde başlamıştır. Bir yandan da evi civarında büyük bir tekkenin inşası çalışmalarını yürütmüştür. O sıralarda tahta yeni çıkan II. Mahmud (1808), Rifâîlere yakınlık gösterirken tekkenin inşaatına da maddî katkılarda bulunmuştur. Kartal'da inşaatına başlanan Ma'rifi Tekkesi,

* Tarîkat kurucusuna "pîr" ya da "pîr-i tarîkat" adı verilmektedir. Bazı tarîkatlarda tarîkat kurucusuna "pîr-i evvel", bunun ilkelerine bağlı kalarak düşünce, âdâb ve erkân açısından tarîkatta bir kısım yenilikler yapan kimseye "pîr-i sâni" adı verilmektedir. Bkz. Öngören, *DİA*, C. 40, s. 99.

¹⁰⁴ Reşat Öngören, "Tarîkat", *DİA*, 2011, C. 40, s. 101.

** Fethü'l-Maârif'in dördüncü oğlu olmasına rağmen yerine postnişin olmuştur.

¹⁰⁵ Hür Mahmut Yücer, Şeyhin Anadolu'ya geliş tarihini 1785, vefat tarihini ise 1817 olarak göstermektedir. Bkz. Yücer, *a.g.e.*, s. 413.

1818 yılında tamamlanarak faaliyete geçmiştir. Şeyh Fethü'l-Maârif, tarîkatın âsitanesi* olan bu tekkede ömrünün sonuna kadar tasavvufî faaliyetlerini sürdürmüş ve H. 1240 (M. 1824/25) yılında irtihal ettiği zaman âsitânenin bulunduğu yerdeki türbesine defnedilmiştir.¹⁰⁶ O sıralarda çok yaygın olmayan Ma'rifiyye'nin, Kartal'daki âsitânesi dışında Kasımpaşa'da iki zâviyesi daha faaliyettedir. Şeyh Muhammed Fethü'l-Maârif'in vefatından sonra âsitâneye oğlu Şeyh Ali Sâbit Efendi (ö. 1863) post-nişîn olmuştur. Kasımpaşa'daki zâviyede ise halifelerinden Şeyh Ali Kûzî Efendi irşat görevini yürütmektedir. Kuşadası, Manisa ve Demirci dergahlarının da Şeyh Ali Sâbit Efendi zamanında açıldığı ve yine onun tarafından halîfeler tayin edildiği tahmin edilebilir. Şeyh Ali Sâbit Efendi, Kasımpaşa Kulaksız Mahallesi'nde yaptırdığı Ma'rifi zâviyesine oğlu Muhammed Fethü'l-Maârif'i (Maârif-i Sâni, ö. 1892) halîfe olarak görevlendirmiş ve babası Ali Sâbit Efendi'nin vefatı üzerine Kartal Ma'rifi Âsitânesi'nde post-nişîn olmuştur.¹⁰⁷

Fethü'l-Maârif'in vefatından sonra dördüncü oğlu ve halîfesi olan Seyyid Ali Sâbit Efendi post-nişîn olmuştur. Onun H. 1270 (M. 1853/54) yılında vefatının ardından oğlu ve halîfesi Seyyid Muhammed Maârif-i Sâni (ö. 1892), sonra onun oğlu ve halîfesi Seyyid Hasan Tasin (ö. 1927) âsitânede postnişîn olarak şeyhlik görevini üstlenmişlerdir.

* Tarikat faaliyetlerinin yürütüldüğü mekanlara farklı isimler verilmektedir. Genel olarak câmilerden farklı olarak tarikat âyin ve sohbetlerinin yürütüldüğü mekanlara tekke ismi verilmektedir. İşlevlerine göre bu mekanlara da farklı isimler verilmektedir. Âsitâne, merkez tekkeler için kullanılmaktadır. Dergâh, tarikata mensup şeyhlerin ve dervişlerin ikamet ettiği tekkelere denir. Zâviye, şehirlerin kenar semtlerinde ve kasabalardaki küçük tekkelere verilen isimdir. Hankâh, postunda tarikat şeyhinin oturduğu tekke; diğer tekkelerin kayıtları burada tutulduğu gibi onların ihtiyaçları da buradan karşılanmaktadır. Bkz. Hasan Kamil Yılmaz, *a.g.e.*, s. 267-269.

¹⁰⁶ Fethü'l-Maârif'in hayatı hakkında fazla bilgi olmadığı gibi verilen bilgilerde de netlik yoktur. Atabey Kılıç, Ma'rifilikle ilgili iki defa bildiri sunup makale kaleme almasına rağmen, Ma'rifi tarikatı mensuplarından Ferdi Baba'nın "Dü-sad heftâdına tarih lutfında nihân Sâbit" mısraına dayanarak Muhammed Fethü'l-Maârif'in ölüm tarihinin H. 1270 olduğunu söylemektedir. Oysa bu tarih, onun oğlu Şeyh Ali Sâbit'in ölümüne düşmüştür. Yine Ferdi Baba'ya ait "Şükr kıl Ferdî Muhammed Ma'rifi Sâbit Ali / Eyledi bu lutfi ihsân zikr-i zikrullah ile" beytinde Ferdi Baba, Ma'rifi şeyhlerini Muhammed Ma'rifi ve Ali Sâbit olarak zikretmektedir. Buna göre Muhammed Fethü'l-Maârif'in ardından Ma'rifiliğin postuna Ali Sâbit Efendi geçmiştir. tabey Kılıç'ın yazıları için bkz. Atabey Kılıç, "Ma'rifi Tarikatı Şeyhi Ferdi Baba ve Aruzla Yazılmış Şiirleri", s. 121-134; Atabey Kılıç, "Ege Bölgesine Ait Alevî-Bektaşî-Rifâî Esaslı Bilinmeyen Bir Mahallî Tarikat: Ma'riflik", s. 197-205.

¹⁰⁷ Tevhidhane, türbe, harem, selamlık, derviş hücreleri, mutfak gibi birimlerden oluştuğu bilinen Marifi Tekkesi'nin binaları 1894 depreminde hasar görmüş, bu tarihten hemen sonra onarıma geçilmiştir. Tekkelerin kapatılmasının (1925) ardından son şeyhin ailesi tarafından konut olarak kullanılmaya devam edilen harem dairesi dışındaki bölümler harap olmaya yüz tutmuştur. 1940'tan sonra tevhidhane ve türbe hariç diğer birimler ortadan kalkmıştır. Bâninin neslinden Mehmet Marifi Valvaçtorunları 1964 civarında tevhidhane ve türbeyi tamir ettirmiş, çevre sakinlerinin yardımıyla 1976'da tekrar onarılan tevhidhane bu tarihten itibaren cami olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1980'de türbe tekrar onarım geçirmiş, tevhidhaneye son cemaat yeri, minare ve şadırvan eklenmiştir. Bkz. Tanman, *DİA*, C. 28, s. 62-63.

Bahâ Tanman'ın bildirdiğine göre 1826 yılında gerçekleşen Vak'a-i Hayriyye üzerine tekke faaliyetleri yasaklanıp takibata uğrayan Bektaşîlerden bir kısmı Rifâî kisvesiyle Ma'rifiyye tekkelerine sığındığı için bu tarîkatın Bektaşîler tarafından kurulduğu bile iddia edilmiştir.¹⁰⁸ Kartal'daki Rıfâî-Marifî Âsitânesi, padişahların, tarîkata mensup zengin kişilerin ve Evkâf Nezaretinin destekleriyle imarethane gibi ihtiyaç sahiplerinin doyurulduğu bir mekan haline gelmiştir.

Fethü'l-Maârif, çocuklarının isimlerini ve doğum tarihlerini, hicrî tarihle, *Vahdetnâme*'nin Zeytinoğlu nüshasının arkasına şu sırayla kaydetmiştir: Abdülhalim (1192), Cemîle (1195), Abdülcélîl (1198), Muammed Hasîb (1200), Ali Sâbit (1210), Hâzım (1211), Tevhîd Muttalib (1217), Hasen (1221), Kâfiyye (1229).

Tekkelerin son durumuyla ilgili bilgi veren Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*'sında 1924-25 senesine ait kayıtlarında şu açıklamayı yapmaktadır:

Tarîkat-ı aliyeden Rıfâiyyeye mensup Kulaksız'daki Ma'rûfî Tekkesi'nin yevm-i mahsusı pazartesi gecesi, şeyhi ise Şeyh Tâhâ Efendi'dir. Kartal'daki Ma'rûfî Tekkesi'nin yevm-i mahsusı cuma gecesi, şeyhi Şeyh Yâsin Efendi'dir.¹⁰⁹

Kartal Ma'rifi Âsitânesi'ne bağlı Ma'rifi tekkeleri şunlardır: İstanbul, Kasımpaşa, Çürüklük'te Şeyh Ali Kuzî Ma'rifi Tekkesi; İstanbul, Toygartepe'de Saçlı Hüseyin Efendi Mahallesi Ma'rifi Tekkesi; İstanbul, Kasımpaşa, Kulaksız, İbadullah Mahallesi'de Ma'rifi Tekkesi; Manisa, Entekkeliler Ma'rifi Tekkesi; Manisa, Demirci'de Timürçi Ma'rifi Tekkesi; Manisa, Akhisar'da, Şeyh Mustafa Efendi Ma'rifi Tekkesi; Kuşadası, Abdullah Ferdî Baba Ma'rifi Tekkesi; Bursa, Bayburtlu Mahmud Efendi Ma'rifi Tekkesi.¹¹⁰

Cumhuriyet döneminde Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılmasıyla ilgili 677 Sayılı Kanun'un 30 Kasım 1341 (1925) tarihinde kabulünün ardından bütün tekkeler gibi Ma'rifiliğin faaliyetleri de kesintiye uğramıştır. Daha sonra Ma'rifiliğin faaliyetlerini yurtdışına kaydırıldığı görülmektedir. 2005 tarihinde çıkan bir gazete haberine göre ABD hükümeti Ma'rifiliği özel bir tarîkat olarak kabul etmektedir. Tarîkatın Amerika'da

¹⁰⁸ Tanman, *DİA*, C. 28, s. 62-63.

¹⁰⁹ Tarikatın ismi "Ma'rifiyye veya Ma'rifilik" olmasına rağmen, Hüseyin Vassaf Ma'rufilik biçiminde kaydetmektedir. Bkz. Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. V, s. 305.

¹¹⁰ Özkök, *a.g.e.*, s. IV.

faaliyet gösteren kolunun başında Şerif Baba, İngiltere’de faaliyet gösteren kolunun başında ise Muhammet Şekur isimli bir zât bulunmaktadır.¹¹¹

2.2. ESERİ

2.2.1. Vahdetnâme

Muhammed Fethü’l-Maârif’in bilinen tek eseri mensur *Vahdetnâme*’sidir. Eser ile ilgili genel bir değerlendirme yapılacak olursa, bütün klasik İslâmî eserlerde görüldüğü gibi Besmele, Hamdele ve Salvele ile başlamaktadır. Hâtıme ile bitirilen eserin sonunda ketebe kaydı bulunmaktadır. Ketebe kaydına göre eserin H. 1192/ M. 1778 tarihinde tamamlandığı anlaşılmaktadır.

Vahdetnâme’de Vücut-ı Mutlak olan Hakk’ın varlığı, birliği, isimleri, sıfatları ve fiilleri ile âlem’in ve Âdem’in yaratılışı konuları üzerinde durulmaktadır. Âlem’in ortaya çıkışı, bâtın olan Hakk’ın kendisini izhar edişi veya felsefi ifadesiyle “sudûr” nazariyesine göre izaha çalışılmaktadır. Her şeyin “kün” (ol) emriyle, yani “kelâm” ile meydana geldiği, “ol” denince ilk olanınsa Hakikat-i Muhammediyye olduğu bildirilmekte ve mevcut olan her şeyin “kelâmullah” olduğu açıklanmaktadır. Kelâmullah da harflerle yazıldığına göre harfler, özellikle Kur’ân-ı Kerîm’deki mukattaa harfleri, her şeyin izahı için gizli bir anahtar konumundadır. Bu eserde bütün sırlar 28 ve 32 harf kombinasyonu ile açıklanmaya çalışılmaktadır.

Eser, XVIII. yüzyılın sonunda kaleme alındığı ve hemen XIX. yüzyılın başından itibaren de istinsah edilmeye başlandığı için Klasik Osmanlıcadan Yeni Osmanlıcaya geçiş devresi imlâ özellikleri göstermektedir.¹¹² Dolayısıyla metin içerisinde bazı kelimelerin imlasında farklılıklar görülmektedir. Genellikle ünlü imlâsı esas alınmasına rağmen bazı kelimelerin ünlülerinin yazılmayıp hareke ile gösterildiğine de şahit olunmaktadır.

¹¹¹ Özlem Yılmaz-Ulaş Yıldız. <http://arsiv.sabah.com.tr/2005/10/08/gnd113.html>. Aktaran: Atabey Kılıç, "Manisa-Demirci’de Görülen Alevî-Bektaşî-Rîfâî Meşrepli Bir Tarikat: Ma’rifilik”, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 2/4, Fall 2007. s. 3.

¹¹² Tuncer Gülenoy Türk dilinin Anadolu’daki gelişimini devrelere ayırırken 1250-1450 yılları arasına Eski Osmanlıca, 1450-1840 yılları arasına Orta Osmanlıca, 1840-1910 yılları arasına Yeni Osmanlıca demekte ve XX. yüzyıl başlarından bu yana gelişen Türk diline Yeni Türk Dili demenin daha doğru olacağını belirtmektedir. Bkz. Tuncer Gülensoy, Üniversiteler İçin Türkçe El Kitabı, Kayseri: Kıvılcım Yayınları, 1998, s. 12.

Vahdetnâme, didaktik bir eserdir. Her şeyden önce okuyucuyu bilgilendirmek ve onlara ahlakî nasihatlerde bulunmak amaçlanmaktadır. Eserde, dinî ve ahlakî konular yanında yanında tasavvufî ve felsefî konuların da izahı yapılmaktadır. Ele alınan konuların ağırlığı, din ve tasavvuf alanındaki terimlerin Arapça olması, ifadeye de belirli bir külfet getirmektedir. Fakat müellifin peygamber kıssalarına, dinî hikayelere ve kelâm-ı kibarlara baş vurmak suretiyle hem konuları okuyucu gözünde canlandırmayı hem de ifadedeki kuruluşu ortadan kaldırmayı başardığı söylenebilir.

Vahdetnâme'nin hedef kitlesi, tekke mensuplarıdır. Eser, okuyucusunun ufkunu genişletme ve toplum tarafından pek bilinmeyen gerçekleri açıklama iddiasındadır. Bu sebeple ifadenin güzelliğinden çok mesajın aktarılması ön plana alınmıştır.

Fethü'l-Maârif, *Vadetname* içerisinde manzum ifadeler de yer vermektedir. Bu şiirler, sırası geldikçe konuya uygun olarak dile getirilmiş manzum sözlere benzemektedir. Genel olarak bütün mutasavvıflarda görüldüğü üzere manzum ifadenin maksadı dinî ve ahlakî düşünceleri belli bir ölçü ve düzen dahilinde aktarmaktır. Yazıldığı dönemde manzum söze, mensurdan daha fazla değer verilmesi ve manzum sözün daha etkili olacağı düşüncesinden olmalı ki “Var fikreyle, bu sırrı zikreyle, sırr içinde sırrı pek tefekkür eyle, ma‘ârif olsun özün, kulağ vir diñle sözün. Zîrâ bir kişi Hakk’a irmez, bir delîl mürşid olmayınca...”¹¹³ benzeri ifadelerinde şiirsel bir tat bulmak mümkündür. Yine hacca gidip dönen birisini tebrik mahiyetinde şu ifadeler de yer vermektedir: “Haccıñız maqbûl, sa‘yiñiz meşkûr, derviş Ahmed refîk-ı tarîkıñiz mes‘ûl-i himmetiñiz ile zünûbları mağfûr bi’l-huzûrdur, inşâ‘allâh.”¹¹⁴

Metin içerisinde yer verilen aşağıdaki manzume, aruzun Mefâ‘ilün / mefâ‘ilün / fa‘ûlün kalıbına uygun olduğu düzenlenmeye çalışıldığı gibi 11’li hece ile söylenmiş intibâi da uyandırmaktadır:

Gel ey ‘âşık kabûl it bu kelâmı

Fenâdan geçûben bil bul beğâyı

Kimiñ ki yokdurur mürşid ‘irfânı¹¹⁵

Muḥakkak görmez ol Hakk’ı beğâyı

¹¹³ *Vahdetnâme*, vr. 127a.

¹¹⁴ *Vahdetnâme*, vr. 31b.

¹¹⁵ ‘irfanı kelimesi, son tef’ileye uymamaktadır.

Ki bunda kör olan anda dahî kör
Oluserdir gümânsız bil burayı

Geçüp nefsinden idrâk eyle gel sen
Bulursañ mürveti çok Murtaẓâ'yı
Gel ey Şâbit Ma'ârif Hakk'ı her dem
Gözetle gör bilesin Âl Abâyı (124a)

Vahdetnâme içerisinde geçen aşağıdaki beyit de Mefâ'îlün / mefâ'îlün / fa'ûlün kalıbına uygunluk göstermektedir:

Elinden hem ayağından yüzünden
Beyânsın 'ilm ile esmâ sözünden (69a)

Ehl-i Beyti sevmek ve onların düşmanlarına düşman olma duygularının dile getirildiği aşağıdaki şiir, ölçü sorunuyla beraber, mütekerrir müseddes biçimini hatırlatmaktadır. Ölçünün tutturulamaması şairin, şiir üzerinde pek fazla çalışmadığı düşüncesiyle izah edilebilir:

Îlâhî hasret-i yârla çıka mı bu âhım alevî
Yanar külhâna dönmüşdür derûnum âlemi evi
Yağa mı cihân sarâyım şöyle bu âhım alevî
Hanedân'a nedir bu cevır ü cefâ mihnet-i Mervânî
Hâk-i deri hâs edeli Hayderîyem 'Alevî
Vallahi men Hasenîyem Hüseyîyem 'Alevîyem 'Alevî

Buğz-ı a'dâ-i 'Alî ile dopdolu çarh-ı 'âlem
Çarh-ı sitem tükenmez mi kırıla feleğin çarhı
Âl-i Abâ'yı seven olur elbetde 'Alevî
Veled-i evlâd-ı Muhammed'le dopdolu çarh-ı 'âlemi
Hâk-i deri hâs edeli Hayderîyem 'Alevî
Vallahi men Hasenîyem Hüseyîyem 'Alevîyem 'Alevî

Şol 'âşığı sever idim gül'izâr-ı Murtaẓâ
Yandırır bir âh edersem bu tütünüm 'âlemi

Ekfer ü kâfir merdûd değil mi Yezîd ü Mervânî
Buğz eder kâfiriñ nesli sevmez Âl-i Abâ'yı
Hâk-i deri hâs edeli Hayderîyem °Alevî
Vallahi men Hasenîyem Hüseyinîyem °Alevîyem °Alevî

Resûlün kıretü'l-°ayni Fâtıma'nın zevci °Ali Hayder'i
Piş ü menî der Yemenîyem piş ü menî Hayderîyem Alevî
Fethü'l-Ma°ârif der menem Rifâîyem Hayderîyem °Alevî
Şad hezârân la°netim vardır Yezid'e °Alevîyem °Alevî
Hâk-i deri hâs edeli Hayderîyem °Alevî
Vallahi men Hasenîyem Hüseyinîyem °Alevîyem °Alevî¹¹⁶

Vahdetnâme'de anlatılan konulara açıklık getirmek ve ifadeleri güçlendirmek amacıyla zaman zaman Arapça atasözlerine de yer verilmektedir. Kullanılan atasözlerinin Arapça olması, müellifin Mısır'da yetişmesi ve aldığı eğitimin Arapça olmasıyla izah edilebilir. Türkçeleştirdiğimiz atasözlerinden bazıları şunlardır:

Acı zeytinin, iyi tuzla terbiyeye ihtiyacı vardır.
Mücevher bile olsa, hak acıdır.
Ârif olana bir işaret yeter.
Zâhir, bâtının unvanıdır.

Vahdetnâme, bir din ve tasavvuf bilgini olan Muhammed Fethü'l-Maârif'in tasavvufî düşüncelerini aktardığı mensur bir eserdir. Müellif, eserinde, uygun düştükçe manzum ifadeler de yer vermiştir. Bu ifadeler, edebî yönü çok da güçlü olmayan dinî, tasavvufî manzumelerden oluşmaktadır. Manzum sözleri araç olarak kullanma özelliği, mutasavvıf şairlerin çoğunda karşımıza çıkan bir husustur. Aslında kendisi de bu durumun farkındadır. Gazel ve ilahi hakkında bilgi verirken Fethü'l-Maârif'in edebiyatla ilgili görüşlerini de öğreniyoruz. Fethü'l-Maârif'e göre gazel ile ilahi arasındaki farkı, maârif-i billah olanlar bilmektedir. Beyitler halinde düzenlenen gazellerin her beytinde ayrı bir mefhum ve mazmun üzerinde durulur. Beyti oluşturan mısralarda insanların zevkine hitap eden bir kavram, teşbihlerle süslenerek ele alınır. Mısralar arasında kafiye ilişkisi de bulunur. Gazelin beyitleri arasında anlam münasebetinin olması gerekmemektedir. Edebî sanatlarla süslenmiş, anlam yönü güçlü olan iki mısradan mükemmel bir beyit

¹¹⁶ Fethü'l-Maârif, *Dem-i Vahdet*, Kahraman Özkök (hızl.), İstanbul: Revak Yayınları, 2014, s. XII.

oluşturulabilmektedir. Ancak ilahilerde konu bütünlüğünün bulunması gerekir. Fethü'l-Maârif'e göre ilahiler, ilham yoluyla elde edilen hakikatleri ya da Kur'ân âyetlerinden birisini ele alarak şiirleştirirler. İlahiler, ilahî kaynaklı oldukları için kutsî hadis gibi yüce bir mertebeye sahiptir. Vahye yakınlığı dolayısıyla ilahiler, şairlerin kullandığı vezinlerle ifade edilmeye çalışıldığında, bu ölçülere pek uymamaktadır. Yani ilahilerde, vezin ve kafiye yönünden bazı farklılıkların görülmesi normaldir. Zaten marifet ehli olan kimseler “Şairlere ise haddi aşan azgınlar uyarlar”¹¹⁷ âyetinin anlamını bilirler. Onların dalalet üzere olduklarından da şüpheleri yoktur. Allah katından alınan ilhamla söylenen ilahiler, manzum ve kafiyeyle sözlerdir. Mutasavvıf şairler, “ârif olana bir işaret yeter” düşüncesiyle sanat endişesinde olmazlar. Zaten kıymetli sözün de ince sanatlarla süslenmeye ihtiyacı yoktur.

Okuyucusunu bilgilendirme ve onlara nasihat etme amacıyla olan eserin orta seviyede bir üslupla ele alındığı söylenebilir. Dil, dönemin Türkçesidir. Dinî ve tasavvufî konuları temellendirmek üzere âyet ve hadîslerden iktibaslar yapılmaktadır. Bir iki dua cümlesi ve kelâm-ı kibar Arapçadır. Zaman zaman bu Arapça ifadelerin Türkçeye tercümeleri de verilmektedir. Bu ifadeler bile seçilirken cümlelerin ahenkli ve secili olması tercih edilmiştir. Bu tercih de *Vahdetnâme*'nin üslubuna şiirsel bir tat vermektedir. Arapça olan bu ifadeler, müellifin Arapçaya hakimiyetine de delil sayılabilir:

Bi-ma'rifeti'l-ibtidâ ma'hmûdi'l-intihâ mecma'i'l-ilmî ve's-şifâ dâme leke'l-izzî ve'l-bekâ muhtelifes-subhî ve'l-mesâ ve fihi'l-ismü'l-a'zam ve's-sebîlü'l-a'vâm ve'l-ganiyyü'l-ekber ve'l-yâkûtü'l-a'hamer ile'd-dürri ve'l-cevher ve's-sırrü'l-efhârî'l-muhtass bi'z-zîyâdât ve şalli 'alâ nûrâniyyi'z-zât ve'r-rabbâniyyi's-şifât melekûti'l-âyât ceberûti'l-beyyinât seyyidinâ ve senedinâ Hazret-i Risâlet 'aleyhi ve âlihi'l-berîyyât [2a] ve aşhâbihi'l-muhsinât ve tevâbi'ihi fi'n-necât. (1b)

Metin içerisinde yer verilen Arapça kısa bir duada da bu edebî üslup kendisini hissettirmektedir:

Allâhümme'r-zuknâ bi-hubbik ve hubbi men e'habbeke ve hubbi mâ yukarribunâ ilâ hubbîke ve hullân-ı şâhib-i vefâ ve yârân-ı şıdk u şafâdan ez dil ü cân ricâ ve niyâz olunur ki... (6b)

¹¹⁷ Şu'arâ suresi, 224.

Zaman zaman Türkçe cümlelerde de secili güzel örneklerin yer aldığını görmekteyiz:

Haccıñız maqbûl, sa'yiñiz meşkûr, dervîş Ahmed refîk-ı tarîkıñız mes'ûl-i himmetiñiz ile zünûbları mağfûr bi'l-huzûrdur, inşâ'allâh. (31b)

Fetü'l-Maârif, *Vahdetnâme*'de konuları izah ederken açıklama, karşılaştırma ve ispat yöntemlerine başvurmaktadır. Bazen tahkiye yoluyla konuyu daha canlı hale getirmeye gayret etmiştir. Örnek verdiği hikayeler; Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan peygamber kıssaları, evliya menkıbeleri veya tasavvufî hikayelerden oluşmaktadır. Diyalog biçiminde aktarılan bu hikayelerde ifadenin daha bir canlı hale geldiği dikkatlerden kaçmamaktadır:

Bir zamânda Hâzret-i Süleymân şalavâtullâhi ve's-selâm hâzretleri hem peygamber ve hem ins ü cinnî, vuhûş u tûyûra melik idi. Rihler, periler ve divler padişâhı iken bir deryâ kenârına geldi. Gördü ki bir kaç kimesne semek sayyâd iderler idi. Ya'nî balık tutarlar idi. Hâzret-i Süleymân didi: "Ey sayyâd, benim bahtıma ıgırınıñızı deryâyâ koyuñ, her ne çıkar ise ol semekin ağırınca sizlere zeheb bahş iderim" diyü emir eyledi. Balıkçılar dañi bilür kim balıkların mahallerini. ıgırbların balıklar mahalline, deryâyâ dökdiler ve çekdiler. ıgırblarına bakdılar, bir şey yokdur. Te'essüf idüp âh çekdiler. Hâzret-i Süleymân didi: "Ne âh idersiñiz, her ne var ise çalı ve çırpı getürin, anıñla vezn idüp vireyim kısmetiñizi" didi. Didiler bir parça çukurca kemik var, gayrı bir şey yokdur. "Getürin" didi, mîzân itdi. Kemik kalkmaz. Ne kadar hâzinesi var ise cümlesinden kemik ağır geldi. İns ü cinne emir eyledi, altun ve gümüş ma'denlerin taşımağa başladılar. Gine kemigi kaldıramaz olunca, emr-i Bârîden vahy-i Hâkık zuhûra gelüp, bir parça toprak ile kemigi vezn idüp, ol toprağı bir altun kaldırdı. Hâzret-i Süleymân bildi, ol kemik, aç göz kemigidir. Dünyâ ve mâ-fihâyı virseñ yer, doymaz, illâ toprak toyorur. Esfel olur, İblîs-i la'în gibi 'ulviyyetden çıkup süfliyyetde kalur. (124a-125a)

Vahdetnâme'nin üslubu zaman zaman samimileşerek konuşma havasına girer. Bazen iç monologlarla süslendiği de olur. Bu ifadelerinde kendi kendine konuşan müellif, samimi duygularını dile getirmektedir:

Biz yine maqşada şurû' idelim. Hoşca fehm idüp tozu koz añlıyanlardan olmayasız. (15b)

Âh âh! Ne sözler söylerim, deryâ-yı vahdete talup şadef-i aşkla, ne dürr-i yektâ-yı muhabbet çıkarup, ilhâm ignesi ile ma'ârif ipligine dizüp, şehri 'anâşırda, biraz haqîkatiñ müşterisi az olduğından bazâr-ı şerî'ate göre gerçi bazâr-ı şerî'atde alacak müşteri çokdur, ammâ kâdr kıymet bilmediklerinden, gayrı pâdişâha lâyıkk hâzîne-i selâtin-i 'izâmde

bulunan cevhere sen nice mâlik olursun. Hırsızlık dirler, belki alpazan dirler. Hemân herkesiñ bildiği cevheri satmak lâzımdır. (55a)

Vahdetnâme'de bazen konunun anlaşılması için tabiattan alınan somut örneklere de başvurulur. Bir dervişin, mürşidi elinde terbiye edilmesini anlatırken şöyle bir karşılaştırma yapılmaktadır:

Bakçevân çekirdek dikdiği gibi dünyâ içinde olan bakçeye, ol dağı tarikat bakçesinde âhiret tarlasına bakçevânıñ dikdiği çekirdekden bir yeşil çimen olup çıkdığı gibi, derviş dağı sâ'ir güller yanında şecere-i mürîdler içinde çıkar. Ammâ ol yeşil çimen neydiği bilinmediği gibi ol derviş dağı ne idüğini bilmez ve ol çimen büyüyüp, çıkpup, fidan olduğca ol derviş dağı sâ'ir şecere-i vird olan dervişler içinde fidan gibi boy gösterir. (27a)

Klasik şairlerimiz, nazmı tarif ederken “dizmek, ipliğe inci dizmek, inci gibi güzel olan sözleri kafiyeli ve ölçülü bir biçinde mısralara, beyitlere yerleştirmek”¹¹⁸ anlamında kullanıyorlardı. Bu açıdan bakıldığında insandaki estetik duygulara hitap eden güzel sözlerin şiir olarak değenlendirildiği bilinmektedir. Fethü'l-Maârif, klasik şiir hakkında yapılan açıklamaları kendi eseri için kullanmaktadır. Ona göre bu eser, hakikat deryasından devşirilen inciler gibi hakikatlerin bir ipliğe dizilmesiyle oluşmuştur. Ancak ilhama dayalı izahların yer aldığı bu edebî eserin değeri pek bilinmemektedir. Bu düşüncelerini şu sözlerinden çıkarmak mümkündür:

Âh âh, ne sözler söylerim, deryâ-yı vahdete alup, şadef-i aşkla ne dürr-i yektâ-yı muhabbet çıkarup, ilhâm ignesi ile ma'ârif ipligine dizüp, şehir-i anâşırda, biraz hakikatîñ müşterisi az olduğından bazâr-ı şerî'ate göre, gerçi bazâr-ı şerî'atde alacak müşteri çokdur, ammâ adr kıymet bilmediklerinden, ğayrı pâdişâha lâyıķ hazîne-i selâfîn-i 'izâmda bulunan cevhere sen nice mâlik olursun.

Henüz noktalama işaretlerinin kullanılmadığı, imlâda bir standartın getirilemediği dönemde kaleme alınan *Vahdetnâme*'de birbirine bağlaçlar ve zarflarla bağlanan uzun cümlelerin bulunması tabii karşılanmalıdır. Ancak bu uzun cümleler yanında kısa ve konuşma cümlelerine de yer verilmesi, eserin üslubuna bir samimiyet ve hareket

¹¹⁸ Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1973, s. 115; Hikmet İlaydın, *Türk Edebiyatında Nazım*, 3. Basım, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1959, s. 25; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü I-II*, Ankara: Akçağ Yayınevi, 1989, s. 382.

kazandırmıştır. Bu yönüyle de eser, halk için yazılan didaktik eserlerin dil ve üslubu hakkında bilgi vermektedir.

Halk için yazılan dinî, tasavvufî ve ahlakî eserlerin sanat ve estetik kaygısından çok mesajın aktarılmasını öne aldıkları bir gerçektir. Çünkü bu tür eserleri kaleme alan kimselerin amacı, sanat gösterisinde bulunmak değil halkı bilgilendirmek ve onlara nasihat etmektir. Buna rağmen halka, en azından müntesiplerine nasihat etme amacı taşıyan Fethü'l-Maârif, *Vahdetnâme*'sini kaleme alırken araya kattığı peygamber kıssaları, küçük dinî hikayeler, mutassavvıfların sözleri ve kelâmı kibarlarla eserini biteviyelikten ve kuru ifadelerden kurtarmaya çalışmıştır. Yer verdiği dinî kıssa ve hikayeleri, şahısların karşılıklı konuşması biçiminde aktarması metne daha bir samimiyet ve canlılık katmaktadır. Bu yapısı ile *Vahdetnâme*, döneminde halk için yazılmış dinî ve tasavvufî eserlerin güzel bir örneğidir.

Eserin İmlâ Özellikleri

Vahdetnâme, Klasik Osmanlıcadan Yeni Osmanlıcaya geçiş döneminde kaleme alınıp çoğaltıldığı için imlâsında geçiş dönemi özellikleri görülmektedir. Bu yüzden kelimelerin yazılışlarında farklılıklar oluşmuştur. Bu farklılıklardan bazılarında yazı imlâsının, bazılarında söyleyiş imlâsının esas alındığı anlaşılmaktadır. Hatta bazı kelimelerde hareke imlâsı uygulanmıştır. Özellikle nazalların yazılışında tutarsızlıklar görülmektedir. Aynı kelimenin bazen nazalla, bazen nun'la yazıldığı örnekler çoktur. Nazal yerine nun harfinin yazımına dayalı hatalardan bazısının söyleyişteki değişikliklerle izahı mümkünse de bazısının müellifin doğup yetiştiği yerin Anadolu'dan uzaklığı ile izahının daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Çünkü Anadolu'dan uzaklaştıkça nazal kullanımıyla ilgili problemler hep olagelmıştır. Bu çalışmaya esas aldığımız OE1 nüshasında nazalla ilgili problemlerin kısmen giderildiği görülmektedir. Türkçe eklerin bazen ünlülerle, bazen de harekeyle belirtildiği örnekler de yer almaktadır. İmlâdaki farklılıkları şöyle gösterebiliriz:

t (ت) ve d (د) seslerindeki değişmeler: اشدمدیلر / اشدمدیلر / *işidmediler* / *işitmez*. کیدمک / کیتمک / *gitmek* / *gidmek*.

t (ط) ve d (د) deęiřimi: طوغرى *toęrı*, دوغرى *doęrı*; بولۇت *buluť*, بولود *bulud*; طاغلر *ťaglar*, داغلر *daęlar*, طويۇنچە *ťuyunca*, دويۇنچە *duyunca*.

Hem ünlü hem hareke kullanılan örneker: قۇلق وىردىم اول قولاق *kulak virdim ol kulak...* Birinci kulak kelimesinde hareke, diğerinde ünlü imlâsı kullanılmıştır. بىلۇپ / بىلۇب *bilüp* kelimesinin birincisi ünlülerle, ikincisi hareke imlasıyla yazılmıştır. ايله / ايله *ile* kelimelerinin birincisi ünlü ile, ikincisi hareke ile verilmektedir. كىمىك / كىمىك *kemik / kemük* kelimesi birincide hareke imlâsı ile ikincide kemük biçiminde ünlü imlâsıyla yazılmıştır. اصلى / اصلى *aslı* kelimesinin birincisi ünlü ile, ikincisi hareke imlâsıyla yazılmıştır.

Nazal harflerinin yazılışında belli bir standart görülmemektedir: صون / صوك *soñ / son*. اولورسون / اولورسك *olursuñ / olursun*. اولدون / اولدك *olduñ / oldun*. ايدە سىن *idesiñ / idesin*. بنا شفاعت ايدر *bana şefâat ider* örneğinde olduğu gibi “bana” zamininin nun’la yazıldığı görülmektedir.

Nazal konusundaki farklı uygulamalar yanında, nun’la yazılması gereken yerlerde de nazal kullanıldığı görülmektedir: بش دخى سك ضم ايدە سك *beř dahî señ žam idesiñ*. Burada “sen” nun ile yazılmalıydı. انا سى قىرنىن *ana rahminden*. انا سى قىرنىن *anası karnından*. Nazal harfinden önce yardımcı sesin (ى) getirildiği, nazal harfinin kendi hususi harfiyle (ڭ) yazıldığı örneker bulunmaktadır: انىڭ *aniñ*, بىر آدمىڭ *bir âdemiñ*, مولودىڭ *mevlûdıñ*, هر بىرىنىڭ *herbirisiniñ*.

-ecek ekinin yazılışlarında da farklılık vardır: كىتورىڭك وكوستره جك *getürecek ve gösterecek*. بىلىنىڭك *bilinicek*.

Geniş zaman eki -r’nin yazılışında farklılık vardır: وىرىز *virir*, كلور *gelür*, يورىز *yürür*, بىورىز *buyurur*, اله بلىز *olabilür*, كورىلور *görilür*.

-sın şahıs ekinin yazımı: اولورسىن *olursın*, اولورسون *olursun*, ايدە سىن *idesin*, اولدوك *öldüñ*. İkinci şahıs bildiren eklerin nazalla yazılması gerekirken çoğunlukla nun’la yazılmıştır.

-sınız şahıs ekinin yazılışında farklılık görülmektedir: اولىڭىز *öliñiz*, قالە سىز *kalasız*, اولمىه *ölmeyesiñiz*, ايرىشە سىڭىز *iriřesiñiz*, اولە سىز *olasız*. Bazen nazal ile bazen nun harfi ile yazılmaktadır.

-ki eki ve ki bağlaçlarının yazımında farklılık vardır: بيلكه / بلكى / بلكه bil ki, اولدیکه oldı ki, ائلاشلدیکه / ائلاشلدیكى añlaşıldı ki / anlaşıldı ki, ایدله لیمکه idelim ki, سینه سینه bina kurasın ki.

Kapalı e'lerin yazımında دیمک dimek, دیمکدر dimekdir, دمکدر demekdir, دیرسک dirseñ, گۆریمز ايسه göreyim der ise, دزکه der ki, رحمت ايله دز merhamet eyle der örneklerinde olduğu gibi farklılık vardır. Bazen söyleyişe uygun hareketlenmiştir: ددیلر dediler.

Göçüşme olan kelimelerin ikili biçimi de kullanılmaktadır: کیریک / کیرک kiprik / kirpik.

-dik ekinin yazımında farklılık görülmektedir: نیدوگنی nidüğini, نیدوگنی niydüğini, ایدوگنی idüğünü, ایدگنی idigini, ایدگنی idigi.

Yanlış okunma ihtimali üzerine özellikle harekelenen kelimeler: فزئک Firenk, بلك دز سئک bilek dirseñ (bileyim dersin).

Yine kelimesi گینه gine, يينه yine, گنه gene, گينه gine biçiminde yazılmaktadır.

-dır eki گماندیر gümândır, انمیشدر inmişdir, آساندیر âsândır, سیدر kadîmesidir, ولايتدیر velâyetdir örneklerinde olduğu gibi bazen hareketlendirilmektedir. شاهیدر şâhiddir örneğinde –dır eki kelimeye şeddeyle bitleştirilmiştir. Bazen –dır (در) eki, araya yardımcı ses konularak yazılmaktadır: يدي اصل واردير بو ديمکدير که yedi asıl vardır, bu dimekdir ki, معلومدير ma'âlûmdır, سر الوهييت دير sır-ı ulûhiyyetdir.

-ıp zarf fiil eki genellikle بيلوپ bilüp, چيقوب çıkup, اولميوب olmayup örneklerinde olduğu gibi yuvarlak ünlüyle yazılmaktadır.

için edatı bazen ayrı, bazen kelimeye bitişik yazılmaktadır: ائنيچون içün, ايچون anıñiçün.

Kendi zamiri كنديه kendiye, كندوسي kendüsi, كندی kendi örneklerinde olduğu gibi kendi, kendü biçimlerinde yazılmaktadır.

Az olmakla birlikte ايديسر idiser, هر قنقى her kangı, قنقى kankı, هر قچان / هر قچن her kaçan, بيلکل , بيلکل bilgil gibi arkaik ifadelere de rastlanmaktadır.

Atıf vav'ları bazen “vav” olarak yazılmakta, bazen hiç yazılmamakta ya da “ye” harfiyle gösterilmektedir: عاشقى صادق âşık u sâdık, موزون و مقفا mevzûn ve mukaffâ.

Osmanlı döneminde halk için kaleme alınan eserlerin genelinde görüldüğü gibi imlâ konusunda bazı farklılıklar görülmektedir. Bu farklılıklardan bazısını, Arapça imlânın etkisiyle, bazısını ise imlâda bir standartlaşmanın bulunmamasıyla izah etmek mümkündür.

2.3. TASAVVUFÎ ANLAYIŞI

Vahdetnâme'de izahına çalışılan düşüncelerin yerli yerine oturtulabilmesi maksadıyla müellifin tasavvufî anlayışından söz etmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz. Ma'rifiyye'nin kurucusu Seyyid Muhammed Fethü'l-Maârif Efendi'nin hayatıyla ilgili olduğu gibi tarîkatıyla ilgili de tasavvufî kaynaklarda fazla bilgiye rastlanmamaktadır. Fethü'l-Maârif; şerîat, tarîkat, marifet ve hakikat esaslarını belirlemek üzere *Vahdetnâme*'yi kaleme aldığını ve bu yola "Ma'rifi Tarîkı" ismini verdiğini, bu yolu tutanlara Ma'rifi denmesi gerektiğini bizzat kendisi bildirmektedir. *Vahdetnâme*'nin ketebe kaydında müellif kendisini, "Hâdimü'l-Fukarâ, eş-Şeyh es-Seyyid Muhammed Fethü'l-Maârif, Ebû Ali Sâbit ibn es-Seyyid Ali el-Arif, ibn es-Seyyid Ahmed er-Rifâî" biçiminde tavsif etmektedir.¹¹⁹ Yine *Vahdetnâme*'de ricâlü'l-gayb arasında Ahmed Rifâî'nin ismi sayılmakta ve onunla ilgili bir anekdota yer verilmektedir.¹²⁰ Hüseyin Vassâf, Rifâiyye'nin kollarını sayarken "Şeyh, Ma'rûfi'ye"¹²¹ mensuptur. Kartal'da

¹¹⁹ Fakirlerin hizmetçisi Seyyid Muhammed Fethü'l-Maârif, Ali Sâbit'in babası ve Seyyid Ali Arîf'in oğlu, o da Seyyid Ahmed Rifâî'nin oğlu. Burada kendi babasını (Ali Arîf), Ahmed Rifâî'nin oğlu sayması tarikatına bağlılık dolayısıyla mecazî olarak bir saygı işaretidir. Bkz. Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 167a.

¹²⁰ *Vahdetnâme*'de anlatılan hadise şöyledir: Seyyid Ahmed Rifâî cömert bir insandır. Nafaka sıkıntısı çeken yoksul bir kimse, Rifâî hazretlerine gidip durumumu arz edeyim, diye düşünür. Soğuk bir günde gelip Rifâî hazretlerinin kapısına gelir. "Ya şeyh, nafaka sıkıntısı çekiyorum, başka çarem kalmadı, bana yardım et" diye seslenir. Tekkesinde karnını doyurması gereken çok sayıda dervişi bulunan Rifâî hazretlerinin de o gün kendi adamlarına yedirecek hiçbir şeyi yoktur. Dışarıdan seslenen yoksula, pencerenin altına gelmesini söyler. Yiyecek olmadığı için halı, kilim gibi yaygıların hepsini ona bağışlar. O da alıp gider. Rifâî'nin kız kardeşi durumu görünce, "Ya şeyh, kendi dervişlerini perişan ediyorsun" diye bu duruma kızgınlığını bildirir. Şeyh ise "Ey şeyh kızı, bunları bana Hakk vermişti, yine verir" cevabını verir. Aynı günün gecesi Acem diyarından gelen bir kervan, kendisine Acem hanlarından birinin gönderdiği çok sayıda halı, kilim ve hediyeleri teslim eder. Bu durum üzerine kız kardeşine "Ey şeyh kızı, gördün mü? Hakk, kuluna ne çok mal gönderdi" der. Bkz. Seyyid Muhammed Fethü'l-Maârif, *Vahdetnâme*, Kütahya, Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi 43 Ze 241. vr. 128a.

¹²¹ Bu tarîkatın ismini Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*'sında Rifâiyye'nin kolu Ma'rûfilik biçiminde; Mahir İz, Tassavuf adlı eserinde Mağrûfiyye, Bandırmalizâde Ahmed Münib, *Mir'âtü't-Turuk* adlı eserinde Ma'rûfiyye, Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi* adlı eserinde Marufiye biçiminde yazmaktadırlar. Bkz. Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. I, s. 246; İz, s. 190; Bandırmalizâde Ahmed Münib, *a.g.e.*, s. 8; Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 12. Basım, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014, s. 234.

tekkesinde medfundur”¹²² biçiminde kısaca bilgi veriyor. Ege Üniversitesi Merkez Kütüphanesi’ndeki Ma’rifî Yazmaları arasında bulunan bir mecmuada ise şu beyte yer verilmektedir:

Muhammed Fethü’l-Ma’ârif bir vücûddur Rifâîler

Muhammed ‘Ali neslinden gelenlerdür Rifâîler¹²³

Kaynaklarda fazla yer almamasına rağmen Rifâiyye’nin bir kolu olduğuna ilişkin görüşleri, müntesiplerinin şiirleri ve bizzat *Vahdetnâme*’nin verdiği bilgiler doğrulamaktadır. Buna göre Fethü’l-Ma’ârif’in ve *Vahdetnâme*’sinde ortaya koyduğu düşüncelerin Rifâilikle ilgisini kurmak mümkündür. Çünkü Ma’rifilik, Rifâiliğin bir koludur.

Marifiliğin Bâtînlilikle¹²⁴ ilgisinden de söz etmek mümkün görünmektedir. Konunun doğru zeminde tartışılabilmesi için Bâtînlilikle neyi kast ettiğimizin ortaya konması gerekir. “Batn” kelimesinden türetilen bâtin, “bir şeyin iç yüzü; gizli, görünmeyen nesne”¹²⁵ anlamına gelmektedir. Buna göre Bâtîniyye veya ehl-i bâtin ise bir şeyin iç yüzünü bilenler anlamında kullanılmaktadır. Terim olarak, her zâhirin bir bâtını olduğu gerçeğinden hareketle Kur’ân-ı Kerîm’deki âyetlerin ve hadîs-i şeriflerin, zâhirî manaları olduğu gibi bâtinî manalarının da bulunduğunu, bunların te’vîlini ise masum imamların ve onların izinden giden velîlerin (râsih âlimlerin) yapabileceğini kabul eden kimselere ehl-i bâtin denmektedir.

¹²² *Sefîne-i Evliyâ*’ya göre Rifâiyye’nin kolları: Sayyâdiyye, Kiyâliyye, Harîriyye, Nûriyye, İzziyye, Fenâriyye, Burhâniyye, Fazliyye, Cendeliyye, Dîrîniyye, Atâiyye, Sebsebiyye, Katnâniyye, İmâdiyye, Vâsitiyye, Cebertiyye, Aclâniyye, Ma’rûfiyye, Ulvâniyye. Bkz. Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. I, s. 246; Bandırmalzâde Ahmed Münîb, *Mir’âtü’t-Turuk*, s. 8.

¹²³ Atabey Kılıç, *Ege Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Yazmaları Alfabetik Katoloğu I* (Türkçe-Arapça-Farsça), s. 49-50.

¹²⁴ Hazret-i Ali soyundan 6. İmam Cafer-i Sâdık (ö 765)’in yerine büyük oğlu İsmail’in imam olması kararlaştırılmışken sonradan, açık olarak bilinemeyen sebeplerden dolayı, onun küçük kardeşi Musa Kazım’ın imam yapılması Şîîler arasında ilk bölünmeye sebep olmuştur. Musa Kazım kolunu imam kabul edenler On İki İmamcı olarak bilinen mutedil Şîîlerdir. İsmail’in taraftarları, “İsmailiyye” ya da “Yedi İmamcılık” (Seb’iyye) adı altında ihtilalci bir fırka olarak İslâm tarihinde büyük roller oynamışlardır. Kur’ân’ın zâhirî (dış) manası yanında, bâtinî (iç) manası olduğunu iddia ettikleri için bu fırkaya “Bâtînlilik” denmektedir. Sıkı disiplin altında teşkilatlanarak “dâî” adını verdikleri propagandacıları vasıtasıyla kendilerine büyük taraftar topladılar. Bu görüş mensupları Mısır’da Hazret-i Peygamber’in kızı Fâtîma adına Fâtîmîler Devletini kurdular (909). Bkz. Mehmet Altan Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993, s. 206-207.

¹²⁵ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara: Aydın Kitabevi, 2001, s. 73.

Fethü'l-Maârif, *Vahdetnâme*'sinde “Kur'ân'ın zâhiri ve bâtını vardır. Bâtını yedi kattır”¹²⁶ hadisini naklederek Kur'ân'ın zâhiri ve bâtını olduğunu, hatta bâtının yetmiş batna kadar gittiğini söylemekte ve Kur'ân'ın bu manalarını râsih (derin) âlimler dışında kimsenin anlayamayacağını bildirmektedir. *Vahdetnâme*'deki bu tür sözlerine istinaden Fethü'l-Maârif'in Bâtınî yönünden bahsedilebilir. Zaten *Vahdetnâme*'nin yazılış amacını, hurûf-ı mukattaa gibi zâhir ulemâsının açıklamadıkları ya da açıklayamadıkları noktaları tefsir ve tevil etmek olarak göstermektedir.

Fethü'l-Maârif, Kur'ân-ı Kerîm'de yirmi sekiz peygamber ismi bildirildiğini ifade ederek kıyâm, rûkû, sücûd ve kuûd gibi ibadetlerin sayısı ile peygamberlerin sayısı arasındaki ilgiyi izaha çalışmaktadır. İbadetleri terk etmenin, şeytanî hasletlerden olduğunu bildirmektedir. Maksadının Kur'ân'ın sırlarını, hurûf-ı mukattaa'yı, Fâtiha'nın sırlarını açıklamak olduğunu söyleyen, bazı âyet ve hadîslere alışılmışın dışında manalar veren birisini, din dairesinden çıkarmaktansa, bâtınî meşrep olarak nitelemek daha doğru bir yol gibi görünmektedir.

Vahdetnâme'de Hurûfilik etkisi kendisini hissettirmektedir. Bu sebeple Hurûfilik üzerinde de durmak gerekir. Hurûfilik, âlemin yaratılışına kelime'nin vesile olduğunu, kelime'nin de ses ve harften oluştuğunu iddia etmektedir. Varlıkları tanımlarken kullanılan kelimeler, sadece onlara verilen isimlerden ibaret değildir. Kelime, Hakk'ın kelâmı ve eşyânın mahiyetidir. Buna göre esmâ, müsemânın aynıdır. İsim ile isimlendirilen aynı olduğuna göre kelime eşyadan ayrı değildir. Kelâm (kelime, söz), Tevrat'ta 22, İncil'de 24, Kur'ân-ı Kerîm'de 28, *Câvidannâme*'de 32 harfle satırlara dökülmüştür. Varlığın gayb âleminden şehadet âlemine çıkışı ses ile olmaktadır. Sesin kemâli söz'dür, o da insandadır. Kaleme alındığında bu söz, Arapçada 28 harfle, Farsçada 32 harfle yazılır. Arapçadaki “lâm-elif”, Farçadaki dört harfe (b-ç-j-g) karşılıktır. İnsan anasından doğduğunda 7 hat (4 kirpik, 2 kaş ve 1 saç) ile dünyaya gelir. Bunlara ana hatları (hutût-ı ümmiyye) denir. Bu yedi hat, yerleriyle birlikte (hal-mahal) hesaplandığında 14 olur. Erkekler ergenlik yaşına ulaştıklarında yüzlerinde 7 hat (2 bıyık, 2 sakal, 2 burun hattı ve 1 alt dudak altı hattı) meydana gelir. Bunlara baba hatları (hutût-

¹²⁶ Kur'ân'ın zâhiri ve bâtını vardır. Bâtını yedi kattır. Bkz. Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, Zakir Kadiri Ugan ve Ahmet Temir (çev.), İstanbul: MEB, 1991, C. I, s. 22; Abdürrezzak, 3/358; Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müşned I-VII*, 1. Basım, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, H. 1418/M. 1998, H. No. 5127; Taberanî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, H. No. 10107, Beyrut, 2002. Aktaran: Dilaver Selvi, “Her Âyetin Bir Zâhiri Bir Bâtını Vardır, Hadîsindeki Zâhir ve Bâtın Kavramları Üzerine Değerlendirmeler”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. XI, S. 2, 2011, ss. 7-41.

1 ebiyye) denir. Bunlar da hal-mahal hesaplandığında 14 olur. Ana hatlarıyla baba hatları toplandığında 28 hat oluşmaktadır. Kur'ân'ın yazıldığı alfabe'deki 28 hat bunlara işarettir. Fâtîha suresine Kur'ân'ın anası anlamına Ümmü'l-Kitap denmektedir. Bu sure, Kur'ân'ın esası, özü, özeti sayılmaktadır. Tamamı 7 âyettir. Bu sureye Seba'l-Mesânî (tekrarlanan yedi) de denmektedir. Ana hatları da 7'dir. Fâtîha'da 28 harften 7'si yer almaz. Havvâ'nın (kadın) yüzünde de 7 hat (baba hatları) yoktur. Kur'ân-ı Kerîm'in sırları, bazı surelerin evvelinde yer alan mukattaa harflerindedir. 29 surenin evvelinde yer alan bu harfler, alfabe'deki tekrarlanmayan 14 harften oluşmaktadır. Harflerin okunuşları esas alındığında 3 harf (elif derken f, sad derken d, nun derken v) daha ortaya çıkmaktadır. Tamamı 17 harf olur. Kur'ân-ı Kerîm'de muhkemat (hükümleri açık) olarak bildirilen harfler bunlardır. Geri kalan harfler müteşâbihat (değişik anlamlara gelebilen)tır. Hurûfilikte dinin ibadetleri de 28 ve 32 harf sistemine göre açıklanmaya çalışılmaktadır. Kâinatın, yaratılışın ve ibadetlerin harflerle ilişkilendirilerek açıklanması dolayısıyla bu görüşe Hurûfilik (Hurûfiyye) denmiştir. Şeyh Fazlullah, yaratılışından kıyâmete kadar âlemi üç devreye ayırmıştır: Nübüvvet, İmamet ve Ulûhiyyet devri. Hz. Âdem'den Hz. Muhammed (sav)'e kadar geçen devre nübüvvet, Hazret-i Ali'den On Birinci İmam Hasan Askerî'ye kadar geçen devre imâmet devridir. Beklenen Mehdî Fazlullah'ın zuhûruyla başlayan devre ulûhiyyet devresidir. Şeyh Fazlullah, Yahudilerin beklediği Mesih ve Hristiyanların beklediği İsa'nın kendisi olduğunu iddia etmiştir. Bütün peygamberler Fazlullah'ı haber verdiği gibi bundan sonra geleceklerin de Fazlullah'a tabi olmaları gerekmektedir.¹²⁷

Başta Şeyh Fazlullah olmak üzere taraftarlarının idam edilmesi, sıkı takibat altına alınması, Hurûfilik'in yayılmasına engel olamamıştır. İran, Azerbaycan, Suriye, Mısır, Anadolu ve Balkanlarda yayılmasını sürdürmüştür. Suriye bölgesinde bir süre kaldıktan sonra Anadolu'ya gelerek Bektaşî tekkelerine sığınan Şeyh Fazlullah'ın halîfelerinden Aliyyü'l-A'lâ, sahip olduğu bilgi ve anlattıklarıyla tekke müdavimlerinin dikkatlerini üzerine çekmiştir. Tekkedekilere gizli olarak *Câvidannâme* okutmuş ve Hurûfî düşünceleri aktarmıştır. Yine de temkinli davranarak anlattıklarını, Hacı Bektaş-ı Velî'nin sözlerindeki sırlar olarak tanıtmaktan da geri durmamıştır. Bu sayede Bektaşîlik

¹²⁷ Usluer, *Hurufilik (İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren)*, s. 125-127; Hurûfilikle ilgili bkz. Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, s. 149-161; Hüsamettin Aksu, "Hurûfilik", *DİA*, 1998, C. 18, s. 408-412; Hasan Hüseyin Ballı, "Hurûfilik Nedir?", *Mezhep Araştırmaları*, IV/2 (Güz 2011), ss. 37-39; Shahzad Bashir, *Fazlullah Esterabâdî ve Hurufilik*, Ahmet Tunç Şen (çev.), 1. Basım, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013, s. 64-66.

adı altında Hurûfilik düşüncesi Anadolu’da yayılma fırsatı bulmuştur. Fatih devrinde Osmanlı sarayına kadar ulaşan Hurûfiler, Fatih Sultan Mehmed’i bile tesir altında bırakmışlardır. Vezir-i Azam Mahmud Paşa’nın sıkı takibatıyla tespit edilen Hurufiler cezalandırılmıştır.¹²⁸ Takibattan kurtulanlar ise Nakşibendî, Kadîrî, Rifâî ve Sa’dî tekkelerinde faaliyetlerini gizliden gizliye sürdürmüşlerdir. Bütün engellemelere rağmen Osmanlı şairleri üzerinde Hurûfliğin etkisi büyük olmuştur.¹²⁹ XVI. yüzyılda neredeyse Abdâl, Kalenderî, Bektaşî olduğunu söyleyen kimseler, bu isimleri Hurûfiliklerini örtmek amacıyla kullanmaya başlamışlardır.¹³⁰ Bugün İran’daki Noktavîler ve Ehl-i Hak adı verilen gruplar da Bâtınî-Hurûfî karakterli tasavvufî oluşumlardır.

Fethü’l-Maârif’in *Vahdetnâme*’si esas alındığında Ma’rifilik üzerinde Hurûfliğin etkisi açıkça görülmektedir. Âlemin kelâmullah olarak değerlendirilmesi, sözlerin harflerle yazılır olması, Âdem’in konuştuğu dilin 32 harf, Hz. Muhammed’in konuştuğu dilin 28 harf olması, İslâm’ın şartlarından olan ibadetlerin 28 ve 32 harf sistemine göre izaha çalışılması, insan yüzündeki 7 hat (ümmî hatlar) ve erkeklerin yüzündeki 7 hat (baba hatları) bu düşüncenin ürünüdür. Yine Kur’ân’ın özü ve özeti sayılan Fâtiha’nın 7 âyet olup 21 harf ile yazılması dolayısıyla Havvâ’nın yüzünde temsil edilmesi, Kur’ân’ın sırlarının mukattaa harflerinde olması görüşü hep Hurûfilikle ilgilidir. Fethü’l-Maârif’in yazdığı *Vahdetnâme* için *Câvidannâme*’nin bir benzeri olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. İşin ilginç yanı *Vahdetnâme*’de Şeyh Fazlullah’ın ve eseri *Câvidannâme*’nin hiç zikredilmemiş olmasıdır. Rifâî olduğunu, âyetlerin bâtınî manalarını açıkladığını söylemesine rağmen Hurûfilikten bahsetmemektedir. Bu durumu, II. Mahmud döneminde Bektaşîlere uygulanan baskılarla açıklamak yeterli görünmemektedir. Çünkü o dönem baskı altında bulunan Bektaşîler, Ma’rifi tekkesine sığınmışlardır.

Bizim kanaatimize göre Şeyh Fazlullah’tan ve Hurûfilik’ten bahsedilmemesinin sebeplerini daha derinlerde aramak gerekiyor. Bu hususu belki de Fethü’l-Maârif’in kendisine biçtiği misyonla izah etmek daha uygun olacaktır. Ulûhiyyet dönemini kendisiyle başlatan Şeyh Fazlullah, beklenen Mehdî’nin ve Hz. İsa’nın kendisi olduğunu iddia ediyordu. Hadis kaynaklarında geçen Mehdî ile ilgili rivâyetlere Fethü’l-Maârif’in

¹²⁸ Ahmet Yaşar Ocak, “Bektaşîlik”, *DİA*, 1992, C. 5, s. 375.

¹²⁹ Hurûfliğin Osmanlı’ya etkisi için bkz. Usluer, *Hurufilik (İlk Elden Kaynaklarla Doğuştan İtibaren)*, s. 56-106; Shahzad Bashir, *a.g.e.*, s. 104-111.

¹³⁰ Gölpınarlı, *Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatler*, s. 149-161.

de itirazı yoktur. Ona göre Mehdi'nin gökten gelmesi* ya da âdemoğulları gibi doğumla gelmesi mümkündür. Rivâyetlerde geçtiği gibi Mekke'de ortaya çıkmasıyla bir mağarada ortaya çıkması arasında da fark yoktur. Kur'ân'da "İsâ'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir, onu topraktan yarattı"¹³¹ buyrulduğunu hatırlatan Fethü'l-Maârif, topraktan yaratılan âdemoğullarının anadan doğmak suretiyle dünyaya geldiklerine işaret etmektedir. Fethü'l-Maârif, kendisini kast ederek Mehdi'nin geldiğini söylemekte ve Mehdi konusunda şu rivâyetlerin bulunduğunu hatırlatmaktadır:

Meryem oğlu İsâ'dan başka Mehdi yoktur.¹³² Gökyüzünden inecek, benim ilmimi getirecek, benim kibleme ibadet edecek, Horasan'dan zuhûr edecek, Şam'da Ak Minare'ye* inecektir.¹³³

Fethü'l-Maârif, bu rivâyetleri söyle tevil etmektedir: Horasan sözü, ölümsüzlüğe; İsâ'nın gökten inmesi, ilahî hakikatlerin semadan inmesine; Şam, zulmet perdelerine; Ak Minare, insan vücuduna işarettir. Mehdi; Kur'ân'ın gizli kalan sırlarını izah eden, mevcudatın aslının "kün" sözü olduğunu açıklayarak bütün mezhepleri bir tek mezhep yapan kişidir. Bütün bu sırları fetheden kimsenin "Fethü'l-Maârif" olduğunu ifade ederek Mehdi'nin de, İsâ'nın da kendisi olduğunu iddia etmektedir.

Şeyh Fazlullah da eserinde tenzîl (Kur'ân)in remizlerini açıklama iddiasında bulunarak kendisini sâhib-i beyân saymakta, dolayısıyla Mehdi ve İsâ olduğunu iddia etmekteydi. Şeyh Fazlullah, sâhib-i beyân olduğunu kanıtlamak üzere Kur'ân-ı Kerîm'deki bütün "fazl" kelimelerinin kendi ismine işaret olduğunu söylüyordu. Fethü'l-Maârif de Hâtemü'l-Enbiyâ (Hz. Muhammed)'nin ve Hâtemü'l-Evliyâ (Hz. Ali)'nin ilmine vâris olacak mürşit ve ilahî halîfenin her devirde bir kişi olacağını hatırlatarak Ehl-i Beyt'ten ve Hazret-i Hüseyin soyundan olan bu devir velîsinin kendisi olduğunu iddia etmektedir. Rûm suresinin ilk âyetlerini zikrederek hatm-i nübüvvetten sonra velâyet sırrının Rum'a

* Şiîlerin inancına göre 12. İmam (Hasenü'l-Askeri'nin oğlu Muhammed), şu anda büyük gaybette (gaybet-i kübrâ) olup ilerideki bir tarihte gelecektir. Bkz. Muhammed Hüseyin Tabatabâi, *Âmûzîş-i Din (İtikad)*, İran/Kum: İntişârât-ı Cihânârâ, 1356, s. 158-159.

¹³¹ Âl-i İmrân suresi, 59.

¹³² İbn Mâce, Fiten 24; Hâkim, 4/441.

* Ak Minare: Hazret-i İsa'nın ineceği kabul edilen cami ve minare, Emevî Halîfesi Velid b. Abdülmelik (75-715) tarafından Şam ele geçirildiğinde kilise kalıntıları üzerine inşa edilen Emeviyye Camii ve kulelerinin üzerine Mimar Sinan tarafından ilave edilen minaredir. Bkz. Tâlib Yâzici, "Emeviyye Camii", *DİA*, 1995, C. 11, s. 108-109.

¹³³ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 110a.

(Anadolu'ya) intikal edip orada zuhûr edeceğini, hatta bunun için aynı surenin üçüncü âyetinde geçen “bid’i sinîn”^{*} ifadesinin ebced değerini delil olarak göstermektedir.

Bu açıklamalardan sonra bizim kanaatimize göre Seyyid Muhammed Fethü'l-Maârif, kendisini doğrudan doğruya Hazret-i Muhammed ve Hazret-i Ali'nin ilmine vâris saydığı ve içtihat yapacak yetkinlikte gördüğü için Şeyh Fazlullah'tan ve *Cavidannâme*'sinden söz etmemektedir. Nübüvvetin ve velâyetin mirasçısı her devirde bir kişi olacağına göre kendisinden önce ve sonra velîler geleceğini kabul etmesine rağmen kendisini Mehdi ve İsa olarak gördüğü için bu sıfatlarla ortaya çıkanları görmezden gelmektedir. Çünkü rivâyetler, Mehdi'nin ve İsa'nın bir kez geleceğini bildirmektedir. Mehdi ve İsa olarak Şeyh Fazlullah'tan bahsedecek olsa, kendi konumu sarsılacaktır. O sebeple *Cavidannâme*'yi çok iyi bildiği ve Şeyh Fazlullah'ın görüşlerine vâkıf olduğu halde bunlardan hiç söz etmemiştir. Fethü'l-Maârif, kendisinin Mehdi'lik iddiasını şu şekilde gerekçelendirmektedir.

“Kur’ân’ın zâhiri ve bâtını vardır”¹³⁴ hadîs-i şerifine uygun olarak Kur’ân’ın gizli sırlarını ortaya çıkarmıştır. Hazret-i Resulullah’ın şeriatını, marifetini ve hakikatini insanlara beyan etmiştir. Resulullah’ın kiblesine ibadet ederek dünyayı adaletle doldurmuş, bütün mezhepleri tek bir mezhep haline getirmiştir. Bütün mevcudatın aslının kelâm (kûn) olduğunu kendisi izah etmiştir. Mehdi'den garaz Muhammed Maârif olup o da gelmiştir. Sırları fethedip, bütün insanlara açıklamıştır.

Fethü'l-Maârif'i etkileyen tasavvufî görüşler arasında Noktavîlikten de söz edilebilir. Hurûfilerden ayrılan bir grup insan Noktavîlik adıyla yeni bir görüş ileri sürmüşlerdir. Varlığın başlangıç noktası olarak “toprak”ı kabul ettikleri ya da kitaplarında bazı sırları noktalarla ifade ettikleri için bu ismi aldıkları kabul edilmektedir.¹³⁵ Hurûfilerden ayrıldığı husus ise Hurûfiler, duyularla bilenemeyecek olan Tanrı'nın ses ve harf ile anlaşılabilceğini iddia ederken Noktavîler, her şeyin aslının toprak olduğunu iddia ederek onu da nokta sözü ile ifade etmişlerdir. Noktavîlere göre âlem, ezeli ve ebedidir.

^{*} بضع سنين (872 + 170 = 1042). Hicri 1042/Miladi 1632/33). Ayetin başında yer alan “في” harf-i ceriyle birlikte hesaplandığında 872 + 170 + 90 = 1132 (M. 1719/20) yapmaktadır. *Vahdetnâme*'de aynı tarihi bulmak üzere şöyle bir hesaplamanın daha yapıldığını derkenar görmekteyiz: جانا سيد محمد فتح المعارف (Seyyid Muhammed Fethü'l-Maârif bize geldi) 56 + 74 + 92 + 488 + 422 = 1132 (M.1719/20). Kahraman Özkök, Dem-i Vahdet ismiyle hazırladığı eserde bu tarihi Fetü'l-Maârif'in doğum tarihi olarak kabul etmektedir. Ancak biz bu tarihe ihtiyaçla yaklaşılmasigerektiğini düşünüyoruz.

¹³⁴ Abdürrezzak, *Musannef*, III/358; Ebû Ya'lâ, 9/278; İhsâî, *Avâliyyü'l-Âlî*, İran/Kum: İntişârü's-Şühedâ, H. 1405, C. IV, C. IV, s. 107.

¹³⁵ Hamid Algar, “Noktaviyye”, *DİA*, 2007, C. 33, s. 204.

Kıyâmete ve tekrar dirilmeye inanmadıkları için bu dünyadaki güzellikleri cennet, çirkinlikleri de cehennem olarak kabul etmişlerdir.¹³⁶

Noktavîler, varlığın esasını oluşturan noktanın toprak olduğunu, diğer unsurların da topraktan meydana geldiğini söylerken Fethü'l-Maârif, Hz. Ali'ye dayandırarak Allah'ın bütün sırlarının kutsal kitaplarda ve kutsal kitaplardaki sırların da Bismillah'ın bâ'sının altındaki noktada, bu noktanın da “kûn” sözünde olduğunu söylemektedir. Fethü'l-Maârif'e göre bütün kâinatı ihata eden sır budur. Âdem'in ve Havvâ'nın yüzünde ezeli ve ebedî olarak yazılı olan ve yüzlerde görünen bu sırdır. Yine Noktavîler, ölen kimselerin bedenlerinin toprağa karışacağına, toprakta biten bitkiler vasıtasıyla başka canlılara intikal edeceğine, yani bir tür tenasühe inanırken Ma'rifilikte böyle bir anlayış söz konusu değildir.

Vahdetnâme'de ele alınan görüşlere ve yapılan açıklamalara bakıldığında Fethü'l-Maârif'in kadîm Yunan felsefesinden, Tevrat ve İncil gibi semavî kitaplardan, İbn Arabî'nin vahdet-i vücûd felsefesinden, Alevîlik, Bektaşîlik, Hurûfîlik ve Noktavîlik gibi tasavvufî düşüncelerden izler taşıdığını söylemek mümkündür.

¹³⁶ Muhammed Sâdık Kiya, *Noktaviyyân ya Pesîhâniyyân*, İran/Kom: Merkez-i Mütalaat ve Tahkîkât-ı Edyân ve Mezâhib, 1383, s. 10-11.

BÖLÜM 3: VAHDETNÂME’NİN İNCELENMESİ

3.1. ESER HAKINDA GENEL BİLGİLER

3.1.1. Eserin Adı

Fethü’l-Maârif, eserinin ismini *Vahdetnâme* koyduğunu bizzat bildirmektedir. Eserin ismi, ikisi “Vahdetnâme-i Fethü’l-Maârif” biçiminde, yedisi “Vahdetnâme” biçiminde olmak üzere toplam dokuz defa geçmektedir. Bu eserde uluhiyete ait bazı sırların açıklandığı, herkesin anlayamayacağı bu konuları hakikat şehrine velâyet kapısından giren Allah dostlarının anlayabileceği, bu sırların ulu orta anlatılmaması gerektiği ifade edilmektedir. Fethü’l-Maârif, kendisini devrin son velîsi saydığı için söylediklerinin manzum ya da mensur kutsî kelâmlar, melekî ve ilahî münâcât ve ilhamlar olduğunu söylemektedir. Yani bu eserde açıklanan konular ulûhiyyet ve rubûbiyyet sırrının rütbesinden zuhûr etmiş sözler olduğu için bir mürşid-i kâmil bulup intisap etmeden okunmamasında ve ehil olmayanlara gösterilmemesinde fayda vardır.

3.1.2. Yazıldığı Yer ve tarih

Vahdetnâme’nin yazıldığı yer ile ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak ketebe kaydında yazıldığı tarihle ilgili bilgi yer almaktadır. Buna göre Hicri 1192/Miladi 1778/9 yılında kaleme alınmıştır. Zeytinoğlu (Z) nüshası sonuna çocuklarının doğum tarihlerini kaydeden Fethü’l-Maârif, oğlu Ali Sâbit’in H. 1796/M. 1210 yılında Kahire’de dünyaya geldiğini belirttiğine göre eserin Mısır’da iken tamamlandığını söylemek mümkün görünmektedir. Tahminimize göre bizzat kendisi tarafından kaleme alınan bu nüshayı, İstanbul’a gelirken yanında getirmiş ve diğer nüshalar ondan çoğaltılmıştır.

3.1.3. Yazılış sebebi

Manzum olsun mensur olsun bazı eserlerde, o eserin niçin yazıldığını anlatan bölümler yer almaktadır. Fethü’l-Maârif de eserinde, *Vahdetnâme*’yi niçin kaleme aldığını açıklamaktadır. Eskilerin ifadesiyle sebep-i telif diyebileceğimiz bu açıklamaya göre Fethü’l-Maârif, Hakk’ın hidâyeti ile ilahî âleme ait bilgileri ve hakîkatin sırlarını ortaya

koymak üzere bu risâleyi kaleme almıştır. Şeriat, tarîkat, marifet ve hakîkate götüren yolun inceliklerini izah ettiği bu esere de *Vahdetnâme* ismini vermiştir. İlahî hikmetlerin inceliklerini öğrenmek üzere gayret eden bir kimse “Ya Fethü’l-Maârif” diye ismini zikrettiğinde kendisine bütün güçlükler kolaylaşacaktır. Fethü’l-Maârif, kendi atası olan Hazret-i Peygamber’in ismine hürmeten bu yolun adını da “Ma’rifilik Yolu” (Tarîk-i Ma’rifî) olarak isimlendirdiğini, bu yola tevessül edenlerin, zâhir ya da bâtın bütün ilimlere sahip olacaklarını ve bu sayede Ma’rifî Yolu’nun unutulmayacağını söylemektedir. Fethü’l-Maârif, hakîkate giden kapılardan birisini bu eserle açtığını bildirmektedir.¹³⁷

Fethü’l-Maârif, “Muhakkak ki Allah, ilmiyle her şeyi kuşatmıştır”¹³⁸ âyetinin teviline göre her şeyi kuşatanın Hakk’ın “kün” (ol) emri olduğunu bildirmektedir. “Ol” dendiğinde olan Hz. Muhammed’dir. Bu sırlara vâris ve vâkıf olan ise Hâtemü’l-evliyâ’dır. Hâtemü’l-evliyâ, ilim kentinin kapısı olan zâttır. Fethü’l-Maârif ise bu sırlara nesep olarak da manevî olarak da vâristir. Kamil bir mürşid olarak Fethü’l-Maârif’i kabul edip ona intisap eden kimseler de bu hakîkatlere ilme’l-yakîn ve ayne’l-yakîn kavuşacaklardır. Deryadan bir damla ya da güneşten bir zerre konumunda olan bu eser¹³⁹ sayesinde nice sırlara vakıf olacaklardır. “Allah’tan başka mevcut olmadığını”, görülen, duyulan bir şeyin müsemmâsıyla aynı olduğunun hakîkati bilinecek, Kur’ân’ın sırrı olan mukattaa harflerinin ne anlama geldiği de anlaşılacaktır.¹⁴⁰

3.1.4. Eserin Dayandığı Kaynakları

Fethü’l-Maârif, *Vahdetnâme*’yi yazarken yararlandığı kaynaklar arasında Kur’ân-ı Kerîm’in âyetleri ve Hazret-i Peygamber’in hadîs-i şerifleri dikkat çekmektedir. Dinî ya da tasavvufî olarak izahına çalıştığı konuları âyetler ve hadîslerle desteklemiştir. Bu âyet ve hadîsler, bazen tam âyet ya da tam hadis biçiminde verilirken, konuyu açıklamaya yetecek miktarı yarım iktibas biçiminde de olabilmektedir. Tam iktibas biçiminde verdiği âyetler yanında, maksada uygun olarak “kün” (ol), “len-terânî” (göremezsın), “Yâ Sîn” (Ey insan) biçiminde kısa iktibaslara da yer vermektedir. Hadîs-i şerifler konusunda da

¹³⁷ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 3b-4a.

¹³⁸ Talâk suresi, 12.

¹³⁹ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 18b.

¹⁴⁰ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 47b.

durum aynıdır. Maksadı anlatabilmek için hadisin tam metnini verdiği gibi bazen “küntü kenzen” ya da “kenz” gibi kısa iktibaslarla yetinmektedir.

Semavî kitaplardan Tevrat ve İncil de *Vahdetnâme*’nin kaynakları arasında sayılabilir. Hazret-i Peygamber’in, Tevrat, Zebur ve İncil tarafından müjdelendiğinin bildirilmesi, “Ben arza ve semaya sığmadım, ancak mümin kulumun kalbine sığdım”¹⁴¹ sözünün Tevrat, İncil ve Kur’ân’da geçtiğinin söylenmesi, Tevrat ve İncil’den dolayı olarak yararlanıldığını göstermektedir. Hazret-i İsa’ya atfen “İkinci kere doğmayan semâvat ve arzın melekûtuna dahil olmaz” sözü kaynak belirtilmeksizin nakledilmektedir. Yine Havvâ’nın, Âdem’in sol kaburgasından yaratılması ve erkeğe göre eksik sayılması düşüncesi, İsrailiyyat olarak İslâm düşünürlerinden bazılarını etkilediği için Fethü’l-Maârif’in Tevrat ve İncil’den doğrudan etkilenmeyip dolaylı yollardan etkilendiğini söylemek mümkündür.

Âllah’ın sıfatlarının ezeli oluşunu kabul eden Fethü’l-Maârif, Alem’in yaratılışı meselesini İslâm filozoflarından Farabî (872-951) ve İbn Sina (980-1037)’da olduğu gibi yaratmanın ezeliğine bağlamaktadır. Aslında bu konuda daha çok İbn Arabî’nin “sudûr” görüşüne yaklaşmaktadır. Bu görüşlerine bakıldığında İslâm filozoflarının, özellikle vahdet-i vücûd anlayışında İbn Arabî’nin etkisi açıkça görülmektedir.

Hurûflerin etkisi ise hemen her alanda kendisi hissettirmektedir. “Elif Lâm Mîm, Kâf, Nûn, Yâ Sîn, Tâ Hâ” gibi mukattaa harflerini açıklama yöntemi, bazı konuları ebced sistemiyle izaha çalışması hep Hurûflerin etkisiyledir.

3.1.4.1. Âyetler

Biz burada, başka çalışmalara da kaynak oluşturması açısından Fethü’l-Maârif’in eserinde kullandığı âyetlerin geçtiği sureleri ve âyet numaralarını vereceğiz. Bu alanda yapılacak başka çalışmalara yardımcı olabileceği düşüncesiyle âyetleri, tam veya kısmi olarak iktibas edilmesine bakılmaksızın, Kur’ân-ı Kerîm’de surelerin sıralandığı biçimde

¹⁴¹ Aclûnî, *a.g.e.*, II/195.

sıraladık.¹⁴² 72 sureden seçilen 397 âyetin 125’i yeri geldikçe tekrarlanan âyetlerden oluşmaktadır.*

Tablo 3
Vahdetnâme’de İktibas Edilen Âyetler ve Kullanım Sıklığı

Sûre adı	Âyet No.	Meâl	Defa
Fâtiha	1	Rahmân ve Rahîm Allâh’ın adıyla	1
Fâtiha (En’âm suresi, 45; Sâffât suresi, 182)	2	Hamd, âlemlerin Rabbi Allâh’a mahsustur.	1*
Fâtiha (Sâffât, 118)	6	Doğru yol.	1
Bakara	1-2	Elif Lâm Mîm. Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir.	3
Bakara	5	İşte onlar, Rablerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler ve kurtuluşa erenler de işte onlardır.	3
Bakara	7	Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır.	1
Bakara (Bakara, 174; Âl-i İmrân, 77, 177, 188; Mâide, 36; Tevbe, 79; Nahl, 63, 104, 117; Haşr, 15; Teğâbün, 5)	10	Onlara elemli bir azab vardır.	1
Bakara	15	Allah onlarla alay eder, azgınlıkları içinde bocalayıp dururlarken onlara mühlet verir.	1
Bakara	26	Şüphesiz Allah, bir sivrisineği, misal olarak vermekten çekinmez.	1
Bakara	30	Hani Rabbin meleklerle, ben yeryüzünde bir halife yaratacağım demişti.	1
Bakara	31	Allah, Âdem’e bütün varlıkların isimlerini öğretti.	3
Bakara	33	Ey âdem, onlara bunların isimlerini haber ver, dedi.	1
Bakara	34	O vakit meleklerle, Âdeme secde edin, demiştik, hemen secde ettiler; ancak İblis müstesnâ, o büyüklük taslamış ve kafirlerden olmuştu.	4
Bakara	61	Allah’ın âyetlerini inkar ediyor ve peygamberleri haksız yere öldürüyorlardı.	1
Bakara	83	Anneye ve babaya iyilik edin.	1
Bakara (Âl-i İmrân, 74; Enfâl, 29; Hadid, 21, 29; Cum’a, 4)	105	Allah büyük lütuf sahibidir.	1
Bakara (Mâ’ide, 12; Mümtehine, 1)	108	O artık doğru yoldan sapmış olur.	1
Bakara	111	De ki, eğer doğru söyleyenler iseniz, kesin delilinizi getirin.	1
Bakara	115	Yüzünüzü hangi cihete çevirirseniz çevirin, Allah’ın yüzü oradadır.	2
Bakara	119	Biz sana hak ile gönderdik.	1

¹⁴² Âyet meallerini verirken Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınlarından olan “*Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006” adlı eser esas alınmıştır. Ancak âyetin birkaç kelimeyle verildiği yerlerde “Hâce Ahmet Didin, *Kur’ân-ı Kerîm Renkli Lugati ve İrab Kılavuzu*, Tarık Polat (hızl.), Rayiha Yayıncılık, Ankara, 2006” adlı eserden yararlanılmıştır.

* Bazı âyetler birden fazla surede yer aldığı için biz ilk sureyi esas alıp tek âyet olarak değerlendirdik. Diğer sureleri de tabloda küçük puntolarla gösterdik.

(Bakara, 119; Hud, 70; Hicr, 58; Meryem, 83; Ahzab, 45; Fâtır, 24)			
Bakara (Bakara, 213)	142	Allah dilediği kimseyi doğru iletir.	1
Bakara	144	(Ey Muhammed) Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. (Merak etme) elbette seni, hoşnut olacağın kibleye çevireceğiz. (Bundan böyle) yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir.	2
Bakara	146	Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu (peygamberi) oğullarını tanıdıkları gibi tanır. Böyle iken içlerinden bir takımı bile bile gerçeği gizlerler.	1
Bakara (Âl-i İmrân, 60; En'âm, 114; Yûnus, 94)	147	Hak (ancak) Rabbindendir. Artık, sakın şüpheye düşenlerden olma!	1
Bakara	148	Herkesin yöneldiği bir yön vardır, onlar ona yönelirler.	3
Bakara	156	Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aitiz ve şüphesiz O'na döneceğiz.	1
Bakara (Nisa, 171; Maide, 7; En'âm, 19; İbrahim, 52; Nahl, 22; Kehf, 110; Enbiyâ, 109; Hacc, 34; Fussilet, 6)	163	Bir tek ilahtır.	1
Bakara (Bakara, 208; En'âm, 142)	168	Yeryüzündeki şeylerin helal ve temiz olanlarından yiyin. Şeytânın izinden yürümeyin. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır. (Bakara, 208; En'âm, 142)	1
Bakara	171	Onlar sağdırlar, dilsizdirler, kördürler. Bundan dolayı anlamazlar.	1
Bakara	181	Kim de bunu işittikten (ve kabullendikten) sonra vasiyeti değiştirirse, günahı onu değiştirenlerin boynunadır.	1
Bakara	183	Ey iman edenler, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, oruç sizin üzerinize farz kılındı.	1
Bakara	196	Haccı da Umreyi de Allah için tamamlayın.	1
Bakara	198	Arafa'tan ayrılıp (sel gibi Müzdelife'ye) akın ettiğinizde Meş'ar-i Harâm'da Allâh'ı zikredin.	1
Bakara	212	Allah dilediğine hesapsız rızık verir.	2
Bakara	219	Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür.	1
Bakara	247	Allah mülkünü dilediğine verir.	1
Bakara (Âl-i İmrân, 2; Nisâ, 87; Tâ Hâ, 8; Neml, 26; Tegâbün, 13)	255	Allah'tan başka ilah yoktur, ancak o vardır.	1
Bakara	257	Allah, iman edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır.	2
Bakara (Âl-i İmrân, 86; Maide, 51; En'âm, 144; Tevbe, 109; Kasas, 50; Saf, 7; Ahkâf, 10; Cuma, 5)	258	Allâh, zâlim toplumu doğru yola iletmez.	1
Bakara	261	Her tanede yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir.	6
Bakara (Maide, 67; Tevbe, 37)	264	Allah, kafirler topluluğunu hidâyete erdirmez.	1
Bakara	285	Onun peygamberlerinden hiçbirini ayırt etmeyiz.	1
Âl-i İmrân	1-2	Elif Lâm Mîm. Allah, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayandır. Diridir, kayyumdur.	3
Âl-i İmrân	6	O, sizi rahimlerde dilediği gibi şekillendirendir.	3

Âl-i İmrân	7	O, sana Kitab'ı indirendir. Onun (Kur'ân'ın) bazı âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşâbihdir. Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşâbih âyetlerinin ardına düşerler. Oysa onun gerçek manasını ancak Allah bilir ve İlimde derinleşmiş olanlar...	10
Âl-i İmrân	13	Basireti olanlar için bunda elbette ibret vardır.	2
Âl-i İmrân	18	Adaletle şahitlik ettiler.	
Âl-i İmrân	21	Allâh'ın âyetlerini inkâr edenler, peygamberleri haksız yere öldürenler..	3
Âl-i İmrân	26	Mülkün sahibidir.	1
Âl-i İmrân	59	Şüphesiz Allah katında (yaratılışları bakımından) İsâ'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir, onu topraktan yarattı.	1
Âl-i İmrân	61	Allah'ın laneti yalancılar üzerine olması için...	2
Âl-i İmrân	84	Onlardan hiçbirinin arasını ayrt etmeyiz ve biz Allâh'a teslim olanlardanız.	2
Âl-i İmrân	96	Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi elbette Mekke'de, âlemlere rahmet ve hidâyet kaynağı olarak kurulan Kâ'bedir. Onda apaçık deliller, Makâm-ı İbrâhim vardır. Oraya kim girse, güven içinde olur. Yolculuğa gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkar ederse (bu hakkı tanımazsa) şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir.	1
Âl-i İmrân	97	Onda apaçık deliller, Makâm-ı İbrâhim vardır. Oraya kim girse, güven içinde olur. Yolculuğa gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkar ederse (bu hakkı tanımazsa) şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir.	5
Âl-i İmrân	106	Bazı yüzler kararır.	1
Âl-i İmrân	110	Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz.	2
Âl-i İmrân	131	Kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının.	
Âl-i İmrân	133	Genişliği semalar ve yeryüzü kadar olan cennet, müttekiler (Allah'a karşı gelmekten sakınanlar) için hazırlanmıştır.	2
Âl-i İmrân	191	Rabbimiz, bunu boş yere yaratmadın.	1
Nisâ (En'âm, 98; A'râf, 189; Zümer, 6)	1	Sizi bir tek nefisten yarattı.	2
Nisâ	20	Onlardan biri...	1
Nisâ (Nisâ, 116)	48	Muhakkak ki Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz.	1
Nisâ	56	Derileri yanıp döküldükçe, azabı tatmaları için onların derilerini yenileyeceğiz.	1
Nisâ (Nisa, 122)	57	İman edip salih amel işleyenleri altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağı ve orada edebi kalacaklardır.	1
Nisâ	58	Allah size emanetleri mutlaka ehline vermenizi emrediyor.	1
Nisâ	59	Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ululemre de.	1
Nisâ	79	Şâhid olarak Allah yeter.	1
Nisâ	81	Vekil olarak Allah yeter.	1
Nisâ	126	Allah her şeyi kuşatıcıdır.	1
Nisâ	136	Allah'ı inkar eden...	1
Nisâ	143	Onlar bunun arasında tereddüt eder, bocalarlar, ne onlara bağlanırlar.	2
Nisâ	150	Onlar ki Allâh'ı ve elçilerini inkâr ederler, Allâh ile elçilerinin arasını ayırmak isterler, 'kimine inanırız, kimini inkar ederiz' derler; bu ikisinin (inanmakla inkarın) arasında bir yol tutmak isterler.	1
Nisâ	151	İşte onlar gerçek kâfirlerdir. Biz de kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır.	2
Nisâ	164	Allah, Mûsâ ile doğrudan konuştu.	1
Nisâ	174	Size apaçık bir nur (Kur'ân) indirdik.	2
Mâ'ide	6	Ey iman edenler, namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve -başlarınıza mesh edip- her iki topuğa kadar ayaklarınızı yıkayın.	1
Mâ'ide	35	Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının, O'na yaklaşılmaya vesile arayın.	1
En'âm	38	Yeryüzünde yaşayan hiçbir hayvan yok ki...	1

En'âm	45	Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.	1
En'âm	59	Hiçbir yaş, hiçbir kuru şey yoktur ki apaçık bir kitapta olmasın.	3
En'âm	75	İşte böylece İbrahim'e göklerdeki ve yerdeki hükümler ve nizamı gösteriyorduk ki kesin ilme erenlerden olsun.	1
En'âm	87	Bunları dosdoğru bir yola ilettik.	1
En'âm	160	Kim bir iyilik yaparsa ona on katı vardır.	2
En'âm	161	De ki: Şüphesiz Rabbim beni doğru bir yola, dosdoğru bir dine, Hakk'a yönelen İbrahim'in dinine iletti.	1
A'râf	1-2	Elif Lâm Mîm Sâd. Kitaptır.	1
A'râf	43	Hamd, bizi buna eristiren Allah'a mahsustur. Eğer Allah'ın bizi eristirmesi olmasaydı, biz hidâyete ermiş olamazdık. Andolsun, Rabbimizin peygamberleri bize hakkı getirmişler.	6
A'râf	44	Allah'ın laneti zalimlerin üzerine olsun	1
A'râf (Yûnus, 3)	54	Şüphesiz sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratan ve sonra Arş'a istivâ eden Allâh'tır.	2
A'râf (A'râf, 117; Neml, 10; Kasas, 31, Tâ Hâ, 70; Şuarâ, 32, 45, 46; Kasas, 7; Kâf, 26)	107, 117	Asasını bıraktı...	1
A'râf	143	Beni (dünyada) katiyen göremezsin.	2
A'râf	155	Bu ancak senin imtihanındır.	1
A'râf	156	Rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır. Onu, bana karşı gelmekten sakınanlara yazacağım.	1
A'râf	157	Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları Rasûle, o ümmî peygambere uyan kimselerdir.	1
A'râf	179	Andolsun biz, cinler ve insanlardan, kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını cehennem için var ettik. İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar. İşte bunlar gafillerin ta kendileridir.	4
A'râf	198	Eğer onları, doğru yola çağırırsanız işitmezler. Sen onların sana baktıklarını görürsün.	2
A'râf	205	Rabbini, içinden yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle sabah-akşam zikret ve gâfillerden olma.	1
Enfâl	2	Onun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rabblerine tevekkül ederler.	3
Enfâl	28	Bilin ki mallarınız ve çoluk çocuğunuz fitne (birer deneme) aracıdır.	1
Enfâl	41	Bilin ki ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah'a, peygambere, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir.	1
Enfâl	58	Şüphesiz Allah, hâinleri sevmez.	2
Tevbe	60	Sadakalar (zekatlar), Allah'tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekat toplayan memurlar, kalpleri İslâm'a ısındırılacak olanlarla (özgürlüğüne kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular içindir.	1
Tevbe	108	Allah da tertemiz olanları sever.	1
Yûnus (Yûsuf, 1; Hicr, 1)	1	Elif, lâm, râ. Bunlar hikmet dolu Kitâb'ın âyetleridir.	2
Yûnus	44	Şüphesiz Allâh, insanlara hiçbir şekilde zulmetmez; fakat insanlar kendilerine zulmederler.	1
Yûnus	62	Bilesiniz ki Allah'ın dostlarına hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de.	1
Hûd	1-2	Elif Lâm Râ. Bu bir kitaptır ki hikmet sahibi, her şeyden haberi olan (Allah) Tarafından âyetleri sağlamlaştırılmış, sonra da güzelce açıklanmıştır.	1
Hûd	6	Allah onun perçeminden tutmuştur.	1
Hûd	18	Dikkat edin, Allah'ın laneti zalimlerin üzerinedir	1
Hûd	40	Nihayet emrimiz gelip, tandır kaynamaya başlayınca (sular coşup taşınca) Nûh'a dedik ki: Her cins canlıdan birer çift, bir de kendileri hakkında daha önce hüküm verilmiş olanlar dışındaki âilen ile iman edenleri ona yükle. Ama, onunla beraber sadece pek az kimse iman etmişti.	1

Hûd	56	Yeryüzünde bulunan hiçbir canlı yoktur ki, Allah, onun perçeminden tutmuş olmasın.	1
Hûd	113	Zulmedenlere meyletmeyin. Yoksa size de ateş dokunur.	1
Yûsuf	1	Elif Lââm Râ. Bunlar, apaçık Kitâbın âyetleridir.	1
Yûsuf	53	Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü nefis aşırı derecede kötülüğü emreder.	1
Ra'd	43	Yanlarında kitap ilmi bulunanlar.	1
İbrâhîm	1	Elif Lââm Râ. Bu Kur'ân, Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır.	1
İbrâhîm	24	Görmedin mi, Allah güzel bir sözü nasıl misal getirdi? (Güzel bir söz), kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir.	1
İbrâhîm	48	O gün yer başka bir yere, gökler de başka göklere dönüştürülür.	2
İbrâhîm	50	Yüzlerini de ateş bürüyecektir.	1
Hicr	1	Elif Lââm Râ. Bunlar, kitabın ve apaçık olan Kur'ân'ın âyetleridir.	1
Hicr	27	Ateşten...	1
Hicr (Hicr, 28)	26	Şekillendirilmiş balçıktan...	1
Hicr	87	Tekrarlanan yedi âyet ve Büyük Kur'ân.	4
İsrâ	60	İki denizin birleştiği yer...	1
İsrâ	70	Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık.	4
İsrâ	71	(O gün) her kime kitabı sağından verilirse işte onlar kitaplarını okurlar ve kıl kadar haksızlığa uğratılmazlar.	2
İsrâ	72	Kim bu dünyada körlük ettiyse âhirette de kördür, yolunu daha da şaşırmıştır.	4
İsrâ	81	De ki: Hak geldi, bâtıl yok oldu. Şüphesiz bâtıl, yok olmaya mahkumdur.	1
İsrâ	85	Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: Ruh, Rabbinin bileceği bir şeydir.	4
İsrâ	110	De ki. (Rabbinizi) ister Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler onundur.	1
Kehf	109	De ki: Rabbinin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsaydı...	1
Meryem	1	Kef Hâ Yâ Ayın Sâd	2
Tâ Hâ	1-3	Tâ Hâ. (Ey Muhammed!) Biz, Kur'ân'ı sana sıkıntı çekesin diye değil, ancak (Allah'ın azabından) korkacaklara bir öğüt (bir uyarı) olsun diye indirdik.	3
Tâ Hâ	5	Rahmân, Arş'a kurulmuştur	1
Tâ Hâ	6	İkisi arasındakiler ve toprağın altındakiler (yalnızca onundur).	1
Tâ Hâ	20	Hızla giden bir yılan olduğu zaman...	1
Tâ Hâ	21	Onu al, korkma...	1
Tâ Hâ	22	Elini koynuna sok, kusursuz ve bembeyaz çıksın.	1
Tâ Hâ	47	Selâm, doğru yola uyanlara olsun.	1
Tâ Hâ	55	(Ey insanlar) sizi topraktan yarattık, (ölümünüzle) sizi oraya döndüreceğiz ve sizi bir kere daha oradan çıkaracağız.	1
Enbiyâ	30	Bütün canlıları sudan yarattık.	4
Enbiyâ	35	Her nefs ölümü tadacaktır.	2
Enbiyâ	105	Muhakkak yeryüzüne benim sâlih kullarım vâris olacaktır.	2
Enbiyâ	107	(Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.	2
Hac	11	O dünyayı da kaybetmiştir, âhireti de. İşte bu apaçık ziyânın ta kendisidir.	2
Hac	46	Çünkü gerçekte gözler değil, göğüslerdeki kalpler (kalp gözleri) kör olur.	1
Mü'minûn	12	Andolsun, biz insanı, çamurdan (süzülmüş) bir özden yarattık.	1
Mü'minûn	14	Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir!	2
Mü'minûn	27	Her canlıdan birer çift...	1
Nûr	7	Ve beşinci defasında da eğer yalancılardansa Allah'ın lanetinin kendi üzerine olmasını ifade etmelidir.	1
Nûr	35	Allah, göklerin ve yerin nûrudur.	1
Furkan	48	Gökten tertemiz bir su indirdik.	2
Şu'arâ (Kasas, 1-2)	1-2	Tâ Sîn Mîm. Bunlar, apaçık kitabın âyetleridir.	3
Şu'arâ	224	Şairlere ise haddi aşan azgınlara uyarlar.	1

Neml	1	Tâ-Sîn. Bunlar, Kur'ânın, apaçık bir kitabın âyetleridir.	1
Neml	41	Hidâyetine mi vesile olacak, yoksa hidâyeti bulamayanlardan mı olacak?	1
Neml	59	Allâh'ın seçtiği kullarına selam olsun.	1
Neml	64	De ki, eğer doğru söyleyenler iseniz, kesin delilinizi getirin.	1
Kasas	56	Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi doğru yola iletemezsin. Fakat Allah, dilediği kimseyi doğru yola eriştirir.	1
Kasas	88	O'nun zatından başka her şey yok olacaktır.	1
Ankebût	1-2	Elif Lââm Mîm. İnsanlar öyle mi sandı.	1
Rûm	1-2	Elif Lââm Mîm. Rumlar mağlup oldular.	2
Rûm	3-4	Galip gelecekler, birkaç yıl içinde... Nihayetinde, O gün mü'minler sevinecektir.	3
Rûm	7	Onlar dünyâ hayatının ancak dış yönünü bilirler. Âhiret konusunda ise tamamen gaflettedirler.	1
Rûm	30	Hakk'a yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allâh'ın insanları üzerinde yarattığı fıtrata sınıksız tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur.	1
Lokmân	1-2	Elif Lââm Mîm. Bunlar, hikmet dolu Kitab'ın âyetleridir.	1
Secde	1-2	Elif Lââm Mîm. Kendisinde hiçbir şüphe bulunmayan bu kitabın indirilişi, âlemlerin Rabbi tarafından.	1
Ahzâb	72	Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir.	4
Fâtır	1	O, yaratmada dilediğini artırır.	1
Yâsîn	1-4	Yâ Sîn. (Ey Muhammed) Hikmet dolu Kur'ân'a andolsun. Muhakkak ki sen dosdoğru bir yol üzere (peygamber) gönderilenlerdensin.	4
Yâsîn	36	Bütün çiftleri yaratanın şanı yücedir.	1
Yâsîn	39	Aya da menziller takdir ettik, sonunda eski eğri hurma dalına döner.	2
Yâsîn	60	Ey Âdemoğulları, şeytana kulluk etmeyin, çünkü o sizin için apaçık düşmandır, diye ben sizden ahid almadım mı?	1
Sâffât	181	Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur.	2
			1
Sâd	1	Sâd, Kur'ân'a andolsun.	1
Sâd	74	Kâfirlerden oldu.	1
Sâd	85	Andolsun, cehennemi seninle ve onlardan sana uyanların hepsiyle dolduracağım.	1
Zümer (Mü'min, 2; Câsiye, 2, Ahkâf, 2)	1	Hâ Mîm. Kitab'ın indirilişi, Allah tarafından.	1
Zümer (Nisâ, 1; A'râf, 189)	6	O, sizi bir tek nefisten yarattı.	1
Zümer	22	Allah kimin kalbini İslâm'a açmışsa, artık Rabbinin nuru onun üzerindedir.	1
Zümer	67	Gökler de onun eliyle düğümlenmiştir.	1
Mü'min (Fussilet, 1; Şûrâ, 1; Zuhuruf, 1, Duhân suresi, 1; Câsiye suresi, 1; Ahkâf, 1)	1	Hâ Mîm.	1
Mü'min	7	Senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır	1
Mü'min	16	Bugün mülk kimindir? Tek olan, her şeyi kudret ve hakimiyeti altında tutan Allah'ındır.	2
Mü'min	64	Size şekil verip şekillerinizi güzel kılan.	1
Fussilet	1	Hâ Mîm. Bu Kur'ân, Rahmân ve Rahîm olan Allah'tan indirilmedi.	1
Fussilet	6	De ki ben de sizin gibi bir insanım. Yalnız bana vahyediliyor... Allah'a ortak koşanların vay haline.	4
Fussilet	7	Onlar zekat vermeyen kimselerdir. Onlar âhireti de inkar ederler.	1
Fussilet	11	Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi.	1
Fussilet	21	Bizi, her şeyi konuşturan Allah konuşturdu.	1
Fussilet	53	Varlığımızın delillerini, (kâinattaki uçsuz bucaksız) ufuklarda ve kendi nefislerinde onlara göstereceğiz ki, o Kur'ân'ın gerçek olduğu onlara iyice belli olsun.	1

Şûrâ	1-3	Hâ-mim. Ayn-sin-kâf. (Ey Muhammed) işte sana böyle vahyeder.	1
Şûrâ	7	Bir grup cennette ve bir grup ise cehennemdedir.	1
Şûrâ	13	De ki Ben buna (yaptığım tebliğ görevine) karşılık sizden, akrabalıktan doğan sevgiden başka bir ücret istemiyorum.	1
Şûrâ	20	Kim de dünyâ kazancını isterse, ona da istediğinden veririz, fakat onun âhirette hiçbir payı yoktur.	1
Şûrâ	23	De ki: Ben buna karşılık sizden, akrabalıktan doğan sevgiden başka bir ücret istemiyorum.	1
Zuhruf	1-3	Hâ-mim. Apaçık kitâba andolsun. Düşünesiniz diye.	2
Câsiye	1-3	Hâ Mîm. Kitabın indirilişi, Mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmek sahibi Allah tarafından. Şüphesiz göklerde ve yerde, inananlar için nice deliller vardır.	1
Ahkâf	1-2	Hâ Mîm. Kitab'ın indirilişi, mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi Allah tarafından.	1
Fetih	1-3	Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik. Ta ki Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın, sana olan nimetini tamamlasın, seni doğru yola iletsin ve Allah sana, şanlı bir zaferle yardım etsin.	1
Fetih	4	O, inananların imanlarını kat kat artırmaları için kalplerine huzur ve güven indirendir.	1
Fetih	10	Sana biat edenler, ancak Allah'a biat etmiş olurlar. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah'a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir.	1
Fetih	11	Onlar kalplerinde olmayanı dilleriyle söylüyorlar.	1
Fetih	27	Allâh dilerse, siz güven içinde başlarınızı kazıtmış veya saçlarınızı kısaltmış olarak...	1
Fetih	29	Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir.	2
Kâf	1	Kâf. Şerefli Kur'âna andolsun.	2
Kâf	15	İlk yaratmada âcizlik mi gösterdik ki (yeniden yaratamayalım)? Doğrusu onlar, yeniden yaratılış konusunda şüphe içindedirler.	1
Zâriyât	50	O halde Allah'a koşun.	1
Zâriyât	56	Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.	2
Tûr	1-3	Tûr'a, yayılmış ince deri sayfalara düzenle yazılmış kitaba andolsun.	2
Tûr	19	Yapmış olduğunuz amellerden dolayı, âfiyetle yiğün, için.	2
Necm	3-4	O, nefis arzusu ile konuşmaz. (Size okuduğu) Kur'an ancak kendisine bildirilen bir vahiydir.	2
Necm	13-15	Andolsun ki o, başka bir inişle de onu gördü. Sidretü'l-mühteâ'nın yanında. Cennetü'l-mevâ onun yanındadır.	1
Kamer	1	Kıyâmet yaklaştı ve ay yarıldı.	1
Vâkı'a	79	Ona, ancak temiz olanlar dokunabilir.	1
Vâkı'a	91	Selâm sana âhiret mutluluğuna ermişlerden (sağcılardan).	1
Hadid	3	O, iltir, sondur, zâhirdir, bâtındır. O, her şeyi hakkıyla bilendir.	3
Haşr	24	O, yaratan, yoktan var eden, şekil veren Allah'tır.	1
Saf	8	Onlar ağızlarıyla Allah'ın nurunu söndürmek istiyorlar. Halbuki kafirler istemeseler de Allah nurunu tamamlayacaktır.	1
Cum'a (Hadid, 21)	4	Bu Allah'ın fazl u ikramıdır, kime dilerse ona verir.	1
Talâk	1-2	Muhakkak ki Allah ilmiyle her şeyi kuşatmıştır.	4
Mülk	3	O, yedi göğü tabaka tabaka yaratandır. Rahman'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin.	1
Kalem	1	Nûn. (Ey Muhammed) Andolsun kaleme ve satır satır yazdıklarına.	1
Müddesir	3	Rabbini tekbir getirerek büyükle.	1
İnsân	2	Şüphesiz biz insanı bir nutfeden yarattık.	1
Nebe'	8	Sizleri (erkekli-dişili) eşler hâlinde yarattık.	1
Nebe'	14	Yağmur yüklü yoğun bulutlardan şarıl şarıl yağmur yağdırdık.	1
Nebe'	38	O gün ruh melekler saf olup durur, konuşmazlar, ancak Rahmanın kendisine izin verdiği müstesnâ.	1
İnfîtâr	13-14	Şüphesiz, iyiler naim cennetindedirler. Şühyesiz, günahkarlar da cehennemdedirler.	1
Mutaffîfîn	20	O, yazılmış bir kitaptır.	2
Mutaffîfîn	21	Ona, Allah'a yakın olanlar şahit olur.	2
İnşikâk	19	Şüphesiz siz halden hale geçeceksiniz.	1
Târık	7	Bu su, bel ile kaburga kemikleri arasından çıkar.	1

Fecr	27	Ey huzur içinde olan nefis!	2
Fecr	28	Sen ondan razı, o da senden razı olarak rabbine dön.	2
İnşirâh	1	Senin sadrını genişletmedik mi?	1
Tin	4	Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık.	2
Alak	1-2	Oku. Yaratan Rabbi'nin adıyla.	2
Alak	9-10	Sen, namaz kıldığında kulu (bundan) engelleyeni gördün mü?	1
Alak	19	Hayır, sakın sen ona uyma; secde et ve Rabbine yaklaş.	1
Beyyine	5	Namazı kılmaları ve zekatı vermeleri emredilmişti. İşte bu dosdoğru dindir.	2
Beyyine	6	Şüphesiz inkar eden [ehl-i kitap ile] Allah'a ortak koşanlar, içinde ebedi kalmak üzere cehennem ateşindedirler.	1
İhlâs	1-4	De ki: O, Allah'tır, bir tektir. Allah Samed'dir. Ondan çocuk olmamıştır, kendisi de doğmamıştır. Hiçbir şey ona denk ve benzer değildir.	1
Nâs	4	Sinsi vesveseci.	1

Vahdetnâme'de genel olarak Varlık, Yaratıcı, âlem, Âdem, vahdet-i vücûd, Kur'ân âyetleri ve ibadetlerin esrarı üzerinde durulmaktadır. Amaç, eserin yazıldığı döneme kadar anlaşılmasında güçlük çekilen ya da anlaşılamayan hususların aydınlığa kavuşturulmasıdır. Bunun için kaynaklarda müteşâbih olarak zikredilen âyetlerin tefsir ve tevili yapılmaktadır. Muhkem olarak bilinen âyetlerden yararlanıldığında ise onların bâtinî yorumlarına başvurulmaktadır.

Türklerin müslüman olmasından itibaren türkçe olarak kaleme alınan dinî, tasavvufî ve ahlakî eserler başta olmak üzere edebî eserlerde de âyetlerden iktibaslarla sıklıkla başvurulmuştur. Divan şairlerimizden herhangi birisinin divanı ya da mesnevîsi ele alınacak olsa âyetlerden iktibaslarla rastlanır. Tevhid, münâcât, na't gibi dinî muhteval şiirlerde ve mutaavvîf şairlerde ise âyetlerin kullanık sıklığı artmaktadır. Biz bunlara örnek olmak üzere birkaç şairin divanından örnekler vermek istiyoruz:

Kaşlaruña âyet-i Nûn ve'l-Kalem hayrân kalur

Yañağunı şûre-i Şems ve Kamer tahsîn ider¹⁴³ (Ahmedî)

Tazarru° demleri geldi Cenâb-ı Hakk'a ey Bâkkî

İdüp Feth âyetin ezber diliñ kılsun revân hançer¹⁴⁴ (Baki)

Uğde-i ser-rişte-i râz-ı nihânîdir sözüm

Silk-i tesbîh-i dür-i seb'a'l-meşânîdir sözüm¹⁴⁵ (Nef'î)

¹⁴³ Yaşar Akdoğan, *Ahmedî Dîvânı*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1988, s. 343.

¹⁴⁴ Sabahattin Küçük, *Bâkî Dîvânı*, Ankara: TDK yayınları, 1994, s. 199.

¹⁴⁵ Metin Akkuş, *Nef'î Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1993, s. 45.

Haṭı âyât-ı rahmet rûyı Muṣḥaf nâmı Tâhâ'dur

Miṣâl-i Besmele üstinde ol ebr-i felek-fersâ¹⁴⁶ (Nev'i-zade Atayi)

Tefe'ül etmiş idik şeb hayâl-i hattınla

Sevâd-ı âyet-i ve'l-leyl geldi fâlımıza¹⁴⁷ (Nedim)

Klasik şairlerimizin âyetleri şiirlerinde iktibas etme biçimiyle mutasavvıf şairlerin iktibas etme biçiminde farklılık vardır. Klasik şairler telmih ve teşbih yoluyla manayı derinleştirip güçlendirirken mutasavvıf şairler daha çok manayı önplanda tutmaktadırlar. Mensur bir tasavvufi eser olan *Vahdetnâme*'de âyetler manaları açısından zikredilmekte ve konuların izahına çalışılmaktadır. Âyetlerin açıklanması ise klasik tefsir kitaplarındaki zâhirî anlamlarına ilave olarak bâtinî yönden de yapılmaktadır.

3.1.4.2. Hadîs-i Şerifler

İslâmî eserlerde Kur'ân-ı Kerîm'den sonra başvurulacak ikinci kaynak Hazret-i Peygamber'in hadîs-i şerifleridir. Bu yüzden Muhammed Fethü'l-Maârif'in de eserini kaleme alırken başvurduğu kaynaklardan ikincisinin hadîs-i şerifler olması tabiidir. Müellif, mutasavvıf yazar ve şairlerde görüldüğü biçimiyle daha çok tasavvufî olarak yorumlanabilecek hadîslere müracaat etmekte veya umumî hadis kitaplarında yer alan hadîslere bâtinî olarak yaklaşmaktadır.

Mutasavvıfların kullandığı hadîsler, tarih boyunca tartışma konusu olmuş, hadis âlimlerinin bir kısmı tarafından şiddetle tenkit edilmiştir.¹⁴⁸ Fethü'l-Maârif de daha çok bu tarz hadîslere yer vermektedir. Tasavvufi eserlerde karşımıza çıkan hadîs-i şerifleri kullanma açısından *Vahdetnâme*'nin Şeyh Fazlullah'ın *Câvidannâme* adlı eseriyle paralellik gösterdiğinden söz edebiliriz.

Fethü'l-Maârif, hadîslerin kaynaklarını bildirmemiştir. Bu yüzden hangi hadis kaynaklarından yararlandığı hususunda bir yorum yapabilecek durumda değiliz. Ancak

¹⁴⁶ Saadet Karaköse, *Nev'i-zade Atâyî Divânı*, 1/42, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR>.

¹⁴⁷ Muhsin Macit, *Nedîm Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1997, s. 196.

¹⁴⁸ İsmail Güleç, "İsmail Hakkı Bursevî'nin *Rûhü'l-Mesnevî*'sinde geçen hadîsler üzerine bir değerlendirme", *Mevlânâ Araştırmaları Dergisi: The Journal of Rumi Studies*, 1/1 (Mayıs 2007), ss. 121-142.

âyet ve hadîslerle ilgili batınî yorumlarının, tefsir ve hadis kitaplarında geçen zâhirî yorumlarla çeliştiğini iddia etmek de mümkün değildir. Aslında Fethü'l-Maârif'in amacı âyet ve hadîslerin zâhirî manalarıyla çelişmeksizin, kendi zamanına kadar pek anlaşılamayan bâtinî manalarını ortaya koymak, varlık, insan ve ibadetlerin esrarı saydığı gizli manalarını ortaya çıkarmaktır. Hazret-i Peygamber'in "Herkes kıyâmet günü, sevdiği şeyle haşrolur"¹⁴⁹ hadîs-i şerîfini naklettikten sonra amacını, "Hazret-i Rasûlullâh efendimizin şeriatini ve Hazret-i İmâm Ali'nin tarikat ve hakikatini bilip onların itikâdıyla mutekid olmak"¹⁵⁰ biçiminde izah etmektedir. Resulullah'ın sözlerinin şariat olduğunu, bu yüzden Peygamberin emrettiklerinin, Allah'ın emri olduğunu vurgulamaktadır. Bunları yerine getiren kimsenin ehl-i şeriattan, ümmet-i Muhammed'den ve ehl-i sünnetten olacağını belirtmektedir. Çünkü Hz. Peygamber, söylediklerini kendisi yerine getirmiş ve inananlardan da bunları yerine getirmelerini istemiştir.

Biz elden geldiği kadar bu hadîslerin geçtiği kaynakları tespit etmeye çalıştık. Tespit edebildiğimiz kaynaklar arasında Buharî, Müslim, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, Ebu Dâvûd gibi Kütüb-i Sitte'den olup Sünnî ulemâ tarafından güvenilir sayılan kaynaklar bulunduğu gibi Kuleynî'nin *Usûl-i Kâfî*'si ve Meclisî'nin *Bihârü'l-Envâr*'ı gibi Şîî ulemâ tarafından güvenilir sayılan kaynaklar da bulunmaktadır. Ancak Fethü'l-Maârif'in doğrudan bu kaynaklardan yararlanıp yararlanmadığı konusunda bir şey söyleyemiyoruz.

Fethü'l-Maârif, hadîsleri verirken "hadîs-i kutsî, kâle'n-nebiyyü, kâle rasûlullah, hazret-i vâhid-i risâlet, hazret-i hâtem, hâtem-i nübüvvet, kelâm-ı risâlet" gibi ifadeler kullanmaktadır. Bu ifadelerden hareketle bazı hadîslerin özellikle kutsî hadis olduğuna işaret edilmektedir.

Hadîslerin sahih ya da mevzu olup olmadığına ilişkin değerlendirmeleri sahanın uzmanlarına bırakarak, kaynağını tespit edebildiklerimizi¹⁵¹ ve tespit edemediklerimizi tablo halinde gösterdik.

¹⁴⁹ Bu hadis, bazı kaynaklarda "Kişi sevdiğiyle beraberdir" biçiminde verilmektedir. Bkz. Buharî, Edeb 96; Müslim, Birr 165, (2640); Ebû Dâvûd, Edeb 122, (5126); Tirmizî, Zühd 50, (2388).

¹⁵⁰ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 52a.

¹⁵¹ Hadisleri tespit ederken başvurduğumuz kaynaklar için bkz. Mehmed Sofuoğlu, *Sahih-i Buhari*, Ötüken Yayınları, Pdf, <http://İslâmiekitap.blogspot.com>; *Sahih-i Müslim Muhtasarı*, Hanefi Akın (çev.), Pdf, <http://İslâmiekitap.blogspot.com>; *Sünen-i İbni Mâce Tercüme ve Şerhi*, Kahraman Yayınları, Pdf, <http://İslâmiekitap.blogspot.com>; *Sünen-i Tirmizi*, Pdf, <http://İslâmiekitap.blogspot.com>; Kütüb-i Sitte, pdf, <http://kutubusitte.com>; Şerif Murtaza, *Tenzihü'l-Enbiyâ*, tasn. Ebî'l-Kâsım Ali b. el-Hüseyn el-Musevî, Kum, H. 1376, pdf, www.aqaed.com/book/134/; İsmail Güleç, "İsmail Hakkı Bursevî'nin *Rûhü'l-*

Tablo 4
Kaynağı Tespit Edilebilen Hadîs-i Şerifler

Sıra No	Varak No	Hadis Metni	Hadis Kaynağı
1	86b	Âdem'in çamurunu kırk sabah kendi elimle yoğurdum.	İhsâî
2	16a	Âdem su ile balçık arasındayken ben nebî idim.	Tirmizî, Suyûtî, Kuleynî, Aclûnî, Meclisî
3	53b	Âhiret ehli olana dünya haramdır, dünya ehli olana da âhiret haramdır. Allah dostlarına ise her ikisi de haramdır.	Aclûnî
4	5a	Alimler, peygamberlerin vârisleridir.	Buhârî, Tirmizî, Ebu Dâvûd, İbn Mâce
5	63b	Allah bir kulunu sevdiğinde, onu fena haliyle hallendirir. Mahnı ve ailesini Allah yolunda terk ettirir.	Şevkânî, Ez-Zehebi, İbn Cevzî
6	45b	Allah vardı ve onunla birlikte hiçbir şey yoktu.	Buhârî, Tirmizî
7	70a	Allah, abdestsiz namazı kabul eylemez.	Müslim, İbn Mâce
8	69a	Allah, Âdem'i cuma günü yarattı. Kıyâmet saati de cuma günüdür.	Ebu Dâvûd, Nesâî
9	16a	Allah, Âdem'i kendi suretinde ve Rahman suretinde yarattı.	Meclisî, Kuleynî
10	43b	Allah'a giden yollar mahlûkatın nefesleri sayısındır.	Meclisî
11	81a	Allah'ım, davetine uyduğum, emrine boyun eğdim. Senin hiçbir ortağın yoktur. Davetine icabet ederek huzuruna geldim. Hamd sana mahsustur. Nimet ve mülk senindir. Senin hiçbir ortağın yoktur.	Buhârî, Müslim, Tirmizî, Dîrimî
12	13a	Allah'ın ahlakıyla ahlaklanın ve onun sıfatlarına göre davranın.	Râzî, İ. H. Bursevî
13	42a	Belanın en şiddetlisi peygamberlere, sonra Allah'ın velî kullarına ve derecesine göre diğerlerine gelir.	Tirmizî, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel, Münâvî, Hâkim
14	97a	Ben arza ve semaya sığmadım, mümin kululumun kalbine sığdım.	Aclûnî
15	50b	Ben ilmin/hikmetin şehriyim, Ali de kapısıdır.	Tirmizî, Hâkim, Taberânî
16	135b	Ben Rabbimi mirâc gecesi genç delikanlı suretinde gördüm.	Tirmizî, Ahmed b. Hanbel
17	11a	Ben ve Ali bir nurdanız.	İbn Bâbaveyh, Kummî,
18	44b	Ben, benim için kalpleri kırık kullarımın kalbindeyim.	Aliyyü'l-Kârî
19	140b	Beni gören, Hakk'ı görmüştür.	Aclûnî

Mesnevî'sinde geçen hadîsler üzerine bir değerlendirme", *Mevlânâ Araştırmaları Dergisi: The Journal of Rumi Studies*, 1/1 (Mayıs 2007), ss. 121-142; Hayati Yılmaz, "Hadis İlminde Kudsî Hadisler ve Bu konuda Yapılan Çalışmalar", *SAÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, s. Adapazarı, 1996, s. 163-197; Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler*, 5. Basım, Ankara: Diyanet İşleri Bakanlığı, 1991, s. 188; Mektebetü'ş-Şâmile, www.İslâmReligion.com; *Usûl-ı Kâfî*, İslâm Kutuphanesi.com); *Hadis Ansiklopedisi*, Aramalı Versiyonu, <http://www.DarulKitap.com>

20	91b	Bir saatlik adalet, yetmiş yıllık ibadetten hayırlıdır.	Aclûnî
21	134b	Cennet, anaların ayakları altındadır.	İbn Şihâb, Deylâmî, Süyûtî, Aclûnî, Albânî
22	76b	Dolunay gecesi ayı gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz.	Şerf Murtaza
23	8b	Dünya, âhiretin tarlasıdır.	Aclûnî
24	146b	Dünya ehli olanlara âhiret haramdır.	Aclûnî
25	109a	Dünya üzerinden 5600 sene geçti ve ben bu zaman içerisinde gelip geçen peygamber ve melikleri biliyorum.	İbn Vehb
26	23a	Dünyayı terk etmek bütün ibadetlerin başı ve dünyayı sevmek de bütün hataların başıdır.	Ebu Dâvûd, Aclûnî
27	17b	Ehl-i Beytin kalbi, Nûh'un gemisi gibidir. Kim ona tutunursa kurtuluşa erer, kime ona muhalefet ederse boğulur.	Ahmed b. Hanbel, Hâkim
28	51a	Etin etimdir, cismin cismimdir, kanın kanımdır, şahmın şahmımdır (yağın yağımdır); Ben ve Ali bir nurdanız.	İbn Bâbeveyh, Kummî
29	57b	Fâtihasız namaz sahih olmaz.	Müslim, Tirmizî, Ebu Dâvûd
30	44b	Gizli bir hazine idim, bilinmeyi sevdim.	Aclûnî, Meclisî
31	127a	Hayâ imandandır.	Buarî, Müslim, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce
32	79a	Her gün ve gece için elli vakit namaz farz kılındı.	Buharî, Müslim, Tirmizî, Nesâî, Ebu Dâvûd
33	52a	Herkes kıyâmet günü, sevdiği şeyle haşrolur.	Buharî, Müslim, Ebu Dâvûd, Tirmizî
34	88b	İhsân, Allah'a onu görüyormuşçasına ibadet etmendir. Sen onu görmesen bile o seni görüyor.	Buharî, Müslim
35	59b	İslâm beş temel üzerine bina edilmiştir: Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına ve Hazret-i Muhammed'in Allah'ın rasulü olduğuna şahadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, ramazan ayında oruç tutmak ve hacca gitmek.	Buharî, Müslim, Tirmizî, Nesâî
36	44a	İşlerinizde tereddüde düşerseniz, kabir ehlinde yardım isteyiniz.	Aclûnî
37	57a	Kelâm, mütekellimin sıfatıdır.	Aclûnî
38	13a	Kulum beni nasıl zannederse ben öyleyim.	Buharî, Müslim, Tirmizî
39	58b	Kur'ân yedi harf üzerine inmiştir. Fâtiha yedi âyettir. Bu yedi âyetten biri Bismillahirrahmanirrahim'dir.	Buharî, Müslim, Tirmizî, Ebu Dâvûd, Nesâî, İmam Malik
40	61b	Kur'ân'ın zâhiri ve bâtını vardır. Bâtını yedi kattır.	Abdürrezzak, Ebu Ya'lâ
41	90b	Mehdî ile ilgili ilim, güzel bir ağaca benzer; o ağacın aslı Mekke'de meyveleri Horasan'a bulunur.	İbn Mâce
42	90b	Meryem oğlu İsâ'dan başka Mehdî yoktur.	İbn Mâce, Hâkim
43	69a	Mısır camii dışındaki bir yerde cuma namazı caiz olmaz.	Meclisî
44	95b	Muhakkak ki insan vücudunda 360 mafsâl vardır.	Ebu Dâvûd, İbn Mâce, Müslim

45	20a	Mümin, müminin aynasıdır.	Buharî, Ebu Dâvûd, Tirmizî, Süyûtî
46	144b	Müminin kalbi Allah'ın evidir.	Meclisî
47	109b	Müminin kalbi, Allah'ın hazinesidir, müminin kalbi Allah'ın arşıdır.	Aclûnî
48	67b	Namaz dinin direğidir, kim yerine getirirse dinini sağlamlaştırır, kim de terk ederse dinini yıkmış olur.	Tirmizî, Aclûnî
49	67b	Namaz ve zekât, müminin miracı ve cennetin anahtarıdır.	Müslim
50	8a	Nasıl yaşıyorsanız öyle ölürsünüz ve nasıl ölürseniz öyle haşrolursunuz.	Aliyyü'l-Kârî
51	38a	Nefsini bilen Rabbini bilir.	Meclisî
52	54b	Oğul, babasının sırrıdır.	Şarânî, Ukberî
53	78a	Onun boyu gökyüzünde altmış arşındır.	Buharî, Müslim, Tirmizî, İbn Mâce
54	9b	Ölmeden önce ölünüz.	Aclûnî, Meclisî
55	9a	Rüyada beni gören, hakkı (gerçeği) görmüştür.	Buharî, Müslim, Ahmed b. Hanbel
56	94a	Rüzgâra sövmeyin, çünkü o Rahman'ın nefesidir.	Tirmizî, Hâkim
57	18b	Selman bizden, ehl-i beyttendir.	İbn Sa'd, Şâmî
58	41a	Sen olmasaydın, sen olmasaydın felekleri yaratmazdım.	Aclûnî
59	42a	Şüphesiz ki, Allah her yüzyılın başında bu ümmete dinî işlerini yenileyecek bir müceddid gönderecektir.	Ebu Dâvûd
60	72b	Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak, bunlardan bir fırka fırka-i nâciye cennette, diğerlerinin tamamı cehennemde olacak.	Tirmizî, İbn Mâce
61	59a	Vatan sevgisi imandandır.	Aclûnî, Aliyyü'l-Kârî

Tablo 5
Kaynağı Tespit Edilemeyenler Hadîs-i Şerifler

Sıra No	Varak No	Hadis Metni
1	26a	Acı zeytinin, iyi tuzla terbiyeye ihtiyacı vardır.
2	92b	Âlemi sizin için ve sizi kendim için yarattım.
3	50b	Ali, bütün peygamberlerle beraber sır olarak geldi; benimle açıktan geldi.
4	11a	Allah Arşı, kalemi, levhi, gökleri ve yeri benim nurumdan yarattı.
5	26a	Allah beni terbiye etti, güzel terbiye etti.
6	66a	Allah için beyaz bir yer vardır ki güneş orada olur. Hakk'ı seyreder. Dünya günlerinin otuz kere seyrettiği gibi halk onu görürler. Fakat ne olduğunu bilmezler.

7	70a	Allah kelâmı mahluk değildir, mahluktur diyen kâfir olur.
8	93b	Allah Teâlâ, Âdem'in başını ve elini Ka'be toprağından, göğsünü ve sırtını Beytü'l-Mukaddes'ten, sağ elini doğudan Horasan tarafından, sol elini batı toprağından, doğu ve batı arası kible toprağından ve böylece yarattım.
9	41a	Allah Teâlâ, nurumu, kendi nurundan yarattı.
10	70a	Allah, Âdem'e yirmi dokuz harften başka bir şey indirmedii.
11	138a	Allah, yeri ve gökleri yaratmadan önce bin sene Tâ Hâ ve Yâ Sîn okudu.
12	65a	Allah'a ârif olan kimseye, hiçbir şey gizli kalmaz.
13	100b	Allah'ın bir cenneti vardır ki orada huri, köşk, süt ve bal yoktur.
14	90b	Allah'tan başka ilah yoktur sözü, güzel bir söz (kelime-i tayyibe), Muhammed Allah'ın rasulüdür sözü, de güzel bir ağaç (şecere-i tayyibe) gibidir.
15	51a	Ben güneş gibiyim, Ali ay gibidir.
16	16a	Ben onun sırrıyım.
17	47b	Ben ruhların babası ve eşyanın anasıyım.
18	51b	Ben tenzil (şeriat) ile öldürürüm, Ali te'vîl ile öldürür.
19	117a	Dünya cîfedir, ona talip olanlar da köpeklerdir.
20	89b	Dünya yedi gündür ve her günü bin senedir ve onun sonunda dirilmek vardır.
21	99b	Dünyada Allah'ı görmeyen, âhirette de Allah'ı görmez.
22	129b	Eğer insanlar benim emrimi sevse ve muhabbet eylese ateşi yaratmazdım.
23	98a	Emaneti olmayanın imanı, ahdi olmayanın dini yoktur.
24	140a	Evladımın vechini ziyaret eden, benim vechimi ziyaret etmiş gibi olur. Benim vechimi ziyaret eden de Allah'ın vechini ziyaret etmiş gibi olur.
25	76a	Ey geceyi ve gündüzleri idare eden!
26	53a	Haris olan mahrum kalır.
27	132a	Her kim bu yirmi dokuz harfe iman etmezse, oturacağı yer cehennem olur.
28	30b	Her şey aslına döner.
29	19a	Her şey, ne için yaratıldıysa ona muvaffak kılınır.
30	68a	Her türlü kavli, bedenî ve malî ibadetler Allah'a mahsustur. Ey şânı yüce Peygamber, selam ve Allah'ın rahmetiyle bereketleri senin üzerine olsun.
31	15b	İnsan benim sırrımdır ve ben de onun sırrıyım.
32	63b	Kim bana âşık olursa ben de ona âşık olurum. Âşık olduğum kimseyi katlederim. O vakit kişiye, kanının diyetini vermek gerekir. Diyet olarak ben o kişinin iki gözü arasında görünürüm. İşte böyle kimseler, maârif ehli ve abdallardır.
33	31a	Kim benim evladım dışında birini şeyh edinirse, onun şeyhi Şeytan'dır.
34	6b	Kubbelerin altında kimsenin bilmediği dostlarım vardır.
35	142b	Lâm-elif'i inkâr eden, bizden uzak olur.
36	150a	Müminler ölmez, ancak fena âleminden bekâ âlemine naklölunurlar.
37	30a	Mürebim olmasaydı Rabbimi bilmezdim.

38	77b	Namazı kasten terk eden kâfir olur.
39	10a	Ondan başladı ve ona döner.
40	77a	Orucun anlamını bilen kimse oruçsuz olamaz.
41	89b	Rabbimi Rabbim ile bildim
42	77a	Ramazanı kasten yiyen kâfir olur.
43	70b	Sufî, gönlünü gıllı ü gıştan (şüphelerden) temiz eyleyen kimsedir.
44	77b	Sünnetimi terk eden benden değildir, sünnetimi kasten terk eden kâfir olur.
45	52a	Şeriat sözlerimdir, tarikat fiillerim, marifet bakışım, hakikat davranışım.
46	90b	Te'vil, Horasan tarafındandır.

Vahdetnâme'de hadîs-i şeriflerden bazıları tam metin olarak verilmesine rağmen, bazıları kısmî olarak verilmiştir. Tekrar olan hadîslerin en uzun biçimlerini tercih ettik. Hadîslerin çokluğu ve tekrarların fazla olması sebebiyle metinde ilk geçtiği yerdeki varak numarasıyla yetindik. Mutasavvıf şairlerin sık sık kullandığı hadîsler üzerinde çalışacak kimselere yararlı olması düşüncesiyle tablodaki hadîsleri alfabetik olarak sıraladık. Kaynaklardan bir kısmının ismini verebildik. Elbette buradaki kaynaklar, Fethü'l-Maârif'in eserini telif ederken doğrudan yararlandığı kaynaklar anlamına gelmemekte, eserde yararlanılan hadîslere dair bizim tespit edebildiğimiz kaynakları göstermektedir.

Vahdetnâme'de geçen 168 hadîs-i şerifin tekrarlarını çıkardığımızda geriye kalan 107 hadis üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Bunlardan 61 hadisin kaynağını tespit edebildiği halde 46 hadisin kaynağını tespit edilememiştir.

Vahdetnâme'de zikredilen hadîslerin, mutasavvıf müellif ve şairlerin eserlerinde karşımıza çıktığını görmekteyiz. Bunlardan bazıları kısmî iktibas olarak, bazıları mana olarak yer almaktadır. Divanlardan seçilen şu beyitleri örnek olarak gösterebiliriz:

Yaradıldı yir ile gök Muhammed dostlığına

“Levlâk” aña delil durur aînsuz yir ü gûk olmadı¹⁵² (Yunus Emre)

“Küntü kenzün” sırrı olan âdem-i evvel benem

Maḥrem-i râz-ı nihânum ʿâlem esmâ bendedür¹⁵³ (Sun'ullah Gaybî)

¹⁵² Mustafa Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı* (Tenkitli Metin), Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990, s. 388.

¹⁵³ Bilal Kemikli, *Sun'ullâh-ı Gaybî Dîvânı* (İnceleme-Metin), İstanbul: MEB, 2000, s. 288.

Aña “İkrâ” diyü idince hitâb

“Mâ ene kârî’ün”le virdi cevâb¹⁵⁴ (Şeyhülislâm İshak)

Hudâ’nın innemâ kavlinde halk içre velî’ahdı

Resûl’un “lahmike lahmî” ser-i hânında mihmânı¹⁵⁵ (Fuzûlî)

“Seni bir kez görenler şübhesiz Allâhı görmüştür”

Yüzüñdür cilvegâh-ı sırr-ı Sübhân yâ Resûlallâh¹⁵⁶ (Yenişehirli Avni)

Hem didi Peygamber “günâhlar başı dünyâ hubbıdır”

Hak ehli olmak isteyen âgyâr sözün mücmellesin¹⁵⁷ (Kuddûsî)

¹⁵⁴ Muhammed Nur Doğan, *Şeyhülislâm İshak ve Dîvânı*, İstanbul: MEB, 1997, s. 101.

¹⁵⁵ Kenan Akyüz ve Diğerleri, *Fuzûlî Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1990, s. 92.

¹⁵⁶ Lokman Turan, *Yenişehirli Avni Bey Divanı’nın Tahlili* (Tenkitli Metin), Atatürk Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1998, s. 440.

¹⁵⁷ Ahmet Doğan, *Kuddûsî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2002, s. 445.

3.2. ESERİN MUHTEVASI

3.2.1. İTİKADA AİT KAVRAMLAR

Bağ, bağlama, bağlanma, sözleşme, nikah anlamına gelen “akd” kelimesinden türetilen “itikad”, sözlükte “bir şeye bağlanma, kalben tasdik ederek inanma”¹⁵⁸ gibi anlamlara gelmektedir. İslâmî terim olarak, bir müminin inanması gereken şeyleri, samimî olarak kabul etmesi anlamında kullanılmaktadır. İslâmın ihtiva ettiği konular itikad, ibadet, ahlak ve muamelât başlıkları altında toplanabilir. İtikad başlığı altında toplanan konular elle tutulur, gözle görülür somut şeyler olmadığı için iman konusuna dahildir. Dinin haber verdiği ve kabul edilmesini istediği bu hususlar, ancak akıl yoluyla kavranabilmektedir. İtikada dahil edilen bu konular zamana, mekana ve şartlara göre değişmediği gibi bütün semavî dinlerin kabul edip bildirdiği konulardır. İslâm’da bu konuların itikada dahil edilmesi, hakkında âyet ve hadis (nass) bulunmasıyla sabit olur. İslâm’ın itikadî konularıyla ilgilenen ilme akaid veya kelâm adı verilmektedir.¹⁵⁹

Vahdetnâme’de tarîkatın rûkûnlerinden dördüncüsünün itikat (ilk üçü rıza, teslim, sabır) olduğu bildirilmekte ve itikadın şeriat ehlinin itikadı, tarîkat ehlinin itikadı, marifet ehlinin itikadı ve hakikat ehlinin itikadı olmak üzere dörde ayrıldığı ve bu tasnifte dört unsurun esas alındığı bildirilmektedir.¹⁶⁰

Fethü’l-Maârif’e göre bunlardan birincisi şeriat ehlinin itikadıdır. Onlar, Allah’tan başka ilah olmadığına inanırlar. Hakk’ın bir nur olduğunu, bütün mevcudatı zâtı ile ihata ettiğini kabul ederler. Ancak bu ihata etmenin nasıl olduğunu bilmezler. Hakk’ı bütün eşyadan tenzih edip âlemin hâdis olduğuna, İsrail’in sûru üfürmesiyle tekrar yok olacağına, güneşin batıdan doğacağına ve tövbe kapısının kapanacağına inanırlar. İsrail’in suruyla bütün insanların ruhlarının dirileceğini söylerler, ancak bu dirilip kalkmanın nasıl olacağını bilmezler. Dirilip kalkanların ellerine amel defterlerinin verileceğini, defteri sağında olanların cennete, solunda olanların cehenneme gideceğini, cehenneme gidenlerin orada, cennete gidenlerin de cennette ebedî kalacağını söylerler ve bu sözlerine delil olmak üzere bazı âyetleri gösterirler. Zâhir ehli olan böyle kimseler, âyetlerin zâhirleriyle amel etmektedirler. Allah’ın kadîm kelâmı olan Kur’ân-ı Kerîm ve Hazret-i Resulullah da böyle haber vermiştir. Bu şekilde inanmak da güzeldir. Ancak bu âyet ve

¹⁵⁸ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 129.

¹⁵⁹ Topaloğlu, Yılmaz ve Çelebi, *a.g.e.*, s. 31-32.

¹⁶⁰ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 70b.

hadîslerde nice sırların bulunduğunu zâhir ulemâsı bilmez. Tarîkat ehli, marifet ehli ve hakîkat ehli de aynı âyetlere istinat etmektedirler, ancak tefsir ve tevil edişleri farklıdır. Bu âyetlerin bâtınına bakmak, âyetlerde gizlenen esrarı ortaya çıkarmak râsih ilim sahibi olan Allah dostlarının işidir. Allah'ın kelâmında öyle gizli sırlar vardır ki onu akıl ve fikirle kavramak mümkün değildir. Kendilerine hidâyet nasip olan, hidâyet nuruna vâris olan kimseler bu esrara vâkıf olabilirler. Kur'ân-ı Kerîm'de, "Allah'ın dilediği kimseyi doğru yola ileteceği"¹⁶¹ bildirilirken Hazret-i Ali de Allah kelâmının zâhirinin ve bâtının olduğunu¹⁶² söylemektedir. Bu şekilde bâtının da bâtını vardır. Bâtınî manaları, ancak ilimde derinleşenler (râsihun) bilebilir.¹⁶³

İkincisi tarîkat ehlinin itikadıdır. Tarîkat ehli de Allah'tan başka ilah olmadığına inanır. Bunlar, bütün dünya sevgilerini bir yana bırakıp taklitten, bencillikten ve cehaletten uzaklaşmış kimselerdir. Onlar, Hazret-i Peygamber'in "Dünyada bir yabancı gibi olun"¹⁶⁴ sözünün sırrına vâkıf olan kimselerdir. Bu yol, gönüllerinde muhabbetullah olduğu halde Mecnun'un, Leyla'nın yüzünde Mevla'yı görmesi gibi bütün varlıklarda Hakk'ı gören kimselerin yoludur. Dosdoğru tarîkat üzere mürşidini Hakk kabul edip şeyhinde fanî olan, yerde ve gökte onun dışında bir şey görmeyen kimselerin, masiva ile alakalarını kesip gönüllerindeki bütün düşünceleri ve nakışları kaldırarak Allah dostlarının ruhaniyeti ve Peygamberin nuraniyetiyle tarîkat yolunu seçen kimselerin itikadı böyledir.

Üçüncüsü marifet ehlinin itikadıdır. Şeriat ehlinin itikadını ve tarîkat ehlinin itikadını aşan kimselerin itikadı da böyledir. Her iki merhaleyi de sahiplerine bırakmışlardır. Devamlı muhabbetullah üzeredirler. Bunlar da Allah'tan başka ilah olmadığını söylerler. Bütün dünyevî lezzetleri bir kenara bırakmışlardır. Onlar, "Allah bir kulunu sevdiğinde, onu fena haliyle hallendirir. Malını ve ailesini Allah yolunda terk ettirir"¹⁶⁵ hadisinin sırrına ermiş kimselerdir. Kendilerinin, Allah tarafından imtihana tabi tutulacağını, belalarla sınanacaklarını bilmektedirler. Hadîs-i şerifin bildirdiğine göre "Allah, kendisine âşık olana âşık olur."¹⁶⁶ Cehaletten aydınlığa ulaşanlar, marifet ehli olanlar, bu yüce insanlardır. Onlar, "lâ" dediklerinde masivayı, yani kendi bencilliklerini kast ederler. Bütün eşyada kendi vücutlarını müşâhede ederler. Çünkü bu âlem, Hakk'ın

¹⁶¹ Bakara suresi, 142.

¹⁶² Allah kelâmının zâhiri vardır, bâtını vardır. Bkz. Abdürrezzak, III/358; Ebû Ya'lâ, 9/278; İhsâî, a.g.e., C. IV, s. 107.

¹⁶³ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 73a-73b.

¹⁶⁴ Hadîs-i şerif.

¹⁶⁵ Şevkânî, *Fuâdü'l-Mecmûa*, s. 508; Ez-Zehebî, s. 291; İbnü'l-Cevzî, III/482.

¹⁶⁶ Hadîs-i şerif.

alametidir ve yok olmak için yaratılmamıştır. Zaten âlem olmasa, Hakk'ı bilmek mümkün olmazdı. Tevhid inancı, marifet ehlinin itikadı böyledir.

Dördüncüsü hakikat ehlinin itikadıdır. Hakikat ehli “Lâ ilâhe illallah”ın “lâ”sıyla hiçbir şeyin var olmadığını, “illâ”sıyla ise bütün âlemin varlığını ispat ederler. “Lâ” dendiğinde hiçbir şey görünmezken “illâ” ile bütün âlem ispatlanır. Çünkü bu âlem, Hakk'ın alametidir. Hakikat ehli, malûlden illete bakmaktadırlar. Bu âlem sıfat olup Hakk'ın zâtı ile kâimdir. Yerde ve gökte Hakk'tan başkasını görmezler. Onlar yeri ve göğü Hakk'ın aynı, ahadiyyetin kadîm kelâmı olarak görmektedirler. Onlara göre “kâinatta Allah'tan başka bir şey yoktur.” Kur'ân-ı Kerîm'de de, “O, ilktir, sondur, zâhirdir, bâtındır. O, her şeyi hakkıyla bilendir”¹⁶⁷ buyurulmaktadır.¹⁶⁸ İtikada ait kavramlardan birincisi Allah'tır.

3.2.1.1. ALLAH

Allah, soyut ya da somut bütün varlık âlemini yaratan ve yaşatan yüce gücün ismidir. Allah kelimesinin etimolojisi üzerine Râgıb el-İsfahanî'nin açıklamaları dikkat çekicidir. O, “Allah” isminin, “ilâh” sözünden gelmiş olması ihtimali üzerinde durmaktadır. “İlah” kelimesinin başındaki hemze yerine “lâm-ı tarîf” getirildiğini ve yalnızca yüce Allah'a mahsus bir isim olarak kullanılmaya başlandığını belirtmektedir. Allâh ve Hû kelimeleri hiçbir kelimedenden türetilmediğinden bütün isim ve sıfatları kendisinde toplamaktadır.¹⁶⁹ Bütün isimleri toplama özelliğinden dolayı Zât-ı İlâhînin ismi olup ism-i a'zamdır. Allah kelimesindeki harfleri sırasıyla kaldırarak olsak kalanlar her defasında O zâtın ismi olur: Allah, lillah, leh, hû. O (hüve) zamiri de Kur'ân-ı Kerîm'de çok yerde geçmektedir. “O, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayan Allah'tır”¹⁷⁰ âyetinde geçtiği şekliyle bu zamir (Hüve), Allah'ın niteliklerini değil doğrudan doğruya zâtını, lafza-i celâli ifade etmektedir.¹⁷¹

¹⁶⁷ Hadîd suresi, 3.

¹⁶⁸ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 74a-77b.

¹⁶⁹ Râgıb el-İsfahanî, *Müfredât*, Yusuf Türker (hzl.), 3. Basım, Ankara: Pınar, 2012, s. 130.

¹⁷⁰ Haşr suresi, 23.

¹⁷¹ İsmail Karagöz, *Ayet ve Hadisler Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları Esmâ-i Hüsnâ*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011, s. 98.

Hadis kaynaklarında ism-i a'zamla ilgili değişik bilgiler verilmektedir.¹⁷² Bunlara göre Allah'a ism-i a'zamla yapılacak dualar mutlaka kabul edilir. Bu rivâyetlerden hareketle ism-i a'zâmın Allah ismi olabileceği üzerinde durulmuştur.¹⁷³

Âlemin ve içinde bulunan bütün varlıkların yaratıcısı olan yüce Allah, varlığını kimseye borçlu değildir. Vücudu, kendisi ile kâimdir. Dolayısıyla hiç bir varlığa muhtaç olmadığı gibi bütün mevcudat da ona muhtaçtır. “O Allah ki O’ndan başka ilah yoktur; O, diridir, kayyûmdur”¹⁷⁴ âyetinde geçtiği gibi hayat sahibidir ve varlığı kendisindendir. Bir başka âyette, “De ki: İster Allah’a dua edin, ister Rahman’a dua edin. Hangisiyle dua ederseniz (edin, bilin ki) en güzel isimler O’nundur”¹⁷⁵ denilmektedir. Bu âyetler ve bazı hadîsler bize gösteriyor ki yüce Zât’ın, Allah isminden başka isimleri de vardır. Esmâü’l-Hüsna adıyla yayımlanan kitaplarda¹⁷⁶ bunlardan bahsedilmektedir. Ebu Hüreyre’den rivâyet edilen “Resulullah buyurdular ki: Allah’ın doksan dokuz ismi vardır. Kim bunları ezberlerse cennete girer, Allah tektir, teki sever”¹⁷⁷ hadîs-i şerifine istinaden Allah’ın doksan dokuz ismi “Esmâü’l-Hüsna” ya da “Esmâ-i Hüsna” başlığıyla yaygınlık kazanan kaynaklarda verilmektedir. Elbette Allah’ın isimlerini bunlarla sınırlandırmak da mümkün değildir.

Burada isim ve sıfat terimleri üzerinde durmakta fayda olduğunu sanıyoruz. Türkçe Sözlük ismi, “bir kimseyi, bir şeyi anlatmaya, tanımlamaya, açıklamaya, bildirmeye yarayan söz, isim”; sıfatı ise “bir ismi nitelik, nicelik, yer, sıra vb. bakımından niteleyen, belirten kelime”¹⁷⁸ olarak açıklamaktadır. Cebecioğlu, sıfat konusunda, “Arapça özellik, nitelik, vasıf, kalite gibi anlamları olan bir kelime, mevsûftan ayrılmayan şeye sıfat denir. Bir şeyde sıfat bulunmadan, ona vasıflanmış (mevsûf) denmez”¹⁷⁹ açıklamasını yapmaktadır. Karagöz ise bu konuda “Allah’ın isimleri aslında birer vasıftan, nitelikten ibarettir. Zâtı için alem olan tek isim vardır o da Allah lafzıdır. Allah lafzı ulûhiyyete

¹⁷² Tirmizî, Da’avât 65 (3471); Ebû Dâvûd, Salât 358, (1493); Nesâî, Sehv 57, (3, 52).

¹⁷³ İbrahim Canan, *Hadis Külliyyatı -Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi 1-18*, İstanbul: Akçağ Yayınları, 2012, 17, s. 506.

¹⁷⁴ Âl-i İmrân suresi, 2.

¹⁷⁵ İsrâ suresi, 110.

¹⁷⁶ Esmâ-i Hüsna konusu için bkz. İbn İsa Saruhanî, *Esmâ-i Hüsna Şerhi*, Numan Külekçi (hızl.), Akçağ Yayınları, Ankara, 1997; Ali Osman Tatlısu, *Esmâ’ül-Hüsna Şerhi*, Akçağ Yayınları, İstanbul, 1972; Karagöz, *a.g.e.*, 2011.

¹⁷⁷ Hadisin devamında Esmâü’l-Hüsna sayılmaktadır. Bkz. Buharî, Da’avât 68; Müslim, Zikr 5 (2677); Tirmizî, Daavât 87, (3502).

¹⁷⁸ *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK, 2005, s. 981.

¹⁷⁹ Cebecioğlu, “Sıfat”, *a.g.e.*, s. 239.

delâlet eden özel isimdir. Diğer isimler ise aslında Allah'ın sıfatlarından ibarettir"¹⁸⁰ açıklamasını yaptıktan sonra isim ve sıfatların, Allah'ı tanımada önemli bir rol oynadığına işaret etmektedir.

Allah'ın zâtı ile sıfatları konusunda İslâm bilginlerinin farklı şeyler söyledikleri bilinmektedir. Onları farklı düşünmeye sevk eden soru şudur: Allah'ın sıfatları, zâtının aynı mıdır, gayrı mıdır? Mutezile âlimleri, Allah'ın zât ve sıfatlarını aynı sayar, zât ile sıfatı birbirinden ayırmazlar. Allah'ın zâtıyla âlim ve kâdir olduğunu; fakat ilmiyle âlim, kudretiyle kâdir olmadığını¹⁸¹ söylerler. İmam-ı Azam'ın "Hakk Teâlâ isimleriyle, sıfatlarıyla önsüz ve sonsuzdur; kendine mahsus olan isim ve sıfatlarından hiçbirisi sonradan olmamıştır; sıfatları ezelîdir, sonradan olmuş ve yaratılmış değildir" sözlerini aktaran Ebü'l-Müntehâ, *Fıkḥ-ı Ekber Şerhi*'nde, İmam-ı Azam'ın yolundan giden ulemânın "Allahu Teâlâ'nın sıfatları zâtının ne aynıdır ne gayrıdır; bu gibi meseleleri deşelemek üzerimize vazife ve imanımızın gerekçesi değildir"¹⁸² dediklerini kaydetmektedir. Belki burada hem İmam-ı Azam yolunu takip etmesi hem de önemli bir kelâmcı olması hasebiyle Maturîdî'nin görüşlerine yer vermek gerekir. Ona göre tevhid ehli olabilmek için Allah'ın isim ve sıfatlarını bilmek gerekir. Allah'ın zâtını, rabb oluşunu, eksiklik ve kusurlardan münezzeḥ oluşunu bilmek ancak isim ve sıfatları vasıtasıyla mümkün olabilmektedir. Allah'ın bütün isim ve sıfatları ezelîdir. Fakat bu sıfatları ifade eden kelime ve lafızlar hâdistir. O'nu nasslarla belirtilen isim ve sıfatlarla vasıflandırmak gerekir.¹⁸³

Varlıkları isimlerle idrak etmeye alışmış olan insanlar, Ulûhiyyetle irtibat kurmak istediklerinde de Tanrı'nın isimlerinden yararlanmaktadırlar. Âyet-i kerîmede "Sabah akşam Rabbi'nin ismini zikret"¹⁸⁴ buyuruluyor. Bu Yüce Varlık, değişik dillerde farklı kelimelerle de isimlendirilmektedir. Türkçedeki Tanrı, Çalap ya da Farsçadaki Hudâ, Perverdigâr kelimeleri bu anlamda kullanılmaktadır.

Tanrı inancı, insanlarda bulunan en temel inançtır. İslâm düşüncesine göre, gözünü dünyaya açan her çocuk, bu evrenin dışında bir yaratıcının bulunduğu fikrine yatkın

¹⁸⁰ Karagöz, *a.g.e.*, s. 72.

¹⁸¹ Ebü'l-Müntehâ, *Fıkḥ-ı Ekber ve İzahı*, D. Sâbit Ünal (çev.), 3. Basım, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1991, s.23.

¹⁸² Ebü'l-Müntehâ, *a.g.e.*, s.23-24.

¹⁸³ Mustafa Saim Yeprem, *Matürîdî'nin Akîde Risâlesi ve Şerhi*, 1. Basım, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, s. 21.

¹⁸⁴ İnsan suresi, 25.

olarak doğmaktadır. Hazret-i Peygamber'in "Her çocuk tabii fitrat (İslâmî yaratılış) üzere doğar; nihayet anne ve babası onu Yahudî, Hristiyan ve Mecusî yapar"¹⁸⁵ hadisi, bu düşünceyi desteklemektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de, insandaki bu inanma duygusu "fitratullâh" olarak ifade edilmektedir. Yani Allah, insanı, bir yaratıcıyı ve onun dinini kabul edebilecek özellikte yaratmıştır.

Hakk'a yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fitrata tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler.¹⁸⁶

Konuyla ilgili olan âyet-i kerîme ve hadîs-i şerifler, insanda bulunan inanma duygusunu tabii bir hâl olarak göstermektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in ifadesine göre ilk insan ve ilk peygamber olan Hazret-i Âdem (as), eşi Havvâ ile birlikte Rabb'in varlığına ve birliğine inanan insanlar olarak şöyle niyazda bulunmuşlardır: "...Rabbimiz, biz kendimize zulüm ettik. Eğer bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz."¹⁸⁷ İlk insan olan Hazret-i Âdem ve eşinin inanması gibi dünyaya gelen çocuklar da dış dünyayı tanımaya başlamalarından itibaren soyut fikirlerle, bu varlıkları meydana getiren Yaratıcı düşüncesi ile ilgilenmeye başlarlar. İnsanların fitratları bunu gerektirir. Ancak doğuştan verilen bu fitrat, çevrenin olumsuz etkisiyle bozulursa, o zaman insan fitratından uzaklaşır. Fitratları bozulan insanlar, bulundukları seviyenin altına inerler. Kur'ân'ın ifadesiyle "daha da aşağı" (bel hüm edall) seviyeye düşerler:

Gördün mü o kendi arzularını kendine tanrı edinmiş kimseyi? Şimdi sen onun koruyucusu olabilir misin? Yoksa onların çoğunu söz dinler, akli erer mi sanıyorsun? Onlar benzese benzese dört ayaklı hayvanlara benzer. Belki onlardan da şaşkınlırlar.¹⁸⁸

Kâinatı yaratan ve idare eden bir tanrının varlığı konusunda olumlu olumsuz görüş belirten nice bilim adamı ve filozof ortaya çıkmıştır. Maddeyi ezelî sayan materyalist düşünürler, kâinatın ortaya çıkması konusunda kâinatın dışından bir müdahalenin varlığını kabul etmezler. Bu kâinatı yaratan ve idare eden bir tanrıdan söz eden müslüman bilim adamları ise Kur'ân-ı Kerîm'in âyetlerini ve Hazret-i Peygamber'in hadîs-i şeriflerini görüşlerinin merkezine almaktadırlar. Âyet-i kerîmede şöyle geçmektedir:

¹⁸⁵ Buhârî, Cenaiz 93; Kader 6.

¹⁸⁶ Rûm suresi, 30.

¹⁸⁷ A'râf suresi, 23.

¹⁸⁸ Furkan suresi, 43-44.

Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akılları tam (vicdanları temiz) olanlar için ibretler vardır.¹⁸⁹

Yaratıcı konusunda insanı düşünmeye davet eden âyetlerin sayısı oldukça fazladır.¹⁹⁰ Dünya hayatında, yüce yaratıcının varlığını gösteren deliller vardır. Bunları kavrayan kimseler öbür dünyada onu doğrudan idrak edebileceklerdir.¹⁹¹ Bu dünyada yüce yaratıcının ipuçlarını bulamayanlar, öbür dünyada da bu gerçeği idrakten aciz kalacaklardır. Kur'ân-ı Kerîm'de: "Kim bu dünyada körlük ettiyse âhirette de kördür, yolunu daha da şaşırmıştır"¹⁹² buyurulmaktadır. Fransız bilim adamı Pascal (1623-1662), "Tanrı'yı sezen akıl değil gönüldür"¹⁹³ derken herhalde idraki mümkün olmayan bir varlığın sırf akılla kavranmasının zorluğuna işaret etmek istiyordu. Allah'ın varlığını kabullenmek, akılla birlikte gönlün de bir faaliyetidir.¹⁹⁴ Bu yüzden Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın varlığı konusunda insanın fitratında bulunan inanma duygusuna hitap etmekte ve onu düşünmeye davet etmektedir:

De ki: Allah'ı bırakıp da sizin için ne bir zarar ne de bir yarara gücü yeten şeylere mi tapıyorsunuz? Oysa Allah, hakkıyla iştir, hakkıyla bilendir.¹⁹⁵ De ki: Yeryüzünde gezin dolaşın da (Peygamberleri) yalanlayanların sonu nasıl olmuş bir görün.¹⁹⁶ De ki: Sizin (iddialarınızı ispat edecek) bir bilginiz var mı ki onu bize gösteresiniz? Siz ancak kuruntuya uyuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz.¹⁹⁷

Bu âyetlere göre bazı insanlar, vehim ve kuruntuları yüzünden içlerinde mevcut olan inanma duygusunun üzerini örtmektedirler. Aslında insanlar, Allah'ın varlığına götüren delilleri beş duyu vasıtasıyla dış dünyadan elde edebilecekleri gibi gönüllerinin derinliklerinden de bulup çıkarabilirler.

¹⁸⁹ Al-i İmrân suresi, 190.

¹⁹⁰ Bkz. Hadîd suresi, 3; Fussilet suresi, 53; Şûrâ suresi, 49-50; Câsiye suresi, 27; Mülk suresi, 3; A'râf suresi, 54; Yûnus suresi, 3; Ra'd suresi, 16; Tûr suresi, 35.

¹⁹¹ Bekir DîAAllah", DîA, 1989, C. 2, s. 474.

¹⁹² İsrâ suresi, 72.

¹⁹³ Afşar Timuçin, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Bulut Yayınları, 1978, s. 452.

¹⁹⁴ Topaloğlu, "Allah", DîA, C. 2, s. 474.

¹⁹⁵ Mâide suresi, 76.

¹⁹⁶ En'âm suresi, 11.

¹⁹⁷ En'âm suresi, 148.

Andolsun, eğer onlara, ‘gökleri ve yeri kim yarattı, güneşi ve ayı hizmetinize kim verdi?’ diye soracak olsan, mutlaka, ‘Allah’ diyeceklerdir. O halde nasıl (haktan) döndürülüyorlar?¹⁹⁸

âyeti, insanın doğuştan bu duyguya sahip olduğuna, ancak sonradan bu fitratın üzerini örttüğüne işaret etmektedir. İnsanların inanmamaları kibre, gurura, cehalete, inatlaşmaya veya gaflete dayanmaktadır. Yoksa bir yaratıcının varlığını kabule götüren o kadar çok delil vardır ki bunlara dikkat etmemiz bizi doğru inanca ulaştırmaya yeterlidir. Allah, Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyurmaktadır:

Kesin olarak inananlar için yeryüzünde ve kendi nefislerinizde birçok alametler vardır. Halâ görmüyor musunuz?¹⁹⁹ Gökte ve yerde nice belgeler vardır ki onlar yanlarından yüzlerini çevirerek geçerler²⁰⁰

Hazret-i Muhammed’in peygamberlik görevini üstlendiği asırda, insanların bir yaratıcının varlığından haberleri vardı. Yahudiler ve Hristiyanlarla birlikte Hazret-i İbrahim’in tebliğ ettiği inanç çizgisinin devamı olan Hanîf dinine mensup insanlar yaşamaktaydı. Müşrik olan Hicaz Yarımadası insanları da bir yaratıcıdan haberdardı. Ancak o yaratıcının zâtı ve sıfatları konusunda sağlam bir inançtan yoksunlardı. Bu yaratıcının ne olduğuna, evrenle ve insanlarla nasıl bir irtibat içerisinde bulunduğuna dair bilgileri bozulmuştu. Bu yüzden Hazret-i Peygamber, Allah’ın varlığından ziyade birliği üzerinde titizlikle durmuştur. Allah’ın varlığından çok birliğine vurgu yapmaktaydı. Yani İslâm, özellikle tevhid üzerinde duruyordu. İslâm bilginleri arasında Allah’ın birliği konusu, sonraki yüzyıllarda bilimsel olarak da ele alınmaya başlanmıştır. Bunlardan Ebu Hanîfe (ö.767) hak din ile tanışmayan birisinin kendi aklını kullanarak yaratıcıyı bulabileceğini söylerken İmam Maturîdî (ö. 944), kâinatı “yaratılış”la izah ediyor ve mevcudattan hareketle Allah’ın varlığını ispatlamaya çalışıyordu. İslâm filozofu Kindî (ö. 866), bu evrenin cisimlerden meydana geldiğini, cisimlerin sonsuz olmaması gibi evrenin de sonsuz olamayacağını, dolayısıyla sonsuz olanayanın ezeli de olamayacağını söylüyordu. Farabî (872-951) ve İbn Sina (980-1037) gibi İslâm filozofları, varlığı, vâcip ve mümkün diye ikiye ayırarak izah etmeye çalışıyorlardı. Bunlara göre vâcip, varlığı kendinden olana denirken mümkün, varlığını başkasına borçlu olana denmektedir.

¹⁹⁸ Ankebût suresi, 61.

¹⁹⁹ Zâriyât suresi, 20-21.

²⁰⁰ Yûsuf suresi, 105.

Nesnelerden oluşan ve bizim duyularla algıladığımız evren, “mümkün” varlıktır; yani varlığını başkasından almaktadır. O zaman da bunu meydana getiren başka bir varlığa ihtiyaç vardır ki o da “vacip” olan varlıktır.

Kâinatı yaratıp idare eden bir yaratıcının varlığına inandıktan sonra, onun hangi özelliklere sahip olduğunun da iyi anlaşılması gerekmektedir. Kelâmcıların izahına göre Allah’ın zâtı hakkında, yine Allah tarafından verilen bilgilere müracaat etmemiz icap etmektedir. Çünkü O, peygamberlerine gönderdiği vahiy vasıtasıyla, kendi özelliklerini bildirmiştir. Allah Teâlâ’yı bize tanıtan mana ve kavramlara yerine göre isim, yerine göre sıfat denilmektedir. Esmâü’l-Hüsna olarak bilinen isimler bunlardır.²⁰¹ İslâm bilginleri, yaratıcının özelliklerini yine âyetlerden ve hadîslerden yararlanarak ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Her şeyden önce vardır ve birdir. Zâtıyla, sıfatlarıyla ve fiilleriyle yaratılmışlardan hiçbirine benzememektedir. Bu isimlerin nitelediği müsemma, Hadid suresinde belirtildiği gibi “O, ilk ve sondur, zâhir ve bâttır. O, her şeyi hakkıyla bilendir.”²⁰² Bu özelliklere sahip varlığın ismi Allah’tır. O Allah, bir tektir. O’nun birliği sayı cihetinden değildir. Varlığının öncesi olmadığı için ezeli ve yine sonu olmadığı için ebedidir. Yaratıp idare ettiği varlık âleminde ortağı olmadığı gibi hiçbir hususta da eşi ve benzeri yoktur. Kendisi Hayy (Diri) olduğu gibi diğer canlılara hayat bağışlayan da O’dur. O, işiten, gören ve her şeye gücü yetendir. Hıristiyanlık gibi bir dinin tevhid fikrini kaybedip teslise düşmesi, İslâm’ın özellikle tevhidi vurgulamasına sebep olmalı ki İhlas suresi tevhid konusu üzerinde durmaktadır:

De ki: O, Allah’tır, bir tektir. Allah Samed’dır. Ondan çocuk olmamıştır, kendisi de doğmamıştır. Hiçbir şey ona denk ve benzer değildir.²⁰³

Şuurlu ve fiillerinden sorumlu bir varlık olarak insan, isimlerden (esmâ) hareketle yaratıcısı hakkında fikir sahibi olabilir. İsimler, vasıflandırdığı varlığın gerçekliği nispetinde değer taşır. Allah’a nispet edilen isimler, onu insanın idrakine yaklaştıran kavramlardır. Gazzalî (1058-1111) ile Razî (1148-1209), isimlerle vasıflar arasında bir fark düşünülmesi gerektiğini ileri sürmektedirler; mefhum-ı muhalifiyle söylersek, isim müsemmanın aynı değildir. İmam Matürîdî (ö. 944) de Allah’ı nitelendirmek üzere kullanılan kelimelerin, onun gerçek isimleri olmayıp Allah’ı insan idrakine yaklaştıran

²⁰¹ Topaloğlu, Yılmaz ve Çelebi, *a.g.e.*, s. 101-120.

²⁰² Hadid suresi, 3.

²⁰³ İhlâs suresi.

kelimeler olduğunu belirterek “Hiçbir şey O’nun benzeri değildir”²⁰⁴ âyetiyle tenzih yoluna başvurulmasının uygun olacağını söylemektedir.²⁰⁵

İslâm filozoflarının, kelâmcıların ve mutasavvıfların farklı yorumlamasına sebep olan hususlardan birisi de Allah’ın zâtı ile sıfatları arasındaki ilişkiyi kurabilmek ve açıklayabilmektir. Ahmet b. Hanbel (780-855) ve İmam Mâlik (712/795) gibi selef ulemâsı, kelime olarak insanlar için de kullanılabilen sıfatları Allah’a nispet ederlerken mutlaka “keyfiyeti ve gerçek anlamı bilinmeksizin” ifadesiyle Allah’ı tenzih etme titizliğini göstermişlerdir. Mutezile kelâmcıları ise Kur’ân-ı Kerîm’de geçen sıfatları Allah için kullanmakta hiçbir tereddüt göstermezlerdi.

Filozoflar, naslarda yer alan ilahî nitelikleri benimsemekle –veya onlara iman etmekle– beraber bunların zât ile olan münasebetini izah ederken çok önem verdikleri tevhid uğruna sıfatları zât içinde eritmişlerdir. Bu açıdan bakıldığı takdirde sıfat-zât aynılığı ortaya çıkmakta ve Allah’ı nitelendirmek için tenzihî olanlardan başka sıfat kalmamaktadır.²⁰⁶

Ehl-i Sünnet’in görüşünü yansıtmayı açısından Matürîdî’nin sıfatlar hakkındaki değerlendirmelerine²⁰⁷ göz atmakta yarar vardır. Ona göre, Allah’ın sıfatları zâtının ne aynıdır, ne de gayrı. Dolayısıyla sıfat-mevsuf ilişkisi de söz konusu olmaz. Allah’ın iradesi, kâinattaki bütün varlıkları kuşatır. Allah’ın istemediği bir şeyin meydana gelmesi söz konusu olmadığı gibi istediği bir şeyin olmaması da mümkün değildir. Bütün âlemi iradesiyle yaratan fâil-i muhtardır. Kâinatın ve içindeki varlıkların mükemmel bir sistem içerisinde yaratılıp yaşatılıyor olması, o Yüce Varlığın sonsuz ilmine dayanmaktadır. İlmi kadîm olmasaydı, âlemi bu şekilde yaratamazdı. Onun ilmi, diğer varlıkların bilmesine benzemez. Allah’ın zâtında ezelden beri mevcut olan sıfatlardan biri de kelâm sıfatıdır. Seslerden, harflerden, lafızlardan oluşmayıp sadece manalardan ibaret ezelî ve zâtî bir sıfattır, buna kelâm-ı nefsî denmektedir. Seslere, harflere ve lafızlara dayanan kelâma, Allah kelâmı denmesi mecazî manadadır. Burada Kur’ân-ı Kerîm’in mahluk (yaratılmış) olup olmadığı meselesi gündeme gelmektedir. İmam-ı Azam, “Kur’ân Allah kelâmıdır, ezelîdir, fakat harfler ve sesler yaratılmıştır” derken, Mutezile “Allah’ın kelâmı bu yazılanların aynısı olup hâdistir (sonradan yaratılmıştır)”, Eş’arilerse Mushaf’ta yazılı olanların Allah’ın kelâmı olmadığını, çünkü kelâmın bir sıfat olduğunu ve sıfatın da

²⁰⁴ Şûrâ suresi, 11.

²⁰⁵ Topaloğlu, “Allah”, *DİA*, C. 2, s. 481.

²⁰⁶ Topaloğlu, “Allah”, *DİA*, C. 2, s. 489.

²⁰⁷ Yeprem, *a.g.e.*, s. 17- 25.

mevsuftan ayrılamayacağını söylemektedirler. Matürîdî ile Eş'arîlerin ayrıldığı konulardan biri de tekvîn (yaratma) sıfatıdır. Matürîdî'ye göre bu sıfat, Allah'ın zâtıyla kâim ezeli bir sıfattır. Hâlık (yaratıcı) olmayan, bu âlemi yaratamaz. Eş'arîlerse bu sıfatın hâdis (sonradan) olduğunu savunmaktadırlar. Matürîdî, kulların fiillerini Allah'ın yarattığı, kullarınsa o fiilleri irade etme kudretine sahip olduğu, Mutezile ise kulların kendi fiillerinin yaratıcısı olduğu görüşündedir. Matürîdî, kulların bütün fiillerini kaza ve kadere göre yaptıklarını, Allah'ın da fiilleri yaratırken kulun iradesine göre hareket ettiğini, Allah'ın ezeli ilmiyle kulun neyi isteyip istemeyeceğini bildiğini, Allah'ın fiillerinde kulların anlamayacağı bir hikmetin bulunduğunu savunmaktadır.

İsim ve müssemma (isimlendirilen) konusunda Eş'arîlerle Hanefîler, “Yüce Rabbinin ismini tesbih et”²⁰⁸ âyetine dayanarak isim ile müssemmanın aynı olduğu kanaatindedirler. Ancak “En güzel isimler Allah'ındır”²⁰⁹ âyetini esas alan bazı âlimler, isim ile müssemmanın farklı olduğunu ileri sürmektedirler.²¹⁰

Yine Allah'ın görülmesi anlamına gelen rû'yetullah konusunda da İslâm bilginlerinin görüşlerinde farklılık vardır. Mutezile ve Hariciler “O'nu gözler idrak edemez” âyetinden hareketle Allah'ı görmenin mümkün olamayacağını,²¹¹ söylerken İmam-ı Azam, Allah Teâlâ âhirette görünecektir, kendisini de müminler görecektir,²¹² demektedir.

Allah'ın mekandan tenzih edilmesi konusu da İslâm bilginlerini farklı düşünmeye sevk eden hususlardan biridir. Müşebbihe* ve Kerramiyye** fırkaları, “Allah arşın üzerine istivâ etmiştir”²¹³ âyetine dayanarak “istivâ”yı yer tutmak biçiminde almışlar ve Allah'ın yer tutan diğer cisimler gibi bir cisim olduğunu iddia etmişlerdir. Ehl-i Sünnet ulemâsı, bu âyeti iki şekilde açıklamanın mümkün olduğu kanaatindedir. Biri, Allah, yaratılmışların en büyüğü olan arşı, varlığın bütün fertlerini ihata edecek şekilde istila etmiştir manasınadır. Diğer, Allah cihetten ve cisim olmaktan münezzehe olduğu için bu âyetteki “istivâ”nın manasını en iyi kendisi bilir. İmam Mâlik, “istivâ malumdur,

²⁰⁸ A'lâ suresi, 1.

²⁰⁹ A'râf suresi, 180.

²¹⁰ Yeprem, s. 57.

²¹¹ Yeprem, a.g.e., s. 61.

²¹² Ebü'l-Müntehâ, a.g.e., s. 66.

* Müşebbihe: Mukâtil b. Süleyman'ın, Cehmiye'ye mukabil kurduğu mezhep. Allah'ın varlığını ispat etmek hususunda aşırı giderek Allah'ı zat ve sıfatları bakımından mahluka benzetmektedirler. Bkz. İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, Sabri Hizmetli (hızl.), Ankara: Umran Yayınları, 1981., s. 366.

** Kerrâmiyye: Allah cisimdir, fakat cisimler gibi değildir, inancını yayan Muhammed b. Kerrâm'ın kurduğu mezheptir. Bkz. İzmirli İsmail Hakkı, a.g.e., s. 361.

²¹³ Tâ-Hâ suresi, 5.

keyfiyeti meçhuldür, bu tarz sorular batıldır” biçiminde açıklamaktadır. İmam-ı Azam ve görüşünü sürdüren Matürîdî’ye göre “istivâ” kudret anlamına gelmektedir. Yine Allah’ın eli, yüzü, gözü, ayağı gibi ifadeler de kudret olarak tevil edilmektedir.²¹⁴

Allah’ın varlığı, isimleri ve sıfatları konusu *Vahdetnâme*’de de ayrıntılı bir biçimde ele alınmaktadır. *Vahdetnâme*’ye göre Hakk Teâlâ, varlık âleminde esmâsı, sıfatları ve fiilleri yönüyle tecellî etmektedir. Allah, nicelik olarak kesinlikle bir tektir.²¹⁵ Sayı, isimler (esmâ) için söz konusudur, yoksa isimlendirilen varlık (müsemmâ) bir tektir. Bu isimlerle isimlendirilen müsemmâ hem evvel, hem âhir, hem zâhir ve hem bâtındır. Bu isimlerin dışında bir müsemmâ yoktur. Bu sebeple varlık âleminde ondan başka bir şey olmadığı için ikinci bir varlıktan söz etmek de mümkün değildir. Yani müsemmâdan başka bir şey yoktur. “Allah her şeyi kuşatmıştır.”²¹⁶ Bu manada o varlık, Allah’tır. “Allah’tan başka varlık yoktur, Allah’tan başka ilah yoktur.”²¹⁷ Kâinatta görülen, duyulan, bilinen varlıkların isimleri vardır. Aslında bu isimler, isimlendirdikleri varlıktan başka bir şey değildir. Karşılığı olmayan bir isim, hiçbir şey ifade etmez. Müsemmâ, isimden ibarettir. İsim, müsemmânın aynıdır.²¹⁸ Hakk Teâlâ, bilinmez idi, bilinmeyi diledi ve insanı halk eyledi.²¹⁹

Hakk Teâlâ, zâtına ve işine has olan isimleriyle ve sıfatlarıyla daima vardır, ezelîdir, daima var olacaktır, ebedîdir.²²⁰ Kelime-i tevhid’de bildirildiği gibi “Allah’tan başka ilah yoktur.” Esmâü’l-Hüsna olarak adlandırılan diğer isimler, bu isme nispet edilerek söylenir: Allah Rahîm’dir, Rahmân’dır, Hayy’dır, Kayyûm’dur, Kâdir’dir gibi. Allah, isimleri Âdem’e öğretmiştir. Bu isimlerin ne olduğu konusunu Fethü’l-Maârif şöyle izah ediyor:

Allâh zû’l-celâl kelâm-ı kadîminden şâdır olan kelâm-ı kerîmi ile buyurur ki “Allah, Âdem’e bütün varlıkların isimlerini öğretti”²²¹ ve esmâ-i küll ve esmâ-i hüsnâdır ki cemî-i mevcûdât ki zât ve sıfâtıdır, Âdem ahsendir.²²²

²¹⁴ Yeprem, *a.g.e.*, s. 69.

²¹⁵ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 47a

²¹⁶ Nisâ suresi, 126.

²¹⁷ Lâ mevcûde illallâh, Lâ ilâhe illallâh.

²¹⁸ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 155b

²¹⁹ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 74b

²²⁰ Ebü’l-Müntehâ, *a.g.e.*, s. 19-20.

²²¹ Allah, Âdem’e bütün varlıkların isimlerini öğretti. (Bakara suresi, 31)

²²² Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 135b

İslâm bilginlerinin genel kanaati, Zât-ı İlahînin insan idrakinin fevkinde olduğu biçimindedir. Fethü'l-Maârif'in bu konuyla ilgili görüşleri şöyledir:

Allâh Teâlâ'yı, sevmâvât ile arzın bilmekliğe ve anlamaklığa kudreti yokdur. İllâ Hakk'ı bilmeğe ve anlamağa insânın liyâkati vardır ve insâna müyesser ve mukadder olmuştur. Şol sebepten buyurur: “Âlemi sizin için halk eyledim.”²²³

Mutasavvıflar da Allah ile kâinat arasındaki ilişkiyi kendilerince izaha çalışmaktadırlar.²²⁴ Ünlü mutasavvıf İbn Arabî (1165-1240)'nin vücud (varlık) konusuna yaklaşımı şöyledir:

Vücud (varlık) birdir, yalnız o mevcuttur, o da Allah'tır. Allah sözü küllî (universal) bir kavramdan ibarettir. Bu kavram, Allah'ın faal olan isimlerinin hepsini içine alan ve imkan âlemindeki tesir ile meydana çıkmış olan görüşlerini de toplu bir surette belirten Allah'lık mertebesinin adıdır. Bu şöyle açıklanabilir: Vücud âleminde bir müessir yani eseri yaratan, bir de eserin mahalli olan eşya olmak üzere iki türlü varlık düşünülmektedir. Bunlar ayrı ayrı birer kavramdır. Ancak müessir, her veçhile Allah'tır. Bu müessirin eseri de her halde ve her hazret (presence) ve mertebede âlemdir. Hak, kendisinde çokluk olan bir Vâhid'dir. O, ancak suretlerle çoğalır, ayn (entite) ve vücudıyla tek ve eşsizdir. Hak, tecellî eden (emanation) tek varlıktır, her surette beliren onun hüviyetinden başka bir şey değildir. Yani Allah'tan gayri olan bütün şeyler (masiva) O'nun tecellî ve zuhûr eseri olan bu şeyler, görünürde, görünmezde mevcut olan bütün âlemler, bu var olan, tek olan, varlık (vücud) yalnız kendine mahsus olan Allah'ın kendisidir.²²⁵

Bir İslâm düşünürü olarak Fethü'l-Maârif de “Allâh zü'l-Celâl hazretlerinin zât-ı şerîfi kendisi ile kâimdir”²²⁶ derken vâcibin mevcudiyetine işaret etmektedir. Müslüman bilginlerin Allah'ın varlığı hususunda ileri sürdükleri delillerden birisi de “nizam delili”dir. Bu delil, çok büyük ve hassas dengeler üzerine bina edilen bu muazzam evrenin kendi kendine var olmasının mümkün olmadığı, dolayısıyla bir yaratıcının eseri olduğu görüşüne dayanmaktadır. *Vahdetnâme*'sinde Fethü'l-Maârif, hakikat ehlinin imanından bahsederken onların, âlemi, Hakk'ın alameti gördüklerini ve malûlden illete nazar ettiklerini bildirmektedir.²²⁷

²²³ Âlemi sizin için yarattım. (Hadîs-i kutsi)

²²⁴ Topaloğlu, “Allah”, *DİA*, s. 490.

²²⁵ Komisyon, “Vahdet-i Vücud”, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Risale Yayınları, İstanbul, 1991, C. 4, s. 236-242.

²²⁶ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 34a

²²⁷ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 77a

Mutasavvıflar, Allah'ın varlığı konusunda akıl kadar, belki ondan daha fazla keşfe önem atfetmektedirler. İbn Arabî, Allah'ı tanımanın başka, bilmenin başka olduğunu, aklın ancak Allah'ı var olması ve selbî sıfatları bakımından bilebileceğini, keşif yoluyla ise Allah'ın müşâhede edilebileceğini söylemektedir.²²⁸ Keşfin elde edilebilmesi için ibadet ve zikirle gönlün hazırlanması gerekmektedir. Bunun için bir mürşide bağlanıp seyr ü süluk yolu tutulmalıdır. Fethü'l-Maârif'e göre, seyr ü sülukün birinci basamağında olan şeriat ehlinin Allah'ın bir olduğunu, Hakk'tan başka bir ilahın bulunmadığını ve bu yaratıcının bütün eşyada hâzır ve nâzır olduğunu,²²⁹ söylemelerine rağmen, mahiyeti sorulduğunda, Hakk'ın keyfiyet ve kemiyetten münezzehe olduğunu, dolayısıyla onun mahiyetini kimsenin bilemeyeceğini söylerler, diyerek “Yahudi ve keferenin bile sahip olduğu, dilden öteye geçip kalbe sirâyet etmeyen” bu inancın bir sonraki aşamaya taşınması gerektiği üzerinde durmaktadır.²³⁰ Oysa tarikat ehli, gönüllerinden bütün dünyevî alakaları kesip gönlünü muhabbetullahla doldurmuş kimselerdir. Marifetullah ehli ise dünyevî lezzetleri bir yana bırakıp gerçek bir aşkla Allah'a gönül vermişlerdir. Maârif kişi, kendi benliğini yok edip bütün eşyada kendi vücudunu müşâhede eylemektedir. Dördüncü merhale ehl-i hakîkatın imanıdır. Ehl-i hakîkate göre bu âlem, Hakk Teâlâ'nın zâtı ile kâimdir, yerde ve gökte Hakk'tan başka bir şey görmezler. “Yeri ve göğü, zât-ı ayn-ı Hakk ve kelâm-ı Ahadiyyeti kadîm görürler”²³¹ diyerek Allah'ın kalple müşâhede edilebileceğine işaret etmektedir. Fethü'l-Maârif'in buna benzer ifadelerine *Vahdetnâme*'nin başka sayfalarında da rastlanmaktadır:

Hakk Teâlâ nûrdur kim ana hadd ü nihâyet yokdur ve dahî bir zât-ı şerîfdır ki cemî-i mevcûdât ve cemî-i eşyâyı ol ihâta eylemiştir.²³² Hakk ile kul arasında yetmiş bin hicâb var derler. Kâf u nûn kim “kûn” adedince, her adedine bin tabîr olunur, âdeme hicâbdır. Bu hicâb ezeli ve ebedîdir ve bu hicâb, dört anâsırdır, Âdem'dedir.²³³ Cemî-i mevcûdât ki zât ve sıfâtdır, Âdem ahsendir.²³⁴

“Bil ki elfâzdan murâd maânîdir ve maânîden murâd sıfâtdır, esmâ ve sıfâtdan murâd zâtdır”²³⁵ diyen Fethü'l-Maârif, Hazret-i Peygamber'in “Gizli bir hazine idim, bilinmek

²²⁸ Topaloğlu, “Allah”, *DİA*, C. 2, s. 477.

²²⁹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 74a

²³⁰ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 75a

²³¹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 77a

²³² Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 72a

²³³ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 140b-141a

²³⁴ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 135b

²³⁵ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 7a-7b

istedim, mahlukatı yarattım”²³⁶ kutsî hadisini naklederek bütün ilimlerin, soyut ve somut âlemlerin aşk üzerine bina edildiğini, aşk olmaksızın hiçbir şeyin zuhûr etmeyeceğini, aşkın da her menzilde başka bir isminin bulunduğunu belirtmektedir.²³⁷ Varlık âleminin “kün” emriyle meydana geldiğini söyleyen müellif, “hilkat-i kâinatın, cemî-i eşyânın, zemin ve âsumânın aslının kâf nûn olduğunu”²³⁸ bildirmektedir. Oysa isimle müsemmânın aynı olduğu görüşünü ileri süren Fethü’l-Maârif, *Vahdetnâme*’sinde bu hususa şöyle işaret etmektedir:

Ol, ismiyle tesmiye olan müsemmâ, hem ism-i evvel, hem ism-i âhir, hem ism-i zâhir, hem ism-i bâtındır. Bu isimlerin müsemmâsı evvelde, âhirde, zâhirde, bâtındadır; bu isimlerden hâriç bir müsemmâ yoktur ki itibar edip iki diyesin.²³⁹

Kur’ân-ı Kerîm’de yed (el), vech (yüz), ayn (göz) kelimeleri, Allah’ın arşın üzerine istivâsı (oturması), nüzul (yukarıdan aşağıya inmek) gibi ifadeler, insanlar hakkında da kullanılabildiği için Allah’a nispet edilirken müfessirler ve kelâmcılar genellikle tenzih yolunu tutmaktadırlar. Dünya varlıklarına ait bu tür ifadeleri Allah’a isnat etmenin uygun olmadığını, isnat edilecekse mutlaka mecazî anlamlar taşıdığını ifade etmektedirler.²⁴⁰ Zât ile sıfatların aynı olduğunu belirten Fethü’l-Maârif, şu ifadelere yer veriyor:

Vech-i mürşid, Fâtihatü’l-kitâb, ümmü’l-hakikat olduğunu bilip ve yedine tutunup, yed ve yedullâh sırrını anlayıp, ahid-nâme idiğini bilip, âşikâr edince ol Beyt-i Mükerrreme’de anı herkes âşikâr göre.²⁴¹ Bil ki vech-i Âdem aleyhi’s-selâm, vechullâh ve sûretullâhdır.²⁴² İnsânın yarısı yedi kat yer ve yarısı yedi kat gök ve başı arş üzere muallâdır.²⁴³ Âdem anlaşıla ki arş üzerine berâber oldu.²⁴⁴ Cemî-i mevcûdât bir hâne-i hakikatir ki Beytullâh ve sıfâtullâhtır, Allâh Teâlâ’nın zâtıyla kâimdir ve cemî-i sıfâtın mevsûfudur, Hakk’tır ki mevsûfun aynıdır, gayrı değildir ve hakikati, uluvviyyât-ı felek, arş ve Beytullâh, vech-i Âdem aleyhi’s-selâmdır demek olur.²⁴⁵

Allah’ın zâtıyla ilgili sıfatlar arasında sayılan kelâm sıfatı, müslümanlar arasında bazı farklı anlayışlara da yol açmıştır. Allah Teâlâ konuşma, söz söyleme sıfatına sahiptir.

²³⁶ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2016; Meclisî, *a.g.e.*, C. LXXXIV, s. 199.

²³⁷ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 54a

²³⁸ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 106b

²³⁹ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 47a

²⁴⁰ Topaloğlu, “Allah”, *DİA*, C. 2, s. 489.

²⁴¹ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 101a

²⁴² Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 68b

²⁴³ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 148b

²⁴⁴ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 156a

²⁴⁵ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 104b

İnsanların, onun konuşmasını doğrudan işitmesi mümkün değildir. Onun söylemesi, insanların konuşması gibi sesle, harfle, dil kurallarıyla ilgili değildir.

Kelâmın bütün sıfatlar içinde farklı bir özelliğe sahip olduğu şüphesizdir. Çünkü hiçbir ilahî sıfatın doğrudan bir tecellisi olmadığı halde, bu sıfatın neticesi olarak elimizde Kur’ân-ı Kerîm mevcuttur. Allah’ın kelâmı olarak onun sıfatlarından birini teşkil ederken aynı zamanda insan tarafından okunmasına, ezberlenmesine, dinlenmesine ve yazılmasına elverişli olan maddî bir malzeme halindedir.²⁴⁶

Bazı İslâm bilginleri kelâm konusunu ilahî sıfatlar noktasından ele almışlar ve Allah’ın sıfatlarından birisi sayarak ezeli olduğunu söylemişlerdir. Kelâm sıfatının ezeli olması, bu sıfata bağlı olarak Kur’ân-ı Kerîm’in ezeli olup olmadığı sorusunu da gündeme getirmiştir. Din terminolojisiyle söylersek Kur’ân-ı Kerîm mahluk mudur, değil midir? Bu konuya insanın algılaması zaviyesinden bakan Ahmed b. Hanbel’in takipçisi Eş’âriler ile Mutezile mahluk olduğu iddiasındadırlar. İmam-ı Azam ise “Kur’ân, Allah’ın kelâmıdır, Allah’ın kelâmı kadîmdir, ezeldir, yaratılmış değildir”²⁴⁷ demektedir. Zikredilen kelâmcılardan farklı düşünen Fethül-Maârif, bir hadis-i şerife istinat ederek kelâmullah konusundaki fikirlerini şöyle izah etmektedir:

Hazret-i Risâlet buyurur ki Hakk Teâlâ hazretlerinin kelâm-ı kadîmi, “kûn” emri, gayr-ı mahlûktur. Bilgil ki mahlûk değildir, demek olur. Her kim mahlûk dese, ol kişi kâfirdir. Niçin kim Hakk Teâlâ’nın kelâm-ı kadîmi ve kelâm-ı nâtıkı Âdem’dir ki aktan ve siyahtan mahlûk ve mürekkep değildir. Bil ki bir nûrdur ki cemî-i ak ve siyah andan mahlûk ve mürekkeptir.²⁴⁸

Kur’ân’ın mahluk olmadığını söylerken Fehü’l-Maârif’in, Hanefî-Matürîdî ekolünün görüşüne yaklaştığı söylenebilir. Ancak Fethü’l-Maârif, kadîm olan Kelâmullah’ın Âdem’in yüzüne 28 harf olarak nakşedildiğini ilave etmek suretiyle kelâmcıların çizgisinden ayrılarak Şeyh Fazlullah’tan beri gelen Hurûfilik çizgisine yaklaşmaktadır.

Allah’tan başka ilah olmadığına işaret eden Fethü’l-Maârif, Hz. Muhammed’in de O’nun resulü olduğunu, Allah isminin zâtın mahalli, Muhammed isminin de sıfatın mahalli olduğunu söylemektedir. “Allah göklerin ve yerin nûrudur”²⁴⁹ âyet-i kerimesine göre nûrun hakîkati, bir tek şeydir. Allah kendisine nûr dediği gibi kelâmına da nûr demektedir.

²⁴⁶ Topaloğlu, “Allah”, *DİA*, C. 2, s. 491.

²⁴⁷ Ebû’l-Müntehâ, *a.g.e.*, s. 26.

²⁴⁸ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, Vr. 84b

²⁴⁹ Nûr suresi, 35.

Bu yüzden bütün mevcudatın hakîkati bir tek nûrdur. Bir olan, çok olamayacağı gibi bölünme de kabul etmez.²⁵⁰

Fethü'l-Maârif, nûr âyetinin ifadesine göre gökler ve yerin, vâcibü'l-vücûd olan Allah'ın nûruyla dolu olmasına rağmen, göklerin ve yerin Allah Teâlâ'yı anlama ve bilme kudretine sahip olmadığını, dolayısıyla Hakk'ı bilme ve anlama liyakatinin yalnızca insana verildiğini bildirmektedir. Bir kutsi hadise dayanarak Allah'ın, “Âlemi sizin için ve sizi kendim için yarattım”²⁵¹ dediğini nakletmektedir.²⁵²

Allah'ın, bütün enbiyâyı ve evliyâyı, gayb âleminden şehadet âlemine hidâyetin ortaya çıkması için gönderdiğini bildiren Fethü'l-Maârif, göklerin ve yerin ilahının Allah olduğunu, Hakk'ın kelâmını kabul ederek özünü şüphelerden arındırmayanların kâfir olacaklarını hatırlatmaktadır.²⁵³

Sözlerine harfler üzerinden açıklama getiren Fethü'l-Maârif, lafzatullah'ın beş harften oluştuğuna ve bu harflerden her birisinin derin manalar ihtiva ettiğine dikkat çekmektedir. Ona göre Allah (الله) ismini oluşturan bu beş harfin okunuşları esas alındığında 14 harf (ال ف ل ا م ل ا م ل ا م ل ا م ل ا م ل ا م ل ا م ل ا م ل ا م ل ا م ل ا م ل ا م ل ا م ل ا م ل ا م ل a) yapmaktadır. Muhammed (م ح م د), insan (انسان) ve maârif (م ع ا ر ف) kelimeleri de beşer harflidir. Yine Muhammed (م ح م د) isminin okunuşu da 14 harftir (الركهيعص طس حم ق). Fethü'l-Maârif, mukattaa harflerinin de 14 harf (الركهيعص طس حم ق)ten oluştuğunu, bu 14 harfin de Âdem'in yüzünde yazılı olan Allah kelâmı olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla Allah kelâmı zevale ermez, ölümsüzdür ve Kur'ân-ı Kerîm'deki harflerin esasıdır.²⁵⁴ Zaten Hazret-i Peygamber de “Allah, Âdem'i kendi suretinde ve Rahman suretinde yarattı”²⁵⁵ buyurmaktadır. Bu hadîs-i şerifin ifadesine göre Âdem, Allah'ın ve Rahmân'ın suretidir.²⁵⁶ Allah'ın her şeyi kuşatıcı oluşu Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle ifade edilmektedir:

²⁵⁰ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 159b.

²⁵¹ Hadîs-i kutsî.

²⁵² Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 117b-118a.

²⁵³ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 122b.

²⁵⁴ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 160a.

²⁵⁵ Meclisî, *a.g.e.*, C. XI, s. 111; Kuleynî, *a.g.e.*, C. IV, s. 342. Bu ifadeler Tevrat'ta şu şekilde geçmektedir: “Tanrı, insanı kendi suretimizde, kendimize benzer yaratalım, dedi, Denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, evcil hayvanlara, sürüngenlere, yerüzünün tümüne egemen olsun. Tanrı, insanı kendi suretinde yarattı. Tanrı suretinde yaratılmış oldu.” (Tevrat, Yaratılış, 1: 26-27)

²⁵⁶ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 121b.

Rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır. Onu, bana karşı gelmekten sakınanlara yazacağım. Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları resûle, o ümmî peygambere uyan kimselerdir.²⁵⁷

Fethü'l-Maârif'e göre, bu âyet-i kerimede Hakk Teâlâ, rahmetinin her şeye yeteceğini ve rahmetini ümmî bir nebî olan peygambere tabi kimselere vereceğini bildirmektedir. Yine Allah'ın, Tevrat'ta ve İncil'de, "Senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır"²⁵⁸ diye buyurduğunu ifade etmektedir. Fethü'l-Maârif, Hakk'ın, rahmet cihetinden her şeye sığdığını söylüyor. Çünkü O, sayı cihetinden tektir. Sayı, isimlendirme açısından, yoksa müsemmâ birdir. Kendi ismiyle isimlendirilen müsemmadır. O, isimlendirme açısından ilktir, sondur; zâhirdir, bâtındır. Bütün bu isimlerin müsemması ise evvelde, âhirde, zâhirde ve bâtında tektir. Bu isimlerin bildirdiği dışında bir müsemmâ yoktur. Bu müsemmâ dışında herhangi bir şey mevcut değildir. Âyette, "Allah her şeyi kuşatmıştır"²⁵⁹ buyurulmaktadır. Her şeyi kuşatan Allah ismidir.²⁶⁰ Bu sebeple Fethü'l-Maârif, "Lâ mevcûde illallah" (Allah'tan başka varlık yoktur) demektedir. Bu müsemmadan ayrı bir şeyin varlığı mümkün değildir.

Fethü'l-Maârif, "Elif Lâ Mîm. Allah, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayandır"²⁶¹ âyetindeki Elif Lâ Mîm'in, Allah'ın ismi olduğunu, çünkü bütün harflerin bir hakîkate işaret ettiğini ve bu hakîkatin de Allah'ın hakîkati olduğunu söylemektedir. Kitabın aslının harflere, harflerin de bir tek harfe dayandığından hareketle âlemi, harflerden oluşmuş bir kitap gibi düşünen Fethü'l-Maârif, harflerin Kur'ân-ı Kerîm'de ve diğer semavî kitaplarda bildirildiğini belirterek Kur'ân-ı Kerîm'in ve diğer semavî kitapların aslının mukattaa harfleri olduğunu söylemektedir. Onun düşüncesine göre bu harflerin anlaşılması için düşünen bir varlığa yani insana ihtiyaç vardır. Eğer Âdem (insan) olmasaydı, ne harf olurdu ne de ses. Dolayısıyla Âdem, Allah'ın bütün isimlerinin sırrıdır. Yani Âdem, Hakk'tır. Fethü'l-Maârif, İnsanın suretinin hidâyet olduğunu belirterek, bu suretteki hatların, Kur'ân-ı Kerîm'in harfleri olduğuna işaret etmektedir.²⁶²

²⁵⁷ A'râf suresi, 156-157.

²⁵⁸ Mü'min suresi, 7.

²⁵⁹ Nisâ suresi, 126.

²⁶⁰ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 47a-47b.

²⁶¹ Ali- İmrân suresi, 1-2.

²⁶² Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr.152a.

Fethü'l-Maârif, kendi isminin de “Maârif” olduğu gerçeğinden hareketle Muhammed’in Allah’ın zâtı ve sıfatı olduğunu, Maârif’inse o zât ve sıfatın kudret, keramet ve hikmeti olduğu iddiasında bulunmaktadır.²⁶³

Allah (ﷻ) isminin beş harf olması gibi Maârif (م ع ا ر ف) ismi de beş harftir. Allah zü'l-celal hazretleri kerametini bu beş harf ile yani havass-ı hamse ile yürütmektedir. Allah ismindeki keramet, Maârif’te zuhûr etmektedir.

3.2.1.1.1. Hakk

Hakk kelimesi Sözlükte, “adalet, hukuk ve geleneğin getirdiği şey, gerçek ve doğru olan şey, iddia ve savunma sonucunda varılan kararda gerçeğe uygunluk, davada geçerlilik, harcanmış emek, emek karşılığı alınan ücret, bir işten düşmesi gereken hisse pay, hukuk yönünden tanınmış çıkar, uygun, münasip”²⁶⁴ gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Hakîkate uygun anlamına da gelen hak kelimesini Ragıb el-İsfahanî şu şekilde açıklamaktadır:

1. Bir nesneyi hikmetin gerektirdiği şekilde var edene hak denir. Bundan dolayı Allah’a, Hakk denmiştir. 2. Hikmetin gerektirdiği şekilde var edilmiş olana hak denir. Allah’ın bütün fiilleri haktır, ölüm haktır, diriliş haktır denmesi gibi. 3. Bir şeyle ilgili onun kendi özünde bulunduğu durumla mutabık, uygun olan inanca hak denir. Bir kimsenin inancı haktır, denmesi gibi.²⁶⁵

Hakk, esmâü'l-hüsna arasında sayılan Allah’ın sıfatlarından birisidir. Gerçekten var olan, varlığı zorunlu olan, inkarı caiz olmayan, varlığında şüphe bulunmayan, varlığı, ilah ve rab oluşu hak olan, eşyayı var eden, gerçek anlamda mülk sahibi olan, yok olmayan, hakkı izhar eden ve âdil olan anlamlarına gelmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de “Bu böyle. Çünkü Allah, hakkın ta kendisidir”²⁶⁶ buyurulmaktadır. Hakk kelimesi, değişik anlamlara gelmek üzere Kur’ân-ı Kerîm’de 221 defa geçmektedir: Kur’ân, vahiy, risâlet, İslâm, adalet, tevhid, doğru, gereklilik, ihtiyaç, mal, nasip, beyan, doğru haber, Kâbe’nin kible olması...²⁶⁷

²⁶³ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr.153a.

²⁶⁴ Yaşar Çağbayır, *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkçenin Söz Varlığı 1-5, Ötüken Türkçe Sözlük*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2007, C. 2, s. 1840.

²⁶⁵ İsfahanî, a.g.e., s. 417-418.

²⁶⁶ Hac suresi, 6; Cuma suresi, 62; Lokmân suresi, 30.

²⁶⁷ Karagöz, a.g.e., s. 126.

İbn-i Arabî, “Mutlak” ya da “Gerçek” söz konusu olduğunda, ilahî dinlerin terminolojisine göre ona Allah ismini vermesine rağmen, Allah’ın Zât’ından bahsederken Hakk kelimesini kullanmaktadır. Mutlak Varlık olarak Hakk’ın hiçbir sıfatla sıfatlanamayacağı için insan idrakinin fevkinde bir varlık olduğunu, oysa insan idrakinin bir şeyi kavrayabilmesi için o şeyin bazı sıfatlarla nitelenebilir olması gerektiğini bildirmektedir. Varlık, lâ-taayyün mertebesinde kaldığı sürece insan idrakinden uzaktır. Bu sebeple bu mertebeye taayyünsüzlük, gayb-ı mutlak, mutlak bilinmezlik ismi verilmektedir. Felsefî bakımdan Hakk’a Vücûd (Varlık) denmektedir. Tecellî gerçekleşmediği için bu mertebede Hakk’a Ahad (Bir) de denir. Ancak buradaki Bir, kesretin karşısı olan sayısal bir’lik değildir. Bu mertebede mahza varlık olan Hakk’a, Mutlak Varlık da denebilmektedir. Mutlak Gayb olan Hakk, insan idrakinin fevkinde olduğu için bir Sır’dır. Mutasavvıfların Kenz-i Mahfî dedikleri ve “Gizli bir hazine idim, bilinmek istedim, mahlukatı yarattım”²⁶⁸ kutsî hadisinde bildirilen gizli hazine ya da sır, bu mertebeyi ifade etmektedir. İbn-i Arabî, buna Amâ’ (körlük ya da dipsiz karanlık) ismini vermiştir. Bilinmek istemesi dolayısıyla isimler ve sıfatlar olarak tecellî etmeye başlar. İsimler ve sıfatlar olarak tecellî eden Hakk için bütün isimleri kuşatıcı (ism-i a’zam) olarak Allah denmektedir. Hakk, bilinmeyi murad ettiği için kendisini cismanî ya da ruhanî varlıklar biçiminde göstermektedir. Hakk, kendisini ortaya çıkardığı kadarıyla Hakk’tır. Her şey, kendisine mahsus bir biçimde Hakk’ı göstermektedir. Maddî ya da nûranî varlıklar, Hakk’ı göstermelerine rağmen Zât-ı İlahî’nin önünde zulmanî ve nûranî perdelerdir. Zaten yaratılmış bir varlık olan insanın bizzat kendisi, O’nu doğrudan görmesinin önündeki en büyük engeldir. Kendisini belirli bir isim aracılığıyla izhar eden Hakk’ın adı artık Rabb’dır. Her türlü nitelemeden uzak olan Zât-ı İlahî anlamında değildir. Bu yüzden “Nefsini bilen Rabbini bilir”²⁶⁹ denmektedir. İnsan ne kadar terakkî ederse etsin, Zât-ı İlahî hakkındaki bilgisi, Rabbinden öteye geçemez. Yaratılmışların en mükemmeli olan insan da Hakk’ı, âlemde kendisini izhâr ettiği kadar bilebilir.²⁷⁰ Varlık hak, yokluk ise bâtıldır. Yoktan hiçbir şey çıkmayacağına göre zuhûr, varlık içinde olur. Öyleyse mülk âleminde de melekût âleminde de zuhûr eden her şey Hakk olur.²⁷¹

²⁶⁸ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2016; Meclisî, *a.g.e.*, C. LXXXIV, s. 199.

²⁶⁹ Meclisî, *a.g.e.*, C. II, s. 32.

²⁷⁰ Toshihiko İzutsu, *İbn Arabî’nin Füsûs’undaki Anahtar-Kavramlar*, Ahmed Yüksel Özemre (çev.), 4. Basım, İstanbul: Kaknûs, 2015, s. 63-73.

²⁷¹ Ahmed Avni Konuk, *Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi*, Mustafa Tahralı (hızl.), İstanbul: İz Yayıncılık, 1992, s. 90.

Bilinmek için kendisini âleme izhar eden Hakk'tır. Hakk'ın kendisini izhâr ettiği şey, kendisine bilinç bağışlanmış olan insan ise nefsinde ortaya çıkanın Hakk olduğunu da sezgisel olarak bilir.²⁷²

Fethü'l-Maârif, enbiyâ ve evliyâyı gayb âleminde şahadet âlemine hidâyet için gönderenin Hakk olduğunu ve insanların bu yüzden hamd ettiklerini bildirmektedir. Çünkü insana üflenmiş nefes, Hakk'a hamd etmesi içindir. Allah'ın kelâmı, bir ve tek olan Allah'ın hidâyet nûrudur. Bu nûr, âlemlere hidâyet olmak üzere gönderilmiştir. Âleme gönderilen bu nûr olmasa, insanlar âlemin Hakk'a ayna olduğunu bilemezlerdi. Aslında âleme hidâyet olarak gönderilen Hakk'ın kadîm kelâmı (kûn)dur. Allah, kendisini nûr olarak vasıflandırdığı gibi kelâmına da nûr demektedir. Bu nûrun bir ismi nûr-ı nübüvvet, bir ismi nûr-ı velâyettir. İkisi bir tek nûrdur. Bu nûr nebîde zuhûr edince mucize, velîde zuhûr edince keramet adını almaktadır. Bu nûr, hem âlemlere rahmettir, hem de ruhtur. Hakk Teâlâ, Zât-ı Mutlak'tır. Bazı müfessirler ve irfan ehli buna Yâsîn ismini vermektedirler. Yâsîn ismi sadece insanda zuhûr etmektedir. O, hidâyet nûrudur, kelâm-ı Bârî'dir, Rabb'in emridir, yani ruhtur. Her şeyin aslı, esası budur ve her şey onunla dirilir. Her şey onunla bilinmektedir. Bütün canlılara can odur. Böyle olunca Hakk, bizlere ve bütün âlemlere hidâyet verici Tanrı'nın Mehdi'sidir. Nebî de, velî de o hidâyetin nûruyla bilinmektedir. Mahlukatın en faziletlisi ve mevcudatın en şerefli Yâsîn'dir. Ona mazhar olan kimse de Yâsîn olur, âlemin ruhu ve Bârî'nin emri olur, risâletin nebîsi ve velâyetin velîsi olur. Beşeriyet mertebelerinden çıkarak melekîyyet mertebesinde Hakk'ı görür ve Hakk'ın hidâyeti olur. Kur'ân-ı Kerîm'de bunun için "Elif Lâmi Mîm. Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir (hidâyettir)"²⁷³ buyurulmaktadır. Burada ifade edildiğine göre o kitap müttakiler hidâyettir, müttakiler de âleme hidâyettir. Yine Kur'ân-ı Kerîm'de, "Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"²⁷⁴ buyuruluyor. Bu âyette kast edilen mana, "ey insan, ey Muhammed, seni âlemlere ruh ve rahmet olarak gönderdik" demektir.²⁷⁵

Bu konuyu Hurufilik açısından ele alan Fethü'l-Maârif, "Yanlarında kitabın ilmi bulunanlar"²⁷⁶ âyetiyle kast edilenin Âdem olduğunu, Âdem'den muradın da Hakk olduğunu bildirmektedir. Buna göre Hakk'tan murad Muhammed Ali'dir. Muhammed

²⁷² İzutsu, *a.g.e.*, s. 60.

²⁷³ Bakara suresi, 1-2.

²⁷⁴ Enbiyâ suresi, 107.

²⁷⁵ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 2a-3b.

²⁷⁶ Ra'd suresi, 43.

Ali'den murad Maârif'tir.²⁷⁷ Fethü'l-Maârif burada Maârif ismiyle kendisini kast etmektedir. Çünkü Hakk'ın mürşid olduğunu, Muhammed'in ilim, Ali'ninse o ilmin kapısı olduğunu Fethü'l-Maârif bildirmektedir.²⁷⁸ Ona göre mürşidin emri Hakk'ın emridir. Bu şekilde bilmeyen marifete ulaşamaz. Böyle bir vaziyette ölen kimse de imansız gitmiş olur.

Fethü'l-Maârif, insanların bu dünyaya gelme amacının Hakk'ı bilmek, Hakk'la olup Hakk'ı anlamak olduğunu söylemektedir. Ona göre farzların başında, kişinin kendi hâl ilmini bilmesi ve Hakk'ı dünyada iken görmesi, gelmektedir.

Fethü'l-Maârif, Âdem ile Havvâ'nın varlık yönünden Hakk'a kıyaslanması halinde bir zerre kalacağını söyleyerek o zerreyi de Hakk'ın deryasına katmakla insanın Hakk ile Hakk olacağını belirtmektedir.²⁷⁹ Ona göre Âdem'in yüzü, Hakk'ın zuhûr ettiği bir aynadır. Dolayısıyla Hakk, bütün insanların yüzünde tecellî etmektedir. Fethü'l-Maârif, Hakk'ın yüzünün, suretinin ve cennetteki didarın da bundan ibaret olduğunu düşünmektedir. Birçok âyette, "Sizi bir tek nefisten yarattı"²⁸⁰ buyuruluyor. Hakk'ın Zâtı, vahdet mertebesine tecellî ettiğinde, artık ilahî isim ve sıfatlar orada icmal olarak mevcuttur. Bu mertebe, isim ve sıfatlar mertebesidir. Hakk'ın bu mertebedeki adı Allah ya da İbn Arabî'nin ifadesiyle Rahmân'dır. Kesret ise isimlerin icabına uygun olarak kuvveden fiile çıkmış Hakk'tır. Kesret âlemi, "kûn" ilahî hitabıyla zuhûra gelmiştir. Hakk'ın Rahmân ismini aldığı bu mertebe, kesretin vahdet halinde olduğu mertebedir. Bu mertebedeki isimler, varlıklar halinde tecellî ettiği için bir yönüyle Zât-ı Mutlak'a, diğer yönüyle varlıklara dönüktürler. Bütün isimleri kapsayıcı olması itibarıyla Allah ismi ile Rahmân ismi arasında bir fark bulunmamaktadır. İlahî isimlerin tecellîgâhı (zuhûr yeri) olan âlemin âlem olabilmesi için bu isimlere ihtiyacı vardır. Bu manada âlem, Rahmân isminin içinde kuvve olarak vardır. Varlık bilimi açısından âlemin Mutlak Varlık'la bir ilişkisi bulunmamaktadır. Âlemin yaratıcısı ve son dayanağı yine Rahmân ismidir.²⁸¹ Kur'an-ı Kerîm'de bu hususa şöyle işaret edilmektedir:

²⁷⁷ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 135b-136a.

²⁷⁸ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 123b.

²⁷⁹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 66b-67a.

²⁸⁰ Nisâ sûresi, 1; En'âm suresi, 98; A'râf suresi, 189; Zümer suresi, 6

²⁸¹ İzutsu, *a.g.e.*, s. 97-98.

Allah’a karşı gelmekten sakınanları Rahmân’ın huzurunda bir elçiler heyeti gibi toplayacağımız, suçluları da suya koşan susuz develer gibi cehenneme sevk edeceğimiz günü düşün!²⁸²

Hakk’ın uluhiyet mertebesi de denilen bu mertebeye, Vücûd-ı Hakîkî veya Hakikat-i Muhammediyye adı verilmektedir. Zât-ı İlahî’nin ilk taayyün mertebesi olan bu mertebeye ceberût âlemi de denir. Henüz hiçbir mevcûdun zuhûra gelmediği bu mertebede Fethü’l-Maârif’e göre zât sıfatın, sıfat mevsufun ve kelâm mütakellimin aynıdır. Allah’ın kelâmı, Hakk’ın nefhası olup Âdem (insan)’in konuştuğu dille yazılmıştır. Fethü’l-Maârif’e göre eğer bu ilahî kelime olmasa Âdem’in yüzü bilinmez, Âdem’in yüzünde Hakk görünmezdi. Allah kelâmının sırları bilinmez, semavî kitaplar da ortaya konulamazdı.²⁸³ Kur’ân-ı Kerîm’de bazı surelerin evvelinde bulunan 29 harften yirmi sekizi, adı zikredilen peygamberlerin sembolüyken, yirmi dokuzuncusu Hakk’tır. Kadîm kelâm ilmi, Hakk’ın hem zâtı, hem sıfatıdır. Bütün mevcudat, ilim yönüyle Hakk’ın sıfatıdır. Ancak insan, Hakk’ın zâtının mazharıdır. Çünkü hadîs-i şerifte, “Ben yerlere ve göklere sığmadım. Bir mümin kulunun kalbine sığdım”²⁸⁴ buyurulmaktadır. İnsanın meydana gelişinde bütün ilahî isimlerin tecellî ettiği kabul edilmektedir. Bundan dolayı insan, her şeyi kendinde cem etme ve kavrama özelliğine sahiptir. Bu özelliğiyle âlemde bulunan bütün sıfatları nefsinde toplamaktadır. İnsan dışındaki her bir varlık, Hakk’ın ancak bir yönünü yansıtır. İnsansa bütün yönlerine mazhardır. İnsan, Hakk’ın bütün varlık âlemine yayılmış tecellîlerinin suretlerini tevhid ettiği kadar, bunun bilincine de varmaktadır. Bu yüzden insanda Hakk’ın vahdetine mukabil her şeyi kapsayan bir vahdet gerçekleşmektedir. Bu manada insan, Hakk’ın sureti sayılmaktadır. Burada kast edilen suret, Hakk’ın ferdî sureti olmayıp esmâü’l-hüsna’dan, yani ilahî sıfatlardan başka bir şey olmayan, idrak edilebilir bir surettir. Bu bakımdan Hakk, mükemmel biçimde insanda tecellî etmektedir. Hakk’ın mükemmel tecellîsine mazhar olan da insan-ı kâmilidir. Cem etme özelliğiyle tam olarak donatılmış olan kâmil insan, bir yandan bütün esmâ-i hüsnâyı nefsinde cem etmesi sebebiyle kâmil bir kuldur, diğer yandan Hakk’ın kendisidir.²⁸⁵

Hakk ile kul arasında bulunan yetmiş bin perdeden söz edilmektedir. Fethü’l-Maârif’e göre bu perde “kün” (كُنْ) harfleri sayısı kadardır. Ebced hesabıyla kâf ve nûn 70

²⁸² Meryem suresi, 85-86.

²⁸³ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 69a-69b.

²⁸⁴ Aclûnî, *a.g.e.*, 2/195.

²⁸⁵ İzutsu, *a.g.e.*, s. 302.

yapmaktadır. Allah katındaki günler, insanların hesabıyla bin yıl²⁸⁶ olduğuna göre, insanlar için ezelî ve ebedî perde olan kâinattır. Yani bu perde, insan tabiatında bulunan dört unsurdur.²⁸⁷

Âdem'in varlığını, Hakk'ın varlığına delil sayan Fethü'l-Maârif, mürşid-i kâmil ile konuşan kimsenin Hakk ile konuşmuş olacağına işaret etmektedir. Ona göre "Lâ-ilâhe illallâh Muhammedün Resulullâh"²⁸⁸ ifadesini bir hakikat bilmeyen kimsenin, "İşte onlar gerçek kâfirlerdir"²⁸⁹ âyetine istinaden kâfir olacağını söylemektedir. Peygamber, Hakk Teâlâ'dan ayrı bir varlık değildir. Çünkü sıfat, mevsufun aynıdır. Hadîs-i şerifte, "Allah, yeri ve gökleri yaratmadan önce bin sene Tâ Hâ ve Yâ Sîn okudu"²⁹⁰ buyuruluyor. Bu hadîs-i şerifin manasına göre yer ve gökler yaratılmadan önce Yâsîn hitabına muhatap olan Hazret-i Muhammed mevcuttur. Çünkü o, kadîm kelâm (kün)dir. Kelâm ise mütekellimin aynıdır. Fethü'l-Maârif,

Onlar ki Allâh'ı ve elçilerini inkâr ederler, Allâh ile elçilerinin arasını ayırmak isterler, 'kimine inanırız, kimini inkar ederiz' derler; bu ikisinin (inanmakla inkarın) arasında bir yol tutmak isterler. İşte onlar gerçek kâfirlerdir. Biz de kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır.²⁹¹

âyetlerine göre Allah'ın resulünü Hakk'tan ayırmak isteyen, Hakk'tan ayrı kabul eden kimsenin kâfir olacağını ve kafirlerden uzaklaşmayan (teberrâ etmeyen) kimsenin imansız sayılıp katlinin vacip olacağını söylemektedir. İnsanı Hakk'tan ayırmanın Şeytan'ın işi olduğunu söyleyen Fethü'l-Maârif, Hazret-i Peygamber'i ve diğer peygamberleri Hakk'tan ayırmak isteyenlerin kâfir olacağına da işaret etmektedir.²⁹²

Hazret-i Ali'nin, "Her mabud maksud ve her maksud mabuddur" dediğini kaydeden Fethü'l-Maârif, mürşidin bir olduğunu, Hakk'ın bir olduğunu, mabudun ve maksudun da bir olduğunu söylemekte ve Hakk'tan başka maksud edinenin şirke düşeceğini bildirmektedir.

²⁸⁶ Gökten yere kadar bütün işleri Allah yürütür. Sonra bu işler, süresi sizin hesabınızla bin yıl olan bir günde O'na yükselir. (Secde suresi, 5)

²⁸⁷ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 140a-140b.

²⁸⁸ Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed, Allah'ın rasulüdür.

²⁸⁹ Nisâ suresi, 151.

²⁹⁰ Hadîs-i şerif.

²⁹¹ Nisâ suresi, 150-151.

²⁹² Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 159a-19b.

3.2.1.1.2. Rahmân

Rahmân kelimesi, “bütün yaratılmışlar hakkında hayır ve rahmet irade buyuran, sevdiğini, sevmediğini ayırt etmeyerek bütün mahlukatını sayısız nimetlere gark eden”²⁹³ anlamında Allah’ın yüce isimlerinden birisi olarak kullanılmaktadır. Sözlükte “kadının rahmi” anlamındaki “rahm” kelimesinden türetildiği ve yine akrabalık ifade etmek üzere kullanılan “rahim” kelimesinin de “aynı rahimden dünyaya gelen” anlamına geldiği bildirilmektedir. Acımak, merhamet etmek, şefkat duymak anlamındaki “rahmet” kelimesiyle de ilişkisi vardır. Ancak Râgıb el-İsfahanî, eserinde rahmet kelimesinin, insan için kullanıldığında “acıma, yufka yüreklilik, şefkat gösterme” anlamını ifade etmesine rağmen Allah için kullanıldığında “ihsan etme, bahşetme, lutfetme”²⁹⁴ gibi anlamlara geleceğine dikkat çekmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, insanların tabiatlarına acıma, şefkat ve yufka yüreklilik gibi duyguları verirken ihsan etmeyi kendisine tahsis etmiştir. Bu yüzden *Müfredat*’ta, “rahmet olarak (ya da ihsanı) her şeyi kuşatan, her şeyi içine alan” anlamına geldiği için Rahmân isminin Allah’tan başkası için kullanılmasının doğru olmadığını, “rahmeti çok olan” anlamına gelen Rahîm isminin başka varlıklar için kullanılmasında ise mahzur olmadığını belirtmektedir.²⁹⁵ Allah, dünyada Rahman, âhirette Rahîm’dir sözü kullanılmaktadır. Bunun anlamı, Allah’ın ihsânı dünyada mümin olsun, kâfir olsun herkesi kapsar; âhirette ise yalnızca müminlere mahsustur. İslâmî kaynaklarda Allah’ın isimlerinden birisi olarak Rahmân ismi “çok merhametli, en müşfik;²⁹⁶ bağışlayan, esirgeyen; affeden, koruyan”²⁹⁷ gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

Rahmân kelimesi merhamet etmek, bağışlamak, affetmek anlamlarıyla Kur’ân-ı Kerîm’de 57 defa geçmektedir.²⁹⁸ Tesniye ve çoğul yapılmaksızın Kur’ân’da müfred biçimiyle ve lâm-ı tarifli olarak kullanılan bu kelime “çok merhametli, çok nimet verici, çok müşfik” anlamlarını ihtiva ettiği için Türkçede tek kelimeyle ifade etmek zor görünmekte, dolayısıyla Besmele’nin tercümesi yapılırken “Rahmân ve Rahîm Allah’ın adıyla...”²⁹⁹ biçiminde ifade edilmek suretiyle bu kelimeler korunmaya çalışılmaktadır. Rahmân sıfatının Rahîm sıfatından daha kapsamlı olması dolayısıyla Allah, yarattığı bütün varlıklarına merhamet etmektedir. İnsanlara emeklerinin karşılığını verdiği gibi bir

²⁹³ Tatlısu, *a.g.e.*, s. 29.

²⁹⁴ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 606-607.

²⁹⁵ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 606-607.

²⁹⁶ Karagöz, *a.g.e.*, s. 88.

²⁹⁷ Topaloğlu, Yılmaz ve Çelebi, *a.g.e.*, s. 110.

²⁹⁸ Karagöz, *a.g.e.*, s. 326.

²⁹⁹ Karagöz, *a.g.e.*, s. 326.

emek neticesi olmaksızın da sayısız nimetler vermesi Rahman isminin gereği ve yarattıklarına merhametinden dolayıdır. Dünya ve âhirette insanların saadetini istediği için Allah, onlara doğru yolu gösterecek peygamberler göndermiştir. Hazret-i Muhammed’e hitaben “Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik”³⁰⁰ âyeti bu manada kullanılmıştır.

Vahdetnâme’de Âdem’in yüzünün, Allah’ın sureti ve yüzü³⁰¹ olduğu bildirilmiştir. Çünkü Hazret-i Resulullah, “Allah, Âdem’i kendi suretinde ve Rahman suretinde yarattı”³⁰² buyurmuştur. Hadisteki “kendi sureti üzere” zât ismidir, “Rahmân sureti üzere” ise sıfat ismidir. Âdem (as) zât ile sıfat üzere yaratılmıştır. Zâtı sıfattan, vâsıfı mevsuftan, kelâmı mütekellimden ayırmak mümkün değildir. Buna göre Allah kelâmı, Âdem’in nutku (konuşması) yerine yazılmıştır, o da Hakk’ın nefhası (üflemesi)dir. Fethü’l-Maârif’in ifadesine göre bu ilahî kelime olmasaydı, Âdem’in yüzü bilinmezdi. Âdem’in yüzünde Hakk görülmezdi. Allah kelâmındaki sırlar ortaya çıkmaz ve semavî kitapların hiçbirisi yazılmazdı.³⁰³ Dikkat edilmesi gereken husus, “kün” kelimesi Hazret-i Ahadiyyet’in zâtıdır, “Yâsîn” sıfatıdır, bâ’nın altındaki noktadır. Bütün kâinatı kuşatan bu ilahî kelimedir. Âdem ile Havvâ’nın yüzünde ezelî ve ebedî olarak mevcuttur. O halde Âdem’in yüzü suretullah ve suret-i Rahmân’dır. Evliyânın ve enbiyânın cenneti orasıdır.

3.2.1.1.3. Zât

Zât, sâhip manasına gelen “zû”nun müennesidir.³⁰⁴ Bunun çoğulu “zevât” biçiminde kullanılır. Felsefe terimi olarak “Bir nesneyi, neyse o yapan gereçlerin tümü”³⁰⁵, “Bir şeyin kendisi (nefsi), aynı, cevheri, hakîkatı ve mahiyeti”³⁰⁶ anlamında kullanılmaktadır.

³⁰⁰ Enbiyâ suresi, 107.

³⁰¹ Bil ki vech-i Âdem ‘aleyhi’s-selâm vechullâh ve şûretullâhdır. (Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 69a)

³⁰² Allah, Âdem’i kendi suretinde ve Rahman suretinde yarattı. Bkz. Meclisî, *a.g.e.*, C. XI, s. 111; Kütüb-i Sitte, C. X, s. 288; Usûl-i Kâfî, Rûh, 4, 342. “Allah, Âdem’i kendi suretinde yarattı” biçiminde rivayet edenler ise bkz. Buhârî, İsti’zân, 1; Müslim, Birr, 155, Cennet, 28; Ahmed b. Hanbel, II, 244-251; Meclisî, *a.g.e.*, C. XI, s. 111; Kütüb-i Sitte, C. X, s. 288. Bu hadisin “Allah Âdem’i, Âdem’in kendi suretinde yarattı.” biçiminde anlaşılması gerektiğini söyleyenler de vardır. Bkz. İbn-i Hacer, 5/182-83. Bu ifadeler Tevrat’ta şu şekilde geçmektedir: “Tanrı, insanı kendi suretimizde, kendimize benzer yaratalım, dedi. Denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, evcil hayvanlara, sürüngenlere, yerüzünün tümüne egemen olsun. Tanrı, insanı kendi suretinde yarattı. Tanrı suretinde yaratılmış oldu.” Bkz. Tevrat, Yaratılış, 1: 26-27). İbn Arabî, bu hadis’in rivayet yoluyla olmasa bile keşif yoluyla sahih olduğunu söylemektedir. Bkz. İbn Arabî, *Fütuhât-ı Mekkiye (Besmele ve Fatihâ’nın Sırları)*, Ekrem Demirli (çev.), İstanbul: Litra Yayıncılık, 2015, s. 39.

³⁰³ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 69a.

³⁰⁴ Muallim Naci, *Lûgat-i Naci*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1978, s. 420.

³⁰⁵ Orhan Hançerlioğlu, “Öz”, *Felsefe Sözlüğü*, 6. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982, s. 300.

³⁰⁶ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 647.

Zât, mahiyet ve hakikat terimleri çoğunlukla birbirinin yerine ve aynı anlamda kullanılmaktadır. Farabî, felsefecilerin cevherle zâtı aynı anlamda kullandığını bildirmektedir. Kendi kendisiyle var olan, varlığını sürdürmesi için başka bir varlığa ihtiyaç duymayan şeklinde tanımlandığında, felsefedeki cevherle aynı manaya gelmektedir.³⁰⁷ İslâm kelâmcıları varlıkla zâtı (özü) önce ayırıp sonradan varlığı zâta katarken, filozoflar Allah konusunda varlıkla zâtı birleştirmekte, mümkün varlıklarda ise varlık ve zâtı birbirinden ayırmaktadırlar. Vahdet-i vücûd taraftarı olanlarsa varlık ve zâtı, Allah'ta da, eşyada da birleştirmektedirler.³⁰⁸

İslâm bilginleri, Allah'ın diğer varlıklardan sıfatlarıyla değil zâtıyla ayrıldığını söylemişlerdir. Çünkü isim, sıfat ve fiillerin olabilmesi için mutlaka zâtın olması gerekmektedir. Allah'ın zâtı, kendisiyle kâimdir. Varlığını hiçbir şeye borçlu değildir. Yine Zât-ı İlahînin var olmak için isim ve sıfatlara da ihtiyacı yoktur. Zât ve sıfat konusuna bir başka açıdan yaklaşan mutasavvıflar, isim ve sıfatları olmadan zâtın bilinemeyeceğini ileri sürerek zâtın isim ve sıfatlarıyla birlikte var olduğunu söylemektedirler. Ehl-i sünnet bilginleri zât ile sıfatları birbirinden ayırırken Mutezile bilginleri zât ile sıfatları birleştirme yönünde görüş ortaya koymaktadırlar. Ehl-i sünnet bilginleri, konuya temkinli yaklaşarak sıfatlar için “ne zâtının aynı, ne de gayrı” ifadesini kullanmaktadırlar.

Var olması açısından Mutlak Varlığa İbn Arabî, Zât ismini vermektedir. Zât, varlığını hiçbir şeye muhtaç olmayan, bizatihi varlık demektir. İbn Arabî, Zât'ın, Mutlak Varlığın özüne işaret ettiğini, dolayısıyla insan idrakinin üzerinde olduğunu söylemektedir. Ona göre, Zât için bir şey söylemek gerekirse kayıtsız şartsız Varlık denilebilir.³⁰⁹

Fethü'l-Maârif, sözlerden muradın mana, manadan muradın sıfat, esmâ ve sıfattan muradın da Zât olduğunu belirterek bütün isimlerin sırrının ve hakikatininse kadîm ilahî kelime (kûn) olduğunu bildirmektedir. Ona göre bu kadîm kelime Âdem'in yüzünde tecellî etmektedir. Dolayısıyla Âdem'in yüzü Allah'ın kelâmıdır, yani kitabullahtır. Ayın dolunay hâli, Peygamber'in mübarek cemâlidir. Onun cemâli, Hakk'ın zâtının cemâlidir. Allah kelâmının sırrıdır, ilahî kelimenin mazharıdır.³¹⁰ “Allah, göklerin ve yerin nûrudur”³¹¹ âyetinin beyanına göre nûrun hakikati bir tek şeydir. Bu sebeple kendi

³⁰⁷ Osman Demir, “Zât”, *DİA*, 2013, C. 44, s. 148-150.

³⁰⁸ Hilmi Ziya Ülken, *Varlık ve Oluş*, 2. Basım, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014, s. 126.

³⁰⁹ İzutsu, *a.g.e.*, s. 46.

³¹⁰ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 93b.

³¹¹ Nûr suresi, 35.

zâtına nûr dediği gibi kelâmına da nûr demektedir. Mevcudatın hakîkati ve mahiyeti bu bir tek nûrdur. Bir olan çok olmaz, bölünmez. Muhammed olmasa hiçbir şey olmaz.³¹² Fethü'l-Maârif'e göre Muhammed ismi, kadîm kelime olan Allah'ın zatî ismidir. Allah'ın bütün sıfatlarını kendisinde toplamıştır. Muhammed, Âdem ve Hâtem'dir. Allah'ın zâtı onun yüzünde tecellî etmiştir.³¹³ Kadîm ilahî kelimenin sembolü otuz iki harftir. İsim müsemmânın aynı olduğuna göre bu harfler kadîm zâtın ve sıfatlarının isimleridir. O zât, zevale ermez, ölümsüzdür.

Fethü'l-Maârif, vahdet-i vücûd konusuna öylesine dikkat çekmektedir ki varlık yanında yokluğu var kabul etmenin, yokluğu varlık saymanın, insanı şirke götüreceğini söylemektedir. Her ne surette olursa olsun Allah, bir tektir ve şeriki yoktur.³¹⁴ Mevcudatın içinde dolaşan, gözün içinde görünen Zât-ı Mutlak'tır. Mutlak Zât'ın zâtına ait isimler Mürîd isminde toplanmıştır. Mürîd, Allah'ın isimlerinden biridir. Tasavvufta sâlike mürîd denilmesi, Allah'ın isimlerinden birisiyle isimlendirilmesindendir. Bütün mevcudat, yanında mevcuttur. Her nereye baksa kendi vücudundan bir parça görür. Fakat mürşid ile bakacak olursa Hakk'ı görür. "Nefsini bilen Rabbini bilir"³¹⁵ sözü gereği mürrebî, rabbi olarak mürşidi kabul eden, kendisinde mürşidinin bir zerresini görüp gerçeği anlar. Kendisinin bir cüz'î irade olduğunun farkına varır.

Fethü'l-Maârif, bütün isimlerin zâtın ismiyle kâim olmasından hareketle Hakk ile Âdem'i birbirinden ayırmanın mümkün olmadığına işaret etmektedir. Çünkü kadîm ilahî kelimeye ait ilim, Hakk Teâlâ'nın zâtının ve sıfatlarının ilmidir. Çünkü Rabbü'l-âlemîn'in kadîm kelimesinden murad Muhammed Ali'dir. Muhammed Ali'den murad onun âli ve evladıdır. Âl ve evlattan murad, Allah'ın zâtıdır. Zâttan murad ise kişinin onu anlayıp idrak etmesidir.³¹⁶ Kadîm ilahî kelime olan "kûn", Hazret-i Ahadiyyetin yüce zâtı, Yâsîn ve yüce sıfatı bâ'nın altındaki noktadır. Bütün kâinatı ihata eden sır budur. Âdem'in ve Havvâ'nın yüzünde ezeli ve ebedi olarak yazılı olan ve yüzlerde görünen zâttır. Bu kadîm kelâm, yaratılmış (mahluk) değildir. Söz, söyleyenin sıfatı olduğuna göre kadîm kelâm, zâtullahtır, sıfatullahtır. Bir sâlik, ruhunu arındırır da Muhammed Ali'ye ulaşırsa, onun yolu taklit değil, tahkik olur.

³¹² Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 159b.

³¹³ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 95a-95b.

³¹⁴ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 159b.

³¹⁵ Meclisî, *a.g.e.*, C. II, s. 32.

³¹⁶ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 131a.

3.2.1.1.4. Esmâ

İsim, Türkçe Sözlük'te 1. Bir kimseyi, bir şeyi anlatmaya, tanımlamaya, açıklamaya, bildirmeye yarayan söz, nam, 2. Canlı ve cansız varlıkları, duygu ve düşünceleri, çeşitli durumları bildiren kelime³¹⁷ olarak açıklanmaktadır. T. Banguoğlu “Gerçekte veya tasavvurda bir varlığa ad olan kelimelere ad denir”³¹⁸ biçiminde, Muallim Naci ise “Zamanla ilgisi olmaksızın müstakil manası olan kelime”³¹⁹ biçiminde açıklamaktadır. Râgıb el-İsfahanî, “Kendisi aracılığıyla bir aslın, temelin ve zâtının, özünün bilindiği şey” olarak açıkladığı isim için “isimlerin bilinmesinin ancak müsemmânın bilinmesiyle ve onun suretinin zihinde veya hafızada belirmesiyle mümkün”³²⁰ olacağını belirtmekte ve somut karşılığı bulunmayan (müsemmâsı olmayan) isimlerden de söz etmektedir. Arapça kökenden gelen isim kelimesinin çoğulu “esmâ”dır.

Türkçeye “Güzel İsimler” biçiminde çevrilen Esmâü'l-Hüsna, Allah'ın isimleri için kullanılmaktadır. Allah'ın zâtı için kullanılan tek isim “Allah” ismidir. Diğerleri Allah'ın niteliklerini bildirmek için kullanılan sıfatlardır.³²¹ Bu sebeple tekili olan isim ile çoğulu olan esmâ ve müsemmâ (isimlendirilen şey) ile İslâm âlimleri ilgilenmişlerdir. İsmi tanımlı ve çeşitli ile isim ve müsemmâ konusunda değişik görüşler ileri sürülmektedir. Kerramiye ve Eş'ariye gibi mezhepler isim ile müsemmânın aynı olduğunu, Mutezile ise ismin müsemmâdan farklı olduğunu, ama isimlendirme ile aynı olduğunu düşünmektedir. Tartışmaların şu noktalarda yoğunlaştığı görülür: İsim ile ses ve harflerden oluşan yapı kast edilmekteyse, elbette bunun müsemmâdan farklı olması gerekir, eğer müsemmânın zâtı kast ediliyorsa o da tartışmaya açık bir konudur. Yine isim müsemmânın aynısı olsaydı, kar diyenin ağzı donar, ateş diyenin ağzı yanardı. Müsemmâsı olmayan isimler üzerinde de düşünmek gerekir. İsimlendirme (tesmiye) konusu ise müsemmâdan farklı bir şeydir.³²² Bu hususta İbn Arabî, bütün eşyanın kaynağı olan vücûdun, hayatın aynı olduğunu bildirerek şunları söylemektedir:

³¹⁷ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, s. 981.

³¹⁸ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, İstanbul: Baha Matbaası, 1974, s. 319.

³¹⁹ Muallim Naci, *a.g.e.*, s. 73.

³²⁰ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 253-254.

³²¹ Karagöz, *a.g.e.*, s. 72.

³²² İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, Bekir Karlığa-Bedrettin Çetiner (çev.), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1988, C. 2, s. 38-41.

Vücûdun çeşitli mertebelerdeki tecellîleri onun hareketinden ileri gelir. Hareket olan yerde, harekete getiren vardır ve harekete getiren “diri”dir. “Hayat” bir sıfattır ve sıfat vasıflanandan ayrı olmadığından onun aynıdır. Vücut, hayat ile vasıflanmış olunca kendi nefsin ve zâtını idrak etmesi icab eder. Bu ise, onun zâtına olan ilmidir. “İlim” de “hayat” gibi bir sıfattır. Bundan dolayı vücut, ilim ile de vasıflanmış olur. Hayat ve ilim ile vasıflanmış olan vücûdun, “irâde” ve “kudret” ile vasıflanmamış olması mümkün değildir. Çünkü bunlar onun gereçleridir. Vücutta bu sıfatların mevcudiyeti ile beraber sem’ (işitme), basar (görme), kelâm (konuşma) ve tekvin (var etme) sıfatlarının dahi mevcudiyeti gerekir. Bundan dolayı vücut, bu sayılmış olan zâtî yedi sıfat (ilim, irade, kudret, sem’, basar, kelâm, tekvin) ile vasıflanmıştır. Bunların önde olanı “hayat”tır. Çünkü hayatın olmadığı yerde ne hareket, ne ilim, ne kudret ve ne de var etme bulunur. Sıfat ismin kaynağıdır. Çünkü bir şeyde sıfat olmazsa, bir isim ile isimlendirilemez. Mesela kendisinde hayat sıfatı olmayan bir şeye “diri” ismi ve ilim sıfatı bulunmayan kimseye de “bilen, bilgili” ismi verilmez. Zât sıfat ile ve sıfat isim ile açığa çıktığından, isim sıfatın ve sıfat zât’ın zâhiri; zât sıfatın ve sıfat da ismin bâtını olur. “Şey” ismin zâhiri ve isim de “şey”in bâtını olur. Çünkü isimlenmiş olan “şey”, zâhir olduğu zaman, isim o şeyde gizlenip kaybolur.³²³

İslâm âlimlerini farklı düşüncelere sevk eden şey, maddî varlıkların isimlendirilmeleri yanında kendi zâtıyla mevcut olan Allah’ın da isimlendiriliyor olmasıdır. Çünkü Allah, diğer varlıklardan zâtı ve zâtına ait özellikleriyle ayrılmaktadır. Sıfatların insanlar için de kullanıldığı biliniyor. İnsanların hatta bütün mevcudatın akli, idraki ve bilgisi sonludur. Dolayısıyla sonsuz bir varlık olan Hakk Teâlâ’yı diğer varlıkların kavraması mümkün olmaz. Allah ismi, zâtın aynısı olsaydı, bu isimle o yüce varlık kavranmış olurdu. Bir şeyi isimlendirmek, onun zâtını tanıtmak veya onun hakkında bilgi vermektir. Bu da ismin müsemmâdan farlı olduğuna işaret eder. Hakk Teâlâ’yı isimlendirmek, onun zâtını tanıtmak değil, varlığını haber vermektir. Yine o yüce zât için kullanılan isim, bütün isimlerin en üstünü, en değerlisi olacaktır. Bilginin yüceliği, bilinenin yüceliğine bağlıdır. Bu yüzden en yüce isim, ism-i a’zamdır. O ismin gösterdiği müsemmânın varlığını bilmek bile bilgilerin en kıymetlisi, tekrarlamak ise zikirlerin en büyüğüdür. Bu ismin sırrını bile kavramak, en büyük sırra ulaşmak anlamına gelecektir. Bu yüzden Allah’ın bir yüce ismi (ism-i a’zam) var mıdır, yok mudur? Varsa bu isim hangisidir? Sorusunun cevabı da farklı şekillerde verilmektedir. Bazıları bu en büyük ismin “zü’l-Celâli ve’l-

³²³ Ahmed Avni Konuk, *Füsûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, Mustafa Tahrallı– Selçuk Eraydın (hızl.), İstanbul: İz Yayıncılık, 1992, s. 33-34.

ikrâm”, bazıları “el-Hayyü’l-Kayyûm”, bazıları ise Allah’a ait isimlerin tamamının ism-i a’zam olduğunu söylemektedirler.³²⁴ İbn Kesir (1301-1373) ise “Allah” isminin ism-i a’zam olmasının daha yüksek bir ihtimal olduğunu ileri sürmektedir.

Tasavvuf yolunu benimseyen insanlar, seyr ü sülûkü tamamlamak üzere Allah’ın isimlerini tekrarlamak suretiyle zikre (vird) devam ederler. Genellikle yedi isim (esmâ-i seba) tarîkat esmâsı olarak zikirde kullanılır. Bazı tarîkatlarda farklılık olsa da genellikle Lâ ilâhe illallah, Allah, Hakk, Hayy, Hû, Kayyûm, Kakhhâr isimleri esmâ-i seb’adan sayılmaktadır. Bu zikirlerin yapılmasına esmâ çekmek, esmâ zikri gibi isimler verilmektedir.³²⁵ Seyr ü sülûk esnasında okunan esmânın mânevî âlemden indirilen (esmâ-i münzel) olduğunu belirten Fethü’l-Maârif, bunların da Kur’ân’ın yazıldığı 28 harf ve 12 burca göre düzenlendiğini söylemektedir. Tarîkat esmâsı adı verilen 12 esmânın âdâb ve remizleri *Vahdetnâme*’de şu şekilde açıklanmaktadır:

Tablo 6
Yedi Esmâ

Sıra	Esmâ	Hâl	Anlamı
1	Lâ ilâhe illallah	Rızâ	Şeyhin rızasını gözetmek
2	Yâ Allah	Teslîm	Şeyhe teslim olmak
3	Yâ Hû	Sabır	Şeyhin imtihanlarına sabretmek
4	Yâ Hakk	İtikat	Şeyhe itikat etmek
5	Yâ Hayy	Killet-i taam	Az yemek, şeyhin izin verdiğiinden başka bir şey yememek
6	Yâ Kayyûm	Killet-i kelâm	Az konuşmak, şeyhin izin verdiği kadar konuşmak
7	Yâ Kakhhâr	Killet-i menâm	Az uyumak, uyurken yüzünü şeyhin bulunduğu semte döndürmek

Yedi esmâ ile seyr ü sülukünü tamamlayan sâlik, ardından beş furûât esmâsı ile ilerlemesine devam eder. Çünkü Allah’a giden yolun nihayeti yoktur. İnsanların dünya hayatı boyunca bu ilerleme devam edecektir.

³²⁴ İbn Kesîr, a.g.e., C. 2, s. 42-43.

³²⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 127.

Tablo 7
Furûât Esmâsı

Sıra	Esmâ	Hâl	Anlamı
1	Yâ Kâdir	Uzlet	Şeyhin izniyle halktan uzaklaşma
2	Yâ Cebbâr	Terk-i dünyâ	Fenâ fi'ş-şeyh
3	Yâ Kaviyy	Terk-i ukbâ	Fenâ fi'r-rasûl
4	Yâ Mâlik	Terk-i vücut	Fenâ fillâh
5	Yâ Vedûd	Terk-i terk	Şecere-i tayyibe hilâfeti ve mehdî-i devr sırrıdır

Seyr ü sülûkünü bu şekilde tamamlayan bir sâlik, şecere-i tayyibenin halîfesi makamına ulaşır. Bundan sonrasının seyr ü sülûkü ve esmâsı farklılaşır. Bu mertebeye gelen sâlik artık kâmil şeyh, mürşid-i âlem, maârif-i billah, hatm-i nübüvvet ve hatm-i velâyetin vârisi olur.³²⁶

3.2.1.1.4. Sıfatlar

Gramer kitaplarında sıfat, “Varlıkları niteleyen ya da belirten kelimeler”³²⁷ biçiminde, dinî literatürde ise sıfat, “Allah’ın zâtına nispet edilen bir mana, bir kavram”³²⁸ olarak açıklanmaktadır. Allah’a nispet edilen ilahî sıfatlar, 1. Sübûtî, 2. Selbî, 3. Fiilî olmak üzere üç grupta incelenmektedir:

- a) Allah’ın ne olduğunu anlatan sıfatlara sübûtî veya zâtî sıfatlar denmektedir. Var olmak, mevcut olmak gibi. Allah’ın zâtından ayrılmayan sıfatlar şunlardır: Hayat, ilim, irade, semî, basar, kudret, kelâm.
- b) Allah’ın ne olmadığını anlatan sıfatlara selbî sıfatlar denmektedir. Eksiklik, noksanlık ifade eden sıfatlar bu grupta değerlendirilmektedir. Allah, bu sıfatlardan tenzih edilir: Kıdem, bekâ, vahdâniyyet, muhalefetün lilhavâdis, kıyam binefsihi.

³²⁶ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 30b-31a.

³²⁷ Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, 6. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999, s. 132.

³²⁸ Topaloğlu, Yılmaz ve Çelebi, a.g.e., s. 113.

- c) Kâinatın yaratılışını ve idare edilmesini ifade eden sıfatlardır: Tekvin (yaratmak), yaşatmak, rızıklandırmak gibi. Kâinatta meydana gelen ne kadar iş, ne kadar eylem varsa, bunları ne tür ifade etmek mümkünse o kadar ilahî fiil vardır.³²⁹

Vahdetnâme'de sıfat konusu klasik kelâm ilminden farklı ele alınmaktadır. Fethü'l-Maârif'e göre Allah, bütün sıfatların mevsufu (niteleneni)dir. Sıfat da mevsufun aynıdır. Bütün mevcudat, hakîkatin evidir, yani beytullahtır, sıfatullahtır. Her şey, Allah'ın zâtıyla kâimdir. Gerçekte ise bütün felekler, arş ve beytullah Âdem'in yüzüdür.³³⁰ Âdem'in yüzü vechullah ve suretullahtır. Çünkü âyet ve hadîs-i şerifler buna işaret etmektedir. Allah Resulü, "Allah, Âdem'i kendi suretinde ve Rahman suretinde yarattı"³³¹ derken, Kur'ân-ı Kerîm'de, "Allah onun perçeminden tutmuştur"³³² buyruluyor. Yine Allah Resulü, "Allah, insanı kendi suretinde yarattı"³³³, buyururken bir âyette "Sizi bir tek nefisten yarattı"³³⁴ buyrulmaktadır. Mevcudatın ve bütün eşyanın sıfat olması, Allah'ın ilmine işaret etme yönüyledir. Yine Fethü'l-Maârif, mevcudatın esası ve başlangıcı olan kadîm ilahî kelime (kûn)nin, ezeli ve ebedî olan Hakk'ın zâtına sıfat olduğunu söylemektedir. Kelâmcıların tekvin (yaratma) adını verdikleri bu sıfat olmasa, sıfat mevsuftan, kelâm mütekellimden ayrı zannedilirdi.

Fethü'l-Maârif'in anlayışına göre Allah'ı bilme kudreti insana verilmiştir. İnsan olmasa, Hakk'ın zâtı bilinemez ve bu kadar ilahî sır gizli olarak kalırdı. Oysa Allah, bilinmeyi istemektedir. Buna göre vechullah (Allah'ın yüzü), Âdem'in yüzüdür. Kuvvetullah (Allah'ın kuvveti), Âdem'in ayağıdır. Hikmetullah (Allah'ın hikmeti) Âdem'in celâlidir. Kudretullah (Allah'ın kudreti), Âdem'in elidir.

3.2.1.1.5. Rü'yetullah (Allah'ın Görülmesi)

Rü'yet kelimesi sözlükte "göz ile görmek, bakmak, nazar etmek; kalple görmek, akılla müşâhede rütbesinde bilmek, görülen şeyi idrak etmek, tefekkür etmek"³³⁵ gibi anlamlara

³²⁹ Topaloğlu, Yılmaz ve Çelebi, *a.g.e.*, s. 113-121.

³³⁰ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 104b.

³³¹ Meclîsî, *a.g.e.*, C. XI, s. 111; Ebû Cafer Muhammed b. Yakub b. İshak Kuleynî, *el-Usûl mine'l-Kâfi I-IV*, 4. Basım, Tahran: Ketebetü'l-İslâmiyye, 1392, s. 342.

³³² Hûd suresi. 56.

³³³ Buhari, İsti'zan 1; Müslim, Birr, 115, Cennet, 28; Ahmed b. Hanbel, 2/244-251.

³³⁴ Nisâ sûresi, 1.

³³⁵ Hüseyin Remzi, *Lügat-i Remzi*, İstanbul: Hüseyin Remzi Matbaası, 1305, C. I, s. 609.

gelmektedir. İslâmî literatürde rü'yetullah, Allah'ın görülmesi meselesidir. Allah'ın görülüp görülemeyeceği meselesi, kelâmcılar arasında ciddî tartışmalara konu olmuştur.

Bu tartışmalardan birisi, dünya gözüyle Allah'ın görülüp görülemeyeceği meselesidir. Farklı İslâmî mezheplerin farklı görüşleri bulunmaktadır. Mesela, Allah'ı görmenin hiçbir şekilde mümkün olamayacağını, ancak ona iman edilebileceğini söyleyen Mutezile, iman konusunun zihinsel bir faaliyet olduğunu, insanın düşünce boyutunda Allah'ın varlığına kesin bir imana sahip olabileceğini ve zaten imanın da en üst seviyesinin bu olduğunu ileri sürmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'den gösterdikleri delil, “Gözler O’nu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder”³³⁶ âyetidir.³³⁷ Hazret-i Mûsâ’nın görme isteğine karşı Allah, “Sen beni göremezsın”³³⁸ cevabını vermişti. Haricîler ve Mürcie fırkaları da Mutezile gibi Allah'ın görülemeyeceğini, çünkü görme işinin, görülen şeyin mahluk (yaratılmış) olmasını gerektirdiğini iddia etmektedirler.³³⁹

Şia ise, dünyada da, âhirette de Allah'ın gözle hiçbir şekilde görülemeyeceğine inanmaktadır. Şia'nın bu noktada Mutezile, Mürcie ve Haricîler gibi düşündüğü görülmektedir. Şia'nın farklılığı, Allah'ı görme işinin gözle değil kalple olacağına inanmasıdır. Hazret-i Ali'ye “Tanrı’yı gördün mü?” diye sorulduğunda, “Görmediğim Tanrı’ya ibadet etmem, gözler O’nu görmez, ama kalpler görür” cevabını vermiştir.³⁴⁰

“Gözler O’nu idrak edemez”³⁴¹ âyetini, bu dünyaya ait fanî gözlerin Allah'ı göremeyeceği, âhirette ise ebedî bir hayat sürecektir olan insanların, oranın şartlarına uygun bir görme gücüne sahip olacakları, dolayısıyla bu yeni görme gücüyle Allah'ı görebilecekleri biçiminde yorumlayan Ehl-i Sünnet bilginleri, âhirete uygun bir keyfiyet içerisinde Allah'ın görülebileceğini kabul etmektedirler. Hatta, inkarcılar hakkında olan “Şüphesiz onlar, kıyâmet günü Rablerini görmekten mahrum bırakılacaklardır”³⁴² âyetini de ileri sürerek, âhirette müminlerin Allah'ı göreceği, ancak inkarcıların bundan mahrum kalacağı ifade edilmektedir.³⁴³ İslâm bilginlerinin genel kanaati, görme faaliyetinin var olan bir şey üzerinde gerçekleşeceğinden hareketle var olan Allah'ın görülmesinin de

³³⁶ En'âm suresi, 103.

³³⁷ Hayreddin Karaman ve Diğerleri, *Kur'ân Yolu, Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5. Basım, Ankara: DİB Yayınları, 2014, C. 2, s. 449.

³³⁸ A'râf suresi, 143.

³³⁹ Canan, *a.g.e.*, C. 14, s. 473-474.

³⁴⁰ Murtaza Mutahharî, *Âşinâî bâ-Ulûm-ı İslâmî: Kelâm, İrfan*, İran: İntişarât-ı Sadrâ (tarihsiz), s. 66.

³⁴¹ En'âm suresi, 103.

³⁴² Mutaffifin suresi, 15.

³⁴³ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 2, s. 449.

aklen mümkün olduğunu, ancak bu görme işleminin dünya gözüyle olmayıp âhirete ait şartlar içerisinde gerçekleşeceği yolundadır. Böyle düşünenler aşağıdaki âyet ve hadisleri delil olarak göstermektedirler:

O gün birtakım yüzler aydındır. Rablerine bakarlar.³⁴⁴

Şu ayı gördüğünüz gibi rabbinizi de öylece göreceksiniz.³⁴⁵

Bir de Allah'ın rüyada görülüp görülemeyeceği hususu vardır. Yine bunun mümkün olduğunu savunanlar bulunduğu gibi mümkün olmadığını söyleyenler de vardır. Rüya, bir hayal âlemidir. Orada görünenler, maddî varlıklara benzer biçimde görülmektedir. Allah, her türlü benzeyişten ve benzetişten münezzehtir.

Mutasavvıflar arasında yapılan rü'yetle ilgili tartışmalardan birisi de Hazret-i Muhammed'in miraçta Allah'ı görüp görmediği meselesidir. Bazı sufiler, Peygamber'in miraçta Allah'ı gördüğü kanaatindedirler. Bunlara göre, Allah ile konuşma imtiyazının Hz. Mûsâ'ya verilmesi gibi Allah'ı görme imtiyazı da Hz. Muhammed'e verilmiştir. Bazı sufiler "Gördüğünü göz yalanlamadı"³⁴⁶ âyetine istinaden bu görme işleminin baş gözüyle değil, kalp gözüyle olduğuna inanmaktadırlar. Bazı sufiler ise Hz. Peygamber de dahil dünyada hiçbir varlığın Allah'ı görmesinin mümkün olmadığını ileri sürerek Hz. Ayşe'nin, "Kim, Muhammed Rabbini gördü, diye iddia ederse yalan söylemiş olur"³⁴⁷ sözünü delil göstermektedirler.³⁴⁸

Fethü'l-Maârif, Hazret-i Peygamber'in Hakk'ın cemâlini müşâhede ettiğini belirterek, bu müşâhedenin, tarifi imkansız ve kendine has bir hâl olduğunu söylemektedir. Ona göre bu makam, "hüve hüve makamı" da denilen vahdet makamıdır. O makama, ne mürsel bir nebî, ne de bir melek ulaşabilir. Müminler için de Hz. Resulullah, "Beni gören, Hakk'ı görmüştür"³⁴⁹ buyurarak bu makama işaret etmektedir. Hatta Hz. Ali "Hakk ile benim

³⁴⁴ Kıyâme suresi, 22-23.

³⁴⁵ Buharî, Mevâkıbü's-Salât 14.

³⁴⁶ Necm suresi, 11.

³⁴⁷ Buharî, Salât 6, 26, Tefsir, Kaf 1, Tevhid 24; Müslim, Mesâcid 211 (633); Ebû Dâvûd, Sünnet 20 (4729); Tirmizî, Cennet 16 (2554).

³⁴⁸ Kalebazî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf, Taarruf*, Süleyman Uludağ (haz.), İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014, s. 75.

³⁴⁹ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No 2482. Bu hadis, bazı kaynaklarda "Rüyada beni gören, hakkı (gerçeği) görmüştür" biçiminde verilmektedir. Bkz. Buhari, tabir 2, 10; Müslim, rüya 10 /2266; Ebu Dâvud, Edeb 88 (5023).

aramda hiç hicâb yoktur”, “Perde açılrsa, yakînîm şimdikinden fazla olamazdı”³⁵⁰ buyurmaktadır.³⁵¹

Fethü'l-Maârif; Hakk'ın, Âdem ve soyunun tamamının yüzünde tecellî ettiğine işaret ederek Hakk'ın vechinin, suretinin ve cennetteki didarının bundan ibaret olduğunu söylemektedir.³⁵² Buna göre Allah insanların yaratılışı için hususî bir suret tercih etmiştir. Hazret-i Muhammed, Allah'ın kadîm kelâmıdır. Bunu bilmeyen kimse Hakk'ın zâtını göremez ve Hakk'ın didarından mahrum kalır. Yine Hazret-i Peygamber, “Rabbini, ayın dolunay hâlini gördüğünüz gibi göreceksiniz”³⁵³ buyuruyor. “Basireti olanlar için bunda elbette ibret vardır.”³⁵⁴ Bahsedilen hadîs-i şerifte bildirilen “dolunayın görülmesi gibi Hakk'ın görülmesi” sözleri basiret sahipleri için tecellîlerdir. Fethü'l-Maârif, Allah'ın kadîm kelimesini okuyup idrak edemeyen, orucun, bayramın, kadirin, teravihin, abdest ve namazın, ezan ve kâmetin hakikatini okuyup anlamayan, bütün bu ibadetleri layıkıyla yapmak suretiyle Hakk'ın dergâhına ulaştıramayan kimsenin cennette Hakk'ın didarından mahrum kalacağını söylemektedir.³⁵⁵ Bu ifadelerle göre Fethü'l-Maârif de Hakk'ın cennette görüleceği düşüncesinde Ehl-i Sünnetle aynı görüşü paylaşmaktadır.

Fethü'l-Maârif, üstü kapalı ifadeleri, kendi bakış açısıyla izaha çalışarak cennetten muradın Hakk'ın didarı olduğunu, bu dîdardaki kadîm ilahî kelime olan Muhammedî nûrun ilahî kalemle yazıldığını, Hakk'ın didarı ve kadîm kelime olan Muhammedî nûrun zât ve sıfat mesabesinde birbirine ayna olduklarını belirterek Âdem'in yüzündeki cemâlin, Rahman suretinde tecellî ettiğini bildirmektedir.³⁵⁶

Fethü'l-Maârif'in sâliklere tavsiyesi şöyledir: Hakk'ı görmek isteyen kimse benliğini yok etmeli ki Hakk zâhir olmalı ve kişi de Hakk'ı kendi özünde müşâhede edebilmeli. Kur'ân-ı Kerîm'de,

Rabbini, içinden yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle sabah-akşam zikret ve gâfillerden olma.³⁵⁷

³⁵⁰ Meclisî, *a.g.e.*, C. 40, s. 153.

³⁵¹ Fethü'l-Maârif, *Vahdetnâme*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 7112, vr. 65a-65b.

³⁵² Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 80a.

³⁵³ Şerif Murtaza, *Tenzîhü'l-Enbiyâ*, İntişârât-ı Şerîf Radî, Emir Matbaası, Kum, 1376, s. 177.

³⁵⁴ Âl-i İmrân suresi, 13.

³⁵⁵ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 97a-97b.

³⁵⁶ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 121b.

³⁵⁷ A'râf suresi, 205.

buyurulmaktadır. Buna göre Hakk'ı isteyen kimse, Hakk'ın sırlarını kendi özünde hissetmeli, nefsini bilmeli. Hakk'ı kendi özünde can haline getirmeli. Bu canda da Rabbi görmelidir. Bu yüzden “Nefsini bilen Rabbin bilir”³⁵⁸ denmiştir. Kendi nefsinden gafil olmayan, Hakk'tan gafil olmaz.³⁵⁹

Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu (peygamberi) oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Böyle iken içlerinden bir takımını bile bile gerçeği gizlerler.³⁶⁰

Bu âyetle bildirilen kitap ilminin Elif Lââm Râ'da gizli olduğunu söyleyen Fethü'l-Maârif, bu harfleri tanıyan kimsenin Muammer'i görmüş olacağını ve Muhammed'i görenin de Hakk'ı görmüş olacağını söylemektedir. Yine Hazret-i Peygamber'in, “Oğul, babasının sırrıdır,”³⁶¹ “Ben kavmimin efendisiyim, onların hizmetçisi ve âdemoğlunun efendisiyim”³⁶² gibi hadîsleriyle bildirdiği sırlara mazhar olacağını bildirmektedir. Sâlik de Muhammed'in gördüğü gözle görebilirse, hem kavminin hizmetçisi hem de efendisi olur. Hem Âdem'in zürriyetinden olur hem de kendisi Âdem olur. Allah'ın buyurduğu “Biz, gerçekten insanı en güzel surette yarattık”³⁶³ âyetinin tevilini iyice öğrendiği gibi onunla amel de eder. Böylece Hazret-i Peygamber'in “Beni gören Hakk'ı görmüştür”³⁶⁴ hadisinin sırrı sâlikte ortaya çıkar.

3.2.2. MELEKLER

Melek kelimesi sözlükte “mülk” köküne dayandırılarak “yönetme, idare etme amacıyla bir şeyi üstlenen” anlamında kullanılmaktadır. Ancak bu sorumluluğu üstlenen insan ise “melik” denmektedir.³⁶⁵ İslâmî terim olarak Allah tarafından yaratılmış, çeşitli şekillerde görünebilen, zor işlere gücü yeten, erkeklik ve dişilikleri olmayan ve Allah'a itaatten ayrılmayan latîf varlıklar³⁶⁶ olup İslâm'da iman esaslarından birini oluşturmaktadırlar. Melek kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de seksen yedi defa geçmektedir. Bazı âyetlerde imana söz konusu olacak biçimde verilmektedir:

³⁵⁸ Meclisî, *a.g.e.*, C. II, s. 32.

³⁵⁹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 132a.

³⁶⁰ Bakara suresi, 146.

³⁶¹ Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/397; Ukberî, *Divânü'l-Mütenebbî*, 1/156.

³⁶² Bu hadisin, “Ben âdemoğlunun efendisiyim; bunu söylemem fahr değildir” biçimi de bulunmaktadır. Bkz. Canan, *a.g.e.*, 15/203-204.

³⁶³ Tin suresi, 4.

³⁶⁴ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2482.

³⁶⁵ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 1393.

³⁶⁶ Teftazanî, *Şerhü'l-Makâsîd*, II 40-41. Aktaran: Topaloğlu, Yılmaz ve Çelebi, *a.g.e.*, s. 211-212.

Her kim Allah’a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail’e ve Mikâil’e düşman olursa bilsin ki, Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır.³⁶⁷

Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü’minler de (iman ettiler). Her biri; Allah’a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler...³⁶⁸

Ey iman edenler! Allah’a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr ederse, derin bir sapıklığa düşmüş olur.³⁶⁹

Kur’ân-ı Kerîm’de meleklerin özelliklerine dair bazı bilgiler de yer almaktadır: Melekler insanlardan önce yaratılmıştır.³⁷⁰ Kuvvetli varlıklar oluşları,³⁷¹ Allah’la konuşmuşları,³⁷² Hazret-i İbrahim, Lût, Zekeriyâ ve Meryem ile konuşmuşları,³⁷³ Arşın etrafını tavaf etmeleri,³⁷⁴ kanatlarının ve ellerinin bulunması,³⁷⁵ söz konusu edilmektedir. Hadîs-i şeriflerde de meleklerin nûrdan yaratılmış varlıklar olduğuna dair bilgi mevcuttur.³⁷⁶ Meleklerle ilgili olarak Kur’ân-ı Kerîm ve hadîs-i şeriflerdeki bilgiler göz önüne alındığında meleklerin soyut varlıklar değil, hayatta mevcut olan gerçek varlıklar oldukları anlaşılmaktadır, ifadesine yer veren *İslâm’da İnanç Esasları* isimli eser, kelâmcıların tartışmalarına da sebep olduğunu bildirmektedir. Kelâmcılar, meleklerin gözle görülemeyecek kadar latif bir yapıya sahip fakat mekanda yer tutan varlıklar

Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. İbrahim, Hz. Meryem ve Hazret-i Muhammed’in melekleri gördüğü haber verilmektedir. Melekler soyut varlıklar olduğuna göre onların değişik biçimlerde görünmesi muhtemeldir. Bazen insan suretinde görünmektedirler. İslâmî kaynaklarda, Hazret-i Peygamber’e vahiy getirdiğinde Cebrail’i insan biçiminde (Dihye)³⁷⁷ sahabîlerin de gördüğüne dair rivâyetler yer almaktadır. İslâm ulemâsı arasında peygamberlerin melekleri gördüğüne dair bir tartışma bulunmamasına rağmen, peygamber olmayan insanların melekleri görüp göremeyeceği hususunda farklı görüş

³⁶⁷ Bakara suresi, 98.

³⁶⁸ Bakara suresi, 285.

³⁶⁹ Nisâ suresi, 136.

³⁷⁰ Bakara suresi, 30-34; A’râf suresi, 11; Hicr suresi, 28, 30; İsrâ suresi, 61; Kehf suresi, 50; Tâ-Hâ suresi, 116; Sâd suresi, 71, 73.

³⁷¹ Necm suresi, 5; Tekvîr suresi, 20.

³⁷² Bakara suresi, 30; A’râf suresi, 11; Hicr suresi, 28; İsrâ suresi, 61; Kehf suresi, 50; Tâ-Hâ suresi 116; Sâd suresi 71, 73.

³⁷³ Hicr suresi, 59-60; Hûd suresi, 77-82; Âl-i İmrân suresi, 39, 42, 43, 45.

³⁷⁴ Zümer suresi, 75.

³⁷⁵ Fâtır suresi, 1; En’âm uresi, 93.

³⁷⁶ Müslim, Zühhd 10; Ahmed b. Hanbel, 4/168.

³⁷⁷ Cebrail’in benzetildiği Dihye İbn Halîfe, Ashab’tan yakışıklılığı ile meşhur olan bir zattır. Cebrail birkaç kere onun sûretinde görünmüştür.

ileri sürenler vardır. Necm suresinde geçen aşağıdaki âyetlerin yorumlanmasında farklılık görülmektedir:

(Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar, yahut daha az oldu. Böylece Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti. Kalp, (gözün) gördüğünü yalanlamadı. (Şimdi siz) gördüğü şey hakkında onunla tartışıyor musunuz?³⁷⁸ Andolsun, o, Rabbinin en büyük alametlerinden bir kısmını gördü.³⁷⁹

Peygamberlere vahyin melekler vasıtasıyla geldiği bilinmektedir. Hazret-i Meryem’e bir meleğin gelip İsa’yı müjdelediğini Kur’an-ı Kerim haber vermektedir. Diğer insanlarsa melekleri görüp görmediği hususu tartışmalıdır. Çünkü maddî olmayan varlıkları, bu maddî yapısı içerisinde insanların görmesi konusu farklı görüşlere sebep olmaktadır. Buna rağmen meleklerin varlığına inanmak, iman esasları arasında zikredilmektedir. Gaybî varlıklar oldukları için onlar hakkındaki bilgiyi ilahî kitaplardan öğrenebilmekteyiz. Melekler, kendilerine verilen görevleri yerine getiren varlıklardır. Yemeleri, içmeleri ve cinsiyetleri söz konusu değildir. Allah tarafından kendilerine verilen ve meleklerin yerine getirdiği bazı görevler Kur’an-ı Kerim’de haber verilmiştir: Allah’ı tesbih etmektedirler.³⁸⁰ Allah’a secde ederler.³⁸¹ Peygamberlere vahiy getirirler.³⁸² Peygamberlere salat ederler.³⁸³ İnsanların canlarını alırlar.³⁸⁴ İnsanları korurlar.³⁸⁵ Bunların yanında başka görevleri de bildirilmektedir. Bütün bu görevleri yerine getiren meleklerin sayısını Allah’tan başkası bilmez. Ancak bazılarının isimlerini Kur’an-ı Kerim haber vermektedir:

Cebrâil, İsrâfil, Azrâil ve Mikâil dört büyük melek olarak bilinmektedir. Bunlar dışında adı kaynaklarda zikredilen başka melekler de bulunmaktadır. Mukarrebûn melekleri, Allah’a yakınlıkları dolayısıyla bu isimle anılmaktadır. Hatta Arş’ı taşıdıkları kabul edilen ve Hamele-i Arş denilen melekler de bunlar arasında sayılmaktadır. Hafaza melekleri, insanları koruyan meleklerdir. Kirâmen kâtibîn melekleri ise insanların

³⁷⁸ Necm suresi, 9-11.

³⁷⁹ Necm suresi, 18.

³⁸⁰ Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.” demişler. (Bakara suresi, 30)

³⁸¹ O’nu tespih ederler ve yalnız O’na secde ederler. (A’râf suresi, 206)

³⁸² Biz, Nûh’a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik. (Nesa suresi, 163)

³⁸³ Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber’e salât ediyorlar.³⁸³ Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selâm edin. (Ahzâb suresi, 56)

³⁸⁴ Melekler, onların canlarını iyi kimseler olarak alırken, “Selâm size! Yapmış olduğunuz iyi işlere karşılık girin cennete” derler. (Nahl suresi, 32)

³⁸⁵ İnsanı önünden ve ardından takip eden melekler vardır. Allah’ın emriyle onu korurlar.(Ra’d suresi, 11)

yaptıkları işleri kaydetmekle görevlidirler. Cennet ve cehennemde görevli melekler de vardır. Münker Nekir melekleri ise kabirde insanları sorgulayacak olan meleklerdir.

Vahdetnâme'de Hazret-i Âdem'in yaratılışıyla ilgili olarak, Âdem isimleri haber verdiğinde, meleklerin secdeye kapandığı bildirilmektedir. Dolayısıyla secde etmek meleklerin özelliği, secde etmemek ise kulluğa başkaldırma olup Şeytan'ın özelliğidir. İnsanlardan da kim secde ederse melekleşir; kim secde etmezse şeytanlaşır. Buna göre Âdem'e secde eden melektir, Hakk'a secde eden ise Âdem'dir.³⁸⁶

Fethü'l-Maârif'in ifadesine göre Hazret-i Muhammed, miraçta Sidretü'l-Müntehâ'ya kadar Cebrail ile gitmiş, oradan ötesine yalnız olarak gitmiş ve o noktada Hakk'ı müşâhede etmiştir. Hakk'ın müşâhede edildiği bu makam vuslat makamı, vahdet makamı, hüve hüve makamıdır ve ne mürsel nebî ne de mukarreb melek o makama yaklaşabilir.³⁸⁷

Allah, âlemi “kün” sözüyle var etmiştir, “kün” harflerinin ebced değeri yetmiştir. Kâbe'yi her gün yetmiş bin meleğin ziyaret ettiğinin söylenmesi bu sayıyla ilgilidir. Yedişer yapılan tavaflar da (hacc, umre, ziyaret ve veda tavafları) Kur'ân-ı Kerîm'i oluşturan harflerin, aynı zamanda Kur'ân'da zikredilen peygamberlerin sayısı (28) kadardır.³⁸⁸

İslâmî kaynaklarda bildirildiği gibi Fetü'l-Maârif, İsrail'in iki defa sûra üfleyeceğini söylemektedir. Birinci sur ile kıyâmet kopar, bütün canlıların ruhları bedenlerinden ayrılır. Sura ikinci kez üflenmesiyle peygamberler ve diğer insanlar dirilip kalkarlar.³⁸⁹ Fethü'l-Maârif, İsrail'in sûrundan ruhlara ulaşacak olan sesin, gerçekte hâtem-i evliyânın sözü olduğunu iddia etmektedir. Ona göre kâmil mürşid, hâtem-i evliyânın tecessüm etmiş biçimidir. Mürşidin telkini kulağına girmeyen kimse, ebedî hayata ulaşamayacaktır.

3.2.3. KİTAPLAR

Kitâp kelimesi sözlükte “iki deriyi dikerek birbirine ekleme” veya yaygın kullanımıyla “harfleri yazarak birbirine ekleme”³⁹⁰ anlamlarında açıklanmaktadır. Bu anlamdan

³⁸⁶ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 155a.

³⁸⁷ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 65a.

³⁸⁸ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 103a-103b.

³⁸⁹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 72a-72b.

³⁹⁰ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 1257.

hareketle sözleri birbirine ekleme ya da yazıları birbirine ekleme suretiyle oluşturulan kitap aynı kökten gelmektedir. Elle yazılarak veya matbaada basılarak bir araya getirilmiş sayfalar topluluğuna kitap adı verildiği gibi Allah'ın, peygamberleri aracılığıyla insanlara gönderdiği mesajları ihtiva eden sayfalara da kitap denmektedir.³⁹¹

Allah, ilk peygamber olan Âdem (as)'den son peygamber Hz. Muhammed (sav)'e kadar peygamberlerine vahiy yoluyla bazı mesajlar vermiş ve bunları insanlara ulaştırmalarını istemiştir. Dört Kitap'tan öncekiler bize kadar ulaşmadığından muhtevaları hakkında bilgi sahibi değiliz. Ancak bunların da Allah'ın varlığından, birliğinden, sıfatlarından, peygamberlikten, âhiret gününden bahsettiği tahmin edilebilir. Çünkü bunlar, ilahî kaynaklı dinlerin ortak ilkeleridir. Bazı rivâyetlerde Hz. Âdem'e 10 sayfa, Hz. Şit'e 50 sayfa, Hz. İdris'e 30 sayfa, Hz. İbrahim'e 10 sayfa verildiği³⁹² bildirilmiştir. İnsanların okuma yazma imkanlarının çok kısıtlı bulunduğu dönemlerde yazıya geçirilen bu sayfalar (suhuf) günümüze ulaşmamıştır. İhtimal ki bu sayfalar (suhuf) gönderildiği peygamber döneminde taş, tablet veya levha gibi bazı malzemeler üzerine yazılmıştır.³⁹³

Peygamberlere indirilen vahiylerden kitap haline getirilip zamanımıza kadar ulaşanlar ise ilahî kitaplar veya semavî kitaplar olarak nitelendirilen Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'ân-ı Kerîm'dir. Bu kitaplar insanlara doğru yolu göstermek üzere indirilmiş kitaplardır. Kur'ân-ı Kerîm'in değişik zamanlarda sure sure veya âyet âyet indirilmesi gibi bu kitaplar da peygamberlerine parça parça indirilmiş ve sonradan kitap haline getirilmiştir.³⁹⁴ Semavî kitaplar aynı kaynaktan gönderildiği için Allah, Hz. Muhammed'e, "O sana kitabı gerçeğin ta kendisi ve öncekileri doğrulayıcı olarak indirmiştir"³⁹⁵ buyurmaktadır. Bu âyete göre Allah'ın, Hz. Âdem'den itibaren bütün peygamberlere gönderdiği mesajlar, insanları tevhid inancına davet etmektedir.

Türk şairleri de eserlerinde semavî kitaplara yer vermektedirler. Aşağıdaki örneklerde olduğu gibi bazen gerçek anlamıyla, bazen benzetme unsuru olarak Türk şiirinde yer verildiğini görmekteyiz:

³⁹¹ Çağbayır, *a.g.e.*, C. 3, s. 2692.

³⁹² İbn Nedim, *Fihrist*, s. 24; Razî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, 31/149. Aktaran: Topaloğlu, Yılmaz ve Çelebi, *a.g.e.*, s. 200.

³⁹³ Topaloğlu, Yılmaz ve Çelebi, *a.g.e.*, s. 199.

³⁹⁴ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 1, s. 469.

³⁹⁵ Âl-i İmrân suresi, 3.

Gökden inen dört kitâbı günde biñ kez okurısañ

Erenlere münkiriseñ didâr ırak senden yaña³⁹⁶ (Yunus Emre)

Tevrât'ıla İncîl'i Zebûr'ıla Furkân'ı

Bunlardağı beyânı cümle vücûdda bulduk³⁹⁷ (Yunus Emre)

Cemâlûñ muşhafında sürh-ı la'îlûñ vakf-ı âyetdür

Bu râzı vâkıf-ı esrâr-ı Kur'ân olmayan bilmez³⁹⁸ (Şeyhülislâm Yahya)

Hatt şafha-i Kur'ân idiğın münkir olanlar

Kur'ân-ı dağı şafha-i inkâr görürler³⁹⁹ (Şeyh Galib)

Hem-nâm-ı fahr-ı âlem kim nâmı ile oldu

Mihriñ felekde mensûh İncîl-i iştiğârı⁴⁰⁰ (Nedim)

Fethü'l-Maârif, dört büyük peygambere dört büyük kitap verildiğine, buna göre Dâvûd'a Zebur'un, Mûsâ'ya Tevrat'ın, İsâ'ya İncil'in ve Hz. Muhammed'e Kur'ân-ı Kerîm'in verildiğine işaret etmektedir. Ona göre bu kitaplar, hidâyet sırrına mazhar olan enbiyâyâ vahiy yoluyla gönderilmiştir. Bunların içerisinden Kur'ân-ı Kerîm, rütbe-i ulûhiyyetten zuhûr ettiği için bütün kitapları ihtiva etmektedir.⁴⁰¹ “Allah, göklerin ve yerin nûrudur”⁴⁰² âyetine göre Allah kendisine nûr demektir. Nûrun hakîkati tek olduğu için zâtına da nûr demektir, kelâmına da. Mevcudatın mahiyati ve hakîkati bir tek nûrdur, çoğalma ve bölünme kabul etmez.⁴⁰³ “Elif Lâm Mîm. Allah, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayandır”⁴⁰⁴ âyetindeki Elif Lâm Mîm, Allah'ın ismidir. Bütün harfler bir tek hakîkattir ve o da Allah'ın hakîkatidir. Harfler, gökten indirilen kitaplarda bildirilmiştir. Mukattaa harfleri, Kur'ân-ı Kerîm'in de, diğer semavî kitapların da aslıdır. Âdem (insan)

³⁹⁶ Tatçı, *a.g.e.*, s. 28.

³⁹⁷ Tatçı, *a.g.e.*, s. 142.

³⁹⁸ Hasan Kavruk, *Şeyhülislâm Yahyâ Divanı*, Ankara: MEB, 2001, s. 178.

³⁹⁹ Muhsin Kalkışım, *Şeyh Gâlib Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1994, s. 287.

⁴⁰⁰ Macit, *a.g.e.*, s. 114.

⁴⁰¹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 4b-5a.

⁴⁰² Nûr suresi, 35,

⁴⁰³ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 159b.

⁴⁰⁴ Ali- İmrân suresi, 1-2.

de harflerin aslıdır. Şöyle ki Âdem olmasaydı, ne harf olurdu ne de ses. Âdem, Allah'ın bütün isimlerinin ve sırlarının mazharıdır. Yani Âdem, Hakk'tır, hidâyettir. Rahman sureti olan insanın sureti hidâyettir. Bu surette bulunan hatlar, kelâm-ı kerimin harfleridir.⁴⁰⁵ Kur'ân'da bazı surelerin evvelinde mukattaa harfleri gelmiştir. Bunlarsa Fâtiha'da açıklanmaktadır. Fâtiha'yı anlayan, bütün Kur'ân'ı anlar. Kur'ân'ın sırları, mukattaa harflerindedir. Bunlar 28 harf olup 29'uncusu lâm-elif'tir. Lâm-elif de Muhammed Ali mukabilindedir, Âdem'in yüzü üzeredir. Âdem'in yüzünde yedi hat zuhûr etmektedir. Fâtiha da yedi âyettir. "Kur'ân yedi harf üzerine nâzil olmuştur"⁴⁰⁶ hadîs-i şerifinde belirtilen yedi harf ذ خ ث ش ج ف harfleridir.⁴⁰⁷

3.2.3.1. Tevrat

Semavî kitaplardan birincisi Hz. Mûsâ'ya vahiy yoluyla gelen Tevrat'tır. Hz. Mûsâ, İsrail oğullarına gönderilen peygamberlerdendir. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah, "Andolsun, Mûsâ'ya Kitab'ı (Tevrat'ı) verdik"⁴⁰⁸ yine başka bir âyette "Tevrat'ı ve İncil'i inananlara hidâyet için indirmişti"⁴⁰⁹ buyurmaktadır. Zemahşerî (1075-1144) ve Zerkanî (1645-1710) gibi bazı müfessirler, Tevrat'ın bir defada yazılı levhalar halinde nazil olduğu kanaatindedirler.⁴¹⁰ Tevrat kelimesinin Arapça asıllı olduğunu ileri sürenler varsa da büyük ihtimalle İbranîce veya Aramîcedir. Çünkü en eski Tevrat metnlerinin Aramîce ve İbranîce yazıldığı bilinmektedir. Müslümanların inanışına göre Hz. Mûsâ'ya vahiy

⁴⁰⁵ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 152a.

⁴⁰⁶ Sahîh-i Buhârî, Fedailu'l-Kur'ân 5, 27, Husûmat 4, Tevhid 53; Sahîh-i Müslim, Mûsâfirin 270/818; Ebû Davud, Salât 357/1475; Tirmizî, Kırâ'ât 2/2944; Sünen-i Nesâî, Salât 37/2, 150-152; İmam Mâlik, Muvatta, Kur'ân 5/1, 102. Buradaki "yedi harf" ifadesinin yedi farklı okuyuş, bir surenin yedi kere indirilmiş olması, insanların kolaylarına geldiği biçimde okuyabilmesi, içlerinde Kureyş, Hüzeyl, Sakîf, Havâzin, Kinâne, Temim ve Eymen'in de yer aldığı Arap lehçelerinin kastedildiği biçiminde yorumlayanlar vardır. Bkz. Canan, *a.g.e.*, 4/457-458). Değişik rivayetleri bulunan إن هذا القرآن أنزل على سبعة أحرف فأقرءوا ما تيسر منه (Şüphesiz bu Kur'ân yedi harf üzere nazil olmuştur, size kolay gelenini okuyun) hadisini nakleden Cerrahoğlu, hadisin tevâtür derecesinde sağlam olduğunu ifade ettikten sonra şunları belirtmektedir: Yedi harfde olan hususiyet, lafzı ve maddesi değişik fakat aynı manaya gelen başka bir kelimenin kullanılması demektir. Yedi harf lafzındaki deşiklikler, manada ise bir deşiklik yoktur. Bu da, Kur'ân'ın muayyen yerlerindedir. Her yerinde ve ya her kelimesinde böyle bir şey bahis konusu değildir. Birinci asrın ilk yarısından itibaren Kureyş lehçesinin yayılması Arap ve Arap olmayan müslüman çocuklarının bu lehçe üzerine terbiye edilmesiyle, yedi harf meselesi ehemmiyetini kaybetmiştir. Bkz. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Ankara: İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971, s. 92-98.

⁴⁰⁷ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 146a-146b.

⁴⁰⁸ Bakara suresi, 87.

⁴⁰⁹ Âl-i İmrân suresi, 3.

⁴¹⁰ Baki Adam, "Tevrat", *DİA*, 2012, C. 41, s. 40-45.

yoluyla gelen Tevrat'ın aslı muhafaza edilememiştir. Bu kitaba Ahit denmesinin sebebi şu âyet-i kerimede açıkça bildirilmektedir:

Hani, “Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız” diye de sizden kesin söz almıştık. Sonra bunu böylece kabul etmişsiniz.⁴¹¹

Kitab-ı Mukaddes Şirketi,⁴¹² Tevrat'ın MÖ 14. yüzyıldan başlamak üzere milattan sonraki yüzyıla kadar geçen süre içerisinde yazıya geçirildiğini, yazma işininse Tanrı'nın görevlendirdiği kimseler tarafından yapıldığını bildirmektedir. Yine bu yazıların, dünyanın ve insanın yaratılışından başlamak üzere dünyanın son günlerine kadar meydana gelecek olayları ele aldığını ve Tanrı'nın yargılamasını belli bir düzen içerisinde aktardığını bildirmektedir. Bugün Eski Ahit (Ahd-i Atik) olarak bilinen 39 kitap veya bölüm bulunmaktadır. Asıl Tevrat, bunlardan Yaratılış, Mısırdan Çıkış, Levilliler, Çölde Sayım ve Yasanın Tekrarı ismiyle bilinenleri kapsamaktadır. Bu beş kitap Tora ya da Mûsâ'nın beş kitabı olarak da bilinmektedir.

3.2.3.2. Zebur

Hazret-i Dâvûd'a indirilmiş bir kitaptır. Kur'ân-ı Kerîm'de, “Dâvûd'a da Zebur'u verdik”⁴¹³ buyurulmaktadır. Dâvûd, Mûsâ peygamberden sonra İsrailoğullarına gönderilen bir peygamberdir. Zebur kelimesi “yazılmış kitap”⁴¹⁴ anlamına gelmektedir.

Yahudi ve Hristiyanlarca bugün Zebur, Eski Ahit içerisinde değerlendirilmektedir. Zebur, İbranîce olarak yazılmıştır.

3.2.3.3. İncil

İncil, kelimesi de “müjde” veya “yeni öğreti” anlamına gelmektedir. Yine Kur'ân-ı Kerîm'de ismi zikredilen ve Hz. İsa'ya vahiy yoluyla nazil olan kitap İncil'dir. İsrailoğullarinkine benzer bir sözleşmeyi Allah, Hristiyanlarla da yaptığı için İncil'e Yeni Ahit (Ahd-i Cedid) ismi verilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in ifadesine göre Hz. İsa, bir

⁴¹¹ Bakara suresi, 84.

⁴¹² <http://www.kitabimukaddes.com> [29.022016, saat: 22.17]

⁴¹³ Nisâ suresi, 55.

⁴¹⁴ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 661.

peygamber olarak insanları, bir olan Allah’a inanmaya davet etmiştir. Hristiyanların, Allah’a verdiği sözü tutmadıkları da Kur’ân-ı Kerîm’de bildirilmektedir:

“Biz Hristiyanız” diyenlerden de sağlam söz almıştık. Ama onlar da akıllarından çıkarmamaları istenen şeylerden önemli bir kısmını unuttular. Bu sebeple, biz de aralarına kıyâmet gününe kadar sürecek düşmanlık ve kini salıverdük. Allah, ne yapmakta olduklarını onlara bildirecek!⁴¹⁵

Özellikle Hz. Îsâ’yı Tanrı’nın oğlu saymaları dolayısıyla Hristiyanların kâfir olduğu bildirilmektedir:

Andolsun, “Allah, Meryem oğlu Mesih’tir”, diyenler kesinlikle kâfir oldular.⁴¹⁶

Yahudilerin ve Hristiyanların, Allah’a verdikleri sözü tutmadıklarını bildiren başka âyetler de bulunmaktadır.⁴¹⁷

Hristiyan kaynaklarına göre, Yeni Ahit (İncil), yirmi yedi ayrı yazıdan oluşmaktadır. Bunlar dört genel konuya değinerek sürekli bir bütünü oluştururlar. Îsâ’nın yaşamı Matta, Markos, Luka ve Yuhanna tarafından kaleme alınmış ve Îsâ’dan sonra yüz elli yılına kadar bir bütün haline getirilmiştir.⁴¹⁸ Bunlar Hz. Îsâ hayatta iken Havârîler tarafından yazılmaya başlanmış ve yazma işi Îsâ’dan sonra da devam etmiştir. O zaman, işi yazıcılık olan kimseler bulunmaktaydı. Havârîler bunları Grekçe (Eski Yunanca) olarak yazıcılara yazdırmıştır. İncil’deki ilk dört bölüm olan Matta, Markos, Luka ve Yuhanna bu isimlerdeki Havârîlerin yazdırdığı İnciller olup kanonik* kabul edilmektedir.

⁴¹⁵ Mâide suresi, 14.

⁴¹⁶ Mâide suresi, 17.

⁴¹⁷ Ey kitap ehli! Artık size elçimiz (Muhammed) gelmiştir. O, kitabınızdan gizleyip durduğunuz gerçeklerden birçoğunu sizlere açıklıyor, birçoğunu da affediyor. İşte size Allah’tan bir nur ve apaçık bir kitap (Kur’ân) gelmiştir. (Mâide suresi, 15). (Bir de) yahudiler ve hristiyanlar, “Biz Allah’ın oğulları ve sevgili kullarıyız” dediler. De ki: “Öyleyse (Allah) size neden günahlarınız sebebiyle azap ediyor? Hayır, siz de O’nun yarattıklarından bir beşersiniz.” (Allah) dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Göklerin, yerin ve bunların arasında bulunanların da hükümrânlığı Allah’ındır. Dönüş de ancak O’nadır. Ey kitap ehli! Peygamberlerin arası kesildiği bir sırada, “Bize ne müjdeleyici bir peygamber geldi, ne de bir uyarıcı” demeyesiniz diye, işte size (hakikatı) açıklayan elçimiz (Muhammed) geldi. (Evet,) size bir müjdeleyici ve uyarıcı gelmiştir. Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir. (Mâide suresi, 18-19).

⁴¹⁸ *İncil (Sevindirici Haber)- İncil’in Yunanca Aslından Çağdaş Türkçeye Çevirisi*, İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1998, Önsöz.

* Kanonik: “Kural, cetvel” anlamındaki Yunanca canon’dan türetilmiştir. Canon kelimesi Sözlükte, “Hristiyan Kilise Yasası, katedral rahibi; genel kural, ilke” gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. *İngilizce-Türkçe Sözlük*, Ali Bayram ve Diğerleri (hızl.), İstanbul: Fono Yayınları, 2013, s. 138. Dini literatürde doğruluğu otoritelerce kabul edilmiş kurallar anlamındadır. Dini belge ve kitapların, dini otoritelerce özgün kabul edildiğini anlatmak için kullanılmaktadır. Buna göre Hristiyanlıkta İncillerden dört tanesi (*Matta, Markos, Luka ve Yuhanna* İncilleri) kanonik kabul edilmektedir. Bkz. Ömer Faruk Harman, “İncil”, *DİA*, 2000, C. 22, s. 271.

İncil kelimesinin II. yüzyıldan itibaren Hz. İsa'nın getirdiği mesaj için kullanılmaya başlandığı bilinmektedir. Aslında yalnızca İsa'nın İncil'i vardır. Hristiyanlara göre bu tek İncil, dört ayrı şekilde tezahür etmektedir.⁴¹⁹

Fethü'l-Maârif, yedi kat gökleri, arşı, kürsiyi geçip Allah'la görüşen Hz. Peygamber'in Tevrat, Zebur ve İncil'in sırlarını benden sorun, dediğinde Ehl-i Kitap olanların Peygamber'in bu sözüne itiraz ettiklerini, kendi peygamberlerinin dünya ile ilgisinin olmadığını ileri sürerek bunların, iki cihanın yaratılmasına sebep olan Hz. Peygamber'in hikmetini anlayamadıklarını söylemektedir.⁴²⁰

Vahdetnâme'ye göre Tevrat, Zebur ve İncil gibi mukaddes kitapların mana ve sırları Kur'an-ı Kerîm'dedir. Kur'an-ı Kerîm'in sırrı mukattaa harflerindedir, onların sırrı Fâtiha'dadır, Fâtiha'nın sırrı Bismillah'tadır, onun sırrı bâ harfindedir ve onun sırrı da bâ'nın altındaki noktadadır.⁴²¹ Allah Teâlâ, Tevrat, İncil ve Kur'an'da "Senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır"⁴²² buyurmaktadır.

Kitapların dört olmasını dört unsura bağlayan Fethü'l-Maârif, Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an'da lâm-elif'e karşılık dört harfin (پا چا ژا گ) bulunduğuyla işaretle dört kitabın bu harflerle gönderildiğini bildirmektedir. Ona göre bu dört kitabın, dört peygambere gönderilmesinin de dört unsurla ve dört harfle ilgisi bulunmaktadır.

Türk şairleri de şiirlerinde dört kitabı, Hakk'tan vahiy oluyla peygamberlere inen kitaplar olarak şiirlerinde ele almaktadırlar:

Gökden inen dört kitâbı günde biñ kez okurısañ

Erenlere münkiriseñ dîdâr ırak senden yana⁴²³ (Yunus Emre)

3.2.3.4. Kur'an-ı Kerîm

Kur'an-ı Kerîm, Allah tarafından vahiy yoluyla Hazret-i Muhammed'e nazil olan ilahî kitaptır. "Toplamak, bir araya getirmek, harfleri bir araya getirerek okumak" manasına gelen "Kur'an" kelimesi, özellikle Hazret-i Muhammed'e indirilen kitabı ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Hazret-i Mûsâ'ya indirilen kitaba Tevrat, Hazret-i İsa'ya indirilen

⁴¹⁹ Harman, "İncil", *DİA*, C. 22, s. 271.

⁴²⁰ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 49a.

⁴²¹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 58b.

⁴²² Mü'min suresi, 7.

⁴²³ Tatçı, *a.g.e.*, s. 28.

kitaba İncil denmesi gibi Hazret-i Muhammed'e indirilen kitaba da Kur'ân denmektedir. Bugün elimizde bulunan Mushaf'larda Fâtiha suresinden başlayıp Nâs suresinde sona ermek üzere 114 sure, 6.236 âyet, 77.439 kelime ve 323.015 harf bulunmaktadır.⁴²⁴ Kur'ân-ı Kerîm için kullanılan çok sayıda isimden bahsedilmesine rağmen en yaygın kullanılanları Kur'ân, Tenzîl, Kitâb, Furkân, Zikr, Vahy ve Kelâmullâh'tır.⁴²⁵

Kur'ân-ı Kerîm'le birlikte üzerinde durulması gereken kelimelerden birisi de "vahiy"dir. Sözlükte "sûratle ve gizlice bildirmek"⁴²⁶ anlamına geldiği belirtilen vahiy kelimesi terim olarak şu anlamlara gelmektedir:

Allah'ın peygamberlerine ulaştırdığı sözü, kelimesi, kelâmıdır. Yine Allah'ın kendisine yakın kullarına (velî) ya doğrudan veya melekler aracılığıyla ulaştırdığı bilgiler ve sözler için de vahiy kelimesinin kullanıldığı olmuştur. Ancak bunlar için yaygın olarak ilham terimi kullanılır. İlhamın değeri sübjektiftir; peygambere gelen vahye aykırı olmamak şartıyla kime gelmişse onun için geçerli ve dayanak olabilir.⁴²⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de "vahyetmek, ilahî bilgiyi ulaştırmak, ilham ve rüya yoluyla bildirmek" gibi anlamlarda kullanılan vahiy kelimesi ve türevleri en geniş anlamıyla Şûrâ suresinde geçmektedir:

Allah, bir insanla ancak vahiy yoluyla yahut perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip, izniyle ona dilediğini vahyeder. Şüphesiz O yücedir, hüküm ve hikmet sahibidir. İşte sana da, emrimizle, bir ruh (kalpleri diriltten bir kitap) vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu, kullarımızdan dilediğimizi, kendisiyle doğru yola eristireceğimiz bir nûr yaptık. Şüphesiz ki sen doğru bir yola iletiyorsun; göklerdeki ve yerdeki her şeyin sahibi olan Allah'ın yoluna. İyi bilin ki bütün işler sonunda Allah'a döner.⁴²⁸

Fuzûlî de *Dîvân*'ında vahiy kelimesini bu anlamda kullanmakta ve Allah tarafından vahyedilen ilahi kelâmın sözlerine bakarak o sözün sahibini anlamamanın mümkün olmadığına şu beyitte işaret etmektedir:

⁴²⁴ İsmail Karagöz ve Diğerleri, *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, 5. Basım, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010. s. 386-388.

⁴²⁵ Abdülhamit Birışık, "Kur'ân", *DİA*, İstanbul, 2000, C. 26, s. 383.

⁴²⁶ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 1544-1546.

⁴²⁷ Sadrüşşerîa, *Tavdîh*, II, 15. Aktaran: Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 1, s. 14-17.

⁴²⁸ Şûrâ suresi, 51-53.

Yetmek olmaz lâfz-i cân-bahşıñla ağzıñ sırrına

Vahydir gûyâ bu kim mutlak ağız yok var lâfz⁴²⁹ (Fuzûlî)

“Şüphesiz, biz onu (Kur’ân’ı) Kadir gecesinde indirdik”⁴³⁰ âyetinin de bildirdiği gibi Kur’ân-ı Kerîm, Kadir gecesini indirilmeye başlanmıştır. İlk nazil olan “Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı alaktan yarattı”⁴³¹ âyetidir. Vahiy yoluyla peyderpey, âyet âyet ve sure sure nazil olan Kur’ân’ın tamamlanması 23 yıl sürmüştür. Bu süre içerisinde peygamberin bildirdiği âyetleri vahiy katipleri yazmış, ulaşabilen müslümanlar da ya yazarak muhafaza etmişler ya da yetenekleri ölçüsünde ezberlemişlerdir.

Yine âyetlerin ifadesine göre Kur’ân’ın dili Arapçadır. “Biz onu, akıl erdiresiniz diye Arapça bir Kur’ân olarak indirdik”⁴³² âyetinde ve diğer âyetlerde⁴³³ bu durum açıkça bildirilmektedir. İlahi mesajın, hitap ettiği toplumun ve peygamberin dilinde olması mutlaka gerekmektedir. Diğer ilahî kitaplar da hitap ettiği ümmetlerin dilinde gelmiştir. Kur’ân-ı Kerîm bu konuyu şöyle açıklıyor: “Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah’ın emirlerini) iyice açıklasın.”⁴³⁴

Allah’ın vahyi, insanlar arasından seçilen, üstün özelliklere sahip bir peygambere nazil olmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de nebî ya da resûl olarak bildirilen kimseler, aldıkları ilahî mesajı uygulayan ve insanlara tebliğ eden kimselerdir. İslâm literatüründe nebî ile resul arasında da fark vardır. Kendisine yeni bir şeriat ve kitap verilen kimseye resul denirken, önceki bir resulün şeriat ve kitabını tebliğ vazifesiyle görevlendirilen kimselere nebî denmektedir. Kur’ân-ı Kerîm, Hazret-i Muhammed (sav) hakkında “Muhammed, Allah’ın resûlüdür”⁴³⁵ ifadesini kullanmaktadır. Çünkü o, yeni bir Kitap ve yeni bir şeriatla gönderilmiştir.

Yine Kur’ân-ı Kerîm’in dil ve üslubu üzerinde duran araştırmacılar onun üslubu için “ne şiirdir, ne nesirdir”⁴³⁶ ifadesini kullanmaktadırlar. Vezin, kafiye gibi şiir tekniklerine uymayışı ve hayal ürünü olmayışı yönüyle şiirle ilgisi yoktur. İnsanların kullanageldiği nesir teknikleriyle de doğrudan ilgi kurmak mümkün değildir. Belki onun kendine has bir

⁴²⁹ Akyüz vd., *a.g.e.*, s. 198.

⁴³⁰ Kadr suresi, 1.

⁴³¹ Alâk suresi, 1-2.

⁴³² Yûsuf suresi, 2.

⁴³³ Kur’ân’ın dilinin Arapça olduğunu bildiren diğer âyetler şunlardır: Ra’d suresi, 37; Nahl suresi, 103; Tâ Hâ suresi, 113; Şu’ârâ suresi, 198; Zümer suresi, 28; Fussilet suresi, 3; Şûrâ suresi, 7; Zuhuf suresi, 3.

⁴³⁴ İbrâhim suresi, 4.

⁴³⁵ Fetih suresi, 29.

⁴³⁶ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 1, s. 29; Mutahharî, *Vahiy ve Nübüvvet*, s. 198.

dil ve üsluba sahip olduğundan söz edilebilir. Güzel hatlarla yazılması, ahenkle okunabilmesi ve kolayca ezberlenebilmesi açısından da olağanüstü bir yapıya sahiptir. Bir benzerini, hatta bir suresinin benzerini, yaratılmışların oluşturabilmesi mümkün değildir. Bir benzerinin yapılamayışına icaz-ı Kur'ân (Kur'ân'ın mucizeliği) denmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in, son peygamber Hazret-i Muhammed'in kıyâmete kadar devam edecek olan gerçek mucizesi olduğuna bütün müslümanlar inanmaktadırlar.

Bugün müslümanlar arasındaki Kur'ân merkezli tartışmalar, Kur'ân'ın Allah kelâmı olup olmayışıyla ilgili değil daha çok sıfatlarla ilgilidir. Hristiyanların, Hazret-i İsâ için kullanılan "Allah'ın kelimesi" ifadesini Teslis'e delil saymaları, Müslümanları bu konuda titiz davranmaya ve kelâm sıfatının zâtî sıfatlardan olamayacağı düşüncesine sevk etmiştir. Zâtî sıfatlardan olmadığına ise hâdis olması yani mahluk olması söz konusu olur. Hicrî ikinci asrın sonlarından itibaren bu düşünceyi benimseyen müslüman kelâmcılar daha sonra, Allah'ın sıfatları konusunda "ne zâtının aynı, ne de zâtının gayridir, zâtı ile kâim ezelî ve ebedî sıfatlardır"⁴³⁷ düşüncesinde görüş birliği sağlamışlardır.

Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın kelâmı olması hasebiyle, mahlûk değildir. Bu görüşü Ehli Sünnet âlimleri ittifaken kabul etmişlerdir. Zâten İslâm'ın ilk asrında, Kur'ân mahluk mudur, yoksa gayri mahluk mudur? şeklinde bir mesele mevcut değildi.⁴³⁸

Hurûflüğün kurucusu Şeyh Fazlullah (1339?-1394), Kur'ân'ın kıdemini ısrarla vurguladığı *Cavidannâme*'sinde şu hadîs-i şerife yer vermektedir:

Kur'ân, Allah'ın kelâmıdır, yaratılmamıştır; kim ona mahluk derse yüce Allah'ı inkar etmiş olur ve o öldürülür.⁴³⁹

Yine aynı eserde "Kur'ân'ın zâhiri vardır, bâtını vardır"⁴⁴⁰ hadisini nakleden Şeyh Fazlullah, zâhirdeki Kur'ân'ın bâtındakinin ilmi olması dolayısıyla kadîm olmayı gerektirdiğini, zaten Resulullah'ın da bu Kitap'tan bahsederken Kitabullâh (Allah'ın kitabı) ve Kelâmulâh (Allah'ın kelâmı) dediğini bildirmektedir. Şeyh Fazlullah'a göre Kur'ân, mevcut yazılı olan kitaptır.⁴⁴¹ Şeyh Fazlullah, Allah kelâmını sâmit (sessiz) ve nâtik (konuşan) olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Sâmit olanın elimizdeki yazılı Kitap,

⁴³⁷ Birişık, "Kur'ân", *DİA*, C. 26, s. 388.

⁴³⁸ Cerrahoğlu, *a.g.e.*, s. 186.

⁴³⁹ Hadîsin metni şu şekildedir: *القرآن كلام الله غير مخلوق من قال مخلوق فقتلوا انه كافر بالله العظيم* Bkz. Feriştioğlu, *a.g.e.*, s. 23.

⁴⁴⁰ Abdürrezzak, III/358; Ebû Ya'lâ, 9/278; İhsâî, *a.g.e.*, C. 4, s. 107.

⁴⁴¹ Feriştioğlu, *a.g.e.*, s. 25.

nâlık olanınsa Âdem'in yüzü olduğunu, bir kimsenin Âdem'le münasebeti olacaksa insanın yüzündeki 32 harfî okuması gerektiğini ifade etmektedir.⁴⁴²

Fethü'l-Maârif'in Kur'an'ı ele alış tarzı Şeyh Fazlullah'a benzemektedir. Ona göre âlemlere rahmet olarak gönderilen bu Kitap, Allah'ın zâtına ait ilimden zuhûr eden kelâm olduğu için Allah ilminin zâtıdır ve Allah'ın emridir.⁴⁴³ Fazlullah'ın rivâyet ettiği "Kur'an'ın zâhiri vardır, bâtını vardır" hadisini Hazret-i Ali rivâyeti olarak Fethü'l-Maârif de nakletmektedir.

"Kur'an yedi harf üzerine nâzil olmuştur"⁴⁴⁴ hadîs-i şerifini muhaddisler ve müfessirler, İslâm'ın başlangıcında Arap Yarımadası'nda geçerliliği olan yedi Arap lehçesi veya yedi kıraat biçimi diye açıklamaktadırlar.⁴⁴⁵ Bu "yedi harf" meselesine Fethü'l-Maârif, farklı bir açıdan yaklaşmaktadır. Fâtiha suresi yedi âyettir. Bu yedi âyet içerisinde, Arap alfabesinde bulunan 21 harf geçmekte, ancak 7 harf geçmemektedir. Fâtiha'da geçen 21 harf, Havvâ'nın yüzünde bulunan 21 hatta karşılıktır. Diğer 7 hat ise Âdem'in yüzünde bulunup Havvâ'nın yüzünde bulunmayan hatlara mukabildir. Fâtiha'nın zâhirinde bulunmayan yedi harf şunlardır: ف ج ح د ع ل ی Kur'an'ın esasını bu harfler oluşturmaktadır. Fethü'l-Maârif'e göre diğer harfler bu yedi harf üzerine nazil olmuştur. Bakara ve Âl-i İmrân sureleri de bu yedi harf üzerine nazil olmuştur ve Fâtiha'da zâhirî olarak bulunmayan bu yedi harfin sırrı da Bismillâh'tadır.⁴⁴⁶

Bu harfler ism-i azamdır. Bu harflerin sırlarını anlayan insan, Kadir Gecesinde, Hızır'ın, hayatın, ölümün, zaman ve mekanın sırlarını anlar. Bu sırrı anlayan insan, her sırrı anlar, ümmü'l-hakikat ve ümmü'l-kitap olan Kur'an-ı Kerîm'i anlar. Fâtiha, bu yedi harften ibarettir. Fâtihatü'l-kitap yedi âyettir. Bismillâh, Fâtiha, seb'a'l-mesânî'dir, Kur'anü'l-azîm'dir. "Fâtihatü'l-kitap olmazsa namaz olmaz." Muhammed Ali (م ح م د ع ل ی) فحش iki mesânî, Fâtiha yedi harf, seba'l-mesânî, bunları iyi tanı. Maârif ehlinin Fâtihası yedi harftir. Marifet de bu yedi harf ile icra olunur.⁴⁴⁷

⁴⁴² Feriştioğlu, *a.g.e.*, s. 26.

⁴⁴³ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 9b.

⁴⁴⁴ Buhârî, Fedailu'l-Kur'an 5, 27, Husûmat 4, Tevhid 53; Müslim, Müsâfirin 270, (818); Ebû Dâvûd, Salât 357, (1475); Tirmizî, Kırâ'ât 2, (2944); Nesâî, Salât 37, (2, 150-152); İmam Mâlik, Kur'an 5, (1, 102).

Bu hadisle ilgili geniş bilgi için bkz. Osman Kaya, "Kur'an'ın Yedi Harf Üzerine İndirilmesi ve Ahrufü's-Seb'a (Yedi Harf Meselesi)", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas, Aralık-2004, C. VIII/2, s. 219-244.

⁴⁴⁵ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 1, s. 24.

⁴⁴⁶ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 144b.

⁴⁴⁷ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 153b-154a.

Kur’ân-ı Kerîm’in, Muhammed Ali evladının ilmi olduğunu ve onlara dost olanların anlaması için nazil olduğunu belirten Fethü’l-Maârif, Kur’ân’ın yedi batın, hatta yetmiş batın olduğunu, bu batınların birincisini bilen ikincisini bilemeyeceğini, ikincisini bilen üçüncüsünü bilemeyeceğini, bu şekilde yetmiş kadar çıkacağını, ancak râsihûn (derin ilim sahibi)dan olanların bütün anlamlarına vâkıf olabileceklerini bildirmektedir.⁴⁴⁸ Kur’ân’ı mana yönünden bir bahr-i muhit olarak niteleyen Fethü’l-Maârif, “sırrın sırrıdır”^{*} dediği Kur’ân için şunları söylemektedir:

Hakk Teâlâ’nın bütün sırları gökten inen Tevrat, Zebur, İncil gibi kitaplardadır. Bu kitapların mana ve sırları Kur’ân’ın evvelinde yazılan mukattaa surelerinin başındadır. Surelerdeki mukattaa harflerinin sırları Fâtiha’dadır. Fâtiha’da olan sırların tamamı, Bismillah’tadır. Bismillah’ın sırları, bâ harfinin içindedir. Bâ’nın sırları da altındaki noktadadır. Bu nokta ahadiyet sırrıdır, beyza-i vâhidiyet gibidir.⁴⁴⁹

Fethü’l-Maârif, mukattaa harfleri bulunan surelerin Arap alfabesindeki yirmi dokuz harfe göre düzenlendiğini bildirmektedir. Ona göre mushaflardan bu harflerin çıkarılması halinde ortada Kur’ân’dan eser kalmaz. Bu görüşleriyle Şeyh Fazlullah’ın “sâmit kitap” olarak nitelediği yazılı Kitab’ın kelâmullah olduğuna işaret etmektedir. Kelâmullah’ın aslı bir nokta’ya dayanmaktadır. Kelâm-ı kadîm olarak nitelediği bu nokta, ilm-i ilahînin “kün” emridir. Allah’ın ilmi ise ezelîdir. “Kün” emriyle vücut bulan her şey ilahî ilmin zuhûrudur. Mutlak Zât’ın tecellî ve zuhûru olmasaydı, ne vücut ne de ilim kemâle erebilirdi. “Ben gizli bir hazine idim”⁴⁵⁰ kutsî hadisinde belirtildiği üzere kelâm-ı kadîm olan “kün” Hakk’ın bilinme isteğinden zuhûra gelmektedir.

Fethü’l-Maârif göre, Kur’ân-ı Kerîm’in aslı ve anası olan Fâtiha yedi âyettir. Fâtiha’da geçmeyen yedi harf vardır. Kur’ân bu harfler üzerine nazil olmuştur. Fâtiha, kitabın anası demek olan Ümmü’l-kitap’tır. Bu da Âdem’in (insanın) yüzüne ilahî kudret tarafından nakşedilmiştir. Âdem’in yüzü, Hakk’ın Levh-i Mahfuz’udur. Kitap, Âdem’in yüzüne yazılmış ve orada koruma altına alınmıştır.

Kur’ân-ı Kerîm’deki âyetler, anlamları yönünden muhkem ve müteşâbih olmak üzere ikiye ayrılır. Aslında bu ayırım, Âl-i İmrân suresindeki şu âyete dayandırılmıştır:

⁴⁴⁸ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 73b

^{*} Sır: Sözlüklerde gizem, herkesin vâkıf olamadığı bilgi biçiminde geçen bu kelime tasavvufta, gönül ehlinde ve keşif sahiplerinden başkasının idrak edemediği hususlar, bilgiler anlamında kullanılmaktadır. Bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 317.

⁴⁴⁹ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 58a-58b.

⁴⁵⁰ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2016; Meclisî, *a.g.e.*, C. LXXXIV, s. 199.

O, sana Kitab'ı indirendir. Onun (Kur'an'ın) bazı âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşâbihdir. Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşâbih âyetlerinin ardına düşerler. Oysa onun gerçek manasını ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar, 'Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır' derler. (Bu inceliği) ancak akıl sahipleri düşünüp anlar.⁴⁵¹

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan *Kur'an-ı Kerîm Meâli*'nde bu âyetin dipnotunda muhkem ve müteşâbih konusunda şu bilgilere yer verilmektedir:

Müteşâbih âyetler, manasını ve hakikatini sadece Allah'ın bildiği âyetlerdir. Bunların insan zihni tarafından tümüyle kavranmasına imkân yoktur. Allah'ın sıfatları, kıyâmetin ahvali, cennet, cehennem gibi hususlarla ilgili âyetler ile sûrelerin başında yer alan "hurûf-ı mukattaa" bunlardandır. İnsan ne kadar çabalarsa çabalasın, bu âyetleri bütün yönleriyle anlaması mümkün değildir. Müteşâbih âyetler dışındaki âyetler de muhkem âyetlerdir.⁴⁵²

Fethü'l-Maârif ise *Vahdetnâme*'sinde hurûf-ı mukattaa'nın bazı sırlarının bulunduğunu ama zâhir ulemâsının bu sırları anlamaktan âciz oldukları için tefsir etmekten kaçındıklarını, bu yüzden "Allah Teâlâ hazretlerinden gayrı kimse bu surelerin evvelinde olan mukattaa harflerinin tabirini bilmez" deyip geçiştirdiklerini ve bu âyetleri tefsir ve tevil etmekten kaçındıklarını ifade etmektedir. Oysa âyetle "Allah kelâmının tevilini kimse bilmez, ancak Allah bilir ve ilminde râsih olanlar bilir"⁴⁵³ demek suretiyle râsih ilim sahibi bâtın ulemâsının bu âyetleri tefsir ve tevil edebileceğini bildirmektedir.

Muhammed Fethü'l-Maârif, "Kur'an'ın zâhiri ve bâtını vardır"⁴⁵⁴ sözündeki sırrı açığa çıkardığını söylemektedir.⁴⁵⁵ Özellikle bazı surelerin başında geçen ve sahanın uzmanları tarafından hurûf-ı mukattaa olarak ifade edilip tefsirinden sarf-ı nazar olunan harflerin açıklamasını yapmaktadır. Oysa bu harflerin müteşâbihattan sayılması gerektiğini ileri sürenler olduğu gibi kesinlik arz etmemekle birlikte yorumlanabileceğini söyleyenler de vardır.⁴⁵⁶ Fethü'l-Maârif de eserinde hurûf-ı mukattaa'nın yorumlanabileceği görüşündedir.

⁴⁵¹ Âl-i İmrân suresi, 7.

⁴⁵² *Kur'an-ı Kerîm Meâli*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 49.

⁴⁵³ Âl-i İmrân suresi, 7.

⁴⁵⁴ Abdürrezzak, *Musannef*, III/358; Ebû Ya'lâ, 9/278.

⁴⁵⁵ *Vahdetnâme*, vr. 92a.

⁴⁵⁶ Huruf-ı mukatta konusunda bkz. Ali Akpınar, "Kur'an'da Hece Harfleri (Hurûf-ı Mukattaa) ve Kuşeyrî'nin Hece Harfleri Yorumu", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2003, C. 4, S. 11, s. 55-73; M. Zeki Duman ve Mustafa Altundağ, "Hurûf-ı Mukattaa", *DİA*, 1998, C. 18, s. 401-408.

Hurûf-ı mukattaa ile ilgili olarak “Hazret-i Resulullah için apaçık beyyine olan bu mukattaa âyetlerinden ve bu surelerden murat, rumuz ve esrar ne olabilir?” sorusunu sorduktan sonra açıklamasını şu şekilde yapmaktadır:

Zâhir ulemâsı, Efendimizin müfessirleri bu surelerin, bu harflerin tefsirinden aciz ve suskun kalmışlardır. Allah Teâlâ hazretlerinden başka kimse, bu surelerin evvelinde olan mukaattaa harflerinin tabirini bilmez’ demekle geçiştirmişlerdir. Yine ‘Kur’ân’ın te’vili kendine mahsustur’ deyip bahsi kapatmaktadırlar. Oysa bu âyete göre (Âl-i İmrân, 7) Kelâmullah’ın tevilini kimse bilmez, ancak Allah bilir, râsih (ilimde derinleşmiş) bâtin ulemâsı efendilerimizden olan âlimler ve maârifler bilir; Allah azimü’ş-şanın öğretmesiyle tevil onlara mahsustur.⁴⁵⁷

Kendi ismiyle Allah ismindeki harf sayısına dikkat çeken Fethü’l-Maârif, beş harften ibaret olan Lafzatullah (ﷻ)’ın beş derin manayı barındırdığını, buradaki derin manaların bâtininin Muhammed ve Maârif isimleri olduğunu söylemektedir. Fethü’l-Maârif’in zuhûru, Allah isminde sır olan kemâlâtın zuhûruna vesile olmuştur. Çünkü her şeyin aslı üç kaynaktan çıkmaktadır. Mevâlid-i selase denilen bu kaynağın Allah, Muhammed ve Maârif olduğunu belirten Fethü’l-Maârif, Hâtemü’l-enbiyâ’dan Hâtemü’l-evliyâ’ya intikal eden marifetullahın, kadîm kelâm (kûn) ile ortaya çıkacağını ve bilineceğini söylemektedir. Ona göre bütün ehlullah ve büyük velîler, mevlûd-ı selâse ile marifete ulaşırlar, maârif-i billah olurlar.⁴⁵⁸

Kur’ân-ı Kerim, değişik çağrışımlarla Türk şairleri tarafından şiirde kullanılmaktadır:

Ne bilir okumayan mushâf-i hüsnün şerhin

Yere gökten ne için indiğini Kur’ân’ın⁴⁵⁹ (Fuzûlî)

Çıkkdı bir yirden şadâ vü şît-ı mürğân-ı çemen

Gûyiyâ ettîfâl-i mekteb hatm-i Kur’ân eyledi⁴⁶⁰ (Bâkî)

⁴⁵⁷ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 57b.

⁴⁵⁸ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 56b.

⁴⁵⁹ Akyüz vd., *a.g.e.*, s. 208.

⁴⁶⁰ Sabahattin Küçük, *a.g.e.*, s. 22.

3.2.4. PEYGAMBERLER

Peygamberler, Allah'ın insanlara doğru yolu göstermek üzere içlerinden seçilerek kendilerine elçi olarak gönderilen kimselerdir. Allah, ilk insandan itibaren Hz. Muhammed (sav)'e kadar, zaman zaman elçiler göndererek insanları uyarmıştır. Bunun neticesinde inanarak iyi davranışlarda bulunanlar cennetle müjdelenmiş, inanmayan ve kötü davranışlarda bulunanlarsa cehennemle korkutulmuştur. Müminler, “Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz”⁴⁶¹ derler. Bir müslüman için peygamberlere iman etmek, inanç esaslarından biridir. Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar gönderilen peygamberlerin sayısı kesin olarak bilinmemektedir. Bu konuda Kur'ân-ı Kerîm, “Daha önce kıssalarını sana anlattığımız peygamberler gönderdik. Anlatmadığımız (nice) peygamberler de gönderdik”⁴⁶² buyurmak suretiyle bazı peygamberlerin isimlerinin bildirildiğini, bazılarınısa bildirilmediğini haber vermektedir. Bazı rivâyetlerde 124 bin peygamberden söz edilmektedir.⁴⁶³ Bunlardan 25'inin ismi Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de iyi özelliklere sahip üç kişiden daha bahsedildiği halde bu üç ismin peygamber olup olmadığı kesin olarak belli değildir.

Fethü'l-Maârif, Kur'ân-ı Kerîm'de ismi zikredilen 25 peygamberle, isimleri ihtilaflı olan üç peygamberden söz etmektedir. Buna rağmen huruf-ı mukatta'yı oluşturan ve Kur'ân-ı Kerîm'e esas teşkil eden Arapçadaki 28 harf ile peygamberlerin sayısı arasında bir ilişkinin varlığından da söz etmektedir. Bu hesaplama göre seferî namazların 11 rekat, hazarî namazlarınsa 17 rekat olup toplamının 28 olma sebebini de peygamberlerin sayısı ile ilişkilendirmektedir.⁴⁶⁴ Abdest bölümünde de ele alındığı üzere abdest alırken yıkanan ve meshedilen azaların toplamının 28 olması⁴⁶⁵ da peygamberlerin sayısı ile

⁴⁶¹ Bakara suresi, 285.

⁴⁶² Nisâ suresi, 164.

⁴⁶³ Ahmed b. Hanel, *Müsned*, V/266.

⁴⁶⁴ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 82b.

⁴⁶⁵ Abdest azalarının yıkanması ve meshedilmesi şu şekilde hesaplanmaktadır: iki elini 3 kere, ağzını 3 kere, burnunu üç kere, yüzünü üç kere, sağ kolunu ve sol kolunu 3 kere, başına mesh 1 kere, sağ kulağını ve sol kulağını 1 kere, boynunun iki yanını 1 kere, sağ ayağını 3 kere, sol ayağını 3 kere yıkasın. Bkz. Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 85b.

ilişkilendirilmektedir. Bu peygamberler, Kur'ân-ı Kerîm'de "tertemiz su"⁴⁶⁶ olarak bildirilen âb-ı hayattırlar.⁴⁶⁷

Başka bir hesaplamaya göre bir elde 14 eklem vardır. Aynı elde 5 parmak ve 5 de tırnak vardır, 1 de elin kendisi, toplam 25 yapmaktadır. Bu sayı, ihtilaflı olan Üzeyir, Lokman ve Zülkarneyn bir yana bırakılacak olursa peygamberlerin sayısı kadardır. Bilek, dirsek ve omuz da dahil edilirse sayı 28'e çıkar. Bu da peygamberlerin ve mukattaa harflerinin sayısı demektir.⁴⁶⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de 29 surenin evvelinde mukattaa harfleri bulunmaktadır. Bunlarda geçen 28 harf peygamberleri temsil eder. Yirmi dokuzuncusu Hakk'tır. Allah, "Onun peygamberlerinden hiçbirini ayırt etmeyiz"⁴⁶⁹ âyetiyle bu peygamberler arasında herhangi bir fark olmadığını bildirmiştir. 29 surede gelen mukattaa harfleri, temelde 28 harfe dayanmaktadır. Allah bu harfleri Âdem (insan)'in yüzüne nakşetmiştir. Hz. Resulullah, "Her kim bu yirmi dokuz harfe iman etmezse, oturacağı yer cehennem olur"⁴⁷⁰ buyuruyor. 28 harf istivâ ile birlikte hesaplandığında 32 etmektedir. Bütün velîlerin ve nebîlerin sırat-ı müstakimidir. Âdem'in konuştuğu dildeki harflerin sayısındadır. Bu söz, ezelî ve ebedî olup yaratılmamış olan sözdür. Bu sebeple hadîs-i şerifte, "Ona yaratılmıştır diyen kâfir olur" buyurulması bundandır.⁴⁷¹ Kâbe'yi her gün kudretten yetmiş bin melek tavaf eder" sözü de bunun için söylenmiştir. İlahî kelime (kün) mukabili tavaf olunmaktadır. Aslında bu 28 peygamberi tavaf etmek anlamınadır. 28 peygamber karşılığı 28 harfin açılımı (müfredatı) 72'dir. Kaf ile nun harfleri bir yana bırakıldığında geriye 70 kalmaktadır. Meleklerden her biri 1000 yerine hesaplandığı için yetmiş melek, 70 bin melek sayılmaktadır.⁴⁷²

Hurûflikte gördüğümüz insan vücuduyla 28 ve 32 sayısı arasındaki ilgiyi Fethü'l-Maârif'te de görmekteyiz. Ona göre kameti oluşturan 17 cümle ile seferî namazı oluşturan 11 rekâtı toplamak suretiyle de 28 rakamına ulaşılmaktadır. Yine insanda bulunan 7 ümmî hattı dört unsurla çarpmak suretiyle de aynı sayıya ulaşılır. Fethü'l-Maârif, bu hesaplamaların, Kur'ân'da ismi zikredilen 28 peygamberle ilişkisine değinerek bunları bilmenin farz olduğunu söylemektedir. Çünkü 28 sayısı insanın yüzünde yazılıdır. Allah,

⁴⁶⁶ Rüzgarları rahmetinin önünde müjdeci olarak gönderen O'dur. Gökten de tertemiz su indirdik ki onunla ölü toprağı canlandırılın ve hayvanıyla, insanıyla yarattığımız nice varlıkları suya kavuşturalım. (Furkan suresi, 48-49)

⁴⁶⁷ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 85b.

⁴⁶⁸ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 147a.

⁴⁶⁹ Bakara suresi, 285.

⁴⁷⁰ Hadîs-i şerif.

⁴⁷¹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 90a.

⁴⁷² Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 103a-103b.

28 peygamberi, insanlara rahmet ve hidâyet kaynağı yaptığını Kur'ân-ı Kerîm'de bildirmiştir.

Peygamberlik konusu, klasik dinî kaynaklarda genellikle Arapça nübüvvet kelimesiyle karşılanmaktadır. Nübüvvet, Allah'la kulları arasında elçilik anlamındadır. Haber anlamına gelen nebe' kökünden türetildiği sanılmaktadır.⁴⁷³ Allah'tan aldığı haberleri insanlara ulaştıran anlamındaki “nebî” ve çoğulu “enbiyâ” kelimeleri de aynı köktendir. Elçilik anlamıyla mastar olarak kullanılan “nübüvvet” kelimesinin yükseklik, yücelik anlamına gelen “nebve” kelimesinden türetilme ihtimali de vardır.⁴⁷⁴ Allah'tan aldığı ilahî bilgileri kullara ulaştırmak üzere görevlendirilen kimselere “nebî” veya “resul” dendiği halde Türkçede yaygın olarak “peygamber” kelimesi kullanılmaktadır. Dinî bir terim olarak peygamber, Allah'tan aldığı ilahî mesajları insanlara ileten, yani dini tebliğ eden kimseye denir.⁴⁷⁵ Peygamberlik ya da nübüvvet ise Allah'ın, kulları arasından seçtiği birisini dinî ve dünyevî konularda halkı aydınlatmakla görevlendirmesi anlamına gelmektedir. Âyetlerde bazı peygamberler için nebî, bazıları için resul ifadesinin kullanılması, bazen de bir peygamberin hem nebî hem de resul olarak nitelendirilmesi, bu iki kelimenin anlam yönünden birbirinden ayrılmasına yol açmıştır. Buna göre yeni bir kitap ve şeriatla görevlendirilen peygambere resul denirken yeni bir kitap ve şeriatla görevlendirilmeyip önceki peygamberin şeriatına göre insanları doğru yola davet eden kimseye nebî denmektedir. Resul kelimesi sözlük anlamıyla elçi anlamına geldiği için melekler ve özellikle Cebrail için de kullanılmıştır.⁴⁷⁶ İlk nebî olarak Hazret-i Âdem, ilk resul olarak Hazret-i Nûh kabul edilirken son nebî ve resul ise Hazret-i Muhammed'dir.⁴⁷⁷

Seçilmiş kimseler olan peygamberler, vahiy yoluyla kâinatın yaratıcısından aldıkları bilgileri, uyulması gereken kuralları, yapılması gereken ibadetleri insanlara aktarırlar. Fıtratlarına uygun bir yaşayış sergilemesi gereken insanlar, tercih ve tavsiye edilen yaşayıştan uzaklaştıkça, Allah tarafından görevlendirilen peygamberlerle uyarılmışlardır. İslâm'a göre ilk insan ve ilk peygamber olan Hazret-i Âdem'den, son peygamber olan Hazret-i Muhammed'e kadar çok sayıda peygamber görevlendirilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de, “Her kavim için de bir yol gösteren vardır”⁴⁷⁸ âyetiyle bütün kavimlere

⁴⁷³ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 1416.

⁴⁷⁴ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 1418.

⁴⁷⁵ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 1, s. 13.

⁴⁷⁶ Topaloğlu, Yılmaz ve Çelebi, *a.g.e.*, s. 145.

⁴⁷⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “Nübüvvet”, *DİA*, 2007, C. 33, s. 280.

⁴⁷⁸ Ra'd suresi, 7.

peygamber gönderildiği bildirilmektedir. İslâm'a göre peygamberlik müessesesine inanmak imanın şartlarındandır. Kur'ân-ı Kerîm'de ismi sayılan 25 peygamberin* peygamberliğine inanmak farzdır. Kur'ân'da Üzeyir, Lokman ve Zülkarneyn'den oluşan üç isim daha geçmektedir. Ancak bunların peygamber olduğu kesin ifadelerle belirtilmemiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de “Daha önce kıssalarını sana anlattığımız peygamberler gönderdik. Anlatmadığımız (nice) peygamberler de gönderdik”⁴⁷⁹ âyetinden, peygamberlerin tam sayısının bildirilmediği anlaşılmaktadır. İslâmî kaynakların bazısında 124.000 peygamber gönderildiğine dair rivâyetler yer almaktadır.⁴⁸⁰ Bu peygamberlerden bazısına küçük hacimli kitap (sahifeler) gönderilmiş, bazısına büyük kitaplar gönderilmiştir. Bunlardan Âdem'e 10, Şit'e 50, İdris'e 30, İbrahim'e 10 olmak üzere toplamda 100 sahife verilmiştir.⁴⁸¹ Mûsâ'ya Tevrat, Dâvûd'a Zebur, İsâ'ya İncil ve son peygamber Hazret-i Muhammed'e Kur'ân-ı Kerîm nazil olmuştur. İnsanlar, peygamberlerin söylediklerinin doğruluğunu ispatlamak için tabiat kanunlarının üstünde, ancak ilahî güçle gerçekleşebilen, gözle görülebilir bir alamet göstermesini istemişlerdir. Peygamberler de iddialarının doruluğunu kanıtlamak üzere Allah'ın izniyle mucize⁴⁸² göstermişlerdir.

Peygamberlerin asıl görevi, insanları hidâyete davet etmektir. Vahiy yoluyla insanlara ulaşan ilahî bilgiler, onların kâinatla ilgili, beşeriyetle ilgili, insanlar arası ilişkilerle ilgili ihtiyaç duydukları güvenilir bilgilerden oluşmaktadır. Peygamberler, örnek davranışlar sergiledikleri gibi insanların düşünce ve davranışlarının düzelmesine de gayret etmişlerdir. İnsanın, ruh ve bedenden oluştuğunu, bedenin ölümünden sonra ruhun yaşamaya devam edeceğini ve bu dünyada işlediklerine karşılık olarak öbür dünyada ya cennete ya da cehenneme gideceklerini haber vermişlerdir.

Allah, ilahî mesajını insanlara aktarmak için onlar arasından bazılarını seçerek⁴⁸³ peygamber olarak görevlendirmiştir. Allah tarafından görevlendirilmeleri ve vahiy

* Kur'ân-ı Kerîm'de ismi zikredilen peygamberler şunlardır: Âdem, İdris, Nûh, Hûd, Sâlih, İbrâhim, Lût, İsmail, İshak, Yakup, Yûsuf, Şuayb, Eyyûp, Zülkifl, Hârûn, Dâvûd, Süleyman, İlyas, Elyesa, Yunus, Zekerriyya, Yahya, İsa, Musa ve Muhammed. Kur'ân-ı Kerîm'de Üzeyir, Lokman ve Zülkarneyn isimleri de geçmekle birlikte bunların peygamber olup olmadıkları kesin olarak bildirilmemiştir.

⁴⁷⁹ Nisâ suresi, 164.

⁴⁸⁰ Yusuf Şevki Yavuz, “Nübüvvet”, *DİA*, C. 33, s. 279-285; Topaloğlu, Yılmaz ve Çelebi, *a.g.e.*, s. 166.

⁴⁸¹ Süyûtî, *Dürrü'l-Mensûr*, VIII/489; Âlûsî, XV/141-142.

⁴⁸² Hiçbir peygamber, Allah'ın izni olmadan bir mucize getiremez (Mü'min, 78). Kur'ân-ı Kerîm'de âyet olarak ifade edilen ve kelâm ilmi literatüründe mucize (insanı âciz bırakan) adı verilen hadise, sadece peygamber olduğunu söyleyen kimsenin hiçbir bilimsel yönetime başvurmadan gösterebildiği tabiat kanunlarını aşan olaydır. Bkz. Topaloğlu, Yılmaz ve Çelebi, *a.g.e.*, s. 155.

⁴⁸³ Cin suresi, 27.

yoluyla aldıkları bilgileri insanlara ulaştırmaları açısından aralarında bir fark bulunmamaktadır. Bu husus Kur’ân-ı Kerîm’de, “Onun peygamberlerinden hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz”⁴⁸⁴ âyetiyle ifade olunmaktadır. Bütün peygamberlerin üzerinde durduğu en önemli mesaj, Allah’tan başka ilah olmadığını, sadece ona kulluk edilmesi gerektiğini anlatmaktır. Bu konuyu Kuddûsî bir beytinde şöyle ortaya koymaktadır:

Cemî-i enbiyânın virdi tevhid

Muhammed Müctebânın virdi tevhid⁴⁸⁵ (Kuddûsî)

Kur’ân-ı Kerîm’deki “Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberlere, şüphesiz, benden başka hiçbir ilâh yoktur. Öyleyse bana ibadet edin”⁴⁸⁶ âyeti bu hususu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu anlamda İslâm peygamberinin anlattıklarıyla diğer peygamberlerin anlattıkları arasında bir fark yoktur. Zaten Allah, Kur’ân-ı Kerîm’de, “Şüphesiz Allah katında din İslâmdır”⁴⁸⁷ buyurarak vahye dayalı ilahî mesajların aynı ilkeleri anlattığını bildirmektedir. Bir başka âyet ise “De ki: Allah’a, bize indirilene (*Kur’ân’a*), İbrahim’e, İsmail’e, İshak’a, Yakub’a ve Yakuboğullarına indirilene, Mûsâ’ya, İsrâ’ya ve peygamberlere Rablerinden verilene inandık”⁴⁸⁸ biçiminde bütün peygamberlerin aynı mesajı değişik dönemlerde, farklı kavimlere getirdiğini belirtmektedir. Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm, Hazret-i Muhammed’in geleceğine dair Tevrat ve İncil’de bilgi bulunduğunu “Onlar, yanlarındaki Tevrat’ta ve İncil’de yazılı buldukları Resûle, o ümmî⁴⁸⁹ peygambere uyan kimselerdir”⁴⁹⁰ âyetiyle ortaya koymaktadır. İslâm’a göre bütün peygamberlere ve onlara Allah tarafından vahiy edilenlere inanmak farzdır. Ahirette hesaba çekildiklerinde bir bahane ileri süremesinler diye “Biz peygamberleri ancak müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak göndeririz”⁴⁹¹ buyurulmaktadır. Peygamberler, bu görevlerini yerine getirirken nice belalara maruz kalmışlar, ama en ufak bir sapma göstermeden görevlerine devam etmişlerdir. Allah tarafından seçilen peygamberlerin sahip olduğu bazı özellikler vardır. İnsanlara gönderilen bu peygamberler yine insanlar

⁴⁸⁴ Bakara suresi, 136, 285.

⁴⁸⁵ Ahmet Doğan, *a.g.e.*, s. 185.

⁴⁸⁶ Enbiyâ suresi, 25.

⁴⁸⁷ Âl-i İmrân suresi, 19.

⁴⁸⁸ Âl-i İmrân suresi, 84.

⁴⁸⁹ “Ümmî”, okuma yazma bilmeyen insan demektir. Ancak okuma yazma bilmeyen her insan bilgisiz olmayacağı için, “ümmî”, cahil demek değildir. Nitekim okuma yazma bilmeyen Hz. Peygamber, vahiy yoluyla aldığı bilgilerin yanında, geniş çapta dünyevî tecrübe ve bilgilere de sahip bulunuyordu. Bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, 12. Basım, Ankara, 2006, A’râf suresi, 157 dipnot.

⁴⁹⁰ A’râf suresi, 157.

⁴⁹¹ En’âm suresi, 48.

arasından seçilmiştir. Dolayısıyla doğarlar, büyürler, acıkırlar, hastalanırlar, bir yerden bir yere giderken diğer insanlar gibi araç kullanırlar. Yani beşerî özelliklere sahiptirler. “Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de şüphesiz yemek yerler, çarşıda pazarda gezerlerdi”⁴⁹² âyeti, peygamberlerin beşerî yönüne işaret etmektedir. Görevlerini eksiksiz yerine getirebilmek için bir ilahî destek ve denetime tabidirler. Bir peygamber, söylediğini önce kendisi yerine getirmeli ki diğer insanlara örnek olabilsin. Bu yüzden günah işlemekten, yanlış yola sapmaktan korunmuşlardır. Peygamberler, “Allah’ın doğru yola ilettiği kimselerdir”⁴⁹³ ve Allah tarafından koruma altındadırlar. Peygamberlerin bu özelliğine “ismet sıfatı” denmektedir. Doğru sözlü, güvenilir kimseler olduklarından vahyi tebliğ ederken vahiy dışında bir şey aktarmazlar. Kendi kavimlerinin diliyle ve anlaşılır bir şekilde açıklarlar:

Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah’ın emirlerini) iyice açıklasın.⁴⁹⁴

Seçilmiş kimseler olmaları dolayısıyla peygamberler, peygamber olmayanların tamamından daha üstün bir mevkie sahiptirler. Buna rağmen “vahye muhatap oluş şekli, peygamberliğin devam ettiği süre ve coğrafya açısından”⁴⁹⁵ onlar arasında da bir derecelendirme yapılmaktadır. Zaten âyette, “Andolsun, peygamberlerin bir kısmını bir kısmına üstün kıldık”⁴⁹⁶ buyurulmaktadır. Bazı peygamberler sadece kavimlerine gönderilmiştir. Bazıları bir başka peygambere yardım için gönderilmiştir. Kendisine kitap vahiy edilen olduğu gibi birkaç sayfeye muhatap olan da vardır. Son peygamber Hazret-i Muhammed ise Allah’ın “Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik”⁴⁹⁷ hitabına mazhar olmuş, bütün insanlığa gönderilmiştir. Yine bazı peygamberlerin mesajları, sonradan gelen bir peygamberle nihayetlenirken son peygamberin mesajı kıyâmete kadar geçerliliğini koruyacaktır. Dolayısıyla bir sıralama yapıldığında Hazret-i Muhammed bütün peygamberlerden üstündür. Türk şairleri de çeşitli eserlerinde bu konuyu vurgulamaktadırlar:

⁴⁹² Furkân suresi, 20.

⁴⁹³ En’âm suresi, 90.

⁴⁹⁴ İbrâhim suresi, 4.

⁴⁹⁵ Topaloğlu, Yılmaz ve Çelebi, *a.g.e.*, s. 171.

⁴⁹⁶ İsrâ suresi, 55.

⁴⁹⁷ Enbiyâ suresi, 107.

Yâ Rab ne resme medh idem anı ki fazl izle
Maḥmûd-ı enbiyâdur u maḥşûd-ı evliyâ⁴⁹⁸ (Hamdi)

Enbiyânuñ şeksüz ol sulṭânıdur
Cümlesinüñ cânı içre cânıdur

Gerçi kim anlar dahı mürsel durur
Lâkin Aḥmed Ekmel ü efḍal durur⁴⁹⁹ (Süleyman Çelebi)

Kendisine yeni bir kitap ve şariat verilen peygamberler de diğerlerinden üstün sayılmaktadır. Hazret-i Nûh, Hazret-i İbrahim de üstün sayılan peygamberler arasındadır. Kitap sahibi olan Dâvûd, Mûsâ ve İsâ peygamberler de üstün tutulanlar arasındadır. Resul olan peygamberlerden Nûh, İbrahim, Dâvûd, Mûsâ, İsâ ve Hazret-i Muhammed, kendilerine verilen mesajı insanlara tebliğ ederken katlandıkları büyük sıkıntılar ve gösterdikleri azim dolayısıyla “ulü’l-azm” peygamberler olarak nitelendirilmişlerdir. Peygamberlik konusunu işleyen kaynaklar, Kur’ân-ı Kerîm’deki bazı âyetlere⁵⁰⁰ dayanarak peygamberlerin mutlaka erkek olması gerektiği görüşünü ileri sürmektedirler. Zaten bu husus Yûsuf suresinde açıkça belirtilmektedir:

Biz senden önce de memleketler halkından ancak kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkekleri peygamber olarak gönderdik.⁵⁰¹

Peygamberlik müessesesi, son peygamber Hazret-i Muhammed’le sona ermiştir. Bu yüzden onun insanlığa getirdiği ilahî mesaj, kıyâmete kadar geçerliliğini koruyacaktır. Kur’ân-ı Kerîm, “O, Allah’ın Resûlü ve nebîlerin sonuncusudur”⁵⁰² diyerek bu hususa işaret etmektedir. “Bugün sizin için dininizi kemâle erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm’ı seçtim”⁵⁰³ âyeti, son din olarak İslâm’ın gönderildiğini bildirmektedir. Bu sebeple müslümanlar, Hazret-i Muhammed’le nübüvvetin sona erdiğine ve bundan sonra başka bir peygamberin gelmeyeceğine inanmaktadırlar. Kur’ân-

⁴⁹⁸ Ali Emre Özyıldırım, Hamdi ve Divanı, 1. Basım, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999, s. 18.

⁴⁹⁹ Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Mevlid* (Süleyman Çelebi ve Vesiletü’n-Necât’ı), Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı (hızl.), Ankara: Akçağ Yayınları, 1999, s. 66.

⁵⁰⁰ Senden önce de ancak, kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkekleri peygamber olarak gönderdik. Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun. (Nahl suresi, 43). Senden önce de ancak kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkekleri peygamber gönderdik. Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun. (Enbiyâ suresi, 7).

⁵⁰¹ Yûsuf suresi, 109.

⁵⁰² Ahzâb suresi, 40.

⁵⁰³ Mâide suresi, 3.

ı Kerîm, insanlara indirilen son kitap olduğu için onun tahriflerden korunmasını da bizzat Allah üstlenmiştir:

Şüphesiz o Zikr'i (Kur'ân'ı) biz indirdik biz! Onun koruyucusu da elbette biziz.⁵⁰⁴

Yine tarihi kayıtlara göre Tevrat, Zebur ve İncil'in vahyedilen ilk şekilleri zamanımıza kadar gelememiştir. Oysa Hazret-i Muhammed'in hayatının bütün ayrıntıları yazıldığı gibi kendisine nâzil olan Kur'ân-ı Kerîm'in aslı da hafızlar tarafından ezberlenmek ve katipler tarafından yazıya aktarılmak suretiyle günümüze kadar ulaşmıştır.

Hazret-i Muhammed'in nübüvveti konusu işlenirken üzerinde durulan hususlardan birisi de Hâtemiyyet'tir. Hâtem, sözlükte “mühür, yüzük, son”⁵⁰⁵ anlamlarına gelmektedir. Bu manada peygamberlerin sonuncusu olması, kendisinden sonra herhangi bir resul ve nebînin gelmeyecek olması dolayısıyla Hazret-i Muhammed'le nübüvvet sona ermiştir. Ya da peygamberlerin en seçkini olması dolayısıyla kendisine Peygamberliğin Mührü anlamına Hâtemü'l-Enbiyâ denmektedir. Hazret-i Peygamber'in sırtında, iki kürek kemiği arasında ve sol tarafa daha yakın, güvercin yumurtası büyüklüğünde, peygamberlik mührü olduğu kabul edilen bir ben'inin bulunduğu da kaynaklarda zikredilmektedir.⁵⁰⁶

Nesefî (ö. 1300), peygamberin biri Hakk'a bakan, diğeri insanlara bakan iki yüzü olduğunu, bunlardan Hakk'tan feyiz alan yüzünün “velâyet”, ilahî vahyi insanlara aktaran yüzününse “nübüvvet” olduğunu, nübüvvetin haber vermek, velîliğinsé yakın olmak anlamına geldiğini bildirmektedir. Bunlardan hangisinin kuvvetli olduğuna dair bazı tartışmalara şahit olunduğunu belirten Nesefî, nübüvvet ve velâyetin, peygamberliğin iki sıfatı olduğunu, velîlerde ise bunlardan yalnızca birisinin bulunduğunu söyleyerek problemi halletmeye çalışmıştır. Ona göre Allah'a yakın olup onun müşâhedeyle huzur bulanlar iki gruptur: Velîler, sadece yakınlık derecesindedirler. Allah ise bunlardan bazılarını, kendi mesajlarını insanlara iletmek üzere seçerek gönderir; bunlara peygamber denir.⁵⁰⁷ Süleyman Uludağ, hatm-i nübüvvet'in zamanla kayıtlı olduğu halde, hatm-i velâyetin zaman üstü olması sebebiyle ezelden kıyâmete kadar süreceğine,⁵⁰⁸ işaret etmektedir. İbn Arabî, nebîliğin zâhire, velâyetin bâtına bağlı olduğuna,

⁵⁰⁴ Hicr suresi, 9.

⁵⁰⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 160.

⁵⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, VII/107; Buharî, Vadû', 40; Müslim, Fezâil, 110; Tirmizî, Menâkıb 11. Aktaran:

⁵⁰⁷ Azizüddin Nesefî, *Tasavvufta İnsan Meselesi: İnsan-ı Kâmil*, Mehmet Kanar (çev.), İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013, s. 198-199.

⁵⁰⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 160.

peygamberlerinse her iki yöne sahip olduğuna işaretlerle, nebînin kendisine tâbi olunan, velînin ise tâbi olan olduğunu bildirmektedir.⁵⁰⁹ Velâyet'in, Allah'ın isimlerinden olan "Velî" kelimesinden türetildiğine işaret eden İbn Arabî, Allah'ın isimlerinin dünyada da âhirette de bâkî kalacağını, resûl ve nebî kelimelerinin dünya ile ilgili olduğunu, kulların Hakk'ta fanî olmadan velî olamayacağını, Hazret-i Muhammed'e velî olduğu için risâlet ve nübüvvet verildiğini⁵¹⁰ bildirmek suretiyle velâyetin üstünlüğünü anlatmaya çalışmaktadır. Ancak burada söylemek istediği, velîlerin peygamberden üstün olduğu anlamına gelmemektedir. Kalıcı olanı, geçici olandan üstün saymaktadır. Peygamberlerin sonuncusu ve yüzüğü (hâtemü'l-enbiyâ) Hazret-i Muhammed'dir. Ona yakınlığı ve ilahî sırlara vukûfiyeti dolayısıyla velîlerin büyüğü (hâtemü'l-evliyâ) Hazret-i Ali'dir. Velâyet bahsinde bu konu üzerinde ayrıca durulacaktır.

3.2.4.1. Vahdetnâme'de Üzerinde Durulan Peygamberler

3.2.4.1.1. İlk İnsan, Hazret-i Âdem

İslâm'a göre insan türünün atası olarak kabul edilen Âdem'in yaratılışıyla ilgili Kur'ân-ı Kerîm'de ve Hz. Peygamber'in hadîs-i şeriflerinde ayrıntılı sayılabilecek bilgiler mevcuttur.

Kur'ân-ı Kerîm'de topraktan ya da çamurdan yaratıldığı belirtilen ilk insanın isminin de Âdem olduğu bildirilmektedir.⁵¹¹ Âdem kelimesi bazen tür ismi olarak âdemoğlu biçiminde de kullanılır.

Âdem kelimesinin köken olarak Süryanîce veya Aramîceden geldiğini iddia edenler vardır.⁵¹² Arapça asıllı bir kelime olduğunu kabul edenler ise yeryüzü toprağından yaratıldığı için "edîmetü'l-arz" (topraktan) kelimesinden, rengi esmer olduğu için "âdem" (esmer) kelimesinden, güzel ve leziz anlamına gelen "el-idâme" kelimesinden geldiğini ya da farklı unsur ve özelliklerden meydana geldiği için bu anlama gelen "âdem"

⁵⁰⁹ Konuk, *Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi*, s. 357.

⁵¹⁰ Muhyiddin İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, Ekrem Demirli (çev.), İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015, C. 2, s. 613.

⁵¹¹ Âdem kelimesinin geçtiği âyetler: Bakara suresi, 31, 33, 34, 35, 37; Âl-i İmrân suresi, 33, 59; Mâide suresi 27; A'râf suresi, 11, 19, 26, 27, 31, 35, 172; İsrâ suresi, 61, 70; Kehf suresi, 50; Meryem suresi, 57; Tâ Hâ suresi, 115, 116, 117, 120, 121; Yâsîn suresi, 60.

⁵¹² Süleyman Hayri Bolay, "Âdem", *DİA*, 1988, C. 1, s. 358.

kelimesinden alındığını söylemektedirler.⁵¹³ Râgıb el-İsfahanî, Havvâ kelimesinin koyu siyahlık anlamına gelen “ahvâ” kelimesinden “esmer kadın” anlamında türetildiğini bildiriyor.⁵¹⁴ Arapçada “Âdem’in eşi, kadın”, İbranîcede “canlı, hayat, yaşayan” anlamıyla Hawwah veya Hayyah biçiminde kullanılan⁵¹⁵ bu kelime Yunancaya Heua biçiminde, diğer batı dillerine Eva biçiminde geçmiştir.

İslâm’a göre insan, yeryüzünde halife olarak yaratılmış önemli bir varlıktır. Yaratılış sıralamasında en sonda gelmesi, kâinatın ve bütün varlıkların onun gelişi için hazırlandıkları biçiminde yorumlanmasına sebep olmuştur. Elbette bu hilâfetin sorumlulukları da olacaktır. Bir kere yeryüzünün imar ve ıslahından sorumludur. Bu sorumluluğu da nesiller boyu sürdürmek zorundadır. Böyle yapmaz da yeryüzünde fesat çıkarmaya kalkışrsa bunun da bir karşılığı olacaktır. İnsan, kendi davranışlarını özgür iradesiyle gerçekleştirdiği için yaptıklarından da sorumlu tutulacaktır.

Kur’ân-ı Kerîm, insanın yaratılmadığı bir dönemden bahsetmekte ve insanların bu dönem üzerine düşüncelerini istemektedir. Çünkü ilk defa nasıl yaratıldığını düşünen insan, ölümünden sonra nasıl diriltileceği üzerinde de kafa yormaktadır. Yani inan, dünyanın öncesini ve sonrasını da düşünebilmektedir. Başka âyetlerde tekrar yaratılış da söz konusu edilmektedir:

İnsan, daha önce hiçbir şey değil iken kendisini yarattığımızı düşünmez mi?⁵¹⁶

Yine Kur’ân-ı Kerîm’de insanlar var edilmeden önce yüce Yaratıcı ile melekler arasında geçen bir konuşmadan bahsedilmektedir:

Hani, Rabbin meleklerle, “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti. Onlar, “Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamd ederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz” demişler. Allah da, “Ben sizin bilmediğinizi bilirim” demişti.⁵¹⁷

Bu âyetin tefsirinde müfessirlerin üzerinde durduğu noktalardan birisi hilâfet* konusu, diğeri insanların bozgunculuk yapacağını ve kan dökeceğini meleklerin nereden bildiği

⁵¹³ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 110.

⁵¹⁴ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 462.

⁵¹⁵ Sevan Nişanyan, *Sözlerin Soyağacı: Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, genişletilmiş ve gözden geçirilmiş 3. Basım, İstanbul: Adam Yayınları, 2007.

⁵¹⁶ Meryem suresi, 67.

⁵¹⁷ Bakara suresi, 30.

* Hilâfet kelimesi sözlüklerde “birinin yerine geçme, bir kimseden sonra gelip onun yerini alma, birini temsil etme, birine vekalet etme” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de bildirilen Âdem’in halifeliği, yeryüzünde Allah’ın halifeliğidir, onun adına tasarrufta bulunmaktır. Elbette bu halifelik, büyük bir

hususlarıdır. *Kur'ân Yolu Tefsiri*, bu âyette vrgulanmak istenen konunun, Âdem'in yaratılışı değil, Allah tarafından ona verilecek özellikler, sorumluluklar, yetki ve nimetler olduğunu belirterek Âdem'in en önemli özelliğinin "hilâfet" olduğunu belirtmektedir.⁵¹⁸ "Birinin yerine geçme,⁵¹⁹ halef, vekil"⁵²⁰ anlamlarına gelen hilâfet, "birinin adına yetki kullanma, bir başkasını temsil etme" anlamlarına da gelmektedir. Bazı kaynaklar, önceden meleklerin yeryüzünde yaşadığını varsayarak, insanın yeryüzünde meleklerin yerini alacağı veya daha önce âdemoğlundan başka akıl ve şuur sahibi varlıkların dünyada yaşayıp soyları kesildiği için onların yerini alacağı ya da insanların birbirlerinin yerini almak suretiyle soylarını devam ettireceklerini ileri sürmüşlerdir.⁵²¹ Burada, Âdem'in ve soyunun "yeryüzünde kimin halîfesi?" olacağı sorusuna, "Allah'ın halîfesi"⁵²² cevabı verilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah, Dâvûd Peygambere hitaben "Ey Dâvûd seni yeryüzünde halîfe kıldık"⁵²³ buyurmaktadır. Dâvûd Peygamber yeryüzünde halîfe olduğuna göre yeryüzünün halîfesi insandır. Bu halîfeliğin şartları da "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım"⁵²⁴ âyetinde ortaya konmaktadır. Hilâfet, "genel yoruma göre yeryüzünü imar ve ıslah görevi"⁵²⁵ olarak düşünülmektedir. Allah, insanı kulluğunu yerine getirebilecek kabiliyet ve donanımda yaratmıştır. İnsan yeryüzünde tasarrufta bulunurken kulluğunun bilincini hiçbir zaman unutmamalıdır.

Müfessirlerin üzerinde durduğu konulardan birisi meleklerin, "bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birisini mi yaratacaksın?"⁵²⁶ biçimindeki şaşkınlık ifade eden sorularıdır. Acaba melekler, insanın bu özelliklerini nereden biliyorlardı? Bazılarına göre, Allah'ın yaratacağını söylediği beşerin tabiatından bunu anlamışlardır. Bazılarına göre ise insandan önce yeryüzünde yaşayıp nesli kesilmiş varlıklarla kıyaslamak suretiyle bu kanaata varmışlardır.⁵²⁷ Meleklerin, bu bilgileri Levh-i Mahfuz'dan öğrendiği, cinlere

sorumluluk gerektirmektedir. Bizim kültürümüzde daha çok Hazret-i Peygamber'den sonra İslâm ümmetinin yöneticiliği konumunda bulunma anlamında kullanılmaktadır. Bir anlamda devlet başkanlığı görevi. İmamet kelimesinin ya da emirü'l-müminin isimlerinin de bu anlamda kullanıldığı olmuştur. Birinin yerine vekalet etme anlamından hareketle, tarikatlarda şeyhlerin görevlendirdiği kimseler için de halîfe kelimesi kullanılmıştır. Bkz. Casim Avcı, "Hilafet", *DİA*, 1998, C. 17, s. 539-546.

⁵¹⁸ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 1, s. 100.

⁵¹⁹ Çağbayır, *a.g.e.*, C. 2, s. 1965.

⁵²⁰ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 585.

⁵²¹ Mekârim-i Şîrâzî, Tefsîr-i Nümûne, 36. Basım, Tahran: Dârü'l-Kitab-ı İslâmiyye, 1387, C. 1, s. 213. Pdf. <http://www.makarem.ir> [03.09.2015, 02:04]

⁵²² Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 1, s. 101.

⁵²³ Sâd suresi, 26.

⁵²⁴ Zâriyât suresi, 56.

⁵²⁵ İlhan Kutluer, "İnsan", *DİA*, İstanbul, 2000, C. 22, s. 321-323.

⁵²⁶ Bakara suresi, 30.

⁵²⁷ İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 2, s. 256.

veya yırtıcı hayvanlara bakarak kıyas yaptıkları biçiminde düşünenler bulunmaktadır.⁵²⁸ Aslında meleklerin bu sorusunun işin hakikatini anlamaya dönük olduğunu belirten veya “Oysa biz sana hamd ederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz”⁵²⁹ diyen melekler, aslında “acaba tesbih ve takdisimizde bir kusur mu işledik ki Allah yeryüzünde yeni varlıklar yaratmak istiyor” biçiminde açıklamayı düşünen kimseler de vardır.⁵³⁰ Maddî âlem yaratılmadan önce melekût âleminde bulunan melekler, yeryüzünün yaratılışını gördükleri zaman kendilerinin orada iskan edileceğini akıllarından geçirmiş olmalı ki topraktan yaratılmış bir varlığın, yeryüzündeki halîfeliği layıkıyla yerine getiremeyeceğini zannetmişlerdir. İşin hakikatini anlamak amacıyla meleklerin “orada bozgunculuk çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?”⁵³¹ suali üzerine Allah “sizin bilmediklerinizi ben bilirim”⁵³² buyurmuştur.

İnsanın yaratılışında Allah’ın bildiği ama meleklerin bilmediği bazı gerekçeler vardır. “Sizin bilmediklerinizi ben bilirim” sözü, meleklerin kabullenmesi için yeterli olmuştur. Ancak Allah’la melekler arasında geçtiği kabul edilen bu konuşmanın doğrulanması için melekler huzurunda Âdem imtihana tabi tutulmuş ve Âdem’in yaratılışındaki meleklerin bilmediği sır ve hikmetler tecrübe ile ortaya konmak istenmiştir. Bunun için Kur’ân-ı Kerîm’de, “Allah, Âdem’e bütün isimleri öğretti”⁵³³ buyurulmaktadır. Bu âyetteki Âdem’e öğretilen isimlerin neler olduğu konusu üzerinde müfessirler özellikle durmaktadırlar. İbn Abbas’tan nakledilen bir rivâyete göre Allah’ın Âdem’e öğrettiği isimler insan ve canlı bütün varlıkların isimleridir. Yine İbn Abbas’tan gelen başka bir rivâyete göre ise bu isimler insan, hayvan, gökler, yeryüzü, denizler, deve, merkep gibi her şeyin ismidir. Bir başka rivâyete göre her hayvanın, her kuşun ve her şeyin ismidir. Hatta bütün meleklerin, bütün yıldızların, kendi soyundan gelen bütün kişilerin isimleri olduğunu söyleyenler olmuştur.⁵³⁴ Âdem’e bütün isimler öğretilmiştir. Bunlar arasında maddî ve manevî bütün varlıkların isimleri, kavramların adlandırılması da vardır. Hatta sonradan gördüklerine isim verme, dil icat edip konuşma kabiliyeti bağışlanmıştır.⁵³⁵

⁵²⁸ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 1, s. 104.

⁵²⁹ Bakara suresi, 30.

⁵³⁰ İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 2, s. 256.

⁵³¹ Bakara suresi, 30.

⁵³² Bakara suresi, 30.

⁵³³ Bakara suresi, 31.

⁵³⁴ İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 2, s. 276-277.

⁵³⁵ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 1, s. 105.

⁵³⁵ Bakara suresi, 30

Allah, Âdem'e isimlerini öğrettiği varlıkları meleklerle göstererek “orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?” suallerinde haklı iseler, bu gösterilen şeylerin isimlerini söylemelerini istemiştir. Melekler, Âdem'e verilen özelliklerin kendilerinde bulunduğunu zannetmekle hata ettiklerini anlamışlar ve bunun üzerine “Seni tenzih ederiz! Bize öğrettiğinden başka bir bilginiz yoktur”⁵³⁶ demişlerdir. Daha sonra Allah, o varlıkların isimlerini söylemesi için Âdem'e yönelerek, “Ey Âdem, Bunların isimlerini onlara bildir”⁵³⁷ demiştir. Âdem de bunların isimlerini tek tek söylemiştir. Aktarılan bu konuşmalar üzerine melekler, Âdem'in kendilerinden farklı ve üstün özelliklerle donatıldığını müşâhede ederek öğrenmişlerdir. Bu sebeple insanın, yeryüzünde halîfe olmaya, Allah'ın belirlediği sınırlar içerisinde onun adına tasarrufta bulunmaya meleklerden daha layık olduğu ortaya konmuş olmaktadır. Diğer canlılarla karşılaştırıldığında “onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık”⁵³⁸ âyetine göre yaratılanların çoğundan üstün olduğu da anlaşılmaktadır.

Yine Kur'ân-ı Kerîm'de “Hani Rabbin meleklerle, Ben kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş balçıktan bir insan yaratacağım. Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman, onun için hemen saygı ile eğilin (secde edin), demişti”⁵³⁹ buyurulmaktadır. Bir başka âyette ise “Onu şekillendirip içine ruhumdan üflediğim zaman onun için saygı ile eğilin (secde edin)”⁵⁴⁰ buyurulmuştur. Burada Allah'ın, meleklerden saygı ile eğilmelerini (secde etmelerini) istediği varlık,⁵⁴¹ maddî yönü dünyaya ait unsurlardan olan ve içine ruh üflenmiş varlıktır. İnsanın maddî tarafı olan bedeninin biyolojik faaliyetleri, diğer canlılarla benzerlik gösterir. Ancak müslüman bilim adamları yeme içme, üreme gibi canlılardaki biyolojik benzerliği evrim taraftarlarının savunduğu tarzda diğer canlılarla aynı atadan gelme biçiminde yorumlamazlar. Biyolojik yapıdaki benzerlik, aynı yaratıcının eseri olmaktan kaynaklanmaktadır. İnsanın yaratılışıyla diğer canlıların yaratılışı farklıdır. Aynı kökenden gelmeleri söz konusu

⁵³⁶ Bakara suresi, 32.

⁵³⁷ Bakara suresi, 33.

⁵³⁸ İsrâ suresi, 70.

⁵³⁹ Hicr suresi, 28-29.

⁵⁴⁰ Sâd suresi, 72.

⁵⁴¹ Secdenin yapılacağı yer konusunda İslâm bilginleri titiz davranmaktadırlar. Secde Âdem'e midir, yoksa onu Yaratan'a mıdır? Bu konuya değinen *Kur'ân Yolu Tefsiri* şu açıklamaları yapıyor: Meleklerin Âdem'e secde etmeleri Allah'ın emriyle olmuş, bu bir tek hareketle melekler iki şey yapmışlardır: a) Allah Teâlâ'ya ibadet, b) Yeryüzünde O'nun halîfesi olmak üzere yaratılmış ve birçok üstün vasıflarla donatılmış Âdem'e saygı ve onun hilâfete liyakatini tasdik. Âdem için yapılan secde şeklindeki saygı hareketi, Allah'ın emriyle olduğu ve Âdem'e ibadet maksadı taşımadığı için şirk şaibesinden de uzak bulunmuştur. Bkz. Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 1, s. 105.

değildir. İnsan türü, ilk insandan itibaren kendi türü içerisinde gelişme göstermektedir. Çünkü insanlar, hayattan edindikleri tecrübeleri sonraki kuşaklara aktarabilme özelliğine sahip tek canlıdır.

Enbiyâ suresinde “bütün canlıların sudan yaratıldığı”⁵⁴² bildirilirken Âdem’in (insanın) yaratılışını ele alan âyetler su, toprak, çamur gibi maddelerin karışımından oluşan toprak kalıbın bazı aşamalardan geçtikten sonra içine ruh üflendiği biçiminde ilk insandan; bir erkekle bir dişinin birleşmesi suretiyle nutfe, alaka, mudga aşamalarından geçtikten sonra diğer insanların dünyaya gelişinden bahsetmektedir. Bütün bu aşamalar Yaratıcının kudretinin bir eseridir.

Kur’ân-ı Kerîm ilk insanın yaratılış aşamalarını toprak (türeb),⁵⁴³ çamur (tîn),⁵⁴⁴ yapışkan cıvık çamur (tînin lâzib),⁵⁴⁵ değişken cıvık çamur (hamain mesnûn),⁵⁴⁶ çamurdan süzülmüş öz (sülâletin min tîn),⁵⁴⁷ kuru çamur (salsâl)⁵⁴⁸ ve biçimlenmiş kuru çamur (salsâlin ke’l-fehhâr)⁵⁴⁹ şeklinde ifadelerle anlatmaktadır.⁵⁵⁰

Ruh üfürülmeden önce insanın geçirdiği aşamaların ne kadar sürdüğü kesin olarak belli değildir. Kur’ân-ı Kerîm bu hususa, “İnsan (henüz) anılır bir şey değilken (yaratılmamışken) üzerinden uzunca bir zaman geçti”⁵⁵¹ âyetiyle ışık tutmaktadır. Âlemde son olarak yaratılan Âdem olduğu için, bu âlemin, Âdem’in gelişinden önce, onun gelişi için hazırlandığını söylemek mümkündür. Bir başka ifade ile âlemin yaratılış sebebi insandır. Yukarıdaki âyette, insanın yaratılışına kadar geçen, yani insanın kalıbının hazırlanmasından ruhun üflenmesine kadar geçen süre insan konusunda dikkate alınmamaktadır. Âyet, bize uzunca bir zamanın geçtiğini bildirmektedir. *Taberî Tarihi*’nde bu husus “Tanrı, Âdem’in yapılacağı çamuru tahammur haline getirdikten sonra kırk gün, bir rivâyete göre de kırk yıl yere atılmış bir ceset halinde bırakmıştır”⁵⁵² biçiminde “kırk yıllık” bir zaman kaydıyla anlatılmaktadır. Fethü’l-Maârif, Âdem’in

⁵⁴² Enbiyâ suresi, 30.

⁵⁴³ Âl-i İmrân suresi, 59; Kehf suresi, 37; Hac suresi, 5; Rûm suresi, 20; Fâtır suresi 11; Mü’min suresi, 67.

⁵⁴⁴ En’âm suresi, 2; A’râf suresi, 12; İsrâ suresi, 61 Secde suresi, 7; Sa’d suresi, 71, 76.

⁵⁴⁵ Sâffât suresi, 11.

⁵⁴⁶ Hicr suresi, 26, 33.

⁵⁴⁷ Mü’minûn suresi, 12.

⁵⁴⁸ Hicr suresi, 26, 33.

⁵⁴⁹ Rahmân suresi, 14.

⁵⁵⁰ Erdem, *Hazret-i Âdem (İlk İnsan)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 115.

⁵⁵¹ İnsan suresi, 1.

⁵⁵² Taberî, *a.g.e.*, s. 115.

yaratılışı konusunda “Âdem’in toprağını kırk sabah kendi elimle yoğurdum”⁵⁵³ kutsî hadisini rivâyet ve tevil etmektedir. Buna göre hadîs-i şerifte kast edilen mana, Âdem'in yaratılışının Allah tarafından gerçekleştirildiğidir.

Tek Tanrılı semavî dinler, Âdem’in topraktan yaratıldığını ve insan türünün tek bir anne ve babadan çoğaldığını kabul etmektedirler. İlk insanın topraktan yaratıldığını özellikle vurgulayan Kur’ân-ı Kerîm, insan türünün anne karnında geçirdiği aşamaları da şu şekilde açıklamaktadır:

Andolsun, biz insanı, çamurdan (süzülmüş) bir özden yarattık. Sonra onu az bir su (meni) hâlinde sağlam bir karargâha (ana rahmine) yerleştirdik. Sonra bu az suyu alaka* hâline getirdik. Alakayı da mudga** yaptık. Bu mudgayı da kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere de et giydirdik. Nihayet onu bambaşka bir yaratık olarak ortaya çıkardık. Yaratılanların en güzeli olan Allah’ın şânı ne yücedir!⁵⁵⁴

Bir anne ile bir babadan yaratılan insanlar da yine toprağa dayandırılmaktadır. Çünkü insanlar besinlerini topraktan ya da toprakta biten yiyeceklerden almaktadırlar. Sonraki insanlar da nutfe, alaka, mudga biçiminde ifade edilen aşamalardan geçmektedir. Burada insanın yaratılışı için ilk maddenin toprak olduğu özellikle belirtiliyor. Bir başka âyette “O ki yarattığı her şeyi güzel yaptı. İnsanı yaratmaya da çamurdan başladı”⁵⁵⁵ buyurulmaktadır. Toprağın çamur haline gelebilmesi için su ile karıştırılmasının gereği de ortadadır. Âyetlerdeki topraktan yaratılan varlık, ilk insandır. Allah, halîfe olarak yaratılan Âdem’i şekillendirip ona ruhundan üfledikten sonra meleklerle hitaben “Âdem’e secde edin”⁵⁵⁶ emrini vermiştir. Buradan yaratılan ilk insanın Âdem olduğunu, onun soyu olan insanların değerini göstermek üzere meleklerin secde etmesinin istendiğini anlayabiliriz. Kur’ân-ı Kerîm’de, Âdem’in yaratılmasının ve içine ruh üflenmesinin

⁵⁵³ İhsâî, *a.g.e.*, C. 4, s. 98.

* Alaka, erkeğin spermile döllenmiş yumurtadan bir hafta zarfında oluşan hücre topluluğunun rahim cidarına asılıp gömülmüş şekli demektir.

** Mudga, ceninin, üzerinde diş izlerini andıran şekiller taşıyan henüz uzuvları oluşmamış şekli demektir. Ceninin ana rahminde geçirdiği evreler için ayrıca bakınız: Hac sûresi, âyet, 5.

⁵⁵⁴ Mü’minûn suresi, 12-14 7. Hac suresinin 7. Âyeti re insanın anne karnında geçirdiği aşamaları anlatmaktadır.

⁵⁵⁵ Secde suresi, 7.

⁵⁵⁶ A’râf suresi, 11.

ardından meleklerin ona secde etmelerinin istendiği, İblis* hariç bütün meleklerin secde ettiği⁵⁵⁷ bildirilmektedir:

Onu şekillendirip içine ruhumdan üflediğim zaman onun için saygı ile eğilin. Derken bütün melekler topluca saygı ile eğildiler. Ancak İblis eğilmedi. O büyüklük tasladı ve kâfirlerden oldu. Allah, “Ey İblis! Ellerimle yarattığıma saygı ile eğilmekten seni ne alıkoydu? Büyüklük mü tasladın, yoksa üstünlerden mi oldun?” dedi. İblis, “Ben ondan daha hayırlıyım. Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın” dedi.⁵⁵⁸

Allah’ın, “Âdem’e secde edin” emrine karşı gelmesinden⁵⁵⁹ ve kendisini Âdem’den üstün görerek büyüklük taslamasından dolayı Şeytan cennetten kovulmuştur. Aşağıdaki âyet bu konuya işaret etmektedir:

Allah, “Şimdi in aşağı oradan. Çünkü senin orada büyüklük taslamak haddine değil! Hemen çık! Çünkü sen aşağılıklardansın” dedi.⁵⁶⁰

Bu âyetin devamında Şeytan’ın Allah’tan mühlet istediği ve insanların diriltileceği zamana kadar kendisine mühlet verildiği belirtiliyor. Şeytan, insanları doğru yoldan çıkaracağına, Allah’a şükretmekten onları alıkoyacağına dair yemin ediyor. Bunun üzerine Allah, Şeytanı ve ona uyanları cehenneme dolduracağını bildiriyor.⁵⁶¹

Kur’ân-ı Kerîm’in bir âyetinde “O, sizi bir tek nefisten yarattı. Sonra ondan eşini var etti”⁵⁶² başka bir âyette de yine “kendisi ile huzur bulsun diye eşini de ondan var edendir”⁵⁶³ buyurulmaktadır. Buna göre ilk insanın eşi, “ondan” var edilmiştir. Bazı müfessirler Tevrat’ta geçen “Havvâ’nın, Âdem’in kaburga kemiğinden yaratıldığı”⁵⁶⁴ ifadesinin etkisiyle Havvâ’nın Âdem’in kaburgasından yaratıldığını söylemişlerdir.⁵⁶⁵

* İblis, Şeytan’ın bir başka ismidir. Hazret-i Âdem’e secde etmeyi kabul etmediği için Allah’ın emrine isyan eden, gerekçe olarak da kendisinin ateşten, Âdem’inse topraktan yaratıldığını ileri sürerek kendisini üstün gören, büyüklük taslayan bir varlıktır. İblis’in melek olduğuna dair bir kanaat varsa da Kehf suresinde “İblis ise cinlerdendi” buyurulmaktadır. Kendisine kıyamete kadar müsaade verilmiş, o da insanları sırat-ı müstakimden saptırmaya yemin etmiştir. Ancak Allah’ın doğru yolunda giden kullarına zarar veremeyecektir. Bkz. Mevdûdî, *Tefhimü’l-Kur’ân*, Ali Ünal-Muhammed Han Kayani (çev.), İstanbul: İnsan Yayınları, 1999, C. 1, s. 82-83.

⁵⁵⁷ Allah’ın emrine uyarak meleklerin Âdem’e secde ettiğini bildiren ayetler: Bakara suresi, 34; A’râf suresi, 11; Hicr suresi, 29-31; İsrâ suresi, 61; Kehf suresi, 50; Tâ-Hâ suresi 116; Sâd suresi, 72-74.

⁵⁵⁸ Sâd suresi, 72-76.

⁵⁵⁹ Şeytan’ın secde etmekten imtina ettiğini bildiren ayetler: A’râf suresi, 12; Hicr suresi, 33; İsrâ suresi, 61; Sâd suresi, 76.

⁵⁶⁰ A’râf suresi, 13.

⁵⁶¹ A’râf suresi, 16-18.

⁵⁶² Zümer suresi, 6.

⁵⁶³ A’râf suresi, 189.

⁵⁶⁴ *Tevrat*, Yaratılış, 2: 21-22.

⁵⁶⁵ İbn Kesîr, a.g.e., C. 2, s. 297.

Allah, ilk insanı, özel bir topraktan yeryüzünde yaratmış, daha sonra eşini de aynı topraktan yaratarak ikisini cennete koymuştur.⁵⁶⁶ Mekârim-i Şîrâzî (d. 1305 /1926 Şiraz), *Tefsîr-i Nümûne* isimli eserinde Zümer suresindeki “O, sizi bir tek nefisten yarattı. Sonra ondan eşini var etti”⁵⁶⁷ âyetinin tefsirini şu şekilde yapmaktadır:

“Sonra ondan eşini var etti” tabirinde kast edilen mana şudur: Allah, Âdem’i yarattıktan sonra çamurun artanından eşini yarattı. Bu hesaba göre Havvâ’nın yaratılması Âdem’den sonra, ama âdemoğullarından öncedir. Âdem’in eşinin yaratılışı, Âdem’in vücudundan alınan bir parçadan değil, Âdem’den artan çamurdan olmuştur. İslâmî kaynaklar bu hususu açıkça bildirmektedir. Ancak Âdem’in sol tarafındaki kaburgalardan birinin alınıp Havvâ’nın yaratılması görüşü, İsrailiyata dayanmaktadır. Bu görüş, bugün elde bulunan ve aslı tahrif edilmiş olan Tevrat’ın Tekvin (Yaratılış) bölümünde geçmektedir. Havvâ’nın yaratılması için Âdem’in kaburgalarından birinin alındığı rivâyetinin gerçek olmadığını müşâhede ederek de anlayabiliriz. Çünkü bugün erkeklerle kadınların kaburga sayıları arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır.⁵⁶⁸

İlk insanın yaratılışından bahseden kaynaklar, Âdem’in maddî yapısının toprak olduğu hususunda herhangi bir farklı düşünce belirtmezken, Âdem ve eşinin yaratıldığı yer konusunda farklı görüşler ileri sürmektedirler. Belki bunun cevabını hadîs-i şeriflerde aramak gerekir. Tirmizî’nin rivâyet ettiği bir hadise göre Âdem ve Havvâ’nın yaratıldığı toprak yeryüzünün farklı kesimlerinden alınmıştır.

Allah, Âdem’i yeryüzünün tamamından alınan bir avuç topraktan yaratmıştır. Bu yüzden Âdemoğulları yeryüzü şekillerine göre kimi kırmızı, kimi beyaz, kimi de siyah olmuşlar, aralarında yumuşak ve sert mizaçlı, kötü ve iyiler bulunmaktadır.⁵⁶⁹

Dinî kaynaklarda ayrıntılı bilgi olmadığı için süresi tam olarak belirlenemese de Âdem ile eşi Havvâ’nın bir cennet* hayatları söz konusudur. Ancak bu cennetin yeri konusunda farklı yorumlarla karşılaşmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de müminlere vaat edilen ebedî mükafat yurdu cennetin varlığı konusunda herhangi bir tartışma ve şüphe söz konusu

⁵⁶⁶ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 1, s. 108.

⁵⁶⁷ Zümer suresi, 6.

⁵⁶⁸ Mekârim-i Şîrâzî, C. 19, s. 400-401. Pdf. <http://www.makarem.ir> [31.08.2015, 23:50]

⁵⁶⁹ Tirmizî, 5/204; Taberî, *a.g.e.*, s. 115-116.

* Cennet, sözlüklerde ağaçlı, çiçekli bahçe; ağaçlarıyla yeri gizleyen, saklayan ya da örten ağaçlık her tür bahçe anlamına gelmektedir. İslâm literatüründe iman edip salih amel işleyenlere âhirette vaat edilen nimet ve mükafat yurdu demektir. Cennât biçiminde çoğulu yapılan cennet için Kur’ân-ı Kerîm, değişik isimler kullanmaktadır: Firdevs, Adn, Naim, Dârü’l-Huld, Cennetü’l-Me’vâ, Dârü’s-Selâm ve İlliyyûn. Cennet, şu anda mevcut olup dünyadakilerin gözünden saklanmıştır. Cennettekilerin karşılaştıkları nimetlerden bazıları Kur’ân’ın çeşitli âyetlerinde söz konusu edilmektedir. Bkz. İsfahanî, *a.g.e.*, s. 341; Karagöz ve Diğerleri, *a.g.e.*, s. 96.

değildir. Âyetlerde bu cennetin varlığı, orada bulunan nimetlerden bazıları açıkça bildiriliyor:

Dedik ki: Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz.⁵⁷⁰

Yukarıdaki âyetine istinaden bazıları cennetin gökyüzünde, bazıları yeryüzünde olduğunu söylemektedirler. Gökyüzünde olduğunu söyleyenler de asıl cennetin nimet yurdu olduğunu, orada imtihanın söz konusu olmadığını söyleyerek bu cennetin geçici bir yer (berzah) olması gerektiğine işaret etmektedirler. Zaten Âdem'in yaratılışını anlatan âyetlerde Allah'ın, "Ben, yeryüzünde bir halîfe yaratacağım"⁵⁷¹ ifadesi, Âdem'in yeryüzü için yaratıldığını ortaya koyarken onun gökyüzüne çıkarıldığına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Âdem ve eşinin imtihan için girdiği cennetin yeryüzünde olduğu kanaati vardır.⁵⁷² Kendilerine yasaklanan ağaçtan yedikleri için Âdem ve eşi, bu dünyada içinde yaşadıkları bir bahçeden (cennet) çıkarılmışlardır.⁵⁷³ Yunus Emre bir şiirinde yenilen şeyin buğday olduğunu söylemektedir:

Miskîn Âdem yañıldı uçmağda buğday yidi

İşi Hâk'dan bilenler şeytândan tutmayalar⁵⁷⁴ (Yunus Emre)

Âdem olup tırmadın nefsüm boynın burmadın

Yañıldum buğday yidüm uçmağdan sürlüp geldüm⁵⁷⁵ (Yunus Emre)

Kur'ân'ı zahirî açıdan tefsir etme eğiliminde olanlar, yeryüzü cenneti görüşünü benimseyenlri kitap ve sünnete muhalefet etmekle suçlasalar da müfessirlerin genel kanaati dünya cenneti biçimindedir. Müfessirler, âyette geçen "hubût" kelimesini, bir yerden başka bir yere intikal biçiminde yorumladıklarından bu cennetin dünyada olduğunu kabul etmektedirler.

Allah, Âdem ile eşine cennette kalmalarını, diledikleri meyvelerden yiyip içmelerini söylerken bir ağaca yaklaşmalarını, yani onun meyvesinden yemelerini yasaklamıştı.

⁵⁷⁰ Bakara suresi, 35.

⁵⁷¹ Bakara suresi, 30.

⁵⁷² Yazır, a.g.e., C.1, s. 321.

⁵⁷³ İbn Kesîr, a.g.e., C. 2, s. 290-297.

⁵⁷⁴ Tatçı, a.g.e., s. 75.

⁵⁷⁵ Tatçı, a.g.e., s. 202.

“İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanneder”⁵⁷⁶ âyetinde de belirtildiği üzere insanlar, başıboş bırakılmak için yaratılmamışlardır. Yani insanların yaratılışlarının bir gayesi vardır. Kur’ân’ın ifadesiyle “kulluk için” yaratılmışlardır. Diğer varlıklardan farklı olarak kendisine bilme, irade etme, seçme özelliği verilmiştir. İnsanlar, cüz’î irade konusunda serbestlik sahibidirler. Bu da ardından sorumluluk getirmektedir. Âdem ile Havvâ’ya cennette verilen nimetler yanında kurallar da getirilmiştir. Allah’ın kullarını doğru yoldan saptıracağına dair yemin eden Şeytan’ın ilk icraatı, vesvese vererek, onlara yasak meyveden yedirmek olmuştur. Allah, Şeytan’ın kendilerine kötülük yapmak isteyeceğine karşı Âdem ile Havvâ’yı daha önce uyarmıştır. Bu husus Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle belirtiliyor:

Biz de şöyle dedik: “Ey Âdem! Şüphesiz bu (İblis), sen ve eşin için bir düşmandır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın; sonra mutsuz olursun.”⁵⁷⁷

Şeytan ise Âdem ile Havvâ’yı kandırmak için yemine başvurmuştur. Şeytan, “melek olmamanız ya da cennette ebedî kalmamanız için Allah bu ağacı size yasakladı; ben size öğüt veriyorum”⁵⁷⁸ diye yemin ederek onları kandırmıştır. Burada Kur’ân-ı Kerîm, Şeytan’ın ikisini kandırdığına işaret etmektedir.⁵⁷⁹ Yoksa Ehl-i Kitapın zannettiği gibi yasak meyveden yeme suçunu Havvâ’nın üzerine yıkmamaktadır.

Bu sûretle onları kandırarak yasağa sürükledi. Ağaçtan tattıklarında kendilerine avret yerleri göründü. Derhal üzerlerini cennet yapraklarıyla örtmeye başladılar. Rab’leri onlara, “Ben size bu ağacı yasaklamadım mı? Şeytan size apaçık bir düşmandır, demedim mi?” diye seslendi.⁵⁸⁰

Tefsirlerin yer verdiği bir tartışma konusu da yasaklanan ağacın ne olduğudur. Tevrat’ın etkisiyle buğday ağacı diyenler, üzüm ağacı yani asma diyenler, hurma, incir ya da zeytin ağacı diyenler bulunmaktadır.⁵⁸¹ Elbette bu âyetlerdeki ilahî hikmeti göz ardı etmemek gerekir. Allah, insanı madde dünyasında ebedî kalmaları için yaratmamıştır. Toprağa ait olan beden bu dünyada kalacaktır. İnsanın “halîfe” oluşu ruhla birliktedir. Ruh ise Allah’a ait olup ölümsüzdür. Ölümsüz olan ruhun, fanî olan bu dünyada kalması düşünülemez. Zaten insanın yaratılış amacı, bu dünyada kendisine yüklenen emanete uygun hareket

⁵⁷⁶ Kıyâme suresi, 36.

⁵⁷⁷ Tâ Hâ suresi, 117.

⁵⁷⁸ A’râf suresi, 20-21.

⁵⁷⁹ Bakara suresi, 36; A’râf suresi, 20.

⁵⁸⁰ Tâ Hâ suresi, 121.

⁵⁸¹ Yazır, *a.g.e.*, C.1, s. 323.

ederek ebedî âleme yönelmektir. Burası bir imtihan yurdudur. İnsanın bu dünyada kendisi için belirlenen kurallara uygun bir hayat sürmesi gerekir. Âdem ile Havvâ'nın içinde kaldıkları cennet de onların sınıdıkları, geçmeleri gereken bir duraktı. Yasak meyveden yemekle günah işlemiş oldular. Allah, “ben size bu ağacı yasaklamadım mı?”⁵⁸² diye seslenince yaptıklarına pişman oldular, tövbe ettiler. Allah tövbelerini kabul etti ve onlara doğru yolu gösterdi. Ancak bu yaşağı çiğnemenin de bir bedeli vardı.

Allah, şöyle dedi: “Birbirinize düşman olarak hepiniz oradan inin. Eğer tarafımdan size bir yol gösterici (kitap) gelir de, kim benim yol göstericime uyarsa artık o, ne (dünyada) sapar ne de (âhirette) sıkıntı çeker.”⁵⁸³

Birbirine düşman olmak, Âdem ve zürriyeti ile İblis ve zürriyetinin birbirine düşmanlığı biçiminde yorumlanmaktadır.⁵⁸⁴ Bu iniş (hubût) olayı ile birlikte insanoğlunun dünya macerası başlamıştır. Söz konusu cenneti, dünya üzerinde bir bahçe biçiminde yorumlayanlara göre buradan hubût, bir halden başka bir hale geçme veya bu bahçeden çıkarılmak suretiyle mekan değiştirmedir. Cennet, imtihan için Âdem'in kaldığı yerdir. İmtihan bittiğine göre orada kalmasına gerek yoktur. Hz. Âdem, dünyaya bir ceza olarak gönderilmemiş, yaratılış amacına uygun olarak gönderilmiştir.⁵⁸⁵ Çünkü yaptığına pişman olan Âdem, tövbe etmek istediğinde Allah, ona bazı kelimeler öğretmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de, “Derken Âdem, Rabbinden birtakım kelimeler aldı, bunun üzerine tövbesini kabul etti”⁵⁸⁶ buyurulmaktadır. Hazret-i Âdem, tövbesi kabul edildikten sonra dünyaya indirilmiştir. İslâm'a göre Âdem'in yeryüzünde halîfe olarak yaratılması ve Âdem ile Havvâ'nın tövbelerinin kabul edilmesi düşüncesi, Yahudilik ve Hristiyanlıktaki bazı açmazları da ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla Tevrat'ın, işledikleri günahı dolaylı sıkıntı çekmek üzere dünyaya gönderildikleri bilgisi de Hristiyanlığın “aslî suç” anlayışı da geçersiz kalmaktadır. Günahı işleyen Âdem ve Havvâ'dır, tövbeleri kabul edilen de Âdem ve Havvâ'dır. İslâm'a göre günahlar şahsî olduğundan Âdem'in ya da Havvâ'nın işlediği günahı dolaylı, soyunun günahkar sayılması imkan haricidir. Bu yüzden bu günahlara kefarete olarak Tanrı oğlu (Îsâ)nun gelip kanını dökmesine de lüzum yoktur.

⁵⁸² A'râf suresi, 22.

⁵⁸³ Tâ Hâ suresi, 123.

⁵⁸⁴ İbn Kesîr, a.g.e., C. 10, s. 5279.

⁵⁸⁵ Mevdûdî, a.g.e., s. 82-83.

⁵⁸⁶ Bakara suresi, 37.

Kur'ân-ı Kerîm'de Âdem ve eşinin iskan edildiği cennetin yeri kesin olarak belirtilmediği gibi yeryüzünün neresine indirildiği de kesin olarak belirtilmemiştir. Herhangi bir yer olabilir. Âdem'in ayrı bir yere, Havvâ'nın ayrı bir yere indirildiği görüşü, bize Hristiyan literatüründeki asli günah anlayışının bir neticesi gibi görünmektedir. Onlara göre dünya hayatı bir günahın neticesidir. Oysa Kur'ân'da Âdem'in yeryüzüne halîfe olarak gönderildiği bildirilmektedir. Lokman suresinde “Göklerde, yerde ne varsa hepsini Allah'ın sizin hizmetinize verdiğini ve açıkça yahut gizlice üzerinizdeki nimetlerini tamamladığını görmediniz mi?”⁵⁸⁷ diye buyurulmaktadır. Günahın neticesi olarak dünyaya indirilen kimselere bu nimetler verilir mi? Zaten cennette işlediği günahı da tövbesi dolayısıyla affedilmiştir. Hazret-i Âdem'in Hindistan'a, Seylan (Serendip) adasına, Havvâ'nınsa Cidde'ye indirildiği ya da başka bir görüşe göre Âdem'in Safâ'ya, Havvâ'nın Merve'ye indirildiği söylenmektedir.⁵⁸⁸ Benzer bir rivâyete Taberî de yer vermektedir. İbn Abbas'a dayandırdığı rivâyete göre Âdem Hint'e, Havvâ Cidde'ye indirilmiş; Havvâ'yı aramak için yollara düşen Âdem, Arabistan diyarına kadar gelmiştir. Birbirlerine yaklaştıkları yere Müzdelife, buluşup tanıştıkları yere Arafat, toplanıp bir araya geldikleri yere Cemi adı verilmiştir.⁵⁸⁹ Bu rivâyetlere bakarak ayrı ayrı yerlere indirilmeleri düşünülse bile aynı yere indirilmeleri de mümkündür.

Âdem ve Havvâ'nın Dünya Hayatı

Hazret-i Âdem ile Havvâ'nın dünya hayatına ilişkin Kur'ân-ı Kerîm'de fazla bilgi bulunmadığından bu husus, bazı hadîs-i şeriflerle tarih kaynaklarına dayalı olarak anlatılmaktadır. Bunlara göre Âdem, cennette işlediği hata dolayısıyla pişman olup tövbe etmiş, bir yandan da Allah'a ibadetini sürdürebilmek için bugün Ka'be'nin bulunduğu yere bir bina yapmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'deki “Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi, elbette Mekke'de, âlemlere rahmet ve hidâyet kaynağı olarak kurulan Kâ'be'dir”⁵⁹⁰ âyeti de bu görüşe destek olarak yorumlanmaktadır.

Yine Âdem ile Havvâ'nın yeryüzüne indikten sonra Arafat'ta karşılaştıkları rivâyeti bulunmaktadır.⁵⁹¹ İkisinin ilk buluşması hatırasını da yad etmek niyetiyle vakfe yapılmaktadır. Yine rivâyetler arasında biri erkek, biri kız olmak üzere Havvâ'nın her

⁵⁸⁷ Lokmân suresi, 20.

⁵⁸⁸ İbn Kesîr, a.g.e., C. 2, s. 290-297.

⁵⁸⁹ Taberî, a.g.e., s. 154.

⁵⁹⁰ Âl-i İmrân suresi, 96.

⁵⁹¹ Ali Şeriatî, *Hacc*, Fatih Selim (çev.), İstanbul: Düşünce Yayınları, 1980, s. 71; Taberî, a.g.e., s. 172.

batında iki çocuk dünyaya getirdiği ve aynı batından doğanların birbirleriyle evlenemedikleri, farklı batınlarda doğanların birbirleriyle evlendikleri bildirilmektedir. Havvâ yirmi batında kırk çocuk dünyaya getirmiştir.⁵⁹² Kur'ân-ı Kerîm'de de bildirilen Âdem'in çocuklarından Kâbil, kendisiyle aynı batından doğan kızla evlenmek istediği için kardeşi Hâbil'i öldürmüştür.⁵⁹³ Hazret-i Âdem'in dünyada bin yıl kadar ömür sürdüğü, sonunda hastalanarak vefat ettiği, Havvâ'nın da bir yıl sonra hastalanarak vefat ettiği bildirilmektedir. Âdem'in cenaze namazını çocuklarıyla meleklerden oluşan bir grup kılmıştır.

Hazret-i Âdem'in yaratıldığı, cennete girdiği, cennetten çıkarıldığı, Âdem ile Havvâ'nın dünyada bulunduğu günün cuma olduğuna dair hadis rivâyetleri bulunmaktadır:

Allah toprağı cumartesi günü yarattı. Ondaki dağları pazar günü yarattı; ağaçları pazartesi günü yarattı. Mekruhları salı günü yarattı. Nûru çarşamba günü yarattı ve onda hayvanları perşembe günü yaydı. Hz. Âdem (a.s.)'i cuma günü ikindi vaktinden sonra, ikindi ile gece arasındaki gündüz vaktinin en son saatinde en son mahluk olarak yarattı.⁵⁹⁴ Yine cuma günü vefat etti.⁵⁹⁵

Âdem'in uzun boylu, uzun hurma ağacı gibi olduğu da bildirilmektedir.⁵⁹⁶ Yine Allah'ın Âdem'i kendi suretinde ve boyunu da altmış zira yarattığı, dolayısıyla cennete girecek herkesin bu şekilde olacağına dair hadis rivâyetleri bulunmaktadır.⁵⁹⁷

“Andolsun biz, her ümmete, ‘Allah’a kulluk edin, tâğûttan kaçının’ diye peygamber gönderdik”⁵⁹⁸ âyetine göre ilk insanların da bir peygamber vasıtasıyla doğru yola hidâyet edilmelerinin gereği meydandadır. Yine “Şüphesiz Allah, Âdem'i, Nûh'u, İbrahim ailesini (soyunu) ve İmrân ailesini (soyunu) birbirinden gelmiş birer nesil olarak seçip âlemlere üstün kıldı”⁵⁹⁹ âyeti de göz önüne alındığında ilk insanlar için babaları Âdem'in peygamber olduğuna kesin gözüyle bakılmaktadır. Âdem peygambere 20 sahifelik vahiy gelmiş ve Cebrail'in öğretmesiyle Âdem bunları yazmıştır.⁶⁰⁰

⁵⁹² Taberî, *a.g.e.*, s. 181-182.

⁵⁹³ Mâide suresi, 27-31.

⁵⁹⁴ Müslim, Sıfâtü'l-Kıyâme 27, (2789).

⁵⁹⁵ Ebû Dâvûd, Salat 207, (1047); Nesai, Cum'a 5, (3, 91, 92).

⁵⁹⁶ Taberî, *a.g.e.*, s. 212.

⁵⁹⁷ Buhari, İsti'zan 1, Enbiyâ 1; Müslim, Cennet 28, (2841).

⁵⁹⁸ Nahl suresi, 36.

⁵⁹⁹ Âl-i İmrân suresi, 33-34.

⁶⁰⁰ Taberî, *a.g.e.*, s. 198.

Ebu Hüreyre'den rivâyet edilen bir hadîs-i şerifte, Allah'ın Âdem'e bin yıl ömür verdiği, Âdem'inse altmış yılını Dâvûd'a bağışladığı, dolayısıyla dokuz yüz kırk yaşında vefat ettiği bildirilmektedir.⁶⁰¹ Yine Taberî, aynı eserde Dâvûd'a kırk yıl verildiği için Âdem'in dokuz yüz altmış sene yaşadığını kaydetmektedir.⁶⁰²

Kur'ân-ı Kerîm'de ayrıntısı belirtilmeyen noktaları tamamlamak üzere İslâm bilginlerinin hadîs-i şeriflere, Kitab-ı Mukaddes'e, tarihi kaynaklara başvurduğu görülmektedir. Buralardaki bilgilerin farklı olması, bu alanda yazılan kaynaklarda farklı bilgiler aktarılması anlamına gelmektedir. Müslümanların zihninin bulanmaması, yanlış bilgilerin yaygınlaşmaması için bazı İslâm bilginlerinin, Kur'ân'ın zâhiriyle yetindikleri ve anlatılmayan noktaların gaybî haberler olarak kalması yönünde kanaat kullandıkları görülmektedir.

İslâm ilahiyatçılarının Hazret-i Âdem konusunu ele alış biçimleri hiç şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm'i esas almaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'in açıklık getirmediği noktalarda kesin söz söylemekten, âyetlerin anlamlarını zorlamaktan özellikle kaçınmaktadırlar. Zaman zaman hadîs-i şeriflere başvurup bazı kapalı noktaları aydınlatmaya çalışanlar varsa da devreye muhaddisler girmekte, o zaman da bu alandaki hadîslerin sıhhati gündeme gelmektedir. Kütüb-i Sitte'de bile yer alsın bu tür hadîslere kuşkuyla yaklaşıldığı da gerçektir. Hadîslerin kritiğine girmeksizin, konumuzla ilgisinden dolayı, burada birkaç hadisi aktarmak istiyoruz:

Allah toprağı cumartesi günü yarattı... Hz. Âdem (a.s.)'i cuma günü ikindi vaktinden sonra, ikindi ile gece arasındaki gündüz vaktinin en son saatinde en son mahluk olarak yarattı.⁶⁰³

Allah, Âdem'i, tüm yeryüzünden kabzettiği bir toprak parçasından yaratmıştır. Onun için Âdemoğulları toprak (çeşitleri) gibi gelirler. İçlerinden kırmızı, beyaz, siyah ve bunların arası renkte olanlar olduğu gibi kiminin yaratılışı hafif ve kolay, kimi güç, kimi temiz ve kimi de kirli olanlar vardır.⁶⁰⁴

Sufî çevrelerin, Hazret-i Âdem konusunu açıklarken hadis kaynaklarından yararlanmada, müfessirlere göre daha esnek davrandıkları söylenebilir. Kur'ân-ı Kerîm'deki ilgili âyetleri de zahirî yönüne muhalif olmaksızın batınî manalarıyla izah etmektedirler.

⁶⁰¹ Tirmizî, Tefsir 95; Taberî, *a.g.e.*, s. 204.

⁶⁰² Taberî, *a.g.e.*, s. 207.

⁶⁰³ Müslim, Sıfâtü'l-Kiyâme 28, (2789).

⁶⁰⁴ Tirmizî, Tefsir, Bakara 3/2955 (Tirmizî bu hadisin hasen-sahîh olduğunu belirtmiştir); Ebû Davut, Sünnet, 27, (4/222); Ahmed b. Hanbel, IV/400, 406; Hâkim, *Müstedrek*, II/288; İbn Hibbân, *Sahîh*, Tarih, 1, (14/60).

Âdem kelimesiyle insân-ı kâmil'i ele alan Muhyiddin Arabî, insandan önce âlemin ruhsuz bir ceset gibi yaratıldığını, bu ruhsuz varlığın ruhu ve cilasî olmak üzere Âdem'in var edildiğini, Tanrı'nın âlemi korumak için Âdem'i kendisine halîfe tayin ettiğini, bu anlamda içinde insan-ı kâmil bulunduğu sürece âlemin de devamlı korunacağını söylemekte;⁶⁰⁵ meleklerin, insanın yaratılışındaki bu sırrı kavrayamamaları yüzünden “yeryüzünde fesat çıkaracak, kan dökecek birisini mi yaratacaksın?”⁶⁰⁶ diye sual etmek suretiyle hadlerini aştıklarını, dolayısıyla sahip oldukları esmâ (isimler) bilgisinde eksikliği ortaya koyduklarını belirtmekte;⁶⁰⁷ yine hilâfetin, insan-ı kâmile ait olduğunu, bir yönüyle âlemin diğer yönüyle Hakk'ın suretini oluşturan insan-ı kâmilin maddî ve manevî âlemleri bünyesinde topladığını, bu yüzden sufilerce küçük âlem sayıldığını ifade etmektedir.⁶⁰⁸ İbn Arabî, Allah Teâlâ'nın latif ve kesif âlemleri yaratıp yeryüzünü düzledikten sonra halîfeyi yeryüzüne gönderdiğini, bu olayın insan türünün ortaya çıkış devri olan “başak devri”nin başında gerçekleştiğini ve insanın yeryüzündeki serüvenini yedi bin yıl olarak tayin ettiğini⁶⁰⁹ bildirmektedir ki bu bilgiler başka İslâmî kaynaklarda da geçmektedir. Taberî yapılan hesaplamaların doğru çıkması halinde canlıların yaratılmasından Âdem'in yaratılmasına kadar yedi bin yıl, Âdem'den kıyâmete kadar da yedi bin yıl olmak üzere canlı hayatın ömrü on dört bin yıl sürecek kaydını düşmektedir.⁶¹⁰

Hurûfliğin kurucusu Şeyh Fazlullah'ın *Cavidannâme*'sinde Hazret-i Âdem'le ilgili daha değişik tevillere rastlamaktayız. Her şeyin “kün” kelimesiyle yaratıldığını söyleyen Fazlullah, isim ile müsemmanın aynı olduğuna işaretle Âdem isminin, Âdem ve Havvâ müsemmasına eşit olduğunu, ebcedle 46 olan Âdem (آدم)⁶¹¹ harflerinin Âdem'in yüzünde bulunan 32 ve Havvâ'nın yüzünde bulunan 14 hattın toplamını verdiğini söylemektedir.⁶¹² İlahî kelâmın 28 harf, Farsçada bulunan dört harf mukabili lâm-elifle 32 harf olduğunu, hadîs-i şerife göre Allah kelâmının yaratılmadığını ifade ederek bunların da Âdem'in yüzüne nakşedilmiş bulunduğunu bildirmektedir.⁶¹³

⁶⁰⁵ Muhyiddin İbn Arabî, *Füsûsü'l-Hikem*, Nuri Gencosman (çev.), İstanbul: MEB, 1992, s. 23-25.

⁶⁰⁶ Bakara suresi, 30.

⁶⁰⁷ İbn Arabî, *Füsûsü'l-Hikem*, Nuri Gencosman (çev.), s. 31.

⁶⁰⁸ İbn Arabî, *Füsûsü'l-Hikem*, Nuri Gencosman (çev.), s. 32.

⁶⁰⁹ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, C. 1, s. 23.

⁶¹⁰ Taberî, *a.g.e.*, s. 69-70.

⁶¹¹ Âdem, kelimesindeki elifi çift kabul eden Fazlullah, ebced karşılığını 46 saymaktadır. Oysa Fethü'l-Maârif, elifi tek kabul ederek Âdem kelimesinin ebced değerini 45 olarak hesaplamaktadır.

⁶¹² Feriştioğlu, *a.g.e.*, s. 26.

⁶¹³ Feriştioğlu, *a.g.e.*, s. 23.

Cavidannname'de Âdem'in yaratılışı konusuna ayrı bir bölüm ayıran Fazlullah, tevil yoluyla Ka'be'nin Âdem olduğunu, kenz (hazine)in de onun yüzündeki 28 ve 32 hat olduğunu, Allah'ın Ka'be'ye Beytullah (Allah'ın evi) dediğini, Âdem ve Havvâ'nın yüzünün Ka'be toprağından yaratıldığı için "kenz-i mahfî" (gizli hazine)nin Âdem olduğunu söylemektedir. Sabah ezanında 17, diğer ezanlarda 15 olmak üzere her gün 32 cümleyle müezzinin, insanları Âdem'in yüzüne çağırğını bildirmektedir.⁶¹⁴ Hazret-i Resulullah, Miraç olayında Rabbini emred (genç delikanlı) suretinde gördüğünü söylemiştir, bu Hazret-i Âdem sureti demektir; çünkü hadîs-i şerife göre Allah'ın, Âdem'i kendi suretinde yarattığını ilave etmektedir.⁶¹⁵ Fazlullah, bu görüşlerini desteklemek üzere Tevrat'tan alıntılar da yapmaktadır.⁶¹⁶

Fethü'l-Maârif varlık problemini, İbn Arabî gibi Zât'ın tecellîsi ve sudur anlayışıyla izah etmektedir. Konuyla ilgilenen mutasavvıflar, "Bidayette Allah vardı, O'ndan önce başka bir şey yoktu"⁶¹⁷ hadîsine dayanarak Hakk'ın Zât'ından başka hiçbir şeyin mevcut olmadığı bir devirden bahsetmektedirler. Fethü'l-Maârif de ontolojik olarak buna lâ-taayyün veya ahadiyyet mertebesi demektedir. Zât'ın bu mertebeden vahdet mertebesine tecellîsi, birinci tecellîdir. Bu mertebede Zât, bütün ilahî isimleri ve sıfatları câmi olduğundan Allah ismini almaktadır. Bu mertebeye ulûhiyyet mertebesi de denir. Hakk'ın mutlak ilim mertebesidir. Bundan sonraki mertebede tecellî ve zuhûr edecek şeylerin suretleri tafsilatlı olarak Allah'ın bilgisinde yer alır. İlahî sıfatların bu suretlerine âyân-ı sâbite denir. Bütün mevcudatın ilmî suretleri âyân-ı sâbitede mevcuttur. Allah, âyân-ı sâbitede ilmî suretleri mevcut olan varlıkların zuhûru için "kûn" (ol) emrini vermiştir. Bir başka ifade ile esmânın ve sıfatların tecellî ve zuhûru için "kûn" (ol) denmiş ve her şey olmuştur. Yaratma işi Kur'ân-ı Kerîm'in ifadesiyle şöyle gerçekleşir: "Bir işe hükmetti mi ona sadece "ol" der, o da hemen olur." ⁶¹⁸ Fethü'l-Maârif'e göre "Ol" ilahî kelâmı, her şeyin aslı ve esasıdır. Bu söz, kadîm kelâm (kelâm-ı kadîm)dır. Kur'ân'ın sırrı bu kelâmdır, yani ruh'tur, Rabb'in emridir.⁶¹⁹ Rabb'in emri olan kadîm kelâm (kûn), bütün eşyayı kuşatmıştır. Hadîs-i şerifte bildirildiği üzere "kelâm, konuşanın sıfatıdır." Yine

⁶¹⁴ Feriştioğlu, *a.g.e.*, s. 113-115.

⁶¹⁵ Feriştioğlu, *a.g.e.*, s. 30.

⁶¹⁶ Fazlullah'ın Tevrat'ta geçtiğini bildirdiği sözler: İnsanın yaratılışının kendi şeklimiz, kendi suretimiz, kendi libasımız ve kendi vücudumuz gibi olmasını; süfliyyatta ve ulviyyatta, ezelden ebede kadar, yerde hareket eden bütün canlılara, denizde yüzenlere ve havada uçanlara sultan olmasını istiyoruz. Âdem'i yarattık ve ona otuz iki ilahî kelimeyi öğrettik. Bkz. Feriştioğlu, *a.g.e.*, s. 109.

⁶¹⁷ Buhârî, Megâzî, 67, 74, Bed'u'l-Halk 1, Tevhid 22; Tirmizî, Menâkıb 3946.

⁶¹⁸ Bakara suresi, 117.

⁶¹⁹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 68a.

hadîs-i şerifte “Allah, önce benim nûrumu yarattı, Âdem’i kendi suretinde ve Rahman suretinde yarattı”⁶²⁰ buyurulmaktadır. Bu hadisi de ontolojik olarak ele almak gerekmektedir. Vahdet mertebesine tecellî eden Zât, bütün ilahî isim ve sıfatları câmidir. Bu isim ve sıfatların tecellî edebilmesi için âleme ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla âlem, Allah’ın isim ve sıfatlarının zuhûr ettiği yerdir. Her bir varlık, bir ismin tecellî ve zuhûr yeridir. Fethü’l-Maârif’e göre Allah’ın bütün isimlerinin tecellî ettiği tek varlık insandır. Âdem’in hilâfeti, esmâü’l-hüsnâ’nın zuhûr yeri olmasından dolayıdır.⁶²¹ “Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim, mahlukatı yarattım”⁶²² hadîs-i şerifi, Allah’ın, bilinmek için âlemi yarattığını ortaya koymaktadır. “Ol” emriyle yaratılan âlemdir. Allah’ın kendini seyretmek üzere yarattığı şeye (âleme) İbn Arabî, insan-ı kebîr (büyük âlem) demektedir. Bu âlem, isimlerin ortaya çıkmasına vesile oluyorsa da tam cilalanmış bir ayna gibi değildir. Bu aynanın cilası ise Âdem’dir. Buradan hareketle bütün bir âlemin cilası konumundaki insan, küçük âlem (âlem-i sagîr), âlem ise büyük insan (insan-ı kebîr)dir.⁶²³

Fethü’l-Maârif, insanı iki yönüyle ele almaktadır. Bunlardan birincisi “Rahman suretinde” yaratılan ve Hakk’ın bütün isimlerinin zuhûr yeri, âlemin timsali olan kozmik Âdem’dir. Kozmik Âdem, yaratılanlar içerisinde üstün kılınan ve kendisine hilâfet verilen insanlık hakikatidir. Diğer ise insan türünün bir örneği, ilk örneği olan Hazret-i Âdem’dir. Kozmik Âdem⁶²⁴ konusunda Fethü’l-Maârif, Âdem’i yaratan Allah’ın, ahadiyyet mertebesinden vahidiyyet mertebesine tenezzül ederek Âdem suretinde görüldüğünü ifade etmektedir.⁶²⁵ Hakk’ın vücudundan başka gerçek bir varlıktan söz etmek mümkün olmadığına göre gören, görünen, gösteren hep Hakk’tır. Bu anlamda âleme, Hakk’ın sureti ve zâhiri demek mümkündür. Hakk da âlemin rûhu, bâtınıdır. Çünkü varlık âleminin zâhiri de bâtını da Hakk’tır. Bu yüzden âlem her şeyiyle insan-ı kebîrdir. Hakk’ın, kendi isimlerinin görünme yeri olan eşyanın suretlerini muhafaza etmesi, aslında kendi suretini muhafaza etmesi anlamına gelmektedir.⁶²⁶

⁶²⁰ Meclisî, *a.g.e.*, C. XI, s. 111; Kuleynî, *a.g.e.*, C. IV, s. 342. Bu hadisi’in “Allah Âdem’i, Âdem’in kendi suretinde yarattı.” biçiminde anlaşılması gerektiğini söyleyenler de vardır. Bkz. İbn-i Hacer, 5/182-83.

⁶²¹ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 105a.

⁶²² Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2016; Meclisî, *a.g.e.*, C. LXXXIV, s. 199.

⁶²³ Konuk, *Füsûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, s. 82.

⁶²⁴ İzutsu, *a.g.e.*, s. 289.

⁶²⁵ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 69a.

⁶²⁶ Koruk, *Füsûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, s. 559-560.

Fethü'l-Maârif, Hakk'ın kadîm kelâmından (kûn) kelâm-ı kerîmin zuhûra geldiğini ve ona da Âdem'in nutfesi dendiğini, o Âdem'in beşeriyetin sırrı ve Havvâ'nın remzi olduğunu söylemektedir. Ona göre kadîm kelâm (kûn) olmasaydı hiçbir şey vücuda gelmediği gibi Kur'ân-ı Kerîm de bilinemezdi, yani meçhul olarak kalırdı. “Sen olmasaydın, âlemleri yaratmazdım”⁶²⁷ hadîs-i şerifinin ifadesine göre bu oluş ve bozuluş âleminin Fâtıhası olan insan sayesinde kadîm kelâm ve ümmü'l-kitab (Fâtıha)ın esrarı tamamlanıp ortaya çıkmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'deki “O, sana Kitabı indirendir. Onun (Kur'ân'ın) bazı âyetleri muhkemdir, onlar ümmü'l-kitaptır (kitabın anasıdır)”⁶²⁸ âyetinin sırrı da insan sayesinde bilinmektedir.⁶²⁹ Hakk'ın ezelî ve ebedî kelâmı olan Kur'ân-ı Kerîm'i okuyan Âdem (insan)'dir. Âdem'in okuduğu bu kelâm, herhangi bir şeyden yaratılmış olmayıp her şeyin kendisinden yaratıldığı bir nûrdur. İnsanlar, kulluğunu Âdem (insan)'in okuduğu bu ilahî kelâma göre gerçekleştirmektedir.⁶³⁰ Zaten bütün eşyanın tecellîsi de Âdem'in nutku olan kadîm kelâmdan bir sözdür, bu söz bütün eşyayı kuşatmıştır.

Âdem, kûn kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'in mucidi ve aslıdır, mürekkebatıdır, hakîkatin hakîkatidir. Kudret eliyle başlangıçta Âdem'in yüzüne yazılan, satırlara dökülen sırdır.⁶³¹

Fethü'l-Maârif'e göre Âdem, Allah'ın halîfesi demektir. O'nun yeryüzündeki vekilidir. “Hani, Rabbin meleklerle, ‘Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım’ demişti.”⁶³² Fethü'l-Maârif, Âdem'in yaratılışı konusunda Hazret-i Peygamber'in “Âdem'in çamurunu kırk sabah kendi elimle yoğurdum”⁶³³ kutsî hadisini şu şekilde tevil etmektedir:

İlahî kelimenin (kûn) ebced değeri (20+ 50) 70, iki de harflerin kendilerini ilave ettiğimizde 72'dir. Bu sayıdan Âdem'in sayısı olan 32 çıkarıldığında 40 kalır ki 40 sayısı her zaman Zâtı temsil eder. “Hamd” kelimesinin “mim” harfi de ebcedle 40 sayısını karşılar. Verilen hadîs-i şerifteki 40, Âdem'in Allah tarafından yaratıldığını gösterirken Âdem'in toprağının 72 yıl balçık içinde yattığını da göstermektedir.⁶³⁴

⁶²⁷ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2123.

⁶²⁸ Âl-i İmrân suresi, 7.

⁶²⁹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 56b.

⁶³⁰ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 84b.

⁶³¹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 67b.

⁶³² Bakara suresi, 30.

⁶³³ İhsâî, *a.g.e.*, C. IV, s. 98.

⁶³⁴ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 107b.

Resulullah'ın buyurduğu, “Allah, Âdem'i kendi suretinde yarattı”⁶³⁵ hadîs-i şerifinde anlatılmak istenen Âdem'in sıfatıdır. Âdem'in sıfatı da Kadîm Zât'ın ilmidir. Fethü'l-Maârif'e göre meleklerin Âdem'i muallim kabul edip ona secde etmesi, onun sahip olduğu bu kadîm ilahî kelime dolayısıyladır. Tefsirlerde meleklerin imtihanı ya da meleklerin de bulunduğu bir mekanda Âdem'in imtihanı biçiminde ele alınan bu hâdis üzerine Allah'ın istemesiyle Âdem kendisine öğretilen isimleri meleklerle bildirmiştir.⁶³⁶ “Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretti”⁶³⁷ âyetine göre Âdem'e öğretilen isimler Allah'ın bütün isimleri, varlık âleminin mazharı olduğu isimlerin tamamıdır. Çünkü bütün varlık âlemi, zât ve sıfattır; insan ise en güzel surettir (ahsen-i takvîm).⁶³⁸

(Ey Muhammed) Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. Elbette seni, hoşnut olacağın kibleye çevireceğiz. (Bundan böyle) yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir.⁶³⁹

âyetini yorumlayan Fethü'l-Maârif, burada secde edilecek yerin (mahal) kast edildiğini, o yerin de gerçekte Hakk'ın görünme yeri (mazharı) olan Âdem olduğunu, “O, sana Kitâb'ı indirendir”⁶⁴⁰ ve yine “Biz sana kitabı hak olarak indirdik”⁶⁴¹ âyetlerine göre de Kitâb'ın kadîmliğinin bildirildiğini, Âdem'in yüzünün Kelâm-ı Kerim, Mushaf olduğunu beldirmektedir. Âdem'in yüzü, kadîm kitabın ilmi ve ameli olduğu için Allah'ın mazharıdır. “Kelâm, mütekellimin”, “vâsıf, mevsûfun” aynı olduğu için bir sözün, söyleyenden ayrı düşünülmesi mümkün değildir. Buna göre Âdem'e secde etmeyen Hakk'a itiraz etmiş olur ve Âdem olmanın sırrını kavrayamaz.⁶⁴² Fethü'l-Maârif, Âdem'in yüzünün, Allah kelâmının kudret kalemiyle nakşedilmiş ilahî levh-i mahfuz olduğunu, Allah'ın Âdem'in yüzüne kendi zât ilmini yazdığını, Şeytan'ınsa bunu okuyamadığı için secde emrine karşı geldiğini söylemektedir.⁶⁴³

Fethü'l-Maârif, “Allah, Âdem'i kendi suretinde ve Rahman suretinde yarattı”⁶⁴⁴ hadisinin “Rahman Arş üzerine istivâ etti”⁶⁴⁵ âyetinin sırrını mana yönünden tefsir ve tevil

⁶³⁵ Buharî, İsti'zân, 1; Müslim, Birr, 155, Cennet, 28; Ahmed b Hanbel, II, 244-251; Meclisî, *a.g.e.*, C. XI, s. 111; Kuleynî, *a.g.e.*, C. IV, s. 342.

⁶³⁶ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 155a.

⁶³⁷ Âl-i İmrân suresi, 133.

⁶³⁸ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 135b.

⁶³⁹ Bakara suresi, 144.

⁶⁴⁰ Âl-i İmrân suresi, 7.

⁶⁴¹ Nisâ suresi, 105.

⁶⁴² Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 161a-161b.

⁶⁴³ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 154b.

⁶⁴⁴ Meclisî, *a.g.e.*, C. XI, s. 111; Kuleynî, *a.g.e.*, C. IV, s. 342.

⁶⁴⁵ Tâ Hâ suresi, 5.

ettiğinden bahsetmektedir. Buna göre 32 kadîm ilahî kelime Âdem'dir ve Âdem de Rahmân'ın makamında oturmaktadır. Görülen nakış ve suretler, Hakk'ın anlaşılması ve Âdem'in mahiyetinin bilinmesi için insanlara sunulmuş işaretlerdir.⁶⁴⁶ Ona göre, "Rahimlerde sizi dilediği gibi şekillendiren odur"⁶⁴⁷ âyetinin de böyle tefsir edilmesi gerekir. Kadîm ilahî kelime ve kelâm (kûn), varlık âlemiyle suretlendirilmiştir. Bütün mevcudat, Hakk'ın isim ve sıfatlarının tecellî ettiği mahal olduğundan, Hakk'ın her şeyde bir ismi ve bir resmi bulunmaktadır.

Şu da anlaşılmalı ki Âdem'in makamı Arş'ın üzerindedir. Rahmân olan Allah, "Rahman ve Rahman sureti üzere" ifadeleri "Rahman, Âdem'i tasvir eyler" anlamındadır. Bir manası da şudur: "Kadîm kelime" ifadesinden "kelime"yi çıkaracak olursak Arş'ın resmine ve ismine dair ne söylenebilir, ortada Arş kalır mı? Âdem'in mahiyeti eksiksiz ve ziyadesiz tam böyledir.⁶⁴⁸

Fethü'l-Maârif'e göre bütün insanlar, vahşî hayvanlar, kuşlar ve diğer insanların aslı toprak ile mâ-i Muhammedî adı verilen hayat suyudur. Bunların hepsi "kâf" ile "nûn" dur. Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de "Her canlıdan birer çift"⁶⁴⁹ buyurmaktadır. Tefsirlerde, Hazret-i Nûh'un gemiye bindirmek için hayvanlardan birer çift (bir erkek ve bir dişi) alması biçiminde tercüme ve izah edilen "Her canlıdan birer çift" âyetindeki "birer çift" ifadesini Fethü'l-Maârif, "toprak ve su" biçiminde almakta ve gerçekte burada kast edilenin Âdem ile Havvâ olduğuna işaret etmektedir.⁶⁵⁰

Kur'ân-ı Kerîm'deki "O, sizi bir tek nefisten yarattı"⁶⁵¹ âyetini, Allah'ın yaratma emri olan kadîm kelâm "kûn"ün, "kâf" ve "nûn" harflerinin birleşmesinden oluştuğu, yani bir tek hakikat olduğu biçiminde tevil eden Fethü'l-Maârif, burada Âdem ve Havvâ'nın bir tek cevherden, bir tek vücuttan meydana gelmesinin kast edildiğini, bu ikisinin ortasında hayat verici bir nokta olarak nûr-ı Muhammedînin bulunduğunu söylemektedir. Nûr-ı Muhammedî, Hakk'ın ilk taayyünü olarak düşünüldüğü için dört unsurdan meydana gelen Âdem ve Havvâ'nın da aslıdır.⁶⁵² Fethü'l-Maârif, Âdem'in vücudunu, varlığın hakikî vatanı sayar. Bütün asılları ve ayrıntılarıyla mevcudat, o kâinatın aslını

⁶⁴⁶ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 158b-159a.

⁶⁴⁷ Âl-i İmrân suresi, 6.

⁶⁴⁸ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 155b-156a.

⁶⁴⁹ Hûd suresi, 40; Mü'minûn suresi, 27.

⁶⁵⁰ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 106b.

⁶⁵¹ Zümer suresi, 6.

⁶⁵² Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 113a.

oluşturmaktadır. Bütün isimlerin, bütün eşyanın zuhûrunun da kadîm kelâm olan Âdem'in hakîkatiyle meydana geldiğini belirterek kozmik Âdem'i izaha çalışmaktadır.⁶⁵³

Yine Âdem ile Havvâ'nın yetmiş iki kelimeden⁶⁵⁴ meydana geldiğini söyleyen Fethü'l-Maârif, bu kelimelerin de "Tâ Sîn Mîm. Bunlar, apaçık kitabın âyetleridir"⁶⁵⁵ âyetinde açıklandığını; elçi, resul anlamına gelen Allah beyanının canlı ve diri olduğunu belirtmektedir. Ona göre "Tâ Sîn Mîm", vücudun hikmetine ait sırları izah etmektedir.⁶⁵⁶

Hazret-i Âdem ve Havvâ'nın yaratılışı hadisesini Tevrat'a dayalı olarak ele alan Yahudi ve Hristiyanların bakışında Müslümanlara göre bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklardan birisi Havvâ'nın, Âdem'in sol tarafından alınan kaburga kemiğinden yaratıldığı inancıdır. Özellikle kaburganın sol taraftan alınması ve yapısında eğrilik bulunması, Havvâ hakkındaki düşüncelerin olumsuz olmasına sebebiyet vermiştir. Fethü'l-Maârif de bu görüşlerin tesiriyle Âdem'e göre Havvâ'nın noksan olduğunu, sol kaburga kemiğinden yaratıldığını söylemekte ve bu durumu küllî akıl ve küllî nefisle izaha çalışmaktadır. Âdem gökleri temsil ederken, Havvâ yeryüzünü temsil etmektedir. Gökyüzü, yeryüzüne göre daha üstün sayılır. Küllî akıl Âdem'dir, küllî nefis ise Havvâ'dır. Bu gerekçelere göre Âdem, Havvâ'dan üstündür. Erkeklerle karşılaştırıldığında akıl yönünden kadınların eksik olduğunu iddia eden Fethü'l-Maârif, bunu ebced hesabıyla da göstermeye çalışır: Âdem kelimesinin karşılığı 45,⁶⁵⁷ Havvâ kelimesinin karşılığı 15'tir. Farklı bir hesaplama yöntemi de Fâtiha suresi Havvâ demektir, çünkü Fâtiha'da 7 harf kullanılmamaktadır. Âdem 32 harfi temsil ederken Havvâ 21 harfi temsil etmektedir. Fethü'l-Maârif, bütün insanların, hatta Havvâ'nın kendisi de Âdem'den meydana geldiği için Âdem'in daha üstün olduğunu, biz insanlar için ilk babanın Âdem, ilk ananın Havvâ olduğunu belirtmektedir. İnsan türü Âdem ve Havvâ'dan çoğalmıştır. Bu yüzden bütün evliyâ ve enbiyânın ana ve babası Âdem ile Havvâ'dır. Ancak ilk yaratılan olması hasebiyle Âdem, hem ana ve hem babadır.

Fethü'l-Maârif, bütün kâinatı ihata edip Hazret-i Âdem ve Havvâ'nın yüzünde ezeli ve ebedî olarak karar tutan sırrın "kûn" kelimesi olduğunu söylemektedir. Bu sır,

⁶⁵³ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 155b.

⁶⁵⁴ Ebced hesabıyla "kef" harfi 20, "nûn" harfi 50 olmak üzere 70 yamaktadır. Fethü'l-Maârif harflerin kendilerini de ayrı ayrı ilave etmek suretiyle 72 rakamını bulmaktadır.

⁶⁵⁵ (Şu'arâ suresi, 1; Kasas suresi, 1.

⁶⁵⁶ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 135b.

⁶⁵⁷ Âdem kelimesini iki elifle hesaplayan Fazlullah, sayısal karşılığını 46 olarak vermektedir. Bkz. Feriştioğlu, *a.g.e.*, s. 26, 41.

Ahadiyyetin zâtı ve sıfatı, bâ'nın altındaki noktayı temsil etmektedir. Hazret-i Peygamber'in, "Kur'ân yedi harf üzerine inmiştir. Fâtiha yedi âyettir. Bu yedi âyetten biri Bismillahirrahmanirrahim'dir"⁶⁵⁸ hadisini naklederek burada kast edilen yediği şu şekilde izah etmektedir:

İnsanda bulunan dört kirpik, iki kaş, bir baş saçı yedi hattı temsil eder. Anne karnından dünyaya gelen her çocukta bu yedi hat bulunur. Dolayısıyla hadisi şerifte kast edilen yedi harf bunlardır. Bu hatlar Âdem'de de Havvâ'da da bulunmaktadır. Zaten Âdem ile Havvâ, aynı hakîkattir. Çocuk, gayb âleminden şehâdet âlemine gelirken bu yedi hatla gelir. Ana karnındaki çocuk, kitabet-i ümmîye (ana hatları) adı verilen bu yedi hattı, ana rahminde ümmü'l-hakikat (hakikatlerin anası) olan Rahm isminden almıştır. Ümmü'l-kitap (kitabın anası) denilen Fâtiha bu yedi hattan ibarettir.⁶⁵⁹

Fethü'l-Maârif'e göre tasavvufî kaynaklarda "bâ'nın altındaki nokta" diye bahis mevzuu olan Hazret-i Ali'nin,

Allah Teâlâ'nın bütün sırları, semavî kitaplardadır. Semavî kitaplarda olanların tamamı, Furkân'dadır, Kur'ân'da olanların tamamı, Fâtiha suresindedir, Fâtiha suresinde olanların tamamı Besmele'dedir, Besmele'de olanların tamamı Bismillâh'ın bâ'sındadır, Bismillâh'ın bâ'sında olanların tamamı, bâ'nın altındaki noktadadır.

sözü ile kast edilen, yüce Yaratıcı'nın "kün" emridir. Kün kelimesi, Rabb'in emridir. Allah kelâmının ve diğer her şeyin aslı ve ruhudur. Allah kelâmı olan Kur'ân-ı Kerîm'i oluşturan harflerin aslı noktadır. Nokta olmadığı zaman ortada Kur'ân'dan eser kalmaz. Hazret-i Peygamber'in, "Ben ilim şehriyim, Ali onun kapısıdır"⁶⁶⁰ dediği sır budur. İlim şehrinin kapısı noktadır. Bu noktadaki ilim "kün" kelimesidir. Allah Teâlâ varlık âlemini ilim (kün) ile kuşatmıştır.⁶⁶¹ Rivâyete göre Hazret-i Ayşe'ye Peygamber'in ahlakını sorduklarında "Onun ahlakı Kur'ân'dı"⁶⁶² cevabını vermiştir. Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın kelâmı olduğuna göre, Kur'ân mahluk değildir. Söz, söyleyenin sıfatıdır. Allah'ın kelâm sıfatı kadîmdir. Buna göre Nûr-ı Muhammedî ya da Hakikat-i Muhammedî, Allah'ın sıfatı ve kelâmıdır. Kadîm ilahî kelime olan "kün"dür. Fethü'l-Maârif, "O, sizi rahimlerde

⁶⁵⁸ Kur'ân yedi harf üzerine inmiştir. Fâtiha yedi âyettir. Bu yedi âyetten biri Bismillahirrahmanirrahim'dir. Bkz. Sahîh-i Buhârî, Husûmat 2241, Tevhid 53; Sahîh-i Müslim, Mûsâfirin 270/818; Ebû Davud, Salât 357/1475; Tirmizî, Kırâ'ât 2/2944; Sünen-i Nesâî, Salât 37/2, 150-152; İmam Mâlik, Kur'ân 5/1, 102.

⁶⁵⁹ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 70a-70b.

⁶⁶⁰ Tirmizî, Menâkıb, 20; Hâkim, H. No. 4612, 4613, 4614; Taberânî, H. No. 10898.

⁶⁶¹ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 58b.

⁶⁶² Ahmed bin Hanbel, VI/91.

dilediği gibi şekillendirendir”⁶⁶³ âyetine göre Allah tarafından şekillendirilen bu hakîkate Hakk’ın âlem aynası, halîfe-i ilahî, âdem-i ma’nâ ve insân-ı kâmil⁶⁶⁴ demektedir.

Âdem ile Havvâ’nın yaratılışında başka sırlar da bulunmaktadır. Başlangıçta ayrı görünen zât ve sıfat, evvel ve âhir, vâsıf ve mevsûf bir ve aynıdır. Âdem’in yüzünde Fâtiha ve Fâtiha’nın içinde Havvâ⁶⁶⁵ bilinip görünmektedir. Âdem ve Havvâ’nın zâhiri, Âl-i İmrân ve Bakara surelerindedir.⁶⁶⁶ Ona göre Âdem, “kâf” harfîyle gökyüzünü, Havvâ ise “nûn” harfîyle yeryüzünü temsil etmektedir.⁶⁶⁷ Âdem’in, Bismillah’ın da sırrı olduğunu söyleyen Fethü’l-Maârif, bu sözüne delil olarak Âl-i İmrân suresinin ilk âyetlerini göstermektedir:

Âdem, “Bismillahirrahmanirrahîm”in sırrıdır. “Elif Lâm Mîm. Allah, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayandır. Diridir, kayyumdur.”⁶⁶⁸ Bil ki bunun manası, Bismillah’tır. Evvel ve âhir kelimeleri sûrettir. Sûret hakkında Ahadiyyet buyuruyor: “Size şekil verip şekillerinizi güzel kılan”⁶⁶⁹, “Sizi, rahimlerde dilediği gibi şekillendirendir.”⁶⁷⁰ Burada söz konusu edilen Âdem’in suretidir. Sûretin içindeki cân Bismillah’tır.⁶⁷¹

Toprak, hava, su ve ateşten oluşan dört unsurun hakîkatini, bir cevhere yani esmâ-i hüsnâ ve esmâ-i külle bağlayan Fethü’l-Maârif, bu isimlerin insanın yüzünde yazılı olduğunu iddia etmektedir. Bu isimlerin hakîkati dört yerde, dört kitap olarak tezahür etmiştir. Bunlar da Âdem’de görünmektedir. Bu düşünceye göre dört unsur, dört kitap sayılmakta ve her kitap da bir Âdem sayılmaktadır. 28 harften oluşan Allah kelâmını, her bir Âdem giyinmiştir. İnsanların vücut organlarında 28 harf müşâhede edilmektedir. Yine dört unsurun hakîkati olan 28 harfî, insanın giyinmiş olduğu söylenebilir.⁶⁷² Bir elde 25 (14 mafsâl, 5 parmak, 5 tırnak, 1 elin kendisi) ve bir ayakta 25 olmak üzere insanın bir tarafının 50, diğer tarafının da elli olmak üzere 100 parça organdan oluştuğuna işaret

⁶⁶³ Âl-i İmrân suresi, 6.

⁶⁶⁴ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 8a.

⁶⁶⁵ Fâtihatü’l-kitap yedi âyettir ve yirmi bir harftir. Çünkü Havvâ’nın yüzündeki dört kirpik, iki kaş, bir baş saçı Havvâ’nın yüzünün misalidir. Havvâ’nın yüzü yedi âyet ve yirmi bir harf ile tasvir edilmiştir. Hakk Teâlâ yedi harfî, Havvâ’nın yüzünde tecellî ettirmemiştir. Nitekim Fâtihatü’l-kitapta da yedi harf yazılmamıştır. Fâtiha’da alfabedeki 28 harften 21’i kullanılmış, “si” kullanılmamıştır. Fâtihatü’l-kitabın harfleri, ümmü’l-hakika (hakikatlerin anası)dır. Yazılmayan harfler şunlardır: فحش ثطخز. Havvâ’nın yüzünde yazılmayan yedi harf: Burun hattı, yüz hattı, dudak hattı, alt dudak hattı. Bunlar Âdem’in yüzünde ezeli ve ebedidir ve bu otuz iki harf, kelimenin tamamıdır. Bkz. Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 69b-70a.

⁶⁶⁶ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 153a-153b.

⁶⁶⁷ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 106b.

⁶⁶⁸ Âl-i İmrân suresi, 1-2.

⁶⁶⁹ Mü’min suresi, 64.

⁶⁷⁰ Âl-i İmrân suresi, 6.

⁶⁷¹ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 144a.

⁶⁷² Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 113a-113b.

Fethü'l-Maârif, Kur'ân-ı Kerîm'de dört surede geçen ve “iyiler” anlamıyla çevrilen “ebrâr”ın kitabının⁶⁷⁸ da Âdem'in yüzü olduğunu, Âdem'in yüzünün hem âlâ-yı ılliyyîn⁶⁷⁹ ve hem esfel-i sâfilinde⁶⁸⁰ olduğunu; insanın (Âdem) bütün eşyaya, şekillere, hayvanlara isimler verdiği için bütün eşyayı kuşattığını (ihata), çeşitli dillerle onları andığını, bütün bunların kadîm kelâmın hükmü ve himayesi altında bulunduğunu kaydetmektedir.⁶⁸¹

“Onda apaçık deliller vardır”⁶⁸² âyetini de Âdem'in yüzündeki deliller olarak anlayan Fethü'l-Maârif, bu delillerin hac ve umre için yapılan yedişerden 14 tavafın da Âdem'in yüzünde yazılı olduğunu belirtmektedir.⁶⁸³ Âdem'in yüzünde ezeli ve ebedi olarak yazılı olan bu hakikatler yüzeysel bir inançla anlaşılamaz. İşin derununa vâkıf olan kimseler Âdem'in yüzünün Ka'be, göğsünün ve sırtının Beytül-Mukaddes olduğunu kavrayabilirler.⁶⁸⁴ Allah'ın emri gereği ilahî kelimenin icabına göre hareket eden insanlar, hakikat dergâhını hiç kesintisiz seyredebileceklerdir.⁶⁸⁵

Eğer bize, Âdem ve Havvâ'dan hidâyet erişmemiş olsaydı, muhsinlerden olamazdık. Bize hidâyet, Âdem ile Havvâ'dandır. Âdem ile Havvâ'nın hakikatini Hazret-i Risâlet, Hakk'ı gördüğü gibi görüp bildi. Görüyormuşçasına müşâhede eyledi ve “Oğul, babasının sırrıdır”⁶⁸⁶ buyurdu. Elbette çocuk babasının sırrına vâkıf olur ve anne-babaya ihsanda bulunur.⁶⁸⁷

Fethü'l-Maârif'e göre Âdem'in yüzü ezeli ve ebedi bir ilahî kitaptır. Hakk Teâlâ, Kur'ân'da bildirilen 28 peygamberi, harfler sayısınca Âdem'in yüzüne nakşetmiştir. Peygamber'in, “Her kim bu yirmi dokuz harfe iman etmezse, oturacağı yer cehennem olur”⁶⁸⁸ sözünün anlamı, bu harfler istivâ ile birlikte düşünüldüğünde 29 yapmaktadır. Bütün peygamberlerin ve velîlerin sırat-ı müstakimi ve Âdem'in konuştuğu bu söz ezeli ve ebedidir. İnsanlar, Âdem'in anlamını bilseydi, Muhammed Ali'nin yaptığını yapardı.

⁶⁷⁸ Ebrâr (iyiler) kelimesi şu ayetlerde geçmektedir: Âl-i İmrân suresi, 193, 198; İnsan suresi, 5; İnfitâr suresi, 13; Muttaffifîn suresi, 18, 22.

⁶⁷⁹ Hayır (sandıkları gibi değil!) iyilerin kitabı İlliyyûn'dadır. (Muttaffifîn suresi, 18)

⁶⁸⁰ Sonra onu, aşağıların aşağısına indirdik. (Tîn suresi, 5)

⁶⁸¹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 122a.

⁶⁸² Âl-i İmrân suresi, 97.

⁶⁸³ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 100a.

⁶⁸⁴ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 104a.

⁶⁸⁵ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 118b.

⁶⁸⁶ Şa'rânî, 1/397; Ukberî, 1/156; Suyûtî, 1/20; Sehâvî, *Mekâsîdü'l-Hasene*, 1/706, 723 (1268, 1300); Aclûnî, *a.g.e.*, 2/452 (2911).

⁶⁸⁷ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 108a-108b.

⁶⁸⁸ Hadîs-i şerif.

Ona göre, nizâm-ı âlem, Âdem'den başkası değildir. Bütün insanlar Âdem'dir, Âdem'se Hakk'tır. Âdem'i bilen kimse secdeyi inkar etmediği gibi rûku ve kuudunu da terk etmez.⁶⁸⁹ Allah, dört unsuru en güzel şekilde bir araya getirerek en güzel surette (ahsen-i takvim suretinde) yarattığı âdemoğlunun içine nefs-i nâtıkayı* yerleştirmiştir.⁶⁹⁰

Havvâ

Semavî dinlerin kitaplarında ve Kur'ân-ı Kerîm'de Âdem ile birlikte ele alındığı için yukarıda zaman zaman Havvâ konusuna değinilmiştir. Ancak *Vahdetnâme*'nin Havvâ'yı ele alış biçiminin aydınlatılması için müstakil bir başlık altında yeniden incelenmesinin yararlı olacağını düşünüyoruz.

Hazret-i Âdem'in eşi, insan türünün ilk anası Hazret-i Havvâ'dır. Kurân-ı Kerîm'de Havvâ ile ilgili fazla bilgi yer almamakta, ancak Âdem kıssası anlatılırken “sen ve eşin”⁶⁹¹ ifadesiyle eşinden söz edilmektedir:

Dedik ki: “Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyecek, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz.”⁶⁹²

Bu ve benzeri âyetleri müfessirler, Âdem'le birlikte cennete yerleştirilen kimsenin onun eşi Havvâ olduğu biçiminde tefsir etmişlerdir. Yine Kur'ân-ı Kerîm'de “sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini var eden”⁶⁹³ âyetinde yer alan âyetleri de Âdem ile Havvâ'nın bir asıldan yaratıldığı biçiminde açıklamaktadırlar. Bu âyetlerde eşinin “ondan” yaratıldığı söylendiği halde, hangi maddeden yaratıldığı, nerede yaratıldığı ile ilgili belirgin bir ifade bulunmadığından bazı İslâmî kaynaklar,⁶⁹⁴ buradaki boşluğu doldurmak için diğer semavî kaynaklara yönelmişlerdir. Havvâ ile ilgili ayrıntılı bilgiye Tevrat'ta ve İncillerde rastlamaktayız. Tevrat'ta, Havvâ isminin Âdem tarafından verildiği,⁶⁹⁵ çocuklarından Kayin (İslâmî kaynaklarda Kabil)'in Habil'i öldürdüğü, daha sonra doğan çocuklarına Şit adını verdikleri⁶⁹⁶ bildirilmektedir. İncil'de ise Havvâ'yı

⁶⁸⁹ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 159a.

* Nefs-i nâtika: Bizatihi maddeden mücerret ama maddeyle faaliyette bulunan cevher. Bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 275.

⁶⁹⁰ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 84a.

⁶⁹¹ Bakara suresi, 35; A'râf suresi, 19; Tâ Hâ suresi, 117.

⁶⁹² Bakara suresi, 35.

⁶⁹³ A'râf suresi, 189; Nisâ suresi, 1; Zümer suresi, 6.

⁶⁹⁴ Taberî, a.g.e., s. 134 ve diğer sayfalar.

⁶⁹⁵ *Tevrat*, Yaratılış 3: 20.

⁶⁹⁶ *Tevrat*, Yaratılış 4: 25.

yılanın aldattığı,⁶⁹⁷ önce Âdem'in sonra Havvâ'nın yaratıldığı, aldatılanın Âdem değil, kadın (Havvâ) olduğu⁶⁹⁸ bildirilmektedir. Yine Tevrat'ta Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı⁶⁹⁹ bildirilmektedir.

Kutsal Kitab'a dayalı yorumlar dolayısıyla Havvâ'nın yasak ağaçtan yiyerek Şeytan'a uyduğu ve ardından eşi Âdem'i de suç işlemeye teşvik ettiği düşüncesi tesir etti. Erkeğin sol kaburgasından yaratılması, kaburganın eğriliği, Havvâ (kadın)nın varlığı konusunda olumsuz yorumların kaynağı olmaya başladı.

İslâmî literatürde İsrailiyat adı verilen Tevrat ve İncil'e dayalı yorumların İslâmî kaynaklara da geçmesi, kadının saygınlığı üzerinde olumsuz etkiler bırakmıştır. Oysa Kur'ân-ı Kerîm'deki âyetlerde Havvâ'nın hedef alındığına rastlanmamaktadır.

Bunun üzerine onlar (Âdem ve eşi Havvâ) o ağacın meyvesinden yediler. Bu sebeple ayıp yerleri kendilerine göründü ve cennet yaprağından üzerlerine örtmeye başladılar. Âdem, Rabbine isyan etti ve yolunu şaşırdı.⁷⁰⁰

Kur'ân-ı Kerîm, “Şeytan onların ayaklarını kaydırды” ifadesini kullanıyor. Önceden uyarıldıkları halde işledikleri bu günahın bir karşılığı olacaktır. İçinde bulundukları cennet (bahçe) ortamından, yeryüzünün farklı bir yerine indiriliyorlar:

Derken, şeytan ayaklarını oradan kaydırды. Onları içinde bulundukları konumdan çıkardı. Bunun üzerine biz de, “Birbirinize düşman olarak inin. Sizin için yeryüzünde belli bir süre barınak ve yararlanma vardır” dedik.⁷⁰¹

Yahudi ve Hıristiyan kaynaklarında özellikle Havvâ'yı suçlayan, kınayan, aşağılayan anlayışlara rastlanmaktadır. Zaten Hıristiyanlığın “aslı suç” anlayışı da bu olayın neticesidir. Havvâ'nın işlediğini ve Âdem'e de işlettiğini var saydıkları suç dolayısıyla sonraki bütün insanları “günahkar” ilan etmektedirler.

İslâm bu olayı Yahudi ve Hıristiyanlardan daha farklı olarak değerlendirmekte, işlenen günahın ardından yapılan samimî bir tövbenin (tövbe-i nasuh) bütün günahları ortadan kaldıracığını bildirmektedir. Bunun için pişman olan Âdem'e Allah bazı kelimeler ilham ya da vahyeyiyor ki tövbesini kabul etsin. Bu duruma âyet şöyle işaret etmektedir:

⁶⁹⁷ *İncil*, Korintililer 11: 3.

⁶⁹⁸ *İncil*, Timoteos 2: 13.

⁶⁹⁹ *Tevrat*, Yaratılış 2: 21, 23.

⁷⁰⁰ Tâ Hâ suresi, 121.

⁷⁰¹ Bakara suresi, 36.

Derken, Âdem (vahiy yoluyla) Rabbinden birtakım kelimeler aldı, (onlarla amel edip Rabb'ine yalvardı. O da) bunun üzerine tövbesini kabul etti.⁷⁰²

İslâmî kaynaklar, “Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım”⁷⁰³ âyetine istinaden Âdem’in ve eşinin yeryüzünde ve yeryüzü için yaratıldığı yorumlarını yapmaktadırlar. Bu noktadan itibaren Âdem ile Havvâ’nın yeryüzü hayatı başlamaktadır. Her batında biri kız biri erkek olmak üzere çocuklar dünyaya getiren Havvâ, bir rivâyete göre toplam 40, başka bir rivâyete göre iki yüzün üzerinde çocuk dünyaya getirmiştir.⁷⁰⁴ Âdem’in ömrü ile ilgili 930 veya 960 yıl rivâyeti olduğuna ve Havvâ da Âdem’den bir yıl sonra vefat ettiğine göre 900 yılın üzerinde ömür sürmüştür.⁷⁰⁵ Âdem’le aynı yere defnedildiği de rivâyetler arasındadır.⁷⁰⁶

Vahdetnâme’de Hazret-i Havvâ ile Fâtiha suresi arasında ilgi kurulmaktadır. Buna göre Fâtiha suresi yedi âyettir; Havvâ’nın yüzünde de yedi hat (dört kirpik, iki kaş, bir baş saçı) vardır. Fâtiha suresinde yedi harf (ث ج ح ز ش ظ ف) kullanılmamıştır. Âdem’in yüzündeki yedi hat (iki sakal, iki bıyık, iki burun hattı ve bir de alt dudak altı hattı), Havvâ’nın yüzünde bulunmamaktadır. Havvâ’nın yüzü yedi hat ve yirmi bir harf ile Fâtiha suresini temsil etmektedir. Fâtiha’nın harfleri (yirmi bir harf), hakikatlerin anası (ümmü’l-hakika)dır. Âdem’in yüzünde olup Havvâ’nın yüzünde olmayan yedi hat, dört unsurla çarpıldığında 28 yapmaktadır ve istivâsıyla birlikte hesaplandığında ezeli ve ebedi olan 32 kelimeyi göstermektedir ki bu da Yaratıcı’nın bütün eşyayı meydana getiren nutku (kün)dur. Buna göre kelime-i ilahî, Âdem kelimesidir. Bu hesaplamayla Havvâ’nın yüzü, Kur’ân-ı Kerim’in Fâtiha suresi gibidir. 21 harfle yazılan Fâtiha suresi gibi Havvâ’nın yüzü de hakikatin anasıdır. Havvâ’nın hakikati Fâtiha olduğu için bu surenin iyi bilinmesi gerekmektedir. Çünkü Hazret-i Resulullah, “Fâtiha’sız namaz kabul olmaz”⁷⁰⁷ buyurmaktadır. Fâtiha’da yedi harfin bulunmadığını söyleyen Fethü’l-Maârif, bulunmayan yedi harfin Fâtiha’nın içine gizlendiğini ifade etmektedir. Ona göre Hazret-i Ahadiyyetin Fâtiha’da yedi harfi eksik bırakmasının sebebi, Âdem’in yüzündeki kadim ilahî kelâm (kün)in anlaşılabilmesi içindir. Eğer ilahî hikmet böyle gerçekleşmeseydi, bu sırta kimse vâkıf olamaz ve vuslata eremezdi. Bütün âlem zulmet içinde kalırdı.⁷⁰⁸

⁷⁰² Bakara suresi, 37.

⁷⁰³ Bakara suresi, 30.

⁷⁰⁴ Taberî, *a.g.e.*, s. 190.

⁷⁰⁵ Taberî, *a.g.e.*, s. 213.

⁷⁰⁶ Kaufmann Kohler, “Adam”, *J.E.*, 10176. Aktaran: Erdem, *a.g.e.*, s. 48.

⁷⁰⁷ Buhârî, *Ebvâbü’s-salât*, 14; Müslim, *Salât*, 34; İbn Mâce, *İkâmetü’s-salât* 11; Tirmizî, *Salât* 183.

⁷⁰⁸ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 108a.

Fethü'l-Maârif, yaratılış olarak Havvâ'nın Âdem'den eksik olduğu iddiasındadır. Bu iddiasını ispatlamak üzere başvurduğu açıklamalarda Tevrat'ın izleri görülmektedir. Ona göre Havvâ, Âdem'in sol kaburgasından yaratılmıştır. Âdem küllî akli temsil eder, Havvâ ise küllî nefsi temsil eder; küllî nefis, küllî akla nispetle süflîdir. Yine Âdem gökleri, Havvâ ise yeryüzünü temsil eder; gökler, yeryüzüne nispetle ulvîdir. Ebcedle hesaplandığında Âdem 45, Havvâ ise 15'tir; ikisinin toplamı 60 eder; 60 ise Yâ Sîn (insan) demektir.⁷⁰⁹ Yâsîn kelimesindeki “yâ” nidâ olduğundan hesaba katılmaz ve geride kalan “sîn” ise ebcedle 60 yapmaktadır.

Bugün yeryüzünde bilinen dinlerin tamamında bir ilk insan konusunun ele alındığını söyleyebiliriz. Yine felsefî sistemlerin ve modern biyolojinin de üzerinde durduğu bir konudur ilk insan konusu. Biyolojinin evrim teorisini ve felsefî ekollerin ilk insanın oluşumuna ilişkin görüşlerini bir yana bırakacak olursak, semavî dinlerin insan türünün atası (Âdem) konusunda söyledikleri arasında benzerlikler bulmak mümkündür. Bu benzerlikleri, aynı kaynaktan beslenmeyle açıklayabilirsek de birbirini etkileme biçiminde yorumlama imkanı da vardır. Özellikle Tevrat'ın, ilk insana ilişkin söylediklerinin izlerini Hristiyan ve İslâm kaynaklarında görebilmekteyiz. Kur'ân-ı Kerîm'de, kendisinden önceki peygamberleri ve onlara indirilen kitapları tasdik edici âyetler bulunmaktadır:

O, sana Kitab'ı hak ve kendisinden öncekileri doğrulayıcı olarak indirdi. O, daha önce Tevrat'ı ve İncil'i insanlar için birer hidâyet olarak indirmişti.⁷¹⁰

Bu âyetler, o peygamberlerin gerçek olduğunu ve getirdikleri kitapların hak olduğunu söylemektedir. Ancak bu âyetler “Kur'ân'ın nüzulünden sonra artık bu kitapların bir bütün halinde hidâyet rehberi olarak görülmemesi gerektiği”⁷¹¹ gerçeğini de ortaya koymaktadır. Buna rağmen Tevrat'ta ve İncil'de yer aldığı halde doğruluğunu Kur'ân-ı Kerîm'in tasdik etmediği ya da düzelttiği bilgiler (İsrailiyat), bir yolunu bularak İslâmî kaynaklara nüfuz etmiştir.

Fethü'l-Maârif'in *Vahdetnâme*'yi yazma amacı, ne Hazret-i Âdem'in biyografisini ortaya koymak ne de Kur'ân-ı Kerîm'e dayanarak Âdem kıssasını anlatmaktır. Tasavvufî felsefî görüşlerini izah ederken yri geldikçe bu konulara değinmektedir. Bu konularda Fethü'l-Maârif üzerinde İbn Arabî'nin varlık anlayışının, İsrailiyyatın ve Hurûfiliğin tesirlerinin

⁷⁰⁹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 107b.

⁷¹⁰ Âl-i İmrân suresi, 3.

⁷¹¹ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 1, s. 467.

olduğunu söyleyebiliriz. Havvâ'nın Âdem'in sol kaburgasından yaratıldığı, Âdem'e göre noksan olduğu düşüncelerinde Tevrat'ın etkisi görülürken bunu ispatlamak için ebcedle yapılan hesaplamalarda da Hurufilik izleri görülmektedir.

Fethü'l-Maârif, Âdem'in soyundan gelenler anlamında bütün insanlar için âdemoğlu tabirini kullanmaktadır. Ona göre “Oğul babasının sırrıdır”⁷¹² hadisindeki sırra vâkıf olan kimselere âdemoğlu denir. Bu sırra vâkıf olamayan kimseler, görünüşte insan bile olsalar, gerçekte insan (âdemoğlu) sayılmazlar. Çünkü onların kuşlardan ve diğer hayvanlardan farkı yoktur. Böyle kimseler, babalarını tanımadıkları ve babalarının sırrını bilmedikleri için babalarının mirasına sahip çıkmazlar. Babasının kıymetini bilen, onun sırrına vâkıf olan ve babasını tanıyan onun mirasını yemeye hak kazanır.⁷¹³ Buna göre âdemoğullarının bir mürşid ile ahd ü peyman etmesi, kendilerine emanet verilen nefsi ona teslim etmeleri, yüzlerinde, ellerinde, ayaklarında ve sözlerinde tecellî eden ezeli yaratılışlarına aşina olmaları lazımdır. Çünkü ahd ü misak mürşide yazılmıştır. Sözünde, elinde, ayağında ve yüzünde bulunan emanetin mürşide teslimi icap eder. Bunları tanımayanların şeytandan ve hayvandan farkı kalmaz. Hayvan da kendini, nefsinin ve Rabbi olan Hakk'ı bilmez, tanımaz.⁷¹⁴

3.2.4.1.2. Hazret-i Nûh

Kur'ân-ı Kerîm'de ismi geçen büyük peygamberlerden birisi de Nûh (as)'tur. Kendisine ve tebliğ ettiklerine inanmayan kavmi tufan ile cezalandırılmıştır.

Nûh kelimesi sözlükte, Arapça “nevh” mastarından “feryat ederek ağlamak”⁷¹⁵ anlamına gelmektedir. Tevrat'ın bildirdiğine göre babası Lemek, yaşadıkları topraklarda çektikleri sıkıntıları hafifletmesi ve rahata kavuşturması için oğluna Nûh adını vermiştir.⁷¹⁶ Nûh, Âdem'in vefatından 126 yıl sonra dünyaya gelmiştir. Nûh beş yüz yıl yaşadıktan sonra Sam, Ham, Yafet adlı oğulları doğdu.⁷¹⁷ Tûfân koptuğu zaman Nûh altı yüz yaşına ulaşmıştı.⁷¹⁸ Yeryüzündeki insanlar Nûh'un üç oğlundan çoğalıp yeryüzüne

⁷¹² Şa'rânî, 1/397; Ukberî, 1/156.

⁷¹³ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 65b.

⁷¹⁴ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 119a.

⁷¹⁵ İsfahanî, a.g.e., s. 1490.

⁷¹⁶ Tevrat, Yaratılış 5: 29.

⁷¹⁷ Tevrat, Yaratılış 5: 32.

⁷¹⁸ Tevrat, Yaratılış 7: 6.

yayılmışlardır. Tûfân'dan sonra üç yüz elli yıl daha yaşayan Nûh 950 yaşında vefat etmiştir.⁷¹⁹

İslâm'a göre Nûh (as), kavmini uyarmak üzere seçilip gönderilen peygamberlerden birisidir. Kur'ân-ı Kerîm'de ulû'l-azm (azim sahibi) peygamberler arasında Nûh, İbrahim, Mûsâ, İsâ ve Muhammed isimleri sayılmaktadır.⁷²⁰ Nûh, çok şükreden bir kul⁷²¹ olduğu için Allah kendisine “Âlemler içinde Nûh’a selam olsun”⁷²² buyurmaktadır.

Şit ve İdris peygamberlerden sonra insanlar doğru yoldan sapmış ve birbirlerine zulmeder hale gelmişlerdi. Böyle bir dönemde Allah, diğer peygamberler gibi Nûh’u da nübüvvetle görevlendirdi. O insanları tevhid inancına, Allah’a ibadet etmeye davet ediyordu. Sapkınlıklarına devam ettikleri takdirde başlarına gelecek belalara karşı onları uyarıyordu. Kavmine şöyle diyordu:

Andolsun, biz Nûh’u kavmine peygamber olarak gönderdik. Onlara şöyle dedi: “Ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım. Allah’tan başkasına ibadet ve kulluk etmeyin. Doğrusu ben sizin adınıza elem dolu bir günün azabından korkuyorum.”⁷²³

Nûh Peygamber, kavminin gerçekleri görmesi için ne kadar uğraşıyorsa da bir sonuç elde edemediği için üzüldü ve şöyle sızlanıyordu:

Fakat benim davetim ancak onların kaçışını artırdı. Kuşkusuz sen onları bağışlayasın diye kendilerini her davet edişimde parmaklarını kulaklarına tıkadılar, elbiselerine büründüler, inanmamakta direndiler ve büyük bir kibir gösterdiler.⁷²⁴

Kavmi, Nûh’un peygamberlik vazifesini yerine getirmesine engel olmaya başlamışlardı. Hatta “Dediler ki: Ey Nûh! (Bu işten) vazgeçmezsen mutlaka taşlananlardan olacaksın!”⁷²⁵ diye tehdit etmeye başladılar. Birbirlerine “Sakın ilâhlarınızı bırakmayın. Hele hele Vedd’i, Süvâ’ı, Yeğûs’u, Ye’ûk’u ve Nesr’i hiç bırakmayın”⁷²⁶ diye tembihliyorlardı. Zemahşerî’den naklen *Kur’ân Yolu Tefsiri*’nin bildirdiğine göre âyette geçen isimler Âdem’in çocuklarının ya da daha sonraki iyi insanların isimleridir. İnsanlar,

⁷¹⁹ *Tevrat*, Yaratılış 9: 28-29.

⁷²⁰ Hani biz peygamberlerden sağlam söz almıştık. Senden, Nûh’tan, İbrahim, Mûsâ ve Meryem oğlu İsa’dan da. Evet biz, onlardan sapa sağlam bir söz almıştık. (Ahzâb suresi, 7).

⁷²¹ İsrâ suresi, 3.

⁷²² Sâffât suresi, 79.

⁷²³ Hûd suresi, 25-26.

⁷²⁴ Nûh suresi, 6-7.

⁷²⁵ Şu’arâ suresi, 116.

⁷²⁶ Nûh suresi, 23. Bu âyette geçen “Vedd, Süvâ’, Yeğûs, Ye’ûk ve Nesr” Nûh Peygamber’in kavminin taptığı putların adlarıdır.

bunların iyiliklerini hatırlamak üzere heykellerini yapıp isimlerini koymuşlar, daha sonra yapılış amacı unutulup kendileriyle Allah arasında aracılık yapmaları isteğiyle tapınır olmuşlardır. Böylece yeryüzünde putperestlik, Allah’a ortak koşma inancı yaygınlaşmıştır. Zaten Hz. Nûh da onları bu sapık inançlarından vazgeçirip bir tek olan Allah’a ibadet etmelerini sağlamak üzere peygamber olarak gönderilmiştir.⁷²⁷

Kurulu düzenlerinin, kendi uydurdukları sapık inançlarının değişmesini istemeyen kavmin ileri gelenleri, Nûh’un bir insan olduğunu, ona uyanlarınsa aşağılık kimseler olduklarını söyleyerek hakaret ediyorlar ve onları yalancılıkla itham ediyorlardı.⁷²⁸ Nûh, söylediklerinin doğruluğunu ortaya koyabilmek için uğraşıyordu. Bunun üzerine kavminin ileri gelenleri, Nûh’un sakındırdığı felaketle yüz yüze gelmek için meydan okuyorlardı:

Dediler ki: Ey Nûh! Bizimle tartıştın ve tartışmayı uzattın. Eğer doğru söyleyenlerden isen, haydi kendisiyle bizi tehdit ettiğin azabı getir.⁷²⁹

Artık Hz. Nûh için yapılacak bir şey kalmamıştı:

Nûh, Rabbim, dedi, Yeryüzünde inkarcılardan hiç kimseyi bırakma! Sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar. Günahkar nankör nesillerden başkasını da yetiştirmezler.⁷³⁰

Allah, o ana kadar iman edenler dışında kimsenin iman etmeyeceğini Nûh’a bildirmişti. Ayrıca inkarcıların başına gelecek azabın yaklaştığını da haber verdi. Allah, bu durum karşısında Nûh’un üzülmemesini, onların kurtuluşu için yalvarmamasını emretmişti. Mü’minûn suresinde, “Bunun üzerine Nûh’a, ‘Bizim gözetimimiz altında ve vahyimize göre o gemiyi yap’ diye vahyettik”⁷³¹ buyurulmaktadır. Bunun üzerine Nûh Peygamber, kendisine bildirildiği üzere geminin yapımına başladı. Müşrikler yanına uğradıkça marangozluğa mı başladın diyerek onunla alay ediyorlardı. Nûh ise yaklaşan felaketten bahsediyor ve alay edilme sırasının kendilerine geleceğini söylüyordu. Nihayet beklenen gün geldiğinde gökten boşanırcasına yağmurlar yağmaya, yerden sular kaynamaya başladı. Allah, Nûh’a, her canlıdan birer çift (erkekli dişili) almasını, ailesiyle birlikte inananları gemiye bindirmesini emretti.* Oğullarından biri (Yâm), dağlara sığınarak

⁷²⁷ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 5, s. 467.

⁷²⁸ Hûd suresi, 27.

⁷²⁹ Hûd suresi, 32.

⁷³⁰ Nûh suresi, 26-27.

⁷³¹ Mü’minûn suresi, 27.

* Nûh’un kaç eşi olduğu bilinmemekle birlikte çocuklarının Hâm, Sâm, Yâfes ve Yâm olduğu bildirilmektedir. Yâm adlı oğlu gemiye binmediği için boğulmuştu. Eşlerinden ise adı Vâile olan, Nûh’un

kurtulabileceği düşüncesiyle gemiye binmedi. Hanımı da inanmadığı için gemiye binmedi. Bu husus bir âyette şöyle bildirilmektedir:

Allah, inkâr edenlere, Nûh'un karısı ile Lût'un karısını örnek gösterdi. Bu ikisi, kullarımızdan iki salih kişinin nikâhları altında bulunuyorlardı. Derken onlara hainlik ettiler de kocaları, Allah'ın azabından hiçbir şeyi onlardan savamadı. Onlara, "Haydi, ateşe girenlerle beraber siz de girin!" denildi.⁷³²

Kur'ân-ı Kerîm, Nûh'un eşinin ve oğullarından birinin boğularak cezalandırıldığını bildirmesine rağmen Tevrat bu konuya değinmemiştir. Yine Kur'ân-ı Kerîm'de bildirilen Tûfan hadisesinin bölgesel mi olduğu, yoksa bütün yeryüzünü mü kapladığıyla ilgili farklı görüşler de bulunmaktadır. Geminin su üzerinde ne kadar kaldığı da kesin olmamakla birlikte Recep ayının ilk günü geminin hareket ettiği ve altı ay sonra Muharrem ayının onu (aşura günü) karaya oturduğu rivâyet edilmektedir. Âyette, "Ey yeryüzü! Yut suyunu. Ey gök! Tut suyunu" denildi. Su çekildi, iş bitirildi. Gemi de Cûdî'ye* oturdu"⁷³³ buyurulmaktadır. Tûfân hadisesiyle inkar ve isyanlarında inat edenler, bir olan Allah'ı bırakıp putlara tapınanlar cezalandırılırken inananlar için "Biz de onu (Nûh'u) ve gemide bulunanları kurtardık ve bunu âlemlere bir ibret kıldık"⁷³⁴ buyurulmaktadır. Yağmurların dinip suların çekilmesiyle birlikte gemidekiler yeryüzüne dağıldılar.⁷³⁵ Bu yüzden Nûh peygamber için insanlığın ikinci atası denilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de Nûh Peygamber'in 950 sene ömür sürdüğü⁷³⁶ bildiriliyor. İnananların kurtuluşuna vesile olduğu için Nûh (as)'a Neciyyullah (Allah'ın kurtardığı kişi) de denilmektedir.⁷³⁷

Fethü'l-Maârif'in Hazret-i Nûh ve Tûfân olayına bakışı, Hurûflerin bakışına benzemektedir.⁷³⁸ Ona göre Nûh'un gemisi de Âdem'in kaburgaları gibi otuz iki tahtadan meydana gelmiştir. Kalemin kağıt üzerindeki hareketi, geminin su üzerinde yüzmesine benzemektedir. Kalemin hokkaya batıp çıkması, geminin su üzerinde yüzmesi gibidir

söylediklerini kabul etmediği için gemiye alınmamış ve o da boğulanlardan olmuştu. Bkz. Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 35, s. 172.

⁷³² Tahrîm suresi, 10.

* Tevrat'ta geminin Ararat Dağı'na (Yaratılış 8: 4), Kur'ân-ı Kerîm'de ise Cûdî Dağı'na oturduğu bildirilmektedir. Her iki dağda bugün Türkiye sınırları içerisinde yer almaktadır. Ararat, Ağrı Dağı'dır, Cudi ise Güneydoğu Anadolu'dadır.

⁷³³ Hûd suresi, 44.

⁷³⁴ Ankebût suresi, 15.

⁷³⁵ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 3, s. 171-175.

⁷³⁶ Ankebût suresi, 14.

⁷³⁷ Harman, "Nûh", DİA, C. 33, s. 227.

⁷³⁸ Şeyh Fazlullah'ın Hz. Nûh akındaki görüşleri için bkz. Feriştioğlu, *a.g.e.*, s. 71-72.

Kalem, Âdem'in yüzündeki otuz iki hattı, dört unsurla birleştirmektedir. Buna göre 32 toprak, 32 su, 32 rüzgâr ve 32 ateş Âdem'in vücudundaki nûrdan çıkmıştır. 32 su, Âdem'in yüzünde kaynayıp coşmuştur; bilinen Nûh Tûfânı da bu sudan meydana gelmiştir. Bu su, bütün yeryüzünü kaplamış ve dağı taşı dümdüz etmiştir. Bu tûfânın köpüğü kırk arşın idi ve yeryüzünde kırk gün kaldı. İlahî kelimenin (kûn) harfleri 72 yapmaktadır. 32 kaburgadan meydana gelen gemi, tam 40 arşın yüksekliğe çıktığına göre tam 72 yapmaktadır. İlahî kelime (kûn)nin hakikatini anlamayan, bu sırrın bütün eşyada olduğunu bilmeyen kurtuluş gemisine binemez.⁷³⁹

3.2.4.1.3. Hazret-i İbrahim

Hazret-i İbrahim, Kur'ân-ı Kerîm'de ismi bildirilen büyük peygamberlerden birisidir. Bu sebeple hakkında birçok âyet bulunmaktadır. Hazret-i Peygamber de “atam İbrahim”⁷⁴⁰ diyerek soyunun İbrahim Peygamber'e dayandığına işaret etmektedir.

Yahudiler ve Hıristiyanlar açısından da büyük peygamberlerden birisi olan Hz. İbrahim'le ilgili bilgilere Tevrat'ta da rastlamaktayız.

İslâm'a göre İbrahim Peygamber ulû'l-azm (azim sahibi) peygamberlerden birisidir. Kur'ân-ı Kerîm'de tevhid inancına sahip hanif bir dinin temsil ve tebliğ edicisidir. Bu yüzden tevhid inancını sürdürenlere “İbrahim milleti” denmektedir.⁷⁴¹ Kur'ân-ı Kerîm'e göre, İbrahim hiçbir zaman ortak koşmayan, hakka yönelen bir önderdir. Allah onu seçerek doğru yola iletmiştir.⁷⁴²

Her türlü şirk izinden arınmış bir tanrı inancına sahip, sapkınlıklardan uzak duran, tevhid inancına samimiyetle teslim olup yalnızca Allah'a kulluk manasına gelen “hanîf”,⁷⁴³ Hz. İbrahim'in davet ettiği yolun adı olmuştur. Kendisi de tanrıyı bir sayması ve âlemlerin Rabbine inanması, gönlünde Allah'tan başkasına yer vermemesi ve her daim Allah'ın rızasını gözetmesi dolayısıyla Hakk'ın muhabbetini kazanan Hz. İbrahim'e, Allah'ın dostu anlamına “Halilullah” ismi verilmektedir.

⁷³⁹ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 162b.

⁷⁴⁰ Tirmizî, *Tefsir* 4/2995.

⁷⁴¹ Karaman ve Diğerleri, a.g.e., C. 1, s. 206.

⁷⁴² Nahl suresi, 120-121.

⁷⁴³ Karaman ve Diğerleri, a.g.e., C. 4, s. 312.

Soyu ile ilgili ayrıntılı bilgi olmamasına rağmen babası Âzer'in ve içinde yaşadığı kavmin putlara taptığı⁷⁴⁴ ve Hz. İbrahim'in puta tapma inancıyla mücadele ettiği anlatılıyor. Bu mücadele için Allah tarafından seçilmiş ve kendisine kesin bilgi verilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de anlatıldığına göre İbrahim, yıldızlar, ay ve güneş üzerinde düşünerek Tanrı hakkında kesin bilgiye ulaşmıştır. Kavmine dönerek şöyle söyler:

Ey kavmim! Ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım, dedi. Ben, hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm. Ben, Allah'a ortak koşanlardan değilim.⁷⁴⁵

Hazret-i İbrahim'in Yahudi ya da Hristiyan olduğunu ileri sürüp onu kendilerine mal etmek isteyen ehl-i kitaba cevap olarak Allah şöyle buyurmaktadır:

İbrahim, ne Yahudi idi, ne de Hristiyan. Fakat o, hanif (Allah'ı bir tanıyan, hakka yönelen) bir müslümandı.⁷⁴⁶

Bir olan Allah'a inanan ve insanları tevhid inancına davet eden Hz. İbrahim'in Yahudi ve Hristiyan olmadığı bir yana, inancı ve ibadetleri esas alındığında onun yolunu izleyenlerin sadece Müslümanlar olduğu görülür. Putperestliğe karşı oluşları ve tevhid inancını yaymaya çalışmaları dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm'de övgüyle bahsedilen Hz. İbrahim ve son peygamber Hz. Muhammed için “güzel örnek”⁷⁴⁷ ifadesi kullanılmaktadır. Hz. İbrahim, nice sınavlardan başarıyla geçtiği için bu övgüye layık olmuştur. Hatta Kur'ân-ı Kerîm'de onun başlı başına bir “ümme”⁷⁴⁸ olduğu bildirilmektedir

Allah'a inanma, ibadet etme ve insanları tevhide davet etme hususunda bir ümmetin sorumluluğunu taşımaktaydı. Allah, İbrahim'e doğruyu yanlıştan ayırma yeteneği verdiğini⁷⁴⁹ bildiriyor. Rabb'i ona ‘teslim ol’ dediğinde, âlemlerin Rabbine teslim oldum,⁷⁵⁰ diyerek inancını ortaya koymuştur. Yine Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrahim'in ölümlerin nasıl diriltildiğini görmek istediği belirtiliyor:

Hani İbrahim, “Rabbim! Bana ölümleri nasıl dirilttiğini göster” demişti. (Allah ona) “İnanmıyor musun?” deyince, “Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için”

⁷⁴⁴ En'âm suresi, 74.

⁷⁴⁵ En'âm suresi, 78-79.

⁷⁴⁶ Âl-i İmrân, 67-68.

⁷⁴⁷ “Usve-i hasane” insanlar için güzel örnek. Ahzab suresi, 33; Mümtetine suresi, 4-6.

⁷⁴⁸ Muhakkak ki İbrahim başlı başına bir ümmet idi, tek bir hanif olarak Allah'a itaat için kıyam etmişti. (Nahl suresi, 120)

⁷⁴⁹ Andolsun, daha önce de İbrahim'e doğruyu yanlıştan ayırma yeteneğini verdik. Biz zaten onu biliyorduk. (Enbiyâ suresi, 51)

⁷⁵⁰ Bakara suresi, 131.

demoşti. “Öyleyse, dört kuş tut. Onları kendine alıştır. Sonra onları parçalayıp her bir parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonra da onları çağır. Sana uçarak gelirler. Bil ki, şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁷⁵¹

Hız. İbrahim’in putperestliğe karşı verdiği mücadele Enbiyâ suresinde⁷⁵² anlatılmaktadır. Nemrut önderliğindeki Keldanî toplumuna peygamber olarak gönderilen Hız. İbrahim, kendilerine bile yararı dokunmayan heykeller yapıp onlar karşısında tapınmanın gereksizliğini babasına ve kavmine anlatmaya çalışıyordu. Onlarsa kendilerini atalarından gelen bir din üzerinde bulduklarını söylüyorlardı. Babil bölgesinde yaşayan bu kavim, gök cisimlerine ve onları sembolize eden putlara tapıyorlardı. Babası Âzer* de heykeller yapıp geçimini onunla sağlamaktaydı. Bunun üzerine Hız. İbrahim putlarla ilgili bir plan hazırlayarak uygulamaya koydu. Büyük putun boynuna bir balta asmış, diğerlerinin hepsini parçalamıştı. Bir şenlikten dönen halk, manzarayı görünce bu işi İbrahim’in yapmış olabileceğini düşündüler. Hız. İbrahim’i getirip sorguladılar. O da bunu büyük putun yapmış olabileceğini, ona sormaları gerektiğini söyledi. Taştan topraktan yapılan heykellerin böyle bir şey yapamayacağını bildikleri için “onların konuşamayacağını sen de bilirsin”⁷⁵³ dediler. Bunun üzerine Hız. İbrahim, “öyleyse Allah’ı bırakıp da size feydası ve zararı dokunmayacak şeylere niye tapınıyorsunuz?”⁷⁵⁴ sorusunu yöneltti. Bunu bildikleri halde atalarından devraldıkları dinlerine bağlı kalarak Hız. İbrahim’in yakılmasına karar verdiler. Büyük bir ateş yakarak mancınıkla İbrahim’i içine attılar. Fakat mucize olarak ateş Hız. İbrahim’i yakmamıştı. Âyette bu husus “Ey ateş! İbrahim’e karşı serin ve esenlik ol, dedik”⁷⁵⁵ biçiminde ifade edilmektedir.

Bunun üzerine Hız. İbrahim yanına eşi Sâre ve yeğeni Lut’u da alarak kavmini terk etti. Önce Ürdün’e, daha sonra Mısır’a gitti. Mısır’da bir süre kaldıktan sonra Filistin bölgesine geldiler. Orada iken kendisine peygamberlik verilen Lut, ahlaksızlıkla tanınan putperest Sodom halkını doğru yola davetle görevlendirilmişti. Hız. İbrahim bir hayli

⁷⁵¹ Bakara suresi, 260.

⁷⁵² Enbiyâ suresi, 51-69.

* Âzer, kelimesinin “işini sağlam yapan” anlamına İbranîce “âzûr” kelimesinden Arapçalaştığı bildirilmektedir. Müredât’ta Tarah ya da Tarih kelimesinden Arapçalaştırıldığı ve Arapçada “sapkın” anlamına geldiği söylenirken (Müfredât, s. 117), Tevrat’ta İbrahim’in babasının Terah olduğu ve 205 yıl yaşayıp Harran’da öldüğü (Yaratılış 11: 32) bildirilmektedir. İslâmî kaynaklarda İbrahim’in babasının Âzer olmadığı, İbrahim’ae hamileken annesinin, amcası Âzer’le evlendiği bildirilmektedir. Bkz. Yazır, *a.g.e.*, C. 3, s. 1964.

⁷⁵³ Enbiyâ suresi, 65.

⁷⁵⁴ Enbiyâ suresi, 66.

⁷⁵⁵ Enbiyâ suresi, 69.

yaşlanmasına rağmen Allah'tan, kendisine salih bir evlat vermesi için niyazda bulundu.⁷⁵⁶ Çocuğu olmadığı için hanımı Sâre, kocasına Hâcer'i cariye olarak vermiştir. Hacer, İsmail'i dünyaya getirir. Bir süre sonra doksan yaşında olan Sâre'nin de bir oğlu olur ve adını İshak koyarlar. Sâre, zamanla Hacer'i kıskanmaya başlar ve onunla birlikte kalamayacağını söyler. Bunun üzerine Hz. İbrahim, Allah'ın emriyle Hacer ve oğlu İsmail'i Mekke'ye götürüp bırakır. Kendisi Filistin'e döner. Hz. İbrahim, rüyasında oğlunu kurban ettiğini görür. Bunu oğlu İsmail'e de bildirmiştir. İsmail, babasına, kendisine emredileni yapmasını söyler. Kurban etmek üzere oğlunu yere yatırdığında, Allah büyük bir kurbanlık vererek İsmail'i kurtarır.⁷⁵⁷ Daha sonra Allah, ibadet mekanı olarak temellerini yükseltmeleri için⁷⁵⁸ Kâbe'nin yerini Hz. İbrahim'e gösterir.⁷⁵⁹ Onlar da buraya bir bina yaparlar. Burası, yeryüzünde insanlar için kurulan ilk ibadet evidir.⁷⁶⁰ Kâbe, Hz. İbrahim zamanından beri inananların ibadet ve hac mekanı olmaya devam etmektedir.

Hazret-i İbrahim'in yaşadığı dönemle ilgili kesin tarih verebilmek oldukça zor görünüyor. Bazı kaynaklarda Babil Kralı Hammurabi (MÖ 1793-1750) zamanında yaşadığına dair bilgiler bulunmaktadır. Buradan hareketle MÖ 2200- 2000 yıllarında yaşadığı ileri sürülebilir. 175 veya 200 yaşında vefat eden Hz. İbrahim'in kabrinin el-Halil kentinde olduğu zannedilmektedir.⁷⁶¹

Hadislerde rivâyet edildiğine göre Hazret-i Peygamber miraca giderken yedinci kat semada Hz. İbrahim'le karşılaşmıştır.⁷⁶²

Fethü'l-Maârif de Allah'ın emriyle Hazret-i İbrahim'in oğlu İsmail'i boğazlamaya teşebbüs etmesini konu etmektedir. Allah önce oğlunu boğazlamasını emretmiş, fakat ardından bir koç göndermek suretiyle İsmail'i kurtarmıştır. Bu olay, İbrahim'in tabi tutulduğu bir imtihandır. Ancak bu imtihanın hangi sırları açığa çıkarmaya yönelik olduğunu sadece marifetullahı ulaşmış kimseler tarafından idrak edebilir. Sâliklerin görevi ise mürşidlerinin emrini yerine getirmekle Hakk'ın emrini de yerine getirmiş olacaklarını bilmeleridir. Bunların arkasındaki nikmet daha sonra kendiliğinden

⁷⁵⁶ Sâffât suresi, 100.

⁷⁵⁷ Sâffât suresi, 102-107.

⁷⁵⁸ Bakara suresi, 127.

⁷⁵⁹ Hac suresi, 26.

⁷⁶⁰ Âl-i İmrân suresi, 96.

⁷⁶¹ Yeni Türk Ansiklopedisi, "İbrahim", C. 4, s. 1366.

⁷⁶² Buharî, Kitabu Menâkıbü'l-Ensâr 59/107.

anlaşılacaktır.⁷⁶³ Aslında koç kurban etmek, insanın Hakk'ın yolunda kendi nefsinı kurban etmesidir.

Tavavvufî eserlerde genellikle Hz. İbrahim'in Halilullah oluşu, oğlu İsmail'i Allah yolunda kurban etme girişimi, ateşe atılması, oğlu İsmail'le birlikte Kâbe'yi inşa etmesi konu edilir. Misafirlere mutlaka ikramda bulunması dolayısıyla dilimizde "Halil İbrahim sofrası" deyiimi kullanılmaktadır. Türk edebiyatında da Hz. İbrahim bu özellikleri dolayısıyla şiirlere konu edilmektedir:

Nesîmî cânını ʿaşkın yolunda eyledi kurbân
Anuñ adın bu maʿniden kan ile yazarım sensiz⁷⁶⁴ (Nesîmî)

Âhû komadı kırdı ki kurbân ede felek
Hüsnuñ şabâh-ı ʿıydine bî-hadd ü bî-şumâr⁷⁶⁵ (Ahmed Paşa)

Gerçi İsmâʿil'e kurbân gökten inmiş kadr için
Hağ bilir kadr için İsmâʿil aña kurbân olur⁷⁶⁶ (Fuzûlî)

Gûş edüp müjde-i teşrîfini taʿzîmen leh
Çarh-ı gerdûn hamel ü ceydini kıldı kurbân⁷⁶⁷ (Şeyh Gâlib))

Ücret-i îmân mıdır ẖân-ı Halîlullâh-ı ʿaşk
Yohsa mihmân-hâne-i tevḥîd mihmânsız mıdır⁷⁶⁸ (Şeyh Galib)

3.2.4.1.4. Hazret-i Mûsâ

Hazret-i Mûsâ, İsrail oğullarına gönderilmiş ve kendisine dört büyük kitaptan birisi olan Tevrat vahyedilmiş bir peygamberdir. Dolayısıyla Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar tarafından peygamber olarak kabul edilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de ismi zikredilen ve uzun uzun hayat hikayesi anlatılan ulü'l-azm peygamberlerden biridir.

⁷⁶³ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 23b.

⁷⁶⁴ Hüseyin Ayan, *Nesîmî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1990, s. 196.

⁷⁶⁵ Ali Nihat Tarlan, *Ahmet Paşa Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1992, s. 95.

⁷⁶⁶ Akyüz vd., *a.g.e.*, s. 41.

⁷⁶⁷ Macit, *a.g.e.*, s. 139.

⁷⁶⁸ Kalkışım, *a.g.e.*, s. 294.

Mûsâ, Kıptî dilinde su anlamına gelen “mu” ile ağaç anlamına gelen “sa”nın birleşmesinden oluşturulmuş bir kelimedir. Sandık içine konulup su üzerine bırakılan çocuğun bir ağaç altında bulunmasından dolayı bu ismin kendisine verildiği kaydedilmektedir.⁷⁶⁹

İsrailoğulları, Hz. İbrahim’in oğlu İshak soyundan gelmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de “İbrahim, onları da onların taptıklarını da terk edince, ona İshak ile Yakub’u bağışladık ve her birini peygamber yaptık”⁷⁷⁰ buyurulmaktadır. İsrail ismi Yakub Peygamber’e dayanmaktadır. Çünkü Hazret-i Yakub’un bir adı da İsrail’dir. İsrailoğulları, Yakub’un 12 oğlundan, 12 boy halinde çoğalmışlardır.

Tevrat’a göre “Amram halası Yokevet’le evlendi. Yokevet ona Hârûn’la Mûsâ’yı doğurdu. Amram 137 yıl yaşadı.”⁷⁷¹ Yine Tevrat’ın Mısırdan Çıkış, Çölde Sayım ve 1. Tarihler bölümlerinde Amram (İslâmî kaynaklarda İmrân)’ın soyu ile ilgili ayrıntılı bilgi verilmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de de 136 âyette Mûsâ’dan bahsedilmektedir.⁷⁷²

Tevrat ve Kur’ân-ı Kerîm’de ufak bazı farklılıklarla Hz. Mûsâ konusu şöyle anlatılmaktadır: İsrailoğulları yüzyıllardır Mısır’da kölelik hayatı yaşayan ve ekonomik yönden de çok zayıf oldukları için Firavun’ların ya da Mısır yerlilerinin işlerinde çalışmakta, ancak gittikçe artan ölçüde eziyetlere maruz kalmaktaydılar. Bir türlü Mısır’dan kurtulup atalarının yurdu olan verimli Filistin’e (Kenan topraklarına) gidemiyorlardı. İsrailoğulları bu haldeyken zamanın Firavun’u bir rüya görür. Bu rüyaya göre Kudüs taraflarından gelen bir ateş, Firavun’un sarayını ve Kıptîlerin evlerini yakar, ama İsrail oğullarına zarar vermez. Firavun, kâhinleri toplayıp bu rüyayı yorumlamalarını ister. Kâhinler ise İsrail oğullarından doğacak bir çocuğun, Firavun’un saltanatını yıkacağı ve İsrail oğullarını kurtaracağı biçiminde yorumlar. Bunun üzerine Firavun, İsrail oğullarından doğacak erkek çocukların öldürülmesini emreder.⁷⁷³ Her sene bu işlem uygulanır. Bu defa Mısırlılar, ileride onların nüfusu azaldığında, kendi işlerinde çalışacak insan gücü bulunamayacağı düşüncesiyle bu davranışa pek sıcak bakmazlar. Bunun üzerine Firavun, bir yıl doğan çocukların öldürülmesini, bir yıl öldürülmemesini emreder.

⁷⁶⁹ Konuk, *Fûsûs’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, s. 977.

⁷⁷⁰ Meryem Suresi, 49.

⁷⁷¹ Tevrat, Çıkış 6: 20.

⁷⁷² Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 1, s. 123.

⁷⁷³ Tevrat’ta nüfusları çoğaldığında Mısırlıların başına dert olma ihtimalinden dolayı erkek çocukların öldürülmek istendiği yazılıdır. Bkz. Mısırdan Çıkış 1: 9-10.

Öldürmenin olmadığı yıl Hârûn doğar. İki üç yıl sonra, öldürülmenin olduğu yıl ise Mûsâ dünyaya gelir.⁷⁷⁴

Doğumun ardından Mûsâ'nın annesi, çocuğu üç ay⁷⁷⁵ kadar gizler. Allah'ın kendisine bildirmesi üzerine anne, çocuğu bir sandığın içine koyarak denize bırakır.⁷⁷⁶ Ablasını da takip etmesi için görevlendirir.⁷⁷⁷ Suyun akıntısı bebeğin içine konduğu sandığı, sahile getirmiştir. Çocuğu bulanlar Firavun'un eşi Âsiye'ye getirirler.⁷⁷⁸ İsrail oğullarına ait erkekleri öldürme emri veren Firavun'u Âsiye ikna ederek Mûsâ'yı evlat edinir. Hiçbir kadının sütünü emmeyen Mûsâ için ablası devreye girer. Sütanne olarak emzirmesi için çocuk annesine verilir.⁷⁷⁹ Emzirme işi bittikten sonra tekrar Firavun ailesine teslim edilir. Böylece sarayda büyüyen Mûsâ, çok iyi bir eğitim alıp okuma yazma da öğrenir. Mûsâ, olgunluk çağına geldiğinde Allah, kendisine ilim ve hikmet vererek onu mükâfatlandırmıştır.⁷⁸⁰

Kur'ân-ı Kerîm'in Kasas suresinde⁷⁸¹ verilen bilgilere göre bir gün şehirde dolaşmakta olan Mûsâ, İsrailoğullarından birisiyle bir Mısırlının kavga ettiğine şahit olur. Soydaşını savunmak için Mısırlıya bir yumruk atar, Mısırlı oracıkta ölür. Bunun cezası ölüm olduğu için olayı gizler. Ertesi günü iki kişinin kavgasına daha müdahale etmek istediğinde “bizi de mi öldürecekisin?” karşılığını alır. Yaptığı işin duyulduğunu anlar. Zaten kendisini öldürmek üzere karar verilmiştir. Bunun üzerine Medyen'e doğru gitmek üzere Mısır'dan kaçır. Medyen'de Şuayb Pygamber'in yanına sığınır.

⁷⁷⁴ Hazret-i Musa'nın doğum tarihi MÖ XIII. Yüzyıl, Antik Mısır'ın Yeni Krallık Dönemi (MÖ 1549-1069)'ne rastlamaktadır. Firavunlardan Tutankhamon (MÖ 1352-1320) veya II. Ramses (MÖ 1302-1212)'in saltanatı döneminde Mısır'dan ayrıldığı tahmin edilmektedir. Bkz. Yeni Türk Ansiklopedisi, “Hz. Musa”, C. 7, s. 2504-2505.

⁷⁷⁵ Tevrat, Mısırdan Çıkış 2: 2.

⁷⁷⁶ Daha fazla gizleyemeyeceğini anlayınca, hasır bir sepet alıp katran ve ziftle sıvadı. İçine çocuğu yerleştirip Nil kıyısındaki sazlığa bıraktı (*Tevrat*, Mısırdan Çıkış 2: 3). Onu (bebek Mûsâ'yı) sandığın içine koy ve denize (Nil'e) bırak ki, deniz onu kıyıya atsın da kendisini, hem bana düşman, hem de ona düşman olan birisi (Firavun) alsın. Sana da, ey Mûsâ, sevilesin ve gözetimimizde yetiştirilesin diye tarafımızdan bir sevgi bırakmıştım (Tâ-hâ suresi, 39). Mûsâ'nın annesine, “Onu emzir, başına bir şey gelmesinden korktuğun zaman onu denize (Nil'e) bırak, korkma, üzülmeye. Çünkü biz onu sana döndüreceğiz ve onu peygamberlerden kılacağız” diye ilham ettik (Kasas suresi, 7).

⁷⁷⁷ Annesi, Mûsâ'nın kız kardeşine, “Onu takip et” dedi. O da Mûsâ'yı, onlar farkına varmadan uzaktan gözledi (Kasas suresi, 11).

⁷⁷⁸ Firavun'un kızı ırmak kıyısında yıkanırken çocuğu hizmetçiler bulur. Firavun'un kızı evlat edinir. Süt annesi bulması için Musa'nın ablasından yardım ister. O da Musa'nın annesini bulup getirir. Sudan bulunduğu için “su çocuğu” anlamına adını Musa koyar. Bkz. *Tevrat*, Mısırdan Çıkış 2: 5-10.

⁷⁷⁹ Kasas suresi, 12-13.

⁷⁸⁰ Kasas suresi, 14.

⁷⁸¹ Kasas suresi, 15-50.

Mûsâ, başından geçenleri anlatır. Kızların babası olan Şuayb Peygamber, ona “Korkma, o zalim kavimden kurtuldun”⁷⁸² diye onu teselli eder. Kızlardan birinin isteği üzerine Şuayb Peygamber, Mûsâ’yı ücretle çoban tutmak ister. Şuayb Peygamber, kendisine sekiz yıl çobanlık yapmak kaydıyla kızlarından birisiyle kendisini evlendireceğini, “Eğer sen bunu on yıla tamamlarsan o da senden olur”⁷⁸³ diyerek bir teklifte bulunur.⁷⁸⁴ Bunun üzerine Mûsâ, “bu, ikimiz arasında bir sözleşmedir, sürelerden (sekiz yıl veya on yıl) hangisini istersem tamamlarım, bunun için bir düşmanlık olmasın, Allah söylediklerimize vekildir”⁷⁸⁵ diyerek teklifi kabul eder.

Şuayb’la sözleştiği süreyi tamamlayan Mûsâ, ailesini yanına alarak Mısır’a doğru yola çıkar. Yolda Tûr Dağı tarafında bir ateş görür. Ailesini orada bırakarak, bir kor almak ya da yol gösterecek birini bulmak üzere, ateşin olduğu yere gider. Vadinin sağ tarafında bulunan bir ağaçtan “Ey Mûsâ! Şüphesiz ben, evet, ben âlemlerin Rabbi olan Allah’ım”⁷⁸⁶ diye seslenildiğini duyar.

Burada ilk vahye muhatap olan Hazret-i Mûsâ’ya, Allah’ın, aracı olmaksızın doğrudan hitap etmesi dolayısıyla Kelîmullah (Allah’la konuşan) denmektedir. Allah, elindekinin ne olduğunu sorduğunda, Mûsâ “O benim asam (değneğim)dır”⁷⁸⁷ cevabını verir. Kendisine, değneğin yılanı dönüşmesi ve elini koynuna soktuğunda kar gibi bembeyaz olması mucizeleri, Firavun’a hakkı tebliğ etme ve İsrailoğullarını Mısır’dan kurtarma görevi verilir. Mûsâ, dilinde bulunan pelteklik dolayısıyla ailesinden bir yardımcı verilmesini ister. Bunun üzerine ağabeyisi Hârun, kendisine yardımcı verilir.

Mûsâ ile Hârun, Firavun’un karşısına çıkıp ona hakkı anlatırlar. İsrailoğullarına zulümden vazgeçip onları serbest bırakmasını isterler.

Firavun’un, verdiği sözlerden döndüğünü gören Mûsâ, Allah’ın emrine uygun olarak bir gece İsrailoğullarını gizlice Mısır’dan çıkarır.⁷⁸⁸ Sina’ya geçmek üzere Kızıldeniz’e doğru yürürler. Sabahleyin durumu öğrenen Firavun ordusuyla bunların peşine düşer.

⁷⁸² Kasas suresi, 25.

⁷⁸³ Kasas suresi, 27.

⁷⁸⁴ *Tevrat*’ta kızların babası farklı isimlerle geçmektedir. Bir yerde Reuel (Mısırdan Çıkış 2: 18), bir yerde Hobab (Hâkimler 4: 11), bir başka yerde Yetro (Mısırdan Çıkış 3: 1) biçiminde geçmektedir. Musa’nın evlendiği kızın adıninsa Sippora olduğu bildirilmektedir. “Musa, Reuel’in yanında kalmayı kabul etti. Reuel de kızı Sippora’yı onunla evlendirdi.” Bkz. *Tevrat*, Mısırdan Çıkış 2: 21.

⁷⁸⁵ Kasas suresi, 28.

⁷⁸⁶ Kasas suresi, 30.

⁷⁸⁷ Tâ Hâ suresi, 18.

⁷⁸⁸ İsraililer Mısır’da dört yüz otuz yıl yaşadı. (*Tevrat*, Mısırdan Çıkış 12: 40).

Kızıldeniz'e ulaştıklarında Firavun ve adamları yaklaşmıştır. Bir mucize olarak Mûsâ Peygamber, asasını denize vurduğunda deniz içinde bir yol açılır ve İsrailoğulları karşıya geçer. Aynı yoldan geçmek isteyen Firavun⁷⁸⁹ ve adamları boğulurlar.⁷⁹⁰ Kavminin başına kardeşi Hârûn'u bırakan Mûsâ, Rabbinden vahiy almak üzere Tûr dağına gider. Kırk gün orada kalır.⁷⁹¹

Mûsâ Tûr'a gittiğinde Hârûn'un sözünü dinlemeyen İsrailoğulları, Samirî adında bir kuyumcunun yaptığı buzağıya tapmaya başlarlar.⁷⁹² Döndüğü zaman durumu öğrenen Mûsâ, öfkeden elindeki levhaları⁷⁹³ yere fırlatır ve kardeşinin saçlarından çekiştirerek benim ardımdan kötü işler yaptınız, Rabbinizin emrini beklemediniz diye azarlar. Bunun üzerine Hârûn, "Ey anam oğlu, kavmim beni güçsüz bularak öldürmeye kalkıştı; sen de bana böyle davranarak düşmanları sevindirme, beni onlarla bir tutma"⁷⁹⁴ karşılığını verir. Bunun üzerine Mûsâ, "Ey Rabbim! Beni ve kardeşimi bağışla"⁷⁹⁵ diye yalvarır. Yanına yetmiş kişi alarak işledikleri günahı dolayısıyla tövbe etmek üzere Tûr dağına giderler.⁷⁹⁶

⁷⁸⁹ Suda boğulan Firavunun II. Ramses olması muhtemeldir. Bkz. Harman, "Musa", *DİA*, 2006, C. 31, s. 209.

⁷⁹⁰ Tâ Hâ suresi, 77-78.

⁷⁹¹ A'râf suresi, 142.

⁷⁹² İsrailoğulları için buzağı yapan kişi, İslâmî kaynaklara göre Sâmirî iken, Tevrat'ta Harun olarak bildirilmektedir: "Halk Musa'nın dağdan inmediğini, geciktiğini görünce, Harun'un çevresine toplandı. Ona "kalk, bize öncülük edecek bir ilah yap" dediler, "Bizi Mısır'dan çıkaran adama, Musa'ya ne oldu bilmiyoruz." Harun, "karılarınızın, oğullarınızın, kızlarınızın kulağındaki altın küpeleri çıkarıp bana getirin" dedi. Harun altınları topladı, oymacı aletiyle buzağı biçiminde dökme bir put yaptı. Halk, "ey İsrailililer, sizi Mısır'dan çıkaran Tanrınız budur" dedi. Bkz. *Tevrat*, Mısırdan Çıkış, 32: 1-3.

⁷⁹³ Hazret-i Musa'ya Tûr Dağı'nda Allah tarafından vahyedilen emirlerin yazılı olduğu taş levhalar. Musa'ya verilen emirleri ihtiva eden bu levhalar, iki tarafı yazılı iki taş levhadır. *Tevrat*'ta, emirlerin Allah tarafından yazıldığı bildirilir (Mısırdan Çıkış 32: 15-16). Tûr'dan döndüğünde, kavminin altın buzağıya tapmakta olduğunu gören Musa, öfkesinden levhaları yere atarak parçalamıştır. Bunun üzerine benzeri iki taş levha daha hazırlayarak Tûr'a ikinci gidişinde Allah'tan aldığı emirleri onların üzerine yazmıştır. Ahit Sandığı'nda taşınan bu levhalar Hazret-i Süleyman zamanında Mâbed'deki özel yerinde korumaya alınmıştır. Babilliler tarafından Kudüs'ün işgal edilip Mâbed'in yıkıldığı, İsrailoğullarının sürgüne gönderildiği esnada bu levhaların kaybolduğu kabul edilmektedir. *Tevrat*'ta bildirilen On Emir kısaca şunlardır: 1. Karşımda başka ilahların olmayacak. 2. Put yapmayacak, onlara eğilmeyecek ve onlara ibadet etmeyeceksin. 3. Rabbin ismini boş yere ağzına almayacaksın. 4. Cumartesi günü çalışmayacaksın. 5. Babaya anaya hürmet edeceksin. 6. Öldürmeyeceksin. 7. Zina etmeyeceksin. 8. Çalmayacaksın. 9. Komşuya karşı yalan yere şahitlik yapmayacaksın. 10. Komşunun evine, karısına, kölesine, cariyesine, öküzüne, eşeğine veya başka bir şeyine tamah etmeyeceksin. Bkz. Harman, "Musa", *DİA*, C. 31, s. 347-350. İslâmî kaynaklarda Hazret-i Musa'ya verilen dokuz mucize şunlardır: 1. Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayınız. 2. Zina etmeyiniz. 3. Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı bir cana kıymayınız. 4. Hırsızlık yapmayınız. 5. Sihir ve büyü ile uğraşmayınız. 6. Bir suçsuzu öldürmesi için devlet adamına götürmeyiniz. 7. Faizi yemeyiniz. 8. İffetli ve namuslu bir kadına zina suçu atmayınız. 9. Savaşta kaçmayınız; sadece size mahsus olmak üzere cumartesi yasağına uyunuz. Bkz. İbn Mâce, Edeb 27; Tirmizî, Tefsir 18/3144.

⁷⁹⁴ A'râf suresi, 150.

⁷⁹⁵ A'râf suresi, 151.

⁷⁹⁶ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 1, s. 124.

İsrailoğulları, Mûsâ Peygamber'le birlikte nice mucizelere şahit olmuşken inat ve isyanlarından dolayı kırk yıl boyunca çölde dolaştılar. Bu esnada Allah kendilerine kudret helvası ve bildircin eti indiriyor, güneşten korunmaları için üzerlerinde bulut gezdiriyordu. Susuzluklarını gidermeleri için Mûsâ, asasını bir kayaya vurmuş ve on iki pınar fışkırmaya başlamıştı. On iki boydan her biri kendilerine ait olan pınardan içiyorlardı.

İsrailoğullarının Mısır'dan çıkışının kırkıncı yılında 120 yaşına ulaşan Mûsâ, yaşlılığı dolayısıyla görevlerini Nun oğlu Yeşu'ya devretti.⁷⁹⁷ Tevrat'ı onlara teslim edip okumalarını istedi. Mûsâ, kavmini vaadedilen topraklara ulaştıramadan Nevo dağında vefat etti.

İslâm mutasavvıfları da Mûsâ konusuna yer vermektedirler. Mûsâ'nın bebekken suya bırakılıp Firavun'un sarayında büyümesini, yine de annesi tarafından emzirilmesini, kendisine ilim ve hikmet verilmesini, aracısız vahiy almasını, ağabeyi Hârûn'la birlikte Firavun'u hakka davet etmesini, Kızıldeniz'i ikiye bölerek kavmini geçirmesini, Tûr Dağı'nda vahiy almasını, Rabbinin ağaca tecellî etmesini, Allah'ı görmek isteyip kendisine göremeyeceğinin bildirilmesini, kırk yıl çölde kavmiyle dolaşmasını ve Hazret-i Muhammed'in geleceğini müjdelemesini konu etmektedirler. Mecmaü'l-bayreyn'de Hızır'la buluşması, mucizeleri, sihirbazlarla karşılaşması, Mirac hadisesinde Hz. Peygamber'in Mûsâ'ya rastlaması ve namazların elli vakitten beş vakte indirilmesine dair tavsiyesi tasavvufun önemli konuları arasında yer almaktadır.

Şeyh Fazlullah *Cavidannâme*'sinde Hazret-i Muhammed'in miraca giderken beşinci kat semada Hârûn'u, altıncı kat semada Mûsâ'yı gördüğünü bildirir. Yine Mûsâ'yı ağlar vaziyette bulan Cebrail sorduğunda Mûsâ, "Benden sonra gelecek peygamberin ümmeti benin ümmetinden daha çok cennete girecek, onun için ağlarım" dediğini, Allah'ın huzurundan elli vakit namazla dönen peygambere, "Bu namaz ümmetine zor gelir, Allah'tan hafifletilmesini iste" tavsiyesi üzerine namazın beş vakte düşürüldüğünü kaydetmektedir. Mûsâ'nın altıncı kat semada bulunmasının şariat yıldızı olan Müşteri ile ilgili olduğunu, onun halîfesi olan Hârûn'un hilâfeti temsil eden Merih'le ilgili olduğunu belirtmektedir.

⁷⁹⁷ Tevrat, Çölde Sayım 27: 12-22.

Şeyh Fazlullah, Tevrat'ta Hazret-i Muhammed'in isminin nasıl geçtiğini Hurufî tevil yoluyla izah etmektedir. “O, gökleri ve yeri altı gün içinde yarattı”⁷⁹⁸ âyetinin hükmüne göre 6 günde (gündüz) 72 saat vardır. Muhammed 28 harf sahibidir; onun elinde, ayağında ve yüzünde 28 harfin işareti vardır. Bu harfler (28 harf) genişletildiğinde 72 olur. Yahudiler cumartesini saymadıklarından böyle söylemektedir. Cumartesini de sayacak olursak 84 saat eder. Çünkü Allah “Her gün ayrı bir iştedir”⁷⁹⁹ buyurmaktadır. Geceleri de saydığımızda 168 saat eder.⁸⁰⁰ Yine Hz. Mûsâ'ya bir çadır kurması emredilmişti ki bu da Muhammedî harflerden kinayedir. Mûsâ'nın vefatından sonra, zamanla çadır yok oldu. Yerine geçen Dâvûd'a da aynı yere bir ev kurması emredilmişti. İnsanları eve davet etmesi istendi. Eve dahil olmak, onun sırrına ermektir. Bu sırlara Fazl-ı Yezdan (Fazlullah) erişti.

Fethü'l-Maârif, rivâyetlerin kritiğini yapmaksızın bunlar üzerinden tevillere girişmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'deki, “Allah Mûsâ ile doğrudan konuştu”⁸⁰¹ âyetine göre Mûsâ, Allah ile konuşmuştur. Bu yüzden kendisine kelimullah (Allah'la konuşan) denmektedir. Rivâyete göre Tûr Dağı'na gidip temsili bir ağaçtan kendisine bildirilen vahiyleri alıp dönen Mûsâ (as), Hakk'ın kelâmının ardından kulağına bir şey girmeyeceği için kulaklarını kapatırdı.⁸⁰²

Miraç ile ilgili rivâyetlerde geçen Hazret-i Peygamber'in, semanın her tabakasından farklı peygamberlerle karşılaştığını kabul eden Fethü'l-Maârif, Allah'ın elli vakit namaz farz kıldığını, ancak altıncı kat semada Mûsâ'nın tavsiyesiyle Rabbin huzuruna çıkarak günlük namazları beş vakte düşürdüğünü söylemektedir. Fethü'l-Maârif, Hazret-i Mûsâ ile Allah arasında geçen konuşmalara değinerek onların tevilini şu şekilde yapmaktadır:

Hazret-i Mûsâ, Hakk Teâlâ'dan sual etti: “Ya Rabbi, bu dünyayı ne kadar zamanda halk eyledin?” Allah Teâlâ şöyle cevapladı: “Ya Mûsâ, altı günde halk eyledim.” Mûsâ, kavmine haber verdiğinde kavminden bazıları “Ya Mûsâ, şaşılacak durum değil mi? Yer ve gök yok iken, gece ile gündüz de yok idi. Dünyayı bu altı gün içinde yaratma işi nasıl

⁷⁹⁸ A'râf suresi, 54; Yûnus suresi, 3.

⁷⁹⁹ Rahmân suresi, 29.

⁸⁰⁰ Feriştioğlu, *a.g.e.*, s. 31. Şeyh Fazlullah bu hususu şöyle izah etmektedir: Bütün asırların, zamanın, ayların, yılların aslı yedi gün ve yedi gecedir. Her gün geceyle yirmi dört saattir. Yedi kez yirmi dört (7x24=168), altı kez 28 saat olur. Bütün mahlukât, şeş cihetle (altı yön) sınırlıdır. “Bunlar, Allah'ın sınırlarıdır” (Mücadele, 4) 'dan murad budur. Altı kez 28 (6x28=168) saati, altı yöne taksim et. 28 saat, 28 Muammedî kelime mukabilindedir, vechullahtır. “Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır” (Bakara, 115) sırrı budur. Bkz. Feriştioğlu, *a.g.e.*, s. 100.

⁸⁰¹ Nisâ suresi, 164.

⁸⁰² Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 46a.

gerçekleşti?” diye karşılık verdiler. Bu suallere cevap vermeyen Hazret-i Mûsâ (a.s.) hayretler içinde kalarak, “Rabbime sorayım, acayip sorular soruyorsunuz” dedi. Bu soruların şaşkınlığıyla Tûr Dağı’na gelip yalvardı. Mûsâ bu halde iken Cenab-ı Hakk’tan Hazret-i Mûsâ’ya cevap geldi: “Ya Mûsâ, ben gökleri ve yeri kâf ile nûn içinde yarattım. Ama kullarıma nasihat etme kastıyla, bir iş yaparlarken acele etmemelerini tavsiye için altı gün içinde yarattığımı söyledim. “Kâf” üç harftir, “nûn” da üç harftir. Altı gün, kaf ve nun harflerinin oluşturduğu altı harf içinde demektir.”⁸⁰³

Hazret-i Mûsâ’nın mucizelerini de tevil ile izah eden Fethü’l-Maârif, cahil kimselerin bu mucizeleri sözlerde aradığını, fakat işin aslına eremediklerini, Mûsâ’nın asâsını toprak üzerine bırakması gibi nefislerini terk etmeyi düşünemediklerini, nefislerine uyararak Rablerini göremediklerini söylemektedir. Çünkü onlar “Beni göremezsin”⁸⁰⁴ sırrındaki hakîkati sözde arayanlar, “görürsün” sırrına vâkıf olamayan kimselerdir.⁸⁰⁵ Ona göre insan nefsi, Firavun gibidir. Mûsâ’yı bilmeyenler nefis denizinde boğulurlar. Bundan kurtulmanın yolu mürşidin sözünü dinlemek ve onun gösterdiği yoldan gitmektir. Marifetullah’a da böyle ulaşılır.⁸⁰⁶ Mürşidin gösterdiği yoldan gitmeyen kimseler, Mûsâ’nın, “Beni katiyen göremezsin”⁸⁰⁷ sırrıyla kaldığını zanneder. Oysa onun “Sen beni görebilirsin” sırrına mazhar olduğunu anlayamazlar. Fethü’l-Maârif’e göre asâda görülen mucizenin asânın kendisinde olduğu zannedilmektedir. Asâdaki marifet, onu tutan eldedir; yani Mûsâ’nın kendisindedir. Mûsâ’nın hangi aşamalardan geçtiğini, asânın ne olduğunu anlamaya çalışmak gerekir.

Mûsâ kıssasındaki sırlar mürşid vasıtasıyla anlaşılabilir, diyen Fethü’l-Maârif, Mûsâ (as)’ya gelen Tanrı emrinin mürşid kelâmı olduğunu söylemektedir. Yani bu emirleri mürşid açıklayabilir. Buna göre Mûsâ’nın asasıyla kast edilen nefsin iradesidir. “Allah, onu yere at ey Mûsâ, dedi”⁸⁰⁸ âyetinde Allah’ın Hazret-i Mûsâ’dan istediği, nefsinin terk etmesidir. Bu emri yerine getiren Mûsâ, Hakk’a uyararak kendi nefsinden geçmiştir. Asıl anlaşılması gereken, müridin kendi iradesini mürşide bırakmasıdır. Hakk’ın, “Hızla giden bir yılan olduğu zaman...”⁸⁰⁹ âyetinin sırrı, Mûsâ’nın iradesi, kendisinden bir yılan gibi hızla uzaklaştığında, Mûsâ ilahî fiillerinin tecellîsine mazhar oldu ve ondan korktu. İlahî

⁸⁰³ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 105b-106a.

⁸⁰⁴ Arâf suresi, 143.

⁸⁰⁵ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 59a.

⁸⁰⁶ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 130a.

⁸⁰⁷ A’râf suresi, 143.

⁸⁰⁸ Tâ Hâ suresi, 19.

⁸⁰⁹ Tâ Hâ suresi, 20.

fiillere mazhar olduğunda kendisinde Rabbanî kudret ortaya çıktı. Mûsâ bundan dehşete düşerek hayran oldu. Artık Mûsâ'nın kendi iradesi, nefsinin iradesi uzaklaşmış ve Rabbanî kudret ortaya çıkmıştı ki Allah, "Onu al, korkma"⁸¹⁰ hitabında bulundu. Rabbanî tecellîlerin marifetiyle bütün sihirler yok oldu ve Hakk'ın iradesiyle Firavun nefsin istekleri denizde boğuldu.⁸¹¹

Fethü'l-Maârif, asa mucizesi üzerinde özellikle durmaktadır. Ona göre asa ile kast edilen iradedir, onu tutan elle kast edilen gönüldür, yeryüzüyle kast edilen Allah'tır. Hz. Mûsâ'nın asası, canlı hazlar suretindeki sihirbazların âletlerini yok etmiştir. Sihirbazlar, her zuhûrun Hakk'ın eseri olduğunu fark ettiler, "Rabbimiz bunu boş yere yaratmadın"⁸¹² âyetinin sırrına vâkıf oldular. Süflî olsun ulvî olsun, bütün zuhûr etmiş şeyleri yutan Mûsâ'nın asası (vahdet yılanı)dır. Bu manayı kavradıkları için sihirbazlar, yanlış düşüncelerinden vazgeçip Hakk'a teslim oldular.⁸¹³ Fethü'l-Maârif, asa mucizesini kalemle karşılaştırarak şöyle izah etmektedir:

Hazret-i Mûsâ'nın bir asası vardı. Onu yere bıraktığında bazen yılan olurdu. Yılanın dili iki çataldır; biri lâm biri elif'tir. Kalem de iki çataldır. Yılan yerde yürür. Kalemin sırrı yerde, göklerde ve Arş üzerindedir; kalem de sayfalar üzerinde yürür. Asâyâ bakıldığı zaman yetmiş iki dişi olan yılan görünür. Kalem de yetmiş iki ilahî kelimenin sırlarını yazar. Mukattaa harfleri yirmi sekizdir. Bunların ayrıntısını kalem yazdığı zaman yetmiş iki olur. Hazret-i Mûsâ'nın asayı sağ elinde tutması gibi kâtip de kalemi sağ elinde tutar. Mûsâ, asasını taşa vurduğunda su çıkar, kalem de hokkaya daldığında mürekkep çıkar, ma-i tahur (temiz su) akar.⁸¹⁴

Fethü'l-Maârif, Hızır ile Mûsâ arasında geçen kıssayı tefekkür eden sâlikin zamanla gerçekleri kavrayabileceğini söyler. Ona göre Mûsâ, Hızır İlyas Peygamberi mürşid edindiği zaman bazı sırlara nüfuz etmiştir.⁸¹⁵ Nil, beşeriyet seviyesinde fark halini temsil etmektedir. Hazret-i Mûsâ, nübüvvet sırrının tabutunu, Nil'den, yani beşeriyetin boğulmasından çıkarmıştır. Vahdet denizinin ceminde Firavun'u ve askerlerini boğmuştur. İkinci fark sahilinde mecmaü'l-bayreyn olan cemü'l-ceme talip olmuştur. Hazret-i Mûsâ'nın cemü'l-ceme ulaştığına, Hızır'la yaptığı yolculuk ve karşılaştığı üç

⁸¹⁰ Tâ Hâ suresi, 21.

⁸¹¹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 43a-43b.

⁸¹² Âl-i İmrân suresi, 191.

⁸¹³ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 43b-44a.

⁸¹⁴ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 163a-163b.

⁸¹⁵ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 24a.

olay ile “Elini koynuna sok, kusursuz ve bembeyaz çıksın”⁸¹⁶ âyeti kesin delildir. İç âlemin dış âleme ve dış âlemin iç âleme aksetmesi mümkündür. Hazret-i Mûsâ’dan iç âlemde de dış âlemde de Hakk’ın rızasına muhalif herhangi bir şey sâdır olmamıştır.

Netice olarak Fethü’l-Maârif, Hazret-i Mûsâ ile ilgili rivâyetleri olduğu gibi kabul ederek onları tevil yoluna gitmektedir. Hazret-i Mûsâ’nın Hızır vasıtasıyla edindiği hakikat bilgisine bu yola yeni başlayanların (sâliklerin) da mürşidlerinin terbiyesiyle erişebileceklerini söylemektedir.

Hazret-i Mûsâ ile ilgili hususlardan birisi Ahit Sandığı’dır. Ahit Sandığı⁸¹⁷ İsrailoğullarıyla Rableri arasındaki antlaşmanın yazılı olduğu levhaları saklamak üzere yapımı Tanrı tarafından Hazret-i Mûsâ’dan istenen sandık. Kur’ân-ı Kerîm’de “tâbût”⁸¹⁸ olarak zikredilmektedir. Tevrat’ta bu sandığın ayrıntıları şu şekilde verilmektedir:

Akasya ağacından bir sandık yapsınlar. Boyu iki buçuk, eni ve yüksekliği birer buçuk arşın* olsun. İçini ve dışını saf altınla kapla. Çevresine altın pervaz yap. Dört altın halka döküp dört ayağına tak. İkisi bir yanda, ikisi öbür yanda olacak. Akasya ağacından sııklar yapıp altınla kapla. Sandığın taşınması için sııkları yanlardaki halkalara geçir. Sııklar sandığın halkalarında kalacak, çıkarılmayacak. Antlaşmanın taş levhalarını sana vereceğim. Onları sandığın içine koy. Saf altından bir bağışlanma kapağı yap. Boyu iki buçuk, eni bir buçuk arşın olacak...⁸¹⁹

Tevrat’ta verilen ayrıntıya göre bu sandık, Hazret-i Mûsâ tarafından marangozlara yaptırılmıştır. Allah’ın Yahudilerden yerine getirmelerini istediği emirler, taş levhalar halinde bu sandıkta korunmaktadır. Hazret-i Mûsâ, çölde gezindiği sıralarda bu sandığı, Buluşma Çadırı (Hayme-i Miâd) olarak bilinen çadır ibadethanenin içinde muhafaza etmiştir.

Peygamber Samuel zamanında İsrailoğullarını yenen Filistîler, ahit sandığını da alıp götürmüşlerdir. Bunun üzerine İsrail oğulları, Peygamber Samuel’den, kendilerine bir

⁸¹⁶ Tâ-Hâ suresi 22.

⁸¹⁷ Ahit, Bir şeyin yerine getirilmesini emretmek, söz vermek” veya “ittifak, anlaşma, sözleşme” gibi anlamlara gelmektedir. *Kur’ân-ı Kerîm*’de hem insanların kendi aralarındaki anlaşmalar hem de insanlarla Tanrı arasındaki anlaşmalar için kullanılmaktadır. Tanrı ile İsrailoğulları arasındaki antlaşmanın hükümlerini, Allah tarafından belirlenen yükümlülükleri ihtiva ettiği için Yahudi ve Hristiyan kutsal kitaplarına Eski Ahit ve Yeni Ahit ismi verilmiştir. Bu iki kitapta Allah’ın muhtelif peygamberler ve ümmetlerle ahitleştigi, bu arada İsrailoğullarından da söz aldığına dair bilgiler bulunmaktadır. Bkz. Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 1, s. 113-114.

⁸¹⁸ Bakara suresi, 248.

* 1 arşın = 68 cm

⁸¹⁹ *Tevrat*, Mısırdan Çıkış 25: 10-17.

kral tayin etmesini istemişler ve o da Allah'ın emriyle Saul (Tâlût)'u kral tayin etmişti. Böylece İsrail Krallığı dönemi başlamıştır (MÖ 1095). Kur'ân-ı Kerîm'de "Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım, demişlerdi"⁸²⁰ biçiminde İsrailoğullarının bu isteği bildirilmektedir. Sonraki âyette "Peygamberleri onlara, Allah, size Tâlût'u hükümdar olarak gönderdi, dedi"⁸²¹ biçiminde Tâlût'un Allah tarafından hükümdar olarak seçildiği bildirilmektedir. İsraililer için bir moral kaynağı olan bu sandık ve içindeki kutsal emanetler, Tâlût tarafından geri getirilmiştir. Yapılan savaşta Dâvûd, düşman askerlerinin komutanı Calut (Golyat)'u öldürmüştür.⁸²²

Rivâyete göre Dâvûd Peygamber, krallığının başkenti yaptığında sandığı da Kudüs'e getirmiştir. Hazret-i Süleyman, Ahit Sandığını, yaptırdığı Mabel'e yerleştirmiştir. Ancak Babilliler tarafından Kudüs ve Mabel'in tahrip edilip Yahudilerin sürgüne gönderilmesiyle sandığın akıbeti de meçhul olmuştur.⁸²³

Fethü'l-Maârif, Hazret-i Âdem'in yüzünü Allah'ın hikmeti, elini Allah'ın kudreti, ayağını da Allah'ın kuvveti olarak düşünmektedir. Çünkü Âdem kuvvet ile yürümekte, kudret ile iş görmekte ve hikmet ile konuşmaktadır. Buna göre söz (kelâm) Âdem'in yüzüdür. Aslında yüz, kâinat olarak düşünüldüğü için buluşma çadırı (hayme-i miad)dır, aynadır. Yani Hazret-i Âdem'in yüzü kâinattır. Aynı zamanda kâinatı gösteren bir aynadır. Allah dostları (ehlullah), bu aynaya bakıldığında yansıyan kâinatı fark ederler. Kur'ân-ı Kerîm'de "Kâf. Şerefli Kur'âna andolsun"⁸²⁴ buyurulmaktadır. "Kaf" harfinin ebced değeri 100'dür. Yani "Kaf" Âdem'dir. Çünkü Âdem'in bir tarafındaki mafallar 50, diğer tarafındakiler 50 olmak üzere toplam 100'dür. Bir elde 14 eklem, 5 parmak, 5 tırnak ve 1 de elin kendisi vardır. Ayak da aynı şekilde hesaplanır. İnsan, bir yanı 50, diğer yanı 50 olmak üzere 100 kısımdır. Yani "Kaf" harfinin sayısı kadar. Allah'a verilen sözün (ahit) merkezinde Âdem bulunmaktadır. Bütün insanlar böyledir. Bir insan vücudunu kâinat olarak ele alabiliriz. Buna göre boynun üzerinde baş vardır. Âdem'in boynu, saçları, kaşı, kirpiği onun kanatlarıdır. Yüzü arştır, sırtı kürsüdür, göğsü gılmanların sarayıdır, yüzdeki hatlar ve benler levhtir. Sözü mahfuzdur. Ağzı doğu, kulağı batıdır. Sesi güneştir.⁸²⁵ Bütün ilimlerin aslı bir nokta'dır, nokta olmaksızın harflerin birbirinden ayrılması

⁸²⁰ Bakara suresi, 246.

⁸²¹ Bakara suresi, 247.

⁸²² Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 1, s. 388-389.

⁸²³ Abdurrahman Küçük, "Ahid Sandığı", *DİA*, 1988, C. 1, s. 532-533.

⁸²⁴ Kâf suresi, 1.

⁸²⁵ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 147a-147b.

mümkün değildir. Buğday ise humdur. Kur’ân-ı Kerîm’de, “yedi başak”tan⁸²⁶ söz edilmekte ve devamında “her başakta da yüz tane” den⁸²⁷ söz edilmektedir. Kaf, hayme-i miad, kâinatın aynası, sözleri marifet sahibi kimseler nazarında hakîkatın kendisidir.

Türk edebiyatında Hz. Mûsâ, Hızır’la arkadaşlığı, kavmini Kızıldeniz’den geçirmesi, Allah’la söyleşmesi, Tur Dağı’nda vahiy alması ve mucizeleri yönüyle işlenmektedir:

Nitekim sende senlik ola mevcûd

Kalasın senliğinle şöyle merdûd

Mûsâ didi ki “Ernî yâ ilâhî”

Mûsâ’ya “Len terânî” didi Ma’bûd⁸²⁸ (Eşrefoğlu Rûmî)

Yine Fir’avn-ı şitâ ceyşine Mûsâ-mânend

Eyledi elde ‘asâsını bir ejder sünbül⁸²⁹ (Bâkî)

3.2.4.1.5. Hazret-i Dâvûd

İsrail oğullarına gönderilen peygamberlerden biri de Dâvûd (as)’dır. Tevrat’ın, İncil’in ve Kur’ân-ı Kerîm’in bildirdiğine göre hükümdarlık yapan bir peygamberdir.⁸³⁰ Yakup Peygamber soyundan Yahuda’ya dayanmaktadır. Kendisinden sonra oğlu Süleyman da hem hükümdar hem peygamber olmuştur.

Kur’ân-ı Kerîm’in bildirdiğine göre savaşta yenilen ve ellerinden ahit sandığı giden İsrailoğulları, peygamberlerine başvurarak kendilerine bir hükümdar tayin etmesini istemişler, Allah’ın emriyle o da Tâlût’u görevlendirmiştir. Talut, İsrailoğullarının başına geçerek düşmanlarına karşı savaşmıştır. Güçlü düşmanları olan Filistilerin ordusuna Calut (Golyat) kumanda etmektedir. Güçlü bir kumandan olan Calut öne atılarak kendisiyle dövüşecek bir savaşçı ister. Orduya katılan kardeşlerine ekmek getirmek için gelen Dâvûd, düşmanın meydan okumasını duyar. Onunla savaşmak için Talut’tan izin

⁸²⁶ Bakara suresi, 261.

⁸²⁷ Bakara suresi 261.

⁸²⁸ Eşrefoğlu Divanı, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 235.

⁸²⁹ Sabahattin Küçük, *a.g.e.*, s. 63.

⁸³⁰ Hazret-i Musa sadece bir peygamberdi. Musa’nın yerine geçen Yuşa b. Nun, İsrailoğullarını Filistin topraklarına yerleştirip onları şehirlere böldü. Şehirlerin başına hakim/valiler tayin etti. 396 yıl sürdüğü belirtilen bu dönem Hakimler Dönemidir. Peygamber Samuel, Allah’ın emrine uygun olarak Talut (Saul)’u kral tayin etti. Bundan itibaren Krallık Dönemi başladı (MÖ 1095). Bkz. Harman, “Yuşa”, *DİA*, C. 44, s. 44.

ister. Kendisine miğfer, zırh giydirdilerse de içinde rahat edemeyeceği için çıkarır. Yanında çoban deyneği, cebinde birkaç taş ve bir sapanla Calut'un karşısına çıkar. Sapanla attığı taş, Calut'un başına isabet edip onu yere devirir. Düşmanın kılıcıyla başını keser. Calut'u öldüren vaadedilen Talut'un kızıyla evlenir ve yönetime ortak edilir. Talut, halkın Dâvûd'a fazla ilgi göstermesinden rahatsızlık duyarak onu öldürmeye karar verir. Dâvûd bir süreliğine uzaklaşır. Talut (Saul) katıldığı bir savaşta ölünce yerine Dâvûd kral olur. İsrailoğullarında Krallıkla Peygamberliğin birleştiği ilk örnek Hz. Dâvûd'dur. Kendisine Zebur vahyedilmiş,⁸³¹ ilim ve hikmet verilmiştir. Allah'ı zikretmeye başladığında, kendisine dağların ve kuşların da eşlik ettiği nakledilmektedir.⁸³² Demircilik sanatında çok maharetli olan Dâvûd, çok iyi zırh yapar,⁸³³ hatta ailesinin geçimini demircilikle temin etmiştir.

Tevrat'a göre Dâvûd, önce kendi kabîlesi olan Yahudalılara kral oldu. Bu süre içerisinde Hevron'da kaldı. Daha sonra bütün İsrail kabîleleri Hevron'a gelip Dâvûd'u bütün İsrail'in kralı olarak tanıdılar.

Davut otuz yaşında kral oldu ve kırk yıl krallık yaptı. Hevron'da yedi yıl altı ay Yahuda'ya, Yeruşalim'de otuz üç yıl bütün İsrail'e ve Yahuda'ya krallık yaptı.⁸³⁴

İlk iş olarak Ahit Sandığını Kudüs'e getirtti. Devlet organizasyonunu yeniden düzenledi. Yeni kahinler, komutanlar, yazıcılar atadı ve bir de tarihçi görevlendirdi. Halkı adaletle yönetmeye çalıştı.⁸³⁵ Dâvûd, ömrünün sonuna doğru, yerine geçmek üzere oğlu Süleyman'ın kral olacağını herkese ilan etmişti. MÖ 962'de Kudüs'te vefat eden Dâvûd'un yerine oğlu Süleyman hem peygamber hem kral olmuştur.

Yahudi kaynaklarında Dâvûd'un daha çok krallık yönü öne çıkarılmakta ve zaman zaman günah işleyen, Tanrısına kafa tutan biri şeklinde tasvir edilmektedir. İslâmî kaynaklarda kendisine ilim ve hikmet öğretilen, ibadete düşkün, kendisine dört kutsal kitaptan biri olan Zebur vahyedilen büyük peygamberlerden biri olarak tanıtılmaktadır. İslâm

⁸³¹ Nisâ suresi, 163.

⁸³² Sebe' suresi, 10-11. Bu ayette geçen kuşların ve dağların tesbihinin gerçek mi mecazî mi olduğuna dair müfessirlerden ve İslâm âlimlerinden farklı görüş ileri sürenler bulunmaktadır. Dağların ve kuşların, Allah'ın büyüklüğüne bir delil teşkil ettiği için al lisanıyla tesbih etmektedir, görüşünü benimseyenler bulunmaktadır. Bkz. Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 3, s. 693.

⁸³³ Enbiyâ suresi, 80.

⁸³⁴ *Tevrat*, II. Samuel 5: 4-5.

⁸³⁵ *Tevrat*, II. Samuel 8: 15-18.

edebiyatlarında da genellikle neşideleri, sesinin gür çıkması ve demiri hamur gibi yoğurup istediği şekli vermesi yönüyle ele alınmaktadır:

Mu'cizi bir gül-şen-i pâkizedir kim istese

‘Andelib ol gül-şene Dâvûd-i hoş-elhân olur⁸³⁶ (Fuzûlî)

Elinde Hâzret-i Dâvûduñ âhendür ki mûm oldu

Žiyâ-bahş olsa âfâka n’ola şemşîr-i bürrânı⁸³⁷ (Bâkî)

Âvâzeyi bu ‘âleme Dâvûd gibi şal

Bâkî kalan bu kûbede bir hoş şadâ imiş⁸³⁸ (Bâkî)

Vahdetnâme’de de kendisine kitap indirilen peygamberlerden biri olarak Hz. Dâvûd’un ismi geçmektedir.⁸³⁹ Tevrat, Zebur, İncil ve Kur’ân-ı Kerîm içerisinde geçen lâm-elif karşılığında Farsçada pa, ça, ja, ga (پا چا ژا گّا) harfleri bulunmaktadır. Hakk’ın sırları Tevrat, Zebur, İncil ve Kur’ân-ı Kerîm içerisine gizlenmiştir.

3.2.4.1.6. Hazret-i Süleyman

Kur’ân-ı Kerîm’de ismi zikredilen ve kendisine ilim⁸⁴⁰, hükümdarlık⁸⁴¹ ve emrine rüzgar⁸⁴² verilen bir peygamberdir. İsminin İbranîce “barışsever” anlamına gelen Şelomoh (Şlomo) olduğu ve Batı dillerine Salomone, Salomon, Solomon biçiminde geçtiği kaydedilmektedir. Hz. Süleyman, Dâvûd Peygamber’in Batşeba adlı hanımından doğan oğludur. Tarihi kaynaklarda MÖ 970-930 yılları arasında İsrail Kralı olduğu bildirilmektedir. Onun zamanında İsrail Krallığı en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Hz. Süleyman, yönetimdeki başarısı, komşu ülkelerle iyi münasebetleri ve ticaret vasıtasıyla ülkesini zenginleştirmiştir. Yahudi kaynakların göre babası Dâvûd gibi Süleyman’ın da

⁸³⁶ Akyüz vd., *a.g.e.*, s. 41.

⁸³⁷ Sabahattin Küçük, *a.g.e.*, s. 17.

⁸³⁸ Sabahattin Küçük, *a.g.e.*, s. 234.

⁸³⁹ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 141b.

⁸⁴⁰ Neml suresi, 15.

⁸⁴¹ Bakara suresi, 102.

⁸⁴² Enbiyâ suresi, 81.

kırk yıl krallık yaptığı kabul edilmektedir. Yirmi yaş civarında tahta çıktığına göre MÖ 990'da civarında doğduğu kabul edilmektedir.⁸⁴³

Babasından devraldığı on iki valili sistemi muhafaza ederken kendisi de yeni görevler ihdas etmiş, düşmanlarından bazılarıyla savaşarak onları hakimiyetleri altına almış, bazılarıyla da ittifaklar yapmıştır. "Süleyman, Mısır Firavunu'nun kızıyla evlendi."⁸⁴⁴ Dolayısıyla Mısır'la da ilişkilerini düzeltti. Etrafında düşman denecek kimse kalmadı. İyi bir siyaset güttüğünden pek fazla savaşa da ihtiyacı olmamıştır. Babası Dâvûd Peygamber zamanında planlanan kutsal Mabet'in yapımı Hz. Süleyman'a nasip olmuştur. Süleyman Mabedi'yle ilgili Tevrat'ta şu bilgilere yer verilmektedir:

Rivâyetlere göre Mabet'in yapımında Fenikeli usta ve işçiler, İsrail'de bulunan köleler, Cinler ve melekler de çalışmıştır. Mabet, yedi yıl altı ay gibi bir sürede tamamlanmıştır. Hz. Süleyman, Mabetin ardından muhteşem bir de saray yaptırmıştır.⁸⁴⁵ Tevrat'ta bildirildiğine göre Tanrı, Süleyman'a kendisine bildirilen ilahî mesaja uygun bir hayat sürmeleri halinde krallıklarının daimi olacağı müjdesini verirken, kendi tanrılarını bırakıp onun emirlerinden saparlarsa, İsrailoğullarını bu ülkeden atacağı ve bu tapınağı terk edeceği uyarısında bulunmuştur.⁸⁴⁶

Yahudilikte ve Hristiyanlıkta İsrail krallarından birisi olarak geçen Hz. Süleyman, Kur'ân-ı Kerîm'de kendisine vahiy gelen Peygamberler arasında sayılmaktadır.⁸⁴⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Süleyman'la ilgili olarak anlatılan kıssalardan biri onun karıncayla konuşmasıdır. Hz. Süleyman ordusuyla giderken bir vadide, karıncaların konuşmasını duyar. Karıncaların beyi, diğer karıncaların yuvalarına girmelerini, yoksa Süleyman'ın ordusunun ayakları altında ezileceklerini⁸⁴⁸ söyler. Bunu işiten Süleyman, gülümseyerek Allah'ın, babasına ve kendisine verdiği bütün bu nimetlerden dolayı şükreder.⁸⁴⁹ Edebiyat kaynakları, karınca beyinin Süleyman'ın karşısına geçip nereye gittiğini sorduğunu ve kendisine çekirge budu ikram ettiğini de kaydederler.⁸⁵⁰

⁸⁴³ Harman, "Süleyman", *DİA*, 2010, C. 38, s. 56-60.

⁸⁴⁴ *Tevrat*, 1. Krallar 3: 1.

⁸⁴⁵ Harman, "Süleyman", *DİA*, C. 38, s. 57.

⁸⁴⁶ *Tevrat*, 1. Krallar 9: 1-9.

⁸⁴⁷ Nisâ suresi, 163.

⁸⁴⁸ Neml suresi, 18.

⁸⁴⁹ Neml suresi, 19.

⁸⁵⁰ Levend, *a.g.e.*, s. 121.

Neml suresinin devamında Süleyman'la Belkıs arasında geçen kıssa da anlatılmaktadır. Buuna göre susuz bir çölde ordusuyla konaklayan Hz. Süleyman, su araması için Hüdhdü görevlendirmek amacıyla kuşları teftiş ediyor. Kuşların arasında Hüdhdü göremeyince öfkesinden, “Ya bana açık bir gerekçe getirir veya onu şiddetle cezalandırırım ya da onu boğazlarım”⁸⁵¹ diyor. Âyetin ifadesine göre kısa süre sonra Hüdhdü gelip Hz. Süleyman'a “Ben, senin bilmediğin bir şeyi öğrendim. Sebe' halkından sana haber getirdim”⁸⁵² diyerek gördüklerini anlatmaya başlar. Sebe' ülkesinin bir kadın tarafından yönetildiğini, zengin olan bu melikenin büyük bir tahta ve her türlü imkana sahip olduğunu söylüyor. Hüdhdü, Sebe' halkının Şeytan'ın saptırmasıyla Allah'ı bırakıp, güneşe taptiklarını ilave ediyor. Bunun üzerine Süleyman, Hüdhdü'ün söylediklerinin doğru olup olmadığının anlaşılması için bir mektup yazarak Hüdhdü vasıtasıyla onlara gönderiyor. Hüdhdü'e bu mektubu onlara teslim edip sonuçtan haberdar etmesini istiyor. Mektup ulaştıktan sonra Sebe' Melikesi Belkıs,* danışmanlarını toplayarak Süleyman'dan bir mektup geldiğini, Besmele ile başladığını, kendilerini imana ve teslim olmaya davet ettiğini bildiriyor. Melikenin adamları, savaşabileceklerini söylemelerine rağmen Belkıs'ı razı edememişlerdir. Belkıs, “krallar bir ülkeye girdikleri zaman oranın altını üstüne getirirler ve halkın ulularını zelil ederler, bunlar da öyle yapacaklardır”⁸⁵³ diyerek onların teklifini reddediyor. Kendi bildiği yöntemle bu meseleyi halletmeye çalışıyor. Belkıs, Hz. Süleyman'a elçilerle hediyeler gönderiyor. Hediyeleri gören Hz. Süleyman, Allah'ın bana verdikleri daha değerlidir; bunlarla ancak siz sevinirsiniz, diyor. Elçilerin getirdiği hediyelere ilgi göstermeyen Süleyman Peygamber, asıl amacının insanları Hakk'a davet etmek olduğunun bilincindedir. Kabul etmezlerse, güçlü ordularla gelip onları bozguna uğratacağını söyleyerek bir nevi tehdit ediyor. Bunun üzerine Melike, Hz. Süleyman'la görüşüp kendisine tebliğ edilen yeni din hakkında bilgi edinmek istiyor. Durumdan haberdar olan Hz. Süleyman, adamlarından, melike gelmeden önce onun tahtın getirilmesini istediği zaman cinlerden “İfrit”^{***} adında biri, Süleyman yerinden

⁸⁵¹ Neml suresi, 21.

⁸⁵² Neml suresi, 22.

* Saba (Sebe') Melikesi Belkıs hakkında tarihi kaynaklar da ayrıntılı bilgi verememektedir. *Tevrat*'ta ve *Kur'ân-ı Kerîm*'de anlatılan kıssaya dayanarak MÖ X. Yüzyılda yaşadığı, Hz. Süleyman'la çağdaş olduğu söylenebilir. Saba ülkesi ise bugünkü Yemen bölgesidir. Belkıs zamanında, o bölgede Arap kavimlerinden biri yaşamaktaydı. İslâm edebiyatlarında Süleyman'la Belkıs arasında var olduğu ileri sürülen duygusal ilişkiyi konu alan mesneviler, hikayeler kaleme alınmış ya da dilden dile anlatılmıştır. Bkz. Orhan Seyfi Yüçetürk, “Belkıs”, *DİA*, 1992, C. 5, s. 420-421.

⁸⁵³ Neml suresi, 34.

** İfrit; güçlü, kuvvetli, yaramaz, ele avuca sığmaz kimse anlamına gelmektedir. Bu özelliklere sahip cinler için de insanlar için de kullanılabilir. Bkz. Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 4, s. 194.

kalkmadan getirebileceğini söylerken, “Kitaptan bilgisi olan biri”⁸⁵⁴ ben onu göz açıp kapayıncaya kadar getiririm, diyor ve Süleyman, tahtı yanında görüyor. Yine rivâyetler arasında Hz. Süleyman’ın, melike ve adamları gelmeden önce ihtişamlı bir saray inşa ettirdiği, bu sarayın tabanını billurdan yaptırıp altına su doldurduğu ve Belkıs’ın tahtını da oraya koydurduğu bilgisi bulunmaktadır. Belkıs, çok değerli hediyelerle ve adamlarıyla Hz. Süleyman’ın yanına geliyor. Melike saraya girdiğinde su var zannıyla eteklerini toplamaya başlıyor. Kendisine köşkün tabanının billur olduğu bildirilip kendi tahtı gösteriliyor. Bunun üzerine Belkıs, Hz. Süleyman’ın gerçekten bir peygamber olduğuna ve kendilerini Hakk’a davet ettiğine kanaat getiriyor. Türk edebiyatında da anlatılan yönleriyle Hz. Süleyman söz konusu edilmektedir:

Ey nâme sen ol mâhlikâdan mı gelürsîn

Ey Hüdhd-i ümmîd Sebâ’dan mı gelürsîn⁸⁵⁵ (Nâbî)

Dilde mihr-i hâtem-i la’lün nihân itmiş rakîb

Dîv işitdük bir zamân mühr-i Süleymân gizlemiş⁸⁵⁶ (Bâkî)

Gamzeñ hadengi sîneme sevķ itdi işķuñı

Hüdhd Sebâ’da oldı Süleymân’a reh-nümûn⁸⁵⁷ (Behiştî)

Hz. Süleyman’ın mucizelerinden birisi de emrine rüzgarın verilmesidir. Bunun ne anlama geldiğine ilişkin İslâmi kaynaklarda farklı bilgiler verilmektedir. Bazıları bütün rüzgarların Süleyman’ın emrine verildiğini, bazıları ise Süleyman’ın işine yarayacak bir tek rüzgarın onun emrine verildiği söylenmektedir. Filistin limanından kalkan gemilerin ticaret mahallerine gidebilmesi için bir ay Filistin’den doğuya doğru, gemilerin dönüş zamanı da batıya doğru estiği biçiminde yorumlayanlar da olmuştur.⁸⁵⁸ Âyette geçen “erimiş bakır ocağını da ona sel gibi akıttık”⁸⁵⁹ ifadesindeki “kıtr” kelimesinin demir ve

⁸⁵⁴ Âyette geçen “Kitaptan bilgisi olan biri”nin kim olduğuna dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu kişinin Hızır (as), Süleyman’ın veziri Asaf b. Berhiya olduğunu veya “kitap ilmine sahip olan kimse”nin bizzat Hz. Süleyman olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır. Genel kanaat, Süleyman’ın adamlarından birisi olduğu yönündedir. Bkz. Yazır, *a.g.e.*, C. 5, s. 3679-3680.

⁸⁵⁵ Ali Fuat Bilkan, *Nâbî Dîvânı I-II*, İstanbul: MEB Yayınları, 1997, s. 950.

⁸⁵⁶ Sabahattin Küçük, *a.g.e.*, s. 231.

⁸⁵⁷ Aydemir, *a.g.e.*, s. 428.

⁸⁵⁸ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C.4, s. 419.

⁸⁵⁹ Sebe’ suresi, 12.

bakır gibi madenlere işaret ettiği veya petrol anlamına geldiği biçiminde yorumlar yapılmaktadır. Hazret-i Süleyman'ın işçileri arasında cinler de yer almaktaydı. Âyette “cinlerin, Süleyman için kaleler, heykeller, havuz gibi çanaklar ve sabit kazanlar yaptığı”⁸⁶⁰ bildirilmektedir. Cinler, Süleyman Peygamber'in emrinde çalışırken Süleyman'ın ömrü tamamlanmış ve ayakta, bir değneğe yaslanır vaziyette vefat etmiştir. Bunu fark edemedikleri için cinler çalışmaya devam etmiş, bir ağaç kurdu, Süleyman'ın dayandığı değneği kemirince ceset yere yıkılmış ve Süleyman'ın vefat ettiği anlaşılmıştır.⁸⁶¹

İslâmî edebiyatlarda özellikle Klasik Türk Edebiyatında Süleyman ile Belkıs hikayelerine yer verilmekte, sahip olduğu mühür (hâtem)le birlikte yönetim biçimi, veziri Asaf, hüdühülle haberleşmesi, cinlere ve rüzgarlara hükmetmesi, karıncayla konuşması, kuş dilini bilmesi gibi özellikleriyle söz konusu edilmektedir:

Yûnus bu kuş dilidür bunı Süleymân bilür
Gerçek eren bu yolda ne didüğün sezerem⁸⁶² (Yunus Emre)

“Âşık dilin bilmeyen yâ delüdür yâ dehrî
Ben kuş dilin bilürem söyler Süleymân baña⁸⁶³ (Yunus Emre)

Sözi kaçan degme nâdân aňlaya
Mantıku't-tayrı Süleymân aňlaya⁸⁶⁴ (Gülşehrî)

Geh var didi dehânuña ağıâr gâh yok
Ol hâtem oldu dîv-i Süleymân oyuncağı⁸⁶⁵ (Necâtî)

Fethü'l-Maârif, *Vahdetnâme*'de Hazret-i Süleyman'ın peygamber olmasının yanında sultanlığına da işaret etmektedir. Hz. Süleyman insanların, cinlerin, vahşi hayvanların, kuşların da hükümdarıdır. Hatta devlerin, perilerin de hükümdarıdır. Bir gün Süleyman Peygamber deniz kenarında avlanmakta olan balıkçılara rastlar. Onlara, “bu defa da

⁸⁶⁰ Sebe' suresi, 13.

⁸⁶¹ Sebe' suresi, 14.

⁸⁶² Tatçı, *a.g.e.*, s. 180.

⁸⁶³ Tatçı, *a.g.e.*, s. 30.

⁸⁶⁴ Kemal Yavuz, Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayrı, s. 275. www.kulturturizm.gov.tr

⁸⁶⁵ Ali Nihat Tarlar, Necati Bey Divanı, İstanbul: MEB Yayınları, 1997, s. 510.

ağınızı benim kismetim için atın, ne çıkarsa onların ağırlığı kadar size altın vereyim” der. İşlerinin ustası olan, bölgeyi iyi tanıyan balıkçılar ağlarını suya atıp geri çekerler. Hiçbir şey çıkmadığını görünce üzülmeye başlarlar. Bunun üzerine Süleyman Peygamber, “ağlarınıza ne takıldıysa onu getirin, ağırlığınca altın vereyim” der. İçi boş bir kemikten başka hiçbir şey yok derler. “Onu getirin, tartıp ağırlığınca altın vereyim” der. Kemiğin ağırlığınca altın verileceği için kemiği tartmak isterler. Fakat kemik o kadar ağır gelir ki Süleyman’ın bütün hazineleri bittiği halde kemik yerinden kalkmaz. Süleyman, insanlara ve cinlere bütün hazineleri getirmelerini söyler, kemik yine ağır gelir. Bu sırada Süleyman Peygamber’e vahiy gelir. Vahye göre kemiği bir parça toprakla tartarlar, o bir parça toprak kemikten ağır gelir. Hazret-i Süleyman, bu kemiğin açgözlü bir insana ait olduğunu anlar. Çünkü açgözlü kimselere bütün dünya ve dünyadakiler verilse yine doymaz. Ancak onların gözünü toprak doyurur. Böyle kimseler Şeytan’ın ulvî makamlardan süflî makamlara düşmesi gibi süflî makamlarda kalmaya mahkumdurlar.⁸⁶⁶

Hazret-i Süleyman’ın inşa ettirdiği yapılardan birisi Mescidi-i Aksâ’dır. Müslümanların ilk kiblesi, Kudüs’te bulunan Mescid-i Aksâ, Kur’ân-ı Kerîm’de İsrâ suresinde anlatılan ve Hazret-i Peygamber’in Mescid-i Haram’dan Kudüs’e kadar yaptığı gece yolculuğunda (İsrâ hadisesinde) ismi belirtilen mukaddes mekandır. Zaten Allah, orasının çevresini mübarek kıldığını bildirmektedir.⁸⁶⁷ Mescid-i Aksâ’da Hz. Muhammed imam olarak diğer peygamberlere namaz kıldırılmış, oradan semaya doğru hareket ederek Cenâb-ı Hakk’ın huzuruna çıkmıştır. Mirac olayı tamamlandıktan sonra Mescid-i Aksa’ya ve oradan da Mescid-i Haram’a dönmüştür.⁸⁶⁸

Aksâ kelimesi “uzak” anlamındadır. Bu mescidin Mekke’ye uzak olması dolayısıyla bu ismin verildiğini Taberî kaydetmektedir. Kaynaklara göre yeryüzünde ilk yapılan ibadet evi Kâbe, bundan sonra yapılan ise Mescid-i Aksâ’dır.⁸⁶⁹ Harem-i Şerif adı verilen genişçe bir alanda Mescid-i Aksâ ve Kubbetü’s-Sahrâ da bulunmaktadır.⁸⁷⁰

Beyt-i Makdis ya da Mescid-i Aksâ ismiyle de anılan bu mescid içerisinde Tevrat levhalarının konulduğu Ahit Sandığı (Tabut) da vardır. Hz Süleyman’ın inşasından sonra Babil Kralı Buhtünnasr (Nabukadnazzar) ordusuyla Kudüs’e girerek (MÖ 586), şehri

⁸⁶⁶ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 124a-125a.

⁸⁶⁷ Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed’i) bir gece Mescid-i Haram’dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa’ya götüren Allah’ın şanı yücedir. (İsrâ suresi, 1).

⁸⁶⁸ İbn Kesîr, a.g.e., C. 9, s. 4669-4684.

⁸⁶⁹ Nebi Bozkurt, “Mescid-i Aksâ”, *DİA*, 2004, C. 29, s. 268-271.

⁸⁷⁰ Ahmet Bedir, *Tevhidin Yurdu Kur’ân-ı Kerim Atlası*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2010, s. 353.

talan etti ve İsrailileri oradan sürüp çıkardı.⁸⁷¹ Bu sırada Mescid'in değerli eşyası da Babil'e taşındı. Perslerin, Babillileri yenip İsrail oğullarının Kudüs'e dönmelerine izin vermelerine kadar Mescid harabe vaziyette kaldı. MÖ 515 yılında ikinci kez inşa edildi. Milattan sonra 70 yılında da Romalılar mabedi yıktı. Kalıntılarından mescidin yeri biliniyordu. Hz. Ömer zamanında Kudüs şehri müslümanların eline geçtiğinde buraya bir mescid yapıldı (637). Emevî halifelerinden Abdülmelik, 691 yılında Hz. Peygamber'in miraca çıkarken bastığı yere Kubbetü's-Sahrâ adında yeni bir mescid ve yanında Mescid-i Aksâ'nın yapımına başladıysa da oğlu Velid zamanında tamamlanabildi (747-748). Mescid-i Aksâ, Kanunî ve II. Abdülhamid zamanında tamir görmüştür. İngiliz yönetimine geçtiği sıralarda Mimar Kemalettin Bey* tarafından esaslı bir onarım daha geçirmiştir (1922). Bu mübarek mescidlerin bulunduğu yer Harem-i Şerif adıyla bilinen ve etrafı surlarla çevrili genişçe bir alandır.⁸⁷²

Şeyh Fazlullah, *Cavidannâme*'de Kur'ân'ın dünyaya nazil olduğunu söylemekten maksadın, kelâm-ı nâtık (konuşan kelâm) olan Âdem'in yeryüzüne indirilmesi olduğunu ifade etmektedir. Allah'ın, "Kulunu gece yürüten Allah'ın şanı yücedir"⁸⁷³ âyetinin hemen ardından gelen "Mûsâ'ya Kitabı verdik"⁸⁷⁴ âyetini bununla açıklamaktadır. Fazlullah'a göre Mescid-i Aksâ, Mûsâ'nın kurduğu çadırın ve Dâvûd'un kurduğu evin makamıdır. Kâbe de Mescid-i Aksâ da Âdem'in makamıdır.⁸⁷⁵ Çünkü Âdem'in başı ve yüzü Kâbe toprağından, göğsü ve sırtı Beytü'l-Mukaddes toprağından yaratılmıştır. Ona göre gerçek mahşer Âdem'dir. Âdem, esmâ ilmini Hakk Teâlâ'dan melek vasıtası olmaksızın almıştır. Bu yüzden Peygamberlerin secdegahıdır. Mûsâ, Allah'tan aldığı levhaları çadıra koyarak Hakk'a yöneldi. Mescid-i Aksâ'ya yönelen peygamberler 28 ve 32 kelimenin alâmetlerini vücutlarında müşâhede etmişlerdir. Hz. Muhammed bile

⁸⁷¹ Bu konu *Tevrat*'ta şöyle geçmektedir: Babil Kralı Nebukadnessar'ın krallığının on dokuzuncu yılında, beşince ayın yedinci günü muhafız birliği komutanı, Babil Kralının görevlisi Nebuzara'dan Yeruselim'e girdi. Rabb'in Tapınağını, sarayı ve eruşalimdeki bütün evleri ateşe verip önemli yapıları yıktı. Bkz. *Tevrat*, 2. Krallar 25: 8-9.

* Mimar Kemalettin Bey (1870-1927), Eğitimini Almanya'da yapan, birçok önemli çalışmada imzası bulunan bir mimardır. Ankara'nın başkent oluşundan sonraki önemli eserlerde görev almıştır. Bir aralık Kudüs'te Mescid-i Aksâ'nın restorasyon çalışmalarına katıldı (1922-1926). Bugün 20 TL banknotların arkasında resmi bulunmaktadır.

⁸⁷² Bedir, s. 353-363.

⁸⁷³ İsrâ suresi, 1.

⁸⁷⁴ İsrâ suresi, 2.

⁸⁷⁵ Feriştioğlu, *a.g.e.*, s. 96.

önceleri Mescid-i Aksâ'ya yönelmişti. Sonradan âyetin nazil olmasıyla Kâbe'ye döndü. Kabe'ye dönme sebebi, 28 ve 32 hattı, Âdem'in yüzünde okumasıdır.⁸⁷⁶

Fethü'l-Maârif'in Mescid-i Aksâ ile ilgili açıklamaları da Fazlullah'ın açıklamalarıyla örtüşmektedir. Ona göre Beytulah (Kâbe) Âdem'in yüz makamı, Beytü'l-Mukaddes ise göğüs ve sırt makamıdır. Bütün peygamberlerin ve velîlerin kıblegahı ve secdegahı Âdem'dir. Bu gerçekleri bilerek ibadet etmişlerdir.⁸⁷⁷ Aslında insanlar Âdem'in çocukları olduğundan, bütün insanların yüzü Kâbe, göğsü ve sırtı Beytü'l-Mukaddes'tir. Çünkü bütün mevcudat, hakikat evidir; Beytullah'tır (Allah'ın evi), sıfatullahtır. Her şey Hakk'ın Zâtı ile ayakta durmaktadır. Hakk, bütün sıfatların mevsufudur, sıfat mevsufun aynıdır. Nihayetinde bütün yüce felekler, Arş ve Beytullah, Âdem'in yüzüdür.⁸⁷⁸

3.2.4.1.7. Hazret-i İsâ

İsrail oğullarına gönderilen peygamberlerden birisidir. Kur'ân-ı Kerîm'de Meryem oğlu İsâ, İsâ Mesih isimleriyle geçmektedir. Sözlüklerde⁸⁷⁹ İsâ kelimesinin köken olarak “seyyid ve mübarek” anlamına “Süryanîce veya İbranîce” olduğu bildirilmiştir. Batı dillerinde Jesus olarak kullanılır. Bu kelime de İbranîce Yehôşua kelimesinin kısaltılmışı Yeşua'dır. Grekçeye Iesous, Latinceye Iesus biçiminde geçmiştir.⁸⁸⁰

İncil'de “Meryem bir oğul doğuracak, adını İsâ koyacaksınız”⁸⁸¹ ifadesi, bu ismin Tanrı tarafından verildiğini bildirmektedir. Batılıların söylediği biçimiyle “kurtarıcı” anlamına gelmektedir. İsâ ile birlikte Mesih kelimesi de kullanılır. İsâ isim, Mesih unvandır. Hristiyanlar rab, kurtarıcı, Tanrı'nın oğlu, iyi çoban, insanoğlu gibi sıfatları da kullanmaktadırlar.⁸⁸²

İsâ'nın doğum yeri hakkında da farklı bazı bilgiler bulunmaktadır. İncil'de “O'na Nasıralı denecektir”⁸⁸³ ifadesi yer alırken Beytlehem kentinden olduğu da iddia edilmektedir. Bazı kaynaklar Beytlehem'de doğup Nasıra'da büyüdüğü için böyle farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Hristiyan kaynaklarında mesleği marangozluk ve öğretmenlik olan İsâ'nın

⁸⁷⁶ Feriştioğlu, *a.g.e.*, s. 33.

⁸⁷⁷ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 98b.

⁸⁷⁸ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 104a.

⁸⁷⁹ Hüseyin Remzi, *Lûgat-i Remzi*, C. I, s. 905.

⁸⁸⁰ Harman, “İsâ”, *DİA*, 2000, C. 22, s. 465.

⁸⁸¹ *İncil*, Matta 1: 21.

⁸⁸² Harman, “İsâ”, *DİA*, C. 22, s. 466.

⁸⁸³ *İncil*, Matta 2: 23.

hastalara şifa dağıttığı, Yahya Peygamber tarafından vaftiz edildiği, halkı Roma Yasalarına karşı ayaklandığı gerekçesiyle Kudüs'te çarmıha gerilerek idam edildiği bildirilmektedir. İnciller Hz. İsa'nın vefatından sonra yazıldığı için onlarda da hayatıyla ilgili bazı bilgiler bulunmaktadır. Bunlara göre babasız doğduğu için üvey babasına nispetle Marangoz Yusuf'un oğlu olarak bilinmektedir. Dinî ya da tarihî kaynaklarda doğum tarihiyle ilgili farklı bilgiler bulunsada biz genel kabule uyarak miladî doğum tarihi saymak durumundayız.

Yahudiler, Tevrat'a dayanarak bir mesih bekliyor olmalarına rağmen İsa'yı peygamber olarak kabul etmemişlerdir. Yine de ılımlı düşünen Yahudiler arasında İsa'nın ve Hz. Muhammed'in, kendi mesihleri için birer öncü olduğunu söyleyenler bulunmaktadır.

Hristiyanlığa göre Tanrı'nın bir kelimesi, Meryem'den babasız olarak doğan İsa Mesih, Tanrı'nın oğludur.⁸⁸⁴ İnsanlarla Tanrı arasında bir aracıdır. Ancak buradaki oğuldan kasıt, beşerî bir oğul demek değildir. Kutsal teslis inancındaki Üçlü Birlik'tekilerden birisidir. Tanrı'nın babalığı ve İsa'nın oğulluğu manevî yöndendir. Tanrı, insanları günahlarından arındırmak üzere İsa'yı göndermiş, o da çarmıhta can vererek insanları arındırmıştır. Çarmıhta can veren, İsa'nın beşerî yönüdür.

Kendisinden önce Peygamberlik faaliyetine başlayan Yahya tarafından otuz yaşında vaftiz edilmiştir. Aslında Yahya da İsa'dan altı ay büyüktür. Daha sonra Ruhulkudüs tarafından çöle götürülen İsa, orada 40 gün 40 gece oruç tutmuş ve ardından kendisi de ilahî mesajı tebliğ başlamıştır. Bir veya üç yıl kadar tebliğ vazifesinde bulunduğu tahmin edilen İsa Peygamber'e bu süre içerisinde on iki havârîsi yardımcı olmuştur. Sonradan Havârîlerinden birisi olan Yahuda İskariyot'un⁸⁸⁵ ihbar etmesiyle İsa tutuklanmıştır. Romalı vali tarafından sorgulanarak çarmıha gerilmek suretiyle idam edilmiştir.⁸⁸⁶

Hristiyanlıkta İsa'nın kendisi, mesajından daha önemli görülmektedir. İsa, Tanrı kelâmının beden elbisesi giymiş biçimidir. Tanrı'nın kelâmıdır. Tanrı'nın kelâmı yaratılmamış olduğu için İsa, ezelî kelâmın insanlar arasındaki somutlaşmış biçimidir. Teslis inancındaki üç asıldan biri sayılması, onun "Tanrı mı, insan mı?" olduğu sorusunu da akla getirmektedir. Bu sorunun halli için Hristiyan din adamlarının toplantılar yaptığı

⁸⁸⁴ Tanrı'nın oğluna inanan, yüreğinde Tanrı'nın tanıklığına sahiptir. (*İncil*, 1 Yuhanna, 5: 10)

⁸⁸⁵ *İncil*, Yuhanna 18: 5.

⁸⁸⁶ Harman, "İsa", *DİA*, C. 22, s. 468-469.

bilinmektedir. İznik Konsili'nden* başlanmak üzere yapılan toplantılarda İlsâ'nın, biri ilah, diğeri beşer olmak üzere iki cephesinin bulunduğı ama bu ikisinin bir şahsiyette toplandığı düşüncesi kabul görmüştür. Yine İlsâ'nın dünyaya gelişi mucize olduğı gibi su üzerinde yürümek, suyu şaraba dönüştürmek, insanların kalplerinden geçeni bilmek, hastaları iyileştirmek, ölüleri diriltmek gibi mucizeleri vardır. Ölümünden sonra kendisinin dirilmesi, göğre yükselmesi, günahları bağışlaması da onun mucizelerinden sayılmaktadır.⁸⁸⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de ismi bildirilen ulü'l-azm peygamberlerden biri de Hazret-i İlsâ'dır. Kur'ân-ı Kerîm'de Âdem'in, Nûh'un, İbrahim'in ve onun soyundan olan İmrân ailesinin âlemlere üstün olduğı bildirilmiştir.⁸⁸⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de Âl-i İmrân adıyla bir sure bulunmaktadır. Zekeriyye Peygamber, Meryem'in teyzesinin kocasıdır. Yine Kur'ân-ı Kerîm'de Meryem ismiyle de bir sure bulunmaktadır. Meryem'in annesi, karnındaki çocuğı Allah'a hizmet etmesi için mabede adamıştır. Çocuğın kız olduğunu görünce Meryem adını verip "Onu ve soyunu kovulmuş şeytandan senin korumana bırakıyorum"⁸⁸⁹ diyerek Allah'a havale etmiştir. Mabedde bu çocuğın bakımını Zekeriyya Peygamber üstlenmiştir. Zekeriyya Peygamber, Meryem'in yanına her girdiğinde yiyecekler görüyor, sorduğunda da "Bu, Allah katındandır"⁸⁹⁰ cevabını alıyordu. Zekeriyya Peygamber'e ileri yaşındayken Yahya adında bir çocuğunun olacağı ve onun da kelimeyi (İlsâ) müjdeleyeceği haber verilmiştir.⁸⁹¹

Kur'ân-ı Kerîm'e göre âlemlere üstün kılınan İmrân ailesinin⁸⁹² bir ferdi olarak Meryem de âlemdeki kadınlara üstün kılınmıştır.⁸⁹³ Bu üstünlüğün mensup olduğı aileden veya kendisinin ilahî bir görev için seçilmiş olmasından kaynaklandığı biçiminde

* Hazret-i İsa'nın vefatından itibaren Havârîler vasıtasıyla kaleme alınmaya başlandığı kabul edilen İncillerde ufak tefek farklılıklar ortaya çıktığı gibi Hristiyanlığın temelini oluşturan İsa inancının yorumunda da farklı görüşler ortaya çıktı. İsa'nın beşer mi, ilah mı olduğı; nasıl yaratıldığı, bakire Meryem'den nasıl doğduğı, bu mucizevî doğumun ilahla ilişkisi, teslis inancı gibi konulardaki düşünce farklılıklarını bir çözüme kavuşturmak üzere kiliseye bağlı bütün piskoposların katılımıyla 325 yılında İznik'te toplanan ilk konsil. Bkz. Mustafa Sinanoğlu, "İznik Konsili", *DİA*, 2001, C. 23, s. 549-550.

⁸⁸⁷ Harman, "İlsâ", *DİA*, C. 22, s. 469.

⁸⁸⁸ Âl-i İmrân suresi, 34.

⁸⁸⁹ Âl-i İmrân suresi, 36.

⁸⁹⁰ Âl-i İmrân suresi, 37.

⁸⁹¹ Zekeriya mâbedde namaz kılarak melekler ona, "Allah sana, kendisinden gelen bir kelimeyi (İsa'yı) doğrulayıcı, efendi, nefesine hâkim ve sâlihlerden bir peygamber olarak Yahya'yı müjdelers" diye seslendiler. (Âl-i İmrân suresi, 39)

⁸⁹² Âl-i İmrân suresi, 33.

⁸⁹³ Âl-i İmrân suresi, 42.

yorumlanması mümkündür.⁸⁹⁴ Böylesine özel bir görev üstlenen Meryem’e melekler gelip “Allah, seni kendi tarafından bir kelime ile müjdeliyor, adı Meryem oğlu İsa Mesih’tir”⁸⁹⁵ müjdesini getirdiler. Melekler, bu çocuğun beşikte iken ve büyüdüğü zaman insanlarla konuşacağını ve salihlerden olacağını⁸⁹⁶ bildirdiklerinde, Meryem şaşkınlığından kendisine erkek elinin değmediğini söylemesi üzerine, “Allah, bir şeyin olmasını dilediği zaman ona sadece “ol” der, o da hemen olur”⁸⁹⁷ cevabını almıştır. Buradaki “kelime”nin, Hristiyanların zannettiği ve inandığı gibi Allah’tan bir parça olmadığı özellikle belirtilmektedir. Âyetin ifadesine göre “kelime”yi, Allah’ın “ol” emri ile yaratması biçiminde açıklamanın daha doğru olacağı bildirilmektedir. Âyette “Meryem oğlu Mesih İsa”⁸⁹⁸ biçiminde isimlendirilmesi, yaratılışındaki olağanüstülüğe ve babasız dünyaya gelmesine özellikle işaret sayılmaktadır. Çünkü Hristiyanlar, babasız olmasını ileri sürerek Tanrı’nın oğlu kabul etmektedirler. Babasız dünyaya gelmesine rağmen, diğer insanlar gibi bir anneden dünyaya geldiğine vurgu yapılmaktadır. Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm’de İsa, yaratılışı bakımından, Âdem’e benzetilmektedir.⁸⁹⁹ Kudret sahibi olan Allah, “ol” dediği zaman her şey olmaktadır.

Hiz. Meryem’in durumu Meryem suresinde uzunca anlatılmaktadır. Cebrail’in ruh üflemesiyle hamile kalan Meryem, doğum gerçekleşinceye kadar insanlardan uzaklaşmak zorunda kalmıştır. Doğum zamanı geldiğinde hemen yanı başında su da bulunan bir hurma ağacının altına gitmiş ve orada yiyip içmiştir. Allah, Meryem’in kimseye cevap vermemesini istiyordu. “Allah’a adakta bulunduğu ve hiç kimseyle konuşmaması”⁹⁰⁰ bildirilmişti. İnsanlar, doğumun ardından bebeğiyle birlikte ailesinin yanına dönen Meryem’i kınamaya başladılar. Bebeğin babası olmadığı için Meryem’in iffeti sorgulanıyordu. Bunun üzerine Meryem, beşikteki bebeği işaret ediyor, onunla konuşmalarını istiyordu. Sorulanların cevabını beşikteki İsa veriyordu.⁹⁰¹

‘Alâ’ikdan mücerred ol ser-i kûyında mesken bul
Mesîhâveş mekânı âsmândur ehl-i tecrîdün⁹⁰² (Bâkî)

⁸⁹⁴ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 1, s. 558-559.

⁸⁹⁵ Âl-i İmrân suresi, 45.

⁸⁹⁶ Âl-i İmrân suresi, 46.

⁸⁹⁷ Âl-i İmrân suresi, 47.

⁸⁹⁸ Âl-i İmrân suresi, 45.

⁸⁹⁹ Âl-i İmrân suresi, 59.

⁹⁰⁰ Meryem suresi, 26.

⁹⁰¹ Meryem suresi, 30-34.

⁹⁰² Sabahattin Küçük, *a.g.e.*, s. 255.

Zihî Kerîm ki ifrât-i lûtf ü ihsânı

Mesih'i eyledi mihrâb-i secde-i tersâ⁹⁰³ (Fuzûlî)

‘Âşıka şevkînla can vermek igen müşkil değil

Çün Mesih-i vâhtsin can vermek âsandır saña⁹⁰⁴ (Fuzûlî)

Lutf-ı cân-bağş-ı şeh-i ‘âlemi gördükde didüm

Mürdeye cân virür enfâs-ı Mesihâ'sın sen⁹⁰⁵ (Şeyhülislâm Yahya)

Çarmîh-i sitem kayd-ı anâşır bu ‘aceb

Çarh-ı çârümde Mesihâ gibi kâdr-i sühânım⁹⁰⁶ (Şeyh Gâlib)

Yahudiler İsa'yı hiç kabul etmemektedir. Hristiyanların çoğunluğu ‘Tanrı’nın oğlu’ olarak kabul eder. Kur’ân-ı Kerîm’deki, “İsa, sadece, kendisine nimet verdiğimiz ve İsrail oğullarına örnek kıldığımız bir kuldur”,⁹⁰⁷ “Meryem oğlu İsa'yı, önündeki Tevrat’ı doğrulayıcı olarak gönderdik”,⁹⁰⁸ “Şüphesiz ben Allah’ın kuluyum. Bana kitabı (İncil’i) verdi ve beni bir peygamber yaptı”⁹⁰⁹ âyetleri Hz. İsa’nın gerçek kimliğini ortaya koymaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm’in ifadesine göre Hz. İsa, kendisinden önce gönderilen Tevrat’ı tasdik etmiş, kendisinden sonra gelecek Ahmed isimli peygamberi müjdelemiştir.⁹¹⁰

Hazret-i İsa’nın peygamberlik görevinin üç yıl kadar sürdüğü kabul edilmektedir. Tebliğ görevini yerine getirirken kendisine yardımcı olan 12 Havârîsi* vardır. Filistin bölgesinde

⁹⁰³ Akyüz vd., *a.g.e.*, s. 27.

⁹⁰⁴ Akyüz vd., *a.g.e.*, s. 140.

⁹⁰⁵ Rekin Ertem, *Yahyâ Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1995, s. 172.

⁹⁰⁶ Kalkışım, *a.g.e.*, s. 371.

⁹⁰⁷ Zuhuruf suresi, 59.

⁹⁰⁸ Mâide suresi, 46.

⁹⁰⁹ Meryem suresi, 30.

⁹¹⁰ Saff suresi, 6.

* Havarî: Arapça havarî kelimesi “beyaz, beyazlık, seçilmiş, kusursuz, kendisini bir davaya adanmış, candan dost ve yardımcı” gibi anlamlara gelir. Bu kelimenin Habeşçeden ve Nabatî dilinden geçtiği de ileri sürülmüştür. Terim olarak özellikle Hz. İsa tarafından seçilmiş, tebliğ ve irşad görevinde ona yardımcı olan on iki kişilik grubu ifade eder. Bazı tefsir kitaplarında Hz. İsa’ya destek olan yakın arkadaşlarına niçin Havârî denildiğini yukarıda belirtilen anlamlardan biriyle bağlantı kurarak açıklayan olaylar anlatılır ve bunların kimler olduğuna dair bilgiler verilir. Batı dillerinde Havârî karşılığında kullanılan “apostle” ve “apôtre” kelimeleri Grekçede “dışarıya gönderilen, bir görevi ifa etmek üzere yollanan kişi” anlamındaki “apostolos”tan gelmektedir. Hz. İsa’nın kendisini izleyen pek çok kişiden yalnızca on ikisine Havârî (elçi,

şehir şehir dolaşarak insanları hak yola davet etmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de Hazret-i İsâ’nın gösterdiği mucizeler şu şekilde verilmektedir:

Allah, onu İsrail oğullarına bir Peygamber olarak gönderecek (ve o da onlara şöyle diyecek): “Şüphesiz ben size Rabbinizden bir mucize getirdim. Ben çamurdan kuş şeklinde bir şey yapar, ona üflerim. O da Allah’ın izniyle hemen kuş olur. Körü ve alacalıyı iyileştiririm ve Allah’ın izniyle ölüleri diriltirim. Evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm. Eğer mü’minler iseniz bunda sizin için elbette bir ibret vardır.”⁹¹¹

Tevrat’ta İsâ’nın geleceği haber verilmiş olmasına rağmen, İsâ Peygamber’in davetinden en fazla rahatsızlık duyanlar Yahudi din adamları olmuştur. Bunu susturmanın yolunun, onu Romalılara şikayet etmek olduğunu düşünüyorlardı. Havârîlerden birini (Yahuda İşkoryat) parayla satın alarak İsâ hakkında tezgahlar hazırlamaya başladılar. Romalıların bölge valisi, İsâ’nın yargılanmasını Yahudilere havale etti. Yahudi kahinleri, onu idama mahkum ettiler. Kur’ân-ı Kerîm’de bu hadise, Yahudilerin kurduğu tuzak olarak nitelenmekte ve “Onlar tuzak kurdular. Allah da tuzak kurdu. Allah, tuzak kuranların en hayırlısıdır”⁹¹² âyetiyle ifade edilmektedir. Yahudiler, Hz. İsâ’yı idam edebilmek için tuzak hazırlamışlar ve düzmece mahkemede onu idama mahkum etmişlerdi. Ancak Kur’ân’ın ifadesine göre yakalayıp çarmıha gönderdikleri kişi İsâ değildi:

Bir de inkârlarından ve Meryem’e büyük bir iftira atmalarından ve “Biz Allah’ın peygamberi Meryem oğlu İsâ Mesih’i öldürdük” demelerinden dolayı kalplerini mühürledik. Oysa onu öldürmediler ve asmadılar. Fakat onlara öyle gibi gösterildi. Onun hakkında anlaşmazlığa düşenler, bu konuda kesin bir şüphe içindedirler. O hususta hiçbir bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. Onu kesin olarak öldürmediler. Fakat Allah onu kendisine yükseltmiştir.”⁹¹³

Kur’ân’ın açık ifadesine göre çarmıha gerilen kişi Hz. İsâ değildi. Kaynaklarda bu kişinin onun Havârîlerinden birisi olup İsâ’yı ele veren, Yahuda İskaryot olduğu belirtilmektedir.

apostolos) adının verilmesi, bu terimin özel bir kadroyu temsil ettiği anlamına gelir. Havârîler, Hz. İsa adına konuşurlar. Kilise bu düşünceden yararlanarak Havârî Petrus vasıtasıyla kendisini doğrudan Hz. İsa’ya bağlamıştır. Bir başka anlatımla, Katolik kilisesinin başında, kendini Petrus’un ve dolayısıyla İsa Mesih’in vekili olarak gören yanılmaz papa bulunmaktadır. Matta İnciline göre Havârîler: Petrus (Simun), Andreas, Yakub (Zebedi’nin oğlu), Yuhanna (Yakub’un kardeşi), Filip, Bartolomeus, Tomas, Matta (vergi mültezimi), Yakub (Alfeus’un oğlu), Taddeus, Gayyur Simun ve Hz. İsa’yı ele veren Yahuda İskaryot. Daha sonra Yahuda’nın yerine Mattias seçilmiştir. Bkz. Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 1, s. 581-582.

⁹¹¹ Âl-i İmrân suresi, 49.

⁹¹² Âl-i İmrân suresi, 54.

⁹¹³ Nisâ suresi, 156-158.

Başka bir rivâyete göre İsâ'nın gerileceği haçı taşımakla görevlendirilen Kirinuslu Simun'dur.⁹¹⁴

Hız. İsâ'nın çarmıha gerilmediği, onun yerine başka birisinin çarmıha gerildiği Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça bildirildiği için müslümanlar arasında herhangi bir farklı görüş bulunmamaktadır. Ancak İsâ'nın daha sonra kendi eceliyle ölüp ölmediği konusu ihtilaflıdır. Çünkü Kur'ân'da İsâ'nın çarmıha gerilerek öldürülmediği, Allah'ın onu kendisine yükselttiği⁹¹⁵ bildirilmektedir. Âl-i İmrân suresinde bu olay şöyle haber verilmektedir:

Hani Allah şöyle buyurmuştu: “Ey İsâ! Şüphesiz, senin hayatına ben son vereceğim. Seni kendime yükselteceğim. Seni inkâr edenlerden kurtararak temizleyeceğim ve sana uyanları kıyâmete kadar küfre sapanların üstünde tutacağım.”⁹¹⁶

Bu âyette İsâ'nın önce vefat ettirileceği, sonra Allah katına yükseltileceği ifade ediliyor. Ölümün ve Allah katına yükseltimenin, çarmıh olayı sırasında mı, yoksa daha sonra mı gerçekleştiği belirgin değildir. Özellikle Yuhanna İncili'nde geçen aşağıdaki sözlerin ve buna dair inanışların tefsir âlimleri üzerinde tesiri olduğu anlaşılmaktadır:

Size gerçeği söylüyorum, benim gidişim sizin yararınızdır. Gitmezsem, Yardımcı size gelmez. Ama gidersem, onu size gönderirim... Size daha çok söyleyeceklerim var, ama şimdi bunlara dayanamazsınız.⁹¹⁷

Hristiyanların anlayışına göre Âdem ile Havvâ'nın işlediği yasak meyveyi yeme suçundan dolayı günahkar olarak doğan insanlığın temizlenmesi için İsâ çarmıha gerilmiş ve çarmıhtan indirildikten sonra da göğe yükselmiştir. İslâm'a göre İsâ öldürülmediği halde yükseltilmiştir. Buradaki yükseltimenin ruh ve beden olarak gerçekleştiğine, dolayısıyla Hristiyanlıktaki gibi âhir zamanda geleceğine inanan Taberî ve İbn Kesir gibi müslüman âlimler mevcuttur. Âhir zamanda İsâ'nın gökten ineceğine dair yaygın bir inanç bulunmaktadır.

Ehl-i Kitaptan her biri ölümünden önce ona mutlaka iman edecektir; o da kıyâmet gününde onlara şahit olacaktır.”⁹¹⁸

⁹¹⁴ Harman, “İsâ”, *DİA*, C. 22, s.470.

⁹¹⁵ Nisâ suresi, 158.

⁹¹⁶ Âl-i İmrân suresi, 55.

⁹¹⁷ *İncil*, Yuhanna 16: 7, 12.

⁹¹⁸ Nisâ suresi, 159.

âyetine göre bazı müfessirler, İsâ'nın kıyâmetten önce dünyaya döneceğine ve o döndüğü zaman bütün Hristiyanların ona tabi olup müslüman olacaklarına inanmaktadırlar. *Kur'ân Yolu Tefsiri*, Hz. İsâ'nın nasıl ve ne zaman öldüğüne ve Allah'a nasıl yükseltildiğine dair kaynaklarda farklı bilgiler olmasına rağmen bu âyetlerin ruh ve beden olarak yükseltilme biçiminde anlaşılması gerektiğini bildirmektedir.⁹¹⁹

Bazı hadis kitaplarının kıyâmet alametleri bölümünde, âhir zamanda çıkıp insanları fitne ve fesada sürükleyecek bir Deccâl* ile ilgili rivâyetler yer almaktadır. Bu rivâyetlerde uzun uzun Deccâl'in tarifi yapılmakta, Şam ile Irak arasından çıkacağı, yeryüzünde 40 gün kalacağı, çok hızlı hareket edeceği, bazı olağanüstülükler gösterip tanrılık iddiasında bulunacağı ve bazı insanları kandıracağı bildirilmektedir. Tam da bu esnada zuhûr edecek olan Hz. İsâ'nın, Şam'ın doğu taraflarındaki Ak Minare'ye meleklerin kanatları üzerinde ineceği, Deccâl'in peşine düşerek onu Kudüs yakınlarındaki Dûd Kapısı denilen yerde bulup öldüreceği bildirilmektedir.⁹²⁰ Deccâl ile ilgili rivâyetlerde geçen ifade farklılıkları da dikkat çekicidir. Bazı âlimlerin bunları tevil ve telif etme yoluna gittiği görülmektedir.

Hz. İsâ'nın gökten ineceğini kabul eden İbn Arabî, İsâ'nın indiği zaman Muhammedî şeriata göre amel edeceğini, dolayısıyla İsâ'nın, bir peygamber olarak değil, son peygamber Hz. Muhammed'in şeriatına bağlı bir velî olarak ineceğini bildirmektedir.⁹²¹

⁹¹⁹ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 2, s. 176-181.

* Deccâl: Sözlüklerde "yalan söylemek, bir şeyi gizlemek, yaldızlamak ve boyamak" anlamına gelen "d-c-l" kökünden türetilen Deccâl "sahtekar, yalancı" anlamına gelmektedir. İslâmî kaynaklarda âhir zamanda ortaya çıkacağı rivayet edilen bir kişidir. Kısa zamanda bütün dünyayı dolaşıp ortalığı fesada verecek bu şahsın tanrılık iddiasıyla bazı kimseleri peşinde toplayacağı, Mekke ve Medine hariç bütün dünyayı etkisi altına alacağı bildirilmektedir. Meleklerin kanatları üzerinde dünyaya gelecek olan Hz. İsa, Kudüs yakınlarında Deccâl'i öldürerek dünyayı onun şerrinden kurtaracaktır. Rivayet edilen hadîsler arasında birbiriyile telif edilmesi zor metinler de yer almaktadır. Bu hadîslerden bazıları şöyledir:

Canım, Kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki Meryem oğlunun adaletli bir hakem olarak size inmesi pek yakındır. O gelince haç'ı kırarak, domuzu öldürecek, cizyeyi kaldıracak, mal o derece çoğalacak ki kimse onu kabul etmeyecektir. (İbn Mâce, Fiten 33; Müslim, Fiten 23)

Deccâl, doğudan Horasan denilen bölgeden çıkacaktır. Yüzleri deri ile kaplanmış, kalkanlara benzeyen insanlar ona uyacaklardır. (İbn Mâce, Fiten 33)

Büyük ve kanlı bir olay, Kostantiniyye'nin fethedilmesi ve Deccâl'in çıkışı yedi ay içersinde olacaktır. (Müslim, Fiten 9)

Deccâl, kıvrıkcık saçlı bir delikanlı şeklindedir, gözü dışarıya çıkmış şekildedir. Abdulazza b. Katan'a benzer. Sizden kim onunla karşılaşırsa Kehf sûresinin ilk âyetlerini okusun. Rasûlullah (sav), konuşmasına şöyle devam etti: Deccâl, Şam ile Irak arasından çıkacaktır, sağ sol her tarafı çabucak bozmaya çalışacaktır. Ey Allah'ın kulları o günleri görürseniz, Allah'ın dini üzerinde kalmaya özen gösterip dininizde sebat ediniz. (İbn Mâce, Fiten 33; Müslim, Fiten 20)

Deccâl, Medîne'ye gelecek fakat melekler tarafından korunduğunu görecekler. Taun ve Deccâl inşallah Medîne'ye giremeyecektir. (Müslim, Fiten 21; Buhârî, Fiten 27)

⁹²⁰ İbn Mâce, Fiten 33; Müslim, Fiten 20.

⁹²¹ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, C. 1, s. 425.

Muhyiddin ibn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*'sinde Îsâ ile ilgili şu açıklamalara da yer vermektedir:

Îsâ aleyhisselâm, mutlak inecektir. Peygamber efendimizin getirdiği şeriatı Muhammediyye ile bizlere hüküm edecektir. Peygamber olduğundan bu olay İlâhî vahiy ile olacaktır. Çünkü Peygamberler şeriatı kendine verenden alır, yoksa başka bir kimseden almaz. Ona bir Melâike gelip Muhammed'in getirdiği şeriatı haber verecektir. O da bununla inip, hiç bir şey değiştirmeden tahrir ve tahlil dahi yapmadan, hükmünü yürütecektir.⁹²²

Şeyh Bedreddin'in Hz. Îsâ konusundaki tavrı daha nettir. Ona göre "Îsâ aleyhisselam rûhu ile hay, cesediyle meyyittir."⁹²³ Şeyh Bedreddin'e göre, Hazret-i Îsâ'ya Allah'ın ruhu (Rûhullah) denmektedir. Onun ruhanî yönünün baskın olması sebebiyle "Îsâ ölmedi" deniyor, yoksa bedeninin şimdiye kadar ölmemesi muhaldir.

Îsâ Peygamberle ilgili rivâyetleri kabul eden Şeyh Fazlullah'ın yaptığı teviller de dikkat çekicidir. Hz. Îsâ, Allah'ın Meryem'e attığı kelimesi olduğuna göre kelâmın ve kelimenin sırrına eren herkesin "kelime" olacağını, kelimenin de Tanrı'dan ayrılamayacağını söyleyen Fazlullah, Îsâ'ya bu yüzden bazen kelimetullah, bazen ruhullah, bazen de abdullah dendiğine işaret etmektedir.⁹²⁴ Fazlullah'a göre Mehdî ile Îsâ aynı kişilerdir. Yani Mehdî, Allah'ın kelimesi, kelâmıdır. Çünkü Hz. Peygamber, "Meryem oğlu Îsâ'dan başka Mehdî yoktur"⁹²⁵ buyurmaktadır. Horasan taraflarından zuhûr edecek ve Resulullah'ın sancağı (alem) olan Livâü'l-hamd'i taşıyacaktır.⁹²⁶ Diğerlerinden daha güvenilir kabul edilen Yuhanna İncili'nde bildirilen Faraklit⁹²⁷ kelimesinin Rûhü'l-Kudûs olduğunu, Rûhü'l-Kudûs'le kast edileninse Hz. Muhammed olduğunu; bu rivâyetlere göre Îsâ'nın âhir zamanda Hz. Peygamber'in ümmeti olarak yeniden geleceğini ve Muhammed'in sancağı (alemi) olan Livâü'l-Hamd'i de getirip Mehdî adıyla zuhûr edeceğini söylemektedir.

Peygamber'in bu sözüne bazılarının inanıp mümin olduğunu, bazılarının ise kabul etmeyerek kâfir olduklarını söyleyen Şeyh Fazlullah, Hz. Muhammed'in âhirete

⁹²² Selahattin Alpay, *Fütuhât-ı Mekkiyye*, s. 107, pdf.

⁹²³ Şeyh Bedreddin Simavî, *Vâridât*, Şeyhülislâm Musa Kazım (müt.), Atatürk Kitaplığı, BEL_Yz_K0564, vr. 13a.

⁹²⁴ Feriştioğlu, *a.g.e.*, s. 121-122.

⁹²⁵ İbn Mace, Fiten 24; Hakim, 4/441.

⁹²⁶ Feriştioğlu, *a.g.e.*, s. 11.

⁹²⁷ İncil'de Faraklit (Parakletos) geçen bölümler: Ben de Baba'dan dileyeceğim ve O, sonsuza dek sizinle birlikte olsun diye size başka bir "Yardımcı", Gerçeğin Ruhunu verecek (Yuhanna 14: 16). ma Baba'nın benim adıyla göndereceği "Yardımcı", Kutsal Ruh, size her şeyi öğretecek, bütün söylediklerimi size hatırlatacak. (Yuhanna 14: 26)

intikalinin üzerinden sekiz yüz yıl geçince de sâhib-i tevil olan Îsâ'nın geldiğini ve bütün hakikatleri açıkladığını, bütün dillerin bir olduğunu ve yeryüzünün adaletle dolduğunu bildirmektedir. Fazlullah'a göre sâhib-i tevil, "Muhammed'in dediği Îsâ benim, sâhib-i zamanım ve Mehdî'yim" dediği halde, insanlar yine iki grup olup bir grubu kabul ederek fırka-i nâciyeden olmuş, diğer grubu kabul etmeyerek cehennem ehlinde ve Deccâl'in askerlerinden olmuştur.⁹²⁸ Şeyh Fazlullah, Îsâ gökten incek sözüyle kast edilen sâhib-i tevilin kendisi olduğunu iddia etmektedir.⁹²⁹

Hazret-i Peygamber'in, "Meryem oğlu Îsâ'dan başka Mehdî yoktur"⁹³⁰ hadîs-i şerifine istinaden Mehdî ile Îsâ'nın aynı kişiler olduğunu söyleyen Fethü'l-Maârif, bu konudaki rivâyetleri kabul etmekte ve "Allah, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilâh olmadığına adaletle şâhitlik ettiler. O'ndan başka ilâh yoktur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir"⁹³¹ âyetinin, Hz. Îsâ'nın, sırrını açığa çıkarmak suretiyle bütün âlemi adaletle doldurduğunu, bütün mezhepleri bir tek mezhep, bütün yolları bir tek yol, yetmiş iki dili bir tek dil yapıp hepsini fırka-i nâciyeye dahil ettiğini; yedi hattı, sekiz hattı, yedi kat gökyüzü ve yedi kat yeryüzünü açıklayıp Hz. Peygamber'in kıblesine yönelip namaz kıldırdığını; fakir ile yoksulu bir ettiğini söylemektedir. Bazı kimseler Mehdî'nin Kâbe'den zuhûr edeceğini, bazılarınsa bir mağaradan zuhûr edeceğini söylemelerine rağmen her ikisinin de mümkün olduğunu bildirmektedir. Meryem oğlu Îsâ'dan başka Mehdî olmadığına göre gökten gelip Peygamberin ilmini getirecek, onun kıblesine yönelip namaz kılacak olan Îsâ'nın, hadîslerde bildirildiği şekilde, bir ana-babadan doğup gelmesi, Horasan'dan zuhûr etmesi ya da gökyüzünden gelerek Şam'da Ak Minare'ye inmesi de mümkündür.

Fethü'l-Maârif, Îsâ için gökten incek ya da bir anne babadan doğup gelecek dendiği halde ikisinin de mümkün olduğunu, ancak bir anne babadan doğup gelmesinin güçlü bir

⁹²⁸ Feriştioğlu, *a.g.e.*, s. 13.

⁹²⁹ *Cavidanname*'de bu husus şöyle ortaya konmaktadır: İsa'dan murad, sahib-i beyandır, Fazlullah'tır; Gökyüzünden murad, bâtin âlemidir, zaten ilahî kelâmı batından zuhura getirdi. Altmış arşın uzunluğunda bir ak minareye inmesinden murad, 28 ve 32 ilahî kelimedir, ikisi altmış olur. ⁹²⁹ طوله ستون زراعاً في السماء 'den murad budur. Minarenin ak olması ise kelâmın hakikatinden kinayedir, nurdur. Zuhur vaktinde inmek, istivâdan kinayedir; zuhur vaktinde güneş istivâdadır. Ellerin meleklerin kanadı üzerinde olmasından murad, melâike olan on dört mukattaa harfinin alametlerini elinde göstermesidir. Otuz üç yaşında inmesinden murad, otuz yaşında te'vil zuhur eden sahib-i beyandır. Hazret-i Muhammed (as)'e nübüvvet kırk yaşında verildi. Yirmi üç yıl Kur'ân nazil oldu. Mehdî olan sahib-i beyana otuz üç yaşında te'vil verildi, yirmi üç yıl tenzili te'vil etti; tenzîl ve te'vil müddeti eşitlendi. Zira Muhammed (as) altmış üç yıl yaşadı. Sahib-i beyan elli altı yıl vücud âleminde seyr etti. Bu hikmetten habersiz olana Âdem demek nasıl mümkün olur. Bkz. Feriştioğlu, *a.g.e.*, s. 66-67.

⁹³⁰ İbn Mâce, Fiten 24; Hâkim, 4/441.

⁹³¹ Âl-i İmrân suresi, 18.

ihtimal olduğunu bildirmektedir.⁹³² Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’de Îsâ’nın durumunu Âdem’e benzetmektedir. Âdem ise topraktan yaratıldığına göre Allah’ın ruhu (Ruhullah) olmasına rağmen yine de âdemoğludur. Ehl-i hakikat ve ehl-i tevhid olan ârif kimselerin, Mehdî’nin geldiğine inandıklarını, zaten bunların Mehdî askeri olduklarını söyleyen Fetü’l-Maârif, onların Mehdî’den kasıtlarının Muhammed Fethü’l-Maârif (kendisi) olduğunu iddia ederek sözlerini de şu şekilde gerekçelendirmektedir:

Fethü’l-Maârif gelip sırları açıklamıştır. İnsanlara doğru yolu bildirmiştir. Hadis’te bildirilen Îsâ’nın gökyüzünden gelip Şam’da Ak Minare’ye inmesi, kendi vücudunu zulmet karanlığından çıkarmak anlamındadır. Kadîm kelâm’ın şimdiye kadar gizli kalan gerçek manasını, Âdem, Havvâ, Levh-i Mahfuz, Ahadiyyet gibi üstü kapalı nice sırları ortaya çıkarmıştır. Hakk’ın marifetiyle ilgili bu sırların üzerini açarak fâtih-i maârif-i Muhammed (Muammed Fethü’l-Maârif) olmuştur. “Kur’ân’ın zâhiri vardır, bâtını vardır”⁹³³ sözünün esrarını da ortaya koymuştur. Bütün âlemi adaletle doldurmuş, Hazret-i Resulullah’ın kıblesine ibadet eylemiş, kıblenin anlamını izah etmiş ve mezhepleri bir tek mezhep yapmıştır. Bütün mevcudatın aslının kelâm-ı kadîm (kûn) olduğunu ortaya koymuştur.⁹³⁴

Fethü’l-Maârif’e göre bir kimse kelâm-ı kadîm’i (kûn), bütün mevcudatın zerrelerinde müşâhede edebilirse, on sekiz bin âlemde adalet yapmış, bütün mevcudata hidâyet vermiş olur. Kûn (ol) kelimesinin ebced değeri 72 olduğundan yetmiş iki dili bir dil yapmış olur. “Bir saatlik adalet, yetmiş yıllık ibadetten hayırlıdır”⁹³⁵ hadîs-i şerifine göre âdemoğullarının ve kendisinin hakikatini bilmek ve bildirmek adalet yapmaktır. Herkesin hidâyet vereni, Mehdîsi olmaktadır. Bütün insanları şirkten kurtarıp onları doğru istikamete yöneltmek, zengin ile yoksulu aynı seviyeye getirmek, fakirlik ve zenginliğin farkını ortadan kaldırmak demektir. Bütün insanların yönelmesi gereken yerin Hakk olduğunu söylemek de bütün mezhepleri bir mezhep yapmak anlamına gelmektedir.⁹³⁶

Sonuç olarak âhir zamanda dünyanın düzeninde, insanların inanç ve ahlak yapısında bozulmaların meydana geleceğine, adaletsizlik ve zulmün artacağına dair hadîs-i şerifler vardır. Dünyayı bu fesattan temizleyecek, zulüm ve adaletsizlikleri ortadan kaldıracak kimselerin geleceğinden bahsedilmektedir. Bazı hadîslerde Mehdî, bazılarında Hz. Îsâ olarak belirtilen bir kurtarıcının geleceğinden de söz edilmektedir. Yine bazı rivâyetlerde

⁹³² Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 110a.

⁹³³ Abdürrezzak, *Musannef*, III/358; Ebû Ya’lâ, 9/278; İhsâî, a.g.e., C. 4, s. 107.

⁹³⁴ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 110b-111a.

⁹³⁵ Aclûnî, a.g.e., H. No. 1721.

⁹³⁶ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 111b.

Mehdî ile İsâ'nın aynı kişi olduğu bildirilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de yer almayan bu âhir zaman kurtarıcısının geleceğine ya da gelmeyeceğine dair görüş ileri sürenler vardır. İslâmiyetten önce Mecusilikte ve Hristiyanlıkta yer alan "kurtarıcı inancı"nın sonradan İslâm'a geçtiği iddiaları da bulunmaktadır. Rivâyetlerde, dünyayı fesattan temizleyip Allah'ın dinini ve adaleti hakim kılacağına inanılan kurtarıcının (Mehdî) kimliği de tartışmalıdır. Kur'ân-ı Kerîm'deki "İsâ'nın asılmadığına ve onun Allah katına yükseltildiğini"⁹³⁷ haber veren âyetler üzerinden yürütülen tartışmalarda da bu yükseltme işinin bedenen mi, yoksa ruhen mi olduğuna dair farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bu hususta kesin bir şey söylenemeyeceği için fikhî kaynaklar, böyle bir kurtarıcıya inanmanın gereğinden bahsedememektedir. Genelde mutasavvıflar ise Mehdî ve İsâ'nın ayrı ayrı gelebileceğini kabul etmiş görünmektedirler. Sahih olduğu bile tartışmalı hadîslere dayalı böylesine muğlak bir konu, farklı tevellere fırsat vermektedir. Fethü'l-Maârif, İslâmî kaynaklarda rivâyet edilen hadîslerin hiçbirisine itiraz etmeksizin bunların telif ve tevili yoluna gitmektedir. Bir hadîs-i şerifte bildirildiği gibi Mehdî ile İsâ'nın aynı kişi olduğunu ve rivâyetlerde bildirilen bütün özellikleri yerine getireceğini söylemektedir. Müellif, bu rivâyetleri tevil hususunda Şeyh Fazlullah'a benzemektedir. Aralarındaki en temel fark, Şeyh Fazlullah, sâhib-i beyan olarak beklenen Mehdî (İsâ)'nin kendisi olduğunu söyleyip gerekçeler ileri sürerken Fethü'l-Maârif ise kendi zamanına kadar bilinmeyen sırları açıklamak suretiyle Mehdî (İsâ) olmaya kendisinin daha layık olduğunu iddia etmektedir.

Âher zamanda gelmesi beklenen Mehdî ile ilgili düşünceler Türk şairlerini de etkilediği için şiirlerinde yer vermişlerdir:

Ol pâdişah ki verdi mühimmâtı devlete

Hüsn-i nizâm-ı Mehdî-i şâhib-zamân gibi⁹³⁸ (Şeyh Gâlib)

3.2.4.2. Peygamberliği İhtilafı Olan İsimler

3.2.4.2.1. Lokman

Kur'ân-ı Kerîm'de ismi geçtiği halde nebî mi, velî mi olduğu kesin olarak belirlenemeyenlerden birisi Lokman'dır. Lokman kelimesinin "yemeği lokma lokma

⁹³⁷ Nisâ suresi, 156-158.

⁹³⁸ Kalkışım, *a.g.e.*, s. 66.

yemek”⁹³⁹ anlamına gelen Arapça “l-k-m” kökünden geldiğine veya İbranîce ya da Sûranîceden Arapçaya geçtiğine dair görüşler ileri sürülmektedir.⁹⁴⁰ Kur’ân-ı Kerîm’de Lokman adlı bir sure bulunmakta ve Lokman’la ilgili bilgiler de bu surede verilmektedir. Sureye göre Allah’a şükretsin diye kendisine hikmet verilmiştir. O da oğluna nasihatle bulunarak Allah’a ortak koşmamasını, anne ve babasına iyi davranmasını, namazı kılmasını, iyiliği emredip kötülükten alıkoymasını, musibetlere karşı sabretmesini, insanlara surat asmamasını, yeryüzünde böbürlenerek yürümemesini öğütlemiş ve hardal tanesi kadar bile olsa yapılan iyiliğin Allah tarafından takdir edileceğini bildirmiştir.⁹⁴¹

İslâmî kaynaklarda kendisine hikmet verildiği için Lokman-ı hakîm olarak bilinir. Bazı kaynaklarda hikmetli sözleriyle bilinen Yemenli Lokman b. Âd olarak, bazı kaynaklarda İsrailoğullarından Hz. Eyyub’un teyzesinin oğlu olarak geçmektedir. Rivâyetler arasında nübevvat mi hikmet mi sorusuna hikmet tercihini kullandığı da geçmektedir. Geçirdiği ömür konusunda da 560’tan 3.500 yıla kadar farklı görüşler ileri sürülmektedir.⁹⁴² Türk edebiyatında da Lokman’la ilgili beyitlere şu şekilde rastlanmaktadır:

Her kim ihlâş ile hâk-i merkadinden zerreyi

Alsa anuñla tabâbet eylese Loqmân olur⁹⁴³ (Fuzûlî)

Mürdeye cânlar virür bîmâra sıhhat lebleri

Hikmet-i Loqmân u iccâz-ı Mesîhâ bundadır⁹⁴⁴ (Bâkî)

3.24.6.2. Üzeyir

Kur’ân-ı Kerîm’de ismi geçtiği halde peygamber olup olmadığı kesin olarak bilinemeyen⁹⁴⁵ Allah’ın salih kullarından birisidir. Tevbe suresinde “Yahudiler, ‘Üzeyr, Allah’ın oğludur’ dediler”⁹⁴⁶ buyurularak onların yalan söyledikleri haber verilmektedir. Aynı âyette Hristiyanların “İsâ Mesih, Allah’ın oğludur” demeleri de buna benzetilerek kınanmaktadır.

⁹³⁹ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 1336.

⁹⁴⁰ Harman, “Lokman”, *DİA*, 2003, C. 27, s. 205-206.

⁹⁴¹ Lokmân suresi, 12-19.

⁹⁴² Harman, “Lokman”, *DİA*, C. 27, s. 205-206.

⁹⁴³ Akyüz vd., *a.g.e.*, s. 41.

⁹⁴⁴ Sabahattin Küçük, *a.g.e.*, s. 199.

⁹⁴⁵ Topaloğlu, Yılmaz ve Çelebi, *a.g.e.*, s. 166.

⁹⁴⁶ Tevbe suresi, 30.

Yahudi kaynaklarından etkilenen bazı müelliflerin Üzeyir'i, Tevrat'taki Azra, Elazar ya da Aziz gibi kişilerle aynileştirme çabaları da boşuna gayretten başka bir şey değildir. Bazı İslâmî kaynaklarda da kaybolan Tevrat'ı ortaya çıkarması sebebiyle Yahudilerin onu Allah'ın oğlu saydıklarına dair görüşler ileri sürülmüştür. Üzeyir'in Allah'ın oğlu olduğuna dair bir bilgi Tevrat'ta geçmediği gibi bütün Yahudileri de bu inançla itham etmek mümkün değildir.⁹⁴⁷ Kitab-ı Mukaddes'e göre Tevrat yazıcıları arasında sayılır. Tevrat'ın Ezrâ bölümünde Pers Kralı Artahşasta (MÖ 465-424) tarafından Kudüs'e gidip İsrailoğllarının ve onların din adamlarının Mûsâ şeriatına uygun hareket edip etmediğini denetlemek üzere görevlendirilen kâhinlerden biri olduğu bildirilmektedir.⁹⁴⁸

3.2.4.2.3. Zülkarneyn

Arapça sahip, malik, mutasarrıf anlamına gelen “zü” ile asır, yüz senelik zaman,⁹⁴⁹ boynuz, kakül, şakak, yaşayan nesil, tepe, güneş anlamlarına gelen “karn”⁹⁵⁰ kelimesinin terkibinden oluşturulmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de, kendisine güç ve hikmet verilmiş salih bir kul için bu isim kullanılmaktadır. Ancak İslâmî kaynaklarda Zülkarneyn'in peygamber olup olmadığı açık olarak belli değildir. Yine İslâmî kaynaklarda zâhir ve bâtın ilmine sahip olduğu için kendisine Zülkarneyn dendiğine veya iki örgülü saç bulundugu için kendisine Zülkarneyn dendiğine ilişkin rivâyetler yer almaktadır. Bazı kaynaklarda güç ve iktidar sahibi olmasıyla da ilişkilendirilmiştir.⁹⁵¹ Kur'ân-ı Kerîm'de doğu ve batı yönüne doğru yaptığı iki sefer hakkında bilgi verilmektedir. Hazret-i Peygamber'in peygamber olup olmadığını anlamak için kendisine yöneltilen sorulardan birisi Zülkarneyn hakkında idi. Bu soruya Kur'ân-ı Kerîm şu cevabı vermektedir:

(Ey Muhammed!) Bir de sana Zülkarneyn hakkında soru soruyorlar. De ki: “Size ondan bir anı okuyacağım.” Biz onu yeryüzünde kudret sahibi kıldık ve kendisine her konuda (amacına ulaşabileceği) bir yol verdik. O da (Batı'ya gitmek istedi ve) bir yol tuttu. Güneşin battığı yere varınca, onu siyah balçıklı bir su gözesinde batar (gibi) buldu. Orada (kâfir) bir kavim gördü. “Ey Zülkarneyn! Ya (onları) cezalandırırsın ya da haklarında iyilik yolunu tutarsın” dedik. Zülkarneyn, “Her kim zulmederse, biz onu cezalandıracağız. Sonra o Rabbine döndürülür. O da kendisini görülmedik bir azaba uğratar” dedi. “Her kim de iman

⁹⁴⁷ Baki Adam, “Üzeyir”, *DİA*, 2012, C. 42, s. 401-402.

⁹⁴⁸ *Tevrat*, Ezrâ 7: 1-25.

⁹⁴⁹ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 650.

⁹⁵⁰ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 1201-1203.

⁹⁵¹ Mustafa Öztürk, “Zülkarneyn”, *DİA*, 2013, C. 44, s. 564-567.

eder ve salih amel işlerse, ona mükâfat olarak daha güzeli var. (Üstelik) ona emrimizden kolay olanı söyleyeceğiz.” Sonra yine (doğuya doğru) bir yol tuttu. Güneşin doğduğu yere ulaşınca, onu kendileriyle güneş arasına örtü koymadığımız bir halk üzerine doğar buldu. İşte böyle. Şüphesiz biz onun yanındakileri ilmimizle kuşatmışızdır. Sonra yine bir yol tuttu. İki dağ arasına ulaşınca, bunların önünde, neredeyse hiçbir sözü anlamayan bir halk buldu. Dediler ki: “Ey Zülkarneyn! Ye’cüc ve Me’cüc (adlı kavimler) yeryüzünde bozgunculuk yapmaktadırlar. Onlarla bizim aramıza bir engel yapman karşılığında sana bir vergi verelim mi?” Zülkarneyn, “Rabbimin bana verdiği (imkân ve kudret, sizin vereceğiniz vergiden) daha hayırlıdır. Şimdi siz bana gücünüzle yardım edin de, sizinle onların arasına sağlam bir engel yapayım” dedi. “Bana (yeterince) demir madeni* getirin” dedi. İki yamacın arasındaki boşluğu (dağlarla) bir hizaya getirince, “körükleyin!” dedi. Demiri eritip kor (gibi) yapınca da, “Bana erimiş bakır getirin, bunun üzerine boşaltayım” dedi. Artık onu ne aşabildiler, ne de delebildiler. Zülkarneyn, “Bu, Rabbimin bir rahmetidir. Rabbimin vaadi (kıyâmetin kopma vakti) gelince onu yerle bir eder. Rabbimin vaadi gerçektir” dedi.⁹⁵²

İslâmî kaynaklarda Zülkarneyn’in doğu ve batı yönünde yaptığı seferlerin yerleri, önüne set gerdiği Ye’cüc ve Me’cüc hakkında farklı bilgiler yer almaktadır. Ye’cüc ve Me’cüc konusu Enbiyâ suresinde de şu şekilde verilmektedir:

Nihayet Ye’cüc ve Me’cüc’ün önü açıldığı zaman her tepeden akın ederler.⁹⁵³

Zülkarneyn’in yardım ettiği kavmin ve önüne sed çekilen kavmin kim olduğuna ilişkin net bilgi bulunmamaktadır. Hadis kaynaklarında Zülkarneyn ve Ye’cüc Me’cüc ile ilgili rivâyetlerin yer almasına rağmen⁹⁵⁴ İslâmî kaynaklarda Zülkarneyn kelimesinin lakap olduğu ve şahsın asıl isminin İskender olduğuna dair görüşler de yer almaktadır. Ancak bu rivâyetlerde İskender isminin Makedonyalı İskender’le karıştırıldığını görmekteyiz. Yine Hz. İbrahim zamanında yaşadığı bildirilen bir İskender’den ya da Yemen’de hüküm sürmüş olan Himyerî krallarından biri olduğunu iddia edenler bulunmaktadır.⁹⁵⁵ Ye’cüc ile Me’cüc konusuna Türk şiirinde de İskender’le birlikte yer verilmektedir:

* Kur’ân’da “zübera’l-hadîd” şeklinde geçen ibare “demir parçaları”, “demir kütleleri” diye çevrilmiş ise de biz “demir madeni” diye çevirmeyi tercih ettik. (*Kur’ân-ı Kerîm Meali*)

⁹⁵² Kehf suresi, 83-98.

⁹⁵³ Enbiyâ suresi, 96.

⁹⁵⁴ Buharî, Kitabü’l-Enbiyâ 60/10.

⁹⁵⁵ Öztürk, “Zülkarneyn”, *DİA*, C. 44, s. 566.

Penâh-i mülk ü milletsin sedâd-i hüsn-i tedbîrin
Adû Ye'cüc'ının def'ine bir sedd-i Sikender'dir⁹⁵⁶ (Fuzûlî)

Cihân emn ü emân buldı yine şemşîr-i pûlâdın
Belâ Ye'cücına sedd eyledi İskender-i şânî⁹⁵⁷ (Bâkî)

Saña temlik eylesin Hâk bir yere cem'e eyleyüp
Mülk-i dehri 'ömr-i Hızır devlet-i İskenderi⁹⁵⁸ (Nedîm)

Üzeyir, Lokman ve Zülkarneyn isimleri *Vahdetnâme*'de ismi Kur'ân-ı Kerîm'de bildirildiği halde peygamberlikleri konusunda ihtilaf bulunan isimler olarak gösterilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in yazıya geçirildiği Arap alfabesindeki harf sayısının 28 olduğu gösterilirken Kur'ân-ı Kerîm'de ismi zikredilen 28 peygamber ile Alfabe'deki harf sayısı arasında irtibat kurulmaya çalışılmaktadır.⁹⁵⁹

3.2.4.3. Hazret-i Muhammed

Haz. Muhammed, peygamberler silsilesinin son halkası, nübüvvetin mührü, İslâm peygamberi. Peygamberden bahseden kaynaklar,⁹⁶⁰ Haz. Muhammed'in soyunu Haz. İbrahim'e bağlamaktadırlar. Hazret-i İbrahim'in hanımı Sare'nin çocuğu olmadığı için Mısırlı cariye Hacer'le evlenmiş ve ondan bir oğlu olmuştu. Adını İsmail koydular. Haz. İbrahim 100, Sare 90 yaşına ulaştıkları halde bir erkek çocukları daha oldu, onun adını da İshak koydular. Sonradan çocuk sahibi olan Sare, Hacer ve İsmail'i istemedi. Bunun üzerine Haz. İbrahim onları Mekke'ye bırakıp Allah'a emanet etti. Daha sonra Haz. İbrahim

⁹⁵⁶ Akyüz vd., *a.g.e.*, s. 78.

⁹⁵⁷ Sabahattin Küçük, *a.g.e.*, s. 33.

⁹⁵⁸ Macit, *a.g.e.*, s. 26.

⁹⁵⁹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 70b, 82b, 147a.

⁹⁶⁰ Mustafa Fayda, "Muhammed" (Hayatı), *DİA*, 2005, C. 30, s. 408-423; M. Yaşar Kandemir, "Muhammed" (Şahsiyeti / İsimleri, Şemâilî ve Üstünlükleri, Ahlâkı, Günlük Hayatı ve İbadeti, Eşleri ve Çocukları), *DİA*, 2005, C. 30, s. 423-428; Ahmet Özel, "Muhammed" (Şahsiyeti / Siyasî ve Askerî Kişiliği), *DİA*, 2005, C. 30, s. 431-439; İbrahim Kâfi Dönmez, "Muhammed" (Dindeki Yeri / İbadet Hayatı ve Hukuktaki Yeri), *DİA*, 2005, C. 30, s. 441-444; İlyas Çelebi, "Muhammed" (Dindeki Yeri / Mûcizeleri), *DİA*, 2005, C. 30, s. 446-448; Süleyman Uludağ, "Muhammed" (İslâm Kültüründe Hz. Muhammed / Tasavvuf), *DİA*, 2005, C. 30, s. 448-450; Martin Lings, *Hazret-i Muhammed'in Hayatı*, Nazife Şişman (çev.), 2. Basım, İstanbul: İz Yayıncılık, 1993; Muhammad Hamidullah, *İslâm Peygamberi (Hayatı ve Faaliyeti) I-II*, Salih Tuğ (çev.), 5. Basım, İstanbul: İrfan Yayıncılık ve Ticaret, 1990; Ali Hikmet Berki ve Osman Kesioğlu, *Hâtemü'l-Enbiyâ Hazret-i Muhammed ve Hayatı*, 24. Basım, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2006; İbrahim Sarıçam, *Haz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 9. Basım, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014.

oğlu İsmail’le beraber Kâbe’yi inşa etti ve Hacc’ın kurallarını koydu. Ancak zamanla Hz. İbrahim ve İsmail’in getirdiği tevhid inancı unutulurak Kâbe’nin etrafı putlarla doldu. Putperest olan kimseler, putların Tanrı ile insan arasında vasıta olduğunu savunmaktaydılar. Aslında şirk (ortak koşma) denen şey tam da bu anlama gelmekteydi.

Kabe’nin bulunduğu Mekke’ye yerleşen kabîlelerden birisi Kureyş idi. Hazret-i Muhammed, kabîle itibarıyla Kureyş’e bağlı olup soyu Hazret-i İbrahim’e kadar uzanmaktadır.⁹⁶¹ Hz. Muhammed, İslâm tarihlerinde Fil Vak’ası* olarak bilinen olaydan elli (veya elli beş) gün önce dünyaya gelmişti. Doğduğu tarih Rebiü’l-evvel ayının 12. Pazartesi gecesi idi (571).⁹⁶² Süleyman Çelebi ve İshak Hocası Ahmed Efendi gibi şairlerimiz de bu tarihi esas almaktadır:

Ol gice kim toğdı ol hayrû’l-beşer

Anası anda neler gördi neler

Her ne kim göründi ise gözine

Hem dahı vâkı° olanı özine

⁹⁶¹ Fayda, “Muhammed” (Hayatı), *DİA*, C. 30, s. 408-423.

* Fil Vak’ası: Bir zamanlar Yemen, Ebrehe adında bir Habeşli tarafından yönetilmekteydi. Sana’da büyük bir kilise yaptırdı. Kâbe’ye hac etmek üzere giden bütün Arapları bu yeni yapıya çekmeyi amaçlıyordu. Kureyş’e yakın kabîlelerden bir şahıs gizlice bu kiliseyi pislekti. Bunun üzerine Ebrehe, Kâbe’yi yıkmak üzere ordusunu hazırladı. Ordunun önünde yürüyen bir fil vardı. Mekke yakınlarında konakladı. Askerler, Mekkelilerin hayvanlarına el koymuştu. Ebrehe, bir elçi gönderip Mekke’nin şefini getirmesini söyledi. Mekke’nin şefi ve Peygamber’in dedesi Abdülmuttalip elçiyle birlikte geldi. Ebrehe bu şahıstan etkilenmişti. Abdülmuttalip’e, savaşmak için gelmediğini, Kâbe’yi yıkıp gideceğini, halkın karşı koymasını söyledi. Daha sonra bir isteği olup olmadığını sordu. O da askerlerin 200 devemi alıkoymuş, onları istiyorum, dediğinde Ebrehe şaşırıldı. Ben Kâbe’yi yıkmaya geldim, bu adam kendi develerini düşünüyor, dedi. Bunun üzerine Abdülmuttalip, ben develerin sahibiyim, Kâbe’nin de sahibi var, cevabını verdi. Ebrehe, kendisine çok güvendiği için “benim karşımda kimse duramaz” karşılığını verdi. Ertesi sabah harekete hazırlandıklarında önde olan fil çöktü ve hareket etmedi. Aksi yöne gidiyor, Mekke tarafına gitmiyordu. Mekkelilerse tepelere sığınmış seyrediyordu. Deniz tarafından bulutlar halinde kuşlar gelmeye başladı. Her kuş biri ağzında, ikisi ayaklarında olmak üzere üç taşla orduya saldırıyordu. Taşlar öylesine etkiliydi ki zırhları bile deliyordu. Taşların değdiği yerler çürüyor ve sahibini öldürüyordu. Taş değmeyenler kaçıştı. Kurtulanların bir kısmı, Ebrehe ile birlikte Yemen’e kadar kaçtılar. Bunların çoğu hastalanıp öldü. Ebrehe de Yemen’e ulaştıktan kısa süre sonra öldü. Kaynaklarda Fil Vak’ası diye geçen hadise budur. Aynı yıl Hz. Muhammed’in babası Abdullah vefat etti. Babasının ölümünde anne karnında olan Hz. Muhammed dünyaya geldi. Bkz. Lings, *a.g.e.*, s. 39-43.

⁹⁶² Hazret-i Peygamber’in oğlu İbrahim’in vefatında güneş tutulması meydana gelmişti. Astronomi bilgini Mahmud Paşa el-Felekî, bu güneş tutulmasından hareketle Hz. Peygamber’in doğum tarihini, Fil Vak’asının da meydana geldiği 9 Rebiü’l-evvel (20 Nisan 571) olarak hesaplamıştır. Bkz. Fayda, “Muhammed” (Hayatı), *DİA*, C. 30, s. 408-409.

Hz. Peygamber’in doğum tarihi Şîi kaynaklarında genellikle 17 Rebîü’l-evvel 570 olarak geçmektedir. Bkz. Mutahharî, *Vahiy ve Nübüvvet*, s. 234; Tabatabaî, *Âmûzîş-i Dîn (Akâid)*, s. 48.

Ol rebîü'l-evvel ayı nicesi

On ikinci gice işneyn gicesi ⁹⁶³ (Süleyman Çelebi)

İtdi şehr-i rebî'-i evveli zeyn

On ikinci gece şeb-i ineyn⁹⁶⁴ (İshak Hocası)

Dedesi, Kureyş kabîlesinin ileri gelenlerinden Abdülmattalip'tir. Babası Abdullah ve annesi Âmine'dir. Âmine, daha hamileliğinin başlangıcından itibaren bazı olağanüstülükler fark etmiş ve çocuğunun önemli birisi olacağına yorumlamıştır. Muhammed henüz anne karnındayken ticaretle uğraşan babası Abdullah, ticaret için gittiği Şam'dan dönüşünde Medine yakınlarında vefat etmişti. Çocuk doğduğunda dedesi Abdülmuttalip ziyafet düzenlemiş, rivâyete göre torununun adını Muhammed koymuş ve sünnet ettirmiştir.

Muhammed, Mekke'de bulunan bir geleneğe uyularak daha serin bir yerde büyümesi ve fasih Arapça öğrenmesi için civar kabîlelerden Halime adında bir sütanneye teslim edilmiştir. Halime'nin yanındayken sütkardeşlerinin rivâyetine göre göğsü yarılarak kalbi temizlenmiştir. Göğsünün yarılması hadisesi* üzerine sütannesi, aceleyle çocuğu kendi ailesine teslim etmiştir. Hz. Muhammed'in göğsünün yarılması (şerh-i sadr) olayını

⁹⁶³ Hüseyin Vassâf, *Mevlid*, s. 76.

⁹⁶⁴ Topal, *a.g.e.*, s. 401.

* Şerh-i sadr: Göğsün yarılması. *Müfredat*'ta şerh kelimesinin "et ve benzeri bir şeyi yaymak, genişletmek veya açmak" anlamına, şerhü's-sadr ifadesinin "Göğsü, ilahî bir nûrla, Yüce Allah'tan gelen bir sekînetle ve yine O'ndan gelen bir rûhla yayma, genişletme veya açma" anlamına geldiğini ifade etmektedir.

Bkz. İsfahanî, *a.g.e.*, s. 793. İnşirah suresindeki "Senin kalbini açıp genişletmedik mi?" ayetini *Kur'ân Yolu Tefsiri* "Hz. Peygamber'in kalbinin açılıp genişletilmesi ifadesini, Zümer suresinin 22. Ayeti de dikkate alındığında, onun beşerî idrak kapasitesinin vahiy ile artırıldığına ve azamî seviyeye çıkarıldığına işaret olarak anlamak uygun olur" biçiminde yorumlamaktadır. Bkz. Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 5, s. 642.

Hazret-i Peygamber'in hayatını anlatan kaynaklarda ve bazı tefsirlerde İnşirah suresi, Zümer suresi (22), İsrâ suresi açıklanırken Hz. Peygamber'in göğsünün yarılması hadisesi de verilmektedir. İbn Kesîr Tefsiri'nde bu olay şöyle verilmektedir: Ebu Hüreyre, Hz. Peygamber'e "Ey Allah'ın Resûlü, nübüvvet konusunda gördüğün ilk şey nedir? diye sorduğunda Resulullah, şu olayı anlatıyor: Ey Ebu Hüreyre, sen bir soruyorsun. Doğrusu ben, on yaşından birkaç ay almışken çöle düştüm ve başımın üstünde bir konuşma duydum. Baktım ki bir adam diğer adama, "o, o mu?" diyor. Adam, "Evet!" deyince ikisi beni karşıladılar. Hiçbir yaratıkta görmediğim bir çehre ve hiçbir yaratıkta bulmadığım bir rûh ve hiçbir yerde görmediğim elbiseleri vardı. Yürüyerek bana doğru geldiler. Nihayet her biri benim bir bacağımı tuttu ama hiç birinin tuttuğunun farkında değildim. Biri arkadaşına dedi ki: "Göğsünü yar!" İkisinden birisi göğsüme uzandı ve benim gördüğüme göre kan akmaksızın ve ağır duymaksızın göğsümü yarıdı. Adam dedi ki: "İçimdeki kin ve hasedi çıkar!" O da pıhtı şeklinde bir şey çıkardı, sonra tutup attı. Daha sonra adam diğerine dedi ki: "Merhamet ve şefkati girdir!" Bir de baktım ki gümüşe benzer bir şey çıkardı. Sonra benim sağ ayağımın başparmağını titretip, "Sâlim olarak kalk!" dedi. Ben böylece kalkıp koştum. Küçüğe şefkat, büyüğe merhamet dolu olarak. Bkz. İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 15, s. 8506.

ihtiyatla karşılayıp Kurân-ı Kerim’de geçen ifadelerin sembolik anlamlar içerdiğini söyleyenler de vardır.⁹⁶⁵

Hız. Muhammed altı yaşına geldiğı zaman annesi Âmine vefat etmiş ve çocuğun bakımını dedesi Abdülmuttalip üstlenmiştir. İki yıl sonra da dedesinin vefatı üzerine Hız. Muhammed’in bakımını amcası (ve Hız. Ali’nin babası) Ebu Talip üstlendi. Ebu Talip, Muhammed ile diğer oğullarını ayırmazdı. Ancak yaşlılarıyla karşılaştırıldığında Muhammed’in ahlak ve davranışlarında da bir farklılık görülüyordu. Hız. Muhammed’in dikkat çeken özellikleri arasında yalan söylememesi, putlara tapmaması ve emanetleri mutlaka yerine getirmesi vardır. Diğer insanlar tarafından da bu özellikleri bilindiğı ve kabul edildiğı için kendisine Muhammedü’l-Emîn ismi verilmiştir.⁹⁶⁶

Mekke, kurak olması dolayısıyla ziraate elverişli bir yer değildir. O zaman en önemli kazanç kapısı ticaretti. Ebu Talip, bir defasında Suriye taraflarına ticarete çıktığında Hız. Muhammed’i de yanında götürmüş, Busrâ denilen yerde bir manastıra yakın konaklamışlardı. Manastırın rahibi Bahîrâ, bu kervanın üzerinde küçük bir bulutun dolaşmakta olduğunu görünce heyecanlanmıştı. Çünkü Bahîrâ, okuduğı kitaplarda bazı özellikleri yazılı olan peygamberin kendi zamanında çıkacağına inanmaktaydı. Kervandakileri yemeğe davet etti. Hız. Muhammed’le özellikle ilgileniyordu. Sırtını açıp iki kürek kemiğı arasındaki peygamberlik mührüne de bakınca kanaati kesinleşti. Ebu Talip’e şu tembihlerde bulundu:

Kardeşinin oğlunu ülkene geri götür ve onu Yahudilerden koru. Çünkü benim bildiğimi onlar da bilirler ve görürlerse ona kötülük yaparlar. Kardeşinin oğlunun geleceğinde büyük şeyler gizli.⁹⁶⁷

Ticareti de iyice öğrenen Hız. Muhammed, zaman zaman kendisine teslim edilen kervanlarla yolculuk yapıyordu. Mekke’de ticaretle uğraşan kadınlardan biri Hatice idi. Ticareti, kocası öldüğü için görevlendirdiğı kimseler vasıtasıyla yürütüyordu. Kervanıyla ticaret yapması için bu defa Hız. Muhammed’i görevlendirdi. Yanına da Meysere isimli bir köleyi kattı. Meysere’nin anlattığına göre yakınlarında manastır bulunan bir ağacın

⁹⁶⁵ Rivayet edilen bu olay, Hız. Peygamber’in gördüğü bir rüya veya gönlünün ferahlatılması şeklindeki manevî bir olayın sembolik anlatımının, daha sonraki râvîler tarafından hakikate çevrilmiş hali olsa gerektir. Bkz. Bünyamin Erul, Hız. Peygamber’in Risâlet Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım”, *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Reisliğı Yıllığı]- Peygamberimiz Hız. Muhammed (SAV) Özel Sayısı*, 2000, 2003, sayı: Özel Sayı, s. 33-66.

⁹⁶⁶ Tabatabâi, *a.g.e.*, s.49.

⁹⁶⁷ Lings, *a.g.e.*, s. 57.

altında konaklamışlardı. Manastırdan çıkıp Meysere'nin yanına gelen Nastûrâ (Nestor) adında bir rahip, ağacın altındakinin kim olduğunu sorduğunda, Meysere: "Allah'ın evini koruyan Kureyşlilerden biri" cevabını vermişti. Nastûrâ ise "O ağacın altında oturan bir peygamberdir" karşılığını vermiştir.⁹⁶⁸

Ticaretle iştigal eden Mekkeliler, özellikle Bizans'ta, insanların haklarını koruyan bazı kanunların varlığını görmüş ve o kanunlardan da yararlanmışlardı. Yine Habeşistan'da savaşımsızın kanunla adaletin sağlandığını biliyorlardı. Kendileri de bu bölgede adaleti sağlamaya, mazlumların haklarını korumaya dönük "Hılfu'l-Fudûl" adıyla bir anlaşma imzaladılar. Hz. Muhammed de bu anlaşmayı imzalayanlar arasında yer almıştı. Hatta Peygamberlik döneminde "Öyle bir anlaşmaya çağrılacak olsam yine katılırim" dediği rivâyet edilir.⁹⁶⁹

Ticaretteki dürüstlüğünü ve ahlakî özelliklerini gören Hz. Hatice, Hz. Muhammed'e evlilik teklifinde bulunmuştu. Hatice, Hz. Muhammed'den on beş yaş kadar büyüktü. Neticede Hz. Muhammed ile Hz. Hatice evlendiler. İki erkek, dört kız olmak üzere altı çocukları dünyaya geldi.⁹⁷⁰ Arabistan'daki geleneğe göre ilk çocukları Kasım'dan dolayı Hz. Muhammed'e Ebu'l-Kâsım lakabı verildi. Fakat Kâsım, iki yaşına geldiğinde vefat etti. İkinci çocukları Zeynep, üç yaşında vefat etti. Diğer kızlar Rukiyye, Ümmü Gülsüm ve Fâtıma'dır. Sonradan Abdullah adında bir çocukları daha olduysa da çok küçükken vefat etti. Hz. Muhammed, geçimin zor olduğu kuraklık yıllarında amcası Ebu Talip'in oğlu Ali'nin bakımını da üstlenmişti. Evlendiklerinde eşi Hatice'nin de rızasıyla Zeyd adında bir köle satın aldı. Daha sonra onu azad ederek evlatlık edindi. Hz. Muhammed'in ailesi bunlardan oluşmaktaydı.⁹⁷¹

Kâbe'de yangın çıkmış ve arkasından yağın yağmurlarla binanın duvarları zarar görmüştü. Hazret-i Muhammed o sıralar otuz beş yaşında idi. Mekkeliler, Kâbe binasını yenilemeye karar verdiler. Hz. İbrahim döneminden kalma yeşil taşlı temele kadar açtılar. Duvarlar biraz yükseldiğinde Hacerü'l-Esved'i yerine koyma şerefine hangi kabîleye ait olacağı hususunda ihtilafa düştüler. Yaşlı birinin teklifi üzerine, Kâbe'ye ilk gelecek kişinin fikrini almaya karar verdiler. İlk gelen Hz. Muhammed'di. Hacerü'l-Esved'i bir

⁹⁶⁸ Lings, *a.g.e.*, s. 64-65.

⁹⁶⁹ Lings, *a.g.e.*, s. 61; Tabatabaî, *Âmûziş-i Dîn*, s. 49; Mutahharî, *Vahiy ve Nübüvvet*, s. 236.

⁹⁷⁰ Bu evlilik, miladî 595 yılında, Peygamberlikten 15 yıl, Hicret'ten 27 yıl önce gerçekleşmiştir. Bkz. Muhammad Hamidullah, *a.g.e.*, s. 64.

⁹⁷¹ Fayda, "Muhammed" (Hayatı), *DîA*, C. 30, s. 410; Lings, *a.g.e.*, s. 69-73; Tabatabaî, *Âmûziş-i Dîn*, s. 49; Mutahhari, *Vahiy ve Nübüvvet*, s. 236; Muhammad Hamidullah, *a.g.e.*, C. 1, s. 66-67.

yaygı üzerine koyup her ucundan bir kabîle reisinin tutmasını önerdi ve taşı yerine koydular. O dönem puta tapan Araplar, Kâbe'nin içini, dışını putlarla doldurmuşlardı.⁹⁷²

Hazret-i Muhammed'in düşüncesinde ve davranışlarında Mekkelilerden farklılık vardı. Kırk yaş civarında iken sâdık rüyalar görmeye başlamıştı.⁹⁷³ Bazı olağanüstülükleri kendisi de fark ediyordu. Böyle zamanlarda insanlardan uzaklaşarak inzivaya çekilirdi. İnziva için genellikle Mekke civarındaki Hira mağarasını tercih ederdi. Birkaç gün ibadet ettikten sonra tekrar evine döner, bir süre geçince erzak tedarik edip yeniden giderdi. İnzivaya çekilip ibadet etme geleneği, Hz. İsmail soyundan olan bazı kimselerin başvurduğu bir gelenektir.⁹⁷⁴

Hz. Muhammed, 610 yılı Ramazan ayının 27. gecesi yine Hira mağarasında bulunduğu esnada kendisine Cebrail göründü. “Sen Allah'ın Resulüsün, ben Cebrâil'im” diyerek “İkra” (Oku!) demişti. Ramazan ayının son günlerinde gerçekleşen bu ilk vahiy hadisesi esnasında Hz. Muhammed 40 yaş civarındaydı. Bu olay, Hz. Ayşe'ye dayandırılarak hadis kaynaklarında şu şekilde anlatılmaktadır:

Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm'a vahiy olarak ilk başlayan şey uykuda gördüğü sâlih rüyalar idi. Rüyada her ne görürse, sabah aydınlığı gibi aynen vukua geliyordu. (Bu esnada) ona yalnızlık sevdirmişti. Hira mağarasına çekilip orada, ailesine dönmeksizin birkaç gece tek başına kalıp, tahannüs (ibadet)te bulunuyordu. Bu maksatla yanına azık alıyor, azığı tükenince Hz. Hatice radiyallahu anha'ya dönüyor; yine aynı şekilde azık alıp tekrar gidiyordu. Bu hal, kendisine Hira mağarasında Hak gelinceye kadar devam etti. Bir gün ona melek gelip “Oku!” dedi. Aleyhissalâtu vesselâm: “Ben okuma bilmem!” cevabını verdi. Aleyhissalâtu vesselâm hâdisenin gerisini şöyle anlatmıştır: “Ben okuma bilmem” deyince melek beni tutup kucakladı, takatım kesilinceye kadar sıktı. Sonra bıraktı. Tekrar, “Oku!” dedi. Ben tekrar, “Okuma bilmem!” dedim. Beni ikinci defa kucaklayıp takatım kesilinceye kadar sıktı. Sonra tekrar bıraktı ve “Oku!” dedi. Ben yine: “Okuma bilmem!” dedim. Beni tekrar alıp, üçüncü sefer takatım kesilinceye kadar sıktı. Sonra bıraktı ve:

⁹⁷² Fayda, “Muhammed” (Hayatı), *DİA*, C. 30, s. 411; Lings, *a.g.e.*, s. 77-79; Muhammad Hamidullah, *a.g.e.*, C. 1, s. 70.

⁹⁷³ Hz. Peygamber'in bu arayış döneminde görmüş olduğu rüyalar, kendisine bir hayli yardımcı olsa gerektir. Hatta Hz. Ayşe'nin verdiği bilgilere göre bu rüyalar vahyin başlangıcını oluşturmaktadır. Bkz. Erul, Hz. Peygamber'in Risâlet Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım”, s. 33-66.

⁹⁷⁴ Lings, *a.g.e.*, s. 81-84.

“Yaratan Rabbinin adıyla oku!”⁹⁷⁵ O, insanı ‘alaka’dan⁹⁷⁶ yarattı. Oku! Senin Rabbin en cömert olandır. O, kalemle yazmayı öğretendir. İnsana bilmediğini öğretendir.”⁹⁷⁷

Hiz. Muhammed, vahiy olayının ardından hemen Hatice’nin yanına döndü. Korku ve titremeyle “Beni örtün!” dedi. Korku ve heyecanı yatışınca Hiz. Hatice’ye olanları anlattı. Hatice, Hiz. Peygamber’i teselli ederek onu Varaka bin Nevfel’e götürdü. Varaka, Hiz. Hatice’nin amcasının oğlu, İbranice okuma yazma bilen, İncil’i yazmış, gözleri görmez olmuş yaşlı bir zâttı. Peygamber, başından geçenleri anlattığında Varaka şunları söyledi:

Bu gördüğün melektir. O, Hiz. Mûsâ’ya da inmiştir. Keşke ben genç olsaydım (da sana yardım etseydim); keşke, kavmin seni sürüp çıkardıkları vakit hayatta olsaydım!⁹⁷⁸

Hiz. Peygamber’in “Beni buradan çıkaracaklar mı?” sorusu üzerine Varaka, “Senin gibi bir din getirip de kendisine husumet edilmeyen birisi yoktur. O günü görürsem, sana müessir yardımda bulunurum”⁹⁷⁹ cevabını verdi. Bu olaydan kısa süre sonra Varaka vefat etti ve bir müddet vahiy kesildi.⁹⁸⁰

Hazret-i Peygamber, vahiy hadisesini yakınlarına anlatmıştı. Olayların gelişme seyrinden önce eşi Hiz. Hatice’nin kendisine inandığını biliyoruz. Kızları Zeynep, Rukiye, Ümmü Gülsüm de annelerinin ardından İslâm’ı kabul ettiler. Çocuk yaşta olmasına rağmen Hiz. Ali, azatlısı ve evlatlığı Zeyd b. Hârise de Hiz. Muhammed’in anlattıklarını kabul edenlerdendi. Yine ilk inananlar arasında Peygamberin yakın dostu Hiz. Ebu Bekir’in de ismi zikredilmektedir. İlk başlarda bu yeni dini kabul edenler “Allah’ın Bir’liğini ve Hiz. Muhammed’in onun Resulü olduğunu” kabul ediyorlardı. Yapmaları gereken herhangi bir vazifeleri yoktu. Mekke’de puta tapanlar yanında tek tanrı inancını kabul eden Hanîfler⁹⁸¹ de vardı.

⁹⁷⁵ İkra (Oku), âyetinde Hiz. Peygamber’e emredilen okumanın konusu belirtilmemiştir; çünkü başta kendisine indirilen vahiy ve kozmik evrendeki âyetler olmak üzere, okunması yani üzerinde inceleme yapıp zihin yorarak hakkında bilgi edinilmesi, ders ve ibret alınması gereken her şeyi tanıması, hakikatini anlayıp kavraması istenmektedir. Kuşku yok ki yaratana tanımak, dinin de ilmin de temel gayesidir. Bkz. Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 5, s. 651.

⁹⁷⁶ “Alak” yahut “alaka”, erkeğin spermiyle döllenmiş dişi yumurtadan bir hafta zarfında oluşan hücre topluluğunun rahim cidarına asılıp gömülmüş şekli demektir. Bkz. *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Mealî*, C. 5, s. 652.

⁹⁷⁷ Alak suresi, 1-5. Bu konuyu rivayet eden hadis kaynakları: Buhârî, Bed’ü’l-Vahy 2, Enbiyâ 21, Tefsîr, Alak, Tabir 1; Müslim, İman 252 (160); Tirmizî, Menakıb 13 /3636.

⁹⁷⁸ Buhârî, Bed’ü’l-Vahy 2, Enbiyâ 21, Tefsîr, Alak, Tabir 1; Müslim, İman 252 (160); Tirmizî, Menakıb 13/3636.

⁹⁷⁹ Buhârî, Bed’ü’l-Vahy, Enbiyâ 21; Müslim, İman 252 (160); Tirmizî, Menakıb 13 (3636).

⁹⁸⁰ Sarıçam, *a.g.e.*, s. 83-84.

⁹⁸¹ “Sonra da sana, Hakka yönelen İbrahim’in dinine uy. O, Allah’a ortak koşanlardan değildi, diye vahyettik” (Nahl suresi, 124) âyetinde olduğu gibi Hanîf tabiri, Hiz. İbrahim’in tebliğ ettiği dinle

Cebrail, bir gün yine Hz. Peygamber'e gelerek abdest almayı ve namaz kılmayı öğretti. Çünkü namaz, Kur'an'ın bildirdiğine göre önceki ümmetlerin de yaptığı ibadetlerdendi.⁹⁸² Yeni dinde iman ile birlikte yapılması gereken ibadetlerin başında namaz geliyordu. Peygamber başta olmak üzere bu ibadeti uygulayanlar Hz. Hatice, Hz. Ali, Hz. Zeyd ve Peygamberin yakın dostu olan Hz. Ebu Bekir'di.

Daha sonra gelen âyetler, Hazret-i Muhammed'in tevhid dinini bütün insanlara duyurması için peygamberlikle görevlendirildiğini bildirmektedir:

Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla... Ey örtüsüne bürünen! Kalk ve uyar! Sadece Rabbinin büyüklüğünü dile getir. Elbiseni tertemiz tut. Her türlü pislikten uzak dur!⁹⁸³

Bu âyetler, Peygamberlikle görevlendirilen şahıstan, Rabbini yüceltmesini, kendisini maddî ve manevî kirlilerden temiz tutmasını ve tevhid inancını bütün insanlığa duyurmasını istemektedir. Artık omuzlarına risâlet görevi yüklenmiş olan Hz. Peygamber'in onu insanlara duyurma zamanı gelmiştir.⁹⁸⁴

Mekke'de Hristiyan, Yahudî ve Hanîf dini mensupları bir arada yaşadığından Mekkelileri asıl kaygılandıran, yeni bir dinin gelmesi, bazı kimselerin yeni bir din benimsemeleri ya da putlarına saygı gösterilmemesi değildi. Onları endişelendiren kurulu düzenlerinin bozulması, çıkarlarının zarar görecektir olmasıydı.

Kureyş ileri gelenleri bir gün toplandılar, Peygamberi küçük düşürmek için ondan mucize istemeye karar verdiler. Ya gökten bir melek inip onu desteklemeli ya da Muhammed göğe çıkıp samimiyetini kanıtlamalıydı. Dolunay olduğu bir gece, gökyüzündeki aya bakıp, "söylediklerinde haklıysan şu ayı ikiye böl de görelim" dediler. Gerçekten ay ikiye bölünmüş, bir tarafı dağın bir yanında, diğer tarafı dağın öbür yanında parlıyordu. Tefsirlerde "şakku'l-kamer" olarak adlandırılan bu hadise Kur'an-ı Kerim'de şöyle geçmektedir:

ilişkilendirilmektedir. Peygamber olan Hz. İbrahim, Bir olan Allah inancının mücadelesini vermiştir. Konuyla ilgili diğer âyetler şunlardır: Bkz. Bakara suresi, 135; Âl-i İmrân suresi, 67; En'âm suresi, 161.

⁹⁸² Kur'an-ı Kerim'de eski ümmetlerin de ibadetlerinden olan namaz şu âyetlerde geçmektedir: İbrahim Peygamber'in namazı (En'âm suresi, 162); Âdem, Nûn ve İbrahim'den sonra namazı terk edenlerin kınanması (Meryem suresi, 59); İbrahim, Lût, İsak ve Yakup peygamberlerin namazı (Enbiyâ suresi, 73); Şuayb Peygamber'in namazı (Hûd suresi, 87); Musa Peygamber'in namazı (Tâ Hâ suresi, 14), İsâ Peygamber'in namazı (Meryem suresi, 31).

⁹⁸³ Müddesir suresi, 1-5.

⁹⁸⁴ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 5, s. 494.

Rahman ve Rahîm Allah'ın adıyla... Kıyâmet yaklaştı ve ay yarıldı.* Onlar bir mucize görseler yüz çevirirler ve “Süregelen bir sihirdir” derler. Peygamberi yalanladılar, nefislerinin arzularına uydular. Hâlbuki her iş, (Allah nasıl takdir ettiyse öylece) gerçekleşecek (değişmeyecek)tir.⁹⁸⁵

Böyle bir mucizeyi görmelerine rağmen, nasipleri olmayanlar yine inanmadılar. Gördüklerini büyü, sihir olarak yorumladılar.** Mekkelilerin bulunduğu her toplantıda söz dönüp dolaşıp yeni dine gelmekteydi. Mekkeliler, Yesrib'e elçiler gönderip oradaki Yahudi din adamlarıyla bu konuyu görüşmek, onlardan akıl almak istediler. Çünkü onların elinde de kutsal kitap (Tevrat) bulunmaktadır. Mutlaka onların bu hususta bilgisi vardır. Yahudi din adamları, ona şu üç soruyu sorun, cevap verebilirse gerçekten peygamberdir, cevap veremezse o bir sahtekardır. Ona, “eskiden ülkesini terk etmiş gençlerin kim olduğunu ve akıbetini, yeryüzünün doğusuna, batısına, ötesine yolculuk yapan kişiyi ve ruhun ne olduğunu” sorun, dediler. Mekkeliler geri döndüğünde soruları Hz. Peygamber'e sordular.

Sorulardan birincisinin cevabı Ashab-ı Kehf idi. İkincisinin cevabı Zü'l-Karneyn idi. Üçüncü sorunun cevabı âyette şöyle bildirilmektedir:

* Hadis rivayetlerine göre, “Ayın yarılması” Hz. Peygamberin gösterdiği mucizelerden biridir. Müşriklerin bir mucize istemeleri üzerine Hz. Peygamber parmağı ile aya işaret etmiş ve ay ikiye bölünmüştü. Bazı müfessirlere göre ise, “Ayın yarılması” olayı geçmişte meydana gelmiş, bazı müfessirlere göre ise kıyamet yaklaştığı zaman meydana gelecektir. Elmalılı, Tefsirinde Peygamber zamanında böyle bir olayın gerçekleştiğini, bu konuda çok sayıda rivayet bulunduğunu belirterek “biz bu olayın doğruluğunu kabul ederiz, fakat nasıl meydana geldiğini ise Allah ve Resulüne havale ederiz” demektedir (Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. 7, 4623). *Kur'an Yolu Tefsiri* de İlyas Çelebi'den naklen “Ayın yarılması olayının kelâmcılar arasında tartışmasız kabul edilmesine rağmen, bu mucizenin geçmişte mi gerçekleştiği, yoksa gelecekte mi gerçekleşeceği hususunda farklılık bulunduğunu” kaydetmektedir. Bkz. Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 5, s.179-184. Şakkü'l-Kamer hadisesine yer veren Hamidullah şunları kaydediyor: Ay'ın ortasında yukarıdan aşağıya doğru bir buçuk km'lik bir çatlak görülmektedir. Amerikalılar bu çatlakla “Radley Rille” adını vermişlerdir. Bu çatlakla ilgili olarak Apollo-15 ile gerçekleştirilen derinliğine araştırmalar, anlaşıldığına göre, halka açıklanmayacaktır. Çünkü 29 Temmuz 1971'de yayınlanan günlük *The Guardian* adlı İngiliz gazetesinde yayınlanan yorum-haber büyük bir korku yaratmıştır. Orada çıkan bir yazıda, Müslümanların daha şimdiden bu fotoğraflara dayanmak uretiyle, İslâm Peygamberine atfedilen “Ayın Yarılması” mucizesinin gerçekliğine dair ispat yoluna girdikleri açıklanmaktadır. Bkz. Muhammad Hamidullah, *a.g.e.*, C. 1, s. 127.

⁹⁸⁵ Kamer suresi, 1; Şakkü'l-kamer mucizesini rivayet eden hadis kaynakları: Buharî, Menâkıb 27, Menâkıbü'l-ensâr 36, Tefsir, İhberetüs's-Sâa 36; Müslim, Münâfikûn 44 (2800); Tirmizî, Tefsir, Kamer, 3281, 3283.

** Hazret-i Peygamber'in mucizeleri konusunda farklı yorumlar yapılmaktadır. “İnsanoğlunu imana getirecek mucizeler verilmemiş hiçbir peygamber yoktur. Bana verilen (mucize) ise Allah'ın bana vahyettiği (Kur'an)dir. Ben, kıyamet günü peygamberlerin içerisinde kendisine en çok tabisi olanı olmayı ümit etmekteyim (Buharî, Fizailü'l-Kur'an 1) hadîsinde de işaret edildiği gibi Hz. Peygamber'in asıl mucizesi Kur'an-ı Kerîm olup hükümleri, mucizeleri, ifadeleri ve işaretleri kıyamete kadar geçerli olacaktır.

Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: “Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir.”⁹⁸⁶

Bu cevapları işittikleri halde ne Kureyşliler verdikleri söze uydular ne de Yesribli Yahudi din adamları kendi tavsiyelerine uydular. Elbette bu cevapların, başkaları üzerinde tesiri oldu, müslümanların sayısı gün geçtikçe artmaya başladı.

Mekke dönemindeki önemli hadiselerden birisi de Mirâc olayıdır. Hz. Peygamber bir gün amcası Ebu Talip’in kızı (Hz. Ali’nin kız kardeşi) Ümmü Hani’nin evine misafir olmuştu. Kocasını Hubeyre henüz müslüman olmamıştı. Ancak müslümanlara hoşgörülü davranırdı. Gece kalmaya davet ettiler ve Peygamber kabul etti. Bir süre uyuduktan sonra kalkıp Mescid-i Haram’a gitti. Kabeyi ziyaret etti. Orada uyku bastırdı ve uyumaya başladı. O sırada Cebrail geldi. Yanında Burak adlı bir binit vardı. Cebrail eşliğinde Mekke’den Kudüs’e oradan semaya yükseldiler. Mirac olarak bilinen bu olayın Mekke’den Kudüs’e kadar olan kısmına “isrâ”^{*} denilmekte ve Kur’ân-ı Kerîm’de bu hadise şöyle anlatılmaktadır:

Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed’i) bir gece Mescid-i Haram’dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksâ’ya götüren Allah’ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.⁹⁸⁷

Bu yolculuktan dönüşte tekrar Kudüs’e ve oradan da Kabe’ye geldiler. Peygamber, tekrar Ümmü Hani’nin evine döndü. Onları kaldırarak sabah namazı kıldılar. Mirac olayını oradakilere anlattı. Bu konuyu ele alan müstakil mirâccname adlı eserler olduğu gibi, mirac konusunu işleyen manzumeler de bulunmaktadır:

Muhammed'e bir gice Çalap'dan indi Burâk

Cebrâîl eydür hâcem Mi'râc'a kıgurdı Hâk

⁹⁸⁶ İsrâ suresi, 85.

^{*} İsrâ, “gece yola gitmek, yolculuk etmek veya yürümek” anlamına “s-r-y” kelimesinden gelmektedir. Hz. Peygamber’in mucizelerinden birisi olan İsrâ ve Mirac hadisesi, Hicretten bir buçuk yıl önce Recep ayının 27. gecesinde vuku bulmuştur. Cebrail, Hz. Peygamber’i Burak adı verilen bir binitle Mescid-i Haram’dan alarak Kudüs’te bulunan Mescid-i Aksâ’ya götürmüş ve oradan da semaya yükselmiştir. Cebrail ile Sidretü’l-Müntehâ’ya kadar çıkmışlar, buradan ötesine Hz. Peygamber bu makamı da geçerek Allah’ın huzuruna yükselmiştir. Hz. Peygamber, Kâbe Kavseyn’e ya da “ednâ” makamına kadar yükselmiştir. Ebu Hanife’ye göre bu hadisenin Mescid-i Haram’dan Mescid-i Aksâ’ya kadar olan ve isrâ adı verilen kısmı âyetle sabittir. Mescid-i Aksâ’dan Sidre-i Müntehâ’ya ya da daha ileri yükselme kısmı ise mütevatir hadislerle sabittir. Dolayısıyla bu olayın inkarı insanı küfre götürür. Bkz. Ebü’l-Müntehâ, *a.g.e.*, s. 35.

⁹⁸⁷ İsrâ suresi, 1.

Aç kendüñe cinânun behişt ü didâr senün
Secde kıldı dostına dimedi yakın ırak

Gitdi Cibrîl Hâzret'i getürdi Burak atı
Nûrdanıdı hil'ati gözi gevher yüzi ak

Qadem bir taş a başı taş koptı bile vardı
Kağ yâ mübârek didi şöyle kıldı mu'allak

Gör Muhammed n'eyledi gökleri seyreyledi
Ümmetini toyladı 'Arş'a henüz varıcak

Çün geçdi felekleri ün geldi kim gel beri
Kaldurdum perdeleri hemân cemâlûme bak⁹⁸⁸ (Yunus Emre)

Mirac konusuna *Vesiletü'n-Necât*'ında değinen Süleyman Çelebi de şöyle söylemektedir:

Enbiyâ ervâhı hâzır geldiler
Muştafâ'ya cümle 'izzet kıldılar

Enbiyâ ervâhına irdi nidâ
Kim kıllalar Muştafâ'ya iktidâ

Anda Aḥmed bunlara oldı imâm
Enbiyâ rûhı aña uydı tamâm

İki rek'at kıldı Akşâ'da namâz
Eyle emr itmiş idi ol bî-niyâz⁹⁸⁹ (Süleyman Çelebi)

⁹⁸⁸ Tatçı, *a.g.e.*, s. 143.

⁹⁸⁹ Hüseyin Vassâf, *Mevlid*, s. 92.

Hazret-i Peygamber, hac yapmak amacıyla veya ticaret için Mekke'ye gelen yabancıları ziyaret edip onları İslâm'a davet ediyordu. Peygamberliğin 11. yılında Yesrib'den gelerek Akabe denilen yerde konaklayan bir grubu İslâm'a davet etti. Onlar, Medine'deki Yahudilerin anlatmalarından bir peygamberin beklenmekte olduğunu biliyorlardı. İslâm'ı kabul ettiler. Yesrib'e döndüklerinde İslâm'ı anlatma ve ertesi yıl tekrar aynı yerde buluşma sözü verdiler. Bir yıl sonra Evs ve Hazrec kabîlelerinden daha kalabalık bir grup gelerek İslâm'ı kabul etti. Yine Akabe denilen yerde Hz. Peygamber'le buluşarak "Allah'a ortak koşmamaya, hırsızlık yapmamaya, zina etmemeye, birbirlerine iftira etmemeye, çocukları öldürmemeye, Resulullah'ın emirlerine uymaya" söz verdiler. Bu sözleşme İslâm tarihinde Birinci Akabe Biatı olarak bilinir. Peygamber onlara İslâm'ı öğretmesi için Musab b. Ümeyr'i gönderdi. Bir yıl sonra Akabe'ye gelen Yesriblilerin sayısı 75'i bulmuştu. Bu defa Mekkeliler oraya geldiğinde onlara yardım edeceklerine dair kesin söz aldı. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Yesrib'e hicret etmeleri için müslümanlara izin verdi. Müslümanların çoğu Yesrib'e hicret etti. Geride Hz. Peygamber, Hz. Ali ve Ebu Bekir ailesinden birkaç kişiyle yaşlılıklarından dolayı gidemeyenler ve Mekkelilerin engel olduğu kimseler kalmıştı.⁹⁹⁰

Hz. Peygamber de Hz. Ebu Bekir'le birlikte hicret hazırlıklarına başladı. Bu durumu önleyemedikleri için tedirgin olan Mekkeli müşrikler, 100 genci silahlandırıp Hz. Peygamber'i öldürmek üzere görevlendirdiler. Peygamber'in bulunduğu evi kuşattılar. Emanetleri mutlaka yerine getiren Peygamber, Mekkelilerin emanetlerini sahiplerine vermek üzere Hz. Ali'yi kendi yatağında bıraktı ve gece karanlığında Yâsîn suresinin "Biz, onların önlerine bir set, arkalarına da bir set çekip gözlerini perdeledik. Artık görmezler"⁹⁹¹ âyetini okuyarak müşriklerin arasından çıkıp gitti. Üç gün Mekke yakınlarındaki Sevr mağarasında saklandılar. Üçüncü gün tedarik ettikleri develerle Yesrib'e doğru yola koyuldular (13 Eylül 622). Sekiz günlük bir yolculuğun ardından Yesrib'e bir saatlik mesafede bulunan Kuba mevkiinde konaklayarak Mekke'den gelecek olan Hz. Ali'yi beklemeye başladılar. Hz. Peygamber orada bir mescid inşa etti.* Bu mevkide on gün kadar kalan Hz. Peygamber, cuma günü hareket etti.⁹⁹² Rauna vadisi

⁹⁹⁰ Sarıçam, *a.g.e.*, s. 111-112.

⁹⁹¹ Yâsîn suresi, 9.

* İslâm'da ilk inşa edilen bu mescid Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle anlatılmaktadır: "İlk günden temeli takva (Allah'a karşı gelmekten sakınmak) üzerine kurulan mescit (Kuba mescidi), içinde namaz kılmaya elbette daha lâyıktır." (Tevbe suresi, 108)

⁹⁹² Hz. Ömer döneminde Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret ettiği yıl olan 622 yılı Muharrem ayı, Hicrî takvimin başlangıcı olarak kabul edildi. Bkz. A. Necati Akgür, "Takvim", *DİA*, 2010, C. 39, s. 487-490.

denilen yerde Sâlim Mahallesine ulaştıklarında cuma vakti gelmişti. İlk cuma namazı burada kılındı ve Hz. Peygamber ilk hutbesini burada okudu.⁹⁹³ Birkaç saat içinde Yesrib'e ulaştılar (24 Eylül 622). Hz. Peygamber, devesinin çöktüğü yerde bir mescid inşa ettirdi. İnşaat tamamlanıncaya kadar Ebu Eyyübe'l-Ensârî'nin evinde misafir kaldı. Bu tarihten itibaren Yesrib ismi de Medine olarak anılmaya başlandı.⁹⁹⁴

Artık İslâm tarihinde yeni bir dönem, Medine Dönemi başlamıştı. Nübüvvet'in başlangıcından bu döneme kadar gelen âyetler genellikle imanla, ibadetlerle, ahlakla ilgiliydi. Mekke'de müşriklerin baskıları yüzünden rahat hareket edemiyorlar ve ibadetlerini açıktan yapamıyorlardı. Mekke'de bütün varlıklarını bırakıp gelenler (Muhacir), Medine'deki Evs ve Hazreçlilerle (Ensâr) kardeş oldular. Medineli Ensâr, Muhacirleri kardeş edindi, ellerindeki bütün imkanları onlarla bölüştü. Şimdi daha rahat bir yerde, İslâm'ı yayacaklar ve Kur'ân'ın emirlerine uygun bir yaşayış sergileyeceklerdi. Yeni yerde yeni bir yapılanmaya giderek İslâm devletinin de ilk temelleri atılmaya başlandı. İlk olarak bir mescid (Mescid-i Nebevî) inşa edildi. Bitişigine Hz. Peygamber için bir oda ilave edildi. Yine mescidin bitişigine, evi barkı olmayan ve burada yatıp kalkacak müslümanlar için bir Suffe yapıldı. Suffe'de kalanlar (Ashab-ı Suffe) sürekli Peygamber'in eğitim ve denetimi altındaydılar. Herhangi bir yere görevli gönderilecekse bunlara öncelik veriliyordu. Artık Hz. Peygamber, İslâm'ı burada anlatıyor ve müslümanların işlerini buradan organize ediyordu. Malını mülkünü bırakıp hicret etmek o kadar önemliydi ki Hz. Peygamber bile Medine dışından gelip müslüman olanların Medine'ye hicretini şart koşuyordu. Daha önce kabîleler halinde yaşayan ve sürekli kavga içerisinde bulunan Medineli müslümanlar arasında birlik sağlandıktan sonra Hz. Peygamber, orada bulunan Yahudilerle (Benî Kaynuka, Benî Nâdir ve Kureyza adlı üç kabîle) bir anlaşma yaptı. Medine Vesikası olarak bilinen bu anlaşmaya göre kabîleler dinlerinde özgür olacak, dışarıdan gelen tehlikelere birlikte göğüs gerecekler, Mekkelilerle herhangi bir ittifaka gitmeyecekler, kabîleler kendi sorunlarını kendileri çözecek, ancak son anlaşmazlık mercii Hz. Peygamber olacaktı. Adeta Hz. Peygamber bu anlaşmayla bir şehir devletinin temellerini atmış ve yasasını belirlemişti.⁹⁹⁵

Mekke'de problemin kaynağı müşriklerin İslâm'a ve müslümanlara yönelik saldırılarıydı. Medine'de ise müslüman olmadıkları halde müslüman gibi görünen münafıklar türemiş,

⁹⁹³ Berki ve Keskioglu, *a.g.e.*, s. 196-197.

⁹⁹⁴ Fayda, "Muhammed" (Hayatı), *DİA*, C. 30, s. 414.

⁹⁹⁵ Sarıçam, *a.g.e.*, s. 118-146.

müslümanlarla ittifak yapmalarına rağmen Yahudilerin ihanetleri kendini göstermeye başlamıştı. Mekkeli müşriklerden gelmesi muhtemel bir dış tehlike ise her zaman mevcuttu. Zaten hicret olayını sindiremeyen Mekkeliler, Medinelileri de tehdit etmeye ve bazı ekonomik ambargolar koymaya başlamışlardı. Hz. Peygamber Mekke'deyken gelen âyetler, müslümanlara sabır tavsiyesinde bulunmaktaydı. Medine'de nâzil olan âyetler savunma amaçlı savaşa izin veriyordu. Medine döneminde müslümanlarla müşrikler arasında Bedir, Uhud, Hendek gibi önemli savaşlar yapıldı.

Hicretin altıncı yılında Hz. Peygamber, müslümanlara Kâbe'yi ziyaret edeceklerini bildirdi. Ensar ve muhacirler bu işe çok sevinmişti. Hatta müslüman olmayan kabîlelere de haber gönderilerek Kâbe'yi ziyaret edebilecekleri bildirildi. Çünkü Kâbe, yeryüzünde Allah'ın evidir.

Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi, elbette Mekke'de, âlemlere rahmet ve hidâyet kaynağı olarak kurulan Kâ'be'dir.⁹⁹⁶

Tevhid dinine göre ibadet edilmesi için Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail tarafından yapılmıştı. Hz. İbrahim'in bildirdiği tevhid dininin özü kaybolursa da, Kâbe putlarla doldurulsa da bütün Araplar, Kâbe'ye ihtiram gösteriyor, yılda bir defa hac görevini yerine getiriyorlardı. Kâbe ziyaretlerinin gerçekleşmesi için Muharrem, Recep, Zilkâde ve Zilhicce ayları, kavga gürültünün yasaklandığı hürmet edilen (eşhurü'l-hurûm) aylardı. Müslümanlar, hac yapmak amacıyla yola çıktıkları için yanlarına kılıçları dışında silah almamışlar ancak kurban etmek üzere kurbanlıklarını yanlarına almışlardı. Hicretin altıncı yılı zilkâde ayında gerçekleşecek olan bu ziyareti haber alan Mekkeli müşrikler telaşa kapıldı. Silahlanarak onları Mekke'ye sokmamaya karar verdiler. Müslümanlar Hudeybiyye denilen yerde konakladılar. Elçiler gidip geldi. Sonunda Hz. Osman elçi olarak Mekke'ye gitti. Onun dönüşü gecikince müslümanlar, bir ağacın altında, sonuna kadar Hz. Peygamberi destekleyeceklerine biat ettiler. Bu biat, Rıdvan Biatı olarak bilinir. Kur'ân-ı Kerîm bu biattan şöyle söz etmektedir:

Şüphesiz Allah, ağaç altında sana bîat ederlerken inananlardan hoşnut olmuştur. Gönüllerinde olanı bilmiş, onlara huzur, güven duygusu vermiş ve onlara yakın bir fetih*

⁹⁹⁶ Âl-i İmrân suresi, 96.

* Âyetle sözü edilen fetih, Hudeybiye barışından hemen sonra gerçekleşen Hayber'in fethi olayıdır. Daha sonraki âyetlerde sözü edilen ganimetler de burada elde edilen ganimetlerdir.

ve elde edecekleri birçok ganimetler nasip etmiştir. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.⁹⁹⁷

Daha sonra Hz. Osman, sağ salım Mekke'den döndü. Mekkeliler elçi olarak Süheyl b. Amr'ı göndermişlerdi. Orada bir anlaşma yapıldı ve anlaşma metnini Hz. Ali yazdı.⁹⁹⁸

Hicretin yedinci yılında Hudeybiye Anlaşması gereği yüzü atlı olmak üzere iki bin müslüman kurbanlıklarıyla birlikte Kâbe'yi ziyaret için yola çıktı. Müslümanlar yaklaşınca Mekkeliler şehirden dışarı çıktı. Bilal-i Habeşî ilk defa Kâbe'de ezan okudu ve iki bin müslüman Peygamber'in arkasında namaz kıldı. Üç gün sonra ziyareti bitirip geri döndüler. Hudeybiyye Anlaşmasının müşrikler tarafından bozulması üzerine Mekke'nin fethine karar verildi. Gizli olarak savaş hazırlıklarına başlayan Hz. Peygamber, müslüman olan civar kabîleleri de Medine'ye davet etmişti. Hicretin sekizinci yılı Ramazan ayında 10.000 kişilik İslâm ordusu Mekke'yi fethetmek üzere yola çıktı. Yolda Hz. Peygamber'in amcası Abbas'a rastladılar. O da müslüman olmaya karar vermiş ve ailesiyle Medine'ye gidiyordu. Peygamber ona "Ben peygamberlerin sonuncusuyum, sen de muhacirlerin sonuncususun" demişti. Ailesini Medine'ye gönderen Abbas da sefere katıldı. Hz. Peygamber, Allah'ın evinin bulunduğu Mekke'ye kan dökmeden girmek istiyordu. Mekke yakınında konakladılar. Mekkelilerin reisi Ebu Süfyan da oraya kadar gelmişti. Gönülsüz de olsa İslâm'ı kabul etmek zorunda kaldı. Ertesi günü Mekkelileri toparlayarak "Kabe'ye sığınan kurtulacak, kendi evinde kalan kurtulacak, Ebu Süfyan'ın evinde kalan kurtulacak" diye ilan etti. Bütün heybet ve ihtişamıyla İslâm ordusu tekbir sesleriyle Mekke'ye girdi. Hz. Peygamber, Kabe'yi tavaf ettikten sonra fetih hutbesi okudu. Yıllardır müslümanlara kan kusturan, onları memleketlerinden süren Mekkeliler affediliyordu. Hatta müslümanlar, yağmalanan evlerine ve mallarına bile bakmıyorlardı. Hakk'ın Resulü, görevlendirildiği tevhid dini gereği Kabe'yi putlardan temizledi ve şu âyeti okudu: "Hak geldi bâtil zâil oldu. Bâtil zaten zâil olmaya mahkumdur."⁹⁹⁹

⁹⁹⁷ Fetih suresi, 18-19.

⁹⁹⁸ Hudeybiye Anlaşması'nın maddeleri şunlardır: 1. Müslümanlar bu sene Mekke'yi ziyaret etmeksizin geri dönecekler. 2. Gelecek sene Mekke'yi ziyaret edecekler, fakat orada üç günden fazla kalamayacaklar. 3. Müslümanlar silahsız gelecek, yanlarında bulunan kılıçları kınında olacak. 4. Müslümanlar, Mekkelilerden hiçbirini yanlarında götürmeyecek, Medinelilerden Mekke'de kalmak isteyenler kalabilecek. 5. Mekkelilerden biri müslüman olup Medine'ye sınırsa geri verilecek; müslümanlardan biri Kureys'e teslim olursa geri verilmeyecek. 6. Arap kabîleleri ne tarafı isterlerse katılabilecekler. Bkz. Berki ve Kesioğlu, s. 330.

⁹⁹⁹ İsrâ suresi, 8.

Mekkeliler de birer birer gelip Hz. Peygamber’e biat ettiler. Hz. Bilâl, Kâbe’nin damına çıkarak ezan okudu.¹⁰⁰⁰

Şimdi ensâr için bir endişe kalmıştı. Hz. Peygamber, kendi memleketine kavuştuktan sonra burada kalacak mı, yoksa kendileriyle birlikte Medine’ye dönecek mi? Fakat Hz. Muhammed, “Ben sizin memleketinize hicret ettim, hayatım da ölümüm de sizin aranızda olacak” sözüyle onları bu endişeden kurtarmıştı.

İslâmiyet geniş bir alana yayılmış, bu civardan şirkin kökü kazınmıştı. Tevhid inancı her yana hakim olmaya başladı. Hz. Peygamber’in, tebliğ ettiği tevhid inancının ilkelerini son bir kez daha geniş kalabalıklara ilan etmesi, tevhidi pekiştiresi gerekirdi. Bunun için haccdan daha münasip bir fırsat bulunamazdı. Allah’ın Resulü, hacc hazırlıklarına başladı. Bunu bütün müslümanlara duyurdular. Peygamber’le birlikte hacca gitmek isteyenlerin sayısı 100 bini bulmuştu. 25 Zilkade Cumartesi günü Medine’de ihram giyilip Lebbeyk* sesleri arasında yola çıkıldı. Zilhicce’nin dördünde Mekke’ye ulaştılar. Cahiliye döneminde de hacc yapıldı, ancak Hz. İbrahim’in ihdas ettiği tevhid dininin ilkeleri, haccın uygulama biçimi bozulmuştu. Hz. Peygamber, her ikisini de yerli yerine oturtmaya çalışıyor, işin doğrusunu bizzat gösteriyordu. Arafat’ta meşhur devesi Kasva üzerinden 114 bin kişilik hacı topluluğuna Vedâ Hutbesi’ni okudu. Bu hutbede İslâm’ın ilkeleri ortaya konuluyor, cahiliye âdetlerinin terki isteniyordu (9 Zilhicce 10).¹⁰⁰¹ Hazret-i Resulullah, Arafat’ta iken Cebrail, Kur’ân’ın son âyetini de vahyetmişti:

¹⁰⁰⁰ Berki ve Kesioğlu, s. a.g.e., 365-379.

* Telbiye, “davate icabet etme, birinin emrine cevap verme” anlamına gelmektedir. İhramın şartlarından sayılan telbiye adı verilen dua “Lebbeyk...” sözleriyle başlamaktadır. Hacc ve umre yapacak müslümanların ihrama girdikten sonra söylemeye başladıkları bu dua ve anlamı şu şekildedir: “Lebbeyk Allâhümme lebbeyk lebbeyk lâ şerîke leke lebbeyk inne’l-hamde ve’n-ni’mete leke ve’l-mülk lâ şerîke lek” (Rabbim! Davetine sözüm ve özümle tekrar tekrar icabet ettim, emrine boyun eğdim. Rabbim! Senin davetine icabet boynumun borcudur. Senin eşin ve ortağın yoktur. Rabbim! Bütün varlığımla sana yöneldim; hamd senin, nimet senin, mülk senindir. Senin eşin ve ortağın yoktur). Bkz. Salim Ögüt, “Telbiye”, *DİA*, 2011, C. 40, s. 396-397.

¹⁰⁰¹ Vedâ Hutbesi: Ey insanlar! Bilmiyorum, belki de bugünden sonra burada sizinle bir daha buluşamayacağım. Allah’ın rahmeti bugün sözümü işitip onu iyice kavrayanların üzerine olsun! Benim bu sözlerimi burada bulunanlar bulunmayanlara bildirsin. Olabilir ki bildirilen kimse burada bulunandan daha iyi anlar ve itaat eder. Ey insanlar! Biliniz ki rabbiniz birdir, atanız da birdir. Bütün insanlar Âdem’den gelmiş, Âdem de topraktan yaratılmıştır. Arabın Arap olmayana, Arap olmayanın Araba, beyazın siyaha, siyahın da beyaza hiçbir üstünlüğü yoktur. Allah katında üstünlük ancak takvâ ileidir. Biliniz ki bu şehriniz Mekke, bugününüz arefe ve bu ayınız zilhicce nasıl mukaddes ve dokunulmaz ise mallarınız ve canlarınız da aynı şekilde dokunulmazdır. Câhiliye devrindeki her türlü ribâ kaldırılmıştır, ayağımın altındadır. Fakat anaparanız sizindir. Ne haksızlık edin ne de haksızlığa uğrayın. Kaldırdığım ilk faiz amcam Abbas b. Abdülmuttalib’in faizidir. Câhiliye devrinin kan davaları da kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan davası akrabalarımın Rebîa b. Hâris b. Abdülmuttalib’in oğlu Âmir’in kan davasıdır. Ey insanlar! Kadınların haklarına riayet etmenizi ve bu hususta Allah’tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları Allah’ın emaneti

Bugün sizin için dininizi kemâle erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim.¹⁰⁰²

Müslümanlar bu âyetle Hz. Peygamber'in dünyadaki risâlet görevinin sona erdiğini anlamışlardı. Peygamber'in görevi tevhid dinini tebliğ etmektir. Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği dinin kemâle erdiğini söylediğine göre, Peygamber'in ayrılma zamanı gelmiş demektir.

Hicretin on birinci yılında Yemen'de Esved el-Ansî adında birisi peygamberlik iddiasıyla ortaya çıktı. Hz. Peygamber elçi göndererek onu İslâm'a davet etti. Medine'ye gelerek müslüman olduğunu söyleyen Müseyleme (Müseylemetü'l-Kezzâb), memleketine dönünce Peygamberlik iddiasıyla ortaya çıktı. Hz. Peygamber bir mektup yazarak ona Amr b. Ümeyye'yi gönderdi ve İslâm'a davet etti.¹⁰⁰³ Müseylemetü'l-Kezzâb, yazdığı cevabî mektupta dünyayı paylaşmaktan söz ediyordu. Hadise Hz. Ebu Bekir'in hilâfetine kadar sürdü.

olarak aldınız. Onların namus ve iffetini Allah adına söz vererek helâl edindiniz. Dikkat edin! Sizin kadınlar üzerinde hakkınız olduğu gibi onların da sizin üzerinizde hakları vardır. Sizin onlar üzerindeki hakkınız iffet ve namuslarını korumalarıdır. Kadınların sizin üzerinizdeki hakları geleneklere uygun biçimde yiyecek ve giyeceklerini sağlamanızdır. Kadınlar hususunda Allah'tan korkun ve onlara en iyi şekilde davranın. Ahabim! Bugün şeytan sizin şu topraklarınızda yeniden saltanat ve nüfuz kurma ümidini ebediyen kaybetmiştir. Fakat size yasakladığım şeyler dışında küçük gördüğünüz şeylerde şeytana uyarmanız bu da onu sevindirir ve cesaret verir. Sözümü iyi dinleyin ve belleğin. Müslüman müslümanın kardeşidir. Bir müslümanın malı rızası olmadan diğer bir müslümana helâl olmaz. Sakın zulmetmeyin. Herkes ancak kendi işlediği suçtan sorumludur. Baba oğlunun, oğul da babasının suçundan sorumlu tutulamaz. Allah her vârisin mirastan payını tayin etmiştir. Artık bir vârisin diğer mirasçıları mahrum edecek şekilde vasiyette bulunulması helâl değildir. Çocuklar babalarından başkasına nispet edilemez. Ödünç alınan şeyler sahibine geri verilmelidir. Yararlanılmak üzere alınan şeyler de sahiplerine iade edilmelidir. Borçlar ödenmelidir. Birinin borcunu üstlenen kefil de o borcu ödemelidir. Kimin yanında bir emanet varsa onu sahibine iade etsin. Rabbiniz olan Allah' tan sakının, O'na kulluk edin. Beş vakit namazınızı kılın. Ramazan ayında oruç tutun, hac ibadetini yerine getirin, mallarınızın zekâtını gönül hoşluğuyla verin. Yöneticilerinize Allah'ın kitabına uydukları sürece itaat edin ve böylece rabbinizin cennetine girin. Benden sonra küfre ve sapkınlığa düşüp birbirinizin boynunu vurmeyin. Benden sonra hiçbir peygamber gelmeyecektir. Ey müminler! Size iki emanet bırakıyorum. Onlara sınırsız sarıldığınız takdirde bir daha asla yolunuzu şaşırırmazsınız. Bunlar Allah'ın kitabı Kur'ân ve Peygamberinin sünnetidir (veya Ehl-i beyti). Daha sonra Resûlullah, "Ey insanlar! Yarın beni sizden soracaklar. O zaman ne diyeceksiniz?" deyince ashap, "Allah'ın risâletini tebliğ ettin, görevini yaptın, bize nasihatle bulundun diye şahitlik ederiz" dediler. Bunun üzerine Resûlullah, şehâdet parmağını semaya doğru kaldırdı, sonra da insanlara doğru çevirip indirerek, "Şahit ol yâ rab, şahit ol yâ rab, şahit ol yâ rab!" dedi. Vedâ Hutbesi hadis kaynaklarının çoğunda yer almaktadır. Bkz. Bünyamin Erul, "Vedâ Hutbesi", *DİA*, 2012, C. 42, s. 591-593; Berki ve Kesioğlu, *a.g.e.*, s. 430-431.

¹⁰⁰² Veda Hacı sırasında Arafat'ta bu âyetin inişinden sonra, Hz. Peygamber ancak 81 veya 82 gün yaşamıştır. En son inen hüküm âyeti budur. (*Kur'ân-ı Kerîm Meâli*)

¹⁰⁰³ Hanîf kabîlesinin reisi olan Müseyleme, Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hicrî 12 yılında, Hz. Ebu Bekir'in hilâfeti zamanında Halid b. Velid kumandasındaki İslâm ordusuyla ortadan kaldırıldı. Yemâme Savaşı olarak bilinen bu savaşta çoğu hafız olmak üzere müslümanlar çok kayıp vermiştir. Bkz. Ahmet Önkâl, "Müseylemetü'l-Kezzâb", *DİA*, 2006, C. 32, s. 90-91.

Hastalanan İslâm Peygamberi, 13 Rebû'l-evvel 11 (8 Haziran 632) Pazartesi günü ruhunu Hakk'a teslim etmiştir.

Başta Hz. Ali olmak üzere Peygamber'in yakınları, Hz. Peygamber'in naaş, kefen ve defin işleriyle uğraşırken Ensar'dan bazı kimselerin Sa'd b. Ubâde'nin Sakîfe'sine (toplantı yeri) toplanmış, müslümanların yeni reisinin kim olacağı konusunu görüşmeye başlamışlardı. Bunu haber alan Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer aceleyle Sakîfe'ye koştular. Karşılıklı konuşmaların ardından Hz. Ömer, Ebu Bekir'in elini tutarak biat ettiğini açıkladı. Bunu gören sahabe de biat ettiler. Hz. Ali ve Peygamberin yakınları, cenaze işleriyle uğraştıklarından bu seçim işine katılamamış ve olayı bir oldubitti olarak değerlendirmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Ali bir süre biat etmekten uzak kalmıştır.

Hazret-i Muhammed (sav), Hazret-i Âdem'den beri bütün peygamberler tarafından tebliğ edile gelen tevhid inancını tekrar ayağa kaldırdı. Allah'tan ilahî vahiyle aldığı mesajları eksiksiz tebliğ ettiği gibi yirmi üç yıllık yaşantısıyla örnek oluşturdu. Allah, Kur'an-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır:

Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve âhiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin.* Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir.¹⁰⁰⁴

Bu âyet, Peygamber'e itaati emrettiği gibi karar verilemeyen bir meselenin halli için Kur'an-ı Kerîm'e ve Hz. Peygamber'in hadîslerine bakılmasını tavsiye ediyor. Çünkü "O, nefis arzusu ile konuşmaz."¹⁰⁰⁵ Öyleyse müslümanlara düşen görev şu âyetin manasına uygun hareket etmektir:

Şüphesiz Allah ve melekleri, Peygamber'e salât ediyorlar.** Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selâm edin.¹⁰⁰⁶

Sonuç olarak denilebilir ki İslâm Peygamberi (sav)'nin amacı, kendisinden önceki peygamberlerin hedefi olan tevhid inancını bütün insanlara duyurmaktır. Hz. Peygamber, tevhid inancıyla birlikte adaleti de gerçekleştirmek istiyordu. O; renk, dil, ırk gibi

* Allah ve Resûlüne arz etmekten maksat, meselelerin Kur'an ve Sünnete göre çözüme kavuşturulmasıdır. (*Kur'an-ı Kerîm Meâli*)

¹⁰⁰⁴ Nisâ suresi, 59.

¹⁰⁰⁵ Necm suresi, 3.

** Peygambere Allah'ın salât etmesi, rahmet etmesi; meleklerin salât etmesi, şanının yüceltilmesini dilemeleri; müminlerin salât etmesi ise, dua etmeleri anlamını ifade eder. (*Kur'an-ı Kerîm Meâli*)

¹⁰⁰⁶ Ahzâb suresi, 56.

farklılıklar gösterebilir de bütün insanların eşit olduğunu, insanların sadece takvada birbirlerinden üstün olabileceklerini belirtiyordu. Söylediklerini hayata geçirebilmek için kurduğu Medine Site Devleti'nin temellerini tevhid ve adalet üzerine bina etmişti. Parçalanmış ve kabîlelere ayrılmış Hicaz Yarımadası'ndaki insanlardan bir "ümme" oluşturmuştu. Bir tarağın dişleri gibi olan bu ümme, bütün insanlığı içine alacak kadar genişti. Çünkü Hz. Muhammed (sav)'in mesajı cihanşümul bir mesajdı. Bu yüce insan, yirmi üç yıllık peygamberlik döneminde bunları eksiksiz olarak ortaya koyarak bu dünyadaki görevini tamamlamış oldu.

Mutasavvıfların Hz. Muhammed Anlayışları

Muhacir ve Ensârdan oluşan, Mekke'nin fethinden sonra sayıları artan ilk dönem müslümanları (sabahe), Hz. Muhammed'i bütün söyledikleri ve davranışlarıyla gözlerinin önünde görüyorlardı. Vakit geldiğinde birlikte namaz kılıyorlar, öğün geldiğinde birlikte yemek yiyorlar, yolculuk olduğunda hayvanlarına binip birlikte yola çıkıyorlar, istirahat zamanı birlikte dinleniyorlardı. Hz. Peygamber'de olağanüstülük arayanlara "De ki: Ben de ancak sizin gibi bir insanım. (Ne var ki) bana, 'Sizin ilâhınız ancak bir tek ilâhtır, diye vahyolunuyor'"¹⁰⁰⁷ âyeti gerekli cevabı vermekteydi. Âyet, Hz. Peygamber'in beşerî yönüne vurgu yapmakta, insan olduğunun hatırdan çıkarılmamasını istemektedir. Ancak âyetin devamı, insanlardan farkının "kendisine vahiy gelmesi" olduğuna işaret etmektedir. Ahkâf suresindeki "Ben sadece bana vahyedilene uyarım"¹⁰⁰⁸ âyeti, Peygamber'in yaşayışının denetim altında olduğunu, Allah'ın koyduğu sınırlara titizlikle riayet ettiğini bildirmektedir. Aynı âyetin devamında Peygamber'in görevi şöyle ortaya konulmaktadır: "Ben sadece apaçık bir uyarıcıyım."¹⁰⁰⁹ Buna göre kendisine gelen vahyi, hem insanlara tebliğ ediyor hem de örnek olarak hayatında tatbik ediyordu. O, ilahî vahyin ya da Kur'ân-ı Kerîm'in tecessüm etmiş bir suretiydi. "Peygamber size ne veriyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin"¹⁰¹⁰ âyeti gereği sahabe-i kiram, ellerinden geldiği kadar Peygamber'in izinden gitmeye çalışıyordu.

Hiz. Peygamber, ibadetler konusunda oldukça titiz davranmaktaydı. Sahabe içerisinde, Peygamber'in bütün söylediklerine riayet etmekle birlikte, ibadatlere düşkünlüğü

¹⁰⁰⁷ Kehf suresi, 110.

¹⁰⁰⁸ Ahkâf suresi, 9.

¹⁰⁰⁹ Ahkâf suresi, 9.

¹⁰¹⁰ Haşr suresi, 7.

önceleyen zâhid kimseler ortaya çıkmıştı. Hatta Hz. Osman döneminden itibaren siyasî karışıklıklar içerisinde kendilerini bu çalkantıların dışında tutarak ibadet ve zühdle meşgul olanlar bulunmaktaydı.

Mutasavvıflar, Hz. Muhammed konusuna kelâmcılardan daha farklı yaklaşmaktadırlar. Belki aynı şeyi başka yaklaşımla ve başka terimlerle ifade etmektedirler. Buna göre Allah'tan başka hiçbir şeyin mevcud olmadığı dönem için “Kenz-i Mahfî”¹⁰¹¹ (Gizli Hazine) ifadesi kullanılmaktadır. Mutasavvıflar, Hakk'ın isim ve sıfatlar olarak tecellîsini veya başka bir ifadeyle mevcudatın ortaya çıkmasını, Gizli Hazine'nin bilinmek istemesi ve bilinmeyi sevmesiyle izaha çalışmaktadırlar.

Gizli hazine'nin bilinmek istemesi meselesi diğer mutasavvıf şairlerin de ilgisini çekmiş ve şiirlerinde ele almışlardır:

Küntü kenzin perdesi senden açıldı 'âleme

Bu beyânî 'ilmi sensîñ iş delîl ü reh-nümâ¹⁰¹² (Nesîmî)

Zehî kenz-i hafî k'andan gelür her var olur peydâ

Gehî zulmet zühûr eyler gehî envâr olur peydâ¹⁰¹³ (Niyazî-i Mısırî)

Mutasavvıflar, Hakk Teâlâ'nın, henüz hiçbir şey mevcud değilken yarattığı ilk şeyin Nûr-ı Muhammedî olduğuna inanmaktadırlar. Yani Ahadiyyet mertebesindeki Zât-ı Mutlak'ın kendisini izhâr etmeye başladığı ilk mertebenin adı Nûr-ı Muhammedî'dir. Dolayısıyla bütün mevcudatın aslı ve menşei Nûr-ı Muhammedî veya başka ifadeyle Hakikat-i Muhammediyye'dir. Mevcudatın yaratılış sebebi ve gayesi budur. Bunu ortaya koymak üzere tasavvufî kaynaklarda zikredilen “Sen olmasaydın, sen olmasaydın, âlemleri yaratmazdım”¹⁰¹⁴ kutsî hadisi de bu hakîkate işaret etmektedir. Bu yüzden mutasavvıflar, varlık âlemini muhabbet ve marifet üzerine temellendirmektedirler.

Kur'ân-ı Kerîm'de “Allah, göklerin ve yerin nûrudur”¹⁰¹⁵ âyetine istinaden Allah, nûr olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca “Allah'ın yarattığı ilk şey nûrdur”¹⁰¹⁶ hadisinde

¹⁰¹¹ Gizli bir hazine idim, bilinmek istedim, mahlukatı yarattım. (Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2016; Meclisî, *a.g.e.*, C. LXXXIV, s. 199)

¹⁰¹² Ayan, *Nesîmî Divanı*, s. 69.

¹⁰¹³ Erdoğan, *a.g.e.*, s. 4.

¹⁰¹⁴ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2123.

¹⁰¹⁵ Nûr suresi, 35.

¹⁰¹⁶ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No: 827.

bildirilen nûr, bütün mevcudatın aslı olan Nûr-ı Muhammedî'dir. Hazret-i Âdem yaratıldığı zaman onda ortaya çıkan ve nesilden nesile intikal ederek nihayet asıl sahibini (Hz. Muhammed) bulan bu nûrdur. Kendisinden önceki peygamberler, sadece kendi kavimlerine gönderilmişken, âlemlere rahmet olan Hz. Muhammed, bütün insanlara hatta cinlere de gönderilmiştir. Yine Mirac'a yükseldikleri gece Mescid-i Aksâ'da bütün peygamberlerin ruhaniyetlerine imam olarak namaz kıldırmıştır. Sidre-i muntehâ'da da meleklerle imam olmuştur. Yani Hz. Muhammed (sav) cümle enbiyâ ve melâikeden üstündür. Bir adı Ahmed, bir adı Muhammed'dir. Dünya hayatına kendisinden önce gelenler Ahmed ismiyle selât ü selâm ettiler. Kendisinde sonra gelenler ise Muhammed ismiyle selât ü selâm ettiler. Henüz dünyayı şereflendirmeden önce ruhlar âleminde bulunduğu için Ahmed ismiyle övülmüştür. Çünkü Ahmed ismi, Muhammed isminden daha kısadır. Bu yüzden Îsâ (as), Ahmed ismiyle överek gelişini müjdelemiş ve Tevrat'ta da Ahmed ismiyle zikredilmiştir.¹⁰¹⁷

Türk edebiyatında Hz. Muhammed konusu özellikle işlenmektedir. Mevlid ve hilyeler gibi manzum ve mensur yazılan müstakil eserler bir yana divanlarda, mesnevîlerde tevhid ve münâcât türü kasîdelerin hemen ardından Hz. Muhammed için yazılan na'atler gelmektedir. Mutasavvıf şairlerimiz de şiirlerinde Hz. Peygamber'i tasavvufî yönden ele almaktadırlar:

Sen ol sultân-ı kevneynsiñ ki mañlûk

Senüñ medhüñde 'âcizler Muhammed

Giyüp hıl'at-i "levlâk"i boyuña

Düşüpdür sâye serviler Muhammed

Alur şems ü kamer nûrî yüzüñden

Saçuñ ve'l-leyl-i yeldâlar Muhammed

Kaşuñdur "kâbe kavseyni ev ednâ"

Derüñden açılır güller Muhammed¹⁰¹⁸ (Niyazî-i Mısırî)

¹⁰¹⁷ Bursevî, VII, 11a. Aktaran: Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, 3. Basım, İstanbul: Kapı Yayınları, 2007, s. 387.

¹⁰¹⁸ Erdoğan, *a.g.e.*, s. 42.

Nice takrîr edeyim vaşını ol şâhîñ kim

Aña vaşşâf ola Yâsîn ü mu‘arrif Tâ Hâ

Ey Fuzûlî reh-i şer‘iñi tut ol râh-beriñ

Bu tarîk ile dâlâletten özüñ eyle rehâ¹⁰¹⁹ (Fuzûlî)

Bir mutasavvıf olarak Fethü’l-Maârif, Hakk’ın Zât’ından başka gerçek varlığın olmadığına inanmaktadır. Bâtın isminin sahibi olan Allah’tır. Gayb-ı mutlak. Gizli bir hazine (küntü kenzen)dir. Bütün güzel isimlerin sahibidir. Zâhir isminin de sahibidir. Bu gizli hazine konumunda bulunan Zât-ı İlâhînin bilinmeyi sevmesi ve istemesi, onun Zâhir ismi, kendisi zâhir etmeyi gerektirmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’de “Allah göklerin ve yerin nûrudur”¹⁰²⁰ buyurulmuştur. Yani Allah kendisini nûr olarak nitelemektedir. Hazret-i Peygamber de “Allah, her şeyden önce Âdem suretinde ve Rahman suretinde, benim nûrumu yarattı”¹⁰²¹ buyurmuştur. Bu hadîs-i şerife istinaden Fethü’l-Maârif, ilk yaratılan şeyin Hz. Muhammed’in nûru¹⁰²² olduğunu bildirmektedir. Bu ilk nûr, bâtın olan Hakk’ın Zâhir ismiyle kendisini ilk izhâr edişi, vahdetten kesrete çıkışıdır.¹⁰²³

“Gizli bir hazine idim, bilinmek istedim, mahlukatı yarattım”¹⁰²⁴ hadîs-i kutsisini aktaran Fethü’l-Maârif, her şeyin aşk üzerine bina edildiğini, aşksız hiçbir şeyin zuhûra gelmeyeceğini söylemektedir.¹⁰²⁵ Hazret-i Peygamber, Allah’ın, “Ey Muhammed! Sen olmasaydın, felekleri yaratmazdım, on sekiz bin âlemi senin yüzün suyuna yarattım”¹⁰²⁶ buyurduğunu haber vererek “Gizli bir hazine”¹⁰²⁷ olan Allah’ın, muhabbet ve marifet için yaratmaya başladığını bildirmektedir. Fethü’l-Maârif, mevcudatın yaratılma sebebini, Hakk’ın sonsuz isim ve sıfatlarının zuhûr ve tecellîsi olarak düşünmektedir.

Filozoflar varlığı ikiye ayırırlar: Vâcib ve mümkün. Varlığı kendisinden olan ve hiçbir şeye muhtaç olmayan Vâcibü’l-vücut, Zât-ı Mutlak’tır. Bütün kemâl ona aittir. Buna göre

¹⁰¹⁹ Akyüz vd., *a.g.e.*, s. 133.

¹⁰²⁰ Nûr suresi, 35.

¹⁰²¹ Meclisî, *a.g.e.*, C. XI, s. 111.

¹⁰²² Aclûnî, *a.g.e.*, H. No: 827.

¹⁰²³ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 135b.

¹⁰²⁴ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2016; Meclisî, *a.g.e.*, C. LXXXIV, s. 199.

¹⁰²⁵ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 54a.

¹⁰²⁶ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2123.

¹⁰²⁷ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2016; Meclisî, *a.g.e.*, C. LXXXIV, s. 199.

her şey Hakk'ın bir tecellîsidir. Hakk, kendi mutlaklığını ve kemâlini görmek istediği için tecellî etmeye başlamıştır. Gayb-ı mutlak olan Hakk'ın ilk zuhûru, ilk taayyünü Nûr-ı Muhammedî'dir. Fethü'l-Maârif, Hz. Resulullah'ın "Allah, her şeyden önce Âdem suretinde ve Rahman suretinde, benim nûrumu yarattı"¹⁰²⁸ sözünü naklederek ilk zuhûr edenin Muhammedî nûr olduğunu bildirmektedir.¹⁰²⁹ "Âlemlere rahmet olarak gönderilen"¹⁰³⁰ Hz. Muhammed, bütün mevcudatın en mükemmeli ve en şerefliisidir. Hakk'ın kendisini izhâr etmek istediğinde ilk zuhûra gelen nûrdur. O, öyle bir cevherdir ki bütün mevcudat ondan yaratılmıştır ve onun sayesinde yaratılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de,

Onlar ki Allâh'ı ve elçilerini inkâr ederler, Allâh ile elçilerinin arasını ayırmak isterler, 'kimine inanırız, kimini inkar ederiz' derler; bu ikisinin (inanmakla inkarın) arasında bir yol tutmak isterler. İşte onlar gerçek kâfirlerdir. Biz de kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır.¹⁰³¹

buyurulmaktadır. Bu âyetlere istinaden Resulullah'ı Hakk'tan ayırmanın mümkün olmadığını belirten Fethü'l-Maârif, Resulü Hakk'tan ayrı kabul etmenin insanı küfre götüreceğini, çünkü "Lâ-ilâhe illallâh, Muhammedün Resulullâh"¹⁰³² sözünü bir hakikat saymayanın kâfir olacağını söylemektedir. Ona göre Hz. Peygamber, Hakk Teâlâ'dan ayrı bir varlık değildir.¹⁰³³

"Allah, yeri ve gökleri yaratmadan önce bin sene Tâ Hâ ve Yâ Sîn okudu."¹⁰³⁴ Hadisini nakleden Fethü'l-Maârif, âlem yaratılmadan önce Hazret-i Muhammed'in yaratıldığını, bu sebeple "Yâ Sîn" hitabına muhatap olduğunu söylemektedir. Çünkü ona göre Hz. Muhammed, kelâm-ı kadîm'dir. Kelâm da mütekellimin sıfatıdır. Sıfatsa mevsuftan ayrı düşünülmez.¹⁰³⁵

Fethü'l-Maârif, "Allah her şeyi ilmiyle kuşatmıştır"¹⁰³⁶ âyetiyle kast edilenin Hz. Muhammed (sav) olduğunu belirtmektedir. Hz. Muhammed (sav), Hakk'ın kadîm kelâmı (kûn)dür. Hz. Peygamber "İlk yaratılan şeyin kendi ruhu" olduğunu bildirmektedir. İnsanı

¹⁰²⁸ *Meclisî, a.g.e., C. XI, s. 111; Kütüb-i Sitte, C. X, s. 288.*

¹⁰²⁹ *Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 135b.*

¹⁰³⁰ *Enbiyâ suresi, 107.*

¹⁰³¹ *Nisâ suresi, 150-151.*

¹⁰³² *Kelime tevhid: Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed, Allah'ın resulüdür.*

¹⁰³³ *Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 158b.*

¹⁰³⁴ *Hadîs-i şerif.*

¹⁰³⁵ *Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 158b.*

¹⁰³⁶ *Talâk suresi, 12.*

canlı hale getiren o ruhtur. Ruhsa “Rabbimin emrindendir.”¹⁰³⁷ Bir kimse ruhu inkar edecek olsa, Peygamberi inkar etmiş olur, çünkü Rabbin emri olan ruh, Hz. Muhammed’dir.¹⁰³⁸ Kur’ân-ı Kerîm’in bildirdiği şekilde “kûn” (ol) diye hitap edildiğinde olan şey, mâ-i Muhammedî adı verilen temiz bir cevherdir. Bir süre böylece kaldıktan sonra Hakk’ın “Yâ Sîn!” (Ey insan, ey Muhammed) sözüne muhatap olmuştur.¹⁰³⁹ Nûr, ruh ya da akıl olarak da isimlendirilen bu ilk cevherin her şeyden önce yaratıldığını “Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi”¹⁰⁴⁰ âyet-i kerimesi de ortaya koymaktadır. Gökler ve yer, o cevherden yaratılmıştır.

Süleyman Çelebi’nin Vesiletü’n-Necat’taki ifadesi de buna benzemektedir:

Hağ Te’âlâ ne yaratdı evvelâ

Cümle mañlûğdan kim ol öñdin ola

Hem sebep olmış ola bu varlığa

‘İşğ ile dinleyeni Hağ yarlığa¹⁰⁴¹ (Süleyman Çelebi)

Fethü’l-Maârif, “Sen olmasaydın...”¹⁰⁴² hadîsine göre iki dünyanın da yaratılış sebebi, gelmiş ve gelecek bütün mevcudatın başlangıç ve menşei olan Hz. Muhammed’i en iyi anlayacak kişinin Hz. Ali olduğunu söylemektedir. Çünkü Peygamber, kendisini ilmin şehri olarak nitelerken Hz. Ali’yi o şehrin kapısı olarak nitelemektedir.¹⁰⁴³ İlim şehrine kapıdan gideceği muhakkaktır. Hz. Resulullah’ı anlamak isteyen kimsenin öncelikle Hz. Ali’yi anlaması gerekir. Çünkü noktanın sırtına vâkıf olan Hz. Ali’dir. Böylece şunu anlar ki Hz. Muhammed ilmin kendisidir. Kâinatın mebdî ve menşei olan “kûn” kelimesi olduğu için, kadîm kelâmdır, Yâ Sîn’dir. “Yâ Sîn” kelimesindeki “yâ” harfinin nidâ olduğundan harf sayılmayacağını belirten Fethü’l-Maârif, “sîn” harfinin zât’a işaret ettiğini söylemektedir.¹⁰⁴⁴ Muhammed ismi, Hakk’ın zâtıdır, bütün sıfatlarını kendinde toplamıştır. Beytullah, nasıl insanlar için hidâyet kaynağı ise, Hz. Peygamber de âlemlere

¹⁰³⁷ İsrâ suresi, 85.

¹⁰³⁸ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 94a.

¹⁰³⁹ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 135b.

¹⁰⁴⁰ Fussilet suresi, 11.

¹⁰⁴¹ Hüseyin Vassâf, *Mevlîd*, s. 63-64.

¹⁰⁴² Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2123; Hâkim, II, 615.

¹⁰⁴³ Ben ilmin/hikmetin şehriyim, Ali de kapısı. (Tirmizî, Menâkıb 73/4057; Hakim, H. No. 4612, 4613, 4614; Taberânî, XI/65; Aclûnî, *a.g.e.*, I/203).

¹⁰⁴⁴ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 60a.

rahmet ve hidâyetdir. Resulullah, Hakk'ın aynı, zâtının mazharı, Hakk'tır. “Kün” (كن) kelimesi ebced hesabıyla 20+50 = 70'tir. “Yâ Sîn” (يس) kelimesi de 60 + 10 = 70 olur. Bütün mevcudat “kün” emriyle yaratıldığı için “Yâ Sîn” diye hitap edilen Hz. Peygamber'in kendisidir.¹⁰⁴⁵ Zaten Allah da bu hakîkati insanların yüzüne hatlarla nakşetmiştir.

Fethü'l-Maârif, “Âdem su ile balçık arasında iken ben nebî idim”¹⁰⁴⁶ hadîs-i şerifinde çok ince manaların, önemli sırların gizlendiğini bildirerek şu açıklamaları yapmaktadır:

Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyuruyor: “Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz.”¹⁰⁴⁷ “Yeryüzünde bulunan hiçbir canlı yoktur ki, Allah, onun perçeminden tutmuş olmasın.”¹⁰⁴⁸ Hz. Peygamber ise şöyle buyuruyor: “Muhakkak ki Allah, Âdemi kendi suretinde yaratmıştır.”¹⁰⁴⁹ Başka bir âyette Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: “O, sizi bir tek nefisten yarattı¹⁰⁵⁰.” Burada zikredilen âyet ve hadîslerde kastedilen, âlemin tohumu, Âdem ataların atası, evliyânın nûru, hâtem-i enbiyâ, fahrü'l-enâm hazretleri ilk zuhûrda ezel ilmine kavuşmuş ve peygamberlik sırrına ulaşmış olup ilk ümmetlere ilahî ilmi öğretmiştir.¹⁰⁵¹

H. Muhammed, Âdem ile Havvâ'nın hakîkatini gözüyle görmüş gibi müşâhedeyle biliyordu. Bu yüzden “Oğul, babasının sırrıdır”¹⁰⁵² hadisini söylemiştir. Çünkü bu gerçekleri Hz. Muhammed'e bildiren Allah'tır. O yüzden Hz. Peygamber “Rabbimi Rabbim ile bildim”¹⁰⁵³ buyurmaktadır.¹⁰⁵⁴ Çünkü ona bilmediklerini Hakk Teâlâ öğretiyordu.

Hazret-i Cebrail, Hazret-i Hâtem-i Nübüvvete ilk vahiy olan “İkra” suresini mağarada riyazat halindeyken getirmiş ve şöyle söylemişti: “Oku Yâ Muhammed!”. O da “Okumam

¹⁰⁴⁵ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 95b.

¹⁰⁴⁶ Tirmizî, Menâkıb 1; Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2007, 2017; Meclisî, *a.g.e.*, C. XVI, s. 402/C.18, s. 278; Celaledin Suyutî, C. 2, s. 296. Tirmizî, “Hz. Âdem ruh ve ceset arasında iken” kaydıyla vermektedir. Tirmizi, Menakıb 1, (3613).

¹⁰⁴⁷ Âl-i İmrân 110.

¹⁰⁴⁸ Hûd suresi 56.

¹⁰⁴⁹ Hadîs-i şerif.

¹⁰⁵⁰ Zümer sûresi 6; Nisâ suresi 1; A'râf suresi 189.

¹⁰⁵¹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 17a-17b.

¹⁰⁵² Şa'rânî, 1/397; Ukberî, 1/156; Suyûtî, 1/20; Sehâvî, *Mekâsîdül-Hasene*, 1/706, 723 (1268, 1300); Aclûnî, *a.g.e.*, II/452 (2911).

¹⁰⁵³ Bu sözün mevzu olduğuna dair bkz. Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2012, s. 308.

¹⁰⁵⁴ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 108b.

yoktur” cevabını verince Cebrail “Yaratan Rabbinin adıyla...”¹⁰⁵⁵ sözlerini öğretti ve telkin eyledi.¹⁰⁵⁶

Buna göre Hz. Resulullah’a Kitab’ın âyetleri nazil olmuştur. “Onun bazı âyetleri muhkemdir, onlar ümmü’l-kitaptır.”¹⁰⁵⁷ Ümmü’l-Kitap, yani kitabın anası, esası anlamındadır. Hz. Peygamber’e de “ümmî” denmektedir. Bu anlamda Hz. Muhammed, nübüvvetin ve peygamberlerin anası, esası sayılmaktadır. Hz. Resulullah, “Ben Rabbimi mirâc gecesi genç delikanlı suretinde gördüm”¹⁰⁵⁸ buyuruyor. Hz. Peygamber gelinceye kadar bu sırlar gizli kalmıştı, o gelerek bu sırları izah etti. Beş havas diye bilinen Fâtiha, nokta, ruh, Âdem ve Havvâ’nın bu şekilde anlaşılması gerekmektedir.¹⁰⁵⁹

Fethü’l-Maârif, Hz. Peygamber’in cesedinin diğer bütün cesetlerin ruhu olduğunu söylemektedir. Ona göre gökteki ve yerdeki bütün unsurları ayakta tutan Peygamber’in cesedidir. Onlarda tasarrufta bulunmak Hz. Peygamber’e aittir. Çünkü Allah’ın, “De ki: Ben de sizin gibi bir insanım”¹⁰⁶⁰ âyeti, diğer insanlarla benzerliğe işaret ederken âyetin devamındaki “Yalnız bana vahyediliyor”¹⁰⁶¹ ifadesi, bütün vücutların başvurduğu bir makam olduğuna işaret etmektedir.

Kur’ân’ın gerçek muhatabı olması dolayısıyla mukattaat harflerinin de Hz. Peygamber’e hitap ettiğini söyleyen Fethü’l-Maârif, Allah, “Sen olmasaydın, felekleri yaratmazdım”¹⁰⁶² dediğine göre bütün mevcudatın hem sebebinin, hem kaynağının Hz. Peygamber olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla “kûn” emri, yani Peygamber olmasaydı, Kur’ân-ı Kerîm de bilinmezdi demektedir. Ümmü’l-kitap (Kitab’ın anası) sırrı da onunla bilinmektedir. Çünkü Hz. Peygamber’e de “nebiyyü’l-ümmî” denmektedir. Buradaki “ümmî” kelimesini Fethü’l-Maârif, “bir şeyin aslı, anası” anlamında kullanmaktadır. Buna göre mevcudatın aslı, anası Hz. Peygamber’dir.¹⁰⁶³ Bir hadîs-i şerifte, “Ben, ruhların babası ve eşyanın anasıyım”¹⁰⁶⁴ buyurulmaktadır.

Hz. Peygamber ile Ramazan orucu arasında da ilişki kuran Fethü’l-Maârif, Ay’ın dolunay halinin Hz. Peygamber’i gösterdiğini söyler. Ona göre Peygamber’in cemâli, Hakk’ın

¹⁰⁵⁵ Alak suresi, 1-2.

¹⁰⁵⁶ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 64b.

¹⁰⁵⁷ Âl-i İmrân suresi, 7.

¹⁰⁵⁸ Tirmizî, Tefsir, Sad 38; İbn Hanbel, 5/367; Dârimî, Rüyâ, 12.

¹⁰⁵⁹ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 56b-57a.

¹⁰⁶⁰ Fussilet suresi, 6.

¹⁰⁶¹ Fussilet suresi, 6.

¹⁰⁶² Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2123.

¹⁰⁶³ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 56b.

¹⁰⁶⁴ Hadîs-i şerif.

kelâmının sırrı ve Hakk'ın zâtının cemâlidir. Bu yüzden Ay'ın günleri kadar oruç tutulmaktadır. Peygamberin sözlerini anlamayan kimse, Allah kelâmının sözlerini anlayamaz. Peygamber sözünün, Allah kelâmı olduğunu anlamayan, bu sözlerdeki sırları hiçbir zaman anlamaz.¹⁰⁶⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'in geçmiş ve gelecek bütün günahlarının bağışlandığı ve kendisine “apaçık bir fetih”¹⁰⁶⁶ verildiği bildirilmektedir. Peygambere verilen fetih, tesirlerde¹⁰⁶⁷ Hudeybiye Anlaşması veya Mekke'nin fethi biçiminde değerlendirilirken Fethü'l-Maârif, hakikatlerin fethedilmesi yorumunu yapmaktadır.

Fethü'l-Maârif, Peygamber'in mucizelerinden bazılarına da değinmektedir. Ona göre İslâm'ı tebliğ ettiği sıralarda Mekkeli müşrikler, Hz. Peygamber'i, kendileriyle kıyasladıkları için onu kahinlik, mecnunluk, şairlik ve sihirbazlıkla suçlamışlardı. Peygamber'in miraç, şakkü'l-kamer, taşın ve ağacın dile gelmesi gibi mucizelerini müşâhede ettikleri halde inanmaktan imtina edenler ise tam manasıyla kâfir olmuşlardır.¹⁰⁶⁸ Yine Cebrail, Peygamber'in göğsünü yarıp açmadıkça ahadiyyete ait vahyi vahidiyyete getirmemişti.¹⁰⁶⁹

Hz. Peygamber'in, “Evladımın vechini ziyaret eden, benim vechimi ziyaret etmiş gibi olur. Benim vechimi ziyaret eden de Allah'ın vechini ziyaret etmiş gibi olur”¹⁰⁷⁰ hadisini zikreden Fethü'l-Maârif, Resulullah'ın evladını ziyaret edenlerin Resulullah'ı, Resulullah'ı ziyaret edenlerin ise Hz. Allah'ı ziyaret etmiş sayılacaklarını, bunların hepsinin aynı hakikat olduğunu ifade etmektedir. Yine Peygamber, “Ben ve Ali bir nûrdanız”¹⁰⁷¹ derken, bir yerde de “Beni gören Hakk'ı görmüştür”¹⁰⁷² buyurmaktadır. Peygamber zamanında yaşayan kafirlerin de onu gördüğü tarzında bir itiraz vaki olacak olursa diyen Fethü'l-Maârif, “Sen onların sana baktıklarını görürsün, halbuki onlar görmezler”¹⁰⁷³ âyetiyle cevap vermekte ve inanmayanların, Peygamber'in hakîkî yüzünü

¹⁰⁶⁵ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 93b.

¹⁰⁶⁶ Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik. (Fetih suresi, 1)

¹⁰⁶⁷ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 5, s. 65.

¹⁰⁶⁸ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 50b-51a.

¹⁰⁶⁹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 91a-91b.

¹⁰⁷⁰ Hadîs-i şerif.

¹⁰⁷¹ İbn Bâbaveyh, *a.g.e.*, s. 157; Kummî, *a.g.e.*, C.II, s. 103.

¹⁰⁷² Aclûnî, *a.g.e.*, H. No 2482.

¹⁰⁷³ A'râf suresi, 198.

göremeyeceklerini belirtmekte ve görmekten muradın, maârif gözüyle görmek olduğunu söylemektedir.¹⁰⁷⁴

Sonuç olarak Fetul-Maârif, Allah’a ve Resulune inanmaktadır. Allah’ın, Resulullah vasıtasıyla insanlara gönderdiği Kur’ân-ı Kerîm’e de inanmaktadır. Zaten bu inanca sahip olanlara fırka-i nâciye denir. Resulullah’ın ümmetinden olabilmek için onun tavsiyelerini tutmak ve onun gittiği yoldan gitmek lazımdır. Ancak insanın kendisini tanıması ve Rabbini bilmesi için bazı sırların da farkında olması gerektiğini bildiren Fethü’l-Maârif, bütün mevcudatın aslının “kün” (kelime-i kadîm-i ilahî) olduğunun anlaşılmasını istemektedir. Çünkü göklerin ve yerin sırrı budur. Allah, ezeli ve yaratılmamış olan kelâm sıfatıyla bütün mevcudatı ihata etmektedir. İlk yaratılan Peygamber’in nûru ya da ruhu olduğuna göre Hakk’ın kelâmı, kendisini “kün” ile varlık alanına çıkarmıştır. Hz. Peygamber’in ruhu (kün), bütün kâinatı kuşatmıştır. Âdem ile Havvâ da o hakîkatten zuhûr etmişlerdir. Kâinat, ilahî sırların yazılı olduğu bir kitaptır. Bu ilahî kitabı bu şekilde okumayan, bu dünyada Rabbini tanımaktan mahrum kaldığı gibi öbür âlemde de Cemâlullah’tan mahrum kalacaktır.

İsrâ ve Mi’râc Hadisesi

Sözlüklerde “gece yola gitmek, yolculuk etmek veya yürümek” anlamına gelen “serâ” veya “esrâ” kelimesinden türetilen “isrâ”,¹⁰⁷⁵ Hazret-i Peygamber’in Mekke’deki Mescid-i Harâm’dan Kudüs’teki Mescid-i Aksâ’ya götürülüp oradan “semaya yükseltilmesi” şeklinde gerçekleşen hadiseyi anlatmaktadır. Bu hadisenin Mekke’den Kudüs’e kadar olan kısmına “isrâ hadisesi” denmekte, oradan semaya yükselme biçiminde gerçekleşen kısmına ise “mi’râc hadisesi” denmektedir. Mirac kelimesi ise “yukarı çıkma, yükselme” anlamına “urûc” kelimesinden türetilmiştir.¹⁰⁷⁶

Hazret-i Peygamber’in bir mucizesi olarak hicretten bir buçuk yıl önce gerçekleşen bu hadisenin birinci kısmı, yani isrâ hadisesi, Kur’ân-ı Kerîm’de şu şekilde verilmektedir:

¹⁰⁷⁴ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 160a-160b.

¹⁰⁷⁵ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 718.

¹⁰⁷⁶ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 992.

Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.¹⁰⁷⁷

Tefsirlerde ve siyer kitaplarında, miraç olayının, Mekke'de çok sıkıntılı dönem geçiren Hz. Resulullah'a, Allah'ın bir hediyesi olarak gerçekleştiği bildirilmektedir.¹⁰⁷⁸ Tefsirler, Necm suresinin ilk âyetlerini de miraç olayıyla ilişkilendirmektedirler:

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla... İndiği sırada yıldıza andolsun ki bu arkadaşınız ne sapıtmış ne de eğri yola gitmiştir. Kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır. O, kendisine indirilen vahiyden başka bir şey değildir. Onu, çok güçlü, üstün niteliklerle donatılmış biri öğretti. O, ufkun en yüce noktasındayken asıl şekliyle görüldü. Sonra yaklaştıkça yaklaştı. O kadar ki iki yay kadar, hatta daha yakın oldu. O, kuluna vahyini ilettili. Gözün gördüğünü kalp yalanlamadı.¹⁰⁷⁹

Tefsirler, bu âyetlerde yıldız olarak kast edilenin Ülker, Süreyya veya Şi'râ yıldızı olabileceği gibi o ana kadar vahiy yoluyla gelmiş Kur'ân âyetleri ya da Mirac'a yükselip geri dönmüş Hz. Peygamber'in olabileceğinden bahsetmektedirler.¹⁰⁸⁰ Cebrail'le ve Burak adı verilen binitle* gerçekleşen bu yolculuk, insan idrakinin ulaşabileceği son nokta olarak açıklanan "sidretü'l-müntehâ"ya kadar gerçekleşmiştir. Tasavvufî kaynaklarda Allah'a doğru yapılan yolculukta bir makam kabul edilen Sidretü'l-müntehâ'nın yanında "Cennetü'l-me'vâ"nın bulunduğunu¹⁰⁸¹ bize yine âyetler bildirmektedir. Oradan sonrasını Hz. Peygamber bizzat kendisi, arada bir vasıta olmaksızın gerçekleştirmiştir. Âyetin ifadesine göre Hz. Peygamber'in Allah'a yaklaşması, "iki yay mesafesi kadar, hatta daha da yakın"¹⁰⁸² bir notaya kadar olmuştur. Hz. Peygamber burada vasıtasız olarak vahiy aldığı gibi "Hiç kuşkusuz o, rabbinin âyetlerinden en büyüğünü görmüştü."¹⁰⁸³ Bu âyetlere istinaden Hz. Muhammed'in Cebrail'den üstün olduğu söylenmektedir. Yine Hz. Mûsâ, "Rabbim bana kendini göster"¹⁰⁸⁴ dediğinde "Rabbi dağa tecellî etmiş"¹⁰⁸⁵ bunun

¹⁰⁷⁷ İsrâ suresi, 1.

¹⁰⁷⁸ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 3, s. 458.

¹⁰⁷⁹ Necm suresi, 1-11.

¹⁰⁸⁰ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 6, s. 157-158.

* Mirac'a giderken Hazret-i Resulullah'ın kullandığı binitler hakkında kaynaklarda bazı bilgiler yer almaktadır. Mekke'den Kudüs'e kadar Burak (Cebrail'in atı da denmektedir) ile, Kudüs'ten Sidretü'l-Müntehâ'ya kadar Melek ile, Sidre'den Arş-ı A'lâ'ya kadar Refref ile gitmiştir. Bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 292.

¹⁰⁸¹ Me'vâ cenneti onun (Sidre'nin) yanındadır. (Necm suresi, 53)

¹⁰⁸² (Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar, yahut daha az oldu. (Necm suresi,)

¹⁰⁸³ Necm suresi, 18.

¹⁰⁸⁴ A'râf suresi, 143.

¹⁰⁸⁵ A'râf suresi, 143.

üzerine dağ parça parça olduğu gibi Hz. Mûsâ da bayılmıştı. Oysa miraç hadisesinde Hz. Peygamber'in müşâhede ettiği hakikatler dolayısıyla "Göz ne kaydı ne de hedefinden şaştı"¹⁰⁸⁶ âyeti, gerçekleri gördüğünü anlatmaktadır. Tefsirlerde yine görülen şeyin ne olduğu konusunda farklı bilgiler verilmektedir. Bazı kimselere göre âhirette müminler Allah'ı nasıl göreceklerse Hz. Peygamber, o şekilde rû'yet etmiştir. "Gözler O'nu idrak edemez, O gözleri idrak eder"¹⁰⁸⁷ âyetine istinaden bazıları rû'yetten kast edilenin, Cenab-ı Hakk'ı gözle görmek değil, Rabbü'l-âlemîn'e olan yakınlık biçiminde izah etmektedirler. Necm suresinin 18. ayetindeki "âyet-i kübrâ" (en büyük delil, en büyük alâmet)¹⁰⁸⁸ sözünü Elmalılı'nın da işaret ettiği üzere hakikat-i Muhammediyye olarak ele alıp makam-ı Muhammedî biçiminde açıklamanın uygun olacağı söylenmektedir.¹⁰⁸⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de Mekke'den Kudüs'e kadar olan kısım (isrâ) mekan isimleriyle açıkça bildirildiği halde, oradan "göklere yükselme" anlamındaki miraç kısmı, tevatür derecesindeki hadîs-i şeriflere dayandırılmakta ve tefsirler, bu hadîs-i şeriflere dayandırarak ilgili âyetleri yorumlamaktadır. Bu durumu göz önüne alan fıkıh kaynakları, isrâ kısmını reddetmenin bir müslümanı dinden çıkaracağı görüşündedirler.¹⁰⁹⁰ İslâm bilginlerinin, miracın gerçekleşmesi üzerine tereddütleri yoktur. Ancak bu olayın ruh halinde ya da rüyada gerçekleştiğini söyleyenler vardır. Genel kanaat uyanıklık halinde, ruh ve beden olarak gerçekleştiği yönündedir.¹⁰⁹¹ Yine miraç olayının birden çok defa gerçekleştiğine dair haberler de bulunmaktadır.¹⁰⁹²

Hadîslerde geçtiği şekliyle miraç mucizesi şöyle gerçekleşmiştir: Hazret-i Resulullah, Mekke'de evinde bulunduğu bir sırada ansızın evinin üzeri açılır ve içeriye Cebrail (as) girer. Peygamber'in göğsünü yararak içini boşaltır ve zemzem suyuyla yıkayarak kapatır. Sonra Peygamber'in elinden tutarak onu birinci kat semaya çıkarır. Dünya semasının kapısı açılır ve onun üzerine kadar çıkarlar. Orada Hz. Âdem'le karşılaşır, Âdem'in sağında ve solunda çocuklarının ruhları bulunmaktadır. İkinci kat semada Hz. Yahya ve Hz. Îsâ, üçüncü kat semada Hz. Yusuf, dördüncü kat semada Hz. İdris, beşinci kat semada Hz. Harun, altıncı kat semada Hz. Mûsâ ve yedinci kat semada Hz. İbrahim'le karşılaşır. Oradan Cebrail vasıtasıyla Sidretü'l-müntehâ'ya çıkarılır. Cebrail, orada

¹⁰⁸⁶ Necm suresi, 17.

¹⁰⁸⁷ En'âm suresi, 103.

¹⁰⁸⁸ Andolsun, o, Rabbinin en büyük alametlerinden bir kısmını gördü. (Necm suresi, 18)

¹⁰⁸⁹ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 6, s. 165.

¹⁰⁹⁰ Ebü'l-Müntehâ, *a.g.e.*, s. 35.

¹⁰⁹¹ Karagöz ve Diğerleri, *a.g.e.*, s. 443-444.

¹⁰⁹² Salih Sabri Yavuz, "Mi'râc", *DİA*, 2005, C. 30, s. 132-135.

ikisi batınî, ikisi zahirî olmak üzere dört nehir bulunduğunu, batınî olanların cennet nehri, zahirî olanlarınsa Fırat ve Nil nehirleri olduğunu söyler. Oradan Beytü'l-mamur'a yükseltilir. Orada Peygamber'e süt, bal ve şarap dolu kadehler ikram edilir. Hz. Peygamber sütü tercih etmiştir. Bunun üzerine Cebrail, "Bu aldığın fitrata uygundur, sen ve ümmetin bu fitrat üzeresiniz"¹⁰⁹³ buyurur. Sonra şehadet âleminin son noktası olan Sidretü'l-müntehâ'ya götürülür. Âlemlerin Rabbi'ne iki yay mesafesi veya daha da yakın bir noktaya yükselir. Sidretü'l-müntehâ'nın yanında Cennetü'l-Me'vâ vardır. Hz. Peygamber, cenneti ve cehennemi gözleriyle müşâhede etmiştir. Allah, miraçta İslâm ümmeti için 50 vakit namaz farz kılmıştı. Geri dönüşte Hz. Mûsâ'ya uğrarlar. Mûsâ, bu kadar namazı ümmetinin kılamayacağını söyleyerek Rabbine dönüp hafifletme istemesini tavsiye eder. Hz. Peygamber, Rabbin huzuruna giderek namazın hafifletilmesini ister. Her defasında 10 vakit hafifletilmiştir. Sonunda 5 vakit olarak farz kılınmıştır. Birkaç defa gidiş gelişten sonra tekrar Hz. Mûsâ'ya uğrar. Yine hafifletilme istemesini söylerse de Hz. Peygamber, bundan fazla hafifletme istemekten hicap edeceğini söyler. Böylece namaz beş vakte inerken elli vaktin sevabı baki kalır.¹⁰⁹⁴

Türk edebiyatındamirac hadisesini konu edinen çok sayıda mensur ve manzum eser kaleme alınmıştır. Yine divanlarda ve mesnevilerde mirac harisesi üzerinde durulmaktadır:

Cibrîl'i koyup Burâk'ı saldıñ

Tevhîd yolunda ferd kaldıñ

Ref' oldu saña hicâb-ı mâbeyn

Nüzhet-gehûn oldu "kâbe kavseyn"¹⁰⁹⁵ (Fuzûlî)

Başlasam mi'râcını tahkîke âb u tâb ile

Gevher-i şehvâr-ı gûş-ı Ümmühânîdir sözüm¹⁰⁹⁶ (Nef'î)

¹⁰⁹³ Buhârî, Tefsiru Sure-i İsrâ 1, Eşribe 12; Nesâî, Eşribe 41.

¹⁰⁹⁴ Buhârî, Bedü'l-halk 6, Enbiyâ 22, 43, Menâkıbü'l-Ensâr 41, 42; Müslim, İman, 264 (164); Tirmizî, Tefsir İnşirah 3343; Nesâî, Salat 1, (1, 217-218, 223-224).

¹⁰⁹⁵ Hüseyin Ayan, *Leylâ vü Mecnûn*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1981, s. 48.

¹⁰⁹⁶ Metin Akkuş, a.g.e., s. 47.

Tasavvufî kaynaklar üç kişinin miracından söz etmektedirler. Bunlardan Hz. İsa ikinci kat semaya kadar, Hz. İdris dördüncü kat semaya kadar çıkmış,¹⁰⁹⁷ Hz. Peygamber'se en yüksek makam olan arşın zirvesine kadar çıkmıştır.¹⁰⁹⁸ Çünkü Allah'ın sevgilisi (Habibullah) olan Hz. Peygamber, Sidretü'l-mühteâ ve yanındaki Cenntü'l-me'vâ'dan geçerek Kâbe Kavseyn (iki yay arası) makamından ileri Ev Ednâ (daha da yakın) makamına kadar ulaşmış tek kişidir. İslâmî anlayışa göre ne kendisinden önce bir kimse bu makama ulaşabilmiş ne de kendisinden sonra başka bir kimse bu makama ulaşabilecektir. *Niyazi-i Mısri Divanı Şerhi*'nde Hazret-i Resulullah'tan başkasının cismânî olarak miraç edemeyecekleri, ancak peygamberlerin ilmine vâris olan nebî ve velîlerin ruhanî olarak miraçlarının söz konusu olabileceği belirtilmektedir.¹⁰⁹⁹ Bayezid-i Bistâmî ve İbn Arabî gibi velîlerin miraç deneyimini yaşadıkları rivâyet edilmektedir.¹¹⁰⁰

Vahdetnâme'de miraç olayı Hazret-i Resulullah'ın bir mucizesi olarak kabul edilmekte şakkü'l-kamer, hurma kütüğünün dile gelmesi,¹¹⁰¹ şakkü'l-hacer gibi mucizeler arasında miraç olayına yer verilmektedir.¹¹⁰²

İslâm'ın şartlarından birisinin namaz olduğunu belirten Fethü'l-Maârif, Hazret-i Peygamber'in "Namaz ve zekat, müminin miracı ve cennetin anahtarıdır"¹¹⁰³ hadîs-i şerifini naklederek namazın mutlaka kılınması, zekatın da verilmesi gerektiğini, çünkü dinin bunlar üzerine bina edildiğini söylemektedir.¹¹⁰⁴ Mirac gecesi Hz. Peygambere elli vakit namazın farz kılındığını ve bu durumu Hz. Peygamber'in "Her gün ve gece için elli vakit namaz farz kılındı"¹¹⁰⁵ hadisiyle ifade ettiğini belirtir. Miraçla ilgili hadîslerde

¹⁰⁹⁷ Tirmizî, Tefsir, Meryem, 3156.

¹⁰⁹⁸ Ceylan, *a.g.e.*, s. 123.

¹⁰⁹⁹ Seyyid Muhammed Nur, *Mısri Niyazi Divanı Şerhi*, Mahmut Sadettin Bilginer (hızl.), İstanbul: Esmâ Yayınları, 1976, s. 73.

¹¹⁰⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 250.

¹¹⁰¹ Hicretten sonra Resulullah camide hutbe okurken bir hurma kütüğüne yaslanırdı. Sonradan bir marangoz minber yaptı. Hurma kütüğünü kaldırdılar. Resulullah minbere ilk çıktığında, terkedilmiş hurma kütüğünden ağlama inleme sesleri geldiğini sahabe işitip Resulullah'a anlattılar. Hz. Peygamber minberden inerek hurma kütüğünü teskin etti. Bkz. Muhammad Hamidullah, *a.g.e.*, C. 2, s. 127.

¹¹⁰² Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 50b.

¹¹⁰³ الصلاة معراج المؤمن Namaz müminin miracıdır. Vaaz ve nasihatlerde çok sık kullanılan bu sözün hadis olmadığına dair görüşler bulunmaktadır. Bkz. Hasan Kamil Yılmaz, Namaz Müminin Miracıdır, http://hasankamiliyilmaz.com/index.php?option=com_content&task=view&id=323

¹¹⁰⁴ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 81a.

¹¹⁰⁵ Buharî, Bed'ü'l-Halk: 6, Enbiyâ, 22, 43, Menakıbu'l-Ensâr, 42; Müslim, İman, 264 /164; Tirmizî, Tefsir, İnşirah 3343; Nesâî, Salat 1, /1, 217-218.

belirtildiği üzere Hz. Peygamber, bu elli vakit namazın hafifletilmesini isteyerek beş vakte indirmiştir. Namazın sırrına ermek gerekir, çünkü müminin miracı namazladır.

Fethü'l-Maârif'e göre Hz. Peygamber'in, "Allah, Âdem'i kendi sureti üzere ve Rahman suretinde yaratmıştır"¹¹⁰⁶ ve "Ben Rabbimi mirâc gecesi genç delikanlı (katat) suretinde gördüm"¹¹⁰⁷ hadîs-i şerifleri, Âdem'in yüzündeki yedi hattı müşâhede ettiği anlamına gelmektedir. Yüzdeki yedi hat, 28 ve 32 hattın alemleri (sembolü)dir. Fethü'l-Maârif, Hz. Peygamber'in, Rabbini Âdem ve Havvâ suretinde gördüğünü söylemektedir. Katat, genç delikanlı (yüzünde ümmî hatları bulunan genç kimse) anlamındadır. Ümmü'l-kitap veya Fâtihatü'l-kitap denmesi de bu sebeptendir. Çünkü Fâtiha yedi âyettir. Allah Kur'ân'da "Muhakkak Allah, her şeyi ilmiyle kuşatmıştır"¹¹⁰⁸ buyurmaktadır. Hz. Muhammed, Allah'ın kadîm kelâmı olan "kûn"dür. Âdem ise onun ilmidir. Bütün mevcudatı bu ilimle kuşatmıştır. Âdem (insan) olmasa, hiçbir şey bilinmez. Âdem, Hakk'ın Zât'ının mazharıdır. Allah bunu insanın yüzüne yedi hatla nakşetmiştir. Bu yedi hat, istivâsıyla birlikte düşünüldüğünde sekiz olur. Hazret-i Resulullah, miraçta kadîm ilahî kelime olan "kûn"ün, ilk yaratılan olarak kendisinin hakikatini görmüştür. Kûn, Hazret-i Muhammed'dir. Allah'ın ilmidir. İlim, Allah'ın sıfatıdır. Sıfat da mevsufun aynısıdır.

Fethü'l-Maârif'e göre sâlikin, anâsır-ı erbaa ve mevâlid-i selâse mertebelerinden maddeten ve manen terakkî edip şâbb-ı emred (genç delikanlı) suretini idrak ederek tam tecellîye ulaşması gerekmektedir. İnsanın kendisini maden mertebesinden, bitki mertebesine, bitkiden hayvan mertebesine ve hayvandan insan mertebesine yükseltmesi ve tecellîlere mazhar olması gerekir. Bu tecellîlere ulaşanlardan bazıları ene'l-hak, bazıları ene'r-resul, bazıları ene'l-mehdî demeye başlar. Yani zât, sıfat ve ef'ali kendi nefesine tahsis etmeye başlar. Bu mertebede ruh-ı Muhammedî'ye mazhar, sırr-ı Ahmedî'ye vâris, hâtemü'l-evliyâ olan maârif-i âlem tarafından kendisine Rabbanî nefes ile ruh ulaşırsa içine düştüğü vâdiden kurtularak vahdete erişir. Vahdete ulaştığında her varlıktan, her suretten zât'ın zuhûr ettiğine şahit olur. O zaman her yüzde görünenin, her kulakta işitenin, her dilde söyleyenin ve her gönülde saklı olan sırrın kime ait olduğunu bilir. "O, ilk ve sondur. Zâhir ve Bâtın'dır; O, her şeyi hakkıyla bilendir"¹¹⁰⁹ âyetinde işaret olunan sırma mazhar olur. Cem'ü'l-cem makamında fânî olur. Secde edenin secde edilenin,

¹¹⁰⁶ Meclisî, *a.g.e.*, C. XI, s. 111; Kuleynî, *a.g.e.*, C. IV, s. 342.

¹¹⁰⁷ Tirmizî, *Tefsir*, Sad 38; İbn Hanbel, V/367; Dârimî, *Rüyâ*, 12.

¹¹⁰⁸ Talâk suresi, 12.

¹¹⁰⁹ Hadîd suresi, 3.

zikreden zikredilenin, ibadet edenin ibadet edilenin aynı olduğunu fark eder. Seyr ü sülukün intihası olan bu noktaya mürşidin terbiyesiyle ulaşılır. Mürşidin kalbi, sâlikin miracıdır.¹¹¹⁰

Hazret-i Hatice

Hazret-i Muhammed'in eşi, Hazret-i Fâtıma'nın annesi olan Hazret-i Hatice, Kureyş kabîlesinden Hüveylid b. Esed'in kızıdır. Hazret-i Peygamber'le evliliğinden önce iki evlilik yaptığı halde eşlerinin vefatı üzerine kendisini çocuklarına adamıştır. Zengin olduğu için ticaret amacıyla Yemen, Suriye gibi uzak bölgelere kervanlar göndererek ticarî faaliyetlerde bulunuyordu. Akıllı ve zengin olduğu kadar, namusuna düşkün ve güzel olması sebebiyle kendisiyle evlenmek isteyenler çıkmasına rağmen hiçbirisiyle evlenmeyi kabul etmemiş, kendi işleriyle meşgul olmuştur. Evliliğinden önce Hazret-i Peygamber, onun adına ticaret kervanlarını Suriye'ye götürmüştü. Birbirlerini daha iyi tanıdıktan sonra aracılar vasıtasıyla evlenmeye karar verdiler ve dönemin âdetlerine göre evlendiler. O sıralar Hz. Muhammed 25 yaşında olmasına rağmen Hz. Hatice'nin 40 yaş civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu evlilikten Kâsım ve Abdullah isimli iki erkek, Zeynep, Rukiye, Ümmü Gülsüm ve Fâtıma isimli dört kızları dünyaya gelmiştir. Fâtıma, Hz. Ali ile evlenerek Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i dünyaya getirmiştir. Hazret-i Peygamber'in soyu, Hazret-i Fâtıma vasıtasıyla devam etmiştir. Hazret-i Hatice, peygamberliğin 10. yılında 19 Nisan 620 tarihinde vefat etmiştir.¹¹¹¹

Hazret-i Peygamber kadınlarla ilgili hadîs-i şeriflerinde şöyle buyurmaktadır:

(Âhiretin) en hayırlı kadını Meryem Binti İmrân'dır. (Dünyanın) en hayırlı kadını Hatice Binti Huveylid'dir.¹¹¹²

Erkeklerden pek çokları kemâle ermiştir. Kadınlardan ise İmrân'ın kızı Meryem, Firavun'un karısı Asiye, Huveylid'in kızı Hatice ve Muhammed'in kızı Fâtıma'dan başka kimse kemâle ermemiştir.¹¹¹³

Vahdetnâme'de On İki İmanın masumluğuna değinen Fethü'l-Maârif, 12 imam, 14 masum-ı pâk ile bir de masumların anneleri olarak Hz. Hatice ile Hz. Fâtıma'yı dahil etmek suretiyle sayıyı 28'e çıkarmaktadır. Böylece elde edilen sayı, Allah kelâmının

¹¹¹⁰ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 42a-42b.

¹¹¹¹ Sarıçam, a.g.e., s. 69.

¹¹¹² Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr 20, Enbiyâ 45; Müslim, Fezâilu's-Sahâbe 69, (2430); Tirmizî, Menâkıb 3887.

¹¹¹³ Müslim, Fezâilu's-Sahabe 70, (2431); Tirmizî, Et'ime 31, (1835).

yazıldığı harflerin sayısına denkleştirilmiş olmaktadır. Allah'ın kadîm kelâmı ise “kün” sözü olduğundan, varlıkların aslı ve anlamı bu 28 harften meydana gelmiştir.

Şia'da 12 imam masum kabul edilmektedir. Hazret-i Peygamber ve masum imamların annesi olan Fâtıma da masum sayılarak bu sayı 14' ulaşmaktadır. Bunlar 14 masum ve pak olan kimselerdir. *Câvidannâme*'de Şeyh Fazlullah, Mûsâ'nın 12 sahabîsi olduğuna, kendisi ve Harun'la birlikte 14 olduklarına; Hazret-i Îsâ'nın 12 Havarîsi, Îsâ ve Meryem'le 14 olduklarına işaretlerle Hz. Muhammed'in 12 imamının kendisi ve Fâtıma ile birlikte 14 olduklarını belirtmektedir.¹¹¹⁴ Bunlardan farklı olarak Muhammed ve Ali'nin bir olduğunu kabul eden Fethü'l-Maârif, 12 sayısını Hatice ve Fatıma ile 14'de tamamlamaktadır. Nesîmî gibi bazı şairler de Hz. Fatıma'nın masumiyetine değinmektedirler:

Fâtıma ma'sûm olupdur hem Hâdîce muhterem

Ma'den-i fâhrü'n-nisâdır menbâ-i hayru'n-nisâ¹¹¹⁵ (Nesîmî)

3.2.5. ÂHİRET

3.2.5.1. Âhiret

Âhiret kelimesi “son, sonra ve son gün” anlamlarına gelmektedir.¹¹¹⁶ “Âhir” kelimesi bazen “evvel” (ilk) kelimesinin, bazen de “vâhid” (bir) kelimesinin karşıtı olarak kullanılmaktadır. Bu anlamda “dârü'd-dünyâ” tamlaması “dünya yurdu ya da ilk yaratılış”, “dârü'l-âhire” ise “âhiret yurdu ya da ikinci yaratılış” anlamında kullanılmaktadır.¹¹¹⁷ İslâmî bir terim olarak “dünya hayatını takip eden, ona benzer fakat daha değişik ve ölümsüz bir hayattan, ebediyet âlemine ait çeşitli merhaleler ve haller” biçiminde ifade olunmakta ve bu manada Kur'ân-ı Kerîm'de 110 defa geçmektedir.¹¹¹⁸ İslâm'ın iman esasları arasında âhiret inancı önemli bir yer tutmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'in ifadesine göre âhirete inanmamak, insanı sapkınlığa düşürecektir:

¹¹¹⁴ Derviş Murtaza, *Cavidannâme –Dürr-i Yetim İsimli Tercümesi*, Fatih Usluer (hzl.), 1. Basım, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2012, s. 474.

¹¹¹⁵ Ayan, *Nesîmî Divanı*, s. 69.

¹¹¹⁶ Topaloğlu, Yılmaz ve Çelebi, *a.g.e.*, s. 247.

¹¹¹⁷ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 108.

¹¹¹⁸ Topaloğlu, Yılmaz ve Çelebi, *a.g.e.*, s. 247.

Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkar ederse tam manasıyla sapıtmıştır.¹¹¹⁹

İslâm'a göre geçici olan bu dünya hayatı bir imtihan yeridir. Âhiret ise yapılan amellere göre mükafat ya da ceza yurduudur. Akıl sahibi varlıklar, bu dünya hayatında yaptıklarından hesaba çekilecek ve ona göre inanıp iyi işler yapanlar, ebedî kalmak üzere cennete gönderilirken, inkarcılarsa ebedî kalmak üzere cehenneme gönderileceklerdir.

Fetü'l-Maârif, dünyayı âhiretin tarlası¹¹²⁰ kabul etmektedir. Bu tarlanın hazırlanıp âhiret için ekilip biçilmesi gerekmektedir. Burada ekilecek tarlanın hasadı öbür dünya içindir. Ancak dünyaya karşı beslenen aşırı sevgi, insanı âhiretten mahrum eder. Çünkü hadîs-i şerifte "Haris olan mahrum kalır"¹¹²¹ buyurulmaktadır. Bu sebeple dünyaya aşırı sevgi beslememek ve dünyayı terk etmek nebîlerin ve velîlerin davranışıdır. Hazret-i Peygamber, "Âhiret ehli olana dünya haramdır, dünya ehli olana da âhiret haramdır. Allah dostlarına ise her ikisi de haramdır"¹¹²² buyurmaktadır. Allah Teâlâ da Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır:

Kim âhiret kazancını isterse, onun kazancını artırırız. Kim de dünya kazancını isterse, ona da istediğinden veririz, fakat onun âhirette hiçbir payı yoktur.¹¹²³

Yukarıdaki hadîs-i şerif ve âyet-i kerîmeye göre marifetin peşinde olan Hakk ehlinin, Hakk'ın cemâlini müşâhede edebilmesi için dünyayı istemekten de âhireti istemekten de geçmesi gerekir. Peygamberlerin ve velîlerin sırrı budur. Dünyayı terk etmek Resulullah'ın davranışıdır, o yüzden tarîkatın tuttuğu yol olmuştur. Hazret-i Resulullah mağaraya çekilip uzlet halinde iken vuslat makamına, Hakk'ı müşâhede makamına ulaşmıştır. "Hüve hüve" denilen bu makamda ne mukarreb melek ne mürsel peygamber vardır. Hazret-i Ali'nin "Eğer perde açılrsa, yakînîm bundan ziyâde olmaz"¹¹²⁴ dediği makamdır.

Fethü'l-Maârif'e göre bâtın, zâhirin aynısıdır ve zâhirde ne varsa bâtında da aynısı vardır. Bu sebeple dünya (zâhir) var ise âhiret (bâtın) da vardır, yani âhiret, dünyanın aynısıdır. Ancak burada âhireti anlayıp göremeyen kimse, orada da göremeyecek, karanlık içinde

¹¹¹⁹ Nisâ suresi, 136.

¹¹²⁰ Aclûnî, H. No. 1320.

¹¹²¹ Hadîs-i şerif.

¹¹²² Aclûnî, a.g.e., H. No. 1314. Bazı kaynaklarda bu hadisin mevzu olduğu bildirilmektedir. Bkz. Yaşar Kandemir, a.g.e., s. 188.

¹¹²³ Şûrâ suresi, 20.

¹¹²⁴ Meclisî, a.g.e., C. 40, s. 153.

kalacaktır. Mürşit birdir, Hakk birdir; mabut birdir, maksut birdir. Hakk'tan başka maksudu olan şirk işlemiş olur ve onun maksadı mabudu olur. Hazret-i Ali, “Hakk'tan başka maksudu olan şirk işler, başka mabudu olan küfür işler” buyurmaktadır. Buna göre marifetullahı sahip olan Allah dostları (ehlullah), âhiret ehli olan kimseler, nefislerinin isteği için kimseye boyun eğmezler. Ehlullah diye Allah'ın kudretini bilen kimselere denir. Onlar, Allah'ın bildirmesiyle bilirler. Çünkü onlar Allah'ın sevgili kullarıdır. Allah'tan başka kimseye muhtaç değildirler. Hatta Hakk'tan aldıklarını halka dağıtırlar.

Bir kimse orucun, namazın, zekatın ve diğer dinî vazifelerin hakikatini, bu ibadetlerin Hazret-i Muhammed'in nutku olan 28 ve Âdem'in nutku olan 32 harfle ilgisini anlamasa Allah'ın yolundan habersiz olur. Böyle kimse bu dünyada cennet ve cemâlullah'tan mahrum kalacağı gibi âhirette de bunlardan mahrum kalacaktır.

Dünyanın geçiciliğini, dolayısıyla aşırı bağlanmanın doğru olmadığı fikrini Türk şairleri de şiirlerinde işlemektedirler:

İtibâr etme mülk-i dünyâya

İtibâr-ı ʿuluvv-i şândan geç

Ehl-i dünyânın olmaz âhireti

Ger bunu ister iseñ andan geç¹¹²⁵ (Fuzûlî)

Acı çek ister isen lezzet-i zevk-i ʿuqbâ

Telh-kâm olduğıçün maʿden-i dürdür deryâ

Yeridir deyu yerinde yeri terk eyler iseñ

Gökler el üzre tutarlar seni mânend-i semâ¹¹²⁶ (Hayâlî)

3.2.5.2. Kıyâmet

Kıyâm kelimesi sözlükte “kalkmak, dikilmek, ayakta durmak, bir işe azmetmek”¹¹²⁷ gibi anlamlara gelmektedir. Aynı kökten yapılan kıyâmet kelimesi ise dinî bir terim olarak

¹¹²⁵ Akyüz vd., *a.g.e.*, s. 155.

¹¹²⁶ Tarlan, *a.g.e.*, s. 89.

¹¹²⁷ Çağbayır, *a.g.e.*, C. 3, s. 2649.

dünya nizamının bozulması, dünya hayatının sona ermesi anlamında kullanılmaktadır. Bazen bu kelime, kıyâmetin kopmasıyla ortadan kalkan insan türünün dirilerek yeniden ayağa kalkması ve mahşere doğru yönelmesi (ba'sü ba'de'l-mevt) anlamında kullanılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de kıyâmet anlamına gelen başka kelimeler de geçmektedir: Es-sâ'at, el-vâkıa (kesin olarak meydana gelecek olay), el-hâkka (gerçekleşmesi kaçınılmaz olay), el-kâria (kâinatı oluşturan parçaların bir gürültü ile birbirine çarpması), es-sâhha (kulakları sağır edecek şekilde tiz ve yüksek bir sesin çıkması), el-gâşiye (varlıkları saran, örten olay), et-tâmmetü'l-kübrâ (büyük felaket).¹¹²⁸

Günün parçalarından biri anlamına gelen “sâat” kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de kıyâmet anlamına da kullanılmaktadır. “Sana kıyâmetin (saat) ne zaman kopacağını soruyorlar”¹¹²⁹ âyetinde saat, kıyâmet anlamındadır. Yine “Kıyâmet (saat) yaklaştı ve ay yarıldı”¹¹³⁰ âyetinde de saat kelimesi kıyâmet anlamındadır. Kıyâmeti ifade eden saat kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadîs-i şeriflerde üç şekilde kullanılıyor: 1. Sâat-i kübrâ (büyük kıyâmet): İnsanların hesaba çekilmek üzere diriltildikleri kıyâmet. 2. Sâat-i vustâ (orta kıyâmet): İnsanlardan bir neslin ölmesi anlamındadır. 3. Sâat-i suğrâ (küçük kıyâmet): Bir insanın ölümüdür. Bu anlama göre her insanın ölümü, kendisi için bir kıyâmettir.¹¹³¹

Kıyâmetle ilgili âyetler ve hadîslerde, kopma zamanına ilişkin bilgi yoktur. Hatta Kur'ân-ı Kerîm'de bu husus şöyle ifade ediliyor:

Sana kıyâmetin ne zaman kopacağını soruyorlar. De ki: “Onun bilgisi ancak Rabbimin katındadır. Onu vaktinde ancak O (Allah) ortaya çıkaracaktır. O göklere de, yere de ağır basmıştır. O, size ancak ansızın gelecektir.” Sanki senin ondan haberin varmış gibi sana soruyorlar. De ki: “Onun bilgisi sadece Allah katındadır. Fakat insanların çoğu bilmiyorlar.”¹¹³²

Âyetlerin ifadesine göre kıyâmetin ne zaman kopacağını kimse bilemez. Çünkü bunlar gayba ait bilgilerdir. Hadîs-i şeriflerde dikkatlerin kıyâmetin ne zaman kopacağından çok, müslümanların düşünce ve yaşantılarına çekildiği görülmektedir:

¹¹²⁸ Topaloğlu, Yılmaz ve Çelebi, *a.g.e.*, s. 251/252.

¹¹²⁹ A'râf suresi, 187.

¹¹³⁰ Kamer suresi, 1.

¹¹³¹ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 766-767.

¹¹³² A'râf suresi, 187.

“Allah Allah diyen bir kimsenin üzerine kıyâmet kopmayacaktır”¹¹³³ hadisini, müminlerin içini ferahlatacak bir haber olarak almak mümkündür. Yine de kıyâmet sahnelerini anlatan âyet-i kerimeler bulunmaktadır:

Sûr’a* bir defa üfürülünce, yeryüzü ve dağlar kaldırılıp birbirine bir çarptırılınca, işte o gün olacak olmuş (kıyâmet kopmuş)tur.¹¹³⁴

Sûr’a üfürme işi, İsrâfil adlı melek tarafından yapılacaktır. Rivâyetlere göre İsrâfil’in ilk üfürmesiyle Allah’ın istedikleri dışında bütün canlılar ölecek, ikinci üflenişte ise öldürülenler kaldırılarak mahşer yerinde toplanacak ve hesaba çekilecektir:

Sûr’a üflenir ve Allah’ın dilediği kimseler dışında göklerdeki herkes ve yerdeki herkes ölür. Sonra ona bir daha üflenir, bir de bakarsın onlar kalkmış bekliyorlar.¹¹³⁵

Diriltilip mezarlarından kalkan insanların toplandığı yer mahşer meydanıdır. İnsanların dünyada iken yaptığı amellerin hesaplanmasının ardından amel defterlerini sağından alanlar, cehennem üzerindeki sırat köprüsünden geçerek cennete giderler. Amel defterlerini sol taraftan alanlar sırat köprüsünü geçemeyip cehenneme düşerler.

A.A. Konuk, kıyâmeti ikiye ayırmaktadır: Küçük kıyâmet, büyük kıyâmet. “Kişi öldüğünde kıyâmeti kopmuştur”¹¹³⁶ hadîsine göre kişinin ölümü küçük kıyâmettir. Âlemin ölümü ise büyük kıyâmettir. Âlemin tamamı Âdem gibi, ilahî isimlerin görünme yeridir. Eceli gelen insan nasıl ölecekse, büyük insan olarak düşünülen âlem de eceli gelince mahvolacaktır.¹¹³⁷

Kıyâmet kelimesi, Türk edebiyatında da dünya hayatının tamamlanmasından sonra insanların dirilip kalkması anlamında kullanılmaktadır:

Şarsılır arz u semâ şanki kıyâmet kıparır

Böyledir tünd şitâb eylediğince ammâ¹¹³⁸ (Nef’î)

¹¹³³ Müslim, İman 234 (148); Tirmizî, Fiten 35 (2208).

* Hazret-i Resulullah (sav)’a Sûr’un ne olduğu sorulduğunda “Bu, içine üflenilen bir boynuzdur” cevabını vermiştir. (Ebû Dâvûd, Sünnet 24 (4742); Tirmizî, Kıyamet 9 (2432).

¹¹³⁴ Hâkka suresi, 13-15.

¹¹³⁵ Zümer suresi, 68.

¹¹³⁶ Aclûnî, a.g.e., II/279.

¹¹³⁷ Konuk, *Füsûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, s. 238.

¹¹³⁸ Metin Akkuş, a.g.e., s. 102.

Qaldı da'vâmız kıyâmet rûzunun aḥşamına

Sûre-i Şemsi bugün zûlmetle tefsîr etdi ḥaṭ¹¹³⁹ (Şeyh Gâlib)

Fethü'l-Maârif, kıyâmet kelimesini, kıyam etmek, ayağa kalkmak, toplanmak anlamına kullanmaktadır. Unsurlar âlemi, dört unsur adı verilen toprak, su, hava ve ateşin bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Bunlar arasında da bir hiyerarşi vardır. Buna göre toprak suya, su havaya ve hava ateşe benzemek ve dönüşmek istidadındadır. Bu unsurların da belirli bir düzen ve oran içerisinde toplanıp bir araya gelmesiyle madenler, bitkiler ve hayvanlar (mevâlid-i selâse) meydana gelmektedir. Bu üç varlık arasında hayvan, diğerlerinden daha üstündür. Hayvanlardan her birinde sevdâ, safra, balgam ve kan adı verilen sıvılardan birisi daha baskın bulunur. Bu unsurların bir araya gelip varlıkları oluşturmaya kıyâmet denir. Küçük, orta ve büyük biçiminde kıyâmeti üçe ayıran Fethü'l-Maârif, bu üç kıyâmet birbirine karışıp ayağa kalkmadıkça berzahtan, haşir ve neşirden kurtulmanın mümkün olmadığını ve Kur'ân-ı Kerîm'de kıyâmetin ardından "O gün yer başka bir yere, gökler de başka göklere dönüştürülür"¹¹⁴⁰ âyetinde kast edilen şeyin arz-ı beyzâ adı verilen insan-ı kâmil (âdem-i mana) olduğunu bildirmektedir. Onda da nefisle ilgili haşir olarak isimlendirilen küçük, orta ve büyük kıyâmet zâhir olur. Bunlardan birincisi cisimle, ikincisi ahlakla ve üçüncüsü ilimle ilgilidir. Bu sebeple kâmil insanın vücudu, bütün varlık âlemi için cilalı bir aynadır. İster gizli ister açık olsun, ister büyük ister küçük olsun, kâinatta mevcut olan her şey, kâmil insanın sîretinin sırrından ve vücudunun cevherinden görünmektedir. Bu yüzden Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'inde "Hiçbir yaş, hiçbir kuru şey yoktur ki apaçık bir kitapta olmasın"¹¹⁴¹ buyurmuştur. Yine Kur'ân-ı Kerîm'de "Herkesin yöneldiği bir yön vardır"¹¹⁴² âyeti de buna işaret etmektedir.

Vahdetnâme'de orta kıyâmetin; nefsin ıslahı, tabiatın ıslahı, ruhun ıslahı ve sırrın ıslahı olduğu bildirilmektedir. Rubûbiyyet sırrı, ulûhiyyet sırrı, irfan sırrı ve hakikat sırrı adı verilen bu dört sır bir vücut oluşturmaktadır. Bu vücudun ortaya çıkıp kaim olmasına insanî haşir ve orta kıyâmet denmektedir. Dört unsurun hakikati diye bildirilen dört

¹¹³⁹ Kalkışım, *a.g.e.*, s. 332.

¹¹⁴⁰ İbrâhim suresi, 48.

¹¹⁴¹ En'âm suresi, 59.

¹¹⁴² Bakara suresi, 148.

mertebe işte budur. Bu dört mertebenin ilmi anlamında “nefsini bilen Rabbini bilir”¹¹⁴³ denmektedir.¹¹⁴⁴

Üç kıyâmetin bir başka izahı da şöyle yapılmaktadır: Nefislerde fiillerin tecellîsi olan küçük kıyâmet, sıfatların tecellîsi olan orta kıyâmet ve zâtın tecellîsi olan büyük kıyâmet ile kâim olan ruhlar mahşerine, âdem-i manâ veya büyük felaket (tâmmetü’l-kübrâ) adı verilmektedir. Çünkü bütün nebîlerin ruhları ve diğer mukaddes ruhlar, Hâtemü’l-Enbiyâ sancağı altında toplanmaktadırlar. O sancağın taşıyıcısı da velîlerin şahı, tevhid kevserinin sakîsi Hz. Ali’dir. Öncekilerden ve sonrakilerden olup livau’l-hamd isimli sancağı taşıyanların, velîlerin önderi Hz. Ali’nin ilim ve irfanından feyizlenmedikçe haşır ve neşir berzahından kurtulması ve vicdanlara dahil olması mümkün değildir.¹¹⁴⁵ Hazret-i Resulullah, “Herkes kıyâmet günü, kendi cinsiyle haşrolur”¹¹⁴⁶ buyurmaktadır. Buna göre insanlar kıyâmet gününde sevdikleriyle haşrolacaklardır. Burada haşrolmak, Hz. Peygamber’in şeriatını ve Hazret-i Ali’nin tarîkatını anlayıp o şekilde inanmak anlamına gelmektedir.¹¹⁴⁷ Yine bir hadîs-i şerifte, “Allah, Âdem’i cuma günü yarattı. Kıyâmet saati de cuma günüdür”¹¹⁴⁸ buyurulmaktadır. Buna göre mevcudatın yaratılışı cuma günü olduğu gibi kıyâmet de cuma günüdür. Sura üfürölme, haşır ve neşir, hesap ve mizan cuma günüdür. Sıratın geçme, müslümanların cennete girişi ve Hakk’ın cemâlinin görülmesi cuma günüdür.

Kıyâmete metafizik anlamlar yükleyen şairler arasında Nesîmî de bulunmaktadır. O, “kün” sözüyle meydana gelen mevcudatı sadef içindeki inciye benzetir. Unsurların bir araya gelmesiyle de kıyâm gerçekleşmektedir. Nesîmî bir tuyuğunda şöyle söylemektedir:

Kâf u nûn ma’nîde külli ma’nîdir

Ya’nî kâf u nûn şadettir mâ’nîdür

Haşr u neşriñ şûru uş çalındı tûr

Kâmetiñ geldi kıyâmet şimdidür¹¹⁴⁹ (Nesîmî)

¹¹⁴³ Meclisî, *a.g.e.*, C. II, s. 32.

¹¹⁴⁴ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 44b-45b.

¹¹⁴⁵ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 45b.

¹¹⁴⁶ Buhârî, Edeb 96; Müslim, Birr 165, (2640); Ebû Dâvûd, Edeb 122, (5126); Tirmizî, Zühd 50, (2388).

¹¹⁴⁷ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 62b.

¹¹⁴⁸ Buhârî, Cuma 4; Nesâî, Cuma 4.

¹¹⁴⁹ Ayan, Nesîmî *Divanı*, s. 398.

3.2.5.3. Ölüm

Ölüm, bedenlerdeki canlılığın sona ermesi, canlı organizmaların hayatî fonksiyonlarını tamamlamasıdır. İnsanlarda bedeni oluşturan hücrelerin kendilerini yenileyememesi ve kalp, beyin gibi organların faaliyetlerinin durmasıdır. Dinî açıdan ölüm, hangi gerekçeyle olursa olsun, ruhun, birlikte yaşadığı bedeni bir daha dönmek üzere terk etmesidir. Kur’ân-ı Kerîm’de Allah, “Her nefis ölümü tadacaktır. Sizi bir imtihan olarak hayır ile de şer ile de deniyoruz. Ancak bize döndürüleceksiniz”¹¹⁵⁰ buyurmaktadır. Ruhun imtihanı, bu fanî dünyada bedenle birlikte olmaktadır. Bütün mevcudatın yaratıcısı olan Allah, hayatı yarattığı gibi ölümü de yaratmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de “O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır”¹¹⁵¹ buyurulmaktadır. İslâm’a göre ölüm, ruhun, dünya hayatını tamamlayıp bir başka hayata geçmesidir. Bu hayatta işlediklerine göre öbür hayatta mükafat veya ceza ile karşılaşacaktır.

Başka bir âlemde yaratılan ruh, kemâlini ve imtihanını tamamlamak üzere bu dünyaya gönderilmiş, dünya hayatını bu dünyaya ait unsurlardan oluşan bedenle birlikte geçirmektedir. Allah’ın kendisine takdir ettiği süre dolduğunda beden, ait olduğu yerde kalırken ruh, bir başka âlemde yaşamasına devam edecektir. Çünkü ruh, ölümsüzdür. Bu dünyada bedenle birlikteliği tamamlanan ruhu almak üzere dört büyük melekten birisi olan Azrail gönderilir. Azrail, ruhu alıp ait olduğu yere ulaştırır.

Şairlerimiz de ölümü, hayatın nihayete ermesi biçiminde ele almaktadırlar:

Yollarda kalur râh-rev-i Ka’be-i vaşluñ

“Ömr âhîr olur mevt irişür zâd yitişmez”¹¹⁵² (Bâkî)

Tasavvufta ilahî ruh ve nefs-i nâtika denilen ruhanî latîfenin en mukaddes mertebeye yönelmek nedeniyle bedensel lezzetlerle ilgilenmekten kesilmesi¹¹⁵³ anlamında kullanılan ölüm, zarurî ve ihtiyarî olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir. Zarurî ölüm, canlılara takdir edilen hayatın sona ermesidir. İhtiyarî ya da iradî ölüm ise Hz. Ali’den rivâyet edilen “Ölmeden önce ölünüz”¹¹⁵⁴ sözünün anlamına uygun olarak

¹¹⁵⁰ Enbiyâ suresi, 35.

¹¹⁵¹ Mülk suresi, 2.

¹¹⁵² Sabahattin Küçük, *a.g.e.*, s. 224.

¹¹⁵³ Abdürrezzak Kâşânî, “el-Kutb, Kutbu’l-aktâb”, *Tasavvuf Sözlüğü*, Ekrem Demirli (çev.), 4. Basım, İstanbul: İz Yayıncılık, 2015, s. 545.

¹¹⁵⁴ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2669; Meclisî, *a.g.e.*, C. LXIX, s. 317.

insanın dünya alakalarını kesip kendisini ölümden sonraki hayata hazırlaması anlamındadır.¹¹⁵⁵ İradî ölüm, Hakk yoluna yolcu olanların şiddetli riyazat ve mücahedelerle nefsanî sıfatlarını imha etmeleriyle zuhûra gelir. Bu noktaya erişen kimselerin bakışında ne kendi vücutları ne de âlem ortada kalır. Her nereye baksalar Hakk'ın vechini görürler. Zarurî ölüm ise bütün hayvanlarla müşterek olan perde ehlinin ölümüdür.¹¹⁵⁶ Hz. Mûsâ'nın kavmine söylediği “Gelin yaratıcınıza tövbe edin de nefislerinizi öldürün”¹¹⁵⁷ âyeti bu anlamda da tefsir edilmektedir.

Bu dünyaya gelmekten muradın Hakk'ı bilmek olduğunau belirten Fethü'l-Maârif, dünyaya gelenlerin de mutlaka ecel şerbetini içecekleri üzerinde durmaktadır. Buna göre dünya hayatı geçicidir. Bu geçici hayatta kendilerine verilen mal, mülk ve evlat gibi dünyalıklar uğruna kavga etmenin, bunları kendisinin saymanın bir manası yoktur. Her şeyin asıl sahibi Allah'tır. Bu gerçeklerin farkına varabilmek için insanların, bir mürşide teslim olup onun tavsiyelerine göre yaşaması gerekir. Mürşid, ölmezden evvel ölmeyi, dünya alakalarıyla ilişkisi kesmeyi tavsiye eder. Bir mürşide cüz'î iradesini teslim etmek, onun dediklerini yerine getirmek, mürşidin rızasına uygun hareket etmek ölüm gibidir. Şeytan ise son nefesinde insanlara yanaşıp mal, mülk ve evlat sevgisini hatırlatarak imanlarını çalmak ister. Bir mürşide bağlanarak ölmezden evvel ölenler, Şeytanın şerrinden emin olurlar.¹¹⁵⁸

Fethü'l-Maârif, huzûrî ve ihtiyarî olmak üzere iki âlemin varlığından söz etmektedir. Buna göre huzûrî âlem, berzah âlemidir. İnsan burada rubûbiyyet sırrına mazhar olur. İhtiyârî âlemse şehadet âlemi, yani Beytullah'tır. İnsanlar, ulûhiyyet sırrına ait marifeti burada elde ederler. Şehadet âleminde ihtiyarî ölümü tercih edenler, kabirde cesetlerin berzahından, haşır ve neşirden emin olarak asıl maksat olan şehadet âlemine ve ibadet makamına ulaşırlar. İbadet sayesinde kendi benliklerini yok ederek vahdet sırrına ererler. İşte o zaman halkta fanî ve Hakk'ta bakî olurlar. Böyle kimselerin kalbinden “Bugün mülk kimindir? Tek olan, her şeyi kudret ve hakimiyeti altında tutan Allah'ındır”¹¹⁵⁹ âyetinin sırrı zuhûr eder.¹¹⁶⁰

¹¹⁵⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 284.

¹¹⁵⁶ Konuk, *Fûsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, s. 328.

¹¹⁵⁷ Bakara suresi, 54.

¹¹⁵⁸ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 22a.

¹¹⁵⁹ Mü'min suresi, 16.

¹¹⁶⁰ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 51b-52a.

Fethü'l-Maârif'e göre dünyaya gelmenin amacı Hakk'ı bilmektir. İnsanlar bunun için yaratılmıştır. Yaratılan her şeyin aslı "kün" kelâmıdır. "Muhakkak ki Allah, her şeyi ilmiyle kuşatmıştır."¹¹⁶¹ Allah'ın ilmi, Muhammedî hakîkattir. Allah her şeyi Muhammed ile kuşatmıştır. Bu sırları anlayan kimseye mü'min denir. Bunlar, ölmezden evvel ölümün sırrına vâsıl olmuş kimselerdir. Hadîs-i şerifte, "Müminler ölmez, ancak fenâ âleminden bekâ âlemine naklolunurlar"¹¹⁶² buyurulmaktadır. Böyle kimselere ölüm ulaşamaz. Bunlar fenâ ile fânî, bekâ ile bâkî* olmuş kimselerdir.

Mutasavvıf şairler de ölmeden önce ölümün farkına varmayı ölümsüzlük olarak değerlendirmektedirler:

Nesîmî câm-ı la'liñden içiptir bir kadeh haydır

İrişmez mevt aña niçin kim irdi âb-ı hayvâna¹¹⁶³ (Nesîmî)

Nefsüñi saña bildürür ölmezden öñdin öldürür

Yokluk yolını tuygürur faqr u fenâ halvetdedür¹¹⁶⁴ (Niyâzî-i Mısırî)

3.2.5.4. Cennet

Dünyadayken iman sahibi olup güzel davranışlarda bulunanların öbür dünyada mükafat olarak kalacakları ebedî yurt. Bir nesneyi duyudan saklamak ya da gizlemek anlamına gelen "cenne" kelimesinden türetilen "cennet", ağaçlarıyla yeri gizleyen, saklayan ya da örten, ağaçlık her tür bahçe" anlamına gelmektedir. Arapçada içinde suların aktığı ağaçlık yerlere bahçe anlamında "cennet" denilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de bazen "cennât" biçiminde çoğul kullanılmasının sebebi, cennetlerin sekiz tabaka olarak kabul olunmasındandır.¹¹⁶⁵

¹¹⁶¹ Talâk suresi, 12.

¹¹⁶² Hadîs-i şerif.

* Fenâ ender fenâ, bekâ ender bekâ: Fenâ, yok olma, zeval gibi anlamlara gelmektedir. Tasavvufta insanın kendinden ve bütün masivadan geçiş ahadiyyet deryasına gark olmasıdır. Yani kulun kötü davranışlarının yok olup iyi davranışlarının kalmasıdır. Bekâ ise ebedîlik, sonsuzluk gibi anlamlara gelir. Yine tasavvufta kulun kendi sıfatlarından uzaklaşıp Hakk'ın kendisinden istediği sıfatlarla bâkî olmasıdır. Bir kulun nefsinin arzularından uzaklaşıp Allah'ın kendisinden istediği davranışlar sergilemesi halidir. Bkz. Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri*, Süleyman Ateş (çev.), 1. Basım, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1981, s. 33.

¹¹⁶³ Ayan, *Nesîmî Divanı*, s. 298.

¹¹⁶⁴ Erdoğan, *a.g.e.*, s. 71.

¹¹⁶⁵ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 340-341.

Bu dünyadan sonraki hayatta iyilerin mükafat olarak karşılaşacağı bir cennet kavramı, eski kültürlerde ve dinlerde de karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu din ve kültürlerde cennetin bu dünyada mı, yoksa gökyüzünde mi olduğu hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Mecusileri kutsal kitabı Avesta'ya göre gökyüzünde olan cennet, şu anda mevcuttur.¹¹⁶⁶ Semavî dinlerden Yaudilikte ve Hıristiyanlıkta cennet kavramının ve inancının olacağı ise muhakkaktır. Tevrat'ta Âdem'in yerleştirildiği Aden bahçesinden bahsedilmektedir: “Rab Tanrı doğuda, Aden'de bir bahçe dikti. Yarattığı Âdem'i oraya koydu.”¹¹⁶⁷ Tevrat'a göre Aden'den doğan ırmak dört kola ayrılmaktadır. Bu ırmakların isimleri Pişon, Gihon, Dicle ve Fırat'tır. O bahçeyi ihya etmek üzere Âdem, oraya yerleştirilmiştir. Daha sonra dünyayı imar etmek üzere oradan çıkarılmıştır.¹¹⁶⁸ Bu tasvire bakıldığında cennet, dünyada bir yerdir. Cennet konusunda yapılan yorumlara bakılırsa içine Dicle ve Fırat'ın dahil olduğu geniş bir alan ya da yeryüzünün tamamı, cennet olarak düşünülmektedir. Yahudiler öldükten sonra dirilmeye inandıkları için iyilerin konulacağı cennetin bu dünyada veya gökyüzünde olduğuna ilişkin iddialar bulunmaktadır. Sonraki dönemlerde Yahudi din adamları cennetin gökyüzünde Tanrı'nın sağında, cehennem ise solunda olduğunu ileri sürmektedirler. Hıristiyanlar da iyilerin girebileceği ve daimî olarak mutlu kalacağı bir cennet fikrine sahiptir.¹¹⁶⁹ Korintlilere mektuplarda, “On dört yıl önce alınıp üçüncü göğe götürülmüş bir Mesih izleyicisi tanıyorum. Bu bedensel olarak mı, yoksa beden dışında mı oldu, bilmiyorum, Tanrı bilir”¹¹⁷⁰ ifadesine göre insanların cennete dünyevî bedenleriyle mi, yoksa başka bir bedenle mi dahil olacaklarına dair kesin bir bilgi görünmemektedir. Hıristiyanlıkta cennet, aslında Tanrı ile birlikte olmaktır. Kıyâmetten sonra dünya yeniden yaratılacağı gibi insanlar da yeniden yaratılacak ya da yenileneceklerdir.

İslâm'da cennet, inanıp iyi işler yapanlar için hazırlanan ebedî mükafat yeridir. Bu anlamda Kur'ân-ı Kerîm'de “İman edip salih ameller işleyenler ise cennetliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır”¹¹⁷¹ buyrulmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de cennet, altında ırmakların aktığı, çeşitli meyvelerin bulunduğu bir bahçe olarak tasvir edilmektedir:

¹¹⁶⁶ Tefâvüthâ ve Şebâhethâ-yı Dîn-i Zertüşt bâ Dîn-i İslâm, <http://www.adyan.porsemani.ir> [08.03.2016, saat 00:07]

¹¹⁶⁷ *Tevrat*, Yaratılış 2:8.

¹¹⁶⁸ *Tevrat*, Yaratılış 2: 11-14.

¹¹⁶⁹ Şahin, “Cennet”, *DİA*, 1993, C. 7, s. 375.

¹¹⁷⁰ *İncil*, Korintliler 12: 2.

¹¹⁷¹ Bakara suresi, 82.

Onun içinden ırmaklar akar, yemişleri ve gölgeleri devamlıdır.”¹¹⁷²

Allah’ın, iyi kulları için hazırladığı cennet şu anda mevcut olup “genişliği göklerle yer arası kadar olan”¹¹⁷³ bir mekandır. Cennet, her tarafı müsavi bir yer değildir. Cennetin özelliklerine ilişkin bazı bilgiler âyetlerde ve hadîs-i şeriflerde yer almaktadır:

Cennet’te yüz derece vardır; Her iki derece arasındaki mesafe gökle yeryüzü arası kadardır. Firdevs, derece olarak en üstünü olup Cennetin dört ırmağı buradan fışkırır. Arş da bunun üstünde bulunur. Allah’tan cennet istediğinizde Firdevs cennetini isteyiniz.¹¹⁷⁴

Cennet bir mükafat yurdu olduğu için orada bulunan nimetler, dünya nimetleri üzerinden tarif edilmektedir:

Allah’a karşı gelmekten sakınanlara söz verilen cennetin durumu şöyledir: Orada bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içenlere zevk veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları vardır. Orada onlar için meyvelerin her çeşidi vardır. Rablerinden de bağışlanma vardır.¹¹⁷⁵

Oraya giren kimse hangi yaşta ölmüş olursa olsun otuz yaşın üzerinde olacaktır:

Cennetlikler küçük veya büyük yaşta tüm ölenler otuz yaş civarında olacaklar ve bu yaşın üzerine hiç çıkmayacaklardır, Cehennemlikler de aynen böyledir.¹¹⁷⁶

Kur’ân-ı Kerîm ve hadîs-i şeriflere göre cennetlere Firdevs, Adn, Me’vâ, Naîm, Huld, Karâr, Dârü’s-selâm, Dârü’l-mukâme gibi isimler verilmektedir. Her biri ayrı bir cennetin ismidir. Cennete girenler, “Sadece ‘selâm!’ , ‘selâm!’ sözünü işitirler.”¹¹⁷⁷ Cennette hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir kimsenin hayalinden geçirmediği nimetler bulunmaktadır.¹¹⁷⁸

Türk edebiyatında da cennet, nimetler yurdu olarak tasvir edilmektedir:

Verdi mülk ü mâl ü cism ü cânına halkıñ emân

Çıldı cennet ol yeri cennetde hüd olmaz ‘azâb¹¹⁷⁹ (Fuzûlî)

¹¹⁷² Ra’d suresi, 35.

¹¹⁷³ Âl-i İmrân suresi, 133.

¹¹⁷⁴ Tirmizi, Cennet 4, (2530); Ahmed b. Hanbel, H. No. 21073.

¹¹⁷⁵ Muhammed suresi, 15.

¹¹⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, H. No. 2562.

¹¹⁷⁷ Vâkıa suresi, 26.

¹¹⁷⁸ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 1, s. 91.

¹¹⁷⁹ Akyüz vd., *a.g.e.*, s. 68.

Zülâlınden ʿibâretdür nesîmiñden kinâyetdür

Şafâ-yı çeşme-i Kevser hevâ-yı Cennetü'l-meʿvâ¹¹⁸⁰ (Bâkî)

Tasavvufta, unsurlar âlemi olan bu dünya hayatı cehennem olarak düşünülmektedir. Ulvî âlemde yaratılan ruh, kemâlini tamamlamak üzere dünya âlemine inmiştir. Buradaki kemâlini, unsurlardan oluşan bedenle birlikte tamamlayacaktır. Bu manada Neseî (ö. 1300), bütün insanların nefislerinin ulvî âlemde yaratıldığını, bu nefislerin kendi kemâllerini aramak için süflî âlem olan dünyaya geldiklerini, beden içerisinde kendi kemâllerini tamamlayarak tekrar ulvî âleme çıkacaklarını belirtmektedir. Ona göre hadîs-i şeriflerde sırat köprüsünün cennetle cehennem arasında olduğu bildirildiğine göre sırat, cennet ile cehennem arasına çekilen bir köprüdür. Cehennem mesabesindeki süflî âlemde kemâlini tamamlayanlar, cennet mesabesindeki ulvî âleme çıkarlar. Ruhların iniş ve çıkışları, sıratı takip ederek cennetten cehenneme ve cehennemden cennete doğru olmaktadır. Nefis, bu unsurlar âleminde tabiat adını alır. Sonra nebat, sonra hayvan mertebesine yükselir. Daha sonra insan mertebesine (nefs-i nâtika) yükselir. Bu mertebe nefsin adı emmâredir. Ardından levvâme ve mutmainne mertebelerine ulaşır. Kemâlini tamamlayan nefsin geri dönüş zamanı gelmiştir.¹¹⁸¹ Bundan sonra şu hitaba muhatap olur:

Ey huzur içinde olan nefis! Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön! (İyi) kullarımın arasına gir. Cennetime gir.¹¹⁸²

Cehennem adı verilen süflî âlemde kendi gelişimini tamamlayarak kemâle eren nefis, yukarıda belirtilen merhalelerden geçerek geldiği yer olan cennete ulaşır. Kur'ân-ı Kerîm'deki,

Rabbimizin bağışına, genişliği göklerle yer arası kadar olan ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için hazırlanmış bulunan cennete koşun.¹¹⁸³

Rabbinizden bir bağışlanmaya ve eni, gökle yerin genişliği kadar olan, Allah'a ve Resûlüne inananlar için hazırlanan cennete yarışarcasına koşun. İşte bu, Allah'ın lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah, büyük lütuf sahibidir.¹¹⁸⁴

âyetlerini dikkate alarak cennet ve yeryüzü arasında bir ilişki kurmaya çalışan Hurufilere göre cennet, dünyanın, başka bir zamanda şekil değiştirerek hayatiyetini devam

¹¹⁸⁰ Sabahattin Küçük, *a.g.e.*, s. 74.

¹¹⁸¹ Neseî, s. 253-256.

¹¹⁸² Fecr suresi, 27-30.

¹¹⁸³ Âl-i İmrân suresi, 133.

¹¹⁸⁴ Hadîd suresi, 21.

ettirmesidir. İslâm inancına göre insan sonradan yaratılmasına rağmen öbür âlemde ebedî olarak yaşayacaktır. Yine insanların içinde bulunacağı cennet ve cehennemin de sonradan yaratılmasına rağmen ebedî olması gerekir. İnsanın ölümsüzlüğü bulması, ezeli ve ebedî olan Allah'ın kelimesine ulaşmakla mümkün olacaktır.

Fethü'l-Maârif'in miraç hadisesiyle ilgili olarak hadis kaynaklarında bildirilen rivâyetleri kabul ettiğini görmekteyiz. Bu rivâyetlerde Hazret-i Resulullah'ın miraç esnasında cenneti gördüğü bildirilmekte ve Kur'ân-ı Kerîm'de cennetle ilgili tefsir edilen âyetlerde de şöyle buyurulmaktadır:

Andolsun ki o, başka bir inişle de onu gördü. Sidretü'l-mühteâ'nın yanında. Cennetü'l-mevâ onun yanındadır.¹¹⁸⁵ Genişliği semalar ve yeryüzü kadar olan cennet, müttakiler (Allah'a karşı gelmekten sakınanlar) için hazırlanmıştır.¹¹⁸⁶

Hazret-i Peygamber gördüğüne göre cennet şu anda mevcuttur. Bu cennetin genişliği de yeryüzünden semalara kadardır. Fethü'l-Maârif, özellikleri âyetlerde ve hadîslerde bildirilen cennetin, Âdem'de yazılı olan ilahî kelime ile kâim olduğunu (ayakta durduğunu) bildirmektedir. Ona göre Âdem'in manası cennetleri kuşatmaktadır. Cennetin varlığı da Âdem'in sahip olduğu mukattaa harflerinin sırrına bağlıdır. Cennetler, harflerin ilmi ile ihata olunmaktadır.¹¹⁸⁷

Nebîlerin ve velîlerin cenneti, kendi vücutlarıdır. O cennette ne huri, ne köşk, ne süt ve ne de bal vardır. Bu sözün manası ve hakîkati, ilahî sözün mazharı olan insan vücudunda huri, köşk, süt ve bal gibi nimetler manen mevcuttur. Ey maârif talip olan kişi! Burada cennetten murad, Hakk'ın didarındır. Bu didardaki kadîm kelime olan Muhammedî nûr, ilahî kalemle yazılmıştır.¹¹⁸⁸

Buna göre nebîler ve velîler için cennet kendi vücutlarıdır. Çünkü kurtuluş ehli olanlara, ruhanî nimetlerden meydana gelen rızıkla mutluluk ve huzur vardır; berzahta olanlara ise sûrun ezasıyla ceza vardır. Bu sebeple âyet-i kerimelerde şöyle bildirilmektedir:

Bir grup cennette ve bir grup ise cehennemdedir.¹¹⁸⁹ Şüphesiz, iyiler naim cennetindedirler. Şüphesiz, günahkarlar da cehennemdedirler.¹¹⁹⁰

¹¹⁸⁵ Necm suresi, 13-15.

¹¹⁸⁶ Âl-i İmrân suresi, 133.

¹¹⁸⁷ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 156a.

¹¹⁸⁸ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 121b.

¹¹⁸⁹ Şûrâ suresi, 7.

¹¹⁹⁰ İnfitar suresi, 13-14.

Öbür âlemde Hz. Resulullah'ın livaü'l-hamd sancağının taşıyıcısı hâtemü'l-evliyâ olan Hz. Ali'dir. Bir kimse onun irfanî ilim kevserinin suyundan nasiplenmedikçe bu süflî âlemin haşır ve neşrinden kurtulamaz. Süflî âlemden kurtulamayan da vicdan cennetine giremez.¹¹⁹¹

Sonuç olarak Fethü'l-Maârif'e göre bir kimse orucunu tutsa, namazını kılsa, zekatını verse, dinin bütün emirlerini yerine getirirse hakîkatin sırrına ermedikçe Hakk'ın yolundan mahrum kalır. Hakk'ın yolu ise Âdem ve Hâtem'in adedi olan (28 – 32) kadîm ilahî kelâm (kûn)ın sırrına ermektir. Bu sırra eremeyenlere bu dünyada cennet haram olduğu gibi Hakk'ın didarından da mahrum olurlar. Öyle kimseler öbür dünyada da cennetten ve Hakk'ın didarından mahrum kalırlar.

Nesîmî de insanın sırrını ve yüzündeki hatları anlayamayanların ibadetlerinin bir anlam ifade etmeyeceğini şiirlerinde ortaya koymaktadır:

Mişâl-i Ka'bedir yüzün felâ ted'û ma'a'llâhı

Çü yetmiş yidi harf oldu yüzünden kâf hâ geldi

Otuz iki hûrûfu kim yüzünden Hâk'âyân etti

Beşâret bu idi Hâkdan hatından Tâ vü hâ geldi

Yüzünde geri heft âyet okurum min kelâmi'llâh

Şalât ansız kabûl olmaz ki Hâkdan bu nidâ geldi¹¹⁹² (Nesîmî)

3.2.5.5. Cehennem

Cehennem kelimesi sözlükte, “derin kuyu; hayırsız, uğursuz” anlamlarına gelmektedir. *Kamus-ı Türki*'de, eski çağlarda Kudüs yakınlarında hayvan leşlerinin ve idam edilenlerin cesetlerinin atıldığı dereye cehennem isminin verildiği bildirilmektedir.¹¹⁹³ Kelimenin Arapça kökenli olduğunu söyleyenler varsa da Grekçede “geenna”, Latince “gehenna” ve İbranîcede “gè-Hinnom” kelimelerinin varlığı, cehennem kelimesinin İbranîce asıllı olabileceğini de akla getirmektedir. İsrail tarihinde Hinnom Vadisi'nde kötü karakterli bir

¹¹⁹¹ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 45b.

¹¹⁹² Ayan, Nesîmî *Divanı*, s. 338.

¹¹⁹³ Şemseddin Sami, a.g.e., s. 489.

tanrının yaşadığı, bazılarının da onun adına çocuk kurban ettiği anlatılmaktadır. Yahudi tarihinde Yahuda Kralı Ahaz (MÖ 735-716), Hinnom Vadisi'nde bu tanrı adına çocuklarını yakmıştır. Kral Yoşiyo bu âdeti yasaklamıştır (MÖ 622). İsrail peygamberleri de böyle bir ibadeti lanetleyerek yasaklamışlardır. Ancak ge-Hinnom ismi, cehennemi ifade etmek üzere kullanılmaya başlanmıştır.¹¹⁹⁴ Öbür dünya inancına sahip bütün dinlerde iyilerin mükafatlandırılması, kötülerin cezalandırılması düşüncesi yer almaktadır.

İslâm'da cehennem, dünya hayatındayken inanmayarak kötü amellerde bulunan kimselerin cezalandırılacağı mekan olarak kabul edilmektedir. Allah, kullarının cehenneme gitmelerini arzu etmez. Cehennem ehli yaptıkları kötü amellerle kendilerini bu azaba atmaktadırlar. Kur'ân-ı Kerîm'de, "İnkâr edenler ve âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, işte bunlar cehennemliktir"¹¹⁹⁵ buyurulduğuna göre Allah'ın varlığına ve birliğine iman etmeyen kâfirlerin gideceği yer cehennemdir. Kâfirlere ilaveten günahkar olanların da bir süre cehennemde kalacakları kabul edilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in, cehenneme gireceklerini söylediği sınıflardan birisi de münafıklardır:

Şüphesiz ki münafıklar, cehennem ateşinin en aşağı tabakasındadırlar.¹¹⁹⁶

İnanmayanlar ve günah işleyenler için azap yeri olan cehennem, sürekli ateşle birlikte zikrolunmaktadır. Cehennem, üst üste yükselen yedi tabaka olarak kabul edilmektedir. Bu tabakalardan her birinin ayrı bir kapısı vardır. Kur'ân-ı Kerîm'de cehennem için "Onun yedi kapısı vardır ve her kapıya onlardan bir grup ayrılmıştır"¹¹⁹⁷ buyurulmaktadır. Buna göre ateşin en şiddetli olduğu yer, en alt tabakadır. Yukarıya doğru ateşin şiddeti azalmaktadır. Günahları çok olanlar alta, az olanlar üst tabakaya yerleştirileceklerdir. Cehennemin tabakaları şu şekilde sıralanmaktadır: Cehennem (derin kuyu), Cahîm (kat kat yanan ateş), Hâviye (uçurum, derin çukur), Hutame (kırmak, ufalayıp tahrip etmek), Lezâ (hâlis ateş), Saîr (tutuşturmak, alevlendirmek), Sekar (şiddetli ısı ile yakıp kavurmak).¹¹⁹⁸ Kayser'le Hazret-i Ali arasında geçtiği bildirilen bir olaya göre Kayser'in cehennem ile ilgili sorusuna Hz. Ali şöyle cevap vermiştir: Fâtiha suresinde yer almayan 7 harften (ث ج خ ز ش ظ ف) her birisi, 7 cehennemden birine karşılıktır. Buna göre se

¹¹⁹⁴ Harman, "Cehennem", *DİA*, 1993, C. 7, s.225.

¹¹⁹⁵ Bakara suresi, 39.

¹¹⁹⁶ Nisâ suresi, 145.

¹¹⁹⁷ Hicr suresi, 44.

¹¹⁹⁸ Bekir Topaloğlu, "Cehennem", *DİA*, C. 7, s. 227.

sübûta, cim cahîme, hı halâka, ze zakkuma, şın şerâra, zı lazîye, fe firaka karşılıktır. Fâtiha'da bunlar olmadığı için Fâtiha okuyan kimse bu cehennemlere girmeyecektir.¹¹⁹⁹

İslâm âlimleri, cehennem hayatının ebedî olup olmayacağı hususunda farklı görüşler ileri sürmektedirler. Bazıları oraya girenin bir daha çıkamayacağını, bazıları bir süre orada kalanların bağışıklık kazanacaklarını, bazıları ceza süresi bitenlerin çıkacağını söylemektedirler. Ehl-i Sünnet ulemâsı, müminlerin cezalarını çekip çıkacağına, kafirlerinse ebedî olarak orada kalacaklarına inanmaktadır.¹²⁰⁰

Öbür dünyada cennetle cehennemi birbirinden ayıran bir sur veya dağ olarak düşünülen A'râf diye bir bölge vardır. Bu bölgenin sakinleri konusunda kesin bir şey söylenemese de günah ve sevabı eşit olanların ya da cennete de cehenneme de girmeyi gerektirecek bir ameli olmayanların yerleştirileceği mekan olarak düşünülmektedir.¹²⁰¹

Tasavvufta bu dünya hayatı bir zindan sayılmaktadır. Bütün insanlar, dünya alakalarıyla bağlanmıştır. Bazılarının bağı kat kat fazladır. Mal, mülk sevgisi, şehvet düşkünlüğü insanın dünyasını da âhiretini de yiyip bitiren bir ateştir. İnsanın bu bağlardan kurtulması için Allah'ı tanımaya, yeteri kadar ilim tahsiline ve nefsini arındırmaya ihtiyacı vardır.¹²⁰²

Akıl ve sorumluluk sahibi varlıklardan olan insanların ve cinlerin çoğunun cehenneme gideceklerini belirten Fethü'l-Maârif, sözlerine delil olarak şu âyeti göstermektedir:

Andolsun biz, cinler ve insanlardan, kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını cehennem için var ettik. İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar.¹²⁰³

Çünkü bu âyette söz konusu edilen insanlar ve cinler, Hakk'ın kendilerine ihsan ettiği organları verilmiş amacına uygun olarak kullanmamaktadırlar. Kalplerin Hakk'ı idrak etmesi, kulakların ise doğruları işitmesi gerekir. Kalplerine Hakk'ın sevgisini yerleştirmek varken erkekler kadınları, kadınlar erkekleri sevmektedir. Her iki cins de dünya alakaları içinde fanî işlerle uğraşmaktadırlar. Allah kendilerine göz vermiştir ama onlar Hakk'ın bildirdiği yolu görmezler. Allah onlara kulak vermiştir ama onlar Hakk'ın

¹¹⁹⁹ M. K. Ali Emîrî, manzum, no. 285, cd 120. Aktaran: Usluer, *Hurufilik (İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren)*, s. 556-557.

¹²⁰⁰ Topaloğlu, Yılmaz ve Çelebi, *a.g.e.*, s. 284-285.

¹²⁰¹ Yusuf Şevki Yavuz, "A'râf", *DİA*, 1991, C. 3, s. 259.

¹²⁰² Nesefî, *a.g.e.*, s. 64.

¹²⁰³ A'râf suresi, 179.

davetini işitmezler. Gece gündüz kendi nefisleri peşinde koşan böyle kimseler, köpek tabiatlı, yabanî kimselerdir. Kendilerinden, nefislerinden ve Hakk'tan gafilirdirler.¹²⁰⁴

Belli bir tarîkate ya da belli bir dine mensup olanlar, mezhep imamlarının ya da tabi oldukları peygamberin kendilerine şefa'at edeceğini umarak yapmaları gereken görevleri bırakıp dünya peşinde koşmaktadırlar. Oysa “Âhiret ehli olana dünya haramdır, dünya ehli olana da âhiret haramdır. Allah dostlarına ise her ikisi de haramdır.”¹²⁰⁵ Bunlar enbiyâyı, evliyâyı başka bir dünyada göreceklerini sanıyorlar. Bir'i iki yapan şirke düşer. Bu itikatla gidecek olurlarsa cehennem ehli olurlar. Allah bunlar için “Derileri yanıp döküldükçe, azabı tatmaları için onların derilerini yenileyeceğiz”¹²⁰⁶ buyurmaktadır.¹²⁰⁷ Cehennemin yedi kapısı vardır. Nefsine ve hevâsına uyup namazı, secdeyi terk edenler yedi kapıdan cehenneme girecektir. Cehennem ehli böyle kimselerden oluşacaktır.¹²⁰⁸

Fethü'l-Maârif'e göre Hâtemü'l-enbiyâ'nın sancağını hâtemü'l-evliyâ taşıyacaktı. Hâtemü'l-evliyâ olan Hz. Ali'nin sırrı ve hilâfet ağacının gövdesi olan kevser havuzundan Muhammedî mürşidin suyuyla mukaddes ruhların her birisine feyiz verilecektir. O ağacın mübarek tohumundan maârif cennetlerinin ağacı yeşerecektir. Cehennem ise hilâfet ağacından nasiplenemeyecektir.¹²⁰⁹ İlahî kelimenin harfleri, Hakk'ın dergâhının harfleridir. Bunu bilmeyen Hakk'ın dergâhından kovulur. Cehennemde ebedî olarak kalmayı hak eder. Böyle kimseler ateş ehlinden olup cehennemin en alt tabakasına atılırlar.¹²¹⁰

Fethü'l-Maârif'e göre Hakk'ı tanımayan, nefsinin isteklerine uyan, kendisine verilen nimetlerin kadrini idrak edemeyen kimseler için cehennem vardır. Dünyaya gelen herkes ölümü tadacaktır. Ancak, “Her nefis ölümü tadacaktır”¹²¹¹ ilahî fermanının sırrına vâkıf olan kimselere ne mutlu! Bu sırrı idrak edemeyenler, hayvan olarak haşrolur. Hayvanî sıfatlara sahip olanlar ise kendilerini âdem sandıkları halde cehenneme gireceklerdir. Hakk'ın zâtıyla kâim olup âdem sıfatına sahip olanlara cehennem yoktur. Âdem olan bu farkı görür ve bilir. Ateşte yanan, vücut bulmuş hayvanî sıfatlardır. Azabın en şiddetlisi

¹²⁰⁴ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 138b-139a.

¹²⁰⁵ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 1314.

¹²⁰⁶ Nisâ suresi, 56.

¹²⁰⁷ Deylemî, Şehredar b. Şûriye, *Firdevsü'l-Ahbar* I-V, Beyrut 1987, II/230 (3110); Süyûtî, *Câmiü's-Sagîr*, 6754.

¹²⁰⁸ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 157b.

¹²⁰⁹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 18a-18b.

¹²¹⁰ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 97b.

¹²¹¹ Enbiyâ suresi, 35.

kişinin sevdiklerinden ayrılmasıdır. Dünyada ve âhirette dostlarından ayrı düşmekten ve Hakk'ın cemâlinden mahrum kalmaktan büyük azap olmaz. Önemli olan insanın kendisini bilmesidir. Kendisini bilen Rabbini bilir.

3.2.5.6. Sırât-ı Müstakîm

Sırât (yol) ve müstakîm (doğru) kelimelerinin birleşmesiyle yapılmış “sırât-ı müstakîm” tamlaması Türkçede “doğru yol, dümdüz yol” olarak ifade edilmektedir. *Müfredât*'ta “doğru yol”¹²¹² olarak tanımlanmaktadır. Dinî literatüre göre sırat-ı müstakîm, Allah tarafından vahiy ve peygamberleri aracılığıyla insanlara bildirilen yolun adıdır. Kur'ân-ı Kerîm bu yola işaret ederek, “Şüphesiz Allah katında din İslâm'dır”¹²¹³ buyuruyor. Bütün kâinatı yarattıktan sonra insanları dünyaya gönderen Allah, insanlara akıl, fikir ve seçme özgürlüğü vermiştir. Mevcut varlığıyla insanların yanlış yola düşmesini önlemek üzere peygamberler aracılığıyla sırat-ı müstakîmi göstermiştir. Bu yol, Fâtiha suresinde de hatırlatılıyor:

Bizi doğru yola (sırat-ı müstakîme) ilet.”¹²¹⁴

İslâm'a sırat-ı müstakîm denme sebebini *Kur'ân Yolu Tefsiri* şu şekilde açıklamaktadır:

Yaratan ile yaratılan, Allah ile kul, akıl ile vahiy, hürriyet ile cebir, haksızlık ile adalet, iyi ile kötü... ancak İslâm'da yerli yerine konmuştur.¹²¹⁵

Fethü'l-Maârif, Hz. Peygamber'in “Her kim bu yirmi dokuz harfe iman etmezse, oturacağı yer cehennem olur”¹²¹⁶ buyurduğuna işaretle, bu 29 harfin bütün peygamberlerin ve velîlerin sırat-ı müstakîmi olduğunu bildirmektedir. Hz. Âdem de ezeli ve ebedî olup yaratılmamış olan bu 28 harfle konuşmuştur. Bu harfler istivâsıyla birlikte düşünüldüğünde 32 yapmaktadır.¹²¹⁷ Ona göre Hakk, bütün insanların yüzünde tecellî etmektedir. Hakk Teâlâ'nın yüzü, sureti ve cennetteki didarı bundan ibarettir. Sırat-ı müstakîm ile kast edilen istivâ sırrıdır.¹²¹⁸ İnsanın vücudunda 7 hat vardır, istivâ ile bunlar

¹²¹² İsfahanî, *a.g.e.*, s. 856.

¹²¹³ Âl-i İmrân suresi, 19.

¹²¹⁴ Fâtiha suresi, 6.

¹²¹⁵ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 1, s. 63.

¹²¹⁶ Hadîs-i şerif.

¹²¹⁷ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 90a.

¹²¹⁸ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 80a.

8 olmaktadır. İnsandaki 7 hattı (cehennem 7 kattır) istivâ ile geçemeyen kimse, 8 hatta (cennet 8 kattır) ulaşamaz.

Fethü'l-Maârif, sırat-ı müstakimi (istivâyı) açıklamak üzere âyet ve hadîslere başvurmaktadır. Buna göre Hz. Peygamber, “Allah, insanı kendi suretinde ve Rahman suretinde yarattı”¹²¹⁹ buyuruyor ki “Elif Lâm Râ”dır, “Bunlar, apaçık Kitab’ın âyetleridir.”¹²²⁰ “Sizin ilâhınız bir tek ilâhtır”¹²²¹ âyetinin anlamı da budur. Kef-hâ-yâ-ayn-sâd,¹²²² hidâyettir ve hidâyet verendir. Yani mürşiddir, Rabbdır. Âdem’in yüzünde sırat-ı müstakîm olarak zuhûr etmektedir. Vücut dairesini belirleyen istivâ da Âdem’in yüzündedir. İstivâdan geçerek sırat üzerinden gitmek mürşide, Rabbe gitmektir, Hâ Mîm harfleri de buna işarettir.¹²²³

Netice olarak dünyada iken cennete girmek, insanın suretindeki sırlara vâkıf olmakla mümkündür. Bu suret, hatt-ı istivâ ve sırat-ı müstakimdir. Sıratın üzerinden geçmek hem çok kolay hem de çok zordur. Sıratı geçmesini bilen cennete ulaşacaktır. Sıratı geçmesini bilmeyen ise ne bu dünyada ne de öbür dünyada cennete girebilir.

İnsan yüzünü dikine kestiği varsayılan hatt-ı istivâyı bilenlerin cennete gideceklerine dair yorumlara Hurûfî şairlerde rastlanmaktadır:

İstivâ sırrını ger bildiñ ise ‘ayne’l-yaķın

Ĥatt-ı vechiñde şigâf etti şırât-ı Müstakîm¹²²⁴ (Nesîmî)

Mazhar-ı tâmmı velî âdem yüzidür şübhesiz

Küh-i zâtı hem şıfâtı cümle yeksân andadur

Ĥaşr u neşr ile şırât u dûzaķ u mâlik ‘azâb

Hem daķı rıdvân u cennet ĥûr u ğılmân andadur¹²²⁵ (Niyâzî-i Mısırî)

¹²¹⁹ Meclisî, *a.g.e.*, C. XI, s. 111; Kuleynî, *a.g.e.*, C. IV, s. 342.

¹²²⁰ Yûsuf suresi, 1.

¹²²¹ Bakara suresi, 163.

¹²²² Meryem suresi, 1.

¹²²³ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 156b.

¹²²⁴ Ayan, *Nesîmî Divanı*, s. 235.

¹²²⁵ Erdoğan, *a.g.e.*, s. 48.

3.3. İBADETE AİT KAVRAMLAR

Yaratıcıya yakınlaşma ve rızasını kazanma maksadıyla yapılan kulluk anlamındaki ibadet kelimesi sözlüklerde “kulluk, bendelik, tapma, tapınma, perestiş;¹²²⁶ Hakk Teâlâ hazretlerine edilen kulluk,¹²²⁷ tâat ve kulluk etmek”¹²²⁸ gibi anlamlara gelmektedir. Râgıb el-İsfahanî, “kendini alçaltma, kibrini kırma ve bunu ortaya koyma” anlamındaki ubûdiyyet ve bunu bir merhale daha ileri götürme “kendini alçaltmanın ve alçak tutmanın, gururunu ve kibrini kırmanın son noktası” olarak ibadet kelimelerinin abd (kul) ile aynı kökten olduklarını belirterek ubudiyyeti ve ibadeti kullarına ihsan eden Yaratıcı’nın kendisine ibadet edilmeye en layık varlık olduğunu belirterek ibadetin zarurî ve ihtiyarî olmak üzere iki türünden söz edilebileceğini söylemekte ve ilahî yasalar karşısında her varlığın zorunlu boyun eğmesini zarurî, insanların bilinçli olarak kulluk göstermesinin ihtiyarî ibadet sayılacağını ifade etmektedir.¹²²⁹

Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak için ortaya konulan belirli düşünüş, duyuş ve davranış şekillerinin tamamının kulluk kavramı içerisinde ele alınabileceği belirtilirken bizim kültürümüzde daha ziyade dinî amaçlı ve düzenli davranış biçimlerinin ibadet, kulluk bilincinin ise ubudiyyet olarak değerlendirildiği bilinmektedir.¹²³⁰

İslâm’a göre yeryüzünde ilk insan olan Hz. Âdem’den beri insanlar, yüce Yaratıcı karşısında acizyetlerini ifade ederek kulluk gösterme ihtiyacı duymaktadırlar. İlkel kabîlelerden gelişmiş toplumlara kadar, yüce bir güç karşısında insanların saygıyla eğildiklerine şahit olunmaktadır. Zaten Allah da Kur’ân-ı Kerîm’de cinleri ve insanları kulluk etmeleri için yarattığını¹²³¹ bildirmektedir. Zaman zaman insanlar, yüce Yaratıcı karşısında kulluk vazifelerini unutarak yanlış yollara sapmışlar, bu durumda da Allah, peygamberler göndermek suretiyle onlara asıl vazifelerini hatırlatmıştır. “Allah katında din İslâm”¹²³² olduğu için bütün insanların tevhid dinine inanmaları beklenir. Ancak peygamberlerin getirdiği ilahî davet unutulduğu ya da yozlaştırıldığı için bazı insanların tevhidden uzaklaştıkları görülmektedir.

¹²²⁶ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 925.

¹²²⁷ James William Redhouse, *Lugat-i Osmaniye*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1280.

¹²²⁸ Mustafa b. Şemseddin Ahterî, *Lugat-i Ahter-i Cedid*, (tarih ve yer belirtilmemiş, taş basma, 480 sayfa.

¹²²⁹ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 963.

¹²³⁰ Mustafa Sinanoğlu, “İbadet”, *DİA*, 1999, C. 19, s. 233.

¹²³¹ Zâriyât suresi, 56.

¹²³² Âl-i İmrân suresi, 19.

Çeşitli toplumların ibadet biçimleri ve ibadet ettikleri diller farklı da olsa nihayetinde yüce bir güç veya varlık karşısında ferdî veya toplu bir takım ayinlerin, ritüellerin yapıldığı, bunları yerine getirmek üzere ibadet mekanlarının tesis edildiği de bir gerçektir. Müntesibi çok olan dinlerden Budizm, Şintoizm, Mecusilik gibi kadîm dinlerle Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm gibi semavî dinlerin topluca ibadet yaptıkları mabetler, o din çevrelerinin ihtişamlı yapılarını oluşturmaktadır.

Semavî dinlerin yazılı metinleri (kutsal kitap) bulunduğu için ibadet esnasında bu dinî metinlerden parçalar okunmakta, o metinlerden alınarak dualar yapılmaktadır. Yahudilerin ibadetleri arasında oruç, hac, dua ve zekatın bulunduğu bilinmektedir.¹²³³ İsrailoğullarına namazın ve zekatın farz kılındığını Kur'ân-ı Kerîm bildirmektedir.¹²³⁴ Diğer peygamberlerin de namaza davet ettiklerini bize yine Kur'ân-ı Kerîm haber vermektedir.¹²³⁵ Hz. İsmail'in de ailesine namazı ve zekatı emrettiği bildirilmiştir.¹²³⁶ Yahudiler cumartesi günleri dünya işiyle uğraşmaz ve o günü ibadetle geçirir.

Hristiyanlar, başlangıçta Yahudi mabetlerinde ibadet ederken Hz. İsa'nın çarmıha gerilme hadisesiyle yollarının ayrıldığı, 325 yılında İznik Konsili'nde de dua etmenin en önemli ibadet olarak tespit edildiği bildirilmektedir.¹²³⁷ Hristiyanlar da pazar günleri kiliselere gidip haftalık ibadetlerini yerine getirmektedirler. Yahudilerin ve Hristiyanların günlük, haftalık ve yıllık ibadetleri vardır. Büyük ayinleri din adamları yönetmektedir.

İslâm'da ise ibadetin özel bir yeri ve önemi vardır. Yaratıcı, insanları ve cinleri ibadet için yarattığı¹²³⁸ gibi bu ibadetin nasıl yapılacağını da Hz. Peygamber müslümanlara göstermiştir. Aslında ibadetin anlamı, Yaratıcı karşısında bir kul olduğunun şuuru hiçbir zaman unutmamak ve davranışlarını ona göre düzenlemektir. Bu sebeple kul olduğunun bilincine vararak yaşamının tamamı bir ibadet olarak değerlendirilir. Bu farkındalık, Allah tarafından emredilen ve peygamber tarafından gösterilen ibadetleri de aksatmadan yerine getirmeyi gerektirmektedir. Geniş anlamıyla ele alındığında insanlara

¹²³³ Abdurrahman Küçük, "İbadet", *DİA*, 1999, C. 19, s. 239.

¹²³⁴ Mûsâ'ya ve kardeşine, "Kavminiz için Mısır'da (sığınak olarak) evler hazırlayın ve evlerinizi namaz kılınacak yerler yapın. Namazı dosdoğru kılın. Mü'minleri müjdele" diye vahyettik. (Yunus, 87)

¹²³⁵ Hazret-i İbrahim'in duası "Rabbim! Beni namaza devam eden bir kimse eyle. Soyumdan da böyle kimseler yarat. Rabbimiz! Duamı kabul eyle" (İbrâhim suresi, 40).

¹²³⁶ Kitap'ta İsmail'i de an. Şüphesiz o, sözünde duran bir kimse idi. Bir resûl, bir nebî idi. Ailesine namaz ve zekâtı emrederdi. Rabb'inin katında da hoşnutluğa ulaşmıştı (Meryem suresi, 54-55).

¹²³⁷ Abdurrahman Küçük, "İbadet", *DİA*, C. 19, s. 240.

¹²³⁸ Zâriyât suresi, 56.

güler yüz göstermekten yaratılanlara saygılı davranmaya, zorda kalanlara yardım etmekten Kur'ân okumaya, dua etmeye, helal rızık kazanmaya, hatta uyku uyumaya kadar her şey ibadet kapsamında değerlendirilebilir. Fakat bizim burada üzerinde durmak istediğimiz ibadet, hadîs-i şerifte belirlenen şu beş ibadettir:

İslâm beş şey üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in, Allah'ın Resûl'ü olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacc etmek, ramazan orucunu tutmak.¹²³⁹

Genel manada, ibadetleri, yapılması emredilenler (farz veya vacip) veya yapılması tavsiye edilenler (nafile) olarak sınıflandırmak mümkündür. Buna göre Allah'ın rızasını elde edebilmek için yapılması emredilen namaz, oruç, zekat, hac gibi bir ibadetin, zamanında ve şartlarına uygun olarak yerine getirilmesini hiçbir nafile ibadet karşılamaz. Bu sebeple farz ibadetler sıkı sıkıya tembihlendiği gibi yerine getiren ve getirmeyenlere takdir edilen karşılıklar vardır. Fıkıh kaynaklarının sıklıkla ileri sürdükleri bu karşılıklar olmaktadır. Ancak tasavvufî kaynaklarda rıza-i ilahînin elde edilmesi, ilahî aşk ve muhabbete bağlanmaktadır. Allah'a yakınlık ve onun sevgisini kazanmak için katedilmesi gereken merhaleler vardır. Bu merhaleler, şeriatın bâtını kadar zâhirine de riayetle aşılabilmektedir. İtikadı düzgün ve amellerinde samimî olan kimseler kulluğunun şuuruna erebilirler. Önemli olan kalbin Allah'a yönelmesidir. Masiva, kalbin önünde engeldir. Kalbini dünyevî bağılıklardan arındırmadıkça Hakk'ın rızasını celbedecek ibadetin yerine getirilmesi mümkün olmaz. Hakk'ın huzurunda olduğunun bilincinde olanların ibadetleri makbul ibadet sayılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de, ibadet ve Hakk'ın şuurunda olarak namaz emrediliyor:

Şüphe yok ki ben Allah'ım. Benden başka hiçbir ilâh yoktur. O hâlde bana ibadet et ve beni anmak için namaz kıl.¹²⁴⁰

Hakk'ın yakınlığını ve dostluğunu kazanma yolunda olan insanın bilinçli olma hali, ömrünün sonuna kadar devam edecektir. Çünkü Allah'ın Peygamberine, “Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et”¹²⁴¹ emrini Kur'ân-ı Kerîm bildirmektedir. Dolayısıyla bu emir, Peygamber'in şahsında bütün müslümanlara yapılmıştır. Yukarıdaki âyette “ölüm” olarak çevrilen kelimenin aslı “yakîn”¹²⁴² (kesin bilgi)dir. O zaman âyetin mealini

¹²³⁹ Buharî, İmân 1/1.

¹²⁴⁰ Tâ Hâ suresi, 14.

¹²⁴¹ Hicr suresi, 99.

¹²⁴² Yakîn, hükmün sebatıyla birlikte anlayışın sükun bulması demektir. Bkz. İsfahanî, *a.g.e.*, s. 1603-1604.

“yakîn gelinceye kadar rabbine ibadet et” biçiminde çevirip yakîn mertebesine ulaşp Allah’ın dostluğunu kazanan kimselerin artık ibadete ihtiyacı kalmaz biçiminde yorumlayan bazı sufilerin düşüncesine Cüneyd-i Bağdadî, “âriflerin ibadet ve taatle Allah’ın yakınlığını kazandıklarını” belirterek bin yıl bile yaşasa hiçbir sufinin ibadetten vazgeçmeyeceğini bildirmiştir. İnsanların cennete gitmek isteğiyle namaz kılabileceklerini belirten Uludağ, ancak asıl ibadetin hiçbir karşılık beklenmeksizin sırf Allah rızası için yapılması gerektiğine işaretle sufilerin sevap için ibadet etmeyi, işçilerin ücret için çalışmalarına benzettiklerini söylemektedir.¹²⁴³

Fethü’l-Maârif, ibadet konusunu ele alırken Hz. Peygamber’in “Dünyayı terk etmek her ibadetin başıdır, dünyayı sevmek her hatanın başıdır”¹²⁴⁴ hadisini nakletmekte ve bütün nebîlerin ve velîlerin Hakk’ın dergâhına ibadet ederek ulaştıklarını¹²⁴⁵ bildirmektedir. Fethü’l-Maârif oruç, namaz, hacc, zekat, kelime-i şهادet gibi ibadetlerin insanları ulvîleştirceğini söylemektedir. Bunlar yerine getirilmediğinde insan, secdeden imtina eden Şeytan durumuna düşecektir.¹²⁴⁶ İbadetlerin hakîkatini anlamayan, bunları yerine getirmek suretiyle Hakk’ın dergâhına ulaşmayan kimse cennette Hakk’ın cemâlini görmekten de mahrum kalacaktır.¹²⁴⁷

İslâm’ın beş temel üzerine bina edildiğini hatırlatan Fethü’l-Maârif, şariat diye zikredilen İslâm’ın temelini bunların oluşturduğunu, dinin bunlarla ayakta durduğunu bildirmektedir. Ona göre Resulullah’ı anlamak, onun emri olan namaz ve zekatı yerine getirmekle olur. Çünkü Resulullah’ın şeriatı budur. O hem bunları yerine getirmiş, hem de ümmetinden bunları yerine getirmelerini istemiştir. Namazı kılmamak ve zekatı vermemek, kâfirlerin ve müşriklerin davranışıdır.¹²⁴⁸

Vahdetnâme’de İslâm’ın bütün hükümlerinin, dinin kaidelerinin Hz. Âdem ve Havvâ’ya göre düzenlendiği ve onların karşılığında emredildiği bildirilmektedir. Buna göre bütün inançlar, dinî hakîkatlerin sırları, mevcudatın hakîkati ve kâinata bulunan her şey bilinmek için insan hilkatine bürünmektedir:

¹²⁴³ Uludağ, “İbadet”, *DİA*, C. 19, s. 247-248.

¹²⁴⁴ “Dünya sevgisi bütün hataların başıdır” hadisi İbn Ebi’-d-Dünyâ (ö. 894), Beyhakî (ö. 1066), Hasan-ı Basrî (ö. 728) mürsel olarak, Hz. Ali’den de senedsiz olarak rivayet edilmiştir. Ali el-Kârî bu ve benzer lafızlarla nakledilen diğer rivayetleri bir arada değerlendirerek bunların uydurma olduğunu söylemiştir. Bkz. Muhammed Yılmaz, *a.g.m.*, s. 8.

¹²⁴⁵ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 94b.

¹²⁴⁶ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 161a.

¹²⁴⁷ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 97a-97b.

¹²⁴⁸ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 88b-89a

Ezanın, namazın ve kâmetin yerine getirilmesi bu yirmi sekiz peygamber ve mukattaat harfleri adedince ve ezeli ve ebedi olan ilahî kelâm-ı kadîm olur. Hazret-i Resulullah'ın yüzünde, Âdem oğullarının tamamının yüzünde, elinde, ayaklarında ve lisanında tecellî etmiştir. Kudret kalemiyle nakş ve tasvir olunmuştur. Bu yirmi sekiz peygamberi âlemlere rahmet ve hidâyet eylemiştir. Kadîm kelâm olan Kur'ân-ı Kerîm'in içinde beyan edilmiştir. Gece ve gündüz, nûrdan olan o zât-ı şerife yüzünü tutup ibadet eylersin, nâzı ve niyazını bildirirsin, onun sayısı kadar kıyam, rûku, sücud ve kuud eylersin.¹²⁴⁹

Fethü'l-Maârif'e göre sâlikler, mürşit edinmedikçe âdemoğlunun sırrına eremeyecekleri gibi ibadetlerin inceliklerini de kavrayamazlar. Âdem'in sırrına eremeyen kimse de ibadetin Âdem'e yapılacağını bilmez.

Gerçek ibadetin şekil ve riyadan ibaret olmaması gerektiği üzerinde mutasavvıf şairler sık sık durmaktadırlar:

Hansı gönül içinde ki aşkın hevâsı yok

Biñ hac ederse Merveyi anuñ Şafâsı yok¹²⁵⁰ (Nesîmî)

Şavm ü şalât ü hacc ile kimsene dosta irmedi

Zülf ile hâli eyledi gönlümü cümleden berî¹²⁵¹ (Nesîmî)

3.3.1. KELİME-İ ŞEHADET

Şehadet kelimesi sözlükte “şahitlik, şehit olma, gözle görünen eşya, bütün cihan”¹²⁵² olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda bütün mevcudatın bulunduğu âleme şehadet âlemi denir. İslâmî literatürde “Allah'tan başka ilah olmadığına ve Hazret-i Muhammed'in Allah'ın kulu ve resulü olduğuna şahitlik etmek” kelime-i şehadet olarak bilinmektedir. Müslüman olmanın şartlarından birisi kelime-i şehadeti kalben kabul etmek ve diliyle söylemektir. Çünkü İslâm; kabul etmek, teslim olmak, itaat etmek anlamlarına

¹²⁴⁹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 90b-91a.

¹²⁵⁰ Ayan, *Nesîmî Divanı*, s. 97.

¹²⁵¹ Ayan, *Nesîmî Divanı*, s. 349.

¹²⁵² Muallim Naci, *a.g.e.*, s. 504.

gelmektedir.¹²⁵³ İmanın şartlarına* inanarak mümin olan bir kimsenin İslâm'ın şartlarına** göre hayatını tanzim etmesi zaruridir. Tevhid, “birlemek, bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek, onu böylece bilmek” anlamındadır. İslâm dininin ısrarla üzerinde durduğu husus, Allah'ın varlığı ve birliği konusudur. Bu yüzden İslâm'a tevhid dini denmektedir. Müslümanların dillerinden hiç düşürmedikleri “Allah'tan başka ilah yoktur ve Hazret-i Muhammed Allah'ın resulüdür” sözü kelime-i tevhiddir.¹²⁵⁴

Fethü'l-Maârif de *Vahdetnâme*'sinde kelime-i şهادeti kalben ve samimî olarak söyleyen kimsenin mümin ve müslüman olacağını bildirmiştir. Çünkü kelime-i şهادet, Hakk'ın birliğine ve Resulullah'ın hak peygamber olduğuna inanmak anlamına gelmektedir. Ona göre Zâtın sırrı olan Fâtiha'yı, yani seb'a'l-mesânîyi öğrenmeden ve kelime-i şهادeti kalben söylemeden ölen kimse kâfir ve müşrik olup katli vaciptir. Kelime-i şهادeti nefsi-i emmare, nefsi-i levvame, nefsi-i mülhime ve nefsi-i mutmainne mertebelerinde müşâhede eylediği dört delille ve ihlasla söyleyen kimseye mümin ve müslüman denir. Bu mertebelerin her birinde kelime-i şهادetin itikadı farklıdır:

“Lâ-ilâhe illallah” hakîkatte bir itikattır ama şeyhlerin mertebeleri üzere bu dört unsurdan bahsedilen dört mertebeden her birinin ayrı bir sırrı, bir gidişi ve bir söyleyişi vardır.¹²⁵⁵

Fethü'l-Maârif, Tahiyatta iken on parmakdan birisinin, zekat mukabilinde, kelime-i tevhit ve kelime-i şهادete işareten kaldırılmasının şهادet olduğunu söylemektedir.

Kelime-i tevhid ve kelime-i şهادeti söyleyerek mümin ve müslüman olduğunu kalben kabul edip diliyle söyleyen kimselerin yapmaları gereken başka ibadetler de vardır. İslâm'ın birinci şartı kelime-i şهادettir. Sonrakiler ise namaz, oruç, zekat ve haccdır. Nesîmî de bir beytinde şهادeti, müslüman olmanın şartı saymaktadır:

Ol dem ki yüzün görmüşüm yüzümü yere sürmüşüm

İmân u şهادet getirip anda Müselmân olmuşum¹²⁵⁶ (Nesîmî)

¹²⁵³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1975s. 8.

* İmanın şartları: Allah'a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere, ahiret gününe, hayır ve şerle birlikte kadere inanmak.

** İslâm'ın şartları: Allah'tan başka tanrı bulunmadığına ve Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna inanmak, namaz kılmak, ramazanda oruç tutmak, zekat vermek, şartlarına sahip olduğu takdirde hacca gitmektir.

¹²⁵⁴ Topaloğlu, Yılmaz ve Çelebi, *a.g.e.*, s. 69-70.

¹²⁵⁵ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 71b.

¹²⁵⁶ Ayan, *Nesîmî Divanı*, s. 249.

3.3.2. NAMAZ

İslâm'ın şartlarından birisi namazdır. Arapçada “salât” biçiminde söylenmektedir. Sözlüklerde “dua, istiğfar ve övgü”¹²⁵⁷ anlamlarına gelen bu kelime dilimize Farsçadan “namaz” biçiminde geçmiştir. İslâm'ın temel ibadetlerinden biri olan namaz, dua anlamına gelmektedir.

Bakara suresinde, müslümanların özellikleri anlatılırken “Onlar gaybe* inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar...”¹²⁵⁸ buyurulmaktadır. Allah'a imandan hemen sonra namaza yer verilmesi, namazın öneminden kaynaklanmaktadır. Hz. Peygamber'in, “Namaz dinin direğidir, kim onu terk ederse dinini yıkmıştır”¹²⁵⁹ hadîs-i şerifi de namazın önemini belirtmektedir. Namaz ibadeti o kadar önemlidir ki “bütün hakikî dinler, insanlara namaz kılmalarını emretmiştir.”¹²⁶⁰

Namazın; şartları, hükümleri, âdâb ve erkânıyla sürekli Allah'ın büyüklüğünü ve insanın kulluğunu hatırlatması bakımından önemi büyüktür. Cemaatle kılınan cuma ve bayram namazları gibi ibadetler olmakla birlikte âkil ve bâliğ olan sıhhatli kimselerin yerine getirmeleri gereken bir ibadettir. Namazı, şartlarına uygun olarak yerine getiren müslümanlar, kötülüklerden uzak kalırlar ve manevî olarak yükselirler. Müslümanın manevî olarak yükselmesi, Peygamber'in miracına benzetilerek “Namaz mü'minin miracıdır”¹²⁶¹ buyurulmuştur.

Hazret-i Peygamber, nübüvvetinin ilk günlerinden itibaren namaz kılıyordu. Namazın farziyeti kesinleşmediği bu dönemde namazlar sabah ve akşam kılınılmaktaydı. Hazret-i Peygamber'in miracı ile birlikte namazın farziyeti kesinleşmiştir. Hazret-i Resulullah, Mekke'de iken Kudüs'e doğru namaz kıları. Medine döneminin ilk yıllarında bir süre bu uygulama devam etti ise de kiblenin Kudüs'ten, Kâbe'ye çevrilmesini emreden

¹²⁵⁷ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 870-871.

* Gayb, sözlükte görme duyusuyla algılanamayan şey demektir. Kelime (gayb), “duyuların kapsamına girmeyen gizli her şey” anlamında kullanılır. Bir şeyin “gayb” oluşu, Allah'a göre değil insanlara göredir. Zira Allah'ın ilminin dışında kalan hiçbir şey yoktur. Allah'a, meleklerle, ahiret gününe, cennet ve cehenneme, kadere inanmak “gaybe iman” konuları arasındadır. (*Kur'ân-ı Kerîm Mealî*)

¹²⁵⁸ Bakara suresi, 3.

¹²⁵⁹ Aclûnî, *a.g.e.*, II/31.

¹²⁶⁰ Bilmen, *a.g.e.*, s. 104.

¹²⁶¹ “Namaz müminin miracıdır” hadisi önemli hadis kaynaklarında geçmemekle beraber bazı İslâmî kaynaklarda yer almaktadır. Bkz. Fahreddin Razi, *Tefsîrü'l-Kebîr*, C. 1, s. 226; Âlûsî, *Rûhü'l-Meânî*, C. 10, s. 453.

âyetin¹²⁶² nüzulüyle birlikte namazlar, Mekke’de bulunan Kabe’ye doğru kılınmaya başlanmıştır.

İsrâ ve mirac olayı Medine’ye hicretten on sekiz ay önce gerçekleşmiştir. İsrâ ve mirac olayını anlatan hadislerde önce namazın elli vakit olarak farz kılındığı, ancak Hz. Mûsâ’nın tavsiyesi üzerine Peygamber’in Allah’tan hafifletilmesini istediği ve beş vakit olarak kararlaştırıldığı rivâyet edilmektedir.¹²⁶³ Hanefilere göre namazlar farz, vacip, sünnet, müstehap gibi çeşitlere ayrılmaktadır. Farz namazlar sabah 2, öğle 4, ikindi 4, akşam 3 ve yatsı 4 rekat olmak üzere günlük 17 rekattır. Vacip namazlar vitir ve bayram namazları, farzlardan önce veya sonra kılınan sünnet namazlar, Allah rızası için kılınan kuşluk namazı, teheccüd namazı gibi namazlar nafîle veya müstehap olarak değerlendirilmektedir.¹²⁶⁴

Namaz kılacak kimsenin abdestli olması, kıbleye yönelmesi, namaza başlarken tekbir alması, ayakta durarak (kıyam) Fâtiha ile bir miktar Kur’ân okuması, rûku etmesi, secde yapması, tahiyyatta oturması ve selam vermesi gibi namazın şartları, farzları, sünnetleri ve müstehapları fıkıh kitaplarında ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.

İslâmî ibadetlerin başında gelen namaz, fertlerin ve toplumun günahlardan arınmasını, ahlakî ve manevî olarak yükselmesini sağlar. Namaz kılan insanlar, Yaratıcı karşısında acziyetini itiraf ederek kulluk bilinciyle yaşar. Allah’tan başka hiçbir varlık karşısında ibadet maksadıyla eğilmemesini sağlar. Yaratıcı karşısında bütün insanların müsavi olduğunu hatırlatarak cemaat olma şuuru bağışlar.

Tasavvufta müminlerin miracı olarak kabul edilen namaz, sevgiliye kavuşma, onunla buluşma ibadetidir. Kulun, bütün dünya alakalarını kesip Rabbine yönelmesini, ona kavuşmasını remiz yoluyla anlatmaktadır. Âşığın sevgilisine yaklaşmasını sağlayacak ibadettir.

Fethü’l-Maârif de *Vahdetnâme*’sinde namaz üzerinde ısrarla durmaktadır. İslâm’ın şartlarından birinin namaz olduğunu bildiren Fethü’l-Maârif, dinin namaz ve zekatla

¹²⁶² (Ey Muhammed!) Nereden yola çıkarsan çık, (namazda) Mescid-i Haram’a doğru dön. Bu, elbette Rabbinden gelen gerçek bir emirdir. Allah, sizin işlediklerinizden asla habersiz değildir. (Ey Muhammed!) Nereden yola çıkarsan çık, yüzünü Mescid-i Haram’a doğru çevir. (Ey mü’minler!) Siz de nerede olursanız olun, yüzünüzü Mescid-i Haram’a doğru çevirin ki, zalimlerin dışındaki insanların elinde (size karşı) bir koz olmasın. Zalimlerden korkmayın, benden korkun. Böylece size nimetlerimi tamamlayayım ve doğru yolu bulasınız. (Bakara, 149-150).

¹²⁶³ Buhârî, Salat 1, Enbiyâ 5, Hac 76; Nesâî, Salat 1; İbn Mace, İkametu's-Salat 194, 1399.

¹²⁶⁴ Bilmen, *a.g.e.*, s. 107.

ayakta durduğunu, “Namazı kılın, zekâtı verin, işte dosdoğru din budur”¹²⁶⁵ âyet-i kerimesine dayanarak söylemektedir. Peygamber’den “Namaz dinin direğidir...”¹²⁶⁶ hadisini rivâyet ederek namaz kılmanın ve dinin direğini sağlam tutmanın müslümanların işi olduğunu, dine önem vermemenin ve onu yıkmanın da kâfir ve müşriklerin işi olduğunu bildirmektedir.¹²⁶⁷

Fethü’l-Maârif’e göre Hz. Peygamber, dedikodu gibi boş işlerden uzaklaşarak tekbir, kıyam, kıraat, rûku, sücud ve selam gibi şartları yerine getirmek suretiyle namaz kılmıştır. Hz. Resulullah, namazı bu şekilde kıldığı için bize de bu şekilde kılmak farz edilmiştir. Tarîkat üzere namaz kılmak isteyenlerin, âyette Mescid-i Haram’a dönmemiz istendiği için kibleye dikkat etmesi ve secdeyi de önemle yerine getirmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Şeriatın bildirdiği namaz vakitlerini de hiç terk etmemek gerekmektedir.¹²⁶⁸ Hazret-i Resulullah’ın, “Namazı kasten terk eden kâfir olur”¹²⁶⁹ ve “Sünnetimi terk eden benden değildir, sünnetimi kasten terk eden kâfir olur”¹²⁷⁰ hadislerine dikkat çekerek namazın mutlaka kılınması gerektiğini vurgulamaktadır.¹²⁷¹

Sünnet namazlar konusuna da değinen Fethü’l-Maârif, Hz. Peygamber (as)’ın iki rekat farz olan sabah namazına iki de kendisi ilave ederek bunlara sünnet dediğini, diğer farzlar üzerine de böyle ilaveler yapığını belirtmekte ve farz namazlara ilave olarak bu sünnetleri de yerine getiren kimselerin tarîkat ehli olacağını söylemektedir.¹²⁷²

Vahdetnâme’de, kuralları fıkıh kitaplarında belirtilen ve şeriat ehlinin kıldığı zahirî namaz, farzlarla birlikte sünnet ve nafilelere riayet etmek suretiyle tarîkat ehlinin kıldığı tarîkat namazı, “Her türlü hürmet, salavat ve iyilik Allah’a mahsustur. Ey şâni yüce Peygamber, selam ve Allah’ın rahmeti ve bereketi senin üzerine olsun”¹²⁷³ hadîs-i şerifinin anlamına uygun olarak marifet ve hakikat ehlinin kıldığı hakikat namazı olmak

¹²⁶⁵ Beyyine suresi, 5.

¹²⁶⁶ Aclûnî, 2/31

¹²⁶⁷ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 81a.

¹²⁶⁸ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 81b-82a.

¹²⁶⁹ “Hepiniz O’na dönün, O’ndan korkun. Namaza devam edin, müşriklerden olmayın” (Rûm, 31) âyetine istinaden, namaza devam etmek, müşriklerden olmamayı gerektirdiği istidlalinden hareketle “namazı terk edenlerin tekfirine” hükmeden fıkıh kitapları ortaya çıkmıştır. Ancak genel kanaat “namazın farziyyetini inkar ederek terk edenlerin tekfiri” yönündedir. Bkz. İmam Buharî, Sahîh-i Buharî, Mehmed Sofuoğlu (çev.), İstanbul: Ötüken Yayınları, s. 335.

¹²⁷⁰ Hadîs-i Şerif.

¹²⁷¹ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 94a-94b.

¹²⁷² Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 63a.

¹²⁷³ Bu hadîs-i şerif, Peygamber efendimizin miraçta iken Hakk’ın cemâlini şâbb-ı emred suretinde müşâhede etmesi üzerine zuhur etmiştir. (Vahdename, vr. 81b)

üzere manevî seviye itibarıyla üç çeşit namazdan söz edilmektedir.¹²⁷⁴ Yine Âdem'den Hâtem'e gelinceye kadar Kur'ân-ı Kerîm'de ismi zikredilen peygamberlerin tamamı "Rabbin emri"¹²⁷⁵ sayılan ruh mesabesinde olduğundan, bu peygamberlere secde etmenin müminlere farz olduğu, namaz kılarken bu noktaların bilinmesi ve onlara biat edilmesi gerektiği, bu sebeple namaz kılmamanın peygamberleri katletmek anlamına geleceği bildirilmektedir.¹²⁷⁶

Fethü'l-Maârif, Peygamberlerin sayısı ile namaz rekatlarının sayısı arasında bir ilişkiden söz ederek namaz kılmamanın peygamberlere biat etmek, namazı inkar etmenin de peygamberleri inkar etmek anlamına geleceğine işaretle namaz kılmayanların şeriat, tarikat, marifet ve hakikat ehli nazarında mülhid ve zındık sayılacaklarını bildirmektedir.¹²⁷⁷

Farz namazları hazarî namaz, seferî namaz ve cuma namazı olmak üzere üç gruba ayıran Fethü'l-Maârif, Resulullah efendimize miraç gecesinde günde elli vakit namazın farz kılınmasına rağmen onun başvurusuyla bu vakitlerin hafifletilerek beşe indirildiğini bildirmekte ve bu beş vaktin hikmetini şu şekilde izah etmektedir:

Buradaki beş vakitten murad, Lafzatullah'tır. Hakk'ın emri de ona işarettir. Maârif (م ع ا ر ف) beş harftir. Allah (ا ل ل ل ل ا ه) ismi de beş harftir, bunun açılımı on dört harftir, bu harflerin yirmi iki de noktası vardır. Yirmi iki nokta ile yirmi sekiz harf toplanırsa elli adet olur. Hazret-i Risâlet efendimiz, miraç gecesi bu elli adet üzere elli vakit namazı beş vakitte kararlaştırdı.¹²⁷⁸

Zaten âyet-i kerîmede, "Kim bir iyilik yaparsa ona on katı verilir"¹²⁷⁹ buyurulmaktadır. Bu hesaba göre beş vakit, on katıyla hesaplandığında elli vaktin sevabı alınacak demektir.¹²⁸⁰ Fethü'l-Maârif'e göre teşehhüd mahalli olan kuudda, göğsün üzerine bakmak şarttır. Çünkü Allah, âyet-i kerîmede, "Allah kimin kalbini İslâm'a açmışsa, artık Rabbinin nûru onun üzerindedir"¹²⁸¹ buyurmaktadır. Allah, kendi nûru karşılığında

¹²⁷⁴ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 81b.

¹²⁷⁵ İsrâ suresi, 85.

¹²⁷⁶ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 82b.

¹²⁷⁷ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 82b.

¹²⁷⁸ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 96b.

¹²⁷⁹ En'âm suresi, 160.

¹²⁸⁰ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 96b.

¹²⁸¹ Zümer suresi, 22.

Resulullah'ın göğsünü yarıp açtığını, “Senin sadrını genişletmedik mi?”¹²⁸² âyetinde bildirmektedir. Buna göre göğüs, ilmin ve Beytullah'ın sembolüdür.¹²⁸³

Fethü'l-Maârif, namazın ve secdenin Âdem (insan) için olduğunu, dolayısıyla secdenin Âdem'e yapılması gerektiğini hatırlatmaktadır. Bu bilinçle kılınan namaz ve secde, insana Âdem olduğunu hatırlatacaktır. Böyle yapmayanların, elest meclisinde verdikleri söze muhalefet edip şeytana uymuş olacaklarını bildirmektedir. İnsanlar ve cinler, ibadet için yaratıldıklarından Âdem'e secde edenlerin kalp gözleri açılacaktır. Hakk'ın varlığının ispatı, Âdem'dir. Secdeden imtina eden kimse, Hakk'tan başka bir varlık olduğunu zannederek şirke düşer. Asıl cahiller bunu fark edemeyenlerdir. Cahil kimselerin de ölümden sonra cehenneme gitmeleri haktır. Fethü'l-Maârif'e göre namazı terk edenler, yedi ümmî hattı terk etmiş olur. Bu hatlar Havvâ'da bulunduğundan, nefislerine ve hevâlarına tabi olarak cehenneme düşerler.¹²⁸⁴

Fathü'l-Maârif, namazın kılınması üzerinde özellikle durmaktadır. Bazı marifetlere ulaşmanın namazı terk etmeyi gerektirmeyeceğini,¹²⁸⁵ namaz ve oruç gibi ibadetlerin, perhiz, nefisle mücahede, riyazat gibi çabaların Hakk'ın rızası için yapılacağını söylemektedir. İbadetlerdeki mananın iyi anlaşılması, ona göre kulluğun yerine getirilmesi gerekmektedir. Allah'ın emrettiği büyük ibadetlerden birisinin namaz olduğu bilinmelidir. Namazını şeriat, tarikat ve hakikat üzere kılmayanlar Resulullah'ın sırrından mahrum kalırlar.

Cuma Namazı

Müslümanların ibadet etmeleri için önemli günlerden birisi de cumadır. Cuma günü öğle namazı yerine cemaatle iki rekat cuma namazı kılınır. Peygamber (as) bir hadîs-i şeriflerinde, “Üzerine güneş doğan günlerin en hayırlısı cuma günüdür. Âdem (as) o gün yaratıldı, o gün cennete konuldu, yine o gün cennetten çıkarıldı. Bir de kıyâmet cumadan başka bir günde kopmayacaktır”¹²⁸⁶ buyurmaktadır.

İslâm'da ilk cuma namazı, Hz. Peygamber'in hicreti esnasında Medine'ye yakın Rauna vadisi içerisinde yer alan Beni Salim Mescidi'nde kılınmıştır. Dolayısıyla ilk hutbe de

¹²⁸² İnşirâh suresi, 1

¹²⁸³ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 91a.

¹²⁸⁴ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 157a-157b.

¹²⁸⁵ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 96b.

¹²⁸⁶ Müslim, Cuma Gününün Fazileti 768; Nesâî, Cuma 4; Tirmizî, Cuma 353, 488.

orada okunmuştur. Bir günde farz olan namazların rekat sayısı on yedi olduğu halde, cuma iki rekat olduğundan, cuma gününün rekat sayısı on beş kalmaktadır.

Fethü'l-Maârif, mukim veya sefer halinde olanların üzerine cuma namazının hem farz, hem vacip, hem sünnet, hem de şart olduğunu ısrarla vurgulayarak cumanın önemi üzerinde durmaktadır. Hz. Peygamber'in, "Allah, Âdem'i cuma günü yarattı. Kıyâmet saati de cuma günüdür"¹²⁸⁷ buyurduğunu belirterek yaratılışın cuma günü tamamlandığını; kıyâmetin, haşır ve neşirin de cuma günü olacağını, sura cuma günü üfürüleceğini; sırat, hesap ve mizanın da cuma günü olacağını, sonunda bütün müslümanların cennete cuma günü gireceklerini bildirmektedir.¹²⁸⁸

Cuma namazını müminler için bayram, evlerinde oturanlar için bir hac olarak niteleyen Fethü'l-Maârif, bu durumun bilincinde olarak müslümanların cuma namazı kılmaları gerektiğini söylemektedir.

Fethül-Maârif'e göre cuma günü kılınan 15 rekat namazın sayısı ile müteşâbih harflerin (ب ت ث ج خ ذ ز ش ض ظ غ ف ق ن ي) sayısı arasında bir ilişki vardır.* Anne karnından dünyaya gelen çocuklarda da ergenlik yaşına kadar on beş hat bulunmaktadır. On beş yaşından itibaren çocuktaki hatların sayısı çoğalacağı için mukattaat sayılan harfler tamamlanır. pa چا ژا گآ اح د رس ص ط ع ك ل م وه harflerinin ilavesiyle Âdem'in konuştuğu dildeki 32 harf tamamlanmış olur. Cuma yerine 15 harf, hazarî namaz yerine 17 harf olmak üzere toplam 32 rekat, "kün" kelimesinin mukabili olan 32 harf oluşturur. Âdem'in yüzünde yazılı olan ve gayr-ı mahluk olan ilahî kelâm budur. Bu ilahî kelimeye işaret olduğu için kıyâmet saati denmektedir.

Teravîh Namazı

Ramazan ayına mahsus bir namazdır. Her gece yatsı namazından sonra kılınması sünnet olan 20 rekatlık bir namaz olup ikişer ve dörder rekat biçiminde, cemaatle kılınabildiği gibi ferdî olarak da kılınabilen bir namazdır.¹²⁸⁹

¹²⁸⁷ (Buharî, Cuma 4; Nesâî, Cuma 4)

¹²⁸⁸ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 83a-83b.

* Muhkem ve müteşâbih harfler konusu eserde karışık verilmiştir. *Cavidanname'*de müteşâbih harfler on bir adet olup şunlardır: ب ت ث ج خ ذ ز ش ض ظ غ . Muhkem harfler ف ق ن . Muhkem harfler ط س ح م ن on dört olup bunlara hurûf-ı mukattaa denir. Üç harf de bunların zımında (derununda) vardır: fe dâl vâv (ف د و). Elifde fi (في), sâdda dâl (دال) ve nûnda vâv (و او) harfleridir; bunlarla birlikte on yedi olur. Bunlara tekrarlanmayan on yedi muhkem harf denir. Bkz. Feriştioğlu, *a.g.e.*, s. 6.

¹²⁸⁹ Bilmen, *a.g.e.*, s. 170-172.

Fethü'l-Maârif de farz ve sünnetler dahil edildiğinde günlük 40 rekat namaz kılındığını, bunlara 20 rekat teravîh de ilave edildiğinde toplam 60 rekatı bulduğunu belirterek, kasten bozulan bir gün oruç karşılığı tutulması gereken 60 günlük kefaretle ilişkilendirmektedir.¹²⁹⁰

Bayram Namazı

Arapça “ıyd” (bayram) kelimesi sözlüklerde, “belli aralıklarla tekrarlanan şey, sevincin olduğu her türlü gün, ramazan ve kurban bayramları¹²⁹¹ özel eğlence ve tören düzenlenerek kutlanan dinî ve millî gün, neşe ve sevinç”¹²⁹² anlamlarına gelmektedir. Medinelilerin yılda iki defa bayram yapmakta olduklarını gören Hz. Resulullah, bu bayramlar yerine Allah’ın daha hayırlı iki bayram verdiğini duyurmasıyla Ramazan ve Kurban Bayramları kutlanmaya başlanmıştır.

Bayram günlerinde “güneşin bir veya iki mızrak yükselmesiyle”¹²⁹³ iki rekat bayram namazı kılınır. Fethü'l-Maârif, bütün oruçların, namazların, nefis mücahedesi ve riyazatların amacının bu iki rekatlık bayram namazını kılmak olduğuna işaret etmektedir. Bayram namazı dokuz tekbir ve iki rekattır. Bu tekbirlerden her birinin bir rekat yerine geçeceğini bildiren Fethü'l-Maârif, bu dokuz sayısını yine insan yüzündeki hatlarla ilişkilendirmektedir: Dört kirpik, iki kaş, iki bıyık ve bir baş saçı. Esasında insan yüzündeki hatların sayısı yedi olup istivâsıyla sekiz yapmaktadır. Sekiz sayısı, cennetin kapılarının sayısıdır, nebîlerin ve velîlerin cennetidir. Bu sekiz hat da dört unsurla çarpılınca 32 olur.¹²⁹⁴

Kadir Namazı

Müslümanların önemli saydığı ve ibadetle geçirerek ihya etmeye çalıştığı vakitlerden birisi de Kadir Gecesi’dir. Hanefî çevreler genellikle Ramazan ayının yirmi yedinci gecesini, Kadir Gecesi olarak kabul ederler. Kur’ân-ı Kerîm’de, “Şüphesiz, biz onu (Kur’ân’ı) Kadir gecesinde indirdik”¹²⁹⁵ buyurulmaktadır. Yani Kur’ân-ı Kerîm’in nazil

¹²⁹⁰ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 94b.

¹²⁹¹ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 1602-1603.

¹²⁹² Çağbayır, *a.g.e.*, C. 1, s. 513.

¹²⁹³ Bilmen, *a.g.e.*, s. 167.

¹²⁹⁴ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 945b-96a.

¹²⁹⁵ Kadr suresi, 1.

olması kadir gecesindedir. Aynı surede “Kadir gecesini bin aydan daha hayırlıdır”¹²⁹⁶ buyurulmaktadır. Bu gecede kılınacak namazın kaç rekat olacağı ve nasıl kılınacağı ilmihal kitaplarında¹²⁹⁷ açıklanmaktadır.

Fethü'l-Maârif, Kadir Namazının Âdem'in yüzünde bulunan on iki hat mukabilinde Ramazan ayında on iki rekat olarak kılınması gerektiğini bildirmektedir.¹²⁹⁸

Hazarî Namaz

Bir müslümanın yolculuk halinde olmayıp mukim olduğu zamanlarda kıldığı namazdır. Mukim olan kimseler, günde 17 rekat farz namaz kılmaktadırlar. *Vahdetnâme*'de mukim olan kimselerin sabah iki rekat, öğle dört rekat, ikindi dört rekat, akşam üç rekat ve yatsı dört rekat olmak üzere toplam 17 rekat farz namazları Kâbe'ye karşı kılması gerektiği¹²⁹⁹ belirtilerek muhkem harfler* karşılığında bu namazların farz olduğu, yine ezandaki 17 cümlelerin de bu rekatların sayısı ile ilgili olduğu¹³⁰⁰ bildirilmektedir.

Seferî Namaz

Yolculuk esnasında kılınan namazlar için kullanılan bir tabirdir. Fıkıh kitaplarında bir kimsenin yolcu sayılabilmesi için gidilecek mesafe esas alınmaktadır. Bazı mezheplerde farklılık olmakla birlikte *Büyük İslâm İlmihali*'nde¹³⁰¹ yaya olarak üç günlük mesafe, yelkenli bir gemi ile on sekiz saatlik mesafe esas alınmaktadır. Bu hesaba göre uçak veya trenle yolculuk yapılsa yine de mesafe esas alınmaktadır. Bu mesafe ortalama olarak 80-100 km'lik bir mesafedir. Şafî ve Malikî mezheplerinde yolculuğun meşru bir gerekçeyle yapılma şartı aranırken Hanefî mezhebinde hangi gerekçeyle olursa olsun, yolcu olan kimse seferîlik hükümlerinden yararlanabilmektedir.¹³⁰² Şafîîler, yolcuların tercihlerine

¹²⁹⁶ Kadr suresi, 3.

¹²⁹⁷ Bilmen, *a.g.e.*, s. 205-206.

¹²⁹⁸ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 95a.

¹²⁹⁹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 82a.

* Fethü'l-Maârif'in muhkem harflerden kastı, mukattaa harfleridir. Hurûf-ı mukattaa adı verilen harfler, 14 harften oluşmaktadır. Şeyh Fazlullah bu 14 harfin derununda fe dâl vâv (ف د و) harflerinin bulunduğunu ve bunlarla 17 yaptığını bildirmektedir. Son üç harfi de şu şekilde elde etmektedir: Elifden fi (في), sâddan dâl (دال) ve nûndan vâv (واو) harfleridir; bunlarla birlikte on yedi olur. Bunlara tekrarlanmayan on yedi muhkem harf denir. On yedi rekat olan mukim namazlar, bu on yedi muhkem harf mukabilinde emredilmiştir. Bkz. Feriştioğlu, *a.g.e.*, s. 6.

¹³⁰⁰ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 90b.

¹³⁰¹ Bilmen, *a.g.e.*, s. 173.

¹³⁰² Fahrettin Atar, “Sefer”, *DİA*, 2009, C. 36, s. 294-298.

göre namazları tam kılma veya kısaltma haklarının olduğu kanaatindedirler.¹³⁰³ Tasavvufta sefer, bir sâlikin nefsinin terbiye etmek ve Hakk'a ulaşmak üzere çıktığı maddî ve manevî yolculuğu ifade etmektedir.¹³⁰⁴

Tarîkat ehlinin sefer ehli olduğunu belirten Fethü'l-Maârif, seferî olan kimselerin iki sabah, iki öğle, iki ikindi, üç akşam ve iki yatsı olmak üzere toplam 11 rekat farz namaz kıldığını¹³⁰⁵ söyleyerek bu sayıyı parmaklardaki mafsallarla denkleştirmektedir. Tahiyatta kelime-i şehadet okunurken sağ elin işaret parmağı kaldırıldığında geride kalan dört parmağın mafsalları 11 yapmaktadır. Bu sayı da müteşâbih harflerin (ب ت ث ج خ ذ ز ش ض ظ غ) sayısına eşittir. Bir parmak şehadet için kalkarken kapalı tutulan dört parmağın mafsalları, 11 rekat seferî namaza işaret etmektedir.¹³⁰⁶

Netice olarak Fetü'l-Maârif'in eserinde namaz konusuna önem verdiğini görmekteyiz. Namazları hazarî, seferî ve cuma namazı biçiminde sınıflandırıp hurûf-ı mukattaa ve parmaklarla mafsalların sayısına denkleştirme biçimi diğer Hurûfîlerin açıklamalarıyla benzerlik göstermektedir. Tasavvufta kat edilmesi gereken şariat, tarîkat, marifet ve hakikat mertebelerinin başından itibaren namazın kılınması gerektiğini, marifet ve hakikate ulaşmakla namazın sâkıt olmayacağını da özellikle belirtmektedir.

Aşkî Mustafa Efendi de Vahdetnâme'sinde "marifet deryasında derinleşip vahdet deryasında gark olanların zâhiren tesbih, zikir ve namazla içlerini hırs ve aşırı arzulardan temizleyeceklerine işaret etmektedir:

Ma'rifet bahrında olmışsa 'amîk

Bahr-ı vahdetde hakikatde gariik

Batını hırs u hevâdan pâk-sâz

Zâhiri tesbih u zikir u hem namâz¹³⁰⁷ (Aşkî)

¹³⁰³ Bilmen, *a.g.e.*, s. 175.

¹³⁰⁴ Uludağ, "Sefer", *DİA*, 2009, C. 36, s. 298-299.

¹³⁰⁵ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 82a-82b.

¹³⁰⁶ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 90a-90b.

¹³⁰⁷ Baş, *Aşkî Mustafa Efendi'nin Vahdetnâme Mesnevisi*, s. 298.

Secde

Sözlüklerde “itaat ve tavazu içinde eğilmek, boyun eğmek, yere kapanmak, yüzü yere sürmek”¹³⁰⁸ gibi anlamlara gelen “secede” kelimesi *Müfredât*’ta, “eğilme, aşağıya bükülme ve tezellül gösterme; kendi kibrini, gururunu kırma” anlamlarında verilmektedir. Allah karşısında ibadet maksadıyla kendini alçaltma, kibrini kırma” anlamlarında kullanıldığında insanları, hayvanları ve cansız eşyayı da kapsayan geniş bir kullanım alanına sahiptir.¹³⁰⁹ Kur’ân-ı Kerîm’deki âyetlerde ihtiyarî ve mecburî olmak üzere iki türlü secdeden söz edilmektedir. “Göklerde ve yerde kim varsa, ister istemez kendileri de gölgeleri de sabah akşam Allah’a boyun eğ”¹³¹⁰ âyetindeki secde (boyun eğme) mecburî olarak bütün varlıkların, yaratılıştaki tabi tutuldukları kanunların dışına çıkamayacaklarına işaret etmektedir. Oysa insanlara emredilen ve serbest iradeleriyle bazılarının yaptığı, bazılarının yapmadığı secde ise ihtiyarî secdedir. İhtiyarî secde *Kun’ân-ı Kerîm*’de insanlara hitaben, “Allah’a karşı kendinizi alçaltın, alçak tutun veya kibrinizi, gururunuzu kırın”¹³¹¹ âyetinde emredilen secdedir. “Âdem için secde edin”¹³¹² âyetindeki emri bazıları “onu kible edinin” biçiminde izah ederken bazıları “onun karşısında kendinizi alçak tutun” anlamını vermişlerdir.¹³¹³

Secde, namazın en önemli rükünlerinden birisidir. Secde yapılmadıkça namaz tamamlanmış olmaz. Her rekatin nihayetinde iki defa secde yapılmaktadır. Bunun dışında tilavet secdesi, şükür secdesi gibi bir namaza bağlı olmaksızın müstakil olarak yapılan secdeler de vardır.

Tasavvufî kaynaklarda meleklerin ve insanların suretlerinin Kâbe’nin suretine secde ettiği, oysa onların hakikatlerinin ise Kâbe’nin hakikatine secde ettiği bildirilmektedir. Çünkü secde Kâbe tarafına fakat Allah’a yapılmaktadır.¹³¹⁴

Fethü’l-Maârif, Allah, Âdem’i yaratıp ona ruhundan üfledikten sonra orada bulunanlara, Âdem’e secde etmelerini emrettiği zaman meleklerin hemen secde ettikleri halde İblis’in secde etmediğini hatırlatarak secdeden yüz çevirenin kâfir olacağını söylemektedir.¹³¹⁵

¹³⁰⁸ Karagöz ve Diğerleri, *a.g.e.*, s. 582.

¹³⁰⁹ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 696.

¹³¹⁰ Ra’d suresi, 15.

¹³¹¹ Necm suresi, 62.

¹³¹² Bakara suresi, 34.

¹³¹³ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 697.

¹³¹⁴ İmam-ı Rabbanî, *Mektûbât*, Müstakimzade Süleyman (çev.), İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2002, s. 263, <http://www.bizimsahife.com>

¹³¹⁵ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 154b.

Bu durumu izah ederken meleklerin, Âdem'in yüzündeki ilahî kelimeyi okumalarına karşın Şeytan'ın okuyamamasını gerekçe göstermektedir. Âdem'in hakikatini anlayan melekler, onu muallim kabul etmişlerdir. Âyette bu durum “Ey Âdem, onlara bunların isimlerini haber ver, dedi”¹³¹⁶ biçiminde izah edilmektedir. Özellikle secdenin Âdem'e yapılması gerektiğini belirten Fethü'l-Maârif, diğer peygamberlerin de Âdem suretinde oldukları için Âdem'e yapılan secdenin, bunlara da yapılmış sayılacağını bildirmektedir. Dolayısıyla âdem (insan) olanların secdeden kaçınmamaları gerekir. Ona göre secde Hakk'ın emridir, bu yüzden vücuttaki ruh gibidir. Çünkü ruh da Hakk'ın emridir. Kendisine secde edilen Âdem ve Havvâ'dır. “Âdem için secde edin”¹³¹⁷ âyetinde Âdem'e secde edilmesi emredilmektedir. Bu emri yerine getiren kimsenin de gözünü secde yerinden ayırmaması, secde esnasında iken de istivâyı temsil edeceği için burnunun iki yanına bakması şarttır.¹³¹⁸ Fethü'l-Maârif, “Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir”¹³¹⁹ âyetini açıklarken bu secde emrinin, herkesin yüzüne nakşedilmiş bulunduğu işaret olduğunu söylemektedir.

Fethü'l-Maârif, secdenin tevili hususunda şunları dile getirmektedir:

Secde, Şâbb-ı emred üzerine, hatt-ı istivâ ile Fâtiha okuyarak gerçekleşir. Secde mahalli Âdem'dir. Âdem üzerine Fâtiha okuyup secde kılınır. Böyle bir secdeyi yerine getirmeye çalışan âdemoğlu keramet gösterebilir. Meleklerin sırrını bilir ve meleklerin üzerine mâlik olur. Ruh ile aynı manayı taşıyan emri yerine getirmiş olur.¹³²⁰

Bir insanın melek özelliği kazanabilmesi için Âdem'e secde etmesinin gerektiğini ancak bunun da bir mürşide bağlanarak mümkün olabileceğini belirten Fethü'l-Maârif, çünkü Allah'ın, cinleri ve insanları kendisine kulluk için yarattığını,¹³²¹ buradaki kulluğun “Allah'ı tanımak için” şeklinde anlaşılmasının daha doğru olacağını söylemektedir. Ona göre secdenin Âdem'e yapıldığının bilinmesi gerekir. En önemli görevlerden birisi namaz kılmaktır. Namazı terk eden secdeyi zaten terk edecektir. Bu yüzden secde önemlidir. Mukim iken, seferî iken ve cuma günü 32 defa secde edilmektedir. 32 sayısı, esmâü'l-hüsna'nın, küllî isimlerin, zât isminin ve sıfatların ilmidir. Yani Zât-ı ilahînin kadîm

¹³¹⁶ Bakara suresi, 33.

¹³¹⁷ Bakara suresi, 34.

¹³¹⁸ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 91a.

¹³¹⁹ Fetih suresi, 29.

¹³²⁰ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 154a.

¹³²¹ Zariyet suresi, 56.

kelimesi olan “kûn” emrinin ilmi olup bu da Âdem (insan)’in yüzüne nakşedilmiştir. Bu sebeple secde Âdem’e yapılmaktadır.¹³²²

Allah, Âdem’i yaratırken yüz toprağının Kâbe’den alındığını da çağrıştıracak biçimde Âdem’in yüzünün Kâbe’yi temsil ettiğini belirten Fethü’l-Maârif, âyetlerin açıkça Âdem’e secdeyi emrettiğini hatırlatmaktadır.¹³²³

“(Ey Muhammed) Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. Elbette seni, hoşnut olacağın kibleye çevireceğiz. (Bundan böyle) yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir.”¹³²⁴

Fethü’l-Maârif, yukarıdaki âyetle kast edilenin secde mahalli olduğunu, o mahallin de gerçekte Hakk’ın mazharı olan Âdem olduğunu söylemektedir. Fethü’l-Maârif’e göre namaz için kible şarttır. Kible denilense mürşidin yüzüdür. Herkesin yüzünü mürşidine döndürmesi gerekir.¹³²⁵

Netice olarak Fethü’l-Maârif, secdeyi çok önemli gördüğü için içerisinde secde bulunan namazı da önemsemektedir. Âyetlerde secdenin Âdem’e yapılması istendiğinden, bunun sebebini izaha çalışmaktadır. Bir kere Hz. Âdem’in yaratılışı esnasında insan türünün ilk örneği olan Âdem’e secde emredilmiş, melekler secde ettiği halde İblis etmemişti. Buna göre Âdem’e secde eden kimseler meleklerle benzerken, secdeden kaçınanlar Şeytan’a benzemektedirler. Meleklerin secde etmelerine vesile olan şey ise âdem (insan)in yüzünde kadîm ilahî kelime (kûn)nin yazılmış olmasıdır. Bu da 28, istivâsıyla birlikte 32 hattan oluşmaktadır.

Secdenin Âdem’e yapıacağına ilişkin izahlara diğer Hurûfî şairlerde de rastlanmaktadır:

Anuñ âyâtına kıldı melekler secde her sûdan

Biri saç ikisi hâcib dört kirpikdir ez-erkân¹³²⁶ (Nesîmî)

Âdemiñ şûretine secde kılanlar ki seni

Göricek şûret-i Rahmân dediler gerçek imiş¹³²⁷ (Nesîmî)

¹³²² Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 156a-156b.

¹³²³ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 161b.

¹³²⁴ Bakara suresi, 144.

¹³²⁵ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 161a-161b.

¹³²⁶ Ayan, *Nesîmî Divanı*, s. 267.

¹³²⁷ Ayan, *Nesîmî Divanı*, s. 198.

Sensiñ ey şûret-i Allah ile Raḥmân mescûd

Ƙılmayan secde saña dîv ile şeytân demişim¹³²⁸ (Nesîmî)

Ezan

Ezan, sözlükte “bildirmek, duyurmak, ilan etmek” manalarına gelmektedir. Terim olarak farz namazların vakitlerini bildirmek üzere okunan sözlere denmektedir. Ezan okuyan kimseye müezzin denir. Hz. Resulullah bir hadisi-i şerifinde, “Namaz vakti gelince biriniz size ezan okusun!”¹³²⁹ buyurmaktadır.

Namaz, Mekke dönemindeyken farz kılınmakla birlikte ezan uygulaması Medine’de başlamıştır. Hz. Peygamber, Medine’de mescit inşa edip cemaatle namaz kılınmaya başladığında, namaz vakitlerinin nasıl ilan edileceği hususunu sahabe ile istişare etmiştir. Sahabeden bazı kimselerin gördüğü rüyaların vahiyle de teyit edilmesi üzerine Hz. Bilal, ilk ezanı okumaya başlamıştır.¹³³⁰

Müslümanların yaşadığı yerlerde namazları ilan etmek üzere ezan okunması sünnettir. Bu amaçla minareler yapılmış ve müslümanlığın şiarı haline gelmiştir. Ezan şu şekilde okunmaktadır:

اكبر	dört kere
اشهد ان لا اله الا الله	iki kere
اشهد ان محمد رسول الله	iki kere
حي على الصلوة	iki kere
حي على الفلاح	iki kere
الله اكبر	iki kere
لا اله الا الله	bir kere*

¹³²⁸ Ayan, *Nesîmî Divanı*, s. 233.

¹³²⁹ Buharî, *Haberi Ahad* 1.

¹³³⁰ Bilmen, *a.g.e.*, s. 138-139.

* Ezan’ın anlamı: Allah en büyüktür (2), Allah’tan başka ilah olmadığına şehadet ederim (2), Muhammed’in Allah’ın rasulü olduğuna şehadet ederim (2), Haydi namaza (2), Haydi felaha (2), Allah en büyüktür (2), Allah’tan başka ilah olmadığına şehadet ederim (2).

Fethü'l-Maârif'e göre ezanı ihtiva eden sözler 15 cümleden oluşmaktadır. Cuma günü kılınan farz rekatların sayısı 15'tir. Ezan günde 5 defa okunduğu için 75 (15x5= 75) yapar. Sabah ezanındaki "Es-salâtü hayrün mine'n-nevm"¹³³¹ sözleri de ilave olunduğunda 77 cümle olup bu Peygamber'e hitaptır. Sabah ezanındaki 17 cümle, mukim namazlara, diğer ezanlardaki 15'er cümle, cuma namazlarına işaretler. Bu ikisi toplandığında da Âdem'in sayısı olan 32 yapmaktadır. Tahiyatta açık bulunan parmakların mafsalları 17 olup bunlar da ezana, dolayısıyla kulluğa işaretler.

Kâmet

"Ayağa kalkmak, durmak" anlamına gelen kâmet, namazın başlamakta olduğunu bildiren sözlerden oluşmaktadır. Cemaatle veya ferdî olarak namaz kılmak isteyen kimselerin farz namazlara başlamadan önce kâmet getirmesi sünnettir. Kâmet, şu sözlerden oluşmaktadır:

الله اكبر	dört kere
اشهد ان لا اله الا الله	iki kere
اشهد ان محمد رسول الله	iki kere
حي على الصلوة	iki kere
حي على الفلاح	iki kere
قد قامت الصلاح	iki kere
الله اكبر	iki kere
لا اله الا الله	bir kere*

Fethü'l-Maârif, kâmeti oluşturan 17 cümle ile mukim namazların rekatları arasında bir ilgi kurmaktadır. 11 rekat seferî namazla 17 kâmet sözü toplandığında 28 yapmaktadır ki bu da Kur'ân'da ismi geçen peygamberlerin sayısı kadardır. Kâmet ve namaz esnasında

¹³³¹ Namaz uykudan hayırlıdır.

* Kâmet'in anlamı: Allah en büyüktür. Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlik ederim. Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna şahitlik ederim. Haydi namaza. Haydi felaha. Namaz başladı. Allah en büyüktür. Allah'tan başka ilah yoktur.

Peygamberleri yanında hazır bulundurmak gibidir. Hz. Peygamber bu manayı Hz. Bilal'in yüzünde müşâhede ettiği için "Bizi rahatlat ya Bilal"¹³³² buyurmuştur.¹³³³

Abdest

Bazı ibadetlerden önce usûlüne uygun olarak yapılan temizliktir. Türkçede, Farsça âb (su) ve dest (el) kelimelerinin birleşmesinden oluşan abdest biçimiyle kullanılmaktadır. Arapçası "güzellik ve temizlik" anlamına gelen vudû' kelimesidir. Abdest almayan kimse namaz kılamaz, Kâbe'yi tavaf edemez, Kur'ân'a el süremez.¹³³⁴ Abdest ile ilgili olarak Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurulmaktadır:

Ey iman edenler, namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın).¹³³⁵

Bu âyet-i kerimeden hareketle Sünnî mezhepler ayakların yıkanması¹³³⁶ gerektiğine, Şîîler ise meshedilmesi¹³³⁷ gerektiğine hükmetmektedirler. Kendisi de bir ibadet olan abdest için niyet edildikten sonra eûzü, besmele ile başlanır. Önce eller bileklere kadar üç defa yıkanır. Sonra üç kere ağza su verilir, üç kere buruna su verilir, üç kere yüz yıkanır. Üç kere sağ kol, üç kere sol kol yıkanır. Başa bir kere mesh edilir. Serçe parmakları kulaklara koyup enseye birer defa mesh verilir. Sağ ayak üç kere ve sol ayak üç kere yıkanır.¹³³⁸

Yukarıda belirtildiği şekilde organların yıkanmasına küçük abdest denir. Usûlüne uygun bütün vücudun yıkanmasına da büyük abdest (gusûl) denmektedir. Su bulunmadığı zaman temiz toprakla teyemmüm yapılır. Buna göre Allah'ın huzuruna çıkmak üzere ibadet edecek kimselerin maddî ve manevî olarak kirlerden arınması gerekmektedir. Hz. Resûlullah şöyle buyurmuştur:

Kıyâmet gününde ümmetimin secde organları abdest almalarından dolayı bembeyaz ve pırıl pırıldır.¹³³⁹

¹³³² Aclûnî, *a.g.e.*, I/96.

¹³³³ Fethû'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 87a-87b.

¹³³⁴ Bilmen, *a.g.e.*, s. 75.

¹³³⁵ Mâide suresi, 6.

¹³³⁶ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 2, s. 224.

¹³³⁷ Mehmet Keskin, *Caferî İlmihali*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012, s. 109.

¹³³⁸ Bilmen, *a.g.e.*, s. 74-83.

¹³³⁹ Nesâî, Tahara 110

Abdest, vücudun bazı organlarını maddî olarak temizlediği gibi bir ibadet olması hasebiyle insanın manen temizlenip Allah’a yaklaşmasına da vesile olur. Bu yüzden mutasavvıflar, abdesti, dünya kirlerinden arınıp ilahî yolculuğa çıkmak için bir vasıta olarak görürler.

Abdest almanın, bütün uzuvları temizlemek anlamına geleceğini belirten Fetûl-Maârif, Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın, “Gökten tertemiz bir su indirdik”¹³⁴⁰ buyurduğunu, temizlenmenin de ancak tertemiz suyla mümkün olacağını söylemektedir. Ona göre Abdestin bir anlamı da bütün dünyevî alakalardan, Allah dışındaki varlıklardan, başka şeyleri düşünmekten pak ve temiz olmaktır. Hakikî abdest de bütün eşyanın ve hükümlerin sırnı anlayıp âb-ı hayat ile abdest alıp gusûl etmektir.

Fethü’l-Maârif, şeriatta abdest, ezan, ikamet gibi yapılması gereken nice hükümlerin bulunduğunu ve bunların hepsinin 28 ve 32 sayısı üzerine bina edildiğini söylemektedir. Çünkü bunların hepsi haktır ve Hakk’ın emridir. Hakikat suyu dediği “tertemiz su”yun anlamını Fethü’l-Maârif şu şekilde açıklamaktadır:

İki elini 3 kere, ağzını 3 kere, burnunu 3 kere, yüzünü 3 kere, sağ kolunu 3 kere ve sol kolunu 3 kere, başına mesh 1 kere, sağ kulağını ve sol kulağını 1 kere toplam 21 yapmaktadır. Fâtiha suresi de 7 ayet olup 21 harfle yazılmıştır.* Boynun iki yanını 1 kere, sağ ayağını 3 kere, sol ayağını 3 kere yıkamak, toplam 7 yapmaktadır. Bütün abdestteki yıkama ve mesh toplamı 28 peygamber adedince olmaktadır. Peygamberler ebedî âb-ı hayat olup manen temiz kimselerdir. Abdest almak, bu tertemiz peygamberleri vücuduna almak, onların yolundan gitmek anlamına gelmektedir.¹³⁴¹

Fethü’l-Maârif, maddî ve manevî kirlerden arınmak için abdestin şart olduğunu söylemekte, abdest ile yıkanan organlar ve yıkanma miktarlarıyla 28 ve 32 sayısı arasında bir ilişkiden söz etmektedir. Fethü’l-Maârif, hakikî abdestin, bütün yasaklananlardan uzaklaşmak, bütün organları kirlerden ve şüpheli şeylerden uzak tutmak olduğunu söylemektedir.

İshak Hocası Ahmed Efendi de Vahdetnâme’sinde abdet için yüzüne su vuranların uyukularının açılacağına ve abdest suyunun yüzü güzelleştireceğine işaret etmektedir:

¹³⁴⁰ Furkan suresi, 48.

* Fatiha’da bulunmayan harfler şunlardır: ف-ج-ش-ث-ظ-خ-ز

¹³⁴¹ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 86a.

Âb-ı desti akıtmadum yüzden

Murğ-ı ḥ'âbı uçurmadum gözden

Âb-ı rûyîñ döker dil-i bed-hû

İtmez âb-ı vuzûyî zîver-i rû¹³⁴² (İshak Hocası Ahmedî)

3.3.3. ORUÇ

İslâm'ın şartlarından birisi olan oruç, ibadet niyetiyle imsak vaktinden akşam namazı vaktine kadar yeme içme ve orucu bozan davranışlardan kaçınmaktır. Arapçada “yeme içme, konuşma ya da yürüme türünden bir fiili yapmaktan kendini alıkoymak” anlamına gelen “savmün” kelimesi, İslâmî terim olarak kullanıldığında “oruç tutmakla mükellef olan kimsenin, tan yerinin ağarmaya başlamasından güneşin batışının ardından batı ufkunda ortaya çıkmaya başlayan kızılığa kadar, orucu bozan şeylerden uzak durmak”¹³⁴³ anlamına gelmektedir.

Ramazan orucunun farz olduğunu bildiren âyet, hicretin ikinci yılında nazil olmuştur. Dolayısıyla ergenlik çağına ulaşmış, akıl sahibi ve sağlıklı olan müslümanların oruç tutması farzdır. Hasta olanlar ve yolculuk halinde bulunanlar, tutamadıkları süreyi sonradan kaza olarak tutarlar. Kur'ân-ı Kerîm'de bu husus şöyle açıklanmaktadır:

Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.¹³⁴⁴

Ancak yaşlı olanlar ve hastalıklarından iyileşme ümidi olmayanlarsa tutamadıkları günler için yoksullara fidye* verirler. Farz olan orucun zamanını ise bir sonraki ayet şu şekilde açıklamaktadır:

¹³⁴² Topal, *a.g.e.*, s. 421.

¹³⁴³ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 886.

¹³⁴⁴ Bakara suresi, 184.

* Fidyeye, bir kimseyi, içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtarmak için ödenen bedel anlamına gelmektedir. Oruç için ödenecek bedel ise bir fakiri, sabahlı akşamlı bir gün doyuracak miktardır. Bkz. Karagöz ve Diğerleri, *a.g.e.*, s. 187.

(O sayılı günler), insanlar için bir hidâyet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur’ân’ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır. Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin.¹³⁴⁵

Bu âyetlerde belirtilen ramazan orucudur. Şartlarını taşıyan kimselerin mutlaka tutması gerekmektedir. Bir de Allah rızasını kazanmak maksadıyla, ramazan dışındaki günlerde tutulan nafile oruçlar vardır. Allah, Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyuruyor:

Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı.¹³⁴⁶

Bu âyetin mefhumuna göre Hz. Muhammed’den önceki peygamberlerin ümmetlerinde de oruç ibadeti vardır.

Oruç ibadetinin, insanın nefsini terbiye etmek, nefsin isteklerini dizginlemek gibi bir amacı vardır. Bu ibadetle bir yandan terbiye edilen insan, başkalarını düşünmesini, paylaşmasını da öğrenecektir. Oruç, her şeyden önce bir ibadettir. Müslümanlar ramazan ayı dışında pazartesi ve perşembe günlerini, bir gün öncesi ve bir gün sonrasıyla birlikte aşura gününü oruçlu geçirmeye gayret etmektedirler.

Mutasavvıflar da nefis terbiyesi açısından baktıkları orucun önemine değinmektedirler. İmam Gazzalî, İslâm’ın şartlarını tevhid kalesinin rükünleri¹³⁴⁷ olarak nitelemektedir. İbn Arabî ise oruç hakkında şunları söylemektedir:

Zahirî şeriattaki oruç, orucu bozan şeylerden uzak durmaktan ibarettir. Bu, avamın orucudur. Huzurdaki havassın orucu ise, Ondan başkasına nazar etme zevkinden uzak durmaktan ibarettir ve bu oruç, ölüm bayramı sabahı gün doğuncaya kadar devam eder. O gün bedenlerinden ibaret kurbanlarını boğazlarlar, O’na yaklaşma maksadıyla kurban ederek fukarasını, miskinlerini doyururlar.¹³⁴⁸

Fethü’l-Maârif, “Ey iman edenler, sizden öncekilere farz kılındığı gibi oruç sizin üzerinize de farz kılındı”¹³⁴⁹ âyetine istinaden Allah’ın emri ve Resulullah’ın sünneti olarak mümin ve müslüman olanların otuz gün oruç tutmalarının hem farz hem de sünnet olduğunu, çünkü önceki velîlerin, mümin erkek ve kadınların bu şekilde tuttıklarını

¹³⁴⁵ Bakara suresi, 185.

¹³⁴⁶ Bakara suresi, 183.

¹³⁴⁷ İmam Gazzalî, *Tevhid ve Ledün Risâlesi*, Serkan Özburun ve Yusuf Özkan Özburun (çev.), İstanbul: Fatih Gençlik Vakfı Yayınları, 1995, s. 21.

¹³⁴⁸ Muhyiddin İbn Arabî, *el-Bulga Fi’l-Hikme (Hikmette Son Nokta)*, Vahdettin İnce (çev.), İstanbul: Kitsan Yayınları, 2008, s. 186.

¹³⁴⁹ Bakara suresi, 183.

belirtiyor.¹³⁵⁰ Yine “Ayın dolaşımı için de konak yerleri (menziller) belirledik”¹³⁵¹ âyetinde belirlenen menziller, ayın dolaşması için takdir edilmiştir. Tuttuğumuz bir aylık oruç, kamerin hareketine göre otuz gün olarak ortaya çıkmaktadır. Âyetin devamında, “Nihayet o, eğrilmiş kuru hurma dalı gibi olur”¹³⁵² buyurulmaktadır. Kamer, kendisi için takdir edilen menzilleri bu süre içerisinde dolaşmaktadır.¹³⁵³ Fethü'l-Maârif'e göre, verilen âyetin manasını anlayan kimse, otuz gün boyunca oruç tutar ve orucu bozanlardan da titizlikle kaçınır. “Orucun anlamını bilen oruçsuz olamaz”¹³⁵⁴ hadîs-i şerifince ramazan ayı boyunca oruçsuz olamaz. Mazeretsiz olarak bir günlük orucunu bozan kimse bunun yerine altmış gün borçlanır. İsm-i zât olan “sin” (س) harfi adedince altmış gün kefaret tutmak zorundadır. Altmış günlük kefaret zâtı ikrar için tutulur ya da bunun yerine altmış aç insan doyurulur, bu da Hakk'ı doyurmak gibidir. Eğer bunları yerine getirmezse kişi nefesine uymuş olur. “Ben benim, sen sensin” sırrının mazharı olur. Bilirim diye iddia ettiği halde Allah'ı bilmeyen, kişinin kendi nefsidir. Allah'ın varlığı karşısında kendinde varlık vehmetmiş olup şirke düşer. Hz. Resulullah'ın, “Ramazanı kasten yiyen kâfir olur”¹³⁵⁵ hadisi bu anlamdadır. Çünkü bilerek orucunu terk eden kimse, Allah'ın emrine karşı gelmiş olmaktadır. Öyle bir kimsenin kemâle ermesi de mümkün değildir.¹³⁵⁶

Miraç gecesinde Allah'ın bir yıllık oruç farz ettiğini bildiren Fethü'l-Maârif, Resûlullah'ın, oruç için de Allah'tan hafifletilmesini istediğini ve bir ay olarak kararlaştırıldığını söylemektedir. Dolayısıyla bir aylık ramazan orucu, bir senelik oruç yerine tutulmaktadır. Ona göre yılda 360 gün bulunmaktadır. Bir ayın gündüzleri 360 saattir. Bir saat bir güne mukabil olduğuna göre Allah, bir aylık oruca karşılık bir yıllık ecir verecektir.¹³⁵⁷

Fethü'l-Maârif, kasten orucunu bozan kimsenin neden altmış gün kefaret tutması gerektiğini de şu şekilde açıklamaktadır: Bir günde yıkılan, altmış günde tamir edilebilir. Her gün için sabahdan yatsıya ve vitire varıncaya kadar farz ve sünnetler olmak üzere 40

¹³⁵⁰ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr.92a.

¹³⁵¹ Yâsîn suresi, 39.

¹³⁵² Yâsîn suresi, 39.

¹³⁵³ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr.92a.

¹³⁵⁴ Hadîs-i şerif.

¹³⁵⁵ Hadîs-i şerif.

¹³⁵⁶ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr.93b-94a..

¹³⁵⁷ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 96b-97a.

rekat namaz kılınmaktadır. Ramazan ayı olduğu için 20 rekat da teravih namazı vardır. Toplam altmış rekat olur. Buna göre bir günde yıkılan 60 günde yerine getirilebilir.¹³⁵⁸

Vahdetnâme’de bir günde yıkılanın altmış günde yerine getirileceğine dair bir başka hesaplama yöntemi de şu şekilde yapılmaktadır: Hazret-i Ahadiyyet olan Hakk Teâlâ, Hazret-i vâhidiyyet olan Resulullah (sav)’a, “Yâ Muhammed! Semavatta senin boyunun uzunluğu altmış arşındır”¹³⁵⁹ buyurmuştur. Hâtem ile Âdem’in kullandığı dildeki harflerin sayısı (28 + 32 =60) kadardır. Bunlar da Resulullah (sav)’ın yüzünde ve sözünde tecellî etmiştir. Bu yüzden bir günde bozulan oruç yerine altmış gün kefaret tutulması gerekmektedir. Kasten orucunu bozan kimse, bu şekilde kefaret tutacak olursa, orucun da namazın da gerçek manasını idrak etmiş olup, bozduğu emri telafî edebileceği gibi onun ecir ve sevabına da nail olacaktır.¹³⁶⁰ Bir günde yıkılan, altmış günde vücuda gelecektir. Her amelin böyle olduğunu anlamak gerekir.¹³⁶¹

Fethü’l-Maârif’in yorumuna göre ayın dolunay hali, Hz. Peygamber’in mübarek cemâlini temsil etmektedir. Peygamber’in cemâli, Hakk’ın cemâli olup ilahî kelâmın sırrı ve ilahî kelimenin mazharıdır. Otuz gün tutulan oruç, Resulullah’ın cemâlinin mukabili olup ay adedince tutulmaktadır.

Mutasavvıf şairler de ibadetlerin, insanın manevî kirlerini yok edeceği söylemektedirler:

Orucuña güvenme namâzuña tayanma
Cümle tâ‘at tağ olur nâz u niyâz içinde

Oruc-namâz gusl u hac hicâbdur ‘âşıklara
‘Âşık andan münezzeh hâşşü'l-havâş içinde¹³⁶² (Yunus Emre)

Şavm u şalât hac zekât günâh kirin mahvider

Đarb-ı zikir olmasa göñül pası silinmez¹³⁶³ (Niyazî-i Mısri)

¹³⁵⁸ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr.94b-95a.

¹³⁵⁹ Onun boyu gökyüzünde altmış arşındır. (Buharî, Bed’ü’l-Halk 8, Enbiyâ 1; Müslim, Cennet 15/2834; Tirmizî, Cennet 7/2540; *Kütüb-i Sitte*, C. X, s. 177)

¹³⁶⁰ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 95a.

¹³⁶¹ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 94b.

¹³⁶² Tatçı, *a.g.e.*, s. 310.

¹³⁶³ Erdoğan, *a.g.e.*, s. 92.

3.3.4. ZEKAT

İslâm'ın şartlarından birisi de zekattır. Zekat kelimesi sözlükte, “artma, arıtma, iyi ve düzgün olma, övme, bereketli olma”¹³⁶⁴ “Yüce Allah'ın bereketinden hâsıl olan, ortaya çıkan büyüme veya artış”¹³⁶⁵ gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak dine göre zengin sayılan kimselerin, sahip olduğu mal ve paradan bir miktarını, ihtiyaç sahiplerine vermek suretiyle gerçekleştirdiği malî bir ibadettir.

Kur'ân-ı Kerîm'de zekat kelimesi otuz âyette, sadaka kelimesi ise on iki ayette geçmektedir. Her ne kadar sadaka ve zekat kelimeleri aynı anlamda kullanılsa da gönüllü bağışlar için çoğunlukla sadaka kelimesi tercih edilmektedir.¹³⁶⁶

İslâm'ın Mekke döneminden itibaren nazil olan âyetlerde zekat kelimesi geçmesine rağmen, kimlerin ne kadar zekat vereceğine dair kesin hükmün, hicretin ikinci yılında ve ramazan orucunun hemen ardından farz kılındığına dair rivâyetler bulunmaktadır. Bu görüşe göre, Mekke döneminde nazil olan âyetlerin, ihtiyaç sahiplerine malî yardım olarak düşünülen sadaka olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinde ve Peygamber'in hadîs-i şeriflerinde genellikle namaz ile zekat birlikte zikredilmektedir. Bir ibadet olması dolayısıyla hem kazanılan malın arınması, hem de zekatı veren kişinin manen temizlenmesi yanında sosyal, insanî ve ahlakî yanı da bulunmaktadır. Âyette bu husus, “Onların mallarından, kendilerini temize çıkarmak üzere onları arındıracak sadaka al”¹³⁶⁷ biçiminde geçmektedir.¹³⁶⁸

Zekatın kimlere verileceği hususu âyetle belirtilmiş ve Hz. Peygamber de uygulamalarında buna riayet etmiştir:

Sadakalar (zekat gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlar, azat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah bilen ve hikmetle yönetendir.¹³⁶⁹

Fıkıh kitaplarında zekatı verilecek malların helal yollarla kazanılması, artacak nitelikte olması, üzerinden bir yıl geçmesi gibi bazı şartlara tabi tutulmaktadır. Bu malların, zarurî

¹³⁶⁴ Çağbayır, *a.g.e.*, C. 5, s. 5449.

¹³⁶⁵ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 668.

¹³⁶⁶ Mehmet Erkal, “Zekat”, *DİA*, 2013, C. 44s. 197-207.

¹³⁶⁷ Tevbe suresi, 103.

¹³⁶⁸ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C.3, s. 55-57.

¹³⁶⁹ Tevbe suresi, 60.

ihtiyaç dışında, belli bir miktar (nisab)ın üzerinde olması gerekmektedir. Altın, gümüş ve paraların, ticaret mallarının zekatları 1/40 oranındadır. Hayvanlardan deve sayısı 5'i geçince, sığır sayısı 30'u geçince ve davar sayısı ise 40'ı geçince zekat verilmesi gerekir. Ziraî mahsullerin zekatı ise hasat zamanında 1/10 (öşür) olarak verilir. Madenlerden de 1/5 (humus) oranında zekat verilir. Bazı mezheplerde farklılık olmakla birlikte genellikle bu şekildedir.¹³⁷⁰

Fethü'l-Maârif, Allah'ın emri olarak zekatın mutlaka verilmesi gerektiği üzerinde durmakta, vermeyenler hakkında, Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın, "Allah'a ortak koşanların vay haline. Onlar zekat vermeyen kimselerdir. Onlar âhireti de inkar ederler"¹³⁷¹ buyurduğunu, dolayısıyla zekat vermemenin ve namaz kılmamanın, kâfir ve müşriklerin işi olduğunu bildirmektedir. Zekat vermekse mümin ve müslüman olanların işidir. Zekatın on akçede bir akçe olduğunu belirten Fethü'l-Maârif, bu sebeple müslümanların, tahiyatta kelime-i şهادeti okurken on parmaklarından birisini, zekat mukabili kaldırdıklarını, âyette¹³⁷² belirtilen kimselere verdiklerini ilave etmektedir.¹³⁷³

Vahdetnâme'de zekat miktarı onda bir (1/10) olarak bildirilmektedir. Oysa fıkıh kitaplarına göre 1/10 zekat, sadece buğday, arpa, hurma, kuru üzüm gibi ziraat mahsullerinden verilmektedir.

Zekatla ilgili bir başka husus da humus konusudur. Hamse (beş) kelimesinden türetilen humus kelimesi "beşte bir"¹³⁷⁴ anlamınadır.

Altın, gümüş, bakır, kalay, nikel, demir ve civa gibi madenler ile savaş ganimetleri ve definelerden alınan zekata, humus (beşte bir) denmektedir.¹³⁷⁵ Farklı mezhepler veya farklı âlimler, nelerin maden sayılıp sayılmayacağı ve hangi oranda zekat alınacağına ilişkin farklı görüşler serdetseler de genel olarak madenlerden alınan zekatın humus kapsamında olduğu söylenebilir.

Humus ile ilgili Kur'ân-ı Kerîm'den delil getirenlerin müracaat ettikleri âyet şudur:

¹³⁷⁰ Erkal, "Zekat", *DîA*, C. 44, s. 197-207.

¹³⁷¹ Fussilet suresi, 6-7.

¹³⁷² Tevbe suresi, 60.

¹³⁷³ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 88b-89a.

¹³⁷⁴ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 517.

¹³⁷⁵ Bilmen, *a.g.e.*, s. 353-354.

Bilin ki ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah’a, Peygamber’e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir.¹³⁷⁶

Kur’ân Yolu Tefsiri, bu âyette geçen “ganimetlerin Allah’a ve Resulüne ait...” ifadesi, her şeyin sahibinin Allah olduğunun hatırlatılmasının ardından, bu işin taksiminin de Hz. Resulullah’a ait olduğunu bildirmektedir. Hz. Peygamber’in uygulaması, kamu hizmetlerine harcanması gereken humus (beşte bir) ayrıldıktan sonra kalan beşte dördlük (4/5) kısmın savaşa katılanlara dağıtılması biçiminde olmuştur. Kamu hizmetleri için ayrılacak kısmın (humus) devlet reisinin kontrolünde bulunacağı muhakkaktır.¹³⁷⁷

Şiilere göre ise Humus, önemli bir yer tutmaktadır. Şîi fihkına göre humus, mükellef olan bir müslümanın zekattan ayrı olarak belirli bazı mallardan belli oranda vermesi gereken dinî bir vergidir.¹³⁷⁸ Bu hükme delil yukarıdaki âyeti¹³⁷⁹ vermektedirler:

Bu rivâyete göre zekat vermeyen kimse, fakirlerin hakkını gasp etmiş, humus vermeyen kimse de Hz. Peygamber’in ve onun mübarek neslinin hakkını gasp etmiş olur. Humusa tabi mallar arasında kazanç, maden, define, haramla karışmış helal mal, denizden çıkarılan mücevherler, savaş ganimeti ve zımmî statüsünde olan bir kimsenin müslümandan satın aldığı yer sayılırken humusun yarısının Peygamber soyundan olanlara (seyyidler), diğer yarısının da müçtehidin izniyle diğerlerine verilmesi gerektiğini belirtmektedir.¹³⁸⁰

Kur’ân-ı Kerîm’deki, “Bilin ki ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah’a, peygambere, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir”¹³⁸¹ âyetine istinaden zengin sayılan kimselerin Allah ve Resulullah için humus vermeleri gerektiğini belirten Fethü’l-Maârif, kelime-i şehadeti okurken beş parmağın birinin kaldırılmasını, Allah emri olan humusun müstehaklarına verilmesi gerektiğine işaret olduğunu söylemektedir. Kaldırılan şahadet parmağının üç mafsaldan oluştuğunu, bunun da sol elin beş parmağındaki mafsallarla toplanması halinde on yedi yapacağını

¹³⁷⁶ Enfâl suresi, 41.

¹³⁷⁷ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C.2, s. 692-693.

¹³⁷⁸ Mehmet Keskin, *a.g.e.*, s. 302.

¹³⁷⁹ Bilin ki ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah’a, Peygamber’e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir. (Enfâl suresi, 41)

¹³⁸⁰ Mehmet Keskin, *a.g.e.*, s. 303-313.

¹³⁸¹ Enfâl suresi, 41.

belirten Fethü'l-Maârif, bu sayının da mukim iken kılınan on yedi rekat namaz mukabilinde olduğunu ifade etmektedir.¹³⁸²

Türk şairleri de değişik çağrışımlarla zekat konusuna şiirlerinde yer vermektedirler:

Ben fakîrim sen gâni vergil zekât-i hüsn kim

Şer' içinde hem bañadır hem saña vâcib zekât¹³⁸³ (Fuzûlî)

3.3.5. HACC

İslâm'ın beş şartından birisi de haccdır. Hacc kelimesi sözlükte “ziyaret etmek maksadıyla (bir kimseye veya bir yere doğru) yönelmek ya da gitmek”¹³⁸⁴ anlamına gelmektedir. Bir şeyin etrafında dönmek, dolaşmak anlamıyla İbranîcede, Aramîcede ve Sâbiî dilinde de bulunmaktadır.¹³⁸⁵ Dinî terim olarak imkanı olanların, ibadet maksadıyla Arafat'a çıkması, Beytullah'ı ziyaret etmesi ve haccın şartlarını yerine getirmesi anlamına gelmektedir. Elbette hacc ya da umre ibadetinin gerçekleştirilmesi için ziyaret edilmesi gereken mekanlar, ziyaretin gerçekleştirileceği zamanlar vardır. Hacc, hicretin dokuzuncu yılında farz kılınmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de “Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın”¹³⁸⁶ buyrulurken Hazret-i Peygamber de bir hutbelerinde, “Ey insanlar! Allah size haccı farz kılmıştır. Dolayısıyla hacc edin”¹³⁸⁷ buyurmaktadır. Haccın farziyeti Kitap ve Sünnet ile sabittir. Böyle emredilmesine rağmen bütün ümmetin kanaatine göre hacc insanın ömründe bir defa yerine getirmek mecburiyetinde olduğu bir ibadettir. Hz. Resulullah da haccın farziyetinden sonra bir kez hacc görevini yerine getirebilmiştir.

İslâm'ın şartlarından biri olan haccın ifrad, temettu ve kıran olmak üzere üç çeşidi vardır. İfrad, umresiz yapılan haccdır. Temettu haccında ise hacc yapmadan önce umre yapıp ihramdan çıkılır, daha sonra yeniden ihrama girilerek hacc yapılır. Kıran haccı ise hacc ayları içerisinde hacc ve umreye birlikte niyet edilip ikisinin birlikte yapıldığı haccdır.¹³⁸⁸

¹³⁸² Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 90a-90b.

¹³⁸³ Akyüz vd., *a.g.e.*, s. 150.

¹³⁸⁴ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 366.

¹³⁸⁵ Harman, “Hac”, *DİA*, 1996, C. 14, s. 382.

¹³⁸⁶ Bakara suresi, 196.

¹³⁸⁷ Müslim, Hac, 73/1222.

¹³⁸⁸ Bünyamin Erul, *Haccı Anlamak*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012, s. 58.

Hacc yapacak olan kimseler mikat* mahallinde niyet ederek ihrama** girer. Nafile tavafın ardından sa'y*** yapar. Ardından ziyaret tavafı**** yaparlar. Tavafın ardından Makam-ı İbrahim'de***** namaz kılınır. Zilhicce ayının sekizinci günü sabah namazını Mekke'de kıldıktan sonra Mina'ya hareket eder. Burada beş vakit namaz kılar. Arefe günü sabah namazını Mina'da kılıp Arafat'a hareket eder. Arafat'a çıkılırken yolda çokça telbiye,***** tekbir, tehlil ve salavat getirilir. Arafat'a çıkan kimse öğle vaktine kadar ibadet, zikir ve dua ile meşgul olur. Burada öğle ve ikindi namazı birlikte (cem-i takdim) kılınır. Namazın ardından haccın rüknü olan vakfe yapılır. Bu vakfenin süresi, arefe günü öğle vaktinden bayramın birinci günü sabah namazına kadar sürer. Bu zaman zarfında vakfe niyetiyle ve ihramlı olarak kısa bir süre bile olsa Arafat'ta bulunan kimse vakfeyi yerine getirmiş sayılmaktadır. Güneşin batmasıyla birlikte Müzdelife'ye doğru hareket edilir. Müzdelife'de akşam ve yatsı namazı birlikte (cem-i tehir) kılınır. Burada ibadet ve zikir yanında Şeytan'a atmak üzere taş toplanır. Buradaki vakfe ise gece yarısından güneşin doğuşuna kadar sürer. Buradan Mina'ya hareket edilir. Şeytan Taşlama fiili, bayramın dördüncü gününe kadar sürer: Bayramın birinci günü Büyük Şeytan'a 7 taş atılır. İkinci, üçüncü ve dördüncü günlerinde her üç cemreye (Küçük Şeytan, Orta Şeytan,

* Vakit kelimesinden türetilen mîkât, sözlüklerde "bir işi görmek için belirlenen zaman, bir işin yapılacağı yer" anlamına gelmektedir. Hac ile ilgili olarak hacc ibadetinin başladığı yer olarak kabul edilir. Mekke'ye dışardan gelecek olan kimselerin hacc ve umre için niyet ederek ihrama girdikleri yerdir. Mekke'ye dışarıdan gelecek hacılar için Zülhuleyfe, Zât-ı Irak, Cuhfe, Karn ve Yelemlem adı verilen mikat mahalleri tespit edilmiştir. Bkz. Karagöz ve Diğerleri, *a.g.e.*, s. 445.

** İhrâm kelimesi, "yasak kılma, kendisine haram etme" anlamına gelmektedir. Hacc ve umre için ihrama giren kimselerin, normal zamanlarda yaptıkları bazı davranışları kendilerine yasak etmeleridir. İhram, erkeklerin "izâr" ve "ridâ" adı verilen dikişsiz iki parça kumaş veya havludan ibarettir. İhrama giren kimse insanları incitemez, haşereler dahil canlıları öldüremez ve bitkileri koparamaz. Bkz. Karagöz ve Diğerleri, *a.g.e.*, s. 300.

*** Sa'y, Safâ ve Merve tepeleri arasında yedi sefer gidip gelme. Hanefîlere göre vacip, Şafiîlere göre farz sayılmaktadır. Bkz. Bilmen, *a.g.e.*, s. 378.

**** Tavaf, "bir şeyin etrafında dönme, dolaşma" anlamına gelmektedir. İbadet niyetiyle Kâbe'nin etrafında bir tur dönmeye "şavt", yedi şavta ise bir tavaf denir. Tavaf, Hacerü'l-Esved'in karşısında tekbir alınarak yapılan selamlamayla başlar. Kâbe solda kalmak suretiyle yedi defa dönülür. Bkz. Karagöz ve Diğerleri, *a.g.e.*, s. 635.

***** Makam-ı İbrahim, Kâbe kapısının bir kaç metre gerisinde bir mahfaza içerisinde bulunan taştır. Rivayete göre Hz. İbrahim, oğlu İsmail'le birlikte Kâbe'nin temellerini yükseltirken bu taşı iskele olarak kullanmıştır. Başka bir rivayette ise Hz. İbrahim, insanları hacca davet ederken bu taşı kürsü olarak kullanmıştır. Bu taşta bulunan ayak izinin Hz. İbrahim'e ait olduğu rivayet edilmektedir. Tavaftan sonra bu makamın arkasında namaz kılmak sünnettir. Bkz. Karagöz ve Diğerleri, *a.g.e.*, s. 403.

***** İhrama girenlerin "yapılan bir davete icabet etmeleri" anlamına gelen dua ve zikir amaçlı sözler. Lebbeyk Allâhümme lebbeyk lebbeyk lâ şerîke leke lebbeyk inne'l-hamde ve'n-nî'mete leke ve'l-mülk lâ şerîke lek (Rabbim! Davetine sözüm ve özümle tekrar tekrar icabet ettim, emrine boyun eğdim. Rabbim! Senin davetine icabet boynumun borcudur. Senin eşin ve ortağın yoktur. Rabbim! Bütün varlığım la sana yöneldim; hamd senin, nimet senin, mülk senindir. Senin eşin ve ortağın yoktur). Bkz. Salim Öğüt, "Telbiye", *DİA*, C. 40, s. 396-397.

Büyük Şeytan) yedişer taş atılır. Taşlama işi küçüğünden büyüğüne doğru yapılır (7+7+7= 21). Üç günde 3x21=63 taş, ilk gün atılanla birlikte 70 taş atılmış olur. Temettu ve kıran haccı yapanların şükür kurbanı kesmeleri gerekmektedir. Daha sonra saçları kazıtmak veya kısaltmak suretiyle tıraş olunarak ihramdan çıkılır. Kadınlar ise saçlarının ucundan az miktar keserler. İhramdan çıkanlar “ziyaret tavafı” adıyla Kâbe’yi tavaf ederler. Mekke’ye uzaktan gelmiş bulunanlar, ayrılmadan önce bir de “vedâ tavafı” yaparlar.¹³⁸⁹

Umre

Sözlükte “ziyaret etmek” anlamına gelmektedir. Hacc günleri dışında Kâbe’nin ziyaret edilmesi biçiminde yapılan bir ibadettir. Umre niyetiyle Mekke’ye gelenler, mikat mahallerinde ihrama girerler. Telbiye okunarak Kâbe tavaf edilir, Safâ ve Merve arasında sa’y yapılır, tıraş olunarak ihramdan çıkılır. Hacc için belirli zaman şartı varken, umre senenin her zamanı yapılabilir. Kur’ân-ı Kerîm’de, “Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın”¹³⁹⁰ buyrulmaktadır. İnsanın en az ömründe bir kere umre yapmasının sünnet-i müekkede olduğu bildirilmektedir.¹³⁹¹ Haccı, İslâm’ın rükünlerinden birisi sayan Fethü’l-Maârif, şu âyete dayanarak Allah’ın evinin ziyaret edilmesi gerektiğini bildirmektedir:

Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi elbette Mekke’de, âlemlere rahmet ve hidâyet kaynağı olarak kurulan Kâbe’dir. Onda apaçık deliller, Makâm-ı İbrâhim vardır. Oraya kim girerse, güven içinde olur. Yolculuğa gücü yetenlerin haccetmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkar ederse (bu hakkı tanımazsa) şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir.¹³⁹²

Allah’ın, “o ev” dediği Beytullah’ın anlamını, “Kitâbın bazı âyetleri muhkemdir, onlar ümmü’l-kitâptır (kitabın anası)”¹³⁹³ âyetinin açıkladığını söyleyen Fethü’l-Maârif, burada kast edilen mananın ilahî kelime olduğunu, orada bulunan makam-ı İbrahim’e girenin bütün azaplardan emin olacağını bildirmektedir. İnsanların, o evi, Allah için tavaf

¹³⁸⁹ Erul, *Haccı Anlamak*, s. 59-72,

¹³⁹⁰ Bakara suresi, 196.

¹³⁹¹ Karagöz ve Diğerleri, *a.g.e.*, s. 667-668.

¹³⁹² Âl-i İmrân suresi, 96-97.

¹³⁹³ Âl-i İmrân suresi, 7.

eylediklerini, bunu inkar edenin kâfir olacağını, haccın zenginler üzerine farz olduğunu ilave etmektedir.¹³⁹⁴

Fethü'l-Maârif, hacca niyet eden kimsenin, yöneldiği yerin Âdem'in yüzü olduğunu bilmesi gerektiğini söylemektedir. Ona göre bir hacının önce malından, sonra çoluk çocuğundan, işinden, kazancından, yani bütün dünya alakalarından, rahatından vaz geçerek Hakk'a teslim olması, bu yolda katlanacağı zahmetleri rahmet sayması ve huzur içinde Beytullah'a yönelmesi gerekmektedir. Hazret-i Peygamber'in "Allah Teâlâ, Âdem'in başını ve alnını Kâbe toprağından, göğsünü ve sırtını Kudüs toprağından yarattı"¹³⁹⁵ hadisine istinaden "baş yeri"nin Âdem'in yüzü olduğunun ve Fâtihatü'l-Kitab'ın mazharı olduğunun bilinmesi gerekir. Dolayısıyla kulluğun Beytullah'a karşı yapılması icap etmektedir. Ona göre Âdem'in yüzü Beytullah'tır, göğsü ve sırtı Beyt-i Mukaddes'tir, bütün enbiyânın ve evliyânın kiblesi ve secde yeridir. Bu yüce insanlar, ona yönelerek kulluklarını eda etmişlerdir. Kâbe'yi tavaf etmek isteyen kimseler, sahip oldukları bilgilerden arınmalı, üzerlerindeki dünya elbiselerini çıkarıp ihrama girmelidir. İhram, bir nevi kefendir. Kendi elbiselerinden vaz geçip Lebbeyk (Emret Allah'ım!) feryatlarıyla davet olunduğu Beytullah'a koşmalı. Âdem'in yüzü olan bu makamın şuuruna varmalı.¹³⁹⁶

Hacc menasikinin gerçek anlamını açıklamaya çalışan Fethü'l-Maârif, yapılan ibadetlerdeki sayıların anlamlarını da şöyle izah etmektedir:

Her şeyden evvel, haccın manasını bilmek, otuz iki sırrın hakikatini anlamak, Hakk'ın evinin gönül olduğunu idrak ederek içine girmek ve sonra hacc farz olursa hakikatini anlayarak gitmek, şeriaten, tarîkaten, marifeten ve hakikaten hacı olmak kurtuluşa vesile olur. Ardından yedi kudüm tavafı ve yedi de Safâ ile Merve arasında sa'y yaparsın, on dört tavaf olur. Yedi umre tavafı, yedi de Safâ ile Merve arasında sa'y yaparsın, toplamı, mukattaa harfleri sayısınca gelen büyük peygamberleri tavaf eylemiş olursun. Bu peygamberlerin cümlesinin, Âdem ile Havvâ'nın yüzündeki kerem sırrı olduğunu, Âdem'in vârisi olduklarını, Allah'ın kadîm kelimesi karşılığında olduklarını bilmek gerekir. Beytullah ve Beytü'l-Atik buna işaretir, enbiyânın ve evliyânın secdegahıdır. Bu sırları bilerek secde edenler enbiyâ ve evliyâdırlar, böylece kendileri de bütün âlemlerde bilinir. Onlar bu mekanlara karşı ibadet ettiler.¹³⁹⁷

¹³⁹⁴ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 98a.

¹³⁹⁵ Hadîs-i şerif.

¹³⁹⁶ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 98a-98b.

¹³⁹⁷ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 99a-99b.

Haccın rükünlerinden birinin de Arafat'a çıkmak olduğunu belirten Fethü'l-Maârif, bu yüzden Arafat'a çıkmayınca haccın kabul olunmayacağını bildirmekte ve aşağıdaki âyeti delil olarak göstermektedir:

Arafat'tan ayrılıp (sel gibi Müzdelife'ye) akın ettiğinizde, Meş'ar-i Harâm'da Allâh'ı zikredin. Onun size gösterdiği biçimde onu anın. Onun yol göstermesinden önce siz, dalalette idiniz.”¹³⁹⁸

Fethü'l-Maârif'e göre Arafat'a çıkmak, insanlar arasındayken mürşid-i kâmilin irfanına çıkmaktır. Âdem ile Havvâ, Arafat'ta buluşmuşlardır. Âdem ile Havvâ ikisi bir nûrdur ve Arafat'ta bir yere gelmişlerdir. Tasavvufta ise derviş Havvâ yerinedir, mürşidse Âdem yerinedir. Bunların ikisi de bir hakîkattir. Âlemler arasından geçerek istivâ sırrı olan Arafat'ta buluşmaktadırlar. Arafat, dört ilahî harf karşılığıdır. Âlemler arasında istivâ hattı üzere olan Arafat'a çıkarak 28 harfi kendisinde toplamak gerekir. İstivâ ile 32'ye tamamlanan 4 harf pa, ça, ga, ja (پا-چا-گا-جا) harfleridir. On sekiz bin âlem bu sözlerle yaratılmıştır. Allah, bu sözüyle bütün eşyayı kuşatmaktadır. O ilahî harfin açılımı 72 harftir. Cümel hesabında 72 harften 32 harf çıkarılınca 40 harf kalır. O kırk harfe mukabil Arafat'ta kırk kişiye hakîkati anlatmak gerekir.¹³⁹⁹

Haccın menasikinden birisi şeytan taşlamaktır. Fethü'l-Maârif, kâf ile nûn'un cümel hesabıyla 70 yapması dolayısıyla Şeytan'a 70 taş atmak gerektiğini bildirmektedir.¹⁴⁰⁰ Ona göre, dağlardan ve kırlardan toplanan, dostlardan alınan 70 taşın Mina'da Şeytan'a atılması gerekir. Şeytan, yedi ümmî hattı okuyup anlamadığı için “feceşin sedahzin” (fe-cim-şin se-dad-hı-ze) diye okumaktadır. Bu yüzden 7 istivâ hattı mukabili Şeytan taşlanır. “Ben bir süre cenette bulundum, ism-i azam'ı bilirim” iddiasında bulunduğu halde, asıl sırrı bilmediği için üzrine 7 lanet taş atılır.¹⁴⁰¹ Allah Kur'ân-ı Kerîm'de 7 yerde Şeytan'a secdeyi emrettiği halde, o secde etmekten kaçınmıştır. Âdem'in yüzünde de 14 hat bulunduğundan Allah, insan için 14 yerde secde emretmiştir. Âdem ile Havvâ'nın yüzünde de hal ve mahal 14 hat vardır. Arefe günü Şeytan'a atılan taşlardan 7'si ümmî hatlar karşılığındadır. Geriye 63 taş kalmaktadır. Onlar da teşrik günlerinde* üç ayrı yerde

¹³⁹⁸ Bakara suresi, 198.

¹³⁹⁹ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 102a-102b.

¹⁴⁰⁰ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 103a.

¹⁴⁰¹ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 102b.

* Teşrik, etleri doğrayıp kurutmak anlamına kullanılmaktadır. Eskiden Kurban Bayramının birinci günü Mina'da kesilen kurbanların etleri, bayramın ikinci, üçüncü ve dördüncü günü güneşte kurumaya bırakılırdı. Bu sebeple zilhiccenin on bir, on iki ve on üçüncü günlerine teşrik günleri (eyyâm-ı teşrik) denilmektedir. Bkz. Karagöz ve Diğerleri, a.g.e., s. 656.

(büyük, orta, küçük şeytana) atılır. Her gün 21 taş (7+7+7) atılır. Fethü'l-Maârif'e göre Ümmü'l-kitâb ve Fâtihatü'l-kitâp sayılan Havvâ'nın yüzünde 21 hat bulunmasından doayı, her gün 21 taş atılması gerekmektedir. Üç gün boyunca atılan yirmi birer taş (3x21) 63 etmektedir, ümmî hatlar mukabili Arefe günü atılan yedi taşla birlikte 70 yapmaktadır. İlahî kelimeyi oluşturan “kün” harflerinin adedince şeytana 70 taş atılmış olur.¹⁴⁰²

Fethü'l-Maârif'e göre haccda yerine getirilen ibadetlerin sayısı, Âdem'in yüzüne Allah tarafından nakşedilmiş hatların remizleridir. Yedi hacc tavafı, yedi umre tavafı 14 yapmaktadır. Bu sayı da Âdem'in yüzündeki hatların sayısıdır. Zaten âyetteki “Onda apaçık deliller vardır”¹⁴⁰³ ifadesi de bu gerçeğe işaret etmektedir. Hazret-i Resulullah, Hakk'ın zâtının mazharıdır, yani Hakk'tır. Beytullah, nasıl âlemlere hidâyet kaynağı¹⁴⁰⁴ ise Hazret-i Peygamber de âlemlere hidâyet kaynağıdır. Resulullah böyle olmasına rağmen Kâbe'yi “gerektiği şekilde ve görüyormuşcasına” tavaf eylemiştir. Yedi hacc tavafı, yedi umre tavafı, yedi kudüm tavafı ve yedi vedâ tavafı, Âdem'in yüzü makamındadır. Hz. Peygamber, 28 mukattaa harfi adedince “görüyormuş gibi” tavaf eylemiştir. Çünkü Âdem'in yüzü, 28 peygamber ve mukattaa harfleri mesabesindedir. Sa'y'in, tavafların ve Hacerü'l-Esved'in insana şahit olacağı bu sebeple söylenmektedir.¹⁴⁰⁵

Andolsun, Allah, Peygamberinin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse, siz güven içinde başlarınızı kazıtmış veya saçlarınızı kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram'a gireceksiniz. Allah, sizin bilmediğinizi bildi ve size bundan başka yakın bir fetih daha verdi.¹⁴⁰⁶

âyetini Fethü'l-Maârif şöyle tevil etmektedir:

Başı tıraş etmenin bir manası da şudur: Allah teâlâ, Âdem'in baş ve alın toprağını Kâbe'nin bulunduğu yerden almıştır. Kâbe, baş yeridir ve Âdem (a.s.)'in yüzünün yaratıldığı yerdir. Mana olarak Kâbe'nin hakîkatî, Âdemoğlunun baş yeri ve alını demektir. O mahalle baş kesmek, saçını kısaltmak demektir. Her kim gerçek manada Kâbe'yi tavaf etmeyi ve hakîkatini anlamayı dilerse o makamda kendisini noksanlıklar içinde bilmeli. Baş saç, kendi noksanlıklarının işaretidir. Baş saçını kesmek, o makamda yirmi sekiz peygambere baş kesmektir. Ya da alnını açıp yirmi sekiz peygamberi anmaktır. Çünkü Kâbe'nin

¹⁴⁰² Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 102b-103a.

¹⁴⁰³ Âl-i İmrân suresi, 97.

¹⁴⁰⁴ Âl-i İmrân suresi, 96.

¹⁴⁰⁵ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 100a-100b.

¹⁴⁰⁶ Fetih suresi, 27.

hakikatı, Âdem'in başı ve yüzünün hakikatidir. Resulullah buyuruyor: “Allah Teâlâ, Âdemin başını ve alnını Kâbe toprağından yarattı” hadisindeki sırrın yedi manası vardır. Her biri yeri geldikçe açıklanacaktır. Bu manaya göre kendini o makamda kurban et. Çünkü bütün nebîler ve velîler kendilerini o makamda kurban etmişler ve kendi benliklerinden kurtulmuşlardır.¹⁴⁰⁷

Netice olarak hacc ibadeti de İslâm'ın şartlarından birisidir. Hacca gitmek, haccın gerçek manasını ve bu ibadet içerisindeki sırlarını bilmek demektir. Bütün bu hakikatler kadîm ilahî kelime (kûn) üzerine bina edilmiştir. Hacc menasiki bu ilahî kelimeye göre kararlaştırılmıştır. Haccın ve tavafın anlamını bilen, içindeki sırlara vâkıf olan ve bu ibadeti “görüymüşçasına” yerine getiren kimse, hacc mevsiminde nerede bulunursa bulunsun, tayy-ı mekan suretiyle Kâbe'ye varıp haccını ve tavafını yapar. Hacılarla birlikte Arafat'a çıkar, Mina'ya gelir, hacılarla birlikte her yerde görünür. Böyle bir kimse haccın hakikatinin ilahî kelime (kûn) olduğunu, bu sırrın da Âdem'in yüzünde ezeli ve ebedî olarak yazılı bulunduğunu idrak eder. Çünkü bu bilgiler, zahirî inançla elde edilebilecek bilgiler değildir. İşin sırrına vâkıf olununca, derûnundaki mana idrak edilince Âdem'in yüzünün Kâbe, göğsünün ve sırtının Beytül-Mukaddes olduğu anlaşılır.

Kâbe

Kâbe, sözlüklerde “ka'b” kökünden “dört köşeli veya küp şeklinde yapı”¹⁴⁰⁸ veya “ayakla incik kemiğinin bulunduğu yer veya buna benzeyen yapı”¹⁴⁰⁹ biçiminde geçmektedir. Mekke'deki Harem-i Şerif adı verilen mescidin ortasındaki bina, müslümanların kiblesi. 10.70 x 12 m. ebadındaki duvarlarının yüksekliği 15 metre olduğundan küp görünümündedir. Kâbe etrafında namaz kılmaya ve tavaf yapmaya ayrılan alanın ismi ise Harem-i Şerif'tir. Kur'ân-ı Kerîm'de Ka'be,¹⁴¹⁰ Beyt,¹⁴¹¹ Beytül-Harâm,¹⁴¹² Mescid,¹⁴¹³

¹⁴⁰⁷ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 103b-104a.

¹⁴⁰⁸ Sadettin Ünal, “Kâbe”, *DİA*, 2001, C. 24, s. 14-21.

¹⁴⁰⁹ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 1281.

¹⁴¹⁰ Mâide suresi, 97.

¹⁴¹¹ Bakara suresi, 125, 127, 158.

¹⁴¹² Mâide suresi, 2, 97;

¹⁴¹³ Enfâl suresi, 34.

Mescidü'l-Harâm,¹⁴¹⁴ Beytü'l-Atik,¹⁴¹⁵ Beytü'l-Ma'mûr¹⁴¹⁶ ifadeleri de geçmektedir. Ancak Türkiye'de yaygın olarak Kâbe veya Beytullah isimleri kullanılmaktadır.¹⁴¹⁷

Kâbe'nin ilk defa ne zaman ve kim tarafından inşa edildiğine ilişkin iki farklı rivâyet vardır. Bu görüşlerden birisi Kur'ân-ı Kerîm'deki "Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi, elbette Mekke'de, âlemlere rahmet ve hidâyet kaynağı olarak kurulan Kâ'be'dir"¹⁴¹⁸ âyetine istinaden Kâbe'nin Hz. Âdem tarafından inşa edildiğini söylemektedir. İkinci görüşe göre Kâbe, Hz. İbrahim ve oğlu İsmail tarafından inşa edilmiştir. İkinci görüş Kur'ân-ı Kerîm'deki "Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor, ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur! Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin, diyorlardı"¹⁴¹⁹ âyetini esas almaktadır. Ayrıca bu âyetteki "temellerini yükseltiyordu" ifadesini, önceden var olan bir temeli yükseltmek biçiminde anlayarak, Kâbe'nin ilk defa Hz. Âdem tarafından yapıldığına delil sayanlar da bulunmaktadır.¹⁴²⁰

Kâbe'nin dört köşesinden her biri ana yönleri göstermektedir. Doğu tarafına Rüknu'l-hacerü'l-esved, batı tarafına Rüknu'l-garbî, kuzey tarafına Rüknu'l-ırâkî, güney tarafına Rüknu'l-yemânî ismi verilmektedir. Kapısı, kuzey duvarında ve doğu tarafına yakın yerdedir. Kuzeydoğu köşesinde, yerden bir buçuk metre yükseklikte gümüş bir mahfaza içerisinde Hacerü'l-esved bulunmaktadır. Kâben'in yanında, Hazret-i İbrahim'in üzerine çıkıp halkı hacca davet ettiği ve bugün Makâm-ı İbrahim olarak bilinen bir taş yer almaktadır. Batı duvarını dışarıdan çeviren yarım daire içiminde Hatim adı verilen bir duvar vardır. Kâbe ile bu duvar arasındaki boşluğa Hicr* adı verilmekte ve burası Kâbe'den sayılmaktadır. Kâbe'nin içerisinde Allah'ın isimlerinden Hannân, Mennân,

¹⁴¹⁴ Bakara suresi, 144, 149, 150, 191, 196, 217; Mâide suresi, 2; Tevbe suresi, 7, 19, 28; İsrâ suresi, 1; Hac suresi, 25; Fetih suresi, 25, 28.

¹⁴¹⁵ Hac suresi, 29, 33.

¹⁴¹⁶ Tûr suresi, 4. Bu âyetteki Beytü'l-Ma'mûr ifadesiyle yedinci kat gökte bulunan ve meleklerin ziyaretgahı olan bir makamın kast edildiği de rivayet edilmektedir. Bkz. *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, s. 222.

¹⁴¹⁷ Karagöz ve Diğerleri, *a.g.e.*, s. 350.

¹⁴¹⁸ Âl-i İmrân suresi, 96.

¹⁴¹⁹ Baraka suresi, 127.

¹⁴²⁰ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 1, s. 211.

* Hicr ya da Hicr-i İsmail, Kabe'nin kuzey cephesinde bulunan bir sahanın ismidir. Hicr kelimesi sözlükte menetme, akıl ve himaye gibi manalara gelmektedir. Hazret-i İbrahim'in oğlu Hazret-i İsmail bu sahada yetiştirilip himaye edildiği için bu isim verilmiştir. Hicr-i İsmail, 131 cm yüksekliğinde bir yarım daire biçiminde duvarla çevrilidir. Bu duvarla Kabe arasında kalan sahaya Hicr-i İsmail denilmektedir. Burası Kabe'den bir parça sayılır. Bkz. Sadettin Ünal, "Kâbe", *DİA*, 2001, C. 24, s. 18.

Deyyân¹⁴²¹ adı verilen üç sütun bulunmaktadır. Yine içerisinde kuzeybatı köşede, dama çıkmayı sağlayan bir merdiven yer almaktadır.

Kâbe, tarih içerisinde birkaç kez yıkılmış ve yeniden inşa edilmiştir. Kâbe, bir kez de miladî 605 yılında, Hazret-i Peygamber'in nübüvvetinden önce sel suları ile tahrip olmuş ve yeniden inşa edilmişti.¹⁴²² Bu inşa sırasında, Hacerü'l-Esved'i yerine hangi kabîlenin koyacağına dair çıkan ihtilaf Hz. Muhammed tarafından çözülmüştü.

Osmanlı döneminde de sel baskısıyla Kâbe yıkılmış (M. 1629), Hacerü'l-Esved'in parçalarından birisi hasar görmüştü. Dördüncü Murad'ın emriyle Kâbe yeniden yapılırken, Hacerü'l-Esved'in kırılan parçası birbirine tutturuldu. Gümüş mahfazası altınla kaplandı.¹⁴²³

Fethü'l-Maârif, Beytullah'ı hakikatlerin evi, Allah'ın sıfatı saymaktadır. Ona göre sıfatlar da mevsufun aynısı olduğundan hakikatte felekler, arş veya Beytullah diye bilinen aslında Âdem'in yüzüdür. Hazret-i Peygamber, "Allah, Âdem'in başını ve alnını Kâbe toprağından yarattı"¹⁴²⁴ buyurduğuna göre Kâbe'nin hakikati, Âdem'in başının ve yüzünün hakikatidir.¹⁴²⁵ Allah, Kur'an-ı Kerim'de Beytullah'ı, "İnsanlar için ilk ibadet evi"¹⁴²⁶ olarak bildirmektedir. Evliyânın ve enbiyânın secdegahı olan Beytullah ve Beytü'l-Atik'le kast olunan Âdem'dir.

Fethü'l-Maârif, Kâbe'nin âleme hidâyet olarak kurulduğunu, Hakk'ın Zât'ının mazharı olan Hazret-i Resulullah'ın da âlemlere rahmet için geldiğini, bu yüzden Âdem'in yüzü mahalli olan Kâbe'nin tavaf edilmesi gerektiğini bildirmektedir.¹⁴²⁷ Kur'an-ı Kerim'de "Kitabın bazı âyetleri muhkemdir, onlar ümmü'l-kitaptır (kitabın anası)"¹⁴²⁸ buyurulmaktadır. Fethü'l-Maârif'e göre, ilk yaratılan ve diğerlerinin kendisinden yaratıldığı Âdem, ümmü'l-kitaptır, ana mesabesindedir. Hz. Resulullah da ümm (ana) demektir. Bütün eşyanın anası, ruhların babasıdır. Fâtiha'nın bir ismi de ümmü'l-kitap'tır,

¹⁴²¹ Esmâü'l-Hüsna'dan olan Hannân, çok merhametli, çok şefkatli anlamındadır. Mennân, kullarına bol ihsanda bulunan anlamındadır. Deyyân ise hüküm veren, hesaba çeken, zelil eden anlamındadır. Bkz. Karagöz, *a.g.e.*, s. 49, 59.

¹⁴²² Bir hadîs-i şerifte buna işaret edilmektedir: Eğer kavmim küfürden yeni kurtulmuş olmasaydı ben Kabe'yi yıkıp İbrahim (as)'ın temelleri üzerine yeniden kurardım. Çünkü Kureys, Kabe'yi yaparken İbrahim (as)'ın yaptığı temellerden noksan yaptı. Doğrusu ben bir de Kabe'ye anka bir kapı yapardım. Bkz. Buharî, Hac 42; Nesâî, Menâsik 125; Ahmed b. Hanbel, 6/ 57; İbn Huzeyme, *Sahih*, 2742.

¹⁴²³ Ünal, *DİA*, C. 24, s. 14-21.

¹⁴²⁴ Hadîs-i şerif.

¹⁴²⁵ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 104a-104b.

¹⁴²⁶ Âl-i İmrân suresi, 96.

¹⁴²⁷ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 100a.

¹⁴²⁸ Âl-i İmrân suresi, 7.

yani o da bütün kitapların anasıdır. Fâtihatü'l-kitap yedi ayet olup Âdem'in yüzüne nakşedilmiştir. Hazret-i Peygamber için Allah, "Senin sadrını genişletmedik mi?"¹⁴²⁹ buyuruyor. Bu âyetteki "sadr"ın manası ilimdir, yani Beytullah'tır.¹⁴³⁰

"Mü'minin kalbi Allah'ın evidir"¹⁴³¹ hadîs-i şerifini nakleden Fethü'l-Maârif, burada "ev" ile kast edilenin Hz. Muhammed olduğunu belirterek şöyle bir hesaplama yapmaktadır: Kur'ân'daki "Yâ Sîn" hitabı, "Yâ Muhammed" anlamındadır. Muhammed (محمد) kelimesinde üç tane mim harfi bulunmaktadır, sayısal olarak 120 yapar, dal harfi 4, hâ harfi 8 olmak üzere toplam 132 yapar. Kalb (قلب) kelimesindeki harflerin toplamı da 132'dir.* Bu hesaba göre Muhammed, Allah'ın evi demektir. Ev de Hakk'ın sıfatı anlamına gelmektedir.¹⁴³²

Fethü'l-Maârif, Hz. Peygamber'in, "Kâbe'yi her gün kudretten yetmiş bin meleğin tavaf ettiğini" söylediğine işaretle bu tavafın, ilahî kelime mukabili olduğunu belirtmekte ve bunların hesabını da şu şekilde yapmaktadır: Hurûf-ı mukattaa adedince görevlendirilen Peygamberler, ezelî ve ebedî olan ilahî "kûn" kelimesini temsil ederler. "Kûn" kelimesi de Hazret-i Resulullah'ın ve diğer bütün insanların yüzüne ve diğer azalarına, kudret-i ilahî tarafından nakşedilmiştir. "Kûn" kelimesinin ebced değeri 72'dir. İki "kaf" ve nûn" harfleridir. Geride kalan 70 sayısı, melekleri göstermektedir. Meleklerden her biri de bine mukabil olduğu için Kâbe'yi her gün tavaf eden melek sayısı yetmiş bin olur.¹⁴³³

Şairlerimiz, Ka'be'yi gerçek anlamda idrak etmeden yapılan tavafların pek fazla anlam ifade etmeyeceğini vurgulamak üzere şöyle söylemektedirler:

Ka'be ihrâmına zâhid dediler bel bağladı

Eyledim tahkîk anuñ bağlandığı zünnâr imiş¹⁴³⁴ (Fuzûlî)

Ten-perestân eylesinler Ka'be-i cism-i tavâf

Genc-i aşkı buldum ol vîrânenen kıldım ferâğ¹⁴³⁵ (Şeyh Gâlib)

¹⁴²⁹ İnşirah suresi, 1.

¹⁴³⁰ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 91a.

¹⁴³¹ Aclûnî, 2/ 100.

* Şu şekilde hesap edilmektedir: Üç mim (م م م) 120, dâl (د) dört ve hâ (ح) sekiz toplam 132'dir. İnsanın kalbi de hesaplandığında (ق) 100, (ل) 30, (ب) 2 toplam 132'dir.

¹⁴³² Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 162b.

¹⁴³³ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 90b.

¹⁴³⁴ Akyüz vd., a.g.e., s. 194.

¹⁴³⁵ Kalkışım, a.g.e., s. 337.

Kible

Kur'ân-ı Kerîm'de "insanlar için kurulan ilk ibadet evi"¹⁴³⁶ olarak nitelendirilen Kâbe, İslâm'ın kiblesidir. "Yön" anlamına gelen kible, namazın şartlarından biridir. Kâbe'yi çıplak gözle görenin ona doğru yönelmesi, uzakta olanlarınsa Kâbe'nin bulunduğu tarafa yönelmesi gerekir. İslâm'ın Mekke döneminde müslümanlar namazlarını Kâbe'ye ya da Kâbe'yi önlerine alacak şekilde Mescid-i Aksâ'ya doğru kılıyorlardı.¹⁴³⁷ Hazret-i Resulullah, Medine'ye hicretinden itibaren bir süre Kudüs'te bulunan Mescid-i Aksâ'ya yönelerek namaz kılmıştır. Bu durum Yahudileri sevindirdiği gibi Mekkeli Arapları da üzmüştür. Ancak Hz. Peygamber'in arzusu da Kâbe'ye yönelerek namaz kılmaktı. Hicretin ikinci yılı bir ikindi vakti gelen vahiy, namazlarda Kâbe'ye dönülmesini emrediyordu:

(Ey Muhammed!) Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. (Merak etme) elbette seni, hoşnut olacağın kibleye çevireceğiz. (Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzünüzü hep onun yönüne çevirin. Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, bunun Rabblerinden (gelen) bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah, onların yaptıklarından habersiz değildir.¹⁴³⁸

Bu âyetle birlikte müslümanlar yüzlerini Kâbe'ye çevirdiler. Hz. İbrahim, Kâbe'yi inşa ettikten sonra "Rabbim! Bu şehri güvenli bir şehir kıl. Halkından Allah'a ve âhiret gününe iman edenleri her türlü ürünle rızıklandır"¹⁴³⁹ diye dua etmişti. Hazret-i İbrahim'den beri hacc ve ibadet mekanı olarak kullanılan Kâbe, tekrar tevhid inancının merkezi haline gelmiştir.

Fethü'l-Maârif, kible kelimesinin anlamından hareketle, hakîkate yönelen insanın yüzünü çevireceği yönün mürşid-i kâmil olduğunu söylemektedir.¹⁴⁴⁰

¹⁴³⁶ Âl-i İmrân suresi, 96.

¹⁴³⁷ Ünal, "Kâbe", C. 24, s. 14-21.

¹⁴³⁸ Bakara suresi, 144. Hz. Peygamber, Hicrî ikinci yılın ortalarına kadar namazlarda Kudüs cihetine yöneliyor, fakat hep Kâbe'ye yönelme emrinin gelmesini bekliyordu. Bir ikindi namazı sırasında Allah Teâlâ, Kâbe'ye doğru yönelmesini emretti. Kudüs'e doğru yönelerek başlanan bu namaz Kâbe'ye yönelerek tamamlandı. Bu olayın geçtiği yerde yapılan mescit, bugün "Mescid-i Kibleteyn", yani iki kibleli mescit diye anılmaktadır. Bkz. *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, s. 9.

¹⁴³⁹ Bakara suresi, 126.

¹⁴⁴⁰ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 161a-161b.

Türk şiirinde de Kâbe ve kible kavramları “ehemmiyet verilen yer, teveccüh edilen yön” anlamıyla karşımıza çıkmaktadır. Yunus Emre dost yüzünü kible sayar. Nesîmî, ahsen-i takvîm üzere yaratılan insan yüzünü kible olarak nitelemektedir:

‘İşk imâmdur bize gönül cemâ‘at

Kıblemüz dost yüzi dâ‘imdür şalât¹⁴⁴¹ (Yunus Emre)

Şûretiñ ahseni takvîmi yüzüñ kible imiş

Ne ki Hâk dedi aña ben iki çendân demişim¹⁴⁴² (Nesîmî)

Hacerü’l-Esved

Kâbe’nin güneydoğu köşesinde bulunan ve yerden yüksekliği 1.5 metre olan 30 cm çapında bir taştır. Hafif kırmızıya meyilli, sarı damarları bulunan bu taş, bakıldığında siyah renkli görüldüğü için siyah taş anlamında Hacerü’l-Esved denmektedir. Kâbe ziyaret edilirken Hacerü’l-Esved hizasında el kaldırılmak (istilâm) suretiyle bu taş selamlanarak tavafa başlanır. Hacı sayısının az olduğu dönemlerde el yüz sürülerek ve taş öpülerek saygı gösterilir.¹⁴⁴³

Bilinebildiği kadarıyla Hacerü’l-Esved’in geçmişi Hz. İbrahim zamanına kadar uzanmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’in ifadesine göre insanlar için kurulan ilk ibadet evi¹⁴⁴⁴ olan Kâbe’nin temelleri Hazret-i İbrahim ve oğlu Hazret-i İsmail tarafından yükseltilirken¹⁴⁴⁵ Mekke civarında bulunan Ebu Kubeys dağından getirilen Hacerü’l-esved’i, tavaflarda şavtların başlangıç ve bitişini belirlemek üzere Hz. İbrahim Kâbe duvarına yerleştirmiştir.

Hacerü’l-Esved ile ilgili çeşitli rivâyetler vardır. Bu taşın cennetten indirildiği ve Nûh tûfânında Ebu Kubeys dağında kaldığı, Hz. İbrahim tarafından getirilerek Kâbe’nin duvarına yerleştirildiği anlatılmaktadır. Batılı kaynaklarsa cahiliye dönemindeki putlardan birinin kalıntısı biçiminde yorumlamaya çalışmaktadırlar. Elbette, bütün putlara savaş açmış bir Peygamber’in böyle bir şeye müsaade etmesi düşünülemez. Yine

¹⁴⁴¹ Tatçı, *a.g.e.*, s. 36.

¹⁴⁴² Ayan, *Nesîmî Divanı*, s. 233.

¹⁴⁴³ Karagöz ve Diğerleri, *a.g.e.*, s. 211.

¹⁴⁴⁴ Âl-i İmrân suresi, 96.

¹⁴⁴⁵ Bakara suresi, 127.

Hacerü'l-Esved'e el sürmenin onunla ahitleşmek, Allah'ın elini tutmak gibi sembolik anlamlara geldiği de rivâyet edilmektedir.¹⁴⁴⁶

Fethü'l-Maârif'e göre Kâbe, Allah'ın evi olarak yeryüzünde Âdem'i, Hacerü'l-esved ise Âdem'in yüzünü temsil etmektedir. Allah, Âdem'in yüzüne yedi ümmî hattı nakşetmiştir. Elest meclisinde "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"¹⁴⁴⁷ diye sorduğunda insanlar "Evet!" demişlerdi. Yani Allah insanlarla ahitleşmişti. Bütün bu sırlar Âdem'in yüzüne yedi hatla nakşedildi. Hacerü'l-Esved, Âdem ve Havvâ'nın yüzünün remzi olduğuna göre ahidname Hacerü'l-Esved'dedir. Kıyâmet günü Hacerü'l-Esved'in dirileceği ve dile gelip kendisini ziyaret edenlere şahitlik yapacağı söylenmektedir. Hacerü'l-Esved'in bu hakikatlerini bilen kimseler Beytullah'ı tavaf eder. Gökten indiği zaman bembeyaz olan Hacerü'l-Esved, insanların günahları yüzünden kararmış ve siyah taş halini almıştır. Kıyâmet günü tekrar eski haline dönerek yüzü nûr gibi parlayacaktır.¹⁴⁴⁸

Fethü'l-Maârif'e göre Hacerü'l-Esved'de gizli olan bu sırları bilmeyen kimsenin yüzü, taşın içinde gizlenen çizgi gibi olur. Fâtiha'nın, Ümmü'l-kitabın sırrı olan Âdem'in yüzündeki yedi hat, istivâsıyla birlikte sekiz olur. 28 harf ve 32 harfin sırrı böylece anlaşılır. Bur sırları bilerek Kâbe'yi tavaf eden, bu ahidnamenin farkında olarak Hacerü'l-Esved'i istilam eden (selamlayan) kimse ilahî sırlara vâkıf olur. Hacerü'l-Esved de kıyâmet günü ârifleri tanıyarak onlara şahitlik yapar. Böylece ahidnamede yazılanlar da ortaya çıkar.¹⁴⁴⁹ Tavafa başlarken Hacerü'l-Esved'in yedi kere selamlanması, kendi yüzündeki sırrı bilmek demektir. Bu sır dört kirpik, iki kaş, bir baş saçı olmak üzere yedi hattır. İstivâsıyla hesaplanınca sekiz olur. Bunlar da dört unsurla çarpıldığında 32 olur. 28 ile 32'nin sırrını anlayanlar gerçekten hacc yapmış, maârif olmuş kimselerdir.¹⁴⁵⁰

¹⁴⁴⁶ Salim Ögüt, "Hacerülesved", *DİA*, 1996, C. 14, s. 433.

¹⁴⁴⁷ A'râf suresi, 172.

¹⁴⁴⁸ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 100b.

¹⁴⁴⁹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 100b-101a.

¹⁴⁵⁰ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 99b.

3.4. DÎNÎ VE TASAVVUFÎ KAVRAMLAR

3.4.1. Âbid-Zâhid

Sözlükte “çok ibadet eden, ibadet etmeyi alışkanlık haline getiren kimse”¹⁴⁵¹ anlamında kullanılan âbid, kendisini ibadete veren, âhiret saadetine çok ibadet etmekle kazanılacağına inanan kimse demektir. Kendilerini ibadete verenlerin amacı, geçici dünya alakalarından uzaklaşmak, âhirette cehenneme gitmekten kurtulmak ve cennete dahil olmaktır. Bu yüzden bütün farz ibadetleri yerine getirdikleri gibi nafîle ibadetlere de önem verirler. Özellikle vakitlerini ibadetten başka işlerde harcamamaya gayret ederler.¹⁴⁵² Âbidlere, zâhid de denmektedir. Zâhidler de geçici olan bu dünya hayatına değer vermeyen, kendilerini Hakk’a adayan kimselerdir. Zühd kelimesi, dünya sevgisine gönülde yer vermemek anlamına gelmektedir. Hazret-i Peygamber’in hayatta olduğu asr-ı saadetten itibaren bazı müslümanların ibadetlere düşkünlüğü, özellikle Hz. Osman’ın hilâfetinden itibaren, müslümanların maruz kaldığı iç karışıklıklar sebebiyle hayatın karmaşasından uzaklaşarak kendilerini ibadete veren kimselerin dikkat çekmeye başladığı bilinmektedir. Farklı İslâmî anlayışların tamamında bu yolu benimseyen kimseler bulunmaktadır. Hatta her mezhep, kendi gruplarındaki âbidlerin sayısıyla övünür hâle gelmiştir. Ehl-i sünnet, kendi âbidlerine mutasavvıf ve sufi adını vermektedir. Tasavvufî hayat içerisinde keşif ve irfan sahiplerine sufi ismi verilince âbidler, âriflere nazaran ikinci planda görülmeye başlanmıştır.¹⁴⁵³ Daha sonraları âriflerin mi üstün, yoksa âbidlerin mi üstün olduğuna ilişkin tartışmalarda, âbidleri ücret karşılığı çalışan işçilere benzeterek eleştirenler, dolayısıyla âriflerin üstünlüğünü savunanlar çıkmıştır.

Türk edebiyatında dinin ve hayatın hakîkatine vâkıf olamayıp sürekli yasaklardan ve kurallardan bahseden kimseler zâhid ya da vâiz tiplmesiyle ifadesini bulur. Sürekli korku aşılama isteyen zâhide Şair Bâkî, “Ey zâhid günahlarımın çokluğunu değil, bütün âlemi bağışlayan Allah’ı gör” diye seslenmek suretiyle ümit aşılama çalışmaktadır:

Görme ey zâhid günâhum çokluğun şol ‘âlemi

Mağfîret deryâsına gark eyleyen Ğaffârı gör¹⁴⁵⁴ (Bâkî)

¹⁴⁵¹ Muallim Naci, *a.g.e.*, s. 527.

¹⁴⁵² Kâşânî, *a.g.e.*, s. 422.

¹⁴⁵³ Uludağ, “Âbid”, *DİA*, 1988, C. 1, s. 307.

¹⁴⁵⁴ Sabahattin Küçük, *a.g.e.*, s. 144.

Hayâlî de bir gazelinde aynı konuya değinerek “Ey zâhid, harabat ehlini cehennem azabıyla korkutma, bunlar içinde bulundukları ânı aşarlar ve yarın diye bir endişeleri bulunmaz” demektedir:

Harâbât ehline dûzah ‘azâbın aîma ey zâhid
Ki bunlar ibn-i vâkt oldu ğam-ı ferdâyı bilmezler¹⁴⁵⁵ (Hayâlî)

Vahdetnâme’de âbid ve zâhid kelimelerinin genellikle olumsuz kullanıldığına şahit olmaktayız. Âbid ve zâhid kimselerin, kendi mazharlarında Hakk’ı göremediklerine işaret eden Fethü’l-Maârif, yemeyi içmeyi Hakk korkusundan terk eden böyle kimselerin gece gündüz namaz kıldıklarını, gündüzleri oruçlu geçirdiklerini bildirmektedir. Ancak bu, korkuya dayalı bir ibadet anlayışıdır. Aslında zâhid ve âbid, ikilikte kalana denmektedir. Çünkü bunlar “Yaptıklarınıza karşılık yiyin, için”¹⁴⁵⁶ âyetinin sırrına vâkıf olamamışlardır. Hakîkati göremeyen âbid ve zâhidler, Hakk’ın kendisini talep etmek yerine, Hakk’ın varlığından korkuya kapılarak yemeden içmeden kesilen kimselerdir. Aslında onlar, Hakk’tan kurtulmanın yollarını aramakta ve bu yüzden rastladıkları herkese ibadetlerin zarureti anlatmaya çalışmaktadırlar.

3.4.2. Âdem-i Ma’nâ

Fethü’l-Maârif, *Vahdetnâme*’sinde “âdem-i ma’nâ” kavramına değinir. Aslında müellif, âdem-i ma’nâ¹⁴⁵⁷ ile mürşid-i kâmil kast etmektedir. Çünkü mürşid-i kâmil, Hakk’ın

¹⁴⁵⁵ Tarlan, *a.g.e.*, s. 107.

¹⁴⁵⁶ Tûr suresi, 19.

¹⁴⁵⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, *Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar* adlı eserinde Bâtînîlikten bahsederken âdem-i manâ konusuna da değinmektedir. Ona göre Bâtînîlik, eski Hint-İran dinleriyle Sabîîliğin ve Yunan felsefesinin İslâmîleşmesinden başka bir şey olmayan hükemâ mesleğinin katışmasından meydana gelmiştir. Zerdüştlükten önce İranlıların dini olan Meh-âbâd (Mehâbâd, Desatir adlı kutsal kitabın kendisine nazil olduğu varsayılan peygamberin adıdır) dininde, uydurma olduğu bilinen Desâtir adı kitapta yedi yıldızla büyük önem atfedilmektedir. Sabîîler de ruhanîlerin cesetleri saydıkları bu yıldızların yeryüzünü idare ettiklerine inanmaktadırlar. Sabîîler bütün varlığın kaynağı olarak Tanrı, akıl, nefis, mekan ve halâ’dan oluşan beş cevher kabul etmektedirler. Bâtînîler de bunlara karşılık sâbık, tâlî, cedd, feth, hayâl adını verdikleri beş cevher kabul ediyorlar. Yani Sâbîîlerin verdikleri isimleri değiştirmişlerdir. Beş cevherden Sâbık, her şeyden önce var olan, varlığına bir sebep bulunmayıp kendiliğinden mevcut bulunan yaratıcı kudret ve onun aktif zuhuru olan akl-ı külldür, buna Âdem-i Ma’nâ da denir. Tâlî, yani ilk varlıktan sonraki varlık, onun ardından gelen kudret, nefis-i küllü, yani aktif kudretin meydana getirdi pasif kabiliyettir; buna da Havvâ-yı Ma’nâ denir... Sâbîilerden ve Yunan felsefesinin İslâmîleşmesinden meydana gelen hükemâ mesleğinden alınan bu sistemde Tanrı, yaratıcı kudrettir. Ondandır aktif bir kudret olan akl-ı küll meydana gelmiştir. Bu aktif kudret, pasif bir kabiliyet meydana getirmiştir. Bu aktif ve pasif kabiliyet gökleri ve göklerin cisimleri, yani bedenleri olan yedi yıldız meydana getirmiştir. Göklerin dönüşü ateş, su, yel ve toprağı yani dört unsuru ortaya çıkarmaktadır. Bkz. Gölpınarlı, *Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar*, s. 126.

yüzüne ayna olan, rububiyet sırrının mazharı ve uluhiyet sırrının sahibi olan kimsedir. Mürşid-i kâmil, bâtinî kuvvetlerin neticesi olup tabiattaki bütün parçalar onun zâhirî kuvvetleri mesabesinde. “Varlığımızın delillerini, (kâinattaki uçsuz bucaksız) ufuklarda ve kendi nefislerinde onlara göstereceğiz ki, o Kur’ân’ın gerçek olduğu onlara iyice belli olsun”¹⁴⁵⁸ âyetinin ifadesi üzere görünen maddî varlıkların ve görünmeyen manevî kuvvetlerin hepsi, kâmil insanın vücudundan zahir olup görünmektedir. Bu görünenler, mürşid aynasında Hakk’ın yüzünü beyan etmektedir.¹⁴⁵⁹ Çünkü hadîs-i şeriflerde Allah arşı, kalemi, levhi, gökleri ve yeri kendi nûrundan yarattığını bildirmiştir. Hazret-i Peygamber’in “Ben ve Ali bir tek nûrdanız”¹⁴⁶⁰ buyurması da bu anlama işaret etmektedir.

Ontolojik olarak ele almak suretiyle hadîs-i kutsîde “İnsan benim sırrım ve ben de onun sırrıyım”¹⁴⁶¹ buyurulduğuna göre bu kelâm, bütün zahirî ve batınî eşyayı kuşatmıştır. “Her şey ondan başladı ve ona dönecektir” hadîs-i şerifinde de bu konu ele alınmaktadır. Buna göre zât, sıfat ve fiil olarak ilahî ilmin neticesi malum olmaktadır. Zaten ilim de maluma tabidir. Dolayısıyla malumun ilmi, evvelde nasılsa âhirde de öyledir, batında nasılsa zâhirde de öyledir; değişmesi ve tekrarlanması da söz konusu değildir. İlim elbisesinin yenilenmesi ve zuhûru; devrini tamamlamak, cehli ortadan kaldırmak ve ilerlemeyi sağlamak için değildir; insanları irşad ve onlara ilahî bilgilerin öğretilmesi içindir. “İnsan benim sırrım ve ben insanın sırrıyım” kutsî hadisinde bildirilen büyük hidâyet, hâtem-i nübüvvet, âdem-i ma’nâ ilahî ilmin elbisesiyle yenilenmedir. Batında beş hassası olan cevherin zâhirde de beş hassası vardır. O cevherin batındaki hassasına evvel, zuhûr ettikten sonraki hassasına âhir denir. O haliyle batınları (enfüs) ve zâhirleri (âfâk), yüceyi (a’lâ) ve bayağıyı (ednâ) toplayıcıdır. Varlık bu hâliyle nüsha-i kübrâ (âlem), arz-ı beyzâ, mahşer-i ervâh denilen yeni elbise giymiş biçimde hâtem-i velâyet, âdem-i manâda, insan-ı kâmilde toplanır. Kelâm-ı kadîm, hâtem-i velâyet ve âdem-i manâ, insan-ı kâmilde zuhûr etmiştir. “Ben onun sırrıyım”¹⁴⁶² sözünün anlamı budur.¹⁴⁶³ Fethü’l-Maârif’e göre sureti insan ve sîreti âdem-i mana olanlar, hem söylediklerini bilirler, hem de söylediklerinin anlaşılmasını sağlarlar. Hayvanlara bile söz söyleyip dinletebilirler. Sîreti insan olanlar, insanların arasına katıldıklarında kendisine de insan

¹⁴⁵⁸ Fussilet suresi 53.

¹⁴⁵⁹ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 11a.

¹⁴⁶⁰ Hadîs-i şerif.

¹⁴⁶¹ Hadîs-i kutsî.

¹⁴⁶² Hadîs-i şerif.

¹⁴⁶³ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 17a.

gözüyle bakılır. Sureti insan olup da özü insan olmayanlar, böyle bir meclise bile girseler kendilerine hayvan nazarıyla bakılır.¹⁴⁶⁴

Fethü'l-Maârif, âdem-i ma'nâ ile ilgili değerlendirmelerine şunları da ilave etmektedir:

Ey Allah'ın maârifine talip olan kişi! Sîreti insan olan âdem sureti, enfüsde fiillerin tecellîsi ile küçük kıyâmetin, sıfatların tecellîsi ile orta kıyâmetin ve zâtın tecellîsi ile büyük kıyâmetin mazharıdır. Ruhlar mahşerinin kâimi olan âdem-i manaya, insan-ı kâmile “en büyük kıyâmet” de denir.¹⁴⁶⁵ Fakat mana suretinde insan, bütün mevcudatın ve mahlukatın yaratıcısı, güneş ve ayın, gece ve gündüzün rabbidir.¹⁴⁶⁶

Fethü'l-Maârif'e göre âdem-i manânın vücudu, sultanî ruh, kutsî ruh ve izafî ruh dedikleri bu yüce emir ve latif sırdır. Zâhirde ve bâtında kâmil insanın vücûdunun kimden olduğu ve kimin olduğu bu şekilde anlaşılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de, “Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aitiz ve şüphesiz O'na döneceğiz”¹⁴⁶⁷ âyeti de bu manaya işaret etmektedir. Çünkü bunlar “ölmeden evvel ölmüş”¹⁴⁶⁸ fenâ içinde fânî olmuş ve bekâda ölümsüzlüğü bulmuş kimselerdir. Âdem-i ma'nâ, âlem-i lâhûta yükselerek ezeli ilmin zevkini tatmış kimsedir.¹⁴⁶⁹

Allahu Teâlâ'nın, “İlk yaratmada âcizlik mi gösterdik ki (yeniden yaratamayalım)? Doğrusu onlar, yeniden yaratılış konusunda şüphe içindedirler”¹⁴⁷⁰ âyeti ve “İnsan benim sırrımdır ve ben de onun sırrıyım” hadîs-i şerifi ile bize hediye olarak bildirilen hâtem-i velâyet ve âdem-i manâ, ilahî ilim elbisesini giymiş olarak her devirde yeniden zuhûr eder. Bu zâtın velâyetinin öncesinde kimse olmadığı gibi sonrasında da kimse yoktur.¹⁴⁷¹

“O gün yer başka bir yere, gökler de başka göklere dönüştürülür”¹⁴⁷² âyet-i kerimesinde geçen yer (arz)den muradın arz-ı beyzâ olduğunu belirten Fethü'l-Maârif, insan-ı kâmilin vücudunun, âdem-i mananın vücudu olduğunu söylemektedir.¹⁴⁷³

Fethü'l-Maârif'e göre bu makamlar seyr ü sülûk neticesinde elde edilebilir. Bir sâlik, kendisinde Hakk'ın sırları zuhûr ettiği zaman, sırlara ulaşabilir, âdem-i ma'na ve Hakk'ın halîfesi olabilir. İşte o zaman bütün peygamberlerin, velîlerin ve bütün müslüman erkek

¹⁴⁶⁴ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 136b.

¹⁴⁶⁵ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 45b.

¹⁴⁶⁶ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 92b.

¹⁴⁶⁷ Bakara suresi, 156.

¹⁴⁶⁸ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2669; Meclisî, *a.g.e.*, C. LXIX, s. 317.

¹⁴⁶⁹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 10a.

¹⁴⁷⁰ Kâf suresi, 15.

¹⁴⁷¹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 16b.

¹⁴⁷² İbrâhim suresi, 48.

¹⁴⁷³ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 44b.

ve kadınların secdesi onun hakîkati üzerine olur. Hakk'ın muradını, Hz. Peygamber bu şekilde yerine getirdiği için bizim üzerimize de farz olmuştur. Bu farz yerine getirildiği vakit marifetullahı ulaşılır ve keramet gösterilebilir. Bu farz yerine getirilmediği takdirde bilinenler boşa gider. Hakîkati bilmek keramettir, kerameti icra etmek kulluktur, bunun yokluğu şirktir. Bütün ibadetlerin amacı insanı kul etmek, Tanrı'nın halîfesi yapmaktır. Oruç, namaz, hacc, zekat ve kelime-i şehadet gibi İslâm'ın şartları insanı yüceltir. Bunlar yerine getirilmezse, Hakk'ın huzurundan kovulmuş şeytan gibi secdeye muhalefet edilmiş olunur. Hazret-i Peygamber, Âdem'e secde edilmesinin ve Âdem'in kıblegâh edinilmesinin gereğini ümmetlerine haber vermiştir, ona secde etmeyenlerin durumunu ve bunlara Şeytan dendiğini bildirmiştir. Eğer Âdem, Hakk'tan gayrı olsaydı, Peygamber bunları haber vermezdi. Bunların iyi anlaşılması gerekmektedir.

3.4.3. Âlem

Âlem (evren)in ne zaman, nasıl ve kim tarafından yaratıldığı, hatta yaratılıp yaratılmadığı, nasıl bir sistem içerisinde varlığını devam ettirdiği konusu tarih boyunca insanların kafasını meşgul eden önemli meselelerden birisi olmuştur. Âlem konusu filozofların, ilahiyatçıların ve diğer bilim adamlarının üzerinde kafa yorduğu ve çeşitli görüşler ileri sürdüğü bir konudur. Bu konuya girmeden önce “âlem” kelimesinin anlamları üzerinde durmak istiyoruz.

Âlem kelimesini *Türkçe Sözlük*, “Yeryüzü ve gökyüzündeki nesnelerin oluşturduğu bütün, evren; dünya, cihan; aynı konu ile ilgili kimseler veya bu kimselerin uğraşlarının bütünü; hayvanlar ve bitkilerin bütünü,” evren kelimesini ise “gök varlıklarının bütünü, kâinat, âlem, kozmos”¹⁴⁷⁴ biçiminde tanımlamaktadır. Canlı ve cansız bütün varlıkları kapsayan bu kelimenin “alâmet koyma” anlamına gelen “aleme” kökünden veya “bilmek” anlamındaki “ilm” kökünden geldiği varsayılmaktadır. İnsanlar, melekler ve cinler gibi akıl sahibi varlıkları da kapsadığı için “âlemîn” ve “âlemûn” biçiminde çoğulu yapılabildiği gibi akıl sahibi olmayan varlıkları kapsadığı zaman çoğulu “avâlim” biçiminde yapılmaktadır. Âlem, bütün kâinat ve insan için de kullanılır. Kâinat için büyük âlem, insan için küçük âlem ifadesi kullanılmaktadır.¹⁴⁷⁵

¹⁴⁷⁴ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, s. 668.

¹⁴⁷⁵ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 1040-1041.

Âlem kelimesi, soyut ve somut bütün varlıkları, kavramları içine alacak genişlikte kullanılmaktadır. İlk çağın Batılı bilginleri evren hakkında kafa yorarken, başlangıç için sonsuz bir düzensizlik ve boşluk anlamına gelen kaostan bahsetmişlerdir. Daha sonra bunun düzenlendiğini ve kozmos haline dönüştüğünü iddia etmektedirler.

Herakleitos, Parmenides (MÖ 6. – 5. Yüzyıl), küre şeklinde tasarladığı bütün varlığı parçalara bölerek atomlara ulaşmış, hareketi açıklayabilmek için atomların arasında bir nevi yokluk olan “boşluk” tasarlamıştı. Kelâmcılar bu teoriyi benimsediler ve yaratış fikrini açıklamak için kullandılar. Çünkü evrenin yoktan var olduğunu (creatio ex nihilo) ispat için yoklukla kuşatılan sonlu bir varlık fikrine ihtiyaç vardı. Ancak insanın, başka varlıkların, evrenin yaratılmış olması, asıl yaratışın başsız ve sonsuz olmasına mani değildir. Tanrının en mühim sıfatı yaratıcı olmasıdır ve bu yaratışın belirli bir zamandan sonra başladığı söylenemez. Böyle söylenecek olursa, yaratışın başlamasından önce Tanrının yaratıcı olmaması gerekir ki bu da Tanrılığa ve yaratıcılığa aykırıdır. Öyleyse Tanrı başsız ve sonsuz olarak yaratıcı, evrenler de başsız ve sonsuz olarak yaratılmışlardır.¹⁴⁷⁶

H. Z. Ülken, yaratılışa zaman açısından bir başlangıç tayin etmenin mümkün olmadığını, ancak öz bakımından öncelik sonralık düşünülebileceğini söyleyerek Yaratıcı özün önce, yaratılmışların sonra geleceğini belirtmektedir. Zamana bağlı yaratma (hudûs-ı zamanî) fikrini savunamayan kelâmcıların, zâta bağlı yaratma (hudûs-ı zâtî) fikrini benimsemelerine rağmen, yaratılmışların sonsuz olmasının yokluk kavramını geçersiz kıldığını, “Allah, evreni yoktan yarattı” demenin, yaratılanların bulunmadığı bir zamanın varlığını gerektirdiğini, bu yüzden mutlak yokluğun, Allah’ın sonsuzluğuyla çelişeceğini söylemektedir. Bu inceliğe dikkat eden vücûdîlerse varlığın birliği (vahdet-i vücûd) fikriyle mutlak yokluk fikrini ortadan kaldırmışlardır. Bunlardan farklı bir açıklama getiren İmam Rabbanî (ö. 1625), evrenin ve insanın varlığını yokluk aynasına yansıyan gölge varlık olarak nitelemiştir. Oysa mutlak ve sonsuz varlık dışında herhangi bir şey yoktur ki yokluk’tan söz edilebilsin, mutlak varlığın aynada bıraktığı gölge de diğer varlıkların varlığı olabilsin. Ülken, Hint felsefesindeki “fena” düşüncesinin tesirinde olan bu açıklamanın felsefî dayanaktan yoksun olduğunu ileri sürmektedir. Âlemin bir parçası olan insan da âlemin içinde ve âlemle birlikte vardır. İnsana ait hiçbir algı, tasavvur ve fiil, âlemden ayrı düşünülemez. Varlıkların bitimli olması, âlemlerin sonsuzluğuna,

¹⁴⁷⁶ Ülken, *Varlık ve Oluş*, s. 158.

insanda sonsuzluk şuuru ve bundan dolayı sonluluğu aşma gücünün bulunmasına mani değildir.¹⁴⁷⁷

Varlık ve oluş üzerinde ileri sürülen bir başka görüş ise temeli Anaksagoras’a dayandırılan her şeyin tohumdan geldiği düşüncesidir. Buna göre evrende sonsuz büyüklükte ve sonsuz küçüklükte şeyler vardır. Her şey bu sonsuz küçük tohumların içinde saklıdır ve onlardan meydana gelmektedir. Her şey, içinde başka şeylerin bir parçasını taşır. Her şey, sonsuz sayıdaki tohumların içindedir. Bu tohumlardaki güçlerin ortaya çıkabilmesi için bir dış sebebe ihtiyaç vardır. Bu haricî güç, saf ve basit olan akıl (nous)dır. Her şeyin bir ilk sebebi vardır. Aslında her şey içten dışa doğru bir açılma, bir gelişmedir. Yani içteki gücün fiile çıkmasıdır. Plotinus (MS 205-270), bu güçten fiile çıkma düşüncesini, her şeyin tek ve sonsuz varlıktan meydana geldiği biçimine dönüştürdü. Tek ve sonsuz varlığın kendi güçlerini gerçekleştirmesi, âlemleri meydana çıkardı. Elbette her şeyin tohumdan meydana geldiğine ilişkin Anaksagoras’ın iddiaları bugünkü bilimsel gelişmeler ışığında geçerliliğini yitirmiştir.

Plotinus’un bu teorisini tasavvuf benimsedi: Allah kendi kendine âşık olarak âlemi yarattı. Varlıklar içten dışa (bâtından zâhire) doğru açılıştır. Her şey gizli bir hazîne (Kenz-i mahfî) iken “kün” emri ile meydana çıkmaktadır. Âlemde yeni, sonradan olmuş olan hiçbir şey yoktur. Her şey ezelde vardır. Yalnız gizli iken meydana çıkmaktadır. İbn Arabî bu fikri bütün buutları ile genişletti. “Zuhûr” ve “tecellî” teorisini ilkçağın ve ortaçağın hemen bütün felsefelerini kaynaştıran çok geniş bir sentez haline getirdi. Her şey, meydana çıkmadan önce mutlak körlük (amâ-yı mutlak) halindedir. Bu hal ona göre mutlak gizlilik (gayb-ı mutlak) ki buna ilk belirsizlik veya gereksizlik (indetermination) diyor.¹⁴⁷⁸

Felsefede ele alınan konulardan birisi de gerçek-görünüş ilişkisidir. Bazı düşünürler gerçeğin tam karşı noktasında görünüş varmış gibi tasavvur etmektedirler. Onlara göre her şeyin bir gerçek, bir de görünen yüzü vardır. Hakîkate ulaşabilmek için görünenden uzaklaşarak asıl gerçeği araştırırlar. Aslında “her şey öz olarak varlık, sıfat ve tavır olarak görünüştür.” Varlık ve görünüş birbirini tamamlayan iki yandır. Varlıklar sadece gerçek ya da sadece görünüşten oluşmaz. Gerçek ve görünüş, varlıkların birbirini tamamlayan iki yönüdür. Antik felsefeden beri devam eden bu düşüncenin temeli zâhir ve bâtın ayırımına dayanmaktadır. Herakleitos, değişmeyen şeyler görünüşlerdir, asıl gerçek sürekli değişmededir derken Parmenides, asıl gerçeğin sabit ve değişmez olduğunu, asıl

¹⁴⁷⁷ Ülken, *Varlık ve Oluş*, s. 159.

¹⁴⁷⁸ Ülken, *Varlık ve Oluş*, s. 171.

değişeninse gölge olduğunu söylüyordu. Birinin gerçek dediğine öbürü görünüş, birinin görünüş dediğine öbürü gerçek diyordu. Platon bu düşünceyi daha ileri bir noktaya taşıyarak duyularla algılanan dış âlemi görünüş, bilgelik derecesinde bilgiye sahip idealar âlemini gerçek âlem sayıyordu.

Ülken, ontoloji teşebbüslerinin bu çıkmazdan kurtulmak için varlıkla varoluşu birleştirmeleri gerektiğini, öz olarak varlığın varoluş sıfat ve tavırları halinde gerçekleşmesi gerektiğini, varlık ve görünüşün aynı olduğunu, her görünüşün varlığın bir manzarası olduğunu ve varlıktan başka bir şey olmadığını söylemektedir.¹⁴⁷⁹

Duyularla algılanan âlemi gölge sayan Platon, varlığı idealarla izah ediyordu. Ona göre duyular âlemi gelip geçici olduğundan gerçekliği yoktur. Asıl kalıcı olan, değişmeyen idealar âlemidir. Varlık olmak, gündelik tecrübeleri aşan bir öze, cevhere, değişmez bir şekle sahip olmayı gerekli kılar. Dünya gelip geçici bir gölgedir. Ortaçağ boyunca dinlerin de etkisiyle bu görüş devam etmiştir. Hakk; hem Tanrı, hem hakikat, hem doğruluk demektir. Böylece bütün değerler varlıkta birleşir. İdealar arasındaki ortak yan, onların İlk ve Bir idesinde toplanmalarını sağlar. Yalnızca değişmeyen şekillerin varlığı söz konusuysa, ondan uzaklaştıkça varlık azalacak, dolayısıyla duyular âleminde varlık en aza inecektir. Varlık, hakikatin ontolojik cephesi olduğu gibi, düşünce de onun epistemolojik cephesidir.

Evrenin nasıl meydana geldiğine ilişkin farklı görüşler vardır. Hintlilerin kutsal metinlerine dayanan görüşe göre çok yoğun bir maddeden oluşan âlem, canlı bir öz olup doğum, ölüm ve yeniden doğum biçiminde sürekli bir döngü içerisinde. Çinliler ise düzen ve âhenk içerisinde bir evren kabul ediyor ve bu evreni ateş, su, toprak, hava ve metal olmak üzere beş maddeyle temellendiriyorlardı. Onlara göre evren, cennet ve dünyaya ayrılmış ve tanrı tarafından denetlenmektedir. Yunan filozofu Platon, görünür evrenin düzensizliği, görünmeyen evrenin (idealar âlemi) düzeni içerdiğini iddia ediyordu. Platon'un öğrencisi Aristo, evrenin kadim olduğunu söylüyordu. Hristiyanlığa uymayan bu düşünce Batıda pek taraftar bulamadı. Müslüman düşünürler üzerinde de tesiri büyük olan Batlamyus (MS 2. yüzyıl) insan merkezli bir evren tasarlıyordu. Onun düşündüğü evrenin merkezinde dünya vardı. 16. yüzyılda Kopernik (1473-1543), güneş merkezli bir evrenden söz etmeye başladı. Galileo (1564-1642)'nin teleskop yardımıyla gözlemlediği güneş merkezli evren fikri, Hristiyan dünyasını ayağa kaldırmıştı. Johannes

¹⁴⁷⁹ Ülken, *Varlık ve Oluş*, s. 179.

Kepler (1572-1630)'ın gök cisimlerinin elips biçiminde yörüngeler çizdiği fikrini İsaac Newton (1642-1727) yerçekimi yasalarıyla ispatlamıştı. Einstein (1879-1955)'in görecelilik (izafiyet) kuramı ve sonunda Harlow Shapley (1885-1972)'in dünyanın, güneş sisteminin de içinde yer aldığı Samanyolu Galaksisinin bir parçası olduğuna dair görüşleri bu alandaki çalışmaları yeni bir noktaya taşımıştır. Zamanımızda sayısı bilinmeyen galaksilerden bahsedilmektedir. Edwin Hubble (1889-1953)'ın gözlemlere dayalı iddiaları evrenin sürekli genişlediğini ortaya koymuştur. Georges Lemaître (1894-1966), evrenin kozmik bir yumurtadan genişlediği düşüncesini ileri sürmüştür. Bugün yaygın olarak kabul gören Fred Huyle (1915-2001)'nin Büyük Patlama (Big Bang) Teorisidir.* Zaman ve üç boyutlu uzayın bu patlamayla ortaya çıktığı fikri bugün en kabul gören teoridir. Bu teorinin de bütün soruları ve sorunları çözdüğünü bugün için iddia etmek mümkün değildir. Ralph Alpher (1921-2007) tarafından 1948 yılında öngörülen evreni dolduran bir elektromanyetik radyasyon formu, büyük patlama lehine bir açıklama sayılmaktadır. Bugün için bilimsel verilere göre büyük patlamanın üzerinden 15 milyar yıl geçmiştir.¹⁴⁸⁰ Mevcut verilere göre, yaydığı elektromanyetik radyasyon dolayısıyla evrenin yüzde 4'ü gözlemlenebilmekte, yüzde 23'ü karanlık maddeden, yüzde 73'ü ise karanlık enerjiden oluşmaktadır. Evrenin geleceği üzerine yapılan son tahminlere göre,

1997'de bazı bilim insanları, evrenin olası farklı süreçlerini özetleyen dört süreçlik bir plân ortaya atmışlardır. Buna göre evren, yaklaşık olarak bir katrilyon 10^{15} yıl sonra yıldızlar sönmüş ve sadece beyaz, kırmızı veya kahverengi cüceler ile nötron yıldızları şeklinde var olacağı bir sürece girecektir. Bu süreç sonrası büyük yıldızların kara deliklere dönüşmesiyle bir kara delik süreci (veya dönemi) başlayacaktır ki bu süreç de evrendeki cisimleri yutmuş olup zamanla kendileri de yok olacaklardır. İlgili araştırmaya göre bu sürecin şu âna oranla yaklaşık olarak yüz trilyon trilyon trilyon 10^{27} yıl sonra ortaya çıkması

* Büyük Patlama (Big Bang) Teorisine göre kâinatın ilk maddesi enerji dolu, sonsuza yakın yoğunlukta ve sıfıra yakın hacimde kozmik bir çorba halinde idi. Büyük bir patlamayla genişlemeye başlayan bu yapının sıcaklığı da süratle düşmüştür. Başlangıçta 10^{-24} saniye sonra kâinatın yoğunluğu 10^{50} gr/cm³, yani bir santimetre küp kâinatın ağırlığı trilyon x trilyon x trilyon x trilyon x trilyon kilogram idi. Kâinat, trilyonlarca derece sıcaklıkta olan aşırı yoğun bir madde-enerji karışımından meydana gelmişti. Bu sıcaklıkta madde radyasyon özelliği gösterdiğinden böyle bir kâinat tamamen enerji olarak da kabul edilebilmektedir. Sıcaklık 12 trilyon derece iken kâinat atom altı parçacıklar mevcuttu. Bir saniye sonra kâinatın sıcaklığı 10 milyar dereceye inmiştir. Nihayet bir saniye gibi kısa bir zaman içerisinde kâinatın kaderi belli olmuş, milyonlarca yıl sonra sırlarını çözmeye çalıştığımız âlemin hammaddesi belli olmuştur. Bkz. Tatlı, Isparta: Tuğra Ofset, 2005, s. 24-25.

¹⁴⁸⁰ Joseph Silk, *Evrenin Kısa Tarihi*, Murat Alev (çev.), 7. Basım, Ankara: Tübitak, 2000, s. 1.

beklenmektedir. Son süreç ise evrende hiçbir maddenin bulunmadığı bir süreçtir ve *Karanlık Dönem* olarak açıklanmıştır.¹⁴⁸¹

Dinî kozmoloji açısından Büyük Patlama Teorisinin bir sorun teşkil etmediği rahatlıkla söylenebilir. Hatta bu görüş karşısında sessiz kalan veya bu görüşü destekleyen dinî çevreler de bulunmaktadır. Mutezile kelâmcılarından el-Allâf (ö. 841), âlemin atomlardan oluştuğunu ve değişken olduğunu söylemektedir. Varlığın en basit ve bölünemeyen parçası atomlar olup üç boyuttan yoksundur. Bu basit cevherler birbirleriyle bitişip (ittisâl) terkipler oluşturur veya birbirlerinden ayrılırlar (infisâl). Atomların hareket ve bitişmeleri ile oluş (kevn) vuku bulur, ayrılmaları ise bozuluşu (fesâd) meydana getirir. Onları hareket edip durduran Allah'ın iradesidir. İslâm atomculuğu, atomları Allah'ın yaratıcı kelimesi “kün” ile zaman içinde var ve yok edilen boyutsuz varlıkları olarak tarif etmişlerdir.¹⁴⁸²

Felsefenin ele aldığı konulardan biri de içkinlik-aşkınlık meselesidir. Başka türlü söyleyecek olursak âlem-üstün âlem. Platon'un idealar âlemi üstün âlem, oluş âlemi ise içinde bulunduğumuz içkinliği temsil eder. Aristoteles, maddesiz şekiller âlemini, maddeyle birlikte olan şekiller âleminden üstün sayıyordu. Plotinus, her şey tek varlıktan ibaret olduğu için âlem, sonsuz varlığın içindedir, diyordu. Ortaçağ felsefesinde üstün âlem görüşü gelişti. Vahdet-i vücûd, içkin âlem görüşü olarak kaldı. İçkinlik, âlemin bilgi ve şuurla sınırlı olması, aşkınlık ise varlığın bilgi ve şuurla aşması biçiminde tanımlanabilmektedir.¹⁴⁸³

İslâm filozoflarından Farabî ile İbn Sina da Tanrı ile âlem (kâinat) arasındaki ilişkiyi “yaratma” ile izaha çalışmaktadırlar. Görüşlerine göre nesneler, mahiyet ve varlıktan meydana gelmektedir. O halde bunları bir araya getirecek bir “neden”e ihtiyaç vardır. Bu neden de nesnenin kendisi olamayacağına göre hiçbir surette başkasına ihtiyaç duymayan bir varlığın “ilk neden” olması gerekir. Bu, varlığı kendinden olan, varlığı ile mahiyeti aynı olan, varlığını başkasına borçlu olmayan zorunlu (vacib) varlıktır. Bu zorunlu varlık, tek ve yetkin olduğu gibi başka varlıkların ihtiyaçlarını karşılayacak güçte olmalıdır. Mahiyeti ile varlığı ayrı olan bir nesne var edildiğinde zorunluluk kazanır. Bu nesne bir yönüyle zorunlu, diğer yönüyle mümkündür. Zorunlu varlığın kendini düşünmesi sonucu yeni varlığın meydana gelmesini anlatırken feyz (taşma) ve ortaya çıkma (sudûr)

¹⁴⁸¹ *Encyclopedia of Science, technology and ethics*, Macmillan Reference, USA, 2005, s. 1079.

¹⁴⁸² Bolay, “Âlem”, *DİA*, 1989, C. 2, s. 360.

¹⁴⁸³ Ülken, *Varlık ve Oluş*, s. 519.

kelimelerini kullanmaktadırlar. “Sudûr, âlemin yüce ve kemâl sahibi zorunlu varlıktan (vâcibü’l-vücûd, Allah) belli bir düzen içinde ve devamlı olarak taşması, bu suretle zorunlu varlığın kendisinden başka varlıklar vücûda getirmesinden ibarettir.”¹⁴⁸⁴ Bu şekilde meydana gelen varlıkların zorunlu varlıkla çok sıkı bağları bulunmaktadır. Bu yüzden yeni varlıklar, zorunluya benzeyen yönleriyle değişmez ve ezeli, mümkün benzeyen yönleriyle de değişken ve sonludurlar. Zorunlu varlık kendini düşününce dışarıda bir varlık meydana gelmektedir. Bu yeni varlık zorunlu varlığın aynı değildir, yeni varlığın kendine göre bir özgürlüğü vardır. Filozoflar, zorunlu varlıktan ilk varlığın meydana gelmesini bu şekilde açıklamaktadırlar. Yaratma böyle gerçekleşmektedir. Farabî ve İbn Sina, yaratma sözünü *ibda’* kelimesiyle dile getirmişlerdir. Farabî’ye göre *ibda’* yoktan bir nesneyi var etmektir. Varlığı kendinden olmayan bir nesnenin devamını sağlamak anlamı da vardır. Yani hiçbir vasıta olmaksızın yoktan bir nesnenin var edilmesi ve varlığının devam ettirilmesi. İbn Sina’ya göre varlık kategorilerinden ilki olan birinci aklın var edilmiş olması, zorunlu varlığın var etme, tesir etme yönünden kâinata önceliğini ve kaynağını gösterir. İlk aklın var edilmesinden önce madde geçmişi yoktur, yani yoktan var edilmiştir. *İbda’*dan önce zaman da geçmemiştir. *İbda’* zamanla eşit değildir, *ibda’* ezeli'dir. Oluşma da iki türdür. Birincisi, varlığı kendisinden olmayan her nesne, başkası tarafından meydana getirilmiş demektir. Yani zorunlu varlıktan sonra meydana gelmiştir. Varlığını başkasından aldığı için yok hükmündedir. Kendi özüne göre yok, başkasına göre vardır. Özüne göre oluşmaya *hudûs-ı zâtî* deniyor. İkinci oluşma biçimi zamana bağlıdır, yani *hudûs-ı zamanî*. Bu tür oluşmanın bir madde, bir zaman cephesi vardır. Madde olmadan oluşma olmayacağı gibi zaman da oluşan nesneden önce ve onu aşkındır. Burada iki nesneden söz edilmektedir: varlık ve sonradan oluşma. Var olan bir şeyin var olmadan önce maddesinin bulunması mümkünlüğüne bağlıdır. Bu mümkünlük, zaman içinde var edilen nesnelerin maddesi, heyulası anlamındadır. Bu mümkünlük mutlak yokluk değil, izafî yokluktur. Sudur (çıkış) ve hudusun (oluşma) *ibda* ve yaratma olduğunu ve bunu da mutlak yoktan sonra nesneye gereken eksiksiz, tam bir varlık vermek olarak ileri sürmektedir. Yoktan var etme, yaratıcının irade ve kudretine dayanmaktadır.¹⁴⁸⁵

¹⁴⁸⁴ Bolay, “Âlem”, *DîA*, C. 2, s. 358.

¹⁴⁸⁵ Hüseyin Atay, *Farabi ve İbn Sina’ya göre Yaratma*, 1. Basım, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2001, s. 184-200.

Farabî, kâinatın mahiyetiyle varlığının ayrı olması yüzünden mümkün varlık olduğunu, dolayısıyla bu anlamda kâinatı ezeli (kıdem-i zatî) saymanın, Tanrının varlığını inkar etmek anlamına geleceğini söylemektedir. Demek ki Farabî'ye göre, Tanrıya inanmak ve kâinatın ezeliliğini kabul etmek çelişkili bir durum oluşturmaktadır. Tek bir ezeli varlık vardır, o da Tanrıdır. Bu düşüncesiyle Farabî ve İbn Sina, maddeyi yaratılmamış ve ezeli sayan Aristoteles'ten, Tanrıyı kâinatın toplamı sayan panteistlerden ayrılmaktadırlar.

Yaratmanın ezeliliği konusu da tartışılan meselelerden biridir. Hem yaratmadan bahsedilecek hem de yaratmanın ezeli olduğundan, anlaşılması zor bir konudur. İnsanların yaptığı şeylerle kıyaslandığında bir işin başı ve sonu vardır. Zamanın bir parçasında olur biter. Sözkonusu, yaratılanların ezeliliği ve yaratma işinin ezeliliği. Yaratıcının yaratma (tekvîn) sıfatının varlığını ve ezeliliğini herkes kabul etmektedir. Bu sıfat, yaratılanların da ezeli olmasını gerektirir mi gerektirmez mi? Asıl mesele buradadır. Farabî ile İbn Sina, yoktan var etmeyi ve yaratmanın ezeliliğini kabul etmektedirler. Kelâmcıların eleştirilerine maruz kaldıkları noktalardan birisi de burasıdır. Filozoflara göre yaratmanın ezeli oluşu, kâinatın da ezeli olmasını gerektirmektedir. Ancak dikkat edilmesi gereken nokta, kâinatın ezeliliği ile Tanrının ezeliliği aynı anlamda değildir. Aralarında fark vardır. Filozofların çıkış noktaları şunlardır: 1. Tanrı ilk neden ise onun neden olduğu şey de vardır. Yaratıcıyla beraber yaratılan (kâinat)ın da bulunması gerekir. 2. Madem Tanrı yetkindir, yetkinliğinin de görülmesi gerekir. 3. Tanrı, her bakımdan üstün, yetkin, bilgin, kudret sahibidir. Nitelikleri de kendisi ile beraber ezelîdir. Nitelikleri ezeli ise yaratma niteliği de ezeli olmalıdır. Yaratma ezeli olunca, kâinatın da ezeli olması gerekir.¹⁴⁸⁶

İbn Sina, bir şeyden yaratılanlar, yoktan var edilenler olmak üzere iki tür varlıktan söz etmektedir. Bir şeyden yaratılanların oluşları zaman alır, çocuğun gelişmesi gibi. Yoktan var edilenlerin, aniden olması nedeniyle kavranmasının güçlüğü ortadadır. Yaratma bir anda olduğu için üzerinden bir zaman geçmemiştir ve zaman bunun ardından meydana gelmiştir. Üzerinden zaman geçmediği için de böyle varlıklar ezelîdir. Farabî de İbn Sina da Yaratanın daima yaratma halinde olduğunu, yaratılışın sürekliliğini kabul etmektedirler.¹⁴⁸⁷

¹⁴⁸⁶ Atay, *a.g.e.*, s. 230-231.

¹⁴⁸⁷ Atay, *a.g.e.*, s. 234.

Genellikle İslâm bilginleri âlemin sonradan yaratılmışlığı anlamındaki hudus delilini, Allah'ın varlığını ispat için kullanmaktadırlar. Her şeyin yaratıcısının Allah olduğuna dair çok sayıda âyetin bulunduğunu da göz önüne alan İmam Gazali (ö. 1111), âlemin ezeli olduğunu iddia eden kimseleri şiddetle eleştirerek insanları küfre götürecek noktalardan birinin bu olduğunu söylemektedir.¹⁴⁸⁸

Kâinata bulunan hassas denge, varlıkların birbirine oranı, varlıklar arasındaki uyum, galaksiler, samanyolları insanı düşünmeye sevk etmektedir. Patlama yoluyla bile olsa kâinatın bir noktadan başlaması, onun bir sonunun olduğunu da akla getirmektedir. Başı ve sonu varsa, mutlaka onun bir yaratıcısı da olmalıdır. Bilinçsizce bir patlamayla meydana gelen savrulmadan, böylesine muazzam bir varlık âleminin oluşması pek mümkün görünmüyor. Kâinatın oluşumu her nasıl izah olunuyorsa, bunun arkasında güçlü bir irade ve yaratma gücü vardır. O yüce gücün planlaması, dilemesi ve irade etmesiyle meydana gelmiştir. Bu noktadan hareket eden müslüman bilim adamları, kâinatın yaratıldığı görüşünü kabul etmektedirler. Bu görüşü açıklamak üzere bilimsel verilerden yararlandıkları gibi Kur'ân'ın âyetlerini ve Peygamberin hadîs-i şeriflerini de delil olarak kullanıyorlar.

Müslüman bilim adamları, Big Bang Teorisiyle ortaya konmaya çalışılan görüşün, “Bir şeyi dilediği zaman, O'nun emri yalnızca “Ol” demesidir; o da hemen olur”¹⁴⁸⁹ âyetiyle çelişmediği kanaatini taşımaktadırlar. Yine “Göğü kudretimizle biz kurduk ve biz onu genişletmekteyiz”¹⁴⁹⁰ âyeti de genişleyen evren düşüncesiyle örtüşmektedir. Teoriye göre evrenin sonu iki şekilde gelebilir: Ya genişleme bir noktada durup içe çökme başlar veya genişleme devam ederek, bir noktadan sonra çekim gücü evreni ayakta tutmaya yetmez olur. Her iki durumda da evrenin sonu gelecektir. Müslüman bilim adamlarının kıyâmet dedikleri nokta da burasıdır. Bir yerde başlayan evrenin bir gün sonu gelecektir. Kur'ân'da da evrenin başladığı noktaya döneceği beyan edilmektedir:

¹⁴⁸⁸ Bekir Topaloğlu, *İslâm Kelâmcılarına ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı* (İsbât-ı Vâcib), 9. Basım, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2001, s. 87.

¹⁴⁸⁹ Yâsîn suresi, 82.

¹⁴⁹⁰ Âyet, “Göğü kudretimizle biz kurduk ve biz onu genişletmekteyiz” şeklinde de tercüme edilebilir. Bu bakış açısı, modern astrofizikte gündemde bulunan, evrenin sürekli genişlemekte olduğu görüşünü desteklemektedir. (*Kur'ân-ı Kerîm Mealî*)

Bizim, göğü, kitabın sayfelerini katlar gibi katlayacağımız gün, ilk yaratmaya başladığımız gibi, yine onu (eski durumuna) iade edeceğiz. Bu, bizim üzerimizde bir vaattir. Elbette, biz yapıcılarız.¹⁴⁹¹

Biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları hak ve hikmete uygun olarak ve belirli bir süre için yarattık.¹⁴⁹²

Bu âyetlerin ifadesine göre yoktan var olan kâinat, zamanı gelince tekrar yok edilecektir. Kıyâmet sahnesinin anlatıldığı “Gözler kamaştığı, ay karanlığa gömüldüğü, güneş ve ay bir araya getirildiği zaman, o gün insan ‘kaçış nereye?’ diyecektir”¹⁴⁹³ âyetleri, gök cisimlerinin bir araya toplanacağı bir manzarayı haber vermektedir. Âlemin sonradan yaratıldığına dair deliller ileri süren kelâmcılar, sonradan yaratılan şeylerin sonsuz olmayacağını açıklamayı da ihmal etmemişlerdir.

İslâm bilginlerinin üzerinde durduğu noktalardan birisi de bu evrenin bir gaye için yaratıldığı düşüncesidir. Evrenin de insanın da yaratılmasında ilahî bir amaç vardır. Aslında hiçbir şey amaçsız yaratılmamıştır. Amaçlardan birisi evren üzerinde düşünüp Yaratıcısının kabul edilmesidir. Kur’ân-ı Kerîm âyetleri de bu hususa işaret etmektedir:

İnkâr edenler, göklerle yer bitişikken, bizim onları ayırdığımızı ve diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?¹⁴⁹⁴

Allah, gökleri ve yeri hak ve hikmete uygun olarak yaratmıştır. İşte bunda inananlar için bir ibret vardır.¹⁴⁹⁵

Onlar, kendi nefisleri(nin yaratılış incelikleri) hakkında hiç düşünmediler mi? Hem Allah, göklerle yeri ve ikisi arasındakileri ancak hak ve hikmete uygun olarak ve belirli bir süre için yaratmıştır. Şüphesiz insanların birçoğu Rablerine kavuşacaklarını inkâr ediyorlar.¹⁴⁹⁶

Yaratılışın nasıl gerçekleştiğini insanların idraki dışında gören müslüman âlimler de yok değildir. Ancak, insan idrakinin, yaratılışı kavrayamayacağını söyleyen ilahiyatçılara cevap yine müslüman bir filozoftan gelmektedir. İbn Rüşd (ö. 1198), bazı ilahiyatçıların, insan aklının ilahî hakikatleri idrak edemeyeceğini, Allah’ın fiilleriyle iradesini sınırlandırmanın doğru olmadığını söylediklerine işaretle ilahî hikmetlerin hepsini olmasa bile bir kısmını insan aklının idrak etmesi mümkündür, demektedir. Bu hikmetler,

¹⁴⁹¹ Enbiyâ suresi, 104.

¹⁴⁹² Ahkâf suresi, 3.

¹⁴⁹³ Kıyâme suresi, 7-10.

¹⁴⁹⁴ Enbiyâ suresi, 30.

¹⁴⁹⁵ Ankebût suresi, 44.

¹⁴⁹⁶ Rûm suresi, 8.

tabiatın içine yerleştirilen bu sırlar, zamanın ilerlemesi ve bilimlerin gelişmesiyle daha iyi anlaşılacaktır. İlahî fiillerin bir hikmete mebni gerçekleşmiş olması, Allah'ın iradesini hiçbir zaman sınırlandırmaz.¹⁴⁹⁷

Mutasavvıfların âlem algısı ise ne filozoflara ne de kelâmcılara benziyor. Âyetlere ve hadîslere istinat etme noktasında kelâmcılara biraz yakın gibi görünseler de âyetleri ve hadîsleri yorumlama biçimiyle onlardan da ayrılmaktadırlar.

Her şeyden önce mutasavvıfların âlem anlayışı, felsefecilerden farklı olduğu gibi kelâmcılardan da farklıdır. Genel manada ifade edilecek olursa filozofların âlemi ezeli, kelâmcıların âlemi yaratılmıştır. Mutasavvıflar başlangıçta yaratılmış âlemde söz ederken sonrakilerin görüşleri filozoflara yaklaşmıştır. Daha doğru bir ifade ile mutasavvıflar âlem görüşünde kelâmcılarla filozofların ortasında bir yol tutmaktadırlar. Mesela Şeyh Bedreddin, *Vâridat*'ında, "Varlık, Allah'tan ibarettir. Ondan başka vücut yoktur. Ancak Allah, müessir olarak Hâlık, müteessir olarak mahlûktur." Bu sözlerine istinaden Şeyh Bedreddin'in Allah'ın zâtını, mahlukattan ayrı görmediğini, âlemin kadîm olduğunu söyleyerek panteist bir düşünceye sahip olduğunu söyleyebiliriz.¹⁴⁹⁸

Mutasavvıflara göre varlık (vücut) yalnızca Allah'a mahsustur. Ondan başka varlık yoktur. Başka türlü ifade edecek olursak mutasavvıflar, "vücut-ı hakikî" ve "vücûd-ı izâfî" olmak üzere iki tür varlık (vücut)tan söz etmektedirler. Vücut-ı hakikî'den murad, Hakk'ın künhü olup bunu idrak etmek beşer aklının fevkindedir. Vücûd-ı izâfî ise gerçek varlığın isimleri ve sıfatları dolayısıyla taayyün ve takayyüdünden ibaret olup bu varlık idrak olunabilir. Gerçek varlık, Zât-ı Ahâdiyyet ismi verilen kendi mertebesinde isim, sıfat, fiil gibi bütün nitelemelerden münezzeh, gerçek bir bilinmezliktir. Zât-ı Mutlak'ın, hakikat-i Muhammediyye adı verilen vahdet mertebesine tenezzülü, birinci tenezzüldür. Bu tenezzül, dileme (meşîyyet) ile değildir. Zâtının bir gereğidir. Mertebe-i vahdet, mertebe-i ulûhiyyet olduğu için bütün esmâ ve sıfatları toplayıcıdır. Zât-ı Mutlak'ın mertebe-i vahdetten vâhidiyyet, ervâh, misâl ve şehâdet mertebelerine tenezzülü dileme (meşîyyet) iledir.¹⁴⁹⁹

Tasavvufta Allah'tan başka her şeye âlem denir. Âleme, âlem denmesinin sebebi, onunla Allah'ın isimler ve sıfatlar bakımından bilinmesidir. Zira âlem kelimesi bilmek

¹⁴⁹⁷ Topaloğlu, *İslâm Kelâmcılarına ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı* (İsbât-ı Vâcib), s. 141.

¹⁴⁹⁸ Mustafa Aşkar, *Molla Fenârî ve Vahdet-i Vücûd Anlayışı*, 1. Basım, Ankara: Muradiye Kültür Vakfı Yayınları, 1993, s. 137.

¹⁴⁹⁹ Konuk, *Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi*, s. 27-28.

mastarından türetilmiştir. Mutasavvıflar, “Allah vardı ve onunla beraber hiçbir şey yoktu”¹⁵⁰⁰ hadisinden hareketle, Zât-ı İlahî’den başka hiçbir şeyin olmadığı bir devreden bahsetmektedirler. Kâinat, Zât-ı Mutlak’ın zuhûr ve tecellîsidir. İnsanlar da dahil olmak üzere bütün mevcudat gerçek varlığın değişik mertebelerde zuhûrundan ibarettir. Varlıklar içerisinde üstün bir konuma (halîfe) sahip olan insanda tanrısal bir öz vardır. Peygamberin hadîsine göre “Allah, Âdem’i kendi suretinde yarattı.”¹⁵⁰¹ İnsan, dünyaya gelmeden önce ilm-i ilahîde, sonra ruhlar âleminde vardı. Dünyaya gelip dünyevî beden içerisine girince, dünya hayatı, geldiği âlemle onun arasına perde çekti. “Nefsini bilen, Rabbinî bilir”¹⁵⁰² hadîs-i şerifinde bildirildiği gibi aşk, istek ve azimle ilahî hakikatleri idrak edebilir. Bunun için seyr ü sülûk denilen aşamalardan geçmesi gerekmektedir. Bir kul olarak insanın beşerî ve dünyevî arzuları bırakarak ilahî sıfatlara yönelmesi, kulun failiyyet şuurunu Allah’a bırakması, Allah’a sığınması, “fena fillah” makamına ermesi istenir. Bunun ötesi ise kuldaki kötü hasletlerin ortadan kalkıp yerini ilahî sıfatlara bırakması, kulun kendi nefsinin bırakıp Hak ile bakî olması “bekâ billah” mertebesi olarak tanımlanır. Bir kutsî hadiste “Ben onun gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum”¹⁵⁰³ buyrulmaktadır. Yine âyet-i kerimde, “O’nun zâtından başka her şey helâk olacaktır, hüküm O’nundur, O’na döndürüleceksiniz”¹⁵⁰⁴ dendiğine göre geçici olan (fanî) her şeyden uzaklaşıp Allah’a yönelmek kulun hedefi olmalıdır. Başka bir âyette Allah, “Nereye dönerseniz, Allah’ın yüzü oradadır”¹⁵⁰⁵ buyurmaktadır. Benzeri âyet ve hadîsler mutasavvıfları, Zât-ı İlahî’den başka bir hakîkatin olmadığı fikrine götürmüştür. Bunu zikirlerinde şu sözlerle dile getirmektedirler: “Allah’tan başka ilah yoktur, Allah’tan başka maksud yoktur, Allah’tan başka mevcud yoktur.”¹⁵⁰⁶

Mutasavvıflar, âlemi çok geniş olarak tahayyül etmektedirler. 18 bin âlem veya 36 bin âlemden bahsedilmektedir. İmam Gazzalî (1058-1111), *İhyâu Ulûmi’d-dîn* adlı eserinde madde ve cisimlerin yer aldığı mülk âlemi, manevî varlıkların yer aldığı melekût âlemi ve ikisi arasında ceberût âlemi olmak üzere üç âlemden bahsederken *Mişkâtü’l-Envâr*’ında maddî âlem (şehadet, halk) ve manevî âlem (gayb, emr) olmak üzere iki âlemden bahsetmektedir. İslâm bilginleri tarafından Zerdüştlük etkisinde kalmakla

¹⁵⁰⁰ Buharî, Megâzî 67, 74, Tevhid 22, Bedü’l-halk 1; Tirmizî, Menâkıb 3946.

¹⁵⁰¹ Buharî, Kitâbü’l-İsti’zan, 1; Müslim, Birr 115, Cennet 28; Ahmed b. Hanbel, II/244-251.

¹⁵⁰² Meclisî, *a.g.e.*, C. II, s. 32.

¹⁵⁰³ Buharî, Rikak 38.

¹⁵⁰⁴ Kasas suresi, 88.

¹⁵⁰⁵ Bakara suresi 115.

¹⁵⁰⁶ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, 159b.

suçlanan Sühreverdî (1155-1191), âlemi, nûr tabakaları biçiminde düşünmektedir. Allah nûrların nûru (nûrû'l-envâr), âlemler ise ona yakın olduğu nispette nûrlu, ondan uzaklaştığı nispette karanlıktadır. Yokluk ve madde, karanlık âlemi oluşturur. Ruhanî âlem nûrludur. İslâm dünyasında vahdet-i vücûdu sistemleştiren isim olarak bilinen İbn Arabî (1165– 1240),¹⁵⁰⁷ âleme Allah'ın sureti, Allah'a da âlemin ruhu nazarıyla bakmaktadır. Âlem, Zâtın çeşitli tecellîlerinden ibarettir. Âlem her an yaratılmakta ve yine yok olmaktadır. Yani âlem sürekli tecellî halindedir. İbn Arabî'den itibaren insana küçük âlem (âlem-i sağîr), kâinata ise büyük âlem (âlem-i kebîr) denmektedir.¹⁵⁰⁸ Âlemi, Hakk'ın sureti ve kadîm sayması dolayısıyla İbn Arabî, filozoflardan etkilenmek ve panteizme meyletmekle suçlanmıştır.

Vahdet-i vücûd meselesinin anlaşılmasındaki zorluk dolayısıyla sık sık eleştirilen İbn Arabî'ye haksızlık yapıldığı kanaatinde olan İslâm bilginleri de vardır. Aslında onun âlem ve yaratılış hakkındaki görüşlerini şu şekilde özetlemek mümkündür: Allah kadîmdir. Kendisiyle beraber hiçbir şey yokken âlemi yaratmak istedi. Kendisinde mevcut bulunan küllî hakîkate, Hebâ ismi verilen bir hakîkate tecellî etti. Hebâ, filozofların heyulâ dedikleri şeydir. Yani bir binanın kağıt üzerindeki planı gibi düşünülebilir. Bütün âlem bilkuvve hebâ denilen bu hakîkatte vardı. Hebâda bulunan her şey bu tecellîyi kendi istidadına göre kabul etti. Böylece ilk varlığa çıkan şey akıl, yani Hakîkat-i Muhammediye oldu. Allah'ın tecellîsinden hebâ, hebânın tecellîsinden âlem meydana geldi. Allah bütün mevcudatı ve bizi ne zaman ve ne şekilde yaratacağını ezelî bilgisiyle biliyordu. Yani biz, O'nda bilkuvve vardık. O'nun bizi bilmesinin aynısı olan bizim düşünce halindeki varlığımız, O'nun kıdemiyle kadîmdir. Çünkü bilgi O'nun sıfatıdır. Allah bizi yaratacağını sonradan bilmiş değildir. Çünkü O'nun sıfatları ezelîdir. İbn Arabî'ye göre a'yân-ı sâbite denilen Allah'ın bilgisi bakımından âlem kadîmdir. Yoktan zuhûra çıkmış değildir. Allah, kâinatı, isimlerini meydana çıkarmak için yaratmıştır. Kâinat, Allah'la aynı mahiyette değildir. Allah'tan sadır olmasına rağmen, parçanın bütünden ayrılması gibi de değildir. Kâinat, Allah'ın ilk tecellîsinden meydana gelen ilk akla dayanır. Bir'den bir meydana geleceği için ilk akıl tektir. İlk aklın yapısında çokluk istidadı vardır. Bütün varlıkların suretlerini kendinde taşır. Buna kâinatın ilkesini teşkil eden Levh-i Mahfuz da denir.¹⁵⁰⁹ İslâm felsefe çevrelerinde âlemin tek, bütün ve organik

¹⁵⁰⁷ *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, s. 236; Süleyman Ateş, *İşârî Tefsîr Okulu*, 2. Basım, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1998, s. 260.

¹⁵⁰⁸ Uludağ, "Âlem", *DİA*, 1989, C. 2, s. 360-361.

¹⁵⁰⁹ Ateş, *İşârî Tefsîr Okulu*, s. 260-265.

bir sistem olarak kavranışı, onun çeşitli organlardan müteşekkil olmasına rağmen tek bir ferdiyet olan insana benzetilmesine yol açmış ve âleme “büyük insan” denmiştir. Buna karşılık Allah’tan başka varlıklara ait mertebeleri kendisinde toplaması dolayısıyla insana da “küçük âlem” denmiştir.¹⁵¹⁰ İslâm filozoflarının âlem ve insan arasında kurduğu benzerlik ilişkisi mutasavvıfları da etkilemiştir. Fethü’l-Maârif bu konuda “Cemî-i mevcûdât, insân ile bir hakikat, bir zât ve bir sıfâtdır;¹⁵¹¹ cemî-i kâinat hilkat-i insânı giymiştir”¹⁵¹² demektedir.

Tasavvufta genellikle üç âlemin varlığı kabul edilmektedir: Akıl ve duyu ile bilinen maddî âlem, bu yolla bilenemeyen mânevî âlem ve ikisi arasında köprü vazifesi gören berzah âlemi. Maddî ve manevî âlemler yapılarına göre cismanî ve ruhanî, şeffaf olup olmadıklarına göre zulmanî ve nûranî, idrak edilip edilemeyişlerine göre şehadet ve gayb, derecelerine göre ulvî ve süflî biçiminde sınıflandırılabilir.¹⁵¹³

Vahdetnâme’de bazen kâinat olarak da geçen âlemin hakikat ve mahiyetinin bir tek nûr olduğu, bir olanınsa çok olmayacağı bildirilmektedir. O nûr, nûr-ı Muhammedî’dir. Her şey ondan zuhûra gelmiştir. Bütün mevcudatın hakikati olan o bir tek şey olmasaydı, tevhid ile sabit olmazdı. Bu âlem, gayb âleminde şehadet âlemine ruhları getirmek için dönüp durmaktadır. Aslında bütün kâinat insanlar içindir. Biz bu dünyaya, mevcudatın hakikatının ne olduğunu anlayıp bilmeye geldik. Şurası iyi bilinmeli ki bütün eşyanın hakikati insandır, insanın hakikati de kadîm ilahî kelâm (kûn)dır.¹⁵¹⁴ Fethü’l-Maârif’e göre bir kimse nefsini bilir, yaratılış amacını anlarsa, Hakk’ın kadîm kelâmının kâinat olduğunu idrak ederse, cehalet karanlığından kurtulur.

Vahdetnâme, yaratılış sırasına göre kâinatın insandan önce yaratıldığına işaretle Hakk’ın bütün sırlarının güneş, ay, afak, enfüs biçiminde, yani kâinat biçiminde zâhir olduğunu, insandan önce yaratılan kâinatın insana mürebbî olduğunu bildirmektedir.¹⁵¹⁵ Ona göre bütün kâinat insanın aynası olarak yaratılmıştır, aslında insana benzemektedir. Çünkü Allah’ın halîfesi olan Âdem, yeryüzünde onun vekilidir. Âdem, Allah’ın halîfesi olduğu için bütün isimlere ve keramete mazhar olmuştur.¹⁵¹⁶

¹⁵¹⁰ Bolay, “Âlem”, C. 2, s. 359.

¹⁵¹¹ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 116b.

¹⁵¹² Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 92b.

¹⁵¹³ Uludağ, “Âlem”, DİA, C. 2, s. 360-361.

¹⁵¹⁴ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 112b.

¹⁵¹⁵ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 92b.

¹⁵¹⁶ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 104b.

Fethü'l-Maârif'in teşbihine göre kâinat insan vücuduna benzer. Boyun üzerindeki baş, Âdem'dir. Onun yüzü arşır, sırtı kürsüdür, göğsü gılman sarayıdır, yüzündeki hatlar levhdir, sözü mahfuzdur, ağzı maşrıktır, kulağı mağribdir ve nutku güneştir:

Güneş, doğudan doğup batıda kavuşur. Kulak mağriptir, kamer de mağrip de hilal olur, maşrıktadır bedr (dolunay) olur. Bu sırrı künhüyle duyanlar için şakkü'l-kamere (ayın ikiye ayrılması) işaret olunur. Nutuk (söz), ağızdan doğar, kulak üzerinde kavuşur. Kulak, mağriptir, kamerdir ve kamer de doğudan doğar, can ve gönül ikliminde hilal olur. Sonra maşrıka gelir, maşrıktadır bedir olur. Çünkü kamerin tecellisi gecedir, velâyet ve bâtın kerameti denir.¹⁵¹⁷

Fethü'l-Maârif, kâinatın Âdem için ezeli ve ebedi hicap olduğunu bildirmektedir. Ona göre bu hicap, insan vücudundaki dört unsurdur. Âdem'in yüzü, hayme-i miâd (buluşma çadırı)dır, kâinatın aynasıdır. Yani kâinat, kendisini Âdem'in yüzünde görmektedir. Kemâl ehli, kâinatın tamamını veya herhangi bir yerini görmek istediğinde kendi yüzüne bakmaktadır. Çünkü kâinat, bakılan aynanın içine aksetmektedir. Kâmil mürşit, kâinat aynasının içine aksetmektedir, kâinatın istediği yerini ziyaret edebilir ve görebilir.¹⁵¹⁸ Bütün eşyanın tecelliyatı, Âdem'in nutku olan kadîm kelâmdan bir kelâmdır. Âdem'in nutku, rahmet cihetiyle bütün eşyayı kuşatmaktadır. İsm-i zât, Yâ Sîn, ya insan demek olan kadîm kelâm "kün" (كن) harfleri ebcedle 70, iki de harfler 72 yapmaktadır. Yâ Sîn (يس) harfleri de (10+60), iki de harflerin kendileri 72 yapmaktadır. Gökler ve yeryüzü, günler yani bütün kâinat kadîm kelâmın adedinceidir. Yani bütün kâinat, Hazret-i Risâlet'in kendisidir. İsim onun zâtıdır, bütün sıfatların toplamıdır.¹⁵¹⁹

Buraya kadar anlatılanlardan anlaşıldığı kadarıyla bütün mevcudat ile insan, bir hakikat, bir zât ve bir sıfattır. Sıfat da zâttan ayrılmayacağına göre insanın iyi ameller icra etmesi lazım ki amelleriyle bir vücud olsun. Kadîm ilahî kelime, bir zât ve bir sıfatın aynasıdır. Âdem'in yüzünde ezeli ve ebedi olarak yazılı olan bu kadîm ilahî kelime, "Ben şahitlik ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur. Yine şahitlik ederim ki Muhammed, Allah'ın resûlüdür" hükmüyle bütün âleme ve âdemoğluna nidâ eder ve şöyle söyler: Allah'tan başka ilah yoktur ve Allah ismi, zâtın mahallidir; Muhammed de onun resulüdür ve Muhammed ismi, sıfatın mahallidir.

¹⁵¹⁷ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 147b.

¹⁵¹⁸ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 146-b-147a.

¹⁵¹⁹ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 95b.

Peygamber tarafından bildirilen iyi şeylerin yerine getirilmesini de gerektirmektedir. İyi fiillere amel-i sâlih, amel-i hasene (iyi amel) gibi isimler verilirken yapılması uygun bulunmayan fiiller için amel-i sû', amel-i seyyie (kötü amel) ifadeleri kullanılmaktadır. Tasavvufta şariat ve tarikat gereği yapılan her tür iş ve davranışa amel denir. Tasavvuf literatüründe dinî, ahlakî ve ruhî fiillerin hepsine amel denmektedir.¹⁵²⁶

İnsanların iyi ve kötü niyetleri, iyi ve kötü fiilleri, iyi ve kötü sözleri Kirâmen Kâtibîn adı verilen melekler tarafından kayıt altına alınmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm bu hususa şöyle işaret etmektedir:

Şu hâlde, kim mü'min olarak bir salih amel işlerse, çalışması asla inkâr edilmez. Şüphesiz biz onu yazmaktayız.¹⁵²⁷

İnsan hiçbir söz söylemez ki onun yanında (yaptıklarını) gözetleyen (ve kaydeden) hazır bir melek bulunmasın.¹⁵²⁸

Yoksa onların sırlarını ve gizli konuşmalarını duymadığımızı mı sanıyorlar? Hayır öyle değil, yanlarındaki elçilerimiz (melekler) yazmaktadırlar.¹⁵²⁹

İnsanların fiillerine, söz ve davranışlarına ait tutulan bu kayıtlara amel defteri denmektedir. Kıyâmette herkesin amel defteri kendilerine verilecek ve yaptıklarına ait kayıtları okumaları istenecektir. Amel defterleri sağ tarafından verilenler (ashâb-ı yemîn), mutlu olarak cennete gidecek kimselerdir. Ancak amel defterleri sol taraftan verilenler (ashâb-ı şimâl) ise dünyada yaptıklarının cezasını çekmek üzere cehenneme gönderileceklerdir. Nesîmî de iyi ameller yapmanın önemine vurgu yapmaktadır:

Çün her ne kim ekersiñ anı biçersiñ âhır

Dünyâda ekme anı kim adı oldu ıııyân

Terk eyle seyyi'âtı şâlih ıamel ıazan kim

Hâktan cezâsı anuñ hem luıf imiş hem ihsân¹⁵³⁰ (Nesîmî)

Vahdetnâme'de Hakk'ın tecellî eden kelâmının (kadîm kelâm), onun zât ve sıfatları olduğu ve zâtın da sıfatın aynı olduğuna işaretle, zât ile sıfatların aynı olduğunu kabul

¹⁵²⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 39.

¹⁵²⁷ Enbiyâ suresi, 94.

¹⁵²⁸ Kâf suresi, 18.

¹⁵²⁹ Zuhruf suresi, 80.

¹⁵³⁰ Ayan, *Nesîmî Divanı*, s. 277.

edip secde etmeyenlerin mukallit kimseler olduğu; bu dünyada körlük edenlerin âhirette de kör olacakları, yollarını şaşıracakları¹⁵³¹ bildirilmektedir. Fethü'l-Maârif'e göre zâhir ulemâsı, sûra üflendiğinde insanların dirilip kalkacaklarını, amel defterleri ellerinde olduğu halde bazılarının cennete, bazılarının cehenneme gideceğini söylemektedirler. Fakat zâhir ulemâsı bu dirilip kalkmanın ne şekilde olacağını izah edememektedir. Dirilip kalkanlar, ellerinde amel defterleri olduğu halde Hakk'a yürüyeceklerdir. Amel defterleri sağ ellerinde olan mümin ve müslüman kimseler ebedî kalmak üzere cenette gideceklerdir. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de, "İman edip salih amel işleyenleri altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağız ve orada ebedî kalacaklardır"¹⁵³² buyurulmaktadır. Amel defterleri sol ellerinde olarak Hakk'ın dergâhına yürüyenler ise kâfir ve müşrik kimselerdir. Bunlar da cehennemde ebedî olarak kalacaklardır. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de bunlar hakkında, "Şüphesiz inkar eden [ehl-i kitap ile] Allah'a ortak koşanlar, içinde ebedi kalmak üzere cehennem ateşindedirler"¹⁵³³ buyurulmaktadır.¹⁵³⁴

Zâhir ulemâsının söylediklerini bu şekilde aktaran Fethü'l-Maârif tarikat ehli, marifet ehli ve hakikat ehli olan kimselerin de aynı âyetleri delil olarak gösterdiğini belirterek, bunları zâhir ulemâsından farklı tefsir ettiklerini bildirmektedir. Allah böyle vahyettiği halde, Hazret-i Peygamber böyle bildirdiği halde, bu bildirilenlerin ardında derin manalar vardır. Bu manaları ve âyetlerdeki sırları Allah dostu râsih âlimler bilmektedir.

Fethü'l-Maârif, daha çok hidâyet defteri ifadesine yer vermektedir. Ona göre bütün kâinat insan içindir. Çünkü insan olmasa hiçbir şey bilinmez. Bilinmeyen bir şeyin varlığından da söz edilmez. Gece ile gündüz bile, insanı tavaf etmek için dönüp dolaşmakta ve en güzel (ahsen-i takvim) olan insanı zikretmektedir. İnsanların bu hakikatleri ve sırları bilmeleri için bir mürşide ihtiyaçları vardır. İş, mürşidi sayesinde cehalet karanlığından çıkıp aydınlığa ulaşır. Böyle kimsenin ismi hidâyet defterine kaydedilir.

3.4.5. Ârif

Türkçe Sözlük'te "çok anlayışlı, sezgili"¹⁵³⁵ anlamına gelen "ârif" kelimesi, tasavvufta daha çok marifetullahı ulaşan kimse anlamında kullanılmaktadır. Zahirî ilimleri öğrenip

¹⁵³¹ İsrâ suresi, 72.

¹⁵³² Nisâ suresi, 57, 122.

¹⁵³³ Beyyine suresi, 6.

¹⁵³⁴ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 72b.

¹⁵³⁵ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, s. 118-119.

bilgi sahibi olana âlim denirken, sezgisel yolla bilgi elde eden kimseye ârif denmektedir. Buna göre ârif olanların aynı zamanda âlim olmaları mümkünken, âlimlerin ârif olmaları gerekmez.

Vahdetnâme'de ârif kelimesi, daha çok Hakk'ı bilen kimse anlamında kullanılmaktadır. Zaman zaman maârif, ehlullah, marifet ehli gibi kelimeler yerine kullanılsa da Hakk'ı bütün eşyada, eşyanın her zerresinde, hatta kendilerinde hâzır ve nâzır gören kimselere ârif dendiği belirtilmektedir. Ârif olan kimseler (urefâ) göklerde ve yerde onun zâtından başka varlık görmezler. Onların söyledikleri Horasan, yedikleri ve içtikleri nûrdur. Allah'ın emri ve Hakk'ın daveti, bir ziyafettir. Çünkü Hakk Teâlâ, "Yaptıklarınıza karşılık âfiyetle yiye" ¹⁵³⁶ buyurmaktadır. Bu âyette işaret edilen manaya göre ârif olan kimseler, bu güzel hitabı işitince yenilen ve içilen şeylerin tamamının gayb âleminden şehadet âlemine geldiğini, maksadın da insana sunulmak olduğunu bilirler. O nimetler insana lokma olmayı arzu ederek gelmişlerdir. Bu yüzden Hakk Teâlâ, "Yiye, iç..." ¹⁵³⁷ buyurmaktadır.

Nesîmî de bir tuyuğunda, âriflerin sezgisel bilgiyle önce kendilerini, sonra Rabblerini bildiklerine işaretlerle şunları söylemektedir:

Ehl-i ʿirfânın maḳâmı Kâf imiş

ʿÂrif-i Rab ʿârif-i aʿrâf imiş

Bilmeyen ol kâfi sözü lâf imiş

Özünü bilen yakîn şarrâf imiş ¹⁵³⁸ (Nesîmî)

3.4.6. Aşk

Türkçe Sözlük'te, "aşırı sevgi ve bağlılık duygusu" ¹⁵³⁹ biçiminde verilmektedir. Cabbarzâde (828-1920), *Miftahu Hazainu'r-Rahmaniyye* isimli eserinde, aşkın sarmaşığa benzer bir ağaç olup ekseriya zengin konaklarında rastlandığını ve herhangi bir şeye

¹⁵³⁶ Tûr suresi, 19.

¹⁵³⁷ A'râf suresi, 31.

¹⁵³⁸ Ayan, *Nesîmî Divanı*, s. 402.

¹⁵³⁹ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, s. 138.

sarıldığında mutlaka onu kuruttuğunu ve bu sebeple aşk ismi verildiğini, âşığın bütün alakalarının kesilmesine sebep olduğu için de mecazî aşk dendiğini bildirmektedir.¹⁵⁴⁰

Mutasavvıflar aşkı genelde Allah'a karşı duyulan sevgi olarak aldıkları için Allah dışındaki varlıklara karşı duyulan sevginin mecazî olduğunu söylemektedirler. Azizüddin Nesefî (ö. 1300), mecazî aşkın üç merhalesinden bahsetmektedir: Birinci merhalede âşık sevgilisini dilinden düşürmez ve her gün onun evinin etrafında dolaşmaktan kendisini alamaz. İkinci merhalede âşığın gönlüne düşen ateş, onu öylesine yakar ki âşığın gönlü tertemiz olur. Bu ateş, âşığın gönlünü son derece nâzikleştirir. Âşık, sevgilinin yüzünü görmeğe tahammül edemez, onun tecellisini görünce mahvolacak duruma gelir. Nesefî'ye göre Hz. Mûsâ, böyle bir durumda iken Rabbini görmek istemiş ve Allah kendisine "Beni göremezsın"¹⁵⁴¹ demiştir. Sonuncu merhalede âşığın gönlü bütün alakalardan temizlenip sevgili için bomboş bir hale gelmiştir. Sevgili o gönlü öyle doldurur ki artık ortada âşık-maşuk kalmaz. O âşık için ümit-korku, ayrılık-kavuşma diye bir problem yoktur.¹⁵⁴² Nesefî, hakikî aşkı da meyil, irade, muhabbet ve aşk olmak üzere dörde ayırmaktadır. Ona göre birinci merhaledekiler dilleriyle zikrederler ama gönülleri hazır değildir. İkinci merhaledekiler, zikir esnasında gönüllerine zor hakim olurlar. Üçüncü merhaledekilerin bütün gönlünü zikir istila etmektedir. Kurban makamı olan bu makamda âşık, sevdiğini zikretmekten kendisini alamaz. Âşığın gönlünü üçüncü merhalede zikir istila ederken son merhalede zikredilen (Allah) bütün gönlü istila eder. Bu makamda âşık, maşukuyla öylesine meşgul olur ki sevgilisinin adını bile unuttur. Akıl sahibinin elli yılda kat ettiği mesafeyi âşık bir anda kat eder.¹⁵⁴³

Fethü'l-Maârif de aşkı, "Gizli bir hazine idim, bilinmeyi sevdim, mahlukatı yarattım"¹⁵⁴⁴ kutsî hadîsine dayandırarak izaha çalışmaktadır. Ona göre görünen ve görünmeyen bütün âlemler, bütün ilimler, kâf-nûn ile aşk üzerine bina edilmiştir. Her şeyi zuhûra getiren bu aşktır. Çünkü aşk olmadan hiçbir şey meydana gelmez. İsteksiz bir şey alınmaz, verilmez ve söylenmez. İstek haktır, aşkın adı çoktur. Aşkın her makamda başka adı vardır: Celal ve cemâl, hilm ve gazap, gayret ve cesaret... İster ulvî olsun, ister süflî, aşk her makamda birdir. Fethü'l-Maârif, çenginin saz veya tambur çalmasını, rakkasın raks etmesini,

¹⁵⁴⁰ Younis Ahmed Adam Yahya, *Cebbârzâde Muhammed Ârif Bey ve Miftâhu Hazâinü'r-Rahmaniyye fi-Memleketi Vücûdi'l-İnsaniyye*, FSM Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015, s. 35.

¹⁵⁴¹ A'râf suresi, 143.

¹⁵⁴² Nesefî, *a.g.e.*, s. 84—86.

¹⁵⁴³ Nesefî, *a.g.e.*, s. 83-84.

¹⁵⁴⁴ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2016; Meclisî, *a.g.e.*, C. LXXXIV, s. 199.

tüccarın ticaretle meşgul olmasını, masumların hareketlerini hep aşkla irtibatlandırmaktadır. Bunca bitkinin, ağacın ortaya çıkması, hararet ve rutubet kapısı maârif-i billahtır, aşktır.

Şairlerimiz de şiirlerinde Hakk’a vâsıl olmanın aşkla mümkün olacağına işaret etmektedirler:

Cihânı hiçe satmaktır adı ‘aşk

Döküp varlığı gitmektir adı ‘aşk

Elindeki sükkeri ayruğa sunup

Ağuyu kendi yutmaktır adı ‘aşk

Belâ yağmur gibi gökten yağarsa

Başını oña tutmaktır adı ‘aşk¹⁵⁴⁵ (Eşrefoğlu Rumî)

‘İlm kesbiyle pâye-i rif‘at

‘Ârzû-yi muhal imiş ancak

‘Aşk imiş her nevar ‘âlemde

‘İlm bir kıl ü kâl imiş ancak¹⁵⁴⁶ (Fuzûlî)

3.4.7. A’yân-ı Sâbite

Sözlükte “göz, kendisi, bir şeyin hakîkati, aynısı, kaynak”¹⁵⁴⁷ anlamlarına gelen ayn kelimesinin çoğulu “a’yân” ile “hareketsiz, kımıldamayan ve ispat edilmiş olan” anlamlarına gelen “sâbit” kelimesinden yapılan a’yân-ı sâbite, varlıkların yaratılmadan önce Allah’ın ilminde bulunan hakikatleri anlamında kullanılan tasavvufî bir terimdir. A’yân-ı sâbite, henüz yaratılmamış olan varlıkların, Allah’ın ilmindeki suretleridir. Henüz hiçbir şey meydana gelmediği için bunların hissedilebilir varlıklarından söz etmek mümkün değildir. İbn Arabî, bâtinen sır hükmünde olan a’yân-ı sâbitenin daha iyi

¹⁵⁴⁵¹⁵⁴⁵ Eşrefoğlu Rumî, *a.g.e.*, 118.

¹⁵⁴⁶ Akyüz vd., *a.g.e.*, s. 306.

¹⁵⁴⁷ Karagöz ve Diğerleri, *a.g.e.*, s. 45.

anlaşılabilmesi için a'yân-ı sâbite sadece at ve insandan oluşsaydı, bu zâhirî âlemde at ve insandan başka bir şey bulunmayacaktı, diye örneklendirmektedir. Hakk'ın şهادet âlemindeki nesnelerde tecellîsinin şeklini kesin olarak belirleyenler de bu hakikatlerdir.¹⁵⁴⁸

A'yân-ı sâbiteyi iki yönlü ele alıp incelemek mümkündür. İlâhî Zât'a bakan bilkuvve varlık olmaları yönüyle tecellî etmemiş, ilahî isimlerdirler. Yani varlık âleminde zuhûr etmemiş ilahî isimlerdir. Hakk'ın zâtında bilkuvve bulunmaları itibarıyla ezeli suretlerdir. Diğer yönü ise tecellî ve zuhûrla ortaya çıkacakları mevcudat yönüdür. Henüz tecellî ve zuhûrun gerçekleşmediği zahirî yönüyle yok (ma'dum) hükmündedirler.

Âyet-i kerîme'de "ol dedi ve oldu"¹⁵⁴⁹ diye bildirilen "kûn fe-yekûn" hitabından önceki mertebeden bahsettiğimiz için zamanla ve mekanla da mukayyet değildir. Çünkü henüz zaman ve mekan mevcut değildir. Allah'ın ilmi, ezeli olduğuna göre eşyanın a'yân-ı sâbitedeki sûretleri de ezeli'dir. A'yân-ı sâbite için "eşyanın Allah katındaki örnekleri, modelleri" ifadesini kullanan Süleyman Uludağ, bu konuyu bir top kumaş ve ondan yapılan farklı elbiselerle örneklendirmektedir. Top kumaş aynı olduğu halde, ondan alınan parçaların ölçüsü ve dikilen elbiseler farklı olacaktır. Buna göre a'yân-ı sâbitenin tecellî ve zuhûr ettiği mahallerde (mezahir) farklılık vardır.¹⁵⁵⁰

İbn Arabî'ye göre âlem bir kitap; insan, hayvan, bitki ve cansız varlıklar dâhil olmak üzere bütün mevcûdât ondaki yazılardır. Bu sembolün a'yân-ı sâbite nazariyesi ile çok yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. Çünkü varlıkların haricî âlemde zuhûr etmeden önceki örnekleri olan a'yân-ı sâbite, Levh-i Mahfûz kitabına nakşedilmiş yazılar iken, zâhir varlıklar âlem kitabına yazılmış yazılardır.¹⁵⁵¹

Abdülkerim Cîlî (1366-1428), Allah'ın kelâmı, ilminin tecellîsidir, der ve kelâm'ın iki şekilde izhar ettiğini söyler. Bunlardan birincisi, gözle görülen mevcudatın özü olmasıdır. Şu görünen varlık âlemi, Hakk'ın kelâmından ibarettir. Mümkünattan olan her varlık, Hakk'ın kelimesidir. "De ki: "Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar da ilave etsek, Rabbimin sözleri tükenmeden önce denizler tükenirdi"¹⁵⁵² âyeti

¹⁵⁴⁸ İzutsu, *a.g.e.*, s. 217.

¹⁵⁴⁹ Bakara suresi, 117; Âl-i İmrân suresi, 47, 59; En'âm suresi, 73; Nahl suresi, 40; Meryem suresi, 5; Yâsîn suresi, 82; Gâfir suresi, 68.

¹⁵⁵⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 54.

¹⁵⁵¹ İbn Arabî, *Mevâki*, s. 124. Aktaran: Tahir Uluç, İbn Arabî'de Mistik Sembolizm, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 7 [2006], sayı: 16, s. 151-190.

¹⁵⁵² Kehf suresi, 109.

bu manaya işaret etmektedir. Kelâm, kelâm sahibinin ilminde bulunan mana için bir surettir. Kelâm sahibi, anlatılan manayı dinleyenin kavrayışına yerleştirmek ister. Buna göre duyu organları vasıtasıyla bilinen varlıklar, Hakk'ın kelâmıdır. İkincisi ise akıl yoluyla kavranıp bilinenlerdir. Bunlar, Allah'ın ilminde bulunan manaların suretleridir. Allah'ın ilminde bulunan manalara ayân-ı sâbite ismi verilmektedir. Ayân-ı sâbiteyi ifade etmek üzere değişik tabirler kullanılmıştır: İnsanın hakikatleridir, ulûhiyetin bir düzenidir, vahdetin yaygın hâlidir, gayb âleminin tafsilidir, cemâl suretleridir, İsimlerin ve sıfatların eserleridir, yüce Hakk'ın malumatıdır, Hakk'ın yüce harfleridir.¹⁵⁵³

Aslında Hakk'ın varlığından başka bir şey mevcut olmadığı için tecellî edip zuhûra gelen Hakk'ın varlığıdır. Bu tecellîler o kadar hızlı gerçekleşip yok olurlar ki insanlar bunları sürekli var zannetmektedirler.

Fethü'l-Maârif, Âdem'in yüzünü Levh-i Mahfuz olarak nitelediğine göre, Âdem'in yüzü üzerindeki yazıları, ayân-ı sâbiteye benzetmektedir. Çünkü insanın yüzüne nakşedilen hatlar, "kün" kelâmının sırrıdır. Kün kelimesi, Hakk'ın yaratıcı gücünü temsil etmektedir. Hurûflik etkileri görünen diğer şairler de insanın yüzüne nakşedilmiş bulunan hatları a'yan olarak değerlendirmektedirler:

Bir °aceb hatlar durur geh yazılır geh silinür

Vech-i bâkî levhî üzre dâ°imâ a°yânımız¹⁵⁵⁴ (Niyazî-i Mısri)

Şifâtı sî vü dü hattır ki vechinde durur mektûb

Ezel nuţku üzesince bilinmiştir yakîn a°yân¹⁵⁵⁵ (Nesîmî)

3.4.8. Ayna

Ayna, ışığı yansıtan düz yüzeydir. Düz camların bir tarafı cilalanmak suretiyle yansıtıcı bir yüzey elde edilir. Günlük hayatta, bakıldığında insanın kendisini gördüğü yüzeylere ayna ismi verilmektedir. Camın arkasındaki yüzey ne kadar pürüzsüzse, görüntüyü ve ışığı o kadar iyi yansıtacaktır. Yansıtma özelliğinden dolayı tasavvufta metafor olarak kullanılır. Yaratıcısını hatırlatma, gösterme gibi bir fonksiyonundan hareketle

¹⁵⁵³ Abdülkerîm Ceylî, *İnsan-ı Kâmil*, C. 1, Abdülkadir Akçiçek (hzl.), pdf, <http://www.İslâmvetasavvuf.org> [17.09.2015, 00:18]

¹⁵⁵⁴ Erdoğan, *a.g.e.*, s. 91.

¹⁵⁵⁵ Ayan, *Nesîmî Divanı*, s. 267.

mutasavvıflar âlemi, Hakk'ı gösteren bir ayna olarak düşünmüşlerdir. Yine mutasavvıflar, bu âlem aynasının Hakk'ı tam manasıyla yansıtabilmesi için insana ihtiyaç duyulduğunu ifade etmektedirler. Bu düşünceye göre insan, bu âlem aynasının cilasıdır.

Allah'ın zât, sıfat ve fiillerine tecellîgah olması açısından insan, özellikle insan-ı kâmil, Hakk'ın aynasıdır. Çünkü Hakk, herhangi bir varlıkta bir yönüyle tecellî ederken insanda bütün isimleriyle tecellî etmektedir. İnsanlar arasında da en mükemmel tecellî insan-ı kâmilde görülmektedir. O halde kâmil insan Hakk'ın aynasıdır. Buna göre bir sıralama yapılacak olursa Hakk insanda, velîlerde, nebîlerde ve resullerde mükemmel bir şekilde tecellî etmektedir. Fakat Hakk'ın en mükemmel tecellîsi Hazret-i Muhammed'de gerçekleşmektedir.¹⁵⁵⁶ Bu yönüyle ayna metaforu şiirlere de konu olmuştur:

Bil ki vech-i Hakk'a mir'âtdur özün bir hoş gözet

Men 'aref sırrındaki ma'den senün kânuñdadur¹⁵⁵⁷ (Niyâzî-i Mısırî)

Fethü'l-Maârif, insan gönlünün ayna gibi saf ve temiz olması gerektiğini, bunun için kâmil bir mürşide ihtiyaç olduğunu söylemektedir. Hz. Peygamber, “Mümin müminin aynasıdır”¹⁵⁵⁸ buyuruyor. Bu hadise göre şeyh de müridinin aynasıdır. Çünkü müridin eksikliklerini görüp gidermesi için ona ayna vazifesi görmektedir. Bu sayede insan, sıfatlarını zâtına ayna yaptığı gibi zâtını da Hakk'a ayna yapacaktır. Bir insandan iyi sıfatlar ortaya çıkarsa, ortaya çıkan her şeyin bir nûr olduğunu, Hakk'ın ilminin nûru olduğunu bilir ve baktığı her şeyde güzellikler görmeye başlar. İşte o zaman “Allah vardı ve onunla beraber hiçbir şey yoktu”¹⁵⁵⁹ hadisinin sırrına mazhar olur.¹⁵⁶⁰ İnsanın birbirine ayna olma konusunu Yunus Emre de işlemektedir:

Dost şûreti gözgü durur bağan kendü yüzün görür

Gelsün o kendüsüz gelen ben râzumı aña direm¹⁵⁶¹ (Yunus Emre)

Yaratılan bütün mevcudat Hakk'ın aynası konumundadır. İnsanlar Hakk'ın varlığını âlem aynasından seyredebilirler. Bunun için de bir mürşid-i kâmil bulup onu Hakk'ın aynası yapmak gerekir. Mürşit, müride ayna vazifesi yapıp onun âlem aynasında Hakk'ı müşâhede etmesini sağlayacak olan kimsedir.

¹⁵⁵⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 56-57.

¹⁵⁵⁷ Erdoğan, *a.g.e.*, s. 56.

¹⁵⁵⁸ Buhârî, Edeb 34; Ebû Dâvûd, Edeb, 57; Tirmizî, Birr 17; Süyûtî, *Dürretü'l-Mensûr*, II/548.

¹⁵⁵⁹ Buhârî, Megâzî 67, 74, Tevhid 22, Bed'ü'l-halk 1; Tirmizî, Menâkıb 3946.

¹⁵⁶⁰ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 46b.

¹⁵⁶¹ Tatçı, *a.g.e.*, s. 226.

Fethü'l-Maârif, bir yerde de Fâtiha ve insanın birbirinin aynası olduğundan söz etmektedir.¹⁵⁶² Buna göre Bütün kitapların sırrı Kur'ân'da saklı olduğu gibi, Kur'ân'ın sırları da Fâtiha'da saklıdır. Bundan dolayı ümmü'l-kitap (kitabın anası) denmektedir. Fâtiha yedi ayettir. İnsan da anasından yedi hatla doğmaktadır. Bu sebeple Fâtiha'nın anlaşılması için insana, insanın hakîkatinin anlaşılması için de Fâtiha'ya ihtiyaç vardır. Fuzûlî ise âlemdeki mutluluk ve kederleri, Hakk'ın lutuf ve kahrının yansımasıyla ilişkilendirerek anlatmaktadır:

Dem-â-dem °aks alır mir°ât-i °âlem kahr u lûtfuna

Anuñ'çün geh küdüret zâhir eyler geh şafâ peydâ¹⁵⁶³ (Fuzûlî)

3.4.9. Berzah

Berzah kelimesi sözlükte “iki şey arasındaki engel, sınır”¹⁵⁶⁴ anlamına gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de “Aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmıyorlar”¹⁵⁶⁵ âyetinde kullanılmaktadır. İslâmî literatürde ölümden sonra başlayan ve mahşerdeki dirilişe kadar devam edecek olan kabir hayatı için kullanılmaktadır. Bu anlamda Kur'ân-ı Kerîm'de “Onların gerisinde ise yeniden dirilecekleri güne kadar süren bir berzah vardır”¹⁵⁶⁶ buyurulmaktadır.

İslâmî kaynaklarda insan hayatı dört aşamada ele alınmaktadır: 1. Ruhun yaratılışından dünya hayatına kadar geçen süre, 2. Ruhun bedenle buluştuğu dünya hayatı, 3. Ölümle başlayan ve dirilişe kadar geçen süre, 4. Dirilişe başlayıp sonsuza kadar devam edecek süre. Ölümle yeni bir hayatın başlayacağı kabul edildiği için kabir hayatı denmektedir. Kabir hayatına, dünya hayatı ile âhiret hayatı arasında bir geçiş kabul edildiği için de berzah âlemi denmektedir. Ruhun, hayatiyetini sürdürmek için mutlaka maddî bir bedene girmesi şart değildir. Bu yüzden kabir hayatında haz ve elem duymaya devam edecektir. Kabir azabı ile ilgili Kur'ân-ı Kerîm'de açık ifadeler bulunmadığı için bazı âyetleri bu şekilde tevil edenler çıkmıştır. Ancak hadîs-i şeriflerde kabir azabından bahsedilmekte ve

¹⁵⁶² Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 68b.

¹⁵⁶³ Akyüz vd., *a.g.e.*, s. 132.

¹⁵⁶⁴ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 189.

¹⁵⁶⁵ Rahmân suresi, 20.

¹⁵⁶⁶ Mü'minûn suresi, 100.

kabrin “cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarından bir çukur”¹⁵⁶⁷ olduğu bildirilmektedir.¹⁵⁶⁸

Geçmiş ile gelecek arasında şimdiki zaman, ruhlar mertebesi ile yoğun cisimler arasında misâl âlemi berzahtır. Yine Cennet ile cehennem arasındaki berzah a’râf’tır. Hayvan ile insan arasında maymun, bitkilerle hayvanlar arasında hurma ağacı, madenlerle bitkiler arasında mercan berzahtır. Allah’ın Zâhir isminin görünme yeri şehadet âlemi iken Bâtın isminin görünme yeri berzah âlemidir. İnsan, dünyada iken yaptığı amellerinin güzel ya da çirkin, suretlerini berzahta yakın arkadaşı olarak bulacaktır.¹⁵⁶⁹

Fethü’l-Maârif, ölenlerin kıyâmete kadar kalacakları berzah âleminden söz etmektedir. Ölünden sonra yaşanacak olan berzah hayatı, kıyâmet kopup haşir ve neşrin gerçekleşeceği zamana karar sürecektir. Dirilişin (Ba’sü bade’l-mevt) gerçekleşmesiyle yeni bir dönem başlayacaktır. Bu yüzden Kıyâmet kopup diriliş tekrar gerçekleşmedikçe insanlar berzah hayatından kurtulamazlar.

Fethül-Maârif, âlemi, ihtiyarî ve huzûrî olmak üzere ikiye ayırmakta ve dünya hayatının yaşandığı şehadet âlemini ihtiyarî âlem saymaktadır. İhtiyarî âlemde insanlar, kendilerine verilen cüz’î iradelerini kullanarak iyi işlerle kötü işler arasında tercihte bulunabilmekte ve ona göre amellerinin karşılığını almaktadırlar. Buna göre ulûhiyyet sırrına ait marifet (bilgiler) bu âlemde elde edilir. “O hâlde Allah’a koşun. Şüphesiz ben, size O’nun katından gönderilmiş açık bir uyarıcıyım”¹⁵⁷⁰ âyeti, bu âlemdeki ihtiyarî hayattan söz etmektedir. Hazret-i Peygamber’in “Rüyada beni gören, hakkı (gerçeği) görmüştür”¹⁵⁷¹ hadîs-i şerifinde belirtilen görme işi de ihtiyarî âlemedir. İnsanlar cüzî iradelerini kullandıkları bu âlemde, mevt-i ihtiyarîyi tercih ederlerse “Ölmeden evvel ölünüz”¹⁵⁷² sözünün sırrına vâkıf olurlar. Böyle kimseler de kabirdeki berzah hayatından, haşir ve neşrin sıkıntılarından emin olurlar. Fethü’l-Maârif’e göre asıl maksat bu âlemde, şehadet âleminde yaşamaktır. Burada ibadet rütbesine ulaşan kimse, hidâyetle mahvolur; ahadiyyet sırrında vahdetin dokunması ile zâhir olur. İşte o zaman halkla fanî ve Hakk’la

¹⁵⁶⁷ Buharî, Cenaiz 88, Berü’l-halk 8, Rikak 42; İmam Mâlik, Cenaiz 16; Müslim, Cennet 17; Tirmizî, Cenaiz 71; Nesâî, Cenaiz 116.

¹⁵⁶⁸ Topaloğlu, Yılmaz ve Çelebi, *a.g.e.*, s. 241-246.

¹⁵⁶⁹ Konuk, *Füsûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, s. 98.

¹⁵⁷⁰ Zâriyât suresi, 50.

¹⁵⁷¹ Buharî, tabir 2, 10; Müslim, rüya 10/2266; İmam Mâlik, 1/2, 956.

¹⁵⁷² Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2669; Meclisî, *a.g.e.*, C. LXIX, s. 317.

bakî olur. “Bugün mülk kimindir? Tek olan, her şeyi kudret ve hakimiyeti altında tutan Allah’ındır”¹⁵⁷³ ilahî kelâmı insanın kalbinde zâhir olur.

Bütün nefisler ölümü tadacaklarına göre kıyâmetteki yeniden dirilişe kadar berzah (kabir) hayatı yaşanacaktır. Ruhun bedene girdiği bu âleme, insanlar cüz’î iradelerini kullanarak bazı davranışları ihtiyar ettikleri için, ihtiyarî âlem denmektedir. İlahî sırlara ulaşma da bu âlemde mümkün olmaktadır. Asıl maksat, bu âlemde, ibadet rütbesiyle hidâyete ulaşmak, halkla fanî olup Hakk’la bâkî olmaktır. Bunun için bir mürşidin telkinlerine uyarak hareket etmeye ihtiyaç vardır. Mürşide ikrar vermeden berzahın, kıyâmetin, haşır ve neşrin, hesap ve mizanın sıkıntılarından emin olmak mümkün olmadığı gibi cennete ve cemaullaha vâsıl olmak da mümkün değildir.

Berzah konusunu Niyazî-i Mısırî şu şekilde şiirleştirmiştir:

“Âdetüm budur ezelden günde bir şân olurum

Dirilüp gâh cem’ olup gâhî perîşân olurum

Gâhi dünyâ gâhi ‘uqbâ gâhi maḥşer geh şîrât

Gâhi berzah gâhi cennet gâhi nîrân olurum¹⁵⁷⁴ (Niyazî-i Mısırî)

3.4.10. Beytü’l-Ma’mûr

Beytü’l-Ma’mûr, imar edilmiş ev anlamına gelmektedir. Yedinci kat gökte, Kâbe’nin tam üst hizasında bulunan ve her gün yetmiş bin meleğin ziyaret ettiği bildirilen makamdır. Yeryüzünde insanların tavaf ettiği yer Kâbe’dir, gökyüzünde ise meleklerin ziyaret ettiği yer Beytü’l-Ma’mûr’dur. Hazret-i Resulullah, miraca çıktığı zaman bu mekanı görmüştür. Cebrail, Hz. Peygamber’e izahatta bulunurken, “Bir gelen bir daha gelmemek üzere her gün yetmiş bin melaikenin namaz kıldığı ve ziyaret ettiği mekan”¹⁵⁷⁵ olduğunu söylemiştir. Hazret-i Ali’ye dayandırılan bir rivâyete göre bu beyitten bir taş bırakılacak olsa, yeryüzünde Kâbe’nin üstüne düşer.¹⁵⁷⁶

Kaynaklarda bu beytin bir adının da “Durah” olduğu bildirilmektedir. Bazı kaynaklar semanın her katında bir beytü’l-ma’mûrun varlığından söz etmektedir. Bir rivâyete göre

¹⁵⁷³ Mü’min suresi, 16.

¹⁵⁷⁴ Erdoğan, *a.g.e.*, s. 139.

¹⁵⁷⁵ Buhârî, *Bed’ü’l-Halk* 6; Müslim, *İmân*, 259; Nesâî, *Salat* 1.

¹⁵⁷⁶ Canan, *a.g.e.*, C. 4, s. 273.

bu isim Kâbe için kullanılmakta ve Allah orasını hacc ve ibadet yapmaya gelen müslümanlarla şenlendirmektedir. Mutasavvıflar genellikle beytü'l-mamur ifadesini, Hakk'ın tecelli ettiği yer olan insanın kalbi anlamında kullanmakta ve orasının da Allah'ı zikretmekle şenleneceğini ifade etmektedirler.¹⁵⁷⁷ Kur'ân-ı Kerîm'de "Beytü'l-Mamur'a andolsun"¹⁵⁷⁸ biçiminde Allah bu ev üzerine yemin etmektedir.

Bir başka rivâyete göre Beytü'l-Mamur, Hazret-i Âdem'den itibaren Kâbe'nin yerinde bulunan bir ibadet mekanı idi. Nûh Peygamber'e kadar böylece gelmiştir. Hz. Nûh, buraya saygı gösterilmesini ve ibadet mekanı olarak kullanılmasını kavmine tavsiye etmiştir. Kavmi, peygamberlerinin bu emre itaat etmediği için Tûfân esnasında gökyüzüne kaldırılmıştır.¹⁵⁷⁹

Semanın yedinci katında ve günde yetmiş bin melek tarafından ziyaret edilen Beytü'l-Ma'mûr'un varlığından söz eden Fethü'l-Maârif, sâliklerin bu makama yükselmeleri için Beytü'l-Ma'mûr'un remzi olan mürşid-i kâmilin kalbine girmeleri gerektiğini söylemektedir. Çünkü mürşidin kalbi, içinde ilahî sırların saklandığı bir kabir gibidir. Öncekilerin ve sonrakilerin ilmi orada mevcuttur. Beytü'l-Ma'mûr manevî bir kavramdır. Her gün oraya yüzbinlerce ruh gelip ziyaret eder. Her gün Hakk'ın "ey insan, kün (ol)" emriyle Beytü'l-Ma'mûr konumundaki şهادet âlemini ziyarete gelen ve bir geldikten sonra bir daha gelmeyen yetmiş bin kere yetmiş bin ruh ziyaret etmektedir. Hadîs-i kutsîye göre Allah, "Ben, gönü kırılmış kullarımın kalbindeyim"¹⁵⁸⁰ demektedir. Gerçek kible olan Beytü'l-Ma'mûr'un bu şekilde anlaşılması ve ziyaret edilmesi gerekmektedir. Bu yüce beytte sakin olanlar, abdullah (Allah kulu) ve ricalullah (Allah adamı)tır. "Oraya giren kurtulur"¹⁵⁸¹ ifadesi bu şekilde anlaşılmalıdır. Kâmil insanın kalbine giren kurtulacaktır.¹⁵⁸²

Türk edebiyatında da Beytü'l-Ma'mûr isminin kullanıldığına şahit olmaktadır:

Mûsâ'nuñ ağduğı Tûr'ı yoğsa Beytü'l-Ma'mûr'ı

İsrâfîl çalduğı Şûrî cümle vücûdda bulduğ¹⁵⁸³ (Yunus Emre)

Bulmadım bir nesne kim ola 'abes

Çâr 'anâsır yıl şu hâk ü nâr güzel

¹⁵⁷⁷ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 5, s. 143; Abdurrahman Küçük, "Beytülma'mûr", *DİA*, 1992, C. 6, s. 94-95.

¹⁵⁷⁸ Tûr suresi, 4.

¹⁵⁷⁹ Abdurrahman Küçük, "Beytülma'mûr", *DİA*, C. 6, s. 95.

¹⁵⁸⁰ Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa fi'l-Ahbâri'l-Mevdûa*, Muhammed Lutfi es-Sabbâğ (hızl.), Beyrut, 1986, s. 137.

¹⁵⁸¹ Âl-i İmrân suresi, 97.

¹⁵⁸² Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 53a-53b.

¹⁵⁸³ Tatçı, *a.g.e.*, s. 142.

Yedi gökler daği anlarda olan
Levh Kalem ay gün cünûd-ı yâr güzel

‘Arş u Kürsî Beyt-i Ma‘mûr u melek
Pes daği anlardaki envâr güzel¹⁵⁸⁴ (Kuddûsî)

3.4.11. Câhil-Cehâlet

Cehalet kelimesi, sözlükte, “bilmezlik, cahillik, ilim ve kavrayıştan yoksunluk”¹⁵⁸⁵ anlamlarına gelmektedir. Dilimizde yine aynı köke bağılı olarak cehil (bilmezlik), câhil (bilmeyen) kelimeleri de kullanılmaktadır. Çağın geçerli bilimlerinden nasibini almayan, bu bilimleri öğrense bile kavrayıştan yoksun olan kimselere câhil denmektedir.

Vahdetnâme’de Hakk’ı bilmeyen kimsenin cehaleti üzerinde durulmaktadır. Hazret-i Ali, “Şey bir şeydir, câhil hiçbir şey değildir” ifadesiyle cahil kimselerin bir değer ifade etmediği üzerinde durmaktadır. Cehalet, hakîkati kavramayan Şeytan’ın, İblis’in bir özelliğidir. Şeytan için Kur’ân-ı Kerîm’de “sinsi, vesveseci”¹⁵⁸⁶ denmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de yine Şeytan hakkında, “Ancak İblis eğilmedi. O büyüklük tasladı ve kâfirlerden oldu”¹⁵⁸⁷ buyrulmaktadır. Şeytan’ı küfre iten, sahip olduğu kibirdir. Buna göre Şeytan’ın şeyhi kibridir. Böyle kimselere Ebu Cehil (cehaletin babası)* denir.

Fethü’l-Maârif, kendi nefislerini tanıyamayanların, Hakk’ı da tanıyamayacaklarını ve bu yüzden cahil kalacaklarını söylemektedir. Bâtılın olduğu yerde Hakk’ın olmaması gibi, Hakk geldiğinde de batıl yok olacaktır.¹⁵⁸⁸ Fethü’l-Maârif’e göre bir mürşide ulaşır kendini teslim etmeyen kimse cahildir.

Türk edebiyatında da câhil kelimesi daha çok hakîkati anlayamayan, kaba, anlayışsız kimse olarak geçmektedir:

Kabâ-yı câh ile âdem geçinsün her kaba câhil

Güher göster güher meydâna gir sen tîğ-i ‘uryân ol¹⁵⁸⁹ (Bâkî)

¹⁵⁸⁴ Ahmet Doğan, *a.g.e.*, s. 323.

¹⁵⁸⁵ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 488.

¹⁵⁸⁶ Nâs suresi, 4.

¹⁵⁸⁷ Sâd suresi, 74.

* Ebu Cehil, asıl adı Amr b. Hişam’dır. Mekke’nin eski ileri gelenlerinden birisidir. Mekke’de bulunan kabîlelerden birinin lideriydi. İslâm’a karşı davranışları dolayısıyla müslümanlar nazarında Ebu Cehil (Cehaletin babası) lakabıyla anılırdı. 624 yılında Bedir savaşında öldürülmüştür.

¹⁵⁸⁸ İsrâ surei, 81.

¹⁵⁸⁹ Sabahattin Küçük, *a.g.e.*, s. 30.

Fakîh-i medrese ma'zûrdur inkâr-i ʿaşk etse

Yok özge ʿilmine inkârımız bu ʿilme câhildir¹⁵⁹⁰ (Fuzûlî)

3.4.12. Dergâh

Dergâh ya da hafifletilmiş söylenişiyse dergeh, “tekke, âsitâne, zaviye” anlamına kullanılmaktadır. Farsça “der” (kapı) ve “gâh” (mekan) kelimelerinden oluşmuş birleşik kelimedir.¹⁵⁹¹ Bu yapısıyla bizde “eşik” anlamına da gelmektedir.

Fethü'l-Maârif'e göre bütün nebîler ve velîler Hakk'ın dergâhına ibadet etmek suretiyle menzile ulaşırlar.¹⁵⁹² Sahip olduğu ilme güvenerek kamil mürşitlerin yol göstermesine itimat etmeyenler, Hakk'ın dergâhından kovulan Şeytan'ın durumuna düşerler. Kur'ân-ı Kerîm böyleleri için şöyle buyurmaktadır:

Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır.

Onlar için büyük bir azap vardır.¹⁵⁹³

Vahdetnâme'de bazen manevî eğitim verilen tekke anlamında kullanılırken bazen de Hakk'ın huzuru anlamında kullanılmaktadır. Buna göre bir dergâha gelip kâmil bir mürşidin terbiyesinden geçmeyen kimsenin Hakk'ın dergâhına ulaşması mümkün değildir. Niyâzî-i Mısırî de dergâhı Hakk'ın huzuru olarak almaktadır:

Gel imdi Niyâzî'yle dergâha niyâz eyle

Hâcâtı dırâz eyle yalvar güzel Allâh'a¹⁵⁹⁴ (Niyâzî-i Mısırî)

3.4.13. Dört Harf

Vahdetnâme'ye göre Arapçada 28 harf bulunmaktadır. Lâm-elif ise Arapçada bulunmayan pa, ça, ga, ja¹⁵⁹⁵ harflerine mukabildir. Allah dört kitabı, bu harfler karşılığında göndermiştir. Mürşid ile müridin ikisi bir hakîkattir. Bunlar dört unsurla var olmaktadır. Mürşid, dört unsur karşılığı dört ruha erişmek için müridi kendisine dost

¹⁵⁹⁰ Akyüz vd., *a.g.e.*, s. 179.

¹⁵⁹¹ Amîd, *a.g.e.*, C. 1, s. 936.

¹⁵⁹² Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 94b.

¹⁵⁹³ Bakara suresi, 7.

¹⁵⁹⁴ Erdoğan, *a.g.e.*, s. 191.

¹⁵⁹⁵ Fethü'l-Maârif bu harfleri şu şekilde yazmaktadır: پ چ ژ ک. Aslında Farsçada ge'nin گ biçiminde yazılması gerekir. Nazal harfiyle yazma sebebi, harflerin nokta sayısını 12'ye ulaştırmak olmalı.

edinir. Allah, dört ruh karşılığında dört ruhanî dergâh kurar. Bu dergâhlara dört vekil bırakır. Her vekile bir âlem verir. Her âleme bir melek koyar. Bu dört melek üzerine dört kuvvet koyar. Dört kuvvet karşılığı dört kitap verir. O kitapların her birisini bir peygambere gönderir. Dört peygamber karşılığında dünyanın dört evtadı (direği) olan dört kutup gönderir. O dört kutup karşılığında bu dört harfi bildirir.¹⁵⁹⁶ Bu harflerin üzerinde 12 nokta vardır. Bu noktalar On İki İmamı bildirmektedir. Hz. Ali, “Ben bâ’nın altındaki noktayım” dediğine göre aslında bu noktalar bir hakîkattir. Nokta Ali’dir. Ali ile beraber her nokta bir Ali’dir. Fethü’l-Maârif, şimdiye kadar sır olarak kalan bu hususu kendisinin dile getirip açıkladığını iddia etmektedir.

3.4.14. Dört Kapı

Tasavvuf yolunu tutanların kat etmeleri gereken aşamaları bildiren bir terimdir. Ahmed Yesevî, bu manevî yolculuğu sistemleştirerek dört kapı ve her kapıyı da onar makam biçiminde tanzim etmiştir. Bu sebeple bir dervişin manevî yolculuk esnasında kat etmesi gereken aşamalar dört kapı ve kırk makam biçiminde ifade edilmektedir. Bazı tarikatlar, manevî yolculuğun aşamalarını yüze kadar çıkarmışlardır.¹⁵⁹⁷ Ahmed Yesevî’nin halifelerinden Lokman Perende’nin talebesi olan Hacı Bektaş-ı Velî de *Makâlât*¹⁵⁹⁸ isimli eserinde seyr ü sülûk makamlarını, dört kapı ve kırk makam olarak zikretmektedir. Yunus Emre’nin *Risâletü’n-Nushiyye* ve *Divan*’ındaki düşünceler de yine dört kapı, kırk makam anlayışına dayanmaktadır.¹⁵⁹⁹ Dört kapının ne olduğunu izaha çalışanlar, Hz. Peygamber’in sözünün şeriat, fiilinin tarikat, halinin marifet ve sırrının hakikat olduğunu ya da şeriatın farz, tarikatın vacip, marifetin sünnet ve hakikatın nafile olduğunu ya da şeriatın baba, tarikatın ana, marifetin oğul ve hakikatın torun olduğunu söylemektedirler.¹⁶⁰⁰ Alevilikte de çiğlikten kâmil insan olmaya doğru giden süreçler

¹⁵⁹⁶ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 139b-140a.

¹⁵⁹⁷ İsmail Ankaravî, *Minhâcü’-Fukarâ* adlı eserinde sülûkün mertebelerini on bâb ve her bâbı da onar derece olmak üzere yüz mertebeye ayırmaktadır. Bkz. İsmail Ankaravî, *Minhâcü’-Fukarâ*, Saadetin Ekici-Meral Kuzu (hzl.), 3. Basım, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011, s. 235-393.

¹⁵⁹⁸ Hacı Bektaş-ı Velî, *Makâlât*, Esad Coşan (hzl.), Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990, s. 13-22; Abdurrahman Güzel, *Hacı Bektaş Velî (Hayatı, Eserleri ve Fikirleri)*, Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Vakfı Yayınları, 1998, s. 81-125.

¹⁵⁹⁹ Mustafa Tatçı, a.g.e., s. 311-320.

¹⁶⁰⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 110-111.

şeriat, tarîkat, marifet ve hakîkat olarak belirlenen dört kapı ve kırk makam biçiminde ortaya konmaktadır.¹⁶⁰¹

Fethü'l-Maârif'e göre hatm-i velâyet olup Kur'ân'ın te'vilini yapan Hz. Ali, şeriatın bir su olduğunu ve bu suyla yıkanmadıkça insanın temizlenemeyeceğini bildirmiştir. Tarîkat bir ateştir, altın ve gümüşün potada erimesi gibi eriyip sızmak, saflaşmak gerekir. Marifet bir yeldir, o marifet yeliyle kuşlar gibi havalanıp uçmadıkça kimse keramet gösteremez. Hakîkatse topraktır; âhiretin tarlası olan topraktır. Bu toprağa, âhiret tohumunun ekilmesi, yani insanın kendisinin tohum olup ekilmesi gerekir. Şecere-i tayyibenin yetişebilmesi için âhiret tohumunun toprakla buluşmasına ihtiyaç vardır. Bu şekilde nefsinin isteklerinden kendisini kurtarabilen kimse şecere-i tayyibenin yetişmesi gibi aslı temiz olan zâtını dünyevî kirlilerden temizleyebilecektir.

3.4.15. Dört Unsur

Anâsır-ı erbaa, “birleşik cisimleri oluşturan basit nesnelerin her biri, eleman, öz, ruh, madde, esas, cevher, kök”¹⁶⁰² gibi anlamlara gelen “unsur” kelimesinin çoğulu “anâsır” ile “dört” anlamına gelen “erbaa”dan oluşan bir terkiptir. Türkçede dört unsur olarak kullanılmaktadır. Felsefede maddî âlemi oluşturan ateş, toprak, su ve havadan oluşan dört madde. İslâm felsefesinde anâsır-ı erbaa yerine ustukussât-ı erbaa, mevâdd-ı erbaa, tabâyi-i erbaa terimleri de kullanılmıştır.

Dört unsur düşüncesinin İslâm felsefesine eski Yunan'dan geçtiği kabul edilmektedir. Eski Yunan'da her şeyi yoktan var eden bir tanrı inancı olmadığı için tanrı, kendisi gibi ezelî olan maddeyi düzenleyerek yeni bir şekil vermiştir. Bu inanca dayalı olarak filozoflar da bu ilk maddenin ne olduğu hususuna kafa yormuşlardır. Yunan felsefesinde arkhe olarak adlandırılan bu ilk madde Thales (MÖ 640-562)'e göre su'dur; Anaksimenes (MÖ 585-525)'e göre hava'dır; Herakleitos (MÖ 535?-474)'a göre ateş'tir. Empedokles (MÖ 490-430) ise ilk maddenin ateş, su, toprak ve havanın karışımı olduğu görüşünü ileri sürmüştür. Eflatun (MÖ 427-348)'un ve Aristoteles (MÖ 384-322)'in görüşleri de bu yöndedir. Âlemi, ay üstü ve ay altı âlem diye ikiye ayıran Aristo, ay üstü âlemde bozulmanın olmadığını, ay altının ise bozulmaların yaşandığı âlem olduğunu ileri sürmektedir. Dolayısıyla ay altı âlemdeki varlıklar, bu dört unsurun çeşitli oranlarda

¹⁶⁰¹ Kaplan, *Yazılı Kaynaklara Göre Alevîlik*, 3. Basım, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, s. 213.

¹⁶⁰² İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 1. Basım, Ankara: Yargı Yayınları, 2006, s. 1753.

birleşmesinden meydana gelmiştir.¹⁶⁰³ Aristo'ya göre evrenin her yeri madde ile doludur, boşluk yoktur. Bu unsurlar ateş su, toprak ve havadır. Ateş, sıcak ve kuru; Su, soğuk ve ıslak; hava, sıcak ve ıslak; toprak, kuru ve soğuk niteliklere sahiptir. Bunlar çizgisel hareket ederler. Hareket, cismin tabiatından meydana gelir. Ağır cisimler aşağı doğru, hafif cisimler yukarı doğru hareket eder. Toprak aşağı, ateş yukarı doğru hareket ederken, su ve hava yatay hareket etmektedirler.¹⁶⁰⁴ Yunan filozoflarının görüşüne göre bu dört unsurdan ortak niteliklere sahip olanlar (soğuk özelliğe sahip olan toprak ve su gibi) birbirlerine dönüşebilmektedirler. Dört unsurla ilgili düşünce, fizikî dünyanın açıklanmasında on yedinci yüzyıla kadar kullanılmıştır.¹⁶⁰⁵

Bu düşünce Süryanîler vasıtasıyla Arapçaya geçerek geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Oradan İslâm filozofu Kindî (801-873) vasıtasıyla İslâm felsefesine geçmiştir. Kindî'ye göre ay altı âlemde bu unsurların kendi özelliklerine göre yerleri vardır. En üst kısımda ateş küresi, onun altında hava küresi, onun altında su küresi ve en altta toprak küresi yer almaktadır. Ateş ve havanın yönü merkezden çevreye, toprak ve suyun hareketi ise çevreden merkeze doğrudur. Bunların keyfiyetlerinde bulunan sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve nemlilikten dolayı bu âlemde bozulma meydana gelmektedir. Farabî (872-951)'ye göre bu dört unsur, varlık mertebelerinin en altında yer alır. Bunları madenler, bitkiler ve hayvanlar (mevâlid-i selâse) takip eder. Varlık mertebelerinin en üstünde düşünen canlı (hayvan-ı nâtık) yer almaktadır. Evâil adı verilen ilk keyfiyetler (sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve nemlilik) unsurları meydana getirirler. Ateşe hakim olan keyfiyet sıcaklık, havaya hakim olan nemlilik, suya hakim olan soğukluk, toprağa hakim olan da kuruluktur. Filozoflara göre bozulma, dört unsurdan oluşan bir suretin ortadan kalkmasıyla, oluşum ise yeni bir suretin ortaya çıkmasıyla meydana gelmektedir.¹⁶⁰⁶

İslâm filozofları maddenin temelini oluşturan bu dört unsurun nasıl meydana geldiği, oluşum ve bozulmanın ne olduğu konusunda değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Câbir b. Hayyân (721-815), bu unsurların varlıkları meydana getirebilmesi için Tanrı'nın müdahalesine ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir. Ona göre maddeyi meydana getiren unsurların dört olması gibi yılda dört mevsim vardır, insan bedeninde de dört karışım

¹⁶⁰³ Bekir Karlığa, "Anâsır-ı Erbaa", *DİA*, 1991, C. 3, s. 149-151.

¹⁶⁰⁴ Kırbıyık ve Diğerleri, *Evren Nasıl Oluşturdu?*, 2. Basım, Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2012, s. 27.

¹⁶⁰⁵ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Ankara: Ekin Yayınları, 1996, s. 164.

¹⁶⁰⁶ Karlığa, "Anâsır-ı Erbaa", *DİA*, C. 3, s. 149-151.

(ahlât-ı erbaa)* ve organlar arasında dört ana organ vardır. Kâinatı bir ağaç (şecer-i ilahî) biçiminde düşünen Şehrezûrî (ö. 1288'den sonra), hareketin keyfiyeti, keyfiyetin ise unsurları meydana getirdiğini ve her şeyin bu unsurlardan oluştuğunu kabul etmiştir. Aristo'ya dayanan dört unsur görüşüne ilk ciddî tepkiler XVI. yüzyılda Batılı düşünür Paracelsus (1493-1541)'tan gelmiştir. Daha sonra bunun yerine atom görüşüyle birlikte elementler sistemi hakim olur. Sonraki yüzyıllarda bile İslâmî kaynakların dört unsur görüşüne bağlı kaldıkları görülmektedir.¹⁶⁰⁷

Fethü'l-Maârif, dört unsuru daha çok metafizik boyutuyla ele almaktadır. Ona göre ateş, hava, toprak ve sudan oluşan dört unsurun tasavvuftaki karşılıkları şeriat, tarikat, marifet ve hakîkattir.¹⁶⁰⁸ Dört unsura uygun olarak insanlık mertebeleri de dörttür: Beşeriyet melekîyyek, sırr-ı rubûbiyyet, sırr-ı ulûhiyyettir.¹⁶⁰⁹ Yine dört unsurun göklerde ve yerde olduğunu belirten Fethü'l-Maârif, dört unsurun Âdem ile Havvâ olduğunu, insanoğlunun bu hakîkati bilmesi gerektiğini hatırlatarak dört unsurla ilgili düşüncelerini şu şekilde ortaya koymaktadır:

Ey maârif talip olan kişi! Anasır-ı erbaa âteş, su, toprak ve rüzgardan oluşan dört nesne demektir. Nebatî ruh, suya meyleder. Hayvanî ruh, toprağa meyleder. Cismanî ruh, ateşe meyleder. İnsanî ruh, rüzgara meyleder. Kulak, nebatî ruha meyleder. Burun hayvanî ruha meyleder. Göz, cismanî ruha meyleder. Ağız, insanî ruha meyleder. Nefs-i levvâme, kulağa meyleder. Nefs-i mutmainne, buruna meyleder. Nefs-i emmâre, göze meyleder. Nefs-i mülhime, ağıza meyleder. Âlem-i nâsut, levvâmeye; âlem-i lâhut, mülhimeye; âlem-i melekût, mutmainneye ve âlem-i ceberût emmâreye meyleder. Mikâil, âlem-i nâsuta; İsrâfîl, âlem-i lâhuta; Azrail, âlem-i melekûta ve Cebrâil, âlem-i ceberûta meyillidir. İşitme kuvveti, Mikâil'e; koklama kuvveti, İsrâfîl'e; görme kuvveti, Cebrâil'e ve tat alma kuvveti, Azrâile mahsustur. Zebûr, görme kuvvetine; Tevrat, işitme kuvvetine; İncil, koklama kuvvetine ve Furkân, tat alma kuvvetine meyillidir.¹⁶¹⁰

Vahdetnâme'de dört unsura istinaden dörtlü bir sistem içerisinde açıklanan hususları şöyle bir şemada göstermek mümkündür:

* Ahlât-ı erbaa: Antik Çağ ve ortaçağda insanın biyolojik, ahlâkî ve psikolojik fonksiyonlarını etkilediği kabul edilen, insan bedenindeki kan, safrâ, sevdâ ve balgama dört sıvı unsur anlamında ahlât-ı erbaa denilmektedir. Sağlık ve hastalık, bu dört sıvının insan bedeninde dengede olup olmamasından kaynaklanmaktadır. Bkz. Muhittin Eliaçık, "Sıhhatt u Maraz'da Ahlât-ı Erbaa'nın İşlenişi", *Mukaddime*, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, S. 1, s. 125-141.

¹⁶⁰⁷ Karlığa, "Anâsır-ı Erbaa", *DİA*, C. 3, s. 149-151.

¹⁶⁰⁸ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 132b.

¹⁶⁰⁹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 4a.

¹⁶¹⁰ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 143b.

Tablo 8
Dörtlü Sistem

Unsurlar	Ruh	Organlar	Nefis dereceleri	Âlemler	Melekler	Duyular	Kitaplar
Ateş	Cismanî	Göz	Emmâre	Ceberût	Cebail	Görme	Zebur
Su	Nebatî	Kulak	Ievvâme	Nâsût	Mikail	İşitme	Tevrat
Toprak	Hayvanî	Burun	Mutmainne	Melekût	Azrail	Tatma	Furkan
hava	İnsanî	Ağız	Mülhime	Lâhût	İsrafil	Koklama	İncil

Vahdetnâme'de dört unsurun niteliği ve insan bedenindeki karşılıkları da şu şekilde verilmektedir:

O dört unsurdan birincisi ateştir, yüce candır, tabiatta sıcak ve kurudur, insan bedeninde ona safra derler. İkincisi yel (hava)dir, gönül gibi bî-karardır, tabiatta sıcak ve rutubetlidir, insan bedeninde ona kan derler. Üçüncüsü sudur, akıl gibi şekilsiz olduğundan su da görülmez, tabiatta soğuk ve rutubetlidir, insan bedeninde ona balgam derler. Dördüncüsü topraktır, nefis gibi süflîdir, tabiatta soğuk ve kurudur, insan bedeninde ona sevdâ derler.¹⁶¹¹

Dört unsurun insan bedeniyle ilişkisi de şu şekilde bir toblayla gösterilebilir:

Tablo 9
Varlıkların Nitelikleri

Unsurlar	Benzeri	Özelliği	Niteliği	Ahlât
Ateş	Can	Ulvî	Sıcak-kuru	Safra
Hava	Gönül	Kararsız	Sıcak-rütubetli	Kan
Su	Akıl	Şekilsiz	Soğuk-rütubetli	Balgam
Toprak	Nefis	süflî	Soğuk-kuru	Sevdâ

Fethü'l-Maârif'e göre bu dört unsurun hakîkati bir cevherdir. Bu cevher, esmâ-ı küll ve esmâ-i hüsnâdır. Bu isimler insanın vücuduna nakşedilmiştir. Bu isimlerin hakîkati, dört

¹⁶¹¹ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 55a-55b.

yerde dört kitap olarak tezahür etmiştir. Bu dört unsurun her biri bir kitaptır ve onlar da Âdem’de yazılıdır. Allah kelâmı, 28 harf halinde Âdem’in elinde, ayağında, yüzünde ve sözünde mevcuttur. Söz konusu olan dört unsurun hakikatini insan 28 harf olarak giyinmiştir. İnsanın sıfatı, nebîlerin ve velîlerin sıfatıdır. Fethü’l-Maârif, dört unsuru bu şekilde bilmeyenin mürebbisini ve Rabbini bilemeyeceğine işaret etmektedir. O kimse sâlihlerden olmadığı gibi yeryüzünün mirasını da yiyemez. Çünkü Allah, Kur’ân-ı Kerîm’de, “Andolsun, Zikir’den (Tevrat’tan) sonra Zebûr’da da, ‘Yere muhakkak benim sâlih (iyi) kullarım varis olacaktır’ diye yazmıştı¹⁶¹²” buyurmaktadır. Kâinat, insana bir perdedir. Bu perde ezelî ve ebedîdir. Aslında bu perde insan vücudundaki dört unsurdur. Yine Allah, Kur’ân-ı Kerîm’de “Andolsun, biz insanı çamurdan, süzölmüş bir özden yarattık¹⁶¹³, “Şekillendirilmiş balçıktan yarattık¹⁶¹⁴” buyurmaktadır. Yani insan dört unsurdan yaratılmıştır. Allah Teâlâ bu dört unsuru insan vücudunda 28 çeşit yapmıştır:

Hakk Sübhanehu ve Teâlâ hazretleri, kemâl-i kudretiyle bu dört unsuru yirmi sekiz çeşit yapmıştır: İlki safra, ikinci kan, üçüncü su, dördüncü toprak, beşinci deri, altıncı et, yedinci sinir, sekizinci damar, dokuzuncu yağ, onuncu ilik, on birinci mesken, on ikinci sıcak, on üçüncü keyrek, on dördüncü tırnak, on beşinci kıl, on altıncı bağırsak, on yedinci beyin, on sekizinci yürek, on dokuzuncu yağır, yirminci ön, yirmi birinci bğğür, yirmi ikinci dalak, yirmi üçüncü böbrek, yirmi dördüncü bağır, yirmi beşinci sümük, yirmi altıncı mesânene, yirmi yedinci haya, yirmi sekizinci rahim, yirmi dokuzuncu can gelip dirilmek derler. Çünkü Hakk Sübhânehu ve Teâlâ hazretleri kemâl-i kudretiyle insan bedenini bu yirmi dokuz türle süslemiş, içini can, gönöl, akıl ve nefisle şereflendirmiş ve insan vücudu böylece inşa olunmuştur. İlahî kemâllerin kudreti ve ulûhiyyetin azameti böylece gerçekleşmiştir.¹⁶¹⁵

Fethü’l-Maârif, bu anlayışa göre tabiattaki dört unsurun toplanıp bir araya gelmesine küçük kıyâmet (kıyâmet-i suğra) dendiğini ve maden, bitki ve hayvanın (mevâlid-i selâse) bu şekilde ortaya çıktığını, bu unsurlardan birisinin daha baskın olduğı hayvanların diğerlerinden daha üstün olduğunu belirtmektedir. Hayvan-ı nâtık olan insan vücudunda dört unsura ilaveten sevdâ, safrâ, balgam ve kandan oluşan dört temel sıvı bulunmaktadır.

Farklı şairler de şiirlerinde dört unsur konusuna yer vermektedirler:

¹⁶¹² Enbiyâ suresi, 105.

¹⁶¹³ Mü’minûn suresi, 12.

¹⁶¹⁴ Hicr suresi, 26, 28.

¹⁶¹⁵ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 56a-56b.

Niteligüm şoran işit hikâyet

Şu vü toprak od u yil oldı şûret

Dört muhâlif nesneden dört divâruñ

Sâzikâr eyledi virdi kerâmet

Yil ile toprağı kıldı mu'allak

Şu içinde odı dutdı selâmet¹⁶¹⁶ (Yunus Emre)

Âteş-i aşkda mahv etmege çâr unsurunu

Dört yanından kemer-i gayret-i merdân kuşanur¹⁶¹⁷ (Şeyh Gâlib)

3.4.16. Dünya

Dünyâ kelimesi, “yakın olma, yakınlık” anlamındaki dünüvv’den türetilmiş olup “ednâ” kelimesinin müennesidir.¹⁶¹⁸ Rum suresinde geçen “ednâ”¹⁶¹⁹ kelimesine bizim meal ve tefsirlerimizde “en yakın yer” anlamı verilmektedir.¹⁶²⁰ “denî” (alçak), kelimesinden türetilen “ednâ”, kelimesinin “en alçak yer” anlamı da vardır.

En genel anlamıyla dünya, üzerinde yaşadığımız yeryuvarlağı, arzdır. Modern verilere göre Dünya, Samanyolu Galaksisi içerisindeki Güneş sisteminin bir gezegenidir. Yüzölçümü 510 milyon km² civarındadır. Karalar 148 milyon km², denizlerse 361 milyon km² civarındadır.¹⁶²¹

Bugünkü veriler ışığında güneş sisteminde canlı hayat için en uygun gezegen Dünya’dır. Kur’ân-ı Kerîm’de coğrafi terim olarak yeryüzünden bahsedilirken “arz” kelimesi, dünya üzerinde insanın yaşantısından bahsedilirken “hayatü’l-d-dünyâ” terkibi kullanılmaktadır. “Dünya hayatı, aldaticı metadan başka bir şey değildir”¹⁶²² âyetinde kötülen, dünyanın kalıcı zannedilip âhiret hayatının unutulması veya ikinci plana atılmasıdır. Asıl ebedî olan

¹⁶¹⁶ Tatçı, *a.g.e.*, s. 35.

¹⁶¹⁷ Kalkışım, *a.g.e.*, s. 291.

¹⁶¹⁸ Karagöz ve Diğerleri, *a.g.e.*, s. 129.

¹⁶¹⁹ Rumlar, yakın bir yerde (vea en alçak yerde) yenilgiye uğratıldılar. (Rûm suresi, 2-3)

¹⁶²⁰ Rûm suresi, 1-3. Bkz. Kur’ân-ı Kerîm Meâli; Kur’ân Yolu Tefsiri, s. 289, 293.

¹⁶²¹ *Yeni Türk Ansiklopedisi*, “Dünya”, C. 2, s. 725.

¹⁶²² Âl-i İmrân, 185.

hayat âhiret hayatı olduğu için bu dünyanın geçici olduğunun bilinciyle ömrün ona göre tanzim edilmesi gerekmektedir.

Türk edebiyatında şairler daha çok dünyanın geçiciliği konusu üzerinde durmaktadır. Bu manada Muhibbî (Kanûnî)'nin bir gazelini tahmis eden Bâkî şunları dile getirmektedir:

Menzil-i âsâyiş-i ʿuqbâya isterseñ vüşûl

Hubb-i dünyâdan ferâgat gibi olmaz toğrı yol

Şâdmân erbâb-ı ʿuzletdür hemân Bâkî melûl

Ger huzûr itmek dilerseñ ey Muhibbî fârîğ ol

Olmaya vahdet makâmı gûşe-i ʿuzlet gibi¹⁶²³ (Bâkî)

Tasavvufta dünya, üzerinde yaşanan yeryüzü yanında, insanı Allah'a yönelmekten alıkoyan, insanı gaflete düşüren mal, mülk, makam, mevki, hırs gibi şeyler¹⁶²⁴ anlaşılabilir olarak olumsuz anlamlar yüklenmektedir.

Tasavvufî anlayışa göre dünyada mevcut olan bütün varlıklar, gayb âleminde birer örnektirler. Bir sanat eseri olan bu varlıklar, Yaratıcı'nın varlığına da birer delildir. Yunus Emre'nin "Yaratılanı severim, Yaratandan ötürü" sözünde ifadesini bulduğu gibi yaratılanlar, Yaratıcı'nın bilinmesine ve sevilmesine vesile olmaktadır. Dünyada eksik ve kusurlu varlık yoktur. Yaratılışlarında kendilerine verilen kabiliyetlere göre ortaya çıkmış varlıklar vardır. En küçük nesneden en büyük varlığa kadar her şey, Allah'ın eseridir ve sanatının tezahürüdür.

Fethü'l-Maârif, "Dünya, âhiretin tarlasıdır"¹⁶²⁵ hadîs-i şerifini naklederek bu tarlanın ekilmemesi halinde âhirette mahsul kaldırılamayacağına işaret etmekte ve âhiret tohumunun bu dünyada ekilmesini tavsiye etmektedir. Ona göre âhiret dünyanın batını, dünyâ da âhiretin zâhidir. Zâhir de batının aynısı olacağına göre, dünya varsa âhiret de mutlaka olacaktır. Bu gerçeği dünyadayken göremeyen, âhirette hiç göremeyip karanlıklar içinde kalacaktır.¹⁶²⁶

Hız. Resulullah'ın belirttiği gibi bir şeye karşı beslenen aşırı sevgi, insanın gözünü kör eder. İnsanın hem bu dünyayı hem de öbür dünyayı birlikte sevmesinin mümkün

¹⁶²³ Sabaattin Küçük, a.g.e., s. 91.

¹⁶²⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 112.

¹⁶²⁵ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 1/412.

¹⁶²⁶ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 79a.

olmadığını belirten Fethü'l-Maârif, iki sevginin bir gönüle sığmayacağına işaretle, nebîlerin ve velîlerin dünya sevgisinden vazgeçerek Hakk'a ulaşabildiklerini bildirmekte ve sözlerine delil olarak şu hadîs-i şerifi nakletmektedir:

Âhiret ehli olana dünya haramdır, dünya ehli olana da âhiret haramdır. Allah dostlarına ise her ikisi de haramdır.¹⁶²⁷

Fethü'l-Maârif, “Zulmedenlere meyletmeyin. Yoksa size de ateş dokunur”¹⁶²⁸ âyetini naklederek sâliklerine nasihat babında şunları söylemektedir:

Keyfiyeti biliniz, zalimlerden olmayasınız. Dünyanın ardından koşmayın. Dünyanın, nefsiniz olduğunu bilin. Dünyayı, nefsinizi sevmeyin. Cehennem sıcaktır, sizi ateşte yakmasın. Özünüzü Muhammed Ali hazretlerine ulaştırın. Onların Allah'ın yaratışı, Allah'ın hidâyeti, temiz kişiler olduğunu bilin.¹⁶²⁹

Dünyaya değer veren kimseleri, kendi gölgesiyle oynayan kediye benzeten Fethü'l-Maârif, Âdem'in dünyaya gelmesinden kıyâmete kadar, dünyanın ömrü ile ilgili bazı hadîsler naklederek dünyanın ömrünün yedi gün olduğunu, her günün bin sayılması halinde yedi bin gün kabul edilmesi gerektiğini söylemektedir.¹⁶³⁰

Fethü'l-Maârif, dünya sevgisinin terk edilmesi için kamil bir mürşidin sözlerine uymak gerektiğini bildiriyor. Hatta marifetullah'ın peşinde olan kimse hem dünya hem de âhiret sevgisini bırakmalı. Çünkü bu sevgilerle marifet elde edilecek olsaydı ne Hz. Muhammed, ne diğer nebîler ve velîler, Hakk'a ulaşmak için riyazette ömür harcamaz ve kendilerini meşakkate sokmazlardı.¹⁶³¹

Fethü'l-Maârif, dünya sevgisi olan kimsede Allah sevgisinin olmayacağını bildirmektedir. Bu sebeple dünyaya aşırı sevgi besleyenin âhirette nasipsiz kalacağını ifade ederek şu âyete yer vermektedir:

Kim de dünyâ kazancını isterse, ona da istediğinden veririz, fakat onun âhirette hiçbir payı yoktur¹⁶³²

Ona göre dünyaya aşırı muhabbet beslemek, her şeyden mahrum kalmaya sebeptir. Çünkü bir atasözü, “Haris olan mahrum kalır”¹⁶³³ demektedir. Bu sebeple dünyaya aşırı

¹⁶²⁷ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 1314.

¹⁶²⁸ Hûd suresi, 113.

¹⁶²⁹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 134a.

¹⁶³⁰ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 108b.

¹⁶³¹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 64a-64b.

¹⁶³² Şûrâ suresi, 20.

¹⁶³³ Hadîs-i şerif.

bağlanmamak, dünyayı sevmemek, hatta tamamen terk etmek nebîlerin ve velîlerin yoludur. İşte şeriatın, tarîkatın ve hakîkatın yolu bu yoldur.¹⁶³⁴ Hakk yolunda malın mülkün terkedilmesi gerektiğine işaret eden şiirler kaleme alınmıştır:

Kanı anuñ mülk ü mâlî terk eylemiş cümlesini

Ol pâdişâh dergâhına hulk-ı ‘amel aldı gider¹⁶³⁵ (Yunus Emre)

Lâ-mekan seyriniñ ‘azimetin et

Bu harâb olacağ mekandan geç

İtibâr etme mülk-i dünyâya

İtibâr-i ‘uluvv-i şandan geç¹⁶³⁶ (Fuzûlî)

Fethü’l-Maârif, dünyanın yaratılış süresi ile ilgili Hz. Mûsâ’ya dayandırarak bir kıssa anlatmaktadır. Bu kıssaya göre Hz. Mûsâ, Tur Dağı’nda Allah’la buluşması esnasında sorar: “Ey Rabbim! Bu dünyayı ne kadar zamanda halk ettin?” Allah da, “Ey Mûsâ, altı günde halk eyledim” cevabını verir. Hz. Mûsâ, kavminin yanına döndüğünde bu durumu anlatır. Kavminden bazıları şu karşılığı verir: “Ey Mûsâ! Hayret edilecek bir durum değil mi? Yer ve gök yok iken, gece ile gündüz de yoktu. Dünyayı altı gün içinde yaratma işi nasıl gerçekleşti?” Bu sualler karşısında ne cevap vereceğini şaşırان Hz. Mûsâ, “Siz acaip sorular soruyorsunuz, gittiğimde Rabbime sorayım” karşılığını verir. Soruların şaşkınlığı arasında Tur Dağı’na çıkan Hz. Mûsâ, bu durumu Rabbine sorar. Allah şöyle cevap verir:

Ya Mûsâ, ben gökleri ve yeri kâf ile nûn içinde yarattım. Ama kullarıma nasihat etme kastiyla, bir iş yaparlarken acele etmemelerini tavsiye için altı gün içinde yarattığımı söyledim. Kâf üç harftir, nûn da üç harftir. Altı gün, kaf ve nun harflerinin oluşturduğu altı harf içinde demektir.¹⁶³⁷

Fethü’l-Maârif’e göre Allah, “Hak geldi, bâtil zâil oldu, şüphesiz bâtil yok olmaya mahkumdur”¹⁶³⁸ buyurmaktadır. Hz. Resulullah da, “Dünya bir leştir ve ona talip olanlar da köpeklerdir”¹⁶³⁹ buyuruyor. Dünyaya aşırı düşkün olanlar, köpek sıfatlı kimselerdir. Dolayısıyla bunlar hem şüphe içinde hem de bâtil olan kimselerdir. Her şeyin aslına

¹⁶³⁴ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 63b-64a.

¹⁶³⁵ Tatçı, *a.g.e.*, s. 101.

¹⁶³⁶ Akyüz vd., *a.g.e.*, s. 155.

¹⁶³⁷ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 105b-106a.

¹⁶³⁸ İsrâ suresi, 81.

¹⁶³⁹ Hadîs-i şerif.

dönmesi gibi kuşlar bile kendi cinslerinden olan kuşlarla uçmaktadırlar. Hak ile batılın bir yerde bulunmasına imkan yoktur. Kur’ân-ı Kerîm’de, “Allah’a, Resulüne ve sizden olan emirlere itaat edin”¹⁶⁴⁰ buyrulmaktadır. Allah ve Resulünün yolunda güven içerisinde ilerleyebilmek için kamil bir mürşidin tavsiyelerine uymak gerekmektedir.

3.4.17. Emanet

Türkçe Sözlük’te, “korunmak üzere birine veya bir yere bırakılan eşya ya da kimse”¹⁶⁴¹ biçiminde verilen “emânet” kelimesi, “insanın güven içinde olması hâlini veya güven içinde bir kimseye veya yere bırakılan şeyi” ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Râgıb el-İsfahanî, “Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik...”¹⁶⁴² âyetindeki “emanet”in kelime-i tevhid, adalet, alfabedeki harfler ve akıl biçiminde anlaşıldığını, ancak son görüşün (akıl) daha doğru olduğunu bildirmektedir. Akıl olmadığı zaman tevhidin anlaşılamayacağını, adaletin sağlanamayacağını ve harflerin de bilinemeyeceğini¹⁶⁴³ ileri sürmektedir. Dinî bir terim olarak emanet, insanın yüklendiği sorumluluktur. Kur’ân-ı Kerîm’de insanın yüklendiği emanet şu şekilde ortaya konmaktadır:

Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir.¹⁶⁴⁴

İnsan, kendisine verilen akıl ve irade sayesinde iyiyi kötüden ayırma ve davranışlarında değişiklik yapma gücüne sahiptir. İnsan dışındaki varlıklar, Allah tarafından nasıl programlanmışlarsa öylece hareket ettikleri için yaptıklarından sorumlu tutulmazlar. İnsanlarsa sorumluluk sahibi varlıklardır. İnsanların da din ve ahlak konusunda bazı eksiklikleri olduğu için Allah, kendilerine peygamberleri vasıtasıyla doğru yolu göstermiştir. Bu yüzden insanın yüklendiği sorumluluk büyüktür. Yukarıdaki âyetin ifadesine göre insanın yüklendiği emanet ve onun getirdiği sorumluluk, diğer varlıkların yüklenmekten kaçınacağı kadar büyüktür. Bu emanetin hakkını verebildiği ölçüde yaratılmışların en şerefli olacak, bu emanete ihanet eder ve şeytana uyarsa en aşağı derekelere kadar düşecektir.¹⁶⁴⁵

¹⁶⁴⁰ Nisâ suresi, 59.

¹⁶⁴¹ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, s. 630.

¹⁶⁴² Ahzâb suresi, 72.

¹⁶⁴³ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 143.

¹⁶⁴⁴ Ahzâb suresi, 72.

¹⁶⁴⁵ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 4, s. 405-406.

Âyet-i kerimede “Hiçbir peygamberin emanete hıyanet etmesi düşünülemez”¹⁶⁴⁶ buyurulmaktadır. Bu sebeple peygamberler kendilerine güvenilen kimselerdir. Kendilerine verilen peygamberlik görevini bihakkın yerine getirirler. İnsanlar arasında da emînlikleriyle ortaya çıkmış kimselerdir. Kur’ân-ı Kerîm’de ve hadîs-i şeriflerde, emanetleri yerine getirmeleri müslümanlara tavsiye edilmektedir.

Tasavvufta emanet, “Kâlû belâ’da ve elest bezminde Allah’a verilen ahit ve bunun getirdiği sorumluluk, Allah’ın önerdiği ve insanın kabullendiği yükümlülük”¹⁶⁴⁷ olarak anlaşılmaktadır.

Allah’ın kitabında bildirilen emanet, insanın nutkudur. İstivâsız 28 ve istivâ ile 32 harftir. Bunu müşâhede etmek, emanete riayet etmektir. Her şey “kün” kelimesinin adedi üzere yaratılmıştır. Sahabîlerin “Kaf Dağı nedir?” sorusuna Hz. Resulullah, “O, Mekke’de bir dağdır” cevabını vermiştir. İşin sırrına vâkıf olamayan zâhir ehli, onu gerçekten bir dağ zannetmektedir. Halbuki bu cevapla Peygamber, kendi vücudunu kast etmiştir. Hz. Muhammed’in nutku 28 harftir. Bu harflerin açılımı 72 (kün) olur, müsemmâlığı açısından 100 (ق) olur.¹⁶⁴⁸

Vahdetnâme’de insana verilen cüz’î iradenin emanet olduğu ve Allah’ın Kur’ân-ı Kerîm’de, “Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü o çok zâlimdir, çok câhildir”¹⁶⁴⁹ âyetinde belirttiği emanetin de bu cüz’î irade olduğu bildirilmektedir. Göğlerin, yeryüzünün ve dağların üstlenmekten kaçındığı emaneti insan yüklenmiştir. Ruh sahibi olan insan, bu emanetin ne olduğunu bilebilecek kapasitededir. Bu sorumluluk insana emanet olarak bırakıldığına göre, zamanı geldiğinde geri alınacaktır. Öyleyse bu emaneti sahibine vermek gerekir. İnsandaki emanetin sahibi ise mürşid-i kâmilidir. Teslim, sabır, itikat ve rıza üzere olup emaneti sahibine vermek gerekir. Madem emanetin sahibi mürşiddir, âhîret tarlasını ona teslim etmek, hakikat tohumunu o tarlaya ektirmek gerekir. Çünkü mürşid, Kur’ân-ı Kerîm’de buyurulduğu gibi “O, nefis arzusu ile konuşmaz. (Size okuduğu) Kur’ân ancak kendisine bildirilen bir vahiydir.”¹⁶⁵⁰ Emaneti sahibine veren kimse, bu âyetin sırrına mazhar olacaktır.¹⁶⁵¹

¹⁶⁴⁶ Âl-i İmrân suresi, 161.

¹⁶⁴⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 66.

¹⁶⁴⁸ Feriştioğlu, *a.g.e.*, s. 77.

¹⁶⁴⁹ Ahzab suresi, 72.

¹⁶⁵⁰ Necm suresi, 3-4.

¹⁶⁵¹ Fethû'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 33a-33b.

Fethü'l-Maârif'e göre emaneti sahibine veren kimse zâtın kudretinin nûruna, Muhammed'in kuvvetinin nûruna ve Ali'nin nûruna erişir. Zât ile sıfat bir olduğuna göre tecellî meydana gelir. Enaniyyet ortadan kalkar ve saf iman kalır. Hıyanet yok olup emanet sahibine ulaşır. “Her şey aslına döner” sözünde olduğu gibi zât sıfata ve sıfat zâta kavuşur. Böyle kimseye Hakk rehber olur. O zaman sırat-ı müstakim ve tarîkat-ı Ali zâhir olur. Gidilecek yol bilinince yolculukta zahmet çekilmez. Bu şekilde mürşide itikat etmek ve gösterdiği yolda sabırla hareket etmek lazımdır.¹⁶⁵²

Fethü'l-Maârif'e göre Allah'ın eli mürşitledir. Onunla ahitleşmek gerekir. Çünkü Allah emaneti onların eliyle vermiştir. Bu emanete riayet etmek gerekir. İnsanın canlı olduğu sürece amel defterinin ve cüz'î iradesinin kendisinde emanet olduğunu bilmesi gerekir. Bu emaneti sahibine teslim edecek olursa mürşitle birlikte fenafillaha ulaşır.¹⁶⁵³

Fethü'l-Maârif, bütün insanların bir mürşit bulup ona uymaları ve kendilerinde emanet olan nefislerini ona vermeleri gerektiğini bildirmektedir. Böyle yaparlarsa ellerinde, yüzlerinde ve sözlerinde bulunan tecellîlere aşına olabileceklerdir. Bunları anlamayanlar hayvan ve şeytan gibidirler. Hayvanlar canlı olmasına rağmen nefisini ve Rabbini bilmemektedir. İnsan da bir mürşide intisap edip bütün varlığını ve emanet olan cüz'î iradesini ona teslim etmezse, mürşidin gösterdiği şekilde hareket edip onun sırlarını anlamaya çalışmazsa, dünyasını da âhiretini de mahvetmiş olur. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de, “Allah size emanetleri mutlaka ehline vermenizi emrediyor”¹⁶⁵⁴ buyurulmaktadır. Emanetin sahibi mürşittir. Emaneti sahibine verene kimseden zarar gelmez.

3.4.18. Fırka-i Nâciye

Fırka kelimesi sözlükte “grup, bölük”¹⁶⁵⁵ anlamına gelmekte olup insanlar için kullanılmaktadır. Çoğulu fırak'tır. Fırka kelimesi köken olarak “bölmek, ayırmak” anlamına gelen “fark” kelimesine dayanmaktadır. Toplum içerisinde diğerlerinden ayrılan bir gruba fırka denir. İslâm literatüründe, bir inanç veya siyasi görüş etrafında toplanmış

¹⁶⁵² Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 34b-35a.

¹⁶⁵³ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 80a.

¹⁶⁵⁴ Nisâ suresi 58.

¹⁶⁵⁵ Muallim Naci, *a.g.e.*, s. 565.

insanları ifade etmek için kullanılmaktadır. Fırka kelimesinin İslâm literatürüne girmesine aşağıdaki hadîs-i şerîfin vesile olduğu düşünülmektedir:

Yahudiler yetmiş bir fırkaya bölündüler, onlardan sadece bir fırka cennetliktir, yetmiş fırka cehennemliktir. Hristiyanlar ise yetmiş iki fırkaya bölündüler. Bunlardan da yetmiş bir fırka cehennemliktir, sadece biri cennetliktir. Muhammed'in nefsi elinde olan Zât-ı Zü'l-celâl'e yemin olsun! Benim ümmetim yetmiş üç fırkaya bölünecek, bunlardan biri cennetlik, yetmiş ikisi cehennemliktir.¹⁶⁵⁶

Hadîs-i şerîfin devamında Hazret-i Resulullah'a cennetliklerin kimler olduğu sorulduğunda, “onlar cemaattir” cevabını vermiştir. Bu hadisin farklı rivâyet biçimleri de bulunmaktadır. Rivâyetlerin birisinde “Benim ve ashabımın üzerinde bulunduğu yolda olanlardır”¹⁶⁵⁷ cevabını verdiği kaydedilmektedir.¹⁶⁵⁸ Hadis kaynaklarında zikredilen bu hadîs-i şerife dayanarak bütün İslâmî fırkalar, kendilerinin cennetlik (fırka-i nâciye), diğerlerinin ise yanlış yolda (ehl-i bid'at) olduğunu iddia etmektedirler.

Fethü'l-Maârif, fırka-i nâciyeden olabilmeyi, Hazret-i Peygamber'in yolundan gitmeye bağlamaktadır. Ona göre bir kimse, esmâü'l-hüsnânın mazharı olmazsa, Peygamber'in yaptıklarını yapmazsa, onun yüzünü görüp tarîkatını ve hakikatini anlamazsa, fırka-i nâciyeden olamaz. Evladının yüzünü görmek, Peygamber'in yüzünü görmektir, Peygamber'in yüzünü görmek, Hakk'ın yüzünü görmek anlamına gelmektedir. Bir kimse, kendisinde emanet olan cüz'î iradeyi, onun tarîkatına teslim ederse onun ashabından olur. Bu sırları anlayıp, bu yola biat eden kimse fırka-i nâciyeden olur. İşte o zaman Hz. Peygamber'in, “Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak, bunlardan bir fırka, fırka-i nâciye cennette, diğerlerinin tamamı cehennemde olacak”¹⁶⁵⁹ hadisinin manasını idrak etmiş olur. Bu kadar fırkaya ayrılacak olan ümmetten yalnızca bir fırka kurtuluşa erecek, diğer yetmiş iki fırka ateş halkından olacaktır. Fethü'l-Maârif'e göre bu yetmiş iki fırka, Hazret-i Peygamber'in sözünün zuhûr ettiği yirmi sekiz harfî ve ondan zuhûr eden yetmiş iki harfî temsil etmektedir. Peygamber'in sözlerinde bir de lâm-elif harfî bulunmaktadır. Bu harfî tanıyıp bilenler yetmiş üçüncü fırkadır. Bu harf ise Muhammed'in zâtı, yani

¹⁶⁵⁶ İbn Mâce, Fiten 17; Ahmed b. Hanbel, 2/332, 3/145; Ebû Dâvûd, Sünnet, 1.

¹⁶⁵⁷ Tirmizî, İmân 18.

¹⁶⁵⁸ Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak, bunlardan bir fırka fırka-i nâciye cennette, diğerlerinin tamamı cehennemde olacak. Bkz. İbn-i Mâce, Fiten 17; Tirmizî, İmân 18 (2643; Ebu Davud, Sünnet 1/4597. Fırka-i nâciye hadisi olarak da bilinen bu hadisin fırkaların tasnifine katkısı üzerine bkz. Kadir Görmez, “73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 14, S. 2, 2005, s. 147-160.

¹⁶⁵⁹ İbn-i Mâce, Fiten 17; Tirmizî, İmân 18.

“kûn” kelimesidir. Bir kelime olan “kûn” iki harfin birleşmesiyle oluşmaktadır. Aslında bu iki harf, Muhammed-Ali ve mürşid-müridi sembolize etmektedir. Çünkü Hazret-i Peygamber, “Etin etimdir, cismin cismimdir, kanın kanımdır, yağın yağımdır, ben ve Ali bir nûrdanız”¹⁶⁶⁰ buyurmaktadır. Bunların ikisi bir itikattır. Bizzat Muhammed Ali benim şeyhimdir demedikçe, ikisini birlemedikçe, Muhammed’i nebîlerin ve resullerin hatmi (sonuncusu) kabul etmedikçe ateşten kurtuluş mümkün olmaz; fırka-i naciyyeden olunmaz. Nihayetinde esfel-i salîlinden olunur. Bunları birlemediği için harfler dağılır. Yetmiş iki harfin her biri bir mahalde bitki, vahşî hayvan ve cinnî olur. Ateşe düşer.¹⁶⁶¹

Yine Fethü’l-Maârif’e göre, bir mürid, mürşidini anlasa bile nebîlerin ve resullerin hâtemi, âlemlerin rahmeti olduğunu kabul etmedikçe merduttur (kovulmuş), lanetlenmiştir. Mürid, şeyhinden başka Muhammed Ali varmış düşüncesine kapılırsa cahil kalır; Hakk’ın feyzine ulaşamaz. Çünkü Muhammed Ali, evvel ve âhirdir, her şeyin kaynağı ve hakîkatidir, asıldır. Âlemlerin resulü, günahkarların şefaathisidir. Hz. Muhammed’i böyle anlayan kimse, onun emirlerine karşı gelemmez. Çünkü onun emri, Hakk’ın emridir, vaadi Hakk’ın vaadidir. Bu şekilde inananlar, bu dünyanın da öbür dünyanın da nimetlerinden nasipleneceklerdir. Böyle inanmayanlar fırka-i naciyyeden olamazlar.¹⁶⁶²

Fethü’l-Maârif, Hazret-i Resulullah ile Hazret-i Ali’nin bu sırrını, sırların arkasındaki hakîkati anlamayanların Muhammed Ali’ye ulaşamayacaklarını, Muhammed ümmeti olamayacaklarını, çünkü Muhammed ve Ali’nin sırrının kendilerinden gizleneceğini, dolayısıyla fırka-i nâciyyeye ulaşamayacaklarını bildirmektedir.

3.4.19. Hakîkat Ehli

Seyr ü sülûkta şeriat, tarîkat ve hakîkata ait hükümleri yerine getirdikten sonra dünyaya ve âhirete ait sevgileri bir yana bırakarak her işini Allah’ın ve Resulullah’ın istediği şekilde yerine getiren ve muhabbetullah sırrına erişen kimselere hakîkat ehli denmektedir.

Hakîkat ehli, “lâ ilahe illallah” der, ancak bu sözü söylediğinde “lâ”dan bir şey görünmediğinin, “illâ”dan ise bütün âlemin görüldüğünün farkındadır. Çünkü bu âlem, Hakk’ın alâmetidir. Onlar, neticeden sebebe bakarlar. Fethü’l-Maârif’e göre bu âlem,

¹⁶⁶⁰ İbn Bâbaveyh, *a.g.e.*, s. 157; Kummî, *a.g.e.*, C.II, s. 103.

¹⁶⁶¹ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 163b.

¹⁶⁶² Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 163b-164a.

Hakk'ın zâtıyla mevcut olan ve O'nun sayesinde ayakta duran bir sıfattır. Dolayısıyla hakikat ehli, yerde ve gökte Hakk'tan başka bir şey görmez. Onlara göre yer ve gök, Hakk'ın zâtının aynıdır, kadim olan Ahadiyyetin kelâmıdır. Onlar, “kâinatta Allah'tan başka bir şey yok” derler. Bu sözlerine de Allah'ın, “O, ilktir, sondur, zâhirdir, bâtıdır. O, her şeyi hakkıyla bilendir”¹⁶⁶³ âyetini delil gösterirler.

3.4.20. Hakikat-i Muhammediyye

Tasavvuf düşüncesinde kâmil insan görüşüyle irtibatlı olarak geliştirilip üzerinde durulan konulardan birisi hakikat-i Muhammediyye kavramıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de açık olarak zikredilmemesine rağmen bazı âyet ve hadisler bu düşüncüyü destekleyecek biçimde yorumlanabilmektedir. Sufilerden bazıları, “Sen olmasaydın, sen olmasaydın kâinatı, felekleri yaratmazdım”¹⁶⁶⁴ hadîsine göre âlemin yaratılış sebebini Hazret-i Muhammed'e bağlarken bazı müfessirler, “Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûru şuna benzer...”¹⁶⁶⁵ âyetinde geçen ikinci “nûr” kelimesinden maksadın Hz. Muhammed olduğunu söylemektedirler.¹⁶⁶⁶ Bu konuya ilk defa değindiği belirtilen Zünnûn-ı Mısırî (796-860) ve ardından Sehl b. Abdullah Tüsterî (ö. 283/896), Allah'ın Hz. Muhammed'i kendi nûrundan yarattığını söylemişlerdir.¹⁶⁶⁷ Onlara göre Hz. Muhammed beşer olarak dünyaya gelmeden önce ezeli bir varlık olarak mevcuttu. Tüsterî'den sonra Nûr-ı Muhammedî konusunu varlık bilim açısından ele alanlardan birisi de Hallâc-ı Mansur'dur (ö. 309/922). Hallâc'a göre Allah'ın nûru hariç, Hazret-i Muhammed'in nûrundan önce yaratılmış herhangi bir şey yoktur ve peygamberlik nûru, onun nûrundan çıkmıştır. Onun nûru, gayb nûrundan doğmuştur. Nûrların içinde en parlak olanı odur. Allah'ın nûru müstesna, ondan daha kıdemli bir nûr yoktur. Vücudu yokluktan, adı kelâmıdan öncedir. Onun unvanı yaratılmışların efendisi, adı Ahmed, sıfatı Muhammed'dir.¹⁶⁶⁸ Hallâc'a göre Hz. Muhammed'in iki hüviyeti vardır: Birincisi nûr olan ezeli yönü, ikincisi bir beşer ve

¹⁶⁶³ Hadîd suresi, 3.

¹⁶⁶⁴ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2123.

¹⁶⁶⁵ Nûr suresi, 35.

¹⁶⁶⁶ Ebu'l-Hasan Mukâtil b. Süleyman el-Ezdî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, II, 419. Aktaran: Mahmut Ay, “İşârî Tefsirlerde Hakikat-i Muhammediyye Anlayışı”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, 23, 77-120.

¹⁶⁶⁷ Tefsirü'l-Kur'ânî'l-Azîm, Kahire, 1908, s. 15, 62. Aktaran: Demirci, *DİA*, 1997, C. 15, s. 179-180.

¹⁶⁶⁸ Hallâc-ı Mansur, *Tavâsin*, Yaşar Günenç (çev.), 3. Basım, İstanbul: Yaba Yayınları, 2001, s. 16.

peygamber olan maddî yönü. Bu sebeple “Allah’ın ilk yarattığı şey nûrdur”¹⁶⁶⁹ denmektedir.¹⁶⁷⁰

İlk yaratılanın Muhammedî nûr olduğuna ilişkin konulara Türk şairleri de değişik biçimlerde yer vermektedirler:

Yitmiş biñ yıl öñdinden yarattı Muḥammed'i

Ḥaḳḳ kendü ‘âşık oldu bahâne bir yılduzdan¹⁶⁷¹ (Yunus Emre)

Çalap nûrdan yaratmış cânını Muḥammed'ün

‘Âleme rahmet saçmış adını Muḥammed'ün¹⁶⁷² (Yunus Emre)

‘Âlemin cismi vü cânı senden ötrü oldu bil

Seyyid-i kevneyn-i ‘âlem yâ Muḥammed Muştafa¹⁶⁷³ (Nesîmî)

İlk yaratılan şeyin ne olduğuna ilişkin açıklamaların yer aldığı tasavvufî kaynaklarda geçen hadîs-i şeriflerde farklı ifadeler yer almaktadır. Allah’ın ilk yarattığı şeyin “akıl”¹⁶⁷⁴, “kalem”¹⁶⁷⁵, “nûr”¹⁶⁷⁶, “arş”¹⁶⁷⁷, “su”¹⁶⁷⁸ olduğunu veya “Hazret-i Peygamber’in rûhu”¹⁶⁷⁹ olduğunu bildiren hadîs-i şerifler rivâyet edilmektedir. Azizüddin Nesefî (ö. 1300) bu ilk yaratılan şeyin çeşitli isimlerle ele alındığını ve ona “cevher, akıl, nûr, ruh, kalem, yakın melek, büyük arş, Âdem” benzeri isimler verildiğini belirterek bunların hepsinin ilk cevherin değişik isimleri olduğuna işaret etmektedir.¹⁶⁸⁰ Bir başka hadîs-i şerifte, “Âdem su ile balçık arasında iken ben peygamberdim”¹⁶⁸¹ ifadesi yer almaktadır. Bu tarz ifadeleri izah etmek üzere Hz. Peygamber’in bir manevî, bir de beşerî

¹⁶⁶⁹ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No: 827.

¹⁶⁷⁰ Çelik, *Tasavvufî Düşüncede İnsân-ı Kâmil*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2010, s. 74-75.

¹⁶⁷¹ Tatçı, *a.g.e.*, s. 246.

¹⁶⁷² Tatçı, *a.g.e.*, s. 155.

¹⁶⁷³ Ayan, *Nesîmî Divanı*, s. 69.

¹⁶⁷⁴ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No: 823.

¹⁶⁷⁵ Ebû Davut, Sünnet 16; Tirmizî, Kader 17, Tefsiru Sure-i Kalem; Ahmed b. Hanbel, V/317; Hâkim, II/498; Beyhakî, 3/9, 204.

¹⁶⁷⁶ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No: 827.

¹⁶⁷⁷ Buhârî, Bed’ü’l-Halk 1, Tevhid 21, Cihad 4; Tirmizî, Tefsiru Sure-i En’âm 58, 68, Sıfatu’l-Cennet 4, Menakib (3946).

¹⁶⁷⁸ Tirmizî, Cennet 2.

¹⁶⁷⁹ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 723, 823, 824, 827.

¹⁶⁸⁰ Nesefî, *a.g.e.*, s. 247-248.

¹⁶⁸¹ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2007, 2017; Meclisî, *a.g.e.*, C. XVI, s. 402; Celaleddin Suyutî, C. 2, s. 296.

cephesinin olduğunu, manevî varlığının Hz. Âdem'den önce mevcut olmasına rağmen beşerî varlığının Hz. Âdem'den sonra yaratıldığını ileri sürenler bulunmaktadır. Fakat mutasavvıfların bu düşüncesine Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı âyetlerle¹⁶⁸² karşı çıkanlar bulunmaktadır.

Kur'ân âyetlerinin zâhirinden hakikat-i Muhammediyye anlayışına ulaşamayanlar, İslâm dışı tesirlerin etkisiyle geliştiğini söyledikleri hakikat-i Muhammediyye düşüncesinin, Peygamber'i insanüstü bir konuma yükselttiği iddiasıyla bu "aşkın peygamber" anlayışına karşı çıkmaktadırlar.¹⁶⁸³

Kâmil İnsan başlığı altında ele aldığımız gibi eski kültür ve dinlerle felsefecilerde de bütün âlemin kendisinden oluşturulduğu bir "ilk madde" anlayışı vardır. Bunlardan Yunan filozoflarının, özellikle Yeni Platoncuların, Yahudilerin, Hristiyanların, hatta Hint kültürünün İslâm'ın hakikat-i Muhammediyye görüşü üzerinde etkisi olduğu ileri sürülmektedir. H. Z. Ülken, Muhyiddin İbn Arabî'nin vahdet-i vücûdçu olmasına rağmen felsefî köklerinin Kur'ân'ın mistik yorumuna, Yeni Platonculara, İshrakîlere, kelâmcılara, Meşşâîlere, Kabbalistlere dayandığını belirtmektedir.¹⁶⁸⁴ Kabbalist Yahudilere göre Tanrı, evreni kendi suretinde yaratmıştır. Adam Kadmon* adını verdikleri, insan aklının idrak edemeyeceği Tanrı'nın kendisine benzer yarattığı ilk varlık, evrendir. Daha sonra bunu prototip insan veya ilk insan olarak Sephirotik Sistem (Hayat Ağacı)* ismiyle sistemleştirmişlerdir.¹⁶⁸⁵ Hristiyanlığın Logos (kelime) anlayışıyla İslâm tasavvufundaki kâmil insan ya da hakikat-i Muhammediyye anlayışı arasında ilgi kurmak da mümkün

¹⁶⁸² Kehf suresi, 110; Fussilet suresi, 6; İbrâhim suresi, 11.

¹⁶⁸³ Örnek olmak üzere bkz. Ateş, *İşârî Tefsîr Okulu*, s. 284; Ay, *a.g.m.*, s. 77-120.

¹⁶⁸⁴ Ülken, *İslâm Düşüncesi*, s. 157.

* Adam Kadmon, Kabala düşüncesinde kâmil insan olarak düşünülür ve Sefirot Ağacı ile temsil edilir. Zohar (Nur) Kitabında "Tanrı hiçbir biçimde betimlenemez ve tanımlanamaz olandır. Bunun için Onu işaret edecek herhangi bir şey ya da söz olamaz. Her şey ondan çıkar, ama O, hiçbir şeyle nitelendirilemez. Tanrı, evreni sözleriyle yaptı ve Adam Kadmon ile sözünü tamamladı. Bu nedenle, insan kendini bilmekle nura kavuşur" ifadesi yer almaktadır (Cengil, Kabbalah, s. 180). Ayrıca *Tevrat*'ta Süleyman'ın Özdeyişleri kitabında insanın ontolojik yönüne vurgu yapılarak şunlar söylenmektedir: "Rabb yaratma işine başladığında ilk beni yarattı. Dünya var olmadan önce, ta başlangıçta, öncesizlikte yerimi aldım. Enginler yokken, suları bol pınarlar yokken doğdum ben. Dağlar daha oluşmadan, tepeler belirmeden, Rabb dünyayı, kırları ve dünyadaki toprağın zerresini yaratmadan doğdum. Rabb gökleri yerine koyduğunda oradaydım, engin denizleri ufukla çevirdiğinde, sular buyruğundan öte geçmesinler diye denize sınır çizdiğinde, dünyanın temellerini pekiştirdiğinde, Baş Mimar olarak onun yanımdaydım." Kutsal Kitap, Süleyman'ın Özdeyişleri 8: 22-30; Arzu Cengil, Kabbalah (Yahudi Gizemi), 3. Basım, İstanbul: Ayna Yayınevi, 2004, s. 180.

* Varlık konusunu işleyen eserlerden Muhiddin İbn Arabî'ye ait olduğu iddia edilen Şeceretü'l-Kevn (Varlık Ağacı) isimli eser de varlık konusunu işlemektedir.

¹⁶⁸⁵ Hanife Dönmez, "Doğu Düşüncesinde İnsan-ı Kamil", *Doğu Batı Dergisi*, yıl: 15, Sayı: 65, Mayıs-Haziran-Temmuz 2012, s. 73-88.

görünüyor. Çünkü İncil’de geçen şu ifadeler mutasavvıflar üzerinde etkili olmuşa benziyor:

Başlangıçta Söz (Logos, Kelâm) vardı. Söz, Tanrı’yla birlikteydi ve Söz Tanrı’ydı. Başlangıçta o, Tanrı’yla birlikteydi. Her şey onun aracılığıyla var oldu, var olan hiçbir şey onsuz olmadı. Yaşam ondaydı ve yaşam insanların ışığıydı. Işık karanlıkta parlar. Karanlık onu alt edemedi.¹⁶⁸⁶

Yeni Platoncu ve gnostik (gizemci) düşünceleri İslâm’a uyarlamaya çalışan gruplar arasında sufi çevrelerin, İhvân-ı Safâ gibi teolojik-felsefî grupların ve İsmailîlerin bulunduğunu belirten Goldziher, “Peygamber’i adeta Yeni Platoncu ve sezgici fikirlerin mütercimi olarak takdim eden büyük bir hadis külliyatı neş’et etmiştir” dediği bildirisinde¹⁶⁸⁷ bu hadîslere ilişkin iddialarını dile getirmektedir.

Âlemle insan arasında benzerlik ilişkisi kuran mutasavvıfların akl-ı evvelin büyük âlem (âlem-i kebir)de Allah’ın halîfesi, insan aklının ise küçük âlem (insan, âlem-i sağır)de

¹⁶⁸⁶ *İncil, Yuhanna 1: 1-5.*

¹⁶⁸⁷ Ignaz Goldziher, XV. Uluslararası Oryantalistler Kongresi’nde sunduğu bildirisinde, “Allah’ın ilk yarattığı şey akıldır” biçiminde rivayet edilen hadisin Yeni-Eflatuncu sudur nazariyesine dayandığını, Sünnî hadis kaynaklarının itirazına cevap mahiyetinde “Senin sayende bilirim, senin sayende bana hamdedilir ve senin sayende bana ibadet edilir” eklemesinin yapıldığını, yine “Allah’ın ilk yarattığı şey kalemdir”, “Âdem su ile balçık arasındayken ben peygamberdim”, “Ben yaratılışta insanların ilkiyim, dirilişte ise sonuncusuyum” biçiminde rivayet edilen hadislerin Muhammed’in varlığının önceliği telakkisine dayandığını ifade etmektedir. Hatta Şîîler, bu üstün varlık düşüncesini biraz daha ileriye götürerek Ehl-i Beyt etrafında bir mitoloji oluşturdular. Bu mitolojiye göre Allah, Âdem’i yarattığında Muhammed, Ali, Fâtıma ve bunların oğulları Hasan ile Hüseyin’i nuranî cevherler halinde Âdem’in beline koydu.” Meleklerin Âdem’e secde etmesinin sebebi bu ilahî nurdu. Daha sonra Allah, Âdem’e başını kaldırıp yukarı bakmasını söyledi. Âdem, Muhammed’in ve Ehl-i Beyt’in diğer fertlerinin nurani cisimlerinin, tıpkı insanın yüzünün temiz bir aynadaki aksi gibi arşa aksettiğini gördü. Goldziher, bu şahsiyetlerin göğe aksetmesi düşüncesinin temellerini sadece İran’ın eski dinlerinde aramamak, Yahudilerin “İsrailoğullarının ilk atası Yakub’un arşa aksetmesi” düşüncesiyle de ilişkilendirilmesi gerektiğini söylemektedir. Üstün insan olan Peygamber’in nuraniyeti meselesini, Hz. Muhammed’i öven şairlerden Kumeyt’in şiirleriyle ilişkilendiren Goldziher, Şîî çevrelerde bu düşüncenin İmamları da kapsayacak biçimde genişletildiğini söylemektedir. Âdem’in toprağı yoğurulurken, Cebrail tarafından yeryüzünden, Hz. Muhammed’in kabrinin olduğu yerden alınan beyaz bir toprak, cennet ırmaklarıyla yoğrularak Muhammed’in bedeni oluşturulmuştur. İnci gibi parlayan bu toprağa Allah nazar etmiştir. Allah korkusundan terleyen bu inciden 124 damla dökülmüş ve bunlardan da peygamberler meydana gelmiştir. Nûr-ı Muhammedî düşüncesinin oluşumuna sebep olan nur bu nurdur. Âdem’den önce yaratılan bu nur, önce Âdem’in alnında parlamış, sonra diğer peygamberler vasıtasıyla Muhammed’e kadar gelmiştir. Sünnî düşünce Hazret-i Peygamber’le bu nurun tamamlandığını söylerken Şîîler imamlar vasıtasıyla devam ettiğine inanmaktadır. Bu düşünce bütün peygamberlerin aynı asıldan geldiğini, muhtelif zamanlarda farklı simalar olarak ortaya çıkan peygamberlerin Allah’ın mesajını insanlara ulaştıran elçiler olduğunu ifade etmektedir. Hepsinin özü aynı, fakat görünüşleri farklıdır. Ignaz Goldziher, bu son düşüncenin de Hristiyan gnostisizmindeki “Tek gerçek peygamber, her dönem Allah tarafından yaratılıp Kutsal Ruh ile donatılan, dünya var olduğundan beri isimlerini ve görüntülerini değiştire değiştire dünyanın bütün safahatını yaşamak suretiyle, kendisi için belirlenen sürenin sonunda, üzerine aldığı görev nedeniyle ilahî rahmetle kutsanmış olarak ebedî dinginliğe ulaşan insanın kendisidir” anlayışına dayandığını iddia etmektedir. Bkz. Ignaz Goldziher, “Hadis’te Yeni-Eflatuncu ve Gnostik Unsurlar”, Ömer Özsoy (çev.), *A.Ü.İ.F.D.*, cilt: 36, Ankara 1997.

Allah'ın halîfesi olduğunu ya da değişik bir ifade ile akl-ı evvelin âlemde Âdem olduğunu, insan aklının da küçük âlem (insan)de Âdem olduğunu bir başka ifadeyle söylenecek olursa akl-ı evvelin âlemde Allah'ın kalemi, insan aklınınsa küçük âlem (insan)de Allah'ın kalemi olduğunu ifade etmektedirler. Bu anlayışa göre Peygamber, akl-ı evvelin suretidir. Bu yüzden “Allah, Âdem'i kendi suretinde yarattı”¹⁶⁸⁸ denmektedir. Akl-ı evvel, mevcudatın ilkidir, Âdem ise mahlukatın ilkidir. Topraktan yaratılan Âdem, insanların ilkidir. Bu Âdem, diğer Âdem'in suretinde yaratılmıştır.¹⁶⁸⁹

Kendinden önceki filozof ve mutasavvıfların az çok üzerinde durduğu hakikat-i Muhammediyye düşüncesini sistemli hale getiren İbn Arabî (1165-1240), *Fütûhât-ı Mekkiye*'sinde vücudun bir tek olduğunu, onun varlığından başka bir şeyin mevcut olmadığını, evvel ve âhir vücudun Hakk'a mahsus olduğunu bildirmektedir. Ona göre evvelde var olan vücut şimdi de vardır, yok olan şeyse hiçbir zaman var olamaz, yokluk kendisinden hiçbir şeyin meydana gelmediği bir karanlıktır. Vücut sonsuz olduğundan yokluk diye bir şey de mevcut değildir. Mevcudat ise ilahî vücudun tenezzül ve tecellîlerinden ibarettir. Vücudun birinci mertebesi, künhüne hiçbir varlığın ulaşamayacağı Mutlak Gayb ya da Ahadiyyet mertebesidir. Taayyün-i evvel adını verdiği ikinci merite için İbn Arabî şunları söylemektedir:

Bu mertebede Cenâb-ı Hakk kendisindeki esmâ ve sıfatları toplu olarak bilir. Bu mertebede bütün esmâ ve sıfatlar tezahür eder. Bütün esmâ ve sıfatlar burada toplu olduğu için “Allah” denir. Bu mertebeye Tecellî-i Evvel de derler. Çünkü Ahadiyyette gizli olan burada aşikâr olur. Cenab-ı Hakk buyurdu: “Ben gizli bir hazine idim bilinmekliğimi istedim. Zâtımdan Zâtına tecellî ettiğim vakit Habibim, Muhammedim meydana geldi ve ona olan aşkımdan bu kâinatı halk ettim.”¹⁶⁹⁰ Bu mertebenin zâhiri (dışı) ve bâtını (içi) vardır. Zâhirine nübüvvet-i mutlaka, batınına velâyet-i mutlaka derler. Hazret-i Fahr-i Kâinat buyurdu: “Küntü nebiyyen ve âdemi beyne'l-mai ve't-tîn” (Âdem'in çamuru halk olunmadan ben nebî idim).¹⁶⁹¹ Bütün nebî ve velîler onun rûh-ı mübarekinden halk olundular. Nübüvvet ve velâyet ışığını ondan aldılar. Bu mertebeye Hakikat-i Muhammediye ismi de verilmiştir.¹⁶⁹²

¹⁶⁸⁸ Buharî, İsti'zân 1; Müslim, Birr, 155, Cennet, 28; Ahmed b. Hanbel, II/244-251; Kuleynî, *a.g.e.*, C. IV, s. 342.

¹⁶⁸⁹ Nesefî, *a.g.e.*, s. 248-249.

¹⁶⁹⁰ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2016; Meclisî, *a.g.e.*, C. LXXXIV, s. 199.

¹⁶⁹¹ Tirmizî, Menâkıb 1; Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2007, 2017; Meclisî, *a.g.e.*, C. XVI, s. 402/C.18, s. 278;

Celaleddin Suyûtî, C. 2, s. 296

¹⁶⁹² İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, C. 1, s. 571.

İbn Arabî, filozofların “birden ancak bir çıkar” sözünün ahadiyyet mertebesi için geçerli olduğunu, birinci taayyün olan vahdet mertebesinde ise vahdetten kesretin çıktığını belirtmektedir. İbn Arabî, Allah’ın, varlıkları iki şekilde yaratıp meydana getirdiğini söylemektedir. Buna göre vasıtaıyla yaratılanlar ve vasıtasız yaratılanlar vardır. Vasıtasız olarak, doğrudan doğruya Hakk’ın “kün” (ol) emriyle meydana gelen ilk varlık, yani halîfe, kendisinden sonraki bütün mevcudatın sebebi ve kaynağı olmuştur. Bu konuyu araştıranlar (tahkik ehli) “kün” (ol) emriyle zuhûra gelen ilk varlığa “halîfe, ilk madde, arş, küllî rûh” gibi isimler vermişlerdir. İlk madde, bütün âlemi kuşattığı için arş* ismi verilmektedir. Buna göre vahdet (birlik) mertebesi, ahadiyyet mertebesinin istivâ ettiği bir arştır ve o da hakikat-i Muhammediyye’den ibarettir.¹⁶⁹³ Bu terim yerine bazen nûr-ı Muhammedî, âlem-i vahdet, insanî hakikat, ilk akıl da denmektedir.

“Ben gizli bir hazîne idim, tanınmayı istedim, sevdim ve kâinatı yarattım”¹⁶⁹⁴ hadîs-i şerifine göre Allah’ı bilip tanımak için kâinata bakmak ve onu inceleyip anlamaya çalışmak gerekmektedir. Allah’ın zât, sıfat ve fiillerinin kâmil manada tecellî ettiği varlık insân-ı kâmil ve insan-ı kâmil de âlemin hûlasası olduğuna göre insanı anlamak da âlemi anlamak gibidir. Tasavvufî muhitlerde sıkça kullanılan “Nefsini bilen Rabbini bilir”¹⁶⁹⁵ sözüne göre insanı tanımak âlemi tanımaktır, âlemi tanımak da Hakk’ı tanımaktır.

İnsan-ı kâmil konusunda bahsedildiği üzere genel anlamda Allah’ın yeryüzünde halîfe olarak yarattığı insan kâmil insandır. Ancak özel manada ele alındığında insan-ı kâmil ile kast edilenin Hazret-i Muhammed’in manevî şahsiyeti olduğu anlaşılır. “Âdem balçıkla su arasında iken ben peygamberdim”¹⁶⁹⁶, “Allah’ın ilk yarattığı şey nûrdur”¹⁶⁹⁷ benzeri hadîs-i şeriflerde kast edilen Hazret-i Peygamber’in manevî şahsiyetidir. “Allah vardı ve onunla birlikte hiçbir şey yoktu”¹⁶⁹⁸ daha sonra Allah, Hazret-i Peygamber’in nûrunu yaratmış ve ondan da bütün mevcudatı yaratmıştır. Hadîs-i şerifte “Sen olmasaydın,

* Arş kelimesi sözlükte, “taht, evin çatısı, kıymet, makam, bir şeyin kuvvetli tarafı, yükseklik bina” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. İslâmî terim olarak gerçek mahiyetini, ölçü ve sınırını insan aklının kavrayamayacağı, gerçek içeriğini sadece Yüce Allah’ın bildiği, bütün âlem denilen yeri, gökleri, cenneti, cehennemi, sidreyi, kürsüyü kaplayan ilahî taht ve hükümlanlık demektir. Bkz. Karagöz ve Diğerleri, *a.g.e.*, s. 31.

¹⁶⁹³ Konuk, *Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi*, s. 191.

¹⁶⁹⁴ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2016; Meclisî, *a.g.e.*, C. LXXXIV, s. 199.

¹⁶⁹⁵ Meclisî, *a.g.e.*, C. II, s. 32.

¹⁶⁹⁶ Tirmizî, Menâkıb 1; Ahmed b. Hanbel, IV/ 66, V/379.

¹⁶⁹⁷ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 827.

¹⁶⁹⁸ Buhârî, Megâzî 67, Tevhid 22; Aclûnî, *a.g.e.*, 2/171; Aliyyü’l-Kari, s. 336; İbn Hacer, Feth 6/289.

felekleri yaratmazdım”¹⁶⁹⁹ buyrulurken âyetle âlemlere rahmet olarak¹⁷⁰⁰ gönderildiği bildirilmektedir.

Mutasavvıfların insân-ı kâmil olarak da niteledikleri hakikat-i Muhammediyye, varlık açısından Hakk ile âlem arasında bir vasıta konumundadır. Bir yönüyle Hakk’a, diğer yönüyle âleme bakmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de geçen şu âyetler mutasavvıflar tarafından bu konuyla ilişkilendirilmektedir:¹⁷⁰¹

O, birinin suyu lezzetli ve tatlı, diğerininki tuzlu ve acı olan iki denizi salıverip aralarına da görünmez bir perde ve karışmalarını önleyici bir engel koyandır.¹⁷⁰²

İki denizi salıvermiştir; birbirine kavuşuyorlar. (Fakat) aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmıyorlar.¹⁷⁰³

Kur’ân-ı Kerîm’e göre “Allah, göklerin ve yerin nûrudur.”¹⁷⁰⁴ Allah’ın, mevcudatı yaratma amacı, bilinmeyi murat etmesidir. İnsanların Hakk’ı bilmesi, ancak ilahî isim ve sıfatlarla mümkün olmaktadır. İsim ve sıfatların bilinmesi için onların zuhûruna ihtiyaç vardır. Her varlıkta bir ismin veya sıfatın tecellîsi söz konusudur. Ancak insanda bütün isimler ve sıfatlar tecellî etmektedir. Bu yüzden bütün isimlere mazhar olan insan, her bir ismin mazharı olan mevcudatın bir özü ve özeti gibidir, yani âlem-i sağırdır. Muhammedî hakikat, Hakk’ın kelâmıdır. Kelâm, konuşanın sıfatıdır. Sıfatlar da kadîm olduğu için Hakk’ın kelâmı ezelîdir. Abdülkerim Cîlî’ye göre Hakk’ın kelâmı olan Kur’ân-ı Kerîm, sözlü kelâmdır. Hakikat-i Muhammediyye ise kevnî kelâmdır. Muhammedî hakikat, âlemin yaratılış gayesi, ilk maddesidir. Bu açıdan bakıldığında Kur’ân-ı Kerîm ile hakikat-i Muhammediyye Allah’ın kelâmıdır. Allah’tan başka hiçbir şey yokken ilk yaratılan Muhammedî hakikat bir nûrdur.¹⁷⁰⁵ Bu yüzden “Allah’ın ilk yarattığı şey benim nûrumdur”¹⁷⁰⁶ veya başka bir rivâyette “Allah’ın ilk yarattığı şey benim rûhumdur”¹⁷⁰⁷ biçimindeki hadîs-i şeriflerde kast edilen hakikat-i Muhammediyyedir. Burada kast edilen Hazret-i Peygamber’in beşerî yönü değildir. Yaratılmışların gayesi, sebebi ve menşei olan

¹⁶⁹⁹ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2123.

¹⁷⁰⁰ (Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. (Enbiyâ suresi, 107)

¹⁷⁰¹ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 109.

¹⁷⁰² Furkan suresi, 53.

¹⁷⁰³ Rahmân suresi, 19, 20.

¹⁷⁰⁴ Nûr suresi, 35.,

¹⁷⁰⁵ Abdülkadir el-Cîlî, *el-İnsânü’l-Kâmil 1*, Abdülkadir Akçiçek (çev.), <http://www.İslâmvetasavvuf.org> [16.10.2015; 02:46]

¹⁷⁰⁶ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 827.

¹⁷⁰⁷ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 723, 823, 824, 827. Keşfü’l-Hafâ’da bu hadîsler, “Allah’ın ilk yarattığı şey benim nûrumdur, Allah’ın ilk yarattığı şey benim rûhumdur, Allah’ın ilk yarattığı şey akıldır, Allah’ın ilk yarattığı şey kalemdir” biçiminde rivayet edilmektedir.

kevnî varlıktır. Bu yönüyle hakikat-i Muhammediyye, zaman ve mekandan öncedir. Varlık mertebeleri yönünden Hakk'ın ilk zuhûrudur. Mutasavvıfların, Hakk'ın kendi isim ve sıfatlarını gördüğü ayna olarak vasıflandırdıkları, Yaratıcının bütün isim ve sıfatlarının mazharı olan varlıktır. Mutasavvıflar, “Beni gören, Hakk'ı görmüştür,”¹⁷⁰⁸ “Sen olmasaydın, sen olmasaydın kâinatı, felekleri yaratmazdım”¹⁷⁰⁹ hadîs-i şeriflerinin, varlığın bu mertebesine işaret ettiğine inanmaktadırlar. Aslında burada kast edilen genel anlamda insandır. Hz. Âdem ise, Rahman'ın kendi suretinde yarattığı insanın ilk beşerî örneğidir. Beşerî anlamda en yetkin varlık Hz. Muhammed'dir. Dolayısıyla hakikat-i Muhammediyye ya da nûr-ı Muhammedî olarak nitelendirilmeye en münasip varlık Hz. Muhammed'dir.

Vahdet-i vücûd düşüncesine sahip olan Fethü'l-Maârif, varlık âleminde “Lâ ilahe illallah”tan başka bir şeyin mevcut olmadığına inanmaktadır. Bizim varlık olarak gördüklerimiz, Hakk'ın isim ve sıfatlarının tecellisinden başka bir şey değildir. “Lâ ilahe illallah” da Hakk'ın kelâmıdır. Mevsuf, vâsıfın kadîm kelâmıdır. Kadîm kelâm, Hakk'ın “kün” emridir. Hakk Teâlâ kün (ol) deyince, temiz bir cevher olan mâ-i Muhammed zuhûra gelmiştir. Buna Yâ Sîn, Yâ insan, yâ Muhammed diye hitap edilmiştir. Hazret-i Peygamber bu sebeple “Allah, her şeyden önce Âdem suretinde ve Rahman suretinde, benim nûrumu yarattı”¹⁷¹⁰ buyurmuştur. İnsanın hakîkatî, Rabbin “kün” emri olan kadîm kelâmıdır. Kün kelimesi, Rûh'un ismidir. Allah kelâmının aslı da bu “kün” emridir. Rûh olmayınca hiçbir şey olmaz. “Muhakkak Allah ilmiyle her şeyi kuşatmıştır”¹⁷¹¹ âyetinde kast edilen ihata, Allah'ın bütün mevcudatı “kün” emriyle ihtasıdır.¹⁷¹²

“Gizli bir hazine idim, bilinmek istedim (sevdim), mahlukatı yarattım”¹⁷¹³ hadisini nakleden Fethü'l-Maârif, bütün mevcudatın aşk üzere yaratıldığını ifade etmektedir. İster gerçek manada, isterse mecazî manada düşünölsün, Hakk'tan başka bir şey olmadığına göre âşık-maşuk, zâhir-bâtın cümlesi birdir. Bu aşkın adı Yâ Sîn'dir.¹⁷¹⁴ Allah, bütün mevcudatı insan için yaratmıştır. Çünkü “Âlemi sizin için ve sizi kendim için yarattım”¹⁷¹⁵ buyurmaktadır.

¹⁷⁰⁸ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No 2482.

¹⁷⁰⁹ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2123; Hâkim, C. 2, s. 615.

¹⁷¹⁰ Hadîs-i şerif.

¹⁷¹¹ Talâk suresi, 12.

¹⁷¹² Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 59a-59b.

¹⁷¹³ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2016; Meclisî, *a.g.e.*, C. LXXXIV, s. 199.

¹⁷¹⁴ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 54a.

¹⁷¹⁵ Hadîs-i kutsî.

Kur’ân-ı Kerîm’de “Allah, göklerin ve yerin nûrudur”¹⁷¹⁶ buyuruluyor. Fethü’l-Maârif’e göre nûrun hakîkati bir tektir. Bu yüzden Allah, kendi zâtına nûr dediği gibi kelâmına da nûr demektedir. Buna göre bütün mevcudatın hakîkati ve mahiyeti bir tek nûrdur. Bir olan, çok olmaz. Parçalanma, bölünme söz konusu değildir. Muhammed, o nûrdandır. Muhammed olmasa hiçbir şey olmaz. O, tek bir nûrdur, birden fazlaya bölünmesi mümkün değildir. Mademki Allah’tan başka bir şey yoktur, öyleyse insanı Hakk’tan ayırmak mümkün olabilir mi? Bütün mevcudat böyledir. Bu sebeple Allah, “Onlar dünyâ hayatının ancak dış yönünü bilirler. Âhîret konusunda ise tamamen gaflettedirler”¹⁷¹⁷ buyurmaktadır. Fethü’l-Maârif, Hz. Muhammed’i ve diğer peygamberleri Hakk’tan ayrı düşünmenin insanı küfre götüreceğine inanmaktadır.¹⁷¹⁸

Kutsî hadîslerde Allah’ın, “Sen olmasaydın, sen olmasaydın, felekleri yaratmazdım,”¹⁷¹⁹ “On sekiz bin âlemi senin yüzün suyuna yarattım” buyurduğu rivâyet ediliyor. Buna göre Hz. Peygamber, yaratılmışların efendisi, mevcudatın en mükemmeli ve Allah kelâmının muhatabıdır. Elif Lâm Mîm’den Kâf ve Nûn’a kadar mukattaat harfleri bulunan 29 surede hitap Hazret-i Peygamber’edir. Kûn (ol) denilince olan da odur. “Yâ-sîn. (Ey Muhammed), Hikmet dolu Kur’ân’a and olsun. Muhakkak ki sen dosdoğru bir yol üzere (peygamber) gönderilenlerdensin”¹⁷²⁰ âyetinde hitap “ey insân, ey Muhammed” demektir. Burada Allah, sen Kur’ân-ı Kerîm’sin, hakîmsin, sırat-ı müstakim üzere gönderilen peygamberlerin toplamısın demek istenmektedir. Yine Kur’ân-ı Kerîm’de “Tâ Hâ, (Ey Muhammed) Biz Kur’ân’ı sana sıkıntı çekesin diye indirmedik”¹⁷²¹ buyurulmaktadır. Hz. Resulullah, Hakk’ı öğrenmek isteyenlere vaaz ve nasihat için gönderilmiştir. Bu yüzden Hakk’ın aynı, zâtının mazharıdır, Hakk’tır.

Fethü’l Maârif’e göre, Muhammed ismi kelime-i ilahî ve kelâm-ı kadîm olan Allah’ın zatî ismidir. Muhammed, Âdem ve Hâtem’dir. Allah’ın zâtı, onun yüzünde tecellî etmektedir. Ahad ile vâhid bir tek şeydir. Zaten böyle olmasa tevhid söz konusu olmaz.¹⁷²² Fethü’l-Maârif, Hazret-i Peygamber’in ümmîliğini de şu şekilde açıklamaktadır:

¹⁷¹⁶ Nûr suresi, 35.

¹⁷¹⁷ Rûm suresi, 7.

¹⁷¹⁸ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 159a-159b.

¹⁷¹⁹ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2123.

¹⁷²⁰ Yâsîn suresi, 1-4.

¹⁷²¹ Tâ-Hâ suresi, 1-2.

¹⁷²² Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 95a.

Resulullah bile “ümm” diye meşhur olmuştur; ana demektir. Ana diye asıla derler, asıl diye anaya derler. Bütün eşyanın aslıdır ve bütün eşya onun muhabbetine gelmiştir. Bütün eşyanın anasıdır ve bütün rûhların babasıdır. Bu sebeple Peygamber “Ben, rûhların babası ve eşyanın anasıyım” buyurmaktadır.¹⁷²³

Kün kelimesinin Hazret-i Ahadiyyetin yüce zâtı Yâ Sîn ve yüce sıfatı bâ’nın altındaki nokta olduğunu belirten Fethü’l-Maârif, bütün kâinatı ihata edenin bu sır olduğunu, bu sırrın da Âdem ile Havvâ’nın yüzünde ezelî ve ebedî olarak görüldüğünü ifade etmektedir. Bütün zuhûr edenlerin kaynağı, madeni ve mevcudatın rûhu olan kâf ve nûn, Bârî’nin emridir.¹⁷²⁴ Bu sebeple bütün eşyanın sırrı ve hakîkati olan bu kadîm kelime (kün), Âdem’in yüzünde apaçık Allah’ın kelâmı, Allah’ın kitabıdır.¹⁷²⁵

Sudur teorisini benimseyen Fethü’l-Maârif, varlıkları Hakk’ın tecellileri olarak düşünmektedir. Vahdet-i vücûd anlayışının da bir gereği olarak Allah’tan başka bir varlık olmadığına, masivanınsa Hakk’ın değişik biçimlerde tecellisi olduğuna inanmaktadır. Ona göre Hakk Teâlâ, Resulullah’ın cemâline böyle tecellî etmiştir. Hazret-i Resulullah da bütün varlık âleminde kendi nefsinden başka bir şey olmadığını bu şekilde müşâhede etmiştir. Hakk Teâlâ, varlık âlemini Hz. Peygamber’in muhabbetine yarattığı için Hz. Peygamber bütün mevcudatı kendi vücudunda, kendi cemâlinde müşâhede etmiştir. Çünkü Hazret-i Resulullah, “Allah’a ârif olana hiçbir şey gizli kalmaz”¹⁷²⁶ buyurmaktadır.¹⁷²⁷

Fethü’l-Maârif, bu durumu sembollerle ifade etmek istediğinde Peygamberin mübarek cemâlini ayın dolunay haline benzetmektedir. Peygamberin cemâli, Hakk’ın zâtının cemâlidir, Allah kelâmının sırrıdır, çünkü o ilahî kelimenin mazharıdır. Peygamberin sözlerinin Hakk’ın kelâmı olduğunu anlamayan, Allah kelâmının rumuzlarını da anlayamaz.¹⁷²⁸ “Elif Lâmi Râ. Bunlar, apaçık Kitâbın âyetleridir”¹⁷²⁹ âyeti, insanın yüzü ve sözü ile gerçek tefsirini bulur. İnsanların, cinlerin, kuşların, vahşî hayvanların, yani bütün canlıların aslının toprak ve mâ-i Muhammedî adı verilen hayat suyu olduğuna işaret eden Fethü’l-Maârif, hepsinin kâf ile nûn’dan meydana geldiğini belirterek Allah’ın, “Her

¹⁷²³ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 57a.

¹⁷²⁴ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 69b.

¹⁷²⁵ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 105b.

¹⁷²⁶ Hadîs-i şerif.

¹⁷²⁷ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 77b-78a.

¹⁷²⁸ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 93b.

¹⁷²⁹ Yûsuf suresi, 1.

canlıdan birer çift”¹⁷³⁰ buyurduğunu, çünkü “birer çift”in su ile toprak olduğunu söylemektedir.¹⁷³¹

“Ben ve Ali bir nûrdanız”¹⁷³² hadîsine istinaden Hazret-i Peygamber’le Hazret-i Ali’yi “bir tek nûr” sayan Fethü’l-Maârif, Peygamber’in “kendisini ilmin şehri, Ali’yi o şehrin kapısı” saydığını hatırlatmaktadır. Yine Hazret-i Ali, “Ben, bâ’nın altındaki noktayım” buyurmaktadır. Ona göre Hazret-i Ali’nin bu sırrını anlayan, Peygamber’in gelmiş ve gelecek bütün mevcudatın sebebi, menşei ve Allah’ın kadîm kün kelimesi olduğunu anlar.¹⁷³³ Gerçekler böyle iken göklerin ve yerin sırrını anlamamanın insafsızlık olacağını, göklerin ve yerin sırrının ezeli ve ebedî olan kadîm kün kelimesi olduğunu söyleyen Fethü’l-Maârif, gayr-ı mahluk olup bütün eşyayı kuşatan, kâinatın bütün zerrelere nüfuz eden bu sözün (kün), Hazret-i Resulullah’ın rûhu olduğuna işaret etmektedir. Âdem ile Havvâ, onun hakikatinden zuhûr etmiştir. Kâinat kitabını böyle okumayanların, emaneti yerine getirmemiş olacaklarını, Allah’ın cemâlini görmekten mahrum kalacaklarını söylemektedir. Hatta böyle kimseler ne kadar ilim sahibi olurlarsa olsunlar imansız olacaklarını bildirmektedir. Çünkü bunlar hakkında Hz. Resul, “Emaneti olmayanın imanı, ahdi olmayanın dini yoktur”¹⁷³⁴ buyurmuştur.¹⁷³⁵ Fethü’l-Maârif, Hakk’ın emri rûh olduğuna göre, kelâm kelimesinin bütün eşyada bulunduğunu ve onları hal dilince söylettiğini belirtiyor. Kur’ân-ı Kerîm’in, “Bizi, her şeyi konuşturan Allah konuşturdu”¹⁷³⁶ âyeti bütün eşyayı kuşatan “kün” kelimesine işarettir. Kelâm, söyleyenin aynıdır. Rûh, Rabbin emri olduğuna göre dem-i Ahadiyyet (Rahman’ın nefesi), kadîm kelâm ile Allah kelâmının marifetini yani Muhammed’i bildirmektedir.¹⁷³⁷

Özet olarak söyleyecek olursak Rahman’ın nefesi olarak tabir olunan “kün” emri, Allah’ın kadîm kelâmı olup yaratılmamıştır. Ezeli ve ebedî olup yaratılmamış olan Hakk’ın kendisidir. Fethü’l-Maârif’e göre mutasavvıfların ilk zuhûr, kelâmcıların ilk yaratma dedikleri “kün” Rabbin emridir, kadîm kelâmdır. “Sana rûh hakkında soruyorlar, de ki: Rûh, Rabbimin bileceği bir şeydir”¹⁷³⁸ âyetine göre ilk yaratılan Rûhtur, Hazret-i

¹⁷³⁰ Hûd suresi, 40; Mü’minûn suresi, 27.

¹⁷³¹ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 106b.

¹⁷³² Saduk, Tevhid, s. 157.

¹⁷³³ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 60a.

¹⁷³⁴ Hadîs-i şerif.

¹⁷³⁵ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 1118b-119a.

¹⁷³⁶ Fussilet suresi, 21.

¹⁷³⁷ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 68b.

¹⁷³⁸ İsrâ suresi, 85.

Muhammed'in hakikatidir. Zaten “Yâ Sîn ve'l-Kur'ânî'l-hakîm”¹⁷³⁹ (Yâ Sîn, Hikmet dolu Kur'ân'a andolsun) âyetlerinde üzerine yemin edilen Kitap, Allah'ın kelâmı, yani kadîm kelâmdır. Hazret-i Peygamber, Allah'ın kitabı için “Yaratılmıştır diyen kâfir olur” buyurmaktadır. Âyet ve hadislerin böyle anlaşılması gerektiğine göre Hakk ile Âdem birbirinden ayrı düşünülemez. Çünkü bütün isimler Zât'ın ismiyle kâimdir.¹⁷⁴⁰

Sudûr teorisini kabul edenlerin, Hakk'ın zuhûr ve tecellîsi adını verdikleri, kelâmcıların yoktan yaratma dedikleri varlık alanına çıkma, Kur'ân-ı Kerîm'e göre Allah'ın “kûn” (ol) emriyle başlamıştır. Buna göre kûn emri, Hakk'ın kadîm kelâmıdır. İlk yaratılan Muhammed'in nûru olduğuna göre kûn emrinin muhatabı Hazret-i Muhammed'dir. Kur'ân-ı Kerîm'deki “Ey İnsân!”¹⁷⁴¹ hitabı da Hz. Peygamber'dir. Hemen ardından “Hikmet dolu Kur'ân'a andolsun”¹⁷⁴² âyeti gelmektedir. Fethü'l-Maârif göre insanın yüzünde bulunan hatlar, insanın üzerine yazılmış Allah kelâmıdır; Allah kelâmı da mahluk olmadığına göre insan da mahluk değildir.

3.4.21. Hakk-Bâtıl

Hakk kelimesi için Râgıp el-İsfahanî, “Bir nesneyi hikmetin gerektirdiği şekilde var edene ve hikmetin gerektirdiği şekilde var edilmiş olana” hak dendiğini ifade ediyor. Bir şeyle ilgili, onun kendi özünde bulunduğu durumla mutabık, uygun olan inanca ya da “gerektiği şekilde ve gerektiği zamanda gerektiği kadar yapılan işe ve söylenen söze” hak denmektedir.¹⁷⁴³ İslâmî kaynaklarda genellikle “hakk” kelimesine karşıt olarak birlikte zikredilen “bâtıl” ise “araştırıldığında ya da incelendiğinde hiçbir sübutunun olmadığı ortaya çıkan şey”¹⁷⁴⁴ olarak kullanılmaktadır. Genel anlamda “ilgisi, dünyevî ya da uhrevî fayda getirecek şeylerden başka tarafa çevrilmiş olan” anlamındadır.

Vahdetnâme'de her şeyin yaratıcısı anlamında “Hakk” kelimesi kullanılırken, “gerçek, doğru, hakikat” anlamında da hakk'tan söz edilmektedir. Buna göre kâmil bir mürşidi hakk bilmek, on iki imamı öğrenmek ve onların yolunu tutmak hakk yolda gitmek anlamına gelmektedir. Kamil mürşit hakk olduğu için ona ikrar verip yolundan gitmek

¹⁷³⁹ Yâsîn suresi, 1-2.

¹⁷⁴⁰ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 157b.

¹⁷⁴¹ Yâsîn suresi, 1.

¹⁷⁴² Yâsîn suresi, 2.

¹⁷⁴³ İsfahanî, a.g.e., s. 417.

¹⁷⁴⁴ İsfahanî, a.g.e., s. 208.

Hakk'ın yoludur, hakk yoldur. Zaten Allah, yalancıların yolu olan bâtıl'dan uzaklaşıp hakk yolu tutmanın mürşitle olacağına işaret etmektedir. “De ki: Hakk geldi, bâtıl yok oldu. Şüphesiz bâtıl, yok olmaya mahkumdur”¹⁷⁴⁵ âyetine göre Allah'ın muradı hakk ile bâtılın birbirinden ayrılmasıdır.

Nesîmî de bir tuyuğunda Hakk ve bâtıl konusunu şöyle dile getirmektedir:

Hak  ay an oldu geli  Hakkı g r  
Hakkı b tıldan se in farkı g r  
Bedrimi  y z ndeki  ak k  g r  
  leme s gmaz ene'l-hak k  g r  ¹⁷⁴⁶ (Nes m )

3.4.22. Hamd

Allah'ı  vmek anlamındaki Hamd kelimesi *M fredat*'ta, “Y ce Allah'ı faziletle, kem lle veya y ksek dereceyle sen  etmek,  vmek ya da methetmek”¹⁷⁴⁷ bi iminde a ıklanmaktadır. Yine *M fredat*'ta Hamd kelimesinin, medh ( vme) ve  k r kelimelerinden daha genel bir ifade i erdi ine i aret edilmektedir.  k r ise verilen bir nimete kar ı kullanılır. Bu anlamda her  k r, bir hamddir, fakat her hamd bir  k r de ildir. Kur' n-ı Ker m'de “  phesiz O,  v lmeye l yıktır,  anı y cedir”¹⁷⁴⁸ buyurulmaktadır.  v lecek, methedilecek hasletleri, vasıfları,  detleri ve alışkanlıkları  ok olan kimseye “muhammed” denmektedir. “Muhammed, Allah'ın res l d r”¹⁷⁴⁹ âyetindeki Muhammed kelimesi, Hz. Peygamber'in ismi olması yanında  v lecek hasletlere sahip olan manasını da ihtiva etmektedir.

Feh 'l-Ma rif, *Vahdetn me*'de, nefesin insana hamd etmek i in verildi ini belirerek   yle s ylemektedir: İnsan nefes alıp verdik e Allah'a hamd eder. Allah'ın kad m kel m  bu  ekilde ortaya  ıkmaktadır.

¹⁷⁴⁵ İsr  suresi, 81.

¹⁷⁴⁶ Ayan, *Nes m  Divanı*, s. 133.

¹⁷⁴⁷ İsfahan , *a.g.e.*, s. 434-435.

¹⁷⁴⁸ H d suresi, 73.

¹⁷⁴⁹ Fetih suresi, 29.

3.4.23. İlm-i Hurûf

Dillerin en küçük birimlerini sesler oluşturmaktadır. Bu sesler yazıya aktarılacak istendiğinde harf adı verilen işaretlerden yararlanılır. *Türkçe Sözlük*, harf'i, "dildeki bir sesi gösteren ve alfabeyi oluşturan işaretlerden her biri"¹⁷⁵⁰ biçiminde tanımlamaktadır. Harfi, biraz daha ayrıntılı bir biçimiyle "Bir dilin alfabesini oluşturan ve tek başına veya başka öğelerle birlikte o dildeki sesleri yazıda göstermek üzere kullanılan işaretlerden her biri, sesin yazıdaki işaret karşılığı"¹⁷⁵¹ biçiminde tanımlamak da mümkündür. Bugün yeryüzünde değişik işaret sistemlerini kullanan diller vardır. Biz konumuz gereği Arap alfabesini esas alan yazı sistemi üzerinde duracağız.

Aristo'dan beri insanı "düşünen varlık" olarak tanımlama temayülü vardır. Düşünen varlık, aynı zamanda "konuşan varlıktır", yani hayvan-ı nâtıktır. İnsan, düşüncelerini dili vasıtasıyla aktarır. İnsanlar arası ilişkiler geliştikçe sözün yetersiz kaldığı yerde yazıya da başvurulmaktadır. Yazı, resim-yazıdan çivi yazısına, oradan harfe doğru bir gelişim göstermiştir. Bugünkü yazının, Sâmi dillerinin batı kolundan olan Kenanîler tarafından MÖ 1700'lerde geliştirildiği ve Kenanîlerin her ses için bir şekil oluşturduğu ve bu anlayışın göçler vasıtasıyla dünyanın değişik bölgelerine yayıldığı tahmin edilmektedir. Bu mantıkla oluşturulan sistemlerden birisi Fenike alfabesidir. Pek çok dil de bu alfabeden gelişmiştir. Çok eski yazı sistemleri arasında yer alan Mısır hiyerogliflerinin de bu alfabeler üzerindeki etkisinin büyük olduğu sanılmaktadır.¹⁷⁵² Aynı yazı sistemini kullanan farklı milletler, kendi dil yapılarına göre bazı ekleme ve çıkarmalarla kendi alfabelerini oluşturmuşlardır. Somut varlıklardan hareketle oluşturulan şekillerin, zamanla dildeki seslerin karşılıkları olan işaretlere dönüşmesiyle harfler ortaya çıkmıştır. Fenike, Aramî, Yunan ve Arap alfabelerindeki harflerin şekil ve isim benzerlikleri, aynı kaynaktan beslendikleri gerçeğini ortaya koymaktadır. Arap alfabesindeki harflerin isimleriyle eski Sâmi alfabesindeki harflerin isimleri arasındaki benzerlik, yine Arap harfleriyle Latin alfabesindeki harflerin isimleri arasındaki benzerlik, söz konusu dillerdeki harflerin aynı sisteme dayandığını göstermektedir.¹⁷⁵³

¹⁷⁵⁰ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, s. 849.

¹⁷⁵¹ Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları, 2003, s. 114.

¹⁷⁵² MÖ 4000 yıllarından itibaren yazılmış Mısır hiyeroglifleri günümüze kadar gelmiştir. Bkz. Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: TDK, 1998., s. 135.

¹⁷⁵³ Alfabeler arasındaki benzerliği şu şekilde gösterebiliriz. Fenike alfabesi: alf, bet, gimel, delt... İbranice ve Aramicede: alef, bet, gimel, dalet... Yunancada: alpha, beta, gamma, delta... Arapçada: elif, be, cim, dal... Bkz. İsmail Durmuş, "Harf", *DİA*, 1997, C. 16, s. 158-163.

Arap Yarımadası'nın güney kesimlerinde MÖ 8. yüzyıl ile MS 6. yüzyıllar arasında Güney Arapçasının kullanıldığına dair belgeler bulunmaktadır.¹⁷⁵⁴ Araplar da bugün kullandıkları bitişken yazı sistemini Nebatîler vasıtasıyla Fenikelilerden almışlardır.¹⁷⁵⁵ Bitişik yazılan Nebatî yazısını kullanan Araplar, yirmi iki harften oluşan bu yazı sistemine kendi dillerinde bulunan غ ظ ض ذ خ ث harflerini de ilave ederek yirmi sekiz harfli yeni bir yazı sistemi oluşturdular. Daha sonra lâm-elifi (ل) ilave ettiler. Başlangıçta alfabedeki harflerin sıralaması, Sâmi dillerine, bugün ebced sistemi olarak bilinen sisteme uygundu. Araplar bu sisteme altı harfi sonradan ilave etmişlerdir. Bugünkü Arap alfabesinde görülen harf sıralaması sonradan ortaya çıkmıştır. Harflerin eski tarz sıralaması, ebced sisteminde hala kullanılmaktadır.*

Gizli anlamlar içerdiğine inanılan ve tabiatın gizli sırlarını ortaya koymak için başvurulması gereken yollardan biri olarak kabul edilen ilm-i hurûf (harfler ilmi)un geçmişi Antik Çağlara kadar uzanmaktadır. Eski Mısır, Ortadoğu ve Hint uygarlıklarında izlerine rastlanan yöntem daha sonra Yahudi ve Hristiyanlar vasıtasıyla Grek medeniyetine geçmiş ve bunların etkisiyle İslâm medeniyetinde kendisini göstermiştir.

Kaynakların verdiği bilgilere göre sayılar ve harflerle ilgili ilk felsefi değerlendirmeler Pisagor (MÖ 580-500)'la başlamaktadır.¹⁷⁵⁶ Antik Çağ filozoflarından Pisagor, evrenin temelini sayı ve harflerin teşkil ettiğini, tabiatın ve diğer bütün gerçeklerin matematiksel bir yapıya sahip olduğunu, sayıların insanla Tanrı arasında ortak bir bağ kurduğunu söylüyordu. Ona göre, varlığın en küçük birimi sayı idi. Sayılarla sesler arasında oransal bir uyum bulunduğunu, evrenin de sayılar arasındaki bu bağdan oluştuğunu ve bilimin amacının evrendeki sayıların fonksiyonunu çözmek olduğunu belirtiyordu.¹⁷⁵⁷ Pisagorcunun bakış açısını sürdüren Plotinus (MS 205-270) da kozmosun sırlarını çözmek için sayılara ihtiyaç duyulduğundan bahsediyor ve sayıların nesnelerden daha önce var olduklarını söylüyordu. Sayıları göstermek üzere insanların simgesel işaretler (rakamlar) icat etmesi, sayıların önceliğine delil sayılabilir.¹⁷⁵⁸

¹⁷⁵⁴ Aksan, *a.g.e.*, s. 135.

¹⁷⁵⁵ İsmail Yakıt, *Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2003, s. 26.

* Ebced sistemine göre Arap harflerinin sıralanışı şöyledir: ا ب ج د ه و ز ح ط ي ك ل م ن س ع ف ص ق ر ش ت ث خ ذ ض ظ غ

¹⁷⁵⁶ Yakıt, *a.g.e.*, s. 31.

¹⁷⁵⁷ Bkz. Gener, , *Ezoterik-Batınî Doktrinler Tarihi*, 12. Basım, İstanbul: Yurt Kitap Yayın, 2007, s. 53; İbrahim Okur, *Sumer Matematiği ve Sayıların Gizemi*, Okursoy Kitapları, Bursa, 2008, s. 35-38.

¹⁷⁵⁸ Georges Ifrah, *Bir Gölgenin Peşinde Rakamların Evrensel Tarihi I*, çev. Kurtuluş Dinçer, Ankara: Tübitak Yayınları, 1995, s. 81.

Yahudiler, Tevrat'ta geçen bazı ifadeleri, harflere yükledikleri sayısal anlamlara dayandırarak izah ediyorlardı. Yahudilikte “gematria” ismi verilen harflere sayısal anlamlar yükleme çalışmaları MÖ III. yüzyıldan itibaren görülmektedir. Bu anlayış asıl gelişimini XVII. yüzyıldan başlayarak Kabalacı çevrelerde göstermiştir.¹⁷⁵⁹ Selanik, XIX. yüzyıldan itibaren Sabetay Sevi'nin* de etkisiyle Kabalacı çevrelerin merkezi haline gelmiştir. Hristiyanların ilk yıllardan itibaren Romalıların baskılarına maruz kalıp gizlenmeye çalışmaları, bazı bilgileri sembollerle şifreleme düşünce ve uygulamalarına yol açmıştır. Benzeri çalışmalar Bizanslılar tarafından da yapılmıştır.¹⁷⁶⁰

İslâm filozofları arasında da kâinatın sırlarını araştırıp izah etmeye çalışanlardan bazılarının harfler sembolizmine başvurdukları bilinmektedir. Bu düşünceye göre kâinatta mevcut olan her şey Allah'ın ilminde ezelden beri vardır. İlahî ilimdeki bu şeyler harf olarak düşünülmekte ya da ifade edilmektedir. Bu harfler, ilahî nefesle bir araya gelip maddî bir özellik kazandıktan sonra varlık âlemini oluşturmaktadırlar.

İlk dönemlerden itibaren İslâm kültürü içerisinde harfler ilminin kendisini gösterdiğine şahit olmaktayız. Bu ilmin gelişip yaygınlaşmasında mutasavvıfların rolü oldukça büyüktür. Sufilere göre varlığın temeli “kün” İlahî hitabına dayanmaktadır. Bunun aslı sözdür, yani Allah'ın kelâmıdır. Allah'ın kelâmı seslerle okunup harflerle yazıya geçirildiğine göre kelâmın esası da harflere dayanmaktadır. Bütün varlıkların birer ismi vardır; kelimeden ibaret olan bu isimler, harflerin sıralanmasıyla meydana gelmektedir. Öyleyse varlıklarla harfler arasında bir ilgiden söz etmek mümkündür. Mevcudatın dört unsurdan meydana gelmesi gibi varlıklara ait isimlerin harflerden meydana gelmesi dolayısıyla harfler de bütün varlıklarda mevcuttur. Yani Arap alfabesinde bulunan yirmi sekiz harf, uygun oranlarda bütün mevcudata dağılmış durumdadır. Bu sebele harflerle

¹⁷⁵⁹ Kabalizm: Yahudilikte *Tevrat* ve *Zebur*'un zahiri (dış) manası ile iktifa etmeyip Mukaddes Kitab'ın harflerinden gizli manalar çıkarmaya çalışan ve ona istediği manaları serbestçe verebilen Yahudi doktrindir. Bu doktrin Yahudilerin simya sihir ve varoluş anlayışını da ihtiva eder. Bkz. S. Hayri Bolay, *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*, 5. Basım, Ankara: Akçağ, 1990, s. 124.

* Sabetay Sevi (1626-1676) Yahudi din adamı. Görünenin ardında mutlaka başka gerçeklerin bulunacağı düşüncesinden hareket eden mistik Yahudi inancına sahipti. Kabalacılık olarak bilinen bu anlayış, kutsal metinlere matematiksel işlemler uygulayarak gizli gerçekleri ortaya çıkarma iddiası taşımaktadır. Yahudi anlayışına göre söylenmesi yasak olan Tanrı isimlerinden “Yehova”yı telaffuz ettiği için Hahambaşılık, Sabetay Sevi'nin öldürülmesine karar verdi, ancak bu karar uygulanamadı. Sonra Osmanlı Devleti'ne şikayet edildi. Mesih olduğunu iddia ettiği için yargılandı. Müslüman olduğunu söyleyerek kurtuldu. Dinden döndüğü için “dönme” denmeye başlandı. Takipçileri Sabetaycılar olarak bilinir. Bkz. İlgaç Zorlu, “Kavramı, Konusu ve Araştırılması Açısından Sabetaycılık”, *Toplumsal Tarih*, Ocak-Haziran 1994, S. 4, s. 24-26.

¹⁷⁶⁰ Mehmet Emin Bozhüyük, “Hurûf”, *DİA*, 1998, C. 18, s. 397-401.

kâinat arasında sırlı bir ilişkiden söz edilebilir. Harflerin şifreleri çözüldüğünde kâinattaki esrarı çözmek için bir kapı aralanabilir.¹⁷⁶¹

Harflerden ve sayılardan geçmişe ve geleceğe dönük anlamlar çıkarma esasına dayandırılan cifr ilmi,¹⁷⁶² Batınî karakterli Şîî gruplar tarafından İslâm kültürüne katılmıştır. Başlangıçta, Ehl-i Beyt imamlarının çözeceğine inanılan bu tür şifreler daha sonra sufiler tarafından da geleceğe dönük hadiselerin açıklanmasında kullanılmıştır. İbnü'l-Arabî'nin, varlığı açıklarken ileri sürdüğü tecellî ve zuhûr anlayışı, kâinatla harfler arasındaki sırlarla dolu ilişkiye işaret etmektedir. Buna göre âlem, İlahî isimlerle sıfatların mertebe mertebe zuhûr ve tecellisinden ibarettir. İlahî isimlere varlık kazandıran da harfler olduğuna göre, harfler evrenin şifreleri konumundadır. Pisagor'un ileri sürdüğü sayı kozmolojisinin de etkisiyle varlık ve evrenle ilgili görüşler harfler ve sayı bilimine dayandırılmak istenmektedir. Harflerle sayılar arasındaki ilişki, harfleri matematiğin bir kolu sayacak kadar ileri götürülmüştür. Hatta metafizik yorumlamalarla harflerin tasnifi, nûrânî harfler (ا ح ر س ص ط ع ق ك ل م ن ه ی), zulmanî harfler (ب ت د ذ ض غ) biçiminde yapılmak suretiyle harflerin olumlu ve olumsuz etkileri belirlenip onlardan yararlanma amaçlı vefkler hazırlanmıştır.¹⁷⁶³

İbn Arabî ise bir şiirinde “Biz söylenmemiş harflerdik” mısraıyla (a'yân-ı sâbite) diye adlandırılan Tanrı ilmindeki sabit hakikatlerimizi harfler olarak nitelemektedir. Varlık konusunu ele alırken İbn Arabî, harfler üzerinde özellikle ve ayrıntılı olarak duruyor. Ona göre bütün harflerin kendisinden çıktığı “elif” harfi, varlığı, birliği, tekliği temsil eder. Ebced hesabındaki sayısal karşılığının bir olması ve bütün harflerin kendisinden çıkması dolayısıyla “Zât”ı temsil etmektedir. “Be” harfinden itibaren diğer bütün harfler, elif'in değişik şekillerde görünümünden ibaret olup kesreti temsil etmektedirler. Bu yönüyle “bir” sayısına çok benzemektedir. Çünkü “bir” sayısı da vahdetin sembolüdür. Ondan çoğalan diğer rakamlar kesretin sembolüdür.¹⁷⁶⁴

¹⁷⁶¹ Ceylan, *a.g.e.*, s. 205.

¹⁷⁶² Ebced ve cifr arasındaki farkı İ. Yakıt şöyle ortaya koymaktadır: İstikbalde olacak işlerden haber verdiği söylenen ilmin adı biçiminde tanımlanan cifr'in bir ilim sayılıp sayılmayacağına ilişkin tartışmalar olmasına rağmen ebcedle cifr arasındaki en önemli fark; ebced vâki olanın, cifri ise vâki olması muhtemel olanın ilmidir. Bkz. Yakıt, *a.g.e.*, s. 58.

¹⁷⁶³ Durmuş, *DİA*, C. 16, s. 162-163.

¹⁷⁶⁴ Ekrem Demirli, “Normatif Geleneğe Karşı Sembolik Anlatım: İbnü'l-Arabî'de Harf Sembolizmi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 17, Yıl: 2008, s. 223-236.

Hurûf ilminin sırlarına vâkıf olduklarını iddia edenler, harfleri ve sayıları birer şifre olarak düşünmektedirler. Bu harfler ve sayılar bütün mevcudata yayılmıştır. Harflerin ve sayıların şifreleri çözülebilirse, kâinatın sırları da daha iyi anlaşılacaktır.

Hurûf-ı mukattaa konusunu ele almadan önce harflerle ilgisi dolayısıyla havass ilmi üzerinde durmakta yarar görüyoruz. *Kâmûs-ı Türkî*’de, “Gûyâ hurûfdan ve sâir şeylerden ahkam çıkarma marifeti”¹⁷⁶⁵ biçiminde açıklanan “hassa” kelimesinin çoğulu havas’tır.

Cavidannâme Şerhi (Dürr-i Yetîm)’nde Hazret-i Süleyman’ın yüzüğünde ism-i a’zâm yazılı olduğu için insanların ve cinlerin onun emrine itaat ettiklerini belirten Derviş Murtaza,¹⁷⁶⁶ bütün eşyanın harflerle ayakta durduğunu ve ism-i a’zâmın ve harflerin sırrını bilen bir kimsenin emrine bütün varlıkların itaat edeceğini söylemektedir.¹⁷⁶⁷

Tılsım konusunda ortaya konmuş bulunan simya ilminin, sonradan mutasavvıfların dilinde esrâr-ı hurûf adıyla kullanılmaya başlandığını söyleyen İbn Haldun (1332-1406), bu ilmin İslâm dünyasına aşırı mutasavvıflar (gulat-ı mutaavvıfa) vasıtasıyla girdiğini belirtmektedir. Bu mutasavvıfların iddiasına göre hissî idrak perdesi açılan insanlar, gayb âlemindeki bazı hakikatleri görürler ve kendilerinden de bazı harikulade şeyler zuhûr eder. Bu mutasavvıfların, unsurlar üzerinde bazı tasarrufları vardır. Varlıklar da İlahî isimlerin tecellîleridir.¹⁷⁶⁸

Tabiattaki bütün unsurlara sirâyet etmiş vaziyette bulunan harflerdeki sırlar, esmâ-i hüsnâ ve diğer İlahî kelimeler vasıtasıyla tasarrufta bulunur. Harflerdeki sırları, onların mizacına bağladıklarından tabiatın dört unsura ayrılması gibi harfleri de dört unsura taksim ederler. Unsurlar nâriye, hevâiye, mâiye ve tûrâbiye biçiminde dörde taksim edildiği için elif ateş, be hava, cim su ve dal toprak için kullanılır. Ebced harfleri bu şekilde unsurlara ayrılarak yedişer harfli dört unsur grubu ortaya çıkmaktadır.

Tabiat âlemindeki tasarrufların insan nefsine ve beşerî himmetlere bırakıldığı bilinmektedir. Buradan hareketle tasavvuf ehli de tılsımcılar da tabiat üzerinde tasarrufta bulunma iddiasındadırlar. Tılsımcıların tasarrufu, feleklerin ruhaniyetini aşağı indirme biçiminde gerçekleşir. Tasavvuf (esmâ) ehlinin tasarrufları mücahede ve keşif ile

¹⁷⁶⁵ Şemseddin Sâmî, *a.g.e.*, s. 590.

¹⁷⁶⁶ Derviş Murtaza, Şeyh Fazlullah’ın *Cavidannâme*’sini Osmanlı döneminde Dürr-i Yetîm ismiyle Türkçeye çevirip şerhini yapan şahıs olup hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Bkz. Derviş Murtaza, *a.g.e.*, s. 9.

¹⁷⁶⁷ Derviş Murtaza, *a.g.e.*, s. 350-351.

¹⁷⁶⁸ İbn Haldun, *Mukaddime II*, Süleyman Uludağ (hzl.), İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009, s. 909.

kendilerine ikram olunan kerametler biçimindedir; yoksa onların tasarrufta bulunma gibi bir iddia ve amaçları da yoktur.¹⁷⁶⁹

Âlem üzerinde tasarruf yetkisine sahip iki grup insandan söz edilebilir. Bunlardan birincisi peygamberlerdir. Bu yetki kendilerine Allah Teâlâ tarafından verilmiştir ve belirli şartlarda olağanüstü tasarruflarda bulunabilmektedirler. Peygamberler bu fitrat üzere yaratılmış kimselerdir. Diğer grup evliyâullah'tır. Velîler, sahip oldukları iman ve devam ettikleri esmâ dolayısıyla kendilerine ikram edilen kerametle karşılaşır. Velîler, kendilerinden böyle bir kerametın meydana geldiğini gördüklerinde ondan hızla uzaklaşırlar. Bu durumu kendileri için bir imtihan sayarlar.

İlm-i hurûfa yakınlık gösteren özellikle Hurûfî şairlerin şiirlerinde bu konular sıklıkla yer almaktadır:

Hağ ayân eyledi yüzünde bu gün
Otuz iki hurûfu bürhândır¹⁷⁷⁰ (Nesîmî)

Hurûf-ı ayn-ı elķâbın ne mâhiyyet durur çün kim
Şifât u zâtına gelmiş bu esmâ kim müsemmâdır¹⁷⁷¹ (Nesîmî)

Muşhafım harfim hurûfum hem kelâmım hem kelîm
Hem kelâm-ı nâîkım hem Hağdan uş bürhân benim¹⁷⁷² (Nesîmî)

Kirpiğın kaşınla zülfün Hağ kitâbıdır velî
Ol kîtâbı kim bilir “men indehu ilmü’l-kitâb”

Şûretiñ levhında yazılmış hurûfu bilmeyen
Bilmedi şavm ü şalâtiñ şağışın yevmü’l-hisâb¹⁷⁷³ (Nesîmî)

Virdi heft hatt-ı Havvâ’dan haber
Kim odur aşı-ı huşû-ı beşer

¹⁷⁶⁹ İbn Haldun, *a.g.e.*, s. 912.

¹⁷⁷⁰ Ayan, *Nesîmî Divanı*, s. 112.

¹⁷⁷¹ Ayan, *Nesîmî Divanı*, s. 148.

¹⁷⁷² Ayan, *Nesîmî Divanı*, s. 239.

¹⁷⁷³ Ayan, *Nesîmî Divanı*, s. 79-80.

‘Unşurında heft harfûñ hem i yâr
Oldı yigirmi sekiz harf âşikâr¹⁷⁷⁴ (Muhîti)

3.4.24. Hatt-ı İstivâ

Hatt-ı istivâ (istivâ çizgisi) tamlaması, hatt ve istivâ kelimelerinden oluştuğu için her birisini ayrı ayrı incelemekte fayda vardır. Hatt, “bir şeyi çekmek, uzatmak” anlamına geldiği gibi “uzunluğu olan nesneler” için de kullanılır. Geometride hatt, çizgi anlamına gelmektedir. Bunun dışında hatt, yazı yazmak anlamında da kullanılır.¹⁷⁷⁵

Muadil, denk, eşik olma, uzunluk ve ağırlık ölçüsü gibi anlamlara gelmek üzere “sivâ” kelimesinden yapılan “müsâvât” kelimesi de “istivâ” ile aynı köktendir. İstivâ kelimesi “birbirine denk olan nesneleri belirtmek için” bir de “bir nesnenin kendi zâtında muadil, denk, eşit, düz, doğru veya müstakim olması” anlamlarında kullanılmaktadır. Râgıb el-İsfahanî, istivâ kelimesinin “alâ” harf-i ceriyle kullanıldığında istîlâ gibi “ele geçirme, hakim olma, üzerinde hakimiyet kurma” anlamlarına geldiğini söylemektedir. “O, Rahmanî arş üzerine istivâ buyurdu”¹⁷⁷⁶ âyetiyle kast edilen anlam budur.

İstivâ kelimesi bazen, “göklerde ve yerde olan her şey, yüce Allah’ın kendilerini tesviye buyurması sonucunda O’nun için muadil, eşit, denk, düz, doğru veya müstakim hale geldi” anlamına, bazen “her şey ona nispetle muadil, denk veya eşit oldu. Öyle ki hiçbir şey O’na bir diğerinden daha yakın değildir. Çünkü Allah, belirli bir mekana hulûl eden, belirli bir mekanda kalan cisimler gibi değildir” anlamına; “ilâ” harf-i ceriyle ise “tedbir ve tertip etme, düzenleme, bir şeye varma, erişme anlamına kullanılmaktadır.¹⁷⁷⁷

Bu kelimelerden yapılan hatt-ı istivâ ise iki şeyi birbirinden ayıran ya da bir şeyi iki eşik parçaya bölen çizgi, coğrafya terimi olarak dünyayı iki yarı daireye bölen ekvator çizgisi anlamında kullanılmaktadır. Genel anlamıyla bir şeyi simetrik olarak ikiye bölen çizgiye hatt-ı istivâ denmektedir.

¹⁷⁷⁴ Döndü Karaca, Muhîti’nin Kısmet-nâmesi (İnceleme-Metin), Çukurova Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Adana, 2010, s. 318.

¹⁷⁷⁵ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 690.

¹⁷⁷⁶ Tâ Hâ suresi, 5.

¹⁷⁷⁷ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 775-7776.

Tefsirlerde “Rahmân olan Allah arşa istivâ etmiştir”¹⁷⁷⁸ ve “Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden...”¹⁷⁷⁹ gibi ayetlerde geçen istivâ kelimesine “karar kılmak, yükselmek, yüksek bir yere kurulmak,” arş kelimesine ise “tavan” gibi manalar verilmektedir. Bu durumda bilinen zaman, zemin ve mekanlardan daha üst bir makama arş denmektedir. İmam Malik (712-795) gibi selef yolunu izleyen âlimler, arşa istivâ etmeyi “istivâ malum, keyfiyeti meçhul, buna inanmak zorunlu, soru sormak bid’attır” biçiminde ifade ederek tevil ve tefsirden kaçınmışlardır. Ancak son dönem müfessirlerinin “arşa istifâyı,” Allah’ın bütün mevcudattan üstün ve aşkın bir hâkim-i mutlak olarak evrene ve evrendeki her şeye hükmetmesi; evreni ve onda bulunanları en üstün, en mükemmel bir şekilde düzenleyip yönetmesi; bilgisi, iradesi ve gücüyle bütün varlık ve olayları kuşatması¹⁷⁸⁰ biçiminde yorumlamaktadırlar.

İstivâ konusunda farklı yorumlar tasavvufi çevrelerden gelmektedir. Mutasavvıflar, “Rahman arşa istivâ etti”¹⁷⁸¹ veya “sonra semaya istivâ etti”¹⁷⁸² âyetlerinin, mahlukatı yarattıktan sonra semaya istivâ ettiği veya arş vasıtası ile mülk ve melekûtu idare ettiği biçiminde anlaşılması gerektiğini söylemektedirler.¹⁷⁸³

A’râf suresinin tefsirinde istivâ kelimesiyle ilgili olarak İbn Arabî şu bilgileri vermektedir:

Her şeyin varlık arşına, rahmanî sıfatıyla zuhûr etmesi ve eserini göstermesi, yani ondan kaynaklanan genel feyzin her şeyi kapsaması suretiyle istivâ etmiştir. Böylece sen âlemler için rahmet oldun. Senin nübüvvetin genel ve son nübüvvet oldu. Dolayısıyla, istivânın anlamı Allah’ın orada eşit ve tam zuhûr etmesidir. Bu yüzden başkasının mazharı tümüne mutabık olamaz, istivâ edemez ve istikamet bulamaz, ancak Hazret-i Muhammed’de olur. Nitekim Hz. Resulullah’ın gölgesi yoktu. Çünkü Allah’ın sıfatlarının onda zuhûr etmesiyle zâtından geriye bir şey kalmamıştı. Tam fenadan sonra Hak ile beka bulmakla tahakkuk etmemişti.¹⁷⁸⁴

¹⁷⁷⁸ Tâ-Hâ suresi, 5.

¹⁷⁷⁹ A’râf suresi, 54.

¹⁷⁸⁰ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 2, s. 534-536.

¹⁷⁸¹ A’râf suresi, 54; Yûnus suresi, 3; Ra’d suresi, 2; Tâ Hâ suresi, 5; Furkân suresi 59; Secde suresi, 4; Hadîd suresi, 4.

¹⁷⁸² Bakara suresi, 29; Fussilet suresi, 11.

¹⁷⁸³ İmam Rabbanî, *Mebde’ ve Me’âd*, İstanbul, 2002, S. 111.

¹⁷⁸⁴ Muhyiddin İbn Arabî, Tefsir-i Kebir –Te’vilât, Vahdettin İnce (çev.), İstanbul: Kitsan, C. 1, s. 747. www.kitsan.com

Bütün sıfatlarıyla birlikte Muhammedî kalb arşına istivâ etti anlamında kullanılmaktadır. Hadîs-i şerifte, “Muhakkak ki Allah Teâlâ, Âdem’i kendi sureti üzere halk etti”¹⁷⁸⁵ buyurulmaktadır. Buna göre arş, zâtın taşıyıcısıdır, sıfatları yüklenmiştir. Allah Teâlâ, hiçbir şeyin yardımı ve aracılığı olmaksızın “kün” (ol) buyurarak yaratmıştır. Her şeyin aslı, esası ve mebdei bu ilk maddedir. Bazıları bu ilk maddeye (halîfeye) “arş” ismini vermişlerdir. Buna göre arş, bütün âlemi kuşatmış olan dokuzuncu felektir veya âlemin tamamıdır. Rahman’ın arşı istivâ etmesine bu açıdan bakıldığında, Mutlak Zât kendi kemâlâtını açığa çıkarmak üzere somut vücutlara istivâ etmiştir. İzafî vücutlara mahluk denmektedir. İzafî vücutların özü ve hülasası Âdem’dir. Bu yönüyle Âdem, Hakk’a dönük ve halka dönük mertebelerin tamamını ihtiva etmektedir. Bütün ilahî sıfatların hükümleri onu istila ettiğinden Rahman’ın arşı Âdem’dir.¹⁷⁸⁶ Nesîmî de şiirlerinde arş ile kast edilenin insan olduğunu söylemektedir:

Gel ki sensiñ ‘Arş u kürsî sendedir
Bist ü heşt ü otuz iki sendedir
Ey Nesîmî Rûh-ı Kıdsî sendedir
Cümleniñ gör neçe ‘aksi sendedir¹⁷⁸⁷ (Nesîmî)

“Lâ tuharrik” âyetinden oldu fâş esrâr-ı kevn
İstivâ ‘arş üstüne görgil ki Rahmân oldu fâş¹⁷⁸⁸ (Nesîmî)

Hurûfî kaynaklar, istivâ kelimesini bir şeyi ikiye bölen hat (çizgi) biçiminde ele alırken insanlarda, hayvanlarda, bitkilerde, yeryüzünde, gökyüzünde, canlı ve cansız bütün varlıklarda bulunduğu düşünülmektedir.¹⁷⁸⁹ Hakk’ın bilinmemesinin zulmü (karanlığı) bütün kâinatı kaplamışken istivâ sırrının bilinmesiyle hak, batıldan ayrılmıştır. Âdem’in yüzünde bulunan yedi hat (dört kirpik, iki kaş, bir baş saçı) istivâ ile hesaplandığında sekiz olur. Bunlar da dört unsurla çarpıldığında 32 yapar. Âdem’in yüzü Hacerü’l-Esved’e benzetilir. Hacerü’l-Esved’in de gözü, kulağı, burnu ve ağzı olduğu, bunların da Âdem’in yedi hattına mukabil olduğu düşünülür. Hacerü’l-Esved’in ortasından beyaz bir hattın geçtiği söylenmektedir. Bu da istivâ mukabilidir. Âdem’in yüzünde bulunan yedi

¹⁷⁸⁵ Buhari, İsti'zan 1; Müslim, Birr 115, Cennet, 28; Ahmed b. Hanbel, 2/244-251.

¹⁷⁸⁶ Konuk, *İbn Arabî-Tedbirât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi*, s. 76-79.

¹⁷⁸⁷ Ayan, *Nesîmî Divanı*, s. 391

¹⁷⁸⁸ Ayan, *Nesîmî Divanı*, s. 197.

¹⁷⁸⁹ Feriştioğlu, *a.g.e.*, s. 14.

hattın sırrı Hacerü'l-Esved olup istivâ ile sekiz olmaktadır. Bu sırta eremeyen kimse hayvanlık mertebesinde çıkamamış kimsedir. Bir kimse sözlerinin ve hatlarının sırrına ulaşamazsa ahdinde durmamış sayılır. Çünkü “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?”¹⁷⁹⁰ sorusuna verilen “Belâ” cevabı bu sırrı anlatmaktadır.¹⁷⁹¹

Âdem’in yaratılışındaki sırrı anlayabilen ve yüzündeki istivâ sırrını okuyabilen kimseler ilahî sıfatlarla muttasıf olurlar. Yine bunlar mebde ve mead hakkında bilgi edinebilir ve cennete yol bulabilirler. Hatt-ı istivâyı okuyamayan kimseler cehenneme dahil olurlar. Böyle kimseler kendilerini en aşağı (esfel) sıfatlarda müşâhede ederler. “Hatta daha da aşağıdadırlar”¹⁷⁹² denilen fırka bunlardan oluşmaktadır.¹⁷⁹³

Cavidannâme’de bütün mevcudatın Kâf ile Nûn’dan yaratıldığı, her şeyin hatt-ı istivâ ile ikiye ayrıldığı belirtilmektedir. Buna göre hububat tanelerinin, yaprakların, ağaçların tam ortadan bir çizgi ile ayrılabilmesi 32’nin sırrını ortaya çıkarmak içindir. İstivâ hattı, simetrik olarak her şeyi ikiye bölmektedir. İki parçaya bölünen her şey kâf ile nûn’un ilmidir. Şeyh Fazlullah, bu sırları kendisinin ortaya çıkardığını da iddia etmektedir.

Fethü'l-Maârif’e göre Hakk, Âdem neslinin yüzünde tecellî etmiştir. Hakk’ın vechi, sureti ve cennetteki didarı bundan ibarettir. Sırat-ı müstakim sözünü de istivâ sırrı kast edilmektedir. Hz. Peygamber, “Her kim bu yirmi dokuz harfe iman etmezse, oturacağı yer cehennem olur”¹⁷⁹⁴ buyurmuştur. Hadîs-i şerifte kast edilen harflerden yirmi dokuzuncusu lâm-elif’tir. Lâm-elif harfî Farsçadaki pa, ça, ga, ja harflerinin karşılığıdır. Bunlarla harf sayısı otuz iki olmaktadır. Nebîlerin ve velîlerin sırat-ı müstakimi, Âdem’in konuştuğu ezeli ve ebedî söz budur.

Âdem’in yüzüne nakşedilmiş bulunan bu yedi hat dört kirpik, iki kaş ve bir de saçtan oluşmaktadır. Bu yedi hat, istivâsıyla birlikte hesaplanınca sekiz olmaktadır. Bütün ilimlerin anahtarı ve cennetin kapısı bu sekiz hattır. Bu sekiz hattı dört unsurla çarptığımızda otuz iki yapmaktadır. Bu hatt-ı istivâ, Hacerü'l-Esved’de de vardır. Hacerü'l-Esved, Âdem’in yüzü mukabilindedir. Çünkü kıyâmette Hacerü'l-Esved’in iki gözü, iki kulağı ve bir dili olacağı ve kendisini ziyaret edenlere şahitlikte bulunacağı

¹⁷⁹⁰ A’râf suresi, 172.

¹⁷⁹¹ Feriştioğlu, a.g.e., s. 38.

¹⁷⁹² A’râf suresi, 179; Furkan suresi, 44.

¹⁷⁹³ Feriştioğlu, a.g.e., s. 44.

¹⁷⁹⁴ Hadîs-i şerif.

söylenmektedir. Bu hakikatleri anlayan kimse gerçekten hacc yapmış, Kâbeyi tavaf etmiş ve marifete erişmiş sayılmaktadır.¹⁷⁹⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de “Şüphesiz sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı gün içinde yaratan ve sonra Arş'a istivâ eden Allâh'tır”¹⁷⁹⁶ buyurulmaktadır. Buradaki altı günden maksat, kâf (ك ا ف) üç harf, nûn (ن و ن) üç harftir. Yani kâinat altı harf içinde yaratılmıştır. Yer ve gökler arasında altı gün (sitte eyyâm) vardır. Bunlar Âdem ile Havvâ'dır. Dört unsurdan meydana gelmişlerdir. Bütün mevcudatın aslı kâf ile nûn'dur. Gökler karşılığında Âdem kâf'tır, zemin karşılığı Havvâ nûn'dur. Her şeyin aslı bu kâf ile nûn'dur. Fethû'l-Maârif istivâ ile ilgili şunları söylemektedir:

Kef Hâ Yâ Ayn Sâd, hidâyettir ve hidâyet verendir. Mürşid, Rabbdır. Âdem'in yüzünde sırat-ı müstakim olarak zuhûr eder. Vücut dairesini birleyen istivâ da Âdem'in yüzündedir. Bundan geçerek, mutlak sırat üzerinden gitmek, mürşide, Rabb'e gitmektir. Bu durum Hâ Mîm harfleri ile hükmolunmuştur.¹⁷⁹⁷

Netice olarak bütün kâinatı ortadan ikiye ayıran hatt-ı istivâ, kâf ile nûn'dan oluşan ilahî kelâmı temsil etmektedir. Göklerin kâf harfî ile yeryüzünün nûn harfî ile temsil edilmesi, yani Âdem'in kâf, Havvâ'nın nûn ile temsil edilmesini gösterir. Hacerü'l-Esved'in ortasında olduğu söylenen ak hat da itivâyı göstermektedir. Bunlar da Âdem'in yüzüne nakşedilmiştir. Âdem'in yüzünde bulunan yedi hat, dört unsurla çarpıldığında 28 yapmaktadır. Bu yedi hat, istivâ ile birlikte düşünüldüğünde sekiz olmakta, yine dört unsurla çarpıldığında 32 yapmaktadır. 28 ve 32 mevcudatın mebdei olan “kûn” emridir.

Dört gerek dört dört gerek üç dört gerek

Yeddi hatt-ı istivâ üç dört gerek

Seyyidi çoklar söger dehrî deyü

Kendözin bilenlere beş dört gerek¹⁷⁹⁸ (Nesîmî)

İki kaşuñ arasında çekdi hatt-ı istivâ

“Alleme'l-esmâyı ta'lim itdi ol hatdan Hudâ¹⁷⁹⁹ (Niyazî-i Mısırî)

¹⁷⁹⁵ Fethû'l-Maârif, a.g.e., vr. 100a-100b.

¹⁷⁹⁶ A'râf suresi, 54; Yûnus suresi, 3.

¹⁷⁹⁷ Fethû'l-Maârif, a.g.e., vr. 149b.

¹⁷⁹⁸ Ayan, Nesîmî Divanı, s. 407.

¹⁷⁹⁹ Erdoğan, a.g.e., s. 8.

3.4.25. Hayme-i Miâd

Sözleşme çadırı anlamındadır. Allah, Hz. Mûsâ önderliğinde İsrailoğullarını Mısır'dan çıkardıktan sonra onlarla sözleşme yapmıştı. Allah'ın İsrailoğullarından istediği şeyler, On Emir olarak da bilinmektedir. Hz. Mûsâ, Sina Dağı'na çıktığında Allah tarafından taş levha üzerinde verilen emirler, Ahit Sandığı'na konulup Buluşma Çadırı'nda muhafaza altına alınmıştır. Buluşma Çadırı (Hayme-i Miâd), Tanrı'nın emriyle Mûsâ tarafından çölde kurulmuş ve İsrailoğullarının ibadetine tahsis edilmişti. Tevrat'ta şöyle bildirilmektedir:

Mûsâ bir çadır alır, ordugahın dışına, biraz öteye kurardı. Ona Buluşma Çadırı derdi. Kim Rabbe danışmak istese, ordugahın dışındaki Buluşma Çadırına giderdi.¹⁸⁰⁰

Tevrat'ta bu çadırın ne zaman kurulacağı, içinde nelerin bulunacağı, perdeleri, ipleri ayrıntılı bir biçimde anlatılmaktadır. Hz. Süleyman tarafından Mâbet yapıncaya kadar Yahudiler ibadetlerini bu çadırda yerine getirmiş ve On Emri ihtiva eden levhaları burada muhafaza etmişlerdir.

Bu çadırın perdelerine elliser ilmek açılmış,¹⁸⁰¹ elli tunç kopça yapılmış,¹⁸⁰² avlunun eni elli arşın, boyu yüz arşın yapılmıştır.¹⁸⁰³ Aslında Tevrat'ta Nûh'un gemisinin de eninin elli, boyunun üç yüz, yüksekliğinin otuz arşın olduğu bildirilmektedir.¹⁸⁰⁴

Fethü'l-Maârif, Âdem'deki sırları, Buluşma Çadırı temsiliyle anlatmaya çalışarak Âdem'in güzelliğinin hikmetullah'ı, elinin kudretullah'ı, ayağının kuvvetullah'ı gösterdiğini izah etmektedir. Çünkü Âdem kuvvet ile yürümekte, kudret ile iş yapmakta, hikmet ile konuşmaktadır. Âdem'in yüzü, kâinata aynadır, kâinat kendisini görmek istediğinde Âdem'e bakar. *Vahdetnâme*'de Âdem'in yüzü ile Buluşma Çadırı arasındaki ilgi şöyle kurulmaktadır:

Bir elde on dört eklem, beş parmak, beş tırnak vardır ve bir de elin kendisi yirmi beş parça bulunmaktadır. Ayakta da on dört eklem, beş parmak, beş tırnak vardır ve bir de ayağın kendisi yirmi beş parçadır. Bir taraftaki el ile ayağı toplarsak elli olur. Elli de öbür tarafı

¹⁸⁰⁰ Tevrat, Mısırdan Çıkış, 33: 7.

¹⁸⁰¹ Tevrat, Mısırdan Çıkış, 26: 10.

¹⁸⁰² Tevrat, Mısırdan Çıkış, 26: 11.

¹⁸⁰³ Tevrat, Mısırdan Çıkış, 27: 18.

¹⁸⁰⁴ Tevrat, Yaratılış, 6: 15.

sayılır. Dolayısıyla “kâf” (ك) harfinin ebced karşılığı olan 100 sayısı bulunur. Yüz, Buluşma Çadırı’nın (Hayme-i Miâd), Âdem’in (a.s.)’in yüzü olduğunu bilesin. Kâinat da çadıra benzetilir, Âdem’in vücudu gibi. Âdem’in vücudu kâf’tır ve bütün âdemler böyledir.¹⁸⁰⁵

Tasavvufta, insanla âlem arasında bir benzerlik ilişkisi kurularak insan, küçük âlem ya da âlem, büyük insan kabul edilmektedir. Âlem, kendisini seyredebilmek için insanın yüzüne bakar. Çünkü insanın yüzü bir ayna olup âleme kendisini gösterir. Fethü’l-Maârif’e göre de Âdem’in vücudu âlemdir, yüzü ise Buluşma Çadırı’dır. Âdem’in yüzü, buluşma çadırı olarak kâinatın aynası konumundadır. Kâinat, kendisini Âdem’in yüzünde görmektedir. Âdem’in aynası ise yine kendi yüzüdür. Fethü’l-Maârif’e göre kâf (ك) harfinin ebced karşılığı 100 sayısıdır. Yüz, buluşma çadırı, yani Âdem’in yüzüdür. Kâinat da Âdem’in vücudu da çadıra benzetilmektedir. Kâinat ve Âdem’in vücudu kâf (ك)’tır; bütün insanlar böyledir. Âdem’in yüzünün ayna olduğunu maârif-i billah olanlar bilir. O ayna kâf (ك) adedince, ve’l-kur’ân yüzdür. Bu aynanın sırrı “Kâf. Şerefli Kur’ân’a andolsun” âyetinde gizlenmiştir. Âdem’in vücudunun bir tarafı 50, diğer tarafı 50 olmak üzere 100 kısımdır. Yüz adedi kadar Buluşma Çadırı (Hayme-i Miâd) ve kâinatın aynasıdır, yani kâf (ك)’tır. “Yâ Âdem (ك)! Şerefli Kur’ân’a andolsun” âyetinin manasını bu şekilde tefsir ve tevil etmek gerekir. Nesîmî de şiirlerinde hayme-i miadı aynı anlamda kullanmaktadır:

Hayme-i mi’âdın esrârı asânın hikmeti

Anlayayım der iseñ oğu bizim inşâmızı¹⁸⁰⁶ (Nesîmî)

Ve’đ-duhânın âfîtabı yüzüdür

Dil-beriñ hüsnu kitâbı yüzüdür

Hayme-i mî’ad ile Mûsâ’yı bil

Uş bu ma’nîden tınâbı yüzüdür¹⁸⁰⁷ (Nesîmî)

¹⁸⁰⁵ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 147a.

¹⁸⁰⁶ Ayan, Nesîmî Divanı, s. 345.

¹⁸⁰⁷ Ayan, Nesîmî Divanı, s. 391.

3.4.26. Hazerât-ı Hamse

Hazerât-ı hamse (beş hazret), vahdet-i vücûdu benimseyen mutasavvıfların, varlıkların oluşumuyla ilgili düşüncelerini açıklarken başvurdukları bir terimdir. Sözlükte, “ön, huzûr, makam”¹⁸⁰⁸ anlamına gelen hazret’in çoğulu hazerât’tır. Birisinin makamına, huzuruna çıkmak anlamından hareketle hazret kelimesi zamanla saygı ifadesi için kullanılmaya başlamıştır. Tasavvufta, Allah ile âlem arasındaki ilişkiyi açıklamak üzere başvuru zuhûr ve tecellîleri izah etmek üzere kullanılmaktadır. Vahdet-i vücûdu benimseyen mutasavvıflar, hazerât-ı hamse ile bâtın ve zâhir bütün küllî âlemler arasındaki bağıntı ve âhengi izaha çalışmaktadırlar. Bu düşünceye göre varlığın en üst noktasında Gayb-ı Mutlak vardır. Hazret-i gayb-ı mutlak, bâtın ve gizli (kenz-i mahfî) olan Allah’tır. Varlığın en alt mertebesinde ise şahâdet âlemi bulunmaktadır. Bunlardan gayb-ı mutlaka yakın olanına melekût âlemi, şahâdete yakın olanına ise misâl âlemi denmektedir. Mutlak gayb ile şahâdet âlemlerini birbirine bağlayan ise insân-ı kâmindir.¹⁸⁰⁹

Âlemin oluşumunu zuhûr ve tecellî görüşüyle açıklayan sufilere göre bütün mevcudat, Mutlak Varlık (Allah)’ın tenezzül ederek, derece derece zuhûrundan meydana gelmektedir. Bu durum, tenezzülât (inişler) terimiyle ifade edilirken seyr ü sülûk yoluyla Hakk’a vâsıl olmak isteyen sâliklerin bu yollardan aşama aşama yukarıya doğru çıkmaları gerekir. Bu çıkışa hazerât denmektedir. Hazerât-ı hamse yerine bazen hazerât-ı ilâhiyye, hazerât-ı külliyye, avâlim-i hamse terimlerinin kullanıldığı da olmaktadır.¹⁸¹⁰

İbn Arabî’nin izahına göre bâtın âlemi ve zâhir âlemi arasında irtibatı sağlayan berzah âlemi (veya insân-ı kâmil) yer almaktadır. Aslında varlık Bir’dir. Bu varlık, bâtında esmâ (isimler), zâhirde ise âlemdir. Zâhir, bâtına aynadır. Yani âlem, Hakk’a aynadır.¹⁸¹¹

İzmirli İsmail Hakkı, beş mertebeyi gayb-ı mutlak, ervâh mertebesi, misâl mertebesi, cisimler âlemi mertebesi, mer-tebe-i câmia olarak sıralamakta ve son merhaleyi, zuhûr mertebelerinin tamamını kuşatıcı olan insan mertebesi olarak bildirmektedir.¹⁸¹²

¹⁸⁰⁸ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 551.

¹⁸⁰⁹ Ülken, *Eski Yunan’dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslâm Felsefesi*, s. 162-163.

¹⁸¹⁰ İsa Çelik, “Tasavvufi Gelenekte Hazarât-ı Hams veya Tenezzülât-ı Seb’a Anlayışı”, *Tasavvuf*, Yıl: 4, sayı: 10 Ocak-Haziran 2003, s. 160.

¹⁸¹¹ Ülken, *Eski Yunan’dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslâm Felsefesi*, s. 163-164.

¹⁸¹² İzmirli İsmail Hakkı, *a.g.e.*, s. 317-318.

Fethü'l-Maârif, tasavvuf ilminin de Allah (ا ل ل ا ه) ismindeki harflerin sayısına göre beş mertebe (hazerât-ı hamse) üzere bina edildiğini söylemektedir. Ona göre bu beş harften her biri âlemlerden birine karşılık gelmektedir. Bu beş âlem sırasıyla Hazretü'l-hazerât, âlem-i ceberût, âlem-i melekût, âlem-i mülk ve âlem-i nâsûtur. Bu sayılan mertebe isimleri itibarî isimlerdir. Bu beş mertebenin her biri Muhammad (م ح م د) ve Maârif (م ا ر ف) isimlerindeki harflerle de temsil edilmektedir. Burada gösterilen her harf, temsil ettiği varlık mertebesinin batınî özelliğinin tezahürüdür. Bu beş harf, râsih âlimlerin sırrıdır, manası ise hakikatlerin bâtını olan Âdem'dir. Bu sır, *Vahdetnâme*'de şu şekilde açıklanmaktadır:

Bu sır; on akıl derecesini, felekleri, tabiatları, unsurları, mevâlidî, her bir ulvî ve süflî mazhariyeti, hayvanları, nefis sahiplerini ihtiva etmektedir. Saydıklarımızın tamamı, suret ve arazdır. Beş bâtınî havass, hepsinin cevher ve heyulasıdır (ilk maddesidir). Bu beş bâtınî havassın sırrı bu cevherdir ve beş hassası vardır. Bu hassaların her birine bir isim verilir. Her biri bir mertebe itibar olunur. O yegâne cevher, yukarıda zikrolunan ilahî ilim elbisesi, Âdem'in zuhûr ağacının tohumu, sırrın sırrı ve emanet-i kübrâdır (büyük emânet). Yüce Allah'ın şu âyette buyurduğu gibidir.¹⁸¹³

Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yüklendi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir.¹⁸¹⁴

Fethü'l-Maârif'e göre bu beş bâtınî hassanın beş de zahirî karşılığı vardır. Beş bâtınî hassa âhiret âlemi, beş zâhirî hassa ise dünyâ âlemidir. Zâhirî hassalar, bâtınî hassaların sıfat ve terkipleridir. Bâtınî hassalar, zâhirî hassalarla fiilayata geçip görünür hâle gelmektedir. Beş bâtınî hassa, tohum gibidir; zâhirî hassa ise şecere-i tayyibe (güzel ağaç) gibidir. İlahî ahlak, sırrın sırrı, ilahî ilim olan kadîm kelâm (kün), Rabbin emri bu tohumdandır. Muhammed insaniyeti, meyve ağacı ve ağaç meyveyi taşımaktadır. Birbirlerini bu şekilde kuşatmaktadır. Allah, Kur'an-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır:

Görmedin mi, Allah güzel bir sözü nasıl misal getirdi? (Güzel bir söz), kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir.¹⁸¹⁵

Hazret-i Resulullah ise şunları söylemektedir:

¹⁸¹³ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 15a-15b.

¹⁸¹⁴ Ahzâb suresi 72.

¹⁸¹⁵ İbrâhim suresi 24.

Allah'tan başka ilah yoktur, sözü kelime-i tayyibedir (güzel bir sözdür); Muhammed Allah'ın resulüdür, sözü şecere-i tayyibe (güzel bir ağaç) gibidir.¹⁸¹⁶

Ben ve Ali, bir tek nûrdanız.¹⁸¹⁷

Fethü'l-Maârif'e göre bâtın, zâhîrle görünür hâle gelmektedir. İlim maluma tabi olduğuna göre, malumun ilmi, evvelde de âhirde de birdir. Bu ilahî ilim, Bârî'nin emri olan kadîm kelâmdır. Hadîs-i kutsîde, "İnsan benim sırrım ve ben de onun sırrıyım" biçiminde işaret edilen âdem-i ma'nâ, hâtem-i velâyet, her devirde ilahî ilim elbiselerinden yeni elbiseler giyerek zuhûr eder. Nâsût âlemindeki terkiplerde, mevcudatın tamamında görülür.

Âyet ve hadîslerin işaretine göre ilk yaratılan varlık âlemin tohumu, evliyânın atası ve enbiyânın hâtemi Hz. Muhammed'dir. Âdem, toprakla su arasında iken resul olan bu tohumdur. Âdem'in cennetten çıkmasından itibaren Hz. Resulullah'taki nübüvvet tohumu ile hilâfet ağacı zuhûr etmiştir. Hilâfet ağacının zuhûru, nefes-i Rahmanî ve ilahî nefhadır. Kadîm ilahî kelâm olan "kûn" emri böyle bir güce sahiptir.

3.4.27. Hazret-i Ahadiyyet

Varlık hakkında zuhûr ve tecellî görüşünü benimseyenlere göre, varlık mertebelerinin birincisi Hazret-i Ahadiyyet'tir. Bu mertebe, Mutlak Zât mertebesidir. İnsan idrakinin bu mertebeyi anlaması mümkün değildir. Dolayısıyla sırların sırrı, mutlak gayb da denir. *Vahdetnâme*'de Hakk Teâlâ'dan bahsedilirken, varlık mertebeleri de düşünülerek Hazret-i Ahadiyyet ifadesinin kullanıldığını görmekteyiz. Hazret-i Ahadiyyet'in kadîm kelâmı kâf ile nûn (كن)dur. Allah'ın kelâmı, yazıya döküldüğünde şu harflerden oluşmaktadır:

ا ب ت ث ج ح خ د ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ع غ ف ق ك ل م ن و ه لا ي

Allah kelâmını oluşturan bu harfler de hatlar biçiminde Âdem (insan)'in yüzünde yazılıdır. Yine ilahî kelâm olan "kûn", Hazret-i Ahadiyyet'in zâtı'dır, Yâ Sîn'dir ve bâ'nın altındaki noktadır. Kâinatı ihata eden sır, işte budur.¹⁸¹⁸ Allah'ın bir şeyi meydana getirmesi (yaratması), âyete göre şöyle olmaktadır:

Bir şeyi dilediği zaman onun emri o şeye ancak "ol" demektir. O da hemen olur.¹⁸¹⁹

¹⁸¹⁶ Hadîs-i şerif.

¹⁸¹⁷ İbn Bâbaveyh, *a.g.e.*, s. 157; Kummî, *a.g.e.*, C.II, s. 103.

¹⁸¹⁸ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 59b.

¹⁸¹⁹ Yâsîn suresi, 82.

Fethü'l-Maârif, bu âyetten çıkarılan bir anlam da Hazret-i Ahadiyyet'in kelâm-ı kadîminin “kûn” sözü olduğunu ve buna havass-ı hamse dendiğini bildirmektedir. Havass-ı hamse ile insan, Muhammed kast edilmektedir.* İnsan, Allah'ın ilmi olduğu için eşyanın aynıdır. Biz, Allah'ın ilmini eşyadan fark etmekteyiz. Çünkü ilim maluma tabidir. Fethü'l-Maârif'e göre dış dünyada görülen somut varlıklar, Hazret-i Ahadiyyet'in zuhûr ve tecellîleridir. Bu da insanın yüzüne Hakk Teâlâ tarafından nakşedilmiştir. Allah'ın nutku, Allah'ın kelâmı budur.

3.4.28. Hidâyet

Hidâyet kelimesi sözlükte, “bir kimseye rıfkla, nazik bir şekilde yol göstermek, kılavuzluk etmek ya da doğru yolu, yönü veya istikameti tutmasına, takip etmesine vesile olmak”¹⁸²⁰ anlamına gelmektedir. İslâmî terim olarak hidâyet, Allah'ın, kitapları ve peygamberleri vasıtasıyla insanlara doğru yolu göstermesi demektir. Bu anlamda Hâdî (yol gösteren, hidâyet veren), Allah'ın isimlerinden biridir. Selef ulemâsı, kelâm ilminde farklı görüşlere sebep olan hidâyeti, Allah'ın kitap ve peygamberleri vasıtasıyla doğru yolu göstermesi olarak anlamışlar ve bunun için ilahî iradenin, kulu buna muvaffak kılması biçiminde izah etmişlerdir.

Vahdetnâme'de hidâyet, Allah'ın doğru yolu göstermesi ve müminleri buna erdirmesi anlamına kullanılmaktadır. Bu anlamda Allah'ın kitabı olan Kur'ân-ı Kerîm, insanlar için rahmet ve hidâyettir. Eğer Allah, kitabını göndermeseydi, hidâyetin ne olduğu da bilinemezdi. O halde hidâyet, kadîm olan kelâmdır. Bunun bir ismi nübüvvet nûru, bir ismi de velâyet nûrudur; ikisi bir tek nûrdur. Hakk'ın kendisi nûr olduğu gibi, kelâmı da nûrdur. Bu nûr, peygamberde zuhûr ettiğinde mucize, velîde zuhûr ettiğinde ise keramet adını almaktadır.¹⁸²¹

Fethü'l-Maârif, insanlara ulaşan hidâyetin, Âdem ve Havvâ'dan olduğunu söylemektedir. Hazret-i Muhammed, Âdem ile Havvâ'nın hakikatini, Hakk'ı gördüğü gibi gördü. Yani görüyormuşçasına müşâhede ettiği için “Oğul, babasının sırrıdır”¹⁸²² buyurdu. Çocuk,

* Havass-ı hamse (beş hassa) ile insanın, yani Muhammed'in kast edilmesi, her iki kelimenin de beşer harften oluşmasına bağlanmaktadır: İnsan=انسان, Muhammed=محمد.

¹⁸²⁰ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 1504.

¹⁸²¹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 2b.

¹⁸²² Şa'rânî, 1/397; Ukberî, 1/156; Suyûtî, 1/20; Sehâvî, *Mekâsîdül-Hasene*, 1/706, 723 (1268, 1300); Aclûnî, *a.g.e.*, 2/452 (2911).

babanın sırrına vâkîf olursa, anne ve babasına ihsanda bulunur.¹⁸²³ Fethü'l-Maârif, annesinden doğan kimsenin zulmet karanlığından nûra ulaştığını söylemektedir. Çünkü Allah, “Hamd, bizi buna eriştiren Allah’a mahsustur. Eğer Allah’ın bizi eriştirmesi olmasaydı, biz hidâyete ermiş olamazdık, derler”¹⁸²⁴buyurmaktadır. Âyetin sırrı, insanın annesinden dünyaya gelmesidir. Mürşit zâttır, mürit sıfat. İkisi bir olduğu zaman süflî âlemlerden ulvî âlemlere yükselebilirler. Artık o kimsenin ismi, hidâyet defterine yazılır. Fethü'l-Maârif’e göre mürşit hidâyettir. Mürşide ulaşan kimse kendi nefesine zulmetmez.

3.4.29. Hurûf-ı Mukattaa

Kur’ân-ı Kerîm’deki yirmi dokuz sûrenin başında ya bir âyet ya da bir âyetin başlangıcı olarak, kelime oluşturmeyen bazı harfler yer almakta ve bunlara hurûf-ı mukattaa (kesik harfler) denmektedir.¹⁸²⁵ Bu harfler tekli, ikili, üçlü, dörtlü veya beşli gruplar halinde yazılmak suretiyle on dört şekil (طه ، طس ، طسم ، ق) oluştururlar. Bitişik bile yazılsalar tek tek (harf harf) okundukları için mukattaa harfleri ismi verilmektedir. Bu harflerin tek tek okunması dolayısıyla hurûf-ı münferide (münferid harfler) veya heceleri oluşturan harflerden oluşması dolayısıyla hurûf-ı teheccî (heceleme harfleri) gibi isimler de verilmektedir.

İslâm bilginlerinin şüphe etmediği husus, bu harflerin Kur’ân’ın bir parçası olduğu gerçeğidir. Ancak müstakil bir âyet sayılıp sayılmaması konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Kırâat âlimlerinin farklı görüşler ortaya koyduğuna temas eden Elmalılı, görüşlerini şu şekilde aktarmaktadır:

الم Bulunduğu altı surenin hepsinde birer âyettir. المص da bir âyettir. Fakat المر bir âyet sayılmıyor. الر da bulunduğu beş surenin hiçbirinde âyet değildir. طسم iki surede de birer âyettir. طس âyet değildir. Fakat طه ، طس birer âyet, حم de hepsinde birer âyet, حم عسق iki âyet, حم عسق bir âyettir. ق ، ن ، ص birer âyet değildirler.¹⁸²⁶

Yirmi dokuz surenin başında bulunan bu harflerin tamamı yetmiş sekiz adettir. Tekrarlanmayan on dört harften oluşmaktadır: ا ح ر س ص ط ع ق ك ل م ن ه ی Bu harflerin,

¹⁸²³ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 108a-108b.

¹⁸²⁴ A'râf suresi, 43.

¹⁸²⁵ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 1, s. 68.

¹⁸²⁶ Yazır, *a.g.e.*, C. 1, s. 148.

Arap dilinde yaygın olarak kullanılan harflerden meydana gelmesi de sahanın uzmanları tarafından önemsenmektedir.¹⁸²⁷

Tablo 10
Mukattaa Harfleri ve Geçtiği Sureler

Sıra no	Hurûf-ı mukattaa		Geçtiği sureler
1	Elif Lâm Râ	الر	Yûnus, Hûd, Yûsuf, İbrahim, Hicr
2	Elif Lâm Mîm Râ	المر	Ra'd
3	Elif Lâm Mîm	الم	Bakara, Âl-i İmrân, Ankebût, Rûm, Lokmân, Secde
4	Elif Lâm Mîm Sâd	المص	A'râf
5	Hâ Mîm	حم	Mû'min, Fussilet, Zuhruf, Duhân, Câsiye, Ahkâf
6	Hâ Mîm. Ayn Sîn Kâf	حم عسق	Şûrâ
7	Sâd	ص	Sâd
8	Tâ Hâ	طه	Tâ Hâ
9	Tâ-Sîn	طس	Neml
10	Tâ Sîn Mîm	طسم	Şuarâ, Kasas
11	Kâf	ق	Kâf
12	Kâf Hâ Yâ Ayn Sâd	كهيعص	Meryem
13	Nûn	ن	Kalem
14	Yâ Sîn	يس	Yâsîn

Anlamalarına ilişkin şu bilgilere yer verilmektedir: Bu harflerin Allah Teâlâ'nın isimlerine işaret olduğunu söyleyen âlimler, Er-Rahmân isminin, mukattaa harfleri arasındaki altı harften meydana geldiğini, dolayısıyla diğerlerinin de böyle olabileceğini ileri sürmektedirler. Yine bu harflerden her birinin bir isme ve bir sıfata karşılık geldiğini söyleyenler vardır. İbn Abbas'a dayandırılan bir rivâyete göre elif harfi Ahad, Evvel, Âhir, Ezelî, Ebedî isimlerine işarettir. Lâm harfi ise Latîf ismine işarettir. Mîm harfi Melik, Mecid, Mennân isimlerine işarettir. Elif Lâm Mîm'deki elif'in Allah, lâm'ın Cebrail, mîm'in Muhammed ismine karşılık geldiği, dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm'in Allah

¹⁸²⁷ Duman ve Altundağ, s. 401.

tarafından Cebrail vasıtasıyla Muhammed'e gönderildiğine işaret ettiği söylenmektedir.¹⁸²⁸

Bu harflerden bazılarının isimlere, bazılarının sıfatlara ve bazılarının da fiillere karşılık olduğunu söyleyenler elif, Allah, Muhammed'e ısındı, onu peygamber olarak gönderdi; lâm, kâfirleri levmetti; mim, kâfirler gizlendi ve yok oldu anlamına geldiğini belirtmektedirler.¹⁸²⁹ Allah Teâlâ'nın bu harflere kasem ettiğini, dolayısıyla bu harflerin faziletli olduğunu ve Allah'ın yüce isimlerini meydana getirdiğini söyleyenler bulunmaktadır.

Harflere dilbilimsel açıdan yaklaşarak yorum yapmak isteyenler elif sesinin boğazdan, lam sesinin dil yardımıyla ağzın ortasından, mim sesinin dudaklardan çıktığına işaret ederek bir kulun sözünün evvelinde, ortasında ve sonunda Allah'ı zikretmesi gerektiğini söylemektedirler.

Bazı bilginler, Arapçada tek tek harflerle isimlendirme geleneğinin bulunduğunu, buna göre Hârîse İbn Lâm el-Tâbî'nin anasına "Lâm" isminin verildiğini, bakıra "sâd", dağa "kaf" denildiğini belirtmektedir. Bilginlerden bazıları, bu harflerin ileride meydana gelecek olaylara üstü kapalı işaret olduğunu, bu sırların çözülmesiyle gelecekteki bazı olayların önceden bilinebileceğini iddia etmektedirler. Böyle düşünenlere göre Hazret-i Ali, Muaviye vakasını hâ-mim-ayın-sin-kâf'tan çıkarmıştır. Ebu'l-Hakem Abdüsselâm İbn Berrecan (ö. H 536/M 1142), Kudüs'ün 583 yılında fethedileceğini Elif Lâm Mîm'den çıkarmıştır.

Müfessirler, bu harflerin manası üzerinde farklı görüş bildirmektedirler. Aslında bu harflerin tefsirinin ya da tevilinin* mümkün olup olamayacağı hususunda da görüş birliği bulunmamaktadır. Bazıları bu harflerin Allah ile Resulü arasında şifre olduğunu ve anlamını başkalarının bilmesinin mümkün olmadığını söyleyerek tefsir ve tevilden özellikle kaçınırken bazıları tefsir etmeye çalışmışlardır. Tefsir yapılabileceğini söyleyenlere göre bu harfler sırf Kur'ân-ı Kerîm'e mahsus olup Tevrat, Zebur ve İncil

¹⁸²⁸ Cerrahoğlu, *a.g.e.*, s. 135.

¹⁸²⁹ İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 2, s. 150.

* Tefsîr, Kur'ân-ı Kerîm'in Arapça veya başka bir dille yapılan açıklamalarıdır. Bu açıklamaların âyet ve hadîslerle sahâbe rivayetlerine dayanan kısmına rivâyet tefsiri, başta dil ilmi olmak üzere diğer yardımcı bilgilere, akfî verilere dayanılarak yapılan kısmına ise dirâyet tefsiri denir. Te'vîl ise geçerli bir sebebe dayanarak sözü, ondan anlaşılan açık (zâhir) mana yerine, nisbeten kapalı veya ikinci derecede bulunan başka bir manada anlayıp yorumlamaktır. Bkz. Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 1, s. 38.

gibi diğer kutsal kitaplarda yoktur. Hurûf-ı mukattaa'nın tefsir edilip edilemeyeceği konusunda İslâm ulemâsı iki gruba ayrılmaktadır:

1. Birinci grup: Bu harfler, Kur'ân'ın esrarındandır, yani müteşâbihtir. Bunlarla neyin kast edildiğini yalnızca Allah bilir. O halde bize düşen görev, onları tefsir etmek olmamalıdır.
2. İkinci grup: Bazı ulemâ ise bunların da tefsirinin yapılabileceğini belirterek Hz. Peygamber'in, "Allah Teâlâ'nın kitabından bir harf okuyana bir sevap ve bu sevap on misliyle verilir. Ben Elif Lâm Mîm (الم) bir harftir demiyorum. Elif bir harftir, lâm bir harftir ve mim de bir harftir"¹⁸³⁰ hadisini rivâyet ediyorlar. Onlara göre Allah'ın kelâmı, insanlar için bir hidâyet rehberidir. Kur'ân, kendi âyetleri üzerine düşünülmesini istemektedir. Anlaşılmayacak sözlerden oluşsaydı, düşünmenin ne anlamı kalırdı.¹⁸³¹

Mukattaa harfleriyle ilgili teviller yapılabileceğini kabul edenlerden bir kısmı, bu harflerin, başına geldiği surelerin isimleri olduğunu ileri sürmektedirler. Altı surenin başında Elif Lâm Mîm, beş surenin başında Elif Lâm Râ, altı surenin başında Hâ Mîm olması bu iddia üzerinde yeniden düşünmeyi gerektirmektedir.

Mukattaa konusunda Batılı şarkiyatçılar da bazı görüşler ileri sürmektedir. Elleriinde vahye dayalı sağlam bir kutsal kitap olmadığı için Kur'ân-ı Kerîm'in de mevcut Tevrat veya İnciller gibi sonradan birileri tarafından yazılmış beşerî bir kitap olduğunu zanneden ya da bilerek öyle göstermeye çalışan şarkiyatçılar yanında, anlamaya çalışan iyi niyetli kimselerin de varlığından söz etmek gerekir. Hurûf-ı mukattaa, Batılı bilim adamlarının da ilgisiz kalamadığı bir konudur. İslâm ve Kur'ân'la ilgili olarak Batıda yapılan bazı çalışmalarda bu konuya yer verilmektedir. İslâm Ansiklopedisi, bu konunun Batıda XIX. yüzyıldan itibaren ele alındığını belirterek bazı bilim adamlarının görüşlerine yer vermektedir. Buna göre Aloys Sprenger ve Regis Blachere, mukattaa harflerinden bir kısmının Kur'ân'da geçen bazı âyetlerin kısaltması olduğunu söylerken Nöldeke, bunların Kur'ân'ın toplanması sırasında kendilerinden surelerin temin edilen sahabenin isimlerine ait kısaltmalar olduğunu, duruma vâkıf olmayan sonraki müslümanların bunları Kur'ân'ın bir parçası zannettiklerini ileri sürerek müslümanlarca hoş karşılanması mümkün olmayan bir yorum yapmaktadır. O. Loth, bu harflerin peygamber zamanından itibaren var olduğunu ve Kabbalistik anlam taşıdıklarını yazınca, önceki

¹⁸³⁰ Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayet edilmektedir. Bkz. Tirmizi, Sevaü'l-icâz, s. 32-35.

¹⁸³¹ Cerrahoğlu, *a.g.e.*, s. 132-134.

görüşünü değiştiren Nöldeke, mukattaatın levh-i mahfuz'a bir tür işaret olduğu görüşünü benimsemeye başlamıştır.¹⁸³²

Hurûf-ı mukattaa konusunda en ilginç yorumlar yine tasavvufî çevrelerden gelmektedir. Mukattaa harflerinin herkes tarafından anlaşılmasının mümkün olmadığını söyleyen İbn Arabî, harfleri ayrı ümmet olarak kabul etmektedir. “İman yetmiş küsur şubedir” hadîs-i şerifindeki “yetmiş küsur”un mukattaa harflerinin sayısına işaret ettiğini,¹⁸³³ dolayısıyla bu harflerdeki sırlar tam olarak bilinmedikçe imanın kemâle ermeyeceğini ileri sürmektedir.¹⁸³⁴ Sistemleri yüzde yüz örtüşmese de harflere ilişkin metafizik yorumlamalar açısından Hurûfiliğin kurucusu Şeyh Fazlullah'ın İbn-i Arabî'den etkilendiğini ya da yararlandığını söylemek mümkündür.¹⁸³⁵

Şeyh Fazlullah, *Cavidannâme*'sinde mukattaa harfleriyle ilgili daha ilginç metafizik yorumlarda bulunmaktadır. Fazlullah, sessiz kelâm (kelâm-ı sâmit) ve konuşan kelâm (kelâm-ı nâtık) olmak üzere ikiye iki tür kitaptan söz etmektedir. Ona göre sessiz kelâm, kağıtlar üzerinde yazılı olan kitaptır, sesli kelâmsa Âdem (insan)'in yüzüdür. Hazret-i Ali'nin ‘Ben konuşan kelâmım’ sözüne istinaden sesli kelâma şu şekilde açıklık getirmeye çalışmaktadır: Dört kirpik, iki kaş ve bir de baş olmak üzere yedi hat, ümmî hatlardır; insan bunları doğumla birlikte anne karnından getirmektedir. Daha sonra bülüğ yaşıyla birlikte erkeklerde iki sakal, iki bıyık, iki burun kılları ve bir de alt dudağın altında olmak üzere yedi noktada daha hatlar belirir ki bunlara da hutut-ı ebî (baba hatları) denir. Bu on dört hattı, yerleriyle birlikte (hal mahal) hesapladığımızda yirmi sekiz olur. Bunlar, Hazret-i Muhammed'in konuştuğu dil olan Arapçanın harfleri sayısı kadardır. Kur'ân-ı Kerîm de bu kadar harfle yazılmıştır. Dolayısıyla bunlara yirmi sekiz Muhammedî kelime denir. İnsanın yüzü yukarıdan aşağıya bir hatla (hatt-ı istivâ) ayrılacak olsa, baş iki parçaya ayrılacağı için hat sayısı sekiz olur. Bu sekiz hat, dört unsurla çarpıldığında otuz

¹⁸³² Batıda yapılan yayınlar için bkz. H. Hirschfeld, *New Researches into the Composition and Exegesis of the Qoran*, London, 1902, s.141-143; Nöldeke-F.Schwally, *Geschichte des Qorans*, Leipzig, 1919, II, 5-11; R. Blachere, *Introduction au Coran*, Paris, 1959, s. 148-149; M.s.Seale, “The Mysterious Letters in the Qur'an”, *Akten des Vierundzwanzigsten*; München: 28 August bis 4. September 1957 (ed. H. Franke), Wiesbaden, 1959, s. 276-279; M. Rodinson, *Hazreti Muhammed*, çev. Atilla Tokatlı, İstanbul, 1994, s. 61; A. Jones, “The Mystical Letters of the Qur'an”, *St. I, XVI* (1962), s. 5-11. Aktaran: Duman ve Altundağ, s. 406.

¹⁸³³ İmanı ‘yetmiş küsur şube’ sayan hadîs-i şerifle mukattaa harfleri arasındaki ilgiye İbn Arabî gibi Fazlullah ve Fethü'l-Maârif de dikkat çekmektedir. Bkz. Derviş Murtaza, *a.g.e.*, s. 83, 375, 442; Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 86b-87a.

¹⁸³⁴ Duman ve Altundağ, s. 405.

¹⁸³⁵ Osman Nuri Küçük, “İbnü'l-Arabî Düşüncesinde Varlığın Tasavvufî Yorumunun Sayı Metafiziğine Uzanan Yansımaları”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2, 2009, S. 23, s. 373-411.

iki sayısı bulunur; bu da Farsçada bulunan ve *Cavidannâme*'nin yazıldığı otuz iki harfin sayısını verir. Mukattaa harfleri, tekrarlanmayan on dört harften oluşmaktadır. Bunların içinde (derûnunda) fe dal ve vav harfleri de bulunmaktadır. Bunlarla mukattaa harflerinin sayısı on yedi olur ve bunlara muhkem harfler denir. Yine Arap alfabesiyle yazıldığında “Allah” kelimesini oluşturan harfler, okunuşlarına göre yazılırsa on dört harftir, hurûf-ı mukattaa da on dört harftir ve bu on dört harf Âdem'in yüzünde yazılı olan harflerdir.¹⁸³⁶

Bizim asıl üzerinde durmak istediğimiz konu Fethü'l-Maârif'in hurûf-ı mukattaa ile ilgili görüşleridir. *Vahdetnâme*'den anlaşıldığı kadarıyla Fethü'l-Maârif'in görüşleri ile Şeyh Fazlullah'ın görüşleri arasında bir paralellik gözlenmektedir.

Fethü'l-Maârif, Kur'ân-ı Kerîm'deki yirmi dokuz sure başında hurûf-ı mukattaa bulunduğunu,¹⁸³⁷ farklı on dört harften oluşan mukattaaattaki toplam harf sayısının yetmiş sekiz olduğunu,¹⁸³⁸ Kur'ân-ı Kerîm'in muhatabı eşref-i mahlukat ve ekmel-i mevcudat olan Hz. Peygamber olduğu için bu harflerle Hazret-i Resulullah'a hitap edildiğini,¹⁸³⁹ yine ilahî kitaptaki bu mukattaaatın remzine râsih ulemâ ile maârif-i billah olanların vâkıf olacaklarını¹⁸⁴⁰ bildirmektedir. Mukattaaat arasında yer alan “Yâ Sîn” ve “Tâ Hâ” hitaplarının da doğrudan Hazret-i Muhammed'e olduğunu söylemektedir.¹⁸⁴¹

Âdem'den itibaren Kur'ân-ı Kerîm'de ismi geçen peygamberlerin de mukattaa harfleri sayısınca geldiklerini¹⁸⁴² ve bunların yirmi dokuzuncusunun Hâtem (Hazret-i Muhammed) olduğunu ifade ederek “Onun peygamberlerinden hiçbirini ayırt etmeyiz”¹⁸⁴³ âyetine göre on yedi rekatlık hazarî namaz ile on bir rekatlık seferî namazın peygamberlerin sayısınca farz kılındığına işaret edilmektedir.¹⁸⁴⁴

Mukattaa harflerinin tamamı Allah'ın kadîm kelâmıdır, diyen Fethü'l-Maârif ezan, kâmet ve namaz ile mukattaa harfleri ve bunların sayısınca zikredilen peygamberler arasında da sayısal bir ilgi kurmaktadır. Ezeli ve ebedî ilahî kelâm olan mukattaaatın, Hazret-i Resulullah'ın ve Âdem'in yüzüne, ellerine, ayaklarına ve lisanına ilahî kudret tarafından nakşedildiğini, yine bu yirmi sekizin âlemlere rahmet ve hidâyet olduğunu

¹⁸³⁶ Feriştioğlu, *a.g.e.*, s. 7, 8, 27.

¹⁸³⁷ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 20a.

¹⁸³⁸ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 87a.

¹⁸³⁹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 57a.

¹⁸⁴⁰ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 20a.

¹⁸⁴¹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 57b.

¹⁸⁴² Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 83b.

¹⁸⁴³ Bakara suresi, 285.

¹⁸⁴⁴ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 82b.

kaydetmektedir.¹⁸⁴⁵ Ona göre yedişer olan hacc, umre, kudüm ve veda tavafları mukattaa harfleri sayısınca yapılmaktadır. Âdem'in yüzü, diğer peygamberleri de temsil etmektedir.¹⁸⁴⁶ Bunlardaki sırrı bilip yerine getirenler, peygamberlere inanıp tabi olan kimselerdir. Fethü'l-Maârif, öncelikle mukattaa harflerinin yirmi dokuz sure evvelinde gelmesiyle alfabede bulunan harf sayısı arasında bir ilgi kurmaktadır. Lâm-elif'le birlikte alfabede yirmi dokuz harf bulunduğunu belirten Fethü'l-Maârif, mukattaa harflerinin bu sayıya binaen yirmi dokuz surede geldiğine dikkat çekmektedir.*

Kur'ân'da ismi zikredilen peygamberlerin bilinmesinin her mümine farz derecesinde vacip olduğunu söyleyen Fethü'l-Maârif, on iki imam ve on dört masum ile bunların anneleri olan Hazret-i Hatice ve Hazret-i Fatıma'nın ilavesiyle hurûf-ı mukattaa ve Kur'ân'da ismi geçen yirmi sekiz peygamber adedine ulaşıldığını, tek kişi kabul edilen Muhammed Ali ile yirmi dokuz olduklarını, Muammer Ali'den birinin lâm (ل ا م), diğerinin elif (ا ل ف) olmak üzere üçerden altı harf olduklarını, bunların da mukattaa harflerinden olan kâf (ك ا ف) ve nun (ن و ن) harflerinin sayısına müsavi olduğunu belirtmekte ve kadîm kelâm olan “kûn” kelâmının Muhammed Ali anlamına geldiğini¹⁸⁴⁷ ifade etmektedir. Buradan yirmi dokuzuncu harf olarak kabul edilen lâm-elif'in Muhammed Ali'yi karşıladığı anlaşılmaktadır. Buna göre Kur'ân-ı Kerîm'in tamamı Muhammed Ali evladının ilmidir. Yani Kur'ân onların hatırına gelmiştir. Ona göre “Sen olmasaydın eflaki yaratmazdım”¹⁸⁴⁸ hadîs-i şerifinde kast edilen de Muhammed Ali'dir.¹⁸⁴⁹

Fethü'l-Maârif'e göre zât âlemi ile sıfatlar âleminin, mürşid ile müridin, Âdem ile Havvâ'nın ve hatt-ı istivânın ne olduğunu anlamak için mürşid-tilmîz (ت ل م ی ز - م ر ش) kelimelerindeki harflere dikkat etmek gerekmektedir. Surelerin evvelinde gelen mukattaat şunlardır: (1) الم, (2) الر, (3) كهيعص, (4) طه, (5) يس, (6) ص, (7) حم, (8) ق, (9) ن. Kur'ân'ın aslı bu dokuz kelimedir. Mevcudatın aslını altı harfli “kûn” kelimesinin oluşturması gibi mukattaatın aslını da bu dokuz kelime oluşturmaktadır. Telaffuzlarına göre ele alındığında elli iki harf olur. Dokuz kelime içindeki yirmi harfi de ilave ettiğimiz

¹⁸⁴⁵ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 90b-91a.

¹⁸⁴⁶ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 100a-100b.

* Harf sayısı 28 olmasına rağmen, lâm-elif de ayrı bir harf olarak kabul edildiğinde sayı 29'a ulaşmaktadır.

¹⁸⁴⁷ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 142a-142b.

¹⁸⁴⁸ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2123.

¹⁸⁴⁹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 142b-143a. Burada 14 masumun üzerine 12 İmamın ve Hazret-i Hatice ile Fatıma'nın ikişer defa sayılması, peygamberlerin sayısı olan 28'e ulaşmak için başvurulmuş bir zorlama gibi görünmektedir.

zaman yetmiş ikiyi bulmaktadır. “Kün” kelimesi de ebced hesabına göre (20+50=70) yetmiş olur, iki de harflerin kendileri ilave edilerek yetmiş iki sayısı bulunur. Alfabadeki 28 harf, 22 nokta ve yukarıdaki 20 harf, 70 yapmaktadır, bunlara hemze ve cezmi de eklersek 72 olur. Bu sayı da âlem ve içindekilerin aslı olan “kün” kelimesinin sayısına eşittir.¹⁸⁵⁰

Fethü'l-Maârif'e göre başında mukattaa harfleri bulunan sureler, yirmi dokuz harf üzerine bina edilmiştir. Elif bâ ile başlayıp lâm-elif yâ ile biten bu yirmi dokuz harf, Allah kelâmı olan Mushaf içerisinden çıkarılacak olursa ortada ne Mushaf kalır ne de Allah kelâmı.* Mushaf açılıp bakılacak olsa, orada Kur'ân-ı Kerîm'i görmek mümkün olmaz. Yani Kur'ân-ı Kerîm, harflerden, harflerse noktadan oluşmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Kur'ân-ı Kerîm'in tamamının bir noktadan meydana geldiği görülür. İşte o nokta, kelâm-ı kadîmdir.¹⁸⁵¹ Peygamber (as) “Lâm-elifi inkar eden, bizden uzak olur”¹⁸⁵² buyuruyor. Bu sebeple lâm-elif, altı harf ve bir noktadan oluşan yedi şekildir. Bu şekiller de noktadan oluşmaktadır. Hazret-i Ali bunu kast ederek “İlim bir noktadır”¹⁸⁵³ diyordu. Yirmi sekiz harf, yirmi iki noktası, Farsçada olan dört harf ve on iki noktası, altı harf ve noktadan meydana gelen lâm-elif ve bir de noktayı hesaplarsak “yetmiş yedi küsur”¹⁸⁵⁴ (22+28+20+7+1=78) olur. Buna inanmayan kafirdir. Çünkü gerçek iman, Allah'ın kitabındaki mukattaa harfleri sayısındadır.¹⁸⁵⁵

Mukattaa harflerinin toplamı olan yetmiş sekiz sayısına günde beş defa okunan ezanlarda rastlanmaktadır. Ezan on beş sözden oluşur. Günde beş kereden hesaplanacak olursa yetmiş beş yapar. Sabah ezanında fazladan iki adet “es-salâtü hayrûn mine'n-nevm” sözü bulunmaktadır, onunla yetmiş yedi olur. Ezan, Hazret-i Muhammed'e hitap olduğu için bu sayıya onu da dahil ettiğimizde yetmiş sekiz olur. Namaz ibadetine davet olan ezan bile mukattaa harfleri sayısına göre okunmaktadır.

¹⁸⁵⁰ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 150a-150b.

* Buradakine benzer bir mantığı Augustin sayılar için kullanmaktadır: Birer sayı olduğu için bütün varlıkların biçimi vardır. Onlardan bu sayıları alırsanız geriye hiçbir şey kalmaz. Bkz. Annemarie Schimmel, *Sayıların Gizemi*, Mustafa Küpüşoğlu (çev.), 3. Basım, İstanbul: Kabalcı, 2011, s.203, resim altı yazısı.

¹⁸⁵¹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 59a.

¹⁸⁵² Hadîs-i şerif.

¹⁸⁵³ Aclûnî bu sözün hadis olmayıp kelâm-ı kibar olduğunu bildirmektedir. Bkz. Aclûnî, *a.g.e.*, H. No: 1750.

¹⁸⁵⁴ İman yetmiş küsur şubedir, en alt mertebesi yoldan eziyet veren şeyleri kaldırmak iken en üst derecesi La-ilahe illallah demektir. (Buhari, iman 3, I, 8; Müslim, İman 57-8; İbn Mace, H. No. 57)

¹⁸⁵⁵ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 161b.

Mukattaa harfleriyle Allah'ın neyi kastettiği bilinmez diyerek anlamaya dönük çabaların yolunu kapatan zâhir ulemâsını da eleştiren Fethü'l-Maârif bu konuda şunları söylemektedir:

Zâhir ulemâsı, Efendimizin müfessirleri bu surelerin, bu harflerin tefsirinde acizliğe düşüp suskun kalmışlardır. “Allah Teâlâ hazretlerinden başka kimse, bu surelerin evvelinde olan mukaattaa harflerinin tabirini bilmez” demekle geçiştirmişlerdir. Yine “Kur’ân’ın te’vili kendine mahsustur” deyip bahsi kapatmaktadırlar. Sözlerine delil olarak getirdikleri âyet de şudur: “Onun te’vilini kimse bilmez ancak Allah ve ilimde râsih olanlar (bilir).”¹⁸⁵⁶ Bu âyete göre Kelâmullah’ın tevilini kimse bilmez, ancak Allah bilir, râsih (derin ilim sahibi) bâtın ulemâsı efendilerimizden olan âlimler ve maârifler bilir; Allah azîmü’ş-şânın öğretmesiyle tevil etmek onlara mahsustur.¹⁸⁵⁷

Fethü'l-Maârif, hurûf-ı mukattaa ile ilgili sırların kendisi tarafından açığa çıkarıldığını söyledikten sonra gerekçesini şu şekilde izah etmektedir:

“Elif lâm mîm. Allah, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayandır.”¹⁸⁵⁸ Bu sözler Allah’ın isimleridir. Bütün harfler, bir tek hakîkattir. Semavî kitapların hepsinde vardır. Mukattaa harfleri, Kur’ân’ın olduğu kadar diğer bütün semavî kitapların da aslıdır. Âdem olmasa, harf de gerekmez, ses de gerekmez. Âdem, Allah Teâlâ’nın esmâ-yı hüsnâsı ve sırrıdır. Yani onun manası Âdem-i Hakk’tır. İnsan sureti, hidâyettir; kelâm-ı kerimin harfleridir. Bu sırrı şimdiye kadar bilenler yok muydu, vardı tabii. İrfan ehli ve Allah dostu olan kimseler bilirdi. Ancak onlar da ortaya çıkarmadıkları için yine sır olarak kalmaktaydı. Bu sırların bazıları irfan yoluyla, bazıları havas marifetiyle, bazıları cifr ilmiyle, bazıları muhabbetle ortaya çıkar. Kimisi Arapça, Kimisi Türkçe, Kimisi Süryanî diliyle adlandırılır. Biz bu sırları, insanlar öğrensın, kendileri için gerekli marifeti elde etsin ve bizi de hayırla yâd etsin diye ortaya çıkarıyor ve yazıya döküyoruz.¹⁸⁵⁹

Hurûfliğin temel dayanaklarından birinin harfler olması, onların hurûf-ı mukattaa üzerine ciddiyetle eğilmelerine ve tefsirlerde bilinen genel görüşlerden farklı düşünceler ileri sürmelerine sebep olmuştur.

Hurûf-ı mukattaa ile ilgili İslâmî kaynaklarda verilen bilgileri şu şekilde maddelemek mümkündür:

¹⁸⁵⁶ Âl-i İmrân suresi, 7.

¹⁸⁵⁷ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 57b-58a.

¹⁸⁵⁸ Âl-i İmrân suresi, 1-2.

¹⁸⁵⁹ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 152a-152b.

- a) Hurûf-ı mukattaa, Allah'ın kitabındaki sırlardır.
- b) Hurûf-ı mukattaa, Allah'la onun elçisi Hazret-i Muhammed arasında şifredir.
- c) Hurûf-ı mukattaa, Allah'ın isimlerinin sembolleridir.

Vahdetnâme'de huruf-ı mukattaaya ait sırları çözümü bâbında şöylebir uygulama yapılmaktadır. Bismillah dahil olmak üzere Fâtiha suresinin her bir harfinden sonra mukattaa harflerinden birisi yerleştirilmektedir. Buna göre Kur'ân'ın sırlarının Fâtiha'da, Fâtiha'nın sırlarının da hurûf-ı mukattaada olduğu bildirilmektedir:

بسم الله الم الرحمن المص الرحيم الر الحمد الر لله الر رب الم العالمين الر الرحمن الر الرحيم كهيعص مالك
طه يوم طسم الدين طس اياك طسم نعبد الم واياك الم نستعين الم اهدنا الم الصراط يس المستقيم ص صراط حم
الذين حم انعمت حمعسق عليهم حم غير حم المغضوب حم عليهم حم ولا ق الضالين ن

Sonuç olarak, Kur'ân-ı Kerîm, alfabede bulunan yirmi sekiz (lâm-elif'le yirmi dokuz) harften oluşmaktadır. Bazı surelerin başında gelen mukattaa harfleri de alfabedeki harflerin sayısınca yirmi dokuz adettir. Bu harflerle yazılmamış olsa Kur'ân'dan söz etmek mümkün olmaz. Kur'ân-ı Kerîm'den söz edebilmemiz için harflere ihtiyacımız vardır. Bu harflerin esası bir noktadır. O halde Kur'ân'ın aslının da bir nokta olduğunu söyleyebiliriz. Fethü'l-Maârif'e göre kelâm-ı kadîm, bir noktadır. O nokta, Hakk Teâlâ'nın kün (كن) kelimesidir; Rabb'in emridir, ruh'tur. Ruh olmadan bir şeyin olması mümkün değildir. Bu yüzden her şeyin aslı, dolayısıyla Kelâmullah'ın da aslı ruhtur. Bu öyle bir asıldır ki ilim o aslın şehridir, yani Medine'sidir. Nokta da o Medine'nin kapısıdır. Nuktada bulunan o ilim, elli harf olarak görünmektedir.* Yazı yazan kalem iki parçadan oluşur; bir parçası kâf, bir parçası nûn'dur. Allah Teâlâ gökleri, yeryüzünü ve bu ikisi arasında olan bütün mevcudatı, sır noktası olan ilimle kuşatmıştır; buna yed-i beyzâ (beyaz el) da denmektedir. Allah mevcudatı bununla kuşatmıştır. “Muhakkak Allah ilmiyle her şeyi kuşatmıştır”¹⁸⁶⁰ âyeti buna işaret etmektedir. Bu, Allah'ın ilmidir, her şeyde bir ismi, bir türlü resmi vardır. O ilmin sırrı Fâtiha'dadır. Fâtiha, Ümmü'l-kitap'tır; bütün kitapların anasıdır. “Hiçbir yaş, hiçbir kuru şey yoktur ki apaçık bir kitapta olmasın”¹⁸⁶¹ âyetinin mefhumuna göre her şey kitap içinde açıklanmıştır. Bütün kitaplar da Fâtiha'da açıklanmıştır. Bu yüzden Fâtiha, bütün kitapların anasıdır. Fâtiha'da olan her şey de Besmele'de mevcuttur. Bütün ilimlerin evvelinde bulunan Bismillah asıldır,

* 28 harf + 22 nokta = 50.

¹⁸⁶⁰ Talâk suresi, 12.

¹⁸⁶¹ En'âm suresi, 59

anadır. Bu yüzden her işin başında Bismillah denir. Bismillah'taki sin (س) harfî, Zât'ın ismidir. Zât ismi, bütün sıfatları kendisinde toplar ve bütün sıfatların sırrı ve hakikatidir. Bütün ilimlerin aslının ve hakikatinin nokta olması gibi bütün sıfatlar da Zât'ın tasarrufu altındadır.¹⁸⁶²

Bu noktanın hakikatini bilen Hazret-i Ali'yi bilir. Hazret-i Ali'yi bilen Hazret-i Resulullah'ı künhüyle kavrar. Resulullah'ı bilen, onun ilim olduğunu anlayan, Zât ismi olan Hakk Teâlâ hazretlerini görür ve bilir. Çünkü Resulullah, evvelîn ve âhirîn'dir, bütün kâinatın mebdei ve madenidir. Çünkü kelâm-ı kadîm'dir, kadîm olan "kûn" kelimesidir, Yâ Sin'dir. Yâ Sin'deki yâ harfî nidâ olduğundan dikkate alınmaz ve ferd olan, zât olan "sin" harfî kalır. Hazret-i Ali, Hakk Teâlâ'nın zât-ı şerifini kendi vücudunda müşâhede ettiğini şu cümlelerle ifade etmektedir:

İnsanları doğru yola hidâyet eden hatlar, kudret kalemiyle Âdem'in yani bütün insanların yüzüne nakşedilmiştir. Bunların sayısı da bazı surelerin evvelinde gelen mukattaa harflerinin sayısı gibi yirmi sekizdir. Fâtiha'da da bu durum açıklanmaktadır. Bu sebeple bütün semavî kitapların aslı, özü Fâtiha'dır. Kutsal kitapların sırrını öğrenmek isteyen veya Kur'ân'ın sırrına vâkıf olmak isteyen kimse her şeyden önce Fâtiha'nın sırrını öğrenmelidir. Kur'ân'ın sırrı, yirmi dokuz surenin evvelinde bulunan mukattaa harflerindedir.

Alfabe de bulunan ve Kur'ân'ı oluşturan harflerin sayısı yirmi sekizdir; bunların yirmi dokuzuncusu lâm-elif'tir; lâm-elif, yirmi sekiz harfin sırrıdır. Aslında lâm-elif, Muhammed Ali'nin sırrıdır. Bu da Âdem'in (insanın) yüzünde bellidir. Peygamberimiz (sav) bir hadîs-i şerifinde, "Kur'ân yedi harf üzerine nâzil olmuştur"¹⁸⁶³ buyurmaktadır. Kastedilen yedi harf ذ ظ ث ج ش ف harfleridir. Yine Fethü'l-Maârif, harfler ve sayılarla kastedilenin Âdem olduğunu belirterek şu hesaplamalara başvurmuştur:

Bu yirmi dokuz sure başında gelen mukattaa harflerinin (şekil olarak) sayısı dokuzdur: :
الم (1), الر (2), كهيعص (3), طه (4), يس (5), ص (6), حم (7), ق (8), ن (9).^{*} Kur'ân'ın aslı bu dokuz şekildir. Dünyanın ve içindekilerin aslının "kûn" kelimesi olması gibi, mukattaa harflerinin aslı da bu dokuz şekildir. Bunların açılımı, (inbisâtı, telaffuzlarına göre yazıldığında) elli ikidir (aslı elli üçtür): - ك ف ه ا ي ا عين صاد - طاها - :
الف لام ميم - الف لام را -

¹⁸⁶² Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 59a-60a.

¹⁸⁶³ Buhârî, Fedailu'l-Kur'ân 5, 27, Husûmat 4, Tevhid 53; Müslim, Mûsâfirin 270, (818); Ebû Dâvûd, Salât 357, (1475); Tirmizî, Kırâ'ât 2, (2944); Nesâî, Salât 37, (2, 150-152); İmam Mâlik, Kur'ân 5, (1, 102).

* Mukattaa harfleri verilirken المص, المص, حم عسق, طس, طس harfleri verilmemek suretiyle dokuz şekilden bahsedilmektedir.

ياسين - صاد - حاميم - قاف - نون (Elif Lâm Mîm, Elif Lâm Râ, kâf-hâ-yâ-ayın-sâd, tâ-hâ, yâ-sîn, şâd, hâ-mîm, kâf, nûn). Bu elli iki sayısına harflerin kendileri (20 harf) de ilave edildiğinde yetmiş iki olur. Aslında bu “kûn” kelimesinin sayısıdır, yani “kûn” demektir. “Kûn” kelimesi kâf (20) ve nûn (50) yetmiş yapar; bunlara zât, sıfat adedince iki de harflerin kendisi eklendiğinde 72 olur. Alfabadeki yirmi sekiz harfe, yirmi iki noktaları ve hemze ile cezm eklendiğinde 52 olur, yukarıdaki yirmi mukattaa harfî ilave edildiğinde yetmiş iki olur.¹⁸⁶⁴

Fethü'l-Maârif, ilahî sırların hakîkatini anlamak isteyen sâliklerin, haşır ve neşir berzahından, aşağı derekelere düşmekten kaçınıp haşır, neşir, hesap, mizan, cennet ve cehennemın manasını idrak etmek isteyenlerin kâmil bir mürşit bulup samimiyetle bağlanmaları gerektiğini belirtmektedir. Çünkü kâmil bir mürşit olmaksızın selamete ermek mümkün olmaz. *Vahdetnâme*'de nübüvvetin tamamlanmasından (hatm-i nübüvvet) sonra velâyet sırrının Anadolu'da (Rûm) ortaya çıkacağına işaret edilmektedir. Fethü'l-Maârif, sözlerine kanıt olarak Rûm suresinin ilk üç âyetini göstermektedir. Yine bu ilahî kelâmın mukattaa harflerindeki sır, rûsuh sahibi âlimlerin ve maârif-i billah kimselerin vâkıf olacakları bildirilir. Fethü'l-Maârif şunları ilave etmektedir: Rûsuh sahibi âlim ve maârif-i billah'ın kim olduğunu anlamak isteyenler, bizim zâhirdeki sözlerimiz ile fiillerimizi incelemeli, bâtındaki hâlimizin özelliklerini tasdik etmelidir; başında bizim sıfatlarımızla sıfatlanan kimseler, sonunda sırrımızla sevinirler; bizler maârif-i billah sırrını anlatmaya çalışıyoruz. *Vahdetnâme*'yi okuyanlar muratlarına erişecektir. Çünkü bu eser, hem velîlerin sonuncusu haber vermekte hem de şimdiye kadar açıklanmamış sırları açıklamaktadır.*

Klasik Türk şairlerinin eserlerinde mukattaa harflerine yer verdiklerine sıkça rastlanmaktadır. Elbette bu şairlerin, mukattaa harflerini ele alışı ile Hurufî şairlerin ele alışı arasında fark vardır:

Nûn'la beyan olunmuş “ize's-şemsü küvviret”¹⁸⁶⁵

Ol gün güneşde nûr-ı Muhammed kırmaz zıyâ¹⁸⁶⁶ (Ahmed Paşa)

¹⁸⁶⁴ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 144b-150b.

* Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 20a-20b. Yazma eserin sayfa kenarında Fethü'l-Maârif'in ortaya çıkışını göstermek üzere ebcedle şu hesaplama yapılmıştır: فى بضع سنين (birkaç yıl içinde) 872 + 170 + 90 = 1132, جاتنا سيد محمد فتح المعارف (Seyyid Muhammed Fethü'l-Maârif bize geldi) 56 + 74 + 92 488 + 422 = 1132 (M 1719/20)

¹⁸⁶⁵ Güneş, görüldüğü zaman. (Tekvir suresi, 1)

¹⁸⁶⁶ Tarlan, *a.g.e.*, s. 32.

Nice takrîr edeyim vaşfını ol şâhîñ kim

Aña vaşşâf ola Yâsîn ü mu‘arrif Tâhâ¹⁸⁶⁷ (Fuzûlî)

Yazdı hoş âyet-i “Nûn ve’l-Kalem”¹⁸⁶⁸ engüştünde

Ne midâd istedi ne hâme ne mıştar hâtem¹⁸⁶⁹ (Bâkî)

Âyet-i “nûn ve’l-kalem”dir muşhaf-ı sînemde yâ

Rüstem-i endişemiñ tîr ü kemânıdır sözüm¹⁸⁷⁰ (Nef’î)

Âyet-i Yâsîn ye’s okur gelip hatt-ı ruhuñ

Bir gün ümmîdi keserseñ dîde-i bîmârdan¹⁸⁷¹ (Şeyh Gâlib)

3.4.30. İkrar Vermek

Sözlükte, “sükûn, durma; sebât, devâm; râhat, istirahat; bir düşünce sonucu bildirilen karar” gibi anlamlara gelen karâr’dan if’âl kalıbında mastar olan “ikrâr” kelimesi “kararlaştırma, paydar ve methin etme; dil ile söyleme, ifade, beyan; tasdik, kabul, teslim; saklamayıp açıktan söyleme, itirâf”¹⁸⁷² gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

Bektaşîlik, Alevîlik ve Mevlevîlik gibi tarîkatlarda bir sâlikin, şeyhin huzuruna gelip tarîkata girmeye ve şeyhe bağlanmaya söz vermesidir. Bir nevî, bir mürşide biat etmedir. İkrar veren sâlike, tarîkatın ilkeleri anlatılır. Sâlik ise bu ilkelere uyacağına dair söz verir.

Vahdetnâme,de kâmil bir mürşide biat ederek cüz’î iradeyi ona teslim etmenin lüzumuna işaret edilmektedir. Buna göre ikrar vermek, ruhu bütün dünya kirlerinden ve alakalarından arındırarak saf hale getirmek için gereklidir. Kişi esfel-i sâfilin derekesine düşmekten böyle kurtulabilir. Kâmil mürşidin emir ve tavsiyelerine tam manasıyla itaat etmek gerekir. Çünkü ikrar vermeden kurtuluş mümkün değildir. Mutasavvıf şîrler de ikrar konusuna şiirlerinde yer vermektedirler:

¹⁸⁶⁷ Akyüz vd., *a.g.e.*, s. 133.

¹⁸⁶⁸ Nun ve kaeme andolsun. (Kalem suresi, 1)

¹⁸⁶⁹ Sabahattin Küçük, *a.g.e.*, s. 46.

¹⁸⁷⁰ Akkuş, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁸⁷¹ Kalkışım, *a.g.e.*, s. 459.

¹⁸⁷² Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 141.

Göñül pâsin yuduñısa kibr ü kîni koduñısa

İkrâr bütün olmayınca erden nazar olmayısar¹⁸⁷³ (Yunus mre)

Qâlu belânîñ ‘ahdini unutmazam unutma ki

Îmânı tev’hîd ehliniñ şol ‘ahd ü şol ikrâr imiş¹⁸⁷⁴ (Nesîmî)

Şunlar ki görüp yüzüni bu dâra gelürler

Ol ‘ahde vefâ eyleyüp ikrâra gelürler¹⁸⁷⁵ (Niyazî-i Mısrî)

Kanı bir sâlik-i şâdık ki bu râha ola lâyıq

Kamu ikrârına fâ’ik bütün insân olur var mı¹⁸⁷⁶ (Kuddûsî)

3.4.31. İmamet

İmâm kelimesi, İslâm toplumunun önderi anlamınadır. Çoğulu “eimme”dir (imamlar).¹⁸⁷⁷ Topluma önderlik etmesi dolayısıyla müslümanlara namaz kıldıran kimselere, devleti yönetenlere, bir mezhebin kurucusu olanlara da imam denmektedir. Biz konumuz gereği “topluma önderlik yapanlar” anlamında kullanacağız. Elbette bu önderliğin dinî ve siyasî yönü bulunmaktadır. İmamet, topluma önderlik etmektir. İslâmî kaynaklarda Hazret-i Resulullah’tan sonra toplumun siyasî sorumluluğunu üstlenen kimselere halîfe, imam ya da emirü’l-mü’minîn denmiştir.

Ehl-i Sünnet ile Şia’nın ayrıldığı temel noktalardan birisi, Hz. Resulullah’tan sonra ümmete kimin önderlik edeceği hususudur. Sünnî kaynaklar “Ashabı, ifrat ve tefritsiz severiz, onların haklarını ve faziletlerini tanırız, hülefâ-i râşidînin (dört Halîfe) oluş sıralarını ve bu sırayla ashabın faziletlipleri olduklarını kabul ederiz”¹⁸⁷⁸ biçiminde ifade ederek itikat kitaplarında bu konuları ele almaktadırlar. İslâm toplumunun dinî ve dünyevî konulardaki önderliğine imamet dendiğini belirten Şîilere ait itikadî kaynaklarda ise

¹⁸⁷³ Tatçı, *a.g.e.*, s. 41.

¹⁸⁷⁴ Ayan, *Nesîmî Divanı*, s. 199.

¹⁸⁷⁵ Erdoğan, *a.g.e.*, s. 61.

¹⁸⁷⁶ Ahmet Doğan, *a.g.e.*, s. 21.

¹⁸⁷⁷ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 138.

¹⁸⁷⁸ Muhammed b. Abdurrahman el-Humeys, *Tahavî Şerhi*, M. Emin Akın (çev.), İstanbul: Vakıf Yayınları, 1994, s. 129.

“Peygamberin vefatından sonra dinin ahkâmını koruyup gözetlemesi ve insanları Hakk’ın yoluna yönlendirmesi için Allah tarafından bir imamın tayin edildiği”¹⁸⁷⁹ düşüncesi yer almaktadır. Tabatabâî, *Âmûziş-i Dîn (Akâid)* adlı eserinde Hz. Peygamber’in “İmamlar on iki kişidir ve hepsi de Kureyş’tendir”¹⁸⁸⁰ dediğini, Sünnî ve Şîî bütün kaynakların bunu naklettiğini bildirmektedir. Aynı kaynakta bu imamların masum oluşu da “İmamın da peygamber gibi hata ve gûnahtan masum olması gerekir, yoksa dine davet eksik kalıp ilahî hidâyet gerçekleşmez”¹⁸⁸¹ gerekçesiyle izaha çalışılmaktadır. Sünnî kaynaklarsa ismet (gûnahtan korunmuşluk) sıfatının sadece peygamberlere ait olduğunu, peygamber dışında hiç kimsenin masum olamayacağını söylemektedirler.

Kendi görüşlerine gerekçe yapmak üzere Hz. Resulullah’ın, “Ey insanlar! Size iki şey bırakıyorum, onlara uyarsanız, asla sapıtmazsınız: Allah’ın kitabı ve yakınlarım olan ehl-i beytim”¹⁸⁸² hadisindeki uyulması gereken iki şeyden birincisinin “Allah’ın Kitabı” olduğu hususunda tereddüt bulunmazken, ikincisinin “Âl-i Beyt” mi, “Peygamber’in Sünneti” mi olduğu hususunda farklı rivâyetler bulunmaktadır. Genellikle Şîa’nın görüşünü benimseyenler “Âl-i Beyt”¹⁸⁸³ biçiminde gelen rivâyetlere, Sünnîlerin görüşünü benimseyenlerse “Peygamber’in Sünneti”¹⁸⁸⁴ biçimindeki rivâyetlere itibar etmektedirler.

Aslında Sünnî kaynaklarda “İmamın Kureyş’ten olduğu”¹⁸⁸⁵ bildirilmesine rağmen genellikle Hz. Resulullah’ın “Benden sonra hilâfet ancak otuz sene devam edecektir. Ondan sonra ısıracı melik devri gelir”¹⁸⁸⁶ ve “Kureyş’ten iki kişi kaldığı müddetçe bu iş (hilâfet) Kureyş’ten ayrılmaz”¹⁸⁸⁷ hadisine daha fazla yer vermektedirler. Sünnîler genellikle Hz. Peygamber’in kendisinden sonra yerine geçecek (halîfe) birisine işaret etmediğini ve ümmetin işlerini kendilerine bıraktığını kabul etmektedirler. Zaten Kur’ân-ı Kerîm’de Allah, müslümanlar için “İşleri aralarında şûrâ iledir”¹⁸⁸⁸ buyurmaktadır. Bu yüzden Peygamber’den sonra ilk seçilen Hz. Ebu Bekir birinci halîfe, Hz. Ömer ikinci halîfe, Hz. Osman üçüncü halîfe ve Hz. Ali dördüncü halîfedir. Bu dört halîfeye Hulafâ-

¹⁸⁷⁹ Tabatabâî, *a.g.e.*, s. 109.

¹⁸⁸⁰ Tabatabâî, *a.g.e.*, s. 110.

¹⁸⁸¹ Tabatabâî, *a.g.e.*, s. 115.

¹⁸⁸² Ebû Dâvûd, Menasik 27; İbn Mâce, Menasik 17.

¹⁸⁸³ Ahmed b. Hanbel, H. No. 10681; Tirmizî, Menâkıb 32.

¹⁸⁸⁴ İmam Mâlik, Kader 3; Nişâburî, Müstedrek, 1/ 171.

¹⁸⁸⁵ Buhârî, Ahkâm 94/3.

¹⁸⁸⁶ İbn Haldun, *a.g.e.*, s. 665.

¹⁸⁸⁷ Buhârî, Menâkıb 61/11.

¹⁸⁸⁸ Şûrâ suresi, 38.

i Râşidîn (Dört Raşit Halîfe) denmektedir. Bunlar İslâm'ı bilen, peygamberin uygulamalarını gören, dirayetli kimselerdir.

Sahabe ileri gelenlerinin üstünlüklerini bildiren çok sayıda hadîs-i şerif vardır. Bu manada Hz. Ali ve Hz. Ebu Bekir'in faziletine vurgu yapan hadîs-i şeriflerin çokluğu dikkat çekicidir. Birisi peygamberin amcasının oğlu ve evlatlığı, diğeri ümmü'l-müminin Hz. Aişe'nin babası ve Hz. Peygamber'in kayınpederi. Bunlar, İslâm'ın ilk günlerinden beri her türlü fedakarlığa katlanmış kimselerdir. Hz. Peygamber'in bunlarla ilgili övücü sözler söylememiş olması düşünülemez. Ancak İslâm ümmetinin liderliği konusu gündeme geldiğinde bu rivâyetlerin tamamının Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ali üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

3.4.32. İman

Emin olmak, korkusuzluk anlamındaki “emn” kökünden türetilen “îmân” kelimesi, sözlükte “inanmak, İslâm'ı kabul etmek” anlamına gelmektedir. “Akede” kökünden “inanmak, kalben tasdik etmek” anlamına gelen “i'tikâd”¹⁸⁸⁹ kelimesi de iman yerine kullanılmaktadır. Terim olarak “birini söylediği sözde tasdik etmek, söylediğini kabul etmek, gönül huzuru ile benimsemek, karşısındakine güven vermek, şüpheyi yer vermeden kalpten tasdik etmek; eman vermek, emin kılmak”¹⁸⁹⁰ gibi anlamlara gelmektedir. İslâm dinine göre iman, “Cenâb-ı Hakk'tan alıp insanlığa tebliğ ettiği kesinlikle bilinen konularda Muhammed (sav)'i tasdik etmek, onun doğruluğuna kesinlikle hükmetmektir.”¹⁸⁹¹ Dinin hükümlerini kabul etmek anlamına gelen imanın tanımı ve mahiyeti konusuna farklı açıklamalar getirenler olmakla birlikte “İslâm'ın bildirdiklerine inanmak” anlamında tereddüt yoktur. Kalp ile tasdik gerekliliğinde şüphe yoktur. İmanın gerçekleşmesi için kalp ile tasdik yeterli olduğu söylenece de, imanın “dil ile ikrar, kalp ile tasdik” olduğu¹⁸⁹² özellikle vurgulanmaktadır. İslâm dininde “Allah'a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere, âhiret gününe, kaza ve kadere iman etmek” bir esastır. Bu sebeple imanın şartı altı denmektedir.¹⁸⁹³ Bunlara inanan kimseye mü'min (inanan) denir. Şîlter ise imanın şartlarını, usûl-i din adıyla “tevhid, adalet,

¹⁸⁸⁹ Levis Maluf, “Akade”, *Müncid (fi'l-luga ve'l- a'lâm)*, s. 518.

¹⁸⁹⁰ Karagöz ve Diğerleri, *a.g.e.*, s. 315.

¹⁸⁹¹ Topaloğlu, Yılmaz ve Çelebi, *a.g.e.*, s. 34.

¹⁸⁹² Karagöz ve Diğerleri, *a.g.e.*, s. 315.

¹⁸⁹³ Bilmen, *a.g.e.*, s. 8-9.

nübüvvet, imâmet ve meâd”¹⁸⁹⁴ olarak saymaktadırlar. Her durumda iman Allah’ın varlığına, birliğine, kitaplara, peygamberlere, âhiret gününe inanmayı gerektirmektedir. En azından “Lâ-ilâhe illallah Muhammedün resulullah”¹⁸⁹⁵ diyen kimse iman etmiş sayılmaktadır. Çünkü Allah’ı ve onun peygamberini kabul eden kimse, peygamberin bildirdiği Kitab’ı ve onda yazılanları kabul ediyor demektir.

İman ile İslâm kelimelerini eşanlamlı kullananlar da vardır. Fakat Cebrail’in, Hz. Peygambere gelerek “iman nedir?” sorusuna Hz. Peygamber, “İman Allah’a, meleklerine, O’nu göreceğine, peygamberlerine inanmandır ve öldükten sonra dirilmeye inanmandır” cevabını verirken, “İslâm nedir?” sorusuna, “İslâm, Allah’a ibadet etmen, namaz kılman, farz olan zekatı vermek ve ramazan orucunu tutmandır”¹⁸⁹⁶ cevabını vermiştir. Bu hadise istinaden iman ile İslâm’ı ayrı olarak ele alanlar da bulunmaktadır.¹⁸⁹⁷

Tasavvufta inanmak, iman etmek yanında; marifetullah’a ulaşmak, Allah’a dair kesin bilgi (yakîn), vuslat derecesine ulaşmak, Bir’den başkasını görmemek¹⁸⁹⁸ gibi anlamlar verilmektedir. Neseî ise imanı ikrar, amel ve niyetten ibaret saymakta, imanın bütün kalbi kaplaması gibi zâhirdeki farz ibadetlerin de bütün bedeni kaplaması gerektiğini bildirmektedir.¹⁸⁹⁹

Kelâmcılar arasında imanın artıp eksilmesi meselesi de tartışmalara sebep olmuştur. “Müminler o kimselerdir ki Allah’ın adı geçtiğinde yürekleri titrer, kendilerine Allah’ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını artırır”¹⁹⁰⁰ âyeti izah edilirken imanın, tasdik anlamına geldiği, imandaki artmanın ve eksilmenin nicelik yönünden olmayıp keyfiyetle ilgili olduğu bildirilmektedir.¹⁹⁰¹ Mutasavvıflar da imanın eksilmesinin dinden çıkma (küfür) ile eşanlamlı olacağını söylemektedirler. Ancak var olan iman kuvvetlenmesinden söz edilebilmektedir. Bunun için kalpte kesin inanç olması, farz olan ibadetlerin yerine getirilmesi ve dinin yasaklarından uzak durulması gerekir. Emredilenleri yapmak ve yasaklananlardan uzak durmak ahlak güzelliğiyle olabilir. Hadîs-i şerifte, “Müminlerin iman yönünden en yoğununu, ahlak yönünden en güzel

¹⁸⁹⁴ Mehmet Keskin, *a.g.e.*, s. 29.

¹⁸⁹⁵ Allah’tan başka ilah yoktur ve Muhammed Allah’ın resulüdür.

¹⁸⁹⁶ Buhârî, İman 37, 62, 63; Müslim, İman 1.

¹⁸⁹⁷ Yeprem, *a.g.e.*, s. 78.

¹⁸⁹⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 185.

¹⁸⁹⁹ Neseî, *a.g.e.*, s. 120-121.

¹⁹⁰⁰ Enfâl suresi, 2.

¹⁹⁰¹ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 2, s. 663.

olanıdır ve çoluk çocuğuna karşı iyi ve yumuşak davranıp başı bol olanıdır”¹⁹⁰² buyurulmaktadır. İmanın derecesiyle ilgili bir hadîs-i şerifte de şöyle buyurulmaktadır:

İmanın yetmiştan fazla bölümü vardır. En aşağısı, yoldan zarar veren şeyleri kaldırıp atmak, en yüksek mertebesi de Allah’tan başka ilah yoktur sözünü söylemektir.¹⁹⁰³

Fethü’l-Maârif, kalpten ve samimî olarak kelime-i şehadet getiren kimseye mümin ve müslüman deneceğini; kelime-i şehadete iman etmeyenin kâfir ve müşrik sayılacağını, dolayısıyla katlinin vacip olduğunu söylemektedir.¹⁹⁰⁴ Hakk Teâlâ’nın insanlara emrini Peygamberleri vasıtasıyla ulaştırdıklarına işaret eden Fethü’l-Maârif, Resulullah’ın oruç, namaz, hacc, zekat, farz, sünnet, haram, mübah, mekruh’a ilişkin sözlerinin şariat olduğunu, bu hükümleri Allah’ın emri olarak kabul edip yerine getiren kimselere şariat ehli, sünnet ehli ve Muhammed ümmeti denileceğini bildirmektedir.¹⁹⁰⁵

Allah’ın, Kur’ân-ı Kerîm’de, “Allah’ın âyetlerini inkar ediyor ve peygamberleri haksız yere öldürüyorlardı”¹⁹⁰⁶ buyurduğunu belirten Fethü’l-Maârif, bu şekilde iman etmeyen kimselerin yüce peygamberleri reddetmek suretiyle onları katletmiş sayılacağını, dolayısıyla kâfir olacaklarını söylemektedir.¹⁹⁰⁷

“Her kim bu yirmi dokuz harfe iman etmezse, oturacağı yer cehennem olur”¹⁹⁰⁸ hadîs-i şerifini naklederek bu yirmi dokuz harfin, yirmi dokuz mukattaa suresinde belirtilen harfler olduğunu ve Kur’ân’ın aslı olan yirmi sekiz harfin, istivâ ile yirmi dokuz olduğunu bildirmektedir. Bu harflerin, bütün enbiyâ ve evliyânın sırat-ı mütakimi, Âdem’in ezeli ve ebedî nutku olup yaratılmamış (gayr-ı mahluk) olduğunu söylemektedir.¹⁹⁰⁹

Hakk’ın bir olması dolayısıyla mezhebin de bir olması gerektiğini söyleyen Fethü’l-Maârif’e göre bir olan iki olmaz, devamlı ibadet de etse, durmadan zikir de çekse şirke düşeni Allah affetmez, böyle kimsenin imanı da sahîh sayılmaz.¹⁹¹⁰

Allah’ın emir ve nehiyelerine, Resullullah’ın hadîs-i şeriflerine, “emrû bi’l-ma’ruf ve nehyi ani’l-münker”e nasıl itikat etmek gerekiyorsa marifetullah’a ulaşmış kâmil

¹⁹⁰² Ebû Davûd, Edeb 15; Buhârî, İman 33; Müslim, İman 20.

¹⁹⁰³ Buhârî, İman 2; Müslim, İman 12.

¹⁹⁰⁴ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 71a-71b.

¹⁹⁰⁵ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 63a.

¹⁹⁰⁶ Bakara suresi, 61; Âl-i İmrân suresi, 21.

¹⁹⁰⁷ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 87a.

¹⁹⁰⁸ Hadîs-i şerif.

¹⁹⁰⁹ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 90a.

¹⁹¹⁰ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 112a.

mürşitlerin söylediklerine de öylece inanmanın gerektiğini¹⁹¹¹ söyleyen Fethü'l-Maârif, mürşid konusunda şüphe edilmemesi gerektiğini, özellikle mürşidinden vaz geçen kimsenin yalancı sayılacağı için yalancılardan imanın da olmayacağını vurgulamaktadır¹⁹¹²

Fethü'l-Maârif'e göre ilmi olmayanın edebi de olmaz. Edebi olmayan kimsenin ilminin olmadığı da kesindir. İlmi olmayanın hayâsı da olmaz. "Hayâ imandan"¹⁹¹³ olduğu için hayâsı olmayanın imanı da olmaz. İmanı olmayan insana âdem denmez. O, olsa olsa konuşan hayvan (hayvan-ı nâtık) olur. İbadet, ilim ve hayâ insanların vazifelerindendir. İman, mürebbî ile ilgilidir. Mürebbî ise mürşid-i âlemdir. Mürşid-i âlem ise Hakk'tır.¹⁹¹⁴

Sonuç olarak Fethü'l-Maârif'e göre mümin ve müslüman olmanın şartı kelime-i tevhidi ve kelime-i şهادeti kalpten ve samimî olarak söylemektir. Yine Âdem'in yüzü, Kâbe'nin temsilidir, secdeyi buna karşı yapmayan imansız sayılıp kâfir olur. Kur'ân'ın ve mukattaanın aslı 28 harftir. Alfabe'deki lâm-elif yirmi dokuzuncu harftir. Lâam-elif ise dört harf karşılığı olup bunlarla 32 olur. İmanın aslı Kur'ân-ı Kerîm ve mukattaa harflerine göre hesaplanmaktadır. Böyle iman etmeyen kimse, peygamberleri inkâr etmiş sayılır. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de bildirilen peygamberlerin sayısı da 28'dir. Bazı kimseler Kur'ân-ı Kerîm'deki şu âyetlere istinaden imanın artacağına işaret etmektedirler:

O, inananların imanlarını kat kat artırmaları için kalplerine huzur ve güven indirendir.¹⁹¹⁵

Onlara Allah'ın âyetleri okunduğu vakit imanları artar. Onlar sadece Rabblerine tevekkül ederler.¹⁹¹⁶

Fethü'l-Maârif ise bu âyetleri Hurûfiliğe göre izah etmektedir. Ona göre imanın artması, 28 harfin 72 olması gibidir. 28 harfin açılımı 72 yapmaktadır. İmanın artması bu anlamdadır. İnsanın bunları bilip yakîn ehli olması gerekir. Çünkü yakîni olmayanın imanı da olmaz. 72 ise kadîm kelâm olan "kûn" kelimesidir.

¹⁹¹¹ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 34b.

¹⁹¹² Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 124a.

¹⁹¹³ Hayâ imandandır. (Buhârî, İman 3; Müslim, İman 12)

¹⁹¹⁴ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 148b.

¹⁹¹⁵ Fetih suresi, 4.

¹⁹¹⁶ Enfâl suresi, 2.

3.4.33. İnkâr

Bilmeme, tanımama, kabul ve tasdik etmeme anlamına gelen “nükır” kökünden türetilen inkâr kelimesi, “yaptığı veya söylediği bir şeyi, yapmadığını veya söylemediğini iddia ve ısrar etme”¹⁹¹⁷ anlamındadır. İkrar ve itiraf etmenin zıddı olarak kullanılmaktadır. Kendisine isnat edilen bir şeyi kabul etmeyip reddetmektir. İnkâr işini yapana münkir denir. İnsan fıtratının, bir yaratıcının varlığını kabule meyilli olmasına rağmen, bu fıtrî duyguyu köreltip üstünü örten anlamına kâfir kelimesi de kullanılmaktadır. İslâm literatüründe Allah’ın varlığını ve Peygamber’in Allah’tan alarak insanlara tebliğ ettiği mesajı kabul etmeyenlere kâfir denmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de insanlar inanmaya davet edilmekte ve inkar etmekten sakındırılmaktadır:

Ey iman edenler! Allah’a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr ederse, derin bir sapıklığa düşmüş olur.¹⁹¹⁸

İslâm’a göre insanlar inanma ya da inkar etme hususunda serbest bırakılmışlardır. Ancak küfür ve inkarda ısrar edenlerin mutlaka bunun karşılığını görecekları de hatırlatılmaktadır. Çünkü Allah, insanların küfrüne rıza göstermemekte, onların doğru yolu bulması için elçileri vasıtasıyla hakkı tebliğ ve tavsiye etmektedir.

En genel anlamda söylemek gerekirse bir insanın kelime-i tevhidi, kelime-i şehadeti inanarak söylemesi onun imanını için yeterli görülürken, bunları terk etmesi ise küfrüne sebep olur. Bir kimsenin mümin olduğunu söylemesi ve bunu davranışlarında göstermesi, müslüman kabul edilmesi için yeterlidir.

Fethü’l-Maârif, iman için kalbin tasdikini şart koşmaktadır. Çünkü sîreti âdem olmayanların sureti âdem bile olsa, onların şeytandan farkları yoktur. Onlar, kalpten inkar ettikleri için münkir sayılmaktadırlar. İnarcı kimseler kendilerini bir mürşide teslim etmedikleri için, bir mürşide bağlı gibi görünmelerine rağmen, nefislerinin peşinde giderler. Böyle kimseler kırk yıl dervişlik bile yapmış olsa cin, peri, dev taifesi gibi inkarcıdırlar. Bunları ikaz eden gerçek dervişler ortaya çıktığında, onların sözünü inkar etme adına Hakk’ı bile inkar ederler.

Fethü’l-Maârif’e göre inanmak ya da inkar etmek, iradî bir mesele olmasına rağmen bazı kimseler, inkarlarına kılıf olarak Hakk’ı suçlamaya meylederek, “kaderimiz böyle, Allah

¹⁹¹⁷ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 181.

¹⁹¹⁸ Nisâ suresi, 136.

böyle takdir etmiş” diye kendilerini savunmaya kalkışılar. Oysa bu sözleri onların küfrünü artırmaktadır.¹⁹¹⁹

Hakk’ın hikmetini anlamak isteyen kimsenin bir mürşide tabi olması, onun söylediklerini yerine getirmesi gerekmektedir. Kişinin inkardan kurtulabilmesinin yolu budur.

3.4.34. İnsan

İnsan kelimesi sözlüklerde “âdemoğlu, beşer”,¹⁹²⁰ “insan türü, kişi”¹⁹²¹, “bilinçli ve toplumsal varlık”¹⁹²² anlamlarıyla verilmektedir. Râgıb el-İsfahânî, cinn’in karşısı olan insanlık anlamına “ins” kökünden veya alışmak, alışılmak, yaklaşmak anlamına “üns” kökünden geldiğini belirtiyor.¹⁹²³ İsfahânî, birbirlerine alışmadıkları ve birbirleriyle ilişki kuramadıkları sürece insanların varlıklarını sürdüremeyeceklerine işaret ederek bu türe insan denmesinin sebebini, tabiatlarındaki medenîlik ve şehirliliğe bağlamaktadır. İnsan kelimesinin çoğulu olarak “nâs” kullanılmaktadır. İnsan kelimesinin, unutmak anlamına gelen “nesy” kelimesinden geldiği de düşünülmektedir. Dilimizde kullanılan “İnsan, nisyan ile malûldür” sözü bu anlamdadır. Yani insanın bir özelliği unutması, unutkan olmasıdır.

İnsanın ne olduğu, nereden geldiği, niçin geldiği, yetki ve sorumluluklarına ilişkin düşünceler Antik Çağ filozoflarına kadar gitmektedir. Empedokles (MÖ 490-430), bütün varlıkların hava, su, toprak ve ateş gibi dört unsurun belirli oranlarda karışımından meydana geldiğini, hayatın yetkinliğe doğru evrildiğini söylüyordu. Önceki filozoflar gibi varlıkların dört unsurdan meydana geldiğine inanan Aristoteles (MÖ 384-322)’e göre oluş, devamlı altyapılardan üst yapılara doğru gerçekleşmektedir. Ona göre canlılığın temelinde sadece maddî sebeplerin değil, ruh (canlı cevher)un da rolü vardır. Bitkilerde beslenme ve çoğalmayı idare eden basit ruh, hayvanlarda hisleri idare eden hayvanî ruh, insanda ise şuur ve zihni idare eden insanî ruhtan söz etmektedir.¹⁹²⁴ Hatta madde veya ruhtan oluşan her şeyin bünyesinde bu yetkinleşme istidadı mevcuttur. Aristoteles’e göre

¹⁹¹⁹ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 133a.

¹⁹²⁰ Redhouse, *Lugat-i Osmaniye*, s. 45.

¹⁹²¹ Çağbayır, *a.g.e.*, C. 2, s. 2187.

¹⁹²² Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s. 186.

¹⁹²³ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 149-150.

¹⁹²⁴ Tatlı, *a.g.e.*, s. 85.

cansızdan canlıya doğru bir çıkış bulunmaktadır. Bu çıkışla cansız maddeden bitkiye, bitkiden hayvana ve hayvandan insana ulaşılmaktadır.¹⁹²⁵

İnsan hakkındaki en eski felsefî ve ilmî araştırma Aristoteles'e aittir. Onun "düşünen hayvan" tanımı bugüne kadar hüküm sürmüştür. Aristoteles, insanı konuştuğu, düşündüğü ve toplum hayatı olduğu için başka hayvanlardan ayırıyor ve yukarıdaki tanıma "toplum kuran canlı" (zoon politicon) tanımını katıyor. İnsan "akıllı varlık" olarak daha aşağı varlıklardan ayrılmakla kalmaz, Aristoteles'e göre bu akıl sıfatı onu üstün âlemle temasa getirir; mantık, metafiziğin temeli olur. Aristoteles'in insan tanımı böylece bir yandan insanın canlı ve hayvan olduğunu söyleyerek onu biyolojik evrime bağlamakta, bir yandan "akıl" (logos) imtiyazı ile onu ayırmakta ve bu imtiyaz yardımıyla metafizik ilkeleri kurmaktadır.¹⁹²⁶

Canlıların ortaya çıkışıyla ilgili asıl soru şudur: Yeryüzündeki canlı hayat, dışarıdan bir etki olmaksızın kendiliğinden mi ortaya çıktı, yoksa akıllı, şuurlu bir varlığın bilinçli müdahalesiyle mi oluştu? Yani canlı hayat bir tesadüfün eseri midir, yoksa yaratma sonucu mu meydana gelmiştir?

Bu soruya cevap vermeye çalışan evrimciler, yeryüzünde canlı hayatın kendiliğinden meydana geldiğini, inorganik varlıktan organik varlığa, oradan da biyolojik hayata geçildiğini, bu şekilde günümüzde var olan türlerin meydana geldiğini iddia etmektedirler. Oysa yeryüzündeki canlı hayat birdenbire ve çok girift yapıları canlılarla başlamış, evrimcilerin iddia ettiği gibi organik hücrelerden gelişmiş varlıklara doğru bir geçiş de olmamıştır.¹⁹²⁷

Yine evrim teorisini savunanlar, insanların bugün dünyada sahip oldukları ayrıcalıklı durumun bir gün sona erebileceğini, çünkü daha önce dinazorların hakim olduğu bir dönemin yaşanmasına rağmen türlerinin sona erdiğini söylemektedirler. Onlara göre dünya, herhangi bir tür için, hatta insan için yaratılmış değildir. Evrim kuramına göre bugünkü bilimsel veriler karşısında insanı özel bir varlık olarak değerlendirmeye imkan yoktur. Bu anlamda insan da diğer yaratıklar gibi bir canlı, bir canlı türü, bir hayvandır.¹⁹²⁸

¹⁹²⁵ Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s. 102.

¹⁹²⁶ Ülken, *Varlık ve Oluş*, s. 241-242.

¹⁹²⁷ Duane Tolbert Gish, *Fosiller ve Evrim*, Adem Tatlı (çev.), İstanbul: Cihan Yayınları, 1984, s. 73.

¹⁹²⁸ Tuncer Bulutay, *Bilimin Niteliği Üzerine Denemeler, Evrim ve Quantum Kuramları*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1986, s. 24.

Bugün modern bilim, evrenin oluşumu ve yerküre üzerinde canlı hayatın başlangıcı ile ilgili sorulara –kesin olmasa da- bazı cevaplar vermekte, ancak Büyük Patlama öncesi ve bu evrenin sonrası ile ilgili sorulardan da özellikle kaçınmaktadır. Hatta bu dünyada insanın varoluş amacıyla da ilgilenmemektedir. Yani modern bilim, evrenin nasıl oluştuğunu, canlıların nasıl meydana geldiğini izaha çalışırken niçin yaratıldığının cevabını metafizik bilimlere bırakmaktadır.

İslâm’a göre yaratılmışlar içerisinde ayrıcalıklı yere sahip olan insandır. Hem beden olarak mükemmel bir yapıya sahiptir, hem de bu mükemmel yapının içerisinde “Rahman’ın nefesi” olan ruh barındırmaktadır. Bu mükemmelliğe dikkat çekmek üzere Allah, Kur’ân-ı Kerîm’de “Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık”¹⁹²⁹ buyurmaktadır. En güzel biçim (ahsen-i takvîm), insanın yalnızca biyolojik yönünü değil, fizyolojik ve psikolojik yönünü de ifade etmektedir. Yaratılış sıralamasına bakıldığında Allah önce gökleri, yeryüzünü, bitkileri, canlıları ve canlıların en gelişmiş olan insanı yaratmıştır. Bu sıralama dikkate alındığında, içindeki varlıklarla birlikte bütün kâinatın insanın gelişi için hazırlandığı söylenebilir. Zaten “O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratandır”¹⁹³⁰ âyet-i kerîmesi de bu hususa işaret etmektedir.

Yüce Allah’ın Kur’ân-ı Kerîm’de “Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık”¹⁹³¹ buyurduğunu belirten Fethü’l-Maârif, bütün kâinatın insan için yaratıldığını söylemektedir. Tersinden ele alınacak olursa, insan olmasaydı hiçbir şey olmazdı. İlahî kadîm kelâm (kûn), insandır. İnsan olmasaydı, mevcut olan şeylerden hiçbirini bilinmez, Kur’ân-ı Kerîm anlaşılmazdı. Hadîs-i kutsî’de bu yüzden “Sen olmasaydın...”¹⁹³² denmektedir. Kevn ü mekanın (oluş ve bozuluş âlemi) Fâtıhası insandır. Bu sebeple gece ve gündüz, bir an bile durmaksızın insanı tavaf etmekte ve insandaki ahsen-i takvim sıfatını zikretmektedir.¹⁹³³ Ona göre bütün mevcudat insan içindir. İnsanın dünyaya geliş amacı, mevcudatın aslının ve hakîkatinin ne olduğunu bilmek ve tanımaktır. Bütün eşyanın hakîkati insandır. İnsanın hakîkati ise kadîm ilahî kelâmdır. Kadîm kelâmın böyle anlaşılması ve böyle bilinmesi gerekir. Çünkü kadîm ilahî kelâm kâf ile nûn’dur, yani Yâ Sîn’dir. Allah’ın emri, âlemin ruhudur, esmâ-i küldür, esmâ-i hüsnâdır. Bu sebeple insana kelâmullah ve kitabullah denmektedir. Bu hakîkati anlatmak üzere Cüneyd-i Bağdadî,

¹⁹²⁹ Tîn suresi, 4.

¹⁹³⁰ Bakara suresi, 28.

¹⁹³¹ Tîn suresi, 4.

¹⁹³² Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2123.

¹⁹³³ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 132a.

“Kur’ân’ın lafzı ile insanın cismi ikizdir; Kur’ân’ın manası ile de insanın manası ikizdir” buyurmuştur.¹⁹³⁴

Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah’ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sımsıkı tutun. Allah’ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler.¹⁹³⁵

âyetini yorumlayan Fethü’l-Maârif, şunları söylemektedir:

Ey Muhammed, senin ve bütün insanların üzerinde olacağı bir yaratılışı tercih ettik. İnsanın yaratılışının Hakk’ın yaratması olduğunu ve Hazret-i Peygamber’in ise Allah’ın kadîm kelimesi olduğunu bilmeyen bir kimse Hakk’ın zâtını görmez ve Hakk’ın didarından mahrum kalır. Böyle kimseler için Allah buyuruyor: “Yüzlerini de ateş bürüyecektir.”¹⁹³⁶ “Bazı yüzler kararır.”¹⁹³⁷

İnsanın gördüğü necmü’s-sâkıb, remiz ve işaretlerin insana şahit olduğunu söyleyen Fethü’l-Maârif’e göre insanın yaratılışında 360 parça kemik, 360 parça damar, 360 parça deri, 360 parça kan ve 360 parça et bulunmakta ve insan, bunların toplamından teşekkül etmektedir. Bu parçalar ay, gün ve saatin toplamı karşılığındadır. İnsan, nasıl böyle üç yüz altmış parçaların bütünü ise zaman da aynı şekilde üç yüz altmış parçaların bütünüdür. Fethü’l-Maârif’e göre yine insanın cismi dokuz cevherden (ilik, kemik, sinir, damar, kan, ten, deri, yağ, kıl) yaratılmıştır. İnsan nutfesinde mevcut olan bu dokuz cevher, ana rahminde tam bir insan suretinde biçimlenmektedir.¹⁹³⁸

Allah Teâlâ, insan vücudundaki dört unsuru 28 çeşide çıkarmıştır: Safra, kan, su, toprak, deri, et, sinir, damar, yağ, ilik, mesken, sıcak, keyrek, tırnak, kıl, bağırsak, beyin, yürek, yağır, ön, böğür, dalak, böbrek, yağrılık, semürtek, mesane, haya, rahim. Yirmi dokuzuncusu insanın dirilmesini sağlayan candır. İnsan vücudunu bu 29 çeşitle süsleyen yüce Yaratıcı, vücudun içini can, gönül ve nefisle şereflendirmiştir. İnsan vücudu bu şekilde inşa olunmuştur.¹⁹³⁹ Fethü’l-Maârif’e göre kâinatta bulunan her şey insanın bu yaratılışına şahit olmuştur: Yerler ve gökler içinde olan ayımız, günümüz, saatimiz, haftamız, yerimiz, göğümüz, cennetimiz, cehennemimiz, hûrimiz, gılmanımız, mîzânımız, arş ve kürsümüz, şehadetlerimiz, salavatlarımız, sırâtımız, Kâbemiz,

¹⁹³⁴ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 69a.

¹⁹³⁵ Rûm suresi, 30.

¹⁹³⁶ İbrâhim suresi, 50.

¹⁹³⁷ Âli İmrân suresi, 106.

¹⁹³⁸ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 56a.

¹⁹³⁹ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 56a-56b.

Kudüs'ümüz, orucumuz, zekatımız, abdestimiz, kâmetimiz, şartlarımız, vaciplerimiz, bütün erkânımız, dinî hükümlerimiz, kâinattaki her şeyimiz insanın yaratılışındaki sırrın seyrine şahit olmuştur.¹⁹⁴⁰

Fethü'l-Maârif, insan sıfatının, nebîlerin ve velîlerin sıfatı olduğunu, dört unsurdan oluşan insanı bu şekilde anlamayan kimsenin mürşidini de Rabbini de bilemeyeceğini bildirmektedir. Ona göre insanın kendisini, zâtına ayna yapması gerekir. Zâtı da Hakk'a ayna olmalıdır. Gerçek insan, kendi sıfatını zâta verir ve kendisi de Hakk'ın aynası olur. Zât, mürşiddir, Hakk'ın didarına ulaşmak isteyen bu sıklardan gaflet etmez.¹⁹⁴¹

İnsanla âlem arasında irtibat kuran Fethü'l-Maârif, insanın üst tarafını yedi kat gökyüzüne, alt tarafını yedi kat yeryüzüne ve başını da arş-ı muallâya benzetmektedir.¹⁹⁴² Kulluk vazifesini yerine getiren insanın, ibadetlerindeki ilkelerin de Âdem ve Havvâ'ya göre belirlendiğine işaret eden Fethü'l-Maârif bu durumu, bilinmesi için kâinatın, insanın yaratılışını giyinmesi olarak niteler. Buna göre insan; bütün eşyayı, şekilleri, hayvanatı, isimleri ve bütün cisimleri kuşatmıştır. Bunların hepsine birer isim vermiştir. Bütün bunlar kadîm ilahî kelâm (kün)ın hükmü ve himayesi altında gerçekleşmektedir.¹⁹⁴³ Sözlerinin daha da anlaşılır hale gelmesi için Fethü'l-Maârif, kâinatı insan vücuduna benzetererek şunları söylemektedir:

Boynu üzerinde bulunan baş, âdemdir. Baş, saçları, kaş ve kirpiği, onun kolu kanadıdır. Yüzü arştır, sırtı kürsüdür, göğsü gılman saraydır, yüzündeki hatlar ve benler levhdir, sözü mahfuzdur, ağzı maşrıktır, kulağı mağriptir ve nutku güneşdir.

Güneş, doğudan doğup batıda kavuşur. Kulak mağriptir, kamer de mağrip de hilal olur, maşrıktadır bedr (dolunay) olur. Bu sırrı künhüyle duyanlar için şakkü'l-kamere (ayın ikiye ayrılması) işaret olunur. Nutuk (söz), ağızdan doğar, kulak üzerinde kavuşur. Kulak, mağriptir, kamerdir ve kamer de doğudan doğar, can ve gönül ikliminde hilal olur. Sonra maşrıka gelir, maşrıktadır bedir olur. Çünkü kamerin tecellisi gecedir, velâyet ve bâtın kerameti denir.¹⁹⁴⁴

Netice olarak söylemek gerekirse sureti insan olanların içlerine de dikkat etmeleri gerekir. Eğer insan, içini (sîretini) de insanî özelliklerle donatır, yani âdem-i mana yapabilirse, söylediklerini hem kendisi bilir hem de başkaları anlar. Bir cemaat içine katılıp bir iki söz

¹⁹⁴⁰ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 116a.

¹⁹⁴¹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 133b-134a.

¹⁹⁴² Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 148b.

¹⁹⁴³ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 122a.

¹⁹⁴⁴ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 147b.

söylediğinde, orada bulunanlar sözüne itibar eder. Böyleleri, bırakın insanları, hayvanlara bile söz söylese, sözünü dinletebilir. Sîreti insan olmayanlar, insanlar arasında bile bulunsa kendisine hayvan nazarıyla bakılır. Oysa insanın hayvandan farkının olması gerekir. Çünkü yüce Allah, Kur’ân-ı Kerîm’de, “Andolsun biz Âdemoğluna ikram ettik”¹⁹⁴⁵ buyurmaktadır. Allah bu sözü, sureti de sîreti de insan olanlar için söylemektedir. İnsan suretli ve hayvan sîretli olan kimseleri doğru yola bile davet etseniz, bu sözlere kulak asmazlar. İnsan, yaratılış gayesine uygun hareket etmesini bilen kimsedir.

Dolayısıyla yaratılmışların içerisinde Allah’ın hilâfetine en layık varlık insandır. Bundan dolayı secdenin yöneleceği varlıktır. Bu hakîkati anlayamadığı için Şeytan isyan ederken, bu sırları idrak eden melekler secde etmişlerdir. Buradan hareketle Fethü’l-Maârif’in, varlık felsefesini ortaya koyarken insanı merkeze aldığı söyleyebiliriz. Bütün mevcudat insan için yaratılmıştır. İnsanı yok farz ettiğimizde hiçbir şey anlaşılmayacağına, hiçbir şeyin anlamı kalmayacağına göre var olan her şeyi idrak etmek de insan tarafından ve insan sayesinde mümkün olmaktadır. O halde her şeyin temelinde insanı aramak, insanı anlamak, bunun için insana bakmak gerekmektedir. İnsanı anlayan kâinatı ve Rabbini anlayacaktır.

3.4.35. İnsan-ı Kâmil

İnsan-ı kâmil konusu, tasavvuf felsefesinin önemle üzerinde durduğu konulardan birisidir. “İnsan” ve mükemmel anlamındaki “kâmil” kelimelerinden oluşturulmuş, “olgun insan, yetkin insan” biçiminde Türkçeleştirilmiştir. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*’nde “olgun ve yetkin kişi” açıklamasının ardından özellikle tasavvufî anlamı üzerinde durulmaktadır:

- a. Allah’ın yeryüzünde halifesi olması itibarıyla onun bütün isim ve sıfatlarına mazhar olan ve beş hazreti, yani varlığın esas mertebelerini tümüyle kendisinde toplayan insan. Kâmil insan, gözbebeğine benzer, her şeyi görür ama kendisini görmez. İnsan-ı kâmil, Allah’ın gözüdür (aynullah), âlemin nûrudur. Kâmil insan, Allah’ın zât, sıfat ve isimlerinin aynasıdır. Kâmil insanın sözü, işi, huyu ve bilgisi iyidir. İnsan-ı kâmilin simurg, bahr-i muhit, bulut, güneş, âdem-i mana (insanlık idesi), akl-ı evvel, akl-ı kül, kelime-i câmia, nokta-i kül, nokta-i vahdet, ilk ilke, sırr-ı ilahî gibi birçok isimleri

¹⁹⁴⁵ İsrâ suresi, 70.

vardır. İnsan-ı kâmil, Allah'ın sureti, Allah da onun ruhu gibidir. Diğer taraftan insan-ı kâmil, âlemin ruhu, âlem de onun suretidir. Onun için âleme insan-ı kübrâ denilmiştir.

- b. İnsan-ı kamil, âlemin varoluşunun ve varlığını sürdürmesinin sebebidir, bu anlamda varlığı meydana getiren ve onu muhafaza eden ilkedir.
- c. Hazret-i Muhammed'in nûru, hakikat-i Muhamediyye.
- d. Gavs, kutup, hakiki mürşit.¹⁹⁴⁶

Kâmil insan düşüncesinin izlerine eski din ve kültürlerde rastlamak mümkündür. Felsefede ise makrokozmos (evren) ile onun küçük bir nümunesi sayılan mikrokozmos (insan) arasında bir irtibat kurulmuş, evrende var olan özelliklerin tamamının veya bir kısmının insanda da bulunduğu kabul edilmiştir.¹⁹⁴⁷ İnsanın küçük âlem (âlem-i asgar), kâinatın ise büyük insan (insan-ı ekber) olduğu düşüncesi mutasavvıflarımızın yabancıları olmadığı bir kavramdır.¹⁹⁴⁸ İslâm düşüncesinde insân-ı kâmil varlık bilim (ontoloji) ve bilgi bilim (epistemoloji) çerçevesinde ele alınmaktadır.¹⁹⁴⁹

Kemâl kavramı, sözlüklerdeki gibi “bir şeyin parçalarının tam olması, yüce sıfatlarla donanmış olmak, yetkinlik, olgunluk”¹⁹⁵⁰ biçiminde alınırsa, insanın dünyaya gelme amacı eksikliklerini gidermek olduğundan, kemâle ermek ya da kâmil insan olmak bütün insanların ulaşmak isteyecekleri bir hedef olacaktır. Dinin ve tasavvufun çerçevesini çizdiği gibi Allah'ın peygamberler aracılığıyla bildirdiği emirlere uyan, yasaklardan uzaklaşan, ahlakını güzelleştiren ve gönlünü Allah sevgisiyle dolduran kimselerin samimî çabaları neticesinde elde edecekleri bir makamdır. Kemâl kavramını, tam ve eksiksiz olma anlamında kullanan sufiler ise buna tasavvufî ve ahlakî erdemleri de ilave etmişlerdir. Azizüddin Nesefî, insanların iyi sözler, iyi hareketler, iyi ahlak ve maârifle kemâle ereceğini bildirirken maârifinse dünyayı, âhireti, kendini ve yaratanını bilmekten ibaret olduğunu söylemektedir.¹⁹⁵¹ Gerçek manada kemâl, Allah'a aittir. İnsanın kemâli, Allah'ın zât, sıfat ve fiilleri hakkında marifet sahibi olmaktır. Yaratıcı hakkında insanın bildikleri sınırlı olacağından, insanın kemâl yolculuğu sürekli bir ilerlemeyi ifade etmektedir.¹⁹⁵²

¹⁹⁴⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 188.

¹⁹⁴⁷ Mehmet S. Aydın, “İnsân-ı Kâmil”, *DİA*, 2000, C. 22, s. 330-331.

¹⁹⁴⁸ Said Nursî, *İşârâtü'l-İcâz*, s. 54, 142.

¹⁹⁴⁹ Hanife Dönmez, *a.g.m.*, s. 73-88.

¹⁹⁵⁰ Muallim Naci, *a.g.e.*, s. 636.

¹⁹⁵¹ Nesefî, *a.g.e.*, s. 35.

¹⁹⁵² Çelik, *a.g.e.*, s. 19.

İslâm'a göre insan, yeryüzünde halîfe olmak üzere Allah'ın topraktan yarattığı ve içine rûh üflediği bir varlıktır. Allah, bu ilk insana isimleri öğretmiş ve ona meleklerin secde etmesini emretmiştir. Âyette belirtildiği gibi “ahsen-i takvim” üzere (en güzel surette) yaratılmıştır. Yaratılış yönüyle mükemmel bir varlıktır. Ayrıca bu mükemmel varlığa akıl, irade, fiillerini seçme hürriyeti de verilmiştir. Diğer varlıklardan farklı donanım ile yaratılan insanın fiillerini tercih etme özgürlüğü, hemen ardından sorumluluğu getirmektedir. Geçici olarak gönderildiği bu dünyada kendisine verilen fırsat ve donanımları nasıl kullandığına ilişkin hesaba çekilecektir. Hesap neticesinde ya cennete ya da cehenneme gönderilecektir.

İnsanın bu dünyadaki görevi, nefisini maddî alâkalardan arındırıp Hakk'a kavuşacak saflığa ulaştırmaktır. Bunun için Peygamberler vasıtasıyla kendisine ulaştırılan kurallara uygun hareket etmesi gerekir. Dünya hayatının, özellikle dünyanın ve içindekilerin geçici olduğunun farkına varıp ihtiyacı kadarıyla yetinmek, Allah'ın yarattıklarına hürmetle davranıp ahlakını güzelleştirmek; iyi, doğru ve güzel hasletleri benimsemek, kendine ve insanlığa yararlı bilgiler edinip ona göre davranmaktır. “İki günü birbirine eşit olan ziyandadır”¹⁹⁵³ sözünün de işaret ettiği biçimde “her gün bir öncekine göre daha kâmil hale gelmek” insanın aslî görevi olmalıdır.

Dünyada görevini yerine getirirken insanın izlemesi gereken yol, yöntem ve bilgileri, tâbi olduğu peygamber ve onun yolundan giden müritler gösterir. Yaratılıştaki en güzel surete sahip olan insanlar, ya tasavvufun gösterdiği basamakları çıkarak illiyyîne* ulaşırlar ya da inkarlarından ve kötü amellerinden dolayı isimleri siccîne* kaydolup esfel-i sâfilîn** derekesine düşerler.

¹⁹⁵³ Sahih hadis kaynaklarında geçmeyen bu söz, yaygın olarak hadis diye rivayet edilmektedir. Aslında Abdülaziz b. Ebî Revvâd, bu sözü rüyasında Peygamberden işitmiştir. Bkz. Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa fî'l-Ahbârî'l-Mevdûa*, s. 316. Aktaran: Enbiyâ Yıldırım, “Beyhakî ve Hadis Rivayetinde Rüyaya Verdiği Değer”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 5, S. 1, 2001, s. 183-200.

* İlliyyîn kelimesini Ragıb el-İsfahânî, “cennetlerin en yücesinin adı veya cennet sakinlerinin adı” biçiminde açıklamaktadır. *Kur'ân Yolu Tefsiri*'nde ise Allah'a yakın olanların görüp duracakları bildirilen illiyyîn hakkında tefsirlerde “dördüncü veya yedinci kat sema, sonsuz bir yükeklik, en yüksek mekan, iyilerin amellerinin kayda getirildiği defter, sidretü'l-mühteâ, cennet, mele-i a'lâdaki melekler” biçiminde farklı tanımların geçtiği bildirilmektedir. Bkz. İsfahânî, *a.g.e.*, s. 1044; Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 5, s. 578.

* Mutaffîfîn suresinde, “kaydedilmiş bir yazı” olarak geçen “siccîn” kelimesini müfessirlerden bazıları “yedi kat yerin dibi” veya “yerin altında bulunan büyük bir kaya” biçiminde açıklarken bir kısmı “cehennemde derin bir kuyu” olduğunu söylemişlerdir. Ragıb el-İsfahânî ise siccîn kelimesini illiyyîn karşıtı olarak alarak “cehennemin bir başka adı” olduğunu söylemektedir. Bkz. Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 5, s. 575; İsfahânî, *a.g.e.*, s. 700.

** Esfel-i sâfilîn, Kur'ânî bir terim olarak Tîn suresinde “aşağıların aşağısı” anlamıyla geçmektedir. Bu surede en güzel surette yaratılmış olan insanın yeryüzündeki varlıkların en mükemmeli olduğunda kuşku yoktur. Surede “Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık. Sonra onu, aşağıların aşağısına indirdik”

Kur'ân-ı Kerîm'deki âyetlerden ve Peygamberimizin hadîslerinden insan-ı kâmil düşüncesine kolayca ulaşmak mümkün olmadığı için tasavvufî kaynakların bu konuya bakışları birbirinden farklıdır. Bazıları ontolojik olarak ele alırken bazıları dinî ve ahlakî boyutuyla ele almaktadırlar. Sufî gelenekte ise şeriat, tarîkat ve marifet aşamalarını kapsayan rûhî tecrübeyle ulaşılabilecek bir seviye olarak düşünülmektedir. Kâmil insanla ilgili tariflerde birlik görülmemesine rağmen çeşitli kaynakların yaptığı açıklamalara dikkatle bakıldığında iki temel anlayışla ele alındığı görülecektir:¹⁹⁵⁴ Kâmil insan olarak Hazret-i Muhammed'i düşünenler, 1. Kozmik varlık (hakikat-i Muhammediyye), 2. Kâmil bir insan olarak Hazret-i Peygamber'den bahsetmektedirler. Hazret-i Peygamber'den sonra da onun vârislerinden birisinin kâmil insan olduğunu söylemektedirler. Kâmil insan olarak düşünülen Hazret-i Muhammed, bütün mevcudatın kaynağı ve yaratılışın gayesidir. Bütün mevcudat onun için yaratılmıştır. Çünkü Allah'ın, "Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"¹⁹⁵⁵ buyurduğu varlık Hazret-i Muhammed'dir. Tasavvufî kaynaklarda kâmil insan olarak nitelenen Hazret-i Peygamber, bir şahs-ı manevîsiyle, bir de beşerî yönüyle ele alınmaktadır.

Kozmik varlık, hakikat-i Muhammediyye

Kur'ân-ı Kerîm'in ifadesine göre insan yaratılışından itibaren diğer varlıklarda görülmeyen bazı özelliklere sahiptir. Bir defa yaratılışı en güzel surette¹⁹⁵⁶ gerçekleşmiştir. Bu güzel suretin yaratılışına Allah çamurdan¹⁹⁵⁷ başlamış, şekillenmesinden sonra ona rûhundan üflemiştir.¹⁹⁵⁸ Allah, yaratılmışların içerisinde insanı şerefli kılmış ve bu haliyle yaratılmışların çoğundan da üstün tutmuştur.¹⁹⁵⁹ Yine

âyetleri peşpeşe gelmektedir. İkinci ayeti müfessirler, a. Bedensel ve zihinsel gelişimini tamamlayan insanların yaşlanmayla birlikte biyolojik ve fizyolojik yapıdaki gerilemeyi; b. En güzel surette yaratıldığı halde ahlakî değerlere uygun yaşamayan inanların cehenneme indirilecekleri; c. İman etmeyip salîp amel işlemedikleri için Hakk'ın kendilerine verdiği donanımı kötüye kullanarak bulundukları insanlık seviyesinden de geri sayılacak bir alçalış, biçiminde yorumlamaktadırlar. Bkz. Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 5, s. 648.

¹⁹⁵⁴ İnsan-ı kâmil konusunun üç başlık altında inceleyebileceğine işaret eden İsa Çelik, 1. İnsan-ı kâmil olarak Muhammed, 2. Veraset sahibi insan-ı kâmil, 3. İnsanları manen terbiye eden insan-ı kâmil başlıklarını koymaktadır. Bkz. Çelik, *a.g.e.*, s. 38-49.

¹⁹⁵⁵ Enbiyâ suresi, 107.

¹⁹⁵⁶ Tîn suresi, 2.

¹⁹⁵⁷ En'âm suresi, 2; Hicr suresi, 26, 28; Müminûn suresi, 12; Secde suresi, 7; Sâffât suresi, 11; Sâd suresi, 71; Rahmân suresi, 14.

¹⁹⁵⁸ Secde suresi, 9; Hicr suresi, 29; Sâd suresi, 72.

¹⁹⁵⁹ İsrâ suresi, 70.

diğer varlıklardan farklı olarak insana isimler öğretilmiştir.¹⁹⁶⁰ Bu üstün özellikleri dolayısıyla yeryüzünün halifesi¹⁹⁶¹ olup kimsenin üstlenmediği emaneti¹⁹⁶² o üstlenmiştir. Hadîs-i şerife göre insanın bir başka özelliği Allah'ın, insanı kendi suretinde yaratmasıdır.¹⁹⁶³ Bu ve benzeri âyet ve hadîsleri göz önünde bulunduran İslâm bilginleri, insandaki bu mükemmelliğin kevnî (yaratılıştan) bir özellik olduğunu dile getirmektedirler.

İbn Arabî, Allah'ın, mevcudatı yaratırken hiçbirisine “Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım”¹⁹⁶⁴ demediğini, yalnızca Âdem için bunu söylediğini, insanın yaratılışındaki hikmetin Peygamber efendimizin şerefini ortaya koymak olduğunu belirtmektedir.¹⁹⁶⁵

Hakikat-i Muhammediye düşüncesi İbn Arabî tarafından ontolojik bir sisteme oturtulmuştur. İbn Arabî'ye göre yaratma işi, Hakk'ın kendisini izhar etmesi (ortaya çıkarması) biçiminde tecellî etmektedir. Hakikat-i Muhammediye adını verdiği mertebe, Hakk'ın ilk tecellî ettiği mertebedir. Bu mertebeye verilen isimlerden biridir insan-ı kâmil. Âyette bildirildiği gibi Allah, ona isimleri öğretmiştir. Bu yüce mertebeden dolayı meleklerin secde etmesi istenmiştir. Çünkü bu mertebede insan, âlem-i sağır (küçük âlem)dir. Hakk'ın tecellîleri, insan-ı kâmil ile kemâle ermektedir. Hakk, insan-ı kâmilde en güzel surette tecellî eder. Bu anlamda insan yeryüzünde Allah'ın halifesidir. Bütün isimlerin tecellî ettiği mahaldir. Her varlık kendi istidadı nispetinde yaratıcısının vasıflarını yansıtırken insan, Hakk'ın vasıflarını tam anlamıyla yansıtan bir ayna görevindedir. Bu yüzden âlem, insanın vücut bulmasıyla tamamlanmıştır. Allah, âlemin korunması konusunda onu halîfe kılmıştır. İnsan bu yüksek mertebesini de varlık âleminde Hakk'ın bütün isimlerinin ve sıfatlarının tecellî ettiği mahal olmasına borçludur.¹⁹⁶⁶ İbn Arabî'ye göre Allah, insan-ı kâmilin zahirî suretini âlemin hakikatlerinden, batınî suretini ise kendi suretinden halk eylemiştir. Bu itibarla insan-ı kâmil, Hakk ile âlem arasında bir ara varlık olarak düşünülmektedir.

¹⁹⁶⁰ Bakara suresi, 31.

¹⁹⁶¹ Bakara suresi, 30; En'âm suresi, 165; Neml suresi, 62; Fâtır suresi, 39.

¹⁹⁶² Ahzâb suresi, 72-73.

¹⁹⁶³ Buharî, İsti'zân 1; Müslim, Birr, 155, Cennet, 28; Ahmed b. Hanbel, II, 244-251; Meclisî, *a.g.e.*, C. XI, s. 111; *Kütüb-i Sittet*, C. X, s. 288; Kuleynî, *a.g.e.*, C. IV, s. 342.

¹⁹⁶⁴ Bakara suresi, 30.

¹⁹⁶⁵ Muhiddin-i Arabî, Şeceretü'l-Kevn (Üstün İnsan), Abdülkadir Akçiçek (çev.), İstanbul: Bahar Yayınları, 1980, s. 34.

¹⁹⁶⁶ İzutsu, *a.g.e.*, s. 312-313.

Varlık mertebeleri maddesinde genişçe ele alınacağı üzere bu mertebeler şöyle tasnif edilmektedir:

1. Ahadiyyet, Lâ taayyün mertebesi,
2. Vahdet, taayyün-i evvel, hakikat-i Muhammediyye mertebesi,
3. Vahidiyyet, taayyün-i sanî mertebesi,
4. Ruhlar mertebesi, âlem-i melekût,
5. Misâl mertebesi,
6. Şehadet mertebesi, maddî âlem,
7. İnsân-ı kâmil mertebesi,

İnsân-ı kâmil mertebesine, ahadiyyet hariç tutulmak üzere kendinden önceki bütün mertebeleri bünyesinde topladığından kevn-i câmi, âlem-i kebîr adı verilir. İnsan âlemi mertebesidir. İnsan nûranî olsun maddî olsun bütün mertebeleri kendisinde toplar. İsm-i A'zam olarak kabul edilen Allah ismi, nasıl bütün isimleri kendinde topluyorsa, insan-ı kâmil de bütün âlemleri kendisinde toplamaktadır. Allah mevcudatı yaratarak âlem ismini vermiştir. Mevcudat onun varlığının, ilim, irade ve kudretinin alâmetidir. Mevcudat bir yönüyle alâmet, diğer yönüyle kitaptır. Bu kitabın okunabilmesi için onun bir numûnesini alıp birincisine büyük âlem (âlem-i kebîr) ikincisine küçük âlem (âlem-i sağîr) ismini vermiştir. Küçük kitabı okuyanın büyük kitabı da okuyabilmesi için, büyük kitapta olan her şeyi küçük kitaba da yazmıştır.¹⁹⁶⁷

Hakikat-i Muhammediyye kavramı, Hazret-i Muhammed'in manevî şahsiyetini göstermektedir. Peygamberin fizikî yaratılışından ve nübüvvetinden önceki varlığını anlatmaktadır. Hadîs-i şerifte bildirilen, "Allah, önce benim nûrumu yarattı"¹⁹⁶⁸ ifadesinde kast edilen mana budur. Muhammedî nûr, yaratılışın ilk prensibi, hakîkatin özüdür. Cîlî, Allah'ın, Muhammedî hakîkati zâtından, diğer bütün mahlukatı da Muammedi hakîkatten yarattığını belirtmektedir. Cîlî'ye göre insan-ı kâmil, daima birincilik makamının sahibidir. Bu durum, varlığın başlangıcından ebediyete kadar sürecektir. İnsan-ı kâmil, çeşitli vasıflara bürünerek çeşitli yerlerde görünür. Hangi libasa bürünürse o isimle anılır. İnsan-ı kâmil olarak kendisine verilen isim Muhammed'dir. Her

¹⁹⁶⁷ Neseî, *a.g.e.*, s. 99-100.

¹⁹⁶⁸ Aclûnî, *a.g.e.*, 1/265.

zaman için kendisine başka bir isim verilir. Kendisine verilen bu isimler o zamanın libasına uygun olur.¹⁹⁶⁹

Kur'ân-ı Kerîm'in bildirdiğine göre Allah'ın yeryüzüne halîfe olarak gönderdiği insanlardan bazıları, diğerlerinden üstün tutulmuştur. İslâmî inanışa göre peygamberler, insan olmalarına rağmen ilahî mesajı (vahyi) Allah'tan alıp insanlara duyuracak melekelerle sahip olmaları ve insanlara yol göstericilik yapmaları dolayısıyla diğer insanlardan üstün tutulmaktadır. Hatta peygamberlerin arasında da bir derecelendirme yapıp bazılarının ulû'l-azm peygamber¹⁹⁷⁰ olduğu kabul edilmektedir. Kelâm kitaplarında, peygamberler arasındaki derece farklarının, aldıkları vahyin şekline, gönderildiği topluma, aldıkları vahyin kitap veya sahife oluşuna, nebî ve resul oluşlarına göre değiştiği bildirilmektedir.¹⁹⁷¹ Yine kelâm kitaplarında peygamberlerden sonraki insanların bile derecelendirildiğine şahit olmaktayız. Âyet-i kerimede Allah şöyle buyurmaktadır:

O, sizi yeryüzünde halîfeler (oraya hâkim kimseler) yapan, size verdiği nimetler konusunda sizi sınamak için bazınızı bazınıza derece derece üstün kılandır.¹⁹⁷²

İnsanın yaratılıştaki mükemmellik, üstlendiği sorumluluk üzerinde duran Kur'ân-ı Kerîm, Hazret-i Muhammed'in güzel örnek olduğunu da bildirmektedir:

Andolsun, Allah'ın Resûlünde sizin için; Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.¹⁹⁷³

(Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.¹⁹⁷⁴

İnsan-ı kâmil, varlığın bütün hakikatlerini kendisinde topladığından Allah isminin mazharı sayılmaktadır. Bütün peygamberlerin ve velîlerin, batınî bilgileri aldıkları kaynaktır. Hakk'tan gelen feyzin, halka ulaştırıldığı araçtır. Hazret-i Muhammed'in nûru ilk yaratılandır, meleklerden bile önce yaratılmıştır. Bu nûr ilk defa Âdem'de tecellî etmiş, ondan diğer peygamberlere intikal etmek suretiyle asıl sahibi olan Hazret-i

¹⁹⁶⁹ Abdülkadir el-Cîlî, *el-İnsânü'l-Kâmil 1*, Abdülkadir Akçiçek (çev.), <http://www.İslâmvetasavvuf.org> [16.10.2015; 02:46]

¹⁹⁷⁰ Hani biz peygamberlerden söz almıştık. Senden de, Nûh'tan da, İbrahim'den de, Musa'dan da, Meryem oğlu İsa'dan da. Ve onlardan ağır bir misak almıştık. (Ahzab suresi, 7). Âyeti ile Şûrâ suresi 13. Âyette isimleri sayılan Nûh, İbrahim, Musa, İsa ve Hz Muammed ulû'l-azm (azim sahibi) büyük peygamberler sayılmaktadır. Bkz. İbn Kesîr, a.g.e., C. 12, s. 6472-6473.

¹⁹⁷¹ Topaloğlu, Yılmaz ve Çelebi, a.g.e., s. 171.

¹⁹⁷² En'âm suresi, 165.

¹⁹⁷³ Ahzâb suresi, 21.

¹⁹⁷⁴ Enbiyâ suresi, 107.

Muhammed'e ulaşmıştır. Ölümsüz ve ebedî olan bu nûr, ölümünden sonra da devam etmektedir. İslâm kelâmcıları arasında da sufiler arasında da üstünlük yönünden Hazret-i Muhammed'in önünde düşünülen bir varlık yoktur. Bu manada insan-ı kâmil, izafî bir varlığın değil, gerçek manada var olan bir insanın adı ve sıfatıdır, yani Hazret-i Muhammed'dir. Bu makama erişen evliyâullah ise onun vârisidir.¹⁹⁷⁵

Kâmil insan olarak Peygamberin vârisleri

Gerçek manada insan-ı kâmil Hazret-i Muhammed'dir. Sufiler bu kavramın kapsamını genişleterek diğer peygamberleri ve onlardan sonra gelen velîleri de birer kâmil insan saymaktadırlar. Hazret-i Peygamber dışındakilerin, Allah'ın bütün isimlerini tam anlamıyla temsil etme imkanları yoktur. Çünkü bütün İlahî isim ve sıfatlar gerçek anlamda Hazret-i Peygamber'de tecellî etmektedir. Tasavvufî hareketlerin amacı kendi müntesiplerini ya da genel anlamda bütün insanları kemâl mertebesine çıkarmaktır. Ancak herkesin istidadı buna müsait değildir.

Tasavvufun üzerinde önemle durduğu kavramlardan birisi olan insân-ı kâmil, başlangıçta kâmil mümin anlamında kullanılırken sonradan yol gösterici, kılavuz, rehber anlamlarını kazanmıştır. Buna göre tasavvufî hareketlerin başında bulunan şeyh, mürşid-i kâmil, pîr, eren, velî kelimeleri yerine de kullanılmaya başlanmıştır. Tasavvuf düşüncesinde beşerî duygulardan ve dünyevî bağılıklardan nefsini arındırarak kemâle ermiş, kendi varlığını Hakk'ın varlığında eritmiş, tasavvuf literatürüyle fenâ fillah (Allah'ta fanî olma) aşamasından bekâ billah (Allah'la baki olma) aşamasına ulaşmış kimselere kâmil insan denmektedir.¹⁹⁷⁶

Mutasavvıflar, insanların en mükemmeli olarak Hazret-i Peygamber'den bahsederken onun her devirde bir temsilcisinin bulunduğunu ve peygamber adına insanları doğru yola sevk ettiğini kabul etmektedirler.

Nûr-ı Muhammedî kavramını ontolojik manada kullanmasalar bile bazı tasavvufî kaynaklar, ilk yaratılanın Muhammed'in nûru olduğunu, bütün âlemin yaratılış sebebi olan Hazret-i Muhammed'in insan türünün en üstünü olduğunu vurgulamaktadırlar. Sonraki peygamberler ve velîler arasında olduğu gibi peygamberlerin ümmetleri arasında

¹⁹⁷⁵ Demirci, *DİA*, C. 15, s. 179-180.

¹⁹⁷⁶ Çelik, *a.g.e.*, s. 27-28.

da mertebe farkları bulunmaktadır. Bu düşünceye göre dünyaya sonradan gelen ümmet olarak Muhammed ümmeti, öncekilerin hepsinden üstündür. Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'inde, "Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık"¹⁹⁷⁷ bir başka ayette ise, "Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz"¹⁹⁷⁸ buyurulmaktadır. Bu âyetler, Muhammed ümmetinin diğer ümmetlerden üstünlüğüne delil gösterilmektedir. Hadîs-i şerifte, "Ümmetimin âlimleri, Benî İsrail peygamberleri gibidir"¹⁹⁷⁹ buyrulurken bir başka hadiste, "Âlimler, peygamberlerin vârisleridir"¹⁹⁸⁰ buyurulmaktadır. Hazret-i Muhammed son peygamber olduğu için ondan sonra başka bir peygamber gelmeyeceğine göre Allah onları sahipsiz, öndersiz bırakmamak için Peygamber'in yolunu izleyerek insanlara rehberlik yapan velîler gelecektir. Yaratılıştan bu makama istidatlı olarak dünyaya gelen bu insanlar, tarîkatın âdâb ve erkânını bilen kimselerin gözetiminde ilmî, tasavvufî ve ahlakî bir eğitimden geçirilirler. Velîlik makamına ulaşmak için yalnızca zahîrî bilgilerle donanmak yeterli olmaz. Bu sebeple tasavvuf çevreleri bu görevi üstlenecek kimseyi şeyh, mürşid, rehber, kılavuz edinerek onun insân-ı kâmil olduğunu kabul ederler.

Tasavvuf felsefesinin üzerinde önemle durduğu insan-ı kâmil konusuna Fethü'l-Maârif de önem vermektedir. Vahdet-i vücûdu kabul eden bir mutasavvıf olarak varlığın mertebelerini bilmekte ve eserinde onları hazerat-ı hamse adıyla maddelemektedir. Ona göre vücudun hiçbir şekilde zuhûr ve tecellî etmediği lâ-taayyün mertebesi, Hakk'ın Zât mertebesidir. Hiçbir kayıtlı mukayyet değildir. Varlığının önü, sonu yoktur. Var olması için de herhangi bir şeye muhtaç değildir. Bu yönüyle mutlak vücûddur. "Gizli bir hazine idim, bilinmek istedim"¹⁹⁸¹ hadîs-i şerifinde bildirilen "gizli hazine", varlığın lâ-taayyün mertebesidir. İnsan idrakinin dışında olan bu mertebeye hiç kimsenin irtibat kurması mümkün değildir. Bu gizli hazinenin bilinme isteği neticesinde Âdem (insan), Âdem için de âlem var edilmiştir. Vücud-ı Mutlak olan Hakk, zâtının gereği ahadiyyet mertebesinden vahdet mertebesine tenezzül ve tecellî eyler. Hakk'ın, bütün isim ve sıfatlarını toplayan bu ilk tenezzüle ulûhiyyet mertebesi de denilmektedir. Bütün mevcudat burada bilkuvve olarak mevcut bulunduğundan, Hakk'ın mutlak ilim

¹⁹⁷⁷ Bakara suresi, 143.

¹⁹⁷⁸ Âl-i İmrân suresi, 110.

¹⁹⁷⁹ Aclûnî, *a.g.e.*, 2/64.

¹⁹⁸⁰ Ebû Dâvûd, İlm 1/3641; Tirmizî, İlm 19/2683; İbn Mâce, Mukaddime 17/223.

¹⁹⁸¹ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2016; Meclisî, *a.g.e.*, C. LXXXIV, s. 199.

mertebesidir. Haricî vücutları bulunmayan mevcudat, Hakk'ın ilminde mevcuttur. Zât-ı ilahînin, zuhûra meyiletmesiyle tecellî başlamıştır. Bütün mevcudatın evveli olan bu mertebe “kûn” emriyle zuhûra gelmiştir. Siyah bir nûr biçiminde tasavvur olduğundan sevâd-ı a'zam da denilmektedir. Bütün mevcudat varlık nûrunu, bu siyah nûrdan almaktadır. Bütün isimleri topladığı için ism-i azam da denir. Bu ilk yaratılan şeye farklı isimler verilmiştir: Akl-ı evvel, kalem-i evvel, nûr-ı evvel, akl-ı küll, cevher-i vâhid, nokta-i vâhid, illeti gâye, mahbûb-ı Hakk, mazhar-ı Hakk, insân-ı kâmil, ahsen-i takvîm...¹⁹⁸² Bütün bu isimler Hazret-i Muhammed'in hakikatini anlatmak için kullanılmaktadır.

Kûn emriyle zuhûra gelen bu hakîkate Fethü'l-Maârif; kelâm-ı kadîm, hâtem-i velâyet, âdem-i mana, insân-ı kâmil isimlerini vermekte ve “Ben onun sırrıyım”¹⁹⁸³ kutsî hadisiyle kast edilen mananın da bu olduğunu bildirmektedir.¹⁹⁸⁴ Ona göre insan-ı kâmilin vücudu, Hakk'ın varlığına tutulmuş cilalı bir ayna gibidir. Zâhir-bâtın, ulvî-süflî, basit-birleşik bütün mazharlar kâmil insanın vücudunda görünmektedir. Buna göre Hakk Teâlâ, Hazret-i Âdem'den Hazret-i Muhammed'e kadar bütün peygamberlerde ve daha sonra Hazret-i Ali'den başlamak üzere kıyâmete kadar gelecek olan kâmil insanlarda hep kendisini görmektedir. Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'de, “Hiçbir yaş, hiçbir kuru şey yoktur ki apaçık bir kitapta olmasın”¹⁹⁸⁵ ve yine “Herkesin yöneldiği bir yön vardır”¹⁹⁸⁶ biçiminde ifade ettiği kitap ve yön kelimeleriyle kast edilen kâmil insanın vücududur.¹⁹⁸⁷

Mutasavvıflara göre Hakk'ın vücudundan başka vücut yoktur. Şu mevcudat âlemi ise gerçek vücudun gölgesidir. Yani vücut, hakikî ve hayalî olmak üzere iki çeşittir. Neseî'nin ifadesiyle “Allah, görünmeyen bir varlık, âlemse görünen bir yokluktur.”¹⁹⁸⁸ Fethü'l-Maârif ise bu âlemi Hakk'ın alâmeti saymaktadır. Sonuçtan sebebe gidildiği gibi âlem de bizi Hakk'a ulaştıracaktır. Ona göre bu âlem Hakk'ın zâtı ile kâim olan bir sıfattır. Zaten yerde ve gökte Hakk'tan başka bir şey yoktur. Yer ve gök, Hakk'ın zâtının aynıdır, kadîm olan ahadiyyetin kelâmıdır. Bütün mevcudat, Allah'ın kelâmıdır. Allah'ın kelâmı “O, ilktir, sondur; zâhirdir, bâtındır. O, her şeyi hakkıyla bilendir.”¹⁹⁸⁹ Buna göre

¹⁹⁸² Mehmet Özşenel, “İlk Yaratılan Varlık Konusundaki Rivayetler”, *Divan, Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi*, Bilim ve Sanat Vakfı, Journal Social Sciences Department, 1998/1, s. 171-189.

¹⁹⁸³ Hadîs-i şerif.

¹⁹⁸⁴ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 17a.

¹⁹⁸⁵ En'âm suresi 59.

¹⁹⁸⁶ Bakara suresi 148.

¹⁹⁸⁷ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 44b.

¹⁹⁸⁸ Neseî, a.g.e., s. 46.

¹⁹⁸⁹ Hadîd suresi, 3.

vasfedilen (Hazret-i Muhammed) vasfedenin (Hakk) kadîm olan kelâmıdır. Hazret-i Muhammed'in cemâl-i şerifi böyle tecellî eylemiştir. Fethü'l-Maârif'e göre eşyanın künhüne vâkıf olan Hazret-i Peygamber, varlık âleminde kendisinden başka bir şeyin kalmadığını müşâhede etmiştir. Çünkü Hakk Teâlâ, bütün varlığı Hazret-i Muhammed'in (Habibullah/Allah'ın sevgilisi) muhabbeti dolayısıyla var etmiştir. Bu sebeple Hazret-i Peygamber, bütün kâinatı, bütün eşyayı kendi vücudunda müşâhede eylemiştir.¹⁹⁹⁰

Fethü'l-Maârif; Allah kelâmını, kadîm kelâmı ve kelime-i şهادeti Peygamber'in müşâhede ettiği gibi kendi vücudunda müşâhede edemeyenlerin “Alimler, peygamberlerin vârisleridir”¹⁹⁹¹ hadisinin sırrına vâkıf olamayacakları gibi enbiyânın ve evliyânın sırrından da mahrum kalacaklarını bildirmektedir.¹⁹⁹²

Azizüddin Nesefî, Hazret-i Peygamber'in “Şeriat sözlerim, tarikat yaptıklarım ve hakikat ahvalimdir”¹⁹⁹³ dediğini kaydederek kâmil insanın iyi söz, iyi davranış, iyi ahlak ve bilgi sahibi kimse¹⁹⁹⁴ olduğuna vurgu yapmaktadır. Fethü'l-Maârif ise şeriatla nefsin, tarikatla tabiatını, marifetle ruhunu ve hakikatle sırrını ıslah eden kimsenin Hakk'ın âlem aynası, ilahî halife, âdem-i ma'na ve insan-ı kâmil olacağını bildirmektedir.¹⁹⁹⁵ “Dünya âhiretin tarlasıdır”¹⁹⁹⁶ hadîs-i şerifinde söz konusu edilen tarla, üzerine âhiret tohumu ekilmesi ve güzelce işlenmesi gereken tarla, yani insanın vücududur; bunun ekilebilmesi için kâmil insana ihtiyaç vardır. Yine “Allah, mülkünü dilediğine verir”¹⁹⁹⁷ âyet-i kerimesinde bahsedilen mülk de âdem-i mananın vücududur. Kâmil insan konusuna diğer mutasavvıf şairler de önem vermektedirler:

Nâkıs vücûda çün kim noksân gelir hemîşe
Cehd eyle kâmil ol kim gelmez kemâle noksân¹⁹⁹⁸ (Nesîmî)

Her mürşide dil virme kim yolunu sarpa ugradur
Mürşidi kâmil olanun gâyet yolu âsân imiş¹⁹⁹⁹ (Niyazî-i Mısrî)

¹⁹⁹⁰ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 77a-77b.

¹⁹⁹¹ Ebû Dâvûd, İlim 1,3641; Tirmizî, İlim 19/2683; İbnu Mace, Mukaddime 17, 223.

¹⁹⁹² Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 78a.

¹⁹⁹³ Hadîs-i şerif.

¹⁹⁹⁴ Nesefî, *a.g.e.*, s. 21.

¹⁹⁹⁵ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 8a.

¹⁹⁹⁶ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 1320.

¹⁹⁹⁷ Bakara suresi, 247.

¹⁹⁹⁸ Ayan, *Nesîmî Divanı*, s. 277.

¹⁹⁹⁹ Erdoğan, *a.g.e.*, s. 98.

Fethü'l-Maârif'e göre âdem-i mananın vücudu "bekâ billah" ile bakîdir; tebeddül ve tağayyür kabul etmez, fâni ve helâk olucu da değildir. Çünkü o, "Herkesin yöneldiği bir yön vardır, onlar ona yönelirler"²⁰⁰⁰ âyeti gereği Allah'ın velîsi ve Hakk'ın aynasıdır.²⁰⁰¹ Âdem'in yüzü, rubûbiyyet ve ulûhiyyet sırrı gereği insan-ı kâmilin zuhûr ve yaratılışıdır. Peygamber (sav) "Beni gören Hakk'ı görmüştür"²⁰⁰² buyurmaktadır. Fethü'l-Maârif'e göre ulûhiyyet sırrının kemâli olan Hakk'ın kudreti, insan-ı kâmilin yüzünde müşâhede edilir. Allah, "Onun yüzünden başka her şey helâk olacaktır"²⁰⁰³ buyuruyor. Hakk, verdiğini geri almayacağına göre, burada Allah'ın kast ettiği yüzü (vechi), maârif-i billah olanlar anlar. Onun mülkü, Allah emrinin vücududur, yani Allah'ın mülküdür. Daim ve bakî olan Allah da "Mülkün sahibidir."²⁰⁰⁴ Bir hadîs-i şerifte "Müminler ölmez, ancak fenâ âleminde bekâ âlemine nakl olunurlar"²⁰⁰⁵ buyurulmaktadır. Buna göre vahiy ve ilham, emir ve nehiy insan-ı kâmil için insan-ı kâmilden zuhûr etmektedir. Allah'ın zât ilminden zuhûr eden kelâm, Allah ilminin zâtıdır, yani Allah'ın emridir, yani Kur'an-ı Kerîm'dir. İnsan mülkünde vücut, Allah'ın emridir, Allah'ın kudretidir. O mülkte tasarruf eden, söyleyen, dinleyen, gören, tutan, yürüyen ve anlayan hep Mülkün Sahibidir. "Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir"²⁰⁰⁶ âyeti de bu anlamdadır.

Fethü'l-Maârif, insân-ı kâmilî ulûhiyyet ve rubûbiyyet sırrının ortaya çıkmasında bir ayna olarak düşünmektedir. Ona göre "Varlığımızın delillerini, (kâinattaki uçsuz bucaksız) ufuklarda ve kendi nefislerinde onlara göstereceğiz ki, o Kur'an'ın gerçek olduğu onlara iyice belli olsun"²⁰⁰⁷ âyeti, maddî, manevî ve ruhanî şeylerin insân-ı kâmilin vücudundan zuhûr ettiğine işarettir. Mürşid, Hakk aynasının yüzüdür. Hazret-i Peygamber, "Allah Arş'ı, kalemi, levhi, gökleri ve yeri benim nûrumdan yarattı"²⁰⁰⁸ buyurmaktadır. Hakikat-i Muhammediyye kıyâmete kadar bâkî kalacağı için her asırda onu temsilen kamil bir mürşid, yeni bir beden ve şahıs olarak dünyaya gelecektir. Risâlet, Hâtem-i Nübüvvet

²⁰⁰⁰ Bakara suresi, 148

²⁰⁰¹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 9a.

²⁰⁰² Aclûnî, *a.g.e.*, H. No 2482.

²⁰⁰³ Kasas suresi, 88.

²⁰⁰⁴ Âl-i İmrân, 26.

²⁰⁰⁵ Hadîs-i şerif.

²⁰⁰⁶ İsrâ suresi, 85.

²⁰⁰⁷ Fussilet suresi, 53.

²⁰⁰⁸ Hadîs-i şerif.

olan Hazret-i Resulullah'la tamamlanmıştır, ancak velâyet devam etmektedir. Peygamber'in "Ben ve Ali bir nûrdanız"²⁰⁰⁹ buyurmasının manası da budur.²⁰¹⁰

Fethü'l-Maârif, vücud-ı mutlakdan ilk zuhûr edenin Hakk'ın kadîm kelâmı (kûn) olan ilahî ilmi olduğunu ve bunun da hâtemü'l-enbiyâ, âdem-i ma'na ve insân-ı kâmil olan Hazret-i Muhammed'de zuhûr ettiğini ifade ile "Ben onun sırrıyım"²⁰¹¹ kutsî hadisinin bu manaya işaret ettiğini söylemektedir.

Âlemin tohumu ve Âdem'in torunu olan evliyâların nûru, peygamberlerin sonuncusu, fahr-i âlem, nûr-ı Muhammedî olarak ilk zuhûr ettiğinde ilahî ilme nâil olmuş ve peygamberlik sırrına kavuşmuştur. Kendisine esmâ bilgisi Allah tarafından öğretildiği için önceki ümmetlere de o öğretmiştir. Bu olaylar gerçekleşirken Âdem ve Havvâ henüz yaratılmamıştır.²⁰¹² Nübüvvet tohumunun mahfazası durumunda olan Âdem'in hilâfet ağacı, nübüvvet meyvesini verdi. Bu meyve Âdem'den zuhûr etti. O meyveden, hatm-i nübüvvetin bânî olan tohm-ı velâyet meydana geldi. Yine nübüvvet meyvesinin tohumundan velâyet üzere hilâfet ağacı meydana geldi. Bütün peygamberler o ağacın dal ve budaklarıdır. Velâyet ağacı, yine nübüvvet tohumunun mahfazasıdır. Hazret-i Pegamber'in Ehl-i Beyt'inden "Muhakkak ki Allah ilmiyle her şeyi kuşatmıştır"²⁰¹³ âyetinin sırrına vâris kimseler olarak 14 masum kâmil insan gelmiştir. Zaten hadîs-i şerifte, "Ehl-i Beytin kalbi, Nûh'un gemisi gibidir. Kim ona tutunursa kurtuluşa erer, kim ona muhalefet ederse boğulur"²⁰¹⁴ buyurulması bu konuya işarettir.²⁰¹⁵

Hazret-i Peygamber, "Şüphesiz ki Allah her yüzyılın başında bu ümmete dinî işlerini yenileyecek bir müceddid gönderecektir"²⁰¹⁶ buyuruyor. Fethü'l-Maârif'e göre âlemin mürşidi olan Hazret-i Muhammed'den sonra onun davetini açıklayanların İmam Hüseyin neslinden ve hâtemü'l- enbiyâ ve evliyânın ilmine vâris olmaları gerekir. Bu özelliklere sahip kimse, her asırda bir kişidir. Onlar da zaten kutbû'z-zaman tarafından halkı davet ve irşat için görevlendirilirler. Fethü'l-Maârif, kendi döneminde böyle kimselere "tarîkat mürşidi" dendiğini ve tarîkat işlerinde içtihat sahibi olduklarını söylemektedir. Böyle

²⁰⁰⁹ Saduk, Tevhid, s. 157; Kummî, *a.g.e.*, C. II, s. 103.

²⁰¹⁰ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 11a.

²⁰¹¹ Hadîs-i şerif.

²⁰¹² Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 17a-17b.

²⁰¹³ Talâk suresi, 12.

²⁰¹⁴ Ahmed b. Habel, 3/157; Hâkim, 3/151.

²⁰¹⁵ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 18a-18b.

²⁰¹⁶ Ebu Davud, Melahim, 1/4371.

mürşid-i âlemlere teslim olmayanların İlahî hakikatleri idrak etmelerinin mümkün olamayacağını ifade etmektedir.²⁰¹⁷

Vahdetnâme'ye göre Fethü'l-Maârif'in kâmil insan düşüncesi, kendisinden önce bu konuya eğilen mutasavvıflardan özellikle İbn Arabî, Abdükdir Cîlî ve Azizüddin Nesefî'nin kâmil insan anlayışına benzemektedir. İbn Arabî'de olduğu gibi bütün isimleri kendisinde toplayan ve "kûn" emriyle ilk olarak meydana gelen varlığın kâmil insan, âdem-i ma'na, halîfe-i ilahî, nûr-ı Muhammedî olduğunu, "Allah, mülkünü dilediğine verir"²⁰¹⁸ ayetinde mülk olarak ifade edilenin âdem-i ma'nanın vücudu olup değişme ve bozulmadan uzak, Allah ile bâkî olduğunu söylemektedir. Hakk'ın kudreti, kâmil insanın vechinde müşâhede olunduğu için Allah verdiğini (vechi) geri almayacaktır. Hakk, kudret sıfatından hiçbir an yoksun olmayacağına göre "Onun vechinden başka her şey helâk olacaktır"²⁰¹⁹ âyeti gereği bu yüz (vech) "Mülkün sâhibi" (Mâlikü'l-mülk) ile daim ve bâkî kalacaktır.

İnsan, rûh ve beden olmak üzere iki yönlü bir varlıktır. İnsanın süflî âleme gönderilme amacı, bedeniyle birlikte ruhunu kemâle ulaştırmaktır. Her şey aslına döneceği için maddî unsurlardan oluşan beden aslına (toprağa) dönerken, "Rabbın emri" olan rûh da Rabbine dönecektir. Âyette bu manaya işaret olmak üzere "Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz"²⁰²⁰ buyurulmuştur. Ruhun kemâle ermesi, bu dünyada ve beden içerisinde gerçekleşmektedir. İnsanları hidâyete erdirmek üzere Allah, Peygamberler göndermiştir. Peygamberlerden sonra irşat görevini kâmil insanlar yürütecektir. İnsanları doğru yola hidâyet eden bu insanlara mürşid-i kâmil, şeyh-i kâmil gibi isimler verilmektedir.

Fethü'l-Maârif de diğer mutasavvıflar gibi "Âdem su ve balçık arasındayken ben nebî idim"²⁰²¹ hadîsine istinaden Hazret-i Muhammed'in ontolojik varlığından (nûr-ı Muhammedî, Âdem-i ma'na) söz etmektedir. "Kûn" emriyle meydana getirilen bu ilk varlığın, her şeyin kaynağı olduğunu bildirmektedir. "Bütün çiftleri yaratanın şanı yücedir"²⁰²² ayetine göre kadîm kelâm olan "kâf" ve "nûn" Rabbın emri olup çift (iki

²⁰¹⁷ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 199-20a.

²⁰¹⁸ Bakara suresi, 247.

²⁰¹⁹ Kasas suresi, 88.

²⁰²⁰ Bakara suresi, 156.

²⁰²¹ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2007, 2017; Meclisî, *a.g.e.*, C. XVI, s. 402, C. 18, s. 278; Celaledin Suyutî, C. 2, s. 296. Tirmizî, "Hz. Âdem ruh ve ceset arasında iken" kaydıyla vermektedir. Tirmizî, Menakıb 1, (3613).

²⁰²² Yâsîn suresi, 36.

harf)tir. Telaffuzlarına göre yazıldığında altı harftir (كاف نون). Harflerin kendileri de hesaplandığında ebcedle 72 yapmaktadır. Bu da Muhammed Ali demektir. Birisi nübüvvet nûru, birisi velâyet nûru olup ikisi bir hakîkattir. Velâyet, nübüvvetin bâtınıdır. Velâyet bâtın, nübüvvet zâhirdir.

Ontolojik düzeydeki nûr-ı Muhammedî'nin ferdî planda unsurlara bürünmüş biçimi Hâtemü'l-enbiyâdır. İnsanlara hidâyet olarak gönderilmiştir. Peygamber'in ilmine vâris olan hâtemü'l-evliyâ Hazret-i Ali'dir. Peygamber, "Ben ilim şehriyim, Ali onun kapısıdır. İlim isteyen bu kapıdan gelsin"²⁰²³ buyurmaktadır. On İki İmam'dan sonra insanları hakîkate yönlendirecek olan mürşid-i kâmillerin, peygamberin ilmine vâris ve Ehl-i Beyt'ten olmaları gerekir. Fethü'l-Maârif, Peygamber'in mirasına vâris olacak bu kimselerin Ehl-i Beyt'ten olması gerektiğini belirterek kendisinin de bu ilmin vârisi olduğuna işaret etmektedir.

3.4.36. İrade

İrade, "bir nesneyi talep ederken, isterken veya ararken çaba gösterdi, emek verdi" anlamına gelen "râde" kelimesinden türetilmiştir. "Nefsin bir şeye arzu duyup onun gerçekleşmesi ya da gerçekleşmemesi hakkında verdiği hükümdür."²⁰²⁴ İrade; dilemek, istemek, emir vermek gibi anlamlara gelmektedir. Allah için kullanıldığında sonucu ifade eder. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de, "Bir şeyi irade ettiği zaman, O'nun emri o şeye ancak "Ol!" demektir. O da hemen oluverir"²⁰²⁵ buyurulmaktadır.

İnsanlar için kullanıldığında, iki zıt fiilden birini tercih etme anlamına gelir. Her şeyin yaratıcısı olan Allah, kulun fiillerini yaratırken kulun kendi iradesiyle yapacağı tercihleri esas almaktadır. Allah, ezeli ilmiyle kulun neyi tercih edeceğini bilir. Bu yüzden her kul, fiillerinin sorumluluğunu taşımaktadır.²⁰²⁶

Bu kelime, Kur'ân-ı Kerîm'de hem Allah'ın iradesini hem de kulların iradesini ifade edecek biçimde kullanılmaktadır. Allah'ın iradesi söz konusu edildiğinde, kâinatta bulunan bütün mevcudatı kapsar. Çünkü Allah'ın irade etmediği bir şeyin meydana gelmesi düşünülemeyeceği gibi Allah'ın irade edip de meydana gelmeyen bir şeyin

²⁰²³ Tirmizi, Menâkıb, 20; Hakim, H.No: 4612, 4613, 4614; Taberânî, H. No: 10898.

²⁰²⁴ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 651.

²⁰²⁵ Yâsîn suresi, 82.

²⁰²⁶ Yeprem, *a.g.e.*, s. 25.

düşünülmesi de imkansızdır. İrade, Allah için söz konusu edildiğinde küllî irâde, insan için söz konusu edildiğinde cüz'î irâde tabirleri kullanılmaktadır. Buna göre, insan bir şeyin olmasını irade eder, teşebbüse geçer, Allah da bu istek ve çabanın sonucunu yaratır. Yani kul isteyen, Allah yaratandır. Bu sebeple insan, iki şeyden birini tercih etme, iman ya da inkar seçme özgürlüğüne sahiptir. Bunlardan birisini tercih edip yapmaya teşebbüs ettiğinde Allah, o kimseye fırsat verir. Seçme özgürlüğü olduğu için insan sorumluluk taşımaktadır.

Vahdetnâme'de de irade, küllî ve cüz'î olmak üzere ikiye ayrılmakta, küllî iradenin Allah'a ait, cüz'î iradeninse insanlara ait olduğu bildirilmektedir. Buna göre insanların konuşmasını, ağlayıp gülmesini, oturup kalkmasını sağlayan cüz'î iradedir. Yani cüz'î irade, insanın bir fiili isteyip yapmasını sağlar. Allah, bu irade dolayısıyla insana, "zalimdir, cahildir"²⁰²⁷ buyurmaktadır. Cüz'î irade dolayısıyla insanlar yanlış yola sapıp cehennem ateşine düşerler. Çünkü zalime ve cahile lanet vardır. İnsan bir şeyhe intisap ederek kendisine emanet olan bu cüz'î iradeyi mürşidine bırakırsa, kendisini zulüm ve cehilden kurtarabilir.²⁰²⁸ Ölmezden evvel ölmek de kendisinde bulunan ve adına irade ya da emanet denilen cüz'î iradeyi mürşide teslim etmekle mümkün olmaktadır. Ölmezden evvel ölmek mürşitle gerçekleşir. Önce şeyhte fanî olunacak, sonra Resulde fanî olunacak ve sonunda Allah'ta fanî olunacaktır. Bütün bu makamlar bir şeyhin yardımıyla aşılabilir.²⁰²⁹

Fethü'l-Maârif'e göre bu sırları anlayıp kendisini nokta kadar küçük, değersiz saymayan kimse, harfin yanında (bâ ve altındaki nokta gibi) yer alamaz. Cüz'î iradesini mürşide teslim etmeyen, nefsinin ve dolayısıyla Rabbini tanıyamaz. Hakk'ın kendisine bıraktığı emaneti (cüz'î irade) sahibine ulaştırmayan kimse, hain muamelesi görür. Kur'ân-ı Kerîm'de bildirildiğine göre "Allah hainleri sevmez."²⁰³⁰

3.4.37. Kelâm

Sözlüklerde "söz, lakırdı, deyiş, kavi; ibare, fıkra, cümle; İslâm dininin felsefi yönünden bahseden ilim"²⁰³¹ biçiminde tanımlanan kelâm, Hakk Teâlâ ile ilgili kullanıldığında

²⁰²⁷ Ahzâb suresi, 72.

²⁰²⁸ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 33a.

²⁰²⁹ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 21a.

²⁰³⁰ Enfâl suresi, 58.

²⁰³¹ Muallim Naci, a.g.e., s. 633; Devellioğlu, a.g.e., s. 503-504; Karagöz ve Diğerleri, a.g.e., s. 370-371.

Allah'ın kelâmı, yani vahiy yoluyla peygamberlere bildirilen ilahî kitaplar (Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'ân-ı Kerîm) anlamına gelmektedir. Sözlü kelâmdan bahsedildiğinde “söz, lafız” kelimeleriyle, yazılı kelâmdan bahsedildiğinde “hat, kitabet” kelimeleriyle karşılanmakta, işaretle ifade edildiğinde ise “remiz, resim” adını almaktadır.

Râgıb el-İsfahanî, görme ya da işitme duyularından biriyle idrak edilen tesir anlamına gelen “kelm” köküne dayandığı kelâm'ın hem lafız hem de lafız altındaki mana ile ilgili olarak kullanıldığını belirtiyor. Kur'ân-ı Kerîm'de aynı köke dayalı olarak “kelime” biçiminde “Allah'ın kitabı, hidâyet, kaziyye, âyetler, mucizeler”²⁰³² gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

İslâm'ın inançla ilgili kısımlarını ele alan kelâm ilminin konusu, İslâmın ilk devirlerinden itibaren müslüman bilim adamlarının gündemini oluşturmuştur. İslâm bilginleri, İslâmî ilimleri iman, ahlak ve ibadet olmak üzere üç kısma ayırarak incelemektedirler. Bunlardan inançla ilgili olup akıl ve düşünceyle halledilmesi gereken ilmin adı kelâmdır. Yani kelâm ilminin konusu, kabul ve iman edilmesi gereken hususlardır. Bizim inceleme konumuz olan Fethü'l-Maârif'in *Vahdetnâme*'sinde, üzerinde fazlaca durulan konulardan birisi kelâm, kelâm-ı kadîm, kelâmulullah konusudur. Bazen bu kelimeleri birbiri yerine de kullanan Fethü'l-Maârif, Kur'ân-ı Kerîm'den de kelâmulullah olarak söz etmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm, kendisi için “kelime”²⁰³³ sözünü kullandığı gibi yaratma fiilinin dış âlemdeki tezahürleri olduğu için varlıkların her birine de kelime demektedir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm, Hazret-i İsâ için “kelime”²⁰³⁴ lafzını kullanmaktadır. Kelime, kelâm ile aynı kökten türetilmiştir. Bu anlamda bütün peygamberlerin, velîlerin hakikatlerine ve özellikle Hazret-i Muhammed'in hakikatine kelime denir. Burada kelime, felsefedeki logos (söz) anlamındadır.²⁰³⁵

Akılla kavrama anlamına gelen logos kelimesi, Hristiyan ve Müslüman kelâmcılar tarafından tanrısal söz anlamıyla benimsenip kullanılmıştır. Kelimeyi terimleştiren Antik Çağ Yunan filozoflarından Herakleitos (MÖ 540-480)'tur. Herakleitos'a gelinceye kadar evrenin bir düzenleyicisinin olduğu düşünülüyor, ancak daha çok evrenin hangi

²⁰³² İsfahanî, *a.g.e.*, s. 1297-1302.

²⁰³³ En'âm suresi, 115.

²⁰³⁴ Âl-i İmrân suresi, 39, 45; Nisâ suresi, 171.

²⁰³⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 209.

maddeden yapıldığı üzerinde duruluyordu.²⁰³⁶ Logos ise bizzat evrenin içindedir ve evrensel bir oluşun adıdır. Herakleitos’a göre evren sürekli bir akışın içerisinde. Hiçbir şey olduğu şekilde kalmaz. Evrenin temel maddesi de ateştir. Logos öğretisi aslında evrendeki değişimin amacını açıklamaktır. Logos, tabiatın merkezindeki devinim ve akıldan başka bir şey değildir. Helenistik düşüncede akıl ve doğa birbirinden ayrılmayan iki unsurdur. Eski Yunanda doğa (physis), her yerde hakim olan evrensel güçtür. Biz de doğaya bırakılan varlıklarız. Doğa kendi başına ilahî bir yapıdır; tanrılar da dahil olmak üzere bütün varlıklar buradan doğmuştur. Tanrılar, doğayı yaratmamış, kaynağını doğadan almıştır.²⁰³⁷

Stoacıların ve Yeni Eflatoncuların yolunu izleyen Hristiyan ilahiyatçılar logosu, insan kılığına giren İsa’da gerçekleşen tanrısal söz olarak açıklamışlardır. Orta Çağda Augustinus (354-430) logos kavramını tanrısal ışık, bilgi kaynağı, yani bizzat Tanrı anlamında kullanmaya başlamıştır.²⁰³⁸ Yuhanna İncil’i şu şekilde başlamaktadır:

Kelâm başlangıçta var idi ve kelâm Allah nezdinde idi ve kelâm Allah idi. O, başlangıçta Allah nezdinde idi. Her şey onun ile oldu ve olmuş olanlardan hiç bir şey onsuz olmadı. Hayat onda idi ve hayat insanların nûru idi. Nûr karanlıkta parlar ve karanlık onu anlamadı.²⁰³⁹

İslâm’da ise kelâm, Allah’ın sıfatlarından biridir. Kur’ân-ı Kerîm’in değişik âyetlerinde Allah’ın, yarattığı varlıklarla konuştuğu haber verilmiştir. Buna göre “Ey Mûsâ! Vahiylerim ve konuşmamla seni insanlar üzerine seçkin kıldım”²⁰⁴⁰ veya “Onu sana biz vahiy yolu ile bildiriyoruz”²⁰⁴¹ veya “Allah, bir insanla ancak vahiy yoluyla yahut perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip, izniyle ona dilediğini vahyeder. Şüphesiz O yücedir, hüküm ve hikmet sahibidir”²⁰⁴² veya “Kur’ân ancak kendisine bildirilen bir vahiydir”²⁰⁴³ benzeri âyetlerde Allah’ın konuşmasının vahiy yoluyla olduğu ve vahyin de ya Hazret-i Mûsâ’ya olduğu gibi doğrudan hitap ya perde arkasından bildirmek ya da elçi

²⁰³⁶ Meral Işıldak Kerse, “Platon’un Logos’un Egemenliği İlkesinden ve Adalet Tanımından Hareketle, Demokrasi Kavramının Yeniden Sorgulanması”, *Antik Yunan’da Felsefe ve Çağımıza Etkileri*, Yavuz Kılıç (Ed.), Ankara: Doğu Batı, 2011, s. 91-107.

²⁰³⁷ Jacqueline Russ, *Avrupa Düşüncesinin Serüveni, Antik Çağlardan Günümüze Batı Düşüncesi*, Özcan Doğan (çev.), Ankara: Doğu Batı 2011, s. 37.

²⁰³⁸ Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s. 236.

²⁰³⁹ İncil, Yuhanna, 1-4.

²⁰⁴⁰ A’râf suresi, 144.

²⁰⁴¹ Yûsuf suresi, 142.

²⁰⁴² Şûrâ suresi, 51.

²⁰⁴³ Necm suresi, 4.

vasıtasıyla olduğu bildirilmektedir. Allah'ın peygamberlerine iletmek istediği mesajları doğrudan doğruya veya Cebrail vasıtasıyla bildirmesi anlamına gelen vahiy, sözlü ve sözsüz olmak üzere iki şekilde gerçekleşir. Buna göre Kur'ân-ı Kerîm ve diğer kutsal kitaplar (Tevrat, Zebur, İncil) vahiy mahsulü olup Allah'ın kelâmıdır.²⁰⁴⁴

Allah'ın kelâm sıfatı olduğu hususunda İslâm düşünürlerinin görüş birliğinde olduklarını söylemek mümkündür. Ancak bu sıfatın niteliği konusunda farklı açıklamalara rastlanmaktadır. Kur'ân, Allah'ın kelâmıdır. Allah'ın kelâmı, zâtıyla kâim, ezeli bir sıfattır. Bu sıfat, harf ve ses cinsinden değildir. İnsanlar yüce varlıktan bahsederken kendi dilleriyle isimlendirmektedirler: Tanrı, Allah, Hudâ, God... Allah kelâm'ı İbranî diliyle Hazret-i Mûsâ'ya geldiğinde Tevrat, Süryanî diliyle Hazret-i İsa'ya geldiğinde İncil ve Arapça olarak Hazret-i Muhammed'e geldiğinde Kur'ân-ı Kerîm adını almaktadır.

Ezelî sıfatlardan biri olan kelâm, Allah'ın zâtı ile kâim olduğundan kelâm-ı nefsi diye adlandırılır. Bu kelâma delalet eden ses, harf, lafız, ibare cinsinden olup hâdis olan kısma kelâm-ı lafzî denir. Kur'ân-ı Kerîm, Allah kelâmı olup mahluk değildir. Fakat lafzî kelâm demek olan Mushaf'ın ses, harf ve ibarelerden oluşan kısmı hâdistir, yani ezeli değildir.²⁰⁴⁵ Kur'ân-ı Kerîm'in ezeli Allah kelâmı sayılması ya da mahluk olması meselesi de kelâmcıların tartıştığı konular arasındadır. Kur'ân-ı Kerîm'in sonradan yaratıldığını ya da kadîm olduğunu iddia eden kimseler bulunmaktadır.²⁰⁴⁶

Tam bu noktada Fethü'l-Maârif'in görüşlerine değinmekte yarar vardır. "Allah kelâmı mahluk değildir, mahluktur diyen kâfir olur"²⁰⁴⁷ hadîs-i şerifini aktaran Fethü'l-Maârif, Allah kelâmının, ezeli ve ebedî kelâm olduğunu ve yaratılmadığını söylemektedir. Ona göre Hakk Teâlâ hazretlerinin kadîm kelâmı, "kün" emri, Allah'ın yaratılmamış sözüdür; kim Allah kelâmına yaratılmış derse kâfir olur.²⁰⁴⁸

Nihayetinde kelâm, Allah'ın ezeli sıfatlarından olup zâtıyla kaimdir. Bu sıfatın, seslerin ve harflerin yaratılması biçiminde kabul edilmesi, kelâm (konuşma) değil, halk (yaratma) ile karıştırılmasına sebep olmaktadır. Allah'ın Hazret-i Mûsâ ile konuşması, kelâmını niteliği belirlenemeyen bir biçimde veya yarattığı ses vasıtasıyla Mûsâ'ya duyurmasından

²⁰⁴⁴ Karagöz ve Diğerleri, *a.g.e.*, s. 678-679.

²⁰⁴⁵ Karagöz ve Diğerleri, *a.g.e.*, s. 370-371.

²⁰⁴⁶ Mutahharî, *Âşinâî bâ-ülûm-ı İslâmî: Kelâm, İrfan*, s. 43.

²⁰⁴⁷ Hadîs-i şerif.

²⁰⁴⁸ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 84b.

ibaret olmalıdır. Söz, Allah'ın kelâmı olan Kur'an-ı Kerim'e geldiğinde şunları söylemek mümkündür:

Kur'an Kerim, Allah'ın kelâmı olması hasebiyle, mahlûk değildir. Zâten İslâm'ın ilk asrında, Kur'an mahluk mudur, yoksa gayr-ı mahluk mudur? şeklinde bir mesele mevcut değildi. Kur'an'ın, Allah'ın kelâmı olduğunu gösteren sarîh âyetler varken, onun mahluk mu, yoksa gayr-ı mahluk mu olduğu meselesi ilk devirlerde bahis konusu olamazdı. Âyet ve hadislerde de bu konuya temas edilmemektedir.²⁰⁴⁹

Şeyh Fazlullah, *Cavidannâme*'sinin dördüncü bölümünü, müstakil olarak Allah kelâmının kıdemi bahsine ayırmıştır. "Arapçadaki 28 ve Farsçadaki 32 harften meydana gelen, is ve suyun karışımı bir mürekkeple şekillendirilip yazıya dökülen ilahî kelâm nasıl mahluk olmaz?" Sorusuyla başlayan bu bölümde Fazlullah konuya şu şekilde açıklık getirmeye çalışmaktadır:

Su ve isin karışımından elde edilen mürekkep de dört unsurdandır. Dört unsur olan ateş, su, toprak ve havanın bizzat kendisi Hakk'ın isimlerinin mazharıdır. Kelâmın ses, harf ve şekillere dökülemeyen hakîkati lâhut âlemindeydir. Bu hakîkatin görülmesi, duyulması ve şekle dökülmesi mümkün değildir. Kâtiplerin kalemle yazdıkları harf ve şekillerden oluşan kısım ise nâsût âlemidir; İlahî kelimelerin mazharlarıdır. Daha anlaşılır olması için telaffuz halindeki kelime görülmediği halde, yazıya geçirildiğinde belli bir şekil oluşturur. Bu şekle dönüştürülmüş mürekkep ve siyahlık, bilkuvve kelime-i ilahîdir. İsim, müsemmânın aynısıdır. Kelime, görülmez ve işitilmez. Mürekkep, dört unsurdan meydana gelmiştir. Kelimeye karşılık olduğundan görülmez ve duyulmaz. Bu sebeple yaratılmamış yani gayr-ı mahluk olması gerekir.

"O, ilk ve sondur. Zâhir ve Bâtın'dır. O, her şeyi hakkıyla bilendir"²⁰⁵⁰ âyetinde bildirilen zâhir Kur'an'ın zâhiridir, bâtın da Kur'an'ın bâtınıdır. Kur'an'ın suretini dünya gözüyle görenler, mürekkeple yazılan siyahlığı görürler; mana gözüyle görenler ise görülmez ve işitilmez olan 32 ilahî kelimeyi görürler.

Âdem'in vücudu dört unsurdan oluşmaktadır. Eti, kemiği, damarı, kanı, kılları ve diğer bütün organları 32 ilahî kelime adedince yaratılmıştır. "Allah, Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti"²⁰⁵¹ âyeti gereği Âdem, meleklerin muallimidir. Secde edilecek zaman yönelinen makam Âdem'in yüzü makamıdır. Canlı halde iken de ölüm halinde iken de, her

²⁰⁴⁹ Cerrahoğlu, *a.g.e.*, s. 186.

²⁰⁵⁰ Hadîd suresi, 3.

²⁰⁵¹ Bakara suresi, 131.

surette ilahî kelime mukabilinde yaratılmıştır. Zeval bulmayan ve bakî kalıcı olan Allah'ın kadîm ilmidir.

“Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aitiz ve şüphesiz O'na döneceğiz”²⁰⁵² âyetinde ve “Gerçekten biz seni yeryüzünde halîfe yaptık”²⁰⁵³ âyetinde söz (lafız) olarak gelen yine o kelimedir. Bütün eşya “kûn” kelimesinden vücuda gelmiştir ve isim müsemmânın aynıdır. Bu açıdan insan, kelimenin aynıdır. Âdem ile Havvâ'nın müsemmâsı, Âdem ismi adedince yaratılmıştır. Âdem kelimesi medle birlikte (أدم = ادم) 1+1+4+40=46 olur. Âdem'in yüzünde 32 hat, Havvâ'nın yüzünde 14 hat vardır, ikisi 46 olur. Bir hadîs-i şerifte, “Kur'ân, senin lehine ya da aleyhine delil olur”²⁰⁵⁴ buyruluyor. Kur'ân'ı kendi vücudunda müşâhede edebilirsen “kelâm, mütellimin sıfatıdır”²⁰⁵⁵ sözü gereği Kur'ân sana delil olurken kendi vücudunda yazılmış satırları okuyamazsan senin aleyhine delil olur.²⁰⁵⁶

Kelâm konusu *Vahdetnâme*'de önemli bir yer tutmaktadır. Kelâmcıların üzerinde durduğu Allah'ın kelâm sıfatının kîdemine inanan Fethü'l-Maârif, Allah'ın kelâm-ı kadîmi olan “kûn” emrinin tecellîye devam ettiğini, bunun mahluk olduğunu söyleyenlerin ise küfre gireceklerini söylemekte ve bu hususa şöyle açıklık getirmektedir:

Bismillahirrahmanirrahim. “Yâ Sîn. Ve'l-kur'ânî'l-hakîm.”²⁰⁵⁷ Bunların manaları malumdur. Bunlar Allah'ın kelâmıdır ve kadîm kelâmdır. Allah'ın kelâmı, gayr-ı mahluktur (yaratılmış değildir). Peygamber, yaratılmıştır diyenin kâfir olacağını bildiriyor. Yaratılmış olmayanın ne olduğu bellidir. Böyle olduğuna göre Hakk ile Âdem birbirinden ayrılmaz. Bütün isimler, zâtın ismiyle kâimdir.²⁰⁵⁸

Bu hususun iyice kavranabilmesi için belki Fethü'l-Maârif'in Hakk ve yaratılış kavramlarıyla neyi kast ettiğinin hatırlanmasında yarar vardır. Mutlak varlık olan Hakk, bizatihi vardır. Varlığını kimseye medyun olmadığı gibi varlığının önü ve sonu da yoktur. Bu mutlak varlığın hayat (diri olma), ilim (bilme), semî (işitme), basar (görme), irâde (dileme), kudret (her şeye güç yetirme), tekvin (yaratma) ve kelâm (konuşma) gibi zatî sıfatları vardır. Bu sıfatlar, Allah'ın sahip olduğu nitelik ve özellikleri gösteren sıfatlardır; kendisiyle birlikte ezeli ve ebedî olarak vardır. Âlemi (kendisi dışındaki bütün mevcudatı) kûn (ol) kelâmıyla yaratmıştır. Çünkü âyet-i kerîmede “Bir şeyi dilediği zaman, O'nun

²⁰⁵² Bakara suresi, 156.

²⁰⁵³ Sâd suresi, 26.

²⁰⁵⁴ Hadîs-i şerif.

²⁰⁵⁵ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 1943.

²⁰⁵⁶ Feriştioğlu, *a.g.e.*, s. 23-26.

²⁰⁵⁷ Yâ Sîn. Hikmet dolu Kur'ân'a andolsun. (Yâsîn suresi, 1-2)

²⁰⁵⁸ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 157b.

emri o şeye ancak “Ol!” demektir. O da hemen oluverir”²⁰⁵⁹ buyurulmaktadır. Hakk’ın yaratması ezeli “kün” kelâmıyla olmaktadır. Hakk ezeli olarak var olduğuna göre onun ilmi de ezeli olarak vardır. Allah bütün mevcudatı, en küçük ayrıntısına kadar, ezeli olarak bilmektedir. Ya da başka bir ifade ile söyleyecek olursak, bu âlem, Allah’ın bilgisinde ezeli olarak mevcuttur. Belki şunu da ilave edebiliriz, zaman henüz yaratılmamışken bu âlemin bilgisi Allah indinde mevcuttur. Çünkü zaman kavramı, bizim idrak edebildiğimiz maddî âlemle birlikte söz konusudur. Allah “kün” dediği zaman, yani yaratılış başladığında henüz zaman söz konusu değildir. Fethü’l-Maârif’e göre “halk” (yaratma) sıfatı da Hakk’ın sonradan kazandığı bir sıfat değildir. Yaratma sıfatını, Yaratıcı (Hâlık)’dan ayırma, ayrı düşünme imkanı olmadığına göre bizim, âlemin yaratılışının başlangıcını idrakimiz de mümkün olamaz. Bu yüzden Allah’ın esmâsı, sıfatları zâtının aynıdır. Onun kelâm konusundaki düşünceleri şöyledir:

Kelâm; kadîmdir, mahluk değildir. Öyle bir zât-ı hidâyettir ki bâkidir. Emr-i Bârî ve kelâm-ı kadîmdir. Zâtullahtır, sıfatullahtır. Söz, söyleyenin sıfatıdır.²⁰⁶⁰

İnsanların müşâhede ettiği zahirî âlemse, herkesin kabul ettiği gibi zaman içinde başlangıcı olan bir varlıktır. Âlemin varlık olarak zuhûru anlamına gelen hilkatte Allah’ın “kün” (ol) kelâmının bir yeri vardır. Mutlak varlık “kün” diye irade etmiş ve o da olmuştur. Allah’ın ezeli sıfatı olan İlim’de mevcut olan âyân-ı sâbite, varlık (âlem) olarak zuhûr eder. Fethü’l-Maârif bu hususu şu sözlerle ortaya koymaktadır:

Nasut âlemindeki terkiplerde ve mevcudatın tamamında görülür. İlk zuhûrda ortaya çıkan ilahî ilim, onun kelâm-ı kadîmesidir. Kelâm-ı kadîm, hâtem-i velâyet ve âdem-i manâ, insan-ı kâmilde zuhûr etmiştir.²⁰⁶¹

Fethü’l-Maârif, bütün mevcudatta kelâm kelimesinin bulunduğunu bildirmektedir. Çünkü Hakk’ın emri ruh olduğu için bizi konuşturmuş, bütün eşyayı da kendi hâl dillerine göre söyletmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de cehenneme gidecek olanların vücut organları kendileri aleyhine şahitlik yaparken “Bizi, her şeyi konuşturan Allah konuşturdu”²⁰⁶² demektedirler. Bu âyete istinaden kelâmın, söyleyenin aynısı olduğunu belirtiyor. Bu yüzden insanın kelâmulullah, kitabullah olduğunu kaydediyor. Cüneyd-i Bağdadî (ö. H 297/M 909)’nin “Kur’ân’ın lafzı ile insanın cismi ikizdir, Kur’ân’ın manası ile de insanın

²⁰⁵⁹ Yâsîn suresi, 82.

²⁰⁶⁰ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 1943; Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 128b.

²⁰⁶¹ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 17a.

²⁰⁶² Fussilet suresi, 21.

manası ikizdir” sözünü de delil göstererek insanla Kur’ân’ın Allah kelâmı olduğunu söylüyor. Ona göre, Hakk’ın nefhası olan Allah kelâmı, insanın kullandığı dille yazılmıştır. Bu ilahî kelime olmasa âdemin (insan) yüzü de bilinmezdi. Âdemin (insanın) yüzünde Hakk Teâlâ’yı görmek de mümkün olmazdı. Semavî kitaplar bu şekilde terkip olunmuş ve ortaya çıkarılmıştır.²⁰⁶³

Fethü’l-Maârif’e göre kelâm-ı kadîm olan kün, Hakk’ın yüce zâtı, Yâ Sîn diye hitap edilen Peygamberi ve bâ’nın altındaki nokta olan Hazret-i Velâyeti temsil etmektedir. Bu bir ilahî sırdır ve bütün kâinatı ihata etmektedir. Âdem ve Havvâ’dan oluşan insanın yüzünde ezeli ve ebedî olarak karar tutmuştur. Uyuklamayan ve ölümsüz olan zât, insanın yüzünde görünen zâttır. Hazret-i Ahadiyyetin kelâm-ı kadîminden zuhûr eden ve Mushaf adı altında bir araya getirilen Kur’ân-ı Kerîm ve mahşer yerinde ümmetine şefaet edecek olan Hazret-i Resulullah da böyle haber vermektedir. Ama bu haber içerisinde anlaşılması gereken nice sırlar, nice manalar vardır.²⁰⁶⁴

Fethü’l-Maârif, şu varlık âleminde lâ-ilâhe illallah’tan başka bir şey olmadığını, onun da Allah’ın kelâmı olduğunu, mevsufun da vâsıfın kelâmı olduğunu bildiriyor. Ona göre Hakk Teâlâ, Reslullah’ın yüzünde böylece tecellî etmektedir.²⁰⁶⁵

Fethü’l-Maârif, Hakk Teâlâ’nın kadîm kelâmını Âdem’in dile getirdiğini bildirmektedir. Âdem’in dile getirdiği söz de unsurlardan yaratılmış değildir. Bütün unsurların kendisinden yaratıldığı bir nûr’dur. Bütün ibadetler bunun üzerine yapılır. Çünkü kadîm kelâm, Allah’ın ezeli ve ebedî kelimesidir.²⁰⁶⁶

Hazret-i Muhammed, Hakk’ın zâtının tecellisi olduğu için bütün mevcudatın esasıdır. Buna göre ayın dolunay hâli, Peygamberin mübarek cemâlini göstermektedir. Onun cemâli ise Hakk’ın zâtının cemâlidir, Allah kelâmının sırrıdır ve ilahî kelimenin mazharıdır. Muhammed ismi, kadîm kelâm olan Allah’ın zâtî ismidir. Muhammed’dır, Âdem’dır, Hâtem’dır. Allah’ın zâtı, onun yüzünde tecellî etmektedir. Allah’ın nutku, kelâmı ezeli ve ebedî kelime olup Âdem’in ve Hâtem’in yüzünde 28 ve 32 harften oluşmaktadır. Kelâm-ı kadîm’in Âdem ve Hâtem’in yüzlerinde 28 ve 32 harf üzerine bina edildiğini bilmeyen kimse oruç, namaz, zekat, hacc, tavaf gibi ibadetlerin de bu sayılara göre olduğunu bilmez, Hakk’ın yolundan nasipsiz olur. Bu dünyada da öbür dünyada da Hakk’ın didarından

²⁰⁶³ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 69a-69b.

²⁰⁶⁴ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 72b.

²⁰⁶⁵ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 77a.

²⁰⁶⁶ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 84b.

mahrum kalır.²⁰⁶⁷ Âyet-i kerîmedeki, “Kitâbın bazı âyetleri muhkemdir, onlar ümmü’l-kitâptır (kitabın anası)”²⁰⁶⁸ ifadesinde bildirilen ilahî kelime, kelâm-ı kadîme işaret etmektedir.²⁰⁶⁹

Fethü’l-Maârif’e göre bütün eşyanın ve isimlerin sırrı olan kadîm “kûn” kelimesi, Âdem’in (insanın) yüzünde satır satır yazılmıştır. Bu açıdan bakıldığında insanın yüzü Allah’ın kitabı, Allah’ın kelâmıdır. Bütün zuhûr edenlerin kaynağıdır, mevcudatın ruhudur, Bârî’nin emridir, kâf ve nûn’dur.²⁰⁷⁰ Fethü’l-Maârif, bütün eşyanın zerrelerinde bu kadîm kelâmı müşâhede edebilen kimsenin on sekiz bin âleme hidâyet verdiğini, adalet götürdüğünü; kûn (كن) kelimesinin sayısal değeri olan 70’e iki sayı ilavesiyle 72 dili bir yaparak adalet yaptığını, Resulullah’ın, “Bir saatlik adalet, yetmiş yıllık ibadetten hayırlıdır”²⁰⁷¹ sözünün bu manaya işaret ettiğini söylemektedir. Dolayısıyla bütün eşyanın hakîkatinin insan olduğunun ve insanın hakîkatinin de kadîm kelâm olduğunun bilinmesi gerektiğini, çünkü kâf ve nûn’dan oluşan bu kelâmın Allah’ın emri, âlemin ruhu, esmâ-yı küll ve esmâ-yı hüsnâ olduğunun bilinmesi gerektiğini ifade etmektedir.²⁰⁷²

Fethü’l-Maârif, “Bismillahirrahmanirrahim. Yâ Sîn. Ve’l-Kur’ânî’l-hakîm”²⁰⁷³ âyetlerinin manalarının bilinmekte olduğunu, bunların Allah kelâmı ve kadîm olduğunu, dolayısıyla yaratılmamış (gayr-ı mahluk) olduğunu eserinde tekrar tekrar vurgulamaktadır. Hazret-i Peygamber de “Yaratılmıştır diyen kâfir olur” dediğine göre yaratılmamış olan Hazret-i Âdem’dir. Hakk ile Âdem’i birbirinden ayırmak mümkün değildir. Hazret-i Muhammed, Hakk’ın kelâmıdır, yani “kûn” kelimesidir. Âdem ise Hakk’ın ilminin unsurlara bürünmüş halidir. Vücut bulmuş bu ilim, her şeyi kaplamıştır. Âdem ismi, Allah’ın ismi ile kâim ve dâimdir. Ona göre bütün isimler, Hakk Teâlâ’nın sürekli tecellî eden kelâm-ı kadîmidir, onun zât ve sıfatlarının ismidir; zât ise sıfatın aynıdır. Böyle bilindiği zaman Hakk bilinmiş olur. Fethü’l-Maârif, zât ve sıfatları böyle bilmeden amel edenlerin taklit derecesinden öteye geçemeyeceklerini söylemektedir.²⁰⁷⁴

Kâf ile nûn’un (kûn) Hazret-i Ahadiyyetin kelâm-ı kadîmi, yani havass-ı hamse olduğunu belirten Fethü’l-Maârif, bununla i-n-s-a-n (ا ن س ا ن) ve M-u-h-a-m-m-e-d (م ح م د)’in

²⁰⁶⁷ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 97a.

²⁰⁶⁸ Âl-i İmrân suresi, 7.

²⁰⁶⁹ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 98a.

²⁰⁷⁰ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 105b.

²⁰⁷¹ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 1721.

²⁰⁷² Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 112b.

²⁰⁷³ Rahman ve Rahîm olan Allah’ın adıyla. Yâsîn. Hikmetli Kur’ân’a andolsun. (Yâsîn suresi, 1-2).

²⁰⁷⁴ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 158a.

kast edildiğini belirterek insan'ın Muhammed, Maârif olduğunu ve eşyanın kendisi olduğunu²⁰⁷⁵ belirtmektedir.

Fethü'l-Maârif'e göre ilahî kadîm kelâm olan "kün" mevcudatın aslıdır. Kadîm kelâm, O Âdem'in (insanın) yüzüne bizzat Allah tarafından nakşedilmiştir. Çünkü insan, doğrudan doğruya Hakk Teâlâ'nın mazharıdır. İnsanın yüzü, Hakk'ın ilmini ve kudretini göstermektedir. Zaten söz de söyleyenden ayrı düşünülmez. Böyle olduğuna göre Hakk'ın kadîm kelâmının ve yüce kitabının yaratılmamış olduğu anlaşılır.

3.4.38. Kelime-i Tayyibe

Kelime-i tayyibe, güzel söz anlamında Kur'ân-ı Kerîm'de geçen bir ifadedir. Fâtır suresinde geçen "kelime-i tayyibe", tefsirlerde "güzel söz"²⁰⁷⁶ olarak çevrilmekte ve kelime-i tevhid gibi Allah'ı anma ve yüceltme manasına gelen tesbih, tehlil, dua, istiğfar gibi sözler için kullanılmaktadır.²⁰⁷⁷ Kur'ân-ı Kerîm'de "kötü söz" anlamında "kelime-i habîse"²⁰⁷⁸ ifadesi geçmektedir. Kötü söz ya da çirkin söz ile Allah'ı inkar etmek anlamına gelen her türlü söz, şirk ve benzeri İslâm dışı inançlar kast edilmektedir.²⁰⁷⁹

Tasavvufta Allah dostlarının vücutları şecere-i tayyibeye (güzel ağaç), dünya alakalarından uzaklaşıp Allah yoluna yönelmeyenlerin bedenleri ise şecere-i habîseye (kötü ağaç) benzetilmektedir. Fethü'l-Maârif, bu dünyada iken bekâ (ölümsüzlük) ağacının tohumu, âhiret tarlasına ekilmedikçe Hazret-i Resulullah'ın sırrının ve yüzündeki rahmetin anlaşılmasının mümkün olmadığını söylemektedir.²⁰⁸⁰

Fethü'l-Maârif, evliyâ ve enbiyânın vücudunu arz-ı tayyibeye benzetmektedir. Çünkü onlar, kendilerini cehaletten irfana ulaştırmış kimselerdir. Allah kelâmını kendi vücutlarında müşâhede etmeyenlerin vücutları ise arz-ı habîse (kötü toprak)dir. Bir derviş, kamîl mürşidi bulup nefsini mutmainneye ulaştırmalıdır. Kamîl mürşidi bulup âhiret tarlasına meyve verecek şecer-i tayyibe tohumunu ektirmelidir. Yani şecere-i

²⁰⁷⁵ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 160a.

²⁰⁷⁶ Kim izzet isterse bilmeli ki izzet tamamıyla Allah'a aittir. Güzel sözler (kelime-i tayyibe) O'na yükselir; iyi iş ve davranışları da O yüceltir. Sinsi sinsi kötülük tasarlayanlar için çetin bir azap vardır ve onların tuzakları altüst olur. (Fâtır suresi, 10).

²⁰⁷⁷ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 4, s. 454.

²⁰⁷⁸ Kötü sözün (kelime-i habîse) misali de kökü yerden sökölümüş, ayakta duramayan kötü durumda bir ağaçtır. (İbrâhim suresi, 26).

²⁰⁷⁹ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 3, s. 315-316.

²⁰⁸⁰ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 80a.

tayyibenin sırrına erecek derviş, Hakk'ın takdir ettiği kerameti böylece elde edebilir. Şecere-i tayyibe, hatm-i nübüvvetin varisi olup kelime-i tayyibeden meydana gelir. Allah Resulü bu konuda, “Allah’tan başka ilah yoktur sözü, güzel bir söz (kelime-i tayyibe), Muhammed Allah’ın rasulüdür sözü de güzel bir ağaç (şecere-i tayyibe) gibidir”²⁰⁸¹ buyurmuştur.²⁰⁸²

3.4.39. Kitabet-i Ümmiye

Kitâbet-i ümmiyye ifadesini “ana hatları” diye Türkçeleştirmek mümkündür. Fethü'l-Maârif'in üzerinde önemle durduğu hususlardan birisi budur. Ona göre Âdem ile Havvâ'nın hakikatleri birdir. Doğan çocuk üzerinde Allah'ın yedi âyeti (yedi hat) bulunur. Bu hatlar dört kirpik, iki kaş, bir de baştaki saçlardır. Gayb âleminde şahadet âlemine insan bu hatlarla gelir. İnsan, anne karnında edindiği bu hatları beraberinde dünyaya getirmektedir. Çocuk, kitabet-i ümmiyye denilen bu yedi hattı, rahim içindeyken ümmü'l-hakikat olan Rahm isminden almaktadır. Ümmü'l-kitap denilen Fâtiha da bu yedi hattan ibarettir.²⁰⁸³

3.4.40. Kurban

Kurbân kelimesinin “yakın olmak, yaklaşmak, yakınlık”²⁰⁸⁴ anlamına gelen “kurb” kelimesiyle ilgisi vardır. Kurbân, sözlükte “Allah'ın rızasını kazanmaya vesile olan şey, eti fukaraya dağıtılmak üzere farz, vacip veya sünnet olarak kesilen hayvan, bir gaye uğruna feda olma”²⁰⁸⁵ gibi anlamlara gelmektedir. Dinî terim olarak ibadet maksadıyla deve, sığır veya davar cinsinden bir hayvanı usûlüne göre kesmeye ve bu şekilde kesilen hayvana denir.²⁰⁸⁶ Hz. Peygamber tarafından kurban ibadeti hicretin ikinci yılında uygulanmaya başlanmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de, “Her ümmet için, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanlar üzerine ismini ansınlar diye kurban kesmeyi meşru kıldık”²⁰⁸⁷ âyeti, kurban ibadetinin diğer ümmetlerde de bulunduğu işaret etmektedir. Yine Kur'ân-ı Kerîm'de Hz.

²⁰⁸¹ Hadîs-i şerif.

²⁰⁸² Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 27b.

²⁰⁸³ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 70a-70b.

²⁰⁸⁴ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 1193.

²⁰⁸⁵ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 527-528.

²⁰⁸⁶ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 2, s. 251.

²⁰⁸⁷ Hac suresi, 34.

Âdem'in oğulları Hâbil ile Kâbil'in Allah'a takdim ettikleri kurbanlardan bahsedilmektedir:

Onlara, Âdem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak oku. Hani ikisi de birer kurban sunmuşlardı da birinden kabul edilmiş, ötekinden kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, “Andolsun seni mutlaka öldüreceğim” demişti. Öteki, “Allah, ancak kendisine karşı gelmekten sakınanlardan kabul eder” demişti.²⁰⁸⁸

Buradan anlaşılıyor ki kurban ibadeti, insanlık kadar eski bir ibadettir. Kurbanın, başka kültürlerde ve başka dinlerde değişik uygulamaları olmuştur. Bazı kültürlerde, kabul edilen tabiatüstü varlık için tahıl veya eşya cinsinden hediyeler takdim edilmek suretiyle o güce yaklaşma, teşekkür duyguları ifade edilmiş veya gücün yardımına başvurulmuştur. Mecusîlikte iyilikler dolayısıyla şükür ifade eden kurbanlar Hürmüz'e, kötülüklerinden vazgeçmesi için diğer kurbanlar Ehrimen'e sunulurdu. Bazı ilkel toplumlarda Tanrıların hoşnutluğunu kazanmak ya da gazabından emin olmak için köpek, tavuk gibi kurbanlar sunulmaktadır. İlkel kavimlerdeki insan kurbanlarının yerini, hayvan kurbanları almıştır.²⁰⁸⁹

Semavî dinlerden olması hasebiyle Yahudilikte kurban ibadetinin varlığını biliyoruz. Zaten Tevrat'ın Yaratılış, Mısırdan Çıkış ve Levililer bölümlerinde kurbandan bahsedilmektedir:

Sonra dağda kurban kesip yakınlarını yemeğe çağırdı.²⁰⁹⁰ Gidelim, Tanrımıza kurban keselim.²⁰⁹¹ Eğer biri esenlik kurbanı olarak sığır sunmak istiyorsa, Rabbe erkek ya da dişi, kusursuz bir hayvan sunmalı.²⁰⁹²

Hristiyanlıkta daha çok insanlığın günahları için Hz. İsa'nın kurban edilmesinden bahsedilmektedir:

Mesih'in ilkin, “Kurban sunu, yakmalık sunu, günah sunusu istemedin ve bunlardan hoşnut olmadın” dedi. Oysa bunlar Yasa'nın bir gereği olarak sunulur. Sonra “Senin isteğini yapmak üzere işte geldi” dedi. Yani ikinciye geçerli kılmak için birinciye ortadan kaldırıyor. Tanrı'nın bu isteği uyarınca İsa Mesih'in bedeninin ilk ve son kez sunulmasıyla kutsal kılındık.²⁰⁹³

²⁰⁸⁸ Mâide suresi, 27.

²⁰⁸⁹ Ahmet Güç, 'Kurban', *DİA*, yıl: 2002, cilt: 26, sayfa: 433-435.

²⁰⁹⁰ Tevrat, Yaratılış, 31: 54.

²⁰⁹¹ Tevrat, Mısırdan Çıkış, 5: 8.

²⁰⁹² Tevrat, Levililer, 3:1 .

²⁰⁹³ İncil, İbranîler, 10: 8-10.

Tanrı Mesih'i, kanıyla günahları bağışlatan ve imanla benimsenen kurban olarak sundu. Böylece adaletini gösterdi.²⁰⁹⁴

İslâm'a göre âkil ve bâliğ olan bir müslüman, zarurî ihtiyaçlarından fazla bir mala sahipse ve dinen zengin sayılıyorsa, kurban kesmesi gerekir. Zilhicce ayının dokuzuncu gününe arefe denir. Zilhiccenin onuncu gününe kurban bayramının ilk günü olup "nehr günü" adı verilir. Diğer üç güne ise "teşrik günleri" ismi verilmektedir. Fıkıh kaynaklarında arefeden, kurban bayramının dördüncü günü ikindi namazına kadar teşrik tekbiri* almak Hanefilere göre vacip, bazı mezheplere göre sünnettir.²⁰⁹⁵

Tasavvufta esas olan, kulun, kendi nefsinin kurban etmesidir. Kurbanlık koç, kişinin kendi nefsidir. Hacca gittiğinde kurban kesen hacı, kendi nefsinin boğazladığının, heva ve heveslerinden vazgeçtiğinin şuurunda olmalıdır. Bazı mutasavvıflar, "Hani Mûsâ kavmine, 'Allah, size bir sığır kesmenizi emrediyor' demişti"²⁰⁹⁶ âyetindeki "sığır" kelimesini insanın nefsi olarak tevil etmişlerdir.²⁰⁹⁷

Allah Teâlâ, Hazret-i İbrahim'i imtihan etmek üzere oğlunu kesmesini emretmiş, fakat İbrahim'in kararlılığı üzerine kesmesi için bir koç göndermiştir. Hz. Âdem'in başı ve yüzü Kâbe toprağından yaratıldığı için hacca giden kimsenin kendisini orada kurban etmesi, yani bu ibadete tam olarak teslim etmesi gerekir.

Fethü'l-Maârif, Vahdetnâme'de, Allah'ın Hz. İbrahim'e oğlu İsmail'i kurban etmesini olduğunu, bu sırları kâmil mürşirlerin bildiğini söylemektedir. Hac esnasında Ka'be'yi tavaf, Hacerü'l-esved'i selamlama, cemreleri taşlama, saçları tıraş etme ve kurban kesme gibi ibadetlerin insanın kendi dünyevî alakalarını kesmekle ilgisi olduğundan ve ibadetlerin de sayı olarak kün ilahi kelimesiyle (28 ve 32) ilişkisinden söz etmektedir. Kurban, bir nevi, insanı Allah'tan uzaklaştıran alakaları kesip atmaktır.

Kurban, tasavvufî şiirlerde de genellikle Allah yolunda canını terk etmek biçiminde ele alınmaktadır:

²⁰⁹⁴ İncil, Romalılar, 3: 25.

* Teşrik Tekbiri: *Allahu ekber Allahu ekber, Lâ ilâhe illallahu vallahu ekber. Allahu ekber ve lillahi'l-hamd.* Anlamı: *Allah her şeyden yücedir, Allah her şeyden yücedir. Allah'tan başka ilâh yoktur. O Allah her şeyden yücedir, Allah her şeyden yücedir. Hamd Allah'a mahsustur. Bkz. Süleyman Ateş, Açıklamalı Büyük Dua Mecmuası, Ankara: Kılıç Kitabevi, 1990, s. 60.*

²⁰⁹⁵ Bilmen, a.g.e., s. 166.

²⁰⁹⁶ Bakara suresi, 67.

²⁰⁹⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 221-222.

Nesîmî cânını ʿaşkıñ yolunda eyledi kurbân

Anuñ adın bu maʿnîden kan ile yazarım sensiz²⁰⁹⁸ (Nesîmî)

Ölmezden evvel öldürür bâkî hayâtı ol bulur

Hak yolına kurbân olur Hak yolunuñ ʿâşıkları²⁰⁹⁹ (Niyazî-i Mısrî)

3.4.41. Küllî Akıl, Küllî Nefs

Plotinus (MS 205-270) varlık felsefesini, Platon (MÖ 427-348) ve Aristo (MÖ 384-322) felsefesine dayandırmıştır. Plotinus, hiçbir şey yokken mevcut olan ve her şeyin kendisinden çıktığı varlığa Bir adını vermiştir. Aristo ise buna “ilk neden” diyordu. Bir, her şeyin kaynağı anlamında Tanrı’dır. Onun dışında mekan da, madde de yoktur. Her şey Tanrı’dandır. Varlıkların Tanrı’dan meydana gelmesi, yaratma biçiminde değil, varlıkların somutlaşması ve derece derece ondan uzaklaşması (sudûr) biçiminde olmaktadır.²¹⁰⁰ Plotinus, Tanrı ile kâinat arasındaki ilişkiyi düzenlerken üç ilkedden bahsediyordu: a) Bir, b) Akıl, c) Nefs. Bu üç ilkenin aralarındaki ilgiye gelince, Bir her şeyin kaynağı olup durgun ve sessizdir. Ondandır, düşünen ilke, yani akıl sudur eder. Akıl, hem Bir’i hem de kendisini düşündüğü için çeşitlilik meydana gelir. Nefs de Aklın düşüncesi ve işidir. Varlıklar doğrudan doğruya Bir’den sudur etmez. Akıldan Nefs meydana gelmekte, Nefsten de diğer varlıklar meydana gelmektedir.²¹⁰¹

Plotinus, Sudûr nazariyesi ve varlıkların ilk varlığa (Bir) duydukları aşk ve ona ulaşma arzusu benzeri düşünceleriyle Farabî (872-951), İbna Sina (980-1037) gibi İslâm filozoflarını ve İslâm mutasavvıflarını da etkilemiştir.²¹⁰²

İslâmî literatürde “Allah’ın ilk yarattığı şeyin kalem”²¹⁰³, kâinatın başlangıcından kıyâmete kadar meydana gelecek bütün nesne ve olayları kaydeden ilahî Kalem’dir.²¹⁰⁴ Daha sonra Levha’yı yaratmış ve kıyâmete kadar olacak her şeyi yazmasını emretmiştir.

²⁰⁹⁸ Ayan, *Nesîmî Divanı*, s. 196.

²⁰⁹⁹ Erdoğan, *a.g.e.*, s. 242.

²¹⁰⁰ Cevdet Kılıç, “Plotinus’ta Sudurla İnen ve Aşkla Yükselen Çift Kutuplu Hakikat Anlayışı”, *Kelâm Araştırmaları*, C. 7, S. 2, Ocak 2009, s. 39-56.

²¹⁰¹ Atay, *a.g.e.*, s. 163.

²¹⁰² Cevdet Kılıç, *a.g.e.*, s. 39-56.

²¹⁰³ Ahmed b. Hanbel, 5/317; Buharî, Kader 2; Tirmizî, Tefsîrü’l-Kur’ân 67; Ebû Dâvûd, Sünnet 16; Tirmizî, Kader 17 (2156); Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 824.

²¹⁰⁴ Şuayb Şerefüddin, *Nokta ve Kalem*, Mahmut Kanık (hızl.), İstanbul: İz Yayıncılık, 2009, s. 44.

Kalem'in Levha'ya yazdıkları, kıyâmete kadar yaratacağı varlıkların bilgisidir. Levha'nın Kalem'den yaratılması ve üzerine kıyâmete kadar olacakların yazılması ile Havvâ'nın Âdem'den yaratılması ve neslinin devam etmesi arasında benzerlik ilgisi kuran İbn Arabî (1165-1240), bu Levha'nın, Kalem'in üzerine koyacağı harfler için bir mahal teşkil ettiğini bildirmektedir. Bu manada Levha (Levh-i Mahfûz), başka bir şeyden çıkan ilk varlıktır. Bu yüzden İbn Arabî, Kalem'in Levha'ya bıraktığı harflerin önemi üzerinde durmaktadır.²¹⁰⁵

Vahdetnâme'de Âdem'i küllî akılla, Havvâ'yı küllî nefisle ilişkilendiren Fethû'l-Maârif, sol kaburgadan yaratılan Havvâ'nın Âdem'e nispetle eksik olduğunu söylemektedir. Gökleri Âdem'e, yeryüzünü Havvâ'ya benzettiği için küllî aklı ulvî, küllî nefsi ise süflî kabul etmektedir. Küllî aklın, küllî nefisten üstünlüğü Âdem kelimesinin ebced değerinin 45, Havvâ kelimesinin ise 15 olmasından da anlaşılmaktadır. İkisi toplandığında 60, yani Yâ Sîn (insan) değerinde olmaktadır.²¹⁰⁶

3.4.42. Kün

Sözlükte, “olma, var olma, varlık, vücut”²¹⁰⁷ gibi anlamlara gelen “kevn” masterından türetilmiş bir emir olan “kün” kelimesi “ol” anlamına gelmektedir. İslâmî literatürde Allah'ın yaratıcı sözü olarak kabul edilir. Esmâü'l-Hüsna arasında Hâlık (yaratan) ve Hallâk (sürekli yaratan)²¹⁰⁸ sıfatları da bulunmaktadır. İslâm kelâmcıları Tekvîn (yaratma) sıfatının ezeli olup olmadığı konusunu tartışmakta ve farklı görüşler ileri sürmektedirler. Hanefîler, Kudret sıfatının imkanla ilgisini kurarken, Tekvin sıfatının varlığa bilfiil tesiri üzerinde durarak bu iki sıfatı birbirinden ayırmaktadırlar. Zira Kudret, bir şeyin var olmasının imkanına, Tekvin ise bir şeyin bizzat var olmasına taalluk etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'deki, “Biz bir şeyin olmasını istediğimiz zaman sözümüz sadece, ona, “ol” dememizdir. O da hemen oluverir”²¹⁰⁹ âyetinden hareketle Tekvin'in varlıkla birlikte söz konusu olduğunu ileri sürerek bu sıfatın kadîm olmaması gerektiğini

²¹⁰⁵ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye (Âlem'in Yaratılışı)*, Ekrem Demirli (çev.), İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015, s. 125-127.

²¹⁰⁶ Fethû'l-Maârif, a.g.e., vr. 107b.

²¹⁰⁷ Devellioğlu, a.g.e., s. 513.

²¹⁰⁸ Karagöz, a.g.e., s. 187.

²¹⁰⁹ Nahl suresi, 40.

söyleyenler vardır. Bazı kelâmcılarsa, Hâlık'ın Allah olduğu, hiçbir şey yaratmadan da yaratıcı olduğu düşüncesindedirler.²¹¹⁰

Müfredât'ta “hâlık” kelimesi, “doğru bir biçimde oranlamak, ölçümlemek” anlamına gelen “halk” kelimesine dayandırılarak “Bir nesneyi hiçbir asıl, köken, temel, kaynak ya da dayanak olmadan ve hiçbir şeyi örnek almadan ibda' etmek, inşa etmek, vücuda getirmek, yaratmak”²¹¹¹ anlamında kullanılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de “Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a mahsustur”²¹¹² âyeti bu anlamda yaratmadan söz etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'a mahsus olan örneksiz yaratma, ibda' kelimesiyle ifade edilmektedir.

Tefsirler, Bakara suresindeki, “O, gökleri ve yeri örneksiz yaratandır. Bir işe hükmetti mi ona sadece “ol” der, o da hemen olur”²¹¹³ âyetini, Allah'ın gökleri, yeri ve bütün evreni yoktan yarattığına delil olarak göstermektedir.²¹¹⁴

Tasavvufta “kûn” kelimesi, Rabbin yaratma sözü olarak geçmektedir. Bazen bu söz “kâf ve nûn” biçiminde de söylenir. Aynı ayrı söylendiğinde “kâf” ile Âdem, “nûn” ile Havvâ kast edilmektedir.

İbn Arabî, yaratmayı, Hakk'ın sahip olduğu tekvin sıfatının tabii bir neticesi olarak görmektedir. Hakk'ı, âlemi yaratmaya sevk eden güç, kendini izhâr etme isteğidir. Kutsî bir hadiste ifade edildiğine göre Allah, “Ben gizli bir hazine idim. Bilinmeyi istedim (ahbabtu, sevdim). Mahlûkatı yaratıp kendimi onlara bildirdim. Onlar da beni bildiler”²¹¹⁵ buyurmaktadır. Bu hadise göre “bilinmeyi sevme ya da isteme” Hakk'ın yaratmasına sebep olmuştur. Bu yüzden muhabbet, her hareketin ilkesi sayılır. Asıl hareket ise mevcudatın, ademden (yokluktan) varlığa doğru hareketi sayılmaktadır.²¹¹⁶

Cavidannâme'de “Söz, söyleyenin sıfatı”²¹¹⁷ olduğu gerçeğinden hareketle Şeyh Fazlullah, insanın kendi yüzünde yazılı olan kelâmı (Allah kelâmını) müşâhede etmesi gerektiğini söylemektedir. Ona göre isimlendirilen hiçbir varlığı Tanrı'dan ayrı

²¹¹⁰ Yeprem, *a.g.e.*, s. 64.

²¹¹¹ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 511.

²¹¹² En'âm suresi, 1.

²¹¹³ Bakara suresi, 117.

²¹¹⁴ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 1, s. 196.

²¹¹⁵ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2016; Meclisî, *a.g.e.*, C. LXXXIV, s. 199.

²¹¹⁶ İzutsu, *a.g.e.*, s. 190-191.

²¹¹⁷ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 1943.

düşünmemek gerekir. Madem Tanrı, bütün eşyayı kelâm ile kuşatmıştır, öyleyse hiçbir varlık Tanrı’dan ayrı değildir.²¹¹⁸

Fethü’l-Maârif, *Vahdetnâme*’sinde bütün mevcudatın esası ve mebdei olarak nitelendirdiği “kün” kelimesi üzerinde ısrarla durmaktadır. Bazen “kün, bazen kâf ve nûn, kelime-i kadîm-i ilahî, kelime-i kadîm, kelâm-ı kadîm, kelâm, kelânullah, emr-i Rabb” biçiminde söz etmektedir. Allah, “Bir şeyi dilediği zaman onun emri o şeye ancak “ol” demektir, o da hemen olur”²¹¹⁹ âyetine istinaden her şeyin aslının ve kaynağının “kâf ile nûn” olduğunu belirterek kâf ile nûn’u şöyle izah etmektedir:

Kâf ile nûn, Hazret-i Ahadiyyetin kelâm-ı kadîmidir, havass-ı hamsedir, yani bunun havassı i-n-s-a-n ve Muhammed ismidir. İnsan, Muhammed - Maârif’dir ve eşyanın aynıdır. İyi anla. Bütün kâinatın aslı ve mebdei kâf ile nûn’dur. Bütün mevcudat kâf ile nûn’dan meydana gelmiştir ve meydana gelmeye de devam etmektedir.²¹²⁰

Yine Fethü’l-Maârif’e göre bütün eşyanın ve isimlerin sırrı ve hakîkatı bu kadîm kelimedir. O da Âdem’in yüzünde tecellî etmektedir. Bu sebeple Âdem’in yüzü apaçık Allah’ın kelâmı, Allah’ın kitabıdır. Kün kelimesi Ahadiyyet sırrı olan Âdem ile ve Âdem’in yüzündeki yirmi sekiz ve otuz iki harf ile cemâl ve didarını göstermektedir.²¹²¹

Allah Teâlâ’nın, Kur’ân-ı Kerîm’de “Şüphesiz sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı gün içinde yaratan ve sonra Arş’a istivâ eden Allâh’tır”²¹²² buyurduğunu belirten Fethü’l-Maârif, bu konuyu açıklamak üzere Hazret-i Mûsâ’nın başından geçen bir olayı aktarmaktadır. Hz. Mûsâ, Tur Dağı’nda vahiy aldığı esnada Allah, “Çünkü ben, Rab yeri göğü altı günde yarattım, yedinci gün işe son verip dinlendim”²¹²³ buyurmuştu. Hazret-i Mûsâ bu vahyi kavmine haber vererek altı gün çalışıp yedinci gün dinlenmeleri gerektiğini söylediğinde bazıları yer ve gök, gece ile gündüz henüz yaratılmamışken dünya altı günde nasıl yaratılmış diyerek Mûsâ ile alay etmişlerdi. Buna cevap veremeyen Mûsâ, Tur Dağı’na çıktığında tekrar Rabbine sorar. Allah, “Yâ Mûsâ, ben semâvât ile zemîni kâf ile nûn içinde halk eyledim” cevabını verir. Bu hadiseyi aktaran Fethü’l-Maârif, buradaki altı günü altı harf olarak tevil etmektedir. Çünkü “kâf - nûn”, harf harf yazıldığında altı harf (ك ا ف - ن و ن) olmaktadır. Buna göre Allah, gökleri ve yeri

²¹¹⁸ Feriştetoğlu, *a.g.e.*, s. 108.

²¹¹⁹ Bakara suresi, 117; Âl-i İmrân suresi, 47; Nahl suresi, 40.

²¹²⁰ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 103a.

²¹²¹ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 78b.

²¹²² A’râf suresi, 54; Yûnus suresi, 3.

²¹²³ Tevrat, Mısırdan Çıkış 31: 17.

altı harf içinde yarattığını ifade etmiş olmaktadır. Altı gün (sittet-i eyyâm)²¹²⁴ ifadesi Kur'ân-ı Kerîm'de de defalarca vurgulanmaktadır. Göklerle yerin içinde günler vardır. Âdem ile Havvâ gibi gökler ve yer de dört unsurdan yaratılmıştır. Bütün bu sırların Âdem'e bildirildiği, "Allah, Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti"²¹²⁵ âyetinde ifade olunmaktadır. Bu sırra mazhar olarak Âdem, kâf ile nûn'dan zuhûra gelmiştir. Göklerin, yerin ve bütün mevcudatın aslı bu kâf ile nûn'dur. Âdem, kâf yani gökler; Havvâ ise nûn, yani yeryüzü mukabilidir. Bütün varlıkların aslı türab ve mâ-i Muhammedî, yani kâf ile nûndur. "Her canlıdan birer çift gemiye yükle dedik"²¹²⁶ âyetinin işaret ettiği de budur. Biri toprak, diğeri su; birer çift (zevceynisneyn)²¹²⁷ aslında Âdem ve Havvâ'yı anlatmaktadır. Başka bir âyette "Bütün çiftleri yaratanın şanı yücedir"²¹²⁸ buyurulmaktadır. Her şey, Allah'ın kadîm kelâmı, Rabbin emri kâf ile nûn'dan zuhûra gelmiştir. Altı harften oluştuğu için zevce (çift) denmiştir. Kâf ile nûn (ك = 20, ن = 50) 70 yapmaktadır. İki de harflerin kendileri sayıldığında 72 olur. Bu da Muhammed Ali demektir. Fâtiha, "tekrarlanan yedi âyet" (seba'l-mesânî)tir, Hakk'ın sözünü konuşandır. Kâf ile nûn'dur, bir çifttir. Âdem küllî akıl, Havvâ ise küllî nefistir. Bütün velîlerin ve nebîlerin ana babası bu ikisidir. Ayrıca Âdem ise hem ana, hem babadır. Bütün erkekler onun sağ kaburgasından, kadınlarsa sol kaburgasından yaratılmıştır. Âdem (45) ile Havvâ (15)'nin toplamı ise Yâ Sîn (60) olur. Âdem ile Havvâ insan demektir.²¹²⁹ Her şeyin aslı olan kûn, kadîm kelâm, Yâ Sîn'dir. Buradaki "yâ" nidâ edatı olduğundan, asıl varlık "sin"dir. Sin harfi ise ebcedle 60 olup, Âdem (45) ile Havvâ (15)'nin toplamına eşittir. Yani "kûn", "insan" demektir.

İbadetlerle insan vücudu arasında sayısal ilgi de kuran Fethü'l-Maârif, günlük namazların rekat sayılarının teravih ile (40 + 20) 60 yaptığını, bunun da 12 rekatlık kadir namazıyla 72 olduğunu bildirerek "Yâ Sîn, Yâ insân" anlamına gelen "kûn" hitabının da (kef 20, nun 50, iki de harflerin kendileri) 72 olduğuna dikkat çekmektedir.²¹³⁰ Bu ibadetler insan içindir ve insanı göstermektedir. Âdem ile Havvâ, kâf ile nûn gibidir. Kaf ile nûn, Rabbin demidir, Muhammedî âb-ı hayattır. Rabbin emri olduğu için rûhtur. Havvâ o ruhun

²¹²⁴ Altı gün...(A'râf suresi, 54; Yûnus suresi, 3; Hûd suresi, 7; Furkân suresi, 59; Secde suresi, 4; Kâf suresi, 38; Hadîd suresi, 4).

²¹²⁵ Bakara suresi, 31

²¹²⁶ Hûd suresi, 40.

²¹²⁷ Hûd suresi, 40; Ra'd suresi, 3; Mü'minûn suresi, 27.

²¹²⁸ Yâsîn suresi, 36.

²¹²⁹ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 105b-107b.

²¹³⁰ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 95a.

sıfatıdır. Âdem ile Havvâ, zât ile sıfatın terkididir.²¹³¹ Aslında Âdem ile Havvâ bir vücttur. Buna göre bir kimsenin bu kadîm kelâmı (kûn), varlıkların zerrelinde müşâhede etmesi, on sekiz bin âleme hayat vermek gibidir. Bu müşâhede, kûn’ün ebcedle sayısal değeri 72 olduğu için, yetmiş iki dili bir yapmak anlamına gelir. Bu yüzden Hazret-i Resulullah, “Bir saatlik adalet, yetmiş yıllık ibadetten hayırlıdır”²¹³² buyurmaktadır.²¹³³ Kur’ân-ı Kerîm’de “Tûr’a, yayılmış ince deri sayfalarla düzenle yazılmış kitaba andolsun”²¹³⁴ diye yemin edilmektedir. Tur’a satır satır yazılan kitap, Ahadiyyet’in kadîm kelâmı olan kûn’dür. Kur’ân-ı Kerîm’in aslı da odur. Kudret kalemiyle Âdem’in yüzüne yazılan kâf ile nûn’dur. Mukattaa surelerinin evveline yazılan harflerle Âdem’in yüzüne nakşedilen harfler aynıdır. Bütün bu sırları Allah, Muhammed ve Maârif göstermektedir. Rabbin emri olan ruh, Allah’ın kadîm kelâmı, yani kûn’dür.²¹³⁵

Fethü’l-Maârif, Hazret-i Peygamber’in “Allah kelâmı mahluk değildir, mahluktur diyen kâfir olur”²¹³⁶ dediğini naklederek Allah kelâmına yaratılmıştır diyenin kâfir olacağını bildirmektedir. Allah kelâmı “kûn” olduğuna göre, “kûn” mahluk değildir. Bütün mahlukatın kendisinden yaratıldığı “kûn” madde değildir, yaratılmamıştır. Hazret-i Ali’nin ifadesiyle “Be harfinin altındaki noktadır.” Her şey bu nokta ile bilinir, bu bilinince de maârif olunur. Yine Hz. Ali, “İlim bir nokta idi, onu cahiller çoğalttı”²¹³⁷ buyurmuştur. Noktanın sırrını anlamayıp da âyetlerin anlamlarını dağıtanlar cahil kimselerdir. İradelerini noktanın sahibine (kamil mürşide) teslim etmeyip cahil kalanlar, hakîkatî sözlerin arasında aramaktadırlar. Oysa hakikat kendi özlerindedir. Mukattaa harfleri bulunan surelerin sayısı 29’dur. Bu harfler, 9 harften oluşmaktadır. Bu harfler ortadan kaldırıldığında Allah kelâmı olan Kur’ân-ı Kerîm’in aslı kalır mı? Harflerden oluşan Kur’ân-ı Kerîm’in esası bir noktadır. O nokta da Allah’ın kadîm kelâmı olan “kûn”dür. Rabb’in emri olan bu noktadır. O noktanın ismi rûh’tur. Ruh olmayınca hiçbir şeyin olmayacağı muhakkaktır. Nokta, Allah kelâmının olduğu gibi her şeyin aslı, esasıdır. İlim beldesidir, bu beldenin kapısıdır. Kalem’in ucu iki parçadır. Biri kâf ve biri nûn’dur. Bütün gökler ve yeryüzü, âhiretin tarlasıdır. Ziraat burada yapılır, hakîkatin

²¹³¹ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 107a-107b.

²¹³² Bir günlük adalet, 60 günlük ibadetten hayırlıdır. Deylemî bu hadisi Ebu Hüreyre’ye dayandırarak “Bir günlük adalet, yetmiş yıllık ibadetten hayırlıdır” biçiminde rivayet etmektedir. Bkz. Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 1721.

²¹³³ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 111a-111b.

²¹³⁴ Tûr suresi, 1-3.

²¹³⁵ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 67b-68a.

²¹³⁶ Hadîs-i şerif.

²¹³⁷ Aclûnî bu sözün hadis olmayıp kelâm-ı kibar olduğunu bildirmektedir. Bkz. Aclûnî, *a.g.e.*, H. No: 1750.

tohumu yetiştirilir. Hakk Teâlâ, o sır noktasını ilimle ihata etmiştir ki buna yed-i beyzâ denmektedir. Allah varlıkları onunla kuşatmıştır.²¹³⁸

Fethü'l-Maârif, “Allah, yeri ve gökleri yaratmadan önce bin sene Tâ Hâ ve Yâ Sîn okudu”²¹³⁹ hadisini naklederek “Kelâm, mütekellimin sıfatıdır”²¹⁴⁰ sözü gereği Yâ Sîn’den maksadın Hazret-i Muhammed olduğunu ifade etmektedir.

Onlar ki Allâh’ı ve elçilerini inkâr ederler, Allâh ile elçilerinin arasını ayırmak isterler, ‘kimine inanırız, kimini inkar ederiz’ derler; bu ikisinin (inanmakla inkarın) arasında bir yol tutmak isterler. İşte onlar gerçek kâfirlerdir. Biz de kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır.²¹⁴¹

âyetini tevil ederek bu âyetin ifadesine göre Resulullah’ı Hakk’tan ayırmanın, sıfatı mevsuftan ayırmak anlamına geleceğini ve bunun da insanı küfre götüreceğini söylemektedir. Kelime-i tevhidi (Lâ ilâhe illallah Muhammedün resulullah) ikiye ayırmak doğru olmaz, İki bir hakîkattir.

Fethü'l-Maârif “kün” kelimesinin Hakk’ın zâtı, Yâ Sîn, yüce sıfatı ve bâ’nın altındaki nokta olduğunu, bu noktanın bütün kâinatı ihata ettiğini bildirmektedir. Bütün eşyanın hakîkati insandır, insanın hakîkati ise kadîm kelâm olan kün’dür. Biri kâf, biri nûn olan bu kelâm, Âdem ile Havvâ gibidir, aslında ikisi bir hakîkattir. Ayrıca bu sır, Âdem ile Havvâ’nın yüzüne ezeli ve ebedî olarak nakşedilmiştir. Bütün âdemoğullarının elinde ve ayağında yazılıdır. “Uyuklamayan ve ölümsüz olan” bu yüzde görünen zâttır.²¹⁴²

Hakk’ın vahyini insanlara ulaştıran Hâtem-i Nübüvvet ve onu açıklayan Hâtem-i Velâyetin ikisi bir hakîkattir. Bu yüzden Resulullah, “Ben ilmin Medinesiyyim, Ali de onun kapısıdır”²¹⁴³ buyurmuştur. Bu sırları idrak etmek isteyen kimsenin o kapıdan içeri girmesi gerekmektedir. Hz. Ali de kendisini “bâ’nın altındaki nokta” olarak vasıflandırmıştır. Bu nokta, bütün kâinatı ihata eden Hakk’ın ilmi, “kün” emridir. Dolayısıyla Muhammed ve Ali bir hakikat olduğundan, Fethü'l-Maârif, On İki İmamı saymaya Muhammed Ali isminden başlamaktadır. İnsanın dünyadaki görevi, bu hakikatleri idrak edip cehalet karanlığından irfan aydınlığına çıkmaktır.

²¹³⁸ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 59a-59b.

²¹³⁹ Hadîs-i şerif.

²¹⁴⁰ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 1943.

²¹⁴¹ Nisâ suresi, 150-151.

²¹⁴² Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 69b.

²¹⁴³ Tirmizi, Menâkıb, 20; Hâkim, H. No. 4612, 4613, 4614; Taberânî, H. No. 10898.

Vahdetnâme'ye baktığımızda Fethü'l-Maârif'in görüşlerinin temelinde "kün" emrinin olduğu görülmektedir. Hadîs-i şeriflerde kenz-i mahfî (gizli hazine) olarak belirtilen Hakk, bilinmeyi murad ettiğinde "kün" (ol) emri ile Hakikat-i Muhammediyye adı verilen ilk zuhûr gerçekleşmiştir. Her şeyin aslı ve esası olan, her şeyin kendisinden meydana geldiği bu ilk varlık ya da nûr bu sözdür. Söz ile söyleyeni birbirinden ayırmayarak "kelâm, mütakellimin aynıdır" diyen Fethü'l-Maârif, esmânın zuhûra gelmesi sebebiyle söz (kün) ile söyleyeni (Rabb) aynı görmektedir. Allah, "Sen olmasaydın, felekleri yaratmazdım"²¹⁴⁴ buyurduğuna göre bütün mevcudatın yaratılış sebebi Hazret-i Muhammed'dir, yani insandır. Bütün varlık âlemi, Hz. Muhammed'in hatırına yaratılmıştır. Yaratılış, aslında Allah'ın isimlerinin tecellîsi ve tezahürüdür. Varlıklardan her birisi, bir ismin mazharı olmasına rağmen, insan bütün isimlerin mazharıdır.

Mutasavvıf şairler de mevcudatın "kün" emri ile var edildiğini şiirlerinde ifade etmektedirler:

Gör sen seni kim ne cism ü cânsen

Maksûd-ı vücûd-ı kün fe-kân sen²¹⁴⁵ (Nesîmî)

Cümleten eşyâ nidâ-yı "kün"den olmuş âşikâr

Gûş-ı hûşu nâya ver kim sırr-ı ihyâdır semâ²¹⁴⁶ (Şeyh Gâlib)

3.4.43. Lâm-Elif

Arap alfabesinde 28 harf vardır. Lâm-elif, bu harflere ilaveten yirmi dokuzuncu harf gibi düşünülmektedir. Aslında lâm ve elif harflerinin birleşmesiyle meydana gelmiş, birleşik bir harftir. Bununla ilgili olarak *Câvidanname*'de Âdem'in konuştuğu dildeki harflerin sayısının 32, Hz. Muhammed'in konuştuğu dildeki harflerin sayısının 28 olduğunu belirten Şeyh Fazlullah, Hâtem (Son Peygamber) kelimesinin Âdem kelimesine sayı bakımından denk olması için Farsçadaki dört harfe (پ - چ - ژ - ك) mukabil lâm-elif (لا) harfinin verildiğini kaydetmektedir.²¹⁴⁷ Lâm-elif ifadesinin aynı şekilde *Vahdetnâme*'de kullanıldığını görmekteyiz. Fethü'l-Maârif, lâm-elif harflerinin açılımını altı harf (ل ا م -

²¹⁴⁴ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2123.

²¹⁴⁵ Ayan, *Nesîmî Divanı*, s. 54.

²¹⁴⁶ Kalkışım, *a.g.e.*, s. 335.

²¹⁴⁷ Feriştioğlu, *a.g.e.*, s. 23.

(ا ل ف) kabul ederek bu altı harfin “kün” (كف - نون) kelimesindeki harflere mukabil olduğunu ve “kün” kelimesinin de Muhammed Ali’yi temsil ettiğini bildirmektedir.²¹⁴⁸ Bir başka ifade ile lâm-elif, Muhammed’in zâtı, yani “kün” kelimesidir. İki harfin birleşmesinden meydana gelen “kün” de aslında bir kelimedir. Bu iki harf, bir itikattır: Muhammed Ali’dir, mürşit mürittir.²¹⁴⁹ Fethü’l-Maârif’e göre Tevrat, Zebur, İncil ve Furkan içinde lâm-elif mukabilinde dört harf bulunmaktadır. Bu dört harf (p – ç – j – g), lâm-elif karşılığı olup geçtiği yerde kendi sesleri gibi okunur. Lâm-elifse kendi geçtiği yerde ayrıca okunmaktadır.²¹⁵⁰

Lâm-elif, ilahî kelimenin (kün) yerini tutan dört harftir: p – ç – j – g. Ebced karşılığı (ك= 20 + ن = 50) 70 olan “kün” (كن) kelimesi, iki de harflerin kendileri 72 yapmaktadır. 72 sayısına dört harf karşılığı olan lâm-elif’i de eklediğimizde 73 olmaktadır. Kün kelimesinin karşılığı olan 70 harfi, bir zât bilmeyen kimse 72’ye dahil olur. Dolayısıyla “Benim ümmetim 73 fırkaya ayrılacaktır. Birisi cennette, 72’si cehennemde olacaktır”²¹⁵¹ hadîs-i şerifi gereğince onlar âhirette cenneti göremeyeceklerdir.²¹⁵²

Kur’ân-ı Kerîm’de 29 sure evvelinde mukattaa harfleri gelmiştir. Bunların sırrı, Fâtiha suresinde açıklanmaktadır. Bu sebeple bütün semavî kitapların aslı Fâtihatü’l-Kitap’tır. Fâtiha da denilen Ümmü’l-kitab’ı tanıdıkça Kur’ân’ın sırrına vâkıf olunur. Çünkü Kur’ân’ın sırrı, surelerin evvelinde gelen 28 mukattaa harfindedir. Bu harflerin yirmi dokuzuncusu lâm-eliftir. Lâm-elif, Muhammed Ali karşılığındadır.

Kur’ân-ı Kerîm’in yazıldığı dildeki harflerin yirmi dokuzuncusunun lâm-elif olduğunu belirten Fethü’l-Maârif, dört harfi karşılayan lâm-elif’in Hz. Âdem’in konuştuğu dile işaret olduğunu belirterek Âdem’in yüzünde 32 harf biçiminde karşımıza çıktığını söylemektedir. Çünkü insan yüzündeki 7 hat (dört kirpik, iki kaş ve saçlar) istivâsıyla 8 yapmakta ve bunlar da 4 unsurla çarpıldığında 32 yapmaktadır.

Ey güneş nûr-ı tecellîdir yüzün

Şûreti fi’l-cümle ma’nîdir yüzün

²¹⁴⁸ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 142b.

²¹⁴⁹ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 163b.

²¹⁵⁰ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 139b.

²¹⁵¹ Aclûnî’nin Keşfü’l-Hafâ’sında geçen hadîs-i şerif şöyledir: Yahudîler 71 fırkaya ayrıldılar. Birisi Cennet’te, 70’i Cehennem’dedir. Hristiyanlar 72 fırkaya bölündüler. 71’i cehennemde, birisi cennettir. Muhammed’in nefsi kudret elinde olan Allah’a yemin ederim ki, şüphesiz benim ümmetim de 73 fırkaya ayrılacaktır. Birisi Cennet’te, 72’si cehennemde olacaktır. (Aclûnî, a.g.e., I/149-151).

²¹⁵² Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 164a.

Şûreti bî-çûn u mevlîdir yüzûñ

Ebced ile lâm elif birdir yüzûñ²¹⁵³ (Nesimî)

3.4.44. Levh-i Mahfûz

Levh ya da levha olarak kullanılan kelime sözlüklerde “üzerine yazı yazılan düz tahta veya diğer düz satır”²¹⁵⁴ anlamıyla verilmektedir. Mahfûz kelimesi ise “hıfzolunmuş, korunmuş, gözetilmiş, gizlenmiş”²¹⁵⁵ anlamındadır. Korunan levha anlamına gelen levh-i mahfûz, Allah’ın olmuş ve olacak her şeyi kayıt altına aldığı kitap ya da bilgi hazînesi²¹⁵⁶ olarak anlaşılmaktadır. Tefsirlerde “bütün nesne ve olaylara ilişkin ilahî ilim ve takdirin kayıtlı bulunduğu, mahiyeti bilinmeyen kitap” ve “Yedi kat göğün üzerinde bulunan ve şeytanlara yasaklanan levha” biçiminde açıklanmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’deki “Şüphesiz o (asılsız saydıkları kitap) şanı yüce bir Kur’ân’dır. O, levh-i mahfûzdur”²¹⁵⁷ âyetleri, diğer kutsal kitapların maruz kaldığı tahrifattan Kur’ân’ın korunacağına, lafzında herhangi bir değişikliğin söz konusu olmayacağına işaret olduğu biçiminde yorumlanmaktadır.²¹⁵⁸

İslâm Ansiklopedisi, İslâm âlimlerinin levh-i mahfûz ile ilgili görüşlerini üç maddede toplamaktadır:

1. Levh-i mahfûz gayb âlemine ait bir husus olup mahiyeti bilinmemektedir. Sadece onun bütün nesne ve olayların ilâhî kalemle yazıldığına, Allah’ın tabii ve içtimaî kanunlarını ihtiva eden bir kitap olduğuna inanmak gerekir.
2. Levh-i mahfûz, Allah ile melekleri arasında bir vasıtaadır. Yedinci kat göğün üstünde olup arşta ve İsrâfil’in gözleri önünde bulunur. İçinde bütün nesne ve olayların bilgisi ayrıntılı olarak yazılmıştır. Allah bir şeyi yaratmayı dilediği zaman bu, levh-i mahfûz aracılığıyla İsrâfil’e intikal eder ve gerçekleşmesi için Cibrîl’e emir verilir.
3. Levh-i mahfûz en büyük feleğe ait küllî nefistir. Bir bilginin, âlimin zihninde ortaya çıkışı gibi varlık ve olaylar da levh-i mahfûzda zuhûr eder.²¹⁵⁹

²¹⁵³ Ayan, *Nesimî Divanı*, s. 409.

²¹⁵⁴ Muallim Naci, *a.g.e.*, s. 661.

²¹⁵⁵ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 566.

²¹⁵⁶ Karagöz ve Diğerleri, *a.g.e.*, s. 396.

²¹⁵⁷ Burûc suresi, 21-22.

²¹⁵⁸ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 5, s. 594.

²¹⁵⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “Levh-i Mahfûz”, *DİA*, 2003, C. 27, s. 151.

Levh-i Mahfûz konusundaki farklı yorumlardan birisi İbn Berracân'a aittir. O, mukattaa harflerinin, levh-i mahfuz ile bizim bu hayatta kullandığımız harfler arasında bir kanal olduğunu söylemektedir.²¹⁶⁰

Levh-i mahfuzla ilgili İbn Abbas'tan gelen bir rivâyete göre “bu levhanın inciden, sayfalarının yeşil zümrütten ve yazılarının nûrdan oluştuğu” biçiminde bir hadisi nakleden Tabatabaî (1902-1981) de tefsîrinde, levh hakkındaki rivâyetlerin çokluğuna ve farklılığına değinerek bütün bunların manevî âleme ait hakikatleri maddî âlemin diline aktarma çabalarının bir sonucu olduğunu söylemektedir.²¹⁶¹ Tefsirler, Yâ Sîn suresinde geçen “imâmin mübîn”²¹⁶² ifadesini “ana kitap, levh-i mahfuz ve amel defteri” gibi anlamlarla açıklamaktadırlar.²¹⁶³ Buna göre bütün insanların özellikleri, hâdiselerin belirtileri, meydana gelecek değişiklikler Allah'ın ezelf ve ebedî olan ilminde tespit edilmiştir. Levh-i mahfûz, Allah'ın ilmî makamıdır. Bütün mevcudat, onun sonsuz ilminde kayıt altına alınmıştır. Aslında zuhûra gelen mevcudat da bu kayıtlardaki asıllarına uygun olarak ortaya çıkmaktadır.

Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızkı Allah'a ait olmasın. Her birinin (dünyada) duracakları yeri de, (öldükten sonra) emaneten konulacakları yeri de O bilir. Bunların hepsi açık bir kitapta (Levh-i Mahfuz'da yazılı)dır.²¹⁶⁴

Gaybın anahtarları yalnızca O'nun katındadır. Onları ancak O bilir. Karada ve denizde olanı da bilir. Hiçbir yaprak düşmez ki onu bilmesin. Yerin karanlıklarında da hiçbir tane, hiçbir yaş, hiçbir kuru şey yoktur ki apaçık bir kitapta (Allah'ın bilgisi dâhilinde, Levh-i Mahfuz'da) olmasın.²¹⁶⁵

Verilen âyetlerdeki “Kitap” kelimesi, tefsirlerde Allah'ın bilgisi olarak açıklanmaktadır. Buna göre Allah'ın ilmi; olmuş ve olacak, yeryüzünde ve göklerde, en küçük varlıktan en büyük cisimlere kadar her şeyi bilmesini gerektirmektedir. Mevcudattan hiçbirisinin henüz zuhûra gelmeden önce Allah'ın bilgisinde bilkuvve mevcut olması biçiminde açıklanan a'yân-ı sâbite, varlıkların ilmî hakikatleridir. Zuhûra gelecek her şeyin sureti orada mevcuttur ve zuhûra gelen ne varsa, a'yân-ı sâbitedeki (ya da levh-i mahfûzdaki)

²¹⁶⁰ İbn Berracân, *Tefsîru İbn Berracân* (Yazma) Yusuf ağa Kütüphanesi (Konya), no. 4744-4746, c.1, v. 15a. Aktaran: Ali Fahri Doğan ve Hülya Küçük, “Sûfî Kalplerin Nahvi: Abdülkerim el-Kuşeyrî'nin er-Risâle fi'n-Nahvi'l-Mu'evvel Adlı Eseri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 54: 1 (2013), s. 65-85

²¹⁶¹ Tabatabaî, *Tercüme-i Tefsîrü'l-Mizân*, s. 5695-5696. <http://www.Ghaemiyah.com> (21.07.2015, saat 02:55)

²¹⁶² Apaçık bir kitap... (Yâsîn suresi 12)

²¹⁶³ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 4, s. 480

²¹⁶⁴ Hûd suresi, 6.

²¹⁶⁵ En'âm suresi, 59.

hakikatlerine göre meydana gelecektir. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen “kitâb-ı mübîn,²¹⁶⁶ kitâb-ı meknûn,²¹⁶⁷ kitâb-ı mastûr²¹⁶⁸ ve ümmü'l-kitâb”²¹⁶⁹ ifadeleri Türkçeye levh-i mahfuz olarak çevrilmektedir:

Bu âlemde meydana gelen olayların, Hakk'ın kudret kalemıyla levh-i mahfuza yazdıklarından ibaret olduğunu belirten görüşlere Türk şairleri de eserlerinde değinmektedirler:

Meded-i rey-i zamîriyle gelir fî'le müdâm

Levh-i kudrette kazâ her ne ki inşâ eyler²¹⁷⁰ (Fuzûlî)

Qalem gûyâ ki tahrîrinde bakmış levh-i Mahfûza

Nukûş-ı °Arş-ı Kürsisinde göstermiş kerâmetdir²¹⁷¹ (Şeyh Galib)

Eyâ Deccâl Hâk'uñ takdîri bil hergiz bozulmaz

Ezel levhindeki yazı silinmez hem yuyulmaz²¹⁷² (Niyazi-i Mısırî)

Türkçede alinyazısı veya mukadderat biçiminde daha çok insanlar için kullanılan kaza-kader meselesi de Allah'ın ezeli bilgisine uygun olarak ele alınmaktadır. Bu konuya varlık mertebeleri teorisi açısından yaklaşan İbn Arabî, “kazânın, Allah'ın eşya ile ilgili hükmü”²¹⁷³ olduğunu bildirmektedir. Bu hükümle Allah'ın o eşya ile ilgili ezeli bilgisinde uygunluk söz konusudur. Kader ise a'yân-ı sâbitede o eşya ile ilgili verilen hükmün, herhangi bir şey ilave etmeksizin belirli bir vakte bırakılmasıdır. Bir şeyin zuhûr vakti geldiğinde, kaderinde verilen ilahî hüküm (yazılan) neyse o gerçekleşir.

İbn Arabî, *Şeceretü'l-Kevn* adlı eserinde Levh-i Mahfuzu, bir sultanın önünde duran yasa kitabına benzetiyor. Orada, sultanın takip etmesi gereken önemli işler yazılmıştır. Yapacağı işler, yıkacağı işler; yine yapacağı ihsan ve iyilikler, alacağı intikamlar, hepsi orada yazılmaktadır.²¹⁷⁴ Kâşânî ve İbn Arabî gibi mutasavvıflar, mükâşefe yoluyla

²¹⁶⁶ Yûnus suresi, 61; Sebe' suresi, 3.

²¹⁶⁷ Vâkıa suresi, 78.

²¹⁶⁸ İsrâ suresi, 58; Ahzâb suresi, 6.

²¹⁶⁹ Ra'd suresi, 39; Zuhruf suresi, 4.

²¹⁷⁰ Akyüz vd., *a.g.e.*, s. 125.

²¹⁷¹ Kalkışım, *a.g.e.*, s. 100.

²¹⁷² Erdoğan, *a.g.e.*, s. 94.

²¹⁷³ Konuk, *Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, s. 40.

²¹⁷⁴ İbn Arabî, *Şeceretü'l-Kevn (Üstün İnsan)*, s. 25-26.

gözlerindeki sır perdesi açılan insanlara, ilerde gerçekleşebilecek olaylara dair bazı bilgilerin Allah tarafından verilebileceğini söylemektedirler. Onlara göre kaderin sırrına derinlemesine vâkıf olanlar ise kâmil insanlardır.²¹⁷⁵

Levh-i mahfûz konusunda müfessirlerin ve kelâmcıların kabullenmekte zorlanacağı ya da hiç kabullenemeyecekleri yorumlar yine Hurufî çevrelerden gelmektedir. “Allah, Âdem’e bütün (varlıkların) isimleri(ni) öğretti”²¹⁷⁶ âyetine istinaden melek vasıtası olmaksızın Hazret-i Ahadiyyetin zâtından isimleri öğrenen Âdem’in, meleklerden üstün olduğunu söyleyen Fazlullah, Hakk’ın arş-ı mecîdi, levh-i mahfûzu, sidretü’l-müntehâsı ve kürsîsinin Âdem olduğunu, onun çeşitli isimlerle vasıflandığını ifade ederek “Melekleri de Arş’ın etrafını kuşatmış hâlde görürsün”²¹⁷⁷ âyetinde belirtilen hususu, ihtiram göstermek ve secde etmek için meleklerin arş-ı ilâhî olan Âdem’in çevresine gelmeleri biçiminde yorumlamaktadır.²¹⁷⁸ Yine Fazlullah, “Şüphesiz Allah katında ve Allah’ın kitabında ayların sayısı on ikidir”²¹⁷⁹ âyetinde bildirilen kitap’tan kastın “levh-i mahfûz” olduğunu ve levh-i mahfûzun da Âdem olduğu bildirmektedir.²¹⁸⁰

Fethü’l-Maârif de Âdem’in yüzünün ilahî levh-i mahfuz olduğunu söylüyor. İnanların bunu anlayabilmek için kendilerini bir damla suya benzetmeleri ve kendilerini vahdet deryasına ulaştırmaları gerektiğini, böylece nefsinin bilen insanların Rablerini de bileceklerini söylemektedir. “Bizi, her şeyi konuşturan Allah konuşturdu”²¹⁸¹ âyetinden de anlaşılacağı üzere Allah’ın kelâmı bütün eşyayı kuşatmış ve sözün de söyleyenle aynı olması dolayısıyla Hakk’ın kelâmı, Âdem’in yüzüne nakşedilmiştir. Bunu şuradan anlamak da mümkündür. Bütün Kur’ân’ın aslı olan Fâtiha suresi yedi âyettir. Bu yedi âyet olan Fâtiha, Kitab’ın anası (ümmü’l-kitap)dır. Kitabın anası olan Fâtiha da Âdem’in yüzünde kayıtlıdır. Kitab’ın aslı levh-i mahfuzda kayıtlı olduğuna göre Hakk Teâlâ’nın levh-i mahfuzu Âdem’dir. Hazret-i Peygamber’in, “Fâtiha’sız namaz dürüst olmaz” hadisini de nakleden Fethü’l-Maârif, Fâtiha’nın Arap alfabesindeki yirmi dokuz harfle yazıldığını, dolayısıyla bu yirmi dokuz harfin de Âdem’in yüzünde, alnında, elinde, ayağında ve konuşmasında somut hale geldiğini belirtmektedir.²¹⁸² “O, sizi rahimlerde

²¹⁷⁵ İzutsu, *a.g.e.*, s. 247.

²¹⁷⁶ Bakara suresi, 31.

²¹⁷⁷ Zümer suresi, 75.

²¹⁷⁸ Feriştioğlu, *a.g.e.*, s. 59.

²¹⁷⁹ Tevbe suresi, 36.

²¹⁸⁰ Feriştioğlu, *a.g.e.*, s. 101.

²¹⁸¹ Fussilet suresi, 21.

²¹⁸² Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 68b-69a.

dilediği gibi şekillendirendir”²¹⁸³ âyetini de bu düşüncesine delil olarak aktarmaktadır. Allah, rahimlerdeki nutfeyi Âdem suretine getiriyor. Böyle yapmasının sebebi, Âdem’in, kadîm kelâm olmasındandır. Ana rahminde her azasına satır satır bu kelâmı nakşetmektedir. Bu durumu Tûr suresinde de belirtiyor. Allah, “Tûr’a, yayılmış ince deri sayfalara düzenle yazılmış kitaba andolsun”²¹⁸⁴ buyuruyor. Üzerine Allah’ın âyetleri yazılan ince deri Âdem’in vücududur. Burada Hakk’ın kadîm kelâmı olan “kün” kelimesi Âdem’in vücudunda somutlaşmaktadır. Mukattaa harfleri bölümünde ele alındığı gibi kâf ve nûn’un açılımı, yirmi dokuz surenin evveline getirilen harflerin aynısıdır. Zaten Hakk’ın kadîm kelâmı (kün) bütün eşyayı kuşatmaktadır. Kelâm da söyleyenin aynı olduğuna göre Hakk’ın kelâmının en mütekamil mazharı Âdem (insan)dir.²¹⁸⁵

Kelâm-ı kadîmin esrârı, hakîkatî ve manâsı gizli idi ve hicâb içinde cemî-i esrârullâhı gizlenmiş Âdem ve Havvâ, levh-i mahfûz-ı Ahadiyyetdir bilinmez idi. Bu gizli marifet-i Hakk’ı açup Fâtih-i Maârif-i Muhammed olup âşikâre eyledi. Ve Rasûlullâh’ın şerîatî ve marifetî ve hakikatini beyân eyleyüp, zâhire çıkardı. Ne kadar sırr-ı Kur’ân var ise âşikâre eyledi.²¹⁸⁶

Fethü’l-Maârif, kendi dönemine kadar kadîm kelâmıla ilgili sırların örtülü kaldığını, bütün bu sırları insanlara kendisinin açıkladığını, yani Fâtih-i Maârif-i Muhammed (Fethü’l-Maârif) olduğunu iddia etmektedir.

Tevhid ehlinin düşüncesine göre insan yüzündeki hatların ümmü’l-kitap olduğunu belirten Nesîmî, bu haliyle lev-i mahfuz hükmünde olan insan yüzünün Kur’ân-ı Kerîm’in açıklaması olduğunu söylemektedir:

Haftîñ Ümmü’l-kitâbıdır beyânı ehl-i tevhîdin

Hurûfu levh-i mahfûzuñ muşavver şerh-i Fırkândır²¹⁸⁷ (Nesîmî)

3.4.45. Maârif

Maârif kelimesi, “bilme, ilim; hüner, maharet” gibi anlamlara gelen “marifet” kelimesinin çoğulu olup “marifetler, bilgiler, hünerler”²¹⁸⁸ anlamına gelmektedir. Tasavvufta sufilerin ruhanî halleri yaşayarak, manevî ve ilahî hakikatleri tadararak elde ettikleri bilgi, irfan

²¹⁸³ Âl-i İmrân suresi, 6.

²¹⁸⁴ Tûr suresi, 1-3.

²¹⁸⁵ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 67b.

²¹⁸⁶ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 111a.

²¹⁸⁷ Ayan, *Nesîmî Divanı*, s. 110.

²¹⁸⁸ Şemseddin Sami, a.g.e., s. 1366.

anlamına gelmektedir. Bu yolla Hakk’a dair elde edilen bilgiye marifetullah, bu bilgiyi elde eden kimselere ârif, ârif-i billah denir. Bazı tariflere göre marifet, bir şeyin hakikatini, sıfatıyla beraber idrak etmeye denir.²¹⁸⁹ Sufilerden bazıları, Allah’ın kendisini bizzat tanıttığı kimseler dışında hiç kimsenin onu gereği gibi tanıyamayacaklarını kabul etmektedirler.²¹⁹⁰ Uludağ, sufilerin, marifetin kendisinden çok sebep ve sonuçları üzerine durduklarını belirterek bu yola giren kimselerin çevrelerine yabancılaştığı ölçüde marifete erişeceklerini söylemektedir. Sufiler, Allah hakkında kesin bilgiye ulaşmanın mümkün olmadığına inanmaktadırlar. Buna göre bir kimse Hakk’ı tanıma konusunda takatinin sonuna kadar çaba harcadıktan sonra onu tanımanın imkansızlığını anladığı ölçüde marifete ulaşır. Kuşeyrî, Hakk’ı tanımak isteyen sâlik, önce onun sıfatlarını, isimlerini ve fiillerini öğrenir, sonra Hakk’a ibadet etmeye başlar; bundan sonra Hakk kendisini ona tanıtır, demek suretiyle Hakk’ın sâlike verdiği bilginin marifet olduğunu söylemektedir. Bu bilgiye ulaşan kimse ârif-i billah (ehl-i marifet, ehl-i irfan)tır.²¹⁹¹

Vahdetnâme’de maârif kelimesi, manevî mertebeleri kat ederek marifetullaha ulaşan kimse, daha çok da ism-i fâil anlamıyla kullanılmaktadır. Bazen bunun yerine maârif-i billah, ârif, ricalullah, râsihûn, ehlullah kelimelerinin kullanıldığını da görmekteyiz. Böyle kimseleri tanıtırken Fethü’l-Maârif, bunların Allah’ın sevgili kulları olduklarını, Allah’ın kudret ve kerametini idrak ettikleri için kendilerinden marifetin zuhûr ettiğini ve böyle kimselere ehl-i marifet dendiğini ifade etmektedir. Fethü’l-Maârif’e göre bunlar ilmi, doğrudan doğruya Hakk’tan alırlar. Çünkü bunlar, ârif kimselerdir ve Allah’ın öğretmesiyle bilirler. Bunlar ehlullahtır, ilimlerinde rûsuh bulmuş (derinlemesine bilgiye erişmiş) mübarek kimselerdir. Kur’ân-ı Kerîm’de bahsedilen “ulemâ-yı râsihûn” (derinlemesine bilgi sahibi) bunlardır. Onlar her şeyi Hakk’tan aldıkları için kimseye muhtaç değillerdir. Vahiy yoluyla Hakk’tan aldıklarını halka ulaştırmaktadırlar.²¹⁹² Ona göre dünya ehlinin birinin kalbine rabbânî ilham veya pîrlerin irşadı neticesinde ilahî feyz ulaşır ve o bundan dolayı korkuya kapılırsa ehl-i maârif olur. Fethü’l-Maârif, marifeti de ikiye ayırmakta ve birisinin marifetullah’a, diğerinin dünya ile ilgili marifete ermek olduğunu belirtmektedir.²¹⁹³

²¹⁸⁹ İsmail Ankaravî, *a.g.e.*, s. 381.

²¹⁹⁰ Kalebazî, *a.g.e.*, s. 96-97.

²¹⁹¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 236.

²¹⁹² Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 126a-126b.

²¹⁹³ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 127b.

Maârif-i billah, ehlullah ya da ehl-i âhiret diye ifade ettiği kimselerin özelliklerini sayarken Fethü'l-Maârif, Allah'ın ve Resulullah'ın sözlerindeki sırları, hakikatleri bu insanların açığa çıkardığını bildirmektedir. Ârif-i billahın ortaya çıkmasına yakın, bu sırları muhafaza edenler, birer birer ortaya çıkarıp manalarını da açıklarlar. Çünkü Hakk'a davet etmek, bunun alametidir. Fethü'l-Maârif'e göre Hakk'a davet, asker toplamak anlamına gelmektedir.²¹⁹⁴ Âhiret ehli sayılan bu insanlar, zarurî geçimlikleri dışında hiçbir şeye ihtiyaç duymazlar. Kimseye yük olmazlar, zaruret dışında kimseyi rahatsız etmezler. Aslında bu yüce insanlar, keramet sahibi oldukları için kimseye ihtiyaçları da olmaz. Hatta başkaları kendilerine muhtaç olur.²¹⁹⁵ Hakîkatin sırrına ulaşan böyle Allah dostları, Hakk'ın cemâlini olduğu gibi müşâhede ederler. Âdem ve Havvâ isimlerindeki ilahî kelimenin, Rahmân ile rahmetinin himayesinde emniyette olurlar. Kur'ân-ı Kerîm'in, "Akıl sahipleri"²¹⁹⁶ ve "basîret sahipleri"²¹⁹⁷ diye bahsettiği ashab-ı yeminden (amel defterleri sağından verilenler) olurlar:

Rububiyet makamına gösterdikleri tazim sayesinde ebedî hayata ulaşanlar bunlardır. Cennet ehli ve didar ehli sayılanlar bunlardır. Hakikat cennetinde Hakk'ın didarıyla ebedî olarak kalırlar. Hazret-i Resulullah'ın, "Allah'ın bir cenneti vardır ki orada huri, köşk, süt ve bal yoktur"²¹⁹⁸ diye bahsettiği yer burasıdır.²¹⁹⁹ Onlar kendilerini felaha ulaştırmış kimselerdir. Onlar mahzun olmayan evliyâ ve enbiyâ zümresinden olmakla müjdelenmişlerdir. Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de bunlar hakkında, "Bilesiniz ki Allah'ın dostlarına hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de"²²⁰⁰ diye buyurmaktadır. Bunlar, Hakk'ın sırlarına vâkıf olan, marifetullaha eren kimselerdir. Fethü'l-Maârif, bu bilgiye ulaşmanın yolunu da şöyle izah etmektedir:

Her şeyin aslı üç menbadan doğmuştur, mevlûd-i selâse de denir: Allah, Muhammed, Maârif. Hâtem-i enbiyâdan hâtem-i evliyâyâ nakleden marifetullah, ilahî kelâm-ı kadîm kelimesiyle aşîkar olup bilinir; bütün ehlullah ve büyük velîler, mevlûd-ı selase ile marifete ulaşırlar, maârif-i billah olurlar.²²⁰¹

²¹⁹⁴ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 109a.

²¹⁹⁵ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 126a.

²¹⁹⁶ Âli-İmrân suresi, 7.

²¹⁹⁷ Âli-İmrân suresi, 13.

²¹⁹⁸ Hadîs-i şerîf.

²¹⁹⁹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 121a-121b.

²²⁰⁰ Yûnus suresi, 62.

²²⁰¹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 67b.

Fethü'l-Maârif'e göre Âdem'in kalbi saf bir ayna gibidir. O aynanın içi cemâlullahtır, Kabetullahtır ve secde buna yapılır. Kabetullahı ziyaret eden kimsenin, bütün varlığını terk edip maârif-i billah olması farz ve caciptir. İnsan bütün varlığından geçip maârif-i billah olmalıdır. Maârif-i billah olanlar, ölümsüzlüğü tatmış, diri kimselerdir. Zaten ölümün onlara ulaşabilmesi de mümkün değildir. Çünkü onların ruhu Muhammed Ali'dir. Biri nübüvvet, diğeri velâyet nûrudur. İkisi bir hakikat ve bir hidâyettir. Öyle bir zât-ı hidâyettir ki bâkîdir. Ruh ve hidâyet olma açısından emr-i Bârî'dir, kelâm-ı kadîmdir, zatullahtır, sıfatullahtır. "Söz söyleyenin sıfatı"dır.²²⁰²

Fethü'l-Maârif, maârif kelimesini ilim, hikmet ve keramet sahibi kimse olarak kullanmaktadır. Seyr ü sülukünü tamamlamış, manevî seviyesi yüksek kimsedir. Ona göre âlimler ve râsihler (derin bilgi sahibi) vicdan ilmine sahip, irfan zevkini tatmış marifet sahibi kimselerdir.²²⁰³ Ancak sâliklerin bu makama ulaşınca kadar bazı sıkıntılara katlanmaları gerekmektedir. Çünkü Hazret-i Ali, "Maârif, yerde ve gökte hiçbir şeye muhtaç olmaz ve hiçbir şeyden aciz kalmaz" demektedir. Bu sırrın ne olduğunu idrak edebilene maârif denir.²²⁰⁴ Maârif olmak, Hazret-i Resulullah'ı ve Hazret-i Ali'yi sevmekle, onların sırrını anlamak ve onların yolundan gitmekle mümkündür. Onların gittiği yoldan gitmek ve onlar gibi amel etmek gerekir. Onların fiillerini yerine getirmek, marifet sahibi olmaktır.²²⁰⁵ Hakk bir nûrdur ve o nûr maârifdir. Hakk'ın fiillerini yerine getiren, yapan ve yaptıran, sonsuz inayet ve hidâyet sahibi olur. İnayet sahibi olan maârifdir. Fethü'l-Maârif'e göre şurası unutulmamalıdır ki marifete talip olan kimseye âhiret de dünya da haramdır. Çünkü onlar Hakk'ın cemâlini müşâhede etmektedirler. Bu müşâhede bir an bile kesintiye uğramaz. Dünyaya talip olan kimselere âhiret haramdır. Böyle kimseler nebîlerin ve velîlerin sırrından mahrum kalan kimselerdir.

Fethü'l-Maârif, "Ben, benim için kalpleri kırık kullarımın kalbindeyim"²²⁰⁶ kutsî hadisindeki "kırık kalp" sözünün, "marifete sahip kalp" anlamına geldiğini ifade etmektedir. Bu hususta insanları hayrette bırakacak sırların bulunduğunu belirten Fethü'l-Maârif'e göre kurtuluş gerçek kibleyi tavaf etmektedir. Gerçek kible ise Beyt-i Mamur'dur. Kur'ân-ı Kerîm'de, "Oraya kim girerse, güven içinde olur. Yolculuğuna

²²⁰² Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 128b.

²²⁰³ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 13a.

²²⁰⁴ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 129a.

²²⁰⁵ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 65a-65b.

²²⁰⁶ Aliyyü'l-Kârî, *Esrârü'l-Merfû'a*, s. 137.

gücü yetenlerin hacetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır"²²⁰⁷ buyurulmaktadır. O yüce beyit (beyt-i ulyâ)te mukim olup hizmet edene abdullah (Allah'ın kulu) ve ricâlullah (Allah adamı) denir. Bütün bunlar, maârifin mazhar olduğu sırlardır.²²⁰⁸

Fethü'l-Maârif, ilahî marifete talip olanlar için şu açıklamalarda bulunmaktadır:

Allah yerlere ve göklere sığmadı, mümin ve maârif kalbine sığıdı. Mümin ve maârif, tedkik ve tevhid ehli olup bütün eşyanın sırrını bilen ve bütün eşyada Hakk'ın nasıl mevcut olduğunu gören, gizli iken müşâhede edip gören kimseye denir. Bunlar “Ben gizli bir hazine idim...”²²⁰⁹ sırrını icmal âleminden tafsil âlemine getirip aşikar ederler. Allah'ın bütün eşyayı nasıl ihata ettiğini müşâhede ederler.²²¹⁰

Hulûsî Efendi de mümin kalbinin Allah'ın evi olduğu düşüncesini, manzum olarak kaleme aldığı *Vahdetnâme*'sindeki bir müfredinde şöyle ele almaktadır:

Sığmayan bu âleme sığışdı kalb-i âdeme
Anın için kâinât âdeme olmuş hâdeme²²¹¹ (Hulûsî fendi)

Hazret-i Reslullah'ı bilmeyen maârif olamaz, Hz. Ali'yi göremez, diyen Fethü'l-Maârif'e göre maârif olmaktan murad, zâtını bilmek, sıfatlarını görmek, zâhir ve bâtını anlamaktır.²²¹² Maârif (م ع ا ر ف) kelimesi beş harftir. Allah (ل ل ل ا) kelimesi de beş harftir. Allah zü'l-celâl, kerametini bu beş harfle, yani havass-ı hamse ile yürütmektedir. Allah ismindeki keramet, maârifte zuhûr eder. Çünkü maârif, Muhammed'dir. Hz. Peygamber'in “1200'den sonra gizlenmem” dediği mana budur. Demek ister ki 1200 senesinden sonra Mehdî gizlenmez. Muhammed – Maârif (م ح م د - م ع ا ر ف) kelimelerindeki sırrın ortaya çıkması, Allah (ل ل ل ا) ismindeki harflerin zuhûr etmesi anlamına gelir. Muhammed, Allah'ın zâtı ve sıfatıdır. Maârif, o zât ve sıfatın kudret, keramet ve hikmetidir. Beşerî zuhûrun küllî olarak ortaya çıkması 1242 senesidir.²²¹³ Bunları belirttikten sonra Fethü'l-Maârif şu hususu hatırlatmaktadır:

²²⁰⁷ Âl-i İmrân suresi, 97.

²²⁰⁸ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 53b.

²²⁰⁹ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2016; Meclisî, *a.g.e.*, C. LXXXIV, s. 199.

²²¹⁰ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 118a.

²²¹¹ Hulûsî Efendi, *Vahdetnâme*, İBB, Atatürk Kitaplığı, BEL_Yz_K0387, vr. 63a.

²²¹² Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 131b.

²²¹³ Hicri 1242/Miladi 1826-27.

Bir kimse herhangi bir marifete ulaşmak isterse “Yâ Maârif” diye seslensin, o marifete kolayca erişir. Elimizde ve dilimizde olan anahtar her marifetin kapısını kolayca açar. İsmimizin zikredilmesiyle her marifet kolayca meydana gelir.²²¹⁴

Fethü'l-Maârif, bir kimsenin tek başına bu sırları elde edemeyeceğini ve Hakk'a ulaşamayacağını söylemektedir. Ona göre bu yola yönelen kimselere bir pîr'in yol göstermesi gerekir. Çünkü pîrler, maârifîr, irfan sahibi ve Allah dostu kimselerdir. “Marifeti fetheden” anlamına gelen Fethü'l-Maârif, kendisinin bu sırları fethettiği ve maârif olduğu iddiasını taşımaktadır.

Vahdetnâme'ye göre maârif-i âlem, halk üzerinde tasarruf sahibidir. Âlem halkı kendisinde görünür. Kendi sırrını hem kendisinde hem de Beytullah'ta görür. Dilerse bu sırrı, Allah'ın Kâbe'sinde toplanan insanlara gösterir. Dilemezse sadece ârif olan kimselere gösterir. İsterse bütün insanlardan gizlenir, o zaman da sadece bâtın ehli olan kimseler onu görebilir. Yani maârif-i âlem, bazen gizlenir, bazen ortaya çıkar.

3.4.46. Marifet Ehli

İbadetlerle ilgili âyetlerin ve hadîslerin zâhirine bakan kimseler, bu ibadetleri mutlaka yerine getirmeye çalışır, ancak ibadetlerin ardındaki manayı idrak edemezler. Marifet ehli ise tuttuğu orucun, kıldığı namazın, yaptığı haccın, verdiği zekatın, diliyle söylediği kelime-i tevhid ve kelime-i şهادetin hakikatini, manasını bilerek bu ibadetleri yerine getirmeye çalışır. Fethü'l-Maârif'e göre bütün ibadetlerinin hakikatini bilen ve ibadetlerini bu şekilde yerine getiren kimselere marifet ehli denmektedir.

3.4.47. Mehdî

Sözlükte “hedâ” mastarından geldiği bildirilen “mehdî” kelimesi, “doğru yolda giden, hidâyete mazhar olan, sırat-ı müstakim üzere bulunan”²²¹⁵ biçiminde açıklanmaktadır. Dolayısıyla doğru yolu gösteren, hak yolu tarif eden, rehberlik eden gibi anlamları da bulunmaktadır. Terim anlamı ise âhir zamanda dünyaya gelip dini ihyâ edeceğine ve yeryüzünü adaletle dolduracağına inanılan kurtarıcıdır.

²²¹⁴ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 153b.

²²¹⁵ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 1436.

Mehdî ile birlikte Mesih kelimesi de kullanılmaktadır. Mesih kelimesinin Aramîce Meşîha veya İbranîce Ha-Meşîha'dan Arapçaya geçtiğini kabul edenler bulunmaktadır. Arapçada Mesih, “ölçmek, meshetmek, günahlardan temizlenmiş, sıddîk, yürüyen, seyahat eden” anlamlarına gelmektedir. Yine İslâm'da Hazret-i Îsâ'nın sıfatı olarak da kullanılmaktadır.²²¹⁶

Kurtarıcı inancı çeşitli coğrafyalarda ve farklı dinlerde de karşımıza çıkmaktadır. Beklenen kurtarıcı Mehdî'nin ortaya çıkmasına yakın yeryüzünde kaoslar başlayacağı bildirilmektedir. Dünyanın içine düştüğü buhrandan insanları kurtaracağına inanılan Mehdî, her dinin anlayışına göre o dinin bağlılarından ve o dine ait kutsal ailelerin birisinden ortaya çıkacaktır. Mecusîlere göre Mehdî (Soşyant), peygamber kabul edilen Zerdüşt soyundan olacaktır. Hindularda Mehdî (Kalki), bir Brahman ailesinden, Yahudilere göre Mehdî (Mesih), Dâvûd Peygamber'in soyundan olacaktır. Hristiyanlarsa Tanrı'nın oğlu olarak kabul ettikleri Îsâ Mesih'in, dünyanın sonuna doğru tekrar geleceğine inanmaktadırlar. Müslümanlar arasında yaygın kanaate göre Hazret-i Muhammed soyundan gelecektir.²²¹⁷

İsrail oğullarına gönderilen Peygamberlerden birisi olan Hz. Îsâ, babasız olarak Hz. Meryem'den doğmuş, beşikte iken konuşmuş, alaca hastalarını iyi etme, ölüleri diriltme gibi mucizeler göstermiş bir peygamberdir. Bir kurtarıcı beklemelerine rağmen Yahudiler, Îsâ Peygamber'i Mesih olarak kabul etmemişlerdir. Çünkü Îsâ Peygamber, onların hayalini kurdukları İsrail Devletini kurmadığı gibi Mâbed'i inşa teşebbüsünde de bulunmamıştır.

Hristiyanlar, Tevrat'ta yazılı olan Mesih'in Îsâ olduğu ve Yahudilerin tahrif ettiği dini aslına döndürdüğü inancındadırlar. Îsâ Mesih, bir süre insanlar arasında yaşamasına rağmen Yahudilerin haber vermesi üzerine Romalılar tarafından çarmıha gerilmiş, defnedildikten üç gün sonra dirilerek Havarilerine görünmüş ve sonra da Tanrı katına yükselmiştir. Onun ölümü, insanların günahlarını temizlemek içindir. Dünyadaki görevini tamamlayamadan bu dünyadan ayrılan Îsâ Mesih, kıyâmete yakın zamanda tekrar dünyaya gelecek ve adaleti yeryüzüne hakim kılacaktır.

²²¹⁶ Ethem Ruhi Fırlı, Mesih ve Mehdî İnancı Üzerine (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1981, cilt: XXV, sayı: , s. 179-214.

²²¹⁷ Ekrem Sarıkçıoğlu, “Mehdî”, *DİA*, 2003, C. 28 s. 369-371; Ekrem Sarıkçıoğlu, *Dinlerde Mehdî Tasavvurları*, İstanbul: Sidre Yayınları, 1997, s. 13-16.

Dünyanın sonuna doğru bir kurtarıcının geleceğini söyleyen dinlerin özellikle üzerinde durdukları ortak noktalar dikkat çekicidir. Buna göre geleceği müjdelenen kurtarıcı, (kendi dinlerine göre de olsa) kutsal saydıkları bir soydan olacak ve ahlakî yönden beğenilen özellikler taşıyacaktır. Bu kurtarıcının dünyaya gelişinde de yaşayışında da bazı mucizevî yönler bulunacaktır. Kurtarıcının ortaya çıkacağı zaman insanlarda ferdî, toplumsal, siyasî, ekonomik ve ahlakî yönden bir çöküş söz konusudur. Dünya düzeninin bozulduğu, adaletin ortadan kalktığı, haksızlıklar ve zulümlerin arttığı karanlık dönem, beklenen kurtarıcının gelmesinin yakın olduğu dönemdir. Beklenen kurtarıcının kimliği, ne zaman ve nereye geleceği gibi hususlar, bu dinlerin uzlaşamadıkları noktalardır. Herkesin kabul ettiği husus, dünyanın adaletle yönetileceği ve herkesin özleyerek beklediği bir dönemin geleceğidir.

Müslüman cemaatler arasında da Mehdî ya da Mesih inancına rastlamaktayız. Fakat bu Mehdî'nin Yahudilerin veya Hristiyanların Mesih anlayışıyla aynı şey olduğunu söylemek mümkün değildir. Kur'ân-ı Kerîm, Hazret-i Îsâ'nın, Rabb'in kelimesi, Meryem'in oğlu, kendisine mucizeler verilen bir peygamber olduğunu haber vermektedir.²²¹⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de, Îsâ Peygamber'in, Yahudilerin ya da Hristiyanların zannettiği gibi ilahlaştırılacak bir şahıs olmadığı bildirilmektedir. Müslümanlar, Hz. Îsâ'nın da diğer peygamberler gibi Allah'tan aldığı vahyi insanlara tebliğ etmek üzere gönderildiğine inanmaktadırlar. Elbette doğumunda mucizevî bir taraf bulunmaktadır. Peygamberlerin mucize göstermesi de zaten nübüvvetin gereğidir.

Müslümanlar arasında Hz. Îsâ'nın Peygamberliği konusunda değil, ama onun çarmıha gerilmesi, ölmesi, göğe yükseltilmesi ve yükseltilmeye bağlı olarak dünyaya tekrar gelmesi konularında farklı görüşler ileri sürülmektedir. Hz. Îsâ'yı öldürdük, diyenlere Kur'ân-ı Kerîm şu cevabı vermektedir:

Bir de inkârlarından ve Meryem'e büyük bir iftira atmalarından ve “Biz Allah'ın peygamberi Meryem oğlu Îsâ Mesih'i öldürdük” demelerinden dolayı kalplerini mühürledik. Oysa onu öldürmediler ve asmadılar. Fakat onlara öyle gibi gösterildi. Onun hakkında anlaşmazlığa düşenler, bu konuda kesin bir şüphe içindedirler. O hususta hiçbir

²²¹⁸ İsa Peygamber hakkında bilgi veren ayetler: Bakara suresi, 87; Âl-i İmrân suresi, 45; Nisâ suresi, 171; Mâide suresi, 72, 75; Tevbe suresi, 31.

bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. Onu kesin olarak öldürmediler. Fakat Allah onu kendisine yükseltmiştir.²²¹⁹

Yine Kur'ân-ı Kerîm'e göre Hz. Îsâ, kendisinden önce nazil olan Tevrat'ı doğrulayıcı ve kendisinden sonra gelecek olan Ahmed (Muhammed) adında bir peygamberi müjdeleyici olarak gelmiştir:

Hani, Meryem oğlu Îsâ, "Ey İsrailoğulları! Şüphesiz ben, Allah'ın size, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek, Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici (olarak gönderdiği) peygamberiyim" demişti. Fakat (Îsâ) onlara apaçık mucizeleri getirince, "Bu, apaçık bir sihirdir" dediler.²²²⁰

Yukarıdaki âyetleri, Hz Îsâ'nın çarmıha gerilerek değil, eceliyle öldüğü ve manevî olarak Allah'ın huzuruna yükseltildiği biçiminde açıklayanlar vardır. Yine bu âyetlere istinaden çarmıha gerilerek öldürülen kişinin Hz. Îsâ değil, ona benzetilen biri (ihtimalle de onu Romalılara haber veren İşkoryat isimli bir Yahudi) olduğunu ileri sürenler bulunmaktadır. Romalıların baskını esnasında ruh ve beden olarak semaya kaldırıldığı, kendisi için belirlenen sürenin dolmasıyla yeryüzüne indirileceği ve Deccal'i öldüreceği görüşünü benimseyenler de vardır.²²²¹ Bu rivâyetlere göre Hz. Îsâ yeryüzüne indiğinde Hazret-i Muhammed'e tâbi olup İslâm dininin ihyası için uğraşacaktır.

Kur'ân-ı Kerîm'de, Buharî ve Müslim gibi iki büyük muhaddisin kitabında yer almamasına rağmen diğer bazı kaynaklarda²²²² Mehdî ile ilgili çok sayıda hadis rivâyet edilmektedir. Bu rivâyetlerin, hadis kaynaklarında daha çok kıyâmet alametleri arasında zikredilmesi, Hazret-i Îsâ ve Deccal konusuyla da ilişkilendirilmesine sebep olmaktadır. Sünnî kaynaklarda Mehdî, daha çok genel özellikleriyle ele alınırken* Şîî kaynaklarda müşahhas bir şahıs olarak gösterilmektedir.

²²¹⁹ Nisâ suresi, 156-158.

²²²⁰ Bu âyet şu şekilde de tercüme edilebilir: "Fakat İsa'nın müjdelediği peygamber onlara apaçık âyetleri getirince, "Bu apaçık bir sihirdir, dediler." (Saff suresi, 6).

²²²¹ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 2, s. 176-181.

²²²² Mehdî hadîslerine yer veren kaynaklar arasında Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce, Ebû Davûd, Tirmizî, Hâkim, Taberânî sayılabilir. Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Mehdî", *DİA*, 2003, C. 28, s. 371.

* Mehdî konusu Sünnî kaynaklarda daha çok âhir zamanda gelecek olan bir müceddid biçiminde geçmektedir:

Mehdî, ahir zamanda gelip, Müslümanların dinlerini tecdid edeceğine inanılan zata denir. Kelime olarak hidâyet kökünden gelir. Allah'ın hidâyetine ermiş manasını taşır, ancak hidâyete erdirecek manasını da ifade eder.

Mehdî üzerinde çok sayıda hadis gelmiştir. Alimler bunu mütevatir kabul eder. Sadece İbn Haldun bu hadîslerin zayıf olduğu iddiasını ileri sürmüştür. Onun bu görüşünü İslâm ulemâsı kabul etmemiş "batıl"lıkla damgalamıştır. Ebû Dâvûd şârihi Azimabadî'nin belirttiği üzere, Resulullah'tan beri,

Hadis kaynaklarında kıyâmet alametleri arasında zikredilen bu hadîslerde Hz. Îsâ'nın zuhûruna ve Deccâl'e şu şekilde yer verilmektedir:

Canım, Kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki Meryem oğlunun adaletli bir hakem olarak size inmesi pek yakındır. O gelince haçı kıracak, domuzu öldürecek, cizyeyi kaldıracak, mal o derece çoğalacak ki kimse onu kabul etmeyecektir.²²²³

Nûh'tan sonra gelen her Peygamber, kavmini Deccâl'den sakındırmıştır ve ben de sizi ondan önemle sakındırıyorum.²²²⁴

Meryem oğlu Îsâ, Deccâl'i "Bab-ı Lûd" denilen yerde öldürecektir.²²²⁵

Mehdî ben(im neslim)dendir. O açık alınlı ve ince burunludur. Dünyayı zulümle dolduğu gibi adaletle dolduracak ve yedi sene hüküm sürecektir.²²²⁶

Yukarıdakilere benzer çok sayıda hadisin varlığını göz önüne alanlardan bazıları, ilgili âyetleri, bu hadîslere göre yoruma tabi tutmaktadırlar. Hz. Îsâ'nın ruh ve beden olarak semaya kaldırıldığına, zamanı geldiğinde Şam Camii'nin doğu tarafındaki Beyaz Minare'ye indirileceğine, elinde bir silahla Afik denilen yerde ortaya çıkacağına, Deccal'i öldürdükten sonra sabah namazını Kudüs'te kılacağına inanmaktadırlar. Orada Mehdî ile

"Müslümanların kâffesi" ahir zamanda, Ehl-i Beyt'e mensup bir zatın çıkıp dini güçlendirebileceğine, adaleti hakim kılacağına, Müslümanların ona tabi olup İslâm beldelerinde hakimiyet kuracağına, bu kimseye Mehdî deneceğine inanmıştır. Bu inanç meşhur olmuştur.

Deccal'in, Mehdî'nin çıkması ve bunlardan sonra kıyamet alâmeti olarak bazı hadisatın zuhuru sahih rivayetlerde gelmiştir. Bazı rivayetlere göre Mehdî'den sonra Hz. İsa inecektir. Bazılarına göre de, ikisi aynı zamanda çıkacak ve Hz. İsa Mehdî'ye yardımcı olacak, birlikte Deccal'i öldürecekler, Hz. İsa, Mehdî'nin arkasında namaz kılacaktır.

Zikri geçen ve mütevatir derecesine ulaştığı kabul edilen hadîsler Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbnu Mace, Bezzar, Hakim, Taberânî, Ebu Ya'la el-Mevsilî gibi meşhur imamlar tarafından tahrir edilmiştir. Bu hadîsleri Hz. Ali, İbn Abbas, İbn Ömer, Talha, İbn Mes'ud, Ebu Hureyre, Enes, Ebu Said el-Hudrî, Ümmü Habibe, Ümmü Seleme, Sevban, Kurre İbn İyâs, Ali el-Hilâlî, Abdullah İbnu'l-Haris İbni'l-Cez' radiyallahu anhüm ecmain gibi Ashab'ın en tanınmış kişileri rivayet etmiştir. Mehdî konusunda çok sayıda uydurulmuş hadis de bulunmaktadır. Günümüzde, daha ziyade batı menşeli telkinlerle olduğu anlaşılan bir fikir, İslâm'da Mehdî inancının yokluğu iddiasını yaygınlaştırmaya çalışmaktadır. Dinî kaynaklara inemeyen veya kesif propagandanın tesiriyle sathî nazar eden bir kısım insanlar tarafından benimsenen bu iddiaya göre, Mehdîlik inancı İslâm'da yoktur, sonradan girmiştir. Bunların en büyük dayanakları İbn Haldun'dur. Fikirlerini isbatta kendilerince bir kısım deliller de ileri sürmektedirler:

- 1) Kur'ân-ı Kerîm Mehdî'den bahsetmiyor.
- 2) Buhârî, Müslim gibi en muteber kaynaklarda Mehdî ile ilgili hadîsler mevcut değildir.
- 3) Mehdî ile ilgili haberler haber-i vahiddir.

Bkz. İsmail Lütfi Çakan, Sünen-i Ebu Davud Terceme ve Şerhi, İstanbul: Şamil Yayıncılık, 1987, 4278 no'lu hadis şerhi.

²²²³ İbn Mâce, Fiten 33; Müslim, Fiten 23; Tirmizî, 54/2233.

²²²⁴ İbn Mâce, Fiten 33; Müslüm, Fiten, 23.

²²²⁵ Ebû Dâvûd, Melâhim 14.

²²²⁶ Ahmed b. Hanbel, 2/291, 3/17; Ebû Dâvûd, Sünen-i Dâvud Terceme ve Şerhi, 14/35.

buluşacaklarına, namazda Mehdî'ye uyacağına, kendisine tabi olmayan Yahudi ve Hristiyanlarla savaşacağına inanmaktadırlar. Bütün insanları bir millet haline getirip adaleti tesis edecektir. Kırk yıl hüküm sürdükten sonra vefat edecek, namazı kılındıktan sonra Medine'ye, Hz. Peygamber'in yanına defnedilecektir.²²²⁷

Şiîlerin inancına göre on ikinci imam, Hasenü'l-Askerî'nin oğlu Muhammed Mehdî'dir.* Abbasîler döneminde Ehl-i Beyt taraftarlarına kötü davranılmaya başlandığı için İmam Rıza (sekizinci imam) Horasan tarafına kaçmış, on birinci İmam Hasanü'l-Askerî Medine'de saklanmıştı. Mehdî, küçük yaşında insanlardan gizlenmiş (gaybet-i suğrâ), daha sonra ise büsbütün sırr olmuştur (gaybet-i kübrâ). Çoğu vaktini Medine'de geçirdiği halde kendisini bilen ve tanıyan olmazdı. Bu rivâyetlere göre hicrî 1400'den sonra zuhûr edecek ve Allah dostları kendisini tanıyıp peşine düşeceklerdir. Bu sıralarda Basra taraflarında zuhûr eden Deccâl de Şam'a doğru gidecektir. Şam'da Ak Minare'den** zuhûr edecek olan Hazret-i Îsâ ise Medine'ye gelerek Mehdî ile buluşacaktır. Tasavvufî kaynaklar, Hz. Îsâ'nın Peygamber olarak değil, Hazret-i Muhammed'in bir halîfesi olarak geleceğini söylemektedirler. Hazret-i Mehdî'nin devrinin 7 yıl, Hazret-i Îsâ'nın devrinin 40 yıl olacağı haber verilmektedir.^{2228*}

²²²⁷ Ethem Ruhi Fiğlalı, *e.g.m.*, s. 196.

* İmam Mehdî (d. 226/869), on birinci İmam Hasanü'l-Askerî'nin oğlu olup asıl adı Muhammed'dir. Dönemin Şiîleri Mehdî için Sâhibü'z-Zamân, Veliyyü'l-Asr, Kâim, Hüccet, Mehdî-i Muntazar isimlerini de kullanmaktadırlar. Dönemin Halîfesi tarafından Hasanü'l-Askerî'nin ve oğlunun öldürülmesi tehlikesine karşı 6 yaşındayken insanlardan gizlenmişlerdir. Babasının şehit edilmesinin ardından insanlarla irtibatını, birbiri ardına gelen dört elçi aracılığıyla sürdürmüştür. Bu döneme gaybet-i suğrâ (küçük gizlenme) denmektedir. Bu dört elçiden sonra tamamen insanlardan gizlenmiştir. Bu döneme gaybet-i kübrâ (büyük gizlenme) denmektedir. Zulüm ve adaletsizliğin yeryüzünü doldurduğu bir esnada –Allah'ın izniyle- tekrar zuhur edecek ve yeryüzünü adaletle dolduracaktır. Bkz. Tabatabâî, *a.g.e.*, s. 158-159.

** Emevî Halîfesi Velid b. Abdülmelik (75-715) tarafından Şam ele geçirildiğinde şehirde bulunan ve Romalılardan kalma olan bir kilise, bazı tadilatlarla camiye dönüştürülmüştür. Osmanlılar döneminde bu camideki kare minare kaidesinin üzerine Osmanlı tarzı bir minare eklenmiştir. Bugün Emeviyye Camii olarak bilinen bu camide dört mezhebi temsilen dört mihrap bulunmaktadır. Hazret-i İsa'nın ineceği kabul edilen cami Emeviyye Camii olup Ak Minare de bu yapının minaresidir. Bkz. Tâlib Yâzici, "Emeviyye Camii", *DİA*, C. 11, s. 108-109.

* Mehdî'nin ve İsa'nın ortaya çıkacağı zamanla ilgili değişik tarihler öne sürülmektedir: Muhyiddin İbn Arabî'ye göre Mehdî 1284 yılında, Yahova Şahitlerine göre Mesih 1975 yılında ortaya çıkacaktır. Bu hesapların şahıslara ve dinlere göre değiştiği görülürken yine farklı dinlerin kurtarıcılarının dünyada kalış süreleri de farklı gösterilmektedir. Buna göre Hinduizm, Mecusilik ve Hristiyanlıkta 1000 yıl, Budizm'de 84.000 yıl hesaplamaları yapılıyor. Yahudiler Mesih'in kırk, yetmiş veya dört yüz yıl dünyada kalacağını öngörürken İslâmî rivayetlerde bu süre iki yılla kırk yıl arasında değişmektedir. Bkz. Sarıkçıoğlu, "Mehdî", *DİA*, C. 28, s. 369-371; Muhammed Nur, *Mısırî Niyazî Divanı Şerhi*, s. 130-132.

²²²⁸ Mesihlik iddia edenlerden biri de Sabatay Sevi (1626-1675) idi. İzmir doğumlu Yahudi bir din adamıydı. Mesihlik iddiasıyla ortaya çıktı. Sabatay Sevi, dünyayı kötülüklerden arındıracağı ve Yahudileri İsrail'e götürerek orada Süleyman Tapınağı'nı yeniden inşa edeceğini iddia ediyordu. Dünyanın değişik yerlerinde müridleri oluşmaya başladı. İzmirli Yahudilerin şikayeti üzerine Osmanlı mahkemesine çıkarılmış ve

Yahudi ve Hristiyanlarda Mesih, Müslümanlarda Mahdi düşüncesi çerçevesinde geniş bir kültür oluşturulmuş ve zaman zaman bu inançtan istifade ederek ortaya Mesih ve Mehdî olduğunu iddia eden kimseler çıkmıştır.²²²⁹

Muhyiddin İbn Arabî, iki tür velîlikten bahseder. Birincisi mutlak manada velîlik olup Hz. İsa'ya aittir. O hem bir peygamber, hem de bir velî olduğundan Hâtemü'l-Evliyâ denmeye de en layık kimsedir. Diğeri ise Haşimî ve İsevî mirasın hâtem'i olan hâtemü'l-evliyâ'dır ki kendisini kast etmektedir. Burada hâtemü'l-evliyâ olarak vasıflandırdığı kişi aslında Mehdî'dir. İbn Arabî, H. 1198 yılında ona rastladığını ve kendisine bazı sırları açtığını söylemektedir. Ancak velîlik mührüne de sahip olarak gördüğü kimsenin beklenen Mehdî olmadığını, çünkü beklenen Mehdî'nin Hz. Peygamber soyundan çıkacağını söylemektedir. Değişik biçimlerde kendisinin hâtemü'l-evliyâ olduğuna işaret etmektedir.²²³⁰

Müslüman olduğunu söyleyerek kurtulmuştu. Bkz. Cengiz Şişman, "Sabatay Sevi", *DİA*, 2008, C. 35, s. 334-335.

Mehdîlik iddiasıyla İslâm dünyasında da çok sayıda şahsın ortaya çıktığı bilinmektedir. Keysaniyye adlı dinî bir grup Hz. Ali'nin oğullarından Muhammed b. Hanefiyye'nin, Medine'de defnedilmesine rağmen ölmediğini ve kıyamete yakın mehdî olarak gelip adaleti hakim kılacağını iddia etmiştir. İmam Cafer Sadık'ın mehdî olduğu söylentilerine karşı Emevîler kendi mehdîlerini icad etmişlerdir. Abbasilerse mehdînin kendilerinden çıkacağını yaymaya çalışmışlardır. Bu arada mehdî ile ilgili uydurma hadîsler de ortalığı kaplamıştır. Genellikle Şîî kaynaklarda geçen bazı hadîslerin Sünnîleri de etkilemeye başladığı ve dokuzuncu asırdan itibaren bir mehdî literatürünün geliştiği görülmektedir. Toplum buhranlı dönemlere girdiğinde mehdîlik düşüncesi, sığınılacak bir liman olarak kendisini göstermeye başlamıştır. Şîî kaynaklarda yaygın olan bu tür rivayetlerin zamanla mutasavvıflar üzerinde de etkili olduğunu görmekteyiz. Bu sebeple Feridüddin Attar (1119-1193), İbn Arabî (1165- 1240), Mevlânâ (1207-1273), Sadreddin Konevî (1210-1274), Molla Câmi (1414-1492) başta olmak üzere çok sayıda büyük mutasavvıfın bu konudan bahsettiği bilinmektedir. Bkz. ²²²⁸ Yusuf Şevki Yavuz, "Mehdî", *DİA*, 2003, C. 28, s. 371-374.

²²²⁹ Mesihlik iddia edenlerden biri de Sabatay Sevi (1626-1675) idi. İzmir doğumlu Yahudi bir din adamıydı. Mesihlik iddiasıyla ortaya çıktı. Sabatay Sevi, dünyayı kötülüklerden arındıracağı ve Yahudileri İsrail'e götürerek orada Süleyman Tapınağı'nı yeniden inşa edeceğini iddia ediyordu. Dünyanın değişik yerlerinde müridleri oluşmaya başladı. İzmirli Yahudilerin şikayeti üzerine Osmanlı mahkemesine çıkarılmış ve Müslüman olduğunu söyleyerek kurtulmuştu. Bkz. Cengiz Şişman, "Sabatay Sevi", *DİA*, C. 35, s. 334-335. Mehdîlik iddiasıyla İslâm dünyasında da çok sayıda şahsın ortaya çıktığı bilinmektedir. Keysaniyye adlı dinî bir grup Hz. Ali'nin oğullarından Muhammed b. Hanefiyye'nin, Medine'de defnedilmesine rağmen ölmediğini ve kıyamete yakın mehdî olarak gelip adaleti hakim kılacağını iddia etmiştir. İmam Cafer Sadık'ın mehdî olduğu söylentilerine karşı Emevîler kendi mehdîlerini icad etmişlerdir. Abbasilerse mehdînin kendilerinden çıkacağını yaymaya çalışmışlardır. Bu arada mehdî ile ilgili uydurma hadîsler de ortalığı kaplamıştır. Genellikle Şîî kaynaklarda geçen bazı hadîslerin Sünnîleri de etkilemeye başladığı ve dokuzuncu asırdan itibaren bir mehdî literatürünün geliştiği görülmektedir. Toplum buhranlı dönemlere girdiğinde mehdîlik düşüncesi, sığınılacak bir liman olarak kendisini göstermeye başlamıştır. Şîî kaynaklarda yaygın olan bu tür rivayetlerin zamanla mutasavvıflar üzerinde de etkili olduğunu görmekteyiz. Bu sebeple Feridüddin Attar (1119-1193), İbn Arabî (1165- 1240), Mevlânâ (1207-1273), Sadreddin Konevî (1210-1274), Molla Câmi (1414-1492) başta olmak üzere çok sayıda büyük mutasavvıfın bu konudan bahsettiği bilinmektedir. Bkz. ²²²⁹ Yusuf Şevki Yavuz, "Mehdî", *DİA*, 2003, C. 28, s. 371-374.

²²³⁰ A. E. Affifi, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi*, çev. Mehmet Dağ, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara: 1974, s. 96-97. Ahmed Avni Konuk, *Füsusu'l-Hikem Şerhi*'nde velîliği dörde ayırmaktadır: 1. İlahî mutlak velâyettir "Ve O, Velî'dir, Hamîd'dir"²²³⁰ âyetinde belirtilen velâyettir.

Âhir zamanda ortaya çıkacak olan Mehdî, Muhammedî şeriatı ihya edecektir. Dolayısıyla mezheplere ihtiyaç kalmayacaktır. Bu ümmete hükümde Hz. Süleyman ve Hz. Dâvûd rütbeleri verilmiştir.²²³¹ Gerçek şeriatla hüküm vereceği için dört mezhebi ortadan kaldıracaktır. Bu yüzden zahir ulemâsı Mehdî'ye karşıdırlar.²²³²

Şeyh Fazlullah, *Cavidannâme*'sinde, Mehdî ve Îsâ konusuna ayrıntılı olarak değinmektedir. "Meryem oğlu Îsâ'dan başka Mehdî yoktur"²²³³ hadisini de naklederek ehl-i kitabın Mehdî'ye iman edeceklerini belirtmektedir. Fazlullah, Îsâ'nın Âdem ve Hâtem'le ilgisi olduğu için kendisine "kelime" dediğini, Hz. Muhammed'in de Hz. Îsâ'nın da "ümmî" olduklarını bildirmektedir. Hazret-i Peygamber'in, "Mehdî benim ailemden, Fatıma'nın oğullarındandır"²²³⁴ hadisini nakleden Fazlullah'ın bu söyledikleri İslâmî kaynaklarda aktarılan bilgilerden farklı değildir. Fazlullah'ın farkı bu hadis ve rivâyetleri tevil biçimidir. Kelâm'ın gökten geldiğinin, Îsâ'nın gökyüzünde olduğunun herkes tarafından söylendiğini, ancak kelime'nin ve kelâm'ın hakîkatine eremeyenlerin bu sırrı kavrayamadıklarını söylemektedir. "Îsâ (as), Mehdî'dir ve sâhib-i beyandır, gelmiştir, kelâmullah'tır."²²³⁵ Hazret-i Muhammed'e indirilen 28 harfin alametini onun yüzünde göremeyen 32 harfin sırrını da anlayamaz.²²³⁶

Buradaki "Velî" ilahî isimlerden olup Allah'a aittir. 2. Muhammedî velâyettir. Bütün isimleri kendinde toplayan, "son velâyet mişkâtı" da denilen Hz. Muhammed'in makamıdır. Muhammedî velâyetin ikinci çeşidi Hz. Ali'nin velâyetidir. Üçüncü çeşidi ise Mehdî'nin velâyetidir. 3. Muhammedî velâyetin bir başka çeşidi olup "daha küçük sonuncu" velâyet adını verdiği Muhyiddin İbn Arabî'nin velâyetidir. 4. Dördüncü çeşit velâyet Meryem oğlu İsa'ya ait velâyettir. Bundan sonra hiçbir velî gelmeyecektir. Bkz. Konuk, *Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, s. 213-215.

²²³¹ Konuk, *Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, s. 825.

²²³² Konuk, *Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, s. 856.

²²³³ İbn Mace, Fiten, 24; Hâkim, 4/441.

²²³⁴ Ebû Dâvûd, Sünen-i Dâvûd Terceme ve Şerhi, 14/35.

²²³⁵ Feriştioğlu, *a.g.e.*, s. 56.

²²³⁶ *Cavidannâme*'de kendisinin Mehdî olduğunu söyleyen Fazlullah'ın bu husustaki görüşleri şöyledir: İsa'dan murad, sahib-i beyandır, Fazlullah'tır; Gökyüzünden murad, bâtın âlemidir, zaten ilahî kelâmı batından zuhura getirdi. Altmış arşın uzunluğunda bir Ak Minareye inmesinden murad, 28 ve 32 ilahî kelimedir, ikisi altmış olur. "Onun boyu gökyüzünde altmış arşındır"²²³⁶ hadîsinden murad budur. Minarenin ak olması ise kelâmın hakikatinden kinayedir, nurdur. Zuhur vaktinde inmek, istivâdan kinayedir; zuhur vaktinde güneş istivâdadır. Ellerinin meleklerin kanadı üzerinde olmasından murad, melâike olan on dört mukattaa harfinin alametlerini elinde göstermesidir. Otuz üç yaşında inmesinden murad, otuz yaşında te'vil zuhur eden sahib-i beyandır. Hazret-i Muhammed (as)'e nübüvvet kırk yaşında verildi. Yirmi üç yıl Kur'ân nazil oldu. Mehdî olan sahib-i beyana otuz üç yaşında te'vil verildi, yirmi üç yıl tenzili te'vil etti; tenzîl ve te'vil müddeti eşitlendi. Zira Muhammed (as) altmış üç yıl yaşadı. Sahib-i beyan elli altı yıl vücud âleminde seyr etti. Bu hikmetten habersiz olana Âdem demek nasıl mümkün olur. Bkz. Feriştioğlu, *a.g.e.*, s. 66-67. Muhammed (as), sâhib-i tenzîl idi; bu sırlar te'vile muhtaçtır. Sâhib-i te'vil mehdîdir ki gelip hakikatleri keşf etti. Mehdî, enbiyâdan kimsenin açıklamadıklarını açıklayan kimsedir; halk onun hakiki şehid olduğunu bilir, açıklayıcıdır. Bkz. Feriştioğlu, *a.g.e.*, s. 93.

Fazlullah'a göre Hz. Peygamber aracılığıyla tebliğ edilen Kur'ân-ı Kerîm'in ve Peygamber'in sözlerinin te'vil edilmesi gerekmektedir. Bu işi yapacak kimse Mehdi'dir. Bu yüzden Mehdi dünya ilmine, kıyâmet ilmine, muhkem ve müteşâbihlerin ilmine sahiptir. İsa Peygamber'in konuştuğu dilde 24 harf vardı. Zaten İsa, "Ben size her ne söylediysem remizle, işaretle söyledim. Buradan atam katına gidecek tekrar geleceğim" demişti. Bu sırları açıklayacak olan ve İsa'nın haber verdiği kimsenin 32 kelimeye (32 harfli alfabe) mazhar olması gerekir. Şeyh Fazlullah, 32 harfli alfabeye kendisinin mazhar olduğunu, dolayısıyla Mehdi'nin de kendisi olduğunu iddia etmektedir. Fazlullah'a göre İsa (as) tekrar gelecek, bu defa Mehdi'nin söylediklerini açıklayacak ve şirki yeryüzünden kaldıracaktır.²²³⁷

Mehdi inancı, dini deliller açısından sübut bulmamış olmasına rağmen İslâm tarihindeki etkisi büyük olmuş ve siyasî iktidara göz diken çok kimse bu inançtan yararlanma yoluna gitmiştir.²²³⁸ Bazı mutasavvıflar da kendi konumlarını güçlendirmek için bu fikirden yararlanma yoluna gitmişlerdir. Kendisini çağının kutbu ilan etmemiş pek az mutasavvıf vardır ve birçoğu, zamanın sonunda ortaya çıkacak olan gizli imam Mehdi'nin rolünü üstlenmiştir.²²³⁹

Fethü'l-Maârif, Mehdi ile ilgili İslâmî kaynaklarda zikredilen rivâyetleri kabul etmektedir. Hazret-i Peygamber, "Benim evlâdımdan bir Mehdi gelecek ve benim ümmetimi zulüm ve sıkıntıdan kurtaracaktır"²²⁴⁰ diyerek âhir zamanda gelecek olan

²²³⁷ Ferišteoğlu, *a.g.e.*, s. 111.

²²³⁸ Yusuf Şevki Yavuz, "Mehdi", *DiA*, C. 28, s. 373. Mehdi konusuna kıyamet alametleriyle birlikte yer veren Şeyh Bedreddin (1359-1420), Asr-ı Saadet'te müslümanların Kur'ân'da veya hadîs-i şeriflerde geçen kıyamet alametlerinin kendi zamanlarında meydana geleceğine inandıklarını, sonraki müslümanların da bu olayların kendi zamanlarında gerçekleşeceğini kabul ettiklerini, bu amaçla bazı kitapların bile kaleme alındığını söylemektedir. Bu kitaplardan bazıları beklenen olaylar için hicrî üç yüz senesini, bazıları ise Mehdi zamanını işaret etmektedir. Mehdi'nin zuhuru için de yedi yüz ila sekiz yüz hicri tarihinin verildiğini belirten Şeyh Bedreddin, hicri sekizinci asrın ortalarına gelindiği halde onların tahayyül ettiği şeylerden hiçbirinin zuhur etmediği gibi binlerce yıl geçtikten sonra da zuhur etmeyeceğini söylemektedir. Bkz. Şeyh Bedreddin, *Vâridât*, Şeyhülislâm Musa Kazım (müt.), Atatürk Kitaplığı, K. 564, s. 54. Mehdi'nin zuhur edeceği zamanla ilgili bilgi verenler ve ileri sürdükleri tarihler:

İbn Arabî hicri 683 yılında; İmam Şaranî 1255 yılı Şaban ayında; Bestâmî, Besmele'nin ebced karşılığı olan 784 yılında; Besmelenin büyük ebcede göre hesaplanmasıyla 1392 veya 1403 yılında; Hz. Ali'ye atfedilen bir rivayete göre hicretten 1422 yıl 3 ay, 24 gün geçtikten sonra (6 Temmuz 2002) tarihinde; 1425 (2005); 1428 (2008) yılında ortaya çıkacağına dair nice iddialar ileri sürülmüşse de bugüne kadar zuhur ettiği görülmemiştir. Bkz. Hacı İsmail Hakkı Altuntaş, *Niyazi-i Mısri, Divan-ı İlahiyat ve Açıklaması*, İstanbul: 2010, s. 145-166.

²²³⁹ Annemarie Schimmel, *İslâmın Mistik Boyutları*, Ergun Kocabıyık (çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2001, s. 215.

²²⁴⁰ Mehdi'nin ahir zamanda gelip dini ihya edeceğini bildiren ve Mehdi'nin Hz. Fatıma soyundan zuhur edeceğini bildiren hadisi-i şerifler farklı rivayetlerle kaynaklarda yer almaktadır. Ümmü Seleme'den rivaet

Mehdî'yi ve onun kendi ailesinden olacağını haber vermiştir. Aslında Âdemoğlunun gerçekte neyi ifade ettiğini insanlara anlatmak üzere “Bir saatlik adalet, yetmiş yıllık ibadetten hayırlıdır”²²⁴¹ sözünü söyleyen Hazret-i Resulullah, insanlığın gerçek yol göstericisi ve mehdîsidir. Kendi nefsini bilmek, insanları şirkten ve zulümden kurtarmak, zengin ile fakiri bir yapmak anlamına da gelmektedir.²²⁴² Mehdî ile ilgili rivâyetler arasında da sık sık işaret edildiği üzere Hz. Îsâ'nın gökten ineceğine de inanan Fethü'l-Maârif, bu hususta Hz. Peygamber'in, “Meryem oğlu Îsâ'dan başka Mehdî yoktur. Gökyüzünden inecek, benim ilmimi getirecek, benim kibleme ibadet edecek, Horasan'dan zuhûr edecek, Şam'da Ak Minare'ye inecek” sözlerinin rivâyet edildiğini ve bunların hepsinin doğru olduğunu söylemektedir.²²⁴³

Mehdî'nin zuhûru ile ilgili rivâyetlerde farklılıklar olduğuna dikkat çeden Fethü'l-Maârif, Mehdî'nin Mekke'de ortaya çıkmasının ya da bir mağara içerisinden zuhûr etmesinin mümkün olduğu düşüncesindedir.²²⁴⁴ Mekke'de ortaya çıkmasının bir anadan doğarak dünyaya gelmesini, bir mağarada ortaya çıkmasının da gökten inmesini gerekli kılmaktadır. Fethü'l-Maârif, bu iki görüşten, Âdem'in yaratılışı üzere gelmesinin daha uygun olacağı kanaatindedir. Çünkü âyet-i kerimede, “Şüphesiz Allah katında (yaratılışları bakımından) Îsâ'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir, onu topraktan yarattı”²²⁴⁵ buyurulmaktadır. Her ne kadar Hz. Îsâ'nın Rabbin emri (emr-i Bârî) ve Allah'ın rûhu (Rûhullah) olma gibi özelliklerinden söz edilirse de nihayetinde Âdem gibi topraktan yaratılmıştır ve yine âdemoğlu'dur.²²⁴⁶ Ehl-i tevhid ve ehl-i hakikat olan kimselerin ifadesine göre Mehdî gelmiştir ve kendileri de Mehdî'nin askeridirler. Mehdî ile kast edilen kimsenin kendisi (Muhammed Fethü'l-Maârif) olduğunu iddia ederek bazı deliller ileri sürmektedir. İsminin Fethü'l-Maârif olması dolayısıyla İslâm'ın gizli kalan sırlarını fethedip ortaya çıkarmış ve bütün insanlara açıklamıştır. Yukarıda rivâyet edilen hadîslerdeki esrarı ortaya koyarak tevillerde bulunmaktadır. Ona göre Horasan, ölümsüzlük beldesi (bilâd-ı lâ-yemût)dir. Allah'ın rûhu olan Îsâ'nın gökten inmesi, ilahî hakikatlerin semadan gelmesidir. Şam, zulmet perdeleridir. Ak Minare, insanın kendi

edilen bir hadis şöyledir: “Mehdî benim zürriyetimden, kızım Fatıma'nın evlatlarındandır.” Bkz. Ebû Dâvûd, Mehdî, 1 (4284).

²²⁴¹ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 1721.

²²⁴² Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 111b.

²²⁴³ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 110a.

²²⁴⁴ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 109b.

²²⁴⁵ Âl-i İmrân suresi, 59.

²²⁴⁶ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 110b.

vücududur. Hazret-i Peygamber'in bildirdiği şeriat ve marifetin bütün hakikatlerini açıklayan, Kur'an'ın bütün sırlarını ortaya çıkaran, bütün mevcudatın kadim kelâm olan "kün" sözü olduğunu ortaya koyarak ayrı gayrı mezhepleri bir tek mezhep yapan Fethü'l-Maârif olduğu için Mehdî de, İsa da kendisidir.²²⁴⁷

Şeyh Fazlullah da kendi zamanına kadar gizli kalmış sırları, Kur'an'ın remizlerini açıklama iddiasıyla kendisini sâhib-i beyân saymakta, kendisinin Mehdî olduğunu iddia etmekteydi. Fethü'l-Maârif de Kur'an'ın sırlarını, Peygamber'in hadîslerindeki remizleri açıklama iddiası bakımından Şeyh Fazlullah'a benzemektedir. Fethü'l-Maârif'e göre bütün mezheplerin amacı Hakk'a yönelmektir. Hakk'tan murad kadim ilahî kelimedir. Bu bâkî olan "kün" kelimesi, âlemin evveli ve âhiri, âdemoğullarının mana yüzüdür. Bütün mezheplerin ve milletin kıblesidir. İnsanların hakikate ulaşmak için kat etmeleri gereken mertebelerdir. Aslında Hakk'ın bir olduğunu herkes bilmektedir. Ama mezhepler farklı olunca şirk meydana çıkmaktadır. Kavga, sıkıntı, zulüm ve eziyet şirkle ortaya çıkar. Mehdî geldiğine göre şirk ortadan kalkmış, bütün mezhepler bir olmuştur. Allah da şirk koşanları sevmez ve onları bağışlamaz. Bu yüzden ilahî marifetin peşinde olanların, mürşitlerini Hakk bilerek iman edip tarîkata uygun amel etmeleri gerekmektedir.

Tasavvufla bağlantısı olan şairlerin Mehdî konusuna yabancı kalmadıkları görülmektedir. Ancak her şair müntesibi olduğu mürşidi Medî olarak gösterme eğilimindedir:

Devr-i Mehdîdir hîdâyet eyledi şâhib-zamân
Vechini Fazl etti Yezdân gün kimi izhâr mest (Nesîmî)

Ey Muhammed Mehdî-i şâhib-zamân etgil zuhûr
°Âlemi küffâr tıttu yâ °Alî senden meded²²⁴⁸ (Nesîmî)

Şanma kim Mehdî benüm Mehdî odur
Adı Yahyâ'dur anuñ yañılmazam²²⁴⁹ (Niyazî-i Mısırî)

²²⁴⁷ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 111a.

²²⁴⁸ Ayan, *Nesîmî Divanı*, s. 100.

²²⁴⁹ Erdoğan, *a.g.e.*, s. 123.

Nedür Kur'ân'ın esrârı nedür esrârûn envârı

Nedür Mehdî'nün etvârı haber vir sırr-ı esrâdan²²⁵⁰ (Niyazî-i Mısırî)

Oldı °ulemâ-yı dîne fâyık

Peygamber-i Rûm denilse lâyık

Ma'nâ-yı kelâmı rûh-bahşâ

Mehdî gibi şer'î eyler ihyâ²²⁵¹ (Şeyh Gâlib)

3.4.48. Mervânîler

Mervanî ya da Mervanîler sözünü Fethü'l-Maârif, Ehl-i Beyt düşmanlarının sembolü olarak kullanmaktadır. Mervan, Hz. Osman'ın amcası Hakem b. Ebü'l-As b. Ümeyye'nin oğludur. Hakem, uzun zaman Hazret-i Peygamber'e düşmanlık yapmış, Mekke'nin fethinden sonra müslüman olmak zorunda kalmışsa da düşmanca tavırlarını sürdürmesi dolayısıyla Taife sürülmüştür. Ancak Hazret-i Osman zamanında Medine'ye dönebilmiştir. Oğlu Mervan (d. 623)'a, yirmi yaş civarında iken Hz. Osman tarafından katiplik görevi verilmiştir. Hz. Ali'nin hilâfeti döneminde Hz. Osman'ın katillerinin bulunması bahanesiyle halîfeye muhalefet etmiş, Cemel Savaşı'nda Hz. Ali'ye karşı savaşa katılmıştır. Muaviye zamanında önce Bahreyn, sonra Hicaz valiliğine getirilmiştir. Mervan, Yezid zamanında daha fazla ilgi gördü. Hz. Hüseyin'in biat etmeye zorlanması fikrini onun tavsiye ettiği söylenmektedir. Yezid tarafından Medine'nin yağmalandığı Harre Savaşı (683)'na da katılarak Medinelilere kılıç çekmiştir. Yezid'in oğlu II. Muaviye'nin ölümü üzerine Emevi halîfesi olmuş (684), kısa süre hilâfette kalan Mervan bir yıl sonra ölmüştür (685).²²⁵²

Fethü'l-Maârif, Mervanîler kelimesini âlemlere rahmet olan Hazret-i Resulullah'ın meclisinden kovulmuş kimseler olarak kullanmaktadır. Çünkü bunlar, İslâm adına hareket etseler de ömürleri boyunca Ehl-i Beyt'e muhalif olmuşlar, İslâm'a zarar vermişlerdir.

²²⁵⁰Erdoğan, *a.g.e.*, s. 165.

²²⁵¹ Muhammed Nur Doğan, *Hüsn ü Aşk*, s. 12.

²²⁵² İrfan Aycan, "Mervan I", *DİA*, 2004, C. 29, s. 225-227.

3.4.49. Mevâlid-i Selâse

Mevâlid kelimesi, “yeni doğan” anlamındaki mevlûd kelimesinin çoğulu olup “yeni doğanlar, mevcûdât”²²⁵³ anlamında olup mevâlid-i selâse maden, bitki ve hayvandan meydana gelen varlıklar için kullanılmaktadır.

Dört unsur başlığında ele aldığımız gibi âlemdeki bütün varlıkların ateş, su, toprak ve havadan oluştuğuna dair inanç Veda'lara dayalı olarak eski Hint düşüncesinden beri mevcuttur. Antik Yunan filozofları da varlığın temelinde bir madde bulunduğunu düşündüklerinden Thales, ilk maddenin su olduğunu söylemiş, onun öğrencisi Anaksimenes ise su yerine havayı ileri sürmüştür. Heratleitos ilk maddenin ateş olduğunu, Empedokles bunlara toprağı da ekleyerek bütün evrenin toprak, su, hava ve ateşin bileşiminden meydana geldiğini iddia etmişti. Bütün varlıklar bu dört ögenin çeşitli oranlarda bileşiminden meydana gelmekteydi. Bu düşünceye göre doğumlar birleşmeler, ölümlerse ayrışmalardır.²²⁵⁴

Tasavvufî anlayışa göre varlıklar arasında sırasıyla madenler, bitkiler ve hayvanlar yaratılmıştır. Bunlara mevâlid-i selâse denmektedir. Mevâlid-i selâsenin ardından hayvan-ı nâtık da denilen insan yaratılmıştır.

Fethü'l-Maârif, her şeyin aslı ve esası saydığı bu üç kaynağın (mevâlid-i selâse), Allah, Muhammed ve Maârif'i sembolize ettiğine işaret etmektedir. Hâtem-i enbiyâdan hâtem-i evliyâyâ intikal eden marifetullah, kadîm ilahî kelâm (kûn) ile bilinebilir. Bütün Allah dostları ve büyük velîler, marifetulah'a mevâlid-i selâse ile ulaşmaktadırlar.²²⁵⁵

Erzurumlu İbrahim Hakkı da *Marifetname*'sinde varlıkların dünyaya kemâl için geldiklerine işaretle yukarıdan aşağıya doğru akıllar, nefisler, felekler ve unsurlardan toprağına ulaşmıca kadar süratli bir iniş seyri takip etmeleri gerektiğini, yine topraktan maden, bitki, hayvan ve kâmil insana doğru da süratli bir çıkış seyri takip etmeleri gerektiğini bildirmekte ve kemâle liyakati olmayan bazı varlıkların, iniş ve çıkış mertebelerin birinde ya da bazılarında takılıp kaldıklarına işaret etmektedir.²²⁵⁶

²²⁵³ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 634.

²²⁵⁴ Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s. 301-302.

²²⁵⁵ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 67b.

²²⁵⁶ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname*, M. Fuad Başar (sad.), İstanbul: Alem Yayıncılık, 2014, s. 44-45.

Buna göre madenlerden bitkilere geçişte son varlık mercanlar, bitkilerden hayvanlara geçişte son varlık hurma ağacı, hayvanlardan insanlara geçişte de son varlık goril veya maymun olmaktadır. Bütün mevcudat insan için yaratıldığına göre kâinattaki gelişme insanla son bulmaktadır. Bundan sonra insanların manevî yükselişi olacaktır.

Varlıkların madenden insana doğru gelişme ve yükselmesi düşüncesini *Vahdetnâme*'de de görmekteyiz. Fethü'l-Maârif'e göre madenlerden bitkiye en yakın olanı mercandır. Bitkilerden hayvana en yakın olanı hurma ağacıdır. Hayvanlardan insana en yakın olanı ise attır. İbrahim Hakkı, hayvanlardan insana en yakın olan varlığın maymun veya goril olduğunu söylemekteydi. Fethü'l-Maârif, bir sâlikin de seyr ü sülûkünde bu aşamalardan geçmesi gerektiğini bildirmektedir. Ona göre bir sâlik, maden mertebesinde geçerse manevî hali mercan suretinde, hayvan mertebesinde geçerse manevî hâli at suretinde tecellî eder.²²⁵⁷

Hak dedi kim yer yedi vü gök yedi
Lâ-mekân tahtında gizlidir yedi
Gizli âdemde âyan oldu yedi
Dört yedi bir kez neden oldu yedi²²⁵⁸ (Nesîmî)

Ey kaşuñla kirpigiñ zülfüñ yedi
Ol yedi kim şeytân anı bilmedi
Hak bu sırrı Ahmede keşf eyledi
Şol sebebdan Ahmede ümmî dedi²²⁵⁹ (Nesîmî)

Yarmaqla vechiñ it şakku'l-kamer
K'okıyasıñ otuz iki nûr-ı Hak²²⁶⁰ (Misâlî)

²²⁵⁷ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 41b.

²²⁵⁸ Ayan, *Nesîmî Divanı*, s. 436.

²²⁵⁹ Ayan, *Nesîmî Divanı*, s. 436.

²²⁶⁰ Usluer, Misâlî'nin Miftâhü'l-Gayb'ı (Metin ve Açıklaması), *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, Volume2/2 Spring 2007, s. 712.

3.4.50. Muhammed Ali

Fethü'l-Maârif, On İki İmamın ve On Dört Pak Masumun masumiyetini kabul etmektedir. İmamları saymaya başlarken birinci imam olarak Muhammed Ali ismini zikretmekte ve buna delil olarak da Lâm-elif'i göstermektedir. Ona göre Lâm ve elif (ل ا) harflerinin açılımı altı (ل ا م - ا ل ف) harftir. Bunlar da kün'ün açılımı olan kâf-nûn (كاف - نون) harflerine mukabildir. Çünkü “kün” kelâmı, Muhammed Ali demektir. Hadisi-i kutsîye göre Allah'ın, “Sen olmasaydın, sen olmasaydın felekleri yaratmazdım”²²⁶¹ sözü Muhammed Ali içindir. Yani, “Habibim sen olmasaydın felekleri yaratmazdım”²²⁶² hitabındaki “vâhidü'l-vücûd” (vücud birliği) Muhammed Ali için söz konusudur.²²⁶³ Bu hususta gösterdiği bir başka delil ise “Bismillâh” (ب س م ا ل ل ه) sözünde yedi harf bulunmaktadır. Aslında bu yedi harf, Muhammed Ali (م ح م د ع ل ی)'nin sırrıdır. Fethü'l-Maârif, Bismillah'ın da Muhammed ve Ali'nin de nice kimseler tarafından nice kereler yazılmış olmasına rağmen Muhammed Ali sırrını daha önce hiç kimsenin ortaya çıkarmadığını ileri sürmektedir. Onların sırrını ve hakikatini Hakk Teâlâ ortaya çıkaracak ve âlemlere telkin edecektir. Muhammed Ali isminin de Bismillah'ın da yedi harften oluştuğu ve Bismillah'ın Fâtiha içinde bulunduğu daha önce biliniyordu. Fakat bunların ne anlama geldiği bilinmiyordu. Muhammed Ali yedi harftir, Bismillah da yedi harftir ve bunların ikisi bir hakikattir ve bu hakikat de Fâtiha'nın içinde gizlidir. İşte bilinmeyen nokta burasıydı ve bunu da Fethü'l-Maârif açıklamaktadır.²²⁶⁴

Fethü'l-Maârif, Muhammed Ali konusunu ontolojik olarak ele almakta ve Kelime-i ilahî(kün)den muradın Muhammed Ali oluşunu söylemektedir. Çünkü varlığı Muhammed Ali ile başlatmaktadır. Ona göre Muhammed Ali'den murad, onun soyu ve çocuklarıdır. Onun soyundan ve çocuklarından murad, Allah'ın zâtıdır. Zâtan murad ise insanın onu anlayıp idrak etmesidir. Fethü'l-Maârif, “Andolsun, biz âdemoğlunu şerefli kıldık”²²⁶⁵ âyetinin de Muhammed Ali ve soyu hakkında nazil olduğunu ileri sürmektedir. Hz. Resulullah'ın, “Ben ilmin şehriyim ve Ali onun kapısıdır”²²⁶⁶ buyurması, kendisini ilmin şehrine, kapısını da Ali'ye benzetmesi buna işarettir. Bütün ilimlerin kapısı Ali olduğuna göre Ali'yi bilmeyen, Muhammed'i bilmez. Muhammed'i bilmeyen kimsenin

²²⁶¹ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2123.

²²⁶² Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2123.

²²⁶³ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 143a.

²²⁶⁴ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 144a-144b.

²²⁶⁵ İsrâ suresi, 70.

²²⁶⁶ Tirmizi, Menâkıb, 20; Hâkim, H. No. 4612, 4613, 4614; Taberânî, H. No. 10898.

ilmiyle âlim olması da mümkün olmaz. İlmiyle âlim olmayan kendisini bilmez, kendisini bilmeyen de Ali'nin evladı olamaz. Yani onun yolunun takipçisi olamaz.²²⁶⁷

Fethü'l-Maârif, nasıl ki Âdem ile Havvâ, bütün insanlığın babası ve anası ise, bütün enbiyâ ve evliyânın babası ve anasının da Muhammed Ali olduğunu düşünmektedir. Ona göre Muhammed Ali, Fâtiha'dır, Seba'l-mesânî'dir, Kur'ân-ı Azîm'dir, kâf ile nûn'dur, Hakk'ın nutkunu okuyandır.²²⁶⁸ Yine ona göre, Âdem, Hakk'ın varlığına bir işarettir. Hakk ise bilinmek için Muhammed Ali'yi yaratmıştır. Muhammed Ali'nin varlığı da Maârif'e işarettir:

“Yanlarında kitabın ilmi bulunanlar”²²⁶⁹ âyetinden murad Âdem'dir. Âdem'den murad Hakk'tır. Hakk'tan murad Muhammed Ali'dir. Muhammed Ali'den murad Maârif'tir.²²⁷⁰

Fethü'l-Maârif, Muhammed Ali'nin varlığının da bu sırları açığa çıkardığı için kendisine işaret olduğunu iddia etmektedir:

Bütün bu sırlar bir Kitap'ta, levh-i mahfuzda yazılmıştır. Yazılan bu Kitap, Hakk ile söyler. Hakk ise Sâd (ص)dir. Sâd'ın ebced değeri 90'dır. Bunun her adedi 1000 yerine geçer.* Peygamber'in Miraç hadisesinde Allah'la konuştuğu söylenen 90 bin kelimenin manası da budur.²²⁷¹

Fethü'l-Maârif, Muhammed Ali ile ilgili değişik yorumlamalar yapmaktadır. Buna göre Fâtiha ve Seba'l-Mesanî'nin sırrı olan Muhammed Ali, açılımı yetmiş iki olan kadîm “kün” kelimesidir, bunlar asıldır ve çifttir.²²⁷² Daha önce lâm-elif'le kast edilenin Muhammed Ali olduğu söylenmişti. Kurân'ın sırrı, bazı surelerin önünde bulunan mukattaa harfleridir. Bunlarsa 28 harften oluşmaktadır. Bu harflerin yirmi dokuzuncusu lâm-elif'tir. Muhammed Ali mukabilinde gelen bu harf, Âdem'in yüzündedir. Yani kendi sayısı kadar (م ح م د - ع ل ي) Âdem'in yüzünde zuhûr etmiştir.**

Fethü'l-Maârif, Muhammed Ali ile ilgili daha değişik ilgiler de kurmaktadır. Buna göre Aslı 28 olan Arap alfabesindeki harflerle Farsçada bulunan 32 harfi denkleştirmek

²²⁶⁷ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 131a-131b.

²²⁶⁸ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 107a.

²²⁶⁹ Ra'd suresi, 43.

²²⁷⁰ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 135b-136a.

* Burada “Şüphesiz Rabbinin nezdinde bir gün, sizin saydığınız bin yıl gibidir” (Hac, 47) âyetine gönderme yapılmaktadır.

²²⁷¹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 149b

²²⁷² Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 162b.

** Burada Muhammed Ali'yi oluşturan harf sayısı ile insan yüzündeki yedi hat (4 kirpik, iki kaş, 1 baş) arasında ilgi kurulmaktadır.

amacıyla şöyle bir yola başvurulur: Arap alfabesindeki lâm-elif harfi, Farsçada olup Arapçada olmayan p-ç-j-g (پا چا ژا گ) harflerinin yerinedir. Dolayısıyla 28 ile 32 iki aynı hakîkati göstermektedir:

“Pa”, Zebur’a; “ça”, Tevrat’a; “ja”, İncil’e; “ga”, Furkân’a meyillidir. Pa ça ja ga (پا چا ژا گ) üzerindeki on iki nokta, On İki İmam (aleyhimü’s-selam) hazretlerine meyillidir. On İki İmam, On Dört Pâk Masuma meyillidir. On Dört Masum, Haticetü’l-Kübra ve Fâtımetü’z-Zehrâ’ya meyillidir. Hatice ve Fatıma da yirmi sekiz peygambere meyillidir. Yirmi sekiz peygamber de yirmi sekiz mukattaa harflerine meyillidir. Yirmi sekiz mukattaa harfleri de lâm-elif üzerine mebnîdir. Lâm-elif de Muhammed Ali’ye mâildir. Muhammed Ali de Maârif üzerine mâildir. Maârif de Kur’ân’da geçen mukattaa harflerine mâildir. Kur’ân’daki mukattaa harfleri de Kur’ân’ın yüz on dört suresine maildir. Kur’ân’ın yüz on dört suresi, altı bin altı yüz altmış altı âyete maildir. On sekiz bin âlem de Âdem (as)’in aslı olan maârif-i billah ve mürşid-i âleme meyillidir. Mürşid-i âlem ve maârif-i billah, Hakk Muhammed Ali ile. Ali, Muhammed içindir. Muhammed Ali’den murad, Âl-i Muhammed’dir. Yer gök Âl-i Muhammed için yaratılmıştır. Âl-i Muhammed’i bilmezsen ve Mehdî-i Bâkî’yi anlamazsan, vay haline!²²⁷³

Bütün mevcudatın insana yöneldiğini, insanınsa Maârif’e (kendisine) yöneldiğini söyleyen Fethü’l-Maârif, kendisinin de Muhammed Ali’ye yöneldiğini belirtmektedir. Çünkü Muhammed Ali hidâyet, Maârif ise velâyettir:

Muhammed Ali, nübüvvettir, biri zât biri sıfattır. Muhammed Ali’nin zuhûru olan Maârif, kalp içinde Samed ile Bismillâh’tır, Seba’l-mesânî ve Kur’ân-ı Azîm’dir. Bütün bu sıfatlar Muhammed Ali demektir. İsimlerindeki harflerin toplamı yedidir: م ح م د - ع ل ی . Muhammed Ali, seb’adır. Bismillah da yedi harftir: ب س م ا ل ل . Mürîd-şeyh kelimelerinin harfleri de yedidir: م ر ی د ش ی خ . Yedi istivâ hattıdır, malumdur.²²⁷⁴

Fethü’l-Maârif, müridlerine nasihat babında bazı tavsiyelerde bulunmaktadır. Ona göre sâlikler kendi nefislerini hevâ ve hevesten arındırabilirlerse Muhammed Ali’nin sırrına vâkıf olabilirler. Zât ile sıfatın ne demek olduğunu, Âdem ile Havvâ’nın neyi ifade ettiğini anlayabilirler. Mürşid ile mürid kelimelerinin de bu anlamda değerlendirilmesi gerekir. Fethü’l-Maârif, mürşid ile mürid kelimelerinin mukattaa harflerinin aslı olan dokuz

* Burada p-ç-j-g harflerini yazarken g harfinin “گ” ile yazılması, harflerdeki nokta sayısını 12’ye tamamlayıp On İki İmama denkleştirme amacıyla olmalı. Yoksa Farsçada g harfi “گ” biçiminde yazılmaktadır.

²²⁷³ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 142b-144a.

²²⁷⁴ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 150b.

şkilden oluştuğunu söylemektedir. Dokuz sayısına denk getirebilmek için mürşid ve mürid kelimelerini “mürşid – tilmîz”²²⁷⁵ biçiminde yazmayı uygun görmüştür.

Fethü'l-Maârif, On İki İmamı ve On Dört Pak Masumu kabul etmesi yönüyle Alevî, Bektaşî ve Şiîlere yaklaşmaktadır. Fakat Muhammed ve Ali'yi “Muhammed Ali” ismiyle birinci imam sayması, onu On İki İmam'ın masumiyetine inananlardan farklı bir noktaya taşımaktadır. Bu hususta İsmailîlerle* karşılaştırmak da mümkündür. İsmailîler, Muhammed-Ali'yi aynı hakîkat oluşlarına şiirlerinde yer veren şairler de bulunmaktadır.

Muhammed ve Ali'nin aynı hakîkat oluşlarına şiirlerinde yer veren şairler de bulunmaktadır:

Du cihânîñ âfîtâb u mâh-tâb u şem'ısız

Zulmetiñ hem enverisiz yâ Muḥammed yâ °Alî

Şânınızda geldi hem Tâhâ ve Yâsîn Hel etâ

Ve'd-ḡuḡânuñ defterisiz yâ Muḥammed yâ °Alî

Ayet-i lev-lâk ilen hem lâ-fetânîñ ma'ñîsi

“Laḡmike laḡmî” yerisiz yâ Muḥammed yâ °Alî²²⁷⁶ (Nesîmî)

3.4.51. Muhkem-Müteşâbih

Müfessirlerin ve Kur'ân ilmiyle uğraşan araştırmacıların üzerinde durduğu konulardan birisi de Kur'ân âyetlerinin muhkem ve müteşâbih oluşu meselesidir. Âl-i İmrân suresinde geçen “Onun bazı âyetleri muhkemdir (ki) onlar Kitâb'ın anasıdır. Diğerleri de

²²⁷⁵ Mukattaa harflerinin aslı saydığı dokuz şekil (Fetü'l-Maârif harf olarak söylemektedir) şunlardır: (1) الم, (2) الر, (3) كيعص, (4) طه, (5) يس, (6) ص, (7) حم, (8) ق, (9) ن. (150a). Buradaki dokuz sayısını tutturmak için “mürşid – mürid” yerine “mürşid – tilmîz” (ت ل م ی ز - م ر ش د) biçiminde yazmaktadır.

* İsmailîler, insanlık tarihini yedi devreye ayırmaktadırlar. Her devrede nâtik dedikleri, hakikatleri insanlara duyuran yedi peygamber vardır. Nâtik (zâhir, konuşan) peygamberler: Hz. Âdem, Hz. Nûh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. Muhammed (sav). Bu peygamberlerin sâmit (bâtın, konuşmayan) adı verilen birer vasîsi bulunmaktadır. Peygamberlerin vasileri sırasıyla Hz. Âdem için Şit, Hz. Nûh için Sâam, Hz. İbrahim için İsmail, Hz. Musa için Harun, Hz. İsa için Simo Petros, Hazret-i Muhammed için Hz. Ali'dir. Bkz. Ferhad Defterî, *İsmailîler Tarihleri ve Öğretileri*, Erdal Toprak (çev.), Ankara: Dorum Yayıncılık, 2002, s. 214.

²²⁷⁶ Ayan, *Nesîmî Rivânı*, s. 340.

müteşâbihtir”²²⁷⁷ âyetinde bu iki terim geçmektedir. Bu âyetten de anlaşılıyor ki Kur’ân’ın âyetlerinden bazıları muhkem, bazıları müteşâbihtir.

Sözlükte “kuvvetli, sağlam, dayanıklı”²²⁷⁸ anlamlarıyla kullanılan muhkem kelimesi, terim olarak manası kolaylıkla anlaşılan, haricî bir yoruma ihtiyaç göstermeyen ve tek anlamı olan, ne anlama geldiği ve ne anlatmak istediği ilk bakışta anlaşılan Kur’ân’ın açık âyetlerine ve bu âyetlerde geçen sözlere muhkem denmektedir.²²⁷⁹ “Elif Lâm Râ. Bu Kur’ân; âyetleri, hüküm ve hikmet sahibi (bulunan ve her şeyden) hakkıyla haberdar olan Allah tarafından muhkem (eksiksiz, sağlam ve açık) kılınmış, sonra da Allah’tan başkasına kulluk etmeyesiniz diye ayrı ayrı açıklanmış bir kitaptır”²²⁸⁰ Hûd suresinin başında hurûf-ı mukattaanın hemen ardından “âyetleri muhkem olan kitap”tan bahsedilmesi, Kur’ân’ın bütününe muhkem sayanları haklı çıkaracak bir açıklamadır. Bu ve benzeri âyetleri delil göstererek bütün âyetlerin muhkem olduğunu ileri süren araştırmacılar da vardır. Ancak Zümer suresindeki “Allah sözün en güzelini, âyetleri birbirine benzeyen (müteşâbih) ve tekrarlanan bir kitap olarak indirmiştir”²²⁸¹ âyetine istinaden bütün âyetlerinin müteşâbih olarak nitelendirilebileceğini iddia edenler de vardır. Yine Âl-i İmrân suresindeki âyete göre âyetlerden bazılarını muhkem, bazılarını müteşâbih sayma imkanı da vardır.

Âl-i İmrân suresi yedinci ayetin tefsirinde Elmalılı, “âyetlerinin bir kısmı muhkemâttır” sözünü, manası ve muradı kesin olarak belli olan biçiminde açıklıyor. Bunların kelime ve cümlelerini başka anlamlara çekip farklı ifadelerle yol açmak mümkün değildir. Kitabın anası (ümmü’l-kitap) sayılan âyetler bunlardır. Bunlar birbirlerinin açıklanmalarına da yardımcı olur, diğer muhkem bir âyetin anlamını umumîleştirir, hususîleştirir. Her birinin muhkem olması bir yana birbirlerine göre mutlak veya mukayyed, umum ve husus, takrir ve tefsir, istisna ve tahsis veya nesih gibi aralarında muhkemlik ilişkileri vardır. Bu yüzden kitabın âyetlerinden bir kısmı muhkemdir, asıl izlenmesi gereken âyetler onlardır. Ancak bir kısmı müteşâbihtir. Yani birbirine benzer değişik manalara gelebilir. Bu âyetlerle Allah’ın muradının ne olduğu tam olarak kestirilemeyebilir. Müteşâbihler, çeşitli anlamlara göre yorumlanmaya müsait âyetlerdir. Ancak müteşâbih âyetler esas

²²⁷⁷ Âl-i İmrân suresi, 7.

²²⁷⁸ Muallim Naci, *a.g.e.*, s. 728.

²²⁷⁹ Karagöz ve Diğerleri, *a.g.e.*, s. 462.

²²⁸⁰ Hûd suresi, 1-2.

²²⁸¹ Zümer suresi, 23.

alınır da diğerleri açıklanmaya çalışılırsa, insanların yanlışlığa düşme ihtimali vardır. Muhkem âyetler esas alınmak suretiyle diğerleri açıklanabilir.²²⁸²

Şeyh Fazlullah, muhkem ve müteşâbih kavramlarını harflerle ilgili kullanmaktadır. Ona göre hurûf-ı mukattaada geçen ve tekrarlanmayan on dört harf, muhkem harflerdir. Kur'ân'ın aslı da bu on dört harftir. Bazı yerlerde bu on dörde fe, dal ve vav harflerini ilave ederek muhkem harf sayısını on yediye tamamlamaktadır. Geride kalan on bir harf ise müteşâbih harflerdir.²²⁸³ Ona göre dünya ilmi, kıyâmet ilmi, muhkem ve müteşâbihatın ilmi Mehdi'ye mahsustur. Mehdi ise geldiği zaman, Allah tarafından gönderildiğini insanlara kabul ettirebilmek için bu ilimleri açıklayacaktır.²²⁸⁴

Fethü'l-Maârif de harfleri muhkem ve müteşâbih olarak iki gruba ayırmaktadır. Her çocuk anne karnında on beş müteşâbih hatla şekillenmektedir. Dünyaya gelen çocuk bülüğ çağı olan on beş yaşına kadar anne karnından edindiği bu hatlar kemâle erer. İnsanın annesinden edindiği on beş müteşâbih hatt şunlardır: ب ت ث ج خ ذ ز ش ض ظ غ ف بtüğâ erişenlerin kılması gereken cuma günü namazının rekatları da bu sayı kadardır. Mukim olanların kılması gereken on yedi rekatla birlikte otuz iki olur. On yedi rekat namaz karşılığında و ه ط ع ك ل م و ه harfleri vardır. Âdem aleyhi's-selâmın nutku olan kadîm kelâmın sayısı da otuz ikidir.²²⁸⁵

Muhkem ve müteşâbih konusunu müfessirlerden farklı ele alan Fethü'l-Maârif, bu bakış açısıyla daha çok Şeyh Fazlullah'a benzemektedir. Ondan farklı olarak Fethü'l-Maârif, müteşâbihlere ف ق ن ي harflerini de ilave etmekte, Arapçada olmayıp Farçada bulunan پ ا harflerini de muhkemler arasında saymaktadır.

3.4.52. Mübayaa

Mübayaa, bir konuda sözleşmek, karşılıklı olarak bağlılık sözü vermek anlamındadır. Kelimenin kökü “birinin hâkimiyetini tasdik etmek, sadâkat göstermek”²²⁸⁶ anlamına gelen “bey'at” (biat) kelimesidir. İslâm literatüründe Hazret-i Peygamber'e verilen bağlılık sözü anlamında kullanılmaktadır. Çünkü Hazret-i Peygamber, kendisine tabi olmak isteyenlerden biat (bağlılık sözü) almıştır. Aslında biat etmek suretiyle

²²⁸² Yazır, *a.g.e.*, C. 1, s. 148.

²²⁸³ Feriştioğlu, *a.g.e.*, s. 6-7.

²²⁸⁴ Feriştioğlu, *a.g.e.*, s. 93.

²²⁸⁵ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 84a.

²²⁸⁶ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 331.

Peygamber’e verilen söz, Peygamber aracılığıyla Allah’a verilen söz anlamına gelmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de bu husus şu âyetle ortaya konmaktadır:

Sana bîat edenler ancak Allah’a bîat etmiş olurlar. Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah’a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir.²²⁸⁷

Vahdetnâme’de bu konuya işaret eden Fethü’l-Maârif, yukarıdaki âyette bildirilen ve peygamberle yapılan mübayaa (biatlaşma)nın aslında Allah’la yapılmış olduğunu bildirmektedir. Peygambere verdiği sözü tutan kimsenin kıldığı namazın ve zekatın bir anlamı olacağını belirtmektedir.²²⁸⁸ Zaten Allah da şöyle buyurmaktadır:

Namazı kılmaları ve zekatı vermeleri emredilmişti. İşte bu dosdoğru dindir.²²⁸⁹

Allah, kullarına uymaları gereken kuralları peygamberleri vasıtasıyla bildirmektedir. Peygambere itaat edeceğine dair söz veren kimse aslında peygamberi görevlendiren ve ona vahyeden Allah’a söz vermiş olmaktadır.

Fethü’l-Maârif, kâmil mürşidin elini tutup onunla biatlaşan kimsenin, Peygamber’e ve Allah’a söz vermiş olacağına işaret etmektedir.

3.4.53. Mülk

Mülk, sözlükte “tasarruf olunan şey”²²⁹⁰ anlamına olup çoğulu “emlâk” biçiminde gelmektedir. Tasavvufta “şehâdet âlemi, maddî ve cismânî âlem”²²⁹¹ olarak kullanılmaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm’de mülkün tek sahibinin Allah olduğu bildirilmektedir.²²⁹² İnsanlara verilen mülk ise mecazî anlamdadır. İbn Arabî’ye göre Allah, halîfe olarak yarattığı ruh için bir beden yarattı. Bu beden, o halîfeye (ruha) emaneten verilmiş bir mülktür. Mülk, kudret ve tasarruf anlamına gelmektedir.²²⁹³ Kur’ân-ı Kerîm’de, “Ey mülkün sahibi olan

²²⁸⁷ Fetih suresi, 10

²²⁸⁸ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 88b.

²²⁸⁹ Beyyine suresi, 5.

²²⁹⁰ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 1403.

²²⁹¹ Kâşânî, *a.g.e.*, s. 538.

²²⁹² Mülkün gerçek sahibinin Allah olduğunu bildiren âyetler: Sûr’a üflendiği gün de mülk O’nundur (En’âm suresi, 73). İşte o gün mülk (hükümlerlik) Allah’ındır (Hac suresi, 56). O, göklerin ve yeryüzünün mülkü kendisine ait olandır (Furkan suresi, 2). Mülk yalnızca O’nundur (Fâtır suresi, 13).

²²⁹³ Konuk, *Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi*, s. 113.

Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin"²²⁹⁴ buyurulmaktadır. Çünkü mülkün gerçek sahibi Allah'tır.

Vahdetnâme'de mülk, âdem-i mananın vücudu anlamına kullanılıyor. Bu vücut, tevhid tohumundan yeşerip meydana gelmiştir. Allah ile bâkî olduğu için değişme ve bozulma söz konusu olmaz; fânî ve yok olucu da değildir. Çünkü âdem-i mana, "Herkesin yöneldiği bir yön vardır"²²⁹⁵ âyetinin de işaret ettiği üzere Allah'ın velîsidir. Âdem'in yüzü, Hakk'ın zuhûr ettiği aynadır. Rububiyet sırrı, ulûhiyyet sırrı cihetine yöneldiğinde yaratılış meydana gelir. Bu yaratılış, kâmil insanın zuhûru içindir. "Beni gören Hakk'ı görmüştür"²²⁹⁶ hadîs-i şerifinin kast ettiği kâmil insandır. Ulûhiyyet sırrının kemâli olan Hakk'ın kudreti, kâmil insanın yüzünde müşâhede edilir. Bu hususta Allah, "O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır"²²⁹⁷ buyurmaktadır. Hakk verdiğini geri almayacaktır, çünkü vaadinde sâdıktır. Fethü'l-Maârif, bütün bu söylenenlerle neyin kast edildiğini maârif-i billah olanların anlayacağını bildirmektedir. Çünkü mülk, Allah'ın emri olup Allah'ın mülküdür. Mâlikü'l-mülk (mülkün mâlikî) olan Allah daim ve bâkidir.

3.4.54. Mürebbî

Mürebbî kelimesi "rebu ve rübü"²²⁹⁸ köküne dayalı olarak "bir veya birkaç çocuğun talim ve terbiyesi uhdesine ihale edilmiş olan erkek veya kadın,²²⁹⁹ terbiye eden, eğitimci; yetiştiren, büyüten"²³⁰⁰ anlamlarında kullanılmaktadır. Mürebbî kelimesinin "besleyip büyütme, beslenip büyütülme; eğitim, görgü"²³⁰¹ anlamlarına gelen terbiye ile de ilgisi vardır.

Tasavvufta, sâlikleri terbiye etmesi ve yetiştirmesi dolayısıyla kâmil insanlar mürebbî kabul edilir. A. A. Konuk, insanları kâmil ve nâkıs olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Kâmil insanda, bütün ilahî isimlerin eserleri ve hükümleri ortaya çıkarken, nâkıs insanlarda bazı isimlerin eserleri ve hükümleri ortaya çıkmaktadır. Nâkıs insanlarda, ilahî isimlerden

²²⁹⁴ Âl-i İmrân suresi, 26.

²²⁹⁵ Bakara suresi, 148.

²²⁹⁶ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No 2482.

²²⁹⁷ Kasas suresi, 88.

²²⁹⁸ Luvis Ma'luf, *Müncid (fi'l-luga ve'l- a'lâm)*, 3. Basım, Tahran/İran: İntişârât-ı İsmâiliyân, 1364, s. 247.

²²⁹⁹ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 1320.

²³⁰⁰ Parlatır, *a.g.e.*, s. 1187.

²³⁰¹ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 732.

bazısı hayvanî sıfatların altında örtülü kalmaktadır. Örtülü olan isimler, kâmil insanın terbiyesi altında ortaya çıkarılır.²³⁰²

Vahdetnâme'de kâmil şeyh, maârif-i billah ve mürşid-i âlem olan şahısların mürebbî oldukları bildirilmektedir. Mürşid, kendisinde emanet olan iradesini teslim eden sâlik terbiye eder, onun nefsini arındırır. Hazret-i Resulullah bu anlama işaretle, “Mürebbîm olmasaydı, Rabbimi bilmezdim”²³⁰³ buyurmuştur. Mürebbîsi olmayan, Rabbini anlayamaz. Mürebbîliğini gösteren mürşid, sâlik Rabbîyle buluşturur ve onun Hakk’a ayna olmasını sağlar. Aynaya bakan kimse ise kendi zâtını görür. “Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının, O’na yaklaştırmaya vesile arayın”²³⁰⁴ âyetinde bahsedilen “vesile” kâmil mürşitlerdir.²³⁰⁵

Fethü'l-Maârif, mürşidini bulup cüz'î iradesini ona teslim etmeyen sâlikin mürebbînin kim olduğunu bilmediği gibi Rabbini de bilemeyeceğini, dolayısıyla dünyanın ve âhiretin sırrını idrak edemeyeceğini bildirmektedir.

3.4.55. Mürîd

Mürîd kelimesi sözlükte, “irade eden, emreden; bir şeyhe intisap eden”²³⁰⁶ anlamlarına gelmektedir. Tasavvufî terim olarak tarîkat yoluna girerek bir şeyhe intisap eden, dolayısıyla kendi cüz'î iradesinden geçerek Allah'ın iradesine boyun eğen kimse anlamındadır. Tarîkatlarda seyr ü süluk yoluna çıkmış müride derviş, sâlik (yolcu), tâlip (isteyen), muhib (seven) de denmektedir. Bir şeyhe intisap etmiş mürid, şeyhin iradesi karşısında kendi iradesini hiçe saydığı ya da yok ettiği için fenâ fi's-şeyh (şeyhte fânî olma) denir. Mürid, her şeyden önce Hakk'a ulaşmayı irade etmeli ve bunun için kendi nefsinin isteklerini bir yana bırakarak tarîkat âdâbına göre hareket etmelidir. Mürid kelimesinin irade (istek) ve murâd (irade edilen) kelimeleriyle de anlam ilişkisinden söz eden S. Uludağ, irade sahibi kimsenin kendi alışkanlıklarından vaz geçerek Hakk'a yönelmesi gereği üzerinde durmaktadır.²³⁰⁷ Hakk'a yönelmeyi arzu eden müridin, kendi arzularından geçerek Hakk'ın arzularını yerine getirmeye çalışması lazımdır. Genellikle

²³⁰² Konuk, *Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi*, s. 95.

²³⁰³ Hadîs-i şerif.

²³⁰⁴ Mâide suresi, 35.

²³⁰⁵ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 34a-34b.

²³⁰⁶ Muallim Naci, *a.g.e.*, s. 754.

²³⁰⁷ Uludağ, “Mürîd”, *DİA*, 2006, C. 32, s. 47-49.

tarîkat âdâbını öğreten eserlerde mürîd-şeyh ilişkisi, meyyit-gassâl örneğiyle anlatılmaktadır.

Fethü'l-Maârif, sâlikin, mürşidine tamamen teslim olmasını istemektedir. Böylece mürşid, salikin tarlasına âhiret tohumunu (kelime-i tayyibe) ekebilecektir. Hatta mürşidine öylesine teslim olması lazım ki gassâl önündeki cenaze gibi almalı. Mürşid, sâlikini dünya kirlerinden, günah ve isyandan arındırarak tertemiz bir hale getirecektir. Bir bahçıvan, elindeki tohumdan veya çekirdekten nasıl bir ağaç ve meyve elde ediyorsa, sâlikte de marifetullah'ın zuhûr edebilmesi için tam teslimiyet gerekmektedir.²³⁰⁸ Yine şeyhi ile mürîd arasında zarf mazruf ilişkisinden söz eden Fethü'l-Maârif, şeyhinin rehberliğinde mutmainne mertebesine ulaşan sâlikin kalbinin, şeyhinin ilhamları için zarf mesabesinde olduğunu bildirmektedir. Bu mertebede sâlik, devamlı Rabbini istemektedir. Bu durumda iken “Ey huzur içinde olan nefis, sen O’ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön! Cennetime gir”²³⁰⁹ âyetine muhatap olur. Mürîdin, kendi şeyhinden başka bir şeyhe sevgi beslememesi gerektiğine işaret eden Fethü'l-Maârif, gördüğü rüyalara varıncaya kadar bütün durumunu şeyhine anlatması gerektiğini hatırlatmaktadır.

Vahdetnâme'de mürîdin şeyhine kulluk etmekle vazifeli olduğu üzerinde durularak “Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım”²³¹⁰ âyetinin kulluğu anlattığı, kulluğun ne olduğunu bilmeyenin bu âyetin sırrını da kavrayamayacağı bildirilmektedir.²³¹¹

Fethü'l-Maârif'e göre tarîkatta esas olan, dervişin kendi iradesinden vaz geçerek sadece ruh haline gelmesidir. Ruh ise kendi hevâsından konuşmaz. Çünkü kendisine müsaade edildiği kadar konuşur. İnsana verilen cüz'î iradedir, küllî irade ise Hakk'a aittir. Mürîd, bir şeyhe intisap etmekle cüz'î iradesini ona teslim edeceğinden, kendisinde konuşacak irade kalmaz. İnsan, kendisinde bulunan cüz'î irade dolayısıyla “zâlimdir, acelecidir”²³¹² denmektedir. Cüz'î iradesini bir mürşide teslim eden kimse acelecilikten ve zulme düşmekten kendisini kurtulabilecektir. Yoksa sahip olduğu kötü hasletler insanın ateşe düşmesine vesile olur.²³¹³

²³⁰⁸ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 28a.

²³⁰⁹ Fecr suresi, 27-28.

²³¹⁰ Zâriyât suresi, 56.

²³¹¹ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 121a.

²³¹² Ahzâb suresi, 72.

²³¹³ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 33a.

Fethü'l-Maârif'e göre mürşidin yol göstermesiyle sâlik, dört unsur (ateş, toprak, su ve hava) mertebelerinden, maden, bitki ve hayvan mertebelerinden geçip manevî olarak insan mertebesine ulaşacaktır. İnsan mertebesinin üstünde de şâbb-ı emred mertebesi vardır. Bu mertebede sâlik, Hakk'ın tam mazharı olur.²³¹⁴

Fethü'l-Maârif, müridi Havvâ'ya, mürşidi Âdem'e benzetmektedir. Ona göre bu ikisi bir hakikat ve bir mahiyettir. Âdem ile Havvâ'nın Arafat'ta buluşmaları gibi mürşid ile mürid arasında da hatt-ı istivâ sırrı vardır.²³¹⁵ Mürid bu sırrın ne olduğunu, şeyhine tam teslimiyetle öğrenebilecektir. Bir mürid, tarîkattaki seyr ü sülûk mertebelerini aştıkça sırlar kendisine açılacak ve hatm-i velâyete vâris olacaktır.²³¹⁶ Sâlik, şeyhinin cemâlini müşâhede ettiğinde Rabbi Allah'ın kim olduğunu anlayacaktır. Şeyh, Muhammed Ali makamındadır. Mürid, şeyhinden başka Muhammed Ali olduğunu zannederse Hakk'ın feyzine ulaşamayıp cahil kalır. Çünkü Muhammed Ali, evveldir, âhirdir. Her şeyin hakîkati ve kaynağıdır. Günahkarların şefaatchisi, âlemlerin resulüdür. Muhammed'i bu şekilde anlayanlar, onun emirlerine itaat ederler. Çünkü Hz. Muhammed'in emri Hakk'ın emridir; vaadi de Hakk'ın vaadidir. Bu inanca sahip olanlar bu dünyanın da öbür dünyanın da nimetlerinden faydalanırlar. Bu şekilde inanmayanlar, fırka-i nâciyeden olamazlar.²³¹⁷ Mürid, mürşidinin söylediklerini yerine getirmezse Firavun gibi kendi nefsinin denizinde boğulmayı hak eder. Mürid, tam teslimiyet göstermedikçe, mürşid de ona eşyadaki sırları göstermez. Bir müridin, hilâfet mertebesine ulaşması mürşitle mümkündür. Cehalet karanlığından çıkıp hidâyet nûruna ulaşması mürşitle olur. Hâdî (mürşit)den mehdî (halîfe) çıkar. Mürşit zât ise halîfe sıfattır. Zât ile sıfat bir olduğu zaman süflî makamdan çıkıp ulvî makama ulaşılır.²³¹⁸

Müridin terbiyesi konusuna da değinen Fethü'l-Maârif, Hazret-i Peygamber'in, "Allah beni terbiye etti, güzel terbiye etti"²³¹⁹ hadisini naklederek bu terbiyeden istifade edebilmek için müridin tam teslimiyet göstermesinin gereği üzerinde durmaktadır. Acı zeytinin, terbiye için tuza ihtiyaç göstermesi gibi müridin de riyazat, ibadet, uzlet gibi yollarla terbiye edilmesi, sabır ve metanetle şeyhinin emirlerini yerine getirmesi gerekmektedir. Terbiye konusunu bahçıvan misaliyle de anlatan Fethü'l-Maârif'e göre

²³¹⁴ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 41b.

²³¹⁵ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 102a.

²³¹⁶ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 30b.

²³¹⁷ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 164a.

²³¹⁸ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 132b.

²³¹⁹ Hadîs-i şerif.

bir bahçıvan, ağaçları tertibe edip nasıl güzel meyveler yetiştiriyorsa, Hakk bahçıvanı olan mürşid de tarikat bahçesindeki müritleri öyle terbiye eder. Onlarda bilkuvve bulunan kemâlâtı ortaya çıkarır. Bu manada tarikat bir yoldur. Tarikatın içi bahçedir. Dervişin vücudu tarladır. Şeyhin kelâmı tohumdur. Bahçeye dikilen tohumların çimlenmesi gibi derviş de diğer kardeşlerinin yanında filizlenecektir. Başlangıçta kendi durumunu bilemese de sonradan hangi seviyeye ulaştığını görecektir. Derviş gelişme kaydettikçe şeyhi, onun gereksiz dallarını budayacak, gelişimini gözetim altında tutacaktır. Derviş içinde gizli bulunan manalar, bu şekilde ortaya çıkacak; dervişin vücut tarlası, şeyhi tarafından ekilen hakikat tohumuna kavuşacaktır. Böylece derviş, Hakk'ın keremine ve kerametine kavuşarak gerçek bir insan haline gelir. Allah Teâlâ, bu makama ulaşmış kendisini bilenler hakkında “Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık”²³²⁰ buyurmaktadır.²³²¹

Fethü'l-Maârif, marifetullaha talip olan kimsenin uzlet etmesi gerektiğini ve maksadı Hakk'ın cemâlini seyretmek olan kimsenin dünya malını bir yana bırakması gerektiğini söylemektedir. Çünkü âhirete talip olan kimseye dünya malı haramdır. Bu dünyanın geçici olduğunu, bu dünyaya meyledenlerin tamamının toprak altına (mezara) gittiklerini düşünerek dervişin, ölümsüz âleme talip olması gerektiğini bildirmektedir. Bunun için dervişin, kendi benliğini bir yana bırakıp kendisini kâmil bir mürşidin ellerine bırakması gerekir. Zira ona hikmetin ve hidâyetin ne olduğunu mürşidi öğretecektir. Mürşitlerin yardımı olmaksızın bir kimsenin kendini bilmesi mümkün değildir. Hazret-i Mûsâ bile Hızır Peygamberi kendisine arkadaş ve mürşit edinmiştir. Çünkü Allah, “Bilin ki mallarınız ve çoluk çocuğunuz fitne (birer deneme) aracıdır”²³²² buyurmaktadır. Sâliki bu fitne belasından kurtaracak olan mürşittir. Hakk'ın zâtına ve sıfatlarına mazhar olmak isteyen kimsenin, kâmil bir mürşide intisap etmesi gerekir. Ahadiyet sırrından vahidiyet sırrına tenezzül ettiğinde mürşidin tavsiyeleri dışına çıkmamak gerekir. Zât ile sıfatların neler olduğunu mürşit öğretecektir. Mürşit, dervişini menzilden menzile çıkararak hidâyet nûruna ulaştırır. Bütün marifetullahı ona gösterir. Bu sayede derviş, insanların ve diğer varlıkların hidâyet kaynağı haline döner. Evvel, âhir, zâhir ve bâtının ne olduğunu anlar.

²³²⁰ İsrâ suresi, 70.

²³²¹ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 26b27b.

²³²² Enfâl suresi 28.

Haķır zann itme dervîşı odur Haķ sevdiği kişi
Anı bil şöyle ey şaşı ki itmiş baħtiyâr Mevlâ²³²³ (Kuddûsî)

3.4.56. Mürşid

“Doğru yola gitme, bülüğa erme” anlamındaki “rüşd” masterından yapılan mürşid, “insanları doğru yola hidâyet eden, kılavuz; müridlerine yol gösteren tarîkat şeyhi”²³²⁴ gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Tasavvufta, sâliklerine manevî yolu gösteren tarîkat önderine mürşid denmektedir. Şeyh, pîr, velî kelimeleri de aynı anlamda kullanılmaktadır. Kendisine teslim olan sâlik ya da müridleri terbiye etme özelliğinden dolayı mürebbidir. Mürşid, kendisi de manevî eğitimden geçtiği için müridlerinin manevî seviyelerine, onların kabiliyetlerine göre seyr ü sülûk metodu uygular. İrşad görevini üstlenmiş olan bir şeyhin, her şeyden önce kitap ve sünnet ilmine vâkıf, takva sahibi, kemâle ermiş, insanlar arasında sözü sohbeti dinlenir bir kimse olması gerekir. Tarîkat sistemi içerisinde Hazret-i Peygamber’in vârisi durumunda olan mürşide biat, Peygamber’e biat etmek gibidir. Peygambere biat etmek ise Allah’a biat etmek gibidir. Kendisi kemâle ermemiş bir kimsenin, başkalarına kılavuz olması, onları hidâyete erdirmesi mümkün değildir.

İnsan, Allah’ın yeryüzündeki halîfesidir. Dolayısıyla insanlara halife olan kimsenin görevi, halkın nefislerini terbiye etmek suretiyle onları kemâle erdirmektir. Allah’ın emirlerini ve Resulullah’ın sünnetini insanlara anlatan kimseler, Allah’ın da, Resulullah’ın da halîfesi olurlar. Halife olan kimsenin, yani mürşidin asıl görevi insanları irşad etmektir.²³²⁵

Fethü’l-Maârif, “O’na yaklaşmaya vesile arayın”²³²⁶ âyetiyle kast edilen vesilenin kâmil mürşid olduğunu hatırlatarak, insanların böyle bir mürşid bulup intisap etmelerinin gereği üzerinde durmaktadır. Böyle birisinin nasıl bulunacağı sorusunu düşünerek şeyhin de, onun şeyhinin de Resulullah’a kadar, evlad-ı Resul olması gerektiğini bildirmektedir. Sözüne delil olmak üzere Hz. Resulullah’ın “Kim benim evladım dışında birini şeyh edinirse, onun şeyhi Şeytan gibidir”²³²⁷ sözünü nakletmektedir.

²³²³ Ahmet Doğan, *a.g.e.*, s. 21.

²³²⁴ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 735.

²³²⁵ İsmail Ankaravî, *a.g.e.*, s. 43-52.

²³²⁶ Mâide suresi, 35.

²³²⁷ Hadîs-i şerif.

İlahî sırların mürşid ile bilinebileceğini söyleyerek Hz. Mûsâ kıssasını şöyle açıklamaktadır:

Mûsâ aleyhisselam’a gelen Tanrı emri, mürşid kelâmıdır. Mûsâ’nın asısından murad, nefsinin iradesidir. Hakk tarafından “Onu yere at ey Mûsâ, dedi”²³²⁸ biçimindeki güzel hitaptan murad, nefsinin iradesini terk eyle demektir. Hazret-i Mûsâ, Hakk’ın emrine uyarak asasını elinden bıraktığı vakit, Hakk’ın iradesine uyarak kendi iradesini terk etmiş oldu. Muradın, müridin iradesinin terk edilmesi olduğunu anladı.²³²⁹

Hz. İsa’nın, “İkinci kere doğmayan semavat ve arzın melekutuna giremez” sözünü aktararak buradaki ikinci kez doğmanın, mürşidin manevî terbiyesinden geçmek olduğunu bildirmektedir. İnsan bir kez anasından doğarak dünyaya gelir, ikinci kez ise dünya alakalarından bağıni kopararak kendi özüne doğar. Bu da doğmak gibidir. Yani cehalet karanlığından uzaklaşarak marifet aydınlığına ulaşmaktır.²³³⁰ Şu âyet bu hususa işaret etmektedir: “Allah, iman edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır.”²³³¹ Fethü’l-Maârif’e göre insan, Âdem’in sırrını anladığı zaman ikinci doğumunu gerçekleştirmiş olur. Âdem’in yani mürşidin, mihrap ve secde mahalli olduğu bildirilmektedir. Müridin ikinci annesi, karanlıklardan aydınlığa çıkaran mürşididir. Annelerin değerini bilen cennete ulaşır. O yüzden “cennet, annelerin ayakları altındadır”²³³² denmiştir.

Vahdetnâme’de âdemoğlunun sırrının ve künhünün mürşid olduğu bildirilmektedir. Bu bilindikten sonra ibadetin Âdem’e yapılacağı hatırlatılıyor. Böyle olunca kâmil mürşidin Âdem olduğu, emanet ehli olduğu anlaşılır. Kur’ân-ı Kerîm’de, “Allah size emanetleri mutlaka ehline vermenizi emrediyor”²³³³ buyurulmaktadır. Emanetin sahibi, kâmil mürşittir. Emaneti ehline teslim ettikten sonra sâlik, kendi benliğinden soyunup Hakk’ın benliğiyle kalır. Sonra da hiç kimseden korkusu kalmaz. Sâlikin Âdem’i kendi mürşididir. Emanetini ona teslim etmeyen kimse Şeytan gibi lanetlenmiş olur.²³³⁴ İnsanlar hayatta olduğu sürece, amel defterleri açık olup yaptığı her şey kaydedilecektir. İnsan hayattayken cüzî iradesinin sorumluluğunu taşımaktadır. Bu emaneti mürşide teslim

²³²⁸ Tâ-Hâ suresi, 19.

²³²⁹ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 43a.

²³³⁰ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 66b.

²³³¹ Bakara suresi, 257.

²³³² Süyûtî, Câmiü’s-Sağîr, III/92 (1934).

²³³³ Nisâ suresi, 58.

²³³⁴ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 119b-120a.

etmediğinde fenâ fillaha ulaşamaz. “Dünya, âhiretin tarlasıdır.”²³³⁵ Öyleyse ölümsüzlük tohumunu, dünya hayatındayken âhiret tarlasına ektirmek gerekmektedir. İşte o zaman Resulullah’ın sırrı ve mübarek yüzündeki rahmetin ne olduğu anlaşılacaktır.²³³⁶

Fethü’l-Maârif, her insanın kendi mertebesini bilmesi, kâmil bir mürşit bulup ona intisap etmesi, bu mürşidi kendi özü, canı bilmesi, kötü fiillerden kaçınması hem farz, hem vaciptir demektedir. Çünkü kötü fiil insana yakışmaz, böyle fiilleri olan kimse küfür ehli olur. Kur’ân-ı Kerîm’de, “Allah, kâfirler topluluğunu hidâyete erdirmez”²³³⁷ buyurulmaktadır.²³³⁸ Bu sebeple Hakk’ın zâtına ve sıfatlarına mazhar olmak isteyen kimsenin kâmil bir mürşide intisap etmesi gerekir. Mürşit, insanı öyle menzillere ulaştırır ki maârif olandan başkası bu menzilleri bilmez. Kâmil mürşit, ahadiyyet sırrından vahidiyyet sırrına tenezzül ettiğinde zuhûr eden nutuktan çıkmamak gerekir. Onun emir ve tavsiyelerine göre hareket edilirse, bir menzilden diğerine seyrederak hidâyet nûruna ulaşılır. Zât ile sıfatların neler olduğu bilinir. Zât ve sıfatların bir olduğu anlaşılır. Mürşit, kendisine tabi olanlara bütün marifetullahı gösterir. Böylece sâlik, dünyadaki diğer varlıklar için hidâyet kaynağı olur.²³³⁹ Böyle insanlar, mürşidin Muhammed Ali olduğunu bilip Ali makamına vâris olanlardır. Mürşidinin Hâtemü’l-enbiyâ, Muhammedü’l-Mustafa olduğuna inanmayan, onu Hakk kabul etmeyen kimsenin Muhammed ve Ali’ye inancı yok demektir. Mürşitlerin erkânı ve telkini, Rabbin tarikidir. Hakk denilen mürşittir. Muhammed denilen ilimdir, Ali denilense ilmin kapısıdır. Kâmil mürşidi Hakk bilmek, On İki İmamı öğrenmek ve onlara intisap etmek farzdır.²³⁴⁰ Yolun böyle olduğuna inanmayan ise kâfirdir. Kur’ân-ı Kerîm’de, “Kafirler için hazırlanmış ateşten sakının”²³⁴¹ buyurulmaktadır. Çünkü mürşidin emri, Hakk’ın emridir. Bu şekilde bilmeyen müşriktir. Maârif olamaz. Ölüm kendisine gelip çatarsa sonunda imansız olur, bunda şek ve şüphe yoktur.²³⁴²

Fethü’l-Maârif, mürşidin müritsiz kalmayacağını, ahad olan mürşidin mürit ile vâhid olacağını, çünkü ikisinin bir hakikat olduğunu söylemektedir. Mürşit ve mürit, ilahî

²³³⁵ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 1320.

²³³⁶ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 80a.

²³³⁷ Bakara suresi, 264; Mâide suresi, 67; Tevbe suresi, 37.

²³³⁸ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 130b-131a.

²³³⁹ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 137a-137b.

²³⁴⁰ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 123b.

²³⁴¹ Âl-i İmrân suresi, 131.

²³⁴² Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 126b-127a.

kelimenin hatt-ı istivâsıdır. Harflerinin sayısı (م ر ش ی د - م ر ی د)²³⁴³ dokuzdur. İki bir hakikat olan mürşit ve mürit, dört unsurdan oluşmuştur. Mürşit, bu dört unsur karşılığı müridini ruh-ı madenî, ruh-ı nebatî, ruh-ı hayvanîden geçirip ruh-ı insanîye ulaştıracaktır. Çünkü mürşitler rabbdirlere. Bütün mevcudatın, göklerin ve yerin mürebbisidirler. Peygamber bile “Mürebbim olmasaydı, Rabbimi bilmezdim”²³⁴⁴ buyurduğuna göre mürşitler, mürebbiyi bildirir, rabbın mahiyetini öğretir. Mürşid-i âlemden yardım gelmedikçe ne mürebbî bilinir ne de Rabb bilinir. Mürşit olmayınca velâyet sırları görülmez, dünya ve âhiretin sırları bilinmez.²³⁴⁵

Fethü'l-Maârif'e göre, resul gayb âleminden şehadet âlemine vahiy getiren kimsedir. Hakk'ın sırları, hakikatleri kadîm ilahî kelimedir. Mürşid ise Hakk'ın sırrı olan bu ilahî kelimeyi farklı terkip ve tabirlerle izah eder; gayb âleminden cisimler âlemine getirir. Mutlak varlıktan tafsil mahalli olan müridin vücuduna getirir. Bu yüzden müridin, kendi özünü görüp tanıyabilmesi için kâmil bir mürşide ihtiyacı vardır. Çünkü mürşid, Hakk'ın aynasıdır. Hazret-i Peygamber, “Mümin, müminin aynasıdır”²³⁴⁶ buyuruyor. Hadisin anlamına göre mümin mümine aynadır. Mürşid ise müridin aynasıdır. Yani müridin Hakk'ı ve âlemi görmesini sağlayan mürşittir. Hakk'a vuslatın kapısı mürşittir. “Mürşidi olmayanın dini yoktur ve şeyhi olmayanın şeyhi Şeytandır”^{*} sözünü bir hadîs-i şerif olarak nakleden Fethü'l-Maârif, müridi nefis-i mutmainne makamına ulaştıracak kişinin mürşidi olduğunu söylemektedir. Kâmil kimseler olan mürşidler, müritlerinin içinde bilkuvve olarak bulunan kemâlâtın ortaya çıkmasını sağlar. Mürşidler manevî olarak terbiye ettikleri için müritlerine sabretmesini öğretirler. Allah'ın “Sabûr” ismini onların yüzlerine adeta nakşedeler. Yapmasına vesile oldukları ibadetlerle müritlerin yüzlerindeki secde izlerinin ortaya çıkmasını sağlarlar. Böylece “Yüzlerinde secde izinden nişanları vardır”²³⁴⁷ âyetinin sırrını onların yüzünde görmek mümkün olur. Mürşitler müritlerini riyazat, perhiz, halvet, tekdîr ve azarlama ile yetiştirirler. Mürşidin, müridine gösterdiği bu yol, onlar için ilahî sırların anahtarıdır, marifet sırrının kapılarını açan bir anahtardır.

²³⁴³ Burada (م ر ش ی د) kelimesinin ye (ی)'siz yazılması gerekirdi. O zaman da harf sayısı 8 kalır.

²³⁴⁴ Hadîs-i şerif.

²³⁴⁵ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 140b.

²³⁴⁶ Buharî, Edeb 34; Ebû Dâvûd, Edeb, 57; Tirmizî, Birr 17; Süyûtî, *Dürretü'l-Mensûr*, II/548.

* Fethü'l-Maârif'in hadîs-i şerif olarak zikrettiği bu söz, tasavvufî kaynaklarda Bayezid-i Bistamî'ye ait olarak kaydedilmektedir.

²³⁴⁷ Fetih suresi, 29.

Fethü'l-Maârif, bir mürşide intisap etmeyeninin manevî müşküllerinin çözilemeyeceğini söylemektedir. Çünkü insanlar, mürşit olmadan nefs-i emmarenin elinden kurtulamazlar. Kur'ân-ı Kerîm'de "Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü nefis aşırı derecede kötülüğü emreder"²³⁴⁸ buyrulmaktadır. Nefsini arındırmadan ölen kimse, noksandır. Noksanlık ise insanı ateşe sürükler, yani Şeytan'a teslim eder. Şeytan'dan emin olmanın yolu bir mürşide uymaktır. Çünkü mürşitler hidâyettir.

Fethü'l-Maârif, bütün eşyanın ve isimlerin sırrının ilahî kelime olduğunu ve onun da Âdem'in yüzünde tecellî ettiğini, dolayısıyla Âdem'in yüzünün apaçık Allah kelâmı, Allah'ın kitabı olduğunu söylemektedir. Bütün zuhûr edenlerin madeni ve kaynağı olan mürşid, mevcudatın ruhu, yani "kün"dür. Kün, Bârî'nin emri, zâtı şerifidir. Kamil mürşide ulaşmak, ruhu bulmak ve sevmektir. Mürşit, bütün zahîrî ve batınî âlemlerin Beytulâh'ı ve secdegahıdır. Mümin olunacak mahaldir. Âdemin gerçek manası, müminin kalbi ve Allah'ın evidir. Çünkü Peygamber, "Müminin kalbi, Allah'ın hazinesidir, müminin kalbi Allah'ın arşıdır, müminin kalbi, Allah'ın aynasıdır"²³⁴⁹ buyurmaktadır. Buna göre Âdem'in kalbi saf bir aynadır. O aynanın içi cemâlullah'tır. Secde ve kulluk da buna yapılmaktadır. Çünkü o Kabetullah'tır. Kabetullah'ı tavaf eden kimsenin, bütün varlığından geçip Allah'ın marifetine ulaşması farzdır, vaciptir.

Mutasavvıf şairler mürşid ve mürid konularına şiirlerinde yer vermektedirler:

Ğafil olma rûz u şeb sen zıkr-i Yezdânı hemân

Al icâzet şeyh-i kâminden aña sen ol mürîd

İzini gözle şakın dûr olma şeyhden bir kadem

Nuţkı mı tût ki olasıñ ol ʿazîzden müstefîd

Sen de halkı eyle irşâd mürşid-i kâmil olub

Himmet eyle kendiñe olmağa üstâd-ı müfid²³⁵⁰ (Kuddûsî)

²³⁴⁸ Yûsuf suresi, 53.

²³⁴⁹ Aclûnî, a.g.e., H. No. 1886.

²³⁵⁰ Ahmet Doğan, a.g.e., s. 186.

3.4.57. Nefes-i Rahmânî

Türkçede “soluk” olarak kullanılan nefes, tasavvufta gaybın latifeleriyle gönülleri ferahlandırma anlamına gelmektedir. Vakit, hâl, nefes sıralamasında vakit sahibi (vaktini değerlendiren) mübtedî (başlangıç halinde), nefes sahibi muntehî (son merhale), hâl sahibi ise ikisinin arasında sayılmaktadır.²³⁵¹ Gönül ehli için vakit, ruh sahibi için hâl, sır sahibi için nefes söz konusudur.²³⁵² Kâşânî, kötülükleri söndürmesi için Allah tarafından kalp ateşine gönderilen ruh²³⁵³ olarak açıklamaktadır. Uludağ, insan nefesinin aynı olmasına rağmen boğaz, ağız, dil ve dudakların hareketleriyle farklı ses ve söz haline geldiğine işaretle varlığın da mazharlarına göre çeşitli şekiller meydana getirdiğini, harf-varlık ilişkisinin buna bağlı olduğunu belirtmektedir. Ermişlerin, karşılarındaki insanları etkilemek için kullandıkları ruhî ve manevî güce de nefes veya dem denmektedir.²³⁵⁴ Fahreddin Razi, “Rüzgara sövmeyin. Çünkü o Rahman’ın nefesindendir”²³⁵⁵ veya bir başka rivâyete göre “Ben Rahman’ın nefesini Yemen tarafından hissediyorum”²³⁵⁶ hadîs-i şeriflerindeki nefesi “ferahlandırma, sıkıntıları giderme”²³⁵⁷ olarak izah etmektedir.

Fethü’l-Maârif, Rahmanî nefesi ontolojik olarak düşünmekte ve “kün” (ol) kelâmını Rahman’ın nefesi olarak nitelemektedir. Kâşânî de ilk taayyüne Rahmanî nefes demektedir.²³⁵⁸ İbn Arabî’ye göre Allah’ın “Rahmanın nefesi” aracılığıyla Zât’ından dışarıya üfürdüğü ilk şey Rubûbiyyet’tir. Bunun ardından âlem varlık kazanmıştır. Çünkü âlem, Rubûbiyyetin ve onunla bütün ilahî isimlerin gerektirdiği şeydi. Buna göre Rahman’ın nefesi, varlığın ilkesi ya da maddî şeylerin âlemi ile manevî varlıkların âlemine uzayan Vücut’un temeli olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Rahmanî nefes, vücudun tecellî ettiği ilk cevher (ilk madde, heyulâ) sayılmaktadır.²³⁵⁹

Allah’ın yaratma hadisesi, bir canlının içinde bulunan nefesi dışarı boşaltmasına benzetilmektedir. Varlık bahşetme, bir anlamda nefes vermedir. Mutasavvıflar,

²³⁵¹ Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyrî Risâlesi*, 7. Basım, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014, s. 177.

²³⁵² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 273.

²³⁵³ Kâşânî, *a.g.e.*, s. 557.

²³⁵⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 273.

²³⁵⁵ Tirmizî, Fiten 65, Birr 48; Ebû Dâvûd, Edeb 45; İbn Mâce, Edeb 29; Ahmed b. Hanbel, 2/250; Hâkim, Müstedrek, 2/272.

²³⁵⁶ Tirmizî, Fiten 65, Birr 48; Ebû Dâvûd, Edeb 45; İbn Mâce, Edeb 29; Ahmed b. Hanbel, 2/250.

²³⁵⁷ Fahreddîn er-Râzî, *Allah’ın Aşkınlığı -Esâsü’t-Takdîs fî İlmi’l-Kelâm-*, çev. İbrahim Coşkun, 3. Basım, İstanbul: İz Yayıncılık, 2014, s. 148-149.

²³⁵⁸ Kâşânî, *a.g.e.*, s. 557.

²³⁵⁹ İzutsu, *a.g.e.*, s. 187.

Rahman’ın nefesinin boşalmasını “kûn” ilahî emrini vermesine, yaratışı başlatmasına benzetmektedirler. Bu manada Fethü’l-Maârif de Âdem’in yaratılışının, “kûn” emri olan Rahmanî nefesle gerçekleştiğine işaret etmektedir.

Fethü’l-Maârif, “Rüzgara sövmeyin, çünkü o Rahman’ın nefesidir”²³⁶⁰ hadîs-i şerifini naklederek yedi rüzgar ismi saymaktadır: Biri kible, biri gündoğusu, biri kuzey, biri karayel, biri yıldız, biri günbatısı ve biri lodostur. Toplamı yedidir. Her birisi bir iklimden çıkan bu rüzgarların Rahman’ın nefesi olduğunu belirterek bunları dört unsurla çarptığımızda 28 olacağını ve Allah’ın nutku mukabilinde Rahman’ın nefesinin gerçek olacağını bildirmektedir.²³⁶¹

Türk şiirinde nefes-i Rahmanî, Allah’ın yaratıcı gücü olarak ele alınmaktadır. gibi Bazen de Allah’ın ruh üflemesiyle ilişkilendirilerek mürşidin nefesinden söz edilmektedir:

On sekiz biñ ‘âlemi tutup duran

Kâf u nûnuñ terkîbiyle yek-nefes²³⁶² (Niyazî-i Mısırî)

Hurûfa bakma andan içeri bak

Nefesdür cân degildür nûn ile kâf²³⁶³ (Niyazî-i Mısırî)

İsteyü git âdemi âdemde bul âdemi

Sırr-ı “nefahtü” demi nefesidür kâmilüñ²³⁶⁴ (Niyazî-i Mısırî)

3.4.58. Nefsin Mertebeleri

Türkçede nefis olarak kullanılan nefis kelimesi, sözlükte, “öz benlik, kişinin öz varlığı, ruh, can, hayat, cevher”²³⁶⁵ gibi anlamlara gelmektedir. Bazı âyetlerde geçen ruh,²³⁶⁶

²³⁶⁰ Tirmizî, Fiten 65, Birr 48; Ebû Dâvûd, Edeb 45; İbn Mâce, Edeb 29; Ahmed b. Hanbel, 2/250; Hâkim, Müstedrek, 2/272.

²³⁶¹ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 114a-114b.

²³⁶² Erdoğan, *a.g.e.*, s. 97.

²³⁶³ Erdoğan, *a.g.e.*, s. 109.

²³⁶⁴ Erdoğan, *a.g.e.*, s. 117.

²³⁶⁵ Çağbayır, *a.g.e.*, C. 4, s. 3514.

²³⁶⁶ Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: “Ruh, Rabbinin bileceği bir şeydir. (İsrâ suresi, 85); İrzini korumuş olan kadını da (Meryem’i de) hatırla. Ona ruhumuzdan üflemiştik. (Enbiyâ suresi, 91); Allah, bir de iffetini sapaşlağlam koruyan ve bizim de kendisine ruhumuzdan üflediğimiz, Rabbinin kelimelerini ve kitaplarını doğrulayan İmrân kızı Meryem’i de (inananlara) örnek gösterdi. O itaat edenlerdendi. (Tahrîm suresi, 12).

canlılarda hayat kaynağı olan güç, özellikle insanın manevî cevheri ve özü anlamına gelmektedir.²³⁶⁷ Bedenle birlikte bulunan ve bedenden ayrı latif bir varlık olan ruh yerine bazen nefis kelimesi de kullanılmıştır. Bu anlamda Kur’ân-ı Kerîm’de, “Rûh, Rabbimin emrindendir”²³⁶⁸ buyurulmaktadır.

Nefsin mertebelerini aşağıdan yukarıya doğru şöyle sıralayabiliriz: 1. Nefs-i emmâre: Sürekli kötülüğü emreden hayvanî nefistir. 2. Nefs-i levvâme: İnsanı denetim altında tutan nefistir. 3. Nefs-i mülhime: Bazı ilhamlara mazhar olan nefistir. 4. Nefs-i mutmainne: Huzur ve güvene ulaşan nefistir. Fethü’l-Maârif’e göre bu nefislerden her birisi, kendi ulaştığı mertebeden söz etmektedir. Beşeriyetin kelâmına mazhar olan, sadece beşeriyet rütbesinden konuşur. Melekiyet kelâmına mazhar olan, melekiyet rütbesinden ve beşeriyetten konuşur. Rubûbiyet sırrının kelâmına mazhar olan, rubûbiyet rütbesinden, melekiyet rütbesinden ve beşeriyet rütbesinden konuşur. Uluhiyet sırrının kelâmına mazhar olan ise ulûhiyetten rütbesinden, rububiyet rütbesinden, melekiyet rütbesinden ve beşeriyet rütbesinden konuşur. İlahî marifete ulaşmış râsih âlimler, bu dört mertebenin sahiplerine şeriat ehli, tarîkat ehli, marifet ehli, hakikat ehli adını vermektedirler.²³⁶⁹ Nefsin mertebelerini bir tablo halinde gösterebiliriz:

Tablo 11

Nefsin Dört Mertebesi

Nefis	Âlemler	Ruh	Bedende karşılığı	Mertebesi
Nefs-i emmâre	Beşeriyet âlemi	Nebatî ruh	Kulak	Şeriat ehli
Nefs-i levvâme	Melekiyet âlemi	Hayvanî ruh	Burun	Tarîkat eli
Nefs-i mülhime	Rubûbiyet âlemi	Cismanî ruh	Ağız	Marifet ehli
Nefs-i mutmainne	Ulûhiyet âlemi	İnsanî ruh	Göz	Hakikat ehli

Nefis, genellikle olumsuzluğun kaynağı olarak bilinmektedir. Fethü’l-Maârif, nefsine tabi olan kimselerde tamahkarlık, kibir ve düşmanlık duygularının ön plana çıktığını, bu duygulara tabi olanlarınsa Şeytan’ın yolunu izlediklerine işaretle Kur’ân-ı Kerîm’deki, “Ve kâfirlerden oldu”²³⁷⁰ âyetiyle kast edilen kimselerin nefsi emmârelerinin peşinden

²³⁶⁷ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 3, s. 517.

²³⁶⁸ İsrâ suresi, 85.

²³⁶⁹ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 4a.

²³⁷⁰ Bakara suresi, 34.

giderek Şeytan’a tabi olan kimseler olduklarını ve bunların da kâfirlerden olduğunu bildirmektedir.

Tasavvufun amacı, insanların seyr ü sülukünü tamamlayarak rûhun vücuda hakimiyetini sağlamaktır. Bunun için dünyaya meyilli olan nefsi, terbiye için rûhun emrine vermek gerekmektedir. Nefsi, kötü ahlaka düşmekten kurtaran rûh, “elest bezmi”nde* verdiği söze uygun olarak Rabbinin emri üzere hareket etmek ister. Bunu gerçekleştirmek için tasavvufî sistemlerin seyr ü süluk yöntemleri vardır. Bu mertebelerin elde edilmesi için çaba harcamak gerekir. Bu esaslara göre tasavvufî sistemleri ikiye ayırmak mümkündür: Ruhanî olanlar, nefsanî olanlar.

Ruhanî yöntemi benimseyenlerin seyr ü sülukünde çileye girmek yoktur. Rûhun üzerindeki maddî baskının kalkması için kalbin saflaştırılması esas alınmaktadır. Bu da zikir, teslimiyet gibi uygulamalar ve nafil ibadetlerle elde edilir.

Nefsanî yöntemi benimseyen tarîkatlarda mücadele ve mücahede yoluyla nefsin arındırılması esas alınmaktadır. Nefsanî tarîkatlar, nefsi kuşatan yedi perdeden söz ederler. Bu perdelerin kaldırılması için “esmâ-i seb’a” adı verilen yedi ismin vird edilmesi gerekmektedir: Bu isimler şunlardır: “Lâilâhe illallah, Allah, Hû, Hakk, Hayy, Kayyûm, Kakhâr.”²³⁷¹

Nefsin mertebeleri konusu, mutasavvıf şairler tarafından şiirlerine konu edinilmektedir:

‘Âşıkım hüsnüne ‘aşkıñ ihtimâli bendedir

‘Âkılım emmâre nefsiñ gûş-mâli bendedir²³⁷² (Nesîmî)

Fânî cihâna kalmadık emmâre nefse uymadık

Aldandılar aldanmadık bu dünya mekr ü âline²³⁷³ (Nesîmî)

Nefs anuñ ile râzıye vü merzıye oldı

Emmâreliğin terk idüben taşfiye buldı²³⁷⁴ (Niyâzî-i Mısırî)

* A’râf suresinin 172. Âyetinde, “Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ demişti. Onlar da, ‘Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)’ demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, ‘Biz bundan habersizdik’ dememeniz içindir” biçiminde belirtilen hitabın insanlara yapıldığı meclise elest meclisi denmektedir. Allah’la insanlar arasında yapılan bir ahitleşme, bir tür sözleşmedir. Bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 75.

²³⁷¹ Hasan Kamil Yılmaz, *a.g.e.*, s. 233-234.

²³⁷² Ayan, *Nesîmî Divanı*, s. 108.

²³⁷³ Ayan, *Nesîmî Divanı*, s. 307.

²³⁷⁴ Erdoğan, *a.g.e.*, s. 246.

3.4.59. Nizâm-ı Âlem

Nizâm-ı âlem tamlaması kâinatın düzeni veya âlemin nizamı biçiminde ifade edilebilir. Bu terimi, Âdem hakkında kullanan Fethü'l-Maârif, bütün insanların Âdem, Âdem'inse Hakk olduğunu bilmek ve kabul etmek anlamında kullanmaktadır. Her şeyi yerli yerine oturtmak, görünenlerin arkasındaki görünmeyen sırları çözmek biçiminde izah etmek de mümkündür. İnanların yaşantılarına bakıldığı zaman, gerçekleri kavrayamadıkları anlaşılmaktadır. Vahdetnâme'ye göre, insanlar Âdem'in niye yaratıldığını ve dünyadaki varlık sebebini anlayabilselerdi, maymunlar gibi davranmaz, Hakk'tan ayrılmazlardı, demektedir. Çünkü Âdem'in manasını kavrayan Şeytanî özelliklerini bırakıp Muhammed Ali hazretlerinin yaptıkları gibi yapar. Şarap ve şehvet benzeri dünya eğlencelerinden vaz geçip rukûunu, kuûdunu ve sücûdunu yerine getirerek kulluğa riayet eder.²³⁷⁵

3.4.60. Nokta

Türkçe Sözlük nokta'yı “çok küçük boyutlarda işaret, benek; bazı harflerin üzerine konulan ufak işaret”²³⁷⁶ biçiminde tanımlamaktadır. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*'nde nokta şöyle açıklanmaktadır:

1. Hakikî birlik, tüm çokluğun aslı. 2. Noktanın hareket ettirilmesinden hat (çizgi) meydana gelir. 3. Zâtın tecellisi. Ucunda ateş bulunan bir çubuk, hızlı bir şekilde düz olarak hareket ettirilirse nokta olan ateş, ateşten çizgi şeklinde görülür; daire biçiminde hareket ettirilirse çember olarak gözüktür. Hat ve çemberin varlığı vehmî ve hayalîdir, hakîkatte yalnızca nokta vardır. Çokluk itibarî, birlik hakîkîdir. Bütün harflerin, kelimelerin ve rakamların esasının nokta olması, tek varlığın çokluk şeklinde görünmesinin güzel bir örneğidir. Elifba'da noktayı alan ilk harf be'dir. Be harfinin altındaki nokta bazen Kur'ân'ın özü ve özeti sayılır.²³⁷⁷

Tasavvufî kaynaklarda insan, kâinatın merkezi olarak kabul edilmektedir. İnsanın merkezi ise kalbidir. Kur'ân-ı Kerîm'de vahyin, Peygamber'in kalbine indirildiği²³⁷⁸ haber verilmektedir. Bu âyete göre Allah Teâlâ'nın insanla (peygamber) irtibata geçtiği yer kalptir. Bu ifadeye insan açısından bakacak olursak, insanın Allah'la irtibata geçtiği yer de kalbidir. Noktayı en küçük parça olarak düşünecek olursak insan kalbinde biri

²³⁷⁵ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 159a.

²³⁷⁶ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, s. 1479-1480.

²³⁷⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 279.

²³⁷⁸ Şu'arâ suresi, 193-195.

bâtınî, diğeri zâhirî olmak üzere iki delikten ya da noktadan bahsedilebilir. Aslında bu bir nokta olup biri dünyaya, diğeri zaman ve mekana bağlı olmaksızın Allah’a açılan kapıdır.²³⁷⁹ Nokta-i süveyda, kalpte bulunan bir tek noktadır. Sevdâ (sevgi, siyahlık) ile ilgisi dolayısıyla siyah nokta tabir edilmektedir.

Tasavvufî yorumlarda harflerin ilki olan Elif ve rakamların ilki olan Bir sayısı, Zât’ı temsil etmektedir. Bu yoruma göre rakamlardan İki ve harflerden Bâ, ilk taayyün karşılığıdır. Zât ile mevcudat arasındaki bağlantıyı sağlar. Bâ ilahî kudreti, altındaki nokta ise varlığı temsil eder. Bâ harfinden önce yalnızca Elif vardır. İki rakamından önce de Bir vardır. Yazı (ilahî düzen), Bâ ile başlamaktadır. Bâ, Elif (vahdet) ile diğer harfler (kesret) arasındadır. Varlık Bâ’dan başlamaktadır. Bâ’nın altındaki nokta mevcudata işaret etmektedir. Resulullah “Allah önce benim nûrumu yarattı”²³⁸⁰ hadisinde belirtilen nûr, Bâ harfidir. Huruf ilmiyle söylemek gerekirse hakikat-i Muhammediyye ya da nûr-ı Muhammediyye Bâ harfiyle temsil edilmektedir. Bâ’nın yaratılmışlara işaret ettiğini belirten Annemarie Schimmel, Alfabenin ikinci harfi olan b’nin, tasavvufta yaratılışın ilk eylemini simgelediğini, elif harfinden sonra gelen b’nin farklılaştırıcı gücü, Şîî inancına göre Hz. Ali’yi temsil ettiğini söylemektedir.²³⁸¹

Hazret-i Ali’nin “Bemele’de bulunan bâ’nın altındaki nokta benim” sözünü izah eden Muammed Nûrû’l-Arabî’ye göre Kur’ân’ın yazıya geçirilirken 28 harfi esas alması gibi bütün eşyanın aslı ve hakîkati Hz. Ali’dir. Çünkü Kur’ân yazıya geçilirken harfler esas alınmaktadır. Harflerin aslı elif’tir, elif’in aslı ise nokta’dır. Nûrû’l-Arabî, her şeyin esası olan nokta ile nutfе arasında bir ilişki kurarak nutfeyi noktaya, doğan insanın boyunu elife, bütün vücudunu bâ’ya, diğer organları da diğer harflere benzetmektedir. Kur’ân’ın harflerden oluşması gibi insanı da harflerle izah ettiğine göre insan, baştanbaşa “kelâmullah” sayılır. Buna göre Besmele’nin sırrı insanın kendisidir. Çünkü bütün mevcudatın evveli insandır. Harflerden oluşan insanın evveli de elif’tir, elif’in evveli ise nokta’dır. O nokta, Kur’ân-ı Kerîm’in başında olan Besmele’nin evvelinde bulunan bâ’nın altındaki noktadır. Mademki Hz. Ali, “bâ’nın altındaki nokta benim” diyor; Hz. Ali, kâmil bir insan olduğu için o nokta, kâmil insana işarettir. Bir insan kendini o yola sevk ederse bâ’nın altındaki nokta olmaya aday olur.²³⁸²

²³⁷⁹ İbn Berrecân, Şerhu Esmâillâhî’l-Hüsnâ, C. 2, s. 311. Aktaran: Ethem Cebecioğlu, “Nokta-i Süveydâ”, *Altınoluk Dergisi*, Aralık 2014, S. 346, s. 38.

²³⁸⁰ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No: 827.

²³⁸¹ Schimmel, *İslâmın Mistik Boyutları*, s. 438.

²³⁸² Şuayb Şerefüddin, *a.g.e.*, s. 67.

Hazret-i Resulullah'ın Hz. Ali hakkında söylediği sözler, hadis kaynaklarında yer almaktadır. Her şeyden önce kendisini ilim şehrine benzeten Hz. Resul, “Ben ilim şehriyim, Ali onun kapısıdır”²³⁸³ buyurmaktadır. Bu hadiste geçen ilimden neyin kast edildiğini soranlara Hz. Ali'nin verdiği cevap “İlim bir noktadır, onu cahiller çoğaltmıştır”²³⁸⁴ cevabını vermektedir. Tekrar sorduklarında Hz. Ali, bütün ilahî sırların nazil olan kutsal kitaplarda yer aldığını, onların da Kur'ân'da, Kur'ân'da olanların Fâtiha'da, Fâtiha'da olanların Besmelede, Besmelede olanların, bâ harfinde, bâ harfindekilerin de onun altındaki noktada olduğunu açıkladıktan sonra “Ben o noktayım” buyurmuştur. Bu olayı anlatan Nûrû'l-Arabî, bu sırrın hakiki vahdet güneşi olduğunu ve bunu anlayan Ashâb-ı Suffe'nin başlarına abalarını çekerek noktanın sırrından söylediklerini ifade etmektedir. Nokta dendiğinde katibin kaleminin ucundan çıkan noktanın anlaşılmasında gerektiğini hatırlatan Nûrû'l-Arabî, bu nokta, asıl noktanın bir örneği olsa da kast edilenin, kâinatın aslı olan nokta olduğunu bildirmektedir.²³⁸⁵

Madem Hz. Ali, bâ'nın altındaki nokta olduğunu söylüyor, o zaman Hz. Ali üzerinde düşünülmesi gerekmektedir. Hz. Resul, “Ali bendendir, ben de Ali'denim. Benim adıma verilen sözleri ben ve Ali yerine getiririz” buyurmaktadır. Hz. Ali ise “Resulullah'a sorduğum zaman bana cevap verirdi; sustuğum zaman da benimle söze başladılar”²³⁸⁶ buyurmaktadır. Ehl-i Beytten olan bu iki insan, başkalarında görülmeyen bir irtibatla birbirine bağlıdırlar. Dolayısıyla Hz. Resulullah'ı anlamak isteyenlerin, Hz. Ali'nin yolunu takip etmelerinden daha tabii bir şey düşünülemez. Bu yüzden birçok tasavvufî ekolün silsilesi, Hz. Resul'den Hz. Ali vasıtasıyla gelmektedir.

Fethü'l-Maârif'in ifadesine göre Hz. Resulullah, “Ali, bütün peygamberlerle sır olarak geldi, benimle açıktan geldi”²³⁸⁷ demek suretiyle Hz. Ali'nin bazı sırlarını açığa çıkardığını işaret etmektedir. Çünkü Ali, kelâmullah'ın mazharıdır. Zaten Hz. Ali, “Ben Allah'ın konuşan kelâmıyım”, “Ben bâ'nın altındaki noktayım” demiştir. Aslında Ali'nin, “noktanın sırrı” olduğu hususunu bütün peygamberler bilmekteydi, fakat ilahî hikmet gereği o sırrı ortaya çıkarmak Hz. Peygamber'e düşmüş ve Hz. Ali hakkında, “Etin etimdir, cismin cismimdir, kanın kanımdır, şahmın şahmımdır (yağın yağımdır); ben ve

²³⁸³ “Ben ilim şehriyim ve Ali onun kapısıdır” hadisinin değişik bir biçimi Tirmizî'de “Ben hikmet eviyim, Ali de bu evin kapısıdır” biçiminde yer almaktadır. Bkz. Tirmizî, Menakıb 21/3723.

²³⁸⁴ Aclûnî, a.g.e., H.No: 1750.

²³⁸⁵ Muhammed Nurû'l-Arabî, *Risâle-i Şerh-i Noktatü'l-Beyân*, Davud Yılmaz (hızl.), s. 57-59.

²³⁸⁶ Tirmizî, Menakıb 21/3722.

²³⁸⁷ Hadîs-i şerif.

Ali bir nûrdanîz”²³⁸⁸ buyurmuştur. Yine Fethü’l-Maârif, Peygamber ile Ali arasındaki ilişkiyi güneş ve ay istiaresiyle ortaya koymaya çalışmaktadır. Zaten Hz. Peygamber de “Ben güneş gibiyim, Ali ay gibidir”²³⁸⁹ hadisiyle bu duruma işaret etmiştir. Yani bu iki ışık kaynağı aynı nûrdan beslenmektedir. Bu sebeple hadîs-i şerifte “Ben ve Ali bir nûrdanîz”²³⁹⁰ buyurulmaktadır.

Bâ’nın altındaki nokta’nın Ali olduğunu defalarca vurgulayan Fethü’l-Maârif’e göre noktanın aslı, Ali ve neslidir. Hz. Ali ile beraber her nokta bir Ali’dir. Öyleyse On İki İmamdan her biri Ali’dir. Bu durumun bir sır olduğu söylenirse de her şeyin aslıyla birlikte hareket ettiği bilinmektedir.²³⁹¹ Tasavvufî şiirlerde noktanın ele alınışı da bu şekildedir:

Hâk ‘ilmine bu ‘âlem bir nüsha imiş ancak

Ol nüshada bu âdem bir nokta imiş ancak²³⁹² (Niyazî-i Mısırî)

Niyâzî taht-ı bâda nokta oldu

‘Alî’nün sırrına olalı mahrem²³⁹³ (Niyazî-i Mısırî)

Fethü’l-Maârif’in ifadesine göre Hz. Ali, “Ben, bâ’nın altındaki noktayım” ve “Ben, Allah’ın konuşan kelâmıyım” ve “Ben yazılmış kitabım” ve “Ben beyt-i mamurum” ve “Ben, Kur’ân’ın teviliyim” ve “Ben, Allah’ın vechiyim” ve “Ben kef-hâ-yâ-ayın-sad’ım” ve “Ben, Allah’ın velîsiyim” ve “Ben kılıç sahibiyim” buyurmuştur. Hz. Ali, Hz. Resulullah (sav)’ı mürşid edinip iradesini ona teslim ettikten sonra Hz. Resul’ün bütün hakikatine ve bütün sırlarına vâkıf olmuştur. Resulullah yanında kendisini bir nokta kadar küçük gören Hz. Ali, bu noktanın sırrına vâkıf olarak, noktanın kendisi olduğunu fark etmiş ve ben noktayım” demiştir.²³⁹⁴

Nokta konusunda Nesîmî şunları söylemektedir:

²³⁸⁸ İbn Bâbaveyh, *a.g.e.*, s. 157; Kummî, *a.g.e.*, C.II, s. 103.

²³⁸⁹ Hadîs-i şerif.

²³⁹⁰ Saduk, *Tevhid*, s. 157; Kummî, *a.g.e.*, C. II, s. 103.

²³⁹¹ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 140b.

²³⁹² Erdoğan, *a.g.e.*, s. 113.

²³⁹³ Erdoğan, *a.g.e.*, s. 149.

²³⁹⁴ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 60a.

Ger dilerseñ göresiñ Hâk yüzünü ‘aynû’l-yaķîn

Bist ü heşt ü si vü dü te’vîl ü bürhân gösterir

Yüzü Muşhaf hâtı bi’smillâh hâli nokţadır

Sözü rahmâni’r-râhîm mecmûc-ı Kur’ân gösterir²³⁹⁵ (Nesîmî)

3.4.61. Nûr

Nûr kelimesi “parlamak, aydın olmak, bir şeyden kaçmak” anlamına gelen “n-v-r” kökünden türetilmiş olup “aydınlık, ı ışık, ziyâ” anlamına zulmetin zıddıdır. Nûr kelimesinin çoğulu olan envâr, “alev, ateş, görüş, alâmet” anlamında kullanılmaktadır.²³⁹⁶ *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*’nde nûr kavramı, “ışık, şule” biçiminde açıklanmakta ve tasavvufî anlamı “Allah’ın isimlerinden biri, Allah’ın zâhir ismiyle tecellî etmesi, yani tüm eşyanın suretlerinde kendini gösteren ilahî varlık”²³⁹⁷ biçiminde verilmektedir. Kâşânî, “ışık, kapalıyı açan şey” şeklinde açıkladıktan sonra sufilerin nûr ile kalpten âleme ulaşan her türlü vâridi kast ettiklerini bildirmektedir.²³⁹⁸ İsfahanî, iki türlü nûrdan söz ediyor: Dünyevî nûr, uhrevî nûr. İlahî işlerden yayıldığı varsaydığı akıl nûru ve Kur’ân nûru ile görme duyusuyla algılanan ay, güneş, yıldız gibi ışık veren cisimlere ait nûrun dünyevî olduğunu; “karanlıkları ve nûru var etti”²³⁹⁹, “Arz Rabbinin nûruyla parlamıştır”²⁴⁰⁰ âyetlerinde ve yine “Allah, göklerin ve yerin nûrudur”²⁴⁰¹ âyetinde uhrevî nûrun söz konusu olduğunu bildirmektedir. İsfahanî, nûr ile aynı kökten olan nâr’ın insanların dünya hayatında, nûr’unsa âhiret hayatında gerekli olduğunu ilave etmektedir.²⁴⁰²

Nûr, İslâm kültüründe çokça üzerinde durulan kavramlardan birisidir. Günlük hayattan, felsefe ve tasavvufa kadar değişik alanlarda karşımıza çıkmaktadır. Afîfî, bir kulun kalbindeki nûrun, sadece Allah’ı müşâhede vasıtası olamayacağını, aynı zamanda dünya ve âhirette kendisi için iyi, güzel ve yararlı olan şeyleri bulmasını sağlayan bir ışık

²³⁹⁵ Ayan, Nesîmî Divanı, s. 102.

²³⁹⁶ Karagöz ve Diğerleri, *a.g.e.*, s. 530.

²³⁹⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 280.

²³⁹⁸ Kâşânî, *a.g.e.*, s. 563.

²³⁹⁹ En’âm suresi, 1.

²⁴⁰⁰ Zümer suresi, 69.

²⁴⁰¹ Nûr suresi, 35.

²⁴⁰² İsfahanî, *a.g.e.*, s. 1490-1491.

olduğunu belirtmektedir.²⁴⁰³ İmam Gazzalî (1058-1111), *Mişkâtü'l-Envâr* adlı eserinde nûr konusunu ele almaktadır. Ona göre nûr, kendisi görülen ve kendisi vasıtasıyla başkası görülen şeydir. Bu açıdan bakıldığında insan kalbinde bulunan akıl (bunun yerine bazen ruh bazen de insan nefsi denmektedir), var olanı idrak etme hususunda nûr adını almaktadır. Akıl, vehim ve hayal perdesinden sıyrıldığında eşyayı olduğu gibi görebilir. “Senden perdeni kaldırdık, bugün artık gözün keskindir”²⁴⁰⁴ âyeti bu gerçeğe işaret etmektedir. Gazzalî, zâhir ve bâtın olmak üzere insanın iki göze sahip olduğunu, zâhirî gözüyle şehadet âlemini, bâtınî gözüyle melekût âlemini gördüğünü; zâhirî gözün güneş gibi maddî bir ışığa, bâtınî gözün ise melekût âleminden gelen ve Allah’ın indirmiş bulunduğu Kur’ân-ı Kerîm’e ve diğer ilahî kitaplara ihtiyaç duyduğunu, bu kitapların ne demek istediğini anlayan kimse için melekût âleminin kapılarının açılacağını söylemektedir. Melekût âlemine ulvî âlem, ruhanî âlem veya nûrânî âlem dendiği gibi şehadet âlemine de süflî âlem, cismanî âlem veya zulmanî âlem denmektedir. Rûh ulvî âleme, beden süflî âleme aittir.²⁴⁰⁵

İmam Gazzalî’ye göre insanların yolunu aydınlatma açısından âlimlerin ve peygamberlerin de dereceleri vardır. Kaynağına en yakın olan şığın hem aydınlığı fazla hem de derecesi daha üstün olacaktır. Yine de bunların yaydığı ışık, başka bir kaynaktan alınmadır. Aslında bütün varlıkların iki yüzü vardır. Bir yüzü kendi nefislerine, diğer yüzü Allah’a dönüktür. Yani bir yüzleri Varlık’a, diğer yüzleri adem’e dönüktür. Allah’tan başka gerçek varlık olmadığına göre gerçek nûrun kaynağı da Allah’tır. Onun nûru kendindendir, nûru dolayısıyla kimseye muhtaç değildir. Gerçek nûr Allah’tır. Âyetlerde ifade edildiği gibi “Allah, göklerin ve yerin nûrudur.”²⁴⁰⁶

Kur’ân-ı Kerîm’deki bazı âyetlerle, Hazret-i Peygamber’den rivâyet edilen bazı hadîs-i şerifler, nûr kelimesinin terimleşmesine yol açmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de nûr’dan bahseden bir âyet şudur:

Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O’nun nûrunun temsili şudur: Duvarı bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile neredeyse aydınlatacak (kadar berrak)tır. Nûr üstüne nûr. Allah,

²⁴⁰³ Affî, Ebu’l-Ala, *Tasavvuf (İslâm’da Manevî Hayat)*, 6. Basım, İstanbul: İz Yayıncılık, 2015, s. 252.

²⁴⁰⁴ Kâf suresi, 22.

²⁴⁰⁵ İmam Gazzalî, *Mişkâtü'l-Envâr*, Süleyman Ateş (çev.), İstanbul: Bedir Yayınları, 1994, s. 26.

²⁴⁰⁶ Nûr suresi, 35.

dilediği kimseyi nûruna iletir. Allah, insanlar için misaller verir. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.²⁴⁰⁷

Bu âyete ilave olarak gökler ve yeryüzüyle beraber karanlıkları ve aydınlığı var edenin Allah olduğunu bildiren âyetler de bulunmaktadır:

Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah’a mahsustur.²⁴⁰⁸

Yine insanların karanlıktan aydınlığa çıkması için Kur’ân-ı Kerîm’in gönderildiği bildirilmektedir:

Elif Lâm Râ. Bu Kur’ân, Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, mutlak güç sahibi ve övgüye lâyık, göklerdeki ve yerdeki her şey kendisine ait olan Allah’ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır.²⁴⁰⁹

Söz konusu âyetlerde Allah’ın “göklerin ve yerin nûru”²⁴¹⁰ olduğu, “inanırları, karanlıklardan aydınlığa çıkaracağı”²⁴¹¹, “insanları aydınlığa çıkarmak üzere Kur’ân’ı gönderdiği”²⁴¹² bildirilmektedir.

Hadîs-i şeriflerden mutasavvıfların yaygın olarak yararlandıkları “Allah’ın ilk yarattığı şey benim nûrumdur”²⁴¹³ hadisidir. Yine Hazret-i Peygamber’in bir duasında, “Allah’ım, hamd sanadır. Sen göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin nûrusun”²⁴¹⁴ ifadesi yer almaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm’de “nûr” kelimesi “İslâm,²⁴¹⁵ iman,²⁴¹⁶ Kur’ân,²⁴¹⁷ Peygamber,²⁴¹⁸ adalet,²⁴¹⁹ hak,²⁴²⁰ günün aydınlığı,²⁴²¹ ayın ışığı,²⁴²² âhirette müminlerin ışığı,²⁴²³ beyan, açıklama”²⁴²⁴ gibi anlamlarda geçmektedir. Nûr âyeti olarak bilinen Nûr suresinde

²⁴⁰⁷ Nûr suresi, 35.

²⁴⁰⁸ En’âm suresi, 1.

²⁴⁰⁹ İbrâhim suresi, 1.

²⁴¹⁰ Nûr suresi, 35.

²⁴¹¹ Bakara suresi, 257.

²⁴¹² İbrâhim suresi, 1.

²⁴¹³ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 827.

²⁴¹⁴ Buhârî, Teheccüd 1, Davet 9, Tevhid 8, 24; Müslim, Müsafirîn 199; Ebû Dâvûd, Vitr 25.

²⁴¹⁵ Tevbe suresi, 32.

²⁴¹⁶ Bakara suresi, 257.

²⁴¹⁷ A’râf suresi, 197.

²⁴¹⁸ Nûr suresi, 35.

²⁴¹⁹ Zümer suresi, 69.

²⁴²⁰ Bakara suresi, 257.

²⁴²¹ En’âm suresi, 1.

²⁴²² Nûh suresi, 16.

²⁴²³ Hadîd suresi, 12.

²⁴²⁴ Mâide suresi, 54.

“Allah, göklerin ve yerin nûrudur”²⁴²⁵ biçiminde geçmektedir. Buradaki “Allah’ın nûr olması” bizzat nûr olduğu anlamına değil “nûru ve karanlıkları yaratan” anlamında kullanılmaktadır.

Âyet ve hadîslere göre Allah karanlıkları ve aydınlığı (nûru) yaratandır. Nûr kelimesinin tekil olması, doğru yolun bir tek olmasındandır; bâtil yollar çeşit çeşit olduğu için karanlıklar (zulumât) ifadesi kullanılmaktadır. “Allah, göklerin ve yerin nûrudur”²⁴²⁶ âyeti, gökleri ve yeryüzünü yaratanın Allah olduğu, göktekilere ve yerdekilere Allah’tan başka hidâyet edicinin bulunmaması²⁴²⁷ anlamına gelmektedir. Nûr, insanların önünü aydınlatarak doğru yolu (sırat-ı müstakim) görmelerini sağlayan, hak ile batılı ayırmalarına yardımcı olan ilahî ışıktır. Buradaki nûrun karşılığı zulmet (karanlık)tir. “Allah, iman edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır”²⁴²⁸ âyetinde geçen nûr “hidâyet” karşılığıdır, buna göre zulmet (karanlık) ve dalâlet karşılığıdır. “Allah’a, Resûle ve indirdiğimiz nûra iman ediniz”²⁴²⁹ âyetinde Kur’ân, nûr olarak nitelendirilmiştir. Esmâü’l-hüsnâ’daki isimlerden birisi Nûr olduğu gibi, Kur’ân’ın isimlerinden birisi de Nûr’dur. Kur’ân’dan önce indirilen Suhûf (sayfalar) ile Tevrat, Zebur ve İncil de Allah’ın kelâmı olmaları ve insanları hidâyete çağırmaları dolayısıyla nûr olarak kabul edilmektedir.²⁴³⁰

Vadetname’sinde “Allah, göklerin ve yerin nûrudur”²⁴³¹ âyetine istinaden Hakk’ın zâtının nûr olduğunu söyleyen Fethü’l-Maârif, onun kelâmının da nûr olduğunu, nûrun hakîkatinin de tek bir şey olduğunu bildirmektedir. Varlığı hakikî ve mecazî olmak üzere iki başlık altında ele alan müellif, Hakk’tan başka bir şeyin hakikî varlığının söz konusu edilemeyeceğinden²⁴³² hareketle diğer varlıkların, asıl varlığın çeşitli biçimlerde tecellî ve tezahürlerinden başka bir şey olmadığını, Kur’ân’da kendisine “Nûr” dediği için bütün mevcudatın aslının bu bir tek nûr olduğunu söylemektedir. Buna göre varlık alanında zuhûr eden her şey nûrdur. Bütün mevcudatın mebdî ve sebebi de Hz. Muhammed olduğundan, o da nûrdur. Bu sebeple hadîs-i şerifte “Allah’ın ilk yarattığı şey benim

²⁴²⁵ Nûr suresi, 35.

²⁴²⁶ Nûr suresi 35.

²⁴²⁷ Râzî, *Allah’ın Aşkınlığı (Esâsü’t-Takdîs fî İlmi’l-Kelâm)*, s. 120-121.

²⁴²⁸ Bakara suresi, 257.

²⁴²⁹ Teğâbun suresi, 8.

²⁴³⁰ Uludağ, “Nûr”, *DİA*, 2007, C. 33, s. 244-245.

²⁴³¹ Nûr suresi, 35,

²⁴³² Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 54b.

nûrumdur”²⁴³³ buyurulmaktadır. Bir tek olan bu nûrun çoğalması da söz konusu olmaz, küçük parçalara da taksim etmek mümkün değildir. Âlem, bu nûrun zâhîridir.²⁴³⁴

Fethü'l-Maârif'in nûr kavramı ile ilgili ifadeleri İslâm filozofları ve mutasavvıfların görüşlerine benzemektedir. Nûr kelimesini ışık, aydınlık, aydınlatmak ve hidâyet vermek, ademden varlık alanına çıkmak anlamlarında geniş bir yelpazede kullanmaktadır. Kendisi Nûr olan Hakk'ın kelâmının da nûr olduğunu belirterek, nûr olan bu kelâmın insanlara nebîler ve velîler eliyle ulaştırıldığını bildirmektedir. Ona göre Allah, nebîlerini ve velîlerini göndermiş olmasaydı, insanlar hidâyetin ne olduğunu bilemez, dolayısıyla Hakk'ı bulamazdı. Zira bu husus Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle ifade edilmektedir: “Eğer Allah'ın bizi erîştirmesi olmasaydı, biz hidâyete ermiş olamazdık.”²⁴³⁵ Hakk'ın aydınlık yolunu gösteren Hz. Peygamber'in şeriatı nûr olduğu gibi, onun ve gerçek vârisi olan Hz. Ali'nin tarikatının da nûr olduğunu, çünkü ikisinin bir hakikat olduğunu söylemektedir. Ona göre bütün âlem, insanın yüzü suyu hürmetine yaratılmıştır. Ârifler bu sırrı bildikleri için bütün yenilecek ve içilecek şeylerin gayb âleminden şehâdet âlemine, insana lokma olmak üzere gelmiş ilahî nimetler, nûrlar olduğunu bilirler. “Yapmış olduğunuz amellerden dolayı, âfiyetle yiye, için”²⁴³⁶ âyetinin manasına uygun olarak ibadet ve taatleri yanında yemeye ve içmeye de devam ederler. Bu sırrı anlamayan zâhid ve âbid kimseler, korkudan gece gündüz namaz ve oruçla meşgul olup yemekten içmekten kesilirler. Oysa kutsî hadise göre “Allah, âlemi insanlar için, insanları kendisi için yaratmıştır.”²⁴³⁷

Nûr kavramı, Türk şairleri tarafından değişik çağrışımlarla şiirde kullanılmıştır. Nesîmî, ilk yaratılanın “Nûr-ı Muhammedî” olduğunu ve güneşin ve ayın da nûrunu ondan aldığını ifade etmektedir. Fuzûlî, aşağıdaki beyitlerinden birincisinde “Yeryüzünde aydınlık ve karanlıklar ya da hak ve bâtıl olduğu sürece senin makam ve heybetinin gölgesinin eksik olmayacağına ümidim vardır” derken, ikinci beyitte sevgilinin yüz güzelliğini ve aydınlığını anlatırken nûr kelimesinden yararlanarak “Senin yüzünün mumu, dünyayı süsleyen güneş gibidir, senin güneş gibi aydınlık yüzünde Hakkın nûru görünmektedir” diyor:

²⁴³³ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 827.

²⁴³⁴ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 159b.

²⁴³⁵ A'râf suresi, 43.

²⁴³⁶ Tûr suresi, 19.

²⁴³⁷ Hadîs-i şerif.

‘Âlemiñ cismi vü cânı senden ötrü oldu bil
Seyyid-i kevneyn-i ‘âlem yâ Muhammed Muştafa²⁴³⁸ (Nesîmî)

Ümîdiñi var kim tâ nûr ü zulmet ola ‘âlemde
Cihândan sâye-i câh ü celâliñ olmaya zâ‘il²⁴³⁹ (Fuzûlî)

Şem‘-i rûyuñ âf-tâb-i ‘âlem-arâdır seniñ
Nûr-i Hâk hırşîd-i ruhsârında peydâdır seniñ²⁴⁴⁰ (Fuzûlî)

Cemî‘ şeyde nûruñ oldı zâhir
Kamu şey nûr ile oldı mezâhir
Mezâhir nûruña gark olupdur
Görinen vech-ile âyât olupdur²⁴⁴¹ (Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi)

3.4.62. Nutfe

Nutfe kelimesi sözlükte, “sâf, arı, hâlis su”²⁴⁴² anlamına gelmektedir. Türkçede meni, sperm, erlik suyu biçiminde kullanılır. Erkeklere ait üreme hücresidir. Erkeklerin ergenlik yaşına ulaşmasından itibaren testislerde üretilir. Spermiler, meni veya ersuyu tabir olunan bir sıvı içerisinde milyonlarcası bir arada bulunur. Birleşme esnasında bunlardan birisi yumurta hücresine yapışır. Spermde genetik şifreler ve DNA hücreleri bulunmaktadır. Bunlar yumurtaya aktarıldığında kromozomlar çoğalmaya başlar. Kromozomların yapısı da doğacak çocuğun cinsiyetini belirler.

²⁴³⁸ Ayan, *Nesîmî Divanı*, s. 69.

²⁴³⁹ Akyüz vd., *a.g.e.*, s. 101.

²⁴⁴⁰ Akyüz vd., *a.g.e.*, s. 212.

²⁴⁴¹ Gökbulut, *a.g.e.*, s. 117.

²⁴⁴² İsfahanî, *a.g.e.*, s. 1458-1459.

Kur’ân-ı Kerîm’de ilk insanın (Âdem) topraktan yaratıldığının anlatılmasının ardından diğer insanların nutfeden yaratıldığı ve anne karnında hangi aşamalardan geçtiği anlatılmaktadır. Mü’minûn suresinde bu aşamalar şu şekilde verilmektedir:

Andolsun, biz insanı, çamurdan (süzülmüş) bir özden yarattık. Sonra onu az bir su (meni) hâlinde sağlam bir karargâha (ana rahmine) yerleştirdik. Sonra bu az suyu “alaka”²⁴⁴³ hâline getirdik. Alakayı da “mudga”²⁴⁴⁴ yaptık. Bu “mudga”yı da kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere de et giydirdik. Nihayet onu bambaşka bir yaratık olarak ortaya çıkardık. Yaratanların en güzeli olan Allah’ın şânı ne yücedir!²⁴⁴⁵

Bir başka ayette yine ilk insanın topraktan, sonrakilerin nutfeden yaratılışı ve anne karnında geçirdiği aşamalar dile getirilmektedir:

Şüphesiz biz sizi topraktan, sonra az bir sudan (meniden), sonra bir alakadan, sonra da yaratılışı belli belirsiz bir mudgadan yarattık ki size (kudretimizi) apaçık anlatalım. Dilediğimizi belli bir süreye kadar rahimlerde durduruyoruz.²⁴⁴⁶

Tasavvufî kaynaklarda da insanın oluşumu ve gelişimi üzerinde durulmaktadır. Nutfeyi bir cevher sayan Neseî, tedricî gelişimi esnasında insana lazım olan her şeyin o cevherin içinde saklı bulunduğuna işaret etmektedir. Ona göre nutfe hem katip, hem kalem, hem kağıt, hem divit, hem de okuyucudur. Âlemin küçük bir örneği olan insanın cevheri ilim, zâtı ve tohumu nutfedir. Nutfe, kendisine âşıktır. O yüzden kendi cemâlini görmek, sıfatlarını ve isimlerini müşâhede etmek ister. Nutfe, kendi küçük âleminden tafsîl âlemine gelerek cemâlini ortaya çıkaracaktır. Sıfat, isim ve fiillerinin ortaya çıkması için çeşitli mana ve biçimlerde zuhûr edecektir. Ana rahmine düşen nutfe, kan pıhtısı ve et parçası haline gelir. Üç aya kadar kemik, sinir ve damarlar oluşur. Dördüncü ayında his ve hareketler başlar. Dört ay geçince cisim ve ruh hasıl olur. Organlar gelişimini tamamlar. Bu arada göbek bağı vasıtasıyla gıdasını alır. Sekiz ayda gelişimini tamamlar. Sıranın Müşteri (Jüpiter)’ye geldiği dokuz ayı geçince bu âleme gelir.²⁴⁴⁷

Neseî eserinde nutfenin dört unsurla ilişkisi üzerinde de durmaktadır. Ana rahmine düşen nutfe, tabiatındaki su dolayısıyla yuvarlaklaşır. İçerisinde bulunduğu ortamın sıcaklığıyla

²⁴⁴³ Alaka, erkeğin spermiyle döllenmiş yumurtadan bir hafta zarfında oluşan hücre topluluğunun rahim cidarına asılıp gömülmüş şekli demektir. (Kur’ân-ı Kerîm Meali)

²⁴⁴⁴ Mudga, ceninin, üzerinde diş izlerini andıran şekiller taşıyan henüz uzuvları oluşmamış şekli demektir. (Kur’ân-ı Kerîm Meali)

²⁴⁴⁵ Mü’minûn suresi, 12-14.

²⁴⁴⁶ Hac suresi, 5.

²⁴⁴⁷ Neseî, *a.g.e.*, s. 26-27.

gelişmeye başlar. Bu gelişme, yoğun kısımların merkeze, az yoğun kısımların kenara çekilmesi biçiminde ve dört tabaka halinde olmaktadır. Nutfenin ortasındaki merkeze “sevdâ” denir. Sevdâ, soğuk ve kuru olup toprak tabiatına sahiptir. Merkezin üst kısmındaki tabakaya “balgam” denir. Balgam, soğuk ve ıslak olup suyun tabiatına sahiptir. Balgamın üzerindeki tabakaya “kan” denir. Kan, sıcak ve ıslak olup havanın tabiatına sahiptir. Kanın üzerindeki tabakaya “safra” denir. Safra, sıcak ve kuru olup ateşin tabiatına sahiptir. Nutfe adı verilen cevher, dört tabiat ve dört unsurdan oluşmaktadır.²⁴⁴⁸

Vahdetnâme’de Kur’ân-ı Kerîm’de anlatıldığı üzere insanın bir damla meni (nutfe)den meydana geldiği belirtiliyor. Buna göre dört unsurun birleşmesi biçiminde bir araya getirilen insanın suretini Allah, en güzel suret (ahen-i takvim)te yaratmıştır. Bu en güzel suretin içine de insanı insan yapan nefs-i nâtika (insanî ruh) yerleştirilmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’de, “Şüphesiz biz insanı bir nutfeden yarattık”²⁴⁴⁹ âyetine göre insanın nutfeden yaratıldığını belirten Fethü’l-Maârif, “Bu su, bel ile kaburga kemikleri arasından çıkar”²⁴⁵⁰ âyetine göre de dört unsurun Âdem belinde nutfeye dönüştüğüne ve ana rahmine düştüğünde yuvarlanmış bir elif haline geldiğine işaret etmektedir. Buna göre kadına intikal eden nutfeyi, kadından hâsıl olan cevher (yumurta) kuşatır. Zamanla bu iki cevher birleşerek bir tek şey haline dönüşür. *Vahdetnâme*’de, ana rahmindeki cenin üzerinde gezegenlerin etkisine de şu şekilde işaret edilmektedir:

Zuhal (Satürn)’in etkisiyle nutfe olan bu cevher kana dönüşür. Müşteri (Jüpiter)’nin etkisiyle önce temizlenmiş kan, et olur. Merih(Mars)’in etkisiyle kemik bağlar, Şems (Güneş)’in etkisiyle şekillenir, Zühre (Venüs)’nin etkisiyle can gelir, Utarid (Merkür)’in etkisiyle ilik gelir, Kamer (Ay)’in etkisiyle büyümeye başlar. Sonra Zuhal terkip eder, ardından Müşteri bağlarını çözer. Müddeti tamamlanınca zaman ve saat vasıtasıyla yol açılır ve çocuk dünyaya gelir.²⁴⁵¹

Nutfe ile dört kapı arasındaki ilişkiye de temas eden Fethü’l-Maârif, ana rahmine düşen nutfenin şeriat kapısı, anadan dünyaya gelmesinin tarikat kapısı, dünyada yaşarken hakikat kapısı ve dünyadan ayrıldığında marifet kapısına karşılık geldiğini söylemektedir. Ona göre dünyadan ayrılan kimsenin vücut yapısı bozulup toprağa karışır. Bu vücudun

²⁴⁴⁸ Neseî, *a.g.e.*, s. 28.

²⁴⁴⁹ İnsan suresi, 2.

²⁴⁵⁰ Târik suresi, 7.

²⁴⁵¹ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 55a-55b.

içindeki ölümsüz kısmı ise herkesin görmesi mümkün değildir. Ancak marifetullahı ulaşılarak Hakk ile Hakk olmuş ve kalp gözü açılmış, dünyaya bâtin gözüyle bakan kimseler görebilmektedir. Hakk, böyle kimselere mevcudatın aynını tecellî edip gösterebilir ve buna da kalp gözü (aynû'l-kalp) denmektedir.²⁴⁵²

Nutfe ile gezegenler arasında başka türlü ilgi de kuran Fethül-Maârif, ana ranmine düşen nutfenin önce yedi parça olacağına ve bunların Güneş, Ay, Merih, Utarit, Müşteri, Zühre ve Zuhâl karşılığı yedi kevkebe karşılık geleceğine ve bunlara da yedi iklim dendiğine işaret etmektedir. İnsan vücudunda ise bu yedi iklim karşılığı iki göz, iki kulak, iki burun ve bir ağız bulunmaktadır. Ana karnındaki nutfe, çıktığı yolculuğu dokuz ay, dokuz gün ve dokuz saatte tamamlamaktadır. Fethü'l-Maârif'e göre bu süre içerisinde adı geçen gezegenlerden her birinin çocuk üzerinde etkisi olmaktadır. Bazen yedi ay içerisinde cenin olgunluğa erişebilir. Böyle durumda “yedi sünbül (başak) veren tohum”²⁴⁵³ âyetinin hükmüne göre bebek fanî âleme gelebilir. Yedi ayda doğum gerçekleşmediği takdirde sekizinci ayda Zuhâl gezegeninin etkisine, dokuzuncu ayda Müşterî gezegeninin etkisine girer. Onun tesiri bir ay, dokuz gün ve dokuz saat sürer. Bundan sonra Allah'tan aldığı izinle çocuğu fenâ âlemine Müşteri getirir. Çocuk, kadının vücut özellikleriyle yoğrulduysa dokuz ayda, erkeğin özellikleriyle yoğrulduysa dokuz ay on günde dünyaya gelir.²⁴⁵⁴

Sonuç olarak Fethü'l-Maârif, kâinatın yedi iklim ve dört köşe olduğuna işaret etmektedir. Buna göre yedi iklimin insan vücudundaki karşılığı: İki kulak, iki göz, iki burun ve bir ağızdır. Kalem'in varlık kitabına yazdığı her bir rükün, insan vücudundaki bir organa karşılık gelmektedir. Bu rükünler, dört unsurla tasnif edilmektedir. Yüz, Kâbe mahalli, göğüs ve sırt Kudüs mahalli, sağ el doğu mahalli, sol el batı mahalli, sağ ayak Mısır mahalli, sol ayak Hicaz mahalli olmak üzere tamamı yedi rükündür. Dört unsur her şeyin aslıdır. Yedi kudret kalemi dört köşede olur. Yedi iklimle dört unsuru çarpacak olursak yirmi sekiz yapar. Bu da Hâtem (as)'e verilen yirmi sekiz nutuktur. Bu yirmi sekiz nutuk veya kelime ya da harf, her şeyin aslı ve hakikatidir.

²⁴⁵² Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 130a-130b.

²⁴⁵³ Bakara suresi, 261.

²⁴⁵⁴ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 134a-134b.

3.4.63. On İki İmam

Hazret-i Peygamber'den sonra İslâm ümmetinin dinî ve siyasî liderliğini üstlenmesi gerektiği düşünülen on iki kişi. Hazret-i Peygamber'in soyundan oldukları için Ehl-i Beyt İmamları ismi de verilmektedir. Bazı dinî ve tasavvufî grıplar, bu imamların masum olduklarına inanmaktadırlar.

On İki İmam'ın Hazret-i Ali neslinden olup insanların en seçkinleri, en güzelleri ve Hakk dergâhının şehzadeleri olduklarını söyleyen Fethü'l-Maârif, Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin sırrını anlayan ârif, sâdık ve âşık kimselerin bu imamların kulu kurbanı olacaklarını söylemektedir. Ona göre bu imamlar, velî kimseler olduğu için onları sevenlerle aralarında bir ünsiyet bağı kurulmaktadır. Hz. Resulullah'ın, kıyâmet günü herkesin kendi cinsiyle haşrolunacağını söylemesi de göz önüne alınacak olursa bu velî kimselerle gönül bağı kuranlar elbette onlarla beraber haşrolunacaktır. Onlarla haşrolunmak ise Hz. Resulullah'ın şeriatını, Hz. Ali'nin tarîkatını bilmek ve onlara uygun itikat sahibi olmak anlamına gelmektedir.²⁴⁵⁵

Fethü'l-Maârif, Hz. Resulullah'ın şeriatıyla Ehl-i Beyt imamlarının yolunu birbirinden ayırmanın mümkün olmadığını belirterek Hz. Resulullah'ın, “Evladımın vechini ziyaret eden, benim vechimi ziyaret etmiş gibi olur. Benim vechimi ziyaret eden de Allah'ın vechini ziyaret etmiş gibi olur”²⁴⁵⁶ buyurduğunu söylemektedir. Bu hadisi şerife göre Resulullah'ın evladını bilip onları ziyaret etmek, Resulullah'ı ziyaret etmek anlamına, Resulullah'ı ziyaret etmek de Allah'ı ziyaret etmek anlamına gelir. Çünkü bu imamların yoluyla Resulullah'ın yolu aynı hakîkate işaret etmektedir.²⁴⁵⁷

On İki İmamın isimlerini²⁴⁵⁸ zikreden Fethü'l-Maârif'in, On İki İmamı kabul edenlerden ayrıldığı nokta, Peygamber'in “Ben ve Ali bir nûrdanız” sözüne istinaden Hz. Peygamber

²⁴⁵⁵ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 62a-62b.

²⁴⁵⁶ Hadîs-i şerif.

²⁴⁵⁷ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 160a-160b.

²⁴⁵⁸ Birincisinin Allah'ın emriyle Hz. Muhammed tarafından bildirildiği ve diğerlerinin bir önceki imam tarafından tayin edildiği kabul edilen On İki İmam'ın isimlerini ve imamet sürelerini veriyoruz:

1. Hazret-i Emirü'l-Müminin Ali b. Ebi Talib (Birinci İmam) (599-661)
2. Hazret-i İmam Hasan Müctebâ (İkinci İmam) (624-670)
3. Hazret-i İmam Hüseyin, Seyyidü's-Şühedâ (Üçüncü İmam) (626-680)
4. Hazret-i İmam Seccâd (Dördüncü İmam) (658-713)
5. Hazret-i İmam Muhammed Bâkır (Beşinci İmam) (676-743)
6. Hazret-i İmam Cafer-i Sâdık (Altıncı İmam) (703-765)
7. Hazret-i İmam Musa Kâzım (Yedinci İmam) (745-799)
8. Hazret-i İmam Rızâ (Sekizinci İmam) (765-818)
9. Hazret-i İmam Muhammed Takî (Dokuzuncu İmam) (810-835)

ve Hz. Ali'yi bir ve aynı kişi kabul etmesi ve bu yüzden birinci imam olarak Muhammed Ali ismini zikretmesidir.

Hurûfî şairler ve Alevî-Bektaşî geleneğinden gelen Türk şairleri arasında Ehl-i Beyti övme amacıyla kaleme alınan düvâz, düvâz-imam ya da düvaznâmeler, on iki imam hakkında yazılan övgü şiirlerinden oluşmaktadır. Aşağıdaki şiir Nesîmî'nin bir düvâznâmesidir:

Ma°den-i cûd u şehâsiñ ey velâyet meskeni

Hel etâ şânına geldi yâ °Aliyyü'l-Mürtaẓâ

Fâtıma ma°şûm oluptur hem Hadice muhterem

Ma°den-i fâhrü'n-nisâdır menbâ°-ı hayru'n-nisâ

Gel bu baħr-i hayret içre dala görgil kim nedir

°Aşk elinden ağı içti ol Hasan hulk-ı rızâ

Kâfir-i nefsiñ elinden gel oda gir ey gönül

Ger şehid olmak dilerseñ çün Hüseyin-i Kerbelâ

Âdem-i Âl-i abâdır şems-i Zeynü'l-°Âbidîn

Şol Muhammed Bâkırı gör mahrem-i zü'l-kibriyâ

Evvel ü âħır olardır zâhir ü bâtın olar

Ca°fer-i Şâdık çü kâzım hem °Alî Mûsa'r-Rızâ

Hüsvrev-i her dü mekândır çün Takî vü bâ Nakî

Müctebâdır muḳtedâdır muḳtedâdır müctebâ

10. Hazret-i İmam Ali en-Nakî (Onuncu İmam) (827-868)

11. Hazret-i İmam Hasan Askerî (On Birinci İmam) (846-874)

12. Hazret-i İmam-ı Asr, Hüccet b. Hasan (On İkinci İmam) (868 -)

Şiîlerin inancına göre kıyamete yakın zuhur erecek ve yeryüzünü adaletle dolduracak olan Mehdî on ikinci imamdır. Bkz. Tabatabâî, *a.g.e.*, s. 109-167.

°Askerîdir şâh-ı kevneyn menbâ°-ı cûd u kerem

Huccetü'l-kâ'im Muhammed Mehdî ol kân-ı vefâ²⁴⁵⁹ (Nesîmî)

3.4.64. Ölüm

Ölüm, bedenlerdeki canlılığın sona ermesi, canlı organizmaların hayatî fonksiyonlarını yitirmesidir. İnsanlarda bedeni oluşturan hücrelerin kendilerini yenileyememesi ve kalp, beyin gibi organların faaliyetlerinin durmasıdır. Dinî açıdan ölüm, hangi gerekçeyle olursa olsun, ruhun, birlikte yaşadığı bedeni bir daha dönmek üzere terk etmesidir. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah, "Her nefis ölümü tadacaktır. Sizi bir imtihan olarak hayır ile de şer ile de deniyoruz. Ancak bize döndürüleceksiniz"²⁴⁶⁰ buyurmaktadır. Ruhun imtihanı, bu fanî dünyada bedenle birlikte olmaktadır. Bütün mevcudatın yaratıcısı olan Allah, hayatı yarattığı gibi ölümü de yaratmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de "O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır"²⁴⁶¹ buyurmaktadır. İslâm'a göre ölüm, ruhun, dünya hayatını tamamlayıp bir başka hayata geçmesidir. Bu hayatta işlediklerine göre öbür hayatta mükafat veya ceza ile karşılaşacaktır.

Başka bir âlemde yaratılan ruh, kemâlini ve imtihanını tamamlamak üzere bu dünyaya gönderilmiş, dünya hayatını bu dünyaya ait unsurlardan oluşan bedenle birlikte geçirmektedir. Allah'ın kendisine takdir ettiği süre dolduğunda beden ait olduğu yerde kalırken ruh, bir başka âlemde yaşamasına devam edecektir. Çünkü ruh, ölümsüzdür. Bu dünyada bedenle birlikteliği tamamlanan ruhu almak üzere dört büyük melekten birisi olan Azrail gönderilir. Azrail, ruhu alıp ait olduğu yere ulaştırır.

Tasavvufta ilahî ruh ve nefis-i nâtika denilen ruhanî latîfenin en mukaddes mertebeye yönelmek nedeniyle bedensel lezzetlerle ilgilenmekten kesilmesi²⁴⁶² anlamında kullanılan ölüm, zarurî ve ihtiyarî olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir. Zarurî ölüm, canlılara takdir edilen hayatın sona ermesidir. İhtiyarî ya da iradî ölüm ise Hz. Ali'den rivâyet edilen "Ölmeden önce ölünüz"²⁴⁶³ sözünün anlamına uygun olarak insanın dünya alakalarını kesip kendisini ölümden sonraki hayata hazırlaması

²⁴⁵⁹ Ayan, *Nesîmî Divanı*, s. 69.

²⁴⁶⁰ Enbiyâ suresi, 35.

²⁴⁶¹ Mülk suresi, 2.

²⁴⁶² Kâşânî, *a.g.e.*, s. 545.

²⁴⁶³ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2669. Aclûnî, Alüyyü'l-Kâr'ye dayandırarak bu sözün mutasavvıf sözü olduğunu kaydetmektedir.

anlamınadır.²⁴⁶⁴ İradî ölüm, Hakk yoluna yolcu olanların şiddetli riyazat ve mücahedelerle nefsanî sıfatlarını imha etmeleriyle zuhûra gelir. Bu noktaya erişen kimselerin bakışında ne kendi vücutları ne de âlem ortada kalır. Her nereye baksalar Hakk'ın vechini görürler. Zarurî ölüm ise bütün hayvanlarla müşterek olan perde ehlinin ölümüdür.²⁴⁶⁵ Hz. Mûsâ'nın kavmine söylediği “Gelin yaratıcınıza tövbe edin de nefislerinizi öldürün”²⁴⁶⁶ âyeti bu anlamda da tefsir edilmektedir.

Sufiler tarafından ölümün muhabbettullah manasına da kullanıldığını belirten Kâşânî, dört türlü ölümden söz etmektedir: 1. Sâlik, hiçbir zaman karnını tıka basa doyurmaz da sürekli aç kalırsa onun idraki canlanır, bu duruma beyaz ölüm (el-mevtü'l-ebayaz) denir. 2. Bir sufi, zaruret miktarı giyinir, bunun ötesine tenezzül etmezse, Hakk'ın güzelliğiyle buluşur; buna yeşil ölüm (el-mevtü'l-ahdar) denir. 3. Bir sâlik, yaratılmışların verdiği eza ve sıkıntılara katlanırsa, bu makama siyah ölüm (el-mevtü'l-esved) denir. 4. Nefsine karşı cihat eden ve bu savaşı kazanan kimsenin makamıdır. Hz. Peygamber'in “Küçük cihattan büyük cihada döndük”²⁴⁶⁷ hadisiyle ifadesini bulan bu makama kırmızı ölüm (el-mevtü'l-ahmer) denir.²⁴⁶⁸

Bu dünyaya gelmekten muradın Hakk'ı bilmek olduğunu belirten Fethü'l-Maârif, dünyaya gelenlerin de mutlaka ecel şerbetini içecekleri üzerinde durmaktadır. Buna göre dünya hayatı geçicidir. Bu geçici hayatta kendilerine verilen mal, mülk ve evlat gibi dünyalıklar uğruna kavga etmenin, bunları kendisinin saymanın bir manası yoktur. Her şeyin asıl sahibi Allah'tır. Bu gerçeklerin farkına varabilmek için insanların, bir mürşide teslim olup onun tavsiyelerine göre yaşaması gerekir. Mürşid, “ölmezden evvel ölmeyi”, dünya alakalarıyla ilişkisi kesmeyi tavsiye eder. Bir mürşide cüz'î iradesini teslim etmek, onun dediklerini yerine getirmek, mürşidin rızasına uygun hareket etmek ölüm gibidir. Şeytan ise son nefesinde insanlara yanaşıp mal, mülk ve evlat sevgisini hatırlatarak imanlarını çalmaya kalkışır. Bir mürşide bağlanarak ölmezden evvel ölenler, Şeytan'ın şerrinden de emin olurlar.²⁴⁶⁹

Fethü'l-Maârif, huzûrî ve ihtiyarî olmak üzere iki âlemin varlığından söz etmektedir. Buna göre huzûrî âlem, berzah âlemidir. İnsan burada rubûbiyyet sırrına mazhar olur.

²⁴⁶⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 284.

²⁴⁶⁵ Konuk, *Fûsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, s. 328.

²⁴⁶⁶ Bakara suresi, 54.

²⁴⁶⁷ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 1362.

²⁴⁶⁸ Kâşânî, *a.g.e.*, s. 545-548.

²⁴⁶⁹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 22a.

İhtiyârî âlemse şehadet âlemi, yani Beytullah'tır. İnsanlar, ulûhiyyet sırrına ait marifeti burada elde ederler. Şehadet âleminde ihtiyârî ölümü tercih edenler, kabirde cesetlerin berzahından, haşır ve neşirden emin olarak asıl maksat olan şehadet âlemine ve ibadet makamına ulaşırlar. İbadet sayesinde kendi benliklerini yok ederek vahdet sırrına ererler. İşte o zaman halkta fanî ve Hakk'ta bakî olurlar. Böyle kimselerin kalbinden “Bugün mülk kimindir? Tek olan, her şeyi kudret ve hakimiyeti altında tutan Allah'ındır”²⁴⁷⁰ âyetinin sırrı zuhûr eder.²⁴⁷¹

Fethü'l-Maârif'e göre dünyaya gelmenin amacı Hakk'ı bilmektir. İnsanlar bunun için yaratılmıştır. Yaratılan her şeyin aslı “kün” kelâmıdır. “Muhakkak ki Allah, her şeyi ilmiyle kuşatmıştır.”²⁴⁷² Allah'ın ilmi, Muhammedî hakîkattir. Allah her şeyi Muhammed ile kuşatmıştır. Bu sırları anlayan kimseye mü'min denir. Bunlar, ölmezden evvel ölümün sırrına vâsıl olmuş kimselerdir. Hadîs-i şerifte, “Müminler ölmez, ancak fenâ âleminden bekâ âlemine naklolunurlar”²⁴⁷³ buyurulmaktadır. Böyle kimselere ölüm ulaşamaz. Bunlar fenâ ile fânî, bekâ ile bâkî* olmuş kimselerdir.

3.4.65. Rakk-ı Menşûr

Rakk-ı menşûr, yayılmış ince deri sayfalar anlamına Tûr suresinde geçmektedir. Allah bu surede şöyle buyuruyor:

Tûr'a, yayılmış ince deri sayfalara düzenle yazılmış kitaba andolsun.²⁴⁷⁴

Fethü'l-Maârif, bu ayetleri “Hakk'ın tûru...” biçiminde çevirmektedir. Üzerine satır satır yazılan tûr, Âdem'in vücududur. Çünkü Hakk'ın kelâmı, Âdem'in vücuduna nakşedilmiştir. Allah'ın üzerine yemin ettiği kitap, Âdem'in vücududur. Hakk'ın kelâmı olan “kün” kelimesi Âdem'in vücuduna satır satır yazılmıştır.

²⁴⁷⁰ Mü'min suresi, 16.

²⁴⁷¹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 51b-52a.

²⁴⁷² Talâk suresi, 12.

²⁴⁷³ Hadîs-i şerif.

* Fenâ ender fenâ, bekâ ender bekâ: Fenâ, yok olma, zeval gibi anlamlara gelmektedir. Tasavvufta insanın kendinden ve bütün masivadan geçip ahadiyyet deryasına gark olmasıdır. Yani kulun kötü davranışlarının yok olup iyi davranışlarının kalmasıdır. Bekâ ise ebedilik, sonsuzluk gibi anlamlara gelir. Yine tasavvufta kulun kendi sıfatlarından uzaklaşıp Hakk'ın kendisinden istediği sıfatlarla bâkî olmasıdır. Bir kulun nefsinin arzularından uzaklaşıp Allah'ın kendisinden istediği davranışlar sergilemesi halidir. Bkz. Sülemî, *a.g.e.*, s. 33.

²⁴⁷⁴ Tûr suresi, 1-3.

Fethü'l-Maârif'in bu düşüncelerini Hurûfilik etkisindeki mutasavvıf şairlerin şiirleride de görmekteyiz:

Yedi âyet ki mülk-i cân virânesi ma'cûrdur

Haţî-ı müşkîn rakık-ı menşûr üstüne maşûrdur

Okıyan harf-i kitâb-ı haţîrî cân bildi kim

Ahmede Tâ Hâ ve Yâ Sîn Mûsiye ve't-îrdur²⁴⁷⁵ (Nesîmî)

3.4.66. Rûh-Nefs

İnsan, canlılar içerisinde düşünen, hisseden, kültür üreten ve ürettiklerini sonraki kuşaklara aktarabilen tek varlıktır. Onun bu üstün özelliği, sadece sahip olduğu biyolojik yapısından gelmemektedir. İnsan, biyolojik yapı ile beraber maddî olmayan, ilahî kaynaklı bir öze daha sahiptir. Kendisine Tanrı tarafından verilen bu öz (ruh) sayesinde insan, canlılar arasında özel bir konuma yükselmektedir. İslâm teolojisinde ruh, “canlılara hayat veren öz, varlıkların temeli ve Allah’a en yakın varlık”²⁴⁷⁶ olarak tanımlanır. İnsan varlığının maddî olmayan ve bedenden ayrıldıktan sonra da hayatını devam ettirecek olan ruha dair inanca eski kültür ve medeniyetlerde de rastlanmaktadır. Bitki, hayvan ve insanın da dahil olduğu bütün canlıların canlılığını bu ruhtan aldığı kabul edilmektedir. İslâm filozofları, ruhun bedenle birlikte yaratıldığını söyleseler de genellikle ilahî kaynaklı dinlerin mensupları, ruhun bedene girmeden önce de var olduğunu, dolayısıyla bedenden ayrıldıktan sonra da yaşamaya devam edeceğini kabul etmektedirler.²⁴⁷⁷ Kur’ân-ı Kerîm, “Ruh, Rabbinin bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir”²⁴⁷⁸ ifadesiyle ruhun mahiyetinin anlaşılamayacağını haber vermektedir. Buna göre ruhun kendisi bilinmez, ancak fonksiyonlarından ruh hakkında bilgi sahibi olunabilir.

İslâm’da Ruh Kavramı

Türkçede can, nefes, soluk anlamına kullanılan ruh kelimesi terim olarak “bedenin zıddı olan, yani insanın manevî cevherini ve özünü oluşturan, onu insan yapan ve diğer bütün

²⁴⁷⁵ Ayan, *Nesîmî Divanı*, s. 176.

²⁴⁷⁶ Süleyman Ateş, *İnsan ve İnsanüstü* (Ruh, Melek, Cin, İnsan), İstanbul: Dergah Yayınları, 1979, s. 15.

²⁴⁷⁷ Ülken, *İslâm Düşüncesi*, s. 67-68.

²⁴⁷⁸ İsrâ suresi, 85.

varlıklardan ayıran soyut varlık”²⁴⁷⁹ biçiminde kullanılmaktadır. *Türkçe Sözlük*, “Dinlerin ve dinci felsefelerin insanda vücuttan ayrı bir varlık olarak kabul ettiği öz, tin”²⁴⁸⁰ biçiminde açıklamaktadır. “Canlılarda hayatı sağlayan, insanın hayatietini devam ettiren, idrak edici ve bilici unsur”²⁴⁸¹ anlamına “revh” kökünden türetilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de Cebrâîl,²⁴⁸² vahiy,²⁴⁸³ canlılarda hayat kaynağı olan güç, özellikle insanın manevî cevheri, özü²⁴⁸⁴ gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Ancak “Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruh rabbimin emrindendir ve size pek az bilgi verilmiştir”²⁴⁸⁵ âyetinde geçen ruh kelimesini “Cebrail, Îsâ, Vacip, Kur’ân, yaratılış” anlamında izaha çalışan müfessirler bulunmasına rağmen, insanı canlı varlık yapan ve bedeni yöneten manevî öz olarak anlamak daha isabetli görünmektedir. İnsanın asıl kişiliğini oluşturan, bir insanı ötekinden farklı kılan, insana ait bilinç, irade ve seçme özgürlüğü ruhla ilgilidir. İnsan sahip olduğu bu ruh dolayısıyla hukukî ve ahlakî sorumluluk taşımaktadır.²⁴⁸⁶ İslâm âlimlerinin kabul ettiğine göre ana rahminde insan bedenine melek tarafından yerleştirilen ruh, bedenin dünya hayatını tamamlamasının ardından bedenden ayrılarak ait olduğu yere dönecektir. Ruh, insanı diğer canlılardan ayıran ve bünyesinde insanî özellikleri barındıran unsurdur. İnsan ruhu denildiğinde canlılık, bilinç, akıl, idrak, irade gibi niteliklere sahip bir özden söz edilmektedir. İnsanların diğer canlılardan farklı olması, ruhlarının farklılığından kaynaklanmaktadır. İnsanlar arasındaki fark da ruhlarının değişik mertebelerde bulunmasına bağlanmaktadır.²⁴⁸⁷

Ruhun, yaratılış olarak bedene önceliği söz konusudur. İnsan ruhu, dünyaya gelip bedene girmeden önce ruhlar âlemi adı verilen mekanda bulunur. Bedenden ayrıldıktan sonra da yaşamasına devam eder. İlahî emre muhatap olan, sorumluluk kabul eden ve ölümden sonra hesap verecek olan bu ruhtur. Hadîs-i şeriflerde ilk yaratılan varlığın ruh olduğu bildirilmektedir. Bu yüzden Yaratıcıya en yakın varlık²⁴⁸⁸ olduğunu söylemek de mümkündür. Ruh, soyut bir yapıya sahip olduğundan insanların gözle görmesi mümkün

²⁴⁷⁹ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 3, s. 516-517.

²⁴⁸⁰ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, s. 1663.

²⁴⁸¹ Yusuf Şevki Yavuz, “Ruh”, *DİA*, 2008, C. 35, s. 187-192.

²⁴⁸² Bakara suresi, 87; Meryem suresi, 17; Şu’arâ suresi, 103; Meâric suresi, 4; Kadr suresi, 4.

²⁴⁸³ Nahl suresi, 2; Mü’min suresi, 15; Şûrâ suresi, 52.

²⁴⁸⁴ İsrâ suresi, 85; Enbiyâ suresi, 91; Tahrîm suresi, 12.

²⁴⁸⁵ İsrâ suresi, 85.

²⁴⁸⁶ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 3, s. 517.

²⁴⁸⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “Ruh”, *DİA*, C. 35, s. 187.

²⁴⁸⁸ Süleyman Ateş, *İnsan ve İnsanüstü* (Ruh, Melek, Cin, İnsan), s. 15.

değildir. Varlıklardaki canlılığın, bitkilerdeki uyanışın, yani tabiattaki topyekûn hayatın kaynağı ruhtur.

Varlık âlemindeki her şey ruhla yaratılmıştır. Cansız varlıklardaki ruhu duyularımızla fark edemeyiz. Ruh, maddî bir bedene girdiğinde fonksiyonlarıyla fark edilir. Kâinattaki ruh, cansızlardan bitkilere, bitkilerden hayvanlara ve insana doğru bir gelişim göstermektedir. Buna göre ruhu cansız varlıklardaki ruh, nebatî ruh, hayvanî ruh ve insanî ruh olarak sınıflandırmak mümkündür. Varlıklardaki şuur da ruha bağlanmaktadır. İslâm'a göre ruh ve şuur sahibi varlıklar üçe ayrılmaktadır: Melekler, cinler ve insanlar.

Ruh, insandaki ilahî cevherdir. Maddeden oluşan bedene canlılık veren, insanı bilinçlendiren ruhtur. Ruh, anne karnındaki cenine Allah'ın gönderdiği bir melek tarafından üflenmektedir. Bu ruh üflenmeseydi, dünyaya gelen bebeğin bitkiden farkı kalmazdı. Ruh, insana canlılık ve bilinç verir. Canlılığı devam ettiği halde bilincini kaybeden insanlar için bitkisel hayata girdi denmektedir. Ruh, bedenle birlikte gelişimini sürdürür. İlk insan Âdem de çamurdan düzenlenip şekil verildikten sonra Allah ona ruhundan üflemiş ve insan halini almıştır. İşte o zaman meleklerin secde edeceği özellikleri kazanmıştır. Allah, meleklerle, "Onu şekillendirip içine ruhumdan üflediğim zaman onun için saygı ile eğilin"²⁴⁸⁹ demiştir. İnsanı diğer canlılardan ayıran özelliği, ruha sahip olmasıdır. Ruh, bedenden bağımsız bir varlığa sahiptir. Yani ruh, bedensiz yaşamasına devam edebilir, ancak beden ruhsuz yaşamasını sürdüremez. Uykuya varma ve bilinci kaybetme durumlarında ruh, geçici olarak bedenden ayrılır. Bu konu Kur'an-ı Kerîm'de şöyle bildirilmektedir: "Allah, (ölen) insanların ruhlarını öldüklerinde, ölmeyenlerinkini de uykuvarında alır. Ölümüne hükmettiklerinin ruhlarını tutar, diğerlerini belli bir süreye (ömürlerinin sonuna) kadar bırakır."²⁴⁹⁰ Âyete göre ruhun bedeni terk etmesi iki türlü olmaktadır. Birisi geçici terk etme, diğeri kalıcı terk etme. Ruhun geri dönmek üzere bedenden ayrılması ölümle birlikte gerçekleşmektedir. Ruhun, bedenden kesin olarak ayrılması melekü'l-mevt (ölüm meleği) ya da Azrail ismi verilen bir melek vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Kur'an-ı Kerîm bu hususu şöyle bildiriyor: "Sizin için görevlendirilen ölüm meleği canınızı alacak, sonra Rabbinize döndürüleceksiniz."²⁴⁹¹ Ölüm olayıyla birlikte beden, kendisini oluşturan maddî unsurlarına ayrılacak, yani ait olduğu yere dönecektir. Ölümünden sonra ruhlar iki gruba

²⁴⁸⁹ Sâd suresi, 72.

²⁴⁹⁰ Zümer suresi, 42.

²⁴⁹¹ Secde suresi, 11.

ayrılmaktadır. Dünyadayken inanıp iyi amel işleyenlerin ruhları, nimetler içerisinde özgür bir yaşam sürdürürken kötü amel işleyenlerin ruhları azap içinde kalacak ve özgür hareket edemeyecektir. Özgür olan ruhların birbirleriyle, hatta dünyada olanların ruhlarıyla bile görüştükleri bildirilmektedir.

Ruhun kıdemine inananlar bulunmakla birlikte genellikle ruhun sonradan yaratıldığı düşüncesi kabul görmektedir. Ruhun ölüp ölmeyeceği hususunda farklı görüş bildiren İslâm âlimleri de bulunmaktadır. Bunların delilleri arasında “Yeryüzünde bulunan her şey helak olacaktır. Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin yüzü (zâtı) bakî kalacaktır”²⁴⁹² âyeti ile yine aynı manaya işaret eden “O’nun yüzünden (zâtından) başka her şey yok olacaktır”²⁴⁹³ âyetleri bulunmaktadır. Bu âyetlerin açık ifadesine göre ruh dahil, ölmeyecek bir şey yoktur. Ancak “Her nefis ölümü tadacaktır”²⁴⁹⁴ âyetini, beden ölümündeki acıyı hissedecek olan ruhun ölmeyeceğine işaret sayanlar da vardır. Onlara göre ölümü tadacak varlığın canlı olması gerekmektedir.

Tasavvufta Ruh

Ruh konusunda ilk dönem sufileri, Kur’ân-ı Kerîm ve hadîs-i şeriflerin zâhirine uygun yorum yapmışlardır. Tasavvufta insanın ruh ve bedenden oluştuğu kabul edilmesine rağmen nefis terbiyesi dolayısıyla daha çok nefis ve kalb üzerinde durulmaktadır. Sonraki dönemlerde filozoflar ve kelâmcıların etkisiyle ruhun ne olduğu, yaratılıp yaratılmadığı, ruh beden ilişkileri gibi hususların mutasavvıflar tarafından da ele alındığı görülmektedir.²⁴⁹⁵ Mutasavvıflara göre batınî özelliğe sahip olan ruh, zâhir olmak için çeşitli suretlerde bedenlenmektedir. Yani gayb âlemine ait olan ruhun şehadet âlemindeki zuhûru bedenle gerçekleşmektedir. Ruh, şehadet âleminde zâhir olmak için bedene ihtiyaç duyar, bu yüzden bütün varlıklar ruh sahibidir. Bazı görüşlere göre varlığın, melekût âlemi ve şehadet âlemi olmak üzere iki türlü tezahürü vardır. Âlemi, ulvî ve süflî olmak üzere ikiye ayıranlara göre ruhlar ulvî âleme, bedenlerse süflî âleme aittir. Bazıları melekût ve şehadet âlemleri arasında iki âlemden daha söz edilmektedir ki birisi melekûta yakın olan ruhlar âlemi, diğeri şehadete yakın olan misâl âlemdir. Ruhların ait oldukları âlemden bu âleme gelmelerine nüzûl (iniş), bu âlemden tekrar ait oldukları âleme

²⁴⁹² Ruhman suresi, 26-27.

²⁴⁹³ Kasas suresi, 88.

²⁴⁹⁴ Enbiyâ suresi, 35.

²⁴⁹⁵ Uludağ, “Ruh”, *DİA*, 2008, C. 35, s. 192-193.

gitmelerine urûc (çıkış) denmektedir. Mutasavvıflar, Kur'ân-ı Kerîm'deki "Biz Allah'a aitiz ve muhakkak O'na döneceğiz"²⁴⁹⁶ âyetini, ruhun ait olduğu yere dönmesi biçiminde yorumlamaktadırlar. Ruhun geldiği yere dönebilmesi için arınmaya ve yetkinleşmeye ihtiyacı vardır. Büyük velîlerin vefat ettikten sonra ruhları vasıtasıyla kendilerine bağlı olanların manevî terbiyesine devam ettiğine de inanılmaktadır.²⁴⁹⁷

Ruh, subûtî sıfatların mazharı olduğundan, varlık mertebelerinin ikincisi olan taayyün-i sânde zuhûr etmektedir. Dolayısıyla bâtını Hakk'a, zâhiri halka bakar. Yani Hakk âlemiyle halk (yaratılmışlar) âlemi arasında vâsıtaadır. "Ona ruhumdan üflediğim zaman"²⁴⁹⁸ ifadesinde ruh, Zât'a izafe edilmektedir, üflendiği yer ise halk âlemidir. Bu yüzden bazı mutasavvıflar mecmaü'l-bahreyn²⁴⁹⁹ (iki denizin birleştiği yer) ifadesiyle kast edilenin ruh olduğunu söylemektedirler.²⁵⁰⁰

Bazı araştırmacılara göre mükemmel bir insan ruh, nefis ve cismin dengeli birleşiminden oluşmaktadır. Bunlardan ruhu ayakta tutan akıldır, nefsi ayakta tutan hevâdır, cismi ayakta tutan hislerdir.²⁵⁰¹

Aslında ruh ve nefis aynı varlıktır. Ruhu derecelendirenler, bedene girmesinden itibaren ruhun en alt seviyesini nefis olarak kabul etmektedirler. Buna göre ruh, aşağıdan yukarıya doğru nefis, kalb, sır, ruh biçiminde mertebelenmektedir. Ruh, alt basamaklardan itibaren yükseldikçe latif bir hale döner. Bu dereceleri yediye kadar çıkaran bazı mutasavvıfların, ruh bedenle birleştiğinde yedi perde ile sarıldığını var saymaları bu sebebe dayanmaktadır. En üst mertebeye ulaşan ruh, Allah'ın kendisinden razı olduğu bir makama kadar yükselir. Ruhların çıkabileceği en üst mertebe Hz. Peygamber'in makamıdır.

Abdülkerim Cîlî, nefis adını verdiği ruhun mertebelerini sıralarken her mertebeye ayrı bir isim verildiğini belirterek şu açıklamalara yer vermektedir: Nefs-i hayvanî, Nefs-i emmâre, Nefs-i mülhime, Nefs-i levvâme, Nefs-i mutmeinne.²⁵⁰²

²⁴⁹⁶ Bakara suresi, 156.

²⁴⁹⁷ Uludağ, "Ruh", *DİA*, C. 35, s. 193.

²⁴⁹⁸ Hicr suresi, 29; Sâd suresi, 72.

²⁴⁹⁹ Hani Mûsâ, beraberindeki gence şöyle demişti: "İki denizin birleştiği yere varıncaya kadar durmayacağım, ya da uzun zaman gideceğim." (Kehf suresi, 60) âyetinde geçmektedir.

²⁵⁰⁰ Ceylan, *a.g.e.*, s. 266-270.

²⁵⁰¹ Çelik, *a.g.e.*, s. 13.

²⁵⁰² Nefsi cemâdî, nebatî, hayvanî, insanî, nâtika, kudsî ve küllî olmak üzere yediye ayıran kaynaklar da vardır. Bkz. Ramazan Muslu, "Tasavvufî Terbiye ve Ahlak", Kadir Özköse (Ed.), *Tasavvuf El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2012, s. 315-393.

Bütün bu sayılan isimler, ruhun isimleridir. Nefsin hakîkati ruh, ruhun hakîkati ise Hakk'tır. Âdem'in ruhuna üflenene ve âyet-i kerimede "ona ruhumdan üfledim"²⁵⁰³ buyurulan ruh, Allah'ın ruhu olup Allah'a nispet edildiği zaman kadîm olur, insana nispet edildiği zaman hâdis olur.²⁵⁰⁴

Nutfenin anne karnında geçirdiği aşamaları anlatan Azizüddin Nesefî (ö. 1300), dört unsur, nebat ve hayvan aşamaları olan mevâlid-i selâseyi de geçtikten sonra insanın organlarının tamamlandığını ve bu organların faaliyete geçmesi için ruh-ı nebatî, daha sonra tamamlanan bedenın canlılık göstermesi için onun kalbine ruh-ı hayvanî, sonra tamamlanmış bedenın idrak ve hareketlerini sağlayan ruh-ı nefsanî isminin verildiğini söylemektedir. Dokunma, tatma, koklama, görme ve işitme duyuları bu aşamada ortaya çıkar. Buraya kadar bildirilen nebatî, hayvanî ve nefsanî ruhlara sahip olma yönünden insan diğer canlılarla müşterek özelliklere sahiptir. İnsanı diğer canlılardan ayıran ruh-ı insanî ulvî âleme aittir. Diğer üç ruh ise süflî âleme aittir. Nesefî'ye göre konuyla ilgilenenler insanî ruhun yerinin beden olup olmadığı hususunda farklı görüş ileri sürmektedirler. Nefs-i nâtika da denilen bu ruh, bir mekana bağlı olmadığı gibi mekana ihtiyacı da yoktur. Bedenlerin iç ve dış sıfatlarının da kaynağıdır. Nebatî, hayvanî ve nefsanî ruhların bedende bulunduğundan da kimsenin şüphesi yoktur. Çünkü onlar gıdaların özü, esasıdır. Canlıların büyüüp gelişmesini sağladığı gibi aşama aşama bilme, görme ve işitme duyularını da oluşturmaktadır. Canlılarda bu duyuları oluşturan şey, gıdalardaki nûrdur.²⁵⁰⁵

İbn Arabî, "Ruh, Rabbimin emrindendir" âyetine istinaden ruhun emir âleminden olduğunu belirterek "emir âlemi" sözü ile Allah Teâlâ'nın "kûn" (ol) emrini söylemesiyle zuhûr etmiş her şeyin murad edildiğini bildirmektedir.²⁵⁰⁶ İbn Arabî, vücudun, vâhidiyet mertebesinden sonra biraz daha yoğunlaşarak ruhlar mertebesine tenezzül ettiğini, yani ilm-i ilahîde mevcut olan her ilmî suretin basit bir cevher olarak bu mertebede zâhir olduğunu belirtmektedir. Bu basit cevherlerin herhangi bir şekli olmadığı gibi zaman ve mekan kaydından da uzaktırlar. Soyut olan bu âlemde ruhlar, kendilerini, benzerlerini ve Hakk Teâlâ'yı idrak edebilirler. Bu âleme emir âlemi, gayb âlemi, ulvî âlem, melekût âlemi gibi isimler de verilmektedir.²⁵⁰⁷

²⁵⁰³ Hicr suresi, 29.

²⁵⁰⁴ Cîlî, *a.g.e.*, s. 241.

²⁵⁰⁵ Nesefî, *a.g.e.*, s. 15-18.

²⁵⁰⁶ Konuk, *Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi*, s. 79.

²⁵⁰⁷ Konuk, *Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, s. 43.

Vahdetnâme'de, Hakk'ın isimlerinden birisinin Ruh olduğu söylenmektedir. Dolayısıyla bütün yaratılmışların aslı, esası olan ruh, bütün canlıları diriltiren unsurdur. Varlıkları konuşuran, hareket ettiren, güldüren ruhtur.²⁵⁰⁸ Ruh, Allah'ın ezeli kelâmıdır, bu yüzden Rabbin emridir. Ruh, kendisine varlık izafe ederek konuşmaz, Hakk'ın zâtıyla kâim olduğundan yine onun izniyle konuşmaktadır. Bu husus Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle ifade edilmektedir: "O gün ruh ve melekler saf olup durur, konuşmazlar, ancak Rahman'ın kendisine izin verdiği müstesnâ."²⁵⁰⁹ Kur'ân-ı Kerîm, Hazret-i Îsâ'dan bahsederken "Meryem oğlu Îsâ Mesih, ancak Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı bir kelimesidir"²⁵¹⁰ buyurmaktadır. Buna göre Îsâ resuldür, kelimedir, ruhtur. Aslında bütün peygamberler Allah indinde birer ruhtur.²⁵¹¹ Fethü'l-Maârif, peygamber olup olmadığı kesin olarak belli olmayan Üzeyir, Lokman ve Zülkarneyn hariç, Âdem'den Hâtem'e kadar Kur'ân-ı Kerîm'de ismi zikredilen bütün peygamberlerin ruh mesabesinde olduklarından bunlara secde etmenin bütün müminlere farz olduğunu söylemektedir.²⁵¹² Yine Rabbin emri olduğundan Âdem de ruhtur, buna göre Havvâ da onun sıfatıdır; aslında Âdem ile Havvâ, zât ile sıfatın terkididir.²⁵¹³ Oruç ibadetinden bahsederken bu ibadetin Allah'ın emri olduğunu, Allah'ın (Rabbin) emrininse ruh olduğunu belirten Fethü'l-Maârif, Rabbin emrini terk eden kimsenin kemâle eremeyeceğini, yani kâfir olacağını bildirmektedir. Ona göre ruh, Rabbin emridir, Resulullah'tır. Ruhu inkar eden kimse Resulullah'ı inkar etmiş olur.²⁵¹⁴ Âdem'i topraktan yaratıp ona ruhundan üfleyen Hakk Teâlâ, Âdem oğullarını (insan soyunu) da bir damla nutfeden yaratmaktadır. En güzel biçimde (ahsen-i takvim) dört unsur bir araya geldikten sonra onun içine de nefis-i nâtika ismi verilen ruh üflenmektedir.²⁵¹⁵

Fethü'l-Maârif'e göre ruh, Hakk Teâlâ hazretlerinin "kün" kelimesidir. Bu yüzden Rabbin emridir. Ruh olmayınca hiçbir şeyin olması mümkün değildir. Her şeyin aslı olduğu için kelâmullah'ın da aslıdır. İlmin asıl şehri, Medine'si ruhtur.²⁵¹⁶ Zaten Resul-i Ekrem, "Ben ilmin Medinesiyim, Ali kapısıdır"²⁵¹⁷ buyurmaktadır. Zamanımızdan

²⁵⁰⁸ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 3a.

²⁵⁰⁹ Nebe suresi, 38.

²⁵¹⁰ Nisâ suresi, 171.

²⁵¹¹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 157b.

²⁵¹² Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 82b.

²⁵¹³ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 107b.

²⁵¹⁴ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 93a.

²⁵¹⁵ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 55a.

²⁵¹⁶ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 59a.

²⁵¹⁷ Tirmizî, Menâkıb, 73 (4057); Hâkim, H. No. 4612, 4613, 4614; Taberânî, C. 11, s. 65; Aclûnî, *a.g.e.*, C. 1, s. 203.

önceki ve sonraki insanlardan herhangi birisi, livâü'l-hamd sancağının taşıyıcısı, hâtemü'l-evliyâ olan Hazret-i Ali'nin irfanî ilminin kevserinden feyizlenmedikçe ruhunu süflî haşır ve neşirden kurtararak vicdan cennetine ulaştıramaz.²⁵¹⁸ İnsanın dünyadaki görevi, ruhunu arındırıp ait olduğu yere ulaştırmak olduğuna göre bugün için ruhun arındırılması işlemi kâmil mürşit vasıtasıyla gerçekleştirilebilir. Kâmil mürşit de insanı nebatî ruh, hayvanî ruh ve cismanî ruh merhalelerinden geçirerek insanî ruh mertebesine ulaştıran kimsedir. Bu merhaleleri aşmayan insan için marifet kapıları açılmaz. İnsanî ruhla canlanma, bu aşamaların ardından gelmektedir.²⁵¹⁹ Bedenden ayrılan ruh yaşamasını sürdüreceğinden kâmil mürşitlerin ruhları, müridlerini terbiyeye devam ederler. Fethü'l-Maârif de kendisine intisap edenlerin bir Fâtiha okuyup “yâ Maârif” diye ismini anmaları halinde müridlerinin yardımına koşacağını söylemektedir.²⁵²⁰

İnsanın hakîkati, Rabbin emri olan kadîm “kün” kelâmıdır. Bu kelâm, “kâf” ve “nûn” harflerinden oluşmaktadır. Bu iki harf, Âdem ve Havvâ gibi aslında tek bir hakîkattir. Bu açıdan tek cevher ve tek vücut sayılan Âdem ile Havvâ'nın ortasında hayatın başlangıcı ve kaynağı olan nûr-ı Muhammedî vardır. Hayatın başlangıcı olan nokta sırrı, ruh bu hakîkattir.²⁵²¹

Vahdetnâme'ye göre bütün vücudun sahibi, insanda görülen Allah'ın emri ve kudretidir. Vücutta tasarrufta bulunup söyleyen, dinleyen, gören, tutan, hisseden ve idrak eden ruhtur. Bu yüzden Hakk Teâlâ, “Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: Ruh, Rabbinin emrindendir (bileceği bir şeydir)”²⁵²² buyurmaktadır.

Fethü'l-Maârif, a'yân-ı sâbitede ilmî suretler biçiminde kayıtlı olan mevcudatın zâhir olması için Hakk'ın verdiği “kün” emrini ruh olarak kabul etmekte ve Rahmanî nefes olarak nitelediği “kün” emrinin, Hakk'ın kadîm kelâmı olduğunu söylemektedir. “Ol” deyince her şey olduğuna göre, bu emir her şeyi kuşatmaktadır. İlahî emir olan ruh, insanları konuşturduğu gibi hâl diliyle bütün mevcudatı da konuşturmaktadır. Çünkü âyette, “Bizi, her şeyi konuşturan Allah konuşturdu” buyurulmaktadır.²⁵²³ Ruhlar, iniş mertebelerini tamamlamak üzere ait oldukları âlemden maddî âleme doğru seyir ederler. Onların amâdan ceberût âlemine, oradan melekût âlemine, oradan mülk âlemine ve

²⁵¹⁸ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 45b.

²⁵¹⁹ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 137b.

²⁵²⁰ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 153a.

²⁵²¹ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 113a.

²⁵²² İsrâ suresi, 85.

²⁵²³ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 68b.

oradan da nâsût âlemine, beşeriyete doğru inmeleri, bir sıfattan başka bir sığfata geçerek elbise değıştirmeleri hep Kadir Gecesinde olmaktadır.²⁵²⁴

Fethü'l-Maârif, bu kâinatın dört bir tarafındaki mevcudatın, gece gündüz devretmesini, gayb âleminde aldığı ruhları şehadet âlemine intikal ettirme arzusuna bağlamaktadır.²⁵²⁵ Bu âleme inen ruhlardan her biri geçici bir süre kalmaları gereken bedenlere girerler. Ruhların maddî âleme inmesi, onların asıl vatanlarına özlem duymalarına da sebep olmaktadır. Ancak içerisinde girdikleri bedenlerin üzerini örten dört unsur ve şehvet duyguları, onların asıl vatanlarına karşı hissettikleri özlemlerin yönünü başka alanlara kaydırır, yollarını şaşırmasına sebep olur. Her gördüklerini asıl vatanları zannederler. Fethü'l-Maârif, bu durumdaki ruhların doğru yolu bulabilmeleri için gerçeklerin bilgisine vakıf olan kâmil mürşitlere ihtiyaç duyduklarını söylemektedir. Ona göre sadece asıl vatanına özlem duyan insanların değil, bitkilerin ve ağaçların bile kâmil mürşide ihtiyacı bulunmaktadır. Canlıları ayakta tutan aşk budur. Çünkü mürşit, aşkın cisimleşmiş biçimidir.²⁵²⁶ Ancak vahdet meclislerine ulaşp hakikatın sırlarından haberdar olamayan ruhlar, dört unsur zindanından kurtulamazlar. Ruhlar bu dünyada birbirleriyle aşinalık kurabilirler. Buna göre enbiyânın ruhları yine enbiyânın ruhlarıyla, evliyânın ruhları yine evliyânın ruhlarıyla aşına olur. Diğer ruhlar da kendi cinsleriyle yakınlık kurarlar. Kıyâmet günü de ruhlar kendi cinsleriyle birlikte haşr olacaklardır.²⁵²⁷

Mutasavvıflar, “kitap” dendiğinde üç kitaptan söz etmektedirler. Bunlardan birisi büyük kitap olan kâinattır. İkincisi Hazret-i Peygamber'e vahiy yoluyla gelen Kur'ân-ı Kerîm'dir. Üçüncüsü kâinat kitabının özü, esas ve özeti olan insan kitabıdır. Fethü'l-Maârif'e göre bütün eşyanın ve isimlerin sırrı, bu kadîm kelimedir. Bu söz (kûn) de Âdem'in yüzünde tecellî etmektedir. Dolayısıyla Âdem'in yüzü, Allah'ın kelâmıdır, yani Allah'ın kitabıdır. Fethü'l-Maârif, bütün mevcudatın kaynağı ve madeni olan mürşidin, âlemede ruh mesabesinde olduğunu bildirmektedir. Ruh, Bârî'nin emri olan “kâf” ve “nûn”dur. Tasavvufî anlamda düşünüldüğünde kâmil mürşide ulaşmak, Rabbin emri olan ruhu bulmaktır.²⁵²⁸

Diğer mutasavvıflar gibi ruhun mertebelerini zikreden Fethü'l-Maârif, bu mertebelerle dört unsur ve tasavvuf aşamaları arasında ilgi kurmaktadır. Ona göre şariat kapısı olan

²⁵²⁴ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 48b.

²⁵²⁵ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 118b.

²⁵²⁶ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 54a-54b.

²⁵²⁷ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 62b.

²⁵²⁸ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 151a.

nebatî ruh, suya meyillidir. Tarîkat kapısı olan hayvanî ruh ise ateşe meyillidir. Marifet kapısı olan cismanî ruh, havaya meyillidir. Hakîkat kapısı olan insanî ruh, toprağa meyillidir. Bunların ardından ruhun beşinci aşaması olan izafî ruh gelmektedir, gürûh-ı nâciye adı verilen kurtulmuşların ruhu bu ruhtur.²⁵²⁹

Fethü'l-Maârif, Allah'ın, insanın vücudunu dört unsurdan yarattığını ve bu unsurlar karşılığı insana nebatî, hayvanî, cismanî ve insanî olmak üzere dört ruh verdiğini ve bunlara karşılık da insanın bedenine kulak, burun, göz ve ağız olmak üzere dört ruhanî dergâh bina ettiğini söylemektedir.²⁵³⁰

Netice olarak mutasavvıflar, ruhun canlılarda bulunan ilahî mana olduğuna inanmaktadır. Âyette “Ruh Rabbimin emrindendir”²⁵³¹ buyurulduğu için canlılarda, özellikle insanda bulunan ilahî unsurun ruh olduğu kabul edilmektedir. Âyetin devamında “Size pek az ilim verilmiştir”²⁵³² buyurulduğu için ruhun mahiyetinin anlaşılıp anlaşılamayacağı tartışmaları yapılmaktadır. Yine sufilerin tartışmaları arasında ruhun bedenden önce yaratılıp yaratılmadığı konusu da vardır. Fethü'l-Maârif ise ruhun, bütün varlıkların ilahî hakîkati olduğuna inanmaktadır. Zuhûrun başlangıcı anlamına gelen “kûn” emrinin ruhu kapsamadığını, çünkü ruhun Rabbin emri olup kelâm sıfatıyla ilişkili olduğunu ve kelâm sıfatının sa ezeli bir sıfat olduğunu²⁵³³ iddia edenler de bulunmaktadır. Fethü'l-Maârif ise “kûn” emrinin doğrudan doğruya ruh olduğunu ifade etmektedir. Aslında Fethü'l-Maârif, Hakk'ın dışında bir varlık kabul etmediğinden ve mevcudatı da Hakk'ın değişik tezahürleri ve tecellileri biçiminde düşündüğünden Hakk'ın ilk tecellisi olan Hakîkat-i Muhammediye'yi de ruh saymaktadır. Ona göre diğer peygamberler de Hazret-i Muhammed seviyesinde olmamakla beraber ruhturlar. Ruh, bütün mevcudatın bir arada bulunmasını sağlayan mana ve onların hidâyet kaynağıdır. Mevcudatın varlık alanına çıkmasını sağlayan “kûn” emri, Allah'ın kelâmıdır, yani rûhtur. Bu anlamda düşünüldüğünde kelâmullah, Allah'ın kelâmı yani Kur'ân-ı Kerîm de ruh sayılır. Kâinatın kendisi için yaratıldığı Âdem de Allah'ın kelimesi, kelâmıdır. Kâinat kitabının özünü, esasını oluşturan Âdem, kelâmullahtır. Allah kelâmı harflerle yazıldığından ve Âdem'in yüzünde kelâmullahın harfleri bulunduğundan Âdem de ruhtur. Harfleri kaldırıldığında kitabın ortadan kalkması gibi Âdem ortadan kalktığında kâinat kitabı, yani kâinatın aslı

²⁵²⁹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 138a.

²⁵³⁰ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 141a.

²⁵³¹ İsrâ suresi, 85.

²⁵³² İsrâ suresi, 85.

²⁵³³ Uludağ, “Ruh”, *DİA*, C. 35, s. 193.

da ortadan kalkar. Çünkü kâinat insan için halk edilmiştir. Kâinatın ruhu mesabesindeki insan yok olunca ruhu kabzedilmiş ceset gibi kâinat da dağılıp yok olur.

3.4.67. Sâlih

Sâlih kelimesi, sözlükte, “İyilik, bir şeyin övülecek nitelikte bulunması, dine bağlılık” gibi anlamlara gelen “salâh” kelimesinden türetilip “iyi, yarar, yakışır, salahiyeti olan, dinin emirlerine uygun davranan”²⁵³⁴ gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak dine ve dünyaya faydalı işlerle bu işleri yapan kimseler için kullanılmaktadır. Nefret ve düşmanlığı ortadan kaldırma anlamındaki “sulh” ve olumsuzlukları düzeltme anlamındaki “ıslah” kelimeleri de aynı köktendir.²⁵³⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de “iyi ve yararlı davranışlar” ve “dinî ve ahlakî bakımdan beğenilen davranışlar” anlamlarıyla kullanılmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de sâlih kimselerin özellikleri sayılmakta ve onların cennete gidecekleri şöyle haber verilmektedir:

Onlar, Allah’a ve âhiret gününe inanırlar. İyiliği emrederler. Kötülükten men ederler, hayır işlerinde birbirleriyle yarışırlar. İşte onlar sâlihlerdendir.²⁵³⁶

İman edip salih ameller işleyenleri ise, içinden ırmaklar akan, içlerinde ebedî kalacakları cennetlere koyacağız.²⁵³⁷

Vahdetnâme’de “Muhakkak yeryüzüne benim sâlih kullarım vâris olacaktır”²⁵³⁸ âyetine istinaden göklerin ve yeryüzünün mirasını sâlih kulların yiyeceğini söyleyen Fethü’l-Maârif, nefsinin idrak edip Rabbini ve terbiyecisini bilenlerin sâlih kimseler olduklarına işaret etmektedir.

3.4.68. Sayılar

İnsanlarla sayılar arasındaki ilişki, insanlık tarihi kadar eskiye dayanıyor olmalıdır. Tahminimize göre ilk insanlardan itibaren çevrede görülen varlıkları sayma, üst üste koyup toplama veya bazılarını bazılarından çıkarma ihtiyacı doğmuştur. Varlıkları

²⁵³⁴ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 810.

²⁵³⁵ Mustafa Çağrı, “Sâlih”, *DİA*, 2009, C. 36, s. 31-32.

²⁵³⁶ Âl-i İmrân suresi, 114.

²⁵³⁷ Nisâ suresi, 57.

²⁵³⁸ Enbiyâ suresi, 105.

sayılarla belirtme ihtiyacı, sayıların adlandırılmasını ve daha sonra rakamlarla yazılmasını da beraberinde getirmiştir.

Türkçede bugün de kullanılan “bir elin parmaklarını geçmez” deyiimi, insanların varlıkları sayarken vücut organlarından, özellikle iki elin parmaklarından yararlandıklarını göstermektedir. Bu hususa işaret eden Schimmel, “Sayma sistemleri ve sayılar oldukça basit bir biçimde 5 ya da 10 parmaktan türetilmiştir”²⁵³⁹ tespitini yaparak Roma rakamlarının şekillerini buna örnek göstermektedir. Rakamla yazmayı değil de sayı saymayı ve sayıları çentik atarak kaydetmeyi esas alacak olursak, matematiğin tarihi, otuz kırk bin yıl öncesine kadar uzanabilir.²⁵⁴⁰ Roma medeniyetinden üç bin yıl önce Sümerlerin* yazıyı kullandığı bilindiğine göre ilk rakamları da onların kullandığını söylemek yanlış olmaz. Farklı medeniyetlerde değişik sayı sistemleri geliştirilmiştir. Dörtlü, onlu, yirmili hatta altmışlı sayma sistemi kullanan medeniyetler olmuştur. Çinliler dama tahtası ve sayı boncuklarıyla matematik hesapları yapıyorlardı. Daha sonra Japonların da kullandığı sayı boncuğuyla hesaplama yöntemi dünyanın başka yerlerine de oradan yayılmış olmalı.²⁵⁴¹

Ezoterik kaynakların eski Uygur Medeniyetiyle irtibatlandığı ve Mezopotamya çevresinde kurulup gelişen Babil medeniyetinde de felsefe, mimarî, matematik, din alanında dikkat çekici gelişmeler görölüyordu.²⁵⁴² Babilliler, matematikte Sümer ve Akad medeniyetinin devamı olarak 60 tabanına dayalı bir sayı sistemi kullanmaktaydı. O dönemden kalma sistemin izlerini bugün hala görmekteyiz. Zaman hesaplamalarında kullandığımız saatin 60 dakika, dakikanın 60 saniye ve saniyenin 60 salise kabul edilmesi, yine aç hesaplamalarında dik açının 90 derece, doğru açının 180 derece, çemberin 360 derece kabul edilmesi bu sistemin bir devamıdır. Babillilerden Yunanlılara, onlardan Araplara ve dolayısıyla İslâm medeniyetine bu şekilde intikal etmiştir.²⁵⁴³

²⁵³⁹ Annemarie Schimmel, *Sayıların Gizemi*, s. 14.

²⁵⁴⁰ Okur, *a.g.e.*, s. 8.

* Sümerler, MÖ 4000-2000 yılları arasında Güney Irak'ta (Mezopotamya) yerleşik olan, medeniyetin beşiği olarak bilinen coğrafi bölge ve medeniyet. Sümer dili Babil mekteplerinde İsa'nın doğumuna kadar okutulmuş ve Babil mabetlerinde Sümer ilâhileri terennüm edilmişti. Bkz. Benno Landsberger, “Sümerler”, Merure Osman Tosun (çev.), *DTCF Dergisi*, Fasikül 7, 1945, s. 89-102.

²⁵⁴¹ Georges Ifrah, *Uzak Doğu'dan Maya Ülkesine Bir, İki, Üç..., Rakamların Evrensel Tarihi IV*, Kurtuluş Dinçer (çev.), Tübitak Yayınları, Ankara, 1996, s. 44-70.

²⁵⁴² Gener, *a.g.e.*, s. 15.

²⁵⁴³ Ifrah, *Uzak Doğu'dan Maya Ülkesine Bir, İki, Üç..., s. 12.*

Pisagor’a göre her şey sayılarla izah edilebilmektedir. Bilimin amacı, evrendeki bu sayıların fonksiyonunu çözmektir.²⁵⁴⁴ Burada sayılarla harfler arasındaki ilişkiden ya da harflerin sayısal karşılıklarından da söz etmek yerinde olacaktır. Eski Fenike, Süryanî, Aramî, İbranî ve Yunan alfabelerinde de karşımıza çıkan bir uygulamayla her harfin sayısal bir değeri vardır. Arapçaya da geçen bu uygulama, Osmanlılar tarafından da yaygın olarak kullanılmış ve ilk harflerden hareketle ebced sistemi olarak adlandırılmıştır. Harfler, sayısal değerlerle birlikte anlamsal değerlere de sahip oldukları için hem sayıların gizeminden hem de onlara yüklenen gizemli anlamlardan yararlanma yolu açılmış, böylece başta Esmâü’l-hüsna olmak üzere kutluluk atfedilen kelimelerin gizemli şekillerde istiflenmesiyle vefkler oluşturulmuş ve sihir, büyü, tılsım gibi alanlarda kullanılmıştır. Müneccimler, kâhinler, büyücüler bu sistemlerden olabildiğince yararlanmışlar ve geleceğe ait tahminlerde bulunmuşlardır.²⁵⁴⁵

İslâm mutasavvıfları Hazret-i Peygamber’den, “Ebucad (Ebced)’in tefsirini öğrenin, bütün acayip şeyler ordadır. Onun tefsirini bilmeyen âlime yazıklar olsun”²⁵⁴⁶ hadîs-i şerifini nakletmektedirler. Kur’ân-ı Kerîm âyetlerine ve hadîs-i şeriflere bu gözle bakıp yorum yapanlar veya geleceğe dönük tahminlerde bulunanlar az değildir. Kur’ân-ı Kerîm’deki bazı surelerin başında bulunan ve Hurûf-ı mukattaa olarak adlandırılan harfleri ebced sistemiyle tefsir ve tevil etmeye çalışan mutasavvıflar vardır. Muhammed Fethü’l-Maârif, *Vahdetnâme*’sinde bu sistemle mukattaa harflerinden bazılarını açıklamaya çalışmaktadır.

Bütün bu medeniyetlerde sayılar, rakamsal değerleri yanında dinî, mistik, astrolojik ve ezoterik alanlarla irtibatlandırılmış, dolayısıyla bazı toplumlar sayıların dinle, bazı toplumlar astronomi ve astrolojiyle, bazı toplumlar mistisizmle ilgisini kurarak kimine olumlu, kimine olumsuz anlamlar yüklemişlerdir. Biz burada, *Vahdetnâme*’de kullanılan sayılar üzerind durmak istiyoruz.

1 Sayısı

Bütün kültürlerde asıl olan bir sayıdır. Sayılar içerisinde en çok kullanılanı odur. Zaten bütün sayıları bünyesinde barındırır. Bütün sayılar bir’den başlar. Başka bir ifadeyle bir

²⁵⁴⁴ Bkz. Gener, *a.g.e.*, s. 52; Okur, *a.g.e.*, s. 35-38.

²⁵⁴⁵ Ali Dönmez, *Matematiğin Öyküsü ve Serüveni*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2002, C. I, s. 403-426.

²⁵⁴⁶ Deylemî, *a.g.e.*, II/62.

sayısı, bütün sayıların başlangıcıdır. O olmasa hiçbir sayı olmaz. Diğer sayılar, onun değişik biçimlerde çoğalmasından meydana gelmektedir.

Türkçe Sözlük'te “sayıların ilki, bu sayıyı gösteren rakamın adı, herhangi bir varlığı belirsiz olarak gösteren sayı, tek, birleşik”²⁵⁴⁷ gibi anlamlar verilmiştir. Çok kullanılan bir sayı olduğu için değişik yan anlamlar da kazanmıştır. Tarifi zor olan kavram ve nesneler onunla ifadeye çalışılır: Bir şey sanmak, bir âlem, bir dediğini iki etmemek deyimlerinde kullanıldığı gibi, eşi ve benzeri olmayanı nitelemek anlamına “bir tane” denmesi gibi. Bir sayısı ile oluşturulan kavram dünyası zengin olduğundan günlük hayatta ya da edebiyat alanında bazı kelime ve terimlerin Farsçadan alınan yek (bir) sözünden türetilip kullanıldığı (yekten, yekpare, yekeyek; yekahenk, yekavaz gibi), dinî kavramlardan bazılarının Arapçadan alınan ahad (bir) kelimesinden türetildiği (vâhid, vahdet, vahdetnâme, tevhid, muvahhid, vahdaniyet gibi) görülmektedir.

Astrolojide yine bir sayısı eşitler veya benzerler arasında en önde geleni ifade için kullanılmaktadır. Bu düşünceden hareketle astrolojide, gezegenler arasında Güneş, hayat ve ışık kaynağı oluşu açısından diğerlerinden önemli sayılmış ve haftanın birinci günü olan pazar günü Güneşe ayrılmıştır.²⁵⁴⁸ Urenüs, Neptün ve Plüton'un* bilinmediği dönemlerde astrologlar gezegenleri dünyadan uzaklıklarına göre birbiri üzerinde küreler şeklinde kabul etmekte ve yakından uzağa doğru Ay, Merkür Venüs, Güneş Mars, Jüpiter, Satürn biçiminde sıralamaktaydı. Bunların üzerinde Sabit Yıldızların yer aldığı sekizinci gök küre ve onun da üzerinde Primum Mobile adı verilen dokuzuncu gök küre var sayılırdı. Latince birincil hareket anlamına gelen Primum Mobile, diğer kürelerin dönüşünü sağlayan ilk neden olarak kabul edilmekteydi.²⁵⁴⁹

Her şeyi sayılarla izah etmeye çalışan Pisagor'a (MÖ 560-500) göre, varlıklar sayılardan oluşmakta ve sayıların temelinde de Bir yer almaktadır. Bir sayısı, diğer bütün sayıları kapsayan, kuşatan mutlak bir'dir. Ne tektir ne çift ya da hem tektir hem çift, Tanrı ve âlemdir. İlk varlık olan Bir, noktadır. Nokta, hareketle çizgiyi, çizgi yüzeyi meydana

²⁵⁴⁷ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, s. 275.

²⁵⁴⁸ Öner Döşer, *Astrolojide Temel Kavramlar*, İstanbul: Astroloji Okulu Yayınları, 2013, s. 66-71.

* Uranüs, William Herschel tarafından 13 Mart 1781'de varlığı saptanmış, Güneş'ten uzaklık sırasına göre 7. gezegendir. Neptün, 23 Eylül 1846 yılında Berlin Gözlemevi'nde Galle tarafından varlığı saptanmıştır, Güneş'ten uzaklığı 4.5 milyar km'dir. Plüton, 3 Mart 1930 yılında Tombaugh tarafından varlığı saptanmış, Güneş'ten uzaklığı 6 milyar km'dir. Aslında Plüton'un gezegen sayılmayacağı konusu hala tartışmalıdır. Bkz. Ana Britanica Genel Kültür Ansiklopedisi, İstanbul: Ana Yayıncılık, 2005, C. 21, s. 451.

²⁵⁴⁹ Döşer, *a.g.e.*, s. 66-67.

getirir, o da gittikçe cisimleşir.²⁵⁵⁰ Panteist bir görüşle Tanrı ile âlemi Bir sayısıyla açıklamaktadır. Tanrı ile insan arasındaki ortak ilkenin de bir sayısı olduğunu, çatışmaların bir ile çok arasındaki zıtlıklardan kaynaklandığını iddia etmektedir.²⁵⁵¹

Mevcut kültürlerin çoğunda bir'den söz edildiğinde yaratıcı, yüce bir varlık fikri aklı gelmektedir. Bu anlamdaki bir'in, eşi ve benzeri, zıddı ve ortağı yoktur. Bütün varlıkların tek kaynaktan geldiğini söyleyen din ve felsefe akımları bu anlamda bir'cidir. Özellikle Yahudilik ve İslâm, tek Tanrı inancı konusunda çok katı bir tutum içerisindedir.

Hristiyanlar, tek tanrı inancını, Tanrı'nın değişik tezahürleri biçiminde Baba-Oğul-Ruhü'l-kudüs üçlemesiyle izah etmelerinden dolayı, bu konuya hassas olan Yahudî ve Müslümanlar tarafından, tektanrıcılıktan uzaklaşmakla suçlanmaktadırlar. İbrahimî dinlerden biri olan Hristiyanlık da özünde tek tanrı inancına sahiptir.

İslâm'da “bir sayma, bir olarak bakma, birliğine inanma, bir kılma, birleştirme”²⁵⁵² anlamına gelen “tevhid” üzerinde önemle durulmaktadır. Bu yüzden İslâm, bütün peygamberler tarafından tebliğ edildiği halde sonradan bozulan tek tanrı inancını (tevhid), ihya etmek amacını taşımaktadır. İslâm'ın anlayışına göre bu mesaj Âdem'den itibaren Nûh, İbrahim, Mûsâ, İsâ gibi bütün peygamberler tarafından insanlara duyurulmuştur. Buna göre tevhid, ezeli ve ebedî olan, eşi ve benzeri olmayan, bütün mevcudatı yaratan, bir ve tek olan yegâne varlığa inanmaktır.

Mutasavvıfların, âlemin yaratılmasını izah ederken başvurdukları terimler ve ele alış yöntemleri biraz farklıdır. Özellikle vahdet-i vücûd (varlık birliği) düşüncesine sahip sufiler, bir tek varlık kabul etmektedirler. Onlara göre “Allah'tan başka mevcut yoktur”²⁵⁵³, şu görünen âlem, o mutlak varlığın çeşitli tecellî ve tezahürlerinden ibarettir.

Fazlullah, *Câvidanname*'de alfabenin elifle başlama sebebini açıklarken, ilk iki harfin “eb” (baba) anlamına geldiğini ve babadan kastın Âdem olduğunu belirterek Âdem kelimesinin de elifle başladığını ve bunun ebced sisteminin 1 sayısına işaret ettiğini ifade etmektedir.²⁵⁵⁴ Hurûfîler, bütün harfleri elif'te görmenin mümkün olması gibi bütün mevcudatı da Bir'de görmenin mümkün olduğuna inanmaktadırlar. Tanrı, Bir sayısının

²⁵⁵⁰ Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s. 467.

²⁵⁵¹ Okur, *a.g.e.*, s. 37.

²⁵⁵² Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 449.

²⁵⁵³ Lâ mevcûde illallah.

²⁵⁵⁴ Derviş Murtaza, *a.g.e.*, s. 353.

tek ya da çift olmayıp tek ve çift bütün sayıların sebebi ve kaynağı oluşu gibi cismanî ve ruhanî bütün varlıkların sebebidir.²⁵⁵⁵

Fethü'l-Maârif'in, *Vahdetnâme*'sinde bir sayısına özel bir anlam yüklediğine şahit olmuyoruz. Bir sayısı ya matematiksel fonksiyonuyla varlıkların sayısını belirtme amaçlı ya eşî ve benzeri olmayan bir Tanrı'yı nitelemek üzere tek anlamında, bazen de eş, eşit, denk anlamında kullanılmaktadır.

Anne karnından, benzer özelliklerle dünyaya gelen Âdem ile Havvâ'nın aynı hakîkate sahip olduğunu anlatmak üzere bir sayısına tek, aynı anlamını yüklemektedir:

Buna göre Âdem ile Havvâ'nın manaları bir hakîkattir. Çünkü dört kirpik, iki kaş, bir baş saçı yedi âyeti temsil eder. Anne karnından dünyaya gelen çocukta bu yedi âyet bulunur.²⁵⁵⁶

Kün (ol) kelimesinde olduğu gibi alfabedeki lâm-elif harfinin de Hazret-i Muhammed'i sembolize ettiğinin anlatıldığı yerde, aslında iki harften oluşan "kün" kelimesinin tek harf gibi değerlendirilmesi gerektiğini, çünkü bununla kastedilenin Muhammed Ali, mürşid-mürîd olduğunu belirtirken tek hakîkatten söz etmektedir:

Lâm-elif Muhammed (a.s.)'in zâtıdır, kün kelimesidir. İki harfin birleşmesinden meydana gelmiş, aslında kün bir kelimedir. Bu iki harf, bir itikattir: Muhammed Ali'dir, mürşid müriddir.²⁵⁵⁷

Allah Teâlâ'dan bahsederken, onun sayı cihetinden bir tek (vahdet) olduğunu, çokluğunsa (kesret) isimlerde meydana geldiğini, isimler çok olsa da isimlendirilenin (müsemmâ) Bir/Tek olduğunu belirtmektedir. Bu müsemmâ hem evvel, hem âhir, hem zâhir ve hem de bâtındır.²⁵⁵⁸ Hakk Teâlâ'nın birliğine, Allah Resulünün gerçek peygamber olduğuna şeksiz şüphesiz iman edenlere mümin ve Müslüman denileceği belirtilmektedir.²⁵⁵⁹

3 Sayısı

İslâm dünyasında da üç sayısına değer atfedildiğini, üçlemelere başvurulduğunu görmekteyiz. Alevîlik, Bektaşîlik ve Şîîlikte Allah-Muhammed-Ali ifadeleri bu düşünceyi göstermektedir. Yesevîlikte kâmil insan olmanın yolu kendini bilme, gerçeği kavrama ve Hakk'a ulaşma diye ifade edilebilecek üçlü bir aşamadan geçmektedir. Yine

²⁵⁵⁵ Resâil, III, 237. Aktaran: Enver Uysal, "İhvân-ı Safâ", *DİA*, C. 22, s. 3.

²⁵⁵⁶ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 70a.

²⁵⁵⁷ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 163b.

²⁵⁵⁸ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 47a.

²⁵⁵⁹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 71a-71b.

imanın derecesi anlatılırken mutasavvıflar “ilme’l-yakîn, ayne’l-yakîn ve Hakka’l-yakîn” olmak üzere üçlü bir tasnif yapmaktadırlar. Fazlullah, *Câvidannâme*’sinde üçlü bir âlem tasnifi yaparak âlem-i zâhir, âlem-i hayâl ve âlem-i hâbdan bahsederek âlem-i zâhirde ism-i a’zam, ahsen-i takvim, mescûd-ı melâike ve arş-ı Hudâ’nın bilinmesi gerektiğini ve bunlardan eşyanın hilkatine gitmek gerektiğini söylemektedir.²⁵⁶⁰

Fethü’l-Maârif, diğer din ve kültürlerde olduğu gibi üç sayısına mistik anlamlar yüklemekle birlikte ibadetlerle ilgili bilgi verirken üçlemelere başvurmaktadır. Fethü’l-Maârif zâhiren, tarîkaten ve hakîkaten olmak üzere salât-ı hazar (mukim namazı), salât-ı sefer (yolcu namazı) ve cuma günü namazından bahsetmektedir.²⁵⁶¹ Abdest alırken ellerin, ağız ve burnun, yüzün, kolların ve ayakların üçer defa yıkanması bu sayıya işaret etmektedir.²⁵⁶² Tama’ (aç gözlülük), tekebbür (kibirlenme) ve adavet (düşmanlık) gibi üç olumsuz özelliğe sahip olan kimselerin peygamberin ehl-i beytine de düşmanlık besleyen hain kimseler olduğunu belirterek onlardan teberrâ (uzaklaşma) edilmesi gerektiğini söylemektedir.²⁵⁶³ Yine sâliklere nasihat kabilinden, mürşide canla, başla teslim olmayan kimselerin gerçek anlamda canlı sayılamayacaklarını, mürşitlerin rûh-ı nebâtî, rûh-ı hayvanî ve rûh-ı cismanî ile sâliklerini bir kez daha diriltilip marifete ulaşmaya hazır hale getireceklerini ifade ederken ruhu üçe ayırmaktadır.²⁵⁶⁴ Ayrıca maksadı, kendi benliğini ve masivâyı ortadan kaldırıp gerçek tevhide erişmek olan sâlikin aşması gereken üçlü merhaleler vardır. Bunlardan ilki fenâ fi’ş-şeyh, ikincisi fenâ fi’r-resul ve üçüncüsü fenâ fillâh’tır. Bütün bu mertebeler şeyhin gözetiminde ve onun yardımıyla geçilebilir.²⁵⁶⁵

4 Sayısı

Sayıların gizemi ile uğraşanların dikkatini çeken önemli sayılardan birisi dördttür. Platon (Eflatun) ve Aristo’da da bulunan dört unsur fikri, Helenistik dönemden sonra Süryanîler aracılığıyla Arapçaya, dolayısıyla İslâm dünyasına geçmiş, keyfiyyet-i erba’a, anâsır-ı erba’a, ahlât-ı erba’a gibi isimlerle değişik bilim dallarında sözkonusu edilmiştir.²⁵⁶⁶

Müslümanlar Tevrat, Zebur, İncil ve Kur’ân olmak üzere dört kutsal kitaba inanmaktadırlar. Hristiyan kültüründe Matta, Markos, Luka ve Yuhanna incilleri, haç

²⁵⁶⁰ Derviş Murtaza, *a.g.e.*, s. 430.

²⁵⁶¹ Derviş Murtaza, *a.g.e.*, s. 72; Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 82a.

²⁵⁶² Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, Vr. 86a.

²⁵⁶³ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, Vr. 125a-125b.

²⁵⁶⁴ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 137b.

²⁵⁶⁵ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 21a.

²⁵⁶⁶ Karlığa, “Anâsır-ı Erba’a”, *DİA*, C. 3, s. 149-151.

işareti hep dört sayısı ile alakalıdır. Yine bizim kabul ettiğimiz Cebrail, İsrail, Mikail, Azrail adında dört büyük melek bulunmaktadır. Sünnî anlayışta dört halîfe, dört büyük mezhep de yine bu sayı ile irtibatlandırılabilir.

Dört yön, dört mevsim gibi tasnifler yanında çevremize baktığımızda dört sayısının dengeyi gösterdiğini görmekteyiz. Bazı hayvanların dört ayaklı oluşları, bazı yapıların dört ayak üzerine bina edilişi, sağlamlığını göstermektedir. Schimmel'in de işaret ettiği gibi Türkçe bazı deyimlerde dört sayısı görülmektedir.²⁵⁶⁷ Buna göre “dört gözle beklemek, bir işe dört elle sarılmak, dört başı mamur, dört duvar içinde kalmak”²⁵⁶⁸ gibi deyimlerimizde sık sık kullanılmaktadır.

Şeyh Fazlullah, Hazret-i Peygamber'e istinaden, lâm-elif'in Âdem'in sahifelerinde geldiğini, Kur'ân'da zikredilmeyen dört harfi (pe-çe-je-ge) temsil ettiğini söylemektedir.²⁵⁶⁹

Vahdetnâme'de dörtlü tasniflere sıkça rastlamaktayız. Bunlara bakıldığında Fethü'l-Maârif'in tasavvufi sistemini dört esas üzerine bina etmek istediğini söyleyebiliriz. Sâliklerin, nefis terbiyesinde kat etmeleri gereken seyir merhaleleri nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i mülhime ve nefs-i mutmainne biçiminde dört aşama halinde verilmektedir.²⁵⁷⁰ Hakk Teâlâ'nın vahiy yoluyla peygamberlere inzal buyurduğu kitapların sayısı dörtlüdür: Zebur, Tevrat, İncil ve Kur'ân.²⁵⁷¹ Yine tarîkat erkânı rıza, teslim, sabır ve itikat olmak üzere dörtlü bir sisteme tabi tutulmaktadır.²⁵⁷² Maddî dünyanın temelini oluşturan ateş, su, toprak ve hava olmak üzere dört temel unsurdan söz edilmektedir.²⁵⁷³ Sevda, safra, balgam ve kandan oluşan ve ahlat-ı erbaa adı verilen maddenin dört özelliği vardır.²⁵⁷⁴

Vahdetnâme'ye göre, Tanrı'nın insanı unsurlardan yaratması gibi pîrlar de bu yola giren kimseyi şeriat, tarîkat, marifet ve hakikat unsurlarıyla yoğurup toprak, ateş, su ve havadan oluşan binayı yeniden inşa ederler ki buna insanın ikinci doğuşu denmektedir.²⁵⁷⁵ Nefis merhalelerinden olan nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i mülhime ve nefs-i

²⁵⁶⁷ Schimmel, *Sayıların Gizemi*, s. 115.

²⁵⁶⁸ *Türk Atasözleri ve Deyimleri I-II*, Milli Kütüphane Genel Müdürlüğü (hzl.), MEB, İstanbul, 1992, s. 105.

²⁵⁶⁹ Derviş Murtaza, *a.g.e.*, s. 358-359.

²⁵⁷⁰ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 4a-4b; 40b; 71b; 141a; 143a

²⁵⁷¹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 4b; 139b; 141b; 143a.

²⁵⁷² Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 21b.

²⁵⁷³ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 41a.

²⁵⁷⁴ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 44b.

²⁵⁷⁵ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 132b.

mutmainneyi müşâhede ederek kelime-i şehadeti söyleyen kimseler gerçek mümin ve gerçek Müslüman sayılmaktadırlar.²⁵⁷⁶

Vahdetnâme'ye göre gökte ve yerde olan her şey insanda vardır:

Bil ki Âdem sudan, toprakdan, âteşden, yelden mürekkebdır, çâr anâsırı fehm eyle. Zîrâ Hakk Teâlâ Âdem'in vücûd-ı azîzini dört anâsır birle bünyâd kıldı. Ol dört anâsır mukâbilesinde dört rûh vücûd-ı azîzine verdi: Biri rûh-ı nebâtîdir, biri rûh-ı hayvânîdir, biri rûh-ı cismânîdir ve biri rûh-ı insânîdir. Ol dört rûh mukâbilesinde dört hânkâh-ı rûhânî bünyâd eylemişdir: Biri kulakdır, biri burundur, biri gözdür ve biri ağızdır. Ol dört hânkâh mukâbilesinde dört müekkel koydu: Biri nefis-i emmâre, biri nefis-i levvâme, biri nefis-i mülhime ve biri nefis-i mutmainnedir. Ol dört nefis üzerine dört âlem verdi: Biri âlem-i nâsût, biri âlem-i lâhût, biri âlem-i melekût ve biri âlem-i ceberût. Ol dört âlemin mukâbilesinde dört ferîşte verdi, mukarreb-i vücûdullâh eyledi: Biri Cebrâîl, biri Mikâîl, biri İsrâîl ve biri Azrâîl *Aleyhi's-selâm*dır. Ve ol dört ferîşte üzerine dört kuvvet verdi: Biri kuvvet-i sâmia, biri kuvvet-i şâmme, biri kuvvet-i bâşşıra ve biri kuvvet-i zâikadır. Ol dört kuvvet mukâbilesinde dört kitâb verdi: Biri *Zebûr*, biri *Tevrât*, biri *İncîl* ve biri *Furkân*. Ol dört kitâba dört enbiyâ-i mu'azzam verdi: Biri Dâvûd, biri Mûsâ, biri İsâ ve biri Muhammedeni'l-Mustafâ ki hâtem-i nübüvvet eyledi. Ve ol dört kitâbı dört harfden irsâl eyledi: Biri پ , biri چ , biri ج ve biri ك . Ve ol dört harf üzerine on iki nokta konuldu. On İki İmâm mukâbilindedir.²⁵⁷⁷

Tablo 12
Dörtlü Tasnif Sistemi

Dört unsur	Dört ruh	Dört organ	Dört nefis	Dört âlem	Dört melek	Dört duyu	Dört kitap	Dört peygamber	Dört harf
Su	Ruh-ı nebâtî	Kulak	Nefs-i emmâre	Âlem-i nâsût	Cebrail	İşitme	Zebur	Dâvûd	Pa (پ)
Toprak	Ruh-ı hayvanî	Burun	Nefs-i levvame	Âlem-i lâhût	Mikail	Koklama	Tevrat	Mûsâ	Ça (چ)
Ateş	Ruh-ı cismanî	Göz	Nefs-i mülhime	Âlem-i melekût	İsrail	Görme	İncil	İsâ	Ja (ج)
Hava	Ruh-ı insânî	Ağız	Nefs-i mutmainne	Âlem-i ceberût	Azrail	Tatma	Furkan	Muhammed	Ga (ك)

²⁵⁷⁶ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 71b.

²⁵⁷⁷ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 139b-140a; 141a-141b.

Bu dörtlü tasniflerde belirtilen varlıkların meyilleri Vahdetnâme’de şu şekilde ifade etmektedir:

Ey tâlib-i maârif, anâsır-ı erbaa demek, dört nesne demektir: Âteş, su, türâb, yeldir. Rûh-ı nebâtî suya mâildir. Rûh-ı hayvânî türâba mâildir. Rûh-ı cismânî âteşe mâildir. Rûh-ı insânî rûzgâra mâildir. Kulak rûh-ı nebâtîye, burun rûh-ı hayvânîye ve göz rûh-ı cismânîye ve ağız rûh-ı insânîye mâildir. Nefs-i emmâre kulağa, nefsi levvâme buruna, nefsi mülhime göze, nefsi mutmainne ağıza mâildir.

Âlem-i melekût emmâreye, âlem-i nâsût levvâmeye, âlem-i ceberût mülhimeye, âlem-i lâhût mutmainneye mâildir. Cebrâîl, âlem-i melekûta, Mîkâil âlem-i nâsûta, İsrâfil âlem-i ceberûta, Azrâil âlem-i lâhûta mâildir.

Kuvvet-i bâsıra Cebrâîl’e, kuvvet-i şamme Mîkâil’e, kuvvet-i sâmia İsrâfil’e, kuvvet-i zâika Azrâil’e mahsûsdur. *Zebûr* kuvvet-i sâmiaya, *Tevrât* kuvvet-i şammeye, *İncîl* kuvvet-i bâsıraya, *Furkân* kuvvet-i zâikaya mâildir. *پا* *Zebûr*’a, *چا* *Tevrât*’a, *جا* *İncîl*’e, *گا* *Furkân*’a mâildir.²⁵⁷⁸

Tablo 13
Dörtlü Sistemde Temayüller

Anasır-ı erbaa	Dört ruh	Dört organ	Dört nefis	Dört âlem	Dört melek	Dört duyu	Dört kitap	Dört peygamber	Dört harf
Su	Ruh-ı nebâtî	Kulak	Nefs-i emmâre	Âlem-i melekût	Cebrail	Görme	İncil	İsâ	Ja (ج)
Toprak	Ruh-ı hayvânî	Burun	Nefs-i levvame	Âlem-i nâsût	Mikail	Koklama	Tevrat	Mûsâ	Ça (چ)
Ateş	Ruh-ı cismanî	Göz	Nefs-i mülhime	Âlem-i ceberût	İsrail	İşitme	Zebur	Dâvûd	Pa (پ)
Hava	Ruh-ı insânî	Ağız	Nefs-i mutmainne	Âlem-i lâhût	Azrail	Tatma	Furkan	Muhammed	Ga (گ)

5 sayısı

Beş sayısı da mutasavvıfların ve şairlerin ilgisini çekmiştir. El ve ayaklarda beşer parmak bulunması da insanları bu sayı ile irtibat içerisinde tutan bir başka önemli husustur. Ağaç yapraklarından bazılarının beş parçadan oluşması, şairlerin de ilgisini çekmiş olmalı ki

²⁵⁷⁸ Fethû'l-Maârif, a.g.e., vr. 143a.

divan şiirinde özellikle çınar ağacının yapraklarıyla insan eli arasında benzerlik ilişkisi kurulmasına sebep olmuştur. Şair Bakî (ö. 1600)'nin meşhur gazelindeki:

Eşcâr-ı bâğ hırka-i tecrîde girdiler

Bâd-ı hazân çemende el aldı çenârdan²⁵⁷⁹ (Bakî)

beyti bunun güzel bir örneğini oluşturmaktadır. Bu sayıyı şiirinde kullanan bir başka şairimiz Nesîmî ise beş sayısını “geçici, değersiz, kısa bir süre” anlamıyla yuvarlak bir rakam olarak ele almaktadır:

Dünyâ evinin saltanatı beş gün imiş çün

Bünyâdını yık er gibi zîr ü zeber eyle²⁵⁸⁰ (Nesîmî)

Fars edebiyatında ve Türk edebiyatında beş mesneviden oluşan külliyata “hamse” adının verilmesi ve hamse yazan şairlerin diğerlerinden üstün tutulması bu sayıyla bağlantılı olmalıdır. İslâm kültüründe Âl-i Aba ya da Ehl-i Beyt* diye bilinen kişilerin sayısı beştir. İslâm’da ibadetlerle beş sayısı arasında daha sıkı bir bağdan söz edilebilir. Lafzatullah’ın beş harften oluşması, İslâm’ın şartının beş olması,* günlük beş vakit namazın farz kılınması, namaz için günde beş vakit ezan okunması ve yine her namaz için beş defa kamet getirilmesi bunların önemlilerindendir. Bazı mezheplerde usûl-i din (imanın şartları) 5 kabul edilmektedir.** Yine ulû’l-azm (büyük peygamber) kabul edilen beş büyük peygamberden bahsedilmektedir.***

Tasavvufî kaynaklarda hazarât-ı hamse olarak adlandırılan varlık mertebeleri *Vahdetnâme*’de hazretü’l-hazret, âlem-i ceberût, âlem-i melekût, âlem-i mülk ve âlem-i nâsût isimleriyle verilmektedir.²⁵⁸¹

El ve ayaklarda beşer parmak bulunması, ibadetlerden bazılarının beş sayısı ile irtibatlandırılması, müslümanların zihinlerinde beş sayısını hem anlamlı kılmakta hem de canlı kalmasını sağlamaktadır. Fethü’l-Maârif de *Vahdetnâme*’sinde beş sayısı ile irtibatlı

²⁵⁷⁹ Sabahattin Küçük, *a.g.e.*, s. 329.

²⁵⁸⁰ Ayan, *Nesîmî Divanı*, s.296.

* Âl-i Aba Hazret-i Muhammed, Hazret-i Ali, Hazret-i Fatıma, Hazret-i Hasan ve Hazret-i Hüseyin’den oluşmaktadır.

* İslâm’ın şartları: Oruç, namaz, hac, zekat ve kelime-i şehadettir.

** Bugün İran’ın resmi mezhebi olan Şîilikte Usûl-i din tevhid, nübüvvet, meâd, adl ve imamet’ten oluşmaktadır. Bkz. Tabatabâî, *Âmûzîş-i Din (Akâ’id)*, İran/Kom: İntişârât-ı Cihân-ârâ, 1356.

*** Ulû’l-azm peygamberler şunlardır: Nûh, İbrahim, Musa, İsa ve Hazret-i Muhammed. Bkz. İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 13, s. 7285.

²⁵⁸¹ Varlık mertebelerinin sayısı bazı kaynaklarda artırıldığı gibi farklı isimlerle de verilebilmektedir: Zât hazreti, ervâh (ruhlar) âlemi, melekût âlemi, misâl âlemi, şehâdet âlemi ya da hazret-i lâhut, hazret-i ceberût, hazret-i melekût, hazret-i mülk ve hazret-i nâsût. Bkz. Aşkar, *a.g.e.*, s. 170.

açıklamalar yapmaktadır. Öncelikle Lafzatullah'ın yani Allah kelimesinin beş harf olması üzerinde durmaktadır. Ardından Muhammed kelimesinin ve marifete ulaşmış velî olup kendi ismini çağrıştıran Maârif kelimesinin de beş harfli oluşuna önem atfederek bu sırların kendisi tarafından açıklandığını söylemektedir. Ona göre mevlûd-ı selâse şu üç isimdir: Allah, Muhammed, Maârif.²⁵⁸² Yine, hazret-i hamse (varlığın beş mertebesi)den maksadın Muhammed - Maârif (م ح م د - م ع ا ر ف) olduğunu, bu isimlerdeki harflerden her birinin batınî duyuların mazharı olduğunu, bu beş duyunun bâtın ehli denilen râsih âlimlerin sırrı olduğunu, bunlarla gerçek bâtın olan Âdem'in manasının kast edidiğini belirtmektedir.²⁵⁸³ *Vahdetnâme*'de İslâm'ın şartları sıralanırken “Ben şahitlik ederim ki Allah'tan başka İlâh yoktur; yine şahitlik ederim ki Hazreti Muhammed Allah'ın kulu ve Resulüdür” hadîs-i şerifi nakledilerek bu şekilde kelime-i şهادeti söyleyip Allah'ın birliğine resulünün hak olduğuna şeksiz ve şüphesiz iman eden kimselerin gerçek mümin ve Müslüman sayılacağı bildirilmektedir.²⁵⁸⁴

Günde beş vakit ezan okunduğunu,²⁵⁸⁵ beş vakit namaz kılındığını belirten Fethü'l-Maârif, beş vakit üzerine Hazret-i Peygamber'in kendisinin ilave ettiği sünnetleri de terk etmeden kılan kimselere tarikat ehli denileceğini ifade etmektedir.²⁵⁸⁶ Miraç gecesi elli vakit olarak bildirilen namazın, Mûsâ Peygamber'in tavsiyesi ve Hazret-i Peygamber'in tavassutuyla beş vakte indirildiğini, beş vakitle kast edilenin Lafzatullah olduğunu belirterek beş vakit namazın ne anlama geldiğine ilişkin batınî açıklamalarda bulunmaktadır. Buna göre, Hakk'ın emri beştir. Allah (ا ل ل ل ه) ve Maârif (م ع ا ر ف) kelimeleri beş harften oluşmaktadır. Lafzatullah'ın açılımı (ا ل ف ل ا م ل ا م ا ل ف ه ي) on dört harftir. Allah kelâmı yirmi sekiz harfle yazılmıştır. Bunların yirmi iki de noktası vardır ki toplam elli yapmaktadır. Kur'ân'da, “Kim bir iyilik yaparsa ona on katı vardır”²⁵⁸⁷ buyurulduğuna göre elli vakit namazın nasıl beş vakit olduğu ve nasıl elli vakit sevabı alındığı anlaşılmış olmaktadır.²⁵⁸⁸

Mürşitlerin, samimî olarak bağlanan sâlikleri nebatî, hayvanî ve cismanî ruhlarla yeniden dirilttiğini, böyle olmayan kimselerin insanlık mertebesine ulaşamayacağını söyleyen Fethü'l-Maârif, insanlık mertebesine ulaşılmadıkça güruh-ı nâciye (kurtulmuşlar

²⁵⁸² Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 67b.

²⁵⁸³ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 15a.

²⁵⁸⁴ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 71a-71b.

²⁵⁸⁵ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 86b.

²⁵⁸⁶ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 63a.

²⁵⁸⁷ En'âm suresi, 160.

²⁵⁸⁸ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 96b.

grubu)nin bulunduğu ruh-ı izafî ile dirilmenin gerçekleşmeyeceğini söyleyerek ruh merhalelerini şu şekilde sıralamaktadır:

Birincisi nebatî ruhtur, şeriat kapısıdır ve suya meyillidir. İkincisi hayvanî ruhtur, tarîkat kapısıdır, ateşe meyillidir. Üçüncüsü cismanî ruhtur, marifet kapısıdır, rüzgâra meyillidir. Dördüncüsü insanî ruhtur, hakîkat kapısıdır, toprağa meyillidir. Beşincisi izâfî ruhtur gurûh-ı nâciye tabir olan kurtulmuşların ruhudur.²⁵⁸⁹

Vahdetnâme'de beş sayısı ile ilgili yapılan en dikkat çekici açıklama şöyledir:

İnsanlar, içlerinde bilkuvve mevcut olan kemâli ortaya çıkarsınlar, Hakk'ın marifeti olan kerametlerinin ne olduğunu bilsinler ve bizi de hayır dua ile yad etsinler diye çeşitli açıklamalar yapıyoruz. Bizi andıkça, sırrımızın kendileriyle beraber olduğunu anlayacaklardır. Böylece kıyam halinde, kıraat ederken veya tahiyyatta otururken maârifin yine kendi harfleri olduğunu anlayacaklardır. Maârif beş harftir. Beş duyu (havass-ı hamse) da böyle. Maârif harflerinin beş olması gibi Allah isminin harfleri de beştir. İnsan, havass-ı hamse ile keramet icra edebilir. Çünkü Maârif, Muhammed demektir. Muhammed de beş harftir. Hazret-i Peygamber'in "bin iki yüzden sonra gizli kalmam" demesinin hikmeti bu idi. Muhammed ve Maârif'in ortaya çıkması için Allah ismindeki harflerin sayısı beş oldu. Muhammed, Allah zül-celal hazretlerinin kendi zâtı ve kendi sıfatıdır. Maârif; kudret, keramet ve hikmettir. İnsanlık âlemini aydınlatmak için 1242 (1826-27)'de tamamen ortaya çıkar. Hangi marifeti elde etme maksadıyla olursa olsun, "Yâ Maârif" diye seslenildiğinde, kişi maksadına ulaşır. Marifetleri elde edecek anahtarın insanın elinde ve dilinde olması gibi, dille çağrıldığında, istekler kolayca yerine gelir.²⁵⁹⁰

6 Sayısı

Vahdetnâme'de geçen ve bâtinî tevellere yol açan sayılardan birisi de altı'dır. Eski kaynaklarımızda daha çok şeş cihet biçiminde geçen bu sayı, günlük hayatta altı yönü ifade için kullanılmaktadır. Klasik Türk şiirinde bu anlama yer veren örneklerine rastlanmaktadır:

Şeş cihâtı ruşen itdi tal'atından gün gibi

Buldı zînet çâr-sû-yı mülk ü millet şubh-dem²⁵⁹¹ (Bâkî)

²⁵⁸⁹ Fethû'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 138a.

²⁵⁹⁰ Fethû'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 153a.

²⁵⁹¹ Bkz. Sabahattin Küçük, *a.g.e.*, s. 86.

Hazret-i Süleyman'ın mührünün altı köşeli olması, belki de bu sayıdaki gizemi artırmaktadır. Altı köşe, iki üçgenin üst üste yerleştirilmesiyle elde edilebilmektedir. Hz. Süleyman'ın peygamber olması dolayısıyla Müslümanlar ve Yahudiler tarafından mimari eserlerin tezyinininde özellikle kullanılmaktadır. Tevrat'ta altı sayısı ile ilgili şu ifadeler dikkat çekicidir:

Çünkü ben, Rab yeri göğü, denizi ve bütün canlıları altı günde yarattım, yedinci gün dinlendim. Bu yüzden Şabat gününü kutsadım ve kutsal bir gün olarak belirledim.²⁵⁹²

Kur'ân-ı Kerîm'de göklerin, yeryüzünün ve ikisi arasındakilerin altı günde yaratıldığını ifade eden yedi farklı âyet bulunmaktadır.²⁵⁹³ Bu âyetleri, bizim tefsirlerimiz genellikle zaman, devir, dönem biçiminde yorumlanmaktadır. Kur'ân'da geçen altı gün kavramı, Tevrat'ta belirtildiği şekliyle güneşin doğuşundan batışına kadar süren somut bir gün olmayıp miktarı Allah tarafından bilinen bir zamanı kapsamaktadır. Tevrat'ta belirtilen Yaratıcı'nın altı günlük yaratma işini yaptıktan sonra yedinci gün istirahata çekilmesi düşüncesi, İslâm'ın, sonsuz güç ve kudrete sahip olarak inandığı Yaratıcı anlayışından çok farklıdır.

Şeyh Fazlullah, *Cavidannâme*'sinde "Kürsüsü yeri ve gökleri kuşatmıştır"²⁵⁹⁴ âyetine istinaden arş ve kürsü ile Âdem'in yedinci gün olan Cuma günü yaratıldığını, bu durumu anlayamayan Yahudîlerin, haftanın yedi gün olduğunu da bildikleri için Yaratıcının yedinci gün istirahat etmiş olma ihtimalini düşündüklerini söylemektedir.²⁵⁹⁵

Müslümanlar tarafından altı sayısının önemsenmesine imanın şartı veya iman esasları olarak bilinen ilkelerin sayısının altı oluşu da belirli ölçüde katkı sağlamış olmalıdır. Mümin olmanın şartı, bu esasları samimî bir kalple kabullenmektir.* Göklerin ve yerin yaratılışı ile ilgili âyetlerden biri şöyledir:

Gökleri ve yeryüzünü ve ikisi arasındakileri altı gün içinde (altı evrede) yaratan, sonra da Arş'a kurulan Rahmân'dır. Sen bunu haberdar olana sor!²⁵⁹⁶

²⁵⁹² Tevrat, Çıkış, 20: 11.

²⁵⁹³ A'râf suresi, 54; Yûnus suresi, 3; Hûd suresi, 7; Furkân suresi, 59; Secde suresi, 4; Kâf suresi, 38; Hadîd suresi, 4.

²⁵⁹⁴ Bakara suresi, 255.

²⁵⁹⁵ Derviş Murtaza, *a.g.e.*, s. 115.

* İman esasları: Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine âhiret gününe, kaza ve kadere inanmaktır. Bkz. Topaloğlu, Yılmaz ve Çelebi, *a.g.e.*, s. 34.

²⁵⁹⁶ Furkân suresi, 54.

Meâlde “kurulmak” olarak verilen ve kudret, hakimiyet diye açıklanan “istivâ” kelimesi üzerinde Fazlullah da, Fethü’l-Maârif de hassasiyetle durmaktadırlar. Bütün varlık âlemini ortadan ikiye ayıran bir çizgi olarak düşünülmektedir istivâ kelimesi. Tam olarak yerin merkezinden geçen bu çizgi insanı da yukarıdan aşağıya ikiye ayırmaktadır. Kelâm ve tefsirle uğraşan ulemânın açıklamaktan âciz kaldıkları ya da özellikle açıklamaktan kaçındıkları “Rahman’ın arşı istivâ etmesi”²⁵⁹⁷ hususunu Fethü’l-Maârif cesaretle tevil etmeye çalışmaktadır.

Tevrat da, Kur’ân-ı Kerîm de göklerin, yerin ve içindekilerin altı gün içinde yaratıldığından bahsetmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de geçtiği biçimiyle gökleri ve yeri altı günde yaratan Allah Teâlâ’nın daha sonra Arş’ı istivâ ettiğini söyleyen Fethü’l-Maârif, konunun anlaşılması için Hazret-i Mûsâ’ya ait bir kıssayı nakletmektedir. Buna göre Hazret-i Mûsâ, bu dünyayı nasıl yarattığını Hakk Teâlâ’ya sorar. Allah, altı günde yarattığı cevabını verir. Allah’ın bu dünyayı altı günde yarattığı bilgisini kavmine ulaştırır. Kavmi içinde bulunanlardan bazıları, yer ve gök yok iken, gece ve gündüz de yoktu, bu iş nasıl oldu? diye Hazret-i Mûsâ’ya itiraz ederler. Bu itirazlarından dolayı hayrete düşen Mûsâ cevap veremeyip, “gidip Rabbime sorayım” der. Tur Dağı’na çıktığında Rabbine sarar. O zaman kendisine şöyle bir cevap gelir: Ben göklerle yeri kâf ile nûn içinde yarattım. İlave olarak kullarım bir şey yaptıklarında acele etmesinler diye altı gün dedim diye buyurur. Bu bilgilerin ardından “altı gün” açıklamaya çalışan Fethü’l-Maârif, kâf ve nûn’un üçer harften oluştuğunu, altı gün sözünün altı harf anlamına geldiğini belirtmektedir. Yani gökler ve yer altı harf içinde yaratılmıştır. Allah, bütün varlıkları “kün” (ol) sözüyle yaratmıştır. Âyetlerde geçen “altı gün” gökler ile yer içerisinde. Âdem’in mükerrem kılınması, yine Âdem’e bütün isimlerin öğretilmesi, Yaratıcı’nın hikmetinin ve kudretinin bilinmesi içindir. Kerâmete mazhar olan Âdem, kâf ile nûn emriyle ortaya çıkmıştır. Bütün varlık âleminin, bütün nesnelerin, göklerin ve yerin aslı bu kâf ile nûn’dur. Kâf, gökyüzü ve Âdem demektir; nûn ise yeryüzü ve Havvâ demektir. Dört unsur dediğimiz ateş, su, toprak ve hava Âdem ile Havvâ’dadır, yani göklerle yeryüzündedir. Hakîkatin sırrı budur. Bütün insanlar, cinler, kuşlar, yabanî hayvanlar, diğer hayvanlar ve insanın aslı topraktır. Muhammedî asıldır. Çünkü bütün varlıkların temeli nûr-ı Muhammedî’dir, yani kâf ile nûn’dur. Fethü’l-Maârif, “Her canlıdan birer çift gemiye yükle dedik”²⁵⁹⁸ âyetini, klasik tefsirlerden farklı bir şekilde,

²⁵⁹⁷ Rahmân, Arş’a kurulmuştur. (Tâ Hâ suresi, 5)

²⁵⁹⁸ Hûd suresi, 40.

“yaratılış” olarak yorumlamaktadır. Ona göre, “birer çift” biçiminde tefsir edilen “zevceyn’isneyn”²⁵⁹⁹ ifadesi, toprak ve sudan oluşmakta olup Âdem ve Havvâ anlamına gelmektedir. “Bütün çiftleri yaratanın şanı yücedir”²⁶⁰⁰ âyetinde belirtilen çiftler de Yaraticı’nın “kûn” emrinden meydana gelmiştir ki bu emrin harfleri olan kâf ve nûn, altı harftir.²⁶⁰¹

7 Sayısı

Vahdetnâme’de yedi sayısı üzerinde özellikle durulmaktadır. Hazret-i Peygamber’in “Kur’ân yedi harf üzerine inmiştir. Fâtîha yedi âyettir. Bu yedi âyetten biri Bismillahirrahmanirrahim’dir”²⁶⁰² hadisini naklederek burada kast edilen yediye şu şekilde açıklamaktadır:

İnsanda bulunan dört kirpik, iki kaş, bir baş saçı yedi hattı temsil etmektedir. Anne karnından dünyaya gelen her çocukta bu yedi hat bulunur. Dolayısıyla hadîs-i şerifte kast edilen yedi harf bunlardır. Bu hatlar Âdem’de de Havvâ’da da bulunmaktadır. Zaten Âdem ile Havvâ, aynı hakîkattir. Çocuk, gayb âleminden şehâdet âlemine gelirken (nâzil olurken) bu yedi hatla gelir. Ana karnındaki çocuk, ana hatları (kitab-i ümmîye) adı verilen bu yedi hattı, ana rahminde hakikatlerin anası (ümmü’l-hakikat) olan rahm isminden almıştır. kitabın anası (Ümmü’l-kitap) denilen Fâtîha bu yedi hattın ibarettir.²⁶⁰³

Bu açıklamalarında Fethü’l-Maârif, Allah’ın isimlerinden olan Rahîm ile ana rahmi arasında irtibat kurmaktadır. Râgıb el-İsfahânî’nin *Müfredât*’ında naklettiği bir hadîs-i şerif konuyu açıklamamıza yardımcı olacaktır sanırız:

Allah, rahmi yarattığı zaman ona dedi ki ben Rahman’ım, sen de rahimsin. Senin adını kendi adımdan türettim. Kim seninle bağını yakın tutarsa ben de onunla bağımı yakın tutarım. Kim seninle bağını keserse, ben de onunla bağımı keserim.²⁶⁰⁴

Yedi sayısı ile ibadetlerin sayısı arasında irtibat kuran Fethü’l-Maârif, “Haccı ve Umreyi Allah için tamamlayın”²⁶⁰⁵ âyetinde emredilen hac ve umrenin yedişer tavaf olduğunu, bu ikisinin toplamı olan on dört sayısının Âdem’in yüzünde yazılı

²⁵⁹⁹ Hûd suresi, 40; Ra’d suresi, 3; Mü’minûn suresi, 27.

²⁶⁰⁰ Yâsîn suresi, 60.

²⁶⁰¹ Vahdatname, vr. 106b.

²⁶⁰² Buradaki ifadeler değişik hadîs-i şeriflerde parça parça geçmektedir. Kur’ân yedi harf üzerine inmiştir (Buhârî, Fedailu’l-Kur’ân 5, 27, Husûmat 4, Tevhid 53). Kur’ân yedi âyettir (Buhârî, Tefsirü’l-Kur’ân 27).

²⁶⁰³ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 70a-70b.

²⁶⁰⁴ İsfahânî, a.g.e., s. 607.

²⁶⁰⁵ Bakara suresi, 196.

bulunduğunu, yine Peygamberin sünneti olan kudüm ve vedâ tavaflarının da yedişerden on dört olduğunu belirtmektedir. Yedi hac, yedi umre, yedi kudüm ve yedi vedâ tavaflarının toplamı yirmi sekiz olur. Bunlar da kadîm ilahî kitabın harfleri sayısındadır.²⁶⁰⁶ Yine Allah, Kur’ân-ı Kerîm’de yedi yerde Şeytan’a secdeyi emrettiğini bildirmektedir.²⁶⁰⁷ Hac esnasında bunu temsilen Şeytan taşlanır. Bu taşların sayısı da yedi ve katlarına göredir. İlk gün Âdem ve Havvâ’nın yüzüne yazılan yedi hat mukabili, teşrik günlerinde de 3 defa yirmi birer taş atılır.²⁶⁰⁸

Fethü’l-Maârif, kendi mevkiini anlatırken yedi sayısı ile ve yedi harfli diğer kavramlarla ilişki kurmaktadır. Buna göre eşyanın dönüşü insanadır, insanın dönüşü Maârif’edir, Maârif’in dönüşü Muhammed Ali’yedir. Muhammed Ali hidâyettir, Maârif ise velâyettir. Muhammed Ali nübüvvettir, çünkü biri zât, diğeri sıfattır. Maârif kalp içinde Samed ile Bismillah’tır, Sebü’l-mesânîdir, Kur’ân-ı azîmdir. Muhammed Ali, ikisi yedi demektir: م ب س م ا ل ل ه . Kendi konumunu da yedi harfli kavramlarla izah eden Fethü’l-Maârif, zamanın mürşid-i kâmilinin de kendisi olduğunu ifade etmektedir. Kendisini noksanlıklardan kurtarmak isteyen kimsenin bir mürşidi bulup onun dediklerini yapması gerekir.²⁶⁰⁹

Peygamber’in, “Ben rüzgarı sağ tarafta bulurum” hadisini nakleden Fethü’l-Maârif, rüzgarın çok olmasına rağmen ayrı ayrı yerlerden esen yedi tanesinin önemli olduğunu ve bu rüzgarların dört unsurla çarpımının yirmi sekizi bulduğunu söylemektedir. Bu rüzgarların isimleri şunlardır: Kible, gündoğusu, poyraz, yıldız, karayel, günbatısı, lodos. Bunların Rahman’ın nefesi olduğunu belirtmektedir.²⁶¹⁰ Yedi kat gök, yedi kat yer, yedi Mushaf ve yedi hattın bulunduğunu kaydeden Fethü’l-Maârif, bunlarla ilgili olarak Nesîmî’nin bir beytini vermektedir:

Yeddi yer gök yeddi deryâ yeddi Muşhaf ve yeddi hat

Nuṭḫ-ı Hakk’dan mest olupdur heft ü penç ü çâr mest²⁶¹¹ (Nesîmî)

²⁶⁰⁶ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 101b.

²⁶⁰⁷ Şeytanın secde emrine karşı geldiğini bildiren âyetler şunlardır: Bakara suresi, 34; A’râf suresi, 11; Hicr suresi, 31; İsrâ suresi, 61; Kehf suresi, 50; Tâ-Hâ suresi, 116; Sâd suresi, 74.

²⁶⁰⁸ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 103a-103b.

²⁶⁰⁹ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 150b-151a.

²⁶¹⁰ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 114a-114b.

²⁶¹¹ Ayan, *Nesîmî Divanı*, s. 85.

Yeri ve göğü yedişer tabaka yaratan Allah, Kur'ân'da "Her biri bir felekte yüzmektedir"²⁶¹² buyuruyor. Bu âyette geçen ك ل ف ي ف ل ك (her biri bir felekte) harflerinin sayısı da yedidir. Başka bir âyette "O, yedi göğü tabaka tabaka yaratandır. Rahman'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin"²⁶¹³ buyuruluyor. Yine bir âyette "Şüphesiz siz halden hale (tabakadan tabakaya) geçeceksiniz"²⁶¹⁴ buyurulmaktadır. Ayrıca "Rabbini tekbir getirerek büyükle"²⁶¹⁵ âyetindeki harflerin sayısı (ر ب ك ف ك ب ر) da yedidir.* Bu âyetlere bakıldığında da Kur'ân'ın yedi batnı (derunî manası) olduğu ve yedi harf üzerine tertip olunduğu anlaşılmaktadır. Fâtiha'nın bâtınında yedi harf gizlenmiştir, gizlenen bu harfler (ف ج ح ش ث ظ خ ز) Havvâ mukabilindedir. Fâtiha'nın kendisi de yedi âyetten oluşmaktadır. Bu yedi, hatt-ı istivâ ile hesaplandığında sekiz olup bunun da dört unsurla çarpımı otuz iki eder, yani kadîm ilahî kelimeye işaret etmektedir. Bütün eşyayı meydana getiren Yaratıcının nutkudur. Haftanın yedi gün, ayın dört hafta oluşu ay (kamer) hesabıyla ilgilidir. Yirmi sekiz menzili dolaşan ay, ya yirmi dokuzuncu ya otuzuncu gün tekrar görünmektedir.²⁶¹⁶

Fethü'l-Maârif, anne karnındaki bebekle gezegenler arasındaki yedişerli bir ilgi kurmaktadır. Babanın nutfesi anne karnına düştüğünde yedi tane olur. Yedi yıldız (gezegen) oluşturur. Bu yıldızlar şunlardır: Güneş, Ay, Merih (Mars), Utarit (Merkür), Müşteri (Jüpiter), Zühre (Venüs). Bu yıldızlara yedi iklim* denir. Bunlar karşılığında insan vücudunda iki göz, iki kulak, iki burun ve bir ağız yer almaktadır. Anne karnında bebek üzerinden dokuz ay, dokuz gün ve dokuz saat geçesiye kadar, bu gezegenlerden her birisinin bebek üzerinde bir aylık etkisi olur. Âyette geçen "Yedi başak bitirdi"²⁶¹⁷ ifadesi gereği yedi ay tamamlandığında bebek de tamamlanmış olur. Bu geçici âleme gelmesi kararlaştırılmışsa gelir. Yoksa sıra tekrar Zuhal'a geçer ve bir ay onun etkisinde kalır. Ondan sonra sıra Müşteri'ye gelir. Bir ay da onun etkisinde kalır. Nihayet dokuz

²⁶¹² Yâsîn suresi, 40.

²⁶¹³ Mülk suresi, 3.

²⁶¹⁴ İnşikak suresi, 19.

²⁶¹⁵ Müddesir suresi, 3.

* Yukarıdaki iki âyet, sağdan sola da, soldan sağa da aynı harflerden oluşmaktadır.

²⁶¹⁶ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 115a.

* Dünyanın yaşanabilir bölgelerini 7'ye bölme çabalarının temeli Batlamyus'a dayanmaktadır. Göklerin ve yerin yedi tabaka halinde yaratıldığını bildiren Kur'ân âyetlerinin de etkisiyle bazı kimseler gökleri de yedi iklim olarak sınıflandırmıştır. İbnü'l-Fakih gökteki yedi iklimi Zühal, Müşteri, Merih, Şems, Zühre, Utarid, Kamer iklimi biçiminde; yerde bulunan yedi iklimi ise Arapların iklimi, Rumların iklimi, Habeşlilerin iklimi, Hindlilerin iklimi, Türklerin iklimi, Çinlilerin iklimi, Ye'cüc ve Me'cüc halkının iklimi biçiminde sıralamaktadır. Bkz. Murat Ağarı, İslâm Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı, *AÜİFD* 47 (2006), sayı 2, s. 204.

²⁶¹⁷ Bakara suresi, 261.

ay, dokuz gün ve dokuz saat tamamlandığında bu fanî âleme gelir.^{2618*} Dört unsurdan oluşan bu âlemde ağlayıp feryat etmeye başlar. Çocuk bulûğa ermeye başladıkça yirmi sekiz harf karşılığı olan ağızındaki dişleri de tamamlanıp cemâli kemâle erer. İkinci yedi yıl içerisinde dişleri dökülmeye başlar. Bundan sonra iki yıl içerisinde dişler tekrar tamamlanır. Üzerinden iki yedi yıl geçen çocuk ayın bedir (dolunay) haline döner. Yedi yıldız, yedi ay ve yedi yıl bu şekilde devirlerini tamamlar. Bedenin üzerinde tesiri bulunan dört tane yedi, tam olarak yirmi sekiz sayısı kadardır. Yüzünde bulunan yedi hattı anne karnından getirmektedir. Yedi, yedi daha on dört beyaz hattır. Yedi adedince kemâl hikmetinin zuhûru vardır. Âdem'den Hâtem'e gelinceye kadar bütün peygamberlerin, hatta isimleri unutulmuş peygamberlerin bile yüzlerinde kelâmullah adedince yirmi sekiz hat zuhûr etmiştir.²⁶¹⁹

8 Sayısı

İslâm kültüründe sekiz sayısı da çeşitli kullanımlarla karşımıza çıkmaktadır. Selçuklu sanatında sekizgen yapı ve Osman Turan'ın çadır şeklindeki kubbeler²⁶²⁰ diye tanımladığı örtülerde, sekizgen kümbetlerde ve sekiz köşeli yıldız biçiminde düzenlenen halı ve çini motiflerinde karşımıza çıkan sekiz sayısının cenneti sembolize ettiğine inanılmaktadır. Onun yansımalarını bugünkü mimarî eserlerde de görmekteyiz. Cennetin sekiz tabaka olarak düşünülmesinden dolayı Sadî'nin *Gülüstan*'ı, Ali Şir Nevaî'nin *Mecalisü'n-Nefâis*'i ve bunları örnek alan Sehî Bey'in *Heşt Behişt* adlı tezkiresi sekiz bölüme ayrılmıştır.

Cennetin sekiz kapılı olduğunu söyleyen Fethü'l-Maârif, kendi düşüncesi doğrultusunda cennetin açıklamasını yapmaktadır. İnsanın yüzündeki yedi ümmî hattın, istivâ ile hesaplanması sonucu sekiz olduğunu, bütün ilimlerin başının ve sonunun bu sekiz harften

* İslâm coğrafyacıları arasında dünyayı yedi iklim olarak bölümleme çalışmaları görülmektedir. İbn Hurdazbih (ö. 912), Yakubî (ö.905), İbn Rüsteh (ö.922), İbnü'l-Fakih (ö. 902), Mes'ûdî (ö. 958) gibi bazı coğrafyacılar dünyanın yaşanabilir alanlarını yedi bölgeye ayırmışlardır. Yeryüzündeki suları da yedi deniz* biçiminde sınıflandıranlar olmuştur. Aslında bu görüş Batlamyus'tan (MS 2. yüzyıl) itibaren bilinmektedir. Göğlerin ve yerin yedi tabaka halinde yaratıldığını bildiren Kur'ân âyetlerinin de etkisiyle konuya kozmolojik olarak yaklaşan bazı kimselerin gökleri de yedi bölgeye ayırma çabaları vardır. Bu tabakalardan her birisinde yer alan gezegenler, yeryüzü tabakalarını, yeryüzündeki insanları etkilemektedirler.²⁶¹⁸ Astronomi ve astrolojinin iç içe düşünüldüğü bu kozmolojik değerlendirmenin Fethü'l-Maârif'te de tezahürlerini görmekteyiz. Anne karnındaki bebeğin her ay başka bir gezegenin etkisinde kaldığı düşüncesi, bu görüşlere dayanmış olmalıdır. Yedi iklim anlayışı konusunda daha geniş bilgi için bkz. Murat Ağarı, *a.g.m.*, s. 195-214.

²⁶¹⁹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 134b-135a.

²⁶²⁰ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 4. Basım, İstanbul: Boğaziçi, 1993, s. 384.

meydana gelen bir anahtar olduğunu, sekiz cennet kapısıyla bunun kast edildiğini söylemektedir. Evliyânın ve enbiyânın cenneti olan bu sekiz hattın dört unsurla çarpımı sonucu elde edilen ezelî ve ebedî ilahî otuz iki kelimenin bütün insanların yüzünde Hazret-i Ahadiyyetin bir tecellîsi, Allah'ın nutku ve kelâmı olarak yazılı bulunduğunu belirtmektedir.²⁶²¹

Vahdetnâme'de ele alındığı biçimiyle yedi âyet olan Fâtiha suresi, istivâ ile hesaplandığında sekiz etmektedir. Bunu da dört unsurla çarptığımız zaman otuz iki ilahî kelimeye ulaşmış oluruz. Ulaşılan bu ilahî kelime, Hakk'ın nutku ve bütün eşyanın esasıdır.²⁶²² İlahî kelime de sekiz kapılı cennetle kâimdir. Hazret-i Muhammed, Allah'ın kelâmıdır, yani kün'dür, kadîm kelâmıdır. Âdem onun ilmidir, "Allah bütün eşyayı ilmiyle kuşatmıştır"²⁶²³ âyetindeki "ilim ile kuşatılan" Âdem'dir.²⁶²⁴ Hazret-i Peygamber, "Ben Rabbimi mirâc gecesi genç delikanlı (katat) suretinde gördüm"²⁶²⁵ buyurmaktadır. Mirâc gecesi Âdem ve Havvâ'nın sureti biçiminde gördüğünü söylüyor. Hadiste belirtilen "katat" ümmî yüz, yani anneden getirilen yüz demektir. Ümmü'l-kitapla, Fâtihatü'l-kitapla kast edilen odur. Otuz iki ilahî kelimenin cennetidir. Katat orada sakın olmaktadır. Cennetin kapısı sekizdir ve bu kapılardan cennete giren kimse kendisi otuz iki harfe dahil olmuş olur. Dünyaya ait olan nefis ve sıfatı cennete koyup âhirete bilerek gitmek gerekir. Cennete bu dünyada dahil olan, öbür dünyada da dahil olur. Dünyadayken o eve böyle girilir. Hatt-ı istivâ, sırat-ı müstakimdir. Bu sıratın üzerinden geçmek hem kolay hem de zordur. Sırat üzerinden geçmesini bilersen, cennete kolayca girebilirsin. Sırat üzerinden geçmesini bilmeyince cennete girmek bu dünyada zor olduğu gibi öbür dünyada da zordur. Cennet, sekiz hat ile istivâ olur. Sekiz, cennet kapısıdır. Otuz iki, Âdemî hatlardır. Âdemin cemâline bakmak, secdeyi Âdem'e yapmak demektir.²⁶²⁶

9 Sayısı

Vahdetnâme'de dokuz sayısını kullanan Fethü'l-Maârif, bu sayıyı, bebeğin anne karnında geçirdiği süre ve yaratılış açısından ele almaktadır. Fethü'l-Maârif'e göre kemâl sahibi olan yüce Yaratıcı, insanın cismini şu dokuz cevherden yaratmıştır: İlik, kemik, sinir,

²⁶²¹ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 95a-95b.

²⁶²² Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 115a.

²⁶²³ Tâ Hâ suresi, 98.

²⁶²⁴ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 156a.

²⁶²⁵ Hadisin metni şöyledir: رأيت ربِّي في ليلة المعراج في صورت آدم فقط Tirmizî, Tefsir, Sad 38; İbn Hanbel, 5/367; Dârimî, Rüyâ, 12.

²⁶²⁶ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 156a.

damar, kan, ten, deri, yağ ve kıl. Nutfede var olan bu cevherler, anne karnında geçirdiği süre içerisinde şekillenir.²⁶²⁷ Havvâ'nın vücudu ile bina olduysa dokuz ayda, Âdem'in vücuduyla bina olduysa dokuz ay, dokuz gün, dokuz saat geçince dünyaya gelir.²⁶²⁸

Dokuz sayısını mukattaa harfleriyle de ilişkilendiren müellif, kerim mürşidin yüzünün Hakk olduğunu, "mürşid" ile "mürîd" kelimelerinin hatt-ı istivâ ile dokuz olduğunu, bunun da tam manasıyla kudret kalemi (kalem-i kudret) anlamına geldiğini, bunların dört unsurdan meydana gelmeleri açısından bir hakikat sayıldığını belirtmektedir.²⁶²⁹ Bu kelimelerdeki harf sayısının dokuz olması için dört harfli "mürîd" yerine beş harfli "tilmîz" kelimesini kullanarak (ت ل م ی ز - م ر ش د) dokuzaya tamamlamaktadır. Yirmi dokuz surenin başında gelen mukattaa harfleri tekrarlanmadığında dokuz çeşittir: (1) ال, (2) الر, (3) كهيص, (4) طه, (5) يس, (6) ص, (7) حم, (8) ق, (9) ن. Dünyanın ve içindekilerin, bütün mevcudatın aslının "kûn" kelimesi olması gibi Kur'ân'ın aslı da bu dokuz şekil olan mukattaa harfleridir. Bütün kâinatın aslı olan "kûn" kelimesinin açılımı da, aslı dokuz adet harf-ı mukattaa dayanan *Kur'ân-ı Kerîm* harflerinin açılımı da yetmiş iki eder. Fethü'l-Maârif, bunları yetmiş ikiye şöyle tamamlamaktadır:

Kef harfi yirmi, nun harfi elli, iki de harflerin kendileri elli iki, yukarıda gösterilen yirmi adet mukattaa harfini ilave edersek yetmiş iki olur. Alfabe de yirmi sekiz harf vardır, bunların yirmi iki de noktası vardır elli yapmaktadır, hemze ve cezimi de katarsak elli iki, yirmi de yukarıdaki mukattaa harfleri yetmiş iki olur. Yani ikisi aynı olur. Buna göre bütün eşya, gökler ve yeryüzü bu dokuz harf ile ana balalanmıştır. Levh ve kalem, on sekiz bin âlem, bu dokuz harf ile harf ve noktaların toplamı olan elli iki sayısına dayanır. Bu dokuz harf, Âdem aleyhisselam'ın yaratılışı üzeredir. Çünkü bütün eşya, yedi kat gökler ve yeryüzü Âdem'dir, Âdem'in yaratılışından zâhir olmuştur.²⁶³⁰

Fethü'l-Maârif'in dokuz sayısını kullandığı alanlardan birisi de iki rekat bayram namazıyla birlikte alınan dokuz tekbirdir. Buradaki tekbirlerden her birisinin bir rekat namaz yerine sayıldığını, bütün oruç ve namazların, yapılan riyazatların aslının ve amacının bu iki rekat bayram namazı ile alınan dokuz tekbir olduğunu ifade etmektedir.²⁶³¹

²⁶²⁷ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 56a.

²⁶²⁸ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 134b.

²⁶²⁹ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 139b.

²⁶³⁰ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 150a-150b.

²⁶³¹ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 95b.

10 Sayısı

İnsanın iki elindeki parmakların on olması, çoğu kültürde sayma sisteminin temeli kabul edilmiştir. Yahudilerde ve özellikle Kabalada Mûsâ'ya gönderilen on emir dolayısıyla metafizik anlamlar içerecek şekilde yorumlanmaktadır. Kabalistler, dünyanın on kelimeyle yaratıldığını söylemektedir. Îsâ (iota) kelimesindeki ilk harfin sayısal değerinin 10 olması, insanları bu rakamla ilgili mistik yorumlara sevk etmektedir.²⁶³²

İslâm tasavvufunda, bu mesleğe yeni girenlerin aşması gereken dört kapı ve her kapının da on makamı vardır. Fethü'l-Maârif de iki elde on parmak bulunmasından hareketle zekatın miktarını açıklamaya çalışır. Ona göre namaz kılan kimse oturduğunda (ka'de) kelime-i şهادeti söylerken şهادet parmağını kaldırır. Bunun anlamı, malından zekatı çıkarıp müstahaklara vermektir. Çünkü Allah, zekat olarak on akçede bir akçe verilmesini emretmiştir. Zekat, mümin ve Müslümanlar üzerinde borçtur. Alış veriş yapan kimselere bunun hatırlatılması yapılmaktadır. Bundan fazlası insafsızlık olur. Kelime-i tevhid ve kelime-i şهادeti söylerken bir parmağını kaldırmanın anlamı budur. Yine ibadet yapan kul, bir tek kişidir. Âyette, "Kim bir iyilik yaparsa ona on katı vardır"²⁶³³ buyurulduğu için ibadet eden kişi, on kul sayılır. Çünkü enbiyâ ve evliyâ, Hakk'ın dergâhına ibadetle ulaşmışlardır. Orucun, namazın, riyazat ve mücahedenin anlamının ne olduğunu Kelâm-ı Kadîm'den öğrenip bilmek gerekir. Terk eylemek vücud ilmini harap etmek, kullarını helak edip fert kalmak anlamına gelir.²⁶³⁴

11 Sayısı

Fethü'l-Maârif 11 sayısını seferî namazla ilgili olarak kullanmaktadır. O, tarîkat ehli olan kimsenin seferî sayılacağını, dolayısıyla böyle kimselere iki sabah, iki öğle, iki ikindi üç akşam ve iki yatsı olmak üzere günlük on bir rekat namazın farz olduğunu söylemektedir. Seferî namazla hazarî namazı topladığımızda, Kur'ân'da ismi zikredilen 28 peygamber adedini buluruz. Bu sayı, hurûf-ı mukattaat sayısı kadar olup bütün müminlerin bilmesi farz mesabesinde vaciptir, yani kuvvetli vaciptir.²⁶³⁵ Namaz için getirilen kâmet de 17 cümleden oluşmaktadır. Bununla 11 rekat seferî namazı toptasak yine peygamberlerin adedince 28 yapar. Maksat, yirmi sekiz defa vücudu uyandırıp secdeye hazır hale

²⁶³² Schimmel, *Sayıların Gizemi*, s. 198.

²⁶³³ En'âm suresi, 160.

²⁶³⁴ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 94b.

²⁶³⁵ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 82a-82b.

getirmektir.²⁶³⁶ Yine muhkemat mukabilinde 17 rekat mukim namazı ve müteşâbihat mukabili 11 rekat seferî namazı toplanarak Allah'ın kitabı (kitabullah) olur, Hazret-i Ahadiyyetin kudret kalemiyle satır satır yazdığı Âdem'in yüzü olur.²⁶³⁷

Fethü'l-Maârif'in başvurduğu bir başka açıklama şöyledir:

Kelime-i şehadet için işaret parmağını kaldırıp dört parmağını yumduğu vakit, kapalı parmakların on bir mafsalı vardır; bu sayı, seferî namazlar ve müteşâbih harfler mukabilidir. Mukim namazın rekatları on yedi olduğu gibi kâmetin sözleri de on yedidir. Buna göre seferî namaz miktarı on bir mafsâl ile on yedi kâmet sözleri toplandığında ezan içinde ezan, namaz içinde namaz ve zekat içinde zekatın ne olduğu anlaşılır. Bunlar, hurûf-ı mukattaa adedince gelen yirmi sekiz peygamberin miktarıdır. Âdem'in yüzüne yazılmış bulunan yüce yazıdır.²⁶³⁸

12 Sayısı

Dünya kültürlerinin üzerinde önemle durduğu sayılardan biri de 12 sayısıdır. Yılın on iki aya bölünmesi, bir günün on iki gündüz, on iki gece biçiminde saatlere ayrılması, burçların on iki kabul edilmesi dolayısıyla bu sayı her insanın hayatında önemli bir yer tutmaktadır.

Bugün mevcut olan bilgilere göre yılları 12 aya, günleri 12 saate bölenler ve burçlar sistemini 12 olarak ilk hesaplayanlar Sümerlerdir. Astronomik gözlemlerde de 12 sayısına rastlanmaktadır. Ay, Dünya etrafında ayda bir defa döndüğü için yılda 12 defa dönmektedir. Jüpiter, Güneş etrafındaki turunu 12 yılda tamamlamaktadır. Burçları oluşturan takımyıldızlarının sayısı on ikidir.

Semavî dinlerden sayılan Yahudîlik, Hıristiyanlık ve Müslümanlıkta da 12 sayısı karşımıza çıkmaktadır. Tevrat'ta on iki sayısıyla ilgili İsrail oğullarının on iki kabilesi,²⁶³⁹ Yusuf Peygamberle birlikte Hazret-i Yakup'un on iki oğlu²⁶⁴⁰ ve on iki su kaynağı²⁶⁴¹ bildirilmektedir. Hıristiyanlık kültüründe de 12 sayısının izlerini buluyoruz. 12 sayısı

²⁶³⁶ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 87b.

²⁶³⁷ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 87b.

²⁶³⁸ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 89b-90a.

²⁶³⁹ İsrail'in on iki oymağı bunlardır. (Tevrat, Yaratılış, 49: 28). Bu kabîle isimleri İncilde verilmektedir: Yahuda, Ruben, Gad, Aşer, Naftali, Manasse, Şimeon, Levi, İssakar, Zebulun, Yusuf, Benyamîn. Bkz. İncil, Yuhannanın Vahyi, 7: 5-8.

²⁶⁴⁰ Yakup'un on iki oğlu vardı. (Tevrat, Yaratılış, 32: 22)

²⁶⁴¹ Sonra Elim'e gittiler. Orada on iki su kaynağı, yetmiş hurma ağacı vardı. Su kıyısında konakladılar. (Tevrat, Çıkış, 15: 27).

İncillerde 189 defa geçmektedir.²⁶⁴² Her şeyden önce Hazret-i İsa'nın havarileri 12 kişidir.* İncil'de "ve başı üzerinde 12 yıldızdan tacı olan bir kadın göründü"²⁶⁴³ biçiminde Meryem'den bahsedilmektedir.

Antik kültürlerde ve diğer dinlerde böylesine önem atfedilen 12 sayısı Kur'an-ı Kerim'de dört defa geçmektedir. Bunlardan üçü Hazret-i Musa ve İsrail oğullarıyla ilgili²⁶⁴⁴ diğeri ise ayların sayısı ile ilgilidir:

Şüphesiz Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısında, Allah katında ayların sayısı on ikidir.²⁶⁴⁵

Bu sayının kutsal kitaplarda geçiyor olması, o kitaplara inananların gönlünde bir saygı uyanmasını da beraberinde getirmektedir. Kur'an'da bu âyetlere ilaveten kelime-i tevhidin harf sayısının on iki olması müslümanların dikkatlerinden kaçmamıştır. Ancak İslâm kültürü içerisinde on iki sayısına dinî ve mistik anlamlar yükleyen anlayışlar da yok değildir. Şîîler, Alevîler ve Bektaşîler On İki İmam dolayısıyla bu sayıya diğer İslâmî gruplardan daha fazla değer atfetmektedirler. Alevî-Bektaşî ağırlıklı tasavvufî Türk edebiyatında on iki imam konusunu işleyen düvazdeh, düvazname türü şiirlerin çokluğu bu düşüncelere dayanmaktadır. Hurûfîler de Şîîler, Alevîler ve Bektaşîler gibi on iki imamı kabul etmektedirler.

Fethü'l-Maârif de *Vahdetnâme*'de on iki sayısı üzerinde izahlarda bulunmaktadır. Mürşid-i kâmillerin sâliklerini yetiştirirken başvurdukları yöntemlerden birisi de onlara zikir tavsiye etmeleridir. Ma'rifîlerin zikirleri 7 esmâ ve 5 furuata dayanmakta olup toplamı 12'dir. Yedi esmâ, yedi gezegen (seyyare) miktarı "Lâ ilahe illallah, yâ Allah, yâ Hû, yâ Hakk, yâ Hayy, yâ Kayyûm, yâ Kahrîr" isimleriyle çekilir. Beş furuat ise "yâ Kâdir, yâ Cebbâr, yâ Kaviyy, yâ Mâlik yâ Vedûd" isimleriyle çekilir. Bunların toplam miktarı on ikidir. Bunları zikretmek, on iki burcu dolanmak gibidir. Bunların âdâbı ise şöyledir: Rıza, teslim, sabır, itikat, az yemek, az konuşmak, az uyumaktır. Furuatı ise uzlet, terk-i dünya, terk-i ukba, terk-i vücut, terk-i terktir.²⁶⁴⁶

²⁶⁴² Okur, *a.g.e.*, s.150.

* Ve on iki resulün adları şunlardır: Birincisi Petrus denilen Simun, ve kardeşi Andreas, Zebedinin oğlu Yakub, ve kardeşi Yuhanna, Filipus ve Bartolomeus, Tomas, ve vergi müstelzimi Matta, Alfeusun oğlu Yakub, ve Taddeus, Gayyur Simun, ve İsayı ele veren Yahuda İskariyot. (İncil, Matta, 10: 2-4)

²⁶⁴³ *İncil*, Yuhannanın Vahyi, 12: 1.

²⁶⁴⁴ Bakara suresi, 60; A'râf suresi, 160; Mâide suresi, 12.

²⁶⁴⁵ Tevbe suresi, 36.

²⁶⁴⁶ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 30a-30b.

Fethü'l-Maârif'e göre gökyüzünde Ay'ın hareketleri belli bir periyoda bağlı olarak tekrarlanmaktadır. Yörüngesi üzerinde yirmi sekiz menzili aşan Ay, nihayet ya yirmi dokuzuncu ya da otuzuncu gün tekrar hilal biçiminde görünür. Yine gündüzümüz de gecemiz de on ikişer saattir. Ay, on iki burç ve yedi gezegen mukabilindeki seyrini gece gündüz sürdürmektedir. Bu hareketler, Âdem'in yüzünde yazılı bulunan on iki hat mukabilindedir. Bunlar hal ve mahal hesaplanırsa yirmi dört olur ki yirmi dört saatimize denk gelir. Yine on iki sayısının katlarıyla hesaplandığında bir ayın üç yüz altmış saat olması, güneşin felek burcunda üç yüz altmış derece dolanması hep insana işarettir.²⁶⁴⁷

Ramazân ayında kılınan on iki rekatlık Kadir namazına değinen Fethü'l-Maârif, bu namazın rekat sayısının da Âdem'in yüzündeki on iki hatla ilgili olduğunu söylemektedir. Bu hatlar şunlardır: Dört kirpik, iki kaş, bir baş saçı, iki yüzdeki hatlar, iki üst dudaktaki ve bir alt dudaktaki hatlar. Bu on iki hat, Âdem'in yüzüne yazılmış olan on iki yazının mukabilidir. Başka bir hesaplama ile yüzdeki bu on iki hat, altmış rekat namaza ilave olduğunda yetmiş iki olmaktadır. Yetmiş iki kelâm-ı kadîm, Yâ-sîn, yâ insan demektir; cümel-i kebîr hesabıyla kün (ك + ن = 70, iki de harflerin kendisi 72) harflerinin miktarı kadardır.

14 Sayısı

İslâm kültüründe on dört sayısının değişik biçimlerde kullanıldığını görmekteyiz. Arap alfabesindeki harflerin on dördü şemsî, on dördü kamerî sayılır.* Ayın on dördüncü dolunaydır. Ayın en parlak konumu olması dolayısıyla dolunay (bedr) İslâm edebiyatlarında sevgilinin mazmunu olarak kullanılmaktadır. Schimmel'in de işaret ettiği gibi Arap alfabesine göre vücut organlarından yüz ve el anlamına gelen “yed” ve “vech” kelimelerinin sayısal değeri on dördür. Şîîlerde On İki İmam, Hazret-i Hatice ve Hazret-i Fâtıma'nın da yer aldığı on dört masum vardır.²⁶⁴⁸

Fethü'l-Maârif, beş harften oluşan Allah isminin açılımının on dört harf (ا ل ف ل ا م ل ا م ا ل) olduğu üzerinde titizlikle durmaktadır. Buna göre Muhammed kelimesinin açılımı da on dört harften (م م ح م د - ع ل ی ی) oluşur. Hatta Allah Muhammed ve Ali kelimelerindeki harfler tek tek toplandığında on dört sayısı (ا ل ل ا ه - م ح م د - ع ل ی ی) elde edilir. Kur'an-

²⁶⁴⁷ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 115a.

* Şemsî harfle başlayan kelimelerin başına lââm-ı tarif geldiğinde lam harfi okunmayıp sonraki harf şeddeli okunur (eş-şems), kamerî harfli kelimelerin başına lââm-ı tarif geldiğinde lam harfi okunur (el-kamer). Buna göre kamerî harfler şunlardır: ا ب ج ح خ غ ف ق ك م و ه ی. Şemsî harfler ise şunlardır: ت ث ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ل ن.

²⁶⁴⁸ Tabatabâî, *a.g.e.*, s. 117-118.

1 Kerîm’de bazı surelerin başında yer alan mukattaa harfleri de tekrarlanmayan on dört harften (الركيع طس حم ق ن) oluşmaktadır. Bu on dört harf, Âdem’in yüzünde yazılı olan Allah’ın kelâmıdır (kelâmullah). Bunlar zevale ermez, kadîm ve ölümsüz olup Kur’ân-ı Kerîm’in esasıdır.²⁶⁴⁹

Fethü’l-Maârif, Hakk’ın emri olan beş vakit namazla kast edilenin Lafzatullah olduğunu söylemektedir. Buna göre Allah ve kendi ismi olan Maârif kelimeleri beşer harftir. Kelâmullah’ın açılımı on dört harften müteşekkildir. Alfbedeki yirmi sekiz harf ile bu harflerde bulunan yirmi iki nokta toplandığında elli yapar. Peygamberin Miraç gecesi elli vakit namazı nasıl beş vakte indirdiği anlaşılır.²⁶⁵⁰

Fethü’l-Maârif, on dört sayısının, ibadetlerle de ilgisini kurmaktadır. Allah, Âdem’i yarattığı zaman ona secdeyi emretmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de Şeytana secde emredildiği yedi yerde, meleklerle emredildiği on dört yerde geçmektedir. Bu on dört secde Âdem ve Havvâ’nın yüzünde bulunan hatların hal ve mahal toplanması miktarıdır.²⁶⁵¹ Yine yapılması vacip olan yedi umre ve yedi hac tavafi, yapılması sünnet olan yedi Kudüm ve yedi Vedâ tavafi, Safâ ve Merve arasında yedi gidiş yedi geliş, Âdem’in yüzündeki hatların sayısı kadardır.²⁶⁵² Bir elin parmaklarında bulunan on dört eklem üzerine üç ilave edilince hazarî namazların ve ezandaki sözlerin sayısına (17) ulaşılır.²⁶⁵³ Yine On İki İmam üzerine Hazret-i Hatice ve Hazret-i Fatıma ilave edildiğinde on dört masumun adedine ulaşılmaktadır.²⁶⁵⁴

15 Sayısı

On beş sayısının ibadetlerle ilişkisini kuran yorumlara *Cavidannâme*’de rastlamaktayız. Tevrat’ta ve Kur’ân’da geçtiği gibi Allah’ın gökleri ve yeri altı günde yarattığı gerçeğinden hareketle Fazlullah, yedinci gün olan cuma gününün Âdem’in yaratıldığı gün oluşuna işaret etmekte, cuma günü on beş vakit namaz kılındığını ve bu namazlarda on beş kez Fâtiha okunduğunu, Âdem’in öğrettiği esmâyı öğrenmediği için secde etmeyen Şeytan’a muhalefet olarak iki defa on beş secde yapıldığını belirtmektedir.²⁶⁵⁵ Aynı konuyu Fethü’l-Maârif ise şöyle açıklamaktadır:

²⁶⁴⁹ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 160a.

²⁶⁵⁰ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 96b.

²⁶⁵¹ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 103a-103b; Derviş Murtaza, *a.g.e.*, s. 354.

²⁶⁵² Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 99a; 100a.

²⁶⁵³ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 89b.

²⁶⁵⁴ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 142a-142b.

²⁶⁵⁵ Derviş Murtaza, *a.g.e.*, s. 37.

Ve bir daği bu kim, bir kişi müslümânlardan ola, eğer müsâfir, eğer mücâvir, anın üzerine on beş rekât-ı cuma hem farz ve hem sünnet ve hem şart ve hem vâcibdir. Zîrâ ki Hakk Teâlâ mevcûdâtı cuma gün halk eylemiştir.²⁶⁵⁶

Fethü'l-Maârif, anne karnında şekillenen çocukların on beş müteşâbih hatla dünyaya geldiklerini, on beş yaşına geldiklerinde bu müteşâbih hatların tamamlandığını, ayrıca bu müteşâbih hatların, şu mukattaa harfleri olduğunu söylemektedir: ب ت ث ج خ ذ ز ش ض ظ غ ف ق ن ي Cuma günü kılınacak namazlar, bu ilahî harfler adedince müminler üzerine farz olmuştur.²⁶⁵⁷ Ezan da müteşâbih harfler sayısınca on beş sözden oluşmaktadır.²⁶⁵⁸

17 Sayısı

Fetü'l-Maârif'e göre Cebrail, mukim olunan günler için Hazret-i Peygamber'e on yedi rekât namaz kıldırıştır. Ayrıca farz namazlardan önce getirilmesi gereken kâmetin sözleri de on yedidir.²⁶⁵⁹ Fethü'l-Maârif, on yedi sayısı ile namaz rekâtları arasında irtibat kurarken parmaklarla ilgili bir hesaplama da yapmaktadır. Buna göre tahiyatta (ka'de) otururken on parmaktan biri (şehadet parmağı) zekat mukabilinde, kelime-i şehadet ve kelime-i tevhide işareten, kaldırılmaktadır. Bu parmak üç eklemidir. Bu parmaktaki üç eklem, sol elin beş parmağında bulunan on iki eklemle toplanırsa on yedi yapar. Bu durum, namaz içinde namaz, farz içinde farz gibidir. İki cümle ilavesiyle sabah ezanı ve kâmet de on yedi adedince okunur. Mukim iken namaz ibadeti, altı parmakta bulunan on yedi eklem sayısına göre eda edilmektedir.²⁶⁶⁰

Fethü'l-Maârif'in namazın rekâtları ile ilgi kurduğu hususlardan birisi müteşâbihât olarak ifade ettiği alfabedeki noktasız harfler (اح د رس ص ط ع ك ل م وه) ve Arap alfabesinde olmayıp Farsçada bulunan dört harfin (پا چا ژا گئا) toplamı on yedi yamakta ve mukim namazların rekât sayısını göstermektedir. Bunlar da noktalı on beş harfle toplandığında otuz iki olur. Otuz iki, Âdem'in nutku olan ilahî kelimeyi göstermektedir.²⁶⁶¹

18 Sayısı

Vahdetnâme'de fazla yer tutmayan sayılardan birisi on sekizdir. Fethü'l-Maârif, ellerin ve ayakların altışardan on iki boğum olduğunu, bunun altı yönle toplandığında on sekiz

²⁶⁵⁶ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 83a.

²⁶⁵⁷ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 84a.

²⁶⁵⁸ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 86b.

²⁶⁵⁹ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 87a-87b.

²⁶⁶⁰ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 89b, 90b.

²⁶⁶¹ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 84a.

yaptığını belirterek bu sayıyla kast edilenin on sekiz bin âlem olduğunu, aslında on sekiz bin âlemle de Âdem'in kast edildiğini söylemektedir.²⁶⁶²

21 Sayısı

Cavidannâme'nin ve *Vahdetnâme*'nin bu sayıya özellikle önem attığını görmekteyiz. *Cavidannâme*, Âdem isminin cümel hesabıyla kırk altı, Havvâ'nınsa yirmi bir* olduğuna işaret ederek Havvâ'nın, Âdem'in yan tarafından (kaburga) yaratıldığını söylemektedir.²⁶⁶³ Hac esnasında, teşrik günlerinde olmak üzere her gün yirmi bir taşla Şeytan taşlanması,²⁶⁶⁴ yine Ümmü'l-kitâp olarak isimlendirilen Fâtiha'nın yirmi bir harfle yazılmış olması,²⁶⁶⁵ Havvâ'nın yüzüyle ilişkilendirilmektedir. Çünkü Havvâ'nın yüzünde de yedi satır üzerinde iki kaş, dört kirpik ve bir saç olmak üzere ümmî hatlar vardır. Bunlar dört unsurla çarpıldığında yirmi sekiz olmaktadır. Havvâ'nın yüzünde yedi hat olan ebî hatların olmayışı gibi Fâtiha'da da ث ج خ ز ش ظ ف harfleri yoktur. Havvâ'nın yüzünde de iki burun, iki yüz, iki bıyık ve bir de alt dudak altı olmak üzere yedi kılsız bölge vardır. Havvâ'nın yüzündeki yirmi bir hat mukabili Fâtiha suresi de 21 harfle yazılmıştır.²⁶⁶⁶

Fethü'l-Maârif de *Vahdetnâme*'sinde aynı hususlara temas etmektedir. Havvâ'nın yüzü, yirmi bir harften teşekkül eden Fâtiha'dır. Fâtiha'nın, kitabın anası (ümmü'l-kitap) olması gibi, Havvâ da hakîkatin anasıdır. Âdem ile Havvâ'nın yüzündeki hatlar, hal ve mahal hesaplandığında on dört yapmaktadır. Âdem'de sonradan yetişen yedi hatta karşılık Havvâ'da bunların yeri vardır. Toplamda Havvâ'nın yüzünde bulunan yirmi bir işaret, Fâtiha'ya mukabildir. Fâtiha yedi âyet ve yirmi bir harftir. Havvâ'nın yüzünde de yedi ümmî hat ile yirmi bir işaret bulunmaktadır. Fâtiha'da nasıl yedi harf gelmemişse, Âdem'in yüzünde bulunan yedi hat da Havvâ'nın yüzünde bulunmamaktadır.²⁶⁶⁷

22 Sayısı

Vahdetnâme'de Tevrat'ın yirmi iki harften oluştuğunu dolayısıyla Mûsâ (as)'nın yirmi iki kelime sahibi olduğu bildirilmektedir. Hz. Mûsâ'nın çadırının etrafında elli tınap

²⁶⁶² Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 148a.

* İsmail Yakıt'ın asıl ebced veya küçük ebced diye verdiği ve yaygın olarak kullanılan sisteme göre Âdem 45, Havvâ ise 15 sayısına denk gelir; burada Âdem'in elifini uzun okunduğu için çift, Havvâ'nın vav harfini de şeddeli okunduğu için çift saydığımızda Fazlullah'ın yaptığı hesaba ulaşılmaktadır.

²⁶⁶³ Derviş Murtaza, a.g.e., s. 172.

²⁶⁶⁴ Derviş Murtaza, a.g.e., s. 375.

²⁶⁶⁵ Fâtiha'da şu harfler yer almamaktadır: ث ج خ ز ش ظ ف

²⁶⁶⁶ Derviş Murtaza, a.g.e., s. 54.

²⁶⁶⁷ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 69b-70a.

bulunmaktadır. Bu sayı, Hazret-i Peygamber'in kullandığı yirmi sekiz harfin yirmi iki noktasıyla toplandığında elde edilen sayıdır. Bu sayının, günlük namazlarla da ilişkisi bulunmaktadır. Allah ismi beş harftir. Bu beş harf, okunuşuna göre hesaplandığında on dört harf yapmaktadır. Muhammed isminin açılımı da bu şekilde on dört harftir. Yirmi sekiz harfin üzerine konan konanlarla birlikte toplamı ellidir. Her vakit için, on kat sevap verileceğinden beş vakit kılan, elli vakit kılmış sevabını elde edecektir.²⁶⁶⁸ Yine mukattaatı oluşturan harfler, tekrarlanmayan dokuz şekil oluşturmaktadır. Bunların okunuşlarındaki harflerin sayısı da elli ikidir. Dünya ve içindekilerin aslı, dokuz şekil oluşturan mukattaat harfleridir. Dokuz şekil oluşturan mukattaa harfleri tek tek alındığında yirmi yapmaktadır. Mukattaatın tamamı elli ikidir. Bunlara yirmiyi ilave ettiğimizde yetmiş iki sayısı bulunur. Yine yirmi sekiz harfe yirmi iki de noktasını ilave edecek olursak elli yapar, hemze ile cezzimi de eklediğimizde elli iki yapar. Elli iki sayısına mukattaattaki yirmiyi eklediğimizde yine yetmiş ikiye ulaşırız. Yetmiş iki “kün” kelimesinin mukabilidir. Kef yirmi, nun elli, iki de harflerin kendileri yetmiş iki olur. Yani dünyanın ve içindekilerin aslı, esası yetmiş iki sayısının mukabili olan “kün” demektir.²⁶⁶⁹

24 Sayısı

Yazılı tabletlerden takip edilebildiği kadarıyla gündüzün ve gecenin on iki saate bölünme işi Sümerlerle başlamıştır. Dijital olmayan saatlerin birden on ikiye kadar bir kadrana sahip olması ve bir günde iki defa dolaşması, belki antik anlayışın bir devamı gibi düşünülebilir. Bir günün yirmi dört saate bölünmüş olması, insanların zihninde önemli bir yer tutmaktadır. Neden yirmi dört saatlik bir zaman anlayışının kullanıldığı sorusuna *Vahdetnâme*'de şöyle bir açıklama getirilmektedir: Allah Teâlâ gökleri ve yeri altı günde yarattığını söylediğine göre “kün” sözünde bulunan altı harfin açığa çıkmasını istemektedir. Bu altı harf, yirmi sekizle çarpıldığında yüz altmış sekiz sayısına erişilir. Bu da yedi gün (168: 24=7) demektir. Yani bir günü yirmi dört saat olarak bildirmektedir. Hakk katında bütün saatler bir saat hükmündedir. “Gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri altı günde yarattı”²⁶⁷⁰ âyetine göre bunlar altı gece, altı gündüzde yaratılmıştır. Bir hadiste, “Allah, Âdem'i cuma günü yarattı ve o gün ona ruh üfledi”²⁶⁷¹ buyurulmaktadır. Yine arş

²⁶⁶⁸ Fethû'l-Maârif, a.g.e., vr. 98b.

²⁶⁶⁹ Fethû'l-Maârif, a.g.e., vr. 150a-150b.

²⁶⁷⁰ Furkân suresi, 59.

²⁶⁷¹ Ebû Dâvûd, Salat, 207/1047; Nesâî, Cuma 5/3, 91, 92.

ve su da yedinci gün olan cuma günü yaratılmıştır. Altı gün ile cumanın toplamı yüz altmış sekiz saat eder. Yediye böldüğümüzde her günün (gece ve gündüz) yirmi dört saat olduğu anlaşılır.

Fethü'l-Maârif, astronomik hesaplamalara dayalı olarak gece ve gündüzün yirmi dört saat olduğunu söylemektedir. Bir hafta yedi gün, bir ay dört haftadır. Dört kez yedi, yirmi sekiz harfe işaret etmektedir. Ay da gökyüzünde yirmi sekiz menzili dolaşır ve bu seyrini yirmi dokuz veya otuz günde tamamlar. Bir gün on iki saat olduğuna göre on iki burç ve yedi gezegen mukabilinde dolanmaktadır. Bu, Âdem'in yüzünde bulunan on iki yazı (hat) karşılığıdır. Bunlar hal ve mahal hesaplandığında yirmi dört olur. Bir ayımız üç yüz altmış saattir. Otuza böldüğümüzde on iki yapmaktadır ($360:30=12$). Gün on iki saat alındığına ve on iki de gece alındığına göre yirmi dört yapmaktadır.²⁶⁷²

25 Sayısı

Yirmi beş sayısı *Vahdetnâme*'de, Kur'ân'da isimleri açıkça belirtilen yirmi beş peygamberle ilgili olarak geçmektedir. Üzeyir, Lokman ve Zülkarneyn gibi üç ihtilaflı isimle birlikte bu sayı yirmi sekizdir.²⁶⁷³

28 Sayısı

Sayılar içerisinde Hurufilerin en çok dikkatini çeken yirmi sekiz sayısı olmuştur Arap alfabesinde yirmi sekiz harfin bulunuşu, onları böyle bir anlayışa sevk etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm yirmi sekiz harfli bir alfabe ile yazıldığı için Hazret-i Muhammed (sav) yirmi sekiz kelime sahibi sayılmaktadır. Ayrıca alfabede bulunan lâm-elifi dört harf (pe-çe-je-ge) sayarak harf sayısını otuz ikiye tamamlamaları mümkün olabilmektedir. Eski kaynaklarda menâzil olarak geçen ayın evreleri de 28 günlük süre içerisinde gerçekleşmektedir. Bu ön kabullerden sonra 28 sayısı matematik, astronomi ve metafizik yorumlamalara müsait hale gelmektedir. İki elde bulunan parmaklara ait boğumların on dörderden yirmi sekiz oluşu da yorum imkanını artırmakta ve yirmi sekiz sayısını, batınî yorumlamalara hazır hale getirmektedir.

Modern astronomide de Ay'ın hareketleriyle bu sayının bir ilgisi vardır. Ay, Dünya çevresindeki bir turunu yirmi yedi gün yedi saatte tamamlar. Dünyadan gözlenebilen yörüngesine tekrar başlayabilmesi için yirmi dokuz buçuk günün geçmesi gerekir. Ay

²⁶⁷² Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 115a.

²⁶⁷³ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 70b.

takvimine göre bir ay, yirmi dokuz buçuk gündür. On iki aydan oluşan bir yıl, üç yüz elli dört gündür. Takvim hesaplamalarında bazen yirmi dokuz, bazen otuz gün olarak alınmaktadır.²⁶⁷⁴

Fethü'l-Maârif, “Aya da menziller takdir ettik, sonunda eski eğri hurma dalına döner”²⁶⁷⁵ âyetini açıklarken astronomik olarak Ay’ın dolanımını tamamlayıp başladığı noktaya gelinceye kadar yirmi sekiz menzilden (evre) geçtiğini ve bu süreyi bazen yirmi dokuz, bazen otuz günde tamamlayıp tekrar görüldüğünü söylemektedir. Yine bir hafta yedi gün ve her ay dört hafta olduğundan dörtle yediye çarptığımızda yirmi sekiz olur.²⁶⁷⁶

Fethü'l-Maârif’e göre bülüğ yaşına gelen bir çocuğun ağzında yirmi sekiz harf mukabilinde yirmi sekiz diş çıkmaktadır. Artık bu ağızdan, yedi hat adedince, Hakk’ın cemâliyle ilgili sözler çıkmaya başlar. Bu yedi hattı, dört unsurla çarpacak olursak yirmi sekiz hidâyet hattını elde etmiş oluruz. Âdem’in yüzündeki hatlar, ağızdaki dişlerin sayısı kadardır. Bu hikmet ve hidâyettir. Çocuğun süt dişleri üzerinden yedi yıl geçince bunlar dökülür ve iki yıla kadar yenileri çıkar.²⁶⁷⁷ Hakk Teâlâ insanı dört unsurdan yaratırken yirmi sekiz değişik organ bahşetmiştir. Bunlar: safra, kan, su, toprak, deri, et, sinir, damar, yağ, ilik, mesken, sıcak, keyrek, tırnak, kıl, bağırsak, burun, yürek, yağır, ön, böğür, dalak, böbrek, bağır, kemik, mesane, haya, rahimdir. Yirmi dokuzuncu olarak bunlara ruh verip diriltmiştir. İnsanın zâhirî bedenini bu yirmi sekiz tür ile süslemiş, bâtınını ise can, gönül, akıl ve nefis ile şereflendirmiştir. İlahî kudretin kemâli ve ulûhiyetin azameti böyle carî olmuş ve İnsan vücudu böyle inşa olunmuştur.²⁶⁷⁸

Âdem’in yüzünde bulunan ümmî hatlar yedidir. Bu hatlar dört unsurla çarpılıp hesaplandığında Kur’ân’da isimleri zikrolunan yirmi sekiz peygamberin adedini bildirmektedir.²⁶⁷⁹ Tarîkat ehli olan kimseler, sefer ehlidirler. Onlar üzerine farz olan namaz, her gün için on bir rekattır. Mukîm olanlar üzerine ise her gün on yedi rekat namaz farzdır. Seferî namaz ile mukim namaz toplandığında yirmi sekiz yapar. Bunlar da yine bazı surelerin evvelinde geçen mukattaa harflerinin sayısı ve o sayıya göre gönderilen

²⁶⁷⁴ *Grosser Weltatlas (Ansiklopedik Büyük Dünya Atlası)*, İstanbul: Hürriyet, 1993, s.49.

²⁶⁷⁵ Yâsîn suresi, 39.

²⁶⁷⁶ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 115a.

²⁶⁷⁷ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 134b-135a.

²⁶⁷⁸ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr.56a-56b.

²⁶⁷⁹ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr.69b.

peygamberler kadardır. Bu peygamberleri her müminin bilmesi farz mesabesinde vaciptir.²⁶⁸⁰

Fethü'l-Maârif, hazarî namazın on yedi, seferî namazın on bir rekat olup toplamının peygamberler sayısınca, yani yirmi sekiz olmasında ne gibi bir ilahî hikmet olduğunu şu şekilde izah etmektedir: Bunlardan maksat Âdem'dir. Çünkü ilahî kelâm Âdem'in yüzüne yirmi sekiz harfle yazılmıştır. Bir hadîs-i şerifte "oğul, babanın sırrına vâristir"²⁶⁸¹ buyurulmaktadır. Bu yüzden yirmi sekiz peygamber, mukattaa harfleri adedince gelmiştir. Namaz da peygamberlerin sayısı kadardır. Bu, peygamberlere biat etmek, secdede onları da hazır bulundurmak anlamına gelir.²⁶⁸² Peygamber sayısı ile irtibatlı olarak anlatılan bir husus da abdest alma şeklidir. Buna göre üç kere el yıkanır, üç kere ağza ve üç kere buruna su verilir, üç kere yüz yıkanır, üç kere sağ kol ve üç kere sol kol yıkanır. Başın dörtte birine bir kere mesh verilir, sağ kulak bir kere ve sol kulak bir kere mesh edilir. Buraya kadar toplam yirmi bir eder ki Fâtîha'da kullanılan harf sayısı kadardır. Boynun iki yanına mesh bir kere, sağ ayağı yıkamak üç kere ve sol ayağı yıkamak üç kere, toplam yirmi sekiz olur. Yine peygamberlerin sayısına ulaşılmaktadır. Bunlar da peygamberleri vücuduna almak anlamına gelir.²⁶⁸³ Peygamberlerin sayısının yirmi sekiz olması, Kur'ân'ın yirmi sekiz harften oluşmasının aslı bu yirmi sekiz zâttır. Yine On İki İmam, on dört masum-ı pak ile aynı nesildendir. Bu insanların anaları Hazret-i Hatice ve Hazret-i Fatıma'dır. Bu iki isim ile birlikte toplam yirmi sekiz sayısı ortaya çıkar. Bu sayı ise kâinatın aslı olan Allah'ın kelâmıdır. Varlıkların hepsinin anlamı bu yirmi sekizden ortaya çıkmaktadır.²⁶⁸⁴

Ezan, kâmet, namaz gibi ibadetlerin sayı olarak peygamberlerin, huruf-ı mukataanın sayısınca, yani yirmi sekiz olması kadîm ilahî kelâma işarettir. Bu kadîm kelâm da Hazret-i Peygamber'in yüzüne ve bütün Âdem oğullarının yüzlerine, ellerine, ayaklarına ve dillerine kudret kalemiyle nakşedilmiştir. Allah, bu yirmi sekizi âlemlere rahmet kılmıştır.²⁶⁸⁵

Hac ibadeti ile de yirmi sekiz sayısının ilgisini kuran Fethü'l-Maârif, yedi kudüm tavafi ile Safa ve Merve arasındaki yedi sa'yın on dört olduğunu, yedi umre tavafi ile Safa ve

²⁶⁸⁰ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 82a-82b.

²⁶⁸¹ Oğul, babasının sırrıdır. (Şa'rânî, *a.g.e.*, 1/397; Ukberî, *a.g.e.*, 1/156).

²⁶⁸² Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 83b.

²⁶⁸³ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 86a.

²⁶⁸⁴ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr.141b-142a.

²⁶⁸⁵ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 90b.

Merve arasındaki yedi sa'yın yirmi sekiz olduğunu ve bunun hurûf-ı mukattaa adedince gelen peygamberleri tavaf etmek anlamına geldiğini söylemektedir.²⁶⁸⁶ Âlemlere hidâyet olan Beytullah'ı, yine âlemlere rahmet ve hidâyet olan Rasulullah'ın yedi hac için, yedi umre için, yedi kudüm için ve yedi veda için olmak üzere yirmi sekiz defa tavaf etmesinin sebebini, Ka'be'nin Âdem'in yüzü makamı olmasına ve o yüzden hurûf-ı makattaa miktarı tavaf etmesine bağlamaktadır.²⁶⁸⁷ Hac bitiminde saçları tıraş etmenin, Âdem'in yüzü makamında olan Ka'be'de kendini kusurlu görmek, o makamda yirmi sekiz peygambere itaate hazır olmak ve alnını açıp bu peygamberleri anmak anlamına geldiğini belirtmektedir.²⁶⁸⁸ Yirmi sekiz peygamber ve yirmi sekiz mukattaa harfi, ilahî kelâma işaretir. Yirmi sekize kadar bu harflerin neler söylediğini anlamaya gücü yeten kimsenin Kâbe'yi bu şuurla tavaf etmesi gerekmektedir.²⁶⁸⁹

Fethü'l-Maârif'e göre oruç, namaz, zekat ve hac gibi dini ibadetlerin sayısının, Hâtem ve Âdem'in konuştukları 28 ve 32 harfle ilgisini bilmeyen kimse Hakk'ın tarîkinden mahrum olur. Bu sırrın hakîkatini anlamayan kimselere cennet haramdır. Onlar bu dünyada Allah'ın didarından mahrum olacakları gibi âhirette de cemâlullah'tan mahrum kalırlar.

29 Sayısı

Bir önceki sayıda olduğu gibi bu sayıya da alfabe dolayısıyla rastlamaktayız. Bilindiği gibi Arap alfabesinde yirmi sekiz harfe ilaveten bir de lâm-elif vardır. Aslında bunun tek harf mi, yoksa iki harf mi olduğuna ilişkin farklı görüşler bulunmaktadır. *Vahdetnâme*'de harflerin sayısı ile ilgili bilgi, kaynağı belirtilmeksizin bir hadîs-i şerife dayandırılmakta ve lâm-elifin tek harf olduğu, ancak dört harfin yerine geçtiği söylenmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm içindeki sırları açıkladığını vurgulayan Fethü'l-Maârif, Fâtiha'nın sırrına ilişkin şunları söylemektedir:

Başlangıçta ayrı görünen zât ve sıfatın, ibtidâ ve intihânın, vâsıf ve mevsûfun bir ve aynı olduğu aşîkar olur, sırrı bilinir. Âdem'in yüzünde Fâtiha ve Fâtiha'nın içinde Havvâ bilinir ve görülür. Âdem ve Havvâ'nın zâhiri, Âl-i İmrân ve Bakara sureleridir. Fâtiha'daki sırlar, bizim izahımızdan önce bu kadar bilinmez idi. Bu sırları aşîkar ettik. Sırlardan murad, mürşidin nutkudur ve mürşidin nutku da yirmi dokuz harften oluşmaktadır. Hazret-i

²⁶⁸⁶ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 99a.

²⁶⁸⁷ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 100a.

²⁶⁸⁸ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 103b-104a.

²⁶⁸⁹ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 101b.

Vâhidiyyet, Rasul-i Ekrem ve Nebiyy-i Muhterem (as) bir hadîs-i şerifte, “Bu yirmi dokuz harfe inanmayan, kıyâmette ateşten yerini hazırlasın”²⁶⁹⁰ buyurmaktadır.²⁶⁹¹

Fethü'l-Maârif, Kur'ân-ı Kerîm içinde isimleri zikredilen ve her mümin tarafından bilinmesi farz mesabesinde vacip olan yirmi sekiz peygamberin, mukattaa harfleri sayısınca yirmi sekiz kişi olduklarını, Muhammed ve Ali'nin bir zât ve bir sıfat olarak hesap edilmesi gerektiğini, bu sebeple Kur'ân alfabesinde yirmi dokuzuncu harf sayılan lâm-elif'in Muhammed Ali'yi temsil ettiğini söylemektedir.²⁶⁹² Yirmi dokuz surenin evvelinde mukattaa harfleri gelmiştir. Ona göre bunun sırrı Fâtiha'da açıklanmıştır. O yüzden bütün semavî kitapların aslı Fâtiha'dır.²⁶⁹³

32 Sayısı

Hurûflerin üzerinde önemle durdukları ve sistemlerini oturttukları sayılardan biri yirmi sekiz, diğeri otuz ikidir. Varlık âlemini harflere dayalı olarak izaha çalışmaları, Arap alfabesindeki harf sayısının yirmi sekiz, lâm-elif de sayılınca yirmi dokuz oluşu, ister istemez bu sayılar üzerinde yoğunlaşmalarının gerekçesini oluşturmaktadır. Sistemin kurucusu kabul edilen Şeyh Fazlullah'ın eserlerini Farsça yazması, *Câvidanname*'yi otuz iki bölüm olarak tanzim etmesi ve Farsçada otuz iki harf bulunması, onları otuz iki sayısı üzerinde de düşünmeye sevk etmiştir. Bu yüzden Arap alfabesindeki yirmi sekiz harfi göz ardı etmeden, otuz ikiye ulaşmanın yolları üzerinde çalışarak bazı hesaplama ve netice elde etme yöntemleri bulmuşlardır. Hesaplama yollarından birisi, “Allah, Âdem'e yirmi dokuz harften başka bir şey indirmedir” hadîs-i şerifine istinaden lâm-elif'i yirmi dokuzuncu harf sayıp bunun da Farsçadaki pa, ça, ja, ga harflerini karşıladığını söyleyerek Âdem'e indirilen harflerin sayısını otuz ikiye tamamlamaktadırlar.²⁶⁹⁴

Fethü'l-Maârif, müteşâbih olarak adlandırdığı noktalı on beş harfin (ب ت ث ج خ ذ ز ش ض) (ظ غ ف ق ن ي), muhkem kabul ettiği noktasız on üç harf (ا ح د ر س ص ط ع ك ل م و ه) ile lâm-elifin temsil ettiği dört harfi (پا چا ژا گّا) toplamak suretiyle yine otuz iki sayısına ulaşmaktadır. Buradaki on beş harf cuma günü kılınan namazların, on yedi harf ise mukim zamanlarda kılınan namazların karşılığıdır. Âdem'in yüzü mesabesinde olan otuz iki harf yaratılmamış olan (gayr-ı mahluk) ezeli ve ebedî kelâma işarettir.²⁶⁹⁵ Yine elin ucundan

²⁶⁹⁰ Hadîs-i şerif.

²⁶⁹¹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 153a-153b.

²⁶⁹² Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 142b.

²⁶⁹³ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 146a.

²⁶⁹⁴ Derviş Murtaza, *a.g.e.*, s. 78, 357, 359; Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 139b, 153b.

²⁶⁹⁵ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 84a.

dirseklerine kadar olan kısmın otuz iki parçadan oluştuğunu, buna uygun olarak tesbihlerin de otuz iki (32 Sübhanallah, 32 Elhamdü lillah, 32 Allahu ekber) olduğunu söylemektedir.²⁶⁹⁶

Ezanın on beş cümle, kâmetin on yedi cümle olup otuz ikiye tamamlanması, ilahî kadîm kelimeye davet anlamına gelmektedir. Peygambere gelen vahiylerdeki yirmi sekiz harfin pa, ça, ja, ga harfleriyle otuz ikiye tamamlandığını Hazret-i Bilal-i Habeşî anlamış ve bu sırrı Hazret-i Peygamber'in yüzünde görmüştür. Bu yüzden Hazret-i Rasulullah, "Bizi ferahlandır yâ Bilâl"²⁶⁹⁷ hadisini söylemiştir.²⁶⁹⁸ Ayın gökyüzündeki hareketleriyle irtibatlı olarak Fethü'l-Maârif, şu açıklamaları yapmaktadır: Ay bazen Dünya etrafındaki turunu (seyr-i menazil) yirmi dokuz günde tamamlar, otuzuncu gün görünür; bazen otuz günde tamamlar otuz birinci gün görünür, otuz ikinci gün hilal olur. Biz modern astronomiden de İslâmî fıkıh kitaplarından da biliyoruz ki kameri hesaba göre bir ay otuz günü geçmez. Kamerî takvim hesaplamaları da bir ayı, ya yirmi dokuz ya otuz gün kabul eder.* Otuz gün dolduktan sonra görünen hilal, yeni ayın hilalidir.

Hurûflüğün ruhuna uygun en önemli hesaplama yöntemi, insan vücudunda bulunan ümmî hatlarla yapılan hesaplama biçimidir. Buna göre her insan, anne karnından iki kaş, dört kirpik ve bir saç olmak üzere yedi hat ile dünyaya gelmektedir. Bunlara ümmî hatlar denir. Bu yedi hat, istivâsıyla hesaplandığında sekiz olur.²⁶⁹⁹ Bu sekiz hat, önceki ve sonraki bütün ilimlerin anahtarıdır; hem enbiyânın ve hem evliyânın cennetinin kapısıdır. Yine bu sekiz hat, dört unsurla çarpılacak olursa ezelî ve ebedî kelimenin sembolü olan otuz iki hat elde edilir. Bu da Hazret-i Ahadiyyetin yüzlerdeki tecellisi olan nutkullah'tır, kelâmullah'tır. Yirmi dokuz ve otuz iki harfin böyle anlaşılması gerektiğini söyleyen Fethü'l-Maârif, bu sırrın da kendilerinde olduğunu iddia etmektedir.²⁷⁰⁰

Başka bir hesaplama biçimi de şu şekilde yapılmaktadır: Fâtiha, yedi âyet ve yirmi bir harfle gelmiştir. Fâtiha'da bulunmayan yedi harf (ف ج ح ش ث ظ خ ز) Havvâ mukabilinde olup Fâtiha içine gizlenmiştir. Bu yedi harfi istivâ ile hesaplayıp dört unsurla çarparsak

²⁶⁹⁶ Hurûfler, İslâm dünyasında yaygın olarak kabul edilen tesbihatin otuz üç olmasına rağmen, ehemmiyetle üzerinde durdukları otuz iki sayısına denk getirmek için tesbihatı otuz iki saymış olmalıdır.

²⁶⁹⁷ Ebû Dâvûd, Edeb 78.

²⁶⁹⁸ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 87a-87b.

* Metinde geçen bilgilerde ya bilgi eksikliği ya da sehven yanlışlık yapılmış olmalı. Çünkü Ay, Dünya çevresindeki dönüşünü 29,530589 günde (29 gün 12 saat 44 dakika 2,8 saniyede) tamamlamaktadır. Kamerî yıl da 29.5x12=354.3 gün olur. Bkz. İrfan Yücel, "Hilâl", *D/İA*, 1998, C. 18, s. 1-11.

²⁶⁹⁹ Buradaki istivâ, saçları ikiye ayıracak bir çizgi.

²⁷⁰⁰ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 96a-96b.

yine ilahî kadîm kelimenin harfleri sayısınca otuz iki olur. Bu da Yaraticının nutku, bütün eşyanın merkezi olan sayıyı gösterir.²⁷⁰¹ İstivâ sırrını geçen kimse, dört kelimenin yerini tutan pa, ça, ja, ga harflerini görür. Ezan ile kâmet, ezeli ve ebedî olan kadîm ilahî otuz iki kelimedir.²⁷⁰²

Hazret-i Peygamber, “Ben Rabbimi mirâc gecesi genç delikanlı (katat) suretinde gördüm”²⁷⁰³ buyurmuştur. Buradaki katat, üzerinde ümmî hatlar bulunan kimse demektir. Bu hatlar erkeklerde de kadınlarda da vardır. Zaten ümmü’l-kitap ya da Fâtihatü’l-kitapla kast edilen mana budur. Otuz iki ilahî kelimenin cenneti demektir. Katat, sekiz kapısı olan sakın olur. Yani cennet kapısından giren kimse otuz iki harfe dahil olur.²⁷⁰⁴

Hazret-i Mûsâ’nın asası ile kalem arasında benzerlik ilişkisi kurularak da otuz iki sayısı anlatılmaktadır. Mûsâ, asasını yere bıraktığında yılanı dönüşmektedir. Yılanın dili iki çataldır. Bunlardan biri lâm, biri elif’tir. Ağızda otuz iki diş vardır. Kalem de iki şaktır. Kağıt üzerinde gezinir. Yeryüzünde ve gökyüzünde olan sırları, ilahî kadîm kelimenin esrarını yazar. Kalem de asa da sağ elde tutulur.²⁷⁰⁵

Otuz iki sayısı için verilen örneklerden birisi de Hazret-i Nûh’la ilgilidir. Âdem’in kaburgaları gibi Nûh’un gemisinin kaburgaları da otuz iki adettir. Kalem, otuz iki ilahî kelimenin ilmini yazar. Gemi nasıl su üzerinde yüzüyorsa, kalem de kağıt üzerinde öylece yüzer. Âdem’in yüzünde bulunan otuz iki hattı, dört unsurla terkip eder. Otuz iki toprak, otuz iki su, otuz iki yel ve otuz iki ateş Âdem’in vücudunun nûrundan çıkmıştır. Otuz iki su Âdem’in vücudunda kaynayıp akmıştır.²⁷⁰⁶ Âdem’in yüzünden kaynayan bu otuz iki suyu bütün eşyada görüp anlamayan kurtuluş gemisine binemez. Geminin, vücut gemisi olduğunu, onun yüzeceği suyun, mürşid-i kâmilin elindeki hayat suyu olduğunu, mürşidin elinin, Allah’ın eli olduğunu anlayamaz. Dolayısıyla eksikliklerinden kurtulamaz ve gönül tûfânında gark olur.²⁷⁰⁷

“Yanlarında kitabın ilmi bulunanlar”²⁷⁰⁸ âyetinden murad, Âdem’dir. Âdem’den murad Hakk’tır. Hakk’tan murad, Muhammed Ali’dır. Muhammed Ali’den murad, El-

²⁷⁰¹ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 144b-145a.

²⁷⁰² Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 87b-88a.

²⁷⁰³ Tirmizî, Tefsir, Sad 38; Ahmed b. Hanbel, V/367; Dârimî, Rüyâ 12.

²⁷⁰⁴ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 156a-156b.

²⁷⁰⁵ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 163a.

²⁷⁰⁶ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 162b.

²⁷⁰⁷ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 163a.

²⁷⁰⁸ Ra’d suresi, 43.

Maârif'tir. Varlığı açıklarken kullandığımız bu yirmi sekiz ve otuz iki harf, onun cemâlinden ve kudretinin kemâlinden ve yüzündeki nûrdan zuhûra gelmiştir.²⁷⁰⁹

40 Sayısı

Gizemli yorumlamalara müsait sayılardan birisi kırktır. Hazret-i Peygamber'e ilk vahyin kırk yaşında gelmiş olması dolayısıyla Müslümanlar tarafından hayatın bir dönüm noktası, olgunluk yaşı olarak kabul edilmektedir. Kendisini tasavvufa adayanların inzivaya çekilip kırk gün ibadetle meşgul olmaları, Farsça çehil (kırk) sayısından türetilen çile ile ifade edilmektedir. İslâm'ın şartlarından biri olan zekatın kırkta bir olarak hesaplanması, günlük kırk rekat namaz kılınması, tasavvufta dört kapı kırk makam anlayışının bulunması, çok sayıda atasözü ve deyimde* yer alması gibi sebepler, kırk sayısının İslâm kültürüne gizemli olarak girmesini de sağlamıştır.

Schimmel'in de işaret ettiği gibi Yahudî ve Hristiyan kültürlerinde de kırk sayısına metafizik anlamlar yüklenmektedir.²⁷¹⁰ Tevrat'ta ele alınan konulardan biri Nûh Tûfânı'dır. Tevrat, Yeryüzüne kırk gün, kırk gece yağmur yağdığını,²⁷¹¹ Tûfân'ın da kırk gün sürdüğünü²⁷¹² bildirmektedir. Yine kırk sayısı ile ilgili olarak Mûsâ'nın Tur Dağı'na çıkışı, "Mûsâ bulutun içinde dağa çıktı. Kırk gün, kırk gece dağda kaldı"²⁷¹³ diye bildirilmektedir. Tevrat'ta bildirilen önemli bir konu da Mısır'dan çıktıktan sonra Tanrıya itaatsizlik eden İsrailoğullarının ceza olarak çölde kırk yıl dolaşmalarıdır. "İsraililere öfkelenen Rab, gözünde kötülük yapan o kuşak büsbütün yok oluncaya dek kırk yıl onları çölde dolaştırdı."²⁷¹⁴ Hristiyan kültüründe çarşımtan indirilerek mezara konan Hazret-i İsa'nın burada 40 saat kaldıktan sonra dirilmesi, değişik yorumlarda kullanılmasına yol açmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de de kırk sayısı geçmektedir. Bunlardan üçü Hazret-i Mûsâ ve İsrail oğullarıyla ilgilidir:

²⁷⁰⁹ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 135b-136a.

* Kırk sayısı ile yapılan atasözü ve deyimlerden bazıları: Kırk derviş bir sofrada yemek yer. Kırk hırsız bir çıplağı soyamamış. Kırk kurda bir arslan ne yapsın. Kırk yıl yağmur yağsa mermere geçmez. Kırk yılın başı. Kırk yıllık Kâni, olur mu yanı. Kırkı on para. Kırklara karışmak. Kırkından sonra kaval çalmak. Bkz. Milli Kütüphane Başkanlığı, *Türk Atasözleri ve Deyimleri I-II*, İstanbul: MEB, 1993.

²⁷¹⁰ Schimmel, *Sayıların Gizemi*, s. 265-273.

²⁷¹¹ *Tevrat*, Yaratılış, 7: 12.

²⁷¹² *Tevrat*, Yaratılış, 7: 17.

²⁷¹³ *Tevrat*, Çıkış, 24: 18.

²⁷¹⁴ *Tevrat*, Çölde Sayım, 32: 13.

Hani, biz Mûsâ ile kırk gece için sözleşmiştik. Sizler ise onun ardından (kendinize) zulmederek bir buzağıyı tanrı edinmiştiniz.²⁷¹⁵

Allah, şöyle dedi: “O hâlde, orası onlara kırk yıl haram kılınmıştır. Bu süre içinde yeryüzünde şaşkın şaşkın dönüp dolaşacaklar. Artık böyle yoldan çıkmış kavme üzülme.”²⁷¹⁶

Mûsâ’ya otuz gece süre belirledik, buna on (gece) daha kattık. Böylece Rabbinin belirlediği vakit, kırk geceye tamamlandı. Mûsâ, kardeşi Hârûn’a, Kavmim arasında benim yerime geç ve yapıcı ol. Sakın bozguncuların yoluna uyma, dedi.²⁷¹⁷

Hurûfler, kırk gün içerisinde on altı tane yirmi sekiz saat, on altı tane de otuz iki saat bulunmasına dikkat çekmektedirler. Yirmi sekiz Hâtem’e, otuz iki ise Âdem’e işaret sayılmaktadır. Bütün varlığın aslı ve esası bu yirmi sekiz ve otuz ikidir. İnzivâda olan kimsenin kendi yüzünde yazan yirmi sekiz ve otuz ikinin farkına vararak, onun zâtında ve sıfatlarında kendisini fanî etmesi gerekmektedir.²⁷¹⁸

Fethü’l-Maârif’e göre ilahî kelimenin toplamı (kef=20 + nun=50 + iki de harflerin kendileri) yetmiş ikidir. Yetmiş ikiden Âdem’in sayısı olan otuz iki çıkarıldığında kırk kalır. Kırk sayısı, her zaman Zât’a işaret etmektedir. Hamd, kelimesindeki mim (m=40) harfinin sayısal değeri de kırktır. Bütün mürşitler bu kırk sayısı üzerinde durmaktadırlar. Bu sayı otuz iki ile toplandığında yetmiş iki oluyor; bu da Âdem’in toprağının yetmiş iki yıl balçık içerisinde yattığına işaretidir.²⁷¹⁹

Fethü’l-Maârif, Nûh Tûfânı’nı kırklı sayılarla anlatmaktadır. Bilinen Nûh Tûfânı bu sudan kopmuştur. Ona göre bu su, bütün yeryüzünü kaplamış, dağı taşı dümdüz etmiştir. Köpüğü kırk arşın olup kırk gün yeryüzünde kalmıştır. Kelime-i ilahînin harfleri yetmiş ikidir. Otuz iki kaburga, kırk arşın yükseklik, tam olarak yetmiş iki etmektedir. Gece ve gündüz kırk gün eğlenmiştir. Kadîm ilahî kelime, kelâma bölünmüştür.²⁷²⁰

Vahdetnâme’de, hacc için Arafat’a çıkan kimsenin, Âdem ile Havvâ’nın buluşmalarına istinaden kendi akrabalarından kırk kişinin ismini anmasının sünnet olduğunu söyledikten sonra cuma namazında kırk kişinin bulunma sebebinin de bu olduğu anlatılmaktadır.²⁷²¹

²⁷¹⁵ Bakara suresi, 51.

²⁷¹⁶ Mâide suresi, 26.

²⁷¹⁷ A’râf surei, 142.

²⁷¹⁸ Derviş Murtaza, *a.g.e.*, s.536.

²⁷¹⁹ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 105a.

²⁷²⁰ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 162b.

²⁷²¹ Derviş Murtaza, *a.g.e.*, s. 376.

45 ve 46 Sayıları

Cavidannâme'de de *Vahdetnâme*'de de üzerinde fazla durulmayan bu iki sayı, Âdem ve Havvâ kelimelerinin sayısal değerleriyle ilgili olarak karşımıza çıkmaktadır. Schimmel, Âdem kelimesinin Yunancada sayısal değer olarak kırk altı olduğunu belirtiyor.²⁷²² İbranîcede Âdem'in sayısal değeri kırk beştir. *Vahdetnâme*'de de Âdem kırk beş, Havvâ on beş olarak ele alınıp ona göre yorum yapılmaktadır.²⁷²³ Oysa Fazlullah *Câvidannâme*'sinde kırk altı olarak gösteriyor. Fazlullah'ın kırk altı olarak hesaplamasının sebebi, uzun elif olan ilk harfi çift saymasıdır. Bütün kâinatın “kûn” kelimesinden yaratıldığını, isimle müsemmanın aynı olduğunu, dolayısıyla insanın, kelimenin aynısı olduğunu belirterek Âdem'in yüzünde otuz iki hat, Havvâ'nın yüzünde on dört hat bulunduğunu ve ikisinin Âdem mukabili kırk altı olduğunu söylemektedir.²⁷²⁴

50 Sayısı

Vahdetnâme'de Buluşma Çadırı (hayme-i miâd) hesabı, yüz sayısı üzerinden yapılmaktadır. Buna göre insanın bir tarafında (elde on dört eklem, beş parmak, beş tırnak, bir de elin kendisi; ayakta on dört eklem, beş parmak, beş tırnak ve bir de ayağın kendisi olmak üzere) elli parça bulunmaktadır. Elli parça da diğer tarafta olmak üzere insan bedeni yüz parçadan oluşmaktadır. Aslında burada kast edilen Âdem'in yüzüdür. “Kâf, şerefli Kur'ân'a andolsun”²⁷²⁵ âyetindeki “kâf” harfinin sayısal değeri de yüzdür. Yüz sayısı, buluşma çadırı anlamına Âdem'in yüzüdür.²⁷²⁶

Fethü'l-Maârif, Hazret-i Peygamber'in, “Miraç gecesi, her gündüz ve gece için elli vakit namaz farz kılındı. Ben Allah'tan hafifletmesini rica ettim, böylece beş vakit olarak kararlaştırıldı”²⁷²⁷ hadisini naklederek buradaki beş vakitten muradın Lafzatullah olduğunu kaydetmektedir. Lafzatullah (ا ل ل ا ل) beş harftir. Muhammed ve Maârif isimleri de beşer harftir. Âyette, “Kim bir iyilik yaparsa ona on katı vardır”²⁷²⁸ buyurulduğu için, beş vakit namaz kılana elli vakit namaz sevabı verilecektir. Alfabede bulunan yirmi sekiz

²⁷²² Schimmel, *Sayıların Gizemi*, s. 274.

²⁷²³ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 107b

²⁷²⁴ Feriştioğlu, *a.g.e.*, s. 26; Derviş Murtaza, *a.g.e.*, s. 172.

²⁷²⁵ Kâf suresi, 1.

²⁷²⁶ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 147a.

²⁷²⁷ Miraç ve elli vakit namazla ilgili Enes b. Malik'ten nakledilen hadis için bkz. Buharî, *Bed'ü'l-Halk*: 6, *Enbiyâ* 22, 43; *Menakıbu'l-Ensar* 42; Müslim, *İman* 264 /164; Tirmizî, *Tefsir*, *İnşirah* 3343; *Nesâî*, *Salat* 1, /1, 217-218; Canan, *a.g.e.*, C. 15, s. 401-406.

²⁷²⁸ *En'âm* suresi, 160.

harf ve bu harflerin yirmi iki noktası toplandığında da elli eder. Beş vakit namazın elli vakte bedel olduğu görülür.²⁷²⁹

Elli sayısını veren bir hesaplama yolu da *Vandetname*'de şu şekilde yapılmaktadır: Bütün kâinatın aslı “kûn” kelimesidir. Mukattaa harferinin aslı da şu dokuz şekildir: ال (1), الر (2), كهيصص (3), طه (4), يس (5), ص (6), حم (7), ق (8), ن (9). Mukattaa harflerinin aslı olan bu dokuz şeklin okunuşları hesaplanırsa elli harf olur. Bunlarda kullanılan yirmi nokta da hesaplanırsa “kûn” kelimesinin sayısal değeri olan yetmiş verir. Bütün kâinatın, Levh, Kalem ve on sekiz bin âlemin temeli bu dokuz harftir. Bu dokuz harf Âdem'in yaratılışı üzeredir.²⁷³⁰

60 Sayısı

Sahih-i Müslim'de geçen bir hadise göre, cennetliklerin hepsi de, babaları Âdem suretinde, altmış arşın uzunluğunda bir tek adam endamındadırlar.²⁷³¹

Dürr-i Yetîm'de, Hz. Peygambere istinaden cennetin sekiz kapısı olduğu ve kapıların üzerinde dört satır yazı bulunduğu, bunların Hazret-i Âdem ve Havvâ'nın yüzünde yazılı bulunan otuz iki satıra mukabil olduğu, cennete girecek kimselerin Âdem suretinde ve altmış arşın boyunda olacağı bildirilmektedir. Burada “semada” altmış arşın kaydına dikkat çeken şârih, yirmi sekizle otuz ikinin toplamının altmış yaptığını, gökte bulunan on iki burcun 360 derece, yani 6 x 28 ve 32 derece olduğunu, her derecenin altmış dakika, her dakikanın altmış saniye, her saniyenin altmış salise biçiminde devam ettiğini, yani burçlar feleğinin üç yüz altmış dereceye taksim edildiğini belirterek Âdem'in vücudunda da üç yüz altmış kemik bulunduğuna göre yirmi sekiz ve otuz ikiyi bünyesinde barındıran kürsî (kürsî-ilahî)nin Âdem aleyhi's-selam olduğunu söylemektedir.²⁷³²

Fethü'l-Maârif, *Vahdetnâme*'de Âdem'in küllî akıl, Havvâ'nın küllî nefis olduğunu, bu yüzden Havvâ'nın Âdem'e nispetle eksik olduğunu belirttikten sonra Âdem kelimesinin sayısal değerinin kırk beş, Havvâ'nın sayısal değerinin on beş olduğunu ve ikisi

²⁷²⁹ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 96b.

²⁷³⁰ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 150a.

²⁷³¹ Hadîs-i şerif şöyledir: “Cennete girecek ilk topluluk, dolunay gecesindeki ay suretindedir. Onu takip eden topluluk, parlaklık yönüyle gökteki en büyük yıldız gibidir. Cennetlikler, büyük ve küçük abdest yapmazlar, tükürmezler ve sümürmezler. Tarakları altındandır. Terleri ise miskendir. Buhurdanlıkları, öd ağacındandır. Eşleri, ceylan gözlü hurilerdir. Cennetliklerin hepsi de, babaları Âdem suretinde altmış arşın uzunluğunda bir tek adam endamındadırlar.” (Buhârî, Bedü'l-Halk 8, Enbiya 1; İbn Mâce, Zühd 39, 4333) Bkz. Müslim, Sahih Muhtasarı, Hanefi Akın (çev.), Hadis no. 2559; Aktaran: <http://İslâmiekitap.blogspot.com/>

²⁷³² Derviş Murtaza, a.g.e., s. 53-56.

toplandığı zaman altmış yaptığını bildirerek bunun da Yâ-sin, yâ insan anlamına geldiğini söylemektedir. Çünkü “sin” harfinin sayısal değeri altmıştır.²⁷³³

Hazret-i Peygamber’in, “Muhakkak ki insan vücudunda üç yüz altmış mafsâl vardır”²⁷³⁴ hadîs-i şerifini nakleden Fethü’l-Maârif, üç yüz altmış derecenin her dakikasının altmış saniye ve her saniyesinin altmış salise biçiminde hesaplandığını, dolayısıyla altmış ilahî kelime olan Âdem ve Havvâ’nın mukabili olduğunu bildirmektedir. Âdem ile Havvâ kelimeleri altmış yapmaktadır. Bir yılımız üç yüz altmış gün, dört bin üç yüz yirmi saattir. Bu da yetmiş iki kere Havvâ ($72 \times 15 = 1.080$), yetmiş iki kere Âdem ($72 \times 45 = 3.240$) demektir. Günü on iki saatten hesaplar ve dört bin üç yüz yirmiyi on ikiye bölersek ($4320/12=360$) üç yüz altmış yapmaktadır.²⁷³⁵

Vahdetnâme’de altmışla ilgili ele alınan konular arasında oruç ve namaz da vardır. Orucunu bozan kimse, kefaret olarak altmış gün oruç tutar. Zât mukabili ve sin (س) harfi sayısınca altmış gün oruç tutulur ya da altmış fakir doyurulur, bu da Hakk’ı doyurmak gibidir.²⁷³⁶ Miraç gecesinde bir yıl oruç tutulması emredilmişti. Hazret-i Peygamber’in aracılığıyla bir aya indirildi. Bir yıl, üç yüz altmış gündür. Bir ay, üç yüz altmış saattir. Bir ay tutulan oruç bir yıla denktir. Bir ay tutulan orucun karşılığını Allah Teâlâ bir yıl olarak verecektir.²⁷³⁷ Bir gün orucu bozmak altmış gün borçlu kalmak anlamına gelir. Yani bir günde yıkılan altmış günde inşa edilebilir demektir. Bütün ibadetlerin böyle olduğunu anlamak gerekir. Bir günlük farz ve sünnet namazların toplamı kırk rekattır. Buna yirmi rekatlık teravih namazı da eklenince altmış rekât olur. Bu, kadîm İlahî kelime ve zât ismidir. İnsanın yüzünde yazılı bulunan Muhammed, Âdem ve Hâtem’dir. “Onun boyu semada altmış arşındır”²⁷³⁸ hadîs-i şerifi, ey Muhammed senin boyun, semada altmış arşındır, anlamına gelmektedir. Âdem kelimesiyle Hâtem kelimesi altmış ilahî kelimedir. Hazret-i Peygamber’in sözünde ve yüzünde tecellî etmiştir. Bu yüzden bir gün oruç bozan kimsenin altmış gün tutması, orucun ve namazın hakikatini idrak etmesi anlamına gelmektedir.²⁷³⁹

²⁷³³ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 107b.

²⁷³⁴ Buhârî, Zekât 30, Edeb 33; Nesâî, Zekat 56; Ahmed b. Hanbel, 4/395, 411.

²⁷³⁵ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 116a.

²⁷³⁶ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 93b-94a.

²⁷³⁷ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 97a.

²⁷³⁸ Buhârî, Bedü’l-Halk 8, Enbiya 1; İbn Mâce, Zühd 39/4333.

²⁷³⁹ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 94b-5a.

70 Sayısı

Yetmiş sayısı ile ilgili hesaplamalar “kün” kelimesinin ebced değeri üzerinden yapılmaktadır. Bu sayının ibadetlerle de ilgisi vardır. Kâf ile Nûn’un yetmiş olması dolayısıyla hac esnasında şeytana yetmiş taş atılır. Aslında bu Âdem hesabıdır. Dostlardan, yar ve yarandan, kırlardan ve dağlardan yetmiş taş toplayıp işrak vaktinde Mina’da akabeye atmak gerekir. Yedi hatt-ı istivâ mukabilinde atılır. Yedi ümmî hattı okuyup anlamadığı için uğursuz Şeytan “feceşin sedahzin” (fe-cim-şin se-dad-hı-ze) okur. Her gün yirmi bir olmak üzere üç gün boyunca şeytana altmış üç taş atılır. Yedi taş da daha önce ümmî hatlar mukabili atıldığı için yetmiş olur. Kâinatın aslı ve esası “kün” kelimesidir; çünkü bütün mevcudat kâf ile nûn’dan (kün) meydana gelmiştir ve hala da bu meydana gelme işi devam etmektedir. Bu sebeple şeytana atılan taşlar “kün” adedince olmaktadır.²⁷⁴⁰

72 Sayısı

Fethü’l-Maârif, *Vahdetnâme*’de yetmiş iki sayısına dayalı bazı hesaplamalar yapmaktadır. Ona göre kâf nûn çifttir ve altı harftir. Ebced hesabında sayısal karşılığı yetmiştir, iki de harflerin kendileri yetmiş iki olur.²⁷⁴¹ Yine Kur’ân-ı Kerîm’deki harflerin şekillerin adedi yetmiş ikidir. Bunlar, yirmi sekiz harf, yirmi iki nokta, iki de hemze ve cezim elli iki olur. Huruf-ı mukattaadaki yirmi harfi²⁷⁴² de ilave edersek Âdem’in yüzünde tecellî eden yetmiş iki sayısı çıkar. Zât ve sıfatların toplamı yetmiş ikidir.²⁷⁴³

İlahî kelime yetmiş iki parçadan oluşmaktadır, otuz ikisi çıkınca kırk kalır, kırk zâta işaretir. “Ben, Âdem’in çamurunu kendi elimle kırk sabah yoğurdum”²⁷⁴⁴ hadîs-i şerifinde kırk sabah denmesi bundan dolayıdır. Hamd kelimesindeki mim harfinin değeri kırktır. Meşayihin erbainlerinin toplamı bu kırk harftir, kırk harf ile mürekkeptir. Bunu otuz iki ile toplayacak olursak yetmiş iki harf olur. Çünkü Âdem’in toprağı yetmiş iki yıl balçık içinde yatmıştır. Bu yetmiş iki harf ona işaretir. Âdem’in vücudu yetmiş iki harften oluşmaktadır ve onun aynıdır. Su, toprak ve yel içinde iken yetmiş iki harftir.²⁷⁴⁵

²⁷⁴⁰ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 102b-103a.

²⁷⁴¹ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 107a.

²⁷⁴² Hurûf-ı mukattaadaki şu harfler: الم, الر, كهيعص, طه, يس, ص, ص, ق, ن.

²⁷⁴³ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 150b.

²⁷⁴⁴ İhsâî, a.g.e., C. 4, s. 98.

²⁷⁴⁵ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 105b.

On iki rekatlık kadir namazıyla altmış rekat namazı toplarsan yetmiş iki olur. Zât ismi olan kadîm kelâm, ilahî “kûn” kelâmı, Yâ-sîn ve Yâ insân hitabı, cümel-i kebir hesabına göre “kâf” yirmi, “nûn” elli olmak üzere toplam yetmiş eder. Harflerin kendileri de ilave edilince yetmiş iki olur.²⁷⁴⁶

Ümmet, yetmiş üç fırkaya ayrılacak, bunlardan birisi nâciye (kurtulmuşlar) fırkası, yetmiş ikisi ateş ehli olacak. Ateş ehli olan yetmiş iki fırka, Muhammed (as)’in sözünün zuhûr ettiği yirmi sekiz harf ve ondan zuhûr eden yetmiş iki harfi temsil etmektedir. Bir de *lâm-elif* harfi vardır ki onunla yirmi dokuz olur, toplam yetmiş üç fırkadır.²⁷⁴⁷

On sekiz bin âlem kûn kelimesiyle hayat bulmaktadır. Allah, bu sözüyle bütün eşyayı kuşatmıştır. Kâinat, bu söz etrafında devreder. O ilahî kelimenin açılımı yetmiş iki harftir. Cümel hesabı gibi yetmiş iki harften otuz iki harfi çıkarırsan kırk harf kalır. O kırk harfe mukabil Arafat’ta kırk kişiye hakîkatini anlatmak gerekir.²⁷⁴⁸ Bir kimse, kadîm kelâmı bütün eşyanın zerrelerinde müşâhede ederse on sekiz bin âleme hidâyet vermiş, adalet götürmüş olur. Kadîm kelâm olan “kûn” kelimesinin sayısal değeri olan yetmiş, iki harf ilavesiyle yetmiş iki dili bir dil ve bir nakış yaparak adalet yapmış olur. Rasulullah da şöyle buyuruyor: “Bir saatlik adalet, yetmiş yıllık ibadetten hayırlıdır.”²⁷⁴⁹

Hacerü’l-Esved’in sırrını anlamayan kimsenin isyanı dolayısıyla yüzü taşın içindeki ince çizgi gibi olur, sırrı bilinmez. Her kim bu manayı bilirse, onu bilerek tavaf eder, Hacerü’l-Esved’e olan istilamı ve siyah nûrun hakîkatini bilir. Bunun, ilahî kelimenin yirmi sekiz harfin icrası olduğunu ve tamamının yetmiş iki harf olduğunu idrak eder.²⁷⁵⁰

75, 76, 77 ve 78 Sayıları

Yetmişli sayılara eserinde yer veren Fethü’l-Maârif de yine ezanla hurûf-ı mukattaa arasında irtibat kuruyor. Namaz vakitlerinde okunan ezan, müteşâbihat sayısı kadardır; yine Havvâ’nın sayısı da on beştir. Günde beş defa okunduğu için yetmiş beş yapar. Buna sabah ezanındaki iki adet “Namaz uykudan hayırlıdır”²⁷⁵¹ sözleri de ilave edilirse yetmiş yedi olur. Hurûf-ı mukattaayı oluşturan harflerin sayısı da yetmiş yedidir²⁷⁵². İlahî kadîm

²⁷⁴⁶ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 95a.

²⁷⁴⁷ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 95a

²⁷⁴⁸ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 102b

²⁷⁴⁹ Aclûnî, a.g.e., H. No. 1721.

²⁷⁵⁰ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 100b, 101a.

²⁷⁵¹ الصلاة خير من النوم (Namaz uykudan hayırlıdır).

²⁷⁵² Huruf-ı mukattaadaki harfler iki şekilde hesaplanmaktadır. Bütün harfler sayıldığında 78 eder; Yâsin’in “yâ”sı nidâ olduğu için sayılmazsa 77 kalır.

kelime adedinceidir. Ezanın sayısı bundan dolayı yetmiş yedidir. Kadîm ilahî kelime ile ezan tek hakîkattir.²⁷⁵³

84 ve 88 Sayıları

Seksenli sayılardan ikisi karşımıza çıkmaktadır. Fethü'l-Maârif, Bu hususta şunları söylüyor: Havvâ'nın yüzündeki yedi hat mukabilinde bir hafta yedi gündür, bir hafta (gündüzleri) seksen dört saattir. Her birisi müfredatın icrası yetmiş iki olur. Dört de lâm-elif, yetmiş altı harftir. Dört harfin on iki noktası vardır. Seksen sekiz eder. Seksen sekiz harfin seksen dört harfi, o bir hafta saatine kaim-makamdır. Dört harf geriye kalır. Daha önce zikredilen dört unsur adedinceidir. Tamamı seksen sekiz olur. Adetler denk gelir. Âdem'in cemâli, eli, ayağı üç kere yirmi sekiz mafsaldır, seksen dört adet eder. Dört unsurda seksen sekiz adet, bütün Kur'ân'ın, yerin, göklerin, vahşî hayvanların ve kuşların aslı bu seksen sekiz harftir, bu aslın kaynağı Fâtiha'dır. Çünkü hikmet, kudret ve kuvvet, Âdem (as) adedinceidir.²⁷⁵⁴

132 Sayısı

Vahdetnâme'de yüz otuz iki sayısı şu hesaplamalar için kullanılmıştır: Yâ-sîn, Yâ Muhammed demektir. Üç mim (م م م) 120, dâl (د) 4 ve hâ (ح) 8 toplam 132'dir. İnsanın kalbi de hesaplandığında (ق) 100, (ل) 30, (ب) 2 toplam 132'dir. "Müminin kalbi Beytullah'tır"²⁷⁵⁵ sözünün sırrı Muhammed'dir ve Allah'ın evidir. Ev demek, sıfat-ı Hakk demektir.²⁷⁵⁶

360 Sayısı

Vahdetnâme'de üç yüz altmış sayısı ile ilgili yapılan bazı esaplar şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: Bir yıl, üç yüz altmış gündür. Bir ay, üç yüz altmış saat olup oruç ibadeti de bir yıl mukabilindedir. Güneş, burçlar feleğinde üç yüz altmış derece dolaşır. Burçlar feleği, on iki burçtan oluşmaktadır. Her burç otuz derecedir. On iki burç, üç yüz altmış derece yapar, üç yüz altmış gün mukabilindedir. Bu da altı kere Havvâ, altı kere Âdem demektir. İnsanın gördüğü necm-i sâkıp,²⁷⁵⁷ remizle insana işarettir. Çünkü insanın yaratılışında (yapısında) üç yüz altmış parça kemik, üç yüz altmış parça damar, üç yüz

²⁷⁵³ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 86b-87a.

²⁷⁵⁴ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 146b.

²⁷⁵⁵ Aclûnî, C.II, s. 100.

²⁷⁵⁶ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 135b.

²⁷⁵⁷ Göğ ve târika andolsun. Târıkın ne olduğunu sen ne bileceksin? O, (ışığıyla karanlığı) delen yıldızdır. (Târık suresi, 1-3)

altmış parça deri, üç yüz altmış kan ve üç yüz altmış et bulunmaktadır ve bunların toplamı insandır. İnsan nasıl böyle üç yüz altmışar parçaların bütünü ise zaman da öyle üç yüz altmışar parçaların bütünüdür. Çünkü Hazret-i Peygamber “İnsan vücudunda üç yüz altmış mafsâl vardır”²⁷⁵⁸ buyuruyor. Üç yüz altmış derecenin her derecesi altmış dakika ve her dakika altmış saniyedir. Dörde, beşe ve hatta ona varıncaya kadar böylece gider. Âdem ile Havvâ’nın ebced değeri (45+15=60) 60’tır. Bir yılımız dört bin üç yüz yirmi saat eder. İki kere Havvâ ve yetmiş iki kere Âdem mukabilinde saat olur.²⁷⁵⁹

18.000 Sayısı

Fethü’l-Maârif bu sayıyı âlem ile alakalı kullanmaktadırlar. Âlem ise Allah azze ve celle dışındaki tüm varlıkları kapsamaktadır. Batlamyus ve Aristo kozmolojisine dayanan on sekiz bin âlem görüşü, felekler nazariyesiyle birlikte Müslümanlar tarafında da kullanılagelmiştir.²⁷⁶⁰

On sekiz bin âlemin kimi nûrânî, imi zulmanîdir diyen Fethü’l-Maârif, âlemi beş hazrete (beş mertebe) ayırmaktadır. Maârif (م ع ا ر ف) harflerinin temsil ettiği vücut makamı, vicdanî ilimlerin zuhûr ettiği mertebededir. Çünkü her şahsın bildiği, ilmi kadardır ve ilim maluma tabidir.²⁷⁶¹ Bir kimse, kadîm kelâmı bütün eşyanın zerrelerinde müşâhede ederse on sekiz bin âleme hidâyet vermiş, adalet götürmüş olur.²⁷⁶²

Fethü’l-Maârif’in asıl ilginç yorumu, Âdem’le on sekiz bin âlem arasında kurduğu irtibattır. Ona göre Âdem, on sekiz bin âlemdir. Bir ayak, altı boğumdur; ikisi on iki olur. Altı yönü (üst, alt, sağ, sol, ön ve arka) de buna ilave edersek on sekiz olur. Ya da insanı üç kısma ayırsak, altı yönle çarpsak yine on sekiz olur. On sekizin her rakamı bin yerine geçer. İnsanın yarısı (üst tarafı) yedi kat gök, yarısı yedi kat yer ve başı arş-ı mualladır.²⁷⁶³

70.000 Sayısı

Fethü’l-Maârif’in bu sayıya ilişkin açıklaması şöyledir: Allah ile kul arasında yetmiş bin perde (hicab) olduğundan söz ederler, “kün” kelimesindeki kaf ve nun adedince, her

²⁷⁵⁸ Ebu Dâvud, Edeb 172 (5242); İbn Mâce, 2995

²⁷⁵⁹ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 115a-115b.

²⁷⁶⁰ İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 2, s. 81-85.

²⁷⁶¹ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 13a.

²⁷⁶² Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 111a.

²⁷⁶³ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 148a-148b.

adedi bin olarak hesaplandığında yetmiş bin olmaktadır. Aslında bu perde, ezeli ve ebedi bir perdedir, Âdem’de bulunan dört unsurdur.²⁷⁶⁴

Sayılar, günlük hayatın her alanında karşımıza çıkmaktadır. Matematikten astronomiye, astrolojiden fiziğe kadar değişik alanlarda kullanılan sayıların metafiziğe uygulanması, sayıların gizeemini ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmaların hiç değilse bir kısmından haberdar olan Fethü’l-Maârif, sayıların ve özellikle harflerin gizeminden yararlanmak suretiyle varlığı ve ibadetlerin hikmetini izaha çalışmaktadır. Bizim amacımız, sayıların gizemini ortaya koymak değildir. Biz bu bölümde *Vahdetnâme*’de yer alan ve dikkat çeken sayıları ve Fethü’l-Maârif’in onlara yüklediği anlamları tespit etmeye çalıştık. Bu anlamda yedi, sekiz, on iki, yirmi bir, yirmi sekiz ve otuz iki sayılarının çok kullanıldığı görülmektedir. Türk edebiyatında Hurûfilik etkisinde olan şairlerin sayılara metafizik anlamlar yüklemesi dikkat çekicidir:

Otuz iki menzili var ‘ilimiñ
Yetmiş iki hem maqâmı yolunuñ

Bu maqâmı kim bilir Hakkı bilir
Bu kelâmı fırka-i nâci bilir

Oldu yetmiş yedi şehriñ leşkeri
Pâdişâhuñ emridir bil bunları

Üç yüz atmış menzili var şûrunuñ
Bu tecellî şehri Mûsâ Tûrunuñ

Dediğim şehriñ şu denli burcu var
Ki sığar her burcuna yüz biñ süvâr

Pâs-banı burcunuñ ey pâs-bân
Yigirmi sekiz kişi olur hemân

Bunlarıñ âvâzına âvâzeler
Dop doludur şehir içi dervâzeler

²⁷⁶⁴ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 140b-141a.

Ya'ni bu yigirmi sekiz kişiden
Uyanır buların ünün işiden²⁷⁶⁵ (Nesîmî)

3.4.69. Seyr ü Sülûk

Sözlükte, “yürüme, gezmeye, hareket etme; eğlenmek üzere bakma, bakıp karışmama”²⁷⁶⁶ gibi anlamlara gelen “seyr” kelimesi, “yeryüzünde yürümek, ilerlemek, yolculuk etmek” anlamına kullanıldığında bu işi yapan kimseye “seyyâr” veya “sâ'ir” denir.²⁷⁶⁷ Sülûk kelimesi “bir yola girme, hususî bir sınıfa katılma, bir tarîkata intisap etme”²⁷⁶⁸ anlamındadır. Genellikle tasavvufta “seyr ü sülûk” biçiminde birlikte kullanılmaktadır.

Bir tarîkata intisap eden kimsenin, tarîkat şeyhinin denetimi altında çıktığı manevî yolculuğa seyr ü sülûk denmektedir. Bu yolculuğun amacı, tarîkata yeni giren kimseyi (sâlik, mürid), nefsinin arzularından arındırmak ve beğenilen huylar edinmesini sağlamaktır. Böylece dünya alakalarından kurtulan sâlik, ilahî iradenin istediği seviyeye ulaşacaktır. Seyr ü sülûkünü tamamlayarak kâmil insan mertebesine ulaşan kimse, diğer insanlara rehberlik yapma imkanına da kavuşur.²⁷⁶⁹

Tasavvuf yoluna intisap edenlerin seyr ve makamlarına ilişkin söylenenler oldukça fazladır. Bu bir manevî hâl ve yolculuk olduğu için her sâlikin yolculuğu diğerinden farklı olacaktır. Buna rağmen tasavvufî kaynaklarda, tarîkata yeni giren kimsenin, başlangıçtan bu yolun sonuna kadar kat edeceği manevî ve ruhî yolculuk olarak tanımlanan seyr ü sülûkün mertebelerinden bahsedilmektedir. Bir sâlik, aşağıdan yukarıya doğru şu mertebelerden geçmektedir:

1. Seyr ilallah: Allah’a doğru seyr. Nefis mertebesinden hakikî vücuda doğru yapılan yolculuktur. Bu seferle vahdet üzerindeki kesret perdesi kalkar.
2. Seyr fillah: Allah’ta seyr. Hakk’ın sıfatları ile sıfatlanmak, ahlakıyla ahlaklanmak ve esmâsıyla hakîkate ermektir. Bu yolculukta sâlik, beşerî sıfatlarından uzaklaşır. Bu yolculuğu tamamlayan kimse için ilmin örtüleri kalkar ve ledün ilmi keşf olur.
3. Seyr maallah: Allah ile seyr. Sâlikin her mertebede Allah’la birlikte olmasıdır. Bu sayede ikilikten kurtulan sâlik, vahidiyyet makamına ulaşır. Velîliğin son noktası olup

²⁷⁶⁵ Ayan, *Nesîmî Divanı*, s. 62.

²⁷⁶⁶ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 947.

²⁷⁶⁷ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 762.

²⁷⁶⁸ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 970.

²⁷⁶⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 316.

“kâbe kavseyni ev ednâ”²⁷⁷⁰ denilen makamdır. Cem makamı olan bu makamda zâhir ve bâtın bütün zıtlıklar ortadan kalkar.

4. Seyr anillah: Allah’tan seyr. Vahdetten kesrete doğru yapılan yolculuktur. Seyr ü sülûkünü tamamlayarak Hakk’a vasıl olan kimsenin insanları irşad ile halka dönmesi anlamınadır. Bu makama “bekâ ba’de’l-fenâ”, “sahv ba’de’l-mahv” ya da “fark ba’de’l-cem” de denmektedir.²⁷⁷¹

Allah bir kulunu sevdiklerinin arasına katacaksa önce o kulunun kalbinde sevgiyi hâsıl eder. Bunun üzerine sevgiyi gönlünde bulan kul, Allah sevgisiyle dolup taşar ve Allah’ı talep etmeye başlar. Tasavvufî kitaplarda genellikle kaynağı belirtilmeden kaydedilen “Allah’a giden yollar, mahlukatın nefesleri sayısındadır”²⁷⁷² sözüne göre yolların sayısı çoktur. Ancak bir genelleme yapıldığında üç türlü yoldan bahsedilebilmektedir: Cismanî, insilahî ve hayalî. Cismanî seyir, Hz. İdris, Hz. Îsâ ve Hz. Muhammed’in seyirleridir. İnsilahî seyir ise enbiyâ ve evliyânın yaptığı, bedenden sıyrılarak yapılan seyirdir. Diğer insanların seyirleri ise hayalî seyirdir. Allah’a doğru giden yollara tarîk, bu yolların yolcularına sâlik ve bu gidişe sülûk denmektedir.²⁷⁷³

Tarîkata girenlerin amacı manevî âlemlere yükselmektir. Bunun için nefsin arındırılması ve gönlün dünya alakalarından kurtulması gerekir. Bu yüzden tasavvuf ehli, seyr ü sülûk ehlinin terk sahibi olması gerektiği üzerinde durmaktadırlar. Terk’in de dört mertebesi vardır: Dünyayı terk, ukbayı terk, varlığı terk ve terki terk. Bu makamlara ulaşan sâlik, âbidlerden üstün bir makama ulaşacaktır.

Fethü’l-Maârif, Ma’rifilik olarak bilinen tarîkatlarındaki seyr ü sülûk usûlünün yedi esmâ ve beş fûrûât ile on iki esmâ üzerine bina edildiğini belirttikten sonra On İki Esmânın, On İki İmama dayandığını ve Peygamber soyunun sırrı olduğunu bildirmektedir. Buna göre yedi esmâ, seyyarelerin tertibine göre düzenlenmiştir. Bunlara ilave beş de hazır bulunmayanlar (gâib) vardır, toplam on iki olur. Bunlardan her biri, bir esmânın menzildir. Bu yolda hareket etme (sülûk), 28 harf ve 12 burca göredir. Bunlar da 12 âdâb biçiminde sır olarak açıklanır.

²⁷⁷⁰ Necm suresi, 9.

²⁷⁷¹ İsmail Ankaravî, *a.g.e.*, s. 52-53; Mahmud Erol Kılıç, *İbnü’l-Arabî*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2015, s. 121-122.

²⁷⁷² Ahmed b. Ömer-Ebu’l-cennâb Necmü’d-din Kübrâ, *Risâletü’t-Turuk*, s. 289; Katip Çelebi, *Keşfü’z-Zünûn*, C.1, s. 876; Bihârü’l-Envâr, C. LXIV, s. 137.

²⁷⁷³ Ceylan, *a.g.e.*, s. 278.

Fethü'l-Maârif'e göre seyr ü sülûk, sâlikin kendisini dört unsur mertebesinden, mevâlid-i selâse mertebesine, oradan insan mertebesine, hatta insan mertebesinin de üstüne yükseltir. Bu noktada kendisinde şâbb-ı emred sureti tecellî eder, Hakk'ın tam mazharı olur.²⁷⁷⁴ Bu mertebeler *Vahdetnâme*'de şu şekilde açıklanmaktadır:

Sâlik, eğer manevî hâllerini maden suretinden kurtaramazsa, maden suretlerinden bir suret tecellî eder. Onun için kimi toprağa, kimi cevherlerden bir cevhere tapar. Sâlik, eğer bu vadiden (maden dairesinden) kurtulup bitki dairesine ulaşır ve manevî suretlerini o vadiden kurtaramazsa, o zaman bitkilerden biri suretinde tecellî zuhûr eder. Bu yüzden kimi ağaca, kimi çiçeğe ve kimi bitkilerden bir bitkiye yahut bir ağaca tapar. Sâlik, eğer bu vadiden kurtulup hayvan dairesine erişir ve manevî hallerini o vadiden kurtaramazsa, o zaman hayvan suretlerinden bir surette tecellî zuhûr eder. Bu sebeple kimi köpeğe, kimi ata, kimi öküze, kimi maymuna, kimi domuza ve kimi hayvanlardan bir hayvana, koyuna, kuşlara veya güvercine tapar.²⁷⁷⁵

İnsanın dört unsur mertebesinden geçerek mevâlid-i selâse mertebesine ulaşması ve oradan insan mertebesine ulaşması, seyr ü sülûkünü tamamlayarak bu aşamalardan geçmiş bir kâmil mürşidin nezaretinde gerçekleşebilir. Bu yüzden manevî yolculuğa çıkacak kişinin kâmil bir mürşide intisap etmesi ve onun tavsiyelerine göre davranışlarını düzenlemesi gerekir. Mutasavvıf şairler, nazım ya da nesir kaleme aldıkları eserlerinde seyr ü sülûkten bahsetmektedirler:

Levh ü kalemde yazılan tertîb-i tevhîd okuram

°İlm-i ledün seyr ü sülûk güftâr iden gelsün berü²⁷⁷⁶ (Yunus Emre)

3.4.70. Sır

Sır kelimesi sözlükte, “gizli iş ya da söz”²⁷⁷⁷ anlamına gelmektedir. Kelimenin çoğulu “esrâr” biçimindedir. Sır, Hakk'ın gâib hâle getirip halka bildirmediği şeydir. Ruh gibi insan bedenine tevdi edilen bir latifedir. Buna göre kalp marifet, ruh muhabbet ve sır temaşa mahallidir. Gönül ehlinden ve keşif sahiplerinden başkasının idrak edemediği hususlar, tasavvufî duygular, bilgiler anlamlarıyla da kullanılmaktadır.²⁷⁷⁸

²⁷⁷⁴ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 41b.

²⁷⁷⁵ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 41b.

²⁷⁷⁶ Tatçı, *a.g.e.*, s. 292.

²⁷⁷⁷ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 713.

²⁷⁷⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 317.

Tasavvufta en büyük sır, sırrü's-sır (sırrın sırrı), kendisini “gizli bir hazine”²⁷⁷⁹ olarak nitelendiren Hakk’ın vücududur. Bu sırrın anlaşılması için, Hakk çeşitli suretlerde tecellî etmektedir. Biz zâhirî varlıklara baktığımızda, onların arkasındaki hakikatleri idrak edebilmeliyiz. Buna rağmen insan idrakinin fevkinde olan Gayb-ı Mutlak’ın da şuurunda olmak gerekmektedir.

Varlık mertebelerinden âlem-i lâhûtî, gayb-ı mutlak, gaybü'l-guyûb, sırrü's-sır ya da sırr-ı ezel olarak isimlendiren Fethü'l-Maârif’in bu mertebenin bilinmezliği konusunda herhangi bir şüphesi bulunmamaktadır. Onun asıl sır olarak nitelediği Kur’ân-ı Kerîm’dir. Kur’ân’ın sırrı, mukattaa surelerinin evvelindeki yirmi sekiz harftir. Bu harflerin yirmi dokuzuncusu lâm-elif’tir. Lâm-elif ise yirmi sekiz harfin sırrıdır. Lâm-elif, Muhammed Ali mukabilinde olup Âdem’in yüzüne nakşedilmiştir.²⁷⁸⁰ Bu hususta Hazret-i Ali’ye istinat ettiği rivâyetler şöyledir:

Allâhu Teâlâ’nın her kitâbında bir sır vardır ve her kitâb da Kur’ân’da sırdır ve Kur’ân’ın da sırrı, sûrelerin evvelindedir. Allah Teâlâ’nın bütün sırları, semavî kitaplardadır. Semavî kitaplarda olanların tamamı, Furkân’dadır, Kur’ân’da olanların tamamı, Fâtiha suresindedir, Fâtiha suresinde olanların tamamı Besmele’dedir, Besmele’de olanların tamamı Bismillâh’ın bâ’sındadır, Bismillâh’ın bâ’sında olanların tamamı, bâ’nın altındaki noktadadır.²⁷⁸¹

Fetü'l-Maârif, sır olan bu noktanın Ahadiyyet sırrı olduğunu belirtmektedir. Bundan başka ana rahmindeki bebeklerin de sır olduğunu bildiriyor. Âyette, “O, sizi rahimlerde dilediği gibi şekillendirendir”²⁷⁸² buyurulmaktadır. Allah, rahimlerde insanları dilediği gibi tasvir etmekte ve yazmaktadır. Bu suretler, kelâm-ı kadîmdir.²⁷⁸³

Vahdetnâme’de asıl sırrın “kün” (ol) kelimesi olduğu bildirilmektedir. Allah, Kur’ân-ı Kerîm’de “yayılmış ince deri sayfalar”²⁷⁸⁴ üzerine yemin etmektedir. Burada kast edilen Ahadiyyet’in “kün” kelâmı, yani Âdem’dir. Kur’ân-ı Kerîm’in aslı esası da budur. Kudret eliyle Âdem’in (insan) yüzüne yazılan sır budur.²⁷⁸⁵ Yine Kur’ân-ı Kerîm’de “Sana ruhtan soruyorlar”²⁷⁸⁶ âyetinin devamında ruhun “Rabbin emri” olduğu bildirilmektedir.

²⁷⁷⁹ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2016; Meclisî, *a.g.e.*, C. LXXXIV, s. 199.

²⁷⁸⁰ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 146a-146b.

²⁷⁸¹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 58a-58b.

²⁷⁸² Âl-i İmrân suresi, 6.

²⁷⁸³ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 67a.

²⁷⁸⁴ Tûr suresi, 3.

²⁷⁸⁵ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 67b.

²⁷⁸⁶ İsrâ suresi, 85.

Rabbin emri kadîm kelâmıdır. Çünkü Allah, “kûn” (ol) diye emretmiştir. Bütün eşyayı kuşatan bu sözdür. “Ol” sözünün manası, ey insan, ey Muhammed “ol” demektir. Ol dendiğinde olan hakikat-i Muhammediyye’dir. Mütakellimin kelâmı “kûn”dür, zâttır, sıfattır. Bu sebeple Hazret-i Resulullah, “Allah, önce benim nûrumu yarattı, Âdem’i kendi suretinde ve Rahman suretinde yarattı”²⁷⁸⁷ buyurmuştur. Âdemoğlunun dilindeki kelâmın harfleri yirmi dokuzdur. Yirmi dokuz mukattaa suresi mukabilindeki bu harfler Allah, Muhammed ve Maârif’i göstermektedir.²⁷⁸⁸ Her ne kadar gökte ve yerde olanlar, nefislerde ve dışarda olanlar, yani bütün mevcudat, yaratılış itibarıyla insandan önce olduğu için insanın mürebbîsi olmuşsa da mana açısından insan, bütün mevcudatın ve mahlukatın hâlıkı, ay ve güneşin, gece ve gündüzün rabbi, Âdem ile Havvâ bunların mürebbisidir.²⁷⁸⁹ Dolunay nasıl peğamberin mübarek cemâliyse, peygamberin cemâli de Hakk’ın zâtının cemâli olup bu Allah kelâmının sırrıdır ve ilahî kelimenin mazharıdır. Müellife göre, Hazret-i Resulullah’ın sözlerinin, Allah kelâmı olduğunu bilmeyen kimse, bu sözlerdeki sırrı anlayamaz.²⁷⁹⁰

Fethü’l-Maârif, nübüvvet ve velâyetin bir nûr olduğuna işaretle güneşe nübüvvet, aya velâyet dendiğini, bu sebeple velâyetin bir sır, nübüvvetinse aşîkar olduğunu söylemektedir.²⁷⁹¹

Vahdetnâme’de, bilinmesi gereken sırlardan birisinin de mürşid olduğu ifade edilmektedir. Çünkü manevî olarak mürşid, Fâtihatü’l-kitap yani ümmü’l-hakikadır. Dolayısıyla mürşidin elini tutmak, Allah’ın elini tutmak gibidir. Bu bir ahitleşmedir, ahidnameyi eline almak demektir.²⁷⁹²

Göklerde ve yerde bunca sır olduğuna göre, müslümanın görevi bu sırları fark edip ardındaki hakikati anlamak olmalıdır. Göklerin ve yerin sırrı; bütün eşyayı kuşatan, kadîm ilahî kelime (kûn)dir. Göklerin ve yerin ezeli ve ebedî mürebbisi ve gayr-ı mahluk olan Hazret-i Resulullah’ın ruhudur.²⁷⁹³ Bütün bu sırlara vâkıf olanlar, Hakk’ı görünce bilen maârif kimselerdir. Onlar her şeyin hikmetini bilirler.²⁷⁹⁴

²⁷⁸⁷ Meclisî, *a.g.e.*, C. XI, s. 111; Kuleynî, *a.g.e.*, C. IV, s. 342.

²⁷⁸⁸ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 68a-68b.

²⁷⁸⁹ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 92b.

²⁷⁹⁰ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 93b.

²⁷⁹¹ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 147b.

²⁷⁹² Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 101a.

²⁷⁹³ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 118b-119a.

²⁷⁹⁴ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 123a.

Fethü'l-Maârif, bütün bu sırların irfan ehli, Allah dostları tarafından bilindiği halde kendisine kadar hiç kimse tarafından açıklanmadığı için sır olarak kaldığını söylemektedir. Râsih (derinleşmiş) âlimler tarafından bilindiği halde bugüne kadar açıklanmayan bu sırlar, ledün ilmi sayesinde açıklanmış ve Hakk'ın kerameti ortaya konmuştur.²⁷⁹⁵

Fethü'l-Maârif, başlangıçta ayrı zannedilen zât ve sıfatın, ibtidâ ve intihânın, vâsıf ve mevsûfun bir ve aynı olduğunu ortaya çıkarmıştır; bunların sırrı artık bilinmektedir. Âdem'in yüzünde Fâtiha, Fâtiha'nın içinde Havvâ bilinir ve görülür. Âdem ve Havvâ'nın zâhiri, Bakara ve Âl-i İmrân sureleridir. Daha önceleri Fâtiha içinde bazı sırlar olduğu bilinse de bu kadar ayrıntılı ve açık bilinmezken kendisi (Fethü'l-Maârif) tarafından ortaya çıkarılmıştır. Sırlardan murad, mürşidin sözleridir, bu sözler de yirmi dokuz harften oluşmaktadır.

Fethü'l-Maârif, açıklanması gereken sırları, âyet ve hadîslere dayandırarak şöyle tamamlamaktadır: “Rahman ve Rahîm Allah'ın adıyla. Yâ Sîn. Hikmetli Kur'ân'a andolsun.”²⁷⁹⁶ Bu sözler, Allah'ın kelâmıdır. Allah'ın kelâmı ise yaratılmamıştır (gayr-ı mahluktur). Allah kelâmına yaratılmıştır diyen kâfir olur. Dolayısıyla Âdem, Hakk'tan hiçbir zaman ayrılmaz. Bütün isimler, Zât'ın ismiyle kâim olur. Yâ-sîn (ey insan) sırrı duyulur, bu sırların gönderildiği duyulursa ona resûl denir. Kur'ân-ı Kerîm'de, “Meryem oğlu İsa Mesih, ancak Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı (emriyle onda var ettiği) kelimesi ve kendisinden bir ruhtur”²⁷⁹⁷ buyurulmaktadır. Yani resûl, kelime'dir, rûh'tur. Hakk'ın indinde bütün resuller ruhtur, ayrı gayrı değildir. Sıfat, mevsufun aynı olduğuna göre “Lâ ilâhe illallah Muhammedün resûlullah” (Allah'tan başka ilah yoktur; Muhammed, Allah'ın resulüdür) sözünü kabul edip Resûlullah'ı Hakk'tan ayırmamak gerekir. İkisini birbirinden ayıran kimse kâfir olur, katli vâciptir.²⁷⁹⁸

3.4.71. Şâbb-ı Emred

Vahdetnâme'de özellikle üzerinde durulan hususlardan birisi “şâbb-ı emred”dir. Aslında şâbb-ı emred, henüz sakalları çıkmamış toy delikanlı demektir. Buna göre bir sâlik, dört unsur (ateş, toprak, su ve hava) derecelerinden, mevâlid-i selâse (maden, bitki, hayvan)

²⁷⁹⁵ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 152a.

²⁷⁹⁶ Yâsîn suresi, 1-2.

²⁷⁹⁷ Nisâ suresi, 171.

²⁷⁹⁸ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 158a-158b.

derecelerinden zâhirî ve bâtinî olarak geçerse, insan derecesinin de üstünde olan şâbb-ı emred sureti kendisinde tecellî edecektir. İşte o zaman Hakk'ın tam mazharı olur.²⁷⁹⁹ Fethü'l-Maârif'in düşüncesine göre Kur'ân-ı Kerîm'de bildirilen "ahsen-i takvîm"²⁸⁰⁰ (en güzel suret), şâbb-ı emred suretidir. Çünkü şâbb-ı emred, Allah kelâmının sembolü olan ümmî hatlarla (yedi hat) anadan doğan en güzel surettir. Resulullah (sav) da "Allah, Âdem'i kendi suretinde ve Rahman suretinde yarattı"²⁸⁰¹ buyurmak suretiyle şâbb-ı emredi kast etmektedir. Çünkü bu suret, Kef Hâ Yâ Ayın Sâd (كهيعص)'dır, hâdîdir, hidâyet edicidir. Sâlikin rabbi mürşiddir, Âdem'in yüzündeki sırât-ı müstakîm (dosdoğru yol)'dir, yani istivâdır. Bu istivânın üzerinden gidildiğinde mürşide, yani Hakk'a ulaşılır. Hükmolunan hidâyet kelâmı budur; yani Muhammed Ali'dir. Şâbb-ı emred, Allah kelâmının yazıldığı levh-i mahfuzdur, Hakk'ı söyler.²⁸⁰²

Fethü'l-Maârif'e göre hakikat şehrinde nübüvvet ilminin kapısına dahil ve vahdete vâsıl olup Allah ile yolculuk yapan kimse şâbb-ı emredir. Bu sırları ancak ulûhiyyet sırrına vâkıf olanlar bilebilir. Çünkü bunlar hatm-i nübüvvet ilmine vâris olup Ahadiyyet kelâmının sırrına ulaşmış kimselerdir. Fethü'l-Maârif, *Vahdetnâme*'sini bu sırları açıklamak için kaleme aldığını bildirmektedir.

3.4.72. Şerîat

Dinî hükümlerin bütününe ifade etmek için kullanılan şerîat kelimesi, "açık, belli olan yol" anlamına gelen şer' kelimesinden yapılmıştır. Kelimenin "yol" anlamı taşıması dolayısıyla "dinin ilahî yolu" anlamına şîr'a kelimesi kullanılmıştır.²⁸⁰³ Şîr'a ile eşanlamlı olarak kullanılan şerîat kelimesi de "Allah tarafından peygamberi vasıtasıyla bildirilen hükümlerin hepsini kapsayan ilahî kanun"²⁸⁰⁴ demektir. Şerîat kelimesi terim olarak İslâm'a ait dinî, ahlakî ve hukukî hükümlerin bütünü²⁸⁰⁵ anlamında kullanılmaktadır. İtikadî, amelî ve ahlakî hükümlerin bütününe kapsaması dolayısıyla din kelimesiyle aynı anlama geldiği söylenmekle birlikte yalnızca amelî hükümlerle ilişkilendirilerek kulun Allah'a karşı vecibeleri ve insanlar arası ilişkileri düzenleyen kurallardan ibaret olduğu

²⁷⁹⁹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 41b.

²⁸⁰⁰ Tîn suresi, 4.

²⁸⁰¹ Meclisî, *a.g.e.*, C. XI, s. 111; Kuleynî, *a.g.e.*, C. IV, s. 342). Bu hadisin, "Allah Âdem'i, Âdem'in kendi suretinde yarattı" biçiminde anlaşılması gerektiğini söyleyenler de vardır. Bkz. İbn-i Hacer, 5, 182-183.

²⁸⁰² Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 149b.

²⁸⁰³ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 795.

²⁸⁰⁴ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 2, s. 286.

²⁸⁰⁵ Talip Türcan, "Şerîat", *DİA*, 2010, C. 38, s. 571-574.

biçiminde de anlaşılmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de “Her birinize bir şerîat (şir’aten) ve bir yol yöntem (minhâcen) verdik”²⁸⁰⁶ âyetindeki minhâc kelimesi “dinin değişmeyen esasları”, şir’a veya şerîat kelimesi “dinin zamana, mekana ve şartlara göre değişen hükümleri” biçiminde izah edilmektedir. Buradan hareketle bütün peygamberlerin, ana ilkeleri değişmeyen bir din ve zaman, mekan ve şartlara göre değişikliğe uğrayan şeriatlarla görevlendirildikleri bildirilmektedir. Bu manada, son din olan İslâm, bütün dinlerin değişmeyen esaslarını onayladığı gibi değişmesi gereken hükümleri de değiştirmiştir.²⁸⁰⁷

İslâm’a göre Allah’tan başka kanun koyucu kabul edilmemesi, Peygamber’in ve müçtehitlerin durumunu tartışmaya açmıştır. Buna göre Allah’ın hükümlerini bildiren peygamber, mecazen kanun koyucu (şâri’) sayılmaktadır. Müçtehitlerse Allah’ın koyduğu ve Peygamberin bildirdiği hükümlerin açıklayıcısıdır. Şeriat, ilahî iradenin hüküm şeklinde tezahüründen ibarettir. Bu hüküm bazen âyet ve hadîslerle, bazen de içtihat yoluyla tezahür edebilmektedir.²⁸⁰⁸

Sufiler, beden ve dünya ile ilgili zahirî hükümlere şeriat ya da fıkıh; kalp (ruh) ve âhiretle ilgili batınî ve sırrî hükümlere hakikat ve tasavvuf demektedirler. S. Uludağ, Allah’tan gelen ve peygamber vasıtasıyla insanlara bildirilen hükümlerin tamamına şeriat denilecek olursa şeriat ile tasavvuf arasında herhangi bir farkın söz konusu olmayacağını; ancak dinin zahirî yönüne şeriat, batınî yönüne tasavvuf denilecek olursa bazı farkların ortaya çıkacağını söylemektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de kıssası bildirilen Hz. Mûsâ’nın bildiklerine şeriat, Hz. Hızır’ın bildiklerine hakikat, tasavvuf, ledün ya da marifet denmektedir. Bu manada şeriat genel olup herkesi bağlar, ancak hakikat ise özel olup sadece bilen kişileri bağlar. Yine şeriat, hakikatın dış yüzü, hakikatse şeriatın iç yüzü olarak da ifade edilmektedir. Ne şeriata aykırı bir hakikatten, ne de hakikate uymayan bir şeriattan söz edilebilir. Hazret-i Peygamber’in sözleri şeriat, fiilleri tarikat ve yaşantısı hakikat olarak ifade edilmektedir.²⁸⁰⁹

Vahdetnâme’de Resulullah’ın namaz, sünnet, nehy-i ani’l-münker, helal, haram mübah ve mekruh benzeri emirlerinin şeriat olduğu bildirilmektedir. Resulullah (sav), hadîsleriyle dinin vaciplerini, şartlarını, sünnetlerini bildirmiş ve yerine getirilmesini

²⁸⁰⁶ Mâide suresi, 48.

²⁸⁰⁷ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 2, s. 286-287.

²⁸⁰⁸ Karaman ve Diğerleri, *a.g.e.*, C. 2, s. 286-287.

²⁸⁰⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 332-333.

istemiştir. Bunların yerine getirilmesi şarttır. Allah, kulları tarafından yerine getirilmesini istediği emirleri peygamberi vasıtasıyla bildirmiştir. Bu sebeple peygamberin bildirdiği şeyler şeriattır. Fethü'l-Maârif'e göre Hazret-i Peygamber'in sözlerini yerine getirmeyen kâfir olur.²⁸¹⁰ Peygamberin emirlerini yerine getiren, yasakladıklarından kaçan ve onun bildirdiklerine uyan kimselerin şariat ehli, peygamber ümmeti ve sünnet ehli olacaklarını ifade etmektedir. Fethü'l-Maârif, nübüvvetin zâhiri olan temiz şeriatı, delilsiz ve yorumsuz kabul etmenin vacip (kesin emir) olduğunu bildirmektedir. Bunun gibi nübüvvetin bâtını olan velâyeti ve ehl-i hakîkatî kabul etmenin de vacip olduğunu söylemektedir.²⁸¹¹ Hazret-i Peygamber'in, "Ben şariat ile terbiye ederim, Ali tarîkat ile terbiye eder"²⁸¹² dediğini bildirerek şariat ile tarîkatın bir nûr, bir hakîkat ve bir mahiyet olduğunu, bu ikisini bir nûr ve bir hakîkat bilmeyenlerin, Hz. Resullullah'ın ve Hz. Ali'nin evladı olamayacaklarını hatırlatmaktadır.²⁸¹³ Kur'ân-ı Kerîm'de bildirilen peygamberlerin sayısının yirmi sekiz olması dolayısıyla, nübüvvetin yirmi sekizde tamamlandığını, evliyâ için bir sınırlama olmadığını belirten Fethü'l-Maârif, hakîkatleri bildirme açısından enbiyâ ile evliyâ arasında fark bulunmadığını söylemektedir.²⁸¹⁴

Fethü'l-Maârif, şariat ulemâsını yalnızca zâhire bakmakla, sözlerin ardındaki hakîkatî görememekle eleştirmektedir. Onların "Allah'ın varlığına, birliğine inanmalarına; Allah'ı diğer varlıklara benzemekten tenzih etmelerine rağmen" söylediklerinin bâtınına vâkıf olmadıklarını söylemektedir. Fethü'l-Maârif, şariat ile hakîkatın aynı yol ve aynı kapı olduğunu, bu gerçekleri de zâhir ulemâsının anlayamadığını ifade etmektedir.

3.4.73. Şeytan

Şeytan kelimesinin, uzaklaşmak anlamındaki "şatan" kökünden veya öfkeyle yanıp tutuşmak anlamındaki "şâta" kökünden geldiği söylenmektedir. Şeytan, "cinlerden, insanlardan ve hayvanlardan kötü huylu, serkeş olanların tamamına verilen bir isim"²⁸¹⁵ olarak da düşünülmektedir. Kelimenin İbranîcedeki "satan" kelimesinden geldiği ve "düşmanlık etmek, suçlamak, karşı gelmek" anlamını taşıdığı da bildirilmiştir. Yine kelimenin Arapça kökenli olduğunu iddia edenler de bulunmaktadır. Şeytan'ın ismi

²⁸¹⁰ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 62b-63a.

²⁸¹¹ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 12b.

²⁸¹² Hadîs-i şerif.

²⁸¹³ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 62a.

²⁸¹⁴ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 148a.

²⁸¹⁵ İsfahanî, a.g.e., s. 802-803.

olarak kullanılan İblis kelimesi de “ümit kesmek, şaşırıp kalmak, pişman olmak” anlamına gelen “İblâs” kelimesinden türetilmiştir.²⁸¹⁶

Şeytan’ın ateşte yaşayan kötü bir ruh olduğuna inanan Cahiliye dönemi Arapları, onun göklerden haber çalanına mârid, çok maharetli olanına da ifrit demişlerdir. Kur’ân-ı Kerîm’de Âdem’e secde etmekten imtina edenine İblis, insanoğullarını doğru yoldan uzaklaştırana ise Şeytan ismi verilmektedir. Allah, Âdem’i yarattığı zaman meleklerle secdeyi emretmiş, Şeytan hariç hepsi secde etmişti. Kur’ân-ı Kerîm, bu hususu şu şekilde anlatmaktadır:

Hani, Rabbin meleklerle şöyle demişti: “Muhakkak ben çamurdan bir insan yaratacağım.” “Onu şekillendirip içine ruhumdan üflediğim zaman onun için saygı ile eğilin.” Derken bütün melekler topluca saygı ile eğildiler. İblis eğilmedi. O büyüklük tasladı ve kâfirlerden oldu. Allah, “Ey İblis! Ellerimle yarattığıma saygı ile eğilmekten seni ne alıyordu? Büyüklük mü tasladın, yoksa üstünlerden mi oldun?” dedi. İblis, “Ben ondan daha hayırlıyım. Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın” dedi. Allah, şöyle dedi: “Öyle ise çık oradan (cennetten), çünkü sen kovuldun. “Şüphesiz benim lânetim hesap ve ceza gününe kadar senin üzerinedir.”²⁸¹⁷

Surenin devamında, Şeytan’ın Allah’tan kıyâmet gününe kadar mühlet istediği ve kendisine mühlet verildiği bildirilmektedir. Hikmet-i ilahî gereği, insanlara vesvese vermesine ve kıyâmete kadar onları doğru yoldan saptırmasına rağmen Şeytan’a mühlet verilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm, Şeytan’ın secde etmemesini, onun kibirlenmesine bağlamaktadır. Çünkü Şeytan, bu davranışının sebebini “Ben ondan hayırlıyım. Çünkü beni ateşten yarattın. Onu ise çamurdan yarattın”²⁸¹⁸ biçiminde dile getirmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de cinlerin ateşten yaratıldığı²⁸¹⁹ ve Şeytanın da cinlerden olduğu²⁸²⁰ bildirilmektedir.

Meleklerle secde emredildiği zaman sadece İblis’in karşı gelmesinden hareketle İblis’in daha önce melek olduğunu ve melekler arasında bulunduğunu iddia edenler bulunmaktadır. Secde etmemesine gerekçe olarak “Ben ondan daha hayırlıyım. Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın”²⁸²¹ diyen İblis’tir. Bu cevaba istinaden

²⁸¹⁶ İlyas Çelebi, “Şeytan”, *DîA*, 2010, C. 39, s.99.

²⁸¹⁷ Sâd suresi, 71-78.

²⁸¹⁸ A’râf surei, 12; Sâd suresi, 76.

²⁸¹⁹ Cini de yalın bir ateşten yarattı. (Rahmân suresi, 15).

²⁸²⁰ İblis ise cinlerdendi de Rabbinin emri dışına çıktı. (Kehf suresi, 50).

²⁸²¹ A’râf surei, 12; Sâd suresi, 76.

cinlerin asi ve şer takımına şeytan dendiğini ileri sürenler de vardır. Bunlara göre cinlerin birçok sınıfı bulunmaktadır. Bunların insanlarla birlikte yaşayanlarına âmir, insanlara musallat olanlarına ervâh, bunların habis olanlarına şeytan, kötülükte ileri gidenlerine mârid, kötülüğü en ileri noktada olanlarına ifrit denmektedir.

İslâm'a göre bütün mevcudatın yaratıcısı Allah'tır. Yaratılanları da iyi varlıklar, kötü varlıklar biçiminde sınıflandırmak mümkün değildir. Allah'ın yarattığı her şey güzeldir. Kur'ân-ı Kerîm'de "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım"²⁸²² buyurulduğuna göre insanların ve cinlerin yaratılış amacı kulluktur. Yani akıl sahibi bu varlıklar, bir amaç için yaratılmışlar ve yaptıklarından da sorumludurlar. Şeytanlar, insanların bedenleri üzerinde herhangi bir tasarrufta bulunamazlar, ancak vesvese vermek suretiyle insanlara kötülük telkin edebilirler. Kur'ân-ı Kerîm'de, "Oysa şeytan, Allah'ın izni olmadıkça, mü'minlere hiçbir zarar verebilecek değildir"²⁸²³ buyurulmaktadır. İnsanlarsa bu vesveseye uyup uymama özgürlüğüne sahiptir. Buna göre şeytanlar da kulluk vazifelerini yerine getirirken insanların sınanmasında görev almaktadırlar. Bütün peygamberler, ümmetlerini şeytanın kötülüklerine karşı uyarmıştır.

Fethü'l-Maârif, Şeytan'ı olumsuz bir varlık olarak ele almaktadır. Allah meleklerle, Âdem'e secde etmelerini emrettiğinde Şeytan, secde etmekten kaçınmıştır. Fethü'l-Maârif'e göre Şeytan'ın secde emrine uymaması, cehaletine dayanıyordu. Çünkü Allah, Âdem'i yarattıktan sonra kendi zâtını ve ilmini onun yüzüne nakşetmişti. Her şeyi bildiğini iddia eden Şeytan, bu ilahî yazıyı okuyamadığı için secde etmemiş ve ateşten yaratıldığı için Âdem'den üstünlüğünü ileri sürmüştü. Secde emrini yerine getirmediği için kâfir oldu ve kendisine İblis denildi. Lanetlenerek ilahî dergâhtan kovuldu. Her şeyi bilen Şeytan, keramet ilmini bilmez. Müseylemetü'l-Kezzap* da malım mülküm var, askerim var, kavmim kabîlem var, ilmim var, şiir yazmasını bilirim diyerek peygamberlik

²⁸²² Zâriyât suresi, 56.

²⁸²³ Mücâdele suresi, 10.

* Müseyleme: Yalancı Peygamber. Hazret-i Resulullah'ın devrinde peygamberliğini iddia eden sahtekar. İsmi Mesleme olduğu için Müseyleme ya da Müseylime biçiminde söylenmektedir. Şair, hatip, kahin olan Müseyleme, Hicaz'ın doğusunda yer alan Yemame bölgesinde yaşayan Beni Hanife kabîlesinin reisidir. Rivayete göre Hazret-i Peygamber'le görüşmek üzere Medine'ye gelmiş ve Resulullah'ın vefatından sonra peygamberliğin kendisine verilmesi istemiştir. Yine Hazret-i Resulullah'a gönderdiği bir mektupta, kendisinin de peygamber olduğunu, dolayısıyla yeryüzünün yarısının Kureyş'e, diğer yarısının kendi kabîlesine ait olduğunu yazmıştır. Bunun üzerine Hazret-i Peygamber, yeryüzünün tamamının Allah'a ait olduğunu bildiren ve onu kezzâb (çok yalancı) olarak niteleyen bir mektup göndermiştir. Hazret-i Peygamber'in vefatından sonra konuyla ilgilenen Hz. Ebu Bekir, onun isyanını bastırmak için iki defa ordu göndermiş, sonunda Halid b. Velid komutasındaki İslâm ordusu Müseyleme'yi öldürmüştür (633). Bkz. Önkal, "Müseylimetü'l-Kezzâb", *DİA*, C. 32, s. 90-91.

iddiasında bulunmuş, Hz. Peygamber'e haber göndermişti. “De ki: Eğer doğru söyleyenler iseniz, kesin delilinizi getirin”²⁸²⁴ âyeti bunun üzerine nazil olmuştu. Peygamberliğini ispatlayacak delili olmayan Müseyleme, Kezzâp (çok yalancı) lakabıyla anılmaya ve lanete müstehak oldu. Çünkü “Allah'ın lâneti, yalancıların üzerinedir”²⁸²⁵ âyeti bunun gibi yalancılara lanet yağdırmaktadır.²⁸²⁶

Fethü'l-Maârif, “cahil hiçbir şey değildir” sözü gereği cahil olan Şeytan'ın da hiçbir şey olmayan bir İblis olduğunu söylemektedir. Cehaleti dolayısıyla şeytan, cahillerin de babasıdır, yani Ebu Cehil'dir. Cehaletten arınamayan kimse, insana bile benzese hayvan gibidir. Şeytan, nebîlerin ve velîlerin şekline giremez. Fakat kendisini sahte bir mürşid biçiminde göstermesi mümkündür.²⁸²⁷ Manevî anlamda bir kimse Fâtiha'yı okumazsa ve onun sırrına mazhar olamazsa lanetlenmiş şeytan gibidir. Allah Teâlâ insanları şeytana karşı şöyle uyarmıştır.²⁸²⁸

Vahdetnâme'ye göre, Şeytan, insanların son nefesinde gelip musallat olur. Kendisini, onun yakın bir tanıdığı biçiminde gösterir. Bu tehlikeden insanların emin olabilmesi için mutlaka bir mürşide tabi olmaları gerekir. Şeytan'ın yaptığı gibi kendisini âlim zannedip Şeytan'a tabi olmaktan uzaklaşmak, gerçek bir kâmil mürşide tabi olmak önemlidir. Secdenin Âdem'e yapılması gerektiğini bilmek, ancak her Âdem'in de Hakk olmadığını kabul etmek gerekir. Anlatıldığına göre Şeytan'a tavsiyede bulunularak Âdem'e secde etmesi istenmiştir. Şeytan ise “Ben onun dirisine secde etmedim ki ölüsüne secde edeyim” cevabını vermiştir. Kamil mürşid, kendisine doğru yolu ve yapması gerekenleri gösterdiği halde uymayan kimselere de şeytan denir.

İnsanları olumsuz fiillere sevk etmesi ve secde etmeyip isyan etmesi dolayısıyla şeytan konsuna şairlerimiz de değinmektedir:

Nefsiñ hevâsına uyuban işledim bî-ħad günâh

İblîs daħi itdi beni iğvâ için pes şeytanet²⁸²⁹ (Kuddûsî)

²⁸²⁴ Neml suresi, 64; Bakara suresi, 111.

²⁸²⁵ Âl-i İmrân suresi, 61.

²⁸²⁶ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 154b.

²⁸²⁷ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 155b.

²⁸²⁸ Sâd suresi, 85; Yâsîn suresi, 60.

²⁸²⁹ Ahmet Doğan, *a.g.e.*, s. 583.

Buyurdu Hâk ki Kur'ân'da ideler Âdem'e secde

Dîv ü şeytân o kim bunda kabûl itmez Hâk'ıñ sözün²⁸³⁰ (Niyâzî-i Mısırî)

4.5.74. Şirk

Şirk kelimesi sözlükte, “ortak sayma, ortak kabul etme; Allah’a ortak koşma, Allah’ın varlığından başka bir Yaratıcının varlığına inanma, birden fazla Tanrının varlığını kabul etme”²⁸³¹ gibi anlamlara gelmektedir. Şirk koşanlara müşrik denir.

İslâm dininin en önemli özelliklerinden birisi, tevhid üzerinde durmasıdır. Tevhid; zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde yüce yaratıcının eşi, benzeri ve ortağı olmadığını kabul etmektir. Çünkü Allah, kendi zâtıyla mevcut olup bütün mevcudatın yaratıcısıdır. Varlığında hiçbir şeye muhtaç olmadığı gibi, bütün mevcudat O’na muhtaçtır.

Kur’ân-ı Kerîm de şirk konusuna hassasiyet göstermekte ve şirk koşanların bağışlanmayacağını bildirmektedir:

Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar. Allah’a şirk koşan kimse, şüphesiz büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur.²⁸³²

Ortak koşmak anlamına gelen şirki, bazı kimselerin büyük şirk, küçük şirk ya da açık şirk, gizli şirk diye taksimata giriştikleri görülmektedir. Allah’a ait olan yaratma, rızık verme, hayat verme, öldürme, gaybı bilme gibi hususlardan birini bir başka varlığa isnat etmek insanı şirke götürür. Ancak Allah’ın varlığına, birliğine, sıfatlarına ve fiillerine tam iman sahibi olduğu halde, yine Allah’a ait kılınması gereken bazı hususların diğer varlıklardan olduğunu zannetmek gibi Allah’ın verdiği gücü, sağlığı, güzelliği kendisinden bilmek gibi düşüncelerin insanı şirke götüreceği, ancak bunların küçük şirk veya gizli şirk olduğunu kabul edenler bulunmaktadır. Muhammed Nûrû’l-Arabî (1813-1887) bu hususta “kendi nefislerini bilemeyenler, şirke düşerler, ârif kimseler nezdinde açık şirkten başka şirk olmaz”²⁸³³ demek suretiyle şirkin bir tek olduğunu belirtmektedir.

Şirk konusu üzerinde mutasavvıflar da durmaktadır. Onlara göre insanı Allah’tan uzaklaştıran her şey şirk olur. Zikirde bile amaç, zikrolunan şeye ulaşmaktır. Maksada

²⁸³⁰ Erdoğan, *a.g.e.*, s. 161.

²⁸³¹ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 775.

²⁸³² Nisâ suresi, 48.

²⁸³³ Muhammed Nûrû’l-Arabî, *Risaleler*, Davud Yılmaz (hzl.), s. 124. pdf

ulaştıktan sonra zikr edenin de zikrin de ortadan kalkması ve yalnızca zikrolunanın kalması gerekir. Yoksa insan şirke düşer.²⁸³⁴

Gizlü şirk imiş riyâ müşrik mürâî şühbesiz

‘İşk u cezbe olmayınca bil ki olmaz feth-i bâb²⁸³⁵ (Kuddûsî)

Fethü’l-Maârif, Fâtiha’yı bilmeyenlerin, kalpten ve samimî olarak kelime-i şهادeti söylemeyenlerin kâfir ve müşrik olacağını söylemekte ve müşriklerin de katledilmesi gerektiğine hükmetmektedir.²⁸³⁶ Kâfir ile müşriki aynı kategoride değerlendiren Fethü’l-Maârif, bunların öbür dünyada amel defterlerini sol ellerine alacaklarını ve cehennemde de ebedî olarak kalacaklarını bildirmektedir.²⁸³⁷ Ona göre Hz. Peygamber (sav), “Namaz dinin direğidir, kim yerine getirirse dinini sağlamlaştırır, kim de terk ederse dinini yıkmış olur”²⁸³⁸ dediği için namaz kılmayanlar dini yıkmış olur. Dini yıkmak da mümin ve müslüman işi olmayıp kâfir ve müşriklerin işidir. Yine Peygamber’in söyledikleri şariat, uyguladıkları tarikat olduğu için sözlerini yerine getirmeyen, namaz kılıp zekat vermeyen kimse de müşrik olur. Zaten Hakk bir olduğu için mezhep de birdir. Farklı mezhepler var diyen şirke düşer. Allah da şirke düşeni affetmez. İnsanların maksadı da mabudu da Hakk’tır. Hakk’tan başka maksadı olan müşrik, mabudu olansa kâfir olur.

Fethü’l-Maârif’e göre ehlullah, maârif-i billah olanlar, nefislerini tatmin için veya dünya menfaati için hiç kimseye boyun eğmezler; başkalarına yük olmaktan kaçınırlar. Böyle kimseler marifet ve keramet yoluyla başkalarını kendilerine muhtaç ederler. Çünkü onlar Allah’ın sevgili kullarıdır.

Vahdetnâme’de bildirildiğine göre Hz. Peygamber, insanlara Allah’ın emirlerini aktarmıştır. Hazret-i Peygamber’in emrini yerine getirmek, Allah’ın emrini yerine getirmektir. Bunları terk eden kimseler şirke düşer. Müşriklerin de katli vacip olur. Hakk’ın emrinin ne olduğunu bilmek ve yerine getirmek isteyen kimsenin bir mürşide teslim olması gerekir. Mürşidin söylediklerini yerine getirmeyen kimse inkar ehli olur. Mürşidin emrinin Hakk’ın emri olduğunu bilmeyen kimseler müşrik olur.

²⁸³⁴ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, Müstakimzade Süleyman Sadeddin (çev.), İBB, Atatürk Kitaplığı, YRY_Osm_00010/01, RAB 297.7, s. 162.

²⁸³⁵ Erdoğan, *a.g.e.*, s. 161.

²⁸³⁶ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 71b.

²⁸³⁷ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 72b.

²⁸³⁸ Aclûnî, *a.g.e.*, 2/31.

3.4.75. Tarîkat

Tarîkat, tasavvufî anlayışta, Hakk’a ulaşmak için tutulan yol anlamında olup “tarîk” (yol) kelimesinden yapılmıştır. Çoğulu “tarâik” olmasına rağmen Türkçede genellikle “turuk” biçiminde kullanılmaktadır.²⁸³⁹

Tasavvufta, sâliklerin tercih ettiği yaşama biçimi,²⁸⁴⁰ Allah’a ulaşmak isteyenlere mahsus âdet, hal ve gidiş²⁸⁴¹ biçiminde izah edilen tarîkat, Kur’ân-ı Kerîm’de ve hadîs-i şeriflerde yol manasıyla geçmektedir. Tarîkatların amacı, insanları ruhî yönden terbiye etmek, dünya meşgalelerinden kurtararak derunî hakîkate ulaştırmaktır. Bunu gerçekleştirmek için tarîkatların âdâb, erkân ve yöntemleri vardır. Tekke ve dergâhlarda organize olan tarîkatların başlarında, sâliklere usûl ve âdâb öğreten, onları denetim altında tutan bir şeyh bulunmaktadır. Şeyhler, kendi yaşadıkları deneyimleri, tarîkat âdâbını, müritlerine sohbet yoluyla anlatırlar. Tasavvufta, Allah’a götüren yolların, bütün yaratılmışların nefesleri sayısınca olduğu söylenmektedir.²⁸⁴² Necmeddin Kübrâ (ö. 1221) kişiyi Allah'a götüren yolları üçe ayırmaktadır:

1. Ahyâr tarîkı: Amel ve ibadete düşkün kişilerin tuttuğu yoldur. Bu yolun sâlikleri genellikle nafil ibadetlerle Hakk’a ulaşmaya çalışırlar.
2. Ebrâr tarîkı: Tasfiye ve mücadele tarîkı olup halk ile olan muamelede de Hakk ile olan muamelede de sâdik olanların yoludur. Gönül saflığına ermek için mücadeleyi esas alır.
3. Şuttâr tarîkı: Aşk ve muhabbet ehlinin yoludur. Aşk, vecd ve coşku ile bu yola girilir. Aşk ile ülfeti olmayan bu tarîka sülûk edemez.²⁸⁴³

İnsanları hakîkate ulaştıran yol olarak tarif edilen tarîkatın, dinin hükümlerinden ayrı ya da onlara aykırı bir metot uygulaması düşünülemez. İmam-ı Rabbânî ilim, amel ve ihlâs olmak üzere şeriatı üçe ayırmakta ve tarîkatın ise bu üç cüzden ihlâsı tamamlamak üzere tutulan bir yol olduğunu ifade etmektedir.²⁸⁴⁴ Tarîkatlarda dört kapı adı altında ortaya konan şeriat, tarîkat, marifet ve hakîkat mertebelerinin tek amacı, Hakkın rızasını kazanmaktır. Tarîkat makamında çekilen zikirlerin, yaşanan hallerin hepsi sâlikin eğitimi için birer vasıtaadır. Bazı tarîkatlar zikirlerini gizli (sessiz, kalpten) yapmayı uygun görürken bazıları ise açıktan (sesli, dille) yapmayı uygun görmektedir.

²⁸³⁹ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 883.

²⁸⁴⁰ Kâşânî, *a.g.e.*, s. 349.

²⁸⁴¹ Öngören, “Tarikat”, *DİA*, C. 40, s. 95.

²⁸⁴² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 343.

²⁸⁴³ Tarikat için bkz. Öngören, “Tarikat”, *DİA*, C. 40, s. 95. s. 95-105; Hasan Kamil Yılmaz, *a.g.e.*, s. 230; Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 260.

²⁸⁴⁴ Hayreddin Karaman, *İmam-ı Rabbânî ve İslâm Taavvufu*, 3. Basım, İstanbul: İz Yayıncılık, 2013, s. 179.

Bir tarîkat şeyhi olan Fethü'l-Maârif de müritlerini yetiştirmiş, onların okuyup yararlanması için *Vahdetnâme*'yi kaleme almıştır. Ona göre Hazret-i Peygamber, “tarîkat fiillerimdir” dediğine ve dünyaya da değer vermediğine göre Resulullah'ın yaptıkları tarîkattır. Şeriat, tarîkat ve hakîkat Resulullah ile Hakk arasındaki bir namus sırrıdır. Bu sırrın da en yüksek şekilde müşâhede edileceği mahal mağaradır. O sebeple Hz. Peygamber, risâletle görevlendirilmeden önce Hira mağarasına gidip ibadetle meşgul olmuştur. Maârifte asıl olan dört unsurdur. Tarîkattaki irşat usûlü de bu dört unsur üzerine bina edilen dört sırdan ibarettir. Dört unsur su, toprak, ateş ve havadan oluşmaktadır.²⁸⁴⁵

Tarîkat ehlinin kimler olduğu *Vahdetnâme*'de şöyle açıklanmaktadır: Sabah namazı iki rekat olarak farz kılınmasına rağmen Hz. Peygamber, bu farzı yerine getirirken üzerine iki rekat da sünnet ilave etmiştir. Beş vakit namazın hepsi böyledir. Farzların üzerine sünnet eklenmiştir. Bunları terk etmeyerek üzerine ilave ederek kılan kimseye tarîkat ehli denir. Tarîkat ulularının hepsi böyle yapmışlardır. Onlar, farz üzerine farz, sünnet üzerine sünnet ilave ederler. Yapılması gereken hiçbir şeyi terk etmeksizin zikrini, fikrini Allah'a yönelten kimseler tarîkat ehlidir.²⁸⁴⁶ Bu konuda Yunus Emre'nin şu beyti çok anlamlıdır:

Şerîat-tarîkat yoldur varana
Hakîkat-ma'rifet andan içerü²⁸⁴⁷ (Yunus Emre)

3.4.76. Tarîkat Âdâbı

Tasavvufî yaşayışta zamana mekana ve şartlara göre belirlenen ve bu yolu benimseyenlerin uyması gereken bazı kurallar vardır ki bunlara “âdâb” denmektedir. Tarîkata girmek isteyen bir kimse (mürid), hangi tarîkatı tercih ettiyse onun şeyhine müracaat ederek ondan el alır. Yani tarîkatın kurallarına uyacağına, şeyhin emirlerini ve tavsiyelerini yerine getireceğine dair söz verir. Tarîkata intisap eden kişinin şeyhe verdiği söz, bir nevi Allah'a ve Resulullah'a verilmiş sözdür. Yani Allah ve Resulullah adına şeyhe biat etme, şeyhe söz verme anlamına gelmektedir.

Tarîkata yeni başlayan müritten istenilen şeyler, iyi insan olmanın usûl ve âdâbıdır. Aslında bütün insanların böyle davranması gerekir. Tarîkata adım atan sâlik, nefsin

²⁸⁴⁵ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 41a.

²⁸⁴⁶ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 63a-63b.

²⁸⁴⁷ Tatçı, a.g.e., s. 295.

isteklerini bir yana bırakarak Hakk'ın isteklerine doğru yolculuğa çıkmış demektir. Seyr ü sülûk, bu yönde gerçekleştirilen yolculuğun adıdır.

Vahdetnâme'de tarîkat âdâbının on iki olduğu, bunların yedisinin seyyarelere (gezegenlere) göre, beşinin de tâli olduğu, dolayısıyla toplamının on iki burca göre düzenlendiği bildirilmektedir. Ayrıca bu on iki sayısının, bir günü, gündüz ve gece olarak düşünürsek on ikişer saat, bir yılın on iki ay ve imamların da on iki olmasıyla ilişkilendirildiği görülmektedir. Yine Arapçadaki lâm-elif mukabili Farsçada yer alan dört harf (پا چ ژ ا گ) üzerinde on iki nokta bulunmaktadır. Ma'rifilik tarîkatının âdâbı on ikidir. Asıl olanlar: Rıza, teslim, sabır, itikat, az yemek, az konuşmak, az uyumak. Furuat olanlar: Uzlet, fenâ fi'ş-şeyh, terk-i dünya, terk-i ukba, terk-i terk.

Tablo 14
Tarîkat Usûl ve Âdabı

Sıra	On iki âdâb	Manası	Esmâsı
1	Rıza	Şeyhin rızasını kazanmak	Lâ ilâhe illallah
2	Teslim	Cüz'î iradesini şeyhe teslim etmek	Yâ Allah
3	Sabır	Şeyhin eğitime sabretmek	Yâ Hû
4	İtikat	Her yönüyle şeyhe itikat etmek	Yâ Hakk
5	Az yemek	Yeme ve içmede aşırıya kaçmamak	Yâ Hayy
6	Az konuşmak	Gerekmedikçe konuşmamak	Yâ Kayyûm
7	Az uyumak	Zaruret dışında uyumamak	Yâ Kakhâr
8	Uzlet	Şeyhin izniyle İnsanlardan uzaklaşarak ibadetle meşgul olmak.	Yâ Kâdir
9	Terk-i dünya	Dünya meşguliyetlerinden uzaklaşmak, şeyhte fani olmak.	Yâ Cebbâr
10	Terk-i ukbâ	Ukbâ endişesinden uzaklaşmak, Resulde fani olmak.	Yâ Kaviyy
11	Terk-i vücud	Kendi vücudundan geçerek Hakk'ta fani olma.	Yâ Mâlik
12	Terk-i terk	Sonunda terki de terk etmek.	Yâ Vedûd

3.4.77. Tarîkat Ehli

Fethü'l-Maârif'e göre tarîkat ehli olanların meslek ve meşrepleri Hazret-i Îsâ'nın yaşantısına benzer. Hazret-i Îsâ hayatını riyazat, halvet, mücahede ile geçirmiş, evrâd, ezkâr ve esmâ ile nefsin arındırılmasına çalışmış, kalbin arındırılması için uzleti seçmişti. Aslında bu tür faaliyet, nübüvvetin zâhirine bağlılıktır; nübüvvetin zahirî hükümlerine

göre amel etmek demektir.²⁸⁴⁸ Tarîkat ehli de seyr ü sülukun hiçbir aşamasında nübüvvetin zahirî hükümlerinden feragat etmemelidir.

3.4.78. Tarîkat Erkânı

Rükn kelimesinin çoğulu olan erkân sözlükte “esaslar, destekler, direkler, sütunlar”²⁸⁴⁹ anlamına gelmektedir. Bir şeyin esası, temeli anlamına kullanılan rükün, tasavvufta tarîkat ehlinin uyması gereken usûl ve kurallar anlamına terimleşmiştir.²⁸⁵⁰ *Vahdetnâme*’de de tarîkatın esasları olarak rıza, telim, sabır ve itikattan söz edilmektedir. Sâlik, bu dört erkânla sırat köprüsü üzerine öyle bir bina kurmalı ki sırattan geçenler bu binayı görüp hayran kalmalıdır. Fethü’l-Maârif, tarîkat erkânını dört olarak izah etmektedir:

Rıza: Tarîkatın birinci rükünü rızâdır. Hakk’a vâsıl olma düşüncesinde olan sâlik, kâmil bir şeyh bulup ona intisap etmelidir. Cüz’î iradesini şeyhine teslim eden mürid, her şeyde şeyhin rızasını gözetmelidir. Kendi nefsinin irade ve isteklerinden geçip şeyhin emrine itaat etmelidir.

Teslim: İkinci rükün teslimdir. Meyyit, kendisini yıkayacak kişiye nasıl teslim olursa, müridin de şeyhine öylece teslim olması gerekir. Şeyh de müridin günahlarını yıkayıp arıtacak kişidir.

Sabır: Üçüncü rükün sabırdır. Şeyh, müridini yetiştirmek için bazı imtihanlara tabi tutacaktır. Müridin kayıtsız şartsız şeyhine teslim olması, sabırla metanet göstermesi gerekir.

İtikat: Dördüncü rükün itikattır. Müridin şeyhine tam itikadı ve itimadı olmalıdır. Çünkü şeyh, her zaman müridinin iyiliği istemektedir. Şeyhe itikat, aslında Hakk’a itikattır. Allahın emir ve yasaklarına, Resulullah’ın sözlerine nasıl itikat etmek gerekiyorsa kâmil mürşid olan şeyhinin söylediklerine de öylesine itikat gerekmektedir. Şeyhinin yaptıklarına ibretle bakan mürid, kendi özünü görecektir ve nefsini mutmainneye ulaştıracaktır.²⁸⁵¹

²⁸⁴⁸ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 13a.

²⁸⁴⁹ Devellioğlu, a.g.e., s. 901.

²⁸⁵⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 125.

²⁸⁵¹ Fethü’l-Maârif, a.g.e., vr. 35a-35b.

3.4.79. Tarîkat Sırrı

Vahdetnâme'ye göre tarîkatın bazı sırları vardır. Bunlar, şeyhin baba gibi görülmesi, sâlikin kalbinin kadın gibi bilinmesidir. Mürid, kendi iradesini şeyhine teslim ettiğinde, şeyhi müridin kalbini kendi vücuduna nikah etmiş sayılır. Şeyh müridini, Allah'ın, "Sizleri (erkekli-dişili) eşler hâlinde yarattık"²⁸⁵² sırrıyla buluşturur. Âdem'in hakîkati ve Havvâ'nın zürriyeti, şeyhte kelâm tohumu olarak ortaya çıkar. Müridine nübüvvet mührünün sırrını gösterir. Bu sayede müridin veled-i kalp meydana getirmesine vesile olur.²⁸⁵³

3.4.80. Tecellî

Tecellî kelimesi sözlüklerde "örtüsü kalkıp açık, aşık ya da belli bir şekilde ortaya çıkma"²⁸⁵⁴, "görünme, belirme"²⁸⁵⁵ anlamına gelmektedir. Kelimenin kökü, "bir nesnenin örtüsünü kaldırıp açığa çıkarma, görünür hale getirme" anlamındaki "celv, celâ" kelimesine dayanmaktadır. Tasavvufta gaybden gelen ve kalpte zuhûr eden nûrların, yani görünmeyen (gayb) kalpte görünür hâle gelmesine denmektedir. Tecellî kavramında gaybden şuhûda, karanlıktan aydınlığa, bilinmezlikten bilinirliğe, belirsizlikten belirliliğe geçiş söz konusudur. S. Uludağ'a göre içinden tecellîlerin zâhir olduğu gaybler yedidir: gaybü'l-hakk, gaybü'l-hafâ, gaybü's-sır, gaybü'r-ruh, gaybü'l-kalp, gaybü'n-nefs, gaybü'l-letâîfî'l-bedeniye.²⁸⁵⁶

İbn Arabî, tecellînin, bizatihi gayb (mutlak bilinmez) olan Hakk'ın kendisini gitgide daha somut suretlerde ortaya çıkarması süreci olduğuna işaret ederek Hakk'ın bu tecellîsinin özel ve belirli suretlerde kuvveden fiile çıkabildiğini söylemektedir. Tecellî, Hakk'ın kendi kendisini belirlemesinden veya sınırlamasından başka bir şey değildir. Buna taayyün denilmektedir. İbn Arabî'ye göre Mutlak Varlık, kendisini sayısız mertebede izhâr eder (görünür kılar). Varlık mertebelerinin her birisine hazret (hazır bulunma) adını veren İbn Arabî, Hakk'ın kendisini görünür kıldığı beş hazreti (hazerât-ı hamse)

²⁸⁵² Nebe' suresi, 8.

²⁸⁵³ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 38a.

²⁸⁵⁴ İsfahanî, a.g.e., s. 333-334.

²⁸⁵⁵ Devellioğlu, a.g.e., s. 1050.

²⁸⁵⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 346.

açıklarken bu hazretlerden her birisinin Mutlak Varlığın kendisini özel bir surette açığa çıkardığı tecellîgah olarak ifade etmektedir.

İbn Arabî'nin ortaya koyduğu görüşe göre, teccellî etmemişlik mertebesi olan Gayb-ı Mutlak hariç tutulmak üzere, maddî olsun veya manevî olsun her şey Hakk'ın tecellisinden ibarettir. Niyazî-i Mısırî, bir şiirinde bu konuyu ele almaktadır:

Tecellî eyler ol dâ'im celâl ü geh cemâlınden
Birinüñ hâşılı cennet birinden nâr olur peydâ²⁸⁵⁷ (Niyâzî-i Mısırî)

Fethü'l-Maârif'in tecellî görüşü de Mutlak Varlığın çeşitli suretlerde tecellî etmesi düşüncesine dayanmaktadır. Varlık âleminde “lâ-ılahe illallah”tan başka bir şey olmadığını söyleyen Fethü'l-Maârif, Hakk'ın, Hazret-i Resulullah'ın cemâl-i şerifinde böyle tecellî ettiğini bildirmektedir. Çünkü Resulullah, varlık âleminde ve kendi nefsinde kendisinden başka bir şey olmadığını müşâhede etmiştir. İlk taayyün kendisi olduğundan (Hakikat-i Muhammediyye), var olan her şey, kendi varlığıyla var edilmiştir.

3.4.81. Tevhîd

Vahdet mastarından türetilen tevhid kelimesi sözlükte, “bir sayma, bir kılma, birleştirme”²⁸⁵⁸ anlamına gelmektedir. İslâm literatüründe Allah'ın bir ve tek olduğunu kabul etmektir. Bu yüzden İslâm dinine “tevhid dini” denmektedir. Buna göre Zât-ı İlahîyi, bütün zihnî tasavvurlardan soyutlayarak parçalanamaz bir varlık olarak kabul etmek gerekir. O yüce varlığın ne zâtı, ne sıfatları ve ne de fiilleri yönüyle eşi ve benzeri vardır. “De ki: O Allah bir tektir”²⁸⁵⁹ diye başlayan İhlas suresinin sonunda “Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir”²⁸⁶⁰ buyurulmaktadır.

İnsanları hidâyete davet için gönderilen bütün peygamberler, ilk iş olarak tevhid inancını yaymaya çalışmışlardır. Bu husus Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle belirtilmektedir:

Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberlere, “Şüphesiz, benden başka hiçbir ilâh yoktur. Öyleyse bana ibadet edin” diye vahyetmişizdir.²⁸⁶¹

²⁸⁵⁷ Erdoğan, *a.g.e.*, s. 5.

²⁸⁵⁸ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 1102.

²⁸⁵⁹ İhlâs suresi, 1.

²⁸⁶⁰ İhlâs suresi, 4.

²⁸⁶¹ Enbiyâ suresi, 25.

Hazret-i Peygamber de risâletle görevlendirildiğinde ilk iş olarak tevhid inancını yerleştirmeye çalışmıştır. Çünkü Arap Yarımadası'ndaki insanlar, Allah'ın varlığını kabul etmekle birlikte, kendilerini Allah'a yaklaştıracaklarını düşündükleri putlardan medet umar duruma düşmüşlerdi. Bu yüzden kendilerine müşrik denmekteydi. Dönemin Yahudi ve Hristiyanları ise inandıkları Tanrı'ya beşerî sıfatlar yakıştırıyorlardı. Yahudîler, yaratma esnasında Tanrı'ya yorgunluk atfetmeleri,²⁸⁶² Hristiyanlarsa Tanrı'nın ete kemiğe bürünmüş biçimi saydıkları İsâ dolayısıyla tevhid inancından sapmışlardı. Hazret-i Peygamber, öncelikle tevhid inancını yerleştirmeye çalıştı. Bu yüzden akaid ilmindeki konuların başında Allah'ın varlığı, birliği ve sıfatları gelmektedir.

İslâm'da İnanç Esasları isimli eserde tevhidin Allah'ın zâtında, sıfatlarında, fiillerinde ve ibadetlerinde aranması gerektiği²⁸⁶³ üzerinde durulmaktadır.

Allah'ın, zâtında bir ve tek olduğunu, eşi, dengi ve ortağı olmadığını, yarattıklarından hiçbirisine benzemediğini kabul etmek zâtta tevhid demektir. Allah, zâtında bir ve tek olduğu gibi sıfatları açısından da bir ve tektir. Bu sıfatlar Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadîs-i şeriflerde bildirilmiştir. Zâtını anlayabilmemiz için bize bildirilen vasıflarına sıfat denmektedir. Bu sıfatlardan bazıları sadece kendisine hastır, ancak bazı sıfatlar insanlar için de kullanılabilir. Buna rağmen Allah'a ait sıfatlar, hiçbir yaratılmışın sıfatına benzemez. Fiilleri yönünden de hiçbir yaratığa benzemez. O, her şeyin yaratıcısıdır. Yaratılan her varlık O'na muhtaçtır, O, hiçbir varlığa muhtaç değildir. Allah'ı zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde bir ve tek kabul etmek, İslâm dininin imanla ilgili kısmıdır. Böyle bir tevhid inancına sahip olan kimse, ibadet ve kulluk yapılan Tanrı'nın da yalnız Allah olduğunu bilir ve ona göre ibadetini yapar. Fâtiha suresinde, “Yalnız sana kulluk eder, yalnız senden yardım dileriz”²⁸⁶⁴ buyrulmaktadır. Bu yüzden inançtaki tevhid önemli olduğu gibi ibadetlerdeki tevhid de önemlidir.

Tasavvufta da tevhid, Allah'ın zâtını, her türlü tasavvur ve tahayyülünden soyutlamak olarak tarif edilmektedir. Allah'ın zâtı ve mahiyeti hakkında hiçbir şey söylenemeyeceği, insan idrakinin fevkinde olduğu için bu konuda farklı açıklamalara rastlamaktayız. Cüneyd-i Bağdadî'ye göre tevhid, tam yakîn hâlidir; muhabbet ve tevekkül tam olursa yakîn hâsıl olur. Hallac'a Hakk kimdir? diye sorulduğunda “Her şeyin illeti olan, fakat

²⁸⁶² Gök ve yer bütün öğeleriyle tamamlandı. Yedinci güne gelindiğinde Tanrı yapmakta olduğu işi bitirdi. Yaptığı işten o gün dinlendi. (Tevrat, Yaratılış 2: 1-2).

²⁸⁶³ Topaloğlu, Yılmaz ve Çelebi, *a.g.e.*, s. 71.

²⁸⁶⁴ Fâtiha suresi, 5.

kendisinin illeti bulunmayan; her şeyi ihdâs eden, fakat hiçbir şey tarafından ihdâs edilmeyen varlıktır” cevabını vermiştir. İbn Atâ, tevhid konusunda “Tevhidin alameti tevhidi unutmaktır. Bu ise kalpte tek olan Hakk’ın kâim olmasıdır” derken Şiblî, tevhid konusunda “Tevhide bir şekil ve suret veren tevhidin kokusunu bile koklamamıştır” cevabını vermektedir.²⁸⁶⁵ Yine de mutasavvıfların tevhid hakkında bazı izahlara giriştiklerine şahit olunmaktadır.

Kuşeyrî’ye göre tevhid üç türlüdür: Hakk’ın Hakk için tevhidi. Allah’ın, kendisinin bir ve eşsiz olduğunu bilmesi. İkincisi, Hakk’ın halk için tevhidi. Allah’ın bir ve eşsiz olduğunu insanlara bildirmesidir. Üçüncüsü ise halkın Hakk’ı tevhidi. İnsanların, Allah’ın bir ve eşsiz olduğunu bilmesidir.²⁸⁶⁶ Süleyman Uludağ, tevhidin bir görme ve bir bilme hâli olduğunu bildirmektedir. Buna göre sufi yalnızca Bir’i görür, yalnızca Bir’i bilir. Ondan başka varlık olduğunu ne görür ne de bilir. Tevhidin hakîkatine eren Bir’den başkasını unuttur. Halkın tevhidi Bir işitmek, aydınların tevhidi Bir bilmek, seçkinlerin tevhidi Bir görmektir.²⁸⁶⁷

Fethü’l-Maârif’e göre eserlerine bakarak müessire yol bulmak mümkündür. “Tevhid, keşif ve ilhama dayandığı için seyr ü süluk ile elde edilebilir”²⁸⁶⁸ düşüncesine Fethü’l-Maârif de katılmaktadır. Bunun için kâmil bir mürşidin söylediklerini yerine getirmek gerekir. Bu hususu, Kur’ân-ı Kerîm’de zikredilen²⁸⁶⁹ Hz. Mûsâ kıssasından örneklerle anlatmaya çalışmaktadır. Sihirbazlar, Hz. Mûsâ ile karşılaştıklarında ortaya koymaya çalıştıkları bâtil düşüncelerin Hz. Mûsâ’nın vahdet yılanı tarafından yutulduğunu görünce bütün tecellî ve zuhûrların Hakk’tan olduğunu müşâhede ettikleri için “Rabbimiz, bunu boş yere yaratmadın. Seni tenzih ederiz. Bizi ateş azabından koru”²⁸⁷⁰ diyerek Hakk’ın birliğini kabul etmişlerdir.

Tevhidi, mertebelere ayıran sufiler gibi Fethü’l-Maârif de şeriat ehlinin, tarikat ehlinin, marifet ehlinin ve hakikat ehlinin tevhidi olmak üzere dörde ayırmaktadır. Şeriat ehli, Allah’ın varlığına inandıkları, dilleriyle lâ-ilâhe illallah dedikleri halde söyledikleri şey

²⁸⁶⁵ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 386-390.

²⁸⁶⁶ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 386-387.

²⁸⁶⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 359.

²⁸⁶⁸ Uludağ, “Tevhid”, *DİA*, 2012, C. 41, s. 21.

²⁸⁶⁹ Biz de Mûsâ’ya, “Elindeki değneğini at” diye vahyettik. Bir de ne görsünler o, onların uydurduklarını yakalayıp yutuyor. Böylece hak yerini buldu ve onların yapmış oldukları şeylerin hepsi boşa çıktı. Artık orada yenilmişler ve küçük düşmüşlerdi. Sihirbazlar ise secdeye kapandılar. “Âlemlerin Rabbine iman ettik” dediler. (A’râf suresi, 117-121). Hz. Mûsâ’nın, Firavun ve sihirbazlarla aralarında geçen bu olay için bkz. Tâ-Hâ sûresi, âyet, 60-63; Şu’arâ sûresi, âyet, 43-44.

²⁸⁷⁰ Âl-i İmrân suresi, 191

kalplerine ve gönüllerine girmemiştir. Tarîkat ehli de lâ-ilâhe illallah der. Onların bu sözünde varlığın birliğini kabul ederek başka varlıklara benzetmekten tenzih vardır. Onlar bu sözleriyle, masivadan, dünyevî şeyleri düşünmekten, bencillikten ve cehaletten uzaklaşırlar. Allah sevgisi gönüllerinde yer ettiğinden bütün eşyada Hakk'ı görürler. Sırat-ı müstakim üzere olurlar. Tarîkat ehli, mürşidinin sözünü Hakk'ın sözü kabul eder. Fena fi's-şeyh olan tarîkat ehlinin, mürşidlerinin sözlerinden başka görüşleri ve meşguliyetleri olmaz. Tarîkat ehlinin gönlünü ehlullahın ruhaniyeti, Hazret-i Resulullah'ın nûraniyeti doldurmaktadır. Bu sebeple sırat-ı müstakim üzeredirler. Marifet ehli ise şeriat ehli ve tarîkat ehlinin geçtiği merhalelerden geçmiş, Allah'tan başkasına ait bütün alakaları gönüllerinden uzaklaştırmış kimselerdir. Lâ-ilâhe illallah dediklerinde gönüllerinde muhabbetullah dışında bir şey kalmamıştır. Böyle kimseler, "Allah bir kulunu sevdiğinde, onu fena haliyle hallendirir. Malını ve ailesini Allah yolunda terk ettirir"²⁸⁷¹ hadîs-i şerifinin sırrına ererler. Şu hadîs-i kutsi de bunlar içindir:

Kim bana âşık olursa ben de ona âşık olurum. Âşık olduğum kimseyi katlederim. O vakit kişiye, kanının diyetini vermek gerekir. Diyet olarak ben o kişinin iki gözü arasında görünürüm.²⁸⁷²

Hakîkat ehlinin tevhidleri de şöyledir: Kelime-i tevhid (Lâ-ilâhe illallah)deki "lâ" edatı, bütün dünyevî lezzetlerden geçip gerçek aşk ile Allah'a gönül vermek anlamındadır. Hakîkate "lâ" demek, masivayı ve enaniyeti terk etmektir. Marifete ulaşan kimse, bencilliğini ortadan kaldırıp bütün eşyada kendisini müşâhede eder. Âlem, Hakkın alametidir. Zaten bu âlem de yok olmak için değildir. Çünkü âlem Hakk'ın varlığının delilidir; âlem olmasa, Hakk bilinmez. Allah'ın öyle sırları vardır ki sadece gerçek âşıklar bilebilir. Hakîkate ermiş âşıklar da bu sırları elde etmek için kendilerini fanî eden kimselerdir.²⁸⁷³

Fethü'l-Maârif'e göre kadîm kelimeyi, kelâmullahı ve kelime-i şهادeti Hz. Resulullah'ın kendi vücudunda gördüğü gibi müşâhede etmeyen kimse "âlimler, peygamberlerin vârisleridir"²⁸⁷⁴ hadisinin sırrına ve hakîkat ehlinin tevhidinde ulaşamaz.

İbadetlerin sayısı ile vücud organları arasında ilgi kuran Fethü'l-Maârif, bu konuyu şu şekilde izah etmektedir: Tahiyatta on parmaktan birisi kelime-i tevhid ve kelime-i

²⁸⁷¹ Şevkânî, *El-Fuâdû'l-Mecmûa*, s. 508; Ez-Zehebî, *Tertibü'l-Mevzûât*, s. 291; İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, 3/482.

²⁸⁷² Hadîs-i Kutsi.

²⁸⁷³ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 76b.

²⁸⁷⁴ Ebû Dâvûd, İlim 1, 3641; Tirmizî, İlim 19, 2683; İbnu Mace, Mukaddime 17, 223.

şehadet için kaldırılır. Kaldırılan şehadet parmağının üç eklemiyle, sol elin parmaklarındaki on dört eklem toplandığında on yedi yapmaktadır. Bu sayı, günlük namazlardaki rekat sayısıdır. Bu da namaz içinde namaz kılmaya, farz içinde farzı bulmaya işarettir.

Allah'ın varlığını ve birliğini kabul eden Fethü'l-Maârif, bütün mevcudatın aslının bir ve tek olan “bir tek şey” olduğunu belirtiyor. Ona göre bu “bir tek şey” olmasa tevhid'in anlaşılması mümkün olmaz. “Allah'tan başka ilah yoktur, Allah'tan başka varlık yoktur, Allah'tan başka maksud yoktur, Allah'tan başka mabud yoktur” sözlerinin hakîkati de anlaşılmaz. Bu hakîkati yalnızca “vardır, yoktur” sözleri üzerinden açıklamak mümkün değildir. Varlığın bir ve tek olduğu kabul edilmeyip “kendisi başka, diğer şeyler başka” biçiminde düşünülürse şirke düşülür. Kur'ân-ı Kerîm ise şirkten kaçınma üzerinde hassasiyetle durmakta ve “Şüphesiz Allâh, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan günahları ise dilediği kimseler için bağışlar”²⁸⁷⁵ buyurmaktadır. Bütün mevcudatın aslının bir ve tek olduğu “Bir şeyi dilediği zaman onun emri o şeye ancak “ol” demektir. O da hemen olur”²⁸⁷⁶ âyetiyle de sabittir. Her şeyin aslı ve esası, Hazret-i Ahadiyyetin kadîm kelâmı (kûn)dır.

3.4.82. Ulemâ-yı Râsihûn

Sözlükte, “sağlam, güçlü, muhkem” gibi anlamlar verilen “râsih” kelimesinin çoğulu “râsihûn” veya “râsihîn” terim olarak “faydalı ilimlerde yeteneği olan ümmetin âlimleri”²⁸⁷⁷ anlamında kullanılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm Meâli'nde “ilimde derinleşmiş olanlar”²⁸⁷⁸ biçiminde verilmektedir. Fethü'l-Maârif de derin bilgi sahibi olanlar anlamında râsih kelimesini bazen tekil bazen de çoğul olarak kullanmaktadır. Ona göre Kur'ân-ı Kerîm'in kat kat anlamı vardır. Birinci anlamını bilen ikinciye bilmez, ikinciye bilen üçüncüyü bilmez; bu şekilde yedi, hatta yetmiş kata kadar çıktığı söylenmektedir.²⁸⁷⁹ İlimde rûsuh bulmuş (derinleşmiş) âlimler bu manaları bilebilir.

²⁸⁷⁵ Nisâ suresi, 48; Nisâ suresi, 116.

²⁸⁷⁶ Yâsîn suresi, 82.

²⁸⁷⁷ Muallim Naci, *a.g.e.*, s.427.

²⁸⁷⁸ Âl-i İmrân suresi, 7; Nisâ suresi, 162.

²⁸⁷⁹ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 73b.

3.4.83. Vâcibü'l-Vücûd

Vâcib kelimesi sözlükte “yapılması lazım olan”²⁸⁸⁰, “terki câiz ve mümkün olmayan”²⁸⁸¹ anlamına gelmektedir. Vücud (varlık) ise felsefede “bilinçten bağımsız olarak varolan evren”²⁸⁸² biçiminde tanımlanmaktadır. Vâcibü'l-vücud, felsefî terim olarak varlığı kendisinden olan, varlığını başkasına borçlu olmayan, zorunlu varlık anlamında kullanılmaktadır. İbn Sina varlığı a. Mutlak varlık, b. Zihinde varlık, c. Dış dünyada varlık olmak üzere üçe ayırmakta ve vücudu, başka hiçbir sözün kavramının içine girmeyecek kadar geniş anlamda kullanmaktadır. Farabî ise varlık sözünü anlatılamayacak, tanımlanamayacak derecede zihinde açık seçik ve yerleşik, sabit bir anlam taşıdığını söylemektedir.²⁸⁸³

Vahdetnâme'de vâcibü'l-vücud, her şeyin menşei olan Zât-ı Mutlak olarak kullanılmaktadır. Vâcibü'l-vücud, “kün” kelâmıyla bütün mevcudatı zuhûra getirip aşikar etmiştir. Ona göre böyle olmasaydı zât sıfattan, kelâm mütekellimden ayrılamaz ve Hakk Teâlâ'yı bilmek mümkün olmazdı.

3.4.84. Vahdet

Vahdet kelimesi “bir ve tek olmak,” aynı kökten gelen vâhid ise “hiçbir cüzü olmayan nesne”²⁸⁸⁴ anlamına gelmektedir. Vahdet kelimesi “tek olmak, tek başına kalmak” anlamındaki “v-h-d” kelimesinin mastarıdır. Vücut ise bulmak anlamına gelen “vecede” fiilinin mastarı olup “bulunmak ve varlık” anlamlarına gelmektedir. İslâm literatüründeki kullanımıyla, vücuttan kasıt Hakk'ın vücududur. Aynı kelimenin ism-i mefulü olan “mevcûd”, Allah dışındaki bütün varlıkları, bütün mevcudatı ifade etmektedir. Kâşânî, vahdeti “Hakkın kendisini kendisiyle ve taayyünü yönünden bilmesi ve idrak etmesi”, vahdet-i vücûdu “varlığın zorunlu ve mümkün diye bölünmemesi”²⁸⁸⁵ biçiminde tanımlamaktadır. Tasavvufta vahdet (birlik) ve kesret (çokluk) terimleri sıkça kullanılmaktadır. Vahdetin olduğu yerde kesret, kesretin olduğu yerde vahdetin bulunması kadar tabii bir şey yoktur. Çünkü felsefede bir ve tek olma yalnızca Tanrı için

²⁸⁸⁰ Muallim Naci, *a.g.e.*, s. 919.

²⁸⁸¹ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, 1481.

²⁸⁸² Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s. 437.

²⁸⁸³ Atay, *a.g.e.*, s. 4-6.

²⁸⁸⁴ İsfahanî, *a.g.e.*, s. 1542.

²⁸⁸⁵ Kâşânî, *a.g.e.*, s. 582-583.

söz konusudur. Tanrı'nın olduğu yerde O'nun yarattıkları mutlaka bulunacaktır. İbn Rüşd, gerçek anlamda vahdetin, ilk ilke (Tanrı) için kullanılabileceğini söylemektedir.²⁸⁸⁶

Vahdet ve vücut kelimelerinin terkihiyle oluşturulan vahdet-i vücûd, tasavvufî bir terim olarak varlığın bir ve tek olduğunu kabul edenlerin düşüncelerini ifade etmek için kullanılmaktadır. Onlara göre vücut tektir, o da Hakk'ın vücududur. O'nun vücudundan başka vücut yoktur. Kesret âleminde görünenlerin hepsi O'nun varlığına işaret etmektedir. Hakk Teâlâ, bütün kâinatta kendi varlığını ve birliğini göstermektedir.²⁸⁸⁷

Vahdet meselesi tasavvufta önemli bir yer tutmaktadır. Tasavvufun temelinde vahdet (birlik) düşüncesi ve tevhid (birleme) inancı vardır. Mutasavvıflar Allah'a, kâinata ve insana bu açıdan bakmakta ve kendi tecrübelerine göre yorumlayıp sınıflandırmaktadırlar. Maksat, vahdet düşüncesine ve tevhit inancına gölge düşürmemektir. Çünkü tevhid inancının zarar görmesi, kişinin şirke düşmesi anlamına gelecektir. Kur'ân-ı Kerîm'de "Allah'a şirk koşan kimse, şüphesiz büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur"²⁸⁸⁸ buyurulmaktadır. Tasavvufta vahdet konusu, vahdet-i küsud, vahdet-i vücûd ve vahdet-i şuhud olmak üzere üç başlık altında incelenmektedir.

Vahdet-i küsud

Vahdet-i küsud, bir kulun kendi iradesini bir yana bırakarak Hakk'ın iradesine uyması anlamına gelir. Kendi iradesini aradan çıkaran kulun fiilleri artık Hakk'ın iradesine uygun olarak gerçekleşir. Kulun iradesi ortadan kalkar, onun yerine Hakk'ın iradesi geçerli olur. Dolayısıyla kulun fiilleri Allah'ın iradesine uygun olarak gerçekleşmektedir. Mutasavvıfların "lâ maksude illallah" veya "lâ matlûbe illallah" dedikleri tevhid, kusûdî tevhiddir. Bu noktada kul ile Hakk'ın iradesi birleşir. Kul kendi süflî ve nefsanî isteklerinden vaz geçerek Hakk'ın irade ettiği şeyleri ister ve yerine getirmeye çalışır.²⁸⁸⁹

Vahdet-i vücûd

Mutasavvıfların "lâ mevcûde illallah" (Allah'tan başka varlık yoktur) ya da "Lâ mevcûde illâ hû" (O'ndan başka varlık yoktur) biçiminde hülâsa ettikleri tevhid anlayışıdır.

²⁸⁸⁶ Ali Durusoy, "Vahdet", *DİA*, 2012, C. 42, s. 430.

²⁸⁸⁷ Seyyid Seyfullah Efendi, *Risâle-i Miftâh-ı Vahdet-i Vücûd*, İBB Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_1415.

²⁸⁸⁸ Nisâ suresi, 48.

²⁸⁸⁹ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s.252.

Vahdeti vücûdçular, bu âlemde gerçek varlık olarak yalnızca Hakk'ın varlığını kabul etmekte, diğer mevcudatı ise Hakk'ın tecellî ve zuhûrları, dolayısıyla gerçek varlığın gölgeleri saymaktadırlar. Geçmişî daha eskilere gitmekle birlikte bu görüşü sistemli bir biçimde tasavvuf düşüncesinin temeline oturtan İbn Arabî (1165-1240) olmuştur. Ona göre,

Suyun rengi, kabının rengidir. Vücutta ancak Allah vardır. Hakk, vücudun aynıdır. Kül, Allah içindir, Allah iledir ve belki de daha ötesinde Allah'tır. Vücut, Allah'a aittir. Allah daima var olandır (vücud), biz ise hep yok olanız (adem). Hakk, vücud olandır; eşya ise o vücudun suretleridir. Mutlak vücudun mahiyeti bilinemez.²⁸⁹⁰

Sıfatların zât'tan başka bir şey olmadıklarını, âlemin (kesretin) de onların meydana çıkışından (tecellî ve zuhûr) veya şuûnlarından ibaret olduklarını kabul ve iddia eden İbn Arabî, dolayısıyla âlemi Allah'tan gayrı görmemekte ve bunu da iki yönden ispata çalışmaktadır. Bu yönlerden biri, nefsinde vücud'a sahip olan ve dolayısıyla mevcut bulunan Allah yönü; diğeri de nefsinde vücuda sahip olmayan ve dolayısıyla mevcut bulunmayan âlem yönüdür. Hangi yönden hareket edilirse edilsin, varılacak tek hakikat şudur: Fenomenal ve fizikî varlıklara kadar her şey zâtıyadır ve zâtında mevcut değildir. Binaenaleyh âlem, itibarîdir, hayalîdir, vehimdir.²⁸⁹¹

Vahdet-i vücûd görüşünü benimseyenlere göre mutlak varlık olan Hakk Teâlâ'nın isimleri ve sıfatları zâtının aynıdır, dolayısıyla bu isimler ve sıfatlar birbirlerinin de aynıdır. Mesela İlim ve Kudret sıfatı, Yüce Zât'ın ve birbirlerinin aynıdır. Burada birbirinden ayrı olma, farklı olma gibi düşüncelere yer yoktur.²⁸⁹² Vahdet-i vücûd düşüncesi, öncelikle varlığın ne olduğunun kavranması ve ardından Allah, kâinat ve insan arasındaki ilişkilerin yerli yerine oturtulması çabasından ibarettir. Varlığın hakîkatinin anlaşılabilmesi için seyr ü sülûk yoluna ihtiyaç vardır. Vücudun hakîkati, beşerî arzulardan soyutlanarak keşif yoluyla idrak edilebilir.²⁸⁹³

Abdürrezzak Kâşânî (ö. 1329), filozofların, zorunlu ve mümkün diye iki varlıktan söz etmelerine cevap mahiyetinde “vahdet-i vücûd, varlığın zorunlu ve mümkün diye bölünmeden ele alınmasıdır”²⁸⁹⁴ tanımını yapmaktadır. Buna göre vahdet-i vücûd, filozof ve kelâmcıların varlık ve yaratılışla ilgili görüşlerine karşı geliştirilen bir bilgi teorisidir.

²⁸⁹⁰ Mahmut Erol Kılıç, *İbnü'l-Arabî*, s. 87.

²⁸⁹¹ *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, C. 4, s. 236-242.

²⁸⁹² Karaman, *İmam-ı Rabbânî ve İslâm Taavvufu*, s. 257.

²⁸⁹³ Demirli, “Vahdet-i Vücûd”, *DİA*, 2012, C. 42, s. 431-435.

²⁸⁹⁴ Kâşânî, *a.g.e.*, s. 583.

İbn Arabî de “vücûd birdir, o da Hakk’ın sonsuz vücûdudur”²⁸⁹⁵ görüşünü dile getirmektedir. Molla Fenarî (1350-1431) ise sûfiler dışında hiç kimsenin mutlak birliği temellendiremediklerini ileri sürerek bu hususta İslâm filozoflarıyla kelâmcıları eleştirmiştir. Bu durumda vücudun bir olmasıyla Hakk’ın bir olması aynı anlama gelmektedir.

Vahdet-i vücûd taraftarları bir yandan varlık Hakk’tır derken diğer yandan Tanrı-âlem ilişkisini açıklayan “a’yân-ı sâbite” fikrini geliştirmişlerdir. Eşyanın ilahî ilimde sâbit aynları olduğunu kabul etmek suretiyle vahdet-kesret sorununa da çözüm getirmişlerdir. Sâbit aynlar, bir yönüyle Tanrı’nın isim ve sıfatlarına işaret ederken, bir yanıyla da bu isim ve sıfatların zuhûru olan eşyaya işaret etmektedir. Sıfatlar ise a’yân-ı sâbite ile Zât arasındaki ilişkiyi belirler. Böylece eşyanın ilm-i ilahîdeki hakikatleri olan a’yân-ı sâbite, varlıkla yokluk arasında bir berzahtır. A’yân-ı sâbite, hâdis olan eşyanın, ilm-i ilahîdeki kadîm hakikatleridir. Tanrı-âlem ilişkisini açıklayan, vücuddan âlemin mertebe mertebe sudûrunu kabul eden vahdet-i vücûd görüşü, Tanrı’nın her an ve her merhalede müdahil olduğunu belirtir. Böylece sürekliliği olmayan ve Tanrı’nın her an var ve her an yok ettiği bir âlem ortaya çıkmaktadır. Bu doğrudan ilişki dua, vahiy, ibadet, ilham gibi hususlara da fırsat vermektedir. Böylece Tanrı’nın âlem ve insanla ilişkisi süreklidir. Vücud, sonsuz mertebelerde zuhûr etmektedir. Ancak bu zuhûru tasnif etmeye çalışanlar üçlü, beşli, yedili ve kırklı tasnifleri dile getirmişlerdir. Vahdet-ivücud düşüncesini açıklayanlar “Allah göklerin ve yerin nûrudur”²⁸⁹⁶ âyeti, “Allah vardı ve O’nunla birlikte başka bir şey yoktu”²⁸⁹⁷ hadisi benzeri âyet ve hadîsleri de düşüncelerine delil olarak göstermektedirler. Vahdet-i vücûd düşüncesini açıklamaya çalışanların başvurduğu bazı misaller vardır. Bunlar arasında “elif” harfi ile diğer harfler, “bir” sayısı ile diğer sayılar, “nokta” ile diğer geometrik şekiller arasındaki ilişkiden söz edilebilir. Nokta, nasıl bütün şekillerin aslı ise hakikî vücud sahibi Tanrı da diğer varlıkların aslıdır. Her şey varlığını, hakikî vücuddan almaktadır.²⁸⁹⁸

İslâm’ın ilk yıllarında müslümanlar, âlemlerin Rabbi, her şeyin yaratıcısı, bir ve tek olan Allah’a ibadet ederler ve onun varlığını ve birliğini tartışma konusu yapmazlardı. Onların inancı, “Allah’tan başka ilah yoktur” biçiminde özetlenebilir. Fâtîha’da bildirildiği gibi

²⁸⁹⁵ Konuk, *Fûsûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, s. 239.

²⁸⁹⁶ Nûr suresi, 35.

²⁸⁹⁷ Buharî, Megâzî 67, 74, Tevhid 22, Bed’ü’l-halk 1; Tirmizî, Menâkıb 3946.

²⁸⁹⁸ Demirli, “Vahdet-i Vücûd”, *DİA*, C. 42, s. 431-435.

O'na ibadet eder ve O'ndan yardım isterlerdi.²⁸⁹⁹ Ancak Allah'ın varlığı, birliği, zâtı, sıfatları ve isimleriyle ilgili tartışmalar sonraki dönemlerde ortaya çıkmıştır.

Vücudu, Hakk'ın zâtından, sıfatlarından ve fiillerinden başka bir yerde aramanın doğru olmayacağını, çünkü onun dışında bir vücudun söz konusu olmadığını düşünen İbn Arabî, vahdet-i vücûd terimini kullanmaksızın varlığın birliğini izaha çalışmaktadır. Vücud birdir, mevcudat ise onun tecellîlerinden ibarettir.²⁹⁰⁰ İbn Arabî'nin amacı tevhit inancının özünü muhafaza etmek ve şirke düşmemektir. Ona göre âlem, Hakk'ın gölgesidir. Gölgenin hakîkatı olmayacağı gibi âlemin de hayal ötesinde bir hakîkatı yoktur. Asıl varlık, gölgenin kaynağı olan Hakk'tır. Hakk'a bağlı olma yönüyle âlemin de Hakk olduğu söylenebilir. İbn Arabî'nin düşüncesine göre Hakk'ın zâtı, gölgeye mahal durumundaki a'yân-ı sâbiteye yansımaktadır. Hakk kendisini a'yân-ı sâbitede gölge biçiminde zâhir etmektedir. Buradaki hakîkatler de somut varlıklar halinde zâhir olmaktadır. İnsanların müşâhede ettiği somut varlıkların hakîkatleri, Hakk'ın gölgesi biçiminde a'yân-ı sâbitede zuhûr eden hakîkatlerdir. Bu hakîkatler de Hakk'ın vücududur. Gölge oluşu itibarıyla Hakk'tır, ama suretlerin kesreti itibarıyla âlemdir. Somut varlıkların a'yân-ı sâbitedeki hakîkatleri, Hakk'ın gölgesi olması itibarıyla Hakk'tır, diğer yandan da somut varlıklara yönelik olması itibarıyla âlemdir. Bir nesnenin gölgesinin o nesneye bağlılığı gibi Hakk'ın gölgesi durumundaki âlem de Hakk'a bağlıdır. İnsan da âlemin bir parçası olması itibarıyla kendisinin Hakk'a bağlılığını idrak edebilecek bir durumdadır. İnsan kendisini bilmekle, Hakk'a bağlılığını bilir. Ne bakımdan âlem, ne bakımdan Hakk olduğunun farkına varır. İnsanın bu bilinci marifetteki mertebesini göstermektedir. Marifette en aşağı mertebede olanlar, somut âlemi görüp ötesini göremeyenlerdir. İkinci mertebedekiler, suretlerde tecellî eden varlığın birliğini müşâhede edenlerdir; bunlar Hakk'ı müşâhede edip âlemi unutanlardır. Üçüncü mertebedekiler, hem âlemi hem de Hakk'ı müşâhede edebilenlerdir. Dördüncü mertebedekiler Zât bakımından tek, ama isimler bakımından çok olan varlığı müşâhede ve idrak edebilenlerdir. Gerçek marifetullah'a sahip ehlullah bunlardır. Abdürrezzak Kâşânî, mahlukat gözlemlerinden silinerek yalnızca Hakk'ı müşâhede edenlerin fenâ ve cem makamlarında bulunduklarını, Hakk'ta mahlukatı, mahlukatta Hakk'ı müşâhede

²⁸⁹⁹ Fâtiha suresi, 5.

²⁹⁰⁰ Mahmut Erol Kılıç, *İbnü'l-Arabî*, s. 116.

edenlerinse fenâdan sonra bekâ ve cemden sonra fark makamlarında bulunduklarını bildirmektedir.²⁹⁰¹

Mutasavvıflar, gerçek vücudun Allah’a ait olduğunu kabul ettikleri için kâinattaki varlıkları vehim ve hayal saymaktadırlar. Mevcudatın varlığı, bu dünya hayatına göredir. Çünkü biz, varlıkları akıl ve duyularımızla algılamaktayız. Asıl varlık, Hakk’ın varlığı olup somut varlıklar, suretler biçiminde tezahür etmektedirler. Bu yüzden mutasavvıflar, varlık (vücut) dendiği zaman Hakk’ın varlığını kast etmektedirler.

Vahdetnâme’ye göre Hakk’ın vücudundan başka hakikî bir varlık yoktur, bu âlem de Hakk’ın varlığına işarettir. Malûlden illete doğru giden Fethü’l-Maârif, hakikat ehlinin “Lâ-ilâhe illallah” dediklerinde “lâ” ile hiçbir şeyin yokluğunu kast ederken “illâ” ile bütün âlemi gördüklerini, çünkü bu âlemin Hakk’ın bir alameti olduğunu bildirmektedir. Hakikat ehli olan kimseler, yerde ve gökte Hakk’tan başka bir şey görmemektedirler. Yeri ve göğü, Hakk’ın zâtının aynı, ahadiyyetin bir kelâmı olarak görmektedirler. Onlar sözleri arasında, dünyada ve kâinatta Allah’tan başka bir şey olmadığını söylemektedirler. Çünkü bu söylediklerine delil olmak üzere Kur’ân-ı Kerîm’den, “O, ilktir, sondur, zâhirdir, bâtındır. O, her şeyi hakkıyla bilendir”²⁹⁰² âyetini okumaktadırlar.²⁹⁰³

Fethü’l-Maârif’e göre Kur’ân-ı Kerîm, “Allah, göklerin ve yerin nûrudur”²⁹⁰⁴ buyurmaktadır. Bütün mevcudatın hakikati bir tek nûrdur. Bu bir tek şey (nûr) olmasa, tevhidin anlaşılmasının mümkün olmayacağını söyleyen Fethü’l-Maârif, Allah’ın kendisini ve kelâmını nûr olarak vasıflandırdığını bildirmektedir. Çünkü bu nûr olmasa “Allah’tan başka ilah yoktur, Allah’tan başka mevcut yoktur, Allah’tan başka maksud yoktur, Allah’tan başka mabud yoktur” sözlerinin hakikati de anlaşılmaz. Bütün mevcudatın aslı, Allah’ın nûr olarak bildirdiği “kün” kelâmıdır. Bu kadîm ilahî kelâm, havass-ı hamse olarak bilinen insan, Muhammed’dir. Âlem, bunun sıfatıdır, kevn ve fesat âlemi ise onun mürekkebatıdır. Varlık ve yokluk kavramlarıyla zâtı başka, mevcudatı başka kabul etmek hatalıdır, insanı şirke götürür. Şirk ise hatadır, isyandır. Allah bir tek olup şeriki yoktur. Kur’ân-ı Kerîm’de, “Şüphesiz Allâh, kendisine ortak koşulmasını asla

²⁹⁰¹ İzutsu, *a.g.e.*, s. 129-137.

²⁹⁰² Hadîd suresi, 3.

²⁹⁰³ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 76b-77a.

²⁹⁰⁴ Nûr suresi, 35.

bağışlamaz. Bunun dışında kalan günahları ise dilediği kimseler için bağışlar”²⁹⁰⁵ buyurulmaktadır.²⁹⁰⁶

Fethü'l-Maârif, kişinin vahdet sırrına ermesinin kâmil bir mürşitle gerçekleşeceğini söylemektedir. Bu sayede sâlik, kendi vücudunu tanıır, kendi vücudundaki ilmi okur ve kendi vücudunda kâinatı müşâhede eder. Ortada kendi vücudundan başka varlık kalmaz. Bütün varlıklarla bir vücut haline gelir. Bir zerre hükmündeki kendi vücudunu vahdet deryasına ulaştırarak Hakk ile Hakk olur. Hakk'ın cemâlini müşâhede eden kimse bir an bile olsa, bu müşâhedededen ayrılmak istemez. Bu hâl, Resulullah'ın, Hakk'ın cemâlini müşâhede esnasında gördüğü tarifi mümkün olmayan bir haldir. Bu makam, vuslat makamıdır. “hüve hüve” de denilen vahdet makamıdır.

Fethü'l-Maârif, lafızlardan muradın mana, manadan muradın sıfat ve isimler, sıfat ve isimlerden muradın da Zât olduğuna işaret etmektedir. Çünkü, “O, evveldir, âhirdir, zâhirdir, bâtıdır”²⁹⁰⁷ dendiğinde kast edilen Hüve'dir, yani Allah'tır. Kesret, esmâ yönündendir, yoksa müsemmâ birdir. Evvel, Âhir, Zâhir ve Bâtın isimlerinin müsemmâsı birdir. Bu müsemmâ dışında hiçbir şey yoktur. “Allah, her şeyi kuşatıcıdır”²⁹⁰⁸ âyetinin anlamı, bütün eşyayı kuşatan Allah'tır. Görülen ve işitilen hiçbir şey, bu müsemmâ dışında ve ondan ayrı olamaz. Çünkü Allah'tan başka mevcûd yoktur, Allah'tan başka ilah yoktur. Fethü'l-Maârif'e göre bütün eşyanın ve esmânın sırrı ve hakîkati, kelime-i kadîm (kün)dir.

Vahdet-i şühûd

Tasavvuf yoluna giren kimseler, kâinatta Allah'ın tecellîlerinden başka bir şey görmezlerse şühûdî tevhide ulaşırlar. Onların gözünde masiva toptan kaybolur ve yalnızca Allah'ın tecellîleri kalır. Fenâ fî'ş-şuhudla kast edilen mana da budur. “Lâ meşhûde illallah” sözü bu tür tevhid için kullanılır. Yani Allah'tan başka müşâhede edilen ve edilecek olan bir şey yoktur. Kendisini bu yola adayan kimse, Allah'a karşı duyduğu aşk ve muhabbetten dolayı öylesine kendisinden geçer ki Allah'ın tecellîleri dışında hiçbir şeyi görmez olur. Bu baygınlık ya da sarhoşluk hâinden ayılıp kendisine geldiğinde masivayı görmeye başlar. Bu bir zevk ve vecd halidir. Aslında vahdet-i vücûd

²⁹⁰⁵ Nisâ suresi, 48; Nisâ suresi, 116.

²⁹⁰⁶ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 159b.

²⁹⁰⁷ Hadîd suresi, 1.

²⁹⁰⁸ Nisâ suresi, 126.

düşüncesine karşı İmam Rabbanî tarafından geliştirilen bu görüş, İbn Arabî'nin sistemleştirdiği vahdet-i vücûd düşüncesi ile kelâmcıların varlık hakkındaki düşüncelerini telif gayretinden kaynaklanmaktadır. İmam Rabbanî bu tür tevhidi de kendi arasında üçe ayırmaktadır: Tevhid-i zât, isimde müsemâyı görmek; tevhid-i sıfat, sıfattan mevsufu görmek ve tevhid-i ef'âl, sâlikin bütün fiillerinin Hakk'tan olduğunu idrak etmektir.

Varlık konusunu ele alan mutasavvıflardan birisi de İmâm-ı Rabbânî'dir. İmâm-ı Rabbânî, zevkle müşâhede edilen vahdet-i vücûdun düşünce olarak izahının zorluğu ve vahdet-i mevcudla (panteizm) benzerlik göstermesi nedeniyle vahdet-i şuhûd düşüncesini geliştirmiştir. Eşyânın Allah Teâlâ'nın esmâ ve sıfatlarının tecellîleri olduğunu, aynı olmadığını ve bu sebeple "heme O'st" (her şey O'dur) yerine "heme ez O'st" (her şey O'ndandır) düşüncesinin daha doğru olduğunu öne süren İmâm-ı Rabbânî'ye göre ibadet, taat ve riyazetler sayesinde ilahî aşk ve muhabbet kulu istilâ edince, vecd ve istiğrak halinde fenâ ve cem' zevki ortaya çıkar ve sâlik, Allah Teâlâ'nın tecellîsinden başka bir şey görmez olur, gözünden masiva büsbütün kaybolur ve yalnızca Tek'i görmeye başlar. İşte bu görüş (şuhûd) vahdet-i şuhûddur.²⁹⁰⁹

3.4.85. Varlık Mertebeleri

Türkçe Sözlük'te "var olma durumu, mevcûdiyet, var olan her şey" anlamında kullanılan varlık (vücûd) için felsefî olarak "var olan şey, var olduğu söylenen şey, var olanın varoluşu"²⁹¹⁰ gibi anlamlar verilmektedir. Varlık, insan aklının ulaşabildiği en genel kavramdır; düşünmeye gerek kalmadan akıl tarafından hemen anlaşıldığından apaçık (bedîhî) ve önsel (kablî) bir kavramdır. Varlık, Antik Çağ filozoflarından beri üzerinde durulan bir konudur. Platon'a göre yokluk izafidir. Aristo ise yokluktan söz edilemeyeceğini, var olan bir şeyin yokluğundan söz edilebileceğini belirtir. Farabî ve İbn Sina'nın yokluk anlayışı da Aristoteles'e benzemektedir.²⁹¹¹ Vücud, Allah'ın zihin dışında gerçekliğinin bulunduğunu ve yokluğunun düşünülmemeyeceğini belirten sıfattır. Dinî bir terim olarak vücûd, Allah'ın, zihin dışında gerçekliğinin bulunduğunu ve mevcûdiyeti zorunlu bir varlık (vâcibü'l-vücûd) olduğunu belirtmektedir. Allah'ın

²⁹⁰⁹ Kadir Özköse (Ed.), *Tasavvuf El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, s. 209.

²⁹¹⁰ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, s. 2079.

²⁹¹¹ Mahmut Kaya, "Vücûd", *DİA*, 2013, C. 43, s. 139-140.

varlığı, zâtının gereği yani kendindendir (bizâtihi, lizâtihi), onun dışındaki varlıkların mevcûdiyeti ise kendileri dışındandır (bigayrihi, ligayrihi).²⁹¹²

Mutasavvıflar, Allah haricindeki her şeyi âlem olarak değerlendirmektedirler. Akla, hayale gelen, düşünülebilen her şey âlem (mâsivâ)dir. “Bidayette Allah vardı, O'ndan önce başka bir şey yoktu.”²⁹¹³ hadîsine istinaden Allah’tan başka hiçbir şeyin olmadığı lâ-taayyün mertebesi tasavvur edilmekte, hatta bazıları bu tasavvura “şimdi de öyledir”²⁹¹⁴ sözünü ilave etmektedirler. Âlemin nasıl var olduğuna ve Allah’la münasebetine dair çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Varlığı, zorunlu ve mümkün diye ikiye ayıran filozoflardan Farabî’nin ilk kez sözünü ettiği ve İbn Sinâ’nın geliştirdiği “sudûr” teorisine göre âlem, zorunlu varlık (vâcibü’l-vücûd)tan belli bir düzen içinde ve devamlı olarak taşma biçiminde meydana gelmiştir. Âlemin oluşumunu sudûr ve tecellî teorisiyle açıklayan sûfilere göre varlıklar Allah’tan zuhûr etmek suretiyle derece derece ondan uzaklaşarak ve tenezzül ederek (aşağıya inerek) meydana gelmektedirler.

Allah Teâlâ’ya ulaşmak isteyen bir sâlik, aynı yoldan bu tenezzülâtı teker teker aşarak yukarıya doğru çıkmak zorundadır. Bu çıkışa ise "hazarât" denir. Bir sâlik bu hazretlerden ne kadarını kat ederse manevî derecesi o kadar yükselir ve kutsiyet kazanır. Mutasavvıflar hazarât-ı hams için, avâlim-i hamse, hazarât-ı külliye ve avâlim-i külliyye isimlerini de kullanmışlardır.²⁹¹⁵

Kısaca varlık (vücûd) birdir. Âlem, onun tecellî ve zuhûrudur. Bu meydana çıkma (tecellî ve zuhûr) bir takım taayyün dereceleri ve iniş (tenezzül) mertebelerinden geçer. Yani yaratılış, bir meydana çıkıştır ve iniş mertebeleri de sıfatlarda bilkuvve mevcut olan istidatların derece derece görünüşünden başka bir şey değildir.²⁹¹⁶

Tasavvuf çevrelerinde, zuhûr ve tecellî biçiminde gerçekleşen yaratılışın insanda son bulunduğu, yukarıdan aşağı insana kadar olan yarı dairenin kavs-ı nüzûlü, insandan yukarıya doğru olan çıkışın kavs-ı urûcu oluşturduğuna inanılmaktadır. Bu manevî yolculuğu tamamlayabilmek için insanın beşerî bağılıklarından soyutlanması gerekir. Ulaşılabilecek olan hakikat tektir. Her şeyin kaynağı olan Mutlak Varlıktır. Bütün kâinat ve içindeki varlıklar, onun tezahüründen ibarettir. Mutlak Varlığın taayyün etmediği bu hâle sufiler zât-ı mutlak, gaybü’l-guyûb, menbaü’l-feyz, künhü’z-zât, zâtü’z-zevât, nûrü’l-

²⁹¹² Salih Sabri Yavuz, “Vücûd”, *DİA*, 2005, C. 43, s. 136-137.

²⁹¹³ Buhârî, Megâzî 67, 74, Bedü’l-halk 1, Tevhid 22; Tirmizî, Menâkıb 3946.

²⁹¹⁴ Avlûnî, C. II, s. 121, n. 673.

²⁹¹⁵ Çelik, *a.g.m.*, s. 159.

²⁹¹⁶ *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Vahdet-i Vücud md., C. 4, s. 236-237.

envâr gibi isimler vermişlerdir. Mutasavvıflara göre yaratmak, varlıkların mahiyetine vücut vermek, onlara varlık libası giydirmek anlamına gelir. Vücudun mertebe mertebe tenezzül etmesi, zuhûr eden görüntülerin çoğalmasındır. Varlık mertebelerinin zuhûru, anlaşılması ve anlatılması zor bir konu olduğundan mutasavvıflar sembollere başvurmaktadırlar: Derya-damla, nûr-gölge, ayna-gölge, nokta-daire, tohum-ağaç, harfler sembolizmi...²⁹¹⁷

Teccellîden murad, “Gizli bir hazîne idim...”²⁹¹⁸ hadîsinde bildirildiği üzere gizli olanın, yani Zât-ı İlâhînin ortaya çıkmasıdır. Yoksa kastedilen mevcûdâtın ortaya çıkması değildir. Çünkü mevcûdâtın gerçek varlığı yoktur. “Gizli bir hazine idim” ifadesinden maksat, Zât-ı İlâhînin taayyün etmediği mertebedir. Hakikat ehli nazarında mevcudat gizli, Hakk âşikârdır. Diğer insanlar nazarında Hakk gizli, halk (mevcudat) âşikârdır.²⁹¹⁹

Mutasavvıflara göre tek ve gerçek varlık, varlığı zorunlu olan Zât-ı Mutlaktır. Varlık âlemi ise onun sıfat ve fiillerinin görüntüsüdür. Bu görülenler gerçek olmayıp izafî varlıklardır. Allah’ın varlığıyla mukayyettirler. Gerçek varlık olmasa, bu mevcudatın bir saniye bile ayakta kalması mümkün olamaz. Hakikî varlık (vücûd) O’na aittir. Dolayısıyla âlem itibârîdir, izâfîdir. Varlık, sadece O’dur. Mutasavvıfların yaygın olarak kullandıkları Farsça ifâdesiyle “heme o’st” (hepsi O’dur). Ancak Mutlak Vücut’un idraki mümkün değildir. İdrak olunabilenler, yani mevcûdat, hakikî vücudun değişik mertebelerdeki tecellîleridir. Bu zuhûr ve tecellîler değişik tasniflere tabi tutularak tanıtılmaya çalışılmıştır. Genelleme yaparak gayb âlemi - şehadet âlemi veya emir âlemi - halk âlemi, ulvî âlem – süflî âlem gibi ikili ya da ceberût âlemi, melekût âlemi, mülk âlemi biçiminde üçlü²⁹²⁰ tasnif yapanlar vardır. Lâhût âlemi, Ceberût âlemi, Melekût âlemi, Mülk âlemi ve Nâsût âlemi veya âlem-i zât, âlem-i sıfat, âlem-i ef’âl, âlem-i âsâr ve âlem-i insân biçiminde beşli tasnife tabi tutanlar vardır. Taayyün mertebelerine hazret-i lâhut, hazret-i ceberût, hazret-i melekût, hazret-i mülk ve hazret-i nâsût da denir. Harflerle ilişkilendirip 28 ve 32 sayısına tamamlayanlar²⁹²¹ hatta bu iniş mertebelerini kırka ve yüze kadar çıkaranlar da vardır.²⁹²² Varlık (vücûd), hazerât-ı hamse veya avâlim-i hamse adı verilen beşli taayyün derecesi, altılı veya yedili tenezzül (iniş) adı verilen iniş

²⁹¹⁷ Mahmut Erol Kılıç, *Muhyiddin İbnü’l-Arabî’de Varlık Mertebeleri* (Vücut ve Merâtibü’l-Vücûd), Doktora Tezi, İstanbul 1995, s. 315.

²⁹¹⁸ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2016; Meclisî, *a.g.e.*, C. LXXXIV, s. 199.

²⁹¹⁹ İsmail Hakkı Burusevî, *Şerh-i Hazarât-ı Hamse*, İBB, Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0312, vr. 2b.

²⁹²⁰ Neseî, *a.g.e.*, s. 215-220.

²⁹²¹ Muhammed Nur, *Mısri Niyazî Divanı Şerhi*, s. 70, 86.

²⁹²² Mahmut Erol Kılıç, *Muhyiddin İbnü’l-Arabî’de Varlık Mertebeleri*, s. 314.

mertebeleriyle izah edilmeye de çalışılmıştır. Aslında vücud (varlık) sonsuz mertebede zuhûr eder. Daha anlaşılır olacağı düşüncesiyle tenezzülât-ı seb'a (yedi iniş) adı da verilen yedili tasnifi esas almayı uygun gördük.²⁹²³ Elbette keşfe ve akla göre yapılan bu sınıflandırmaların itibarî olduğu unutulmamalıdır. Yoksa bir ve tek olan hakikî varlık, her türlü kayıt ve sınırlamalardan münezzehtir.

Tenezzülât-ı Seb'a (Yedili İniş Mertebeleri)

1. Lâ-taayyün, Sırf Zât, Mutlak Vücûd, Ahâdiyyet

Sırf zât mertebesidir. Bu mertebede Zât, bütün kayıtlardan, izafelerden münezzehtir. Hakk Teâlâ hazretlerinin kühûdür. Hakikî Vücûd, insan tarafından idrak edilemez. Hiçbir kayıtlı mukayyet olmayan bir vücudun, bütün kayıtlarla mukayyet olan bir varlık (insan) tarafından idrak edilmesi, yüce varlığın sınırlandırılması anlamına gelir ki bu mümkün değildir. Mutlak Vücûd, bu haldeyken esmâ, sıfat ve fiillerin tecellî ve zuhûrundan uzaktır. Bu yüzden lâ-taayyün (ortaya çıkmama) mertebesi denmektedir. İsimler, sıfatlar ve fiiller Zât'ta eriyip yok olmuşlardır. Bir tek vücud olması bakımından Vücûd-ı Mutlak, Ahadiyyet mertebesidir. Sayı ve cihet kabul etmemesi sebebiyle Sırf Vücûd (Mahza Vücûd) da denir. Sonradan ortaya çıkacak varlıklar tarafından bilinmemesi ve idrak edilememesi dolayısıyla âlem-i lâhut, Sırru's-sır, Sırru'l-ezel, Gaybü'l-guyûb, Gayb-ı Mutlak gibi isimler de verilir. Bu mertebede Zât-ı Ahadiyyetin varlığı her şeyi kuşatmıştır. Vücûd, sadece ondan ibarettir. Lâ-mevcûde illallah'tır, yani Allah'ın varlığından başka hiçbir şey yoktur. Hatta yokluk kavramı bile yoktur. Yokluk kavramı, zuhûr ve tecellî suretiyle meydana gelen varlıklara göre söz konusudur. Sonradan ortaya çıkacak (hâdis) varlıkların mebdei ve menşei o Zât'tır. Rivâyete göre Ebû Rezin, Allah âlemi yaratmadan evvel neredeydi? diye sorduğunda Hazret-i

²⁹²³ Tasavvufta varlık mertebeleri için bkz. Konuk, *Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi*, s. 23, 35, 79; *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Vahdet-i Vücûd md., C. 4, s. 238-239; Ahmet Ögke, "Varlık Meselesi", *Tasavvuf El Kitabı*, Kadir Özköse (Ed.), 1. Basım, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, s. 472-490; Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 208-213; Fuzûlî, *Matlau'l-İtikâd fî Ma'rifeti'l-Mabda'i va'l-Ma'âd*, Muhammad B. Tâvîl At-Tancî (nşr.), DTCF Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1962, s. 24; Muhammed Nur, *Mısrî Niyazî Divanı Şerhi*, s. 70, 86; İzutsu, *a.g.e.*, s. 207-214; Karaşab-ı Velî, *Miyârü't-Tarîkat* (Tarikat Âdâbı), Mutasafa Tatçı-Cemal Kurnaz (hzl.), Alperen Yayınları, Ankara, 2002, s.117-124; Aşkar, *a.g.e.*, s. 125-176.

Peygamber, “Altında üstünde hava bulunmayan bir amâ’da idi”²⁹²⁴ biçiminde cevap vermiştir. Bu hadise dayandırılarak Amâ âlemi ismi de verilmektedir.

2. Vahdet, Taayyün-i Evvel, Hakikat-i Muhammediyye Mertebesi

Vahdet mertebesi, Zât’ın ulûhiyyet mertebesine tecellîsidir. Bu mertebede Vücûd, bütün isimleri ve sıfatları câmi olduğundan Allah ismini alır. Vücûd-ı Hakîkî’nin, Hakikat-i Muhammediyye olarak adlandırılan vahdet mertebesine tenezzülü meşîyyet (irade, isteme) ile değildir, bu ilk tenezzül onun zâtının gereğidir. Zât-ı lâ-taayyünün taayyün suretindeki bu ilk zuhûru, ilk tenezzül olup taayyün-i evvel, ilm-i mutlak ve vücud-ı mutlak olarak bilinir.²⁹²⁵ Ceberût âlemi de denilen bu mertebede bütün eşya bilkuvve mevcuttur. Bu mertebede Vücûd-ı Mutlak, kendi zâtını, isimlerini, sıfatlarını ve bütün mevcûdatını topluca bilir. Bu yüzden mutlak ilim mertebesi de denir. Fakat henüz hiçbir mevcut zuhûra gelmemiştir. Bu mertebe isimler ve sıfatlar mertebesidir.²⁹²⁶ Bu mertebede sıfat mevsûfun ve isim müsem mânînin aynıdır. Zât, vahdet mertebesinin bâtını (içi), o da Zât’ın zâhiri (dışı)dir. “Küntü kenzen mahfiyyen”²⁹²⁷ kutsî hadisi gereği âlemlerin yaratılmasına sebep olan zâtî sevginin (aşk-ı mutlak) ilahî bir sıfat biçiminde zuhûra meyl etmesiyle ortaya çıkmıştır. İlim, irâde, tekvin gibi bütün isimleri ve sonsuz ilahî sıfatları kendisinde cem ettiği için ilmî suretlerin veya sıfatların mebdei de denir. Mücerred “Kün” emriyle yaratılmıştır.²⁹²⁸ Bütün mevcudatın izafî varlıkları henüz meydana çıkmadığı halde Zât’ın ilminde mevcutturlar. Siyah nûr biçiminde olup bütün mevcudat varlık ışıklarını bu nûrdan aldığı için sevâd-ı azam olarak isimlendirilmektedir. Bütün isimleri (esmâ-i hüsnâ) câmi olduğundan ism-i azam ondan ibarettir. Bütün sırları kavraması dolayısıyla ilk akıl (akl-ı evvel)dir. Bütün bilgilerin zâtî ilimden levh-i mahfûza çıkmasına aracılık ettiği için kalem-i a’lâ da denir. Bu mertebe çokluğun başlangıcıdır.

3. Vâhidiyyet, İkinci Taayyün Mertebesi

Allah bu mertebede zâtını, sıfatlarını ve bütün mevcudatı tafsîl olarak bilir. Bu mertebede ilim suretleri birbirine göre ayrılık gösterir. İlahî sıfatlara ait olan bu suretlere ayân-ı

²⁹²⁴ Tirmizî, Tefsîr, Hûd 3108.

²⁹²⁵ Konuk, *Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi*, s. 27.

²⁹²⁶ Mahmut Erol Kılıç, Muhyiddin İbnü’l-Arabî’de Varlık Mertebeleri, s. 314.

²⁹²⁷ Gizli bir hazine idim... (Aclûnî, a.g.e., H. No. 2016; Meclisî, a.g.e., C. LXXXIV, s. 199)

²⁹²⁸ Ceylan, a.g.e., s. 212.

sâbite, hakâyık-ı ilâhiyye, vâhidiyyet mertebesi de denir. Ayân-ı sâbite, henüz kuvveden fiile çıkmamış ancak akılla idrak olunabilen bir mahiyete sahip olup fiilî bir varlığa sahip değildir.²⁹²⁹ Mevcudâta ait suretlerin hakikatlerinden ibaret olan bu ilmî suretler, kendi varlıklarının da diğer varlıkların da suretlerinin şuurunda değildir. Ayân-ı sâbite denilen bu ilmî suretler, kesret âlemindeki varlıkların meydana gelmesine sebep olurlar. Bu suretlerin mevcudiyet sebebi ise Allah'tır. Şehâdet âleminde ortaya çıkan bütün mevcudat, ayân-ı sâbitedeki bu ilmî suretlerin gölgeleridir.²⁹³⁰ Mülk âlemindeki mevcudatın hakikatleri ve illetleri bu suretlerdir. Bu mertebeye âlem-i melekût, hazret-i melekût, âlem-i hayâl, âlem-i misâl, âlem-i ervâh, taayyün-i sâni gibi isimler de verilir. Ruhlar âlemi, mücerred nefisler ve akıllar âlemi de denir. Bu mertebede yaratılış, varlık ve isimlerin eserleri mevcuttur. Hakk Teâlâ, kadîm ilmiyle her şeyi nasıl biliyor idi ve nasıl murad ettiyse hemen öylece oluvermişlerdir. İlk taayyün mertebesi bunun bâtını, bu da onun zâhidir.

4. Âlem-i Ervâh

Bu mertebede vücûd, vâhidiyyet âlemindeki ilmî suretler biçiminden ruhlar âlemine tenezzül etmiş, latifliğini bir derece daha kaybetmiştir. Ruh, bu mertebede kendisini, kendi benzerini ve kendisinin mebdai olan yüce Zâtı kavrar. Bir merhale önceki ilmî suretler, basit cevherler biçiminde zuhûr eder. Bu cevherlerin biçimi ve rengi yoktur, zaman ve mekan ile de kayıtlanmış değildir. Çünkü zaman ve mekan cisimle ilgili şeylerdir. Âyette geçen “Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ demişti. Onlar da, ‘Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)’ demişlerdi. Böyle yapmamız kıyâmet günü, ‘Biz bundan habersizdik’ dememeniz içindir”²⁹³¹ ifadesi bu mertebeye işaret etmektedir. Ruh, âlem-i emirdendir, yani âlem-i halktan değildir. Bunun manası, Allah tarafından demektir. Âyette belirtilen, “De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir”²⁹³² ifadesini açıklarken bazı araştırmacılar “âlem-i emir” ile kastedilenin “kûn” emriyle ortaya çıkan her şey olduğunu belirtmektedirler.²⁹³³ Şehadet âleminde

²⁹²⁹ İzutsu, *a.g.e.*, s. 166.

²⁹³⁰ Ögke, *a.g.e.*, s. 476.

²⁹³¹ A'râf suresi, 172.

²⁹³² İsrâ suresi, 85.

²⁹³³ Konuk, *Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi*, s. 74.

meydana çıkacak olan bedenın bātını (içi) ruhtur. Tasavvuf ehli ruhun bedenle irtibatını, Mutlak Vücudun masıva ile irtibatına benzetmektedirler.

5. Âlem-i Misâl

Ruhlar âleminde bulunan her bir ferdin, cisimler âleminde bürüneceği bir suretin benzeri bu âlemde meydana çıkmaktadır. Bunlar muhayyile ile kavranabildiği için âlem-i hayâl denir. Bu âlem, ruhlar ile cisimler arasında berzah (ara yer)tır. Bu yüzden âlem-i berzah da denir. Bu âlem, cisimler âlemine göre latîf ve soyuttur; ruhlar âlemine göre kesîf ve somuttur. Hayal ile anlaşılabilen bir âlem olduğu için aynadaki akis ile de izahı yapılır. Bu âlemde parçalanma ve ayrılma söz konusu değildir.

6. Âlem-i Şehâdet, Âlem-i Mülk

Vücudun, cisimler ve maddeler biçiminde tecellî ve zuhûr ettiği mertebedir. Dolayısıyla bu âlemde parçalanma, unsurların parçalanması ve birbirinden ayrılması söz konusu olur. Zuhûr ve tecellî, yoğunlaşmış ve somutlaşmıştır. İnsanlar, beş duyuyla bu âlemdeki mevcudatı idrak edebilirler. Yani gözleriyle görebilir, elleriyle dokunabilir. Bu âlemdeki varlıkları, canlı varlıklar ve cansız varlıklar diye ikiye ayırmak mümkündür. Bazılarının ruhu vardır, bazılarının yoktur. Ancak mutasavvıflar, bu âlemdeki canlı ve cansız bütün varlıkların hakikatlerinin ayân-ı sabitede olduğuna, dolayısıyla hepsinin farklı derecelerde birer ruha sahip olduklarına inanmaktadırlar. Ayân-ı sâbitedeki hakikat, bu varlıkların müdebbiri, mutasarrıfı ve ruhudur. Bu âleme, kevn ü fesad (oluş ve bozuluş) âlemi de denir. Bu âlemde cisimler, bir var olur, bir yok olur; bu oluş ve bozuluş o kadar hızlı olur ki biz onların farkına bile varamayız. Buradaki mevcûdât, vücud-ı mutlakın tenezzülünden meydana gelmiştir. Zâtın isim ve sıfatları gayriyyet elbisesi giymiştir. Bunlara “mahluk” ismi verilir. Mahluklar, zât-ı mutlaka izafeten vücud kazanmışlardır, yoksa hakikî vücud, Hakk Teâlâ’ya aittir.

7. İnsân-ı Kâmil Mertebesi

Türkçede olgun insan veya yetkin insan biçiminde kullanılan insan-ı kâmil için Ethem Cebecioğlu, gerçek insan-ı kâmilin, vücûb ile imkan arasında berzah; hâdis sıfatlarla kıdem sıfatlarını ve hükümlerin arasını toplayan ayna olduğunu söylemektedir. O Hakk

ile halk arasında vasıtaadır. Hakk'ın feyzi, imdadı onun vasıtasıyla yayılır. Hakk'tan gayrı her şey, ulvî veya süflîdir. Her ikisi arasında, ikisinden de ayrı olmayan bir berzahîyyet olmasaydı, irtibatsızlık sebebiyle ilâhî yardım âleminde hiçbir şey ulaşmazdı.²⁹³⁴

Vücûd/varlık mertebelerinden biri de insandır. Vücud mertebeleri onunla tamamlandı, âlem kemâle erdi ve Hakk Teâlâ isim ve sıfatları itibarıyla en kâmil manada tezahür etti. Şu halde insan, mertebe itibarıyla en son, kemâl itibarıyla derecesi en yüce varlıktır. Başka varlıklar böyle değildir.²⁹³⁵

Âlemdeki varlıklardan her biri, Hakk'ın ilahî isim ve sıfatlarının değişik biçimlerde zuhûr ve tecellîsinden ibarettir. Hakk, varlıklar biçiminde zuhûr etmektedir. Dolayısıyla varlıkların sıfatları, hakîkî vücudun sıfatlarıdır. Diğer varlıklar, kendi istidatları nispetinde sıfatların birine veya birkaçına mazhar olurlarken insan, diğer varlıklardan farklı olarak, Hakk'ın bütün sıfatlarının mazharıdır. Bütün sıfatların tecellîgâhıdır. Hakk'ın bütün isim ve sıfatlarının zuhûr ettiği cilalanmış bir ayna gibidir. İnsan, bütün isimlere (esmâ) mazhar olması dolayısıyla Allah, meleklerle, “Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım”²⁹³⁶ demişti. İnsanın yeryüzündeki üstünlüğü (halîfeliği) bütün isimleri toplamasına ve onlara mazhar olmasına dayanmaktadır. Bu hilâfetin yalnızca yeryüzüyle mi, yoksa bütün âlemle mi ilgili olduğuna dair farklı görüşler varsa da İbn Arabî, “Onu arz-ı ecsâmda halîfe kıldı” demektedir. Buna göre insanın (insan-ı kâmilin) yeryüzündeki hilâfeti umumî, ruhlar âlemindeki hilâfeti ise umumî değildir.²⁹³⁷ İnsanın maddî yönü, yeryüzündeki unsurlardan, manevî yönü ise Rabbin üflediği ruhtandır. Âyette bu konu şöyle ifade edilmektedir: “Hani Rabbin meleklerle, ‘Ben kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş balçıktan bir insan yaratacağım. Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman, onun için hemen saygı ile eğilin’ demişti.”²⁹³⁸ Çünkü Allah, meleklerle isimleri sorduğunda senin bize öğrettiğin ‘Subbûh’ ve ‘Kuddûs’ dışında bir şey bilmeyiz, cevabını vermişlerdi. “Âdem, meleklerle onların isimlerini bildirince...”²⁹³⁹ melekler hemen Âdem’e secde ettiler. İnsan, bu üstün vasfını, bütün isimlerin tecellîsine mazhar olmasına borçludur. Mutlak Vücud’un tecellî ve zuhûru, nihayet insan (Âdem)da kemâl noktasına ulaşmıştır. Âyette, “Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık”²⁹⁴⁰ ve

²⁹³⁴ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 135.

²⁹³⁵ Çelik, *a.g.e.*, s. 128.

²⁹³⁶ Bakara suresi, 30.

²⁹³⁷ Konuk, *Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi*, s. 6.

²⁹³⁸ Hicr suresi, 28-29.

²⁹³⁹ Bakara suresi, 33.

²⁹⁴⁰ Tîn suresi, 4.

hadîs-i şerifte “Allah, Âdem’i kendi suretinde ve Rahman suretinde yarattı”²⁹⁴¹ buyurulmaktadır. Bir şehir mesabesinde olan şehâdet âleminin imarı, Hakk’ın halifesiyle gerçekleşir. Kâmil insan olmaksızın âlemin vücûdu ruhsuz bir ceset hükmündedir. Avni Konuk, şerhinde, “Allah, yedi göğü ve yerden bir o kadarını yaratandır. Allah’ın emri bunlar arasından inip durmaktadır ki Allah’ın her şeye kâdir olduğunu ve Allah’ın her şeyi ilmiyle kuşattığını bilirsiniz”²⁹⁴² âyetini insan-ı kâmilin vücuduna delil saymaktadır. İnsan-ı kebîr sayılan yedi kat gökyüzünün bir benzeri olarak yeryüzünde ve yeryüzü unsurlarından yaratılan varlık (insan-ı sağîr) da bir âlem sayılır.²⁹⁴³

Şehadet âleminde bulunan her varlık, Allah’ın isim ve sıfatlarını yansıtıyorsa da bu yansıtma kâmil manâda değildir. Hakk Teâlâ’nın bütün isim ve sıfatlarını yansıtan asıl varlık insân-ı kâmildir. “Ey Resulüm! Sen olmasaydın, âlemleri yaratmazdım”²⁹⁴⁴ hadîs-i kutsîsinde belirtildiği üzere âlemin yaratılma amacı insandır; insandan maksat ise insân-ı kâmildir. İnsan, âlemin bir özeti mesâbesindedir. Şeyh Galib’in “Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen”²⁹⁴⁵ mısraı bu noktaya işaret etmektedir. İnsan iki cepheli bir varlıktır. Bir yönüyle Hakk’a, bir yönüyle halka (âleme) bakar. İnsa-ı kâmil, Hakk’ın sûretini ve âlemin suretini birleştirmiştir. Hakk ile âlem arasında berzah ve ayna vazifesi görür. Hakk, suretini insan aynasında görür, mahlukat da kendi suretini onda görür.²⁹⁴⁶

Mevcûdât, Hakk Teâlâ’nın sıfat ve isimlerinin tecellî ve zuhûrlarıyla meydana gelmektedir. Yani âlem, Hakk’ın sıfat, isim ve fiillerinin tecellî mahallidir. Bir nevi Hakk’ın gölgesidir. İsmi müsemma’dan, sıfatın mevsuftan farkı olmayacağı için, vahdet-i vücûd anlayışı, âlemi, Hakk’tan farklı bir şey olarak görmez. Aslında gölgenin bir varlığı yoktur. Bir tek vücud vardır, o da Zât-ı ilahînin vücudu (varlığı)dur. Dolayısıyla âlem ve içindekiler vehimdir, hayaldir, izafîdir.

Fethü’l-Maârif, *Vahdetnâme*’de hazerat-ı hamse adıyla varlığın beşli tasnifini benimsemiştir. Onun tasnifine göre âlemler zâhirî olarak âlem-i lâhût, âlem-i ceberût, âlem-i melekût, âlem-i mülk ve âlem-i nâsuttan oluşmaktadır.²⁹⁴⁷ Beşli tasnif mertebeleri, Muhammed ve Maârif (م ح م م د - م ع ا ر ف) isimlerindeki harflerin sayılarına denk

²⁹⁴¹ Meclisî, *a.g.e.*, C. XI, s. 111; Kuleynî, *a.g.e.*, C. IV, s. 342.

²⁹⁴² Talâk suresi, 12.

²⁹⁴³ Konuk, *Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi*, s. 15.

²⁹⁴⁴ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2123.

²⁹⁴⁵ Kalkışım, *a.g.e.*, s. 179-181

²⁹⁴⁶ Çelik, *a.g.e.*, s. 126-127.

²⁹⁴⁷ Fethü’l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 14b-15a.

düşmektedir. Elbette bunların râsih âlimler yanında batınî sırları vardır. Bu mertebeler ilahî ilmin elbisesi, Âdem'in zuhûr ağacının tohumu, sırrın sırrı (sırrü's-sır) ve büyük emanet (emanet-i kübra)tir. Nübüvvet ve velâyet etvarı ise libasın yenilenmesidir.

Manzum Vahdetnâme'sinde Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi, şehâdet âlemini şu şekilde ele almaktadır:

Şehâdet göze her ne görünürse

Havâss-ı hamse ile ne bilinürse

Odur ey tâlib-i esrâr-ı Mevlâ

Bu 'ilm ile bilinür sırr-ı eşyâ²⁹⁴⁸ (Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi)

3.4.86. Velî-Velâyet

Bir kimseye dost olmak, bir şeyle yakın olmak anlamlarında kullanılan velî kelimesi, “velî” ya da “veliyy” kökünden alınarak sözlüklerde “sahip, efendi, dost; bir çocuk veya kadının vasisi, hukukî işlerde sorumlusu; Allah’a yakın olan şahıs, ermiş”²⁹⁴⁹ anlamlarında verilmektedir. Bir işi üstlenmek, bir ülkeyi yönetmek anlamındaki “velâyet” veya “vilâyet” kökünden geldiği de söylenmektedir.²⁹⁵⁰ Çoğulu “evliyâ” biçiminde kullanılır. Velî kelimesi “dost, koruyucu” manasına Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın isimlerinden birisi olarak geçmekte ve “Allah, iman edenlerin dostudur (velîsidir)”²⁹⁵¹ ve “Allah, müminlerin dostudur (velîsidir)”²⁹⁵² buyurulmaktadır. Âyetlerde bazen Allah’ın kullarını dost edinmesinden, bazen kulların Allah’ı, peygamberleri ve birbirlerini dost edinmelerinden bahsedilmekte, bazen de müminlerin Yahudi ve Hristiyanları, inkarcıları ve şeytanları dost edinmemeleri istenmektedir. Kuşeyrî (ö. H 465/M 1072), velî kelimesinin feîl vezninde ve ism-i mef’ûl biçiminde “İşlerinin görülmesini Hakk Teâlâ’nın uhdesine aldığı kimse”, feîl vezninde ve ism-i fâilin mübalağası biçiminde “Allah’a ibadet ve taat işini uhdesine alan alan kimse” manasına kullanmakta ve bir

²⁹⁴⁸ Süleyman Gökbulut, *a.g.e.*, 139.

²⁹⁴⁹ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 1499; Parlatır, *a.g.e.*, s. 1791.

²⁹⁵⁰ Lisânü'l-Arab, Kamus Tercümesi, IV, 1223-1224.

²⁹⁵¹ Bakara suresi, 257.

²⁹⁵² Âl-i İmrân suresi, 68.

kimsenin velî olabilmesi için iki manada da velîlik özelliklerine sahip olmasının gereğine işaret etmektedir.²⁹⁵³

Türkçe tasavvuf kaynaklarında tekil olarak “velî”²⁹⁵⁴ biçiminde, çoğul olarak da “evliyâ” biçiminde kullanılan bu terim “koruyan, yardım eden veya korunan, yardım edilen” anlamında hem Allah’ın hem de insanların sıfatlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şekilde Allah müminlerin, müminler de Allah’ın velîsi biçiminde ya da şeytan inkarcıların, inkarcılar da şeytanın velîsi biçiminde kullanılmaktadır. Mevlâ kelimesi de koruyan, yardım eden anlamında Allah’ın isimlerinden biridir. Çünkü Allah, müminlerin yardımcısı ve koruyucusudur.²⁹⁵⁵

Tasavvufta velâyetin iki manada kullanıldığı görülmektedir: Özel velâyet (velâyet-i hâssa) ve genel velâyet (velâyet-i âimme). Genel anlamıyla Allah’ı tanıyan, onun gösterdiği yolda hareket eden her mümin Allah’ın velîsidir. Özel velâyet ise hareketlerini bilinçli yapan, ibadetlerine devam eden, dostluğunun gereklerini yerine getiren özel kulların velîliğidir. Peygamberleri ve sâlih kulları ikinci tür velâyete dahil etmek gerekmektedir. İhlas ve samimiyetle yapılan amellere bağlı olduğu için özel velâyetin derecelerinin olması da tabiidir. İnancılı kulların amacı, Allah’ı tanımak, onun dostluğunu kazanmak için hareketlerde bulunmak olduğundan, bütün müminler Allah’ın evliyâsı arasına girmeye gayret sarf ederler. Allah’ın seçilmiş kulları olmalarına rağmen peygamberler arasında bile üstlendikleri sorumluluk ve yerine getirdikleri ameller nispetinde farklılık bulunmaktadır.²⁹⁵⁶

Mutasavvıflar arasından Allah’ın sevdiği kul olmaya çalışanlar, yaratılmışların en mükemmeli olan Hazret-i Peygamber’in gösterdiği yoldan gitmeye çalışırlar. Hazret-i Peygamber, müminlere tavsiye ettiği bütün ibadetleri kendisi yaptığı gibi insanları Allah’a yaklaştıran nafile ibadetlere de büyük önem vermiş, Rabbini görüyormuşçasına ibadetlerine devam etmiştir. Kulluğun ve ibadetlerin bu şuurla yapılmasına ihsân denmektedir. Rabbini görüyormuşçasına yapılan ibadeti, ahlakı ve yaşamayı bilinç haline getiren kul, Allah’a yaklaşmanın da zirvesine ulaşacaktır. İlahî sırların elde edildiği bu

²⁹⁵³ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 348.

²⁹⁵⁴ Tasavvufî kaynaklarda velî yerine tekil ya da çoğul olarak ehlullah, iyâlullah, ârif, ehl-i marifet, muhakkik, ehl-i hakikat, muhib, ehl-i mahabbet, âşık, abdâl, büdelâ, vâsıl, ehl-i vuslat, safî-asfiyâ, hakîm-hükemâ, ahyâr, nûkabâ, ebrâr, şüttâr, kutub, şeyh, mürşid, gavs, üstad, mürebbî, mürîd, derviş, ehl-i abâ, sâfiye, mutasavvife, mütekâşife gibi isimler kullanılmaktadır. Türkçede ise eren, ermiş kelimeleri kullanılmaktadır. Bkz. Uludağ, “Velî”, *DİA*, 2013, C. 43, s. 25-28.

²⁹⁵⁵ Bekir Topaloğlu, “Velî”, *DİA*, C. 43, s. 25.

²⁹⁵⁶ Bekir Topaloğlu, “Velî”, *DİA*, C. 43, s. 25.

seviye, kulların miracıdır. Yaratıcısıyla bu şekilde içten bir irtibat kurabilen kul, Allah'ın velîsi, sevdiği kul olmaya hak kazanacaktır. Böyle kullar için Allah Teâlâ “Kulum bana nafilâ ibadetlerle yaklaşıp devam eder, sonunda muhabbetime erer. Onu bir sevdim mi artık ben onun işittiği kulağı, gördüğü gözü, tuttuğu eli, yürüdüğü ayağı, aklettiği kalbi, konuştuğu dili olurum”²⁹⁵⁷ buyurmaktadır. Yani o kulun bütün davranışları beğenilen davranışlar haline gelecek ve kul da Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmış olacaktır. Bu hakîkatin sırrını kavrayamayanlar, ne kadar uğraşırlarsa uğraşınsınlar, zâhirin ötesine geçemeyecek, kuru bir taklit sınırını aşamayacaklardır. Ancak ihlas ve samimiyetle bu makama ulaşan Allah'ın velî kulları, iman ve amellerle kemâli elde etmiş, Allah'ın dostluğunu kazanmış seçkin insanlar olarak Kur'ân-ı Kerîm'de ifadesini bulan “Bilesiniz ki, Allâh'ın dostlarına korku yoktur. Onlar, mahzun da olmayacaklardır. Onlar îmân edip de takvâya ermiş olanlardır”²⁹⁵⁸ müjdesine nail olacak kimselerdir. Allah dışındaki bütün sevgileri, dostlukları gönüllerinden uzaklaştıran böyle kimselerin kalbi, ilahî sırların tecellî makamı olacaktır.

Velî, nebî ve resûl kavramları üzerinde ayrıntılı duran ve ontolojik olarak izaha çalışan mutasavvıf İbn Arabî'dir. İbn Arabî, esmâü'l-hüsna sahibi Hakk'ın çok yönlü olması dolayısıyla onun bütün isimlerinin mazharı olan insanların da çok yönlü olduğunu, bu yüzden Allah'ı tanıma ve varlığın sırlarını kavrama açısından insanlar arasında mertebe farklılığının bulunduğunu belirtmektedir. Genel bir tasnife tabi tutulacak olsa belki insanları iki gruba ayırmak mümkün olabilir. Bazı insanların idrakleri Hakk'a dönük, bazı insanların idrakleri ise mevcudata dönüktür. İbn Arabî'ye göre beşerî mertebelerin en yücesi velâyet mertebesi olduğundan velî, Hakk'ı en iyi tanıyan kimse, yani insan-ı kâmilin de zirvesidir. Allah'ın isimlerinden birisi de olan Velî, yakın olmak, dost olmak manasına geldiğine göre velî, Hakk'a yakınlığı ifade etmektedir. Bu sebeple velî kavramı, nebî ve resul kavramlarını da ihtiva eder. İbn Arabî'ye göre velâyet daha kapsayıcıdır; her resul nebî olduğu gibi her nebî de velîdir; fakat her velî, resul de nebî de olmayabilir.²⁹⁵⁹ Yine İbn Arabî, velâyetle nübüvveti karşılaştırma bâbında velâyetin üstünlüğünün velâyet, nübüvvet ve risâletin aynı şahısta toplanması halinde söz konusu

²⁹⁵⁷ Buharî, Rikak 38.

²⁹⁵⁸ Yûnus suresi, 42-43.

²⁹⁵⁹ Konuk, *Fûsûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, s. 701.

edilmesi gerektiğini, yoksa herhangi bir kimsenin velâyeti, şeriatına tabi olduğu peygamberin nübüvvetinden yüksek olamaz, uyarısını yapmaktadır.²⁹⁶⁰

İbn Arabî, Velî isminin Hakk'ın isimlerinden birisi olmasına rağmen, nebî ve resul kelimelerinin beşerî varlıklara ait isimler olduğunu, bir kimsenin Allah hakkında en yüce bilgiye erişmesi halinde onun da velî ismiyle isimlenebileceğini, yani kulluğunun bilincine varan beşerî bir velî olacağını, ancak bu durumdaki velînin, Hakk'a ait olan bir isme ulu orta sahip çıkmak istemeyeceğini ifade etmektedir. Böyle bir kimsenin Hakk'ın zâtında fanî olması durumunda bu ismin kendisinden zuhûr edebileceğini bildirmektedir. Velî kelimesi hem Allah, hem de insan için kullanılabildiğine göre velâyetle daimilik söz konusudur. Fakat nübüvvet ve risâletin dünya ile ilgisinden dolayı, zamanla mukayyet olduğunu belirterek, Hazret-i Muhammed'den sonra nübüvvetin söz konusu olmayacağını, çünkü Hazret-i Peygamber'in hâtemü'l-enbiyâ olduğunu hatırlatmaktadır. Ona göre Hz. Peygamber'den sonraki devir, nübüvvetin bulunmadığı "velâyet devri"dir. İbn Arabî, velâyet teorisini, fenâ kavramıyla ilişkilendirerek, kendi varlığını yok edip Hakk'ta bakî olarak önemli bir tecrübe yaşayacak velînin bu ilahî bilince ulaşarak gerçek bir ârif-i billah olacağını ve ilahî bilinçle özdeşleşeceğini belirtmektedir. Nübüvvet ve risâlet ise bu bilinç üzerine ilave olunmaktadır. Nübüvvet ve risâlet, dünya hayatıyla ilgili kavramlardır. Zaten şeriatın gayesi de dünya hayatını nizama sokmak ve insanların âhîret saadetini temin etmektir. Velâyetin böyle bir gayesi yoktur. Kozmik düzeyde insan-ı kâmil, Hakk'ın halîfesidir. Ferdî planda ise velî, nebî ve resuller insan-ı kâmilin, yani hakikat-i Muhammediyye'nin tecellîleridir. Allah, yeryüzüne bazı insanları halife (resul) olarak göndermiştir. Başka peygamber gelmeyeceğine göre bugünün halîfeleri, son peygamberin şeriatına uymak zorunda olan velîlerdir.

Mutasavvıflar arasında, "Âdem daha su ile balçık arasındayken ben peygamberdim"²⁹⁶¹ hadîs-i şerifi rivâyet edilir. Buradaki ifade Hazret-i Muhammed'in kozmik yönüne işaret etmektedir. Toshihiko İzutsu, ontolojik olarak bu kozmik varlığın, ayân-ı sâbiteyi temsil ettiğini söylemektedir. Aslında Hakk'ın zâhirî tecellîsi olan âlem ile Hakk arasında bir ara düzey (berzah) olan hakikat-i Muhammediyye'nin Hakk'a bakan yüzü, ayân-ı sâbiteyi de içine alan Hakk'ın yaratıcı gücüdür. Başka bir ifade ile Hakk'ın yaratıcı gücü olan kozmik prensip hakikat-i Muhammediyye, nûr-ı Muhammedî, Âdem-i ma'nâ veya insân-ı kâmil olarak da adlandırılmaktadır. Bu manada hakikat-i Muhammediyye, Hakk'ın

²⁹⁶⁰ Konuk, *Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, s. 700.

²⁹⁶¹ Tirmizî, Menâkıb 1; Aclûnî, *a.g.e.*, 2/ 129.

zahirde tecellî eden bilincidir.²⁹⁶² “Allah’ın ilk yarattığı şey benim nûrumdur”²⁹⁶³ hadîsine dayanarak hiçbir varlık zuhûr etmeden önce var olan nûr-ı Muhammedî’nin ezeli olduğunu söyleyen İbn Arabî’ye göre bu nûr asıl sahibini buluncaya kadar Âdem peygamberden Hazret-i Muhammed’e kadar bütün peygamberlerde tecellî etmiştir.²⁹⁶⁴

Hazret-i Âdem’den itibaren seçilip gönderilen peygamberlerin sonuncusu (Hâtemü’l-enbiyâ) Hazret-i Muhammed’dir. İbn Arabî, Hâtemü’l-enbiyâ’dan sonra velâyet devrinin başlayacağını söylemektedir. Ancak velînin özellikleri ve kim olacağına ilişkin görüşlerde farklılık vardır. Hazret-i Peygamber’in “Ümmetimin âlimleri (bazılarına göre velîleri) Benî İsrail peygamberleri gibidir”²⁹⁶⁵ hadisi şerifine göre velâyet devrinin velîlerine itaat gereklidir. Velâyet konusunun muğlak oluşu, mezheplerin ve tarikatların farklı şahısları zamanın velîsi, hatta hâtemü’l-evliyâ (velîlerin sonuncusu) saymalarına fırsat vermektedir.

Velâyetle ilgili olarak mutasavvıfların farklı düşünceler serdettiği hususlar arasında, velîlerin kendilerinin velî olduğunu bilip bilemeyecekleri ve velîlerin başkaları tarafından bilinip bilinmeyeceği meselesi de vardır. Bu konuda sufilerin farklı görüşler ileri sürdüğünü kaydeden Kuşeyrî, velî olan insanların devamlı kendilerini hor ve hakir görmeye çalıştıklarını, başkaları tarafından bilinmeyi ise kesinlikle istemediklerini belirtirken irşatla görevli olmaları halinde açıktan faaliyet edecekleri için bu durumlarının açığa çıkabileceğini söylemektedir. Yine Kuşeyrî, bazı Allah dostlarından olağanüstü hallerin zuhûr etmesinin de mümkün olduğunu belirterek evliyânın kerametine inanmanın farz olduğunu söylemektedir.²⁹⁶⁶

İsmail Ankaravî (ö. 1631), *Minhâcû’l-Fukarâ* adlı eserinde velîlik iddiasının caiz olup olmadığı meselesi üzerinde durmaktadır. Eskilerin görüşlerine dayandırarak bazı kimselerin bunu caiz gördüğünü, bazı kimselerin hoş görmediğini söyleyen Ankaravî, “velînin görevi, Allah’ın kendisine ilham ettiği şeyi yapmaktır” diyerek “velîliğin açığa vurulması, halk arasında bir şöhrete sebep olacağı için bu şöhretin velî ile Hakk arasına perde olabileceğini söylemektedir. Kâmil bir velînin keramet göstermeye tevessül etmeyeceğini belirten Ankaravî, velînin kerametini gizlemesi vacipken peygamberin mucizesini göstermesi farzdır, çünkü halk arasında rezil olmamak için onların böyle

²⁹⁶² İzutsu, *a.g.e.*, s. 315.

²⁹⁶³ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 827.

²⁹⁶⁴ İzutsu, *a.g.e.*, s. 315.

²⁹⁶⁵ Aclûnî, *a.g.e.*, 2/64.

²⁹⁶⁶ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 348-349.

davranması gerektiğini ilave etmektedir. Velîlik gizlenmeyi, peygamberlik ise iddia etmeyi gerektirmektedir. Peygamberler, iddialarını ispatlamak için mucizelere başvururlar. Velilikte böyle bir görev yoktur. Onlar insanlara nasihat ederler. Velîlik iddiasının su-i istimallere açık olduğunu, olağanüstü haller göstermenin kerametın anlamıyla uyuşmadığını, asıl kerametın ibadetlere devam ve ahlak sahibi olup, kalbi masivadan temizlemek olduğunu söylemektedir.²⁹⁶⁷

Mutasavvıflar arasında velâyet düşüncesiyle irtibatlandırılarak ele alınan konulardan birisi “kutup” meselesidir. Ahmet Yaşar Ocak’ın kâmil insan kavramıyla özdeş kullanılan kutup kavramının müslümanlar arasına İslâm öncesi mistik İran kültürüyle Yeni Eflatunculuktan geçmiş olabileceğini belirttiği kutup, “veliler pramidi”nin en üstündeki kimseye denmektedir. Bu anlayışa göre kutup, Allah adına kâinatı idare eden en yüksek velidir.²⁹⁶⁸ Bu sisteme göre veliler üç yüz kişidir. Bunların üstünde yedi kişi vardır. Bunların da üstünde üç kişi vardır. Üç kişiden biri hepsinin üstünde olup kutbu’l-aktap ismini alır. Bunlardan birisi ölümle eksildiği zaman, alttan birisi yukarıya yükselir.

Kâşânî (ö. H 730/M 1329), her zaman Allah’ın bakışının yöneldiği kimse olarak tanımladığı kutub kavramıyla ilgili geçmiş ümmetlerde bu mertebeye ulaşmış kimsenin bulunmadığını, çünkü bu mertebenin yalnızca Hz. Muhammed’e has olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Hz. Muhammed, bütün âlemleri kuşatan risâletin sahibi ve bütün insanların peygamberi olduğu için kutup da onun vârislerinin hakkıdır. Velâyet mertebelerinden her mertebenin ayrı bir kutbu olduğunu kabul eden Kâşânî, bunların da üstünde kutbu’l-aktâblık makamının olduğunu, bunun ötesinde sadece nübüvvet makamının bulunduğunu ifade etmektedir.²⁹⁶⁹ Mevlânâ (1207-1273), her devirde peygamber yerine bir velînin geleceğine işaret ettiği beytinde şöyle söylemektedir:

Peygamberler devri geçtikten ve son peygamber Hz. Muhammed (sav)’den sonra, her devirde gelen ve onun yerine geçen bir velî vardır. O velî de Peygamberimiz gibi bazı zorluklarla karşılaşır. Sıkıntılar, denemeler geçirir. Bu hal, kıyâmete kadar böylece sürüp gider.²⁹⁷⁰

²⁹⁶⁷ İsmail Ankaravî, *a.g.e.*, s. 355.

²⁹⁶⁸ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)*, 2. Basım, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, s. 262.

²⁹⁶⁹ Kâşânî, *a.g.e.*, s. 456.

²⁹⁷⁰ Şefik Can, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi 1-2*, 4. Basım, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2002, s. 320-321. Şefik Can bu beytin dipnotunda (357 nolu dipnot) Şu açıklamalara yer vermektedir: Süfîler, yeryüzünde her zaman ta kıyamete kadar Allah’ın velîleri arasında Hz. Muhammed (sav) efendimizin nûruna, hakîkatine mazhar olmuş büyük bir velînin bulunduğuna ve yaşadığına inanırlar. Bu

Hakk'ın velîlerinin sayısına değinenlerden birisi de Nesefî'dir. Ona göre Allah'ın âlemdaki velîleri üç yüz elli altı kişiden oluşmaktadır. Devamlı Allah'ı zikirle ve müşâhedeyle meşgul olan bu velîlerden birisi göç ettiği zaman onun yeri bir başkası tarafından doldurulur. Üç yüz elli altı kişiden oluşan velîlerin de kendi aralarında bir hiyerarşisi bulunmaktadır. Aşağıdan yukarıya doğru önce üç yüzler, sonra kırklar, sonra yediler, beşler, üçler ve sonunda bir kişi bulunacak şekilde kademelenirler. Kutup bu dünyadan gidince üçlerden biri onun yerine geçer, alttan biri bir yukarıya yükselir. Diğer insanlardan birisi de üç yüzlerin arasına katılır. Bu şekilde üç yüz elli altı kişi hiç eksilmez. Ona göre kutup bu âlemden gidecek olsa ve onun yerini dolduracak birisi de bulunmasa bu âlemin düzeni bozulur.²⁹⁷¹

Kutup kavramıyla birlikte İslâm'ın velâyet anlayışını da etkileyen bu düşüncelerin kapsamının genişlediğini görmekteyiz. Madem insanları velîler yönetecektir, bunların kâinatı da yönetmesi gerekir. Her tasavvufî cemaat kendi tarîkat önderini kutup, hatta kutuplar kutubu olarak görmeye başlamıştır.

Tasavvufla ilgisi olsun veya olmasın, manevî önderlik anlamında kullanılan kutub kavramına Tür şairlerinin eserlerinde rastlanmaktadır. Onlar da kendi sevdiklerini kutub olarak nitelemektedirler:

Gönlü Merkez mişâli alçakdur

Ğadri kûtb-ı felek disem ĥakdur²⁹⁷² (Behiştî)

Ol kümmel-i ervâh ki bî-pervâdır

Her biri bir iklîme nazar-baĥşâdır

velîlerin en büyüğüne “Kutb” veya “Kutublar Kutbu” adı verilir. Bu zât, darda kalanlara, kendisinden candan yardım isteyenlere yardımını esirgemez. Düşünlere, çaresizlere, bunalmış kalmış olanlara yardım ettiği zaman Kutb, “Gavs” (yardıma erişen) adını alır. Gavstan başka, dört bin kişilik bir velîler topluluğu vardır. Bunlar gizlidir. Hiç kimse bunları tanımaz. Bunlar, hem kendilerinden hem de halktan saklıdır. Yani velî olduklarını kendileri de halk da bilmez.

Bunların içlerinden vazîfe sahibi olanlar 300 kişidir ki onlara “Ahyâr” (hayırlı kişiler) adı verilmiştir. Diğer 40 velîye “Abdâl” denilmektedir. Halk arasında söylenen “Kırklar”, bu seçkin velîlerdir. Sayıları 7 olan velîlere “Ebrâr” (iyi kişiler) denir. Bu yedilerden başka sayıları 4 olan velîlere “Evtâd” (Direkler) derler. Kutba yakın olan iki büyük velî vardır ki biri kutbun sağında, öteki solunda bulunur. Sağ taraftaki kutbun hakîkatine, sol taraftaki hükmüne mazhar olmuştur. Kutb vefat ettiği zaman, kalbi tarafında yani sol tarafında bulunan onun yerine geçer. Kutbla beraber bu iki büyük velîye “Üçler” adı verilmiştir.

²⁹⁷¹ Nesefî, *a.g.e.*, s. 199.

²⁹⁷² Muharrem Dindar, Behiştî Ramazan Efendi Cemşâh u Alemşâh (Edisyon Kritik), Yayımlanmamış, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi SBE, Bursa, 1999, s. 515.

El'âna bu merz-i bûm-ı Rûmuñ kûtbu

Bî-reyb ü gümân Hâzret-i Mevlânâdır²⁹⁷³ (Şeyh Galib)

Bu Kıddûsî gibi kendini alçağ bil kamu halkdan

Kimi görsen anı kûtb-ı zemân hayrû'l-beşer eyle²⁹⁷⁴ (Kıddûsî)

Fethü'l-Maârif" göre Allah, bilinmek için peygamberlerini ve velîlerini gayb âleminden şehadet âlemi olan dünyaya göndermektedir. Yine kendisinin bilinmesi için bizlere hidâyet etmektedir. Hidâyet ise Allah'ın kadîm kelâmıdır. Hidâyet nûru, bir tek zâtın nûru olup âlemlere hidâyet ve rahmettir. Bu hidâyet olmasa, insanların Hakk'ı bilmesi ve Hakk'a ayna olması mümkün olamaz. Allah'ın kadîm kelâmı olan bu hidâyet nûrunun bir ismi nübüvvet nûru, diğer ismi ise velâyet nûrudur. Nübüvvet ile velâyet bir tek nûrdur. O nûr da Allah'ın kelâmıdır. Eğer bu nûr nebîde zuhûr edecek olursa mucize, velîde zuhûr edecek olursa keramet adını alır.²⁹⁷⁵

Mutlak Zât'ın Hakk olduğunu belirten Fethü'l-Maârif, ârifler ve müfessirlere göre Allah'ın isimlerinden birisinin de Yâsîn olduğunu ve bu ismin sadece insanda zuhûr etmesi dolayısıyla insana da Yâsîn isminin verilebileceğini söylemektedir. Hidâyet nûrdur, Rabb'in emridir, Allah'ın kelâmıdır. Nûrun bir ismi de ruhtur. Buna göre bütün yaratılanların kaynağı ruh olduğu gibi onların döneceği yer de ruhtur. Ruh, değdiği her yere canlılık verir. Böylece Hakk, insanlara ruh ile can ve hidâyet vermektedir. Allah'ın Hâdî (hidâyet verici) isminden Mehdî (hidâyete sevk eden) olarak tecellî eder. Mehdî ise bazen nebî, bazen de velî olarak ortaya çıkmaktadır. Mahlukatın en üstünü ve mevcudatın en şerefli olan Hz. Peygamber, Yâsîn olduğuna göre bu sırra ulaşan kimseler de hidâyete sevk edici olduklarından Yâsîn olurlar. Yâsîn olan kimse, Rabb'in emri, âlemin ruhu, risâletin nebîsi ve velâyetin velîsi olarak beşeriyet sınırlarından çıkarak melekûtî âleme yükselir ve Hakk'ı niteliksiz olarak müşâhede eder. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de "Elif Lâm Mîm. Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar (müttakiler) için yol göstericidir"²⁹⁷⁶ buyurulmaktadır. Zaten müttakiler de âlem için hidâyettir. Çünkü onlar peygamberlerin vârisleridir. Bu insanların âlemlere rahmet olarak

²⁹⁷³ Kalkışım, *a.g.e.*, s. 444.

²⁹⁷⁴ Ahmet Doğan, *a.g.e.*, s. 194.

²⁹⁷⁵ Fethü'l-Maârif, *a.g.e.*, vr. 2a-2b.

²⁹⁷⁶ Bakara suresi, 1-2.

gönderildiğini, âyetlerden deliller göstererek anlatan Fethü'l-Maârif, “Ve-mâ erselnâke illâ rahmeten lil-âlemîn”²⁹⁷⁷ âyetine, “Ey insan, Ey Muhammed, seni zahmet çekesin diye değil, âlemlere ruh ve rahmet olman için gönderdim” manasını vermektedir. Fethü'l-Maârif'e göre zât-ı mutlak olan Hakk nûrdur, Hakk'ın kelâmı nûrdur, nübüvvet nûrdur, velâyet nûrdur.²⁹⁷⁸

Dört unsur ve dört tabiat üzerine insanlığı dört dereceye ayıran Fethü'l-Maârif, kelâmallahın birer mazharı olan bu derecelerin beşeriyet, melekîyet, rububiyet ve uluhiyet sırrı olduğunu ve bu derecelerin nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i mülhime ve nefs-i mutmainne biçiminde de isimlendirildiğini bildirmektedir. Bu mertebelerden her birisi kendisinden öncekileri de içermektedir. İlimde derinleşmiş olanlar (râsihûn) bu dereceleri şariat, tarîkat, marifet, hakikat olarak isimlendirmektedirler.²⁹⁷⁹

Hidâyet sırrına mazhar olan dört peygamberden, vahiy yoluyla dört kitap zuhûr etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm, ulûhiyyet rütbesinden zuhûr ettiği için diğer kitapları da içermektedir. Hazret-i Peygamber'in ümmetinden olan her velî, peygamberlerden birinin kıdemi üzeredir. Velî olan kimse, hangi peygamberin kıdemi üzere ise o peygamberin ilminin nûruna ve kelâmının sırrına vâris olur. Aslında “Âlimler, peygamberlerin vârisleridir”²⁹⁸⁰ hadisi bu anlamda düşünülmelidir. Fethü'l-Maârif, nübüvvetin tamamlanması ya da mühürlenmesi anlamına gelen hatm-i nübüvvet kıdemine, velâyet rütbesine sahip bir velînin vâris olabileceğini, aslında ikisinin bir tek nûr olduğunu ifade etmektedir. Velîlerin bütün sırlarını kendisinde toplayan hatm-i velâyetin nûru ve kelâm sırrı, hatm-i nübüvvetin nûru ve kelâm sırrıdır. Peygamberin nûruna ve Ahmed ismindeki mim'in* sırrına vâkıf olanlar beşeriyet, melekîyet ve rububiyet mertebesinden geçip uluhiyet denizinde kendi benliklerinden sıyrılırlar. Böylece peygamberde ilahî vahyin neticesi olarak zuhûr eden kelâm ilmi, evliyâda ilham şeklinde zuhûr etmektedir. Aslında her ikisinin kaynağı da aynı olmasına rağmen ifade biçimlerinde farklılık bulunmaktadır.

²⁹⁷⁷ Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. (Enbiyâ suresi, 107)

²⁹⁷⁸ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 2b-3b.

²⁹⁷⁹ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 4a-4b.

²⁹⁸⁰ Buhârî, İlim 10; Ebû Dâvûd, İlim 1, 3641; Tirmizî, İlim 19/2683; İbnu Mace, Mukaddime 17, 223

* Hazret-i Peygamber'in bir ismi de Ahmed'dir. Fethü'l-Maârif, Ahmed ismi ile Ahad (Bir, Allah) kelimesinin imlâsına dikkat çekmektedir. İki isim arasındaki fark, Ahmed isminin ortasında bir “mim” harfinin fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Aslında iki isim aynı hakikat olmasına rağmen “mim” harfi, onun beşer yönüne işaret etmektedir. Bu konuyu açıklama babında Niyâzî-i Mısırî, “Muhammed hakikatte Ahmed'in aynısıdır, Ahmed de Ahad'in aynısıdır” diyerek şu Farsça beyti söylemektedir: Ze-Ahmed tâ Ehad ki mim farkest / Dü âlem enderîn yek mim garkest (Ehad Ahmed'dir ammâ mimi eder fark / İki âlem o mim içredir gark). Bkz. Niyâzî-i Mısırî, *Vahdetnâme*, Arzu Meral (hızl.), İstanbul: Revak Kitabevi, 2013, s. 37.

Allah Teâla'nın, "İlk yaratmada âcizlik mi gösterdik ki (yeniden yaratamayalım)? Doğrusu onlar, yeniden yaratılış konusunda şüphe içindedirler"²⁹⁸¹ âyeti ve "İnsan benim sırrımdır ve ben de onun sırrıyım" hadîs-i şerifi ile bize hediye olarak bildirilen hâtem-i velâyet ve âdem-i manânın, ilahî ilim elbisesini giymiş olarak her devirde yeniden zuhûr edeceğini²⁹⁸² bildirmektedir.

Vahdetnâme müellifi, bütün peygamberlere ve diğer mukaddeslere ait ruhların hâtemü'l-enbiyâ (Hazret-i Peygamber)'nin sancağı "livâü'l-hamd" altında haşır olup toplanacaklarını, o sancağının taşıyıcısının da Hazret-i Ali olacağını söylemektedir. Hazret-i Ali, tevhid irfanının Kevseri'ni de dağıtacak kimsedir.²⁹⁸³ Sırat-ı müstakim üzere mana âlemine giden bütün enbiyânın, evliyânın, asfiyanın, mümin ve müminelerin, bütün sâliklerin önderi hatm-i nübüvvet ile hatm-i velâyettir. Bunlardan biri nübüvvet sahibi, biri velâyet sahibidir. Biri Kur'ân'ın tenzîline, diğeri te'vîline sahiptir. Hadîs-i şerifte, "Ben sizi tenzîl (şeriat) ile öldürürüm, Ali sizi te'vîl (tarîkat) ile öldürür"²⁹⁸⁴ buyurulmaktadır ki manası "Ben sizi şeriat sırrı ile terbiye eder, öldürür, Hakk'a götürürüm; Ali sizi tarîkat sırrı ile terbiye eder, öldürür ve Hakk'a götürür" demektir. Çünkü Hazret-i Resulullah'ın temiz şeriatı ile Hazret-i Ali'nin doğru tarîkatı bir nûrdur, bir hakîkattir ve bir mahiyettir. Bunun ikisini bir nûr olarak kabul etmeyen kimse Hazret-i Resulullah ile Hazret-i Ali'nin evladı olamaz.²⁹⁸⁵

Fethü'l-Maârif'e göre, nübüvvet ile velâyetin tavırları, libasın yenilenmesidir; emanetin elbise değiştirerek vücut bulmasıdır. Varlık mertebelerinin devri sonucu ilahî ilmin taşıyıcısı hâtemü'l-evliyâ olur. Hâtemü'l-evliyâ, sır olarak da soy olarak da hâtemü'l-enbiyânın vârisidir.²⁹⁸⁶ Hz. Peygamber'in peygamberliğini ilan edip bununla ilgili mucizeler göstermesinin ardından velâyet konusunu da insanlara anlattığını ve bunu öğrenen insanların beklemeye başladıklarını söylemektedir. Hâtemü'l-evliyâ Hz. Ali'nin kerametleri ortaya çıktığında, bu durumu kabul etmişlerdir.²⁹⁸⁷

Tasavvuf ilminin beş hazret (esas) üzere bina edildiğine işaret eden Fethü'l-Maârif, "Allâh" (ﷲ) isminin her bir harfine uygun olarak vücut (varlık)un beş mertebede

²⁹⁸¹ Kâf suresi, 15.

²⁹⁸² Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 16b.

²⁹⁸³ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 45b.

²⁹⁸⁴ Hadîs-i şerif.

²⁹⁸⁵ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 61b-62a.

²⁹⁸⁶ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 15b.

²⁹⁸⁷ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 109a-109b.

tecellî ve zuhûr ettiğini, itibarî olan bu mertebelerin Muhammed ve Maârif (م ح م د - م ع) isimleriyle temsil edildiğini, bu harflerden her birinin temsil ettiği varlık mertebesinin bâtınına mazhar olduğunu belirtmektedir. Bu beş özellik, bâtın ehli olan râsih (derin) âlimlerin sırrıdır. Bu sır, ulvî olsun, süflî olsun bütün var olanları kapsamaktadır. Yani beş bâtînî özellik (havâss) hepsinin cevheri iken bu havâssın sırrı da bir tek cevherdir. Bu beş havâssın tek cevheri ilahî ilmin elbisesi, zuhûr ağacının tohumu Âdem'dir. Bu tohum, sırrın sırrıdır ve emânet-i kübrâdır. Kur'ân-ı Kerîm, “Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü o çok zâlimdir, çok câhildir”²⁹⁸⁸ “âyetiyle bu sır (emanet) işaret etmektedir. Nübüvvet ve velâyetin tavırları, bu emanetin libas değiştirerek vücut bulmasından ibarettir. Varlık mertebelerinin devir etmesi neticesinde ilahî ilmin toplayıcısı ve taşıyıcısı, sır olarak da soy olarak da hâtemü'l-enbiyânın vârisi olan hâtemü'l-evliyâdır.

“Allah, mülkünü dilediğine verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir”²⁹⁸⁹ âyetinde geçen “mülk” kelimesini vücut, tevhid hakîkatinin tohumundan zuhûr eden vücut, âdem-i mananın vücudu biçiminde yorumlayan Fethü'l-Maârif'e göre fenâ mertebelerinden “bekâ billah” (Allah'ta baki olma) mertebesinde bulunan âdem-i mana, değişmeye ve bozulmaya uğramayacaktır. “Herkesin yöneldiği bir yön vardır, onlar ona yönelirler”²⁹⁹⁰ âyetine istinaden Hakk'ın velîsi olan âdem-i mana, Hakk'a aynadır. “Muhakkak ki Allah ilmiyle her şeyi kuşatmıştır”²⁹⁹¹ ilminin sırrına Peygamber ailesinden gelen kimseler vâkıftır. Çünkü Hz. Ali, “ilmin kapısıdır”²⁹⁹² o kapıdan giren, yani ilmi Hz. Peygamberden tevarüs eden Ehl-i Beyt İmamları, bu ilmin vârisi olan kâmil insanlardır.²⁹⁹³ Ledün ilmini bilen, âlemin mürşidi ve ilahî halîfe olanlar Resulullah'ın ailesinden ve Hazret-i Hüseyin soyundan olurlar. Bunların sayısı da bellidir. Ancak Ehl-i Beyt imamları yerine halkın terbiyesine vekil olan, hâtemü'l-enbiyâ ve hâtemü'l-evliyânın ilmine vâris kişi de her devirde bir kişi olur. Diğerleri hâtemü'l-evliyânın ilminden feyz alırlar. Fethü'l-Maârif, kendi zamanlarında böyle kimselere de tarîkat

²⁹⁸⁸ Ahzâb suresi, 72.

²⁹⁸⁹ Bakara suresi 247.

²⁹⁹⁰ Bakara suresi, 148.

²⁹⁹¹ Talâk suresi, 12.

²⁹⁹² Tirmizi, Menâkıb 20; Hâkim, H. No. 4612, 4613, 4614; Taberânî, H. No. 10898.

²⁹⁹³ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 18b.

şeyhleri dendiğini, tarîkatın usûl ve âdâbını düzenleme hususunda içtihad ettiklerini ve bunların Peygamber soyundan izler taşıdığını ilave etmektedir.²⁹⁹⁴

Vahdetnâme'ye göre iki cihanın yaratılma sebebi olan Rasul-i Ekrem, ilahî ilmin menşeidir. Evliyâ da ilmini aynı kaynaktan almaktadır. Gayb âlemine ait bilgiler ancak bu kaynak sayesinde elde edilebilir. Bu yüzden Hakk'a vâsıl olmak isteyen insanların, kendi zamanlarındaki mürşidi bulup ona tabi olmaları gerekmektedir.

Fethü'l-Maârif, hâtemü'l-enbiyâ (peygamberlerin sonuncusu) ile peygamberliğin nihayete erdiğini, nübüvvetten sonra velâyet devrinin başladığını belirtmektedir. Velâyet de peygamberin soyundan olan ve "ilim beldesinin kapısı" olan Hz. Ali'nin hakkıdır. Hazret-i Ali de zaten "Ben Allah'ın velîsiyim", "Ben Kur'ân'ın teviliyim", "Ben bâ'nın altındaki noktayım" benzeri sözleriyle bu hususa işaret etmiştir. Hazret-i Peygamber'e tabi olmakla nübüvvetin ve Kur'ân'ın sırrını öğrenmiş ve velîlerin ilki olmuştur. Zaten Hazret-i Peygamber, kendi nübüvvetini tebliğ edip insanların tasdik etmesinin hemen ardından, kendisinden sonra gelecek kimsenin Hz. Ali olduğunu bildirmiştir. Hazret-i Ali, hâtemü'l-evliyâdır. Onun soyundan gelen Ehl-i Beyt imamlarıyla birlikte on iki kişi art arda bu makama gelmiş masum kimselerdir.

Fethü'l-Maârif, *Vadetname* adıyla kaleme aldığı bu eserinde yer alan ehlullahın mübarek sözleri ile kendi sözlerinin ya rububiyet mertebesinde ya da uluhiyet mertebesinde zuhûra geldiğini²⁹⁹⁵ söyleyerek zamanındaki velînin kendisi olduğunu bildirmektedir. Rûm suresinin dördüncü ayetinde Rûm'a (Anadolu) işaret edilmekte ve bid'a sinîn* (birkaç yıl) ifadesi geçmektedir. Fethü'l-Maârif, bu âyetin ebcedle hesaplandığında hatm-i velâyetin Rum'dan çıkacağına delil olduğunu söylemektedir. Allah, âyetin devamında "o gün müminlerin sevineceğini" de bildirmektedir. Zamanın kutbu olan Fethü'l-Maârif zamanında insanlar sevinmiş, kadîm kelâmın hakîkatini öğrenmişlerdir.

3.4.87. Yed-i Beyzâ

Allah tarafından Hz. Mûsâ'ya verilen mucizelerden biridir. Yed-i beyzâ, beyaz el anlamına gelmektedir. Hz. Mûsâ, Firavun ve kavmine hakkı tebliğ etmek üzere

²⁹⁹⁴ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 19b.

²⁹⁹⁵ Fethü'l-Maârif, a.g.e., vr. 6a.

* "Bid'a sinîn" (بِدْعَةُ سِنِينَ), 1042 (1632/33), âyetin başında geçen "fî" (فِي) 90 ilavesiyle 1722/23 tarihi bulunmaktadır.

Peygamber olarak görevlendirildiğinde asasının yılanı dönüşmesi ve elinin bembeyaz olması, kendisini destekleyen mucizeler olarak verilmişti. Kur'ân-ı Kerîm'de bu mucizeler şöyle ifade edilmektedir:

Bunun üzerine Mûsâ, asasını attı, bir de ne görsünler, asa açıkça kocaman bir yılan olmuş.
Elini koynundan çıkardı, bir de ne görsünler, bakanlara bembeyaz olmuş.²⁹⁹⁶

Hazret-i Mûsâ'nın Firavun'a ve kavmine karşı gösterdiği beyaz el (yed-i beyzâ) ve asasının yılan oluşuna dair mucizelerinden Tevrat'ta da söz edilmektedir.²⁹⁹⁷ Tevrat'ta Mûsâ'nın ve Harun'un değneklerinin yılan olduğu bildirilirken Kur'ân-ı Kerîm'de yalnızca Mûsâ'nın asasının yılan olduğu haber verilmektedir.

Fethü'l-Maârif, Hazret-i Peygamber'in "Ben ilmin/hikmetin şehriyim, Ali de kapısı"²⁹⁹⁸ hadîsine istinaden ilim şehrinin kapısını nokta olarak nitelemektedir. Ona göre kâinat, harflerden oluşmuş bir kitaptır. Bütün mevcudatın aslını oluşturan "kün" ilahî emri, altı harften oluşan bir noktadır. Allah Teâlâ, her şeyi bu sır noktası olan ilimle ihata etmiştir. Yine Hazret-i Peygamber'in "Dünya, âhiretin tarlasıdır"²⁹⁹⁹ hadîs-i şerîfine göre göklerde ve yerde bulunan her şey, âhiret için bir tarladır. Bu tarlada hakîkatin tohumu yetiştirilecektir. Buna yed-i beyzâ denmektedir.

Türk edebiyatında Hazret-i Mûsâ'nın asâsı ve yed-i beyzâ mucizeleri değişik çağrışımlarla şairlerimiz tarafından çok kullanılmıştır:

Sâ'id-i ʿadldedir kuvvet-i icâd-ı nizâm

ʿArz-i icâz-i nübüvvet yed-i beyzâ eyler

Pençe-i ʿazmdedir kudret-i işlâh-i fesâd

Sihr def'in meded-i mu'ciz-i Mûsâ eyler³⁰⁰⁰ (Fuzûlî)

²⁹⁹⁶ Şu'arâ suresi, 32-33.

²⁹⁹⁷ Tevrat'ta bu mucizeler şöyle geçmektedir: Sonra, "Elini koynuna koy" dedi. Musa elini koynuna koydu. Çıkardığı zaman eli bir deri hastalığına yakalanmış, kar gibi bembeyaz olmuştu (Mısırdan Çıkış 4: 6). Rab, "onu yere at" dedi. Musa değneğini yere atınca, değnek yılan oldu. Musa yilandan kaçtı (Mısırdan çıkış 4: 3).

²⁹⁹⁸ Tirmizî, Menâkıb 73/4057; Hâkim, H. No. 4612, 4613, 4614; Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, XI/65; Aclûnî, *a.g.e.*, 1/203.

²⁹⁹⁹ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 1/412.

³⁰⁰⁰ Akyüz vd., *a.g.e.*, s. 124.

Dem-i   sâ diril  r b  y-ı ba   r-ı Meryem

A  dı zanba   Yed-i Beyz  y   kef-i M  s  v  r³⁰⁰¹ (B  k  )

Yine Fir  avn-ı   t   cey  şine M  s  -m  nend

Eyledi elde      s  n   bir ejder s  nb  l³⁰⁰² (B  k  )

    me-i mu  ciz-bey  n  m onlar  n   her birine

Bir cev  b ibr  z ed  p v  z  h yed-i beyz   gibi³⁰⁰³ (Nedim)

³⁰⁰¹ Sabahattin K     k, *a.g.e.*, s. 41.

³⁰⁰² Sabahattin K     k, *a.g.e.*, s. 63.

³⁰⁰³ Macit, *a.g.e.*, s. 71.

BÖLÜM 4: KARŞILAŞTIRMALI VAHDETNÂME METNİ

Karşılaştırmalı ve transkripsiyonlu metin oluşturma amacımız, bizden sonra eser üzerinde çalışmak isteyecek araştırmacılara doğru okunmuş ve güvenilir bir metin sunmaktır. Bu amaçla yaptığımız araştırmalarda Fethü'l-Maârif *Vahdetnâmesi*'nin dört yazma nüshasına ulaşabildik. Metin oluştururken bunlar içerisinde OE1 nüshası esas alınmış, diğer nüshalardaki farklılıklar aparatta gösterilmiştir.

Milli Kütüphane kayıtlarına göre Muhammed Fethü'l-Maârif'in *Vahdetnâme* adlı eserine ait 4 yazma nüshası bulunmaktadır. Bu yazmalar ve bulundukları kütüphaneler şunlardır:

1. Kütahya, Zeytinoğlu İl Halk Kütüphanesi, 43 Ze 241, 164 vr. (yzl. t. H.1192/M.1778)
2. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 7112/1, 159 vr. (yzl. t. H.1258/M.1842)
3. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_K.000850, 167 vr. (yzl. t. 1192/M.1778-79)
4. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_001621, 170 vr. (yzl. tarihsiz)

Nüsha Tavsifleri

1. Kütahya, Zeytinoğlu İl Halk Kütüphanesi, 43 Ze 241, 164 vr. (Z)

Kahverengi meşin kapak içerisinde, 15 satır, talik kırmızı hatla yazılmış, âyet ve hadîslerin üzerine kırmızı çizgi çekilmiştir. Gözden geçirilmiş olmalı ki bazı kelimeler karalanarak doğrusu yazılmış, eksik ve yanlış olan cümlelerin doğrusu ise sayfa kenarına yazılmıştır.

Baş (1b): Bismilahirrahmanirrahim. Bi-ma'rifeti'l-ibtidâ mahmûdi'l-intihâ...

Sonu (165a): ...remzimize muttali olup, ol maksûdına nâil olup bî-behre kalmaya.

Ketebe kaydı (165b): Ene hâdimü'l-fukarâ Eş-Şeyh Es-Seyyid Fethü'l-Maârif Ebû Sâbit ibn Es-Seyyid Aliyyü'l-Arif bi-ibn Es-Seyyid Ahmedü'r-Rifâi kuddise sırrıhu'l-âlî.

Kütahya Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi'nde bulunan bu nüshanın ketebe kaydında Muhammed Fethü'l-Maârif ismi yer almasına rağmen yazılış tarihiyle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak ketebe kaydının hemen altında yer alan “işbu bin yüz doksan iki senesi Muharremü'l-Haremin on ikinci gecesi saat ikide oğlum Abdülhalim dünyaya gelmiştir” kaydından, 1192 (1778) tarihinde *Vahdetnâme*'nin bitirilmiş olduğunu çıkarabiliriz. OE1 nüshası da kitabın yazılışı için 1192 (1778) tarihini esas almaktadır. Talik bir hatla kaleme alınan 165+1 varaklık Zeytinoğlu nüshasında bazı kelimelerin ya da cümlelerin üzeri karalanarak doğrusu sayfa kenarında verilmiştir. Sayfalar onbeşer satırdan oluşmakta ancak düzeltme yapılan bazı sayfalarda satır sayısının azaldığı görülmektedir. Sayfa kenarlarında birden itibaren on yediye kadar fasıllar gösterilmiştir. Yazı biçimine bakıldığında, fasılların sonradan ilave edildiği anlaşılmaktadır. Nazal harflerinin yazımında belirli bir istikrarın olmayışı, genellikle nun harfiyle yazılması, eserin müellif tarafından kaleme alınmış olabileceğini akla getirmektedir. Çünkü müellif, Mısır'da dünyaya gelmiş, dinî ve tasavvufî eğitimini orada tamamlamıştır. Anadolu'dan uzakta eğitim gören Osmanlı gençlerinin nazal konusuna tam vâkıf olamayıp zaman zaman imla hatası yaptıkları bilinmektedir.

2. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 7112/1, 159 vr. (M)

Milli Kütüphane kayıtlarına göre siyah meşin kaplı, ancak sağ kapak eksik, sağ kapak desenli kağıt kaplı, mukavva bir cilt içerisinde bulunmaktadır. Besmele, kırmızı mürekkepli, siyah nesih hatlı. “Kâle Resulullah, Kavluhû Te'âlâ” gibi âyet ve hadisleri bildiren ifadelerle, bazı önemli isim ve kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eserde ıktibas edilen âyetlerin sure ve numaraları sonradan kurşunkalemle satır kenarlarında gösterilmiştir.

Baş (1b): Bismillahirrahmanirrahim. Bi-ma'rifeti'l-ibtidâ, mahmûdi'l-intihâ...

Sonu (153b): ...remzimize muttali olup ol maksûdına nâil olup bî-behre kalmaya. Ve's-selâmü ale'r-rahmeti ke'n-nücûmi fi's-semâi hüve't-turuku'l-mevlâ.

Ketebe kaydı (154a): Ene hâdimü'l-fukarâ Eş-Şeyh Es-Seyyid Fethü'l-Maârif Ebû Sâbit ibn Es-Seyyid Aliyyü'l-Arif bi-ibn Es-Seyyid Ahmedü'r-Rifâi.

Ketebe kaydından sonra müstensih tarafından ebced konusunu ele alan 3 varak ilave edilmiştir.

Bu nüshanın, Zeytinoğlu nüshasından kopya edildiği rahatlıkla söylenebilir. Çünkü örnek alınan nüshadaki bazı imla yanlışları düzeltildiği gibi eksik alınan âyet ve hadîsler tamamlanmış, sayfa kenarındaki fasıl (bölüm) ifadeleri “El-faşl” biçiminde satır içine alınmıştır. Önceki nüshada yanlış yazıldığı için karalanan kısımlar düzeltilerek aktarılmıştır. Nakledilen âyetlerin başına “Kâle’llah, Kavluhû Te’âlâ”, hadîslerin başına ise “Kâle’n-nebiyyü, kâle Resullullah” gibi âyet ve hadis olduklarını belirtici ifadelerle yer verilmiştir. On üç satırdan oluşan sayfalara nesih hatla yazılmış, bazı kelimelerin üzerine kurşunkalemle hareke konulmuştur. Ketebe kaydından sonra “Harrerehû Mahmûd el-Mevlâ Meydancı-i Meydan-ı Ma’rifi, sene 18 Rebîü’l-âhir 1258”³⁰⁰⁴ kaydı düşülmüştür. Bu ifadeye göre Ma’rifi Dergahı’nın meydancısı olan Mahmud isimli bir şahıs tarafından, 29 Mayıs 1842 tarihinde istinsah işi bitirilmiştir.

3. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_K.000850, 167 vr. (OE1)

Zeytinoğlu nüshasından istinsah edildiğini tahmin ettiğimiz bu nüsha da sayfaya 15 satır olarak nesih yazıyla kaleme alınmıştır. Aslı nazal olduğu halde Z ve A nüshalarında nun harfi ile yazılan kelimelerin düzeltilmesi, müstensihin Osmanlı imlasına hakimiyetini göstermektedir. Önceki nühalarda eksik olarak aktarılan âyet ve hadîslerin genellikle tamamlanarak verildiği görülmektedir. Bütün ayetlerin öncesinde “Kâle’llah, Kavluhu Te’âlâ” biçiminde ayet olduğu belirtilmektedir. Yine hadîs-i şeriflerin öncesinde de “Kâle’n-nebiyyü, Kâle Resulullah” biçiminde hadis olduğunu gösteren ifadelerle yer verilmektedir. Bazı manzum ifadelerin önüne de Müellife ait olduğunu bildirmek üzere “Kâle Ma’rifi” ifadesi kullanılmıştır. Önemli görülen kelimeler, özellikle mukattaa harfleri kırmızı hatla yazılmıştır. 167 varaktır. Müstensih, Z ve A nüshalarındaki bozuk ifadeleri düzeltmiş, bazı kelimeleri eşanlamlılarıyla değiştirmiştir. Sağlam bir Vahdetnâme metni tespit etme amacımız olduğu için çalışmamızda bu nüshayı esas aldık. Müstensih, Z nüshasındaki ketebe kaydının hemen altında yer alan ve Fethü’l-Maârif’in ilk oğlunun doğum tarihini esas aldığı için yazılış tarihi 1192 (1778) olarak görülmektedir. Eserin istinsah tarihi sanıldığından kütüphane kayıtlarında yazılış tarihi olarak gösterilmektedir. Ancak bu, örnek alınan nüshanın yazılış tarihidir. Müstensihin istinsah tarihiyle ilgili bilgi mevcut değildir.

³⁰⁰⁴ 27 Temmuz 1842.

Başı (1b): Bismillahirrahmanirrahim. Bi-ma'rifeti'l-ibtidâ, mahmûdi'l-intihâ...

Sonu (167a): ...remzimize muttali olup bî-behre kalmayalar. Takrîr ü tahrîr-i kitâb-ı Vahdet li-sene isnâ ve tisîn ve mi'ete ve elf min hicreti'n-nebevî sallallâhu teâlâ aleyhi ve sellem ve ene hâdimü'z-zuafâ eş-şeyh es-seyyid Muhammed Fethü'l-Maârif Ebu Ali Es-Sâbit ibn Er-Rufâi kuddese sirruhu'l-âlî.

4. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_001621, 170 vr. (OE2)

Rika hatla yazılan bu nüsha 170 varak olup bazı sayfalar on altı, bazı sayfalar on yedi satırdır. Baştan itibaren 89a'ya kadar siyah mürekkeple nesih rika karması bir hatla yazılmış. 89b'den 170a'ya kadar kurşunkalemle ve rika hatla yazılmıştır. Z nüshanın örnek alındığını zannettiğimiz bu nüshada müstensih, oldukça inisiyatif kullanarak bazı ifadeleri kendisine göre düzeltmiş, anlaşılması zor olan cümleleri atlamıştır. Bazı âyet ve hadîsleri almadığı gibi bazı yerlere ilgili âyet ve hadîsleri ilave etmiştir. Vahdetnâme müellifi Muhammed Fethü'l-Ma'ârif'in ardından oğlu Ali Sâbit (1825-1853) onun ardından oğlu Muhammed Fethü'l-Maârif (1853-1892) yılları arasında postnişin olmuştur. Dedesiyle aynı ismi taşıdığından, karışıklığı önlemek için toruna Muhammed Fethü'l-Ma'ârif-i Sâni ismi verilmiştir. OE2 nüshasını, Fethü'l-Ma'ârif-i Sâni'nin postnişinliği döneminde istinsah ettiği tahmin edilebilir. Postnişinliğinin ve konulara vukûfiyetinin, dedesinin eseri üzerinde inisiyatif kullanmasını kolaylaştırdığı düşünülebilir. Z nüshasını örnek almasına rağmen, M nüshasını da görmüş olabileceğini düşünmekteyiz.

Başı (1b):Bismillahirrahmanirrahim. Bi-ma'rifeti'l-ibtidâ, mahmûdi'l-intihâ...

Sonu (170a): Gafara anh ve limen nazar ya mu'in, ve'l-ḥamdü li'llahi Rabbi'l-âlmîn.

Ketebe kayd: Ene es-Seyyid eş-Şerif el-Hâşimî el-Hüseynî Muhammed Ebî Sâbit Fethü'l-Maârif ibn eş-Şerîf Ali el-Varak ibn eş-Şerîf Ahmed es-Sayyâd ibn eş-Şerîf Muhammed er-Receb ibn eş-Şerîf Şabân ibn eş-Şerîf Sâlih el-Hâşimî.

Yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneleri, kayıt numaralarını ve bu nüshalar için çalışmamızda kullandığımız kısaltmaları tablo halinde şu şekilde gösterebiliriz:

Tablo 15

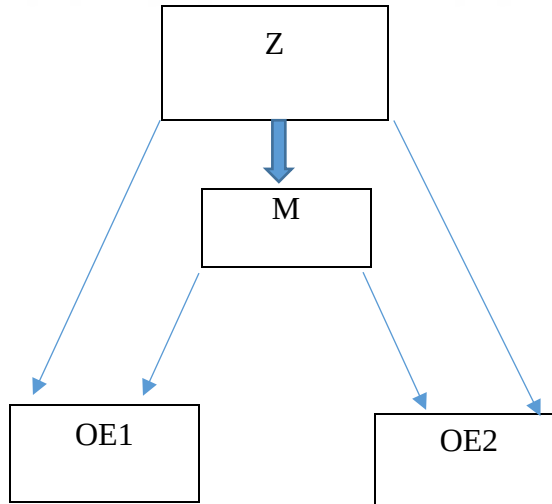
Nüshaların bulunduğu kütüphaneler

Kütüphane	Bölüm	Kayıt No	Kısaltma
Kütühya Zeytinoğlu İl Halk Kütüphanesi		43 Ze 241	Z
Milli Kütüphane	Yazmalar Koleksiyonu	06 Mil Yz A 7112/1	M
İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı	Osman Ergin Kitaplığı	OE_Yz_K.000850	OE1
İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı	Osman Ergin Kitaplığı	OE_Yz_001621	OE2

Yazmaların benzerliklerinden yola çıkarak şöyle bir şecere çıkarmamız mümkündür:

Tablo 16

Vahdetnâme Nüshalarının şeceresi

Nüshaların İmlâ Hususiyetleri

Teknik özelliklerini sıralamadan önce nüshalar hakkında genel bir bilgi vermek yerinde olur sanırız. Z nüshasında imlâ kusurları oldukça fazladır. Bunu örnek aldığını zannettiğimiz M nüshasında bu kusurlardan bazıları giderilmişse de bazılarının devam ettiğini görüyoruz. “Ana” kelimesinin her iki nüshada da bazen nazal’la yazıldığı

görülmekte, ancak bu yanlışlık OE1 nüshasında düzeltilmiştir. Z ve M nüshalarındaki diğer bazı nazal yanlışlarının da OE1 nüshasında düzeltildiği görülmektedir. Z ve M nüshasında “yigirmi toközuncu [...] dirler”³⁰⁰⁵ biçiminde eksik bırakılan ifadenin OE1 nüshasında “yigirmi toközuncu can gelip dirilmek dirler”³⁰⁰⁶ biçiminde düzeltildiğini görmekteyiz. Yine “Zîrâ ey benim ahî-i fillâhım, bu sırlar münâsebet ile âşikâr olur. Münâsebetiz maḥalde takrîr, lezzet ve şafâ virmez”³⁰⁰⁷ biçiminde M ve OE1 nüshasında geçen ifadelerin de Z nüshasında olmadığı görülüyor. OE1 nüshasının imlâ açısından diğerlerinden daha sağlıklı olduğu söylenebilir. Z nüshasını örnek aldığını ancak M nüshasını da gördüğünü zannettiğimiz OE2 nüshasında ise müstensih, bazı Arapça ibarelerin Türkçelerini vermek, bazı yerlere âyet ve hadis ilave ederken bazı âyet ve hadîsleri almamak gibi metnin akışına müdahale etmekten çekinmemiştir.

Z ve M nüshalarında “fırşat” biçiminde yazılan kelimeler, OE1 nüshasında “fırşant, fırsand” biçimine dönüştürülmüştür. Z nüshasında “şeyḥ” (Z 116 defa, M 125 defa, OE1 77 defa) biçiminde yazılan kelime, OE1 nüshasında genellikle “mürşid” (Z 236 defa, M 203 defa, OE1 254 defa) biçimine dönüştürülmüştür.

Z nüshasında sayfa kenarına sonradan bölüm başlıkları (fasl-ı evvel, fasl-ı sâni gibi) ilave edilmiş, M nüshasında bunlar satır içerisine “El-fasl” biçiminde kırmızı mürekkeple yazılmış, OE1 ve OE2 nüshalarında ise hiç yer verilmemiştir. Nüshalardaki farklı uygulamaları göz önüne alarak metinde “Birinci Fasl, İkinci Fasl” biçiminde vermeyi uygun gördük.

Z nüshasında eksik biçimde iktibas edilen âyet ve hadîslerden bazıları M nüshasında tamamlanırken M nüshasında eksik iktibas edilen âyetlerin de OE1 nüshasında tamamlandığı ve başlarına da âyet olduğunu belirten “Kavlulu Te’âlâ, Kâlellah” gibi ifadelerin ilave edildiği görülmektedir. Hadîs-i şeriflerde de OE1 nüshası “Kâle Resulullah, Kâle’n-nebiyyü” ifadelerini özellikle belirtmektedir.

M nüshasında metin sonradan harekelenmiştir. OE1 nüshasında ise yanlış anlaşılmalara önlemek maksadıyla bazı kelimelerin harekelenildiği görülmektedir. Metinler genellikle ünlüler gösterilirken bazı kelimelerde hareke imlasına yer verildiği de olmaktadır. Karşılaştırmalı metin oluşturulurken şu hususlar göz önüne alınmıştır:

³⁰⁰⁵ *Vahdetnâme*, Z 47b, A 48a, K 56a.

³⁰⁰⁶ *Vahdetnâme*, K 56a.

³⁰⁰⁷ *Vahdetnâme*, A 45b, K 53b-54a.

5. Vahdetnâme'nin transkripsiyonlu metni oluşturulurken OE1 nüshası esas alınmıştır. Z, M ve OE2 nüshalarıyla karşılaştırılarak farklılıklar aparatta gösterilmiştir. Varyantlardan uygun olanı tercih edilirken farklılıklar da gösterilmiştir. Bunun için tercih edilen metnin sonuna nüshanın kısaltması ve iki nokta konulmuş, sonra diğer nüshalardaki farklılıklara yer verilmiştir. Varyantlar arasına eğik çizgi (/) işareti konmuştur. İfadenin geçmediği nüsha da "...’da yok" biçiminde belirtilmiştir.

6. Nüshalarda ikili, üçlü imla şekilleriyle karşılaşılmaktadır: bana/baña, bilinsün içün/biliñsin içün, işitmez/işidmedi, kimse/kimesne, anlaşıldı/añlaşıldı, demek/demek, gine/gene/yine, doğru/çoğrı, dir/der, kiprik/kiprik, idigini/idüğini, kemik/kemük, kendi/kendüsi/kendiye, nidüğini/neydüğini, oldu/oldı, oldun/olduñ, sen/señ, son/soñ, tutmak/tutmak... OE1 nüshasında bu farklılıkların daha çok günümüz imlâsına yaklaştırıldığı görülmektedir. İkili imlâ, bazı kelimelerin söyleyişte değişmesine rağmen imlâda eski alışkanlığın devam ettiğini göstermektedir.

7. Atıf vavlarında imla farklılıkları görülmektedir. Atıf vavlarının yazılmadığı durumlarda [u] veya "ve" biçiminde gösterdik: leyl [ü] nehâr, vuhuş u tuyûr, ma'sûm u pâk... kavâ'id [ve] kânûn, mâl [ve] emlâkin... biçiminde köşeli parantezle verilmiştir. صفاء مروہ ، تقوائ زهد ، صبورى اعتقاد kelimelerinde olduğu gibi "ye" ya da "hemze" ile yazılanları ise "sabur ve i'tikâd, takvâ ve zühd, Safâ ve Merve" biçiminde aldık.

Tamlamalardaki tamlayan ekleri "-ı, -i, -yı, -yi" biçiminde gösterilmiştir: سایه شجره sâye-i şecere, dergâh-ı Hakk, hilkat-i insan, rızâ-yı Hakk, tûtiyâ-yı hâkpây-ı hânedan-ı nübüvvet... Bazen biri Türkçe diğeri Arapça aynı anlama gelen iki kelimenin tamlama yapıldığı da olmaktadır: قاپوى باب kapu-yı bâb.

8. Lafzatullah'la tamlama yapan kelimeleri, "kudretullah, kuvvetullah, suretullah, yedullah, billâh, ehlullah, kitâbullâh, Beytullâh, Bismillâh" biçiminde gösterilmiştir.

9. Âyet ve hadîslerin başına getirilerek âyet ve hadis olduğunu bildiren ifadeler "Kavlûhû Te'âlâ, Kâle'llâh, Kâle'n-nebiyyü" biçiminde gösterilmiştir.

10. Bağlaç olan ki'ler ile ek olan -ki'ler bazen "که" biçiminde, bazen "كى" biçiminde yazılmasına rağmen biz bağlaçları ayrı, ekleri bitişik yazdık: olsun ki, evvelki...

11. Belirtme durumu ekleri اذهارى ، اراده ، اسمزى ، خطائ ، رؤيائ rū'yayı, hatâyı, ismimizi, irâdeyi, ezhârı biçiminde gösterilmiştir.

12. Önek durumundaki "lâ-, bî-, bi-" alan kelimeleri "lâ-şekk, bî-gümân, bi-zikri" biçiminde gösterdik.

13. Bu gün -ıp, -ip, -up, -üp biçiminde gösterilen zarf fiil ekleri –up, -üp biçiminde alınmıştır.

14. Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerdeki uzun ünlüleri uzatma işaretiyle “â, î, û” biçiminde gösterdik: hidâyet, hurûf, mecîd...

15. Arapçadan alınan kelimelerdeki hemzeleri “” işaretiyle, ayın’ları ise “” işaretiyle gösterdik: Kur’ân, ‘âlem...

16. Arapça kurallara göre kurulmuş tamlamaları şu şekilde gösterdik: Ümmü’l-kitâb, Fâtihatü’l-kitâb, Fethü’l-Maârif, Fâtîmetü’z-Zehrâ...

17. Tanrı isimlerinden olan “Hak” kelimesini aslına uygun olarak çift ünsüzle gösterdik.

18. Varak numaralarını köşeli parantez içerisinde gösterdik: [1b], [2a].

19. Metin içerisindeki âyet ve hadisleri Arap alfabesiyle verip manalarını aparatta gösterdik. Kısa âyet ve hadisleri satır içerisine yerleştirirken, teknik yetersizlikten dolayı, uzun iktibasları ayrı satırlarda gösterebildik. Âyet ve hadislerle ilgili dipnot numaralarını metnin sonuna yerleştirdiğimiz için, Latin harfli metinlerin sonuna gelen dipnotlarla Arapça metinlerin sonuna gelen dipnotlar bazen yanyana gelmek mecburiyetinde kaldı.

20. Metnin orijinalinde paragraf anlayışı olmadığı için “imdi, ey tâlib-i ma’ârif” biçiminde başlayan kısımları paragraflar halinde aldık. Konu farklılaştığında da paragraf yapmayı tercih ettik.

21. Metin içerisinde vurgulanan kelimeleri ve harfleri, parantez içerisinde Arap harfleriyle gösterdik: ma’ârif (م ع ا ر ف), kün (كن), Elif Lâm Mîm (الم), bid’a sinîn (بِضْعَ سِنِينَ).

Teknik Özellikler

Vahdetnâme metnini Osmanlı alfabesinden Latin alfabesine aktarırken bugünkü alfabede bulunmayan harfleri, genellikle bilimsel çalışmalarda kullanılan transkripsiyon sistemiyle gösterdik:

ء : °

ث : S s

ح : H h

خ : H

ذ : Z z

ص : Ş ş

ض : Đ đ - Ž ž

ط : T t

ظ : Z z

ع : °

غ : Ğ ğ

ق : K k

ك : ñ

Arapça ve Farsça kelimelerdeki uzun ا و ى harfleri Â â, Î î, Û û ile gösterilmiştir.

Farsça kelimelerdeki vâv-ı ma'dûleler ise “...~...” işaretiyle gösterilmiştir.

4.1. VAHDETNÂME³⁰⁰⁸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ³⁰⁰⁹

[1b] Bismillâhirrahmânirrahîm

Bi-ma'rifeti'l-ibtidâ mahmûdi'l-intihâ mecma'i'l-îlmi ve's-şifâ dâme leke'l-izzî ve'l-bekâ muhtelifes-subhî ve'l-mesâ ve fihî'l-ismü'l-a'zam ve's-sebîlû'l-a'qvam ve'l-ganiyyû'l-ekber ve'l-yâkûtû'l-a'hamer ile'd-dürri ve'l-cevher ve's-sırrû'l-efhârî'l-muhtass bi'z-ziyâdât ve şalli 'alâ nûrânîyyi'z-zât ve'r-rabbânîyyi's-şifât melekûti'l-âyât ceberûti'l-beyyinât seyyidinâ ve senedinâ Hazret-i Risâlet 'aleyhi ve âlihi'l-berîyyât [2a] ve aşhâbihi'l-muhsinât ve tevâbi'ihi fi'n-necât. Bi-bismillâhi teyemmünen bi-zikrihi'l-celîl

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ³⁰¹⁰ celîl

Bil ki bu mecmû'e-ı enbiyâ ve evliyâ[yı], 'âlem-i gaybdan 'âlem-i şehâdete, gizlü iken âşikâreye ve zâhire, hidâyet irsâl eyleyüp gönderdi ol Allâh ki bizler aña hamd eyleriz. Hamdden dem izhâr olunca, irâde-i³⁰¹¹ cüz'î, a'zam nefesle oldı te'yîd. İbn-i Âdem nefesde hamd içündür. Âdemîde Hudâ'dan Âdem'e oldı demîde. Kelânullâh-ı kadîmdir ki nûr-ı hidâyet, bir nûr-ı vâhid-i zâtdır. Ve zât, hidâyet ve 'âleme rahmetdir. Eğer ol Allâh bizlere ol rahmeti hidâyet eyleseseydi ve hidâyetini hediye-i irsâl-i rahmet-i 'âlem kılmasaydı, biz ol 'inâyeti nice fehm idüp, ma'zhar-ı bi'z-zât ve hidâyet-i mir'ât-ı Hakk nice 'âleme olabilür idik. Ol hidâyet, kelâm-ı kadîmesidir, bir ismi nûr-ı nübüvvet ve bir ismi nûr-ı velâyetdir. Ve hidâyet nûru³⁰¹² [2b] ezelden kelâm-ı kadîmdir. Hakk Te'âlâ'nıñ kendüsi nûr ve kelâmı da'hi nûrdur ve ismi nûr-ı nübüvvet ve nûr-ı velâyet dinür. İki bir

³⁰⁰⁸ Metnin kuruluşunda İsmail Ünver'in "Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler", Ziya Avşar'ın "Tenkitli Metin Neşrinde İmlâ Sorunu Üzerine Yeni Düşünce ve Öneriler", Osman Horata'nın "Klasik Edebiyatımıza Ait Metinlerin Neşrinde Karşılaşılan İmlâ ile İlgili Bazı Problemler", Fatih Köksal'ın "Metin Tamiri (Usûl ve Esaslar, Uygulamalar ve Bazı Teklifler)" isimli makalelerinden yararlanılmış, metnin takibini kolaylaştırmak amacıyla uygun olduğu düşünülen yerlerde aragraf yapılmıştır. Âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîfler için Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları tercih edilmekle birlikte diğer yayınlardan da yararlanılmıştır. Yararlanılan yayınlar Kaynakça'da gösterilmiştir.

³⁰⁰⁹ Rahmân ve Rahîm Allâh'ın adıyla.

³⁰¹⁰ Hamd, bizi buna erıştiren Allah'a mahsustur. Eğer Allah'ın bizi erıştirmesi olmasaydı, biz hidâyete ermiş olamazdık. Andolsun, Rabbimizin peygamberleri bize hakkı getirmişler. (A'râf suresi 43)

³⁰¹¹ Hamdden dem izhâr olunca, irâde-i cüz'î a'zam nefesle M: Hamdden dem olunca cüz'î a'zam nefesle Z, OE1, OE2

³⁰¹² Ve hidâyet nûru ezelden kelâm-ı kadîmdir OE1: hidâyet nûrdur ki ezelden kelâm-ı kadîmdir Z, M

nûr-ı vâhiddir ki Hakk Teâlâ hazretlerinin kelâm-ı kadîmesidir.³⁰¹³ Nebîde zuhûr ider ise mu'cizât-ı Hakk dinür ve velîde zuhûr ider ise kerâmet-i Hakk dinür.³⁰¹⁴ Zîrâ hiç Hakk'a bir nesne 'âcz³⁰¹⁵ gelmez. Bi-kün³⁰¹⁶ zamân içinde diledigin işler. Böyle olunca mu'cizât ve kerâmât ikisi bir nûr-ı vâhid-i hidâyetdir ki Kavlûhû Teâlâ.³⁰¹⁷

وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ³⁰¹⁸

ve aña hidâyet-i nûr dirler ki bu âlemlere rahmetdir ve rûhdur. Kavlûhû Teâlâ.³⁰¹⁹

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي³⁰²⁰

kelâm-ı kadîmesidir. Zât-ı mutlak, Hakk'dır. Ol Allâh hazretlerinin kim bir ismi daği ehl-i ırfân ve ma'ârif-i billâh ve ehl-i müfessirîn 'inde³⁰²¹ dinür. İnsânda zuhûr ider, insândan gayrıda zuhûr eylemesi bilinmez. İnsânda zuhûru der-âkab bilindiğiçün ol sebebdan bir ismine daği Yâsîn dinüldi. Hidâyet-i nûrdur, [3a] kelâm-ı Bârî ve emr-i Rabbîdir ve bir ismi daği rûhdur. Cümle yaradılmışların mebd'î ve ma'denidir, mâ-i hayâtıdır. Hazret-i Hakk buyurmuşdur: ³⁰²² وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ Her şey° anı ile dirilür. Cümle |zî-rûh olanlara ol cândır ki cümleyi ol söyledir, harf iledir ve anı ile alur ve yürür ve gönüller oynar ve cümlesi aña feryâd idüp istimdâd taleb iderler ve andan meded umarlar. Âlemlere kelâm cân olmuşdur. Kendisi cinân ile kalmışdır. Böyle olunca bizlere ve bu âlemlere Hakk cânândan³⁰²³ ki cân olup, Hudâ, Hâdîden Mehdîdir ki gerek nebî ve gerek velî, ol hidâyet nûrıyla bilinür ve añaşılır imiş. Efdal-i maḥlûkât ve eşref-i mevcûdât Yâsîn imiş. Bir kişi aña mazhar olunca, ol daği Yâsîn olup emr-i Bârî ve rûh 'âlemi, nebiyy-i risâlet ve veliyy-i velâyet olup, beşeriyetden çıkup, melekîyyetde niteliksiz Hakkı görüp, hidâyet-i Hakk [3b] olur imiş. Kelâm-ı Kerîm'de ma'lûmdur ki: ³⁰²⁴ الم ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ Sen bil kim Elif Lâm Mîm ol kitâbdır ki anda hiç şekk yokdur, müttakîlere hidâyetdir ve müttakîler daği âleme hidâyetdir. Zîrâ kim vârisdir.

³⁰¹³ İkisi bir nûr-ı vâhiddir. OE1: İkisi bir nûr-ı vâhiddir. Hakk Teâlâ Hazretlerinin kelâm-ı kadîmesidir Z, M

³⁰¹⁴ Nebîde zuhûr ider ise mu'cizât-ı Hakk dinür ve velîde zuhûr ider ise kerâmet-i Hakk dinür OE1: Velîde zuhûr ider ise kerâmet-i Hakk dinür ve nebîde zuhûr ider ise mu'cizât-ı Hakk dinür Z, M

³⁰¹⁵ 'âcz Z, M: 'âciz OE1

³⁰¹⁶ Bi-kün: Ol emri ile.

³⁰¹⁷ Kavlûhû Teâlâ OE1: Hakk Teâlâ buyurur bu sebebdan Z, M

³⁰¹⁸ هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ A, OE1: هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ Z

Eğer Allah'ın bizi erîştirmesi olmasaydı, biz hidâyete ermiş olamazdık. (A'râf suresi 43).

³⁰¹⁹ Kavlûhû Teâlâ OE1: Hakk celle ve 'alâ hazretlerinin Z, M

³⁰²⁰ Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: "Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir. (İsrâ suresi, 85)

³⁰²¹ Ey insân. (Yâsîn suresi, 1). Bkz. İsfahanî, a.g.e., s. 1607.

³⁰²² وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ OE1: وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ Z, M

Bütün canlıları sudan yarattık. (Enbiyâ suresi, 30)

³⁰²³ cânândan OE1: cinândan Z, M

³⁰²⁴ Elif Lâm Mîm. Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir. (Bakara suresi, 1-2)

Bunuñ gibi hezâr yerde Kelâm-ı Kerîm’de buyurmuşdur kim hidâyet ve rahmet-i ‘âlemdir, irsâl olunmuşdur. Ve bir dağı Kelâm-ı Kerîm’inde buyurmuşdur: وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ³⁰²⁵ diyü. Ma’nâsı ma’lûmdur ki “Yâ insân, yâ Muhammed, seni irsâl eyledim, zahmet içün değil, illâ ‘âlemin üzerine rûh ve rahmet içün irsâl eyledim” diyü buyurmuşdur. İmdi.

Birinci Fasil³⁰²⁶

Ey tâlib-i ma’ârif ve ey âşık-ı Zât-ı Mutlak ve ey müştâk-ı rahmet-i hidâyet! Bu za’îf ve nahîf Fethü’l-Ma’ârif ki hidâyet-i Hakk ile bu ‘âlem-i ilâhîniñ ma’rifeti ve sırr-ı hakîkatı üzerine bu risâleyi te’lîf eyleyüp uşûl-i şer’at ve uşûl-i tarîkat ve uşûl-i ma’rifet ve uşûl-i hakîkatı beyân [4a] iderek tercememizi takrîr idüp ismini **Ma’ârifet-i Vahdetnâme-i Fethü’l-Ma’ârif** tesmiye eyledim. Her kim bir ma’rifet ta’lîmine sa’y idince bir miftâh olup “destûr **yâ Fethâ’l-Ma’ârif**” diyüp ismimizi niyâz ile yâd eyleyince,³⁰²⁷ rûhâniyyetimizi bilince, bileler ve her ma’rifet aña âsân olup zuhûra getüre. Ceddim Fahr-i Kâ’inât hürmetine cümlesine Ma’rifî diyü ism-i ma’ârif bahş idüp, gerek zâhir ve gerek bâtın ma’rifetini sırr iken açup âşikâr, zâhire çıkara ve Tarîk-ı Fethü’l-Ma’ârif diyü dillerde aklâm idüp, yazdırup,³⁰²⁸ ferâmûş itmeyüp hayr ile yâd ve fâtîha-i mir’ât-ı ma’ârif ve mazhar-ı bi’z-zât³⁰²⁹ ve rahmet-i Hakk olup hakîkat sırrına bir bâb eyleye.

İkinci Fasil³⁰³⁰

Ey tâlib-i ma’rifetullâh ve ey tâlib-i âşık-ı bi’z-zât! Ma’lûm ola ki çâr ‘anâsır ve tabâyî’-i erba’a üzere mutlak rütbe-i insâniyyet, bil kim evvelki beşeriyyet, ikinci melekîyyet, üçüncü sırr-ı rubûbiyyet, dördüncü sırr-ı ulûhiyyetdir. Her biri mazhar-ı kelâmdır.³⁰³¹ Dört ismi [4b] vardır: Biri nefis-i emmâre, ikinci nefis-i levvâme, üçüncü nefis-i mülhime, dördüncü nefis-i mutma’inne ki her biri rütbe-i mazhariyyetinden³⁰³² nuṭk ider. Mazhar-ı kelâm-ı beşeriyyet olan, ancak rütbe-i beşeriyyetden nuṭk ider. Mazhar-ı kelâm-ı sırr-ı

³⁰²⁵ (Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. (Enbiyâ suresi, 107)

³⁰²⁶ Birinci Fasıl: El-faşl evvel Z / El-faşl M. Bölüm bildiren “fasıl” ifadeleri OE1 ve OE2 nüshalarında bulunmamaktadır. Z nüshasında der-kenar “el-faşl evvel, el-faşl şânî...” biçiminde, M nüshasında ise metin içerisine sadece “El-Faşl” biçiminde yazıldığı için biz metne ilavesinin uygun olacağı kanaatindeyiz. Birinci Fasıl, İkinci Fasıl... biçiminde sıralama tarafımızdan yapılmıştır.

³⁰²⁷ niyâz ile yâd eyleyince OE1: añaçak öyle niyâzmend eyleyince Z / añaçak öyle niyâz eyleyince M

³⁰²⁸ aklâm idüp, yazdırup Z, M: aklâm idüp OE1

³⁰²⁹ mir’ât-ı ma’ârif ve mazhar-ı bi’z-zât Z, M: mir’ât-ı ma’ârif-i bi’z-zât OE1

³⁰³⁰ İkinci Fasıl: El-faşl şânî Z / El-faşl M

³⁰³¹ mazhar-ı kelâmdır, dört ismi Z, M: mazhar-ı kelâmıñ dört ismi OE1

³⁰³² ki her biri rütbe-i mazhariyyetinden OE1: ki rütbe-i mazhariyyetinden Z, M

melekiyyet olan, rütbe-i melekiyyetden³⁰³³ ve rütbe-i beşeriyyetden nutk ider. Mazhar-ı kelâm-ı sırr-ı rubûbiyyet olan, rütbe-i rubûbiyyetden ve hem rütbe-i melekiyyetden ve hem rütbe-i beşeriyyetden nutk ider. Mazhar-ı kelâm-ı sırr-ı ulûhiyyet olan, rütbe-i ulûhiyyetden ve rütbe-i rubûbiyyetden ve rütbe-i melekiyyetden ve rütbe-i beşeriyyetden nutk ider. ‘İnde’l-ma‘ârif-i billâh, er-râsihûne’l-‘âlimûn bu merâtib-i erba‘a-i mezkûreye ehl-i hakikat ve ehl-i ma‘rifet ve ehl-i tarikat ve ehl-i şer‘at ta‘bîr olunur ki muqaddime-i mezkûre üzere hidâyet sırrına mazhar olunca, enbiyâ-i ‘izâmdan vahy-i ilâhî ile zuhûr iden kitâbullâh dördür. Ancak Kur‘ân-ı ‘Azîm ve Kelâm-ı Kadîm,³⁰³⁴ rütbe-i ulûhiyyetden [5a] zuhûr itdigiyçün sâ‘ir kitâb-ı ilâhiyyeyi hâmil ve câmi‘dir, ve bu ümmet-i merķûmede her biri bir nebî kıdeminde bir velî, merâtib-i erba‘a-i mezkûre üzere ilhâm-ı ilâhî ile³⁰³⁵ zuhûr eylemekdedir. Her biri bir veliyy-i muhterem ve bir nebiyy-i mükerrem kıdeminde oldığı, ol nebî kıdeminiñ nûr-ı ‘ilmine ve sırr-ı kelâmına vâriş³⁰³⁶ olduğudur. Kâle’n-nebiyyü:³⁰³⁷ 3038 العلماء ورثة الانبياء hadîs-i şerîfi bu muqaddimeye bürhân-ı kâtî‘ ve delîl-i vâzihdir, kezâlik kıdem-i hatm-i nübüvvetde rütbe-i velâyet ile vârişdir, nûr-ı vâhiddir. Ol nûr-ı ‘ilm ve sırr-ı kelâm, Seyyidü’l-Aşfiyâ ve Hâtemü’l-Enbiyâ olup, mazhar-ı rûh-ı Muhammedî ve sırr-ı mîm-i Ahmedî olanların kelimât-ı kudsiyyeleri daħi merâtib-i erba‘a-i mezkûre üzere câmi‘dir³⁰³⁹ ki nokta-i ‘unşur-ı beşeriyyetleri ve şahîfe-i tab‘-ı melekiyyetleri baħr-i rubûbiyyete teķşîr ve teceddüd-i mi‘râc-ı ulûhiyyet ile³⁰⁴⁰ mahv ve fânî olmuştur. Mutlak enbiyâda zuhûr iden ‘ilim-i kelâm, vahy-i ilâhî, [5b] evliyâda zuhûr iden ‘ilim-i kelâm, ilhâm-ı vahy-i ilâhîdir. Menba‘ları birdir, ihtilâf mecâzındadır. Fâ‘il-i hakikatde ihtilâf yokdur.

Üçüncü Fasıl³⁰⁴¹

İmdi. Ey tâlib-i ma‘ârif, medîne-i hakikatde bâb-ı ‘ilm-i nübüvvetden³⁰⁴² dâhil-i vahdete vâşıl olup harem-i lî-ma‘allâh³⁰⁴³ ile mahrem-i şâbb-ı emreddir ve sırr-ı ulûhiyyetde

³⁰³³ mazhar-ı kelâm-ı melekiyyet olan, rütbe-i melekiyyetden Z, M: mazhar-ı kelâm-ı sırr-ı melekiyyet olan, melekiyyetden OE1

³⁰³⁴ Kelâm-ı Kadîm Z, M: Kelâm-ı Kerîm OE1

³⁰³⁵ ilhâm-ı ilâhî ile Z, OE1: ilhâm ile M

³⁰³⁶ nûr-ı ‘ilmine ve sırr-ı kelâmına vâriş Z, OE1: nûr-ı ‘ilmine vâriş ve sırr-ı kelâmına vâriş M

³⁰³⁷ Kâle’n-nebiyyü OE1: Z ve M’de yok.

³⁰³⁸ Âlimler, peygamberlerin vârisleridir. (Buħarî, İlim 10; Ebu Davud, İlim 1, 3641; Tirmizî, İlim 19, 2683; İbnu Mace, Mukaddime 17, 223)

³⁰³⁹ merâtib-i erba‘a-i mezkûre üzere câmi‘dir OE1: merâtib-i erba‘a-i mezkûr ma‘ârif-i câmi‘dir Z, M

³⁰⁴⁰ baħr-i rubûbiyyete teķşîr ve teceddüd ve mi‘râc-ı ulûhiyyet ile OE1: baħr-i ulûhiyyete teķeşşür ve teceddüd-i mi‘râc-ı rubûbiyyet ile Z / baħr-i ulûhiyyete teķşîr ve teceddüd-i mi‘râc-ı rubûbiyyet ile M

³⁰⁴¹ Üçüncü Fasıl: Faşl-ı şâliş Z / El-faşl M

³⁰⁴² bâb-ı ‘ilm-i nübüvvetden Z, M: bâb-ı ‘ilm-i nübüvvet OE1

³⁰⁴³ lî-ma‘allâh: Allâh ile birlikte yapılan seyir mertebesi.

olanların bu muḳaddemât-ı mezkûrât ma°lûmlarıdır ki anlar vâriş-i °ilm-i ḥatm-i nübüvvet ve maẓhar-ı sırr-ı kelâm-ı Ahadiyyet olmuşlardır. Bu fakîr³⁰⁴⁴ daḥî ḥânedân-ı nübüvvetiñ efkârı, evliyâ-i kibârîñ ve ehlullâh-ı ma°ârif-i billâh ḥazretleriniñ miftâhı olup, alâ ḳadari't-tâḳa ve baḥrden ḳatre ve şemsden zerre, nûr-ı °ilm-i Muḥammedî ve sırr-ı kelâm-ı Ahadiyyeyi bu maḥalde şerḥ idüp, vâriş olmağa müyesser olsun için Vaḥdetnâme-yi mirât-ı erba'a-i mezkûr ve ḥâtîme-i misk-i mâ-şadaḳı, kıdem-i rütbe-i ḥatm-i velâyet üzre câmi'ü'l-kelâm ve'l-merâtibi'l-menşûre ve'l-manẓûme ba°z-ı [6a] kelimât-ı ḳudsiyye ve ilhâmât-ı melekiyye ve münâcât-ı ilâhiyye, dem-i nuṭkumuz ve nefes-i ḥarf-i lafzımızdan zuḥûr itmegin³⁰⁴⁵ cem° [ü] tertîb olunup ketb olundu. Ḳavluḥû Te°âlâ: مَا يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا ذَٰلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ³⁰⁴⁷ Ḳavluḥû Te°âlâ: يَشَاءُ³⁰⁴⁶

İmdi, ey tâlib-i ma°ârif-i vâriş-i °ilm-i nebiyyi'l-ümmiyyi'l-muhtâr! Ehlullâh-ı kibâr ḥazretâtınıñ kelimât-ı ḳudsiyye ve gerek işbu te°lîf Vaḥdetnâme'mizde mektûb olan ba°z-ı makâlemiz, rütbe-i sırr-ı rubûbiyyetden yâḥûd sırr-ı ulûhiyyetden zuḥûr itmişdir. Vâsıl-ı sırr-ı ḥaḳîḳat bir mürşid-i kâminden ikrâr ve bî°at ile sülûk görmeden müṭâla°adan³⁰⁴⁸ ve nâ-ehle naklinden ḥazret ideler ki³⁰⁴⁹ ba°z-ı sırr-ı rubûbiyyetden zuḥûr iden makâleyi, ilhâda ve sırr-ı ulûhiyyetden zuḥûr iden kelimâtı, küfre ḥaml ve nisbet idüp Şeytân gibi terk-i secde, ḳabûl [6b] eylemeyüp³⁰⁵⁰ merdûd, ḳalb-i ehlullâhdan matrûd olmayalar. Zîrâ evşâf ve ahlâḳ-ı evliyâ-ullâh, ḳıbâb-ı a°aşḳ-ı ilâhîde maşûr ve maḥfûẓdur³⁰⁵¹ ve cemî°-i a°mâl ve ef°âl ve kelimâtları ve rızâ-yı Ḥaḳḳ ile zâhir ve hüveydâdır. İşte ḳıbâbdan* murâd budur. Ḳâle'n-nebiyyü:³⁰⁵² 3053 ³⁰⁵³اوليائي تحت قبائي لا يعرفهم غيري böyle olıcak zuḥûr iden °inâd ve inkâr ve tekfîr ve ta°n ve teşnî° ve taḥḳîr³⁰⁵⁴ kime râci°dir, fehmi ü idrâḳ oluna.

اللهم الرزقنا حبك و حب من احبك و حب ما يقرّبنا الي حبك³⁰⁵⁵

³⁰⁴⁴ fakîr Z, M: ḥaḳîr OE1

³⁰⁴⁵ nefes-i ḥarf-i lafzımızdan zuḥûr itmegin Z, OE1: nefes-i ḥarf-i lafzımızdan itdigin M

³⁰⁴⁶ O, yaratmada dilediğini artırır. Şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter. (Fâtır suresi, 1)

³⁰⁴⁷ İşte bu, Allah'ın lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah, büyük lütuf sahibidir. (Hadîd suresi, 21). Z ve M nüshalarında Fâtır suresi 1 ve Hadîd suresi 21. âyetler "وَيَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ ذَلِكَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ" biçiminde karışık olarak verilmiştir.

³⁰⁴⁸ sülûk görmeden müṭâla°adan Z: sülûk görmeden müṭâlî°den M / sülûk görmeyenden OE1

³⁰⁴⁹ ḥazret ideler ki OE1: ḥazret ve ittîkâ iderler ki Z, M

³⁰⁵⁰ Şeytân gibi terk-i secde, ḳabûl eylemeyüp Z, M: Şeytân gibi secdeyi ḳabûl eylemeyüp OE1

³⁰⁵¹ maşûr ve maḥfûẓdur Z, OE1: mestûr ve maḥfûẓdur M

* Kıbâb kelimesi, kubbe'nin çoğuludur. Tepesi yarım küre biçiminde olan bina damları demektir. Bkz. Yaşar Çağbayır, a.g.e., C. 3, s. 2817; Devellioğlu, a.g.e., s. 524.

³⁰⁵² Ḳâle'n-nebiyyü OE1: ve fî'l-ḥadîsi'l-ḳudsî Z, M

³⁰⁵³ Kubbelerin altında kimsenin bilmediği dostlarım vardır. (Hadîs-i şerif)

³⁰⁵⁴ ta°n ve taḥḳîr M, OE1: ta°n ve teşnî° ve taḥḳîr Z

³⁰⁵⁵ Allah'ım, bizleri senin, seni sevenlerin ve senin muhabbetine yaklaştıracak olanların muhabbetiyle rızıklandır.

Ve hıllân-ı şâhib-i vefâ ve yârân-ı şıdk u şafâdan ez dil ü cân ricâ ve niyâz olunur ki her ne zamân işbu te'lifimiz mu'tâlâ'a ve tettebbu' ideler ve mezâklarına tâbi' olup tebdîl ve tağyîr-i kelimâtdan hâzer idüp bizlere ta'n itdirmeyeler.

Erbâb-ı ma'ârif-i billâha ma'lûmdur ki gazeliyyât ile ilâhiyyât beyninde fark budur ki gazeliyyâtın her beyti bir mefhûm, maẓmûn [7a] ve mısra'ı evvel ile mısra'ı sâniye teşbîh-i tâm ve zebân-zede ıstılâhât ile mevzûn ve mu'kaffâ bir beyittir. Beyt-i evvelin beyt-i sâniye râbıta ve münâsebeti yokdur. Her iki mısra'ı müzeyyen bir beyt-i 'âlidir. Ammâ ilâhiyyâtın matla' beytinden nihâyetine varınca, bir rütbe-i mezkûrenin mefhûmı ve her beyti tefhîm ve yâhûd her bir ilâhî, bir âyet-i Kır'ân'ın maẓmûnıdır ve menba'ı rûh-ı kudsî olmanın hadîs-i kudsî gibi bir mertebeyi nâtikdir ve beyt-i evvelin beyt-i sâniye râbıta ve münâsebeti vardır. Min-vechin vahy-i ilâhiye mu'âreneti olmak hasebiyle ekser-i ilâhiyyât, evzân-ı şu'arâya mu'tâbık değildir. Ma'lûmdur ki Kavlühû Te'âlâ.³⁰⁵⁶ 3057 الشُّعْرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ Şu'arâ dâlâlet üzeredir. Min-'indillâh olmanın ba'z-ı kelimât-ı kudsiyye gibi müstecma' ve mu'kaffâ ve manzûmdur.

³⁰⁵⁸ العارف يكفيه الاشارة Bil ki elfâzdan murâd ma'ânîdir ve ma'ânîden murâd [7b] şıfâtdır ve esmâ' ve şıfâtdan murâd zâtdır. Ve kelâm-ı ehlullâha nazar ve kırâ'at itmek, şol 'âşık ve şâdıqlara lâyıkdır ki çeşm-i zebânlarından yoldur ve sülûküne tahsîn ü tezyîn-i evşâf-ı kelimât ve 'ibârât eyleyüp mecâlis ü mehâfilde izhâr ve 'arz-ı 'irfân eylemek şer'an mezmûm ve hâkikatde şirk hâli olduğın tahkîk eylemek gibidir. Zîrâ kelâm-ı ehlullâh, meclis-i gayr-ı ehilde ve meclis-i 'irfânda da'î câ'iz olmaz; kendi hâlî değildir, gayrısıyla tefâhühürdür. Mürşidi kelâmı methinden gayrı, ehlullâh beyninde da'î mezmûm ki birde değil biñde gezer, elin hâliyle kendüsini zeyn eyler, iyreti esvâb giymeye beñzer.³⁰⁵⁹ Böyle olunca merâtib-i erba'aya her hâlde ricâyet eyleyeler ki menba'ı³⁰⁶⁰ tarîkımızdır. Her hâlde merâtib-i erba'a-yı mezkûreyi³⁰⁶¹ ıslâh eylemedikçe ta'thîr-i kulûb ve vuşlat-ı ma'hub mümkün değildir. Zîrâ ıslâh-ı şer'at [8a] ile nefis ıslâh olur ve ıslâh-ı tarîkat ile tabi'at ıslâh olur ve ıslâh-ı ma'rifet ile rûh ıslâh olur ve ıslâh-ı hâkikat ile sırr ıslâh olur. Ol zamân enfüs ü âfâkî câmi' ve muhît nüsha-i kübrâ olup 'avâlim-i mir'ât-ı Hakk ve halîfe-i ilâhî, âdem-i ma'nâ ve insân-ı kâmil olur. İllâ hâne-ber-düş şahrâ-yı heyhâtda

³⁰⁵⁶ Kavlühû Te'âlâ OE1: Hâzret-i Risâlet buyurmuşdur Z / Hakk celle ve 'alâ buyurmuşdur M

³⁰⁵⁷ Şairlere ise haddi aşan azgınlara uyarlar. (Şu'arâ suresi, 224)

³⁰⁵⁸ Kâle'n-nebiyyü OE1: Z ve M'de yok. "Ârif olana bir işaret yeter" OE1 nüshası bu sözü hadîs-i şerif olarak vermektedir.

³⁰⁵⁹ iyreti esvâb giymeye beñzer OE1: eyreti esbâba beñzer Z, M

³⁰⁶⁰ menba'-ı Z, M: menba'-ı OE1

³⁰⁶¹ merâtib-i erba'a-yı mezkûreyi OE1: merâtib-i mezkûreyi Z, M

insân yok ve insâna lâıyk eîime ve elbise yok nâ-kâbil-i ülfet hayvânlar ile üns ve eîime ve elbise ile melbûs, hılâf-ı cins, vahşî canavarlar ile âdemî-zât olan mümkün mi³⁰⁶² durable? Böyle olunca çalış ki dünyâda iken ma'nâ-yı âdemiyye olmağa, şûretine sîretin uydurmağa. Bu âlemde âdem-i ma'nâ ve insân-ı kâmile muîe olup ahlâk-ı hamîde-i âdemiyye tahşîline sa'y ü ihtimâm gerekdir ki kâle'n-nebiyyü:³⁰⁶³ تموتون كما تعيشون و 3064 [8b] haşr ve havf-ı şiddet-i berzağ, tammütü'l-kübrâdan emîn ve şefâat-i uezmâya mazhar ola. Este'îzü billâh³⁰⁶⁵

إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ³⁰⁶⁶

Ey nüşa-i âlem ve ey âdem ibn-i âdem! Kâle'n-nebiyyü:³⁰⁶⁷ 3068 الدنيا مزرعة الآخرة Ma'nâsın fehm ü idrâk eylediñse, bildiñ ki şûrî vü ma'nevî cümle işler bu âlemde biter ve hâsıl olur. Hemân zerrâe-ı toğm-ı sırr-ı âhireti, insân-ı kâмили bulup, ol toğm-ı âhireti, dünyâ-yı vücûdına zırâe itdiregôr ki huşûl-i sırr-ı tabâyi'e tağallüb-i hâl ve sünbüle-i ahadiyyet nebât ve dâne-i vâhidiyyet zâhir eyle. Kavlühü Te'âlâ:³⁰⁶⁹

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سَنَابِلَةٍ مِثَّةٌ حَبَّةٍ³⁰⁷⁰

Bir ma'nâ ve [9a] mefhûmu dağı budur ki arz-ı vücûdunda ol toğm-ı uhrevîden seb'a senâbil-i enfûsi zâhir ve fuşûl-i aql [ü] idrâk fehmiñ ile kemâle irdikde çevgân-ı ilm ü 'irfânıñla harman-ı tevâidde cem'e ve şiddet-i darb-ı tûp-ı vahdetle tağhîr ve anbâr-ı sırrında

³⁰⁶² âdemî zât olan mümkün mi durable OE1: âdemî zât olan durable Z, M

³⁰⁶³ kâle'n-nebiyyü OE1: Z ve M'de yok.

³⁰⁶⁴ Nasıl yaşıyorsanız öyle ölürsünüz ve nasıl ölürseniz öyle haşrolursunuz. (İsmail Hakkı, Rûhu'l-Beyân, 2/264). Necmüddin Kübrâ bu hadisin rivayetinin zayıf olduğunu belirtiyor. Bkz. Muhammed Yılmaz, a.g.m., s. 1-33.

³⁰⁶⁵ este'îzü billâh Z, M: Kavlühü Te'âlâ OE1

³⁰⁶⁶ إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا إِلَى آخِرِهِ OE1: M يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً إِلَى آخِرِهِ

Allah, bir sivrisineğı, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez. İman edenler onun, Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu bilirler. Küfre saplananlar ise, "Allah, örnek olarak bununla neyi kastetmiştir?" derler. (Allah) onunla birçoklarını saptırır, birçoklarını da doğru yola iletir. Onunla ancak fasıkları saptırır. (Bakara suresi, 26).

³⁰⁶⁷ kâle'n-nebiyyü OE1: Z ve M'de yok.

³⁰⁶⁸ Dünya, âhiretin tarlasıdır. (Aclûnî, 1/412)

³⁰⁶⁹ kavlühü Te'âlâ OE1: ve dağı Z ve M

³⁰⁷⁰ OE1: Ve dağı Ve dağı kavlühü Te'âlâ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سَنَابِلَةٍ مِثَّةٌ حَبَّةٍ Z, M كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سَنَابِلَةٍ مِثَّةٌ حَبَّةٍ

Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. (Bakara suresi, 261)

hıfz idüp. Kavluhû Te'âlâ:³⁰⁷¹ 3072 وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ sırına mazhar olup arz-
ı vücûdî 'âşıkâna zırâ'e eyledikde her bir dâne bir harman ola. Kavluhû Te'âlâ:³⁰⁷³ وَاللَّهُ يُؤْتِي
3074 مُلْكُهُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ Mülkden murâd tohm-ı haqîkâta, tevhîdden murâd³⁰⁷⁵ nebât
ve zâhir olan vücûd-ı âdem-i ma'nâdır ki bekâ billâh ile bâkîdir; tebeddül ve tağayyür
kabûl itmez, hâlik ve fânî değildir. Kavluhû Te'âlâ:³⁰⁷⁶ 3077 وَلِكُلِّ وَجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيُّهَا muktezâsınca
Allâh'ın velîsidir ve mir'ât-ı zuhûr-ı vech-i âdem haqkıdır ki sır-ı rubûbiyyet ile cihet-i
sır-ı ulûhiyyet mukabili netîce-i halk ve zuhûr-ı [9b] insân-ı kâmilidir. Anıñçıındır ki bir
ma'nâsı dahî kâle'n-nebiyyü:³⁰⁷⁸ 3079 مَنْ رَأَى فَقَدْ رَأَى الْحَقَّ ma'lûm ki kemâl-i sır-ı ulûhiyyet
olan kudret-i Hakk, vech-i insân-ı kâmilden müşâhede olundu. Kavluhû Te'âlâ: كُلُّ شَيْءٍ
3080 هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ ve Hakk virdiğini girü almaz, va'dinde şâdıkdır. Öyle olucağ Allâh'ın
dilediği zât, ma'ârif-i billâh anlar ki mülk-i vücûd, emrullâh ve mülküllâh olur ve Allâh
3081 الدَّائِمُ مَالِكُ الْمُلْكِ dâ'im ve bâkîdir. Sır-ı 'Abdullâh, Muhammedün rasûlullâhdan şâdır olan
kavl-i laîf ve hadîs-i şerîf budur ki kâle'n-nebiyyü:³⁰⁸² الْمُؤْمِنُونَ لَا يَمُوتُونَ بَلْ يُنْقَلُونَ مِنْ دَارِ الْفَنَاءِ
3083 ve cümle vahiy, ilhâm ve emr ve nehy, insân-ı kâmil için insân-ı kâmilden
zuhûr eyledi. Ve Allâh'ın zât 'ilminden zuhûr iden kelâm-ı zât 'ilmullâh ve emrullâh ve
Kur'ân-ı Kerîm dinleüp bilindi. Ve bu vücûd, mülk-i insânda³⁰⁸⁴ emrullâh ve
kudretullâhdır [10a] ve anda taşarruf idüp söyleyen ve dinleyen ve gören ve tutan ve
yürüyen ve cümle derk ve hiss iden oldur. Kavluhû Te'âlâ: يَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ
3085 رَبِّي bu ma'nâdan fehm olunsun ki.

³⁰⁷¹ Kavluhû Te'âlâ OE1: Kâlellâh M, Z'de yok.

³⁰⁷² Z, M وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ بِغَيْرِ حِسَابٍ OE1: وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

Allah, dilediğine kat kat verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir. (Bakara suresi, 261). Metinde âyetin devamı sehven "بغير حساب" biçiminde verilmiş, K.850 nüshasında düzeltilmiştir.

³⁰⁷³ Kavluhû Te'âlâ OE1: Kâle M, Z'de yok.

³⁰⁷⁴ Z, M وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكُهُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ OE1: وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكُهُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

Allah, mülkünü dilediğine verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir. (Bakara suresi 247).

³⁰⁷⁵ tevîdden Z, OE1: tevîdden murâd M

³⁰⁷⁶ Kavluhû Te'âlâ OE1: Kâle M, Z'de yok.

³⁰⁷⁷ Herkesin yöneldiği bir yön vardır, onlar ona yönelirler. (Bakara suresi, 148)

³⁰⁷⁸ kâle'n-nebiyyü OE1: Z ve M'da yok.

³⁰⁷⁹ Aclûnî, a.g.e., H. No 2482.

³⁰⁸⁰ O'nun yüzünden başka her şey yok olacaktır. (Kasas suresi, 88)

³⁰⁸¹ Mülkün sahibidir. (Âl-i İmrân: 26)

³⁰⁸² hadîs-i şerîf budur ki kâle'n-nebiyyü OE1: hadîs-i şerîf budur ki Z, M

³⁰⁸³ Müminler ölmez, ancak fenâ âleminde bekâ âlemine naklolunurlar. (Hadîs-i şerîf)

³⁰⁸⁴ bu vücûd, mülk-i insânda OE1: bu mâlik, vücûd-ı insânda Z, M

³⁰⁸⁵ Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: "Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir." (İsrâ suresi, 85)

Dördüncü Fasil³⁰⁸⁶

Ey tâlib-i ma'ârif! Vücûd-ı ma'nâ-yı âdem ve rûh-ı sultânî ve rûh-ı kudsî ve rûh-ı izâfî dedikleri işbu emr-i şerîf ve sırr-ı latîfdir. İmdi zâhir ve bâtın ile vücûd-ı kâmil kimdendir ve kimiñdir ma'lûm oldu. Kavluhû Te'âlâ:³⁰⁸⁷ ³⁰⁸⁸ ³⁰⁸⁹ ³⁰⁹⁰ ³⁰⁹¹ ³⁰⁹² ³⁰⁹³ ³⁰⁹⁴ ³⁰⁹⁵ ³⁰⁹⁶ ³⁰⁹⁷ ³⁰⁹⁸ ³⁰⁹⁹ ³¹⁰⁰ ³¹⁰¹ ³¹⁰² ³¹⁰³ ³¹⁰⁴ ³¹⁰⁵ ³¹⁰⁶ ³¹⁰⁷ ³¹⁰⁸ ³¹⁰⁹ ³¹¹⁰ ³¹¹¹ ³¹¹² ³¹¹³ ³¹¹⁴ ³¹¹⁵ ³¹¹⁶ ³¹¹⁷ ³¹¹⁸ ³¹¹⁹ ³¹²⁰ ³¹²¹ ³¹²² ³¹²³ ³¹²⁴ ³¹²⁵ ³¹²⁶ ³¹²⁷ ³¹²⁸ ³¹²⁹ ³¹³⁰ ³¹³¹ ³¹³² ³¹³³ ³¹³⁴ ³¹³⁵ ³¹³⁶ ³¹³⁷ ³¹³⁸ ³¹³⁹ ³¹⁴⁰ ³¹⁴¹ ³¹⁴² ³¹⁴³ ³¹⁴⁴ ³¹⁴⁵ ³¹⁴⁶ ³¹⁴⁷ ³¹⁴⁸ ³¹⁴⁹ ³¹⁵⁰ ³¹⁵¹ ³¹⁵² ³¹⁵³ ³¹⁵⁴ ³¹⁵⁵ ³¹⁵⁶ ³¹⁵⁷ ³¹⁵⁸ ³¹⁵⁹ ³¹⁶⁰ ³¹⁶¹ ³¹⁶² ³¹⁶³ ³¹⁶⁴ ³¹⁶⁵ ³¹⁶⁶ ³¹⁶⁷ ³¹⁶⁸ ³¹⁶⁹ ³¹⁷⁰ ³¹⁷¹ ³¹⁷² ³¹⁷³ ³¹⁷⁴ ³¹⁷⁵ ³¹⁷⁶ ³¹⁷⁷ ³¹⁷⁸ ³¹⁷⁹ ³¹⁸⁰ ³¹⁸¹ ³¹⁸² ³¹⁸³ ³¹⁸⁴ ³¹⁸⁵ ³¹⁸⁶ ³¹⁸⁷ ³¹⁸⁸ ³¹⁸⁹ ³¹⁹⁰ ³¹⁹¹ ³¹⁹² ³¹⁹³ ³¹⁹⁴ ³¹⁹⁵ ³¹⁹⁶ ³¹⁹⁷ ³¹⁹⁸ ³¹⁹⁹ ³²⁰⁰ ³²⁰¹ ³²⁰² ³²⁰³ ³²⁰⁴ ³²⁰⁵ ³²⁰⁶ ³²⁰⁷ ³²⁰⁸ ³²⁰⁹ ³²¹⁰ ³²¹¹ ³²¹² ³²¹³ ³²¹⁴ ³²¹⁵ ³²¹⁶ ³²¹⁷ ³²¹⁸ ³²¹⁹ ³²²⁰ ³²²¹ ³²²² ³²²³ ³²²⁴ ³²²⁵ ³²²⁶ ³²²⁷ ³²²⁸ ³²²⁹ ³²³⁰ ³²³¹ ³²³² ³²³³ ³²³⁴ ³²³⁵ ³²³⁶ ³²³⁷ ³²³⁸ ³²³⁹ ³²⁴⁰ ³²⁴¹ ³²⁴² ³²⁴³ ³²⁴⁴ ³²⁴⁵ ³²⁴⁶ ³²⁴⁷ ³²⁴⁸ ³²⁴⁹ ³²⁵⁰ ³²⁵¹ ³²⁵² ³²⁵³ ³²⁵⁴ ³²⁵⁵ ³²⁵⁶ ³²⁵⁷ ³²⁵⁸ ³²⁵⁹ ³²⁶⁰ ³²⁶¹ ³²⁶² ³²⁶³ ³²⁶⁴ ³²⁶⁵ ³²⁶⁶ ³²⁶⁷ ³²⁶⁸ ³²⁶⁹ ³²⁷⁰ ³²⁷¹ ³²⁷² ³²⁷³ ³²⁷⁴ ³²⁷⁵ ³²⁷⁶ ³²⁷⁷ ³²⁷⁸ ³²⁷⁹ ³²⁸⁰ ³²⁸¹ ³²⁸² ³²⁸³ ³²⁸⁴ ³²⁸⁵ ³²⁸⁶ ³²⁸⁷ ³²⁸⁸ ³²⁸⁹ ³²⁹⁰ ³²⁹¹ ³²⁹² ³²⁹³ ³²⁹⁴ ³²⁹⁵ ³²⁹⁶ ³²⁹⁷ ³²⁹⁸ ³²⁹⁹ ³³⁰⁰ ³³⁰¹ ³³⁰² ³³⁰³ ³³⁰⁴ ³³⁰⁵ ³³⁰⁶ ³³⁰⁷ ³³⁰⁸ ³³⁰⁹ ³³¹⁰ ³³¹¹ ³³¹² ³³¹³ ³³¹⁴ ³³¹⁵ ³³¹⁶ ³³¹⁷ ³³¹⁸ ³³¹⁹ ³³²⁰ ³³²¹ ³³²² ³³²³ ³³²⁴ ³³²⁵ ³³²⁶ ³³²⁷ ³³²⁸ ³³²⁹ ³³³⁰ ³³³¹ ³³³² ³³³³ ³³³⁴ ³³³⁵ ³³³⁶ ³³³⁷ ³³³⁸ ³³³⁹ ³³⁴⁰ ³³⁴¹ ³³⁴² ³³⁴³ ³³⁴⁴ ³³⁴⁵ ³³⁴⁶ ³³⁴⁷ ³³⁴⁸ ³³⁴⁹ ³³⁵⁰ ³³⁵¹ ³³⁵² ³³⁵³ ³³⁵⁴ ³³⁵⁵ ³³⁵⁶ ³³⁵⁷ ³³⁵⁸ ³³⁵⁹ ³³⁶⁰ ³³⁶¹ ³³⁶² ³³⁶³ ³³⁶⁴ ³³⁶⁵ ³³⁶⁶ ³³⁶⁷ ³³⁶⁸ ³³⁶⁹ ³³⁷⁰ ³³⁷¹ ³³⁷² ³³⁷³ ³³⁷⁴ ³³⁷⁵ ³³⁷⁶ ³³⁷⁷ ³³⁷⁸ ³³⁷⁹ ³³⁸⁰ ³³⁸¹ ³³⁸² ³³⁸³ ³³⁸⁴ ³³⁸⁵ ³³⁸⁶ ³³⁸⁷ ³³⁸⁸ ³³⁸⁹ ³³⁹⁰ ³³⁹¹ ³³⁹² ³³⁹³ ³³⁹⁴ ³³⁹⁵ ³³⁹⁶ ³³⁹⁷ ³³⁹⁸ ³³⁹⁹ ³⁴⁰⁰ ³⁴⁰¹ ³⁴⁰² ³⁴⁰³ ³⁴⁰⁴ ³⁴⁰⁵ ³⁴⁰⁶ ³⁴⁰⁷ ³⁴⁰⁸ ³⁴⁰⁹ ³⁴¹⁰ ³⁴¹¹ ³⁴¹² ³⁴¹³ ³⁴¹⁴ ³⁴¹⁵ ³⁴¹⁶ ³⁴¹⁷ ³⁴¹⁸ ³⁴¹⁹ ³⁴²⁰ ³⁴²¹ ³⁴²² ³⁴²³ ³⁴²⁴ ³⁴²⁵ ³⁴²⁶ ³⁴²⁷ ³⁴²⁸ ³⁴²⁹ ³⁴³⁰ ³⁴³¹ ³⁴³² ³⁴³³ ³⁴³⁴ ³⁴³⁵ ³⁴³⁶ ³⁴³⁷ ³⁴³⁸ ³⁴³⁹ ³⁴⁴⁰ ³⁴⁴¹ ³⁴⁴² ³⁴⁴³ ³⁴⁴⁴ ³⁴⁴⁵ ³⁴⁴⁶ ³⁴⁴⁷ ³⁴⁴⁸ ³⁴⁴⁹ ³⁴⁵⁰ ³⁴⁵¹ ³⁴⁵² ³⁴⁵³ ³⁴⁵⁴ ³⁴⁵⁵ ³⁴⁵⁶ ³⁴⁵⁷ ³⁴⁵⁸ ³⁴⁵⁹ ³⁴⁶⁰ ³⁴⁶¹ ³⁴⁶² ³⁴⁶³ ³⁴⁶⁴ ³⁴⁶⁵ ³⁴⁶⁶ ³⁴⁶⁷ ³⁴⁶⁸ ³⁴⁶⁹ ³⁴⁷⁰ ³⁴⁷¹ ³⁴⁷² ³⁴⁷³ ³⁴⁷⁴ ³⁴⁷⁵ ³⁴⁷⁶ ³⁴⁷⁷ ³⁴⁷⁸ ³⁴⁷⁹ ³⁴⁸⁰ ³⁴⁸¹ ³⁴⁸² ³⁴⁸³ ³⁴⁸⁴ ³⁴⁸⁵ ³⁴⁸⁶ ³⁴⁸⁷ ³⁴⁸⁸ ³⁴⁸⁹ ³⁴⁹⁰ ³⁴⁹¹ ³⁴⁹² ³⁴⁹³ ³⁴⁹⁴ ³⁴⁹⁵ ³⁴⁹⁶ ³⁴⁹⁷ ³⁴⁹⁸ ³⁴⁹⁹ ³⁵⁰⁰ ³⁵⁰¹ ³⁵⁰² ³⁵⁰³ ³⁵⁰⁴ ³⁵⁰⁵ ³⁵⁰⁶ ³⁵⁰⁷ ³⁵⁰⁸ ³⁵⁰⁹ ³⁵¹⁰ ³⁵¹¹ ³⁵¹² ³⁵¹³ ³⁵¹⁴ ³⁵¹⁵ ³⁵¹⁶ ³⁵¹⁷ ³⁵¹⁸ ³⁵¹⁹ ³⁵²⁰ ³⁵²¹ ³⁵²² ³⁵²³ ³⁵²⁴ ³⁵²⁵ ³⁵²⁶ ³⁵²⁷ ³⁵²⁸ ³⁵²⁹ ³⁵³⁰ ³⁵³¹ ³⁵³² ³⁵³³ ³⁵³⁴ ³⁵³⁵ ³⁵³⁶ ³⁵³⁷ ³⁵³⁸ ³⁵³⁹ ³⁵⁴⁰ ³⁵⁴¹ ³⁵⁴² ³⁵⁴³ ³⁵⁴⁴ ³⁵⁴⁵ ³⁵⁴⁶ ³⁵⁴⁷ ³⁵⁴⁸ ³⁵⁴⁹ ³⁵⁵⁰ ³⁵⁵¹ ³⁵⁵² ³⁵⁵³ ³⁵⁵⁴ ³⁵⁵⁵ ³⁵⁵⁶ ³⁵⁵⁷ ³⁵⁵⁸ ³⁵⁵⁹ ³⁵⁶⁰ ³⁵⁶¹ ³⁵⁶² ³⁵⁶³ ³⁵⁶⁴ ³⁵⁶⁵ ³⁵⁶⁶ ³⁵⁶⁷ ³⁵⁶⁸ ³⁵⁶⁹ ³⁵⁷⁰ ³⁵⁷¹ ³⁵⁷² ³⁵⁷³ ³⁵⁷⁴ ³⁵⁷⁵ ³⁵⁷⁶ ³⁵⁷⁷ ³⁵⁷⁸ ³⁵⁷⁹ ³⁵⁸⁰ ³⁵⁸¹ ³⁵⁸² ³⁵⁸³ ³⁵⁸⁴ ³⁵⁸⁵ ³⁵⁸⁶ ³⁵⁸⁷ ³⁵⁸⁸ ³⁵⁸⁹ ³⁵⁹⁰ ³⁵⁹¹ ³⁵⁹² ³⁵⁹³ ³⁵⁹⁴ ³⁵⁹⁵ ³⁵⁹⁶ ³⁵⁹⁷ ³⁵⁹⁸ ³⁵⁹⁹ ³⁶⁰⁰ ³⁶⁰¹ ³⁶⁰² ³⁶⁰³ ³⁶⁰⁴ ³⁶⁰⁵ ³⁶⁰⁶ ³⁶⁰⁷ ³⁶⁰⁸ ³⁶⁰⁹ ³⁶¹⁰ ³⁶¹¹ ³⁶¹² ³⁶¹³ ³⁶¹⁴ ³⁶¹⁵ ³⁶¹⁶ ³⁶¹⁷ ³⁶¹⁸ ³⁶¹⁹ ³⁶²⁰ ³⁶²¹ ³⁶²² ³⁶²³ ³⁶²⁴ ³⁶²⁵ ³⁶²⁶ ³⁶²⁷ ³⁶²⁸ ³⁶²⁹ ³⁶³⁰ ³⁶³¹ ³⁶³² ³⁶³³ ³⁶³⁴ ³⁶³⁵ ³⁶³⁶ ³⁶³⁷ ³⁶³⁸ ³⁶³⁹ ³⁶⁴⁰ ³⁶⁴¹ ³⁶⁴² ³⁶⁴³ ³⁶⁴⁴ ³⁶⁴⁵ ³⁶⁴⁶ ³⁶⁴⁷ ³⁶⁴⁸ ³⁶⁴⁹ ³⁶⁵⁰ ³⁶⁵¹ ³⁶⁵² ³⁶⁵³ ³⁶⁵⁴ ³⁶⁵⁵ ³⁶⁵⁶ ³⁶⁵⁷ ³⁶⁵⁸ ³⁶⁵⁹ ³⁶⁶⁰ ³⁶⁶¹ ³⁶⁶² ³⁶⁶³ ³⁶⁶⁴ ³⁶⁶⁵ ³⁶⁶⁶ ³⁶⁶⁷ ³⁶⁶⁸ ³⁶⁶⁹ ³⁶⁷⁰ ³⁶⁷¹ ³⁶⁷² ³⁶⁷³ ³⁶⁷⁴ ³⁶⁷⁵ ³⁶⁷⁶ ³⁶⁷⁷ ³⁶⁷⁸ ³⁶⁷⁹ ³⁶⁸⁰ ³⁶⁸¹ ³⁶⁸² ³⁶⁸³ ³⁶⁸⁴ ³⁶⁸⁵ ³⁶⁸⁶ ³⁶⁸⁷ ³⁶⁸⁸ ³⁶⁸⁹ ³⁶⁹⁰ ³⁶⁹¹ ³⁶⁹² ³⁶⁹³ ³⁶⁹⁴ ³⁶⁹⁵ ³⁶⁹⁶ ³⁶⁹⁷ ³⁶⁹⁸ ³⁶⁹⁹ ³⁷⁰⁰ ³⁷⁰¹ ³⁷⁰² ³⁷⁰³ ³⁷⁰⁴ ³⁷⁰⁵ ³⁷⁰⁶ ³⁷⁰⁷ ³⁷⁰⁸ ³⁷⁰⁹ ³⁷¹⁰ ³⁷¹¹ ³⁷¹² ³⁷¹³ ³⁷¹⁴ ³⁷¹⁵ ³⁷¹⁶ ³⁷¹⁷ ³⁷¹⁸ ³⁷¹⁹ ³⁷²⁰ ³⁷²¹ ³⁷²² ³⁷²³ ³⁷²⁴ ³⁷²⁵ ³⁷²⁶ ³⁷²⁷ ³⁷²⁸ ³⁷²⁹ ³⁷³⁰ ³⁷³¹ ³⁷³² ³⁷³³ ³⁷³⁴ ³⁷³⁵ ³⁷³⁶ ³⁷³⁷ ³⁷³⁸ ³⁷³⁹ ³⁷⁴⁰ ³⁷⁴¹ ³⁷⁴² ³⁷⁴³ ³⁷⁴⁴ ³⁷⁴⁵ ³⁷⁴⁶ ³⁷⁴⁷ ³⁷⁴⁸ ³⁷⁴⁹ ³⁷⁵⁰ ³⁷⁵¹ ³⁷⁵² ³⁷⁵³ ³⁷⁵⁴ ³⁷⁵⁵ ³⁷⁵⁶ ³⁷⁵⁷ ³⁷⁵⁸ ³⁷⁵⁹ ³⁷⁶⁰ ³⁷⁶¹ ³⁷⁶² ³⁷⁶³ ³⁷⁶⁴ ³⁷⁶⁵ ³⁷⁶⁶ ³⁷⁶⁷ ³⁷⁶⁸ ³⁷⁶⁹ ³⁷⁷⁰ ³⁷⁷¹ ³⁷⁷² ³⁷⁷³ ³⁷⁷⁴ ³⁷⁷⁵ ³⁷⁷⁶ ³⁷⁷⁷ ³⁷⁷⁸ ³⁷⁷⁹ ³⁷⁸⁰ ³⁷⁸¹ ³⁷⁸² ³⁷⁸³ ³⁷⁸⁴ ³⁷⁸⁵ ³⁷⁸⁶ ³⁷⁸⁷ ³⁷⁸⁸ ³⁷⁸⁹ ³⁷⁹⁰ ³⁷⁹¹ ³⁷⁹² ³⁷⁹³ ³⁷⁹⁴ ³⁷⁹⁵ ³⁷⁹⁶ ³⁷⁹⁷ ³⁷⁹⁸ ³⁷⁹⁹ ³⁸⁰⁰ ³⁸⁰¹ ³⁸⁰² ³⁸⁰³ ³⁸⁰⁴ ³⁸⁰⁵ ³⁸⁰⁶ ³⁸⁰⁷ ³⁸⁰⁸ ³⁸⁰⁹ ³⁸¹⁰ ³⁸¹¹ ³⁸¹² ³⁸¹³ ³⁸¹⁴ ³⁸¹⁵ ³⁸¹⁶ ³⁸¹⁷ ³⁸¹⁸ ³⁸¹⁹ ³⁸²⁰ ³⁸²¹ ³⁸²² ³⁸²³ ³⁸²⁴ ³⁸²⁵ ³⁸²⁶ ³⁸²⁷ ³⁸²⁸ ³⁸²⁹ ³⁸³⁰ ³⁸³¹ ³⁸³² ³⁸³³ ³⁸³⁴ ³⁸³⁵ ³⁸³⁶ ³⁸³⁷ ³⁸³⁸ ³⁸³⁹ ³⁸⁴⁰ ³⁸⁴¹ ³⁸⁴² ³⁸⁴³ ³⁸⁴⁴ ³⁸⁴⁵ ³⁸⁴⁶ ³⁸⁴⁷ ³⁸⁴⁸ ³⁸⁴⁹ ³⁸⁵⁰ ³⁸⁵¹ ³⁸⁵² ³⁸⁵³ ³⁸⁵⁴ ³⁸⁵⁵ ³⁸⁵⁶ ³⁸⁵⁷ ³⁸⁵⁸ ³⁸⁵⁹ ³⁸⁶⁰ ³⁸⁶¹ ³⁸⁶² ³⁸⁶³ ³⁸⁶⁴ ³⁸⁶⁵ ³⁸⁶⁶ ³⁸⁶⁷ ³⁸⁶⁸ ³⁸⁶⁹ ³⁸⁷⁰ ³⁸⁷¹ ³⁸⁷² ³⁸⁷³ ³⁸⁷⁴ ³⁸⁷⁵ ³⁸⁷⁶ ³⁸⁷⁷ ³⁸⁷⁸ ³⁸⁷⁹ ³⁸⁸⁰ ³⁸⁸¹ ³⁸⁸² ³⁸⁸³ ³⁸⁸⁴ ³⁸⁸⁵ ³⁸⁸⁶ ³⁸⁸⁷ ³⁸⁸⁸ ³⁸⁸⁹ ³⁸⁹⁰ ³⁸⁹¹ ³⁸⁹² ³⁸⁹³ ³⁸⁹⁴ ³⁸⁹⁵ ³⁸⁹⁶ ³⁸⁹⁷ ³⁸⁹⁸ ³⁸⁹⁹ ³⁹⁰⁰ ³⁹⁰¹ ³⁹⁰² ³⁹⁰³ ³⁹⁰⁴ ³⁹⁰⁵ ³⁹⁰⁶ ³⁹⁰⁷ ³⁹⁰⁸ ³⁹⁰⁹ ³⁹¹⁰ ³⁹¹¹ ³⁹¹² ³⁹¹³ ³⁹¹⁴ ³⁹¹⁵ ³⁹¹⁶ ³⁹¹⁷ ³⁹¹⁸ ³⁹¹⁹ ³⁹²⁰ ³⁹²¹ ³⁹²² ³⁹²³ ³⁹²⁴ ³⁹²⁵ ³⁹²⁶ ³⁹²⁷ ³⁹²⁸ ³⁹²⁹ ³⁹³⁰ ³⁹³¹ ³⁹³² ³⁹³³ ³⁹³⁴ ³⁹³⁵ ³⁹³⁶ ³⁹³⁷ ³⁹³⁸ ³⁹³⁹ ³⁹⁴⁰ ³⁹⁴¹ ³⁹⁴² ³⁹⁴³ ³⁹⁴⁴ ³⁹⁴⁵ ³⁹⁴⁶ ³⁹⁴⁷ ³⁹⁴⁸ ³⁹⁴⁹ ³⁹⁵⁰ ³⁹⁵¹ ³⁹⁵² ³⁹⁵³ ³⁹⁵⁴ ³⁹⁵⁵ ³⁹⁵⁶ ³⁹⁵⁷ ³⁹⁵⁸ ³⁹⁵⁹ ³⁹⁶⁰ ³⁹⁶¹ ³⁹⁶² ³⁹⁶³ ³⁹⁶⁴ ³⁹⁶⁵ ³⁹⁶⁶ ³⁹⁶⁷ ³⁹⁶⁸ ³⁹⁶⁹ ³⁹⁷⁰ ³⁹⁷¹ ³⁹⁷² ³⁹⁷³ ³⁹⁷⁴ ³⁹⁷⁵ ³⁹⁷⁶ ³⁹⁷⁷ ³⁹⁷⁸ ³⁹⁷⁹ ³⁹⁸⁰ ³⁹⁸¹ ³⁹⁸² ³⁹⁸³ ³⁹⁸⁴ ³⁹⁸⁵ ³⁹⁸⁶ ³⁹⁸⁷ ³⁹⁸⁸ ³⁹⁸⁹ ³⁹⁹⁰ ³⁹⁹¹ ³⁹⁹² ³⁹⁹³ ³⁹⁹⁴ ³⁹⁹⁵ ³⁹⁹⁶ ³⁹⁹⁷ ³⁹⁹⁸ ³⁹⁹⁹ ⁴⁰⁰⁰ ⁴⁰⁰¹ ⁴⁰⁰² ⁴⁰⁰³ ⁴⁰⁰⁴ ⁴⁰⁰⁵ ⁴⁰⁰⁶ ⁴⁰⁰⁷ ⁴⁰⁰⁸ ⁴⁰⁰⁹ ⁴⁰¹⁰ ⁴⁰¹¹ ⁴⁰¹² ⁴⁰¹³ ⁴⁰¹⁴ ⁴⁰¹⁵ ⁴⁰¹⁶ ⁴⁰¹⁷ ⁴⁰¹⁸ ⁴⁰¹⁹ ⁴⁰²⁰ ⁴⁰²¹ ⁴⁰²² ⁴⁰²³ ⁴⁰²⁴ ⁴⁰²⁵ ⁴⁰²⁶ ⁴⁰²⁷ ⁴⁰²⁸ ⁴⁰²⁹ ⁴⁰³⁰ ⁴⁰³¹ ⁴⁰³² ⁴⁰³³ ⁴⁰³⁴ ⁴⁰³⁵ ⁴⁰³⁶ ⁴⁰³⁷ ⁴⁰³⁸ ⁴⁰³⁹ ⁴⁰⁴⁰ ⁴⁰⁴¹ ⁴⁰⁴² ⁴⁰⁴³ ⁴⁰⁴⁴ ⁴⁰⁴⁵ ⁴⁰⁴⁶ ⁴⁰⁴⁷ ⁴⁰⁴⁸ ⁴⁰⁴⁹ ⁴⁰⁵⁰ ⁴⁰⁵¹ ⁴⁰⁵² ⁴⁰⁵³ ⁴⁰⁵⁴ ⁴⁰⁵⁵ ⁴⁰⁵⁶ ⁴⁰⁵⁷ ⁴⁰⁵⁸ ⁴⁰⁵⁹ ⁴⁰⁶⁰ ⁴⁰⁶¹ ⁴⁰⁶² ⁴⁰⁶³ ⁴⁰⁶⁴ ⁴⁰⁶⁵ ⁴⁰⁶⁶ ⁴⁰⁶⁷ ⁴⁰⁶⁸ ⁴⁰⁶⁹ ⁴⁰⁷⁰ ⁴⁰⁷¹ ⁴⁰⁷² ⁴⁰⁷³ ⁴⁰⁷⁴ ⁴⁰⁷⁵ ⁴⁰⁷⁶ ⁴⁰⁷⁷ ⁴⁰⁷⁸ ⁴⁰⁷⁹ ⁴⁰⁸⁰ ⁴⁰⁸¹ ⁴⁰⁸² ⁴⁰⁸³ ⁴⁰⁸⁴ ⁴⁰⁸⁵ ⁴⁰⁸⁶ ⁴⁰⁸⁷ ⁴⁰⁸⁸ ⁴⁰⁸⁹ ⁴⁰⁹⁰ ⁴⁰⁹¹ ⁴⁰⁹² ⁴⁰⁹³ ⁴⁰⁹⁴ ⁴⁰⁹⁵ ⁴⁰⁹⁶ ⁴⁰⁹⁷ ⁴⁰⁹⁸ ⁴⁰⁹⁹ ⁴¹⁰⁰ ⁴¹⁰¹ ⁴¹⁰² ⁴¹⁰³ ⁴¹⁰⁴ ⁴¹⁰⁵ ⁴¹⁰⁶ ⁴¹⁰⁷ ⁴¹⁰⁸ ⁴¹⁰⁹ ⁴¹¹⁰ ⁴¹¹¹ ⁴¹¹² ⁴¹¹³ ⁴¹¹⁴ ⁴¹¹⁵ ⁴¹¹⁶ ⁴¹¹⁷ ⁴¹¹⁸ ⁴¹¹⁹ ⁴¹²⁰ ⁴¹²¹ ⁴¹²² ⁴¹²³ ⁴¹²⁴ ⁴¹²⁵ ⁴¹²⁶ ⁴¹²⁷ ⁴¹²⁸ ⁴¹²⁹ ⁴¹³⁰ ⁴¹³¹ ⁴¹³² ⁴¹³³ ⁴¹³⁴ ⁴¹³⁵ ⁴¹³⁶ ⁴¹³⁷ ⁴¹³⁸ ⁴¹³⁹ ⁴¹⁴⁰ ⁴¹⁴¹ ⁴¹⁴² ⁴¹⁴³ ⁴¹⁴⁴ ⁴¹⁴⁵ ⁴¹⁴⁶ ⁴¹⁴⁷ ⁴¹⁴⁸ ⁴¹⁴⁹ ⁴¹⁵⁰ ⁴¹⁵¹ ⁴¹⁵² ⁴¹⁵³ ⁴¹⁵⁴ ⁴¹⁵⁵ ⁴¹⁵⁶ ⁴¹⁵⁷ ⁴¹⁵⁸ ⁴¹⁵⁹ ⁴¹⁶⁰ ⁴¹⁶¹ ⁴¹⁶² ⁴¹⁶³ ⁴¹⁶⁴ ⁴¹⁶⁵ ⁴¹⁶⁶ ⁴¹⁶⁷ ⁴¹⁶⁸ ⁴¹⁶⁹ ⁴¹⁷⁰ ⁴¹⁷¹ ⁴¹⁷² ⁴¹⁷³ ⁴¹⁷⁴ ⁴¹⁷⁵ ⁴¹⁷⁶ ⁴¹⁷⁷ ⁴¹⁷⁸ ⁴¹⁷⁹ ⁴¹⁸⁰ ⁴¹⁸¹ ⁴¹⁸² ⁴¹⁸³ ⁴¹⁸⁴ ⁴¹⁸⁵ ⁴¹⁸⁶ ⁴¹⁸⁷ ⁴¹⁸⁸ ⁴¹⁸⁹ ⁴¹⁹⁰ ⁴¹⁹¹ ⁴¹⁹² ⁴¹⁹³ ⁴¹⁹⁴ ⁴¹⁹⁵ ⁴¹⁹⁶ ⁴¹⁹⁷ ⁴¹⁹⁸ ⁴¹⁹⁹ ⁴²⁰⁰ ⁴²⁰¹ ⁴²⁰² ⁴²⁰³ ⁴²⁰⁴ ⁴²⁰⁵ ⁴²⁰⁶ ⁴²⁰⁷ ⁴²⁰⁸ ⁴²⁰⁹ ⁴²¹⁰ ⁴²¹¹ ⁴²¹² ⁴²¹³ ⁴²¹⁴ ⁴²¹⁵ ⁴²¹⁶ ⁴²¹⁷ ⁴²¹⁸ ⁴²¹⁹ ⁴²²⁰ ⁴²²¹ ⁴²²² ⁴²²³ ⁴²²⁴ ⁴²²⁵ ⁴²²⁶ ⁴²²⁷ ⁴²²⁸ ⁴²²⁹ ⁴²³⁰ ⁴²³¹ ⁴²³² ⁴²³³ ⁴²³⁴ ⁴²³⁵ ⁴²³⁶ ⁴²³⁷ ⁴²³⁸ ⁴²³⁹ ⁴²⁴⁰ ⁴²⁴¹ ⁴²⁴² ⁴²⁴³ ⁴²⁴⁴ ⁴²⁴⁵ ⁴²⁴⁶ ⁴²⁴⁷ ⁴²⁴⁸ ⁴²⁴⁹ ⁴²⁵⁰ ⁴²⁵¹ ⁴²⁵² ⁴²⁵³ ⁴²⁵⁴ ⁴²⁵⁵ ⁴²⁵⁶ ⁴²⁵⁷ ⁴²⁵⁸ ⁴²⁵⁹ ⁴²⁶⁰ ⁴²⁶¹ ⁴²⁶² ⁴²⁶³ ⁴²⁶⁴ ⁴²⁶⁵ ⁴²⁶⁶ ⁴²⁶⁷ ⁴²⁶⁸ ⁴²⁶⁹ ⁴²⁷⁰ ⁴²⁷¹ ⁴²⁷² ⁴²⁷³ ⁴²⁷⁴ ⁴²⁷⁵ ⁴²⁷⁶ ⁴²⁷⁷ ⁴²⁷⁸ ⁴²⁷⁹ ⁴²⁸⁰ ⁴²⁸¹ ⁴²⁸² ⁴²⁸³ ⁴²⁸⁴ ⁴²⁸⁵ ⁴²⁸⁶ ⁴²⁸⁷ ⁴²⁸⁸ ⁴²⁸⁹ ⁴²⁹⁰ ⁴²⁹¹ ⁴²⁹² ⁴²⁹³ ⁴²⁹⁴ ⁴²⁹⁵ ⁴²⁹⁶ ⁴²⁹⁷ ⁴²⁹⁸ ⁴²⁹⁹ ⁴³⁰⁰ ⁴³⁰¹ ⁴³⁰² ⁴³⁰³ ⁴³⁰⁴ ⁴³⁰⁵

Beşinci Fasıl³⁰⁹⁹

İmdi, ey tâlib-i ma'ârif! Mir'ât-ı vech-i Hakk³¹⁰⁰ ve mazhar-ı sırr-ı rubûbiyyet ve sırr-ı ulûhiyyet olan ancak insân-ı kâmilîñ ve mürşidiñ takrîr ve terkîb kuvâ-yı bâtinîyyesi ve cümle müfredât kuvâ-yı zâhiriyyesi müşâbehesindedir. Kavluhû Tecâlâ:

سَتْرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ³¹⁰¹

mazmûnu üzere³¹⁰² cümle âfâkıyye ve bâtinîyye ve rûhânîyye, vücûd-ı insân-ı kâminden zuhûr ve peydâ oldığı³¹⁰³ mir'ât-ı mürşid, vech-i Hakk oldığını beyândır ve kâle'n-nebiyyü:³¹⁰⁴ 3105 ³¹⁰⁵ خلق العرش والقلم واللوح والسموات والارض من نوري buyuruldu. Tecdîd-i libâs ile halk-ı cedîd el-ân kemâ-kân³¹⁰⁶ verâsetle bâkîdir ki, [11b] kâle'n-nebiyyü:³¹⁰⁷ انا وعلى من³¹⁰⁷ 3108 ³¹⁰⁸ نور واحد buyurduğu sırran idrâk ve müşâhede eyle. Kavluhû Tecâlâ:

فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ³¹⁰⁹

muhtezâsınca kalp gözü ve kalp kulağı meftûh olana âyât ve berâhîn fâ'ide ider. Ammâ kavluhû Tecâlâ: 3110 ³¹¹⁰ صُمْ بُكُمْ عُمَى فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ³¹¹⁰ sırrına mazhar olanlara ne fâ'ide. Kavluhû Tecâlâ: 3111 ³¹¹¹ أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ³¹¹¹ fırkasına mülhak olmuşlardır.

Ey tâlib-i ma'ârif-i âşıkân! Bu kelâmda Hakk'ı itdim size 'ayân. Bu kelâma Mervânîdir diyen yalan. Ve buña kâfirdirler Mervânîler, oldu beyân.³¹¹² Ma'lûmuñ olsun ki ehl-i nifaq mervânî münkiriñ lisânından âyet ki kâlellâh:³¹¹³ 3114 ³¹¹⁴ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ³¹¹⁴ şudûr idüp bâ'is-i vahy nüzûl olsa dahî Veza' ibn Veza',³¹¹⁵ mel'ûn ibn mel'ûndur ve 'âlemlere rahmet olan nûr-ı Hakk'dan ve meclis-i Hazretten merdûddur ki Ehl-i Beyt-i Âl-i Resûlullâha ve muhibb-i Hânedânlara nifaq üzre olup ve anlara 'adâveti vardır. [12a] El-ân sırrı bâkîdir

³⁰⁹⁹ Beşinci Fasıl: Faşl-ı hâmis Z / El-faşl M

³¹⁰⁰ Mir'ât-ı vech-i Hakk M, OE1: Mir'ât-ı vech-i Hakk için Z

³¹⁰¹ Varlığımızın delillerini, (kâinattaki uçsuz bucaksız) ufuklarda ve kendi nefislerinde onlara göstereceğiz ki, o Kur'ân'ın gerçek olduğu onlara iyice belli olsun. (Fussilet suresi, 53)

³¹⁰² mazmûnu üzere Z, M: manûkî üzere OE1

³¹⁰³ zuhûr ve peydâ oldığı Z, M: zuhûr eylediği OE1

³¹⁰⁴ ve kâle'n-nebiyyü OE1: ve bi'd-defa'ât Z, M

³¹⁰⁵ Allah Arşı, kalemi, levhi, gökleri ve yeri benim nurumdan yarattı. (Hadîs-i şerif)

³¹⁰⁶ el-ân kemâ-kân Z, M: olan kemâ-kân OE1

³¹⁰⁷ kâle'n-nebiyyü OE1: kâle Resûlullâh M / Z'de yok.

³¹⁰⁸ Ben ve Ali bir nurdanız. (İbn Bâbaveyh, a.g.e., s. 157)

³¹⁰⁹ فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ ... Z: Kâlellâhu Tecâlâ ... لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ ... M / kavluhû Tecâlâ ... لَا تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ OE1. Çünkü gerçekte gözler değil, göğüslerdeki kalpler (kalp gözleri) kör olur. (Hac suresi, 46)

³¹¹⁰ Onlar sağdırlar, dilsizdirler, kördürler. Bundan dolayı anlamazlar. (Bakara suresi, 171)

³¹¹¹ İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar. (A'râf suresi, 179)

³¹¹² Ve buña kâfirdirler Mervânîler, oldu beyân Z, M: Bu kelâma mervânîler kâfir oldu dirler beyân OE1

³¹¹³ âyet ki kâlellâh M: âyet ki Z / âyet OE1

³¹¹⁴ Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir! (Mü'minûn suresi, 14)

³¹¹⁵ Veza' ibn Veza' M, OE1: Vezağ ibn Vezağ Z.

ki bir meclisde taraf-gîrinden olanların sülâleleri ehlullâh ve ehl-i tevhîde bugz ve ʿadâvetini tecrübe ile izhâr iderler.

İmdi, bu vakte gelince selef-i ehlullâh-ı ʿizâmîn kelimât-ı kudsiyyeleri kulûb-ı³¹¹⁶ muhibb-i Hânedân-ı Nübevvet, Ehl-i Beyt zümresine mülhak olanlara ve ehl-i muhabbet içündür. Yoksa bu yerde ehl-i nifağın bu sırdan ve bu zevk [ve] şevkten naşîbleri olmadığını edille-i kâtıʿa ile maʿlûmlarıdır ki kavluhû Tecâlâ:

³¹¹⁷ طه . مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَى . إِلَّا تَذَكُّرَةً لِّمَن يَخْشَى إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ: Ve onların kelâmları pek üzerine varsañ delil ile, âyet ile ve hadîs-i şerîf ile diyecekleri şudur ki kavluhû Tecâlâ: ³¹¹⁸ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَن يَشَاءُ maʿlûmuñuzdur ki bize de Allâh hidâyet ider dedikce dañi, ziyâde kâfir ve münâfık, Mervân olurlar. Kavluhû Tecâlâ:³¹¹⁹

[12b] وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنَّ هَدَانَا اللَّهَ³¹²⁰

وَسَلَامٌ عَلَىٰ عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَى اللَّهُ³¹²¹

وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ³¹²²

Altıncı Fasıl³¹²³

Ey vâkıf-ı maʿârif-i sırr-ı maşrıq-ı şems-i nübüvvet ve ey tâlib-i maʿârif-i nûr-ı mağrib-i şems-i velâyet! Zâhir-i nübüvvet olan şerʿat-ı muṭahharayı bilâ-delil ve bilâ-teʿvîl taşdîk ve ikrârı vâcib olduğu gibi bâtın-ı nübüvvet olan velâyet-i kübrâyı³¹²⁴ dañi bilâ-delil ve bilâ-teʿvîl tâlib-i maʿârif-i hakîkatlara taşdîk ve ikrârı vâcibdir. Tohm-ı şecere-yi zuhûr iden ʿilm-i ilâhîniñ evveli kün (كن) kelâmı, hâzret-i maʿârif (م ع ا ر ف) dimer ve âhiri Âdem'dir. Ehl-i maʿârif olanların maʿlûmlarıdır. Kün-i mezkûreniñ her biri tecdîd-i libâsına ve her biri tahvîl-i etvârına bir rütbe ve her rütbeniñ taḳallüb ve eşkâline bir ʿâlem ve her ʿâlemiñ zuhûr ve meṭâliʿine bi-ʿtibâr³¹²⁵ bir hisse ıtlâk idüp [13a] on sekiz biñ

³¹¹⁶ kulûb-ı muhibb-i Hânedân-ı Nübevvet OE1: kalb-i muhibb-i Hânedân-ı Nübevvet Z, M

³¹¹⁷ Tâ Hâ. (Ey Muhammed!) Biz, Kurʿân'ı sana sıkıntı çekesin diye değil, ancak (Allah'ın azabından) korkacaklara bir öğüt (bir uyarı) olsun diye indirdik. (Tâ-Hâ suresi, 1-3)

³¹¹⁸ Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi doğru yola iletemezsin. Fakat Allah, dilediği kimseyi doğru yola erdirtir. (Kasas suresi 56)

³¹¹⁹ ve kavluhû Tecâlâ ... وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا OE1: Z / Kâlellâh M

³¹²⁰ Hamd, bizi buna erdiren Allah'a mahsustur. Eğer Allah'ın bizi erdirmesi olmasaydı, biz hidâyete ermiş olamazdık. Andolsun, Rabbimizin peygamberleri bize hakkı getirmişler, derler. (A'râf suresi, 43)

³¹²¹ Ve kavluhû Tecâlâ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي اصْطَفَىٰ A. Allâh'ın seçtiği kullarına selam olsun. (Neml suresi, 59)

³¹²² ve kavluhû Tecâlâ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ OE1: Z, M. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur. (Sâffât suresi, 181)

³¹²³ Altıncı Fasıl: Faşl-ı sâdis Z / El-faşl M

³¹²⁴ bâtın-ı nübüvvet olan velâyet-i kübrâyı Z, M: bâtın-ı nübüvvet olan velâyet-i kübrâda olan ehl-i hakîkat olanları OE1

³¹²⁵ bi-ʿtibâr Z, M: bir iʿtibâr OE1

‘âlem, kimi nûrânî ve kimi zulmânî ve cümle bi-i‘tibârî’l-merâtib nice takşîm idüp hâzret-i hamse ıtlâk itdikleridir. Lâkin ma‘ârif (م ع ا ر ف) ki tefhîmleri zuhûr-ı ‘ilm-i vicdânîleriniñ muhîf olduğu mertebedendir. Zîrâ her şahsın ma‘lûmu ‘ilmine göredir. ‘İlm ise ma‘lûma tâbi‘dir, fe-efhem. ‘İnde ehlullah, ma‘ârif, ³¹²⁶الراسخون العالمون ‘ilm-i vicdân ve zevk-ı ‘irfân-ı âhâdır, ³¹²⁷ehline ma‘lûmdur. Zîrâ meslek ve meşreb-i şûfiyye, ehl-i tarîk, Hâzret-i ‘İsâ ‘aleyhi’s-selâm mesleği üzre riyâzât ü halvet ve müşâhedât ve envâ-ı mücâhedât ve evrâd ü ezkâr ve esmâ-i envârı ve tezkiye-i nefis ve taşfiye-i kalble terk ve ihtiyâr-ı ‘uzletdir. Bu tertîb ancak zâhir-i nübüvvete merbûf ve ahkâmıyla mündericidir. Ammâ meslek [ve] meşreb-i ehl-i ma‘ârif, tahkîk er-râsihûne’l-‘âlimûne, hâtemü’l-enbiyâ ve’l-evliyâ, vâris-i ‘ulûmü’[13b]l-evvelîn ve’l-âhîrîn, ³¹²⁸تَخْلَقُوا بِاخْلَاقِ اللَّهِ ³¹²⁹sırrına mazhar irşâd ile zuhûr idenler, meslek ve meşreb-i hâtemü’l-enbiyâ ve’l-mürselîn üzere hilkat-i eşyâya vâkıf ve cemî‘-i derece ve menâzile kâşif ve terki terk ve cümle merâtib ve ahkâm ve kavâid [ve] kânûnını, tenbîh ve te’kîdden, menâzilden ‘ayne’l-yakîn ile hakke’l-yakîn olup, ‘ubûr idüp ve kıbâb-ı ulûhiyyetden mestûr, ³¹³⁰قَالَ مَعْرِفِي: ³¹³¹أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِ بÎ-delâletle zevk-i vicdân ve ‘irfân, mahbûb-ı hakîkate mevşıl ‘ayn-ı ‘ameldir. Hemân mebdâ-i meslekleri, hatm-i nübüvvetin bâtını olan hatm-i velâyetdir. El-ân kâbil-i irşâd olanlar, bu sırr-ı dakîki fehm ü idrâk idenlerdir. Âgâh ol ki bu makâlemiziñ işbu ervâh-ı kudsiyye netîcesinde ve kelimât-ı lâhûtiyyeniñ ahvâl ve evşâflarından naql ü beyân oluna bir mikdâr. ³¹³²Zîrâ nice mücelled kitâb olsa, bu esrârın netîce ve nihâyeti [14a] olmadığını beyân ider. Kavluhû Te‘âlâ: ³¹³³قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لَكَلِمَاتِ رَبِّي ³¹³⁴âyet-i kerîmesi şehâdet ider. Hemân matlaba şurû‘ idelim ki meslek-i şûfiyye üzere mebdâ-i ma‘ârifî beyândır.

³¹²⁶ İlimde derinleşmiş olanlar. (Âl-i İmrân suresi, 7; Nisâ suresi, 162)

³¹²⁷ Âhâdır Z, OE1: ahzdır M

³¹²⁸ M. تَخْلَقُوا بِاخْلَاقِ اللَّهِ و تصرفوا بصفات الله: OE1: Z, تَخْلَقُوا بِاخْلَاقِ اللَّهِ

Allah’ın ahlakıyla ahlaklanın ve onun sıfatlarıyla sıfatlanın. Bkz. Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *Tefsirü’l-Kebîr (Mefatihü’l-Gayb)*, Dâru İhyâi’t-Türâsî’l-Arabî, Beyrut 1420, IX, 408; İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhü’l-Beyân*, Dâru’l-Fikr, Beyrut (t.y.), III, 283; Necmeddin Kübrâ (ö.1221), bu sözün bir şeyhe ait olduğunu belirtmektedir. Bkz. Muhammed Yılmaz, *a.g.m.*, s. 1-33.

³¹²⁹ Mestûr Z, M: mastûr OE1

³¹³⁰ kâle Ma‘rifî OE1: Z ve M’de yok.

³¹³¹ Kulum beni nasıl zannederse ben öyleyim. Bkz. Buhârî, Tevhid 50; Müslim, Zikr 2 (2675).

³¹³² naql ü beyân oluna bir mikdâr Z, M: naql ü beyân bir mikdâr OE1

³¹³³ kavluhû Te‘âlâ: قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لَكَلِمَاتِ رَبِّي OE1: beyân ider ki قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لَكَلِمَاتِ رَبِّي M. De ki: “Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsaydı...” (Kehf suresi, 109)

³¹³⁴ meslek-i şûfiyye üzere Z, M: meslek-i şûfiyye ile OE1

Yedinci Fasıl³¹³⁵

İmdi. Ey tâlib-i ma'ârif! İlmi taşavvufumuz ma'lûm ola ki hâzret-i havaşş-ı hamse³¹³⁶ **A-l-l-a-h** (ا ل ل ا) 'dan 'âlem-i lâhût, 'ulûm-ı 'avâlim i'tibâriyla hâzretü'l-hâzerât ve ğaybü'l-ğayb ve ğaybu'l-amâ ve sırr-ı lâhût ve sırru's-sırr ve sırru'l-ezel ve ğayb-ı muṭlaḳ ve hâzret-i cemî'ü'l-cem' ve zât-ı muṭlaḳ ve hâzretü'l-aḫadiyye ve zât-ı baht ve zât-ı beht ve 'illetü'l-ilel ve aklü'l-ukḳâl ve menba'u'l-feyz ve'l-esrâr ve cevherü'l-evvel ve cevherü'l-heyûlâ ve vaḥdetü'z-zât ve künhü'z-zât ve nûru'l-envâr ve zâtü'z-zevât ta'bîr olunur.

Ammâ 'âlem-i ceberût, 'âlem i'tibâriyle hâzret-i ceberût ve rûḥ-ı evvel ve 'aql-ı evvel ve kalemü'l-a'lâ ve levḥü'l-evvel ve levḥ-ı a'zam ve hâzretü'l-cem' ve zât-ı [14b] muḳayyed ve zuhûru'l-mazâhir ve kenzü'l-künûz ve 'aynü'l-envâr ve ḥaḳîkatü'l-ḥaḳâyık ve cevherü'l-heyûlâ ve hâzretü'l-vâhidiyyet ve tecelliyâtü'l-küllîyye ve künhü's-şifât ve zuhûr-ı tecelliyü'l-ulûhiyyet ta'bîr olunur.

Ammâ 'âlem-i melekût 'âlem i'tibâriyle³¹³⁷ hâzret-i melekût ve nefsu'l-küllîyye ve'l-ervâḥ ve'l-arş ve'l-kürsî ve levḥü'l-ḳazâ ve'l-ḳader ve levḥu'l-maḥfûz ve rûḥâniyyetü'l-cevher ve'l-heyûlâ ve zuhûr-ı merâtibü'z-zât ve zuhûr-ı tecelliyâtü'l-merbûbiyyet ve maḥallü'l-ulûhiyyet ta'bîr olunur.

Ammâ 'âlem-i mülk 'âlem i'tibâriyle³¹³⁸ hâzretü'l-mülk ve'l-eşbâḥ ve'l-ecsâm ve'l-eḳrâm ve'l-eflâḳ ve't-ṭabâyi' ve'n-nücûm ve'l-menâzil ve'l-burûc ve arzu'l-cevâhir ve şûretü'l-heyûlâ ve'l-müfredât ve'l-mücelli'z-zât ve's-şifât ve mücelli'r-rubûbiyyet ta'bîr olunur.

'Âlem-i nâsûd 'âlem i'tibâriyle hâzret-i nâsûd ve'l-müşekkel³¹³⁹ ve't-teğayyür ve't-teceddüd ve'l-anâşır ve'l-mevâlid ve'l-ma'den ve'n-nebât ve'l-hayvân ve'l-meṭâlî' [15a] ve'l-eṭvâr ve'z-zulmet ve'l-fırḳa ve'l-cehl ve'l-esfel ve't-terâḳḳî ve't-tenezzül ve'l-ısyân ve'l-iṭâ'a ve't-te'sîr ve'l-mazâhirü'l-küllîyye ve't-terkîb ve't-tefrîḳ ve'l-vuşla ve'l-mücelliyyü'z-zât ve's-şifât ve'l-ef'âl ve mücelliyyü'l-ulûhhiyye ve'r-rubûbiyye ta'bîr olunur.

³¹³⁵ Yedinci Fasıl: Faşl-ı sabî'a Z / El-faşl M

³¹³⁶ hâzret-i hamse Z ve M: hâzret-i havaşş-ı hamse OE1

³¹³⁷ Ammâ 'âlem-i melekût 'âlem i'tibâriyle: 'âlem-i melekût i'tibâriyle OE1 / Ammâ 'âlem i'tibâriyle M / Ammâ 'âlem i'tibâriyle hâzret-i melekût Z

³¹³⁸ Ammâ 'âlem-i mülk 'âlem i'tibâriyle Z, M: Ammâ 'âlem beşerût i'tibâriyle OE1

³¹³⁹ ve't-teşekkül Z, M: ve'l-müşekkel OE1

İmdi, bi-ḥasebi i'tibâri'l-merâtib bu ḥazret-i ḥamse م ح م د - م ع ا ر ف (Muhammed Ma'ârif) her bir ḥurûfu bir ḥavâss-ı bâṭıniyyeniñ merâtiben maẓharıdır. Ve ḥavâss-ı ḥamse, ehl-i bâṭın 'ulemâ-i râsiḥûn sırrıdır ve ma'nâ-yı Âdemdir ve bâṭın-ı ḥakâyıktır. Ve 'ukûl-i 'aşere ve eflâk ve ṭabâyi' ve 'anâsır ve mevâlid ve her bir maẓâhir-i 'ulviyye ve süfliyye ve ḥayvân-ı zü'n-nefs-i ḥassâ ve nefsi-kâniyye-i nâtıka cümlesi şûret ve 'arâzdır. Ḥavâss-ı ḥamse-i bâṭıniyye, cevher ve heyûlâsıdır. Bu ḥavâss-ı ḥamse-i bâṭıniyyeniñ sırrı bir cevherdir, beş ḥâssası vardır. Her bir ḥâssasına bir isim tesmiyye olunup, [15b] bir mertebe i'tibâr olunur ki ol cevher-i yektâ bâlâda zıkr olunan libâs-ı 'ilm-i ilâhî, toḥm-ı şecere-i zuhûr Âdem'dir ve sırru's-sırrıdır ve emânet-i kübrâdır. Qavluhû Te'âlâ:

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا ۝³¹⁴⁰ olur. Eṭvâr-ı nübüvvet ve eṭvâr-ı velâyet tecdîd-i libâsıdır. Merâtib-i eṭvâr üzere netîce-i devri, maḥmil-i 'ilm-i ilâhî-i ḥâtemü'l-evliyâdır; sırran ve neslen vâriş-i ḥâtmü'l-enbiyâdır.³¹⁴¹ Qavluhû Te'âlâ: ³¹⁴² اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ: ³¹⁴³ اطلبوا المدد من واحد احد. ³¹⁴⁴ sırrı bu kavle şâhid-i 'âdildir. Fe-efhem.

Biz yine maḥşada şurû' idelim. Hoşca fehmi idüp tozu koz aṭlıyanlardan olmayasız. Ma'lûm ola ki terkîb-i envâc-ı müfredâtdan ḥavâss-ı ḥamse-i bâṭıniyye-i mezkûr üzere ḥavâss-ı ḥamse-i zâhiriyye hüveydâ olmuştur ki bâṭıniyyeniñ 'aks-i mir'âtıdır. Hemân [16a] ḥavâss-ı ḥamse-i bâṭıniyye, 'âlem-i âḥiret ve ḥavâss-ı ḥamse-i zâhiriyye 'âlem-i dünyâdır. Ve ḥavâss-ı ḥamse-i zâhire, ḥavâss-ı ḥamse-i bâṭıniyyeniñ şıfâtı ve mürekkebâtıdır, anıñla fi'le gelür ve ma'lûm olur. Bu ḥavâss-ı ḥamse-i bâṭıniyye bir toḥmdur ki ḥavâss-ı ḥamse-i zâhire ve şecere-i tayyibe ve netîce-i evşâf ve aḥlâk-ı ilâhiyye olan sırru's-sırr ve 'ilm-i ilâhî olan kelâm-ı kadîm, emr-i Rabbî, Muḥammed, insâniyyet meyvesidir.³¹⁴⁴ Meyve şeceri ve şecer meyveyi ḥâmidir ve böylece muḥîttir. Qavluhû Te'âlâ:

³¹⁴⁰ Qavluhû Te'âlâ: ...إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ... OE1: Kâlellâh ...إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ... Z. Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir. (Ahzâb suresi, 72). Z nüshasında âyetin عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ kısmı verilmektedir.

³¹⁴¹ maḥmil-i 'ilm-i ilâhî-i ḥâtemü'l-evliyâdır; sırran ve neslen vâriş-i ḥâtmü'l-enbiyâdır. Z, M: maḥmil-i 'ilm-i ilâhîdir; sırran ve neslen vâriş-i ḥâtmü'l-enbiyâdır. OE1

³¹⁴² Allah, iman edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. (Bakara suresi, 257). Z nüshasında bu âyet اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا biçimiyle eksik iktibas edilmişken M ve OE1 nüshalarında şu şekilde alınmıştır: اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ

³¹⁴³ Yardımı, bir tek olandan isteyiniz.

³¹⁴⁴ emr-i Rabbî, Muḥammed, insâniyyet meyvesidir OE1: Bâridir, meyvesidir Z / emr-i Rabbî, Muḥammed, insâniyyet M

652

ve zühûr ile âhîr olup, enfûs [ve] âfâkı ve esfel [ve] a'âyı câmi° olup nüshâ-i kübrâ, 'arz-ı beyzâ, mahşer-i ervâh, lebs-i cedîd idikleri hâtemü'l-enbiyâ,³¹⁵⁹ âdem-i ma'na, insân-ı kâmil oldu.³¹⁶⁰ انا من بين ورجلين. İnsânın yedi 'ulvî, ricli süfli, bu sırr-ı dakîkî remz ve iş'âr ider ki kâle'n-nebiyyü.³¹⁶¹ 3162 كنت نبياً و آدم بين الماء والطين kavlı-i şerîfî, sırr-ı 'acîb ve beyân-ı ağrebdir. Kavluhû Te'âlâ:³¹⁶³ 3164 كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ kavluhu Te'âlâ:³¹⁶⁵ [17b] ما من ان الله خلق آدم على³¹⁶⁷ 3168 هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ ve kâle'n-nebiyyü.³¹⁶⁶ 3167 3168 ان الله خلق آدم على³¹⁶⁹ 3170 هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ Bu âyât-ı beyyinâtndan mezkûr olan, ma'lûmuñ olsun ki tohm-ı 'âlem, cedd-i ecdâd-ı Âdem, nûr-ı evliyâ ve hâtem-i enbiyâ, fahrü'l-enâm hâzretleri, zühûr-ı evvelde 'ulûm-ı evvelîne nâ'il ve esrâr-ı nebeviyyete vâsıl olup, ümmet-i evvelîne ta'lîm-i 'ilm-i ilâhî iderdi. Henûz rûh-ı Havvâ,³¹⁷¹ Âdem 'aleyhi's-selâm seyr-i tabâyi°den geçüp müfredât-ı 'unşura idi. Ba°de'l-ezmine ve'l-edvâr ve'd-duhûr, şecere-i hilâfet, âdem-i evvel, tohm-ı nübüvvetde mişliyyet üzre şâbit ve devâzdeh sâk ve çehârdeh şâh ve evrâk ve ezhâr³¹⁷² ızhâriyle zâhir oldu ki nefes-i Rahmânî ve nefha-i ilâhîdir. Kün kelâmı, haqîkat-i hâl böyle iken 'aceb kudretidir.

Ol netîce-i şecere-i hilâfet ve mahfaza-i tohm-ı nübüvvet olan meyve-i nübüvvet, müceddid-i lebs, ol şecere-i âdemden zühûr eyledi. Ol meyvede tohm-ı velâyet peydâ [18a] oldu ki bâtın-ı hâtm-i nübüvvetdir. Ve yine ol tohm-ı hâtm-i nübüvvetden velâyet üzere şecere-i hilâfet nâbit,³¹⁷³ devâzdeh sâk ve çehârdeh şâh ve evrâk-ı ma'ârif³¹⁷⁴ ve ezhâr-ı haqâyık zühûr eyledi. Netîce-i şecere-i velâyet ve mahfaza-i tohm-ı hâtm-i

³¹⁵⁹ hâtemü'l-enbiyâ OE1: hâtem-i velâyet Z, M

³¹⁶⁰ Ben iki el ve iki ayağım.

³¹⁶¹ İder ki kâle'n-nebiyyü OE1: iderek Z / iderek kâle Resûlullâh M

³¹⁶² Âdem su ile balçık arasındayken ben nebî idim. Bkz. Tirmizî, Menâkıb 1; Aclûnî, *H. No.* 2007, 2017.

³¹⁶³ Kavluhû Te'âlâ OE1: Kemâ kâlellâhu Te'âlâ Z, M

³¹⁶⁴ Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. (Âl-i İmrân, 110)

³¹⁶⁵ Kavluhû Te'âlâ OE1: ve da'hi Z, M

³¹⁶⁶ ما من دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَّتِهَا OE1: ما من دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَّتِهَا Z, M. Yeryüzünde bulunan hiçbir canlı yoktur ki, Allah, onun perçeminden tutmuş olmasın. Şüphesiz Rabbim dosdoğru bir yol üzerindedir. (Hûd suresi, 56). Metinde âyet karışık verilmiştir.

³¹⁶⁷ kâle'n-nebiyyü OE1: Z ve M'de yok.

³¹⁶⁸ Muhakkak ki Allah, Âdem'i kendi suretinde yarattı. (*Sahîh-i Buharî*, Kitabü'l-İsti'zân, 1; *Sahîh-i Müslim*, Birr, 155, Cennet, 28; Ahmed b. Hanbel, II/244-251; *Aclûnî, a.g.e.*, Rûh, 4, 342)

³¹⁶⁹ kavluhu Te'âlâ OE1: Z ve M'de yok.

³¹⁷⁰ O, sizi bir tek nefisten yarattı. (Zümer sûresi 6; Nisâ suresi, 1; A'râf suresi, 189). Metinde وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ مِنْ [نَفْسٍ وَاحِدَةٍ] biçiminde verilmiştir.

³¹⁷¹ henûz rûh-ı Havvâ M, OE1: henûz zevc-i rûh-ı Havvâ Z

³¹⁷² devâzdeh sâk ve çehârdeh şâh ve evrâk M: şâh ve sâk ve evrâk Z, OE1

³¹⁷³ hilâfet nâbit Z, M: hilâfet şâbit OE1

³¹⁷⁴ evrâk-ı ma'ârif Z: evrâk M, OE1

nübüvvet,³¹⁷⁵ müceddid-i lebs ile cedîd olup, şecere-i hilâfetden zühûr eyler. Ol meyvede tohum-ı şecere-i hâtemü'l-enbiyâ³¹⁷⁶ zâhir olup, ol tohumdan şecere-i âlem-i âhîret³¹⁷⁷ zâhir olur ve nâbit olur³¹⁷⁸ ki evvelîn ve âhîrîn-i enbiyâ ve'l-mürselîn ol şecerenin şâh, evrâk, ezhârı seyriyle meyve hitâmında haşr ve cem^c olup ve ol tohum meyve-i şecere-i âhîreti hâmil,³¹⁷⁹ livâ-i hâtemü'l-enbiyâ, hâzret-i hâtmü'l-evliyânın nümâsı,³¹⁸⁰ sırr-ı Hâzret-i Âli³¹⁸¹ şecere-i vücûdî olan havz-ı Kevşer'den mâ-i mürşid-i Muhammediyyeyi âlâ-merâtibihim her bir ervâh-ı muqaddes feyz-yâb oldıkda, ol tohum-ı mübârekden şecere-i cinân-ı ma'ârif nâbit ve zâhir olur³¹⁸² ki nîrân anın zıllıdır. Şecere-i hilâfetde bî-behre, zühûr-ı evvelin [18b] müfredâtına ma'âmıdır. Böyle böyle, kezâ ve kezâ zühûr-ı teceddüd-i şecere-i ezvâk-ı cinân, azâb-ı azb-ı nîrâna nihâyet ve netîce olmadığı nice nice âyât-ı Kur'âniyye ile ve ehadîs-i nebeviyye ile ihâtdır ki kavluhu Te'âlâ:^{3183 3184} وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا sırrına mazhar, hânedân-ı nübüvvetden sırran ve neslen verâset ile mahzen-i ilm-i esrâr-ı ilâhî, mürşid-i kâmil³¹⁸⁵ olup hâtemü'l-enbiyâdan evliyâ-i çehârdeh ma'sûm merâtibinde mezâhir üzere tecdîd-i libâs eyleyen mürşid-i âlem ve âdem-i ma'nâya muhabbet-i tâm ile ikrâr idüp³¹⁸⁶ الولد سرَّايه ma'nâsı üzere veled-i ma'nevî olanlar işbu **Vahdetnâme-i Fethü'l-Ma'ârifin** ilme'l-yakîn, hakka'l-yakîn zevkine nâ'il olup, deryâdan katre ve şemsden zerre ve zerreden şems ve katreden deryâyı bulup selâmet-i beytullâhi'l-ma'mûre [19a] ırmış olasin. olan kulûb-ı hânedân-ı nübüvete muhabbet-i tâm ile dâhil olmuş olup, kavluhu Te'âlâ:^{3187 3188} وَمِنْ دَخَلِهِ كَانَ آمِنًا zümresine ilhâk olmuş olursun ki kâle'n-nebiyyü: مَثَلُ قَلْبِ آلِ كَمَثَلِ سَفِينَةِ نُوْحٍ مَنْ تَمَسَّكَ بِهَا نَجَا وَمَنْ تَخَلَّفَ عَنْهَا

³¹⁷⁵ hâtm-i nübüvvet OE1: hâtm-i velâyet Z, M

³¹⁷⁶ hâtemü'l-enbiyâ OE1: hâtemü'l-evliyâ peydâ Z, M

³¹⁷⁷ şecere-i âlem-i âhîret OE1: sahrî-i âlem-i âhîret M

³¹⁷⁸ zâhir olur ve nâbit olur Z, M: zâhir olur ve sâbit olur OE1

³¹⁷⁹ Ol tohum meyve-i şecere-i âhîreti hâmil Z: tohum meyveyi ve meyve tohumını ve şecer tohum-ı âhîreti hâmil A / ve meyve tohum-ı şecere-i âhîreti hâmil OE1

³¹⁸⁰ Hâzret-i hâtmü'l-evliyânın Z, M: evliyânın nümâsı OE1

³¹⁸¹ sırr-ı Hâzret-i Âli OE1: sırr-ı Âli Z, M

³¹⁸² nâbit ve zâhir olur Z: sâbit ve zâhir olur M, OE1

³¹⁸³ kavluhü Te'âlâ OE1: buyurur Z / kâlellâh M

³¹⁸⁴ Muhakkak ki Allah ilmiyle her şeyi kuşatmıştır. (Talâk suresi, 12)

³¹⁸⁵ mürşid-i ma'ârif Z: mürşid-i kâmil OE1

³¹⁸⁶ Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/397; Ukberî, *Divânü'l-Mütenebbî*, 1/156; Suyûtî, *Dürerü'l-Müntesira*, 1/20; Sehâvî, *Mekâsîdü'l-Hasene*, 1/706, 723 (1268, 1300); Aclûnî, *a.g.e.*, 2/452 (2911).

³¹⁸⁷ beytullâhi'l-ma'mûre ırmış olasin. Kavluhü Te'âlâ A, OE1: beytullâhi'l-ma'mûr olan kulûb-ı hânedân-ı nübüvete muhabbet-i tâm ile dâhil olmuş olup Z

³¹⁸⁸ Kim oraya girerse eman bulur. (Âl-i İmrân suresi, 97)

قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ 3190: Kâle'llâhu kavluhû Tecâlâ: 3189 غرقاً ḥadîs-i şerîfî sırrına mazhar olmuş olup Kâle'llâhu kavluhû Tecâlâ: 3190 قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ 3192 ve عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى 3191

Sekizinci Fasıl³¹⁹³

İmdi. Ey tâlib-i ma'ârif! Bilgil ki bu 'ilm-i rabbâniyye-i ma'ârifîyyeyi ve esrâr-ı kelâm-ı kadîm-i ilâhiyyeyi izhâr için ve tefhîm ve âşikâr için her ne kadar cidd-i tâm ve sa'y-i ihtimâm eylesem bî-mâye olan nâ-ehle fâ'ide ve yakîn gelmez. Belki daḥî ziyâde mestûr ve maḥcûb³¹⁹⁴ eylemiş olurum. Hemân tâlib-i ma'ârif olan kişiye elzem ve vâcib budur ki muḥaddemâ zıkr olunan vech üzere merâtib-i çehârdan merâtib-i sırr-ı velâyet olan zâta ikrâr eyleye ki mürşid-i 'âlem, Muhammed Ma'ârif, ḥalîfe-i ilâhiyye-i mefḥar-i 'âlem ve seyyid ve benî veled-i Âdem³¹⁹⁵ [19b] 'aleyhi efḍalü's-şalavât ve's-selâm ḥazretleriniñ kelâm-ı şerîflerine tâlib-i ma'ârifleriñ bu sırr ma'lûmlarıdır. Muṭlaḳ bu sözlerden murâd ḥâce-i 'ilm-i ledûn, mürşid-i 'âlem ve ḥalîfe-i ilâhî olanlar, ḥânedân-ı Ehl-i Beyt-i Resûlullâh³¹⁹⁶ ve İmâm Hüseyin radıyallâhu 'anh nesl-i pâklerinden olur. Vâriş-i 'ilm-i ḥâtemü'l-enbiyâ ve'l-evliyâ ki her devirde bir olur. Çehârdeh merâtib üzere tecdîd-i libâs-ı irşâd ider ve sâ'ir kâbil-i ta'lîm-i 'ilm-i ledûn ve irşâd olan tâlib-i ma'ârifler muḥabbet-i tâm ile ol mişkât-ı kıdem-i vâriş-i ḥâtemü'l-evliyâdan³¹⁹⁷ ve ḥâtemü'l-evliyâdan mütefeyyiz olduklarından, mürşid-i 'âlem olan zât-ı kuṭbü'z-zamân³¹⁹⁸ tarafından da'vet ve terbiye-i halk için rehber ve vekîl olurlar. Fî-zamâninâ anlara mürşid-i tarîkat³¹⁹⁹ dirlir. Eṭvâr ve edvâr ve ezkârda ictihâd iderler. Ve cümlesiniñ çeşm-i başîretleri tûtiyâyı ḥâkpâ-yı ḥânedân-ı nübüvvetle mükehhaldir.³²⁰⁰ Kâle Resûlullâh: 3201 وسلمان منا اهل

³¹⁸⁹ kâle'n-nebiyyü: كَمَثَلِ سَفِينَةِ نَوْحٍ مِنْ تَمَسَّكَ بِهَا نَجَا وَمِنْ تَخَلَّفَ عَنْهَا غَرَقًا OE1: kemâ kâle Ḥayrû'l-enâm 'aleyhi efḍalü's-şalavât ve's-selâm كَمَثَلِ سَفِينَةِ نَوْحٍ مِنْ حَبِ اَهْلِ بَيْتِي كَسَفِينَةِ OE1: kemâ kâle Ḥayrû'l-enâm M تَمَسَّكَ بِهَا نَجَا وَمِنْ تَخَلَّفَ عَنْهَا غَرَقًا

Ehl-i Beytin kalbi, Nûh'un gemisi gibidir. Kim ona tutunursa kurtuluşa erer, kim ona muhalefet ederse boğulur. (Ahmed B. Habel, III/157; Hâkim, *Müstedrek*, III/151).

³¹⁹⁰ kavluhû Tecâlâ OE1: ve kâlellâhu Tecâlâ Z, M

³¹⁹¹ De ki Ben buna (yaptığım tebliğ görevine) karşılık sizden, akrabalıktan doğan sevgiden başka bir ücret istemiyorum. (Şûrâ suresi, 23)

³¹⁹² Benzeri âyet ve hadîsler sayılamayacak kadar çoktur.

³¹⁹³ Sekizinci Fasıl: Faşl-ı şemâne Z / El-faşl M

³¹⁹⁴ mestûr ve maḥcûb Z: mestûr ve maḥcûr M / mesdûd ve maḥcûb OE1

³¹⁹⁵ seyyid ve benî veled-i Âdem Z, M: benî veled-i Âdem OE1

³¹⁹⁶ ḥânedân-ı Ehl-i Beyt-i Resûlullâh OE1: ḥânedân-ı Resûl-i Ekrem kelâm-ı kadîmî şallallâhu 'aleyhi ve sellem Z, M

³¹⁹⁷ kıdem-i vâriş-i ḥâtemü'l-evliyâdan OE1: ol mişkât-ı ḥâtemü'l-evliyâdan Z, M

³¹⁹⁸ kuṭbü'z-zamân OE1: zât Z, M

³¹⁹⁹ Mürşid-i tarîkat OE1: şeyḥ-i tarîkat Z, M

³²⁰⁰ mükemmeldir M, OE1: mükehhaldir Z

³²⁰¹ Kâle Resûlullâh M: Kâle OE1 / Z'de yok.

Dokuzuncu Fasil³²¹¹

İmdi. Ey tâlib-i ma'ârif-i billah! Bu sözümüzi kolay getirür, az zamân içinde bu Vahdetnâme'mizi dinleyen murâd yetürür. Böyle olunca evvelâ bizleriñ üzerimize lâzım olan bu ma'ârif-i billâh sırrını bilmeğe, vücûduñda olan kemâlâtı anlatmağa bir naşîhatdır ve naşîhat-i eshel bi't-ţarîk'dir. Bbir miğdar naşîhat idelim. Kâle Aḥmed er-Rıfâ'î:³²¹²
النصيحت اسهل والمشكل قبول³²¹³

Pes, ma'lûm ola ki naşîhat itmesi âsândır, müşkil anı kabûl itmesidir. Hoş imdi, bizler elden geldiği kadar naşîhat idelim ol kişiye, tâlib-i ma'ârif olanlara. Fırşand elde iken [21a] ve 'aķıl başda iken, ölmezden evvel ölüp, hayât-ı ebediyyeye irüp bir daḥi ölmekdir. Kâle'l-İmâm 'Alî kerremallâhu vecheh buyurmuşdur ki: ³²¹⁴موتوا قبل ان تموتوا
Sizler ölün ölmezden evvel, bir daḥi ölmeyesiz, hayât-ı ebediyyeye irişesiniz. Bir mürşid-i 'âmil [ve] kâmil bulup, ol mürşide sende senlik olan emâneti virüp, ol emânet ki ikrâr virüp, irâde-i cüz'iyeden geçüp ferd-i rûḥ ile kalasız. Emr-i Bârî, hidâyet-i nûr olasız. Zîrâ ma'lûmdur ki irâde-i küllî Ḥaḳḳ'da idi ve cüz'î irâde sende idi. Ve seni söyledüp güldüren, yürüdüp ve ağladan, oturup ve aldadan ol irâde-i cüz'î idi, lâ idi. Teslîm-i tâm ile mürşide ikrâr ve irâde virüp ölmezden evvel ölmegi, ol mürşidde anla ki fenâ fi'ş-şeyḥ, fenâ fi'r-rasûl, fenâ fillâh mürşid³²¹⁵ üzerine olup ʔarîkatda sırât köprüsüne dört erkân ile bir metîn binâ kurasın ki ebedî fenâ bulmayup, 'âlem-i nâs daḥi ol köprüyü ve sırâtı geçerken [21b] rü'yet idince şa'şaa'sından mest [ve] ḥayrân [ve] şafâ-yâb ola. Evvel, binânıñ rûkni **rızâ**dır. İkinci, binânıñ rûkni **teslîm**dir. Üçüncü, binânıñ rûkni **şabır**dır. Dördüncü, binânıñ rûkni **i'tikâd**dir.³²¹⁶

Pes, şâbit ve ma'lûm oldu ki bir mürşid-i kâmil bulup özini görmeğe, ol mürşidi mir'ât-ı Ḥaḳḳ idesin. Kâle'n-nebiyyü: ³²¹⁷المؤمن مرآت المؤمن Böyle olunca mü'min mü'mine mir'ât, mürşid, mürîd ve hem 'âlemi görmeğe mir'ât-ı Ḥaḳḳ ve ʔapı-yı vuşlat olunca kişiye bir mürşid-i 'âlem ve şeyḥ-i kâmil gerekdir. Ḥazret-i Resûlullâh buyurur:

من لا شيخ له و شيخه شيطانه له³²²⁰ 3219 ve bir daḥi³²¹⁸ من لا مرشد له ولا دين له

³²¹¹ Doukuzuncu Fasil: Faşl-ı tis'a Z / El-faşl M

³²¹² Kâle Aḥmed er-Rıfâ'î OE1: Kâle'r-Rıfâ'î Z, M

³²¹³ Nasihat kolay, ancak onu kabul etmek zordur. (Ahmed Rifâî)

³²¹⁴ Ölmeden önce ölünüz. Bkz. Aclûnî, *a.g.e.*, C. 2, s. 384; Allame Meclisi, *Biharu'l-Envar*, C. 69, s. 317)

³²¹⁵ mürşid OE1: şeyḥ Z, M

³²¹⁶ i'tikâd kelimesi "i'tikât" biçiminde yazılmıştır.

³²¹⁷ Mümin, müminin aynasıdır. (Sünen-i Ebu Davud, Edeb, 57; Süyûtî, *Câmiü's-Sağîr*, II/548)

³²¹⁸ Mürşidi olmayanın dini yoktur. (Hadîs-i şerif)

³²¹⁹ ve bir daḥi OE1: Z ve M'de yok.

³²²⁰ Şeyhi olmayanın şeyhi Şeytandır. (Hadîs-i şerif)

Zîrâ şeyhler,³²²¹ mürîde sened-i kavîdir³²²² ve hakîkat olmasına kapudur, mürîdi nefs-i muṭmaʿinneye yetişdirir. Zîrâ bu sırrı bilmeyince ve nefs-i muṭmaʿinneye yetişmeyince mevt îrâş iderse zaḥmet çekilür. Bir daḥi fırsat ele girmez. Bu niʿmete ve bu ʿizzete yetişilmez. Öldükden sonra [22a] Hakk'ı arama olamaz. Bu dünyâya gelmekden murâd, Hakk'ı bilmektir ve Hakk ile Hakk olup anlamaktır. Zîrâ farzdan evvel farz, ʿilm-i hâlin bilüp Hakk'ı görmektir. Zîrâ ecel yakındır. Maʿlûm ki her nefis mevte görüp şerbeti zâika içecektir. Buña hiç inkâr yokdur. Burhân-ı kavî ile sâbitdir. Kâle'llâhu Teʿâlâ:³²²³ كُلُّ نَفْسٍ 3224 ذَائِقَةُ الْمَوْتِ Anlaşıldı ki her nefis mevte görüp ecel şerbetin içse gerekdir. Böyle olunca ölmezden evvel ölüp, mürşid-i kâmile³²²⁵ irâdeyi virüp âhir vaktinde Şeytân³²²⁶ ʿaleyhi'l-laʿini fark itmekdir. Zîrâ Şeytân-ı melʿûn gelüp anası ve babası ve akrabâsı ve dostu ve aḥbâbı ve yârânı ve ʿayâl ve evlâdı ve sevdiği heyʿetde görünüp ve benim sevdiğim, beni bilir misin, ben filânım diyüp, aldadup, îmânın aḥz idüp kendüsini cehenneme müsteḥak idecektir. Böyle olunca mürşide³²²⁷ varup, huzûrunda irâde virüp, mürşide teslim-i tâm olup, rûkn-i evvel rızâ-yı [22b] mürşide olmağıdır.³²²⁸ Hile ve mekr-i Şeytândan emîn olup Şeytânı son nefesde şeyh idinmemektir. Mürşide irâde vermek, ölmezden evvel ölmek, cümle nebîleri ve velîleri mürşid³²²⁹ ile görüp, âşikâr olup bilmektir ki zîrâ Şeytân gelür, remz söyler, bir şeyh-i necdîdir, saçların tarayup, kendi gibi iblisleri mürîd idinüp “ene ʿAbdülkâdir” veya “ene filânün” diyü cevâb ider. Kelâm nâkıştır, gerçi Kâdir, Allâh, ʿabid kuldur, ʿilm bayrak, rasûl elçidir. Hoş, imdi, Şeytân daḥi Kâdir Allâh'ın ʿabdi ve kuludur. Öyle olunca maḥşûd-ı aṣl erenleri görüp öylece bilelim ve erenler ile olalım. Mürşidi³²³⁰ bulup ölmüşleri toprak altında aramayalım ve yanılmayalım. Erenleri ve velîleri ve resulleri gene rasûl ve velîler ve erenler bilür. Anlar toprak altında değildir. Ölmezden evvel ölmüşler, bir daḥi ölmez, diridir. Anları mürşidler bilür. Bu sebebdan Şeytân, [23a] şeyh-i necdî birisiyim diyü ismini haber virür. Bilmeyenleri aldadır. Gerçi Şeytân, velî ve nebî şekline girmez. Ammâ ben filânım der. Sen daḥi ol haber virdiği zât

³²²¹ mürşidler OE1: şeyhler Z, M

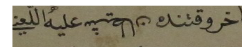
³²²² mürîde sened-i kavîdir Z, OE1: mürîdesinde kavîdir M

³²²³ Kavluhû Teʿâlâ OE1: Kâle'llâhu Teʿâlâ Z / Kâle'llâh M

³²²⁴ Her nefis ölümü tadacaktır. (Enbiyâ suresi, 35)

³²²⁵ mürşid-i kâmile OE1: şeyh-i kâmile Z, M

³²²⁶ Şeytân kelimesi OE1 nüshasında istihfâf maksadıyla tersinden yazılmıştır:

³²²⁷ mürşide OE1: şeyhe Z, M

³²²⁸ mürşide teslim-i tâm olup, rûkn-i evvel rızâ-yı mürşide olmağıdır OE1: şeyhe teslim-i tâm olmağıdan murâd Z, M

³²²⁹ mürşid OE1: şeyh Z, M

³²³⁰ mürşidi OE1: şeyhi Z, M

aşıl şeklin görmediñ, belki budur dirsın,³²³¹ bu fırsandı Şeytâna Hakk Teâlâ kendi³²³² virmişdir. Böyle olunca mürşide varup, irâde-i cüz'î virüp,³²³³ her ne emir iderse emrin tutup, rızâsın gözetmek ölüm gibidir. Zîrâ mürşid³²³⁴ kendi murâdın söyler, seniñ murâdın inkâr şûretin gösterir. Böyle olunca mürşid³²³⁵ murâdı her ne ise murâd o imiş. Bil ki bir kişi Hakk'a yakın olmak istese ol kişiniñ Hakk'a yakın olmak kendi murâdıdır. Hakk Teâlâ ol kişiye baña yakın olma dese, ırak ol diyü emr eylese, "ırak ol" diyü emri, Hakk'ın murâdı idi. Kula lâzım gelür ki Hakk'ın emrin tutup Hakk'a ırak ola. Zîrâ Hakk murâdın tutup Hakk'a yakın olmuş olur. Hakk'a yakın olmak kendi murâdı idi. Hakk'a [23b] ba'id olmak ile Hakk'a yakın olur. Öyle olunca mürşidleriñ³²³⁶ murâdı, Hakk murâdıdır. Mürşidiñ³²³⁷ murâdı, emrin tutunca, Hakk'a yakın ve mürşidine³²³⁸ ba'id olmaz imiş. Bil kim emir buyurur kim; "var, mâl [ve] emlâkin ve evlâdın helâk eyle, yâhûd deryâya ğark idüp târümâr eyle" diyü. Meşelâ şöyle bir emir eyler ise şeyhiñ³²³⁹ emri Hakk'ın emridir. Nice Hâzret-i İbrâhîm'e³²⁴⁰ İsmâ'îl'i zebh eyle diyü emr buyurup, soñra kebş gönderüp kurbân farz olduğı gibi.³²⁴¹ Böyle emirlerde nice esrâr ve nice rumûzlar vardır. Ol rumûzları, erenler ve âgâh olan cânlar bilür. Anlar ma'ârif-i billâhlardır. Saña lâzım olan mürşidiñ³²⁴² emrini tutup Hakk'ın emrini tutmuş olasın. Hikmetine düşünmeyesin, vararak soñra anlarsın. Zîrâ Mûsâ 'aleyhi's-selâm menkâbesini tefekkür idesin.

Hızır 'aleyhi's-selâm ile refîk ve Hızır İlyas peygamberi mürşid idinince seyrân esrârın tefekkür eyle sen, hikmetini soñra, Mûsâ añladığı gibi, sen dañi [24a] anlarsın. Hemân saña rızâ gözetmek lâzımdır, rızâsın gözedesin. Zîrâ mürşide irâdeyi virdiñ idi, ölmezden evvel öldüñ idi. Bu vakitte saña her şey fitnedir, delîl-i kâtî' ve burhân-ı kavîdir.³²⁴³ Kavlûhû Teâlâ: ³²⁴⁴أَتَمَّا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ bu mañalde cîzdır, cümlesi saña fitne olur. Zîrâ ölüye mal ve evlâd ve 'ayâl olmaz. Evvel anları terk, ya'nî terk demek ma'nâsı, anlardan

³²³¹ aşıl şeklin görmediñ belki budur dirsın OE1: aşıl görmedin, dersin belki budur Z, M

³²³² Hakk Teâlâ kendi virmişdir Z, M: Hakk Teâlâ virmişdir OE1

³²³³ irâde-i cüz'î virüp OE1: irâde virüp Z, M

³²³⁴ mürşid OE1: şeyh Z, M

³²³⁵ mürşid OE1: şeyh Z, M

³²³⁶ mürşidleriñ OE1: şeyhleriñ Z, M

³²³⁷ Mürşidiñ OE1: Şeyhiñ Z, M

³²³⁸ mürşidine OE1: şeyhiñe Z, M

³²³⁹ mürşidiñ OE1: şeyhiñ Z, M

³²⁴⁰ Hâzret-i İbrâhîm'e OE1: İbrâhîm'e Z, M

³²⁴¹ kebş gönderüp kurbân farz olduğı gibi OE1: kebş götürüp kurbân farz gibi Z, M

³²⁴² mürşidiñ OE1: şeyhiñ Z, M

³²⁴³ Fitnedir, delîl-i kâtî' ve burhân-ı kavîdir Z, M: fitne oldu, delîl-i kâtî' OE1

³²⁴⁴ Bilin ki mallarınız ve çoluk çocuğunuz fitne (birer deneme) aracıdır. (Enfâl suresi, 28)

muhabbetiñi kat^e it demek olur. Bir daği zihñ ve zamîrine getürse ol kişiye tarîkatden behre ve feyz-yâblık³²⁴⁵ müyesser olmaz. İsterse bütün bu kitâbıñ içinde olan kadar, beş miqdâr daği ilm-i ledün añlasa zevk ü şafâsın bulamaz. Zîrâ fitne zuhûr itdi. Hakk kelâmı ve emri ve ikrârı nâkış oldı. Mirât-ı Hakk’a kemâ hüve mazhardır. Şimdi hicâb-ı zulumât içinde kaldı. Kendüsindeki kemâl, bulut altında görünen şems ve kamere döndi.

Onuncu Fasil³²⁴⁶

[24b] İmdi. Ey tâlib-i ma’ârif! Ölmezden evvel öldiñ idi, hiç ölünñ mâlı ve ‘ayâli ve emlâki ve evlâdı olur mı? Mâlı ve evlâdı ve ‘ayâli ve ezvâcı, halâl ve harâmı cümlesi Hakk’ıñ idi, Hakk’a irdi. Bir daği mâl ve evlâdım ve ‘ayâl ve haremim ve konağım ve dükkân ve tezgâhım didigin³²⁴⁷ yalan idi. Eğer gerçek olsa, var yalancılar mahallesinde mezâristândan, yalancılardan, mevtâlardan³²⁴⁸ sor. Cümlesi bu dünyâda benim deyü da’vâ ve gavğa iderler idi. Şimdi cümlesi âhirete³²⁴⁹ intikâl eyledi. Kendüye bir şey kalmadı, birağup³²⁵⁰ gitdi. İmdi ey tâlib-i Hakk, ma’ârif böyle olunca yalancılar mahallesine varup, mezâr içine girmeden, kendi vücûdını mezâr idüp, bilâd-ı lâ-yemûte, gerçekler içine girüp, terk-i dünyâ olup, hubb-ı dünyâlıktan geçüp, fenâdan beâyâya irdiñ idi. Şimdi gine nice mâlım ve ‘ayâlim diyü tefekkür idüp düşünürsin.³²⁵¹ [25a] Bu seniñ ma’lûmıñ değil mi? Kâle Resûlullâh:^{3252 3253} *ترك الدنيا رأس كل عبادة حب الدنيا رأس كل خطيئة* Bil ki dünyâyı terk eylemek, her ‘ibâdetiñ başıdır ve dünyâyı hubb eylemek her haâtâniñ başıdır. Sen terk-i dünyâ olup her ‘ibâdetiñ başına irdiñ idi. Şimdi gine ‘ayâl ü evlâd düşünürsin. Bu cümlesi Hakk’ıñ idi, gine Hakk’a irdi. Nice dilerse Hakk öyle ider. Seniñ düşünmeñ haâtâlardan baş haâtâ değil mi diyü mürşid³²⁵⁴ suâl iderse ne cevâb idersiñ. Bil imdi,³²⁵⁵ bu kemâl-i ma’rifet-i Hakk’ı güzel anla ki öldükden sonra bu dünyâya tâlib olup gölgesiyle oynar

³²⁴⁵ feyz-yâblık M, OE1: feyazânlık Z

³²⁴⁶ Onuncu Fasil: Faşl-ı ‘aşere Z / El-faşl M

³²⁴⁷ ‘ayâl ve konağım ve dükkân ve tezgâhım didigin OE1: ‘ayâl ve haremim ve konağım ve dükkân ve tezgâhım Z / ‘ayâlim ve haremim ve konağım ve dükkânım ve tezgâhım M

³²⁴⁸ mezâristândan, yalancılardan, mevtâlardan OE1: yalancılardan, mezâristândan, mevtâlardan Z / yalancılardan, mezâristân mevtâlarından M

³²⁴⁹ âhirete OE1: Hakk’a Z, M

³²⁵⁰ birağup OE1: birağup Z, M

³²⁵¹ tefekkür idüp düşünürsün Z, OE1: tefekkür idersin M

³²⁵² Kâle Resûlullâh OE1: Hazret-i Resûlullâh buyurmuş Z, M

³²⁵³ Dünyâyı terk etmek bütün ibadetlerin başı ve dünyâyı sevmek de bütün hataların başıdır. Bkz. Aclûnî, *a.g.e.*, 2/344; *Kunûzü’l-Hakâik*, 1/ 104.

³²⁵⁴ Mürşid OE1: zîrâ şeyh Z, M

³²⁵⁵ Bil imdi OE1: bilindi Z, M

kedi gibi olma, gölgeye alışma,³²⁵⁶ gölgeden kaç ki gölge saña tâbi^e ola, bu ha^âtadır. Buña kıyâs nesneleri fehm eyleyüp rızâ-i mürşidde³²⁵⁷ bulunasın. Rûkn-i evveli anılayasın.

İmdi. İkinci rûkûn **teslîm**dir. Mürşide³²⁵⁸ [25b] şöyle teslîm gerekdir ki Hakk’a teslîm olur gibi. Bilgil ki bir meyyit, cenâze tenesir tahtasında ğassâla cenâze teslîm olduğu gibi teslîm olmak gerekdir. Zîrâ aña nisbet ile mürşid-i³²⁵⁹ kâmiller, mürşid-i âlimler da^hi ğassâlû’z-zünûbdur. Mürşide da^hi cenâze gibi teslîm olup cenâze elin ve ayağın çekmeyüp ve lisân-ı zâhiriyyesin hareket itdirmeyüp şâf, mücellâ-yı kalb tırdığı gibi sen da^hi tırasın ve cenâze kalb lisânıyla niyâz itdiği gibi yalvarup sen da^hi niyâz idesin. Ve cenâze bil kim³²⁶⁰ yalvarır, söyler derûn-ı diliyle der ki “ey dîn karındaşım beni yapca yapca³²⁶¹ tutuñ, her tarafım³²⁶² yara ve beredir. “Azrâ’îl pençesinden çıktım, şuyumu sıcak itmeñ, yanmayayım ve soğuk itmeyiñ üşüme yeyim, ılıcağ idiñ, duymayayım” didiği gibi. Ve ba^zı imâm ve ba^zı hâzır bi’l-meclis olan [26a] cemâ’ate Hakk Te’âlâ bu cenâzenin niyâz-ı kalbini işitdirüp ve işitmezler ise ilhâm melâ’ikesiyle ilhâm idüp, kalblerine merhamet ve şefkat ve hüzün ve mağfîret idüp, şuyu ellerine döküp, sıcak ve soğuk olmasın diyü ılıcağ iderler. Ve ba^zı imâm hoyrat tabî’at olur, yıkar iken kiremid ile ayakların ovar, ol dîvâne hiçbir şey dimez. Böyle olunca derviş da^hi mürşidiniñ³²⁶³ meydânı tahtasında cenâze tırdığı gibi teslîm-i tâm ile tırup, ğassâlû’z-zünûb bilüp tahtîr-i zünûb olmak içün derûn-ı diliyle niyâz ide, diye kim: “Ey benim şeyhim ve mir’ât-ı Rabbim, mürşid-i âlem baña himmeti güzel eyle, teslîmiyetimde kuşûr itmeyeyim, şabûr-ı keşîre ihsân eylesin ve benim şu kötü nefsimden bir hoşca terbiyye eyle kim beni zünûbdan tahtîr idüp güzelce ğasl eyle. Her ne dürlü imti^hân ider iseñ imti^hânı [26b] nefsimden kaç^e eyleme ki benim da^hi derûnumda bi’l-ķuvve olan kemâlâtım taşra gelüp fi’le gele. Ben da^hi kemâl ile yâd olunayım.”

İmdi,³²⁶⁴ Ey tâlib-i ma’ârif! Bil kim bir çekirdek, kendüsini getirür, bir bakçevânı mürşid idinüp kendüyi ol bakçevâna teslîm-i tâm ile bakçevâna virür,³²⁶⁵ kıysı gibi ve ceviz gibi

³²⁵⁶ Gölgeye ilişme OE1: gölgeye alışma Z, M

³²⁵⁷ rızâ-i mürşidde OE1: rızâda Z, M

³²⁵⁸ İmdi. İkinci rûkûn teslîmdir. Mürşide OE1: İkinci teslîmdir. Şeyhe Z, M

³²⁵⁹ Zîrâ aña nisbet ile mürşid-i OE1: Zîrâ nisbet ile şeyh-i Z, M

³²⁶⁰ Ve cenâze bil kim M, OE1: Ve meyyit, cenâze bil kim Z

³²⁶¹ Yavaşça, sessizce, bkz. Cem Dilçin, Yeni Tarama Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara, 1983.

³²⁶² her tarafım OE1: her yerim Z, M

³²⁶³ mürşidiniñ OE1: şeyhiniñ Z, M

³²⁶⁴ İmdi OE1: zîrâ Z, M

³²⁶⁵ teslîm-i tâm ile bakçevâna virür Z, M: teslîm-i tâm ile teslîm olup OE1

ve erik gibi ve üzüm gibi her ne ise, der ki: “Ey mürşid-i şecer-i bakçevân ve ey mürebbî-i nebât-ı müşmire, baña bir hoşca terbiyye eyle kim benim daği derûnumda bi’l-kuvve konulan kemâlâtım taşra gelüp, fi’le çıkup, kemâl bulup,³²⁶⁶ ma’rifetini ben de bilüp nice ma’rifetler ben daği fi’le getüreyim, dir. Böyle olunca mürşid-i kâmil, ma’ârif³²⁶⁷ Hakk bakçevânıdır. Tarîkat bir yoldur, tarîkîñ içi bakçedir. Derviş vücûdî mezzâ’adır. Tohum, şeyhîñ kelâm-ı kadîmesidir. İbtidâ ol tilmizi aḥz idüp, bakçeye getürüp, telkîn-i esmâ, uşûl, kâide üzere ismini [27a] bildirüp derviş; vücûdunı,³²⁶⁸ mezzâ’atü’l-âhîresini âhîret tarlasına, tohum-ı nutḡın zırâ’ı ider. Bakçevân çekirdek dikdiği gibi dünyâ içinde olan bakçeye, ol daği tarîkat bakçesinde âhîret tarlasına bakçevânıñ dikdiği çekirdekden bir yeşil çimen olup çıkdığı gibi, derviş daği sâ’ir güller yanında şecere-i mürîdler içinde çıkar. Ammâ ol yeşil çimen neydigi bilinmediği gibi ol derviş daği ne idüğünü bilmez ve ol çimen büyüyüp, çıkup, fidan oldukça ol derviş daği sâ’ir şecere-i vird olan dervişler içinde fidan gibi boy gösterir ki ben daği bunlar gibi dervişim, ol bakçevânıñ dikdiği çekirdekden biten fidan büyük ağaç olunca bakçivân pîçlerin ve yanlarında olan çırpuların³²⁶⁹ budadıkça ol ağaç ḥazîn ḥazîn ağlayup yaşarır. O mişillü dervişîñ daği fi’llerin şeyḡ kesdikce sâ’ir dervişler içinde hicâbından derûnıyla [27b] ağlayup, maḥcûb-ı nedâmet gelüp, ol fi’li işlemez olur ve ol şecere-i çekirdek meyvedâr olup, şabr ile ve terbiyye-i bakçivân ile kemâl bulup meydâna geldiği gibi ve kendüsi gibi nice çekirdekli meyva ḥâşıl eylediği gibi derviş daği meyve-i benî âdemdir. Bi’l-kuvvesi taşra gelüp kemâl bulunca nice olur. Mezzâ’ası tohum-ı âhîrete irüp. Ḥazret-i Âdem’in takdîr-i derûnunda³²⁷⁰ kuvvesi var, Hakk’ın keremi ve kerâmeti anda olur. Benî Âdem şahîḡ olur. Kendüsünü bilür. Kavluḥû Te’âlâ:^{3271 3272} وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ diyü, tâ sâbit oldu ki mürşidler eline girince, derviş şecere-i tayyibe sırrına erince, Hakk’ın takdîri, kudreti ve kerâmeti var ise fi’le gelüp, Hakk ile Hakk ve kerâmet-i muṭlak olur. Zîrâ şecere-i tayyibe, vâriş-i ḥatm-i nübüvvet olup kelime-i tayyibeden zuḥûra gelmiş olur. Kâle’n-nebiyyü şallallâhu te’âlâ ‘aleyhi ve sellem:^{3273 3274} طَيِّبُهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ böyle olunca

³²⁶⁶ Fi’le çıkup, kemâl bulup OE1: Fi’le çıkup, olup, emâl bulup Z, M

³²⁶⁷ Mürşid-i kâmil, ma’ârif OE1: şeyḡ-i kâmil, mürşid-i ma’ârif Z, M

³²⁶⁸ derviş vücûdunı OE1: kelâm ile derviş vücûdunı Z

³²⁶⁹ yanlarında çırpuların Z, M: yanlarında olan çırpuların OE1

³²⁷⁰ Ḥazret-i Âdem’in takdîr-i derûnunda Z, M: derûnunda OE1

³²⁷¹ Kavluḥû Te’âlâ OE1: Hakk Te’âlâ kelâm-ı kerîmiyle buyurmuşdur Z / Hakk Te’âlâ buyurmuş M

³²⁷² Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. (İsrâ suresi, 70)

³²⁷³ Kâle’n-nebiyyü şallallâhu Te’âlâ ‘aleyhi ve sellem OE1: Resûlullâh buyurur ki Z / Kâle Resûlullâh M

³²⁷⁴ Allah’tan başka ilah yoktur sözü, güzel bir söz (kelime-i tayyibe), Muhammed Allah’ın rasulüdür sözü, de güzel bir ağaç (şecere-i tayyibe) gibidir. (Hadîs-i şerif)

bundan murâd olan mürşide, mezre^{atü}'[28a]]-âhire olan tarlasını güzelce, tohum-ı kelime-i tayyibesini dünyâda teslîm-i tâm idüp, şafâ-yı âhirete it^{âm} ve hûrî [ve] gilmân hâzırlanup kemâlât-ı ma^{arifet} sırrına mazhar hemân kıssadan murâd hisşedir.³²⁷⁵ Mürşid-i ^{âlem}, bakçevâna teslîm olduğu çekirdeğin teslîmini ve cenâzeniñ gassâla teslîmini tefekkür-i ledün eyleyüp,³²⁷⁶ teslîm-i tâm eyleye ki şeyh-i kâmil³²⁷⁷ ve tabîb-i hâzık daği andan hâşıl olan mahşûlâtlarından nice dürlü mu^{âlece}-i it^{âm}-ı uhrâ eyleyüp, mürşid-i ma^{ârif} ma^{arifet}ini icrâ ide ve gassâl cenâzeyi temiz eylediği mişillü mürîd-i ma^{arifet} tathîr-i zünûb u ^{isyân}, kıyl ü kâl ve muhlîş-i ^{ayâr}-ı hâş idüp ve bakçevân çekirdegi ağaç ve meyvedâr eylediği gibi mürşid-i ^{âlem}-i Hakk, mürîd-i ma^{arifet}-i mutlakı ma^{arifetullâh} ve kerâmet-i kudret-i zât idüp, şecere-i tayyibe eyleyüp nice müsmireyi hatm-i kemâle irdire. Ammâ teslîm-i tâm, kıyâm-ı dâ'im ola.

İmdi, üçüncü rûkn [28b] şabûr'dır.³²⁷⁸ Ey tâlib-i ma^{ârif}!³²⁷⁹ Mürşid-i ^{âlem}, ma^{ârif}i şöyle bilesin ki ^{Azrâ'il}'e beñzer. ^{Azrâ'il} cân almağa geldiği gibi aman ve zamân bilmeyüp işini bitürdüğü gibi mürşid-i kâmil³²⁸⁰ ve ma^{ârif}-i ^{âlem} daği dervişiñ vücûd ^{âlemine} yetmiş iki tırnağını birden kabza-i taşarrufuna pençe atup, yedine girsün diyü üçyüz altmış altı tamarını birden kabz idüp, aman dedikçe çeküp, acı sözler söyleyüp, dâ'imâ güldirmeyüp, hastanın gözlerinden nûrı akdığı gibi mürîdin daği gözyaşı diñmeyüp, ah dedikçe şafâlanup, ismim yâd idiyor, aman dedikçe zaman virmeyüp, ^{Azrâ'il} hastayı öldürüp ve emânetin aldığı gibi mürşid-i kâmil³²⁸¹ daği ^{موتوا قبل ان تموتوا}³²⁸² sırrına vâşıl eyleyüp, emânetin alup, vücûd ^{âlemini} mezra^a-i âhire idüğünü bildirüp, aña nice nice eziyyet idüp, dünyâya ancak bunun için [29a] geldiñ deyüp, kendüsine ol maḥalde kaşr-ı ^{âlîler} binâ kılup, ta^{âmlar} ve meyveler ve şarâb-ı Kevşerler yetiştirir. Dâ'imâ murr olan meyvesine terbiyye idüp gene asl-ı mirâtla terbiyye kılar. Qavluhû

³²⁷⁵ kemâlât-ı ma^{arifet} sırrına mazhar hemân kıssadan murâd hisşedir OE1: kemâlât-ı ma^{arifet} sırrına hemân kıssadan hissemend Z, M

³²⁷⁶ tefekkür-i ledün eyleyüp OE1: tefekkür eyleyüp Z, M

³²⁷⁷ mürşid-i kâmil OE1: şeyh-i kâmil Z, M

³²⁷⁸ İmdi, üçüncü rûkn şabırdır OE1: Ve ba^{dehû} üçüncü şabırdır, rûkn-i saḥîḥ Z, M

³²⁷⁹ Ey tâlib-i ma^{ârif} OE1: Z ve M'de yok.

³²⁸⁰ Mürşid-i kâmil OE1: şeyh-i kâmil, mürşid-i Z, M

³²⁸¹ mürşid-i kâmil OE1: şeyh-i kâmil Z, M

³²⁸² Fethü'l-Maârif, "Ölmeden evvel ölünüz" sözünün Hz Ali'ye ait olduğunu söylerken bazı kaynaklarda (Aclûnî, *a.g.e.*, C. 2, s. 384; Allame Meclisi, *Biharu'l-Envar*, C. 69, s. 317) mutasavvıf sözü olarak belirtilmektedir.

Te'âlâ:^{3283 3284}الزيتون مرّ يحتاج الى التربيّه بملح³²⁸⁵ değil mi? Ma'ûmdur ki böylece acı söyler, murrı haqq eyler, terbiyyeyi melih eyler. Kâle'n-nebiyyü.³²⁸⁶ fehvâsınca uşûl-i âdâb ü erkân duyurup haber verir ki kâle Resûlullâh şallallâhu 'aleyhi ve sellem:^{3287 3288}ادّ بنى ربّي فاحسن ادبى ve bir daği budur ki kâle:³²⁸⁹الحق مرّ ولو كان³²⁹⁰ . Acı söyleyüp ta'zîr ider. Mürşid-i kâmil³²⁹¹ olan güldürmez, edeb ve erkân gösterir. Mürşid huzûruna varınca âdâb ve erkân ile olan sâlik güzel olur. Ğayr-i mürşidler daği anıñ âdâbından 'ârif-i billâh olan kişiler gördükde bu sâlik doğrudur, mürşid-i 'âlem, mürebbiyyü'l-ma'ârif pençesinden çıkmış nice biñ kişiden pîç peydâ itdirmemiş, [29b] bir erden hâmile kalmış ve nikâh-ı şâhîh ile bâtınında olan mâye-i mâ-i Muhammediyyesini tohm-ı âhîret tarlasına ekdirdiğini duyarlar ve ol sâlik el üzerine el almadığını, mürşid-i ma'ârif pençesinden kesb-i veledi halâl-zâde idüğünü, ğayrı tabîb-i hâzık ve ma'ârif-i billâh ve mürşid-i 'âlem olanlar duyar ve ma'rifetullâh olan derûnunda bi'l-kuvvesi kemâle yetişmiş dirler. Vechinde şeyh-i rabbîsi³²⁹² şabûr ismin yazup nişân ider, secde-i sücûdını nâs-ı 'âleme bildirir. Kavluhû Te'âlâ:^{3293 3294}فِي وَجُوهِهِمْ مِّنْ أَثَرِ السُّجُودِ³²⁹⁵ nişân virür. Şehâdet-i Haqq'ı, 'âlem-i ma'ârif olanlar duyar ve Haqq Te'âlâ aña her dürlü kefil ve şâhid idüğünü cümle ricâlullâh vekîl ve şâhid olduğunu bu âyet-i kerîmeler ile mürşidi derviş cemâline³²⁹⁶ nişân virür. Kavluhû Te'âlâ:³²⁹⁷وَكَفَى³²⁹⁸ . [30a] Ğayrı vekîl ve ğayrı şâhid olacağına, kendüsi kefâletini sâlik vechinde görince cümlesi şehâdet idüp, kavluhû Te'âlâ:^{3299 3300}فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَمَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ³³⁰¹ sırrını 'âleme haber virirler. Haqq

³²⁸³ Kavluhû Te'âlâ OE1: Z ve M'de yok.

³²⁸⁴ Hak (ancak) Rabbindendir. Artık, sakın şüpheye düşenlerden olma! (Bakara suresi, 147; Âl-i İmrân suresi, 60; En'âm suresi, 114; Yûnus suresi, 94)

³²⁸⁵ Kâle'n-nebiyyü OE1: Z ve M'de yok.

³²⁸⁶ Acı zeytinin, iyi tuzla terbiyeye ihtiyacı vardır. (Hadîs-i şerif)

³²⁸⁷ kâle Resûlullâh şallallâhu 'aleyhi ve sellem Z, OE1: kâle Resûlullâh M

³²⁸⁸ Allah beni terbiye etti, güzel terbiye etti. (Hadîs-i şerif)

³²⁸⁹ budur ki kâle OE1: budur ki Z, M

³²⁹⁰ Cevher bile olsa hak acıdır.

³²⁹¹ mürşid-i kâmil OE1: şeyh-i kâmil Z, M

³²⁹² mürşidi ve mürebbisi OE1: şeyh-i rabbîsi Z, M

³²⁹³ Kavluhû Te'âlâ OE1: Kâle'llâh Z

³²⁹⁴ Yüzlerinde secde izinden nişanları vardır. (Fetih suresi, 29)

³²⁹⁵ bu âyet-i kerîmeler ile şeyhi derviş cemâline Z, M: mürşidi derviş cemâline OE1

³²⁹⁶ Kavluhû Te'âlâ OE1: Kâle'llâh M

³²⁹⁷ Şâhid olarak Allah yeter. (Nisâ suresi, 79)

³²⁹⁸ Kavluhû Te'âlâ OE1: Z ve M'de yok.

³²⁹⁹ Vekil olarak Allah yeter. (Nisâ suresi, 81)

³³⁰⁰ Kavluhû Te'âlâ OE1: Kâle'llâhu Te'âlâ M

³³⁰¹ Kim de bunu işittikten (ve kabullendikten) sonra vasiyeti değiştirirse, günahı onu değiştirenlerin boynunadır. (Bakara suresi, 181)

emir buyurduğunu cümlesi bilür. Anı dañi ma'ârif-i billâh defterine kayd iderler. Ve mürşid-i kâmilleriñ³³⁰² riyâzât ve perhîz hâlvatleri ve tekdîr ta'zîrleri her birisi bir kitâb-ı naşîhat ve remz-i esrâr-ı ma'rifet olur. Qanâat mikdârı ekl itdirir. Zîrâ on iki imâm, nesl-i Resûl sırrıdır ve yedi esmâ seyr-i seyyâre tertîbi ile beş furûât on ikidir. Her birisi bir esmâ münzili, sülûk yigirmi sekiz, on iki burûcât seyrânındadır. Bu on iki âdâb üzere beyân-ı remz olunur.

El-Evvel **rızâ-i şeyh**³³⁰³

Es-sânî **teslîm-i şeyh**³³⁰⁴

Es-sâlis **şabr-ı imtiḥân-ı şeyh**³³⁰⁵

Er-râbi' **i'tikâd-ı şeyh**³³⁰⁶

El-hâmis **killet-i ta'âm gayrû's-şeyh**³³⁰⁷

Es-sâdis [30b] **killet-i kelâm bilâ-izni's-şeyh**,

Es-sâbi' **killet-i menâm kıbele's-şeyh**. İtmâmü'l-esmâ-i seb'a.³³⁰⁸

Ve ba'dehû furûât-ı ḥamse:

Es-şemâniye³³⁰⁹ **'uzlet** 'ani'l-enâm el-izni's-şeyh

Et-tâsi' **terkü'd-dünyâ fenâ fî's-şeyh**

El-âşir **terk-i 'uqbâ** fenâ fî'r-resûl

İḥdâ ve 'aşer **terk-i vücûd** fenâ fî'llâh

İşnâ ve 'aşere **terk-i terk**, dâl fî-Kelâmi'l-Ḳadîmdir

ki ḥilâfet-i şecere-i kelime-i ṭayyibe, ḥavâss-ı ḥamse ve ta'lim-i ta'bîr-i seyr ü sülûk ve ḥaḳârât-ı sâ'ire olup mürşid-i kâmil ve 'âlem³³¹⁰ ve ma'ârif-i billâh, vâriş-i ḥatm-i nübüvvet ile ve vâriş-i ḥatm-i velâyet olup bu sırr nidüğini mürşide teslîm-i tâm olduğda,

³³⁰² mürşid-i kâmilleriñ OE1: şeyh-i kâmilleriñ Z, M

³³⁰³ rızâ-i şeyh OE1: rızâ Z, M

³³⁰⁴ teslîm-i şeyh Z, OE1: teslîm M

³³⁰⁵ şabr-ı imtiḥân-ı şeyh OE1: şabr-ı imtiḥân-ı şeyh Z / şabr-ı imtiḥân M

³³⁰⁶ i'tikâd-ı şeyh OE1: i'tikâd Z, M

³³⁰⁷ killet-i ta'âm gayrû's-şeyh Z, OE1: killet-i ta'âm M

³³⁰⁸ İtmâmü'l-esmâ-i seb'a OE1: el-esmâ-i seb'a Z, M

³³⁰⁹ Hiye's-şemâniye Z, M: OE1'de yok.

³³¹⁰ Mürşid-i kâmil ve 'âlem OE1: şeyh-i kâmil ve mürşid-i 'âlem Z, M

ıtuya. İmdi, üçüncü rükn sabr-ı keşîredir. Bu erlerin³³¹¹ rengin ve nişân ve  al metlerin  ğrendikce mürşidler³³¹² güldürmez, d  im  a ladır. Hem n şabur lâzıl gel r ki.

Men k b: bir zam n, bir şeyhi n birisine Ka be farz olmuş, z hiren hacca gitmek mur d [31a] eylemiş. C mle dervişlerine bak p, kendi tilm zlerinden bir ş d k bende rız , tesl m, şabr ve i tik d g zedir bir kimesne g remediginden bir  ayrı şeyh ile g zelce g r   rler imiş.³³¹³ Ol şeyhe der kim, “Ey benim ahi fill h m, bizlere bu kez  zerimize hac ve Beytull h’ı tav f eylemek lâz m geldi. Vel kin kendi bendelerimde bir m n sib bendem yokdur.”³³¹⁴ Kerem id p eger Beytull h’ı tav f itmege bizim ile ref kat i  n bir meyve-i şecere-i tayyibe nizden ma ş l t-ı ş hi ha n z var ise  in yet erenler h dmetine itmiş olursunuz” deyince, şeyh da i cev b ider ki “m n sib bir bendem olmak gerek” diy p h z rına ol bendesi olan dervi i  a ır p dir ki “Ey derviş! Bu şeyh benim karındaşımdır,  ayrı gibi de ildir. Gel, git bu şeyh ile ref k olup tav f-ı Beytull h eyle” diy  emir buyurur. Derviş da i “ne am” diy p, emrin r h idin p, ol şeyh ile ref kate [31b] niyyet ve  az met id p. H c  şeyh ibtid  der ki “derviş-i ref kim, s mme’ - ar k, hac-ı Beytull h-ı h k k yem, ismini bana ba ı la kim ismini ben de bil p ismi  ile h tib muh tab, v şif mev  f olay m”, deyince derviş da i cev b ider ki “İsmim A med, babam ismi Muhammed” diy p, cev b id p, bir da i şeyh h c  ile kel m-ı z hir itmez. Led n  ilminde seyr   seyr n iderek hacca gid p ve beldelerine yetiş rler. Tav f-ı Beytull h’ı ed  ve tekm l-i sa y   Şaf  ile Merve zevk n ,  umre gid p gel r, h nelerine yeterler. Derviş A med da i h cresine gir p gene kend  seyr   s l k ne  az met  zere olur. Ba deh  dervi i n şeyhi, bir mekt b ile karında lı ı h c  şeyhden su al ider: “H cc n z ma b l, sa y n z me k r, derviş A med ref k-ı  ar k n z mes  l-i himmet n z ile³³¹⁵ z n bları ma   r bi’l-h z rdur, in   all h”, diy  su al idince ba de’l-k r  ti’[32a]l-mefh m takr r ider ki: “Ey benim ahi fill h m, ger i derviş A med rız  ve tesl m ve i tik d-ı kem l ile tah k k dir, vel kin bir mikd r şabırsızca kesret-i kel ma m btel , kıll t-i kel m de il” deyince şeyhi m r şid³³¹⁶ ma c b olup derviş A medi h z runa get rd p “Ey k st h, ni  n edebsizlik eyledi ? Şeyhi n h z runda beni ma c b itdi , kesret-i

³³¹¹ şabr-ı ke  re olunca ıtuya. İmdi, üçünc  r kn şab r-ı ke  redir bu erlerin OE1: şabr-ı ke  re olunca bu erlerin Z, M

³³¹² m r şidler OE1: şeyhler Z, M

³³¹³ g r   rler imiş OE1: g r   rler Z, M

³³¹⁴ bir m n sib bendem yokdur. OE1: bir bendem yokdur. Z, M

³³¹⁵ ref k-ı  ar k n z mes  l-i himmet n z ile OE1: ref k-ı  ar k n z ile himmet n zden mes  l Z, M

³³¹⁶ şeyhi m r şid OE1: şeyh Z, M

kelâm itmişsiñ” diyü suâl eyledi. Dervîş Aḥmed daḥi “Destûr efendim, bizler şeyḥ ile kelâm itmek deġil, ḥidmet-i bendelik müyesser olmadı. Ḥuẓûr-ı şeyḥde nice biñ melek-i rûḥânî, dervîş-i bâṭınıyyesi, ḥuddâmları var,³³¹⁷ deġil kendüsine, bizlere daḥi ol melek-i bâṭınıyye-i rûḥânîler ḥidmet üzere olurlar idi. El-Hâcc Şeyḥ Mesʿûd vechi nicedir görmek müyesser olmadı³³¹⁸ ki kelâm-ı kuşûr nice ideyim.” Hemân daḥi ḥuẓûrınızdâ iken [32b] çağırıp ibtidâ-yı kelâm ismimi suâl eyledi. Ben daḥi “ismim Aḥmed, babam ismi Muḥammed didim ġayrı cevâb yokdur” deyince şeyḥ-i kâmilî ve mürebbî-yi mezraʿa-i âḥireti ve toḥm-ı ḥaḳîḳati, maʿârif-i ʿâlemi daḥi cevâb eyledi ki “Yâ şabûrsız, küstâḥlık itmişsiñ, keşret-i kelâm olmuş, saña kıllet-i kelâm böyle mi terbiyye olundu, korkmadın mı? Erenler ve maʿârif-i ḥâzır bi’l-cân olanlar lisânımı keser, bir daḥi lisânsız olurum” diyü. Ol zât saña ismin sormuş, babañ ismini suâl itmemiş” diyü dervîşe şabur taʿlîmî içün tekrâr yedi sene ḥalvet gösterdi. Tâ şâbit oldu ki sülûk-i Ḥaḳḳ ve tarîkat-ı maʿârif böylece ola ki bu menâkıbdan murâd kışşadır ki dervîş olanların kemâline ḥişşedir. Bil ki dervîş, bir kelâm karşılığı bir kelâm, bir ḥarf karşılığı bir ḥarf, iki iderse sırr-ı noktayı bilmemiş ve şabursız dinür. [33a] Şabır bu minvâl üzeredir, bilesiz.

Ey ʿâşık-ı maʿârif ve ey ʿâşık-ı Ḥaḳḳ! Tarîḳ budur ki zîrâ dervîşde irâde yokdur. Pes, yalnız rûḥdur ve rûḥ daḥi hevâdan söylemez. Her ne kadar izin olursa, izin olduğu kadar söyler. Irâde didikleri, kişide bir cüzʿî idi, küllîsi ibtidâ Ḥaḳḳ’da, cüzʿisini daḥi mürşide viridiñ, sende ne kaldı? Kendi irâdeñ ile cevâb söylersi, her ne söylerse şeyḥ söylesin. Sende ne kaldı? Hîç! Hîçde ne kudret var söyleye! Añlaşıldı ki irâde tekmiîl virilmemiş. Bil ki ol irâde-i cüzʿî sebebinden insâna zâlim denilmedi mi? İnsan ³³¹⁹ظُلُومًا جَهُولًا Pek şaḳın, seni nâra müsteḥaḳ itmesin. Zîrâ zâlîme laʿnet vardır. Zülûmden kendüni kırtar. Zîrâ bir emânetdir sende senlik, irâde-i cüzʿîdir.³³²⁰ İsmine irâde ve emânet denildi. Ḥaḳḳ Teʿâlâ ol emâneti taġlara ve ʿarza ve semâvâta ʿarz [33b] eyledi, kimse kabûl eylemedi, insân kabûl eyledi. Zî-rûḥ olup bilindi ki ol emânet nedir. Qavluḥû Teʿâlâ:³³²¹

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا
وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا³³²²

³³¹⁷ ḥuddâmları var OE1: ḥuddâmları Z, M

³³¹⁸ görmek müyesser olmadı Z: görmek olmadı M, OE1

³³¹⁹ Çok zalimdir, çok cahildir. (Ahzâb suresi, 72)

³³²⁰ bir emânetdir sende senlik, irâde-i cüzʿîdir Z, M: bir emânetdir sende senlik, OE1

³³²¹ Qavluḥû Teʿâlâ M, OE1: Qurʿân-ı Kerîm’de buyurmuşdur Z

³³²² Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve daġlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir. (Ahzâb suresi, 72)

Añlaşıldı ki³³²³ ol emâneti, gine viren alır. Ya niye zulmedersin? Şâhibine ol emâneti vir ki teslîm-i tâm ve şabur ve itikâd üzere rızâda ol. Emânet şâhibi mürşid³³²⁴ idüğini bilüp tarla-yı âhireti tekmîlen zirâc itdir. Tohum-ı hakîkatden müşmire peydâ idüp hevâdan söyleme. İzn-i Rahmân ile söyle, kendiñ rûh kal ki kavluhû Tecâlâ.³³²⁵

يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ³³²⁸

dirler ve mürşid-i ʿâlem³³³⁸ maʿârif-i billâh olup bu hâli güzelce aña ki mürşide kendüni güzelce virдіңse saʿâdete irdiñ, ʿâlim-i rabbânî oldiñ, üzeriñde olan emânete hıyânet eylememiş oldiñ. kavluhû Teʿâlâ:³³³⁹ ³³⁴⁰ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ . Emâneti şâhibine virmeyene dirler hâ'inîn. Allah sevmez hıyânet edici olanı. Bil ki irâde-i cüz'îyi mürşide virдіңse nûr-ı ʿAli ve nûr-ı kudreti Muhammed'e ve nûr-ı kuvveti Zâta iriştirdiñ. Zâtla şıfât bir olup, tecellî bulundu, gümân gitdi, benlik sürölüp,³³⁴¹ îmân zühûra geldi. Sırr-ı mâye-i Muhammediyye aşıllandı. Âlet ele girüp, hıyânet mülzem ve maḫhûr olup, emânet şâhibine değdi. Zât şıfâta ve şıfât [35a] zâta yetişdi. Kâle'n-nebiyyü.³³⁴² ³³⁴³ كل شيء يرجع إلى أصله diyü şâbit oldı, yol temîz bulundu. Rehber-i Hakk, tarîk-i pâk [ve] müstaḫîm ve tarîkat-ı ʿAli zâhire çıktı. Zîrâ maʿlûmdur ki tarîk bilince zahmet çekilmez. Yolda harâmiye, uğruya yaḫa virilmez. Hemân mürşide bu minvâl üzere şabır ve itikâd lâzımdır. Eğer dir iseñ mürşid-i kâmilî nerde bulam? Şöyle maʿlûm ola ki bir mürşid elbetde evlâd-ı Rasûl ola, ol mürşidiñ şeyhi ve şeyhiniñ şeyhi. Zîrâ Resûlullah şallallâhu ʿaleyhi ve sellem buyurmuşdur:³³⁴⁴ ³³⁴⁵ من تشيخ من غير اولادى فقد شيخه كشيخه الشيطان له böylece maʿlûm oluna.

İmdi.³³⁴⁶ Dördüncü rûkn-i tarîkat **itikâd**dır ki mürşid-i ʿâlem, maʿârif-i billâha şöyle itikâd gerekdir ki emrû'l-maʿrûf nehy ʿani'l-münker, Hakk celle ve ʿalâ hazretleriniñ emri ve nehyi ve Resûlullâh efendimiziñ hadîs-i şerîfi gibi mürşid³³⁴⁷ kelâmına muʿteḫid oluna. [35b] Her kelâmını haḫ bilüp ve cümle ʿamelini ve harekât ve sekenâtını sünnet idinüp, ʿibret nazarıyla nazar idüp, kendi özünü göre ve ḫalb ḫulağıyla kelâmını diñleyüp, ilhâm melâ'ikesi ve nefsi mutmaʿinneye irüp veled-i ḫalb hâşıl ide ve tarla-yı âhirete toḫm-ı şecere-i tayyibe-i müşmiresinde ḫatm-i³³⁴⁸ velâyet peydâ ve kerâmet-i Hakk hâşıl ide.

Zamân-ı evâ'ilde **menâḫıḫ**, kibâr-ı ehlullâhdan sultânü'l-ʿâşîḫîn, maʿârif-i billâh Seyyid Şeyḫ ʿAbdülkâdir hazretleriniñ Bağdâd içinde tarîkat müctehâd eyleyüp, kendüyi bâb-ı

³³³⁸ mürşid-i kâmillere dirler ve mürşid-i ʿâlem OE1: şeyḫ, mürşid-i ʿâlem Z / şeyḫ-i kâmillerdir. Şeyḫ-i ʿâlem M

³³³⁹ kavluhû Teʿâlâ OE1: zîrâ Allâh Teʿâlâ buyurmuşdur Z / Allâh Teʿâlâ buyurur M

³³⁴⁰ Şüphesiz Allah, hâinleri sevmez. (Enfâl suresi, 58)

³³⁴¹ benlik sürölüp Z: benlik maḫv olup K

³³⁴² Kâle'n-nebiyyü OE1: Z ve M'de yok.

³³⁴³ Her şey aslına döner.

³³⁴⁴ Resûlullah şallallâhu ʿaleyhi ve sellem buyurmuşdur OE1: Resûlullah buyurmuşdur, kâle Z / kâle Resûlullâh M

³³⁴⁵ Kim benim evladım dışında birini şeyḫ edinirse, onun şeyhi Şeytan gibidir. (Hadîs-i şerif)

³³⁴⁶ İmdi OE1: Z ve M'de yok.

³³⁴⁷ mürşid OE1: şeyḫ Z, M

³³⁴⁸ ḫatm-i Z: ḫadem-i K

mu‘azzama-i tarîk-i müstaķîm kıldığı zamân hîdmet dâiresinde bir Yahûd[î] simsâr gelür gider imiş. Ve Şeyh ‘Abdülkâdir daħi tilmîz ve mürîdlerine ta‘bîr ve tesellî ve ‘ilm-i ledünni ta‘lîm eyledikce ol Yahûdî simsârdan gizleyüp setr itmez imiş. Belki bu Yahûdî’ye tarîk-i müstaķîm ve dîn-i Muhammediyye hidâyet-i Bârî yetişüp, [36a] İslâm ile müşerreflenüp, feyz-i ilâhiyyede bir himmet ve feyz-yâb olur diyü himmet-i müstaķsene kılar imiş. Ol Yahûd-ı mechûl her ne kadar esrâr-ı tarîk-ı naķş-ı zâhirî, şûret-i kelâm-ı ledünnî var ise taşvîr-i kalb idüp telķîn-i mürîd ve uşûl-i esmâ ve furû‘ât ve seyr ü sülûk [ve] tesellî-i tilmîzi, mûnaķķaş-ı vicdân idüp günlerde bir gün kendü kendüsine bir evhâm idüp dir: “Ey dîvâne, ‘aceb deĝil mi sende bu kadar kemâl var, bu simsârlıkda ne kesbiñ olabilür? Gel, şimdi tebdîl-i şekl li-ecli’l-ekl içün³³⁴⁹ bu qarârı qarâra tebdîl idüp kesb-i keşîre, ma‘âş-ı eshel üzerine ol” diyüp, qarârını qarâr idüp bir ĝayrı belde-i ba‘îd ve mu‘azzamaya yetişüp hicret eyledi. Varup ol beldede bir câmi‘e girüp bir köşesinde sâkin oldu. Namâz vaķtinde namâzda, sâ‘ir vaķitlerde ezķâr-ı Hudâ’da olur idi. Bu Yahûdî’niñ [36b] taķvâ ve zühd ve harekât-ı şer‘iyye, âdâb ü i‘tibârını ehl-i belde görünce yanına geldiler, didiler: “Yâ şeyh, ne mübârek kimesnesin ve kanķı beldeden olursıñ?” diyü su‘âl eylediler. Ol Yahûdî-i mechûl, tebdîlü’ş-şekl cevâb eyledi ki “medîne-i Bağdâd beldesinden” didi. Ehl-i belde didiler ki: “Yâ Şeyh, Bağdâd sâkinlerinden kimi bilürsıñ?” didiler. Yahûd-ı simsâr daħi didi: “Kimi su‘âl idersıñız? Ben Sultân el-Abdülkâdir Geylânî ile vücûd-ı vâhîdim ve hemdem olurum” didi. Ehl-i belde bildiler ki bu ibtidâ, kibârullâhdan haber virdi. Bu kişı büyük, mübârek kişı olmasa, bunu cevâb virmezdi, diyüp cevâb virdiler ki: “Bizleriñ daħi mesmû‘umuz oluyor, Bağdâd sâkinlerinden Geylânî Seyyid Sultân Abdülkâdir nâmıyla tesmiye olunuyor, bir er zuhûr eylemiş; tarîk-i müstaķîmi, ‘âlem-i nâsa telķîn eyleyüp izhâr-ı Hakk içün [37a] kendüsi rehberî-i sâlike bir bâb-ı mu‘azzama olmuş. Zaķmete kendü rahmet olup, nâs-ı tâlib-i Hakk’a, ma‘ârif-i billâh yolunu ta‘lîm kılar imiş. Anı su‘âl ideriz” didiler. Böyle böyle tıyunca³³⁵⁰ bu ehl-i belde bildi ki bu Yahûd, bunlara ĝâyetü’l-ĝâye ‘aşķ ve ‘aşķ-ı Cenâb-ı Feyyâz-ı Muṭlaķdırlar. Hemân dem bir kez cevâbları tamâm olur olmaz, hażz u şevķından gümbürdeyüp ve titreyüp ve zevķ ü şafâsından secdeye vardı. Anlar kıyâş eylediler kim i‘tikâd-ı şahîh kemâlından böyle eyledi. Ve Şeyh ‘Abdülkâdir ile bir

³³⁴⁹ Yemek için

³³⁵⁰ Böyle böyle tıyunca OE1: Böylece diyince Z / Böyle diyince M

vücûd,³³⁵¹ لحمك لحمی sırında mazhariyyet zühûr eyledi, bildiler. Yahûd-ı İblis kendüye gelüp didi: “Ol siziñ su’âl eylediğiñiz zât-ı şerîf-i ‘âlî-kadr benim şeyhüm ve mihrâb-ı secdegâhım³³⁵² ve mir’ât-ı Hâkîkimdir” deyince, didiler: “Belki andan müstahlef ve me’zûnsuñuz.” Yahûd-ı mel’ûn cevâb eyledi: “Ne’am, bizleri bu beldeye irşâd-ı ‘âlem ve ma’ârif için irsâl buyurdi.” Bu cevâbı [37b] duyunca cümle ehl-i belde ol Yahûd’a ta’zîm ü tekrîm eyleyüp “ehlen ve sehlen merhabâ”³³⁵³ diyüp bir hâneye aldılar ve bu Yahûd’a mu’azzam ve mücellâ hânkâh bünyâd eylediler. Kırk hücreli ve bir meydân-ı muhabbet tevhiðhâne ve harem ve maðbah cümle levâzımâtı bî-kuşûr olarak bünyâd eyleyüp ve döşeyüp ve ta’yînât ve elbise-i fukarâ ve câriye-i tayhûn ve hizmet-i ferrâş-ı zamân ve gılmân, hûrî, gûlâm ile bî-kuşûr hizmet bendeler idüp, şeyh Yahûdi’yi bir müzeyyen ve bir muraşşâe dâbbe üzerine rûkûb itdirüp, önüne ve rikâbına cümle ehl-i belde gelüp, ‘azîm-i şâhâne-i sultânî olup, meşîy iderek dergâh-ı bünyâda iriştirdiler. “Yâ şeyhü’s-sultânî’l-‘âşîk, bu dergâh-ı mücellâ ve bu hânkâh-ı mu’azzam sizlere lâıyık olmayarak ve bu hizmet cümlesi hediye-i beldemizdir ve ta’yînât tekmîl, bî-kuşûrdur ki gerçi haddimiz olmayarak recâmızdır, kabûl buyurup, ikrârımızı alup, bizleri bende defterine kayd, tilmîzliğe kabûl idiñ.³³⁵⁴ Erenlerin ‘abdiyyetinde [38a] bulunalım” diyü cevâb idüp hâk-i pâyine yürüdiler. Ol Yahûd-ı tebdîl-i şekil, muqaddem sırr-ı tarîk bilmez ise, uşûl-i esmâ ve seyr ü sülûk ve reng-i menâzil-i burûcât-ı İsnâ ‘Aşere, güzel nakş-ı kalb ve taşvîr-i heyûlâ kılmış idi. Cümlesine telkîn-i evrâd ve uşûl-i esmâ ve seyr ü sülûk göstermeğe başlayup, birbirlerine gayret-i Hakkı cûşa getürüp, sa’y-i tarîk itdirdi. Ta’lîm kılup tenbîh ider ki hemân takvâ-yı Hakk olasız diyu. Ammâ sırr-ı tarîkatdır, mürşid-i ma’ârif baba gibidir. Sâlik kalbi nisâ gibidir. Mürîd şeyhe irâdesin virince dervîşin kalbini vücûd-ı şîfâtına ‘akd ü nikâh idüp,³³⁵⁵ kavluhû Te‘âlâ:³³⁵⁶ 3357 وَأَخْلَقَكُمْ أَزْوَاجًا sırrıyla bir sırr idüp ve bu hâkîkat Âdem ü Havvâ ve zürriyyet ki kendi tohum-ı kelâm mürîde veled-i kalb peydâ, zühûrını izhâr için hatm-i sırr-ı nübüvvetden uşûl gösterüp, şunun gibi ki nikahlı hatun gayrı nâ-mağreme görünse nikâhına [38b] zarâr olduğı gibi, karındaşına dağı görünmesi câ’iz olmadığı gibi. Zirâ karındaş karısı karındaşa şer‘ide nikâh olunur. Babadan gayrıya

³³⁵¹ Etin etimdir. Bu rivayetin tamamı şu şekildedir: Etin etimdir, cismin cismimdir, kanın kanımdır, şahmın şahmımdır (yağın yağımdır); Ben ve Ali bir nurdanız. (İbn Bâbaveyh, *a.g.e.*, s. 157; Kummî, *a.g.e.*, C.II, s. 103; Muhammed Salih Mazenderânî, *Şerhu Usûli’l-Kâfi*, C. 5, s. 18)

³³⁵² secdegâhım Z: kıblegâhım OE1

³³⁵³ Hoş geldin, safalar getirdin, merhaba.

³³⁵⁴ kabûl idiñ OE1: hâzır idiñ Z, M

³³⁵⁵ ‘akd ü nikâh idüp OE1: ‘akd ü nikâh مرب idüp Z, M

³³⁵⁶ kavluhû Te‘âlâ OE1: kâle’lîlâhû Te‘âlâ M / Z’de yok.

³³⁵⁷ Sizleri (erkekli-dişili) eşler hâlinde yarattık. (Nebe suresi, 8)

halîlesi görünse nikâha zarar gelüp ol hatun edebsiz olur. Bunuñ gibi dervîş olan kişiler dañi ‘ilm-i ledünnî ta‘bîrini şeyhden gayrıya söylemesi câiz olmayup, dervîş hemân gördüğü rü’yâyı şeyhine ta‘bîr itdire ve gayrısı yanında şeyhine ta‘bîr söylemeyüp, ledünnî ‘arz itmeye ki bir şeyh bir mürid ile bir baba bir evlâd ile hâlâli güzel mi ve çirkin mi fehvâsınca gayrı kimesne aña âgâh-ı kalb itmeyüp, şeyh ile tilmîz beyninde ola. Kalb-i muṭma‘inne zarf-ı mülhimeye, zarf ve mazrûf olup, şeyh ile dervîş beyninde elçidir.³³⁵⁸ يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ . ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكَ رَاضِيَةً مُّرْضِيَةً . فَادْخُلِي فِي عِبَادِي . وَادْخُلِي جَنَّاتِي³³⁶⁰ nidâsını ider. Mülhime ki bu hâl üzere giderlerken, bu ehl-i belde³³⁶¹ tilmîzlerinden, [39a] bu Yahûdîniñ yüzünden içlerinde olan rızâ ve teslîm ve şabır ve itikâd üzere terk-i dünyâ ve terk-i ‘uḳbâ ve terk-i vücûd, kıllat-i ekl ve kıllat-i kelâm ve kıllat-i menâm ve ‘uzlet ‘ani’l-enâm sırrına, on iki burûc ve yigirmi sekiz menzili ve on iki imâm ve isnâ ‘aşar hâkîkatine yetişüp, kırk dervîş tilmîz birden her ne görürler ise ledün kitâblarından, şeyhleri huzûrunda okuyup ta‘bîr ve tesellîlerin bulur iken, bir gice gine kırkı birden şeyhi ledünlerinde, Yahûd tâ‘ifesi üzerinde ‘ibâdet ider, ısrâ girmiş zahmet içinde, zahmeti kendüsine râhat görmüş, Musâ dîni üzere hîdmet ider görmüşler. Cümlesi bu seyrân üzere âgâh olunca yine kâ‘ide-i kadîmeleri üzere ta‘bîr ve tesellî-i ledünlerin okumağa başlayup, bâtın âyînelerine nazar içün ledünn-i bâtınıyyelerinde gördükleri gibi zâhirlerinde dañi görünce ta‘accübde kalup, kabâhati mezra‘alarına bulup, herbirisi hücrelerinde kendülerine hakârât-ı rengâmîz itmek içün ağlar oldılar. İçlerinden [39b] birisi didi: “Yâ ahî-i tarîkimiz, noldu sizlere, ağlarsınız? Kendimi Mûsâ kelîmullâh dîninde ‘abd gördüm. Hazret-i ‘Îsâ ve Muhammedeni’l-Muştafâ tarîkına dañi getürmedim. Nerede kaldı erenler bendeliği, vâris-i hatm-i nübüvvetden kıdem-i ehlullâh peydâ eylemek! Ya sizlere noldu? Baña bir bıçak ve bir âlet-i harb viriñ, kendimi helâk idiserem” deyince bildiler kim, cümlesinin hâlî budur. Didiler: “Ey ahî-t-tarîki’r-refîk hâl bu ne hikmetdir bakalım. Bizlerde dañi keyfiyyet budur. Ber-takrîb ‘irfân yüzünden şeyhimizden su‘âl ve istifsâr idelim” diyü cümlesi münâsib görüp, şeyh huzûruna birisi girdi: “Yâ şeyhimiz, cümle karındaşlar recâ ve niyâz iderler. Efendimizden cemâl görüp, bir mesîregâh maḥalde bir

³³⁵⁸ elçidir Z, M: irci‘idir OE1

³³⁵⁹ kavluhû Te‘âlâ OE1: kâle’llâhû Te‘âlâ M / Z’de yok.

³³⁶⁰ يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ . ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكَ رَاضِيَةً مُّرْضِيَةً . فَادْخُلِي فِي عِبَادِي . وَادْخُلِي جَنَّاتِي OE1: ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكَ Z, M

Ey huzur içinde olan nefis, sen O’ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön! Cennetime gir. (Fecr suresi, 27-28)

³³⁶¹ bu ehl-i belde OE1: bu ehl Z, M

miḳdâr meşîyyet idüp, efendimizi berâber dilerler” deyince Yahûd-ı mechûl bilmeyüp “Pek münâsib, ben daḥî bir meşîyyet ve mesîregâh taleb arzûsunda idim. Bir dâbbe ḥâzır idiñ” diyüp, ḥâzır itdiler. Üzerine [40a] Yahûd-ı mechûl süvâr oldu. Ol mürîd-i ma‘ârifler rikâbına düşüp, kimi seccâde-i nuḥûsetini ve kimi ‘aşâ-i mekrûhesini ve kimi ekl ü şürbe müte‘allik takımlarını aḥz idüp³³⁶² ve rikâb-ı ğayr-ı müsteṭâbesine düşüp, Şaṭ kenârına gelüp,³³⁶³ mürîdiñ birisi yine dir ki: “Efendim, Şaṭtîñ karşusunda şu içinde bir sâye-i şecere-i çınâr var. Ne güzel yer orası, münâsib deĝil mi?”³³⁶⁴ diyü su‘âl eyleyince, şeyḥ-i Yehûd-ı mechûl³³⁶⁵ daḥî “münâsibdir” diyüp. Hemân birisi “destûr!” diyüp Şaṭ deryâsı üzerinden, tahtada yürür gibi geçüp, sâye-i şecere-i çınâra seccâdeyi ferş idüp vakf eyledi. Cümlesi bu minvâl üzere çulḥa mekiĝi gibi gidüp gelmege başladılar. Yahûd-ı mechûl, dâbbe üzerinde anları ziyâret idüp Hakk-ı şahîḥi duydu. Kendüye nedâmet gelüp itdiĝine peşîman oldu. Ammâ ḥâlini tefekkür ider iken dervişlerinden gine birisi ḥuzûrına gelüp didi: “Destûr efendim! Buyuriñ, [40b] bendeleriñiz muntazırdır, ta‘âm ḥâzırdır” deyince Yahûd peşîmân didi ki: “Bizlere Bağdad’a gitmek lâzım geldi. Sizler bu Şaṭtî geçince bize uçup ve tayy-ı mekân itme³³⁶⁶ iktizâ ider. Varayım şeyḥimi, efendimi bulup, dîn-i Muhammed’e, şîḥat ve âfiyetde ve tarîḳ-i müstaḳîmde itikâdiñiz ve sülûk-i menziliñizi terk itmeñ” diyüp, Şeyḥ ‘Abdülkâdir’e gitdi.³³⁶⁷ Duydu ki kendüsi yüzünden nice kırk kişi³³⁶⁸ irşâd oldu, Yahûd iken. Ya Âl-i Muhammed, şahîḥ neseb olunca ne olmaz! diyüp ḥuzûr-ı ‘Abdülkâdir’e gelüp yetişdi. Ol zâtıdan menzil ve merâtib-i erba‘a üzere nefs-i emmâreden nefs-i levvâme, nefs-i mülhime, nefs-i muṭma‘inneye yetişdi.³³⁶⁹

Biz gelelim bu tarafa ki ol mürîd-i ma‘ârif-i billâh geldi, didi: “Ey karındaşlar, şeyḥimiz, dinimiz ve rehber-i Hakk olan rabbimizi ve taraf-ı ḥatm-i velâyetden zuhûra gelen, ḥatm-i nübüvvet olan efendimizi tayy-ı mekân itdirdik.³³⁷⁰ Bizim gördüğümüz âyîne-i ledünnümüz kendü şıfâtımız [41b] imiş. Ḥıyânet Yahûda maḥşûş fi‘ldir. Biz şeyḥe ḥıyânet şûretinde imtiḥân gösterdik. Kabâḥat-i ‘işyân eyledik. Hiç şeyḥler ḥuzûrunda

³³⁶² aḥz idüp OE1: aḥz Z, M

³³⁶³ Şaṭ kenârına gelüp OE1: Şaṭ kenârına nüzûllerinde Z, M

³³⁶⁴ şecere-i çınâr var. Ne güzel yer orası, münâsib deĝil mi?” OE1: şecere-i çınâr, münâsib deĝil mi?” Z, M

³³⁶⁵ Şeyḥ-i Yehûd-ı mechûl OE1: şeyḥ-i mechûl Z, M

³³⁶⁶ tayy-ı mekân itme OE1: tayy itme Z, M

³³⁶⁷ Şeyḥ ‘Abdülkâdir’e gitdi OE1: Z ve M’de yok.

³³⁶⁸ kırk kişi OE1: nice kişiler Z, M

³³⁶⁹ nefs-i emmâreden nefs-i levvâme, nefs-i mülhime, nefs-i muṭma‘inneye yetişdi OE1: nefs-i emmâreden nefs-i levvâme, nefs-i levvâmeden nefs-i mülhimeye, nefs-i mülhimeden nefs-i muṭma‘inneye yetişdi Z, M

³³⁷⁰ tayy-ı mekân itdirdik OE1: tayy itdirdik Z, M

varlık gibi meşyü'l-bahr³³⁷¹ olur mı? Kendüsi işde tayy-ı diyâr eyledi. Kâle'n-nebiyyü:³³⁷² 3373 المؤمن مرأت المؤمن değil mi? Bâ-huşûş mürşid-i 'âlem, ma'ârif-i billâh mir'ât-ı kevneyndir.³³⁷⁴ Haât eyledik, geliñ istigfâr üzere olalım” diyüp dergâh içine girdiler.

Añlaşıldı ve şâbit oldu ki³³⁷⁵ itikâd nicedir. Küfre dañi nazar itmeyüp kendü hâline ve tarîkına ve nefesine nazar gerekdir. Hiç mürşidler bir şey haât itmezler, haâyı tilmiz ider. Zîrâ kişi kendüsini bilmese nefsin bilmez, nefsin bilmese Rabbini bilmez. Fâtîha'sın ve hâtimesin duymayup hüsn-i hâtîme irmez. Mürşid-i ma'ârif kendüleri hüsn-i hâtîme olur. Gayırlara sırr-ı Fâtîha'yı ta'lim kılar ve ma'ârifden aşıl olup 'unşur-ı erba'a üzere seyr-i merâtib-i erba'a-i mezkûre tertîbinden irşâd olur. 'Anâşır-ı erba'a mâ', türâb, nâr, hevâ-i mezkûredir. İmdi. [41b]

On Birinci Fasil³³⁷⁶

İmdi, ey tâlib-i ma'ârif-i haâyık-ı ilâhî! Ma'lûm ola ki bir dañi ufq-ı ma'âdinden³³⁷⁷ mercân ve ufq-ı nebâdâtdan şecere-i hurma ve ufq-ı hayvânâtdan feresdir ve ufq-ı kelâm-ı kadîmden erba'a-i mezkûre ki her bâr sâlik-i râh-ı Hakk olanlar mevâlid-i ma'denden terakkî ile ufq-ı ma'den olan mercân şûretinde tecellî zuhûr ider. Her bâr ki mevâlid-i hayvândan terakkî eylese hayvân olan feres şûretinde tecellî zuhûr ider ve li-zâlik. Kâle's-şeyh 'Abdülkâdir el-Ekber:³³⁷⁸ 3379 رأيت ربِّي في صورت الفرس buyurdu. Fe'fhem ve ahzer, vuqûc bulan nebâdü's-şekk ve'l-inkâr.³³⁸⁰

İmdi, her bâr ki ufq-ı mevâlid-i şelâse ve câmi'-i 'anâşır-ı erba'a olan insân şûretine zâhiren ve bâtinen terakkî eylese, ufq-ı insân olan şâbb-ı emred şûretinden tecellî zuhûr ider, mazhar-ı tâm olur. Ve her bâr ki şûret-i ma'neviyyelerin dâire-i ma'denden hâlâş itdirmeyeler, şûret-i ma'deniyyâtdan bir şûretten tecellî ider ki anıñçün kimi türâba ve kimi cevheriyyâtdan [42a] bir cevhere tapar. Ve eğer bu vâdiden hâlâş olup, dâire-i

³³⁷¹ Meşyü'l-bahr OE1: meşy -i bahr Z, M

³³⁷² kâle'n-nebiyyü OE1: kâle Resûlullâh M / Z'de yok.

³³⁷³ Mümin, müminin aynasıdır. (Sünen-i Ebu Davud, Edeb, 57; Süyûtî, *Câmiü's-Sağîr*, II/548)

³³⁷⁴ mir'ât-ı kevneyndir Z: mir'ât-ı gönlidir OE1

³³⁷⁵ Añlaşıldı ki OE1: Añlaşıldı ve şâbit oldu ki Z, M

³³⁷⁶ Onbirinci Fasil: İhdâ ve 'aşer Z / El-Faşı M

³³⁷⁷ âfâk-ı ma'âdinden OE1: ufq-ı ma'âdinden Z, M

³³⁷⁸ Kâle's-şeyh 'Abdülkâdir el-Ekber OE1: Kâle's-şeyh 'Abdülkâdir el-Ekber ve sırrü'l-aşmer ve meslekü'l-ezfer kuddise sırhü'l-ezhar Z, M

³³⁷⁹ Ben Rabbimi at suretinde gördüm. (Abdülkadir Geylanî)

³³⁸⁰ Fe'fhem ve ahzer, vuqûc bulan nebâdü's-şekk ve'l-inkâr OE1: فافهم واخذر وقوع فوادك نباد الشك والانكار Z, M
Anla ve meydana gelen şek ve inkardan sakın.

nebâta irişüp, şûret-i ma'neviyyeleriñ ol vâdiden halâş itdirmeye, ol zamân şûret-i nebâtadan bir şûretde tecellî zuhûr ider ki anıñçün kimi ağaca, kimi şükûfeye ve kimi nebâdâtdan bir nebâta yâhûd bir şecere tapar. Ve eğer bu vâdiden halâş olup dâ'ire-i hayvâna irişüp şûret-i ma'neviyyeleriñ ol vâdiden halâş itdirmeye, ol zamân şûret-i hayvânâtdan bir şûretde zuhûr tecellî ider ki anıñçün kimi kelbe ve kimi ferese ve kimi öküz ve kimi meymûn ve kimi hınzıra ve kimi hayvânâtdan bir hayvana, ğaneme veya tıyûra, göğercine tapar. Ve eğer bu vâdiden daħi halâş olup, dâ'ire-i insâna irişüp, şûret-i ma'neviyyelerin insân iderler ise tâlibîñ şûretinde tecellî zuhûr ider. Anıñçün kimi ene'l-Haḵk dir, kimi ene'r-rasûl dir ve kimi ³³⁸¹سبحان ما اعظم شأنى dir ve kimi ³³⁸²انا المهدى عالم باقى dir ve kimi ³³⁸³ليس فى جبتى سوا الله diyüp zâtını ve şıfâtını ve ef'âlini [42b] nefesine taħşîş ider. Ol zamân mazhar-ı rûh-ı Muħammedî ve vâriş-i sırr-ı Aħmedî, hâtemü'l-evliyâ, mürşid-i âlem, ma'ârif tarafından feyz-i Rabbânî ile rûh irişüp ol vâdiden halâş olursa, sırr-ı vahdete irişüp, her vardan ve her şûretten tecellî-i zât zuhûr idüp, her yüzden görinen ve her dilden söylenen ve her kulağdan işiden ve her elden tutan ve her ayakdan yürüyen ve gönülde sır kimdir ve kimiñdir bilür. Kavluhû Te'âlâ: ³³⁸⁴فَأَيُّمَا ثَوَّلُوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ ³³⁸⁵ ve kavluhû Te'âlâ: ³³⁸⁶هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ³³⁸⁷ sırrı zuhûr idüp 'aynü'l-cem'i'l-cem'de fenâ bulup, 'âbid ma'bûd, sâcid mescûd, zâkir mezkûr bir olup, müntehâ kalb-i mürşidde mi'râc idüp, nokta-i süveydâ-yı ³³⁸⁸ aħadiyyetden mâsivâyı mahv idüp, kelâm-ı mürşid ile hem-dem olup, işde müntehâ-yı seyr ü sülûk budır. Hemân mürşid izinden yüzün ve yüzünden gözün [43a] ayırmaya, iki âlemde selâmet budır. Hâl-i Muħammed Fethü'l-Ma'ârif Ebû Şâbit ³³⁸⁹ olup her bildikde bildik ve her âlemde birlik budur.

³³⁸¹ Baki âlemin Mehdî'si benim.

³³⁸² Kendimi tesbih ederim, şânım ne yücedir. (Bayezid Bistâmî)

³³⁸³ OE1 nüshasında "يس فى جبتى سوا الله" "Ey insan, sevgimde Allah'tan başkası vardır." Kaynakların Bayezid Bistâmî'ye atfettiği bu söz "ليس فى جبتى سوا الله" "Cübbemin içinde Allah'tan başkası yoktur" biçiminde kaydedilmektedir.

³³⁸⁴ kavluhû Te'âlâ OE1: kâle'llâhû Te'âlâ M / Z'de yok.

³³⁸⁵ Yüzünüzü hangi cihete çevirerseniz çevirin, vech-i ilâhî oradadır. (Bakara suresi 115)

³³⁸⁶ kavluhû Te'âlâ OE1: A ve Z'de yok.

³³⁸⁷ OE1: هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ Z, M

O, ilk ve sondur. Zâhir ve Bâtın'dır. O, her şeyi hakkıyla bilendir. (Hadîd suresi, 3)

³³⁸⁸ Nokta-i süveydâ: İnsan kalbinin ortasında bulunduğu varsayılan siyah nokta. Mekke-i Mükerrreme'deki Beytullah, insandaki o noktanın bir sembolü gibi değerlendirilmektedir. Gönün esrarıdır. Genellikle idrak mahalli olarak anlaşılmaktadır. Bkz. Şemseddin Samî, *a.g.e.*, s. 1468; İsmail Hakkı Altuntaş, *a.g.e.*, s. 174.

³³⁸⁹ Muħammed Fethü'l-Ma'ârif Ebû Şâbit Z, M: Muħammed Ma'ârifî Ebû Şâbit OE1

On İkinci Fasil³³⁹⁰

Ey tâlib-i ma'ârif! Bil ki bu sırr-ı ilâhî mürşid ile bilinür ve anlaşılır. Meşelâ huşûş-ı Mûsâ 'aleyhi's-selâm gibi ki emr-i Hudâ, mürşid kelâmı ki 'aşâsından murâd, Mûsâ'nın irâde-i nefsi idi.³³⁹¹ Kavluhû Te'âlâ: ³³⁹² قَالَ أَلْقَهَا يَا مُوسَى ile hitâb-ı müsteşâbdan murâd, irâde-i nefsi terk eyle, demek idi. Vakte ki Hâzret-i Mûsâ, emr-i Hâk'k'a imtişâlen 'aşâsını elinden yere ilkâ eyledi. Irâde, Hâk'k irâdesidir. Nefsini terk itmekden murâd, mürîdiñ irâdesi Hâk'k'ın irâdesi olduğunu fehm itdü ise iktizâ-yı 'âdet-i ilâhiyye üzere gayretullâh zuhûra gelüp. Kavluhû Te'âlâ: ³³⁹³ فَأَلْقَاهَا فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَى sırrı zuhûra gelüp Hâzret-i Mûsâ 'aleyhi's-selâm henüz mazhar-ı tecellî-i ef'âl-i ilâhiyye olmağın havf eyledi. Mazhar-ı ef'âl-i ilâhiyye olup [43b] kendiden kudret-i Rabbâniye zâhir olduğu gibi dehşet ve vahşet ile hayrân oldu. Ba'dehû Hâzret-i Mûsâ 'aleyhi's-selâm kendide olan ef'âlî kudret-i Hâk'kânî ve irâdeyi nefsi-i Rabbânî olduğu gibi, kavluhû Te'âlâ: ³³⁹⁴ ³³⁹⁵ قَالَ خُذْهَا وَلَا تَخَفْ سَتُعِيدُهَا سِيرَتَهَا murâd, irâdedir, arzdan murâd Allah'dır. Bu ma'nâda bir sırr-ı 'acîb vardır ki 'aşâ-yı Hâzret-i Mûsâ, hayye şûretinde, âlât-ı bâtîle-i sahhârları ifnâ eyledi. Tevhîd-i vahdet üzere her zuhûr Hâk'k'ın olduğuñ bulup, kavluhû Te'âlâ: ³³⁹⁷ ³³⁹⁸ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ mefhûmuyla müşâhid ve mukarrer olup, hayye-i vahdet, [44a] esfel ve a'lâ cümle mazâhiri bel' eyledikde, tavr-ı bâtılda tâlib-i Hâk'k olan sahhârlar, tevhîd-i Hâk'k'ı kabûl ve ikrâr eylediler. Kezâlik Nîl-i fark-ı beşeriyetden tâbût-ı sırr-ı nübüvvet ihrâc ve deryâ-yı vahdetiñ ka'r-ı cem'inde cümle 'askeriyle Fir'avn'ı gar'k ve sâhil-i fark-ı şâniden tâlib-i ³³⁹⁹ مَجْمَعُ الْبَحْرَيْنِ cem'ü'l-cem' olduğunu, ikisi edille-i kat'iyyeye mebnîdir. Biri vak'a-i

³³⁹⁰ On İkinci Fasil: Faşl-ı isnâ ve 'aşere Z / El-faşl M

³³⁹¹ 'aşâsından murâd, Mûsâ'nın irâde-i nefsi idi OE1: 'aşâsından Mûsâ irâde-i nefsi idi Z, M

³³⁹² Kavluhû Te'âlâ: قَالَ أَلْقَهَا يَا مُوسَى OE1: Taraf-ı Hâk'k'dan عَصَاكَ Z, M

Allah, "Onu yere at ey Mûsâ!" dedi. (Tâ-hâ suresi, 19)

³³⁹³ Kavluhû Te'âlâ: فَأَلْقَاهَا فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَى OE1: فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَى Z / Kâle'llâh: فَأَلْقَاهَا فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَى M

Mûsâ da onu attı. Bir de ne görsün o, hızla akan bir yılan olmuş! (Tâ-Hâ suresi, 20)

³³⁹⁴ kavluhû Te'âlâ OE1: Kâle'llâhu Te'âlâ M / Z'de yok.

³³⁹⁵ قَالَ خُذْهَا وَلَا تَخَفْ Sَتُعِيدُهَا سِيرَتَهَا الْأُولَى OE1: قَالَ خُذْهَا وَلَا تَخَفْ Z, M

Allah, şöyle dedi: "Tut onu. Korkma! Biz, onu yine eski durumuna döndüreceğiz." (Tâ-Hâ suresi, 21)

³³⁹⁶ Hâk'kât, elden murâd göñüldür Z, M: Elden murâd göñüldür OE1

³³⁹⁷ Kavluhû Te'âlâ OE1: Kâle'llâh M / Z'de yok.

³³⁹⁸ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ OE1: رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ Z / رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا Sُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ M

Rabbimiz, bunu boş yere yaratmadın. Seni tenzih ederiz. Bizi ateş azabından koru. (Âl-i İmrân suresi, 191)

³³⁹⁹ İki denizin birleştiği yer (Kehf suresi, 60)

وَاضْمُمْ يَدَكَ إِلَى جَنَاحِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ آيَةٌ³⁴⁰⁰ kâle'llâhû Te'âlâ: selâse-i Hızriyye ve biri kâle'llâhû Te'âlâ: ³⁴⁰¹أُخْرِى bil ki zâhirinden bâtınına ve bâtından zâhirine 'aks ve zuhûr haktır. Enfûs ve âfâkdan hilâf-ı rızâ'ullâh, Hâzret-i Mûsâ'dan bir şey zuhûr itmedi ki. Kavlûhû Te'âlâ: ³⁴⁰²صلوات الله وسلامه على نبيينا و على سائر الانبياء والمرسلين و اولياء المقربين و على dedi. ³⁴⁰³إِن هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ ³⁴⁰⁴الهم واصحابهم اجمعين

On üçüncü Fasil³⁴⁰⁵

İmdi. Ey tâlib-i ma'ârif! Nefsini bil ki ehl-i ikrâr olup, mürşid-i ma'ârif [44b] ma'lûmuñ olsun ³⁴⁰⁶ki âfâkda, tabâyi'-i erba'a üzere kıyâmet-i suğrâ nâr, âb, hâk, hava bu dört 'unşuruñ cem' ve mezcine dinür; zuhûr-ı mevâlid-i şelâsedir. Lâkin hayvânât bu 'anâşırın her birinden biri ³⁴⁰⁷zâhir olduğundan sâ'irinden mümtâz oldılar: Biri **sevdâ**, biri **şafra**, biri **balgâ**, biri **qandır**. ³⁴⁰⁸Ve bunların bâtınıyladır ki tabî'at, nefis-i hüsn-i rûhdur ve mezkûrâtın bir yerde cem' ve kâ'im olmasına haşr-ı hayvânî ve kıyâmet-i suğrâ dinür.

İmdi, bu kıyâmet-i suğrâ, kıyâmet-i vustâ ile ve kıyâmet-i vustâ, kıyâmet-i kübrâ ile haşır ve kâ'im olmadıkça berzahdan ve mevâkûf-ı haşr ü neşrden halâş kâbil değildir. Kavlûhû Te'âlâ: ³⁴⁰⁹يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ ³⁴¹⁰âyât-i kerîmesinden murâd olan arz, arz-ı beyzâ'dır. Vücûd-ı insân-ı kâmil, âdem-i manâdır. Anda dañi kıyâmet-i suğrâ ve vastâ ve kübrâ zâhirdir ki haşr-ı enfûsî dinür: Biri tabî' [45a] ve biri hulkî ve biri 'ilmîdir, ehline ma'lûmdur. Anıñiçün insân-ı kâmil vücûdı hemân mazâhire, bir muşaffâ mir'âtdır. Müfred mürekkeb, esfel a'lâ, bâtın zâhir cümle mazâhir mürekkebâtı, vücûd-ı ma'ânî siyret-i envâr sırrından ve vücûd cevheri muşaffâsından mer'î ve müşâhiddir ve li-zâlik

³⁴⁰⁰ kâle'llâhû Te'âlâ M: kavlûhû K / Z'de yok.

³⁴⁰¹ Elini koynuna, diğeri bir muvize olarak kusursuz ve bembeyaz çıksın. (Tâ-Hâ suresi, 22)

³⁴⁰² kavlûhû OE1: kâle'llâhû Te'âlâ M / Z'de yok.

³⁴⁰³ Bu ancak senin imtihanındır. (A'râf suresi, 155)

³⁴⁰⁴ Şalât ü selâm 'alâ nebiyyinâ ve 'alâ sâ'irî'l-enbiyâ'i ve 'l-mürselîn ve evliyâ'i'l-muqarrebîn ve 'alâ âlihîm ve aşhâbihîm ecma'in. (Salat ve selam peygamberimiz üzerine, diğeri nebiler ve rasuller ve Allah dostu veliler üzerine ve onun soyunun ve cümle ashabının üzerine olsun).

³⁴⁰⁵ On Üçüncü Fasil: Faşl-ı şelâse ve 'aşere Z / El-faşl M

³⁴⁰⁶ Nefsini bil ki ehl-i ikrâr olup, mürşid-i ma'ârif ma'lûmuñ olsun OE1: Nefsini bil ki tâlib olan ehl-i ikrâr mürşidu'llâh ma'lûmuñ olsun Z, M

³⁴⁰⁷ her birinden bir ahlât Z, M: herbirinden biri OE1

³⁴⁰⁸ Ahlât-ı erbaa: Antik Çağ ve ortaçağda insanın biyolojik, ahlâkî ve psikolojik fonksiyonlarını etkilediği kabul edilen, insan bedenindeki kan, şafra, sevdâ ve balgama dört sıvı unsur anlamında ahlât-ı erbaa denilmektedir. Sağlık ve hastalık bu dört sıvının insan bedeninde dengede olup olmamasından ortaya çıkmaktadır. Bkz. Eliaçık, a.g.m., s. 125-141.

³⁴⁰⁹ kavlûhû OE1: kâle'llâhû Te'âlâ M / Z'de yok.

³⁴¹⁰ O gün yer başka bir yere, gökler de başka göklere dönüştürülür. (İbrâhim suresi, 48)

kavluhû Te'âlâ:³⁴¹¹ ³⁴¹² وَلَا رُطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ve kâle'llâhu Te'âlâ: وَلِكُلِّ وَجْهَةٌ هُوَ
³⁴¹³fe-efhem. Ammâ meslek-i mazâhir üzere kıyâmet-i vustâ, ıslâh-ı nefis ve ıslâh-ı
 tabî'at ve ıslâh-ı rûh ve ıslâh-ı sırdır. Bil ki ma'ârif, sırr-ı rubûbiyyet ve sırr-ı ulûhiyyet ve
 sırr-ı 'irfân ve sırr-ı hakîkatdır. Hemân bu dört esrâr bir vücuddır. Zâhir ve kâ'im olmasına
 haşr-ı insânî ve kıyâmet-i vustâ dinür. Ve merâtib-i erba'a budur ki 'anâşır-ı te'bâyî'îñ
 hakîkatidir. Ve nefisini bilmek, kâle'n-nebiyyü:³⁴¹⁴ ³⁴¹⁵من عرف نفسه فقد عرف ربه ma'ârif, bu
 merâtibiñ [45b] hâlen ve zevkan ma'rifetine ıtlâk olunur. Bir sırrı ve bir ma'nâ-i te'vîli
 dañi budur. İmdi, ey tâlib-i ma'ârif-i billâh, sîreti insân olan şûret-i Âdem, ma'lûmuñ
 olsun ki enfüsde tecellî-i ef'âl, kıyâmet-i suğrâ ve tecellî-i şîfât, kıyâmet-i vustâ ve tecellî-
 i zât, mazhar-ı kıyâmet-i kübrâ ile kâ'im-i maşer-i ervâh, âdem-i ma'nâ ki tâmmetü'l-
 kübrâ dañi dinür; cümle ervâh-ı enbiyâ ve sâ'ir ervâh-ı muqaddese taht-ı livâ-i hâtemü'l-
 enbiyâda haşr ü cem' olmakdır. Ol livâ'ü'l-hamdiñ hâmilî; şâh-ı merdânü'l-evliyâ,³⁴¹⁶
 sâkî-i kevşer-i 'irfân-ı tevâhid. İmdi, evvelîn [ve] âhirîn cümle hâmil-i livâ'ü'l-hamd,
 hâtemü'l-evliyânıñ³⁴¹⁷ kevşer-i 'ilm ü 'irfânında feyz-yâb olmadıkca, berzah-ı esfel-i haşr
 ü neşrden halâş olup, cennet-i vicdâna duhûl, bir ferde müyesser degildir.³⁴¹⁸ Kâle'n-
 nebiyyü:³⁴¹⁹ ³⁴²⁰من كان الله كان Bilgil ki meşreb-i ilâhiyyeye ve meşreb-i ma'ârifîyyeye
 tâlib ve sâlik olanlara lâzımdır ki herhâlde Hakk'la olup halkıñ [46a] halkıyyetini,
 mürşidin hakkâniyyetinde mahv idüp, her emri mürşidden işidüp ve bu halkıñ kelâmıñ³⁴²¹
 dinlemeyüp, mürşid kelâmıñ Hakk emri bilüp³⁴²² kavluhû Te'âlâ:³⁴²³ فَأَيَّمَا تَوَلَّوْا فَنَمَّ وَجْهُهُ
³⁴²⁴الله 'ı güzelce anlayup bu sırrıñ hakîkatî mürşid idüğün idrâk idüp her şöhetî Hakk'dan
 işide, Hakk'dan aňlaya, Hakk'dan göre ve Hakk ile göre.³⁴²⁵

³⁴¹¹ kavluhû Te'âlâ OE1: kâle'llâhu Te'âlâ M, Z

³⁴¹² Hiçbir yaş, hiçbir kuru şey yoktur ki apaçık bir kitapta olmasın. (En'âm suresi, 59)

³⁴¹³ Herkesin yöneldiği bir yön vardır. (Bakara suresi, 148)

³⁴¹⁴ kâle'n-nebiyyü OE1: kâle Resûlullâh M / Z'de yok.

³⁴¹⁵ Meclisî, *a.g.e.*, C. II, s. 32.

³⁴¹⁶ şâh-ı merdânü'l-evliyâ OE1: hâtemü'l- evliyâ Z, M

³⁴¹⁷ şâhu merdânî'l-evliyânıñ OE1: hâtemü'l-evliyânıñ Z, M

³⁴¹⁸ müyesser degildir A, OE1: müyesser ve mümkün degildir Z

³⁴¹⁹ Kâle'n-nebiyyü OE1: kâle Fethü'l-Ma'ârif M / Z'de yok.

³⁴²⁰ *Kim Allah için olursa, Allah da onun için olur.*

³⁴²¹ bu halkıñ kelâmıñ M, OE1: halk kelâmıñ Z

³⁴²² mürşid kelâmıñ Hakk emri bilüp OE1: hakkâniyyetde Hakk emrin bilüp Z / mürşidin hakkâniyyetde Hakk emrin bilüp M

³⁴²³ kavluhû OE1: kâle'llâhu Te'âlâ M / Z'de yok.

³⁴²⁴ Nereye dönerseniz, Allah'ın yüzü işte oradadır. (Bakara suresi, 115)

³⁴²⁵ mürşid idüğün idrâk idüp her şöhetî Hakk'dan işide, Hakk'dan aňlaya, Hakk'dan göre ve Hakk ile göre
 Z: mürşid idüğün idrâk idüp M, K

Menâkıb: Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm Cebel-i Tûra varup temşil bir şecerden kendüye tecellî olur idi. Kavluhû Te‘âlâ: ³⁴²⁶ وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا , Allah ile tekellüm ider idi Mûsâ. Cebel-i Tûr’dan rücûunda bir müddet üznin kapar idi. Hakk’ın kelâmın işidine gayrısı kelâmı üznine girmeye diyu bu kıssadan murâd hissedir. ³⁴²⁷

Bi’l-küllîye şîfât-ı İblîsi ve küfri ve şirki ve dâlâleti ve hîle-i ilhâdı, tevîd ile zât ve şîfât ve ef‘âlî mürşidde mahv idüp emîn ola. Her hinde bu şîfâtları âhîrde ve kendüde [46b] mevcûd bile ve göre kim bu şîfâtlardan hâlâş bir şûret ile kâbil değildir. Zîrâ mazâhir birbirine âyinedir. Kabîhü’l-vech ³⁴²⁸ olan mir‘âta nazar itse vechini kabîh görür; şâbiyyü’l-veche, melîhü’l-veche görmek kâbil değildir. He ne kadar âyîne a‘lâ dahî olsa ammâ her vâri ve her zuhûru, nûr-ı ‘ilm-i Hakk’ın pertevi oldığın bilüp olan vechini şâbiyyü’l-melîh vech görür. ³⁴²⁹ İllâ bu esrâr ve bu hâl hemân mürşid ile temyîz ve zâhir olur. Bir dahî zât cibilliyeti, muğill şîfâtıyla mazhariyeti olunca nâ-kâbil-i mir‘ât her ne kadar a‘lâ olsa yine şu kadar fâide olur. Devr-i âhîrde şîfât-ı insân ile zuhûrunda her varı ve her zuhûru, nûr-ı ‘ilm-i Hakk’ın pertevi idüğün bilince bir dahî güzel olur. ³⁴³⁰ Kâle’n-nebiyyü: ³⁴³¹ ³⁴³² كَانَ اللَّهُ وَلَمْ يَكُن مَعَهُ شَيْءٌ sırrına mazhar olanlar ne görür ve ne bilür. Ammâ erbâb-ı kemâl maârif-i billâhlarıñ kuvâ-yı bâtını mürşiddir. ³⁴³³ İtibâren görürler ve itibâren işidirler. Hakkîkatde gördikleri bir şîfâtdır ve işitdikleri bir sözdür. Hakkîkatde mevcûd semî ve başîr, râî ve merî mir‘ât içine ‘aks [47a] ider, bu mir‘ât birdir. Bâtin, zâhir olsa sen anı soñradan oldı zann idersin. Muṭlak bâtin zâhir, evvel âhîr birdir. Sen görmemek ile ol bir olmamak lâzım gelmez ve sen görüp bilmek ile ol soñradan olmak dahî lâzım gelmez. Ol bir bilinür. Evvel âhîr, zâhir bâtin oldır. Delîl-i kâtî ile şâbitdir ki

³⁴²⁶ Allah, Musa ile doğrudan konuştu. (Nisâ suresi, 164)

³⁴²⁷ her şöhet Hakk’dan işide, Hakk’dan aňlaya, Hakk’dan göre ve Hakk ile göre. Menâkıb: Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm Cebel-i Tûra varup temşil bir şecerden kendüye tecellî olur idi. Kavluhû Te‘âlâ: ³⁴²⁷ وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا , Allah ile tekellüm ider idi Mûsâ. Cebel-i Tûr’dan rücûunda bir müddet üznin kapar idi. Hakk’ın kelâmın işidine gayrısı kelâmı üznine girmeye diyu bu kıssadan murâd hissedir M, OE1: Z’de yok.

³⁴²⁸ Kabîhü’l-vech Z, M: Kabîhü’l-levn K

³⁴²⁹ şâbiyyü’l-veche, melîhü’l-veche görmek kâbil değildir. He ne kadar âyîne a‘lâ dahî olsa ammâ her vâri ve her zuhûru, nûr-ı ‘ilm-i Hakk’ın pertevi oldığın bilüp olan vechini şâbiyyü’l-melîh vech görür. Z, M: Şâbiyyü’l-levn olan vechini şâbiyyü’l-melîh vech görür. OE1

³⁴³⁰ Hakk’ın pertevi idüğün bilince bir dahî güzel olur M, OE1: Hakk’ın pertevi oldığın bilüp Z

³⁴³¹ kâle’n-nebiyyü OE1: kâle Resûlullâh M / Z’de yok.

³⁴³² Allah vardı ve onunla beraber hiçbir şey yoktu. (Buhârî, Megâzî 67, 74, Tevhid 22, Bedü’l-halk 1; Tirmizî, Menâkıb 3946)

³⁴³³ Ammâ erbâb-ı kemâl maârif-i billâhlarıñ kuvâ-yı bâtını mürşiddir M, OE1: Ammâ erbâb-ı maârifin kuvâ-yı bâtını mürşiddir Z.

ķavluhû Te'âlâ:³⁴³⁴ ³⁴³⁵ عَلِيمٌ هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ³⁴³⁶ demekdir ki vâv'lar 'âtıfedir. Hemân هُوَ الْبَاطِنُ، هُوَ الظَّاهِرُ، هُوَ الْآخِرُ، هُوَ الْأَوَّلُ demekdir.³⁴³⁶ Cümlede zamîr Allâh'a râci'dir³⁴³⁷ ve o işbât içündir. Ma'ânası demek olur ki evvelde, âhirde, zâhirde ve bâtında Hüve'dir ki Allah'dır. Kâle hâl-i Fethü'l-Ma'ârif Muhammed Ebu Şâbit:³⁴³⁸ هُوَ الْوَاحِدُ الْوَاحِدُ³⁴³⁹ Hemân ta'addüd cihet-i esmâdandır, müsemmâ birdir. Ol ismiyle tesmiye olan müsemmâ, hem ism-i evvel[iñ], hem ism-i âhiriñ, hem ism-i zâhiriñ, hem ism-i bâtınıñ müsemmâsıdır. Evvelde, âhirde, zâhirde, bâtında bu isimlerden hâric bir müsemmâ yokdur [47b] ki i'tibâr idüp iki diyesin. Cümle eşyâda bir şey var mıdır?³⁴⁴⁰ ki bu müsemmâdan ğayrı ve hâric ola, cümleyi muhîtdir. Kavlûhû Te'âlâ:³⁴⁴¹

³⁴⁴² وَ [كَانَ] اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطٌ³⁴⁴³ Bu ma'nâda Allâh ismidir, muhâtaba-i müsemmâdır ve li-zâlik kâle Muhammed Fethü'l-Ma'ârif Ebu Şâbit³⁴⁴³ لَا مَوْجُودَهُ إِلَّا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ .

İmdi. Bir şeyi göresin ve bilesin ve işidesin ve olasın, ol şey° bir müsemmânıñ ğayrı yâhûd ayrı ola, mümkün ve câ'iz degildir. Şûre-i Âl-i İmrân'ın evvelinde mübtedâsı olan Elif Lâm Mîm (الم) lafz-ı şerîfiniñ te'vîl ve tefsîri iç yüzün işidesiz ve haberin alın, haber mübtedâ sırrına mazhar olıñ. Bu esrârı bil ki Elif Lâm Mîm (الم) bu hurûf-ı muķaţţâ'ât³⁴⁴⁴ nedir, bilesiz. İşbu esrâr-ı **Vahdetnâme**'ye nâ'il olasız, İnşâ'allâhu Te'âlâ.

On Dördüncü Fasıl³⁴⁴⁵

Ey tâlib-i ma'ârif-i hakâyık-ı ilâhî! Tûlûc-ı şems-i hakîkatde peydâ olan zevât-ı mazâhiriñ [48a] ba'de'l-ġurûb, menşe'leri olan zulmet-i arzda nihân olmalarına dinür, **Leyle-i Kadir**. İmdi, ma'lûm ola ki taşşîl ve tekmîl-i merâtib içün 'âlem-i lâhûtdan³⁴⁴⁶ silsile-i

³⁴³⁴ Delîl-i şâbit oldur ki delîl-i kâtî' ile şâbitdir ki kavlûhû Te'âlâ OE1: Delîl-i şâbit oldur ki Z / Delîl-i kâtî' ile şâbitdir ki kâle'llâhu Te'âlâ M

³⁴³⁵ O. ilk ve sondur, zâhir ve bâtındır. O, her şeyi hakkıyla bilendir. (Hadîd suresi, 3)

³⁴³⁶ demekdir ki vâv'lar 'âtıfedir. Hemân هُوَ الْبَاطِنُ، هُوَ الظَّاهِرُ، هُوَ الْآخِرُ، هُوَ الْأَوَّلُ demekdir Z: demekdir ki M, Z

³⁴³⁷ Cümlede zamîr Allâh'a râci'dir Z: aḥadullâhdır, kendüye râci'dir M, OE1

³⁴³⁸ Kâle hâl-i Fethü'l-Ma'ârif Muhammed Ebu Şâbit OE1: Kâle'l-Ma'ârif Muhammed Ebu Şâbit M / Z'de yok.

³⁴³⁹ O, bir tektir, ancak sayı cihetinden değildir. (Fethü'l-Maârif)

³⁴⁴⁰ bir şey var mıdır? Z, OE1: bir şey-i vâhiddir M

³⁴⁴¹ kavlûhû Te'âlâ OE1: kâle'llâh M / Z'de yok.

³⁴⁴² Allah her şeyi kuşatıcıdır. (Nisâ suresi, 126). Nüşhalarda اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطٌ biçiminde verilmektedir.

³⁴⁴³ Allah'tan başka varlık yoktur, Allah'tan başka ilah yoktur.

kâle Muhammed Fethü'l-Ma'ârif Ebu Şâbit اللَّهُ لَا مَوْجُودَهُ إِلَّا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ OE1: kâle Fethü'l-Ma'ârif Muhammed Ebu Şâbit لَا مَوْجُودَهُ إِلَّا اللَّهُ لَا مَقْصُودَ إِلَّا اللَّهُ M / kâle Fethü'l-Ma'ârif اللَّهُ لَا مَوْجُودَهُ إِلَّا اللَّهُ M / kâle Fethü'l-Ma'ârif اللَّهُ لَا مَقْصُودَ إِلَّا اللَّهُ M

³⁴⁴⁴ bu hurûf-ı muķaţţâ'ât OE1: bu muķaţţâ'ât M / ki kâşif-i keşfiyye-i genciyye-i esrâr-ı hurûf-ı muķaţţâ'ât Z

³⁴⁴⁵ On Dördüncü Fasıl: El-faşl erba'a ve 'aşere Z / El-Faşl M

³⁴⁴⁶ 'âlem-i lâhûtdan OE1: 'âlem-i 'amâdan Z, M

ervâh olup ‘âlem-i ceberûta vuşûlleri Leyle-i Qadir’dedir. Ve yine ‘âlem-i ceberûtdan silsile-i ervâh olup ‘âlem-i melekûta³⁴⁴⁷ vuşûlleri Leyle-i Qadir’dedir. Ve yine ‘âlem-i melekûtdan³⁴⁴⁸ silsile-i ervâh olup ‘âlem-i nâsûda, beşeriyete her bir merâtıbdan bir merâtibe ve her bir sıfatdan bir şıfata tecdîd-i libâsları Leyle-i Qadir’dedir. Kezâlik mevâlid-i selâse ile ma‘den ve nebât ve hayvândır, itmâm-ı devirleri Leyle-i Qadir’dedir. Andan cemî‘-i merâtibi ve cemî‘-i şıfâtı, zâhiren ve bâtinen câmi‘ olup ‘âlem-i a‘liyyü’l-‘alâ, âdem-i ma‘nâya irişüp vâsıl ilâ’llâh ve insân-ı kâmil ve ma‘ârif-i billâh ve nüsha-i kübrâ olmaları Leyle-i Qadir’dedir. Leyle-i Qadir ta‘bîri, ‘âlem-i evvele göredir ki ‘âlem-i şânî muqaddem bilinmeyüp ve görülmediğine nisbet zulmet-i cehildir. Kadir [48b] ta‘bîri, zuhûr-ı maqadderât, terakkî ve şân ve kudretidir. Hemân me‘mûlûn gayrı, zuhûr-ı ‘uluvv-i qadri, menzilet-i Leyle-i Qadir’dır. Ve ol Leyle-i Qadir’de huşûl-i ma‘lûb ile meserret ‘iyd-i ekberdir. Ve Leyle-i Qadir’de ma‘nânın beyt-i heftinde olması³⁴⁴⁹ sırr-ı ağrebdır, ehline ma‘lûmdur.

On Beşinci Fasil³⁴⁵⁰

İmdi, ey tâlib-i ma‘ârif-i sırr-ı ilâhî! Ma‘lûm ola ki zâhir-i âfâkda ma‘ârifin zuhûrî ve mezâhirde Muhammed Fethü’l-Ma‘ârif tesmiyesi, ezelde mefhar-i mevcûdât, fahr-i ‘âlem-i enbiyâ ve senedü’l-evliyâ şallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem i‘ânesine murâd-ı Hakk olmasıyladır. Resûl-i Ekrem³⁴⁵¹ sebep-i cihân-ı kevneyn daği ma‘rifet-i mebd‘-i Hakk’dır. Zamân-ı sa‘âdetde daği hâtemü’l-enbiyâ, “Tevrât, İncil ve Zebûr’ın haberin benden su‘âl idiñ, hâdî-i dîn ve emînü’l-ümme benim ve yedi kat gökleri ve ‘arş [ve] kürsî geçüp ‘urûc itdim ve Allâh zü’l-Celâl’in kendüni gördüm” diyicek, ol zamân didiler: “Nice ‘urûc [49a] itdiñ? Henüz ayaklarını yerden bir karış kaldırıp ber-hevâ turabilmezsiñ, da‘vâları dürlü dürlü idersin. Hiç senin gibi Ebû Tâlib yetimi peygamber mi olur? Ve hazret-i peygamber olanlar, Hazret-i Mûsâ ve Hazret-i İlsâ gibi olur ki bi’l-külliyeye dünyâyı terk idüp, mâl ve emlak değil, bir habbeye mâlik olmazlar ve cümle libâsları koyun derisi olup, bir hücreye mâlik olmayup, her gice bir ümmetinin hânesinde ³⁴⁵² قوت لا يموت ekl ü şurb iderlerdi. Sen lebs-i cedîd ve bâzergânsın, dürlü ni‘metler yersin” didiler. Bâ‘iş-i hilkat-i dâreyn, sultân-ı kevneyn, cenâb-ı Rasûl-i Ekrem şallallâhu

³⁴⁴⁷ ‘âlem-i melekûta OE1: ‘âlem-i mülke Z, M

³⁴⁴⁸ ‘âlem-i melekûtdan OE1: ‘âlem-i mülkden Z, M

³⁴⁴⁹ beyt-i heftinde olması Z, M: hakîkin bilmesi OE1

³⁴⁵⁰ On Beşinci Fasil: Faşl-ı hamse ve ‘aşere Z / El-faşl M

³⁴⁵¹ Resûl-i Ekrem A, OE1: Resûl-i Ekber Z

³⁴⁵² Kût-ı lâ-yemût: Ölmeyecek kadar yenen azık. (Kelâm-ı kibar), Bkz. Ötüken Büyük Sözlük.

Te'âlâ 'aleyhi ve sellem hazretlerinin ³⁴⁵³ لولاك لولاك لما خلقت الافلاك ve ³⁴⁵⁴ خلق الله şehâdeti ve ³⁴⁵⁵ فاسideleri üzere şehhâr ve kâhin ve mecnûn ve istidrâc nefsi-bâtılaları ve zu'm-ı ³⁴⁵⁵ fâsideleri üzere şehhâr ve kâhin ve mecnûn ve istidrâc i'tibârıyla dürlü dürlü [49b] cevır ve haķâret ve lev'm itmege cümle casâret iderler idi. Fî zamâninâ bu Fethü'l-Ma'ârif şâhibü'l-vakt olduğunu nice bilsünler, te'yîd-i Rabbânî ve kudret-i Rahmânî zâhir olup. Kavlühü Te'âlâ: ³⁴⁵⁶ يُرِيدُونَ لِيُطْفَؤُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ 3457 mefhûmu üzere her biri bir âsâr-ı aḥadiyyet ve kerâmât-ı Fethü'l-Ma'ârif-i Muhammediyye mu'cizâtıyla Muhammedîden maḥcûb olup 'inâyet-i ilâhiyye ve sa'âdât-ı ezeliyyeye yâr olanlar taşdıķ [ve] ikrâra gelüp necât bulurlar. Ve şakâvet üzere kalanlar, ³⁴⁵⁸ kimi dünyâda bir belâya uğrayup, ḥarâb [ve] perîşân ve kimi giriftâr-ı 'azâb olurlar. İmdi, muḥaddem ve ḥâlâ Cenâb-ı Peygamber şallallâhü 'aleyhi ve sellem hazretlerinin nesl-i pâklerinden zuhûr idüp, zâhiren ve bâtinen 'ilm [ve] 'irfânlarına vâriş olup, ḥâtemü'l-evliyâ ³⁴⁵⁹ olanlara daḥi haķâret itdiler. Kavlühü Te'âlâ: ³⁴⁶⁰ 3461 اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ 50a kavlı-i şerîfi üzere maḥzar-ı fitne ve tuġyân olan münâfikîn, vech-i meşrûḥ üzere lev'm ve cevır, haķâret itmege sa'y iderler. Nitekim ḥulefâ-i râşidîn, ³⁴⁶² bâb-ı medîne-i 'ilm Şâh-ı Velâyet 'Aliyyü'l-Murtezâ neslinden ve şadran 'an-şadrin vâriş-i sırr-ı nokta-i velâyet, Hazret-i İmâm Hüseyin ve E'imme-i İsnâ 'Aşer rıdvânullâhi te'âlâ 'aleyhim ecma'in hazretlerine ve ḥânedânlarına mervânî münâfikların izḥâr-ı cevır itdikleri gibi. Lâkin bi-ḥudreti'llâhi Te'âlâ şân ve maḥzar-ı sırr-ı Yezdân olduklarını izḥâra bâdî ve bâ'is oldılar. Kâle: ³⁴⁶³ ان اشدّ البلاء على الانبياء و على الاولياء 3464 bu ma'nâya delâlet ider. Her zamân-ı mi'ede bir kâmil er ve zât-ı şerîf

³⁴⁵³ لولاك لولاك لما خلقت الافلاك OE1: لولاك لولاك Z, M

Sen olmasaydın, sen olmasaydın, âlemleri yaratmazdım. Bkz. Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2123.

³⁴⁵⁴ Allah Teâlâ, benim nurumu, kendi nurundan yarattı. (Hadîs-i şerif)

³⁴⁵⁵ zu'm-ı fâsideleri Z: zulm-i K / za'm-i fâsideleri M

³⁴⁵⁶ kavlühü Te'âlâ OE1: kâle'llâhu Te'âlâ M / Z'de yok.

³⁴⁵⁷ يُرِيدُونَ ان لِيُطْفَؤُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَهِهِمْ وَيَأْبَى اللَّهُ الْآءَ: Z, M: يُرِيدُونَ لِيُطْفَؤُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ OE1

Onlar ağızlarıyla Allah'ın nurunu söndürmek istiyorlar. Halbuki kafirler istemeseler de Allah nurunu tamamlayacaktır. (Saf suresi, 8). Bu âyet OE1 nüshasında sehven karışık yazılmıştır.

³⁴⁵⁸ Şakâvet üzere kalanlar OE1: şakâvet kalanlar Z / şakâvetde kalanlar M

³⁴⁵⁹ ḥâtemü'l-evliyâ Z, M: ḥâtemü'l-enbiyâ OE1

³⁴⁶⁰ kavlühü Te'âlâ OE1: kâle'llâhu Te'âlâ M / Z'de yok.

³⁴⁶¹ Allah onlarla alay eder, azgınlıkları içinde bocalayıp dururlarken onlara mühlet verir. (Bakara suresi, 15)

³⁴⁶² ḥulefâ-i râşidîn Z, M: ḥulefâ'ü'r-râşidîn OE1

³⁴⁶³ Kâle OE1: Kelâm-ı Muḥbir-i Şâdik Z / Kâle Muḥbir-i Şâdik M

³⁴⁶⁴ ان الله اشدّ البلاء Z, OE1: ان الله اشدّ البلاء M

zuhûr ider.³⁴⁶⁵ Ehl-i sa'âdet olanlar ikrâr ider, hizmet ve muhabbetinde cân bâş fedâ ider. Ve ehl-i şakâvet olanlar inkâr idüp 'âkıbet helâk ve ma'cûb olurlar. İ'tikâd-ı fâside ile 'amel ve ecr ve şevâb me'mûl idenlerin [50b] edille-i kâtı'a-i erba'a ile hâl [ü] şânlarını fehm [ü] idrâk idüp anlardan hâzer ve ictinâb, mü'min ve mü'minâta farz-ı 'ayndır. Kavlulu Te'âlâ: ³⁴⁶⁶ فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ . ve Kavlulu Te'âlâ: ³⁴⁶⁷ إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ . وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ . Hemân ehl-i necât olanlara erzâk-ı na'im-i rûhâniyye ile şafâda ve berzahda olanlara 'ikâb-ı şûr-ı nefsâniyye ile cefâdır. Fe-efhem. Ve bu tahrîrâtımız ancak tâlib-i ma'ârif-i Hâkk olanın zihn ve i'tikâdını tat'hîr ve te'yîd için tenezzülât-ı ilâhiyyedir. İmdi. Da'vâ-yı îmân eyleyen! Hâzer eyle ki sırr-ı hadd-i hakîkatde muhâfaza-i hazz-ı ma'rifet³⁴⁶⁸ ile emn [ü] selâmete karar ve medâyin-i ıklîm-i vücûd olan, ehlullâh efendilerimizin a'mâl ü ef'âlî'nin görmege ve bilmege tâlib olmaya. Zîrâ anların ahvâlî 'aqla sığmaz. Zîrâ münkir-i Kureys, Şâhib-i Sa'âdet Efendimiz vaktinde diğkat ve tecessüs itmeleriyle mi'râc ve şakkü'l-kamer ve şakkü'l-hacer ve şecer-i hurma³⁴⁶⁹ gibi mu'cizâta bâ'is oldılar. [51a] İdrâk-i nâkışlarıyla nefsi 'ağıllarına kıyâs idüp kâfir oldılar. Bilmediler ki Hâtemü'l-Enbiyâ Efendimizin cesed-i mübârekleri, sâ'ir ecsâdın rûhudur. Ve anın kalb-i sa'âdeti, esfel ve a'lâyı muhîtdir. Kalb ile ecsâdda taşavvur ve tecellî, ân-ı dâ'imdir. Cümle ecsâdda zâhir ve nümâyân olur. Bir anda hem şerâda ve hem Şüreyyâda seyr ider. Hem bu ecsâd-ı eşyâ, zıll-ı 'unsur ve ervâhları kuvâ-yı cesed-i mübârekisidir. Cümlesinde taşarruf itmek kendi kuvâsından taşarruf itmekdir; sırr-ı vahy-i ilâhî budur. Nitekim âyet-i kerîmede, kavlulâ Te'âlâ:³⁴⁷⁰ ³⁴⁷¹ قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ . kavl-i şerîfi, beşerîyyet-i 'unsur-ı pâki, cümle ecsâdın mişli olup ve merci'lerin oldığın³⁴⁷² ³⁴⁷³ قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ sırrını beyân ider. Fe-efhem. Hâzâ bahr-i 'amîk ve sırr-ı dakîk.³⁴⁷³ Kezâlik ol

Belanın en şiddetlisi peygamberlere, velilere ve sonra derecesine göre diğerlerine gelir. (Tirmizî, zühd 57; İbn Mâce, fiten 23; Münâvî, Feyzü'l-Kadîr, 1: 519; Hâkim, Müstedrek, 3/343; Ahmed b. Hanbel, 1/172, 174, 180, 185, 6:369)

³⁴⁶⁵ Şüphesiz ki, Allah her yüzyılın başında bu ümmete dinî işlerini yenileyecek hir müceddid gönderecektir. (Sünen-i Ebu Davud, Melahim, 1) hadîs-i şerîfine telmihi edilmektedir.

³⁴⁶⁶ Bir grup cennette ve bir grup ise cehennemdedir. (Şûrâ suresi, 7)

³⁴⁶⁷ Şüphesiz, iyiler naim cennetindedirler. Şüphe, günahkarlar da cehennemdedirler. (İnfitar suresi, 13-14)

³⁴⁶⁸ hazz-ı ma'rifet Z, M: hiss-ı ma'rifet OE1

³⁴⁶⁹ şakkü'l-kamer ve şakkü'l-hacer ve şecer-i hurma gibi OE1: şakkü'l-kamer ve istintâk-ı hacir ve şecer ve hubûbât gibi Z, M

³⁴⁷⁰ kavlulu Te'âlâ OE1: kâle'llâhu Te'âlâ M / Z'de yok.

³⁴⁷¹ قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ OE1: قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ Z, M

De ki ben de sizin gibi bir insanım. Yalnız bana ilahınızın bir tek ilah olduğu vahyediliyor. (Fussilet suresi, 6)

³⁴⁷² Bana vahyediliyor. (Fussilet suresi, 6)

³⁴⁷³ Bu husus, derin bir deniz ve ince bir sırdır.

ṭâlib-i Hakk [ve] ma'ârif olanlara meslek, merâtiben iki 'âlemdir: Biri [51b] zarûrî³⁴⁷⁴ ve biri ihtiyârîdir. İhtiyârî 'âlem, mülk-i şehâdetdir, Beytullâh olur. Zârûrî 'âlem, mişâl-i berzahdır. Ammâ 'âlem-i şehâdetde ma'ârifet-i sırr-ı ulûhiyyet hâsıl olur ki erbâbı, kavluhû Tecâlâ: ³⁴⁷⁵ فَفَرُّوا إِلَى اللَّهِ إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُبِينٌ emri ile me'mûr olurlar. Tâ ki kâle'n-nebiyyü: ³⁴⁷⁶ 3477 مَنْ رَأَى فَقَدْ رَأَى الْحَقَّ sırrına vâkıf olurlar. Ammâ 'âlem-i mişâlde sırr-ı rubûbiyyet hâsıl olur ki erbâbı, kavluhû Tecâlâ: ³⁴⁷⁸ 3479 اَرْجِعِي إِلَى رَبِّكَ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً emriyle me'mûr olurlar. Tâ ki tahşîl-i merâtib-i rûhâniyye ile ma'rifet-i esrâr-ı ilâhiyyât hâsıl iderler. Şunlar ki 'âlem-i şehâdetde mevt-i ihtiyâr ile kâle: ³⁴⁸⁰ 3481 مَوْتُكَ انْ تَمُوتَ sırrına mazhar oldılar. Berzah-ı kubûr-ı ecsâddan ve haşır neşirden berî ve emîn oldılar. Mağsad-ı akşâ ve maṭlab-ı a'lâya, 'âlem-i şehâdete vâsıl oldılar. Rütbe-i 'ibâdete yetişüp, hidâyet ile mahv olup ³⁴⁸² sırr-ı ahadiyyet, lebs-i vahdetle zâhir olur. Ol zamân halkla [52a] fânî ve Hakk'la bâkî³⁴⁸³ olup, murâdı, murâdullâh olup, kavluhû Tecâlâ: ³⁴⁸⁴ لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ³⁴⁸⁵ kelâm-ı şerîfî terk-i lisânile mihmân-ı kalbinden zuhûr idüp mest [ü] hayrân, hemân bir bakış kıla.

Eğer Âl-i Rasûlden ve nesl-i pâk-i Hâzret-i İmâm Hüseyin'den ise sırran ve zâhiren da'vet-i halk için merâtib-i çihâr üzere tenezzülât-ı ilâhiyye ile nüzûl ve bâtın-ı sırr-ı hatm-i nübüvvet olan mertebe-i velâyet-i kübrâdan hilâfet-i kübrâ ile zuhûr idüp, derûnunda cemî'e-i envâ'e-ı müfredâta rücû'e eyler ve envâ'e-ı mürekkebâta nuṭk-ı sârî olup, müfredâtı haşır ve terâkib-i mürekkebâtı neşr ile müfredâta rücû'e eyler³⁴⁸⁶ ve cemî'e-i ervâh arz-ı beyzâ'e-ı vücûdunda haşır olup kuvâ-yı 'unşur olur ve her bir ervâh mazhariyyetine göre merâtib hâsıl ider. Ve her biri, kâle'n-nebiyyü: ³⁴⁸⁷ 3488 الطَّرِيقُ إِلَى اللَّهِ بَعْدَ انْفَاسِ الْخَلَائِقِ

³⁴⁷⁴ biri huzûrî OE1: biri zarûrî Z, M

³⁴⁷⁵ فَفَرُّوا إِلَى اللَّهِ إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُبِينٌ OE1: فَفَرُّوا إِلَى اللَّهِ Z, M

O hâlde Allah'a koşun. Şüphesiz ben, size O'nun katından gönderilmiş açık bir uyarıcıyım. (Zâriyât suresi, 50)

³⁴⁷⁶ kâle'n-nebiyyü OE1: kâle Resûlullâh M / Z'de yok.

³⁴⁷⁷ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No 2482.

³⁴⁷⁸ kavluhu Tecâlâ OE1: kâle'llâhu Tecâlâ M / Z'de yok.

³⁴⁷⁹ Sen ondan razı, o da senden razı olarak rabbine dön. (Fecr suresi, 28)

³⁴⁸⁰ kâle OE1: Z ve M'de yok.

³⁴⁸¹ Ölmeden önce ölünüz. Bkz. Aclûnî, *a.g.e.*, C. 2, s. 384; Allame Meclisi, *Biharu'l-Envar*, C. 69, s. 317.

³⁴⁸² hidâyet ile mahv olup OE1: ziddiyyet mahv olup Z, M

³⁴⁸³ halkla fânî ve Hakk'la bâkî Z: Hakk'la fânî ve Hakk'la bâkî OE1

³⁴⁸⁴ kavluhu Tecâlâ M, OE1: Z'de yok.

³⁴⁸⁵ Bugün mülk kimindir? Tek olan, her şeyi kudret ve hakimiyeti altında tutan Allah'ındır. (Mû'min suresi, 16). Z nüshasında âyetin başına قُلْ ilave edilmiş.

³⁴⁸⁶ rücû'e eyler OE1: irca'e eyler Z, M

³⁴⁸⁷ kâle'n-nebiyyü OE1: Z ve M'de yok.

³⁴⁸⁸ Allah'a giden yollar mahlukatın nefesleri sayısındadır. Bkz. Ahmed b. Ömer-Ebu'l-cennâb Necmü'd-din Kübrâ, Risâletü't-Turuk, s. 289; Katip Çelebi, Keşfü'z-Zünûn, C.1, s. 876.

muḳtezâsınca menba^c-ı feyz-i ilâhî olan sâkî-i kevşer-i ʿirfâna vâsıl ve câm-ı kelîmât-ı ḳudsiyyesiyle ḥavz-ı [52b] vaḥdetde şerâb-ı nâb-ı ḥayâtî³⁴⁸⁹ nûş idüp, ḳavluḥu Te^câlâ:³⁴⁹⁰ 3491 وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ sırıyla ḳalup, envâr-ı Muḥammedî ile taṭhîr olup, ḥayât-ı ebediyyeye mazhar olurlar.

İmdi, 3492 من الاول الى الآخر sâkî birdir, bâde bir, meclis de bir, ḥalka-i yârân da bir, lâkin keyfiyyet-i neş^e-i bâde sırrın zuhûr-ı ḥalâvetiyle, ḳâle Ma^crîfî:³⁴⁹³ 3494 انا بترشح بما فيه mazmûnı üzere meclis-i vaḥdetde neş^e-i gûn-â-gûn ile elvân-ı keşret peydâ olup, sâkî-i ezel devr ile câm-ı ebedi tecdîd eyledikçe, neş^e-i evvel reşḥa-i âḥirde mücedded hâlât ve envâr ve elvân keşret ile zâhir ve peydâ olmaḳdır. Ammâ ḥâric-i meclis, ervâḥ-ı esfeli, zindân-ı ʿunşurda zencîr-i tebâyi^cle mahbûs ve ʿişyâna mübtelâ³⁴⁹⁵ olmaḡın, tecdîd-i hâl neş^e-i sırrından âgâḥ olmayup, her tecdîd-i zuhûrî tekrâr zann idüp, selef-i evliyâullâhıñ kerâmeti ve taşarrufları şöyledir böyledir diyüp, evḳât-ı nâzenînlerin zâyî^c iderler. Bilmezler ki [53a] âḥir zâhir olan evvelde bâṭın olandır. Ḳubûr-ı ecsâd-ı ḳudsiyye, envâr-ı ilâhîyi bilmeyüp, türâbdan ve ağaçdan ve ḥacerden imdâd taleb eylerler. Ḳâle'n-nebiyyü:³⁴⁹⁶ 3497 اذا تحيرتم في الامور فاستعينوا من اهل القبور bilmezler kim 3498 قلوب الابرار قبور الآخر dir.

On Altıncı Fasil³⁴⁹⁹

İmdi. Ey tâlib-i ma^cârif!³⁵⁰⁰ Ben söyledim ki sen añladıñ. Hemân kendine gel. Zindân-ı ʿanâşırda zencîr-i tebâyi^cden ḥalâş olup, muḳaddem zıkr olunduḡu vech üzere, mürşid-i Fethü'l-Ma^cârif-i kâmilî taleb içün a^clâ-yı ʿilliyîyn olan Beyt-i Ma^cmûr ḳalb-i ma^cârifî ʿurûc eyle. Zîrâ ḳalb-i kâmil bir genc-i ilâhî ḳabirdir ki ervâḥ ve esrâr-ı evvelîn ve âḥirîn, ʿulûmiyle anda medfûn ve maḥfûzdur. Vaktiyle nazâr itseñ, âfâḳda bu sırr müşâheddir ki

³⁴⁸⁹ şerâb-ı nâb-ı ḥayâtî Z: şerâb-ı mâ^c-i ḥayâtî OE1

³⁴⁹⁰ ḳavluḥu Te^câlâ OE1: Z ve M'de yok.

³⁴⁹¹ وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ OE1: Z, M

Ve bütün canlıları sudan yarattık. (Enbiyâ suresi, 30)

³⁴⁹² من الاول الى الآخر (ezelden ebede) OE1: من الاول الى الآخر (ezelin ezelden ebedin ebedine) Z, M

³⁴⁹³ Ḳâle Ma^crîfî OE1: Z ve M'de yok.

³⁴⁹⁴ Her kap içindekini sızdırır.

³⁴⁹⁵ ʿişyâna mübtelâ OE1: nisyâna mübtelâ Z, M

³⁴⁹⁶ ḳâle'n-nebiyyü OE1: Nitekim buyurulmuştur Z, M

³⁴⁹⁷ İşlerinizde tereddüde düşerseniz, kabir ehlinde yardım isteyiniz. (Aclûnî, a.g.e., H. No. 213, s. 64)

³⁴⁹⁸ İyilerin kalpleri, diğerlerinin kabridir.

³⁴⁹⁹ On Altıncı Fasil: Faşl Z / El-faşl M

³⁵⁰⁰ Ey tâlib-i Fethü'l-Ma^cârif Z: Ey tâlib-i ma^cârif M, OE1

aḥcârdan ve eşcârdan bir hâne bünyâd olsa³⁵⁰¹ envâc-ı aḥcâr ve eşcâr ol hânedede mevcûd bil ki ve fehm ü idrâk eyle, hâne-i ilâhî olan Beyt-i Ma‘mûr ki rûḥânîdir, anıñ ‘arşı, ferşi ve saḳfı ve ḥayṭânı ve sâ‘ir âlât ve binâ [53b] ve elvân³⁵⁰² ve lüzûmı nice kerre yüz biñ envâc-ı ervâḥ ile hüveydâ ve zâhir olduğından mâ‘adâ, her yevm-i ilâhîde yetmiş biñ kerre yetmiş biñdir. كن . يس ervâḥı mücellâya gelüp ziyâret, tavâf eylerler. Bir kerre gelen bir daḥi tekrâr eylemez³⁵⁰³ ve bir ân qarâr kılmaz.

İmdi. Ey tâlib-i ma‘ârif! Ma‘lûmuñ olsun, evvelde ve âḥirde Beyt-i Ma‘mûr birdir. Kâle’n-nebiyyü:³⁵⁰⁴ 3505 انا عند عبدالمنكسرت القلوب لاجلى ḥadîş-i kutsîsinde lafz-ı münkesir, ma‘ârif remz ider, fe-efhem. Netîce-i kelâm, kâle Ma‘rifî.³⁵⁰⁶ 3507 ادرى بما فيه sırr-ı ‘acîb ve ağreb sırlardan haber virdim ki medḥim söylenmiş ve işidilmiş degildir. Ve bu kıble-i ḥaḳîkî Beyt-i Ma‘mûr’ı görüp ve bilüp tavâf eylemedikce necât mümkün degildir. Kavluhû Te‘âlâ: 3508 وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حُجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا ve ol beyt-i ‘ulyâda muḳîm olup ḥidmet idene ‘abdullâh ve ricâlullâh dinür. İşte sırr-ı beyti bir daḥi aşagıda açarız, keşf-i mazhar-ı ma‘ârif ideriz. Zîrâ ey benim aḥî-i fillâhım, [54a] bu sırlar münâsebet ile âşikâr olur. Münâsebetsiz maḥalde taḳrîr, lezzet ve şafâ virmez.³⁵⁰⁹

İmdi, ey tâlib-i ma‘ârif, hemân ‘aşk ile sa‘y ü ihtimâm eyle. Kâle’n-nebiyyü: كنت كنزا مخفيا (كاف نون) ile 3510 اعراف ربّي فخلقت الخلق gevher-i ‘aşk zuhûr eyledi. El-ân kâf nûn (کاف نون) ile cümle ‘ulûm ve cümle ‘avâlim-i enfüs ü âfâḳ, ‘aşk üzere binâ olmuştur. Zîrâ her şeyi zuhûra getüren ‘aşkıdır ve ‘aşksız bir şey zuhûra gelmez. Ve isteksiz bir şey yapılmaz ve alınmaz ve virilmez ve söylenmez. İstek Ḥaḳḳ’dır, ‘aşkıñ adı çokdur. Her maḳâmda bir adı vardır ki Celâl, Cemâl, Ḥilm, Ğazab, Ğayret, Cesâret dinür. Her maḳâmda ‘aşk birdir.

³⁵⁰¹ Bir hâne bünyâd olsa OE1: bir hâne binâ olsa Z, M

³⁵⁰² elvân ve lüzûmı OE1: âvân ve lüzûmı Z, M

³⁵⁰³ tekrâr eylemez OE1: tekerrür eylemez Z, M

³⁵⁰⁴ kâle’n-nebiyyü OE1: Z ve M’de yok.

³⁵⁰⁵ Ben, benim için kalpleri kırık kullarımın kalbindeyim. Bkz. Aliyyü’l-Kârî, *Esrârü’l-Merfû’a*, s. 137.

³⁵⁰⁶ kâle Ma‘rifî OE1: şahib-i ma‘ârif Z, M

³⁵⁰⁷ içinde ne olduğunu biliyorum.

³⁵⁰⁸ Kavluhû Te‘âlâ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حُجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا OE1: Z, M

Oraya kim girerse, güven içinde olur. Yolculuğuna gücü yetenlerin hacetmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. (Âl-i İmrân suresi, 97)

³⁵⁰⁹ Zîrâ ey benim aḥî-i fillâhım, bu sırlar münâsebet ile âşikâr olur. Münâsebetsiz maḥalde taḳrîr, lezzet ve şafâ virmez M, OE1: Z’de yok.

³⁵¹⁰ ‘aşk ile sa‘y ü ihtimâm eyle. Kâle’n-nebiyyü اعراف ربّي فخلقت الخلق OE1: ‘aşk ile sa‘y ü ihtimâm eyle ki كنت كنزا مخفيا فاحببت M / كنت كنزا مخفيا فاحببت M

Gizli bir hazine idim, bilinmeyi sevdim, mahlukatı yarattım. (Aclûnî, *a.g.e.*, 2/132; Allâme Meclisî, *a.g.e.*, C. LXXXIV, s. 199). İsmail Hakkı Bursevî’nin Kenzî Mahfî isimli eseri bu hadisin şerhidir. Bu hadisin mevzu olduğunu söyleyen muhaddisler de vardır. Daha fazla bilgi için bkz. Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2012, s. 268-270; Enbiya Yıldırım, Kutsî Hadîşler Üzerine Genel bir Değerlendirme, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII/2- 2009, s. 39-47.

bu cevheriñ hükmü ‘aķıl [ve] idrâk idecek mikdârı esrâr-ı ilâhiyye bildirelim ki Hakk Sübhânehû ve Te‘âlâ, benî âdemi bir kaatre meniden zuhûra getürüp, zâhir-i ‘anâşır-ı erba‘adan, ahsen-i takvîm şûretinde halk eyleyüp, nefis-i nâtıkayı anda sâkin eyledi. Ol çâr erkânıñ biri nârdır, insânda aña şafra dirler. İkinci bâddır, göñül gibi [55b] bî-karârdır, tabî‘atda hâr-ı rütûbetdir, insânda aña kan dirler. Üçüncü âbdır, ‘aķıl gibi meskenet-i rü‘yeti birden getüremez, tabî‘atda bârid ve rutûbetdir, insânda aña balgam dirler. Dördüncü türâbdır, nefis gibi süflîdir, tabî‘atda bârid ve yâbisdir, beden-i insânda aña sevdâ dirler.³⁵¹⁹

Pes, Hâlîk-ı mevcûdât, bu ‘anâşır-ı erba‘a-i mezkûreyi âdem belinden halk eyleyüp nuṭfe eylemiştir. Nuṭfe, âdem belinden ana rahmine düşdiği dem elif-i müdevver olur. Kavluhû Te‘âlâ: *يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ*.³⁵²⁰ Ve kavluhû Te‘âlâ: *إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ*. andan ana nuṭfesi, ol müdevver nuṭfeyi ihâta eyleyüp, zamân ve sâ‘at vâsıtasıyla ol iki cevher, şey°-i vâhid olur. Andan Zuhal taşarrufıyla ol cevher-i nuṭfe kan olur. Müşteri taşarrufıyla ol ögünmüş kan, et olur. Merrîh taşarrufıyla kemük bağlar. Şems taşarrufuyla şûret bağlar.³⁵²¹ Zühre taşarrufıyla cân gelür. ‘Utarid taşarrufıyla iñlemek gelür.³⁵²² Kamer taşarrufıyla büyüme gelür. Andan [56a] gine Zuhal tertîb idüp, andan Müşteri bağların çözüp, müddet-i tamâmında, zamân ve sâ‘at vâsıtasıyla yol açup dünyâya gelür.

Pes, Hâlîk-ı pür-kemâl, cism-i insânı tokuz cevherden halk eylemiştir: Biri ilik, biri kemik, biri siñir, biri tamar, biri kan, biri ten, biri deri, biri yağ, biri kıl.³⁵²³ Bu tokuz cevher, nuṭfede mevcûd olmağla ana rahminde zamân ve sâ‘at ve tebâyi° vâsıtasıyla şûret, şekil bağlar, bilâ-ziyâde ve lâ-nokşan.

³⁵¹⁹ Ol çâr erkânıñ biri nârdır, insânda aña şafra dirler. İkinci bâddır, göñül gibi bî-karârdır, tabî‘atda hâr-ı rütûbetdir, insânda aña kan dirler. Üçüncü âbdır, ‘aķıl gibi meskenet-i rü‘yeti birden getüremez, tabî‘atda bârid ve rutûbetdir, insânda aña balgam dirler. Dördüncü türâbdır, nefis gibi süflîdir, tabî‘atda bârid ve yâbisdir, beden-i insânda aña sevdâ dirler. M: Ol çâr erkânıñ biri nârdır, cân-ı ‘ulvîdir, tabî‘atda hâr-i yâbisdir, beden-i insânda aña şafra derler. İkinci bâddır, göñül gibi bî-karârdır, tabî‘atda hâr-ı raṭıbdır, beden-i insânda aña kan derler. Üçüncü âbdır, ‘aķıl gibi meskenet rü‘yeti birden getürmez, tabî‘atda bârid ve raṭıbdır, beden-i insânda aña balgam dirler. Dördüncü türâbdır, nefis gibi süflîdir, bâd ve yâbisdir, beden-i insânda aña sevdâ derler. Z, M

³⁵²⁰ Kavluhû Te‘âlâ *يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ* ve kavluhû Te‘âlâ *إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ* M, OE1: *إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ* Z

Şüphesiz biz insanı bir nutfeden yarattık. (İnsan suresi, 2). Bu su, bel ile kaburga kemikleri arasından çıkar. (Târik suresi, 7)

³⁵²¹ Merrîh taşarrufıyla kemük bağlar. Şems taşarrufuyla şûret bağlar Z, M: Merrîh taşarrufıyla şûret bağlar OE1

³⁵²² iñlemek gelür OE1: añlamak gelür Z, M

³⁵²³ Biri ilik, biri kemik, biri siñir, biri tamar, biri kan, biri ten, biri deri, biri yağ, biri kıl OE1: Evvelki ilik, ikinci kemik, üçüncü siñir, dördüncü tamar, beşinci kan, altıncı ten, yedinci deri, sekizinci yağ, Tokuzuncu kıl M / Biri süñük (kemik), 2 ilik, 3 siñir, 4 tamar, 5 kan, 6 ten, 7 deri, 8 yağ, 9 kıl Z

bâtın efendilerimizden olan âlimler ve maârifler bilür. Allâh ‘azîmü’ş-şânî ilhâm [ve] ta‘lîmî ile anlara maşûşdur. Kûrân, baır-i muhîf ve sırru’s-sırdır. Hâzret-i İmâm ‘Ali kerremallâhu vecheh buyurur ki:³⁵⁴³

انّ الله تعالى في كلّ كتاب سرّاً و سرّ القرآن في اوا نل السوره³⁵⁴⁴

Bil ki ol Allâh Te‘âlâ’nın her kitâbında bir sırr vardır ve her kitâb daı Kûrân’da sırdır ve Kûrân’ın daı sırrı, sûrelerin evvelindedir³⁵⁴⁵ ve bir daı kale İmâm ‘Ali kerremallâhu vecheh:

و جميع اسرار الله تعالى في كتب السماويّه و جميع ما في كتب السماويّه في القرآن و جميع ما في القرآن في فاتحة الكتاب و جميع ما في فاتحة الكتاب في بسم الله و جميع ما في بسم الله في باء بسم الله و جميع ما في باء بسم الله في نقطة تحت الباء³⁵⁴⁶

Dimek olur ki Hakk Te‘âlâ’nın cemî-i esrârları gökden inen kitâblarındadır, Tevrât ve Zebûr ve İncil içindedir. Bu kitâbların ma‘nâsı [58b] ve sırr-ı esrârı cümlesi Kûrân’ın içindedir. Ve Kûrân’ın esrârı, Kûrân’ın evvelinde yazılan muqatta‘ât sûre evvelindedir. Ve sûrelerin muqatta‘ât hurûflarının esrârı, Fâtiha’dadır. Ve Fâtiha’da olan esrâr, cümlesi Bismillâh’dadır. Ve Bismillâh’ın içinde olan esrâr, Bismillâh’ın bâ’sı içindedir. Ve bâ-i Besmele’de olan esrâr, bâ’nın noktasındadır. Sırr-ı ahâdiyyet, mişl-i beyzâ-i vâhidiyyetdir. ‘Ali kerremallâhu vecheh buyurur ki:³⁵⁴⁷ Ol noktadır ki ‘ilmin evvelini ve âhirini, cevher-i pâk-i şecere-i tayyibe-i aşıldır. Öyle olunca her şey nokta ile bilinür ve bulunur ve ma‘arif olunur imiş. Nokta dağılınca ‘ilm olur kalur imiş. Bu sebebden kale İmâm ‘Ali kerremallâhu vecheh buyurmuşdur:³⁵⁴⁸ ³⁵⁴⁹ انا نقطة في تحت الباء ve bir daı buyurmuşdur:³⁵⁵⁰ ³⁵⁵¹ العلم نقطة كثّر الجاهلون . Bil ki noktayı bilemeyüp çok âyetleri dağıdırlar. Câhil kaldıklarından irâdesin teslim itmediler, la‘nete müsteḥak, hâ’ininden

³⁵⁴³ Kâle İmâm ‘Ali kerremallâhu vecheh buyurur ki OE1: Hâzret-i İmâm ‘Ali kerremallâhu vecheh buyurur ki Z, M

³⁵⁴⁴ Allâhu Te‘âlânın her kitâbında bir sırr vardır ve her kitâb da Kûrân’da sırdır ve Kûrân’ın da sırrı, sûrelerin evvelindedir. (Hâzret-i Ali)

³⁵⁴⁵ Câvidan-nâme Tercümesi’nde Derviş Murtaza, “Allah Teâlâ bütün kitaplarda sırdır ve Kûrân’ın sırrı surelerin başındadır” sözünü Ebubekir Sıddik’ten naklediyor, bkz. Derviş Murtaza, *a.g.e.*, s. 128.

³⁵⁴⁶ Allah Teâlâ’nın bütün sırları, semavî kitaplardadır. Semavî kitaplarda olanların tamamı, Furkân’dadır, Kûrân’da olanların tamamı, Fâtiha suresindedir, Fâtiha suresinde olanların tamamı Besmele’dedir, Besmele’de olanların tamamı Bismillâh’ın bâ’sındadır, Bismillâh’ın bâ’sında olanların tamamı, bâ’nın altındaki noktadadır. (Hâzret-i Ali)

³⁵⁴⁷ ‘Ali kerremallâhu vecheh buyurur ki Z, M: OE1’de yok.

³⁵⁴⁸ kalur imiş. Bu sebebden kale İmâm ‘Ali kerremallâhu vecheh OE1: kalur imiş ve okunur imiş. Bu sebebden Hâzret-i ‘Ali kerremallâhu vecheh buyurmuşdur Z, M

³⁵⁴⁹ Ben, bâ’nın altındaki noktayı. (Hz. Ali)

³⁵⁵⁰ ve bir daı buyurmuşdur Z, M: Kâle OE1

³⁵⁵¹ İlim bir nokta idi, onu câhiller çoğalttı. (İhsâî, *a.g.e.*, C. IV, s. 129)

oldılar.³⁵⁵² Câhillerden olup [59a] ³⁵⁵³كُتِرَ الْجَاهِلُونَ içine dâhil ve sözleri içinde ararlar, özlerin tuymadılar. İrâdeyi, aşâ-yı Mûsâ gibi ilkâ-i arz itmegi bilmediler, nefisleri üzerine olup, nefsin bilüp rabblerin görmediler. ³⁵⁵⁴لَنْ تَرَانِي sırıyla söz içinde ararlar. ³⁵⁵⁵تَرَانِي esrârına vâkıf olamadılar.

Ma'lûmdur ki bu yigirmi tokuz sûre-i muḳaṭṭa'ât, yigirmi tokuz hurûfdan ibnâdır. Elif-bâ'dan tâ lâm-elif, yâ'ya gelince, bu yigirmi tokuz hurûfı Kelâmullâh, Muşḫaf-ı Şerîf içinden çıkarınca Kelâm-ı Kerîm'in vücûdı kalır mı? Kalmaz. Muşḫaf-ı Şerîf'den Kur'ân bilinmez. Öyle olunca bu mecmû'e-ı Kur'ân'ın aşlı bir noktadır. Ol nokta kelâm-ı kadîmdir. Muḳaddemât-ı mezkûrede ol nokta zıkr olunmuş idi. Hâzret-i Hakk celle ve 'alâ hâzretlerini kün [كن] kelimesidir, emr-i Rabbîdir, ism-i rûḥdur. Rûḥ olmayınca bir şey olmaz. Her şeyin ve kelâmullâhın daḥi aşlıdır. Böyle bir aşlıdır ki 'ilmin şehridir ve Medînesidir. Nokta, ol Medînenin kapusudur. [59b] Ol 'ilm, noktada elli harf³⁵⁵⁶ görünür. Kalem iki şakıdır: Biri kâf ve biri nûn'dur. Cemî'e-i arz ve semâvâtda olan eşyâ, esmâ cihetiyle kendidir. Aña irâde dinür. Hemân lâzım olacak, mezra'a-i âhîret bunda zerrâe olup, tohum-ı ḥaḳîkat yetiştirilir. Hakk Te'âlâ hâzretleri ol nokta-i sırr içün 'ilm ile ihâta eylemiştir ki yed-i beyzâ daḥi dinür. Anın ile ihâta eylemiştir, ḳavluḥû Te'âlâ.³⁵⁵⁷

³⁵⁵⁸عَلَّمَا [و] اَنَّ اللهَ قَدْ اَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا 'dır ki cemî'e-i eşyâyı 'ilm ile ihâta eylemişim ki ol benim 'ilmimdir. Mecmû'e-ı eşyâyı 'ilm ile ihâta eylemiştir ve her şeyde bir ismi ve bir dürlü resmi vardır. Anın sırrı Fâtiḥa'da mevcûddur. Zîrâ Fâtiḥa ismi³⁵⁵⁹ Ümmü'l-kitâbdır ve cümle kitâbların anasıdır, bilindi ki ḳavluḥû Te'âlâ.³⁵⁶⁰ ³⁵⁶¹وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ 'dir. Cümlesi³⁵⁶² kitâb içinde beyândır. Kitâblar da Fâtiḥa'da beyândır, Ümmü'l-kitâbdır. Cümle kitâbın anasıdır, ümmdür. Ve Fâtiḥa, Ümmü'l-kitâb'da olan Besmele'de mevcûddur. Şol sebebdan cemî'e-i 'ilmin evvelinde Bismillâh anasıdır, söylersin; her işin evvelinde dersin, sin (س) kim ism-i [60a] zâtdır. Müstecmî'e-i cemî'e-i şîfâtdır ve mecmû'e-

³⁵⁵² ḥâ'ininden oldılar OE1: la'nete müsteḥak oldılar Z, M

³⁵⁵³ Onu câhiller çoğalttı. (İhsâî, a.g.e., C. IV, s. 129)

³⁵⁵⁴ Asla sen beni göremezsın. (A'râf suresi, 143)

³⁵⁵⁵ Görürsün. (A'râf suresi, 143. ayete atıf)

³⁵⁵⁶ elli harf Z: elli 'aded OE1

³⁵⁵⁷ ḳavluḥû Te'âlâ M, OE1: Z'de yok.

³⁵⁵⁸ Muhakkak Allah ilmiyle her şeyi kuşatmıştır. (Talâk suresi, 12)

³⁵⁵⁹ ismi OE1: adı Z, M

³⁵⁶⁰ ḳavluḥû Te'âlâ M, OE1: Z'de yok.

³⁵⁶¹ Hiçbir yaş, hiçbir kuru şey yoktur ki apaçık bir kitapta olmasın. (En'âm suresi, 59)

³⁵⁶² cümlesi OE1: hepsi Z, M

ı şıfâtıñ sırrı ve haqîkati bu ism-i zâtdır, kim cemî-i şıfâtlar, anıñ tahtı ve taşarrufundadır. Nitekim mecmû-i ‘ulûmuñ aslı ve haqîkati bir nokta oldığı gibi.

İmdi. Ey tâlib-i ma‘ârif, ‘âşık-ı şâdık! Her kim bu noktanıñ haqîkatini bilürse Hâzret-i ‘Ali’yi bilür ve her kim Hâzret-i ‘Ali’yi bilürse, Hâzret-i Resûlullâh efendimizi, künh-i haqîkatiyle bilür. Ve her kim Hâzret-i Risâlet efendimizi bilür ve ‘ilm olduğunu fehm idüp tıyarsa,³⁵⁶³ Haqq Te‘âlâ hâzretlerini görür ve bilür ki ism-i zâtdır. Evvelin ve âhirin ve cemî-i kâ’inâtıñ mebd-i ve ma‘denidir. Niçün kim kelâm-ı kadîmdir. Kün kelimesi kadîmdir, Yâsîn (يس)‘dir, yâ (ى) harf-i nidâdır, nidâ hırûfa girmez; ferd, ism-i zât, sin (س)‘dir. İmâm ‘Ali kerremallâhu vecheh, Haqq Te‘âlâ’nıñ zât-ı şerîfini kendi vücûdunda³⁵⁶⁴ şöyle müşâhede eylemiş idi kim hiç gayriyyet kalmamış [60b] idi. Ol sebebdan, kâle İmâm ‘Ali kerremallâhu vecheh:³⁵⁶⁵ 3566 انا نقطة في تحت الباء ve 3567 انا كلام الله ve انا 3571 انا وجه الله ve انا تأويل القرآن 3570 ve انا بيت المعمور 3569 ve انا كتاب مسطور 3568 ve انا ناطق 3572 ve انا ولي الله 3573 ve انا صاحب السيف 3574 diyü buyurmuşdur. Hâzret-i Resûlullâh efendimizi mürşid idinince, nokta kadar kendisi olduğunu ve irâde neydiğini tıydı. Bu sebebdan böyle dedi ve Resûlullâh şallallâhu ‘aleyhi ve sellem efendimize³⁵⁷⁵ irâde virdi. Hâzret-i Resûlullâh haqîkatine ve cemî-i esrârına muṭṭali‘ olup, ḥalîfe-i ḥâtem-i nübüvvetden mebd-i velâyet vâriş olup sırrına mazhar düşdü. Yoḥsa kendisini büyüklük da‘vâsı için³⁵⁷⁶ انا نقطة dimedi. Nokta kadar Resûlullâh yanında kendisini küçük gördü. Ve Resûlullâh efendimize bir bâb oldu. Ve Resûlullâh şallallâhu ‘aleyhi ve sellem daḥi kendisini kemâl-i teslîm ve rızâ ve şabr ve iṭikâd üzere Hâzret-i ‘Ali irâdesini virdigini bilince, ḥatm-i nübüvvetden mebd-i şâh-ı velâyet [61a] ḥalîfe-i ḥâtem-i şaḥîḥ³⁵⁷⁷ idüp buyurdu ki kâle Resûlullâh şallallâhu ‘aleyhi ve sellem.³⁵⁷⁸ انا مدينة العلم و

³⁵⁶³ ‘ilm olduğunu fehm idüp tıyarsa OE1: ‘ilm olduğunu der Z, M

³⁵⁶⁴ kendi vücûdunda Z, M: kendi üzerinde OE1

³⁵⁶⁵ Ol sebebdan kâle İmâm ‘Ali kerremallâhu vecheh OE1: Ol sebebdan Z, M

³⁵⁶⁶ Ben bâ’nın altındaki noktayım. (Hz. Ali)

³⁵⁶⁷ Ben, Allah’ın konuşan kelâmıyım. (Hz. Ali)

³⁵⁶⁸ Ben yazılmış kitabım. (Hz. Ali)

³⁵⁶⁹ Ben, beyt-i mamurum. (Hz. Ali)

³⁵⁷⁰ Ben, Kur’ân’ın teviliyim. (Hz. Ali)

³⁵⁷¹ Ben, Allah’ın vechiyim. (Hz. Ali)

³⁵⁷² Ben kef-hâ-yâ-ayın-sad’ım. (Hz. Ali)

³⁵⁷³ Ben, Allâh’ın velîsiyim. (Hz. Ali)

³⁵⁷⁴ Ben kılıç sahibiyim. (Hz. Ali)

³⁵⁷⁵ Resûlullâh şallallâhu ‘aleyhi ve sellem efendimize OE1: Resûlullâh efendimize Z, M

³⁵⁷⁶ Ben noktayım. (Hz. Ali)

³⁵⁷⁷ ḥatm-i nübüvvetden mebd-i şâh-ı velâyet ḥalîfe-i ḥâtem-i şaḥîḥ OE1: ḥatm-i nübüvvetden ḥatm-i velâyet ḥalîfe-i şaḥîḥ Z, M

³⁵⁷⁸ kâle Resûlullâh şallallâhu ‘aleyhi ve sellem OE1: buyurdu ki Z ve M’de yok.

³⁵⁷⁹ على بابها demek şu olur kim ben ‘ilmiñ memleketiyim, ‘Ali kapusıdır. Beni arayan kapudan gelsün, didi ve hem kapu, memleket yanında, bir ev, oda yanında büyük demek mi olur? Añlaşıldı ki ne dimekdir. Ve kâle Resûlullâh şallallâhu ‘aleyhi ve sellem:³⁵⁸⁰ جاء 3581 Ali, bütün peygamberlerle beraber sır olarak geldi; benimle açıktan geldi. (Hadîs-i şerif) 3582 sır iderler idi. Fe-ammâ benim ile geldi, âşikâra geldi” dimesi ben irâdeyi ve sırr-ı haqîkati âşikâr idüp ismini bildirdim,³⁵⁸³ dimekdir. Cehren, âşikâra kıldım, demek, mazhar-ı kelâmullâh idi,³⁵⁸⁴ beyân kıldığını ve kelâmullâh-ı nâtık idüğünü bildirüp, maḥall-i nokṭa ve maḥall-i nuṭfedir ve cemî‘-i enbiyâ bilür, ammâ sırran setr iderler idi.³⁵⁸⁵ Ve ammâ hikmet-i ilâhî böyle iktizâ eyledi kim Resulullâh âşikâra eyleyüp, kâle Resûlullâh:³⁵⁸⁶

لحمك لحمي و جسمك جسمي و دمك دمى وشحمك شحمي . انا و على من نور واحد³⁵⁸⁷ buyurdu ve kâle Resûlullâh şallâhu ‘aleyhi ve sellem:³⁵⁸⁸ [61b] 3589 انا كالشمس و على كالقمر “Ben şemsim, ‘Ali kamerdir.” Ve kâle’n-nebiyyü: 3590 انا و على من نور واحد demek olur kim ‘Ali ile ben bir nûrum ki şems ile kameriñ nûrı bir oldığı gibi ve hem kamer, nûrı şemsden alır. Böyle olunca ‘Ali, ziyâyı ve sırrı Muhammed’den almışdır. Birbirine ‘âşık olup seyr iderler. Ne şems kamersiz olur ve ne kamer şemssiz olur.

Bil ki derviş kamerdir, şeyḥ şemsdir. Ne derviş şeyḥsiz ve ne şeyḥ dervişsiz olur. İki bir haqîkat ve bir mâhiyyetdir. Çalış ki şeyḥlere derviş olasın. Zîrâ mürşid,³⁵⁹¹ dervişsiz kalmaz, bir mâhiyyetdir. Aḥad ki şeyḥdir,³⁵⁹² derviş ile vâhid olur kim biri şâhib-i nübüvvet ve biri şâhib-i velâyetdir ki cemî‘-i enbiyâ ve evliyâ ve aşfîyâ ve atkıyâ ve mecmû‘-ı mü‘minîn ve’l-mü‘minât ve’lmüslimîn ve’l-müslimât ve cemî‘-i sâlik, ‘âlem-i

³⁵⁷⁹ Ben ilmin/hikmetin şehriyim, Ali de kapısıdır. (Sünen-i Tirmizî, Menâkıb, 73/4057; Hakim, Müstedrek, hadis no: 4612, 4613, 4614; Taberânî, *Mu‘cemü’l-Kebîr*, XI/65; Aclûnî, *a.g.e.*, 1/203)

³⁵⁸⁰ Ve kâle Resûlullâh OE1: ve hem Resûlullâh buyurur şallallâhu ‘aleyhi ve sellem Z, M

³⁵⁸¹ Ali, bütün peygamberlerle beraber sır olarak geldi; benimle açıktan geldi. (Hadîs-i şerif)

³⁵⁸² sır iderler idi OE1: seyr iderleridi Z, M

³⁵⁸³ Âşikâr idüp ismini bildirdim Z, M: âşikâr idüp bildirdim OE1

³⁵⁸⁴ Cehren, âşikâra kıldım, demek, mazhar-ı kelâmullâh idi Z, M: mazhar-ı kelâmullâh idi OE1

³⁵⁸⁵ setr iderler idi OE1: seyr iderler idi Z, M

³⁵⁸⁶ eyleyüp kâle Resûlullâh OE1: eyleyüp bildirdi Z, M

³⁵⁸⁷ Etin etimdir, cismın cismimdir, kanın kanımdır, şahmın şahmımdır (yağın yağımdır); Ben ve Ali bir nurdanız. (İbn Bâbaveyh, *a.g.e.*, s. 157; Ali b. Kummî, *a.g.e.*, C.II, s. 103)

³⁵⁸⁸ kâle Resûlullâh şallâhu ‘aleyhi ve sellem OE1: kâle Resûlullâh şallâhu ‘aleyhi ve sellem fi haqqı İmâm ‘Ali kerremallâhu vecheh Z, M

³⁵⁸⁹ Ben güneş gibiyim, Ali ay gibidir. (Hadîs-i şerif)

³⁵⁹⁰ Ben ve Ali bir nurdanız. (İbn Bâbaveyh, *a.g.e.*, s. 157; Kummî, *a.g.e.*, C.II, s. 103)

³⁵⁹¹ mürşid OE1: şeyḥ Z, M

³⁵⁹² mürşid OE1: şeyḥ Z, M

ma'ânaya irüp şırât-ı müstaķîm üzerinde gider ise cem'îisiniñ râh-ı şivâsı ve mümtâzı³⁵⁹³ Hâzret-i Hâtm-i Nübüvvet ile Hâzret-i Şâh-ı Velâyetdir. Mevcûdâtıdan murâd ikisidir: Birine şâhib-i nübüvvet ve birine şâhib-i velâyet denir.³⁵⁹⁴ Biri şâhib-i tenzîldir [62a] ve biri şâhib-i te'vîldir. Kâle'n-nebiyyü şallâhu 'aleyhi ve sellem:³⁵⁹⁵ انا قاتلكم بالتنزيل وعلى قاتلكم بالتأويل³⁵⁹⁶

İmdi, ma'lûm ola ki³⁵⁹⁷ “Ben sizi şer'at ile terbiyye iderim, kıtl iderim, Hâķķa getürürüm ve 'Ali tarîķat ile terbiyye idüp kıtl ider.” Zîrâ kim Hâzret-i Resûlullâh'ın şer'at-ı muṭahharası ve Hâzret-i 'Ali efendimiziñ tarîķat-i müstaķîmi bir nûr ve bir hâķîķat ve bir mâhiyyetdir. Böylece bir nûr ve bir hâķîķat bilmese bir kimse, ol kişı Hâzret-i Resûlullâh ile ve Hâzret-i 'Ali'niñ âl ve evlâdı olmaz ve eķer bir hâķîķat ve bir mâhiyyet bilür ise âl ve evlâdı olur. Niçün kim Hâzret-i 'Ali nesli On İki İmâmdır. Cem'î-i benî âdemiñ güzelleri ve güzîdeleri ve hem dergâh-ı Hâķķ'ın şehzâdeleridir. Ve şol tarîķat meydânında olan 'âşıķlar ve şâdıķlar ve 'âriflerdir kim, Hâzret-i Muḥammed ile Hâzret-i 'Ali'niñ sırrını ve hâķîķatini anlayup On İki İmâmın bu gün kulu ve ķurbânı [62b] olmuşlardır. Anlara daķı On İki İmâmın 'aynı ve anlarıñ hâķîķati bunlardır derler. Zîrâ kim ervâḥ-ı enbiyâ ervâḥ-ı enbiyâ ile âşinâ olurlar ve ervâḥ-ı evliyâ ervâḥ-ı evliyâ ile âşinâ olurlar. Kılanını buña kıyâs eyle kim her şey kendi cinsi ile bilinür, yine kendi cinsine mâ'il olur ve anıñ ile ḥaşr olur yevmü'l-kıyâmetde. Kâle Resûlullâh: ³⁵⁹⁸ الجنس مع الجنس فهو حشر معهم . يوم القيامة

İmdi, ma'lûm oldu kim her kişı neyi severse ol ondandır ve anıñ ile ḥaşr olur. Pes, ṡâbit oldu ki anlar ile ḥaşr olmak, anların hâķîķat-i sırrını anlayup, Hâzret-i Resûlullâh efendimiziñ şer'atini ve Hâzret-i İmâm 'Ali'niñ tarîķat ve hâķîķatini bilüp, anların itikâdıyla mu'tekıd olmaķdır. Kâle'n-nebiyyü:

³⁵⁹³ cem'î-i sâlikler kim şırât-ı müstaķîm üzerine münselik olup, 'âlem-i ma'ânaya gider ise cem'îisiniñ bî-şivâsı ve hemtâsı Z, M: cem'î-i sâlik, 'âlem-i ma'ânaya irüp şırât-ı müstaķîm üzerinde gider ise râh-ı şivâsı ve mümtâzı OE1

³⁵⁹⁴ Birine şâhib-i nübüvvet ve birine şâhib-i velâyet denir Z, M: OE1'de yok.

³⁵⁹⁵ Kâle'n-nebiyyü şallâhu 'aleyhi ve sellem OE1: Hâzret-i Hâtm-i Nübüvvet 'aleyhi efḍalü's-şalavât ve's-selâm buyurur Z / Kâle Resûlullâh M

³⁵⁹⁶ Ben tenzîl (şeriat) ile öldürürüm, Ali te'vîl (tarikat) ile öldürür. (Hadîs-i şerif)

³⁵⁹⁷ İmdi, ma'lûm ola ki OE1: İmdi, ma'nâdır ki Z / İmdi, ma'nâ budur ki M

³⁵⁹⁸ Kâle Resûlullâh: الجنس مع الجنس فهو حشر معهم يوم القيامة OE1: Hâzret-i Resûlullâh buyurur, Kâle Resûlullâh: من أحب شيئاً فهو حشر معاً يوم القيامة Z / Hâzret-i Resûlullâh buyurur, Kâle Resûlullâh: من أحب شيئاً فهو حشر معاً يوم القيامة

Herkes kıyamet günü, kendi cinsiyiyle ḥaşrolur. (Buharî, Edeb 96; Müslim, Birr 165, (2640); Ebû Dâvûd, Edeb 122, (5126); Tirmizî, Zühd 50, (2388). Z nüshsında: فهو حشر معهم يوم القيامة

Şerî'at, Resûlullâh efendimiziñ emridir³⁶⁰⁰ ve kavlidir; şavm, şalât, hacc, zekât, farz, sünnet, halâl, [63a] harâm, mübâh ve mekrûh gibi emri. Emr-i Resûlullâh, kavli-i şerîfdir. Bir kimesne kavlini tutmayınca fi'li nice olur. Kavli-i Resûlullâh şerî'atdır. Kavlini bilmeyüp, kavlini tutmayan kâfirdir. Bunca şerâ'it ve sünnet, tenbîh ve te'kîd olmuş, yerine getürmekdir. Hâzret-i Hâtemü'n-nübüvvetiñ şerî'ati emridir ve Hakk Te'âlâ'nıñ dañi emridir.³⁶⁰¹ Resûlullâh'ıñ şerî'ati, haber virdigidir. Ve her kim bu emri bilüp ve ahkâmına î mân getürirse aña ehl-i şerî'at ve ümmet-i Muhammed'den dinür.³⁶⁰² Resûlullâh Efendimiz dañi şabâh namazı farz olan iki rek'at idi, iki dañi kendüsi işledi, sünnet didi. Beş vakit üzerine ol dañi beş vakit namâz ziyâde işlediği için sen dañi işlemege sa'y idüp terk itmeyerek işlerseñ ve beş dañi kendiñ ziyâde iderseñ, aña ehl-i tarîkat dinür. Zîrâ Rasûlullâh efendimiziñ fi'li idi, işlediği iş idi. Bunuñ emsâli işler işler idi. Farz üzerine sünnet berâber olan ikrârı bir Allâh beş vakit iken üzerine hîdmet biner idi. Erenler cümlesi de böyle farz ve sünnet ve her şeyde terk olunmayarak [63b] zikriñ ve fikriñ dâ'imâ Hudâya hîdmet iderler idi. Böyle olana ehl-i tarîkat dinür.³⁶⁰³ Ve dañi her kim şavm, şalât ve hacc ile zekâtıñ ve cemî'e-i ahkâm-ı dîniñ ve kelime-i şehâdetiñ haqîkatini bilerek amel ider, yerine getürir ise aña ehl-i ma'rifet³⁶⁰⁴ dirler.

İmdi. Ey tâlib-i ma'ârif!³⁶⁰⁵ Şerî'at ve tarîkat ve ma'rifet ve haqîkat bu ahkâmları edâ itdikden soñra, muhabbet-i dünyevîden ve muhabbet-i uhrevîden külli geçüp ve her iş emr-i Bârî ve emr-i Hâtemü'n-nübüvveti ikisi berâber getürmege ve muhabbetullâh sırrına gönül virmege ehl-i haqîkat³⁶⁰⁶ dinür. Niçün kim muhabbet-i dünyevî ve uhrevî

³⁵⁹⁹ Kâle'n-nebiyyü şريعة اقوالى والطريقة افعالى والمعرفة احوالى والحقيقة ذاتى OE1: Hâzret-i Resûlullâh buyurur الشريعة اقوالى والطريقة افعالى والحقيقة احوالى والمعرفة نظرى Z / Kâle Resûlullâh الشريعة افعالى والطريقة افعالى والحقيقة احوالى والمعرفة نظرى M

Şeriat sözlerim, tarikat fiillerim, marifet bakışım, hakikat davranışımıdır. (Hadîs-i şerif). Z nüshasında: الشريعة افعالى والطريقة افعالى والحقيقة احوالى والمعرفة نظرى

³⁶⁰⁰ Resûlullâh efendimiziñ emridir OE1: Resûlullâh efendimiziñ buyurduğıdır Z, M

³⁶⁰¹ Hakk Te'âlâ'nıñ dañi emridir OE1: Hakk Te'âlâ'nıñ dañi buyurduğıdır Z, M

³⁶⁰² î mân getürirse aña ehl-i şerî'at ve ümmet-i Muhammed'den dinür OE1: î mân getürirse aña ehl-i şerî'at ve ümmet-i Hâtem-i Nübüvvet ve ehl-i sünnet olur Z, M

³⁶⁰³ Bunuñ emsâli işler işler idi. Farz üzerine sünnet berâber olan ikrârı bir Allâh beş vakit iken üzerine hîdmet biner idi. Erenler cümlesi de böyle farz ve sünnet ve her şeyde terk olunmayarak zikriñ ve fikriñ dâ'imâ Hudâya hîdmet iderler idi. Böyle olana ehl-i haqîkat dinür Z, M: farz üzerine farz, sünnet üzerine sünnet, her şeyde terk olunmayarak hîdmet üzerine hîdmet zikriñ ve fikriñ da'imâ Hudâya hîdmet bende olana ehl-i tarîkat dinür OE1

³⁶⁰⁴ ehl-i ma'rifet OE1: ehl-i Hakikat Z, M

³⁶⁰⁵ İmdi, ey tâlib-i ma'ârif OE1: İmdi, Z, M

³⁶⁰⁶ ehl-i haqîkat Z: ehl-i ma'rifet OE1

burada yoktur. Hemân Hakk'ın işlediği iş emridir. Ol emri yerine getürmeyince kerâmet izhâr olmaz ve muhabbet-i dünyevî olıcağ muhabbetullâh olmaz. Kavlühü Te'âlâ:

مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ³⁶⁰⁷

Ve ma'nâsı budur ki bu dünyâyâ harîş olanların âhiretten [64a] naşibi olmaz. Kâle'nebiyyü.^{3608 3609} الحريث كالمحروم dünyâyâ harîş olmak her şeyden mahrûm kalmaktır. Pes, dünyâyâ uymayup dünyâyı sevmemek ve dünyâyı terk eylemek, enbiyâ ve evliyâ fi'lidir. Şer'at ve tarîkat ve ma'rifet ve hakîkat böyledir. Kâle'n-nebiyyü:³⁶¹⁰

الدنيا حرام على اهل الآخرة والآخرة حرام على اهل الدنيا و هما حرامان على اهل الله³⁶¹¹

Bilgil kim “dunyâ harâmdır ehl-i âhirete ve âhîret harâmdır ehl-i dünyâyâ, ikisi dağ harâmdır ehlullâh üzerine” kim zîrâ iki sevgi bir gönüle sığmaz. Eğer sığaydı, cemî'e-i enbiyâ ve evliyâ, Hakk'ı, dünya ile bulaydı ve âhirete intikâlinden sonra maksûda irer idi. Kâle'n-nebiyyü.^{3612 3613} الدنيا مزرعة الآخرة Bu dünyâda âhîret tarlası zirâ olına. Hâl ve ma'hal ki dünyâda tohum-ı âhîret zirâ olunmayınca, eküp, biçüp, götürüp³⁶¹⁴ anda yiye. Âhîreti ve dünyâyı, iki sevgiyi dağ terk eyleyüp. Zîrâ ikisi de bu ma'halde sığmaz. Çalış, âhîreti ve dünyâyı terk eyleyüp, emr-i mürşidi gözedüp,³⁶¹⁵ [64b] rızasında olasın. Eğer iki sevgi, âhîret ve dünyâ olaydı, bunca enbiyâ ve evliyâ inzivâda ve yâhud hâlvetlerde³⁶¹⁶ Hâzret-i Risâlet ve Hâtem-i Nübüvvet dağ cümlesini terk eyleyüp, mağaralara girüp, kemâl-i ma'rifet-i Hakk'ı izhâr için riyâzât ve perhîz ve hâlvetlerde zât için şîfâtına eziyyet çekdirmezlerdi.³⁶¹⁷ Ve hem ma'lûmdur ki Hâzret-i Hâtem-i Nübüvvet, Hâzret-i Cebrâ'il-i Emîn vahyi ibtidâ İkra' sûresiyle mağarada riyâzât içinde iken gelüp getürdi ve telkîn eyleyüp dedi ki:^{3618 3619} إقرأ يا محمد³⁶²⁰ cevâb eyledi³⁶²⁰ ما أقرأ deyince بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي

وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ: OE1: مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ³⁶⁰⁷ Z, M

Kim âhîret kazancını isterse, onun kazancını artırırız. Kim de dünya kazancını isterse, ona da istediğinden veririz, fakat onun ahirette hiçbir payı yoktur. (Şûrâ suresi, 20)

³⁶⁰⁸ Kâle'nebiyyü OE1: Kâle Resûlullâh şallallâhu 'aleyhi ve sellem Z / Kâle Resûlullâh M

³⁶⁰⁹ Haris olan mahrum kalır. (Hadîs-i şerif).

³⁶¹⁰ Kâle'n-nebiyyü OE1: Hâzret-i Resûlullâh buyurur Z / Kâl Resûlullâh M

³⁶¹¹ Ahiret ehli olana dünya haramdır, dünya ehli olana da âhîret haramdır. Allah dostlarına ise her ikisi de haramdır. (Aclûnî, a.g.e., 1/362. Bazı kaynaklarda hadisin mevzu olduğu bildirilmektedir. Bkz. Kandemir, a.g.e., s. 348; Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2012, s. 348)

³⁶¹² kâle'-nebiyyü OE1: ma'lûmdur ki Z, M

³⁶¹³ Dünya, âhîretin tarlasıdır. (Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, 1/412)

³⁶¹⁴ götürüp OE1: gönderüp Z, M

³⁶¹⁵ emr-i mürşidi gözedüp OE1: emr-i mürşidi gözedüp, mürşid-i 'âlemi bulup Z, M

³⁶¹⁶ inzivâda ve yâhud hâlvetlerde OE1: inzivâda Z, M

³⁶¹⁷ zât için şîfâtına eziyyet çekdirmezler idi OE1: zât için eziyyet çekdiler Z, M

³⁶¹⁸ gelüp getürdü ve telkîn eyleyüp dedi ki Z: gelüp M, OE1

³⁶¹⁹ Oku (yâ Muhammed). (Alak suresi, 1)

³⁶²⁰ إقرأ يا محمد OE1: إقرأ يا محمد Z, M

³⁶²¹ خَلَقَ ta'lim ve telkîn eyledi. Böyle olunca derviş olan kişiye ʿuzlet ʿan'il-enâm gerektir. Şâbit oldu ki tâlib-i ma'ârif, ehl-i Hakk olan kişiye âhiret ve dünyâ harâmdır. Zîrâ Hakk'ın cemâli ve müşâhededesinde bir an ve bir sâ'at münfekk ve münkatıʿ olma. Tâlib-i dünyâ olup, tâlib-i Hakk olmayana bil ki âhiret daîhi harâmdır kim enbiyâ ve evliyâ sırrından mahrûm olur. ³⁶²² خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ dir.

İmdi, ey tâlib-i ma'ârif³⁶²³ [65a] dünyâyı terk eylemek, Resûlullâh efendimiziñ fi'li idi. Tarîkat ki ³⁶²⁴ الطريقت افعالى buyurdu. İşlediği iş idi, tarîkat oldu. Niçün ki şer'at, tarîkat, ma'rifet ve hakîkat, Hâzret-i Resûlullâh'ın, Hâzret-i Hakk ile mâ-beyninde olan ba'de'n-nâmûs sırrı, mağarada ʿaliyyü'l-ʿalâda müşâhededesidir ki özge hâl idi. Ve cemâl-i Hakk'ı müşâhededesinde görmüş idi kim Hakk'ı müşâhede, maḳâm-ı vuşlat ve maḳâm-ı vaḥdet ve hüve hüve makâmıdır. Anda ne melek-i muḳarreb ve ne nebiyy-i mürsel sığar. Anıñ içün kâle'n-nebiyyü:³⁶²⁵ ³⁶²⁶ مَنْ رَأَى فَقَدْ رَأَى الْحَقَّ demekdir. Her kim beni görür ise taḥkîk Hakk'ı görür ve hem İmâm ʿAli keremallâhü vecheh seyr-i şerîfinde buyurur ki ³⁶²⁷ لَوْ كُشِفَ الْغَطَاءُ مَا أَزِدْتُ يَقِينًا şu demekdir ki “eğer benim perdem açılrsa yakînîm ziyâde olmaz” demek olur. “Hakk ile benim mâ-beynimde hiç hicâb yokdur” buyurur.³⁶²⁸

İmdi. Her kim ki Hâzret-i Resûlullâh ile ve Hâzret-i [65b] İmâm ʿAli'niñ bu sırrını ve bu hakîkatini bilmesey, ol kimesne Muḥammed ile ʿAli'ye iremez, Muḥammed ümmeti değildir, anıñ ve ʿAli'niñ sırrında³⁶²⁹ maḥcûb olur kalur. Aşḥâb olup fırka-i nâcîyeye dâhil olamaz,³⁶³⁰ eğer anları sever ise bile. Zîrâ kim Hâzret-i Resûlullâh ile ve Hâzret-i ʿAli'yi sevmek, anlarıñ sırrı ve hakîkatini bilüp kelâmlarından âgâh olmaḳdır ve anlar gibi ʿamel eylemekdir. Emirlerin tutup ve gitdikleri yere gitmekdir ve anların fi'lerinde bulunmaḳdır, âşikâr ma'ârif olmaḳdır. Niçün kim zürriyet-i benî Âdemiñ cümlesi Âdem

Okumam yoktur.

³⁶²¹ Yaratan Rabbinin adıyla. (Alak suresi, 2)

³⁶²² O dünyâyı da kaybetmiştir, âhireti de. (Hac suresi, 11)

³⁶²³ İmdi, ey tâlib-i ma'ârif OE1: İmdi, Z, M

³⁶²⁴ Tarikat fiillerimdir.

³⁶²⁵ Anıñ içün kâle'n-nebiyyü OE1: Anıñ içün buyurdu bu seyrde bu müşâhededede Resûlullah şallâhu ʿaleyhi ve sellem Z / Anıñ içün buyurur bu seyrde kâle Resûlullah M

³⁶²⁶ Beni gören Hakk'ı görmüştür. Bkz. Aclûnî, a.g.e., H. No 2482.

³⁶²⁷ لَوْ كُشِفَ الْغَطَاءُ Z, M: لَوْ كُشِفَ الْعِظَامُ OE1

Eğer perde açılrsa yakînîm bundan ziyâde olmaz. (Hâzret-i Ali). Bkz. Abdûlbaki Gölpinarlı, *Ali Bin Ebi Talip - Nehcû'l-Belağâ*, İstanbul: Derin Yayınları, 1997, s. 574; Meclisî, a.g.e., C. 40, s. 153.

³⁶²⁸ buyurur Z, M: demek OE1

³⁶²⁹ Muḥammed ümmeti değildir anıñ ve ʿAli'niñ sırrında M: Muḥammed ümmeti değil anıñ ve ʿAli'niñ sırrında Z / değil ümmet-i Muḥammed ve ʿAli'niñ sırrında OE1

³⁶³⁰ fırka-i nâcîyeye dâhil olamaz OE1: fırka-i nâcîyeye vâsıl olamaz M / fırka-i nâcîye olamaz Z

oğludur. Vuḥûş ü tıyûr, ammâ tıyûr kim uçup, tıyû idici,³⁶³¹ vuḥûş kaçıcıdır. Egerçi Âdem oğludur, ammâ Âdem oğlu aña dirler ki ³⁶³² الولد سرّابي sırriyla bir sır ola ve babasının sırrına ve ḥaḳîkatine muṭṭali° olmuş ola. Ve eğer babasının sırrına ve ḥaḳîkatine muṭṭali° olmamış olup ve eğer babasını bilmez ise şûretâ Âdem oğludur, fe-ammâ ma°nen ve ḥaḳîkaten değildir; vuḥûş ve tıyûrdur; div, cinn ve perî gibidir. Babasını bilmez ve baba mîrâsın yimemiş olur. Zîrâ kim baba mîrâsın yimek, sırrına vâkıf ve muṭṭali° olup [66a] babasını bilmektir. Zîrâ ki Ḥaḳḳ Te°âlâ, Âdem °aleyhi's-selâm ḥazretlerine cemî°-i eşyâyı ta°lîm eyleyüp ve cemî°-i esmâ nice olur Âdem bilmiştir. Allah Te°âlâ kelâm-ı kerîmiyle âyet içinde buyurmuştur, kavluhu Te°âlâ:³⁶³³ ³⁶³⁴ وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا Bil ki ve âgâh ol ki evvel esmâyı anlayup ve mecmû°-ı eşyânîñ ve zemîniñ ve âsımânîñ ḥikmetini ve cevherini görüp ve icrâ idüp, Âdem gibi okuyup, °âlim olup, şâlih olmaqdır. Kavluhû Te°âlâ:³⁶³⁵ ³⁶³⁶ وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ Ma°nâsı dımeḳdir ki yer ile semâvâtıñ mîrâsını, Ḥaḳḳ Te°âlâ'nıñ şâlih kulları yir. Ve şâlih aña dirler ki nefsinı aňlayup rabbini ve terbiyecisini bilüp. Niçün kim bir kişı kendüyi bilmeḱe, mürebbî-yi nefsinı bilmez ve nefsinı bilmeḱe irâde-i cüz°î ne idüğini, ḥaḳîkaten rabbini bilmez. Kâle'n-nebiyyü:³⁶³⁷ ³⁶³⁸ من عرف نفسه فقد عرف ربه Nefsinı bilmeḱ şöyleḱdir, ma°lûm ola ki kişı kendi vücûdunda ne ḳadar °ilm var ise okuya ve bile ve cemî°-i eşyâda kendüyi görüp müşâhede eyleye ve mecmû°-ı eşyâdan kendi zuhûrın göre, ḥattâ kendi vücûdundan ḡayrı vücûd ḳalmaya ve cümle mevcûdât ile bir vücûd ve bir ḥaḳîḳat ola [66b] ve cemî°-i eşyâ kendi âdemoḱyetlerinden zuhûra gele ve zemîn [ve] âsımânîñ, melekûtuñ kemâ hüve Ḥaḳḳ'ı göre ve bile. Kâle'r-Resûl °İsâ rûḥullâḥ şallallâhu °aleyhi ve sellem: لا يدخل ملكوت السموات والارض من لم يؤد مرتين³⁶³⁹

³⁶³¹ tıyûr kim uçup, tıyû idici OE1: tıyûr kim tıyû idici ve yayılıcı Z, M

³⁶³² Oğul, babasının sırrıdır. (Şa'rânî, *a.g.e.*, 1/397; Ukberî, *a.g.e.*, 1/156)

³⁶³³ Zîrâ ki Ḥaḳḳ Te°âlâ, Âdem °aleyhi's-selâm ḥazretlerine cemî°-i eşyâyı ta°lîm eyleyüp ve cemî°-i esmâ nice olur Âdem bilmiştir. Allah Te°âlâ kelâm-ı kerîmiyle âyet içinde buyurmuştur, kâle'llâhu Te°âlâ Z, M: kavluhu Te°âlâ OE1

³⁶³⁴ Allah, Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti. (Bakara suresi, 31)

³⁶³⁵ Kavluhu Te°âlâ OE1: ki gine Ḥazret-i Aḥadiyyet buyurmuştur: Z, M

³⁶³⁶ وَأَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ OE1: وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ Z, M

Andolsun, Zikir'den (Tevrat'tan) sonra Zebûr'da da, "Yere muḥakkak benim iyi kullarım varis olacaktır" diye yazmıştıḱ. (Enbiyâ suresi, 105)

³⁶³⁷ Kâle'n-nebiyyü OE1: Ḥazret-i Resûl-i Ekrem buyurmuştur Z, M

³⁶³⁸ Nefsinı bilen Rabbini bilir. Bkz. Meclisî, *a.g.e.*, C. II, s. 32.

³⁶³⁹ İkinci kere doğmayan semavat ve arzın melekûtuna dahil olmaz. (Ḥazret-i İsa). İncilde şöyle bir ifade yer almaktadır: "İsa ona şu ḳarşılığı verdi: "Sana doğrusunu söyleyeyim, bir kimse yeniden doğmadıkça Tanrı'nın Egemenliği'ni göremez." (Yuhanna 3:3)

Ma'nâsı dımeğdir ki "Semâvât ve arzâ duhûl eylemez ve semâvât [ve] arzîñ melekûtını bir eyleyüp añlayamaz şol kimesne ki anadan iki kerre toğmayınca." Zîrâ iki kerre toğmanıñ ma'nâsı budur ki biri anadan dünyâyâ gelmek ve biri dañi mürşid ile mecmû'ı eşyâdan kendüye toğmağdır ve kendüden olmağdır. Âlem-i taklîdden âlem-i tahkîke gelmekdir. Cehilden ma'ârif sırrına tebdîl olmağdır. kâle Ma'rifî:³⁶⁴⁰

Anadan bir kez toğan insân-ı kâmil olmaz

Nice kerre toğmuşam anadan ben insân olunca

ve nice kerreniñ ma'nâsı budur ki her zerreden kendüyi müşâhede eyleyüp tâ zerreden güneşi ve kaçreden deryâyı bulmuş olasız. Niçün kim vücûd-ı Âdem ve Havvâ, Hakk'â nisbet bir kaçre ve bir zerredir. Her kimesne kim vücûd-ı kaçresini deryâ-yı [67a] vahdete ulaşdırdı. Ol kimesne Hakk ile qaldı ve Hakk oldu. Nefsini, mürebbisini görüp Rabbisini buldı. Ve hem kaçreden deryâyı ve zerreden güneşi gördi ve kendi vücûdundaki 'ilmi okuyup, Âdem'i añlayup, kendi dañi Âdem oldu. Yer ile gök mîrâsını yedi, şâlihûndan dinildi ve kelâmullâhîñ sırrına muṭṭali' olup, râsihûn oldığını bildi. Ve kelâmullâh, vech-i Âdemde mektûb ve mastûrdur. Vech-i Âdem, Levh-i Maḥfûz-ı ilâhîdir ki Qavluhu Te'âlâ:³⁶⁴¹ ³⁶⁴² هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ Bilgil ki Allâh Te'âlâ sizi taṣvîr eyler rahimler içinde, nice dilerse. Hakk Te'âlâ, dest-i kudretiyle benî âdem şûretin ana rahminde taṣvîr ider ve yazar. Niçün kim kelâm-ı kadîmdir ve kelime-i ilâhî kim qavluhû Te'âlâ: ³⁶⁴³ وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ve esmâ-i ḥüsndür.³⁶⁴⁴ Benî âdemiñ vechinde ve mecmû'ı a'zâsında satır satır eyler ve yazar ki qavluhû Te'âlâ:³⁶⁴⁵ وَالطُّورِ. وَكِتَابٍ مُّسْتَوٍ. فِي رَقٍ ³⁶⁴⁶ Ma'nâsı budur ki Tûr-ı Hakk'da satır satır yazılmış, kitâb olunup. Hakk ki raqq-ı menşûra [67b] diyü qasem iderler, tâ taqsîm ma'lûm ola ki bu kelâm-ı Ahadiyyetiñ Âdem, kün kelimesi, Qur'ân-ı Kerîm'iñ mûcidi ve aşıdır ve mürekkebâtıdır. Ve ḥaḳîkatde dest-i kudretile ibtidâ vech-i âdemde mektûb ve mastûrdur, kâf-nûn (كاف-نون) ḥurûf-ı müfredâtı, yigirmi toquz sûre evvelinde yazılan yigirmi toquz ḥurûf

³⁶⁴⁰ kâle Ma'rifî OE1: şî'r ki Z / şî'r M / kâle eş-Şeyḥ Fethü'l-Ma'ârif Muhammed Ebû Şâbit Hazretleri OE2

³⁶⁴¹ Levh-i Maḥfûz-ı ilâhîdir ki qavluhû Te'âlâ OE1: Levh-i Maḥfûz-ı ilâhîdir ki Hakk Te'âlâ, kalem-i kudret ile yazmış ve taṣvîr eylemişdir. Buyurur kelâm-ı kerîmiyle Z, M / Kâle'llâhu sübhanehû ve Te'âlâ OE2

³⁶⁴² O, sizi rahimlerde dilediği gibi şekillendirendir. (Âl-i İmrân suresi, 6)

³⁶⁴³ Allah, Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti. (Bakara suresi, 31)

³⁶⁴⁴ kelime-i ilâhî kim qavluhû Te'âlâ: ³⁶⁴⁴ وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ve esmâ-i ḥüsndür OE1: kelime-i ilâhî kim esmâ-i küll ve esmâ-i ḥüsna'dır Z, M

Qavluhû Te'âlâ: وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ve esmâ-i ḥüsndür OE1: Z ve M'de yok.

³⁶⁴⁵ Yazar i qavluhû Te'âlâ OE1: Hazret-i Ahadiyyet kelâm-ı kerîmi delildir ve burhândır ki buyurmuşdur Z, M / kelâm-ı kadîm, kelâm-ı kerîm dâldir, kelâmı kerîmini dâll ile buyurur OE2

³⁶⁴⁶ Tûr'a, yayılmış ince deri sayfalara düzenle yazılmış kitaba andolsun. (Tûr suresi, 1-3)

قَالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ³⁶⁵⁶ Böyle olunca tâ ma'ûm ve şâbit oldu ki Hakk Te'âlâ'nın kelâm-ı kadîmi mecmû'-ı eşyâda muhîttir kim Kelâm, mütekellimiñ 'aynıdır ve Fâtîha'sıdır ve Fâtîhatü'l-Kitâb yedi âyetdir. Cemî-i Qur'ân'ın aşlıdır ve anasıdır ve hem Ümmü'l-Kitâb ve Fâtîhatü'l-Kitâbdır ve mecmû'-ı benî âdemiñ yüzünde mektûbdur. Hakk Te'âlâ'nın Levh-i Maḥfûzıdır ve Levhde maḥfûz ve maşûrdur. Anı bilmeyeniñ şalâtı dürüst olmaz. Birbirine mir'ât ve müşâhiddir ki Fâtîha'dır. Kâle Resûlullâh şallallâhu 'aleyhi ve sellem: ³⁶⁵⁷ لا صلوة الا بفاتحة الكتاب buyurmuşdur. “Şalât dürüst olmaz illâ bi-Fâtîhatü'l-Kitâb ile dürüst olur.” Ve Fâtîhatü'l-Kitâb daḥi yigirmi toḡuz ḥurûf ile mürekkebdir. Ol daḥi Âdem [69a] 'aleyhi's-selâm vechinde ve alnında ve elinde ve ayaḡında ve nuṭkunda tecellî olmuşdur. Kâle Ma'rifi.³⁶⁵⁸

Elinden hem ayaḡından yüzünden
Beyânsın ilm ile esmâ sözünden

Anıñ içün insân, kelâmullâh ve kitâbullâhdır. Kâle Cüneyd-i Bağdâdî:³⁶⁵⁹

لفظة القرآن جسم الانسان توأمان
معنى القرآن معنى الانسان توأمان³⁶⁶⁰

On Yedinci Fasıl³⁶⁶¹

İmdi. Ey tâlib-i maârif 'âşık-ı ehlullâh³⁶⁶² ve ey tâlib-i ma'ârif-i billâh ve ey ḥatm-i maḥbûb-ı zâtullâh! Bil ki vech-i Âdem 'aleyhi's-selâm vechullâh ve şûretullâhdır. Kâle Resûlullâh şallallâhu 'aleyhi ve sellem: ³⁶⁶³ خلق الله آدم على صورته وعلى صورة الرحمن Kavluḥû

³⁶⁵⁶ Bizi, her şeyi konuşturan Allah konuşturdu. (Fussilet suresi, 21)

³⁶⁵⁷ Fâtîhasız namaz sahih olmaz. . (Müslim, Salat, 27; Tirmizî, Fâtîha suresi Tefsiri, 2953; Ebu Davud, Salat, 17; Bkz. Canan, a.g.e., 17/20)

³⁶⁵⁸ Kâle Ma'rifi OE1: şî'r ki Z, M / Kâle Fethü'l-Ma'ârif OE

³⁶⁵⁹ Kâle Cüneyd-i Bağdâdî OE1: Cüneyd-i Bağdâdî buyurmuşdur ki Z, M / Kâle'l-ârifü hâkezâ OE2

³⁶⁶⁰ Kur'ân'ın lafzı ile insanın cismi ikizdir, Kur'ân'ın manası ile de insanın manası ikizdir. (Cüneyd-i Bağdâdî)

³⁶⁶¹ On Yedinci Fasıl: Faşl Z / El-faşl M

³⁶⁶² Ey tâlib-i maârif 'âşık-ı ehlullâh M: Ey tâlib-i 'âşık-ı ehlullâh Z, OE1

³⁶⁶³ Allah, Âdem'i kendi suretinde ve Rahman suretinde yarattı. Bkz. Bihârü'l-Envâr, C. XI, s. 111; Kütüb-i Sitte, C. X, s. 288; Usûl-i Kâfi, Rûh 4, 342. “Allah, Âdem'i kendi suretinde yarattı” biçiminde rivayet edenler ise bkz. Sahîh-i Buhârî, İsti'zân, 1; Sahîh-i Müslim, Birr, 155, Cennet, 28; Müsned, II/244-251; Bihârü'l-Envâr, C. XI, s. 111; Kütüb-i Sitte, C. X, s. 288. Bu hadisi'n “Allah Âdem'i, Âdem'in kendi suretinde yarattı.” biçiminde anlaşılması gerektiğini söyleyenler de vardır. Bkz. İbn-i Hacer, 5/182-83. Bu ifadeler Tevrat'ta şu şekilde geçmektedir: “Tanrı, insanı kendi suretimizde, kendimize benzer yaratalım, dedi, Denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, evcil hayvanlara, sürüngenlere, yerüzünün tümüne egemen olsun. Tanrı, insanı kendi suretinde yarattı. Tanrı suretinde yaratılmış oldu.” (Tevrat, Yaratılış, 1: 26-27. İbn Arabî, bu hadis'in rivayet yoluyla olmasa bile keşif yoluyla sahih olduğunu söylemektedir (İbn Arabî, *Fütuhat-ı Mekkiye (Besmele ve Fatiha'nın Sırları)*, Ekrem Demirli (ter.), İstanbul: Litra Yayıncılık, 2015, s. 39).

Te'âlâ: ³⁶⁶⁴إِلَّا هُوَ أَخَذُ بِنَاصِيَتِهَا ve kâle'nebiyyü: ³⁶⁶⁵ان الله خلق آدم على صورته ve kavluhu Te'âlâ: ³⁶⁶⁶هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ Bil ki Hakk Te'âlâ, Âdem'i halk eyledi vâhidiyyet üzere iken, ahadiyyet kendi şüreti, nefs-i vâhid-i ahadiyyet üzerine ve şüret-i Rahmân üzerine. ma'nâsı ki ³⁶⁶⁷ism-i zâtıdır ³⁶⁶⁸وعلى صورة الرحمن. Âdem 'aleyhi's-selâm zât ile şifât üzerine halk olunmuştur. Zât şifâtın [69b] ve şifât zâtın, vâsıf mevşûfuñ, mevşûf vâsıfın 'aynıdır. Ve kelâm mütekellimîn 'aynı ki ve hem kelâmulâh, nuṭṭ-ı Âdem'den kitâbetdir, nefḥa-i Hakk'dır. Eğer bu kelime-i ilâhî olmaya idi, vech-i Âdem 'aleyhi's-selâm ne ile biline idi. Ve vech-i Âdem'de Hakk Te'âlâ nice görünür ve kelâmulâhın esrârı nice zâhir olurdu. Ve cemî'e-i kütüb-i semâviyye ne ile mürekkeb olur idi.

İmdi, ey tâlib-i ma'ârif ve ey âşık-ı zât-ı mutlak! Bilgi ki kün (كن) kelimesi, kelime-i ilâhî ki Hazret-i Ahadiyyetiñ zât-ı şerîfi, Yâsîn (يس) ve şifât-ı şerîfi, nokta-i taḥte'l-bâ'dır. Mecmû'e-ı kâ'inâtı ihâta eylemiştir. Vech-i Âdem'de ve Havvâ'da ezeli ve ebedîdir, qarâr tutmuştur. ³⁶⁶⁹لا ينام و لا يموت budur ki Fâtihatü'l-Kitâb ³⁶⁷⁰سبع آيات احديهن Fâtihatü'l-kitâb yedi âyetdir ve yigirmi bir hurûfdur. Niçün kim vech-i Havvâ'dan kitâbetdir: Dört kirpik, iki kaş, bir baş saçı, vech-i Havvâ'nın mişâlidir. Ve vech-i Havvâ yedi âyet ve yigirmi bir kitâbetdir. Yedi [70a] kitâbeti Hakk Te'âlâ, vech-i Havvâ'dan men'e eylemiştir. Nitekim Fâtihatü'l-kitâb'da yedi hurûf yazılmadığı gibi. Yigirmi bir kitâbet Fâtîha'da yazılup bu yedi kitâbet, hurûf-ı Fâtihatü'l-kitâb, ümmü'l-hakîka ve bu harfler yazılmaz: فحش ثظخر (ف-ح-ث-ظ-خ-ز). Nitekim vech-i Havvâ'da yedi kitâbet yazılmadığı bunlardır ki ḥaṭṭ-ı enf, ḥaṭṭ-ı leb, ḥaṭṭ-ı 'ârîz ³⁶⁷¹ki Âdem'in vechinde ezeli ve ebedî otuz iki hurûf kelimeniñ tamâmıdır. Gayrı mürebbî okumak için vech-i Havvâ'da yedi kitâbeti men'e itdi. Tâ vech-

³⁶⁶⁴ Kavluḥu Te'âlâ وَاحِدَةٍ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَالله خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ OE1: Kâle'llâhu Te'âlâ ان الله خلق آدم على صورته Z, M, OE2. Buradaki âyet ve hadîsler bütün nüshalarda karışık verilmiştir. Biz âyetleri ve hadîsleri düzelterek ve ayrı ayrı belirterek aldık.

Ancak onun perçeminden tutmuştur. (Hûd suresi, 56).

³⁶⁶⁵ Muhakkak ki Allah, Âdem'i kendi suretinde yarattı. (Sahîh-i Buharî, Kitabü'l-İsti'zân, 1; Sahîh-i Müslim, Birr, 155, Cennet, 28; Ahmed b. Hanbel, II/244-251; Aclûnî, Rûh, 4, 342)

³⁶⁶⁶ Sizi bir tek nefisten yarattı. (Nisâ sûresi, 1; En'âm suresi, 98; A'râf suresi, 189; Zümer suresi, 6). Metinde âyetin başı ...والله biçiminde yazılmıştır.

³⁶⁶⁷ Kendi suretinde. (Bihârü'l-Envâr, C. XI, s. 111)

³⁶⁶⁸ Rahman sureti üzere. (Bihârü'l-Envâr, C. XI, s. 111; Kütüb-i Sitte, C. 10, s. 288)

³⁶⁶⁹ Uyumaz ve ölmez.

³⁶⁷⁰ Yedi âyet ve onlardan biri.

³⁶⁷¹ ḥaṭṭ-ı enf, ḥaṭṭ-ı leb, ḥaṭṭ-ı 'ârîz OE1: ḥaṭṭ-ı leb ve ḥaṭṭ-ı 'ârîz ve ḥaṭṭ-ı leb Z / ḥaṭṭ-ı enf, ḥaṭṭ-ı leb, ḥaṭṭ-ı 'ârîz M / ḥaṭṭ-ı leb ve ḥaṭṭ-ı 'ârîz ve ḥaṭṭ-ı leb OE2. Burada yedi sayısını tamamlamak için hatt-ı sabetin (alt dudağın altındaki hat) ilave edilmesi gerekir. OE1 nüshasında "hatt-ı enf" yer alırken diğer nüshalarda yoktur. Seblet kelimesi ise hiçbir nüshada yer almamakta ve yedi hat tamamlanamamaktadır.

كِتَابٌ مَرْفُوعٌ .³⁶⁷² Te'âlâ: kavluhû Âdem vechindeki kitâbet-i ilahî kim, kavluhû Te'âlâ:³⁶⁷² i Âdem'e delîl ola. Âdem vechindeki kitâbet-i ilahî kim, kavluhû Te'âlâ:³⁶⁷² Kâle'r-resûl:³⁶⁷⁴ kemâliyle okunup biline ve biri birine şâhid ola, ve's-selâm. Kâle'r-resûl:³⁶⁷⁴

انزل القرآن على سبع احرفٍ و فاتحة الكتاب سبع آيات احديهنّ بسم الله الرحمن الرحيم³⁶⁷⁵

dinür ki ma'nâsı ikisiniñ bir haqîkatdır. Niçün kim dört kirpik, iki kaş, bir baş saç yedi kitâbetdir. Kaçan veled anası karnında dünyâya gelür, bu yedi [70b] kitâbet ile gelür; âlem-i gaybdan âlem-i şehâdete nüzûl eyler. Bu yedi kitâbeti bile getürür kim anasından kesb itmişdir. Anası rahmi içinde iken ve ümmü'l-ḥaḳîkat, rahm ismidir ki andan almışdır ve bu yedi kitâbet-i ümmiyedir. Fâtîha, Ümmü'l-kitâb andan 'ibâretdir, vaṭan-ı aşlıdır. Kâle'n-nebiyyü:³⁶⁷⁶ حبّ الوطن من الايمان³⁶⁷⁷ Kaçan bu yedi kitâbeti dört anâşıra ḍarb eylesek, yigirmi sekiz ḥurûf ve yigirmi sekiz peygamber muḳâbilinde Qur'ân'ın içinde zıkr olunur. Her mü'mine bilmesi farz meşâbesinde vâcib olmuşdur. Âdem'den Hâtem'e gelince Qur'ân'ın evvelinde kütüb olunan ḥurûf-ı muḳaṭṭa'ât üzere gelen peygamberler ḥaḳḳında Kavluhû Te'âlâ:³⁶⁷⁸ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّن رُّسُلِهِ³⁶⁷⁹ cümlesi resûl ve peygamberdir. Üçü ihtilâflı, yigirmi beşi ḥaḳ resûl, Hâtem-i Nübüvvete gelince ihtilâf olan 'Üzeyir ve Lokmân ve Zü'l-karneyn, mâ'adâsı için kavluhû Te'âlâ: مُحَلِّقِينَ رُؤُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ³⁶⁸⁰ anlara başınızı kesin. Bil ki fevkiñizdadır, sücûd idiñ. [71a] Dimek ki yedullâh sırrında 'ahdullâh, vedî'a ve emânet anlar üzerinedir ki zîrâ Âdem 'aleyhi's-selâm ḥazretlerinden Hâtem-i Nübüvvete gelince yigirmi beş peygamber yediñize, üçü ihtilâf ile ta'limden murâd kelime-i ilâhî muḳâbilinde gelmişlerdir. Ḥazret-i Bârî, dest-i kudret ile âlem-i gaybda taşvîr ve naḳş eylemişdir. Tâ kim kendüye cümlesi âyîne ve mir'ât olmuşdur. Nazar olunduḳda kudret andan müşâhede olunur. Anların ümmi, Resulullah

³⁶⁷² Kavluhû Te'âlâ OE1: Kâle'llâhu sübhanehû ve Te'âlâ OE2 / Z ve M'de yok.

³⁶⁷³ O, yazılmış bir kitaptır. Ona, Allah'a yakın olanlar şahit olur. (Mutaffifin suresi, 20, 21). Z nüshasında sehven ... يَشْهَدُهَا... biçiminde yazılmıştır.

³⁶⁷⁴ Kâle'r-Resûl OE1: Kâle'r-Resûl 'aleyhi's-selâm Z / Kâle Resûlullâh M / ve daḥi Resûlullâh buyurur OE

³⁶⁷⁵ Buhârî, Fedailu'l-Kur'ân 5, 27, Husûmat 4, Tevhid 53.

³⁶⁷⁶ Kâle'n-nebiyyü OE1: ki buyurulmuşdur Z / Kâle Resûlullâh M

³⁶⁷⁷ Vatan sevgisi imandandır. Bkz. Aliyyü'l-Kârî, *Esrârü'l-Merfûa*, Hadis No. 164; Aclûnî, *a.g.e.*, Hadis No. 1102.

³⁶⁷⁸ Kavluhû Te'âlâ OE1: Kâle'llâhu Te'âlâ M / ki Ḥazret-i Ahadiyyet buyurur ḥaḳḳında, fark yokdur didiği peygamberlerin ki delîl-i kâṭi ile Z

³⁶⁷⁹ Onun peygamberlerinden hiçbirini ayırt etmeyiz. (Bakara suresi, 285)

³⁶⁸⁰ kavluhû Te'âlâ: مُحَلِّقِينَ رُؤُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ OE1: مُحَلِّقِينَ رُؤُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ Z, M

Başlarınızı kazıtmış veya saçlarınızı kısaltmış olarak, korkmadan... (Fetih suresi, 27)

efendimiz böyle buyurmuştur ki “anlar nebiyyü'l-ümmîlerdir, İslâmın binâsı ve menâzilleridir.” Kâle'n-nebiyyü şallâhu ‹aleyhi ve sellem.³⁶⁸¹

بنی الاسلام علی خمس شهادة ان لا اله الا الله محمد رسول الله وإيتاء الزكاة، وصوم شهر رمضان، وحج البيت من استطاع إليه سبيلاً³⁶⁸²

Ve hem buyurmuşdur, anlar şerî'atdır ve İslâmın binâsı beş nesne üzerine ol kelime-i şehâdet ki, ³⁶⁸³شهد ان لا اله الا الله و اشهد ان محمداً رسول الله³⁶⁸⁴ Her kim bu kelime-i şehâdeti hâlişen ve muhlişen söyler ve Hakk Te'âlâ'nın birliğine ve Resûlullâhın haklığına [71b] şeksiz ve şübhesiz îmân iderse, ol kişiye mü'min ve müslümân dirler.

İmdi, ey tâlib-i ma'ârif-i havâss-ı hamse-i Muhammed Ma'ârif (م-ع-ا-ر-ف)³⁶⁸⁵ ve ey ‹aşık-ı zât-ı muṭlaḳ! Zât ki fâtiḫayı, seb'a'l-meşâniyi, her kimse kim bilmedi ve bu kelimeyi bilüp şehâdeti hâlişen ve muhlişen, ‹an-samîmi'l-ḳalib söylemedi ve bu kelime-i şehâdete îmân getürmedi, kâfir ve müşrik ve vâcibü'l-ḳatlı olur. Ve her kimse kim bu kelime-i şehâdeti dört delîl ile nefsi emmâre ve nefsi levvâme ve nefsi mülhime ve nefsi muṭma'inne erba'a-i mezkûr gözüyle müşâhede eyleyüp söylediyse aña mü'min ve müslimân derler.

İmdi, kelime-i şehâdetin i'tikâdı bir nice üzerinedir kim söylerler, i'tikâd-ı ehl-i şerî'at, i'tikâd-ı ehl-i tarîkat, i'tikâd-ı ehl-i ma'rifet ve i'tikâd-ı ehl-i hakîkat anlardır ki ehlullâh efendilerimiz, gerçi lâ ilâhe illallah³⁶⁸⁶ (لا اله الا الله) hakîkatde bir i'tikâddır ve ammâ merâtib-i erba'a-i ‹unşur üzere her birinin bir sırrı ve bir söyleyişi vardır.³⁶⁸⁷ İmdi evvel ehl-i şerî'at, zâhiren bu kelime-i [72a] şehâdeti iderler, Lâ ilâhe illallah (لا اله الا الله) diyüp

³⁶⁸¹ Kâle'n-nebiyyü şallâhu ‹aleyhi ve sellem OE1, OE: Kâle Resûlullâh M / Efendimiz buyurmuşdur şallâhu ‹aleyhi ve sellem kâle Z

³⁶⁸² بنی الاسلام علی خمس شهادة ان لا اله الا الله محمد رسول الله وإيتاء الزكاة، وصوم شهر رمضان، وحج البيت من استطاع إليه سبيلاً Z, A ve OE

İslâm beş şey üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Rasûl'ü olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacc etmek, ramazân orucunu tutmak. (Buhârî, İmân, 1/1; Müslim, İmân, 5 (16, 19, 21); Tirmizî, İmân, 3 (2609).

Bu hadîs-i şerif OE1 nüshasında kâle'n-nebiyyü şallâhu ‹aleyhi ve sellem: الاسلام علی خمس شهادتاً ان لا اله الا الله محمد رسول الله Kavlühü Te'âlâ: وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ Kavlühü Te'âlâ: صوم شهر الرَّمْضَانَ وَحَجَّ الْبَيْتِ عَلَى النَّاسِ حُجُّ الْبَيْتِ مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا biçiminde verilmektedir.

³⁶⁸³ Ben şahitlik ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur. Yine şahitlik ederim ki Hazreti Muhammed(sav) Allah'ın kulu ve Resulüdür. (Kelime-i şehadet)

³⁶⁸⁴ Her kim OE1: İmdi, her kim Z, M

³⁶⁸⁵ ey tâlib-i ma'ârif-i havâss-ı hamse-i Muhammed Ma'ârif (م-ع-ا-ر-ف) OE1: ey tâlib-i ma'ârif-i havâss-ı hamse-i Ma'ârif-i Hakk (م-ع-ا-ر-ف) Z, M

³⁶⁸⁶ لا اله الا الله Allah'tan başka ilâh yoktur. (Kelime-i tevhid)

³⁶⁸⁷ ammâ merâtib-i erba'a-i ‹unşur üzere her birinin bir sırrı ve bir söyleyişi vardır OE1: ammâ merâtib-i meşâyih üzere erba'a-i ‹unşurdan muḳaddeme-i mezkûr üzere her birisinin bir sırrı ve bir gidişi ve bir söyleyişi vardır Z, M

ma'nâyı cevâblarında dirler, "Allâh'dan gayrı Allâh yokdur" daği dirler "Hakḳ Te'âlâ nûrdur kim aña ḥadd ü nihâyet yokdur" ve daḡi "bir zât-ı şerîfdir ki cemî'e-i mevcûdât ve cemî'e-i eşyâyı ol ihâta eylemiştir" dirler. Fe-ammâ ihâtası ne tarîḳ ile idüğini bilmezler ve bu hicâb ile Hakḳ Te'âlâ'yı, cemî'e-i eşyâdan tenzîh iderler ve bu cemî'e-i âlemi ahâdîş okurlar,³⁶⁸⁸ yok olur dirler. Kavluhû Te'âlâ:³⁶⁸⁹ **يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَاوَاتُ وَبَرَزُوا لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ**³⁶⁹⁰

Bilgil, ol gök tebdîl olup, yer ile gök ayrılup, semâvât eriyе. Allâh'ın eliyle ḥüküm, ḥükümât ola. Tağlar atılup, yeryüzü tebdîl olup düpdüz ola.³⁶⁹¹ Ve tövbe kapusı kapanup, güneş mağribden toğup ve maşrıḳda toluna. Yerde ve gökde Hakḳ'dan gayrı kalmaya, dirler. Kavluhû Te'âlâ: ³⁶⁹² **لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ** Bilgil ki bu gün mülkü'llâhdır, vâhidü'l-kahhâr ve daği Hakḳ Te'âlâ İsrâfil 'aleyhi's-selâma emr idüp "şûrî üfür" diye. Şûrî İsrâfil üfüre. Cemî'e-i [72b] ervâḡ-ı enbiyâ ve evliyâ ve benî âdem ol şûrî'n âvâzından ḡayât bulup kalkarlar, dirler. Vâḳi'u'l-hâl dirilüp kalkalar. Ammâ kalkmaları ne tarîḳ iledir, aşâḡıda mufaşşalan ta'bîr-i ledünnî ile takrîr ideriz. Ve cümlesiniñ a'mâl-nâmeleri ellerinde olup dergâḡ-ı Hakḳa yürüyeler, dirler. Kiminiñ bitisi şaḡında ve kiminiñ bitisi şolunda ola dirler. Şunlar ki 'amel-nâmeleri şaḡında olur, anlar mü'min ve müslümânlardır, ehl-i cennet olup cennete idḡâl olurlar.³⁶⁹³ Kavluhû Te'âlâ:

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا³⁶⁹⁴

Ve şol kimesneler kim 'amel-nâmeleri şol ellerinde olup dergâḡ-ı Hakḳa yürüyenler kâfir, müşrik kişilerdir. Cehennemde de ebeden ebed kalurlar, bunlardır ki Kavluhû Te'âlâ:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ فِي نَارِ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أُولَئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ³⁶⁹⁵

³⁶⁸⁸ Ahâdîş okurlar OE1: ahadiyyet okurlar Z, M

³⁶⁸⁹ Kavluhû Te'âlâ **يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَاوَاتُ وَبَرَزُوا لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ** OE1: Gökler tebdîl olur, der kim **يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٍ بِيَمِينِهِ** . Z, M . Bu nüshalardaki birinci âyet "O gün yer başka yere dönüştürölür" (İbrâhim suresi, 48), ikinci âyet "Gökler de O'nun kudretiyle dürülmüşlerdir." (Zümer suresi, 67)

³⁶⁹⁰ O gün yer, başka bir yere, gökler de başka göklere dönüştürölür ve insanlar bir ve kahhar (her şeyin üzerinde yegâne hâkim) olan Allah'ın huzuruna çıkarlar. (İbrâhim suresi, 48)

³⁶⁹¹ yeryüzü tebdîl olup düpdüz ola OE1: yeryüzü düpdüz ola Z, M, OE2

³⁶⁹² Bu gün mülk kimindir? Tek olan, her şeyi kudret ve hakimiyeti altında tutan Allah'ındır. (Mü'min suresi, 16). OE1 nüshasında sehven âyetin başına...**قُلْ** kelimesi getirilmiş.

³⁶⁹³ cennete idḡâl olurlar OE1: cennette ḡâlid kalurlar Z, M, OE2

³⁶⁹⁴ İman edip salih ameller işleyenleri ise, içinden ırmaklar akan, içlerinde ebedî kalacakları cennetlere koyacağız. (Nisâ suresi, 57, 122). Dört nüshada da âyet sehven ...**يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا** biçiminde başlatılmaktadır.

³⁶⁹⁵ Şüphesiz inkar eden [ehl-i kitap ile] Allah'a ortak koşanlar, içinde ebedî kalmak üzere cehennem ateşindedirler. (Beyyine suresi, 6). Dört nüshada da âyetin sonu sehven **... خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا** biçiminde verilmektedir.

İmdi, ehl-i zâhir itikâdı bunuñ gibidir kim zâhir ma'nâsı ile amel iderler. Ammâ ehl-i tarîkatıñ ve ehl-i ma'ârifîñ ve ehl-i haqîkatîñ [73a] dañi delilleri bu âyetlerdir.³⁶⁹⁶ Lâkin ma'nâyı tefsîrleri başka virüp ma'nâsını başka tefsîr iderler. Zîrâ bu itikâd dañi güzeldir. Bundan gökcek itikâd olmaz. Zîrâ Hazret-i Ahadiyyetiñ kelâm-ı kadîmesinden zuhûr iden kelâm-ı kerîm ve Muşhaf-ı Şerîf ile Şâfi'-i Maşşer, Hazret-i Rasûl-i Efhar, Muhammedeni'l-Muştafa dañi böyle haber vermişdir. Ammâ bunda nice ma'nâlar ve nice esrârlar vardır ki bu esrâr-ı ilâhiyi ulemâ-yı zâhir efendiler, ancak zâhirine itibâr idüp³⁶⁹⁷ bâtınıñı ikrâr itmez ve aqılları bu ilme yetmez. İllâ ehlullâh ve ehl-i ma'ârif-i billâh, er-râsihûne'l-âlimûn efendilerimize maşşûşdur. Bu ilm-i bâtını gene bâtın ulemâları bilür.³⁶⁹⁸ Ta'limleri Haqq'dan ve ilhâmât-ı ilâhiyye anlar içündür. Zîrâ ehlullâh efendilerimiz³⁶⁹⁹ bir sözü söyler, anıñ tahtında nice ma'nâlar ve nice esrârlar ve nice rumûzlar söyler. Huşûşan Hazret-i Bârî'niñ kelâm-ı şerîfinde ol deñlü ma'nâlar ve mucizât [ve] esrarlar vardır ki aqıllar çâk çâk olur. Zîrâ kim bu ilmullâh aqıl ile ve fikir ile bilinmez. Mâdemki [73b] hidâyet-i Haqq olmayınca ve hidâyet nûrına vâriş olmayınca bu ma'nâlarıñ haqîkatı bilinmez. Kavluhû Te'âlâ: وَاللّٰهُ يَهْدِي مَنْ يَّشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ³⁷⁰⁰ Bil kim Allâh Te'âlâ hidâyet nûrundan kelâm-ı kadîmesiyle münevverlendirüp anı dañi hediye-i³⁷⁰¹ هَدَيْنَا وَصِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ eylemeyince bilinmez. Ve bu ilmullâhıñ haqîkatine ve esrârına nihâyet yokdur. An Emiri'l-Mü'minîn İmâm Ali keremallâhu vecheh, innehu kâle, kâle Resûlullâh şallallâhu Te'âlâ aleyhi ve sellem: إِنَّ لِلْقُرْآنِ ظَهْرًا³⁷⁰² Bilgil kim Qur'ân'ıñ bir zâhiri vardır ve bir bâtını vardır. Ol bâtınıñ dañi bir bâtını var, tâ yedi batna ve yetmiş bâtına varınca. Haqq Te'âlâ'nıñ³⁷⁰³ kelâm-ı kadîminiñ evvelini bilen ikinci ma'nâsını bilmez ve ikinci ma'nâsını bilen üçüncü ma'nâyı bilmez; tâ böyle böyle yedinci ve yetmişinci ma'nâya varınca. Qur'ân'ıñ âyetleri ve ma'nâları, hemân ulemâ-yı râsihûn olmayınca bilinmez.

İmdi, ey tâlib-i ma'ârif! Bil ki şeriat ulemâsı, zâhirîdir. Evvelki ma'nâsı ile bu kelime-i [74a] tevhiidi şehâdet idüp söylerler ve Haqq Te'âlâ'nıñ birliğine şehâdet idüp imân

³⁶⁹⁶ ehl-i haqîkatîñ delilleri bu âyetlerdir OE1: ehl-i haqîkatîñ itikâdı bu âyetlerdir Z, M

³⁶⁹⁷ efendiler, ancak zâhirine itibâr, idüp OE1: efendilerimizden, ilmi o kadardır, zâhirine itibâr Z, M

³⁶⁹⁸ gene bâtın ulemâları bilür OE1: gene bâtın ilmi ile amelle, bâtın ulemâları bilür Z, M

³⁶⁹⁹ Zîrâ ehlullâh efendilerimiz OE1: Zîrâ ehlullâh Z, M

³⁷⁰⁰ وَاللّٰهُ يَهْدِي مَنْ يَّشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ OE1: وَاللّٰهُ يَهْدِي مَنْ يَّشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ Z, M, OE2

Allah dilediği kimseyi doğru yola iletir. (Bakara suresi, 142, 213)

³⁷⁰¹ Bunları dosdoğru bir yola ilettik. (En'âm suresi, 87)

³⁷⁰² Abdürrezzak, *Musannef*, III/358; Ebû Ya'lâ, 9/278; İhsâî, *a.g.e.*, C. IV, s. 107.

³⁷⁰³ Haqq Te'âlâ'nıñ OE1: İmdi, ey tâlib-i ma'ârif! Haqq Te'âlâ'nıñ Z, M

getürirler, dirler ki lâ-ilâhe illâ Allâh birdir ve Hakk'dan ğayrı Hakk yokdur, illâ Allâh vardır. Allâh'dan ğayrı bir şey yokdur ve cemî-i eşyâda hâzır ve nâzırdır, dirler. Ve ammâ suâl eyleseñ ki “Hakk Teâlâ mecmû-ı eşyâda nice hâzır ve nice nâzırdır ve nice mevcûddur” diseñ, dise gerek ki “süd içinde yağ vardır, anıñ içinde nice yağ var ise Hakk Teâlâ dahî vardır” dirler. Ve sen de dahî diseñ “ey karındaş, südü döğer, yağı görmek için çıkarırlar ve cemî-i eşyâyı döğünce Hakk Teâlâ görünür ve bilinür mi?” Ol dise gerek ki “Hakk Teâlâ mevcûdâtı halk eyledi, girü mevcûdât ile mevcûddır ve cemî-i eşyâda böyle hâzır ve böyle nâzırdır” dirler. Suâl eyleseñ kim “Hakk diyü sen niye dırsıñ? Hakk'dan murâd kendü midir, yoksa ismi midir?” diseñ. Dir ki “elbetde hem kendüdür ve hem ismidir.” Sen dağı [74b] diseñ kim “ismini ben bilürüm, baña müsemmasından haber vir” diseñ. Ol dise gerek ki “Hakk Teâlâ'nıñ müsemması bî-nişândır. Hiç bî-nişândan hod kimesne haber virmez ve cemî-i eşyâdan münezzehdir” dise gerekdir. Sen dağı diseñ kim “Hakk Teâlâ birdir, bilinmez idi. Diledi ki biline, insânı halk eyledi. İnsân yok iken Hakk bilinmez idi. Hâl bu kim insân oldu, gene Hakk bilinmez. Hakk Teâlâ ne zamân³⁷⁰⁴ bilinür? İmdi, öyle ise hayf saña! Bu seniñ bilişini ve añlayışını cemî-i âlem bilür ve kefereniñ ve Yahûdîniñ dahî itikâdı böyledir. Hakk birdir, her yerde hâzır ve nâzırdır ve mecmû-ı eşyâyı Hakk söyler. Emri olmayınca bir şey olmaz ve bir eşyâ ve bir aḥad ferd cevâb söylemez” derler.³⁷⁰⁵ Ammâ emri nicedir ve Hakk Teâlâ cemî-i eşyâda nice idüğini ve emrini bilmezler. İkrâr-ı lisân iderler³⁷⁰⁶ kâfirler, fe-emmâ itikâdları havaya münkalib olmuştur. Ne yerde idüğini bilürler ve ne gökde idüğini bilürler. Kavluhû Teâlâ: [75a] ³⁷⁰⁷ وَمَا يَبْنِيهِمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرَىٰ sırrını tuymayup şol tâîfeler ki kavluhû Teâlâ: ³⁷⁰⁸ مُدْبِرَيْنِ بَيْنَ ذَلِكَ لَا إِلَىٰ هَؤُلَاءِ kabîlinden dirler ve hem ol tâîfeden oldılar kim kavluhû Teâlâ: ³⁷⁰⁹ يَقُولُونَ بِآيَاتِنَاهُمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ kabîlinden oldılar. Ya'ni dilleri ile söylediler, ammâ gönüllerinde ve qalblerinde yokdur. Ya'nî nefsleri

³⁷⁰⁴ ne zamân OE1: kaçan Z, M

³⁷⁰⁵ Emri olmayınca bir şey olmaz ve bir eşyâ ve bir aḥad ferd cevâb söylemez” derler OE1: Hakk'ın emri olmayınca bir şey cevâb söylemez, bir aḥad ve bir eşyâ derler Z / Hakk'ın emri olmayınca bir şey cevâb söylemez, derler M

³⁷⁰⁶ ikrâr-ı lisân iderler OE1: ikrâr-ı dil iderler Z, M

³⁷⁰⁷ İki arasında ve toprağın altındakiler (yalnızca onundur). (Taha suresi, 6)

³⁷⁰⁸ Onlar bunun arasında tereddüt eder, bocalarlar, ne onlara bağlanırlar. (Nisâ suresi, 143)

³⁷⁰⁹ kavluhû Teâlâ Z, M: kavluhû OE1

³⁷¹⁰ Onlar kalplerinde olmayanı dilleriyle söylüyorlar. (Fetih suresi, 11)

üzerine hâzır olmamışlardır. Ol tâ'îfedendir ki kavluhû Te'âlâ: **أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ**³⁷¹¹

İmdi, İkinci ehl-i tarîkıñ i'tikâdı. Bir kişi³⁷¹² Hakk'ı, kendü nefsinde ve mecmû-ı eşyâda Mecnûn, Leylâ yüzünden Mevlâ'yı buldığ gibi müşâhede eylemese aña **بَلْ هُمْ أَضَلُّ**³⁷¹³ dirler, ehl-i tarîk dimezler. Hemân ehl-i tarîkıñ i'tikâdı budur ki bu kelime-i tevhîdi iderler, lâ ilâhe illallah (لا اله الا الله) diyüp tevhîd ve zikirleri nefy ile işbât idüp. Nefy, aña dirler ki cemî'e-i muhabbet-i dünyevîden ve mâ-sivâdan ve inkâr-ı gayrıdan ve taklîdden ve enâniyyetden³⁷¹⁴ ve cehilden ve mecmû-ı ta'ayyünâtdan³⁷¹⁵ geçüp, kâle'n-nebiyyü:³⁷¹⁶ **[75b]** ³⁷¹⁷ **أَوَاعْبُرْسَبِيلًا** sırrıyla sırlanup, pâk [ve] mücerred olup, muhabbetullah gönülde olup ve cemî'e-i eşyâda ferd-i Hakk, Mecnûn Leylâ'yı görüp buldığ gibi hemân tarîk Hakk yoludur. Ehl-i tarîkıñ yolu, tarîk-ı müstakîm üzere olmağdır. Rehber-i Hakk'ım, mürşidim³⁷¹⁸ diyüp, fenâ fi's-şeyh olup, yerde ve gökde andan gayrı görüşü olmamağdır. Zîrâ bunlar terk-i ta'allukât eyleyüp, gönüllerinde gayrı fikir ve gayrı nakış kalmayup, gönülleri hemân menzil 'arzûsuyla rûhâniyyet-i ehlullâh ve nûrâniyyet-i Hâzret-i Hatm-i Resûlullâh ile menşûr tarîk üzerine müstakîm olmuşlardır. Hemân muhabbetullâha gönül virmişlerdir. İşte ehl-i tarîkat i'tikâdı budur.

İmdi, üçüncü ehl-i ma'ârif i'tikâdı budır ki³⁷¹⁹ ki şer'at i'tikâdı takrîr-i mezkûr üzere i'tikâd-ı tarîki daği geçüp, hemân ikisini daği i'tikâdların kendülere teslim idüp, hemân muhabbetullâh ile olup, **[76a]** bu kelime-i tevhîdi idince, bilüp, lâ ilâhe illallah diyüp, nefy ü işbât itmesi, cemî'e-i lezzât-ı dünyevîden geçüp, muhabbetullâha gönül virüp, Resûllâh buyurmuşdur:³⁷²⁰ ³⁷²¹ **إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ عَبْدًا أَبْتَدَأَ غَايَتَ الْحُبِّ أَفْنَاهُ لَمْ يَتْرِكْ أَهْلًا وَمَالًا** diyüp, bu sırr ma'nâsı ile Hakk Te'âlâ kaçan bir kuluna muhabbet eylese, evvel anı fenâ eyler ve malını terk itdirir fi-sebîli'llâh. Ve bir hadîs daği buyurmuşdur Risâlet 'aleyhi ef'âlü's-

³⁷¹¹ İşte bunlar hayvanlar gibi hatta daha da aşağıdadırlar. İşte bunlar gafillerin ta kendileridir. (A'râf suresi, 179). Bu âyet metinde Furkân suresi 44. âyetle **لَا يَعْقِلُونَ** **إِنْ هُمْ إِلَّا هُمْ أَضَلُّ** karıştırılarak verilmiştir.

³⁷¹² İmdi, İkinci ehl-i tarîkıñ i'tikâdı. Bir kişi OE1: İmdi, bir kişi Z / İmdi, ehl-i tarîkatıñ i'tikâdı. Bir kişi M

³⁷¹³ Hatta daha da aşağıdadırlar. (A'râf suresi, 179)

³⁷¹⁴ inkâr-ı gayrıdan ve taklîdden ve enâniyyetden OE1: efkâr-ı gayrıdan taklîdden Z, M

³⁷¹⁵ Ta'ayyünâtdan Z, M: ta'yînâtdan OE1

³⁷¹⁶ kâle'n-nebiyyü OE1: Z, M ve OE'de yok.

³⁷¹⁷ Dünyada garip bir kişi veya bir yolcu gibi ol. (Hadîs-i şerif)

³⁷¹⁸ mürşidim OE1: şeyhim Z, M

³⁷¹⁹ İmdi, üçüncü ehl-i ma'ârif i'tikâdı budır ki OE1: bir daği ehl-i ma'ârif i'tikâdı budır ki Z, M

³⁷²⁰ Resûlullâh buyurmuşdur Z, M: kâle OE1

³⁷²¹ Allah bir kulunu sevdiğinde, onu fena haliyle hallendirir. Malını ve ailesini Allah yolunda terk ettirir. (Şevkânî, *Fuâdü'l-Mecmûa*, s. 508; ez-Zehebî, *Tertîbü'l-Mevzûât*, s. 291; İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât İbn Cevzî*, 3/482)

şalavât ve's-selâm tahîyyetü'n-nihâye hazretleri, kâle Resûlullâh şallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem.³⁷²²

عشقتى عشقه و من عشقه قللته فامّا دينه انا كنت له ممثلاً بين عينيه اولئك الابد الحقاً³⁷²³

Bilgil kim baña 'âşık olur, ben daği aña 'âşık olurum ve şol kimesne ki ben aña 'âşık olurum, anı katl iderim, her şeyden keserim, o kişiye kan bahâsı lâzım olur, ben anın iki gözü arasında mümeşşil olurum. Ehl-i ma'ârif anlardır. Kelime-i cehlden kelime-i 'irfâna³⁷²⁴ tebdîl olmuşlardır.

İmdi, ehl-i tarîk-ı ma'ârif, hakîkaten itikâd-ı tevhidleri budır ki lâ ilâhe illallâh "lâ" nefy ü işbât budır ki cemî-i lezzât-ı dünyevîden [76b] geçüp, 'aşk-ı şahîh ile Allâh'a gönül virüp, zîrâ hakîkat-i ma'ârifetde "lâ" demek, mâsivâdır ve terk-i enâniyyetdir, yoğsa bütün bu dünyâyı yıkup yok eylemek değildir. Bilgil ol ma'ârif kişi kendülüğini yok eyleyüp ve mecmû-i eşyâda kendi vücûdını müşâhede eylemekdir. Zîrâ kim bu 'âlem yok olmak için değildir. Bil ki bu 'âlem, 'alâmet-i Hakk'dır. Mâdemki bu 'âlem olmasa Hakk bilinmez. Bunca esrârullâh vardır ki değme kimseye müyesser olmaz, illâ 'âşık ve şâdık ve ma'ârif ola kim kendülüğinden fânî olmuşdur ki hakîkate ve ma'rifete vâsıl olmuşdur³⁷²⁵ ki Hazret-i Ahadiyyet, Hazret-i Risâlet 'Îsâ 'aleyhi's-selâm hazretlerine buyurmuşdur:³⁷²⁶ 3727 تجرد ترانى تغرد تصلّى İmdi, ey 'âşık-ı ehl-i ma'ârif, hadd-i vahdet-i tevhid, ehl-i ma'ârifin itikâdı böyledir.

İmdi, dördüncü ehl-i hakîkatin daği itikâdı budur³⁷²⁸ ki لا اله الا الله deyince "lâ" demek, cemî-i isimlerden bir isimdir ve lâ'nın ma'nâsı yok demek ve "illâ" daği ma'nâsı [77a] var demek olur. İmdi, lâ diseñ, lâ isminden nesne görünmez. Fe-emmâ illâ diseñ, mecmû-i 'âlem görünür ve cümle 'âlem işbât ile tolar. Niçün kim bu 'âlem, Hakk Te'âlâ hazretlerinin 'alâmeti olmuşdur. Ma'lûlden illete nazar iderler ve hem bu 'âlem bir şifâtdır

³⁷²² Kâle Resûlullâh şallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem OE1: Ve bir hadîs daği buyurmuşdur Risâlet 'aleyhi efdalü's-şalavât ve's-selâm tahîyyetü'n-nihâye hazretleri, kâle Resûlullâh şallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem Z / Ve bir hadîs daği buyurmuşdur kâle Resûlullâh M / Kâle Fethü'l-Ma'ârif OE2

³⁷²³ Kim bana âşık olursa ben de ona âşık olurum. Âşık olduğum kimseyi katlederim. O vakit kişiye, kanının diyetini vermek gerekir. Diyet olarak ben o kişinin iki gözü arasında görünürüm. İşte böyle kimseler, maarif ehli ve abdallardır. (Hadîs-i şerif)

³⁷²⁴ Kelime-i cehlden kelime-i 'irfâna Z, OE2: kelime-i cihârın kelime-i 'irfâna M / kelime-i cihândan kelime-i 'irfâna OE1

³⁷²⁵ fânî olmuşdur ki M, OE1: fânî olmuşdur ki hakîkate ve ma'rifete vâsıl olmuşdur Z

³⁷²⁶ Hazret-i Ahadiyyet, Hazret-i Risâlet 'Îsâ 'aleyhi's-selâm hazretlerine buyurmuşdur Z, M, OE1: Hazret-i Fethü'l-Ma'ârif buyurmuşdur OE2

³⁷²⁷ Dünyadan soyutlanırsan beni görürsün, benimle olmak istiyorsan namaz kıl. (Hazret-i İsa). OE2 nüshasında bu sözün Fethü'l-Ma'ârif'e ait olduğu bildirilmektedir (67a).

³⁷²⁸ İmdi, dördüncü ehl-i hakîkatin daği itikâdı budır OE1: ve ehl-i hakîkatin daği itikâdı budır Z, M

ki Hakk Teâlâ'nın zâtı ile kâ'imdir, dirler. Ve yerde ve gökde Hakk'dan gayrı görmezler. Bil ki yeri ve göğü zât-ı ʿayn-ı Hakk ve kelâm-ı ahadiyyet-i kadîm görürler. Kâle'n-nebiyyü: ³⁷²⁹ ʿالكون الا الله وليس في الدارين غير الله و ليس في الكون الا الله dirler. Kavluhû Teâlâ: هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ ³⁷³⁰ و الظاهر والباطن و هو بكل شيء عليه okurlar.

İmdi, ey tâlib-i maʿârif-i cemî-i mevcûdât! Bil ki lâ ilâhe illallâh'dan gayrı nesne yokdur. Ve lâ ilâhe illallâh kelâmullâh, mevşûf vâsıfın kelâm-ı kadîmidir. Hazret-i Resûlullâhın cemâl-i şerîfini böyle tecellî eylemiştir. Ve mecmû-ı âfâk ve enfüsde Resûlullâh şöyle müşâhede eylemiş kim hiç kendüden gayrı bir şey daği kalmamıştır. Ol cümlesi kendi varıyla olmuştur. [77b] Ol sebebdan nidâ ider kim: ³⁷³¹ اللهم ائى ارنا الاشياء كما هي dimekdir ki “ey benim Allâh'ım, baña cemî-i eşyâyı künhü ile göster” didi. Ve baʿz-ı kavim, Hazret-i Vâhid-i Risâlet ʿaleyhi's-selâmdan bu kelâmı işidince şandılar ki ʿacizden ve görmediğinden niyâz ider. Bilmediler kim gâyet görüp, zevk ve şevkinden ve müşâhede-i kemâlinden şavt u harf ve nâz ü niyâz eyler. Fe-ammâ ʿârifler duydılar ve aıldılar kim gâyet ile müşâhede-i zâhir ve bâtınası, maʿrifeti kemâlde olup zevk ve telezzüzünden nâz ü niyâz eyler idi. Niçün kim Hakk Teâlâ mecmû-ı mevcûdâtı Hazret-i Vâhid-i Risâlet, Habîbullâh muhabbetine halk eylemiştir. Öyle olsa maʿlûm olur ki şâbit oldı, ʿacizden olmayup zevk ve şevkinden söylemiş. Zîrâ kim Hazret-i Risâlet, cemî-i kâ'inâtı ve mecmû-ı eşyâyı kendi vücûdunda ve cemâl-i şerîfinde şöyle müşâhede eylemiş idi. Yerde ve gökde [78a] aña hiç gizli nesne kalmamış idi. Kâle Resûlullâh şallallâhu ʿaleyhi ve sellem: ³⁷³² ³⁷³³ من عرف الله لا يخفى شيء

İmdi, ey tâlib-i maʿârif! Her kimse ki bu kelâmullâh ve kelâm-ı kadîmi ve kelime-i şehâdeti kendi vücûdunda Hazret-i Risâletin müşâhede kıldığı gibi müşâhede kılmasa, kâle'n-nebiyyü: ³⁷³⁴ ³⁷³⁵ العلماء ورثة الانبياء sırrına vâriş olmaz ve tevâhid-i ehl-i hakîkat olmaz ve saʿir habîse sırrıyla ³⁷³⁶ sırlanup, sırr-ı enbiyâ ve sırr-ı velâyete irmez. Kendi arzı, arz-

³⁷²⁹ Kâle'n-nebiyyü: ³⁷²⁹ ʿالكون الا الله وليس في الدارين غير الله و ليس في الكون الا الله derler OE1: ʿالكون الا الله و ليس في الدارين غير الله derler ve ³⁷²⁹

ʿالكون الا الله derler M, OE2 / ʿالكون الا الله و ليس في الدارين غير الله derler Z

İki dünyada da Allah'tan başka bir şey yoktur. Kâinatda Allah'tan başka bir şey yoktur.

³⁷³⁰ O, ilktir, sondur, zâhirdir, bâtındır. O, her şeyi hakkıyla bilendir. (Hadîd suresi, 3)

³⁷³¹ Allah'ım, eşyayı bana olduğu gibi göster.

³⁷³² Kâle Resûlullâh şallallâhu ʿaleyhi ve sellem Z, OE1: Kâle Resûlullâh M / Kâle'r-râvî Kâle Resûlullâh şallallâhu ʿaleyhi ve sellem OE2

³⁷³³ Allah'a ârif olan kimseye, hiçbir şey gizli kalmaz. (Hadîs-i şerif).

³⁷³⁴ Kâle'n-nebiyyü OE1: Z, M ve OE2'de yok.

³⁷³⁵ Alimler, peygamberlerin vârisleridir. (Sünen-i Ebu Davud, İlim 1,3641; Sünen-i Tirmizî, İlim, 19, 2683; İbnu Mace, Mukaddime, 17, 223)

³⁷³⁶ habîse sırrıyla Z, M: cins sırrıyla OE1

ı habîse idi, arz-ı tayyibeye tebdîl olmadı ki, arz-ı enbiyâ ve arz-ı evliyâ, arz-ı tayyibe idi ve cehilden ʿirfâna kendüyi iriştirmedi ve aña sırrullâh ve seyr-i ehlullâh hâşıl olmadı. Yerler ve gökler, muḳaddemâ zıkr itdiğimiz âyetiñ maʿnâsını fehm ü idrâk eyleyüp tebdîl olmadı. Düpdüz olup, cemî-i ḳalabalık ve tağlar atılup düzlenüp, yeryüzü mağribden maşrıḳa varınca yumurta kadar yumru ḳalmamış olmadı ve düzelmedigi [78b] bu mecmû-i eşyâyı mürşid ki kelime-i ḳadîm-i ilâh ile bir ḥaḳîḳat ve bir mâhiyyet olup aña güneş mağribden toğmadı. Zîrâ kim güneş maşrıḳdan doğar, mağribe teveccüh ider ve bunca menzilleri ve dereceleri ve sâatleri seyr ider ve bu ʿâlemi müzeyyen ve rûşen eyler, tâ mağribe irince. Ve girü mağribden bu sâatleri ve bu menzilleri ve bu dereceleri ḳatʿ eyler tâ maşrıḳa varınca. Niçün kim Ḥaḳḳ Teʿâlâ'nıñ zât-ı şerîfi ʿâlem-i ḡaybdan ki vaṭan-ı aşlıyyesi ḥâtem-i velâyet, maḥall-i mağribdir ve burcu esed-i ḥaḳîḳatdır, işrâk ile ʿâlem-i şehâdete gelür. Ḥâtem-i nübüvvetle ki maḥall-i maşrıḳ mürekkebâtıdır. “Kün” kelimesi âdem-i âḥadiyyet ile yigirmi toḳuz ve otuz iki ḥurûf ile cemâl ve dîdârını gösterir ve bunca sâatleri ve menzilleri ve dereceleri mürşid ile mürîd dimekdir ki kelime-i ḳadîm-i ilâhîniñ mazharıdır, Muḥammed ʿAli dimekdir. Biri şems ve biri ḳamerdir, böylece seyr ider. Şûretullâh ve şûret-i [79a] Raḥmân ḥilḳatiñe girüp³⁷³⁷ mecmû-i mevcûdâta müşâhede düşer, lâ ilâhe illallâh diyü şehâdet eyler. Ve çün ʿâlem-i şehâdetden ʿâlem-i ḡayba rücû eyleye kim ḥâtem-i velâyetden ḥâtem-i nübüvvet ve ḥâtem-i nübüvvetden tekrâr ḥâtem-i velâyete gelince. Ḳâle'n-nebiyyü:³⁷³⁸ 3739 كل شئ يرجع الى اصله maḥall-i mağribdir, vaṭan-ı aşlıdır, girü bu sâatleri ve bu menzilleri ve bu dereceleri seyr eyler. Vaṭan-ı aşlını daḥi aydınlık eyleyüp, maʿmûr ve nûrânî ve rûşen eyler, tâ maḥall-i maşrıḳa gelince. Dünyâyı güneş devir ve seyrân itdigi gibi, ³⁷⁴⁰ الظاهر عنوان الباطن. Anıñçün kim Ḥazret-i Resûlullâh eşref-i maḥlûḳât ve ekmel-i mevcûdâtıdır. Şâbit oldı ki zâhirde ve bâtında gelür imiş, bâtın daḥi ʿayn-ı zâhir imiş. Bu sebebden dünyâ var ise âḥiret daḥi var, ʿaynı dünyâ gibi imiş. Ammâ bunda ol uḫrâyı görmez ise öldükden soñra hîç görmez. Ḳaranlık ve zindân içinde ḳalır imiş. Kendü ḥilḳatini görmez, bulmaz ise uḫrâyı daḥi bulmaz ve görmez ve güneş ve devr-i [79b] Muḥammediyye niçün böyledir diyüp Ḥaḳḳ'ı aramaz ve görmez, misâl-i ḡayvân olur imiş, temsîl añlamaz. Güneş ḳadar ḳudreti yokdur. Ḳâle'n-nebiyyü:³⁷⁴¹

³⁷³⁷ ḥilḳatine girüp M, OE1: ḥilḳatiñi giyer Z

³⁷³⁸ ḳâle'n-nebiyyü OE1: Z, M ve OE2'de yok.

³⁷³⁹ Her şey aslına döner. (Ḥadîs-i şerif)

³⁷⁴⁰ Zâhir, bâtının unvanıdır.

³⁷⁴¹ Ḳâle'n-nebiyyü OE1: Ve Ḥazret-i Risâlet, Ḥâtem-i Nübüvvet buyurur Z, M / Zira Resûlullâh şallallâhu ʿaleyhi ve sellem buyurur OE2

انّ الله ارضاً بيضاء تسير الشمس فيها ثلاثون يوماً كمثل ايام الدنيا ثلاثون مرة سنحوته خلقاً لا يعلمون³⁷⁴²

Ma'nâsı demekdir ki Allâh için bir ak yer vardır ki güneş anda olur, Hakk'ı seyr ider, otuz kere dünyâ günlerin seyr itdiği gibi. Halk anı görürler, ammâ ne idüğün bilmezler. Niçün kim 'âlem halkınıñ çoğı kendi hilkatini bilmez ki. Şart-ı evvel kendi hilkatini bilmektir; sonra nefsinı, sonra Hakk'ı bilmektir. Kande kaldı ki Hakk'ı bile, hilkatini ve kâ'inatı fehm idüp bileler.

İmdi, her kimse kim kendi nefsinı ve hilkatini duyar ve kâ'inat ki kelâm-ı kadîmiñ kelimesi idüğünü ve mürşidi, kelâm-ı kadîmi bilmesey, cehil zulûmâtından ve mağrib karanlığından güneş gibi nûrâniyyeti 'irfân ile toğmaz. Ve şûr-ı İsrâfil, âvâz-ı rûh, nuṭṭa-ı evliyâdır. [80a] Mürşid-i kâmil, hatm-i enbiyâ ve ehlullâh nuṭṭıdır. Kulâğına telkîn idüp girmediyse ve bu rûh-ı kudsî ile hayât-ı ebediyyeye vâsıl olmaz ve a'mâl-nâmesi, irâde-i cüz'î kendüde iken tıyup emânet oldığını, şâhib olan mürşide teslim idüp ve mürşide fenâ fillâh olup, Hakk ve kelime-i kadîm, zât-ı mutlak dimez ise ve kelime-i ilâhîdir ve kelâm-ı kadîm-i ezeli ve ebedî, kelime-i beḳâ-i şeceredir ki bilmez ve toḥm zerrâ-i uḥrâsına ekdirüp, sırr-ı Resûlullâhı cemâl-i şerîfnde rahmet idüğünü tıymaz ve cemî-i zürriyyet-i benî âdemiñ vechinde Hakk Te'âlâ tecellî eylemişdir ki vechullâh ve şûretullâh ve didâr ve cennet andan 'ibâretdir kim görmez. Anı görmeyince cennete girmez. Ve sırr-ı istivâ ki sırât-ı müstaḳîm andan kitâbetdir, 'ubûr eyleyüp geçmez. Ve bu yigirmi toḳuz ḥurûf-ı muḳaṭṭa'ât, Kelâm-ı Kerîm içinde, sûrelerin evvelinde olan yigirmi sekiz ḥurûf-ı muḳaṭṭa'ât üzere gelen peygamberleri, [80b] anlar oldığın aḳlayup ve anlarıñ mu'cizâtların tıymaz. Yigirmi toḳuzuncısı Hakk, yigirmi sekizi mürsel peygamberler, kelime-i âdemiyye ki nuṭṭullâhdır, sağ eline alup dergâh-ı Hakk'a ulaşmadı. İmdi, mürşid eline yapışup ve vârını, irâde-i cüz'îye emânetini mürşide teslim idüp, esrârı aḳlamağa sa'y eylemedi. Elbetde anıñ dünyâsı ḥarâb, uḥrâsı daḳı ḥarâb olup, gökyüzü erir, bozılır, yerler düpdüz olur. Şonra aḳlar, tıyar ve hem aḳlamağa sa'y idüp, mürşide vârını virüp, esrâr-ı ḥaḳîḳat üzere bu kelime-i tevḥîdi şer'an söyler. İmân getürüp, tarîḳaten fi'liyle 'amel idüp, yerine getürir ve ma'rifeten görür ve bilür ve ḥaḳîḳaten kendüye ḥâl idüp tıyar ve işler ve müşâhede-i Hakk idüp, mürşidi Hakk görüp ve cemî-i kâ'inâta ḥâdî ve meḥdî

³⁷⁴² Allah için beyaz bir yer vardır ki güneş orada olur. Hakk'ı seyredir. Dünya günlerinin otuz kere seyrettiği gibi halk onu görürler. Fakat ne olduğunu bilmezler. (Hadîs-i şerif)

olup ve anlardan olur ki Kavluhû Te'âlâ:³⁷⁴³ 3744 وَأُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ olan [81a] kişilerden olur.

İmdi, ey tâlib-i ma'ârif! İslâmın bir şartı dağî şalâtdır. Kavluhû Te'âlâ:³⁷⁴⁵ 3746 وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ Bil ki ma'nâsı Hakk Te'âlâ buyurur, şalât üzerine kâ'im oluñ ve zekât viriñ. Niçün kim dîniñ kâ'imlığıdır ve hem mü'minîñ mi'râcıdır ve cennetiñ miftâhıdır. Kâle'n-nebiyyü:³⁷⁴⁷ 3748 والصلاة والزكاة معراج المؤمن و مفتاح الجنة ve kâle'n-nebiyyü:³⁷⁴⁹ 3750 الصلوة عماد الدين فمن اقامها فقد اقام الدين Bilgil ki ma'nâsı dımekdir ki şalât dîniñ direğidir. Şol kimesne ki anı terk ider, tahkîk dîni yıkar. Bil ki dîni yıkmak, mü'minler ve müslümanlar işi değıl, ancak kâfir ve müşrikler işidir. Şol kişi kim şalâtı, şer'aten ve tarîkaten ve ma'rifeten ve hakîkaten kılmasa Resûlullâh sırrından mahrûm olur. Ne dünyâyı bilür ne uhrâyı bilür ve Resûlullâhın hâtem-i nübüvvet sırrından ve ma'rifetinden bî-behre ve bî-naşib olur. Elinden hiç iş [81b] gelmez ve gelse dağî terk-i şalât olunca, kerâmet ve ma'rifet icrâ idemez ve izhâr idüp kerâmet-i Hakk'ı âlem-i nâsa gösteremez; gösterse bile âlem-i nâs anı kerâhet bilür. Ve eğer terk-i şalât olmaz ise nâs, kerâheti kerâmet diyü söyler. İmdi, bil ki şalât büyük emirdir. Secde, Hakk emridir. Ol dağî rûh gibidir, mescûd Âdem ve Havvâ hey'etindedir. Âdem'e secde emr olunmuştır. Şalât dağî üç kısımdır: Biri zâhiren ve biri tarîkan ve biri hakîkaten. Şalât-ı hakîkati kılmak budur ki, kâle'n-nebiyyü şallallâhu âleyhi ve sellem:³⁷⁵¹

التحيات لله والصلوة والطيبات السلام عليك ايها النبي ورحمة الله وبركاته³⁷⁵²

İmdi, kaçat şâbb-ı emred bu dımekdir ki Hakk Te'âlâ'ya kıyl ü kâl itmeyerek med ile kıyâm ve rûkû ve sücûd ve ku'ûd ile selâm virüp diyü ta'lîm ider ki Hakk işledi farz oldu.

³⁷⁴³ Kavluhû Te'âlâ OE1: Kâle'llâhu Te'âlâ Z, M / Kâle sübhânehû ve Te'âlâ OE2

³⁷⁴⁴ İşte onlar, Rablerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler ve kurtuluşa erenler de işte onlardır. (Bakara suresi, 5)

³⁷⁴⁵ Kavluhû Te'âlâ Z, M, OE1: Zîrâ Allâh zü'l-celâl âyet-i kerîmesinde buyurur OE2

³⁷⁴⁶ Namazı kılın, zekâtı verin, işte dosdoğru din budur. (Beyyine suresi, 5)

³⁷⁴⁷ Kâle'n-nebiyyü OE1: Hâzret-i Ahadiyyetden Hâzret-i vâhid Risâlet 'aleyhi's-şalavât ve's-selâm buyurur Z / Hâzret-i Ahadiyyetden Hâzret-i vâhid Risâlet 'aleyhi's-şalavât ve's-selâm buyurur, kâle Resûlullâh M / Hâzret-i Ahadiyyetden Hâzret-i vâhidiyye Risâlet 'aleyhi's-selâm buyurur OE2

³⁷⁴⁸ Namaz ve zekat, müminin miracı ve cennetin anahtarıdır. (Müslim, Salat 4/ 308)

³⁷⁴⁹ Ve kâle'n-nebiyyü OE1: bir hadîs-i şerîfde dağî buyurur Z / Kâle Resûlullâh M / bir hadîs-i şerîf dağî buyurur OE2

³⁷⁵⁰ Namaz dînin direğidir, kim yerine getirirse dîniñi sağlamaştırır, kim de terkederse dîniñi yıkmış olur. (Aclûnî, a.g.e., 2/31). Bir hadiste: "Bu dînin başı İslâm'dır, direği namazdır, zirvesi cihaddır" biçiminde de geçmektedir. Bkz. (Tirmizî, İman 8/2619)

³⁷⁵¹ Kâle'n-nebiyyü şallallâhu âleyh ve sellem OE1: Hadîs-i kudsî Z, M / kâle'n-nebiyyü, el-hadîs-i kudsî OE2

³⁷⁵² Her türlü kavli, bedenî ve malî ibadetler Allah'a mahsustur. Ey şânı yüce Peygamber, selam ve Allah'ın rahmetiyle bereketleri senin üzerine olsun. (Hadîs-i kutsî)

İrsâl-i nübüvvet ve velâyet halk eylemekdir. Bil ki bir daği tarîkat [82a] ile Hakk didigi yere secde ide ve mihrâb bulup kıbleyi şaşımaya, kıbleye karşı Hakk’a ekber diyüp tekbîr ala ve birleye, kıbleye yüzün tuta. Kavluhû Teâlâ:

قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ³⁷⁵³

Tarîkaten kılmak böyle olur. Fi’l idinmekdir. Ve bir daği şer’aten hiç terk itmemekdir. Vakit geçirmemekdir.

Bir daği şalât-ı hâzar ve şalât-ı sefer ve şalât-ı cum’adır. Ve şalât-ı hâzar oldur ki her kişi oturak olur, anıñ üzerine on yedi rek’at şalât farz olur: İki rek’at şabâh namâzı ve dört rek’at öyle namâzı ve dört rek’at ikindi namâzı ve üç rek’at aḥşam namâzı ve dört rek’at yatşu namâzı.³⁷⁵⁴ Mecnûc’ı on yedi rek’at oldı. Bu on yedi rek’at şalâtı farz-ı mihrâb bilüp Ka’beye karşı kılmakdır. Ve şol kimesne kim ehl-i tarîkatdır, ehl-i seferdir,³⁷⁵⁵ anıñ üzerine her gün on bir rek’at namâz farzdır: İki şabâh, iki zuhr, [82b] iki ‘aṣr, üç maḡrib, iki ‘iṣâ, mecnûc’ı on bir rek’at olur. Seferî namâz ile namâz-ı hâzarı cem’ eyleseñ gine on yediyle on bir, yigirmi sekiz peygamber, rûḥ-ı mescûd halk itdüğünü añlayarak, yigirmi sekiz ḥurûf-ı muḳaṭṭa’ât üzere cümlesini, cümle mü’mine bilmesi farz meşâbesinde vâcib olan peygamberlerdir. Âdem’den Hâtem’e gelince üç iḥtilâfî Üzeyir, Lokmân, Zü’l-ḳarneyn mâ-bâḳîsi rûḥ-ı emr-i Rabbî, secde farz mü’minlerdir. Bilerek itmek, şalât anlar ile mübâyaa eylemekdir ve anlardan olmakdır. Ve namâz kılmamak, ḳaṭ’ itmek, anları helâk idüp ḳaṭ’ eylemekdir. Kavluhû Teâlâ:³⁷⁵⁶ ³⁷⁵⁷ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّنَ بِغَيْرِ حَقٍّ ‘dır ki ve namâzı inkâr eylese, enbiyâyı inkâr itmiş olurlar. Ve kendüsini daği her şeyde inkâr iderler ve kerâmeti daği olsa kerâhet görünür. Ehl-i şer’at ve ehl-i tarîkat ve ehl-i ma’rifet ve ehl-i ḥaḳîḳat yanında ol kişiye ḥaḳ dimezler, mülhid ve zındık dirler. Bil ki [83a] bu cümlesi âdem hey’etinde olup, secde-i âdem’dir ve secde daği âdeme olunca ma’rifetullâhı terk ve ḳaçmış olursın. Secde itmez iseñ secde âdemedir, gayrıya değildir. Eğer âdem iseñ sen

³⁷⁵³ (Ey Muhammed) Biz senin çok defa yüzünü göğ’e doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. (Merak etme) elbette seni, hoşnut olacağın kıbleye çevireceğiz. (Bundan böyle) yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. (Bakara suresi, 144)

³⁷⁵⁴ İki rek’at şabâh namâzı ve dört rek’at öyle namâzı ve dört rek’at ikindi namâzı ve üç rek’at aḥşam namâzı ve dört rek’at yatşu namâzı M: İki şabâh namâzı ve dört rek’at öyle namâzı ve dört rek’at ikindi namâzı ve üç rek’at aḥşam namâzı ve dört rek’at yatşu namâzı / İki şabâh namâzı ve dört öyle namâzı ve dört ikindi namâzı ve üç aḥşam namâzı ve dört yatşu namâzı OE1, OE2

³⁷⁵⁵ Ve şol kimesne kim ehl-i tarîkatdır, ehl-i seferdir OE1: Ve şol kimesne kim ehl-i seferdir Z, M

³⁷⁵⁶ kavluhû Teâlâ M, OE1: ḳâle’llâhû Teâlâ Z / ḳâle’llâh OE

³⁷⁵⁷ Peygamberleri haksız yere öldürenler. (Âl-i İmrân suresi, 21)

daği secde eyle. Eğer ęayr-ı âdem ve ĥayvân iseñ secde âdeme ve âdem olduğın inkâr eyle.

Ve bir daği bu kim, bir kişi müslümânlardan ola, eğer müsâfir, eğer mücâvir, anıñ üzerine on beş rekʼat şalât-ı cumʼa hem farz ve hem sünnet ve hem şart-ı vâcibdir. Zîrâ ki Hakk Teʼâlâ mevcûdâtı cumʼa gün ĥalk eylemişdir. Ve hem cumʼa gün tamâm olmuştur ve girü kıyâmet cumʼa gün olur ve ĥaşr ü neşr cumʼa gün görilür. Şoru ve ĥisâb ve mîzân ve şîrât hava üzerine cumʼa gündür. Ve mecmûʼ-ı ehl-i İslâm cennete cumʼa gün girer. Ve Hakk cemâli cumʼa gün görilür ki buyurur kâleʼn-nebiyyü şallallâhu teʼâlâ ʼaleyhi ve sellem:³⁷⁵⁸

³⁷⁵⁹ لا يجوز الجمعة الا في يوم الجمعة لا تقوم الساعة الا في يوم الجمعة Bil ki maʼnâsı demek olur ki Allâh [83b] Teʼâlâ, Âdemʼi cumʼa gün ĥalk eyledi ve hem sâʼat kâʼim olmaz, illâ cumʼa gün olur. İmdi böyle olsa cumʼa gün-i Zühreʼdir. Cumʼa güniniñ fażîleti lâ-yuʼadd ve lâ-yuĥşâdır. Zîrâ cumʼa câʼiz değildir, illâ câʼizdir Mısır câmiʼinde câʼizdir. Kâleʼn-nebiyyü şallallâhu Teʼâlâ ʼaleyhi ve sellem:³⁷⁶⁰ ³⁷⁶¹ لا يجوز الجمعة الا في مصر الجامع

İmdi, ey tâlib-i maʼârif-i ehl-i yakîn! Maʼrifet-i ĥikmet-i ilâhî, ne iktizâ eyledi ki şalât, biri on yedi, biri on bir, ikisi yigirmi sekiz peygamber taʼdâdınca, cümlesi âdemdir ve vâriş-i ebdirler. Kâle:³⁷⁶² ³⁷⁶³ الولد سرّ ابیه dâhilleridir. Baba sırrına vâriş olmağıdır. Bu sebebdan yigirmi sekiz peygamber ĥurûf-ı muķaţṭaʼat ʼadedince, namazıñ daği peygamberler ʼadedince olmuştur. Peygamber ĥâzır ve anlara bîʼat demekdir ve âdemliği ve ĥaķķlıęını icrâ eylemekdir. Ve şalât-ı cumʼa, îydüʼl-müʼmin ve ĥaccüʼl-mesâkin ve cemîʼ-i müʼminlere ve velilere bilerek üzerine şart Mısır Câmiʼidir. Ol daği on beş kelime-i müteşâbihât-ı ilâhî üzerine vâķi [84a] olmuştur. Eksik ve ziyâde olmaz. Her kaçan mevlûd anası rahminden dünyâya gelince on beş müteşâbihât üzere, vâlidesi naķşı üzerine gelür. On beş yaşına gelince ol müteşâbihât budır. Ĥurûf-ı muķaţṭaʼat da tekmîl olunca farz üzerine cümlesi tekmîl yazılır. Müteşâbihât icrâ olunur: ب ت ث ج ح ذ ز ش ض ظ غ ف ³⁷⁶⁴ لا تقوم الساعة الا ³⁷⁶⁵ Kâle: on beş rekʼat şalât-ı cumʼa olur, böyle şart olmuştur.

³⁷⁵⁸ Kâleʼn-nebiyyü şallallâhu Teʼâlâ ʼaleyhi ve sellem Z, OE1: Kâle Resûlullâh M / Kâle Resûlullah şallallâhu ʼaleyhi ve sellem OE2

³⁷⁵⁹ Allah, Âdemʼi cuma günü yarattı. Kıyamet saati de cuma günüdür. (Buharî, Cuma 4; Nesâî, Cuma 4)

³⁷⁶⁰ Kâle Resûlullâh şallallâhu Teʼâlâ ʼaleyhi Z, OE1: Kâle Resûlullâh M / Kâle Resûlullah şallallâhu ʼaleyhi ve sellem OE2

³⁷⁶¹ Mısır camii dışındaki bir yerde cuma namazı caiz olmaz. (Bihârüʼl-Envâr, C. LXXXVI, s. 258)

³⁷⁶² cümlesi âdemdir. Kâle OE1: cümlesi âdemdir ve vâriş-i ebdirler. Kâle Z, M

³⁷⁶³ Oğul, babasının sırrıdır. (Şaʼrânî, *a.g.e.*, 1/397; Ukberî, *a.g.e.*, 1/156)

³⁷⁶⁴ M ب ت ث ج ح ذ ز ش ض ظ غ ف OE1: ب ت ث ج ح ذ ز ش ض ظ غ ف ق ن ي OE2. Bu harfler bütün nüshalarda farklılık göstermektedir.

³⁷⁶⁵ Kâle OE1: Diğer nüshalarda yok.

3766 الجمعة في يوم الجمعة didiği ma'nâ budır. Cum'a sâ'atleri, bu kelime-i ilâhîden kitâbetdir. Nuṭṭ-ı Âdem 'aleyhi's-selâm üzere 3767 موه رس ص ط ع ك ل م وه bunlar ile otuz iki ḥurûf üzere olur. On beş cum'a ve on yedisi şalât-ı ḥazar otuz iki ḥurûfdur. Kelâmı ezeli ve ebedîdir, ğayr-ı maḥlûḳdır. Kâle Resûlullâh şallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem: كلام الله 3768 تعالى غير مخلوق من قال مخلوق فهو كافر به [84b] Ma'nâsı, Ḥazret-i Risâlet buyurur ki "Ḥaḳḳ Te'âlâ ḥazretleriniñ kelâm-ı ḳadîmi, "kûn" emr-i ḳadîmi, ğayr-ı maḥlûḳdır. Bilgi ki maḥlûḳ değıldir, demek olur. Her kim maḥlûḳ dise ol kişi kâfirdir." Niçûn kim Ḥaḳḳ Te'âlâ'nın kelâm-ı ḳadîmi ve kelâm-ı nâtıḳı, nuṭṭ-ı âdemdir ki aḳdan ve siyahdan maḥlûḳ ve mürekkeb değıldir. Bil ki bir nûrdur ki cem'î-i aḳ ve siyah andan maḥlûḳ ve mürekkebdır. Ve bunca 'ubûdiyyet, ol kelâm-ı ḳadîm 'adedince eylersin. Kelime-i ezeli ve ebedîdir. Elinden dirseklerine varınca otuz iki faşıldır ve tesbîḥ otuz iki 'aded 3769 سبحان ما انزل 3770 ما انزل 3770 Ol yigirmi tokuz ḥurûfın biri lâm-elif'dir, dört ḥurûf muḳâbilesinndedir, dört ḥurûf budır: [85a] پا چا ژا گا Bilgi ki Ḥaḳḳ Te'âlâ indirmedi âdem üzerine, illâ bu yigirmi tokuz ḥurûfu indirdi ki bu ta'dâd 'adedince ve bunın üzerine 'ubûdiyyet olnur, âdem vechine tecellî eylemiştir.

İmdi, ey tâlib-i ehl-i ma'ârif! Bil ki şerâ'itden ve vâcibâtıdan bunca aḥkâm vardır: Âbdest ve ezân ve ikâmet gibi. Bunların cümlesi bu 'aded üzeredir. Zîrâ bilindi ki cümlesi Ḥaḳḳ'dır ve Ḥaḳḳ emridir. Bunlar olmasa şalât dürüst olmaz ve maḳbûl değıldir. Kâle

3766 Kıyamet saati de cuma günüdür. (Buharî, Cuma 4; Nesâî, Cuma 4)

3767 Muhkem ve müteşâbih harfler konusu Z ve M nüshalarında (ب ج ح ط ز ت ث د ض غ پا چا ژا گا) biçiminde karışık verilmiştir. OE1 nüshasında ise (ب ت ث ج خ ذ ز ش ض ظ غ ف ق ن ي) biçiminde, OE2 nüshasında ise (ب ج د ر ت ص ط ع ف ل م پا چا ژا گا) biçiminde verilmektedir. Cavidannâme'de müteşâbih harfler on bir adet olup şunlardır: ب ت ث ج خ ذ ز ش ض ظ غ. Muhkem harfler ق ن ح ط س طس حم ق ن. Muhkem harfler (ف د و) fe dâl vâv (و) harfleridir; bunlarla birlikte on yedi olur. Bunlara tekrarlanmayan on yedi muhkem harf denir. Bkz. Feriştioğlu, a.g.e., s. 6.

3768 Allah kelâmı mahluk değıldir, mahluktur diyen kâfir olur. (Hadîs-i şerif)

3769 Allah noksan sıfatlardan münezzehtir, hamd Allahâ mahsusdur, Allah en büyüktür. Namaz sonrası yapılan tesbihat 33 kere Sübhanallah, 33 kere Elamdülillah, 33 kere Allahuekber biçimindedir, bkz. Süleyman Ateş, Açıklamalı Büyük Dua Mecmuası, Ankara: Kılıç Kitabevi, 1990, s. 46; Şiîlerde Hazret-i Fatîma'nın tesbihatı adıyla tavsiye edilen 34 kere Allahuekber, 33 kere Elhamdülillah, 33 kere Sübhanelallah biçimindedir Bkz. Mehmet Keskin, a.g.e., s. 217.

3770 Kâle'n-nebiyyü OE1: M ve Z'de yok / Kâle Fethü'l-Ma'ârif OE2

3771 Allah, Âdem'e yirmi dokuz harften başka bir şey indirmedir. (Hadîs-i şerif)

Resûlullâh şallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem:^{3772 3773} لا يقبل الله صلاة بلا وضوء Bilgil ki “Hakk Te‘âlâ namâzı kabûl eylemez, illâ abdest ile kabûl eyler.” Zîrâ kim şalât-ı şerîfîñ şartı abdestdir. Ve abdestiñ haqîkatı, cemî‘-i menhiyyâtıdan pâk ve tâhir³⁷⁷⁴ olmaqdır ve mecmû‘-ı a‘zâsı gıll ü gışşdan şâf eylemektir. Kâle Resûlullâh şallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem:^{3775 3776} الصوفى يصطفى قلبه من الغل والغش Şûfî oldur ki qalbini gıll ü gışşdan temiz [85b] itmekdir. Bir kişi hicâb-ı zulmâniyye ile olsa abdest ve namazıñ nûrâniyyetini görmez. Zîrâ abdest almak, elini ve yüzünü ve cemî‘-i a‘zâsını pâk eylemektir, esrârın aňlamaqdır.³⁷⁷⁷ ماء طهور ileidir. Ve bir abdest dağı mecmû‘-ı ‘alâ‘i‘-i dünyevîden ve ta‘ayyünât-ı mâ-sivâdan ve efkâr-ı ğayrıdan pâk ve şâf olmaqdır. Ammâ abdest-i haqîkî oldur ki mecmû‘-ı eşyâyı ve aħkâmıñ haqîkatini aňlayup, âb-ı hayât ile vuzû‘ alup ğusl eylemektir. Kavlûhû Te‘âlâ:³⁷⁷⁸

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ³⁷⁷⁹

Bilgil ki şol kimesneler ki iman getürür, kaçan namaz kılsañız, evvel yüziñizi ve elleriñizi yuyuñ dirsekleriñize deĝin ve bir dağı başıñızı mesh eyleyiñ dört bölükden bir bölüğine, ayaklarıñızı topuĝına deĝin yuyuñ. Mâ-i haqîkat,³⁷⁸⁰ ماء طهور , mâ-i tâhir³⁷⁸¹ [86a] budır ki: Evvel iki eliñizi üç kerre ve aĝzıñızı üç kerre ve burnıñızı maźmaza idersiñiz üç kerre ve yüziñizi yuyasıñız üç kerre ve saĝ qolıñızı yuyasıñız üç kerre ve şol qolıñızı yuyasıñız üç kerre ve başıñızıñ dört bölüĝünden bir bölüĝini bir kerre ve saĝ kulaĝıñ bir kerre ve sol kulaĝıñ bir kerre, yigirmi bir ‘aded olur, Fâtihâtü’l-kitâb ‘adedince ve boynuñı iki yanına mesh idersiñ bir kerre ve saĝ ayaĝıñ yursıñ üç kerre ve sol ayaĝıñ yursıñ üç kerre. Bu mecmû‘-ı ta‘dâd, yigirmi sekiz ħurûf ‘adedince gelen yigirmi sekiz peygamberi

³⁷⁷² Kâle Resûlullâh şallallâhu ‘aleyhi ve sellem Z, OE1, OE2: Kâle Resûlullâh M

³⁷⁷³ Allah, abdestsiz namazı kabul eylemez. (Müslim, Tahare, 2; İbn Mâce, Tahare, 2). Buharî’de “Herhangibirinizde abdestsizük vâki olduĝu zaman, o kimse abdest alıncaya kadar Allah sizden o kimsenin namazını kabul etmez” biçiminde geçmektedir. (Buharî, Kitâbü’l-Hiyel, 2)

³⁷⁷⁴: pâk ve tâhir M, OE1, OE2: tâb ve tâhir Z

³⁷⁷⁵ Kâle Resûlullâh şallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem Z, OE1: Kâle Resûlullâh şallallâhu ‘aleyhi ve sellem OE / Kâle Resûlullâh M

³⁷⁷⁶ Suffi, gönlünü gıllı ü gıştan (şüphelerden) temiz eyleyen kimsedir. (Hadîs-i şerif)

³⁷⁷⁷ Tertemiz su. (Furkân suresi, 48)

³⁷⁷⁸ Kavlûhû Te‘âlâ OE1: Kâle’lâhu Te‘âlâ Z, M, OE2

³⁷⁷⁹ Ey iman edenler, namaza kalkacaĝınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın). (Mâide suresi, 6)

³⁷⁸⁰ Tertemiz bir su ... (Furkân suresi, 48)

³⁷⁸¹ mâ-i tâhir OE1: mâ-i zâhir Z, M

vücûdına almağdır. Anlar âb-ı hayât-ı ebedîdir, مَاء طَهُورًا 'dır. Kâidesini icrâ eyleyesin. Ve bu peygamberleri مَاء طَهُورًا âb-ı hayât-ı ebedî idüğini duyasin. Kâle Ma'rifi.³⁷⁸²

Elinden hem ayağından hem yüzünden beyândır

Âb-ı hayât mâ'en tahûrâ şol sözinden³⁷⁸³

İmdi, ey tâlib-i [86b] ma'ârif-i ilâhî! Ezân daği namaza şartdır ve hem vâcibdir. Ol daği haqîkati bu resmedir ki işidüp yigirmi sekiz peygamberi bilesin.

الله اكبر الله اكبر iki kelime

الله اكبر الله اكبر iki

اشهد ان لا اله الا الله اشهد ان لا اله الا الله iki

اشهد ان محمد رسول الله اشهد ان محمد رسول الله iki

حي على الصلوة حي على الصلوة iki

حي على الفلاح حي على الفلاح iki

الله اكبر الله اكبر iki

لا اله الا الله bir³⁷⁸⁴

On beş kelime 'adedince müteşâbihât, şalât-ı cum'a muqaddeme-i mezkûr üzere işitdiresin kulağına ezânı, Havvâ 'adedince. Bir daği bu kelimât-ı ezân on beş kelimedir. Günde beş kerre okunur, yetmiş beş olur. İki kelime daği şabâh ezânında vardır:

³⁷⁸⁵ الصلاة خير من النوم , الصلاة خير من النوم bu cümlesi yetmiş yedi kelime ve bir daği Muhammed'e hitâb yetmiş sekiz oldu. Bu resmile مَاء طَهُورًا âb-ı hayât-ı ebedü'l-ebeddir, bunlardır biline:

[87a]

(2) طه, (5) كهيعص, (3) الر, (3) المر, (3) الر, (3) الر, (4) المص, (3) الم, (3) الم, (2) طه, (3) طه, (2) حم, (2) حم, (1) ص, (2) يس, (3) الم, (3) الم, (3) الم, (3) طسم, (2) طس, (3) طسم, (1) ن, (1) ق, (5) حمعسق, (2) حم, (2) حم, (2) حم³⁷⁸⁶

³⁷⁸² Kâle Ma'rifi OE1: Diğer nüshalarda yok.

³⁷⁸³ Bu söz daha önce şu şekilde aktarılmıştı:

Elinden hem ayağından yüzünden

Beyânsın ilm ile esmâ sözünden (69a)

³⁷⁸⁴ Ezan'ın anlamı: Allah en büyüktür (4), Allah'tan başka ilah olmadığına şahadet ederim (2), Muhammed'in Allah'ın rasulü olduğuna şahadet ederim (2), Haydi namaza (2), Haydi felaha (2), Allah en büyüktür (2), Allah'tan başka ilah olmadığına şahadet ederim (1).

³⁷⁸⁵ Namaz, uykudan hayırlıdır.

³⁷⁸⁶ Huruf-ı mukattaa toplam olarak 78 harften oluşmaktadır.

Bu mecmû-ı hürûf-ı muḳaṭṭa'ât, kelâm-ı ḳadîm-i ilâhîdir. Ezân bunun üzerine mebnîdir ki bir ḥaḳîḳat-i vâhîddir. Her kimse kim bu esrârı unutmamak için tertîb-i ḥaḳîḳî ve muḳaṭṭa'ât-ı kelâmullâhı bilse ve bilüp bu muḳaṭṭa'âta îmân getürse, tefekkür eylese, enbiyâ-i 'izâmı tefekkür eylemiş olur. Ḥazret-i Ahadiyyet buyurur, ḳavluhû Te'âlâ:³⁷⁸⁷

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ حَقٍّ³⁷⁸⁸

Ve her kim bilüp îmân itmese kâfir olup, enbiyâ-i 'izâmı bi-ğayri ḥaḳḳin ḳatlı itmiş olur. Ve bir daḥi şalâta şart, iḳâmetdir. Ol daḥi bu resmedir ki biline:

iki الله اكبر، الله اكبر

iki الله اكبر، الله اكبر

iki اشهد ان لا اله الا الله ، اشهد ان لا اله الا الله

iki [87b] اشهد ان محمد رسول الله ، اشهد ان محمد رسول الله

iki حي على الصلوة ، حي على الصلوة

iki حي على الفلاح ، حي على الفلاح

iki قد قامت الصلاح ، قد قامت الصلاح

iki الله اكبر، الله اكبر

bir³⁷⁸⁹ لا اله الا الله

Bu iḳâmet 'adedi on yedi.³⁷⁹⁰ On yedi iḳâmet ile on bir seferî namazı cem' eylesek,³⁷⁹¹ yigirmi sekiz enbiyâ 'adedince vücûdına âgâh idüp ve sücûdunda hâzır ḳılmaḳdır. Bilâl-i Ḥabeşî, Ḥazret-i Resûlullâh'ın vechinde müşâhede eylemişdir.³⁷⁹² Şol sebebdan buyurmuşdır: ³⁷⁹³ اَرَحْنِي يَا بِلَال diyü. Ve bir daḥi, ḳaçan kim on yedi şalât-ı muḥkemât-ı ḥazar ile on bir müteşâbihât-ı seferî cem' eyleseñ, kitâbet-i vech-i kerîm-i Âdem 'aleyhi's-

³⁷⁸⁷ ḳavluhû Te'âlâ OE1: Ḥazret-i Ahadiyyet buyurur kelâm-ı kerîminde ki ḳavluhû Te'âlâ Z, M / ḳâle'llahu Te'âlâ, âyet-i kerîme OE2

³⁷⁸⁸ Allah'ın âyetlerini inkar ediyor ve peygamberleri haksız yere öldürüyorlardı. (Bakara suresi, 61; Âl-i İmrân suresi, 21)

³⁷⁸⁹ Kâmet sözlerinin anlamı: Allah en büyüktür. Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlik ederim. Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna şahitlik ederim. Haydi namaza. Haydi felaha. Namaz başladı. Allah en büyüktür. Allah'tan başka ilah yoktur.

³⁷⁹⁰ Câvidannâme'de kâmet sözleri 11 kelime kaydıyla şu şekilde verilmektedir: الله اكبر، الله اكبر - اشهد ان لا اله الا الله - حي على الصلوة - حي على الفلاح - قد قامت الصلاح - قد قامت الصلاح - الله اكبر، الله اكبر - لا اله الا الله - Bkz. Şeyh Fazlullah Esterâbâdî, *Câvidan-nâme, Dürr-i Yetîm İsimli Tercüme*, Fatih Usluer (hzl.), 1. Baskı, İstanbul: Kabcı, 2012, s. 83; Feriştioğlu, *a.g.e.*, s. 19, 32.

³⁷⁹¹ 'Aded-i iḳâmet on yedi. On bir seferî namazı on yedi iḳâmet ile on bir seferî namazını cem' eyleseñ M: Seferî namazı on bir rek'at iḳâmet ile seferî OE1 / 'aded-i iḳâmet on bir oldu, seferî namaz 'adedince. Ḳaçan on yedi ezân ile on bir kelimât-ı iḳâmeti cem' eyleseñ Z

³⁷⁹² Ḥazret-i Resûlullâh, Bilâl-i Ḥabeşî'nin vechinde müşâhede eylemişdir Z: Ḥazret-i Resûlullâh, Bilâl'ın nuṭṭunda müşâhede eyleyüp görmüş ki rûḥullah ve rûḥ-ı ḳuds andan kinâyetdir OE2

³⁷⁹³ Bizi rahatlat yâ Bilâl. (Ebû Davûd, Sünen, Edeb, 86; Aclûnî, *a.g.e.*, C. I, s. 96). Z, M ve OE1 nüshalarında sehven ارني يا بِلَال biçiminde yazılmış.

selâm olur ki Hâzret-i Ahâdiyyet, kudret kalemîyle yazmışdır ve mastûr eylemişdir. Kavluhû Te'âlâ: ³⁷⁹⁴ فِي رَقٍّ مَّنْشُورٍ . وَكِتَابٍ مَّسْطُورٍ . andan 'ibâretir. ³⁷⁹⁵ Kaçan istivâdan 'ubûr eyle. Nitekim dört kelimeniñ [88a] kâ'im-ma'kâmıdır: Ezân ile ikâmet otuz iki kelime-i kadîm-i ilâhî olur: يَا حَازِگَا ezelî ve ebedî ki Hâzret-i Resûlullâh'ın nuṭkunda Bilâl müşâhede eyleyüp ³⁷⁹⁶ görmüş idi ki rûḥullâh ve rûḥ-ı kuds andan kitâbetdir ve cemî'e-i ümmetini ol rûḥullâh ve rûḥ-ı kudsî ile Hâzret-i Ahâdiyyet'e da'vet eylerdi. Kavluhû Te'âlâ: ³⁷⁹⁷ ³⁷⁹⁸ قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى

İmdi, her kimesne kim bu da'vete 'avdet eylemedi ve esmâ-i hüsnâyâ girmedi, ol kişi Allâh'ın kulu ve Hâzret-i Vâhidiyyet Efendimiziñ ümmeti değildir. Niçün Resûlullâh'a tâbi' olmak, Resûlullâh'ın gitdigi yola gidüp, diledigini dileyüp ve bildigini bilmektir. Anıñ vechini görüp, tarîkatını ve haqîkatını añlayup, anıñ yedinden bî'at eyleyüp, irâde-i emâneti aña teslîm eyleyüp, andan aşhâb olup, fırka-i nâciyyeden olmaqdır. Kâle Resûlullâh şallallâhu te'âlâ 'aleyhi ve sellem: ³⁷⁹⁹ [88b]

ستفترق أمتي ثلاث و سبعين فرقة كلهم اهل النار والا واحد فرقة الناجية الجنة ³⁸⁰⁰

sırrına dâhil olmaqdır. Ve anıñ ile vedî'a ve bî'at ve 'ahd eylemek, Haqq Te'âlâ ile 'ahd eylemektir. Kavluhû Te'âlâ: ³⁸⁰¹

إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثْ عَلَى نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَمَسْئُولُهُ أَجْرًا عَظِيمًا ³⁸⁰²

Ma'nâsı, bil ki yâ Muhammed, şol kimesneler ki seniñle bî'at itdiler, Allâh ile bî'at itmiş oldılar. Her kim ol 'ahde vefâ kıldı, ecr-i 'azîme nâ'il oldı dimekdir. Andan soñra namâz-ı haqîkatı, zekât-ı şahîhi anlar. Kavluhû Te'âlâ: ³⁸⁰³

³⁷⁹⁴ Tûr'a, yayılmış ince deri sayfalarla düzenle yazılmış kitaba andolsun. (Tûr suresi, 1-3)

³⁷⁹⁵ Kavluhû Te'âlâ: ³⁷⁹⁵ فِي رَقٍّ مَّنْشُورٍ . وَكِتَابٍ مَّسْطُورٍ . andan 'ibâretir OE1: Kitâbet-i mastûr ve rakkin menşûr andan 'ibâretir Z, M

³⁷⁹⁶ Hâzret-i Resûlullâh'ın nuṭkunda Bilâl müşâhede eyleyüp OE1: Hâzret-i Resûlullâh Bilâl'in nuṭkunda müşâhede eyleyüp Z, M, OE2

³⁷⁹⁷ Kavluhû Te'âlâ Z, M, OE1: âyet-i celîle kâle'llâhu Te'âlâ OE2

³⁷⁹⁸ De ki. (Rabbini) ister Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler onundur. (İsrâ suresi, 110)

³⁷⁹⁹ Kâle Resûlullâh şallallâhu te'âlâ 'aleyhi ve sellem OE1: Z ve M'de yok / hadîs OE2

³⁸⁰⁰ Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak, bunlardan bir fırka fırka-i nâciye cennette, diğerlerinin tamamı cehennemde olacak. (İbn-i Mâce, Fiten, 17; Tirmizî, İman, 18 (2643); Sünen-i Ebu Davud, Sünnet, 1/4597)

³⁸⁰¹ Kavluhû Te'âlâ M, OE1: kavluhû Te'âlâ, âyâtü muḥkemâti'l-mübâyâ'a budur Z / kâle'llâh OE2

³⁸⁰² Sana biat edenler, ancak Allah'a biat etmiş olurlar. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah'a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükafat verecektir. (Fetih suresi, 10)

³⁸⁰³ Kavluhû Te'âlâ M, OE1: Zîrâ Hâzret-i Ahâdiyyet buyurur, kavluhû Te'âlâ Z / Kavluhû Te'âlâ, âyet-i celîle OE2

وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ³⁸⁰⁴

İmdi, ey tâlib-i ma'ârif-i ilâhî! Namaz içinde **zekât**, dîn-i İslâmî'nin bünyâd ve kâ'imliğidir, kavî-i Resûlullâh'dır, yerine getirüp edâ eylemekdir³⁸⁰⁵ ve Resûlullâh efendimizi ahlâkî olarak. Zîrâ bunlar öz kendi [89a] şerî'ati ve kavli ve hâli idi. Öyle olunca anı yerine getirüp irsâl eylemekdir. Zekât virmemek ve namaz kılmamak, kâfirler ve müşrikler fi'lidir. Kavlühü Te'âlâ:³⁸⁰⁶

وَوَيْلٌ لِّلْمُشْرِكِينَ . الَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ³⁸⁰⁷

İmdi, şol kimesneler kim Allâh Te'âlâ'nın emrine mu tâ' olup, namaz içinde da hî on parmağından bir parmağını kelime-i şehâdet için kıldıra. Ol kimesne malından zekât çıkarup, Hakk Te'âlâ'nın vahdâniyeti için müsteħakk'a vire. Kavlühü Te'âlâ:³⁸⁰⁸

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ

وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارَمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ³⁸⁰⁹

Niçün kim Allâh Te'âlâ zekâtı, on akçede bir akçe emr buyurmuşdur. Bunun mişillü müslümân olan kişi kelime-i şehâdetde on parmağından bir parmağın zekât muķâbilinde çıkara. Zîrâ kim zekât virmek, mü'minler ve müslümanlar işidir ve bir da hî cemî'e-i [89b] bey'e ü şîrâ eyleyen kimesnelere tenbîh ve te'kîd olunmuşdur. Bir kumaş kâ'idisiyçün on akçede bir akçe, onu onbirden bir diyü kânûn olmuşdur. Artık alsa inşâfsızlık olur, hâramdır, ribh³⁸¹⁰ olur dimişler. Tâ ma'lûm ola ki on parmağından bir parmağın çıkarsa, kelime-i tev hîd ve kelime-i şehâdet için, ol da hî şehâdet olur ki üç mafşaldır. Şol elini on dört mufaşşalıyla zamm³⁸¹¹ eylese, on yedi mufaşşal olur kim namaz içinde namaz kılmadır, farz içinde farz bulmadır. On yedi kelime-i muķatta'ât 'adedince on yedi rek'at şalât-ı hâzar muķâbilinde darb-ı zekât olmuşdur. On dört mufaşşal üzerine üç mufaşşal, on yedi vâkî'e olmuşdur. Ve ezânî'nin da hî anı'nın üzerine mebnîdir ve anı'nın 'adedince 'ubûdiyyet eylersin, ol on yedi parmağının mufaşşalları ma'lûm oldu. Ol dört parmak kim

³⁸⁰⁴ Namazı kılmaları ve zekatı vermeleri emredilmişti. İşte bu dosdoğru dindir. (Beyyine suresi, 5)

³⁸⁰⁵ kavî-i Resûlullâh'dır, yerine getirüp edâ eylemekdir OE1: Hâzret-i Resûlullâh'ın buyurduğu şalât ve zekâtı vereler. Onları yerine getirüp edâ eylemekdir Z, M

³⁸⁰⁶ Kavlühü Te'âlâ Z, M, OE1: Kâle'llâhu Te'âlâ, sübhânehû ve Te'âlâ, kâle OE2

³⁸⁰⁷ ... وَوَيْلٌ ... A: ... وَوَيْلٌ Z, OE1, OE2

Allah'a ortak koşanların vay haline. Onlar zekat vermeyen kimselerdir. Onlar âhireti de inkar ederler. (Fussilet suresi, 6-7)

³⁸⁰⁸ Kavlühü Te'âlâ Z, M, OE1: Kâle'llâhu sübhânehû ve Te'âlâ OE

³⁸⁰⁹ Sadakalar (zekatlar), Allah'tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekat toplayan memurlar, kalpleri İslâm'a ısındırılacak olanlarla (özgürlüğüne kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular içindir. (Tevbe suresi, 60)

³⁸¹⁰ Ribh Z, OE1, OE2: râbîh M

³⁸¹¹ Zamm OE1: darb Z, M, OE2

‘aḳd eylersiñ, on bir mufaşşal, [90a] on bir kelime-i müteşâbihât ve on bir seferî namâz muḳâbilinde vâḳi° olmuşdır. Tâ ma‘lûm ola kim on yedi şalât-ı ḥazar ve on yedi kelimât-ı iḳâmet ve on bir parmak³⁸¹² ki on bir şalât-ı seferi ve on yedi iḳâmet, ikisi cem° olunca cümlesi ezân içinde ezân, namaz içinde namaz, zekât içinde zekât, bu ḥurûf-ı muḳatta‘ât üzere gelen yigirmi sekiz şûre muḳâbilinde yigirmi sekiz peygamber, vech-i Âdem’de kitâbet-i kerîmdir tâ ki ma‘lûm olsun için Hâḳḳ Te‘âlâ böyle taşvîr ve naḳş eylemişdir. Ol yigirmi ṭokuz ḥurûf ki ḳâle’n-nebiyyü:³⁸¹³ مَنْ لَمْ يُؤْمِنْ بِالْحُرُوفِ وَ هِيَ تِسْعَةٌ وَ عَشْرُونَ حَرْفًا فَاتَّبُوا

مَقْعَدُهُ مِنَ النَّارِ³⁸¹⁴

Bilgil ki her kim bu yigirmi ṭokuz ḥurûfa î mân getürmese, anıñ ḳu‘ûd idecek yeri ve maḥalli nâr üzerinedir. Resûlullâh kaçan kim bu yigirmi sekiz ḥurûf ile istivâyı ‘ubûdiyyet eyleyesin, yigirmi ṭokuz olur. Cemî°-i enbiyâ ve evliyânıñ şırât-ı müstaḳîmidir ve kelime-i nuṭḳ-ı âdemdir, ezeli ve ebedî, ḡayr-ı maḥlûḳdır ki ḳâle’n-nebiyyü:³⁸¹⁵ مَنْ قَالَ مَخْلُوقَ فَهُوَ

وَاعْلَمُوا أَنَّ مَا غَيَّمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمْسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى³⁸¹⁷ Ḳavluḥû Te‘âlâ: ³⁸¹⁶ كَافِرٌ بِهِ

³⁸¹⁸ [90b] Şol kimesne kim ḡanîlerdendir, Allâh için ve Resûlullâh için ḥumus³⁸¹⁹ vireler. Bil ki ḥumus, beşde bir zekât vireler. Niçün kim Allah Te‘âlâ ḥazretleriniñ buyurdığıdır, müstaḥaḳlarına taḳsîm eyleyeler demek olur. Ve hem beş parmağından bir parmağını kelime-i şehâdet için çıkarınca ol bir parmak üç mufaşşaldır, şol eliniñ beş parmağına ḍarb eyleseñ on yedi mufaşşal olur. Kelime-i muḥkemât muḳâbilinde on yedi rek‘at namaz-ı ḥazar olur ve on yedi kelimât-ı iḳâmet üzerine müteşâbihât olur ve on bir rek‘at seferî namâzınıñ üzerine vâḳi° olmuşdur. Ezânıñ ve şalâtıñ ve iḳâmetiñ ‘ubûdiyyetini, bu yigirmi sekiz peygamber, ḥurûf-ı muḳatta‘ât üzerine kelime-i kelâm-ı ḳadîm-i ilâhî-i ezeli ve ebedî olur kim Ḥazret-i Resûlullâh’ıñ vechinde ve cemî°-i benî âdemiñ yüzlerinde ve ellerinde ve ayaklarında ve lisânında tecellî eylemişdir; ḳalem-i ḳudretle naḳş ve taşvîr ḳılmışdır. Bu yigirmi sekizi ‘âlemlere [91a]

³⁸¹² Nüşhalarda “parmak” olarak yazılan kelimenin mafsâl olması gerekir. (Hamdi)

³⁸¹³ ḳâle’n-nebiyyü OE1: ve hem Ḥazret-i Vâhidiyyet-i Resûl-i Ekrem buyurur Z, M / ḳâle’n-nebiyyü şallallâhu ‘aleyhi ve sellem OE2

³⁸¹⁴ Her kim bu yigirmi dokuz harfe iman etmezse, oturacağı yer cehennem olur. (Hadîs-i şerif)

³⁸¹⁵ ḳâle’n-nebiyyü OE1: Z ve M’de yok / ḥadîş OE2

³⁸¹⁶ Kim mahluk derse kâfir olur.

³⁸¹⁷ Ḳavluḥû Te‘âlâ Z, M, OE1: Âyet-i celîle OE2

³⁸¹⁸ Bilin ki ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah’a, peygambere, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir. (Enfâl suresi, 41)

³⁸¹⁹ Humus, Sünnî ve Şîi fkhının farklılıklarını gösteren zekat türlerinden biridir. Sünnîler sadece savaş ganimetlerden alınacağını söylerken Şîiler, sürekli alınan bir zemat türü olduğunu iddia etmektedirler. Bu zekatın sarf edileceği yerler de iki mezhebin fikhında farklılık göstermektedir. Bkz. Dâiret’ü’l-Maârif-i Tahûr, Farsça, <http://www.tahoor.com/> (07.06.2015, saat: 0047)

rahmet ve hidâyet eylemiştir; Kelâm-ı Kerîmi içinde beyân eylemiştir. Gice ve gündüz ol nûrdan olan ol zât-ı şerîfe yüzini tutup, ‘ibâdet eyleyüp, nâz ve niyâz eylersiñ ve anıñ ‘adedince kıyâm ve rûkû ve sücûd ve ku‘ûd eylersiñ. Niçün kim bilmezsiñ maḥall-i şalâtda kıyâm olsun, göziñi secde idecek yere nazar idüp aña bakmak ve mihrâb bilmek ve kıbleñi bulmak lâzım ve şartdır. Ve sücûda gelicek yüziñ üzere burnunıñ iki yanına nazar eylemek şart ki istivâdan kitâbetdir ve ku‘ûda gelseñ kim maḥall-i teşehhüd ve şadriñ üzerine nazar eylemek şartdır ki kavluhû Tecâlâ.³⁸²⁰ أَفَمَن شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَىٰ

³⁸²¹ تُورِثُ رَبِّهِ Bilgil ki Allâh Tecâlâ, Resûlullâh’ın İslâm için mübârek şadriñi yardı, kendi nûrî muḳâbilinde ve bir daḥi buyurur ki, kavluhû Tecâlâ.³⁸²² 3823 أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ ma’nâsı oldır ki maḥall-i şadır ‘ilimdir ve Beytullâh’ındır ki Ḥazret-i Cebrâîl, Ḥazret-i Resûlullâh’ın [901b] şadriñi yarmayınca Ḥazret-i Ahadiyyet’den Ḥazret-i Vâhidiyyet’e, ḥatm-i nübüvvet sırrı vahy-i Ḥaḳḳ olmadı. Kelime-i kelâm-ı ilâhiyyeyi ta’lîm idüp nübüvvete qâdem başdırmadı. Bu yigirmi sekiz ḥurûf ve otuz iki teheccîyi bilince kavluhû Tecâlâ.³⁸²⁴

³⁸²⁵ إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا . لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا

Ey ḥabîbim ben saña fetḥ itdim, şöyle beyân ideceğimi ve seni ve cemî-i gelüp gideceğini yarlıgamaḳ içün ve bir daḥi buyurur, kavluhû Tecâlâ:

³⁸²⁶ فَأَوْفِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ

Bil ki yâ Muḥammed biz ḥilḳati ihtiyâr eyledik ki sen ve cemî-i nâs anıñ üzerine ola. İmdi, bir kimesne kim bu ḥilḳat-i insânî kim ḥilḳat-i Ḥaḳḳ’dır, kelime-i qadîmdir, Ḥazret-i Resûlullâh neyduğini bir kişi duymadı ve zâtı görmedi ve didâr-ı Ḥaḳḳ’dan maḥrûm qaldı, anlardan oldu ki kavluhû Tecâlâ: ³⁸²⁷ [92a] سَرَّابِلُهُمْ مِّنْ قَطِرَانٍ وَتَغْشَىٰ وُجُوهَهُمُ النَّارُ

³⁸²⁰ kavluhû Tecâlâ OE1: kâle’llâhu Tecâlâ M / buyurur Z / âyet-i kerîme, kâle’llâhu Tecâlâ OE2

³⁸²¹ Allah kimin kalbini İslâma açmışsa, artık Rabbinin nuru onun üzerindedir. (Zümer suresi, 22)

³⁸²² buyurur ki kavluhû Tecâlâ OE1: buyurur ki Z, M / kâle’llâhu Tecâlâ OE2

³⁸²³ Senin sadriñi genişletmedik mi? (İnşirâh suresi, 1)

³⁸²⁴ ve otuz ikiyi bilince kavluhû Tecâlâ OE1: ve otuz iki teheccîyi bilince Ḥaḳḳ Tecâlâ buyurdu Z, M

³⁸²⁵ Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik. Ta ki Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın, sana olan nimetini tamamlasın, seni doğru yola iletsin ve Allah sana, şanlı bir zaferle yardım etsin. (Fetih suresi, 1-3)

³⁸²⁶ Hakk’a yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allâh’ın insanları üzerinde yarattığı fıtrata sınıksız tutun. Allah’ın yaratmasında hiçbir değıştirme yoktur. (Rûm suresi, 30). Bu âyet Z ve M nüshalarında اصرَد biçiminde karışık verilmektedir. OE2 nüshasında ise hadis kaydıyla verilmektedir.

³⁸²⁷ Gömlekleri katrandandır. Yüzlerini de ateş bürüyecektir. (İbrâhim suresi, 50). Z, M ve OE2 nüshalarında (Yüzlerini ateş bürüyecektir, İbrahim, 10), وَتَسْوَدُّ وُجُوهُ (birtakım yüzler kararacaktır, Âl-i İmrân, 106) âyetleri karıştırılarak verilmiştir. OE1 nüshası İbrâhim suresi 10. âyeti vermektedir.

ķavluhû Te'âlâ:³⁸²⁸

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ³⁸²⁹

Şol kimesneler kim mü'min ve müslimânlardır, Allâh'ın buyurdığıdır ve Resûlullâh'ın ķavli, anların üzerine otuz gün şıyâm olmak farz ve hem sünnetdir. Zîrâ bizlerden evvel gelen evliyâ ve mü'min ve mü'minât ve müslümân olanlar bu tarîķ üzerine tutmuşlardır ve kendülerin ta'âm ve şarâbdan münķatır idüp 'ubûdiyyet üzerine olmuşlardır. Niçün kim oruç bir aydır ve bir ayımız seyr-i ķamer üzerine otuz gündür. Ķavluhû Te'âlâ:³⁸³⁰

وَالْقَمَرَ قَدَرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ³⁸³¹

ki ķamer bu menzilleri ķat' eyleyüp³⁸³² حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ ve anın üzerine çıkup seyr eyler. Ol 'âdet-i ķadîm üzere menziller ķat' eyler. Zîrâ kim ķamer, felek-i burûcda yigirmi toķuz menzil seyr eyler, otuzuncu günde hilâl olup görünür. Vakit olur kim otuz menzil seyr eyler. Otuz birinci gün görünür.

İmdi, [92b] kaçan yigirmi toķuz menzili ķat' eyler, otuz günde görünür, kelâm-ı ķadîmi hükmünde Havvâdır. Kaçan otuz menzili seyr eyler, otuz birinci gün görünür, otuz ikinci gün hilâl olur, Âdem 'aleyhi's-selâm şeklinde görünür. Ve cemî'-i ahķâm-ı İslâm ve ķavâ'id-i dîniyyenin 'ubûdiyyeti Âdem ile Havvâdır. Anların muķâbilinde ķonmuşdır. Tâ ki mecmû'-ı 'aķâid ve haķâyık-ı dîniñ sırrı ve mevcûdâtın haķîķati bilinmek içün cemî'-i ķâ'inât hilķat-i insânı giymişdir.

İmdi, ey tâlib-i ma'ârif-i esrâr-ı Hâķķ! Gerçi şûret-i zâhirde şems ve ķamer, âfâķ [ve] enfüsde ve mecmû'-ı ķâ'inât, insâna muķaddem ve mürebbî olmuşdur. Fe-emmâ ma'nâ yüzünde insân, cemî'-i mevcûdâtın ve maħlûķâtın hâlîķi ve şems ü ķamerin, leyl ü nehârın Rabbisidir ve Âdem ve Havvâ ile mürebbîsi düşmüşdür. Bu sebebdan, ķavluhû Te'âlâ:

يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ . وَأَنْ اعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ³⁸³³

³⁸²⁸ ķavluhû Te'âlâ OE1: ve bir daķi buyurur ki Z, M / âyet-i kerîme OE2

³⁸²⁹ Ey iman edenler, sizden öncekilere farz kılıldığı gibi, oruç sizin üzerinize farz kılındı. (Bakara suresi, 183). Âyetin son kısmı olan لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (umulur ki korunursunuz) Z, M ve OE2 nüshalarında yoktur.

³⁸³⁰ ķavluhû Te'âlâ OE1: ķâle'llâh M / ķâle'llâhu Te'âlâ OE2 / Z'de yok.

³⁸³¹ Ayın dolaşımı için de konak yerleri (menziller) belirledik. Nihayet o, eğrilmiş kuru hurma dalı gibi olur. (Yâsîn suresi, 39)

³⁸³² Nihayet o, eğrilmiş kuru hurma dalı gibi olur. (Yâsîn suresi, 39)

³⁸³³ “Ey Âdemoğulları! Şeytana kulluk etmeyin. Çünkü o, sizin için apaķık bir düşmandır. Bana kulluk edin. İşte bu dosdoğru yoldur. (Yâsîn suresi, 60-61). Z nüshasında âyetin sadece يَا بَنِي آدَمَ kısmı verilmektedir.

‘ubûdiyyet eylemekdir. Kâle’n-nebiyyü.³⁸⁴³ 3844 من عرف الصيام بصيام له Bir daḥî ma‘lûmdır ki bu bir günlük oruç şınacak olur ise yerine altmış gün borçlu [94a] olur. İsm-i zât sin (س) ‘adedince, zâtı ikrâr içündür ve yâhûd altmış aç toyura. Haḫḫ’ı toyurmak gibidir, bilmekdir. Eğer itmeyecek olur ise nefsidir, ene ve ente (انا و انت)³⁸⁴⁵ sırrındadır, Allâh’ı bilmez ve Allâh’ın emrin tutmayan, Allâh’ı bilürüm, diyü da‘vâ daḥî iderse, Allâh’ı bilmeyen ḥod nefsi idi. Ente min (انت من)³⁸⁴⁶ ḥiṭâbindan ol daḥî ve انت من der idi. Hod ma‘lûm ki kâfir ve müşrikdir. Kâle Resûlullâh şallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem:³⁸⁴⁷ من 3848 اكل رمضان متعمداً فقد كفر. Her kim kasd ile oruç yese, kâfir olur. Ve orucın ‘ubûdiyyetini terk eylese, Allâh’ın emrini terk eylemiş olur. Ol kişi tekmîl insân olmaz. Her şeyde ḥod Allâh’ın emri ma‘lûmdır ki ne olur, farz rûḥ olur. Ol rûḥ ile zinde olur. Eğer inkâr ider ise rûḥı inkâr itmiş olur. Zîrâ rûḥ, 3849 مِنْ أَمْرِ رَبِّي ‘dir, Resûlullâh’dır. Rûḥı inkâr idince Resûlullâh’ı inkâr itmiş olur. Kâle’n-nebiyyü.³⁸⁵⁰ 3851 من ترك الصلوة متعمداً فقد كفر [94b] ve bir daḥî kâle’n-nebiyyü.³⁸⁵² 3853 من ترك سنتي فليس مني ve kâle: 3854 من ترك سنتي متعمداً فقد كفر. İmdi, ey tâlib-i ma‘ârif-i Haḫḫ! Cemî‘-i enbiyâ ve evliyâ, dergâh-ı Haḫḫ’a gelmişler ve ‘ubûdiyyet ile menzile irmişlerdir. Zîrâ kişi bir ‘abiddir, on ‘abd olur. Her ‘ubûdiyyet, on ‘abiddir. Fehm eyle oruç ve namâz zâhir ü bâtın ‘ubûdiyyeti cümlesi Haḫḫ’dır. Riyâzât ve perhîz ve mücâhede, namâz ve oruç ḥaḫîkatini kelâm-ı qadîmden ‘amel emri ve daḥî bilüp aňlamaḫdır. Bunlar cümlesi lâzım imiş. Zîrâ terk eylemek, vücûd ‘ilmin ḥarâb eylemekdir ve kullarını helâk idüp ferd ḫalmaḫdır.

Pes, bu ḥaḫîkatî aňlamaḫa sa‘y it kim dünyâ ve mâ-fihâ vücûdını ‘imâr idesin. Bunın içündür, bir gün orucunu şıyan, altmış gün borçlu olmak, bir günde yıkılan altmış günde vücûda gelicek. Her ‘amel bunun gibi, fehm eyle. Zîrâ ol bir gün şabâḥdan ‘işâyâ varınca kırk rek‘at namâz farz ve sünnet, mecmû‘ı yigirmi daḥî şalât-ı [95a] terâvîḥdir, mecmû‘ı altmış rek‘at olur. Kelime-i ilâhî-i kelâm-ı qadîmi ism-i zât; Muḫammed, Âdem ve

³⁸⁴³ Kâle’n-nebiyyü OE1: Buyurur Z, M / Kâle’r-râvî OE2

³⁸⁴⁴ Orucun anlamını bilen kimse oruçsuz olamaz. (Hadîs-i şerif)

³⁸⁴⁵ Ben ve sen.

³⁸⁴⁶ Senden.

³⁸⁴⁷ Kâle Resûlullâh şallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem OE1: Kâle Resûlullâh Z, M / Kâle’r-râvî ḥadîṣ OE2

³⁸⁴⁸ Ramazanı kasten yiyen kafir olur. (Hadîs-i şerif)

³⁸⁴⁹ Ruh, Rabimin emrindendir. (İsrâ suresi, 85)

³⁸⁵⁰ Kâle’n-nebiyyü OE1: ve bir daḥî Z, M / ḥadîṣ OE2

³⁸⁵¹ Namazı kasten terk eden kafir olur. (Hadîs-i şerif)

³⁸⁵² ve bir daḥî kâle’n-nebiyyü OE1: ve bir daḥî buyurmuş Z, M / ve bir daḥî Resûlullâh buyurur OE2

³⁸⁵³ Sünnetimi terk eden benden değildir. (Hadîs-i şerif)

³⁸⁵⁴ Sünnetimi kasten terk eden kafir olur. (Hadîs-i şerif)

hâtemdir ki vech-i şerîfînde tecellî eylemiştir. Hakk Teâlâ, Hâzret-i Ahadiyyet, Hâzret-i Vâhidiyyet'e buyurmuştur ki: ³⁸⁵⁵ يا محمد طوله ستون زراعاً في السماء. Bilgil ki “yâ Muhammed seniñ kâmetiñ uzunlığı altmış arşundur semâvâtta.” Kelime-i hâtemiyye ile kelime-i âdemiyye altmış kelime-i ilâhî olur ki Hâzret-i Resûlullâh efendimiziñ vechiyle nuṭkunda tecellî eylemiş idi. Şol sebebdan bir gün oruç, altmış gün iktizâ ider. Eger yer ise anıñ muḳâbilinde tutmak gerekdir orucu. Ve şalâtıñ haḳîḳati aña ma'ûm ola ve günâhından ve şoru ve hisâbından ḥalâş ola. Ve bu şavmıñ ve bu şalâtıñ ecrini ve şevâbını bula. Ve ramazânda on iki rek'at şalât-ı kâdir kılarıñ ve haḳîḳatin añlayup öyle, anı kâdr niyyetini bilerek işleyesiñ.

İmdi, ey tâlib-i ma'ârif! Bu on iki rek'at şalât-ı kâdir, on iki ḥaṭṭ-ı vech-i âdemdedir: dört kiprik, iki kaş, bir baş saçı, iki ḥaṭṭ-ı ârız, üç ḥaṭṭ-ı leb on iki şalât-ı [95b] kâdir kitâbet-i ilâhî olur ve benî âdemiñ vechinde kütüb olunup, dest-i kudretle taşvîr olunmuştur.³⁸⁵⁶ On iki şalât-ı kâdiri, altmış rek'at namâza zam eyleseñ yetmiş iki olur. İsm-i zât, kün (كن) kelâm-ı kadîm, Yâ-sîn, yâ insân, cümel-i kebîr ḥesâbıyla kef (ك) yigirmi, nûn (ن) elli, yetmiş ve iki daḥî harfleri yetmiş iki olur. Yâsîn (يس) daḥî bu minvâl üzeredir. Cemî'-i kâ'inât, arz ve semâvât, eyyâm, kelâm-ı kadîmiñ 'adedince Hâzret-i Vâhid Risâlet'in kendüsüdür. İsim, anıñ zâtıdır. Müstecmi'ü bi-cemî'i's-şıfâtdır. Ve bir daḥî iki rek'at³⁸⁵⁷ şalât-ı 'iyd kılarıñ ve cemî'-i şavm ü şalât, riyâzât ve mücâhedesinden murâd ve mebd'eî, bu toḳuz tekbîr ile iki rek'at bayramdır.³⁸⁵⁸ Zîrâ toḳuz tekbîr iki rek'attır. Her biri tekbîriñ bir rek'at yerine kâ'imdir. Ve dört kiprik, iki kaş, bir baş saçı ve iki ḥaṭṭ-ı lebden kitâbetdir. Mecmû'ı yedi kitâbetdir, istivâsıyla sekiz olur. Cemî'-i 'ilmiñ evveliniñ ve âḥiriniñ miftâhı bu sekiz kitâbetdir ve sekiz cennet ḳapısı budur ve hem cennet-i evliyâ [96a] ve enbiyâdır ki bu sekiz kitâbeti çâr 'anâşıra ḍarb eyleseñ, her sekiz dört sekiz olunca, kelime-i ezeli ve ebedîdir ki vecihlerde Hâzret-i Ahadiyyet tecellî eylemiştir, nuṭkullâhdır ve kelâmulâhdır, budur:

³⁸⁵⁵ Hakk Teâlâ Hâzret-i Ahadiyyet, Hâzret-i Vâhidiyyet'e buyurmuştur ki ... يا محمد طوله Z: Hakk Teâlâ Hâzret-i Ahadiyyet, Hâzret-i Vâhidiyyet'e buyurmuştur ki ... طوله M / Ḳâle ... طولا K / buyurulmuştur ... طوله OE2

Onun boyu gökyüzünde altmış arşındır. (Buharî, Bedü'ü'l-Halk 8, Enbiya 1; Müslim, Cennet 15/2834; Tirmizî, Cennet 7/2540; Kütüb-i Sitte, C. X, s. 177)

³⁸⁵⁶ dest-i kudretle taşvîr olunmuştur Z, A, OE: taşvîr olunmuştur OE1

³⁸⁵⁷ iki rek'ât M, OE1: sekiz rek'at Z / Toḳuz tekbîr iki rek'at OE

³⁸⁵⁸ bu toḳuz tekbîr ile iki rek'at bayramdır OE1: bu toḳuz rek'at şalât-ı 'iydi kılmaktır Z, M

ا ب ت ث ج ح خ د ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ع غ ف ق ك ل م ن و ه لا ي³⁸⁵⁹

Bu yigirmi tokuz ve otuz iki hürûfdur, vâsıl olasıdır. Bu kelime-i kadîminden kelâm-ı kerîmdir ki bizlerde kendüsi sırdır, bilüp cennete dâhil olmak ve zât-ı şerîfiñ dîdârından cemâlullâhı rü'yet eylemekdir. °İydden ve cennetden murâd, kendi vechinde kütüb olan kelime-i kelâm-ı kadîm-i ilâhî Hâtem-i Nübüvvet efđalu's-şalavât hazretleriniñ zât-ı şerîfini âşikâr dest-i kudretiyle yazmış ve taşvîr eylemiş ve °ubûdiyyeti anıñ °adedince eylerler ve emr ve secde her kişiniñ sîmâsında nakş ve taşvîr olunmuştur. Kavluhû Tecâlâ:³⁸⁶⁰ 3861 سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِّنْ أَثَرِ السُّجُودِ Ve hem bir kişi suâl eylese, oruç yılda bir aydır ve namaz günde beş vakıttır, sebebi nedir ki böyle oldu? Aña cevâb oldı ki Hazret-i Ahadiyyet, Hazret-i Resûlullâh efendimize mi°râc gicesi elli vakit namaz farz eylemiş idi. Kâle'n-nebiyyü:³⁸⁶² [96b] 3863 فَرَضَ عَلَى خَمْسُونَ صَلَاةً فِي كُلِّ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ Bil ki farz oldu elli vakit mi°râc gicesi, her gice ve gündüzde. Ben, Allah'dan tahfîf ricâ eyledim, tâ kim elli vakit, beş vakitte karar tutdı. İmdi, beş vakitten garaş, Lafzatullâh'dır ve hem emr-i Hakk andan kitâbetdir, Allâh (ا ل ل ل ا ه) ve Ma°arif (م ع ا ر ف) beş harfdır ve kelâmullâh melfûzu on dört harfdır. Ve kelime-i ilâhîniñ yigirmi iki noktası vardır. Yigirmi iki nokta ile yigirmi sekiz hürûfî cem° eyleseñ elli °aded olur. Hazret-i Risâlet efendimiziñ mi°râc gicesi bu elli °aded üzere, elli vakit namazı beş vakte karar itirdi ve hem buyurur, kavluhû Tecâlâ:³⁸⁶⁴ 3865 مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا Yâ Muhammed, şol kimesne kim hasene eyledi, güzel geldi. Anıñ içün on emsâl °ivaş virem, diyü buyurdu. Bir vakit namaz on vakte kâ'im olur. Beş vakitte elli vakit namaz şevâbıñ virdi.

İmdi, ey şâhib-i ma°arif olanlar, terk-i şalât değildir. Zîrâ ma°arif beş harfdır, işleyicidir ki oruç dañi Allâh Tecâlâ'dan tahfîf diledi. Zîrâ ki mi°râc gicesi, bir yıl [97a] oruç emr olunmuştur. Hazret-i Resûlullâh bir yılı bir aya karar itirdi. Aña dañi مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا buyurdu. Ve bir ay oruç,³⁸⁶⁶ bir yıllık oruca kâ'imdir. Niçün diyü suâl olunur

³⁸⁵⁹ Lâm-elif'i كَا جَا بِا harfleri yerine saydığımızda 32 yapmaktadır. Z nüshasında (لا yok) 28 harf, M nüshasında (لا var) 29 harf, OE2 nüshasında (لا var) 29 harf verilirken OE2 nüshası لا harfinin dört harf sayılmasıyla 32 harfe ulaşılacağını bildirmektedir. OE1 nüshası harfleri vermemektedir.

³⁸⁶⁰ kavluhû Tecâlâ OE1: buyurur Z / kâle'llâh M, OE2

³⁸⁶¹ Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir. (Fetih suresi, 29)

³⁸⁶² Kâle'n-nebiyyü OE1, OE2: Resûlullâh buyurur Z, M

³⁸⁶³ Her gün ve gece için elli vakit namaz farz kılındı. (Miraç ve elli vakit namazla ilgili Enes b. Malik'ten nakledilen hadis için bkz. Sahîh-i Buharî, Bed'ü'l-Halk: 6, Enbiya, 22, 43; Menakıbu'l-Ensar, 42; Sahîh-i Müslim, İman, 264 /164; Tirmizî, Tefsir İnşirah, 3343; Sünen-i Nesâî, Salat, 1, /1, 217-218; Kütüb-i Sitte, 15/401-406)

³⁸⁶⁴ ve hem buyurur, kavluhû Tecâlâ OE1: ve hem buyurur Z, M / kâle âyt-i celîle OE2

³⁸⁶⁵ Kim bir iyilik yaparsa ona on katı vardır. (En'âm suresi, 160)

³⁸⁶⁶ karar itirdi. Aña dañi مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا buyurdu. Ve bir ay oruç Z, OE2: karar itirdi. Ve bir ay oruç OE1, M

ise, bir yılımız üç yüz altmış gündür ve bir ayımızın gündüzü üç yüz altmış sâ'atdır ve her bir sâ'atımız bir güne kâ'imdir. Bir ay oruç için Allah Te'âlâ bir yıllık orucun ecrini ve sevâbını virirdi. İmdi, her kişi kim bu şavmın ve bu şalâtın ve zekâtın ve cemî'-i ahkâm-ı dîniñ şartı ve vâcibâtını fehmi eylemese ve sırr-ı hakîkatini bilmese kim kelâm-ı kadîmi bu yigirmi sekiz ve otuz iki hurûf-ı Âdem ve Hâtemiyye olduğu 'adedince mebnî idüğini bilmese, tarîk-i Hak'k'dan bî-behredir ve bî-naşîb olur. Aña dünyâda bu cennet harâmdır³⁸⁶⁷ ve dîdârdan mahrûm olduğu gibi âhirette dahi olur. Kavluhû Te'âlâ:

[و] مَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى وَأَضَلُّ سَبِيلًا³⁸⁶⁸

Fehvâsınca cümle görileceğinden³⁸⁶⁹ naşîb olmayup bî-naşîb olur. Ve kelime-i kadîm-i ilâhîyi okuyup idrâk eylemedi ve orucun ve 'iyd ve qadîrin ve terâvîhiñ ve abdest ve namazın ve ezân ve ikâmetin aşıl hakîkatini ne idüğünü anlamayan,³⁸⁷⁰ bunları işledikde dergâh-ı Hak'k'a [97b] bilerek ulaşırmadı ve görerek itmedi. Çün ki bunlardan ve cennet-i dîdâr-ı Hak'k'dan mahrûm kalup, bu kelime-i ilâhîde olan hurûf, dergâh-ı Hudâ idüğünü bilmedi ve dergâh-ı Hudâ'dan dahi merdûd ve matrûd olup, ebedü'l-ebed cehenneme lâayık ve müstehak olup, esfel-i sicne indi ve nâr ehli olup, anlardan oldu ki benim 'ilmim var, bilürüm, hakîkatini budur diyü mürşid-i kâmile varup, vücûdını okuyup, bir dahi anadan toğar gibi mürşidden toğmadı. Anların Allâh Te'âlâ'nın emriyle ve temhîriyle her tarafı temhîr ve hatm oldu. Görmez ve işitmez olup, Şeytân gibi merdûd olup, anlardan oldu ki kavluhû Te'âlâ.³⁸⁷¹

خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ³⁸⁷²

Anlar içündür kim Hâzret-i Hak'k celle ve 'alâ buyurmuşdur.³⁸⁷³

³⁸⁶⁷ bî-behredir ve bî-naşîb olur. Aña dünyâda bu cennet harâmdır Z, M: bî-behredir cennet harâm ve

OE1

³⁸⁶⁸ مَنْ كَانَ فِي هَذِهِ ... ولو كان مَنْ كَانَ فِي هَذِهِ Z / kâle'llâhu Te'âlâ âyet-i celîle ... M, OE1, OE2: ... ولو كان OE2

Kim bu dünyâda körlük ettiyse ahirette de kördür, yolunu daha da şaşırmıştır. (İsrâ suresi, 72)

³⁸⁶⁹ Fehvâsınca cümle görileceğinden Z, M, OE2: Cümle görileceğinden OE1

³⁸⁷⁰ aşıl hakîkatini ne idüğünü anlamayan M, OE1: aşıl ve hakîkatini anlamayan Z / aşıl hakîkatini anlamayan OE2

³⁸⁷¹ kavluhû Te'âlâ M, OE1: kâle'llâhu Te'âlâ Z / kâle'llâhu Te'âlâ, âyet-i celîle OE2

³⁸⁷² Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır. (Bakara suresi, 7). Metinde âyetin sonu sehven "عذاب اليم" biçiminde yazılmış.

³⁸⁷³ Hak'k celle ve 'alâ buyurmuşdur OE1: ol Ahadiyet-i Hâzret-i Hak'k celle ve 'alâ buyurmuşdur Z; M

Faşlü'l-ḥacc³⁸⁷⁴

İmdi, Ey tâlib-i ma'ârif! İslâmın erkânlarından beşincisi ḥaccdır.³⁸⁷⁵

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ . فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حُجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ³⁸⁷⁶

[98a] ve bunun ma'nâsı demek olur ki Allâh Te'âlâ ol beyti vaz' itdi nâs için³⁸⁷⁷ Mekke'i Mübâreke'de. Ve ol evde Beytullâh'dan murâd, kavluhû Te'âlâ: هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ³⁸⁷⁸ anda kelime-i ilâhî, kelâm-ı qadîmden kitâbetdir. Maḳâm-ı İbrâhîm'de ve her kimse kim ol eve gire, cemî-i gâḍâbdan emîn ola. Ol evi Allâh için nâs, ḥacc eyleyüp tavâf ide ve hem her kim inkâr ider ise kâfir olur. Ve Allâh Te'âlâ ḡanîler üzerine farz eylemiştir.

İmdi, Ey tâlib-i ma'ârif ve ey 'âşık-ı zât-ı muṭlaḳ! Her kim ḥacca müteveccih ola, mevzi-i re's ve vech-i âdemdir.³⁸⁷⁹ Evvel malından, ikinci âl ü evlâdından, üçüncü kâr ü kesbinden ve 'alâyık-ı dünyevîden, dördüncü istirâhatinden geçüp teslîm-i Hakk, rızâ ve şabır ve itikâd üzere olmaqdır ve gönlündeki zahmeti, ol Beytullâh muḳâbilinde rahmet bilüp, derd ü belâyı, zevk ü şafâ bilmekdir ve muḥabbet ile ol Beytullâh'a müteveccih olup gitmek gerekdir. [98b] Mevzi-i re's ve vech-i âdemdir, Fâtihatü'l-kitâb mazharıdır ve anın muḳâbilinde 'ubûdiyyet, ol Beytullâh'a karşı eylemek gerekdir ki mevzi-i re's, vechi Âdem 'aleyhi's-selâmdır. Kâle Resûlullâh:

خلق الله تعالى رأس آدمه وجبهة من تراب الكعبة و صدره وظهره من بيت المقدس³⁸⁸⁰

İmdi, ma'lûm oldu ki vech-i Âdem, Beytullâh'dır ve şadrı ve zahrı Beytü'l-Muḳaddes'dir ve cemî-i enbiyâ ve evliyânın kıble-gâhıdır ve secde-gâhıdır. Aña müteveccih olup 'ubûdiyyet eylemişlerdir. Her kim bu Ka'betullâh'ı tavâf eylemek murâd eylese, kendi bildiğinden geçüp ve kendi libâsı dünyâ libâsıdır ki andan çıkup ve terk eyleyüp, ihrâma

³⁸⁷⁴ İmdi, faşlü'l-ḥacc, ey tâlib-i ma'ârif M: İmdi, ey tâlib-i ma'ârif Z, OE1

³⁸⁷⁵ Kavluhû Te'âlâ OE1: Hacc-ı beyt-i rabbiküm, ziyâret eyleyin rabbîñizin evini. Kâle'llâhu Te'âlâ Z, M / kâle'llâhu Te'âlâ, âyet-i celîle OE2

³⁸⁷⁶ Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi elbette Mekke'de, âlemlere rahmet ve hidâyet kaynağı olarak kurulan Kâ'bedir. Onda apaçık deliller, Makâm-ı İbrâhîm vardır. Oraya kim girerse, güven içinde olur. Yolculuğa gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkar ederse (bu hakkı tanımazsa) şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir. (Âl-i İmrân suresi, 96-97)

³⁸⁷⁷ Ol beyti vaz' itdi nâs için Z: ol beyti vaz' itdi bâş için OE1 / ol beyt vaz' baş M

³⁸⁷⁸ O, sana Kitab'ı indirendir. Onun (Kur'ân'ın) bazı âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. (Âl-i İmrân suresi, 7)

³⁸⁷⁹ mevzi-i re's ve vech-i âdemdir OE1, OE2: mevzi-i re's ve vechdir, Âdem vechidir Z / mevzi-i re's ve vechinde Âdem vechidir M

³⁸⁸⁰ Allahu Teâlâ, Âdemin başını ve alnını Kâbe toprağından, göğsünü ve sırtını Kudüs toprağından yarattı. (Hadîs-i şerif)

gire. Zîrâ ihrâm, kefeniñ kâ'im-mağâmesidir ve hem Hakk'a karşı da'vet olundum, diyü feryâd idüp:

اللهم ليبيك لبيك لا شريك لك لبيك ان الحمد والنعمة والملك لا شريك لك³⁸⁸¹

diyü Beytullâh'a irişüp, müşâhede eyleyüp göresiz ki mağâm-ı vech-i Âdem'dir ve Hacerü'l-Esved ki yedi hatt-ı ümmiyeniñ mişâlidir, andan ibtidâ [99a] eyleyüp tavâf eylerler ve anıñ muğâbilinde yedi tavâf-ı kudûmı ve Hacerü'l-Esved'den ibtidâ eyleyüp, yedi tavâfda yedi kerre Hacerü'l-Esved'i öpüp, isti'lâm ve yüzün, gözüñ sürersin. Zîrâ Hacerü'l-Esved'in sebebi, Âdem ile Havvâ'dan kitâbetdir ve hem Ka'be'niñ yüzi vâki' olmuşdır.

İmdi, bu haqîkatı bilüp tavâf idenler, haqîkatın hacılar olur. Ammâ kim gitmiş şûretâ hacıdır, tarîkatın ve ma'rifetin ve haqîkatın hacı değildir. Ammâ iktizâ-yı evvel, bu hacı bilüp ve otuz iki hurûf sırrını añlayup, Hakk'ın beyti neydiğini tıyup, içine girüp, soñra hacc farz olur ise haqîkatını görerek gidüp, tarîkatın ve ma'rifetin ve haqîkatın hacı ve nâcî olur. Añla ki evvel yedi tavâf-ı kudûmı ve yedi dañi sa'y-i şafâ ve merve idersin, on dört tavâf olur ve yedi dañi umre ve yedi tavâf, şafâ ve merve eylersin, yigirmi sekiz olur. Yigirmi sekiz hurûf-ı muğâttâ üzere gelen enbiyâ-i izâmı tavâf eylemektir. Bunlarıñ cümlesi Âdem ve Havvâ vechlerinde kerem idüğün bilüp ve vâriş-i Âdem, kelime-i kadîm-i ilâhî muğâbilinde olmuşlardır. Ve Beytullâh ve Beytü'l-Atîk andan kitâbetdir [99b] ve evliyânın ve enbiyânın secde-gâhıdır. Bilüp secde idenler enbiyâ ve evliyâ olup, bu âlemlere bilindiler ve aña karşı yüz tutup ubûdiyyet eylemişlerdir. Ve bir dañi bu kim yedi tavâf-ı hacc vardır. Ol dañi yedi hutû-ı ümmî adedince ki vech-i âdemde mas'ûrdur ve Ümmü'l-kitâb ve Fâtihatü'l-kitâb, seb'a âyât andan kitâbetdir. Ve yedi tavâf-ı hacc, anıñ üzerine mebnîdir ve Hacerü'l-Esved'i yedi kerre öpmek ol yedi kitâbet-i Havvâ muğâbilindedir ki anı kendi vechinde mektûb idüğün bilmektir: Dört kiprik, iki kaş, bir baş saçı yedi tavâf-ı haccdan ibâretidir ve anıñ adedince tavâf olup, vechinde nakş olundüğün bilmektir. Ve bir dañi yedi tavâf-ı umre, ol dañi yedi kitâbet-i hutû-ı ümm'den kitâbetdir ve vech-i âdemden kalem-i kudretle mas'ûr olmuşdur ki yedi tavâf-ı umre anıñ muğâbilinde vâki' olmuşdır: İki hatt-ı ârız, iki hatt-ı leb, iki hatt-ı enf³⁸⁸² ve

³⁸⁸¹ Allah'ım, davetine uydum, emrine boyun eğdim. Senin hiçbir ortağın yoktur. Davetine icabet ederek huzuruna geldim. Hamd sana mahsustur. Nimet ve mülk senindir. Senin hiçbir ortağın yoktur. (Buharî, Hac, 26, Libâs, 69; Müslim, Hac, 147, 269, 271; Dârimî. Menâsik, 22, Tirmizî, Hac, 97)

³⁸⁸² hatt-ı enf OE1: hatt-ı bînî Z, OE2 / M'de "iki at-ı bînî"nin üzeri karalanmış.

bir hatt-ı elvâh³⁸⁸³ idi, kitâbet oldu ki yedi tavâf-ı umreniñ üzerine mebnî olmuşdur.

[100a]

İmdi, tavâf-ı hacc ile yedi tavâf-ı umre, on dört tavâf olur. On dört kitâbet vech-i âdemde mastûrdur, ³⁸⁸⁴ فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ aña şâhid ve delîldir. Ve hem seb'ü'l-meşânî ve Furkânü'l-azîmdir.³⁸⁸⁵ Kavluhû Te'âlâ:³⁸⁸⁶ ³⁸⁸⁷ وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ Hacc ile umreniñ tavâfını³⁸⁸⁸ tamâm eyleñ Allah için. İmdi, bir dahî yedi kudûm ile yedi vedâc Hâzret-i Resûlullâh sünnetidir, vech-i âdem muķâbilinde,³⁸⁸⁹ on dört kitâbet üzeredir. Yedi tavâf-ı kudûm, yedi tavâf-ı vedâc, yedi yedi on dört elvâh muķâbilinde, on dört tavâf-ı hacc için, on dört sünnet-i kudûm ve vedâc eylemişdir. Ma'lûm ola ki farz ve sünnet ikisi bir hakîkat-i vâhidedir ve hem Hâzret-i Rasûl, Hakk Te'âlâ'nıñ 'aynı ve zâtınıñ mazharıdır, Hakk'dır. Niçün kim Beytullâhı, âleme hidâyet içündür ve Hâzret-i Resûlullâh dahi âlemlere rahmet ve hidâyet içündür. Gelmiş ve tavâf-ı Ka'be'yi ³⁸⁹⁰ كما هو حق و كأنك تراه bilmiş ve görmüşdür.³⁸⁹¹ Ve yedi hacc ve yedi tavâf-ı umre ve yedi tavâf-ı kudûm ve yedi tavâf-ı vedâc vech-i âdem maķâmıdır, yigirmi sekiz hurûf-ı muķaţţâ'ât üzere ³⁸⁹² كأنك تراه tavâf eylemişdir. Vech-i âdemi dahi yigirmi sekiz [100b] peygamber müşâbehesinde olduğunu vâkıc bilerek cemîc-i tavâf ve sa'y ve şafâyı ve Hacerü'l-Esved'i şâhid ve şâbit olacağını, bu sebebdendir dinür ve Hacerü'l-Esved'in iki gözü ola ve dahi bir dili olur, söyler. Kâle:³⁸⁹³ ³⁸⁹⁴ عينا يبصر بها و لساناً ينطق بها kıyâmet gününde Hacerü'l-Esved dirile ve gelüp tavâf eyleyüp ve eylemeyenleri bile, şehâdet ide. Zîrâ kim her kimesne kim Hacerü'l-Esved'i ve Ka'be'niñ hakîkatini añladıysa Beytullâh'ı tavâf eyledi ve ma'ârif-i billâh oldu. Ve Hacerü'l-Esved aña şehâdet eyler. Ve bir dahi Hacerü'l-Esved gökden indi ve yetmiş biñ melâ'ike bile indi ve sütten ak idi ve elinde bir ak hat var idi. Velâkin Hacerü'l-

³⁸⁸³ hatt-ı elvâh OE1: hatt-ı enfah Z, M / hatt-ı enf OE2

³⁸⁸⁴ فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ Z, M, OE2: OE1'de yok.

Onda açık âyetler vardır. (Âl-i İmrân suresi, 97)

³⁸⁸⁵ Metinde verilen "seb'a'l-meşânî ve furkânü'l-azîm" ifadeleri Kur'ân-ı Kerîm "وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي" (Andolsun, biz sana tekrarlanan yedi âyeti³⁸⁸⁵ ve büyük Kur'ân'ı verdik. Hicr suresi, 87)'deki ifadelere telmihtir.

³⁸⁸⁶ Kavluhû Te'âlâ OE1: Z, M ve OE2'de yok.

³⁸⁸⁷ Haccı da Umreyi de Allah için tamamlayın. (Bakara suresi, 196)

³⁸⁸⁸ Hacc ile umreniñ tavâfını Z, M, OE2: Umreniñ tavâfını OE1

³⁸⁸⁹ vech-i âdem muķâbilinde OE1: vech-i âdemin levhi muķâbilinde Z, M

³⁸⁹⁰ gerektiği şekilde ve görüyormuşcasına

³⁸⁹¹ bilmiş ve görmüşdür Z: eylemiş ve görmüşdür M, OE2 / görmüşdür OE1

³⁸⁹² görüyormuşcasına

³⁸⁹³ Kâle OE1: Z, M ve OE2'de yok.

³⁸⁹⁴ Gözüyle görür ve diliyle söyler.

Esvedi, benî âdemiñ günâhından, yüz süre süre siyâh itdiler. Fe-ammâ kıyâmet gününde girü yüzü nûr ile münevver ola.

İmdi, ey tâlib-i ma'ârif-i Hakk! Lisân-ı hâl ile ma'nâ yüzinden dimek olur ki her kimesne kim Hacerü'l-Esved sırrını anlamasa, anıñ yüzü ısyân ile Hacer içinde kalan hatt gibi bilinmez ola. Her kim bildi ise, anı bilerek [101a] tavâf ve Hacerü'l-Esved'e olan isti'lâm ve nûr-ı esvediyeyi bilüp, bu yigirmi sekiz hurûf-ı kelime-i ilâhîniñ eczâsı yetmiş iki kelime olur. Yetmiş biñ melâ'ike, ol kelime-i ilâhîden kitâbetdir. Ve Hacerü'l-Esved ile bile inmişler, dedikleridir. Ve elinde ol aq hatt var dimek, Hacerü'l-Esved'iñ yüzünde bile indi, hatt-ı istivâdan kinâyetdir ve 'ahid-nâmeniñ sırrıdır ki sırr-ı mübâyâ'a-i Fâtîha'dır. Ol 'ahid-nâme ile kıyâmet gününde bile kopar ve şehâdet eyleye ve cemî-i tâlipleri kırtarır ve 'ârifleri bilüp şehâdet eyleye ve Beytullâh-ı haqîkatî âşikâra kıla. Vech-i mürşid, Fâtihatü'l-kitâb, ümmü'l-haqîkat oldığını bilüp ve yedine tutunup, yed yedullâh sırrını añlayup, 'ahid-nâme idüğini bilüp, âşikâra idince ol Beyt-i Mükerrerme'de anı herkes âşikâra göre. Murâd eyler ise ol ma'ârif, 'âlem halkını bilür. Halk-ı 'âleme anda görünür ve hem anda ve hem bunda Beytullâh'ı görür ve Ka'betullâh içinde cem' olan nâs dañi anı görür. Ve diler ise [101b] kendüyi izhâr-ı nâs ider şems gibi, diler ise kendüsini ma'âriflere gösterir. Nâs-ı 'âlemlere bâtın olur kamer gibi, gizlenür, ehl-i bâtın bilür. Böyle olunca bu 'ârifler büyükdür. Hem anda ve hem bunda şems ve hem kamer olur bilinür. Yedi tavâf-ı kudûm ve yedi tavâf-ı 'umre ve yedi tavâf-ı hacc ve yedi tavâf-ı vedâ' ki yigirmi sekiz tavâf olur, kelime-i kelâm-ı kadîm muqâbilinde, Nûr-ı Hidâyet kim buyurduğu, kavluhû Te'âlâ: ³⁸⁹⁵ هَدَانَا اللَّهُ وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ سırrını esmâ-i küll ve esmâ-i hüsnâdür âşikâr eyleye ki kavluhû Te'âlâ: ³⁸⁹⁶ هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ kendüsi ile yigirmi sekiz peygamber ve yigirmi sekiz hurûf-ı muqatta'ât-ı kelâm-ı ilâhîden kitâbetdir. Her bir hurûfuñ kudretini bulunca ne diler ise öyle işleye. Böyle tavâf-ı Ka'be ide. Ve bir dañi beyne'l-'âlemînde 'Arafât'a çıkmaktır

³⁸⁹⁵ kavluhû Te'âlâ: هَدَانَا اللَّهُ وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ OE1: هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ Z, M / هَدَانَا لِنَهْتَدِيَ OE2

Hamd, bizi buna eriştiren Allah'a mahsustur. Eğer Allah'ın bizi eriştirmesi olmasaydı, biz hidâyete ermiş olamazdık. (A'râf suresi, 43)

³⁸⁹⁶ kavluhû Te'âlâ OE1: âyet-i celîle OE2 / Z ve M'de yok.

³⁸⁹⁷ O, yaratan, yoktan var eden, şekil veren Allah'tır. (Haşr suresi, 24)

ki kâle'n-nebiyyü: ³⁸⁹⁸ فَإِذَا أَقْسَمْتُمْ مِّنْ عَرَفَاتٍ فَادِّا Qavluhû Te'âlâ: [102a] فَإِذَا أَقْسَمْتُمْ مِّنْ عَرَفَاتٍ فَادِّكُرُوا اللهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَادِّكُرُوا كَمَا هَدَاكُمْ وَإِنْ كُنْتُمْ مِّنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ ³⁸⁹⁹

Zîrâ kim 'Arafât'a çıkmayan[in] haccı makbûl olmaz. Ve 'Arafât'a çıkmanın ma'nâsı haqîqaten oldur ki 'âlem beyninde seni ehl-i 'irfân mürşid-i kâmile çıkıldığını, nâs içinde bilmeleridir. Bir daği Âdem peygamber Havvâ'yı 'Arafât'da bulmuştur. Benî âdem 'aşkı görülmede tıyar ve Âdem ile Havvâ bir nûr ve bir haqîkatdır ve vâhiddir. İkisi birbiriyle 'Arafât'da buluşmuştur ve karışmıştır. ³⁹⁰⁰ Derviş daği Havvâ iken mürşid Âdem olduğunu ve kendi ile bir haqîkat ve bir mâhiyyet idüğünü beyne'l-'âlemînde, sırr-ı istivâyı tıyup anda istivâ olduğu gibi anın muqâbilinde vaz' olunmuştur. Dört kelime-i ilâhîniñ kâ'im-makâmıdır. Kaçan beyne'l-'âlemînde haqq-ı istivâ üzerine 'Arafât'a karşı sûrat ile 'ubûr eylesin kim dört kelime budur: پا-چا-ژا-گا. Dört kerre yedi, yigirmi sekiz kelime-i ilâhîyi cem' eylemekdir. Âdem muqâbilinde nutk-ı ilâhîdir ve kelâmullâh-ı haqîkatdır. [102b] On sekiz biñ 'âlemiñ hâlîkı ve hayâtı vâki' olmuştur, cemî-i eşyâyı muhîttir ve cemî-i eşyâyı ihâta eylemiştir. Ve bu eşyânın üzerine olmuştur ve leyle-i kâ'inât üzerine devr eyler. Ve bir daği ol kelime-i ilâhîniñ müfredâtı yetmiş iki kelime olur, cümel hisâbı gibi. Ve yetmiş iki kelimededen otuz iki kelime ihrâc eyleseñ kırk kelime kalur. Ol kırk kelime muqâbilinde 'Arafât'da kırk kişi ayıtmak ³⁹⁰¹ gerekdir, dostlarından ve yâr ve yârânlarından. Ve kırlardan ve tağlardan ³⁹⁰² yetmiş taş devşirüp Mîne'ye mağall-i işrâkda, yedi taş 'akabeye atasın. Yedi kitâbet-i haqq-ı Havvâ muqâbilinde. Şeytân-ı şûm, ol yedi haqq-ı ümmî okumayup ³⁹⁰³ bilmediğinden ötürü فحش تَطْخَرُ kelimesin okur, daği cennete girerim "ism-i a'zamı bilürüm" didiği sırdır ki ammâ aşıl sırrı bilmediği için yedi la'net taş bu sebebdan Şeytân'a atarsın. Ve hem Qur'ân-ı Şerif içinde Hazret-i Ahadiyyet, yedi yerde Şeytân'a secde buyurmuş idi. On dört yerde gelür ve on dört kitâbet, vech-i Âdem muqâbilinde, on dört yerde [103a] secde yeri okunur. Hâl ve mağall, on dört kitâbet vech-i Âdem ve Havvâ'da mektûb ve mas'ûrdur. Ve yetmiş taş, yedi sırr-ı haqq-ı

³⁸⁹⁸ kâle'n-nebiyyü: فَإِذَا أَقْسَمْتُمْ مِّنْ عَرَفَاتٍ OE1: kâle aqmetm OE2 / qavluhû Te'âlâ: فَإِذَا أَقْسَمْتُمْ مِّنْ عَرَفَاتٍ فَادِّكُرُوا M

Arafat'tan kalktığınızda... (Hadîs-i şerif)

³⁸⁹⁹ Qavluhû Te'âlâ: فَإِذَا أَقْسَمْتُمْ مِّنْ عَرَفَاتٍ فَادِّكُرُوا كَمَا هَدَاكُمْ وَإِنْ كُنْتُمْ مِّنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ OE1: Allâh buyurur عَرَفَاتٍ فَادِّكُرُوا كَمَا هَدَاكُمْ وَإِنْ كُنْتُمْ مِّنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ M, OE2

Arafat'tan ayrılıp (sel gibi Müzdelife'ye) akin ettiğinizde, Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin. Onu, size gösterdiği gibi zikredin. Doğrusu siz onun yol göstermesinden önce yolunu şaşırmışlardan idiniz. (Bakara suresi, 198)

³⁹⁰⁰ karışmıştır Z, M, OE1: kavuşmuştur OE2

³⁹⁰¹ kırk kişi ayıtmak Z, M: kırk kişi âgâh olmak OE1 / kırk kişi aınmak OE2

³⁹⁰² kırlardan ve tağlardan Z, M: qaralardan ve tağlardan OE1 / kırlardan OE2

³⁹⁰³ yedi taş 'akabeye atasın. Yedi kitâbet-i haqq-ı Havvâ muqâbilinde. Şeytân-ı şûm, ol yedi haqq-ı ümmî okumayup Z, M: yedi haqq-ı ümmî okumayup OE1

ümmî muḳâbilinde, andan bâḳî altmış üç taş ḳalur. Anı daḥi eyyâm-ı teşrîḳda üç gün, üç yerde yedişer taş cemre atarsın. Her gün yigirmi bir taş olur. Yigirmi bir kitâbetdir ki vech-i Havvâ, Fâtihatü'l-kitâb ve Ümmü'l-kitâb'dır ki yigirmi bir harfdır,³⁹⁰⁴ yigirmi bir taş anıñ muḳâbilinde atasın. Üç kerre yigirmi bir taş ile Şeytânı taşlarsın, altmış üç taş ider. Ve yedi taş daḥi yedi huṭût-ı ümmiyye muḳâbilinde atmış idin. Tamam yetmiş taş, kelime-i ilâhîniñ eczâsı muḳâbilinde kün (كن) 'adedince kâ'inâtıñ aslı ve mebde'i ider. Bu **kâf** ile **nûn**'dur ve cemî'e-i mevcûdât, bu **kâf** ile **nûn**dan vücûda gelmiştir ve henüz geliyor. Şol sebebdan **kâf** ile **nûn** 'adedince yetmiş 'aded olur ve yetmiş taş anıñ 'adedince atarlar. Bu ḥisâb-ı cümel, Âdem 'aleyhi's-selâm ḥisâbıdır ve Ka'be-i Şerîfi daḥi her gün yetmiş melek ḳudretten tavâf eyler, didikleri bu sebebdır. Kelime-i ilâhî muḳâbilinde tavâf olur. Bu yigirmi sekiz peygamberi [103b] tavâf eylemekdir. Ve yigirmi sekiz peygamber, yigirmi sekiz müfredât yetmiş iki kelime olur. İki 'adedi **kâf nûn**'dur, bâḳî yetmiş kelime ḳalur. Yetmiş biñ melek her birisi Mekke ḳâ'imidir ve anıñ 'adedi dimekdir. Ve bir daḥi baş saçını nâḳış eylemekdir ki buyurur. Ḳavluḥû Tecâlâ:

لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُؤُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ
فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذَلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا³⁹⁰⁵

İmdi, ey tâlib-i ma'ârif! Baş saçın nâḳış itmeniñ³⁹⁰⁶ bir ma'nâsı budur ki zîrâ Allâh Tecâlâ, Âdem'in başı ve alnı toprağını, Ka'be yerinden almışdır ve Ka'be, mevzi'-i re's ve ḥilkat-i cebhe-i Âdem 'aleyhi's-selâmdır ki ma'nâ yüzünden Ka'be'niñ ḥaḳîḳatı maḳâm-ı mevzi'-ı re's, benî âdem'in alnı demek olur. Ol maḥalle baş kesmekdir, saçını nâḳış eylemek Ka'be'de. Her kimesne kim Ka'be'yi zâhir ve bâtın tavâf eyleyüp ve ḥaḳîḳatini bilmek diler ise, ol maḳâmda kendüyi [104a] noḳşân bile. Ve bir daḥi baş saçı, kendi cehlinden³⁹⁰⁷ kinâyetdir. Ol maḳâmda yigirmi sekiz peygambere baş kesmekdir ve yâḥud alnını açup yigirmi sekiz peygamberi añaḳdır. Zîrâ Âdem re'sidir ve cebhesidir. Ḳâle

³⁹⁰⁴ Her gün yigirmi bir taş olur. Yigirmi bir kitâbetdir ki vech-i Havvâ, Fâtihatü'l-kitâb ve Ümmü'l-kitâb'dır ki yigirmi bir harfdır Z, M: Her gün yigirmi bir taş olur. Yigirmi bir kitâbetdir ki yigirmi bir harfdır OE1

³⁹⁰⁵ Ḳavluḥû Tecâlâ لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُؤُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ OE1: فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذَلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا Z, M / لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا OE2 بِالْحَقِّ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُؤُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ

Andolsun, Allah, Peygamberinin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse, siz güven içinde başlarınızı kazıtmış veya saçlarınızı kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram'a gireceksiniz. Allah, sizin bilmediğinizi bildi ve size bundan başka yakın bir fetih daha verdi. (Fetih suresi, 27). Z nüshasında âyetin sadece إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ kısmı alınmıştır.

³⁹⁰⁶ baş saçın nâḳış itmeniñ OE1: baş yolunmanın Z, M

³⁹⁰⁷ cehlinden kinâyetdir Z: vechinden kitâbetdir OE1, M

خلق الله تعالى رأس آدم وجبهته من تراب الكعبة^{3908 3909} Resûlullâh şallallâhu Te'âlâ aleyhi ve sellem:

sırrınıñ yedi ma'ânâsı vardır ki her biri maḥallinde taḳrîr olunur ve kendüyi bu ma'nâca ol maḳâmda ḳurbân eyleye. Zîrâ kim cemî'e-i enbiyâ ve evliyâ ol maḳâmda kendülerin ḳurbân eylemişlerdir ve kendüliklerinden geçmişlerdir.

İmdi, ey tâlib-i ma'ârif-i esrâr-ı ilâhî! Her kimesneye kim Ka'be'niñ, Hacerü'l-Esved'in ve tavâf, °Arafât ve cemreniñ ve saç gidermek ve kurbân zebh itmek, kendüyi kurbân eylemekdir. Ve cemî°-i Ka'be menâsikleriñ hâkîkâtine mu'ttali° olup bilmesi, mecmû°, bu kelime-i qadîm-i ilâhî üzere mebnî olduğunu ve bu hürûf°adedince olduğunu idrâk eylemese, ol kişi Ka'be'ye biñ kerre varsa hacı ve nâcî olmaz. Niçün, hacca [104b] varmağdan murâd, hacciñ cemî°-i sırrını ve hâkîkatini ve tavâfı bilmekdir. Bunu bilerek iderse كَاتَك 3910 سِرِّهَا vâkıf olunca dâ'imâ Ka'be'yi be-her sene nerde sâkin olur ise olsun, vaqt-i hacc gelince bir sâ'at gibi gelmez, Ka'be'ye varır, tayy idüp gene hüccâc ile berâberce tavâfda ve °Arafât'da ve Mine'de ve her yerde ve Medîne'de şebekeyi ziyâretde bulunur ve ol mağallerde görünür ve bu kelime-i ilâhî olduğunu aňlayınca vech-i Âdem °aleyhi's-selâmda ezeli ve ebedî muşavver ve maşûrdur. Hemân zâhir-i i'tikâd ile olmaz. Derûn dañi taşdıķ idince vech-i Âdem, Ka'be'dir ve şadı ve zahrı Beytü'l-Muqaddes olmuşdur. Bil kim cemî°-i benî âdemiñ vechi Ka'be'dir ve şadı ve zahrı Beytü'l-Muqaddes'dir demek olur. Niçün kim cemî°-i mevcûdât, bir hâne-i hâkîkatdir ki Beytullâh ve şifâtullâhdır, Allâh Te°âlâ'nıñ zâtıyla kıâ'imdir ve cemî°-i şifâtıñ mevşûfidur, Hakk'dır ki mevşûfiñ °aynıdır, ğayrı değildir ve hâkîkati, °uluvviyyât-ı felek, °arş [105a] ve Beytullâh, vech-i Âdem °aleyhi's-selâmdır demek olur.

Cemîc-i kâinât, insân mişâlidir ve âyînesidir, öyle vâkıc olmuştur. Zîrâ kim Âdem, halîfe-i Hudâ'dır demek olur, kâ'im-mağâm demek olur. Kâle'llâhu Tecâlâ: ³⁹¹¹ ³⁹¹² وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ خَلِّفَةً لِّلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً

Âdem 'aleyhi's-selâm halîfe oldu ve cemîc-i esmâya ve kerâmete mazhar düşdi. Kâle Resûlullah sallallâhu Tecâlâ 'aleyhi ve sellem: ³⁹¹³ خَمَرَتْ

³⁹⁰⁸ **Çâle Resûlullâh şallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem** OE1: Resûlullâh buyurur Z / Çâle Resûlullâh M / buyurur OE2

³⁹⁰⁹ Allahu Teâlâ, Âdemin başını ve alnını Kâbe toprağından yarattı. (Hadîs-i şerif)

3910 Gördüğünüz gibi.

³⁹¹¹ Kavluhû Te^câlâ OE1: Kâle'llâhu Te^câlâ Z / Kâle'llâh M

³⁹¹² Hani Rabbin meleklerle, ben veryüzünde bir halife yaratacağım demisti. (Bakara suresi, 30)

³⁹¹³ **3913** Kâle Resûlullah şallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem OE1: Ve buyurdu hadîs-i kudtsî ile kim kâle Z / Kâle Resûlullah M / buyuruldu hadîs-i kudtsî ile, buyurur OE2

³⁹¹⁴ طينة آدم بيدي أربعين صباحاً Dimek olur ki Âdem'in hamîr-i tıynini elim ile kırk şabâh yoğurdum, dimek. Zîrâ kelime-i ilâhîniñ eczâsı yetmiş iki kelime idi. Otuz ikisi çıkınca kırk kelime kalur. Hemîşe kırk kelime zâtıdan 'ibâretidir. Kırk şabâh, andan kitâbetdir, **mîm**-i hamd olur. Ol zât üzerine ki cemî'e-i mürşid, bu kırk kelime üzerine mübeyyendir ve kırk kelime ile mürekkebdir. Ve otuz iki kelime ile kırk kelimeyi cem'e eyleseñ, yetmiş iki kelime olur. Niçün kim Âdem'in toprağı yetmiş iki yıl balçık içinde yatmışdır. [105b] Ol yetmiş iki kelime andan kitâbetdir. Vücûd-ı Âdem, yetmiş iki kelime ile mürekkebdir ve anıñ 'aynıdır. Şu, toprak, yel içinde iken yetmiş iki kelimedir. Aşlı ve fer' ol vağanda bir haqîkatdır, cemî'e-i kâ'inâtıñ aşlıdır. Mecmû'e-i eşyânıñ zuhûrâtı ve esmânıñ zuhûrâtınıñ esmâsı bu kelime-i kelâm-ı kadîmdir.

El-faşl³⁹¹⁵

İmdi. Ey tâlib-i ma'ârif! Cemî'e-i eşyânıñ ve esmânıñ sırrı ve haqîkatı bu kelime-i kadîmdir ve vech-i Âdem'de tecellî olmuşdur. Kelâmullâh, kitâbullâhdır ve andan 'ayân ve beyândır. Ve mürşiddir ki cemî'e-i zuhûrâtıñ mebd'e-i ve ma'denidir ve mevcûdâtıñ rûhıdır, **kâf** u **nûn**'dur ki emr-i Bârî ve zât-ı şerîfdir. Kâle'n-nebiyyü şallallâhu 'aleyhi ve sellem:³⁹¹⁶

³⁹¹⁷ خلق الله الخلق من طرفة العين وهو اقرب Ve bir kavilde Allâh Te'âlâ, cemî'e-i mevcûdâtı altı günde halk eyledim, buyurur. Kavlühü Te'âlâ:³⁹¹⁸

إِنَّ رَبَّكُمْ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ³⁹¹⁹

Bil ki Allâh Te'âlâ semâvât ile arzı altı günde halk eyledi. Şonra 'arş üzerine berâber eyledim, buyurdu. Ve hem Hâzret-i Mûsâ 'aleyhi's-selâm, Hakk Te'âlâ hâzretlerinden su'âl eyledi: [106a] “Yâ Rabbi, bu dünyâyı nice halk eylediñ?” deyince Hâzret-i Hakk celle ve 'alâdan hitâb-ı 'İzzet oldu ki: “Yâ Mûsâ, altı günde halk eyledim” diyü geldi kavmine haber virdi: “Hakk Te'âlâ bu dünyâyı altı gün içinde halk eylemiş” didi ve

³⁹¹⁴ Âdem'in toprağını kırk sabah kendi elimle yoğurdum. (İhsâî, *a.g.e.*, C. IV, s. 98). Ayrıca bkz. (خَمَرَ طِينَةً - إِنَّ اللَّهَ خَمَرَ طِينَةَ آدَمَ بِيَدِهِ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا , Essebekî, Tabakâtü's-şâfi'iyetü'l-kübrâ, 374/6; Tahrîcü'l-ihyâ, 342/4)

³⁹¹⁵ El-faşl M: Z, OE1 ve OE2'de yok.

³⁹¹⁶ Kâle'n-nebiyyü şallallâhu 'aleyhi ve sellem OE1: Hâzret-i Risâlet şallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurur Z / Kâle'n-nebiyyü şallallâhu 'aleyhi ve sellem: Hâzret-i Risâlet 'aleyhi's-selâm buyurur M / Hâzret-i Resûlullâh şallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurur OE2

³⁹¹⁷ Allah, mahlukatı bir göz açıp kapayıncaya kadar, hatta daha da kısa sürede yarattı. (Hadîs-i şerif)

³⁹¹⁸ Kavlühü Te'âlâ OE1: Kâle'llâhu Sübhânehû ve Te'âlâ Z / Kâl'llâhu Te'âlâ M / Kâle'llâhu Sübhânehû ve Te'âlâ, âyt-i celîle OE2

³⁹¹⁹ Şüphesiz sizin Rabiniz, gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratan ve sonra Arş'a istiva eden Allâh'tır. (A'râf suresi, 54; Yûnus suresi, 3)

kavminiñ ba'zısı içlerinden didiler: “Yâ Mûsâ, ‘aceb değıl mi yer gök yoğ iken, evvel gice gündüz yoğ idi. Bu altı gün içinde nice halk oldu bu dünyâ” didiler. Hâzret-i Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm bu su’âllerinde cevâb vermeyüp hayretde kaldı, didi: “Rabbime su’âl ideyim” diyüp bu hayret ile Tûr’a, münâcâta geldi ve niyâz eyledi. Cenâb-ı ‘İzzet’den Hâzret-i Mûsâ ‘aleyhi’s-selâma cevâb oldu ki: “Yâ Mûsâ, ben semâvât ile zemîni **kâf** ile **nûn** içinde halk eyledim. Fe-ammâ kullarıma naşîhat zımnıyle söyle, bir iş kim işlerler, ‘acele itmesünler” diyü altı gün içinde halk eyledim, diyü cevâb virdim kim ma’lûm ola ki **kâf** (كاف) üç harfdır, **nûn** (نون) dağı üç harfdır. Altı gün, altı harf içinde dımeğdir. Dağı ³⁹²⁰سِنَّةٌ أَيْلَم semâvât ile zemîn [106b] içinde eyyâm vardır. Dört ‘unşur Âdem ile Havvâ’dadır, semâvât ile zemînedir. Fe-ammâ benî âdeme lâyığ olan oldur ki benim hikmetimi ve kudretimi bileler ve cemîc-i kerâmâtımı ve mâhiyyetimi külliyyet-i esmâ ile Âdem’e ta’lîm eyleyüp dururun der. Kavluhû Tecâlâ: ³⁹²¹وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ ³⁹²²ve kavluhû Tecâlâ: ³⁹²³وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ³⁹²⁴hükümüyle Âdem mazhar-ı kerâmet oldu, kâf nûn emrinden zuhûra geldi. Hilkat-i ka’inâtın ve cemîc-i eşyâ ve zemîn ü âsımânın aşlı bu kâf nûn’dur kim Âdem ile âsmân kâf, Havvâ ile zemîn nûn dımeğ olur. Bu sırr-ı hağîkate sırr vâkıc olmuşdır. Ve cemîc-i ins ü cinnîniñ, vuğûş [u] tıyûruñ ve hayvânâtın ve benî âdemiñ aşlı türâbdır ki ve mâ-i Muhammedî cümlesi bu kâf ile nûndur. Kavluhû Tecâlâ: ³⁹²⁵فُلْنَا أَحْمِلْ فِيهَا قُلِّ رَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ den ‘ibâretdir. Biri mâ ve biri türâb ve hağîkatde zevceyni’sneyn, Âdem ile Havvâ’dan kitâbetdir. Kavluhû Tecâlâ: ³⁹²⁶الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا ³⁹²⁷kelâm-ı kadîm-i emr-i rabbî, kâf u nûn (كاف نون) kelâmulâhdan zuhûra gelmişdir, [107a] zevcdır ve altı harfdır. Mecmûcı yetmiş ‘adede olur. İki dağı nefis-i kendüleridir, yetmiş ikidir, Muhammed ‘Ali dımeğdir ve Fâtıha, Seb’a’l-meşânî ve’l-Kur’ânî’l-‘azîm’dır ³⁹²⁸nâtık-ı Hağğ’dır, kâf ile nûn’dur, zevceyni’sneyndır ki biri ‘ağl-ı kül Âdem ‘aleyhi’s-selâmdır, biri nefis-i kül Havvâ ‘aleyhâ selâmdır ki cemîc-i enbiyâ ve evliyâ vâlideyni bu Âdem ile Havvâ’dır. Âdem hem baba ve hem anadır. Zîrâ deryâdan türâb hâşıl olur, evvel Âdem

³⁹²⁰ Altı gün... (A’râf suresi, 54; Yûnus suresi, 3; Hûd suresi, 7; Furkân suresi, 59; Secde suresi, 4; Kâf suresi, 38; Hadîd suresi, 4)

³⁹²¹ Kavluhû Tecâlâ M, OE1: Allâh buyurur Z / Kâle’llâh OE2

³⁹²² Andolsun, biz insanoğlunu şereflî kıldık. (İsrâ suresi, 70)

³⁹²³ Ve kavluhû Tecâlâ OE1: hükümüyle Z, M / hükümüyle, âyet-i celfile OE2

³⁹²⁴ Allah, Âdem’e bütün varlıkların isimlerini öğretti. (Bakara suresi, 31)

³⁹²⁵ Kavluhû Tecâlâ قُلِّ رَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ OE1: Kavluhû Tecâlâ قُلِّ رَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ Z, M / قُلِّ رَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ OE2 Her canlıdan birer çift gemiye yükle dedik. (Hûd suresi, 40)

³⁹²⁶ Kavluhû Tecâlâ M, OE1: Hâzret-i Ahadiyyet buyurur Z / Kâle’llâh OE2

³⁹²⁷ Bütün çiftleri yaratanın şanı yücedir. (Yâsîn suresi, 36)

³⁹²⁸ سُبُّعَا مِنَ الْمَثَانِي وَالْفُرَّانِ الْعَظِيمِ Tekrarlanan yedi âyet ve Kur’ân-ı azîm... (Hicr suresi, 87) âyetine işaret edilmektedir.

gibi. Ferd iken mevc virüp köpük olur, sünger olup türâb olur. Türâbdan her şey hâşıl olur. Semâvât mâ-i Muhammedî ki semâvât Âdem-i ‘ulvîdir ve zemîn Havvâ’dır, Âdem’e nisbet süflîdir, nâkışdır. Zîrâ bu Âdem ‘aleyhi’s-selâm ekberdir. Ana ve baba demekdir ki cümlesi andan zühûra gelmiştir. Ricâller sağ eyesinden, nisvânlar sol eyesinden zühûra gelmiştir. Cümlesi Âdem peygamber evlâdıdır. Âdem babamız, Havvâ anamız. Ammâ bil kim Havvâ daği Âdem evlâdı olmak lâzım geldi. Âdem’den yaradıldı. Zîrâ insânın bâtını demdir, ol daği altı harfdır: دال üç, ميم üç, ikisi [107b] altı harf olur ki Âdem Havvâ demek. İsminde müsemması dâ'im okunur.³⁹²⁹ Böyle olunca anlayasın, cümlesi Âdem zürriyeti olunca Hayz feyz Âdem’denir. Havvâ daği Âdem kızıdır. Ya hiç baba kızını alır mı, Dürzî mel‘ûnlar gibi? Böyle olunca fehm ü idrâk eyle kim bu kâf ile nûn sırrı, dem-i Rabb demekdir, Emr-i Rabbî’dir, mâ-i Muhammedî. Âdem rûhdur, Havvâ şıfâtdır ve zât bilince bu esrârdır. Kavluhû Te‘âlâ: ³⁹³⁰وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا ve ³⁹³¹الاحسان ان تعبد الله كأنك تراه فان لم تكن تراه فإنه يراك. İmdi, murâd Âdem ile Havvâ’dır ve ihsân anların hakîkatini aňlamakdır ki neticesi Hak Te‘âlâ Âdem’e nisbet Havvâ’yı nokşân üzere halk eylemiştir ve sol eyesinden halk eyledi. Zîrâ kim ‘aklı-ı küll, nefsi-i küll nisbet ‘ulvîdir ve nefsi-i küll, ‘aklı-ı küll nisbet süflîdir. Biri arz-ı süflî, biri semâvât-ı ‘ulvî. ‘Akı-ı küll Âdem’dir ve nefsi-i küll Havvâ’dır. Ricâle nisbet nisânın ‘aklı nâkışdır. Zîrâ kim Âdem’in ismi ‘adedi kırk beş³⁹³² ve Havvâ on beş. Altmış,³⁹³³ Yâsîn demek olur. [108a] Ve bir daği yedi kitâbet-i ilâhî vech-i Havvâ’da yokdur ki budur: ف ج ح ش ث ظ خ ز . Vech-i Havvâ yigirmi bir kelime Fâtihatü’l-kitâb, ümmü’l-hakîkadır. On dört ile yedi yigirmi bir Fâtîha, Havvâ demekdir. Şol eyegisi ta‘bîr olunur ve elbetde bu Fâtîha’yı bilmek lâzım gelür. Zîrâ namâz Fâtîha’sız dürüst olmaz. Kâle’n-nebiyyü:³⁹³⁴ لا صلوة الا بفاتحة الكتاب³⁹³⁵ dır. Fâtîha daği yigirmi bir kelimedir ve yedi kitâbet nokşân idi. Añla ki gine içinde demek olur. Fâtîha’da yedi harf gine mevcûddur. Ma‘lûm olsun ki Hâzret-i Ehâdiyyet, âlem-i ma‘nâdan iktizâ-i hakîkatle, yedi kitâbet vech-i Havvâ’dan men‘ eylemiştir. Eger men‘ eylemese idi, Âdem’in vechinde kitâbet-i ilâhî-i

³⁹²⁹ M nüshasında, buradan sonra gelen bir varak atlanmıştır.

³⁹³⁰ Kavluhû Te‘âlâ وَالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا M, OE1: وَالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا Z, OE2

Biz, insana anne babasına iyi davranmayı emrettik. (Ahkâf suresi, 15)

³⁹³¹ İhsân, Allah’a onu görüyormuşçasına ibadet etmendir. Sen onu görmeden bile o seni görüyor. (Buhârî, Tefsîr 31, 2; Müslim, İman, 5, 7)

³⁹³² Âdem kelimesinin adedi, elif çif sayıldığında 46, tek sayıldığında 45 yapmaktadır. Z nüshasında sehven 46 yazılmış olmalı, çünkü Havvâ (15) ile toplandığında 60 olması gerekir.

³⁹³³ Yâsîn (يس)‘deki yâ (ي) nidâ olduğu için hesaplanmadığından sin (س) 60 olmaktadır.

³⁹³⁴ Kâle’n-nebiyyü M, OE1: Z ve OE2’de yok.

³⁹³⁵ Namaz, Fatihâsız sahih olmaz. (Haris-i şerif)

ezelî, kelâm-ı kadîm-i ebedî okunmaz idi ve kimse bu sırra ve bu menzile vâkıf olmaz idi. Ve Cemî'e-i âlem hicâb-ı zulumât ile kalur idi.

İmdi, ey tâlib-i Fethü'l-Ma'ârif-i Hakk!³⁹³⁶ Bize hidâyet Âdem ile Havvâ'dan, eger erişme idi, bizler muhsinlerden olmaz idik. İmdi, bize hidâyet Âdem ile Havvâ'dan olmuşdur ve Âdem ile [108b] Havvâ'nın hakîkatini Hazret-i Risâlet, kemâ hüve hakkahu görüp kendüyi bildi ve ke-enneke terâhu müşâhede eyleyüp³⁹³⁷ görmüşdür. ³⁹³⁸ الولد سرّ ابیه görmüşdür. ³⁹³⁹ بَوَالِدِيهِ إِحْسَانًا ara ve lehû Allâh Te'âlâ hazretleri, Hazret-i Risâlet'e bu sırrı ve bu hakîkatini âşikâre eyledi. Ve hem buyurdu ki kavluhû Te'âlâ:³⁹⁴⁰ ³⁹⁴¹ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا ³⁹⁴² ³⁹⁴³ عَرَفْتُ رَبِّي بِرَبِّي Bil ki dimekdir bu hakîkatini ve bu ma'nâyı ve "Rabbimi rabbim ile bildim" buyurdu. Cemî'e-i âlemde hâdî ve mehdî ol idi ve hem âhir zamânda gelecek Mehdî-i bâkîden haber virir kim "Benim evlâdımdan bir Mehdî gele ve benim ümmetimi cevirden ve zulmden kurtara", dünyânın "ömri yedi biñ yıl ola, Âdem'den kıyâmet kopunca" buyurmuşdur. Kâle'n-nebiyyü:³⁹⁴⁴

³⁹⁴⁵ دُنْيَانِي زَمَانِي يَدِي سَبْعَةَ أَيَّامٍ كُلِّ يَوْمٍ أَلْفَ سَنَةٍ وَبَعَثَ فِي آخِرِهَا ³⁹⁴⁶ [109a] "Dünyânın zamânı yedi günün [109a] âhîrinde zühûra geldim" buyurdukları hadîs-i şerîf bu mazmûna³⁹⁴⁶ delâlet ider ve lâkin İbn Vehb³⁹⁴⁷ rivâyet itdiği hadîs-i şerîf budur. Kâle Resûlullâh şallallâhu 'aleyhi ve sellem:³⁹⁴⁸

قد خلى من الدنيا خمسة الف سنة وستمئة سنة و انى لا عرف كل زمان من الملوك والانباء³⁹⁴⁹

³⁹³⁶ İmdi, ey tâlib-i Ma'ârif-i Hakk! OE1: İmdi, ey tâlib-i Fethü'l-Ma'ârif-i Hakk Z

³⁹³⁷ kemâ hüve hakkahu (gerçekte olduğu gibi) görüp kendüyi bildi ve ke-enneke terâhu (görüymüşçasına) müşâhede eyleyüp Z: kemâ hüve hakkahu görüp ve kendüyi bildi ve müşâhede eyleyüp OE1

³⁹³⁸ Oğul, babasının sırrıdır. (Şa'rânî, *a.g.e.*, 1/397; Ukberî, *a.g.e.*, 1/156)

³⁹³⁹ Anne babaya iyi davranmayı ... (Ahkâf suresi, 15)

³⁹⁴⁰ kavluhû Te'âlâ Z, M, OE1: kâle'llâh OE2

³⁹⁴¹ De ki: Şüphesiz Rabbim beni doğru bir yola, dosdoğru bir dine, Hakk'a yönelen İbrahim'in dinine iletti. (En'âm suresi, 161)

³⁹⁴² Ve bir daği buyurur ki kâle'n-nebiyyü OE1, OE: Ve bir daği buyurur Z, M

³⁹⁴³ Rabbimi Rabbim ile bildim.

³⁹⁴⁴ Kâle'n-nebiyyü OE1: Kâle'r-râvî, kâle'n-nebiyyü şallallâhu 'aleyhi ve sellem OE2 / Z ve M'de yok.

³⁹⁴⁵ Dünya yedi gündür ve her günü bin senedir ve onun sonunda dirilmek vardır. (Hadîs-i şerif)

³⁹⁴⁶ bu mazmûna Z, M: bu manzûma OE1 / mazmûnuna OE2

³⁹⁴⁷ İbn Vehb, Ebu Muhammed Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Fihri el-Mısırî, (ö. 197 / 813) İmam Mâlik'in önde gelen talebelerinden, fakih ve muhaddis. Mısır'da vefat etmiştir. Kıraat, tefsir, hadis, fıkıh ve tarih konularında devrinin önde gelen bilginlerindendir. el-Câmi fi'l-Hadis isimli hadis kitabı vardır. Bkz. Saffet Köse, "İbn Vehb", *DİA*, yıl: 1999, vilt: 20, sayfa: 441-442.

³⁹⁴⁸ Kâle Resûlullâh şallallâhu 'aleyhi ve sellem Z, OE1, OE2: Kâle Resûlullâh M

³⁹⁴⁹ Dünya üzerinden 5600 sene geçti. Ve ben bu zaman içerisinde gelip geçen peygamber ve melikleri biliyorum. (Dünyanın ömrünün 7000 yıl olduğuna ilişkin hadîsler için bkz. Suyutî, *el-Keşfu an-Mucavezeti Hazihî'l-Ummeti El-Elfu, El-Ehâvî Li'l-Fetavî*, 2/248; *Tezkiretü'l-Mevduât*, 1/223; *Kenzü'l-Ummâl*, 16456; *Sahavî, Makasidü'l-Hasene*, 1/693; *Münavî, Feyzü'l-Kadir*, 3/547).

“Şimdiki hâlde dünyânın beş biñ altı yüz yılın içinde mülûkden ve enbiyâdan kim gelüp ve gitdigini ve her biriniñ ne târîh ve ne zamânda gelüp gitdigini ben bilürüm” buyurduğı hadîs-i şerîf ‘ömr-i dünyâyı haqîkat bildirir ki Hâzret-i Bârî, kelâm ve Hâzret-i Resûlullâh’ın hadîs-i şerîfi, sırrını ve haqîkatini ehlullâh âşikâre çıkarup ve vücûd-ı ‘ârif-i billâh zamânı karîb olunca, ehl-i esrârı fâş idüp, haqîkat-i ma’nâlarını zâhire i’lân ider ki ‘âlâmet-i da’vet-i Hakk’dır, ‘asker cem’idir. Peygamber gelmezden evvel hükemâlar haber verdikleri gibi Muhammed gelüp şöyle emr ve nehiy idecek diyü ‘âlemleri kandırdıkları gibi, mu’cizât-ı hatm-i nübüvvet izhâr eyleyüp, nâs-ı ‘âlem muntazır olduğu gibi, kerâmet-i velâyet daği izhâr olup, [109b] her kişiniñ kulağı tolup ba’ed ehlullâhdan burhân-ı haqîkatı görünce îmân itmelerine sebep ve ‘âlemlere bâkîde Mehdî olup, cümle küfürden ve şirkden halâş ve ümmetlerime kâ’imen bi’l-kıst sırrını âşikâre eyleyüp, kavluhû Te’âlâ: ³⁹⁵⁰ شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُوا الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ³⁹⁵¹ ‘âlemi ‘adlile ve kıst ile doldura. Ve cem’-i mezhebi bir mezheb eyleyüp ve cümle tarîkı bir tarîk ve yetmiş iki dili bir dil ve bir fırka-i nâciyeye dâhil idüp ve yedi kitâbet, sekiz kitâbet cümlesini yedi kalem ile sekiz kitâb ide. Yedi kat semâvât ve yedi kat arz ve tarîk, mezhebi bildirüp bir eyleye. Ve benim kıbleme namâz kıldıra ve benim kelâmımın haqîkatini beyân eyleye ve tarîkım yürüde ve yoğsul ile bâyı berâber eyleye. Kimi zengîn, kimi fakîr kalmaya, cümlesi bir ola. Ve hem buyurdı ki Mehdî Ka’be’den beri gele, zühûr eyleye. Ve ba’zılar daği dimişler, bir mağara içinden zühûr eyleye. İmdi, ikisi de câ’izdir ve bir daği buyurur. [110a] Kâle Resûlullâh: ³⁹⁵¹ ³⁹⁵² لا مَهْدَى إِلَّا عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ niçün kim ‘Îsâ için buyurmuşdur ki âsımândan ine ve benim ‘ilmim getüre ve benim kıbleme ‘ubûdiyyet eyleye ve anın için daği buyurur kim Hurasân’dan zühûr eyleye ve hilkat-i Âdemden ve ba’zılar âsmândan nüzûl eyleyüp, Şâm’da Ak Minâre’ye ine didikleri gerçektir. Zîrâ ki Hâzret-i Resûlullâh buyurur: ³⁹⁵³ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ كَلِمَةً طَيِّبَةً مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ ³⁹⁵⁴ ‘dir. Böyle olunca Mehdî-i şahîh ki Resûlullâh buyurmuşdur: ³⁹⁵⁵ الْمَهْدَى عِلْمٌ عَرَوْهَا ve ba’zı aşhâb su’âl eylediler, didiler: “Yâ ³⁹⁵⁶ كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا بِمَكَّةَ وَثَمَرُهَا فِي الْخُرَّاسَانِ

³⁹⁵⁰ Allah, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilâh olmadığına adaletle şahitlik ettiler. O’ndan başka ilâh yoktur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. (Âl-i İmrân suresi, 18) OE1 nüshası âyetin tamamını alırken Z, A ve OE nüshaları ... قَائِمًا بِالْقِسْطِ ... kısmını almışlardır.

³⁹⁵¹ Kâle Resûlullâh Z, M, OE1: Kâle’n-nebiyyü OE2

³⁹⁵² Meryem oğlu İsa’dan başka Mehdî yoktur. (İbn Mace, Fiten, 24; Hakim, 4/441)

³⁹⁵³ Zîrâ ki Hâzret-i Resûlullâh buyurur Z, M, OE1: Kâle’n-nebiyyü OE2

³⁹⁵⁴ Allah’tan başka ilah yoktur sözü, güzel bir söz (kelime-i tayyibe), Muhammed Allah’ın rasulüdür sözü, de güzel bir ağaç (şecere-i tayyibe) gibidir. (Hadîs-i şerif)

³⁹⁵⁵ Resûlullâh buyurmuşdur Z, M, OE1: Kâl Fethü’l-Ma’ârif OE2

³⁹⁵⁶ Mehdî ile ilgili ilim, güzel bir ağaca benzer; o ağacın aslı Mekke’de meyveleri Hurasân’a bulunur. (İbn Mâce, Fiten 33.)

Rasûlullâh, bu ‘ilmiñ ve bu Mehdî’niñ te’vîli kaçan oldur?” Hâzret-i Resûlullâh buyurdu.³⁹⁵⁷ ³⁹⁵⁸ تأويل من جانب الخرسان. İmdi, bil kim hilkat-i Âdem ile geldi ve âsımândan zuhûr eyleye dedikleri ikisi de câ’izdir. Fe-ammâ hilkat-i Âdem’den zuhûr eyleyüp gelmesi ef’aldır. Kavlühû Te’âlâ.³⁹⁵⁹ ³⁹⁶⁰ إِنَّ مَثَلَ عِيسَى عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ Böyle olunca [110b] bilgil ki ‘Îsâ ‘aleyhi’s-selâm dañi Allâh Te’âlâ ‘indinde Âdem gibidir, Allâh Te’âlâ celle celâlühu ‘Îsâ’yı dañi türâbdan halk eyledi. Gerçi emr-i Bârî ve Rûhullâh dañi olur ise gine benî âdem dinür.

İmdi, Ey tâlib-i ma’ârif! Bilgil kim ol tâ’ife kim Mehdî içün geldi derler. Tahkîk anlar Mehdî leşkeridir ve ehl-i tev’hîd ve ehl-i hakîkat ma’âriflerdir. Zirâ Mehdî’den ğaraż Muħammed Ma’ârif idi. Geldi, zuhûr eyledi. Ve fâtiħ olup esrârı, sır iken açup, nâs-ı ‘âleme izhâr idüp, mürşid-i ‘âlem **Fethü’l-Ma’ârif** sırrını beyân eyledi. Ve her kişiyi toğrı yolu ğaber virdi ve lisân-ı nâsda aqlâm-ı Hakk’ı beyân kıldı. Ve hem Ğorasân’da bilâd-ı lâ-yemûtdan zuhûrâtı beyân ve esrâr-ı hakâyık eyledi. Ve hem ‘Îsâ rûhullâh, âsımândan gelüp Şâm’da Aķ Minâre’ye endi ki Aķ Minâre’den murâd kendi vücûdu idi ve Şâm’dan murâd, ğicâb-ı zulmânîden kurtulmağdan ‘ibâdetdir ki kelâm-ı [111a] kâdîmiñ esrârı ve hakîkat-i ma’nâsı gizlû idi ve ğicâb içinde cemî’e-i esrârullâh gizlenmiş, Âdem ve Ğavvâ, Levh-i Maħfûz-ı Ahadiyyetdir bilinmemiş idi. Bu gizlû ma’rifet-i Hakk’ı açup **Fâtiħ-i Ma’ârif-i Muħammed** olup âşikâre eyledi. Ve Resûlullâhıñ şerî’ati ve ma’rifeti ve hakîkatini beyân eyledi, zâhire çıkardı. Ne kadar sırr-ı Kır’ân var ise âşikâre eyledi. Kâle’n-nebiyyü: ³⁹⁶¹ إِنَّ لِلْقُرْآنِ ظَهْرًا وَلِبَطْنِهِ بَطْنًا إِلَى سَبْعَةِ ابْطَنٍ sırrını âşikâre söyleyüp ve bu mecmû’e-ı ‘âlemi ‘adlile ve kıst ile tıdardı. Ve Hâzret-i Risâlet kıblesi nice ise öyle teveccüh-i kıble idüp, aña ‘ubûdiyyet eyleyüp, kıbleyi âşikâre kıldı. Ve ğayrı mezhepleri bir mezheb eyleyüp, eşyâyı berâber eyledi. Mecmû’e-ı eşyâda kelâm-ı kâdîm olan kelâm oldıñını beyân eyleyüp bildirdi.

İmdi, ey tâlib-i ma’ârif! Bir kişi³⁹⁶² kelâm-ı kâdîmi, mecmû’e-ı mevcûdâtıñ zerrelerinden müşâhede eylese, ol kimesne on sekiz biñ ‘âlemde hidâyet ve ‘adâlet eylemiş olur. [111b]

³⁹⁵⁷ Kâle’n-nebiyyü OE1: Hâzret-i Resûlullâh buyurdu Z, M

³⁹⁵⁸ Te’vil, Horasan tarafındandır. (Hadîs-i şerif)

³⁹⁵⁹ Kavlühû Te’âlâ OE1: Kâle’llâh M / Hâzret-i Risâlet Vâhidiyyet buyurur Z/ Kâle’n-nebiyyü OE2

³⁹⁶⁰ Şüphesiz Allah katında (yaratılışları bakımından) İsa’nın durumu, Âdem’in durumu gibidir, onu topraktan yarattı. (Âl-i İmrân suresi, 59)

³⁹⁶¹ Kâle’n-nebiyyü ابطن سبعة الى بطنه بطناً وظهراً للقرآن OE1: ابطن سبعة بطناً Z, M, OE

Kur’ân’ın zahiri ve bätını vardır. (Abdürrezzak, *Musanef*, 3/358; Ebû Ya’lâ, *Müşned*, 9/278; İhsâî, *a.g.e.*, C. IV, s. 107)

³⁹⁶² İmdi, ey tâlib-i ma’ârif OE1: İmdi, bir kişi Z, A

Ve yetmiş iki kelime-i kün kelâm-ı kadîm ‘adedince yetmiş iki dili bir dil ve bir nakış eyleyüp, ‘adl ve ‘adâlet itmiş olur. Kâle’n-nebiyyü.³⁹⁶³ 3964 عدل ساعة خير من عبادة سبعين سنة Bir saatlik adalet, yetmiş yıllık ibadetten hayırlıdır. (Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 1721)

dedigi bu cemî-i zürriyyet-i benî âdemiñ haqîkatini bilmek ve bildirmek ‘adldır ki kendülerini kendüye bildirmek ve göstermekdir. Ve böyle olunca cümleñiñ hâdîsi ve Mehdîsi olmağdır. Ve kendü nefsinî ve kâffe-i enâmı şirkden ve zulmden ve cevrdan kurtarmış olur. Yoğsul ile bâyı berâber eylemiş olur. Ve cemî-i mezhebi bir mezheb eylemeniñ ma‘nâsı budır ki cümleñiñ murâdı ve teveccühi Hakk’dır. Ve Hakk’dan murâd, bu kelime-i kadîm-i ilâhîdir ki kelime-i bâkîye ve hâtem ve mebdâ ve mî‘âd-ı ‘âlem ve mağsûd-ı nâs benî âdemlerin ma‘nâ yüzinden cümle mezhebiñ ve milletiñ kıblesidir ve merâtibidir. Niçün kim cümlesi bilür, Hakk Te‘âlâ birdir ve mezheb ve millet bir olmayınca şirkiyyet lâzım gelür. Ğavğâ çoğalır ve cevır ve zulm lâzım gelür. Hâşâ ki böyle ola. **[112a]** Hakk birdir ve mezheb birdir. Bir, iki olmaz; şirk olur. Kavlühü Te‘âlâ:³⁹⁶⁵ 3966 إِنَّ اللَّهَ لَا يُغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ Allâh Te‘âlâ hâzretlerine şirkiyyet götüreni yarlıgamaz ve müşrikin îmânı dürüst değıldır, eğer zâkir, eğer zâhid dağı olur ise. Zîrâ zâhid ve ‘âbid diyü bu ikilikde kalana dirler. Hakk’ı kendi mazharında görmeye ve cemî-i eşyâda müşâhede eylemeye ve Hakk korkusundan yemegi ve içmegi terk eyleye ve gice ve gündüz, şavm u şalât üzerine korkudan meşğûl ola. Allâh’ıñ hâlâl eyleyüp, Kavlühü Te‘âlâ: ³⁹⁶⁷ 3968 كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ Hakk’ı mağlûb itmeyüp, var diyü Hakk istemesiyle korkuya düşüp, yemeden ve içmeden kesilüp, ‘aceb Hakk’dan kurtulmanıñ çâresi böyle mi ola, şöyle mi ola diyü havfından, gelene gidene namaz, niyâz, şavm, emr-i Hakk’dır edâ itmeli, kurtulmalı diyü söyler. Yoğsa şol ‘ârifler kim “men ‘arefe” hükmüyle Hakk’ı cemî-i eşyâda ve eşyânıñ zerrelerinde kendülerin hâzırdan göreler ve yerde ve gökde kendüden **[112b]** gayrı nesne görmezler ve anlarıñ kelimeleri Hurasân’dır ve yimekleri ve içmekleri nûr olur. Zîrâ anlar emr-i Bârî ve da‘vet-i Hakk’ı, ziyâfetullâh diyüp kavlühü Te‘âlâ:³⁹⁶⁹ 3970 كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ diyü bu hitâb-ı müsteğâbî işitici olunca cemî-i me‘kûlât ve meşrûbât ki cümlesi ‘âlem-i gaybdan neşv ü

³⁹⁶³ Kâle’n-nebiyyü OE1: ve hem Resûlullâh buyurur Z, M: Kâle’n-nebiyyü şallallâhu ‘aleyhi ve sellem OE2

³⁹⁶⁴ Bir saatlik adalet, yetmiş yıllık ibadetten hayırlıdır. (Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 1721)

³⁹⁶⁵ Kavlühü Te‘âlâ OE1: Kâl’lâhu Te‘âlâ Z, M, OE

³⁹⁶⁶ Muhakkak ki Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. (Nisâ suresi, 48; 116)

³⁹⁶⁷ Kavlühü Te‘âlâ: ³⁹⁶⁹ 3970 كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ OE1: كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا Z, M, OE2

Yapmış olduğunuz amellerden dolayı, âfiyetle yiyin, için. (Tûr suresi, 19)

³⁹⁶⁸ sırrını bilmeyüp M, OE1: dediğini isteme, yoğsul ve bâı sırrını bilmeyüp Z

³⁹⁶⁹ ziyâfetulâh diyüp kavlühü Te‘âlâ OE1: ziyâfetulâh diyüp işitmişler. Zîrâ Hâzret-i Ağadiyyet buyurur Z, M

³⁹⁷⁰ Yapmış olduğunuz amellerden dolayı, âfiyetle yiyin, için. (Tûr suresi, 19)

nümâ bulup, ʿâlem-i şehâdete gelmeden murâd, ancak arzu-yı insândır³⁹⁷¹ ve insâna loğma olayım diyü arzû³⁹⁷² idüp gelürler. Anıñçün kim Allâh Tecââlâ ³⁹⁷³كُلُوا وَاشْرَبُوا buyurup durur ki cemîʿ-i mevcûdâtı, insânıñ yüz şuyuna ve muhabbetine halk eylemişdir. Kâle'n-nebiyyü: ³⁹⁷⁴ ³⁹⁷⁵خَلَقْتُ الْعَالَمَ لَاجِلِكُمْ وَخَلَقْتُكُمْ لَاجِلِي dimek olur ki ʿâlemi siziñ içün ve sizi benim içün halk eyledim.

³⁹⁷¹ Ârzû-yı insândır OE1: arz-ı insândır Z, M

³⁹⁷² Arzu (آرزو) kelimeleri nüshalarda dad harfi ile آرضو biçiminde yazılmıştır.

³⁹⁷³ Yiyiniz, içiniz. (Tûr suresi, 19)

³⁹⁷⁴ Kâle'n-nebiyyü OE1, OE2: Hâzret-i Vâhidiyyet buyurur kâle Z, M

³⁹⁷⁵ Âlemi sizin için ve sizi kendim için yarattım. (Hadîs-i kutsi)

³⁹⁷⁶ ki seb'ca semâvât-ı berrîn ve seb'ca semâvât-ı bahrîn ve heft zemîn Z: ki seb'ca semâvât-ı berrîn ve seb'ca bahrîn ve heft zemîn M / İslâm'da seb'ca semâvât-ı berrîn ve seb'ca semâvât-ı bahrîn ve heft zemîn OE2 / seb'ca semâvât ve heft zemîn bahrîn OE1

³⁹⁷⁷ bu mazmûna Z, M, OE: bu manzûma OE1

³⁹⁷⁸ Zîrâ Kavluhû Te'âlâ OE1: Zîrâ Z, M / Zîrâ âyet-i celîl OE2

³⁹⁷⁹ Sonra o buhar halinde olan semayı istivâ etti. (Fussilet suresi, 11). OE1 nüshasında **فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ** **بُدْحَانٍ** Göğün açık bir duman getireceği günü bekle. (Duhân suresi, 10)

kim bu ‘anâşır-ı erba‘a-i mezkûrî böyle bilmeseydi, mürebbîsini ve Rabbisini bilmemiştir. Ol kişi şâlihûn değildir ve arzın mîrâsını yememiş olur. Kavluhû Te‘âlâ:³⁹⁸⁰

³⁹⁸¹ وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزُّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ ³⁹⁸² ve kâle’n-nebiyyü:³⁹⁸²

خلق الله تعالى رأس آدم وجبهته من تراب الكعبة و صدره وظهره من بيت المقدس و يده اليمين من ارض المشرق خرسان و يده اليسرى من ارض المغرب ما بين المشرق والمغرب القبلة³⁹⁸³

Îlâ âhirihi... “Âdem’in başı ve alını Ka‘be toprağından ve arkasıyla göğsi Kuds-i mübârekeden ve sağ elini maşrıktan, Horasân’dan ve sol elini mağribden ve sağ ayağını Mısır toprağından ve sol ayağını Hicâz toprağından yarattım” diyü buyurmuşdur³⁹⁸⁴ Kavluhû Te‘âlâ:³⁹⁸⁵ ³⁹⁸⁶ فَسَلَامٌ لَكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ . İmdi, insânın her a‘zâsı kâ‘inâtın bir mağallinden alınmıştır. Niçün kim anlar için dinür yâ benî [114a] âdem. Bu sebebden için insâna “Yâ benî âdem” çağrılır. Ve hem bu kâ‘inât yedi iklim, dört köşedir. İklim bunlardır ki kalem yedidir: İki kulak, iki göz, iki burun, bir ağız. Böylece ki kalemin her bir rûkni, insânın bir rûknüne mu‘âbilidir. Böylece vâkı‘ olmuşdur. ‘Anâşır-ı erba‘a-i mezkûre üzeredir. İnsânın cebhesi³⁹⁸⁷ mağall-i Ka‘be ve şadı ve zahı mağall-i Kuds’dür, sağ eli mağall-i maşrıktır, sol eli mağall-i mağribdir ve sağ ayağı mağall-i Mısır’dır ve sol ayağı mağall-i Hicâz’dır. Cümlesi yedi rûkûn olur. Ve ‘anâşır ki erba‘adır, cümlesinin aşlıdır. Yedi kalem-i kudret, dört köşede olur. Ve her yedi, ‘anâşıra darb eyleseñ, dört kerre yedi, yigirmi sekiz, nuṭṭ-ı Âdem ‘aleyhi’s-selâm olur. Cemî‘esinin aşlı ve haḳîḳati olmuşdur.

Ve bir daḥi bu çâr-gâh-ı ‘âlemde yedi yel vardır ki yedi yerden eser: Biri kıble, biri gün toğrısı, biri poyraz,³⁹⁸⁸ biri yıldız, biri qarayel, biri gün batısı ve biri lodos. Her biri bir iklimden zühûr eyler. Niçün kim nefes-i Rahmân’dır. Hâzret-i Vâhidiyyet Resûl-i Ekrem

³⁹⁸⁰ Kavluhû Te‘âlâ ... الْأَرْضَ ... OE1: Hâzret-i Aḥadiyyet buyurur ... الْأَرْضَ ... Z, M

³⁹⁸¹ Andolsun, Zikir’dan (Tevrat’tan) sonra Zebûr’da da, “Yere muhakkak benim sâlih (iyi) kullarım varis olacaktır” diye yazmıştı. (Enbiyâ suresi, 105)

³⁹⁸² Ve kâle’n-nebiyyü OE1: ve bir daḥi Hâzret-i Risâlet buyurur ki Z / Kâle Resûlullâh M / Resûlullâh şallallâhu ‘aleyhi ve sellem OE2

³⁹⁸³ Allah Teâlâ, Âdem’in başını ve elini Ka‘be toprağından, göğsünü ve sırtını Beytül-Mukaddes’ten, sağ elini doğudan Horasan tarafından, sol elini batı toprağından, doğu ve batı arası kible toprağından yarattım. (Hadîs-i şerif)

³⁹⁸⁴ Buyurmuşdur OE1: buyurmuşdur Resûlullâh bir hadîs-i şerif ile Z, M

³⁹⁸⁵ Kavluhû Te‘âlâ OE1: Resûlullâh bir hadîs-i şerif ile Z, M / OE2’de yoktur.

³⁹⁸⁶ Selâm sana âhiret mutluluğına ermişlerden (sağcılardan). (Vâkıa suresi, 91)

³⁹⁸⁷ insânın bir rûknüne mu‘âbilidir. Böylece vâkı‘ olmuşdur. ‘Anâşır-ı erba‘a-i mezkûre üzeredir. İnsânın cebhesi Z, M: insânın mu‘âbilidir. İnsânın cebhesi OE1

³⁹⁸⁸ poyraz OE1: şimâl Z, M, OE2

olunsa, otuz iki hûrûf kelime-i kadîm-i ilâhî olur ve gine nuṭṭ-ı Perverdigâr, cemî-i eşyânî merkezi vâkıc olmuştur ki aña. Meşelâ bir daḥi bu kim bir hafta yedi gün ve bir ayımız dört haftadır. Ve dört kez yedi, yigirmi sekiz hûrûfa³⁹⁹⁹ işâretidir, sırr-ı kamer üzerine devr eyler. Kavluhû Te'âlâ:^{4000 4001} وَالْقَمَرَ قَدَرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ Kameriñ takvîm üzerine seyr eyler. Kaçan kim yigirmi sekiz menzili seyr eyler, otuz ve yigirmi toḡuz günde görünür. Ve bir günümüz on iki sâ'atdır. Ve on iki burc ve yedi seyyâre⁴⁰⁰² muḳâbilinde gice ve gündüz seyr eyler, kitâbet-i vech-i âdem muḳâbilinde ki on iki kitâbetdir. Ve on iki daḥi maḥall [ü] hâl yigirmi dört olur. Ve bir ayımız üç yüz altmış sâ'atdır ve üç yüz atmış gün muḳâbilindedir. Ve güneş daḥî felek-i burcda üç yüz altmış derece[115b] seyr eyler. Ol daḥi takvîm-i kamer üzerine devr eyler, maşrıḳdan tâ maḡribe varınca. Ve maşrıḳ daḥi üç yüz altmış derece ve maḡrib daḥi üç yüz altmış derecedir. Niçün kim şems iki gün bir yerden toḡar, tolanur; yüz seksen gün uzar ve yüz seksen gün kısalur. Yüz seksen ile yüz seksen, üç yüz altmış gün olur. Ve her felekü'l-burûc, gökyüzünde on iki burcdur ve her burcumuz otuz derece olur. Mecnûcı üç yüz altmış derece, üç yüz altmış gün muḳâbilinde qarâr tutmuştur. Ve üç yüz altmış günümüz, altı kerre Havvâ ve altı kerre Âdem takسیمindedir. Ve insânın gördüğü necm-i şâkıb,⁴⁰⁰³ remz ve işâret insâna şahiddir. Niçün kim hilkat-i insânda üç yüz altmış pâre kemik ve üç yüz altmış pâre tamar ve üç yüz altmış deri ve üç yüz altmış kan ve üç yüz altmış et mecnûcı aşlından bir âdemdir ve mecnûcı ay ve gün ve sâ'at muḳâbilinde münkasim ve muḳarrer olmuştur. Kâle'n-nebiyyü şallallâhu te'âlâ 'aleyhi ve sellem.⁴⁰⁰⁴ [116a] اِنَّ

⁴⁰⁰⁵ مَفْصَلًا ve üç yüz altmış derecenin her derecesi altmış daḳîka ve her daḳîka altmış sâniyedir ve râbi'a ve hâmise tâ âşire varınca böyle gider ki Âdem ve Havvâ, kelime-i ilâhî altmış kelime olur, anın üzerine mebnîdir. Ve bir yılımız dört biñ üç yüz yigirmi sâ'at ider. İki kerre Havvâ ve yetmiş iki kerre Âdem muḳâbilinde sâ'at olur.

³⁹⁹⁹ yigirmi sekiz hûrûfa M, OE1: kelime-i Âdem'e Z:

⁴⁰⁰⁰ kavluhû Te'âlâ Z, M, OE1: kavluhû Te'âlâ, âyet-i kerîme-i celîle OE2

⁴⁰⁰¹ Aya da menziller takdir ettik, sonunda eski eğri hurma dalına döner. (Yâsîn suresi, 39)

⁴⁰⁰² On iki burç, yedi seyyâre M, OE1: On iki burç, on iki seyyâre Z / on iki imâm burç, seyyâre OE2

⁴⁰⁰³ Göge ve târika andolsun. Târıkın ne olduğunu sen ne bileceksin? O, (ışığıyla karanlığı) delen yıldızdır. (Târık suresi, 1-3)

⁴⁰⁰⁴ Kâle'n-nebiyyü şallallâhu te'âlâ 'aleyhi ve sellem OE1: Hâzret-i Vâhidiyyet, Resûl-i Ekrem ve Nebiyy-i Muhterem şallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurur Z / Hâzret-i Vâhidiyyet, Resûl-i Ekrem ve Nebiyy-i Muhterem M / Hâzret-i Vâhidiyyet, Resûl-i Ekrem Efendimiz şallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurur, kâle OE2

⁴⁰⁰⁵ Muhakkak ki insan vücudunda 360 mafsâl vardır. (Ebu Dâvud, Edeb 172, (5242) Canan, a.g.e., C. IX, s. 330)

İmdi, ey tâlib-i ma'ârif-i esrâr-ı ilâhî! Cemî-i arz ve semâvât içinde olan ayımız ve günümüz ve sâ'atimiz ve haftamız ve yerimiz ve göğümüz ve cennetimiz ve cehennemimiz ve hûrimiz ve gilmânımız ve mîzânımız ve 'arş [ve] kürsîmiz ve şehâdât ve şalavâtımız ve sırâtımız ve Ka'be'miz ve Kuds'ümüz ve orucumuz ve zekâtımız ve abdestimiz ve ezânımız ve kâmetimiz ve şerâ'itimiz ve vâcibâtımız ve kânûnumuz ve cemî-i erkân ve ahkâm-ı dînimiz ve eşyâ-yı kevnimiz, ser-be-ser hilkat-i insânı giymiştir, her ne olur ise hilkat-i insâna şahiddir.⁴⁰⁰⁶ Kavluhû Te'âlâ:⁴⁰⁰⁷ مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا
⁴⁰⁰⁸ مِنْهُ بَدْءُ الْوَالِيهِ يَعُودُ⁴⁰⁰⁹ 4010. Ve bir daği, kâle'n-nebiyyü:⁴⁰⁰⁹ 4010 .

İmdi, sâbit oldı kim [116b] cemî-i mevcûdât, insân ile bir haqîkat ve bir zât ve bir şıfâtdır. Zât şıfâtdan ve şıfât zâtdan münfekk ve münka'îr olmaz. Böyle olunca eyü hayır işle, şer halk eyleme. Saña bir vücûd olmuş hayır olsun, şer olsun, nice olur ise bir vücûd olur. Niçün ki kelime-i kadîm-i ilâhî, bir zât ve bir şıfât müşâbehesinde âyine düşmüştür, vech-i Âdemde ezeli ve ebedî mektûb ve mastûrdur. Böyle şehâdet eyler ki: اشهد ان لا اله الا الله و اشهد ان محمدا رسول الله⁴⁰¹¹ hükmüyle cemî-i âleme ve benî âdeme nidâ eyler ve söyler ki Allah'dan gayrı Allah yokdur ve mağall-i zâtdır ve Muhammed daği anıñ rasûlidir ki mağall-i şıfâtdır ve rasûl diyü gâ'ibden âlem-i şehâdete getürene dirler. Ve Hakk Te'âlâ'nıñ sırrı ve haqâyıkı ve cemî-i rumûzâtı kelime-i ilâhîdir ki meşâyih⁴⁰¹² anı nice 'ibârât ü izâfât ile ta'bîr ve ta'rîf eyler ki âlem-i gayb ve âlem-i melekût ve âlem-i lâhût ve âlem-i nâsût ve âlem-i ceberût ve âlem-i ervâhdan âlem-i ecsâma ve âlem-i hilkatden âlem-i emre ve âlem-i [117a] emrden âlem-i mürekkebe ve vücûd-ı mutlakdan vücûd-ı mukayyede ki mağall-i tafaşşüldür, haber virdim.

İmdi, ey tâlib-i ma'ârif! Hazret-i Risâlet bu sırrı ve bu haqîkati, kelâm-ı kadîmiyle, kelime-i ilâhîdir, âlem-i icmâlden âlem-i tafşîle getürüp âşikâre kılmaları teveccühle mümkün oldı ki zât şıfâtdan ve kelâm mütekellimden ve Hakk Te'âlâ'nıñ vâcibü'l-vücûdın, cemî-i eşyânıñ mazharında nice müşâhede olunup görine idi. İmdi, çâre yokdur, mâdâmkı bu otuz iki⁴⁰¹³ kelime-i kadîm-i ilâhî-i ezeli ve ebedî, Hakk Te'âlâ'nıñ zât-ı

⁴⁰⁰⁶ hilkat-i insânı giymiştir, her ne olur ise hilkat-i insâna şahiddir Z, M: hilkat-i insâna şahiddir OE1

⁴⁰⁰⁷ Kavluhû Te'âlâ Z, M, OE1: Kâle'llâhu Te'âlâ OE2

⁴⁰⁰⁸ (Ey insanlar) sizi topraktan yarattık, (ölümünüzle) sizi oraya döndüreceğiz ve sizi bir kere daha oradan çıkaracağız. (Tâ-Hâ suresi, 55)

⁴⁰⁰⁹ Ve bir daği, kâle'n-nebiyyü OE1: ve bir daği Z, M / kâle OE2

⁴⁰¹⁰ Ondan başladı ve ona döner. (Hadîs-i şerif)

⁴⁰¹¹ Kelime-i şehadetin anlamı: Ben şahitlik ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur. Yine şahitlik ederim ki Muhammed, Allah'ın rasûlüdür.

⁴⁰¹² mürşidler OE1: meşâyih Z, M

⁴⁰¹³ İmdi, mâdemki bu otuz iki OE1: İmdi, çâre yokdur, mâdâmkı bu otuz iki Z, M

şerîfinde şîfât olmayaydı, şîfât mevşûfdan ve kelâm mütekellimden ne vechile bâkiye hükmüyle bir hakîkat ve bir mâhiyyet olur idi ve cemîc-i eşyâya kâfi ve şâfi ne tarîk ile olur idi. İmdi, cemîc-i eşyânın tecelliyâtı, kelâm-ı kadîminden kelâmdır ki nuṭṭ-ı Âdem caleyhi's-selâmdır ve cemîc-i eşyâya muhîṭ olup, rahmet cihetiyle ihâta eylemiştir ve şâmil olup toğmuştur. Kavluhû Tecâlâ:

وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ . الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ
النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ⁴⁰¹⁴

[117b] Hakḳ Tecâlâ buyurur, benim rahmetim her şeyde sığdı, yeter ola. Ve rahmetimi virem şol kimesnelere kim rasûle tâbi oldılar ki nebiyyü'l-ümmîdir ve anın ile bileler, dir ve Tevrât ve İncil ve Furḳân'da buyurdum ki⁴⁰¹⁵ سِغْدِي سِغْدِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَعِلْمًا⁴⁰¹⁵ sığdın sen her şeyde rahmet cihetinden. Ve ilm-i kelâm-ı kadîm ki Hakḳ Tecâlâ'nın hem zât ve hem şîfâtıdır, cemîc-i mevcûdâta ve mecmûc-i eşyâya sığdı ve şâmil olup kâfi ve şâfi oldu. Niçün kim mecmûc-i eşyâ ilim cihetinden Hakḳ Tecâlâ'nın şîfâtı vâki olmuşdur. Fe-ammâ insân, zâtına mazhar düşmüşdür. Kâle'n-nebiyyü:⁴⁰¹⁶ مَا وَسَعَنِي أَرْضُ وَلَا سَمَاءُ إِلَّا وَسَعَنِي⁴⁰¹⁶ Fe-ammâ Allâh Tecâlâ'yı, sevmâvât ile arzın bilmeklige ve aňlamaklığa kudreti yokdur. İllâ Hakḳ'ı bilmege ve aňlamağa insânın liyâkati vardır ve insâna müyesser ve muḳadder olmuşdur. Şol sebepten buyurur: “Âlemi sizin için ve sizi benim için halk eyledim.”⁴⁰²⁰

İmdi, ey tâlib-i ma'ârif-i billâh! Şu demek olur ki Allâh Tecâlâ yerlere ve göklere sığmadı, illâ mü'min ve ma'ârif kalbine sığdı. Ve mü'min ve ma'ârif aña dirler ki ehl-i tahkîk ve ehl-i tevḥîd olub Hakḳ'ı bildiler, cemîc-i eşyâ nice idi ve nice mevcûddır, gizli iken ve

⁴⁰¹⁴ وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ . الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي
ان رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَأَكْتُبُهَا ... الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ OE1: يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ
Z, M, OE2

Rahmetim ise her şeyi kapsamıştır. Onu, bana karşı gelmekten sakınanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım. Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları Resûle, o ümmî⁴⁰¹⁴ peygambere uyan kimselerdir. (A'râf suresi, 156-157)

⁴⁰¹⁵ Senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. (Mü'min suresi, 7)

⁴⁰¹⁶ Kâle'n-nebiyyü OE1: Z, M ve OE2'de yok.

⁴⁰¹⁷ Ben arza ve semaya sığmadım, ancak mümin kulumun kalbine sığdım. (Aclûnî, a.g.e., II/195)

⁴⁰¹⁸ kavluhû Tecâlâ OE1: kâl'illâhu Tecâlâ OE2 /Z ve M'de yok.

⁴⁰¹⁹ Allah, göklerin ve yerin nûrudur. (Nûr suresi, 35)

⁴⁰²⁰ “Âlemi sizin için ve sizi benim için halk eyledim Z: “Âlemi sizin için halk eyledim M, OE1

maḥfî iken müşâhede eyleyüp gördiler. Kâle'n-nebiyyü:⁴⁰²¹ كُنْتَ كَنْزاً مَخْفِياً⁴⁰²² sırrını ʿâlem-i icmâlden maḥall-i tafşîle getürüp âşikâre kıldılar ve mecmû-ı eşyâda muḥîṭ nicedir, anı müşâhede eylediler. Ve her kim bu esrârı bilmedi ve kendüyi daḥî nokṭa gibi ḥarf ile bile eyleyüp irâde-i cüzʿî ne idüğini ve nefsinı duymadı. Rabbisini bilmeyüp cüzʿî emânet olan irâdeyi ḥarf altında nokṭa eylemedi, [118b] emânetini şâhibine ulaştırmadı, 4023 ظُلُومًا جَهُولًا⁴⁰²³ oldu, ve ḥâ'inîn olup Allâh ʿazîmü's-şâna kendüsini sevdürüp ḥubb eylemedi. Kavluhû Teʿâlâ:⁴⁰²⁴ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ⁴⁰²⁵ sırrına mazhar düşdi. Emânet-i Hakkâ ḥıyânet eylemiş oldu. Kavluhû Teʿâlâ:⁴⁰²⁶ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ⁴⁰²⁷ içinde ḥâlid qaldılar. Zîrâ kim bu çâr-gâh-ı ʿâlem, iktizâ-yı Hakk ile gice ve gündüz gerdiş olup, ʿâlem-i gaybdan ʿâlem-i şehâdete ervâḥ durmayup getürmekdedir. Niçün kim şâyed benim ḥaḳîkatim ve mâhiyyetim biline diyü gerdiş eyleyüp, dükeli zemîniñ ve âsımânîñ ḥâliyle ser-geşte olup, leylen ve nehâren Allâh Teʿâlâ emriyle Âdem ki kelime-i ilâhîniñ iktizâsıyla fermân-ber olup, bir ân ve bir sâʿat eğlenmeyüp, seyr eyler dergâh-ı ḥaḳîkatî. İmdi, öyle olunca şart-ı inşâf değil mi ki bizler bu zemîniñ ve bu âsımânîñ sırrını, ḥaḳîkatini nedir, Âdem ve Havvâ olup rûḥ-ı Ḥazret-i Risâlet, kelâm-ı kelime-i kadîm ile, ezeli ve ebedî mürebbî ile, [119a] gayr-ı maḥlûḳ olup mecmû-ı eşyâyı ihâta eylemiştir. Ve cemî-i zerrât-ı kâ'inâta muḥîṭ ve şâmil, şâfi ve kâfidir. Okumayup bilinmese, Allâh Teʿâlâ'nın emânetini ve ʿahdini şımmış ve Hakk Teʿâlâ'nın didârından maḥrûm ve bî-naşib kalmış olur ki ister ise Şeytân Mervân kadar ʿilmi olsun, gine aña Şeytân-ı bî-îmân dirler. Böylece qalır ki kâle Resûlullâh şallallâhu Teʿâlâ ʿaleyhi ve sellem:⁴⁰²⁸ لَا إِيمَانَهُ لِمَنْ لَا أَمَانَتَ لَهُ وَلَا دِينَهُ لَهُ لِمَنْ لَا عَهْدَ لَهُ⁴⁰²⁹

İmdi, bu delîldir ki benî âdemiñ üzerine bir mürşid-i kâmil ile⁴⁰³⁰ ʿahd ü peymân idüp ve ʿahd ki emânet kendi nefislerin ve ḥilkat-i ezeliñin bilüp ve vecihlerinde ve nuṭkunda ve ellerinde ve ayaklarında olan tecellîlerinden âşinâ olup bileler. Ve eğer aňlamayup qalursa ḥayvân ve şeytândır. Niçün kim cümle ʿahd [ü] mîşâḳ mürşide ketb olunmuştır.

⁴⁰²¹ Kâle'n-nebiyyü OE1: Z, M ve OE2'de yok.

⁴⁰²² Gizli bir hazine idim... Bkz. Aclûnî, *a.g.e.*, II/132; Allâme Meclisî, *a.g.e.*, C. LXXXIV, s. 199.

⁴⁰²³ Zâlimdir, câhildir. (Ahzâb suresi, 72)

⁴⁰²⁴ Kavluhû Teʿâlâ OE1: Z, M ve OE2'de yok.

⁴⁰²⁵ Çünkü Allah hainleri sevmez. (Enfal suresi, 58)

⁴⁰²⁶ Kavluhû Teʿâlâ OE1: Z, M ve OE2'de yok.

⁴⁰²⁷ Onlara elemli bir azab vardır. Bkz. (Bakara suresi, 10, 174; Âl-i İmrân suresi, 77, 177, 188; Mâide suresi, 36; Tevbe suresi, 79; Nahl suresi, 63, 104, 117; Haşr suresi, 15; Teğâbün suresi, 5)

⁴⁰²⁸ Kâle Resûlullâh şallallâhu Teʿâlâ ʿaleyhi ve sellem OE1: Resûlullâh şallallâhu Teʿâlâ ʿaleyhi ve sellem OE2
buyurur Z, M / Kâl fethû'l-Maʿârif şallallâhu ʿaleyhi ve sellem OE2

⁴⁰²⁹ Emaneti olmayanın imanı, ahdi olmayanın dini yoktur. (Hadîs-i şerif)

⁴⁰³⁰ bir mürşid-i kâmil ile OE1: bir mürşid ile Z, OE2 / mürşid ile M

Nutkundan ve elinden ve ayağından ve vechinden emâneti teslîm eylemekdir. Bunları bilmeyenler hayvân ve şeytân idi. Zîrâ hayvân daîhi diridir, ammâ kendüyi ve nefsinin [119b] ve mürşid-i Hakk'ı bilmez ki Rabbisidir. Şeytân, anlamayup veya okuyup ağıladım, ben daîhi öyleyim ve âlimim diyüp mürşide kendüyi teslîm idüp irâdesini tekmîl ile teslîm kılmayana dirler. Ve sücûd-ı Âdem itmeyüp, melek sırrına mazhar olup secde itmeyene dirler. Ve yâhud her bir âdemi Hakk diyüp, yigirmi sekiz ve yigirmi tokuz peygambere gelüp beni la'netden kurtar, sen de âdemsin ve nebiyy-i mürselsin diyü gelüp aşıl kendü âdemini inkâr eylediği gibi mürşid mürşid tolaşup kendi mürşidini inkâr idene dirler. Ve kâmil mürşid ki şeyhi ne gösterse, Resûlullâh daîhi Şeytân'a, "Var kabir-i Âdem'e secde it, la'netden kurtulursın" deyince "Ben dirisine secde itmedim, ölüsüne nice ideyim" deyince, gine tekrâr la'net olundığı gibi aşıl şeyhini, mürşid-i kâmil bildirince gine içi kabûl itmeyene dirler ve şeyhinden baş çekene dirler. Öyle olunca var bir mürşid-i kâmilî âdem bil, ehl-i emânet idüğünü duy ve irâdeyi ve emâneti aña vir. Kavluhû Te'âlâ:⁴⁰³¹ ⁴⁰³² إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا . Böyle olunca [120a] emâneti teslîm kıldıkda, ehline virüp, sende senlik Hakk senliği olup, bir daîhi saña gayrıdan zarar gelmez. Ammâ kim mürşidîñ Âdemiyyetine secde itmeyüp ve emâneti mürşide virmeyince, ehl-i emânet idüğünü duymayup, mürşidi anlamayınca, aña Şeytân-ı la'în dinür. Zîrâ Şeytân olmağa sebep Âdem olmuştur. Şeytân'a zâhirde mahzûn kalmağa sebep bâtın olmuştur. Melâ'ikeler ile Şeytân bile cism-i latîf iken ve melâ'ikelerin mu'allimi iken Âdem'e secde emri olunca, Şeytân secde itmeyüp, 'ulviyyetden düşüp, süfliyyet bahrine talup, nedâmet hırkasın giydi. Hakk'dan la'net halkası boğazına geçdi. Kavluhû Te'âlâ:⁴⁰³³

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ⁴⁰³⁴

buyuruldu. Şeytân bu emri işidince ağıladı ki li-gayrillâh var şandı ve şirk itdi.

İmdi, ey tâlib-i ma'ârif! Gayrı bu fırsandı ve bu hakîkatî elden gidermeyüp, kendi nefsimizi ağılayup ve hakîkatimizi idrâk eyleyüp [120b] ve babamızı bilüp, sırrına vâkıf olalım. Yoğsa cân müfârekat olundukdan soñra çâre yoğdur. Bu fırsandı ele girmez ve cemâl-i Hakk'dan mahrûm kalınur.⁴⁰³⁵ Kavluhû Te'âlâ: الْآخِرَةُ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ

⁴⁰³¹ Kavluhû Te'âlâ Z, M, OE1: Kâle'llâhu Te'âlâ OE2

⁴⁰³² Allah size emanetleri mutlaka ehline vermenizi emrediyor. (Nisâ suresi, 58)

⁴⁰³³ Kavluhû Te'âlâ Z, M, OE1: Kâl'llâh OE2

⁴⁰³⁴ O vakit meleklerle, Âdeme secde edin, demiştik, hemen secde ettiler; ancak İblis müstesnâ, o büyüklük taslamış ve kafirlerden olmuştu. (Bakara suresi, 34)

⁴⁰³⁵ mahrûm kalınur OE1: a'mâ kalınur Z, A

İmdi, ma'ûm oldu ki bunda a'mâ olan, âhirette dahî a'mâ olur. 4036
 Kâle'n-nebiyyü: 4037 4038 من لم ير الله في الدنيا ولم ير الله في الآخرة Ma'nâsı budur ki "Bunda Allâh'ı görmeyen âhirette dahî görmez", yolunu yitirmiş olur. Niçün kim yol yitirmek, berr ü yabâna düşmektir; ne geldiği yolu bilür ve ne gitdiği yeri bilür. Böyle olunca, kavluhû Te'âlâ: 4039 مُذَبِّبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ لَا إِلَى هَؤُلَاءِ وَلَا إِلَى هَؤُلَاءِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا kabîlinden oldılar. Evvelâ bir kimse, kâle'n-nebiyyü: 4040 4041 حب الوطن من الإيمان sırrıyla bir hakîkat olmasa, kendi hakîkatini ve aşlını yitürmüş olur ve muhabbetullâhdan ayrılmış olur ki Allâh Zü'l-Celâl, aña merhamet eylemez. Gerçi Hakk Te'âlâ rahîmdir, sırrını aňlayup merhametini inkâr etmemişlerden değil, inkâr eyleyenlerden olur ki kâle: 4042 اشد العذاب مفارقة buyurur 'Aliyyü'l-'Arîf. Dünyâsında ve âhiretinde muhabbetini [121a] ve ahibbânı aldirmış olur ve didâr-ı Hakk'dan mahrûm kalur. Ve dahî gurbette meşakkat çeküp zahmet görür. Zîrâ seyr ü seyahâtden murâd, ğanî olup gine vatanına gelüp kavuşmağıdır. Ve benî âdemiñ sırr-ı hakîkatı, gine kendi mürşidi olduğunu bilince, 'ibâdet eylediği yeri ve 'ibâdeti âdem olacağını aňlamağıdır. Böyle olunca süflî içinde bulunma ki halk itdigin süflî olmayup, hûrî ğılmân ve şûret-i âdem üzere 'ulvî ola. Ve âdeme ki mürşide 'abdiyyet gerekdir ki kavluhû Te'âlâ: 4043 4044 وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ İllâ li-ya'rifûn ve ey li-yuvahhidûn sırrını tuymayanlar, 'abdiyyet eylemeyüp bî-behre vü bî naşîb, ehl-i zevk ve ehl-i şafâ oldılar.

İmdi, ey tâlib-i ma'ârif-i Hakk! Şol zümre-i hakîkat ve ehlullâh kim cemâl-i Hakk'ı, kemâ hüve hakkahu, ğayb-ı şehâdete müşâhede eyleyüp gördiler. Âdem ve Havvâ kelime-i ilâhîniñ ve Rahmân ile rahmeti himâyetinde emîn ve sâlim oldılar. 4045 أُؤَلُّوا الْأَلْبَابَ ve 4046 أُؤَلُّوا الْأَبْصَارَ 'dan oldılar. Ve hem aşhâb-ı yemînden olup, kitâb-ı [121b] hakîkatlerin okuyup bildiler ve anlara cenâb-ı Hakk'dan zerre dalâlet irişmeyüp, merhûm ve mağfûr

4036 Kim bu dünyada körlük ettiyse ahirette de kördür, yolunu daha da şaşırmıştır. (İsrâ suresi, 72)

4037 Kâle'n-nebiyyü OE1: Kâle Resûlullâh M / Hazret-i Risâlet buyurur Z / OE2'de yok.

4038 Dünyada Allah'ı görmeyen, âhirette de Allah'ı görmez. (Hadîs-i şerif)

4039 kavluhû Te'âlâ: 4039 مُذَبِّبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ لَا إِلَى هَؤُلَاءِ وَلَا إِلَى هَؤُلَاءِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا OE1: مُذَبِّبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ Z, M, OE2

Onlar küfür ile iman arasında bocalayıp dururlar. Ne bunlara (mü'minlere) ne de şunlara (kâfirlere) bağlanırlar. Allah, kimi saptırırsa ona asla bir çıkar yol bulamazsın. (Nisâ suresi, 143)

4040 kâle'n-nebiyyü OE1: Z, M ve OE2'de yok.

4041 Vatan sevgisi imandandır. Bkz. Aliyyü'l-Kârî, *Esrârü'l-Merfûa*, Hadis No. 164; Aclûnî, *a.g.e.*, Hadis No. 1102.

4042 اشد العذاب مفارقة الصفا K / اشد العذاب مفارقة الاحباب OE2 buyurur 'Aliyyü'l-'Arîf Z, M: اشد العذاب مفارقة الاحباب OE2 Azabın en şiddetlisi sevdiklerinden ayrılmaktır. M nüshasında bu sözün Ali el-'Arîf'e ait olduğu belirtiliyor.

4043 kavluhû Te'âlâ Z, M, OE1: Bu dahî Allâh zü'l-celâl buyurur OE2

4044 Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım. (Zâriyât suresi, 56)

4045 Akıl sahipleri... (Âl-i İmrân suresi, 7)

4046 Basiret sahipleri... (Âl-i İmrân suresi, 13)

oldılar. Kavluhû Te'âlâ: ⁴⁰⁴⁷فَمَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَأُولَئِكَ يَقْرَءُونَ كِتَابَهُمْ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا Ehl-i cennet ve ehl-i dîdâr oldılar ve ma'âm-ı rubûbiyyete tefahhurla ve ta'zîm ile hayât-ı ebediyyeye vâsıl oldılar. Dîdâr-ı Hakk'la, cennet hakîkatdır, ebeden hâlid kaldılar. Hazret-i Resûlullâh buyurur: ⁴⁰⁴⁸

ان الله جنت ليس فيها حور ولا قصور ولا لين ولا عسل ⁴⁰⁴⁹

İmdi, ey tâlib-i ma'ârif! Bundan murâd, dîdâr-ı Hakk'dır ki kelime-i kadîm-i nûr-ı Muhammedî kalem-i ilâhiyle mektûb ve masturdur ve zât ve şîfât meşâbesinde birbirine âyîne olup, vech-i Âdem'deki cemâl ve şûret-i Rahmân hükmüyle tecellî eylemiştir. Kâle'n-nebiyyü: ⁴⁰⁵⁰

خلق الله تعالى آدم على صورته وعلى صورت الرحمن ⁴⁰⁵¹

Pes, şâbit oldu ki böyle olunca Âdem, şûretullâh ve şûret-i Rahmân'dır ve cennet-i enbiyâ ve evliyâ oldu ki anda ne hûri ve ne kuşûr ve ne leben [122a] ve ne 'asel vardır. Fe-ammâ ma'nen ve hakîkaten demek olur ki hûr, kuşûr, leben, 'asel cümlesi anda mevcûddır ki kelime-i ilâhî mazharıdır. Bu 'âlem-i şehâdetde olduğu gibi 'âlem-i hakîkatde dahî mazhar olduğuçün cemî'si hûrî, gılmân, kuşûr vecihlerinde tecellî eylemiştir ki kitâb-ı ebrâr, andan kitâbetdir ve a'lâ-yı 'ılliyyîndir ki esfel-i sâfilîndir. Ve mecmû'-ı eşyâyı, ve eşkâl ve hayvânât, esâmî ve muhtelifetü'l-ecsâm ile ihâta eyleyüp, her birine hayrdan ve şerden ne kadar zarardan ve küfürden ve imândan cemî'-i mezkûrât ile birer isim ıtlâk eylemiştir. Ve elsine-i muhtelifi ile zîkr eylemiş ki cemî'si bu kelâm-ı kadîmîñ hükmünde ve himâyetindedir. Vech-i Âdem'de ezeli ve ebedî kitâb-ı ilâhîdir. Kâle'llâhu Te'âlâ: ⁴⁰⁵² ⁴⁰⁵³ كِتَابٌ مَرْقُومٌ يَشْهَدُهُ الْمُرْسَلُونَ Bir kitâb-ı merķûmdır ki anı muķarrebler şuhûd ve şehâdet eyler ve tabîb-i hâzıklar ⁴⁰⁵⁴ ve mürşid-i kâmiller bilüp, ol kitâb kendüleri olup 'âlemlere okurlar. Kavluhû Te'âlâ: ⁴⁰⁵⁵ ⁴⁰⁵⁶ لَا يَمْسُهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ Anlardır ki muhabbet-i dünyevîden ve

⁴⁰⁴⁷ (O gün) her kime kitabı sağından verilirse işte onlar kitaplarını okurlar ve kıl kadar haksızlığa uğratılmazlar. (İsrâ suresi, 71)

⁴⁰⁴⁸ Hazret-i Resûlullâh buyurur Z: Kâle Reesûlullâh M / Kâle OE1 / Kâle Fethü'l-Ma'ârif, hadîs-i şerîf OE2

⁴⁰⁴⁹ Allah'ın bir cenneti vardır ki orada huri, köşk, süt ve bal yoktur. (Hadîs-i şerîf)

⁴⁰⁵⁰ Kâl'n-nebiyyü OE1: Hazret-i Vâhidiyyet, Resûl-i Ekrem buyurur M / Hazret-i Vâhidiyyet, Resûl-i Ekrem ve Nebiyy-i Muhterem hazretleri buyurur Z / Kâle'r-râvî, kâle Resûlullâh şallallâhu 'aleyhi ve sellem OE2

⁴⁰⁵¹ Allah, Âdem'i kendi suretinde ve Rahman suretinde yarattı. (Sahîh-i Buharî, İsti'zân 1; Sahîh-i Müslim, Birr 155, Cennet 28; Ahmed b. Hanbel, II/244-251; Meclisî, C. XI, s. 111; Kütüb-i Sitte, C. X, s. 288; Kuleynî, Rûh 4, 342). Bu hadisin "Allah Âdem'i, Âdem'in kendi suretinde yarattı." biçiminde anlaşılması gerektiğini söyleyenler de vardır. Bkz. İbn-i Hacer, V/182-83.

⁴⁰⁵² kavluhû Te'âlâ OE1: Kâle'llâhu Te'âlâ Z, M / OE2'de yok.

⁴⁰⁵³ O, yazılmış bir kitaptır. Ona, Allah'a yakın olanlar şahit olur. (Mutaffifin suresi, 20-21)

⁴⁰⁵⁴ tabîb-i hâzıklar OE1: tabîb-i tâhirler Z, M

⁴⁰⁵⁵ kavluhû Te'âlâ Z, A, OE1: Kâl'llâhu sübhânehû ve Te'âlâ OE2

⁴⁰⁵⁶ Ona, ancak temiz olanlar dokunabilir. (Vâkıa suresi, 79)

muhabbet-i efkâr-ı gayrıdan ve küfr ü dalâletden ve şirk [122b] ü şübheden ve hicâb-ı zulumâtıdan kurtulup, şam didikleri likâbdan berî olup, tabîb-i zâhir ve mürşid-i kâmil olmuşlardır. Zîrâ kim Hakk Teâlâ'nın kelâm-ı şerîfine bir kişi tahâretsiz, cenâbet ile yapışsa kâfir ve günâhkâr olur. Böyle olunca añaşıldı ki Hakk Teâlâ, kelâm-ı kadîmi ve kitâb-ı 'azâmeti, Rasûl-i Ekrem ve mürşid-i Âdem, aşl-ı rabb ve gayrı ma'hlûklardır. Ve kelâm mütekellimiñ ve şıfat mevşûfuñ 'aynıdır. Ki semâvât ile arzın ilâhı ve cemî'e-i insânın Rabbisi böyle olunca ⁴⁰⁵⁷ her kelâmını hakk bilmese, gıll ü gışşdan özünü pâk itmese kâfirdir, kâfire cenâbet dirler. Ma'lûm ola ki mürşid-i kâmile varınca, mürşidi Hakk bilüp ve kelâmını da'hi Hakk'dan diñleyüp ve Resûlullâh lisânından hadîs-i şerîf diñler gibi diñleyenler, anlar yapışurmar kim, gıll ü gışşdan pâk olup, Kavluhû Teâlâ:⁴⁰⁵⁸ ⁴⁰⁵⁹ وَأَلَّهِ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ âyet-i kerîmesine⁴⁰⁶⁰ 'amel idüp, şübheden ve şekkden, korkudan kurtulup, pâk ve tâhir olmuşlardır. Kavluhû Teâlâ:⁴⁰⁶¹ أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ. [123a] Bil ki kendülerini iflâh eylemişlerdir ki kendülerinde korku ve ma'hzûnluk olmayup, enbiyâ ve evliyâ zümresinde müjdelenmişlerdir. Kavluhû Teâlâ:⁴⁰⁶³ أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ Bil ki onlar kimesneden korkmaz ve hüzün ve hâzer itmez ve anlardan da'hi hiç kimesneye zarar irmez. Anlar ma'ârifdir, Hakk'ı güzelce bilmişlerdir ve esrâr-ı Hakk'a vâkıf ve hikmetini her şeyde duyup ve bilmişler. Fâtiha'yı okuyup, hâtımeyle irmişlerdir ve mürşid-i kâmilî özlerinde görmüşlerdir. Böylece özlerin bilmeyenler, sözlerin da'hi bilmezler. Özin bilen, sözün bilür, sözün bilen özin bilür ve Hakk'ı görür. Ve Hakk'ı görmeyen dîdâra irmez ve dîdâra irmeyen hayvânlardır. Ammâ ma'ârifden⁴⁰⁶⁴ ve mürşidden bî-haberlerdir. Pes, her kim bu ma'ârif iktizâsı, her ne ise, bilmese ve yoluyla hizmet görmese, ol 'irfâna yetişmez ve 'irfânı olmayan mürşidi tuypup ve ma'ârif-i Hakk olmaz. Ve ma'ârif olmayan, Hakk ne idüğünü [123b] bilmez. Ve Hakk'ı

⁴⁰⁵⁷ cemî'e-i insânın Rabbisi böyle olunca OE1: cemî'e-i insânın Rabbisi ve Perverdigârdır bilince yapışmasa Z, M

⁴⁰⁵⁸ kelâmını da'hi Hakk'dan diñleyüp ve Resûlullâh lisânından hadîs-i şerîf diñler gibi diñleyenler, anlar yapışurmar kim, gıll ü gışşdan pâk olup, Kavluhû Teâlâ OE1: kelâmını da'hi Hakk'dan âyet dinleyüp ve Resûlullâh lisânından hadîs-i Hakk'dan diñler gibi dinleyenler, anlar yapışurlar kim Z, M

⁴⁰⁵⁹ Kavluhû Teâlâ: وَأَلَّهِ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ OE1: وَأَلَّهِ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ Z / Kâl'Ilâhu Teâlâ: وَأَلَّهِ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ M / Kâle an Allah da tertemiz olanları sever. (Tevbe suresi, 108)

⁴⁰⁶⁰ âyet-i kerîmesine OE1: âyet-i şerîfine Z, M

⁴⁰⁶¹ kavluhû Teâlâ M, OE1: âyet-i celîle OE2 / Z'de yok.

⁴⁰⁶² İşte onlar Rabblarından gelen bir doğru yol üzeredirler ve kurtuluşa erenler de onlardır. (Bakara suresi, 5)

⁴⁰⁶³ Bilesiniz ki Allah'ın dostlarına hiçbir korku yoktur. Onlar üzölmeyeceklerdir de. (Yûnus suresi, 62)

⁴⁰⁶⁴ dîdâra irmeyen hayvânlardır. Ammâ ma'ârifden OE1: dîdâra irmeyen hayvânlardır. Pes, hayvânlar da'hi dirlik ma'âmıdır. Ammâ ma'ârifden Z, M

bilmeyen Muhammed °Ali olmaz. Ve Muhammed °Ali olmayup, anları bilmeyen mülhid ve zındıktır; ister ise hamam kubbesi ve câmi° müdevveri kadar başına °alâmet-i tâc ve egnine hırka kosın, gine zındık ve mel°ûn, şeyh-i necdîdir.

İmdi, ey tâlib-i ma°ârif-i billâh! Hakk didikleri mürşid ve Muhammed'dir ve Muhammed didikleri °ilimdir. °Ali didikleri °ilim kapusıdır. Zîrâ kim bunları cümleye âşikâra bildirdim. Eğer Âdem iseñ özünü fehm it. Eğer hayvân iseñ var otunı otle. Zîrâ kim bu hikmete ve bu kudrete Âdem olan varır, hayvân olan gider otunı otlar. Zîrâ kim Hakk Sübhânehû ve Te°âlâ, bu on sekiz biñ °âlemiñ içinde on sekiz yüz biñ maḥlûkât halk eylemişdir.⁴⁰⁶⁵ Ve her biriniñ dimâğına bir lezzet ve bir cünbüş ve bir hikmet ve bir kudret ile °inâyet virmişdir. İmdi, farz olan budır ki mürşidi Hakk bilüp, On İki İmâmı tuya ve anlardan olup tura. Hakk Te°âlâ'nıñ⁴⁰⁶⁶ murâdı budır ki Hakk ile bâtlı fehm idüp, Hakk'a [124a] ikrâr idüp, bâtıldan kaçup, bir daḥi yalancılara uğramayup. Zîrâ yalancılar üzerine Allâh'ın la°neti vardır. Kavluhû Te°âlâ:⁴⁰⁶⁷ ⁴⁰⁶⁸ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ Böyle olunca bir şeyh-i kâmil,⁴⁰⁶⁹ ma°ârif-i billâh, mürşid-i °âlem olan kişiye ikrâr virüp, ğayrı şeyh üzerine bir muhabbet daḥi virmeyüp, şeyhine cân baş fedâ idesiz. Eğer şeyhinden döner ise, aña îmansız ve kâzib dirler. Özünü anlamağa sa°y ü ihtimâm idesiz. Kâle:⁴⁰⁷⁰

Yalancı âdemiñ olmaz îmanı

İçinden gitmeye hergiz gümânı⁴⁰⁷¹

İmdi, bir kişiniñ gümânı gitmeyince îmanı dürüst değildir. Ve hem âdem olamaz, ehl-i nefis olur. Kendi hâlin görür ve ehl-i tama° olur. Ve dünyâyı kırnına kıoysan toymaz ve tekebbür olur, değme sözü işitmez. Öyle kişilere aç dirler ve gözleri açıdır. Bir zamânda Hâzret-i Süleymân şalavâtullâhi ve's-selâm hâzretleri hem peygamber ve hem ins ü cinnî, vuḥûş u tıyûra melik idi. Rîhler, periler ve divler padişâhı iken bir deryâ kenârına geldi.

⁴⁰⁶⁵ bu on sekiz biñ °âlemiñ içinde on sekiz yüz biñ maḥlûkât halk eylemişdir OE1: bu on sekiz biñ °âlemi yokdan var eyledi. Bi-kün zaman içinde bu on sekiz biñ °âlemiñ içinde on sekiz yüz biñ maḥlûkât halk eylemişdir Z, M

⁴⁰⁶⁶ Hakk Te°âlâ'nıñ OE1: İmdi, Hakk Te°âlâ'nıñ Z, M

⁴⁰⁶⁷ kavluhû Te°âlâ M, OE1: buyurur kâle'llâh Z / kâle'llâhu Te°âlâ A /

⁴⁰⁶⁸ Kavluhû Te°âlâ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ OE1: Kâle'llâh عَلَى الْكَافِرِينَ Z / Kâle'llâhu Te°âlâ وَالْخَامِسَةُ أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ İN KÂN MİN الْكَاذِبِينَ M, OE2 . Bütün nüshalarda bu ayetler karışık verilmiş. Biz, önceki cümlede yalancılardan bahsedildiğini göz önüne alarak OE1 nüshasındaki âyeti düzelterek vermeeyi tercih ettik. لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ Allah'ın laneti yalancıların üzerinedir. (Âl-i İmrân suresi 61).

⁴⁰⁶⁹ bir şeyh-i kâmil Z, M: bir kâmil OE1

⁴⁰⁷⁰ Kâle OE1: Zîrâ Z, M

⁴⁰⁷¹ Yalancı âdemiñ olmaz îmanı / İçinden gitmeye hergiz gümânı Z, M: Yalancı âdemiñ olmaz îmanı /İçinden gitmez anıñ şek gümânı OE2 / Yalancı olan âdemiñ olmaz îmanı /İçinden gitmez her ân şekki gümânı OE1

Gördü ki bir kaç kimesne semek sayyâd [124b] iderler idi. Ya'ni balık tutarlar idi. Hazret-i Süleymân didi: “Ey sayyâd, benim bahtıma ıgırınızı deryâya koyuñ, her ne çıkar ise ol semekin ağırınca sizlere zeheb bahş iderim” diyü emir eyledi. Balıkçılar dañi bilür kim balıkların maħallerini. İğrıbların balıklar maħalline, deryâya dökdiler ve çekdiler. İğrıblarına bakdılar, bir şey yokdur. Te'essüf idüp âh çekdiler. Hazret-i Süleymân didi: “Ne âh idersinüz, her ne var ise çalı ve çırpı getürin, anıñla vezn idüp vireyim kısmetiñizi” didi. Didiler bir parça çukurca kemik var, gayrı bir şey yokdur. “Getürin” didi, mîzân itdi. Kemik kalkmaz. Ne kadar hazînesi var ise cümlesinden kemik ağır geldi. İns ü cinne emir eyledi, altun ve gümüş ma'denlerin taşımağa başladılar. Gine kemigi kaldıramaz olunca, emr-i Bârîden vahy-i Hakk zuhûra gelüp, bir parça toprak ile kemigi vezn idüp, ol toprağı bir altun kaldırdı. Hazret-i Süleymân bildi, ol kemik, aç göz kemigidir. Dünyâ ve mâ-fihâyı [125a] virseñ yer, doymaz, illâ toprak toyurur. Esfel olur, İblîs-i la'în gibi 'ulviyyetden çıkup süfliyyetde kalur, bil ki.

Pes, her kimde bu üç nesne görürsin, muṭlak ol açdır ve açgözlüdür. Şeytân-ı merdûd, ezeli mağbûn idi. Zîrâ Hakk söyleseñ inkâr ider ve Hakk'ı inkâr eyleyen ehl-i nefis olur, gözi görmez. Şeytân gözi kördür ve ehl-i tekebbür olur, kulağı işitmez, fuḳarâyâ merḫameti yokdur. Hem 'âlimim diyü sa'y ider⁴⁰⁷² ve Hakk şıfâtıyla şıfatlanmaz. Verilecek mâlım yokdur der. Bilmez kim verilecek şıfât-ı Hakk'dır.⁴⁰⁷³ Amân dise bir kişi, işitmez, kulağı sağır olur ve ehl-i ṭama' olur. Sözüni mâlâyâne⁴⁰⁷⁴ sarf ve istihlâk ider. Zıkr-i Hakk'ı lisânına tesbîh eylemez.

İmdi, Âdemiñ nefsi gözine bağıludur ve gözi kulağına bağıludur ve kulağı tekebbür olmasına bağıludur. Tekebbür, ṭama' eylemege bağıludur ve ṭama' sözine bağıludur. İmdi, bir kimesnede gözi bir şey görirse, nefis ğalebe ider, tekebbürligi zuhûra gelür ve ṭama'ı ziyâde olur [125b] ve söz söyler, baña bundan müsteḫak oldı diyü remz ile ister. Eğer virmez ise ol kimesneye ḥased eyler, tekebbürlük ider. Her kimde ṭama' olsa o kişiniñ nefsi ḥâzırdır ve nefse tâbi'dir. Anda tekebbürlük dañi ḥâzırdır. Zîrâ nefis dâ'imâ tekebbürdür. Cemî'-i yaramaz 'ameller bu nefse uymak ile ve tâbi' olmak ile Şeytân gibi olur. Allâh buyurur, ḳavluḥu Te'âlâ: ⁴⁰⁷⁵وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ Anlar kâfir oldular, Şeytân

⁴⁰⁷² Hep alayım diyü sa'y ider Z, M: Hem 'âlimim diyü sa'y ider OE1

⁴⁰⁷³ Verilecek mâlım yokdur der. Bilmez kim verilecek şıfât-ı Hakk'dır Z, M: Verilecek yeri bilmez kim şıfât-ı Hakk'dır OE1

⁴⁰⁷⁴ Sözüni mâlâyâne OE1: sözüni yabana Z, M

⁴⁰⁷⁵ Ve kâfirlerden oldu. (Bakara suresi, 34; Sâd suresi, 74)

kâfirdir.⁴⁰⁷⁶ Nefs-i emmâre, kâfir Şeytân’a tâbi° oldu. Nefis daîhi kâfir oldu. Bunu bilince nefse ve Şeytân’a tâbi° olma ki seni kâfir itmesin. Her kimde var tama°, tekebbür, °adâvet bu üç haşlet, °aleyhi°l-la°netdir. Ol bu °adâvet yedi kez şâdır olunca nâtık-ı Hakk anıñ la°neti boynuna geçdi, tavk-ı la°neti añlamadı.⁴⁰⁷⁷ Bu kavm-i °aduvvi kimdir, mu°ayyendir, gösterir her dem şakâvet. Bu üç nesne ile zâhir olupdır, °Ali°niñ âline, evlâdına dürlü hakâret. Bil anı, kıl teberrâ kimde görürseñ üç şey, anlar olur ehl-i hıyânet. İmdi, aña ki mürşid birdir ve Hakk birdir ve ma°bûd birdir ve maqşûd birdir. Eğer Hakk’dan gayrı bir nesne maqşûd idinseñ, şirk eylediñ, ol ma°bûdın olur. Pes, ma°lûmdır ki °an Emire°l-Mü°minîn [126a] İmâm °Ali keremallâhu vecheh ve rağiyallâhu te°âlâ °anh kıle: ⁴⁰⁷⁸ كل معبود مقصود و كل مقصود معبود Ma°lûm oldu ki bir şeyi Hakk’dan gayrı maqşûd idinseñ müşriklikdir, ma°bûd idinmiş olursın kâfirlikdir. Kavlühü Te°âlâ:

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ⁴⁰⁷⁹

Bil ki müşrik olan kâfirdendir. Ancak ehlullâh ve ehl-i ma°ârif-i billâh ve ehl-i âhiret anlardır ki ma°lûm ola ki lâ-ihtiyâc olur; kifâf-ı nefis için veya gayrı dünyevî bir nesne için hiç bir kimesneyi ta°ciz eyleyüp, bâr olmaz ve kendüsini böyle fenâya tenezzül itdirmez. Anda elbetde ma°ârifet ve kerâmetullâh ile ma°ârifetullâh olup cümlesini kendüsine muhtâc itdirir. Zîrâ anlar Allâh°iñ maḥbûb kullarıdır.

İmdi, ehlullâh ve ehl-i ma°ârif aña derler ki Allâh°iñ kudretini ve kerâmetini bilüp ve kendülerinde izhâr-ı ma°ârif iderler. Allah°iñ bildiği ma°ârifetleri bilürler, ta°lîm-i Allâh ile bilicilerdir. Ma°ârif demek, bilici dımeğdir, anlar ehlullâhdırlar ve °ilmine rusûh bulan zât-ı şeriflerdir, [126b] °ulemâ-yı râsiḥûn kişilerdir. Anlar bir kimesneye muhtâc değildir. Ve her şeyi anlara Hakk vahiy ile ta°lîm eyler ve her nesneyi Hakk’dan alup halka daîhi anlar verirler.

Pes, böyle olan kişiler mürşidi Muhammed bilüp, °Ali maḥâmında vâriş olmuşlardır. Her kim bilmez ise ve mürşidine Hâtemü°l-enbiyâ, Muhammedeni°l-Muştafa°dır diyü

⁴⁰⁷⁶ tâbi° olmak ile olur. Allâh buyurur, Kavlühü Te°âlâ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ Anlar kâfir oldular, Şeytân kâfirdir Z, M: tâbi° olmak ile Şeytân gibi olur OE1

⁴⁰⁷⁷ Her kimde var tama°, tekebbür, °adâvet bu üç haşlet, °aleyhi°l-la°netdir. Ol bu °adâvet yedi kez şâdır olunca nâtık-ı Hakk anıñ la°neti boynuna geçdi, tavk-ı la°neti añlamadı Z, M: Her kimde var tama°, tekebbür, °adâvet bu üç haşlât, şâdır olunca nâtık-ı Hakk anıñ la°neti boynuna geçdi, añlamadı OE1

⁴⁰⁷⁸ Her ma°bud, maksattır ve her maksat, ma°buttur. (Hazret-i Ali)

⁴⁰⁷⁹ Kavlühü Te°âlâ وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ OE1: وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ Z, M / Allâh Te°âlâ öyle olanlar için buyurur وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ OE2

Hani meleklerle, “Âdem için saygı ile eğilin” demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştu. (Bakara suresi, 34). Z, M ve OE2 nüshaları âyetin sadece son kısmını almıştır: وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ “ve kâfirlerden oldu.”

inanmaz ise Hakk olduğunu yâhûd duymaz ise ol kişiniñ Muhammed ve ʿAli hazretlerine îmanı yokdur. Zîrâ mürşidleriñ bu erkân ve telkîni, tarîk-i mürebbî olur. Yolunuñ böyle olduğına inanmaz ise kâfirdir.⁴⁰⁸⁰ Kavluhû Teʿâlâ:⁴⁰⁸¹ 4082 وَأَتَّقُوا النَّارَ الَّتِي أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ . Sakınıñ ol nârdan ki hâzırlandı kâfir içün.

İmdi, ey tâlib-i maʿârif! Hakk'ıñ bu hikmetiniñ aşlını bileyim dirseñ, ehl-i inkâr olma. Zîrâ kim bir kişi, mürşide varup, mürşidi bilüp veyâhud bildikden soñra inkâr ider ise veyâhud mürşidiniñ terk eyle dediği şeyi terk idüp emrin tutmaz ise ehl-i inkâr dirler. Aña Hakk'ı bilmemiş derler. Zîrâ mürşid emri, Hakk [127a] emridir.⁴⁰⁸³ Böylece bilmez ise müşrikdir, maʿârif olmaz. Hâlet-i nezʿa uğradıkda ʿâkıbet bî-îmân olur, gümâdadır.⁴⁰⁸⁴ Hazret-i Şâh-ı Velâyet, Emirü'l-mü'minîn ʿAli bin Ebî Tâlib hazretleri, Selmânîñ namâzını kılmamışdır. Evvel kendüye terk emrolunmuş idi. Kavluhû Teʿâlâ:⁴⁰⁸⁵ وَكُلُّوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَأَتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ 4085 sırrını aňlamayup bugünkü etmeği yarına lâzımdır didiği içün. Var fîkr eyle, bu sırrı zîkr eyle, sırr içinde sırrı pek tefekkür eyle, maʿârif olsun özün, kulağ vir diñle sözün. Zîrâ bir kişi Hakk'a irmez, bir delîl-i mürşid olmayınca. Mürşid olan maʿârifdir ve ehl-i ʿirfân, ehlullâhdır. Kâle Maʿrifi:

Gel ey ʿâşık kabûl it bu kelâmı

Fenâdan geçûben bil bul beâyı

Kimiñ ki yokdurur mürşid ʿirfânı

Muhakkak görmez ol Hakk'ı beâyı

Ki bunda kör olan anda dahî kör

Oluserdir gümânsız bil burayı

Geçüp nefsinden idrâk eyle gel sen

Bulursañ mürveti [127b] çok Murtaẓâ'yı

⁴⁰⁸⁰ Böylece olduğına yolunuñ inanmaz ise kâfirdir Z, M: Böyle olduğına inanmaz ise kâfirdir OE1

⁴⁰⁸¹ Kavluhû Teʿâlâ Z, M, OE1: Kâle'llâhu Teʿâlâ OE

⁴⁰⁸² Kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının. (Âl-i İmrân suresi, 131)

⁴⁰⁸³ Aña Hakk'ı bilmemiş derler. Zîrâ mürşid emri, Hakk emridir Z, M: Hakk'ı bilmemiş zîrâ mürşid emri, Hakk emridir OE1

⁴⁰⁸⁴ Hâlet-i nezʿa uğradıkda ʿâkıbet bî-îmân olur, gümâdadır OE1: Hâlet-i nezʿa uğrasa, ʿâkıbet bî-îmân olur, lâ şek velâ şübhe ve bî-gümân Z, M

⁴⁰⁸⁵ Kavluhû Teʿâlâ: وَكُلُّوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَأَتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ OE1: كُلُّوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا . Z, M, OE2

Allah'ın size rızık olarak verdiklerinden helâl, iyi ve temiz olarak yiyin ve kendisine inanmakta olduğunuz Allah'a karşı gelmekten sakının. (Mâide suresi, 88) . كُلُّوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا . Arzı içind olanlardan helal ve temiz olanları yiyin (Bakara suresi, 168).

Gel ey Şâbit Ma'ârif Hakk'ı her dem

Gözetle gör bilesin Âl Abâyı⁴⁰⁸⁶

Pes, imdi, ey tâlib-i ma'ârif! Hakk tebârek ve te'âlâdan ızhâr olur. Zîrâ kim bir ehl-i dünyâ ilhâm-ı Rabbânîden veyâhûd irşâd pîrlerden kalbine feyz-i ilâhî irerse ve havfa düşer ise elbetde ehl-i ma'ârifdir ve ma'ârif olur. Vay saña ki ma'ârifden kaçasın ve ehl-i dünyâ olasın, hâlîñ nice olur düşünmeyesin. Ve ammâ ma'ârif iki kısımdır: Biri ma'ârif-i billâhdır ve biri ma'ârif-i şan'at-ı dünyâdır.⁴⁰⁸⁷ Kifâf için, yiyecek ve giyecek ve üşümeyecek için ta'lim ile nefis arzusuyla ele getürendir. Ve biri daği ma'ârifîñ İbrahim Edhem gibidir. Kaçan İbrahim Edhem bir parça yama bulsa hırkasına yamamağa, bir meydâna atar imiş halkıñ arasına, ayak basacak mahalle. Üç gün durunca kimesne almaz ise ol vakit alup hırkasına yamar imiş. Bu cümle 'irfân ve ma'ârif-i billâh olanlar, böylece olur. Hâzret-i Eş'arî⁴⁰⁸⁸ ve Behlül Dâna⁴⁰⁸⁹ ve Sultân [128a] er-Rifâ'î⁴⁰⁹⁰ ve Ahmedü'l-Bedevî⁴⁰⁹¹ ve Abdülkâdir Geylânî⁴⁰⁹² ve İbrâhîmü'd-Desûkî⁴⁰⁹³ gibi bunlar ma'ârif-i billâhlar, cümlesi bu hâl üzere olan erenlerdir.

Bir gün Şeyh Es-seyyid Ahmedü'l-Kebîr, kemâl mertebe saḥâveti var idi. Bir fuḡarâ didi: “Baḡayım, Rifâ'î ḡazretlerine varayım, ḡâlîmî 'arz idüp andan nafaḡa taleb ideyim” diyüp bir berd-i şedîd içinde gelüp feryâd eyledi, didi: “Yâ Şeyh Seyyid Ahmede'r-Rifâ'î, Allâh için nafaḡa isterim, ḡiçbir mededim yokdur, bana meded ol, gönder” deyince, ol gün ammâ Rifâ'î ḡazretleri daği bir dirhem ekl [ü] şürbe mâlik deḡil idi ve dünyâlıḡdan daği ḡiç bir ḡabbeye mutaşarrıf deḡil. Çok evlâd-ı Rifâ'î var idi. Anlara yidürüp ve lebs itdirecek bir şey'e mâlik deḡildir. Bu cevâbı faḡîrullâhdan diñleyince didi “gel şübbâkin taḡtına” deyüp faḡîri da'vet eyledi. Cümle, ḡânesinde, ferrâş her ne var ise ol faḡîre baḡş eyleyüp şadaḡa eyledi. Ol kişi çıkup gitdi. Rifâ'îniñ bacısı geldi, ḡâlî gördü, [128b] didi:

⁴⁰⁸⁶ Belli bir ölçüye uydurulamadığından mısralardaki kelimelerin dizilişleri oldukça farklı. Yine de mefâ'ilün / mefâ'ilün/ fe'ülün en yakın kalıp gibi görünüyor.

⁴⁰⁸⁷ ma'ârif-i şan'at-ı dünyâdır Z, M: şan'at-ı dünyâdır OE1

⁴⁰⁸⁸ Ebu Hasan Eş'arî, 875 yılında Bağdad'da dünyaya gelmiş ve 936 yılında yine aynı yerde vefat etmiştir. Ehl-i Sünnetin itikattaki iki imamından biri İmam Matürîdî, diğeri İmam Eş'arî'dir.

⁴⁰⁸⁹ Harun Reşid zamanında yaşamış, meczup Hakk âşığı, Allah dostlarından olduğu kabul edilir. 805 yılında Bağdad'da vefat etmiştir.

⁴⁰⁹⁰ Ahmed er-Rifâî. Rifâîlik tarikatının kurucusu ve pîridir. Manevî hizmetleri yanında çok sayıda eser telif etmiş ve 1182 yılında Bağdad'da vefat etmiştir.

⁴⁰⁹¹ Bedeviye tarikatının kurucusu sayılan Ahmed el-Bedevî, Fas'ta dünyaya gelmiştir. Kuzey Afrika ve Mısır bölgesinde faaliyetlerde bulunduktan sonra 1276 yılında vefat etmiştir.

⁴⁰⁹² Muhyiddin Ebu Muhammed Abdülkâdir. Kadiriyye tarikatının kurucusu ve pîri. Geylan'da 1078 yılında dünyaya gelmiştir. Çok sayıda eser sahibi olan Geylanî 1166 yılında Bağdad'da vefat etmiştir.

⁴⁰⁹³ Seyyid İbrahim Desukî. Mısır evliyasının büyüklerindendir. 1236 yılında Mısır'da dünyaya geldi. Rifaiyye tarikatının Desukiyye kolunun kurucusudur. 1277 yılında vefat etmiştir.

Böylece olunca Ma'ârif demek, her şeyde kemâli var, Hakk demekdir. Ve Mehdî-i Bâkî, irsâl-i Ahâdiyyetdir. Anı kabûl eyleyen mü'mindir, kabûl eylemeyen [129b] kâfirdir. Zîrâ kâfir irsâli kabûl eylemedi. İrsâl diyü rahmet-i Hakk'a dirler, Muhammed'dir. Muhammed'i sevmeyüp inkâr idenler, her haâtânın başında bulundılar. Kavluhû Te'âlâ.⁴¹⁰⁵ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ⁴¹⁰⁶ Ben sizlere habîbimi rahmeten li'l-âlemîn irâl eyledim.⁴¹⁰⁷ Yoşsa sizler gibi zulûmat değildir, rahmetdir. Rahmeti kabûl idesiz. Kabûl itmez iseñiz, her haâtânın başında bulunup dünyâyı hubb eylemiş olursuñız. Kâle'n-nebiyyü:⁴¹⁰⁸ حَبِّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ تَرَكَ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ عِبَادَةٍ⁴¹⁰⁹ Dünyâyı terk, her 'ibâdetiñ başıdır ve dünyâyı hubb itmek, her haâtânın başıdır. İblîs-i necdîye tâbi° olan kişidir. Zîrâ ma'ârif-i billâh tarîki, bañr-i muhîte °ummâna beñzer, tañludur. Sâ'ir acı deñize añar kim bilesin, şer'at iledir. Nebî şer'atdır. Zîrâ şer'at, °ayn-ı haqîkatdır, ikisi bir yol ve bir bâbdır. Bir kişi eve varmak dilese, tarîk ile varsa ol eviñ kapusını bulmayınca [130a] içine girüp murâda iremez. Bir mürîd, bir mürşide varsa, yolsuz gidse nice mertebe devlet bulup menzile irebilir. Hiç mürşidiniñ dedigi emri tutmayınca, ol mürşid aña ma'ârifetullâh göstermez. Zîrâ ma'ârifetullâh bir bañr-i muhîtdir. °Aceb bir kişi, Fir°avn misâli, nesfs bañrine ğark olup, Mûsâ'yı bilmeyüp, mürşidi yoluyla gitmeyince, dedigin tutmadığıyçün seni yâ Fir°avn yine kendi nefesine helâk itdirüp, nefsin ile kendini bañr-i muhît, nefsi ma'ârif bañrine ğark itdirdim, dirdi. Ammâ dimezler kim ma'ârifetullâhı izhâr eylemezler, örtüp, mürşidler göstermezler; hizmet itmeyince, emirlerin tutmayınca. Ma'ârifetullâh nice her eşyâda var ise mürşidlerde vardır ve eşyâyı bâtınlarına almışlardır, gizlerler ve nice ma'ârifetullâh ve kerâmet zuhûr eylese, sâlik anı bilmez, mürşid bildirmeyince. Zîrâ temsîldir ki bir nuñfe bañn-ı Havvâ'ya düşse bâb-ı şer'atdır. Anadan dünyâya gelse bâb-ı [130b] tarîkatdır ve dünyâda tursa bâb-ı ma'rifetdir⁴¹¹⁰ ve dünyâdan gitse bâb-ı haqîkatdır.⁴¹¹¹ Zîrâ kim haqîkat⁴¹¹² bir bañr-i muhîtdir ki kenârına göz irmez.

âlemlerin mürebbisinin ve müminlerin aynasının Fethü'l-Maârif olduğuna işarettir. Fâ, Fethü'l-Maârif'in zatında ve terbiyesinde canını feda etmeye işarettir.

⁴¹⁰⁵ Kavluhû Te'âlâ OE1: Bu sebebdan anlara kâfir derler. İrsâl, Hakk Te'âlâ'nıñdır, buyurur Z, M

⁴¹⁰⁶ (Ey Muhammed) seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. (Enbiyâ suresi, 107)

⁴¹⁰⁷ rahmeten li'l-âlemîn irsâl eyledim OE1: rahmet irsâl eyledim Z, M

⁴¹⁰⁸ Kâle'n-nebiyyü OE1: Resûlullâh şallallâhu 'leyhi ve sellem Z / Kâle Resûlullâh M

⁴¹⁰⁹ "Dünyâyı terk etmek, her ibadetin başıdır; dünyâyı sevmek, her hatanın başıdır" hadisini İbn Ebi'd-Dünyâ (ö. 894), Beyhakî (ö. 1066), Hasan-ı Basrî (ö. 728) mürsel olarak rivayet emişler, Hz. Ali'den de senedsiz olarak rivayet edilmiştir. Aliyyü'l-Kârî bu ve benzer lafızlarla nakledilen diğer rivayetleri bir arada değerlendirerek bunların uydurma olduğunu söylemiştir. Bkz. Muhammed Yılmaz, *a.g.m.*, s. 8.

⁴¹¹⁰ ma'rifetdir OE1: haqîkat Z, M, OE2

⁴¹¹¹ haqîkatdır OE1: ma'rifetdir Z, M, OE2

⁴¹¹² haqîkat OE1: ma'rifet Z; M

İmdi, bir kişi ölse, vücûd binası yıkılır, harâb olur; düşer, türâba karışur. İçinde olan varlığı her ne ise kisme anı görmez, mekânı bî-mekân olup ve turağı kandadır, hiç kimesne anı görmez. Ulu kişiler bilürler ki Hakk ile Hakk olmuş ve ma'ârifetullâhı tuymuş, bâtın gözi peydâ eylemiş, bâtın gözüyle dü cihânı anlar seyr eyler ve her mevcûdâtın 'aynı tecellî aña Hakk eyler ki ismine 'aynü'l-kalb dirler.

İmdi, ey tâlib-i ma'ârif! İnsân olana farz ve vâcib budur ki kişi kendi mertebesini, her ne ise, göre ve bile ve bir kâmil ma'ârif-i billâh ve mürşid-i âleme ire ve mürşidi kendüye öz ve cân bile ve özünü bed fi'illerden şakına. Zîrâ bed fi'el insânda olmaz, küfür ehlinde olur. Âdem olan hâtûnunu ve hâtun erkeğini harâmdan şakındığı gibi gayr-ı hâtûna varmasun diyü kıskanup halâlini şakınur. [131a] Ya sende hâtûn kadar gayret daği yok mı? Özini bed fi'illerden şakınmazsın. Zîrâ bed fi'el insânı küfre irdirir. Hakk Te'âlâ kâfirlere hidâyet itmez. Kavluhû Te'âlâ: ⁴¹¹³ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ . İmdi gel, bu kâfire kavm olma; bed fi'el üzerine özünü irsâl itme. Hakk, toğrı yolu kâfire göstermez ve kâfire hidâyeti olmaz ve hidâyetine irmek kâfir olana mümkün değil dünyâda ve uq bâda kördür. Kavluhû Te'âlâ: ⁴¹¹⁴ [وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا] Böyle olunca bilüp anlayasın, a'mâ olmayup bilesin kim kelime-i ilâhî-i Rabbü'l-âlemîndir. Andan murâd Muhammed 'Ali'dir. Muhammed 'Ali'den murâd, âl ve evlâddır. Evlâddan murâd, aşl-ı zâtdır, fehm [ü] idrâk eylemektir. Kavluhû Te'âlâ: ⁴¹¹⁵ وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ 'dir. Anların şân-ı şerîfine gelmiştir. Zîrâ cemî-i 'ulûmuñ kapısı 'Ali'dir ve şehri Muhammed'dir. Bu sebebdan, kâle'n-nebiyyü: ⁴¹¹⁶ ⁴¹¹⁷ انا مدينة العلم وعلى بابها Bir kişi 'Ali'ye irmese, Muhammed'i bilmez ve Muhammed'i bilmese, 'ilmine âlim olmaz ve 'ilmine âlim olmayan kendüyi bilmez [131b] ve kendüyi bilmeyen evlâd-ı 'Ali olmaz ve Âl-i Muhammed olmayanı Muhammed ve 'Ali sevmez. Ve Muhammed 'Ali'yi sevmeyeniñ birisine ikrâr virilmez. Anlara Hânedân-ı Ehl-i Beyt, Âl-i Resûlullâh ve ehlullâh ikrâr itmeyüp, Ma'ârif la'net eyler. Kâle Ma'rifî: ⁴¹¹⁸

Murtazâ'yı sevmeze bî-hadd ü la'net eylerim. Zâlîme la'net olupdur sen de it. Kavluhû Te'âlâ: ⁴¹¹⁹ أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ Şol Yezid'e la'net ki mürşidi olan Muhammed Ali'yi

⁴¹¹³ Allah, kafirler topluluğunu hidâyete erdirmez. (Bakara suresi, 264; Mâide suresi, 67; Tevbe suresi, 37)

⁴¹¹⁴ Kim bu dünyâda körlük ettiyse ahirette de kördür, yolunu daha da şaşırıştır. (İsrâ suresi, 72)

⁴¹¹⁵ Andolsun, biz Âdemoğlunu şerefli kıldık. (İsrâ suresi, 70)

⁴¹¹⁶ kâle'n-nebiyyü OE1: Hâzret-i Vâhidiyyet Resûl-i Ekrem ve Nebiy-i Muhterem 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm buyurur Z, M

⁴¹¹⁷ Ben ilim şehriyim ve Ali onun kapısıdır. Necmeddin Kübrâ (ö.1221), bu sözün isnadının zayıf olduğunu belirtmektedir. Bkz. Muhammed Yılmaz, *a.g.m.*, s. 1-33.

⁴¹¹⁸ Ma'ârif la'et eyler M: Kâle Ma'rifî K

⁴¹¹⁹ أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ OE1: Şol Yezid'e la'net ki mürşidi olan Muhammed Ali'yi Z, M

bilmeyüp ve la'neti geyüp, zîrâ kim Resûlullâh hazretlerini bilmeyen, ma'ârif olup 'Ali hazretlerini görmedi. Ma'ârif olmağdan murâd, zâtını bilmektir ve şîfâtını görmektir ve zâhirini ve bâtınını aňlamakdır. Zîrâ zâhiren ve bâtinen mürşid, Beytullâh ve secdegâhdır, mü'min olıcağ mağaldır ki Âdemiñ haqîkat-i ma'nâsı, mü'miniñ kalbi, Allâh'ıñ evidir. Kâle'n-nebiyyü:

4120 'dır. القلب المؤمن بيت الله ، القلب المؤمن خزينة الله ، القلب المؤمن عرش الله ، القلب المؤمن مرأة الله

Zîrâ Âdemiñ kalbi bir şâfi âyinedir. Ol âyîneniñ içi cemâlullâhdır. Secde-i 'ubûdiyyet buñadır ki Ka'betullâhdır ve bu Ka'betullâhı tavâf eylemek farz ve vâcibdir ki cemî-i varını yağmaya vire, ma'ârif-i billâh ola. [132a] İmdi, her kim ki olmadı yalancısıdır ve münâfıktır. Kavluhû Te'âlâ: 4121 لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ buyurmuşdur. Her kim münâfık ve kâzib olur, Allâh Te'âlâ'nıñ la'netini kabûl ider. Sen dañi Haqq'ı göreyim dir iseñ, geç cânla başdan, ara yerde sende senlik kalmasun. Haqq zâhir olup, Haqq'ı özünde müşâhede idüp, özini bilesiñ. Haqq'ı eger diler iseñ, zâtını ve şîfâtını müşâhede eyle kim kavluhû Te'âlâ:

4122 وَأَذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعاً وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ

Kavl-i şerîfi üzere Haqq'ı öz kendi nefsinde iste, nefsinin bilesin. Kendüyi nefse öz eyleyüp rabbini göresin. Kâle'n-nebiyyü: 4123 من عرف نفسه فقد عرف ربه. Kendi nefsinin bilmeyen rabbisini bilmez. 4125

İmdi, ey tâlib-i ma'ârif! 4126 Haqq nedir? Kavluhû Te'âlâ: 4127 لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ. Bu kevn [ü] mekân insân içündür. İnsân olmasa bir şey olmaz. Gice ve gündüzüñ bil ki bir ân ve bir sâ'at kararî yokdur, insânı tavâf ider. Şîfât-ı ahsen-i takvîmi zikr eyler. Sen dañi kendi hîlkatini bilmek diler iseñ, özini mürşid eyle ve mürşide [132b] senligin vir, saña

Dikkat edin, Allah'ın laneti zalimlerin üzerinedir. (Hûd suresi, 18)

4120 القلب المؤمن خزينة الله ، القلب المؤمن بيت الله ، القلب المؤمن عرش الله ، القلب المؤمن مرأة الله OE1: القلب المؤمن خزينة الله ، القلب المؤمن بيت الله ، القلب المؤمن عرش الله ، القلب المؤمن مرأة الله OE2

Müminin kalbi, Allah'ın evidir. Müminin kalbi, Allah'ın hazinesidir. Müminin kalbi, Allah'ın arşıdır. Müminin kalbi, Allah'ın aynasıdır. (Aclûnî, a.g.e., C. II, s. 100). Muhittin Uysal, (a.g.e, s. 335) bu sözlerin, sufilere ait sözler olduğunu belirtiyor.

4121 أَلَا إِنَّ لَعْنَةَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ OE1: أَلَا إِنَّ لَعْنَةَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ OE2

Metinde âyetin başına sehven [ال] getirilmiştir. Allah'ın laneti yalancılar üzerine olması için... (Âl-i İmrân suresi, 61).

4122 وَأَذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ ... وَلَا OE1: وَأَذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعاً وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ Z, M, OE2

Rabbini, içinden yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle sabah-akşam zikret ve gafillerden olma. (A'râf suresi, 205)

4123 Kâle'n-nebiyyü OE1: Resûlullâh buyurur Z, M / Resûlullâh şallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem buyurur OE

4124 Nefsini bilen Rabbini bilir. Bkz. Meclîsî, a.g.e., C. II, s. 32.

4125 Kendi nefsinin bilmeyen rabbisini bilmez OE1: Kendi nefsinden gâfil olan, Haqq'dan gâfildir Z, M

4126 İmdi, ey tâlib-i ma'ârif! OE1: İmdi, bil kim Z, M

4127 Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık. (Tîn suresi, 4)

hikmet-i hidâyet nedir, bildire. Zîrâ bir kişi kendüyi bilmez, pîrlerden ihsân olmayınca. Kâle eş-Şeyh °Ali el-°Arîf:⁴¹²⁸ “Pîr-i men, Hudâ-yı men.” Pîrler Hudâdır, kişiyi yeñiden °âlem-i °anâşır birle yoğura, tekrâr vücûduna binâ kırarlar. °Anâşır budur: Evvel şerî°at, sâni tarîkat, sâlis ma°rifet, râbi° hakîkat ki türâb, nâr, havâ, mâ° ile binâyı kırarlar. Bařn evinden⁴¹²⁹ geldiği gibi yeñiden seni doğururlar, zuhûra getürürler. İkinci doğuşın olur. Biri kezâhiren anandan ve biri aşıl anadan, mürşidden toğmağdır.⁴¹³⁰ Zîrâ mürşidi olmayınca bir kiřiniñ dalâletden kurtulmayup kıvm-i şeytân olur. Kıvluhû Te°âlâ:⁴¹³¹ ⁴¹³² ⁴¹³³ . Bilgil ki şol kimesne anadan ihrâc olsa zulumât-ı nûrdur ve mürşidden ihrâc olsa hidâyet-i nûrdur ki kıvluhû Te°âlâ: ⁴¹³⁴ ⁴¹³⁵ sırrıdır. Mürşide irüp hilâfet menziline irmek, mürşidden gelmekdir. Ol zaman zulumâtıdan çıķup hidâyet ile ihrâc olmağdır. [133a] Hâdiden mehdî, zât ile şıfât bir olup, süfliyyetden çıķup, °ulviyyete tebdîl olsa gerekdir. Ol kimesneniñ müsemması, °arş-ı ilâhîde, defter-i hidâyete kayd olsa gerekdir. Her kimiñ ismi defter-i hidâyete kayd olunca ol kimesne ehl-i hidâyettir. İmdi, vay saña kim, mürşid kimdir, bu hikmet nedir? bilmez iseñ ve bilmeğe tâlib olmasañ, beşeriyetden çıķup, ölmezden evvel ölmez iseñ, mürşid huzûrunda тұrmaz iseñ, ya bu cihâna gelmekten murâdıñ ve maķşûdıñ nedir ve niye geldiñ bu dünyâya bilürsin.⁴¹³⁴ Bir kimesneniñ ismi, defter-i hidâyete kayd ve naķş olmasa âdem-i zât değildir; şûretâ âdemdir, ma°nen hayvândır. Hayvân olan ehl-i inkârdır. Âdem gibidir ammâ sîretâ münkirdir.⁴¹³⁵ Zîrâ ol kimesne hâliş muhliş mürşidine kendi varını virmedi. Nefsini duymayup, hevâ-yı nefisdedir. Zâhirde şeyhine teslîmdir, bâtında nefse teslîmdir. Pes, öyle kişiler div ve perî, cinnîdir, hayvândır, ehl-i inkârdır. Kışık senedir dervişim dise ol kimesne, aşıl dervişi

⁴¹²⁸ Kâle eş-Şeyh °Ali el-°Arîf Z, M: Kâle OE1 / Kâle eş-Şeyh Seyyid Fethü'l-Ma°ârif Muhammed Ebû Şâbit OE

⁴¹²⁹ Başn vinden OE1: el-kışsa başn evinden Z, OE2 / el-kışsa başn-ı ümmden M

⁴¹³⁰ mürşidden toğmağdır OE1: mürşidden gelmekdir Z, M

⁴¹³¹ Zîrâ mürşidi olmayınca bir kiřiniñ, dalâletden kurtulmayup kıvm-i şeytân olur. Kıvluhû Te°âlâ OE1: Zîrâ mürşidi ve şeyhi olmayınca bir kiřiniñ, anıñ şeyhi Şeytândır. Kendü daği Şeytân olur. şol kişi hakkına buyurur Allâh kim Z / Zîrâ mürşidi ve şeyhi olmayınca bir kiřiniñ, anıñ şeyhi Şeytândır. Kendü daği Şeytân olur. şol kişi hakkına kim Allâh buyurur M / Bir kişi mürşidi olmasa mürşidi Şeytân olur, kâle'llâhu Te°âlâ OE2

⁴¹³² Allah, iman edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. (Bakara suresi, 257)

⁴¹³³ kıvluhû Te°âlâ ⁴¹³⁴ ⁴¹³⁵ OE1: ⁴¹³⁴ ⁴¹³⁵ Z / ⁴¹³⁴ ⁴¹³⁵ OE2

Hamd, bizi buna eriştiren Allah'a mahsustur. Eğer Allah'ın bizi eriştirmesi olmasaydı, biz hidâyete ermiş olamazdı, derler. (A'râf suresi, 43)

⁴¹³⁴ niye geldiñ bu dünyâya bilürsin Z, M: niye geldiñ K

⁴¹³⁵ ma°nen hayvândır. Hayvân olan ehl-i inkârdır OE1: ma°nen cinndir ve divdir Pes, div olan ehl-i inkârdır, şûretâ âdem dileriñ daği şûretleri âdem gibidir, ammâ sîretâ ehl-i inkârın div sîretleri gibi hayvândır ve inkâr münkirdir Z, M

görse ve dervîş ile kelâm eylese, dervîşlere ol sâ'at münkir olur ve böyle ise Hakk'ın yolu diyüp Hakk'ı dahi inkâr ider, münkir olup, kâfir olur. Kavluhû Te'âlâ: [133b] قَالَ تَكْرُوا لَهَا عَرْشَهَا نَنْظُرُ أَتَهْتَدِي أَمْ تَكُونُ مِنَ الَّذِينَ لَا يَهْتَدُونَ⁴¹³⁶ sol kimesneler dirler kim “bize Allâh hidâyet itmedi ve bizlere murâd yokdur. Bizler dahi sizler gibi hidâyete irmedik” dirler. Bu cevâbı söyledikleri için dahi ziyâde kâfir olurlar. Kendülerin bilmediler ve irâdelerin bir mürşide teslîm idüp, ölmezden evvel ölmedi, ikrârı Hakk'a virmedi, münkir oldu. Doğru yolu tutmayup ve Hakk'a irmeyüp, Hakk'ı görince bilmeyüp, böyle Hakk mı olur diyüp, inkâr idüp, yâhûd dünyâ için dil ile ikrâr, kalbiyle inkâr idüp câhil oldu. İmdi, bir kişi Hakk'ı bilmese câhildir. İmdi, ma'lûmdır ki câhil hakkında Hazret-i Şâh-ı Velâyet, Emîrû'l-Mü'minîn İmâm 'Ali, halîfe-i Resûlullâh kerremallâhu vecheh buyurur ki:⁴¹³⁷ الشئ شئ⁴¹³⁸ İmdi, bir kimesne câhil olsa, bu şeylerden ve bu eşyâdan bir şey değildir. Bil ki bu şeylerden ve bu eyâdan bir şey olmayan Şeytân'dır ve İblîs ve vesvâsü'l-hannâsdir,⁴¹³⁹ şeyhü'n-necdîdir.⁴¹⁴⁰ Aña Ebâ Cehil la'netullâh dirler. Câhillerin anaları ve hem babalarıdır, eğalldır, şûretâ âdemdir, ma'nen hayvândır. Gel imdi, ceħd ü cidd eyle, şîfâtını zâtına mir'ât düşüresin ve zâtını Hakk'a [134a] mir'ât idesiñ ve şîfâtı zâta viresiñ. Sen dahi Hakk olasıñ. İnsân olup turasın. Zîrâ sonunda utanursın. Ğâfil olma, aşlını güzel tanı, tâ hikmet-i hidâyet nedir bilesiñ. Zâtın mürşid olduğunu duyasıñ. Dîdâra vâsıl olasıñ. İmdi, dîdâra vâsıl olmak dilerseñ, halâyıkdan berî ol. Kavluhû Te'âlâ:⁴¹⁴¹ وَلَا تَرْكُؤْا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ⁴¹⁴² Biliñiz keyfiyyeti, zâlimlerden olmayasınız ve dünyâ ardınca olmayıñ. Dünyâ nefsiñiz olduğunu bilin ki dünyâyı sevmeñ kim cehennem nârına yakmaya. Özini Muhammed 'Ali hazretlerine iriştir, kendiñ öz ol ve Muhammed 'Ali'yi bil, anlar hilkatullâh ve hidâyetullâhdır.

⁴¹³⁶ Kavluhû Te'âlâ لَا يَهْتَدُونَ أَمْ تَكُونُ مِنَ الَّذِينَ لَا يَهْتَدُونَ OE1: Hazret-i Aħadiyyet celle celâluhû anların için buyurmuşdur لَا يَهْتَدُونَ أَمْ تَكُونُ مِنَ الَّذِينَ لَا يَهْتَدُونَ Z / Hazret-i Aħadiyyet anların için buyurmuşdur Kâle'llâhu Te'âlâ لَا يَهْتَدُونَ أَمْ تَكُونُ مِنَ الَّذِينَ لَا يَهْتَدُونَ M / الَّذِينَ كَفَرُوا أَتَهْتَدِي أَمْ تَكُونُ مِنَ الَّذِينَ لَا يَهْتَدُونَ OE2

Süleyman, “Tahtını tanınmaz hâle getirin. Bakalım tanıyacak mı, yoksa tanımayacaklardan mı olacak?” dedi. (Neml suresi, 41)

⁴¹³⁷ İmâm 'Ali, kerremallâhu vecheh buyurur ki OE1: İmâm 'Ali, halîfe-i Resûlullâh (a.s.) buyurur ki Z, M / İmâm 'Ali kerremallâhu vecheh OE2

⁴¹³⁸ Şey bir şedir, câhil hiçbir şey değildir. (Hazret-i Ali)

⁴¹³⁹ Sinsi vesveseci (Nâs suresi, 4)

⁴¹⁴⁰ şeyhü'n-necdîdir OE1: Ol kibirdir, kibr-i şeyhü'n-necdîdir Z, M

⁴¹⁴¹ Kavluhû Te'âlâ OE1: Zîrâ Hakk Te'âlâ buyurur Z, M

⁴¹⁴² وَلَا تَرْكُؤْا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ OE1: وَلَا تَرْكُؤْا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ Z, M, OE2

Zulmedenlere meyletmeyin. Yoksa size de ateş dokunur. (Hûd suresi, 113). Metinde bu ayet, İbrâhim suresi 45. Ayet (kendilerine zulemedenler) ile karışık verilmiştir.

İmdi ey tâlib-i ma'ârif, bir daği budur kim bir nuṭfe baba belinden ana rahmine teveccüh eylese, ibtidâ yedi dâne olur. Yedi kevkeb tertîb ider ve yedi kevkeb: Şems, Kamer, Merrîh, 'Utarid, Müşteri, Zühre ve Zuḥal. Ol kevkeb yedi ıklîm ta'bir olunur: İki göz, iki kulak, iki burun, bir dil ki ağızdır. Yedi kevkeb muḳaddem zıkr olunmuş idi. Tamâm toḳuz ay ve toḳuz gün [134b] ve toḳuz sâ'at üzerinden geçince her biri bir ay hüküm [ü] hükûmet eyler. Tâ yedi ay tamâm oldıkda oḡlan daği tamâm olur. Eğer ol hinde icâzet ve inâbet ⁴¹⁴³ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ olup 'âlem-i fenâya icâbet eylese, ol yedi ay içinde yedi ay tamâmınca oḡlan kemâle yiter. Ve eğer icâbet itmeyüp hüküm ü hükûmet yine Zuḥal kevkebine dolansa, bir ay daği hüküm eyler. Andan nöbet Müşteriye gelür. Müşteri daği bir ay toḳuz gün ve toḳuz sâ'at hüküm eyler. Andan Müşteri da'veti icâzet birle ol oḡlanı 'âlem-i fenâya getirür. Andan oḡlan vücûdı, binâ-i Havvâ ile haşır oldu ise toḳuz ay tamâm olıcaḳ 'âlem-i fenâya sefer eyler. Ve eğer vücûdı, Âdem ile binâ oldu ise toḳuz ay, toḳuz gün, toḳuz sâ'at içinde dâr-ı fenâya icâbet eyler. Andan oḡlan ki 'âlem-i bâda ve 'âlem-i âba ve 'âlem-i nâra ve 'âlem-i hâke düşünce aḡlar ve feryâd eyler, gözyaşı revân olur. Andan hikmet-i hidâyet birle ol oḡlan-ı bâliḡa bir anda, beste-i dehânından ol yigirmi sekiz hurûf-ı müfredât [135a] 'adedince [den]dânesi satır olur ki andan cemâl-i hidâyete tecellî eyler. Ol yedi ḥaṭṭı, 'anâşır-ı erba'a-i mezkûreye ḍarb eyleseñ müfredât yigirmi sekiz ḥaṭṭ-ı hidâyetdir ki cemâlinde ve dehânında [den]dânesi anıñ 'adedincendir ki hikmet ve hidâyetdir. Andan kemâl-i ḳudret yedi yıl arasında, 'âlem-i şirketle kesb olan [den]dânesini döker. İki yıldan soñra yine binâ olur. Tamam yedi yıl daği üzerinden devir eyleyiceḳ, bedr olmuş aya döner. Ḳuvvet-i ḳadere pinhân iken kendüde peydâ olur. İmdi fehm eyle. Yedi yıldız ve yedi ay ve yedi yıl peydâ oldu. Yıldız ki pinhân iken peydâ oldu. Tamam zuḥûr-ı hidâyetle birden zâhir oldu. Ol dört yedi kim üzerinden devr oldu. Tamâm yigirmi sekiz 'aded oldu. Ol yedi ḥaṭṭ kim cemâlinde baṭn-ı Havvâ'dan bu minvâl üzere kesb itmiş idi. Ve yedi, bir yedi daği, on dört beyâz sâde ḥaṭṭdır ve yedi, kemâl-i hikmetinden zuḥûra gelür. Tamam yigirmi bir Fâtiḡa-i kelânullâh 'adedince, Âdem'den Ḥâtem'e gelince, peygamberân her vech üzerinde [135b] gelmişdir. Fehm eyle kim Allâh zü'l-Celâl kelâm-ı ḳadîminden şâdır olan kelâm-ı kerîmi ile buyurur ki ḳavluḡu Te'âlâ:⁴¹⁴⁴ ⁴¹⁴⁵ وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ve esmâ-i küll ve esmâ-i ḡusnâdır ki cemî'-i mevcûdât ki zât ve sıfâtdır, Âdem aḡsendir. Gel, imdi fehm eyle kim kelâm-ı ḳadîmden ḡaberiñ ola ki

⁴¹⁴³ Yedi başak bitirdi. (Bakara suresi, 261)

⁴¹⁴⁴ ḳavluḡu Te'âlâ Z, M, OE1: ḳâle'llâu Te'âlâ OE2

⁴¹⁴⁵ Allah, Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti. (Bakara suresi, 31)

kelâm-ı kadîm, Allâh ‘azîmü’ş-şânîñ kelâm-ı kün’üdür ve kün demek, ma‘nâsı “ol” demektir. “Ol” diyü kelâm eyledi, oldu, ammâ ne oldu? Bir cevher-i pâk, mâ-i Muhammedî zuhûra gelüp Yâ-sîn, yâ insân, yâ Muhammed diyü hitâb-ı müstetâbdır ki üç yetmiş seneden sonra yâ Muhammed hitâbını ol zât-ı şerîfe kelâm dem eyledi. Kâle’nebiyyü:⁴¹⁴⁶ 4147 *أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ نُورِي عَلَى صُورَةِ آدَمَ وَعَلَى صُورَةِ الرَّحْمَنِ* Böyle olunca bil ki Âdem ve Havvâ yetmiş kelime ile eczâdır, Âdem ile Havvâ’dan beyândır. *طَسَمَ تِلْكَ آيَاتٍ* 4148 *الْكِتَابِ الْمُبِينِ* ki Hakk Te‘âlâ beyânı, elçidir. Ma‘nâsı elçi demektir ki Rasûlûdür. Şol kitâb âyetlerden beyândır. Tâ Sîn Mîm (طسم) diyü şûret-i hikmetini buyurdu: 4149 *وَمَنْ عِنْدَهُ* 4150 *عِلْمُ الْكِتَابِ* ‘dan murâd, [136a] Âdem’dir ve Âdem’den murâd Hakk’dır ve Hakk’dan murâd Muhammed ve ‘Ali’dir ve Muhammed ‘Ali’den murâd Âl-i ehl-i Ma‘ârif’dir.

Pes, şâbit oldu ki anıñ cemâl ve kemâl-i kudretinden ve vech-i nûrundan bu yigirmi sekiz hurûf ve otuz iki kelimesi zuhûra geldi. İmdi, ey tâlib-i ma‘ârif!⁴¹⁵¹ Böyle tanı kim özini ve nefsinı fehm eyleyesin, hayvân olmayasın. Zîrâ hayvân dañi yer içer ve söyler diñler, alur ve verir, güler ve oynar, âdem gibi cimâ‘ dañi eyler, ammâ hayvândır. Âdeme âdem dirler, hayvâna hayvân dirler. Kavlûhû Te‘âlâ:⁴¹⁵² 4153 *كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ* sırrına girüp, ölmezden evvel ölmez ise cümlesi hayvân kopar. Âdem şıfâtında Allâh’ın zâtıyla kâ‘im olana, cehennem olmaz. Ğayrı dürlü şıfât-ı hayvân ile cehenneme yanar ve yanarken kendüsi kendi şıfâtını bilmez, kendüsini âdem şanur. Âdem anı görür, hayvân idüğini bilür, ol âdemi görür, kendüyi hayvândan olan âdem şanur. Âdeme feryâd eyler: “Behey karındaş, sen dañi benî Âdem, ben dañi benî Âdem’im, karındaş [136b] değıl misün? Beni şu cefâdan ve bu cehennemden halâş idüp, eziyyetden âzâd eyleyüp, tekdîr ve ta‘zîr itdirme, merhamet eyle” der. Ammâ kendi söylediğini şanur ki ol âdemi zât olan anlar ve bilür, şanur. Ammâ ol kendü sözünü bilmez. Âdemî olan anıñ sözünü aňlasun. Zîrâ kim âdeme lâzım olan kendü kendüyi bile ve eger bilmez ise böylece nâr-ı cañîme yanup, ‘azâb-ı elîm ile helâk olur. Her kim ki şûreti insân ve sîreti âdem-i ma‘nâdır, hem söylediğini bilür ve hem ne söyler ise aňladır, hayvâna dañi cevâb söyleyince diñledir.

⁴¹⁴⁶ Kâle’nebiyyü OE1: Ol sebebeden buyurmuşdur Z, M, OE2

⁴¹⁴⁷ Allah, her şeyden önce Âdem suretinde ve Rahman suretinde, benim nurumu yarattı. . (eclisî, *a.g.e.*, C. XI, s. 111; Kütüb-i Sitte, C. X, s. 288). Bu hadisi’in “Allah Âdem’i, Âdem’in kendi suretinde yarattı.” biçiminde anlaşılması gerektiğini söyleyenler de vardır. Bkz. İbn-i Hacer, 5/182-83.

⁴¹⁴⁸ Tâ Sîn Mîm. Bunlar, apaçık kitabın âyetleridir. (Şu‘arâ suresi, 1; Kasas suresi, 1)

⁴¹⁴⁹ Yanlarında kitab ilmi bulunanlar. (Ra’d suresi, 43)

⁴¹⁵⁰ Âl-i ehl-i Ma‘ârif’dir OE1: el-Mâ‘ârifdir Z, M

⁴¹⁵¹ ey tâlib-i ma‘ârif OE1: Z ve M’de yok.

⁴¹⁵² Kavlûhû Te‘âlâ OE1: Z, M’de yok.

⁴¹⁵³ Her nefis ölümü tadacaktır. (Enbiyâ suresi, 35)

Kendi bir insân içine girince kendüsine daî insân diyü nazâr iderler. Eğer insân olmaz ise hayvân nazâr iderler. İnsân ile beraber hem-meclis olur hayvân çokdur⁴¹⁵⁴ ammâ cümlesi aña hayvân nazâr iderler. Bir kelâm söylese kedi çağırıyor yâhûd kelb şamata idiyor yâhûd sâ'ir mişillü filan dirler. Kelâmına söz aşmazlar. Belki tekdîr iderler, tefekkür eyle bu kelâm-ı taşavvuf-ı ledünnimize [137a] kulağ vir, diñle. Âdemde artık maḥall-i hayvândan budur ki âdem bellüdü ve benî âdem olanda kerem ve kerâmet vardır. Kavluhû Te'âlâ:⁴¹⁵⁵ وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ⁴¹⁵⁶ buyurur. Hayvân hakkında buyurmamıştır. Âdem iseñ, insâniyyetini fehm eyle. Kavluhû Te'âlâ: وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ لَا يَسْمَعُوا وَتَرَاهُمْ⁴¹⁵⁷ يَنْظُرُونَ Pes, ma'na bu demek olur ki eğer da'vetullâhı bildirüp da'vet eyleseñ ol hayvânlara, hiç anlar yolu görüp ve seniñ kelâmın nedir işidir mi? Nerde kaldı ki şıgır yola geleler. Anlar işitmezler, görmezler, bakardır, sağırlar gibidir.

İmdi, ey mü'min, nuṭṭ-ı Hakk'da ḥilâf olmaz. Yoḥsa olur der misin? Eğer olur derseñ sen daḥî teberrâya müstehak olursın. İmdi, Hakk Te'âlâ ḥazretlerinin zâtına ve şıfâtına mazhar düşmek diler iseñ, bir mürşid-i kâmile irişüp, ol mürşid seni bir menzile irişdirmiş olur ki hiç ol menzili ma'âriflerden gayrı kimesneler bilmezler. Hemân ma'âriflere maḥşûs menzildir ve ammâ sen daḥî kaçan bir mürşid-i ma'ârif-i âleme varınca ol mürşid-i [137b] billâh ma'ârif, sırr-ı Aḥadiyyetiñ vâhidiyyetine mazhariyyet itdikde nuṭṭkundan taşra bir işde bulunmayup hemân anıñ emriyle idesin. Ol vakit, ol mürşid-i âlem ma'ârif seni alur menzil be menzil rûḥ-ı hidâyete ulaşıdırır. Zât ile şıfâtı neydügin gösterüp, bir idüp cümle ma'ârifetullâhı bir bir gösterir ve seni daḥî hidâyet-i nâs-ı âlem-i dünyâ ve mâ-fihâ idüp âḥir, zâhir, bâtın, evvel tıyurır. Pes, bu böyle yetişilür. Gerçi kim mürşidiniñ yoluna baş ve cân fedâ ider iseñ, ol mürşid seni üç rûḥ ile zinde idüp dirildir. Ol üç rûḥuñ evveli rûḥ-ı nebâtîdir, ikincisi rûḥ-ı hayvânîdir, üçüncü rûḥ-ı cismânîdir. Bir kimesne bu üç rûḥ ile zinde olmasa ve zinde olduğunu bilmesa ma'ârifetullâh feth idemeyüp, insân mertebesine vâsıl olmaz ve insân mertebesine vâsıl olmayan rûḥ-ı insânîye kadem başmaz. Rûḥ-ı insânîye kadem başmayan rûḥ-ı izâfe ile zinde olmaz.

İmdi, ey tâlib-i [138a] ma'ârif! Evveli rûḥ-ı nebâtîdir, bâb-ı şerî'atdır, şuya mâ'ildir. İkinci rûḥ-ı hayvânîdir, bâb-ı tarîkatdır, âteşe mâ'ildir. Üçüncü rûḥ-ı cismânîdir, bâb-ı

⁴¹⁵⁴ çokdur Z, OE1: yokdur M

⁴¹⁵⁵ Kavluhû Te'âlâ Z, M, OE1: Kâle'llâhu Te'âlâ OE2

⁴¹⁵⁶ Andolsun, biz Âdemoğlunu şerefli kıldık. (İsrâ suresi, 70)

⁴¹⁵⁷ Eğer onları, doğru yola çağırırsanız işitmezler. Sen onların sana baktıklarını görürsün. (A'râf suresi, 198)

ma'rifetdir, yele mâ'ildir. Dördüncü rûh-ı insânîdir, bâb-ı hakikatdir, toprağa mâ'ildir. Beşinci rûh-ı izâfîdir ki gurûh-ı nâciyedir.

İmdi, bu beş rûhın aşlı nedir? Ol şâh-ı velâyet, şâhib-i te'vîl-i Kur'ân, Hâzret-i Emîr-i Merdânî'nin bendesine böyle ma'lûmdur ki şûret-i evvel şerî'at şuyı ile yunmayınca temiz olmaz. Ve tarîkat bir âteşdir ki o âteşinde poça içinde gümüş ve altın gibi pişüp şızmayınca mehenge gelmez, gümüş ve altın olamaz. Ve ma'ârifet bir yeldir ki ma'ârifet yeliyle tıyûr gibi ber-hevâ olup uçmayınca tayy-ı mekân, zamân içinde zamân, mekân içinde mekân, mi'râc-ı kevn [ü] cihân, ledün, zamân, mekân, kerâmet neydiğini bilmez ve kimseye kerâmet gösteremez. Ve hakikat bir topraktır ki mezra'atü'l-âhiret'dir,⁴¹⁵⁸ bu dünyânın [138b] içindedir. Ol toprak üzerine tohum-ı âhireti zerrâc itdirmeyince, tekrâr kendün tohum olup, ekilüp bitmeyince şecere-i tayyibe olamaz. Böylece bilüp cehd eyle ki nefsin tamâğının hevâsından kendin kurtara. Zât-ı pâkini pâk eyle. Kavlühü Te'âlâ:

وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالإِنسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَّا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَّا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَّا يَسْمَعُونَ
بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ⁴¹⁵⁹

İmdi. Hakk Tebârek ve Te'âlâ buyurduğu âyet ma'nâsı budur ki tahkîk cinnîden⁴¹⁶⁰ ve insden çoğunu cehennem için halk eyledim ve daği çoğunu işitmez kıldım. Ve anlara gönül virdim, ol gönüle Hakk komadılar ve idrâk itmediler. Ya maḥbûb, ya maḥbûbe ya dünyâyı sevdiler; fâniye meşgûl oldılar ve daği göz virdim, o göz ile tarîk-ı Hakk'ı görmediler. Ve daği kulaḥ virdim, ol kulaḥ ile hitâb ve da'vet-i Hakk'ı işitmediler ve işidmege sa'y itmediler. Anlar hayvândırlar, niçün idrâk itmeyüp fâniye meşgûl oldılar? İşte anlar azgunlar ve dâğî bâğîlerdir. [139a] Hakk'dan ve kendülerinden ve nefislerinden gâfillerdirler. Leyl ü nehâr tâlib-i dünyâdırlar, kelb maḥûlesidirler. Ol emri, hitâbı işidmezler. Hâzret-i Ahadiyyetî'nin kelâm-ı şerîfine 'amelleri yokdur. Kavlühü Te'âlâ.⁴¹⁶¹ 4162 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ

⁴¹⁵⁸ مزرعة الآخرة Ahiretin tarlası, "Dünya âhiretin tarlasıdır" (Aclûnî, a.g.e., I/412)

⁴¹⁵⁹ Andolsun biz, cinler ve insanlardan, kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını cehennem için var ettik. İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar. (A'râf suresi, 179)

⁴¹⁶⁰ İmdi, Hakk Te'âlâ tahkîk cinnîden OE1: İmdi. Hakk Tebârek ve Te'âlâ buyurduğu âyet ma'nâsı budur ki tahkîk cinnîden Z, M

⁴¹⁶¹ Kavlühü Te'âlâ ... أَطِيعُوا اللَّهَ ... يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ ... OE1: ... أَطِيعُوا اللَّهَ Z / Kâle'llâhu Te'âlâ ... أَطِيعُوا اللَّهَ M / ... أَطِيعُوا اللَّهَ OE2

⁴¹⁶² Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de. (Nisâ suresi, 59)

hiṭâbını duymadığıyçün, Hâzret-i Vâhidiyyet, Rasûl-i Ekrem şallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem bu sebebdan anların hâklarında buyurmuşdur. Kâle’n-nebiyyü:⁴¹⁶³ الدنيا جيفة و . Ma‘nâsı demektir ki “dünyâ cîfedir, dünyâyâ tâlib olanlar daḥi cîfedir, kelb makûlesidir.” Kelb daḥi cîfedir. Anlar ehl-i gümândır ve ehl-i gümân olan kişiler bâtıldır. Kavlûhû Te‘âlâ:⁴¹⁶⁵ وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا⁴¹⁶⁶ . Anlara hem câhil dinür ve hem bâtıl dinür. Hâkḡ gelse bâtıl helâk olur ve bâtıl gelse hâkḡ gider. Zîrâ her şey aşlı ile pervâz urup, uçar. Kebûter yine kebûter ile uçar. Buña nisbet cemî‘-i eşyâ aşlına gider ve aşlı ile olur. Kâle’n-nebiyyü:⁴¹⁶⁷ [139b] كل شيء يرجع الى اصله⁴¹⁶⁸ . Buña daḥi delîl olur.

İmdi, ey tâlib-i ma‘ârif, ma‘lûmdır ki Tevrât ve Zebûr ve’l-İncîl ve Furḡân içinde لام الف muḡâbilinde dört ḡarf vardır ki budur: pâ çâ ja gâ (پا چا ژا گا). Bunlar maḡallerinde söylenür. Gerçi لام الف muḡâbilindedir, ammâ maḡallinde ḡayri söylenür. Böyle olunca anlaşıldı ki her şey bunıñ gibidir.

Bir daḥi muḡaddem zikr olunmuş idi. Aşlından namaz, elli vakit idi. Beş vakte qarâr itdi. Kavlûhû Te‘âlâ:⁴¹⁶⁹ 4170 مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا delîl eylediñ idi. Ammâ aşıl elli vakit namaz bu beşdir, her biri on sayılır. Bunı daḥi bildirelim. Budur: Allah – Muḡammed – Ma‘ârif (م ع ا ر ف - م ح م د - ا ل ل ا ه). Böyle olunca bilesin ki vech-i mürşid-i kerîm Hâkḡ’dır ve mürşid ve mürîd, kelime-i ilâhî ḡatṭ-ı istüvâ ile tekmîl ḡalem-i ḡudret muḡâbilindedir, ṭoḡuz ḡarfdır ki biline: م ر ش د - م ر د . Pes, İmdi, bunuñ ikisi daḥi çâr ‘anâşırıdır. İkisi bir ḡaḡîḡatdır. Fehm eyle kim, ol çâr [140a] ‘anâşır muḡâbilinde uçmaḡa aşlıyla dört rûḡ vüçûd-ı ‘azîzine yâr [u] vefâdâr eyledi. Ol dört rûḡ muḡâbilesinde dört ḡanḡâḡ-ı rûḡânî bünyâd eyledi. Ve ol dört ḡanḡâḡ-ı rûḡânî üzerine dört mü‘ekkel ḡodı. Ol dört mü‘ekkele dört ‘âlem virdi. Ol dört ‘âlemiñ her birisinde dört ferîşte ḡodı. Ol dört ferîşte üzerine dört ḡuvvet ḡodı. Ol dört ḡuvvet muḡâbilesinde dört kitâb virdi. Ol dört kitâb muḡâbilesinde dört şâḡib-i kitâb enbiyâ gönderdi. Dört enbiyâ muḡâbilinde dört evtâd-ı dünyâ aḡṭâb gönderdi. Ol dört aḡṭâb muḡâbilinde bu dört ḡarfi bildirdi: پا چا ژا گا .

⁴¹⁶³ Kâle’n-nebiyyü OE1: Resûl OE2 / Z ve M’de yok.

⁴¹⁶⁴ Dünya cîfedir, ona talip olanlar da köpeklerdir. (Hadîs-i şerif)

⁴¹⁶⁵ Kavlûhû Te‘âlâ M, OE1: Hâzret-i Ahḡadiyyet buyuruyor. Kavlûhû Te‘âlâ Z / Hâzret-i Allâḡ buyurur OE2

⁴¹⁶⁶ De ki: Hak geldi, bâtıl yok oldu. Şüphesiz bâtıl, yok olmaya mahkumdur. (İsrâ suresi, 81)

⁴¹⁶⁷ Kâle’n-nebiyyü OE1: Z, M ve OE2’de yok.

⁴¹⁶⁸ Her şey aslına döner. (Hadîs-i Şerif)

⁴¹⁶⁹ Kavlûhû Te‘âlâ OE1: Z ve M’de yok. OE2 âyeti almamıştır.

⁴¹⁷⁰ Kim bir iyilik yaparsa ona on kat vardır. (En’âm suresi, 160)

* Yazma nüshalarda “mürşid” kelimesi “y” ile yazıldığı için mürşid ve mürîd kelimelerindeki harf sayısı dokuz olarak hesaplanmış, yoksa iki kelimenin harfleri toplamı sekiz yapmaktadır.

Bu dört harf üzerine on iki nokta kondu. Ve ol on iki nokta ‘adedince on iki imâmı bildirdi. On iki imâm on iki tarîf denildi. Ve on iki imâm, on iki mâh-ı münîr, her birisi aşılarından bir nokta idi. Kâle İmâm ‘Ali kerremallâhu vecheh: ⁴¹⁷¹ و انا نقطة تحت الباء Nokta ki ‘Ali’dir ve neslidir ve ‘Ali ile berâber her nokta bir ‘Ali kendüdür. [140b] Dimek olur ki bir sır idi, aşlıyla söylendi. Anlaşıldı ki her şey aşlıyla berâber uçdı.

⁴¹⁷¹ bildirdi. On iki imâm on iki t̤arîf denildi. Ve on iki imâm, on iki mâh-ı münîr, her birisi aşılarından bir nokta idi Z, M: bildirdi. Ve on iki imâm, on iki mâh-ı münîr, her birisi aşılarından bir nokta idi. Kâle İmâm ‘Ali kerremallâhu vecheh: و انا نقطة تحت الباء OE1

nefs-i emmâre, biri nefis-i levvâme, biri nefis-i mülhime, biri nefis-i muṭmaʿinndir. Ol dört nefis üzerine dört ʿâlem ki virdi: Biri ʿâlem-i nâsût, biri ʿâlem-i lâhût, biri **[141b]** ʿâlem-i melekût, biri ʿâlem-i ceberût. Ol dört ʿâlemiñ muḳâbilesinde dört ferîşte virdi, muḳarreb-i vücûdullâh eyledi: Biri Cebrâʿîl ve biri Mîkâʿîl ve biri İsrâfîl ve biri ʿAzrâʿîl ʿaleyhi's-selâmdır. Ve ol dört ferîşte üzerine dört kuvvet virdi: Biri kuvvet-i sâmiʿa ve biri kuvvet-i şâmme ve biri kuvvet-i bâsıra ve biri kuvvet-i zâʾîkadır. Ol dört kuvvet muḳâbilesinde dört kitâb virdi: Biri Zebûr, biri Tevrât, biri İncîl, biri Furḳân. Ol dört kitâba dört enbiyâ-i muʿazzam virdi: Biri Dâvûd, biri Mûsâ, biri ʿÎsâ ve biri Muḥammedeni'l-Muṣṭafâ ki ḥâtem-i nübüvvet eyledi. Ve ol dört kitâbı dört ḥarfden irsâl eyledi: Biri پ , biri چ , biri ل , biri ک . Ve ol dört ḥarf üzerine on iki nokṭa konuldu. On İki İmâm muḳâbilindedir. Ol imâm-ı hümmâm nesli, ol ʿanâşır üzere maʿşûm pâk çârdehdir ve bunlarıñ anası Ḥadîcetü'l-Kübrâ ve Fâtîmatü'z-Zehrâ'dır. Bunlarıñ nihâyeti yigirmi **[142a]** sekiz ḥurûf-ı kelâmullâhdır. Cemîʿ-i mevcûdâtıñ aşılıları bunlardır. Cümlesi bunlarıñ varlığından olupdur ve bu yigirmi sekiz aşıl peygamber, yigirmi sekiz ḥurûf-ı müfredât üzeredir. Ve bu yigirmi sekiz ḥurûf, aşıl Ḥazret-i Şâhî, şehinşâhî ʿadedince gelmişdir, secdegâh-ı kâʾinâtdır. Ol sebebden kim evlâd-ı ʿAli ve Ehl-i Beyti kıblegâhdır. Bunlarıñ isimleri budur ki maʿlûm oluna: Evvel Muḥammed ʿAli, ikinci İmâm Ḥasan, üçüncü İmâm Ḥüseyin raḍiyallâhu ʿanhidir. Dördüncü İmâm ʿAliyyü's-suğrâ Zeynelʿâbidîn, Beşinci İmâm Muḥammedü'l-Bâkırî raḍiyallâhu teʿâlâ ʿanh, altıncı İmâm Caʿferü's-Şâdık naşarallâhu ʿanh, yedinci İmâm Mûsâ'î'l-Kâzım şalavâtullâhi ʿaleyhim, sekizinci İmâm ʿAliyyü'r-Rızâ rıdvânullâhi teʿâlâ, toḳuzuncu İmâm Muḥammedü't-Taḳî raḍiyallâhu ʿanh, onuncu İmâm ʿAliyye'n-Naḳî raḍiyallâhu ʿanh, on birinci İmâm Ḥasenü'l-ʿAskerî raḍiyallâhu ʿanh, on ikinci İmâm Muḥammedü'l-Mehdî şâhibü'z-zamân,⁴¹⁷⁹ kutbü'd-devrân, ḥucetü'l-burhân⁴¹⁸⁰ şalavâtullâhi ʿaleyhim ecmaʿîn. Ve Ḥadîcetü'l-Kübrâ ve Fâtîmetü'z-Zehrâ ve çârdeh maʿşûm [u] pâk, On İki İmâm ile on dört maʿşûm [u] pâk yigirmi altı **[142b]** iki daḥî Ḥadîcetü'l-Kübrâ ve Fâtîmetü'z-Zehrâ yigirmi sekiz, aşl-ı kâʾinât enbiyâ ki kelâm-ı kerîm içinde ismi yâd olunan, her müʾmine bilmesi farz meşâbesinde vâcib olan, peygamber ʿadedince gelmişdir. Cümlesi bu yigirmi sekiz ḥurûf-ı muḳaṭṭaʿât muḳâbilinde gelüp ve Muḥammed ʿAli bir zât ve bir ʿaded olup, yigirmi toḳuz olur. Yigirmi toḳuzuncu lâm-elif ki Muḥammed ʿAli demekdir. Biri lâm'dır ل ا م üç ve biri ا ل ف dir üç ḥarf; ḥurûf-ı muḳaṭṭaʿât, ikisi altı ḥarf ider: Kâf ve nûn (كاف و نون)

⁴¹⁷⁹ şâhibü'z-zamân Z, A: şâhibü'l-ʿirfân OE1

⁴¹⁸⁰ ḥucetü'l-burhân OE1: ḥucetü'l-kâʾim Z, M

dimekdir. Kün (كن) kelâm-ı kâdîmi Hâzret-i Muḥammed ‘Ali dimekdir. Resûlullâh şallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem:⁴¹⁸¹ لحمك لحمي شحمك شحمي دمك دمي جسمك جسمي انا و على من⁴¹⁸² نور واحد⁴¹⁸² diyü. Böyle oldığıyçün lâm-elif (لام الف) yigirmi toḳuz ḥurûf ‘adedince gelmiştir. İmdi, bu mecmû‘-ı Kır‘ân-ı Kerîm, ‘ilm-i evlâd-ı Muḥammed ‘Ali’dır. Anların dostluḡına vârid olmuştur. Kâle’n-nebiyyü:⁴¹⁸³ 4184 لولاك لولاك لما خلقت الافلاك⁴¹⁸⁴ Muḥammed ‘Ali içündür. “Ḥabîbim olmasa idiñ [143a] eflâki ḥalk eylemez idim” buyurur, vâhidü’l-vücûd içün idi.⁴¹⁸⁵

İmdi, ey tâlib-i ma‘ârif! ‘Anâsır-ı erba‘a dimek, dört nesne demektir: Âteş, su, türâb, yeldir. Rûḥ-ı nebâtî suya mâ’ildir. Rûḥ-ı hayvânî türâba mâ’ildir. Rûḥ-ı cismânî âteşe mâ’ildir. Rûḥ-ı insânî rûzgâra mâ’ildir. Kulaḡ rûḥ-ı nebâta, burun rûḥ-ı hayvânîye mâ’ildir ve göz rûḥ-ı cismânîye mâ’ildir ve ağız rûḥ-ı insânîye mâ’ildir. Nefs-i emmâre kulaḡa mâ’ildir. Nefs-i levvâme buruna mâ’ildir. Nefs-i mülhime göze mâ’ildir. Nefs-i muṭma‘inne ağıza mâ’ildir. ‘Âlem-i melekût emmâreye, ‘âlem-i nâsût levvâmeye, ‘âlem-i ceberût mülhimeye, ‘âlem-i lâhût muṭma‘inneye mâ’ildir.

Cebrâ’îl ‘âlem-i melekûta, Mîkâ’îl ‘âlem-i nâsûta, İsrâfîl ‘âlem-i ceberûta, ‘Azrâ’îl ‘âlem-i lâhûta mâ’ildir. Kuvvet-i bâsıra Cebrâ’îl’e, kuvvet-i şâmme⁴¹⁸⁶ Mîkâ’îl’e, kuvvet-i sâmi‘a İsrâfîl’e, kuvvet-i zâ’ika ‘Azrâ’îl’e maḥşûşdur. Zebûr kuvvet-i sâmi‘aya, Tevrât kuvvet-i şâmmeye, İncîl kuvvet-i bâsıraya, Furḡân kuvvet-i zâ’ıkaya mâ’ildir. پ Zebûr’a, چ Tevrât’a, ا Incîl’e, [143b] گ Furḡân’a mâ’ildir. پ چ ا ژا گ üzerlerinde on iki nokṡa, On İki İmâm ‘aleyhi’s-selâm ḥazretlerine mâ’ildir. On İki İmâm, çârdeh ma‘şûm [u] pâka mâ’ildir. Ve ondört ma‘şûm⁴¹⁸⁷ daḡi Ḥadîcetü’l-Kübrâ ve Fâtîmetü’z-Zehrâ’ya mâ’ildir. Ḥadîce ve Fâtîma daḡi yigirmi sekiz peygambere mâ’ildir. Ve yigirmi sekiz peygamber

⁴¹⁸¹ Resûlullâh şallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem OE1: Bu sebebdan Ḥazret-i Vâhidiyyet buyurmuştur,⁴¹⁸¹ Resûl-i Ekrem ve Nebiyy-i Muḥterem şallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem min şâni İmâm ‘Ali Z, M

⁴¹⁸² Etin etimdir, cismın cismimdir, kanın kanımdır, ben ve Ali bir nurdanız. (İbn Bâbaveyh, *a.g.e.*, s. 157; Kummî, *a.g.e.*, C.II, s. 103)

⁴¹⁸³ Kâle’n-nebiyyü OE1: Kavlûhû Te‘âlâ Z, M

⁴¹⁸⁴ Sen olmasaydın, sen olmasaydın felekleri yaratmazdım. Bkz. Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2123.

⁴¹⁸⁵ eflâki ḥalk eylemez idim” buyurur OE1: eflâki ḥalk eylemez idim” buyurur, vâhidü’l-vücûd içün idi Z, M

⁴¹⁸⁶ Z nüshasında şâmiha (شاميها) biçiminde yazılmıştır.

⁴¹⁸⁷ On Dört Masum ifadesi, küçük yaşta öldürülen 14 çocuk için kullanılmaktadır: Muhammed Ekber (Hz. Ali’nin oḡlu), Abdullah (Hz. Hasan’ın oḡlu), Abdullah (Hz. Hüseyin’in oḡlu), Kasım (Hz. Hüseyin’in oḡlu), Ali Asgar (Hz. Hüseyin’in oḡlu), Kasım (Hz. Zeynelabidin’in oḡlu), Ali Eftan (Muhammed Bâkır’ın oḡlu), Abdullah (Cafer Sâdık’ın oḡlu), Yahya Hadi (Câfer Sâdık’ın oḡlu), Salih (Musa Kâzım’ın oḡlu), Tayyip (Musa Kazım’ın oḡlu), Cafer Tahir (Muhammed Taki’nin oḡlu), Cafer (Ali Naki’nin oḡlu), Kasım (Hasan Askerî’nin oḡlu). Bkz. Vicdânî, *Hurûfîlik ve Bektaşîlik –ne idiler ne oldular?- İsmail Güleç (hızl.)*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2016, s.243-244.

[illegible]

Muhammed ‘Ali muḳâbilindedir. Vech-i Âdem ‘aleyhi’s-selâm üzerinde vâḳi’ olmuştur ve vech-i Âdem’den nüzûl eylemiştir ve bir daḥî ḳâle’n-nebiyyü:⁴²²⁴ نَزَلَ الْقُرْآنُ عَلَى سَبْعَةِ . Bir haftanın yüz altmış sekiz sâ’ati⁴²²⁵ dır. Ol yedi harf budur: ف ج ح ش ث ظ خ ذ . Bir haftanın yüz altmış sekiz üzerine on iki daḥî zamm eylediñ yüz seksen oldu. Ve iki daḥî aşıl eczâsı ḥurûfı Muhammed ‘Ali demek yüz seksen iki oldu, lâm-elif ‘adedince ve bunun aşıl mebd’i Fâtîḥa’dır. Zîrâ ḥikmet ve ḳudret ve ḳuvvet Âdem ‘aleyhi’s-selâm ‘adedince dir. Pes, Cemâl-i Âdem ḥikmetullâhdır ve yed-i Âdem ḳudretullâhdır ve ricl-i Âdem ḳuvvetullâhdır. Zîrâ ki Âdem ḳuvvet ile yürür, menzile irer ve ḳudret ile işler ve ḥikmet ile söyler. Zîrâ kim söz yüzdür ve yüz ḥayme-i mî’âd ve mir’âtdır. Vech-i Âdem ‘aleyhi’s-selâm [147a] kâ’inâtdır ve bu kâ’inât kendüyi Âdem vechinde görür ve ehl-i kemâl ve ma’ârif-i billâh olunca bâtın göziyle bu kâ’inâtı ki göreyim dir ise her ne tarafı istese anda ziyâret ider. Zîrâ kim mir’âta nazar idince kâ’inât içine ‘aks ider. Mürşid-i kâmil, ma’ârif-i billâh ve ehlullâh bu kâ’inâtı mir’ât içinde ‘aks itdiği maḥallini ziyâret ider. Ammâ fehmi eyle ki cinciler gibi frenk mir’âtı⁴²²⁶ ile deḡil, mir’ât-ı Âdem ki gine vech-i Âdem ‘aleyhi’s-selâmdır. Zîrâ bu bir mir’âtdır, anı gine ma’ârif-i billâhlara bilür. Ol mir’ât⁴²²⁷ ق وَالْقُرْآنُ الْمَجِيدُ demek, Âdem’in bir tarafı elli ve bir tarafı daḥi elli, tamâm yüz olur, ḳaf (ق) adedince, Ḥayme-i mî’âd ve mir’ât-ı â’inât ki ḳâf (ق) demek ma’nâsı Yâ Âdem ve’l- Ḳur’ân’il-mecîd, ma’nâsını ‘aceb şorar iseñ bâtınını bilesin. Bir eliñ on dört mufaşşal ve beş parmak ve beş tırnak ve bir aşıl eliñ kendüsi ve bir ayaḡıñ on dört mufaşşal ve beş parmak ve beş tırnak ve bir aşıl ayaḡıñ kendüsi, cümlesi tamâm elli ider. Elli daḥî bir tarafı yüz sayılır, ḳaf (ق) ‘adedi olur. Cenâb-ı ḥayme-i mî’âd-ı kâ’inât, vücûd-ı Âdem ‘aleyhi’s-selâm bu minvâl üzere bilesin, cümle âdem böyle dimekdir.⁴²²⁸ [147b] Ve ‘unḳâd başdır, cemî’-i ‘unûḳ ve zülfi

⁴²²⁴ Ḳâle’n-nebiyyü OE1: Z, M ve OE2’de yok.

⁴²²⁵ Kur’ân yedi harf üzerine nâzil olmuştur. Bkz. Buhârî, Fedailu’l-Kur’ân 5, 27, Husûmat 4, Tevhid 53.

⁴²²⁶ frenk mir’âtı Z, M: fersiz mir’ât OE1

⁴²²⁷ Ḳâf. Şerefli Kur’âna andolsun. (Ḳâf suresi, 1)

⁴²²⁸ Bir eliñ on dört mufaşşal ve beş parmak ve beş tırnak ve bir aşıl eliñ kendüsi ve bir ayaḡıñ on dört mufaşşal ve beş parmak ve beş tırnak ve bir aşıl ayaḡıñ kendüsi, cümlesi tamâm elli ider. Elli daḥî bir tarafı yüz sayılır, ḳaf (ق) ‘adedi olur. Cenâb-ı ḥayme-i mî’âd-ı kâ’inât, vücûd-ı Âdem ‘aleyhi’s-selâm bu minvâl üzere bilesin, cümle âdem böyle dimekdir OE1: Bir eliñ on dört mufaşşal ve beş parmak ve beş tırnak ve bir aşıl eliñ kendüsi fi’l-cümle ‘adedi yirmi beş olur. Ol yigirmi beş peygamber, üçü iḥtilâfî, mâ-bâḳîsi bilâ-iḥtilâf olan mübâya’ada vedî’a ve emânetullâhdır ki bilinelere: ‘Üzeyir, Lokmân, Zû’l-ḳarneyn, yigirmi sekiz peygamber ta’dâdınca melek dersin. Omuz ki üç mafaşşal ucı dimekdir. Ḥurûf-ı muḳaṭṭa’ât üzere ismi yâd olunan peygamberler ta’dâdındadır ki bu sebepten üçü çıkınca yigirmi beş ḳalır. Ve yigirmi beş bir ayaḡına varınca ta’dâd gelür yigirmi beş, yigirmi beş daḥi tamam elli ider. Bir ayaḡıñ on dört mufaşşal ve beş parmak ve beş tırnak ve bir aşıl ayaḡıñ kendüsi, cümlesi tamâm elli ider. Elli daḥî bir tarafı yüz sayılır, ḳaf (ق) ‘adedi olur. Bu yüz, cenâb-ı ḥayme-i mî’âd ve mir’ât-ı vücûd-ı Âdem ‘aleyhi’s-selâm bu minvâl üzere

ve kaşı ve kirpigi, bâl [ü] perdir. Ve yüziñ ʿarşdır ve zahrıñ kürsidir ve şadrıñ kaşr-ı ğılmândır ve levh hatt u hâliñdir ve maḥfûz sözüñdür ve maşrıķ ağzındır ve mağrib kulağındır ve şems nuṭkındur.

Pes, Şems maşrıķdan toğup mağribde kavuşur, kulaķ mağribdir. Kamer daḥi mağribde hilâl olur, maşrıķda bedr olur. Bu sırrı küñhüyle fehmi idüp tıyanlar şakķü'l-kamere işâret olur ve nuṭuk ağzından toğar, kulaķ üzerinde kavuşur. Ve kulaķ mağribdir, kamerdir ve kamer daḥi maşrıķdan toğar, cân ve dil ıklîminde hilâl olur. Andan maşrıķa gelür, maşrıķda bedr olur. Zîrâ kameriñ tecellîsi leyldir ki velâyet ve kerâmet-i bâtın dinür. Velâyet ve nübüvvet gerçi bir nûrdur. Ammâ şemse nübüvvet, kamere velâyet dinür. Bu sebebdendir ki velâyet sırdır, nübüvvet âşikârdır, şerîʿat ve tarîķat da bâtındır. Şerîʿat zâhir olması ile şems diyü şâbit olunur ve tarîķat, bâtın olması ile kamer dinür ve giceye işbât yokdur. Zîrâ şerîʿat enbiyâya maḥşûş ki yigirmi sekizde hatm-i nübüvvet tekmîl dinür. Ammâ evliyâya muḥşûş nihâyet yokdur. [148a] Cümlesi gene bir enbiyâ gibidir. İki bir zâtdır.

İmdi, ey tâlib-i maʿârif! Göz şerîʿatdır ve kulaķ tarîķatdır. Maʿârifet Muhammed ve ḥaķîķat ʿAliʿdir. Zîrâ ḥaķîķat burundur, maʿârifet ağızdır, ve ʿâlem nizâm budur ki dört bâb üzerine binâdır ve kırk maķâmıdır.⁴²²⁹ Onı şerîʿat ve onı tarîķat ve onı maʿârifet ve onı ḥaķîķatdır. Pes, imdi, şerîʿat ve tarîķat ve maʿârifet ve ḥaķîķat dört bâb üzerine mebnîdir. Ve bu dört bâbıñ üzerine 18.000 ʿâlem nizâm bağlamışdır. Ve bu on sekiz biñ ʿâlemiñ üzerine sebʿa semâvât ve sebʿa'l-araẓîn nizâm bağlamışdır. Pes, imdi, şâbit oldu ki şerîʿat Âdemʿdir, zâhir ayağıyla yürür, yel gibi eser. Ve tarîķat Âdemʿdir ki eliyle tutar ve göziyle görür, âteş gibi yanar. Ve maʿrifet Âdemʿdir ki diliyle söyler ve kulaķ ile işidir ve su gibi akar. Ve ḥaķîķat Âdemʿdir ki yel gibi eser, od gibi yanar, su gibi akar, toprak gibi sâkin olur. Ve bir daḥi Âdem on sekiz biñ ʿâlemdir. Zîrâ el ve ayak, altı boğumdur, ikisi on iki olur. Altı daḥi şeş cihât ki fevkî ve taḥtî ve yemîni ve yesârî ve öñi ve zahrî, tamâm on sekiz olup on sekiz biñ ʿâlem muķâbili bu dimekdir. [148b] Her bir ʿadedi biñ yerine ķâʿim-maķâmıdır. Ve insânıñ yarısı yedi ķat yer ve yarısı yedi ķat gök ve başı ʿarş üzere

bilesin ki ḥayme-i mîʿâd ve mirʿât-ı kâʿinât olur. Vücûd-ı Âdem ve ķaf (ك) ki cümle âdem böyle dimekdir. Z, M

⁴²²⁹ İmdi, ey tâlib-i maʿârif! Göz şerîʿatdır ve kulaķ tarîķatdır ve maʿrifet ʿAliʿdir ve ḥaķîķat Muhammedʿdir. Zîrâ maʿârifet ağızdır, ḥaķîķat bedendir ve nizâm-ı ʿâlem budur ki dört bâb üzerine binâdır ve kırk maķâmıdır OE1: İmdi, ey tâlib-i maʿârif! Göz şerîʿatdır ve kulaķ tarîķatdır. Maʿârifet Muhammed ve ḥaķîķat ʿAliʿdir. Zîrâ ḥaķîķat burundur, maʿârifet ağızdır, ve ʿâlem nizâm budur ki dört bâb üzerine binâdır ve kırk maķâmıdır Z, M

mu'allâdır. Ve bir daği budur ki kırk makâm, dört bâb üzere, bâb-ı evvel şerî'at, ikinci tarîkat, üçüncü ma'rifet, dördüncü hakîkatdır. Şerî'at 'âlem üzere ve 'âlem 'ilm üzere ve 'ilm kelâm üzere ve kelâm nuţuk üzere ve nuţuk ağızdan zuhûr ider, ağız on bâbdır. İkinci tarîkat, âdâb üzere, âdâb göz üzere ve göz daği on bâbdır. Üçüncü ma'rifetdir, 'amel üzere ve 'amel kulağ üzere ve kulağ daği on bâbdır. Dördüncü hakîkatdır, hayâ üzeredir. Kâle'n-nebiyyü:⁴²³⁰ ⁴²³¹ الحياء من الايمان Hayâ, beden üzeredir ve beden daği on bâbdır, 'ilimdir.⁴²³²

Pes, şâbit oldu, bir kişide⁴²³³ 'ilim olmasa âdab olmaz. Âdâb olmasa 'ilim olmaz. 'İlim olmasa hayâ olmaz. Hayâ olmasa îmân olmaz ve îmân olmasa âdem olamaz ve âdem olmasa hayvân-ı nâtîkdir. 'Amel, 'ilim, hayâ insân üzeredir. Ve insân îmân üzeredir ve îmân mürebbî üzeredir ve mürebbî mürşid-i 'âlem ma'ârif-i rabbî üzeredir ki Hakk'dır.

Kâle Resûlullâh şallallâhu te'âlâ 'aleyhi ve sellem: [149a] ⁴²³⁴ لولا المرئى ما عرفت ربى Bil ki mürebbîsi olmayınca rabbisini görmez ve mürşide Hakk diyemez. Bil ki mürşide irdiñ ulu'l-azîm sa'âdete yetişdiñ. Sende senlik emânetdir, Muhammed 'Âli kimdir, şâhibi bilüp kâmil oldiñ, zât ile şîfât ne idüğini tıyup, bir eyleyüp aslına yetiştirdiñ.⁴²³⁵ Kâle'n-nebiyyü:⁴²³⁶ ⁴²³⁷ كل شئ يرجع الى اصله oldu. Gam gidüp cennet ile müjdelendi oldu. Zîrâ mürşide irişmeyen câhildir. Kâle İmâm 'Ali kerremallâhu vecheh:⁴²³⁸ ⁴²³⁹ الشئ شئ الجاهل لا 'dir. Özünü mürşid bilmeyen câhildir. Şol şeylerden câhil bir şey değildir. İmdi, bu mevcûdâtıñ içinde gezen ve nûr-ı 'aynında görinen ol zât-ı mutlakdır ki esmâ-i zât ve esmâ-i şîfât mürîddir. Ol mürîd daği esmâ'ullâhdır. Cemî'-i eşyâ 'aynında mevcûddur. Her nereye nazar kılinsa kendi görünür, mürşid ile Hakk görünür. Kâle'n-nebiyyü:⁴²⁴⁰ من عرف نفسه فقد عرف ربه tahkîk nefis evvel mürebbî kendü rabbisini mürşid bilüp. Tahkîk zerre idüğünü nefis tıydu, bir cüz'î irâde idüğünü anladı. Ve ammâ esmâ-i kül, nefis değil cüz'îdir

⁴²³⁰ Kâle'n-nebiyyü OE1: Z, M ve OE2'de yok.

⁴²³¹ Hayâ imandandır. (Buarî, İman16, Edeb 77; Müslim, İman 57-59; Tirmizî, İman 7; Nesâî, İman 27; İbn Mâce, Mukaddime 9, Zühd 17. Bkz. Mehmed Sofuoğlu, Sahih-i Buharî ve Tercemesi, Ötüken Yayınları, 1/177; Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi, Kahraman Yayınları, 10/498-499.)

⁴²³² Hayâ, beden üzeredir ve beden daği on bâbdır, 'ilimdir OE1: Hayâ, burun üzeredir ve burun daği on bâbdır, 'ilimdir Z, M, OE2

⁴²³³ Pes, şâbit oldu, bir kişide OE1: Pes, imdi, bir kişide Z, M

⁴²³⁴ Mürebbim olmasaydı, Rabbimi bilemezdim. (Hadîs-i şerif)

⁴²³⁵ Sende senlik emânetdir, Muhammed 'Âli kimdir, şâhibi bilüp kâmil oldiñ, zât ile şîfât ne idüğünü tıyup, bir eyleyüp aslına yetiştirdiñ OE1, OE2: Mende menlik emânetdir. Muhammed 'Ali kimdir, bilüp kâmil olduñ, zât ile ve şîfât ne idüğünü duyup, bir eyleyüp aslına yetiştirdiñ Z, M

⁴²³⁶ Kâle'n-nebiyyü OE1: Z, M ve OE2'de yok.

⁴²³⁷ Her şey aslına döner. (Hadîs-i şerif)

⁴²³⁸ Kâle İmâm 'Ali kerremallâhu vecheh OE1: Z, M ve OE2'de yok.

⁴²³⁹ Her şey bir şeydir, câhil hiçbir şey değildir. (Hazret-i Ali)

⁴²⁴⁰ Kâle'n-nebiyyü OE1: Z, M ve OE2'de yok.

⁴²⁴¹ Nefsini bilen Rabbini bilir. Bkz. Meclisî, a.g.e., C. II, s. 32.

ve zerre gibidir. Esmâ-i kül, Âdem ve mürşid ‘aleyhi’s-selâmdır. İnsân-ı kâmil, mürşidini tabîb-i hâzık bilir. [149b]

İmdi, ey tâlib-i ma‘ârif! Şûret-i ahsen-i takvîm ve şûret-i şâbb-ı emred⁴²⁴² kaatadır, Tâ-sîn-mîm (طسم)’dir ve Tâ-sîn-mîm, şûretidir.⁴²⁴³ Kâle Resûlullâh şallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem:⁴²⁴⁴ 4245 خلق الله آدم على صورته وعلى صورت الرحمن:4245 kef-hâ-yâ-‘ayın-şad صِرَاطُ⁴²⁴⁷ hâdîdir ve hidâyetdir. Zîrâ mürşid, Rabbîdir ki Âdem’in vechinde⁴²⁴⁶ (كهيعص) 4246 hâdîdir ve hidâyetdir. Zîrâ mürşid, Rabbîdir ki Âdem’in vechindedir. Üzerinden ‘ubûr eylemek, muṭlak şîrât üzere gitmek mürşide, rabbiye gitmektir. Hâ-mîm (حم)dir ki hüküm olunan kelâm-ı hidâyet odur, Muhammed ‘Ali’dir, zât ve şîfâtdır. Ki emr olundu, böyle olunca emrû’l-ma‘rûf nehy ‘ani’l-münker nedir aňlayasın. Bil ki Levh-i Maḥfûzdur, Hakk’dan söyler, Hakk’dır ki⁴²⁴⁸ şad (ص) 90 ‘adeddir. Her ‘adedi biñ ‘adedde kâ’imdir. Toksân biñ kelimât bu dimekdir, bilmek içündür. Vaşşâküm, sizlere vaşîyyet olup⁴²⁴⁹ ısmarlanan budur. Emri yerine getürîñ. Ol ikrârı va‘budullâh bilüp Tañrının ‘ahdini yerine getürîñ. Zîrâ kaf (ق)’dır, 100 ‘adeddir ve tâ-sîn (طس) şûretidir ki bilün ve bilmege tâlip olun, ğayrı hevâdan geçiñ.⁴²⁵⁰ Kavlühû Te‘âlâ: وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ . إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ⁴²⁵¹ olmayasız ki hevâ ile söz olmaz. Hevâ [150a] sizden söylesün, rûh olıñ, ‘aşk siz oluñız ki sizlerden söyleyeni daḥi fenâya virmeyiñ, sizler mürşid ile olasız, vahy-i Hakk ile nutk idesiñiz. Bil ki hevâ ile söz olmaz ve yüz olmaz, nehy eyleyiñ nefsiñizi

⁴²⁴² Şâbb-ı emred: Türkçeye yeni yetme genç, delikanlı biçiminde aktarılabilir. Tasavvufta, dört unsurdan yaratılmış olan bir insan, dört unsur (toprak, su, hava ve ateş) mertebesini, sonra mevâlid-i selâse (maden, bitki, hayvan) mertebesini madden ve manen aşarak kâmil insan seviyesine ulaşırsa ahsen-i takvîm (en güzel suret) olarak vasıflandırılan şâbb-ı emred seviyesine yükselir. Böylece Allah’ın isimlerinin tam mazharı haline gelir. Bkz. Resâil, OE_YZ_0619, vr. 233b.

⁴²⁴³ Tâ-sîn-mîm (طسم)’dir ve Tâ-sîn-mîm, şûretidir Z: tabibimdir, şûretidir OE1, A

⁴²⁴⁴ Kâle Resûlullâh şallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem OE1: Kâle Resûlullâh M / Kâle Risâlet Z / Kâle’n-nebiyyû şallallâhu ‘aleyhi ve sellem OE2

⁴²⁴⁵ Allah, Âdem’i kendi suretinde ve Rahman suretinde yarattı. (Sahîh-i Buharî, İsti‘zân, 1; Sahîh-i Müslim, Birr, 155, Cennet, 28; Usûl-i Kâfî, Rûh 4, 342). Bu hadisi’in “Allah Âdem’i, Âdem’in kendi suretinde yarattı.” biçiminde anlaşılması gerektiğini söyleyenler de vardır bkz. İbn-i Hacer, *a.g.e.*, 5, 182-183.

⁴²⁴⁶ Kef Hâ Yâ Ayın Sâd (Meryem suresi, 1)

⁴²⁴⁷ Doğru yol. (Fâtiha suresi, 6; Sâffât suresi, 118)

⁴²⁴⁸ Ki emr olundu, böyle olunca emrû’l-ma‘rûf nehy ‘ani’l-münker nedir aňlayasın. Bil ki Levh-i Maḥfûzdur, Hakk’dan söyler, Hakk’dır ki OE1: kim emrolundu, böyle olunca emrû’l-ma‘rûfdur, ta‘akkülündür, anlayasın. Ve’d-dînen kıtımızda kkitâb kitâbetdir ki bil ki levh-i maḥfûzdur, yenṭıku söyler, bi’l-Hakk Hakk’dır ki şad’dır Z, M

⁴²⁴⁹ Vaşşâküm, sizlere vaşîyyet olup Z, M: Sizlere vaşîyyet olup OE1

⁴²⁵⁰ Zîrâ kaf (ق)’dır, 100 ‘adeddir ve tâ-sîn (طس) şûretidir ki bilün ve bilmege tâlip olun, ğayrı hevâdan geçiñ Z, M: bilüp ve bilmege tâlip olıñ, ğayrı hevâdan geçiñ K

⁴²⁵¹ Kavlühû Te‘âlâ: وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ . إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ OE1: يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ Z, M, OE2

Battığı zaman yıldız andolsun ki, arkadaşınız (Muhammed haktan) sapmadı ve azmadı. O, nefis arzusu ile konuşmaz. (Size okuduğu) Kur’ân ancak kendisine bildirilen bir vahiydir. (Necm suresi, 1-4)

hevâ vü hevesiñizden tâ ki Muhammed ‘Ali’ye irişesiñiz ve kelimâtların bile ve anlayasıñız. ‘Âlem-i zât ve ‘âlem-i şîfât, mürîd ve mürşid, Âdem ve Havvâ ile dir ve tokuz hatt-ı istivâyı tamam nedir bilesiñiz. Bu minvâl üzere muḳaṭṭa‘ât olur ki istivâdır: ⁴²⁵² ت (1) الم (2), الر (3), ز - م ر ش د. Muḳaṭṭa‘âtiñ aşlı ‘adedincedir ve muḳaṭṭa‘ât aşlı budur: ⁴²⁵³ (4) طه (5) يس (6) ص (7) حم (8) ق (9) ن.

Pes, Kır‘ân’ıñ aşlı bu tokuz kelimedir. Dünyâ vü mâ-fihânıñ aşlı kün kelimesi olduğı gibi. Muḳaṭṭa‘ât aşlı ‘adedi dağı böyledir, 9 kelimedir. İnbişâtı elli iki hurûf ‘adedincedir. ⁴²⁵⁴ الف لام ميم - الف لام م Müfredâtı yigirmi hurûf-ı muḳaṭṭa‘ât, inbişâtı budur, yetmiş ikidir: الف لام م - الف لام م (Elif Lâm Mîm, Elif Lâm Râ, کاف ها يا عين صاد - طاها - ياسين - صاد - حاميم - قاف - نون kâf-hâ-yâ-ayın-sâd, tâ-hâ, yâ-sîn, şâd, hâ-mîm, kâf, nûn). Pes Kır‘ân’ıñ aşlı ‘adedi [150b] bu tokuz kelimedir. Dünyâ vü mâ-fihânıñ aşlı inbişâtı elli iki ve müfredâtı yigirmi, cümlesi yetmiş iki hurûf kün (کن) demek, iki dağı zât, şîfât ‘adedincedir. Ve yigirmi sekiz hurûf-ı müfredât ve yigirmi iki nokta ve hemze ve câzim elli iki ve yigirmi dağı muḳaṭṭa‘ât vech-i kerîm harfleri yetmiş iki ‘adeddir. Zîrâ mecmû‘-ı eşyâ ve arz, semâvât bu tokuz kelime ile aña ve babalanmışdır. Ve Levh ü Kalem, on sekiz biñ ‘âlem, bu tokuz hurûf ile dir ve elli iki inbişâtdır ve bu tokuz kelime hilḳat-i Âdem ‘aleyhi’s-selâm üzeredir. Böylece binâ olmuşdur. Zîrâ cemî‘-i eşyâ ve seb‘a semâvât, aşlı [ve] fer‘-i Âdem’dir ve hilḳat-i Âdem’den âşikâr olmuşdur. Zîrâ ki mecmû‘-ı eşyânıñ rücû‘ı insândır ve insânıñ rücû‘ı Ma‘ârif’dir ve Ma‘ârif’iñ rücû‘ı Muhammed ‘Ali’dir ve Muhammed ‘Ali hidâyetdir ve Ma‘ârif velâyetdir. Muhammed ‘Ali nübüvvetdir, biri zât ve biri şîfâtdır ve Ma‘ârif ḳalb içinde Şamed ile Bismillâh’dır. Seb‘a’l-Meşânîdir ve’l-Kır‘ânî’l-Azîmdir ve Muhammed ‘Ali İki yedi [151a] demekdir: م ح م د - ع ل ی . Bismillâh dağı yedi harfdır: ب س م ا ل ل ه . Yedi hatt-ı istivâ olur ki ma‘lûmdur. Ḳâle ‘an İmâm ‘Ali raḍiyallâhu Te‘âlâ innehû ḳâle, ḳâle Resûlullâh şallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem: ⁴²⁵⁵ لو اجتمع الناس على احبّ امرى ما خلقت النار Eğer benim, nâs, emrimi sevse, muḥabbet eylese, nârı ḳalk eylemezdim,” buyurmuş Allâh. ⁴²⁵⁶ Emr-i Bârî,

⁴²⁵² M: ت ل م ی ز - م ر ش د OE1.

⁴²⁵³ Muḳaṭṭa‘âtiñ aşlı ‘adedincedir ve muḳaṭṭa‘ât aşlı budur Z, M: Bu yigirmi tokuz hurûf-ı muḳaṭṭa‘ât, şûreleriñ aşlı ‘adedi budur OE1

⁴²⁵⁴ A nüshasının sayfa kenarında harflerle ilgili hesaplamalar şöyle yapılmıştır: Bunlar tek harf, iki harf, üç harf biçiminde mukattaati oluşturan 9 ayrı şekildir. Bunların genişletilmesiyle 50 harf (aslında 51 harftir, ancak Yâsin’in yâ’ı nidâ olduğundan hesaplanmamıştır) oluşmaktadır. Bunların 20 noktası vardır. Toplam 70 olmaktadır. İki adet de kef ve nun harfleri 72 sayısını vermektedir.

⁴²⁵⁵ Eğer insanlar benim emrimi sevse ve muhabbet eylese ateşi yaratmazdım. (Hadîs-i şerif)

⁴²⁵⁶ buyurmuş Allah Z, M: buyurmuş OE1

rûhdur. Mürşid-i kâmile irmek, rûhı bulmaqdır ve sevmekdir, emr-i Bârî'dir. **Çâle**
Ma'rifî.⁴²⁵⁷

Dilimde tesbîhim mürşid olupdur

Sücûdum, sâcidim âdem olupdur

Göñül dîdâra karşı ol sebebden

Ayılmaz vâlih ü hayrân olupdur

Pes, imdi, ey tâlib-i ma'ârif! Her kim mürşide imdedi, müşkilin hâl eylemedi ve özi ni nefs-i emmâreden kurtarmadı. Kavluhû Te'âlâ: ⁴²⁵⁸ وَمَا أَزَيُّ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ . Her kim bu dâ'irede fevt olur ise nâkışdır. Zîrâ bu dâ'ire nârdır ve nârdan halk olmuş idi. Yine aslına rücû eylemiş oldu. Tâbi-i Şeytân ve zâlim oldu. **[151b]** Hidâyete yetişmedi. “Mürşid benim, mürşid nedir?” der idi. Hidâyeti inkâr eyledi, zâlim oldu. Kavluhû Te'âlâ: ⁴²⁵⁹ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ buyurmuşdur. Zâlime kavm olunca Allâh Te'âlâ'nın hidâyeti ol kişiye irmez. Şeytân'dan emîn olası z ki hidâyete yetişesiniz. Mürşid hidâyettir. Zîrâ bir kişi mürşide yetişince nefsine zulm eylemez. Kavluhû Te'âlâ: ⁴²⁶⁰ ⁴²⁶¹ إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ Şol kimesne kim mürşidi ve Fâtîha'sını bildi, zâlim olmaz, hâtimesi da hi güzel olur. Hüsni hâtimeye irmiş olur. Zîrâ Fâtîha emirdir. Fâtîha'yı bilmese, şalâtı dürüst değildir. Kâle'n-nebiyyü: ⁴²⁶² ⁴²⁶³ لَا صَلَوةَ إِلَّا بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ 'dır. Mürşide varsa, mürşid ne idüğünü bilmese, Fâtîha'sını bilmemiş olur. Fâtîha, sır-ı Kûrân'dır ki bu minvâl üzeredir. **[152a]** بِسْمِ اللَّهِ bildirdi:

بِسْمِ اللَّهِ الْمَرْحَمِ الْمَصْرِحِمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الرَّبِّ الْمَرْعَالَمِينَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ كَهَيْعِصْ مَاكَ طَهْ يَوْمَ طَسَمَ الدِّينَ طَسَ إِيَّاكَ طَسَمَ نَعْبَدُ الْمَ وَإِيَّاكَ الْمَ نَسْتَعِينُ الْمَ أَهْدِنَا الْمَ الصِّرَاطَ يَسَ الْمُسْتَقِيمَ صَ صِرَاطَ حَمِ الدِّينِ حَمِ أَنْعَمْتَ حَمَعَسَقَ عَلَيْهِمْ حَمِ غَيْرَ حَمِ الْمَغْضُوبِ حَمِ عَلَيْهِمْ حَمِ وَلَا قِ الضَّالِّينَ نَ

⁴²⁵⁷ Kâle Ma^crifî OE1: Z, M ve OE2'de yok.

Z وَمَا أُبْرِئُ ... النَّفْسَ لَأَمَّارَةً بِالْسُوءِ A, OE1: وَمَا أُبْرِئُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالْسُوءِ 4258

Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü nefis aşırı derecede kötülüğü emreder. (Yûsuf suresi, 53)

4259 لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ OE1: Z, M, OE2 وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

Allâh, zâlim toplumu doğru yola iletmez. (Âl-i İmrân suresi, 86; Bakara suresi, 258; Mâide suresi, 51; En'âm suresi, 144; Tevbe suresi, 109; Kasas suresi, 50; Saf suresi, 7; Ahkâf suresi, 10; Cuma suresi, 5)

⁴²⁶⁰ Kavlühû Te^câlâ OE1: Kâle'llâh M / Allâh zü'lcelal buyurur OE2 / Z'de yok.

⁴²⁶¹ Şüphesiz Allâh, insanlara hiçbir şekilde zulmetmez; fakat insanlar kendilerine zulmederler. (Yûnus suresi, 44)

⁴²⁶² Kâlen'n-nebiyyü OE1: Resûlullâh şallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurmuş OE2 / Z ve M'de yok.

⁴²⁶³ Fâtihasız namaz sahih olmaz. (Sahîh-i Müslim, Salat 27; Sünen-i Tirmizî, Fâtiha suresi Tefsiri, 2953;

Sünen-i Ebu Davud, Salat, 17; Bkz. Canan, *a.g.e.*, 17/20)

ma^cnâsıdır. Kâle'llâhu Te^câlâ:⁴²⁶⁴ 4265 ^{الْحَيُّ الْقَيُّومُ} . الله لا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَلِيُّ اللَّهُ esmâ'ullâhdır. Niçün, cemî-i hurûf bir hakîkatdır. Gökden gelen kitâblarda gelmiştir. Kur'an-ı Mecîd'de vardır. Hurûf-ı muḳaṭṭa^cât, Kur'an'ın aşlıdır ve cemî-i kitâbın aşlıdır ve hurûfların aşlıdır. Benî âdem daḥi cemî-i kitâbın aşlıdır ve harflerin aşlıdır.⁴²⁶⁶ Eğer Âdem olmasa, ne harf olur ne şavt lâzım gelür. Ve Hakk Te^câlâ'nın esmâ-i küll ve esmâ-ı hüsnâsı ve esrârıdır. Anın ma^cnâsı, Âdem Hakk'dır, şüret-i insân hidâyetdir ve hurûf-ı kelâm-ı kerîmdir. Şimdiye deḡin ehl-i 'irfân ve ehlullâh 'indinde bilinür ve yine sırr olur idi. Bu 'alâmeti ve bu esrârı, râsihûn 'ilmini ve ledünnîyi izhâr idüp, îlân eyleyüp, kerâmet-i Hakk'ı tıyurdu. Âlem halkına kerâmet gösterüp bildirdi, [152b] menfa^catlensünler diyü. Bu ma^cârifet ve cemî-i aḥkâm üzere, bu muḥabbet ile tamâm-ı ma^cârifet-i şan^cat-ı zâhirî, kimisi ma^cârifet-i şan^cat-ı cifr ve kimisi ma^cârifet-i havâss-ı teshîr-i rûḥânî ve simyâ ve kimi şerî'at ve kimi tarîkat ve kimi ma^cârifetullâh ve kimi hakîkatı bildirerek te'lîf olunur. Kimisi 'Arabî ve kimi Türkî lisân üzere ve kimi Süryânî, her birisi bir nev^ca ve her birine bir ḡayrı isim bahş idüp tesmiye olunmuştur. Bu nâs-ı âlem, te'lîfimizi kırâ'at eyledikçe menfa^catlenüp, hayvân gibi gitmesünler ve vücûdlarında bi'l-kuvve konılan kemâlât taşra gelüp, hüner-i Hakk olup, kerâmetlerini bilsünler diyü izhâr ve ḡün-â-ḡün kitâblarda âşikâraya bıraktım. Ki bizleri daḥi hayır duâ ile yâd eyleyince, sırrımızı ve kendümüzü kendülerde ḡâzırdan bulsunlar ve ma^cârif ne idüğini bilüp, ḡayırda ve şerrde, kıyâm ve ku'ûdda ma^cârif yine kendi harfleridir ki beş harfdır. Havâss-ı ḡamse böyledir: م ع ا ر ف (Ma^cârif) ve kendüsi [153a] Allâh zü'l-celâl ma^cârif harfi ile kendüsi daḥi böyle beş harfdır: ا ل ل ل ل (Allâh) kerâmet ve havâss-ı ḡamse ile icrâ ider. Zîrâ bu Ma^cârif, Muhammed'dir. Bu sebebdan "biñ iki yüzden soñra setr olmam" dedigi bu idi: م ع ا ر ف - م ح م د - م ع ا ر ف meydâna, zâhire çıkması içün bu beş harf ا ل ل ل ل (Allâh) zü'l-celâl ḡazretlerinin م ح م د kendi zât ve kendi şifât idi ve Ma^cârif (معارف) ki kudret ve kerâmet ve ḡikmet idi. Beşeriyetden izhâr içün 1242'de⁴²⁶⁷ küllî âşikâr olur. Her kaḡı ma^cârifet içün olur ise olsun, bir kerre yâ Ma^cârif deyince ol ma^cârifeti âsân ḡetüre ve her ma^cârifetin miftâḡı ve açıcısı olan zât-ı şerîf lisânında ve elinde miftâḡ olduḡı gibi lisânile zikr olunması ile kolayca vücûda gelür.

⁴²⁶⁴ Kavlühü Te^câlâ OE1: Kâle'llâhu Te^câlâ Z, M, OE2

⁴²⁶⁵ Elif Lâmi Mîm. Allah, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayandır. (Âl-i İmrân suresi, 1-2)

⁴²⁶⁶ Hurûf-ı muḳaṭṭa^cât, Kur'an'ın aşlıdır ve cemî-i kitâbın aşlıdır ve hurûfların aşlıdır. Benî âdem daḥi cemî-i kitâbın aşlıdır ve harflerin aşlıdır Z, M: Hurûf-ı muḳaṭṭa^cât, Kur'an'ın ve cemî-i kitâbın ve hurûfların aşlıdır OE1

⁴²⁶⁷ Hicri 1242/M.1826-27

İmdi, ey tâlib-i ma'ârif! Zât şîfât, ibtidâ' intihâ, vâşîf mevşûf olur. Fâtîha, vech-i Âdem ve Havvâ, Fâtîha içinde bilinür ve görünür. Zâhiren Âl-i 'İmrân ve şûre-i Bakara'dır. Fâtîha'da yokdur, bilinmez. Esrâr idi şâbit [153b] oldı ki esrâr âşîkâra söylendi. Esrârdan murâd bu yigirmi tokuz hurûf, mürşid nuţkı idi. Kâle'n-nebiyyü: ⁴²⁶⁸ من لم يؤمن بالحروف و "Bil ki her kim bu yigirmi tokuz hurûfa î mân eylemese kıyâmetde anıñ oturacak yeri nâr olur."

Pes, ma'elûm ve şâbit oldı ki Fâtîha bu yigirmi tokuz hurûf ile mürekkebdır. Yigirmi biri zâhirde ve yigirmi iki lâm-elif (لام الف) ile zâhir olunca yedi harf dañi bâtındır, yigirmi tokuz hurûfdur. Qur'ân'ın aşlıdır, vech ile Ümmü'l-Kitâb'dır.

Bir dañi budur ki muqatta'ât aşlı on dört kelimedir (harfdır) ve birisi bu ki ğayr-i mükerrer ve takrâr ile yetmiş yedidir, bir kıilde yetmiş sekiz olmuştur. Fâtihatü'l-kitâb, ol on dört kelimedir (harfdır). ğayr-i mükerrer ve takrâr ile yetmiş sekiz olunca Fâtihatü'l-kitâb içinde on dört teşdîd vardır. Ve ol on dört muqatta'ât aşıl 'adedincedir. ⁴²⁷⁰

Bir dañi budur ki Qur'ân-ı Kerîm'de yedi aşıl vardır. Bu demektir ki Qur'ân yedi harf içinden zuhûr ider. Bu yedi harf, sâ'ir harflerîñ aşlıdır ve ma'elûmdur ki aşıl diyü, muqaddemâ zîkr olunmuştur, ana dimektir. Ve "Qur'ân bu yedi harf üzerine inmiştir" Kâle'n-nebiyyü: ⁴²⁷¹ ⁴²⁷² نَزَلَ الْقُرْآنُ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ Bu yedi harf üzerine sâ'ir hurûf-ı Qur'ân inmiştir. Bunlardır ki ف ج ح ش ث ظ خ ز ve hem bu hurûf ism-i a'zamdır, ⁴²⁷³ bunlardan anlaşılır. Kadir gicesi, hayât memât, zamân mekân bu sırrı aňlayan insân, her sırta mazhar düşer ki Qur'ân-ı Kerîm, [154a] Fâtihatü'l-kitâb, ümmü'l-haķîķa ve ki seb'a âyât-ı Fâtîha bundan kitâbetdir. Bismillâh, Fatiha, seb'a'lmeşânî ve Qur'ânü'l-'azîm bu yedi harf ile icrâ olunur: ⁴²⁷⁴ م ح د ع ل ي , تَطْخَرُ فَجْش , ب س م ا ل ل ه . Her kaçan mevlûd

⁴²⁶⁸ Kâle'n-nebiyyü OE1, OE2: Kâle Hazret-i Vâhidiyyet Resûl-i Ekrem ve Nebiy-i Muhterem 'aleyhi's-şalâtü ve's-selâm buyurur Z, M

⁴²⁶⁹ Her kim bu yirmi dokuz harfe inanmazsa, kıyamette onun eğleneceği yer ateş olur. (Hadîs-i şerif)

⁴²⁷⁰ Bir dañi budur ki muqatta'ât aşlı on dört kelimedir (harfdır) ve birisi bu ki ğayr-i mükerrer ve takrâr ile yetmiş yedidir, bir kıilde yetmiş sekiz olmuştur. Fâtihatü'l-kitâb, ol on dört kelimedir (harfdır). ğayr-i mükerrer ve takrâr ile yetmiş sekiz olunca Fâtihatü'l-kitâb içinde on dört teşdîd vardır. Ve ol on dört muqatta'ât aşıl 'adedincedir. Bir dañi budur ki Qur'ân-ı Kerîm'de yedi aşıl vardır. Z, M: OE1'de yok.

⁴²⁷¹ Kâle'n-nebiyyü OE1, OE2: buyurur Z, M

⁴²⁷² Kur'ân yedi harf üzere nâzil olmuştur. (Sahîh-i Buharî, Fezailü'l-Kur'ân 5, 27, Husûmat 4, Tevhid 53; Sahîh-i Müslim, Müsâfirin 270/818; Ebû Davud, Salât 357/1475; Tirmizî, Kırâ'ât 2/2944; Sünen-i Nesâî, Salât 37/2, 150-152; İmam Mâlik, Kur'ân 5/1, 102). Bkz. Canan, a.g.e., 4/457-458)

⁴²⁷³ Bu yedi harf üzerine sâ'ir hurûf-ı Qur'ân inmiştir. Bunlardır ki ف ج ح ش ث ظ خ ز ve hem bu hurûf ism-i a'zamdır, Z, M: bu yedi harf ism-i a'zamdır OE1

⁴²⁷⁴ Qur'ân-ı Kerîm, Fâtihatü'l-kitâb, ümmü'l-haķîķa ve ki seb'a âyât-ı Fâtîha bundan kitâbetdir. Bismillâh, Fatiha, seb'a'lmeşânî ve Qur'ânü'l-'azîm bu yedi harf ile eczâ olunur: م ح د ع ل ي , تَطْخَرُ فَجْش , ب س م ا ل ل ه . OE1: Qur'ân-ı Kerîm'in Fâtihatü'l-kitâb, Ümmü'l-haķîķa ve Ümmü'l-kitâbdır ki seb'a âyât Fâtîha

ana rahminden gelince, bu yedi harf ile gelür. Böyle olunca her kaçan bir zât, bir kerâmet ve bir mevlûd getürecek ve gösterecek olur ise, bu yedi harfi tahrîf ve basît idüp herbirisini otuz ikişer harf idüp anîñ ile izhâr-ı kerâmet idüp,⁴²⁷⁵ bu yedi harfi havâşş eyleyüp kırâat, vefk ve buhûrât idüp ve ol yedi harf-i mevlûd, anası karnından getürdiği gibi bu yedi harf ana olup üzerinden her birisiniñ nice otuz iki harf kerâmet getüre ve andan kesb idüp, anadan mevlûd eyleyüp zâhire çıkara. Mevlûduñ dendânesi⁴²⁷⁶ ümmü'l-kitâbdır ki ba'dehû bülûgiyyet gelür, şalât bu ma'nâda zuhûr ider. Kâle'n-nebiyyü: لا صلوة 4277 ال ب فاتحة الكتاب dimek, bir âdemiñ Fâtıhası dürüst olmadığı gibi şalât dahî dürüst olmayup, zâhire çıkup görünmeyince secde ve sücûd-ı âlem dürüst olmaz ve eczâsını bu yedi harfiñ bilmesi, kerâmet izhâr idemez. Eczâdan murâd secdedir ve hem şâbb-ı emred üzerine secde olmaz,⁴²⁷⁸ secdeyi haţt-ı istivâ ile âdem üzerine Fâtıha okuyup secde kılar. Âdem, maḥall-i secdedir. Yerine getürmege sa'y iden benî âdem, kerem kerâmete irer. Melâ'ike sırrını bilür, cümlesine [154b] mâlik olur. Emri daḥi yerine getürür ve ammâ yerine getürmege anlara kâfir ve İblis dirler. Kavlühü Te'âlâ:⁴²⁷⁹

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ⁴²⁸⁰

Niçün kim Âdem'in vechinde kendü zât ve 'ilmini kitâbet eylemişdir, bunu Şeytân okumadı. Her 'ilmi bilür ammâ 'ilm-i kerâmeti Şeytân bilmez. Bu sebebdan secdeden başını çekdi. Zîrâ mel'ûn-ı ma'lûmdur ki Müseylemetü'l-Kezzâb'dır, Efendimize haber gönderdi: "Ben daḥi resûlüm ve malım ve 'aqlım ve 'ilmim ve şi'rim nihâyeti yok ve askerim çok ve kavim, kabîle şâhibiyim" didi. Ve Hâzret-i Vâhidiyyet Resûl-i Ekrem şallallâhu Te'âlâ aleyhi ve sellem hâzretlerine, Hâzret-i Aḥadiyyet'den ḥiţâb olundu ki

bundan kitâbetdir ve Fâtihatü'l-kitâb, seb'a âyât, ihdâhünne, Bismillâh, Fâtıha, seb'a'l-meşânî ve'l-Ḳur'ânî'l-azîm, م ح م د ع ل ي , لا صلوة ال ب فاتحة الكتاب , ب س م ا ل ه , Muḥammed 'Ali iki فَحْشٍ تُطْفَرُ, iki meşânî. ḥurûf-ı seb'a, Fâtıha, seb'a'l-meşânî güzel ṭanı ki ehl-i ma'ârif yedi ḥurûfdur ki ma'ârifet bu yedi ḥurûf ile icrâ olunur Z, M

⁴²⁷⁵ bir kerâmet ve bir mevlûd getürecek ve gösterecek olur ise, bu yedi harfi tahrîf ve basît idüp herbirisini otuz ikişer harf idüp anîñ ile izhâr-ı kerâmet idüp Z, M: bir kerâmet gösterecek olur ise OE1

⁴²⁷⁶ mevlûduñ dendânesi M: mevlûduñ dindânesi Z / mevlûdiñ anası OE1

⁴²⁷⁷ Lâ şalâte illâ bi-fâtıhatü'l-kitâb OE1: ve fâtıhasız şalât dürüst deḡil Z, M

Fâtıhasız namaz sahih olmaz. (Müslim, Salat, 27; Tirmizî, Fâtıha suresi Tefsiri, 2953; Ebu Davud, Salat, 17)

⁴²⁷⁸ şâbb-ı emred üzerine secde olmaz Z, M: şâbb-ı emred üzerine OE1

⁴²⁷⁹ Kavlühü Te'âlâ OE1, Z, M: Kâle sübhânehû ve Te'âlâ OE2

⁴²⁸⁰ ... اسْجُدُوا لِآدَمَ... OE1: وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ... Z, M, OE

Hani meleklerle, "Âdem için saygı ile eğilin" demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştu. (Bakara suresi, 34)

ķavluhû Te‘âlâ:⁴²⁸¹ ⁴²⁸² قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ Böyle olunca mel‘ûn Müseylemetü’l-Kezzâb cevâb bulamadı. Zîrâ burhân, Fâtîha sırrıyla ve bu yedi harf ile olur. Ol sebebdan Müseylemetü’l-Kezzâb diyüp la‘nete müsteħak oldu ķavim ķabîlesiyle. Ķavluhû Te‘âlâ:⁴²⁸³ فَتَجْعَلْ لَّعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ âyet-i kerîmesi [155a] delîl-i ķatî‘dir.

İmdi, ey tâlib-i ma‘ârif! Şâbit oldu ki Fâtîha’yı güzel tanıyasın. Burhân ve kerâmet benî âdemdedir. Bu seb‘a âyât, andandır, ⁴²⁸⁴ إِحْدَاهُنَّ ‘dir. Ķâle Resûlullâh şallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem:⁴²⁸⁵ ⁴²⁸⁶ خلق الله آدم على صورته وعلى صورة الرحمن kendü şıfâtıdır. Bil ki zât-ı kadîmiñ ‘ilmidir ve Âdem ‘aleyhi’s-selâm, melâ’ikeleriñ mescûdı ve mu‘allimi, kelime-i ilâhî sebebiyledir. Ķavluhû Te‘âlâ:⁴²⁸⁷ ⁴²⁸⁸ قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ. Böyle olunca her kim Âdem’e secde eyler, ol melekdir. Ve her kim mürşidi bildi, secdeyi Ĥaķķ’a kıldı, ol benî âdemdir. Ve her kim Fâtîha’yı okuyup, sırrına mazhar olmadı, ol Şeytân-ı mel‘ûndur, ol kişiye la‘net iderler. Zîrâ Âdem, bir daĥi hem babadır ve hem anadır ve esmâ-i zât-ı Aĥadiyyet’dir ve ķâ‘im-maķâm-ı Ĥaķķ’dır. Aşıl bilinicek ikinci ana olur ve mihrâb secde maĥalli olduĥını ma‘lûm itmiş olur. Ve ümmehât neydüĥini tıyar, cennete dâhil olur. Zîrâ analarıñ ķademi altındadır [155b] cennet, ma‘lûmdur. Resûlullâh buyurur:⁴²⁸⁹ ⁴²⁹⁰ الجنة تحت اقدام الامهات . Bil ki analarıñ cennet ķademi altındadır. Ķavluhû Te‘âlâ: سَابِقُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أُعِدَّتْ لِلَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ

⁴²⁸¹ Resûl-i Ekrem şallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem ĥazretlerine, Ĥazret-i Aĥadiyyet’den ĥiĥâb olundu ki ķavluhû Te‘âlâ OE1: Ve Ĥazret-i Vâĥidiyyet Resûl-i Ekrem şallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem ĥazretlerine, Ĥazret-i Aĥadiyyet’den ĥiĥâb olundu ki Z, M

⁴²⁸² De ki, eĥer doĥru söyleyenler iseniz, kesin delilinizi getirin. (Neml suresi, 64; Bakara suresi, 111)

⁴²⁸³ لَّعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْقَوْمِ الْكَاذِبِينَ / Z لَّعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ OE1: فَتَجْعَلْ لَّعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ

Allah’ın laneti Yalan söyleyenlerin üzerinedir. (Âl-i İmrân suresi, 61). Yazma nüshalarda عَلَى الْكَاذِبِينَ alâ‘lennetü Allahı biķiminde kaydedilmiş.

⁴²⁸⁴ Onlardan biri... (Nisâ suresi, 20)

⁴²⁸⁵ Ķâle Resûlullâh şallallâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem OE1: Ķâle Resûlullâh Z, M / Ķâle’n-nebiyyü şallallâhu ‘aleyhi ve sellem OE2

⁴²⁸⁶ Allah, Âdem’i kendi suretinde ve Rahman suretinde yarattı. (Sahîh-i Buharî, İsti‘zân 1; Sahîh-i Müslim, Birr 115, Cennet 28; Ahmed b. Hanbel, II/244-251; Bihârü’l-Envâr, C. XI, s. 111; Kütüb-i Sitte, C. X, s. 288; Usûl-i Kâfi, Rûh, 4, 342). Bu hadis’in “Allah Âdem’i, Âdem’in kendi suretinde yarattı.” biķiminde anlaşılmaması gerektiĥini söyleyenler de vardır bkz. İbn-i Hacer, *a.g.e.*, 5/182-183.

⁴²⁸⁷ ķavluhû Te‘âlâ Z, M, OE1: Ķâle’llâh OE2

⁴²⁸⁸ Ķavluhû Te‘âlâ: قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ OE1: Z, M

Allah, şöyle dedi: “Ey Âdem! Onlara bunların isimlerini söyle.” Âdem, meleklerle onların isimlerini bildirince... (Bakara suresi, 33)

⁴²⁸⁹ Ķâle’n-nebiyyü OE1, OE: Ķâle Resûlullâh Z, M

⁴²⁹⁰ Cennet, anaların ayakları altındadır. (İbn Şihâb, *Müsned*, I/102, Hadis no. 119; Deylemî, *a.g.e.*, II/116 (2611), Hadis no. 2611; Süyûtî, *Camiü’s-Saĥîr*, H. No. 3642; Aclûnî, I/335; Albanî, *Sahîhü’l-Câmiü’s-Saĥîr* ve *Ziyâdetuhu*, 1250-1260)

⁴²⁹¹وَرُسُلِهِ Otuz iki kelime-i ilâhî-i kadîmdir, esmâ-i zât ve esmâ-i şîfâtıdır ki kadîmdir, lem-yezel ve lâ-yuzâldır⁴²⁹² ve ismi müsemmanîniñ ʿaynıdır. Kelime-i ilâhîniñ ʿilmi ve ʿâlimidir ve kâ'im-makâmıdır ve hem vech-i mürşiddir, bu sebebdan bilinsün içün kavluhû Teʿâlâ:⁴²⁹³ ⁴²⁹⁴الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى buyurulmuşdur ki kâle'n-nebiyyü:⁴²⁹⁵ خَلَقَ هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ bir daği böyle tefsîr olunur. Kelime-i kadîm-i ilâhî ile kelâm taşvîr ve nakş olur. Her şeyde bir ismi ve bir resmi vardır. Âdem zürriyetine ʿalâmetdir tâ kim Âdem biline [156a] ve Hakk anlaşıla. Ve bir daği bu sebebdan Âdem anlaşıla ki ʿArş üzerine berâber oldu.⁴²⁹⁸ ⁴²⁹⁹الرَّحْمَنُ عَلَى صُورَةِ الرَّحْمَنِ ve Rahmân taşvîr eyler Âdeme. Bir maʿnâsı daği şâbit olsun ki kelime-i kadîmiñ kelimesini çıkarınca ʿArş resminden ve isminden ne ile söylenebilir? ve ʿArş qalır mı? Ta şâbit ola ki bilâ-ziyâde ve lâ-noqşân. Kâle'llâhu Teʿâlâ:⁴²⁹⁹ ⁴³⁰⁰عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى .عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَى .وَلَقَدْ رَأَوْا نَزْلَةَ أُخْرَى .عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى . Ol sekiz kapulı cennet ki⁴³⁰¹ ⁴³⁰²جَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ kelime-i ilâhî anıñ ile kâ'imdir. Böylece ihâta eylemişdir. Bu makattaʿat olmasa hiç bir şey olmaz. Böylece ʿilm ile ihâta olunur. Kavluhû Teʿâlâ: ⁴³⁰³أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا Muhammed ʿaleyhi's-selâm kelâm-ı Bârî'dir

⁴²⁹¹ Z / kavluhû جَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ M: جَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ Teʿâlâ K / سَابِقُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أُعِدَّتْ لِلَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ OE جَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ

Gökler ve yerin genişliği kadar olan cennet, müttakiler için azırlanmıştır (Âl-i İmrân suresi, 133). Z nüshasında karışık verilirken OE1 nüshasında Hadîd suresi 21. Ayet verilmiştir: Rabbinizden bir başışlanmaya ve eni, gökle yerin genişliği kadar olan, Allah'a ve Resûlüne inananlar için hazırlanan cennete yarışırmasına koşun. (Hadîd suresi, 21)

⁴²⁹² Geçmişte başlangıcı, gelecekte sonu olmayandır.

⁴²⁹³ kavluhû Teʿâlâ OE1: buyurmuş OE2 / Z ve M'de yok.

⁴²⁹⁴ Rahmân, Arş'a kurulmuştur. (Tâ-Hâ suresi, 5)

⁴²⁹⁵ Kâle'n-nebiyyü OE1: Z ve M'de yok.

⁴²⁹⁶ Allah, Âdem'i kendi suretinde ve Rahman suretinde yarattı. (Meclisî, a.g.e., C. XI, s. 111; Kuleynî, a.g.e., C. IV, s. 342.)

⁴²⁹⁷ Kavluhû Teʿâlâ OE1: هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ Z, M

O, sizi rahimlerde, dilediği gibi şekillendirendir. (Âl-i İmrân suresi, 6)

⁴²⁹⁸ Rahman sureti üzere... (Meclisî, a.g.e., C. XI, s. 111; Kütüb-i Sitte, C. 10, s. 288)

⁴²⁹⁹ Kavluhû Teʿâlâ OE1: Kâle'llâhu Teʿâlâ Z, M

⁴³⁰⁰ Andolsun ki o, başka bir inişle de onu gördü. Sidretü'l-mühteâ'nın yanında. Cennetü'l-mevâ onun yanındadır. (Necm suresi, 13-15)

⁴³⁰¹ Ol sekiz kapulı cennet ki dört kirpik, iki kaç, baş saçı, bir daği haţı-ı leb OE2

⁴³⁰² Genişliği göklerle yer arası kadar olan ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için hazırlanmış bulunan cennet. (Âl-i İmrân suresi, 133). Z, M ve OE2 nüshalarında bu âyetin harfleri sayılarak 32 sayısına ulaşılmaktadır. Z ve OE2 nüshalarındaki عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ "kelimesi yerine "جَنَّةٍ" yazılarak bir harflik fark A nüshasında giderilmiştir: OE1 nüshasında ise unutulmuş olmalı ki bu âyet alınmamıştır.

⁴³⁰³ Muhakkak Allah, her şeyi ilmiyle kuşatmıştır. (Talâk suresi, 12)

ve kün (كن) kelimesi ve kelâm-ı kadîmdir ve Âdem anıñ ‘ilmidir ve cümle eşyâyı ‘ilm ile ihâta eylemiştir. Bu sebebdan bir ma’nâsı dağî budur. Kâle’n-nebiyyü:⁴³⁰⁴ رَأَيْتَ رَبِّي فِي لَيْلَةٍ dimek olur ki “Ben Rabbimi mi’râc gicesi gördüm şûret-i Âdem ve Havvâ gibi” vech-i ümmiyye kaatadır, Ümmü’l-Kitâb ve Fâtihatü’l-Kitâb andan ‘ibâretidir. Otuz iki kelime-i ilâhîniñ cennetidir. Anda [156b] sâkin olur kaatâ. Kâpusı cennetin sekizdir. Kâpular dan cennete girince dağî kendüsi otuz iki hurûfa dâhil zât olur. Nefs ve şıfâtı cennete koyup, bil ki bunlar dünyâda bulunur ise âhirete bilerek varılır. Cennete bunda giren anda dağî girebilür. Dünyâda ol eve böyle girilür. Haţţ-ı istivâ, şırâtu’l-müstakîmdir. Anıñ üstüne ‘ubûr eylemek kolay ve pek güçdür. Şırât üzerinden geçmegi bilince cennete elbette girer. Şırâtı geçmeyi bilmeyen ne bunda ve ne anda geçebilüp cennete girebilür.

İmdi, ey tâlib-i ma’ârif! Şırâtı birkaç kerre tafşîlen gösterüp ve haber virdik, pek lâzım ise geçesin. Bil ki sekiz, bu yedi kitâbet ile istivâ olur. Otuz iki haţţ-ı âdemîdir, bilmek gerekdir. Sekiz cennet kâpusıdır. Âdem’in cemâline nazar eylemek, murâdullâhı yerine götürüp secde eylemekdir. Pes, namâzı terk eylese, secdeyi terk eylemiş olur. Namâzı dağî bilseñ bir dağî yüzün üzere secde idersin. Fehm eyle Âdem üzeredir. Her ne kadar secde eyleseñ, bil ki Âdem’e itmiş olursın.⁴³⁰⁶ Kelime-i ilâhî ‘ilmi otuz iki ‘adedince hâzarda ve seferde ve cum’ada otuz iki ‘aded, tamam esmâ-i hüsnâ ve esmâ-i küll ve esmâ-i zât ve esmâ-i şıfât, Hâzret-i Aḥadiyyet’in kelâm-ı kadîminiñ ‘ilmi ve kelime-i ilâhîniñ ‘amelidir ki anı terk eyleyen, ‘ubûdiyyeti [157a] terk ve Hakk’ı unutmuş ve hûrî, gılmânı ve cenneti binâ itmemiş olur, harâb itmiş olur. İnsi, cinni bilememiş olur. Kavluhû Te’âlâ:⁴³⁰⁷ وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ⁴³⁰⁸. Bil ki ey li-ya’rifûn ve ey li-yuvahhidûn zîrâ bilicileri ve ma’ârifleri bunu böyle bilerek secdeyi terk ider ise bilmeyüp⁴³⁰⁹ terk idenler müşrikdir ve kâfirdir. Ol dağî Şeytân’a tâbîdir. Elbetde şalât, oruç, hacc, zekât, kelime-i şehâdet bunları bilince dağî ziyâde farz olur. Hakk’ın işlediğidir. Sen dağî Hakk ile

⁴³⁰⁴ Kâle’n-nebiyyü OE1: Kelâm-ı Risâlet ki buyurur Z, M / Resûlullâh buyurur OE

⁴³⁰⁵ Ben Rabbimi mirâc gecesi genç delikanlı Âdem suretinde gördüm. (Tirmizî, Tefsir, Sad 38; İbn Hanbel, V/367; Dârimî, Sünen, Rüyâ 12)

⁴³⁰⁶ Âdem’in cemâline nazar, murâdullâhı yerine götürüp secde eylemekdir. Pes, namâzı terk eylese, secdeyi terk eylemiş olur. Namâzı dağî bilseñ bir dağî yüzün üzere secde idersin. Fehm eyle Âdem üzeredir. Her ne kadar secde eyleseñ, bil ki Âdem’e itmiş olursın. Z, M: Âdem’in cemâline nazar eylemek, secdeyi Âdem’e itmiş olursın OE1

⁴³⁰⁷ Kavluhû Te’âlâ Z, M, OE1: Hakk Te’âlâ buyurur OE2

⁴³⁰⁸ Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım. (Zâriyât suresi, 56)

⁴³⁰⁹ zîrâ biliciler ve ma’ârifler bunu böyle bilerek secdeyi terk ider ise bilmeyüp Z, M: zîrâ bilicileri ve ma’ârifleri bilmeyüp OE1

Hakk'lanup işlemek lâzım gelür. Ve secde-i Âdem iktizâ olup secde-i sücûdun Âdem olur. Âdem nidüğünü bilmeyen Şeytân'dır ve Şeytân'dan gine Şeytân olur ve Şeytân'a tâbi olmuş olur. Şeytân'a tâbi olan kâfirdir. Kavlühü Te'âlâ:⁴³¹⁰ لَا مَلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكَ وَمِمَّنْ تَبِعَكَ 4311 Bundan murâd Şeytân'a tâbi olan kâfirdir ve terk-i ma'rifetullâhdır, la'îniñ tâbi'leridir. Hudâ'nın 'ahdini bil ey Âdem ibn Âdem, Şeytân'a tâbi olma. Şeytân-ı mel'ûn kâfirdir. Kavlühü Te'âlâ:

أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ . وَأَنْ اعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ⁴³¹²

Böyle olunca Şeytân'a tâbi olma, Âdem ol,⁴³¹³ bânın gözi açılson ve bir kimse Âdem'e secde itmese li-gayrillâh var şanmış olur, vücûd-ı [157b] Hakk'ın işbâtı Âdem idüğünü bilmemiş olup câhil kalur.⁴³¹⁴ الشئ شئ الجاهل لا شئ öyle kişiniñ hakkında dinür. Ba'de'l-mevt tamuya müsteḥak olur.⁴³¹⁵ Terk-i şalât, yedi ḥaṭṭ-ı ḥuṭûṭ-ı ümmiyyedir, hevâdır, Havvâ'ya dâhil olur. Kavlühü Te'âlâ: وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا 4316 Bu ma'nâdan murâdı yedi kapudan cehenneme girmiş olur. Nefs üzerine hevâsına tâbi, secdeyi terk iden kâfirlerden dinür. Ehl-i cehennem öyle kişilerdir. Ne'ûzü billâh, hevâyâ tâbi olmakdan Hakk'a şıgındık.

اللهم اجرنا من النار ومن اهلها وادخلنا الجنة بفضلِكَ وكرمكَ يا ارحم الراحمين⁴³¹⁷

İmdi ey tâlib-i ma'ârif! 4318 بسم الله الرحمن الرحيم . يس . وَالْقُرْآنَ الْحَكِيمَ Bunlarıñ ma'nâları ma'lûmdur ki kelâmullâhdır, kelâm-ı kadîmdir.⁴³¹⁹ Zîrâ kelâmullâh-ı Te'âlâ gayr-i maḥlûkdur. Kâle'n-nebiyyü:⁴³²⁰ 4321 من قال مخلوق فهو كافر به Her kim maḥlûk dise ol kişi

⁴³¹⁰ Ve secde-i Âdem iktizâ olup secde-i sücûdun Âdem olur. Âdem nidüğünü bilmeyen Şeytân'dır ve Şeytân'dan gine Şeytân olur ve Şeytân'a tâbi olmuş olur. Şeytân'a tâbi olan kâfirdir. Kavlühü Te'âlâ Z, M: Kavlühü Te'âlâ OE1

⁴³¹¹ Andolsun, cehennemi seninle ve onlardan sana uyanların hepsiyle dolduracağım. (Sâd suresi, 85)

⁴³¹² ...إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ... OE1: ...إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ... Z, M, OE2

Ey Âdemoğulları! Ben, size, şeytana kulluk etmeyin. Çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır. Bana kulluk edin. İşte bu dosdoğru yoldur, diye emretmedim mi? (Yâsîn suresi, 60-61)

⁴³¹³ Böyle olunca Şeytân'a tâbi olma, Âdem ol OE1: Böyle olunca bilindi ki secde kılıp Âdem idesiñ ve şalât Âdem idüğünü bilerek işleyince Âdem olup ve zürriyyet itmiş olursun. Yâ benî Âdem dinür, kendisi ve itdüğü Âdem olur. Her ne söyler ve her ne işler kimisi cin ve cinnî ve kimisi insü insî âdem olur ve Z, M

⁴³¹⁴ Her şey bir şeydir, câhil hiçbir şey değildir. (Hazret-i Ali)

⁴³¹⁵ ...إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ... OE1: ...إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ... Z, M: Ba'de'l-mevt tamuya müsteḥak olur OE1

⁴³¹⁶ Bu âyet Z ve M nüshalarında yoktur.

Dedik ki: "Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz." (Bakara suresi, 35)

⁴³¹⁷ Allah'ım, bizi cehennem ateşinden muhafaza eyle, fazlın ve kereminle bizi cennete dahil eyle, ey merhamet edenlerin en merhametlisi!

⁴³¹⁸ Yâsîn. Hikmetli Kur'ân'a andolsun. (Yâsîn suresi, 1-2)

⁴³¹⁹ Bunlarıñ ma'nâları ma'lûmdur ki kelâmullâhdır, kelâm-ı kadîmdir Z, M: Bunlar kelâm-ı kadîmdir OE1

⁴³²⁰ Kâlen'n-nebiyyü OE1: Z ve M'de yok.

⁴³²¹ Yarattılmıştır diyen kafir olur. (Hadîs-i şerif)

kâfirdir. Böyle olunca Hakk'dan Âdem hiç ayrılmaya. Cümle ismi, ism-i zât ile kâ'im olup yâ-sîn (يس) sırr-ı esrârı tıyulup [158a] irsâl olduğunu tıya ve resûl dinüle ve 'Îsâ rûhullâh daği ola. Allah Te'âlâ 'Îsâ 'aleyhis-selâm hakkında buyurur. Kavluhû Te'âlâ:⁴³²² 4323 ⁴³²³ Ve rasûl ve kelimedir. Rûh ma'lûmdur. Cemî-i resûlullâh Hakk'ın 'inde rûhdur, gayrı ve ayrı değildir. Ma'lûmdur ki kavluhû Te'âlâ:⁴³²⁴ 4325 ⁴³²⁵ . Kavluhû Te'âlâ: رَبِّ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ . لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ⁴³²⁶ 4326 ⁴³²⁶ . Her an Hakk Te'âlâ'nın kelâm-ı kadîmi, zât şıfatıdır ve şıfatının 'aynıdır, tâ kim böyle olunca Hakk bilinmiştir, sâbit oldu. Ve böyle bildim diyüp 'amel eylemeyenler mu'kalliddir ve secde itmeyenler mu'kallid olunca, îmân şahîh değildir, mu'teber olmaz. 'Amel-nâmesi elinde olmamış olur. Kavluhû Te'âlâ:

فَمَنْ أَوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَأُولَئِكَ يَقْرَءُونَ كِتَابَهُمْ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا. وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا⁴³²⁷

Hem bu beyân olunan hakâyık-ı ma'nâyı tanımayup, Âdem'i ve Havvâ'yı okumadı, Levh-i Ma'fûz olmayup a'mâl ve kitâb-ı kerîmi, ma'fûz-ı ilâhîyi bilmeyüp vechinde olan hatt ki kavluhû Te'âlâ:⁴³²⁸ [158b] 4329 ⁴³²⁹ âyetini okumadı, a'mâ kaldı dünyâda ve âhiretde. Ve hem Hakk Te'âlâ buyurur. Kavluhû Te'âlâ:

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا. أُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا⁴³³⁰

Bil ki her kim Resûlullâh'ı Hakk'dan ayru eyleyüp ve gayrı bile, bu delîl ile kâfir olur ve kâfire teberrâ olup îmâna gelmeyüp, vâcibü'l-katlı olur. 4331 ⁴³³¹ لا اله الا الله محمد رسول الله⁴³³² 4332 ⁴³³² Bu daği şıfat mevşûfuñ 'aynıdır. 4333 ⁴³³³ Hakk

⁴³²² Allah Te'âlâ 'Îsâ 'aleyhis-selâm hakkında buyurur. Kavluhû Te'âlâ Z, M: Kavluhû Te'âlâ OE1

⁴³²³ Meryem oğlu İsa Mesih, ancak Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı (emriyle onda var ettiği) kelimesi ve kendisinden bir ruhtur. (Nisâ suresi, 171)

⁴³²⁴ kavluhû te'âlâ OE1: Ma'lûmdur ki Hakk celle va 'alâ âyet-i kerîmesinde buyurur. Kâle'llâhu Te'âlâ Z, M

⁴³²⁵ Onlardan hiçbirinin arasını ayrt etmeyiz ve biz Allâh'a teslim olanlardanız. (Âl-i İmrân suresi, 84)

⁴³²⁶ Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur. (En'âm suresi, 45; Sâffât suresi, 182)

⁴³²⁷ (O gün) her kime kitabı sağından verilirse işte onlar kitaplarını okurlar ve kıl kadar haksızlığa uğratılmazlar. Kim bu dünyada körlük ettiyse ahirette de kördür, yolunu daha da şaşırıştır. (İsrâ suresi, 71-72)

⁴³²⁸ Kavluhû Te'âlâ OE1: Z ve M'de yok.

⁴³²⁹ Hiçbir tâne, hiçbir yaş, hiçbir kuru şey yoktur ki apaçık bir kitapta olmasın. (En'âm suresi, 59)

⁴³³⁰ ... بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا. M, OE1: ... بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا. أُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا

Onlar ki Allâh'ı ve elçilerini inkâr ederler, Allâh ile elçilerinin arasını ayırmak isterler, 'kimine inanınız, kimini inkar ederiz' derler; bu ikisinin (inanmakla inkarın) arasında bir yol tutmak isterler. İşte onlar gerçek kâfirlerdir. Biz de kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır. (Nisâ suresi, 150-151)

⁴³³¹ Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed, Allah'ın rasulüdür. (Kelime-i tevhid)

⁴³³² İşte onlar gerçek kâfirlerdir. (Nisâ suresi, 151)

⁴³³³ şıfat mevşûfuñ 'aynıdır Z, M, OE1: vâşif mevşûfuñ 'aynıdır OE2

Te‘âlâ’dan ayru değildir. Bil ki ‘aynıdır. Ayru fark iden şeksiz kâfirdir. Bir daği bu kim, ⁴³³⁴ ⁴³³⁵ ان الله قرأ طه و يس قبل ان يخلق الله السموات والارض بالف عام 4335 Kâle’n-nebiyyü: ma‘lûm oldu ki Yâsîn (يس) mevcûd imiş ve Muḥammed’dır, kelâm-ı kadîmdir ve “kelâm, mütekellimiñ sıfatıdır.” Kâle’n-nebiyyü: ⁴³³⁶ ⁴³³⁷ الكلام صفة المتكلم İmdi, ey tâlib-i ma‘ârif! Bu işbâtdan saña ne müfti lâzım ve ne kağı lâzımdır. Hemân Muḥammed ‘aleyhi’s-selâmdır ki bilmek lâzımdır. Ma‘ârif kimdir, Sâbit [159a] nedir ve ‘İsâ kimdir ve Muḥammed nice zâtıdır ve rûḥ nedir. ⁴³³⁸ لا تُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ delîldir ve kâtı-ı burhândır. Ey taklîd idiciler, secdeden boyun çekiciler, fark-ı Ḥaḳḳ’a kudreti olmayıcılar, âdemi secdeden men‘ ediciler, âdeme secde diyüp birbirlerine tapınup, daği âdem nice idüğünü bilmeyüp ve kendülerini âdem şanup, hayvâniyyetden kurtulmayup, böylece hayvân gidiciler. Eger âdem ne idüğünü bileler idi Muḥammed ‘Ali ḥazretlerinin işlediklerini işlerler idi, terk itmezler idi. Ve nizâm-ı ‘âlemi, âdemden başka şanmazlar idi. Cümlesini âdem ve âdemi Ḥaḳḳ ve âdemiñ ḥalkıñ benî âdem dirler idi. Kendüleri daği Ḥaḳḳ ile olup, hemân meymûn gibi her yere tapmazlar idi ve Ḥaḳḳ’dan ayrılmazlar idi. Âdemi bilmedikleri için böyle kalmışlardır. Hemân şıfâtları âdem, sîretleri hayvândır. Âdem olan, hîç gayrı şey’i, âdemden ayrı bilüp, birbirlerine Şeytân gibi telbîslik idüp, secde ve sücûdu inkâr itdirüp, rûkû‘ [ve] ku‘ûdunu terk itdirir mi? Uykudan gözlerini açmayup, şarab [ve] şehvetden özge nesne bilmeyüp ve bilmeye ⁴³³⁹ daği sa‘y eylemez mi? Behey mülhîd ve hey zındık! Yezidleriñ kârı, ‘âlemi böyle ıdlâle ve ilhâda düşürmekdir. Hâlini anladın mı? [159b] Ebu Cehil olmuşsun. Ḥaḳḳ’dan ḥalkı ayırmak dilersin. Dâ‘imâ, Şeytân gibi, insânı Ḥaḳḳ’dan ayırmak ve ıdlâle düşürmek istersin. Bilmez misin ki Allâh buyurur: ⁴³⁴⁰ ⁴³⁴¹ يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ ve her kim Muḥammed’i ve sa‘ir enbiyâyı bu keyfiyyet ile bilmedi kâfirdir. Kavlühü Te‘âlâ: ⁴³⁴² اللهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ Nûrun ḥaḳîḳatı, şey-i vâhiddir. Bu sebebdan kendi zâtına nûr didi ve kelâmına daği nûr didi. Bilesin cem‘-i mevcûdâtıñ ḥaḳîḳatı ve mâhiyyeti nûr-ı vâhiddir. Vâhid hiç müte‘addid olmaz. Muḥammed olmasa hiçbir şey olmaz. Cümlesi andan oldu. Şey-i

⁴³³⁴ Kâle’n-nebiyyü OE1: bir daği bu kim Z, M, OE22

⁴³³⁵ Allah, yeri ve gökleri yaratmadan önce bin sene Tâ Hâ ve Yâsîn okudu. (Hadîs-i şerif)

⁴³³⁶ Kâle’n-nebiyyü OE1: Z, M ve OE2’de yok.

⁴³³⁷ Kelâm, mütekellimin sıfatıdır. (Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 1943)

⁴³³⁸ Hiçbirinin arasını ayırt etmeyiz. (Âl-i İmrân suresi, 84)

⁴³³⁹ nesne bilmeye Z, A: nesne bilmeyüp ve bilmeye OE1

⁴³⁴⁰ Allâh buyurur Z, M, OE2: Kâle Ma‘rifî OE1

⁴³⁴¹ Onlar dünya hayatının ancak dış yönünü bilirler. Ahiret konusunda ise tamamen gaflettedirler. (Rûm suresi, 7).

⁴³⁴² Allah, göklerin ve yerin nûrudur. (Nûr suresi, 35)

vâhiddir, kâbil-i takşîm değildir. Meger kim ʿâlem-i şîfâtda kim ol ʿâlem-i kevn ü fesâddır, ʿâlem-i mürekkebâtıdır.

İmdi, ey tâlib-i maʿârif! Şâbit oldu ki ahad vâhid, cemî-i mevcûdâtın haqîkatı, şey-i vâhiddir. Şey-i vâhid olmasaydı, tevhîd ile şâbit olmaz idi. لا اله الا الله ، لا موجود الا الله ، لا لا اله الا الله 4343 ve bu kelâm hiçbir vechile anlaşılmaz ve bilinmez idi. Vardır yokdur ile [160a] kendi başka, her şey başka olunca şirk lâzım gelür. Ve şirk hüdâ hatâ ve ʿisyân ve muhâldir. Allahu vahdehû lâ şerîke leh. Kavlühû Tecââlâ: إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ . 4344 Bir daği bu kim, cemî-i mevcûdâtın aşlı ve maʿdeni bu delîl ile şâbit oldu ki: Kavlühû Tecââlâ: 4345 كَافٌ أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ . Kâf ile nûn'dur ve kâf ile nûn Hâzret-i Ahadiyyet'in kelâm-ı kadîmidir ki havass-ı hamsedir, ان س ان (insan) ve محمد dir. İnsân, Muhammed ve maʿârifdir ve eşyânın ʿaynıdır. Fe-efhem.

Allâh'ın ism-i zâtı beş harftir ve melfûzu on dört olur: الف لام لام الف ها (Allah). Ve Muhammed daği bu nev'ile on dört olur: الميم ح الميم دال (Muhammed). Allah – Muhammed – maʿârif- insân (- م ح م د -) daği bu minvâl üzere beşer harf olur. Allâh (الله) melfûzu bu nev'ile on dört olur: الف ل م ل م الف ه ي ve Muhammed (محمد) daği kezâlik bu nev'ile melfûzu on dört olur: الميم ح الميم دال ve bu on dört melfûz-ı muqattaʿât böyledir ki cümlesi Muhammed demekdir: الركهيعص طه حم ق ن . Bu on dört kitâbet vech-i kerîm-i âdem kelâmıdır; kadîm, lâ-yezâl ve lem-yezel ʿadedince ki Qurʾân-ı Kerîm aşlı, mürekkebâtıdır. Bu sebebdan Resûlullâh buyurur. Kâle'n-nebiyyü: 4346 مَنْ زَارَ وَجْهَهُ أَلٍ فَكَأَنَّمَا زَارَ وَجْهِي مِنْ زَارٍ وَجْهِي فَكَأَنَّمَا زَارَ وَجْهَهُ اللَّهُ 4347 [160b] Anlaşıldı ki Resûlullâh'ın âlini bilüp ziyâret idenler, Resûlullâhı ziyâret ider ve Resûlullâh'ı bilüp ziyâret idenler, Hâzret-i Allâh'ı ziyâret itmiş olur. Cümlesi bir mâhiyyet ve bir haqîkat demek imiş. Kâle'n-nebiyyü: 4348 مَنْ رَأَى فَقَدْ رَأَى الْحَقَّ 4349 Zâhir gözüyle kâfirler daği peygamberi görür idi, nâciyye olmadı. Ammâ Hakk Tecââlâ anlardan hafî itdi. Gördikleri

4343 Allah'tan başka ilah yoktur, Allah'tah başka mevcud yoktur, Allah'tan başka maksad yoktur, Allah'tan başka mabud yoktur.

4344 Şüphesiz Allâh, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan günahları ise dilediği kimseler için bağışlar. (Nisâ suresi, 48; Nisâ suresi, 116)

4345 Bir şeyi dilediği zaman onun emri o şeye ancak "ol" demektir. O da hemen oluverir. (Yâsîn suresi, 82)

4346 Kâle'n-nebiyyü OE1: Resûlullâh buyurur Z, M / OE2'de yok.

4347 Evladımın vechini ziyaret eden, benim vechimi ziyaret etmiş gibi olur. Benim vechimi ziyaret eden de Allah'ın vechini ziyaret etmiş gibi olur. (Hadîs-i şerif)

4348 Kâle'n-nebiyyü OE1: Z, M ve OE2'de yok.

4349 Aclûnî, a.g.e., H. No 2482.

gibi değil. Kavluhû Te'âlâ:⁴³⁵⁰ ⁴³⁵¹ وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُنْصِرُونَ. Pes, görmekten murâd, ma'ârif göziyle görmektir. Kavluhû Te'âlâ:

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ⁴³⁵²

Bil ki 'ilmü'l-kitâb bu olur ki Elif Lâm Râ (الف لام را) demek, Muhammed 'Ali. Anları görmüş olursan, Hakk'ı görmüş olursun. ⁴³⁵³ الولد سرّايه 'dir ve hem bir daği kâle'n-nebiyyü:⁴³⁵⁴ ⁴³⁵⁵ انا سيّد القوم و خادمهم و انا سيّد ولد آدم. sırrına mazhar olasın. Ve göz ile gör ki hem kavmine seyyid ve hem hâdim ol ve hem Âdem zürriyeti ve hem âdem [161a] ol. Kavluhû Te'âlâ:⁴³⁵⁶ ⁴³⁵⁷ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ. Kelâm-ı Kerîm'in te'vîline 'âlim ve 'âmil ol ki vaktinde ⁴³⁵⁸ من رأى فقد رأى الحق. sırrı sende zuhûr idüp ve sırrına mazhar olursun. Kelâm-ı şâdık ve ma'ârif, fâtiḥ-i esrâr, kâşif, âdem-i ma'nâ ve ḥalîfe-i Hudâ ve mescûd-ı enbiyâ ve melâ'ike ve evliyâ ve ve'l-mü'minîn ve'l-mü'minât ve'l-müslimîn ve'l-müslimât secdeleri üzerine olup Hakk'ın ma'rifetlerin işlemiş ve bilmiş olursun ve Hakk Te'âlâ böyle işleyüp bizlere farz oldu. Ve hem farz icrâ olunca ma'ârifetullâhı ve kerâmetullâhı görmüş ve göstermiş olur. Eger icrâ itmez ise bildiği hebâdır ve hevâdır ve hem esfeldir, süflîdir. Bu sebebden bilince kerâmetdir, icrâsı 'ubûdiyyetdir. Hemân şavm, şalât, ḥacc, zekât, kelime-i şehâdet insânı 'ulvî eyler. Ve ğayr-ı menhiyyât ile Şeytân-ı merdûd gibi secdeden baş çekmiş olup, ğayr-ı Hakk var şanup, Âdem'i, Âdem halk edici bilüp, mel'ûn keşf itmeyüp, li-ğayri'llâh bildigi içün kâfir oldu. Böylece aña kim bu delîl ile şâbit oldu ki emru'llâhı icrâ idesin.⁴³⁵⁹ Zîrâ kıble şartdır. Ve kıble dedikleri [161b] vech-i mürşiddir. Sen daği vechini aña çeviresin. Kavluhû Te'âlâ:

⁴³⁵⁰ Kavluhû Te'âlâ OE1: Z, A ve OE'de yok.

⁴³⁵¹ Sen onların sana baktıklarını görürsün, halbuki onlar görmezler. (A'râf suresi, 198)

⁴³⁵² الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ OE1: الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ Z, M, OE2 Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu (peygamberi) oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Böyle iken içlerinden bir takımı bile bile gerçeği gizlerler. (Bakara suresi, 146)

⁴³⁵³ Oğul, babasının sırrıdır. (Şa'rânî, a.g.e., 1/397; Ukberî, a.g.e., 1/156)

⁴³⁵⁴ Kâle'n-nebiyyü OE1: Hâzret-i Vâhidiyyet, Resûl-i Ekrem Z, M / bir daği OE2

⁴³⁵⁵ Ben kavmimin efendisiyim ve onların hizmetçisiyim, ben efendiyim ve Âdemoğluyum. (hadîs-i şerif)

⁴³⁵⁶ Kavluhû Te'âlâ OE1: Hâzret-i Allâh buyurur Z, M

⁴³⁵⁷ Biz, gerçekten insanı en güzel biçimde yarattık. (Tîn suresi, 4)

⁴³⁵⁸ Aclûnî, a.g.e., H. No 2482.

⁴³⁵⁹ Şeytân-ı merdûd gibi secdeden baş çekmiş olup ğayr-ı Hakk var şanup Âdem'i, Âdem halk idici bilüp mel'ûn keşf itmeyüp, li-ğayri'llâh bildigi içün kâfir oldu. Böylece aña kim bu delîl ile şâbit oldu ki emru'llâhı icrâ idesin OE1: Şeytân-ı merdûd, cinn ve div ve perî ve yaban halk itmiş olur. kendüden boyun çekerler ve kendü daği secdeden baş çekmiş olur. Zîrâ ğayr-ı Hakk var şanup Âdem halk idici şanup ki ⁴³⁵⁹ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ. Rumûzu bî-yubsirûn ve bî-yesma'u ve bî-yentîku ve bî-yebṭîşu İblis-i mel'ûn gibi bunları keşf itmez. Böyle olur âdem itmez ise ğayrı ider. Ol ise âdem halk itmek olur. ⁴³⁵⁹ من سجده لغير الله فقد كفر. Eger Âdem ğayrı olaydı, Âdem'e secde eden kâfir olur idi. Muhammed daği secde ve sücûd-ı Âdem eyleyüp, ümmetlerine haber virdi ki itmeyenler ma'lûmdur, diyü anlara Şeytân derler. Ve hem bu ma'nâyı güzel anla ki ma'ârif olup ma'ârifetullâh icrâ idesin. Beş emri anlayup beş emir daği sünnet olduğunu bilerek beş daği sen zâim

Mescid-i Mescid-i َۛد نَرَى ۛقْلَبَ وَجْهَكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ 4360
 إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ كِتَابًا ۛرَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ 4361 bir daḥi ۛرَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ 4361
 ۛرَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ 4362 İmdi, sizler biliñiz kitâb ۛadîmdir. Âdem ۛaleyhi's-selâm ve Hâtem'i indirdiñ ve
 vech-i Âdem'dir ki Kelâm-ı Kerîm, Muşhaf yüzünde zâhirdir. Kitâb-ı ۛadîm'in ۛilmi ve
 ۛamelidir. Ve Âdem, Hâkḥ Teâlâ ḥazretleriniñ maḥzarıdır. Niçün der iseñ, kelâm
 mütekellimiñ, vâşıf mevşûfuñ ۛaynıdır, şıatıdır. El-kelâm, şıfatü'l-mütekellimdir. Kelâm,
 mütekellimden münfekk ve munḥatı ۛ olmaz. Pes, her kim Âdem'e secde itmez ise
 Hâkḥ'dan i'râz itmiş ve âdem olmamış olur. Ve Ḥazret-i Risâlet buyurur: 4363

رَأَيْتَ رَبِّي فِي لَيْلَةِ الْمِعْرَاجِ فِي صُورَةِ آدَمَ اَمْدَ قَطَطَ 4364

النَّجِيَّاتِ لِلَّهِ وَالصَّلَوَاتِ وَالطَّيِّبَاتِ ، السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ 4365

Bu esrâr, sır idi kim buyurdı bilesiz ki mihrâb bu maḥaldır ki mihrâbiye derler, mihrâb
 dinür ki Ka'be'ye müteveccih olup naḥar ḳılarak ۛubûdiyyet gerekdir ki ۛabd ḥalk itmiş
 olasız. 4366 Her kim bu ۛubûdiyyeti bu vechile idüğini bilmedi, nâr ehlinden oldı. اللهم اجرنا
 وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ 4368 Zîrâ Şeytân nâr ehli idi. Ḳavluḥu Teâlâ: 4368
 ۛرَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ 4362 İmdi, sizler biliñiz kitâb ۛadîmdir. Âdem ۛaleyhi's-selâm ve Hâtem'i indirdiñ ve
 vech-i Âdem'dir ki Ka'be'dir. Her kim aña ḳarşu secde-i ۛubûdiyyet
 itmez, ol nâr ehlinden olur.

idesin, Şeytân'dan emîn olasın. Ḳâle'llâh: 4359 بَوَّيْتُمْ لَكُمْ وَجْهَكُمْ فَأَنْتُمْ عَلَيْنَا لَا تُغْنِي عَنْكُمْ كَلَامُكُمْ إِذَا صَلَّيْتُمْ . َۛبْدًا إِذَا صَلَّيْتُمْ ... كَلَّا لَا تُطِغُهُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ 4359 Böylece
 aña kim, bu delîl ile şâbit oldu ki ma'ârifetullâhı şart ile icrâ idesin Z. M

4360 (Ey Muhammed) Biz senin çok defa yüzünü göḡe doḡru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini)
 görüyoruz. Elbette seni, hoşnut olacaḡın kibleye çevireceḡiz. (Bundan böyle) yüzünü Mescid-i Haram
 yönüne çevir. (Bakara suresi, 144)

4361 O, sana kitabı indirendir. (Â-i İmrân suresi, 7)

4362 Sana apaçık bir kitap indirdik. Böyle bir âyet olmadığı için bazı âyyetlerdeki kelimeler sehven karışmış
 olmalı.

4363 Mescid-i Ḥarâm'dan murâd, secde idecek maḥaldır ki 4363 ۛرَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ 4363
 ۛرَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ 4363 İmdi, sizler biliñiz kitâb ۛadîmdir. Âdem ۛaleyhi's-selâm ve Hâtem'i indirdiñ ve vech-i Âdem'dir ki
 Kelâm-ı Kerîm, Muşhaf yüzünde zâhirdir. Kitâb-ı ۛadîm'in ۛilmi ve ۛamelidir. Ve Âdem, Hâkḥ Teâlâ
 ḥazretleriniñ maḥzarıdır. Niçün der iseñ, kelâm mütekellimiñ, vâşıf mevşûfuñ ۛaynıdır, şıatıdır. El-kelâm,
 şıfatü'l-mütekellimdir. Kelâm, mütekellimden münfekk ve munḥatı ۛ olmaz. Pes, her kim Âdem'e secde
 itmez ise Hâkḥ'dan i'râz itmiş ve âdem olmamış olur. Ve Ḥazret-i Risâlet buyurur Z, M: Bundan murâd
 secde idecek maḥaldır. Âdem ۛaleyhi's-selâm Hâkḥ Teâlâ'nın maḥzarıdır. Ḳâle'n-nebiyyü OE1

4364 Ben Rabbimi mirâc gecesi genç delikanlı suretinde gördüm. (Tirmizî, Tefsir, Sad 38; İbn Hanbel, V/367;
 Dârimî, Sünen, Rüyâ 12)

4365 Her türlü ḥürmet, salavât ve bütün iyilikler Allahu Teâlâ'ya mahsustur. Ey Nebî, Allah'ın selâm, rahmet
 ve bereketi senin üzerine olsun.

4366 Bu esrâr, sır idi kim buyurdı bilesiz ki mihrâb bu maḥaldır ki mihrâbiye derler, mihrâb dinür ki Ka'be'ye
 müteveccih olup naḥar ḳılarak ۛubûdiyyet gerekdir ki ۛabd ḥalk itmiş olasız Z, M: Bu esrâr sır idi. Âşikâr
 bilüp, müteveccih olup, ḳılarak ۛubûdiyyet gerekdir OE1

4367 Allah'ım bizi cehennem ateşinden koru. (Dua)

4368 Şeytânın izinden yürüme. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır. Bkz.(Bakara suresi, 168; Bakara
 suresi, 208; En'âm suresi, 142)

İmdi, ey tâlib-i ma'ârif! Bu keyfiyyet ile bilince müsteḥakḳına daḥi lâzım gelür. Secde ve sücûd itmez ise kâfir dinür. Ḥaḳḳ Te'âlâ, âyetleriyle secde sücûdî Âdem'e buyurmuşdur. Ve her kim inanmaz ise, âyetleri tekfir ider ise kâfir ve îmansızdır.⁴³⁶⁹ Kavluhû Te'âlâ: من كفر بلام . Ve bir daḥi Resûlullâh buyurur: ⁴³⁷⁰ الْعِلْمُ بِأَيِّ الْفِئَةِ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّ بِغَيْرِ حَقٍّ ⁴³⁷¹ Bu cihetden yedi ḥarf nokṭadır. Bu yedi ḥarfe nokṭa derler. العلم في ⁴³⁷² نقطة ⁴³⁷³ eczâsı, lâm-elif ḥarfiyle, nokṭasıyla yetmiş tokuzdur ⁴³⁷⁴ andan ⁴³⁷⁵ andan 'ibâretidir. Aña î mân getürmeyen enbiyâyı inkâr etmiş, kâfirdir.

Pes, ma'lûm oldu. Î mân[in] aşı, bu muḳaṭṭa'ât-ı Kelâmullâhın aşlı (بضع وسبعون و سبعة) [162a] 'adedince hisâb olur, anlaşılır. ⁴³⁷⁶ فِي بضع سنين . dir. Hem 'aynıdır: مَنْ يَكْفُرْ سَيَعْلَبُونَ . Kavluhû Te'âlâ: هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَرْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ ⁴³⁷⁷ بِاللهِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ ⁴³⁷⁸ و إِذَا . Pes, bu delil ile oldu ki î mân kâbil-i ziyâde ve nokṣân imiş. Kavluhû Te'âlâ: ثَلَاثٌ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ⁴³⁷⁹ كهيعص اعوذ بك من كل ذنوبك التي توجب نقا و اعوذ بك من كل الذنوب التي تخشى غيث السماء فانقرنا يا رب على من ظلمنا ⁴³⁸⁰

⁴³⁶⁹ İmdi, ey tâlib-i ma'ârif! Bu keyfiyyet ile bilince müsteḥakḳına daḥi lâzım gelür. Secde ve sücûd itmez ise kâfir dinür. Ḥaḳḳ Te'âlâ, âyetleriyle secde sücûdî Âdem'e buyurmuşdur. Ve her kim inanmaz ise, âyetleri tekfir ider ise kâfir ve îmansızdır. Z, M: İmdi, ey tâlib-i ma'ârif! Vech-i Âdem, Ka'be'dir. Her kim secde itmez ise îmansız kâfirdir OE1

⁴³⁷⁰ Allâh'ın âyetlerini inkâr edenler, peygamberleri haksız yere öldürenler.. (Âl-i İmrân suresi, 21)

⁴³⁷¹ Lâm-elif'e inanmayan bizden değildir.

⁴³⁷² İlim, noktadır. Burada kast edilen nokta, dört ḥarf ile üç noktadan oluşmaktadır (نقطة) ki toplamı yedi yapar.

⁴³⁷³ ḥarfiñ OE1: Kelimeniñ Z, M

⁴³⁷⁴ Yetmiş yedi küsûr

⁴³⁷⁵ Ve bir daḥi Resûlullâh buyurur: ⁴³⁷⁵ من كفر بلام الف فهي برئ متى لام الف ⁴³⁷⁵ Bu cihetden yedi ḥarf nokṭadır. Bu yedi ḥarfe nokṭa derler. ⁴³⁷⁵ العلم نقطة ⁴³⁷⁵ eczâsı, lâm-elif ḥarfiyle, nokṭasıyla yetmiş tokuzdur ⁴³⁷⁵ andan ⁴³⁷⁵ andan 'ibâretidir. Aña î mân getürmeyen enbiyâyı inkâr etmiş, kâfirdir Z, M: Ve bir daḥi yigirmi sekiz ḥurûf, dört daḥi lâm-elif otuz iki olup aña î mân getürmeyen enbiyâyı inkâr itmiş kâfirdir OE1

⁴³⁷⁶ Galip geleceklerdir. Birkaç yıl içinde. (Rûm suresi, 3-4)

⁴³⁷⁷ (Nisâ suresi, 16-Mâide suresi, 12)

⁴³⁷⁸ O, inananların imanlarını kat kat artırmaları için kalplerine huzur ve güven indirendir. (Fetih suresi, 4)

⁴³⁷⁹ O'nun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler. (Enfâl suresi, 2)

⁴³⁸⁰ Kef Hâ Yâ Ayın Sâd. Allahım arındırılması gereken bütün günahlardan sana sığınırım. Allahım gök yüzündeki bulutların dahi korktuğu günahlardan sana sığınırım. Bizi kendimizin yaptığı zulümden korusun. (Hazret-i Ali)

Emîrû'l-Mü'minîn 'Ali kavlince⁴³⁸¹ كهيعص ma'âlûm oldu ki⁴³⁸² رب العالمين imiş, cemâl-i mürşidi⁴³⁸³ müşâhede idüp⁴³⁸⁴ رب العالمين neydüğünü bile. ⁴³⁸⁵الم. الله لا إِلَهَ إِلَّا هُوَ ⁴³⁸⁶ diye, fe-efhem.

Ey tâlib-i ma'ârif! Rabbi'ni tanı ki, Kâle'n-nebiyyü:⁴³⁸⁷ ⁴³⁸⁸من عرف نفسه فقد عرف ربه sırrına eresin. Ve hem nidâ-i mülhime ve da'vet-i Cibrîl olup kulağına âvâz tokuna ve sırr-ı vahyi bilesin ki Kavlûhû Te'âlâ: يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ . ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً . فَأَدْخُلِي فِي عِبَادِي . Qavluhû Te'âlâ: ⁴³⁸⁹وَأَدْخُلِي جَنَّاتِي sırrından âgâh olup, cennete dâhil olup, rücû'-ı Hakk olası. Ve bir daği şol kimesneler ki didiler, îman ziyâde olur. Kavlûhû Te'âlâ: وَإِذَا ثَلَيْتَ عَلَيْهِمْ آيَاتَهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا . Ol tâ'ife ki dirler "îman ziyâde olmaz"⁴³⁹⁰الر كهيعص طس حم ق . Bu sebebden on dört kelime-i muqatta'ât aşıldır: Üç harf daği bâtında vardır: elif'de "fe", şâd'da "dâl", nûn'da "vav". Bunlar on yedi aşıl budur ki. Zîrâ yigirmi sekiz kelimeniñ eczâsı yetmiş iki oldu. Lâm-elif kim vâhiddir, yetmiş oldu. Ve muqatta'ât on yedi iken yetmiş sekiz hesâb olundu kim, Kavlûhû Te'âlâ: ⁴³⁹¹وَأِذَا ثَلَيْتَ عَلَيْهِمْ آيَاتَهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ . Ol tâ'ife ki dirler "îman ziyâde olmaz" budur ki yetmiş sekizden ne eksik ne ziyâde olur. Egerçi iki tâ'ifeniñ îmanı bu nev'ile beyân olundu, [162b] bilmemiştir. Ammâ ikiniñ haberi vâkı'dir. Ma'âlûm oldu ki îman ta'yîn imiş ve yakîn buyurur ki gözle göresin. Kavlûhû Te'âlâ: ⁴³⁹²وَكَذَٰلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ Pes, cehd eyle kim göz ile göresin, yakîn ehlinden olası. Her kimiñ yakîni yokdur, îmanı daği yokdur. İmdi, îman-ı yakîn hâşıl eyle kim sonra peşîmânlık fâ'ide vermez.

İmdi, bil ki Hâzret-i Nûh 'aleyhi's-selâmiñ gemisi daği Âdem gibi otuz iki kaburgadır⁴³⁹³ ve kalem otuz iki kelime-i ilâhîniñ 'ilmin yazar ve naşş eyler. Nice gemi şuda yüzer,

⁴³⁸¹ Kef Hâ Yâ Ayın Sâd.

⁴³⁸² Âlemleri rabbi, ancak Allah'tır.

⁴³⁸³ mürşidi OE1: şeyhi Z, M

⁴³⁸⁴ Âlemleri rabbi, ancak Allah'tır.

⁴³⁸⁵ Elif Lâ Mîm. Allah, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayandır. (Âl-i İmrân suresi, 1-2)

⁴³⁸⁶ Hamd, âlemlerin Rabbi Allâh'a mahsustur. (Fâtîha suresi, 2; En'âm suresi, 45; Sâffât suresi, 182)

⁴³⁸⁷ Kâle'n-nebiyyü OE1: Z, M ve OE2'de yok.

⁴³⁸⁸ Nefsini bilen Rabbini bilir. (Meclisî, a.g.e., C. II, s. 32)

⁴³⁸⁹ ...إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً... OE1: ...إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً... Z, M, OE

(Allah, söyle der:) "Ey huzur içinde olan nefis!". "Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön!". "(İyi) kullarımın arasına gir." "Cennetime gir." (Fecr suresi, 27-30)

⁴³⁹⁰ Onlara Allah'ın âyetleri okunduğu vakit imanları artar. Onlar sadece Rabblarına tevekkül ederler. (Enfâl suresi, 2)

⁴³⁹¹ Onlara Allah'ın âyetleri okunduğu vakit imanları artar. Onlar sadece Rabblarına tevekkül ederler. (Enfâl suresi, 2)

⁴³⁹² İşte böylece İbrahim'e göklerdeki ve yerdeki hükümrânlığı ve nizamı⁴³⁹² gösteriyorduk ki kesin ilme erenlerden olsun. (En'âm suresi, 75). Bu âyet K nûsasında yer almamaktadır.

⁴³⁹³ kaburgadır OE1: tahtadır Z, M, OE2

ķalem dahî kağıd üzerine yüzer; devlet denizine batır ve kâğıd üzerine yürür. Ve otuz iki kitâbet-i vech-i kadîmi, Âdem ‘aleyhi’s-selâmı ‘anâşır-ı erba‘a-i mezkûre ile mürekkeb ider. Otuz iki toprak, otuz iki şü, otuz iki yel,⁴³⁹⁴ otuz iki nâr. Ve bu otuz iki şudur ki, Âdem’in vechinden kaynamışdır. Âdem’in ten-i nûrundan çıkmışdır, akar. Ve ol tûfân-ı Nûh bu şudan kopdı, vechü’l-arzı tamâm tutdı, dâğı [ve] mârı berâber eyledi. Kırk arşun kefi idi ve hem kırk gün eğlendi. Yeryüzünde bil ki kelime-i ilâhîniñ eczâsı yetmiş ikidir. Otuz iki tahta oldu ve kırk arşun tamâm yetmiş iki ve kırk gün eğlendi. Ve gemi ‘ibâretidir ki leyl ü nehâr, mecmû‘-ı kelime-i kadîm-i ilâhî kelâma takşim olmuştur. Niçün kim bunlar kelime-i kelâmın ‘ilmidir.⁴³⁹⁵ فَاسْأَلْكَ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ Muḥammed ‘Ali’niñ Fâtîha,⁴³⁹⁶ seb‘a’l-meşânî sırrıdır. Yetmiş iki kelime-i zevceyn aşıldır, işneyndir ki kün kelâm-ı ilâhî, kelâm-ı kadîmesidir. Yâsîn, Yâ Muḥammed dimekdir. Muammed üç mîm yüz yigirmi sekiz, dört dâl yüz otuz ikidir ve insânın kalbidir ki kâf (ق) 100, lâm (ل) 30, bâ (ب) 2, 132. “Kalbü’l-mü‘min Beytullâh”⁴³⁹⁷ budur kim Muḥammed’dır, Allah’ın evidir. Ev demek, şîfât-ı Hakk’dır.

İmdi, ey tâlib-i ma‘ârif! Otuz iki şuyı, cemî‘-i eşyâda öyle gör kim katre-i deryâyı bulmuş, Ol nice kelime-i ilâhî olmuştur ve sâ‘ir eşyâda ‘ale’l-istivâ bil ki berâberdir. Her kim ki bu otuz iki şuyı cemî‘-i eşyâda müşâhede itmedi, bu gemiye girmedi, vücûd iklimini bulmadı, mürşid kalb olduğunu [163a] tuymadı. Ol şuyı eline alup, yedullâh sırrını görüp ve mürşid⁴³⁹⁸ ile berâber yedullâhı okumadı. Nâkış, bî-behre olup gönül tûfânına gark oldu. Necât bulmayup, bu ‘azemete irişmedi. Ve nâz-ı na‘îm-i ebedîden mahrûm kaldı.⁴³⁹⁹ Meşelâ, Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm’ın⁴⁴⁰⁰ لَنْ تَرَانِي sırrıyla kaldığı,⁴⁴⁰¹ تَرَانِي sırrına mazhar düşüp bilemedi ve ‘aşâ sırrının künh-i hakîkatini bilmediği⁴⁴⁰² gibi ‘aşâyı tutan dahî olur ise kerâmeti ‘aşâyâ virüp ve ‘aşâda şanup, gördüğü

⁴³⁹⁴ rûzgâr OE1: Yel Z, M

⁴³⁹⁵ Gemiye her canlıdan birer çift yükle. (Mü’minûn suresi, 27)

⁴³⁹⁶ Ve ol tûfân-ı Nûh bu şudan kopdı, vechü’l-arzı tamâm tutdu, dâğı [ve] mârı berâber eyledi. Kırk arşun kefi idi ve hem kırk gün eğlendi. Yeryüzünde bil ki kelime-i ilâhîniñ eczâsı yetmiş ikidir. Otuz iki tahta oldu ve kırk arşun tamâm yetmiş iki ve kırk gün eğlendi. Ve gemi ‘ibâretidir ki leyl ü nehâr, mecmû‘-ı kelime-i kadîm-i ilâhî kelâma takşim olmuştur. Niçün kim bunlar kelime-i kelâmın ‘ilmidir. فَاسْأَلْكَ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ Muḥammed ‘Ali’niñ Fâtîha Z, M: Ve ol tûfân-ı Nûh bu şudan kopdu, Muḥammed ‘Ali’niñ Fâtîha OE1

⁴³⁹⁷ مَوْلَانَا مُحَمَّدٌ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ مَوْلَانَا مُحَمَّدٌ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ Mü’minin kalbi, Allah’ın evidir.

⁴³⁹⁸ mürşid OE1: şeyh Z, M

⁴³⁹⁹ O dünyayı da kaybetmiştir, âhireti de. İşte bu apaçık ziyânın ta kendisidir. (Hac suresi, 11)

⁴⁴⁰⁰ Beni katiyyen göremezsin. (A’râf suresi, 143)

⁴⁴⁰¹ Beni görebilirsin.

⁴⁴⁰² Ve nâz-ı na‘îm-i ebedîden mahrûm kaldı. Meşelâ, Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm’ın لَنْ تَرَانِي sırrıyla kaldığı, تَرَانِي sırrına mazhar düşüp bilemedi ve ‘aşâ sırrının künh-i hakîkatini bilmediği Z, M: ve bir dai Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm ‘aşâ sırrının künh-i hakîkatini bilmediği OE1

gibi ʿaşâ şanup durur idi. Aşl-ı aʿşâyı aňlayamayup kalmaya ki. Zîrâ Hâzret-i Mûsâ ʿaleyhi's-selâmın dahî ʿaşâsı var idi. Baʿzı kerre şüʿbân olur idi. Ve Mûsâ yere urur idi. Yılanın dili iki çataldır. Biri lâm, biri elifʿdir. Ve hem kalem iki şakdır.⁴⁴⁰³ Ve şüʿbân yerde yürürmüş. Kalem sırrı dahî hem yerde ve hem semâvât üzerinde olup. alem, varak üzerinde yürür. Ve ʿaşânın yetmiş iki dişî vardır, şüʿbân görüldüğü gibi. Kalem dahî yetmiş iki kelime-i kadîm-i ilâhînin esrârını yazar. Yigirmi sekiz hurûf-ı muqattaʿâtıdır. Lakin yigirmi sekiz hurûfın yetmiş iki eczâsı vardır. Kalem elindedir ve ʿaşâyı, Mûsâ sağ elinde tutar. Bir dahî [163b] ʿaşâyı Mûsâ taşâ çalar, şu çıkar. Kalem dahî hoşkaya⁴⁴⁰⁴ çalınca mürekkebi şuyı çıkar ve mâ-i tahûr akar. Bu hâl üzere, bu esrârı aňlayup, sırr-ı mübâyâʿaya yetişüp, fırka-i nâciyyeye dâhil olasıñız. Kâle'n-nebiyyü:⁴⁴⁰⁵ ستفرق امتي ثلاث و سبعين فرقة كلهم اهل النار و الا واحدة فرقة الناجية الجنة⁴⁴⁰⁶

İmdi, maʿnâsı maʿlûm oldu ki bir fırkası nâciyye, yetmiş ikisi ehlü'n-nâr. Bilindi ki bu yigirmi sekiz hurûf, kelime-i Muhammed ʿaleyhi's-selâmın nuṭkıdır, eczâsı yetmiş ikidir. Bir dahî lâm-elifʿdir ki yigirmi tokuzuncı harf, yetmiş üçdür. Lâm-elif, Muhammed ʿaleyhi's-selâm ki kün'dür, iki harfʿdir.⁴⁴⁰⁷ Hâkîkatde **kün** bir kelimedir. Bu iki harfi bir itikâd idüp Muhammed ʿAli birdir. Kâle'n-nebiyyü.⁴⁴⁰⁸

kelâmına itikâd idüp bir لحمك لحمي جسمك جسمي دمك دمي شحمك شحمي انا و على من نور واحد⁴⁴⁰⁹ denilir. Fırka-i nâciyye, Muhammed ʿAli, mürşid mürîd. Bi'z-zât Muhammed ʿAli benim şeyhim dimeyince ve birleyüp Muhammed'i hatm-i nübüvvet ve'l-mürselîn itikâd itmeyince fırka-i nâciyye değildir. Âhir ve ʿâkıbeti, esfelü's-sâfilîn olur, hurûfa dağılır. Yetmiş [164a] iki eczâsı her biri bir maḥalde nebât, vuḥûş ve cinnî olur. Nâr-ı caḥîme

⁴⁴⁰³ Ve hem kalem iki şakdır OE1: ve hem kalem iki çatal ayrı oldığıdır Z, M

⁴⁴⁰⁴ hoşkaya OE1: divide Z, M

⁴⁴⁰⁵ Kâle'n-nebiyyü OE1: Resûlullâh buyurur Z, M

⁴⁴⁰⁶ Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak, bunlardan bir fırka fırka-i nâciye cennette, diğerlerinin tamamı cehennemde olacak. (İbn-i Mâce, Fiten, 17; Tirmizî, İman, 18 (2643); Sünen-i Ebu Davud, Sünnet, 1/4597)

⁴⁴⁰⁷ iki kelimedir Z: iki harfdır OE1

⁴⁴⁰⁸ İmdi, maʿnâsı maʿlûm oldu ki bir fırkası nâciyye, yetmiş ikisi ehlü'n-nâr. Bilindi ki bu yigirmi sekiz hurûf, kelime-i Muhammed ʿaleyhi's-selâmın nuṭkıdır, eczâsı yetmiş ikidir. Bir dahî lâm-elifʿdir ki yigirmi tokuzuncı harf, yetmiş üçdür. Lâm-elif, Muhammed ʿaleyhi's-selâm ki kün'dür, iki harfʿdir.⁴⁴⁰⁸ Hâkîkatde **kün** bir kelimedir. Bu iki harfi bir itikâd idüp Muhammed ʿAli birdir. Kâle'n-nebiyyü.⁴⁴⁰⁸ Z; M: İmdi, maʿnâsı maʿlûm oldu ki bir fırkası nâciyye, yetmiş ikisi ehlü'n-nâr. Bilindi ki bu yigirmi sekiz hurûf, kelime-i Muhammed ʿaleyhi's-selâmın nuṭkıdır, eczâsı yetmiş ikidir. Bir dahî kün kelimesi yetmiş üç Muhammed ʿaleyhi's-selâm'dır, kün'dür, kelimedir. Hâkîkatde kün bir kelimedir. Bu iki harfi bir itikâd idüp Muhammed ʿAli birdir. Kâle'n-nebiyyü OE1

⁴⁴⁰⁹ Etin etimdir, cismın cismimdir, kanın kanımdır, yağın yağımdır, ben ve Ali bir nurdanız. (İbn Bâbaveyh, a.g.e., s. 157; Kummî, a.g.e., C.II, s. 103)

dâhil düşer.⁴⁴¹⁰ Her ne kadar aňlasa dađi mürîd mürşidini, hâtemü'l-enbiyâ vel-mürselîn, rahmeten li'l-âlemîn bilmeyince merdûd ve la'indir, şeyhimden ğayrı Muħammed °Ali varmış diyü hâtırına getürse, yine bilmemiş olur. Feyz-i Hakk değıldir. Zîrâ Muħammed °Ali evveli ve âhîridir ve her şey'in mebd'e-i ve ma'denidir, aslıdır. Şefî'u'l-müznibîn ve rasûl-i Rabbü'l-âlemîndir. Böyle aňlayınca Muħammed her ne emr ider ise hîlâf olmaz. Emri, Hakk emri ve va'didir. Böylece mu'tekîd olanlar hisse-mend ve behre-i fezyâb-ı dünyâ ve mâ-fihâ olur. Bilmeyenler fırka-i nâciyye olmaz, aňlaşıldı. Bir dađi lâm-elif dört harfdır, kelime-i ilâhîniñ kâ'immakâmıdır: pa-ça-ja-ga (پا-چا-ژا-گا), yetmiş üç olur ki bu dördü bir kelimedir ve bir kelime şayılır. Her kim bu dört harfi tanımadı, yetmiş harf bir hakîkat ve bir zât bilmedi, yetmiş iki fırka dâhilindedir. "Küllühüm fi'n-nâr"⁴⁴¹¹, fırka-i vâhîde değıldir, ebeden ebed nâr ehlidir. Ana âhîret haramdır. Kâle'n-nebiyyü.⁴⁴¹²

Ba'zı kimseler, الدنيا حرام على اهل الآخرة والآخرة حرام على اهل الدنيا و هما حرامان على اهل الله⁴⁴¹³ filân mezheb, filân enbiyâ bana şefâ'at ider diyü aldanup ehl-i dünyâ olmuşlardır. Âhîret harâmdır ve âhîret neydüğünü bilmemişlerdir. Enbiyâyı ve evliyâyı [164b] bir ğayrı dünyâda görürüm şanurlar. Biri iki ider; şirk ider. Bu i'tikâd ile gidince nâr ehlindendir ebeden ebed. Ve bir daği Kavluhû Tecâlâ:⁴⁴¹⁴ كَلَّمَا نَصَبْتَ جُلُودَهُمْ بَدَلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا⁴⁴¹⁵ Ne'ûzü billâhi Tecâlâ bi'l-ibâd.

-----⁴⁴¹⁶

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ . الم . ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ . وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ⁴⁴¹⁷

الم . ذَلِكَ الْكِتَابُ⁴⁴¹⁸ Ol bir fırka ki nâciyedir yetmiş üç firağdan ki fırka-i vâhiddendir ki âyetini, sırrını güzelce sa'y idüp, okuyup, anlayup hidâyetlendi. Anlardandır ki hidâyet eyledi.⁴⁴²⁰ هَذَا الَّذِي هَدَانَا لِلَّهِ السِّرِّىلَا

⁴⁴¹⁰ Nâr-ı caħîme düşer OE1: Nâra dâhil düşer Z, M

⁴⁴¹¹ Hepsî ateştedir.

⁴⁴¹² Kâle'n-nebiyyü OE1: Z, M ve OE2'de yok.

⁴⁴¹³ والآخرة حرام OE1: الدنيا حرام على اهل الآخرة والآخرة حرام على اهل الدنيا و هما حرامان على اهل الله Z, M

Ahîret ehli olana dünya haramdır, dünya ehli olana da âhîret haramdır. Allah dostlarına ise her ikisi de haramdır. (Aclûnî, a.g.e., 1/362. Bazı kaynaklarda hadisî mevzu olduğu bildirilmektedir. Bkz. Kandemir, a.g.e., s. 348.

⁴⁴¹⁴ Kavluhû Tecâlâ OE1: ve bir daği Ĥazret-i Ahadiyyet buyurur Z, M / Kâle'llâh OE2

⁴⁴¹⁵ Derileri yanıp döküldükçe, azabı tatmaları için onların derilerini yenileyeceğiz. (Nisâ suresi, 56)

⁴⁴¹⁶ Z nüshasında buradan (Z 160a) itibaren 162a'nın sonuna kadar olan kısım; M nüshasında 147a'dan 149b'ye kadar olan kısım OE1 nüshasında sehven unutulmuştur. Esas aldığımız OE1 nüshasının varak numaralarını değıştirmemek için kısa çizgiler arasında gösterdik.

⁴⁴¹⁷ Bismillâhirrahmanirrahim. Elif Lâm Mîm. Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir... ve kurtuluşa erenler de işte onlardır. (Bakara suresi, 1-2, 5)

⁴⁴¹⁸ Elif Lâm Mîm. Bu bir kitaptır... (Bakara suresi, 1-2)

⁴⁴¹⁹ İşte onlar kurtuluşa erenlerdir. (Bakara suresi, 1-2, 5)

⁴⁴²⁰ Bizi hidâyete eriştiren Allh'a hamd olsun. (A'râf suresi, 43)

olup kendüsi daği hidâyet nûrı oldu, Vâriş-i nebî, vevelâyet-i velî oldu. Ol ki hidâyete irmeyenler ve hidâyet olmayanlar nâcî değildir. Şeytân-ı şûmun tâbî'idir. Âdem'e secde olur mı diyü li-ğayrillâh var şandı. Eğer li-ğayrillâh olaydı, secde ve sücûd emrini dimez idi. Anlar ki anlamadı, şûreti olduğunu bilmedi, şûret-i [R]ahmân'ı münkir oldu, yüz çevirdi ve müsteħakk-ı la'net oldu, nâr ehli denildi. Ve bir daği hamri itikâd-ı fışkına yakîn idüp Hakk'ın kelâmını ve âyet-i şerîfini merâmı üzere ta'bîr ve te'vîl itdi. "İsm-i kebîr-i hamra dinüldi" diyüp, nâsı idlâl idüp, bevl-i Şeytânı halk-ı âleme içürdü. Yük çekmiş hammâl gibi cümle idlâl olanları ma'şûş ve yorgun ve bîhûd eyledi. Bilmez ki Şeytân-ı mel'ûn oldu. Hakk'ın haram eylediğini kendiye mübâh itdi. Allâh, âyet-i kerîmesiyle nâsdan men' ve nef' kıldı. Kâle'llâhu Te'âlâ: يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ 4421 مِن نَّفْعِهِمَا İlâ âhirihe'l-âyeh.

Kâle 'aleyhi's-selâm: 4422 ويل لكل عالم لا يعرف نفسه ابجد şadağa Risâlet. Buyurmuşdur ki tefsîr-i ebced (ابجد) zâtıyyedir ki evvel oldur ki baba ve ced tefsîriniñ maħalli olur ki hurûf 'adedince, hem hurûf ile ve hem eczâsı ile. Harf ile nokta hesâb ola. Birinci oldur ki maħal ola ki hurûf 'adedince hesâb ola. Sâni oldur ki eczâ-i hurûf ile hesâb ola. Şâliş oldur ki maħal ola ki hem 'aded-i hurûf ile ve hem eczâ-i hurûf ile ve nokta hesâb ola. Dördüncü hesâb-ı cümel ile. Beşinci hesâb-ı kebîr ile hesâb ola. Altıncı 'aded-i hurûf ile hem eczâ-i hurûf ile hem cümel ile hesâb ola, kebîr ile ideler. Yedinci cümle 'aded ile ve tefsîr bu minvâl. Ebced ma'nâsı. Âdem 'aleyhi's-selâm elbetde rücû' eyler ve sa'y eyler rücû'unda. Hevvez (هوز) ma'nâsı, Âdem 'aleyhi's-selâm 'ibâdetdir mübâlağa ile düşdü, zelîl oldu. Hutî (حطى) ma'nâsı, Âdem 'aleyhi's-selâm günâhları gitdi. Kelemen (كلمن) ma'nâsı, Âdem 'aleyhi's-selâm, Mûsâ gibi Hâzret-i Ahadiyyet ile söyleşdi ve Mûsâ, Âdem'e berâber minnet eyledi. Sa'faş (سعفس) ma'nâsı, Âdem 'aleyhi's-selâm sa'âdet buldu ve şâf oldu. Karaşet (قرشت) ma'nâsı Âdem 'aleyhi's-selâm, Muħammed'i okudu ve Muħammed 'aleyhi's-selâm Qur'an'dır tûruk-ı muhtelifi üzerine. Şehaz (شخذ) ma'nâsı, Muħammed 'aleyhi's-selâm Âdem'i okudu ve şevâbın aldı. Dazıġlan (ضظغ) 4423 Şol şey Allâh Te'âlâ'nın faẓl ve dilediğini berâber ider "kûn" kelimesiydi. 4424 فتبارك الله احسن الخالقين

4421 Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: "Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için (bazı zahirî) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür." (Bakara suresi, 219)

4422 Ebced'in tefsirini bilmeyen alime yazıklar olsun. Bkz. Deylemî, a.g.e., II/62.

4423 Son kelime, eski kaynaklarda rastlandığı üzere ضظغla biçiminde verilmişse de ضظغ harflerinden oluşmaktadır.

4424 Yaratıcıların en güzeli olan Allah, ne yücedir.

Ma'nası, güzel Allâh yaratıcıdır.⁴⁴²⁵ Âdem'dir ki şûret-i ahsendir, şûret-i Rahmân-ı dâ'imdir, bâkî dinür. Kâyyûm, hûrûf ile ma'lûm ola budur:

ا ب ت ث ج ح خ د ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ع غ ف ق ك ل م ن و ه لا ی

Bu daği hûrûf 'adediniñ ğayrı, eczâ-i harfdir:

الف بی تی ثی جیم حی خی دال ilâ âhîrihâ.

Bir daği elif 3 ve bir daği noktası 'adedi hesâbıdır ki budur:

الف بی تی ثی جیم Noktası ve eczâsı 17 ider.

Bu minvâl ve hesâb-ı cümel daği budur:

ا (1), ب (2), ج (3), د (4), ه (5), و (6), ز (7), ح (8), ط (9), ی (10) ilâ âhîrihâ.

Ve bir daği hesâb-ı kebîr: Elif (ا) 111, bî (بی) 3⁴⁴²⁶, cîm (جیم) 53, ilâ ğayına gelince.

Bil ki tefsîr-i ebced hesâbı daği vardır ki lâzım değildir. Bu maħalde olan ebced murâd ider iseñ tefsîr olur. Eger dilerseñ hüve (هو) demek nedir? İsm-i nidâdır, he (ه), vâv (و) dır ki mağâkında vâv'dır. Bir daği hüve (هو) hesâb-ı kebîr ile yigirmi sekiz (28) hûrûfdur. Şöyle bilesin kim hî-vâv (هـ و ا و) (هـ و ا و). (5), (10), (6), (1), (6).⁴⁴²⁷ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ⁴⁴²⁷ anların haķîkatidir. Ve Elif Lâm Mîm, anların 'ayn-ı haķîkatidir kim Elif Lâm Mîm hidâyet eylemeyince nâcî değildir, nâr ehlindendir, Şeytân'a tâbi'dir, şûret-i Rahmân münkiridir, müsteħaķ-ı la'netdir, nâr ehlidir. İmâmîn ve ħalîfe-i Muħammed'i sevmezler. Ve ħalîfe-i Muħammed bu minvâl üzere on ikişer olur.⁴⁴²⁸

Muħammed Resûlullâh: م ح م د ر س و ل ل ا ه

Ebû Bekir eş-Sıddîk: ا ب و ب ك ر ا ل ص د ی ق

Ömer ibnü'l-Ḥaṭṭâb: 4429 ع م ر ا ب ن ا ل خ ط ا ب

Osmân ibnü'l-Affân: 4430 ع ث م ا ن ذ ی ن و ر ی ن

Ali bin Ebî Tâlib: 4431 ع ل ی ب ن ا ب و ط ا ل ب

Bu on iki nokta, çâr 'unşur üzerinde sırrı, her biri bir harf, ħalîfe-i Resûlullâh'dır. Çâr 'unşurda on iki nokta budur: (پاچاژاڭا). Bir daği nokta 'adedi yedidir, bir şey Haķķ'dan

⁴⁴²⁵ Ma'nâsı güzel Allâh yaratıcıdır Z: güzel Allâh yaratıcıdır M

⁴⁴²⁶ Bu hesaba göre bî (بی)'nin 12 olması gerekir.

⁴⁴²⁷ Kurtuluşa erenler de işte onlardır. (Bakara suresi, 5)

⁴⁴²⁸ Muhammed Resûlullâh için Resûlullâh kelimesinin 12 sayısına denk getirmek için "ر س و ل ل ا ه" biçiminde yazılması, Osman İbnü'l-Affân'ın yine sayıyı tutturmak için OE2 nüshasında "Osman zî'n-nûreyn" biçiminde yazılması, sistemin biraz keyfi işletildiği inbainı uyandırmaktadır. Sonraki nüshalarda müellif kast edilerek "Muhammed Ebû Sâbit: م ح م د ا ب و ث ا ب ت" ilave edilmiştir.

⁴⁴²⁹ E M R a B n a l x ṭ a b M: E M R a B n a l e f a n Z, OE2

Z ve OE2 nüshalarında sehven Ömer İbnü'l-Affân, yazılmış.

⁴⁴³⁰ E Ṭ M a n ḏ y n w r y n Z, OE2: E Ṭ M a n a b n e f a n

OE2 nüshasında Osman zî'n-nûreyn

⁴⁴³¹ E l y b n a b w ṭ a l b Z, OE2: E l y b n a b ṭ a l b

gayrı değildir: Dördü ‘anâşır, üçü aşıl noktası, yedisi bir olunca noktanın elif olur. Zîrâ yedi nokta boyu bir elif’dir. Kâle ‘Abbâs:

لما خلق الله عزّ وجلّ الحروف سجّدت كلّها الله تعالى و بقي حروف الالف قائماً منتصباً فقيل له لم لا تسجد فقال انظر ان اوامرکی لا اقع فی الخطا نشکر علی ذلك و قدم علی سائر الحروف قصاد مقدما فی اولها بصنعة عند جميع الطوائف⁴⁴³²

-----⁴⁴³³

İmdi, ey tâlib-i ma‘ârif! Cemî‘-i ‘ulûmuñ rûhı noqtadır⁴⁴³⁴ ve noqtasız hîç bir müşebbihât harf fark olmaz. Bu böyle hınța tohumdur.⁴⁴³⁵ 4436 سَبْعَ سَنَابِلٍ yedi haṭṭ-ı huṭûṭ-ı ümmiyye, 4437 حَبَّةٌ حَبَّةٌ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِّنْهُ حَبَّةٌ حَبَّةٌ . hayme-i mî‘âd, mir‘ât-ı kâ‘inât ma‘ârif remzi ile bir haḳîḳatdir ki şûrî ve ma‘nevî bundadır. Hemân zirâ‘-ı âḫireti, ebyât-ı haḳîḳate ekdiresiz.⁴⁴³⁸ Kavluhû Teâlâ: 4439 4440 كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِّنْهُ حَبَّةٌ حَبَّةٌ mefhûmı esmâ-i cüz° ve esmâ-i küll ile fânî olmaya. Kavluhû Teâlâ: 4441 4442 وَلِكُلِّ وَجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّیْهَا sırrına mazhar olunca, vâşîf mevşûf ile, tohum şeceri ve şecer tohumu olmaz. Zât [165a] şîfâtından ve şîfât zâtından münfekk ve münkaṭı‘ olmaz. Anın içün bu seyrde buyurulmuşdur: من رأى فقد رأى Ve bir daḥi Allâh bu sebebdan buyurur: “Muḥammed benim ‘ilmimdir, her şeyi Muḥammed ile ihâta iderim” dedigi Kavluhû Teâlâ: 4444 4445 وَأَنَّ اللَّهَ فَدَّ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمٌ Ve hem bil ki bu ḫâli keşf idince mü‘mindir. Hem işlediği daḥi mü‘min olur. Kerem kerâmeti ve kendi mü‘min olmaz, mevt irmez. Kâle’n-nebiyyü: 4446 المؤمن لا يموتون بل ينتقلون من دار Böyle fehmiyledikde evvel bir kerre, ölmezden evvel ölesiz. 4447 الفنا الى دار البقا

⁴⁴³² Allah azze ve celle harfleri yarattığı zaman bütün harfler Allah’a secde etti, fakat elif harfi geriye kaldı (secde etmedi), dimdik durdu. Ona ‘niye secde etmediği’ soruldu. Cevap verdi ‘şu Âdeme bak, bunun için hataya düşmem’, onun için şükrederiz, bu yüzden diğer harflerin önüne geçti, onların önünde olmanın maksadı bu, bütün taifelerin yanında böyledir. (Abbâs)

⁴⁴³³ OE1 nüshasında eksik bırakılan kısım buradan devam etmektedir.

⁴⁴³⁴ İmdi, ey tâlib-i ma‘ârif! Cemî‘-i ‘ulûmuñ rûhı noqtadır OE1: Böylece olunca nokta cemî‘-i ‘ulûmuñ rûhı gibidir Z, M

⁴⁴³⁵ hınța tohumdur OE1: enbet ki hınțadır ve böyle nokta derler, tohumdur Z, M

⁴⁴³⁶ Yedi başak... (Bakara suresi, 261)

⁴⁴³⁷ Her başakta yüz tane... (Bakara suresi, 261)

⁴⁴³⁸ zirâ‘-ı âḫireti, ebyât-ı haḳîḳate ekdiresiz OE1: hemân zirâ‘-ı âḫireti, inbât-ı haḳîḳati ekdiresiz Z, M

⁴⁴³⁹ Kavluhû Teâlâ OE1: Kâle’llâhu Teâlâ Z, M

⁴⁴⁴⁰ Yedi başak bulunan ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. (Bakara suresi, 261)

⁴⁴⁴¹ Kavluhû Teâlâ OE1: Z ve M’de yok.

⁴⁴⁴² Herkesin yöneldiği bir yön vardır, onlar ona yönelirler. (Bakara suresi, 148)

⁴⁴⁴³ . Bkz. Aclûnî, a.g.e., H. No 2482.

⁴⁴⁴⁴ Kavluhû Teâlâ OE1: Kâle’llâh Z, M

⁴⁴⁴⁵ Muhakkak Allâh, her şeyi ilmiyle kuşatmıştır. (Talâk suresi, 12)

⁴⁴⁴⁶ Kâle’n-nebiyyü OE1: Kâle Rasûlullâh Z, M

⁴⁴⁴⁷ Müminler ölmez, ancak fenâ âleminde bekâ âlemine naklolunurlar. (Hadîs-i şerif)

Kâle'nebiyyü:⁴⁴⁴⁸ ⁴⁴⁴⁹ موتو قبل ان تموتو emriyle fenâ ender fenâdan beğâ ender beğâyâ vâsıl
 ve ma'ârif-i billâh olup bu sırâ âşinâ oldu ki kavluhû Te'âlâ:⁴⁴⁵⁰ ⁴⁴⁵¹ كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ
 ان الله خلق آدم على ⁴⁴⁵⁴ Kâle'n-nebiyyü . إِلَّا هُوَ أَخَذُ بِنَاصِيَتِهَا⁴⁴⁵³ . وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ⁴⁴⁵² لِلنَّاسِ
⁴⁴⁵⁵ صورته والله خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ⁴⁴⁵⁵ Bu âyât-ı beyyinât ve muğaddemâtdan ma'lûmuñ olsun ki
 tohm-ı 'âlem, cedd-i ecdâd-ı Hâzret-i Âdem, nûru'l-evliyâ ve hâtemü'l-enbiyâ 'aleyhi's-
 selâm, fahrü'l-enâm hâzretleri zuhûr-ı evvele nâ'il ve esrâr-ı nübüvvete vâsıl olup esrâr-ı
 Hâkka mazhar, zâhir ve bâtın-ı ma'ârif-i ilâhî ile kelime-i qadîm, 'ilm-i Mehdî-i bâkî
 Muhammed, havaşş-ı hamse, hayme-i mî'âd, mir'ât-ı kâ'inât ile müfredât-ı aşıl
 'adedince[165b] bu beş 'aded müfredât asl-ı zât-ı Aḥadiyyet şıfâtdır ki
 budur: م ح م م د . Aḥadiyyet daḥi budur: محمد . Zât-ı Aḥadiyyet şıfâtdır: ا ل ل ا ه . Üç ferdiyyet
 birbirine müşâbih kâf nûn, Aḥadiyyet zât, şıfât; ferdiyyet Ma'ârif, Muhammed, Allâh: م
 ع ا ر ف م ح م م د ا ل ل ا ه Budur ki Hâzret-i Aḥadiyyet'in kemâl-i kudret-i kerâmeti, Ma'ârif
 Muhammed Mehdî-i Bâkî'dir. Bu esrâr-ı hikmet-i ulûhiyyetle seyr ve seyrân-ı kevneyn
 ider.⁴⁴⁵⁶ Ehlinden hiç hafî değildir, nâ-ehline ifşâ-yı merâm ⁴⁴⁵⁷ من كنتم لغير اهله فقد كفر⁴⁴⁵⁷
 Pes, ma'nâsı budur ki ehlinden gayrısına cüz'î göstermezler, kaparlar, ehline ma'lûmdur.
 İmdi, ey tâlib-i ma'ârif, bil ki⁴⁴⁵⁸ deryâdan kaṭre ve şemsden zerre, 'ayân ve beyân
 olunmuş, gene mektûmdur. Hemân mürşid-i kâmilî bulup anıñ dâmenine teslîm-i tâm ile
 ve hulûş-ı kalb ile dâhil olup hiç olmaz ise belâ-i kazâdan emîn ve nâr-ı caḥîmden ḥalâş,
 Kavluhû Te'âlâ: ⁴⁴⁵⁹ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا⁴⁴⁵⁹ zümresine mülḥaḳ oluna ki ve kâle'n-nebiyyü:⁴⁴⁶⁰
 ve قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى ⁴⁴⁶² Ve Kâle'llâhu te'âlâ: ⁴⁴⁶¹ حَبَّ اهل بيت كسفينه نوح⁴⁴⁶¹

⁴⁴⁴⁸ Kâle'n-nebiyyü OE1: Z ve M'de yok.

⁴⁴⁴⁹ Ölmeden önce ölünüz. (Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, C. 2, s. 384; Meclisi, *a.g.e.*, C. LXIX, s. 317)

⁴⁴⁵⁰ kavluhû Te'âlâ OE1: kemâ kâlellâhu Te'âlâ Z, M

⁴⁴⁵¹ Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. (Âl-i İmrân, 110)

⁴⁴⁵² Yeryüzünde yaşayan hiçbir hayvan yok ki... Bkz. (En'âm suresi, 38; Hûd suresi, 6)

⁴⁴⁵³ Allâh onun perçeminden tutmuş olmasın. (Hûd suresi, 56) Buradaki üç âyet karışık verilmiş.

⁴⁴⁵⁴ Muhakkak Allah, Âdem'i kendi suretinde yarattı. (Sahîh-i Buharî, 1; Sahîh-i Müslim, Birr, 115, Cennet, 28; Ahmed b. Hanbel, II/244-251; Bihârü'l-Envâr, C. XI, s. 111; Kütüb-i Sitte, C. X, s. 288; Usûl-i Kâfî, Rûh, 4/342).

⁴⁴⁵⁵ O, sizi bir tek nefisten yarattı. (Nisâ suresi, 1; A'râf suresi, 189; Zümer suresi, 6)

⁴⁴⁵⁶ kevneyn ider OE1: kevneyn-i 'âlemeyn ider Z, M

⁴⁴⁵⁷ Kim ki ehil olmayana açıklarsa kafir olur.

⁴⁴⁵⁸ Bil ki OE1: İmdi, ey tâlib-i ma'ârif, bil ki Z, M

⁴⁴⁵⁹ Oraya kim girerse, güven içinde olur. (Âl-i İmrân suresi, 97)

⁴⁴⁶⁰ Kâle'n-nebiyyü OE1: Hâzret-i Risâlet buyurur Z, M

⁴⁴⁶¹ Ehl-i Beyt sevgisi, Nûh'un gemisi gibidir. (Ahmed b. Habel, III/157; Hâkim, III/151)

⁴⁴⁶² De ki: Ben buna karşılık sizden, akrabalıktan doğan sevgiden başka bir ücret istemiyorum. (Şûrâ suresi, 23)

4463 كَذَلِكَ الْآيَةُ وَالْحَدِيثُ لَا يَعِدُ وَلَا يُحْصَى [166a] ve esrâr-ı latîf keşf ü beyân oldu.

Ey tâlib-i ma'ârif, esrâr-ı ilâhî olup, berzah-ı neşir ve haşirden esfele red olunmağdan hâzer idüp haşir, neşir ve su'âl, hisâbı ve mîzânı, sırât ve cennet, cemâli bunda rü'yet isteyen 'ahd ve telkîn-i mürşid, Ma'ârif-i 'âlem ile ikrâr idüp muhabbet-i tâm eyleye. Bilâ-ıkrâr selâmet kâbil değil ve hem ma'lûm ola ki târih-i hatm-i nübüvvetden ve zuhûr-ı esrâr-ı hatm-i vilâyet Muhammedü'l-Mehdî-i Bâkî, 4464 بَضْعَ سِنِينَ üzere Rûm'dan isim virüp 4465 وَمِنْ بَعْدُ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ 4466 و كل Muhammed Ma'ârifü'l-Mehdî 'âlemi dâhil idüp ve ehlu'llâhın 'ilm-i ma'lûmuyla 4466 mazharı oluna. Ol vakit anlar Ma'ârif-i ilâhî ile zât ve şifât, vâşif mevşûf, ehad vâhid, isim müsemma sırrıyla zevk ve şafâ-yâb olan cân cânândır. İki nûn arasında görinen 4467 سَبْعَ سَنَابِلٍ 'den zuhûr iden [166b] tohum âhiret elifidir, dâ'im kâ'imdir, zâhir olan budur. Ki 'ilm-i ilâhîniñ evveli Âdem şafiiyyu'llâh, âhiri Hâtem Muhammed Muştafâ'sı, mahtûm Muhammedü'l-Ma'ârifü'l-Mehdî-i Bâkî, 'inde'l-ma'ârif er-râsihûne'l-âlimûne ma'lûmları mikdâr dem-i mezkûreden on sekiz biñ 'âlemi seyrân itmeleri, 'ilm-i kelime-i kelâm-ı kadîmiñ seyrânıdır. ki vâhidiyyet şifât sırrına mazhar olduğda aşıl ma'ârif 'ilm-i ilâhî ile müzeyyen olup, kudret-i ilâhî 'alâ kadîmîdir ve anıñ 'ilmi ile 'amel mahlûka şifât ile zevk ü şafâ-yı Ahadiyyet sırrıyla vâhidiyyet-i kadîmi izhâr, dâ'imâ kader icrâsıyla meşgûl-ı kerâmet ve her kerâmeti zât-ı hidâyet olup

4468 . قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ . اللَّهُ الصَّمَدُ . لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ . وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ

4469 التحيه vechinde izhâr-ı kudret itdüğünü müceddeden tedbîr-i merâtib-i Âdem halk-ı ezeliye minhü temâşâ ile dâ'imâ Âdem'in üzerine kerem ve kerâmetini içtâ idüp halk-ı ezeliyyesi

هو آدم نقطه ونطفه طين من طين و من الماء و الماء و من القدرت والقدرتي و من الدرة والدرتي و من المشية و المشيتي 4470

4463 Böyle âyet ve hadîsler sayılamayacak kadar çoktur.

4464 Birkaç yıl... (Yûsuf suresi, 42; Rûm suresi, 4) Bu ifadenin ebcedi şöylehesaplanmaktadır. (872 + 170 = 1042). Hicri 1042/Miladi 1632/33)

4465 Nihayetinde, O gün mü'minler sevinecektir. (Rûm suresi, 4)

4466 Her şey, ne için yaratıldıysa ona muvaffak kılınır. (Hadîs-i şerif)

4467 Yedi başak.. (Bakara suresi, 261)

4468 De ki: O, Allah'tır, bir tektir. Allah Samed'dir. Ondandır çocuk olmamıştır, kendisi de doğmamıştır. Hiçbir şey ona denk ve benzer değildir. (İhlâs suresi)

4469 Tahiyatın en değerlisi onun üzerine olsun.

4470 O Âdem bir nutfeye ve bir nokta, topraktan bir parça, sudan bir damla, kudretimden bir miktar, incilerden bir tane ve irademden bir iradedir.

Kelime-i kâdim [167a] ‘ilmi ile ‘âlemi ihâta idüğini âşikâr idüp hemân dem şafâ üzere oldukların bu Vahdetnâme’ye cüz’î ma‘ârifet-i Ahadiyyet âşikâr-ı nâs-ı ‘âlemde hafî-i küllî eylemedim ki bizleri du‘âdan ferâmuş itmesünler diyü. Bu risâleyi te‘lif idüp ismini **Vahdetnâme-i Fethü’l-Ma‘ârif** diyü isim tesmiye eyleyüp bir yâdigâr bıraktım ki bizleri, meclisde rûhâniyyetimizi hâzır bulmak içün ibtidâ, bir Fâtîha ile bizi yâd idüp, bizi anıñca bizler daği bu sırr-ı laţîfî keşf-i kulûb idüp, ta‘lîm-i ilkâ-i zihn itmege rûhâniyyetimiz anlara hâdim olup, maşşûd [ve] merâmlarına ve tâlîb maţlûblarına ma‘ârif-i hakîkate ihdâ idüp, gerek dünyevî ve gerek uhrevî her zevküne ve her ma‘ârifete mazhar ve sırr-ı sırrımızı keşf-i esrârullâh idüp, remzimize muţţali‘ olup, ol maşşûdına nâ‘il olup bî-behre kalmayalar. Fe-kad Takrîr ve tahrîri kitâbı Vahdet, li-sene işnâ ve tis‘în ve mi‘e ve elf min hicreti’n-nebevî şallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem.⁴⁴⁷¹

والسلام على الرحمة كالنجوم في السماء هو الطرق المولى

انا خادم الفقرا الشيخ السيد فتح المعارف محمد

ابو ثابت ابن السيد علي العريف

با بن السيد احمد الرفاعي

قدس سره العالي⁴⁴⁷²

⁴⁴⁷¹ Fe-kad Takrîr ve tahrîri kitâbı Vahdet, li-sene işnâ ve tis‘în ve mi‘e ve elf min hicreti’n-nebevî şallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem OE1: Diğer nüshalarda yoktur. Buradaki ifadeye göre Vahdetnâme’nin yazılış tarihi Hicri 1192, Miladi 1778/79’dur.

⁴⁴⁷² والسلام على الرحمة كالنجوم في السماء هو الطرق المولى انا خادم الفقرا الشيخ السيد فتح المعارف محمد ابو ثابت ابن السيد علي العريف با بن السيد احمد الرفاعي Z, M: العريف با بن السيد احمد الرفاعي قدس سره العالي وانا خادم الضعفاء الشيخ السيد محمد فتح المعارف ابو علي ثابت ابن الرفاعي الحسيني محمد ابو ثابت فتح / OE1 قدس سره العالي والمعارف ابن الشريف علي الوراق ابن الشريف احمد الصياد ابن الشريف محمد الرجب ابن الشريف الشعبان ابن الشريف صالح الهاشمي OE2 عفر عنه ولمن نظر يامعين والحمد لله رب العالمين

Ve gökyüzündeki yıldızlar gibi olan rahmete de selam olsun, rahmet de Mevlâ’nın eseridir. Ben, Es-Seyyid Ahmed Rıfâ‘î oğlu Es-Seyyid Aliyyü’l-‘Arîf oğlu –Allah onların yüce sırlarını kutsal kılsın- fakîrlerin hizmetçisi Eş-Şeyh Es-Seyyid Fethü’l-Ma‘ârif Muhammed Ebû Sâbit’im.

SONUÇ

Çalışmamızda Seyyid Muhammed Fethü'l-Maârif ve onun mensur eseri olan *Vahdetnâme* üzerinde durulmaktadır. XVIII. yüzyıl ortalarında Mısır'da dünyaya gelen Fethü'l-Maârif, yüzyılın sonuna doğru İstanbul'a gelerek tasavvufî çalışmalarını burada sürdürmüştür. Yaşadığı devir, Osmanlı Devleti'nin siyasî ve sosyal olarak gerilemeye başladığı ve bu gerilemenin önüne geçebilmek için devlet adamlarının çareler aradığı buhranlı bir dönemdir. Bazı Osmanlı aydınları, tarihin ihtişamlı dönemlerinin örnek alınmasıyla bu gerilemenin önlenebileceğini düşünmekte, gerilemenin askerî alandaki başarısızlıklardan kaynaklandığını düşünen saray mensupları ise çareyi askerî alandaki yeniliklerde aramaktaydılar. Bu amaçla, Batı tarzı askerî okulların açılmasına ve Batıdan hocaların getirilmesine karar verildi. Aynı dönemde görevlerinin başında bulunan devlet ricalinin tamamı geleneksel eğitim sisteminden geçmiş kimselerdi. Bu durum, yenilik girişimlerini benimseyenlerle geleneksel anlayışın devamından yana olanları karşı karşıya getirmekteydi. Batı tarzı askerî eğitimden rahatsızlık duyanların başında yeniçeri teşkilatı ve onu destekleyenleri saymak gerekir. Dolayısıyla XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren eski ile yeni arasında bir mücadele alttan alta kendisini hissettirmektedir. Bu arada Arapça ve Farsça yanında Fransızca da öğrenmeye başlayan bazı Osmanlı aydınları, Batıdaki gelişmeleri de takibe başlamışlardır.

Toplumsal içine düştüğü bu huzursuzluğun edebiyata yansımaması düşünülemezdi. Çünkü edebiyat, insanların duyusu, düşünüş ve yaşayışlarını dile getirmektedir. Türk edebiyatının klasik döneminde şiir, nesirden daha fazla rağbet gördüğü için şairler el üstünde tutulmaktaydı. XVIII. yüzyıl Türk şiirinde hikemî tarz, Hint üslubu ve mahallîleşme cereyanlarıyla birlikte geleneksel anlayış da hükmünü sürdürmektedir. Ancak yüzyılın başında Nedim ve sonunda Şeyh Galib gibi iki büyük isim dışında çok da başarılı şairlerin yetiştiği söylenemez. Zaten belirli kurallar çerçevesinde hareket eden klasik anlayışta, söylenmesi gerekenleri eski şairler söylemişlerdi. Nesir alanında ise değişik türlerde eserler kaleme alınmaya devam edilmiştir. XIX. yüzyıla gelindiğinde bir yandan geleneksel edebî anlayış devam ederken bir yandan da Türk şair ve yazarları yeni arayışlar içerisine girmiş bulunmaktadır.

Osmanlının başlangıcından itibaren hayatın her sahasında varlığını hissettiren tasavvuf ise toplumun buhrana düştüğü XVIII. ve XIX. yüzyıllarda bazı insanlar için hala sığınılacak bir liman olmaya devam ediyordu. XVIII. yüzyıl İstanbul'unda tarikat biçiminde örgütlenen bütün tasavvufî anlayışlar, tekkelerinde faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Selçuklular döneminde gerçekleşen Babaîler İsyanı'ndan (1240) beri tasavvufî hareketlerden gelebilecek tehditlere karşı teyakkuz hâlinde bulunan devlet ricali, sorun çıkarmayan hareketlere destek olurken, sorun çıkaranlara da gücünü göstermekten çekinmemiştir. Askerî alandaki yeniliklerle konumlarının sarsılacağını düşünmeye başlayan Yeniçeriler, Alevî ve Bektaşî ocaklarının desteklerini de alarak isyan başlatma hazırlığına giriştiler.

Fethü'l-Maârif'in, düşüncelerini ifade için *Vahdetnâme*'yi kaleme alması ve İstanbul'a gelip Rifaîliğin bir kolu sayılan Ma'rifi dergâhını açması böyle bir ortamda gerçekleşmiştir. Fethü'l-Maârif, heterodoks bir anlayışa sahip olmasına rağmen devlet ricali nazarında belirli bir itibar elde edebilmiştir.

Rıfâilere yakınlık gösteren II. Mahmud, Ma'rifi Âsitanesinin yapımı esnasında maddî katkıda bulunmuş, Yeniçeriliğin ortadan kaldırıldığı ve Bektaşî tekkelerinin kapatıldığı dönemde, bu tarıkata dokunulmadığı gibi hükümetin takibatından kaçan bazı Alevî ve Bektaşîler, Ma'rifi dergâhlarına sığınmışlardır. Ma'rifiliğin devlet ricali yanındaki saygınlığını devlete karşı tehdit oluşturmaması ile izah etmek mümkünse bile Hurûfiliğini gizleme gayret ve başarısıyla da izah edilebilir.

Vahdetnâme'de Allah'ın varlığı, birliği, isimleri, sıfatları ve fiilleri konusu üzerinde ayrıntılı olarak durulmaktadır. Hakk, varlık âleminde isimleri, sıfatları ve fiilleri yönüyle tecellî etmektedir. Allah kesin olarak tektir. Ancak bu tek oluş sayı yönünden değildir. Sayı, isimlerde söz konusudur. Yoksa isimlendirilen (müsemmâ) bir tektir. Çeşitli isimlerle isimlendirilen Varlık; hem evvel, hem âhir, hem zâhir ve hem bâtıdır. Bu isimlerin dışında bir müsemmâ yoktur. Bu sebeple varlık âleminde Hakk'tan başka bir şey olmadığı için ikinci bir varlıktan söz etmek de mümkün değildir. Yani müsemmâdan başka bir şey yoktur. Allah'tan başka hiçbir varlık mevcut olmadığı için isim, müsemmânın aynıdır. Bu konu üzerinde hassasiyetle duran Fethü'l-Maârif, varlık yanında yokluğu kabul etmenin insanı şirke götüreceğini söylemektedir. Her ne suretle olursa olsun Allah, bir tektir ve şeriki yoktur.

Son zamanlarda Ma'rifilik üzerine kaleme alınan bazı makalelere rastlanmaktadır. Bu yazılarda Ma'rifiliğin Alevîlik ve Bektaşîlikle ilgisi kurulmaya çalışılmaktadır. On İki İmamı kabul etmesi, tarikat silsilesinin babadan oğula devam etmesi, zikirlerinde müzik enstrümanlarının kullanılması buna imkân verse de Alevîlik ve Bektaşîlikten ayrı bir tasavvufî anlayış olarak değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Ma'rifiliğin ne olduğunu ortaya koyan asıl kaynak *Vahdetnâme*'dir. Vahdet-i vücûd anlayışıyla kaleme alınan *Vahdetnâme*'nin ana eksenini Hurûfîlik oluşturmaktadır.

Hurûfîler, varlığın ses'le zuhûr ettiğini, sesin mükemmel biçiminin söz olduğunu ve sözün de harflerle ifade edildiğini ya da harflerden meydana geldiğini söylemektedirler. Hazret-i Muhammed 28 harfle konuştuğu için Kur'ân-ı Kerîm 28 harfle yazılmıştır. Âdem'in konuştuğu dilde ise 32 harf bulunmaktadır. Fethü'l-Maârif, diğer Hurûfîler gibi bütün mevcudatı ve dinin hükümlerini 28 ve 32 harfe dayalı kombinasyonlarla izaha çalışmaktadır. Harflerin aslının nokta olması gibi mevcudatın aslı da "kûn" ilahî hitabına dayanmaktadır.

Allah, bu âlemi bilinmek için yaratmıştır. "Ol" emriyle yaratılan âlemdir. Söz ile söyleyenin birbirinden ayrılmayacağını bildiren Fethü'l-Maârif, "kûn" sözü ile Hakk'ı, dolayısıyla âlem ile Hakk'ı birbirinden ayırmamaktadır. Açıkça ifade etmese bile Fethü'l-Maârif'in âlem'in ezeli ve ebedî olduğuna inandığını söylemek mümkün görünüyor. Ancak burada âlemin ezeliği, mutlak zâtın ezeliğiyle aynı şey demek değildir. Mutlak Varlığın sıfatlarını ezeli sayan Fethü'l-Maârif, yaratma sıfatı olduğu halde yaratmayan bir Tanrıdan söz etmenin doğru olmayacağı düşüncesinden hareketle Hakk'ın ezeli sıfatlarına dayalı olarak zuhûr eden ezeli bir âlemden söz etmektedir.

Vahdetnâme'de, hatt-ı istivâ'ya özel bir ehemmiyet atfedilmektedir. Bütün mevcudat "kûn" (ol) emriyle yaratılmış ve hatt-ı istivâ ile ikiye ayrılmıştır. Hatt-ı istivâ, simetrik olarak bütün varlıkları ikiye bölen bir çizgi olarak düşünülmektedir. 28 ve 32 rakamlarının sırrı bu şekilde ortaya çıkmaktadır. İki parçaya bölünebilen her şey, Kâf ile Nûn'un sırrıdır. Bu sır, Âdem'in yüzünde tecellî etmektedir. Fethü'l-Maârif'e göre sırat-ı müstakim sözûyle de hatt-ı istivâ kastedilmektedir. Hazret-i Peygamber'in dilindeki

harflerden yirmi dokuzuncusu lâm-elif'dir. Lâm-elif harfi Farsçadaki pa, ça, ja, ga harflerinin karşılığıdır. Harf sayısı bunlarla 32'ye ulaşmaktadır. Âdem'in yüzüne nakşedilen bu sırrın izahı şu şekilde yapılmaktadır: Âdem'in yüzünde dört kirpik, iki kaş ve bir de saçtan oluşan 7 hat vardır. Bu hatlar istivâsıyla birlikte hesaplandığında 8 etmektedir. Bunlar da unsurların sayısı olan 4 ile çarpıldığında ($7 \times 4 = 28$, $8 \times 4 = 32$) Hazret-i Muhammed'in konuştuğu dildeki 28 ve Hazret-i Âdem'in konuştuğu dildeki 32 sayısı elde edilir.

Vahdetnâme'de, insan iki yönüyle ele alınmaktadır. Bunlardan birincisi "Rahmân suretinde" yaratılan ve Hakk'ın bütün isimlerinin zuhûr yeri, âlemin timsali olan kozmik Âdem'dir. Kozmik Âdem, yaratılanlar içerisinde üstün kılınan ve kendisine hilâfet verilen insandır. Diğerisi ise insan türünün ilk örneği olan Hazret-i Âdem'dir. Kozmik Âdem, Mutlak Varlık'ın ahadiyyet mertebesinde vahidiyyet mertebesine tenezzül ederek Âdem suretinde görünmesi biçiminde ifade edilmektedir. Hakk'ın vücudundan başka gerçek bir varlıktan söz etmek mümkün olmadığına göre gören, görünen, gösteren hep Hakk'tır. Bu anlamda âleme, Hakk'ın sureti ve zâhiri demek mümkün olur. Hakk da âlemin rûhu, bâtınıdır. Çünkü varlık âleminin zâhiri de bâtını da Hakk'tır. Bu yüzden âlem her şeyiyle insan-ı kebîrdir, Âdem de âlem-i sağırdır. Hakk'ın, kendi isimlerinin görünme yeri olan eşyanın suretlerini muhafaza etmesi, aslında kendi suretini muhafaza etmesi anlamına gelmektedir.

XIV. yüzyılda Nesimî'den itibaren Hurûfiliğin Türk Edebiyatı üzerinde etkili olmaya başladığı görülmektedir. Refîî, Penahî, Misalî, Muhîî, Arşî, Mukîmî, Kabûlî gibi şairler üzerinde doğrudan, diğer bazı şairler üzerinde de dolaylı yollardan etkisi bilinmektedir. Bu etkinin Alevî ve Bektaşî şairler üzerinde daha fazla olduğu söylenebilir. Bu sebeple Hurufilik etkisiyle yazılan manzum ve mensur eserlerin anlaşılabilmesi için vahdetnâmelerde ele alınan konuların bilinmesine ihtiyaç vardır.

Türk edebiyatında vahdetnâme türünde on eser kaleme alındığını tespit ettik. Bunlardan altısı manzum, dördü mensurdur. Manzum olanların ilk örneği 1461 yılında kaleme alınmıştır. Manzum olanlarda genellikle mesnevî biçimi tercih edilmesine rağmen, birisi kasîde biçimindedir, birisi de hece ölçüsüyle yazılmıştır. Hece ölçüsüyle yazılan vahdetnâme, yirmi sekiz dörtlükten oluşan uzunca bir manzumudur. Türk edebiyatında vahdetnâmelerle aynı konuları ele alan başka yazı türleri vardır. Divanların ve mesnevîlerin başında yer alan tevhid türü kasîdeler bunlar arasında sayılabilir. Aynı konuları ele almakla birlikte tevhidler, divan ya da mesnevî içinde yer alan manzumeler iken vahdetnâmeler, müstakil olarak tanzim edilmiş eserlerden oluşmaktadır.

Manzum vahdetnâmeler ile ilgili bazı çalışmalar yapılmasına rağmen mensur olanları ile ilgili ciddî bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Bizim üzerinde çalıştığımız *Vahdetnâme*, bu türün mensur örnekleri arasında en kapsamlı olanıdır. Biz bu çalışmayla mensur vahdetnâmelerden birisini transkribe ve tahlil etmek suretiyle bir boşluğu doldurduğumuza inanıyoruz.

Vahdetnâme şair ve yazarlarının tamamı, bir tasavvufî görüşün mensubudurlar. Bu yönleriyle, müntesiplerinden başlamak üzere halkı aydınlatma amacıyla eserlerini kaleme almışlardır. Bazıları kaleme aldıkları eser dolayısıyla devletin takibatına da uğramıştır. Bu açıdan bakıldığında vahdetnâmelerin siyaset bilimi ve düşünce tarihiyle uğraşanların da ilgi alanına gireceğini düşünüyoruz.

Varlığı vahdet-i vücûdçu bir anlayışla ele almaları, âlemin ve Âdem'in oluşumundan söz etmeleri dolayısıyla kozmoloji, ilahiyat ve tasavvuf konularıyla uğraşanların da ilgisini çekecektir. Batlamyus'tan bu yana evrenin üst üste tabakalar halinde düşünülmesi, yedi gezegen ve sabit yıldızlardan söz edilmesi, yine anne karnındaki cenin üzerinde gezegenlerin etkisinin kabul edilmesi antik felsefe, astronomi ve astrolojiyle uğraşanların da ilgisini çekecektir.

Vahdetnâme'nin; ele aldığı konular, anlatım biçimi, kelimelerin seçilip kullanılması, konular arasında küçük hikayelere yer verilmesi, zaman zaman anlatımın şiirlerle süslenmesi dolayısıyla Türk edebiyatını ilgilendirecek mensur bir eser olduğunu düşünüyoruz. Her şeyden önce Muhammed Fethü'l-Maârif'in *Vahdetnâmesi*, XVIII. ve XIX. yüzyıl Türk düşünce tarihini ve Türk edebiyatını araştırarak olanlar için görmezden gelinemeyecek bir eserdir. Yaptığımız çalışmanın Türk edebiyatına, Türk kültür ve düşünce tarihine önemli katkıları olacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Abdülhalim Kenan, *Ahmed er-Rifâi*, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye (İstanbul): Matbaa-i Âmire, 1340
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ I-II*, Muhammed Abdülaziz el-Hâlîdî (yay. haz.), 3. Basım, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, 1988.
- Afîfî, Ebu'l-Alâ, *Tasavvuf (İslâm'da Manevî Hayat)*, 6. Basım, İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani, *Müsned*, Şuayb Arnaûd-Âdil Mürşid (tahk.), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1995-2001.
- Ahterî, Mustafa b. Şemseddin, *Lugat-i Ahter-i Cedid*, (tarih ve yer belirtilmemiş, taş basma, 480 sayfa).
- Akdoğan, Yaşar, *Ahmedî Dîvânı*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1988
- Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: TDK, 1998.
- Akyüz, Kenan ve Diğerleri, *Fuzûlî Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.
- Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâru'l-Merfûa fi'l-Ahbârî'l-Mevdûa*, Muhammed Lutfî es-Sabbâğ (haz.), Beyrut, 1986.
- Altuntaş, İsmail Hakkı, *Niyazî-i Mısri – Divan-ı İlahiyyat ve Açıklaması*, İstanbul: Gözde, 2010.
- Amîd, Hüseyin, *Ferheng-i Amîd*, (2 cilt), Tahran: Müessese-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1364.
- Ana Britanica Genel Kültür Ansiklopedisi*, İstanbul: Ana Yayıncılık, 2005.
- Aşkar, Mustafa, *Molla Fenarî ve Vahdet-i Vücûd Anlayışı*, 1. Basım, Ankara: Muradiye Kültür Vakfı Yayınları, 1993.
- Atay, Hüseyin, *Farabi ve İbn Sina'ya göre Yaratma*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2001.
- Ateş, Süleyman, *Açıklamalı Büyük Dua Mecmuası*, Ankara: Kılıç Kitabevi, 1990.
- , *İnsan ve İnsanüstü* (Ruh, Melek, Cin, İnsan), 1 Basım, İstanbul: Dergah Yayınları, 1979.
- , *İşârî Tefsir Okulu*, 2. Baskı, İstanbul: Yeni Ufuk Neşriyat, 1998.
- Ayan, Hüseyin, *Leylâ vü Mecnûn*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1981.

- , *Nesîmî Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1990.
- Aynî, Bedrüddin, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahihî'l-Buharî I-XXV*, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971.
- Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı, 2005.
- Bandırmalızâde Ahmed Münib, *Mecmua-yı Tekâyâ*, İstanbul: Âlim Matbaası, 1307.
- , *Mir'âtü't-Turuk*, Dersââdet: Cemâl Efendi Matbaası, 1306.
- Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, İstanbul: Baha Matbaası, 1974.
- Bashir, Shahzad, *Fazlullah Esterabâdî ve Hurufilik*, Ahmet Tunç Şen (çev.), 1. Basım, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.
- Bedir, Ahmet, *Tevhidin Yurdu Kar'ân-ı Kerim Atlası*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2010.
- Berki, Ali Hikmet ve Keskiöğlu, Osman, *Hâtemü'l-Enbiyâ Hazret-i Muhammed ve Hayatı*, 9. Basım, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2006.
- Bilkan, Ali Fuat, *Nâbî Dîvânı I-II*, İstanbul: MEB Yayınları, 1997.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük İslâm İlmihali*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1975.
- Bolay, S. Hayri, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, 5. Basım, Ankara: Akçağ, 1990.
- Buharî, Muhammed b. İsmail, *es-Sahîh*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Bulutay, Tuncer, *Bilimin Niteliği Üzerine Denemeler, Evrim ve Quantum Kuramları*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1986.
- Burusevî, İsmail Hakkı, *Şerh-i Hazarât-ı Hamse*, İBB, Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0312, vr. 2b.
- Can, Şefik, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, İstanbul: Ötüken, 2002.
- Canan, İbrahim, *Hadis Külliyyatı -Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi I-18*, İstanbul: Akçağ Yayınları, 2012.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara: Rehber, 1997.
- Cengil, Arzu, *Kabbalah (Yahudi Gizemi)*, 3. Basım, İstanbul: Ayna Yayınevi, 2004.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara: İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Ankara: Ekin Yayınları, 1996.
- Ceylan, Ömür, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, 3. Basım, İstanbul: Kapı Yayınları, 2007.
- Çağbayır, Yaşar, *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkçenin Söz Varlığı*, 5 cilt, Ötüken Türkçe Sözlük, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2007.

- Çakan, İsmail Lütflî, Sünen-i Ebu Davud Terceme ve Şerhi, İstanbul: Şamil Yayıncılık, 1987
- Çelik, İsa, *Tasavvufî Düşünce'de İnsân-ı Kâmil*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2010.
- Dârimî, Ebu Muhammed Abdurrahman b. Fadl, *Sünen-i Dârimî*, Abdullah Aydın (çev.), İstanbul: Madve, 1994.
- Derviş Murtaza, *Cavidannâme –Dürr-i Yetim İsimli Tercümesi*, Fatih Usluer (hazl.), 1. Basım, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara: Aydın Kitabevi, 2001.
- Deylemî, Şehredar b. Şûriye, *Firdevsü'l-Ahbar I-V*, Beyrut 1987.
- Didin, Hâce Ahmet, *Kur'ân-ı Kerîm Renkli Lugati ve İrab Kılavuzu*, Tarık Polat (hz.), Rayiha Yayıncılık, Ankara, 2006.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, 12. Basım, Ankara, 2006.
- Doğan, Ahmet, *Kuddûsî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.
- Dönmez, Ali, *Matematîğin Öyküsü ve Serüveni*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2002.
- Döşer, Öner, *Astrolojide Temel Kavramlar*, İstanbul: Astroloji Okulu Yayınları, 2013.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebû Dâvud Tercüme ve Şerhi*, Hüseyin Kayapınar ve Necati Yeniel (çev.), İstanbul: Şamil Yayınları, 1991.
- Ebü'l-Müntehâ, *Fıkıh-ı Ekber ve İzahı*, D. Sâbit Ünal (çev.), 3. Basım, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1991.
- Ediskun, Haydar, *Türk Dilbilgisi*, 6. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999.
- Encyclopedia of Science, technology and ethics*, Macmillan Reference, USA, 2005.
- Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Yeni Dünya Yayınları, 1994.
- Erdem, Mustafa, *Hazret-i Âdem (İlk İnsan)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Erdoğan, Kenan, *Niyazî-i Mısrî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.
- Ertem, Rekin, *Yahyâ Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.
- Erul, Bünyamin, *Haccı Anlamak*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Esterâbâdî, *Şeyh Fazlullah-Câvidannâme (Dürr-i Yetim İsimli Tercümesi)*, Fatih Usluer (hazl.), İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012.
- Ferhad Defterî, *İsmailîler Tarihleri ve Öğretileri*, Erdal Toprak (çev.), Ankara: Dorum Yayıncılık, 2002.

- Ferişteoğlu, *Cavidannâme Tercümesi*, İBB Atatürk Kitaplığı, (tarihsiz), OE_Yz_01055.
- Fuzûlî, *Matlau 'l-İtikâd fî Ma 'rifeti 'l-Mabda 'i va 'l-Ma 'âd*, Muhammad B. Tâvîr At-Tancî (nşr.), DTCF Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1962.
- Gener, Cihangir, *Ezoterik-Batınî Doktrinler Tarihi*, 12. Basım, İstanbul: Yurt Kitap Yayın, 2007.
- Gish, Duane Tolbert, *Fosiller ve Evrim*, Adem Tatlı (çev.), İstanbul: Cihan Yayınları, 1984.
- Gökbulut, Süleyman, Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi'nin Vahdetnâme/Usûl-i Muhakkikîn'i Işığında Tasavvufî Görüşleri (İnceleme-Metin), Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2003
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Hurûfîlik Metinleri Katalogu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1973.
- , *Ali Bin Ebi Talip -Nehcü 'l-Belağa*, İstanbul: Derin Yayınları, 1997.
- , *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul, 1931, (Pan Yayınları, tıpkıbasım, 1992).
- , *Türkiye 'de Mezhepler ve Tarikatlar*, 5. Basım, İstanbul: İnkılap Yayınları, 1997.
- Grosser Weltatlas (Ansiklopedik Büyük Dünya Atlası)*, İstanbul: Hürriyet, 1993.
- Gülensoy, Tuncer, *Üniversiteler İçin Türkçe El Kitabı*, Kaseri: Kırılcım Yayınları, 1998.
- Güzel, Abdurrahman, *Hacı Bektaş Velî (Hayatı, Eserleri ve Fikirleri)*, Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Vakfı Yayınları, 1998.
- Hacı Bektaş-ı Velî, *Makâlât*, Esad Coşan (hızl.), Ankara: 1986.
- Hâfız Nuri, *Mirât-ı Seyyid Ahmed er-Rifâî*, İstanbul: 1319.
- Hallâc-ı Mansur, *Tavâsin*, Yaşar Günenç (çev.), 3. Basım, İstanbul: Yaba Yayınları, 2001.
- Hamidullah, Muhammad, *İslâm Peygamberi (Hayatı ve Faaliyeti) I-II*, Salih Tuğ (çev.), 5. Basım, İstanbul: İrfan Yayıncılık ve Ticaret, 1990.
- Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Sözlüğü*, 6. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982.
- Horata, Osman, "Klasik Edebiyatımıza Ait Metinlerin Neşrinde Karşılaşılan İmlâ ile İlgili Bazı Problemler", *İLESAM, I. Eski Türk Edebiyatı Kollogyumu*, 177-18 Ocak 1992, Ankara.
- Humeys, Muhammed b. Abdurrahman, *Tahavî Şerhi*, M. Emin Akın (çev.), İstanbul: Vakıf Yayınları, 1994.
- Hüseyin Hulûsî Efendi, Vahdetnâme, İBB, Atatürk Kitaplığı, BEL_Yz_K0387.

- Hüseyin Remzi, *Lügat-i Remzi I-II*, İstanbul: Matbaa-i Hüseyin Remzi, 1305.
- Ifrah, Georges, *Rakamların Evrensel Tarihi II*, Kurtuluş Dinçer (çev.), Tübitak Yayınları, Ankara, 1996.
- , *Uzak Doğu'dan Maya Ülkesine Bir, İki, Üç...*, *Rakamların Evrensel Tarihi IV*, Kurtuluş Dinçer (çev.), Tübitak Yayınları, Ankara, 1996.
- İsfahanî, Râgıb, *Müfredât*, Yusuf Türker (hızl.), 3. Basım, Ankara: Pınar Yayınları, 2012.
- İbn Arabî, Muhyiddin, *Fütûhat-ı Mekkiye (Besmele ve Fâtîha'nın Sırları)*, Ekrem Demirli (çev.), İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015.
- , *El-Bulga Fi'l-Hikmeh* (Hikmette Son Nokta), Vahdettin İnce (çev.), İstanbul: Kitsan Yayınları, 2008.
- , *Füsûsü'l-Hikem*, Nuri Gencosman (çev.), İstanbul: MEB, 1992.
- , *Fütûhât-ı Mekkiye (Harflerin Sırları)*, Ekrem Demirli (çev.), İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015.
- , *Fütûhât-ı Mekkiye (Âlem'in Yaratılışı)*, Ekrem Demirli (çev.), İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015.
- , *Fütûhât-ı Mekkiye*, Ekrem Demirli (çev.), İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015.
- , *Şeceretü'l-Kevn (Varlık Ağacı)*, Hüseyin Şemsi Ergüneş (çev.), İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.
- İbn Hacer, Fethü'l-Bârî, *Sahih-i Buharî Şerhi I-XV*, Beşir Eryarsoy ve Diğerleri (çev.), İstanbul: Polen ayınevi, 2010.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, Süleyman Uludağ (hızl.), 6. Basım, İstanbul: Dergah Yayınları, 2009.
- İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, Bekir Karlığa-Bedrettin Çetiner (çev.), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1988.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid Kazvinî, *Sünen-i İbn Mâce Tercümesi ve Şerhi*, Haydar Hatipoğlu (çev.), İstanbul: Kahraman Yayınları, 1982.
- İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, İbn Abbas (nşr.), Beyrut, H. 1388/M. 1968.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname*, M. Fuad Başar (sad.), İstanbul: Alem Yayıncılık, 2014, s. 44-45.
- İhsâî, İbn Ebî Cumhur, *Avâliyyü'l-Âlî*, İran/Kum: İntişârü's-Şühedâ, H. 1405.
- İmam Gazzalî, *Mişkâtü'l-Envâr*, Süleyman Ateş (çev.), İstanbul: Bedir Yayınları, 1994.
- , *Tevhid ve Ledün Risâlesi*, Serkan Özburun-Yusuf Özkan Özburun (çev.), İstanbul: Fatih Gençlik Vakfı Yayınları, 1995.

- İmâm Mâlik, b. Enes, *Muvatta*, Ahmet Muhtar Büyükçınar ve Diğerleri (çev.), İstanbul: Al-tuğ yayınları, 1982.
- İmam Rabbanî, *Mektûbât Tercümesi*, Hüseyin Hilmi Işık (çev.), İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2014.
- , *Mebde' ve Me'âd*, Süleymân Kuku (çev.), İstanbul, 2002
- , *Mektûbât*, Müstakimzade Süleyman Sadeddin (çev.), İBB, Atatürk Kitaplığı, YRY_Osm_00010/01, RAB 297.7.
- İsmail Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, Saadettin Ekici-Meral Kuzu (hızl.), 3. Basım, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- İz, Mahir, *Tasavvuf*, 4. Basım, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1990.
- İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, Sabri Hizmetli (hızl.), Ankara: Umran Yayınları, 1981.
- İzutsu, Toshihiko, *İbn Arabî'nin Füsûs'undaki Anahtar-Kavramlar*, Ahmed Yüksel Özemre (çev.), 4. Basım, İstanbul: Kaknüs, 2015.
- Kalebazî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf, Taarruf*, Süleyman Uludağ (hızl.), İstanbul: Dergah Yayınları, 2014.
- Kalkışım, Muhsin, *Şeyh Gâlib Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1994.
- Kandemir, Yaşar, *Mevzû Hadisler*, 5. Basım, Ankara: Diyanet İşleri Bakanlığı, 1991.
- Kaplan, Doğan, *Yazılı Kaynaklara Göre Alevilik*, 3. Basım, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 12. Basım, İstanbul: Dergah Yayınları, 2014.
- Karaca, Döndü, *Muhîti'nin Kısmetnamesi (İnceleme-Metin)*, Çukurova Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Adana, 2010.
- Karagöz, İsmail ve Diğerleri, *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, 5. Basım, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.
- Karagöz, İsmail, *Ayet ve Hadisler Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları-Esmâ-i Hüsnâ*, 2. Basım, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2011.
- Karaman, Hayreddin ve Diğerleri, *Kur'ân Yolu, Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5. Basım, Ankara: DİB Yayınları, 2014.
- Karaman, Hayreddin, *İmam-ı Rabbânî ve İslâm Taavvufu*, 3. Basım, İstanbul: İZ Yayıncılık.
- Karşab-ı Velî, *Miyârü't-Tarikat* (Tarikat Âdâbı), Mutasafa Tatçı-Cemal Kurnaz (hızl.), Alperen Yayınları, Ankara, 2002.

- Kâşânî, Abdürrezzak, *Tasavvuf Sözlüğü*, Ekrem Demirli (çev.), 4. Basım, İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Kemikli, Bilal, *Oğlanlar Şeyhi İbrahim-Müfid ü Muhtasar*, İstanbul: Kitabevi, 2003, s. 69-70.
- Keskin, Ayşe Gülay, *Abdurrahim Karahisârî'nin Hayatı, Eserleri ve Vahdetnâme Mesnevisinin Tenkitli Metni*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2001.
- Keskin, Mehmet, *Caferi İlmihali*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012.
- Kılıç, Atabey, *Ege Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Yazmaları Alfabetik Katoloğu I (Türkçe-Arapça-Farsça)* Kayseri: Laçın Yayınevi, 2001.
- Kılıç, Mahmud Erol, *İbnü'l-Arabî*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- , *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Varlık Mertebeleri (Vücud ve Merâtibü'l-Vücûd)*, Doktora Tezi, İstanbul 1995.
- Kırbyık, Halil ve Diğerleri, *Evren Nasıl Oluştı?*, 2. Basım, Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2012.
- Kitab-ı Mukaddes Şirketi, *Kitab-ı Mukaddes*, İstanbul: 2001.
- Kiya, Muhammed Sâdık, *Noktaviyyân ya Pesîhâniyyân*, İran/Kom: Merkez-i Mütalaat ve Tahkîkât-ı Edyân ve Mezâhib, 1383.
- Konuk, Ahmed Avni, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, Mustafa Tahralı– Selçuk Eraydın (hızl.), İstanbul: İz Yayıncılık, 1992.
- , *Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi*, Mustafa Tahralı (hızl.), İstanbul: İz Yayıncılık, 1992.
- Korkmaz, Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları, 2003.
- Köymen, Mehmet Altan, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.
- Kuleynî, Ebû Cafer Muhammed b. Yakub b. İshak, *el-Usûl mine'l-Kâfî I-IV*, 4. Basım, Tahran: Ketebetü'l-İslâmiyye, 1392.
- Kummî, Ali b. İbrahim, *Terceme-i Tefsirü'l-Kummî I-5*, Câbir Rıdvanî (çev.), Farsça, Kum-İran: Beni Zehrâ, 1388.
- Kuşeyrî, Abdülkerim, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, 7. Basım, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Küçük, Sabahattin, *Bâkî Dîvânı*, TDK Yayınları, Ankara, 1994.
- Lâmekânî, *Vahdetnâme ve Divan-ı Lâmekânî*, İBB Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0059.

- Levend, Agâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 1, Ankara: TTK Yayınları, 1973.
- Lings, Martin, *Hazret-i Muhammed'in Hayatı*, Nazife Şişman (çev.), 2. Basım, İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.
- Macit, Muhsin, *Nedîm Divânı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Ma'luf, Luvis, *El-Müncid (fi'l-luga ve'l- a'lâm)*, 3. Basım, Tahran/İran: İntişârât-ı İsmâiliyân, 1364.
- Meclisî, Muhammed Bâkır, *Bihârü'l-Envâr I-CX*, Beyrut: Müessesetü'l-Vefâ, Hicri Kameri 1404.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî I-VI*, Nuri Akbayer (hızl.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Meral, Arzu, *Niyâzî-i Mısrî-Vahdetnâme*, İstanbul: Revak Kitabevi, 2013.
- Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'ân*, Ali Ünal-Muhammed Han Kayani (çev.), İstanbul: İnsan Yayınları, 1999.
- Milli Kütüphane Başkanlığı, *Türk Atasözleri ve Deyimleri I-II*, İstanbul: MEB, 1993.
- Muallim Naci, *Lügat-i Naci*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1978.
- Mukîmî, *Vahdetnâme*, İBB Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_1296.
- Mukîmî, "Hazâ Risâle-i Fazlullah (Vahdetnâme)", *Risâleler*, İBB Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0656.
- Mukîmî, *Vahdetnâme*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 4897.
- Muslu, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Mutahharî, Murtaza, *Âşinâi bâ-Ulûm-ı İslâmî: Kelâm, İrfan*, İran: İntişârât-ı Sadrâ (tarihsiz).
- , *Vahiy ve Nübüvvet*, Tahran: İntişârât-ı Sadrâ, (tarihsiz).
- Münavî, Muhammed Abdurrauf, *Feyzü'l-Kadir Şerhü'l-Câmîi's-Sağîr I-8*, 1. Basım, Riyad 1998.
- Müslim, el-Haccac el-Kuşeyrî, *el-Câmîi's-Sahih*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Müstakîmzâde, Süleyman Sa'deddin Efendi, *Mecelletü'n-Nisâb fi'n-Niseb ve'l-Kunâ ve'l-Elkâb*, (tıpkıbasım), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünen-i Nesâî*, Ahmet Muhtar Büyükçapar ve Diğerleri (çev.), İstanbul: Kalem Yayınları, 1981.

- Nesefî, Azizüddin, *Tasavvufta İnsan Meselesi: İnsan-ı Kâmil*, Mehmet Kanar (çev.), İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.
- Nişanyan, Sevan, *Sözlerin Soyağacı: Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, genişletilmiş ve gözden geçirilmiş 3. Basım, İstanbul: Adam Yayınları, 2007.
- Nursî, Bediüzzaman Said, *İşârâtü'l-İcâz*, İstanbul: Envar Neşriyat, 1995.
- Nurü'l-Arabî, Muhammed, *Risâle-i Şerh-i Noktatü'l-Beyân*, Davud Yılmaz (hızl.). (Tarihsiz).
- , *Muhammed, Risaleler*, Davud Yılmaz (hızl.), s. 124. Pdf
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)*, 2. Basım, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.
- Okur, İbrahim, *Sumer Matematiği ve Sayıların Gizemi*, 1. Basım, Bursa: Okursoy, 2008.
- Olanlar Şeyhi İbrahim, *Divan*, İBB Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0223.
- Ögke, Ahmet, “Varlık Meselesi”, *Tasavvuf El Kitabı*, Kadir Özköse (Ed.), 1. Basım, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, s. 472-490.
- Öz, Gülağ, *Temel Kaynaklardan Alevilik Bektaşılık*, Ankara: Kültür Ajans Yayınları, 2013.
- Özkök, Kahraman, *Muhammed Fethü'l-Maârif- Dem-i Vahdet*, İstanbul: Revak Kitabevi, 2014.
- Öztuna, Yılmaz, *Büyük Osmanlı Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1994.
- Özyıldırım, Ali Emre, *Hamdullah Hamdi ve Divanı*, 1. Basım, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-III*, İstanbul: MEB Yayınları, 1983.
- Pala, İskender, “Mani”, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1989.
- Parlatır, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 1. Basım, Ankara: Yargı Yayınları, 2006.
- Râzî, Fahreddîn, *Allah'ın Aşkınlığı -Esâsü't-Takdis fî İlmi'l-Kelâm-*, İbrahim Coşkun (çev.), 3. Basım, İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.
- , *Mefâtihi'l-Gayb 1-23*, Suat Yıldırım ve Diğerleri (çev.), İstanbul: Huzur Yayınları, 2014.
- Redhouse, James William, *Lugat-i Osmaniye*, Matbaa-i Âmire, 1280.
- Russ, Jacqueline, *Avrupa Düşüncesinin Serüveni, Antik Çağlardan Günümüze Batı Düşüncesi*, Özcan Doğan, (çev.), Ankara: Doğu Batı 2011.

- Sâdık Vîcdânî, *Hurûfîlik ve Bektaşîlik* –ne idiler ne oldular?- İsmail Güleç (hızl.), İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.
- Sarıçam, İbrahim, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 9. Basım, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014.
- Sarıçioğlu, Ekrem, *Dinlerde Mehdî Tasavvurları*, İstanbul: Sidre Yayınları, 1997.
- Saruhanî, İbn İsa, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, Numan Külekçi (hızl.), Akçağ Yayınları, Ankara, 1997.
- Schimmel, Annemarie, *İslâmın Mistik Boyutları*, Ergun Kocabıyık (çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2001.
- , *Sayıların Gizemi*, Mustafa Küpüşoğlu (çev.), 3. Basım, İstanbul: Kabalcı, 2011.
- Seyyid Muhammed Nur, *Mısrî Niyazî Divanı Şerhi*, Mahmut Sadettin Bilginer (hızl.), İstanbul: Esmâ Yayınları, 1976.
- Seyyid Seyfullah Efendi, *Risâle-i Miftâh-ı Vahdet-i Vücûd*, İBB Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_1415.
- Silk, Joseph, *Evrenin Kısa Tarihi*, Murat Alev (çev.), 7. Basım, Ankara: Tübitak, 2000.
- Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Komisyon, “Vahdet-i vücûd”, Risale Yayınları, İstanbul, 1991.
- Sülemî, Ebu Abdurrahman, *Tasavvufun Ana İlkeleri*, Süleyman Ateş (çev.), 1. Basım, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1981.
- Süyûtî, Abdurrahman b. Kemal Celalüddin, *Dürretü'l-Mensûr I-VIII*, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1993.
- , *el-Câmiü's-Sağîr min Hadisi'l-Beşîri'n-Nezîr*, Beyrut, 1996.
- Şemseddin Samî, *Kâmûs-ı Türkî*, Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1317.
- Şeriatî, Ali, *Hacc*, Fatih Selim (çev.), İstanbul: Düşünce Yayınları, 1980.
- Şeyh Bedreddin Simavî, *Vâridât*, Şeyhülİslâm Mûsâ Kâzım (müt.), Atatürk Kitaplığı, BEL_Yz_K0564.
- Şuayb Şerefüddin, *Nokta ve Kalem*, Mahmut Kanık (hızl.), İstanbul: İz Yayıncılık, 2009.
- Tabatabâî, Muhammed Hüseyin, *Âmûziş-i Din (İtikad)*, İran/Kom: İntişârât-ı Cihânârâ, 1356.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, Zakir Kadiri Ugan ve Ahmet Temir (çev.), İstanbul: MEB, 1991.
- Tarkan, Necmi, *Kartal'da Kurulmuş Bir Tarikat: Ma'rifiyye*, İstanbul, Pendik: 1964.

- Tarlan, Ali Nihat, *Ahmet Paşa Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1992.
- Tatçı, Mustafa, *Yunus Emre Divanı (İnceleme-Metin)*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990.
- Tatlı, Adem, *Evrım*, Isparta: Tuğra Ofset, 2005.
- Tatlısü, Ali Osman, *Esmâü'l-Hüsna Şerhi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1972.
- Timuçin, Afşar, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Bulut Yayınları, 1978.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevre, *Sünen-i Tirmizî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Topaloğlu, Bekir, Yılmaz, Yusuf Şevki ve Çelebi, İlyas, *İslâm'da İnanç Esasları*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2013.
- Topal, Ahmet, Ahmedî (İshak Hocası) *Vahdetnâme-i Âlem-engîz (İnceleme-Metin)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2011.
- Tuğluk, İbrahim Halil, *Lâmekânî Şeyh Hüseyin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2001
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 4. Basım, İstanbul: Boğaziçi, 1993.
- Turan, Lokman, *Yenişehirli Avni Bey Divanı'nın Tahlili (Tenkitli Metin)*, Atatürk Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1998.
- Türer, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İstanbul: Seha Yayınları, 1995.
- Türk Atasözleri ve Deyimleri I-II*, Milli Kütüphane Genel Müdürlüğü (hızl.), MEB, İstanbul, 1992.
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara, 2005.
- Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, Ankara 1996.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2005.
- Usluer, Fatih, *Hurufilik (İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren)*, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2009.
- Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2012.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslâm Felsefesi, Kaynakları ve Etkileri*, 6. Basım, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2015.
- , *İslâm Düşüncesi*, 5. Basım, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2015.
- , *Varlık ve Oluş*, 2. Basım, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014.
- Vassâf, Osmanzâde Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ I-V*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.

-----, *Mevlid* (Süleyman Çelebi ve Vesiletü'n-Necât'ı), (Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı hzl.), Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.

Yahya, Younis Ahmed Adam, *Cebbârzâde Muhammed Ârif Bey ve Miftâhu Hazâinü'r-Rahmaniyye fi-Memleketi Vücûdi'l-İnsaniyye*, FSM Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Yakıt, İsmail, *Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2003.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili I-XVI*, İstanbul: Zaman, 1992.

Yeprem, Mustafa Saim, *Matürîdî'nin Akîde Risâlesi ve Şerhi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.

Yılmaz, Hasan Kâmil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2014.

Yılmaz, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* (Sufiler, Devlet ve Ulemâ), İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2007.

Yücer, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* (19. Yüzyıl), İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.

Zebîdî, Zeynü'd-din b. Ahmed b. Abdi'l-Latîf, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Kâmil Miras (mütercim ve şârih), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1973.

Süreli Yayınlar

Adam, Baki, “Tevrat”, *DİA*, 2012, C. 41, s. 40-45.

-----, “Üzeyir”, *DİA*, 2012, C. 42, s. 401-402.

Ağar, Murat, İslâm Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı, *AÜİFD* 47 (2006), sayı 2, s. 195-214.

Akgür, A. Necati, “Takvim”, *DİA*, 2010, C. 39, s. 487-490.

Akpınar, Ali, Kur'ân'da Hece Harfleri (Hurûf-ı Mukattaa) ve Kuşeyrî'nin Hece Harfleri Yorumu, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2003, C. IV, S. 11, s. 55-73.

Aksu, Hüsamettin, “Hurûfîlik”, *DİA*, 1998, C. 18, s. 408-412.

Algar, Hamid, “Noktaviyye”, *DİA*, 2007, C. 33, s. 204.

Atar, Fahrettin, “Sefer”, *DİA*, 2009, C. 36, s. 294-298.

Avcı, Casim, “Hilafet”, *DİA*, 1998, C. 17, s. 539-546.

- Ay, Mahmut, “İşârî Tefsirlerde Hakikat-i Muhammediyye Anlayışı”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, 23, 77-120.
- Aycan, İrfan, “Mervan I”, *DİA*, 2004, C. 29, s. 225-227.
- Aydın, Mehmet S., “İnsân-ı Kâmil”, *DİA*, 2000, C. 22, s. 330-331.
- Azamat, Nihat, “İbrahim Efendi, Olanlar Şeyhi”, *DİA*, C. 21, s. 298-300.
- Ballı, Hasan Hüseyin, “Hurûfilik Nedir?”, *Mezhep Araştırmaları*, IV/2 (Güz 2011), ss. 37-39.
- Baş, Mehmet Şamil, İslâmi Türk Edebiyatında Manzum Vahdetnâmeler ve Aşkî Mustafa Efendi’nin Vahdetnâmesi, 2. *İslâmi Türk Edebiyatı Sempozyumu*, 2015, s. 39-59.
- Birişik, Abdülhamit, “Kur’ân”, *DİA*, İstanbul, 2000, C. 26, s. 383-388.
- Bodur, Osman, “Müteşâbih Hadislerin Yorumu Bağlamında İbnü’l-Müneyyir’in (ö. 683/1284) Tefsîru müşkilâti ehâdis bi şekli zâhiri hâ Adlı Eseri” *Usûl, İslâm Araştırmaları*, Ocak-Haziran 2012, S. 17, s. 117-130.
- Bolay, Süleyman Hayri, “Âdem”, *DİA*, 1988, C. 1, s. 358-363.
- , “Âlem”, *DİA*, 1989, C. 2, s. 357-360.
- Bozhüyük, Mehmet Emin, “Hurûf,” *DİA*, 1998, C. 18, s. 397-401.
- Bozkurt, Nebi, “Mescid-i Aksâ”, *DİA*, 2004, C. 29, s. 268-271.
- Cebecioğlu, Ethem, “Nokta-i Süveydâ”, *Altınoluk Dergisi*, Aralık 2014, S. 346, s. 38.
- Çağrııcı, Mustafa, “Sâlih”, *DİA*, 2009, C. 36, s. 31-32.
- Çelebi, İlyas, “Muhammed” (Dindeki Yeri / Mûcizeleri), *DİA*, 2005, C. 30, s.446 -448.
- , “Şeytan”, *DİA*, 2010, C. 39, s. 99-101.
- Çelik, İsa, “Tasavvufî Gelenekte Hazarât-ı Hams veya Tenezzülât-ı Seb’a Anlayışı”, *Tasavvuf*, Yıl: 4, sayı: 10 Ocak-Haziran 2003.
- Demir, Osman, “Zât”, *DİA*, 2013, C. 44, s. 148-150.
- Demirci, Mehmet, “Hakikat-i Muhammediyye”, *DİA*, 1997, C.15, s.179-180.
- Demirli, Ekrem, “Normatif Geleneğe Karşı Sembolik Anlatım: İbnü’l-Arabî’de Harf Sembolizmi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 17, Yıl: 2008, s. 223-236.
- , “Vahdet-i Vücûd”, *DİA*, 2012, C. 42, s. 431-435.

- Doğan, Ali Fahri ve Küçük, Hülya, “Sûfî Kalplerin Nahvi: Abdülkerim el-Kuşeyrî’nin er-Risâle fi’n-Nahvi’l-Mu’evvel Adlı Eseri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 54: 1 (2013), ss. 65-85.
- Dönmez, Hanife, “Doğu Düşüncesinde İnsan-ı Kamil”, *Doğu Batı Dergisi*, yıl: 15, Sayı: 65, Mayıs-Haziran-Temmuz 2012, s. 73-88.
- Dönmez, İbrahim Kâfi, “Muhammed” (Dindeki Yeri / İbadet Hayatı ve Hukuktaki Yeri), *DİA*, 2005, C. 30, s. 441-444.
- Duman, M. Zeki ve Altundağ, Mustafa, “Hurûf-ı Mukattaa”, *DİA*, 1998, C. 18, s. 401-408.
- Durmuş, İsmail, “Harf”, *DİA*, 1997, C. 16, s. 158-163.
- Durusoy, Ali “Vahdet”, *DİA*, 2012, C. 42, s. 430.
- Eliçık, Muhittin, “Sıhhatt u Maraz’da Ahlât-ı Erbaa’nın İşlenişi”, Mukaddime, *Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2010, S. 1, s. 125-141.
- Erkal, Mehmet, “Zekat”, *DİA*, 2013, C. 44, s. 197-207.
- Erul, Bünyamin, “Vedâ Hutbesi”, *DİA*, 2012, C. 42, s. 591-593.
- , Hz. Peygamber’in Risâlet Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım”, *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Reisliği Yıllığı]- Peygamberimiz Hz. Muhammed (SAV) Özel Sayısı*, 2000, 2003, sayı: Özel Sayı, s. 33-66.
- Fayda, Mustafa, “Muhammed” (Hayatı), *DİA*, 2005, C. 30, s. 408-423.
- Fırlı, Ethem Ruhi, *Mesih ve Mehdî İnancı Üzerine (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)*, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1981, cilt: XXV, sayı: , s. 179-214.
- Goldziher, Ignaz, “Hadis’te Yeni-Eflatuncu ve Gnostik Unsurlar”, Ömer Özsoy (çev.), *A.Ü.İ.F.D.*, cilt: 36, Ankara 1997.
- Görmez, Kadir, “73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 14, S. 2, 2005, s. 147-160.
- Güç, Ahmet, “Kurban”, *DİA*, yıl: 2002, cilt: 26, sayfa: 433-435.
- Güleç, İsmail, “İsmail Hakkı Bursevî’nin *Rûhü’l-Mesnevî*’sinde geçen hadisler üzerine bir değerlendirme”, *Mevlânâ Araştırmaları Dergisi: The Journal of Rumi Studies*, I/1 (Mayıs 2007), ss. 121-142.
- Harman, Ömer Faruk, “Cehennem”, *DİA*, 1993, C. 7, s.225.
- , “Hac”, *DİA*, 1996, C. 14, s. 382.
- , “İbrahim”, *DİA*, 2000, C. 21, s. 266-272.

- , “İncil”, *DİA*, 2000, C. 22, s. 270-276.
- , “İsâ”, *DİA*, 2000, C. 22, s. 465-472.
- , “İsrâil (Benî İsrâil)”, *DİA*, 2001, C. 23 s. 193-195.
- , “Lokman”, *DİA*, 2003, C. 27, s. 205-206.
- , “Mûsâ”, *DİA*, 2006, C. 31, s. 207-213.
- , “Nûh”, *DİA*, 2007, C. 33, s. 224-227.
- , “Süleyman”, *DİA*, 2010, C. 38, s. 56-60.
- , “Yuşa”, *DİA*, C. 44, s. 44.
- Karlığa, Bekir, “Anâsır-ı Erba’a”, *DİA*, 1991, C. 3, s. 149-151.
- Kaya, Mahmut, “Vücûd”, *DİA*, 2013, C. 43, s. 139-140.
- Kaya, Osman, “Kur’ân’ın Yedi Harf Üzerine İndirilmesi ve Ahrufü’s-Seb’a (Yedi Harf Meselesi)”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas, Aralık-2004, C. VIII/2, s. 219-244.
- Kerse, Meral Işıldak, “Platon’un Logos’un Egemenliği İlkesinden ve Adalet Tanımından Hareketle, Demokrasi Kavramının Yeniden Sorgulanması”, *Antik Yunan’da Felsefe ve Çağımıza Etkileri*, Yavuz Kılıç (Ed.), Ankara: Doğu Batı, 2011, s. 91-107.
- Kılıç, Cevdet, “Plotinus’ta Sudurla İnlen ve Aşkla Yükselen Çift Kutuplu Hakikat Anlayışı”, *Kelâm Araştırmaları*, C. 7, S. 2, Ocak 2009, s. 39-56.
- Köksal, M. Fatih, “Metin Tamiri (Usûl ve Esaslar, Uygulamalar ve Bazı Teklifler)”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi I*, İstanbul 2008, s. 169-190.
- Kutluer, İlhan, “İnsan”, *DİA*, İstanbul, 2000, C. 22, s. 321-323.
- Küçük, Abdurrahman, “Ahid Sandığı”, *DİA*, 1988, C. 1, s. 532-533.
- , “Beytülma’mûr”, *DİA*, 1992, C. 6, s. 94-95.
- , “İbadet”, *DİA*, 1999, C. 19, s. 235-240.
- Küçük, Osman Nuri, “İbnü’l-Arabî Düşüncesinde Varlığın Tasavvufi Yorumunun Sayı Metafiziğine Uzanan Yansımaları”, *Tasavvuf- İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü’l-Arabî Özel Sayısı-2), 2009, S. 23, s. 373-411.
- Landsberger, Benno, “Sümerler”, Mebrure Osman Tosun (çev.), *DTCF Dergisi*, Fasikül 7, Ankara, 1945, s. 89-102.

- Özşenel, Mehmet, “İlk Yaratılan Varlık Konusundaki Rivâyetler”, *Divan, Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi*, Bilim ve Sanat Vakfı, Journal Social Sciences Department, 1998, S. 1, s. 171-189.
- Ocak, Ahmet Yaşar, “Bektaşîlik”, *DİA*, 1992, C. 5, s. 373-379.
- Öğüt, Salim, “Hacerülesved”, *DİA*, 1996, C. 14, s. 431-433.
- , “Telbiye”, *DİA*, 2011, C. 40, s. 396-397.
- Öngören, Reşat, “Tarîkat”, *DİA*, 2011, C. 40, s. 95-105.
- Önkâl, Ahmet, “Müseylimetü’l-Kezzâb”, *DİA*, 2006, C. 32, s. 90-91.
- Özel, Ahmet, “Muhammed” (Şahsiyeti / Siyasî ve Askerî Kişiliği), *DİA*, 2005, C. 30, s. 431-439.
- Öztürk, Mustafa, “Zülkarneyn”, *DİA*, 2013, C. 44, s. 564-567.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem, “Mecusi Dininde Mehdî İnancı”, *I. İslâmî İlimler Kongresi*, İstanbul, 1981.
- , “Mehdî”, *DİA*, 2003, C. 28 s. 369-371.
- Selvi, Dilaver, “Her Âyetin Bir Zahirî Bir Bâtını Vardır, Hadisindeki Zahir ve Batın Kavramları Üzerine Değerlendirmeler”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 11, S. 2, 2011, ss. 7-41.
- Sinanoğlu, Mustafa, “İbadet”, *DİA*, 1999, C. 19s. 233.
- , “İznîk Konsili”, *DİA*, 2001, C. 23, s. 549-552.
- Şahin, M. Süreyya, “Cennet”, *DİA*, 1993, C. 7, s. 374-376.
- Şimşek, Selami, “Son Dönem Rifâî Şeyhlerinden Edirneli Kabûlî Mustafa Efendi’nin Risâle-i Tasavvuf Adlı Eseri”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 7 [2006], sayı: 17, ss. 237-266.
- Şişman, Cengiz, “Sabatay Sevi”, *DİA*, 2008, C. 35, s. 334-335.
- Tahrallı, Mustafa, “Ahmed er-Rifâî”, *DİA*, 1989, C. 2, s. 127-130.
- , “Rifâiyye”, *DİA*, 2008, C. 35, s. 99-103.
- Tanman, M. Bahâ, “Mârifî Tekkesi”, *DİA*, 2003, C. 28, s. 62-63.
- Topaloğlu, Bekir, “Allah”, *DİA*, 1989, C. 2, s. 471-498.
- , “Cehennem”, *DİA*, 1993, C. 7, s. 227.
- , “Velî”, *DİA*, 2013, C. 43, s. 24-25.
- Türcan, Talip, “Şerîat”, *DİA*, 2010, C. 38, s. 571-574.

Uluç, Tahir, İbn Arabî’de Mistik Sembolizm, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 7 [2006], sayı: 16, s. 151-190.

Uludağ, Süleyman, “A’yân-ı sâbite”, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2005.

-----, “Âbid”, *DİA*, 1988, C. 1, s. 307.

-----, “Âlem”, *DİA*, 1989, C. 2, s. 360-361.

-----, “Esmâ-i seb’a”, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2005.

-----, “Hâtem”, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2005.

-----, “Hâtemü’l-Enbiyâ”, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2005.

-----, “İbadet”, *DİA*, C. 19, s. 247-248.

-----, “Marifet”, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2005.

-----, “Marifet”, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2005.

-----, “Muhammed” (slâm Kültüründe Hz. Muhammed / Tasavvuf), *DİA*, 2005, C. 30, s. 448-450.

-----, “Mürîd”, *DİA*, 2006, C. 32, s. 47-49.

-----, “Nûr”, *DİA*, 2007, C. 33, s. 244-245.

-----, “Ruh”, *DİA*, 2008, C. 35, s. 192-193.

-----, “Sefer”, *DİA*, 2009, C. 36, s. 298-299.

-----, “Sır”, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2005.

-----, “Tevhid”, *DİA*, 2012, C. 41, s. 21.

-----, “Velî”, *DİA*, 2013, C. 43, s. 25-28.

-----, “Nefs-i nâtika”, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2005, s. 275.

Usluer, Fatih, Misâli’nin Miftâhü’l-Gayb’ı (Metin ve Açıklaması), *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, Volume2/2 Spring 2007, s. 697-722.

Uysal, Enver, “İhvân-ı Safâ”, *DİA*, 1999, C. 22, s. 1-6.

Ünal, Sadettin, “Kâbe”, *DİA*, 2001, C. 24, s. 14-21.

Ünver, İsmail, “Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, *Türkoloji Dergisi*, C. 11, s. 51-89.

- Yavuz, Adil, “Sehâvî ve Halk Dilinde Dolaşan Hadislerin Problemi ile İlgili Eseri”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya, Güz 2009.
- Yavuz, Salih Sabri, “Mi’râc”, *DİA*, 2005, C. 30, s. 132-135.
- , “Vücûd”, *DİA*, 2013, C. 43, s. 136-137.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “A’râf”, *DİA*, 1991, C. 3, s. 259.
- , “Kelâm”, *DİA*, 2001, C. 25, s. 194-196.
- , “Levh-i Mahfûz”, *DİA*, 2003, C. 27, s. 151.
- , “Mehdî”, *DİA*, 2003, C. 28, s. 371.
- , “Mehdî”, *DİA*, 2003, C. 28, s. 371-374.
- , “Nübüvvet”, *DİA*, 2007, C. 33, s. 280.
- , “Ruh”, *DİA*, 2008, C. 35, s. 187-192.
- Yâzici, Tâlib, “Emeviyye Camii”, *DİA*, 1995, C. 11, s. 108-109.
- Yekbaş, Hakan, “Ahmed Edib Harâbî”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Madde No: 7622.
- Yıldırım, Enbiyâ, “Beyhakî ve Hadis Rivâyetinde Rüya Verdiği Değer”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 1, 2001, s. 183-200.
- Yılmaz, Muhammed, “Bazı Hadislerin Sıhhat Durumuna Dair Ünlü Sûfi Necmüddin el-Kübrâ’ya Yöneltilen Sorular ve Cevapları”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 1-33.
- Yılmaz, Hayati, “Hadis İlminde Kudsî Hadisler ve Bu konuda Yapılan Çalışmalar”, *SAÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, s. Adapazarı, 1996, s. 163-197.
- Yücel, İrfan, “Hilâl”, *DİA*, 1998, C. 18, s. 1-11
- Yücetürk, Orhan Seyfi, “Belkıs”, *DİA*, 1992, C. 5, s. 420-421.
- Zorlu, Ilgaz, “Kavramı, Konusu ve Araştırılması Açılarından Sabetaycılık”, *Toplumsal Tarih*, Ocak-Haziran 1994, S. 4, s. 24-26.

Elektronik Kaynaklar

- Alpay, Selahattin, *Fütuhat-ı Mekkiyye*, s. 107, pdf.
- Cîlî, Abdülkerim, *El-İnsânü'l-Kâmil*, C. 2, s. 101. www.İslâmvetasavvuf.org
- Hadis Ansiklopedisi*, Aramalı Versiyonu, <http://www.DarulKitap.com>

İmam-ı Rabbanî, *Mektûbât*, Müstakimzade Süleyman (çev.), İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2002. <http://www.bizimsahife.com>

Mekârim-i Şîrâzî, *Tefsîr-i Nümûne*, 36. Basım, Tahran: Dârü'l-Kitab-ı İslâmiyye, 1387, C. 1, s. 213. Pdf. <http://www.makarem.ir>

Muhyiddin İbn Arabî, *Tefsîr-i Kebîr –Te'vilât*, Vahedettin İnce (çev.), İstanbul: Kitsan, C. 1, s. 747. www.kitsan.com

Murtaza, Şerif, *Tenzîhü'l-Enbiyâ*, tasn. Ebi'l-Kâsım Ali b. El-Hüseyn el-Musevî, Kum, H. 1376, pdf, www.aqaed.com/book/134/

Sahîh-i Müslim Muhtasarı, Hanefî Akın (çev.), Polen Yayınları, <http://İslâmiekitap.blogspot.com/>

Tefâvüthâ ve Şebâhethâ-yı Dîn-i Zertüşt bâ Dîn-i İslâm, <http://www.adyan.porsemani.ir>

EKLER

EK 1 : Günümüz Türkçesiyle Vahdetnâme

Bismillâhirrahmânirrahîm.⁴⁴⁷³

Başlangıcın bilgisi ve nihayetin övüncüyle, şifa ve ilmi kendisinde toplayan, sabah ile akşam sürekli yer değiştirdikçe izzet ve bekâ daima sana olsun. İsm-i azam ve doğru yol ondadır, çok zengindir. Kırmızı yakuttan inci ve mücevhere kadar, ziyadesiyle gururlanılacak sır ona özgüdür. Zâtının nuraniyyeti ve sıfatlarının rabbanîliği, âyetlerinin melekûtîliği ve açıklamalarının yüceliği efendimiz ve dayanağımız Hazret-i Resûl'e, onun temiz soyuna, iyilik sahibi ashâbına ve kurtuluşa erişmiş tâbîlerine salât olsun. İsmiyle yüce zikrinin uğurunu umarak.

“Hamd, bizi buna eriştiren Allah’a mahsustur. Eğer Allah’ın bizi eriştirmesi olmasaydı, biz hidâyete ermiş olamazdık. Andolsun, Rabbimizin peygamberleri bize hakkı getirmişler.”⁴⁴⁷⁴

[2a] Nebîlerin ve velîlerin tamamını, gayb (görünmez) âleminden şehâdet (görünür) âlemine, gizli olan hidâyetin açığa çıkması için gönderen Allah’a hamd ederiz. Ma’rifi şöyle diyor: Hamdin en büyük parçası nefesle teyid edildi. Nefes, âdemoğluna hamd etmesi için verildi. Aslında bu hamd, Hudâ’dan insana doğrudur. Nefes alıp verildikçe, yani hamd edildikçe Allah’ın kadîm kelâmı zuhûr eder.

Hidâyet nuru, zâtın bir tek nurudur; hidâyettir ve âleme rahmettir. Eğer o Allah, bizlere o rahmeti hidâyet olarak vermeseydi, hidâyetini âleme rahmet olarak gönderilen hediye kılmasaydı; biz o inayeti nasıl anlar, zâtla nasıl şereflenir, Hakk’ın aynasında hidâyeti nasıl bilebilirdik. O kadîm kelâm olan hidâyetinin bir ismi nübüvvet nuru ve bir ismi de velâyet nurudur. Bu hidâyet nuru, ezeli kadîm kelâmdır. Hakk Teâlâ’nın kendisi nurdur, kelâmı [2b] da nurdur; bir ismine nübüvvet nuru denir, bir ismine velâyet nuru denir. İkisi bir tek nurdur. O nur, Hakk Teâlâ hazretlerinin kadîm kelâmıdır. Eğer velîde zuhûr ederse Hakk’ın kerameti, nebîde zuhûr ederse Hakk’ın mucizesi denir. Çünkü Hakk, hiçbir şeyi yapmaktan acze düşmez. Bu mekan ve zaman içinde dilediğini işler. Böyle olunca mucize ve kerametın ikisi bir tek nurdur, bir tek hidâyettir. Hakk Teâlâ bu sebepten buyuruyor:

⁴⁴⁷³ Esirgeyen bağışlayan Allah’ın adıyla.

⁴⁴⁷⁴ A’râf suresi 43.

“Eğer Allah’ın bizi eriştirmesi olmasaydı, biz hidâyete ermiş olamazdık.”⁴⁴⁷⁵ İşte buna nûrun hidâyeti derler. Bu hidâyet, âlemlere rahmettir ve ruhtur. “Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir.”⁴⁴⁷⁶ Rûh da Hakk Teâlâ hazretlerinin kadîm kelâmıdır. Mutlak Zât, Hakk’tır. İrfan ehli, ilahî bilgiye vâkıf kimseler ve tefsir ehlinin görüşüne göre Allah Teâlâ hazretlerinin bir ismi de Yâsîn olup insanda zuhûr eder; insandan başkasında zuhûr etmez. İnsanda zuhûr ettiği için [3a] insanın bir ismi de Yâsîn’dir. Hidâyet nurudur, Hakk’ın kelâmı ve Rabb’in emridir; bir ismi rûhtur. Bütün yaratılmışların kaynağı ve esasıdır, âb-ı hayattır. Hakk Teâlâ hazretleri: “Bütün canlıları sudan yarattık”⁴⁴⁷⁷ buyurmaktadır. Her şey onunla dirilir. Bütün canlıların canı odur, hepsini söze getirip konuşturur. Canlılık onunla sürdürülür. Yürüme, gülme ve oynama onunla mümkündür. Bütün canlılar ona yalvarır, ondan yardım talep eder ve ondan medet bekler. Ruh, âlemlere can kelâmı olmuş, kendisi canan ile kalmıştır. Böyle olunca Hakk Teâlâ bizlere ve bu âlemlere can vermiş olur. Ruhla birlikte hidâyet de bağışlanır. Hidâyet, Hudâ’nın Hâdî (hidâyet verici) isminden Mehdî olarak tecellî eder. İster nebî, ister velî olsun, Mehdî’nin hidâyet nuruyla bilinir ve tanınır. Yaratılmışların en faziletlisi ve varlıkların en şerefli Yâsîn’dir. Yâsîn olmaya mazhar olan kişi, Hakk’ın emri, [3b] âlemin rûhu, risâletin nebîsi ve velâyetin velîsi olur. Beşeriyet sıfatlarından çıkarak melekîyet vasfıyla niteliksiz bir biçimde Hakk’ı görür ve Hakk’ın hidâyeti olur. Yüce Kelâm’da bu husus şöyle belirtiliyor: “Elif Lâm Mîm. Bu, kendisinde şüphe olmayan bir kitaptır. Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir.”⁴⁴⁷⁸ Yani Elif Lâm Mîm, kendisinde şüphe bulunmayan bir kitaptır. Bu kitap, muttakilere (Allah’tan korkanlar) hidâyettir; muttakiler de vâris oldukları için âleme hidâyettir. Kur’ân-ı Kerîm’in birçok yerinde muttakîlerin âlemlere rahmet olarak gönderildiği bildirilmektedir. Yine Kur’ân-ı Kerîm’de: “Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik”⁴⁴⁷⁹ buyuruluyor. Ey insan, ey Muhammed, seni zahmet çekmen için değil, âlemlere rahmet olman için gönderdik.

Bölüm

Ey bilgiye talip olan, ey Mutlak Zât’a âşık olan ve ey hidâyet rahmetini arzulayan kimse! Bu zayıf ve âciz Fethü’l-Maârif, [4a] Hakk’ın hidâyetiyle bu ilahî âlemin marifeti ve

⁴⁴⁷⁵ A’râf suresi, 43.

⁴⁴⁷⁶ İsrâ suresi 85.

⁴⁴⁷⁷ Enbiyâ suresi 30.

⁴⁴⁷⁸ Bakara suresi 1-2.

⁴⁴⁷⁹ Enbiyâ suresi 107.

hakîkatin sırrı üzerine bu Risâleyi yazdım. Bu eseri, şeriat, tarîkat, marifet ve hakîkat usûllerini açıklamak üzere kaleme alarak adını Fethü'l-Maârif'in Vahdetnâme Marifeti koydum. Marifet peşinde olan kimse için bu yazdıklarımız bir anahtar olsun. Böyle kimse, “Destur yâ Fetha'l-Maârif” diye adımızı anar ve öyle yalvarırsa, ruhaniyetimiz ona yardımcı olur ve her marifet onun için kolayca ele geçer. Ceddî Fahr-i Kâinat hürmetine Allah, marifet peşinde olanların cümlesine Ma'rîfî ismini bağışlasın; zâhirî ve bâtinî marifetin kapalı sırlarını açıp ortaya çıkarsın. Bu anlattıklarımız Fethü'l-Maârif Tarîkatı diye çeşitli dillerde yazılıp unutulmasın, bizi hayırla yâd etsinler. [4b] Allah, okuyanları da maârif aynasının fâtıhası, zâtın mazharı ve Hakk'ın rahmeti kılıp her birini hakîkat sırrına bir kapı eylesin.

Bölüm

Ey marifetullaha talip ve ey zâta âşık ve tâlip olan kimse! Mutlak insaniyet rütbesinin dört unsur ve dört tabiat üzere olduğu bilinsin: Birincisi beşeriyet, ikincisi melekîyet, üçüncüsü Rabbanî sır, dördüncüsü ulûhiyet sırrı. Her bir rütbe, kelâm'ın mazharıdır. Dört ismi vardır: Biri nefs-i emmâre, ikinci nefs-i levvame, üçüncü nefs-i mülhime, dördüncü nefs-i mutmainne. İnsanlar, bu rütbelerden hangisine mazhar olursa, o rütbeden bahseder. Beşeriyet kelâmına mazhar olan, ancak beşeriyet rütbesinden korusur. Melekîyet kelâmına mazhar olan hem melekîyet rütbesinden hem de beşeriyet rütbesinden konuşur. Rubûbiyet sırrının kelâmına mazhar olan, hem rububiyet rütbesinden, hem melekîyet rütbesinden hem de beşeriyet rütbesinden konuşur. Ulûhiyet sırrının kelâmına mazhar olan, uluhiyet rütbesinden, rububiyet rütbesinden, melekîyet rütbesinden ve beşeriyet rütbesinden konuşur. [5a] Maârif-i billah olan râsih âlimler (derin bilgi sahibi olanlar), zikredilen bu dört mertebeye hakîkat ehli, marifet ehli, tarîkat ehli ve şeriat ehli adını vermektedirler.

Eserimizin mukaddimesinde anlattığımız üzere hidâyet sırrına mazhar olan büyük peygamberlerden ilahi vahiy ile zuhûr eden kitabullah dörttür. Kur'ân-ı Azîm ve Kelâm-ı Kadîm, uluhiyet mertebesinde zuhûr ettiği için diğer ilahî kitapları da ihtiva etmektedir. Hazret-i Muhammed ümmetinden, her biri bir nebî kıdeminde olan velîler zuhûr eder. Bu velîler, yukarıda bahsedilen dört mertebe üzere ilhama sahiptirler. Bu muhterem velilerden her birinin mükerrer bir nebî kıdeminde olduğu açıktır. O nebî derecesinin

nur ilmine ve kelâm sırrına vâristirler. “Âlimler, peygamberlerin vârisleridir”⁴⁴⁸⁰ hadîs-i şerifi, bu mukaddemeye kesin ve açık bir delildir. Yine Hatm-i Nübüvvet kıdemine, velâyet rütbesine sahip bir velî vâristir. Hatm-i nübüvvet ve ona vâris olan velî tek bir nurdur. [5b] O velînin ilim nuru ve kelâm sırrı, seyyidü’l-asfiyâ (temizlerin efendisi) ve Hâtemü’l-Enbiyâ (peygamberlerin hâtemi)nin ilim nuru ve kelâm sırrıdır. Muhammedî ruha ve Ahmed’in mim’indeki sırra mazhar olanların kutsal sözleri dahi zikredilen dört mertebe üzere maârifî bünyesinde barındırır. Bu zâtların, beşeriyet unsurlarının noktası ve melekîyet tabiatlarının sayfası, uluhiyet denizinde toplanır, rububiyet miracının yenilenmesi ile mahv ve fânî olur. Enbiyâda zuhûr eden ilahî vahyin kelâm ilmidir, evliyâda zuhûr eden ilâhî vahyin ilhamı olan kelâm ilmidir. Her ikisinin de kaynağı aynıdır, ihtilaf mecazdadır. Hakîkatî söyleyende fark yoktur.

Bölüm

Ey maârife tâlip olan kişi! Hakîkat şehrine nübüvvet ilminin kapısından girip vahdete ulaşanlar, lî-ma’allah (Allah ile beraber olma) haremindedir şâbb-ı emred’in mahremi olurlar. Buraya kadar anlatılanlar uluhiyet sırrına vâsıl olanların malumlarıdır. Çünkü bunlar, hatm-i nübüvvet ilmine vâris ve ahadiyet kelâmının sırrına mazhar olanlardır. Bu fakîr [müellif] de nübüvvet soyunun en hakiri, büyük velilerin ve marifetullah sahibi Allah dostlarının [6a] anahtarıdır. Gücümüz yettiği kadar, denizden damla, güneşten zere de olsa, vâris olunabilsin diye, Muhammedî ilmin nurunu ve ahadiyet kelâmının sırrını burada şerh etmeye çalışacağız. Bu Vahdetnâme, zikredilen dört mertebenin aynasıdır. Sözlerimiz, tasdik edilen güzel hâtîme ve velâyet rütbesinin kıdemi üzere câmi’ü’l-kelâm (sözlerin toplayıcısı)dır. Şerh edilecek konuların mertebesine göre nazım olsun nesir olsun bazı kutsî sözleri, melekî ilhamları ve ilahî münâcâtı, nutkumuzun soluğundan ve kelimelerimizin nefesinden toplayıp düzenlenerek kitaplaştırdık. Bu hususta Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: “O yaratmada dilediğini artırır.”⁴⁴⁸¹ “Bu Allah’ın fazl u ikramıdır, kime dilerse ona verir.”⁴⁴⁸²

Ey seçilmiş Ümmî Nebînin ilmine vâris olanın maârifine talip olan kişi! Büyük Allah dostları hazretlerinin kutsal sözleri ve gerek bu telif Vahdetnâme’imizde yazılı olan sözlerimizden bazısı, rububiyet sırrından ya da uluhiyet sırrından zuhûr etmiştir. Hakîkat sırrına ulaşan bir kâmil mürşide ikrar verip biat ederek seyr ü sülûk [6b] görmeden

⁴⁴⁸⁰ Buharî, İlim 10; Ebû Dâvûd, İlim 1, 3641; Tirmizî, İlim 19/2683; İbnu Mace, Mukaddime 17, 223.

⁴⁴⁸¹ Fâtır suresi, 1.

⁴⁴⁸² Cum’a suresi, 4.

mütalaa etmekten ve ehil olmayan kimselere nakletmekten sakınıp çekininiz. Çünkü ehil olmayan kimseler, rububiyet sırrından zuhûr eden sözlerimizi ilhad olarak; uluhiyet sırrından zuhûr eden sözlerimizi küfür olarak yorumlayabilirler. Yanlış anlamaları yüzünden Şeytan'ın yaptığı gibi secdeyi terk edebilir ve kalpleri Allah dostlarından uzaklaşabilir. Zira Allah dostlarının ahlak ve vasıfları, ilahî aşkın kubbelerinde gizlenmiş ve korunmuştur. Onların bütün amelleri fiilleri ve sözleri, Allah'ın rızasıyla ortaya çıkar ve görünür olur. İşte kıbâb (kubbeler)dan murâd budur. Bir kutsî hadiste şöyle ifade ediliyor:

“Kubbelerimin altındaki velilerimi benden başkası bilmez.”⁴⁴⁸³ Durum böyle olunca Allah dostlarının sözlerine karşı ortaya çıkan inat, inkar, tekfir, kınama ve hakaretin kime yönelmiş olduğunu iyi anla ve idrak et. Çünkü bunlar Hazret-i Muhammed'e yöneliktir. “Allah'ım, bizleri senin, seni sevenlerin ve senin muhabbetine yaklaştıracak olanların muhabbetiyle rızıklandır.” Vefa ve doğruluk sahibi dostlarımızdan, can ü gönülden rica ve niyaz olunur: Bizim bu esirimizi mütalaa etmek istediklerinde üzerinde düşünüp iyice anlasınlar. Bizim ifadelerimizi değiştirip yanlış anlaşılmasına meydan vermesinler ve bizim kınanmamıza sebep olmasınlar.

[7a] Gazellerle ilahiler arasındaki farkı, maârif-i billah olanlar bilir. Gazellerin her beytinde bir mefhum, mazmun ele alınır; ilk mısra ile ikinci mısra tam teşbih ve dillere düşmüş bir kavram ile mukaffa bir beyitten oluşur. Birinci beytin, ikinci beyit ile bağlantı ve münasebeti yoktur. Süslenmiş her iki mısra, mükemmel bir beyit oluşturur. Ancak ilahilerde ilk beyitten son beyte kadar ele alınan konularda bir bütünlük vardır. İlahiler, yukarıda bahsedilen mertebelerden birine ait bir sözü ya da Kur'ân âyetlerinden birinin anlamını ele alıp şiirleştirir. İlahilerin kaynağı, kutsî ruh olduğundan, kutsî hadis gibi bir mertebeden konuşur. İlahilerde ilk beytin son beyitle bağlantı ve münasebeti vardır. Bir cihetten ilahi vahye yakınlığı olması hasebiyle ilahilerin çoğu, şairlerin kullanageldiği vezinlere uygun değildir. Lakin marifet ehli, Hakk azze ve cellenin “Şairlere ise haddi aşan azgınlık uyarlar”⁴⁴⁸⁴ âyetinin anlamını bilirler. Bu sebeple şairler dalalet üzeredir. İlahiler, Allah katından olması hasebiyle [7b] bazı kutsî sözler gibi toplayıcı, kafiye ve manzumdur. “Ârif olana bir işaret yeter.”

⁴⁴⁸³ Hadîs-i kutsî.

⁴⁴⁸⁴ Şu'arâ suresi, 224.

Sözlerden murat manadır, manadan murat sıfattır, esmâ ve sıfattan murat zâttır. Ehlullahın sözüne bakmak ve onları okumak, şöyle aşk ehli ve sâdıkların işidir. Aşk ehli ve sâdik olmayanların, ehlullahın söz ve hareketlerini bazı kelime ve ifadelerle süsleyerek kendi seyr ü süluklerini övmeleri, meclis ve mahfillerde bu sözleri ortaya çıkararak marifet gösterisinde bulunmaları şer'an kınanmış olduğu gibi hakîkatte de şirk hâlidir. Çünkü ehlullahın sözünü, ehil olmayanlar meclisinde, hatta irfan meclisinde bile söylemek caiz değildir. Bu sözleri konuşanlar, gerçekte kendi hallerinden bahsetmiyorlardır, başkasının sözüyle övünmektedirler. Bir müride, mürşidinden başkasının sözünü nakletmek, ehlullah arasında bile yasaklanmıştır. Bir tek kimseyle irtibat hâlinde olması gerekirken binler arasında gezer. Bu durum, başkasının eliyle kendisini süslemeye ve iğreti elbiseler giymeye benzer. Böyle olunca sâlikler, tarikimizin kaynağı olan dört mertebeye riayet eylesinler. Bu mertebelere göre kendini ıslah etmedikçe kalplerin temizlenmesi sevgiliye kavuşma mümkün olmaz. [8a] Zira şeriatla nefis ıslah olur, tarikatla tabiat (ahlak) ıslah olur, marifetle ruh ıslah olur ve hakîkatle sır (irade) ıslah olur. Bu dört şeyin ıslahıyla insan, enfüsü (nefisleri) ve âfâkı (ufukları, varlıkları) toplayan ve kuşatan nüsha-i kübra (kâinat) olup, Hakk'ın âlemlerinin yansıdığı ayna ve ilahi halîfe, âdem-i mana ve kâmil insan olur. Yoksa heyhat (pişmanlık) sahrasında hane ber-duş (nerde akşam orda sabah) dolaşır. O sahrada ne insan, ne de insana layık yiyecek ve elbise vardır. Dost olunması mümkün olmayan hayvanlarla yoldaş olmak ve giyilmesi mümkün olmayan elbiseleri giymek zorunda kalır. Bir insan, kendi cinsine aykırı vahşi canavarlarla bir arada nasıl durabilir? Böyle olunca dünyada iken âdem-i mana olmaya, içini dışına uydurmaya, bu âlemde âdem-i manâ ve kâmil insana itaat edip övülmüş âdemlik ahlakının tahsiline ihtimam gerekir. “Yaşadığınız gibi ölürsünüz ve öldüğünüz gibi dirilirsiniz”⁴⁴⁸⁵ sınırını idrak et. İnsanî tavır ve özelliklere sahip kimseler gibi haşrol. Berzahla ilgili şiddetli korku ve tammetü'l-kübrâ (kıyâmet)dan emin olarak büyük şefaate nail ol. [8b] Yüce Allah âyet-i kerîmesinde şöyle buyuruyor: “Şüphesiz Allah, bir sivrisineği, hatta onun da ötesinde bir şeyi misal olarak vermekten çekinmez.”⁴⁴⁸⁶

Ey âlemin nüshası ve ey âdemoğlu âdem! “Dünya, ahiretin tarlasıdır”⁴⁴⁸⁷ sözünün manasını anlayıp idrak edersen, maddî ve manevî bütün işlerin bu âlemde olup bittiğini

⁴⁴⁸⁵ Hadîs-i şerif.

⁴⁴⁸⁶ Bakara suresi 26.

⁴⁴⁸⁷ Hadîs-i şerif.

ve burada hâsıl olduğunu bilirsin. O âhiret sırrının tohumunu ekecek olan kâmil insanı bulup âhiret tohumunu, vücut dünyasına ektirirsin. Tabiat sırrının elde edilmesiyle, hâlini değiştir. Ahadiyyet başağını yeşert ve vâhidiyyet tanesini ortaya çıkar. “Her tanede yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir”⁴⁴⁸⁸ âyetinin bir manası da vücut toprağında o uhrevî tohumun yedi nefis başağı ortaya çıkıp çoğalır. Bu tohumlar, akıl, idrak ve anlayış mevsimleriyle kemâle erdiği zaman ilim ve irfan çevganı (sopası, aleti) ile tevhid harmanında toplanır ve vahdet topunun darbe şiddetiyle temizlenir, sır ambarında korunur. Yüce Allah buyuruyor: [9a] “Allah dilediğine kat kat verir.”⁴⁴⁸⁹ Bir başka âyette ise şöyle buyuruluyor: “Allah dilediğine hesapsız rızık verir”⁴⁴⁹⁰ sırrına mazhar olup vücut toprağı, âşıkâne bir şekilde ekilince tanenin her biri bir harman olur. “Allah mülkünü dilediğine verir”⁴⁴⁹¹, “Allah büyük lütuf sahibidir.”⁴⁴⁹²

Mülkten murad, tevhid hakîkatinin tohumundan yeşerip görünür hâle gelen âdem-i mananın vücududur. Bu vücut, bekâ billâh ile bakidir, değişim ve bozulma kabul etmez, fânî ve yok olucu değildir. Allah buyuruyor: “Herkesin yöneldiği bir yön vardır”⁴⁴⁹³ âyetinin sırrı gereği Allah’ın velisidir. Âdem’in yüzü ve Hakk’ın zuhûr aynasıdır. Rubûbiyyet sırrı, ulûhiyyet sırrı cihetine yönelir yaratılış meydana gelir. Bu yaratılış, kâmil insanın zuhûru içindir. “Beni gören Hakk’ı görür”⁴⁴⁹⁴ hâdis-i şerifiyle kastedilen kâmil insandır. Uluhiyyet sırrının kemâli olan Hakk’ın kudreti, kâmil insanın yüzünde müşâhede edilir. Allah Teâlâ: “O’nun zâtından başka her şey yok olacaktır”⁴⁴⁹⁵ buyuruyor. Hak verdiği geri almaz, vaadinde sadıktır. Bunlarla neyin kastedildiğini maârif-i billah olan zât anlar. Mülk, Allah emri ve Allah’ın mülküdür. Mülkün mâliki olan Allah, daim ve bakidir.

Abdullah’ın sırrı olan Muhammed Resulullah’tan çıkan latif bir söz, hadîs-i şerif şöyledir: [9b] “Müminler ölmez, ancak bu fanî dünyadan baki dünyaya nakl olunurlar.”⁴⁴⁹⁶ Bütün vahiy-ilham, emir-nehiy insan-ı kâmil içindir ve insân-ı kâmilden zuhûr etmiştir. Allah’ın zât ilminden zuhûr eden kelâma, Allah ilminin zâtı, Allah emri ve Kur’ân-ı Kerîm denmektedir. Bu vücudun mâliki de insanda Allah’ın emri ve kudretidir. Vücutta tasarruf

⁴⁴⁸⁸ Bakara suresi 261.

⁴⁴⁸⁹ Bakara suresi 261.

⁴⁴⁹⁰ Bakara suresi 212.

⁴⁴⁹¹ Bakara suresi 247.

⁴⁴⁹² Bakara suresi 105; Âl-i İmrân 74; Enfâl suresi 29; Hadîd suresi 21, 29; Cum’a suresi 4.

⁴⁴⁹³ Bakara suresi 148.

⁴⁴⁹⁴ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No 2482.

⁴⁴⁹⁵ Kasas suresi 88.

⁴⁴⁹⁶ Hadîs-i şerif.

edip söyleyen, dinleyen, gören, tutan, yürüyen, hisseden ve idrak eden odur. Allah buyurduğu, “Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir (bileceği bir şeydir)”⁴⁴⁹⁷ âyetinin manası bu şekilde anlaşılmalı.

Bölüm

Ey maârif-e talip olan kişi! Âdem-i manânın vücudu, sultanî ruh, kutsî ruh ve izafî ruh dedikleri bu yüce emir ve latif sırdır. Zâhirde ve bâtında kâmil insanın vücûdunun kimden olduğu ve kimin olduğu malum oldu. Allah’ın Kur’ân’da buyurduğu: “Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah’a aitiz ve şüphesiz O’na döneceğiz”⁴⁴⁹⁸ sırrı zâhir oldu. [10a] “Ölmeden önce ölünüz”⁴⁴⁹⁹ emriyle fenâ ender fenâyâ, bekâ ender bekâ’ya⁴⁵⁰⁰ kavuşur. Maârif-i billah zümresine tam dahil olarak rubûbiyyet sırrını elde eder ve ilahî emir olan kutsî ruhu aslına, sahibine verir. “Ondan başladı ve ona döner”⁴⁵⁰¹ mefhumunca âlem-i lâhuta yükselerek ezelfî ilmin zevkine ulaşır ve bundan sonra ulûhiyyet sırrından bahseder. Hususî ve umûmî davet için ceberûtta rubûbiyyet sırrına, melekuttan ruhaniyyete, nasut melekutiyyetinden beşeriyyet âlemine iner. Maârif-i billah zümresine dahil olan insan yukarıda zikredilen dört mertebenin (şeriat, tarîkat, marifet, hakikat) kelâmalarına vâkıf olur ve insanların mazhar olduğu rütbelere göre konuşur.

Kâmil insanın konuşması, ilahî emrin tesiriyle damlaları ırmak, ırmakları okyanus yapar. Denizler, ilahî hazinelerdir. Yağmur bulutları, bu hazinelerden alınan damlaları taşır. Bulut, damlaların emaneten taşıyıcısıdır. Okyanusların damlaları olan sözler, lâhut ilmindendir. Kâmil insan, ilahî sözlerin taşıyıcısı ve Sübhan’ın sözlerinin lahutî okyanusudur. [10b] Vahiy ve ilham da bu denizdendir. Bu vahiy ve ilham insanın sahip olduğu konuşma gücüyle dile gelir. “Yağmur yüklü yoğun bulutlardan şarıl şarıl yağmur yağdırdık”⁴⁵⁰² âyetinde işaret edildiği üzere tabiatındaki aşırı ve ısrarlı istek, yağmurların vücut bularak yere inmesine sebep olur. Allah’ın Kur’ân’da işaret ettiği: “Bütün canlıları sudan yarattık”⁴⁵⁰³ mefhumuna göre hayat sırrı ile birlikte ilahî işler, yeni bir yaratılış elbisesi giyinirler. Tabiattan alınan parçalar yeni bir şekilde terkip edilirse hayat oluşur,

⁴⁴⁹⁷ İsrâ suresi 85.

⁴⁴⁹⁸ Bakara suresi 156.

⁴⁴⁹⁹ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2669; Meclisî, *a.g.e.*, C. LXIX, s. 317.

⁴⁵⁰⁰ Yokluk içinde yok olmak, bekâ içinde baki olmak.

⁴⁵⁰¹ Hadîs-i şerif.

⁴⁵⁰² Nebe suresi, 14.

⁴⁵⁰³ Enbiyâ suresi, 30.

bu terkipler asıl parçalarına ayrılırsa ölüm meydana gelir. Allah'ın hazinesi mesabesinde olan okyanuslardan buharlaşan bulutlar, yine okyanusa dönerse bu aslına dönme aşkının tezahürüdür, yağmur olup başka yerlere yağarsa hayat meydana gelir.

Bölüm

Ey maârife talip olan kişi! Hakk'ın yüzünün aynası, rubûbiyyet sırrının mazharı ve ulûhiyyet sırrının sahibi olan kâmil insan ve mürşidin konuşması, bâtinî kuvvetlerinin neticesidir. Tabiattaki bütün parçalar zahirî kuvvetleri mesabesindedir. “Varlığımızın delillerini, (kâinattaki uçsuz bucaksız) ufuklarda ve kendi nefislerinde onlara göstereceğiz ki, o Kur'ân'ın gerçek olduğu onlara iyice belli olsun”⁴⁵⁰⁴ âyetinin mazmunu üzere görünen maddî varlıkların ve görünmeyen manevî kuvvetlerin hepsi, kâmil insanın vücudundan zahir olup görünmektedirler. [11a] Bu görünenler, mürşid aynasında Hakk'ın yüzünü beyan etmektedir. Defaatle “Allah Arş, kalem, levh, gökler ve yer benim nurumdan yaratıldı”⁴⁵⁰⁵ buyurulmuştur. Yeniden yaratılış ve libasın yenilenmesi, eskiden olduğu gibi, şimdi de verasetle bakidir. Peygamber'in “Ben ve Ali bir tek nurdanız”⁴⁵⁰⁶ sözünün sırrı anlaşıldı ve müşâhede edildi. “Çünkü gerçekte gözler değil, göğüslerdeki kalpler (kalp gözleri) kör olur”⁴⁵⁰⁷ âyetinin muktezasınca kalp gözü ve kalp kulağı açık olana âyetlerin ve delillerin faydası olur. Ama Allah Teâlâ'nın “Onlar sağırdılar, dilsizdirler, kördürler. Bundan dolayı anlamazlar”⁴⁵⁰⁸ âyetine muhatap olanlara faydası yoktur ve onlar Allah Teâlâ'nın “İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar”⁴⁵⁰⁹ âyetinde anlattığı fırkaya dahil olmuşlardır.

Ey maârife talip olan, ey âşıklar! Bu sözlerimle Hakk'ı size açıkladım. Yaptığımız açıklamalara yalan diyen Mervanîdir. Çünkü Mervanîler, böyle sözler söyleyenlerin kâfir olduğunu söyler; böylece açıklandı. Mervânîler, nifak ehlidir. İnkarcı Mervanilerden birinin lisanından, [11b] Yüce Allah: “Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir!”⁴⁵¹⁰ buyurmaktadır. Âyetin nüzul sebebi de olsa, vahyin inmesine de sebep olsa Veza' oğlu veza', melun oğlu melundur. Böyle kimseler, âlemlere rahmet ve Hakk'ın

⁴⁵⁰⁴ Fussilet suresi 53.

⁴⁵⁰⁵ Hadîs-i şerif.

⁴⁵⁰⁶ Hadîs-i şerif.

⁴⁵⁰⁷ Hac suresi 46.

⁴⁵⁰⁸ Bakara suresi 171.

⁴⁵⁰⁹ A'râf suresi 179.

⁴⁵¹⁰ Mü'minûn suresi 14.

nuru olan Hazret-i Peygamber'in meclisinden kovulmuşlardır. Bunlar, Ehl-i Beyte, Peygamber soyuna ve Ehl-i Beyti sevenlere nifak üzeredirler ve onlara düşmanlıkları vardır. Halâ bu yolun izleyicileri mevcuttur. Böyle bir sülaleye mensup olanlar, herhangi bir mecliste Allah dostlarına ve tevhid ehline kin ve düşmanlıklarını ortaya koymakla tanınırlar.

Geçmiş büyüklerimiz, bu güne kadar, peygamber ailesini sevmeye kabiliyetli olanlar, Ehl-i Beyt zümresine dahil olanlar ve onlara muhabbet besleyenler hakkında nice mukaddes sözler sarf etmişlerdir. Nifak ehlinin bu sırdan, sevinç ve neşeden nasiplerinin olmadığı, kesin delillerle, herkes tarafından bilinir. Allah'ın Kur'an'da buyurduğu, "Tâ Hâ. (Ey Muhammed!) Biz, Kur'an'ı sana sıkıntı çekesin diye değil, ancak (Allah'ın azabından) korkacaklara bir öğüt (bir uyarı) olsun diye indirdik"⁴⁵¹¹ âyetiyle onların sözlerinin üzerine gidecek olsan [12a] delille, âyetle, hadisle cevap vermeye kalkışılar, "Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi doğru yola iletemezsin. Fakat Allah, dilediği kimseyi doğru yola eriştirir"⁴⁵¹² âyetini delil olarak söylerler. Allah bize de hidâyet eder, diye cevap verirler. Bunları söyledikçe daha ziyade kafir, münafık, Mervanî olurlar. Allah âyetlerinde şöyle buyuruyor: "Eğer Allah'ın bizi eriştirmesi olmasaydı, biz hidâyete ermiş olamazdık."⁴⁵¹³ "Allâh'ın seçtiği kullarına selam olsun."⁴⁵¹⁴ "Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur."⁴⁵¹⁵

Bölüm

Ey nübüvvet güneşinin doğu sırrının maârifine vâkıf olan ve ey velâyet güneşinin batı nurunun maârifine talip olan kişi! Nübüvvetin zahiri olan temiz şeriatın delilsiz ve tevilsiz tasdik ve ikrarı vacip olduğu gibi hakîkatın bilgisine talip olan kimselerin, nübüvvetin bâtını olan büyük velâyeti de delilsiz ve tevilsiz tasdik ve ikrar etmeleri vaciptir. Maârif kelâmı olan kün emri, zuhûr ağacının tohumunu ortaya koyan ilahî ilmin evvelidir, âhiri ise Âdem'dir. Bu durum maârif ehlinin malumudur. Söz konusu kün emri gereği, zikredilen harflerin (م ع ا ر ف) temsil ettiği makamlardan her biri, libasın yenilenmesine ve tavırların değişmesine [12b] bir mertebedir. Her mertebenin değişim ve dönüşümlerine bir âlemdir. Her âlemin, zuhûr ve doğuş yeri itibarıyla bir hissesi vardır. On sekiz bin

⁴⁵¹¹ Tâ-Hâ suresi 1-3.

⁴⁵¹² Kasas suresi 56.

⁴⁵¹³ A'râf suresi 43.

⁴⁵¹⁴ Neml suresi 59.

⁴⁵¹⁵ Sâffât suresi 181.

âlemin kimi nuranî (aydınlık), kimi zulmanî (karanlık)dir. Bütün mertebeleri itibarıyla taksim edildiğinde beş gruba hazret-i hamse (beş hazret) ayrılır. M-a-a-r-i-f harflerinin temsil ettiği vücut makamı, vicdanî ilimlerin zuhûr ettiği muhit (kuşatıcı) olduğu mertebedir. Zira her şahsın malumu (bildiği) ilmine göredir. İlim ise maluma (bilinene) tabidir. İyi anla.

Ehlullah yanında, “âlimler ve râsihler” diye belirtilen marifet sahibi kimseler, vicdan ilmine ve irfan zevkine sahip kimselerdir. Ehline malumdur. Zira tarîkat ehli olan sufiyenin meslek ve meşrebi, Hazret-i Îsâ (aleyhisselam) mesleği üzere riyâzât, halvet, müşâhede, mücahede çeşitleri, evrâd, ezkâr, esmâ çeşitleri, nefsi tezkiye ve kalbi tasfiye, terk ve uzletin tercihidir. Bu tertip, nübüvvetin zâhirine bağlılıktır ve onun hükümlerini içermektedir. Ama marifet ehlinin meslek ve meşrebi (tuttuğu yol ve tarz), gerçekte râsih âlimlerin, öncekilerin ve sonrakilerin ilimlerine vâris olan hâtemü’l-enbiyâ ve evliyâ meslek ve meşrebidir. Resulullâh’ın buyurduğu gibi [13a] bunlar, “Allah’ın ahlakıyla ahlaklanın ve onun sıfatlarına göre davranın”⁴⁵¹⁶ sırrına mazhar olan kimselerdir. Bunlar, irşâd ile zuhûr edenler, nebî ve rasuller hâteminin meslek ve meşrebiyle eşyanın yaratılış sırrına vâkıf, bütün menzil ve dereceleri keşf etmiş, terki terk etmiş kimselerdir. Bütün mertebelerde, kaide, kanun, tenbih ve tekid mertebelerinde ayne’l-yakînden hakke’l-yakîne ulaşarak ulûhiyyet kubbeleri altında gizlenmişlerdir. “Kulum beni nasıl zannederse ben öyleyim”⁴⁵¹⁷ hadîsine göre onların vicdan ve irfan zevkine, hakîkatin sevgisine vuslatları gerçekleştiğinden zevk ve irfanları amelin kendisidir. Mesleklerinin kaynağı, hatm-i nübüvvetin bâtını olan hatm-i velâyettir. Şu anda irşada kabiliyetli olanlar, bu ince sırrı anlayıp kavrayanlardır. Bu eserimizde kutsî ruha sahip olanların lahutî sözlerinin durum ve özelliklerini bir miktar nakledip açıklamaya çalışacağız. Zira ciltler dolusu kitap olsa nihayeti olmayan bu sırları anlatmaya yetmez. Açıklamalarımıza “De ki: Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsaydı ve bir o kadar da ilave etsek, Rabbimin sözleri tükenmeden önce denizler tükenirdi”⁴⁵¹⁸ âyet-i kerimesi şahitlik eder. Biz yine meslek üzere marifetin kaynağını beyan eden konumuza devam edelim.

⁴⁵¹⁶ Râzî, *Mefatihü’l-Gayb*, C. IX, s. 408.

⁴⁵¹⁷ Buhârî, *Tevhid* 50; Müslim, *Zikr* 2 (2675); Muhammed b. İsa b. Sevre Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981, Daavât 142 (3598).

⁴⁵¹⁸ Kehf suresi, 109.

[13b] Bölüm

Ey maârifeye talip olan kişi! Allah tarafından olan hazret-i hamse (varlığın beş mertebesi)nin beş olması gibi tasavvuf ilmi de beş mertebedir. Tenezzül sırasına göre âlemler ilmi açısından bu mertebelerden birincisine şu isimler verilir:

Varlık mertebelerinden birincisine Hazretü'l-hazarât, gaybü'l-guyûb, gaybü'l-amâ, sırr-ı lâhut, sırru's-sır, sırru'l-ezel, gayb-ı mutlak, hazret-i cemü'l-cem, zât-ı mutlak, hazretü'l-ahadiye, zât-ı baht (hâlis, sırf zât), zât-ı beht, illetü'l-ilel (sebepler sebebi), aklu'l-ukkâl, menbau'l-feyz ve'l-esrâr, cevherü'l-evvel, cevherü'l-heyûlâ, vahdetü'z-zât, künhü'z-zât, nûr-ı enver ve zât-ı zevât isimleri verilir.

Varlık mertebesinin ikincisine âlem-i ceberût, itibarî âlem olarak hazret-i ceberût, ruh-ı evvel, akl-ı evvel, kalemü'l-a'lâ, levhü'l-evvel, levh-i a'zam, hazretü'l-cem, zât-ı mukayyed, zuhûr-ı mezâhir, kenzü'l-künûz, aynü'l-enver, hakikatü'l-hakâyık, cevherü'l-heyûlâ, hazretü'l-vâhidiyyet, tecelliyâtü'l-umûmiyye, künhü's-sıfât, zuhûr-ı tecelliyü'l-ulûhiyye isimleri verilir.

Varlık mertebesinin üçüncüsüne hazret-i melekût, nefsü'l-küllîyye, ve'l-ervâh, ve'l-arş, ve'l-kürsî, levhü'l-kazâ [14a] ve'l-kader, levhü'l-mahfuz, ruhaniyyetü'l-cevher ve'l-heyûlâ, zuhûr-ı merâtibü'z-zât, zuhûr-ı tecelliyâtü'l-merbûbiyye ve mahallü'l-ulûhiyye isimleri verilir.

Varlık mertebesinin dördüncüsüne âlem-i mülk, hazretü'l-mülk ve'l-eşbâh ve'l-ecsâm ve'l-ecrâm ve'l-eflâk ve't-tabâyi ve'n-nücûm ve'l-menâzil ve'l-burûc, arz-ı cevâhir, sûretü'l-heyûlâ ve'l-müfredât ve'l-mücellî'z-zât ve's-sıfât, mücellî'r-rubûbiyyet isimleri verilir.

Varlık mertebesinin beşincisine âlem-i nâsût, hazret-i nâsût ve't-teşekkül ve't-tagayyür ve't-teceddüd ve'l-anasır ve'l-mevâlid ve'l-maden ve'n-nebât ve'l-hayvan ve'l-metâli ve'l-etvâr ve'z-zulme ve'l-fırka ve'l-cehl, ve'l-ahfel ve't-terakkî ve't-tenezzül ve'l-isyan ve'l-itaa ve't-te'sîr, mezâhirü'l-küllîyye ve't-tefrik ve'l-vusla, mücellî'z-zât ve's-sıfât ve'l-ef'âl, mücellî'l-ulûhiyye ve'r-rububiyye isimleri verilir.

Sıraladığımız mertebe isimleri itibarîdir. Hazret-i hamse (beş mertebe) م ح م د - م ع ا ر (m-h-m-m-d m-â-r-f) harflerinden her birinin tezahürüdür. Yani bâtınî olarak her harf bir mertebeye tekabül etmektedir. Bu beş havâs, [14b] bâtın ehli olan râsih âlimlerin sırrıdır, manâsı Âdem'dir ve hakikatlerin bâtınıdır. Bu sır; on akıl derecesini, felekleri, tabiatları, unsurları, mevâlid (doğmuş varlıklar), her bir ulvî ve süflî mazhariyyeti,

hayvanları, nefis sahiplerini ihtiva etmektedir. Saydıklarımızın tamamı, suret ve arazdır. Beş bâtinî havass, hepsinin cevher ve heyulasıdır (ilk maddesidir). Bu beş batınî havassın sırrı bu cevherdir ve beş hassası vardır. Bu hassaların her birine bir isim verilir. Her biri bir mertebe itibar olunur. O yegâne cevher, yukarıda zikrolunan ilahî ilim elbisesi, Âdem'in zuhûr ağacının tohumu, sırrın sırrı ve emanet-i kübrâdır (büyük emânet). Yüce Allah'ın âyette buyurduğu gibidir:

“Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yüklendi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir.”⁴⁵¹⁹ Nübüvvetin ve velâyetin tavırları, libasın yenilenmesidir, bu emanetin elbise değiştirerek vücut bulmasıdır. Varlık mertebelerinin devri sonucu, ilahî ilmin taşıyıcısı hâtemü'l-evliya olur. Hâtemü'l-evliyâ, sır olarak da soy olarak da hâtemü'l-enbiyânın vârisidir. Allah Teâlâ'nın “Allah, iman edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır”⁴⁵²⁰ âyetinin sırrı bu sözün şahididir ve âdildir. İyi anlaşılın. [15a] Yardımı, bir ve tek olandan isteyiniz.

Biz yine maksadımızı anlatmaya başlayalım. Güzelce anla, tozu koz anlayanlardan olma. Yukarıda saydığımız beş batınî havas üzere çeşitli parçaların terkiibinden zâhirî beş havas görünür olmuştur. Bu beş bâtinî havas, âhiret âlemdir. Beş zâhirî havas ise dünya âlemdir. Beş zâhirî havas, bâtinî havassın sıfat ve terkiibidir. Bâtinî havaslar, zâhirî havaslarla fiiliyata geçer ve bilinir. Bu beş bâtinî havas tohum gibidir. Beş zâhirî havas, şecere-i tayyibe (güzel ağaç), vasıfların neticesi, ilahî ahlak, sırrın sırrı, ilahî ilim olan kadîm kelâm, Rabbin emri bu tohumdandır. Muhammed insâniyyeti, meyve ağacı ve ağaç meyveyi taşır. Böylece birbirlerini kuşatırlar. Allah Teâlâ bu hususu Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle ifade ediyor: “Görmedin mi, Allah güzel bir sözü nasıl misal getirdi? (Güzel bir söz), kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir”⁴⁵²¹ ve Peygamber de şöyle ifade ediyor: “Allah'tan başka ilah yoktur sözü kelime-i tayyibedir (güzel bir sözdür); Muhammed Allah'ın resulüdür sözü şecere-i tayyibe (güzel bir ağaç) gibidir.” Peygamber bir başka hadisinde ise: “Ben ve Ali, bir tek nurdanız”⁴⁵²² buyurmaktadır. Meyve Ali'dir, ağaç Muhammet'tir.

⁴⁵¹⁹ Ahzâb suresi 72.

⁴⁵²⁰ Bakara suresi 257.

⁴⁵²¹ İbrâhim suresi 24.

⁴⁵²² Hadîs-i şerif.

[15b] Ey ilahi maârifeye talip olan kişi! Öncekilerin sonrakilerden, sonrakilerin öncekilerden elde ettikleri ilahî ilim ve hâtem-i velâyet sırrı; Kelâm-ı Kadîm'dir, emr-i Bârî'dir. Zâhirî ve bâtinî havâss, varlık ağacının dal, budak, yaprak ve çiçeklerinin mazharıdır ve onu kuşatır. “Ondan başladı ve ona döner”⁴⁵²³ olduğu, zât, sıfat ve fiil olarak ve ilahî ilmin neticesi olarak malumdur. İlim her durumda maluma tabidir. Bil ki ilim, malumdan zâhir olur. Malumun (bilinen) ilmi evvelde, âhirde, zâhirde ve batında birdir; değişiklik ve tekrar kabul etmez. İlim elbisesinin yenilenerek zuhûru; devrinin tamamlanması, cehlinin giderilmesi, zevkinin ilerlemesi için değildir; belki ilahî talim ve hidâyetin irşadı içindir. Allahu Teâlâ'nın: “İlk yaratmada âcizlik mi gösterdik ki (yeniden yaratamayalım)? Doğrusu onlar, yeniden yaratılış konusunda şüphe içindedirler”⁴⁵²⁴ âyeti ve “İnsan benim sırrımdır ve ben de onun sırrıyım” hadîs-i şerifi ile bize hediye olarak bildirilen hâtem-i velâyet ve âdem-i manâ, ilahî ilim elbisesini giymiş olarak her devirde yeniden zuhûr eder. Bu zâtın velâyetinin öncesinde kimse olmadığı gibi sonrasında da kimse yoktur. İyi anla. Nasut âlemindeki terkiplerde ve mevcudatın tamamında görülür. İlk zuhûrda ortaya çıkan ilahî ilim, onun kelâm-ı kadîmesidir. [16a] Kelâm-ı kadîm, hâtem-i velâyet ve âdem-i manâ, insan-ı kâmilde zuhûr etmiştir. “Ben onun sırrıyım”⁴⁵²⁵ sözünün anlamı budur. Yine Peygamber buyuruyor: “Ondan başladı ve yine ona dönecektir ve bu vaad edilen gündür.”

Bâtında beş hassası olan cevherin ve zâhirde de beş hassası vardır. O cevherin bâtındaki hassasına evvel, zuhûr ettikten sonraki hassasına âhir denir. O haliyle bâtinleri (enfüs) ve zâhirleri (âfâk), yüceyi (a'lâ) ve bayağıyı (ednâ) toplayıcıdır. Varlık bu hâliyle nüsha-i kübrâ (âlem), arz-ı beyzâ, mahşer-i ervâh denilen yeni libas giymiş biçimde hâtem-i velâyet, âdem-i manâda, insan-ı kâmilde toplanır. “Ben iki el, iki ayağım” ifadesi bu anlamdadır. insanın eli ulvî ve ayağı süflîdir sözü, bu ince sırrın remiz ve işaretidir. Peygamberin “Âdem su ve toprak arasında iken ben nebî idim”⁴⁵²⁶ yüce sözü, acayip bir sır ve hayret verici bir açıklamadır. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah şöyle buyuruyor: “Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz”⁴⁵²⁷ ve bir başka âyette “Yeryüzünde bulunan hiçbir canlı yoktur ki, Allah, onun perçeminden tutmuş olmasın”⁴⁵²⁸ Peygamber

⁴⁵²³ Hadîs-i şerif.

⁴⁵²⁴ Kâf suresi, 15.

⁴⁵²⁵ Hadîs-i şerif.

⁴⁵²⁶ Hadîs-i şerif.

⁴⁵²⁷ Âl-i İmrân 110.

⁴⁵²⁸ Hûd suresi 56.

buyuruyor: “Muhakkak ki Allah, Âdemi kendi suretinde yaratmıştır.”⁴⁵²⁹ Başka âyetlerde Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: “O, sizi bir tek nefisten yarattı.”⁴⁵³⁰ Burada zikredilen âyet ve hadîslerde kastedilenin, âlemin tohumu, Âdem atanın atası, [16b] evliyânın nuru, hâtem-i enbiyâ, fahrü’l-enâm (insanların övüncü) hazretleri ilk zuhûrda ezel ilmine kavuşmuş ve peygamberlik sırrına ulaşmış olup ilk ümmetlere ilahî ilmi talim ederdi (öğretirdi). Henüz Havvâ ve Âdem (a.s.)’in ruhu, tabiatların seyrinden geçip unsurun parçalarında idi. Zaman, çağ ve devirlerin geçmesiyle Âdem’in hilâfet ağacı, nübüvvet tohumundaki misline göre sabit dal, budak, yaprak ve çiçekler göstererek ortaya çıktı. Âdem’in böyle zuhûru, Rahmanî nefes ve ilahî nefha ile olmuştur. Gerçekler böyle iken Ol (kün) kelâmının hayret edilecek bir kudret olduğu görülür.

Hilâfet ağacının neticesi, nübüvvet tohumunun mahfazası ve nübüvvet meyvesi, elbisesini yenileye yenileye âdem ağacından zuhûr etti. Bu ağacın meyvesinde bulunan velâyet tohumu, hatm-i nübüvvetin bâtını olarak ortaya çıktı. Hatm-i nübüvvetin tohumundan velâyet üzere hilâfet ağacı yetişti. Bu ağaçtan on iki budak, on dört dal, yapraklar ve hakikat çiçekleri meydana geldi. Velâyet ağacının neticesi ve hatm-i velâyet tohumunun mahfazası, elbisenin yenileyicisi o hilâfet ağacından ortaya çıkar. [17a] Bu ağacın meyvesinde hâtemü’l-evliya ağacının tohumu oluşur. Bu tohumdan da âhiret aleminin sahrası zahir olur ve âhiret ağacı yetişir. Mürsel nebîlerin ilki ve sonuncusu, o ağacın dal, yaprak ve çiçekleri özellikleriyle (sîretleriyle) meyvenin nihayetinde haşr ve cem olurlar. Tohum meyveyi ve meyve tohumunu ve ağaç ahiret tohumunu taşır. Hâtemü’l-enbiyanın sancağı, hâtemü’l-evliyâda görünür. Ali’nin sırrı, ağacın vücudu olan Kevser havuzundan Muhammedî mürşidin suyu ile mertebelerine göre mukaddes ruhların her birine feyiz verir. Bu mübarek tohumdan maârif cennetlerinin ağacı sabit ve zahir olur. Cehennem (niran), o cennetin gölgesidir. Cehennem hilâfet ağacından nasipsizdir ve ilk zuhûrun parçalarına makamdır. Böyle böyle, tekrar tekrar zuhûr, cennet ağacının zevkine ve cehennem azabına nihayet ve netice olmadığı, Kur’ân ayetlerinde ve peygamber hadîslerinde defalarca ortaya konmuştur.

“Muhakkak ki Allah ilmiyle her şeyi kuşatmıştır”⁴⁵³¹ âyetinin sırrına mazhar peygamber soyundan, sırran ve neslen ona vâris, ilahî sırların ilim mahzeni, mürşid-i kâmil, [17b] hâtemü’l-enbiyâdan ve on dört masum veli mertebelerine mazhar olarak yeni elbise giyip

⁴⁵²⁹ Hadîs-i şerif.

⁴⁵³⁰ Zümer sûresi 6; Nisâ suresi 1; A’râf suresi 189.

⁴⁵³¹ Talâk suresi, 12.

mürşid-i âlem olarak bir zât geldiğinde, sen de o âdem-i manâyı, insan-ı kâmilî bularak tam bir muhabbet ile ikrar ver. “Çocuk, babasının sırrıdır”⁴⁵³² manası üzere manevî evlat ol. Manevî evlat olan kimse, Fethü’l-Maârif’in bu Vahdetnâmesi’ni ilme’l-yakîn ve hakke’l-yakîn zevkine nail olarak okusun. Denizden damlayı, güneşten zerreyi, zerreden güneşi ve damladan denizi bulup Beytü’l-Mamurun selametine ermiş olsun. “Kim oraya girse eman bulur”⁴⁵³³ zümresine dahil olur. İnsanların hayırlısı Peygamber efendimizin buyurduğu: “Ehl-i Beyt, Nûh’un gemisi gibidir, kim ona binirse kurtuluşa erer, kim ona muhalefet ederse boğulur”⁴⁵³⁴ hadîs-i şerifinin sırrına mazhar olur.

Allah Teâlâ buyuruyor: “De ki: Ben buna (yaptığım tebliğ görevine) karşılık sizden, akrabalıktan doğan sevgiden başka bir ücret istemiyorum.”⁴⁵³⁵ Keza bu anlamda âyet ve hadîsler, sayılamayacak kadar çoktur.

Bölüm

Ey marifete talip olan kişi! Rabbanî marifet ilmini ve kadîm ilahî kelâmın esrarını ortaya çıkarmak, anlatmak ve aşık etmek için [18a] her ne kadar titizlikle çalışılsa ve özen gösterilse, yine de mayası bozuk olan nâ-ehil kimselere faydası olmaz ve yakîn gelmez. Hatta bu tür bir çalışma, onları asıl konudan uzaklaştırabilir. Marifete talip olan kimse için lüzumlu ve vacip olan şey, önceden zikrolunduğu şekliyle dört mertebeden velâyet sırrının mertebelerine sahip olan zâta ikrar vermektir. Mefhar-i âlem (âlemin övücü)in ilahî halîfesi, seyyid ve nebî, Âdem oğlu –selam ve salavatın en faziletlisi ona olsun- Mürşid-i âlem Muhammed Maârif’in kelâmının sırrı, maârif talipleri tarafından bilinmektedir. Bu sözlerle, ledün ilminin hocası kastedilmektedir. Âlemin mürşidi ve ilahî halîfe olanlar, kadîm kelâmın, yüce Resulün (s.a.v.) soyundan ve İmam Hüseyin (ra)’ın temiz neslinden olanlardır. Hâtemü’l-enbiyânın ve evliyânın ilminin vârisi her devirde bir kişi olur. On dört mertebe üzere irşad libasını değiştirerek bu âleme gelir ve irşad görevini yerine getirir. Ledün ilminin öğretilmesine kabiliyetli ve yetkili olan diğer maârif talipleri, tam muhabbetle evliyânın mişkâtından feyizlenirler. [18b] Bunlar mürşid-i âlem olan zât tarafından, halkın terbiyesi için rehber ve vekil olurlar. Zamanımızda onlara tarîkat şeyhi denir. Bu zâtlar tarîkatla ilgili konularda, devir ve

⁴⁵³² Hadîs-i şerif.

⁴⁵³³ Âl-i İmrân suresi 97.

⁴⁵³⁴ Ahmed b. Habel, 3/157; Hâkim, 3/151.

⁴⁵³⁵ Şûrâ suresi 23.

zikirlerde içtihat ederler. Hepsinin basiret gözleri, nübüvvet soyunun ayak toprağı sürmesiyle sürmelenmiştir. Allah Resulünün buyurduğu: “Selman bizden, ehli beyttendir.”⁴⁵³⁶ hadîs-i şerifinin sırrı, Veysel Karanî hazretlerinin yolu (sülûk) ve muhabbetleri, mürşid-i âlemin huzurunda canlarını feda etmeleri, Allah Resulünü tam rüyetle müşâhede etmeleri sırrıdır. İlahî sırların marifetine talip olan bizler de haşır ve neşirden, dâr (ahiret)ın sefili olmaktan utanıp haşri, neşri, suali, hesabı, mizanı, sıratı, cenneti ve şanı bu dünyada görmek için mürşid-i maârifin ahd ve telkiniyle kâmil ikrar verip tam muhabbet elde etmeliyiz. Çünkü ikrarsız selamete çıkmak ve marifetullahı ulaşmak mümkün değildir. Şurası da bilinmeli ki hatm-i nübüvvetin tarihinden sonra, velâyet sırrının zuhûru ⁴⁵³⁷بُضْعِ سَنِينَ (872 + 170 = 1042)’de Rum’dadır. Bunu Hakk celle ve alâ hazretleri [19a] kelâm-ı kadim ile Kelâm-ı Kerim’de buyurmuştur. Allah Kur’ân’da şöyle buyuruyor: “Elif Lâm Mîm. Rumlar mağlup oldular”⁴⁵³⁸ âyet-i kerimesinin sırrına vâkıf ve ilahî kelâmın sözlerindeki mukattaat harflerinin remzini gerçekten keşfeden, Kur’ân ehli ve bilgili Allah dostlarının malumlarıdır. Bu kadarla iktifa edelim. Allah marifetine talip olan kimseye bu kadarı yeterlidir. “Her şey, ne için yaratıldıysa ona muvaffak kılınır”⁴⁵³⁹ hadîs-i şerifinin mazharı, yardımsız olana faydası olmaz. “Her kap içindekini sızdırır” mutlak fasih nutkumuz, ilahî marifetimizi ve sonsuz zevkimizi, zahirdeki söz ve fillerimizi tahkik ederek bâtındaki halimizin özelliğini tasdik edenler için söylenmiştir. Başlangıçta sıfatlarımızla vasıflananlar, sonunda sırrımızla sevinç duyar.

Bölüm

Ey Allah’ın maârifine talip olan kimse! Bu sözlerimizin anlaşılması kolaydır. Bu Vahdetnâme’mize kulak verenler kısa zamanda murada erişir. Böyle olunca, bizim üzerimize düşen sorumluluk, bu marifetullah sırrını bildirmektir. Vücudumuzda bulunan kemâli anlatmak için bir nasihattir. Nasihat ise tarîkatın en kolayıdır. Öyleyse bir miktar nasihat edelim. Rıfâî hazretleri şöyle buyuruyor: “Nasihat kolaydır, zor olan onu kabul etmektir.”

⁴⁵³⁶ İbni Sa’d, Tabakât, IV, s. 83; Muhammed Eş-Şâmî, Sünbülü’l-Hüdâ, IV, s. 365.

⁴⁵³⁷ “Birkaç yıl içinde...” (Rûm suresi, 4). Hicri 1042/Miladi 1632/33. K.850 vr. 20 a’nın sayfa kenarında 1132, =جائنا سيد محمد فتح المعارف= 1132, فى بضع سنين kaydı vardır. Bu tarih, sonraki nüshalarda müellifin Anadolu’da ortaya çıkacağına işaret olarak gösterilmiştir.

⁴⁵³⁸ Rûm suresi, 1-2.

⁴⁵³⁹ Hadîs-i şerif.

[19b] Şimdi bizlerin, maârif talip olan kimselere elden geldiği kadar nasihat etmemiz lazım. Elde fırsat varken, akıl da başta iken ölmezden evvel ölüp ebedî hayata erişerek bir daha ölmek gerekir. İmam Ali “Ölmezden evvel ölü” ki bir daha ölmeyesiniz, ebedî hayata erişesiniz, buyuruyor. Amil ve kâmil bir mürşid bulup o mürşide, sende senlik olan emaneti vermelisin. O emanet, bir mürşid-i kâmile ikrar vermektir. Yani cüz’î iradeden geçip ruh haline dönmelisin. Hakkın emri ile nura hidâyet olasın. Çünkü küllî irade ve maârif Hakk’tadır, cüzî irade sendedir. Seni söyleyip güldüren, yürütüp ağlatan, oturtup aldatan o cüz’î iradedir. Tam teslimiyetle mürşide ikrar verip iradeni teslim et. Ölmezden evvel ölmenin o mürşitle olacağını kabul et. Şeyhte fani olmak, resulde fani olmak ve Allah’ta fani olmak, şeyhle yaşanacak bir haldir.

Tarîkatta dört erkânla sırat köprüsü üzerine ebediyen sağlam kalacak bir bina kur. [20a] Bütün insanlar sırat köprüsünü geçerken senin binanı görsünler, ihtişamına bakıp mest, hayran ve safalı olsunlar. Bu binanın dört rüknü vardır: Birincisi rızâdır. İkincisi teslimidir. Üçüncüsü sabırdır. Dördüncüsü itikattır.

1. Rıza

Kendi özünü görmek için bir mürşid-i kâmil bulup o mürşidi Hakk’ın aynası edinesin. Peygamber, “Mümin, müminin aynasıdır”⁴⁵⁴⁰ buyurmaktadır. Böyle olunca mümin mümine aynadır. Mürşid ise müridin aynasıdır. Âlemi ve Hakk’ı görmeyi sağlayacak ayna ve vuslat kapısı mürşit olduğuna göre kişiye mürşid-i âlem ve şeyh-i kamil gereklidir. Resulullah buyuruyor: “Mürşidi olmayanın dini yoktur ve şeyhi olmayanın şeyhi Şeytan’dır.”⁴⁵⁴¹ Zira şeyhler, müritlerinin sağlam dayanağı ve hakîkate ulaşmaları için kapıdır. Şeyh, müridini nefis-i mutmainneye ulaştırır. Çünkü bu sır anlaşılmadan ve nefis mutmainneye ulaşmadan ölüm gelirse insan çok sıkıntı çeker. Bir daha fırsat ele girmez. Bu nimete ve izzete bir daha ulaşamaz. Öldükten sonra Hakk’ı aramak olmaz.

Bu dünyaya gelmekten murat, Hakk’ı bilmektir, Hakk ile Hakk olup anlamaktır. Zira farzdan evvel farz, kişinin hâl ilmini bilmesi ve Hakk’ı bu dünyada iken görmesidir. Zira ecel yakındır. Her nefis ölümü görecek ve ecel şerbetini tadacaktır. Bunun inkarı mümkün değildir. Sağlam delillerle teyit edilmiştir. Allah, “Her nefis ölümü tadacaktır”⁴⁵⁴²

⁴⁵⁴⁰ Buharî, Edeb 34; Ebû Dâvûd, Edeb, 57.

⁴⁵⁴¹ Hadîs-i şerif.

⁴⁵⁴² Enbiya 35.

buyuruyor. Her nefis, [20b] ölümü görüp ecel şerbetini içeceğine göre ölmezden evvel ölüp, şeyh-i kamile irade verip, ömrünün sonunda Şeytan'ı -lanet üzerine olsun- fark etmektir. Çünkü ölüm hali geldiğinde melun Şeytan gelip anası, babası, akrabası, dostu, ahabası, yaranı, ayâli, evladı, sevdiği şeklinde görünür. “Benim sevdiğim, beni bilir misin? Ben filanım” diye insanı aldatarak imanını çalmaya, kendisini cehenneme göndermeye çalışır. Böyle olunca bir şeyhin huzuruna çıkıp, iradesine şeyhe tam teslim etmekten murat, hilekar Şeytan'ın hilesinden emin olup son nefeste Şeytan'ı şeyh edinmemektir. Mürşide irade vermek, ölmezden evvel ölmek, bütün nebileri, velileri şeyhte görüp aşikar bilmektir. Zira Şeytan gelip remizli şeyler söyler, çünkü o necdî (sahtekar, zorlu) bir şeyhtir. Saçlarını tarayıp [21a] kendisi gibi iblisleri mürit edinir. “Ben Abdülkâdir'im” veya “ben filanım” diye söze başlar. Sözleri eksiktir, yalandır. Ancak zâhiren bakıldığında doğru gibi görünür. Çünkü Şeytan da Kâdir olan Allah'ın kuludur. Yine zâhire bakıldığında alem bayrak, resul elçidir. Buna göre Şeytan da Kâdir Allah'ın kuludur. Durum böyle olunca asıl maksat, erenleri görmek, onları tanıyıp erenlerle birlikte olmaktır. Şeyhi bulalım, toprak altında ölmüşleri aramayalım ve yanılmayalım. Erenleri, velileri ve resulleri yine resuller, veliler ve erenler bilir. Onlar toprak altında değildirler. Ölmezden evvel ölmüşler, bir daha ölmez, diridirler. Onları mürşitler bilir. Bu sebepten necdî Şeytan, bir isim vererek kendisinden bahseder. Bilmeyenleri aldatır. Gerçi Şeytan, nebi ve veli şekline giremez. Ama “ben filanım” dese bile o haber verdiği zâtın aslını görmedim, demelisin, belki yapılacak olan budur. Hakk, Şeytan'a bu fırsatı bahşetmiştir.

Böyle olunca mürşide gidip iradesini vermek, her ne murad ederse emrini tutup rızasını gözetmek, ölmeden önce ölüm gibidir. Çünkü şeyh kendi muradını söyler. Senin muradını görmezden gelmiş gibi davranır. [21b] Şeyhin muradı her ne ise gerçek murat odur. Bir kişi Hakk'a yakın olmak istese, yaklaşmak kendi muradıdır. Hakk Teâlâ o kişiye, “bana yakın olma, ırak ol” diye emrederse, “ırak ol” emri, Hakk'ın muradıdır. Kulun yapması gereken, Hakk'ın emrini tutup Hakk'a ırak olmaktır. Zira Hakk'ın muradına uyarak Hakk'a yakın olmuş olur. Çünkü Hakk'a yakın olma isteği kendi muradı idi. Hakk'a uzak olmakla Hakk'a yakın olur. Böyle olunca şeyhlerin muradı, Hakk'ın muradıdır. Şeyhin muradı ne ise emrini tutunca Hakk'a yakın ve şeyhe uzak olunmaz. Şeyh, müridine “git, malını, mülkünü ve evladını darmadağın et” ya da “denize atıp mahvet” diye emretse, şeyhin emri, Hakk'ın emri olur. Bir zamanlar da Hazret-i İbrahim'e, gidip oğlu İsmail'i boğazlamasını emretmişti. Sonra da koç gönderip kurban etmesini farz etti. Böyle

emirlerde nice rumuzlar (gizli manalar) vardır. O rumuzların ne anlama geldiğini merifetullahı bilen erenler ve agah olan canlar bilir. Sana lazım olan [22a] şeyhin emrini tutmakla Hakk'ın emrini yerine getirmiş olacağını bilmektir. Bunların sebebi üzerinde düşünmeyessin. Hikmetini daha sonra anlarsın. Zira Mûsâ (as) menkıbesini tefekkür edesin.

Hazret-i Mûsâ, Hızır aleyhisselam ile arkadaş olup Hızır İlyas peygamberi mürşid edinince bu sırların seyri hususunda tefekkür eylesin. Mûsâ'nın sonradan anladığı gibi sen de anlarsın. Sana lazım olan rıza gözetmektir, şeyhin rızasını gözet. Zira mürşide iradeyi vermiş ve ölmezden önce ölmüştün. Bu vakitte sana her şeyin fitne (imtihan) olduğu kesin delil ve güçlü burhanla sabittir. Allah Teâlâ buyuruyor: “Bilin ki mallarınız ve çoluk çocuğunuz fitne (birer deneme) aracıdır”⁴⁵⁴³ âyetinin manası bu mahalde caizdir; hepsi sana fitne olur. Çünkü ölünün malı, çoluk çocuğu olmaz. Önce onları terk et. Yani terk demenin manası, onlardan muhabbetini kes demektir. Bir daha zihnine ve gönlüne getirirse, o kişiye tarikinden (tuttuğu yoldan) nasip ve feyz müyesser olmaz. İsterse bütün bu kitabın içindekiler kadar, hatta beş katı fazla, ledün ilmini anlasa, zevk ve safâsını bulamaz. Zira fitne zuhûr etti. [22b] Hakk kelâmı, emri ve ikrarı noksan kaldı. Hakk, insanın aynasına eskiden olduğu gibi apaçık yansımadı, karanlıkların örtüsü altında kaldı. Zira Hakk'ın kemâli, bulut altından görünen güneş ve aya döndü.

Bölüm

Ey maârife talip olan kişi! Ölmezden evvel ölmüştün. Ölünün malı, evladı ve ayali olur mu? Malın, evladın, ayalın ve zevcelerinin, helal ve haramın, hepsi Hakk'ın idi. Hakk'a ait olan şeyleri Hakk'a teslim ettin. Artık “malım, evladım, ayalım, haremim, konağım dükkanım ve tezgahım” diye bahsetmen yalan olur. Bu dünyada kendilerine emanet olarak verilen dünyalıklar, ölümle birlikte asıl sahibi olan Hakk'a döner. “Benim” diye sahiplenilen şeylerin kime ait olduğunu anlamak istersen, yalancılar mahallesindeki yalancılardan, mezarlıktaki mevtalardan sor. Hepsi bu dünyadayken “bu benim” diye kavga ederlerdi. Şimdi hepsi Hakk'a intikal etti. Kendisine bir şey kalmadı, bırakıp gitti. Şimdi ey Hakk'a, maârife talip olan kişi! Böyle olunca, yalancılar mahallesine gidip mezar içine girmeden kendi vücudunu mezar et. Gerçekten ölümsüz beldeler içine girip, dünyayı terk etmiştin. Dünya sevgisinden geçip, fenâdan bekâya girmiş idin. [23a] Şimdi

⁴⁵⁴³ Enfâl suresi 28.

yine nasıl bunlar benim “malım” ve “ailem” diye düşünürsün. Sen Hazret-i Resulün, “Dünyayı terk etmek bütün ibadetlerin başı ve dünyayı sevmek de bütün hataların başıdır”⁴⁵⁴⁴ buyurduğunu bilmez misin? Bil ki dünyayı terk etmek her ibadetin başıdır, dünyayı sevmek de her hatanın başıdır. Sen dünyayı terk edip her ibadetin başına ermiş idin. Nasıl oluyor da halâ evlad ü ayâl düşünüyorsun. Bunların hepsini sana Hakk vermişti, yine Hakk’a döndü. Hakk nasıl dilerse öyle tasarruf eder. Şeyhin “Senin bunları düşünmen hataların başı değil mi?” diye sual ederse, ne cevap verirsin. Hakk marifetinin kemâlini güzel anla. Dünyaya talip olup da öldükten sonra, gölgesiyle oynayan kedi gibi olma. Gölgeye alışma, gölgeden kaç ki gölge sana tabi olsun, bu hatadır. Bununla kıyaslayarak diğer nesneleri anlamaya çalış. Rıza göster. Birinci rüknü anlayasın.

2. Teslim

İkinci teslîmdir. Hakk’a teslim olur gibi şeyhe teslim olmak gerekir. Bil ki bir meyyit, teneşir tahtasında gassala nasıl teslim olursa, öyle teslimiyet gerekir. [23b] Bir benzetmeyle ifade etmek gerekirse kamil şeyhler ve mürşid-i âlemler günahların yıkayıcısı(gassal)dırlar. Mürşide de cenaze gibi teslim olup cenaze nasıl elini ve ayağını çekmez, zahîrî lisanını hareket ettirmez, saf ve temiz kalple durursa, sen de öyle durasın ve cenazenin kalp diliyle niyaz ettiği gibi niyaz edesin. Cenazenin yalvarması gönüldendir: “Ey benim karındaşım, beni yavaş yavaş tutun, her yerim yara bere içindedir. Azrail pençesinden yeni çıktım, suyumun sıcak etmeyin yanmayayım ve soğuk etmeyin üşümeyeyim, ılık edin duymayayım” dediği gibi. İmamlardan bazısına ve mecliste hazır bulunan cemaatten bazılarına Hakk Teâlâ bu cenazenin kalbî niyazını işittirir. İşitmezlerse meleklerin ilhamıyla ilham eder. Kalplerine merhamet ve şefkat verip suyu ellerine döküp sıcak ve soğuk olmasın diye ılık ederler. İmamlardan bazıları hoyrat mizaçlı olup yıkarken ayaklarını kiremitle ovar; [24a] o divane hiçbir şey söylemez. Öyle olunca derviş de şeyhin meydan tahtasında cenazenin durması gibi tam teslimiyetle durup, günahların yıkayıcısı bilip, günahlarından temizlenmek için gönülden niyaz ede. Desin ki: “Ey benim şeyhim ve aynam! Bana gönülden himmet eyle, teslimiyette kusur etmeyeyim. Büyük sabır ihsan eyle. Benim şu kötü nefsimi bir güzel terbiye eyle. Beni günahlardan temizleyip güzelce yıka. Her ne türlü imtihan edersen,

⁴⁵⁴⁴ Aclûnî, a.g.e., 2/344; Kunûzü’l-Hakâik, 1/ 104.

imtihanı nefsimden kesme. Benim de içimde bilkuve olarak bulunan kemâlâtım dışarıya çıkıp fiiliyata geçsin. Ben de kemâl ile yad olunayım.”

Zira ey maârife talip olan kişi! Bir çekirdek, bir bahçıvanı mürşit edinir. Kendisini tam teslimiyetle bahçıvanın ellerine bırakır. Kayısı gibi, ceviz gibi, erik gibi ve üzüm gibi her ne ise der ki: “Ey bahçıvan, bahçedeki ağaçların mürşidi, ey meyveli bitkilerin terbiyecisi! Beni bir güzel terbiye eyle. Benim de içimde bilkuve bulunan kemâlâtım dışarıya çıkıp fiile geçsin. Marifeti olgunlaşıp kemâl bulsun. [24b] Bu duruma göre şeyh-i kâmil, mürşid-i maârif, Hakk bahçıvanıdır. Tarikat bir yoldur. Tarîkatin içi bahçedir. Dervişin vücudu tarladır. Şeyhin kadim kelâmı tohumdur. Şeyh, önce tâlibi alır, bahçeye getirir, esmâ telkin eder. Usûl ve kaidesine göre meşgul olacağı ismi bildirir. Şeyh bu şekilde âhiret tarlası konumunda bulunan dervişin vücuduna kelâm nutkunu eker. Nasıl bahçıvanın ektiği tohum tarlada yeşillenirse, tarikat bahçesine şeyhin ektiği tohum da dervişin vücudu olan âhiret tarlasında yeşerir. Bahçeye ekilen çekirdeğin yeşil çimen olması gibi derviş de güller gibi olan diğer derviş kardeşlerinin yanında yeşil çimen olarak zuhûr eder. O yeşil çimenin mahiyetinin ne olduğu ilk halinde anlaşılamadığı gibi derviş de kendisinin ilk durumda ne olduğunu bilemez. Çimen büyüüp de fidan olduğunda, fidan halindeki derviş kardeşlerinin yanında boy gösterir. “Ben de bunlar gibi dervişim” der. Bahçıvanın diktığı çekirdekten biten fidan, büyüüp ağaç [25a] olunca, bahçıvan ağacın sürgünlerini, yanındaki lüzumsuz çırpıları budar. Diğer ağaçlar bu hale hazin hazin ağlar. Şeyh de dervişin fiillerini kestikçe diğer dervişler utançlarından derunlarında ağlar. Mahcup bir halde, budanan bu derviş kardeşlerinden ibret alarak o fiilleri kendileri de bir daha işlemezler. Çekirdeğin sabırla ve bahçıvanın terbiyesi ile kemâl bulup meyve vermesi gibi derviş de şeyhinin terbiyesi ile âdemoğlu ağacının meyvesi olur. Dervişin içinde olan mana, dışarı çıkıp kemâl bulunca ortaya ne çıkacağını düşün. Tarlası âhiret tohumuna kavuşmuştur. Hakk’ın keremi ve kerâmeti o derviştedir. Artık o, gerçek bir insandır ve kendisini bilir. Hakk Teâlâ bu makama ulaşanlar hakkında, “Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık”⁴⁵⁴⁵ buyurmuştur. Anlatılanlardan anlaşılıyor ki derviş, şecere-i tayyibe (güzel ağaç) sırrına erince, Hakk’ın o derviş hakkında takdir ettiği bir kudret ve keramet varsa meydana çıkar. Şecere-i tayyibe, hatm-i nübüvvetin vârisi olup kelime-i tayyibeden zuhûra gelmiş olur. Resulullah bu konuda “Allah’tan başka ilah yoktur sözü,

⁴⁵⁴⁵ İsrâ suresi, 70

güzel bir söz (kelime-i tayyibe), Muhammed Allah'ın resulüdür sözü, de güzel bir ağaç (şecere-i tayyibe) gibidir”⁴⁵⁴⁶ buyurmuştur.

[25b] Sâlik, kâmil bir mürşide ulaştığı zaman, kelime-i tayyibe tohumunu ekmesi için âhiret tarlasını bahçıvan olan mürşidine bırakmalı. Teslimiyet tam olmalı. Böyle olursa mürşit o tarladan âhirette işe yarayacak mahsuller elde edebilir. Gassâlin cenazeyi dünya kirlerinden arındırması gibi mürşit de müridini isyan, günah, boş sözler gibi manevî kirlerden arındırarak tertemiz bir kul haline getirir. Bahçıvanın çekirdeği ağaç ve meyve haline getirmesi gibi mürşit, marifetullahın peşinde olan müridi marifetullaha ve zât kudretinin kerametine erdirir. Elbette bunların gerçekleşebilmesi için müridin, mürşidine tam teslim olması gerekir.

3. Sabır

Üçüncü sabırdır. Sahih rükün olan maârif sahibi mürşid-i âlemin Azrail'e benzediğini bilmen lazım. Nasıl, Azrail can almaya geldiğinde aman ve zaman tanımaksızın işini bitiriyorsa, kâmil şeyh ve maârif sahibi mürşid-i âlem de dervişin vücut âlemini [26a] tasarruf kabzasına, eline almak için pençesini ve yetmiş iki tırnağını birden atıp üç yüz altmış damarını birden kabz eder. Aman dedikçe çekip, acı sözler söyler, gülmesine fırsat vermez. Bir hastanın nasıl benzi solar, gözünün nuru giderse müridin de gözyaşı dinmeyip ah eder. Derviş inleyip ah ettikçe “ismimi anıyor” deyip sevinir. Aman demesine aldırış etmez. Azrail, hiçbir şeye aldırış etmeksizin görevini yerine getirip insanın canını nasıl alıyorsa kâmil şeyh de “ölmeden önce ölünüz” sırrına ulaştırıp, emanetini alır. Dünya âleminin âhiret için bir tarla olduğunu bildirir. Ona çeşitli eziyetlerde bulunur. “Dünyaya ancak benim için geldin” der. Kendisi orada yüce saraylar bina edip azıklar, meyveler ve Kevser şarabı hazırlar, acı olan meyveyi sürekli ıslah edip yine acı aslıyla terbiye eder: “Hakk (ancak) Rabbindendir. Artık, sakın şüpheye düşenlerden olma.”⁴⁵⁴⁷

Şeyh, müridine acı sözler söyler. Acıyı Hakk eyler ve terbiyeyi güzel eyler. “Acı zeytinin, iyi tuzla terbiyeye ihtiyacı vardır”⁴⁵⁴⁸ fehvasınca ona âdâb ve erkânı duyurup haber verir. Resulullâh buyuruyor: “Allah beni terbiye etti, güzel terbiye etti.”⁴⁵⁴⁹ Ve bir de şöyle buyuruyor: [26b] “İnci bile olsa hak acıdır.” Acı söyleyip müridini azarlar. Kâmil şeyh

⁴⁵⁴⁶ Hadîs-i şerif.

⁴⁵⁴⁷ Bakara suresi, 147.

⁴⁵⁴⁸ Hadîs-i şerif.

⁴⁵⁴⁹ Hadîs-i şerif.

güldürmez, âdâb ve erkân gösterir. Sâlik'in mürşit huzuruna varması âdâb ve erkân ile olur. Sâlikin edebi böylece güzelleşir. Mürşidi dışındaki ârif-i billah kişiler, onun âdâbını (görünce) “bu sâlik iyi terbiye edilmiş” derler. Mürşid-i maârif, mürebbi-i maârif pençesinden çıkmış; nice bin kişiden piç peyda eylememiş, bir erden hamile kalmış ve sahih nikahla içinde olan Muhammedî suyun mayasını, tohumu, ahiret tarlasına ektirmiş, sâlik şeyhinin üzerine bir başkasından el almamış, Hakk vergisi çocuğun helalzade olduğunu söylerler.

Hâzık manevî doktorlar, marifetullaha sahip olan mürşid-i âlem kişiler, müridin içindeki bilkuve kemâlin ortaya çıktığını fark ederler. Manevî terbiyecisi şeyh tarafından müridin yüzüne “Sabur” isminin işaretini yazıp kazır, müridin secde izini ve secde edenlerden olduğunu insanlık âlemine bildirir. Allah'ın buyurduğu, “Yüzlerinde secde izinden nişanları vardır”⁴⁵⁵⁰ sırrını, cümlesi yüzünde görür. Hakk'ın şهادetini, âlem-i maârif olanlar duyar. Hakk Teâlâ'nın ona her türlü kefil ve şahit olduğunu, bütün ricalullahın vekil olduğunu, [27a] âyet-i kerimelerle şeyh, dervişin yüzüne nakşeder. Allah buyuruyor: “Şâhid olarak Allah yeter”⁴⁵⁵¹, “Vekil olarak Allah yeter”⁴⁵⁵² Gayrı vekil ve gayrı şahit olacağını kendisinin kefaletini sâlikin yüzünde görünce cümlesi şهادet eder. Allah'ın buyurduğu, “Kim de bunu işittikten (ve kabullendikten) sonra vasiyeti değiştirirse, günahı onu değiştirenlerin boynunadır”⁴⁵⁵³ sırrını âleme haber verirler. Hakk'ın ne emir buyurduğunu bilirler ve cümlesi onu da maârif-i billah defterine kayıt ederler.

Kamil şeyh; riyâzât, perhiz, halvet, tekdir ve azarlama yoluyla sâliki yetiştirir. Şeyhinin müridine yaptığı bu tavsiyelerin her birisi bir nasihat kitabı ve marifet sırrının remzi olur. Kanaat miktarı yedirir.

Tarîkatimizin seyr ü süluk usûlü, yedi esmâ ve beş furûat ile on iki esmâ üzerinedir. On iki esmâ, On İki İmam, peygamber soyunun sırrıdır. Yedi esmâ, seyyarelerin seyri tertibiyledir, beş de ferd-i gâib on ikidir. Her birisi bir esmânın menzilidir. [27b] Birincisi rızâ, ikincisi teslîm, üçüncüsü sabır, imtihan, dördüncüsü itikat, beşincisi az yemek, altıncısı şeyhin izni olmadan az konuşmak, yedincisi şeyhten önce az uyumak. yedi isim ve sonra beş furuat, ve sekizincisi halktan uzaklaşmak (uzlet) şeyhin izniyle,

⁴⁵⁵⁰ Fetih suresi, 29.

⁴⁵⁵¹ Nisâ suresi, 79.

⁴⁵⁵² Nisâ suresi, 81.

⁴⁵⁵³ Bakara suresi, 181.

dokuzuncusu şeyhte fani olarak terk-i dünya, onuncusu peygamberde fani olarak terk-i ukbâ, on birincisi Allah'ta fani olarak (fena fillah) terk-i vücud, on ikincisi Kelâm-ı Kadim'in delaletiyle terk-i terkdir. Yedi esmâ:

1. Lâ ilâhe illallâh (rızâ)
2. Yâ Allah (teslîm)
3. Yâ Hû (sabır)
4. Yâ Hakk (itikad)
5. Yâ Hayy (az yemek)
6. Yâ Kayyûm (az konuşmak)
7. Yâ Kâhâr (az uyumak)

Fürûât esmâsı:

8. Yâ Kâdir (uzlet)
9. Yâ Cebbâr (terk-i ukbâ)
10. Yâ Kaviyy (terk-i ukbâ)
11. Yâ Mâlik (terk-i vücûd)
12. Yâ Vedûd (terk-i terk) (şecere-i tayyibe hilâfeti ve mehdî-i devr sırrıdır)

Bu esmânın her birisi, tarîkimizin sülûk usûlü olarak manevî âlemde inzâl olmuştur (esmâ-i münzel). Sülûkümüz yirmi sekiz Kur'ân harfi ve on iki burç seyrânındadır. Bu on iki tavrın âdâp üzere remizlerini şöylece beyan ederiz:

1. Şeyhin rızasını gözetmek
2. Şeyhe teslim olmak
3. Şeyhin imtihanlarına sabretmek
4. Şeyhe itikat etmek
5. Şeyhin verdiği başka bir şey yememek
6. Şeyhin izin verdiği kadar konuşmak
7. Uyurken yüzünü şeyhin bulunduğu semte döndürmek ve az uyumak

Yedi esmâ seyri sırasında yaşanan yukarıdaki hallerle birlikte, kişi yedi dersten mezun olur. Daha sonra beş adet furûât esmâsı ile aşağıdaki haller gelir:

1. Halktan uzlet (şeyhin izniyle)
2. Dünyayı terk (fenâ fi'ş-şeyh)
3. Ukbayı terk (fenâ fi'r-rasûl)

4. Vücûdu terk (fenâ fillâh)

5. Terk-i terk

Bunları tamamlayan kişi hilâfet-i şecere-i kelime-i tayyibe, havâss-ı hamse mertebesine ulaşır. Bu mertebenin talimi, seyr-i süluk tabirleri ve katlanılması gereken hakaretler başkadır. Bunları aşan mürid; kamil şeyh, mürşid-i âlem, maârif-i billah, hatm-i nübüvvet ile hatm-i velâyete vâris olur. Bu sırrın ne olduğu, mürşide tam teslimiyetle öğrenilir. Sabırla bu mertebelerin renkli nişan ve alametlerini öğrendikçe şeyhlerin niye güldürmeyip daima ağlattıkları da anlaşılır. Ona göre sabır lazım gelir.

Menkıbe: Bir zamanlar şeyhin birine Ka'be farz olmuş. Zahiri olarak hacca gitmeyi murad etmiş. Bakmış, kendi talebeleri arasında rıza, teslim, sabır ve itikad (hususunda) sadık bir bende, seçkin bir kimse görememiş. Başka bir şeyhle güzelce görüşmüşler. Sonunda “ey benim din kardeşim, bizim üzerimize bu kez hac ve Beytullah’ı tavaf eylemek lazım geldi. Velakin kendi bendelerim içinde bir bende yoktur. Eğer kerem edip, Beytullah’ı tavaf etmeye bizimle refakat için temiz şecerenizden, [28a] sahih mahsullerinizden bir efendiyi, var ise, erenler hizmetine inayet etmiş olursunuz.” deyince şeyh de cevap vermiş: “Münasip bir bendemin olması lazım.” Yolculuk için düşündüğü dervişini huzuruna çağırıp tavsiyelerde bulunur: “Ey derviş, bu şeyh benim karındaşımdır, yabancı değildir. Gel, bu şeyh ile yoldaş ol, Beytullah’ın tavafına git.” Derviş “peki” diyerek emir sayar. Şeyhe yoldaş olma niyetiyle yola çıkar. Hacı şeyh, başlangıçta dervişe sorar: “Ey derviş yoldaşım, hacc için Beytullah yolunda arkadaşım, ismini bağışlar mısın, ben de ismini bileyim. Hitap eden hitap edilen, vasıflayan vasıflanan olayım.” Derviş cevaben: “ismim Ahmed, babamın ismi Mehmed.” Bir daha hacı şeyh ile zahir kelâm etmez. Ledün ilminde seyr, seyrân ederek hacca gidip beldelerine ulaşırlar. Beytullah’ın tavafını eda edip Safa ve Merve sa’yı yaparlar. Umreye gidip gelirler ve hanelerine dönerler. Derviş Ahmet de hücrelerine çekilip kendi seyr ü süluküne devam eder. Daha sonra [28b] dervişin şeyhi, bir mektup ile karındaşlığı hacı şeyhten sual eder: “Haccınız makbul, sa’yiniz meşkur olsun. İnşallah yol arkadaşınız Derviş Ahmet himmetinizden yararlanmış, günahlarınız huzur-ı ilahide bağışlanmıştır.” Mektubu okuyan Hacı Şeyh cevaben şöyle yazar: “Ey benim, din kardeşim, gerçi derviş Ahmet’in rıza, teslim ve itikad yönünden bir eksiği yoktur. Lakin bir miktar sabırsızca ve çok konuşmaya mübteladır. Az konuşan bir kimse değildir.” Bu cevap üzerine şeyh mahcup olarak derviş Ahmet’i huzuruna çağırır: “Ey küstah, niçin edepsizlik eyledin? Şeyhin huzurunda beni mahcup eyledin, boş boğazlık ettin?” diye sual eyler. Derviş Ahmet de “destur efendim,

bizler şeyh ile kelâm etmek değil bendeye hizmet nasip oldu. Şeyhin huzurunda nice binlerce ruhani melek, batini derviş hizmetçileri, sadece kendisine değil, bizlere bile ruhani, batini melekler hizmetçi olurdu. Hacı Şeyh Mesud’un yüzü nasıldır, görmek mümkün olmadı ki kusurlu söz nasıl söyleyeyim. Başlangıçta, sizin huzurunuzdayken ilk sözünün başında ismimi sual etti. [29a] Ben de ismim Ahmet, babamın ismi Mehmet dedim, başka cevap vermedim” deyince âhiret tarlasının ve yüce marifetin hakiki tohumunu ıslah eden zât, kâmil şeyh cevap verdi: “Ya sabırsız, küstahlık etmişsin, çok söz söylemişsin. Az konuşma hususunda böyle mi terbiye olundun. Erenler, marifet konusunda canlarını ortaya koyanlar lisanımı keser, bir daha dilsiz kalırım diye korkmadın mı? O zât, sana ismini sormuş, babanın ismini sormamış ki” diye dervişe sabır talimi için tekrar yedi sene halvet yolunu gösterir. Böylece Hakka yönelmenin ve maârif tarikatının esası sabit oldu.

Bu menkıbeden murad, kıssadır, derviş olanların kemâline hissedir. Derviş olan kimse, bir kelâm karşılığı bir kelâm, bir harf karşılığı bir harf söylemelidir. İki ederse noktanın sırrını bilmemiş olur ve sabırsız denir. Sabır işte bu minval üzeredir.

Ey maârif âşığı ve ey Hakk âşığı olan kişi! Tarikat budur. Dervişte irade olmaz. Derviş yalnızca rûhtan ibarettir. Ruh da hevâsından konuşmaz. Kendisine ne kadar müsaade edilirse o kadar konuşur. İrade denilen şey, insandaki cüz’î iradedir. Küllî irade Hakk’tadır. Cüz’î iradeni de şeyhe verdin, sende ne kaldı ki [29b] kendi iradenle cevap verirsin. Her ne söylerse şeyh söylesin. Sende ne kaldı? Hiç!.. Hiçte ne kudret var ki söyleyebilsin. Kendi iradenle konuşmaya başlarsan, cüz’î iradeni tamamen teslim etmediğini gösterir. İnsanda bulunan cüz’î irade dolayısıyla insan “zâlimdir, acelecidir”⁴⁵⁵⁴ denir. Sakın, bu cüz’î irade seni ateşe düşürmesin. Çünkü zâlîme ve câhile lanet vardır. Zulümden kendini kurtar. Çünkü sende senlik bir emanettir, cüz’î iradedir; onun adına irade ve emanet denildi. Hakk Teâlâ o emaneti dağlara, yere ve göklere arz eyledi, hiçbirini kabul etmedi. İnsan kabul etti. İnsan ruh sahibidir. İnsan, ruh sahibi olduğu için o emanetin ne olduğunu bilir. Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyuruyor: “Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yüklendi. Çünkü o çok zâlimdir, çok câhildir.”⁴⁵⁵⁵ Bu âyetten, o emaneti verenin yine geri alacağı anlaşılmaktadır. O halde kendine niye zulmedersin? O emaneti sahibine ver. Tam manasıyla teslim, sabır, itikat

⁴⁵⁵⁴ Ahzab suresi, 72.

⁴⁵⁵⁵ Ahzab suresi, 72.

üzere rıza üzere ol. Emanet sahibinin şeyh olduğunu bilerek âhiret tarlasını tamamen ektir. Hakikat tohumundan meyve elde edip hevâdan söyleme. Rahman'ın izniyle söyle, kendin ruh olarak kal. Allah buyuruyor: [30a] “O, nefis arzusu ile konuşmaz. (Size okuduğu) Kur’ân ancak kendisine bildirilen bir vahiydir”⁴⁵⁵⁶ sırrına mazhar olup ruh olarak kal. Ruh insanda bir kalptir, Allah'ın ezeli kelâmıdır, Rabb'in emridir. Böyle olunca ruh kendisine ikinci varlık izafe ederek kendiliğinden konuşmaz. Celal sahibi Allah hazretlerinin yüce zâtı, kendisiyle kâimdir. Merhamet sıfatının izinle ruhu konuşturur. Kur’ân-ı Kerîm’de: “O gün ruh melekler saf olup durur, konuşmazlar, ancak Rahmanın kendisine izin verdiği müstesnâ”⁴⁵⁵⁷ buyurulmaktadır.

Şeyh-i kâmil, maârif-i billah ve mürşid-i âlem olan şahıslar mürebbîlerdir. Sende senlik olan emaneti şeyhe verdiğinde seni terbiye ve tezkiye eder. Sendeki nefsi terbiye eder ve kalbini tasfiye eder. Rasulullah: “Mürebbim olmasaydı Rabimi bilmezdim”⁴⁵⁵⁸ buyuruyor. Mürebbî olmadan Rabb anlaşılmaz. Şeyh, mürebbiyi bildirip seni Rabble birleştirir. Mürebbînin ne olduğunu anlayınca, şeyhin, mürşid-i maârif-i Rabb olduğunu bilirsin. O zaman Hakk’a ayna ve zât olursun. Aynaya bakmayan yüzün nasıl olduğunu göremez. Bu şekilde sabır göstermek gerekir. Allah Teâlâ'nın: “Selâm, doğru yola uyanlara olsun”⁴⁵⁵⁹ âyetinin sırrına mazhar olursun. Hakka emirlerine tâbi olursun. Nihayet Allah’a erişirsin. Allah Teâlâ: “Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının, O’na yaklaştırmaya vesile arayın”⁴⁵⁶⁰ buyuruyor. [30b] Burada bildirilen vesîle, kâmil şeyhlere denir. Şeyh-i âlem ve maârif-i billah olan mürşide kendini güzelce verirken saadete erersin.

Rabbanî âlem olursun, üzerinde olan emanete hıyanet etmemiş olursun. Kur’ân-ı Kerîm’de: “Şüphesiz Allah, hâinleri sevmez”⁴⁵⁶¹ buyuruluyor. Emaneti sahibine vermeyene hain derler, hain olanı, hıyanet edici olanı Allah sevmez. Cüz’î iradeyi ve emaneti sahibine verip mürşide tapşırdınsa (havale ettinse) kurtulursun. Eğer tapşırmadınsa hain oldun. Eğer emaneti mürşide verdinse Ali’nin nuruna, Muhammed’in kudretinin nuruna, zâtın kuvvetinin nuruna erişirdin. Böylece zât ile sıfat bir olunca tecellî meydana gelir, şüphe yok olur. Benlik mahv olup gider ve iman ortaya çıkar.

⁴⁵⁵⁶ Necm suresi, 3-4.

⁴⁵⁵⁷ Nebe suresi, 38.

⁴⁵⁵⁸ Hadîs-i şerif.

⁴⁵⁵⁹ Tâ-hâ suresi, 47.

⁴⁵⁶⁰ Mâide suresi, 35.

⁴⁵⁶¹ Enfâl suresi, 58.

Muhammedî mâyenin sırrı senin aslın olur. Alet ele gelip hıyanet mahv ü perişan olur, emanet sahibine ulaşır. Yani zât sıfata, sıfat zâta kavuşur. “Her şey aslına döner” sözü böylece gerçek olur. Doğru yol bulunur. Hakk rehber olur. Müstakim (doğru) ve pâk tarîk (yol), Ali’nin tarîkatı (yolu) zahir olur. Takip edilecek yol bilinince zahmet çekilmez, yolda haramiye ve hırsıza yaka kaptırılmaz. Bu minval üzere [31a] mürşide sabır ve itikat lazımdır, çünkü yolu bilen odur. Eğer kâmil mürşidi nerde bulayım? Diye bir sual aklına gelirse mürşid kendisi ve onun şeyhi şeyhinin şeyhi evlâd-ı Rasul olmalı. Allah Resulünün: “Kim benim evladım dışında birini şeyh edinirse, onun şeyhi Şeytan gibidir”⁴⁵⁶² sözü hatırdan bulunmalı.

4. İtikad

Dördüncü rükün itikattır. Allah’ın emir ve nehiyelerine, Resulullah Efendimizin hadîs-i şeriflerine, emri maruf ve nehyi ani’l-münkere nasıl itikad etmek gerekiyorsa mürşid-i âlem, maârif billah’ın söylediklerine de öylesine itikat gerekir. Her kelâmını hak bilip cümle ilmini, hareket ve sekenâtını sünnet edinmeli. Onun yaptıklarına ibret nazarıyla bakıp kendi özünü görmeli. Onları ilham melekesi edinmeli. Böylece nefs-i mutmainneye erip veled-i kalp (kalp çocuğu) oluşturmali. Âhiret tarlasına meyveli şecere-i tayyibe (temiz ağaç) tohumunu ektirmeli. Sonunda hatm-i velâyeti bulup Hakk’ın kerametini elde etmeli.

Eski zamanlarda Allah dostu büyüklerin menkıbelerinden âşıklar sultanı, marifetullah sahibi Seyyid Şeyh Abdülkâdir (Geylanî) hazretlerinin Bağdat içinde tarîkat ictihâd (ihdas) eyleyip kendini doğru yolun muazzam kapısı kıldığı zaman, hizmet dairesine bir Yahudi simsar gelir gidermiş. [31b] Şeyh Abdülkâdir de talebe ve müritlerine tabir, teselli ve ledün ilmini öğretirken o Yahudi simsardan bunları gizlemezmiş. Bu Yahudi’ye doğru yol, din-i Muhammedî ve İlahî hidâyet ulaşır, o da İslâm ile şereflenir. İlahî feyzden yararlanır diye güzel şeyler düşünürmüş. Yahudi simsar zamanla tarîkata ait bazı meseleleri, zâhirî nakışları ve ledünî kelâmın suretini ve bunları müritlere telkin usûl ve esaslarını öğrenir. Esmâ usûlünü, furûâtı, seyr ü sülukü talebenin kalbine nakşetmeyi öğrenir. Bir gün kendi kendine kuruntuya kapılarak: “Ey akılsız, bunca kemâle sahip olduğun halde, halâ simsarlıkla mı geçineceksin? Simsarlıktan ne elde edeceksin ki? Kolay yoldan geçip sağlamak, kolay yoldan para kazanmak ve yiyip içmek için kılık

⁴⁵⁶² Hadîs-i şerif.

değiştir” diye düşünmeye başlar. Bu düşüncesini gerçekleştirmek üzere yola çıkar. Uzak bir beldeye gitmek üzere oradan ayrılır. Geldiği beldenin camisini mesken tutar. Namaz vaktinde namaza durur, diğer vakitlerde Allah’ı zikretmekle meşgul olur.

[32a] Bu Yahudî’nin takvâ ve zühdünü, şeriata uygun davranışını, âdâb ve itikadını gören belde halkı yanına gelirler.

“Ey şeyh, ne mübarek insansın. Sen hangi beldedensin” diye sual ederler.

Kılık değiştiren o mechul Yahudî cevap verir: “Bağdat şehri taraflarımdanım.”

“Bağdat sakinlerinden kimi bilirsin?”

Yahudi simsar da “Kimi sual edersiniz? Ben sultan Abdülkâdir Geylanî ile tek vücudum, samimi dostumdur” cevabını verdi.

Vaziyeti gören belde halkı, Allah dostlarının ismini zikrederek sözüne başlayan bu zâtın da muhterem bir insan olduğuna kanaat getirdi. Mübarek bir kimse olmasa böyle cevaplar vermezdi, deyip şöyle ilave ettiler: “Bizim de kulağımıza geldi. Bağdat taraflarında Geylani Seyyid Sultan Abdülkadir namıyla bir er zuhûr eylemiş. Tarîk-i müstakîmi insanlık âlemine telkin eylesenmiş. Hakk’ın ortaya çıkması için kendisi rehber olmuş. Sâliklere muazzam bir kapı olmuş. Çektiği zahmetler kendisine rahmet olmuş. İnsanlara Hakk’ı talep etmeyi ve maârif-i billah yolunu öğretirmiş. Biz o zâtı merak ediyoruz, onu soruyoruz” derler.

Bu konuşmaların ardından belde halkı, Yahudinin ileri derecede âşık, mutlak feyiz sahibi yüce Allah’a âşık birisi olduğuna kanaat getirir. [32b] Halkın cevabı tamam olur olmaz Yahudi, neşesinden, şevkinden gülümser, titrer ve zevk ü safasından secdeye kapanır. Halk, sahip olduğu sağlam ve samimi inanç neticesinde secdeye kapandığına hükmederler. Çünkü bu şeyh, Hazret-i Abdülkâdir ile bir vücut, “etin etimdir” sırrında birleşmiş kimsedir. Hazretin ismini duyunca zevk ve şevkinden secdeye kapadığını zannederler. İblis kılıklı Yahudi sahte tavırlarından uzaklaşıp kendisine geldiğinde şöyle der: “Sizin sual eylediğiniz çok değerli zât-ı şerif benim şeyhim ve mihrabım, secdegahım, Hakk’ımın aynasıdır.”

Bunun üzerine belde halkı: “Onun halîfesi ve icazetlisi misiniz?”

Mel’un Yahudi cevap verir: “Evet! Bizi bu beldeye âlemi irşat ve marifet için gönderdi.”

Belde halkı bu cevabı duyunca o Yahudi’ye saygı ve ikramda bulunur: “Hoş geldin, safalar getirdin, merhaba!” deyip bir eve alırlar. Bu Yahudi için kalacak yer, muazzam ve

gösterişli bir hankah (dergah) inşa ederler. Kırk hücreli, bir sohbet meydanı, tevhidhane, harem, mutfak bütün levazımatı eksiksiz döşeyip tayinat, derviş kıyafeti, hizmetçi carie, süpürgeci, gılman ve huri ile bendeler kusursuz hizmet edip Yahudi şeyhi ziynetlerle süslenmiş bir hayvan üzerine bindirirler. [33a] Atın etrafında bütün belde halkı toplanır. Yüce sultanın azametiyle beraber yürüyerek inşa edilen dergaha ulaşırlar. Ey âşıklar sultanı şeyh, bu gösterişli dergah, bu muazzam hankah, sizlere layık olmamakla birlikte hepsi beldemizin size hediyesidir. Erzak eksiksiz tamamdır, haddimiz olmayarak ricamız şudur: “Kabul buyurup ikramımızı alın, bizleri kulluk defterine kaydederek talebeliğe hazır edin, erenlerin kulluğunda bulunalım” diye cevap verip ayaklarına kapanırlar. Kılık değiştirmiş o Yahudi, önceden tarikat sırrının ne olduğunu bilmez iken esmâ usûlünü, seyr ü sülukü, menzillerin rengini, on iki imam burcunu, kalplere nakşetmeyi ve heyula tasvirini öğrenmiştir. Cümlesine vird telkini, esmâ usûlü ve seyr ü süluk göstermeye başlar. İnsanları, Hakk’ın gayretine coşturup tarikat yolunda çalıştırır. Hakkın takvası üzerine olmalarını öğretip tembih eder.

Tarikat sırlarındandır. Mürşid-i maârif, baba gibidir. Sâlik kalbi kadın gibidir. Mürit, şeyhe iradesini verince mürebbî, dervişin kalbini kendi vücut sıfatına akd ü nikah eder. [33b] Müridini, Allah Teâlâ’nın, “Sizleri (erkekli-dişili) eşler hâlinde yarattık”⁴⁵⁶³ sırrıyla buluşturur. Bu Âdem hakîkati ve Havvâ zürriyeti, şeyhte kelâm tohumu olarak ortaya çıkar. Müridin, veled-i kalp (kalp çocuğu) meydana getirmesini sağlamak için sırr-ı hatm-i nübüvvet usûlünü gösterir. Nikahlı bir hatunun namahreme görünmesinin nikahına zarar vermesi gibi karındaşına dahi görünmesi caiz olmaz. Zira karındaş karısı, karındaşa şeriata göre nikah olunur. Babadan başkasına eşi (halile) görünse nikaha zarar gelir, o hatun edepsiz olur. Bunun gibi, derviş olan kişilerin de ledünnî ilim tabirini şeyhten başkasına söylemesi caiz olmaz. Dervişin gördüğü rüyayı hemen şeyhine tabir ettirmesi gerekir. Başkasının yanında şeyhine tabirden bahsetmeyip ledünnî ilmi arz etmemesi gerekir. Yaşanılan hallerin baba ile evlat arasında olduğu gibi şeyh ile mürit arasında kalması gerekir. Yaşadığı bir halin güzel olup olmamasını sormak biçiminde de olsa namahreme arz etmemeli, müridin kalbinden geçenleri başkaları bilmemeli, şeyhi ile öğrenci arasında kalmalı. Mutmainne derecesine ulaşmış müridin kalbi, Şeyhinin ilhamları için zarftır. Şeyh ile derviş arasındaki zarf ve mazruf ilişkisi bir elçi gibidir. Mürit, mazruf mesabesinde olan kendisini, mazruf konumundaki şeyhinde saklamalıdır. Mutmainne mertebesindeki derviş devamlı “Rabb” diye nidâ eder. Şeyhi ise Allah

⁴⁵⁶³ Nebe suresi, 8.

Teâlâ'nın buyurduğu gibi [34a] “Ey huzur içinde olan nefis. Rabbine dön”⁴⁵⁶⁴ nidasıyla karşılık verir. Derviş, mülhime makamından mutmainneye böylece geçer.

Belde halkı, Yahudi şeyhlerine samimiyetle bağlanırlar. Rıza, teslim, sabır, itikad üzere dünyayı terk, ukbâyı terk, vücudu terk, az yeme, az konuşma, az uyuma ve insanlardan uzlet sırrına, on iki burç, yirmi sekiz menzil, isnâ aşer (on iki imam) hakîkatine ulaşırlar. Bu dervişlerin kırkı birden rüyalarında ve ledün âlemlerinde her ne görürlerse şeyhlerine anlatırlar. Şeyh de bunları tabir ederek gerekli tesellilerde bulunur. Bir gece yine dervişlerden kırkı birden şeyhlerini ledün âleminde Yahudî dini üzere ibadet ettiğini, bu alanda zahmet çektiğini ve bunu da kendisi için rahmet saydığını, Mûsâ dini üzere hizmet ettiğini görürler. Hepsi bu seyranı fark ederler. Yine de eski adetlerine göre gördüklerini tabir ettirmeye ve şeyhlerinin sözleriyle teselli olmaya devam ederler. Bâtın aynalarına bakarak iç âlemlerinde gördüklerini dış dünyada da görünce şaşırırlar. Ama kabahati yine kendilerinde bulurlar. Her birisi hücrelerine çekilir ve kendilerini aşağılayarak ağlamaya başlar. İçlerinden birisi diğerlerine hitaben, [34b] “Ey yol kardeşlerim, sizlere ne oldu da ağlıyorsunuz? Kendimi Mûsâ Kelimullah dinine mensup gördüm. Hazret-i Îsâ ve Muhammed Mustafa tarikine (yoluna) bile bağlı değilmişim. Nerde kaldı erenler kulluğu, Allah dostu bulmak, hatm-i nübüvvete vâris olmak! Ya sizlere noldu böyle? Bana bir bıçak, bir savaş aleti verin de kendimi öldüreyim” deyince kendi hâllerinin de aynı olduğunu anlarlar. Ey yoldaşımız, tarîkat kardeşimiz, durum bu, bunun hikmeti nedir, bakalım. Bizlere göre de durum aynıdır. Bir yolunu bulup durumu şeyhe sormaya karar verirler. İçlerinden birisi şeyhin huzuruna girerek: “Ey şeyhimiz, bütün karındaşlar rica edip yalvarırlar. Efendimizde cemâl gördükleri için mesirelik bir mahalde efendimizle beraber bir miktar yürümek isterler” deyince durumu bilmeyen Yahudi, “Pek münasip, ben de bir yürüyüş ve bir mesirelik arzusunda idim. Bir binek hayvanı hazırlayın, birlikte gidelim” diye cevap verir. Bir binek hayvanı hazırlayıp sahte şeyhlerini üzerine bindirirler. O marifete talip dervişlerden kimi üzengisini tutar, kimi seccadesini, kimi kerih esasını, kimisi yiyip içmeyle ilgili takımlarını alarak [35a] şeyhle birlikte yola düşerler. Şattülarap kenarında bir yere gelirler. Oraya indiklerinde müritlerden birisi, “Efendim, Şattın karşısında bir çınar ağacı vardır, onun gölgesi uygun olmaz mı?” der. Sahte şeyhleri de münasiptir, cevabını verir. İçlerinden birisi “destur” deyip Şat nehrinin üzerinden tahtada yürür gibi geçip çınar ağacının gölgesine seccadesini serer ve beklemeye başlar. Hepsi aynı şekilde, çulha mekiği gibi gidip gelmeye başlarlar. Sahte

⁴⁵⁶⁴ Fecr suresi, 27-28.

şeyh (Yahudi), binit üzerinden onları seyretmektedir. İşin hakikatini anlar. Kendi kendine yaptıklarına pişman olur. Şeyh kendi halini düşünürken dervişlerden birisi huzuruna gelip, “Destur efendim, buyurun bendeleriniz sizi beklemektedirler, yemek hazırdır” deyince Yahudi mahcup olarak, “Bizim Bağdat’a gitmemiz lazım geldi. Sizin bu Şattı yürüyerek geçtiğiniz yerde bizim uçarak veya tayy-ı mekan ederek geçmemiz lazım gelirdi. Varayım, efendimi bulayım. Sizler Muhammedî dine sıkıca sarılın, tarik-i müstakim üzere olan itikadınızı bozmadan, seyr ü sülukünüzü terk etmeden bekleyin” der. Sahte şeyh kendi kendine, “Benim gibi bir Yahudi’ye bağlılık yüzünden nice kişi irşat oldu. Ya bir de ben, Âl-i Muhammed’in sahih nesebinden olan Sultan Abdülkâdir’e samimiyetle bağlansam neler olmaz ki!” diyerek [35b] Abdülkâdir Geylanî’nin yanına gelir. O zâttan menzil ve dört mertebe üzere nefs-i emmâreden, nefs-i levvameden, nefs-i mülhimeye ve ondan da geçerek mutmainneye ulaşır.

Biz gelelim bu tarafa. Onlardan maârif-i billah olan bir derviş diğerlerine hitaben, “Ey karındaşlar! Şeyhimizi, dinimizi, rehber-i Hakk olan rabbimizi ve hatm-i velâyet tarafından zuhûra gelen hatm-i nübüvvet olan efendimizi tayy ettirdik. Bizim gördüğümüz ledün aynası kendi sıfatımız imiş. Hainlik, Yahudilere mahsus bir sıfat imiş. Biz, şeyhimize ihanet ederek onu imtihana kalkıştık, isyan suçunu işledik. Şeyh huzurunda küstahlık edip su üzerinde yürümeye kalkışılır mı? İşte kendisi, tayy-i mekan eyledi.” Resulullah, “Mümin müminin aynasıdır” buyurmuyor mu? Özellikle mürşid-i âlem, maârif-i billah iki cihanın aynasıdır. Biz de şeyhimizin aynasında kendi kusurumuzu görmüş olduk. Hata eyledik, gelin istiğfar edelim” diyerek dergahın içine girerler.

Bu kıssadan itikadın ne olduğu anlaşıldı ve sabit oldu. Derviş, başkasının küfrüne değil, kendi haline, tarikine ve nefsine bakmalıdır. Mürşitler hiçbir hata etmez. Hatayı sâlikler yapar. Kişi kendisinin ne halde olduğunu bilmezse nefsinin bilmez. Nefsinin bilmeyen de Rabbini bilmez. Şeyh, bu duruma düşen müridin işini bitirip Fâtîha’sını [36a] okumaz. Onlar hakkında hüsn-i hâtime diler. Hüsn-i hâtime, mürşid-i maârifin kendisidir. Sâliklerine Fâtîha’nın sırrını öğretir.

İrşad

Maârifte asıl olan dört unsurdur. İrşad usûlünün tertibi de bu dört unsur üzerine bina edilen dört mertebe ve dört sırdan ibarettir. Bu dört unsur su, toprak, ateş ve havadır.

Bölüm

Ey ilahî hakîkatlerin maârifine talip olan kişi! Madenlerden bitkiye en yakın olanı mercan, bitkilerden hayvana en yakın olanı hurma ağacı, hayvanlardan insana en yakın olanı attır. Sâlik su, toprak, ateş ve hava unsurlarından geçer. Hakk'ın yoluna yönelen sâlik, maden mertebesinde geçerse manevî hali mercan suretinde, hayvan mertebesinde geçerse manevî hâli at suretinde tecellî eder. Şeyh Abdülkadir: Allah onun açığa çıkan sırrını mübarek etsin. “Ben Rabbimi at suretinde gördüm” buyurmuştur. Şek ve inkar bitkisinin gönlünde ortaya çıkmasından sakın!

Sâlik, eğer mevalid-i selase (maden, bitki, hayvan) derecelerinden, dört unsur (toprak, su, hava, ateş) derecelerinden zahirî ve batınî olarak [36b] terakki eylese, insan derecesinin üstünü olan şâbb-ı emred sureti kendisinde tecellî ve zuhûr eder. Hakk'ın tam mazharı olur. Sâlik, eğer manevî hâllerini maden suretinden kurtaramazsa, maden suretlerinden bir suret tecellî eder. Onun için kimi toprağa, kimi cevherlerden bir cevhere tapar. Sâlik, eğer bu vadiden (maden dairesinden) kurtulup bitki dairesine ulaşır ve manevî suretlerini o vadiden kurtaramazsa, o zaman bitkilerden biri suretinde tecellî zuhûr eder. Bu yüzden kimi ağaca, kimi çiçeğe ve kimi bitkilerden bir bitkiye yahut bir ağaca tapar. Sâlik, eğer bu vadiden kurtulup hayvan dairesine erişir ve manevî hallerini o vadiden kurtaramazsa, o zaman hayvan suretlerinden bir surette tecellî zuhûr eder. Bu sebeple kimi köpeğe, kimi ata, kimi öküze, kimi maymuna, kimi domuza ve kimi hayvanlardan bir hayvana, koyuna, kuşlara veya güvercine tapar. Sâlik, eğer bu vadiden kurtulup insan dairesine erişir ve manevî hallerini insan ederse, kendisinde insan sureti tecellî ve zuhûr eder. Bu sebeple kimi ene'l-Hak (ben Hakkım) der, kimi ene'r-rasul (ben peygamberim) der, [37a] kimi “ben baki âlemin Mehdî'siyim” der, “şanım ne yücedir, kendimi tesbih ederim” der, kimi “Cübbemin altında Allah'tan başkası yoktur”⁴⁵⁶⁵ deyip Hakk'ın zâtını, sıfatlarını ve fiillerini nefsine tahsis eder. O zaman Muhammedî ruhun mazharı, Ahmedî sırrın vârisi, hâtem-i evliyâ ve mürşid-i âlem-i maârif tarafında kendisine Rabbanî bir feyz ulaşır. O feyzle kendisini o vadiden kurtarırsa vahdet sırrına erişir. Her vardan ve her suretten zâtın teccellîsi zuhûr eder. Her yüzden görünen, her dilden söyleyen, her kulaktan işiten, her elden tutan ve her ayakta yürüyen ve her gönlünde sırrın kim olduğunu ve kimin olduğunu bilir. Allah buyuruyor: “Yüzünüzü hangi cihete çevirirseniz çevirin, vech-i ilâhî

⁴⁵⁶⁵ Bayezid-i Bistamî.

oradadır”⁴⁵⁶⁶ ve “O, ilk ve sondur, zâhir ve bâtındır”⁴⁵⁶⁷ sırrı zuhûr eder ve aynü’l-cemü’l-cemde fena bulur. Âbid-mabud, sâcid-mescud, zâkir-mezkur bir olur. Nihayet mürşid kalbinde mirac edip nokta-yı süveyda (siyah nokta)-yı ehadiyetten mâsivâyı mahv edip mürşidin kelâmı ile hemdem olur; işte seyr ü sülukun nihayeti budur. Mürşidin izinden yüzünü, yüzünden gözünü ayırmamakla iki âlemde selamet bulur. Muhammed Fetha’l-Maârif Ebu Sâbit’in hâliyle hallen. Bilinmesi gereken budur. Her âlemde birlik budur.

[37b] Hazret-i Mûsâ

Bölüm

Ey maârife talip olan kişi! Bu ilahi sırrın mürşid ile bilineceğini ve anlaşılacağını bil. Mesela, özellikle Mûsâ aleyhisselam’a gelen Tanrı emri, mürşid kelâmıdır. Mûsâ’nın asısından murad, nefsinin iradesidir. Hak tarafından “asânı at” biçimindeki güzel hitaptan murad, nefsinin iradesini terk eyle demektir. Hazret-i Mûsâ, Hakk’ın emrine uyarak asasını elinden bıraktığı vakit, Hakk’ın iradesine uyarak kendi iradesini terk etmiş oldu. Muradın, müridin iradesinin tek edilmesi olduğunu anladı. İlâhi âdetin gerektirdiği üzere gayretullah zuhûra geldi. Allah Teâlâ’nın: “Hızla giden bir yılan olduğu zaman...”⁴⁵⁶⁸ sırrı zuhûra geldi. Hazret-i Mûsâ (a.s.) ilâhi fiillerin tecellîsine mazhar olduğu zaman korktu. İlâhi fiillere mazhar olup kendisinden Rabbanî kudret zahir olduğunda dehşet ve ürperti ile hayran oldu. Daha sonra Hazret-i Mûsâ (a.s.) kendisinde görülenlerin Hakkanî kudretin fiilleri ve Rabbanî nefsin iradesi olduğunu, Allah Teâlâ’nın “Onu al, korkma”⁴⁵⁶⁹ vahiy hitabıyla derk edip sıfatların tecellîsine mazhar oldu. Bu zevkle o Rabbanî tecellînin maârifinin zuhûruyla [38a] bütün sihirleri Hakk’ın iradesiyle yok edip Firavn’ı gark eyledi (boğdu). Hakîkatte elden murad gönüldür, asâdan murad iradedir (nefs-i vücud), yeryüzünden murad Allah’tır (mürşid). Bu manada acayip bir sır vardır. Hazret-i Mûsâ’nın asâsı, canlı hazlar suretinde sihirbazların bâtıl âletlerini yok etti. Sihirbazlar, tevhîd-i vahdet üzere her zuhûrun Hakk’tan olduğunu, “Rabbimiz, bunu boş yere yaratmadın”⁴⁵⁷⁰ mefhumuyla müşahit ve mukarrer oldular. Vahdet yılanı, süflî ve ulvî

⁴⁵⁶⁶ Bakara suresi 115.

⁴⁵⁶⁷ Hadîd suresi 3.

⁴⁵⁶⁸ Tâ Hâ suresi 20.

⁴⁵⁶⁹ Tâ Hâ suresi 21.

⁴⁵⁷⁰ Âl-i İmrân 191.

bütün mazharları yuttuğunda batıl tavırlarından vazgeçip Hakk’a talip olan sihirbazlar, Hakk’ın birliğini kabul ve ikrar eylediler.

Nil, beşeriyet seviyesinin fark hâlini temsil etmektedir. Buna göre Nil’den, beşeriyetin boğulmasından nübüvvet sırrının tabutunu⁴⁵⁷¹ çıkardı. Vahdet denizinin ceminin dibinde Firavun ile askerlerini gark etti. İkinci fark sahilinde, mecmaü’l-bahreyn olan cemü’l-ceme talip oldu. Bu husus, iki kesin delile dayanır: Biri Hazret-i Mûsâ ile Hızır arasında geçen üç olaydır. İkincisi Allah’ın buyurduğu “Elini koynuna sok, kusursuz ve bembeyaz çıksın”⁴⁵⁷² âyetidir. Zâhirden bâtına ve bâtından zâhirine olan akis ve zuhûr haktır. İç âlemde ve dış âlemde Hazret-i Mûsâ’dan, Allah’ın rızasına muhalif bir şey zuhûr etmediği için Allah Teâlâ “Bu ancak senin imtihanındır”⁴⁵⁷³ buyurdu. [38b] Salat ve selam peygamberimizin, diğer mürsel peygamberlerin, mukarreb velilerin ve onların soyunun ve ashabının, cümlesinin üzerine olsun. Amin. [38b]

Bölüm

Ey maârife talip olan kişi! Nefsini bil, ikrar ehli ol. İkrar ehline Allah’ın mürşidi malum olur. Dış âlemde su, ateş, toprak ve havadan oluşan dört unsurun birbirine karışarak toplanmasına (cem-i mezc) küçük kıyâmet (kıyâmet-i suğrâ) denir. Bunun neticesi Mevalid-i selâse (maden, bitki, hayvan)nin zuhûrudur. Bu unsurların karışımından meydana geldiği için hayvan mertebesi, maden ve bitki mertebesine göre daha üstündür. Hayvanda bulunan temel maddeler sevda, safra, balgam ve kandır. Bunların bâtını, nefsin tabiatı ve ruhun güzelliğidir. Bunların (sevda, safra, balgam, kan) bir yerde toplanarak vücut bulmasına, hayvanî haşir ve küçük kıyâmet (kıyâmet-i suğrâ) denir. Şimdi bu küçük kıyâmet, orta kıyâmetle ve orta kıyâmet de büyük kıyâmetle haşir ve kaim (toplanıp ayağa kalkmadıkça) olmadıkça berzahtan, haşir ve neşir duraklarından kurtulmak mümkün değildir. Allah Teâlâ’nın: “O gün yer başka bir yere, gökler de başka göklere dönüştürülür”⁴⁵⁷⁴ âyet-i kerimesinde geçen yer (arz)den murad olan arz-ı beyzâdır, yani insan-ı kâmilin veya âdem-i mananın vücududur. İnsan-ı kâmilin vücudunda da küçük, orta ve büyük kıyâmetler meydana gelir. Buna enfüsî (iç âlemle ilgili) haşir denir. Biri küçük kıyâmet tab’î (tabîi), [39a] biri orta kıyâmet hulkî (huyla ilgili) ve biri büyük

⁴⁵⁷¹ Hazret-i Musa’ya gelen on emir ve bazı mukaddes emanetlerin saklandığı sandık.

⁴⁵⁷² Tâ-Hâ suresi 22.

⁴⁵⁷³ A’râf suresi 155.

⁴⁵⁷⁴ İbrâhim suresi 48.

kıyâmet ilmîdir. Bunlar ehli tarafından bilinmektedir. Bu yüzden kâmil insan ve Hakk’a mazhar olmuş vücut, sâf bir aynadır. Müfred (tek, yalnız), mürekkebe (birleşik), süflî (âdî) ulvî yüce), bâtın ve zâhir bütün mazharlar ve terkîp edilmiş şeyler, kâmil insanın manevî vücudunda, özündeki sırların nurunda ve vücudun temiz cevherinde görünür ve gözlenir. Bu yüzden Allah Teâlâ “Hiçbir yaş, hiçbir kuru şey yoktur ki apaçık bir kitapta olmasın”⁴⁵⁷⁵ ve yine “Herkesin yöneldiği bir yön vardır”⁴⁵⁷⁶ buyurmaktadır. Anlaşıldı. Zâhire bakanların mesleğine göre orta kıyâmet; nefsin ıslahı, tabiatın (bedenin) ıslahı, ruhun ıslahı, sırrın ıslahıdır. Maârif; rububiyet sırrı, uluhiyet sırrı, irfan sırrı ve hakikat sırrıdır. İşte bu dört sır, bir vücuttur. Zâhir ve kâim olmasına insanın haşri ve orta kıyâmet denir. Dört mertebe budur ve tabiat unsurlarının hakikatidir. Peygamberin, “Nefsini bilen Rabbini bilir”⁴⁵⁷⁷ hadîsine göre nefsini bilmek, maârif olmaktır. Bu mertebelerin halen ve zevkan elde edilen bilgisine denir. “Nefsini bilen Rabbini bilir”ın bir sırrı ve manevî bir yorumu da budur.

Ey Allah’ın maârifine talip olan kişi! Sîreti insan olan âdem sureti, enfüsde fiillerin tecellîsi ile küçük kıyâmetin, sıfatların tecellîsi ile orta kıyâmetin ve zâtın tecellîsi ile büyük kıyâmetin mazharıdır. Ruhlar mahşerinin kâimi olan âdem-i manaya, insan-ı kâmile “en büyük kıyâmet” de denir. Bütün peygamberlerin ruhları ve diğer mukaddes ruhlar hâtemü’l-enbiyâ (son peygamberin)nın sancağı altında haşrolup toplanır. [39b] O, livau’l-hamd (peygamber sancağı)ın taşıyıcısı, tevhid irfanının Kevseri’nin dağıtıcısı hâtemü’l-evliyâ Hazret-i Ali’dır. Öncekilerden ve sonradan gelecek olan insanlardan biri, livau’l-hamdin taşıyıcısı hâtemü’l-evliyâ Hazret-i Ali’nin, irfanî ilminin kevserinden feyzlenmedikçe herhangi bir ruh, süflî haşir ve neşirden kurtulup vicdan cennetine girmek hiçbir ferde müyesser değildir. Fetha’l-Maârif buyuruyor: “Kim Allah için olursa, Allah da onun için olur” Hakk’la olmak, halkın hilkatini mürşidin hakkaniyetinde mahv (yok) etmek, her emri mürşitten işitmek ve yaratılmışlar âleminin sözünü dinlemeyip mürşidin hakkaniyetinde Hakk’ın emrini bilmenin meşreb-i ilahiyeye talip ve sâlik olanlara lazım olduğunu bil. Allahu Teâlâ’nın “Nereye dönerseniz, Allah’ın yüzü işte oradadır”⁴⁵⁷⁸ âyetinin güzelce anlayıp bu sırrın gerçek mürşit olduğunu idrak et.

⁴⁵⁷⁵ En’âm suresi 59.

⁴⁵⁷⁶ Bakara suresi 148.

⁴⁵⁷⁷ Meclisî, *a.g.e.*, C. II, s. 32.

⁴⁵⁷⁸ Bakara suresi 115.

Menkıbede Mûsâ (a.s.) Tur Dağı'na giderdi ve temsili bir ağaçtan kendisine tecellî olur idi. “Allah Mûsâ ile doğrudan konuştu.”⁴⁵⁷⁹ âyetine göre Mûsâ, Allah ile konuşurdu. Hakk'ın kelâmını işittikten sonra başka bir şey kulağına girmeyeceği için Tur Dağı'ndan dönüşünde bir müddet kulaklarını kapatırdı; bu kıssadan alınacak dersler vardır.

Her sohbeti Hakk'tan işitsinler, Hakk'tan dinlesinler [40a] ve Hakk ile görsünler. Şeytanî sıfatları, küfür ve şirki, dalaleti, hilenin ve ilhâd (inançsızlık)ın tamamını, tevhid ile mürşidin zât, sıfat ve fiillerinde mahvedip bu tehlikelerden emin olsunlar. İnsan bu sıfatları kendinde görüyorsa bu sıfatlardan kurtulmanın hiçbir surette mümkün olmadığını anlamalı. Çünkü zuhûrlar birbirine aynadır. Yüzü çirkin olan, aynaya baktığında yüzünü çirkin görür. Çocuk (sâbî) yüzlü olan yüzünü güzel yüzlü sabî görür. Bu sırlar ve bu durum ancak mürşit ile ayrılabilir ve zahir olur.

Bir de kişi, mudill (saptıran) sıfatının mazharı olursa, ayna her ne kadar güzel de olsa güzel görmesi mümkün değildir. Ama şu kadar faydası olabilir, son zamanlarında bir kişiden insanî sıfatlar zuhûr ederse, her varın ve her zuhûrun bir nur olduğunu, Hakk'ın ilminin nuru olduğunu bilir ve baktığı her şeyde bir güzellik görmeye başlar. Resulullah'ın “Allah vardı ve onunla beraber hiçbir şey yoktu”⁴⁵⁸⁰ hadîsinin sırrına mazhar olanlar ne görür ve ne de bilirler. Erbâb-ı kemâl, maârif-i billahların bâtinî kuvvetleri mürşitleri olduğundan itibarî olarak görürler ve itibarî olarak işitirler. Hakîkatte gördükleri bir sıfattır, işittikleri bir sözdür. Hakîkatte varlık, işitme ve görme, gören ve görülen ayna içine aks eder, bu ayna birdir. [40b] Bâtin zâhir olsa, sen onu sonradan oldu zannedersin. Mutlaka bâtin-zâhir, evvel-âhir birdir dersin. Sen görmüyorsun diye onun bir olmaması gerekmez ve senin görüp bilmenle de onun sonradan olması lazım gelmez. O, bir bilinir. Evvel, âhir, batın, zâhir odur. Kesin delille sabittir. Bu delil Allah'ın: “O, ilk ve sondur, zâhir ve bâtındır”⁴⁵⁸¹ âyetidir. Hepsinde zamir birdir, Allaha dönüktür ve o ispat içindir. Manası evvelde, âhirde, zahirde ve batında, Allah anlamına gelen hüve'dir. Maârif Muhammed Ebu Sabit dedi: “O, sayı cihetinden bir tektir.” Sayı, isimlendirme açıısından, müsemmâ birdir. O kendi ismiyle isimlendirilen müsemmâ, hem ilk isim, hem son isim, hem zahir isim, hem batın isimdir. Bu isimlerin müsemmâsı evvelde, âhirde, batında, zahirdedir. Bu isimlerden ayrı bir müsemmâ yoktur ki itibar edip iki diyesin. Bütün eşyada bir tek şeydir. Bu müsemmâdan

⁴⁵⁷⁹ Nisâ suresi 164.

⁴⁵⁸⁰ Buharî, Megâzî 67, 74, Tevhid 22, Bedü'l-halk 1; Tirmizî, Menâkıb 3946.

⁴⁵⁸¹ Hadîd suresi, 3.

gayrı ve hariçte bir şey yoktur. Cümleyi muhîttir. Âyette şöyle buyruluyor: “Allah her şeyi kuşatıcıdır”⁴⁵⁸² Bu manada muhatap olan müsenna, Allah ismidir. Bu sebeple Fethu’l-Maârif Muhammed Ebu Şâbit diyor: “Allah’tan başka varlık yoktur, Allah’tan başka ilah yoktur.” Bu sözün manası iyi anlaşılmalı.

Gördüğün, bildiğin, işittiğin ve olduğun bir şeyin, müsemmanın aynısı veya gayrısı olması mümkün ve caiz değildir. Âl-i İmrân suresinin başlangıcı olan “Elif Lâm Mîm” yüce sözünün tefsir ve tevilinden iç yüzünü, iki batın manasını işitin. Burada ele alayım da öğrenin ve haberdar olun. Mübteda haber sırrına mazhar olun. Bu devir sırlarının ne olduğunu, sırların hazinesini keşfeden kâşiften öğrenin. Elif Lâm Mîm, bu mukattaatın ne olduğunu bilmek için bu Vahdetnâme’nin sırrına nail olun. İnşallahu Teâlâ.

Bölüm

Ey ilahî hakikatlerin maârifine talip olan kişi! Hakikat güneşinin doğuşunda ortaya çıkan görünür varlıkların, guruptan sonra menşeleri olan arzın karanlığında gizlenmelerine Kadir gecesi denir. Ruhlar silsilesi, mertebelerin tahsili ve tamamlanması için âlem-i amâdan ceberût âlemine Kadir Gecesi’nde ulaşır. Ruhlar silsilesinin âlem-i ceberûtten âlem-i melekûta ulaşmaları da Kadir Gecesi’ndedir. Yine ruhların mülk âleminde nâsüt âlemine, beşeriyete, bir mertebeden diğer bir mertebeye ve bir sıfattan diğer bir sıfata elbise değiştirmeleri Kadir Gecesi’ndedir. [41b] Yine mevalid-i selaseden maden, nebat ve hayvan mertebelerinin devirlerini tamamlanması Kadir Gecesi’ndedir. Maden, bitki ve hayvan mertebelerinin bütün sıfatlarını zâhiren ve bâtinen kendinde toplayan en yüce âlemden âdem-i manaya erişerek Allah’a vâsıl olmaları, kâmil insan ve maârif-i billah ve nüsha-i kübrâ olmaları Kadir Gecesi’ndedir. Kadir Gecesi tabiri önceki âleme göredir. Sonraki âlem daha önceden bilinmeyip görülmediğine göre cehalet karanlığıdır. Kadir tabiri, kaderin zuhûru ve zuhûr dolayısıyla kudret ve şanın ilerlemesidir. Umulandan yüce bir kadirin zuhûru Kadir Gecesi mesabesindedir. O Kadir Gecesinde talep edilenlerin elde edilmesiyle duyulan sevinç en büyük bayramdır. Kadir Gecesinde mananın beyt hakkında olması garip bir sırdır, bu da ehline malumdur.

Bölüm. Ey ilahî sırrın maârifine talip olan kişi! Zâhirî âlemde maârifin zuhûru ve dünyada bu zuhûra Muhammed Fethu’l-Maârif isminin verilmesi, varlıkların övücü (mefhar-i mevcudat), enbiyâ ve velilerin senedi (sav)nin yardımına erişmesi, Hakk’ın muradıyladır.

⁴⁵⁸² Nisâ suresi, 126.

İki cihanın yaratılış sebebi Resul-i Ekrem de Hakk'ın maârifinin başlangıcıdır. Asr-ı Saadet'te de hâtemü'l-enbiyâ: "Tevrat, İncil ve Zebur'un haberini benden sorun; dinin doğru yolunu gösteren (hâdî) ve ümmete güvenilir olan benim, yedi kat gökleri, arşı, kürsüyü geçip uruc ettim (yükseldim) ve Allah zü'l-celâl'in kendisini gördüm" deyince o zaman dediler ki: "Henüz ayaklarını yerden bir karış kaldırıp havada duramazken nasıl urûc ettin? Türlü türlü iddialarda bulunursun. Senin gibi Ebu Talip yetimi birisinin peygamber olması mümkün mü? Peygamber olanlar Hazret-i Mûsâ ve İsâ gibi olur. Bunlar dünyayı tamamen terk etmişlerdi. Mal ve mülk değil, bir habbeye (taneye) bile sahip olmazlardı. Bütün elbiseleri koyun derisi idi. Bir hücreye (odaya) sahip olmayıp her gece ümmetten birinin hanesinde zaruret miktarı yer ve içerlerdi. Sen yeni elbiselere sahipsın ve tüccarsın. Türlü nimetler yersin" derler. İki dünyanın yaratılış sebebi olan, iki dünyanın sultanı cenâb-ı Resul-i Ekrem (s.a.v.) hazretlerinin "Sen olmasaydın, sen olmasaydın..." şهادeti ve "Allah Teâlâ, nûrumu, kendi nûrundan yarattı"⁴⁵⁸³ müjdesiyle tam zuhûru ve unsurların zuhûrlarını bilmedikleri için batıl nefislerine ve bozuk düşüncelerine uyarak sihirbaz, kahin, mecnun, istidrac itibarıyla türlü türlü eziyet ve hakaret etmeye, kötölemeye hepsi cesaret ederlerdi. Bizim zamanımızda bu Fethü'l-Maârif'in vaktin sahibi (sâhibü'l-vakt) olduğunu nereden bilsinler. Rabbanî teyid ve Rahmanî kudret zahir olup [42b] Allah buyuruyor: "Onlar ağızlarıyla Allah'ın nurunu söndürmek istiyorlar. Halbuki kafirler istemeseler de Allah nurunu tamamlayacaktır"⁴⁵⁸⁴ mefhumu üzere her biri bir Ehadiyet eseri ve Muhammedî Fethü'l-Maârif'in kerametlerinden ve Muhammedî mucizelerinden habersizdirler. İlahî yardıma ve ezeli saadetlere yar olanlar tasdik ve ikrara necat bulurlar. Şekavette kalanların kimi dünyada bir belaya uğrayıp harap ve perişan olur, kimisi azaba düşerler.

Daha önce ve şu anda Cenab-ı Peygamber (s.a.v.) hazretlerinin temiz soyundan zuhûr edip zâhiren ve bâtınen ilim ve irfanlarına vâris olup hâtemü'l-evliyâ olanlara dahi, Allah Teâlâ buyuruyor: "Allah onlarla alay eder, azgınlıkları içinde bocalayıp dururlarken onlara mühlet verir"⁴⁵⁸⁵ âyeti üzere fitne ve isyana mazhar olan münafıklar, açıklandığı şekilde kötülük, zulüm ve hakaret etmeye çalışırlar.

Nitekim Mervanî münafıkların; Hulefa-i Raşidin ve ilim şehrinin kapısı, Hazret-i Şah-ı Velâyet Aliyyü'l-Murtaza ve birbirinin yerine geçen vârisleri, velâyet noktasının sırrına

⁴⁵⁸³ Hadîs-i şerif.

⁴⁵⁸⁴ Saf suresi, 8.

⁴⁵⁸⁵ Bakara suresi, 15.

vâris Hazret-i İmam Hüseyin ve on iki imamlar –Allah hepsinden razı olsun- hazretlerine ve ailelerine zulm etmeleri gibi fitne ve taşkınlık sahibi münafıklar da vaktin sahibine (sâhibü'l-vakt) eziyet ederler. Ancak onların bu eziyetlere maruz kalmaları, Allah'ın kudretiyle Hakk'ın şan ve sırrına mazhar olduklarının göstergesi ve delilidir. Sâdık haberci (Peygamber)nin “Belanın en şiddetlisi peygamberlere, sonra Allah'ın veli kullarına ve derecesine göre diğerlerine gelir”⁴⁵⁸⁶ sözü bu manaya delalet eder. Her yüz senede bir kâmil bir er ve yüce bir zât zuhûr eder. Saadet ehli olanlar, bu zâta ikrar vererek canla, başla hizmetinde bulunmaya çalışırlar. Şakavet ehli olanlar bu yüce zâtı inkar eder, sonunda da helak ve mahcup olurlar. Bozuk itikatla amel edip bunun karşılığında ecir ve sevap umanların hallerini düşünüp dört kat'î delil ile böyle kimselerden uzak durmak bütün mümin erkek ve kadınlara farz-ı ayındır. Allah Teâlâ: “Bir grup cennette ve bir grup ise cehennemdedir”⁴⁵⁸⁷ ve yine Allah Teâlâ: “Şüphesiz, iyiler naim cennetindedirler. Şüphesiz, günahkarlar da cehennemdedirler”⁴⁵⁸⁸ buyuruyor. Kurtuluş (necat) ehli olanlara ruhanî nimetler rızkıyla safa, berzahta olanlara nefsanî sûrun ezasıyla cezadır. Bu konu iyi anlaşılmalı. Bu yazılarımız ancak Hakk'ın maârifine talip olanların zihin ve itikadını temizlemeye yardımcı olmak üzere yazılmış ilahî tenezzüllerdendir. İman davasında bulunanın sakınması lazım. Hakikat sırrının sınırında marifet hazzının muhafazası ile vücud ikliminin şehirleri ve selamet ortamının emniyeti olan Ehlullah efendilerimizin amellerini ve fiillerini görmeye ve bilmeye talip olma. [43b] Zira onların durumu akla sığmaz.

Kureyşli müşrikler, Saadet Sahibi Efendimiz hakkında tecessüsde bulunmak suretiyle miraç, şakku'l-kamer (ayın ikiye ayrılması), taşın, ağacın ve hububatın konuşması gibi mucizelerin gösterilmesine sebep oldular. Nâkıs idrakleriyle Peygamberi kendi nefis ve akıllarına kıyaslayıp kâfir oldular. Hâtemü'l-enbiyâ efendimizin mübarek cedlerinin, diğer cesetlerin ruhu olduğunu bilmediler⁴⁵⁸⁹. Ve onun mübarek kalbi, ulvîyi ve süflîyi kuşatmıştır. Cesetlerdeki tasavvur ve tecellî sürekli bir ândır, bütün cesetlerde ortaya çıkar ve görünür. Bir anda hem serâda (yeryüzünde) ve hem de Süreyyâ'da dolaşır.

⁴⁵⁸⁶ Tirmizî, zühd 57; İbn Mâce, fiten 23; Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, 1/519; Hâkim, III/343; Ahmed b. Hanbel, I/172, 174, 180, 185, 6:369.

⁴⁵⁸⁷ Şûrâ suresi, 7.

⁴⁵⁸⁸ İnfitar suresi, 13-14.

⁴⁵⁸⁹ Hazret-i Peygamber'in soyu, Hazret-i Âdem'e kadar uzanan tertemiz bir soydur. Âdem'den Peygamberimize kadar bu soyun bütün halkalarında Muhammedî nur vardı. Bu insanlar her devirde cenab-ı Peygamberin sıfatının zuhuru idiler. Asılları Muhammedî nur olduğundan her cisimdeki ruh, peygamberin cedlerinden birinden sirayet etmiştir. Yani kâinat bir beden, o beden ruhu da Nûr-ı Muhammedî'dir.

Eşyânın cesetleri, unsurların gölgeleri ve ruhları, mübarek vücudunun gücüdür. Onların cümlesinde tasarrufta bulunmak, kendi kuvâsında tasarruf etmektir; ilahi vahyin sırrı budur. Nitekim Allah Teâlâ'nın: “De ki ben de sizin gibi bir insanım. Yalnız bana vahyediliyor”⁴⁵⁹⁰ yüce sözü, temiz insanlık unsuru, bütün vücutların benzeri olmasına rağmen başvurdukları makam olduğunu “bana vahyediliyor” sırrı beyan eder. İyi anlaşılmalı. Bu konu, derin bir deniz ve ince bir sırdır.

Yine Hakk'a ve bilgiye talip olanlar için meslek, mertebe olarak iki âlemdir: Biri zarurî ve biri ihtiyarî. İhtiyarî âlem mülktür, şehadettir, Beytullah'la temsil olur. Zarurî âlem misaldir, berzaktır. Ama şehadet âleminde uluhiyet sırrının marifeti hâsıl olur. [44a] Erbabı, Allah Teâlâ'nın “O halde Allah'a koşun” emriyle memur olurlar. Resulullah'ın “Rüyada beni gören, hakkı (gerçeği) görmüştür” sırrına da vâkıf olurlar. Ama misâl âleminde rububiyet sırrı hâsıl olur. Erbabı, Allah'ın “Sen ondan razı, o da senden razı olarak rabbine dön”⁴⁵⁹¹ emriyle memur olurlar. Böylece ruhani mertebeleri kazanıp ilahi sırların bilgisini elde ederler. Bunlar şehadet âleminde ihtiyarî ölüm ile “ölmeden önce ölünüz”⁴⁵⁹² sırrına mazhar olurlar. Cesetlerin kabirdeki berzahından, haşır ve neşirden uzak ve emin olurlar. Yüce maksada, ulu talebe ve şehadet âlemine vâsıl olurlar. İbadet rütbesine yetişirler. Zıtlıklar ortadan kalkar, Ahadiyyet sırrı vahdet elbisesiyle zâhir olur. O zaman Hakk'la fanî ve Hakk'la bakî olurlar, muradları Allah'ın muradı olur. Allah Teâlâ'nın “Bugün mülk kimindir? Tek olan, her şeyi kudret ve hakimiyeti altında tutan Allah'ındır”⁴⁵⁹³ âyetinin sırrına mazhariyetle beşeriyete ait lisanı terk eder. Kalplerindeki gizli misafir zuhûr eder. Hayranlıklarının sarhoşluğuyla yalnızca bakışları kalır.

Yukarıda açıklanan mertebeleri geçmiş bir kimse, peygamber soyundan, Hazret-i Hüseyin'in temiz neslinden ise, gerek sır yoluyla gerekse zâhiren, halkı hidâyete davet etmek için dört mertebe üzere ilahî tenezzül ile nüzul eder. Hatm-i nübüvvet sırrının bâtını olan velâyet-i kübrâ mertebesinde, hilâfet-i kübrâ ile zuhûr edip bâtınî vücudun derununda varlığın bütün parçalarını aslına dönüştürür. Bu zâtın nutku, mevcudatta terkip olunmuş her şeye yetişir. Parçaları toplayıp [44b] terkipleri unsurlarına dağıtarak aslına döndürür. Bütün ruhlar, onun vücudunun arz-ı beyzasında toplanıp onun kuvâsı ve uzvu olur. Her ruh, mazhariyetine göre mertebelenir ve her biri “Allah'a giden yollar

⁴⁵⁹⁰ Fussilet suresi, 6.

⁴⁵⁹¹ Fecr suresi, 28.

⁴⁵⁹² Aclûnî, *a.g.e.*, C. 2, s. 384.

⁴⁵⁹³ Mü'min suresi, 16.

mahlukatın nefesleri sayısındadır”⁴⁵⁹⁴ sözü gereği ilahî feyiz kaynağı olan irfan kevserinin sakisine ulaşır. Kutsi kelimelerin kadehiyle vahdet havuzunda şarap adı verilen hayatı içip “ve bütün canlıları sudan yarattık”⁴⁵⁹⁵ sırrıyla kalıp susuz olanları ebedi hayata mazhar olurlar.

Ezelden sonsuz ebede sakî birdir, deryâ bir. Meclis de birdir, dostlar halkası da bir. Fakat bâdenin neşesi sırrının zuhûru dolayısıyla “Her kap içindekini sızdırır” sözü gereği vahdet meclisinde değişik neşelerle çeşitli renkler oluşur. Ezel sâkîsi içkiyi devrettirdikçe, ebedî kadehi yeniledikçe önceki neşe, yenilenmiş ve değişmiş bir hal alarak çeşitli renkler ortaya çıkar. Ama vahdet meclisi dışında kalan esfel mertebedeki ruhlar, dört unsur zindanının dibinde tabiat zinciriyle bağlı ve unutulmaya terk edilmiş bulunduklarından, vahdet meclisinin her dem yeni bir hüviyette zuhûr eden sırlı neşesini anlayamazlar. [45a] Zuhûr eden her yeni neşeyi tekrar zan ederek “geçmiş evliyânın keramet ve tasarrufları şöyledir, böyledir” biçiminde sözlerle vakitlerini zayi ederler. Âhirde zâhir olanın, önceden bâtın olduğunu anlayamazlar. Kâmil insanlar, kabir mesabesindeki mukaddes cisimlerinde ilahî nurları taşırlar. Bu duruma vakıf olamayanlar topraktan, ağaçtan ve taştan yardım talep ederler. Nitekim “İşlerinizde tereddüde düşerseniz, kabir ehlinden yardım isteyiniz”⁴⁵⁹⁶ hadîs-i şerifinin sırrını bilmezler. “İyilerin kalbi, diğerlerinin kabridir.”

Bölüm

Ey maârife talip olan kişi! Ben söyledim, sen de anladın. Artık kendine gel. Dört unsur zindanında tabiat zincirlerinden kurtul. Daha önce belirtildiği üzere kâmil mürşid Fethü'l-Maârif'i talep için a'lâ-yı illiyyîn (yüce makam) olan Beyt-i Mamur, maârif kalbine yüksel. Zira kâmil insanın kalbi, ilahî hazine durumundaki bir kabirdir. Ruhlar, öncekiler ve sonrakilerin sırları, bütün ilmiyle oraya defnedilmiş ve orada muhafaza edilmektedir. Dikkatle bakacak olursan varlık âleminde bu sırrı görmek mümkündür. Taşlardan ve ağaçlardan bir ev yapılacak olsa çeşitli ağaçların ve taşların o evde bulunduğunu bil. İlahî bir ev olan Beyt-i Mamur'un, ruhanî bir yapı olduğunu iyi anla. O yapının arşı, ferşi, tavanı, duvarı, gerekli diğer malzemesi, yapı ve zaman olarak nice kere yüz bin çeşit ruhla

⁴⁵⁹⁴ Ahmed b. Ömer-Ebu'l-cennâb Necmü'd-din Kübrâ, Risâletü't-Turuk, s. 289; Katip Çelebi, Keşfü'z-Zünûn, C.1, s. 876; Bihârü'l-Envâr, C. LXIV, s. 137.

⁴⁵⁹⁵ Enbiyâ suresi, 30.

⁴⁵⁹⁶ Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, H. No. 213, s.64.

görünür. Bundan başka her Allah'ın günü yetmiş bin kere yetmiş bin Yâsîn ve Kün sırrı, bedenlenmiş ruh olarak gelip ziyaret ve tavaf eylerler. Bir gelen bir daha tekrarlamaz, viran kalmazlar.

Ey maârif talip olan kişi! Evvelde ve âhirde Beyt-i Mamur birdir. “Ben, benim için kalpleri kırık kullarımın kalbindeyim”⁴⁵⁹⁷ kutsi hadisinde “kırık kalp” lafzı, “maârif sahibi kalp”in remzidir. İyi anlaşılmalı.

Sözün özü, kendisiyle sırların anlaşıldığı maârif sahibinin acayip ve çok garip sırlarından haber verdim, methim söylenmiş ve işitilmiş değildir. Hakikî kible olan Beyt-i Mamuru görüp, bilip tavaf eylemedikçe kurtuluş mümkün değildir. “Oraya dahil olan güven içinde olur”⁴⁵⁹⁸ ve o kimse beyt-i ulyâda (yüce evde) mukim olup hizmet edene abdullah (Allah'ın kulu) ve ricâlullah (Allah adamı) denir. İşte bu, evin sırrıdır. Aşağıda bir kez daha açıklamaya çalışacağız. Bu sayede seni maârifin keşfine mazhar etmek isteriz. Zira ey benim Allah için kardeşim, bu sırlar münasebet düştükçe açıklanır. Münasebet olmadığı zaman lezzet ve safa vermez.

Ey maârif talip olan kişi! Aşk ile çalış. “Gizli bir hazine idim, bilinmeyi sevdim...”⁴⁵⁹⁹ hadisindeki aşk cevheri zuhûr etsin. Kâf-nûn ile enfüs ve âfâka ait bütün âlemler ve ilimler, aşk üzerine bina olmuştur. Çünkü her şeyi zuhûra getiren aşktır. Aşksız hiçbir şey zuhûr etmez. İsteksiz bir şey yapılmaz, alınmaz, verilmez ve söylenmez. İstek Hakk'tır, aşkın adı çoktur. Her makamda bir adı vardır; celâl ve cemâl, hilm ve gazab, gayret ve cesaret denir. Her makamda aşk birdir. İster ulvî, ister süflî olsun; ister hakikat, ister mecaz olsun her makamda bir mertebe ve her mertebede bir isim itibar olunur. Çenginin tanbur ve saz çalması, rakkâsın raksı, tüccarın ticareti ve masumların hareketleri, hepsi aşktandır. Ruhlar âgâhtır. Asıl vatanları olan gerçek sevgiliye kavuşmak ister. Fakat insan, cismini oluşturan dört unsur ve nefis şehveti ile örtülü olduğundan ruhunun aslî vatana meylini fark edemeyip başka tarafa meyleder. Türlü türlü vartalara uğrar. Her gördüğünü ve işittiğini aslî vatanı zannedip kavuşmak için nice bela ve sıkıntılar çeker. Asıl matlubun, asıl mürşidin maârif-i âlem olduğunu bilmez. Bunca bitki ve ağacın zuhûru, hararet ve rutubet kapısı maârif-i billahtır ve aşktır, aşkın cisimleşmiş halidir.

Aşkın her makamda bir ismi [46b] olduğu gibi maârifin de her menzilde ve her şeyde başka bir ismi vardır. Fakat her şeyde ism-i zât, Muhammed Fethü'l-Maârif'dir, Yâsîn

⁴⁵⁹⁷ Aliyyü'l-Kârî, *Esrârü'l-Merfû'a*, s. 137.

⁴⁵⁹⁸ Âl-i İmrân suresi, 97.

⁴⁵⁹⁹ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2016; Meclisî, *a.g.e.*, C. LXXXIV, s. 199.

ismini ve bütün sıfatları kendinde toplar. Muhabbetin ta kendisidir. Zira “Gizli hazine idim...”den zuhûru, muhabbet için ve kavuşmak isteyenleri muhabbet yoluna döndürmek içindir. Fakat erbab-ı ıtlaka (ciddiye almayanlara, lafızda kalanlara) göre seven, sevilen, âşık, maşuk, gerek hakikat gerek mecaz, gerek zâhir gerek bâtın itibari manalardır. Aslında hepsi birdir. Hakk’tan ayrı bir şey yoktur. Bu hususta Hüdayi (rahmetullah) şöyle buyuruyor:

Hakk’a vâsıldurur eşya hakikat

Veli mahcub olan bilmez visali

Mutlak ilim vuslattır, cehl firkattir.

“Allah vardı ve onunla birlikte hiçbir şey yoktu.” Şimdi de öyledir.

İnsanın Zuhûru

Ah Allah ah, ne sözler söylerim! Sedef aşkıyla vahdet deryasına dalıp ne muhabbet incileri çıkarır ve ilham iğnesiyle maârif ipliğine dizerim. Dört unsurdan meydana gelen ve dünya denilen bu şehrin hakikat pazarında müşteri az olduğundan şeriat pazarına göre alırız. Gerçi şeriat pazarında müşteri çoktur ama kadir kıymet bilmezler. Bir de “padişaha layık hazineye, büyük sultanlarda bulunan cevhere sen nasıl sahip olabilirsin? Bu hırsızlıktır, sen kalpazansın” derler. Demek ki herkesin bildiği cevheri satmak lazımdır. [47a] Hakikat cevheri konusunda durum böyle olunca, ilahî sırlardan aklın idrak edebileceği kadarını bildirelim.

Hakk sübhanehu ve Teâlâ hazretleri, Âdemoğlunu bir damla meniden zuhûra getirdi. Dört unsurdan bir araya getirip ahsen-i takvim suretinde (en güzel surette) yarattı. Nefs-i nâtıkayı bu suretin içine yerleştirdi. O dört unsurdan birincisi ateştir, yüce candır, tabiatta sıcak ve kurudur, insan bedeninde ona safra derler. İkincisi yel (hava)dir, gönül gibi bî-karardır, tabiatta sıcak ve rutubetlidir, insan bedeninde ona kan derler. Üçüncüsü sudur, akıl gibi şekilsiz olduğundan su da görülmez, tabiatta soğuk ve rutubetlidir, insan bedeninde ona balgam derler. Dördüncüsü topraktır, nefis gibi süflîdir, soğuk ve kurudur, insan bedeninde ona sevdâ derler. Evet, mevcudatın yaratıcısı, söz edilen bu dört unsuru Âdem belinden yaratıp nutfe eylemiştir. Nutfe, Âdem belinden ana rahmine düştüğü zaman yuvarlanmış bir elif olur. Allah buyuruyor: “Şüphesiz biz insanı bir nutfedan yarattık.”⁴⁶⁰⁰ Yine Allah buyuruyor: “Bu su, bel ile kaburga kemikleri arasından

⁴⁶⁰⁰ İnsan suresi, 2.

çıkar.”⁴⁶⁰¹ Sonra kadına intikal eden bu nutfeyi, kadının vücudundaki cevher kuşatır. Zaman ve saat vasıtasıyla o iki cevher, bir tek şey olur. [47b] Zuhâl(Satürn)’in etkisiyle nutfeye olan bu cevher kan olur. Müşteri(Jüpiter)’nin etkisiyle önce temizlenmiş kan, et olur. Merih(Mars)’in etkisiyle kemik bağlar, Şems (güneş)’in etkisiyle şekillenir, Zühre (Venüs)’nin etkisiyle can gelir, Utarid (Merkür)’in etkisiyle ilik gelir, Kamer (Ay)’in etkisiyle büyümeye başlar. Sonra Zuhâl terkip eder, ardından Müşteri bağlarını çözer. Müddeti tamamlanınca zaman ve saat vasıtasıyla yol açılır ve çocuk dünyaya gelir.

Kemâl sahibi Yaratıcı, insanın cismini dokuz cevherden yaratmıştır: Birincisi ilik, ikincisi kemik, üçüncüsü sinir, dördüncüsü damar, beşincisi kan, altıncısı ten, yedincisi deri, sekizincisi yağ, dokuzuncusu kıl. Nutfede var olan bu dokuz cevher, ana rahminde zaman, saat ve tabiat vasıtasıyla fazlasız ve eksiksiz olarak şekillenir. Hakk sübhanehu ve Teâlâ hazretleri, kemâl-i kudretiyle bu dört unsuru yirmi sekiz çeşit yapmıştır: İlki safra, ikinci kan, üçüncü su, dördüncü toprak, beşinci deri, altıncı et, yedinci sinir, sekizinci damar, dokuzuncu yağ, onuncu ilik, on birinci mesken, on ikinci sıcak, on üçüncü keyrek, on dördüncü tırnak, on beşinci kıl, [48a] on altıncı bağırsak, on yedinci beyin, on sekizinci yürek, on dokuzuncu yağır, yirminci öyken, yirmi birinci yükrün, yirmi ikinci dalak, yirmi üçüncü ökün, yirmi dördüncü yağrnlık, yirmi beşinci semürtek, yirmi altıncı mesane, yirmi yedinci haya, yirmi sekizinci rahim, yirmi dokuzuncu can gelip dirilmek derler. Çünkü Hakk sübhânehû ve teâlâ hazretleri kemâl-i kudretiyle insan bedenini bu yirmi dokuz türle süslemiş, içini can, gönül, akıl ve nefisle şereflendirmiş ve insan vücudu böylece inşa olunmuştur. İlahî kemâllerin kudreti ve ulûhiyyetin azameti böylece gerçekleşmiştir. Anlaşıp idrak oluna.

Hakk celle ve alâ hazretlerinin kadîm kelâmından kelâm-ı kerim zuhûra gelir, buna Âdem’in nutfesi denir. O Âdem, Âdemoğlunun sırrı ve Havvâ’nın remzi olarak da anlaşılır. İlahî kadîm kelâm yani insan olmasa, hiçbir şey vücuda gelmez, Kur’ân-ı Kerîm bilinmez ve var olan şeylerden hiçbirisi olmazdı. “Sen olmasaydın, sen olmasaydın...”⁴⁶⁰² buyurulmuştur. Kevn ü mekanın fâtihası, dünya ve içindekiler, insan denen bu ilahî kadîm kelâm ve ümmü’l-kitâbın sırrı ile tamamlandı ve zâhir oldu. Allah buyuruyor: “O, sana Kitabı indirendir. Onun (Kur’ânın) bazı âyetleri muhkemdir, onlar ümmü’l-kitaptır (kitabın anasıdır)”⁴⁶⁰³ sırrı bilindi. [48b]

⁴⁶⁰¹ Târik suresi, 7.

⁴⁶⁰² Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2123.

⁴⁶⁰³ Âl-i İmrân suresi, 7.

Muhammed Ali

Ey maârif-i billaha talip olan kişi! Allah, Peygamber üzerine kitap âyetleri indirdi. O kitap “âyetleri muhkemdir, onlar ümmü’l-kitap (kitabın anası)dır.” Ümm demek, ana demektir. Hazret-i Rasulullah efendimize de Nebiyyü’l-ümmî denmektedir. Bu tertip üzere beş havass yani Fâtiha, nokta, rûh, Âdem ve Havvâ anlaşılsın, mürşid-i maârif bilinsin. “Allah’ım! Ümmî peygamber olan Efendimiz Muhammed’e salat olsun” dersin, Âdem diye anaya derler. Rasulullah bile ümm diye meşhur olmuştur; ana demektir. Ana diye asıla derler, asıl diye anaya derler. Bütün eşyanın aslıdır ve bütün eşya onun muhabbetine gelmiştir. Bütün eşyanın anasıdır ve bütün ruhların babasıdır. Bu sebeple Peygamber buyuruyor: “Ben, ruhların babası ve eşyanın anasıyım.” Yine Allah’ın: “Sen olmasaydın, sen olmasaydın, felekleri yaratmazdım”⁴⁶⁰⁴ buyruğu, “Ey Muhammed sen olmasaydın, felekleri yaratmazdım, on sekiz bin âlemi senin yüzün suyuna yarattım” demektir. Çünkü peygamber, yaratılmışların en şerefli, mevcudatın en mükemmeli ve Allah kelâmının muhatabıdır. Elif Lâm Mîm’den kâf ve nûn’a gelinceye kadar yirmi dokuz mukattaat suresi ile Hazret-i Rasulullah efendimize hitap edilmiştir: Kûn (ol) denince olmuştur. [48a] “Yâsîn. (Ey Muhammed) Hikmet dolu Kur’ân’a and olsun. Muhakkak ki sen dosdoğru bir yol üzere (peygamber) gönderilenlerdensin.”⁴⁶⁰⁵ âyetinde yâ, nidâdır; ey insân, ey Muhammed demektir. Doğrusu, sen Kur’ân-ı Kerîm’sin, hakîmsin, sırat-ı müstakim (doğru yol) üzere gönderilen bütün peygamberlerin mecmuusun (hülasası), buyrulur. Başka bir âyette: “Tâ Hâ, (Ey Muhammed) Biz Kur’ân’ı sana sıkıntı çekesin diye indirmedik”⁴⁶⁰⁶ denmektedir. Tâ Hâ, da Yâ Muhammed demektir, biz Kur’ân’ı meşakkat çekmen için sana indirmedik. Hakk’ı isteyip dileyenlere vaaz ve nasihat etmen, seni ve dinini bilmeleri için onlara gönderdik. Kur’ân’ın birçok suresi, bu âyetler gibi mukattaat harfleriyle başlamaktadır. Hazret-i Rasûl için apaçık beyyine olan bu mukattaat âyetlerinden ve bu surelerden murad, rumuz ve esrar ne olabilir? Zâhir ulemâsı, Efendimizin müfessirleri bu surelerin, bu harflerin tefsirinde aciz ve suskun kalmışlardır. “Allah Teâlâ hazretlerinden başka kimse, bu surelerin evvelinde olan mukaattaat harflerinin tabirini bilmez” demekle geçitirirler, yine “Kur’ân’ın te’vili kendine mahsustur” deyip bahsi kapatırlar. Sözlerine delil olarak getirdikleri âyet de şudur: “Onun

⁴⁶⁰⁴ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2123.

⁴⁶⁰⁵ Yâsîn suresi, 1-4.

⁴⁶⁰⁶ Tâ Hâ suresi, 1-2.

te’vilini kimse bilmez ancak Allah ve ilimde rasih olanlar (bilir).”⁴⁶⁰⁷ Bu âyete göre Kelâmullah’ın tevilini kimse bilmez, ancak Allah bilir, râsih (derin ilim sahibi) bâtın ulemâsı efendilerimizden olan âlimler ve maârifler bilir; Allah azîmü’ş-şânın öğretmesiyle tevil etmek onlara mahsustur. Kur’ân, bir bahr-i muhît (okyanus)tir, sırrın sırrıdır. İmam Ali (k.v.) şöyle buyuruyor: “Allâhu te’âlânın her kitâbında bir sırr vardır ve her kitâb da Kur’ân’da sırrdır ve Kur’ân’ın da sırrı, sûrelerin evvelindedir.” İmam Ali (k.v.) yine buyuruyor: “Allah Teâlâ’nın bütün sırları, semavî kitaplardadır. Semavî kitaplarda olanların tamamı, Furkân’dadır, Kur’ân’da olanların tamamı, Fâtiha suresindedir, Fâtiha suresinde olanların tamamı Besmele’dedir, Besmele’de olanların tamamı Bismillâh’ın bâ’sındadır, Bismillâh’ın bâ’sında olanların tamamı, bâ’nın altındaki noktadadır.” Şöyle denmek isteniyor: Hakk Teâlâ’nın bütün sırları, gökten inen kitapları Tevrat, Zebur ve İncil içindedir. Bu kitapların sırları Kur’ân’ın evvelinde yazılan mukattaa surelerin başındadır. Surelerdeki mukattaa harflerinin sırları Fâtiha’dadır. Fâtiha’da olan sırların tamamı, Bismillah’tadır. Bismillah’ın sırları, bâ harfinin içindedir. Bâ’nın sırları da altındaki noktadadır. Bu nokta Ehadiyet sırrıdır, beyza-i vâhidiyet gibidir. Ali (k.v.) [49a] buyuruyor: “O öyle bir noktadır ki ilmin evveli ve âhiri, temiz ağacın pâk cevherinin aslıdır.” Öyle olunca her şey nokta ile bilinir, bulunur ve maârif olunur. Nokta dağılınca ilim olurmuş, okunurmuş. Bu sebepten Hazret-i Ali buyuruyor: “Ben, bâ’nın altındaki noktayım” ve yine buyuruyor: “İlim bir nokta idi, onu cahiller çoğalttı.” Belki noktayı bilmeyip çoğalttılar, dağıttılar, cahil kaldılar, iradelerini teslim etmediler, lanete müstehak oldular, cahillerden oldular. “Cahiller çoğalttı” sözüyle kastedilen manaya dahil oldular. Cahiller, sözlerde ararlar, özlerini duymazlar. İradeyi, Mûsâ’nın asası gibi toprak üzerine bırakmayı bilmezler, nefislerine uyarlar. Nefislerini bilip rablerini görmezler. “Beni göremezsın” sırrıyla hakîkatî söz içinde ararlar, “Görürsün” sırrına vakıf olamazlar.

Başında mukattaa harfleri bulunan sureler, yirmi dokuz harf üzerine bina edilmiştir. Elif-bâ’dan lâm-elif yâ’ya kadar bu yirmi dokuz harf kelâmullah olan Mushaf içerisinden çıkarılırsa Kelâm-ı Kerîm’in, Mushaf-ı Şerif’in varlığı kalır mı? Kalmaz. Mushaf-ı Şerif’ten Kur’ân bilinmez. Böyle olunca bu Kur’ân’ın tamamının aslı noktadır. [49b] O nokta, kelâm-ı kadîmdir. Daha önce bundan bahsedilmişti. Hak Teâlâ hazretlerinin “kûn” kelimesidir. Emr-i Rabbdır, ism-i rûhtur. Rûh olmayınca hiçbir şey olmaz. Her şeyin, hatta kelâmullah’ın aslıdır. Öyle bir asıldır ki ilmin şehridir, Medine’sidir. Nokta,

⁴⁶⁰⁷ Âl-i İmrân suresi, 7.

öncelikle Medine'nin kapısıdır. O ilim, noktada altı harf olarak görünür. Kalem ucu iki şaktır: Bu şaklardan biri kâf, diğeri nûn'dur. Bütün yeryüzünde ve göklerde olan eşya, âhiretin tarlasıdır. Burada ziraat yapıp hakikat tohumu yetiştirilir. Hakk Teâlâ hazretleri o sır noktası için ilim ile ihata etmiştir, buna yed-i beyzâ da denir. Allah varlıkları onunla kuşatmıştır. Allah şöyle buyuruyor: “Muhakkak Allah ilmiyle her şeyi kuşatmıştır.”⁴⁶⁰⁸ Bütün eşyayı ilim ile kuşattım, o benim ilmimdir. Allah bütün eşyayı ilimle kuşatmıştır. Her şeyde bir ismi, bir türlü resmi vardır. Onun sırrı Fâtiha'da mevcuttur. Çünkü Fâtiha, Ümmü'l-kitap (kitabın anası)dır. Bütün kitapların anasıdır. Allah Teâlâ: “Hiçbir yaş, hiçbir kuru şey yoktur ki apaçık bir kitapta olmasın”⁴⁶⁰⁹ buyuruyor. Hepsî kitap içinde açıklanmıştır. Kitaplarda, Fâtiha'da beyan edilmiştir. Ümmü'l-kitaptır, bütün kitapların [50a] anasıdır, ümm'dür. Fâtiha, ümmü'l-kitapta olan Besmele'de mevcuttur. Bu sebepten dolayı bütün ilimlerin başında Bismillah vardır ve anasıdır. Her işin başında Besmele söylenir. Bismillâh'taki sin harfi, zât'ın ismidir. Bütün sıfatları kendinde toplar. Bütün sıfatların sırrı ve hakikati, bu zât ismidir. Bütün sıfatlar, onun tasarrufu altındadır. Nitekim bütün ilimlerin aslı ve hakikatinin bir nokta olması gibi.

Ey maârife talip olan sâdık âşık! Noktanın hakikatini Hazret-i Ali bilir. Hazret-i Ali'yi bilen de Hazret-i Rasulullah efendimizi, hakkıyla bilir. Her kim Hazret-i Risâlet Efendimizi bilirse onun ilmin kendisi olduğunu anlar, Hakk Teâlâ hazretlerini görür ve ism-i zât olduğunu anlar. Çünkü Hazret-i Peygamber, gelmiş ve geleceklerin, bütün kâinatın başlangıcı ve madenidir. Çünkü o, kelâm-ı kadîmdir, kün kelimesi kadîmdir. Yâsîn'dir. Yâ, nidâ harfidir. Nidâ harften sayılmaz. Ferd isimdir, zât sin'dir. İmam Ali (k.v.), Hakk Teâlâ'nın zât-ı şerifini, kendi vücudunda öyle müşâhede etmişti ki hiç gayriyyet kalmamıştı. Bu sebeple “Ben, bâ'nın altındaki noktayım” dedi. Yine “Ben, Allah'ın konuşan kelâmıyım” ve “Ben yazılmış kitabım” ve “Ben beyt-i mamurum” ve “Ben, Kur'ân'ın teviliyim” ve “Ben, Allah'ın vechiyim” ve “Ben kef-hâ-yâ-ayın-sad'ım” [50b] ve “Ben, Allah'ın velisiyim” ve “Ben kılıç sahibiyim” buyurmuştur.

Hazret-i Rasulullah efendimizi mürşid edinince, noktanın kendisi olduğunu ve iradenin ne olduğunu anladı. Yukarıdaki sözleri bu sebeple söyledi. İradesini Rasulullah efendimize verdi. Hazret-i Rasulullahın hakikatine ve bütün sırlarına vakıf oldu, onun sırrına mazhar oldu. Yoksa kendisini büyük göstermek için “ben noktayım” demedi. Rasulullah'ın yanında kendisini bir nokta kadar küçük gördü. Rasulullah efendimize kapı

⁴⁶⁰⁸ Talâk suresi, 12.

⁴⁶⁰⁹ Enâm suresi, 59.

oldu. Rasulullah efendimiz, Hazret-i Ali'nin kendisine tam bir teslimiyet, rıza, sabır ve itikat üzere iradesini verdiğini görünce hatm-i nübüvvetten hatm-i velâyete sahîh halîfe edildi ve “Ben ilmin şehri, Ali onun kapısıdır” buyurdu. Ben ilmin memleketiyim, Ali de onun kapısıdır, demek istedi. Beni arayan bu kapıdan gelsin, dedi. Kapı, memleketin yanında veya bir arada olursa, kapı odadan büyük demek mi olur? Rasulullahın: “Ali, bütün peygamberlerle sır olarak geldi, benimle açıktan geldi” buyurması, [52a] Ali, bütün peygamberlerle gelirdi, onu seyrederdiler, demektir. “Benimle geldi, aşıkara geldi” demesi, “Ben Ali'nin iradesini ve hakîkatin sırrını aşıkâr edip Ali'nin ismini ve sırrını bildirdim” demektir. Bu, Ali'nin durumunu apaçık ortaya koydum, çünkü Ali kelâmullahın mazharıdır, demektir. Beyan edildiği üzere Ali'nin, Allah'ın konuşan kelâmı olduğunu bildirmiştir. Nokta mahalli ve nutkun mahalli olduğunu bütün peygamberler bildiği halde gizlemişlerdi. Hikmet-i ilahi böyle gerektirdiği için o sırrı, Rasulullah aşıkâr eyledi ve: “Etin etimdir, cismın cismimdir, kanın kanımdır, şahmın şahmımdır (yağın yağımdır); Ben ve Ali bir nurdanız.” dedi. Hazret-i Ali hakkında bir başka hadiste buyuruluyor: “Ben güneş gibiyim, Ali ay gibidir.”⁴⁶¹⁰ Ben şemsim, Ali kamerdir. Başka hadiste: “Ben ve Ali bir nurdanız.”⁴⁶¹¹ Güneş ve ayın ışığının aynı olması gibi ben ve Ali bir nuruz; ay da zaten ışığını güneşten alır. Böyle olunca Ali, ışığını ve sırrını Muhammed'den almıştır. Birbirine âşık olur, birbirlerini seyrederek. Ne güneş aysız ve ne de ay güneşsiz olur.

Şeyhin güneş, dervişin kamer olduğunu bil. Ne derviş şeyhsiz ve ne de şeyh dervîşsiz olur. İkisi bir hakîkat ve bir mahiyettir. Şeyhe dervîş olmaya çalış. Zira şeyh, dervîşsiz kalmaz; ikisi bir mahiyettir. Ehad olan şeyh dervîş ile vâhid olur. [52b] Biri nübüvvet sâhibi, biri velâyet sâhibidir. Bütün enbiya, evliya, asfîya, atkıya, mümin ve müminelerin, müslim ve müslimelerin tamamı, bütün sâlikler sırat-ı müstakim üzere manâ âlemine gittiklerinde hepsinin önderi ve eşi Hazret-i Hatm-i Nübüvvet ile Hatm-i Velâyettir. Mevcudattan murad iki şeydir: Biri nübüvvet sâhibi, diğeri velâyet sâhibidir, nûrdur. Biri Kur'ân'ın tenzîline sâhiptir, biri onun te'vîline sâhiptir. Rasulullah şöyle buyuruyor: “Ben, sizi tenzîl (şeriat) ile öldürürüm, Ali sizi te'vîl (tarîkat) ile öldürür.” Hadis'in manası şudur: Ben şeriat sırrı ile terbiye eder, öldürür, Hakk'a götürürüm; Ali tarîkat ile terbiye edip öldürür. Çünkü Hazret-i Rasulullah'ın temiz şeriatı ile Hazret-i Ali efendimizin doğru tarîkatı bir nurdur, bir hakîkattir ve bir mahiyettir. Bu şekilde ikisini

⁴⁶¹⁰ Hadîs-i şerif.

⁴⁶¹¹ İbn Bâbaveyh, *a.g.e.*, s. 157; Kummî, *a.g.e.*, C.II, s. 103.

bir nur ve bir hakikat bilmeyen kimse, Hazret-i Rasulullah ile Hazret-i Ali'nin âl ve evlâdı olmaz; eğer bir hakikat ve bir mahiyet bilir ise âl ve evladı olur. Çünkü Hazret-i Ali'nin nesli On İki İmam'dır. Onlar, insan oğullarının güzelleri ve seçkinleridir, Hakk dergâhının şehzadeleridir. Tarikat meydanında olan âşıklar, sâdıklar ve [53a] ârifler Hazret-i Muhammed ile Hazret-i Ali'nin sırrını ve hakikatini anlayıp On İki İmam'ın kulu ve kurbanı olmuşlardır. Onlara (âşıklar, sâdıklar, ârifler) da On İki İmam'ın benzeri ve onların hakikati denir. Çünkü enbiyanın ruhları, enbiyanın ruhlarıyla aşına olur, evliyanın ruhları da evliyanın ruhlarıyla aşına olur. Diğerlerini kıyas eyle, her şey kendi cinsiyle bilinir, yine kendi cinsine meyleder, kıyâmet günü onunla haşrolur. Hazret-i Rasulullah buyuruyor: "Herkes kıyâmet günü kendi cinsiyle haşrolur." Her kişi neyi severse o ondandır ve onunla haşrolur. Onlarla haşrolmak, onların hakikat ve sırrını anlayıp Hazret-i Rasulullah efendimizin şeriatını ve Hazret-i İmam Ali'nin tarikat ve hakikatını bilmek ve onların itikadına göre itikat sahibi olmaktır, böylece anlaşılmalı.

Dört Kapı

Rasulullah, "Şeriat sözlerimdir, tarikat fiillerim, marifet bakışım, hakikat hâllerimdir"⁴⁶¹² buyuruyor. Şeriat, Rasulullah efendimizin emirleri ve sözleridir. Namaz, sünnet, nehy-i ani'l-münker, helal, haram, mübah ve mekruh gibi emirler Peygamber efendimizin emir buyurduğu mübarek sözleridir, şeriattır. Bir kimse bu sözleri yerine getirmezse, fiilleri nasıl yerine getirebilir? [53b] Rasulullahın sözü şeriattır. Bu sözleri bilmeyen ve yerine getirmeyen kâfirdir. Bu kadar şartlar, vacipler ve sünnetler tembih edilmiş ve üzerinde durulmuştur; yerine getirilmesi gerekir. Hazret-i Peygamber şeriatı emir eder, Allah'ın buyruğu da bu yöndedir. Rasulullah şeriatı haber verir. Her kim bu emri bilir, peygamberin emrini tutar, yasaklarından kaçır ve Rasulullahın haber verdiklerine uyarsa şeriat ehli, hâtem-i nübüvvetin ümmeti ve ehl-i sünnet olur. Peygamber efendimiz kendisi de böyle yapmıştır.

Sabah namazı iki rekat olarak farz edilmişti, iki de peygamber işledi ve sünnet dedi. Peygamber efendimiz, beş vakit namaz üzerine beş vakit daha ilave kılmaya çalışırdı. Bunları terk etmeyerek beş de kendisi ilave kılan kimseye tarikat ehli denir. Çünkü Rasulullah efendimizin fiili böyleydi, yaptığı iş böyleydi. Buna benzer işler yapardı. Allah'a ikrar verenler, farz üzerine sünnet ilave ederler. Emir olunan beş vakit namaz iken

⁴⁶¹² Hadîs-i şerif.

üzerine hizmet binerdi. Erenlerin cümlesi böyle farz üzerine farz, sünnet üzerine sünnet, hizmet üzerine hizmet ilave eder, [54a] yapılması gereken hiçbir şeyi terk etmeyerek zikrini, fikrini Allah’a yöneltir ve hiçbir hizmetten kaçmazdı. Böyle olan kimselere tarikat ehli denir. Orucun, namazın, bütün dini hükümlerin, haccın, zekatın ve kelime-i şehadetin hakikatini bilerek amel edip gereğini yerine getirenlere hakikat ehli denir. Şeriat, tarikat ve hakikat hükümlerini eda ettikten sonra dünyevî sevgiden ve uhrevî sevgiden geçip her işini emr-i Bârî ve emr-i Hâtem-i Nebevî’ye uygun yaparak muhabbetullah sırrına gönül verene marifet ehli denir. Çünkü burada dünyevî muhabbete de uhrevî muhabbete de yer yoktur. Bu makama ulaşanlar için, Hakk’ın ortaya koydukları emirdir. O emirleri yerine getirmeyince keramet zâhir olmaz. Dünyevî muhabbetin olduğu yerde muhabbetullah olmaz. Allah buyuruyor: “Kim de dünyâ kazancını isterse, ona da istediğinden verimiz, fakat onun âhirette hiçbir payı yoktur.”⁴⁶¹³ Âyetin manası şudur: Dünyaya aşırı sevgi besleyenlerin ahirette nasibi olmaz. Bu hususta Rasulullah: “Haris olan mahrum kalır” buyurmuştur. Dünyaya aşırı hırsla sevgi göstermek, her şeyden mahrum kalmaktır. O halde, dünyaya uymamak, dünyayı sevmemek ve dünyayı terk etmek peygamberlerin ve velilerin işidir. Şeriat, tarikat ve hakikat böyledir. [54b]

Rasulullah: “Ahiret ehli olana dünya haramdır, dünya ehli olana da âhiret haramdır. Allah dostlarına ise her ikisi de haramdır”⁴⁶¹⁴ buyuruyor. Çünkü iki sevgi bir gönüle sığmaz. Eğer sığsaydı, bütün nebîler ve velîler, Hakk’ı dünya ile bulsaydı, âhirete intikal ettikten sonra maksuduna ererdi. Malum “Dünya, âhiretin tarlasıdır.”⁴⁶¹⁵ Bu dünyadayken âhiret tarlasının ekilmesi lazımdır. Âhiret tohumu, dünyadayken yerli yerine ekilmezse, orada nasıl biçilip de yenilebilecek? Âhiret ve dünyâ sevgisinin ikisi birden terk edilmeli, zira ikisi bir gönüle sığmaz. Dünyayı da âhireti de terk eylemeye, emri yerine getirmeye, mürşid-i âlemi bulup rızasını almaya çalış. Eğer iki sevgi, dünya ve ahiret sevgisi bir yerde bulunabilseydi, bunca enbiya ve evliya inzivaya çekilerek, Hazret-i Peygamber, Hâtem-i Nübüvvet ise her şeyden geçip mağaralara girerek marifetullahın kemâlini ortaya koymak için halvetlerde riyazat ve perhizle kendilerini eziyete maruz bırakmazlardı. Hazret-i Cebrail, [55a] Hazret-i Hâtem-i Nübüvvet’e ilk vahiy olan “Okul!” suresini mağarada riyazat halindeyken getirmiş ve şöyle söylemişti: “Oku Yâ Muhammed!” O da “Okumam yoktur” cevabını verince Cebrail “Yaratan Rabbinin adıyla...”⁴⁶¹⁶ sözlerini

⁴⁶¹³ Şûrâ suresi, 20.

⁴⁶¹⁴ Hadîs-i şerif.

⁴⁶¹⁵ Aclûnî, Keşfü’l-Hafâ, 1/412.

⁴⁶¹⁶ Alak suresi, 1-2.

öğretti ve telkin eyledi. Durum böyle olunca derviş olan kişiye “Halktan uzlet etmek” gerekir. Maârife talip olan Hakk ehli kimseye âhiret de dünya da haramdır. Çünkü onlar, Hakk’ın cemâlini müşâhede etmekten bir an, bir saat ayrılmaz, kesintiye uğratmaz. Dünyaya talip olana âhiret de haramdır. Çünkü böyle kimseler nebîlerin ve velîlerin sırrından mahrum kalır. Onlar için “O dünyayı da kaybetmiştir, âhireti de” denir. Dünyayı terk eylemek, Rasulullah efendimizin fiilidir. Çünkü o “Tarîkat fiillerimdir” buyurmuştur. Rasulullahın yaptıkları tarîkat olmuştur. Şeriat, tarîkat ve hakikat Hazret-i Rasulullah ile Hazret-i Hakk arasındaki namus sırrıdır. Bu sırrın en yüksek seviyede müşâhede edildiği yer mağaradır. Hazret-i Peygamber’in, Hakk’ın cemâlini müşâhede esnasında gördüğü, tarifi mümkün olmayan kendine mahsus bir hâldir. Bu makam, vuslat makamı, vahdet makamı ve hüve hüve makamıdır. O makamda ne mukarreb melek ne de mürsel nebî vardır. [56b] Bu müşâhede hakkında Rasulullah şöyle buyurmaktadır: “Beni gören, Hakk’ı görmüştür.”⁴⁶¹⁷ İmam Ali (k.v.) mübarek seyrinde “Perde açılrsa, yakînîm şimdikinden fazla olamazdı”⁴⁶¹⁸ buyurmuştur. “Hakk ile benim aramda hiç hicâb yoktur” buyurur.

Her kim ki Hazret-i Rasulullah ile İmam Ali’nin bu sırrını ve hakikini bilmezse, o kimse Muhammed ve Ali’ye eremez. Muhammed ümmeti olamaz. Peygamberin ve Ali’nin sırrı, kendisinden gizlenir. Onları sevse bile dostlarından olup da fırka-yı nâciyeye ulaşamaz. Çünkü Hazret-i Rasulullah ile Hazret-i Ali’yi sevmek, onların sırrını ve hakikatini bilmek ve sözlerinden agâh olmaktır. Onlar gibi amel etmektir. Emirlerini yerine getirip gittikleri yola gitmektir. Onların fiillerini yapmak ve apaçık maârif sahibi olmaktır.

Hazret-i Âdem soyunun tamamı âdemoğludur. Vahşi hayvanlar ve kuşlara gelince, kuşlar uçucu ve yayılıcı, vahşi hayvanlar ise kaçıcıdır. Hakiki anlamda âdemoğlu diye “oğul babasının sırrıdır”⁴⁶¹⁹ sırrıyla bir olup, babasının sırrına ve hakikatine vâkıf olana denir. Babasının sırrına vâkıf olmayana ve babasını bilmeyene ise görünüşte âdemoğlu derler ama manen ve hakikat olarak âdemoğlu değillerdir; kuşlar ve hayvanlar gibidir. Çünkü bunlar babalarını bilmez ve babalarının mirasını yememiş olurlar. Baba mirasını yemeyenin ne olacağı bellidir. Çünkü baba mirası yemek, babanın sırrına vâkıf olmak, bunun kıymetini bilmek ve babasını tanımak demektir.

⁴⁶¹⁷ Aclûnî, H. No 2482.

⁴⁶¹⁸ Mclisî, *a.g.e.*, C. 40, s. 153.

⁴⁶¹⁹ Şa’rânî, 1/397; Ukberî, 1/156.

Hakk Teâlâ, Âdem (a.s.) hazretlerine bütün eşyayı öğretti. Bütün eşyanın isimlerinin ne olduğunu bildirdi. “Allah, Âdem’e bütün varlıkların isimlerini öğretti.”⁴⁶²⁰ Ey tâlip, sen de bu isimleri iyice öğren. Bütün eşyanın, yeryüzünün ve gökyüzünün hikmetini ve cevherini görüp buna göre hareket et. Âdem gibi âlim ve sâlih ol. Hazret-i Ehadiyet, şöyle buyurmaktadır: “Muhakkak yeryüzüne benim sâlih kullarım vâris olacaktır.”⁴⁶²¹ Manası, yeryüzü ile göklerin mirasını Hakk Teâlâ’nın salih kulları yer. Sâlih diye nefsinin idrak edip Rabbini ve terbiyecisini bilen kimseye derler. Çünkü bir kişi kendini bilmezse, mürebbisini ve nefsinin de bilmez. Nefsinin bilmezse cüz’î iradenin ne olduğunu bilmez, gerçekte Rabbini bilmez. Hazret-i Rasul-i Ekrem buyuruyor: [55b] “Nefsinin bilen Rabbini bilir.”⁴⁶²² Nefsinin bilmek, mürebbisini bilmek şöyle olur: Kişi, kendi vücudunda ne kadar ilim varsa okur ve bilir, bütün eşyada kendisini görür ve müşâhede eder, bütün eşyada kendi zuhûrunu görür; hatta kendi vücudundan başka vücut kalmaz. Bütün varlıklarla bir vücut ve bir hakikat olur. Bütün eşyanın, kişinin âdemiyyetinden nasıl zuhûra geldiğini, yeryüzünün, gökyüzünün ve melekûtun hakikatının ne olduğunu görür ve bilir. Îsâ Ruhullah (sallallahu aleyhi ve sellem) “İkinci kere doğmayan semavat ve arzın melekûtuna dahil olmaz” buyuruyor. Manası, anadan iki kere doğmayan semavat ve arza giremez. Göklerin ve yeryüzünün melekûtunu anlayamaz. Çünkü iki kere doğmanın manası, biri anadan dünyaya gelmek, diğeri mürşid ile bütün eşyadan kendine doğmaktır, kendinden doğmaktır. Taklit âleminde tahkik âlemine geçmektir; cehaletten maârif sırrına geçmektir. Şiir:

Anadan bir kere doğan insan-ı kâmil olmaz

Nice kere doğmuşum anadan bil insan olunca

Nice kerinin manası şudur: [57a] Her zerrede kendini müşâhede etmek, zerrede güneşi, katrede deryayı bulmak demektir. Çünkü Âdem ile Havvâ’nın vücudu, Hakk’a nispet edildiği zaman bir katre, bir zerre hükmündedir. Bir katre mesabesinde olan vücudunu, vahdet deryasına ulaştıran kimse Hakk ile Hakk olur. Nefsinin ve mürebbisini görüp Rabbini bulur. Katreden deryayı, zerreden güneşi görür. Kendi vücudunu, vücudunda gizli olan ilmi öğrenip âdem olmanın ne olduğunu anlar, kendisi de âdem olur. Yer ve gök mirasını salih kişilerden alır, Allah kelâmının sırrına vâkıf olup râsih olduğunun farkına varır.

⁴⁶²⁰ Bakara suresi, 31.

⁴⁶²¹ Enbiyâ suresi, 105.

⁴⁶²² Hadîs-i şerif.

Kâdîm Kelâm

Allah kelâmı, âdemin yüzünde satırlara dökülmüş, yazılmıştır. Âdemin yüzü, ilahî levh-i mahfuzdur. Hakk Teâlâ kudret kalemiyle yazmıştır ve tasvir eylemiştir. Allah buyuruyor: “O, sizi rahimlerde dilediği gibi şekillendirendir.”⁴⁶²³ Allah Teâlâ, sırrı, rahimler içinde tasvir eyler. Hakk Teâlâ nasıl dilerse, ana rahminde âdemoğlunun suretini kudret kalemiyle tasvir eder, yazar. Çünkü bu suretler, kelâm-ı kadîmdir. Allah, ilahî kelâm olan Âdem’in yüzünde, esmâ-i küll ve esmâ-i hüsnâ mevcuttur. Allah bütün isimlerini Âdemoğlunun yüzünde ve diğer uzuvlarında satır satır yazmıştır. Hazret-i Ehadiyetin [57b] kelâm-ı kerimi buna delildir, kanıttır. Bu hususta Allah şöyle buyuruyor: “Tûr’a, yayılmış ince deri sayfalara düzenle yazılmış kitaba andolsun.”⁴⁶²⁴ Manası şöyledir: Hakk’ın Tûr’u satır satır yazılıp kitap olmuştur. Hakk, rakk-i menşur (üzerine yazılmış deri) diye kasem ederler. Kasemin, Ehadiyetin kelâmı olduğu bilinmelidir. Âdem, kün kelimesi, Kur’ân-ı Kerîm’in mucidi ve aslıdır, mürekkebatıdır, hakîkatin hakîkatidir. Kudret eliyle başlangıçta Âdem’in yüzüne yazılan, satırlara dökülen sırrdır. Kâf-nûn, harflerinin açılımı, yirmi dokuz sure evvelinde yazılan yirmi dokuz harfin terkididir. O da bütün âdemoğullarının elinde ve ayağında yazılıdır. Unutulmaması için böyle tecellî etmiştir.

Lafzatullah (Allah lafzı) beş harftir: A-l-l-a-h. İçinde beş derin manayı barındırır. Muhammed Maârif ismi de Allah ismindeki beş derin mananın batınıdır. Fethü’l-Maârifin zuhûru, marifetin kemâlinin zuhûr etmesidir. Yani Allah isminde sırlı olan kemâlâtın tamamı Fethü’l-Maârif ile ortaya çıkmıştır. Her şeyin aslı üç menbadan doğmuştur, mevlûd-i selâse de denir: Allah, Muhammed, Maârif. Hâtem-i enbiyâdan hâtem-i evliyaya nakleden marifetullah, ilahi kelâm-ı kadîm kelimesiyle aşîkar olunup bilinir; bütün ehlullah ve büyük veliler, mevlûd-ı selase ile marifete ulaşırlar, maârif-i billah olurlar. [58a] Âdemoğlunun nutkunda, yirmi dokuz harf ile yirmi dokuz sure mukabilinde söylenir. Şu bilinmeli ki Âdemde, harflerin kelâmı; Maârif, Allah ve Muhammed’i gösterir. Kur’ân’ın sırrını ve marifetullahı gösterir. Muhakkak Kur’ân’ın sırrını anlamak gerekir. Rûh bile emr-i Rabb olunca, dem-i Ehadiyetten kelâm-ı kadîm ile kelâmullah marifetini ve Muhammed’i bildirir. Rûh, Hazret-i Bârî’nin kelâm-ı kadimidir. Âdem-i Hakk, “kün” demesidir, emr-i Rabbdır. Böylece biline. Kesin delil ve

⁴⁶²³ Âl-i İmrân suresi, 6.

⁴⁶²⁴ Tûr suresi, 1-3.

sabit burhandır. Allah buyuruyor: “Ve sana rûh hakkında soruyorlar. De ki: Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir.”⁴⁶²⁵ Ruh, Rabbimin emridir ve kelâm-ı kadimdir, bütün eşyayı kuşatmıştır. Kün (ol) diye emir buyurdu, “Ol” deyince her şey oldu. Yâsîn’in manası Yâ insan, Yâ Muhammed demektir. Böyle olunca kelâm-ı kadim’in manası anlaşılır. Her şeyde rûh da oldu. Hazret-i Risâlet buyurmuştur: “Kelâm, söyleyenin sıfatıdır.” Mütেকellimin kelâmı, kelâm-ı kadim’dir, sıfattır, zâttır. Delili, Hazret-i Rusulullah’ın: “Allah, önce benim nûrumu yarattı. Allah, Âdem’i kendi suretinde ve Rahman sureti yarattı.” Böyle olunca kelâmullah bütün eşyayı kuşatmıştır. Kelâm kelimesi, bütün eşyada vardır. Hakk’ın emri rûh olup bizleri söylettiği gibi hâl dilince bütün eşyayı da söyletir, [58b] kesin delille sabittir. Allah buyuruyor: “Bizi, her şeyi konuşturan Allah konuşturdu.”⁴⁶²⁶ Âyetin ifadesine göre Hakk Teâlâ’nın kelâm-ı kadimi bütün eşyayı kuşatmıştır. Kelâm, söyleyenin ayınadır ve fâtihasıdır. Fâtihatü’l-kitap da yedi âyettir. Bütün Kur’ân’ın aslıdır ve anasıdır; ümmü’l-kitaptır, fâtihatü’l-kitaptır ve bütün âdemoğullarının yüzünde yazılıdır. Hak Teâlâ’nın levh-i mahfuzudur, levhde korunmuş ve yazılmıştır. Onu bilmeyenin namazı doğru olmaz. Namaz, Fâtihatü’l-kitap ile tamam olur. Fâtiha ve insan, birbirinin müşahit ve aynasıdır. (Fâtiha, insanı, insan Fâtiha’yı gösterir.) Rasulullah (a.s.) buyuruyor: “Fâtiha olmadan namaz olmaz” Namaz, Fâtiha’yla tamam olur. Fâtihatü’l-kitap da yirmi dokuz harften oluşmaktadır. O da Âdem (a.s.)’ın yüzünde, elinde, ayağında ve konuşmasında tecellî etmiştir. Şiir:

Elinden hem ayağından yüzünden

Beyândır ilm ile esmâ sözünden

Bu yüzden insan, kelâmullah ve kitabullahtır. Cüneyd-i Bağdadî buyurmuştur: “Kur’ân’ın lafzı ile insanın cismi ikizdir, Kur’ân’ın manası ile de insanın manası ikizdir.” Bölüm. Ey maârif-e talip ve ehlullahâ âşık olan kişi! Ey maârif-i billaha talip ve ey zatullahın sevgilisinin hatmi (mührü)! [59a] Âdem (a.s.)’ın yüzü, vechullah ve suretullahtır (Allah’ın yüzü ve suretidir). Nitekim Rasulullah: “Allah, Âdem’i kendi suretinde ve Rahman suretinde yarattı”⁴⁶²⁷ buyurmuştur. Kur’ân-ı Kerîm’de: “Allah onun

⁴⁶²⁵ İsrâ suresi, 85.

⁴⁶²⁶ Fussilet suresi, 21.

⁴⁶²⁷ Meclisî, *a.g.e.*, C. XI, s. 111; Kuleynî, *a.g.e.*, C. IV, s. 342.

perçeminden tutmuştur”⁴⁶²⁸ buyuruluyor. Rasulullah ise: “Allah, insanı kendi suretinde yarattı.”⁴⁶²⁹ buyuruyor. Yine âyette: “Sizi bir tek nefisten yarattı”⁴⁶³⁰ buyuruluyor.

Allah, Âdem’i yarattı. Ahadiyyet üzere iken vâhidiyyete tenezzül ederek Âdem’in suretiyle suretlenmiştir. Vâhid nefis, Ahadiyyet ve Rahman sureti üzerine zuhûr etti. Manası, “kendi sureti üzere” sözü, zât ismine; “ve Rahman sureti üzere” sözü, sıfat ismine işaret eder. Âdem (a.s.), zât ile sıfat üzerine yaratılmıştır. Zât sıfatın ve sıfat zâtın, vâsıf mevsufun ve mevsuf vâsıfın aynıdır. Kelâm, mütakellimin aynıdır. Allah’ın kelâmı, Âdem’in nutkuyla (söyleyişiyle) yazılmıştır, Hakk’ın nefhasıdır. Eğer bu ilahî kelime olmasaydı, Âdem (a.s.)’in yüzü ne ile bilinirdi? Âdem’in yüzünde Hakk Teâlâ nasıl görünürdü? Kelâmullahın (Allah kelâmının) esrarı nasıl bilinirdi? Semavî kitapların tamamı nasıl terkip olunur ve ortaya konulabilirdi?

Ey marifete talip olan ve ey mutlak zâtın âşığı! İlahî kelime olan kün kelimesi, Hazret-i Ahadiyyetin yüce zâtı Yâsîn ve yüce sıfatı bâ’nın altındaki noktadır. Bu sır bütün kâinatı ihata etmiştir. Âdem’in ve Havvâ’nın yüzünde ezeli ve ebedî olarak karar tutmuştur. “Uyuklamayan ve ölümsüz olan” bu yüzde görünen zâttır. Fâtihatü’l-kitap yedi âyettir [59b] ve yirmi bir harftir. Çünkü Havvâ’nın yüzündeki dört kirpik, iki kaş, bir baş saçı Havvâ’nın yüzünün misalidir. Havvâ’nın yüzü yedi âyet ve yirmi bir harf ile tasvir edilmiştir. Hakk Teâlâ yedi harfî, Havvâ’nın yüzünde tecellî ettirmemiştir. Nitekim Fâtihatü’l-kitapta da yedi harfin yazılmaması gibi. Fâtîha’da yirmi bir harf yazılmış, yedi harf yazılmamıştır. Fâtihatü’l-kitabın harfleri, ümmü’l-hakika (hakikatlerin anası)dır. Yazılmayan harfler şunlardır: فحش ثظخر. Havvâ’nın yüzünde yazılmayan yedi harf: Burun hattı, yüz hattı, dudak hattı. Bunlar Âdem’in yüzünde ezeli ve ebedidir ve bu otuz iki harf, kelimenin tamamıdır. Havvâ’nın yüzünde tecellî etmeyen yedi hat, Âdem’in yüzünde tecellî etmiştir. Âdem’in yüzündeki sırrı okumaya, Havvâ’nın yüzü delil olmuştur. Âdem’in yüzündeki ilahi yazı, “O, yazılmış bir kitaptır. Ona, Allah’a yakın olanlar şahit olur”⁴⁶³¹ sırrındaki kemâl ile okunup bilinmelidir. Böylece Âdem ile Havvâ’nın yüzleri birlerine şahit olsun.

Rasulullah: “Kur’ân yedi harf üzerine inmiştir. Fâtîha yedi âyettir. Bu yedi âyetten biri Bismillahirrahmanirrahim’dir”⁴⁶³² buyuruyor. Buna göre Âdem ile Havvâ’nın manaları

⁴⁶²⁸ Hûd suresi. 56.

⁴⁶²⁹ Hadîs-i şerif.

⁴⁶³⁰ Nisâ sûresi, 1.

⁴⁶³¹ Mutaaffîfîn suresi, 20, 21.

⁴⁶³² Buhârî, Fedailu’l-Kur’ân 5, 27, Husûmat 4, Tevhid 53.

bir hakîkattir. Çünkü dört kirpik, iki kaş, bir baş saçı yedi âyeti temsil eder. Anne karnından dünyaya gelen çocukta bu yedi âyet bulunur. Gayb âleminde şehadet âlemine böyle nüzul eder. Anne karnında elde ettiği bu yedi hattı da beraber getirir. [60a] Çocuk, kitabet-i ümmiye denilen bu yedi hattı, anasının rahmi içindeyken ümmü'l-hakikat olan rahm isminden almıştır. Ümmü'l-kitap denilen Fâtiha, bu hatlardan ibarettir. Bu yedi hattı, dört unsurla çarpacak olursak vatan-ı asliyeye işaret eder. Rasulullah, “Vatan sevgisi imandandır”⁴⁶³³ buyuruyor. Dört kere yedi yirmi sekiz harfin hattıdır ve Kur’ân’da zikrolunan yirmi sekiz peygamber mukabilindedir. Bunları bilmek her mümine farz mesabesinde vaciptir. Âdem’den Hâtem’e gelinceye kadar Kur’ân’ın evvelinde bildirilen mukattaa harfleri üzere gelen peygamberlerdir. Hazret-i Ehadiyet, onların arasında fark olmadığını kesin delille bildiriyor. Allah Teâlâ buyuruyor: “Onun peygamberlerinden hiçbirini ayırt etmeyiz.”⁴⁶³⁴ Hepsî peygamberdir. Üçünün peygamber olup olmadığı ihtilaflı olmasına rağmen yirmi beşi hak peygamberdir. Hâtem-i Nübüvvete gelinceye kadar üzerinde ihtilaf olanlar Üzeyir, Lokman ve Zülkarneyn’dir. Bunlar dışındaki yirmi beş peygambere itaat edin. “Başlarınızı kısaltmış olarak”⁴⁶³⁵ başınızı onlara kasr edin, kesin. Çünkü onlar sizin fevkinizde bir mevkie sahiptir. Onlara secde edin, Allah’ın elinin onlarla olduğunu bilin. Onlarla ahitleşin. Allah, emaneti size onların eliyle vermiştir. Bu emanete teslim olun. Âdem (a.s.)’den Hâtem-i Nübüvvete gelinceye kadar yirmi beş peygamber [60b] ve ihtilaflı olan üçü de bilinirse, bunların tamamı ilahi kelime mukabilinde gelmişlerdir. Kendisine ayna olması için Hazret-i Bârî, bunları kudret eliyle gayb âleminde nakş ve tasvir eylemiştir. Onlara dikkatlice bakıldığı zaman kudret fark edilir.

İslâm’ın Beş Temeli

Nebiyü'l-ümmi olan Rasulullah efendimiz şöyle buyuruyor: “İslâm beş temel üzerine bina edilmiştir: Allah’tan başka hiçbir ilah olmadığına ve Hazret-i Muhammed’in Allah’ın rasulü olduğuna şehadet etmek, namaz kılmak, zekat vermek, ramazan ayında oruç tutmak ve gücü yetiyorsa hacca gitmek.”⁴⁶³⁶ İslâm’ın binası ve temeli olarak zikredilen bu hususlar şeriattır.

⁴⁶³³ Aliyyü'l-Kârî, *Esrârü'l-Merfûa*, Hadis No. 164; Aclûnî, *a.g.e.*, Hadis No. 1102.

⁴⁶³⁴ Bakara suresi, 285.

⁴⁶³⁵ Fetih suresi, 27.

⁴⁶³⁶ Buharî, İman 1-2; Müslim, İman 19-22; Tirmizî, İman 3; Nesaî, İman 13.

Kelime-i şehadet

İslâm'ın binası olan şeriat, beş temel üzerine oturmaktadır. Kelime-i şehadet şöyledir: “Ben şahitlik ederim ki Allah’tan başka İlâh yoktur. Yine şahitlik ederim ki Hazreti Muhammed Allah’ın kulu ve Resulüdür.” Her kim bu şehadeti içten ve samimi olarak söylerse Hakk Teâlâ’nın birliğine ve Rasulullahın haklılığına şeksiz şüphesiz inanırsa, o gerçek mümin ve müslümandır.

Ey Hakk’ın maârifinin beş hassasına talip olan kişi! M-a-a-r-i-f ve ey mutlak zâta âşık olan kişi! Zâtın sırrı olan Fâtihayı, seba’l-mesânîyi her kimse ölmeden önce öğrenip samimi olarak kalpten söylemez ve bu [60a] kelime-i şehadete iman etmezse kâfir ve müşriktir ve katli vacip olur. Her kim bu kelime-i şehadeti nefs-i emmare, nefs-i levvame, nefs-i mülhime ve nefs-i mutmainne mertebelerinde müşâhede eylediği dört delille ve ihlasla söylerse ona mümin ve müslüman derler. Kelime-i şehadetin itikadı her mertebede ayrı ayrıdır: Şeriat ehlinin itikadı, tarîkat ehlinin itikadı, marifet ehlinin itikadı ve ehlullah efendilerimizin itikadı olan hakikat ehlinin itikadı. Gerçi “Lâ-ilâhe illallah” hakikatte bir itikattır ama şeyhlerin mertebeleri üzere bu dört unsurdan bahsedilen dört mertebeden her birinin ayrı bir sırrı, bir gidişi ve bir söyleyişi vardır. Bunlardan şeriat ehli, zâhiren kelime-i şehadeti söylerler. Allah’tan başka ilah yoktur, manasına “Lâ-ılahe illallah” derler. Yine “Hakk Teâlâ, nihayeti olmayan bir nurdur.” Yine bütün mevcudatı ve bütün eşyayı kuşatmış bir zât-ı şeriftir, derler. Ancak bu kuşatmanın hangi yolla olduğunu bilmezler. Yine böyle bir perde ile Hakk Teâlâ’yı bütün eşyadan tenzih ederler ve bu âlemin tamamının Allah’tan olduğunu söylerler. Sonradan yine yok olacağını, [60b] göklerin tebdil olacağını söylerler. Allah buyuruyor: “O gün yer başka bir yere dönüştürülür.”⁴⁶³⁷ ve “Gökler de onun eliyle dürülmüştür.”⁴⁶³⁸ Bil ki o gök tebdil olur, gök ile yer ayrılır ve gökler erir. Her şey Allah’ın eliyle gerçekleştirilir. Dağlar atılıp yeryüzü dümdüz olur. Tövbe kapısı kapanır. Güneş batıdan doğup doğuda batar. Yerde ve gökte Allah’tan başka hiçbir şey kalmaz. Allah buyuruyor: “Bu gün mülk kimindir? Tek olan, her şeyi kudret ve hakimiyeti altında tutan Allah’ındır.”⁴⁶³⁹ Hakk Teâlâ, İsrâfil (as)’e sûru üfürmesini emreder ve o da sûru üfürür. Bütün peygamberlerin ve insanların ruhları, o sûrun avazından canlanıp kalkar, derler. Gerçekte de dirilip kalkarlar. Ama

⁴⁶³⁷ İbrâhim suresi, 48.

⁴⁶³⁸ Zümer suresi, 67.

⁴⁶³⁹ Mü’min suresi, 16.

kalkmalarının ne şekilde olacağını aşağıda ledünnî tabirle yazacağız. Cümlesinin amel defterleri ellerinde olarak Hakk’a yürüyecekler, derler. Amel defterleri sağ ellerinde olanlar mümin ve müslümandır ve cennet ehli olup cennette ebedî olarak kalırlar. Allah Teâlâ buyuruyor: “İman edip salih amel işleyenleri altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağız ve orada edebi kalacaklardır.”⁴⁶⁴⁰ Amel defterleri [62a] sol ellerinde olarak Hakk’ın dergahına yürüyenler kâfir ve müşriklerdir. Bunlar cehennemde ebedî olarak kalacaklardır. Allah onlar için de: “Şüphesiz inkar eden [ehl-i kitap ile] Allah’a ortak koşanlar, içinde ebedi kalmak üzere cehennem ateşindedirler”⁴⁶⁴¹ buyuruyor. Zâhir ehlinin itikadı böyledir, onlar zâhir manası ile amel ederler.

Fakat tarîkat ehlinin, marifet ehlinin, hakikat ehlinin itikadı bu âyetlere göredir. Fakat âyetlerin manasını tefsirleri farklıdır, manayı başka türlü tefsir ediyorlar. Çünkü bu itikad da güzeldir. Bundan küçük itikad olmaz. Hazret-i Ehadiyetin kelâm-ı kadîminden zuhûr eden Kelâm-ı Kerim, Mushaf ile mahşer yerinin şefaatçisi, övünç kaynağı Hazret-i Rasul Muhammed Mustafa da böyle haber vermiştir. Ama bunda nice manalar ve nice sırlar vardır. Bu ilahî sırları, zâhir ulemâsı efendilerimiz kabul etmez, onlar zahire bakar, dolayısıyla bâtını kabul etmezler. Çünkü sahip oldukları ilim bu kadardır ve akılları da bu ilme yetmez. Bu ilim, Allah dostu, maârif-i billah ve er-râsihûn efendilerimize mahsustur. Söz konusu bâtın ilmini, bâtın ilmi ile amel eden bâtın ulemâsı bilir. Bu ilmi kendilerine Hakk tâlim eder, ilahî ilhamlar onlar içindir. Çünkü Allah dostları bir söz söyler, fakat o sözün altında nice sırlar saklıdır. Hazret-i Bârî’nin yüce kelâmında [62b] öyle manalar, mucizeler ve sırlar vardır ki akıllar hayrette kalır. Çünkü Allah’ın ilmi, akıl ile bilinmez. Hakk’ın hidâyeti olmayınca, hidâyet nuruna vâris olmayınca bu manaların hakikati bilinmez. Kur’ân-ı Kerîm’de: “Allah dilediği kimseyi doğru iletir”⁴⁶⁴² buyuruluyor. Allah Teâlâ, hidâyet nurundan kelâm-ı kadîmiyle aydınlatıp onu da “Bunları dosdoğru bir yola ilettik”⁴⁶⁴³ sözünü hediye eylemeyince bilinmez. Allah ilminin hakikatine ve esrarına nihayet yoktur. Emirü’l-müminin İmam Ali’nin Hazret-i Peygamber’den naklettiğine göre, “Muhakkak ki Kur’ân’ın zâhiri ve bâtını vardır. Bâtınının da bâtını vardır. Hatta yedi batna kadar gider.”⁴⁶⁴⁴ Kur’ân’ın bir zâhiri ve bir

⁴⁶⁴⁰ Nisâ suresi, 57, 122.

⁴⁶⁴¹ Beyyine suresi, 6.

⁴⁶⁴² Bakara suresi, 142, 213.

⁴⁶⁴³ En’ân suresi, 87.

⁴⁶⁴⁴ Abdürrezzak, *Musannef*, III/358; Ebû Ya’lâ, 9/278.

bâtını olduğu bilinmelidir. O bâtının da bir bâtını vardır. Böylece yedi batna, hatta yetmiş batna kadar gider.

Ey Hakk'ın maârifine talip olan kişi! Kelâm-ı kadîmin evvelini bilen, ikinci manasını bilmez. İkinci manasını bilen üçüncü manasını bilmez. Böyle böyle yedinci, hatta yetmişinci manaya kadar gider. Kur'ân'ın manalarını râsihun'dan olan ulemâ bilebilir.

Ey Hakk'ın maârifine talip olan kişi! Şeriat ulemâsının zâhire baktığı bilinmelidir. Kelime-i şهادeti, zahiri anlamına göre tevhid edip söylerler. Hakk Teâlâ'nın birliğine [63a] şهادet edip iman ederler. Şöyle söylerler “Allah'tan başka ilah yoktur, ancak Allah vardır.” Allah'tan başka hiçbir şey yoktur. Bütün eşyada hâzır ve nâzırdır, derler. Fakat onlara sorulsa, “Hakk Teâlâ bütün eşyada nasıl hâzır, nasıl nâzır ve nâsıl mevcuttur?”

Şöyle cevap verirler: “Sütün içinde yağ nasıl mevcut ise, onun gibi mevcuttur” derler. Sen de şöyle söylesen, “Ey kardeş, sütü döğünce yağ çıkarırız, bütün eşyayı döğecek olsak, Hakk nasıl çıkar?” Onların şöyle söylemesi muhtemeldir: “Hakk Teâlâ, bütün mevcudatı yarattı. Yine bu varlıklar ile vardır, hâzır ve nâzırdır.” Bu defa yeniden sorulacak olsa, “Hakk diye sen neye nersin? Hakk'tan murad kendi midir, yoksa ismi midir?” Elbette “hem kendidir, hem ismidir” derler. Sen tekrar sorsan, “İsmi ben de bilirim, sen isimlendirilenden haber ver.” Şöyle cevap vereceklerdir: “Hakk Teâlâ'nın müsemması bi-nişandır. Bi-nişan olandan kimse haber veremez. Bütün eşyadan münezzehtir.” Sen şöyle söylesen, “Hakk Teâlâ berîdir (münezzehtir). Bilinmez idi, Hakk Teâlâ bilinmesi için insanı yarattı. Böyle olmasaydı, insan yok iken Hakk bilinmezdi. Halbuki insan yaratıldı, Hakk yine bilinmez. Hakk Teâlâ ne zaman bilinir?”

Öyleyse yazıklar olsun sana! [63b] Senin bu bildiklerini ve anladıklarını cümle âlem bilir. Kafirlerin ve Yahudilerin itikadı da böyledir. “Hakk birdir, her yerde hâzır ve nâzırdır, bütün varlıkları Hakk söyler, Hakk'ın emri olmayınca hiçbir şey cevap veremez.” derler. Fakat Hakk'ın emrinin nasıl olduğunu, Hakk Teâlâ'nın bütün varlıklarda nasıl bulunduğunu bilmezler. Kafirler, dil ile ikrar ederler ama itikatları boşa gitmiştir. Hakk Teâlâ'nın varlığının yerde ve gökte nasıl olduğunu bilmezler. Allah buyuruyor: “İkisi arasındakiler ve toprağın altındakiler (yalnızca onundur)”⁴⁶⁵ sırrını duymayan kimseler hakkında Allah şöyle buyuruyor: “Onlar bunun arasında tereddüt eder, bocalarlar, ne onlara bağlanırlar”⁴⁶⁶ kabilinden anlatılan o taife hakkında Allah buyuruyor: “Onlar

⁴⁶⁵ Taha suresi, 6.

⁴⁶⁶ Nisâ suresi, 143.

kalplerinde olmayanı dilleriyle söylüyorlar.”⁴⁶⁴⁷ Bunların dilleriyle söyledikleri kalplerinde yer etmez. Söyledikleri nefislerine etki etmemiştir. Bunlar hakkında Allah şöyle buyuruyor: “İşte bunlar hayvanlar gibi hatta daha da aşağıdadırlar. İşte bunlar gafillerin ta kendileridir.”⁴⁶⁴⁸

Tarîkat ehlinin itikadı. Hakk’ı kendi nefsinde ve bütün eşyada, Mecnun’un Leyla vasıtasıyla Mevlâ’yı bulması gibi müşâhede eylemeyen kimseye “Belki daha da aşağıdırlar” derler ama tarîkat ehli demezler. Tarîkat ehlinin itikadı ise kelime-i tevhidi söylerler, “Lâ-ılahe illallah” [64a] deyip tevhid ve zikirleriyle nefiy ve ispat ederler. Nefiy; dünya sevgilerinin tamamından vazgeçmek, masivadan (Allah dışındaki her şeyden), başka şeyleri düşünmekten, taklitten, cehaletten, bütün varlıklardan geçmek, “Dünyada garip bir yabancı gibi ol” emrinin (yolun yolcusu) sırrıyla sırlanmak, pak ve mücerret olup, Allah sevgisini gönlünde taşımak, bütün varlıkta Hakk’ı görmek demektir. Tarîkat, Hakk yoludur. Tarîkat ehli demek, yolcu demektir, doğru yol üzere olmak demektir. Gerçek rehber şeyhimdir diyerek şeyhte fani olup yerde ve gökte ondan başka bir şey görmemektir. Zira bunlar (tarîkat ehli) bütün alakaları kesmiş, gönüllerinde Allah’tan başka düşünce ve nakış kalmamış, gönülleri menzile varmak arzusuyla ehlullahın ruhaniyeti ve Hazret-i Hatm-i Rasulullahın nuraniyetiyle tanınan tarîkat üzere müstakim olmuş kimselerdir. Onlar, Allah’ın muhabbetine gönül vermiş kimselerdir. İşte tarîkat ehlinin itikadı budur.

Marifet ehlinin itikadı ise, yukarıda yazıldığı şekilde şeriat itikadını ve tarîkat itikadını geçip her iki itikada da tamamen teslim olduktan ve onları aştıktan sonra muhabetullahla olmak, kelime-i tevhidi bilerek “Lâ-ılahe illallah” deyip nefiy ve ispat etmek, [64b] bütün dünya sevgilerinden geçerek muhabbetullahla gönül vermektir. Rasulullah buyuruyor: “Allah bir kulunu sevdiğinde, onu fena haliyle hallendirir. Malını ve ailesini Allah yolunda terk ettirir.”⁴⁶⁴⁹ Bir başka hadiste de şöyle söyleniyor: “Kim bana âşık olursa ben de ona âşık olurum. Âşık olduğum kimseyi katlederim. O vakit kişiye, kanının diyetini vermek gerekir. Diyet olarak ben o kişinin iki gözü arasında görünürüm. İşte böyle kimseler, maârif ehli ve abdallardır.” Bunlar, dünyaya ait sözleri bırakıp irfanî sözlere muhatap olurlar.

⁴⁶⁴⁷ Fetih suresi, 11.

⁴⁶⁴⁸ A’râf suresi, 179.

⁴⁶⁴⁹ Şevkânî, *El-Fuâdû’l-Mecmûa*, s. 508; Ez-Zehebî, *Tertibü’l-Mevzûât*, s. 291; İbnü’l-Cevzî, *Mevzûât*, 3/482.

Maârif tarîkı ehlinin Lâ-ılahe illallah tevhidi hakkındaki itikatları şöyledir. Bu sözde, lâ nefy ve ispatı budur: Bütün dünya lezzetlerinden geçip gerçek bir aşk ile Allah’a gönül vermek. Zira marifetin hakikatinde lâ demek, masiva demektir. Maksat, masivayı terke niyet etmektir; yoksa bu dünyayı yakıp yok eylemek değildir. Ârif olan, kendi benliğini yok edip bütün eşyada kendi [65a] vücudunu müşâhede eylemelidir. Zira bu âlem yok olmak için değildir. Bu âlem, Hakk’ın alametidir. Bu âlem olmasa, Hakk’ın varlığı bilinmez. Allah’ın o kadar sırrı vardır ki bunlara vâkıf olmak âşık, sâdık ve ârifler dışında kimseye müyesser olmaz. Bunlar kendi benliklerinden soyunmuş kimselerdir. Hazret-i Ahadiyyet, Îsâ (a.s.) hazretlerine şöyle buyuruyor: ⁴⁶⁵⁰تَجَرَّدُ تَرَانِي Ey maârif ehline âşık olan kişi! Tevhid ve vahdetin son noktasına varan maârif ehlinin itikadı böyledir.

Hakikat ehlinin itikadı ise Lâ-ılahe illallah dendiğinde lâ, mevcut isimlerden bir isimdir. Lâ’nın manası yok demektir, illâ’nın manası var demektir. Şimdi lâ desen, lâ’dan bir şey görünmez. Ama illâ dendiğinde bütün âlem görünür, cümle âlem ispatlanmış olur. Çünkü bu âlem, Hakk Teâlâ’nın alametidir. Malûlden illete bakarlar. Bu âlem, Hakk Teâlâ’nın zâtıyla kâim bir sıfattır, derler. Yerde ve gökte Hakk’tan başka bir şey görmezler. Bil ki yeri ve göğü Hakk’ın zâtının aynı, kadim olan Ahadiyyetin kelâmı görürler. “Dünyada Allah’tan başka bir şey yoktur” derler ve yine “Kâinatta Allah’tan başka bir şey yoktur” derler. “O, ilktir, sondur, zâhirdir, bâtındır. O, her şeyi hakkıyla bilendir”⁴⁶⁵¹ âyetini söylediklerine delil olmak üzere okurlar. [65b]

Ey maârife talip olan kişi! Varlık âleminde Lâ-ilâhe illallah’tan başka bir şey yoktur. Lâ-ilâhe illallah, Allah’ın kelâmıdır, mevsuf vâsıfın kadîm kelâmıdır. Hakk Teâlâ, Hazret-i Rasulullahın cemâl-i şerifinde böyle tecellî etmiştir. Rasulullah, bütün varlık âleminde ve nefsinde kendinden başka hiçbir şey olmadığını böyle müşâhede etmiştir. Var olan her şey kendi varlığıyla var edilmiştir. O sebeple şöyle nidâ ederdi: “Allah’ım, eşyayı bana olduğu gibi göster.”⁴⁶⁵² Hazret-i Vahid-i Risâlet efendimizden bu sözü işiten bazı kimseler, aczinden ve görmediğinden böyle niyaz ettiğini zannederler. Oysa onun, eşyayı çok net gördüğünden, zevk ve şevkinden, müşâhedesinin kemâlinden ses ve harflerle seslendiğini anlamadılar. Ama bu sesi işiten ârifler, zahiri ve batını müşâhedesinin marifetin kemâlinden olduğunu, zevk ve şevkinden niyaz ettiğini anladılar. Çünkü Hakk Teâlâ, varlık âlemini, Hazret-i Vâhid-i Risâlet muhabbetine yaratmıştır. Böyle olunca, bu

⁴⁶⁵⁰ Tecerrüd terânî teferrüd tusallî.

⁴⁶⁵¹ Hadîd suresi, 3.

⁴⁶⁵² Hadîs-i şerif.

sözleri acziyyetinden söylemediği anlaşılır. Çünkü Hazret-i Risâlet, yerde ve gökte hiçbir şey gizli kalmayacak biçimde bütün kâinatı ve bütün eşyayı kendi vücudunda ve kendi cemâl-i şerifinde müşâhede etmiştir. [66a] Bu hususta da Hazret-i Rasul şöyle buyurmuştur: “Allah’a ârif olan kimseye, hiçbir şey gizli kalmaz.”

Ey maârife talip olan kişi! Bu kadîm kelâmı ve kelime-i şهادeti, Hazret-i Risâletin kendi vücudunda müşâhede ettiği gibi müşâhede etmeyen kimse, “Âlimler, peygamberlerin vârisleridir”⁴⁶⁵³ sırrına varis olamaz, ehli hakîkatin tevhidinde eremez. Habis sırrıyla sırlandığı için enbiyanın ve hâtem-i evliyanın sırrına eremez. Böyle kimselerin toprağı habistir, temiz toprağı dönüşmez. Oysa enbiyâ ve evliyânın toprağı, arz-ı tayyibedir. Dolayısıyla cehaletten irfana kendini ulaştırmayan kimseye, ehlullahın seyri olan Allah yolunda yürümek nasip olmaz. Yukarıda zikredildiği gibi âyetin manasına uygun olarak yerlerin ve göklerin başka yer ve göklere tebdil edildiğini anlayıp idrak etmedi. Üzerindeki kalabalıklarla birlikte dağlar dümdüz olur, yeryüzü pamuk gibi atılır. Batıdan doğuya kadar bütün yeryüzünde yumurta kadar yumru nokta kalmaz, dümdüz olur. Bütün eşya, kadîm ilahî kelâm olan mürşid ile bir hakikat ve bir mahiyet oldu ve ona güneş batıdan doğmadı. Çünkü güneş doğudan doğarak batıya yönelir, bunca menzilleri, dereceleri ve saatleri seyreder, bu âlemi süsler ve aydınlatır. Batıya ulaşınca kadar böyle hareket eder. Sonra batıdan doğarak geriye doğru bu saatleri, bu menzilleri ve bu dereceleri [66b] kat ederek doğuya ulaşır. Çünkü Hakk Teâlâ’nın zât-ı şerifi, asli vatani olan gayb âleminde velâyet hakîkatiyle bulunur, Hakîkatte hâtem-i velâyetin mahalli batıdır ve burcu aslandır. İşrak vaktinde şهادet âlemine gelir (dünyada görünür). Şهادet âleminde görünmesi Hâtem-i nübüvvetledir. Onun mahalli doğudur, terkiptir. Kün kelimesi, batıdan doğan velâyet hakîkatinin , doğuda nübüvvet olarak zuhûr etmesiyle kendini gösterir. Yine kün kelimesi, Ahadiyyet sırrı olan Âdem ile ve Âdem’deki yirmi dokuz, otuz iki harf ile cemâl ve didarını gösterir.

Bunca saatler, menziller ve dereceler mürşid ile mürid demektir; ilahî kadîm kelimenin mazharıdır, Muhammed Ali demektir. Biri güneş, biri aydır, böylece seyr eder. Suretullah ve suret-i Rahman hilkatine bürünür. Bütün varlık âlemine ise sadece müşâhede etmek düşer ve Lâ-ilâhe illallah diye şهادet eder. Çünkü şهادet âleminden gayb âlemine yönelmek gerekir. Hâtem-i velâyetten hâtem-i nübüvvet ve hâtem-i nübüvvetten tekrar hâtem-i velâyete gelinceye kadar seyir böyledir. “Her şey aslına döner.” Velâyet mahalli

⁴⁶⁵³ Hadîs-i şerif.

batıdır, asli vatandır, geriye doğru bu saatleri, bu menzilleri ve bu dereceleri seyr eyler (aşar). Bu esnada asli vatani da aydınlatır, imar eder, nurlandırır. Bu seyr, doğu mahalline gelinceye kadar güneşin dünyayı devir ve seyran eylemesi gibidir. “Zâhir, bâtının unvanı” olduğundan Hazret-i Rasulullah mahlukatın en şerefli ve mevcudatın en mükemmelidir ve bu yüzden zâhirde ve bâtında gelir. Bâtın da zâhirin aynısıdır. Bu sebeple dünya varsa âhiret de vardır ve dünya gibidir. Ama burada âhireti göremeyen öldükten sonra hiç göremez. Karanlık ve zindan içinde kalır. Kendi yaratılışını görmez ve bilmez ise âhireti de bulamaz ve göremez. Güneş gibi olan devr-i Muhammediye niçin böyledir deyip Hakk’ı aramaz ve görmez. Bunlar hayvan misalidir, temsili ifadelerden de anlamaz. Güneş kadar kudret yoktur. Bir hadîs-i şerifinde Hazret-i Risâlet ve Hâtem-i Nübüvvet şöyle buyuruyor: “Allah için beyaz bir yer vardır ki güneş orada olur. Hakk’ı seyreder. Dünya günlerinin otuz kere seyrettiği gibi halk onu görürler. Fakat ne olduğunu bilmezler.”⁴⁶⁵⁴ Çünkü dünya halkının çoğu kendi yaratılışlarını bilmezler. Öncelikli şart, kişinin kendi yaratılışını bilmesi, sonra nefsini bilmesi ve sonra Hakk’ı bilmesidir. Bunları bilmeyen Hakk’ı nerden bilecek, yaratılışını ve kâinatı nasıl anlayabilecek.

Bir kimse kendi nefsin ve yaratılışını anlarsa, Hakk’ın kadîm kelâmının kâinat [67b] olduğunu anlarsa ve bu kadim kelâmın mürşidi olduğunun irfanına ererse, cehalet zulmetinden kurtulur. Batının karanlığından irfan nuru güneş aydınlığı gibi doğar. İsrâfil’in sûrundan, ruhlara ulaşan güçlü ses, hakîkatte hatm-i evliyanın sözüdür. Mürşid-i kâmil, hatm-i enbiyanın, ehlullahın ve mürşidin tecessüm etmiş sözüdür. Mürşidin telkini kulağına girmediyse, ruh-ı kutsî ile edebi hayata ulaşamazsın. Canlı olduğun sürece amel defterinin ve cüz’î iradenin sende emanet olduğunu bil. Bu emaneti, sahibi olan mürşide teslim et. Mürşitle fenâ fillaha ulaş. Mürşide, mutlak zâtın kadîm kelâmı olan ilahî kelime ve ezelî kadîm kelâm demedikçe ezelî ve ebedî bekâ ağacının ne olduğu bilinmez. Bekâ ağacının tohumu bu dünyadayken âhiret tarlasına ekilmeden, Rasulullahın sırrını ve mübarek yüzündeki rahmetin ne olduğunu anlayamazsın. Hakk, Âdem neslinin tamamının yüzünde tecellî etmiştir. Hakk Teâlâ’nın vechi, sureti ve cennette didarı bundan ibarettir. Bunu görmeyen cennete giremez. İstivâ sırrı olarak bilinen sırat-ı müstakimi geçemez. Sırat-ı müstakîm sözüyle istivâ sırrına işaret edilir. Kur’ân-ı Kerîm içindeki surelerin evvelinde olan yirmi dokuz mukattaa harflerini; bu mukattaa harflerinden yirmi sekizinin peygamberleri temsil ettiğini anlayıp [68a] onların mucizelerini bilemez. Yirmi dokuzuncusu Hakk’tır. Allah’ın nutku, Âdem kelimesi olan

⁴⁶⁵⁴ Hadîs-i şerif.

mürsel peygamberleri, ve izah edilenleri, bu şekilde kabul edip amel defterini sağ eline almayan Hakk'ın dergâhına ulaşamaz.

Mürşidin eline yapışmayan, bütün varlığını ve emanet olan irade-i cüz'iyyesini mürşide teslim etmeyen, mürşidin sırlarını anlamak için çalışıp gayret etmeyen kimsenin dünyası da harap, uhrâsı da harap olur. Böyle kimseler için gökyüzü eriyip bozulur, yeryüzü dümdüz olur, derler. Sonra böyle kimseler gerçeğin ne olduğunu anlamaya çalışıp bütün varlığını mürşide verir. Hakîkatin sırları üzere bu kelime-i tevhidi şeriatı uygun olarak söyler. İman edip tarîkata uygun olarak amel ederse marifeten görür ve bilir, hakîkaten kendi hali edinir ve Hakk'ı müşâhede edip mürşidi Hakk olarak görüp bütün kâinata hâdî ve mehdî olarak âyette belirtilen şu kimselerden olur: “İşte onlar, Rablerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler ve kurtuluşa erenler de işte onlardır.”⁴⁶⁵⁵

Namaz

Ey maârife talip olan kişi! İslâm'ın bir şartı da namazdır. Allah: “Namazı kılın, zekâtı verin, işte dosdoğru din budur”⁴⁶⁵⁶ buyuruyor. [68b] Namaz üzerine kâim olun, zekâtı verin anlamındadır. Çünkü dini ayakta tutan budur. Namaz, müminin miracı ve cennetin anahtarıdır. Hazret-i Vâhid-i Risâlet, Hazret-i Ahadiyyetten (hadîs-i kutsi) buyuruyor: “Namaz ve zekat, müminin miracı ve cennetin anahtarıdır.”⁴⁶⁵⁷ Başka bir hadiste de şöyle buyruluyor: “Namaz dinin direğidir, kim yerine getirirse dinini sağlamlaştırır, kim de terk ederse dinini yıkmış olur.”⁴⁶⁵⁸ Bil ki dini yıkmak, müminlerin ve müslümanların işi değildir, belki kafirlerin ve müşriklerin işidir. Namazını şeriat, tarîkat ve hakîkat üzere kılmayan kimse Rasulullahın sırrından mahrum kalır. Ne dünyayı bilir, ne âhireti bilir. Rasulullahın hâtem-i nübüvvet sırrından nasipsiz ve kısmetsiz olur; elinden bir iş gelmez. Namazı terk eden kimse, keramet ve marifet icra edemez. Hakk'ın kerametini insanlara gösteremez, gösterse bile halk bunu kerih görür. Eğer namazı terk etmezse halk keraheti bile keramet görür. Namazın büyük bir emir olduğunu bil. [69a] Secde, Hakk emridir, o da vücuttaki ruh gibidir. Mescûd, Âdem ve Havvâ suretindedir. Âdem'e secde emredilmiştir. Namaz üç kısımdır: Biri zâhiri namaz, biri tarîkata uygun kılınan namaz, diğeri hakîkate göre kılınan namaz. Hakîkate göre namaz hadîs-i kutside şöyle

⁴⁶⁵⁵ Bakara suresi, 5.

⁴⁶⁵⁶ Beyyine suresi, 5.

⁴⁶⁵⁷ Müslim, Salat 4/ 308.

⁴⁶⁵⁸ Aclûnî, *a.g.e.*, 2/31.

belirtiliyor: “Her türlü hürmet, salavat ve iyilik Allah'a mahsustur. Ey şanı yüce Peygamber, selam ve Allah'ın rahmeti ve bereketi senin üzerine olsun.”⁴⁶⁵⁹

Katat, şâbb-ı emred (yeni yetme genç) demektir. Hakk Teâlâ, dedikodu gibi boş sözlerden kaçınarak tekbir, kıyam, kıraat, rükû, sücûd ve selam gibi şartlarını yerine getirerek namazın edasını farz kılmıştır. Hakk'ın zâtı olan Hazret-i Peygamber, namazı belirtiler şartlara göre kıldığı için, namaz bize de farz olmuştur. Nübüvvetin ve hatm-i vilayetin gönderilmesi, yaratmak demektir. Bir de tarikat üzere Hakk'ın dediği yerde secde edilmeli. Mihrabını bulup kibleyi şaşırmmamalı. Hakk dediği zâtı “ekber” sıfatıyla zikredip tekbir almalı, onu birlemeli ve yüzünü kibleye çevirmeli. Allah buyuruyor: “(Ey Muhammed) Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. (Merak etme) elbette seni, hoşnut olacağın kibleye çevireceğiz. (Bundan böyle) yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir.”⁴⁶⁶⁰ Tarikata göre namaz böyle kılınır. Bunu alışkanlık haline getirmeli. Bir de şeriatın emrettiği namaz ve vakti hiç terk edilmemeli.

Farz namazlar üç kısımdır: Mukim namazı, sefer namazı ve cuma namazı. Mukim namazı: Kişinin mukim olduğunda her gün 17 rekat farz olarak kıldığı namazdır: İki rekat sabah namazı, dört rekat öğle namazı, dört rekat ikindi namazı, [69b] üç rekat akşam namazı, dört rekat yatsı namazı, toplam on yedi rekattır. Bu on yedi rekat farz namaz Ka'be'ye karşı kılınır. Seferî namazı: Seferî olan kimse üzerine ise her gün on bir rekat namaz farzdır: İki sabah, iki öğle, iki ikindi, üç akşam ve iki yatsı olmak üzere toplam on bir rekat. Seferi namaz ile mukim namazı toplarsak halkın secde ettiği yirmi sekiz peygambere işarettir. Hakk'ın sayısı olan yirmi sekiz mukattaa harflerinin sayısınca olan yirmi sekiz peygamberin bilinmesi müminlere farz mesabesinde vaciptir. Âdem'den Hâtem'e gelinceye kadar, ihtilaflı olan Üzeyir, Lokman ve Zülkarneyn dışındakiler Rabb'in emri olan rûh mesabesinde olup bunlara secde etmek müminlere farzdır. Bu hususları bilerek namaz kılmak, onlara biat etmek ve onlardan olmaktır. Namazı kılmamak, peygamberleri öldürmek, katleylemektir. Allah şöyle buyuruyor: “Peygamberleri haksız yere öldürenler.”⁴⁶⁶¹ Namazı inkar edenler, peygamberleri inkar etmiş olurlar. Her şeyde kendilerini de inkar etmiş olurlar. Keramet bile gösterebilirler,

⁴⁶⁵⁹ Bu hadîs-i şerif, Peygamber efendimizin miraçta iken Hakk'ın cemâlini şâbb-ı emred suretinde müşâhede etmesi üzerine zuhur etmiştir.

⁴⁶⁶⁰ Bakara suresi, 144.

⁴⁶⁶¹ Âl-i İmrân suresi, 21.

kerahet görünür. Şeriat ehli, tarîkat ehli, marifet ehli ve [70a] hakîkat ehli namaz kılmayan kimseyi doğru yolda saymaz ve ona mülhid ve zındık derler. Peygamberlerin hepsi Âdem suretinde olduklarından, Âdem'e yapılan secde bunlara yapılan secde hükmündedir. Secdeyi yerine getirmeyince Âdem'e secde etmekten kaçınmış, marifetullahı terk etmiş olursun. Çünkü secde Âdem'edir, başkasına değildir. Eğer Âdem isen, sen de secde et. Eğer hayvan isen âdem olduğunu ve secdenin Âdem'e yapılması gerektiğini inkar et. Cuma namazı: Bir kimse ister sefer halinde, isterse mukim olsun, onun üzerine on beş rekat cuma namazı hem farz, hem sünnet, hem şart ve hem vaciptir. Çünkü Hakk Teâlâ mevcudatı cuma günü yaratmıştır. Yaratılışı cuma günü tamamlamıştır. Kıyâmet cuma günüdür. Haşir ve neşir cuma günüdür. Sûra cuma günü üflenir. Sırat, hesap ve mizan cuma günüdür. Bütün müslümanlar cennete cuma günü girer. Hakk Teâlâ'nın görülmesi de cuma günüdür. Rasulullah buyuruyor: "Allah, Âdem'i cuma günü yarattı. Kıyâmet saati de cuma günüdür."⁴⁶⁶² Bu durumda cuma, Zühre (Venüs)'nin günüdür. Cuma gününün fazileti sayılamayacak kadar çoktur. Çünkü hadîs-i şerifte bildirildiğine göre "Mısır camii dışında bir yerde cuma caiz olmaz." [70b]

Ey yakîn ehlinin maârifine ve ilahî hikmetin marifetine talip olan kişi! Namazlardan birinin (mukim namazı) on yedi, diğerinin (seferi namazı) on bir olmasının ve bunların toplamının, her biri Âdem mesabesinde olup babalarının varisi olan yirmi sekiz peygamber sayısınca olmasının hikmeti nedir? "Çocuk, babasının sırrıdır"⁴⁶⁶³ sözünün işaretidirler. Baba sırrına vâris olurlar. Bu sebepten yirmi sekiz peygamber, mukattaa harfleri adedince. Namaz rekatlarının sayısı da peygamberlerin sayısınca olur. Namaz kılmak, bu peygamberlere biat, onların Âdemliğini ve hak olduğunu kabul etmek olur. Cuma namazı, müminlerin bayramı, meskenlerinde oturanların haccıdır. Bütün müminlerin ve bütün velilerin bu hususu bilerek cuma namazını Mısır Camiinde kılmaları şarttır. Cuma namazı, on beş müteşâbih ilahî kelime üzerine vaki olmuştur. Eksik veya fazla değildir. Her doğan, ana karnında şekillendiği on beş müteşâbih hat ile dünyaya gelir. On beş yaşına gelinceye kadar çocuk üzerinde görünen müteşâbih hatlar, mukattaa harfleri kemâle erer. Artık onun üzerine farzlar tam yazılır. Müteşâbih hatlar şunlardır: ب ج ه ذ ث د غ پ ا ژ ا گ ا. On beş rekat cuma namazı olur. Şart olmuştur. "Kıyâmet saati de cuma günüdür" denmesinin manası budur. Cuma saatleri bu ilahî kelimeye işarettir.

⁴⁶⁶² Hadîs-i şerif. Bkz. Ebu Davud, Salat 207/1047; Nesaî, Cuma, 5/3, 91, 92; Kütüb-i Sitte, Cuma Günü 13/139.

⁴⁶⁶³ Oğul babasının sırrıdır. (Şa'rânî, 1/397; Ukberî, 1/156)

Âdem (a.s.)’in konuştuğu harflerin sayısı otuz ikidir. On beş rekat cuma [70a] ve on yedi rekat mukim namazının toplamı otuz iki harf karşılığıdır. Dört kere sekiz otuz ikidir. Ezeli ve ebedi kelâm, yaratılmamış olan kelâmdır. “Allah kelâmı mahluk değildir, mahluktur diyen kâfir olur”⁴⁶⁶⁴ hadîs-i şerifinin manası, Hakk Teâlâ hazretlerinin kadîm kelâmı, kadim kün emri, Allah’ın yaratılmamış sözüdür. Yaratılmamıştır demek olduğunu bil. Kim yaratılmış derse kâfir olur. Çünkü Hakk Teâlâ’nın kelâmını söyleyen Âdem’dir. Âdem’in sözü de isten ve siyahtan terkip edilerek yaratılmış değildir. Belki bir nûrdur. Öyle bir nûrdur ki bütün is ve siyahlık ondan terkip edilmiş ve yaratılmıştır. Bütün kulluğunu, o kadîm kelâm üzerine yaparsın. Allah’ın ezeli ve edebî kelimesidir. Elinden dirseklerine kadar olan kısım otuz iki fasıldır. Tesbih de otuz iki aded “sübhânallah”tır. Böylece dört kere sekiz, otuz iki tecellî etmiş olur ve bu harfler Âdem’in yüzüne kudret eliyle nakşedilmiş demektir. “Allah, Âdem’e yirmi dokuz harften başka bir şey indirmedir.”⁴⁶⁶⁵ Bu yirmi dokuz harften biri lâm-elif’tir ve dört harf mukabilindedir. Bu dört harf şunlardır: پا چا ژا گا. Hakk Teâlâ bu yirmi dokuz harf dışında bir şey indirmedir. Bu sayı adedince ve bunun üzerine ibadet edilir. Bu harfler Âdem’in yüzünce tecellî etmektedir. [70b]

Ey maârif ehline talip olan kişi! Şeriatta abdest, ezan, ikamet gibi nice vacip ve hüküm vardır. Bunların hepsi bu adet üzerinedir. Çünkü hepsinin Hakk olduğu ve Hakk’ın emri olduğu anlaşıldı. Bunlar olmadan namaz tamamlanmaz ve kabul olmaz. Rasulullah: “Abdestsiz namaz kabul olunmaz”⁴⁶⁶⁶ buyuruyor. Allah, abdest olmadan namazı kabul etmez. Çünkü abdest, namazın şartıdır. Hakiki abdest, bütün menhiyyattan (yasaklanan şeylerden) pâk ve temiz olmaktır. Bütün uzuvları kin ve gıll ü gıştan (şüphelerden) arındırmaktır. Hadiste şöyle buyuruluyor: “Sufi, kalbini şüphelerden arındıran kimsedir”⁴⁶⁶⁷ Zulmanî perde ile perdelenen kimse, abdest ve namazın nuraniyetini göremez. Çünkü abdest almak, elini yüzünü ve bütün uzuvlarını saf ve temiz eylemektir. Allah: “Gökten tertemiz bir su indirdik”⁴⁶⁶⁸ buyuruyor. Bu temizlenme, tertemiz su ile mümkün olur. Abdestin bir anlamı da bütün dünyevî alakalardan, Allah dışındaki varlıklardan, başka şeyleri düşünmekten pak ve saf olmaktır. Hakikî abdest, bütün eşyanın ve hükümlerin sırnı anlayıp âb-ı hayat ile abdest alıp gusûl etmektir. Allah

⁴⁶⁶⁴ Hadîs-i şerif.

⁴⁶⁶⁵ Hadîs-i şerif.

⁴⁶⁶⁶ Hadîs-i şerif.

⁴⁶⁶⁷ Hadîs-i şerif.

⁴⁶⁶⁸ Furkan suresi, 48.

buyuruyor: “Ey iman edenler, namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve –başlarınıza mesh edip- her iki topuğa kadar ayaklarınızı yıkayın.”⁴⁶⁶⁹ [72a] Ey iman eden kimseler, namaza kalktığınız zaman önce yüzünüzü ve ellerinizi dirseklere kadar yıkayın, bir de başınızın dört parçasından bir parçasına mesh edin ve topuklarınıza kadar da ayaklarınızı yıkayın. “Tertemiz su ile”nin zâhiri su ile hakiki anlamı, iki elini 3 kere, ağzını 3 kere, burnunu üç kere, yüzünü üç kere, sağ kolunu ve sol kolunu 3 kere, başına mesh 1 kere, sağ kulağını ve sol kulağını 1 kere toplam Fâtihatü’l-kitap adedince 21 oldu, boynunun iki yanını 1 kere, sağ ayağını 3 kere, sol ayağını 3 kere yıkasın. Bunların toplamı 28 harf adedince gelen yirmi sekiz peygamberi vücuduna almaktır. Onlar ebedî âb-ı hayattırlar, mâen tahûr (tertemiz su)durlar. Bu kaideyi yerine getirmiş olursun ve bu peygamberlerin tertemiz su olduklarını ve ebedî âb-ı hayat olduklarını idrak edersin.

Ey ilahî maârifeye talip olan kişi! Ezan da namaz için şarttır ve vaciptir. O da şu şekildedir. Bunları işitip [72b] yirmi sekiz peygamberi bilesin.

الله اکبر dört kere

اشهد ان لا اله الا الله iki kere

اشهد ان محمد رسول الله iki kere

حي على الصلوة iki kere

حي على الفلاح iki kere

الله اكبر iki kere

لا اله الا الله bir kere⁴⁶⁷⁰

Bunların tamamı on beş müteşâbihat kelime, cuma namazı adedince. Namaz öncesi bu ezanı kulağınla işitesin. Havvâ sırrı adedince. Ezan on beş cümleden oluşmaktadır. Günde beş kere okunur ve yetmiş beş cümle yapar. Diğer vakitlerde olmayan cümle de sabah ezanında vardır: “Es-salâtü hayrûn minennevm.” Bunlarla yetmiş yedi cümle olur. Bu tertiple Muhammed’e hitaptır. Tertemiz su, ebedî olarak âb-ı hayattır. Bu harfler şunlardır:

⁴⁶⁶⁹ Mâide suresi, 6.

⁴⁶⁷⁰ Ezan’ın anlamı: Allah en büyüktür (2), Allah’tan başka ilah olmadığına şahadet ederim (2), Muhammed’in Allah’ın rasulü olduğuna şahadet ederim (2), Haydi namaza (2), Haydi felaha (2), Allah en büyüktür (2), Allah’tan başka ilah olmadığına şahadet ederim (2).

Elif Lâî Mîm (3), Elif Lâî Mîm (3), Elif Lâî Mîm Sâd (4), Elif Lâî Râ (3), Elif Lâî Râ (3), Elif Lâî Mîm Râ (4), Elif Lâî Râ (3), Elif Lâî Râ (3), Kef Hâ Yâ Ayin Sâd (5), Tâ Hâ (3), Tâ Sîn Mîm (3), Elif Lâî Mîm (3), Elif Lâî Mîm (3), Elif Lâî Mîm (3), Elif Lâî Mîm (3), Yâ Sîn (2), Sâd (1), Hâ Mîm (2), Hâ Mîm (2), Hâ Mîm (2), Hâ Mîm (2), Hâ Mîm (2), Hâ Mîm (2), Hâ Mîm. Ayn Sîn Kâf (5), Kâf (1), Nûn (1).⁴⁶⁷¹

Mukattaat harflerinin tamamı, Allah'ın kadîm kelâmıdır. Ezan bu harflerin delalet ettiği hakikat üzerine tanzim edilmiştir. Bu sırları hatırlamak için, mukattaa harflerinin hakikatine göre düzenlenmiş ezan üzerine tefekkür eden, peygamberlerin manasını da tefekkür etmiş olur. Bunu yapmayan kimse yüce peygamberleri tekfir eylemiş olur. Hazret-i Ahadiyyet [73a] Kelâm-ı Kerim'inde: "Allah'ın âyetlerini inkar ediyor ve peygamberleri haksız yere öldürüyorlardı"⁴⁶⁷² buyuruyor.

Namazın şartlarından biri de kâmettir. Kâmet şu sözlerden oluşmaktadır:

الله اكبر	dört kere
اشهد ان لا اله الا الله	iki kere
اشهد ان محمد رسول الله	iki kere
حي على الصلوة	iki kere
حي على الفلاح	iki kere
قد قامت الصلاح	iki kere
الله اكبر	iki kere
لا اله الا الله	bir kere ⁴⁶⁷³

Kâmeti oluşturan cümlelerin adedi de on yedidir. Bu on yedi kâmet sözlerini, on bir seferî namazı toplarsak yirmi sekiz peygamber adedince olur. Peygamberleri, vücudundan haberdar edip sücudunda hazır bulundurmaktır. Hazret-i Rasulullah, bu manayı Bilal-i Habeşî'nin yüzünde müşâhede etmiştir. Bu sebeple Peygamber "Bizi rahatlat yâ Bilâl"⁴⁶⁷⁴ buyurmuştur. On yedi muhkem âyet karşılığı mukim namaz ile on bir müteşâbih âyet karşılığı seferî namazı toplasak, Hazret-i Ahadiyyetin kudret kalemiyle Âdem (a.s.)'in

⁴⁶⁷¹ Mukattat harflerinin sayıları toplam 75 yapmaktadır.

⁴⁶⁷² Bakara suresi, 61.

⁴⁶⁷³ Kâmet sözlerinin anlamı: Allah en büyüktür. Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlik ederim. Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna şahitlik ederim. Haydi namaza. Haydi felaha. Namaz başladı. Allah en büyüktür. Allah'tan başka ilah yoktur.

⁴⁶⁷⁴ Ebû Davûd, Sünen, Edeb, 86; Aclûnî, *a.g.e.*, C. I, s. 96.

yüzüne yazdığı yazıyı görürsün. Bu yazı “Yayılmış ince deri sayfalara yazılmış kitâba (andolsun).”⁴⁶⁷⁵ dan ibarettir. İstivâ sırrını geçen kimse, dört kelimenin yerini tutan pa, ça, ja, ga harflerini görür. Ezan ile kamet, ezeli ve ebedî olan kadîm ilahî 32 kelimedir. Hazret-i Rasulullah, Bilal’in sözlerinde bunları [73b] müşâhede ederek görmüştür. Allah’ın ruhu ve kutsî ruh odur. Peygamber, Allah’ın ruhu ve Ruhü’l-kudüs ile ümmetini Hazret-i Ahadiyyete davet ederdi. Allah buyuruyor: “De ki. (Rabbinizi) ister Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler onundur.”⁴⁶⁷⁶

Bir kimse bu davete icabet eylemezse ve esmâ-i hüsnânın mazharı olmazsa, o kimse Allah’ın kulu ve Hazret-i Vahidiyet efendimizin ümmeti olamaz. Çünkü Rasulullah’ın ümmeti olabilmek için ona tâbi olarak onun gittiği yoldan gitmek, onun istediğini isteyip bildiğini bilmek gerekir. Onun vechini görüp tarikatını ve hakikatini anlayıp onun elinden biat almak, emanet olan iradeyi ona teslim edip, onun ashabı olmak ve fırka-i nâciyeden olmaktır. Peygamberin, “Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak, bunlardan bir fırka fırka-i nâciye cennette, diğerlerinin tamamı cehennemde olacak.”⁴⁶⁷⁷ sırrına dahil olmak ve onunla biatleşip ahd eylemektir. Allah Teâlâ: “muhkem âyetler” mübayaanın ne olduğu ise şu âyette açıklanmıştır: “Sana biat edenler, ancak Allah’a biat etmiş olurlar. Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah’a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükafat verecektir.”⁴⁶⁷⁸ Manası, Ey Muhammed, seninle biat eden kimselerin, Allah ile biat etmiş olduklarını bil. Bu ahdine vefa gösteren büyük bir ecre nail olacak, demektir. Bundan sonra hakiki namazı ve sahih zekatı anlarız. Çünkü Hazret-i Ahadiyyet buyurmaktadır: “Namazı kılmaları ve zekatı vermeleri emredilmişti. İşte bu dosdoğru dindir.”⁴⁶⁷⁹

Zekat

Ey maârife talip olan kişi! Namaz ve zekat İslâm dinini ayakta tutan temellerdir. Hazret-i Rasulullah’ın emir buyurduğu namazı kılın, zekatı verin. Bunları yerine getirmek, Rasulullah efendimizi anlamaktır. Çünkü bunlar, Rasulullah’ın şeriatı, fiili ve hâli idi. Durum böyle olunca, emirleri yerine getirmek gerekir. Zekat vermemek ve namaz

⁴⁶⁷⁵ Tûr suresi, 1.

⁴⁶⁷⁶ İsrâ suresi, 110

⁴⁶⁷⁷ İbn-i Mâce, Fiten 17; Tirmizî, İman 18.

⁴⁶⁷⁸ Fetih suresi, 10.

⁴⁶⁷⁹ Beyyine suresi, 5.

kılmamak, kafirlerin ve müşriklerin fiilidir. Allah buyuruyor: “Allah’a ortak koşanların vay haline. Onlar zekat vermeyen kimselerdir. Onlar âhireti de inkar ederler.”⁴⁶⁸⁰ Âyetin bahsettiği kimseler Allah’ın emrine itaat etmeyenlerdir. Namazda kuud halindeyken bir parmağını kaldırarak, malından zekatı çıkarıp Hakk Teâlâ’nın vahdaniyyeti için müstehak olanlara verir. Allah: “Sadakalar (zekatlar), Allah’tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekat toplayan memurlar, kalpleri İslâm’a ısındırılacak olanlarla (özgürlüğüne kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular içindir”⁴⁶⁸¹ buyuruyor. Çünkü Allah Teâlâ, zekatı on akçede [74b] bir akçe olarak emretmiştir. Bunun gibi müslüman, kelime-i şهادet esnasında on parmağından birini zekat mukabilinde çıkarır. Çünkü zekat vermek, mümin ve müslüman olanların işidir. Ticaretle uğraşan kimselere tembih ve tekit edilmiştir. Bir top kumaşın bedelinden on akçede bir akçe, onda bir olarak kanun olmuştur. On akçelik bir kumaş borç veren kimse karşılığında on akçelik kumaş alır, fazla alınsa insafsızlık olur, haramdır, faize girer.

Tahiyyatta iken on parmağından bir parmağını, zekat mukabilinde, kelime-i tevhit ve kelime-i şهادete işareten kaldır, o da şهادet olur. Bir parmak, üç mafsaldır, bunu sol elinin on dört mafsaliyla toplarsan on yedi mafsal olur, bu durum namaz içinde namaz kılma, farz içinde farz bulma. On yedi mukattaat harfleri adedince on yedi rekat mukim namaz mukabilinde zekat ilave edilmiştir. On dört mafsal üzerine üç mafsal daha on yedi olmuştur. Ezan da bu sayı üzerine tertip edilmiştir. Kulluğunu bu on yedi parmağın mafsalları adedince yaparsın. Birini kaldırmak için yumulan dört parmağın mafsalları on birdir. Bunlar, on bir müteşâbihat kelime, [75a] on bir kâmet ve on bir seferî namaz mukabilindedir. Şu bilinmeli ki on yedi rekat mukim namazı ve on yedi ezan cümlesi, on bir rekat seferî namaz ve on bir müteşâbih âyet, on bir ikamet cümlesi; bunlar topladığında ezan içinde ezan, namaz içinde namaz, zekat içinde zekat olur. Mukattaat harflerin sayısında gelen yirmi sekiz sure mukabilinde yirmi sekiz peygamber, Âdem’in yüzüne nakşedilmiştir. Hakk Teâlâ, yirmi dokuz harfin sırrı anlaşılın diye böyle tasvir etmiştir. Hazret-i Vahidiyyet, Rasul-i Ekrem şöyle buyuruyor: “Her kim bu yirmi dokuz harfe iman etmezse, oturacağı yer cehennem olur.”⁴⁶⁸² Rasulullah’ın buyurduğu bu yirmi sekiz harf ile istivâya kulluk eylesen yirmi dokuz olur. Bütün nebilerin ve velilerin sırat-ı müstakimidir ve Âdem’in konuştuğu sözdür, bu söz ezeli ve ebedî olup yaratılmamıştır.

⁴⁶⁸⁰ Fussilet suresi, 6-7.

⁴⁶⁸¹ Tevbe suresi, 60.

⁴⁶⁸² Hadîs-i şerif.

Hadiste “Ona yaratılmıştır diyen kâfir olur” buyuruluyor. Allah buyuruyor: “Bilin ki ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah’a, peygambere, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir.”⁴⁶⁸³ Zengin olan kimseler, Allah için [75b] ve Rasulullah için humus verirler. Beş parmağından birini kelime-i şهادet için kaldırmak, Allah Teâlâ’nın emri olarak müstehaklarına versinler, demektir. Bu parmak üç mafsaldır. Bunu, sol elinin baş parmağıyla toplarsan beş adet olur. Eğer sol elin beş parmağıyla toplarsan on yedi mafsal olur, müstehakların sayısıdır. Muhkem âyetler mukabilinde on yedi rekat mukim namazı olur ve ezandaki on yedi cümle bu sayı üzerine vaki olmuştur. Yumulan parmaklardaki mafsal sayısı on birdir. On bir müteşâbih âyet ve on bir seferî namaz bunun üzerine vaki olmuştur. Ezanın, namazın ve kâmetin yerine getirilmesi bu yirmi sekiz peygamber ve mukattaat harfleri adedince ve ezeli ve ebedî olan ilahî kelâm-ı kadim olur. Hazret-i Rasulullah’ın yüzünde, Âdem oğullarının tamamının yüzünde, elinde, ayaklarında ve lisanında tecellî etmiştir. Kudret kalemiyle nakş ve tasvir olunmuştur. Bu yirmi sekiz peygamberi âlemlere rahmet ve hidâyet eylemiştir. Kadîm kelâm olan Kur’ân-ı Kerîm’in içinde beyan edilmiştir. Gece ve gündüz, nurdan olan o zât-ı şerife yüzünü tutup ibadet [76a] eylersin, nâzı ve niyazını bildirirsin, onun sayısı kadar kıyam, rûku, sücud ve kuud eylersin. Namazda kıyam halindeyken, gözünü secde edeceği yerden ayırmamak, oraya bakmak, mihrap ve kible bilmek lazım ve şarttır. Secdede yüz yere gelecek ve burnun iki yanına bakmak şarttır, istivayı temsil eder. Teşehhüd mahalli olan kuudda, göğsün üzerine bakmak şarttır. Allah buyuruyor: “Allah kimin kalbini İslâma açmışsa, artık Rabbinin nuru onun üzerindedir.”⁴⁶⁸⁴ Allah Teâlâ, kendi nûru mukabilinde, Rasulullah’ın mübarek göğsünü İslâm için yardı. Allah şöyle buyuruyor: “Senin sadrını genişletmedik mi?”⁴⁶⁸⁵ Manası, mahall-i sadr, ilimdir, Beytullah’tır. Hazret-i Cebrail, Hazret-i Rasulullah’ın göğsünü açmayınca, Hazret-i Ahadiyyetten Hazret-i Vahidiyyette, Hakk’ın vahyini getirmedi ve hatm-i nübüvvet sırrı zahir olmadı, ilahî kelâm kelimesini öğretip nübüvvete kadem bastırmadı. Peygamber, bu yirmi sekiz harf ve otuz ikinin sırrını bilince Hakk Teâlâ buyurdu: “Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik. Ta ki Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın, sana olan nimetini tamamlasın, seni doğru yola iletsin ve Allah sana, şanlı bir zaferle yardım etsin.”⁴⁶⁸⁶ Ey habibim, açıklayacaklarımı, [76b] seni, geçmiş ve gelecek fiillerini

⁴⁶⁸³ Enfâl suresi, 41.

⁴⁶⁸⁴ Zümer suresi, 22.

⁴⁶⁸⁵ İnşirâh suresi, 1

⁴⁶⁸⁶ Fetih suresi, 1-3.

başılamak için sana apaçık bir fetih verdim. Yine şöyle buyuruyor: “Hakk’a yönelen bir kimse olarak yüzünü hanif olarak dine çevir. Allâh’ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sınıksız tutun. Allah’ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur.”⁴⁶⁸⁷ Ey Muhammed, senin ve bütün insanların üzerinde olacağı bir yaratılış tercih ettik. İnsanın yaratılışının Hakk’ın yaratması olduğunu ve Hazret-i Peygamber’in ise Allah’ın kadîm kelimesi olduğunu bilmeyen bir kimse Hakk’ın zâtını görmez ve Hakk’ın didarından mahrum kalır. Böyle kimseler için Allah buyuruyor: “Yüzlerini de ateş bürüyecektir.”⁴⁶⁸⁸ “Bazı yüzler kararır.”⁴⁶⁸⁹

Oruç

Allah şöyle buyuruyor: “Ey iman edenler, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, oruç sizin üzerinize de farz kılındı.”⁴⁶⁹⁰ Mümin ve müslüman olan kimselere Allah’ın emri ve Rasulullah’ın sünneti olarak otuz gün oruç tutmak hem farz ve hem sünnettir. Çünkü bizden evvel gelen veliler, mümin erkek ve kadınlar, müslüman olanlar bu şekilde tutmuşlar, kendilerini yeme ve içmeden men ederek kulluk üzere olmuşlardır. Oruç bir aydır, bir ayımız, kamerin hareketine göre otuz gündür. Allah buyuruyor: “Ayın dolaşımı için de konak yerleri (menziller) belirledik. Nihayet o, eğrilmiş kuru hurma dalı gibi olur.”⁴⁶⁹¹ Ayın bu menzilleri dolaşması için takdir edilmiş menzillerdir. “Nihayet o, eğrilmiş kuru hurma dalı gibi olur” ve onun üzerine çıkıp seyreyler. O, âdeti olduğu üzere menzilleri kat eder. Çünkü ay, felek burcunda yirmi dokuz [77a] menzil seyreyler, otuzuncu gün hilal olup görünür. Bazen otuz menzil seyreyler, otuz birinci gün görünür. Yirmi dokuz menzil seyrettiği zaman otuz günde görünür. Bu Allah’ın kadîm kelâmında Havvâ’nın sırrına işarettir. Otuz menzili seyredip otuz birinci günde görünmesi ve otuz ikinci günde hilal olması Âdem (a.s.)’in sırrının görünmesine işarettir. İslâm’ın bütün hükümlerine ve dinin bütün kaidelerine kulluk, Âdem ile Havvâ’ya göre düzenlenmiştir. Onların mukabilinde vazedilmiştir. Bütün akideler, dinî hakikatlerin sırları ve mevcudatın hakikati, kâinatın tamamı, bilinmek için insan hilkatini giyinmiştir.

Ey maârife talip olan kişi! Hakk’ın sırları, zâhir suretinde güneş ve ay, âfâk ve enfüste bütün kâinat, insandan önce yaratılmış ve ona mürebbî olmuştur. Fakat mana suretinde

⁴⁶⁸⁷ Rûm suresi, 30.

⁴⁶⁸⁸ İbrâhim suresi, 50.

⁴⁶⁸⁹ Âli İmrân suresi, 106.

⁴⁶⁹⁰ Bakara suresi, 183.

⁴⁶⁹¹ Yâsîn suresi, 39.

insan, bütün mevcudatın ve mahlukatın yaratıcısı, güneş ve ayın, gece ve gündüzün rabbi (mürebbsi)dir. Âdem ile Havvâ bütün varlıkların mürebbsidir. Bu sebepten “Ey Âdemoğlu” diye hitap edilir. Hazret-i Vâhidiyyet çoğu zaman şöyle zikrederdi: “Yâ müdevvire’l-leyl ü ve’n-nehâr.”⁴⁶⁹² Çünkü mübarek yüzünde bütün mahlukat, Âdem ile Havvâ, gökler ve yeryüzü, ay ile güneş yirmi sekiz ve otuz iki harfin sırrını toplamıştı. [77b] ve bütün âlemi, geceyi ve gündüzü, ayın menzillerini görmüş, okumuş ve bilmiş idi. Bu yüzden Allah: “Kıyâmet yaklaştı ve ay yarıldı”⁴⁶⁹³ buyurdu. Saat, yakın oldu ve ay yarıldı. Hazret-i Rasulullah’ın sözü, şakku’l-kamer (ayın yarılması) oldu. Kendi mübarek cemâlinden istivâ sırrını gösterdi. Âdem, kelâmın hâtemi ve hakîkatin kelâmıdır. Otuz iki harf ile Âdem’in uzuvlarına ubûd eyledi ve “Oğul, babanın sırrıdır”⁴⁶⁹⁴ buyurdu. Bu sebeple “Babamın sırrını bildim, onun sırrına eriştim; göklerin ve yeryüzünün Âdem ile Havvâ demek olduğunu bildim” anlamına gelir. Hakk’ın bütün sırlarının ayda ve kendi mübarek yüzünde olduğunu görmüştür. Saatin ne olduğuna yakîn etmiştir. Bütün saatlerin, bu yirmi sekiz ve otuz iki harf ile kadim kelâm kelimesi olduğunu müşâhede edip görmüştür. Rasulullah buyuruyor: “Rabbinizi, ayı dolunay şeklinde gördüğünüz gibi göreceksiniz.” Hazret-i Ahadiyyet buyuruyor: “Basireti olanlar için bunda elbette ibret vardır.”⁴⁶⁹⁵ Rabbinizi, bedir gecesinde ayı gördüğünüz gibi görmeniz, yeterlidir. Bu tecellîler, basiret sahipleri içindir. Ayın dolunay hâli, Peygamberin mübarek cemâlidir. Onun cemâli, Hakk’ın zâtının cemâlidir ve Allah [78a] kelâmının sırrıdır, ilahi kelimenin mazharıdır. Otuz gün oruç, Rasulullah’ın cemâli mukabili ay adedince. Onun sözlerini bilmeyen, Allah kelâmının sözlerini, onun sözlerinde müşâhede eylemeyen, Rasulullah’ın sözünün Allah’ın kelâmı olduğunu bilmeyen kimse, bu sözlerin rumuzlarına muttali olamaz. Bu sözlerin manasını anlayan kimse ise bu kelâmın mukabilinde otuz gün oruç tutup ağzına yiyecek ve içecek koymaz. Ayın seyri adedince kulluk eylemek farz olur. “Orucun anlamını bilen, oruçsuz olamaz.” Bir günlük orucunu bozan kimse, bunun yerine altmış gün borçlu olur. İsm-i zât olan sin harfî adedince altmış gün kefarettir. Zâtı ikrar içindir veya altmış aç insanı doyurur. Bu, Hakk’ı doyurmak gibidir. Eğer bunları yapmayacak olursa nefsine uymuş demektir. “Ben benim, sen sensin” sırrının mazharı olur, Allah’ı bilmemiş olur. Allah’ın emrini tutmayan, Allah’ı da

⁴⁶⁹² Ey geceyi ve gündüzleri idare eden. (Hadîs-i şerif)

⁴⁶⁹³ Kamer suresi, 1.

⁴⁶⁹⁴ Şa’rânî, 1/397; Ukberî, 1/156; Suyûtî, 1/20; Sehâvî, *Mekâsîdü’l-Hasene*, 1/706, 723 (1268, 1300); Aclûnî, *a.g.e.*, 2/452 (2911).

⁴⁶⁹⁵ Âl-i İmrân suresi, 13.

bilmemiş olur. Bilirim, diye iddia eder. Allah'ı bilmeyen, kendi nefsidir. Allah'ın "senden" hitabında o da "senden" diye karşılık verir. O kimse kâfir ve müşriktir. Rasulullah şöyle buyuruyor: "Ramazanı kasten yiyen kâfir olur."⁴⁶⁹⁶ Bilerek orucunu yiyen kimse kâfir olur, oruç ibadetini terk eyleyen, Allah'ın emrini terk eylemiş olur. O kimse [78b] mükemmel insan olamaz. Allah'ın emrinin ne olduğu bellidir, o farz, rûhtur. İnsan o rûh ile canlı olur. Eğer inkar edecek olursa, ruhu inkar etmiş olur. Çünkü rûh "Rabbimin emrindendir" ve Rasulullah'tır. Rûhu inkar ettiği zaman Rasulullah'ı inkar etmiş olur. Rasulullah, "Namazı kasten terk eden kâfir olur"⁴⁶⁹⁷ buyuruyor. Yine şöyle buyuruyor: "Sünnetimi terk eden benden değildir, sünnetimi kasten terk eden kâfir olur."⁴⁶⁹⁸

Ey Hakk'ın marifetine talip olan! Bütün nebiler ve veliler, dergâh-ı Hakk'a ibadet ederek menzile ulaşmışlardır. Zira kişi bir kuldur ama on kula bedeldir. Her kulluk, on kulluk gibidir. Remzini anla. Namaz ister zahiri ister bâtinî olsun, kulluğun tamamı Hakk'adır. Riyâzât, perhiz, nefisle mücahede, namaz ve orucun hakikatini kelâm-ı kadîmden anlamalı. Yerine getirmek için bunlar emir sayılmalıdır. Bunların tamamı gereklidir. Bunların terk edilmesi, insanı harap eder, vücut ilmini harap eder. Kulları helak edip tek başına bırakır. Bu hakikatleri anlamak için çalışmalısın. Dünyâda ve âhirette vücudunu imar etmelisin. Bir gün orucu bozmanın kefareti altmış gün borçlu olmaktır. Çünkü bir günde yıkılan altmış günde vücuda gelir. [79a] Her amelin bu şekilde olduğunu idrak et. Çünkü bir gün sabahtan yatsıya varıncaya kadar kırk rekat namaz farz ve sünnet, yirmi rekat da teravih namazı, toplam altmış rekat eder.

Muhammed ismi, kelime-i ilahi ve kadîm kelâm olan Allah'ın zatî ismidir, Muhammed, Âdem ve Hâtem'dir. Allah'ın zâtı onun yüzünde tecellî etmiştir. Hakk Teâlâ, Hazret-i Ahadiyyet, Hazret-i Vâhidiyyete şöyle buyurmuştur: "Yâ Muhammed, senin gökteki boyunun uzunluğu altmış arşındır." Hâtem kelimesiyle Âdem kelimesi, altmış ilahi kelimedir. Bu da Rasulullah efendimizin yüzünde ve sözünde tecellî etmiştir. Bu sebeple bir gün oruç yerine altmış gün tutmak gerekir. Bizim orucu onun mukabilinde altmış gün tutmamız gerekir. Böylece orucun ve namazın hakiki manası ona malum olsun, günahından, sual ve hesabından kurtulsun. Tuttuğu orucun ve kıldığı namazın ecir ve

⁴⁶⁹⁶ Hadîs-i şerif.

⁴⁶⁹⁷ Hadîs-i şerif.

⁴⁶⁹⁸ Hadîs-i şerif.

sevabını elde etsin. Ramazanda on iki rekat kadir namazı kılmalı, onun hakikatini anlayıp ona göre kadir niyeti yapmalı.

Ey Hakk'ın maârifine talip olan kişi! Bu on iki rekat Kadir Namazı, Âdem'de bulunan on iki hat mukabilindedir: Dört kirpik, iki kaş, bir baş saçı, iki yüz hattı, üç dudak hattı. On iki rekat Kadir Namazı, bu on iki ilahi hat mukabilindedir ve Âdem oğlunun yüzüne [78b] yazılmıştır, kudret eliyle tasvir edilmiştir. On iki rekatlık kadir namazıyla altmış rekat namazı toplarsan yetmiş iki olur. Zât ismi olan kadim kelâm, ilahi kün kelâmı, Yâsîn ve Yâ insân hitabı, cümel-i kebir hesabına göre kâf yirmi, nûn elli olmak üzere toplam yetmiş iki eder. Harflerin kendileri de yetmiş iki olur. Bütün kâinat, yeryüzü ve gökler, asıl günler sayısınca toplamı, kelâm-ı kadimin ve Hazret-i Vâhid Risâletin kendisidir. Muhammed ismi, Allah'ın zâtıdır. Hakk'ın bütün sıfatlarını kendinde toplayandır.

Bir dokuz tekbir iki rekat bayram namazı kıalarsın. Bütün oruç, namaz, riyâzât ve mücahededen murad ve iddia, bu dokuz tekbir ve iki rekat bayram namazını kılmaktır. Çünkü dokuz tekbir, iki rekattır. Her bir tekbir bir rekat yerine geçmektedir. Dört kirpik, iki kaş, bir baş saçı, iki dudak hattına işarettir. Toplam yedi hattır, istivâsıyla sekiz olur. Bütün ilimlerin evvelinin ve âhîrinin ilmi, anahtarıdır ve sekiz cennet kapısıdır. Hem nebilerin hem de velilerin cennetidir. Bu sekiz hattı, dört unsurla çarparsak her sekiz dört sekiz olur, yani otuz iki olur. Ezelî ve ebedî kelime olup yüzlerinde Hazret-i Ahadiyyet tecellî eylemiş olur. Yüzlerinde tecellî eden Allah'ın nutku ve Allah'ın kelâmı şu harflerden oluşur: ⁴⁶⁹⁹ ا ب ت ث ج ح خ د ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ع غ ف ق ك ل م ن و ه لا ی

[79a] Bu otuz iki harftir. İdrak edesiniz. Bunun, Allah'ın kadim kelimesi, kelâm-ı kerimin kelimesi olduğu bilinmeli. Kendi sırrı olduğunu bilip cennete girmeli. Peygamberin zât-ı şerifinin didarından cemâlullahı görmeli. Kuldan ve yüzünden murad, kendi yüzünde yazılmış olan Allah'ın kadim kelâmının yazısı, Hâtem-i Nübüvvet, Efdalü's-salavât hazretlerinin zât-ı şerifini kudret eliyle apaçık yüzlerinde yazmıştır ve nakış eylemiştir. Kulluğu onun adedince yaparlar. Emir ve secde herkesin simasında nakış ve tasvir edilmiştir. Allah şöyle buyuruyor: “Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir.”⁴⁷⁰⁰ Bir kimse, “oruç yılda bir aydır, namaz günde beş vakit, bunun sebebi nedir?” diye soracak olursa şöyle cevap verilir. Hazret-i Ahadiyyet, Rasulullah efendimize miraç gecesinde elli vakit namazı farz etmişti. Rasulullah bu konuda şöyle buyuruyor: “Her gün

⁴⁶⁹⁹ Lâm-elif'i لَامِ اَلِیْفِ harfleri yerine saydığımızda 32 yapmaktadır.

⁴⁷⁰⁰ Fetih suresi, 29.

ve gece için elli vakit namaz farz kılındı.” Miraç gecesi, her gündüz ve gece için elli vakit namaz farz kılındı. Ben Allah’tan hafifletmesini rica ettim, böylece beş vakit olarak kararlaştırıldı.⁴⁷⁰¹ Buradaki beş vakitten murad, Lafzatullah’tır. Hakk’ın emri de ona işarettir. Maârif (م ا ر ف) beş harftir. Allah (ا ل ل ا ل ا) ismi de beş harftir, bunun açılımı on dört harftir, bu harflerin yirmi iki [79b] noktası vardır. Yirmi iki nokta ile yirmi sekiz harf toplanırsa elli adet olur. Hazret-i Risâlet efendimizin miraç gecesi bu elli adet üzere elli vakit namazı beş vakitte kararlaştırdı. Âyette şöyle buyuruluyor: “Kim bir iyilik yaparsa ona on katı vardır.”⁴⁷⁰² Ya Muhammed, iyilik yapan kimseye on misli karşılık verdim, diye buyuruyor. Bir vakit namaz, on vakit yerinedir. Beş vakitte elli vaktin sevabını veriyor.

Ey maârife talip olanlar! Maârife sahip olmak, namazın terkini gerektirmez. Çünkü maârif beş harftir. Peygamber diyor ki oruç da Allah Teâlâ’dan hafifletilmeyi istedi. Çünkü miraç gecesi, tam yıl oruç emredilmişti. Hazret-i Rasulullah, bir yılı bir aya hafifletti. Bu bir aylık oruç, bir yıl orucun yerinedir. Sebebi sorulacak olursa, bir yılımız üç yüz altmış gündür, bir ayımızın gündüzü üç yüz altmış saattir ve bir saatimiz, bir güne mukabildir. Bir ay oruç için Allah Teâlâ, bir yıllık orucun ecrini ve sevabını verdi. Bir kimse bu orucu, bu namazı, zekatı ve dinin bütün şartlarını ve vacibatını anlamasa, hakiki sırrını bilmedikçe, kelâm-ı kadimin Âdem ve Hâtem’in adedi olan yirmi sekiz ve otuz iki harf [80a] üzerine bina edildiğini bilmedikçe Hakk’ın tarikinden nasipsiz ve mahrum olur. Ona dünyada cennet haramdır. Bu dünyada Allah’ın didarından mahrum olduğu gibi âhirette de mahrum olur. Allah buyuruyor: “Kim bu dünyada körlük ettiyse ahirette de kördür, yolunu daha da şaşırmıştır.”⁴⁷⁰³ Âyetin belirttiği üzere görülecek şeylerin tamamından mahrum olur. Çünkü Allah’ın kadim kelimesini okuyup anlamadı. Orucun, bayramın, kadirin, teravihin, abdest ve namazın, ezan ve kâmetin aslının ve hakîkatinin ne olduğunu öğrenmedi. Bu amelleri yerine getirmek suretiyle Hakk’ın dergahına ulaştırmadı, görerek yapmadı. Bunlar cennette, Hakk’ın cemâlini görmekten mahrum kalır. İlahî kelâmın kelimesini oluşturan harflerin, Hakk’ın dergahının harfleri olduğunu bilmedi ve Hakk’ın dergahından da kovuldu. Cehennemde sonsuz kalmayı hak etmiştir. Bunlar ateş ehli olan, cehennemin en alt tabakasına atılırlar. Bu kimseler “Benim ilmim

⁴⁷⁰¹ Miraç ve elli vakit namazla ilgili Enes b. Malik’ten nakledilen hadis için bkz. Buhârî, Bed’ü’l-Halk 6, Enbiya 22, 43; Menakıbu’l-Ensar, 42; Müslim, İman 264 /164; Tirmizî, Tefsir İnşirah 3343; Nesâî, Salat 1, /1, 217-218; Canan, *a.g.e.*, 15/401-406.

⁴⁷⁰² En’âm suresi, 160.

⁴⁷⁰³ İsrâ suresi, 72.

var, ben doğruyu bilirim” zehabıyla kamil mürşide başvurup anasından bir kez daha doğar gibi mürşidden doğmadı. Allah Teâlâ emriyle ve mührüyle onların uzuvlarına mühür vurulmuştur. Görmezler ve işitmezler. Şeytan gibi Hakk’ın dergahından kovulmuşlardır. [80b] Allah buyuruyor: “Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır.”⁴⁷⁰⁴ Bu âyeti Allah Teâlâ, böyle kimseler hakkında buyurmuştur.

Hac

Ey marifete talip olan! İslâm’ın rükünlerinden beşincisi haccdır. Rabbinizin evini ziyaret eyleyin. Allah buyuruyor: “Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi elbette Mekke’de, âlemlere rahmet ve hidâyet kaynağı olarak kurulan Kâ’bedir. Onda apaçık deliller, Makâm-ı İbrâhim vardır. Oraya kim girerse, güven içinde olur. Yolculuğa gücü yetenlerin haccetmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkar ederse (bu hakkı tanımazsa) şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir.”⁴⁷⁰⁵ Manası, Allah Teâlâ o evi, insanlar için Mekke’de kararlaştırdı. O evde Beytullah’tan muradın ne olduğunu “Kitâbın bazı âyetleri muhkemdir, onlar ümmü’l-kitâptır (kitabın anası)”⁴⁷⁰⁶ âyeti kerimesinde açıklamıştır. İlahî kelimeye, kelâm-ı kadîme işaretler. Orada bulunan Makâm-ı İbrahim’e ve o eve giren bütün azaplardan emin olur. O evi, insanlar Allah için tavaf eyler, hacc eder. Bunu inkar eden kâfir olur. Allah, haccı zenginler üzerine farz eylemiştir. Ey marifete talip olan kimse! Hacca yönelen kimse, bu yöneldiği yerin Âdem’in vechi olduğunu bilmelidir. İlk olarak malından, ikinci olarak çoluk çocuğundan, üçüncü olarak işinden, kazancından ve bütün dünyevî alakalardan, dördüncü olarak rahatından geçip Hakk’a teslim olmalı, rıza, sabır ve itikat göstermelidir. Bu yoldaki zahmetleri rahmet saymalı, dert ve belayı zevk ve safa saymalı, muhabbetle Beytullah’a yönelip gitmelidir. Mevzi-i re’s (baş yeri) Âdem’in vechidir, Fâtihatü’l-kitabın mazharıdır ve onun mukabilinde kulluğunu Beytullah’a karşı yapmak gerekir. Baş yeri, Âdem (a.s.)’in yüzüdür. Rasulullah buyuruyor: “Allah Teâlâ, Âdemin başını ve alnını Kâbe toprağından, göğsünü ve sırtını Kudüs toprağından yarattı.” Böylece anlaşılıyor ki Âdem’in yüzü Beytullah’tır, göğsü ve sırtı Beyt-i Mukaddes’tir; cümle enbiyanın ve evliyanın kıblesidir, secde yeridir. Ona yönelerek kulluk yapmışlardır. Kâbe’yi tavaf etme muradında olan

⁴⁷⁰⁴ Bakara suresi, 7.

⁴⁷⁰⁵ Âl-i İmrân suresi, 96-97.

⁴⁷⁰⁶ Âl-i İmrân suresi, 7.

herkes, sahip olduğu bilgilerden arınıp dünyaya ait olan kendi elbiselerini çıkarıp ihrama girmelidir. Çünkü ihram, kefen yerinedir. Kendi elbiselerini başkasına verip Hakk’a davet olundun, “Allah’ım, davetine uydum, emrine boyun eğdim. Senin hiçbir ortağın yoktur. Davetine icabet ederek huzuruna geldim. Hamd sana mahsustur. Nimet ve mülk senindir. Senin hiçbir ortağın yoktur”⁴⁷⁰⁷ diye feryat ederek Beytullah’a koşmalı, bu makamın Âdem’in yüzü olduğunu müşâhede etmeli.

Hacerü’l-esved’in de insan yüzündeki yedi ümmî hat mukabilidir. Tavafa ondan başlanır. Yedi kudüm tavafı yapmalı, Hacerü’l-esved’i öperek selamlamalı ve yüzünü, [81b] gözünü ona sürmeli. Çünkü Hacerü’l-esved, Âdem ile Havvâ’nın remzidir ve Kâbe’nin yüzü makamındadır. Bu hakikatleri bilerek tavaf edenler gerçek hacı olurlar. Fakat beden olarak oraya gidip hacı olanlar, tarîkaten ve hakîkaten hacı olamazlar. Her şeyden evvel, haccın manasını bilmek, otuz iki sırrın hakikatini anlamak, Hakk’ın evinin gönül olduğunu idrak ederek içine girmek ve sonra hacc farz olursa hakikatini anlayarak gitmek, şeriaten, tarîkaten, marifeten ve hakîkaten hacı olmak kurtuluşa vesile olur. Ardından yedi kudüm tavafı ve yedi de Safâ ile Merve arasında sa’y yaparsın, on dört tavaf olur. Yedi umre tavafı, yedi de Safâ ile Merve arasında sa’y yaparsın, toplamı, mukattaa harfleri sayısınca gelen büyük peygamberleri tavaf eylemiş olursun. Bu peygamberlerin cümlesinin, Âdem ile Havvâ’nın yüzündeki kerem sırrı olduğunu, Âdem’in vârisi olduklarını, Allah’ın kadîm kelimesi karşılığında olduklarını bilmek gerekir. Beytullah ve Beytü’l-Atik buna işarettir, enbiyanın ve evliyanın secdegahıdır. Bu sırları bilerek secde edenler enbiya ve evliyadırlar, böylece kendileri de bütün âlemlerde bilindi. Onlar bu mekanlara karşı ibadet ettiler.

Bir de yedi hacc tavafı vardır. O da Âdem’in yüzünde yazılı bulunan yedi ümmî hat karşılığıdır, Ümmü’l-kitap, Fâtihatü’l-kitap, yedi âyet onun remzidir. Yedi hacc tavafı bunun üzerine bina edilmiştir. [82a] Havvâ’nın yazısı olan yedi hat mukabilinde Hacerü’l-esved’i yedi kere öpmek, bu sırrın kendi yüzünde de olduğunu bilmek demektir: Dört kirpik, iki kaş, bir baş saçı yedi hacc tavafına işarettir. Bir de yedi umre tavafı vardır, bu da Âdem hatlarına işarettir. Âdem’in yüzüne kudret kalemiyle yazılmıştır. Yedi umre tavafı, onun mukabilinde gerçekleştirilir: İki yüz hattı (sakal), iki dudak hattı (bıyık), iki burun hattı ve bir alın hattı olmak üzere yedi hatta işarettir. Yedi umre tavafı bunların mukabilinde bina edilmiştir. Yedi hac tavafı ile yedi umre tavafı on dört tavaf olur ve bu

⁴⁷⁰⁷ Buhârî, Hac 26, Libâs, 69; Müslim, Hac 147, 269, 271; Dârimî, Menâsik 22; Tirmizî, Hac 97.

on dört hat Âdem'in yüzünde yazılıdır, âyette geçen "Onda apaçık deliller vardır"⁴⁷⁰⁸ ifadesi bu durumun şahit ve delilidir. Yine "Tekrarlanan yedi âyet ve büyük Kur'ân"⁴⁷⁰⁹, "Hacc ve umreyi de Allah için tamamlayın"⁴⁷¹⁰ âyetleri, hacc ile umre tavaflarının Allah için tamamlanmasını istemektedir.

Bir de yedi kudüm tavafı ile yedi veda tavafı vardır. Yedi yedi on dört, Âdem'in yüzündeki hatlar mukabilindedir. On dört hacc tavafı için on dört kudüm ve veda tavafı sünnet olmuştur. [82b] Şu bilinmeli ki farz ve sünnet ikisi bir hakîkattir. Hazret-i Rasul, Hakk Teâlâ'nın aynı, zâtının mazharıdır ve Hakk'tır. Nasıl Beytullah, âlemlere hidâyet içinse, Hazret-i Rasulullah da âlemlere rahmet ve hidâyet içindir. Rasulullah böyle olmasına rağmen Kâbe'yi "Gerektiği şekilde ve görüyormuş gibi" tavaf eyledi. Yedi hacc tavafı, yedi umre tavafı, yedi kudüm tavafı ve yedi veda tavafı Âdem'in yüzü makamındadır ve Hazret-i Peygamber, yirmi sekiz mukattaa harfi adedince "görüyormuş gibi" tavaf eylemiştir. Âdem'in yüzünün, yirmi sekiz peygamber mesabesinde olduğunu bilerek bütün tavafları, sa'yi, Safâ'yı ve Hacerü'l-esved'i insana şahit ve sabit olacağı bu sebepten söylenir. Hacerü'l-esved'in iki gözü ve bir dili olacağı söylenir. "Gözüyle görür, diliyle söyler." Kıyâmet gününde Hacerü'l-esved dirilecek, kendisini tavaf edenleri ve etmeyenleri bilecek ve o şekilde şahitlik yapacaktır. Çünkü Kâbe'nin ve Hacerü'l-esved'in hakikatini anlayan kimse Beytullah'ı tavaf eyler ve maârif-i billah olur. Hacerü'l-esved, böyle kimselere şahitlik eder. Hacerü'l-esved, gökten inmiştir ve onunla birlikte de yetmiş bin melek indirilmiştir. Gökten indirildiği zaman rengi sütten beyaz idi, içinde de beyaz bir çizgi var idi. [83a] Fakat daha sonra günahkar Âdem oğulları yüzlerini süre süre onu kararttılar. Ama kıyâmet gününde eski haline dönecek ve yüzü nur gibi parlayacaktır.

Ey Hakk'ın maârifine talip olan kişi! Hal lisanıyla mana yüzünden şöyle söylenebilir. Hacerü'l-esved'in sırrını anlamayan kimsenin isyanı dolayısıyla yüzü taşın içindeki ince çizgi gibi olur, sırrı bilinmez. Her kim bu manayı bilirse, onu bilerek tavaf eder, Hacerü'l-esved'e olan istilamı ve siyah nurun hakikatini bilir. Bunun, ilahi kelimenin yirmi sekiz harfin icrası olduğunu ve tamamının yetmiş iki kelime olduğunu idrak eder. Hacerü'l-esved'le indiği söylenen yetmiş bin melek, o ilahi kelimeye işarettir. Elinde beyaz hat var demek, Hacerü'l-esved'in üzerinde bulunan istivâ hattına işarettir ve ahidnamenin

⁴⁷⁰⁸ Âl-i İmrân suresi, 97.

⁴⁷⁰⁹ Hicr suresi, 87.

⁴⁷¹⁰ Bakara suresi, 196.

sırrıdır. O ahidname, Fâtiha’da verilen sözün sırrıdır. O ahidname, kıyâmet gününde şehadet eyler ve Hakk’a talip olanları kurtarır. Ârifleri tanır ve onlara şehadet eder, Beytullah’ın hakikatini ortaya çıkarır. Mürşidin yüzünün Fâtihatü’l-kitap, ümmü’l-hakika olduğunu bilir, onun elini tutmanın, Allah’ın elini tutmak olduğu sırrını anlar. Bu sırrın da ahidname olduğunu bilir ve eğer murad ederse kendisini Beyt-i Mükerre’de herkese gösterir. [83b] Maârif-i âlem de tasarruf ettiği halkını bilir. Âlem halkı kendisinde görünür. Kendisi de sırrını, hem kendi zâtında ve hem Beytullah’ta görür. Kabetullah içinde toplanan insanlar da onu görür. Dilerse kendisini güneş gibi bütün insanlara gösterir, dilemezse yalnızca âriflere gösterir. İsterse bütün insanlardan gizlenir, ay gibi olur, sadece bâtın ehli bilir. Böyle olunca bu ârifler büyüktür. Bazen aşîkar olur, bazen gizlenir, bazen kamer olur, bilinir. Yedi kudüm tavafı, yedi umre tavafı, yedi hacc tavafı ve veda tavafı toplam yirmi sekiz tavaf, kadîm kelâmın kelimesi mukabilindedir. Hidâyet nûru olan Kur’ân-ı Kerîm’de buyuruluyor: “Allah bizi hidâyete erdirdi, biz kendiliğimizden bu hidâyete eremezdik”⁴⁷¹¹ esmâ-i kül ve esmâ-i hüсна sırrını aşîkar eyle. Yine Kur’ân-ı Kerîm’de: “O, yaratan, yoktan var eden, şekil veren Allah’tır. En güzel isimler onundur”⁴⁷¹² buyurulmaktadır. Yirmi sekiz peygamber ve yirmi sekiz mukattaa harfi, ilahî kelâma işarettir. Yirmi sekize kadar bu harflerin neler söylediğini anlamaya gücü yeten kimse, ona göre hareket etsin. Kabe’nin tavafını da böyle yapsın. Haccın erkânından birisi de insanlarla birlikte Arafat’a çıkmaktır. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: “Arafa’tan ayrılıp (sel gibi Müzdelife’ye) akın ettiğinizde Meş’ar-i Harâm’da Allâh’ı zikredin. Onun size gösterdiği biçimde onu anın. Onun yol göstermesinden önce siz, dalalette idiniz.”⁴⁷¹³ Çünkü Arafat’a çıkmayanın haccı kabul olmaz. Arafat’a çıkmanın manası, insanlar arasındayken mürşid-i kâmilin irfanına çıktığını herkesin bilmesidir. Bir de Âdem peygamber Havvâ’yı Arafat’ta bulmuştur. İnsanoğlu aşkı anında hisseder, Âdem ile Havvâ bir nur ve bir hakîkattir ve ikisi birdir. İkisi birbiriyle Arafat’ta buluşmuştur ve karışmıştır. Dervîş, Havvâ yerinedir, şeyhinin Âdem olduğunu, kendisiyle bir hakikat ve bir mahiyet olduğunu, âlemler arasından geçerek, âlemler arasında istiva sırrı olduğunu ve Arafat’ın bu istivâ sırrı mukabilinde vaz edildiğini anlar. Arafat, dört ilahî harfin karşılığıdır, dört meyildir. Âlemler arasında istiva hattı üzere süratle Arafat’a çıkmakla dört ilahî harften yirmi sekiz harfi kendisinde toplamaktır. Dört harf şunlardır: پا-چا-ز-ا-ڭا. Dört kere yedi, yirmi sekiz ilahî kelimeyi nefsinde toplamaktır,

⁴⁷¹¹ A’râf suresi, 43.

⁴⁷¹² Haşr suresi, 24.

⁴⁷¹³ Bakara suresi, 198.

Âdem mukabilindedir ve Allah'ın sözüdür, Allah kelâmının hakîkatidir. On sekiz bin âlem bu söz ile yaratılmış ve hayat bulmuştur. Allah, bu sözüyle bütün eşyayı kuşatmıştır. Kâinat, bu söz etrafında devreder. O ilahi harfin açılımı yetmiş iki harftir. Cümel hesabı gibi yetmiş iki harften otuz iki harfi çıkarırsan kırk harf kalır. [85b] O kırk harfe mukabil Arafat'ta kırk kişiye hakîkati anlatmak gerekir. Dostlardan, yar ve yarandan, kırlardan ve dağlardan yetmiş taş toplayıp işrak vaktinde Mina'da akabaya atmak gerekir. Yedi hatt-ı istivâ mukabilinde atılır. Yedi ümmî hattı okuyup anlamadığı için uğursuz Şeytan “feceşin sedahzin” (fe-cim-şin se-dad-hı-ze) okur. “Cennete girdim, ism-i a'zamı bilirim” dediği iddia budur. Ama asıl sırrı bilmediği için yedi lanet taş bu sebepten Şeytan'a atılır. Hazret-i Ehadiyet, Kur'ân-ı Kerîm'de yedi yerde Şeytan'a secdeyi emretmiş idi. İnsan içinse on dört yerde secde emredilmiştir ve Âdem'in yüzü mukabilinde on dört yerde secde okunur. Hal ve mahal on dört hat Âdem ve Havvâ'nın yüzüne yazılmış, nakşedilmiştir. Yetmiş taşın yedisini ümmî hatların sırrı mukabilinde atınca geriye altmış üç taş kalır. Onları da teşrik günlerinde üç gün, üç yerde atarsın. Her gün yirmi bir taş olur. Yirmi bir hat Havvâ'nın yüzünde Fâtihatü'l-kitap ve ümmü'l-kitap olup yirmi bir harftir, yirmi bir taşı onun mukabilinde atarsın. [86a] Üç kere yirmi bir adedince Şeytan'ı taşlarsın, altmış üç eder. Yedi taşı da ümmî hatlar mukabilinde daha önce atmış idin. Toplam yetmiş taş, ilahî kelimenin parçaları mukabilinde, kün⁴⁷¹⁴ adedince atarsın. Bütün kâinatın aslı ve mebdai kâf ile nûn'dur. Bütün mevcudat kâf ile nûn'dan meydana gelmiştir ve meydana gelmeye de devam ediyor. Kâf'la Nûn'un yetmiş olması dolayısıyla yetmiş taş olur. Yetmiş taş atılması, Âdem (a.s.) hesabıdır. “Kâbe'yi her gün kudretten yetmiş melek tavaf eder” denmesi de bu sebeptir. İlahî kelime mukabili tavaf olur. Bu, yirmi sekiz peygamberi tavaf eylemektir. Yirmi sekiz peygamber, yirmi sekiz müfredat yetmiş iki olur. İki kelime kâf ile nûn'dur. Geriye yetmiş kelime kalır. Meleklerden her birisi bin yerine olup yetmiş melek yetmiş bin melek olur.

Saçları tıraş etmek, saçlarını kısaltmak demektir. Bu hususta Allah şöyle buyuruyor: “Allâh dilerse, siz güven içinde başlarınızı kazıtmış veya saçlarınızı kısaltmış olarak...”⁴⁷¹⁵ Ey maârifet talip olan kişi! Baş tıraş etmenin bir manası da şudur: Allah Teâlâ, Âdem'in [86b] baş ve alın toprağını Kâbe'nin bulunduğu yerden almıştır. Kâbe, baş yeridir ve Âdem (a.s.)'in yüzünün yaratıldığı yerdir. Mana olarak Kâbe'nin hakîkati, Âdemoğlunun baş yeri ve alını demektir. O mahalle baş kesmek, saçını kısaltmak

⁴⁷¹⁴ Kün kelimesinin ebced karşılığı yetmiştir: ك= 30, ن= 50, toplam 70.

⁴⁷¹⁵ Fetih suresi, 27.

demektir. Her kim gerçek manada Kâbe’yi tavaf etmeyi ve hakikatini anlamayı dilerse o makamda kendisini noksanlıklar içinde bilmeli. Baş saçı, kendi noksanlıklarının işaretidir. Baş saçını kesmek, o makamda yirmi sekiz peygambere baş kesmektir. Ya da alnını açıp yirmi sekiz peygamberi anmaktır. Çünkü Kâbe’nin hakikatı, Âdem’in başı ve yüzünün hakikatidir. Rasulullah buyuruyor: “Allah Teâlâ, Âdemin başını ve alnını Kâbe toprağından yarattı” hadisindeki sırrın yedi manası vardır. Her biri yeri geldikçe açıklanacaktır. Bu manaya göre kendini o makamda kurban et. Çünkü bütün nebiler ve veliler kendilerini o makamda kurban etmişler ve kendi benliklerinden kurtulmuşlardır. Ey ilahî sırların maârifine talip olan kişi! Kâbe’nin, Hacerü’l-esved’in, tavafın, Arafat’ın, cemrenin, saç kesmenin ve kurban kesmenin manası kendini kurban etmektir. Hacc menasiklerinin hakikatini anlayıp bilmeyen, bütün bu hakikatlerin kadîm ilahî kelime üzere bina edildiğini ve bu harflerin adedince olduğunu idrak etmeyen kimse bin kere Kâbe’ye gitse [87a] hacı olmaz ve kurtuluşa eremez. Çünkü hacca gitmekten murad, haccın bütün sırlarını ve hakikatini öğrenmek ve tavafın anlamını bilmektir. Bunları bilerek yaparsa “görüymüşçasına” sırlara vâkıf olursa, her sene hacc zamanı nerede bulunursa bulunsun, tayy-ı mekan ile Kâbe’ye varır ve haccını yapar. Hacılarla beraber tavafta, Arafat’ta, Mina’da ve diğer yerlerde, Medine’yi ziyarette bulunur ve o mahallerde görünür. Haccın hakikatinin ilahî kelime olduğunu ve Âdem (a.s.)’in yüzünde ezeli ve ebedî olarak yazılı olduğunu idrak eder, bu bilgilerin zahiri itikat ile elde edilemeyeceğini bilir. İşin derûnuna vâkıf olunca Âdem’in yüzünün Kâbe, göğsünün ve sırtının Beytül-Mukaddes olduğu anlaşılır. Çünkü bütün mevcudat, hakikatin evidir, Beytullah’tır, sıfatullah’tır, Allah’ın zâtıyla kâimdir. Allah, bütün sıfatların mevsufudur, sıfat mevsufun aynıdır, gayrısı değildir. Hakikatte yüce felekler, arş ve Beytullah Âdem (a.s.)’in yüzü demektir.

Bütün kâinat, insan gibidir, insanın aynasıdır, öyle yaratılmıştır. Çünkü Âdem, Allah’ın halîfesi demektir, onun kâimmakamıdır. [87b] Allah buyuruyor: “Hani Rabbin meleklere, ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım demişti.”⁴⁷¹⁶ Âdem (aleyhisselam) halîfe olduğu için bütün isimlere ve keramete mazhar oldu. Rasulullah, Allah’ın: “ Ben, Âdem’in toprağını kendi elimle kırk sabah yoğurdum”⁴⁷¹⁷ buyurduğunu haber veriyor. İlahî kelime yetmiş iki parçadan oluşmaktadır, otuz ikisi çıkınca kırk kelime kalır. Her zaman kırk kelime zâta işarettir. Kırk sabah denmesi bundan dolayıdır, Hamd kelimesindeki mim

⁴⁷¹⁶ Bakara suresi, 30.

⁴⁷¹⁷ Hadîs-i şerif.

harfidir. Meşayihin erbainlerinin toplamı bu kırk kelimedir, kırk kelime ile mürekkeptir. Bunu otuz iki ile toplayacak olursak yetmiş iki kelime olur. Çünkü Âdem'in toprağı yetmiş iki yıl balçık içinde yatmıştır. Bu yetmiş iki kelime ona işarettir. Âdem'in vücudu yetmiş iki kelimeden oluşmaktadır ve onun aynıdır. Su, toprak ve yel içinde iken yetmiş iki kelimedir. Âdem'in vücudu, varlığın hakikî vatanıdır. Aslî ve fer'î unsurların hepsi o vatanda bir hakîkattir ve bütün kâinatın aslıdır. Bütün eşyanın zuhûru, isimlerin zuhûru, hepsi kadîm kelâm kelimesi olan Âdem'in hakîkatıyledir.

Bölüm

Ey maârife talip olan kişi! Bütün eşyanın ve isimlerin sırrı ve hakîkatı, bu kadîm kelimedir ve Âdem'in yüzünde [88a] tecellî etmiştir. Dolayısıyla Âdem'in yüzü ayan beyan Allah'ın kelâmıdır, Allah'ın kitabıdır. Bütün zuhûr edenlerin kaynağı ve madeni olan mürşid, mevcudatın ruhudur, kaf ve nun'dur, Bari'nin emridir, zât-ı şerifdir. Hazret-i Risâlet (a.s.) buyuruyor: “Allah, mahlukatı bir göz açıp kapayıncaya kadar, hatta daha da kısa sürede yarattı.” Bu konuda Allah: “Şüphesiz sizin Rabiniz, gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratan ve sonra Arş'a istiva eden Allâh'tır”⁴⁷¹⁸ buyuruyor. Allah Teâlâ semavat ile arzı altı günde yarattı, sonra arş üzerine beraber eyledi. Hazret-i Mûsâ, Hakk Teâlâ'dan sual etti: “Ya Rabbi, bu dünyayı ne kadar zamanda halk eyledin?” Allah Teâlâ şöyle cevapladı: “Ya Mûsâ, altı günde halk eyledim.” Mûsâ, kavmine haber verdiğinde kavminden bazıları “Ya Mûsâ, şaşılacak durum değil mi? Yer ve gök yok iken, gece ile gündüz de yok idi. Dünyayı bu altı gün içinde yaratma işi nasıl gerçekleşti?” diye karşılık verdiler. Bu suallere cevap vermeyen Hazret-i Mûsâ (a.s.) hayretler içinde kalarak, “Rabbime sorayım, acayip sorular soruyorsunuz” dedi. Bu soruların şaşkınlığıyla Tur Dağı'na gelip yalvardı. Mûsâ bu halde iken Cenab-ı Hakk'tan Hazret-i Mûsâ'ya cevap geldi:[88b] “Ya Mûsâ, ben gökleri ve yeri kâf ile nûn içinde yarattım. Ama kullarıma nasihat etme kastıyla, bir iş yaparlarken acele etmemelerini tavsiye için altı gün içinde yarattığımı söyledim. Kâf üç harftir, nûn da üç harftir. Altı gün, kaf ve nun harflerinin oluşturduğu altı harf içinde demektir. Gökler ile yeryüzü içinde altı gün vardır. Dört unsur Âdem'le Havvâ'dadır, gökler ile yeredir. İnsanoğlu için layık olan, benim hikmetimi ve kudretimi, bütün kerametimi, mahiyetimi ve bütün isimleri Âdem'e talim edip durduğumu bilmeleridir.” Allah buyuruyor: “Andolsun, biz insanoğlunu şerefli

⁴⁷¹⁸ A'râf suresi, 54; Yûnus suresi, 3.

kıldık”⁴⁷¹⁹ hükmü ve “Allah, Âdem’e bütün varlıkların isimlerini öğretti”⁴⁷²⁰ hükmüyle keramete mazhar oldu. Kâf nûn emrinden zuhûra geldi. Kâf nûn aslında altı harftir. Bütün kâinatın, bütün eşyanın, gökyüzü ve yeryüzünün yaratılışın aslı bu kâf nûn’dur. Âdem, kâf harfiyle gökyüzünü, Havvâ da nûn harfiyle yeryüzünü temsil eder. Bu hakîkatin sırrında bile sır vardır. Bütün insanlar ve cinlerin, vahşi hayvanlarla kuşların, diğer hayvanların ve âdemoğullarının aslı toprak ile mâ-i Muhammedî adı verilen hayat suyudur; cümlesi kâf ile nûn’dur. Allah: “Her canlıdan birer çift”⁴⁷²¹ buyurmaktadır. Âyette geçen “birer çift”in aslı su ile topraktır. Hakîkatte ise Âdem ile Havvâ’dır. [89a] Allah Teâlâ: “Bütün çiftleri yaratanın şanı yücedir”⁴⁷²² buyuruyor. Rabbanî emir olan kadîm kelâm’dan, kelâmullah olan kâf nûn’dan zuhûra gelmiştir. Kâf nûn, çifttir ve altı harftir. Ebced hesabında toplamı yetmiş olur. İki de harflerin kendileri eklenirse yetmiş iki olur. Ali Muhammed yedi ikidir, Fâtiha, seb’a’l-mesaniid, Kur’ân-ı azîmdir, Hakkın nutkunu söyleyendir, kâf ile nûn’dur, iki eşten biri akl-ı küll, Âdem (a.s.), diğeri nefs-i küll, Havvâ (a.s.)’dır. Bütün enbiya ve evliyanın anne ve babası bu Âdem ile Havvâ’dır. Âdem, hem ana, hem babadır. Çünkü denizden önce toprak hasıl olur Âdem gibi, tek başına iken dalgalanıp köpük olur, köpükten sünger olur, sünger de toprak olur. Toprakta her şey olur. Gökler, mâ-i Muhammedî (Muhammedi hayat suyu)dir, gökler olarak nitelenen Âdem ulvîdir. Havvâ, zemindir, Âdem’e nispetle süflîdir, noksandır. Çünkü Âdem (a.s.) ekberdir. Ana ve baba demektir, cümlesi ondan zuhûra gelmiştir. Erkekler sağ ayasından, kadınlar sol ayasından zuhûra gelmiştir. Cümlesi Âdem peygamberin evladıdır. Âdem babamız, Havvâ anamızdır. Ancak Havvâ’nın kendisi de Âdem evladıdır. Âdem’den yaratıldı. İnsanın zâhiri dem(kan)dir, bîatını ise Âdem’dir, o da altı harftir. Dâl (دال) üç harftir ve mîm (ميم) üç harftir, ikisi altı harf olur, bu da Âdem ve Havvâ demektir. Bu altı harf esmâ kabul edilecek olursa, müsemmasî Âdem ve Havvâ’dır. [89b] Bütün insanlar Âdem’in zürriyeti olduğundan feyz hareketi insana Âdem’den gelir. Havvâ, Âdem’in vücudundan zuhûr ettiği için Havvâ da Âdem kızıdır. “Dürzî mel’unları gibi hiçbir baba kızı ile evlenir mi” biçiminde bir soru akla gelebilir. Âdem ile Havvâ, kâf ile nûn gibidir. Kaf ile nun’un sırrı, Rabbin dem(ân)idir, Rabbin emri, Muhammedî hayat suyudur. Âdem, Rabbin emri olduğu için rûhtur, Havvâ o ruhun sıfatıdır. Âdem ile Havvâ, zât ile sıfatın terkididir. Âyet-i kerîmede: “İnsana, anne ve

⁴⁷¹⁹ İsrâ suresi, 70.

⁴⁷²⁰ Bakara suresi, 31.

⁴⁷²¹ Hûd suresi, 40; Mü’minûn suresi, 27.

⁴⁷²² Yâsîn suresi, 36.

babasına ihsan ile davranmasını emrettik”⁴⁷²³ buyuruluyor. Hadîs-i şerifte ise “İhsân, Allah’a onu görüyormuşçasına ibadet etmendir. Sen onu görmesen bile o seni görüyor.”⁴⁷²⁴ Âyette kastedilen vâlideyn (anne-baba), Âdem ile Havvâ’dır. İhsân, onların hakîkatini anlamaktır. Hakk Teâlâ, Âdem’e nispetle Havvâ’yı noksan yaratmıştır. Havvâ’yı Âdem’in sol egesinden yaratmıştır. Küllî akıl, küllî nefse nispetle ulvîdir; küllî nefis de küllî akla nispetle süflîdir. Yeryüzü, Havvâ’dır, dolayısıyla süflîdir. Gökler, Âdem’dir, dolayısıyla ulvîdir. Küllî akıl, Âdem’dir; küllî nefis, Havvâ’dır. Erkeklerle nispetle kadının akli nâkısıdır. Âdem kelimesinin ebced değeri kırk beş, Havvâ’nın on beştir. Kelime-i ilahî, Âdem kelimesidir. Yukarıda bahsedildiği üzere Havvâ ismi, Âdem’den zuhûr etmiştir. Sol egesi demek olur. Havvâ’nın noksan kabul edilmesinin bir sebebi de ilahî kitabetten yedi harf, Havvâ’nın yüzünde yoktur. Olmayan harfler: ف ح ش ث ظ خ ز. Havvâ’nın yüzü, yirmi bir kelime olan Fâtiha’dır. Kitabın Fâtihası gibi hakîkatin anasıdır. On dört ile yedi, yirmi bir yani Fâtiha, Havvâ’dır. Havvâ’nın hakîkati Fâtiha olduğundan, bu Fâtiha’nın iyi bilinmesi lazım gelir. Çünkü “Fâtihasız namaz kabul olmaz”⁴⁷²⁵ Fâtiha yirmi bir kelimedir ve yedi harf Fâtiha’da yoktur. Ancak olmayan yedi harf de Fâtiha’nın içinde gizlenmiş olarak mevcuttur. Hazret-i Ahadiyyetin, manevî âlemin hikmeti icabı Havvâ’nın yüzünde bu yedi harfi eksik bırakması, Âdem’in yüzündeki ezeli ve kadîm olan ilahî kelâmın okunabilmesi içindir. Eğer hikmet-i ilahî böyle gerektirmeseydi, kimse bu sırra vâkıf olamaz ve kimse vuslata eremezdi. Bütün âlem zulmet karanlığında kalırdı.

Ey Hakk’ın Fethü’l-Maârifine talip olan kişi! Eğer bize, Âdem ve Havvâ’dan hidâyet erişmemiş olsaydı, muhsinlerden olamazdık. Bize hidâyet, Âdem ile Havvâ’dandır. Âdem ile Havvâ’nın hakîkatini Hazret-i Risâlet, Hakkı gördüğü gibi görüp bildi. Görüyormuşçasına müşâhede eyledi ve “Oğul, babasının sırrıdır” buyurdu. Elbette çocuk babasının sırrına vâkıf olur ve anne-babaya ihsanda bulunur. Allah bu sırrı ve bu hakîkati Hazret-i Risâlete apaçık bildirdi ve kendisine şu âyetle hitap etti: [90b] “De ki: Şüphesiz Rabbim beni doğru bir yola, dosdoğru bir dine, Hakk’a yönelen İbrahim’in dinine iletti.”⁴⁷²⁶ Yâ Muhammed de ki: Rabbim bana halis ve muhlis hidâyet verdi. Bir daha

⁴⁷²³ Ahkâf suresi, 15.

⁴⁷²⁴ Hadîs-i şerif.

⁴⁷²⁵ Hadîs-i şerif.

⁴⁷²⁶ En’âm suresi, 161.

buyurur ki “Rabbimi Rabbim ile bildim” bu manayı, bu hakîkati bana Allah öğretti demektir. Rabbimi Rabbim ile bildim buyurdu.

Mehdî

Bütün âlemin hâdîsi ve mehdîsi Hazret-i Peygamber’dir. Hem de âhir zamanda gelecek bâkî Mehdî’den haber verdi. “Benim evlâdımdan bir Mehdî gelecek ve benim ümmetimi zulüm ve sıkıntıdan kurtaracaktır.” Sahih hadîslere göre dünyanın yedi bin yıl ömrü vardır. Âdem’den kıyâmete kadar dünyanın yedi bin yıl ömrü vardır, buyuruyor. Hatta “Dünya yedi gündür ve her gün bin senedir ve sonunda da diriliş vardır” hadîs-i şerifi de bu manaya işaret etmektedir. İbn Veheb’in rivâyet ettiği bir hadîs-i şerifte Peygamber şöyle buyuruyor: “Şimdiye kadar dünyanın geçirdiği beş bin altı yüz sene içinde meliklerden ve peygamberlerden kimlerin gelip geçtiğini ve her birinin hangi tarihte gelip gittiklerini ben bilirim.” Bu hadîs-i şerif dünyanın ömrü hakkında bilgi vermektedir. Hazret-i Bârî’nin ve [91a] Rasulullah’ın sözlerinin sırrını ve hakîkatini ehlullah aşikare eder. Ârif-i billahın ortaya çıkma zamanı yaklaşınca sır ehli, bu sırları birer birer ortaya çıkarıp gerçek manaları açıkça ilan eder ki Hakk’a davet bunun alametidir, Hakk’a davet, asker toplamak anlamınadır. Peygamber gelmeden önce hakîmler (hikmet sahipleri) Muhammed’in geleceğini haber vermişler, yasaklayacağı ve emredeceği şeyleri bildirerek halkın inanmalarını sağlamışlar. Muhammed de geldiği zaman nübüvvet hâteminin mucizelerini gösterip velâyeti haber vermiş ve bütün insanlar da beklemeye başlamışlardır. Velâyet hâteminin kerameti ortaya çıkıp insanların kulağına gidince ve hakîkatin delillerini de ehlullahtan işitince inanmalarına sebep olmuştur. Âlemlerin bâkîsi Mehdî, ümmeti küfür ve şirkten kurtarmış ve “Allah, kendisinden başka tanrı olmadığına şahittir. Melekler ve ilim sahipleri de adaletle şahittir ki O’ndan başka tanrı yoktur. O azizdir, hakîmdir.” sırrını ortaya çıkarıp âlemi adaletle doldurur. Bütün mezhepleri bir mezhep yapıp bütün tarîkatları bir tarîkat yapar. Yetmiş iki dili bir tek dil, parça parça olan müminleri fırka-i naciyye dahil eder. Yedi kitabet ve sekiz kitabetin cümlesini yedi kalem ile sekiz kitabet eder. Yedi kat gök ve yedi kat yer ile tarîkat ve mezhepleri birleştirip benim kıbleme namaz kılın, der. Rasulullah’ın ve benim sözümün hakîkatini beyan eder. Tarîkatımı yürütür. Zengin ile yoksulu birbirine eşitler, bazısını zengin ve bazısını fakir etmez, hepsi birbirine eşit olur. [91b] Mehdî, Kabe’de ortaya çıkacaktır. Bazıları bir mağara içinden zuhûr edeceğini söylemişlerdir, Her iki ihtimal de mümkündür. Peygamberin bir hadisinde şöyle buyurulmaktadır: “Meryem oğlu Îsâ’dan

başka Mehdî yoktur.”⁴⁷²⁷ İsa için olan bu hadiste “Gökyüzünden inecek, benim ilmimi getirecek, benim kıbleme ibadet edecek” denmektedir. Yine bazı rivâyetlerde Horasan tarafından zuhûr edeceği, bazılarına göre Âdem gibi yaratılacağı, bazılarına göre gökten Şam’daki Ak Minare’ye ineceği söylenmektedir. Çünkü Hazret-i Peygamber şöyle buyuruyor: “Allah’tan başka ilah yoktur sözü, güzel bir söz (kelime-i tayyibe), Muhammed Allah’ın rasulüdür sözü, de güzel bir ağaç (şecere-i tayyibe) gibidir.” Böyle olunca gerçek Mehdî hakkında yine Rasulullah buyuruyor: “Mehdî hakkındaki ilim güzel bir ağaca benzer, onun kökleri Mekke’de, meyveleri Horasan’dadır.”⁴⁷²⁸ Bu hadîsler üzerine sahabeden bazıları “Ya Rasulallah, bu ilmin ve bu Mehdî’nin tevili nasıl olur?” diye sorduklarında Hazret-i Rasulullah “Onun tevili Horasan tarafındandır” buyurdu.

Mehdî’nin Âdem gibi yaratılması ya da gökyüzünden zuhûr etmesine ilişkin rivâyetlerin ikisi de mümkündür. Fakat Âdem’in yaratılışı üzere zuhûr edip gelmesi daha uygundur. Çünkü bu konuda Hazret-i Risâlet, şu ayeti gösteriyor: “Şüphesiz Allah katında (yaratılışları bakımından) İsa’nın durumu, Âdem’in durumu gibidir, onu topraktan yarattı.”⁴⁷²⁹ Böyle olunca bilinmeli ki Allah indinde İsa (a.s.)’nin durumu [92a] Âdem gibidir, Allah onu topraktan yarattı. Her ne kadar Allah’ın emri, Allah’ın ruhu olma gibi özellikleri varsa da yine de kendisi Âdemoğludur.

Ey maârife talip olan! Bir taife “Mehdî geldi” der, gerçekte o taife Mehdî’nin askeridir, tevhid ehli ve hakikat ehli maâriflerdir. Çünkü Mehdî’den murad, Muhammed Maârif’tir. Geldi, zuhûr etti. Gizli sırların perdesini açıp onları fethetti, bu sırları insanlara açıkladı. Âlemin mürşidi olan Fethü’l-Maârif sırrını beyan etti. Doğru yolu herkese haber verdi. Hakk’ın kelâmını, halkın kullandığı dille anlaşılır hale getirdi. Ölümsüz belde olan Horasan’dan zuhûru ve hakikatin sırlarını açıkladı. Yine “İsa rûhullah, gökyüzünden gelip Şam’daki Ak Minare’ye inecek” sözünde Ak Minare’den murad, kendi vücududur. Şam’dan murad, zulmani örtülerden kurtulmaktan ibarettir; kadîm kelâmın esrarı, hakikati ve manası gizlenmiş idi. Allah’ın zâtı ve bütün sırlar örtüler altında idi. Âdem ve Havvâ, Ahadiyyetin Levh-i Mahfuzunda gizli kaldığından bilinmiyordu. Maârifin fâtihi olan Muhammed (Fethü’l-Maârif) gelerek Hakk’ın bu gizli sırlarını açığa çıkardı. Rasulullah’ın şeriatını, marifetini ve hakikatini ortaya çıkarıp açıkladı. Kur’ân’ın ne kadar gizli sırrı varsa onları açığa çıkardı. “Kur’ân’ın zâhiri ve bâtını vardır”⁴⁷³⁰ sözündeki sırrı

⁴⁷²⁷ İbn Mâce, Fiten 24; Hâkim, 4/441.

⁴⁷²⁸ İbn Mâce, Fiten 33.

⁴⁷²⁹ Âl-i İmrân suresi, 59.

⁴⁷³⁰ Abdürrezzak, *Musannef*, III/358; Ebû Ya’lâ, 9/278.

açığa çıkardı. Bütün âlemi adaletle doldurdu. Hazret-i Risâlet'in kıblesi nasılsa o şekilde kibleye yönelip ibadetini yaptı ve kible ortaya çıktı. Mezhepleri bir tek mezhep yaptı, eşyayı birleştirdi. Bütün eşyada zuhûr eden kelâmın kadîm kelâm olduğunu beyan etti. Bir kimse, kadîm kelâmı bütün eşyanın zerrelerinde müşâhede ederse on sekiz bin âleme hidâyet vermiş, adalet götürmüş olur. Kadîm kelâm olan kün kelimesinin sayısal değeri olan yetmiş, iki harf ilavesiyle yetmiş iki dili bir dil ve bir nakış yaparak adalet yapmış olur. Rasulullah da şöyle buyuruyor: “Bir saatlik adalet, yetmiş yıllık ibadetten hayırlıdır.”⁴⁷³¹ Bu, bütün Âdemoğulları zürriyetinin hakîkatini bilmek ve bildirmektir. Aslında kendilerini kendilerine göstermektir. Böylece cümlelerin hâdîsi ve Mehdîsi olmaktır. Önce kendi nefisini, sonra bütün insanların nefislerini şirkten, zulümden ve sıkıntıdan kurtarmak, zengin ile fakiri beraber yapmaktır. Bütün mezhepleri bir mezhep yapmanın anlamı da hepsinin muradı ve yöneldiği Hakk'tır. Hakk'tan murad da ilahî kadîm kelimedir. Bu kelime bakî kelimedir, hâtem, âlemin başlangıcı ve sonu, [93a] insanların maksadı, Âdemoğullarının mana yüzüdür, bütün mezheplerin ve milletin kıblesidir, kat etmesi gereken mertebeleridir. Çünkü Hakk Teâlâ'nın bir olduğunu hepsi bilir ama mezhepler ve milletler bir olmayınca şirk meydana gelir. Şirk olunca kavga ve sıkıntılar çoğalır, eziyet ve zulüm artar. Mehdî geldiğine göre böyle bir şey olması artık mümkün değildir. Mademki Hakk'ın hakîkati birdir, mezhep de birdir. Bir, iki olmaz; olursa şirk olur. Allah Teâlâ buyuruyor: “Muhakkak ki Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz.”⁴⁷³² Allah Teâlâ, kendisi hakkında ortak düşüneni bağışlamaz. İster zikirle meşgul olsun, ister zahid olsun, müşrikin imanı kabul edilmez. Çünkü aslında zâhid ve âbid diye ikilikte kalana derler. Onlar kendi mazharlarında Hakk'ı görmezler ve eşyada Hakk'ı müşâhede etmezler. Yemeyi ve içmeyi de Hakk korkusundan terk ederler, gece gündüz kıldıkları namazları ve tuttıkları oruçları da korkudan yaparlar. Allah'ın helal kıldığı “Yaptıklarınıza karşılık âfiyetle yiyin, için.”⁴⁷³³ âyetinin sırrını da bilmezler. Hakk'ın kendisini talep etmezler. Hakk var olduğu için korkuya düşüp yemeden içmeden kesilirler. “Hakk'tan kurtulmanın yolları böyle mi olur, şöyle mi olur” korkusuyla hareket ederler. Rastladıkları herkese kendi yorumlarına göre “Namaz, niyaz, oruç gibi ibadetler Hakk'ın emridir, eda edilmeleri gerekmez mi, kurtulmak için bunlara gerek yok mu?” tarzında sual sorarlar. [93b]

⁴⁷³¹ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 1721.

⁴⁷³² Nisâ suresi, 48; 116.

⁴⁷³³ Tûr suresi, 19.

Oysa ârif kimseler “Rabbini bilen...” hükmüyle Hakk’ı, bütün eşyada, eşyanın zerrelerinde ve kendilerinde hâzır görürler. Yerde ve gökte onun zâtından başka varlık görmezler. Onların söyledikleri Horasan’dır, yedikleri ve içtikleri nûrdur. Çünkü onlar için Allah’ın emri ve Hakk’ın daveti ziyafettir, öyle bilirler ve öyle işitmişlerdir. Çünkü Hazret-i Ahadiyyet şöyle buyuruyor: “Yaptıklarınıza karşılık âfiyetle yiyin, için.”⁴⁷³⁴ Bu güzel hitabı işitince yenilen ve içilen şeylerin tamamının gayb âleminde ortaya çıkıp şehadet âlemine geldiğini, maksadın da insana sunulmak olduğunu bilirler. O nimetler insana lokma olmayı arzu ederek gelirler. Bu yüzden Hakk Teâlâ “Yiyin, için... buyurmaktadır. Hakk Teâlâ bütün mevcudatı insanın yüzü suyu hürmetine ve muhabbetine yaratmıştır. Hazret-i Vahidiyyet: “Âlemi sizin için ve sizi kendim için yarattım”⁴⁷³⁵ buyurmaktadır.

Ey maârife talip olan kişi! Bütün kâinat bizim içindir. Biz de mevcudatın hakîkatinin ve mahiyetinin ne olduğunu anlayıp bilmek için geldik. Bütün eşyanın hakîkatinin insan olduğunu ve insanın hakîkatinin de kadîm kelâm olduğunu bil. Kadîm kelâmı böyle anlayıp bilmek gerekir. [94a] Biri kâf ve biri nûn’dur, biri Yâsîn’dır. Allah’ın emridir ve âlemin rûhudur. Esmâ-yı külldür, esmâ-yı hüsnâdır. Mâ-i Muhammedî’den temiz bir cevherdir. Yedi kat gök, yedi deniz ve yedi kat yer ondan zuhûra gelmiştir. Müfessirlerin ve muhaddislerin ekserisi bu noktaya dikkat çekmişlerdir. Çünkü “Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi”⁴⁷³⁶ âyet-i kerimesi bu hususta açık ve kesin bir delildir.

İnsanın hakîkati, kün emri olan kelâm-ı kadimdir. Biri kâf, biri nûn’dur, ikisi birdir. Âdem ve Havvâ, cevher-i vâhid olan tek bir vücuttur. Bunun ortasındaki nûr-ı Muhammed, hayatın başlangıcı ve kaynağı olan nokta ve rûhtur. Âdem ile Havvâ da nûr-ı Muhammedî’den hâsıl olmuştur. Nûr-ı Muhammediye’nin ortasında Hakk’ın varlığının yegane cevher olması gibi nûr-ı Muhammediye ile Âdem ve Havvâ da dört unsurun meydana geldiği bir cevherdir; dört unsur bu cevherden meydana gelmiştir. Dört unsur olan hava, toprak, ateş ve suyun hakîkati de bir cevherdir ve bu cevher esmâ-i küll ve esmâ-i hüsnâdır. Bu isimler insanın vechinde yazılıdır ve bu isimlerin hakîkati de dört yerde dört kitap olarak tezahür etmiştir. Bunlar da yine Âdem’dedir. Dört unsur, dört kitaptır ve her kitap bir âdemdir. Allah kelâmının yirmi sekiz harfini her bir Âdem giyinmiştir. Elinde, ayağında, sözünde ve yüzünde dört unsurun [94b] hakîkati olan yirmi

⁴⁷³⁴ Tûr suresi, 19.

⁴⁷³⁵ Hadîs-i kutsî.

⁴⁷³⁶ Fussilet suresi, 11.

sekiz harf bulunmaktadır. Sözü edilen dört unsurun hakîkati olan yirmi sekiz harfi, insan giyinmiştir. İnsanın sıfatı, nebilerin ve velilerin sıfatıdır. Söz konusu edilen dört unsuru bu şekilde bilmeyen kimse mürebbisini ve Rabbini bilmemiş olur. O kimse sâlihlerden değildir ve yeryüzündeki mirasını yememiş olur. Hazret-i Ehadiyet bu hususta şöyle buyuruyor: “Yeryüzüne muhakkak benim iyi kullarım vâris olacaktır.”⁴⁷³⁷

Hazret-i Peygamber’in bildirdiğine göre Allah Teâlâ: “Âdem’in başını ve alnını Kâbe toprağından, göğsünü ve sırtını Beytü’l-Makaddes’ten, sağ elini doğudan Horasan’dan, sol elini batı toprağından, sağ ayağını Mısır toprağından ve sol ayağını Hicâz toprağından, böylece yarattım”⁴⁷³⁸ buyurmuştur. Bir âyet-i kerimede: “Selâm sana âhiret mutluluğuna ermişlerden (ashâb-ı yemîn’den) denir.”⁴⁷³⁹ Buna göre insanın her uzvu, kâinatın bir yerinden alındığı için “ey Âdemoğulları” diye hitap ediliyor. Bu kâinat da yedi iklim ve dört köşedir. Yedi kaleminden meydana gelen iklimin insan vücudundaki karşılıkları: İki kulak, iki göz, iki burun ve bir ağız. [95a] Kaleminden varlık kitabına yazdığı her bir rükün, insanın bir uzvuna denk geliyor. Bu rükünler dört unsur ile tasnif edilmiştir. Yüz, Kâbe mahalli, göğüs ve sırt Kudüs mahalli, sağ eli doğu mahalli, sol eli batı mahalli, sağ ayağı Mısır mahalli, sol ayağı Hicaz mahalli, tamamı yedi rükün olur. Dört unsur her şeyin aslıdır. Yedi kudret kalemi dört köşede olur. Yedi iklimle dört unsuru çarpacak olursak yirmi sekiz yapar. Bu da Âdem (a.s.)’e verilen yirmi sekiz nutuktur. Bu yirmi sekiz nutuk veya kelime ya da harf, her şeyin aslı ve hakikatidir.

Dört köşe olan bu âlemde her biri farklı bir yerden esen yedi rüzgar vardır: Bir kible, biri gündoğusu, biri kuzey, biri karayel, biri yıldız, biri günbatısı ve biri lodostur. Toplamı yedidir. Her birisi bir iklimden ortaya çıkar. Çünkü Rahmân’ın nefesidir. Hazret-i Vâhidiyyet, Rasulü Ekrem buyuruyor: “Rüzgâra sövmeyin, çünkü o Rahmân’ın nefesidir.”⁴⁷⁴⁰ Bir başka hadîs-i şerifte: “Ben rüzgarı sağ tarafta bulurum.” Doğrusu ben Rahmân’ın rüzgarını sağ taraftan bulurum. Gerçi rüzgar çeşidi çoktur ama bu yedi rüzgar, yaygın bilinen rüzgarlardır. Her birisi bir yerden zuhûr eder ve eser. Bu yedi rüzgarı, dört unsurla çarpacak olursak yirmi sekiz olur. [95b] Âdem (a.s.)’in nutku mukabilindedir. Allah’ın nuku ve Rahman’ın nefesi hakîkattir ve sağ taraftan hâsıl olur. Bunlardan başka

⁴⁷³⁷ Enbiyâ suresi, 105.

⁴⁷³⁸ Hadîs-i kutsi.

⁴⁷³⁹ Vâkıa suresi, 91.

⁴⁷⁴⁰ Hadîs-i şerif.

bir de yedi kat gök, yedi kat yer, yedi deniz, yedi mushaf ve yedi hat vardır. Bu konuda Hazret-i Nesîmî şöyle söylüyor:

Yedi gök ve yedi deryâ ve yedi mushaf ve yedi nutk

Hakk'dan mest olubdur mest bîh ve çâr mest⁴⁷⁴¹

Ey Allah'ın maârifine talip olan kişi! Maârife talip olanların kolayca kavrayabilmeleri için Allah, yeri ve göğü yedişer kat, yedişer tabaka olarak yaratmıştır. Âdemiyyet kelimesi olan ك ل ف ي ف ل ك (küllün fî-felek) her biri bir felekte Allah'ın kelâmıdır. “O, yedi göğü tabaka tabaka yaratandır. Rahman'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin.”⁴⁷⁴² Başka bir âyet-i kerime'de: “Şüphesiz siz, hâlden hâle geçeceksiniz.” “Rabbini tekbir getirerek yücelt.” Kur'ân da yeti batındır, bu şekilde tertip edilmiştir. Zâhiri yedi harf üzerine tertip olunarak inmiştir. Zâhir ve bâtın olan yedi harf budur. Fâtiha'nın bâtınında olup zâhiren görünmeyen yedi harf ح ش ث ظ خ ز harfleridir. Bu yedi harf, Havvâ'daki yedi harf mukabilinde olup Fâtiha içine gizlenmiştir. Fâtiha da yedi âyettir. Bu yedileri, istivâ ile birleştiresek, her yedi sekiz olur. Her sekizi de dört unsur ile çarpacak olursak otuz iki kadim ilahi kelime olur. Yine Allah'ın sözü ve bütün eşyanın mihveri olur. [96a] Bir hafta yedi gün ve her ay dört haftadır. Dört kez yedi demek olan yirmi sekiz kelime-i Âdeme işarettir, bu da ayın sırrı üzerine devir eyler. Allah buyuruyor: “Aya da menziller takdir ettik, sonunda eski eğri hurma dalına döner.”⁴⁷⁴³ Kamer takvim üzerine seyreder. Yirmi sekiz menzili tamamladığı zaman, yirmi dokuz veya otuz günde görünür. Bir günümüz on iki saattir. On iki burç ve yedi gezegen mukabilinde gece ve gündüz dolandır. Âdem'in yüzündeki on iki kitabet mukabilindedir. On iki, hal mahal hesaplanırsa yirmi dört olur. Bir ayımız üç yüz altmış saattir ve üç yüz altmış gün mukabilindedir. Güneş de burçlar feleğinde üç yüz altmış derece seyreyler. Doğudan batıya varıncaya kadar o da kamer takvimi üzere seyreyler. Doğu da üç yüz altmış derecedir, batı da üç yüz altmış derecedir. Çünkü güneş iki gün (defa) aynı yerden doğar, dolaşır. Yüz seksen gün uzar, yüz seksen gün kısalır. Yüz seksen ile yüz seksen, üç yüz altmış gün olur. Burçlar feleğinin her biri gökyüzünde on iki burçtur ve her burcumuz otuz derece olur. Toplamı, [96b] üç yüz altmış derece, üç yüz altmış gün mukabilinde

⁴⁷⁴¹ Bu beyit Nesîmî Divanı'nda şöyle geçmektedir:

Yeddi yer gök yeddi deryâ yeddi Mushaf yeddi hat

Nutk-ı Haktan mest oluptur heft ü penç ü çâr mest

Bkz. Ayan, *Nesîmî Divanı*, s. 85.

⁴⁷⁴² Mülk suresi, 3.

⁴⁷⁴³ Yâsîn suresi, 39.

karar tutmuştur. Üç yüz altmış günümüz, Altı kere Havvâ ve altı kere Âdem taksimindedir. İnsanın gördüğü necm-i sâkib, remiz ve işaretler insana şahittir. Çünkü insanın yaratılışında (yapısında) üç yüz altmış parça kemik, üç yüz altmış parça damar, üç yüz altmış deri, üç yüz altmış kan ve üç yüz altmış et bulunmaktadır ve toplamı bir insandır. Ay, gün ve saatin toplamı mukabilindedir. İnsan nasıl böyle üç yüz altmış parçaların bütünü ise zaman da öylece üç yüz altmış parçaların bütünüdür. Hazret-i Vahidiyyet, Rasul-i Ekrem ve Nebiyy-i Muhterem şöyle buyurmaktadır: “İnsan vücudunda üç yüz altmış mafsâl vardır.”⁴⁷⁴⁴ Üç yüz altmış derecenin her derecesi altmış dakika ve her dakika altmış saniyedir. Dörde, beşe ve hatta ona varıncaya kadar böylece gider. Âdem ve Havvâ, ilahî kelime altmış kelimedir ve onun üzerine dayanmaktadır. Bir yılımız dört bin üç yüz yirmi saat eder. İki kere Havvâ ve yetmiş iki kere Âdem mukabilinde saat olur.

Ey ilahî sırların maârifine talip olan kişi! Yerler ve gökler içinde olan ayımız, günümüz, saatimiz, haftamız, yerimiz, göğümüz, cennetimiz, cehennemimiz, hûrimiz, gılmanımız, mîzânımız, arş ve kürsümüz, şehadetlerimiz, [97a] salavatlarımız, sırâtımız, Kâbemiz, Kudüs’ümüz, orucumuz, zekatımız, abdestimiz, kâmetimiz, şartlarımız, vaciplerimiz, bütün erkânımız, dinî hükümlerimiz, kâinattaki her şeyimiz insanın yaratılışındaki sırrın seyrini giymiştir. Her ne var ise insanın yaratılışına şahittir. Allah Teâlâ buyuruyor: “(Ey insanlar) sizi topraktan yarattık, (ölümünüzle) sizi oraya döndüreceğiz ve sizi bir kere daha oradan çıkaracağız.”⁴⁷⁴⁵ Hadîs-i şerifte: “Ondan başladı ve ona döner” buyurulmaktadır.

Bütün mevcudat, insanla aynı hakikat ve aynı mahiyettir, aynı zât ve aynı sıfattır. Çünkü zât sıfattan ve sıfat zâttan ayrılmaz, aynıdır. Madem böyle hayır işle, şer işler işleme. Seninle aynı vücutta olan hayır olsun, şer olmasın. Ne işlersen onunla bir vücut olursun. Kadîm ilahî kelime, bir zât ve bir sıfatın aynasıdır. Âdemin yüzünde ezeli ve ebedî olarak yazılı olan bu kadîm ilahî kelime, “Ben şahitlik ederim ki Allah’tan başka ilah yoktur. Yine şahitlik ederim ki Muhammed, Allah’ın rasûlüdür” hükmüyle bütün âleme ve Âdemoğluna nidâ eder ve şöyle söyler: Allah’tan başka ilah yoktur ve Allah ismi zâtın mahallidir; Muhammed de onun rasulüdür ve Muhammed ismi sıfatın mahallidir. Rasul, gayb âleminden şehadet âlemine vahiy getirene denir. Hakk Teâlâ’nın sırrı, hakikatleri ve bütün remizleri ilahî kelimedir. [97b] Meşâyih, bu kelimeyi farklı ibareler, terkipler ve

⁴⁷⁴⁴ Hadîs-i şerif.

⁴⁷⁴⁵ Tâ Hâ suresi, 55.

tabirlerle tarif ederek gayb âleminde, melekût âleminde, lâhût âleminde, nâsût âleminde, ceberût âleminde ve rûhlar âleminde cisimler âlemine getirir. Yaratılış âleminde emir âlemine, emir âleminde terkip olunanlar âlemine getirir. Meşâyih, bu kelimeyi mutlak varlıktan tafsil mahalli olan müridin vücuduna getirmesi ve haber vermesi, onların risâletidir.

Ey maârife talip olan kişi! Hazret-i Risâletin, bu sırrı ve bu hakîkati, ilahî kelime olan kelâm-ı kadîmle icmâl âleminde tafsil âlemine getirip aşikar etmesi, onun teveccühüyle mümkün olmuştur. Böyle olmasaydı zât sıfattan, kelâm mütekellimden nasıl fark edilebilir ve vâcibü'l-vücud olan Hakk Teâlâ eşyanın tezahüründe nasıl müşâhede edilebilir ve nasıl görülebilirdi. Eğer bu otuz iki kadîm ilahî kelime, ezeli ve ebedî olan Hakk Teâlâ'nın zât-ı şerifine sıfat olmamış olsaydı, sıfat mevsuftan, kelâm mütekellimden ayrı sayılacak ve bir hakikat ve bir mahiyet oldukları bilinmeyecek, bütün eşyaya kafi ve şafi olduğu anlaşılmayacaktı. Bütün eşyanın tecelliyâtı, Âdem (a.s.)'in nutku olan kadîm kelâmdan bir kelâmdır, bütün eşyayı kuşatmıştır. Âdem'in nutku rahmet cihetiyle her şeyi kuşatmıştır. Her şey, kuşatıcı olan bu rahmetten doğmuştur. [98a] Allah buyuruyor: “Rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır. Onu, bana karşı gelmekten sakınanlara yazacağım. Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları Rasûle, o ümmî peygambere uyan kimselerdir.”⁴⁷⁴⁶ Hakk Teâlâ “Benim rahmetim her şeye yeter. Ben rahmetimi ümmî bir nebi olan peygambere tabi olan kimselere veririm. Tevrat, İncil ve Furkan'da şöyle buyurdum: “Senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır.”⁴⁷⁴⁷ Rahmet cihetinden sen her şeye sığdın. Kadîm kelâm ilmi, Hakk Teâlâ'nın hem zâtı ve hem sıfatıdır. Bütün mevcudat ve bütün eşya, ilim cihetinden Hakk Teâlâ'nın sıfatıdır. Ama insan, Hakk Teâlâ'nın zâtının mazharıdır. Hadîs-i şerifte bu husus şöyle açıklanıyor: “Ben yerlere ve göklere sığmadım. Bir mümin kulumun kalbine sığdım.”

Ey Allah dostu ve ey maârif-i billah! Allah, vâcibü'l-vücûddur. Gökler ve yer dopdoludur ve gökler ile yerin nûru, Allah'ın nûrudur. “Allah, göklerin ve yerin nûrudur.”⁴⁷⁴⁸ Göklerin ve yerin, Allah Teâlâ'yı bilme ve anlama kudreti yoktur. [98b] Hakk'ı bilme ve anlama liyakati sadece insanda vardır, insana müyesser ve mukadder olmuştur.

⁴⁷⁴⁶ A'râf suresi, 156-157.

⁴⁷⁴⁷ Mü'min suresi, 7.

⁴⁷⁴⁸ Nûr suresi, 35.

Peygamber bir kutsi hadiste şöyle buyurur: “Âlemi sizin için ve sizi kendim için yarattım.”⁴⁷⁴⁹

Ey maârif-i billah! Allah yerlere ve göklere sığmadı, mümin ve maârif kalbine sığıdı. Mümin ve maârif, tedkik ve tevhid ehli olup bütün eşyanın sırrını bilen ve bütün eşyada Hakk’ın nasıl mevcut olduğunu gören, gizli iken müşâhede edip gören kimseye denir. Bunlar “Ben gizli bir hazine idim...”⁴⁷⁵⁰ sırrını icmal âleminden tafsil âlemine getirip aşikar ederler. Allah’ın bütün eşyayı nasıl ihata ettiğini müşâhede ederler. Her kim bu sırları bilmez, kendisini harf içindeki nokta gibi eylemez ve harf ile birlikte olmaz. Cüz’î irade sahibi olduğunu anlamaz, nefsinin fark edip Rabbini bilmez, kendisinde emanet olan cüz’î iradeyi –harf altındaki nokta gibi- sahibine ulaştırmazsa, “zâlimdir, câhildir”⁴⁷⁵¹ âyetinin işaret ettiği kimselerden olur. Böyle kimseler hainlerden olur ve kendisini Allah’a sevdiremez. “Allah, hâinleri sevmez”⁴⁷⁵² sırrına mazhar olur. Hakk’ın emanetine ihanet etmiş olur ve “Onlara elemli bir azap vardır”⁴⁷⁵³ âyetinin bildirdiği ebedî azabı hak eder. Çünkü [99a] Hakk’ın iktizasını bu âlemde gece gündüz dolaşarak gayb âleminden şehadet âlemine durmadan rûhları getirmektedir. Bu sayede belki hakikatim ve mahiyetim bilinir diye dolaşır. Bütün yeryüzünün ve gökyüzünün hâliyle meşgul olup gece ve gündüz Allah’ın emriyle ilahi kelimenin iktizasına göre hareket eden Âdem, hakikat dergahını bir saat ve bir an bile eğlenmeden seyreyler. Böyle olunca bizim bu zemin ve asumanın sırrının hakikatinin ne olduğunu bilmememiz insafsızlık olur. Bu zemin ve asumanın sırrı, kadim kelâm kelimesi, ezeli ve ebedî mürebbîsi ve gayr-ı mahluk olup bütün eşyayı ihata eden, kâinatın bütün zerrecelerini kuşatan ve kapsayan Hazret-i Rasulullahın rûhudur. Âdem ile Havvâ onun hakikatinden zuhûr etmiştir. Kâinat kitabını böylece okuyup bilmeyen kimse Allah Teâlâ’nın emanetini ihlal etmiş ve Allah’a verdiği sözden dönmüş, Allah’ın cemâlini görmekten mahrum ve nasipsiz kalmış olur. İsterse bu kimse Şeytan kadar ilme sahip olsun, yine de ona imansız derler. Hazret-i Rasulullah (s.a.v.) bu hususta şöyle buyuruyor: “Emaneti olmayanın imanı, ahdi olmayanın dini yoktur.”⁴⁷⁵⁴ [99b]

⁴⁷⁴⁹ Hadîs-i kutsi.

⁴⁷⁵⁰ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 2016; Meclisî, *a.g.e.*, C. LXXXIV, s. 199.

⁴⁷⁵¹ Ahzâb suresi, 72.

⁴⁷⁵² Enfâl suresi, 58.

⁴⁷⁵³ Bakara suresi, 10, 174; Âl-i İmrân suresi, 77, 177, 188; Mâide suresi, 36; Tevbe suresi, 79; Nahl suresi, 63, 104, 117; Haşr suresi, 15; Teğâbün suresi, 5.

⁴⁷⁵⁴ Hadîs-i şerif.

Âdemoğullarının, bir mürşid ile ahd ü peyman edip kendilerinde emanet olan nefislerini ona vermeleri gerekir. Ezelî hilkatlerini bilip yüzlerinde, ellerinde, ayaklarında ve sözlerinde olan tecellilere aşına olmaları gerekir. Eğer bunları anlamazlarsa hayvan ve şeytandırlar. Çünkü ahd ve misak mürşide yazılmıştır. Sözünde, elinde, ayağında ve yüzünde bulunan emaneti mürşide teslim etmelidir. Bunları bilmeyenler hayvan ve şeytandır. Çünkü hayvan canlı olmasına rağmen kendini, nefsin ve Rabbi olan Hakk'ı bilmez. Şeytan diye bilmediği halde okuyup anladığını zanneden, kendisini âlim zannedip mürşide kendisini teslim etmeyene derler; Âdem'e secde etmeyene, melek sırrına mazhar olup secde etmeyene derler. Ya da her bir Âdem'i Hakk zannedene derler. Şeytan'ın yaptığı gibi "sen de Âdem'sin, mürsel peygambersin diye yirmi sekiz veya yirmi dokuz peygamberin gelip kendisini lanetten kurtarmasını bekleyene, kendi Âdem'ini inkar ettiği gibi kendi mürşidini de inkar edip bir mürşidden diğerine dolaşana derler. Kâmil mürşid, şeyhini gösterince kabul etmeyene derler. Çünkü Rasulullah, Şeytan'a, "Âdem'in kabrine secde et, lanetten kurtulursun" [100a] tavsiyesinde bulunduğu zaman Şeytan, "Ben dirisine secde etmedim, ölüsüne nasıl secde ederim" diyerek tekrar lanete müstahak olmuştur. Bu kıssada olduğu gibi kâmil mürşid, şeyhini bildirdiği halde gönülden kabul etmeyene ve şeyhine karşı gelene derler. Böyle olunca bir kâmil mürşidi Âdem bil, onun emanet ehli olduğunu kabul et, iradeni ve emanetini ona teslim et. Allah buyuruyor: "Allah size emanetleri mutlaka ehline vermenizi emrediyor."⁴⁷⁵⁵ Emaneti ehline teslim ettikten ve benliğinden soyunup Hakk'ın benliğiyle kaldıktan sonra sana hiçbir kimseden zarar gelmez. Âdem'in olan mürşide secde etmez, sendeki emaneti ona vermez, mürşidin emanet ehli olduğunu bilmez ve kendindeki emaneti ona vermezsen lanetlenmiş Şeytan olursun.

Çünkü Şeytan'ın şeytanlığına sebep Âdem olmuştur. Şeytan'ın görünüşte mahzun kalmasına sebep batını olmuştur. Şeytan, Meleklerle birlikte ve latif varlık biçiminde yaşarken meleklerin muallimi idi. Âdem'e secde emredilince secde etmeyerek ulviyetten süfliyet denizine daldı, nedamet hırkasını giydi, Hakk'ın lanet halkası boğazına geçti. Allah buyuruyor: "O vakit meleklerle, Âdeme secde edin, demiştik, hemen secde ettiler; ancak İblis müstesnâ, o büyüklük taslamış ve kafirlerden olmuştu."⁴⁷⁵⁶ [100b] Şeytan bu emri işittiği zaman Allah'tan başkasına secde edeceğini zannetti, zannına uydu ve şirk işledi.

⁴⁷⁵⁵ Nisâ suresi, 58.

⁴⁷⁵⁶ Bakara suresi, 34.

Ey maârifete talip olan kişi! Bu fırsatı kaçırmamak, bu hakîkati elden bırakmamak lazım. Nefsimizi anlayıp hakîkatini idrak edip babamızın sırrına vâkıf olmamız lazım. Yoksa can bedenden ayrıldıktan sonra çaremiz kalmaz. Bu hakikat ve bu fırsat bir daha ele girmez. Hakk'ın cemâlini görmekten mahrum, kör kalınır. Allah buyuruyor: “Kim şu dünyâda körlük ettiyse âhirette de kördür, yolunu daha da şaşırmıştır.”⁴⁷⁵⁷ Burada kör olan âhirette de kör olacaktır. Hadîs-i şerifte de şöyle ifade ediliyor: “Bu dünyada Allah'ı görmeyen, âhirette de göremez.”⁴⁷⁵⁸ Yolunu yitirmek, yabancı yere düşmektir. Böyleleri ne geldiği yeri bilir ne de gittiği yeri. Böyle olunca “Onlar, bunun arasında tereddüt edip bocalarlar.”⁴⁷⁵⁹ Kabilinden olurlar. Öncelikle bir kimse “Vatan sevgisi imandandır”⁴⁷⁶⁰ sırrının hakîkatine ermesee kendi hakîkatini ve aslını yitirmiş olur. Böyle bir kimse Allah'ın sevgisinden ayrılmış olur. Allah zül-celâl de ona merhamet etmez. Rahîm'in [101a] sırrını anlamak ve Rahîm'in merhametini inkar edenlerden olmamak lazım. Ali Arîf⁴⁷⁶¹ “Azabın en şiddetlisi sevdiklerinden ayrılmaktır” buyurur. Âhirette muhabbetini ve dostlarını kaybetmiş olur ve Hakk'ın cemâlinden mahrum kalır. Bunlar gurbette ve meşakkatte kalıp sıkıntı içerisinde yaşar. Çünkü seyyarlıktan ve seyyahlıktan murad, zengin olup vatanına dönmektir. Âdemoğlunun kühü ve sırrı mürşittir, bunu bildikten sonra ibadet edilecek yeri de bilir ve ibadetin Âdem'e yapılacağını da bilir. Süflilik içinde bulunma. Süflilik içinde bulunursan işlediğin amellerin neticesi de süflî olur. Ulviyette olursan amellerinin neticesi hûri, gılman ve Âdem suretinde olur. Âdem olanın mürşidine kulluk etmesi gerekir. Allah buyuruyor: “Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”⁴⁷⁶² “Bilmeleri, tanımaları için...” sırrını duymayanlar kulluk yapmamış olur ve zevk ve safadan nasipleri olmaz.

Ey Hakk'ın maârifine talip olan kişi! Hakîkatin sırrına eren Allah dostları, Hakk'ın cemâlini –Hakk nasılsa öylece- müşâhede edip görürler. Âdem ile Havvâ ismindeki ilahî kelimenin ve Rahmân ile rahmetinin himayesinde emin ve sâlim olurlar. “Akıl sahipleri” ve “basîret sahipleri” olurlar ve hakîkati bilirler. Böylelerine cenâb-ı Hakk'tan, zerre kadar dalalet erişmemiştir; rahmete ulaşmış ve bağışlanmış kimselerdir. [101b] Allah buyuruyor: “(O gün) her kime kitabı sağından verilirse işte onlar kitaplarını okurlar ve kıl

⁴⁷⁵⁷ İsrâ suresi, 72.

⁴⁷⁵⁸ Hadîs-i şerif.

⁴⁷⁵⁹ Nisâ suresi, 143.

⁴⁷⁶⁰ Aliyyü'l-Kârî, *Esrârü'l-Merfûa*, Hadis No. 164; Aclûnî, *a.g.e.*, Hadis No. 1102.

⁴⁷⁶¹ Ali Arîf, Fethü'l-Maârif'in şeyhi ve babasıdır.

⁴⁷⁶² Zâriyât suresi, 56.

kadar haksızlığa uğratılmazlar.”⁴⁷⁶³ Cennet ehli ve didar ehli oldular. Rubûbiyyet makamına gösterdikleri iftihar ve tazimle ebedî hayata vâsıl oldular. Hakikat cennetinde Hakk’ın didarıyla kaldılar. Orada edebî olarak kaldılar. Rasulullah buyuruyor: “Allah’ın bir cenneti vardır ki orada huri, köşk, süt ve bal yoktur.”⁴⁷⁶⁴

Ey maârife talip olan kişi! Burada cennetten murad, Hakk’ın didarıdır. Bu didardaki kadîm kelime olan Muhammedî nûr, ilahî kalemle yazılmıştır. Hakk’ın didarı ile kadîm kelime olan Muhammedî nûr, zât ve sıfat mesabesinde birbirine ayna olmuştur. Âdem’in yüzündeki cemâl, Rahman suretinde tecellî etmiştir. Hazret-i Vahidiyyet, Rasul-i Ekrem buyuruyor: “Allah, Âdem’i kendi suretinde ve Rahman suretinde yarattı.”⁴⁷⁶⁵ Buna göre Âdem, Allah’ın ve Rahmân’ın sûretidir. Nebilerin ve velilerin cenneti, kendi vücutlarıdır. O cenette ne huri, ne köşk, ne süt ve ne de bal vardır. Bu sözün manası ve hakikati, ilahi sözün mazharı olan insan vücudunda huri, köşk, süt ve bal gibi nimetler manen mevcuttur. İnsan, şهادet âleminde olduğu gibi hakikat âleminde de ilahi sözün mazharı olduğu için huri, gılman, köşk gibi nimetlerin hepsi onun yüzünde tecellî etmiştir. [102a] Ebrârın kitabı diye bilinen kitap onun yüzüdür. O, âlâ-yı illiyyîn ve esfel-i sâfilîndir. İnsan; bütün eşyayı, şekilleri, hayvanatı, isimleri ve bütün cisimleri ihata eylemiş ve bunlardan her birine hayırdan ve şerden, menfaatten ve zarardan, küfürden ve imandan bütün zikredilenlere birer isim vermiş, çeşitli dillerle zikretmiştir. Bunların tamamı kadîm kelâmın hükmü altında ve himayesindedir. Âdem’in yüzü, ezeli ve ebedî bir ilahi kitaptır. Allah buyuruyor: “O, yazılmış bir kitaptır. Ona, Allah’a yakın olanlar şahit olur.”⁴⁷⁶⁶ Yazılmış bir kitaptır. Ona mukarreb olanlar şahit olur, şهادet eder. Onu temiz tabipler ve kâmil mürşidler bilirler. Aslında bu kitap kendileridir ve âlimlere okurlar. Allah buyuruyor: “Ona ancak temiz olanlar dokunabilir.”⁴⁷⁶⁷ Böyle kimseler dünyevi şeylerden, Allah’tan başkasına muhabbet beslemekten, küfür dalaletinden, şirkten ve şüpheden, zulmet perdelerinden kurtulmuş, karanlık yüzlerden arınmış, temiz tabip ve kâmil mürşit olmuşlardır. Çünkü Hakk Teâlâ’nın yüce kelâmına taharetsiz ve cenabetle yapışsa kâfir ve günahkar olur. Böyle olunca anlaşılır ki Hakk Teâlâ’nın kadîm kelâmı ve azametli kitabı Rasul-i Ekrem ve mürşid-i Âdem olup asıl rabbtır ve yaratılmamıştır. Söz söyleyenin ve sıfat mevsufun aynıdır. [102b] Göklerin ve yerin ilahı, bütün insanların

⁴⁷⁶³ İsrâ suresi, 71.

⁴⁷⁶⁴ Hadîs-i şerif.

⁴⁷⁶⁵ Buhari, İsti’zan, 1; Müslim, Birr, 115, Cennet, 28; Ahmed b. Hanbel, II/244-251.

⁴⁷⁶⁶ Mutaffîfîn suresi, 20-21.

⁴⁷⁶⁷ Vâkı’a suresi, 79.

Rabbi ve terbiye edicisidir. Bunları bilip gereğini yerine getirmeyen, Hakk'ın kelâmını hak kabul etmeyen, şüphelerden özünü arındırmayan kafirdir ve kafiye cenabet derler. Her kim kâmil mürşide varır, onu Hakk bilir, kelâmını Hakk'ın sözü ve Rasulullah'ın hadisi gibi dinlerse, kalbini şüphelerden arındırır olur. Böyle kimseler “Allah temizlenenleri sever”⁴⁷⁶⁸ âyetinin sırrına mazhar olarak şüpheden ve korkudan arınmışlardır. Allah buyuruyor: “İşte onlar Rabblerinden gelen bir doğru yol üzeredirler ve kurtuluşa erenler de onlardır.”⁴⁷⁶⁹ Bil ki onlar kendilerini felaha erdirmişlerdir. Onlar mahzun olmayan evliya ve enbiya zümresinden olmakla müjdelanmışlardır. Allah buyuruyor: “Bilesiniz ki Allah'ın dostlarına hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de.”⁴⁷⁷⁰ Böyle insanlar kimseden korkmaz, mahzun olmaz ve utanç duymazlar. Onlardan da kimseye zarar gelmez. Onlar maârif kimselerdir, Hakk'ı görünce bilmişler ve Hakk'ın sırlarına vâkıf olmuşlar ve her şeyin hikmetini duyup bilmişlerdir. Fâtiha'yı okuyup hatmetmişlerdir. Mürşid-i kâmil kendi özlerinde görmüşlerdir. Özlerini bu şekilde bilmeyenler onların sözlerini de anlamazlar. Özünü bilen, onların sözünü bilir. [103a] Onların sözünü bilen de kendi özünü bilir ve Hakk'ı görür. Hakk'ı görmeyen didara erişemez. Didara ermeyenlerse hayvanlardır. Hayvanlar da dirlik makamındadır, ancak onlar maâriften ve mürşitten habersizdirler. O halde bu maârifin gerektirdiği şekilde olanları bilmeyen ve ona göre hareket etmeyen o irfana ulaşamaz. İrfanı olmayan da mürşidin söylediklerini anlayıp Hakk'ın maârifini olamaz. Maârif olmayan Hakk'ı gereği gibi tanıyamaz. Hakk'ı bilmeyen Muhammed Ali olamaz. Muhammed Ali'yi bilmeyen mühlid ve zındıktır. İsterse başında hamam ve cami kubbesi kadar tacı, iğnesi ve hırkası olsun, yine zındıktır, mel'undur ve sahte şeyhtir.

Ey Allah'ın maârifine talip olan! Hakk dedikleri mürşittir. Muhammed dedikleri ilimdir. Ali dedikleri ilmin kapısıdır. Çünkü bunları apaçık bildirdim. Eğer Âdem isen, özünü anla. Eğer hayvan isen otunu otla. Çünkü bu hikmete ve kudrete ancak Âdem olan varır, hayvan olan gidip otunu otlar. Çünkü Hakk sübhanehu ve Teâlâ hazretleri bu on sekiz bin âlemi yoktan var eyledi. Bu kevn ü zaman içinde, on sekiz bin âlemin içinde on sekiz bin mahluk [103b] yarattı. Her birinin damağına bir lezzet, bir çeşni, bir hikmet ve bir kudret inayet eyledi. Şimdi farz olan şudur: Kamil mürşidi hak bilmek, on iki imamı öğrenmek ve onlardan olmak. Hakk Teâlâ'nın muradı, hak ile bâtlı ayırt etmek, Hakk'a ikrar verip

⁴⁷⁶⁸ Tevbe suresi, 108.

⁴⁷⁶⁹ Bakara suresi, 5.

⁴⁷⁷⁰ Yûnus suresi, 62.

bâtıldan uzaklaşmak ve bir daha yalancıların yanına uğramamaktır. Çünkü yalancılar, kendi üzerlerine lanet okutur. Allah buyuruyor: “Ve beşinci defasında da eğer yalancılardansa Allah’ın lanetinin kendi üzerine olmasını ifade etmelidir.”⁴⁷⁷¹ Âyet böyle olunca bir kâmil şeyh, ârif-i billah, mürşid-i âlem bulup ona ikrar veresin, başka bir şeyhe karşı herhangi bir sevgi beslemeyip kendi şeyhine canını başını feda edesin. Şeyhinden dönene, imansız ve yalancı derler. Allah böyle buyurmuştur. Özünüzü anlamaya özen gösterin, gayret edin. Zirâ

Yalancı âdemin olmaz îmânı

İçinden gitmeye hergiz gümânı

Bir kişinin şüphesi zail olmayınca imanı sahih olmaz. O kişi âdem olamaz, nefis ehli olur. Kendi durumunu görür ve tamahkar olur. Dünyayı karnına koysan doymaz. Böyle kimseler, laf söz anlamaz, kibirli olurlar. Böyle kimselere açgözlü denir, gözleri açıtır. Bir zamanlar [104a] Hazret-i Süleyman (salavatullah ve selamuhu aleyh) hem peygamber, hem de insanların ve cinlerin, vahşi hayvanların ve kuşların meliki idi. Rüzgarların, perilerin ve devlerin padişahı idi. Bir deniz kenarına geldi. Birkaç kişinin balık avlamakta olduklarını gördü. Birkaç kişi balık tutuyordu. Hazret-i Süleyman onlara: “Ey balıkçılar, ağınızı denize benim kısmetim için atın, her ne çıkarsa o balıkların ağırlığınca size altın vereyim” dedi. Balıkçılar, balık çıkacak bölgeyi iyi biliyorlardı. Ağlarını denize atıp çektiler. Baktılar ki hiçbir şey yok. Üzülerek ah ettiler. Hazret-i Süleyman, “Niye ah edersiniz ki, ağlarınıza takılan çalı çırpı, her ne varsa getirin, onları tartayım ve sizin kısmetinizi vereyim” dedi. “Bir parça içi boş kemik var, başka bir şey yok” dediler. Hazret-i Süleyman, “Getirin” dedi ve kemikleri tarttı. Kemik o kadar ağır ki yerinden kalkmaz. Ne kadar hazinesi varsa, kemik hepsinden ağır geldi. Hazret-i Süleyman, insanlara ve cinlere emir verdi. Onlar da altın ve gümüş madenlerini taşımaya başladılar. Kemiği yine de kaldıramadı. Allah tarafından Hazret-i Süleyman’a vahiy geldi. Buna göre kemiği bir parça toprakla tarttı, o toprak kemiği yerinden kaldırdı. Altınla tarttığına ise bir altın o toprağı kaldırıyordu. [104b] Hazret-i Süleyman, o kemiğin, açgözlü birisine ait olduğunu anladı. Ona bütün dünyayı ve dünyada olanları versen doymaz; onun gözünü ancak toprak doyurur; sonunda sefil olur. Lanetlenmiş İblis gibi ulviyet mertebesinde inip süfliyetle kalır.

⁴⁷⁷¹ Nûr suresi, 7.

Her kimde şu üç nesneyi görürsen bil ki o mutlak açtır, kovulmuş Şeytan’dır, ezeli şaşkındır. Çünkü hak söyleyen, inkar eder; Hakk’ı inkar eden nefis ehli olur. Gözü görmez, Şeytan gibi gözü kördür. Öyle kimse kibir ehlidir. Kulağı işitmez. Fukaraya merhameti yoktur. Her zaman almayı düşünür. Vermek, Hakk’ın sıfatıdır, o Hakk’ın sıfatıyla sıfatlanmaz. Bir kimse aman dilese işitmez, kulağı sağır olur, tamah ehli olur. Sözü boşa sarf eder, heder eder. Hakk’ın ismini boşa boşuna diline dolar, tekrarlar durur.

İnsanın nefsi gözüne bağlıdır, gözü kulağına bağlıdır, kulağı da kibrine bağlıdır. Kibir, tamahkarlığa bağlıdır. Tamahkarlık, sözüne bağlıdır. Bir kimsenin gözü bir şey görse, nefsi galebe çalar, kibri ortaya çıkar, tamahkarlığı artar ve gördüğüne sahip olmak ister. Karşısındakinden, gördüğü şeyin kendisine verilmesini ima yoluyla ister. Kendisine vermezse, o kimseye [105a] haset eder ve kibirlenir. Bir kimsede tamahkarlık varsa nefsi devreye girer ve nefse tabi olur. Böyle kimsede kibir de hemen devreye girer. Çünkü nefis kibirlenmekten hoşlanır. Olumsuz ameller, nefse tabi olmakla meydana gelir. Allah buyuruyor: “Ve kâfirlerden oldu”⁴⁷⁷² Onlar kâfir oldular. Şeytan kafirdir. Nefs-i emmâre, kâfir Şeytan’a tabi oldu. Nefis de kâfir oldu. Bunu bildikten sonra nefse ve Şeytan’a tabi olma, seni kâfir etmesin. Her kimde bu üç haslet (tamahkarlık, kibir, düşmanlık) varsa lanet onun üzerine olur. Bu düşmanlık yedi kez tekrarlanınca Hakk’ın bu sözü onun boynuna geçti. Boynuna geçen bu lanet halkasını anlamadı.

Bu düşman kavim kimdir

İnatçıdır, türlü şekavet gösterir

Bu üç nesne ile zahir olur

Ali’nin soyuna türlü hakaret

Bunları bil ve kimde görsen uzaklaş

Bu üç şeye tabi olan hain olur

Şunu iyi anla ki mürşid birdir, Hakk birdir, mabud birdir, maksud birdir. Eğer maksadın Hakk’tan başka bir şey olursa, şirk işlemiş olursun ve maksud edindiğin şey mabudun olur. İmam Ali (Keremallahu veche ve radiyallahu Teâlâ anh) şöyle buyuruyor: “Her mabud, maksud ve her maksud mabuttur.” [105b] Buna göre, Hakk’tan başka bir şeyin maksut edinilmesi, müşrikliktir; maksut edinmiş olursan kafirliktir. Bir âyette şöyle buyrulur: “Ve kâfirlerden oldu.”⁴⁷⁷³ Müşrik olan kafirdendir. Ehlullah, ehl-i maârif-i

⁴⁷⁷² Bakara suresi, 34.

⁴⁷⁷³ Bakara suresi, 33.

billah ve ehl-i âhiret olan kimseler, (zaruret dışında bir şeye) ihtiyaç duymazlar. Böyle kimseler kefâf-ı nefis (zaruret miktarı) dışında nefislerinin isteği veya başka bir dünyevi şey için kimseyi rahatsız etmezler, kimseye yük olmazlar, kendileri için böyle fani şeylere tenezzül etmezler. Böyle kimselerde marifet ve keramet bulunduğu için kimseye muhtaç olmazlar, başkaları kendilerine muhtaç olur. Çünkü onlar, Allah'ın sevgili kullarıdır. Allah'ın kudretini ve kerametini bilip kendilerinden maârif zuhûr eden kimselere ehl-i maârif denir. Allah'ın bildiği ve bildirdiği marifetleri bilirler. Bunlar, Allah'ın öğretmesiyle bilici kimselerdir. Ârif, bilici demektir. Bunlar, ehlullahtırlar ve ilimlerinde rûsuh bulan (derinleşmiş) mübarek kimselerdir. Ulemâ-yı râsihündurlar (ilimlerinde derinleşmiş kimselerdir). Onlar kimseye muhtaç değildirler. Allah, onlara her şeyi vahiy yoluyla öğretir. Her şeyi Hakk'tan alıp halka veren de onlardır.

Böyle insanlar, mürşidi Muhammed bilip, Ali makamına vâris olan kimselerdir. Bunu bilmeyen, [106a] mürşidinin Hâtemü'l-enbiyâ, Muhammedü'l-Mustafa olduğuna inanmayan, Hakk olduğunu anlamayan kimsenin Muhammed ve Ali hazretlerine imanı yok demektir. Çünkü mürşidlerin erkân ve telkîni, Rabb'in tariki (yolu) olur. Yolunun bu şekilde olduğuna inanmayan kimse kâfir olur. Allah buyuruyor: "Kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının."⁴⁷⁷⁴

Ey maârif talip olan kişi! Eğer Hakk'ın bu hikmetinin aslını öğrenmek istersen inkarcılardan olma. Çünkü bir kimse mürşidi bulduktan ve bildikten sonra inkar ederse yahut mürşidi ve her şeyi terk ederse ve emrini yerine getirmezse inkarcılardan olur. O kimse Hakk'ı bilmemiş olur. Çünkü mürşidin emri, Hakk'ın emridir. Bu şekilde bilmeyen müşriktir. Maârif olamaz. Ölüm kendisine gelip çatarsa sonunda imansız olur, bunda şek ve şüphe yoktur. Çünkü Şâh-ı velâyet, Emirü'l-müminin Ali b. Ebi Talip hazretleri, Selmân'ın namazını kılmamıştır. Daha önce kendisine terk emredilmişti. "Yeryüzündeki şeylerin helal ve temiz olanlarından yiye"⁴⁷⁷⁵ âyetinin sırrı anlaşılmıştı. O ise bugünün ekmeği yarına lazımdır, dediği için bu muameleye uğradı. Artık durumu düşün, [106b] bu sırrı zikret, sır içindeki sırrı tefekkür eyle. Maârif olsun özün, kulak verip dinle sözün. Kendisine pirlar delalet etmedikçe bir kul Hakk'a ulaşamaz. Pir olanlar maârifdir, ehl-i irfandır, ehlullahtır.

Gel ey âşık kabûl et sırr-ı irfânı

⁴⁷⁷⁴ Âl-i İmrân suresi, 131.

⁴⁷⁷⁵ Bakara suresi, 168.

Fenâdan geçûben bil bul bekâyı
Kimin ki yokdur mürşidinin irfânı
Muhakkak görmez ol hûri bekâyı
Ki bunda kör olan anda dahî kör
Oluserdir gümânsız bil burayı
Geçüp nefsinden idrâk eyleyüp
Buldunsa mürüvveti çok Murtazâ'yı
Gel ey Sâbit Maârif Hakk'ı her dem
Gözünle görürsün âl alup abâyı

Ey maârif talip olan kişi! Hakk Teâlâ tarafından şöyle açıklanmıştır. Dünya ehli olan birinin kalbine, Rabbani ilhamdan yahut pirlere irşadından, bir feyz iner ve bu halde korkmaya başlarsa, elbette o kimse maârif ehli olur, maâriflidir. O halde eğer sen maâriften kaçacak olursan ve ehl-i dünya olursan, halinin ne olacağını düşünmez misin? Fakat maârif iki kısımdır: Biri Allah'ın maârifine (bilgisine) sahip olan kimse, diğeri dünyevî sanatların maârifine (bilgisine) sahip olan kimse. Zaruret miktarı yiyecek ve üşümeyecek kadar giyecek, [107a] öğretildiği şekilde nefsinin arzusunu yerine getirendir.

Maârifin birisi de İbrahim Ethem gibidir. İbrahim Ethem, hırkasını yamamak için bir parça yama bulsa, bir meydana halkın arasına atar, attığı yerde üç gün durduğu halde kimse almazsa o zaman alıp hırkasına yamarmış. Bütün irfan sahipleri ve maârif-i billah olanlar böyledir. Hazret-i Eş'arî, Behlül Dana, Sultanü'r-Rıfâî, Ahmedü'l-Bedevî, Abdülkadir Geylanî ve İbrahim Desûkî gibi maârif-i billah olanların cümlesi böyleydi. Bu hal üzere olanlar, ermiş insanlardır.

Seyyid Ahmedü'l-Kebir (Rifâî) hazretleri son derece cömert bir insandı. Bir gün Fakir birisi kendi kendine, "Rifâî hazretlerine gidip halimi arz edeyim, ondan nafaka talep edeyim, bakalım ne olacak" düşüncesiyle soğuk bir günde gelip dışarıdan seslendi: "Ya Şeyh Seyyid Ahmed er-Rifâî, Allah için nafaka istiyorum, hiçbir çarem yoktur, bana yardımcı ol, gönder" dedi. O gün Rifâî hazretlerinin de yiyip içecek hiçbir şeyi yoktu, dünyalık namına bir tanesi bile yoktu. [107b] Rifâî'nin çok da dervişi vardı. Onlara yedirecek ve giydirecek hiçbir şeyi yoktu. Gelen fakirin feryadını işitince, pencerenin altına gelmesini söyledi ve bütün yaygıları o fakire bağışladı, sadaka etti. Fakir, verilenleri alıp gitti. Rifâî'nin kız kardeşi geldi ve durumu gördü. "Ya Seyyid Ahmed er-Rifâî, bu hal nedir? Masum insanları sefil ettin, onları üzdün" diye kızgın ifadelerle sözler

sarf etti. Rıfâî hazretleri bu sözlere sabrederek, “Ya şeyh kızı, bunları Hakk vermişti, yine Hakk verir” dedi. Bu şekildeyken gece yarısı Acem hanlarından elbise ve halılarla bir kervan geldi. Kendisine birçok ganimet bağışlandı. Ahmed Rıfâî şöyle söyledi: “Ey şeyh kızı, gördün mü? Hakk, kuluna ne çok mal gönderdi?”

Maârif-i billah olanların durumu böyledir. Onlar ermiş kimselerdir. Onlar ölü değil, diridirler. Onlara ölüm ulaşmaz. Çünkü onların ruhu Muhammed Ali’dir, kendileri de Muhammed Ali olmuşlardır. Biri nübüvvet nuru, diğeri velâyet nurudur. İkisi bir hakikat ve bir hidâyettir. Âl-i Muhammed olmuşlardır. Kadim kelâmdır, mahluk değildir. [108a] Öyle bir zât-ı hidâyettir ki bâkîdir. Emr-i Bârî ve kelâm-ı kadîmdir. Zâtullahtır, sıfatullahtır. “Söz, söyleyenin sıfatıdır”. Bir kimse özünü ve tenini rûh eyleyip Muhammed Ali’ye ulaştırmazsa, giydiği tac ve hırka gerçek olmaz, taklit eseri olur.

Ey maârif talip olan kişi! Hakk Teâlâ münezzektir. Allah buyuruyor: “Biz size apaçık bir nûr (Kur’ân) gönderdik.”⁴⁷⁷⁶ Hakk nûrdur, o nur maârifdir, fâildir. Hakk’ın fiillerini yerine getiren, yapan ve yaptıran, sonsuz hidâyet ve inayet sahibidir, İnayet sahibi olan maârifdir. Hakk, acıdır. Maârifet de öğrenilinceye kadar zahmete, acıya sebep olur. Hakk, zahmetle ele geçer. Marifet elde edilinceye kadar acılara katlanmak gerekir. Emirü’l-Müminin buyuruyor: “Maârif, yerde ve gökte hiçbir şeye muhtaç olmaz ve hiçbir şeyden aciz kalmaz.”⁴⁷⁷⁷ Bu sırrın ne olduğunu anlayıp idrak edene maârif denir. İşin hakikatini bilenler, mananın hakikatini anlayanlar maârifdir. Maârif kelimesinin harfleri tek tek incelendiğinde bu sırrın gerçek manası anlaşılır: “Mim, Muhammed Maârif’e işaret eder. Ayın, Hakk’ın hidâyeti olan İslâm’dır ve Maârif vasıtasıyla insanlara ulaşmaktadır. Elif-lâm, Muhammed Ali’ye işaretir, kadim kelâm ve Maârifî’in Rabbidir. Râ, âlemlerin mürebbisinin ve müminlerin aynasının Fethü’l-Maârif olduğuna işaretir. Fâ, Fethü’l-Maârif’in zâtında ve terbiyesinde canını feda etmeye işaretir.” Maârif, kemâl sahibi kimsedir, [108b] Hakk’ın kendisidir. Beklenen Mehdi, Ehaddiyyetin gönderdiği rasul Fethü’l-Maârif’tir. Bunu kabul eden mümindir, kabul etmeyen kâfirdir. Çünkü kâfir, irsali (gönderilen rasulü) kabul etmeyendir. Gönderilen (irsâl) diye Hakk’ın rahmetine (Muhammed’e) derler. Kafirler, irsali (gönderilen rasulü) sevmediklerinden her hatanın başında bulunurlar. Bu yüzden onlara kâfir denir. İrsâl (gönderilen) Hakk Teâlâ’nındır. Allah, “(Ey Muhammed) seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik”⁴⁷⁷⁸ diye

⁴⁷⁷⁶ Nisâ suresi, 174.

⁴⁷⁷⁷ Hazret-i Ali.

⁴⁷⁷⁸ Enbiyâ suresi, 107.

bildirmektedir. Allah, ben habibimi sizlere rahmet olarak gönderdim, o sizler gibi zulmet ehli değildir, rahmettir. Bu rahmeti kabul ediniz, eğer kabul etmezseniz, her hatanın başında bulunursunuz. Dünyayı sevmiş olursunuz. Rasulullah bir hadîs-i şerifte: “Dünyâyı terk etmek, her ibadetin başıdır; dünyâyı sevmek, her hatanın başıdır”⁴⁷⁷⁹ buyurmaktadır. Dünyayı terk etmek her ibadetin başıdır. Dünyayı sevmek de her hatanın başıdır, İblis’e tabi olmaktır.

Maârif-i billah olanın yolu okyanusa benzer ve bu deniz tatlıdır. Diğerleri acıdır, denize akar. Onların yolu şeriat ile dir. Nebi şeriattır. Çünkü şeriat, hakîkatin aynıdır. Şeriat ile hakikat ikisi bir hakikat ve bir kapıdır. Bir kimse eve gitmek istese yol ile gitmesi lazımdır, kapıyı bulamayınca hakîkate eremez. [109a] Şeriat ile hakikat, bir yol ve bir kapıdır. Bir mürid, bir mürşide bağlansa, yoluyla gitmeyince mertebeleri bulup menzile ulaşamaz. Mürşidinin emrettiklerini yerine getirmeyene mürşid marifetullah’ı gösteremez. Çünkü marifetullah, bir okyanustur. Nefis şaşılacak bir seyran içindedir. Bir kimse nefsinin denizine batsa, ona mürşit ne yapsın. Firavun nefsinin denizine batınca Mûsâ ona ne yapabildi. Mûsâ, gösterdiği yoldan gitmeyince, söylediklerini tutmayınca Firavun’u kendi nefsine helak ettirdi. Mürid de mürşidinin söylediklerini tutmazsa Firavun gibi kendi nefsinin denizinde boğulur. Mürşid ona marifetullah göstermez. Mürid hizmet etmez ve emirleri tutmazsa mürşid de hakikatlerin üzerini örter. Marifetullah eşyada nasıl varsa mürşidde de vardır. Sâlik, emirleri tutmayınca mürşid de eşyadaki bu marifetullahı gizler. Çünkü mürşitler eşyayı, bâtınlarına almış, gizlemişlerdir. Marifetullah ve keramet zuhûr etse bile, mürşid bildirmediğe sâlik bunları anlayamaz.

Bir misal olarak, Havvâ’nın batnına bir nutfе düşse, o şeriat kapısıdır. Anadan dünyaya gelse tarikat kapısıdır. Dünyada dursa hakikat kapısıdır. [109b] Dünyadan gitse marifet kapısıdır. Çünkü marifet öyle bir okyanustur ki kenarına göz ulaşamaz. Bir kimse öldüğü zaman vücut binası yıkılır, harap olur, düşer ve toprağa karışır. İçinde olan esas varlığı her neyse, onu kimse görmez. Mekanı mekansızlığa karışır, durağının neresi olduğunu kimse göremez, bilemez. Fakat Hakk ile Hakk olmuş, marifetullahı ulaşmış, kalp gözleri açılmış ve bu bâtın gözüyle iki cihanı seyreden kimseler bilirler. Hakk, her bir mevcudatın aynını ona tecellî eder ve buna aynü’l-kalp derler.

Ey maârif-e talip olan kişi! Her insanın kendi mertebesini görüp bilmesi, maârif-i billah olan kâmil bir mürşid-i âleme bağlanması, bu mürşidi kendi özü ve canı bilmesi ve kötü

⁴⁷⁷⁹ Ebu Davud, Edep, 125/5150; Aclûnî, II/344; Münâvî, I/ 104.

fiillerden kaçınması hem farz, hem vaciptir. Çünkü kötü fiil insanda olmaz, küfür ehlinde olur. Havvâ'nın Âdem'i kıskanması gibi herhangi bir kadın da erkeğini haramdan sakınır, başka hatunlardan sakınıp helalini kıskanır. Sende bu kadarcık bile ar namus anlayışı yok mu ki kendini kötü fiillerden sakınmıyorsun. [110a] Çünkü kötü fiiller insanı küfre sürükler. Hakk Teâlâ kâfirlere hidâyet vermez. Allah Teâlâ: "Allah, kafirler topluluğunu hidâyete erdirmez"⁴⁷⁸⁰ buyuruyor. Artık kafirler kavminden olma, özünü kötü fiillere bulaştırma. Hakk, kafiye doğru yolu göstermez ve kafiye hidâyet vermez. Kafirin hidâyete ermesi mümkün değildir; onlar dünyada da kördür, ukbâda da kördür. Allah: "Kim bu dünyâda körlük ettiyse ahirette de kördür, yolunu daha da şaşırmıştır"⁴⁷⁸¹ buyurmaktadır. Durum böyle olunca iyi bilesin ki kelime-i ilahi, Rabbü'lâlemîn'den murad Muhammed Ali'dir. Muhammed Ali'den murad, onun âl ve evladıdır. Âl ve evladdan murad, Allah'ın zâtıdır. Zâtıtan murad ise senin onu anlayıp idrak etmendir. Çünkü "Andolsun, biz Âdemoğlunu şerefli kıldık"⁴⁷⁸² âyet-i kerimesi onlar hakkında gelmiştir. Çünkü bütün ilimlerin kapısı Ali'dir ve Muhammed'in şehridir. Bu sebeple Hazret-i Vahidiyyet, Rasul-i Ekrem ve Nebiyy-i Muhterem (a.s.) buyurmaktadır: "Ben ilim şehriyim ve Ali onun kapısıdır."⁴⁷⁸³ Bir kimse Ali'ye ermeseyse Muhammed'i bilmez, Muhammed'i bilmese ilmiyle âlim olmaz. İlmiyle âlim olmayan kendini bilmez ve kendini bilmeyen Ali evladı olmaz. Âl-i Muhammed olmayanı Muhammed ve Ali sevmez. [110b] Muhammed Ali'yi sevmeyen, bunların birisine ikrar vermez. Hânedân'ı, Ehl-i Beyt'i ve Âl-i Rasulullah'ı sevmeyene ve ikrar vermeyene Fethü'l-Maârif bu şiirle lânet eder:

Murtaza'yı sevmeyene sonsuz lanet ederim

Zalime lanet olsun diye şiddetli ayet söylerim

Dikkat edin, Allah'ın laneti zalimler üzerinedir

Murtaza'yı sevmeyen nerden bilir dini imanı

O Yezit'in canına lanet ederim

Mürşidini bilmeyene, Ali Muhammed demeyen Yezid'e lanet ederim.

Hazret-i Rasulullah'ı bilmeyen, maârif olamaz, Hazret-i Ali'yi göremez. Maârif olmaktan murad, zâtını bilmek, sıfatlarını görmek, zâhirini ve bâtınını anlamaktır. Mürşid, zâhirî ve bâtînî olarak âlemlerin Beytullah'ı ve secdegâhıdır. Mümin olunacak mahaldir. Âdem-

⁴⁷⁸⁰ Bakara suresi, 264; Mâide suresi, 67; Tevbe suresi, 37.

⁴⁷⁸¹ İsrâ suresi, 72.

⁴⁷⁸² İsrâ suresi, 70.

⁴⁷⁸³ Hadîs-i şerif.

i hakîkatin manası, müminin kalbi, Allah'ın evidir. Peygamber buyuruyor: “Müminin kalbi, Allah'ın hazinesidir, müminin kalbi Allah'ın arşıdır⁴⁷⁸⁴. Âdem'in kalbi sâf bir aynadır. O aynanın içi Cemâlullah'tır. Çünkü secde ve kulluk bunadır, o Kâbetullah'tır. Kâbutullah'ı tavaf eyleyen kimsenin, [111a] bütün varlığından geçip maârif-i billah olması farz ve vaciptir. Böyle yapmayan kimse yalancıdır, münafıktır. Allah Teâlâ bu hususta, “Allah'ın laneti zalimlerin üzerine olsun”⁴⁷⁸⁵ buyurmaktadır. Allah'ın lanetinin münafıklar zümresi üzerine olduğunu bil. Sen de Hakk'ı görmek istersen can ile baştan geçmelisin, sende senlik kalmamalı. Hakk zahir olup Hakk'ı özünde müşâhede etmelisin. Onun zâtını ve sıfatlarını özünde görmelisin. Allah buyuruyor: “Rabbini, içinden yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle sabah-akşam zikret ve gâfillerden olma”⁴⁷⁸⁶ Hakk'ı isteyen, özünde ve kendinde Hakk'ın sırlarını hissetmeli, nefsini bilmeli. Onu kendi nefsine can, öz haline getirmeli ve bu canda Rabbini görmeli. Rasulullah buyuruyor: “Kendini bilen Rabbini bilir.”⁴⁷⁸⁷ Öyleyse kendi nefsinden gafil olan Hakk'tan da gafil olur.

Hakk nedir? Allah şöyle buyuruyor: “Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık.”⁴⁷⁸⁸ Bu kâinat insan içindir. İnsan olmasa, hiçbir şey olmazdı. Gece ve gündüz, bir an, bir saat bile durmaksızın sürekli insanı tavaf eder. [111b] İnsandaki ahsen-i takvim sıfatını zikreder. Sen de yaratılışının sırrını anlamak istersen, kendini bir mürşide teslim et, kendi benliğini ona ver, hidâyetin hikmetinin ne olduğunu o sana bildirsin. Çünkü pîrlerden ihsan olmadıkça bir kimsenin kendini bilmesi mümkün değildir. Şeyhim [ve pederim] Ali el-Arif, “Benim pîrim, benim tanrımdır” diyor. Pîrlere tanrıdır, insanı unsurlar âlemiyle (dört unsur) tekrar yoğurur. Vücudunu tekrar inşa eder. Dört unsur şunlardır: Birincisi şariat, ikincisi tarîkat, üçüncüsü marifet, dördüncüsü hakîkat. Ateş, hava, toprak ve sudan oluşur. Şöyle bir kıssayla anlatırsak anne karnından doğduğu gibi seni yeniden doğururlar, zuhûra getirirler. Bu ikinci doğuşun olur. Biri kendi anandan, diğeri asıl ana olan mürşidden gelmektedir. Çünkü bir kimsenin mürşidi, şeyhi olmayınca onun şeyhi Şeytan'dır, kendisi dahi Şeytan olur. Allah şöyle buyuruyor: “Allah, iman edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır.”⁴⁷⁸⁹ Bir kimse anasından doğunca zulmet karanlığından nûra ulaşır. Mürşidden doğarsa, hidâyet nuruna erişir. “O,

⁴⁷⁸⁴ Aclûnî, H. No. 1886.

⁴⁷⁸⁵ A'râf suresi, 44.

⁴⁷⁸⁶ A'râf suresi, 205.

⁴⁷⁸⁷ Hadîs-i şerif.

⁴⁷⁸⁸ Tîn suresi, 4.

⁴⁷⁸⁹ Bakara suresi, 257.

bizi hidâyete erdirdi, biz kendimizden erişemezdik”⁴⁷⁹⁰ sırrı budur. Bir müridin, mürşidini bulup hilâfet [112a] mertebesine ulaşması, mürşitle olmaktadır. O zaman zulmet karanlığından çıkıp hidâyet nuruna erer. Hâdî (mürşid)den mehdî (halîfe) çıkar. Mürşid zât ise, halîfe sıfattır. Zât ile sıfat bir olup süflî mertebeden çıkıp ulvî makama ulaşır. O kimsenin müsemâmîsî, ilahî arşta hidâyet defterine kaydolur. Kimin ismi hidâyet defterine yazılırsa o kimse hidâyet ehlidir.

Sen kimsin, mürşid kimdir, aradaki hikmet nedir bilmezsen, öğrenmeye talip olmazsan, beşeriyetten arınıp ölmezden evvel ölmezsen, mürşid huzurunda durmazsan, bu dünyaya gelmekten maksadın ne olduğunu, bu dünyaya niye geldiğini bilmezsen vay senin haline! İsmi hidâyet defterine yazılmayan kimse âdem manası taşımaz ve âdemoğlu sayılmaz. Görüntüsü âdem bile olsa âdem sayılmaz, manevi olarak devdir. Dev olan, inkar ehlidir. Devlerin de suretleri âdem, sîretleri hayvandır. İnkâr ehlinin sîretleri de devler gibidir, inkar ettiklerinden münkirdirler. Böyle kimseler kendilerini hâlis ve muhlis olarak şeyhe teslim etmeyenler, nefsini anlamayıp [112b] nefsin isteklerine uyanlar, şeyhe teslim olmuş gibi görünmelerine rağmen içlerinden nefislerine uyarlar. Böyle kimseler dev, peri ve cinlerdendir, inkar ehlidir. Kırk sene dervişlik bile yapsa, gerçek dervişi görüp birkaç kelâm etse dervişleri o saatte inkar eder. Hatta “Hakk’ın yolu böyle ise, bu doğru değildir” deyip Hakk’ı bile inkar eder. Bunları da inkar edip kâfir olur. Hazret-i Ahadiyyet onlar hakkında şöyle buyuruyor: “Hidâyetine mi vesile olacak, yoksa hidâyeti bulamayanlardan mı olacak?”⁴⁷⁹¹ Bazı kimseler de “bize Allah hidâyet vermedi, bizim için murad yoktur, bizler de sizler gibi hidâyete erişemedik” derlermiş. Böyle söyledikleri için bile fazlasıyla kâfir olurlar. Böyle kimseler kendilerini bilmezler, iradelerini mürşide vermezler, ölmezden evvel ölmezler, Hakk’a ikrar vermezler, inkar ederler, doğru yolu tutmazlar, gitmeleri gereken mahalle gitmezler ve Hakk’a ulaşamazlar. [113a] Hakk’ı gördüklerinde bilmezler, hatta “böyle Hakk mı olur” diyerek inkar ederler. Dünya hatırına dilleriyle ikrar etmiş gibi görünmelerine rağmen kalpleriyle inkarcı olup cahil oldular. Bir kimse Hakk’ı bilmezse cahildir. Cahil hakkında Şah-ı Velâyet, Emirü’l-müminin, İmam Ali, Rasulullah’ın halîfesi şöyle buyuruyor: “Şey bir şeydir, câhil hiçbir şey değildir.” Bir kimse cahil olsa, bu eşya âleminde bir şey değildir. Bu şeylerden bir şey olmayan ise Şeytan’dır, İblis’tir. “Sinsi vesveseci”⁴⁷⁹²dir, kibirdir. O kibir, sahte şeyhtir. Öyle kimseye

⁴⁷⁹⁰ A’râf suresi, 43.

⁴⁷⁹¹ Neml suresi, 41.

⁴⁷⁹² Nas suresi, 4.

Ebu Cehil (Allah'ın laneti üzerine olsun) derler. Cahillerin anaları, babalarıdır, hatta daha aşağıdırlar. Cehaletten arınmayan görünüşte âdem olsa bile hakîkate hayvandır.

Gayretle çalış ki sıfatını zâtına ayna yap. Zâtın da Hakk'ın aynası olsun. Sıfatı zâta ver ki sen de Hakk'ın olasın. Gerçek insan olasın. Yoksa sonunda utanırsın. Gafil olma, aslını iyi tanı. Hidâyetin hikmetinin ne olduğunu bil. Zâtın, mürşid olduğunu anla. Hakk'ın didarına [113b] ulaşmak istersen, ayak takımından uzaklaş. Çünkü Hakk Teâlâ şöyle buyuruyor: “Zulmedenlere meyletmeyin. Yoksa size de ateş dokunur.”⁴⁷⁹³ Keyfiyeti biliniz, zalimlerden olmayasınız. Dünyanın ardından koşmayın. Dünyanın, nefsiniz olduğunu bilin. Dünyayı, nefsinizi sevmeyin. Cehennem sıcaktır, sizi ateşte yakmasın. Özünü Muhammed Ali hazretlerine ulaştır. Onların Allah'ın varlığı, Allah'ın hidâyeti, temiz kişiler olduğunu bil.

Varlığın aslı

Bir nutfe baba belinden anne karnına intikal etse, başlangıçta yedi tane olur. Yedi kevkep (gezegen) oluşturur. Bu gezegenler: Güneş, Ay, Merih, Utarit, Müşteri, Zühre ve Zuhâl'dir. O gezegenlere yedi iklim denir. İnsan vücudunda bunların karşılığı iki göz, iki kulak, iki burun ve bir ağızdır. Yedi gezegen yukarıda zikrolundu. Ana karnındaki nutfe tam olarak dokuz ay, dokuz gün ve dokuz saat üzerinden geçince yolculuğunu tamamlar. Bu süre içerisinde yukarıda bahsedilen gezegenlerden her birinin çocuk üzerinde tesiri olur. Bazen dokuz ay dolmadan, yedi ay zarfında da çocuk doğacak olgunluğa erişebilir. Eğer o zaman zarfında Allah'ın müsaadesi ve yardımı erişirse “yedi sünbül (başak) veren tohum”⁴⁷⁹⁴ hükmüne göre fena âlemine gelir. [114a] Eğer bu izin gerçekleşmezse sekizinci ayda tesir gücü yine Zuhâl gezegenine geçer. Onun bir aylık etkisinden sonra sıra Müşteri gezegenine gelir. Müşterinin etkisi de bir ay dokuz gün ve dokuz saat sürer. Sonra Müşteri, Cenab-ı Hakk'tan aldığı izin ve davet üzerine çocuğu fenâ âlemine getirir. Doğan çocuğun vücudu, Havvâ'nın vücut yapısındaki hususiyetlerle yoğruldu ise dokuz ay tamamlanınca fenâ âlemine yolculuk yapar. Eğer çocuğun vücudu, Âdemin vücudu ile bina olduysa dokuz ay dokuz gün ve dokuz saat içinde dünyaya gelir. Doğan çocuk rüzgar âlemi, su âlemi, ateş âlemi ve toprak âlemine düşünce ağlar, feryad eder, gözyaşı revan olur. Sonra hidâyetin hikmetiyle buluğa eren çocuğun ağzında, yirmi sekiz harf

⁴⁷⁹³ Hûd suresi, 113.

⁴⁷⁹⁴ Bakara suresi, 261.

mukabilinde dişleri sıralanır. Bu ağızdan Hakk'ın cemâliyle ilgili sözler tecellî eyler, yedi hat adedince. Bu yedi hattı dört unsurla çarpacak olursak, tek tek dişlerin sayısı olan yirmi sekiz hidâyet hattını elde ederiz. Âdem'in yüzündeki hatların ve ağzındaki dişlerin adedince. Bu hikmet ve hidâyettir. Dişlerin çıkmasının üzerinden kemâl-i kudretle yedi yıl geçince [114b] bu dişler dökülür. İki yıl sonra bu dökülen dişlerin yerine yenileri çıkar. Üzerinden yedi yıl daha geçtikten sonra dolunay haline dönmüş aya benzer. Kaderin kuvveti kendisinde gizli iken açığa çıkar. İyi anla, yedi yıldız, yedi ay ve yedi yıl devirlerini tamamladı. Gizli olan yıldız ortaya çıktı. Hidâyetin zuhûru birden tamamlandı. Bedenin üzerinde tesiri bulunan dört tane yedi, tam olarak yirmi sekiz adedince. Yüzünde bulunan yedi hattı anne karnından getirmişti. Yedi, yedi daha on dört beyaz hattır. Yedi adedince kemâl hikmetinin zuhûru vardır. Âdem'den Hâtem'e gelinceye kadar bütün peygamberlerin, hatta isimleri unutulmuş peygamberlerin bile yüzlerinde kelâmullah adedince yirmi sekiz hat zuhûr etmiştir. İyi anla. Allah zül-celal kadim kelâmından sâdır olan kelâm-ı keriminde şöyle buyurmaktadır: “Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretti”⁴⁷⁹⁵ âyeti-i kerimesinde Âdem'e öğretilen isimlerden murad, Allah'ın bütün isimleri, mevcudatın mazharı olduğu isimlerin hepsi, bunların insan yüzündeki tecellîleridir. Bütün mevcudat, zât ve sıfattır, Âdem ise en güzel surettir. Gel şimdi bunları iyi anla, [115a] kadîm kelâmdan haberin olsun. Kadîm kelâm, Allah azimü's-şanın kün emridir. Kün demek “ol” demektir. “Ol” diye söyledi, oldu. Ama ne oldu? Temiz bir cevher, mâ-i Muhammed zuhûra geldi. Yâ-sin, ya insan, ya Muhammed diye hitap edildi. Üç yetmiş seneden sonra “Yâ Muhammed” hitabına muhatap olan o zât-ı şerîfe, kısa bir anda kelâmını ulaştırdı. O sebepten Hazret-i Peygamber, “Allah, her şeyden önce Âdem suretinde ve Rahman suretinde, benim nurumu yarattı”⁴⁷⁹⁶ buyurmuştur.

Âdem ile Havvâ'nın vücutları yetmiş kelimededen meydana gelmektedir. Âdem ile Havvâ'yı meydana getiren bu kelimeler, “Tâ Sîn Mîm. Bunlar, apaçık kitabın ayetleridir”⁴⁷⁹⁷ âyetinde beyan edilmektedir. Allah'ın beyanı canlıdır, diridir, hayydir. Manası, elçi demektir, yani rasul demektir. Bu kitabın ayetlerinde belirtilir. “Tâ Sîn Mîm” vücudun hikmetini, hikmete ait sırları beyan eder.

⁴⁷⁹⁵ Bakara suresi, 31.

⁴⁷⁹⁶ Hadîs-i şerif.

⁴⁷⁹⁷ (Şu'arâ suresi, 1; Kasas suresi, 1.

“Yanlarında kitabın ilmi bulunanlar”⁴⁷⁹⁸ âyetinden murad, Âdem’dir. Âdem’den murad Hakk’tır. Hakk’tan murad, Muhammed Ali’dir. Muhammed Ali’den murad, El-Maârif’tir. Varlığı açıklarken kullandığımız bu yirmi sekiz harf ve otuz iki kelime, onun cemâlinden ve kudretinin kemâlinden ve yüzündeki nurdan zuhûra gelmiştir. Özünü iyi tanı ve nefsinin ne olduğunu iyi anla ki hayvan olmayasın. Çünkü hayvanlar [115b] da yer, içer, söyler, sevilir, dinler, alır, verir, güler, oynar, insan gibi cima eder, ama hayvandır. Âdem’e âdem derler, hayvana hayvan derler. Onlar “Her nefis ölümü tadacaktır”⁴⁷⁹⁹ sırrına erişince güzeldir. Bu sırra eremezse cümlesi hayvan olarak haşır olur. Âdem sıfatında Allah’ın zâtıyla kâim olana cehennem yoktur. Hayvanî sıfatlara sahip olup cehennemde yanarken kendi sıfatlarını bilmez de kendisini âdem sanır. Âdem olan bu durumu görür, yananın vücut bulmuş hayvanî sıfatlar olduğunu bilir, o da âdemi görür, kendisini de hayvanî sıfatlar iken âdem sanır. Bu kimse âdeme seslenir: “Ey arkadaş, sen de Âdemoğlusun, ben de âdemoğluyum, kardeş değil miyiz? Beni bu cefadan, cehennem azabından kurtar, bana sıkıntı çektirme, merhamet et” der. Feryat eden kimse zanneder ki söylediklerini âdem olan zât anlar ve bilir, fakat âdemin bunu anlaması söz konusu olmaz, bu durumu kendisi bilmez. Önemli olan kendisini kendisinin bilmesidir. Kendisini bilmez ise cehennem ateşinde, elim azapta yanıp helak olur. Sureti insan ve sîreti âdem-i mana olanlar, hem söylediklerini bilirler, hem de [116a] söylediklerinin anlaşılmasını sağlarlar. Hayvana bile söylese sözünü dinletip anlatabilir. Sîreti insan olanlar, insanların arasına katıldıklarında kendisine de insan gözüyle bakılır. Sureti insan olan özü insan olmayanlar böyle bir meclise girerse kendisine hayvan nazarıyla bakarlar. Gerçi insanlarla birlikte oturanlar arasında hayvan yoktur ama herkes ona hayvan nazarıyla bakar. Bir söz söyleyecek olsa kedi miyavlıyor, köpek havlıyor ya da benzeri filan derler. Sözlerine kimse kulak asmaz. Hatta bu tasavvufi kelâmımıza, ledünnî sözümüze kulak ver, iyi dinle, diye azarlarlar. Âdemin hayvandan farkı vardır. Âdemoğlunda kerem, keramet vardır. Allah Teâlâ, “Andolsun biz Âdemoğluna ikram ettik”⁴⁸⁰⁰ buyuruyor. Bunu hayvan hakkında söylememiş. Eğer âdem isen, insaniyetinin ne olduğunu idrak et. Allah yine buyuruyor: “Eğer onları, doğru yola çağırırsanız işitmezler. Sen onların sana baktıklarını görürsün.”⁴⁸⁰¹ Sen onlara Allah’ın davetini bildirsen, davet etsen, o hayvanları davet etsen, onlar doğru yolu görür ve senin kelâmının

⁴⁷⁹⁸ Ra’d suresi, 43.

⁴⁷⁹⁹ Enbiyâ suresi, 35.

⁴⁸⁰⁰ İsrâ suresi, 70.

⁴⁸⁰¹ A’râf suresi, 198.

ne olduğunu işitirler mi? Nerede kaldı ki doğru yola gelsinler. Onlar sağırdır işitmezler, [116b] kördür görmezler.

Ey maârifin azizi! Hakk Teâlâ hazretlerinin zâtına ve sıfatlarına mazhar olmak istersen bir kamil mürşide intisap et. O mürşid seni öyle menzillere ulaştırır ki maârif olmayan kimseler bilmez. O, maâriflere mahsus bir menzildir. Mürşid-i maârif-i âleme ulaştığın zaman o mürşid-i billahın Ehadiyet sırrından Vahidiyet sırrına tenezzül ettiğinde zuhûr eden nutkundan dışarı çıkmamalıdır. Her ne yaparsan onunla emriyle yapmalısın. İşte o zaman maârif mürşid-i âlem seni alır, menzilden menzile seyrettirip hidâyet rûhuna ulaştırır. Zât ile sıfatların neler olduğunu gösterir, onları bir eder. Bütün marifetullahı sana gösterir. Nihayet seni dünyadaki insanlar ve diğer dünya varlıkları için hidâyet kaynağı yapar. Evvel, âhir, zâhir ve bâtını anlatır. Mürşidinin yolunda canını başını feda edersen bu noktaya ulaşılır. O mürşit, seni üç ruh ile canlandırıp diriltir. [117a] O üç ruhtan ilki nebatî, ikincisi hayvanî ve üçüncüsü cismanî ruhtur. Bir kimse bu üç ruh ile canlanmasa ve bu üç ruh ile canlandığını bilmese, marifetullah kapılarını açamaz ve insan mertebesine ulaşamaz. İnsan mertebesine ulaşamayan insanî ruha adım atamaz. İnsanî ruha adım atmayan izafî ruhla canlanmaz.

Birincisi nebatî ruhtur, şeriat kapısıdır ve suya meyillidir. İkincisi hayvanî ruhtur, tarîkat kapısıdır, ateşe meyillidir. Üçüncüsü cismanî ruhtur, marifet kapısıdır, rûzgara meyillidir. Dördüncüsü insanî ruhtur, hakîkat kapısıdır, toprağa meyillidir. Beşincisi izâfî ruhtur gurûh-ı nâciye tabir olan kurtulmuşların ruhudur.

Bu beş rûhun aslı nedir? Şâh-ı Hatm-i Velâyet, Kur'ân tevilinin sahibi, yiğitlerin Emiri Hazret-i Ali, bendesine şu şekilde malum eder. Şeriat, bir sudur, kendisiyle yıkanmadıkça temizlenilmez. Tarîkat bir ateştir, tarîkat ateşiyle potada gümüş ve altın erir gibi eriyip de sızmadıkça gümüşü ve altını mihenge gelmez. Marifet bir yeldir, [117b] o marifet yeliyle havalanıp kuşlar gibi uçmadıkça, mekan içinde mekanı, zaman için zamanı yaşayıp tayy-ı mekan etmedikçe mevcudatta miracın, zamanın, mekanın, lûdünnün ve kerametın ne olduğunu bilemez, kimseye de bir keramet gösteremez. Hakîkat bir topraktır, “Âhiretin tarlasıdır”⁴⁸⁰² bu dünyanın içindedir. O toprak üzerine âhiretin tohumunu ekmeyince, kendin tohum olup anlayarak bitmeyince şecere-i tayyibe (temiz ağaç) olmaz. Bu şekilde anlayıp nefsinin isteklerinden kendini kurtarmaya çalış. Zât-ı pâkini bilip, zâtını pâk eyle.

⁴⁸⁰² Hadîs-i şerif.

Bir âyet-i kerîmede Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: “Andolsun biz, cinler ve insanlardan, kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını cehennem için var ettik. İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar.”⁴⁸⁰³ Bu âyette Allah, insanlardan ve cinlerden çoğunu cehennem için yarattığını söylüyor. Onlara kulak verdiği halde doğruları işitmediklerini, kalp verdiği halde o kalbe Hakk’ı yerleştirmediklerini, bunları idrak etmediklerini söylüyor. Ya kadınlar erkekleri sever, ya erkekler kadınları sever veya [118a] her ikisi de dünyayı sever. Fani işlerle meşgul olurlar. Allah onlara göz verdiği halde, o göz ile Hakk’ın tarikini (yolunu) görmezler. Allah onlara kulak verdiği halde Hakk’ın hitabını ve davetini işitmezler, işitmek için uğraşmazlar. Onlar devlerdir, hayvanlardır. Çünkü gerçekleri idrak etmeyip fani şeylerle meşgul oluyorlar. İşte onlar azmış kimselerdir, yabanî vahşîlerdir. Hakk’tan, kendilerinden ve nefislerinden gafilirdirler. Böyle kimseler gece gündüz dünyanın peşinden koşarlar. Köpek tabiatlıdırlar. O emri ve hitabı işitmezler. Oysa Allah şöyle buyuruyor: “Ey iman edenler, Allah’a, Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin”⁴⁸⁰⁴ hitabını duymadıkları için Hazret-i Vahidiyet, Rasul-i Ekrem (s.a.v.) bunlar hakkında “Dünya bir leştir ve ona talip olanlar da köpeklerdir”⁴⁸⁰⁵ buyurmaktadır. Manası, dünya bir cîfedir, ona talip olanlar da cîfedir, demektir, köpek taifesindendir. Köpek de cîfedir. Onlar şüphe ehlidir. Şüphe ehli olan kimseler de bâtıldır. Hazret-i Ahadiyyet buyuruyor: “De ki: Hak geldi, bâtlı yok oldu. Şüphesiz bâtlı, yok olmaya mahkumdur.”⁴⁸⁰⁶ Bu tür kimselere hem câhil denir hem de bâtlı denir. [118b] Hakk Teâlâ “hakk gelse bâtlı helak olur ve bâtlı gelse hakk gider” buyuruyor. Çünkü güvercinin yine güvercin ile uçuşması gibi, her şey kendi aslı ile uçar. Buna nispet edilirse bütün eşya aslına döner ve aslı ile olur. Peygamber de bu konuda “Her şey aslına döner” buyuruyor. Bu hadis, söylediklerimize de delil olur.

Ey maârifet talip olan kişi! Tevrat, Zebur, İncil ve Furkan içinde lâm-elif mukabilinde dört harf vardır. Bu dört harf geçtikleri yerlerde yine kendi sesleri gibi telaffuz edilir. O dört harf pa-ça-ja-ga harfleridir. Bunlar geçtiği yerlerde kendi sesleriyle okunur, lâm-elif mukabilindedir. Lâm-elif de kendi geçtiği yerde ayrıca okunur. Her şey bunun gibidir. Daha önce bir kez bahsedilmişti. Aslında namaz elli vakit idi, beş vakitte

⁴⁸⁰³ A’râf suresi, 179.

⁴⁸⁰⁴ Nisâ suresi, 59.

⁴⁸⁰⁵ Hadîs-i şerif.

⁴⁸⁰⁶ İsrâ suresi, 81.

kararlaştırılmıştır. “Kim bir iyilik yaparsa ona on katı verilir”⁴⁸⁰⁷ âyetini daha önce delil olarak zikretmiştik. Asıl elli vakit olan namaz, bu beş vakitlik namazdır ve her biri on katı sayılır. Bunun sebebi “Allah”, “Muhammed” ve “Maârif” kelimelerinde beşer harf vardır. Böyle olunca kerim mürşidin yüzünün Hakk olduğunu bilmelisin. Mürşid ve mürid, ilahi kelimenin hatt-ı istivâsı ile [119a] kudret kalemi karşılığındadır. Bu iki kelimenin (mürşid-mürid) harfleri toplamı dokuzdur: م ر ش ی د - م ر ی د . Bunlardan ikisi dört unsurdur.

Bunlardan ikisi dört unsurla vücut bulur. Aslında ikisi bir hakîkattir. Kıymetli vücut, o dört unsur karşılığında dört ruha erişmek için mürşid, müridi kendine vefalı bir dost edindi. O dört ruh karşılığında dört ruhanî dergah inşa eyledi. O dört ruhanî dergaha dört vekil koydu. Dört vekile dört âlem verdi. Dört âlemin her birine dört melek koydu. O dört melek üzerine de dört kuvvet koydu. O dört kuvvet karşılığında dört kitap verdi. O dört kitap karşılığında onlara sahip dört peygamber gönderdi. Dört peygamber karşılığında dünyanın dört evtâdı olan dört kutup gönderdi. O dört kutup karşılığında bu dört harfî bildirdi: Pa-ça-ja-ga. Bu dört harf üzerine on iki nokta kondu. O on iki nokta adedince On İki İmam bildirdi ve on iki imama, on iki tarîk denildi. O on iki imamın her birisi aslında bir nokta idi. [119b] Bu nokta aslında bâ harfinin altındaki noktadır. Noktanın aslı Ali'dir ve neslidir. Ali ile beraber her nokta bir Ali'dir. İmamlardan her biri Hazret-i Ali'dir, bunun bir sır olduğu söylenir. Her şeyin aslıyla beraber uçuşuna ilişkin sözlerimiz daha iyi anlaşılmış olmalı.

Ey maârif talip olan kişi! Uçanların kim olduğunu ve bunların ne olduğunu anladın mı? Muhammed Maârifî kimdir? Mehdî-i Bâkî neredendir? Aliyyü'l-Azîm kimdir? Bu sırrı anlayanlar Mehdî'nin askeridir. Onlara Hüseyin evladı denir. Bu sebepten hepsi Hasenü'l-Askerî'dir. Kâmil bir mürşide ulaşmadıkça hiç kimse bu azamet, bu hikmet ve bu kudrete ulaşamaz. Çünkü mürşidler, rabbdirlere. Bütün mecutatın, göklerin ve yerin mürebbîsidir. Peygamber şöyle buyuruyor: “Mürebbîm olmasaydı, Rabbimi tanıyamazdım”⁴⁸⁰⁸ Mürşidler, mürebbîyi bildirir. Rabbîn mahiyetini öğretir. Çünkü Maârif-i mürşid-i âleminden yardım gelmedikçe ne mürebbî ne Rabb bilinir, ne dünya ne de âhiret sırrına erişilebilir. Velâyet sırlarını görmek, mürşid olmayınca mümkün olmaz, ancak mürşid ile görülür. O halde hemen bir mürşide bağlan. [120a]

⁴⁸⁰⁷ En'âm suresi, 160.

⁴⁸⁰⁸ Hadîs-i şerif.

Hakk ile kul arasında yetmiş bin hicap (perde) olduğu söylenir. Kün (Kâf nûn) adedince (ebcedle yetmiş), her adedi bin tabir olunur, âdeme hicaptır. Kâinat âdeme hicaptır. Bu hicap, ezeli ve ebedidir. Bu hicap, insan vücudundaki dört unsurdur. Bu hususta Allah şöyle buyuruyor: “Andolsun, biz insanı çamurdan, süzölmüş bir özden yarattık”⁴⁸⁰⁹ “Ateşten yarattık”⁴⁸¹⁰ “Şekillendirilmiş balçıktan yarattık”⁴⁸¹¹ Âdem dört unsur olarak bilinen sudan, topraktan, ateşten ve yelden yaratılmıştır. Dört unsurun ne olduğunu iyi anla. Çünkü Allah, Âdem’in mübarek vücudunu dört unsurdan inşa etmiştir. O dört unsur karşılığında bu mübarek vücuda dört rûh verilmiştir. Daha önce de bahsedildiği gibi birisi nebatî ruhtur, biri hayvanî ruhtur, biri cismanî ruhtur ve biri insanî ruhtur. O dört ruh karşılığında dört ruhanî dergah bina edilmiştir: Biri kulaktır, biri burundur, biri gözdür, biri ağızdır. O dört dergah karşılığında dört vekil koydu: Biri nefsi emmare, biri nefsi levvame, biri nefsi mülhime, biri nefsi mutmainnedir. O dört nefis üzerine dört âlem verdi: Biri ceberût âlemi, [120b] biri melekût âlemi, biri nâsût âlemi, biri lâhût âlemi. O dört âlemin karşılığında dört melek verdi; bu dört melek vücudullah’a yakın olan meleklerdir: Bir Cebrâîl, biri Mikâîl, biri İsrâîl, biri Azrâîl (a.s.)’dır. O dört melek üzerine dört kuvvet verdi: Biri tatma kuvveti, biri işitme kuvveti, biri görme kuvveti, biri duyma kuvveti. O dört kuvvet karşılığında dört kitap verdi: Biri Zebur, biri Tevrat, biri İncil, biri Furkân. O dört kitap, şu dört büyük peygambere verildi: Biri Dâvûd, biri Mûsâ, biri İsâ ve biri Muhammed Mustafa’dır. Muhammed Mustafa ile nübüvvet tamamlanmıştır. O dört kitabı şu dört harfin hakikatinden gönderdi: biri pa, biri ça, biri ja, biri ga. On İki İmam mukabilinde bu dört harf üzerine on iki nokta konuldu. Bu unsurlar üzere, yüce imamların nesli on dört masum-ı pâktir. Bunların anası Hatice ve Fatıma’dır. On İki İmam, On Dört Masum, Hazret-i Hatice ve Hazret-i Fatıma ile beraber tamamı yirmi sekizdir. Bunlar kâinatın aslı Allah’ın kelâmıdır. [121a] Bütün mevcudatın asılları bunlardır. Bütün mevcudat bunların varlığından zuhûr etmiştir. Peygamberlerin sayısının yirmi sekiz olması, Kur’ân’ın yirmi sekiz harften oluşmasının aslı bu yirmi sekiz zâttır. Bu yirmi sekiz harfin aslı, Hazret-i Şah-ı Şehinşahî’dır. Bu sebeple Hazret-i Ali, kâinatın secdegâhıdır. Bu yüzden evlâd-ı Ali ve Ehl-i Beyt, kâinatın kıblegâhıdır. Bunlar On İki İmamdır. Bilinmeleri için bunların isimlerini zikrediyoruz: İlki Muhammed Ali, ikinci İmam Hasan (r.a), üçüncü İmam Hüseyin (r.a), dördüncü İmam Aliyyü’s-suğrâ Zeynelâbidin (r.a), beşinci İmam Mummedü’l-Bâkırî (r.a), altıncı İmam Caferü’s-Sâdık

⁴⁸⁰⁹ Mü’minûn suresi, 12.

⁴⁸¹⁰ Hicr suresi, 27.

⁴⁸¹¹ Hicr suresi, 26, 28.

(r.a), yedinci İmam Mûsâ Kâzım (r.a), sekizinci İmam Aliyyü'r-Rıza (r.a), dokuzuncu İmam Muhammed Takî (r.a), onuncu İmam Aliyye'n-Nakî (r.a), on birinci İmam Hasenü'l-Askerî (r.a), on ikinci İmam Muhammedü'l-Mehdî (zamanın sahibi, devranın kutbu, Allah'ın kaimi). Allah'ın salat ve selamı onların üzerine olsun. Haticetü'l-Kübra ve Fatimetü'z-Zehra ile birlikte on dört masum-ı pâk ve On İki İmam masum-ı pak [121b] toplandığında yirmi altı, iki de Haticetü'l-Kübra ile Fatimetü'z-Zehra yirmi sekiz olur, kâinatın aslı bunlardır. Kur'ân-ı Kerîm içinde isimleri zikredilen ve her mümin tarafından bilinmesi farz mesabesinde vacip olan yirmi sekiz peygamber, bunların adedince gelmiştir. Cümlesi yirmi sekiz mukattaa harfleri sayısınca gelmiştir. Muhammed Ali bir zât ve bir sıfat olarak hesap edildiğinden yirmi dokuz olur. Bu da Kur'ân alfabesinde yirmi dokuzuncu harf sayılan lâm-elif olup Muhammed Ali'yi temsil etmektedir. Lâm ve elif (ل ا م - ا ل ف) harflerinin açılımı altı harf olur. Bu altı da (ك ف - ن و ن) harflerine mukabildir. Kün kelâmı, Muhammed Ali demektir. Bu sebepten Rasul-i Ekrem ve Nebiyy-i Muhterem (a.s.) Hazret-i Ali hakkında "Etin etimdir, cismin cismimdir, kanın kanımdır, ben ve Ali bir nurdanız"⁴⁸¹² buyurmuştur. Lâm-elif, bu mertebede olduğu için yani Muhammed Ali'ye işaret ettiği için yirmi dokuz harf adedince gelmiştir. Kur'ân-ı Kerîm, Muhammed Ali evlâdının ilmidir. Onlara dost olanların anlaması için inmiştir. Allah, hadîs-i kutside buyuruyor: "Sen olmasaydın, sen olmasaydın, felekleri yaratmazdım." Buradaki hitap Muhammed Ali içindir. [122a] "Habibim olmasaydın felekleri halk eylemezdim" vâhidü'l-vücut, Muhammed Ali içindir.

Ey maârife talip olan kişi! Anasır-ı erbaa âteş, su, toprak ve rüzgardan oluşan dört nesne demektir. Nebatî ruh, suya meyleder. Hayvanî ruh, toprağa meyleder. Cismanî ruh, ateşe meyleder. İnsanî ruh, rüzgara meyleder. Kulak, nebatî ruha meyleder. Burun hayvanî ruha meyleder. Göz, cismanî ruha meyleder. Ağız, insanî ruha meyleder. Nefs-i levvâme, kulağa meyleder. Nefs-i mutmainne, buruna meyleder. Nefs-i emmâre, göze meyleder. Nefs-i mülhime, ağıza meyleder. Âlem-i nâsut, levvâmeye; âlem-i lâhut, mülhimeye; âlem-i melekût, mutmainneye ve âlem-i ceberût emmâreye meyleder. Mikâil, âlem-i nâsuta; İsrâfil, âlem-i lâhuta; Azrail, âlem-i melekûta ve Cebrâil, âlem-i ceberûta meyillidir. İşitme kuvveti, Mikâil'e; koklama kuvveti, İsrâfil'e; görme kuvveti, Cebrâil'e ve tat alma kuvveti, Azrâile mahsusdur. Zebûr, görme kuvvetine; Tevrat, işitme kuvvetine; [122b] İncil, koklama kuvvetine ve Furkân, tat alma kuvvetine meyillidir. Pa, Zebur'a; ça, Tevrat'a; ja, İncil'e; ga, Furkân'a meyillidir. Pa ça ja ga üzerindeki on iki

⁴⁸¹² İbn Bâbaveyh, *a.g.e.*, s. 157; Kummî, *a.g.e.*, C.II, s. 103.

nokta, On İki İmam (aleyhimüselam) hazretlerine meyillidir. On İki İmam, On Dört Pâk Masuma meyillidir. On Dört Masum, Haticetü'l-Kübra ve Fâtîmetü'z-Zehrâ'ya meyillidir. Hatice ve Fatîma da yirmi sekiz peygambere meyillidir. Yirmi sekiz peygamber de yirmi sekiz mukattaa harflerine meyillidir. Yirmi sekiz mukattaa harfleri de lâm-elif üzerine mebnîdir. Lâm-elif de Muhammed Ali'ye mâildir. Muhammed Ali de Maârif üzerine mâildir. Maârif de Kur'ân'da geçen mukattaa harflerine mâildir. Kur'ân'daki mukattaa harfleri de Kur'ân'ın yüz on dört suresine maildir. Kur'ân'ın yüz on dört suresi, altı bin altı yüz altmış altı âyete maildir. On sekiz bin âlem de Âdem (a.s.)'in aslı olan [123a] maârif-i billah ve mürşid-i âlem (a.s.)'e maildir. Mürşid-i âlem ve maârif-i billah, Hakk Muhammed Ali ileidir. Ali, Muhammed içindir. Muhammed Ali'den murad, Âl-i Muhammed'dir. Yer gök Âl-i Muhammed için yaratılmıştır. Âl-i Muhammed'i bilmezsen ve Mehdî-i Bâkî'yi anlamazsan, vay haline! Artık nasıl bir insan olduğunu düşün. Hakk'ın marifet sırrını fethetmek için çalış. Fethü'l-Maârif olup bekâyı bil ve gözünle gör. Çünkü fenâ da, likâ da, bekâ da âdemdir. Likâ sıfattır, aslı fenâdır. Fenâda olan zâttır ki o da likâdır. Likâ, bekâ ile bulunur ki o da âdemdir.

Fâtiha tefsîri

Âdem, “Bismillahirrahmanirrahîm”in sırrıdır. “Elif Lâm Mîm. Allah, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayandır. Diridir, kayyumdur.”⁴⁸¹³ Bil ki bunun manası, Bismillah'tır. Evvel ve âhir kelimeleri sûrettir. Sûret hakkında Ahadiyyet buyuruyor: “Size şekil verip şekillerinizi güzel kılan.”⁴⁸¹⁴ “Sizi, rahimlerde dilediği gibi şekillendirendir.”⁴⁸¹⁵ Burada söz konusu edilen Âdem'in suretidir. Sûretin içindeki cân Bismillah'tır. Bismillâh, yedi harftir. O yedi harf, Muhammed ve Ali isimlerinin harfleri (م ح م د ع ل ي) nin sırrıdır. Zâhirde yazılmış olmasına rağmen Muhammed Ali sırrını daha önce kimse aşıkâr etmemiştir. Ancak Hakk, onların bu sırrını ve hakikatini açıklayacak, ortaya çıkaracak ve âlemlere telkîn edecektir. Daha önce Muhammed Ali ismini oluşturan yedi harfin ve Bismillâh'ın Fâtiha'nın içinde olduğu bilinmekte idi. Fakat bunların açılımının ne olduğu bilinmiyordu. Muhammed Ali ismindeki yedi harf ile [123b] Bismillâh (ب س م ا ل ل ه) bir hakikat ve bir mahiyettir ve Fâtiha'nın içindedir. Fakat bu zahirde bilinmezdi. Bu yüzden Muhammed Ali sırrı yazılı olduğu halde bilinmemiştir. Bunları şimdi Fethü'l-Maârif açıp

⁴⁸¹³ Âl-i İmrân suresi, 1-2.

⁴⁸¹⁴ Mü'min suresi, 64.

⁴⁸¹⁵ Âl-i İmrân suresi, 6.

bildirmektedir. Fâtiha'nın bâtınında bulunup zâhirinde bulunmayan harfler şunlardır: ف ج ش ث ظ خ ذ . Kur'ân bu harfler üzerine nâzil olmuştur. Bir hadîs-i şerifte “Kur'ân yedi harf üzerine nâzil olmuştur”⁴⁸¹⁶ buyuruluyor. Bakara ve Âl-i İmrân sureleri de bu yedi harf üzerine nazil olmuştur. Fâtiha'da zâhirî olarak bulunmayan bu yedi harfin sırrı Bismillâh'tadır.

“Bismillâh. Elif Lâm Mîm. Bu sana indirilen Kitâb'tır”⁴⁸¹⁷. Allah'tan başka ilah yoktur, ancak o vardır.”⁴⁸¹⁸ Sonra Er-Rahmân'dır. “Elif Lâm Mîm Sâd. Kitaptır.”⁴⁸¹⁹ Kitaptan murad âyettir ve âyetten murad işarettir, işareten murad bilmektir. Sonra Er-Rahîm'dir, bu ismin sırrı, “Elif Lâm Râ. Bunlar hikmet dolu Kitâb'ın âyetleridir”⁴⁸²⁰ âyetindedir. Hikmetli kitap ile hükmolunmuştur ve hüküm bir işarettir. Bu işaretler bilindikçe ledün ilminin kapıları açılır.

EL-HAMDÛ âyetini “Elif Lâm Râ. Bu bir kitaptır ki hikmet sahibi, her şeyden haberi olan (Allah) Tarafından âyetleri sağlamlaştırılmış, sonra da güzelce açıklanmıştır”⁴⁸²¹ âyetleri tefsir eder.

LİLLAHİ, “Elif Lâm Râ. Bunlar, apaçık Kitâbın âyetleridir”⁴⁸²² âyetleri, insanın yüzü ve sözü ile gerçek tefsirini bulur.

RABBİ, “Elif Lâm Râ. Bunlar, Kitâb'ın âyetleridir”⁴⁸²³ âyetleri kitabın hak olduğuna işarettir ve [124a] bu işaretler de insanın suretindedir.

EL-ÂLEMÎN sözünün sırrı, “Elif Lâm Râ. Bu Kur'ân, Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır”⁴⁸²⁴ âyetindedir.

ER-RAHMÂN sözünün sırrı, “Elif Lâm Râ. Bunlar, kitabın ve apaçık olan Kur'ân'ın âyetleridir”⁴⁸²⁵ âyetindedir. Kitabın âyetleri hakktır, hidâyetimi, zâtımın ve sıfatlarımın neler olduğunu belli eder.

⁴⁸¹⁶ Hadîs-i şerif.

⁴⁸¹⁷ Bakara suresi, 1-2.

⁴⁸¹⁸ Bakara suresi, 255; Âl-i İmrân suresi, 2; Nisâ suresi, 87; Tâ Hâ suresi, 8; Neml suresi, 26; Tegâbün suresi, 13.

⁴⁸¹⁹ A'râf suresi, 1-2.

⁴⁸²⁰ Yûnus suresi, 1.

⁴⁸²¹ Hûd suresi, 1-2.

⁴⁸²² Yûsuf suresi, 1.

⁴⁸²³ Yûnus suresi, 1; Yûsuf suresi, 1; Hicr sûresi, 1.

⁴⁸²⁴ İbrâhîm suresi, 1.

⁴⁸²⁵ Hicr suresi, 1.

ER-RAHÎM sözünün sırrı, “Kef Hâ Yâ Ayın Sâd” âyetindedir. Kef-hâ, kifâyet eder, gerçeklere hidâyet eder, yol gösterir.

MÂLİK, sözünün sırrı, “Tâ Hâ. Biz bu Kur’ânı sana güçlük çekesin diye indirmedik”⁴⁸²⁶ âyetindedir. Size ümmîlerden peygamber göndermedi mi? Özünüzü iyi düşünüp iyi anlayın.

YEVİM, sözünün sırrı, “Tâ Sîn Mîm. Bunlar, apaçık Kitâb’ın âyetleridir”⁴⁸²⁷ âyetindedir. Bu kitap surettir, hatları, kitabının hattı âyetlerinden bellidir, anlarsan böyledir.

ED-DÎN, sözünün sırrı, “Tâ Sîn Mîm. Bunlar, apaçık Kitâb’ın âyetleridir”⁴⁸²⁸ âyetindedir. Kur’ân’ın âyetlerinde hiçbir eksiklik yoktur, kitap içinde bellidir, Levh-i Mahfûz’dur.

İYYÂKE, sözünün sırrı, “Tâ Sîn Mîm. Bunlar, apaçık Kitâb’ın âyetleridir”⁴⁸²⁹ âyetindedir.

NA’BÜDÜ, sözünün sırrı, “Elif Lâm Mîm, insanlar öyle mi sandı”⁴⁸³⁰

VE İYYÂKE’nin sırrı “Elif Lâm Mîm, Rumlar yenildiler”⁴⁸³¹ âyetindedir.

NESTE’ÎN’in sırrı, “Elif Lâm Mîm. Bunlar, hikmet dolu Kitab’ın âyetleridir, hidâyet vericidir”⁴⁸³² âyetindedir. [124b] Buyuruluyor ki hidâyet kitabı indirdik, o kitapta hiçbir şüphe yoktur. Vechelerinde kitap Âdem, yüz Levh-i Mahfuz oldu.

İHDÎNÂ, sözünün sırrı, “Elif Lâm Mîm. Kendisinde hiçbir şüphe bulunmayan bu kitabın indirilişi, âlemlerin Rabbi tarafından”⁴⁸³³ âyetindedir. Kendi nefsin âyetlerle indirildi, anlayasın.

ES-SIRÂT, sözünün sırrı, “Yâsîn. Hikmet dolu Kur’ân hakkı için ey rasûlüm. Muhakkak ki sen gönderilmiş peygamberlerdensin”⁴⁸³⁴ âyetindedir. Demek istiyor ki Ey Muhammed, Kur’ân onlara hükmolundu, peygamberlerime iman edip tarafıma doğru yol ile gelsinler.

⁴⁸²⁶ Taha suresi, 1-2.

⁴⁸²⁷ Şu’arâ suresi, 1-2; Kasas suresi, 1-2.

⁴⁸²⁸ Şu’arâ suresi, 1-2; Kasas suresi, 1-2.

⁴⁸²⁹ Şu’arâ suresi, 1-2; Kasas suresi, 1-2.

⁴⁸³⁰ Ankebût suresi, 1-2.

⁴⁸³¹ Rûm suresi, 1-2.

⁴⁸³² Lokmân suresi, 1-2.

⁴⁸³³ Secde suresi, 1-2.

⁴⁸³⁴ Yâsîn suresi, 1-3.

EL-MÜSTAKÎM, sözünün sırrı, “Sâd, zikrin sahibi Kur’ân’a andolsun. İnkâr edenler bir gurur ve ayrılık içindedirler”⁴⁸³⁵ âyetindedir. Allah, Kur’ân içinde hidâyeti dosdoğru gösterdi.

SİRÂT sözünün sırrı, “Hâ Mîm. Kitab’ın indirilişi, mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi Allah tarafından”⁴⁸³⁶ âyetindedir. Bu kitabı, Hakk’ın bilinmesi için indirdin, rahmet edici odur.

ELLEZÎNE sözünün sırrı, “Hâ Mîm. Bu Kur’ân, Rahmân ve Rahîm olan Allah’tan indirilmedir”⁴⁸³⁷ âyetindedir. Kur’ân, Hakk’ın bilinmesi için inmiştir. Merhamet edici olan Allah’tır. Kur’ân kendisi de bir rahmettir.

EN’AMTE sözünün sırrı, “Hâ Mîm. Ayın Sîn Kâf. (Ey Muhammed) işte sana böyle vahyeder”⁴⁸³⁸ âyetindedir. Üzerinize hükmolunan bu sıfatı kudretle bilesiniz.

ALEYHÎM sözünün sırrı, “Hâ-mim. Apaçık kitâba andolsun. Düşünesiniz diye biz onu Arapça bir kitap yaptık”⁴⁸³⁹ âyetindedir. Bu anlam kitabın içindedir. Ümmü’l-Kitab’ın içindeki [125a] Levh-i Mahfuzu görün.

GAYR sözünün sırrı, “Hâ Mîm, apaçık kitaba andolsun”⁴⁸⁴⁰ âyetindedir. Hükmolunan bu Ümmü’l-Kitab’ın hattı, Âdem’in yüzünde bellidir, cemâlinden nazil olmuştur.

EL-MAĞDÛB sözünün sırrı, “Hâ Mîm. Kitabın indirilişi, Mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmek sahibi Allah tarafından. Şüphesiz göklerde ve yerde, inananlar için nice deliller vardır”⁴⁸⁴¹ âyetindedir.

ALEYHÎM sözünün sırrı, “Hâ Mîm. Kitab’ın indirilişi, Allah tarafından”⁴⁸⁴² âyeti ve “Kitabın bazı âyetleri muhkemdir, onlar ümmü’l-kitaptır”⁴⁸⁴³ âyetidir. Yüzdeki yedi hattın adedince.

VELÂ demek “Kâf, şerefli Kur’ân’a andolsun”⁴⁸⁴⁴ Kaf, Sad, bu âyet emrolunmuştur. Âdem’in Kur’ân’ı mecid içindedir, başka bir yerde değil, bunu idrak edesin.

⁴⁸³⁵ Sâd suresi, 1-2.

⁴⁸³⁶ Ahkâf suresi, 1-2.

⁴⁸³⁷ Fussilet suresi, 1.

⁴⁸³⁸ Şûrâ suresi, 1-3.

⁴⁸³⁹ Zuhruf suresi, 1-3.

⁴⁸⁴⁰ Zuhruf suresi, 1-2.

⁴⁸⁴¹ Câsiye suresi, 1-3.

⁴⁸⁴² Zümer suresi, 1; Mü’min suresi, 2; Câsiye suresi, 2, Ahkâf suresi, 2.

⁴⁸⁴³ Âl-i İmrân suresi, 7.

⁴⁸⁴⁴ Kâf suresi, 1.

ED-DÂLLÎN sözünün sırrı, “Nûn. (Ey Muhammed) Andolsun kaleme ve satır satır yazdıklarına”⁴⁸⁴⁵ âyetinde açıklanmıştır. O kalem kudretiyle yüzünde satır satır yazılan hidâyet hatları.

Kur’ân’da yirmi sekiz sure evvelinde mukattaa harfleri gelmiştir. Fâtihatü’l-Kitap’ta açıklanmıştır. Bu yüzden bütün semavî kitapların aslı Fâtihatü’l-Kitap’tır. Ümmü’l-Kitabı tanı ki Kur’ân’ın sırrına vâkıf olasın. Zira Kur’ân’ın sırrı, bu sûrelerin evvelinde bulunan yirmi sekiz harftir, bunların yirmi dokuzuncusu lâm-elif’tir. Yirmi dokuzuncu harf de yirmi sekiz harfin sırrıdır. [125b] Lâm-elif de Muhammed Ali mukabilindedir, Âdem (a.s.)’in yüzü üzeredir. Kendi adedi kadar (yedi) Âdem’in yüzünden zuhûr etmiştir. Kur’ân da yedi âyettir. “Kur’ân yedi harf üzerine nâzil olmuştur” hadîs-i şerifinde belirtilen yedi harf: ذ ح ط ث ج ف harfleridir. Havvâ’nın yüzündeki yedi hat mukabilinde hafta da yedi gündür, bir hafta seksen dört saattir. Her birisi müfredatın icrası yetmiş iki olur. Dört de lâm-elif, yetmiş altı harftir. Dört harfin on iki noktası vardır. Seksen sekiz eder. Seksen sekiz harfin seksen dört harfi, o bir hafta saatine kaim-makamdır. Dört harf geriye kalır. Daha önce zikredilen dört unsur adedince. Tamamı seksen sekiz olur. Adetler denk gelir. Âdem’in cemâli, eli, ayağı üç kere yirmi sekiz mafsaldır, seksen dört adet eder. Dört unsurda seksen sekiz adet, bütün Kur’ân’ın, yerin, göklerin, vahşi hayvanların ve kuşların aslı bu seksen sekiz harftir, bu aslın kaynağı Fâtiha’dır. Çünkü hikmet, kudret ve kuvvet, [126a] Âdem (a.s.) adedince. Âdem’in cemâli, hikmetullah; Âdem’in eli, kudretullah; Âdem’in ayağı kuvvetullahtır. Çünkü Âdem kuvvet ile yürür, menzile ulaşır. Kudretle iş yapar, hikmet ile söyler. Çünkü söz yüzdendir, yüz çadırdır, miâddır, yüz aynadır. Âdem (a.s.)’in yüzü hayme-i miâd (buluşma çadırı), kâinatın aynasıdır. Kâinat, kendisini Âdem’in yüzünde görür. Kemâl ehli ve maârif-i billah olanlar, kâinatın tamamını ve herhangi bir yerini görmek istediklerinde kendi yüzlerine bakarlar. Çünkü aynaya bakıldığında kâinat o aynanın içine akseder. Kâmil mürşid, maârif-i billah ve ehlullah bu kâinat aynasının içine akseder; kâinatın istediği yerini ziyaret eder, görür. Bu yansıma, cincilerin frenk aynasına bakması kabilinden değildir. Âdem’in aynası yine Âdem (a.s.)’in yüzüdür. Âdem’in baktığı ayna yine kendi yüzüdür, bunun mahiyetini maârif-i billah olanlar bilir. O ayna kâf adedince, ve’l-kur’ân, yüzdür. Bu aynanın sırrı “Kâf. Şerefli Kur’ân’a andolsun”⁴⁸⁴⁶ âyetinde gizlidir. Bu Âdem’in vücudunun bir tarafı elli, diğer tarafı elli olmak üzere yüz kısımdır. Yüz

⁴⁸⁴⁵ Kalem suresi, 1-2.

⁴⁸⁴⁶ Kâf suresi, 1.

adedince hayme-i miâd (buluşma çadırı) ve kâinat aynası kaf demektir. Yâ Âdem “Şerefli Kur’ân’a andolsun” âyetinin manasını öğrenmek istersen, hatların beyazını bilmelisin. [126b] Bir elinin on dört mafsalsal, beş parmak, beş tırnak ve bir de elin kendisi toplam yirmi beş olur. Alış veriş ve emanette Allah’ın emaneti olan Üzeyir, Lokman ve Zülkarneyn’den oluşan ihtilaflı üç isim bir yana bırakılırsa, geriye kalan 25 peygamber sayısındadır. Bilek, dirsek ve omuz birer mafsaldan üç mafsaldır, toplamı yirmi sekiz olur ki mukattaa harflerinin sayısınca peygamber vardır. Bu yüzden üçü çıkarıldığında yirmi beş kalmaktadır. Bu yirmi beş ayağa gelince katlanır, yani 25 el, 25 ayak 50 olur. 50 de öbür tarafı sayılır. Dolayısıyla kâf harfinin ebced karşılığı olan 100 sayısı bulunur. Yüz, hayme-i miâd (buluşma çadırı), Âdem (a.s.)’in yüzü olduğunu bilesin. Kâinat da çadıra benzetilir, Âdem’in vücudu gibi. Âdem’in vücudu kâf’tır ve bütün âdemler böyledir. Kâinat, insan vücuduna benzetilirse, boynu üzerinde bulunan baş, âdemdir. Baş, saçları, kaş ve kirpiği, onun kolu kanadıdır. Yüzü arştır, sırtı kürsüdür, göğsü gılman sarayıdır, yüzündeki hatlar levhdir, sözü mahfuzdur, ağzı maşrıktır, kulağı mağriptir ve nutku gündür. [127a] Güneş, doğudan doğup batıda batar. Kulak, batıdır. Ay da batıda hilal şeklini alır, doğuda dolunay haline gelir. Bu sırrı hakkıyla bilenler, şakku’l-kamer (ayın ikiye ayrılması) mucizesini anlar. Söz, ağızdan doğar, kulak üzerinde kavuşur. Kulak; batıdır, aydır. Ay da doğudan doğar, can ve gönül ikliminde hilal olur, sonra doğuya gelir, doğuda dolunay olur. Çünkü ay, karanlıktır ve tecellîsi gecedir, velâyete ve bâtinî keramete işarettir. Velâyet ve nübüvvet nur olmakla beraber güneşe nübüvvet, aya velâyet denmiştir. Bu sebepten velâyet sırdır, nübüvvet aşıkardır. Şeriat da tarîkat da bâtındır. Şeriat, bâtından zahire çıkması dolayısıyla güneşe benzetilmiştir. Tarîkatın zahire çıkmayıp bâtında kalması dolayısıyla gece içinde gizlenen aya benzetilmiştir. Şeriat, peygamberlere mahsustur ve peygamberlik yirmi sekizde tamamlanmıştır. Tarîkat, evliyaya mahsus olup evliyanın nihayeti yoktur. Her birisi bir enbiya gibidir. Nebi ile veli, ikisi bir zâttır.

Göz şeriat, kulak tarîkattır. Marifet Muhammed, hakikat Ali’dir. [127b] Marifet ağızdır, hakikat burundur. On sekiz bin âlemin nizamı böyle, dört kapı ve kırk makam üzerine kurulmuştur. Kırk makamın onu şeriat, onu tarîkat, onu marifet ve onu hakîkattir. Şeriat, tarîkat, marifet ve hakikat dört kapı üzerine bina edilmiştir. Bu dört kapı ile 18.000 âleme nizam verilmiştir. Bu on sekiz bin âlemin üzerinde yedi kat gök ve yedi kat yer ile nizam verilmiştir.

Şeriat, Âdemdir; zâhiri ayağıyla yürür, yel gibi eser. Tarîkat da Âdem'dir, eliyle tutar, gözüyle görür, ateş gibi yanar. Marifet de Âdem'dir, diliyle söyler, kulağıyla işitir, su gibi akar. Hakikat de Âdem'dir, yel gibi eser, ot gibi yanar, su gibi akar, toprak gibi sakin olur. Âdem, on sekiz bin âlemdir. Çünkü ayak, altı boğumdur, ikisi on iki boğum olur. On sekiz olmak için üst, alt, sağ, sol, ön ve arkadan oluşan altı ciheti ilave ederiz. Üç kere altı, tam olarak on sekiz bin âlem mukabili bunlar demektir. Her bir rakamı bin yerine geçer. [128a] İnsanın yarısı (üst tarafı) yedi kat gök, yarısı yedi kat yer ve başı arş-ı muallâdır.

Dört kapı, kırk makam şöyledir. Dört kapının ilki şeriat, ikincisi tarîkat, üçüncüsü marifet, dördüncüsü hakikattir. Şeriat, âlem üzeredir. Âlem, ilim üzeredir. İlim, kelâm üzeredir. Kelâm, söz üzeredir. Söz, ağızdan çıkar, ağız on kapıdır. İkinci tarîkattir. Tarîkat, âdab üzeredir. Âdab gözdedir, göz de on kapıdır. Üçüncü marifettir. Marifet, amel üzeredir. Amel kulak üzeredir, kulak da on kapıdır. Dördüncü hakikattir. Hakikat hayâ üzeredir, “Hayâ, imandandır.”⁴⁸⁴⁷ Hayâ, burun üzeredir, burun da on kapıdır.

Bir kimsede ilim olmasa, edep olmaz. Edep olmasa, ilim olmaz. Hayâ olmasa, iman olmaz. İman olmaz ise âdem olamaz, âdem olmaz ise hayvan-ı natıktır (konuşan hayvan). Amel, ilim üzeredir. Hayâ, insan üzeredir, insan iman üzeredir ve iman mürebbî üzeredir. Mürebbî, mürşid-i âlem, maârif üzeredir. Mürşid-i âlem olan maârif, [128b] âlemlerin Rabbidir, yani Hakk'tır. Rasulullah (a.s.) buyuruyor: “Mürebbîm olmasaydı, Rabbimi bilemezdim.” Mürebbîsi olmayan insan, mürşid olan Rabbini göremez ve mürşide Hakk diyemez.

Mürşide ulaştıysan, büyük saadete erdin demektir. Sende senlik emanettir. Muhammed Ali'nin kim olduğunu bildiysen, kemâle erdin, zât ile sıfatın ne olduğunu anladın ve zât ile sıfatı bir edip aslına ulaştırdın demektir. “Her şey aslına döner.”⁴⁸⁴⁸ Mürşide ulaşan kişi, kederlerini gidermiş ve cennetle müjdelendi. Mürşide ulaşmayan cahildir. “Şey bir şeydir, cahil hiçbir şey değildir.”⁴⁸⁴⁹ Mürşidin, insanın özü olduğunu bilmeyen cahildir. Bu yüzden cahil, hiçbir şey değildir.

Mevcutatın içinde gezen, gözün nurunda görünen Zât-ı Mutlaktır. Mutlak zâtın, zâtına ait isimler ve sıfatlarına ait isimler Mürîd isminde toplanmıştır. Mürîd de Allah'ın isimlerindendir. Sâlike mürid denilmesi ise Allah'ın isimleriyle isimlendirilmesindendir.

⁴⁸⁴⁷ Hadîs-i şerif.

⁴⁸⁴⁸ Hadîs-i şerif.

⁴⁸⁴⁹ Hazret-i Ali.

Bütün mevcudat yanında mevcuttur. Her nereye baksa kendi vücudundan bir parça görünür. Fakat mürşid ile baktığında Hakk'ı görür. "Nefsini bilen Rabbini bilir."⁴⁸⁵⁰ Nefs, mürebbî ve rabbi olarak mürşidi kabul ettiğinde, [129a] kendisini mürşidinin bir zerresi olarak görür ve anlar. Bir cüz'î irade olduğunu anlar. Âdem'e bildirilen isimlerin tamamı, nefis değil, cüz'dür, zerre gibidir. Küllî isimler, Âdem'dir, mürşid (a.s.)dir. Kâmil insan, mürşidinin hâzık tabip olduğunu bilir. Ahsen-i takvîm suretinde yaratılan şâbb-ı emred'dir.⁴⁸⁵¹ Tabîbimdir, tabîbim surettir. Peygamber: "Allah, insanı kendi suretinde ve Rahman suretinde yarattı"⁴⁸⁵² buyuruyor ki Elif Lâm Râ'dır. "Muhakkak ki Allah Teâlâ bir tek ilahtır"ın manası budur. Kef Hâ Yâ Ayın Sâd, hidâyettir ve hidâyet verendir. Mürşid, Rabbdır. Âdem'in yüzünde sırat-ı müstakim olarak zuhûr eder. Vücut dairesini birleyen istivâ da Âdem'in yüzündedir. Bundan geçerek, mutlak sırat üzerinden gitmek, mürşide, Rabb'e gitmektir. Bu durum Hâ Mîm harfleri ile hükmolunmuştur. Hidâyet kelâmı, Muhammed Ali'dir. Tek bir vücudun zât ve sıfatlarının tabiridir. Emrû bil-maruf ve nehyi anil-münker'in ne olduğunu böylece anlayasın. Katımızda kitap, yazılmıştır, levh-i mahfuzdur. Hakk ile söyler, Sâd Hakk'tır ve sâd ebcedle 90'dır. Her adedi bin yerine geçer. Miraçta konuşulan 90.000 kelime bu demektir. [129b]

Sizlere vasiyyet olarak bırakılan ve anlamanız istenen hususlar bunlardır. Vasiyeti yerine getirin. O ikrarı veren kimsenin abdullah olduğunu bilip Tanrı'nın ahdini yerine getirin. Çünkü bu ahdin sırrı kâf karşılığı yüz adettir. Bu sırrı anlayıp bilmeye talip olanlar için Tâ-Sîn surettir. Artık nefsinizin hevâsına uymayın. "O, hevâsından konuşmaz"⁴⁸⁵³ sözüne mazhar olur, çünkü heva ile konuşulmaz. Heva, sizin sözlerinizi aktarsın, siz rûh olun, siz aşk olun. Sizin sözleriniz, söyleyeni yok olmaktan kurtarır. Mürşid ile olun ki Hakk ile konuşmuş olursunuz. Bil ki heva ile konuşulmaz. Ey yıldızlar gibi olan sâlikler, nefsinizi heva ve hevesinizden uzaklaştırın ki Muhammed Ali'ye erişesiniz, Muhammed Ali'nin kelâmını anlayasınız. Zât ve sıfat âlemleri; mürid ve mürşid, Âdem ve Havvâ'dır. Bu sözlerde bahsedilen istivâ hattının ne olduğunu bilin. Bu dokuz istivâ hattı, m-ü-r-i-d ve m-ü-r-ş-i-d kelimelerindeki harflerin adedi olan dokuzdur. Mukattaat harflerinin aslı da bu dokuz harftir: د - م - ر - ش - ت (tilmîz – mürşid). Mukattaat harfleri şunlardır: (1) الم, (2) الر, (3) كهيعص, (4) طه, (5) يس, (6) ص, (7) حم, (8) ق, (9) ن. [130a] Kur'ân'ın aslı bu dokuz

⁴⁸⁵⁰ Hadîs-i şerif.

⁴⁸⁵¹ Katat da denilen şâbb-ı emred; Miraç gecesi Allah, Hazret-i Peygambere Hz. Ali sûretinde görünmüştü, buna şâbb-ı emred denmektedir.

⁴⁸⁵² Buhari, İsti'zan, 1; Müslim, Birr, 115, Cennet, 28; Ahmed b. Hanbel, II/244-251.

⁴⁸⁵³ Necm suresi, 3.

harftir. Dünya ve mâ-fihânın aslı kün kelimesi olduğu gibi mukattaatın aslı ve adedi de böyledir, yani dokuz harftir. Bu dokuz şekil oluşturan harflerin genişlemesiyle (açılımı) 50 harf olur, yirmi de harflerin kendisi 70 adet olup şöyledir: ا (1), ل (2), ف (3), ل (4), ا (5), م (6), ی (7), م (8), ا (9), ل (10), ف (11), ل (12), ا (13), م (14), ر (15), ا (16), ك (17), ا (18), ف (19), ه (20), ا (21), ی (22), ا (23), ع (24), ی (25), ن (26), ص (27), ا (28), د (29), ط (30), ا (31), ه (32), ا (33), س (34), ی (35), ن (36), ص (37), ا (38), د (39), ح (40), ا (41), م (42), ی (43), م (44), ق (45), ا (46), ف (47), ن (48), و (49), ن (50). Kur'ân'ın aslı ve adedi bu dokuz harftir.

Dünyâ ve mâ-fihânın aslı genişletilmiş 50 harftir, noktaları ilave ettiğimizde 70 olur, kün'deki iki harf (ك-ن) ki zât ve sıfat adedidir, toplam 72 olur.

Kur'ân-ı Kerîm'deki harflerin (şekillerin) adedi 72'dir: 28 harf, 22 nokta, hemze ve cezim 52 olur, 20 makattaat harfî de eklenirse, Âdem'in keremli yüzünde tecellî eden 72 sayısı çıkar. Zât ve sıfatların toplamı 72'dir. Bütün eşyanın, yeryüzü ve göklerin ana babası bu dokuz harftir. Levh, Kalem ve on sekiz bin âlemin temeli bu dokuz harftir ki genişletilince 50 olur. Bu dokuz harf Âdem (a.s.)'in yaratılışı üzeredir. Böyle inşa olmuştur. Çünkü bütün eşyanın ve yedi kat göğün aslı ve parçaları Âdem'dir. Bütün mevcudat Âdem'in yaratılışı dolayısıyla zuhûr etmiştir. [130b]

Bütün mevcudatın dönüşü insandır ve insanın dönüşü Maârif'tir. Maârif'in dönüşü Muhammed Ali'dir. Muhammed Ali, hidâyettir, Maârif velâyettir. Muhammed Ali, nübüvvettir, biri zât biri sıfattır. Muhammed Ali'nin zuhûru olan Maârif, kalp içinde Samed ile Bismillâh'tır, Seba'l-mesânî ve Kur'ân-ı Azîm'dir. Bütün bu sıfatlar Muhammed Ali demektir. İsimlerindeki harflerin toplamı yedidir:

م ح م د - ع ل ی. Muhammed Ali, seb'adır. Bismillah da yedi harftir:

م ر ی د ش ی خ. Mürid-şeyh kelimelerinin harfleri de yedidir: ب س م ا ل ل ه. Yedi istivâ hattıdır, malumdur. İmam Ali (r.a.), Peygamber (a.s.)'dan naklettiği Hadîs-i kutsîde Allah buyurmaktadır: “Eğer insanlar benim emrimi sevmek üzere toplanmış olsaydı, cehennemi yaratmazdım”⁴⁸⁵⁴ buyurmaktadır. Kâmil mürşide ulaşmak, rûhu bulmak ve sevmektir, emr-i Bârî'dir; yani rûh, rabbın emridir.

Dilimde tesbihim mürşid oluptur

Sücûdum sâcidim Âdem oluptur

⁴⁸⁵⁴ Hadîs-i kutsî.

Gönül dîdâra karşı ol sebepten

Ayrılmaz vâlih ü hayrân oluptur

Bir mürşide ulaşamayanın [131a] müşkülü hallolmaz, kendi özünü nefs-i emmareden kurtaramaz. Allah buyuruyor: “Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü nefis aşırı derecede kötülüğü emreder.”⁴⁸⁵⁵ Her kim nefsini arındırmadan ölürse, noksandır; çünkü bu daire ateştir, ateşten yaratıldığı için aslına dönmüş olur. Şeytan’a tabi oldu ve zalimlerden oldu. Hidâyete ulaşmadı. “Mürşid benim, mürşid de kim ola ki?” diyordu. Hidâyeti inkar ettiği için zalim oldu. Allah, “Allah, zalim toplumu doğru yola iletmez”⁴⁸⁵⁶ buyuruyor. Allah, zalim kavmi hidâyete ulaştırmayacağını ifade ediyor. Şeytan’dan emin olmalısınız ki hidâyete erişesiniz. Mürşid hidâyettir. Mürşide ulaşan kimse nefsine zulmetmez. Allah buyuruyor: “Şüphesiz Allah, insanlara hiçbir şekilde zulmetmez; fakat insanlar kendilerine zulmederler.”⁴⁸⁵⁷ Mürşidini ve Fâtihasını bilen kimse zalim olmaz, o kimsenin sonu da güzel olur. Sonunun güzel olup olmayacağına dair korkuya kapılmaz. Fâtihasını güzel anlarsa sonu da güzel olur. Çünkü Fâtiha emredilmiştir. Fâtiha’yı bilmeyenin namazı sahih olmaz. “Fâtihasız namaz olmaz”⁴⁸⁵⁸ [131b] Mürşide varıp mürşidin ne olduğunu bilmeyen, Fâtiha’sını da bilmemiş olur. Fâtiha, Kur’ân’ın sırrıdır. Bu sır, Bismillâh ile bildirilmiştir. Fâtiha’nın her kelimesine karşılık gelen mukattaa harflerini sıralayacak olursak, şöyledir: Bism/Elif Lâm Mîm. Allah/ Elif Lâm Mîm. Er-Rahmân/ Elif Lâm Mîm Sâd. Er-Rahîm/Elif Lâm Râ. El-hamdü/Elif Lâm Râ. lillâhi/Elif Lâm Râ. Rabb/Elif Lâm Mî Râ. El-âlemîn/Elif Lâm Râ. Er-Rahmân/Elif Lâm Râ. Er-Rahîm/Kef Hâ Yâ Ayın Sâd. Mâlik/Tâ Hâ. Yevm/ Tâ Sîn Mîm. Ed-dîn/Tâ-Sîn. İyyâke/ Tâ Sîn Mîm. Na’budu//Elif Lâm Mîm. Ve iyyâke//Elif Lâm Mîm. Nesta’in//Elif Lâm Mîm. İhdinâ//Elif Lâm Mîm. Es-sırât/Yâ Sîn. el-müstakîm/Sâd. Sırât/-. Ellezîne/Hâ Mîm. En’amte/Hâ Mîm. Ayın Sîn Kâf. Aleyhim/Hâ Mîm. Gayr/Hâ Mîm. El-mağdûb/Hâ Mîm. Aleyhim/Hâ Mîm. Ve lâ/Kâf. Ed-dâllîn/Nûn.

“Elif Lâm Mîm. Allah, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayandır.”⁴⁸⁵⁹ âyetindeki Elif Lâm Mîm, Allah’ın ismidir. Çünkü bütün harfler bir hakîkattir, o da Allah’ın hakîkatidir. Harfler gökten indirilen kitaplarda bildirilmiştir. Kur’ân-ı Mecid’de vardır. Mukattaa

⁴⁸⁵⁵ Yûsuf suresi, 53.

⁴⁸⁵⁶ Âl-i İmrân suresi, 86; Bakara suresi, 258; Mâide suresi, 51; En’âm suresi, 144; Tevbe suresi, 109; Kasas suresi, 50; Saf suresi, 7; Ahkâf suresi, 10; Cuma suresi, 5.

⁴⁸⁵⁷ Yûnus suresi, 44.

⁴⁸⁵⁸ Hadîs-i şerif.

⁴⁸⁵⁹ Âl-i İmrân suresi, 1-2.

harfleri hem Kur’ân’ın hem de diğer semavî kitapların aslıdır. âdemoğlu da bütün kitapların aslıdır, harflerin aslıdır. Eğer Âdem olmasaydı, ne harf olurdu ne de ses olurdu. Âdem, Allah’ın bütün isimleri ve sırlarıdır. Yani Âdem, Hakk’tır. İnsanın sureti, hidâyettir. Bu sûretteki hatlar, kelâm-ı kerîm’in harfleridir. [132a]

Bizim buraya kadar anlattıklarımız, irfan ehli ve ehlullah tarafından bilinir, ancak açıklanmadığı için sır olarak kalırdı. Bu alametler, bu sırlar, râsihlerin ilmi, ledün ilmi bu sayede açıklanmış, Hakk’ın kerameti duyurulmuş oldu. Bu marifetten, bütün hükümlerden, bütün zahiri sanatların bilgisinden, bütün insanlar faydalansın diye keramet gösterip onların sırlarını açıkladık. Açıkladıklarımızın kimisi cifır sanatına ait bilgiler, kimisi ruhanî ilimlerle havassa dair bilgiler, kimisi simya, kimi şeriat, kimi tarîkat, kimi marifetullah ve kimi hakîkate dair bilgiler olup açıklayarak bir yerde topladık. Açıklamalarımız Arapça, Türkçe, Süryanice gibi dillere çevrilsin, bu dillerle de ifade edilerek insanların istifadesine sunulsun. Bu dilleri bilen insanlar da yazdıklarımızı okudukça yararlansınlar ve hayvan gibi gitmesinler. Vücutlarında bil-kuvve bulunan kemâlâtı ortaya çıkarsınlar, Hakk’ın yoluna girip kerametlerini bilsinler diye değişik açıklamaları kitaplarda ortaya koydum. Bizleri de hayır dua ile anınca, sırrımızı ve zâtımızı kendilerinde hazır bulsunlar. Maârif’in ne olduğunu anlasınlar. Hayırda ve şerde, ayakta ve otururken [132b] maârif yine kendi harfleridir ve beş harftir, havass-ı hamsedir. Maârif (م ع ا ر ف) kelimesi beş harftir. Allah (ا ل ل ل ا) kelimesi de beş harftir. Allah zülcelal hazretleri kerametini bu beş harf ile havass-ı hamse ile yürütür. Allah kelimesindeki keramet, maârifte zuhûr eder. Çünkü Maârif, Muhammed’dir. Peygamber’in “1200’den sonra gizlenmem”⁴⁸⁶⁰ dediği budur. Yani 1200 senesinden sonra Mehdî gizlenmez. Muhammed Maârif (م ع ا ر ف - م م د - م ح م م د) kelimelerindeki sırrın ortaya çıkması, Allah (ا ل ل ل ا) harflerinin zuhûr etmesi anlamına gelir. Muhammed, Allah’ın zâtı ve sıfatıdır. Maârif, o zât ve sıfatın kudret, keramet ve hikmetidir. Beşeri zuhûrun külli olarak ortaya çıkması 1242 senesidir. Bir kimse herhangi bir marifete ulaşmak isterse “Yâ Maârif” diye seslensin, o marifete kolayca erişir. Elimizde ve dilimizde olan anahtar her marifetin kapısını kolayca açar. İsmimizin zikredilmesiyle her marifet kolayca meydana gelir.

Başlangıçta ayrı görünen zât ve sıfatın, ibtidâ ve intihânın, vâsıf ve mevsûfun bir ve aynı olduğu aşîkar olur, sırrı bilinir. Âdem’in yüzünde Fâtiha ve Fâtiha’nın içinde Havvâ bilinir ve görülür. [133a] Âdem ve Havvâ’nın zâhiri, Âl-i İmrân ve Bakara sureleridir.

⁴⁸⁶⁰ Hadîs-i Şerif.

Fâtiha'daki sırlar, bizim izahımızdan önce bu kadar bilinmez idi. Bu sırları aşıkâr ettik. Sırlardan murad, mürşidin nutkudur ve mürşidin nutku da yirmi dokuz harften oluşmaktadır. Hazret-i Vâhidiyyet, Rasul-i Ekrem ve Nebiyy-i Muhterem (a.s.) bir hadîs-i şerifte: “Bu yirmi dokuz harfe inanmayan, kıyâmette ateşten yerini hazırlasın”⁴⁸⁶¹ buyurmaktadır.

Fâtiha, yirmi dokuz harften mürekkeptir. Zâhirdeki 21 harf, lâm-elif ile 22 olur, yedi harf de bâtındadır, toplam 29 eder. Kur'ân'ın aslı ve Kitab'ın anası Fâtiha'dır. Bir de mukattaa harfleri 14'tür. Tekrarlanan ve tekrarlanmayanlarla birlikte 77 olur. Bir rivâyete göre 78'dir. Fâtiha, önce 14 harftir, tekrarlanan ve tekrarlanmayanlarla 78 olunca Fâtiha içinde 14 teşdid vardır, o da 14 muakattaa harfî miktarıncadır. [133b] Kur'ân-ı Kerîm'de yedi asıl harf vardır. “Kur'ân yedi harf üzere nâzil olmuştur.”⁴⁸⁶² Bu yedi harf diğer harflerin aslıdır. Kur'ân'ın aslının da bu harfler olduğu daha önce zikrolunmuştu. “Kur'ân, yedi harf üzerine nâzil olmuştur.” Bu yedi harf üzerine Kur'ân'ın diğer harfleri nâzil olmuştur. Fâtiha'nın bâtınında bulunan bu yedi harf şunlardır: ف ج ش ث ظ خ ز bu harfler ism-i azamdır. Bu harflerin sırlarını anlayan insan, Kadir Gecesinde, Hızır'ın, hayatın, ölümün, zaman ve mekanın sırlarını anlar. Bu sırrı anlayan insan, her sırrı anlar, ümmü'l-hakikat ve ümmü'l-kitap olan Kur'ân-ı Kerîm'i anlar. Fâtiha, bu yedi harften ibarettir. Fâtihatü'l-kitap yedi âyettir. Bismillâh, Fâtiha, seb'a'l-mesânî'dir, Kur'ânü'l-azîm'dir. “Fâtihatü'l-kitap olmazsa namaz olmaz.” Muhammed Ali (م ح م د ع ل ی) iki ف ج ش ث ظ خ Z iki mesânî, [134a] Fâtiha yedi harf, seb'a'l-mesânî, bunları iyi tanı. Maârif ehlinin Fâtihası yedi harftir. Marifet de bu yedi harf ile icra olunur. Her doğan çocuk, ana rahminden bu yedi harf ile dünyaya gelir. Bu yedi harf ana mesabesindedir. Bir zât, anadan bir veled ve bir keramet getirecek ve gösterecek olsa bu yedi harfi bozup, değiştirip otuz iki harf yapması ve onunla keramet göstermesi lazım. Bu yedi harfi havass edip okuya, vefk ede, buhurat edip -çocuğun yedi harfi anasından getirmesi gibi- bu yedi harf üzerinden bir nice otuz bir harf keramet getire, oradan elde ettiği kerameti anadan mevlud edip ortaya çıkara. Doğan çocuğun anası Fâtiha'dır. Sonra çocuğun dişleri çıkar ve ardından ergenlik gelir. Ergenliğe ulaşan çocuk namazla muhatap olur. Namaz, bu anlamdan doğar ve Fâtihatsız namazın kabul olmaması gibi Fâtiha'dan doğmayan insanın namazı olmaz. Keramet de ortaya çıkıp görünmeyince secde ve sücûd-ı âlem dürüst olmaz. Bu yedi harfin icrasını

⁴⁸⁶¹ Hadîs-i şerif.

⁴⁸⁶² Sahîh-i Buhârî, Fedailu'l-Kur'ân 5, 27, Husûmat 4, Tevhid 53; Sahîh-i Müslim, Müsâfirin 270/818; Ebû Davud, Salât 357/1475; Tirmizî, Kirâ'ât 2/2944; Sünen-i Nesâî, Salât 37/2, 150-152; İmam Mâlik, Muvatta, Kur'ân 5/1, 102.

bilmeyen keramet gösteremez. [134b] İcrâdan murad, secdedir. Secde, Şâbb-ı emred üzerine hatt-ı istivâ ile Fâtiha okuyarak gerçekleşir. Secde mahalli Âdem'dir. Âdem üzerine Fâtiha okuyup secde kılar. Böyle bir secdeyi yerine getirmeye çalışan âdemoğlu keramet gösterebilir. Meleklerin sırrını bilir ve meleklerin üzerine mâlik olur. Ruh ile aynı manayı taşıyan emri yerine getirmiş olur. Secde emrini yerine getirmeyene kâfir, İblis denir. Allah buyuruyor: “Bir zamanlar biz meleklerle: Âdem’e secde edin! demiştik. İblis hariç, hepsi secde ettiler. O ise yüz çevirdi, büyüklük tasladı, böylece kâfirlerden oldu”⁴⁸⁶³ Çünkü Allah, Âdem’in yüzüne kendi zât ve ilmini yazmıştı, Şeytan bunu okuyamadı. Her ilmi bilen Şeytan, keramet ilmini bilmez. Bu ilmi bilmediğinden secde etmemiştir. Mel’ûn olduğu herkes tarafından bilinen Müseylemetü’l-Kezzâb, “Ben rasulüm, malım, aklım, ilmim, şiirim, askerim, kavmim ve kabîlem var” diyerek Pengamber efendimize haber göndermişti. Bunun üzerine Hazret-i Vâhidiyet, Rasul-i Ekrem (a.s.) hazretlerine Hazret-i Ahadiyyetten şöyle hitâp geldi: [135a] “De ki, eğer doğru söyleyenler iseniz, kesin delilinizi getirin.”⁴⁸⁶⁴ Bunun üzerine Kezzâb (yalancı) ve mel’un Müseyleme verecek cevap bulamadı. Çünkü burhan (kesin delil), Fâtiha’nın sırrını ve bâtınındaki yedi harfî bilmekle olur. Bu yüzden Müseylemetü’l-Kezzâb, yalancılığı dolayısıyla, kavim ve kabîlesiyle birlikte lânete müstehak oldu. “Allah’ın lâneti, yalancılarına üzerinedir”⁴⁸⁶⁵ âyeti buna delildir.

Ey maârifeye talip olan kişi! Fâtihanın burhan ve kerameti insanoğlundadır, dolayısıyla Fâtiha’yı iyi tanıyasın. Yedi âyet de insandadır. “Onlardan biri”dir.⁴⁸⁶⁶ Rasullah’ın buyurduğu “Allah, Âdem’i kendi suretinde yarattı”⁴⁸⁶⁷ hadîs-is şerifi, Âdem’in sıfatıdır. Âdem’in sıfatı da kadîm zâtın ilmidir. Meleklerin Âdem’e secde etmeleri ve Âdem’i muallim kabul etmeleri, Âdem’in sahip olduğu ilahî kelime sebebiyledir. “Ey âdem, onlara bunların isimlerini haber ver, dedi”⁴⁸⁶⁸ buyurulmaktadır.

Böyle olunca, her kim Âdem’e secde ederse o melektir. Her kim mürşidi bildi, Hakk’a secde kıldı ise o âdemoğludur. Her kim Fâtihayı okumaz ve sırrına mazhar olmazsa o da mel’ûn Şeytandır, böyle kimseye de lanet ederler. Çünkü Âdem hem ana hem babadır, Ahadiyyetin zâtının isimlerine sahiptir, kaim-makamı Hakk’tır (Hakk’ın makamında

⁴⁸⁶³ Bakara suresi, 34.

⁴⁸⁶⁴ Neml suresi, 64; Bakara suresi, 111.

⁴⁸⁶⁵ Âl-i İmrân suresi, 61.

⁴⁸⁶⁶ Nisâ suresi, 20.

⁴⁸⁶⁷ Buharî, İsti’zân 1; Müslim, Birr, 155, Cennet, 28; Ahmed b. Hanbel, II/244-251; Kuleynî, *a.g.e.*, C. IV, s. 342.

⁴⁸⁶⁸ Bakara suresi, 33.

oturmaktadır). İnsan, Âdem'in sırrını anlarsa ondan ikinci doğumunu gerçekleştirmiş olur, Âdem onun ikinci anası olur. Âdem'in yani mürşidin, mihrap ve secde [135b] mahalli olduğunu bildirmişlerdir. Annelerin değerini bilir, cennete dahil olur. Çünkü cennet, anaların ayaklarının altındadır. Hadîs-i şerifte de "Cennet, anaların ayakları altındadır"⁴⁸⁶⁹ buyurulmaktadır. "Rabbimizin mağfiretine ve Allah'tan korkanlar için hazırlanmış, genişliği gökler ve yer kadar olan cennete koşun!"⁴⁸⁷⁰

Otuz iki kadîm ilahî kelime, kadîm zâtın ve sıfatların isimleridir. O zât, zevâle ermez ve ölümsüzdür. İsim müsemmanın aynıdır. İlahi kelimenin ilmi ve âlimidir, yerine geçendir ve mürşiddir. Mürşidin yüzünün bilinmesi için âyette "Rahmân, Arş üzerine istivâ ett"⁴⁸⁷¹ buyurulmuştur. "Allah, Âdem'i kendi suretinde ve Rahman suretinde yarattı" hadisi, "Rahman Arş üzerine istivâ etti" âyetinin sırrını mana yönünden tefsir ve tevil etmektedir. Buna göre otuz iki kadîm ilahî kelime Âdem'dir. Âdem, Rahman'ın makamında oturandır. Her yerde görülen tasvîrlar ve nakşedilmiş suretler, onu göstermektedir. "Rahimlerde sizi dilediği gibi şekillendiren odur"⁴⁸⁷² âyeti de böyle tefsir edilmektedir. Kadim ilahi kelime ve kelâm, nakşedilmiş ve suretlendirilmiştir. Hakk'ın her şeyde bir ismi ve [136a] bir resmi vardır. Bu nakış ve suretler, Hakk'ın anlaşılması ve Âdem'in mahiyetinin bilinmesi için insanlara işaretlerdir. Şu da anlaşılmalı ki Âdem'in makamı Arş'ın üzerindedir. Rahmân olan Allah, "Rahman ve Rahman sureti üzere" ifadeleri, Rahman, Âdem'i tasvir eyler anlamındadır. Bir manası da şudur: "Kadîm kelime" ifadesinden "kelime"yi çıkaracak olursak Arş'ın resmine ve ismine dair ne söylenebilir, ortada Arş kalır mı? Âdem'in mahiyeti eksiksiz ve fazlasız, tam böyledir.

"Andolsun ki o, başka bir inişle de onu gördü. Sidretü'l-müntehâ'nın yanında. Cennetü'l-mevâ onun yanındadır"⁴⁸⁷³ ve o sekiz kapılı cennet "Genişliği semalar ve yeryüzü kadar olan cennet, müttakiler (Allah'a karşı gelmekten sakınanlar) için hazırlanmıştır"⁴⁸⁷⁴ âyetlerinde bahsedilen cennet, Âdem'deki ilahi kelime ile kâimdir. Çünkü Âdem'in manası cennetleri kaplamıştır. Cennetin varlığı da Âdem'in sahip olduğu mukattaa harflerinin sırrına bağlıdır. Cennetler de harflerin ilmi ile ihata olunur. "Allah her şeyi

⁴⁸⁶⁹ İbn Şihâb, Müsned, I/102 (119); Deylemî, *a.g.e.*, II/116 (2611); Süyûtî, Camiü's-Sağîr, H. No. 3642; Aclûnî, I/335; Albanî, *Sahîhü'l-Câmiü's-Sağîr ve Ziyâdetuhu*, 1250-1260.

⁴⁸⁷⁰ Âl-i İmrân suresi, 133.

⁴⁸⁷¹ Taha suresi, 5.

⁴⁸⁷² Âl-i İmrân suresi, 6.

⁴⁸⁷³ Necm suresi, 13-15.

⁴⁸⁷⁴ Âl-i İmrân suresi, 133.

ilmiyle kuşatmıştır”⁴⁸⁷⁵ âyetinde kastedilen Muhammed (a.s.)dir, Hakk’ın kelâmıdır, kün kelimesidir. Âdem ise onun ilmidir. Bu ilmi ile her şeyi kuşatmıştır. Bu sebeple Hazret-i Peygamber’in, [136b] “Ben Rabbimi, Miraç gecesi genç delikanlı suretinde gördüm” hadisinin manası “Ben Rabbimi miraç gecesi, Âdem ve Havvâ suretinde gördüm” demek olur. Katat kelimesi, ümmî yüz için kullanılmaktadır. Ümmü’l-kitap ve Fâtihatü’l-kitap, ümmî hatlardan oluşmaktadır. Bu hatlar, otuz iki ilahi kelimenin cennetidir. Katat (genç delikanlı) orada sakın olur. Cennetin kapısı sekizdir. Bu kapılardan cennete girildiğinde otuz iki harfin sırrına dahil olunur. Nefsini ve sıfatlarını, dünyada iken ilahi sırların mana cennetine koyuver. Dünyada iken bunları yaparsan âhirette ulaşacağın yer cennet olur. Çünkü dünyada cennete giren, âhirette de girebilir. Dünyada iken cennete girmek insan suretindeki sırlara vâkıf olmakla mümkündür. Bu sûret, hatt-ı istivâ ve sırat-ı müstakîmdir. Sıratın üzerinden geçmek çok kolay, aynı zamanda da çok zordur. Sıratı geçmeyi bilen, elbette cennete girer. Sıratı geçmesini bilmeyen, ne bu dünyada ne de öbür dünyada cennete girebilir.

Ey talip! Sırâtı birkaç kere tafsilatlı olarak anlatıp haber verdik. Geçmek lazımsa geçesin. Sekiz, bu yedi kitâbet ile [137a] istivâ olur. Otuz iki harf âdemî harflerdir, bilmek gerekir. Sekiz, cennet kapısıdır. Bu hatların ne olduğunu bilmek, cennet kapısından girmek mesabesindedir. Âdem’in cemâline nazar eylemek, Allah’ın isteğini yerine getirip secde eylemektir. Namazı terk eyleyen, secdeyi terk eylemiş olur. Namazın ne olduğunu bilsen, kendi yüzün üzerine secde edersin. Bunu iyi anla! Secde Âdem üzeredir. Her ne kadar secde edersen, Âdem’e secde ettiğini bil. İlâhi kelime ilmi gereği hazardsa, seferde ve cumada otuz iki defa secde edersin. Bu otuz iki adedi, esmâ-i hüsnânın, küllî isimlerin, zât isminin ve sıfatların isimlerinin, Hazret-i Ehadeyyetin kadîm kelâmının ve ilahî kelimenin ilmidir. Bunu terk eyleyen kulluğu terk etmiş olur; Hakk’ı unutmuş, hûr, gılman ve cenneti bina etmemiş, hatta harap etmiş olur. İnsanın ve cinnin mahiyetini bilmemiş olur. Allah: “Cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım”⁴⁸⁷⁶ buyuruyor. Belki ‘kulluk etmeleri için’ yerine “tanımaları için” biçiminde anlaşılmalıdır. Maârifler (biliciler), bunun böyle olduğunu bildikleri halde secdeyi terk ederlerse, bilmeyip terk edenlere göre daha şiddetli kâfir olurlar. Onlar da Şeytan’a tabi olurlar. [137b] Elbette namaz, oruç, hacc, zekât ve kelime-i şehadet, bunların mahiyetleri bilinirse daha ziyade farz olur. Çünkü bunları Hakk işliyor. Senin de Hakk ile Hakk olup işlemen

⁴⁸⁷⁵ Talâk suresi, 12.

⁴⁸⁷⁶ Zâriyât suresi, 56.

lazımdır. Secdeyi Âdem'e yapman lazım gelir. Secdegahın Âdem olur. Âdem'in ne olduğunu bilmeyen Şeytan'dır. Şeytan'dan yine Şeytan olur ve Şeytan'a tâbi olur. Şeytân'a tabi olan kâfirdir. “Andolsun, cehennemi seninle ve onlardan sana uyanlarla dolduracağım”⁴⁸⁷⁷ Bu manada, namazı terk eden kâfir olur, marifetullah'ı terk etmiş olur, lânetlenene tabi olmuş olur. Ey Âdemoğlu, bunları bil ve Şeytan'a tabi olma. Lanetlenmiş Şeytan kâfirdir. Allah Teâlâ: “Ey Âdemoğulları, Şeytana kulluk etmeyin, çünkü o sizin için apaçık düşmandır, diye ben sizden ahit almadım mı?”⁴⁸⁷⁸ âyetiyle bu hususu bildiriyor.

Açıklandığı üzere Âdem'e secde yapasın. Namazın ve secdenin Âdem için olduğunu bilerek yerine getiresin. Bu şekilde Âdem olduğunu ve Âdem soyu olduğunu da ispatlamış olursun. Böyle yapmaz ise ahdini bozmuş ve Şeytana tabi olmuş olursun. [138a] İnsanlardan ya da cinlerden kim olursa olsun, Şeytan'a tabi olmayıp Âdem'e tabi olursa bâtın gözü açılır. Secde etmeyen, Allah'tan başka bir varlık varmış zehabına kapılır. Hakk'ın varlığının ispatı Âdem'dir, bunu bilmeyen câhil kalır. Hazret-i Ali'nin, “Şey bir şeydir, cahil hiçbir şey değildir” sözü, böyle cahil kimseler hakkında söylenir, bunlar ölümden sonra cehenneme müstehak olur. Namazı terk eden, ümmî hatlardan yedi hattı terk etmiş olur. Bu hatlar, hevâdır, Havvâ'da bulunur. Namazı terk eden, yedi kapıdan cehenneme girer. Nefsine ve hevâsına tabi olup secdeyi terk eden kâfirlerden olur. Cehennem ehli, böyle kimselerden oluşur. Neuzü billah. Hevâyâ tabi olmaktan Hakk'a sığınırız. “Allah'ım, bizi cehennem ateşinden muhafaza eyle, fazlın ve kereminle bizi cennete dahil eyle. Sen merhamet edenlerin en merhametlisisin!”

Bismillahirrahmanirrahim. Yâsîn. Ve'l-kur'âni'l-hakîm. Bunların manaları malumdur. Bunlar Allah'ın kelâmıdır ve kadîm kelâmıdır. Allah'ın kelâmı, gayr-ı mahluktur (yaratılmış değildir). “Yaratılmıştır diyen kâfir olur”⁴⁸⁷⁹ Yaratılmış olmayanın ne olduğu bellidir. Böyle olduğuna göre Hakk ile Âdem birbirinden ayrılmaz. Bütün isimler, zâtın ismiyle kâimdir. [138b] İnsanoğlu, Yâ-sin sırlarının sırrını anlayıp bir sır ile gönderildiğini bildiğinde resul denilir, Îsâ Ruhullah olur. Allah Teâlâ Îsâ (a.s.) hakkında buyuruyor: “Meryem oğlu Îsâ Mesih, ancak Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı bir kelimesidir”⁴⁸⁸⁰ âyetinde ifadesini bulduğu gibi Îsâ resul, kelime, rûhtur. Ruh konusu

⁴⁸⁷⁷ Sâd suresi, 85.

⁴⁸⁷⁸ Yâsîn suresi, 60.

⁴⁸⁷⁹ Hadîs-i şerif.

⁴⁸⁸⁰ Nisâ suresi, 171.

daha önce açıklanmıştı. Peygamberlerin hepsi Hakk'ın yanında bir rûhtur, ayrı gayrı değillerdir. Hakk Teâlâ bazı âyet-i kerimelerde şöyle buyuruyor: “Onlardan hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz ve biz ona teslim olmuş kimseleriz”⁴⁸⁸¹, “Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah’a mahsustur”⁴⁸⁸² âyetler sözlerimize delildir. Hakk Teâlâ’nın her an tecellî eden kelâm-ı kadîmi (kadîm kelâmı), onun zât ve sıfatlarıdır, zât sıfatın aynıdır. Böyle bilindiği zaman Hakk bilinmiş olur. Zât ve sıfatların böyle olduğunu bildiğini söyleyip buna göre amel etmeyenler mukallitlerdir. Mukallit kişiler secde etmedikleri sürece imanları sahih olmaz, amel defterlerini ellerine almamış olurlar. Allah şöyle buyuruyor: “(O gün) her kime kitabı sağından verilirse işte onlar kitaplarını okurlar ve kıl kadar haksızlığa uğratılmazlar. Kim bu dünyada körlük ettiyse âhirette de kördür, yolunu daha da şaşırmıştır.”⁴⁸⁸³ [139a] Taklitçi kimseler, âyetlerde açıklanan hakikatlerin manasını bilmezler, Âdem ile Havvâ’yı okumazlar. Bunların levh-i manfuzu, amel defterlerini ve ilahi kitabı okumaları ve bilmeleri mümkün değildir. Âdem’in yüzünde (kendi yüzünde) yazılı olan “Hiçbir tane, hiçbir yaş ve hiçbir kuru şey yoktur ki apaçık bir kitapta olmasın”⁴⁸⁸⁴ âyetini okumazlar, dünyada da âhirette de kör kalmışlardır. Konuyla ilgili olarak başka âyetler de bulunmaktadır: “Onlar ki Allâh’ı ve elçilerini inkâr ederler, Allâh ile elçilerinin arasını ayırmak isterler, ‘kimine inanırız, kimini inkar ederiz’ derler; bu ikisinin (inanmakla inkarın) arasında bir yol tutmak isterler. İşte onlar gerçek kâfirlerdir. Biz de kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır.”⁴⁸⁸⁵ Bu âyetlere göre Allah’ın Resulünü Hakk’tan ayırmak isteyen, Hakk’tan ayrı kabul eden kâfir olur. Kâfirlerden teberrâ kılmayan (uzaklaşmayan) kimsenin imanı olmayacağından katli vacip olur. “Lâ-ilâhe illallâh Muhammedün Resulullâh”⁴⁸⁸⁶ ifadesini bir hakikat bilmeyen kâfir olur. “İşte onlar gerçek kâfirlerdir.”⁴⁸⁸⁷ Çünkü sıfat, mevsufun aynıdır. Çünkü Peygamber, Hakk Teâlâ’dan ayrı bir varlık değildir. Ayrı kabul edenler şüphesiz kafirdir. “Allah, yeri ve gökleri yaratmadan önce bin sene Tâ Hâ ve Yâsîn okudu.”⁴⁸⁸⁸ [139b] Bu hadîs-i şeriften anlaşıldığına göre yer ve gökler yaratılmadan önce Yâsîn hitabının muhatabı olan Hazret-

⁴⁸⁸¹ Âl-i İmrân suresi, 84.

⁴⁸⁸² En’âm suresi, 45; Sâffât suresi, 182.

⁴⁸⁸³ İsrâ suresi, 71-72.

⁴⁸⁸⁴ En’âm suresi, 59.

⁴⁸⁸⁵ Nisâ suresi, 150-151.

⁴⁸⁸⁶ Allah’tan başka ilah yoktur, Muhammed, Allah’ın rasulüdür.

⁴⁸⁸⁷ Nisâ suresi, 151.

⁴⁸⁸⁸ Hadîs-i şerif.

i Muhammed mevcut imiş, çünkü o kelâm-ı kadîmdir. “Kelâm, mütekellimin sıfatıdır.”⁴⁸⁸⁹

Ey maârif talibi! Bunları ispatlamak için sana ne müftü lazım ne de kadı. Sana lazım olan Muhammed (a.s.)’i bilmektir. Maârif kimdir? Sâbit nedir? İsâ kimdir? Muhammed (a.s.) nasıl bir zâttır? Rûh nedir? “Onlardan hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz”⁴⁸⁹⁰ âyeti kerimesi sözlerimiz için kati delildir.

Ek taklitçiler, ey secdeden kaçınanlar, kendilerini bir şey biliyor zannedenler, yalanla içli dışlı olup yalanı gerçek zannedenler, Hakk’ı fark etmeye kudreti bulunmayanlar, insanları secdeden menedenler, Âdem’e secde ediyoruz görüntüsüyle birbirlerine tapınanlar, ne olduklarını bilmedikleri için kendilerini Âdem zannedip hayvaniyetten kurtulamayan ve bu haliyle hayvan olarak öbür tarafa gidecek olanlar! Eğer Âdem’in ne olduğunu bilseydiniz, Muhammed Ali hazretlerinin yaptıklarını yapar ve bunları terk etmezsiniz. Nizâm-ı âlem’in Âdem’den başkası olmadığını kabul ederdiniz. Bütün insanların Âdem, Âdem’inse Hakk olduğunu ve bütün halkın Âdem olduğunu kabul ederdiniz. [140a] Kendileri de Hakk ile olup maymunlar gibi her şeye tapmazlardı. Hakk’tan ayrılmazlardı. Âdem’i bilmedikleri için böyle kalmışlardır. Sıfatlarınız Âdem’se de sîretleriniz hayvandır. Âdem olan, başka işlerde Âdem’den ayrıl mı? Şeytanî özelliklere bürünüp secdeyi inkar eder mi? Rükû ve kuûdunu terk eder mi? Uykudan gözlerini açmaya, şarap ve şehvetten başka şeyler de tanımaya gayret etmez mi? Behey mülhid ve zındık! Yezidlerin işi, âlemi böyle dalalete ve inançsızlığa düşürmektir. Durumunu anladın mı? Sen Ebu Cehil olmuşsun. Yaratılmışları Hakk’tan ayırmak istersin, Şeytan’ın yaptığı gibi insanı Hakk’tan ayırmak ve dalalete düşürmek istersin. Allah’ın, “Onlar dünyâ hayatının ancak dış yönünü bilirler. Âhiret konusunda ise tamamen gaflettedirler”⁴⁸⁹¹ dediğini bilmez misin? Her kim Muhammed’i ve diğer peygamberleri bu şekilde bilip öğrenmezse kâfirdir. “Allah, göklerin ve yerin nûrudur”⁴⁸⁹² âyetine göre nurun hakîkatî, tek bir şeydir. Bu sebeple kendi zâtına nur [140b] dedi, kelâmına da nur denir. Mevcudatın hakîkatî ve mahiyetî bir tek nurdur. Bir olan, çok olmaz, bölünmez. Muhammed olmasa hiçbir şey olmaz. Her şey ondan olur. O tek bir şeydir, birden fazlaya bölünmesi mümkün değildir.

⁴⁸⁸⁹ Hadîs-i şerif.

⁴⁸⁹⁰ Bakara suresi, 136.

⁴⁸⁹¹ Rûm suresi, 7.

⁴⁸⁹² Nûr suresi, 35.

Görmekten murad, maârif gözüyle görmektir. “Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu (peygamberi) oğullarını tanıdıkları gibi tanır. Böyle iken içlerinden bir takımı bile bile gerçeği gizlerler”⁴⁸⁹⁸ âyetinde bildirilen kitap ilmi, Elif Lâm Râ’da gizlidir. Bu harfleri iyi tanı, Muhammed’i görmüş olursun, onu gören de Hakk’ı görmüş olur. “Oğul, babanın sırrıdır”⁴⁸⁹⁹ ve yine Hazret-i Vahidiyet, Rasul-i Ekrem’in buyurduğu “Ben kavmimin efendisiyim, onların hizmetçisi ve âdemoğlunun efendisiyim” sırlarına mazhar olasın. Sen de o göz ile gör ki hem kavminin efendisi hem de hizmetçisi ol. Hem Âdemin zürriyetinden ol, hem Âdem ol, hem de Hazret-i Allah’ın buyurduğu “Biz, gerçekten insanı en güzel surette yarattık”⁴⁹⁰⁰ kelâm-ı keriminin tevilini hem öğren, hem de onunla amel et. İşte o zaman “Beni gören, Hakk’ı görmüştür” sırrı senden zuhûr [142a] etsin ve sen bu sırra mazhar olasın. Hakk’ın sırları sende zuhûr ettiği zaman doğru sözlü, maârif (hakikatleri bilen), sırları açıcı ve keşfedici, âdem-i mana ve Tanrı’nın halîfesi olursun. Peygamberlerin, meleklerin, velilerin, mümin erkek ve kadınların, müslüman erkek ve kadınların secdeleri senin hakîkatin üzerine olur. Hakk’ın marifetlerini bilmiş ve işlemiş olursun. Hakk Teâlâ’nın isteğini peygamber böyle yerine getirdiği için bize de farz oldu. Bu farz yerine getirilince marifetullahı yerine getirmiş olursun, kerametullahı görmüş ve göstermiş olursun. Eğer bu farz yerine getirilmezse bildiklerin hebadır, hevadır, süflüdür. Bu sebeple hakikat bilince keramettir. Kerameti icra etmek ubudiyettir. Yokluğu şirk. Yalvarmaların halkı kul etmek ve Tanrı’nın halîfesi etmek içindir. Oruç, namaz, hacc, zekat, kelime-i şehadet insanı, yaratılmışlar içinde ulvîleştirir. Bunlar yerine getirilmez, Allah’ın yasakladıkları ile meşgul olunursa, kovulmuş Şeytan, cinn, peri, dev halk edilmiş olur ve bunlar kendisinden uzaklaştığı gibi kendisi de secdeden başkaldırmış olur. [142b] Hakk’tan başka bir varlık olduğunu ve Âdem’in yaratıcı olduğunu sanır. “Kâfirlerden oldu”⁴⁹⁰¹ âyetine muhatap olur. Rumuzu “Bakıyorlar, işitmiyorlar, konuşmuyorlar ve zulmediyorlarb” Lanetlenmiş İblis gibi bunları keşfetmez ve böyle olur. Âdem yapmaz ise başkası yapar, o da Âdem’in yaratması gibidir. “Allah’tan başkasına secde eden kâfir olur.” Peygamber, Âdem’e secde edilmesi ve Âdem’in kıblegah edinilmesinin gereğini ümmetlerine haber verdi; ona secde etmeyenlerin durumunu ve bunlara Şeytan dendiğini

⁴⁸⁹⁸ Bakara suresi, 146.

⁴⁸⁹⁹ Şa’rânî, 1/397; Ukberî, 1/156; Suyûtî, 1/20; Sehâvî, *Mekâsîdü’l-Hasene*, 1/706, 723 (1268, 1300); Aclûnî, *a.g.e.*, 2/452 (2911).

⁴⁹⁰⁰ Tin suresi, 4.

⁴⁹⁰¹ Bakara suresi, 34; Sâd suresi, 74.

haber verdi. Eğer Âdem, Hakk'tan gayrı olsaydı, Peygamber bunları haber verir miydi? Bunları iyi anla ki maârif olup, marifetullaha göre davranasın.

Beşin sırrını şimdi daha iyi anla. Beş emrin de sünnet olduğunu bilerek beş de sen ilave et. Böyle yaparsan Şeytan'dan emin olursun. Allah şöyle buyuruyor: “Sen, namaz kıldığında kulu (bundan) engelleyeni gördün mü?”⁴⁹⁰² ve “Hayır, sakın sen ona uyma; secde et ve Rabbine yaklaş.”⁴⁹⁰³ Bu âyetlerden de anlaşılıyor ki marifetullahı şart ile icra etmek gerekir. Çünkü kible şarttır. Kible dedikleri de mürşidin yüzüdür. Sen de yüzünü ona çeviresin. [143a] Allah buyuruyor: “(Ey Muhammed) Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. Elbette seni, hoşnut olacağın kibleye çevireceğiz. (Bundan böyle) yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir.”⁴⁹⁰⁴

Bu âyetten murad, secde edilecek mahaldir. O mahal hakîkatte Hakk'ın mazharı olan Âdem'dir. Malumdur ki “O, sana Kitab'ı indirendir”⁴⁹⁰⁵ ve yine “Biz sana apaçık bir kitap indirdik”. Sizler bilin ki kitap kadîmdir. Âdem'i (a.s.) ve Hâtem'i indirdik. Kelâm-ı kerîm ve Mushaf, Âdem'in yüzüdür. Âdem'in yüzü, kitâb-ı kadîm'in ilmi ve amelidir, Allah Teâlâ hazretlerinin mazharıdır. Sebebini sorarsan, kelâm mütekellimin, vâsıf mevsûfun aynıdır, sıfatıdır. “Kelâm, mütekellimin sıfatıdır.”⁴⁹⁰⁶ Kelâm, mütekellimden ayrılmaz ve koparılamaz. Âdem'e secde etmeyen, Hakk'a itiraz etmiş olur ve Âdem olamaz. Hazret-i Risâlet buyuruyor: “Ben Rabbimi mirâc gecesi genç delikanlı suretinde gördüm.”⁴⁹⁰⁷ “Her türlü hürmet, salavât ve bütün iyilikler Allahu Teâlâ'ya mahsustur. Ey Nebî, Allah'ın selâm, rahmet ve bereketi senin üzerine olsun.” Peygamber (a.s.)'den önce bu sırlar gizli idi. Hazret-i Peygamber bu hadisiyle bu sırları aşıkâr etmiştir.

Bilesiniz ki mihrap bu mahaldir. Muharebe sahibinin makamına mihrap derler. [143b] Kâbe'ye yönelerek kulluk yapılan makam mihraptır. Asıl mihrap, kâmil insandır. Mihrabın kâmil insan olduğunu bilmeden kulluk eden kimse ateş ehlidir. “Allah'ım, bizi ateş azabından muhafaza eyle!” Çünkü Şeytan ateş ehli idi. Allah buyuruyor: “Şeytânın izinden yürümeyin. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır.”⁴⁹⁰⁸ Kâbe, Âdem (a.s.)'in yüzüdür. Her kim ona karşı ubudiyet etmezse, ateş ehlinen olur.

⁴⁹⁰² (Alak suresi, 9-10.

⁴⁹⁰³ Alak suresi, 19.

⁴⁹⁰⁴ Bakara suresi, 144.

⁴⁹⁰⁵ Âl-i İmrân suresi, 7.

⁴⁹⁰⁶ Aclûnî, *a.g.e.*, H. No. 1943.

⁴⁹⁰⁷ Tirmizî, Tefsir, Sad 38; Ahmed b. Hanbel, V/367; Dârimî, Rüyâ 12.

⁴⁹⁰⁸ Bakara suresi, 168; Bakara suresi, 208; En'âm suresi, 142.

Ey maârifeye talip olan kişi! Bu şekilde anlamak ve ona göre secde yapmak gerekir. Böyle yapmayan kimseye kâfir denir. Hakk Teâlâ âyet-i kerimelerde secdenin Âdem'e olduğunu belirtmiştir. Bunu yapmayan kimse, âyetleri yalanlamış, dolayısıyla kâfir ve imansız olur. Allah buyuruyor: “Allâh'ın âyetlerini inkâr edenler, peygamberleri haksız yere öldürenler”⁴⁹⁰⁹ Peygamber (a.s.) de “Lâm-elif'i inkar eden bizden uzak olur.” Bu cihetten lâm-elif, yedi harf ve noktadır. Bu yedi harfe nokta derler. “İlim, noktadır.” Otuz iki harfin parçaları, [144a] lâm-elif harfi ve nokta yetmiş dokuz olur. “Yetmiş yedi küsur” ona işarettir. Ona inanmayan kafirdir. şurası malum oldu ki hakikî iman, Allah'ın kitabındaki mukattaa harfleri adedince, yani “yetmiş yedi küsur” hesaplanır. “Galip gelecekler, birkaç yıl içinde...”⁴⁹¹⁰, “Allah'ı inkar eden...”⁴⁹¹¹, “O artık doğru yoldan sapmış olur.”⁴⁹¹² Allah Teâlâ âyet-i kerimede şöyle buyurmaktadır: “O, inananların imanlarını kat kat artırmaları için kalplerine huzur ve güven indirendir.”⁴⁹¹³ Ve yine “Onun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rabblerine tevekkül ederler.”⁴⁹¹⁴ Bu âyetlerin ışığında imanın arttığını ve eksildiğini söylemek mümkündür.

Hazret-i Ali buyuruyor

Hazret-i Ali'nin bildirdiğine göre Kef Hâ Yâ Ayın Sâd, âlemlerin Rabbi Allah demektir. Sâlik, şeyhin cemâlini müşâhede ettiğinde âlemlerin Rabbi Allah'ın kim olduğunu bilmeli. [144b] “Elif Lâm Mîm, Allah kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayandır”⁴⁹¹⁵ ve “Âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur”⁴⁹¹⁶ âyetlerini okuyup iyi anlamalı.

Ey maârifeye talip olan kişi! “Nefsini bilen Rabbini bilir” buyurulmaktadır, o halde Rabbini tanı. Mülhime nidası ve Cebrail'in daveti kulağına ulaşsın ki vahyin sırrının ne olduğunu anlayasın. “(Allah şöyle der:) ey huzur içinde olan nefis. Sen ondan razı, o da senden razı

⁴⁹⁰⁹ Âl-i İmrân suresi, 21.

⁴⁹¹⁰ Rûm suresi, 3-4.

⁴⁹¹¹ Nisâ suresi, 136.

⁴⁹¹² Bakara suresi, 108; Mâ'ide suresi, 12; Mümtetine suresi, 1.

⁴⁹¹³ Fetih suresi, 4.

⁴⁹¹⁴ Enfâl suresi, 2. Benzer âyetler: Tevbe suresi, 124; Meryem suresi, 58; Kalem suresi, 15; Mutaffifin suresi, 13; Enfâl suresi, 31; Meryem suresi, 73; Hac suresi, 72; Sebe' suresi, 43; Lokmân suresi, 7; Câsiye suresi, 25; Ahkâf suresi, 7.

⁴⁹¹⁵ Âl-i İmrân suresi, 1-2.

⁴⁹¹⁶ Fâtiha suresi, 1.

olarak Rabbine dön”⁴⁹¹⁷ âyetinin sırrını anlayıp cennete dahil olasın ve Hakk’a dönesin. Bazıları “İman artar mı?” diye soruyorlar. “Onlara Allah’ın âyetleri okunduğu vakit imanları artar. Onlar sadece Rabblerine tevekkül ederler”⁴⁹¹⁸ âyeti imanın artabileceğine delildir.

On dört mukattaa harfi asıldır: الر كهيص طس حم ق ن . Üç de bâtında vardır: Elif’te fe (ف), sâd’da dâl (د), nûn’da vâv (و). Bunlar on yedi asıldır. Yirmi sekiz harfin açılımı yetmiş iki olur. Lâm-elif tektir. Yetmiş oldu. Mukattaat, on yedi iken yetmiş sekiz hesaplanmıştı. Bazıları “Onun âyetleri kendilerine okunduğu zaman bu onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rabblerine tevekkül ederler”⁴⁹¹⁹ âyetine göre imanın artmayacağını söylerler. [145a] Yani yetmiş sekizden ne eksik ne de fazla olur. Gerçi her iki taife de imanlarını bu şekilde göstermişlerdir. Daha önce de yaptığımız açıklamaya göre, imanın artması, yirmi sekiz harfin içinden yetmiş iki harfin zuhûr etmesi gibidir. Yirmi sekiz ve yetmiş iki harf hakkında önceki izahlarımızı anlayıp göz önünde bulundurarak yakîn ehlinden ol. Yakîni olmayanın imanı olmaz. İmanı yakın haline getir. “İşte böylece İbrahim’e göklerdeki ve yerdeki hükümler ve nizamı gösteriyorduk ki kesin ilme erenlerden olsun.”⁴⁹²⁰ Hamd et ki gözünle göresin, yakîn ehlinden olasın. Yakîni olmayanın imanı olmaz. İmanı, yakîn haline getir, çünkü son pişmanlık fayda etmez.

Hazret-i Nûh’un gemisi de Âdem’in kaburgaları gibi otuz iki tahtadan meydana gelmiştir. Kalem, otuz iki ilahî kelimenin ilmini yazar ve nakşeder. Gemi su üzerinde nasıl yüzerse kalem de kağıd üzerinde öylece yüzer. Devlet denizine batar ve kağıt üzerinde yürür. Âdem (a.s.)’in yüzündeki otuz iki hattı, bahsedilen dört unsur ile mürekkep eder. Otuz iki toprak, otuz iki su, otuz iki yel, [145b] otuz iki ateş Âdem’in vücudunun nurundan çıkmıştır. Otuz iki su, Âdem’in yüzünde kaynayıp akmıştır. Bilinen Nûh Tûfânı bu sudan kopmuştur. Bu su, bütün yeryüzünü kapladı, dağ taş dümdüz etti. Köpüğü kırk arşın idi ve kırk gün yeryüzünde kaldı. Kelime-i ilahînin harfleri yetmiş iki idi. Otuz iki kaburga, kırk arşın yükseklik, tam olarak yetmiş iki etmektedir. Gece ve gündüz kırk gün eğlendi. Kadîm ilahî kelime, kelâma bölünmüştür. Çünkü bunlar ilahî kelimenin ilmidir.

“Nihayet emrimiz gelip, tandır kaynamaya başlayınca (sular coşup taşınca) Nûh’a dedik ki: Her cins canlıdan birer çift, bir de kendileri hakkında daha önce hüküm verilmiş

⁴⁹¹⁷ Fecr suresi, 26-27.

⁴⁹¹⁸ Enfâl suresi, 2.

⁴⁹¹⁹ Enfâl suresi, 2.

⁴⁹²⁰ En’âm suresi, 75.

olanlar dışındaki âilen ile iman edenleri ona yükle. Ama, onunla beraber sadece pek az kimse iman etmişti.”⁴⁹²¹

Muhammed Ali, Fâtiha’nın, Seb’a’l-mesânî’nin sırrıdır. Yetmiş iki ilahî kelime, kadim olan kün kelimesidir, çifttir ve asıldır. Yâ-sîn, Yâ Muhammed demektir. Üç mim (م م م) 120, dâl (د) dört ve hâ (ح) sekiz toplam 132’dir. İnsanın kalbi de hesaplandığında (ق) 100, (ل) 30, (ب) 2 toplam 132’dir. “Müminin kalbi Beytullah’tır” sözünün sırrı Muhammed’dir ve Allah’ın evidir. Ev demek, sıfat-ı Hakk demektir. [146a]

Ey maârifet talip olan kişi! Âdem’in yüzünden kaynayan otuz iki suyu, bütün eşyada öylesine gör ki deryanın bir damlasını bulmuş olasın. Çünkü bu otuz iki su, nice ilahi kelime olmuştur ki diğer eşyada istiva ile beraberdir. Bu otuz iki suyu, bütün eşyada müşâhede etmeyen ve göremeyen, kurtuluş gemisine binemez. Geminin, vücut iklimi olduğunu anlamaz. Mürşidin kalp olduğunu anlamaz. Hayat suyunu mürşidinin elinden almaz. Şeyhinin elinin Allah’ın eli olduğu sırrına eremez. Dolayısıyla noksan ve nasipsiz kalarak gönül tûfânında gark olur. Kurtuluşa erişemeyip bu azamete ulaşamaz, ebedi nimetlerin nazından mahrum kalır. Âyette şöyle buyruluyor: “O dünyayı da kaybetmiştir, âhireti de. İşte bu apaçık ziyânın ta kendisidir.”⁴⁹²²

Böyle insanlar, Mûsâ (a.s.)’nin “Beni katiyen göremezsin” sırrıyla kaldığını zanneder ve “Sen beni görebilirsin” sırrına mazhar olduğunu anlayamazlar ve bilemezler. Asâ sırrının hakikatini de anlayamazlar. Asâdaki kerametın asayı tutan elde değil de asanın kendisinde olduğunu zannederler. Asanın ne olduğunu anlamaktan uzak durma. Hazret-i Mûsâ (a.s.)’nin asası vardı. [146b] Mûsâ bu asayı bazen yere vurur o da yılan olurdu. Yılanın dili iki çataldır, biri lâm, biri elif’tir. Yine kalem de iki çataldır. Yılan yerde yürür. Kalemin sırrı da yerde, göklerde ve Arş üzerinde olup kalem de yapraklar üzerinde yürür. Asâ da yetmiş iki dişi olan yılan gibi görünür. Kalem de yetmiş ilahi kelimenin esrarını yazar. Mukattaa harfleri yirmi sekizdir. Bunların ayrıntısı kalem tarafından yazıldığında yetmiş iki olur. Hazret-i Mûsâ’nın asayı sağ elinde tutması gibi katip de kalemi sağ elinde tutar. Mûsâ, asasını taşa vurduğunda su çıkar. Kalem de hokkaya daldığında mürekkep çıkar, ma-i tahur (temiz su) akar.

Bu sırları, anlatıldığı şekilde anlar, biyat sırrına yetişerseniz, fırka-i naciye (kurtulan fırka)ye dahil olursunuz. Rasulullah’ın: “Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak,

⁴⁹²¹ Hûd suresi, 40.

⁴⁹²² Hac suresi, 11.

bunlardan bir fırka fırka-i nâciye cennette, diğerlerinin tamamı cehennemde olacak”⁴⁹²³ [147a] hadisinin manası anlaşıldı. Ümmet, yetmiş üç fırkaya ayrılacak, bunlardan birisi nâciye (kurtulmuşlar) fırkası, yetmiş ikisi ateş ehli olacak. Ateş ehli olan yetmiş iki fırka, Muhammed (a.s.)’in sözünün zuhûr ettiği yirmi sekiz harf ve ondan zuhûr eden yetmiş iki harfi temsil etmektedir. Bir de lâm-elif harfi vardır ki onunla yirmi dokuz olur, toplam yetmiş üç fırkadır. Lâm-elif, Muhammed (a.s.)’in zâtıdır, kün kelimesidir. İki harfin birleşmesinden meydana gelmiş, aslında kün bir kelimedir. Bu iki harf, bir itikattır: Muhammed Ali’dir, mürşid müriddir. Bizzat Muhammed Ali benim şeyhimdir demedikçe, ikisini birlemedikçe, Muhammed’i nebilerin ve rasullerin hatmi (sonuncusu) kabul etmedikçe ateşten kurtuluş mümkün olmaz; fırka-i naciye den olunmaz. Nihayetinde esfel-i salfilîn olunur. Birlemediği için harflere dağılır. Yetmiş iki harfin her biri bir mahalde bitki, vahşi hayvan ve cinni olur. Ateşe düşer. Mürid, mürşidini her ne kadar anlasa bile, rasullerin ve nebilerin hâtemi, âlemlerin rahmeti olduğunu kabul etmedikçe merduttur (koğulmuş), lanetlidir. Mürid, şeyhinden başka Muhammed Ali varmış düşüncesine kapılsa yine câhil olur. [147b] Hakk’ın feyzine ulaşamaz. Çünkü Muhammed Ali, evvel ve âhirdir. Her şeyin kaynağı ve hakîkatidir, asıdır. Günahkarların şefaâtçisi ve âlemlerin rasulüdür. Muhammed’i böyle anlayınca, emirlerine karşı olunmaz. Onun emri Hakk’ın emridir, vaadi de Hakk’ın vaadidir. Böyle inananlar, bu dünyanın ve öbür dünyanın nimetlerinden nasiplenirler. Böyle bilmeyenler fırka-i nâciyeden olamazlar. Lâm-elif dört kelimedir ve ilahi kelimenin yerini tutar: Pa-ça-ja-ga. 72 ilahi kelime bunlarla 73 olur, çünkü bu dört kelime bir kelime sayılır. Her kim yetmiş kelimeyi bir hakîkat ve bir zât bilmezse yetmiş iki fırkaya dahil olur ve – içlerinden bir fırka hariç- onların tamamı ebedi olarak cehennemdedir. Onlara âhiret haramdır. “Âhiret, dünya ehline haramdır.”⁴⁹²⁴ Onlar filan mezhep ya da filan nebiler bana şefaât eder düşüncesiyle aldanıp dünya ehli olmuşlardır. Âhiretin ne olduğunu anlamadıklarından, âhiret onlara haram olmuştur. [148a] Bunlar enbiyayı ve evliyayı başka bir dünyada görürüz sanıyorlar. Biri, iki yapan şirk işlemiş olur. Bu itikatla giderlerse ebedî olarak cehennem ehli olurlar. Hazret-i Ahadiyyet şöyle buyuruyor: “Derileri yanıp döküldükçe, azabı tatmaları için onların derilerini yenileyeceğiz.”⁴⁹²⁵ Allah, kullarını böyle bir azaptan muhafaza buyursun.

⁴⁹²³ İbn-i Mâce, Fiten, 17; Tirmizî, İman, 18.

⁴⁹²⁴ Aclûnî, *a.g.e.*, 1/362.

⁴⁹²⁵ Nisâ suresi, 56.

Bismillahirrahmanirrahim. “Elif Lâm Mîm. Bu kitapta hiçbir şüphe yoktur. O, takva sahipleri için yol göstericidir”⁴⁹²⁶ âyetini gerçek anlamda anlayan ve “İşte onlar saadete erenlerdir”⁴⁹²⁷ âyetine mazhar olan kimseler gerçek nâciye fırkasından olan kimselerdir. Onlar yetmiş üç fırka içerisinden kurtuluşa eren tek fırkadır. “Elif Lâm Mîm. Bu kitapta hiçbir şüphe yoktur” âyetini ve “İşte onlar saadete erenlerdir”⁴⁹²⁸ sırrını güzelce anlayıp hidâyete eren kimselerdir. “Hamd, bizi buna eriştiren Allah’a mahsustur, yoksa biz kendimiz hidâyete eremezdik”⁴⁹²⁹ âyetinin sırrına erip Allah’ın kendilerine hidâyet verdiği, her ilmi bilen ve ilmiyle âmil olan ve sonunda kendileri hidâyet nuru haline gelen kimselerdir. Peygamber vârisi ve velâyet sahibi olan veliler bunlardır. Hidâyete ulaşamayan ve kendisi hidâyet olamayanlar, fırka-i nâciyeden değildir. Bunlar, uğursuz Şeytan’ın tabileridir. Allah’tan başka bir varlığın olabileceği zehabına kapılarak Âdem’e secdeyi terk eden kimselerdir. [148b] Eğer Allah’tan başka bir varlık olsaydı, Âdem’e secde emredilmezdi. Âdem’e secde etmeyenler, onun sûretinin Rahmân’ın sûreti olduğunu inkar ettiler, yüz çevirdiler ve lânete müstahak oldular, bu yüzden cehennem ehli denildi. Bunlar sarhoşluğu, bozuk itikatlarına delil edip Hakk’ın kelâmını ve âyet-i kerimleri kendi arzularına uygun tabir ve tevil ettiler. “Büyük günahlardan biri içkidir”, deyip insanları saptırarak Şeytan’ın idrarı sayılan gaflet içkisini cümle âleme içirdiler. Kendilerine tabi olanları, yük çekmiş hamallar gibi dalaletle sürükleyerek yorgun ve halsiz düşürdüler. Şeytanın lânetlendiğini bilmezler. Hakk’ın haram ettiğini kendilerine mubah sayarlar. Çünkü Allah, âyet-i kerimeyle bunu insanlardan uzaklaştırmış ve yasaklamıştır: “Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür.”⁴⁹³⁰

Hazret-i Risâlet, Peygamber (a.s.): [149a] “Ebced’in ne olduğunu doğru olarak bilmeyen âlime yazıklar olsun!” buyurmaktadır. Ebcedin tefsiri, zâtidir.

Birincisi: Baba ve ata tefsirinin mahalli olur. Harflerin miktarı kadar hem harfler, hem açılımı hem de harf ve noktalarla hesap edilir. Dördüncü de harflerin miktarınca hesaba uygun olur.

İkincisi: Açılımındaki harflerle hesaplanır.

⁴⁹²⁶ Bakara suresi, 1-2.

⁴⁹²⁷ Bakara suresi, 5.

⁴⁹²⁸ Bakara suresi, 5.

⁴⁹²⁹ A’râf suresi, 43.

⁴⁹³⁰ Bakara suresi, 219.

Üçüncü: Bazen harflerin miktarı, hem açılımı ve noktalarla hesaplanmaya uygun olmalı.

Dördüncü: Cümel hesabı ile hesaplanmalı.

Beşinci: Büyük hesapla hesaplanmalı.

Altıncı: Hem harf adediyle, hem açılımıyla, hem cümel ile ve hem de kebir ile hesaplanmalı.

Yedinci: Cümle adediyle ve tefsir bu şekildedir.

EBCED: Manası elbette Âdem (a.s.)'e rücu eder ve rücuuna uğraşır.

HEVVEZ: Manası Âdem (a.s.)'dan ibarettir. Mübalağa ile düştü, zelil oldu.

HUTTÎ: Manası Âdem (a.s.)'ın günahları gitti.

KELEMEN: Âdem (a.s.), Mûsâ gibi Hazret-i Ehadiyet ile konuştu. Mûsâ, Âdem'e bir minnet eyledi.

[149b] SA'FES: Âdem (a.s.) saadet buldu ve sâf oldu.

KARAŞET: Âdem (a.s.), Muhammed'i okudu ve Muhammad (a.s.) Kur'ândır, muhtelif tarîkatlara göre.

SEHAZ: Muhammed (a.s.), Âdem'i okudu ve sevabını aldı.

DAZIĞLAN: Allah'ın fazlı olduğunu bildirirken kullandığı kelimesidir: "Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir"⁴⁹³¹ Allah, yarattıklarını güzel yapandır. Âdem, en güzel sûrettir, Rahmân'ın daimi sûretidir, Bâkî denir, Kayyûm denir, harflerle gösterilecek olursa şöyledir:

ا ب ت ث ج ح خ د ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ع غ ف ق ك ل م ن و ه لا ی

Bir de harflerin isimlerinde yer alan harfler adedidir: الف با تی ثی جیم دال

Bir de elif'in üç harf sayıldığı, noktaların da hesaplandığı biçimi vardır: الف با تا ثا جیم Bu harfler ve noktalar on sekiz hesaplanır.

Cümel hesabı da şöyledir: ا (1), ب (2), ج (3), د (4), ه (5), و (6), ز (7), ح (8), ط (9), ی (10) bu şekilde devam eder.

⁴⁹³¹ Mü'minûn suresi, 14.

Bir de hesâb-ı kebîr vardır: الفadedi yüz on birdir, جيم elli üçdür, bu şekilde gayın harfine kadar gider. Yani harflerin teleffuzlarında yer alan diğer harflerin de hesaplanmasıyla oluşur.

[150a] Bir de ebced hesabının tefsiri bulunmakla birlikte burada açıklanması gerekli değildir. Bu şekilde olan ebcedi murad edersen tefsir olur.

Eğer هو(hû)’nun ne olduğunu bilmek istersen, nidâ ismidir, هي واو(hî-vâv)’dır, vav makamındadır. هو hesâb-ı kebir ile yirmi sekizdir, şu şekilde hesaplanır: و (10), ی (5), ه (6), ا (1), و (6). “İşte onlar saadete erenlerdir.”⁴⁹³² Onların hakikatidir. Elif Lâm Mîm onların hakikatinin aynıdır. الم hidâyet eylemeyince nâcî (kurtulmuş) olmaz, cehennem ehli olur. Şeytan’a tabi olur, Rahmân’ın sûretini inkar etmiş olur, lânete müstahak olur, ateş ehli olur, İmamları ve peygamberin halifelerini sevmezler. Muhammed’in halifeleri bu minval üzere on ikişer olur:

م ح م د ر س و ل ل ا ه	(Muḥammed Rasûlullâh)
ا ب و ب ك ر ا ل ص د ی ق	(Ebû Bekir Es-Sıddîk)
ع م ر ا ب ن ا ل ح ط ا ب	(°Ömer ibnü’l-Hattâb)
ع ث م ا ن ا ب ن ع ف ا ن	(°Osmân b. El-°Affân)
ع ل ی ب ن ا ب ی ط ا ل ب	(°Ali bin Ebî Tâlib)
م ح م د ا ب و ث ا ب ت	(Muḥammed Ebû Şâbit)

پا چا ژا Dört unsur üzerinde bu on iki noktanın sırrı, her biri Rasulullah’ın bir halîfesidir: [150b] Bir şey Hakk’tan gayrı değildir. Dördü anasır, üçü asıl nokta, noktanın yedisi bir olunca elif olur. Zira yedi nokta boyu bir elif’tir.

Abbas’tan şöyle rivâyet edilir:

Allah azze ve celle harfleri yarattığı zaman bütün harfler Allah’a secde etti, fakat elif harfi geriye kaldı (secde etmedi) dimdik durdu. Ona ‘niye secde etmediği’ soruldu. Cevap verdi ‘şu Âdeme bak, bunun için hataya düşmem’, onun için şükrederiz, bu yüzden diğer harflerin önüne geçti, onların önünde olmanın maksadı bu, bütün taifelerin yanında böyledir.

Nokta, bütün ilimlerin ruhu gibidir. Nokta olmadan birbirine benzeyen harfleri ayırmak mümkün değildir. Bu aynen buğday gibidir, nokta denilen şey tohumdur. Âyette geçen

⁴⁹³² Bakara suresi, 5.

“yedi başak”⁴⁹³³ anneden gelen yedi hattır. Âyetin devamında “her başakta yüz tane” bulunduğu söylenen tohum. Kâf, kâinatın aynası olan hayme-i miâd (buluşma çadırı), Maârif’in remzi ile şekli ve manevi yönü olan bir hakîkattir. Âhiretin tarlasına, hakîkatin tohumunu ektirmelisiniz. Allah’ın buyurduğu: “Yedi başak bulunan ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir”⁴⁹³⁴ mefhumu, cüz’î isimler [151a] ve küllî isimlerle mahv olmasın. “Her ümmetin bir kıblesi vardır, onlar ona yönelirler”⁴⁹³⁵ sırrına mazhar olunca, vâsıf mevsûfun, mevsuf vâsıf ile tohum ağacı ve ağaç tohumu olmaz. Zât sıfatından ve sıfat zâtından ayrılmaz ve kopmaz. Bu yüzden Peygamberimiz şöyle buyuruyor: “Rüyada beni gören, Hakkı görmüştür.” Yine Allah da bu sebeple buyurmuştur: “Muhammed benim ilimimdir, her şeyi Muhammed ile ihata ederim.”⁴⁹³⁶ Bu hususta Allah buyuruyor: “Muhakkak Allâh, her şeyi ilmiyle kuşatmıştır.”⁴⁹³⁷ Bu hali keşfedenler mümindir, işlediği de mümin olur, onlara ölüm erişmez. Aksi halde kerem ve kerameti bulunmaz ve kendisi de mümin olmaz. Rasulullah şöyle buyuruyor: “Müminler ölmez, fena âleminden bekâ âlemine nekledilirler.”⁴⁹³⁸ Böyle anladıktan sonra, ölmezden evvel bir kez ölünüz. “Ölmezden evvel ölünüz” emriyle fenâ ender fenâdan bekâ ender bekâyâ ulaşır, maârif-i billah olur ve bu sırra aşına olur.

Yine Allah buyuruyor: “Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz”⁴⁹³⁹ [151b] ve “Yeryüzünde yaşayan hiçbir hayvan yok ki...”⁴⁹⁴⁰ ve “Allâh onun perçeminden tutmuş olmasın”⁴⁹⁴¹ ve “O, sizi bir tek nefisten yarattı.”⁴⁹⁴²

Bu âyetlerden ve açıklamalardan sonra malumun olsun ki âlemin tohumu, ataların atası Hazret-i âdem, nûru’l-evliyâ ve hâtemü’l-enbiyâ (a.s.) fahrü’l-enâm hazretleri birinci zuhûra nâil ve nübüvvetin sırlarına vâsıl olup Hakk’ın sırlarına mazhar olarak ilahi maârifin zâhir ve bâtını ile Mehdî-i Bâkî Muhammed’in ilmi kadim kelime, havass-ı hamse, hayme-i miâd (sözleşme çadırı) ve kâinatın aynası ile asıl müfredat الرطس حم ق ن adedince. Ahadiyyetin zâtının aslı ve sıfatı olan bu beş adet müfredat şudur: M-u-h-a-m-m-e-d (م ح م م د). Ahadiyyet de budur: محمد. Ahadiyyetin zâtı sıfattır: ا ل ل ا ه. Üç

⁴⁹³³ Bakara suresi, 261.

⁴⁹³⁴ Bakara suresi, 261.

⁴⁹³⁵ Bakara suresi, 148.

⁴⁹³⁶ Hadîs-i kutsî.

⁴⁹³⁷ Talâk suresi, 12.

⁴⁹³⁸ Hadîs-i şerif.

⁴⁹³⁹ Âl-i İmrân, 110.

⁴⁹⁴⁰ En’âm suresi, 38; Hûd suresi, 6.

⁴⁹⁴¹ Hûd suresi, 56.

⁴⁹⁴² Nisâ suresi, 1; A’râf suresi, 189; Zümer suresi, 6.

ferdiyyet birbirine benzer: Kâf, nûn, Ahadiyyet; zât, sıfat, ferdiyyet; Maârif, Muhammed, Allah: ا ل ل ا ه م ع ا ر ف م ح م د ا ل ل ا ه budur ki Hazret-i Ahadiyyetin kemâl-i kudret ve kerameti Ma'ârif-Muhammed-Mehdî-i Bâkî (معارف محمد مهدئ باقى)'dir. Bu ilahî hikmetin sırrıyla iki âlemi seyr ve seyrân eyler. [152a] Ehline gizli olmamasına rağmen ehil olmayana ifşa etmek haramdır: “Kim ki ehil olmayana açıklarsa kâfir olur.” Ehil olmayana hiçbir parçasını göstermez, üzerini örter, ehline malumdur.

Ey maârif talip olan kişi! Şimdiye kadar anlattıklarımız denizden damla ve güneşten zerre misalidir. Her ne kadar ayan beyan anlatsak da büyük bir kısmı yine de gizli kalmıştır. Hemen bir kâmil mürşit bulup tam teslimiyet ve samimi kalp ile onun eteğine yapış. Hiç değilse kazanın belasından emin ve cehennem ateşinden kurtulmuş olursun. Allah'ın buyurduğu “Oraya kim girse güven içinde olur”⁴⁹⁴³ zümresine dahil olur, güven içinde bulunursun. Hazret-i Risâlet de şöyle buyuruyor: “Ehl-i Beyt sevgisi, Nûh'un gemisi gibidir.”⁴⁹⁴⁴ Allah da buyuruyor: “De ki: Ben buna karşılık sizden, akrabalıktan doğan sevgiden başka bir ücret istemiyorum.”⁴⁹⁴⁵ Benzeri hususlara işaret eden ayetler sayılamayacak kadar çoktur. Bu ayet ve hadîslerle insanın hakîkatine ait yüce manalar ve latif sırlar keşif ve beyan edilmiştir.

Ey maârif talip olan kişi! İlahî sırlara talip olarak haşır ve neşir berzahından esfele atılmaktan kaçınıp haşır, neşir, sual, [152b] hesap, mizan, sırat, cennet ve cemâli bu dünyada görmek isteyen, maârif-i âlem olan mürşidin ahd ve telkini ile ikrar ederek tam muhabbet beslemeli. İkrarsız selamete ermek mümkün değildir.

Şurası da bilinsin ki Nübüvvet hâtemi olan Muhammed'in yaşadığı dönemden velâyet hâtemi olan Muhammed'ül-Mehdî-i Bâkî'nin sırrının zuhûruna “بُضْعَ سِنِينَ” âyetinin geçtiği Rum suresinde işaret edilmiştir. “Nihayetinde, O gün mü'minler sevinecektir”⁴⁹⁴⁶ âyetinde de Mehdî'nin Rûm topraklarında zuhûr edeceği haberi verilmiştir. Muhammed Maârifü'l-Mehdî, âlemi, mukattaat sırlarına vâkıf edip ehlullahın ilmini herkese ilan ve izah edecektir. “Her şey, ne için yaratıldıysa ona muvaffak kılınır”⁴⁹⁴⁷ sırrına mazhar oluna. O vakit onlar, ilahî maârif ile zât ve sıfat, vâsıf mevsûf, ehad vâhid, isim müsemmâ sırrıyla zevk ve safâ-yâb olan cânânın cânı kimselerdir. İki nûn arasında görünen “yedi başak”tan zuhûr eden tohum, âhiret elifidir. Elif, dâim ve kâimdir. Elif sırrının içinde

⁴⁹⁴³ Âl-i İmrân suresi, 97.

⁴⁹⁴⁴ Hadîs-i şerif.

⁴⁹⁴⁵ Şûrâ suresi, 23.

⁴⁹⁴⁶ Rûm suresi, 4.

⁴⁹⁴⁷ Hadîs-i şerif.

evvel Âdem (safıyyullah), âhir Hâtem Muhammed Mustafa ve [153a] onların mahdumu Muhammed Maârif Mehdi Bâkî vardır. Bu husus, Râsîh âlimlerin (derin bilgi sahibi olanların) malumlarıdır. Âlimlerin, bahsedilen zamandan on sekiz bin âlemi seyrân etmeleri, kadîm kelâm ilminin onlarda vücut bulup seyrânıdır.

Vâhidiyyet sıfatının sırrına mazhar olduğunda maârifin ilahî ilmin aslı ile müzeyyen Hakk'ın kudreti olduğu aşîkardır. O maârifin aslı olan zâtın ilmiyle amel eden kimseler Ehâdiyyetin zevk ve safâsı sırrıyla sırlanırlar, kadîm Vâhidiyyet feyzini izhâr ederler. Böyle kimseler, hidâyetin ve İhlâs suresinin sırrına sahiptirler. “De ki: O, Allah'tır, bir tektir. Allah Samed'dir. Ondan çocuk olmamıştır, kendisi de doğmamıştır. Hiçbir şey ona denk ve benzer değildir.”⁴⁹⁴⁸

“Tahiyyâtın en değerlisi onun üzerine olsun” Muhammed'in yüzünde zuhûr eden kudretin, daima Âdem'in üzerine kerem ve keramet bahşettiğini bilirler. Ezelî yaratılışın sebebinin Âdem olduğunu ve Âdem'in sırrının noktada gizlendiğini anlarlar. Bu noktanın vücut kazanmasının toprak, su, kudret, inci, Allah'ın irâdesi ve ilahî kadîm kelime silsilesine bağlı olduğunu keşfederler. [153b] Bu ilahî kadîm kelimenin her şeyi ihâta ettiğini aşîkar edip bunu bilenlerin nasıl bir dem ve safa üzere olduklarını anlatmak için bu Vahdetnâme kitabını yazdık. Halk için Ahadiyyet marifetinin cüz'î bir kısmını, gizli iken açığa çıkardık. Bizleri duadan mahrum etmesinler diye bu kitabı telif edip ismini Vahdetnâme-i Fethü'l-Maârif koyup sizlere yadigar bıraktık.

Bir mecliste ruhaniyetimizi hazır bulmak için bir Fâtîha ile ismimizi yâd edin. Bizi andıklarında latif sırları kalplerine keşfettiririz. Bu sırları zihinlerine ilkâ etmek için ruhaniyetimiz onlara yardımcı olacaktır. Bu şekilde maksat, meram ve taleplerine ulaşırlar. Hakîkatin maârifini sizlere ruhaniyetimiz ve sözlerimizle hediye edip dünyevî ve uhrevî her marifete mazhar kılarız. Sırrımızın sırrını keşfedip, remizlerimizi anlayıp, maksadına nail olup, nasipsiz kalmayasınız. Vesselâm. [154a]

Mevlâ yolunun üzerine gökten yıldızlar gibi rahmet insin.

Ben fakirlerin hizmetçisi Eş-şeyh Es-seyyid Fethü'l-Maârif Muhammed

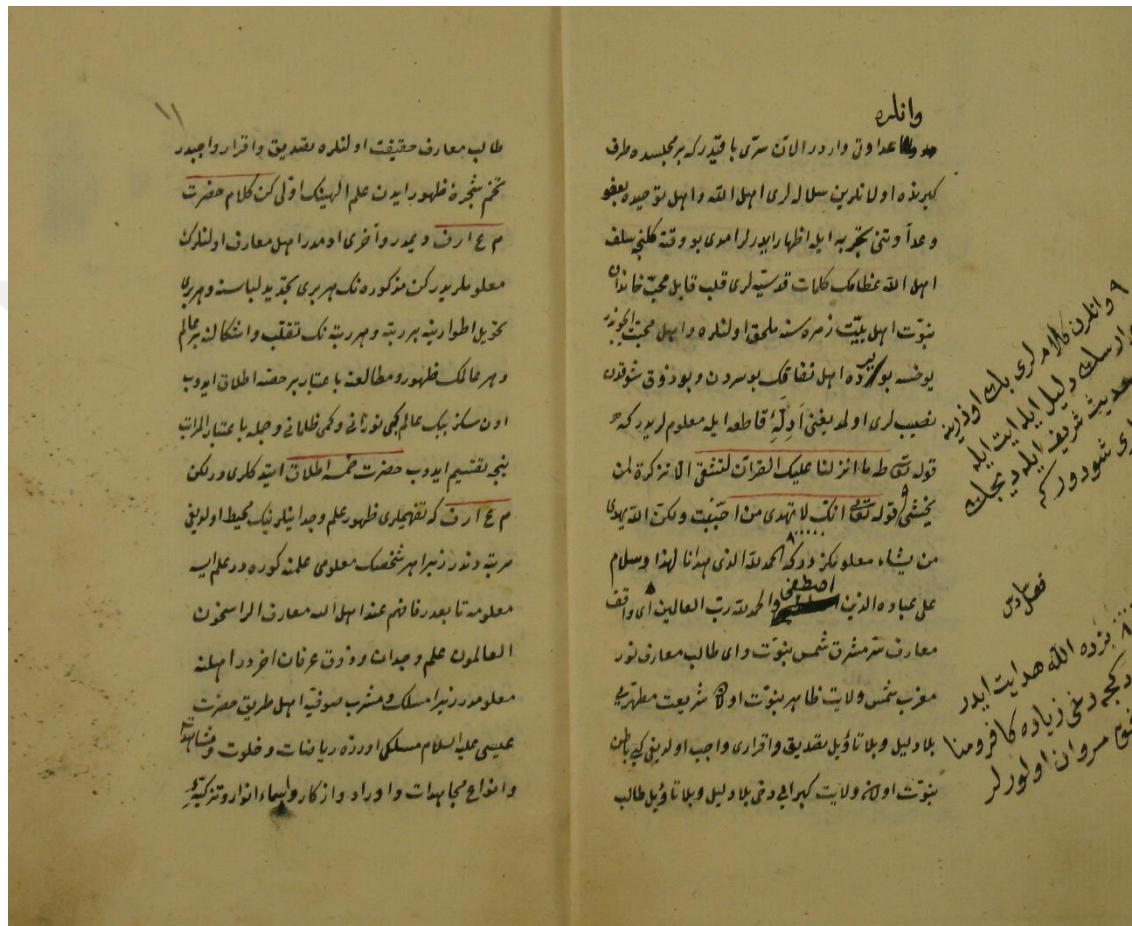
Ebu Sâbit ibn Es-Seyyid Ali Arîf'in ibn Es-seyyid Ahmed Er-Rıfâî

M. 1778/79 (H. 1192)

⁴⁹⁴⁸ İhlâs suresi.

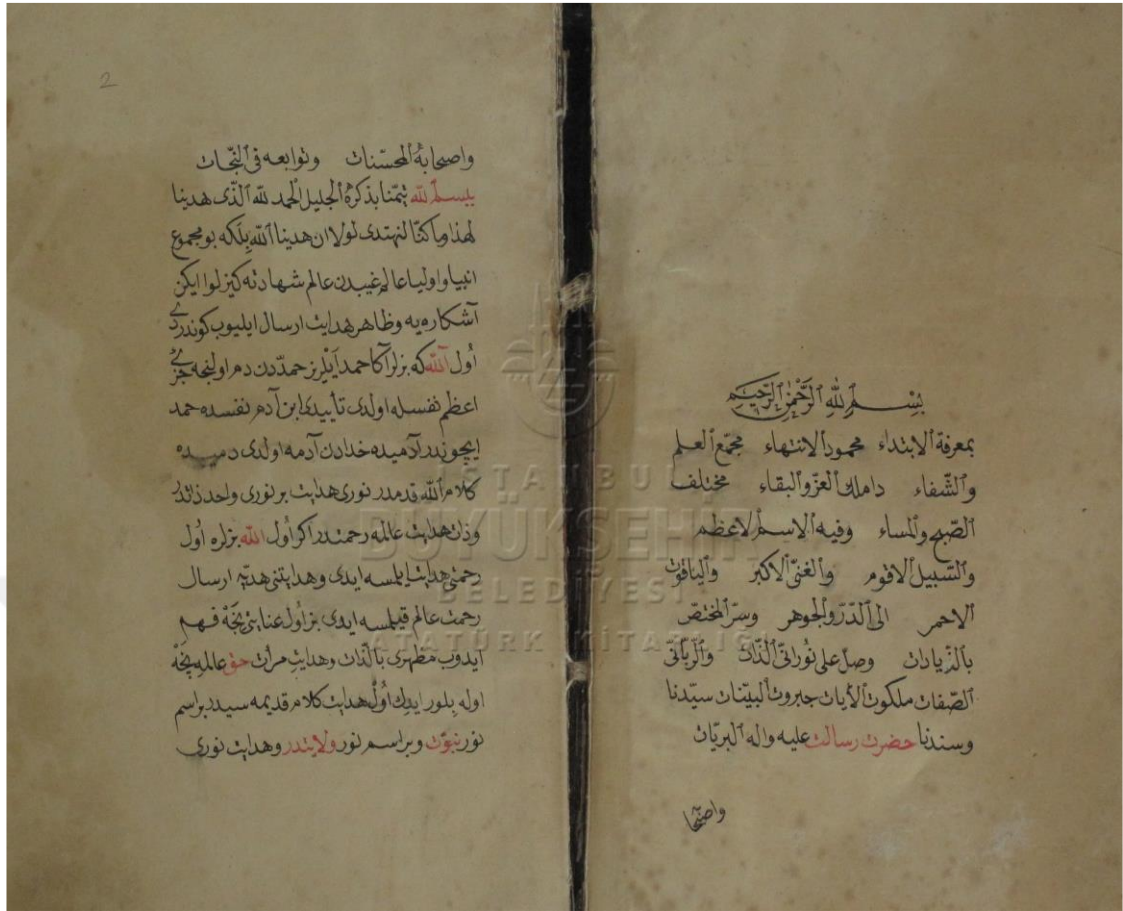
EK 2 : Yazma nüshalardan örnek sayfalar

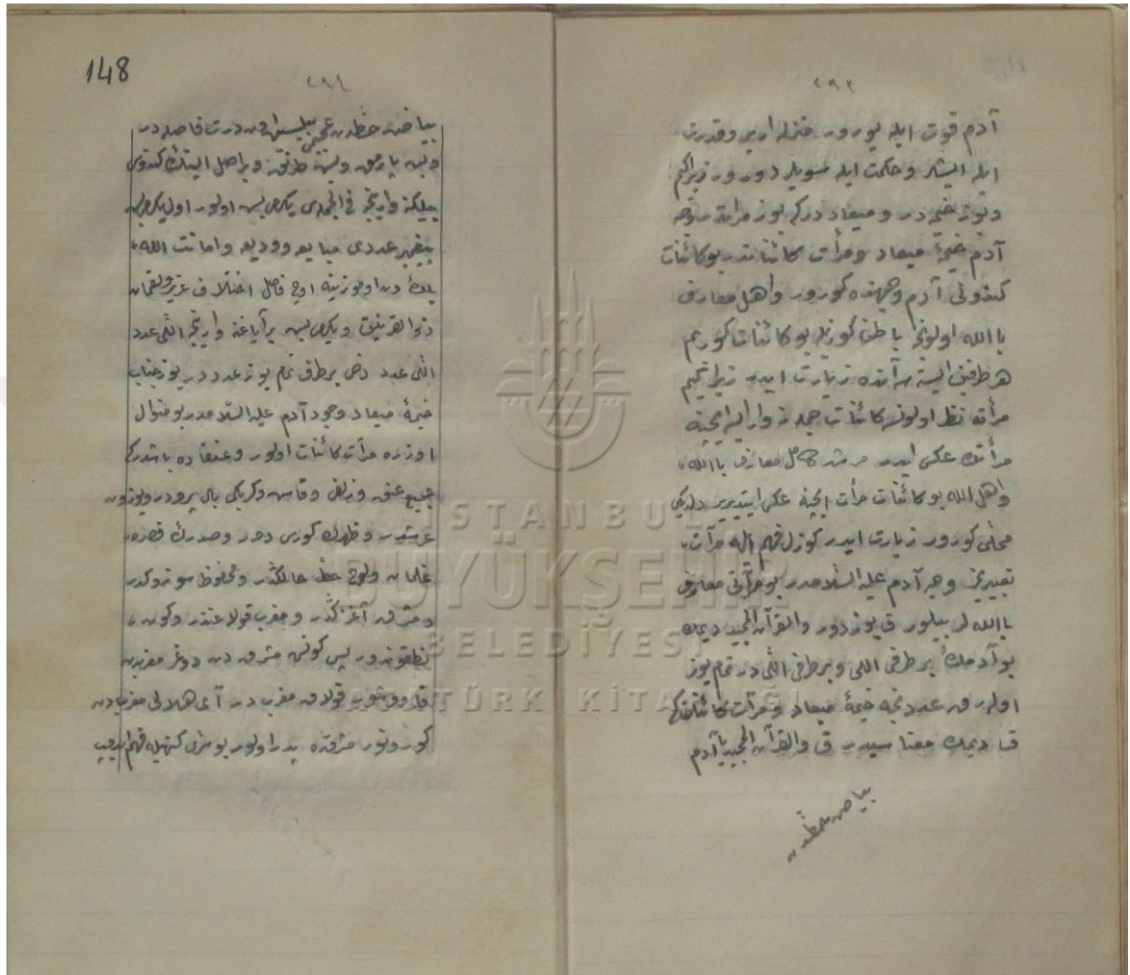
Zeytinoğlu nüshası, Ze 241, 10b-11a

Milli Kütüphane nüshası, 06 Mil Yz A 7112, 4b-5a

İBB Atatürk Kitaplığı, Bel_Yz_K0850, 1b-2a

İBB Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_1621, 147b-148a

ÖZGEÇMİŞ

Hamdi Birgören, 27.05.1958 tarihinde Gerede'ye bağlı Kazanlar Köyü'nde dünyaya geldi. İlkokulu köyünde, ortaokul ve liseyi Gerede'de okudu. Lisans öğrenimini Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Eski Türk Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı.

1990-1998 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı orta dereceli okullarda Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenliği yaptı. İzzet Baysal Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi'nde iki yıl müdür yardımcılığı görevinde bulundu.

2002-2004 yıllarında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Bölümü'nde yüksek lisansını tamamladı. Daniş Divanı -Metin, İnceleme-, konusunu bitirme tezi olarak çalıştı.

1998 yılında atandığı Abant İzzet Baysal Üniversitesi Türk Dili Bölümü okutmanlığı görevini sürdürmektedir.

ÇALIŞMALARI

Kitap

Edebiyat Bilgi ve Teorileri, (Mustafa Ayyıldız'la birlikte), Ankara: Akçağ Yayınları, 2005; Namık Kemal'in İntibah romanını sadeleştirerek yayımlama, İstanbul: Sahhaf Kitabevi, 2005; Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri, Ankara: Ümit Ofset Matbaası, 2007; Müstakil Bolu Sancağı Salnâmesi, Bolu, 2008; Bolu Vilâyeti Salnâmesi, Bolu, 2008; Ayanlar Devrinde Bolu, Bolu, 2008; İsyan Günlerinde Bolu, Bolu, 2009.

Makale

“Yazma Bir Şiir Mecmuası”, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C. 1, S. 2, Aralık 2001; “Dâniş Dîvânı'nda Bir Manzûme: Gazel mi, Murabba mı?”, İlmî Araştırmalar, Bahar 2005, S. 19, s. 35-41; “Kıbrıs'ta Mevlevîlik”, Eko Avrasya, 2013 Kuzey Kıbrıs Geleceğin Planlanması Çalıştayı, Ankara, 2013, ss.341-358; “Hâfız-Fuzûlî Karşılaştırması”, Turkish Studies. International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. Volume 8/8 Summer 2013, s. 299-323; “Avnî'nin Muhibbî'ye Etkisi”, Tidsad, Türk İslâm Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of Turk & Islam World Social Studies, Yıl: 3, Sayı 9, Aralık 2016, s. 245-270; “Şeyhülİslâm Yahya'nın Şair ve Şiir Anlayışı”, Kesit Akademi Dergisi/The Journal of Kesit Academy, Yıl: 2, Sayı: 6, Aralık 2016, s. 308-350.